14. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi

22 - 23 Ağustos 2016

Gostivar - MAKEDONYA

Bildiriler Kitabı

www.turkkongre.com

14. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi
22 – 23 Ağustos 2016 Gostivar / MAKEDONYA

BİLDİRİLER KİTABI

Gostivar'ın dost ve kardeş insanlarına ithaf olunur…

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı

İstanbul / 2016

Bu eser

Bakanlar Kurulu'nun 20.07.1980 tarih ve 8 / 1307 sayılı kararıyla kamu yararına hizmet verdiği kabul edilerek vergi muafiyeti tanınmış olan **TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI VAKFI**'nın yayınıdır.

Her hakkı mahfuzdur.

Bu kitaptaki bilgilerin her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI VAKFI

müsaadesi olmaksızın tamamen, kısmen veya herhangi bir değişiklik yapılarak iktibas edilemez.

Editörler

Prof. Dr. Ahmet Vecdi CAN
Doç. Dr. Köksal ŞAHİN
Yrd. Doç. Dr. Kamil TAŞKIN
Yrd. Doç. Dr. Suat KOL
Öğr. Gör. Ali KIRKSEKİZ

Haberleşme

Türk Dünyası Araştırlamaları Vakfı

Kemalpaşa Mah. Bukalıdede Sok. No:4

Saraçhane / İstanbul

Telefon: +90 212 511 10 06 (pbx)

İnternet Adresi: www.turan.org.tr

e-posta: tdav@turan.org

E-ISBN

978-975-498-238-1

ÖNSÖZ ve TEŞEKKÜR

"14. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi"ni, Balkanların stratejik ülkesi Makedonya'da düzenledik. 22-23 Ağustos 2016 tarihlerinde Gostivar şehrinde düzenlediğimiz kongrenin ev sahipliğini "Uluslararası Vizyon Üniversitesi" yaptı. Vizyon Üniversitesi Türkiye Türkçesiyle yükseköğretim yapan Balkanlardaki (aynı zamanda Avrupa'daki) ilk ve tek üniversite olarak önemli bir yere sahip. Makedonya Türklerinin on yılı aşkın yoğun gayretleri neticesinde kurulan bu üniversitenin hizmeti sadece Makedonya Türkleriyle sınırlı değil. Üniversite komşu ülkelerin yanı sıra Türkiye'den gelen öğrencilere de önemli kariyer fırsatları sunuyor. Birçoğu için ata toprağı olan bu yerlerde yüksek tahsil imkanı bulmuş olmaları paha biçilmez…

Balkan Türklerinin bu coğrafyada fırsat eşitliği açısından yaşadığı olumsuz tarihsel süreç eğitim alanına da kaçınılmaz biçimde yansımış ve özellikle yüksek öğretimde kendini fazlasıyla hissettirmiş. Bu açıdan Uluslararası Vizyon Üniversitesi önemli bir boşluğu dolduruyor. Üniversite hem Makedonya yüksek öğretiminde zirveye oynuyor hem de Avrupa'nın önde gelen üniversiteleri arasına girme noktasında oldukça iddialı. Bu arada Türkiye ve Türk Dünyası üniversiteleri ile yakın bilimsel işbirliği içine girmek de üniversitenin belirlediği öncelikler arasında. Bu arada Vizyon Üniversitesinin Türkiye'deki üniversitelerimizden bir farkı olmadığını, aynı zamanda Türkiye'nin gönüllü elçiliği, fahri konsolosluğu gibi faaliyet gösterdiğine de dikkat çekmek isterim. Tüm bu hususlar "14. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi"ni Gostivar'daki dost ve kardeşlerimizle birlikte düzenlememizde etkili olmuştur. Ev sahipliğinde gösterdiği misafirperverlikten ötürü Uluslararası Vizyon Üniversitesi'ne çok teşekkür ederiz. Temennimiz Gostivar'daki bu okulun Türkiye Yüksek Öğretim Kurulu tarafından da ivedilikle tanınması ve mezunlarının diplomalarına denklik verilmesidir.

Makedonya'da tamamlanan kongrenin ardından katılımcılarla birlikte Arnavutluk üzerinden Kosova'ya geçildi. 25 Ağustos 2016 tarihinde Kosova'da Prizren Devlet Üniversite'sinin ev sahipliğinde "Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Çalıştayı"nı düzenledik. Bu vesileyle de bize imkanlarını sunan Prizren Devlet Üniversite'sinin değerli yöneticilerine ve Prizren'li dostlarımıza teşekkür ederiz.

Bilindiği üzere, bu kongre çok sayıda kurum ve kuruluşun akademik işbirliği ve katılımına dayanmaktadır. Nitekim; Makedonya Uluslararası Vizyon Üniversitesi, Sakarya Üniversitesi, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Kırgızistan İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Kazakistan Kızılorda Korkut Ata Devlet Üniversitesi, Uludağ Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, Bülent Ecevit Üniversitesi, Çukurova Üniversitesi ve Bartın Üniversitesi on dördüncü kongrenin akademik paydaşları oldular. Kongrenin kurucu vakfı olan Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı (TDAV) ve TÜRKSOY'da bu bilimsel işbirliğinin destekleyicileri olarak katkılarını esirgemediler. Kongremize 8 ülke ve 24 farklı üniversiteden 120'den fazla akademisyen katılmış olup toplam 84 adet bildiri sunulmuştur.

Bu arada kongre tarihine bir ay kala ülkemizde yaşanan ve çok şükür ki yüce Türk milletinin dirayeti ve birliği neticesinde başarısız olan 15 Temmuz darbe teşebbüsü sebebiyle Türkiye'den yurtdışına çıkışlara bir süre sınırlamalar getirilmesi kongrenin iptalini ve ertelenmesini gündeme getirse de her türlü riski göze alarak kongreyi belirtilen tarihlerde ve belirtilen yerde yapma kararımızdan vazgeçmediğimizi vurgulamak

isterim. Kongrenin her şeye rağmen en zor zamanlarda ve mütevazi imkanlarla harika bir şekilde yapılabilmiş olması sevindiricidir. Üzücü olan Türkiye'den bazı katılımcıların yaşanan olağanüstü hal şartları nedeniyle yurt dışına çıkış bürokrasisinin zorlaşmasından mütevellit kongreye yetişememiş olmalarıdır.

15 Temmuz ve sonrasındaki süreç tersinden okunacak olursa Türk milletinin kenetlendiği ve tek vücut olduğu bir süreç olmuştur aynı zamanda. Türk milleti gösterdiği bu birlik ve beraberlik ruhuyla tüm dünyaya tarihi bir mesaj vermiştir. Elbette buna Balkanlardaki Türkler başta olmak üzere dünyadaki tüm Türkler de dahildir. Malum olunduğu üzere soğuk savaşın sona ermesinden bu yana Türk Dünyası jeopolitik manada kritik süreçlere sahne olmakta, özellikle Ortadoğu ve Orta Asya'nın güneyinde istikrarsızlık ve kaos maalesef eksik olmamaktadır. Doğal afetler bir yandan, terör olayları diğer yandan, diplomatik ve politik çatışmalar bir yandan, ekonomik ve finansal krizler diğer yandan… Tüm bu olumsuz gelişmelerin Türk dünyasındaki akademik çevrelere çok önemli görevler yüklediği kanaatindeyim. Bölgesel sorunlar noktasında siyasetçilere yol gösterebilecek akademik işbirliklerinin geliştirilmesi, ortak projelerin önerilmesi her geçen gün daha da önem kazanıyor. Bölge ülkeleri arasında tüm alanları kapsayacak şekilde işbirliğinin kurumsallaştırılması gerçekten hayati önemi haiz bir konu. Kongremizin buna ön ayak olduğuna/olacağına inanıyoruz. Diğer yandan kongre konuları genellikle Türk dünyasının temel sorunları ekseninde şekillenmektedir. Kongrede Türk Dünyasının güncel sorunları konuşulmakta, katılımcılar kendi uzmanlık alanlarına göre tarihten siyasete, ekonomiden sağlığa, felsefeden edebiyata kadar hazırladıkları bildiriler ile yıllardır önemli katkılar sağlamaktadır. Ben bu vesileyle tüm katılımcılarımıza katkılarından ötürü tekrar teşekkür etmek istiyorum.

Kongremize katılarak bizi onurlandıran Makedonya Devlet Bakanı Sayın Furkan ÇAKO'ya, Sakarya Üniversitesi Rektör Yardımcısı sayın Prof. Dr. Ümit KOCABIÇAK'a, TDAV Genel Başkanı Sayın Közhan YAZGAN'a, Kafkasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Başkanı sayın Dr. Hasan OKTAY'a, Türkiye Cumhuriyeti Kredi ve Yurtlar Kurumu Genel Müdür Yardımcısı Sayın Recep Ali ER'e ve tüm diğer katılımcılara ve özellikle bizi misafir eden başta Uluslararası Vizyon Üniversitesi'nin çok kıymetli rektörü sayın Prof.Dr. Fadıl HOCA'ya, rektör yardımcıları Doç.Dr. Abdülmecid NUREDİN ile Doç.Dr. Mensur NUREDİN'e, Meafil Bey'e ve görev alan tüm arkadaşlara çok teşekkür ederim. Misafirperverlikte hiçbir sınır tanımadıklarını söylemek zorundayım.

Bu kongrenin ve ardından yapılan çalıştayın düzenlemesinde büyük gayretleri olan herkese ama özellikle çok yakın dost ve mesai arkadaşlarım başta kongrenin sekreteri Doç.Dr. Köksal ŞAHİN olmak üzere Yrd.Doç.Dr. Adem AKBIYIK, Yrd.Doç.Dr. Kamil TAŞKIN, Yrd.Doç.Dr. Suat KOL, Yrd.Doç.Dr. Türker Fedai ÇAVUŞ, Yrd.Doç.Dr. M. Zahit CAN ve Öğr.Gör. Ali KIRKSEKİZ'e teşekkürü bir borç bilmekteyim. Ayrıca bilişim alt yapısı sunarak bize destek sunan Öğr. Gör. Aydın KİPER'e kitabın hazırlanmasın yardımcı olan Ece Nur ÇAKAR'a teşekkürlerimi sunarım.

Prof.Dr. A. Vecdi CAN
Kongre Koordinatörü

KONGRE KOORDINATÖRÜ	
Prof.Dr. A. Vecdi CAN	SAKARYA ÜNİVERSİTESİ

KONGRE SEKRETERI	
Doç.Dr. Köksal ŞAHİN	SAKARYA ÜNİVERSİTESİ

YÜRÜTME KURULU	
Prof.Dr. Hayati BEŞERLİ	Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Doç.Dr. Abdülmecit NUREDDİN	Uluslararası Vizyon Üniversitesi
Doç.Dr. Çetin YAMAN	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Davran YOLDAŞEV	Kırgızistan İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi
Doç.Dr. Elşan BAĞIRZADE	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Doç.Dr. Fahriye ALİU	Uluslararası Vizyon Üniversitesi
Doç.Dr. Fariz AHMEDOV	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Doç.Dr. Geray MUSAYEV	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Doç.Dr. İsmail ŞIK	Çukurova Üniversitesi
Doç.Dr. Köksal ŞAHİN	Sakarya Üniversitesi
Doç.Dr. Osman Emin	Uluslararası Vizyon Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr. Adem AKBIYIK	Sakarya Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr. Kamil TAŞKIN	Sakarya Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr. Nurhoca AKBULAYEV	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr. Oktay GULİYEV	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr. Osman NACAK	Adnan Menderes Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr. Suat KOL	Sakarya Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr. Türker Fedai ÇAVUŞ	Sakarya Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr. Terane ŞİRVANOVA	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr. Muhammed Zahit CAN	Sakarya Üniversitesi
Dr. Araz ASLANLI	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Öğr.Gör. Ali KIRKSEKİZ	Sakarya Üniversitesi
Öğr.Gör. Neriman HANAHMEDOV	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Öğr. Gör. Yusif ALİYEV	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Vedat ÇİL	Sakarya Üniversitesi

KONGRE ALAN EDİTÖRLERİ	
ALANLAR	EDİTÖRLER
Antropoloji	Dr. Hayati BEŞİRLİ
Arkeoloji	Dr. Hacer ÇORUH
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri	Dr. M.Çağlar ÖZDEMİR
Coğrafya	Dr. Muhammet KAÇMAZ
Çeviribilim	Dr. M. Zahit CAN
Kentleşme ve Çevre Sorunları	Dr. Ferruh TUZCUOĞLU
Din Bilimleri	Dr. Abdülvahit İMAMOĞLU
Eğitim Bilimleri	Dr. Suat KOL
Ekonomi	Dr. Selim İNANÇLI
Ekonometri	Dr. Kutluk Kağan SÜMER
Felsefe	Dr. Tufan ÇÖTOK
Finans	Dr. Fatih Burak GÜMÜŞ
Girişimcilik ve Küçük İşletmeler	Dr. Mahmut HIZIROĞLU
Hukuk	Dr. Sevda Yaşar COŞKUN
İstatistik	Dr. Hayrettin ZENGİN
Kamu Yönetimi	Dr. Osman NACAK
Maliye	Dr. Habib YILDIZ
Muhasebe	Dr. Ahmet Vecdi CAN
Pazarlama	Dr. Remzi ALTUNIŞIK
Psikoloji	Dr. Fatma SAPMAZ
Siyaset Bilimi	Dr. Köksal ŞAHİN
Sosyoloji	Dr. Nesrin AKINCI ÇÖTOK
Spor	Dr. Çetin YAMAN
Tarih	Dr. Selçuk URAL Dr. Selma Çetinkaya
Töre Bilim ve Ahlaki Değerler	Dr. Gülay MİRZAOĞLU
Turizm	Dr. Oğuz TÜRKAY
Türk Dili	Dr. Selçuk Kürşad KKOCA
Türk Kültürü ve Sanatı	Dr. Kürşad GÜLBEYAZ
Uluslararası İlişkiler	Dr. Murat ERCAN
Üretim	Dr. Kamil TAŞKIN
Yönetim Bilişim Sistemleri	Dr. Adem AKBIYIK
Yönetim ve Organizasyon	Dr. Mustafa Fedai ÇAVUŞ

ONUR KURULU

Ömür ŞÖLENDİL	T.C. Üsküp Büyükelçisi
Prof.Dr. A. Kılıçbay BİSENOV	Korkutata Kızılorda Devlet Üniversitesi Rektörü
Prof.Dr. Edalet MURADOV	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Fadıl HOCA	Uluslararası Vizyon üniversitesi Rektörü
Prof.Dr. Kantörö Ş. TOKTOMAMATOV	İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi Rektörü
Prof.Dr. Muzaffer ELMAS	Sakarya Üniversitesi Rektörü
Prof.Dr. İbrahim USLAN	Gazi Üniversitesi Rektörü
Prof.Dr. Mahmut AK	İstanbul Üniversitesi Rektörü
Prof.Dr. A. Kemal ÇELEBİ	Celal Bayar Üniversitesi Rektörü
Prof.Dr. Yusuf ULCAY	Uludağ Üniversitesi Rektörü
Prof.Dr. Mahmut ÖZER	Bülent Ecevit Üniversitesi Rektörü
Prof.Dr. Filiz KILIÇ	Nevşehir Üniversitesi Rektörü
Prof.Dr. Bolat MİRZALİYEV	Kazakistan-Çimkent Miras Üniversitesi Rektörü
Prof.Dr. Mustafa KİBAR	Çukurova Üniversitesi Rektörü
Prof.Dr. Ramazan KAPLAN	Bartın Üniversitesi Rektörü
Közhan YAZGAN	Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Genel Başkanı

DANIŞMA KURULU

Prof.Dr. Enver AYDOĞAN	Gazi Üniversitesi
Prof.Dr. Fırat PURTAŞ	TÜRKSOY Genel Sekreter Yardımcısı
Prof.Dr. Mehmet YÜCE	Uludağ Üniversitesi
Prof.Dr. Musa EKEN	Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Mustafa MIYNAT	Celal Bayar Üniversitesi
Prof.Dr. Said KINGIR	Bartın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Doç.Dr. Ferruh TUZCUOĞLU	Türk Dünyası Bakü İşletme Fakültesi
Doç.Dr. İbrahim AKIŞ	Türk Dünyası Kırgız-Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doç.Dr. Kutluk Kağan SÜMER	İstanbul Üniversitesi
Doç.Dr. Kürşad GÜLBEYAZ	Muğla Üniversitesi
Doç.Dr. Leniyara SELİMOVA	Kırım Mühendislik ve Pedagoji Üniversitesi
Doç.Dr. Mensur NUREDDİN	Uluslararası Vizyon Üniversitesi
Doç.Dr. Mustafa Fedai ÇAVUŞ	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Metin KÜÇÜK	İstanbul Üniversitesi, Genel Sekreteri
Saadet Pınar YILDIRIM	Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Genel Müdürü

BILIM VE HAKEM KURULU

Prof.Dr. A. Kılıçbay BİSENOV	Kazakistan
Prof.Dr. A. MAMASIDIKOV	Kırgızistan
Prof.Dr. A. Vecdi CAN	Türkiye
Prof.Dr. Abdülcebbar GÖKLENOV	Türkmenistan
Prof.Dr. Abılay AYDASOV	Kazakistan
Prof.Dr. Adalet MURADOV	Azerbaycan
Prof.Dr. Akimshan ARUPOV	Kazakistan
Prof.Dr. Almaz ŞAYHULOV	Başkurdistan
Prof.Dr. Alövsat MÜSLİMOV	Azerbaycan
Prof.Dr. Alparslan PEKER	Amerika
Prof.Dr. Anarkul URDALETOVA	Kırgızistan
Prof.Dr. Anvarbek MOKEYEV	Kırgızistan
Prof.Dr. Arber ÇELIKU	Makedonya
Prof.Dr. Azmi ÖZCAN	Türkiye
Prof.Dr. B. KOJAMBERDİYEV	Kazakistan
Prof.Dr. Bagdat KARPUZULI	Kazakistan
Prof.Dr. Baymirza KOJAMBERDİYEV	Kazakistan
Prof.Dr. Becet BROŞORİ	Kosova
Prof.Dr. Birol KOVANCILAR	Türkiye
Prof.Dr. Bolat MİRZALİYEV	Kazakistan
Prof.Dr. C.Gökhan BAHŞİ	Almanya
Prof.Dr. Cusupbek PİRİMBAYEV	Kırgızistan
Prof.Dr. Enver AYDOĞAN	Türkiye
Prof.Dr. Enver HALİLOVİÇ	Bosna Hersek
Prof.Dr. Evez BAYRAMOV	Azerbaycan
Prof.Dr. Eyüp AKTEPE	Azerbaycan
Prof.Dr. Eyyup Günay İSBİR	Türkiye
Prof.Dr. Fadıl HOCA	Makedonya
Prof.Dr. Fevzi YAKUBOV	Kırım
Prof.Dr. Fırat PURTAŞ	Türkiye
Prof.Dr. Gabil MANAFOV	Azerbaycan
Prof.Dr. Gafitullina DİLARA	Özbekistan
Prof.Dr. Galina SMİRNOVA	Rusya Federasyonu
Prof.Dr. Habib YILDIZ	Türkiye
Prof.Dr. Hadişa NUGMANOVA	Kazakistan
Prof.Dr. Halil KALABALIK	Türkiye
Prof.Dr. Hayati BEŞİRLİ	Kırgızistan
Prof.Dr. Hidayet CAFEROV	Azerbaycan
Prof.Dr. Hüseyin AKTAŞ	Türkiye
Prof.Dr. İbrahim TATARLI	Bulgaristan
Prof.Dr. İrfan MORİNA	Kosova
Prof.Dr. İsmail KERİMOV	Kırım
Prof.Dr. İsmail YAKIT	Türkiye
Prof.Dr. Ilshat GAFUROV	Tataristan
Prof.Dr. Jenis SADUAKASULI	Kazakistan
Prof.Dr. K. TABALDİYEV	Kırgızistan
Prof.Dr. Kadırali KONKUBAYEV	Kırgızistan
Prof.Dr. Kadir ARDIÇ	Türkiye
Prof.Dr. Kamil AYDIN	Türkiye
Prof.Dr. Kantörö Ş. TOKTOMAMATOV	Kırgızistan
Prof.Dr. Kubatbek TABALDİYEV	Kırgızistan
Prof.Dr. Layli UKUBAYEVA	Kırgızistan
Prof.Dr. Lev P. KURAKOV	Çuvaşistan

Prof.Dr. Linar LATİPOV	Tataristan
Prof.Dr. Maarife HACIYEVA	Azerbaycan
Prof.Dr. Mahir HOTI	Arnavutluk
Prof.Dr. Manasbek MUSAYEV	Kırgızistan
Prof.Dr. Marina TİTOVA	Rusya Federasyonu
Prof.Dr. Mehdi ELEZİ	Kosova
Prof.Dr. Mehdi ERGÜZEL	Türkiye
Prof.Dr. Mehmet ALPARGU	Türkiye
Prof.Dr. Mehmet YÜCE	Türkiye
Prof.Dr. Midhat MUHARYAMOV	Tataristan
Prof.Dr. Muhsin HALİS	Türkiye
Prof.Dr. Musa EKEN	Türkiye
Prof.Dr. Mustafa AKAL	Türkiye
Prof.Dr. Mustafa MİYNAT	Türkiye
Prof.Dr. Muzaffer TEPEKAYA	Türkiye
Prof.Dr. Nurbübü ASİPOVA	Kırgızistan
Prof.Dr. Olcobay KARATAYEV	Kırgızistan
Prof.Dr. Ömer ANAYURT	Türkiye
Prof.Dr. Ramazan TAŞDURMAZ	Türkiye
Prof.Dr. Rami MEMUSAJ	Arnavutluk
Prof.Dr. Recai COŞKUN	Türkiye
Prof.Dr. Recep KAYMAKCAN	Türkiye
Prof.Dr. Remzi ATAOĞLU	Kırgızistan
Prof.Dr. Roza NESEPOVA	Türkmenistan
Prof.Dr. Ruzal YUSUPOV	Tataristan
Prof.Dr. Sabır Murat BOKENBAYULI	Kazakistan
Prof.Dr. Salih AYNURAL	Türkiye
Prof.Dr. Salih ŞİMŞEK	Türkiye
Prof.Dr. Sebahattin BALCI	Kırgızistan
Prof.Dr. Sedat KUÇİ	Kosova
Prof.Dr. Selahattin KARABINAR	Türkiye
Prof.Dr. Selahattin SARI	Türkiye
Prof.Dr. Sejfudin ZAHİROVİÇ	Bosna Hersek
Prof.Dr. Süleyman KAYIPOV	Kırgızistan
Prof.Dr. Svetlana ÇERVONOJE	Rusya Federasyonu
Prof.Dr. Ş.Urpaş JANİYAZKIZI	Kazakistan
Prof.Dr. Şaban KAYIHAN	Türkiye
Prof.Dr. Şemseddin HACIYEV	Azerbaycan
Prof.Dr. Tahir AKGEMCİ	Türkiye
Prof.Dr. Turar KOYÇİYEV	Kırgızistan
Prof.Dr. Uli SCHAMİLOGLU	ABD
Prof.Dr. Ünsal BAN	Türkiye
Prof.Dr. Vahit TÜRK	Türkiye
Prof.Dr. Valentina TUGUJEKOVA	Hakasya
Prof.Dr. Vasili GAYFULİN	Tataristan
Prof.Dr. Viktor BUTANAYEV	Hakasya
Prof.Dr. Vladimer PAPAVA	Gürcistan
Prof.Dr. Zahid MEMMEDOV	Azerbaycan
Prof.Dr. Zakir MEMMEDOV	Azerbaycan
Prof.Dr. Zamira DERBİŞEVA	Kırgızistan
Prof.Dr. Zeba MUSAYEVA	Kırgızistan
Prof.Dr. Zekeriya KİTAPÇI	Türkiye

İÇİNDEKİLER

ÇEVRECİ YÖNETİM PARADİGMASININ EVRİMSEL SÜRECİ 1
Yrd. Doç. Dr. Samet GÜNER

KATILIM ÖNCESİ MALİ YARDIM ARACI (IPA) VE TARIMSAL SANAYİ GELİŞTİRME PROJESİ 10
Yrd. Doç. Dr. Sefer GÜMÜŞ - Öğr. Gör. Dr. Birol ERDEM

İLKOKUL ÖĞRETMENLERİNİN ÜST-BİLİŞSEL OKUMA STRATEJİLERİNİ KULLANABİLME DÜZEYLERİ 19
Doç. Dr. Nadir ÇELİKÖZ

İSLAM HUKUKU AÇISINDAN RESİM YAPMANIN HÜKMÜ VE TÜRK OSMANLI SANATININ OLUŞUMUNDAKİ ETKİSİ 29
Yrd. Doç. Dr. Fatih ORHAN

TOPLUMSAL AÇIDAN TÜRK BASIN TARİHİ İÇİNDE SİVAS BASININININ ÖNEMİ, İRADE-İ MİLLİYE VE MUSTAFA KEMAL (ATATÜRK) 38
Güney NAİR

ROMANLARDA "ÖTEKİLER": DIŞ TÜRKLER 48
İbrahim BİRİCİK

MUHASEBE YÜKSEKÖĞRETİMİNDE AKTİF PROGRAMLAR VE BİR DEĞERLENDİRME 61
Doç. Dr. Fevzi Serkan ÖZDEMİR - Prof.Dr. A.Vecdi CAN - Doç. Dr. Haluk BENGÜ

ÜSKÜP/KALKANDELENLİ ÇAĞDAŞ TÜRK-İSLAM DÜŞÜNÜRÜ NİHAT KEKLİK'TE BİLİM AHLAKI 74
Prof.Dr. İsmail YAKIT

SOSYAL MEDYA VE ÇEVİRİ 78
Yrd. Doç. Dr. M. Zahit CAN - Arş. Gör. Alper KELEŞ

FİNANSAL OKUR YAZARLILIĞIN SOSYO-EKONOMİK DURUMA ETKİSİ: BAKÜ ÖRNEĞİ 85
İlahe İSLAMLI - Yusif ALİYEV - Nurhodja AKBULAEV

DOĞU KARADENİZ BÖLÜMÜ'NDE ATMACA AVCILIĞI VE ATMACA KÜLTÜRÜ 93
Prof. Dr. Zeki KODAY - Arş. Gör. Çağlar Kıvanç KAYMAZ

KIBRIS TÜRK EDEBİYATINDA BALKAN İMGESİNE GENEL BİR BAKIŞ 106
Emin ONUŞ

MEDYA KAVRAMINA BİR BAKIŞ VE ESTETİK İLETİŞİMİN BİR MEDYASI OLARAK EDEBİYAT 116
Arş. Gör. Alper KELEŞ - Yrd. Doç. Dr. M. Zahit CAN

AZERBAYCAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNDE ENERJİ FAKTÖRÜ 120
Hacer HACIYEVA

KAMU HİZMETLERİ ŞARTLARININ YÖNETİM İLE VATANDAŞ İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ 128
Prof. Dr. Ramazan ŞENGÜL

EFES ANTİK KENTİ VE EFESLİ FİLOZOF HERAKLEİTOS 134
Öğr.Gör.Ekin KAYNAK ILTAR - Doç. Dr. Sevcan YILDIZ

FELSEFENİN VE BİLİMİN BEŞİĞİ ANADOLU: MİLET EKOLÜ ÖRNEĞİ 141
Doç. Dr. Sevcan YILDIZ - Öğr. Gör. Ekin KAYNAK ILTAR

EBÜ'L-BEREKÂT EL-BAĞDÂDÎ'NİN RİSÂLE FÎ SEBEBİ ZUHÛRİ'L-KEVÂKİB LEYLEN VE HAFÂİHA NEHÂRAN İSİMLİ RİSALESİ ÜZERİNE 150
Doç. Dr. Tuna TUNAGÖZ

EBÜ'L-BEREKÂT EL-BAĞDÂDÎ FELSEFESİNDE İNSAN ÖZGÜRLÜĞÜ 158
Doç. Dr. Tuna TUNAGÖZ

BERLİN ANTLAŞMASINININ BALKANLARDA UYGULANMASI (YENİ PAZAR SANCAĞI ÖRNEĞİ) 169
Yrd. Doç.Dr.Süleyman ÜNÜVAR - Yrd.Doç.Dr.Yüksel BAYIL

AZERBAYCAN- UKRAYNA İLİŞKİLERİ 175
Şelale İSMAYİLLİ

TÜRK TOPLUMUNDA DEMOKRASİ VE DİNÎ CEMAATLER 182
M. Ali KİRMAN

İRAN-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ 190
Nergiz MUXTAROVA

DOING BUSINESS ENDEKSİNE GÖRE TÜRKİYE 198
Öğr.Gör. Sevda YALÇIN - Öğr.Gör. Alper YALÇIN - Yrd.Doç.Dr. Mehmet Metin DAM

REMZÎ DİVANI'NDA KALKANDELENLİ ABDURRAHMAN PAŞA VE PAŞANIN DİVANDAKİ BİR GAZELİ ÜZERİNE 211
Yrd. Doç. Dr. Haluk AYDIN

DR. HAFIZ CEMAL LOKMANHEKİM'İN KÜLTÜREL EDEBİ KİMLİĞİ 218
Dr.Hasan TOPAL

ENERJİ FİYATLARI İLE HİSSE SENEDİ FİYATLARI ARASINDAKİ ETKİLEŞİM: BORSA İSTANBUL'DA SEKTÖREL UYGULAMA 223
Prof. Dr. Ahmet Vecdi CAN - Doç. Dr. Gülfen TUNA

SENDİKAL ÖRGÜTLENMENİN KURUMSALLAŞMASI: AFL-CIO ÖRGÜTLENME ENSTİTÜSÜ TECRÜBESİ ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE İÇİN ÖRGÜTLENME ENSTİTÜSÜ MODEL ÖNERİSİ 233
Doç. Dr. Mustafa Çağlar ÖZDEMİR

S. AHMET ARVASÎ'YE GÖRE İNSANIN ANLAM ARAYIŞI VE DİN 243
Yrd.Doç.Dr. İbrahim KAPLAN

TÜRKİYE'DE YAYINLANAN ERKEN ÇOCUKLUK DÖNEME YÖNELİK BİLGİSAYAR DESTEKLİ ÖĞRETİM TEZLERİNİN YÖNTEMSEL EĞİLİMLERİ 251

Ali KIRKSEKİZ - Yrd.Doç.Dr. Suat KOL - Doç.Dr. Mübin KIYICI

MONTE CARLO METHODS AND JUMP DIFFUSION PROCESSES AND THEIR APPLICATION IN BIST 261

Doç. Dr. Kutluk Kağan SÜMER

EĞİTİM FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN MOBİL ÖĞRENMEYE YÖNELİK TUTUMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ: SAKARYA ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM FAKÜLTESİ ÖRNEĞİ 273

Talha KANTAROĞLU - Yrd.Doç.Dr. Adem AKBIYIK

KÜLTÜREL ZEKÂNIN GİRİŞİMCİLİK ÜZERİNE ETKİSİNE YÖNELİK KIRGIZ VE TÜRK ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR UYGULAMA 282

Doç. Dr. M. Asıf YOLDAŞ Öğr. Gör. Güneş Han SALİHOĞLU

TÜRKİYE SELÇUKLULARI DÖNEMİNDE AŞIKLAR ADASI "SİNOP"UN FETHİ 290

Yrd. Doç. Dr. Zekiye TUNÇ - Yrd. Doç. Dr. Mustafa ŞAHİN

İSTATİSTİKLERLE TÜRK DÜNYASINDA İNOVASYON 298

Öğr.Gör.Ayşe İŞİ

ERZİNCAN İLİ KÖY YERLEŞMELERİNDE TOPOĞRAFYA VE BAKI KOŞULLARININ TOPONİMİK AÇIDAN İNCELENMESİ 307

Prof. Dr. Saliha KODAY - Arş. Gör. Ferdi AKBAŞ

SÜREKLİ İŞ GÖREMEZLİK GELİRİNDE ALT SINIR İHTİYACI 315

Meltem ÖZTÜRK

TÜRKİYE'DE LİSANS, LİSANSÜSTÜ EĞİTİM GÖRECEK YABANCI ÖĞRENCİLERİN AKADEMİK YAZMA KAYGISI 323

Okt. Dr. Demet KARDAŞ

ANKARA İLİNDE 4 VE 5 YILDIZLI OTELLERİN YİYECEK İÇECEK ALANLARININ HİJYEN YÖNÜNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ 332

Yrd.Doç.Dr. Fulya SARPER

KÜRESELLEŞEN DÜNYADA KENTLERARASI REKABET VE REKABETÇİ KENTLER YAKLAŞIMI 341

İsmail BAŞARAN - Salih ÇİFTÇİ

ŞEFAAT ANLAYIŞLARI VE GÜNDELİK HAYATA YANSIMALARI 349

Doç. Dr. İsmail ŞIK - Yrd. Doç. Dr İbrahim KAPLAN

YÜKSELEN EKONOMİLERDE EKONOMİK DEREGÜLASYON POLİTİKALARI 353

Dr. Ş. Gamze ALBAYRAK

EKSİK İSTİHDAM VERİLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME 363

Doç. Dr. Ekrem ERDOĞAN - Doç. Dr. Fuat MAN

İSLAM DÜŞÜNCESİNDE DİNİ-SİYASİ BİR AKTÖR OLARAK MEZHEPLER: YEMEN ÖRNEĞİ 379

Doç. Dr. Yusuf GÖKALP

ALGILANAN SOSYAL DESTEĞİN SOSYAL GİRİŞİMCİLİĞE ETKİSİ: ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA 389

Doç. Dr. Mustafa Fedai ÇAVUŞ - Öğr. Gör. Nazmiye Ülkü PEKKAN

KASTAMONU YAZMA ESER KÜTÜPHANESİNDE YER ALAN BESMELE TEFSİRLERİNİN ÖZELLİKLERİ VE TEFSİR İLMİ AÇISINDAN DEĞERİ..... 399

Doç. Dr. Burhan BALTACI

ALTIN BORSASI İŞLEMLERİNİN ETKİNLİĞİ ÜZERİNE AMPRİK BİR ANALİZ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ 403

Yrd. Doç. Dr. Aylin ERDOĞDU

TÜRKİYE VE MAKEDONYA'NIN İNSAN HAKLARI SİSTEMLERİNE YASAL- KURUMSAL BİR BAKIŞ 414

İlknur Rabia SIRAKAYA

YEREL HALKIN ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNE VE ÖĞRENCİLERİN YEREL HALKA YÖNELİK TUTUMLARININ BELİRLENMESİ – HARMANCIK ÖRNEĞİ..... 424

Öğr. Gör. Dr. Gencay SAATCI - Prof. Dr. Cevdet AVCIKURT - Arş. Gör. Özge GÜDÜ DEMİRBULAT

OSMANLI-BALKAN MEDENİYETİNDE ÜSKÜP VE ÇEVRESİNDE II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİ BİRLEŞTİRİCİ, BÜTÜNLEŞTİRİCİ VE İKTİDAR SİMGESİ: "AY-YILDIZ" 434

Prof. Dr. Sevin ARSLAN - Prof. Dr. Esat ARSLAN

KELAMİ VE FELSEFİ AHLÂKA KUR'ANİ YAKLAŞIM..... 441

Yrd. Doç. Dr. İsmail YÜRÜK

BİR FARKLILAŞMA STRATEJİSİ OLARAK COĞRAFİ İŞARETLER VE TÜRKİYE İNCELEMESİ 453

Şaban ESEN

MUHASEBE EĞİTİMİNDE İDEALİ ARAYIŞ - İLKE YA DA KURAL BAZLILIK TERCİHİ: AKADEMİSYENLERE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA 463

Prof. Dr. Engin DİNÇ - Öğr. Gör. Dr. Esra ATABAY

ORTADOĞU'DA NÜKLEER ENERJİ GÖRÜNÜMÜ VE TÜRKİYE 'NİN NÜKLEER ENERJİ STRATEJİLERİ 475

Dr. Tuncay BELEN

LAO-TZU VE İLKÇAĞ YUNAN FİLOZOFLARININ KARŞILAŞTIRILMASI..... 483

Prof. Dr. Süleyman DÖNMEZ

"KORUNMAYA MUHTAÇ ÇOCUK" OLGUSUNA SOSYOLOJİK BİR BAKIŞ..... 491

Prof. Dr. Dolunay ŞENOL - Aybike DİNÇ

AKP Dönemi Türkiye'nin Gürcistan Politikası 502

Ülviyye İSMAYILZADE

KÜRESEL ISINMAYA BAĞLI İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE ULUSLARARASI HUKUKİ DÜZENLEMELERİ..... 513

Yrd. Doç. Dr. Ümmühan Elçin ERTUĞRUL

TÜRKİYE'DEKİ BAĞIMSIZ DENETİM YÖNETMELİĞİNİN MESLEK MENSUPLARI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİNE YÖNELİK ANKARA'DA AMPİRİK BİR ÇALIŞMA..... 525

Öğr. Gör. Dr. Tuğba DÖLEN

OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMEN ve ÖĞRETMEN ADAYLARININ KAYNAŞTIRMAYA YÖNELİK TUTUMLARI ve YENİLİKÇİLİK DÜZEYLERİ 538
Öğr. Gör. Mine ÇELİKÖZ - Arş. Gör. Esra Betül MENEVŞE

KİMLERDENSİN? SOYADI VE LAKAPLAR BAĞLAMINDA TOPLUMSAL KÖKENE SOSYOLOJİK BİR YAKLAŞIM -NİĞDE ÖRNEĞİ .. 555
Doç. Dr. Abdullah ÖZBOLAT

OKUL ÖNCESİ (6 YAŞ) ÇOCUKLARINDA ŞEHİR ALGISI: TÜRKİYE (KOCAELİ İLİ) ÖRNEĞİ 562
Öğr. Gör. Mine ÇELİKÖZ - Arş. Gör. Esra Betül MENEVŞE

İŞSİZLİĞİN AZALTILMASI İÇİN ÖNEMLİ BİR ARAÇ: TÜRKİYE İŞ KURUMU'NUN İŞBAŞI EĞİTİM PROGRAMI 572
Prof. Dr. Müjdat ŞAKAR

YABANCI DİL ÖĞRETİMİNDE KELİME ÖĞRETİM TEKNİKLERİN ÖNEMİ VE ETKİLİ ÖĞRETİMİ 579
Arafat USENİNİ

İSLAM PERSPEKTİFİNDEN ADALET MEDENİYETİ 587
Prof. Dr. Nasi ASLAN

ALGILANAN ÖRGÜTSEL AİDİYET İLE ALGILANAN ÖRGÜTSEL DESTEK İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA KADRONUN YERİ VE ÖNEMİ 597
Öğr. Gör. Sudan Gökçe GÖK

ŞEHİR, İNSAN VE MEKÂN ETKİLEŞİMİ ÜZERİNE ANALİZ ve ÖNERİLER 611
Yrd. Doç. Dr. Hamdi ERGÜL

TÜRKİYE'DE MODERN DEVLETİN KURUMSALLAŞMASINI TOPLUMSAL ARACISI OLARAK MİLLİYETÇİLİK 620
Arş. Gör. Onur TÜRKÖLMEZ

BALKANLARDA BİR YESEVÎ DOSTU: ÜSKÜPLÜ ATA'NIN KALEMİNDEN ÂRİFÂNE VE HAKİMÂNE SÖYLEYİŞLER 628
Şevkiye Kazan NAS

BİR BEDEN FELSEFESİ PROBLEMİ OLARAK İMÂNIN YERİ VE MAHİYETİ 640
Önder BİLGİN

DO TRAFFİC DATA EXHİBİT CHAOTİC BEHAVİOR? EVİDENCE FROM CROSSİNG THE BRİDGE IN ISTANBUL 644
Doç. Dr. Kutluk Kağan SÜMER

TÜRKİYE – RUSYA İLİŞKİLERİ VE UÇAK KRİZİ 655
Yagubə RÜSTAMOVA

TÜRKİYE'DE İDARİ İŞ VE İŞLEMLERİN ÇEVRENİN KORUNMASI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ 666
Yrd. Doç. Dr. Mesut KAYAER

TÜRKİYE'DE BEŞERİ SERMAYE YATIRIMLARINA SAĞLANAN VERGİ TEŞVİKLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ 672
Prof. Dr. Ali ÇELİKKAYA

YENİDEN ÖLÇEKLENDİRME SORUNU BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELERİ 685
Öğr. Gör. Handan YILDIRIM

YAHYA KEMAL BEYATLI'NIN DAÜSSILASI VE "TÜRKLÜĞÜN TEKÂSÜF ETTİĞİ ŞEHİR": ÜSKÜP 693
Yrd. Doç. Dr. Oğuzhan KARABURGU

GLOBAL ENDEKSLER IŞIĞINDA ERMENİSTAN'IN EKONOMİK VE SOSYAL DURUMU 698
Öğr.Gör. Alper YALÇIN - Öğr.Gör. Sevda YALÇIN

TURGAY NAR'IN GİZLER ÇARŞISI OYUNUNU JUNG'UN ARKETİP KURAMINA GÖRE İNCELEME 709
Doç. Dr. Nurullah ULUTAŞ

BATI İRAN'DA AVCI-TOPLAYICILIKTAN YİYECEK ÜRETİMİNE GEÇİŞ: İKLİM, FAUNA-FLORA, NÜFUS YOĞUNLUĞU VE KÜLTÜREL TEMAS (MÖ. 15000 – 7500) 722
Yrd. Doç. Dr. İzzet ÇIVGIN

TÜRKİYE'DEKİ GAYRİMENKUL YATIRIM ORTAKLIKLARININ HİSSE SENEDİ DEĞERİ VE SÜPER ETKİNLİĞİ ARASINDAKİ İLİŞKİ .. 733
Yrd. Doç. Dr. Aykut KARAKAYA

ENGELLİLER TARAFINDAN ALINAN TAŞITLARDA MOTORLU TAŞITLAR VERGİSİ İSTİSNASI 744
Doç. Dr. Ayşe YİĞİT ŞAKAR

ESKİ SOVYET CUMHURİYETLERİNDE İHRACAT ÇEŞİTLENDİRMESİNİN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ 754
Doç. Dr. Seymur AĞAZADE

FRANCİS BACON'DA METODOLOJİ 762
Prof. Dr. İsmail YAKIT

LOBİCİLİĞİN DEĞİŞEN YAPISI VE ERMENİ LOBİSİNİN DÖNÜŞÜMÜ 766
Jale HEYDAROVA - Barış ÖZDAL

ÜRETİMDE ROBOT KULLANAN İŞLETMELERDE ROBOTLARIN VERİMLİLİĞE ETKİ ALGISININ YÖNETİCİLER VE İŞÇİLER TARAFINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ 774
Yrd. Doç. Dr. Kamil TAŞKIN - İlknur BAŞARAN

ÇOCUKLARA YÖNELİK HAZIRLANMIŞ İNTERNET SİTELERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ 783
Yrd. Doç. Dr. Suat KOL

GOFFMAN'IN DAMGA TEORİSİ BAĞLAMINDA TÜRKLERE YÖNELİK DAMGALARIN SİYASAL BİR ANALİZİ 790
Doç.Dr. Köksal ŞAHİN - Hümeyra TÜREDİ

INTERNATIONAL COMMERCIAL ARBITRATION AND EU LAW 797
PhD. Ass. Prof. Abdulmecit Nuredin - VesnaPoposka

BOSNA-HERSEK SOYKIRIM BAŞVURUSUNA ULUSLARARASI ADALET DİVANIN KARARI 803
Doç. Dr. Ebrar IBRAIMI

LEADER-FOLLOWER INTERACTIONS: PERCEIVED MANAGERS RELATIONSHIP WITH FOLLOWERS 812
Dr. Kalina Sotiroska Ivanoska - Prof. Dr. Zorica Marković - Prof. Dr. Elisaveta Sardžoska

ULUSLARARASI HUKUKTA NON-REFOULEMENT İLKESİ VE SURİYE ÖRNEĞİ 817
Doç. Dr. Abdülmecit NUREDİN

LEADERSHIP CHALLENGES IN THE MODERN WORKPLACE: CULTURE SPECIFIC ASPECTS 821
Muhittin Kahveci - Doc. Dr. Kalina Sotiroska Ivanoska

DEA MODEL FOR INNOVATIVE RESEARCH TEAMS IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA 826
Dr. Aybeyan SELİMİ - Assoc. Prof. Dr. Agim RUSHITI

İNTERNET ÜZERİNDEN İNSAN KAYNAKLARI EDİNMEYLE ŞİRKET GELİŞTİRME 833
M.Sc. JasminaPerisich , M.Sc. Jusuf Ajrula

YOL HARCAMALARINA KATILMA PAYINA İLİŞKİN SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ 839
Doç. Dr. Fatma TAŞ

ÇEVRECİ YÖNETİM PARADİGMASININ EVRİMSEL SÜRECİ

Yrd. Doç. Dr. Samet Güner[1]

Özet

Tüm dünyayı etkileyen küresel çaptaki çevre problemleri, toplumların dikkatini bu problemlere ve bu problemleri ortaya çıkartan etkenlere çekmiştir. Bu durum, geleneksel yönetim anlayışını etkileyerek işletmelerin kâr odaklı yapısının sorgulanmasına neden olmuştur. Bu çalışmanın amacı, işletme literatüründeki çevreci yönetim anlayışının evrimsel sürecini inceleyerek, çevreciliğin yönetsel anlamda bir paradigma kaymasına neden olup olmadığını tartışmaktır. Bu amaçla, öncelikle paradigma kavramı Kuhn'un perspektifinden ele alınmış ve bir yaklaşımın yeni bir paradigma olarak adlandırılabilmesi için karşılaması gereken beş kriter tespit edilmiştir. Daha sonra ise çevreci yönetim bu kriterler altında ayrı ayrı değerlendirilerek, geleneksel yönetim paradigmasına alternatif olabilecek seviyeye ulaşıp ulaşmadığı, güçlü ve zayıf yönleri tartışılmıştır. Araştırma sonuçları, çevreci yönetimin yeni bir paradigma olarak adlandırılması için henüz çok erken olduğunu, ancak bu yönde önemli bir gelişme gösterdiğini ortaya koymuştur. Ayrıca, normal bilimdeki kriz, bilimsel bir topluluğun varlığı, ortak inançlar, kavramlar ve araçların olması ve artan anormallikler çevreci yönetim paradigmasının güçlü yönleri olarak belirlenmiştir. Diğer yandan, kârın işletme karar alma süreçlerindeki merkezi konumunu sürdürmesi ise çevreci yönetim paradigmasını zayıflatmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çevreci, Geleneksel, Kâr, Kuhn, Paradigma, Yönetim

1. Giriş

Küresel çevre problemlerinin günlük hayatımızı etkilemeye başlaması ile birlikte bu problemler ve bu problemlerin nedenleri akademisyenlerin, medyanın, vatandaşların ve kısacası tüm toplumunun dikkatini bu yöne çekmeye başlamıştır. Çevresel bozulmaya karşı devletler önlem almaya başlamış, bilinçli tüketiciler ve bu tüketicilerin taleplerini karşılamaya çalışan işletmeler ortaya çıkmıştır. Ayrıca hükümetleri ve özel işletmeleri çevreci uygulamalar yapmaları konusunda uyaran ve bu yönde eylemler düzenleyen kâr amacı gütmeyen organizasyonlar güç kazanmışlardır. Diğer yandan, çevresel problemleri önlemeyi ve ekonomik sistem ile çevre arasındaki uyumsuzluğu gidermeyi amaçlayan bilimsel dergiler ve kitaplar yayınlanmakta, konferanslar düzenlenmektedir. Bunun gibi daha birçok örnek, insanoğlu ile çevre arasında yeni bir ilişki kurulmaya başlandığını veya en azından bu yönde bir eğilim olduğunu göstermektedir. Bu gelişmeler işletme literatürüne çevreci (veya yeşil) yönetim olarak yansımıştır.

Çevreci yönetim, mevcut yönetim anlayışının kâr odaklı yapısının sorgulanmaya başlamasını sağlamış ve ekonomik büyümenin maliyetine dikkat çekmiştir. Çevresel risklerin işletme gündeminde yer bulmaya başlaması, yönetim araştırmalarına yeni bir boyut kazandırmıştır. Günümüzde, çevreci yönetim anlayışı hem yönetim araştırmacıları hem de uygulamacılar tarafından büyük ilgi görmektedir (Srivastava, 2007). Nitekim akademisyenler tarafından yayınlanan kitap, dergi ve diğer bilimsel çalışmalar, ayrıca işletmeler tarafından yayınlanan bültenler ile uygulamaya konulan çevreci uygulamalar bu artan ilginin göstergesidir.

Çevreci yönetim anlayışının işletme literatüründeki evrim sürecinin incelendiği bu çalışmada temel olarak çevreci yönetim anlayışının işletme literatüründe bilimsel bir devrim başlatmada başarılı olup olmadığı sorusuna cevap aranmıştır. Bu amaçla ilk olarak Kuhn'un perspektifi ile paradigma kriterleri belirlenmiş, sonrasında ise çevreci yönetim anlayışı her bir kriter bağlamında ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Araştırma sonuçları, çevreci yönetimin kâr odaklı geleneksel yönetim paradigmasına alternatif bir paradigma olabilmesi için henüz çok erken olduğunu ancak bu yönde önemli bir gelişme gösterdiğini ortaya koymuştur. Ayrıca çevreci yönetim paradigmasının güçlü ve zayıf yönleri tartışılmıştır.

Çalışmanın bundan sonraki bölümünde paradigma kavramı ile yönetsel paradigmalar tartışılacak ve geleneksel ve çevreci paradigmalar tanımlanacaktır. Üçüncü bölümde çevreci yönetim paradigmasının evrimsel süreci Kuhn'un bakış açısı ile ele değerlendirilecektir. Son bölümde ise çalışma kısaca özetlenecek ve araştırma sonuçları tartışılacaktır.

[1] Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, sguner@sakarya.edu.tr

2. Paradigma Kavramı ve Yönetsel Paradigmalar

Paradigma kavramı genel olarak bir dünya görüşü veya dünyaya bir bakış şekli olarak görülmektedir (Johnson ve Macy, 2001). Bununla birlikte Kuhn (1962), paradigma kavramını "bilimsel bir topluluğa bir model (problemler ve çözümler) sunan evrensel olarak kabul görmüş başarılar" olarak tanımlamıştır. Diğer yandan yönetsel paradigma ise dünyanın nasıl işlediğine dair bir varsayımlar seti olup bu varsayımlar doğrultusunda işletmelere karar vermede ve eylemde bulunmaya rehberlik ederler (Halme, 2002).

Yönetsel anlamda değerlendirildiğinde geleneksel yönetim paradigması (GYP) ve çevreci yönetim paradigması (ÇYP) olmak üzere iki farklı paradigmadan söz edilebilir. İşletme literatüründe daha hâkim durumda bulunan GYP (Gladwin vd. 1995), batı dünyasının insan merkezli bakış açısını yansıtmaktadır. Köklerini kısmen dini inanç sistemlerinde bulan bu paradigma, doğanın tamamen insanın faydası ve kullanımı için var olduğu varsayımına dayanmaktadır. Buna göre insanoğlu doğanın bir parçası değil, ondan ayrı ve üstündür. Klasik ekonomi anlayışına da dayanan bu paradigmaya göre ihtiyaçlar sınırsızdır. Bu sınırsız ihtiyaçların karşılanabilmesi için durağan ve pasif olan doğal kaynaklar sömürülmeli ve en etkin şekilde dağıtılmalıdır (Gladwin vd. 1995).

GYP, ekolojik faktörlerin örgütsel karar alma süreçlerinde göz ardı edilmesi gerektiğini (Shrivastava, 1995) çünkü gelişen teknolojinin ve bilimin ekolojik problemleri çözebileceğini varsaymaktadır (Haden vd. 2009). Sonuç olarak bu sistemin başarısı üretimin ve tüketimin miktarıyla ölçülmektedir. Temel varsayımlarını ve ilkelerini yukarıda ele aldığımız GYP'yi "insanoğlunun doğaya karşı üstünlüğü ilkesini esas alan, ekolojik riskleri ve etkileri dikkate almaksızın sınırsız ekonomik büyümeyi ve gelişmeyi hedefleyen kâr odaklı ve insan merkezli bir yönetim paradigması" olarak tanımlamak mümkündür.

Sınırsız ekonomik büyümeyi destekleyen GYP'nin aksine ÇYP, büyümenin sosyal ve ekolojik maliyetlerinin sağlayacağı faydadan çok daha yüksek olacağını öne sürmektedir (Gladwin vd. 1995). ÇYP, insanoğlunun doğadan ayrı ve ondan üstün bir varlık değil doğanın bir parçası olduğunu, bu nedenle de onu korumakla yükümlü olduğunu ve ancak doğanın izin verdiği ölçüde bir ekonomik gelişme göstermesi gerektiğini varsaymaktadır. Bu bakış açısı, üretim ve tüketimin üst düzeye çıkarılmasını değil, mümkün olan en düşük seviyeye indirilmesini savunmaktadır.

ÇYP literatürü tarandığında, ekonomik gelişmenin tamamen karşısında olup doğa ile iç içe yaşamayı öneren sistemlerden sınırsız ekonomik gelişmeyi destekleyen sistemlere ve bu iki uç arasında orta yol öneren sistemlere kadar çeşitli yaklaşımların savunulduğu görülmektedir (Colby, 1991; Gladwin vd. 1995). Tüm bu tartışmaların ışığında ÇYP, "ekolojik risklerin ve sürdürülebilirlik kaygısının örgüt kültürüne ve karar verme süreçlerine dâhil edildiği ve çevreciliğin tüm kurumsal karar ve uygulamalarda ana kıstas olarak kabul edildiği bir yönetim paradigması" olarak tanımlayabiliriz.

Tablo 1: Geleneksel ve Çevreci Yönetim Paradigmalarının Karşılaştırılması

Geleneksel Yönetim Paradigması	Çevreci Yönetim Paradigması
Kâr odaklı	Doğal çevre odaklı
Doğa, üretim için açık bir kaynaktır	Doğa korunmalıdır
Kısa dönemli kâr maksimizasyonu	Uzun dönemli sürdürülebilirlik
Firma faaliyetleri kârlı olmalıdır	Firma faaliyetleri doğal çevre ile uyumlu olmalıdır
Ekolojik konular firmaların önceliği arasında değildir	Ekolojik konular işletme süreçlerine dâhil edilmelidir
İnsan merkezli	Doğa merkezli
İnsanoğlu doğadan üstündür	İnsanoğlu doğanın bir parçasıdır
Medeniyetin bir ürünüdür	Kültürün bir ürünüdür
Yüksek miktardaki kaynak tüketimine (enerji, hammadde vs.) dayanır	Kaynakların daha az tüketilmesini savunur (daha az enerji, daha az hammadde vs.)
Doğrusal tedarik zincirleri	Kapalı devre tedarik zincirleri
Bilim, doğaya verilen zararları telafi edebilir	Bilim, doğaya verilen zararları telafi edemez
Doğa, hayatta kalmak için mücadele edilmesi gereken bir rakiptir	Doğa, hayatta kalmak için uyum içerisinde olunması gereken bir dosttur

Günümüzde her ne kadar GYP işletme literatürüne hâkim olsa da (Gladwin vd. 1995) hem toplumdan hem de bilim dünyasının eleştirilerini üzerine çekmektedir. GYP, insan merkezci yaklaşımı nedeniyle insana doğa karşısında bir üstünlük tanımaktadır. Bunun neticesinde işletmeler, faaliyetlerinin doğal çevre üzerindeki etkilerini hesaba katmaksızın sadece finansal risklerine odaklanmakta ve doğal çevre üzerindeki risklerini göz ardı etmektedir. Böylelikle, sosyal, politik ve ekonomik çevre önem kazanırken, doğal çevre arka planda kalmaktadır (Shrivastava, 1995). Her ne kadar bu durum kısa vadede insana belirli avantajlar sunuyor olsa da,

insanlık tarihinin de gösterdiği gibi, uzun vadede derin etkileri olan olumsuz çevre problemlerine neden olmaktadır.

GYP'nin hakimiyetine karşın, özellikle de son yıllarda ÇYP'nin de önem kazandığı görülmektedir. Müşteriler, çalışanlar, tedarikçiler veya toplumun geneli gibi paydaşlar işletmeleri sürdürülebilir uygulamalar yapmaya zorlamaktadır (Müller ve Pfleger, 2014). Bunun bir sonucu olarak çevreci yönetim işletme stratejilerinde daha önemli bir yer teşkil etmeye başlamıştır (Sarkis 1998; Quazi, 2001). İşletme literatürü tarandığında, artan sayıda akademisyenin çevreci ürün tasarımı (Pujari vd. 2003; Pujari vd. 2004; Albino vd. 2009), çevreci satın alma ve çevreci tedarikçiler (Green vd. 1998; Murray, 2000; Min ve Galle, 2001; Brown, 2008; Bai ve Sarkis, 2010; Zhu vd. 2013; Leppelt vd. 2013; Dou vd. 2014), çevreci üretim (Rusinko, 2007; Deif, 2011; Ahn, 2014), çevreci lojistik (Murphy ve Poist, 2000; Rokka ve Uusitalo 2008; Isaksson ve Huge-Brodin, 2013), çevreci pazarlama (Mathur ve Mathur, 2000; Polonsky ve Rosenberger, 2001; Peattie ve Crane, 2005; Rex ve Baumann, 2007), çevreci tedarik zinciri yönetimi (Van Hoek, 1999; Sarkis, 2003; Zhu ve Sarkis, 2004; Zhu vd. 2008; Darnall vd. 2008; Hong vd. 2009; Zhu vd. 2010; Soler, 2010; El Saadany vd. 2011; Kim ve Min, 2011; Sarkis vd. 2011) ve çevreci ekonomi (Roarty, 1997; Salih, 2003; Barbier, 2011; Jackson ve Victor, 2011) ile ilgili olarak yaptıkları araştırmalar, çevreci yönetim felsefesine yönelik işletme literatüründeki artan ilginin göstergesidir.

Çevreci yönetim paradigmasının evrimi ve GYP'den ÇYP'ye geçiş konuları literatürde birçok araştırmacının ilgisini çekmiştir. Cotgrove (1982), sınırsız ekonomik büyümeyi ve doğa üzerinde hâkimiyet kurmayı desteklemesi nedeniyle GYP'nin uzun dönemde sürdürülebilir olmadığını ifade etmiştir. Colby (1991), GYP'nin gittikçe zayıfladığını ve çevre merkezli bir yönetim düşüncesinin gelişmeye başladığını belirtmiştir. Gladwin vd. (1995) çevreci bir yönetim paradigmasına geçişin gerekliliğinden bahsederek, yönetim teorisinin ve uygulamasının kâr merkezcilikten sürdürülebilir gelişime dönüştürülmesinin yönetim teorisyenlerinin önündeki en büyük meydan okuma olduğunu ifade etmiştir. Purser vd. (1995), her ne kadar çevre merkezli bir yönetim anlayışı henüz yeterince zemin bulamadıysa da, kâr merkezli yönetim anlayışının sağlam insan merkezli temellerine rağmen uzun dönemde sürdürülebilir olmadığını ifade etmiştir. Yazarlar ayrıca işletme literatürüne örgüt-çevre ilişkisine yönelik yeni yaklaşımların geliştirilmesinin ve uygulanmasının gerektiğini de vurgulamışlardır. Benzer şekilde Shrivastava (1995), GYP'yi insan merkezli doğasından ötürü eleştirmiş ve GYP'nin risk toplumlarının ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz olduğunu belirtmiştir. Garrod ve Chadwick (1996), işletmelerin artan oranda çevreci yönetimin temel araçlarını benimsemeye başladıklarını ancak bunu geleneksel kâr merkezli yönetim paradigması altında gerçekleştirdiklerini ortaya koymuştur. Bu çalışmaya paralel şekilde Crane (2000), işletmelerin yeni bir çevreci paradigma geliştirmek yerine çevreci uygulamaları mevcut örgüt yapılarına entegre ettiklerini ifade etmiştir. Başka bir çalışmada ise Halme (1996), araştırma yaptığı iki şirketin kârlılığı daha ön planda tutsa da çevreci yönetim paradigmasına doğru bir geçiş gözlemlediğini belirtmiştir.

Görüleceği üzere, özellikle de işletme araştırmacıları tarafından geleneksel yönetim paradigmasının insan merkezli ve kâr odaklı yapısı eleştirilmekte, bu sistemin uzun dönemde sürdürülebilir olmadığı belirtilmekte ve karar verme süreçlerinde çevresel risklerin de dikkate alındığı yeni bir yönetim yapısı önerilmektedir. Diğer yandan işletmelerin ise çevreci yönetim anlayışının bazı uygulamalarını benimsemek ve uygulamakla birlikte, mevcut geleneksel yönetim anlayışlarını muhafaza ettikleri görülmektedir. Diğer bir deyişle, karar verme süreçlerinde çevresel risklerin de dikkate alındığı yeni bir yönetim paradigmasını kabul etmekten ziyade, çevresel riskleri kısmi de olsa mevcut geleneksel yapılarına entegre etmeye çalışmaktadırlar.

3. Çevreci Yönetim Paradigmasının Evrimi

Kuhn (1962), mevcut paradigmanın kendi neden olduğu problemleri çözmekte başarısız olarak işlevselliğini kaybetmesi neticesinde birçok bilim adamının kendini bilimsel disipline yabancılaştıracağını ve kuraldışı davranmaya ittiğini belirtmiştir. Bu kuraldışılıklar belirli bir seviyeye ulaştığında bilimsel disiplin bir kriz durumuna düşmektedir. Kuhn'un (1962) belirttiğine göre bu kriz döneminde yeni fikirler gelişmeye başlar ve kendi takipçilerine sahip bir paradigma oluşur. Eski paradigma bu süreçte zayıflarken, yeni paradigma ise kendisini destekleyen çalışmaların ve araçların artmasıyla birlikte güçlenmeye başlar. Bir paradigmadan diğerine geçiş yapıldığı bu sürece paradigma kayması adı verilir.

Kuhn'un görüşlerinden hareketle, bir paradigma kaymasından bahsedebilmek için öncelikle düşünce zemininin değişmesi gerektiği görülmektedir. Çünkü her paradigma tamamen farklı bir dünya görüşüne sahiptir. Ayrıca, her paradigmanın kendi normlarını oluşturan ortak problemleri ve varsayımlar seti bulunmalıdır. Diğer yandan yeni bir paradigmanın ortaya çıkabilmesi için eski paradigmanın işlevselliğini kaybetmesi neticesinde bir takım kuraldışılıkların belirmesi gerekmektedir. Bu kuraldışılıkların belirli bir seviyeye ulaşması sonucunda mevcut bilimsel disiplinin bir kriz durumuna düşmesi, yeni bir paradigma oluşumunun başka bir göstergesi olacaktır. Bu kriz döneminde yeni paradigma adayının etrafında kendi takipçileri toplanır. Bu takipçiler veya başka bir deyişle bilimsel topluluk, yeni paradigmayı yeni bulgularla ve yayınlarla destekler ve güçlendirir. Neticede, bilimsel topluluğun varlığı, bilimsel bir devrimin gerekliliklerinden birisi olmaktadır (Kuhn, 1962; Barca, 2005).

Böylelikle, bir düşünce akımının yeni bir paradigma olarak nitelendirilebilmesi için beş kriteri sağlaması gerektiği tespit edilmiştir; (1) düşünce zemininin değişmesi, (2) normal bilimin krize girmesi, (3) bilimsel topluluğun varlığı, (4) inanç, kavram ve araçlar bütünü ve (5) yetersizlik ve kuraldışılık. Bundan sonraki bölümlerde çevreci yönetim paradigması bu beş başlık altında ayrı ayrı değerlendirilecektir.

Düşünce Zemininin Değişmesi

Yeni bir paradigma oluşumunun en önemli göstergesi, bilimsel bir topluluğun inançlarının kökünden sarsılmasıdır. Örneğin Kuhn (1962), dünya merkezli bir astronomi görüşünden güneş merkezli bir astronomiye geçişi bu tür bir düşünce yapısı değişimine örnek olarak göstermiştir. Bu bölümde, işletme literatüründe kâr merkezli bir düşünce yapısından çevre merkezli bir düşünce yapısına geçiş olup olmadığı tartışılacaktır.

Geleneksel işletme literatürü genel olarak işletmelerin kârının nasıl artırılabileceği üzerine odaklanmaktadır. Buna karşın çevreci yönetim literatürü ise işletmelerin dikkatini küresel çevre krizlerine çekerek, hedeflerini doğal çevre ile uyumlaştırmaları gerektiğine işaret etmektedir. Böylelikle klasik yönetim literatürü kâr odaklı iken, çevreci yönetim literatürü ise doğal çevre odaklıdır.

Günümüzde birçok araştırmacı, ekonomik ve finansal sonuçlara dayalı kâr odaklı bir geleneksel yönetim anlayışının işletme hedeflerine ulaşmada tek başına yeterli olmadığını vurgulamaktadır (Lee, 2009). Bu durum, işletmelerin sadece kâr ve fayda odaklı yönetim felsefesini bir yana bırakarak, işletme etiği, sosyal sorumluluk ve çevreci yönetim konularını da dikkate alan yeni bir yönetim felsefesini benimsemeleri gerektiği anlamına gelmektedir (Molina-Azorin vd. 2009). Dahası, birçok araştırmacı çevreci yönetimi bir rekabet aracı olarak değerlendirmektedir (Taylor, 1992; Porter ve Ven der Linde, 1995). Nitekim Shrivastava (1995), işletmelerin kâr, verimlilik ve büyüme gibi hedeflerin yanında ürünlerinin çevreye etkisi, kirlilik, kaynak israfı, teknolojik tehlikeler ve işçi-kamu sağlığı gibi konularda da önemler almaya başladıklarını belirtmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde klasik kâr odaklı yönetim anlayışından çevre odaklı yönetim anlayışına geçiş yapıldı öne sürülebilir.

Diğer yandan işletmeler, kâr odaklılığın karar alma süreçlerindeki merkezi konumunu sürdürmektedir. Esasında ekonomik bir birim olan işletmelerin varlıklarını sürdürebilmek için kâr odaklı olmaları normal görülmektedir. Bu nedenle, her ne kadar işletmeler çevreci yönetimin bazı uygulamalarını kabul etse de, kârlılık işletme stratejilerinin en belirleyici faktörüdür (Garrod ve Chadwick, 1996). Nitekim işletme literatüründeki birçok çalışma, kârlılığın ve çevreciliğin birlikte yürütülmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır (Van Hoek, 1999; Zsolnai, 2002; Grant, 2007; Dwyer, 2009)

Böylelikle, kâr merkezciliğin karar alma süreçlerindeki merkezi konumunu halen daha koruduğu ancak diğer yandan çevreci etkilerin de dikkate alındığı görülmektedir. Bu nedenle, bu kriter bağlamında değerlendirildiğinde, net bir paradigma kaymasından söz etmek henüz mümkün görünmemektedir. Ancak çevresel risklerin hiçbir şekilde dikkate alınmadığı ve sadece kârlılığın kutsandığı dönem ile karşılaştırıldığında, çevreci yönetim adına önemli bir gelişmenin yaşandığı da görülmektedir. Küresel çevre problemlerinin insan yaşamını daha fazla etkilemeye başlamasıyla ve toplumların bu konuda bilinçlenmesiyle beraber, uzun dönemde çevreci yönetimin daha fazla güçleneceği öngörülebilir. Bu tartışmalar neticesinde, ilk kriter bağlamında değerlendirildiğinde, çevreci yönetim için bir paradigma-öncesi dönemden bahsetmek doğru olacaktır.

Normal Bilimin Krize Girmesi

Kuhn (1962), normal bilimin kendi sebep olduğu problemlere çözüm bulamaması nedeniyle girdiği krizlerin yeni bir paradigmayı ortaya çıkartacağını belirtmiştir. Geleneksel kâr odaklı yönetim paradigması, işletmelere kâr etmeleri yönünde yardımcı olurken, aynı zamanda doğal kaynakların aşırı kullanımına ve nihayetinde bu kaynakların yok olmasına sebebiyet vermektedir. Bu durum, normal bilimi ekolojik krizlerin tetikleyicisi kaynağı haline getirmekte ve tepki çekmektedir (Cotgrove, 1982; Ravetz, 2004).

Her ne kadar gelenekselciler normal bilimin çevre problemlerine çözüm bulabileceği inancını taşısa da (Shafer, 2006), günümüzde bilimin bu problemlere çözüm bulmaktan uzak olduğu görülmektedir. Ekolojik krizleri çözmede yetersiz oluşu, normal bilime ilişkin güveni zayıflatmakta (Ravetz, 2004) ve Friedman (1962) tarafından öne sürülen "işletmelerin yalnız bir sosyal sorumluluğu vardır, o da kârını maksimize etmek" şeklinde özetlenebilecek yaklaşımın sorgulanmasına neden olmaktadır. Bu gelişmeler, ekolojik konuları işletme süreçlerinin merkezine entegre etmeyi amaçlayan normal-ötesi bilim anlayışını güçlendirmektedir (Funtowicz ve Ravetz 1992; 1994).

Bilimsel Topluluğun Varlığı

Kuhn (1962), paradigmaları bir bilimsel topluluğun varlığına atfetmiştir. Buna göre, bir paradigmanın varlığından bahsedebilmek için, bilimsel bir topluluk tarafından kabul edilmesi ve desteklenmesi gerekmektedir. Barca (2005), bilimsel bir topluluğun üç göstergesi olduğunu belirtmiştir; akademik istihdam ve kariyer fırsatları, süreli yayınlar ve son olarak örgütler/dernekler.

Günümüzde çevre, çevrecilik ve çevreci yönetim konularında basılan birçok süreli yayın bulunmaktadır. Çevre konuları ile ilgili olarak Scopus ve ISI indekslerine kayıtlı toplam 417 adet süreli dergi bulunmakta, bunların da 44 tanesi çevreci yönetim, çevreci ekonomi ve çevreci politika konularına odaklanmaktadır. Bu dergilerin bir kısmı çeşitli dernekler veya bilimsel topluluklar tarafından yayınlanmaktadır. Diğer yandan üniversitelerde çevre ile ilgili çevre mühendisliği, çevre bilimleri, çevre sağlığı gibi çeşitli departmanlar ve bölümler kurulmakta ve birçok akademisyen istihdam etmektedir. Böylelikle, çevreci yönetim alanında çalışan bilimsel bir topluluğun varlığından bahsetmek mümkün olmaktadır.

İnanç, Kavram ve Araçlar Bütünü

Her paradigma kendi inanç, kavram ve araç setine sahip olmalıdır (Kuhn, 1962). Günümüzde birçok işletme kârlılığı ve sınırsız ekonomik büyümeyi önceleyen bir varsayımlar, değerler ve inançlar sisteminde faaliyet göstermektedir (Shrivastava, 1994). Böylelikle GYP, işletmelere kârlarını maksimize edecek ve büyümelerine destek olacak kavramlar ve araçlar (strateji, taktik vs.) sunmaktadır. Buna karşın ÇYP'nin kendine has inançları, varsayımları ve değerleri bulunmaktadır (Halme, 1996). ÇYP, insan merkezli yapısından ötürü GYP'nin insan ırkına uzun vadede zarar vereceğini, bu nedenle de işletmelerin doğal çevreleri ile uyumlu olmalarını önermektedir. İnsan ırkının geleceğinden endişe duyan, endüstrileşmeyi eleştiren ve çevreci olmaları yönünde firmalara baskı yapan bilim adamları ve toplum gönüllüleri, çevreci yönetim alanında ortak bir inancın varlığını göstermektedir. Nitekim "çevreci ürün", "çevreci lojistik", "çevreci tüketici", çevreci tedarik zinciri" gibi kavramlar çevreci yönetime vurgu yapmaktadır. Ayrıca araştırmacılar, işletmelerin çevresel etkilerini azaltacak çeşitli yönetsel ve teknolojik araçlar da ortaya koymaktadırlar. Bu araçların birçoğu işletmelere ekonomik bir fayda sağlarken aynı zamanda çevresel etkilerini de azaltmaktadır. Böylelikle ÇYP'nin kendine özgü inanç, norm ve araçlarının olduğu söylenebilir.

Yetersizlik ve Kuraldışılık

Kuhn (1962), normal bilimin kendi ortaya attığı sorunlara cevap verememesi durumunda bir kriz ile karşı karşıya kalacağı ve bu krizlerin zamanla bilim adamları arasında kuraldışı davranışlara neden olacağını belirtmiştir. Günümüzdeki yönetim anlayışı, çevresel maliyetleri göz ardı ederek ekonomik kazancı meşrulaştırmaktadır (Carson, 1962). Bu nedenle, yaşanan birçok çevre krizi GYP'ye dayalı ekonomik sistemlerin bir ürünü olarak değerlendirilmekte ve normal bilim buzulların erimesi veya ozon tabakasının delinmesi gibi sorunlara tatmin edici bir cevap sunmaktan uzak görünmektedir. Bu problemler, açıktır ki insan ırkının geleceğini tehdit etmektedir. Böyle bir durumda Kuhn (1962), artan sayıda bireyin mevcut paradigmaya yabancılaşacağını ve insanların giderek artan bir şekilde kuraldışı davranmaya başlayacaklarını belirtmiştir.

Çevre örgütlerinin artışı bu kuraldışılığın en önemli göstergelerinden birisidir. Nitekim bazı büyük firmaların veya endüstrilerin neden olduğu çevre afetleri tüm dünyada büyün yankı uyandırmakta ve kâr amacı gütmeyen çevre örgütlerini harekete geçirmektedir (Utting, 2005). Birçok uluslararası (WNO[2], WWF[3], PETA[4], Greenpeace vd.), bölgesel (EEA[5], PEMSEA[6] vd.) ve ulusal (Birds Australia, Toronto Environmental Alliance vd.) örgütler firmaları zararlı faaliyetlerini kontrol ve protesto etmek amacıyla yasal veya yasal olmayan faaliyetler düzenlemektedirler. Bu örgütlere yapılan bağışların artması, vatandaşlar tarafından destek gördüğünün de göstergesidir. Sadece kâr amacı gütmeyen bu örgütler değil, fakat aynı zamanda bilim adamları da çevreci olmayan uygulamaları nedeniyle firmaları eleştirmektedir. Tüm bu örnekler bir araya getirildiğinde, insanların mevcut kâr merkezli paradigma karşısında kuraldışı hareket etmeye başladığı ve insan merkezli anlayışı eleştirdikleri görülmektedir.

4. Sonuç

Endüstriyel toplumlar için geliştirilen GYP günümüz risk toplumlarının ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli değildir (Shrivastava, 1995). Nitekim GYP'nin artan bir şekilde eleştirilerin hedefi olması bunun bir sonucudur. Paradigma kriterleri bağlamında değerlendirildiğinde ÇYP'yi destekleyen birçok faktör olduğu görülmektedir. ÇYP'nin arka planında üniversite departmanları, süreli yayınları ve akademisyenleri ile bilimsel bir topluluğun varlığı, çevreci uygulamalar ile kâr arasındaki karşıtlıkları gidermekte ve çevreci uygulamaların benimsenmesine yardımcı olmaktadır. Ayrıca ortak inanç, kavram ve araçlara sahip olması, ÇYP'nin kendi normlarını oluşturmasına yardımcı olmaktadır. Dahası, GYP'nin neden olduğu küresel çevre problemleri ve normal bilimin bu problemlerin çözümündeki yetersizliği ÇYP'yi güçlendiren bir diğer faktördür.

ÇYP lehine olan tüm bu gelişmelere rağmen, kârın kurumsal karar alma süreçlerindeki merkezi konumunu muhafaza etmesi çevresel risklerin göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Bu durum, GYP'yi güçlendirirken ÇYP'yi ise zayıflatmakta ve gerçek anlamda bir paradigma kaymasından bahsetmeyi zorlaştırmaktadır. Ne var ki,

[2] World Nature Organization
[3] World Wide Fund for Nature
[4] People for Ethical Treatment of Animals
[5] European Environment Agency
[6] Partnerships in Environmental Management for the Seas of East Asia

günümüzün pazar koşulları ÇYP'nin temel prensiplerini kâr maksimizasyonunun ve rekabet avantajının önemli bir bileşeni haline getirmiştir. Müşteriler, çevreci olmayan ürünleri kullanmayı reddederek çevreye zarar veren firmaları protesto edebilmektedir. Çevreci kriterler aynı zamanda firmalar arası ilişkileri de etkileyerek tedarikçi seçme ve değerlendirme süreçlerinde belirleyici olabilmektedir (Larsen, 2000). Birçok tedarik zinciri lideri çevresel performansını iyileştirmek amacıyla çevreci tedarikçilerle çalışmayı tercih etmektedir (Lee, 2008). Dahası, firmalar rakiplerinin gerisinde kalmamak ve rekabet avantajını kaybetmemek amacıyla da çevreci uygulamaları benimsemek durumunda kalabilmektedir (Kotler, 2004). Diğer yandan devletler çeşitli yaptırımlarla işletmelerin çevresel risklerini azaltmaları yönünde baskı yaparken, sivil toplum örgütleri de çevreci olmayan işletmeleri protesto ederek kamuoyunu etkilemeyi başarmaktadır (Baron ve Diermeier, 2007).

Tüm bu gelişmeler birlikte değerlendirildiğinde, işletmelerin kârlılıklarını devam ettirebilmek için ÇYP'nin temel ilkelerini benimsemek ve işletme süreçlerine uygulamak zorunda kaldıkları görülebilir. Böylelikle, günümüzdeki küresel çevre problemlerinin en büyük tetikleyicisi olan kâr odaklılığın işletme karar alma mekanizmasındaki merkezi konumunu muhafaza etmesi, GYP'den ÇYP'ye geçiş sürecinin GYP'nin temellerini kökünden sarsan bir "devrim" olarak değerlendirilmesini mümkün kılmamaktadır. Bunun yerine, bu paradigma-öncesi dönem, kâr elde etmek amacıyla kullanılan her araç ve yöntemin kabul edilebilirliğini kaybettiği ve çevreci ilkelerin işletme süreçlerine uygulanmaya başlandığı "evrimsel" bir süreç olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

Ahn, S.H. (2014), "An Evaluation of Green Manufacturing Technologies Based on Research Databases", International Journal of Precision Engineering and Manufacturing-Green Technology, Cilt: 1, No 1, s. 5-9

Albino, V., Balice, A. ve Dangelico, R.M. (2009), "Environmental Strategies and Green Product Development: an Overview on Sustainability-Driven Companies", Business Strategy and the Environment, Cilt: 18, s. 83-96

Bai, C. ve Sarkis, S. (2010), "Green Supplier Development: Analytical Evaluation Using Rough Set Theory", Journal of Cleaner Production, Cilt: 18, s.1200-1210

Barbier, E. (2011), "The Policy Challenges for Green Economy and Sustainable Economic Development", Natural Resources Forum, Cilt: 35, s. 233–245

Barca, M. (2005), "Stratejik Yönetim Düşüncesinin Evrimi: Bilimsel Bir Disiplinin Oluşum Hikayesi", Yönetim Araştırmaları Dergisi, Cilt: 5, No 1, s. 7-38.

Baron, D.P. (2010). Business and Its Environment, Pearson, Sixth Edition, New Jersey.

Baron, D.P. ve Diermeier, D. (2007), "Introduction to the Special Issue on Nonmarket Strategy and Social Responsibility", Journal of Economics & Management Strategy, 16, s. 539-545.

Brown, D. (2008), "It is Good to Be Green: Environmentally Friendly Credentials are Influencing Business Outsourcing Decisions", Strategic Outsourcing: An International Journal, Cilt: 1, No 1, s. 87-95

Carson, R. (1962). Sessiz Bahar, Çeviren Ç. Güler in 2004, Palme Yayıncılık, Ankara.

Colby, M.E. (1991). "Environmental Management in Development: The Evolution of Paradigms", Ecological Economics, Cilt: 3, s. 193-213.

Cotgrove, S. (1982), Catastrophe or Cornucopia: The Environment, Politics and the Future, John Wiley & Sons, New York.

Crane, A. (2000), "Corporate Greening as Amoralization", Organization Studies, Cilt: 21, s. 673-696

Darnall, N., Jolley, J. ve Handfield, R. (2008), "Environmental Management Systems and Green Supply Chain Management: Complements for Sustainability?", Business Strategy and the Environment, Cilt: 18, s. 30-45

Deif, A.M. (2011), "A System Model for Green Manufacturing", Journal of Cleaner Production, Cilt: 19, s. 1553-1559

Dou, Y., Zhu, Q. ve Sarkis, J. (2014), "Evaluating Green Supplier Development Programs with a Grey-Analytical Network Process-Based Methodology", European Journal of Operational Research, Cilt: 233, s. 420–431

Dwyer, R. (2009). "Keen To Be Green Organizations: A Focused Rules Approach to Accountability", Management Decisions, Cilt: 47, No 7, s. 1200-1216

El Saadany, A.M.A., Jaber, M.Y. ve Bonney, M. (2011), "Environmental Performance Measures for Supply Chains", Management Research Review, Cilt: 34, No 11, s. 1202-1221

Friedman, M. (1962), Capitalism and Freedom, University of Chicago Press

Funtowicz, S.O. ve Ravetz, J.R. (1994). "The Worth of a Songbird: Ecological Economics as a Post-Normal Science", Ecological Economics, Cilt: 10, s. 197-207

Funtowicz, S.O. ve Ravetz, J.R. (1992). "Three Types of Risk Assessment and the Emergence of Postnormal Science", in Social theories of risk, ed. S. Krimsky and D. Golding, s. 251–273. New York: Praeger

Garrod, B. ve Chadwick, P. (1996). "Environmental Management and Business Strategy: Towards a New Strategic Paradigm", Futures, Cilt: 28, No 1, s. 37-50

Gladwin, T.N., Kennelly, J.J. ve Krause, T.S. (1995), "Shifting Paradigms for Sustainable Development: Implications for Management Theory and Research", The Academy of Management Review, Cilt: 20, No 4, s. 874-907

Grant, J. (2007). Yeşil Pazarlama Manifestosu, Çeviren N. Özata ve Y. Fletcher, MediaCat Kitapları, Birinci Baskı, Istanbul.

Güner ve Coşkun (2010), "The Role of Customer Choices in Green Supply Chain Management: An Empirical Study in Sakarya Region", 8th International Logistics & Supply Chain Management Congress, Proceeding Book, s. 65-73, Istanbul

Haden, S.S.P., Oyler, J.D. ve Humphreys, J.H. (2009). "Historical, Practical, and Theoretical Perspectives on Green Management", Management Decision, Cilt: 47, No 7, s. 1041-1055

Halme, M. (1996). "Shifting Environmental Management Paradigms in Two Finnish Paper Facilities: A Broader View of Institutional Theory", Business Strategy and the Environment, Cilt: 5, s. 94-105

Halme, M. (2002). "Corporate Environmental Paradigms in Shift: Learning During the Course of Action at Upm-Kymmene", Journal of Management Studies, Cilt: 39, No 8, s. 1087-1109

Hong, P., Kwon, H.B. ve Roh, J.J. (2009), "Implementation of Strategic Green Orientation in Supply Chain: An Empirical Study of Manufacturing Firms", European Journal of Innovation Management, Cilt: 12, No 4, s. 512-532

Isaksson, K. ve Huge-Brodin, M. (2013), "Understanding Efficiencies Behind Logistics Service Providers' Green Offerings", Management Research Review, Cilt: 36, No 3, pp 216-238

Jackson, T. ve Victor, P. (2011), "Productivity and Work in the 'Green Economy': Some Theoretical Reflections and Empirical Tests", Environmental Innovation and Societal Transitions, Vol 1, s. 101–108

Johnson, D.B. ve Macy, G. (2001), "Using Environmental Paradigms to Understand and Change an Organization's Response to Stakeholders", Journal of Organizational Change Management, Vol 14, No. 4, s. 314-334

Kim, I. ve Min, H. (2011), "Measuring Supply Chain Efficiency from a Green Perspective", Management Research Review, Cilt: 34, No 11, s. 1169-1189

Kotler, P. (2004), Philip Kotler's FAQs on Marketing, Çeviren Ümit Şensoy, Optimist Kitap, İkinci Baskı, Istanbul

Kuhn, S.T. (1962), Bilimsel Devrimlerin Yapısı, Çeviren N. Kuyaş in 2008, Kırmızı Yayınları, Sekizinci Baskı, Istanbul

Larsen, T.S. (2000), "European Logistics Beyond 2000", International Journal of Physical Distribution & Logistics Management, Cilt: 30, No. 5, s. 377-387.

Lee, S.Y. (2008), "Drivers for the Participation of Small and Medium Sized Suppliers in Green Supply Chain Initiatives", Supply Chain Management: An International Journal, Cilt: 13, No. 3, s. 185-198

Lee, K.H. (2009), "Why and How to Adopt Green Management into Business Organizations? The Case Study of Korean SMEs in Manufacturing Industry", Management Decision, Cilt: 47, No 7, s. 1101-1121.

Leppelt, T., Foerstl, K. ve Hartmann, E. (2013), "Corporate Social Responsibility in Buyer-Supplier Relationships: Is it Beneficial for Top-Tier Suppliers to Market their Capability to Ensure a Responsible Supply Chain?", Business Research, Cilt: 6, No 2, s. 126-152

Mathur, L.K. ve Mathur, I. (2000), "An Analysis of the Wealth Effects of Green Marketing Strategies", Journal of Business Research, Cilt: 50, s. 193-200

Min, H. ve Galle, W.P. (2001), "Green Purchasing Practices of US Firms", International Journal of Operations & Production Management, Cilt: 21, No 9, s. 1222-1238

Molina-Azorin, J.F., Claver-Cortes, E., Lopez-Gamero, M.D. ve Tari, J.J. (2009). "Green Management and Financial Performance: A Literature Review", Management Decision, Cilt: 47, No 7, s. 1080-1100

Murphy, P.R. ve Poist, R.F. (2000), "Green Logistics Strategies: Analysis of Usage Patterns", Transportation Journal, Cilt: 40, No 2, s. 5-16

Murray, J.G. (2000), "Effects of a Green Purchasing Strategy: The Case of Belfast City Council", Supply Chain Management: An International Journal, Cilt: 5, No 1, s. 37-44

Müller, A.L. ve Pfleger, R. (2014), "Business transformation towards sustainability", Business Research, Cilt: 7, s. 313–350

Peattie, K. ve Crane, A. (2005), "Green Marketing: Legend, Myth, Farce or Prophesy?", Qualitative Market Research: An International Journal, Cilt: 8, No 4, s. 357 - 370

Polonsky, M.J. ve Rosenberger, P.J. (2001), "Reevaluating Green Marketing: A Strategic Approach", Business Horizons, Cilt: 44, No 5, s. 21-30

Porter, M. ve Van der Linde, C. (1995), "Toward a New Conception of the Environment-Competitiveness Relationship", Journal of Economic Perspectives, Cilt: 9, No 4, s. 97-118

Pujari, D., Peattie, K. ve Wright, G. (2004), "Organizational Antecedents of Environmental Responsiveness in Industrial New Product Development", Industrial Marketing Management, Cilt: 33, s. 381-391

Pujari, D., Wright, G. ve Peattie, K. (2003), "Green and Competitive: Influences on Environmental New Product Development Performance", Journal of Business Research, Cilt: 56, s. 657-671

Purser, R.E., Changkil, P. ve Montuori, A. (1995). "Limits to Anthropocentrism: Toward and Ecocentric Organization Paradigm?", The Academy of Management Review, Cilt: 20, No 4, s. 1053-1089

Ravetz, J. (2004), "The Post-Normal Science of Precaution", Futures, Cilt: 36, s. 347-357

Rex, E. ve Baumann, H. (2007), "Beyond Ecolabels: What Green Marketing Can Learn From Conventional Marketing", Journal of Cleaner Production, Cilt: 15, s. 567-576

Roarty, M. (1997), "Greening Business in a Market Economy", European Business Review, Cilt: 97, No 5, s. 244–254

Rokka, J. ve Uusitalo, L. (2008), "Preference for Green Packaging in Consumer Product Choices – Do Consumers Care?", International Journal of Consumer Studies, Cilt: 32, s. 516-525

Rusinko, C.A. (2007), "Green Manufacturing: An Evaluation of Environmentally Sustainable Manufacturing Practices and Their Impact on Competitive Outcomes", IEEE Transactions on Engineering Management, Cilt: 54, No 3, s. 445-454

Quazi, H.A. (2001), "Sustainable Development: Integrating Environmental Issues into Strategic Planning", Industrial Management & Data Systems, Cilt: 101, No 2, s. 64-70

Salih, T.M. (2003), "Sustainable Economic Development and the Environment", International Journal of Social Economics, Cilt: 30, No 1/2, s.153-162

Sarkis, J., Zhu, Q. ve Lai, K.H. (2011), "An Organizational Theoretic Review of Green Supply Chain Management Literature", International Journal of Production Economics, Cilt:130, s.1-15

Sarkis, J. (2003), "A Strategic Decision Framework for Green Supply Chain Management", Journal of Cleaner Production, Cilt: 11, s. 397–409

Sarkis, J. (1998), "Evaluating Environmentally Conscious Business Practices", European Journal of Operational Research, Cilt: 107, s. 159-174

Shafer, W.E. (2006), "Social Paradigms and Attitudes toward Environmental Accountability", Journal of Business Ethics, Cilt: 65, No. 2, s. 121-147

Shrivastava, P. (1995), "Ecocentric Management for a Risk Society", The Academy of Management Review, Cilt: 20, No 1, s. 118-137

Shrivastava, P. (1994), "CASTRATED Environment: GREENING Organizational Studies", Organization Studies, Cilt: 15, s. 705-726

Soler, C., Bergström, K. ve Shanahan, H. (2010), "Green Supply Chains and the Missing Link Between Environmental Information and Practice", Business Strategy and the Environment, Cilt: 19, s. 14-25

Taylor, S.R. (1992), "Green Management: The Next Competitive Weapon", Futures, Cilt: 24, No 7, s. 669-680

Utting, P. (2005), "Corporate Responsibility and the Movement of Business", Development in Practice, Cilt: 15, No 3-4, s. 375-388

Van Hoek, R.F. (1999), "From Reversed Logistics to Green Supply Chains", Supply Chain Management: An International Journal, Vol 4, No 3, s. 129-135.

Zhu, Q., Geng, Y. ve Sarkis, J. (2013), "Motivating Green Public Procurement in China: An Individual Level Perspective", Journal of Environmental Management, Cilt: 126, s. 85-95

Zhu, Q., Yong, G., Fujita, T. ve Hashimoto, S. (2010), "Green Supply Chain Management in Leading Manufacturers: Case Studies in Japanese Large Companies", Management Research Review, Cilt: 33, No 4, s. 380-392

Zhu, Q., Sarkis, J., Lai, K.H. ve Geng, Y. (2008), "The Role of Organizational Size in the Adoption of Green Supply Chain Management Practices in China", Corporate Social Responsibility and Environmental Management, Cilt: 15, s. 322-337

Zhu, Q. ve Sarkis, J. (2004), "Relationships between Operational Practices and Performance among Early Adopters of Green Supply Chain Management Practices in Chinese Manufacturing Enterprises", Journal of Operations Management, Cilt: 22, s. 265–289

Zsolnai, L. (2002). "Green Business or Community Economy", International Journal of Social Economics, Cilt: 29, No 8, s. 652-662

KATILIM ÖNCESİ MALİ YARDIM ARACI (IPA) VE TARIMSAL SANAYİ GELİŞTİRME PROJESİ

Yrd. Doç. Dr. Sefer GÜMÜŞ [1] - Öğr. Gör. Dr. Birol ERDEM[2]

Özet

Türkiye Cumhuriyeti'nin 1963 yılında Avrupa kurumları ile Ortaklık Anlaşması imzalanmasından bu güne uzanan uzun dönem yakın politik ve ekonomik bağları 1995 yılında Gümrük Birliği'nin oluşturulmasına yol göstermiştir. Kurumsal olmakla beraber yerel düzeyde de gerçekleşen iki taraflı yakın etkileşim 60'lı yılların başından itibaren gerçekleşmiş ve 1999 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin resmen aday ülke olarak tanınmasıyla yoğunlaşmıştır. Bu tarihten itibaren ulusal kurumlar ve Avrupa kurumları Türkiye ile Sivil Toplum Diyaloğu kapsamına giren iki taraflı faaliyetler geliştirmiştir. Haziran 2005 tarihinde Avrupa Komisyonu, Avrupa Birliği ve Aday Ülkeler arasında sivil toplum diyaloğuna ilişkin bir tebliğ kabul etmiştir. Bu tebliğ genişlemeye ilişkin konu ve meselelere değinmek amacıyla, genel anlamda, Avrupa Birliği ve Türkiye'deki sivil toplum arasındaki diyaloğun geliştirilmesine yardım etmiştir.

Türkiye için 2006 yılı Katılım Öncesi Yardım Programı Avrupa Birliği ve Türkiye arasındaki Sivil Toplum Diyaloğunun Geliştirilmesi başlıklı bir proje içermiştir. Bu proje "Şehirler ve Belediyeler", "Meslek Örgütleri" ve "Üniversiteler" arasında bağlantıların ve "Diyalog için Gençlik Girişimleri" kapsamında ise "Gençler" arasında bağların yoğunlaştırılmasını ve çeşitlendirilmesini amaçlayan dört adet Hibe Programının gerçekleştirilmesini sağlamıştır. Hibe Programları AB ve aday ülkelerde kamuoyunun daha iyi bilgilendirilmesine katkıda bulunacak konuları hedef almıştır. Türkiye 2001 yılından bu yana AB'den katılım öncesi yardımı almaktadır. 2007 yılından itibaren ise söz konusu "Türkiye için Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı"nın yerini hem aday ülkeler hem de potansiyel aday ülkeler için katılım öncesi yardım sağlayan "Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA)" almıştır. IPA Türkiye yardımının amacı Aralık 2004 tarihli Avrupa Konseyi kararlarında kabul edilen AB katılım öncesi stratejisini desteklemiştir. Bu bağlamda üç adet hedef bulunmaktadır: Kopenhag siyasi kriterlerini tamamıyla yerine getirmek üzere ilerlemek, Topluluk Müktesebatını kabul edilmesi, uygulanması ve AB- Türkiye Sivil Toplum Diyaloğu projeleri geliştirilmiştir.

Bu bir araştırma ve sağlanan sonuçların uygulanmasıdır. Tüm çalışmalar 18 ay sürmüştür. Türkiye ve Bulgaristan arasında ve sınırın her iki yakasında uygulanmıştır. Araştırma ve uygulamada 12 kişi çalışmış ve elde edilen sonuçlar her üç ayda bir, altı aylık süreçte sonuçlar Bulgar ve Türk makamları ile paylaşılmıştır. Ergene Nehri Kirliliğinin önlenmesi, Meriç Nehri'nin azgın sularından bölgenin korunması, Türkiye(Edirne) ile Yunanistan arasında bulunan ve yıllardan bu yana açılmayan Eskiköy Sınır Kapısının açılması çalışmaları ve bölgede kapanan 35 adet tarımsal sanayi fabrikasının açılması, İstihdamın artırılması gibi dört değişken üzerinde yapılmış araştırmanın projelendirilmiş şeklidir. Bu bağlamda, Uzunköprü/Türkiye sahipliğinde ve Bulgaristan/Haskova ortaklığında 2013-2015 yılları arasında "Tarımsal Sanayi Geliştirme Projesi" geliştirilerek uygulanmıştır. Bu çalışmanın teklif çağrıları çıkmış, AB kuralları eşitliğinde yazılmıştır. O dönemde 440 proje arasından 40 proje seçilmiş ve araştırma sonuçlarının projelendirilmesi "Tarımsal Sanayi Geliştirme Projesi" kulvarında 4. ve uygulamada bölgede 1. olmuştur. Çalışmanın makaleye dönüştürülerek bilim dünyası ile paylaşılması ve alanlarında proje yazacaklara kaynak ve örnek teşkil etmesi amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: A*B, Türkiye, Bulgaristan, Uzunköprü, Haskova, tarım, ticaret, sanayi, proje*

1. Giriş

Bölge tarıma dayalı sanayilerden oluşmaktadır. İstanbul'a çok yakın olan bölge, İstanbul'un 20 milyonluk pazarından yeteri kadar yararlanamamaktadır. Ürünler ve hizmetler piyasa fiyatlarının altında satılmakta ve üreticiler hiçbir şekilde emeklerinin karşılığını alamamaktadırlar. Projemizle birlikte yerel ekonomik işbirliği bağları kurularak güçlendirilmesi ve yatırımların karşılıklı olarak desteklenmesi, ekonomik potansiyelin ortaya çıkması ve yatırımlara dönüştürülmesi hedeflenmiştir. Tarıma dayalı fabrika ve işletmelerin karlı çalıştırılmaları ve iflastan kurtarılmalarına çalışılacak, bölgede ekonomik kalkınma hızlanacak ve istihdam artarak işsizlik azalacaktır. Proje yerel ve bölgesel düzeyde sanayici ve işadamlarını bir araya getirerek, çeşitli toplantılar

[1] Beykent Üniversitesi Öğretim Üyesi sefergumus@beykent.edu.tr gumus.sefer@gmail.com
[2] Trakya Üniversitesi Uzunköprü Meslek Yüksek Okulu birolerdem@trakya.edu.tr

düzenleyerek karşılıklı fikir alışverişinde bulunmalarına olanak sağlayacaktır. Avrupa Birliğinin daha fazla tanınmasına ve farkındalığının yaratılmasına katkı yapacaktır.

Çalışma çerçevesinde yürütülecek faaliyetler ile proje bölgelerinin diğer şehirlere nazaran ekonomik olarak soyutlanmışlıklarının ortadan kaldırılması, ticari işbirliğinde daha etkin, verimli ve yoğun bir döneme girilmesi ve ekonomik kalkınmanın ivme kazanarak büyümenin gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir.

1.1 Çalışmamızın özel amaçları

- Hedef gruplara ve yararlanıcılara tarım, ticaret ve sanayi alanlarında eğitim verilmiştir.

- İşadamları ve sanayicilerin yatırım teşviklerinden yararlanmaları konusunda bilgiler verilmiş, yarım kalmış ve kapanmış fabrikaların çalıştırılması için öneriler geliştirilerek eylem planları yapılmıştır.

- Üretici ve çalışanlar ekonomi, ihracat, ithalat ve pazarlama ile müşteri ilişkileri konularında bilgilendirilmiş, bu sayede işyerleri ve fabrikalar kapanmaktan kurtarılarak, bölgedeki işsizliğin azaltılması ve istihdam artırılması konusunda destek verilmiştir.

- Türkiye ve Bulgar tarafında yapılacak faaliyet ve etkinliklerle tarım ve ticaret sektöründe akıllı yatırımlar yapılarak ve iki ülke arasında tarımsal ticaret artırılmasına çalışılmıştır. Tarımsal sanayideki üretim artışı ile İstanbul'a yakın olan Uzunköprü'nün ekonomisinde canlanma sağlanması hedeflenmiştir.

- Projemizle Meriç nehrinin su taşkınlarından tarım arazisi ve fabrikaların korunması için projeler geliştirilmiştir,

- Doğal çevre korunmuş ve kırsal kesim canlanmıştır,

- Tarımsal sanayi işletmelerinin iç ve dış pazarlarda rekabet gücü artmıştır,

- Uzunköprü ve bölgede yaşayan insanların yaşam kalitesi ve köylerin kalkınması yönünde çaba sarf edilmiştir,

- Böylece, Projede rol oynayan yerel ve bölgesel kuruluşların proje oluşturma ve yürütme yeteneklerinde önemli düzeyde artış gözlenmektedir.

1.2 Genel Amaçları

Projemizle yerel ekonomik işbirliği bağları kurularak güçlendirilmiş ve yatırımlar karşılıklı olarak desteklenmiştir. Bölgede ekonomik potansiyelin ortaya çıkmasına ve yatırımlara dönüştürülmesine çalışılacaktır. Tarıma dayalı fabrika ve işletmelerin karlı çalıştırılmaları ve iflastan kurtarılmalarına çalışılmış, böylece bölgede ekonomik kalkınma hızlandırılarak istihdamın artması ve işsizliğin azalması hedeflenmiştir. Proje, yerel ve bölgesel düzeyde sanayici ve işadamlarını bir araya getirerek ve çeşitli toplantılar düzenleyerek, karşılıklı fikir alışverişinde bulunmalarına olanak sağlamıştır. Avrupa Birliğinin daha fazla tanınmasına ve farkındalığının yaratılmasına katkı yapılmıştır.

Proje çerçevesinde yürütülen faaliyetler ile proje bölgelerinin diğer şehirlere nazaran ekonomik olarak soyutlanmışlıklarının ortadan kaldırılması, ticari işbirliğinde daha etkin, verimli ve yoğun bir döneme girilmesi ve ekonomik kalkınmanın ivme kazanarak büyümenin gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir.

2- Literatür Tarama

2.1 Araştırmanın Hedef Grupların Üzerinde Sağlayacağı Gelişmeler

Uzunköprü ve Haskova'da düzenlenen seminer programlan, yeni pazarlara açılmak isteyen şirketler için kaçınılmaz bir fırsat olmanın yanı sıra, Türk ve Bulgar işadamlarının buluşma noktası olmuştur. Seminere katılan faydalanıcılar hem birbirlerini tanıma fırsatı yakalamış ve hem de seminer programlarında ele alman konularla ilgili bilgilendirilmişlerdir. Proje'nin hedef grubu olan Uzunköprü ve Haskova'lı işadamları ve girişimciler, hali hazırda var olan ticari hareketliliği ve ekonomik kalkınma potansiyelini arttırma ortamı bulabilmişlerdir. Bölgesel düzeyde kurulacak olan bilgi ağları sayesinde, bölgedeki ticaret hacminin yükselmesi, hatta bölge dışındaki yerlerde bulunan üçüncü ülkeler ile ortak girişimlere imza atılması, projeden beklenen hedefler arasındadır. Öncelikle Uzunköprü bölgesinde ticari faaliyet gösteren işadamları ve girişimciler arasında kurulacak yapısal örgütlenme ve bilgi paylaşımı, uzun vadede ulusal ekonomik kalkınmaya ve işbirliğine katkıda bulunacaktır.

2.2. Araştırmanın Ortakların Teknik Ve İdari Kapasiteleri Üzerinde Sağlayacağı Gelişmeler

Globalleşen dünyada Sanal Ticaret Merkezlerinin gerçek ticaret merkezlerine oranla hızla arttığı bilinmektedir. Uzunköprü Ticaret ve Sanayi Odamız, proje kapsamında kurulacak sanal ticaret merkezi ile "web sitesi kullanımı" ve "etkileri"ni birebir kullanarak uygulama şansına sahip olmuştur. Böylelikle bu teknolojinin önemi uygulanarak görülmüş olmakta ve daha sonraki faaliyetlerde de etkin bir şekilde kullanım kapasitesi doğmuştur.

Uzunköprü ve Haskova, bahsedilen Sanayi Geliştirme Projesi ile AB standartlarında proje üretip yürütebilme olanağından azami şekilde yararlanmışlardır. Bu bağlamda, Avrupa Birliği Hibe Programları ile ilgili bilgi birikimi oluşmuş ve bu birikim diğer kurum ve kuruluşlarla da paylaşılarak, uygun kriterlerde proje üretilmesi sağlanmıştır. Bu sayede, finanse edilmesi uygun görülen projelerin sayısında artış gözlenebilecek ve ticaret dışındaki diğer alanların da ekonomik potansiyellerinde hareketlilik yaşanabilmektedir.

Proje kapsamında çeşitli platformlarda pek çok defa yapılan bilgilendirme toplantıları, basın toplantısı, projeyi tanıtıcı afişler ile projenin başarılı bir şekilde uygulanarak sonuçlanmasından sonra diğer yerel yönetimler, çeşitli vakıf ve dernekler ve benzer kuruluşlar için örnek teşkil etmiştir. Proje ortağımız Haskova ise tarımsal sanayi işbirliği ve kalkınma potansiyelinin ortaya çıkarılması konularına ilişkin fikirlerini projelendirme ve meydana getirilen projelerin yerel ve yabancı ortaklar ile uygulanması aşamalarında bilgi sahibi olmuştur. Böylece, iki proje ortağı da, kendilerine, Avrupa Birliği Hibe Programları kapsamında fonlanan çeşitli projelerin yazımı, uygulanması, ortak bulunması ve işbirliği kurma konularına yönelik diğer kurum ve kuruluşlardan gelebilen soruları yanıtlayabilen, her türlü desteği imkanları ölçüsünde verebilen kapasiteye erişebilen ve bilgi birikimine sahip olmuşlardır.

3. Metodoloji

3.1 Uygulama Yöntemleri

Proje, tarımsal sanayileri ve işletmeleri geliştirmek amacıyla, Uzunköprü'nün sahip olduğu ekonomik potansiyeli ortaya çıkarmayı ve hali hazırda var olan işbirliği ortamının güçlendirilerek gelecekte devamının sağlanmasını hedeflemektedir. Proje çerçevesinde kullanılacak tüm uygulama yöntemleri, söz konusu hedeflerin gerçekleşmesini sağlayacak niteliktedir. Proje dahilinde uygulanacak faaliyetlerin sonunda elde edilecek çıktıların, projenin hedef kitle üzerinde somut ve kalıcı etki bırakacak şekilde olmasına dikkat edilmiştir.

Proje faaliyetlerinde tam bir koordinasyon sağlanabilmesi amacıyla iki ticaret odasının imkanları karşılıklı olarak proje kapsamında kullanılmıştır. Pazar Araştırması kapsamında aşağıdaki ana faaliyetler uygulanmıştır.

- Uzunköprü ve Haskova'da karşılıklı sektörel verilerinin ve faaliyetlerinin yer alacağı bir Pazar analizi yapılmış, çalışma istatistik programlardan geçirilmiş ve raporu yazılarak projede değerlendirilmiş,
- Her iki tarafta da sanayi ve ticaret rehberi hazırlanmış,
- İki ülke mevzuatlarının yer aldığı ticaret rehberi oluşturulmuş,
- Karşılıklı eğitim seminerleri ve toplantılar düzenlenmiş,
- İki bölgenin Ortak Kobi Web Sitesi kurulmuş,
- Tarım, ticaret ve sanayi sektörlerinde çalıştay, ziyaretler ve bilgilendirme çalışmaları yapılmıştır.

Proje'nin son ayında çıkarılan sonuç raporu tüm proje faaliyetleri gözden geçirilmiştir. Çalışmaya katılımın sağlanması için, Uzunköprü ve Haskova'da ticari faaliyette bulunan firmaların proje hakkında bilgilendirilmesi, proje kapsamında yürütülen çalışmalara katılımlarının ve proje ilişkin bilgileri paylaşmalarının teşvik edilmesi, proje uygulama yöntemleri arasında yer almaktadır.

3.2 Teklif Edilen Metodolojinin Nedenleri

Uzunköprü'nün ekonomik açıdan kalkınmasının önündeki engeller; bölgede var olan ihtiyaçların giderilmesinde uygun firmaların tespit edilememesi, firmaların tespit edilmesine rağmen irtibat kişilerinin bulunamaması ve sanayi, ticaret uygulamalarındaki deneyimsizlik sorunundan kaynaklanan bilgi eksikliği olarak sıralanabilir. Söz konusu engellerin ortadan kaldırılması ve işbirliğinin geliştirilmesi amacıyla, Proje kapsamında yukarıda uygulama yöntemi anlatılan faaliyetler yürütülmüştür.

Pazar analizinde, sektör bazında faaliyet gösteren firma sayısı ve söz konusu firmaların profillerine yer verilmiştir. Pazar analizinde amaç, sanayi ve ticaret rehberi, web sitesinde yer alacak bilgi bankasının detaylı ve güncel bir şekilde oluşturulmasına hizmet etmek, iki ülke işadamlarının ve girişimcilerinin diğer firmaları kolayca tanımalarına ve iletişime geçmelerine olanak vermektir.

Haskova ve Uzunköprü'de faaliyet gösteren fabrika ve işletmelerin, sektör, kapasite, üretim, vb. bilgilerinin de, yer alacağı sanayi ve ticaret rehberi ile karşılıklı olarak yatırımların çeşitlendirilmesi, sanayi ürünlerine yeni pazarlar bulunması ve mevcut pazarlardaki payın korunması sağlanmıştır.

Çalışma kapsamında oluşturulan web sitesi, tüm işadamlarının ve girişimcilerin erişimine açılmıştır. Sınırın iki tarafında yer alan firmaların profillerine daha hızlı ve kolay ulaşılmasını sağlayacak web sitesi, Türkçe ve Bulgarca olarak hazırlanarak proje bitiminden sonra da periyodik olarak güncellenmiştir. Web sitesinde yer alan bilgilerin iki dilde yayınlanmasındaki amaç, sınır bölgesinde yer alan firmaların siteyi etkin bir şekilde kullanabilmesidir. Web sitesinde bulunacak bilgiler ve sanayi ve ticaret rehberi her iki şehirde faaliyet gösteren firmaların bilgilerini içermiş, seminer ve toplantılarda temelleri atılan iş ortaklıklarının sürekli olması ve geliştirilmesi açısından önem arz etmiştir. İki ülke işadamları için bir başvuru kitapçığı niteliğinde olan ticaret rehberi, web sitesinin hizmet ettiği amaçları desteklemiştir.

Proje dahilinde verilen seminerlerde yatırım, üretim ve eğitimlerin yoğun bir şekilde ele alınmasının yanı sıra seminerlerin faydalanıcıların dilleri (Türkçe ve Bulgarca) göz önünde bulundurulmuştur. Simültane tercümanlar vasıtasıyla verilmesi, iki şehir arasında gerçekleşecek ekonomik işbirliği ticareti olumlu yönden etkileyen ve hali hazırda uygulamada yaşanan güçlükleri ortadan kaldırmıştır. Seminerler sırasında ayrıca, faydalanıcıların diğer işadamları ve girişimcilerle birebir görüşerek geleceğe yönelik iş ortaklıkları kurmaları kolaylaşmış, sıcak ve sağlam ticari ilişkiler için gerekli ortam oluşturulmuştur.

Faydalanıcıların seminerlere ve toplantılara katılması, iki şehirdeki firma profillerinin, oluşturulmuş web sitesinde yer alması, sanayi ve ticaret rehberinin hazırlanması, projedeki çalışmalarımızın temellerini oluşturan ekonomik kalkınmaya katkıda bulunmuştur.

Katılımın sağlanması amacıyla, Uzunköprü ve etrafında faaliyet gösteren firmalar, projenin amacı ve Uzunköprü'de iktisadi açıdan yapacağı katkılar hakkında bilgilendirilmiştir. Bu bilgilendirmenin yanı sıra, firmaların kendi bilgilerini paylaşmaları ve böylece projenin hedef kitlenin bilgilerinden yararlandırılmış ve daha iyi bir şekilde ilerlemesi sağlanmıştır.

Proje sonuç raporunda ise, yukarıda uygulama metodu verilen bu çalışmalar, yeniden gözden geçirilerek proje çıktısı olarak hazırlanacaktır. Ayrıca uygulanan yöntemler kapsamında, iç değerlendirme odaklı olarak projemizde düzeltici faaliyetler, proje takviminin uygunluğu, proje ekibi toplantıları, finansal raporlar ve sonuç raporlarına da yer verilmiştir.

4-Sürdürülebilirlik

4.1 Finansal Düzeyi

Proje'nin hibe kapsamından çıkmasından sonra, proje çıktılarından olan web sitesi, Uzunköprü Ticaret ve Sanayi Odamızın katkıları ile sürdürülecektir. Söz konusu web sitesinin periyodik olarak güncellenmesi, alan adı ve yayınlanma ücretinin karşılanması ve çıkabilecek teknik sorunların çözülmesi, Odamız bütçesinden karşılanacak ve teknik aksaklıklar, bünyemizde bulunan veya dışarıdan desteği alınabilecek teknik elemanlar ile sağlanacaktır.

Gerek "Faaliyetler" ve gerekse "Yayımlar" bölümlerinde açıklandığı gibi proje kapsamında Sanayi ve Ticaret rehberi basılmıştır. Bölge için önemli olan söz konusu veri tabanı ve rehberin hazırlanmasında ilk adımın atılmıştır. Proje bütçesi ile 500'er adet basılan sanayi ve ticaret rehberi ilgililere dağıtılmıştır. Söz konusu çıktılar tükendikten sonra da kurum, rehber ve zaman içinde gelen talebe göre güncelleyerek tekrar basımını sağlamıştır. Böylelikle Uzunköprü işadamları sürekli güncellenen veri tabanı ve rehber gibi önemli kaynaklara sahip olmuştur.

Proje'nin sürdüğü 18 ay boyunca yatırımların teşviki, fabrika ve işletmelerin çok başarılı bir şekilde işletilmesi, projenin bitiminden sonra da karşılıklı olarak sürmüş ve uzun vadede, proje çıktıları söz konusu ilişkilerin gelişmesine ve yayılarak artmasına öncülük etmiştir.

4.2 Kurumsal Düzeyi

Proje, Uzunköprü ve Haskova şehirlerinde yaşayan işadamlarının birbirleri ile tanışarak karşılıklı ticari faaliyette bulunmalarını kolaylaştıracak ve tarımsal sanayinin geliştirilmesini güçlendirerek, yapıların tesis edilmesini hedeflemektedir. Proje sonuç raporu ve proje ile ilgili genel bilgiler, proje kapsamında yapılan 4 adet "Yerel Yönetim Bilgilendirme Toplantısı" ile Uzunköprü Belediye Başkanlığı ve diğer belde belediye başkanlıkları ile paylaşılmıştır. Hali hazırda Türk ve Bulgar işadamları ve girişimciler arasında var olan ortaklıklarının geliştirilerek gelecekte de devam etmesi, her iki tarafa çeşitli kazanımlar sağlamıştır. Uzunköprü ve Haskova Tarımsal Sanayinin Geliştirilmesi Projesi kapsamında yürütülen faaliyetlerin ve elde edilen çıktıların, her iki ülkenin işadamlarının, yerel yönetimlerinin ve dolayısıyla iki bölge halkının, işbirliği vasıtasıyla ekonomik açıdan kalkınmasına hizmet etmesi sağlanmıştır. Bu bakımdan, proje boyunca uygulanan faaliyetlerin sonuçlarına yerel düzeyde sahip çıkılması beklenmektedir. [10] www.abgs.gov.tr(Erişim Tarihi:14.02.2016)

Çıktılarından olan web sitesi, Sanayi ve Ticaret Rehberi ve bunların özünü oluşturan bilgi bankasının projenin hibe finansmanı dışına çıkmasından sonra güncellenmesi ve mülkiyeti Uzunköprü Ticaret ve Sanayi Odasına devredilmiş, söz konusu bilgi ağlarının belirli aralıklarla güncellenmesi yine Uzunköprü Ticaret ve Sanayi Odası sorumluluğu altında gerçekleştirilmiştir. Özellikle seminer notları ve sonuç raporu, Oda bünyesinde faaliyet gösteren ilgili çalışanlarımızın bilgisine sunulmuştur. Bilgi sahibi olan çalışanlarımız, projeden sonra Odamıza başvuran işadamlarından ve girişimcilerden gelebilen Bulgaristan ve özellikle Haskova ile ticari işbirliğine ilişkin sorulara imkanlarının elverdiği ölçüde, her konuda bilgilendirme hizmeti vermiştir.

4.3 Politik Düzeyi

- Tarımsal sanayi işletme ve fabrikaların bilgi paylaşımı ve çözüm ortaklığında gerekli bilgi ve deneyime sahip değildirler,
- Bölge, tarımdan sanayiye geçememiştir,
- Bölgenin ortak bir bilgi veri tabanı mevcut değildir,
- İstanbul ve Avrupa'ya yakın olmanın avantajları kullanılamamaktadır,
- Fabrika ve işletmelerin çalıştırılabilmesi için yeterli danışmanlık hizmetleri alınmamaktadır,
- Meriç ve diğer su kaynaklarının ilçeyi ve fabrikaları sular altında bırakmamaları için yeterli önlem alınamamıştır,
- Türkiye ve Yunanistan arasında bulunan Eskiköy sınır kapısı kullanıma açılamamıştır,

Çalışmalarımızla, bu çok önemli sorunlar için görüşmeler, iletişimler ve paylaşımlar sağlanmış ve eylem başlatılmıştır, söz konusu bilgi kaynaklarının oluşturulmasıyla işadamları ve girişimcileri arasında doğan ihtiyaca cevap verebilmenin yanı sıra, bu kişilerin, sanayi ve ticaret işletmelerini en karlı bir şekilde çalıştırmaya teşvik edici niteliğe sahiptir. Bölgede bulunan yerel yönetimlerin, iki toplantı ile uygulanan proje hakkında bilgilendirilmesi, projenin yerel düzeyde sahiplenilmesini sağlayacak bir faktördür. Proje bu açıdan, kapsamında bilgi ağları ve bilgi paylaşımını bir arada bulunduran bir özelliğe sahiptir.

4.4 Araştırma ve Projenin Bürokratik Düzeyi

Tarihi ve kültürü de dahil olmak üzere Türkiye'nin Avrupa Birliği'nde daha fazla tanınması ve anlaşılmasını sağlamak suretiyle gelecekteki genişlemenin fırsatları ve zorlukları konusunda daha çok farkındalık oluşturulmasını ve Avrupa Birliği'nin dayandığı değerler, işleyişi ve politikalarının Türkiye'de daha fazla tanınması ve anlaşılmasını sağlamaktır.

Proje toplam 4.200.000 AVRO tutarında işbirliği için çerçeve oluşturulmasını, ortaklıkların desteklenmesini ve Kültür ve Sanat, Balıkçılık ve Tarım konularında Türk sivil toplumları ile AB'deki benzer örgütler arasındaki diyaloğun geliştirilmesini amaçlayan üç hibe programının gerçekleştirilmesini sağlamaktadır. Ayrıca bu proje, Türkiye-AB Sivil Toplum Diyaloğu çerçevesinde gerçekleşmesi gereken küçük ölçekli projelerle, Mikro Hibe Programı kapsamında STK'lara finansal yardım sunulmasını amaçlamaktadır. Bununla birlikte, Mikro Hibe Programı STK'ların AB etkinliklerine katılımlarının desteklenmesini de hedeflemektedir.

Hibe Programının kurumsal çerçevesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği (ABGS) ve Merkezi Finans ve İhale Birimi'ni (MFİB) kapsamaktadır. Program faydalanıcısı olarak ABGS, MFİB ile imzalanan operasyonel anlaşma kurallarınca projenin teknik uygulamasından sorumlu olacaktır ve Program Yetkilendirme Görevlisi'nin (PYG) gözetimi altında hibe projelerinin izlenmesini koordine edecektir. MFİB projenin Sözleşme Makamıdır ve Hibe Programlarının idari ve mali uygulamasından sorumludur. MFİB, hibe fonlarının doğru kullanımı konusunda nihai sorumluluğa sahiptir ve ihale, sözleşme ve ödemelerden sorumlu olup bu belgede sözleşme makamı olarak adlandırılmıştır. [11] www.mfib.gov.tr(Erişim Tarihi:13.04.2016)

5- Programın Hedefleri ve Öncelikli Konuları

5.1 Sürdürülebilir Üretim Yöntemleri Ve Verimlilik İle Rekabet Gücünün Arttırılması

- Organik tarım ve iyi tarımsal uygulamaların benimsenmesi ve en iyi şekilde yerine getirilmeleri için kural ve uygulamalar üzerine çalışmalara yönelik projeler,
- Özellikle çevreye en az zararı veren tarımsal üretim çalışmalarını kapsayan projeler (örneğin, jeotermal enerji ile ısıtılan seralarda üretim),

- Sürdürülebilir üretim yöntemleri için, yaygınlaştırma hizmetleri üzerine, araştırma projelerinin üretilmesi beklenmektedir.

5.2 Üretici Kuruluşları İçin Pazarlama Kanalları

AB üretici kuruluşları tarafından kullanılan pazarlama kanalları ve pazar mekanizması (örneğin, ihale) konularında yapılan araştırmaları, farklı pazarlama kanalı seçeneklerini ve Türkiye'deki üretici kuruluşlarının işletme yapılarının analizini, en uygun seçeneklerin benimsenmesine ve uyarlanmasına ve üretici kuruluşların işletme yapılarının organizasyonuna veya yeniden organize edilmesine ilişkin çalışmaları kapsayan projelerin üretilmesi önerilmektedir. Tarım ürünleri için kullanılan fiyat izleme sistemleri üzerine araştırmaların ve bu sistemlerin tanıtımına ilişkin projelerin daha yararlı olacağı öngörülmektedir.

5.3 Pazarlama Standartlarının Uygulanması

- Pazarlama standartlarına ilişkin mevzuatı, bu standartların üretim ve pazarlama zincirinin her aşamasında farklı operatörler (örneğin, Üretici kuruluşlar, tüccarlar, perakendeciler vb.) tarafından nasıl uygulandığını ve denetlendiğini analiz etmeyi amaçlayan projeler,

- Söz konusu standartların üretici kuruluşlar, odalar, toptan satış pazarları vb. tarafından uygulanabilmesine yönelik gereklilikler üzerine çalışmaları kapsayan projeler,

- Gerekli tarımsal yaygınlaştırma hizmetlerini oluşturma ve bilgi erişimine yönelik projelerin yazılması ve gönderilerek değerlendirmeye alınması istenmektedir.

5.4 Kırsal Kalkınma Girişimleri

- Yerel ortaklık kapasitesi ve faaliyet ağı oluşturmayı amaçlayan projeler (örneğin, özel bir ürün üzerinde uzmanlığı paylaşan farklı bölgelerde ortak pazarlama ya da paylaşılan bir kültür mirasa dayanılarak ortak turizm girişimlerinin geliştirilmesi),

- Kırsal alanların kalkınmasına yeni ve yaratıcı yaklaşımları teşvik eden girişimlerin belirlenmesine yönelik projeler örneğin, yeni bir ürünün, sürecin, örgütün ya da pazarın tanıtımı,

- Başka yerlerde geliştirilen yeniliklerin araştırılmasına, transfer ve adapte edilmesine yönelik projeler (örneğin, geleneksel teknik bilgi yapılarının modernleştirilmesi ya da başka politika müdahalelerinin tatminkâr ve sürdürülebilir biçimde çözemediği, daimi kırsal sorunlara yeni çözümler bulma)

- Araştırma ve geliştirme merkezleri ile bağlantıların oluşturulmasına yönelik projeler değerlendirmeye alındığı takdirde "iyi uygulama" örneklerini oluşturabilmektedirler.

5.5 Çiftlik ve Arazi Yönetimi

Çiftlik yönetimi, AB'nin çiftliklere ilişkin mevzuatında yer alan kayıt tutma gerekliliklerini örneğin; süt kaydı, uygulanan veteriner ilaçları, çiftliklerden ve çiftliklere yapılan sevkiyatlar vb. ve kullanılan muhasebe sistemlerini kapsar ancak bunlarla sınırlı değildir. Arazi yönetimi ise tarımsal araziye ilişkin AB mevzuatında yer alan yasal gereklilikleri örneğin; gübre kullanımı, farklı çiftçilik tipleri, tarım ilacı kullanımı vb. içerir.

- Çiftlik yönetimi, çiftlik yardımı ve çiftlik danışmanlık hizmetleri ile ormancılık danışmanlık hizmetleri oluşturmaya uygun kural ve ilkelerin araştırılmasına yönelik projeler,

- Bu hizmetlere yönelik bilgi gereksinimleri ve teşkilat yapıları hususunda yapılan çalışmaları kapsayan projeler,

- Çiftçiler ve diğer paydaşlara sağlanacak bilgilerin toplanmasına yönelik projeler,

- Yaygınlaştırma hizmetleri ve yaygınlaştırmada kullanılan araçlar ile bunların tanıtılmasını kapsayan araştırmalara yönelik projeler yapılmalıdır.

[1]http://ec.europa.eu/europeaid/work/procedures/implementation/practical_guide/index_en.htm(Erişim Tarihi: 12.06.2016)

5.6 Gıda Güvenliği, Veterinerlik ve Bitki Sağlığı

5.6.1 AB Politika ve Uygulamalarının Gerçekleştirilmesi

- Özellikle gıda güvenliği, veterinerlik ve bitki sağlığı alanlarındaki AB mevzuatına ilişkin araştırmaları kapsayan projeler,

- Besin zincirindeki farklı aktörlerin (örneğin; çiftçiler, üreticiler, işleyiciler, tüccarlar, üniversiteler, mesleki örgütler vb.) rol ve sorumlulukları ve bunların nasıl ele alındığına ilişkin projeler.

5.6.2 Besin Zincirinde İzlenebilirlik Ve Öz Değerlendirme Sistemi İçin Prosedür ve Sistemlerin Oluşturulması

- Besin zincirinde izlenebilirlik ve öz değerlendirmeye ilişkin kanuni gerekliliklerin ve bunların farklı aktörler üzerindeki etkilerinin incelenmesine yönelik projeler,

- Farklı aktörler tarafından (örneğin, üretici kuruluşlar, tüccarlar vb.) besin zinciri izleme sistemi ve prosedürlerin oluşturulması ve/veya tanıtılması/adapte edilmesine yönelik çalışmaları kapsayan projeler,

- Operatörler tarafından öz değerlendirme sistemi (örneğin, HACCP sistemleri) oluşturması ve tanıtılmasına yönelik projeler,

- Yaygınlaştırma faaliyetlerinin desteklenmesini amaçlayan projeler.

6. Balıkçılık

6.1 AB politikalarının ve uygulamalarının gerçekleştirilmesi

- AB ortak balıkçılık politikası mevzuatına, farklı aktörlerin rol ve sorumluluklarına (üniversiteler, balıkçılık sektöründeki üretici kuruluşlar, tüccarlar vb.) ve benzer sistemlerin benimsenmesine ilişkin çalışmaları içeren projeler.

6.2 Üretici kuruluşların görevi ve rolü

- Balıkçılık sektöründeki tanınmış üretici kuruluşların ilkelerini kullanmayı amaçlayan projeler,

- Balıkçılık sektöründeki üretici kuruluşların işletilmesine yönelik yapısal gereklilikleri ve bunun aynı sektördeki Türk üretici kuruluşlarda adaptasyonuna ilişkin projeler,

- Balıkçılık sektöründeki üretici kuruluşların operasyonel programlarının geliştirilmesine ve AB'deki uygulamalarına ve Türk üretici kuruluşları tarafından uyarlanmalarına yönelik projeler,

- Balıkçılık sektöründeki üretici kuruluşlar tarafından kullanılan Bilgi Teknoloji sistemlerinin tanıtılmasına yönelik projeler yazılarak teslim edilmiş ve hibe alınarak bölgeye ve kalkınmaya daha anlamlı katkı sağlamıştır.

Sonuç

- Bölgedeki ekonomi tarıma dayalı sanayilerden oluşmaktadır. Tarımsal sanayinin başlıca ürünleri buğday, ayçiçeği ve çeltiktir. Uzunköprü ve köylerinde 35 adet çeltik fabrikası,28 adet ayçiçeği yağ fabrikası ve 15 adet un fabrikası vardır. Kapanan fabrikaların açılması, iflas edenlerin yeniden üretime geçmeleri, istihdam sağlamaları için gereken çalışmalar yapılmıştır.

- Bölgede 1.450 işyeri ve fabrikada 4.823 kişilik istihdam alanı vardır. Fabrikaların kapanması ile işsiz kalanların bölge fabrikalarında ve işyerlerinde istihdama yönelik referans yönlendirmeleri olmuştur.

- Bilgisizlik ve eğitimsizlik nedeniyle Fabrika ve işyerlerinde istihdam giderek azalmıştır. İşadamlarına, fabrika ve işyerlerinde çalışanlara ekonomi ve tarımsal alt yapıların işletilmesi konularında seminer eğitimi verilmiştir.

- Tarımsal alt yapının desteklenmesi, tarımsal ürünlerin işlenmesi konularında yatırımcılar ve üreticiler internet, araştırmalarımız, faaliyet ve etkinliklerimizle bilgilendirilmiştir.

- Yatırımlar yeniden yapılandırılarak teşvikten yararlanmaları konularında eğitim verilmiş ve bilgilendirme sağlanmıştır.

- Tarımsal sanayideki fabrikaların sahipleri, çalışanları, ticaret, sektörü temsilcileri, Haskova Ticaret ve Sanayi Odası, Uzunköprü Ticaret ve Sanayi Odası, 155 kişiye sınırın her iki yakasında istihdam sağlanmıştır.

- Tarımsal sanayi fabrika ve işyerlerinde çalışan 115 ve Tarım uzmanları, üretici ve aracı kurumlarda çalışan 25 kişi kendi alanlarında çalışmaya başlamıştır.

- Üretici ve çalışanlar ekonomiyi, ihracatı, ithalatı ve pazarlama ile müşteri ilişkilerini öğrenmişler, bu sayede işyerleri ve fabrikalar kapanmaktan kurtulması, işsizlik azaltılması ve istihdam artırılması için çalışmalar yapılmıştır.

- Türkiye ve Bulgar tarafında yapılan faaliyet ve etkinliklerle tarım ve ticaret sektöründe akıllı yatırımların yapılması ve iki ülke arasında tarımsal ticaretin artırılması, tarımsal sanayideki üretim artışı ile İstanbul'a yakın olan Uzunköprü'nün ekonomisinde canlanma sağlanmıştır.

- Projemizle Meriç Nehrinin su taşkınlarından, tarım arazisi ve fabrikaların korunması için projeler geliştirilmesine katkı sağlanmıştır.

- Ergene Nehri kirliliğinin önlenmesi için projemiz çarpan etkisi yaratmış ve 30 yıldan bu yana yapılamayan çalışmalara başlanmıştır.

- Tarımsal sanayi işletmelerinin iç ve dış pazarlarda rekabet güçlerinin artırılması için eğitimler verilmiştir.

- Uzunköprü ve Haskova'da yaşayan insanların yaşam kalitesi ve köylerin kalkınması köy konferansları gerçekleştirilmiş ve AB kırsal kesime kadar ulaşmıştır.

- Eskiköy sınır kapısının açılması için araştırmalar ve konferanslar düzenlenmiştir. Proje kapsamında Uzunköprü ve çevresi ile Haskova'da fabrika ve işletmelerin karlı çalışmaları için bilgilenmeler sağlanmış ve karşılıklı işbirliği anlaşmalarının başlatılması ve geliştirilmesi üzerinde durulmuştur. Bilgi alışverişi ve deneyim paylaşımı sağlanarak projenin hedeflerine ulaşılması sağlanmıştır. Uzunköprü ve Haskova çevresinde tarımsal sanayinin geliştirilmesi ile sürdürülebilir sosyal ve ekonomik kalkınma çalışmalarına başlanmıştır. Proje ortaklarının yanı sıra diğer yerel otorite ve ilgili kurumların proje geliştirme ve uygulama kapasitelerinin artırılmasına ve yeni projeler hazırlamalarına bilgi ve deneyim katkısı sağlanmıştır.

Projemiz sayesinde yerel ekonomik işbirliği bağları kurularak güçlendirilmiş ve yatırımlar karşılıklı olarak desteklenmesi için ilke kararı alınmıştır. Ekonomik potansiyelin ortaya çıkmasına ve yatırımlara dönüştürülmesi için öneriler geliştirilirmiştir. Tarıma dayalı fabrika ve işletmelerin karlı çalıştırılmaları ve iflastan kurtarılmaları için toplantılar yapılmış ve yapılması gerekenler tartışılmıştır. Bölgede ekonomik kalkınmayı hızlanacak ve istihdam artıracak ve işsizliği azaltacak önlemler üzerinde durulmuştur. Proje yerel ve bölgesel düzeyde sanayici ve işadamlarını bir araya getirerek, çeşitli toplantılar düzenleyerek karşılıklı fikir alışverişinde bulunmalarına olanak sağlamıştır. Avrupa Birliğinin daha fazla tanınmasına ve farkındalığının yaratılmasına katkı sağlamıştır.

Uzunköprü ve Haskova'da düzenlenen seminer programlan, yeni pazarlara açılmak isteyen şirketler için kaçınılmaz bir fırsat olmanın yanı sıra, Türk ve Bulgar işadamlarının buluşma noktası olmuştur. Seminere katılan faydalanıcılar hem birbirlerini tanıma fırsatı yakalamış, hem de seminer programlarında ele alan konularla ilgili bilgilendirilmişlerdir. Proje'nin hedef grubu olan Uzunköprü ve Haskova'lı işadamları ve girişimciler, hali hazırda var olan ticari hareketliliği ve ekonomik kalkınma potansiyelini arttırma ortamı bulmuşlardır. Bölgesel düzeyde kurulacak olan bilgi ağları sayesinde, bölgedeki ticaret hacminin yükselmesi, hatta bölge dışındaki yerlerde bulunan üçüncü ülkeler ile ortak girişimlere imza atılması, Proje' den beklenen hedefler arasındadır. Öncelikle Uzunköprü bölgesinde ticari faaliyet gösteren işadamları ve girişimciler arasında kurulacak yapısal örgütlenme ve bilgi paylaşımı, uzun vadede ulusal ekonomik kalkınmaya ve işbirliğine katkıda bulunmuştur.

Proje kapsamında çeşitli platformlarda pek çok defa yapılan bilgilendirme toplantıları, basın toplantıları, Projeyi tanıtıcı afişler ile Proje'nin başarılı bir şekilde uygulanarak sonuçlanmasından sonra diğer yerel yönetimler, çeşitli vakıf ve dernekler ve benzer kuruluşlar için örnek teşkil etmiştir. Proje ortağımız Haskova Ticaret ve Sanayi Odası ise, tarımsal sanayi işbirliği ve kalkınma potansiyelinin ortaya çıkarılması konularına ilişkin fikirlerini projelendirme ve meydana getirilen projelerin yerel ve/veya yabancı ortaklar ile uygulanması aşamalarında bilgi sahibi olmuştur. Böylece, iki proje ortağı da, kendilerine, Avrupa Birliği Hibe Programları kapsamında fonlanan çeşitli projelerin yazımı, uygulanması, ortak bulunması ve işbirliği kurma konularına yönelik diğer kurum ve kuruluşlardan gelebilecek soruları yanıtlayabilecek, her türlü desteği imkanları ölçüsünde verebilecek kapasiteye erişerek ve bilgi birikimine sahip olmuşlardır.

AB hibe projelerinin hazırlanması, yazılması fonun alınması ve sözleşmelerin imzalanması ile projelerin yürütülmesi ve sonuçlandırılması kurallara bağlıdır. Bu anlamda projemizin faaliyet ve etkinliklerinin yürütülmesinin Haskova boyutunda devlet otoritesinin çok dikkatini çekmiş ve hatta bir çok faaliyetlerimize valilik düzeyinde katılımlar olmuş ve sonradan halk ve seçilmiş yönetimler Belediye Başkanı da aynı şekilde katılım sağlamıştır.

Seçilmiş ve atanmış yönetimlerin üst düzey yöneticilerinin bizzat çalışmalarımıza katılmaları diğer sektörler ve halk düzeyinde çarpan etkisi yaratmış ve projemiz yurtdışındaki hedeflerine ulaşmıştır.

- Hedef gruplara ve yararlanıcılara tarım, ticaret ve sanayi alanlarında eğitim verilmiştir.

İşadamları ve sanayicilerin yatırım teşviklerinden yararlanmaları, yarım kalmış ve kapanmış fabrikaların çalıştırılması için öneriler geliştirilerek eylem planlarının yapılması konularında bilgilenmeleri sağlanmıştır.

- Üretici ve çalışanlar ekonomiyi, ihracatı, ithalatı ve pazarlama ile müşteri ilişkilerini öğrenmişler bu anlamda işyerleri ve fabrikaların kapanmaktan kurtulması, işsizliğin azalması ve istihdamın artırılması konuları kurumsal ve kişisel ilişkileri geliştirmiştir.

- Türkiye ve Bulgar tarafında yapılan faaliyet ve etkinliklerle tarım ve ticaret sektöründe akıllı yatırımların yapılması ve .İki ülke arasında tarımsal ticaret artırılması, Tarımsal Sanayideki üretim artışı ile İstanbul'a yakın olan Uzunköprü'nün ekonomisinde canlanmanın olması ve dışarıdan Uzunköprü'ye yatırımları gelmesi konular özel ve tüzel ilişkileri geliştirmiştir.

- Proje kapsamında Uzunköprü ve çevresi ile Haskova'da fabrika ve işletmelerin karlı çalışmaları için bilgilendirme sağlanmış, karşılıklı işbirliği anlaşmaları imzalanarak ortaklıkların geliştirilmesi için ilk adımlar atılmıştır. Bilgi alışverişi ve deneyim paylaşımı sağlanarak proje hedeflerine ulaşılması sağlanmıştır. Uzunköprü ve çevresinde tarımsal sanayinin geliştirilmesi ile sürdürülebilir sosyal ve ekonomik kalkınma sağlanması proje ortaklarının yanı sıra diğer yerel otorite ve ilgili kurumların proje geliştirme ve uygulama kapasiteleri artırılmıştır.

Kaynaklar

[1]http://ec.europa.eu/europeaid/work/procedures/implementation/practical_guide/index_en.htm

[2] HTTP://WWW.CFCU.GOV.TR/RESOURCES.PHP?LNG=TR&ACTİON=REFERENCE

[3]HTTP://EC.EUROPA.EU/EUROPEAİD/WORK/PROCEDURES/İMPLEMENTATİON/PER_DİEMS/İNDEX_EN.HTM

[4] HTTP://WWW.CFCU.GOV.TR/FİLES/KAYNAKLAR/İDARİ_GİDERLER.PDF

[5] http://ec.europa.eu/budget/inforeuro/

[6]HTTP://WWW.GİB.GOV.TR/FİLEADMİN/MEVZUATEK/ULUSLARARASİ_MEVZUAT/1_SIRA_NOLU_IPA_GENEL_TEBLIGI.PDF

[7] http://www.cfcu.gov.tr/tax_exemption.php?lng=tr

[8] HTTP://WWW.CSDPROJECT.NET/İBS

[9]http://ec.europa.eu/europeaid/work/procedures/implementation/eligibility/index_en.htm

[10] www.abgs.gov.tr

[11] www.mfib.gov.tr

[12] www.avrupa.info.tr

[13] http://ec.europa.eu/europeaid/work/visibility/index_en.htm

[14] http://www.avrupa.info.tr/ab_mali_destegi/gorunurluk,visi.html

[15] http://publications.europa.eu/code/en/en-000100.htm

[16] http://www.avrupa.info.tr/ab_mali_destegi/gorunurluk,visi.html

[17] http://ec.europa.eu/world/

İLKOKUL ÖĞRETMENLERİNİN ÜST-BİLİŞSEL OKUMA STRATEJİLERİNİ KULLANABİLME DÜZEYLERİ

Doç. Dr. Nadir ÇELİKÖZ*

Özet

Modern eğitim programlarında öğretmenlerden beklenen en önemli görevlerden birisi de öğrencilere üst-bilişsel okuma stratejilerini kullanabilme becerisi kazandırmaktır. Ancak öğretmenlerin öğrencilere bu becerileri etkili bir şekilde kazandırabilmeleri için öncelikle kendilerinin bu becerilere sahip olmaları gerekmektedir. Bu yüzden bu araştırmada, ilkokul öğretmenlerinin üst-bilişsel okuma stratejilerini kullanabilme becerileri incelenerek, kıdem ve cinsiyetlerinin beceri düzeylerini farklılaştırıp, farklılaştırmadığı belirlenmeye çalışılmaktadır. Tarama modelinin kullanıldığı araştırmanın çalışma evrenini, 2015–2016 öğretim yılında İstanbul'un merkez ilçelerinde görev yapan 634 sınıf öğretmeni oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak, Taraban, Kerr ve Rynearson (2004) tarafından geliştirilen, Çöğmen ve Saracaloğlu (2010) tarafından Türkçe'ye uyarlanan Üst Bilişsel Okuma Stratejileri Ölçeği (MRSQ, Metacognitive Reading Strategies Questionnaire) kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre sınıf öğretmenlerinin üst bilişsel okuma stratejilerini "Oldukça" sık kullandıkları belirlenmiştir. Ayrıca, bayan ve erkek öğretmenlerin strateji kullanma becerileri arasında fark bulunmazken, 10 yıl ve daha az kıdeme sahip öğretmenlerin bu stratejileri biraz daha sık kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen sonuçlara dayalı olarak da, araştırma, MEB ve öğretmenlere yönelik öneriler getirilmiştir.

Anahtar kelimeler: *İlkokul Öğretmenleri, Üst-Biliş, Okuma Stratejileri.*

1. Giriş

Okuma genel olarak yazılı, basılı, oyma, kabartma türündeki simgelerden gözlemlere dayalı olarak anlam çıkarma sürecidir. Okuma basılı iletilerin duyu organlarıyla algılanıp yorumlanması ve anlamlandırılması amacıyla zihin ile duyu organlarının ortaklaşa yürüttüğü bir etkinliktir. Okuma işleminde temel amaç, işaretlerden düşüncelere hızlı bir geçiş yapmaktır. Okuma eyleminde temel olarak üç öge yer almaktadır. Bunlardan birincisi "yazılı veya basılı metin", ikincisi "duyu organlarıyla bu metinlerin algılanması", üçüncüsü ise "okunan metinlerin anlamlandırılması ve yorumlanmasıdır." Gerçek bir okuma ancak bu üç unsurun eksiksiz bir şekilde bir arada uygulanması hâlinde gerçekleşebilmektedir (Temizkan, 2007).

Eğitim sisteminin temel unsurlarından ve etkinliklerinden birisi olan okuma, ne yazık ki Türkiye'de istenen nitelikte gerçekleşememektedir. Örneğin okuduğunu anlamaya dayalı olarak yapılan Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı-PISA sınavlarında Türkiye, 64 ülke arasında 37. sırada yer alarak OECD ülkelerinin gerisinde kalmıştır (BBC, 2016). Okuma sürecinden beklenen muradın elde edilememesi, bireyin tüm derslerini, tüm eğitim hayatını ve hatta tüm yaşamını olumsuz etkileyebilmektedir. Bu yüzden okuma becerileri Türk eğitim sisteminin üzerinde yoğunlaşması gereken en öncelikli sorunlar arasında yer almaktadır.

Eğitim sürecinde okuma becerilerinin etkili bir biçimde kazandırılabilmesi kuşkusuz birçok faktöre bağlıdır. Babacan (2012), aile, sosyo-ekonomik düzey, zekâ, kültürel değerler, bireyin güdülenme düzeyi ve kendine dair farkındalığını okuma becerileri için öncül faktörler olarak sıralamaktadır. Bu faktörler içerisinde eğitimin üzerinde odaklanması gereken ve eğitimle kazandırılabilir olan en temel faktör, bireyin bilişsel farkındalığıdır. Kendi düşünme süreçleri hakkında düşünme, izleme, değerlendirme ve kontrol etme süreçlerini içeren bilişsel farkındalık (üst-biliş), Papaleontiou-Louca (2003)'a göre etkili bir anlayışın geliştirilebilmesi için bireylerin kendi düşünmeleriyle ilgili bilgilerini ve bilişsel aktivitelerdeki yeteneklerini ifade etmektedir.

Bilişsel farkındalık becerilerine sahip olan bireylerin okuma öncesinde; eski bilgilerini harekete geçirdikleri, hedeflerini belirledikleri ve uygun öğrenme stratejilerini kullanabildikleri gözlemlenirken; bilişsel farkındalık becerilerine yeteri kadar sahip olmayan bireylerin doğrudan okumaya başladıkları, niçin okuduklarını bilmedikleri ve nasıl okuyacağı hakkında sistematik bir yol belirlemedikleri görülmektedir (Gelen, 2003).

Okuma eylemi sırasında bireyler metinlerden anlam çıkarmayı kolaylaştırmak için bilinçli olarak birtakım zihinsel işlemler uygulamaktadırlar. Üst biliş stratejileri olarak da adlandırılan bu süreçler, okuduğunu anlamanın gerçekleşmesinde çok önemli katkılar sağlamaktadır. Üst bilişsel stratejiler, kişinin okuma öncesi, sırası ve sonrasında kullandığı ve bireyin kendi okuma süreci ile ilgili farkındalığını sağlayan stratejilerdir (Çöğmen ve Saracaloğlu, 2010). Üst-biliş stratejileri okuma öncesinde süreci planlama, okuma sırasında süreci

izleme ve okuma sonrasında da süreci değerlendirme olarak iş görmektedir. Planlama stratejisi, okuyucunun okuma amacını belirlemesi ve bunun farkında olarak okuma sürecini gerçekleştirmesidir. İzleme stratejileri, daha çok okuma sırasında tahminlerde bulunma, çıkarım yapma, metindeki ipuçlarını kullanma, metnin yapısını belirleme ve metnin özelliklerini kullanma, metindeki bilgilerin belirli türlerini saptamak için grafik düzenleyiciler kullanma, yorumlarını ya da sorularını oluşturma gibi anlama sürecinin izlenmesine yönelik stratejilerin kullanımını ifade etmektedir. Değerlendirme stratejileri ise okuma öncesi yapılan planın çalışıp çalışmadığına karar verme, okunan bilginin günlük hayattaki geçerliliğini kontrol etme, okuma sürecindeki eksikliklerin neler olduğunu belirleme ve gerekirse stratejiyi değiştirme gibi uygulamaları içermektedir (Çöğmen ve Saracaloğlu, 2010; Fogarty, 1994; Karabay, 2015).

Sonuç olarak okuma sürecinde çeşitli stratejilerin kullanılması, metnin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Örneğin metnin yapı ve özelliklerine dikkat etmek, okuma sürecine etkin katılımı ve anlama oranını artırdığı gibi metni eleştirme, değerlendirme, hatırlama gibi becerilerin gelişimine de zemin hazırlamaktadır (Akyol, 2007). Bununla birlikte bu zeminin, etkili bir şekilde değerlendirilebilmesi yani öğrencilerin üst-bilişsel okuma becerilerini kazanıp, kullanabilmeleri, büyük ölçüde ilkokul programlarının ve öğretmenlerin niteliğine bağlıdır. Türkiye'de 2005 yılından itibaren yenilenen eğitim programlarıyla yapılandırmacılık ve çoklu zekânın temele alındığı öğrenci-merkezli bir program anlayışına geçilmiştir. Böylece, bireysel farklılıklar da dikkate alınarak üst-bilişsel stratejilerin etkili bir şekilde kazandırıldığı, öğrenmeyi öğrenen ve yaşam boyu öğrenmeye istekli, okuduğunu anlayan, güçlü ve zayıf yönlerinin farkında olan ve zayıf yönlerini baskın zekâ alanları doğrultusunda geliştirmeye çalışan bireylerin yetiştirilmesi amaçlanmaktadır. Ancak yenilenen ilköğretim programlarının bu amaçları tam olarak gerçekleştirebildiği söylenemez. Bunun da en önemli sebeplerinden birisi, öğretmen faktörüdür. Eğitimin kuşkusuz en temel unsurlarından birisi olarak sistemde yer alan öğretmenlerin üst-bilişsel okuma stratejilerini öğrencilere etkili bir şekilde kazandırabilmeleri için öncelikle kendilerinin bu becerilere sahip olmaları gerekmektedir. Öğretmenlerin en azından bu becerileri hizmet öncesi eğitim sürecinde uygulama düzeyinde öğrenmiş olmaları ve sosyal öğrenme modeline göre de bu becerileri günlük hayatında gösterebilen bir model oluşturmaları önem taşımaktadır.

Konuyla ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde, araştırmalarda daha çok farklı eğitim kademelerindeki *öğrencilerin* üst-bilişsel okuma stratejilerini kullanabilme düzeylerinin incelendiği ve bazı değişkenlerle ilişkilerinin betimlendiği görülmektedir (Akın ve Çeçen, 2014; Bozkurt ve Memiş, 2013; Çetin ve Taşkın, 2015; Demirci, 2015; Demirel 2012; Dilci ve Babacan, 2011; Ertekin, 2010; Feyzioğlu ve Ergin, 2012; Kana, 2014; Kiremitçi, 2013; Koç ve Arslan, 2015; Koç, 2011; Kural ve Kocakülah, 2014; Polat ve Uslu; 2012; Solmaz, 2015). Yapılan araştırmaların bir bölümünde ise *ölçek geliştirme* çalışmaları üzerinde yoğunlaşılmaktadır (Çöğmen ve Saracaloğlu, 2010; Irak, 2012; Karakelle ve Saraç, 2007; Karatay, 2009; Öztürk, 2012; Tosun ve Irak, 2008). Öğretmenlik konusuyla ilişkili olarak yapılan araştırmaların önemli bir bölümünde de farklı branşlarda öğrenim gören *öğretmen adaylarının* (Ateş ve Yıldırım, 2014; Aydın ve Coşkun, 2011; Çöğmen, 2008; Demir ve Kaya, 2015; Edizer, 2015; Gül, Esra ve Yılmaz, 2015; Karasakaloğlu, Karacaoğlu ve Özelçi, 2012; Memnun ve Akkaya, 2009; Özsoy ve Günindi, 2011; Özsoy, Çakıroğlu ve Kuruyer, 2010; Taşçi, Altun ve Soran, 2008; Yıldız, 2012;) üstbiliş stratejileri ve bazı kişisel özellikleri arasındaki ilişkiler incelenmektedir. Literatürde öğretmenlerin üst-bilişsel okuma stratejilerini kullanma düzeylerini (Özcan, 2007; Dilci ve Kaya, 2012; Serdil, 2012) belirlemeye yönelik araştırma sayısı nispeten daha az görünmektedir. Hâlbuki öğretmenlerin bu becerileri kullanım düzeylerine ilişkin araştırma verileri öğretmen yetiştiren fakültelerin programlarının geliştirilmesine ve nitelikli öğretmenlerin yetiştirilmesine katkı sağlayabileceği gibi MEB sorumluluğunda öğretmenlerin hizmet içi eğitim programlarının geliştirilmesine de katkı sağlayacaktır. Bu yüzden bu araştırmada ilkokul öğretmenlerinin üst-bilişsel okuma stratejilerini kullanabilme becerilerinin ne olduğu ve özellikle de öğretmenlerin kıdemleri ile cinsiyet özelliklerinin üst-bilişsel okuma stratejilerini kullanabilme düzeylerini farklılaştırıp, farklılaştırmadığı sorusu temel problem olarak ele alınmıştır. Bu doğrultuda aşağıdaki alt problemlere cevap aranmıştır.

1. İlkokul öğretmenlerinin üst-bilişsel okuma stratejilerini *kullanabilme düzeyleri* nedir?
2. İlkokul öğretmenlerinin üst-bilişsel okuma stratejilerini kullanabilme düzeyleri, *cinsiyetlerine* göre anlamlı farklılık göstermekte midir?
3. İlkokul öğretmenlerinin üst-bilişsel okuma stratejilerini kullanabilme düzeyleri, *kıdemlerine* göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

2. Yöntem

Bu çalışmanın amacı ilkokul öğretmenlerinin üst-bilişsel okuma stratejilerini kullanabilme becerileri incelemek ve kıdemleri ile cinsiyetlerinin beceri düzeylerini farklılaştırıp, farklılaştırmadığını belirlemektir. Bu yüzden araştırma tarama modelinde yürütülmüştür. Tarama modelleri geçmişte ya da o anda varolan bir durumu varolduğu şekliyle betimleyen, mevcut durumu tanımlamayı amaçlayan araştırma yaklaşımıdır (Karasar, 2008). Tarama modellerinde bilimin gözleme kaydetme, olaylar arasındaki ilişkileri tesbit etme, incelenen değişmez ilişkiler üzerinde genellemelere varma, yani bilimin tasvir işlevi ön plandadır (Yıldırım ve Şimşek, 2000). Bundan dolayı bu araştırmada öğretmenlerin üst-bilişsel okuma stratejilerini kullanabilme becerileri, mevcut durumları manipüle edilmeksizin var olduğu şekliyle tasvir edilmeye, betimlenmeye çalışılmaktadır.

Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini Türkiye'deki ilkokul öğretmenleri oluşturmaktadır. Bununla birlikte MEB (2016) istatistiklerine göre Türkiye'de yaklaşık 280 bin ilkokul öğretmeni bulunduğu ve oldukça geniş bir kapsama sahip olduğu için araştırma bir çalışma evreni üzerinde yürütülmüştür. Çalışma evreni olarak 2015–2016 öğretim yılında İstanbul'un merkez ilçelerinde görev yapan ilkokul öğretmenleri belirlenmiştir. Çalışma evreni içerisinde 13,485'i erkek 29,759'u kadın olmak üzere toplam 43,244 ilkokul öğretmeni bulunmaktadır (MEB, 2016). İstanbul'un farklı ilçelerindeki bu öğretmenler içerisinden kolay ulaşılabilen ve araştırmaya katılmaya istekli olanlardan yansız atama yoluyla seçilen 318 (% 50,1)'i bayan 316 (% 49,9)'sı erkek olmak üzere toplam 634 öğretmen örneklem olarak seçilmiştir. Örneklemde yer alan öğretmen sayısı toplam öğretmen sayısının yaklaşık % 1,5'ini oluşturmaktadır. Öğretmenlerin yaklaşık % 54'ü 10 yıl ve daha az, % 46'sı ise 11 yıl ve daha fazla mesleki deneyime sahiptir.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak Taraban, Kerr ve Rynearson (2004) tarafından geliştirilen, Çöğmen ve Saracaloğlu (2010) tarafından Türkçe'ye uyarlanan "Üst Bilişsel Okuma Stratejileri Ölçeği (MRSQ, Metacognitive Reading Strategies Questionnaire)" kullanılmıştır. Toplamda 22 üst-bilişsel okuma stratejisini içeren ölçme aracı iki bölümden oluşmaktadır; Birinci bölüm öğretmenlerin *Analitik Stratejileri* (16 madde), ikinci bölüm ise *Pragmatik Stratejileri* (6 madde) kullanabilme becerilerini ölçmektedir. Analitik Stratejiler daha çok değerlendirmeyle ilgilidir. Yani; okunulan bilginin daha sonra nasıl kullanabileceğini düşünme, konunun başlığından ne okuduğunu anlayabilme, ön bilgilerden yararlanma, gözden geçirme, üzerinde düşünme, ayırt etme, çıkarımda bulunma, amaçları gözden geçirme, amacına uygun bilgiyi ayıklama, anlamlandırma, tahmin etme, tahmin edilen bilginin doğruluğunu kontrol etme, okuma sırasında kendini güçlendiren yönlerini ortaya çıkarma, görselleştirme ve metnin zorluk derecesini belirleme gibi okuyucunun metinden okuduğunu anlamasına yardımcı olan stratejilerdir. Pragmatik okuma stratejileri ise; not alma, önemli noktaları renklendirerek çizme, kenara not alma, altını çizme, birden fazla okuma ve tekrar okuma gibi okuyucuların okuduklarını hatırlamalarına yardım eden stratejileri içermektedir. Ölçme aracı 5'li likert tarzı bir derecelendirme içermekte ve öğretmenler stratejileri kullanım düzeylerini; (1) Hiç, (2) Az, (3) Orta, (4) Oldukça ve (5)Tamamen seçeneklerinden birini işaretleyerek belirtmektedirler.

Ölçeğin orijinalinin geçerlilik-güvenirlik çalışmasında; iki faktörlü bir yapı oluşturduğu, 22 maddenin faktör yüklerinin 0.40 ve üzerinde yer aldığı, ölçeğin birinci alt faktörünün Cronbach Alpha güvenirliğinin 0.85, ikinci alt faktörünün 0.75 ve genelinin ise 0,84 olduğu ifade edilmektedir. Çöğmen ve Saracaloğlu (2010) tarafından 726 üniversite öğrencisi üzerinde yürütülen Türkçe'ye uyarlama çalışmasında ise ölçeğin Türkçe ve İngilizce formları arasında r=0,85 korelasyon bulunduğu, yapı geçerliliği çalışmasında tüm maddelerin aynı faktörler altında kalarak toplam varyansın % 36'sını açıkladığı vurgulanmaktadır. Cronbach Alpha güvenirlik katsayıları da sırasıyla birinci alt faktör için 0.78, ikinci alt faktör için 0.82 ve ölçeğin geneli için ise 0,81 olarak bulunmuştur. Örneklem farklılığından dolayı bu araştırmada mevcut veriler üzerinden ölçme aracının geçerlik ve güvenirlik sonuçları bir kez daha incelenmiştir. Yapılan faktör analizi sonucuna göre ölçek maddelerinin faktör yükleri 0,37 ile 0,84 arasında değişmekte ve iki faktörlü bir yapı olarak toplam varyansın % 63'ünü açıklamaktadır. Ölçeğin Cronbach Alpha güvenirliği ise toplam için 0.91, birinci alt faktör için 0.93, ikinci alt faktör için de 0.88 bulunmuştur.

Verilerin analizinde, SPSS 20.0 paket programından yararlanılmış ve öğretmenlerin üst-bilişsel okuma stratejilerini kullanım düzeylerini betimlemek için aritmetik ortalama ($\bar{x}$), standart sapma (ss), minimum ve maksimum puanlar hesaplanmıştır. Öğretmenlerin kıdem ve cinsiyetlerine göre üst-bilişsel okuma stratejilerini kullanım düzeyleri arasında fark olup olmadığının karşılaştırılması bağımsız t-testi ile sınanmış, ortalamalar arasındaki farkın anlamlılığı 0.05 manidarlık düzeyine göre yorumlanmıştır.

3. Bulgular

Araştırma bulguları, alt problemler doğrultusunda incelenmiş ve üst-bilişsel okuma stratejilerinin alt ögeleriyle; (1) analitik stratejiler ve (2) pragmatik stratejiler şeklinde genel strateji kullanım düzeyleri ile birlikte tablolaştırılarak sunulmuştur.

İlkokul öğretmenlerinin üst-bilişsel okuma stratejilerini kullanım düzeyleri

Araştırmada ilk olarak öğretmenlerinin üst-bilişsel okuma stratejilerini ne derece kullanabildikleri incelenmiştir. Tablo 1' de ilkokul öğretmenlerinin üst-bilişsel okuma stratejilerini kullanabilme düzeylerine ilişkin betimsel istatistik sonuçları verilmektedir.

Tablo 1: İlkokul öğretmenlerinin üst-bilişsel okuma stratejilerini kullanım düzeylerine ilişkin betimsel istatistik sonuçları

Üst-Bilişsel Okuma Stratejileri	n	$\bar{x}$	ss	Min.	Maks.
Analitik Strateji	634	3,77	0,64	2,19	5,00
Pragmatik Strateji	634	3,60	0,63	1,93	5,00
Genel Üst-Biliş Stratejiler	634	3,72	0,61	1,95	5,00

Hiç (1) 1.00-1.80
Az (2) 1.81-2.60
Orta (3) 2.61-3.40
Oldukça (4) 3.41-4.20
Tamamen (5) 4.21-5.00

Tablo 1'in incelenmesinden de anlaşılabileceği gibi, ilkokul öğretmenlerinin üst-bilişsel okuma stratejilerini oluşturan analitik stratejileri kullanabilme düzeylerine ilişkin aritmetik ortalama puanları ($\bar{x}$)=3.77 ve standart sapma puanları (ss)=0.64'tür. Diğer bir alt boyut olan pragmatik stratejileri kullanabilme becerilerine ilişkin aritmetik ortalama puanları ise ($\bar{x}$)=3.60 ve standart sapma puanları (ss)=0.63'tür. Her iki alt boyutun toplamı olan ve genel olarak üst-bilişsel okuma stratejilerini kullanabilme düzeylerini gösteren aritmetik ortalama puanları ise ($\bar{x}$)=3.72 ve standart sapma puanları (ss)=0.61'dir. Ölçekten alınabilecek puanlarla karşılaştırıldığında, puan ortalamalarının hem analitik, hem pragmatik hem de öğretmenlerin genel üst-bilişsel okuma stratejilerini kullanabilme düzeylerinin (4) kategorisinde yer aldığı ve "oldukça" sık kullanıldığına işaret ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca standart sapma puanlarının yüksek olmaması ise, grubun homojen sayılabileceği anlamına gelmekte, öğretmenlerin oldukça sık kullandıklarını ifade ettikleri üst-bilişsel okuma strateji puanlarının tüm öğretmenler için genellenebilir bir dağılım sergilediğini göstermektedir. Bir diğer ifadeyle strateji kullanım düzeyleri çok yüksek, düşük ya da çok düşük öğretmenlerin grupta önemli bir faktör olarak yer almadıkları söylenebilir.

Kıdemlerine göre ilkokul öğretmenlerinin üst-bilişsel okuma stratejilerini kullanım düzeyleri

Araştırmanın ikinci alt problemi olarak ilkokul öğretmenlerinin üst-bilişsel okuma stratejilerini kullanabilme düzeylerinin mevcut mesleki deneyimlerine, yani meslekteki kıdemlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığı araştırılmıştır. Öğretmenler kıdemleri açısından; (1) On yıl ve daha az kıdeme sahip olanlar ve (2) On bir yıl ve daha fazla kıdeme sahip olanlar şeklinde iki gruba ayrılarak gruplar arasında anlamlı bir fark olup olmadığı bağımsız t-testi ile karşılaştırılmıştır. Tablo 2'de kıdemlerine göre ilkokul öğretmenlerinin üst-bilişsel okuma stratejilerini kullanabilme düzeylerinin karşılaştırılmasına ilişkin bağımsız t-testi sonuçları verilmektedir.

Tablo 2. Kıdemlerine göre ilkokul öğretmenlerinin üst-bilişsel okuma stratejilerini kullanım düzeylerinin karşılaştırılmasına ilişkin t-testi sonuçları

Değişkenler	Kıdem	n	$\bar{x}$	ss	sd	t	p	d
Analitik Strateji	On Yıl ve Altı	343	3,84	,64	632	2.464	0.335	0,009
	On bir Yıl ve Üstü	291	3,70	,68				
Pragmatik Strateji	On Yıl ve Altı	343	3,66	,80	632	2.396	0.090	0,009
	On bir Yıl ve Üstü	291	3,53	,87				
Genel Üst-Biliş Stratejiler	On Yıl ve Altı	343	3,75	,58	632	2.401	0.154	0,009
	On bir Yıl ve Üstü	291	3,62	,63				

(*) $p<0.05$

Tablo 2'de de görüldüğü gibi On yıl ve daha az kıdeme sahip ilkokul öğretmenleri ile On bir yıl ve daha fazla kıdemi bulunan öğretmenlerin üst-bilişsel okuma stratejilerini kullanım düzeyleri arasında farklılıklar gözlenmektedir. Bu farklılıkların anlamlı olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan bağımsız-t testi sonucuna göre $\alpha=0.05$ düzeyinde hem analitik ($t=2,464$; $p<0,05$), hem pragmatik ($t=2,396$; $p<0,05$) ve dolayısı ile hem de genel üst-bilişsel okuma stratejilerini kullanım düzeyleri açısından manidar bir fark bulunmuştur ($t=2,401$; $p<0,05$). On yıl ve daha az kıdemi bulunan öğretmenlerin analitik stratejileri kullanım düzeylerine ilişkin aritmetik ortalama puanları ($\bar{x}$)=3.84, On bir yıl ve daha kıdemli olan öğretmenlerden ($\bar{x}$)=3.70 daha yüksektir.

Benzer şekilde On yıl ve daha az kıdemi bulunan öğretmenlerin pragmatik stratejilere ilişkin aritmetik ortalama puanları ($\bar{x}$)=3.66, On bir yıl ve daha kıdemli olan öğretmenlerden ($\bar{x}$)=3.53 daha yüksektir. Her ikisinin toplamı olan genel üst biliş stratejilerinde de On yıl ve daha az kıdemi bulunanların aritmetik ortalama puanları ($\bar{x}$)=3.75, On bir yıl ve daha fazla kıdeme sahip olanlardan yüksek bulunmuştur. Aslında tüm öğretmenler bu stratejileri yüksek düzeyde kullanmakla birlikte On yıl ve az kıdeme sahip olanların biraz daha fazla kullanım becerilerine sahip oldukları söylenebilir. Bununla birlikte test sonucu hesaplanan etki büyüklüğü analitik (d=0,009), pragmatik (d=0,009) ve genel (d=0,009) strateji kullanım düzeylerindeki bu farklılıkların çok düşük düzeyde olduğunu göstermektedir. Bu yüzden kıdem faktörünün öğretmenlerin üst-bilişsel okuma stratejilerini kullanabilme düzeyleri üzerinde önemli bir etken olarak düşünülmemesi gerektiği söylenebilir.

Cinsiyetlerine göre ilkokul öğretmenlerinin üst-bilişsel okuma stratejilerini kullanım düzeyleri

Araştırmanın üçüncü alt problemi olarak ilkokul öğretmenlerinin üst-bilişsel okuma stratejilerini kullanabilme düzeylerinin cinsiyetlerine, yani bayan ya da erkek olma durumlarına göre göre farklılaşıp farklılaşmadığı araştırılmıştır. Tablo 3'te cinsiyetlerine göre ilkokul öğretmenlerinin üst-bilişsel okuma stratejilerini kullanabilme düzeylerinin karşılaştırılmasına ilişkin bağımsız t-testi sonuçları verilmektedir.

Tablo 3. Cinsiyetlerine göre öğretmenlerin üst-biliş okuma stratejilerini kullanabilme düzeylerinin karşılaştırılmasına ilişkin t-testi sonuçları

Değişkenler	Cinsiyet	n	$\bar{x}$	ss	sd	t	p
Analitik Strateji	Bayan	318	3,72	,68	632	0.811	0.417
	Erkek	316	3,68	,64			
Pragmatik Strateji	Bayan	318	3,77	,82	632	0.431	0.667
	Erkek	316	3,72	,90			
Genel Üst-Biliş Stratejiler	Bayan	318	3,60	,60	632	0.814	0.416
	Erkek	316	3,58	,60			

p>0.05

Tablo 3 incelendiğinde bayan ilkokul öğretmenleri ile erkek öğretmenlerin üst-bilişsel okuma stratejilerini kullanım düzeyleri arasında farklılıklar gözlenmektedir. Bu farklılıkların anlamlı olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan bağımsız-t testi sonucuna göre α=0.05 düzeyinde hem analitik (t=0,811; p>0,05), hem pragmatik (t=0,431; p>0,05) ve dolayısı ile hem de genel üst-bilişsel okuma stratejilerini kullanım düzeyleri açısından manidar bir fark bulunmamıştır (t=0,814; p>0,05). Buna göre cinsiyet değişkeninin öğretmenlerin üst-bilişsel okuma stratejilerini kullanabilme düzeyleri üzerinde önemli faktör olmadığı söylenebilir.

4. Sonuç

Bu araştırmada ulaşılan temel sonuç *ilkokul öğretmenlerinin üst-bilişsel okuma stratejilerini oldukça sık kullandıkları yönündedir.* Öğretmenler hem *analitik* hem de *pragmatik* stratejileri büyük ölçüde kullanmaktadırlar. Okuma, bireylerin yaşamı algılama, anlamlandırma ve yönlendirmesine fırsatlar sunan, bilgilerini artıran, farklı bakış açıları kazandıran, kişilik kazanmasına yardımcı olan bir süreçtir (Epçeçan, 2009). Okuma sürecinde üst-bilişsel stratejilerin kullanılması okumayı anlamlı kılmakta ve okumadan beklenen sonuçlara ulaşılmasını kolaylaştırmaktadır (Marcell, 2007; McKeown ve Gentilucci, 2007). Üst-bilişsel stratejiler okuma öncesinde süreci planlama, okuma sırasında süreci izleme ve okuma sonrasında da süreci değerlendirme olarak iş görmektedir. Bu araştırmada üst-bilişsel okuma stratejilerini oluşturan analitik ve pragmatik stratejileri öğretmenlerin oldukça sık kullandıkları sonucuna ulaşılmış olması onların bu stratejileri öğrencilerine öğretebilmeleri için olumlu bir sonuç olarak değerlendirilebilir. Ancak öğretmenlerin bu stratejileri kullanım düzeylerinin mükemmel olduğu anlamına da gelmemelidir. Bazı stratejilerde eksikliklerinin bulunduğu anlamı da bu araştırmanın içerisinde barındırdığı, göz ardı edilmemesi gereken bir bulgu olarak değerlendirilmelidir. Analitik stratejiler değerlendirmeyle ilgilidir ve bu araştırmada ilkokul öğretmen-lerinin analitik stratejileri sık kullandıklarını ifade etmeleri genel olarak; okudukları bilgiyi günlük hayatla nasıl ilişkilendirilebileceklerini ve nerede kullanabileceklerini düşündüklerini, ön bilgilerin-den yararlandıklarını, konunun başlığından ne okuduğunu anlamaya çalıştıklarını, bilgileri gözden geçirdiklerini, sunulan içeriğin üzerinde düşündüklerini, okunulan bilgilerden çıkarımlarda bulun-duklarını, okuma amaçlarını gözden geçirip amaçlarına uygun bilgiyi uygun olmayanlardan ayıkladık-larını, verilmeye çalışılan mesajları tahmin etmeye çalıltıklarını, tahminlerinin doğruluğunu kontrol ettiklerini, metni anlamlandırmaya çalıştıklarını, okuma sırasında kendini güçlendiren yönlerini ortaya çıkarmak için çaba gösterdiklerini, metnin güçlük düzeyini belirleyip, zor metinleri anlaşılır kılmak için görselleştirme vb. uygulamalar yaptıklarını göstermektedir. Öte yandan pragmatik okuma stratejileri ise okuyucuların okuduklarını hatırlamalarına yardım eden stratejileri içermektedir. Bu araştırmada ilkokul

öğretmenlerinin pragmatik stratejileri de sık kullanmaları; not alma, önemli noktaları renklendirerek çizme, zihinde canlandırma, kenara not alma, altını çizme, birden fazla okuma ve tekrar okuma gibi uygulamaları her zaman yapmasalar da büyük ölçüde yaptıklarına işaret etmektedir.

Konuyla ilgili literatür incelendiğinde hem öğretmenlerin hem de öğretmen adaylarının üst bilişsel okuma stratejilerini kullanabilme düzeylerinin değişkenlik gösterdiği gözlenmektedir. Bununla birlikte literatürün genelinden öğretmenlerin "bazen" ve "sık" düzeylerinde kullanım becerileri gösterdikleri söylenebilir. İnce ve Duran (2013) tarafından sınıf öğretmenleri üzerinde yapılan araştırmada öğretmenlerin okuma öncesi, sırası ve sonrasında belirli stratejiler üzerinde yoğunlaştıkları ancak öğrencilere strateji kullanımı açısından zengin bir çeşitlilik sağlayamadıkları ifade edilmektedir. Ayrıca öğretmenlerin strateji kullanımı konusunda farkındalıkları bulunmasına rağmen ders süresinin yetersizliği ve sınıfların kalabalık olmasının strateji kullanımında güçlüğe neden olduğu vurgulanmaktadır. Araştırmada sınıf öğretmenlerinin yarıya yakınının, anlama stratejilerini kullanmada kendilerini yetersiz gördüklerine, buna karşılık; okuma öncesinde-ön bilgilerini harekete geçirme, okuma sırasında-sorulara yanıt arama ve yeni sorular sorma, okuma sonrasında ise soruları yanıtlama, anlamlandırma ve okunan metni tekrar etme stratejisini kullanma konularında daha yeterli olduklarına işaret edilmektedir. Yıldırım (2012) tarafından yapılan çalışmada öğretmenlerin bilişsel farkındalık stratejilerini öğrenme-öğretme ortamlarında "genellikle" düzeyinde kullandıkları, Kazu ve Yıldırım (2013) tarafından yapılan araştırmada "sık sık" kullandıkları, Baydık (2011) tarafından yapılan araştırmada "kısmen yeterli" ve Pilten (2008) tarafından yapılan araştırmada ise üst-bilişsel bilgiye yeteri kadar sahip olmadıkları vurgulanmaktadır. Sonuç olarak bu araştırmada öğretmenlerin üst-bilişsel okuma stratejilerini kullanım düzeyleri ne mükemmel ne de çok yetersizdir. Literatürden elde edilen sonuçların da bu araştırmadan elde edilen sonucu destekler nitelikte olduğu söylenebilir.

Araştırmada ulaşılan bir diğer temel sonuç, *öğretmenlerin kıdemlerinin üst-bilişsel okuma stratejisi kullanım düzeylerini farklılaştırdığı* sonucudur. On yıl ve daha az kıdeme sahip olan öğretmenler, on bir yıl ve daha fazla kıdeme sahip olan öğretmenlerden bu stratejileri daha fazla kullanmaktadırlar. Bununla birlikte, kıdem değişkeninin bu stratejilerin kullanım düzeylerini farklılaştırabilme gücünü belirlemek amacıyla hesaplanan etki büyüklüğü sonuçları hem analitik, hem pragmatik hem de genel strateji kullanım düzeyleri için çok düşük bulunmuştur. Yani kıdem faktörünün öğretmenlerin üst-bilişsel okuma stratejilerini kullanabilme düzeyleri üzerinde çok önemli bir etken olmadığı söylenebilir. Kıdemin öğretmenlerin üst-bilişsel okuma stratejilerini kullanabilme düzeyleri üzerinde etkisini inceleyen araştırmalarda da bu bulgu desteklenir niteliktedir. İnce ve Duran (2013) tarafından yapılan araştırmada kıdemi daha düşük sınıf öğretmenlerinin zihinde canlandırma ve altını çizme stratejisini kullanma düzeyleri daha yüksek bulunmuştur. Ancak literatür genelinde kıdemin etkili bir faktör olmadığı (Dilci ve Kaya, 2012; Doğan, 2009; Duran, 2011; Okçu ve Kahyaoğlu, 2007; Yıldırım, 2012) yaygın bir sonuçtur.

Araştırmada ulaşılan bir başka sonuç ise, bayan ve erkek *öğretmenlerin üst-bilişsel okuma stratejisi kullanım düzeylerinin benzerlik gösterdiği* sonucudur. Yani cinsiyet değişkeninin öğretmenlerin üst-bilişsel okuma stratejilerini kullanabilme düzeyleri üzerinde önemli bir etkisi bulunmadığı sonucudur. Cinsiyet değişkeninin öğretmenlerin üst-bilişsel okuma stratejilerini kullanabilme düzeyleri üzerinde etkisini inceleyen araştırmalarda da bu bulgu büyük ölçüde desteklenir niteliktedir. Öğretmenler üzerinde yapılmamakla birlikte öğretmen adayı ya da öğrenciler üzerinde yapılan bazı araştırmalarda cinsiyet faktörünün etkisine rastlanmıştır. Örneğin Ateş (2013) tarafından yapılan araştırmada kız öğrencilerin üst-bilişsel farkındalık düzeyleri erkek öğrencilerden daha yüksek bulunmuştur. Çeçen ve Alver (2011) tarafından yapılan araştırmada kız öğrencilerin pragmatik stratejileri kullanma düzeyleri daha yüksek bulunmuştur. Tunca ve Akın (2014)'ın yaptıkları çalışmada ise kadın öğretmen adayları lehine anlamlı fark tespit edilmiştir. Öğretmen, öğretmen adayı ve öğrenciler üzerinde yapılan çalışmaların önemli bir bölümünde ise cinsiyet etkili bulunmamıştır (Aydın ve Coşkun, 2011; Baykara, 2011; Brantmeier, 2003; Coşkun, 2006; Duran, 2011; Özsoy vd., 2010; Özsoy ve Günindi, 2011; Phakiti, 2003; Yıldırım, 2012). Bu sonuçlara göre, cinsiyet değişkenine göre sınıf öğretmenlerinin üst-bilişsel okuma stratejisi kullanım düzeylerinin farklılaşmadığı ya da öğretmenlerin bayan ya da erkek olmasının onların üst-bilişsel okuma stratejisi kullanımlarında çok etkili bir faktör olarak sayılamayacağı söylenebilir.

Sonuç olarak öğretmenlerin cinsiyetleri ya da kıdemlerinden daha ziyade, üst-bilişsel stratejiler konusundaki bilgi ve farkındalık düzeylerinin, bu stratejileri kullanım becerileri üzerinde daha etkili olabileceği düşünülmektedir. Araştırmada ulaşılan bu sonuçlar doğrultusunda şu öneriler getirilebilir.

Öneriler

İlkokul öğretmenlerinin, öğrencilerde üst-bilişsel okuma stratejilerini etkili bir şekilde kazandırma etkinliklerine daha fazla önem ve öncelik vermeleri ve bu farkındalığı yaratmak için daha fazla çaba göstermeleri gerekmektedir.

İlkokul eğitim kademesinde görev yapan öğretmenlerin eksik yönlerinin giderilebilmesine dönük üst-bilişsel strateji kullanımı ve farkındalığını içeren hizmet içi eğitim kursları düzenlenebilir.

Öğretmenlerin öğrenme-öğretme ortamlarında bilişsel farkındalık stratejilerini kullanma düzeylerine ilişkin literatürde deneysel çalışmalar yok denecek kadar azdır. Bu yüzden öğretmenlerin bilişsel farkındalık düzeylerini kullanmaları üzerine deneysel çalışmalar yapılmalıdır.

Ayrıca üst-bilişsel okuma stratejilerinin uygulamada öğretim süreçlerinin daha ayrıntılı bir şekilde incelenebilmesi ve daha iyi anlaşılabilmesi için nitel süreçleri içeren araştırmaların yapılması da önem taşımaktadır.

Kaynaklar

AKIN, E. ve Çeçen, M. A. (2014). Ortaokul Öğrencilerinin Okuma Stratejileri Üstbilişsel Farkındalık Düzeylerinin Değerlendirilmesi (Muş-Bulanık Örneği). *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, *9* (8), 91-110.

AKYOL, H. (2007). Okuma (Editörler: Ahmet Kırkkılıç ve Hayati Akyol) İlköğretimde Türkçe Öğretimi. Ankara: PegemA Yayıncılık.

ATEŞ, A. (2013). Üniversite Öğrencilerinin Okuma Stratejileri Üstbilişsel Farkındalık Düzeyleri (İnönü Üniversitesi Örneği), *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi,* Sayı: 2/4 2013 s. 258-273.

ATEŞ, S. ve Yıldırım, K. (2014). Sınıf Öğretmenlerinin Okuma Becerisine Yönelik Uygulamaları: Strateji Öğretimi ve Anlama. *İlköğretim Online*, *13*(1), s.235-257.

AYDIN, F. ve Coşkun, M. (2011). Geography Teacher Candidates' Metacognitive Awareness Levels: A Case Study From Turkey. *Archives of Applied Science Research*, 3 (2), s.551-557.

BABACAN, T. (2012). *Sınıf Öğretmeni Adaylarının Üstbilişsel Okuma Stratejileri İle Çoklu Zekâ Alanları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sivas.

BAYDIK, B. (2011). Okuma Güçlüğü Olan Öğrencilerin Üstbilişsel Okuma Stratejilerini Kullanımı ve Öğretmenlerinin Okuduğunu Anlama Öğretim Uygulamalarının İncelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 36 (162), s.301-316.

BAYKARA, K. (2011). Öğretmen Adaylarının Bilişötesi Öğrenme Stratejileri İle Öğretmen Yeterlik Algıları Üzerine Bir Çalışma. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 40, s.80-92.

BBC, (2016). <http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/05/150513_oecd_egitim_rapor> adresinden 01.06.2016 tarihinde alındı.

BOZKURT, M. ve Memiş, A. (2013). Beşinci Sınıf Öğrencilerinin Üstbilişsel Okuduğunu Anlama Farkındalığı ve Okuma Motivasyonları İle Okuma Düzeyleri Arasındaki İlişki, *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, *14*(3), s.147-160.

BRANTMEİER, Cindy (2003), "Does Gender Make A Difference? Passage Content And Comprehension In Second Language Reading", *Reading In A Foreign Language*, Vol. 15, No. 1, p.1-27.

ÇEÇEN, M. A. ve Alver, M. (2011). Türkçe Öğretmeni Adaylarının Üstbilişsel Okuma Stratejilerini Kullanma Düzeyleri (Giresun Üniversitesi Örneği). *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5), 39-56.

ÇETİN, M. F. ve Taşkın, Ç. Ş. (2015). Sözlü Dönütün İlkokul Öğrencilerinin Akademik Başarı, Derse Yönelik Tutum ve Üstbilişsel Farkındalığına Etkisi. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (29), 39-67.

COŞKUN, Eyyup (2006), *Lise II. Sınıf Öğrencilerinin Sessiz Okuma Hızları ve Okuduğunu Anlama Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ankara.

ÇÖĞMEN, S. (2008). *Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Kullandıkları Okuduğunu Anlama Stratejileri*. Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

ÇÖĞMEN, S. ve Saracaloğlu, A. S. (2010). Üst Bilişsel Okuma Stratejileri Ölçeği'nin Türkçeye Uyarlama Çalışmaları. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *28*(28), 91-99.

DEMİR, Ö. D. ve Kaya, H. İ. (2015). Öğretmen Adaylarının Bilişsel Farkındalık Beceri Düzeylerinin Eleştirel Düşünme Durumları İle İlişkilerinin İncelenmesi. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, *5*(1), 35-68.

DEMİRCİ, N. (2015). *Fen Bilimleri Dersinde Üst Bilişsel Araştırmaya Dayalı Öğrenmenin Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Bilimsel Süreç Becerilerine, Akademik Başarılarına ve Üst Bilişsel Süreçlerine Etkisi*, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

DEMİREL, M. (2012). Üniversite Öğrencilerinin Kullandıkları Dil Öğrenme Stratejileri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *43*(43), s.141-153.

DİLCİ, T. ve Babacan, T. (2011). Sınıf Öğretmen Adaylarının Üstbilişsel Okuma Stratejileri ile Çoklu Zeka Alanları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *12*(3), s.47-64.

DİLCİ, T. ve Kaya, S. (2012). 4. ve 5. Sınıflarda Görev Yapan Sınıf Öğretmenlerinin Üstbilişsel Farkındalık Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından Incelenmesi. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *27*, 247-267.

DOĞAN, E. (2009). *Meslek Liselerinde Çalışan Öğretmenlerin Üstbiliş Becerileri ile Sosyal Uyumları Arasındaki İlişki (İstanbul Anadolu Yakası Örneği),* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

DURAN, S. (2011). *İlköğretim Öğretmenlerinin Bilişsel Farkındalık Düzeylerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.

EDİZER, Z. Ç. (2015). Türkçe Öğretmen Adaylarının Kitap Okuma Alışkanlığına İlişkin Tutumları İle Üst Bilişsel Okuma Stratejilerini Kullanım Düzeyleri Arasındaki İlişki. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, *23*(2), 645-658.

EPÇAÇAN, C. (2009). Okuduğunu Anlama Stratejilerine Genel Bir Bakış. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 2 (6), s.207-223.

ERTEKİN, S. Z. (2010). *A Study on The Use of Reading Strategies by Students In Science and Social Science Departments. Unpublished Doctoral Dissertation*, Dokuz Eylül University Institute of Educational Sciences, İzmir.

FEYZİOĞLU, E. Y. ve Ergin, Ö. (2012). 5E Öğrenme Modelinin Kullanıldığı Öğretimin Yedinci Sınıf Öğrencilerinin Üst Bilişlerine Etkisi. *Türk Fen Eğitimi Dergisi*, *9*(3), s.55-77.

FOGARTY, R. (1994). *How to Teach for Metacognition. Palatine*, Ill: IRI/Skylight.

GELEN, İ. (2003). *Bilişsel Farkındalık Stratejilerinin Türkçe Dersine İlişkin Tutum, Okuduğunu Anlama ve Kalıcılığa Etkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

GÜL, Ş., Esra, Ö. K. ve Yılmaz, S. S. (2015). Biyoloji Öğretmeni Adaylarının Üstbiliş Farkındalıklarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Hasan Âli Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, *12*(1), s.119-130.

IRAK, P. M. (2012). S Üstbiliş ÖlçeğI Çocuk ve Ergen Formunun Türkçe Standardizasyonu, Kaygı ve Obsesif-Kompülsif Belirtilerle İlişkisi*, Türk Psikiyatri Dergisi*, *23*(1), s.46-52.

İNCE, Y. ve Duran, E. (2013). Sınıf Öğretmenlerinin Okuduğunu Anlama Stratejilerine Yönelik Görüşleri ve Kullanma Düzeyleri, *Okuma Yazma Eğitimi Araştırmaları*, *1*(1), s.9-19.

KANA, F. (2014). Metacognitive Awareness of Reading Strategies Levels of Secondary School Students. *Journal of Education Faculty*, *16*(1), 100-120.

KARABAY, A. (2015). Evaluation of The Thesis Based on Critical Thinking Skill in Terms of Critical Writing Criteria/Eleştirel Düşünme Becerisine Yönelik Yapılan Tezlerin Eleştirel Yazma Ölçütleri Açısından Değerlendirilmesi. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, *11*(3), 1043-1060.

KARAKELLE, S. ve Saraç, S. (2007). Çocuklar Için Üst Bilişsel Farkındalık Ölçeği (ÜBFÖ-Ç) A ve B Formları: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Türk Psikoloji Yazıları*, *10*(20), 87-103.

KARASAKALOĞLU, N., Karacaloğlu, A. S. ve Özelçi, S. Y. (2012). Türkçe Öğretmeni Adaylarının Okuma Stratejileri, Eleştirel Düşünme Tutumları ve Üst Bilişsel Yeterlilikleri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, *13*(1), s.207-221.

KARASAR, N. (2008). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. (17.Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

KARATAY, H. (2009). Okuma Stratejileri Bilişsel Farkındalik Ölçeği. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 2 (19), s.58-80.

KAZU, H. ve Yıldırım, N. (2013). Öğretmenlerin Bilişsel Farkındalık Stratejilerini Kullanma Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından Karşılaştırılması. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, *11*(4), s.323-342.

KİREMİTÇİ, O. (2013). Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Öğrencilerinin Üstbilişsel Farkındalık Düzeyleri Üzerine Bir İnceleme. *Pamukkale Journal of Sport Sciences*, *4*(3), 29-40.

KOÇ, C. ve Arslan, A. (2015). Ortaokul Öğrencilerinin Başarı Yönelimlerinin ve Okuma Stratejileri Bilişüstü Farkındalıklarının İncelenmesi. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, *5*(5), 485-508.

KOÇ, C. (2011). Aktif Öğrenmenin Okuduğunu Anlama ve Eleştirel Düşünme Üzerindeki Etkileri. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35 (1), 28-37.

KURAL, M., Özdemir, E. ve Kocakülah, S. (2014). 10. Sınıf Modern Fizik Ünitesinin Üstbiliş Stratejileri ile Destekli Öğretiminin Özel Görelilik Kuramı Kavramlarının Öğretimine Etkisi. *XI. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi*, Adana.

MARCEL, B. (2007). Traffic light reading: Fostering the İndependent Usage of Comprehension Strategies with İnformational Text. *The Reading Teacher*, 60, 778-781.

MCKEOWN, R. G. and Gentilucci J. L. (2007). Think-Aloud Strategy: Metacognitive Development and Monitoring Comprehension in The Middle School Second-Language Classroom. *Journal of Adolescent & Adult Literacy*, 51, 136-147.

MEB, (2016). <http://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2016_03/30044345_meb_istatistikleri _orgun_ egitim_ 2015_2016.pdf> adresinden 01.06.2016 tarihinde alındı.

MEMNUN, D.S. ve Akkaya, R. (2009). The Levels of Metacognitive Awareness of Primary Teacher Trainees. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 1, 1919-1923.

OKÇU, V. ve Kahyaoğlu, M. (2007). İlköğretim Öğretmenlerinin Biliş Ötesi Öğrenme Stratejilerinin Belirlenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S:6 s.129-146.

ÖZCAN, Z. Ç. (2007). *Sınıf Öğretmenlerinin Derslerinde Biliş Üstü Beceri Geliştiren Stratejileri Kullanma Özelliklerinin İncelenmesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

ÖZSOY, G. ve Günindi, Y. (2011). Okulöncesi Öğretmen Adaylarının Üstbilişsel Farkındalık Düzeyleri. *İlköğretim Online Dergisi*, 10 (2), s.430-440.

ÖZSOY, G., Çakıroğlu, A. ve Kuruyer, G. H. (20-22 Mayıs 2010). Sınıf Öğretmeni Adaylarının Üstbilişsel Farkındalık Düzeylerinin Bazı Değişkenler Bakımından İncelenmesi. *9. Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Sempozyum Kitabı*, 489-492. 2010.

ÖZTÜRK, E. (2012). Okuma Stratejileri Üstbilişsel Farkındalık Envanteri\'nin Türkçe Formunun Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *İlköğretim Online*, *11*(2), s.292-305.

PAPALEONTIOU-LOUCA, E. (2003). The Concept and Instruction of Metacognition. *Teacher Development*, 7(1), 9-30.

PHAKİTİ, A. (2003), "A Closer At Gender And Strategy Use in L2 Reading", *Language Learning*, Vol. 53 No. 4, pp. 649-703.

PİLTEN, P. (2008). *Üstbiliş Stratejileri Öğretiminin İlköğretim Beşinci Sınıf Öğrencilerinin Matematiksel Muhakeme Becerilerine Etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, , Ankara.

POLAT, S. ve Uslu, M. (2012). Fen ve Teknoloji Dersinde Üstbiliş Stratejilerine Dayalı Öğretim Uygulamasının 5. Sınıf Öğrencilerinin Erişilerine Etkisi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11, s.28-43.

SOLMAZ, D. Y. (2015). Öğrencilerin Üst Bilişsel Okuma Stratejileri: Anadolu Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulunda Bir Araştırma. *Pamukkale Journal of Sport Sciences*, *6*(1), s.25-38.

SERDİL (2012) *Türk İngilizce Öğretmenlerinin Okuma Stratejileri ile İlgili İnançları,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul.

Taraban, R., M. Kerr, K. Rynearson (2004). Analytic and Pragmatic Factors in College Students‟ Metacognitive Reading Strategies. Reading Psychology, Vol: 25, s.67–81.

TAŞÇI, G., Altun, A. ve Soran, H. (2008). Biyoloji Öğretmen Adaylarının Öğrenme Stratejilerinin Belirlenmesi Üzerine Nitel Bir Çalışma. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *35*(35), s.284-296.

TEMİZKAN, M. (2007). *İlköğretim İkinci Kademe Türkçe Derslerinde Okuma Stratejilerinin Okuduğunu Anlama Üzerindeki Etkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

TOSUN, A. ve Irak, M. (2008). Üstbiliş Ölçeği-30'un Türkçe Uyarlaması, Geçerliği, Güvenirliği, Kaygı ve Obsesif-Kompülsif Belirtilerle İlişkisi. *Türk Psikiyatri Dergisi*. 19(1), s.67-80.

TUNCA, N. ve Alkın-Şahin, S. (2014). Öğretmen Adaylarının Bilişötesi (Üst Biliş) Öğrenme Stratejileri İle Akademik Öz Yeterlik İnançları Arasındaki İlişki. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 4(1), s.47-56.

YILDIRIM, A. ve Şimşek, H. (2000). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, (2. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

YILDIRIM, N. (2012). Öğretmenlerin Öğrenme-Öğretme Ortamlarında Bilişsel Farkındalık Stratejilerini Kullanma Düzeyleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.

YILDIZ, H. (2012). Üst Biliş Stratejilerinin Öğretmen Adaylarının Üst Bilişsel Farkındalıklarına ve Öz Yeterliklerine Etkisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.

İSLAM HUKUKU AÇISINDAN RESİM YAPMANIN HÜKMÜ VE TÜRK OSMANLI SANATININ OLUŞUMUNDAKİ ETKİSİ

Yrd. Doç. Dr. Fatih ORHAN [1]

Özet

Bu çalışmada, resim yapmanın ve bulundurmanın yasak oluşuna dair delil gösterilen hadisler ve bunlara ilişkin yapılan fıkhî yorumlar ele alınacaktır. Bu bağlamda söz konusu rivayetlerdeki yasaklamanın kerahet mi yoksa haramlık mı ifade ettiği, yasaklamanın mutlak mı yoksa belli kayıtlamalara mebni mi olduğu sorularına cevap bulunmaya çalışılacaktır. Son olarak da söz konusu yasak algısının pratik yaşamdaki karşılığını görmek adına Osmanlı devletindeki sanat faaliyetlerinin resim yasağından nasıl etkilendiğini tespit edilecektir.

Anahtar Kelimler: İslam Hukuku, Fıkıh, Resim, Sanat, Yasak, Haram.

Giriş:

Tarihi bir vakıadır ki Hz. Muhammed'in peygamber gönderildiği Arap toplumu, dini yaşantı olarak putperest inanca sahip bir toplumdu. Tıpkı diğer peygamberler gibi Hz. Muhammed de risâlet görevi süresince toplumu bu putperest inançtan kurtarmak ve tevhit inancını hâkim kılmak için çaba sarf etmiştir. Bu sebepledir ki Şari' uzun mücadeleler sonunda inanların kalplerine yerleşmiş olan tevhit inancını sarsacak ve inananları önceki şirk üzere olan yaşantılarına döndürebilecek hususlarda meşru olmasına rağmen bazı uyarı ve yasaklamalarda bulunmuştur. Bunlardan birisi İslam'ın ilk yıllarında getirilen ve sonra kaldırılan kabir ziyaretine ilişkin yasaktır. Peygamberin vermiş olduğu tevhit mücadelesine zarar verecek mahiyette ve putperestliği çağrıştıracak şekilde gerçekleştirilen bu ziyaretlerin en azından insanların kalplerine tevhit inancı yerleşinceye kadar yasaklanması gerekli görüldüğü için yasak getirilmişti. Yasaklamayı gerekli kılan durum hükümsüz kalıncaya yani insanlar meşru ölçüler içerisinde mezarları ziyaret etmeyi öğreninceye kadar bu yasak devam etmiştir. söz konusu durumun değişmesi ile "Size kabir ziyaretini yasaklamıştım. Artık şimdi ziyaret edin" (Müslim, Cenâiz, 106) hadisiyle bu yasak kaldırılmıştır.

Usûlü fıkıhta haramlar, yasaklanan şeyin özü itibariyle çirkin olup olmamasına göre ikiye ayrılır. Özünden kaynaklanan bir mefsedet sebebiyle Şâri'nin bir fiili yasaklamasına haram lizâtihi denir. Buna mukabil bir iş, özü itibariyle meşru olup da ona tutunan arızî bir sebeplerle yasaklanırsa buna da haram ligayrihî denir (Zuhayli, 2014: 141). Zatı necis olanın, bu durumdan soyutlanması mümkün olmayacağı için her dönem ve koşulda yasak olarak kalmaya devam edecektir. Ancak özü temiz olmakla birlikte haricî sebeplere binaen getirilen yasaklamalarda yasağın geçerliliği, yasaklamayı gerekli kılan arızî mefsedetin varlığına mebni olarak devam edecektir. Söz konusu sebebin kalkması ya da değişmesi ile yasak hükmü de bundan etkilenecektir.

İslam toplumlarında yaygın olan genel kanaat, resmin zatında yer alan bir mefsedet sebebiyle haram kılındığı yönündedir. Şayet resim özü itibariyle bir kötülük içeriyorsa söz konusu yasağın resmin bulunduğu her ortam için devamlılığını sürdürmesi beklenir. Ancak mezar ziyaretlerine getirilen yasaklamada olduğu gibi resim yasağında da tevhit inancına zarar verebilecek bazı harici alışkanlıklar etkili olmuşsa, bu arızi sebeplerin kalkması ya değişmesi ile yasak hükmü de değişecektir. Biz bu çalışmada söz konusu yasağa ilişkin rivayetleri bu çerçevede ele almaya çalışacağız.

RESME DAİR NAKLEDİLEN RİVAYETLER

1. Meleklerin, Suret Bulunan Eve Girmediklerine Bildiren Rivayetler

Resmin haram olduğuna dair kaynak gösterilen rivayetlerin başında meleklerin resim bulunan eve girmediklerini haber veren rivayetler gelir. Bu rivayetlerin bir kısmında bizzat vahiy meleği Cebrail (a.s), meleklerin resim bulunan eve girmediklerini haber verirken bir kısmında Hz. Peygamber, evde bulunan bazı resimler sebebiyle eşi Hz. Âişe'yi uyarmakta meleklerin bu sebeple eve gelmeyeceklerini haber vermektedir.

İlk grupta yer alan hadisler bazı ilave ve eksiltmelerin olduğu farklı metinlerle rivayet edilmiştir. Ayrıntılardan en uzak olan rivayet Buhârî'de geçen şu hadistir:

İbn Ömer (r.a)'dan nakille Hz. Aişe'nin şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir; ''Cebrail (a.s) Resulüllah (s.a.v)'e geleceğini vaad etmişti. Fakat gecikince Resulüllah (s.a.v)'e beklemek ağır gelmiş ve dışarı çıkmıştı. Hemen

[1] Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü, forhan@cu.edu.tr

Cebrail (a.s) kendisini karşıladı. Resulüllah (s.a.v) gecikmesinden dolayı şikâyetini belirtince Cebrail (a.s) şöyle dedi: Biz, içinde köpek ve suret bulunan bir eve asla girmeyiz (Buhârî, Libâs, 92).

Hz. Aişe'den gelen ve Müslim'de geçen şu rivayet, önceki hadise göre biraz daha kapsamlı olup önceki rivayette yer almayan bazı ayrıntıları da içermektedir:

Hz. Aişe şöyle dedi: Cebrail (a.s) geleceği bir saat hakkında Hz. peygamber ile sözleşti. Sözleşilen saat gelmesine rağmen Cebrail (a.s) gelmedi. Hz. peygamber elindeki asayı attı ve: 'Allah vadinden dönmez, Resulleri de dönmezler' buyurdu. Sonra arkasını döndü ve sedirinin altında bir köpek yavrusu gördü. Bunun üzerine: 'Ya Aişe! Bu köpek buraya ne zaman girdi?' diye sordu. Hz. Aişe: 'Allah'a yemin ederim ki bilmiyorum' dedi. Hz. Peygamber, köpeğin çıkarılmasını emretti. Köpek odadan çıkarılınca Cebrail (a.s) geldi. Hz. Peygamber ona: 'Bana geleceğin saati vaat ettin bende senin için oturup bekledim, fakat gelmedin!' dedi. Cebrail (a.s): 'Benim gelmemi evinde bulunan köpek men etmiştir. Biz melekler içinde köpek ve suret bulunan eve girmeyiz' dedi (Müslim, Libâs ve'z-Ziyne, 81)

Hz. Peygamberin eşi Hz. Meymune'den gelen rivayette ise köpek yavrusunun çıkarılmasından sonra Hz. Peygamberin köpeğin yattığı yere su serperek, orayı bizzat kendisinin temizlediği, Cebrail (a.s)'la karşılaşmasının sabahında ise köpeklerin öldürülmesini emrettiği ancak bu emrin küçük bahçelerde bağlı bulunan köpeklere mahsus olacak şekilde daraltıldığı ilaveleri yer almaktadır (Müslim, Libâs ve'z-Ziyne, 82). Ancak her iki rivayetten de Cebrail (a.s)'ın eve gelmesini engelleyen fiili durumun evde bulunan köpek yavrusunun olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Cebrail (a.s) bu duruma ilave olarak evde bulunan resimlerin de meleklerin eve girmelerine mani olacağını ifade etmektedir. Olaya ilişkin hadis kitaplarında yer alan diğer bazı rivayetlerde zil ve cünüp kimse de meleklerin eve girmelerine engel durumlar olarak zikredilmiştir. Nesâî'de geçen rivayette cünüp ifadesi, suret ve köpeğe ziyade olarak nakledilmişken (Nesâî tz.:Sayd ve'z-zebâih, 11) Ebû Hureyre'den gelen rivayette resim ifadesi olmaksızın deve çanı ve köpeğin bulunduğu kervana yolculuk süresince meleklerin eşlik etmeyecekleri haber verilmiştir (Müslim, Libâs ve'z-Ziyne, 103).

Meleklerin resim ve köpek bulunan eve girmeyeceği bilgisini aktaran ikinci grup rivayetler ise yukarıda belirttiğimiz gibi Hz. Peygamberin, eşi Hz. Âişe'ye bu yönde yapmış olduğu uyarıyı içeren hadislerdir. Bu uyarının nedeni ise, Hz. Âişe'nin eve astığı resimli bir örtüye Hz. Peygamberin gösterdiği tepkidir. Bu rivayetlerde tasvir yapanların ahirette şiddetli azaba uğrayacakları gibi bazı ilaveler de bulunmaktadır. Bu rivayetlerden ilki Abdurrahman b. Kasım'ın babasından naklettiği şu hadistir:

Hz. Aişe şöyle buyurdu: Hz. Peygamber seferden dönmüştü. Kendi oturduğum iç odayı (sehve) üzerinde resimler bulunan bir perde ile örtmüştüm. Hz. Peygamber bunu görünce onu çıkarttı ve şöyle buyurdu: "Kıyamet gününde en şiddetli azaba çarptırılacak olanlar Allah'ın yaratmasına benzemeye çalışanlardır." Hz. Âişe, sonra bu perdeden bir veya iki yastık yaptıklarını söylemiştir (Buhârî, Libâs, 89).

Müslim'de geçen rivayetlerde ise, Hz. Peygamberin resimleri görünce onları söktürdüğü, yüzünün renginin değiştiği ya da bu işten hiç hoşlanmadığının yüz ifadesinden anlaşıldığı gibi ilave ayrıntılar yer almaktadır (Müslim, Libâs ve'z-Zinet, 87, 91). Ebû Üsâme tarafından rivayet edilen hadiste ise odaya asılan örtünün üzerinde kanatlı bir at resminin bulunduğu haber verilmektedir (Müslim, Libâs ve'z-Zinet, 90).

Bu rivayetlerden resimli örtülerin yastık ya da minder olarak kullanılabileceği gibi bir anlam çıkmaktadır. Ancak resmin haram oluşuna gerekçe olarak zikredilen şu hadis bu hüküm ile çelişir bir durum arz etmektedir:

"Hz. Aişe üzerinde canlı resimler bulunan bir küçük yastık satın aldı. Bu yastığı Resûlullah (s.a.s.) görünce, odanın kapısının eşiğinde durdu ve içeriye girmedi. Hz. Aişe: "Ey Allah'ın Resûlü! Allah'a tevbe ediyorum, bir günah mı işledim?" diye sordu. Resûlullah (s.a.s.) de: "Bu yastık da neyin nesidir?" diye sordu. Hz. Aişe: "Oturup, yaslanman için aldım" dedi. Resûlullah'da (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Muhakkak bu sûretleri yapanlar kıyamet gününde azap olunacaklardır. Onlara: "Haydi yaratmış olduklarınızı diriltin" denilecek. Melekler içe¬risinde sûret bulunan eve girmezler" (Buhârî, Libâs, 93).

Resimli örtünün yastık ya da mindere dönüştürülerek kullanıldığını haber veren önceki hadisin aksine bu rivayette Hz. Peygamber bizzat yastık ve minderin resimli olmasına tepki göstermiş ve içeriye girmemiştir. Bu iki hadis arasında nesh ilişkisi olduğu şeklindeki yorumlar yanında iki hadis arası tevil edilerek birleştirilmeye de çalışılmıştır. Tevil ise şu şekilde yapılmıştır; önceki hadiste örtü, yastık yapmak amacıyla kesilirken üstündeki resim de kesildiği ve resmin bütünlüğü bozulduğu için o örtünün yastık yapılmasına izin verilmiştir. Oysa bu hadisteki yastık üzerindeki resim bir bütünlük arz etmekte ve bu sebeple Hz. Peygamber içeri girmemektedir (İbn Hacer,1998: X, 439).

Resmin haram olduğuna dair nakledilen bir başka hadis de Buhârî'de geçen ve Ebu Cuheyfe kanalıyla gelen şu hadistir:

"O hacamat yapan bir köle satın aldı. Sonra şöyle dedi: "Nebi (s.a.v.), kanın bedelini, köpeğin bedelini, fahişenin kazancını yasakladı. Faiz yiyeni ve yedireni, dövme yapanı ve yaptıranı, suret yapanı/çizeni lanetledi" (Buhârî, Libâs, 94).

2. Resim-Namaz Arasındaki İlişkiye Dair Rivayetler

Enes (r.a) şöyle demiştir: "Hz. Âişe'nin, üzerinde resim ve nakışlar bulunan renkli bir örtüsü vardı. Onu odasının bir duvarına asmıştı. Hz. Peygamber: "Şu örtüyü kaldır! Üzerindeki resimler namazda gözüme takılıyor" buyurdular" (Buhârî, Libâs, 91).

Müslim'de geçen rivayette örtünün üzerinde kuş resimlerinin bulunduğu ilavesi yer almakta ve Hz. Peygamberin bu resimleri görünce "Onu benden çevirin, her girmemde onu görünce dünyayı hatırlıyorum" dediği haber verilmektedir (Müslim, Libâs ve'z-zîne, 88). Abdurrahman b. Kasım kanalıyla gelen rivayette ise söz konusu şeyin örtü değil elbise olduğu, Hz. Peygamberin ona karşı namaz kıldığı ve Hz. Peygamberin kaldırılması şeklindeki isteği üzerine elbisenin yastığa çevrildiği haber verilmektedir (Müslim, Libâs ve'z-zîne, 93).

Bu rivayetler ile Hz. Peygamberin resim sebebiyle odaya hiç girmediğini bildiren rivayet arasındaki tenakuz, resmin mahiyeti açısından getirilen tevillerle cem edilmeye çalışılmıştır. Hz. Peygamberin odaya girmediği hadisteki resim ruh taşıyan yani canlı varlık resmi, bu rivayetteki resim ise hayvan dışındaki cansız varlıklara ait bir resim olarak yorumlanmıştır (İbn Hacer, 1998: X, 441). Ancak Müslim'de geçen rivayette resmin bir kuşa ait olduğu şeklindeki bilgi bu tevili nakz etmektedir. Bu sebepledir ki Nevevî aradaki tenakuzu nesh ile çözmeyi tercih etmiş, bu hadisenin resmin yasaklandığı diğer rivayetlerden önce vuku bulduğunu iddia etmiştir (Nevevî, 1929-1930: XIV, 87).

3. Sahabe Tavrına Dair Rivayetler

Meleklerin suret bulunan eve girmeyeceği ve bu suretleri yapanların ahirette şiddetli azap ile muamele olunacağına dair Hz. Peygamberden gelen rivayetlerin mahiyetini izah noktasında bazı sahabe uygulamaları da nakledilmiştir. Bunlardan birisi İbn Abbas'tan gelen şu rivayettir:

Bir adam ibn Abbas'a geldi. "Ben şu resimleri yapan bir adamım,- bana bunun hakkında fetva ver" dedi. İbn Abbas adama: 'Bana yaklaş' dedi. Adam ona yaklaştı. Sonra yine yaklaşmasını istedi, adam iyice yaklaştı, ibn Abbas, elini adamın başına koyarak: 'Sana Hz. Peygamberden ne işittiğimi söyleyeyim mi? Ben O'nun şöyle söylediğini duydum: "Resim yapan herkes cehennem azabı görecektir. Yaptığı her resim için bir nefs ortaya çıkarılır ve onlar cehennemde ona azab ederler." diye söyledi' sonra şöyle devam etti: 'Eğer mutlaka resim yapacaksan, ağaç resmi yap, onun canı yoktur'' (Müslim, Libâs ve'z-zîne, 99).

Resim yasağının mahiyetini açıklayan ve resmin kullanım alanlarına dair ipucu veren diğer sahabe nakilleri ise şu ikisidir:

Büsr b. Saîd, Zeyd b. Halid'den (naklen) Ebû Talha'nın şöyle dediğini rivayet etti: "Rasûlullah (s.a); "İçerisinde resim bulunan eve melekler girmezler" buyurdu. Büsr (b. Saîd) dedi ki: (Bir gün sonra) Zeyd (b. Halid) rahatsızlandı ve kendisini ziyaret ettik. Birde ne görelim! kapısının üzerinde resim bulunan bir perde var! Peygamber (s.a.v.)'in hanımı Meymûne'nin üvey oğlu Ubeydullah el-Havlanî'ye; "Zeyd, bir gün önce bize resmin haram olduğunu haber vermedi miydi?" dedim. Ubeydullah da: Sen onu; "Ancak kumaşa işlenmiş olan müstesnadır" derken işitmedin mi? karşılığını verdi (Buhârî, Libâs, 90; Müslim, Libâs ve'z-zîne, 86).

… Ubeydullah bin Abdullah bin Utbe'den rivayet edilmiştir : Ubeydullah, rahatsızlığı sebebiyle ziyaret için Ebu Talha el-Ensari'nin yanına girdi ve Sehl bin Huneyf'i de onun yanında buldu. Ubeydullah diyor ki : " Ebu Talha altındaki yatak çarşafını çıkarması için birini çağırdı. Bunun üzerine Sehl: "Onu neden çıkarıyorsun?" dedi. "Çünkü üzerinde resimler var ve Rasulullah (s.a.v.)'in resim hakkında buyurduğu senin malumundur." dedi. Sehl: "Rasul-i Ekrem ancak kumaş üzerindeki nakış olan resim müstesnadır! buyurmadı mı?" dedi. Ebu Talha "Evet fakat bu gönlüm için daha hoştur" dedi (Mâlik b. Enes, Lukâta, Siyer, 903; Tirmizi, Libâs, 18).

Hadislerin Tahlili

"Kıyamet günü Allah katında azâbı en şiddetli olanlar, sûret yapanlardır" (Buhârî, Libâs, 87) rivayeti, azabın en şiddetlisine Müslümanların değil kâfirlerin müstahak olacağı inancı ile tezatlık arz etmektedir. Çünkü bir Müslümanın şayet günah olsa bile resim yapmış olması sebebiyle kâfirler gibi en şiddetli azaba uğraması beklenmez. Dolayısıyla hadiste zikredilmeyen ancak azabı gerektiren bir inceliğin olması gerekir. İbn Battâl, bu inceliğe (Kıyametin kopacağı günde de, "Firavun ailesini azabın en şiddetlisine sokun" denilecektir) (Mümin 40/46) ayeti ile bu hadisi irtibatlandırırken değinmiştir. Ona göre azap hususunda her iki sınıfın ortak akıbete uğratılmasındaki hikmet, her ikisinin de aynı niyeti taşıyor olmalarıdır. Çünkü firavun "ben sizin rabbinizim" demek suretiyle, resim yapanlar ise yaratma konusunda Allah'ı taklit etmek suretiyle ilahlığa soyunmuşlardır. Oysa bu niyeti taşımaksızın resim çizenler söz konusu cezada Firavun ve ailesine ortak olmayacaktır (İbn Battâl, 2003: IX,175). Bu manadan olmak üzere Hz. Peygamber, "Kıyamet günü Allah katında insanların en şiddetli azaba uğrayacak olanları, Allah'ın yarattığı şeyi taklide kalkışanlardır" buyurmuştur (Buhârî, Libâs, 89).

Hz. Peygamber, Allah'ı taklide kalkışanların kendilerine vaad edilen azaba uğratılmadan önce aslında ne kadar aciz olduklarının kendilerine gösterileceğini, bunun için de şekil verdikleri nesneleri ahirette canlandırmakla,

onlara ruh vermekle sorumlu tutulacaklarını haber vermiştir. Muhtemeldir ki Hattâbî hadisteki "suret" lafzını bu anlama binaen "resim" olarak değil cismi ve kütlesi olan "heykel" olarak yorumlamıştır (İbn Hacer, 1998: X, 432).

Genel anlamda müçtehitler suret bulunan eve meleğin girmeyeceğini haber veren rivayetin, içerik olarak tahsise uğradığı kanaatine sahiptirler. Bu bağlamda hadiste geçen ve umum ifade eden melek, suret ve köpek lafızlarının kapsamı hakkında farklı görüşler belirtilmiştir. Örneğin "melek" ifadesi ile kastedilenin rahmet melekleri olduğu, kuldan zorunlu olarak ayrılamayan hafaza meleklerinin bu kapsama dâhil edilemeyeceği ifade edilmiştir (İbn Hacer, 1998: X, 430).

Melek lafzında olduğu gibi köpek lafzı da tahsise uğramış, av, bekçi ve çoban köpekleri gibi bir iş maksadıyla beslenenler istisna tutularak lafzın kapsamı eğlence ya da keyfi gayelerle sahip olunan köpekleri kapsayacak şeklinde daraltılmıştır. Ancak Kurtubî gibi bazı âlimler, köpek lafzının tahsise uğramaksızın umum anlamı üzerine devam ettiğini belirtmişlerdir. Nesâî'de geçen rivayetteki cünüp lafzı da tahsise uğramıştır. Hz. Peygamberin de bazı geceler bu şekilde sabahladığı nakledilmiş olması nedeniyle cünüp lafzının anlamı da daraltılmış ve hadiste ifade edilenlerin bu konuda gevşek davranan ve cünüp olarak sabahlamayı adet haline getiren kişiler olduğu ifade edilmiştir. Suret lafzı da bu minvalde tahsise uğramış ve sadece canlı suretlerinin hadiste zikredildiği kanaati hâsıl olmuştur (Kurtubî, 1996: XVII, 102; Hattâbî, 1932: I, 75). Ancak bazı müçtehitler canlı suretlerinin kapsamını, "gölgesi bulunmak" şartı getirerek daha da daraltmışlardır. Buna göre sadece ahşap, taş ve metal gibi malzemelerden yapılan heykeller yasaklı suretleri oluşturmaktadır (İbn Hacer, 1998: X, 429). Çoğunluğu oluşturan âlimlere göre gölgesi olsun ya da olmasın her türlü canlı sureti yasaklanmıştır. Ancak hürmet ifade etmeyecek şekilde ayakaltına serilen örtülerdeki veya yastık gibi kendisine yaslanılan ya da çok kullanımdan dolayı değer atfedilmeyen şeylerdeki canlı suretleri bu hükümden istisna tutulmuştur. Hürmet ve tazim anlamı ifade edeceğinden resimlerin kıyafet ya da başlıklarda bulunması, süs amaçlı olarak duvara asılması hoş karşılanmamış, gölgesinin olup olmaması bu anlamda dikkate alınmamıştır (İbn Hacer, 1998: X, 437). Ancak canlı varlıkların başları ya da gövdeleri olmaksızın yapılan resimleri müsaade kapsamına dâhil edilmiştir (İbn Hacer, 1998: X, 430).

İbn Hibbân meleğin suret bulunan ortama girmeyeceğini bildiren hadisle ilgili olarak oldukça uzak sayılabilecek bir tevil yapmış ve söz konusu hükmün Hz. Peygambere özel bir durum olduğunu ifade etmiştir. İbn Hacer, bu yorumun fazla rağbet görmeyen şaz bir görüş oluşunu, görüşü dillendiren başka bir âlimin bulunmayışı ile izah etmiştir (İbn Hacer, 1998: X, 430).

Resmin yasaklığına delil getirilen bu rivayetler, Hz. Süleyman'ın kendisine heykeller yaptırdığını bildiren ayet bağlamında da ele alınmıştır. Söz konusu ayetin rivayetlerle olan irtibatı, ayette geçen "temâsîl" kelimesine yüklenen anlama bağlı olarak iki farklı şekilde tevil edilmiştir. Canlı varlık resmi ya da heykel anlamı yükleyenler bu ayet ile rivayetler arasındaki çelişkiyi şeriatlar arası farklılık olarak tevil etmişlerdir. Bu tevile göre Hz. Süleyman'ın şeriatında resim ve heykel yapmaya ruhsat verilmiş iken Hz. Muhammed'in şeriatında bu izin kaldırılmış ve yasaklanmıştır (İbn Hacer, 1998: X, 430). Zemahşerî resmin, zülüm ve yalan gibi aklın çirkin kabul ettiği şeylerden olmaması sebebiyle şeriatlar arasında caiz ve haram kılınma bağlamında farklılık göstermesinin mümkün olabileceğini söylemiştir. İkinci grup ise söz konusu ayet ile rivayetler arsında bir çelişkinin olmadığını, ayette geçen "temâsîl" kelimesine verdikleri anlam ile göstermişlerdir. Onlara göre Hz. Süleyman'ın kendisine yaptırdığı "temâsîl", İslam'da da yapılması caiz olan bitki gibi varlıklar ya da başsız canlı varlık resimleridir. Ancak gelen rivayetler söz konusu temsillerin hayvan heykelleri olduğunu göstermektedir. Nakledildiğine göre Hz. Süleyman için tahtının alt tarafına iki aslan, üst tarafına da iki kartal sureti yapılmıştı. Hz. Süleyman yukarı çıkmak istediğinde aslanların uzatılmış kollarına basardı. Kartalların kanatları ise oturduğunda onu gölgelerdi (Zemahşerî, 1407: III, 572).

İbn Hacer, önceki şeriatlarda da resim yasaktı ve bu sebeple Hz. Süleyman canlı olmayan varlıkların suretlerini yaptırdı şeklindeki yorumun daha doğru olacağını iddia etmektedir. Bu iddiasını da Hz. Peygamber'in Habeşistan'da içerisinde resimler bulunan bir kilise hakkında söylemiş olduğu şu sözlerine dayandırmaktadır: "Bunlar, aralarında salih kimse bulunup, öldüğü zaman kabrinin üzerine bir mescit bina ederler ve o suretleri yaparlardı. Bunlar kıyamet gününde Allah'ın indinde mahlûkatın en kötüleri olacaklardır." Şayet önceki şeriatlarda resim yapmak caiz olsaydı Hz. Peygamber bu tip bir uygulamayı yermesi beklenmezdi (İbn Hacer, 1998: X, 431). Zemahşerî'ye göre ayette geçen temâsîl, meleklerin, peygamberlerin ve salih kişilerin resimleridir. Bu resimlerin mescitte bulunma sebebi ise, insanların bunlara bakarak onlar gibi Allah'a ibadet etmelerini sağlamaktır (Zemahşerî, 1407: III, 572).

Fıkhi Yaklaşımlar

Heykelin haram olduğu hususunda ittifak eden âlimler, resmin hükmü hakkında ihtilaf etmişlerdir. Oluşan görüşleri üç grupta toplamak mümkündür. Bunlardan ilk ikisi birbirlerine tamamen ters yöndedir. Aralarında Zührî'nin de bulunduğu bir gruba göre her türlü resim haram kabul edilirken Kâsım b. Muhammed'in başını çektiği gruba göre hepsi mubahtır. Üçüncü görüş ise resmin, saygı ifade eden kullanımı ile etmeyen kullanımı arasında bir ayrıma gitmiştir. Buna göre duvara asmak, üste giyilen elbisede taşımak gibi saygı ifade eden

kullanımlarda resmin hükmü haram iken, minder ya da yastık gibi eşyalardaki saygı ifade etmeyen kullanımı mubah olmaktadır (Nevevî, 1929-1930: XIV, 82; İbn Rüşd, 1988, I, 332, XVIII, 76).

Hanefi mezhebinde canlı varlıkların suretlerini yapmak, yaratma hususunda Allah'ı taklit anlamı taşıdığı için haram kabul edilmiş ve büyük günahlar arasında sayılmıştır. Resmin ne amaçla yapıldığı ya da nereye yapıldığının bu bağlamda hiçbir önemi yoktur. Buna mukabil ağaç gibi cansız varlıkların suretlerini yapmak gölgesi olsun ya da olmasın caiz görülmüştür (Aynî, tz.: XII, 70). Evlerde resim bulundurmanın hükmüne gelince, Hanefi mezhebine göre ister büyük ister küçük olsun cansız varlıkların suretlerine sahip olmanın ya da onları evlerde bulundurmanın bir sakıncası yoktur. Öyle ki onlara karşı namaz kılmakta bile bir mahzur yoktur (Burhaneddin el-Buhârî, 2004: V, 309). Canlı varlıklara ait suretlere sahip olmanın hükmü ise, resmin kullanım şekline göre farklılık arz etmektedir. Bu bağlamda üç farklı hükmünün olduğu söylenebilir. Birincisi haram olan resimdir ki bu namaz kılanın tam karşısına ya da secde ettiği yere konulan resimdir. Hanefi âlimler bu hükmü, yapılan işin putperest uygulamaları anımsatıyor oluşu ile izah etmişlerdir. Çünkü resme karşı namaz kılmak bir bakıma onu ta'zim anlamı ifade eder. Bu sebeple haram olan resme karşı namaz kılmayı da mekruh kabul etmişlerdir (Burhaneddin el-Buhârî, 2004: V, 309). İkincisi mekruh olan resimdir ki bu namaz kılanın karşısında olmayan ancak yine saygı ifade edecek şekilde de evin her hangi bir duvarına asılan resimdir. Resmin bu kullanımı birincide olduğu gibi tapınma anlamı taşımasa da ona saygı anlamı ifade ettiği için mekruh kabul edilmiştir. İbn Nüceym bu mekruhluğun tahrimen olduğunu söylemiştir (İbn Nüceym, 2002: IV, 72). Hanefi âlimler, namaz kılan kişinin arkasında ya da namaz kılınan örtünün ayak kısmında yer alan resmin hürmet anlamı taşımamasına binaen bu tip resimlerin namazın sıhhatine mani teşkil etmeyeceğine kanaat getirmişlerdir (Burhaneddin el-Buhârî, 2004: V, 309). Şunu da ifade edelim ki kişi canlı varlığın resmine karşı namaz kılmış olsa bile, mekruhluğun gerektiren durum namaz dışındaki bir unsur olması sebebiyle, kılınan namaz Hanefilerce yine de geçerli kabul edilmiştir (Serahsî, 1993: I, 211; Merginânî, tz: I, 64-65). Üçüncü grup resim ise mubah olandır ki bu da ayaklar altına serilen veya üzerine basılan yaygı, sergi veya yastık gibi eşyalarda kullanılan resimdir. Bu resimlerin mubah olması ise kullanım şekillerinin resmi hafife alma anlamını taşıyor olmasıdır (Serahsî, 1993: I, 211; Merginânî, tz: I, 64-65; İbn Âbidîn, 1992: II, 587).

Canlı resminin saygı ifade edecek şekilde kullanımını mekruh, namazda karşıya asılmasını ise haram gören Hanefi âlimler, Ebû Hureyre'ye ait yüzükte iki sineğin, Ebû Musa el-Eş'arî'ye ait yüzükte ise iki turnanın resmedilmiş olmasını gerekçe göstererek, uzaktan görülmeyecek kadar küçük olan resimleri bu hükümde istisna tutmuşlardır. Namazda karşıda asılı olmasını da namazın sıhhatine mani bir durum telakki etmemişlerdir. (Burhaneddin el-Buhârî, 2004: V, 309). İbn Âbidîn, mezhepte dile getirilen görüşlerden hareketle evlerde hangi resimlerin bulundurulmasının caiz olacağına dair genel bir kaide ortaya koymuş ve namazın mekruh kılınmasında tesiri olmayan şeyin evde bulundurulması da mekruh kabul edilemeyeceğini ifade etmiştir (İbn Âbidîn, 1992: II, 590).

Hanefi âlimler başı kesilmiş ya da silinmiş olan canlı suretlerini de genel kuraldan istisna tutmuşlar ve bunların evlerde bulundurulmasında bir sakınca görmemişlerdir. Çünkü insanlık tarihi, bu şekildeki varlıklara ibadet etme ve saygı gösterme şeklinde bir âdetin varlığına işaret etmemektedir. (Serahsî, 1993: I, 211; Merginânî, tz: I, 64-65). Zeylaî, resimde itibar edilen anlamın "tapınma" olmasından hareketle, başı olmayan canlı resimlerine ait olan cevaz hükmünü genişletmiş ve benzerlerine tapınılmayan her varlığın resminin mekruh kabul edilemeyeceğini iddia etmiştir (Zeylaî, 1313: I, 166). İbn Abbas'tan gelen rivayet bu içtihada temel teşkil edecek mahiyettedir. Çünkü söz konusu rivayette İbn Abbas, resim yapmak isteyen bir kişiye mutlaka resim yapacaksa ağaç ya da cansız varlıkların resmini yapmasını tavsiye etmiştir (Müslim, Libâs ve'z-zîne, 2110).

İnsanların tapınmayı adet edindikleri canlı suretlerini caiz görmeyen Hanefiler, yine insanlar tarafından tapınılması adet edinilen ay, güneş ve yıldız gibi cansız varlıkların resimlerini caiz görmelerini, onların suretine değil aynına tapılıyor olması ile izah etmişlerdir. Şayet güneş ya da yıldızların da suretlerine tapınılması insanlar tarafından adet edinilmiş olsaydı, resimlerini bulundurmanın hükmü canlı varlıkların hükmüne tabi olurdu. (İbn Âbidîn, 1992: II, 588).

Şâfiî mezhebine göre ağaç, yıldız gibi cansız nesnelerin hem resmini yapmak hem de evde bulundurmak ister yüksek bir yere asılsın isterse giyinilen kıyafete işlensin nakış kabul edildiğinden mubah kabul edilmiştir (İmrânî, 2000: IX, 489; Nevevî, tz.: XVI, 403). Hayvan gibi canlı varlıkların resmi ise Hanefilerde olduğu gibi yapmak ile bulundurmak bakımından farklı değerlendirilmiştir. Canlı varlıkların resmini yapmak, ister elbise isterse para gibi bir amaç için yapılsın hadislerde ağır cezalar vaat edilmiş olması sebebiyle haram kabul edilmiştir (Nevevî, 1929-1930: XIV, 81; Hın vd., 1992: III, 105). Bu yasağa gerekçe olarak da resim yapma ve bulundurmanın "tapınma ve ta'zim" anlamı taşıyor olmasını göstermişlerdir. Bu çerçevede İmrânî, putperestlik ile tasvir arasındaki ilişkiyi Hz. Âdem'e ait bir kıssa ile izah etmiştir. Hz. Âdem vefat edince çocukları onu bir tabutun içine koydular ve ona saygı göstermeye başladılar. Zamanla farklı kabilelere bölünen çocuklarının bir kısmı dağların yukarı kesimlerine yerleşirken bir kısmı aşağı kesimlerde kaldılar. Hz. Âdemin tabutu da yukarı tarafa çıkan grubun yanında gidince, diğerleri tabuta ulaşma imkânı bulmadılar ve tabutun taştan bir suretini yaptılar. Ancak zaman geçtikçe sonradan gelen nesiller babalarının bu tabuta taptıklarını zannettiler ve böylece putperestlik

başlamış oldu. İmrânî, kıssadaki gibi suretlerin kolaylıkla tapınılan varlığa dönüşebilmesini, onun neden yasak olması gerektiğine dair açıklayıcı bir durum kabul etmiştir (İmrânî, 2000: IX, 489).

Canlı varlık resmini evde bulundurmanın hükmü ise, mezhepteki yaygın kanaate göre saygı ifade edecek bir mekânda bulundurulması durumunda haram kabul edilmiştir (Nevevî, 1929-1930: XIV, 81). Ancak yastık ya da minder gibi saygı ifade etmeyen nesnelerde yer alması bundan istisna tutulmuştur (Aynî, tz.: XII, 73). Ancak İbnü's-Sabbağ gibi bazı Şâfiî âlimler Hz. Peygamberden gelen ve canlı varlıklara ait resmin saygı ifade edecek şekilde evde bulundurulmasına dair yasağın haramlık ifade etmediğini ancak mekruh kabul edilebileceğini iddia etmişlerdir. İbnü's-Sabbağ, içinde resim bulunan ortama meleklerin girmeyeceğini bildiren hadisin, resmin haramlığını gerektirdiği gibi bir sonucu çağrıştırıyor olmasını ise, dönemin özellikleriyle irtibatlandırarak açıklamaktadır. Ona göre haram olmamasına rağmen Cebrail (a.s)'in resim bulunan eve girmemesi muhtemeldir ki söz konusu dönemde insanların tapma anlamında put ve heykellere ta'zim gösteriyor olmaları ile alakalıdır. Artık bu manada resim ve heykellere tazim kalmadığı cihetle Hz. Peygamberden gelen resme dair yasaklamanın "mekruh" kapsamında değerlendirilmesi gerekir (Nevevî, tz.: XVI, 403). Şâfiî müçtehitler, saygı ifade etmeyecek şekilde ayakaltında serili olan ya da yaslanılan nesnelerdeki canlı varlık resimlerini evde bulundurmanın haram olmayacağı hususunda ittifak etmişlerdir (Şîrâzî, tz.: II, 478).

Türk Osmanlı Sanatına Etkisi

Dini ilkelere dayalı bir devlet sistemi ile yönetilen Osmanlı devletinde, yasama ve yürütme gibi kamusal alanlarda olduğu gibi sosyal ve beşeri hayatta da dinin etkilerini görmek mümkündür. Bu durum sanat faaliyetlerinde de değişmemiş, farklı alanlarda çok değerli eserlerin üretildiği Türk İslam sanatlarında dinin etkileri oldukça fazla hissedilmiştir. Bu etkinin en çok hissedildiği yer ise resim ve resme dayalı süsleme sanatlarıdır. Yukarıda da izah edildiği üzere cansız varlıklar bağlamında resme izin verilmiş olması, resmin ancak bu çerçevede faaliyet alanı bulmasına imkân tanımıştır. Bu sebeple resim daha çok mimari yapıların, kitap ve halı gibi eşyaların tezyini amacıyla süsleme sanatında kullanılmış, portre anlamında ressamlık ve heykeltıraşlık sanatları ihmal edilmiştir.

Osmanlı süsleme sanatlarında genelde, Hüsnü Hat, Kalem İşi , Kaat'ı, Minyatür, Dokuma, Tezhib, Vitray gibi sanatlar kullanılmıştır. Farklı malzeme ya da mekân için kullanılan bu süsleme sanatları genelde aynı motif ve desenler etrafında gelişmiştir. Bu motiflerin ve bezemelerin ortak noktası canlı varlık figürlerinden ve resimlerinden uzak olmasıdır. Bu anlamda Türk süsleme sanatlarında yaygın olarak kullanılan yöntemler şunlardır:

Rumî: Selçuklulardan yirminci yüzyıla kadar kullanılan Türk süsleme sanatında sürekli kullanılan bir bezemedir. Rumîler gerek kendi başlarına gerekse hatayî gibi diğer motif türleriyle kademeli uygulanarak sınırsız kompozisyon üretme imkânı sunmuştur (Akpınarlı-Balkanal, 2012: 185). Rumînin menşei itibariyle nebati mi yoksa hayvani mi olduğu tartışmalı bir durumdur. Ancak İslam inançlarının sanat üzerindeki tesirinin henüz kendisini göstermediği dönemlerde Türk sanatının tematik eğilimi hayvanîdir (Doğanay, 2012: 81).

Hat: Türk tezyini sanatlarının en mücerret ve asil olanıdır. Hat, mimari eserlerin kimlik kartı görevini üstlenen inşa kitabelerinin yanı sıra ayet, hadis, esma, dua ve kelamıkibarları ihtiva eden kitabe ve levhalarla mimari alana tezyinat malzemesi olarak dâhil edilmiştir. Bu anlamda batı sanatındaki resimli anlatımın yerini almıştır (Doğanay, 2012: 81). Osmanlı çini sanatında bitkisel motiflerin yaygın olarak kullanılmakla birlikte yıldız geçmeleri gibi geometrik süslemeler, sülüs ve kûfî yazılar da kullanılmıştır (Doğanay, 2012: 81).

Hendesi: Hendesi şekiller arasında dire, sonsuzluk ifadesi olarak önemli bir yere sahiptir. Selçuklu devleti nebati bezemeden çok geometrik üslubu kullanmayı tercih etmiştir (Doğanay, 2012: 81). Osmanlıdaki en önemli örneklerden birisi ise Mimar Sina'nın yapmış olduğu Üsküdar Mihrimah Sultan Camii minberindeki geometrik şebekedir (Demiriz, 1988: 470).

Nebatî Motifler: Osmanlıda uygulanan dokuma sanatında baskın olan motif bitkisel motiflerdir (Engin Alpat, 2010: 31). Osmanlıda 15-17 yüzyıllar arasında dokuma sanatı en üst seviyeye ulaşmış buna paralel olarak da nebatî motiflerde büyük bir zenginlik görülmüştür. 16. Yüzyılda motifler çeşitlenerek şakayık, narçiçeği, sümbül, karanfil, lale, nilüfer, çark-ı felek, şeftali ve erik çiçeği gibi çeşitli çiçekler eklenmiş, bulut ve benek motifleri de kullanılmaya başlanmıştır. Zamanla bunlara hurma ağacı, asma dalı, çınar yaprağı motifleri de eklenmiştir. Nebatî motif ve kompozisyonlar çini, taş gibi diğer süsleme sanatlarında yaygın olarak kullanılmıştır (Akpınarlı-Balkanal, 2012: 184). Nebati motifler kumaş süslemesi yanında çini süslemelerinde ve taş duvar süslemelerinde de yaygın olarak kullanılmıştır. Silivrikapı'daki Hadım İbrahim Paşa Camiinde bitkisel süslemeler öne çıkmıştır(Demiriz, 1988: 470).

Bulut: Türk sanatında XV. yüzyıldan sonra müstesna bir yere sahip olan bulut motifinin tezyinata Çin kültüründen geçtiği bilinmektedir. Bulut motifinin esasını kıvrımlar teşkil etmektedir. Osmanlı kaynaklarında bir motif adı olarak buluta XVI. yüzyılın sonlarında, ilk örneğine ise Ankara Ahî Şerafettin (Arslanhane) Camii (1290) mihrabında alçı kabartma olarak rastlanmaktadır (Doğanay, 2012: 82).

Hayvan Üslubu: Daha çok taş, maden isçiliği ve kitap sanatlarında rastlanan hayvan figürlü bezemelere Osmanlı mimari tezyinatında çok az yer verilmiştir.

Minyatür: Resimle irtibatı bakımından ele alınması gereken tasvir sanatı minyatürdür. Minyatür sanatı Osmanlıya ait bir sanat olmayıp kökeni Uygurlulara kadar uzanmaktadır. Bu konuda bulunmuş en eski örnek, Sekizinci yüzyıla ait olan Hoço merkezli Turfan bölgesindeki eski Uygur şehirlerine ait harabelerde bulunan minyatürlerdir (Aslanapa, 1993: 23, 195).

Osmanlı minyatür sanatının oluşum dönemi olarak II. Mehmed, II. Beyazıt ve I. Selim dönemleri zikredilebilir. Fatih'ten önce de Dilsûznâme, Külliyyât-ı Kâtibî ve Ahmedî'nin İskendernâme'si gibi erken Osmanlı minyatür üslûbunu temsil eden eserler varsa da Fatih'in İstanbul'u fethinden sonra İtalya'dan ressam ve heykeltıraş getirtmesi, minyatür sanatı için önemli bir dönüm noktası olmuştur (And, 2014: 37). İtalyan ressam Gentile Bellini'nin yapmış olduğu ve Londra National Galery'de bulunan Fatih'in yağlıboya portesi, Osmanlı nakkaşlarının minyatür sanatı üzerinde oldukça etkili olmuştur. Şiblizâde Ahmet ile Nakkaş Sinan Beye atfedilen ama Şiblizâde Ahmet'in fırçasına daha çok yakıştırılan Fatih'in gül koklayan minyatüründeki baş figüründe Bellini'nin etkisi gözle görülür derecededir (Mahir, 2012: 47).

Yavuz sultan Selim ve Kanuni dönemlerinde yükseliş dönemi yaşayan minyatür sanatı fetihler neticesinde Tebriz ve Mısır'dan gelen nakkaşlardan etkilenmiştir. Ayrıca Akkoyunlu Türkmenlerinin oluşturduğu Şiraz üslubu ve Memluk, Safevi üslubu da Osmanlı minyatür sanatında etkili olmuştur (Mahir, 2012: 51). On sekizinci yüzyıla kadar devam eden klasik minyatür tarzı bu dönemde batılılaşma sürecine girmiştir. Ticaret ve sanayi gibi konularda etkili olan batılı devletler özellikle Fransa, sanat konusunda da Osmanlıyı etkilemiştir. Fatihten beri süre gelen ve minyatür şeklinde yapılan padişah portreciliği, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında büyük boyutlu yağlıboya portreleri şeklini almış ve bu sayede kitap resminden tuvale geçiş başlamıştır (Mahir, 2012: 84-90).

Minyatürlerin resim ve yağlıboya tuvallerden farkı, dini yasağa ilişkin hassasiyetin izlerini taşıyor olmasıdır. Yağlıboyada resme katılan derinlik, perspektif ve orantı, gerçeklikten kopmak adına minyatürde dikkate alınmamıştır. Minyatürde derinlik, perspektif, ışık ve gölge yoktur. Padişah portrelerinde mümkün olduğunca gövde ve kol-bacak gibi organlar elbise ile gizlenmeye çalışılmış, açıkta kalan eller ve ayaklar ise anatomiye önem verilmeyerek ihmalkâr bir şekilde çizilmiştir (Aslanapa, 1993: 203, 209).

Sonuç

Resim çizmenin zatında bir çirkinlik bulunmadığı, hakkında dile getirilen yasaklamanın arızî sebeplere mebni olduğu, yasağın illetine ilişkin mezheplerin yapmış oldukları yorumlarından anlaşılmaktadır. Bu bağlamda resmin yasak kılınmasını gerektiren sebebi, resmi yapan ve resme sahip olan açısından farklı tespit etmek gerekir. Resmi yapan açısından eylemini haram kılan illet, hadislere dair getirilen yorumlardan anlaşılacağı üzere yaratıcıya benzeme isteğidir. Nitekim İbn Battâl gibi bazı hadis âlimleri, suret yapanların en şiddetli azapla cezalandırılacağını belirten hadisi, yaratmada Allah'ı taklit etmek niyet ile suret yapanlar şeklinde şerh etmişlerdir. Dolayısıyla bu niyeti taşımaksızın suret yapanlar hadisin muhatapları arasında yer almamaktadır (İbn Battâl, 2003: IX, 175). Resim yapmayan ancak onu ev, bina gibi mekânların süslemesinde kullanan kişi açısından resmin yasak oluşundaki illet ise, saygı ile başlayıp tapınma ile sonuçlanabilecek putperestlik olasılığıdır. Hanefilerin cansız varlık resimlerinin tamamına izin vermeleri, canlı varlıklarınkine ise ancak başının olmaması ya da gövdesinin olmaması şartıyla izin vermeleri ve bu görüşlerini, insanların nesnelere bu şekli ile tapmayı adet edinmemeleri ile izah etmeleri bu tespiti destekler mahiyettedir.

Özellikle Hz. Peygamber dönemi düşünüldüğünde, Müslümanların tevhit inancı ile yeni tanıştığı ve müşrik Arapların hala putperestliğe devam ettiği böyle bir dönemde resim ya da heykelin haram kılınması, tesis edilen tevhit inancının bekası için zorunlu bir önlem olarak görülmelidir. Konuya ilişkin hadisler de bu minvalde değerlendirilmelidir. İbnü's-Sabbağ'ın da ifade ettiği gibi artık insanların putperestliğe dönme ihtimalinin kalmadığı bir dönemde illetin kalkmış olması sebebiyle haramlık hükmünün devam ettiği söylenemez. Ancak klasik dönem müçtehitler, Hz. Peygamber dönemindeki şartların zamanla değişmiş olmasını kabulle birlikte insanların putlara tapınma adetlerini ve meyillerini de dikkate alarak, tapınılması muhtemel olan varlıkların resimlerine ait yasağı tamamen kaldırmak derecesini hafifleterek mekruh demeyi tercih etmişlerdir. Buna mukabil yasaklamaya gerekçe gösterilen sebeplerin hiç birisinin bulunmadığı cansız varlıklara ait resimleri ise tamamen yasak kapsamından çıkarmışlardır. İnsanların tapınma olasılığının olmadığı düşünülen bu nesnelerin resmedilmesi ya da resimlerinin bulundurulması bütün müçtehitler tarafından mübah kabul edilmiştir.

İçlerinde Osmanlının da bulunduğu Türk İslam devletleri de klasik kaynaklarda yer alan bu içtihatlar doğrultusunda resme ve resim sanatına mesafeli yaklaşmışlardır. Mimari yapılar, halılar ve yazma eserler gibi farklı alanlarda kullandıkları süsleme sanatlarında çoğunlukla çiçek, bulut ve geometrik şekiller gibi cansız varlıklara ait resimleri kullanmayı tercih etmişlerdir. Bu sebeple bu günkü anlamda heykeltıraşlık ve ressamlık Türk İslam devletlerinde gelişmemiştir. Bunun yerine minyatür, çini ve hat gibi sanatlar şöhret bulmuştur.

Resim sanatların icra edilebilmesi için arızî mefsedetler taşıyor olmama şartının bu gün için de geçerliliğini sürdürdüğünü söyleyebiliriz. Ancak bu mefsedetleri daha geniş bir çerçevede düşünmek gerekir. Türbe ve mezar

ziyaretlerinde olduğu gibi dini şahsiyetlerden medet umma, resimlerini karşıya alarak onlara karşı ve onları aracı kılacak şekilde dua etme gibi şirk boyutundaki çirkinlikler yanında cinsel içerikli ve İslamî tesettüre uygun olmayacak şekilde gayri ahlakî bozukluklar da mefsedetin içerisine dâhil edilmelidir. Takdir edilecektir ki bu tip kötülüklerin varlığı sadece resim sanatını değil içerisinde bulunduğu her türlü faaliyeti harama çevirecek niteliktedir. Ancak özü itibariyle kötü olmayan resim faaliyetinin bu tip harici vasıflardan berî olarak ve bir güzellik tasviri olarak kullanılması durumunda mahzurlu görülmesi de düşünülemez.

Kaynaklar

Akpınarlı, H. Feriha ve Balkanal, Zeynep (2012), "16-18 yüzyıllarda İstanbullarda Üretilen Kumaşlarda Bitkisel Bezemelerin İncelenmesi", Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, (Ocak-Haziran), Balkan özel sayısı, İstanbul.

And, Metin (2014), Osmanlı Tasvir Sanatları 1: Minyatür, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Aslanapa, Oktay (1993), Türk sanatı El Kitabı, İnkılap Kitapevi, İstanbul.

Aynî, Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed (tz.), 'Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî, I-XXV, Daru'l-Fikr, Beyrut.

Buhârî, Muhammed b. İsmâ'îl (1993), Sahîhu'l-Buhârî, thk. Mustafâ Dîb el-Buğâ, I-VII, Dâru İbn Kesîr-Yemâme, Beyrut.

Burhaneddin el-Buhârî, Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz (2004), el-Muhîtü'l-Burhânî fi'l-fıkhi'n-Numânî, I-IX, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut.

Demiriz, Yıldız (1988), "Sinan'ın Mimarisinde Bezeme." Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri, 1: 465-477

Doğanay, Aziz (2012), Tezyinat", Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul.

Engin Alpat, Fatma (2010), "Osmanlı İmparatorluğunun 15. Yüzyıl ve 18. Yüzyılları Arası Saray Kumaşlarında Kullanılan Bitkisel Üslup", Sosyal Bilimler Dergisi, 4(1).

Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) (1932), Meâlimü's-Sünen, I-IV, Matbaatü'l-ilmiyye, Halep.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz (1992), Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr, ter. Ahmed Davudoğlu, Şamil Yayınevi, İstanbul.

İbn Battâl, Ebü'l-Hasen Ali b. Halef (2003), Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, nşr. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm, I-X, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad.

İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali (1998), Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî, I-XIII, Dâru'l-hadîs, Beyrut.

İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed (2002), el-Bahru'-râik şerhu Kenzu'-d-dekâik, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut.

İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed (1988), el-Beyân ve't-tahsîl, nşr. Muhammed Hacî v.dğr., I-XX, Dâru'l-garbi'l-İslâmî, Beyrut.

İmrânî, Ebü'l-Huseyn Yahyâ b. Ebi'l-Hayr (2000), el-Beyân fî mezhebi'l-İmâmi'ş-Şâfi'î, nşr. Kâsım Muhammed en-Nûrî, I-XIV, Dâru'l-Minhâc, Cidde.

Kurtubî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ömer (1996), el-Müfhim li-mâ eşkele min Telhisi kitâbi Müslim, nşr. Muhyiddin Dîb Müstû v.dğr., I-VII, Dâru İbn Kesîr-Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Dımaşk-Beyrut.

Mahir, Banu (2012), Osmanlı Minyatür Sanatı, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul.

Mâlik b. Enes (1991), Muvatta'ü'l-İmâm Mâlik, thk. Takıyyüddîn en-Nedvî, I-III, Dâru's-Sünne ve's-Sîre-Dâru'l-kalem, Bombay-Dımaşk.

Mergînânî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ebî Bekr (tz), el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî, nşr. Talal Yusuf, I-IV, Dâru ihyâi türâsi'l-Arabî, Beyrut.

Hın, Mustafa ve el-Buga, Mustafa ve eş-Şerbeci, Ali (1992), el-Fıkhü'l-menhecî ala mezhebi'l-İmam eş-Şafiî, Dâru'l-kalem, Şam.

Müslim, Ebü'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc (1991), Sahîh, I-V, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, Kahire.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb (tz.), Sünen, nşr. Mektebü Tahkîki't-Türâsi'l-İslâmî, I-VIII, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut.

Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref (1929-1930), Sahîhu Müslim bi-şerhi'n-Nevevî, I-XVIII, el-Matbaatü'l-Mısriyye, Mısır.

(tz.), el-Mecmu' şerhu'l-Mühezzeb, I-XX, Dâru'l-fikr, Beyrut.

Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed (1993), el-Mebsût, I-XXXI, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut.

Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf (tz.), el-Mühezzeb fî fıḳhi'l-İmâm eş-Şâfiî, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut.

Zemahşerî, Ebü'l-Kāsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (1407), el-Keşşâf an haḳâiḳi gavâmizi't-tenzîl, Dârul-l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut.

Zuhayli, Vehbe (2014), Fıkıh Usûlü, çev. Ahmet Efe, Risale, İstanbul.

Zeylaî, Ebû Muhammed Fahruddîn Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus (1313), Tebyînü'l-hakâik, I- VI, Dâru'l-kütübi'l-İslâmî, Kahire.

TOPLUMSAL AÇIDAN TÜRK BASIN TARİHİ İÇİNDE SİVAS BASININININ ÖNEMİ, İRADE-İ MİLLİYE VE MUSTAFA KEMAL (ATATÜRK)

Güney NAİR

Özet

Türk basın tarihi içinde, Sivas'ta yürütülen gazetecilik faaliyetleri son derece dikkat çekici özellikler taşımasına karşın, yeterince aydınlatılamamıştır. Arşiv geleneğimizin zayıf olması, mevcut arşivlerin de yeterince korunamaması sonucu bazı önemli tarihler ve yayınlar konusunda ortak uzlaşı sağlanamamaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde Sivas'ta basın-yayın faaliyetlerinin Ermeniler tarafından başlatıldığı bilinmekte, Türkler tarafından yürütülen gazetecilik faaliyetlerinin ilk örneğini ise "Sivas" vilayet gazetesi oluşturmaktadır. Bu resmi vilayet gazetesinden sonra "Vicdan" ve "Kızılırmak" isimli iki özel gazetenin de yayın hayatına başlamış olması dönemin toplumsal koşulları açısından dikkat çekicidir.

Özellikle milli mücadele hareketinin ilk sesi olan İrade-i Milliye Gazetesi'nin Mustafa Kemal (ATATÜRK) tarafından Sivas'ta yayınlanması kentin basın tarihine apayrı bir değer kazandırmaktadır.

Bundan başka tek parti döneminde Sivas'ta basılıp doğu illerine dağıtılan Ülke Gazetesi'nin haber anlayışı ve yazar kadrosu, çok partili siyasal yaşama geçişin bütün muhalif çabalarını ortaya koyan Hakikat Gazetesi'nin kamuoyu üzerindeki etkisi dikkat çekici örnekler arasındadır. Her iki gazetenin de ilk yayın dönemleri ulusal haber anlayışı ve geniş bir dağıtım ağıyla gerçekleşmiştir.

Kentin demografik özellikleri, jeopolitik konumu nedeniyle merkezi otorite (Ankara), Sivas vilayetini doğu illerine açılan bir pencere olarak görmüştür. Bu durum kentteki gazetecilik faaliyetine de yansımıştır. Ankara'da yayınlanan Hakimiyet-i Milliye ve Ulus Gazetesi'nin farklı dönemlerde Sivas'ta yayınlanan İrade-i Milliye ve Ülke Gazetesi ile kurdukları haber ve iletişim bağı, bunun yanı sıra Hakikat Gazetesi'nin ilk yayın dönemlerinde üstlendiği Ankara ile bağlantılı muhalif misyon bu durumu ortaya koymaktadır.

Sivas, uzun soluklu ve çeşitlilik içeren gazetecilik faaliyetlerine ev sahipliği yapmanın yanında, yerel gazetelerin kamuoyu yaratma ve yönlendirme becerilerinin önemli örneklerini de ortaya koymuştur. Doksanlı yıllarda başlayan araştırmalar Sivas basın tarihini önemli ölçüde aydınlatmakla birlikte karanlıkta kalan noktalar araştırmacıların ilgisini beklemektedir.

Anahtar Kelimeler: *Sivas, Sivas Basını, Yerel Basın, Gazetecilik, İrade-i Milliye, Ülke Gazetesi, Hakikat Gazetesi*

1.Giriş

Basın, "gazete dergi gibi belirli zamanlarda çıkan yazılı yayınların bütününü" (T.D.K.,2015:258) içine alan bir kavramdır. Tarihsel süreçte özellikle matbaa ve gazete kavramları basın sektörünün iki temel taşı olarak birbirini tamamlarken, özellikle 20. yüzyılda radyo-tv teknolojisi ve yüzyılın sonlarında bilişim teknolojilerindeki gelişmeler kitle iletişimini kolaylaştırıcı sorumluluklar üstlenmiş, haber ise güncel değil anlık olma özelliği kazanmıştır.

An itibariyle olup bitene duyulan merak ve insanların haber alma isteğine dayanan basın-yayın faaliyetleri konusunda toplumumuzdaki gelişmelerin batılı toplumların uzağında kaldığı, öncelikle azınlık nüfus tarafından başlatıldığı, Türkler'in bu alandaki çalışmalara devlet idaresinin güdümünde yöneldiği tarihsel verilerden gözlenmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun idari yapısındaki değişiklikler (1894) basın yayın çalışmalarını hızlandırmıştır. Bu anlamda makaleye konu olan gazeteler bakımından Sivas basınının ilk örneğini 1878 yılında yayın hayatına başlayan "Sivas" vilayet gazetesi oluşturmaktadır.

*Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Sivas, e-mail:guneynair@gmail.com

Basın tarihi içinde Sivas'ta gerçekleştirilen gazetecilik faaliyetlerini dikkat çekici hale getiren noktaları şöyle özetlemek mümkündür. Birincisi milli mücadele hareketinin ilk resmi yayın organı olarak tanımlanan İrade-i Milliye Gazetesi Sivas Kongresi sırasında bizzat Mustafa Kemal tarafından Sivas'ta yayın hayatına sokulmuştur. İkincisi Sivas vilayeti merkezi otorite tarafından doğuya açılan bir pencere olarak görülmüş ve durum yayıncılık faaliyetlerine de yansımıştır. Örneğin; 1945 yılında tek parti iktidarında kentte yayın hayatına sokulan Ülke Gazetesi ulusal kimlikte yayınlar yapmış, toplumun önemli isimleri gazetede makaleler yazmış ve büyük tirajlarda basılarak doğu illerine trenlerle gönderilip dağıtılmıştır. Üçüncü önemli nokta Ankara-Sivas arasındaki haber trafiğidir. Farklı dönemlerde Ankara'da yayınlanan Hakimiyet-i Milliye ve İrade-i Milliye ile Ulus ve Ülke Gazeteleri arasındaki yayın ilişkisi dikkat çekicidir. Dördüncüsü kentte başlayan gazetecilik faaliyetleri gerek kamu gerek özel yayıncılık anlamında ülkedeki gelişmelerin uzağında kalmamıştır. Beşinci olarak ülkenin çok partili siyasal yaşama geçişinin çalkantıları kentte yayın yapan Ülke ve Hadiselerle Hakikat Gazetesi'nin çatışmalarıyla yerel anlamda da aynı çerçevede yaşanmıştır. Altıncısı kentte yayın yapan yerel gazetelerin köklü geçmişleri nedeniyle her zaman gerek idari yapıyı gerek kamuoyunu yönlendirme gücü olmuştur.

2-Osmanlı İmparatorluğu'nda Matbaa Alanındaki Çalışmalar

Farklı tekniklerle basım faaliyetlerinin ilk kaynakları Pekin'e kadar uzanıyor olsa da (Çakır, 2007:9) bugün kabul ettiğimiz anlamdaki matbaacılık faaliyetinin başlatıcısı olarak Johannes Gutenberg (1398-1468) kabul edilmektedir. "Kırkiki Satırlı Kutsal Kitap" (1455) adlı eser tipo baskı yöntemi ile gerçekleştirilen modern anlamdaki ilk örnektir. Toplumumuzda ise İspanya'dan sürülen ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kabul ettiği Yahudiler arasında bulunan David ve Samuel İbn Nahmias kardeşlerin yanlarında getirdikleri baskı makinesi ile 1494 yılında İstanbul'da basımını gerçekleştirdikleri Hz. Musa'nın "Beş Kitap" adlı eseri bilinen ilk örnek olarak kabul edilmektedir. Gutenberg'in ilk baskısından sadece otuz dokuz yıl sonra Osmanlı topraklarında basım faaliyetinin görülmüş olması dönemin iletişim koşulları içinde geç bir tarih olarak tanımlanamaz ancak bu adımın Müteferrika'ya kadar geçen sürede sadece azınlıkların elinde bir faaliyet olarak yürütülmesi düşündürücüdür. Türkler tarafından ilk matbaanın kuruluşu Nahmias kardeşlerin basımından 233 yıl sonra gerçekleşir ki, bu uzun bir süreçtir[1]. Özellikle toplumumuzda gazete yayıncılığının tarihsel gelişimi matbaanın gelişimiyle paralellik taşımaktadır. Batı toplumlarında öncelikle matbaa ve kitap kültürü birbirini tamamlarken, toplumumuzda matbaa ve gazete kültürü daha tamamlayıcı olmuştur.

Osmanlı topraklarında basın yayın faaliyetlerinin batılı toplumlarda olduğu gibi hızla yaygınlaşamamasının toplumsal ve idari yapıdan kaynaklanan çeşitli nedenleri bulunmaktadır. İmparatorluğun gerileme sürecinde olmasının devlet ve toplumsal yapı üzerinde yarattığı olumsuzluklar, yazı dili ile gündelik konuşma dili arasında büyük farklılıklar bulunması, toplumda okuma yazma bilenlerin sayısının son derece az olması, yazıcı esnafı ve dini çevrelerin çıkışları ve Osmanlı'nın ekonomik yapısı ilk akla gelen nedenler arasındadır. Ekonomi üzerindeki devlet ve lonca kontrolü, fiyatların devlet tarafından belirlendiği "narh" sistemi ve bu sistemin özel girişimciliğin dolayısıyla burjuvazinin gelişiminin önünde önemli bir engel olması basın-yayın faaliyetlerini de olumsuz etkilemiştir.

Batı toplumlarında ilk basılı örnekler dini yayınlar olmasına karşın, matbaanın kısa sürede çoğalması ve kitap kültünün gelişip basımının yaygınlaşması[2] rönesans, reform ve aydınlanma hareketine kaynaklık ederken gazetelerin kısa vadeli bilgiler aktarma sorumluluğu üstlendiği

[1] Günümüze ulaşan bilgiler bu 233 yıllık süre içinde öncelikle Selanik, Halep, Edirne gibi önemli merkezlerdeki matbaaların Osmanlı İmparatorluğu toprakları içinde yaşamlarını sürdüren başta Musevi azınlıklar olmak üzere diğer azınlıklar ve yabancı misyonlar tarafından açıldığını ve yapılan baskıların da bu lokal kitlelere yönelik olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sürede Osmanlı topraklarında 37 matbaanın azınlıklar tarafından açıldığı bilinmektedir. Matbaa yayıncılığı konusunda Yahudilerin 1470'de İtalya'da, 1480'de Portekiz'de, 1489'da İspanya'da İbranice kitaplar bastıkları bilinmektedir. Osmanlı İmparatorluğu içinde Yahudilerin ardından 1567'de Ermeniler'in, 1610'da Lübnan'da Maruniler'in, 1627'de Rumlar'ın matbaa açtıkları görülmektedir (Bilar, 2006:41), (Koloğlu, 2010:2-3).

[2] Fransız yazar François Rebalais 1530'da batıda kitap kültürünün yaygınlaşmasını "artık okumayan kalmadı. Hırsızlar, cellatlar, meyhaneciler, seyisler ve halkın aşağı tabakası bile eskinin doktor ve alimlerinden daha bilimli, kadınlar ve çocuklar bile okuyor" cümleleriyle ifade etmiştir. 1500'lü yıllarda Avrupa'nın 300 kentinde 1700'den fazla matbaanın çalıştığı ilk elli yıllık dönemde 40 bin başlık altında 15-20 milyon kitabın piyasaya sürüldüğü hesaplanmaktadır. (Bkz. Koloğlu, 2010-b:1).

görülmektedir. Toplumumuzda ise "kültür oluşturmayı gazete yayınları üstlenecek, kitap arka planda kalacaktır" (Koloğlu, 2010:V).

Bu sürede toplumlar üzerinde yarattığı etkiler ve bilginin çoğaltılarak kolayca yayılmasına sağladığı fayda nedeniyle matbaanın yararlı olabileceği fikri "Lale Devri" olarak adlandırılan III. Ahmed'in saltanatı (1703-1730) döneminde gündeme gelmiştir. "Macar kökenli İbrahim Müteferrika (1674-1745) ile Paris elçisi Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin oğlu Sait Efendi uzun süren çabalarından sonra ilk Türk basım evinin kurulması izni 1726 yılında alınmış, 14-16 Aralık 1727'de matbaa kurulmuş" (A.G.C., 1998:10) tur. "Daru't- Tıbaatü'l Amire adı verilen bu matbaada ilk iş olarak iki harita deneme mahiyetinde basılmış ardından ilk kitap olarak da 'Vankulu Lügati' bin adet basılmıştır" (Çakır, 2007:13). Matbaanın kurulmasından Müteferrika'nın ölümüne kadar geçen sürede onaltı eserin baskısı yapılmıştır. İlk matbaalar devlet tarafından kurulmuştur.[3]

3-Osmanlı İmparatorluğu'nda Türkler Tarafından Yürütülen Gazetecilik Faaliyetleri

Dünya üzerinde ilk gazete örneklerinin M.Ö 1700'lü yıllarda Mısır'da görüldüğü, King Pau (M.S. 911) isimli bir gazetenin Pekin'de yayınlandığı (Bülbül, 2000:2) ifade edilmekle birlikte, modern anlamda dünyadaki ilk gazete örnekleri olarak Frankfurter Journal (Almanya, 1615), New Tydinghen (Belçika, 1616), Weekly News (İngiltere, 1622) kabul edilmektedir (Çapman, 1970:101).

Türkçe gazete yayıncılığının ilk örneğini ise o tarihlerde Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde bulunan Mısır'da, Türkçe ve Arapça olarak yayınlanan Vekay-i Mısriyye (20 Kasım 1828) oluşturmaktadır. Kahire'de Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa tarafından yayınlanan gazete "Bulak matbaasının olanaklarından ve Curnal Divanı haberleşmesinden yararlanarak özellikle devlet memurlarını bilgilendirmeyi" (Koloğlu, 2010-b:7) amaçlayan gazetenin, Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı yönetimine karşı ayaklanması ve kurduğu hanedanlığın fikri boyutuna yayınlarıyla destek verdiği bilinmektedir. Daha sonra Mehmet Ali Paşa tarafından Girid adasının Hanya kentinde Vekayi-i Giridiyye Gazetesini (1832) çıkardığı bilinmektedir.

Toplumumuzda gazetecilik faaliyetleri de tıpkı matbaanın kuruluşunda olduğu gibi yabancılar ve azınlık nüfus tarafından başlatılmıştır. Gazete alıp okuyanların yadırgandığı ve eleştirildiği bir toplumda böylesi bir çabaya yönelmek ancak padişah buyruğu ile olabilirdi. Fransız elçiliğinin yayınladığı ve ağırlıklı olarak Fransız Devrimi'ne yönelik konuları işleyen Bulletin des Nouvelles (Haberler Bülteni-1795)'in yayınlarından etkilenen padişah II. Mahmut, Osmanlı İmparatorluğu'nun çıkarlarının savunulması gerektiğine yönelik inancı doğrultusunda bir gazete çıkarılmasını istemiştir. Bunun sonucunda Türkiye sınırları içinde yayınlanan ilk Türkçe gazete İstanbul'da yayın hayatına başlayan Takvim-i Vekayi (1 Kasım 1831) olmuştur. II.Mahmut yayınladığı fermanda; "Kaymakam Paşa, bu hususun tanzimine bakılması pek çok vakitten beri emelim idi. Ancak vakit ve mevsimi henüz gelmemiş olduğundan vaktine talikan sükutu ihtiyar etmekte idim. İşte Leh-ül-hamd, mevsim ve sırası gelip şerif ve nizama asla dokunur yeri olmadığından maada, mülkçe pek çok menafii olacağı dahi cümle tarafından teslim ve istihsan olunmuş, bu surette takririnde beyan olunduğu üzere bu hususa nezaret için Esat Efendi nazır, Sarım Efendi ile Sait Bey dahi olveçhile memur ve tayin kılınsın"(Ertuğ, s:146) diyerek gazetenin yayınına verdiği önemi belirtmiş, Takvim-i Vekayi ismini bizzat koymuş , yayınlanması sürecini de takip etmiştir. Aynı zamanda İzmir'de yaşayan, gazetecilik ile ilgilenen Fransız Alexander Blacque İstanbul'a davet edilerek Takvim-i Vekayi'nin Fransızca olarak yayınlaması istenmiş birkaç gün sonra (5 Kasım 1831) tarihinde "Le Moniteur Ottoman" yayın hayatına başlamış ve devletin çıkarlarını savunan yayınlar yapmıştır (A.G.C.,1998:9-11), (Gürkan, 1998:10), (Nair, 1999:26-29), (Koloğlu, 2007-b:10), (Nair, 2016:1184-1185).

Çeşitli aralıklarla yayınını sürdüren Takvim-i Vekayi Anadolu`da yürütülen Milli Kurtuluş Hareketi sonrasında Ankara`da Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin kurulmasıyla 7 Ekim 1920 tarihinde yayına başlayan Ceride-i Resmiye Gazetesi, Takvim-i Vekayi`nin devamı olarak kabul edilir. Ceride-i

[3] Müteferrika'nın ilk baskısı beraberinde tepkilerde doğurmuştur. Yazıcı esnafı Fatih Camii avlusunda toplanıp, kalem ve divitlerini bir tabuta koyup Beyazıt'a yürümüş, kim öldü diye soranlara "matbaa geldi bizim sanatımız öldü, onu gömmeye gidiyoruz" cevabını vermişlerdir (Koloğlu, 2006:13). Devlet tarafından kurulan bu matbaadan sonra Mühendishane Matbaası (Hasköy-1796), Üsküdar Matbaası (1802), Mısır'da 1822'de Bulak Basımevi (Kavalalı Mehmet Ali Paşa Vekayi-i Mısriye Gazetesini de burada yayınlamıştır), 1831'de Takvimhane-i Amire (Takvim-i Vekayi Gazetesi basılmıştır) matbaaları yine devlet eliyle kurulmuştur. Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği 1839 yılına kadar geçen sürede matbaalarda basılan kitap sayısı beşyüz civarındadır. Daha sonra matbaa sayısı artmış 1883 yılına ulaşıldığında İstanbul'da 54 matbaanın varlığı kayıtlara geçmiştir. Cumhuriyetin ilanı sonrasında geçen on yıllık sürede ise basılan kitap sayısı 16 bini bulmuştur (Bkz. Çakır, 2007:13-14).

Resmiye ismi 2 Kasım 1922`de Resmi Ceride olmuş, son olarak 2 Ocak 1928 tarihinde bu isim "Resmi Gazete" olarak değiştirilmiştir. Resmi Gazete, devletin resmi yayın organı olarak halen varlığını sürdürmektedir.

1840'da yayın hayatına başlayan ve İngiliz asıllı William Churchill'in çıkardığı Ceride-i Havadis ise ilk yarı özel gazete olarak İstanbul'da 1864 yılına kadar yayınlanmıştır.

4-Vilayet Matbaaları ve Gazeteleri

Tanzimat fermanı ile birlikte gerçekleştirilen reformlar çerçevesinde "1864 tarihli Vilâyet Nizamnamesiyle "eyalet" sisteminden "vilâyet" sistemine geçilmiş ve vilâyetler kurulurken de hemen hemen her vilâyet merkezinde bir matbaanın açılması karara bağlanmıştır" (Paçacıoğlu, 2003:85). Bu durum Osmanlı devlet kurumlarında gözlenen değişimin basın faaliyetlerini de etkilemesine neden olmuştur. Fransızların yerel yönetim kanunlarından ilham alınarak hazırlanan Vilayet Nizamnamesi sonrasında "yeni yönetim sistemi uygulamaya konulmuş, böylece imparatorluk idari anlamda 21'i Asya, 6'sı Avrupa, 1'i Afrika ve 1'i de Akdeniz adalarında olmak üzere toplam 29 vilayete ayrılmıştır. Her vilayete bir vali atanarak sorunların yerinde çözümlenmesine" (Duman, 2007:79) çalışılmıştır. Devlet yapısında gözlenen bu idari şekillenme beraberinde daha sonra "vilayet gazeteleri" olarak adlandırılan sürecin hız kazanmasını sağlamıştır. Birbiri ardına kurulan vilayet matbaaları ve bu matbaalarda yayınlanan vilayet gazeteleri merkezi otoritenin yaptığı çalışmaların ve aldığı kararların kamuoyuna daha kısa yoldan duyurulmasına yardımcı olmuştur. 1318 (1902) tarihli Maarif Salnamesi`ne göre "Osmanlı İmparatorluğunun bugünkü Türkiye sınırları içinde kalan bölümünde 90`ı İstanbul`da olmak üzere 145 matbaa bulunuyordu. Vilayetlerdeki 55 matbaanın 13ü resmi nitelikteydi. İstanbul dışındaki 14 vilayette 13 matbaa bulunması ve 9 vilayette bulunan birer matbaanın resmi oluşu" (ÇGD, 1984:51) vilayet matbaalarının önemini ortaya koymaktadır. Bu matbaaların kurulmasındaki temel amaç sadece gazete yayıncılığı değildir. Vilayet gazetesi yayınlamanın yanında salnameler, takvimler, çeşitli eserler basmak, valilik bölgesindeki kırtasiye, basım ihtiyaçlarını karşılamak (Öntuğ ve Saraç, 2012:2) gibi çalışmalarda vilayet matbaaları bünyesinde yürütülmüştür.

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yayınlanan vilayet gazetelerinin isimleri ve yayınlandıkları vilayet ve yayın yılı dikkate alındığında şöyle bir sıralama yapmak mümkündür (Duman, 2007:79). Vakay-i Mısriyye (Kahire-1828), Vekayi-i Giridiyye (Hanya-Girit-1832), Takvim-i Vekayi (İstanbul-1831), Tuna (Tuna-1864), Suriye (Şam-1865), Trabzon (Trabzon-1865), Bosna (Bosna-1866), Envar-ı Şarkiyye (Erzurum-1866), Fırat (Halep-1866), Trablusgarp (Trablus-1866), Beyrut (Beyrut-1867), İskodra (İskodra-1968), Yanya (Yanya-1868), Zevra (Bağdat-1869), Hüdevandigar (Bursa-1869), Konya (Konya-1869), Diyarbakır (Diyarbakır-1869), Selanik (Selanik-1869), Prizren (Prizren-1871), Seyhan (Adana-1872) , Manastır (Manastır-1873), Yemen (Yemen-1873), Aydın (İzmir-1874), Ankara (Ankara-1874), Neretva (Hersek-1876), Kosova (Priştine-1877), San'a (Sana-1877), Sivas (Sivas-1878), Musul (Musul-1882), Sefid (Rodos-1882), M. Aziz (Elazığ-1883), Rumeli (Manastır-1884), Karesi (Balıkesir-1885), Kosova (Üsküp-1888), Beyrut (Beyrut-1888), Basra (Basra-1889), Hicaz (Hicaz-1908), Kayseri (Kayseri-1910), Bolu (Bolu-1913), Malatya (Malatya-1914), Karahisar (Eskişehir-1916).

Vakay-i Misiriyye'nin ayaklanma sonrası imparatorluk sınırları dışında kalması nedeniyle İstanbul dışında yayınlanan ilk vilayet gazetesi olarak "Tuna" kabul edilir. 1864 yılında Mithat Paşa'nın Tuna vilayetinde kurduğu matbaa ve çıkardığı "Tuna Gazetesi" vilayet gazeteleri dönemini başlatmıştır. Rusçuk'ta Türkçe ve Bulgarca olarak basılan Tuna Gazetesini yayınlayan "Mithat Paşa Bağdat valisi olarak atanmasından sonra onunla birlikte Bağdat'a gelen Ahmed Mithad Efendiyle birlikte Bağdat vilâyetinin resmi gazetesi olan Zevra'yı (1869) çıkarmaya başlamıştır" (Paçacıoğlu, 2003:85).

Vilayet gazetelerinin basılmaya başlaması ve Anadolu kentlerinde matbaaların ve basın-yayın faaliyetlerinin hızla artması "İstanbul Basını-Anadolu Basını" sınıflamasını da basın literatürüne kazandırmıştır. İstanbul dışında yayınlanan gazete ve dergiler "Anadolu Basını" başlığı altında değerlendirilirken, İstanbul'da geniş imkanlarla basılan, çok sayıda eleman çalıştıran, teknolojik gelişmelerden yararlanan, sermaye alt yapısı güçlü olan ve çoğu zaman ülke genelinde dağıtımı yapılan basın organları "İstanbul Basını" olarak sınıflandırılmıştır.

Toplumumuzda Anadolu'da yayınlanan gazetelerin bazılarının özellikle milli mücadele döneminde işgalci kuvvetlere karşı ortaya koydukları tavır ve kamuoyu oluşturmada gösterdikleri başarı dikkat çekici olmuştur. "Milli mücadele yıllarının Anadolu basını, Türk basın tarihinin en onurlu, en yüz ağartıcı kesimini oluşturur. Zor koşullarda yayınlanan gazeteler kurtuluş mücadelesinin sözcülüğünü yapmışlardır. Ankara'da Hakimiyet-i Milliye, Yenigün, Erzurum'da Albayrak, Amasya'da Emel, Kastamonu'da Açıksöz, Konya'da Babalık, Öğüt (zaman zaman kapatıldığında Nasihat adıyla

yayınlanmıştır) Adana'da Yeni Adana, Edirne ve Samsun'da Ahali, Trabzon'da İstikbal, Ziya Gökalp'in Diyarbakır'da çıkardığı Küçük Mecmua, Giresun'da Işık, Elazığ'da Satveti Milliye, Maraş'ta Amali Milliye, Artvin'de Yeşil Yuva, Bolu'da Dertli ve Türkoğlu, Balıkesir'de İzmir' Doğru ve Doğru Söz Gazetesi" (ÇGD, 1984:57-58), (Keskin, 2008:IX) milli mücadelenin sözcü gazeteleri arasındadır. Bu isimlere Sivas'ta yayınlanan İrade-i Milliye Gazetesi' de eklenmelidir.

İlk vilayet gazetesi Tuna'nın yayınlanmasından ondört yıl sonra Sivas'ta Türkler tarafından ilk vilayet matbaası kurulmuş ve Sivas Gazetesi bu matbaada basılarak yayınlanmaya başlamıştır.

5-Sivas'ta Basın-Yayın Faaliyetleri

5.1.Sivas'ta Kurulan İlk Matbaalar

Yapılan araştırmaların yetersizliği nedeniyle Türk basın tarihi içinde, Sivas basınının toplumsal ve tarihsel özellikleri bugüne dek ne yazık ki olması gereken biçimde incelenememiş, önemi ortaya konamamıştır[4]

Sivas köklü bir tarihsel geçmişe sahip Anadolu kentleri arasındadır. "Süregelen kazı ve araştırmalarda saptanan bulgular, Sivas'ta Neolitik Dönem'den başlayarak yerleşildiği yolundaki savları güçlendirici niteliktedir. Bölgede Kalkolitik Dönem (M.Ö. 5000-3000) ve ilk Tunç Çağ (M.Ö. 3000-2000) yerleşmelerinin varlığı ise, bu dönemlerden kalma çanak-çömlek, ev ve kent kalıntılarıyla kesin olarak saptanmıştır. Maltepe Höyüğü kazıları, yörede ilk yerleşmenin M.Ö. 2600'lerde başlayıp M.Ö. 2000'lere kadar kesintisiz sürdüğünü"(www.sivas.gov.tr) göstermektedir.

Kentte basın yaşamının ilk yazılı örneklerini azınlık nüfus ortaya koymuştur. 1869'da Ermenice yayınlanan "Tzayn Sepasdio" (Sivas'ın Sesi) isimli gazete kentte bilinen ilk yayın olma özelliğini taşır. Belirgin bir Ermeni nüfusun kentte yaşadığı bu dönemde "Mamulin Zankı" (Basının Çan Sesi) ve "Sev Hoğer" (Kara Topraklar) isimli iki Ermenice gazete (1870) daha yayın hayatında yer almıştır. Daha sonraki yıllarda Sivas'ta yaşamlarını sürdüren Ermeni asıllı yurttaşlarımızın Ged (1905-1907), Antranik (1908-1912), Hoğ-Tar (1910-1914), Amanor (1914) isimli yayınları gerçekleştirdikleri bilinmektedir.

Dergi yayıncılığı anlamında ise Ermeni nüfusça çıkarılan Ged (Nokta) ilk örnek kabul edilmekle birlikte Türkler tarafından yayınlanan ilk dergi 1 Mart 1330 (1914) tarihli Gençler Derneği adıyla olmuştur.

Sivas`ta açılan ilk matbaa[5] Vali Elhaç Ahmet İzzet Paşa (vezir) tarafından açılan Vilayet Matbaasıdır ve kentin ilk Türkçe gazetesi "Sivas" bu matbaada basılmıştır (Nair,1999:52). Sivas bülteni (1935:182) kentteki ilk matbaanın kuruluşu konusunda, il basımevinin, ilin en eski kuruluşu olduğunu, 1293 (Miladi 1876-1877) yılında İlbay (Ahmet İzzet) tarafından kurulduğunu belirtmektedir. Diğer yandan Unbehaun (2001:13) Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye'ye dayandırdığı bilgide Sivas Vilayet Matbaasının kuruluşunun 1282 H./1864-65 yılı olduğunu ve bu kuruluştan onbeş yıl sonra Sivas Gazetesi'nin basımının gerçekleştiğini ifade etmektedir.

Vilayet Matbaası eski sistem taş basması bir makineyle başladığı basım çalışmalarında daha sonraları düz bir baskı makinesine ve bir pedal makinesi ile devam etmiştir. 1937 yılında bu makineler

---

[4]Kaleme aldığım ve 1999 yılında Dilek Matbaasında yayınlanan "1878-1999 Sivas Basını" başlıklı kitap bu alandaki bilgileri derli toplu olarak bir araya getiren ilk araştırma olmanın yanında bir takım eksiklikleri de içermektedir. Bu eksikliklerin en önemlisi kaynak ve belge yetersizliğinden o dönem ulaşılamayan "Vicdan Gazetesi" hakkında detaylı bilgiye yer verilememesi dolayısıyla Kızılırmak Gazetesi'nin kentin ilk özel gazetesi olduğu ifadesidir. Bu yanlış bir ifadedir. 15 Ekim 1909 yılında yayın hayatına başlayan Kızılırmak Gazetesi'nden üç ay önce Vicdan (26 Temmuz 1909) yayın hayatına başlamıştır. Ancak Kızılırmak Gazetesi aralıklarla da olsa uzun soluklu süren yayınını 25 Ekim 1946 yılına kadar sürdürmüş, Kitapçı ailesi kentin basın ve kültür yaşamında derin izler bırakmıştır. Kitap hakkında Toplumsal Tarih Dergisi'nde "Kitabiyat" sayfasında "Sivas Basın Tarihi Üzerine Notlar" başlığı altında M. Bülent Varlık imzasıyla bir değerlendirme yazısına yer verilmiştir (Toplumsal Tarih Dergisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Sayı: 82, Ekim 2000, İstanbul, s:62-63). O güne dek üzerinde pek durulmayan, kapsamlı araştırmalar yapılmayan Sivas Basını konusunda Alman meslektaşım Bamberg Üniversitesi'nden Türkolog Dr. Horst Unbehaun ile yürüttüğümüz çalışmalar sonrası alana gösterilen ilgi artmış özellikle İrade-i Milliye Gazetesi hakkında çeşitli, eserler yayınlanmıştır.

[5] Sivas vilayet matbaasının kurulmasından önce şehirde Ermeniler tarafından bir matbaa kurulduğuna dair bilgileri doğrulayacak sağlıklı veriler elde mevcut değildir. Ancak ilk Türkçe vilayet gazetesi Sivas'ın yayın hayatına başlamasından önce Ermenice üç gazetenin yayınının yapılması (eğer başka kentlerde basılıp Sivas'ta dağıtılmadıysa)Ermenilere ait bir matbaanın olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Unbehaun (2001:16), 1871-75 yılları arasında A. Vardanyan tarafından işletilen bir Ermeni matbaasının varlığından söz etmektedir. Öte yandan 1935'te basılan Sivas Bülteni ilk matbaanın Vilayet Matbaası olduğuna vurgu yapmaktadır.

elektrikle işletilmeye başlanmıştır. 1913 yılına kadar Hükümet konağının bir köşesinde çalışmalarını sürdüren matbaa, 1913 (1328) yılında vali Muammer Bey`in yaptırdığı binaya taşınmıştır. Bina daha sonraki yıllarda iki defa yangın geçirmiştir Bu yangınlarda İrade-i Milliye Gazetesi'nin kentte bulunan koleksiyonları yanmıştır. Özel İdare Müdürlüğüne bağlı Vilayet Matbaası uzun yıllar çok ilkel makinelerle baskı çalışmalarını sürdürmüştür. 1971 yılında (50 x70) boyutlarında baskı yapan otomatik tipo makinesi, 1972 yılında (26x38) boyutlarında baskı yapan otomatik maşalı Grafo Pres alınmıştır. 1973 yılında otomatik kesme bıçağı alınarak matbaanın modernleştirilmesi sağlanmıştır. 1993 yılında zarar ettiği gerekçesi ile kapatılmıştır.

Kentin ikinci ve ilk özel matbaası ise 1925 yılında Kamil Kitapevi'ni hizmete açan ve halk arasında "Kitapçı Kamil" lakabıyla anılan Kamil Yalçıner tarafından kurulmuştur. 1930 yılında kurulan matbaaya "Kamil Basımevi" adı verilmiştir. "Kamil basımevi Sivas`ta basın hayatını canlandırmış ve il kültürüne çok faideli yardımları dokunmuştur. Bu basımevinde birçok kitaplar basıldığı gibi İlkiz ve Toplantı Mecmuaları burada basılmaktadır. Kamil Basımevi`nin makineleri yeni ve harfleri çok zengindir. Bu basımevi her türlü basım ve basın işlerindeki bütün ihtiyaçları karşıladığı gibi bilhassa tüccar ve müesseselerin işlerini yapmaktadır" (Sivas Bülteni, 1935:207). Ülke, Kızılırmak, Sivas Postası gibi yerel gazetelerin baskısını da yapan Kamil Matbaası 1970 yılında kapanmıştır.

5.2. Vilayet Matbaasında Basılan İlk resmi ve Özel Gazeteler

Çeşitli araştırmacıların genelde Hicri, Rumi, Miladi takvimler arasında yaptıkları çeviri hataları nedeniyle gazetenin basım yılı konusunda birbirine yakın ancak farklı tarihler vermekle birlikte vilayet matbaasının kurulmasından sonra gazetenin yayını başlamıştır. 1879 yılında yayın hayatına giren ve ilk zamanlar haftanın iki günü (Çarşamba-Cumartesi) basılan Sivas gazetesi, vilayet gazeteciliği anlayışının kentteki örneğini oluşturmaktadır. Sivas Gazetesi kapandığı 6 Aralık 1941 yılına kadar 2865 sayı yayınlanmıştır. Gazetenin kentteki koleksiyonu vilayet yangınında diğer gazete koleksiyonlarıyla birlikte yanmasına karşın bir kısmı İstanbul Atatürk Kitaplığı'nda bir kısmı ise Cumhuriyet Üniversitesi Merkezi Kütüphanesi'nde koruma altındadır.

Kentin ilk özel gazetesi ise 26 Temmuz 1909 yılında yayın hayatına başlayan ve İttihat ve Terakki Fırkası memurları tarafından çıkarılan "Vicdan" Gazetesidir. Tesadüf sonucu bir kolleksiyonerde bulunan 1-25. sayılar sayesinde hakkında bilgi sahibi olduğumuz Vicdan Gazetesi, Vilayet Matbaası'nda basılmış, pazartesi günleri yayınlanmış, Tokat, Amasya, Kayseri gibi çevrelerde de dağıtılmıştır. Vicdan Gazetesi'nin yayınından kısa bir süre sonra 15 Ekim 1909 tarihinde basılmaya başlanan Kızılırmak Gazetesi ise Kamil Kitapçı (Yalçıner) tarafından kurulmuş Vilayet Matbaasında Arap harfleriyle basılarak başladığı yayın hayatını daha sonraları Kamil Matbaası'nda basılarak 25 Ekim 1946 yılına kadar sürdürmüştür.

5.3. Milli Mücadele Hareketinin İlk Sesi: İrade-i Milliye Gazetesi ve Mustafa Kemal

Türk Basın tarihinde "İrade-i Milliye" Gazetesi üstlendiği misyon açısından son derece önemlidir. "Türk milletinin esaret kabul etmeyen sesi, yurt ve dünya ufuklarında bir bayrak gibi dalgalanmaya başlamıştı. Bu üstün hareketin erkek bir ses organına ihtiyacı vardı. O da ancak bir gazete ile duyurulabilirdi" (Aşkun,1963:161). Atatürk ihtilalinin ilk gazetesi (Öztoprak, 1981:11) olarak İrade-i Milliye'nin çıkarılmasına karar verildi. Gazete, milli mücadele hareketimizin ilk yayın organı (sözcüsü) olması ve bizzat Mustafa Kemal (Atatürk) tarafından yayınlanması özelliği ile dikkat çekicidir. "4 Eylül 1919 tarihinde toplanan Sivas Kongresi heyetinin ortak kararıyla bir yayın organına ihtiyaç bulunduğu ve yapılan çalışmaların tüm dünyaya bu yayın organıyla duyurulması gerektiği kararından sonra 14 Eylül 1919'da ilk sayısı Vilayet matbaasında basılarak yayınlanan gazetenin adı İrade-i Milliye (Milli İrade) konmuştu. Gazetenin kurucusu ve sahibi Mustafa Kemal, imtiyaz sahibi temsil heyeti adına Selahattin[6](Ulusalerk), yazı işleri müdürü Mazhar Müfit (Kansu) sonraları Halis Turgut" (Nair, 2015:37) olmuştur.

Milli mücadele hareketinin ilk yayın organı olan İrade-i Milliye "ülkenin dört bir tarafına ulaşmış, tüm halkın bilgilenme, bilinçlenme ve milli mücadele etrafında örgütlenmesinde önemli bir etken olmuş, bu yüzden sütunlarında Sivas ile ilgili haberlere çok az yer ayırabilmiştir" (Keskin, 2008:X). İlk sayıları iki sayfa yayınlanan gazete daha sonraları dört sayfa yayınlanmaya başlamış ve vilayet matbaasının imkanlarını kullanmıştır. İrade-i Milliye," Heyet-i Temsiliye`nin Sivas`ta bulunduğu

[6] Sivas Milletvekili Rasim Bey o dönemdeki gelişmeleri Vehbi Cem Aşkun'a anlatırken İrade-i Milliye'nin imtiyaz sahibinin tarafsız bir kişiliğe sahip olması gerektiğine karar verildiğini ve bu konuda bir kişi bulma görevini üstlendiğini belirterek, zamanında Sivas lisesinden öğrencisi olan Demircizade Selahattin'e teklifte bulunduğunu ifade etmiştir. Görevi kabul eden, o tarihte henüz 22 yaşında olan Selahattin'i Mustafa Kemal'de onaylamıştır (Aşkun, 1963:161-162'den aktaran Nair,1999:103).

müddet zarfında 19 sayı çıktı. Birinci ve ikinci nüshalarında sürümü tahmin edememiştik. Bir vilayet matbaasında baskı adedini yüzlerle ölçmek mutaddı. 5000 nüsha basması bize mübalağlı görünüyordu. Halbuki bu miktarın bile az olduğu sonradan yapılan müracatlardan anlaşıldı. Daha o zaman günü geçmiş nüshaları 20 değil 200 kuruşa dahi arayanlar vardı. İstanbul`dan bilhassa çok isteniyordu" (Aşkun,1963:165).

İrade-i Milliye Gazetesi`nin kongre dönemindeki yayınlarıyla Mustafa Kemal bizzat ilgilenmiş, özellikle ilk sayısında çıkan tüm yazılar doğrudan Mustafa Kemal`in direktifleri doğrultusunda yazılmıştır. Örneğin ilk sayıda "Harekatı Milliyenin Esbabı" başlıklı yazı Mustafa Kemal`in verdiği talimat üzerine, Sivas Kongresine İstanbul delegesi sıfatıyla katılan gazeteci İsmail Hami (Danişmend) tarafından yazılmıştır. "Milletin İlk Adımı: Ferit Paşa Kabinesiyle Kat-ı Münasebet" başlıklı ikinci bir yazı baş sayfada yer almış ve aynı imza ile yayınlanmıştır. İlk sayıda Mustafa Kemal`in Sivas Kongresini açış nutku, Kongre üyeleri imzasıyla Padişaha çekilen telgrafın metni, Türk milletine hitaben yazılan bir bildiri, Mustafa Kemal`in Havza`dan Padişaha çektiği telgrafın metni ile diğer kongre haberleri yer almıştır.

Kongre sonrasında Temsil Heyeti'nin Ankara'ya gitmeye karar vermesi, gazetenin de Ankara'ya taşınması ve basımını burada sürdürmesi düşüncesini gündeme getirdi. Ancak Sivas Müdafa-i Hukuk Cemiyeti üyelerinin gazetenin Sivas'ta bırakılması ve yayınına buradan devam etmesi konusundaki ısrarlarına Mustafa Kemal olumlu cevap vermiş ve İrade-i Milliye Sivas'ta 1922 yılına kadar yayında kalmıştır. Mustafa Kemal ve temsil heyeti üyeleri Ankara'da Hakimiyet-i Milliye Gazetesi(1920)'ni yayınlamaya başlamışlar, bu iki gazete yayın dönemlerinde haber ve yayın politikaları bakımından ilişki halinde olmuşlardır. İrade-i Milliye Gazetesini basan baskı makinesi günümüzde Sivas Kongre Müzesi'nde sergilenmektedir.

5.4. Ankara-Sivas Ekseninde Gazetecilik Faaliyetleri ve Kamuoyu Üzerinde Etkileri

Yerel gazeteler yöre halkının bilgilenme, olup bitenden haberdar olma isteğine cevap vermenin yanında yayınlarıyla kamuoyu yaratma gücüne de sahiptirler. Örneğin "milli mücadelenin örgütlenişinden başarıya ulaşmasına kadar geçen süreçte Türk basınının özellikle Anadolu'nun çeşitli yörelerinde yayınlanan gazetelerin büyük payı ve önemi" (Keskin, 2008:VII) olmuştur. İrade-i Milliye, milli mücadele hareketinin safha ve amaçlarını dünya kamuoyuna anlatabilmiştir.

Bir başka örnekte, Cumhuriyet'in ilanının ikinci yıl dönümünde (25 Ekim 1925) Sivas'ta yayınlanan resmi "Sivas" ve özel "Kızılırmak" Gazetesi tek nüsha ve iki başlık ile okuyucuyla buluşmuş "Cumhuriyet" ile ilgili mesajlarını kamuoyu üzerindeki etkilerini düşünerek vermişlerdir. "Sevgili ve Aziz Okuyucu, seni efendi tanıyan, düne kadar verilmeyen şerefini, hakkını sana veren büyük Cumhuriyet Bayramını tebrik ediyoruz. Cumhuriyet'in sevgili evlatları, mevcudiyetini tanıyan sevgili Cumhuriyet'i çok sev ve onu hayatın kadar aziz tanı, ona bağlı kal" (Nair, 1999:69). Kızılırmak Gazetesi'nin bu gücünü düşünerek harf inkılabıyla ilgili yazılara "henüz inkılaba karar verilmediği 17 Mayıs 1928 tarihinden itibaren başladığı görülmektedir. O tarihli gazetede yer alan 'Latin Harfleri Kabul Edilirse' başlıklı yazı Latin harfleriyle yayınlanmıştır" (Paçacıoğlu, 1990:33). Okuma yazma oranının bu kadar yüksek olduğu günümüzde gazetelerin günlük dağıtımlarının 200-400 gibi rakamlarla telaffuz edildiği düşünülürse 9 Şubat 1928 tarihli Kızılırmak Gazetesi'nde verilen tiraj rakamları dikkat çekici olmaktadır. Sivas'ta aboneler dışında; yerel gazete Kızılırmak (74), İstanbul basımlı Vakit (45), Cumhuriyet (40), Karagöz (30), Resimli Perşembe (30), Millet (20), Resimli Ay (20), Nasrettin Hoca (15), Hayat (15), Yeni Kitap (10), Akşam (6) Resimli Gazete (5) adet satılmaktadır.

Yerel gazetelerin kamuoyu yaratma gücünün önemli örneklerinden biri Sivas'ta tek parti döneminde kurulan Ülke Gazetesi olmuştur. 1 Kasım 1945 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin yayın organı olarak Halk Gazetecilik Türk Anonim Şirketi tarafından yayınlanmaya başlanan gazete 1959 yılına kadar üç yayın dönemi geçirmiştir. Parti tarafından yayınlandığı ilk yılında, Ord. Prof. Dr. Fahrettin Kerim Gökay, Prof. Dr. Nihat Erim, Falih Rıfkı Atay, Peyami Safa, Behçet Kemal Çağlar, Ferudun Fazıl Tülbentçi, Hıfzıhrahman Raşit Öymen, Vâlâ Nurettin (Vâ-Nu), Agâh Sırrı Levend, Ahmet Emin Yalman, Necmettin Sadak, Reşat Şemsettin Sirer, Refik Ahmet Sevengil gibi ülke çapında söz sahibi bir çok kalemin makalelerine yer veren Ülke Gazetesi parti desteği ile çıktığı ilk yayın döneminde 15-20 bin nüsha basılarak trenlerle doğu illerine gönderilip dağıtılmıştır. "CHP tarafından yayınlandığı dönemde tam anlamıyla ulusal ölçekte yayın yapan bir gazete kimliğindedir ve sayfalarında yer alan haber ve fotoğraflar, köşe yazıları bunu doğrulamaktadır. Dünyanın içinde bulunduğu savaş atmosferi ve büyük bunalımlar nedeniyle gazetede yer alan haber ve yorumların içte huzur ve istikrarı, dışa karşı ise milli bütünlüğün korunması yolunda telkinler içerdiği gözlenmektedir" (Nair, 2001:196),(Nair,2015:39).

Sivas'ta ulusal ölçekte yayın yapan Ülke Gazetesi'nin karşısına 1 Mart 1949 tarihinde toplumda tek parti yönetimine karşı oluşan muhalefetin sesi olarak kurulan Hakikat Gazetesi çıkmıştır. Ülke Gazetesi`nin kamuoyu üzerindeki etkisini kırmak ve Demokrat Parti`nin faaliyetlerini halka iletmeyi amaçlayan gazetenin yayını kentte güçlü bir rekabeti de beraberinde getirmiştir. 14 ortağın bir araya gelmesiyle (üç ortak IX ve X. Dönemde milletvekili olarak parlamentoya girmiştir) Hakikat Gazetesi "yayın dönemine başladığında bölge gazetesi kimliğiyle 15 bin adet basılıp Yozgat, Kayseri, Erzincan, Samsun, Giresun, Erzurum, Kars, Malatya gibi çevre illere de" (Nair, 1999:121) dağıtılmıştır. Sivas basın tarihinde uzun ömürlü bir gazete kimliği kazanan Hakikat Gazetesi "Hadiselerle Hakikat" adı altında halen yayınını sürdürmektedir.

Son yıllardaki en önemli örnek ise kentte yayınlanan gazetelerin 8 Temmuz 1993 tarihli birinci sayfalarından yayınladıkları "Sivaslı Memleketine Sahip Çık" başlıklı bildiridir. 2 Temmuz 1993 günü yaşanan acı olaylardan sonra "Birlik Olalım", "Şimdi Akıl ve Sağduyu Zamanı", "Tahriklere Kapılmayın" vb. başlıklar yayınlayan beş gazete bir araya gelerek sağ duyu çağrısı yapmış ve bu yayınlar etkili olmuştur.

Kentte yayınlanan gazetelerin kamuoyu yaratma, idari yapıların uygulamalarına yönelik yayınlarda olumlu veya olumsuz tepki alma şeklinde yaşanan sayısız geri dönüş, kent sakinleri ve yayın yapan gazeteler arasında "güven" içeren bir bağ olduğunu ortaya koymaktadır.

Zaman zaman Ankara ile Sivas arasında kurulan ve gazete yayıncılığına da yansıyan sıcak ilişkiler, merkezi otoritenin Sivas'ı doğu illerine açılan bir pencere olarak gördüğünü ıspatlamaktadır. Sivas Kongresi günlerinde yayın hayatına başlayan İrade-i Milliye (14 Eylül 1919) Gazetesi'nin ısrarlar sonucunda Sivas'ta bırakılmasından sonra, Ankara'ya giden Mustafa Kemal ve Heyet-i Temsiliye üyeleri tarafından burada yayınlanmaya başlanan Hakimiyet-i Milliye (10 Ocak 1920) Gazetesi arasında yayın dönemleri içinde ilkelere dayalı bir bağ kurulmuştur. Ankara'da daha geniş imkanlarla yayın yapan Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, Sivas'ta yayınlanan ve aynı amaca hizmet ettiği İrade-i Milliye'ye teknik yardım sağlamanın yanında, bilgi ve haber desteği de sağlamıştır. Hakimiyet-i Milliye Gazetesi sonraları "Ulus" adını almış benzer ilişki kırklı yılların sonunda Ankara'da yayınlanan "Ulus" Gazetesi ile Sivas'ta Cumhuriyet Halk Partisi tarafından yayınlanan Ülke Gazetesi arasında görülmüştür.

Sivas'ta Türkler tarafından Sivas Vilayet Gazetesi ile başlayan gazetecilik faaliyeti bu güne kadar çok sayıda yayının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Sivas (1878), Vicdan (1909), Kızılırmak (1909), İrade-i Milliye (1919), Gaye-i Milliye (1920), İdare-i Milliye (1920), Mücahede-i Milliye (?), Kepenek (1938), Sivas Postası (1938), Ülke (1945), Hakikat (1949), Düdük (1950), Hücum (1952), Basiret (1952), Sivas İli (1953), Anadolu (1953), Dava (1954), Tecer (1954), Doğuş (1962), Haber (1962), Ulaş (1961), Yurt (1957), Sebat (1959), Gıdı Gıdı (1960), Şafak (1960), Kışla (1961), Yeni Sebat (1962), Sivas Akşam Postası (1963), Kurtuluş (1964), Sivas'ta Atagün (1965), Sivas Postası (1966), Hizmet (1968), Hürses (1968), Hoş Bilezik (1970), Azim (1971), Ray (1971), Toprak (1972), Sivas'ta Milliyetçi Hareket (1972), Sivas'ta Kızılırmak (1973), Dört Eylül (1973), Mizan (1976), Hürses (1983), Yeni Ülke (1986), Sivas Olay (1986), Objektif Gençlik Gazetesi (1986), Beldemiz Sivas (1987), Bizim Sivas (1989), Sivas'ın Sesi (1989), Hürdoğan (1992), Sivas Panorama (1999), bu yayınlar arasındadır.

23 Şubat 2013 tarihi Sivas Basın Tarihi açısından Türkiye'ye örnek olacak bir gelişmeye sahne olmuştur. Basın İlan Kurumu'nun teşvikiyle 2013 yılında başlatılan yerel gazetelerin birleştirilmesi çalışmalarının ilk örneklerinden birini Sivas basın yaşamında yer alan gazeteler oluşturmuş, bu örnek ülke genelinde yayın yapan basın kuruluşlarına model olarak gösterilmiştir. Bu çerçevede "Hadiselerle Hakikat", "Yeni Ülke", "Hürdoğan", "Sivas'ın Sesi", "Gazete Sivas", "Pusula Haber", "Sivas Postası", "Sivas Times", "Sivas İzci", "Bizim Sivas" gazeteleri "Sivas Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş." adı altında birleşerek, "Hadiselerle Hakikat Gazetesi" ve "İrade Gazetesi" isimli iki gazete ile yayınlarını sürdürmeye karar vermişlerdir. Bizim Sivas Gazetesi, bir süre sonra bu birleşmeden ayrılarak, günlük yayınına tek başına devam etmeye başlamıştır. Aynı doğrultuda ikinci birleşme "Demokrat", "Sivas Cumhuriyet", "Sivas Olay", "Memleket Sivas" ve "Anadolu" gazetelerinin bir araya gelmesiyle yaşanmış, bu çatı altında bir araya gelen gazeteler "Memleket Sivas Gazetesi" adı altında yerel gazetecilik faaliyetlerine devam etme kararı almıştır (Nair, 2016:1186-1187).

6- Sonuç

Türk Basın Tarihi içinde, Sivas basını özgün bir örnektir. Bu güne kadar çok sayıda gazete okuyucuyla buluşmuş, bunlardan bazıları uzun soluklu olmuş (Hadiselerle Hakikat Gazetesi 67. yaşındadır) bazıları yirmi binleri bulan tirajıyla bölge gazetesi gibi yayınlanmış, kimi zaman ulusal kimi zaman yerel haberlerle okuyucu ve gazeteler arasında güvene dayalı bir ilişki kurulmuştur. Sivaslılar

her zaman yayın hayatındaki gazeteleri sahiplenirken, gazeteler ise halkın ihtiyaçlarına, düşüncelerine dayalı, onları ön plana alan bir yayıncılık anlayışı benimsemişlerdir.

Kentin basın tarihi, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde başlayan basın-yayın faaliyetlerine paralel bir gelişme çizgisi izlemiştir. Bu çizgi içinde milli mücadele hareketinin ilk yayın organı olan İrade-i Milliye Gazetesi'nin Mustafa Kemal (Atatürk) tarafından kentte çıkarılması kentli açısından halen özel bir gurur kaynağıdır.

Bazı basın-yayın tarihleri konusunda farklı tartışmalar olsa da, Sivas'ta 1878 yılında başlayan gazetecilik faaliyetleri bugüne kadar süre gelmiş ve çok sayıda kalem bu gazetelerin sayfalarında kendilerine yer bulmuş, kimi zaman ülke gündemine etki eden kalemler Sivas'ta yayınlanan gazetelere yazmışlardır.

Teknolojik gelişmelerin uzağında kalmayan basın-yayın organları günümüzde de çeşitlenerek (radyo-tv, internet gazeteciliği vs.)yayınlarına devam etmektedirler.

Kaynaklar

ANKARA GAZETECİLER CEMİYETİ, (1998),Cumhuriyet Basını, Başbakanlık Basın-Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara.

AŞKUN, V., Cem, (1963), Sivas Kongresi, İnkılap ve Aka Kitabevi, 2 Baskı, 1963, İstanbul.

BİLAR, Ender, (2006), Edirne'nin Basın-Yayın Tarihi (1361-2006) Cilt:1, Edirne Valiliği Yayınları No:28, Acar Basım, İstanbul.

BÜLBÜL, Rıdvan, (2000), Genel Gazetecilik Bilgileri, Nobel Yayın-Dağıtım, Ankara.

ÇAĞDAŞ GAZETECİLER DERNEĞİ, (1984), Basın 80-84, Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, No:2, Ankara.

ÇAKIR, Hamza, (2007), Gazeteciliğe Giriş, Tablet Yayınları, Konya.

ÇAPMAN, Nedim, (1970), Kitle Haberleşmesi, Etiket Matbaası, İzmir.

DUMAN, Harun, (2007), "Osmanlı Döneminde Yerel Basın (1828-1922)", Türkiye'de Yerel Basın, (Edit: Suat Gezgin), İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul, s:77-88.

ERTUĞ, H, Refik, (1970), Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Gazetecilik Enstitüsü Yayınları, No:12, Yenilik Basımevi, İstanbul.

GÜRKAN, Nilgün, (1998), Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950), İletişim Yayınları, İstanbul.

KESKİN, G. Mevhibe, (2008),İrade-i Milliye Gazetesi, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, No:106, C.Ü. Matbaası, Sivas.

KOLOĞLU, Orhan, (2010), Osmanlı Döneminde Basın Teknikleri ve Araçları, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul.

KOLOĞLU, Orhan, (2010-b), Osmanlı Dönemi Basını'nın İçeriği, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul.

NAİR, Güney, (1999),1878-1999 Sivas Basını, Dilek Matbaacılık, Sivas.

NAİR, Güney, (2001), "Kentin Pek Yorumlan(a)mayan Taşra Üstü Gazetesi", Revak Dergisi 2000-2001, Sivas Vakıflar Bölge Müdürlüğü, Esnaf Ofset Matbaası, Sivas, s:196-200.

NAİR, Güney, (2008), "Merkezi Otoritenin Penceresi Sivas", Hayat Ağacı Dergisi, Sayı:28, Sivas Hizmet Vakfı, S:36-39.

NAİR, Güney, (2016), "Kentsel Gelişim Sürecinde Yerel Basın'ın Önemi (Sivas Merkez İlçe Örneği)", 1. Uluslar arası Kent Araştırmaları Kongresi Bildiriler Kitabı, Cilt:4, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No:3226, Eskişehir, s:1182-1199.

ÖNTUĞ, Murat, SARAÇ, Hüseyin, (2012), "Cumhuriyet Döneminde Uşak'ta Matbaa, Gazete ve Dergilerin Tarihsel Gelişim Süreci, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5/1, S:1-40.

ÖZTOPRAK, İzzet, (1981), Kurtuluş Savaşında Türk Basını, Türkiye İş Bankası Yayınları, No:230, Ankara.

PAÇACIOĞLU, Burhan, (1990), Sivas Basınında Harf İnkılabı", Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, No:36, Sivas.

PAÇACIOĞLU, Burhan, (2003), "Sivas Basını ve İrade-i Milliye" Türklük Bilimi Araştırmaları, s:77-102.

SİVAS BÜLTENİ, (1935), Kamil Kitab ve Basımevi, Sivas.

SİVAS VALİLİĞİ, http://www.sivas.gov.tr/il-adinin-tarihcesi (erişim:05/06/2016).

TÜRK DİL KURUMU, (2010), Türkçe Sözlük, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları; 549, Ankara

UNBEHAUN, Horst, (2001), "Sivas Basını'nın Doğuşu", Türklük Bilimi Araştırmaları, s:9-37.

ROMANLARDA "ÖTEKİLER": DIŞ TÜRKLER

-*HİLAL GÖRÜNÜNCE*, *BENİM GİBİ BİRİ*, *YASEMİNLER TÜTER Mİ*, *HÂLÂ?*, *BEYAZ GEMİ* VE *YÜKSEK FIRINLAR* ROMANLARINDA ÖTEKİLİK-

İbrahim BİRİCİK[1]

Özet

İnsan, yapısı itibariyle psikolojik ve fizyolojik derinliğe sahip bir varlıktır. Bu özelliğinden dolayı duygu ve düşünce dünyası zengin olan insan; sanatsal faaliyetlerin ve temel disiplinlerin merkezindedir. İnsanın duygu ve düşüncelerini, dilin bütün imkânlarından yararlanarak estetik ve etkili biçimde anlatma sanatı olan edebiyat ve bilhassa roman; insanla ve insanın içinde bulunduğu sosyal dünyayla ilgilenir.

Öteki olgusu ise, bireyin "ben"lik/kimlik yapılanmasıyla ilgili psikolojik bir durumdur. Çünkü her benlik, etkilendiği bir başka benliğe göre kendi kimliğini yapılandırır. Toplumların ise tarihi süreçte oluşturdukları milli kimliklerini, "öteki" olarak görülen kimlikler şekillendirir. Mesela, Türk'e göre Meksikalı bir diğeri/başkasıyken; Yunan "öteki"dir. Ulus kimliğin inşâsında oluşturulan "biz" bilinci, ötekinin varlığı ile kuvvet bulur. Bu kuvvetin önüne geçilmezlik, sosyolojik ve tarihsel platformda ötekinin mağduriyetini barındırır. Bu mağduriyetler; sistematik asimile faaliyetleri, kültürel dez-entegrasyon ve sosyal dışlamalar ile derinleşir. Meydana gelen trajik durumlar ise romanın özündeki çatışma unsurunu barındırdığından tematik izleklerle romanlara konu olur.

"Öteki" imajına odaklanarak ele alınan romanlardan Sevinç Çokum'un Hilal Görününce'sinde ve Cengiz Dağcı'nın Benim Gibi Biri'sinde Kırım Türklerinin; Alev Alatlı'nın Yaseminler Tüter mi, Hâlâ?'sında Kıbrıs Türklerinin; Cengiz Aytmatov'un Beyaz Gemi'sinde Kırgız Türklerinin kendi öz yurtlarında asimile faaliyetleri ve ötekilikleri dikkati çeker. Fakir Baykurt'un Yüksek Fırınları'nda ise ekonomik menşeli olup Almanya'ya göç eden Türklerin kültürel dez-entegrasyonuna vurgu yapılır.

Beş romanda da ortak olan "Dış Türkler"in öteki görülme trajedisidir. Nitekim roman kahramanlarından ikisi ötekileştirmenin şiddeti ile öldürülürken; biri sürgüne gönderilir; biri intihar eder; diğeri ise asimile olur. İncelenen bu romanlar, 19. Ve 20. yüzyılda Türk dünyasının sosyolo-politik panoramasını da gözler önüne serer.

Anahtar Kelimeler: *Roman, öteki, Dış Türkler, kimlik, toplum.*

"THE OTHERS" IN THE NOVELS: EXTERNAL TURKS

Abstract

Human is a living creature who has psychological and physiological depth by his/her build. Human whose emotion and thought world is rich thanks to this specialty, centers on artistic activities and basic disciplines. Literature, and especially novel, which is an art providing to express human's feelings and ideas by benefiting from the possibilities of language aesthetically and effectively, is interested in human and social world which human is included.

Its other phenomenon is a psychologic all situation which is related to individual's "ego"/identity structuring because every ego structures its own identity according to another identity which it is affected. Identities which are seen as "other" shape society's national identities which they create throughout historical process. Individuals who are seen other are also subjected to marginalization. For instance, according to Turks, Mexican is someone else; Greek is other. The conscience "we", which has been created during the construction of nation-identity, strengthens with existence of other. Un avoid ableness of this strength contains other's unjust suffering in sociologic and historical platform. These unjust sufferings deep en by systematical assimilating activities, cultural disintegration and social exclusions. As for happening tragical situations, they subject to novels with the matical paths due to the fact that they contain conflict factor in the novel's essence.

From the novels, which are dealt by focusing image of "the other", in Sevinç Çokum's novel Hilal Görününcea nd Cengiz Dağcı's novel Benim Gibi Biri Crimean Turks'; in Alev Alatlı's novel Yaseminler Tüter mi Hâlâ? Turkish Cypriots', in Cengiz Aytmatov's novel Beyaz Gemi Kirghiz Turks' assimilating

[1] Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı ABD Doktora öğrencisi, Bitlis'te Türkçe Öğretmeni, ibrahim.bd@hotmail.com

activities and otherness in their own homeland attract attention. As for Fakir Baykurt's novel Yüksek Fırınlar, which is economical-origin, cultural disintegration of Turks who immigrated to Germany is stressed in this novel.

The common thing in five novels is tragedy of being seen as the other of "External Turks". As a matter of fact, while two of novel heroes is killed, one of them is exiled, one of them suicides, and another one is assimilated by fierce of othering. Studied these novels also display Turkish world's socio-political panorama in 19th and 20th century.

Key Words: *Novel, the other, External Turks, identity, society.*

"Öteki" Kavramı

Kelime anlamı olarak öteki, Türkçe sözlükte; sözü edilen veya benzer iki nesneden önem ve konum bakımından uzakta olandır. (2005:1551) Türkçe Altın Sözlüğü'nde; "biz"den olmayandır. (1999:258) TDK sözlüğünde ise mevcut kültürün içinde dışlanmış olan şeklinde tanımlanır. Öteki kavramı; belli bir konumun, durumun, varlığın tam karşısında yer alanı; karşıt ikiliğin hep değersiz görülen tarafını temsil eder.

Öteki kavramının "ne" olduğuna, "nasıl" bir olgu ve algılama olduğuna dair felsefeden psikolojiye, edebiyattan siyaset bilimine kadar birçok yorum getirilmiştir. Bu tanımın sonuçlandırılması, sosyal bilimlerin her alanına katkı sağlayacaktır. Psiko-sosyolojik bir ifade ile öteki, "ben" ya da "biz" olmayanın kişileştirilmesidir.

Tarihsel süreç içerisinde öteki kavramına sosyolojik ve antropolojik olarak araştırmacılar tarafından kuramsal yaklaşımlar getirilmiştir. F.Keyman (Keyman, Mutman&Yeğenoğlu, 1996) önderliğinde yapılan çalışmada öteki kavramı 5'li tasnife uğrar. Bunlar; kavram olarak nitelendirildiğinde ampirik nesne olarak öteki, modern olmayan ifade edildiğinde kültürel nesne olarak öteki, benlik yapılandırılmasında bir varlık olarak öteki, bilgi nesnesi durumunda söylemsel bir yapı olarak öteki, farklılıkların oluşum sürecinde farklı olan ötekidir.

Kimlik, "Ben" ve Öteki

Öteki, sosyolojik ve psikolojik derinliği olan bir kavram olduğundan bireyin kimlik oluşumunu etkiler. Bireyin kimlik oluşumuna etkisi olmayan birey, öteki değildir. Etkisiz olan bu birey, diğeri/başkası kavramı ile konumlandırılır. Bu bireyin (diğeri/başkası) öteki olabilmesi için benlik yapılanmasının yanında bireyin kimliğini, tarihî ve kültürel noktada da etkilemelidir. Kimlik, yokluktan varlığa uzanan inşa sürecinde "olma"nın şuurudur. Bu oluş, ötekinin varlığına bağlıdır.

"Ben kimim?" sorusunun dayanağı olan "ben"in tanımlanması, kimliğin sosyo-psikolojik boyutuna işaret eder. Kişinin "ben"liği ile "kim"liği arasında yadsınamaz bir bağ vardır. Çünkü psikolojide kimlik kavramı, "benlik" olarak tanımlanır. Benlik, bireyin kendisi için edindiği bilinçlilik durumunun bütünüdür. "Benlik", bireyin toplumda "kim olduğunu" tarif eder ve bireyin diğerleriyle ilişkisine göre şekil alır. Kimlik ise bireyin içe dönük benliği ile değil; dışa dönük toplumsal benliğiyle alakadardır. Tanpınar'ın ifadesiyle; insanoğlu kendi ferdiyetini ancak içinde yaşadığı cemiyetle idrâk etmektedir."Öteki"lerin, davranışlara verdiği geri bildirimlerle benlik/kimlik şekillenir.

Benlik, bireyde tanımlandıktan sonra başkaları tarafından tanınmak ister. Bu "başkaları" ifadesi öteki'yi konumlandırır. Tanınan/Tanımlanan benlik, tanımlanma sürecinde kimliğini oluşturur. Çünkü psişik bir olgu olan benlik, toplumsal bir olgu olan kimlik oluşumuna doğru varoluşsal bir süreç takip eder. Bireyin kimlik sahibi olabilmesi için kendisini diğerlerinden/ötekilerden ayıracak bir tarzı olmalıdır. Bu tarzın oluşumu, toplumsal değerlere bağlıdır. Aynı zamanda bireyin kimliği biraz da kimlere karşı olduğuyla bilinir. Böylelikle kimlik oluşumunda 'öteki'nin dominant bir etkisi vardır. Birey; "Ben erkeğim" diyerek kadın olmadığını, "O fakirdir" ifadesi ile zengin olduğunu belirtir.

Genel olarak ele alınırsa öteki, önyargı evreninde kurulmuş bir tipoloji dünyasının temsilcisidir. Bireyin, kendi zihni tasavvurunu uyguladığı iktidar tekniğidir. (Subaşı, 1999:87) "Ben" ile "öteki" arasındaki ilişki süreci, biri diğerini tamamen etkisi altına almaması koşuluna bağlıdır. Ancak ötekilikteki sınır, farklılıkların kavgaya, bölünmeye ve ayrı düşünmeye sebep olması ile bozulur. Zaten farklılığın, diğerine üstünlük iddiası taşıdığı andan itibaren ötekileştirme ile karşılaşılır. (Şengül, 2007:100) Bu ötekileştirmedeki fanatizm, sosyal ve ortak yaşam platformunun dengesini bozmar. Bu durum "biz" ve "öteki" algılamasını gün yüzüne çıkartır.

"Biz" ve Öteki

Sosyal bir varlık olan insan, özü itibariyle toplum içinde yaşamaya mecburdur. Bu zorunluluktan dolayı toplumun ve toplum içindeki kişilerin gelenek ve kültüründen etkilenir. Bu etkileşim sürecinde

toplumun her bireyiyle karşılaşma ihtimali vardır. Bu durumda bireyler, kendi kimliğini oluşturmada ya da kendini tanımada ötekine ihtiyaç duyar. Kendini keşfeden "ben", aynı çıkarlar doğrultusunda bir araya gelen "ben"lerle "biz"i oluşturur. Çünkü "ben" olan birey, topluma aidiyet duygusuyla bağlı olduğundan ortak dil ve kültüre sahip insanlarla "biz"i oluşturarak ulusal bilincin, toplumsal kimliğin ortaya çıkmasına sebep olur. *"Bir başka kültürle yapılan kıyas, kimliği meydana getirir. Kimliğin keşfinde "ben" ve "öteki"nin farkına varmak yatar."(*Arıkan, 2003:63)

Öteki, "ben" ve "biz" tahayyülünün bir karşıtlığı olarak ortaya çıktığı için "biz" denen kolektif kimlik ile öteki arasında çatışma zemini oluşur. Öteki, merkezi kimliğin kaygılarının ve tereddütlerinin temsilcisidir. "Biz" ile "öteki" arasında yoğun farklılıklar bulunabilir. Bu farklılıkların belirleyicileri ise bireyin sosyalleşme sürecinde içselleştirerek sahip olduğu kültürel, tarihsel ve siyasi kodlardır. (Solak, 2013:38)

Kişinin kendi deneyimleriyle veyahut ait olduğu toplumun ortak algılamasıyla oluşan kültürel paradigması, kendi imaj ekseninde olamayan bireyleri ötekileştirir. Modern zamanların algılamasında ötekilik her türlü düşmanlığın ve reddetmenin yöntemidir. Çünkü ötekilik, "ben" ve "biz" ile ortak özellikleri paylaşmayan zihniyeti ve temsilcisini "öteki" görür. Bunun neticesinde "biz" ve "öteki" denilen sosyal grup temsilcilerinde farkında olmadan alt kimlik-üst kimlik problemi oluşur.

Öteki imajı, "biz"lerden meydana gelen ulusal sistemin yapılandırılmasını ve o ulusun ideal toplum modelini belirlemesini sağlar. "Öteki" ve "biz" ilişkisi, birbirini tamamlayan ve tanımlayan bir ilişki olduğu için öteki dışlanırken, biz; biz oluşturulurken de, öteki biçimlendirilir. Biz, kendisinin nerede olduğunu, ne olduğunu bilir ve geri kalan her şeyi, buna göre konumlandırır. Toplumda oluşturulan "öteki" imajı, diğerindeki "biz" duygusunu güçlendirir.

Kültürel kimlik ve ulusal bilinci oluşturmak, "öteki"yi yeniden kurgulamaktan geçer. Çünkü toplumun her bireyi, kendi kültürel ve toplumsal kimliğini "öteki"ne karşı verilen mücadeleyle şekillendirir. Bu konuda "Medeniyetler Çatışması" iddiası ile gündeme gelen S. P. Huntington "*Bizler kim olduğumuzu, bir de kim olmadığımızı bildiğimizde ve çoğunlukla da kime karşı olduğumuzu bildiğimizde biliriz.*" cümlesiyle kültür ve medeniyet bilincinin oluşumunda "öteki"nin gerekliliğine vurgu yapmaktadır. (Huntington, 2007:83) Çünkü insan, ötekinin keşfi ile kendi kimliğini keşfeder. Çünkü Beyaz adamın, Kızılderili ile karşılaşmadan önce beyaz tenli olması, kimliğinde bir anlam ifade etmiyordu.

Sosyolojik dinamizmi muhafaza eden "ben"ler, temel tarihi ve kültürel değerlerin ortak paydasında buluşurlarsa "biz"i oluştururlar. Ortak paydada problem çıkmayabilir ancak ortak olmayan paylar, toplumda baş gösterince "biz"in içindeki "ben"ler arasında ötekileşme problemi görülür.

Edebiyat ve Roman

Ötekiler, hayatın içinden edebiyat ve romana yansıdıkları için edebiyatı ve roman formunu incelemek yerinde olacaktır. İnsan, yapısı itibariyle psikolojik ve fizyolojik derinliği olan bir varlık olduğu için temel bilimlerin ve disiplinlerin odak noktasındadır.

İnsanın bu derin yapısından estetik ve güzellik duygusunu açığa çıkartma hissi, sanatı ve edebiyatı meydana getirir. (Çetişli, 2008:15) Edebiyat; insanla ve insanın içinde bulunduğu sosyal dünyayla ilgilendiği için özünde toplumsal norm ve kültürler değerleri yansıtır. Toplumun dinamizm noktası olan insan, edebi eser vasıtasıyla mikro-toplum hüviyetini kazanır. Bu sebeple toplumun tüm kesimlerinden insanlar, bir şekilde edebiyata konu olur.

Toplum hayatına etkili bir şekilde yansıyan ve bireyin trajedisini sebep olan her olay, kültür hayatının derinliklerinde ve edebiyatta yansımasını bulur. Jale Parla'nın ifadesiyle bu durum; Aristo'unun mimesini (taklit, yansıma) andırır. (Parla, 2013:331) Özellikle roman türü, bu durumu ve gerçeği ayrıntılı biçimde ele alan edebiyat formudur. Mehmet Kaplan'a (Kaplan, 1990:56) göre roman; kavram olarak ele alındığında hayatı her cephesiyle geniş olarak kavrayan ve her şeyi bir akış, değişme ve gelişme olarak idrâk eden bir duyuş tarzına dönüşür.

Toplum ile insan arasında bağ kuran roman; insanlık tarihinden itibaren romans, pikaresk/masalımsı anlatı olarak anlatı türlerinin 19. yy'da birey unsurunu ele alması ve insan gerçeği üzerine yoğunlaşması bakımından muhteviyatında kırılma yaşayarak modern anlatı türüne dönüşür. Bu dönemde kapitalizmin yayılmasına paralel olarak ilerleyen roman, zamanının içtimai, siyasi ve iktisadi olaylarından beslenerek insanın yalnızlaşmasını ve yabancılaşmasını anlatır. (Özdemir, 2011:96) Çünkü Bakhtin'e göre roman, bir dönemin hayatının ansiklopedisidir. Ahmet Hamdi

Tanpınar'ın ifadesiyle bu türün *protoroman*ı Don Kişot olmasının sırrı bu realiteye kavuşma isteğidir.(Ataş,2014:22) Klasik trajedinin anlatımı olan geleneksel roman; toplumun değerlerinden kopan, sosyolojik değerleri eleştiren ve dünyayı eşitsizlikler içinde birleştiren kapitalizmin doğurduğu modern romandan bu yönüyle ayrılır.

Ian Watt'a göre aristokratik edebiyatın ürünleri olan romans ve destanlar; yerlerini realizm ve orta sınıf değerlerinin doğduğu, insan tecrübesinin "*action*" ve "*fiction*"u ile burjuva destanı olan romana bırakır. (Kantarcıoğlu, 2008:28) Schroder'in roman tarifindeki "orta sınıfın destanı" tarifi ile Hegel'in "burjuvazinin modern destanı" paralellik arz eder. (Timur, 2002:362)

Roman, "bireyin realitesi" ve "insan gerçekliğine" odaklandığından dolayı bireyin kimlik inşasında rolü olan ve sosyolojik yapılanmayı etkileyen "öteki" imajına ve "ötekileştirme" algısına bigâne kalamaz. Ele alınan beş romanda çeşitli sebeplerden dolayı anavatanlarından ve öz yurtlarından ayrı kalan Türklerin dışlanma politikasına ve kendi yurtlarında öteki görülen Türklerin asimile faaliyetlerine değinilir. Romanın ve romancının vazifesi ise bu ötekileştirmede ele alınan insan trajedisini, edebi forma sokarak dile getirmesidir. Nitekim nesnel gerçeklik öznel tasarımlarla romancı tarafından yeniden üretilir. Ebetteki sosyolojik düzlemde kimlik inşasının bireyin benliğine etkisi, romanlarda yankısını bulacaktır. Trajik olmayan sanatın verimsiz olduğuna inanan Türk romancıları, ele aldıkları konularla ve verdikleri eserlerle dünyadaki Türklerin yaşadığı trajediyi gözler önüne serer.

Bir Ötekileştirme Nedeni: Milli Kimlik

Her bireyin, toplum bilincinin oluşmasında en büyük etken, bireyin içinde bulunduğu toplumun milli kimliğidir. Milli kimliğin özünde bireyin etnik olarak kimliği bulunur. Etnik perspektiften bakan bireye göre başka bir etnik topluluğa ait birey, yabancı ve "öteki" konumundadır. Ancak unutulmaması gereken durum şudur ki; bir Türk'e göre Arjantinli öteki değil, başkası ve diğeri olurken bir Yunanlı, bir Türk'e göre ötekidir. Çünkü toplum bilincinin oluşmasında, tarihi süreç içerisinde Yunanlı kimliği ulus bilincine etki eder. Böylelikle ötekilik kıstası, toplumsal kimliğe etki edip etmemesine göre değerlendirilir.

Her türlü kimliğin karşısında olan farklı kimlik, birbirinin zıttı/karşısı olduğu için "öteki" kavramı da değişkenlik gösterir. Öteki, kimliğin oluşumuna direkt bir şekilde etki ederken; "diğerleri" denen ötekinin farklı ve zayıf versiyonunun, kimlik oluşumuna etkisi zayıftır. Buna paralel olarak her kimlik normunun karşıtı öteki değildir. Çünkü "diğerleri" denen geniş bir sosyal dışlama alanı ile karşılaşılır. Bu alan, "öteki" olmayan toplulukları ihtiva eder. (Davutoğlu, 1996:22) "Öteki" tek boyutlu bir dışlama iken "diğerleri" zihinsel olarak geniş boyutlu ama etki alanı olarak dar bir dışlamadır. Mesela, bir Sırp için "öteki" Müslüman ve Boşnak iken "diğerleri" kapsamına Meksikalı ya da Çinli girebilir. Bir Türk'e göre Yunan "öteki" iken Brezilyalı "diğerleri" ile konumlandırılır. Bu durum, somut/dışsal ötekini gösterir.

"Ötekileştirmenin Kökenleri"ni araştıran Nurullah Özbey ise şu tespitte bulunmaktadır: " O günden bu yana, farklı toplulukları onların dillerinden, dinlerinden, yaşama biçimlerinden, kültürlerinden, fiziksel görünümlerinden ya da derilerinin renginden yola çıkarak 'ötekiler' olarak tanımlamak ve yeri geldiğinde onları günah keçisi ilan edip düşmanlaştırmak kökleşmiş ve kurumsallaşmıştır." (Karaduman, 2010:2886)

Bu durumlar nazara alındığında öteki olarak görmenin en çok hissedildiği alan etnik açıdan farklı olma durumudur. Milli kimlik bilincinin korunması ve pekiştirilmesi, ötekini olumsuzlamakla oluşturulur. (Aytav, 2011) Bu durum insanları, millet kategorisinde ayrışmaya tâbî tutar. Bu konuda çalışması olan Herkül Millas (2000) *"edebiyat metinlerinde imajlar konusu ulusal (ve başka) kimliklerle de doğrudan ilişkilidir."* cümlesiyle millî kategorileştirmeye imaj perspektifinden değer kazandırır. Nitekim edebiyat metinlerinde imajlar konusu, ulusal kimliklerle de doğrudan ilişkilidir. Kimlik oluşumunda öteki, diğer bir deyişle "ben" ve benim gibi olmayanları oluşturan "öteki" kavramı, özellikle ulusal kimliğin oluşturulmasında etkilidir. "*Kıyımlar, sürgünler, çekilen acılar…Bütün bunlardır ulusun yeniden doğuşunun öyküsü*. (Millas, 2000:279)

Ulus bilincinin, kültürel anlamda katalizör bir görevi olduğuna inanan Habermas (2013:17); bir ulusa ait olma düşüncesiyle o zamana kadar birbirine yabancı olan toplumun bireyleri arasında dayanışmacı bir ilişki kurulduğunu söyler. Bu ilişki ile şekillenen ulusal kimlik, bölgesel bağlılıkların da üstünde bir etkinlik alanı sergiler. Çünkü 19. yy Avrupa'sında hanedan ve feodalite menşeli halkın içten bağımlılığı, biz-bilinci ile oluşan ulusal kimlikle evrensel boyuta ulaşır. Ulus kimliğinin içinde

duygusal bağlılığı içeren biz-bilinci, doğal ve tarihsel ortak yazgılara sahip olan halkların birbirine ait olma bilincidir. Bu bilinci ayakta tutan ve dinamizm kazandıran ise "öteki"nin varlığıdır. M. Bakhtin varoluşun asgari kaidesini, en az iki farklı sesin varlığına bağlaması ötekinin gerekliliğine işaret eder. Bu anlamda tarih, her perspektiften biz ve ötekinin kimlik mücadelesine sahne olmuştur.

Tarihteki yabancı/öteki kimliktekiler, Türk kimliğini şekillendirdiği gibi; Osmanlı İmparatorluğu da İngiliz/Avrupa tarihinin ve kimliğinin oluşumunda etkili olmuştur. *"Doğu-Orta Avrupa'da Türk imgesi/imajı, anavatanın tehdit ya da istila altında olduğu zamanlarda kültürel kimliğin korunmasının bir aracı olmuştur*." (Sabatos, 2014:15)Avrupalı kimliğine karşı en büyük tehdit olarak görülen Türk imgesi, "Avrupa devlet sistemi içinde baskın öteki" olarak belirtilir. Hatta Avrupalı bazı kaynaklar[2]; Türk imgesinin, Avrupalı kimliğin güçlendirilmesine yönelik politik ve ideolojik bir amaçla kullanıldığını dile getirir. (Sabatos, 2014:27)

"Millet" olarak adlandırılan ulusal kimlik, bireyin biyolojik yapısından ziyade sosyolojik yapısıyla ilgilidir. (Dayı, 2008) Habernas (2013:27) ise kendine özgü devletsel varoluş hakkını alabilen ırk kökenli ve ortak bir yargıya sahip olabilen bir kültür toplumu diyerek millet kavramına ırk yaklaşımını eklemler.

Ele alınan bu beş romanda da "Dış Türkler" kimliğiyle, anavatanı dışında yaşayıp, sosyal ve siyasi sebeplerden dolayı öz yurdunu terk eden Türklerin milli kimlik ve kültürlerinden dolayı maruz kaldığı ötekileştirilmelerine dikkat çekilmektedir. Kırım Türklerinin, Kıbrıslı Türklerin, Kırgız Türklerinin ve Göçmen Türkiye Türkleri'nin dramı ve kendi gibi olmayanları ötekileştiren, öteki algılayan Rus, Alman ve Rum milli kimliğine sahip bireylerin "insana bakış perspektifi" bu beş romanda ele alınmaktadır.

1-*Hilal Görününce*'de Ötekiler: Kırım Türkleri

Dış Türkler konusundaki hassasiyetiyle de bilinen Sevinç Çokum, eserlerinde Türklerin tarih sahnesindeki serüvenlerini ele alır. Bu konuya olan ilgisini ve görüşlerini dile getirmekle kalmayıp eserlerine taşır. Nesrin Tağızade Karaca'nın deyişiyle, "tarih-roman ilişkisi içinde değişik coğrafyalardaki Türk kültür birikimini konu ve malzeme olarak alarak insana odaklı olan ve 'insanı ayakta tutan ne varsa onları savunuyorum' diyerek özgün ve üretken kalemlerden biri olmuştur." (Dervişoğlu, 2014:79)

"Hilâl Görününce romanımda ise "Dış Türkler"i anlattım. Bu romanı da eşimin ailesinden yola çıkarak yazdım. Eşimin ailesi Kırımlıdır. (…) Rumeli'yi yazışımın sebeplerine gelince, benim ailemden, Balkan Savaşları'nda göçüp Anadolu'ya gelenler vardı. Onların hatıralarıyla büyüdüm ben. Bu malzemeyi iyi kullandım. Balkanlarda kaybedilmiş mülklerin tapuları vardı bende." (Çokum 2004: 15-16)Kendisiyle yapılan bir söyleşide Çokum'un bu cümleleri kullanması, ötekileştirilmenin soğuk yüzüne tanık olanların hatıralarından etkilendiğini gösterir. Nitekim bu ötekileştirilmeyi de romanlarına yansıtır.

"Bugün Dış Türkler dediğimiz vakit onun geçmişini, aradaki kopuklukları iyi bilmemiz gerekiyor. Bu ifadenin gerisindeki dünya ve kültür bilinmezse, bu günkü bazı meselelere çözüm getirmede elbette güçlük çekilir. Hilal Görününce, Kırım Türklüğünün dününe projektör tutar." (Kocakaplan, 1989: 34)

Sevinç Çokum, *Hilal Görününce* eserinde "Hilal" metaforuyla romanda Türk kimliğinin temsil edildiğini vurgular. Çünkü hilal metofuru Müslüman kimliğini ve İslâmlaşmış Türkleri temsil etmektedir. Ayrıca edebiyat ve tarihin birleştiği tarihî bir roman olan bu eserde, tarih zemini üzerine oturtulmuş olaylarda Kırım Türklerinin kendi topraklarında "öteki" olarak görülmesi dikkat çeker. Aslında bu eserde Kırım Türkleri ile dünya üzerindeki tüm Türklerin vatan sevgisine vurgu yapılır.

Romanın kahramanlarından olan Arslan Bey, kendi şahsında Türk kimliğini muhafaza eder. Onun karşısına ise Rus kimliğini temsil eden İgor Gregoroviç çıkartılır. İgor Gregoroviç, Kırım Türklerine öteki olduklarını hatırlatan tutsaklığın sembolüdür. Yurtları elinden alınmış insanlara, onun gibi bir insan, bu kaybedilmişliği sürekli hatırlatır. Başkasının esareti altında yaşayan bir halk, esareti altında bulunduğu ülkenin koşullarına uymak zorundadır. Kanunlar ondan yanadır. Bir hak iddia etmek için önce özgürlük gereklidir. İşte bu romanda İgor Gregoroviç, bütün bunların bir sembolü niteliğini taşır. O, Türklere "öteki" olduklarını hissettiren bir semboldür.(Şahin, 2011:127)

[2] Bu kaynaklar arasında şunlar gösterilebilir:
Iver Neumann, Uses of the Other: "The East" in European Identity Formation, 1999, s. 39-40
Robert Schwobel, The Shadow of the Crescent: The Renaissance Image of the Turk, 1967, s.19-20
Stephann Greenblatt, Renaissance Self-Fashioning from More to Shakespeare, 1980, s.2-3

Gregoroviç çarşıya çıktığında onun alışveriş yaptığı dükkânın sahibine bile halk tarafından iyi gözle bakılmaz. Gregoroviç'in bir Türk dükkânından çizme almak için içeri girmesi oradakileri huzursuz eder. Daha sonra bu konuyu öğrenen Arslan Bey, Şahbaz Bey ile birlikte Gregoroviç'in gasbettiği topraklarını görmek için Akmescit'e gider ve onun evine kabul edilir. Şahbaz Bey, Gregoroviç ile Arslan Bey'i tanıştırır. Gregoroviç, yanındaki insanlarla birlikte içki içip eğlenmektedir. Arslan Bey'i de davet eder, fakat teklifi kabul edilmez. Bunun üzerine hafif bir gerginlik yaşanır.

Türklere "öteki" olduklarını hissettiren yabancı roman kahramanları arasında esnaflar da vardır. Bunların başında Kuyumcu Samuel yer alır. Samuel, Giray'a *"Hani nerde o ihtişamlı devir? Git de kavukları kırılmış mezarlara bir bak!"* der. (Çokum, 1985:48) Bu söz, Giray'ın kafasını uzun süre meşgul eder. Samuel mutlu görünür. Çünkü Gözyaşı Çeşmesi'ni hatırlatan gerdanlığı Türk'e değil bir Rus'a satmıştır. Gerdanlığın bir Rus'a satılması; geçmişte Kırım hanlarının topraklarını Ruslara satmasına bir göndermedir. Ruslar, Kırım topraklarında kendilerini efendi olarak görmektedirler. Böylelikle efendi-köle ilişkisinde de kölelik misyonunu Türklere yüklerler. *"Asil olmadığını söyleyen Rus var mı ki?"*(Çokum, 1985:39)

Romanın diğer kahramanlarından olan Nizam Dede de tarihi ve kültürü temsil ederek nesline, kültür ve tarihlerinden kopmamalarını tavsiye eder. Milli ve kültürel bağlardan kopulduğu zaman insanın kendi topraklarında ötekileşeceğine ve kültür miraslarına yabancı kalacakları bilincini aşılamaya çalışır. *"Ah balacıklar, biz yalnız düşmanı değil, özümüzü de tanımıyoruz."* (Çokum, 1985:36) Hatta Nizam Dede, 1854 Kırım Savaşı'nda kendi topraklarının savaş alanı haline geldiği zaman bile Ruslarla savaşan Osmanlılar'ı desteklemek için ihtiyar meclislerinde Ruslar'a karşı milli ve kültürel direnişi destekleyici sözler söylemektedir. Bununla da yetinmeyerek direnişe katılacak olan Kırım Türkleri için savaş malzemelerinden olan kılıç, kama vs. malzemeler üretir.

Nizam Dede'nin şu cümleleri ötekileşmenin zorluğunu gözler önüne sermektedir: "Ey mübarek taş! Ben beşikteyken Moskof hile ile Kırım'a el koydu. Nice insan kılıçtan geçirildi. Nicesi sürüldü. Kırım'a esaret zinciri vuruldu. Şu kadar yıl geçti, o zinciri kıramadık. Atalarımın kurduğu camiler kiliseye çevrildi. Birçoğunun kurşunları çarşı Pazar satıldı. Şimaldeki bozkırdan, cenuptaki dağlardan ve kıyılardan bir sürü insan kalkıp gitti. Bütün bunlar olanda niye kahırlanmadın, niye yanmadın?" (Çokum, 1985:141)

Rus'un devlet politikalarından olan Kırım Türklerini vatanlarından kovarak gerçekleştirilen ötekileştirme politikası ile Osmanlı Devleti'nin kendi topraklarında yaşayan farklı etnik kimlikteki insanlara davranma politikası arasında karşılaştırma yapılmaktadır. *"Benim bildiğim, Osmanlı ezelden beri kendi gâvuruna müslümandan fazla sahip çıkar."* (Çokum, 1985:36)

Kırım Türklerinin varoluş mücadelesinin anlatıldığı bu romanda; halkı ayakta tutarak Ruslara karşı "ötekiliği" muhafaza eden şuur, milli kimlik ve kültürdür. Çokum, romandaki mekânlardan en ufak kurgusal motife kadar romanı kültürel sembollerle süsleyerek okuyucuya Ruslar karşısındaki öteki görülmenin dinamizmini sunar.

2-*Benim Gibi Biri'*nde Ötekiler: Kırım Türkleri

Cengiz Dağcı'nın Kırım Türklerinin Sovyet Rusya'sında yaşadıkları esaret kavramını ve hürriyete özlem hissini yansıttığı *Benim Gibi Biri* adlı eserinde, esaretin ve kaçışın serüveni gözler önüne serilir. Ayrıca Cengiz Dağcı'nın kendi kimliğinden izler bulundurduğu bu romanında; roman kahramanı Dağcı'nın Sovyetler safında yer alarak savaşa girmesi ve kendisi gibi bir arkadaşıyla (Joseph Tucknell) esaret ve hürriyet olgularını anlamlandırmalarına değinilir.

Eserde statüko tarafından halka siyasi bir rejim benimsetmek istenir. Bu siyasi rejimin genel adı ise komünizmdir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da komünizm Sovyet işgaline uğrayan ülkelerde zorla uygulamaya konulmuştur. Eserin kahramanı olan Dağcı, hürriyetine kavuşup tekrardan yurduna döndüğünde bu siyasi rejim tarafından öteki görülerek mahkemede idamına hükmedileceğini iyi bilir. Ancak o ve arkadaşı Joseph Tucknell, dağlardan dağlara yaptıkları yolculuklar ile izlerini kaybettirmeye çalışırlar. Rejimin demir pençesinden kurtulmak isterler.

" 'Ben suçsuzum' dedim yavaşça. ' Suçsuzsun ha!'dedi. 'Hay hay! Bana ben suçsuzum deme! Davan oldu. Mahkeme suçlu olduğunu ispatladı. Ölüm cezasına çarptırıldın. Rejime karşı muhalefette bulundun. Sosyalist düzenine karşı başkaldırdın. Toprak sahibi olmak istedin. Ben bir özgür insan olarak dünyaya geldim, ben özgür insan olarak yaşamak istiyorum dedin. Suçsuzsun ha! Senin gibi sosyalist düzenine karşı koyan, senin gibi sözüm ona özgür ekonomi propagandası yapan nice

demirbaş politikacılar hapishane bodrumlarının beton duvarları dibinde kurşuna dizildiler." (Dağcı, 2005:28)

Rus/Sovyet rejimi, hükmü altındaki insanlara özgürlük hakkı tanımamaktadır. Sovyet Rusya'nın diktatör olarak bilinen liderleri komünizmi bir dünya sistemi haline getirmek için öncelikle kendi coğrafyasında öteki halklara karşı asimile politikaları uygulamışlardır. Özellikle bu dönemde Müslümanlara karşı bir soykırım hedeflenmiştir. (Yılmaz, 2006:150)Tek tip insan yapma modeli ve kimliksizleştirerek asimile etme politikası, halkta korku oluşturmuş ve bu korku halkı vatanlarından kaçmaya yönlendirmiştir. Olayın kahramanının ve arkadaşının kaçışı da, düzene başkaldırıp ötekileşen kimliğini arama mücadelesini anlatır. *"Benim bir adım vardı. Yıllar öncesi. Şimdi adsızım."* (Dağcı, 2005:25)Kaçtıkları ve öteki görüldükleri siyasi sistem, insanî hak tanımadığı ve insanı köleleştirdiği için Dağcı, kaçışı ile hürriyetini aramaktadır. *"Ben toprağa bağlı; ben toprağa âşık; ben toprağın insanı olarak yaşamak istediğimden ötürü yargıcın önüne çıkarıldım, tutsaklar evine atıldım; aşağılandım, onurum kırıldı; insanlığımı yitirdim*." (Dağcı, 2005:24)Dağcı; sadece dünyanın bir parçası olan insanın, dünyanın bir parçacığının da insana ait olması gerektiğini savunmaktadır.

Dağcı, iki esaret arasında kalır. Birincisi kendi öz vatanında ötekileştirilme sonucu esirdir. İkincisi ise savaşta esir düşer. İkinci esaretinden hürriyetini aramak için kaçar. Bu kaçışta üç kadınla tanışır ve üçüncüsü ile evlenir. Magdelana isimli bayandan çocuğu olur. Vatanından uzak bir memlekette tam huzura kavuşacakken kaldıkları barakadan da kovulurlar ve karısıyla beraber belirsizliğe doğru yola çıkarlar. Dağcı'nın bu kaçışı ve belirsizliğe karşı yola çıkışı; tarihte Kırım Türklerinin sürgününe benzer.

Romanın yazarı Cengiz Dağcı da vatandaşı olduğu devletin rejimi tarafından -diğer bütün Türklere de yapılan- "ata mirası" topraklarından koparılan Kırım Türklerinin 1929 yılında Ural bölgesine sürgün edilişine tanık olur. 1931-1932 yıllarında da büyük toprak sahibi Kırımlı köylüler tasfiye edilip Kızıltaş'ta kolhoz rejiminin kurulur. 1933-1938 yılları arasında Kırım Türklerinin önde gelen aydınları sürgüne gönderilerek yok edilir.18 Mayıs 1944 tarihinde ise yüz binlerce Kırım Türkü'nün bilmedikleri topraklara sürgüne yollanır. (Kocakaplan, 2010:26) Yapılan bu ötekileştirme ve asimilasyon faaliyetlerinin hepsine Dağcı, tanık olur. Dağcı'nın (bütün Türk milletine gönderme olarak) böyle bir politik ötekileştirme sürecine tâbi tutulması, Dağcı da öteki olma düşüncesinin doğmasına neden olur.

Kırım Türklerinin ötekileştirme politikasına iki roman da değinilmesinin nedeni; Ruslar tarafından yapılan ötekileştirmenin ve asimilasyonun Kırım'ın sosyolojik boyuttaki kronolojisine yer vermektir. Romanlarda 1850'lerdeki ve 1940'lardaki Kırım'ın ve halkının ahvali gözler önüne serilir. Çünkü *Hilal Görününce'*de yeni yeni asimile faaliyetleri başlamış; Kırım Türklerinin gelenek ve görenekleri, yer isimleri değiştirilerek yapılmaya başlanmış; toprakları sistematik bir şekilde kolhozlaştırılmıştır. Kırım'ın başkenti olan Bahçesaray, zamanında vadiye gizlenmiş bir hazine iken romanın zamanında yıkılmış bir medeniyetin izlerini taşır. *Benim Gibi Biri'*n de ise romanın kurgusal zamanı Sovyet/Bolşevik/Rus siyasi rejiminin kendisini İkinci Dünya Savaşı ile muhafaza etmeye çalıştığı 1940'lardır. Bu dönemlerde Kırım Türklerinin Sovyet komünist rejimini kabul etmeyerek suçlanmaları ve bu suç nedeniyle idam olmamak için topraklarından/vatanlarından ayrılışının hüznü dile getirilir. Cengiz Dağcı, savaştan kaçarak yurdundan ayrılmak zorunda kalan romanın kahramanı Dağcı'ya kendi kimliğinden bir parça olarak ismini verir. Bu romanda yazarın hayatından gerçek kesitler de romanın kurgusuna dâhil edilir.

3-*Yaseminler Tüter mi, Hâlâ?'*da Ötekiler: Kıbrıs Türkleri

Alev Alatlı'nın, *Yaseminler Tüter mi, Hâlâ?* romanı, Kıbrıslı genç bir kızın hayatını ve eş zamanlı olarak Kıbrıs adasında yaşayan toplulukların sorunlarını, birbirleriyle olan ilişkilerini ve çatışmalarını anlatır. Türkler ve Rumların beraber yaşadığı Kıbrıs adasında yakın tarihte meydana gelen ve günümüzde hâlâ çözüme kavuşamamış olan iki toplum arasındaki sorunların başlangıcından, Ada'yı bölünmeye götüren sürece ve sonrasına kadar geçen dönemde yaşanan trajedi okuyucuya sunulur.

Roman, 1950'li yıllarda Kıbrıs'ın Karpas bölgesinde, Aziz Andreas Manastırı'nın zangocunun kızı, Eleni Klo Morias olarak doğan, Lefkoşa'da tamir ustası Arif'le evlenip din değiştiren Naciye'nin başından geçen acıklı olayların hikâyesini anlatmaktadır.

Romanda karşılaşılan en önemli çatışma din eksenli kaynaklanan etnik milliyetçiliktir. İki farklı dine ve milliyete mensup iki toplum arasındaki olumsuz elektriklenmelerin temelini dinî ve etnik farklılıklar oluşturur. Rumları Türklere karşı kışkırtan kişilerin çoğunun toplumda söz sahibi olan papazlar olması, eserde çatışma unsuruna zemin hazırlar. Peder Andrias, Peder Paulos gibi kişiler;

cemaatlerini, Türkleri Ada'dan atmaya ve yok etmeye yönelik kışkırtmalarda bulunur. Bu kışkırtmalar sonucunda, Ada'da iki toplum arasında meydana gelen olayların, çatışmadan savaşa götüren boyutlara ulaşmasına neden olurlar.

"Kim alacak bu delikanlının öcünü? Kime düşer bu kutsal ölümün öcünü almak? Sizler Aziz Paulus'un, Aziz Barnabas'ın torunları değil misiniz? Bu Ada'nın her karışı sulanmadı mı, azizlerin kanıyla? Aziz Andrias'ın kutsal mezarında mavi beyaz bayrağımızı görmek için ne zamana kadar bekleyeceksiniz? Ne malınız, ne bahçeleriniz ne de aile sorunlarınız, bizi durdurmamalı! Çünkü bugün, bir başka ulusla paylaştığımız, dört tarafı sularla çevrili toprak parçası size yetmez! Kıbrıs, ancak Yunanistanla vardır!" (Alatlı, 2009:60)

Bu cümleleri söyleyen Peder Andrias "Vivo Enosis" yani Büyük Yunanistan hayalini gerçekleştirmek isteyerek etnik militarizmi körüklemektedir. Ayrıca O, papazların sözünü dinleyen halkın da Türkleri ötekileştirerek Ada'dan kovmalarını ister. Cenaze törenine katılan Türkler ise bu tarz milliyetçi söylemleri duydukları zaman ötekileştirmenin farkına varmışlar ve cenaze töreninden uzaklaşmışlardır. *" 'Ben kaçıyorum.' diye fısıltadı Sabri Efendi, Kristo'ya."* (Alatlı, 2009:61) Sabri Efendi'nin arkadaşı Kristo ile birlikte Rum bir çocuğun cenazesine gelmesi, Ada'da Türkler ile Rumların yüzyıllarca acı ve tatlı günlerinde beraber olarak dostça yaşadıklarının göstergesidir. Ancak 19. yüzyıl ile milliyetçi söylemlerin uygulamaya geçirilmesi ve Ada'dan da İngiliz yönetiminin çekilmesiyle etnik şovenizm kökenli çatışmalar oluşmaya başlamıştır.

"Kırt!" dedi Hristos. "Kırt!" eliyle boğazını keser gibi yaptı. "Seninkilerin hepsini temizledik! Bir tek Türk piçi bırakmadık Kıbrıs'ta. Senin gibi Türklere orospuluk edenleri de, Barnabas'ın çarmıhına çiviledik, verdik fitili, yaktık! Anladın mı, döner kebap yaptık! (Alatlı, 2009:226)

Makro düzeyde bu tarz ötekileşmeden kaynaklanan etnik çatışmalar olurken mikro düzeyde de Eleni / Naciye'nin hayatından etnik kimliğinden dolayı ötekileştirilme manzaralarına şahit olunur. Yetim olan Eleni, tamirci olan Arif'i sever ve din değiştirerek Naciye ismini alır. Ancak her iki taraf da ona karşıdır. Hıristiyanlar onu aforoz eder, Müslümanlar onu kâfir görerek bir türlü kendilerinden saymaz. Hatta EOKA'cılar tarafından öldürülen Türk komşularının acısını Naciye'den çıkartırlar: *"Seninkiler öldürdüler gadını işte. Biz bilmeyik mi, domuzdan post, gâvurdan dost olmaz diye*." (Alatlı, 2009:122)

Arif'in yengesi Şekibe, Naciye'yi öteki olarak görerek ona kin besler. Naciye'nin karnında taşıdığı yeğeninin çocuğuna da "*gâvurun dölü*" diyerek onu sahiplenmez. *"Doğsa ne olacak, doğmasa ne olacak gâvurun piçi! Doğmasa daha iyi!*" (Alatlı, 2009:122) Bu olay, Şekibe'nin etnik milliyetçilik yaptığını göstermektedir. Oysa Naciye, Arif'e dört çocuk vererek Müslüman olarak Türk kimliğine sahip olmuştur. Aynı zamanda ülkede ve mahallede meydana gelen şiddet olayları mahalleli tarafından da haçın hilâle olan savaşı olarak adlandırılmaktadır.

Naciye, kendisine atılan iftira sonucu Arif ve toplum tarafından dışlanır. Şaşkın ve nereye sığınacağını bilemeden Atina'ya gelen Naciye/Eleni, geçmişini gizleyerek bir Yunanlı ile evlenir. Ama daha önce bir Türk ile evlenmiş olduğunu birileri ortaya çıkarınca kocası onu vurur. Vurulduğu zaman ise Eleni Naciye'nin "*Sozuklarım. Hasanimu, Hüseynimu, Peykerimu, Sonerimu, oy!*"(Alatlı, 2009:221) feryâdı kimlik bunalımı geçiren Eleni/Naciye'nin kişisel dramını gözler önüne sermektedir.

Ölürken Eleni (Naciye) bir yandan kelime-i şehâdet getirirken bir yandan da haç çıkartır. Bu durum onun etnik ve kültürel kimliksel dönüşümünün sonucu ve iki kimlik arasında her iki taraf tarafından ötekileştirilerek kimliksiz kalışının ifadesidir. Sonuçta Kıbrıslı bir Türk olmak, Kıbrıslı bir Rum tarafından öteki görülmenin nedenidir. Aynı şey tersi bir durum için geçerli olacaktır. Nitekim her iki kimlik de kendi öz varlığını birbirlerine göre şekillendirir. Bundan dolayı Türkler tarafından eski kimliği Rum olan Eleni'nin ötekileştirilmesindeki şiddet; Türkler'in de Rumlar tarafından ötekileştirilmesinin şiddetine paraleldir. Eleni'nin ikinci kocası olan Yunanlı Glaskof, karısının bir Türk ile evlendiğini öğrenmesi sonucu onu öldürmesi, öteki olarak algılanmaktaki şiddet boyutunu gözler önüne serer.

4-*Beyaz Gemi'*de Ötekiler: Kırgız Türkleri

Cengiz Aytmatov tarafından 1970'de yazılan Beyaz Gemi romanı, yirmi dile çevrilerek yüz binlerce kişiye ulaşmıştır. Roman, 7-8 yaşlarında anne ve babası tarafından terk edilen, dedesi ve üvey ninesi tarafından büyütülen "Adsız Oğlan"ın, masallar/efsaneler aracılığıyla kurduğu hayal dünyasındaki mutluluğu yakalamaya çalışmasını anlatır. Eser, dış görünüşü itibariyle çocuğun hayat karşısında yalnızlığını konu edinmiş olsa da Kırgız hayatından ve milli/manevi değerlerinden derin izler taşır.

Aytmatov, "Adsız Oğlan"ın dedesi İhtiyar Mümin'in anlatıları ile yaşamında oluşturduğu değerlerle, bir milleti/Kırgız Türklerini var eden değerlere ulaşmaya çalışır.

Her eser, yazarlarından izler taşır. Milli masal ve efsanelerle bezenen eser de Aytmatov'un kimliğini yansıtır. Çünkü Aytmatov'un milli/manevi kültürünün oluşmasında ve bu değerleri muhafaza etmesinde, çocukluğunda ninesinin masal ve efsaneler anlatması ve gittiği törenlerde Manas Destanı'nı dinlemesi etkili olmuştur. Hatta bu romanı yazmasında Aytmatov'un Isık Gölü ziyareti sırasında Buğulu bir yerlinin etrafındakilere maralı öldürmesini büyük bir zevkle anlatması ve Aytmatov'un bu durumdan müteessir olarak Kırgız neslinin asimilesini görmesi etkilidir.

Beyaz Gemi'nin her satırında kültür motiflerine rastlanır. *Beyaz Gemi*'de geleneklerinden koparılmaya çalışılan ve bağımsızlık mücadelesi veren halkın sıkıntıları ve ötekileştirilmesi gözler önüne serilir. Romanda her bir karakter ve olay yaşanılan zamanla paralel olarak sembolleştirilir. "Adsız Oğlan"ın masalını kimsenin bilmemesi, o zamanın Sovyet Rusya'sının baskısı dolayısıyla yeni yetişen neslin kendilerini yalnız hissetmesi, duygu ve düşüncelerini kimseye söyleyememesinin ifade eder. Zaten yazarın, çocuğa isim vermemesindeki ironi, ötekileştirilme sonucu kimliksiz yetişen nesillerin ifadesidir. Nitekim her isim, kolektif kimliğin çağrışımıdır. *"Başımdaki şu Kırgız şapkası nemize yetmez."* (Aytmatov, 2008:27) diyen İhtiyar Mümin ise kendi kültürüne ve değerlerine bağlı olan ve kendisindeki bu değerleri masallar aracılığıyla torununa aktarmak isteyen Sovyet Rejiminin ötekileştirme baskılarına rağmen kültürünü kaybetmemeye çalışan geleneğin/insanların temsilcidir. Bu kişi, "ihtiyar" olmasıyla geleneği; "Mümin" ismiyle milli ve manevi değerlere inanışı; "dede" olmasıyla da kültürel aktarıcı misyonunu sembolize eder.

"-Ne duruyorsun be adam! Bırak dedik sana zırvalamayı! Kendi aklını oynattın diye başkalarının da mı bu masallara inanacağını sanıyorsun?" (Aytmatov, 2008:79) cümlelerini söyleyen Orozkul zamanın Sovyet/Komünizm rejimini temsilcisidir. İsminin Orozkul olması "Rus kulu" olduğunun çağrışımıdır. İhtiyar Mümin'in bu kaba adamın her dediğini yapması mecbur kalmasından dolayıdır. Çünkü Orozkul, rejimin köye atadığı kolhoz başkanıdır. İhtiyar Mümin, rejimin temsilcisine karşı pek sesini çıkaramaz. Gerçek düzlemde ise zamanın Sovyet baskısı dolayısıyla çoğu halk, birkaç isyan dışında sesini çıkartamamıştır. Baskılara karşı sadece içten içe isyan ederler. Aslında bu eser de içten içe isyanın ve Aytmatov tarafından rejime karşı dillendirilen tepkinin yansımasıdır. Orozkul'un eserde kısır olması ile Aytmatov, ötekileştirilen yeni Kırgız Türk neslinin ve asimile eden zihniyet olan Sovyet rejiminin devam etmeyeceğini gösterir.

"Sonra evde hep Rusça konuşulur. Kaba köylü ağzı, eşikten içeri adımını atamazdı."(Aytmatov, 2008:73) cümleleriyle Orozkul'un diğer yönü görülür. O, bu yönüyle yozlaşan ve değerlerinden kopartılan Kırgız Türk'ünü temsil eder. Çünkü O, içinde bulunduğu yaşam tarzını sevmeyerek şehirde yaşamak ister. Orozkul'un mili ve manevi değerlere/inanışlara "zırvalama" demesi, Sovyet Rejiminin hiç bir inanışı kabul etmediğinin göstergesidir.

"Amma yaman deden varmış senin! Yalnız kafanı pek saçma sapan şeylerle doldurmuş. Yolumuz komünizm yoludur. büyüyüp adam olunca git bu adamın yanından. Belli; bilgisiz, kara cahilin biri." (Aytmatov, 2008:110)diyen Kazak Türk'ü askerin cümlelerinden Sovyet rejiminin izlediği ötekileştirme ve asimile politikalarının sadece Kırgız Türklerine karşı değil; hükmü altındaki tüm Türklere uygulandığını gösterir. "Bu masallar bey oğullarının zamanında, yoksul halkı korkutup sindirmek için uydurulmuştur." (Aytmatov, 2008:161) diyen Seydahmet ise yönetim karşısında asimile olmuş başka bir Kırgız Türkü'dür.

Ötekileştirilen yeni neslin temsilcisi olan "Adsız Oğlan"ın annesiz ve babasız kalması, değer/dil ve kültür taşıyıcısı olan aileden ve gelenekten mahrum kalmış Kırgız Türk neslinin durumunun sembolize edilmiş halidir. "*Ne annesini tanıyordu, ne babasını hatırlıyordu. Onları görmedi kendini bileli onlardan hiçbiri gelip onu ziyaret etmemiş, onu hatırlamış değildi."* (Aytmatov, 2008:35) Nesil taşıyıcısı olan babasının Issık Göl'e gelen beyaz bir gemide çalıştığını bilir. Rejimin ötekileştirme politikaları sonucu meydana gelen gelenek, kimlik ve kültürel kopukluk; isimsiz olan çocuğun annesiz ve babasız kalması ile yansıtılır. Anne ve baba, evrensel nitelikte kökeni ve yuvayı temsil ettiğinden bireyin "kendi" olmasının şartı, ebeveyne sahip olmaktır. Çocuğa değer aktarımını ve kimlik bütünleşmesini sağlayan ise nesil yakınlığı bulunan dedesi İhtiyar Mümin'dir.

"Onun iki masalı vardı. Biri kendisindi ve başka kimse bilmezdi. Ötekini ise dedesi anlatmıştı ona." cümleleriyle başlayan romanda verilmek istenen mesajın bir kısmının dedenin masal anlatısında saklı olduğu bilinir. İhtiyar Mümin'in çocuğa anlattığı en önemli masallardan biri de "*Boynuzlu Maral Ana Masalı*"dır. Çocuk, bu masalı çok sevmektedir. *"Ama ben en çok Boynuzlu Maral Ana masalını severim.*

Dedem, Isık Göl çevresinde yaşayan herkesin bu masalı bilmesi gerektiğini söyler. Bilmeyene günah yazılırmış." (Aytmatov, 2008:17)

Boynuzlu Maral Ana, Kırgız Türklerinin kolektif bilinçaltı değerlerini yansıtan yüce birey arketipidir. Masalda/Efsanede, Enesay nehri kıyısında yaşayan Kırgız Türklerinin uğradığı soykırımdan kurtulan kız diğeri erkek iki çocuğun Isık Göl kıyısına yerleşerek yeniden Kırgız Türk toplumunu ortaya çıkarmaları anlatılır. Bu yüzden İhtiyar Mümin, Sovyet yönetiminin bütün baskılarına rağmen Maral Ana'yı anlatır. Çünkü Maral Ana; İhtiyar Mümin için geleceğin geleneğe dönüşmüş biçimidir. İhtiyar Mümin: "*Marallar vurulmaz. Biz Buğu soyundanız. Geyik Ana'nın çocuklarıyız biz."* (Aytmatov, 2008:142) diyerek Geyik/Maral Ana mitinin soyluluğuna ve tarihselliğine vurgu yapar. Maral Ana masalı/efsanesi, bize kolektif bilinçaltı belleği olarak sunularak hem geleceğin hem de geçmişin taşıyıcısı olan arkaik sembolü ifade eder.

Masalda yok olma tehlikesiyle karşılaşılan Kırgız Türklerinin Maral Ana sayesinde kurtarıldığına vurgu yapılır. Bu inanışa, kurgudaki olay örgüsünde de yer verilir. Kamyon şoförü Kulubeg ve arkadaşları, kardan dolayı kayboldukları yolda bir tane maralın rehberliğinde kamyonlarını kolay bir şekilde çıkartarak doğru yolu bulurlar. Ayrıca Aytmatov, Maral Ana'nın bağımsızlık sembolü olduğunun bilinmesini ister. Romanda hem çocuk hem dede tarafından ormanda tekrardan maral/geyiklerin görülmesi, Kırgız Türklerinin rejimin ötekileştirme politikalarına dayanırlarsa ve kendi geleneklerine bağlanırlarsa tekrardan bağımsız olacaklarının müjdesidir. Ancak romanın sonunda -*yazara evrenselliği yakalatan*- bir trajedi ile karşılaşılır. Rejimin sembolik yansıması olan Orozkul ve arkadaşları, İhtiyar Mümin'den ormanda tekrar görülmeye başlanan ana maralı ziyafet için vurmasını isterler. Tehdit ve zorbalığa dayanamayan İhtiyar Mümin, ana maralı öldürür. Oysa marallar çok uzun bir zaman sonra toplumu kucaklamıştır.

"Maral Ana"nın, Orozkul'un emriyle öldürülmesi ve bunun da geleneğin ve değerlerin taşıyıcısı olarak gördüğü dedesi tarafından yapılması, çocuğun gözünde, kutsal olanın katledilmesi anlamına gelir. Ötekileşmiş değerler dünyasından kaçarak kültür ve geleneklerine sığınan İhtiyar Mümin, sığındığı geçmişin bilgilerini yok eder. "*Maral Ana, doğada susturulan bir ses, kültürden kovulan bir değer ve bellekten silinen bir dönüş imgesi"* (Korkmaz, 2016: 81) olarak çocuğun düşünsel evreninden silinir. Çocuğun kutsal bildiği Maral Ana'nın dedesi tarafından öldürülmesi, kendisi ve evrenle kurduğu bütün özgürlük bağlarını koparır."*Kurtuluşu temsil eden geyik öldürülünce artık çocuk için yaşamın bir önemi kalmaz"* (Kolcu, 2002: 199)

Roman boyunca kutsal mekân olarak bildiği Isık Göl kenarında, babasına yani Beyaz Gemi'ye ulaşmak için devamlı balık olmayı hayal eden "Adsız Oğlan", öğrendiği doğruların yaşamdan ne kadar uzaklaşmış olduğunu ve inandığı bütün değerlerin çiğnendiğini görür. Bu nedenle kendisini suyun kollarına bırakarak ölümü tercih eder. Aslında çocuğun bu asil tepkisi, bir anlamda ikinci bir doğuşun kapısıdır. Çünkü psikanalitik perspektifle bakıldığında balık, dölleyiciliği simgeler. Çocuk, su sembolü ile bilinçaltına; ana rahmine dönmeyi arzular. Balık imgesi ile yeniden ana rahminde can bulup farklı bir zaman, mekân ve yaşamda yeniden doğmayı ister.

İhtiyar Mümin, geleneği ve milli kimliği yutmaya çalışan rejim temsilcisi Orozkul'a karşı direnmez. Hâlbuki çocuk; kendisini suya atmakla kaçış düzeyinde de olsa gelenekten koparılarak ötekileştirmeye, dejenere olarak ötekileşenlere tepki koymasını bilir. "*Atalarını tanımayanlar, kısa zamanda yozlaşırlar."*(Aytmatov, 2008:110) cümlesi romanın özündeki trajik realiteyi tam manasıyla özetler.

5-*Yüksek Fırınlar'*da Ötekiler: Göçmen Türkiye Türkleri

Göç, tüm toplumları etkileyen, insanlığın tarihiyle özdeş bir olgudur. Bir insanın doğup büyüdüğü bir ortamdan başka bir ortama göçmesi çeşitli zorlukları beraberinde getirir. "İnsanlar tarih boyunca doğal afetler, ekonomik darboğazlar, yapısal değişimler, can güvenliği, daha iyi bir hayat beklentisi, macera severlik gibi çeşitli sebeplerden dolayı göçmek zorunda kalırlar." (Yalçın, 2004: V)

Türkler'in Almanya'ya göçü ise tamamen ekonomik temelli olup 1964'te Türkiye ile Federal Almanya arasında imzalanan "İşçi Göçü" anlaşmasına dayanır. 1973'e gelindiğinde ise Almanya'daki Türk işçi sayısı 900 bin civarında olacaktır. Yurt dışına giden göçmen Türkler; Alman toplumu içinde barınma, olumsuz çalışma koşulları, yabanca dil öğrenimi, genel eğitim, dışlanma gibi pek çok sorunla karşılaşır. (Morkoç, 2015:487)Bu sorunlar, birey trajedisine toplumsal bir hassasiyetle yaklaşan romancıların kurgulamalarına kaynak teşkil eder. Fakirt Baykurt da Dış Türkler'in bu sorunlarına kayıtsız kalmayan romancılarımızdandır.

Duisburg Üçlemesi'nin ilk halkasını oluşturan *Yüksek Fırınlar,* Almanya'daki bir Türk ailesinin sosyo-ekonomik değişim süreci içindeki çözülüşünü dile getirir. Avrupa'nın da en büyük sanayi bölgelerinden biri olan Almanya'nın Ruhr havzasındaki işçi sınıfının genel durumunu İbrahim Mutlu karakterinde simgeleştiren Fakir Baykurt, yabancılaşmanın ve ötekileştirilmenin insanın ruhsal yapısını nasıl parçalayarak deforme ettiğini vurgular. (Akar, 2011:1638) Fakir Baykurt'un *Yüksek Fırınlar* eserinde Almanya'ya göç eden Türkler'in milli kimlikleri dolayısıyla çektiği sıkıntılar dile getirilir. Göçmen Türkler, Almanlar tarafından alt sınıfın insanları olarak köle ve öteki görülmüş ve en ağır işlerde çalıştırılmıştır. Türklerin ağır işlerde çalıştırılmalarının sebebi azınlık olmalarıdır.

Türk işçilerin çalıştığı bölümün şefi Meister Helmut, Türk işçilere sürekli çalışmalarını söyleyerek işçilere bağırır.*"Yok yavaş çalışmak! Anlıyorsunuz siz değil mi? Hızlı çalışmak var! Haydin sevgili benim Kollege'lerim!"* (Baykurt, 2008:148) cümleleri, Almanların Türk işçileri "köle" olarak görmelerinin işaretidir. Ayrıca Almanya'daki Türk işçilerin en muzdarip oldukları konu, çalıştıkları işlerin ağırlığıdır. Alman patronlar, yabancı işçileri çok ağır şartlarda ve uzun zaman dilimleri arasında çalıştırırlar. İbrahim Mutlu, çalıştığı işin ağırlığından sık sık şikâyet eder. *" Biz ölüyoruz ateşin karşısında! 1800 derecede akıyor demir. Eriyip biz de akıyoruz. Daa önce aynı firmada üç yıl balyoz salladım. Eskisi boktu, yenisi bombok! Sıcak fırın başında buğu olup uçacağım.* (Baykurt, 2008:17)

"Alman'ı ayağına çağırmak doğru değil; ama bir zahmet çıkıver yukarıya." (Baykurt, 2008:47) diyerek kızını uyaran Dudu, Alman karşısında ezilmişliğin psikolojisini yansıtır. Bu ezikliğe sebebiyet veren durum ise Almanya'nın bütün kurumları ile disipline edilmiş bir devlet olmasıdır. Bu yüzden öteki görülen Türkler, Almanya'yı Türkiye ile karşılaştırdıklarında kurallara uymak zorunda kalır. Yazar, özellikle trafik ve görgü kuralları ile Almanya'yla Türkiye'yi karşılaştırmaktadır. Türkler arasında kurallara uymak, Almanya'ya uyum için ve Almanya'da hayatlarını devam ettirebilmenin ön koşuludur.

Herkes Avrupa'da yaşadığının farkındadır ve bunun ağırlığı ile yaşamını devam ettirmektedir. İçkili araba kullanan İbrahim'i Sabahat şu cümleyle uyarır:*"'Öyleyse bu rezillik neyin nesi?' Dolanıp direksiyona oturdu. Çalıştırdı motoru. 'Burası Avrupa! Çakallığın gereği yok!'"* (Baykurt, 2008:199) Kemer bağlamamak bile Türkiye'de sıradan bir şeyken Almanya'da cezası vardır. "*Bir savunman Zürich'te dâva kazandı, duydun mu? Vekili olduğu adam göle uçmuş.'Kemeri bağlı olmasa kurtarırdı kendini!'diye dayatmış. Hıristiyanlar, biliyorsun mucizeye inanır. Kazanmış dâvayı. Orda bağlamak isteğe bağlı, burada zorunlu. Ama istemiyorsan bağlama, cezası 40 mark*." (Baykurt, 2008:81)

Romanın devam eden kurgusal yapısında Almanya'da yaşayan Türklere, ikinci sınıf gözü ile bakılır. Bu da ötekileştirmenin olduğunu göstermektedir. Bu durum, İbrahim Mutlu'nun cümlelerinden anlaşılmaktadır: *"'Üstünden iki yıl geçti, dönemedik ne yapalım? Artık dönemeyiz de!' Konuşuyor kendisiyle. 'Niçin döneyim? Burada kıçıma kazık mı batıyor? İkinci sınıf diyorlar. İsterse on üçüncü sınıf olsun! Karnım doyuyor ya! Kimseye muhtaç değilim ya! Birkaç bin mark borcum var, ama o da mal karşılığı! İşte kız gibi Opel altımda!'"*(Baykurt, 2008:94) Hatta Almanlar, Duisburg şehrinde Türklere yabancı/öteki oldukları için evlerini kiraya vermemektedirler.

Romanda ötekileştirme, ötekileşen birey Koca İbrahim'de aidiyet sorunu meydana getirdiğinden beraberinde bu sorun yabancılaşmayı da körükler. Fromm'a göre (Aşkaroğlu, 2016:11) bir birey, kendini yaşamsal tecrübesinde kendini bir yabancı gibi görmeye başlarsa o zaman yabancılaşmış demektir. Öncelikle kendilik/öz değerlerine yabancılaşma şeklinde görülen bu durum, öykünülen kültüre benzeme menşeli kendine yabancılaşmadır. "Kendi cellâdına âşık olma/Stockholm sendromu" olarak tanımlanan bu durum, modernitenin de etkisiyle derinleşir. Güçlü ve kendilik değerlerine bağlı birey tipolojisinden, yabancılaştırarak çürüten maddeselliğe doğru ilerleyen Koca İbrahim, kendisini öteleyen yabancı bir toplumu kendi değerlerinden üstün görür." *Alman demek, sağlamlık demektir. Alman hangi işi çürük yapar ki bu işi de çürük yapsın*." (Baykurt, 2008:90)Koca İbrahim'in şahsında, göçün etkisiyle "Dış Türkler" ile isimlendirilen göçmen Türklerin sosyolojik boyutta geçirdiği kültürel ötekileştirilmeye ve kimliksel evrilmesine tanık olunur.

Sonuç

Ötekilik, bireysel boyutta benlik yapılanmasının şekillenmesine etki ettiği gibi sosyolojik boyutta da ulus bilincinin ve milli kimliğin inşâsında etkilidir. Tarih boyunca ötekilik bilinci ile bir çok ulus/devlet, kendi ulusal milli kimliğini yapılandırır.

Roman ise özünde barındırdığı çatışma unsurundan dolayı ötekileştirme ve ötekileştirilme sonucu ortaya çıkacak olan fikirsel ya da eylemsel çatışmalara kurgu alanı olur. Nitekim tarih; fikri ve edimsel

çatışmaların artalanı, birey/ben ya da ulus/biz bilinci kaynaklı olduğunu gösterir. "insan" gerçekliğine odaklanan roman ise ötekilik sonucu bireyin mağduriyetine ilgisiz kalmaz. Bireyin trajedisine şahit olan her hadise, edebiyatta ve bilhassa romanda yankısını bulur.

İncelenen beş romanda bu trajedi; çeşitli sebeplerden dolayı anavatanlarından ve öz yurtlarından ayrı kalan Türklerin dışlanma politikası ve kendi yurtlarında öteki görülen Türklerin asimile faaliyetleridir. İlk iki romanda (*Hilal Görününce ve Benim Gibi Biri*) Kırım Türklerinin 19. ve 20. yüzyıldaki ata mirası topraklarında yabancı ve öteki görülüp kültürel değerlerinden koparılmasının ve öz vatanlarından ayrılmasının çilesi dile getirilir. Üçüncü romanda (*Yaseminler Tüter mi, Hâlâ?*) Kıbrıs'ta yıllarca komşu olarak yaşamış Türk ve Rumların dış güçlerin etkisiyle birbirlerini ötekileştirmesi, Naciye/Eleni'nin şahsında sembolize edilir. Dördüncü romanda (*Beyaz Gemi*)küçük bir köyde yaşanan ötekileştirme ile Sovyet/Rus rejiminin bu politikadaki tesiri hissedilir. Ötekileştirmeye ve rejime karşı küçük bir çocuğun sessiz ama asil bir protestosu vardır. Son romanda (*Yüksek Fırınlar*) ise diğer romanlar gibi öz vatanlarından kovulma yoktur. Bu romanda ekonomik nedenlerle Almanya'ya göç eden Türklerin yurtlarından ayrılarak yeni bir kültürle tanışmanın şaşkınlığı ve ezikliği dramatize edilir. Romanlarda "Dış Türkler"in öteki görülme trajedilerine ayna tutulur.

İlk dört romanda ötekileştirilmenin pozitif etkisiyle Kırım ve Kıbrıs Türkleri, öz vatanlarına ve kültürel değerlerine -ötekileştirilmeye rağmen- daha çok sahip çıkarlar. Burada saflara ayrılma belirgindir. *Beyaz Gemi*'de ise Kırgız Türklerinin kimliğine sahip çıkma azmi akamete uğrar ve roman mutlu sonla bitmez. Nitekim romanın başında iki masalın da yok olup gitmesi, bu akametin işaretidir. Son romanda ise ötekileştirilmenin negatif etkisi olan ötekileştirene öykünme, onun kültürünü benimsemeye çalışma ve arada kalma vardır. Almanya'ya göç eden Türklerin yaşadığı bu zorluklar, roman kahramanının psikolojisine yansıtılır. Bu algılamada önemli mihenk taşı; Kırım, Kırgızistan ve Kıbrıs vatan toprağı kabul edilirken; Almanya'nın vatan toprağı kabul edilmemesidir. Ötekileştirene bakışta, bu perspektif önem arz eder.

KAYNAKLAR

AKAR, Y. (2011), Fakir Baykurt'un Romanlarında Yabancılaşma ve Aidiyet Sorunu, Turkish Studies İnternational Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 6/3, Summer.

ALATLI, A., (2009) Yaseminler Tüter mi, Hâlâ?,Everest Yayınları, İstanbul.

ARIKAN, G.,(2003),Avrupa-Türkiye İlişkileri ve Değişen "Öteki" Tanımları", Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Dergisi, C.20, S.2, s.61-71.

AŞKAROĞLU, V., (2016), Trajik ve Modern/Triolojik Bir Çözümleme, Kültür Ajans Yayınları, Ankara.

ATAŞ, H., (2014), Tanpınar'ın Ders Notları, Dergâh Yayınları, İstanbul.

AYTAV, E. T.,(2011) , Türkiye'de Öteki Olmak, Mavi Ufuklar Yayınları, İstanbul.

AYTMATOV, C., (2008),Beyaz Gemi, Ufuk Yayınları, İstanbul.

BAYKURT, F., (2008), Yüksek Fırınlar, Literatür Yayınları, İstanbul.

ÇETİŞLİ, İ.,(2008), Edebiyat Sanatı ve Bilimi, Akçağ Yayınları, Ankara.

ÇOKUM, S., (1985) Hilal Görününce, Cönk Yayınları, İstanbul.

ÇOKUM, S., (2004), Sevinç Çokum'la Söyleşi: Yazmak İnsanın Kendisi ile Savasıdır, Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim, sayı 51, Ankara, Mayıs.

DAĞCI, C., (2005), Benim Gibi Biri, Ötüken Yayınları, İstanbul.

DAVUTOĞLU, A.,(1996), Medeniyetlerin ben-idraki, Divan Dergisi, S.1, s. 1-45.

DERVİŞOĞLU, E.,(2014), Yitirilmiş Toprakların İçimizdeki İzi, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research Cilt: 7 Sayı: 35 Volume: 7 Issue: 35

HABERMAS, J., (2013), Ötekiyle Olmak, Ötekiyle Yaşamak, YKY, (Çev.:İlknur Aka), İstanbul.

HUNTİNGTON, S.P., (2007), Medeniyetler Çatışması mı?, Doğu -Batı Düşünce Dergisi- Medeniyetler Çatışması, S. 41, s. 83-108, Ankara.

KANTARCIOĞLU, S. ,(2008), Yakınçağ Tarihimizde Roman, Paradigma Yayınları, İstanbul.

KAPLAN, M. ,(1990), Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar, Dergâh Yayınları, İstanbul.

KARADUMAN,S.,(2010), Modernizmden Postmodernizme Kimliğin Yapısal Dönüşümü, Journal of Yaşar University 17(5).

KEYMAN, F., Mutman, M. & Yeğenoğlu, M. ,(1996), Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark, İletişim Yayınları, İstanbul.

KOCAKAPLAN, İ., (1989), Sevinç Çokum İle Dış Türkler Üzerine Sohbet, Türk Edebiyatı, S. 189.

KOCAKAPLAN, İ.,(2010), Kırım'ın Ebedi Sesi Cengiz Dağcı, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul.

KOLCU, A.İ., (2002), Bozkırdaki Bilge Cengiz Aytmatov, Akçağ Yayınları, Ankara.

KORKMAZ, R., (2016), Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri, Kesit Yayınları, İstanbul.

MİLLAS, H.,(2000), Türk Romanı ve Öteki/ Ulusal Kimlikte Yunan İmajı, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

MORKOÇ, A., (2015), Fakir Baykurt'un Duisburg Üçlemesi'nde Almanya'daki Göçmen Türkler'in Karşılaştığı Sorunlar, CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt :13 Sayı :1

ÖDEMİR, H. ,(2011), İkiz Hayaletler/Roman ve Şürekâsı, Dergâh Yayınları, İstanbul.

PARLA, J., (2013), Donkişot'tan Bugüne Roman, İletişim Yayınları, İstanbul.

SABATOS C. D., (2014), Mit ve Tarih Arasında: Orta Avrupa Edebiyat Tarihinde Türk İmgesi, (Çeviren: Oğuz Cebeci), Bilim-Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul.

SOLAK, C. (2013), Ahmet Midhat'ın Çingene Adlı Romanında Ötekine Duyulan Arzu Üzerine Bir İnceleme, Yeni Türk Edebiyatı Dergisi, S.8, s. 33-56, İstanbul.

SUBAŞI, N., (1999), Öteki'nin İnsan Hakları, İslamiyat Dergisi, C. 2, S.2, s.85-96.

ŞAHİN, S., (2011),Edebiyatta Öteki ve Sevinç Çokum Örneği-Bizim Diyar, Hilal Görününce, Ağustos Başağı ve Çırpıntılar Romanlarında Öteki, Türkiyat Araştırmaları Dergisi.

ŞENGÜL, A., (2007), Edebiyatta Ötekilik Meselesi ve Türk Edebiyatında Öteki, Karadeniz Araştırmaları Dergisi, S.15, s. 97-116.

TİMUR, T., (2002), Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik, İmge Kitabevi, Ankara.

Türkçe Altın Sözlük, (1999), İstanbul.

Türkçe Sözlük, (2005), Ankara.

YALÇIN, C., (2004), Göç Sosyolojisi, Anı Yayınları, Ankara.

YILMAZ, H., (2006), Tarih Boyunca İhtilaller ve Darbeler, Timaş Yayınları, İstanbul.

MUHASEBE YÜKSEKÖĞRETİMİNDE AKTİF PROGRAMLAR VE BİR DEĞERLENDİRME

Doç. Dr. Fevzi Serkan ÖZDEMİR[1] - Prof.Dr.A.Vecdi CAN[2] - Doç. Dr. Haluk BENGÜ[3]

Özet

Yükseköğretim kurumları, günümüzde olduğu gibi, geçmişte de üniversite ya da üniversiteye karşılık gelen, toplumda en üst düzeyde öğretim yapılan, toplumsal sorunlara çözümler arayan araştırmalaryapılan ve geliştirilen politikalar ile topluma yol gösterici olan kurumlar olma misyonu içinde olmuştur. Türkiye'de yükseköğretime ilişkin tarihin ilk Türk-İslam devletlerine dayandırıldığı görülmektedir. Türk-İslam geleneğindeki medreselerin de bu tarih içinde ayrı bir yeri bulunmaktadır. Medreselerde gerçekleşen tedrisat, pozitif bilimler ile dini (İslami) bilimleri içermekte buna karşın sosyal bilimleri içermemektedir. Ancak medrese talebelerine sosyal bilimler dışında verilen eğitimler ile güçlendirilen işgücünün devlet idaresinde değerlendirildiği düşünüldüğünde,devletin ihtiyaçları doğrultusunda ve doğrudan olmasa da dolaylı olarak medreselerde alınan eğitimlerle yetiştirilen işgücünün egemen olduğu yapıda yöneticiliğin ve yönetim bilimlerinin gelişiminde medrese kültürünün egemenliğinden söz edilebilir. Bir yönetim bilimi olan muhasebenin Türk-İslam tarihindeki gelişiminde de, işletmecilik özelinde değil, daha çok devletin muhasebe ihtiyaçları doğrultusunda şekillenen ve gelişim söz konusudur.Muhasebe yükseköğretiminin geçmişi önemli ve büyük bir çalışma alanıdır. Türkiye'deki muhasebe yükseköğretiminin gelişimi de birçok yönüyle türlü çalışmaya konu edilebilir. Bu çalışmada ise Türkiye'deki yükseköğretim ve muhasebe yükseköğretiminin kısa gelişimi ile bugünün yükseköğretiminde, adında "muhasebe" geçen öğretim programlarının önlisans ve lisans özelinde genel nitelikleri, coğrafi dağılımı, programlar ve içinde yer aldığı bölümler, programların ücretleri gibi çeşitli kriterler yönüyle değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bunun için 2015 Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Sistemi (ÖSYS) Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzundan sağlanan veriler, önlisans ve lisans düzeyinde öğrenim görülen, meslek yüksekokulları, dört yıllık lisans düzeyinde öğrenim görülen yüksekokullar ve fakülteler özelinde değerlendirmeye tabi tutularak çeşitli bulgulara ulaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler:*Muhasebe, muhasebe yükseköğretimi, Türkiye'de yükseköğretim.*

1. Giriş

Yükseköğretim kavramı tarih boyunca, ilk olarak üniversite kavramını çağrıştırmıştır. Yükseköğretimle ilgili olarak bugün kullanılan kavramların birçoğu Batı kökenli yükseköğretim sözcüğünden esinlenilerek üretilmiş ve/veya transfer edilmiştir. Üniversiteden başka yüksekokul, akademi, meslek yüksekokulu gibi kavramlar da aslında üniversite kavramını çağrıştırmaktadır (Özkul, 2012: 7).

Bugünkü anlamıyla yükseköğretim, "orta öğretimin üstünde, üniversite, akademi ve yüksekokullar ile bu eğitim kurumlarını yönetme görevini ve sorumluluğunu taşıyan birimlerden oluşan kuruluş ve "orta öğretimden geçenlere, üniversite, akademi, teknik ve meslek yüksekokulları gibi türlü eğitim kurumlarınca planlanıp uygulanan öğretim" olarak tanımlanmaktadır (Alaşahin, 2007: 3). Türk Dil Kurumu Sözlüğünde de "yükseköğretim" kavramı; "Ortaöğretimi bitirenlere, üniversite, akademi vb. eğitim kurumları tarafından planlanıp uygulanan öğretim" şeklinde tanımlanmaktadır. Buna karşınDenman (2005)de yükseköğretimi, öğrenim sonunda diploma veren ya da vermeyen tüm ikinci derece eğitim (lise) sonrası üçüncü derece eğitim kurumları için kullanılan bir tanımlama olduğunu

[1] Ondokuz Mayıs Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, fsozdemir@gmail.com
[2] Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, acan@sakarya.edu.tr
[3] Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, halukbengu@gmail.com

ifade etmektedir. Ancak yükseköğretimde neyin "yüksek" kabul edildiği konusundaki tartışmaların ve sorunların da varlığına işaret etmektedir.Bu konuda Yaşar (2002)'nin, yükseköğretime dair tanımından hareket edilecek olursa, *temel olarak bilginin üretildiği*, *aktarıldığı yer* şeklindeki tanımlamasından akademik bilginin üretildiği ve aktarıldığı yerin yükseköğretim alanı, burada yapılan öğretimin de yükseköğretim olması gerektiği anlaşılmaktadır. Nitekim Yaşar (2002), yükseköğretim kurumlarını, toplumda en üst düzeyde eğitim veren, araştırmalar yapan, toplumun sorunlarına evrensel ve ulusal düzeyde çözümler arayan ve birçok alanda topluma politika önerileri ile yol gösteren kurumlar olarak nitelendirmektedir (Yaşar, 2002: 19; Ergen, 2006: 13).

Yükseköğretime yönelik 2547 sayılı Kanun'un tanımlara yer verdiği 3. maddesinde ise "Milli eğitim sistemi içinde, ortaöğretime dayalı, en az dört yarıyılı kapsayan her kademedeki eğitim - öğretimin tümüdür." şeklinde tanımlama yapılmıştır. Aynı kanunda yükseköğretim kurumlarının neler olduğuna da açıklık getirilmiştir. Buna göre "yükseköğretim kurumları, üniversiteler, yüksek teknoloji enstitüleri ve bunların bünyesinde yer alan fakülteler, enstitüler, yüksekokullar, konservatuvarlar, araştırma ve uygulama merkezleri ile bir üniversite veya yüksek teknoloji enstitüsüne bağlı meslek yüksekokulları ile bir üniversite veya yüksek teknoloji enstitüsüne bağlı olmaksızın ve kazanç amacına yönelik olmamak şartı ile vakıflar tarafından kurulan meslek yüksekokulları"ndan ibarettir.

Tüm bilim alanlarında önlisans düzeyinden lisansüstü düzeye kadar çeşitli programlar içeren yükseköğretim kurumları, çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulabilir. Yaygın olarak fen bilimleri, sosyal bilimler, eğitim bilimleri, sağlık bilimleri ve güzel sanatlar şeklinde bilim dalları bakımından sınıflandırmalara rastlanılmaktadır.

Bir sosyal bilim alanı olan muhasebe açısından da yükseköğretim düzeyinde önlisans, lisans ve lisansüstü programlar bulunmaktadır.

Bu çalışmanın amacı da, Türkiye'deki yükseköğretim ve muhasebe yükseköğretiminin geçmişini kısaca ele almanın ötesinde, günümüzyükseköğretim kurumları olan Türk üniversitelerinde önlisans ve lisans düzeyinde ve adında "muhasebe" geçen öğretim programlarının çeşitli kriterler(programların genel nitelikleri, coğrafi dağılımı, programlar ve içinde yer aldığı bölümler, programların ücretleri gibi) yönüyle değerlendirilmesidir. Bu amaçla 2015 Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Sistemi (ÖSYS) Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzundan sağlanan veriler önlisans ve lisans düzeyinde öğrenim görülen, meslek yüksekokulları, dört yıllık lisans düzeyinde öğrenim görülen yüksekokullar ve fakülteler özelinde değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Lisansüstü programlar ise bu çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

2. Türkiye'de Yükseköğretim ve Muhasebe Yükseköğretiminin Kısa Geçmişi

Yükseköğretim sözcüğünün günümüzde üniversite öğrenimi ile eşdeğer olarak kullanıldığı görülmektedir. Yükseköğretimin kökeni bakıldığında ise kökeninin üniversitelerin kökeni ile bir tutulduğu görülmekte ve geçmişinin de 12. Yüzyıl'a kadar uzandığı kabul edilmektedir. Ayrıca 12. YüzyılAvrupa üniversiteleriningünümüzdeki üniversitelerin kökenini oluşturduğu yönünde görüşler bulunmaktadır. Ortaya çıkışı ve izleyen birkaç yüzyıl boyunca "üniversite" sözcüğü "aynı ayrıcalıklardan yararlanan kişilerden oluşan bir topluluk" şeklinde algılanmış, fakat 14. Yüzyıl itibariyle bu algı yerini "Üniversite" sözcüğünün bugünkü anlamına bırakmaya başlamıştır (Özkul, 2012: 8).

Türk-İslam dünyası yönüyle üniversitelerin geçmişine bakıldığında ise, "üniversite" sözcüğüne karşılık gelen öğretim kurumunun medreseler olduğu görülmektedir. Literatür, Medreselerin Avrupa'daki üniversite anlayışından daha eski olduğunu, izlerininise 11. Yüzyıl'a kadar uzandığından bahsetmektedir. Bu konuda;

- Tekeli ve İlkin (1999), İslam dünyasında, caminin dışındaki ve uzmanlaşmış bilim ve eğitim kurumu mahiyetindeki kurumların İslam ülkelerinin dünya bilimine öncülük ettikleri 9-11. Yüzyıllar'da doğduğunu ifade etmektedir.
- Marangoz (2008), Türk-İslam dünyasındaki yükseköğretim kurumları içinde en önemli kurumlardan birinin medreseler olduğunu, Klasik Osmanlı döneminde saray içi eğitim kurumu olan ve yönetici kadroları yetiştiren Enderun ile gözlem evleri, ilim ve bilgelik evleri ve şifahanelerin de zamanın yükseköğretim kurumları arasında sayılabileceğini ifade etmektedir. Hatta erken dönemde cami ve mescitlerin de her türlü eğitim-öğretim ve sosyal aktivitenin merkezi olmasından bahisle; cami ve mescitlerin de bu yönüyle eğitim kurumu olma vasfına işaret etmektedir.

- Özkul (2012) de, Türk-İslam Devletlerinin ilk örnekleri olan Karahanlılar ve Selçuklular döneminde yükseköğretime karşılık gelen medreselerin varlığından söz etmektedir.

Yukarıdaki görüşler çoğaltılabilir. Buna göre medreseler, aslında Türk-İslam coğrafyası dışındaki dünyada yükseköğretimin şekillendiği ilk dönemden daha eski bir geçmişe sahiptir ve yükseköğretim kurumuna denk bir tedrisatın yapıldığı nazara alındığında, üniversite sözcüğünün temellerinin de medreselerin gelişimi ile ilişkilendirilmesi, dolayısıyla temellerinin de Türk-İslam kültürü bağlamında değerlendirilmesi gerekmektedir. Medreselerde gerçekleşen tedrisatın, pozitif bilimler ile dini (İslami) bilimleri içerdiği düşünüldüğünde, İslamiyet'in toplum üzerinde yarattığı değişim de dikkate alınmalıdır. Nitekim Can (2008), özellikle İslamiyet ile beraber Müslüman toplumların, devamında da Türk-İslam Devletlerinin, bilimsel, kültürel, sosyal ve ekonomik yapılarında önemli değişimler meydana geldiğine işaret etmektedir. Özellikle Anadolu Selçukluları döneminde çok sayıda medrese yapılmış olması, bunların da oldukça kapsamlı ve çok yönlü olarak inşa edilmesi de İslamiyet'in bahsedilen bu etkisinin sonucu olarak değerlendirilebilir.

Özkul (2012) yükseköğretimin geçmişinde, hem doğuda hem de batı medeniyetlerinde genel eğitim yapıları bakımından farklı yükseköğretim mekanizmalarının varlığını dile getirmektedir. Ona göre "Doğuda, özellikle İslam dünyasında ve sonrasında Türk-İslam Devletleri bünyesinde kurulan medrese geleneğine, batıda ise Ortaçağ'da başlayan bir süreçle üniversite ve kökeni Eski Yunan'a dayanan akademi geleneğine rastlanmaktadır. Tarihsel süreçte hem doğuda hem de batıda zaman içinde yükseköğretim mekanizmalarında büyük değişimler meydana gelmiştir. Batıdaki yükseköğretim kurumlarının birçoğu gelenekleri ve yükseköğretime dair kavramlar(üniversite, rektör, lisans vb.) açısından daha köklü bir görüntü içinde iken, doğuda yükseköğretim denildiğinde medrese ve ulema sınıfı veya spesifik olsa da saray okulları içerisinden bir yönetim okulu örneği olan Osmanlı'daki Enderun Mektebi akla gelmektedir. Bu okullar, 18 ve 19.Yüzyıllar ile birlikte batı modelli yükseköğretim örgütlenmesinin transfer edilmesi şeklinde gelişim göstermiştir."

Medreselerin en belirgin özelliği, erkeklere yönelik eğitim kurumu mahiyetinde olmasıdır. Düzey olarak ise ilk, ortaokul, lise ve üniversiteyi karşılamaktadır(Gücenme Gençoğlu, 2009: 31).

Gelişli (2005), medreseleri genel ve ihtisas medreseleri olmak üzere iki sınıfa ayırmaktadır. Bu ayrımda "genel medreseler"; ilk ve orta kademelerden oluşan medreselerdir. İlk Osmanlımedreselerindeki derslerin neler olduğu, sıraları kesin olarak bilinmemekle birlikte bunlarınSelçuklu medreseleri ile aynı veya benzeri olduğu düşünülmektedir. Bu medreselerdeihtisaslaşma söz konusu değildir. İslamî bilimler; Kur'an ilimleri, hadis ve İslamhukuku (fıkıh) ile; lügat, nahiv, matematik, astronomi, felsefe, tarih ve coğrafya gibidiğer müspet bilimler bir arada okutulmuştur. İhtisas medreseleri ise çeşitli derecelerde olmak üzere edebiyat, ilahiyat, tıp, matematik,tabiat bilimleri gibi dallarda ihtisaslaşmış eğitim kurumlarıdır.

İslam dünyasında medrese adı ile tanınan ilk yükseköğretim ve eğitim müesseselerinin Belh, Nişabur ve Merv gibidoğu bölgelerinde açılmışlardır. İlk medreselerin bu bölgede açılmasının sebeplerinifarklı şekillerde açıklayanlar olmuştur.Medreselerin kurulmasında ise Budizm'deki eğitim kurumları olan viharalardan etkilenildiği bildirilmektedir(Gelişli, 2005: 86). Bu konuda Erdemir (2014), Budizm'deki eğitim kurumları viharalardan etkilenerek açılan medreselerin Selçuklular döneminde yaygınlaştırıldığını; ilk medreselerde ağırlıklı olarak Kur'an, kıyas, icma, fıkıh, kelam gibi dini derslerin okutulduğunu, Nizamiye Medreselerinde[4] ise pozitif bilimlerin dini(İslami) bilimler ile birlikte okutulduğunu ifade etmektedir.Selçuklu dönemi medreselerine en iyi örneğin de Büyük Selçuklu devleti zamanında Alparslan'ın veziri Nizamülmülk tarafından açılan bu medreseler olduğu ifade edilmektedir (Özkul, 2012: 7-8).

İhsanoğlu (1999), Anadolu Selçuklu medreselerindeki eğitim şekli ile okutulan dersler ve konuları hakkındaki bilgilerin sınırlı olduğunu, buna rağmen klasik İslam medrese eğitimine paralel olarak fıkıh, dini ilimler ve onlara yardımcı olan edebi ilimlerin Selçuklular döneminde medreseler de okutulan dersler olduğunu bildirmektedir.

[4] Büyük Selçuklular zamanında kurulan, vezir Nizamülmülk'ün adıyla anılan medreselerdir. En büyüğü, Bağdat'taki Nizamiye Medresesi olup, İsfahan, Nişabur, Belh, Herat, Basra, Musul ve Amul'da benzerleri vardır. Bağdat Nizamiye Medreseleri yükseköğretim kurumlarıdır. Öteki medreseler, müderrislerin düzeyine göre orta ya da yükseköğretim sayılmışlardır. Nizamiye medreselerinde esas olarak din, hukuk ve dil öğretimi yapılmıştır.

Selçuklularöncesi Türk-İslam Devletlerinde medreseler özel şahıslar tarafından yaptırılırken, Selçuklular döneminde hükümdarlar ve devlet adamları tarafından, devletin parası ile kurulmuştur(Köymen,1992; 354).

İhsanoğlu (1999) Anadolu topraklarında gelişen medrese sisteminin Selçuklulardan, Osmanlılara miras olarak geçtiğini, fakat Osmanlıların Selçuklulardan miras olarak aldıkları bu sisteme yeni unsurlar kattıklarını ve sistemi güçlendirerek devam ettirdiklerini ifade etmektedir.

Osmanlı Devleti'nde ise ilk medrese Orhan Bey zamanında kurulan Orhan Gazi Medresesi'dir. Fakat ilk örneklerine göre daha kurumsal yükseköğretim kurumu olma özelliği gösteren medreseler 15. ve 16. Yüzyıl'da Osmanlı Devleti'nde kurulan Fatih Medreseleri ve Süleymaniye Medreseleridir.

Selçuklu ve Fatih öncesi Osmanlı döneminde dini ilimlerin tarifine girmeyen felsefi, riyazi (matematik ve geometri gibi bilimler) ve tabii ilimlerin tahsilinin ise medrese dışı ilim adamlarının evinde veya şifahanelerde yürütüldüğü ifade edilmektedir (İhsanoğlu, 1999: 236). Ayrıca İhsanoğlu (1999), Osmanlı' da fetihlerin sonunda, fethedilen yerlere ilk önce bir cami ve yanında medrese açıldığını, bunun bir gelenek olduğunu bildirmektedir ve bu geleneğin; topluma ve devlete, gerekli din, ilim ve eğitim hizmetleri yanında devlet idaresinde ihtiyaç duyulan idari ve adli personelin yetiştirilmesine de hizmet ettiğini vurgulamaktadır.

Medreselerde bütün bilgilerin kaynağı sadece din ve dinle ilgili bilgiler idi. Osmanlı'da Selçuklular'dan farklı olarak, medreseler devlet tarafından kurulmaz ve yönetilmezdi. Birer hayır kurumu olan ve özel kişilerle oluşturulan "vakıf" yoluyla kurulup işletilirdi. Devletin doğrudan doğruya kurup yönettiği, devlet adamı yetiştiren "Enderun" dışında eğitim işiyle uğraştığı 18. Yüzyıl sonuna kadar görülmemiştir (Gücenme Gençoğlu, 2009: 31). Dolayısıyla Osmanlı döneminde üniversiteler ikili bir yapıda gelişmiştir. Bu yapılardan birincisi, Fatih Sultan Mehmet'in kurduğu Sahn-ı Seman medreseleri[5], diğeri ise Enderun (saray okulu)'dur. Enderun okullarında medrese bilimlerinin yanı sıra beşeri ilimler, askerlik, devlet yöneticiliği ve el sanatları üzerine de dersler verilirdi (Timur, 2000: 363-364).

İhsanoğlu (1999) a göre; Enderun'da imparatorluğun geniş ve genişleyen topraklarındaki elit potansiyelini tespit ve eğitme işi ile bunların devlet hizmetinde kullanılmak üzere yetiştirilmeleri esastı. Ama Enderun'u, dar bir uzmanlık eğitim veren günümüz kitle okulları gibi düşünmek yanıltıcı olacaktır. Zira oradan; mimar, nakkaş, ressam, hattat, kâtip, imam, müezzin, müneccim, müverrih, şâir, âlim, silahşör, hânende, sâzende, nüktedan, soytarı gibi hem idarenin, hem de sarayın ihtiyacı olan her türlü görevli yetiştirilirdi. Enderun'da yükselebilmek için aranan özellikler ise; ehliyet, liyakat ve sadakat idi.

Enderun, Osmanlı Devleti'nin saray içinde kurduğu yükseköğretim kurumu idi. Burada eğitim görenler sarayın içinde veya dışında görevlendirilirler idi. Veziriazamlar, kaptan paşalar, eyalet valileri, sancak beyleri genelde Enderun'da yetişen kişilerdir. Dolayısıyla devletin, bürokratik sınıfını yetiştirme ve bürokrasiyi yeniden üretme işi Enderun Mektebi ile gerçekleştirilmiştir (Tekeli ve İlkin, 1999: 6).

Diğer yükseköğretim kurumu olan medreseler ise İlmiye sınıfını yetiştirmiştir. "Medrese eğitimi, ilmiye sınıfının, din görevlisi, yargı organı, medrese hocası (müderris) olarak yükleneceği işlevler için gerekli bilgi, değer ve normları aktaran bir seçkinler eğitimi niteliğindedir." (Özkul, 2012: 13).

Uygulamalı bilim alanı olan muhasebe ve muhasebe öğretiminin Türkiye'deki geçmişinin de kısa olmadığı, Türk-İslam geleneklerinin muhasebenin gelişiminde etkili olduğu görülmektedir. Ancak bu gelişim içinde devlet temelli uygulamaların öne çıktığı, işletmecilik özelindeki gelişimin ise yoğunlukla II. Abdülhamit zamanında gerçekleşmeye başladığı ifade edilebilir.

İslamDünyası'nda, özellikle matematik alanında yaşanan ilerlemelerin muhasebenin gelişiminde de önemlirol oynadığı kabul edilmektedir (Hiçşaşmaz, 1970: 10; Can, 2008: 2). Bu gelişimin muhasebe yükseköğretimi bakımından da önemli olduğu ifade edilebilir. Nitekim Can (2008) çalışmasında, İslam dininin, toplumda düzeni ve sağlamak için,varlıkları ve hakları koruyabilmek için, ekonominin daha sağlıklı işleyebilmesi için, sosyalyaşamı dengelemek için muhasebenin amaçlarıyla da örtüşen ve bütünleşen bir dizi ilahikurallara sahip olduğunu, bu yönüyle İslam dinininözellikle ekonomik yaşamı

[5]Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinden sonra kurduğu sekiz adet olduğu bilinen ve eğitim kurumları arasında en üst düzeyde eğitim veren yükseköğretim kurumudur.

düzenleyen bu kurallarınınmuhasebenin gelişiminde de önemli rol oynadığına işaret ettiğini belirtmektedir.

Bu perspektiften bakıldığında, muhasebe yükseköğretiminin gelişiminde de, Türk Dünyasının hem devlet anlayışının hem de egemen Türk-İslam kültüründen menkul din ve ahlak anlayışının temellerinin de etkili olduğu ifade edilebilir. Bu temeller, günün şartları ile birlikte eğitim-öğretiminin de biçimlenmesine neden olmuş ve Cumhuriyet dönemine kadar olan süreçte eğitim-öğretim alanında üç farklı öğretim sürecinin sonunda üç farklı profilde insanın yetiştirildiği bir yapı ile devam edilmiştir. "Medreseler", "Tanzimat okulları" ile "kolej ve azınlık okulları", bu dönemin okullarıdır. En önemli sorun ise, okulların yapısal olarak birbirinden farklı olmasının ötesinde birbiri arasında geçişkenliği olmamasıdır. Bu üçlü yapı 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile son bulmuştur.

Eğitim-öğretim alanında Cumhuriyet Dönemi gelişmeleri hızlı biçimde hayata geçirilmiş ve her alanda olduğu gibi muhasebe öğretimi alanında da öğretimde tekil bir yapı sağlanmıştır. Bu nedenle Türkiye'de muhasebe yükseköğretimi, Cumhuriyet (Tevhid-i Tedrisat Kanunu) öncesi ve sonrası kurumlar biçiminde sınıflandırılabilir. Fakat böylesi bir sınıflandırma çalışmanın amacını aşacağından Türkiye'de muhasebe yükseköğretimine doğrudan veya dolaylı olarak etkisi bulunan okullardan bazıları aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

- Cumhuriyet Öncesi Dönem
    - Medreseler ve Enderun Mektebi
    - Tanzimat Okulları
        - Bâb-ı Defterdârî Mektebi (1836-1839)
        - Mekteb-i Fünûn-u Maliye (1878-1881)
        - Hukuk Mektebi (1878)
        - Darülfünun Okulları
            - *Birinci Darülfünun*
            - *İkinci Darülfünun*
            - *Üçüncü Darülfünun*
        - Mekteb-i Sultanî (LycéeImpérialOttoman De Galata-Sérai)
        - Darülfünun-ı Sultanî
        - Mülkiye Mektebi
        - Hamidiye Ticaret Mektebi
        - Ticaret Mekteb-i Âlisi
    - Azınlık ve Kolej Okulları
- Cumhuriyet Sonrası Dönem
    - Ulûm-u Âliye-i Ticariye Mektebi (Yüksek Ticarî İlimler Mektebi)
    - Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi
    - Bugünkü üniversiteler

3. Günümüzdeki Aktif Muhasebe Yükseköğretim Programlarına Yönelik Değerlendirme

Muhasebe biliminin Türkiye'deki tarihsel gelişimi yanında yükseköğretim düzeyindeki muhasebe öğretiminin değerlendirilmesi amaçlanan bu çalışmanın verileri, 2015Öğrenci Seçme veYerleştirme Sistemi(ÖSYS)Yükseköğretim Programları veKontenjanlarıKılavuzundan sağlanmış olup önlisans ve lisans düzeyinde öğrenim görülen, meslek yüksekokulları, dört yıllık lisans düzeyinde öğrenim görülen yüksekokullar ve fakülteler düzeyinde inceleme yapılmıştır. Bu incelemede **yalnızca adında doğrudan "muhasebe" ifadesinin yer aldığı yükseköğretim programları yönüyle değerlendirme yapılmıştır.** Başka bir ifadeyle farklı isimler altında muhasebe öğretimi yapılan yükseköğretim programları bu incelemenin dışında bırakılmıştır. Değerlendirmeler; programların genel niteliği, öğretim şekli, öğretim dili, ücret (harç) düzeyleri ile katalog isimlerindeki çeşitliliği olmak üzere çeşitli kriterler yönüyle yapılmıştır.

Programların Genel Nitelikleri Bakımından

Yükseköğretim programlarının genel nitelikleri ile programın yer aldığı üniversitenin devlet üniversite mi yoksa vakıf mı üniversite mi olduğu (hukuki statüsü), öğretim şekli bakımından örgün, açık ve uzaktan öğretim olmak üzere hangi öğretim modelinin geçerli olduğu ile programlarda geçeli olan öğretim dilli kastedilmektedir.

Hukuki statüsü bakımından muhasebe öğretimi yapılan yükseköğretim programları

Muhasebe alanındaki yükseköğretim programlarının önlisans ve lisans derecesi bakımından ne durumda olduğu devlet ve vakıf üniversitesi ayrımı ile Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Hukuki Statüsüne Göre Muhasebe Öğretimi Yapılan Yükseköğretim Programları

Niteliği	Önlisans	Yüksekokul	Fakülte	Toplam
Devlet	368	12	---	380
Vakıf	38	7	20	65
Toplam	406	19	20	445

Tablo 1'e göre; toplam 445 programın 380'i 2 yıllık öğretim yapılan önlisans programı, kalan 65'i ise yüksekokul ve fakültelerde 4 yıllık öğretimin öngörüldüğü lisans programlarıdır. Sütunlar toplamından gidildiğinde de, önlisans düzeyindeki program sayısı 406, yüksekokullarda açılan lisans programı sayısı 19, fakültelerde açılan lisans programı sayısı ise 20'dir. Tüm lisans düzeyindeki program sayısının 65 olduğu görülürken, bu sayının düşük belirlenmiş olmasının okuyucuları yanıltmaması için ihtiyatlı değerlendirilmesi gerekir. Zira Türkiye'de, özellikle devlet üniversitelerinde, özel olarak "muhasebe" adı altında yapılandırılmış lisans programlarına rastlanmamaktadır. Bunun yerine iktisadi ve idari bilimler başta olmak üzere, siyasal bilgiler, işletme, iktisat fakülteleri gibi çeşitli adlarla açılan fakültelerin işletme, iktisat, maliye, çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri, kamu yönetimi, uluslararası ticaret, lojistik vb. bölümleri altında okutulan muhasebe grubu dersleri şeklinde bir öğretim alt yapısı gözlenmektedir[6].

Öğretim şekilleri bakımından muhasebe öğretimi yapılan yükseköğretim programları

Türkiye'de öğretim şekli bakımından yaygın öğretim biçimi, örgün öğretimdir. Bununla beraber dünya örneklerinde olduğu gibi, açıköğretim ve uzaktan öğretim yapılan programlar da söz konusudur. Türkiye'de muhasebe öğretimi yapılan yükseköğretim programlarının öğretim biçimleri bakımından durumu Tablo 2'deki gibidir.

Tablo 2.Öğretim Şekillerine Göre Muhasebe Öğretimi Yapılan Yükseköğretim Programları

Öğretim Şekli	Önlisans	Yüksekokul	Fakülte	Toplam
Örgün Öğretim	399	19	20	438
Açıköğretim	1	---	---	1
Uzaktan Öğretim	6	---	---	6
Toplam	406	19	20	445

Tablo 2'ye göre; tüm programlar içinde örgün öğretim yapılan program sayısı 438'dir. Buna karşın açıköğretim şeklinde öğretim yapılan program sayısı 1, uzaktan öğretim biçiminde öğretim yapılan program sayısı ise 6'dır. Burada dikkate çarpan husus, açıköğretimin de uzaktan öğretimin de önlisans düzeyindeki programlar olduğudur[7].

---

6 Bu husus, çalışmanın bütününe dair genel bir kısıt teşkil ettiğinden, bundan sonraki saptamalarda da okuyucular tarafından gözetilmesi yerinde olacaktır. Zira hem devlet hem de vakıf üniversitelerinin doğrudan muhasebe adıyla olmayan ancak müfredatlarında muhasebe grubu derslere yer verilen yükseköğretim programları da dikkate alındığında, yapılacak değerlendirmeler farklılaşacaktır.

7 Veri seti içinde, muhasebe öğretimi alanında açıköğretim programı olan tek üniversitenin ise Anadolu Üniversitesi olduğu görülmüştür. Buna karşın uzaktan öğretim veren üniversiteler ise Bingöl Üniversitesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çukurova Üniversitesi, İnönü Üniversitesi, Kocaeli Üniversitesi ve Marmara Üniversitesi'dir.

Öğretim saatleri bakımından muhasebe öğretimi yapılan yükseköğretim programları

Öğretim saatleri bakımından mesai saatleri içinde yapıldığı için gündüz öğretimi olarak da anılan birinci öğretim ve mesai saatleri dışında yapıldığı için gece öğretimi olarak da anılan ikinci öğretim programları söz konusudur. Bu yönüyle, muhasebe öğretimi yapılan yükseköğretim programlarına ilişkin detaylar Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3.Öğretim Saatlerine Göre Muhasebe Öğretimi Yapılan Yükseköğretim Programları

Gündüz /Gece	Önlisans	Yüksekokul	Fakülte	Toplam
Gündüz Öğretimi (Birinci Öğretim)	295	14	20	329
Gece Öğretimi (İkinci Öğretim)	111	5	---	116
Toplam	406	19	20	445

Tüm programlar içinde gündüz öğretimi yapılan program sayısı 329, gece öğretimi yapılan program sayısı ise 116'dır. Bu programların 111'i önlisans, 5'i ise yüksekokullarda açılmış lisans programları biçimindedir.

Yukarıdaki sonuçlardan hareketle, yükseköğretim programlarının genel niteliklerini aynı anda yansıtan sonuçlar Tablo 4'teki gibidir:

Tablo 4. Genel Niteliklerine Göre Muhasebe Öğretimi Yapılan Yükseköğretim Programları

Gece/Gündüz	Düzey	Devlet	Vakıf	Toplam
Birinci Öğretim	Önlisans	263	32	295
	Yüksekokul	7	7	14
	Fakülte	---	20	20
	Toplam	*270*	*59*	*329*
İkinci Öğretim	Önlisans	105	6	111
	Yüksekokul	5	---	5
	Toplam	*110*	*6*	*116*
Genel Toplam		**380**	**65**	**445**

Tablo4'e göre; gece öğretimi yapılan toplam program sayısı 116'dır. Bu sayının 111'i, 105'i devlet, kalan 6'sı vakıf üniversitesinde olmak üzere önlisans düzeyinde, 5'i ise devlet üniversitesinde olmak üzere lisans düzeyindedir. Buna karşın gündüz öğretimi yapılan toplam program sayısı 329'dur. Bu sayının 295'i önlisans programı, kalan 34'ü lisans programıdır. 295 önlisans programının da 263'ü devlet, kalan 32'si vakıf üniversiteleri eliyle yürütülen programlardır.

Öğretim dilleri bakımından muhasebe öğretimi yapılan yükseköğretim programları

Yükseköğretim programlarında Türkçe'ye alternatif olarak hangi dillerde öğretim yapılabileceği Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5.Öğretim Dillerine Göre Muhasebe Öğretimi Yapılan Yükseköğretim Programları

Öğretim Dili	Önlisans	Yüksekokul	Fakülte	Toplam
Türkçe	404	19	16	439
İngilizce	2	---	4	6
Toplam	406	19	20	445

Türkiye'de adında "muhasebe" yer alan yükseköğretim programları üzerinde yapılan incelemede Türkçe'ye alternatif olarak yalnızca İngilizce programların var olduğu belirlenmiş, başka dilde öğretim yapılan programlara rastlanılamamıştır. Toplam 6 programda İngilizce öğretim yapıldığı belirlenmiş ve bu programlara yakından bakıldığında, 2'sinin önlisans programı olduğu, 4'ünün ise fakültelerde açılmış lisans programı olduğu görülmüştür.

Tablo 6.Öğretim Dillerine Göre Muhasebe Öğretimi Yapılan Yükseköğretim Programlarının İçinde Yer Aldığı Bölümler

Bölüm	İngilizce	Türkçe	Toplam
İKTİSADİ VE İDARİ PROGRAMLAR BÖLÜMÜ	---	1	1
İŞLETME BÖLÜMÜ (İNGİLİZCE)[8]	4	---	4
MUHASEBE BİLGİ SİSTEMLERİ BÖLÜMÜ	---	6	6
MUHASEBE BÖLÜMÜ	---	3	3
MUHASEBE VE DENETİM BÖLÜMÜ	---	8	8
MUHASEBE VE FİNANS YÖNETİMİ BÖLÜMÜ	---	8	8
MUHASEBE VE FİNANSAL YÖNETİM BÖLÜMÜ	---	10	10
MUHASEBE VE VERGİ BÖLÜMÜ	---	397	397
MUHASEBE VE VERGİ UYGULAMALARI BÖLÜMÜ[9]	2	6	8
Toplam	6	439	445

Yükseköğretim programlarının içinde yer aldığı bölümler özelinde bakıldığında; İngilizce öğretim yapılan 6 programın, 4'ü İşletme Bölümünde, kalan 2'si ise Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Bölümündedir. Tablo 6, yukarıdaki Tablo 5 ile birlikte değerlendirildiğinde; İşletme Bölümündeki programın lisans düzeyinde, kalan 2 programın ise önlisans düzeyinde olduğu anlaşılmaktadır.

Programların Coğrafi Dağılımı Bakımından

Yedi farklı coğrafi bölge ile Kıbrıs'ta muhasebe öğretimi yapılan yükseköğretim programlarının bölgesel toplanma eğilimleri incelenmiş, bu kriter bakımından elde edilen sonuçlara Tablo 7'de yer verilmiştir.

Tablo 7. Coğrafi Bölgelere Göre Muhasebe Öğretimi Yapılan Yükseköğretim Programlarının Düzeyi

Bölge	Önlisans	Yüksekokul	Fakülte	Toplam
Akdeniz	60	4	---	64
Doğu Anadolu	40	---	---	40
Ege	52	4	4	60
Güneydoğu	36	---	---	36
İç Anadolu	50	2	4	56
Karadeniz	58	---	---	58
Kıbrıs	4	---	---	4
Marmara	106	9	12	127
Toplam	406	19	20	445

Önlisansprogramları özelinde bakıldığında; en çok programın, 106 sayısı ile bölgesel nüfus büyüklüğünün ve İstanbul'un göreli gelişmişliğine bağlı olarak Marmara Bölgesi'nde olduğu belirlenmiştir. Arkasından 60 program ile Akdeniz Bölgesi, 58 program ile Karadeniz Bölgesi, 52 program ile Ege Bölgesi, 50 program ile İç Anadolu Bölgesi, 40 program ile Doğu Anadolu Bölgesi gelmektedir. En az önlisans programına sahip bölge ise 36 programa sahip Güneydoğu Anadolu Bölgesidir. Kıbrıs'ta ise 4 önlisans programının yer aldığı tespit edilmiştir.

Bölgelere göre dağılımı Tablo 7'de verilen programların yürütüldüğü üniversitelerin hukuki statüleri yönüyle yapılan incelemenin sonuçları da Tablo 8'de verilmiştir.

---

8 İngilizce öğretim yapılan dört program,İzmir Ekonomi Üniversitesi'ndeki program ücretleri bakımından %25, 50, tam burslu ve paralı olmak üzere 4 farklı seçenek ile sunulan lisans düzeyindeki öğretim seçeneklerinden ibarettir.

9 İngilizce öğretim yapılan iki program,Kıbrıs'taki Yakın Doğu Üniversitesi'ndeki program ücretleri bakımından %75 ve tam burslu olmak üzere 2 farklı seçenek ile sunulan lisans düzeyindeki öğretim seçeneklerinden ibarettir.

Tablo 8. Coğrafi Bölgelere Göre Muhasebe Öğretimi Yapılan Yükseköğretim Programlarının Hukuki Statüsü

Bölge	Devlet	Vakıf	Toplam
Akdeniz	64	---	64
Doğu Anadolu	40	---	40
Ege	52	8	60
Güneydoğu	36	---	36
İç Anadolu	44	12	56
Karadeniz	58	---	58
Kıbrıs	---	4	4
Marmara	86	41	127
Toplam	380	65	445

Tablo 8'e göre; Akdeniz, Doğu Anadolu, Güneydoğu ve Karadeniz Bölgesi'nde hiç vakıf üniversitesi eliyle yürütülen program bulunmamaktadır. Vakıf üniversitesi eliyle yürütülen 65 programın, 41'i Marmara Bölgesi'nde, 12'si İç Anadolu Bölgesi'nde, 8'i ise Ege Bölgesi'ndedir. Vakıf üniversiteleri eliyle yürütülen programlardaki toplanmanın, Bölgelerin sosyoekonomik gelişmişlik endeksi ile daha tutarlı bir seyir sergilediği ifade edilebilir.

Programların İçinde Yer Aldığı Bölümler/Bölüm Adları Bakımından

Muhasebe öğretimi yapılan programların içinde yer aldığı bölümler ya da bölümlerin adları bakımından oldukça fazla çeşitlilik olduğu görülmektedir. Bu durum önlisans programlarında olduğu kadar lisans programlarında da yaygındır. Lisans düzeyinde adında muhasebe geçmeyen bölümler de düşünüldüğünde bu çeşitlilik daha da artmaktadır. İsimleri (bölümler) bakımından programlara ilişkin bilgiler Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9. Programların İçinde Yer Aldığı Bölümlerin AdlarınaGöre Muhasebe Öğretimi Yapılan Yükseköğretim Programları

Bölüm	Önlisans	Yüksekokul	Fakülte	Toplam
İktisadi ve İdari Programlar Bölümü	1	---	---	1
İşletme Bölümü (İngilizce)	---	---	4	4
Muhasebe Bilgi Sistemleri Bölümü	---	6	---	6
Muhasebe Bölümü	---	3	---	3
Muhasebe ve Denetim Bölümü	---	4	4	8
Muhasebe ve Finans Yönetimi Bölümü	---	2	6	8
Muhasebe ve Finansal Yönetim Bölümü	---	4	6	10
Muhasebe ve Vergi Bölümü	397	---	---	397
Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Bölümü	8	---	---	8
Toplam	406	19	20	445

Önlisans programları özelinde 3 farklı bölüm ismine rastlanılırken, yüksekokullar özelinde 5 farklı isim göze çarpmaktadır. Bu sayı fakülteler özelinde bakıldığında da 4 farklı bölüm ismi ile karşılaşılmaktadır.

Programların Ücretleri Bakımından

Devlet eliyle yürütülen yükseköğretim programları için gündüz öğretim yapılan örgün öğretim ücretsiz, gece öğretim yapılan örgün öğretim ise ikinci öğretim harcı karşılığında gerçekleşmektedir. Ayrıca açıköğretim ve uzaktan öğretimin de kendine özgü harç bedelleri belirlenmekte ve bu şekilde

öğretim görmek isteyenlerin belirlenmiş harç bedellerini ödemeleri gerekmektedir. Vakıf üniversiteleri açısından program ücretleri ise çok daha çeşitlilik göstermektedir. Bu çeşitlilik üniversiteden üniversiteye değiştiği gibi, programlar özelinde de sağlanan bursun oranı nispetinde farklılaşmaktadır. Tablo 10'da program ücretleri bakımından muhasebe yükseköğretimi yapılan programlara ilişkin bilgileri içermektedir.

Tablo10. Program Ücretlerine Göre Muhasebe Öğretimi Yapılan Yükseköğretim Programları

Ücret Durumu	Önlisans	Yüksekokul	Fakülte	Toplam
Paralı	7	2	4	13
%25 Burslu	4	1	3	8
%50 Burslu	9	2	5	16
%75 Burslu	6	---	2	8
Tam Burslu	14	2	6	22
İkinci Öğretim	105	5	---	110
Parasız (Devlet Üniv.)	254	7	---	261
Açıköğretim Harcı	1	---	---	1
Uzaktan Öğretim Harcı	6	---	---	6
Toplam	406	19	20	445

Programlar incelendiğinde; birinci sütundaki önlisans programları içinde parasız öğretim yapılan program sayısı 254 iken, yüksekokullarda yürütülen lisans programı sayısı 7'dir.

Önlisans programlarının 105'inde ikinci öğretim harcı ile öğretim yapılırken, 7 programda ilgili program için belirlenmiş olan ücretin *tamamı* ile öğretim yapılmaktadır. 14 program tam burslu olarak öğretim imkanı sağlarken, 19 programda %25, 50 ve 75 oranında olmak üzere bursluluk olanağı mevcuttur.

Yüksekokullar özelinde bakıldığında, devlet üniversitelerindeki 7 lisans programının örgün öğretim ve gündüz öğretimi olmasından dolayı parasız olduğu, gece öğretimi yapılan 5 programda ise ikinci öğretim harcı ile öğretim yapıldığı belirlenmiştir. Geriye kalan 7 program ise vakıf üniversitelerindeki programlar olup bunların da 2'si program için belirlenmiş ücretin tamamı ile, 1'i %25 burs ile, 2'si %50 burs ile, kalan 2'si de tam burs ile öğretim olanağı sağlamaktadır.

Fakülteler özelinde bakıldığında ise, tamamının vakıf üniversitelerindeki programlar olduğu, 4'ünün program için belirlenmiş ücretin tamamı ile, 3'ünün %25 burs ile, 5'inin %50 burs ile, 2'sinin %75 burs ile ve kalan 6'sının da tam burs ile öğretim olanağı sağladığı belirlenmiştir.

4. Sonuç

Çalışmada, Türkiye'deki muhasebe yükseköğretiminin önlisans ve lisans özelinde genel nitelikleri, coğrafi dağılımı, programlar ve içinde yer aldığı bölümler ve ücretleri gibi kriterler yönüyle değerlendirilmiştir. 2015Öğrenci Seçme veYerleştirme Sistemi(ÖSYS)Yükseköğretim Programları veKontenjanlarıKılavuzundan sağlanan veriler, önlisans ve lisans düzeyinde öğrenim görülen, meslek yüksekokulları, dört yıllık lisans düzeyinde öğrenim görülen yüksekokullar ve fakülteler özelinde değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Çalışma neticesinde elde edilen bulgular, adında "muhasebe" geçen ve aktif olarak öğretim yapılan önlisans ve lisans programlarına yönelik bir toplu bakış açısı kazandırmanın ötesinde, çeşitli hususların da dikkate sunulmasına imkan sağlayacak mahiyettedir. Bunlar:

i) Önlisans düzeyindeki muhasebe yükseköğretimi, yoğunluklu olarak (yaklaşık %91 nispetinde) devlet eliyle yürütülmektedir. İstihdam açısından daha çok özel sektör tarafından talep edilen muhasebe ara elemanı yetiştirilmesi hususunun vakıf üniversiteleri tarafından tercih edilmeyişinin nedenleri ayrıca sorgulanmalıdır.

ii) Lisans düzeyindeki muhasebe yükseköğretimi açısından ise muhasebe özelindeki öğretiminsınırlı olduğu ifade edilebilir. Ancak şu bilgiyi de burada paylaşmak gerekir: Türkiye'de, özellikle devlet üniversitelerinde, özel olarak "muhasebe" adı altında yapılandırılmış lisans programlarına pek rastlanmamaktadır. Bunun yerine iktisadi ve idari bilimler başta olmak üzere, siyasal bilgiler, işletme, iktisat fakülteleri gibi çeşitli

adlarla açılan fakültelerin işletme, iktisat, maliye, çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri, kamu yönetimi, uluslararası ticaret, lojistik vb. bölümleri altında okutulan muhasebe grubu dersler ile muhasebe öğretim alt yapısı geliştirildiği gözlenmektedir. Uygulamalı bir bilim alanı olan ve aynı zamanda önemli bir meslek olan muhasebenin anılan bölümlerdeki alanla ilgili, ancak muhasebedışı daha çok dersin yer aldığı öğretim planları dahilindeyapılandırılması durumu, vakıf üniversitelerinde olduğu gibi, muhasebe yoğun öğretim planı içinde, alanla ilgili ancak muhasebe dışındaki daha az ders ile gerçekleştirilmesi durumu ile ayrıca mukayese edilmelidir.

iii) Yüksekokul, Yükseköğretim Kanunu'nda "*Belirli bir mesleğe yönelik eğitim öğretime ağırlık veren bir yükseköğretim kurumudur*." şeklinde tanımlanmaktadır. Bu bağlamdamuhasebenin, özellikle devlet üniversitelerinde özelleştirilmiş bir lisans programı olarak fakültelerde ya da Yükseköğretim Kanunu'nun ilgili maddesinde zikredildiği şekliyle yüksekokullarda okutulan bir bölüm olarak yapılandırılmasının muhasebe mesleğine katkı bakımından önemli sonuçlar doğuracağı düşünülmektedir. Zira muhasebenin özelleştirilmiş bir program olarak teklif edilmesini teorik olarak engelleyen bir husus bulunmamaktadır. Eğer özelleştirilmiş bir öğretim altyapısı sağlanır ise, mesleki alt yapısı da güçlü olan bu mesleğe yönelik bir yapılanmanın girdi-çıktı, kaynak-maliyet gibi ilişkileri de daha anlamlı kılacağı ifade edilebilir[10]. Zira çalışmanın ortaya koymak istediği önemli sonuçlardan biri de, muhasebenin farklı bir üst disiplin adı altında açılmış yükseköğretim programları biçiminde değil; müstakil, özelleşmiş bir bilim alanı olarak yükseköğretim içindeki yerinin değerlendirilmesi gerekliliğini gözler önüne sermektir. Bize göre bu bir gerekliliktir. Zira "meslek", Türk Dil Kurumu Genel Türkçe Sözlüğü'nde; "Belirli bir eğitim ile kazanılan sistemli bilgi ve becerilere dayalı, insanlara yararlı mal üretmek, hizmet vermek ve karşılığında para kazanmak için yapılan, kuralları belirlenmiş iş" biçiminde tanımlanmaktadır. Bu perspektiften bakıldığında, günümüzde ağırlıklı olarak işletme bölümünde okutulan dersler biçiminde yapılandırılan muhasebe öğretimi neticesinde elde edilen lisans derecesinin muhasebe değil, işletme olduğu; bu dereceyi hak edenlerin de muhasebeci değil, işletmeci olduğu zannedilmektedir. Bize göre verilen bu derece, lisans sahiplerini maalesef ne muhasebeci ne de işletmeci kılmaktadır. Bu bakımdan genel bir lisans derecesi yerine özelleştirilmiş bir lisans derecesi sağlayabilecek şekilde muhasebe alanında öğretim yapılan lisans programların, vakıf üniversitelerinde olduğu gibi, yeniden yapılandırılması yerinde olacaktır. Bize göre, iş ve meslek kavramlarını da birbirinden ayırt etmek gerekmektedir. Bu çerçevede mesleği, faaliyetten ayıran özellikler bellidir. Bir meslekle iştigal etmek, faaliyette bulunmak anlamına gelirken, bir faaliyette bulunmak, meslekle iştigal etmek anlamına gelmemektedir. Bir meslekten söz edilebilmenin koşulu, ilgili alanda alınmış diploma, lisans, ruhsat, sertifika gibi bir belge ile uygulama standartlarının mesleki değerlerinin ve etik kurallarının bulunmasını gerektirmektedir.Ancak bunların varlığı, belirli bir işe mesleki değer kazandırmaktadır. Bu bağlamda muhasebe, içinde bulunduğu anabilim dalı İşletme olmasına karşın, bu özellikleri bakımından daha güçlü bir mesleki potansiyele sahip görünmektedir.

iv) Ayrıca fakülte ve yüksekokul adı altında lisans öğretimi yapılan programların birbirinden çıktı bakımından farklılığı olmadığı halde, hukuki alt yapı (2547 sayılı Kanun'da geçen tanımlar ve yüksekokul idari örgütlenmesi), itibar gibi farklılıkların bulunduğu gözlenmektedir. Bu konuda, her iki yükseköğretim kolundan mezun olanlar arasında niteliksel farklılıkların anlamlılığı üzerinde de ayrıca durulabilir.

v) Muhasebe öğretimi alanında açık ve uzaktan öğretim biçimindeki yapılandırmanın sınırlı olduğu görülmektedir. Sadece önlisans düzeyinde ve devlet üniversiteleri tarafından tercih edilen bu öğretim biçimlerinin lisans düzeyinde ve vakıf üniversiteleri tarafından tercih

[10] Muhasebe meslek elemanının tanımı ve kimlerin bu sıfatı kazanabileceği 3568 Sayılı Kanun'da tanımlanmaktadır. Burada vurgulanan husus, müstakil bir muhasebe lisans programının anılan Kanun'da yer alan koşulları sağlama sürecine beklenen katkısıdır.

edilen bir yöntem olmadığı gözlenmektedir. Bu noktada da bir karşılaştırmalı inceleme yapılabilir.

vi) Bir diğer önemli tespit de, muhasebe öğretiminin yapıldığı saatler bakımından gündüz öğretiminin gece öğretiminden, diğer yükseköğretim alanlarında olduğu gibi daha yoğun olduğudur. Örneğin önlisans düzeyinde toplam öğretim programları içinde gece öğretimi ¼ oranındadır. Bu oran yüksekokul yapılanması altındaki lisans programlarında da yaklaşık düzeydedir. Fakat burada çarpıcı olan vakıf üniversitelerinde lisans düzeyinde gece öğretimi programlarının bulunmamasıdır.

vii) Öğretim dili bakımından ise 445 program içinde 2'si önlisans(ki bu programlar Kıbrıs'ta Yakın Doğu Üniversite'sinde açılan programlardır) ve 4'ü lisans olmak üzere, toplam 6 programın İngilizce olmasıdır. Kalan 439 programda öğretim dili Türkçe'dir. Yabancı dilde öğretim yapan üniversiteler, vakıf üniversiteleri olmakla beraber, vakıf üniversiteleri başta olmak üzere, muhasebe gibi uluslararası standartları olan bir mesleki alanda yabancı dilde öğretimin bu denli düşük orandaolması dikkat çekicidir.

viii) Coğrafi dağılım ile ilgili olarak da yükseköğretim programlarının, rasyonelliğin gereği olarak, bölgesel işgücü arz ve talep koşullarını gözeterek açılması gerektiği düşünüldüğünde, önlisans programların toplanma düzeyinin, bir yönüyle bu bölgelerde muhasebe ara elemanına olan ihtiyacı da yansıtması beklentisinden hareketle; sosyoekonomik gelişmişlik endeksi bakımından Türkiye'nin endeks değeri en yüksek ikinci şehri olan Ankara'nın da içinde yer aldığı İç Anadolu Bölgesi'nin muhasebe önlisans programı bakımından 5. sırada olmasıdır.

ix) Öğretim sırasında olmasa da mezuniyet sonrasında yaşanan önemli bir sorun da neredeyse tıpa tıp öğretim müfredatına rağmen farklı isimlerle açılan programlardan mezun olan öğrencilerin, birbirinden farklı gibi algılanması veyahut sonraki öğretim basamaklarına yönelik ilanlar veya çeşitli iş ilanlarında kimi program isimlerinin zikredilmemesinin yarattığı sorunlar söz konusu olabilmekte, bu konuda ilgililer mağduriyet yaşayabilmektedir. Bu nedenle, Yükseköğretim Kurumu'nun program tekliflerini değerlendirirken, program isimlerinin de birbiri ile uyumluluğunu gözeterek karar vermesi, çeşitlilikten kaçınması daha yararlı olacaktır.

x) Son olarak öğretim ücretleri bakımından vakıf üniversitelerinin gerek önlisans, gerekse lisans düzeyindeki programlarda ücretsiz ve bir kısım burs desteği olmak üzere kısmi ücretli ve tamamıyla ücretli program seçenekleri sunmasıdır. Seçeneklerin fazlalığı, öğretimin tercih edilebilirliğine pozitif etki eden bir etken olarak düşünüldüğünde, vakıf üniversitelerinin bu yaklaşımı yerinde ve gerekli görülmelidir.

Kaynaklar

Alaşahin, M. K. (2007). Üniversite Bütçelerinin Analizi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler EnstitüsüMaliye Anabilim Dalı,Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd.Doç. Dr. Ersan Öz, Denizli.

Bey, A. (2000). *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Can, A. V. (2008), Bir Ayetin Işığında İslam Dinin Muhasebeye Bakışı, *Akademik Bakış*, (15), 1-10.

Denman, B. D. (2005). What Is A University in The 21st Century? *Higher Education Management and Policy 17*(2), 1–20.

Dölen, E. (2009). *Türkiye Üniversite Tarihi. Osmanlı Döneminde Darülfünun 1863-1922*. 1. Cilt., 1. Baskı. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Erdemir, Y. (2014, 7 Mayıs). Selçuklularda Eğitim ve Karatay Medresesi, Erişim tarihi: 21 Mayıs 2016,http://www.konyadahaber.com/haber-selcuklularda-egitim-konusuldu-8407.html

Ergen, Z. (2006). Yükseköğretim Karma Malının Niteliği ve Finansmanı Üzerine, *Sosyoekonomi Dergisi* (1), 11-24.

Gelişli, Y. (2005). On Dokuzuncu Yüzyılda (Osmanlı Devleti'nin), Bağdat veYemen Vilayetlerinde Medreselerin Açılma Gerekçelerineİlişkin İki Belge, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(2), 83-113.

Gücenme Gençoğlu, Ü. (2009). Türkiye'de Harf Devriminin Muhasebe Eğitimi ve Muhasebe Uygulamalarına Etkisi, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İİBF Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi,* (1)30-37.

Güvemli, O. (2001). *Türk Devletleri Muhasebe Tarihi- Cumhuriyet Dönemi XX. Yüzyıl,* 4.Cilt., Avcıol Basım Yayın, İstanbul.

Hiçşaşmaz, M. (1970). *Tarihsel Gelişimi İçerisinde Muhasebenin Teorisi ve Teknik Yapısı*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını No:20,Ankara.

İhsanoğlu, E. (1999). *Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri*, EkmeleddinİhsanoğluEkmeleddinİhsanoğlu (Ed.), Osmanlı Medeniyeti Tarihi, Cilt 1, İstanbul, 223-359.

Köymen, M. A. (1992). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Cilt III.Alp Arslan veZamanı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Özkul, A. S. (2012).Türk Yükseköğretiminde İşletme Eğitimi (1883-1954), Yayımlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel ÜniversitesiSosyal Bilimler EnstitüsüİşletmeAnabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. H. İlker Çarıkçı, Isparta.

Tekeli, İ., İlkin, S. (1999).*Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Öğretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara.

Timur, T. (2000). *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler.* Ankara: İmge Kitabevi.

Yaşar, B. (2002). Vakıf Üniversitelerinin Türk Yükseköğretim Sistemindeki İşlevlerinin ve Eğitim Programlarının Değerlendirilmesi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal BilimlerEnstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Yrd.Doç.Dr. Atanur Vergili, Gaziantep.

ÜSKÜP/KALKANDELENLİ ÇAĞDAŞ TÜRK-İSLAM DÜŞÜNÜRÜ NİHAT KEKLİK'TE BİLİM AHLAKI

Prof.Dr. İsmail YAKIT[1]

Özet

Üsküp/Kalkandelen'den Türkiye'ye göç etmiş bir aileye mensup olan Nihat Keklik Hoca, Türkiye'de ilk defa İstanbul Üniversitesi bünyesinde "Türk-İslam Düşüncesi Tarihi Anabilim Dalı"nı kuran ve felsefeye vukufuyla temeyyüz etmiş çağdaş bir düşünürümüzdür. "Türklerin de felsefesi ve filozofları vardır" diyerek dikkatleri Türk-İslam coğrafyasına çekmiş ve bu alanda kendisi pek çok çalışma neşretmiş ve birçok akademişyen tarafından da hoca örnek alınarak araştırmalar yapılmış ve yapılmaktadır. Nihat Keklik Hoca'nın bilim ve bilim ahlakı ile ilgili olarak görüşleri, tutum ve davranışları bu bildirimizde ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler*: Nihat Keklik, Bilim Ahlakı, Türk-İslam Düşüncesi*

Nihat Keklik, Vaktiyle büyük dedeleri Karaman'dan Balkanlara gidip Üsküb'e yerleşmiş, daha sonra Üsküp Kalkandelen'den Anadolu'ya göç etmiş bir aileye mensuptur. Aile Balıkesir Ayvalık'a yerleşmiştir. Keklik Hoca, 1926 yılında Ayvalık'ta dünyaya gelmiştir. Ayvalık Cumhuriyet ilkokulunu bitirdikten sonra İstanbul'a gönderilir ve 1939-1948 yılları arasında Galatasaray Lisesi'nde okur. 1949-1953 arasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Arap- Fars Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun olur. Aynı zamanda Felsefe ve Tarih Bölümlerinden sertifika dersleri alır. Mezun olduğu yıl Felsefe Bölümü'ne asistan olur. 1955'te Mukayeseli olarak Farabi ve Aristo mantığında 'kategoriler' konusundaki 'doktora' tezini tamamlar. Sonra Avrupa'ya gönderilir ve 1959 yılında 'askerlik' görevini ikmal etmek üzere Türkiye'ye döner. 1960 'ta Üniversite'deki görevine yeniden tayin edilir. 1962'de Sadreddin Konevi'nin Felsefesi adlı 'doçentlik' tezini tamamlar. *'Türk-İslam Felsefesi'* adlı bir *'kürsü'* ihdas edilmesi için, ilk resmi müracaatını 1965 senesinde yapar. Bunun için uzun uğraşlar verir. Türk-İslam felsefesinde büyük etkileri olan 'Muhyiddin İbnül-Arabî konusunda birkaç eser yayınladıktan sonra 1969'da 'profesör' unvanını elde eder. Nihayet 1970' de 'Türk-İslam Felsefesi Tarihi' adlı kürsü kurulur ve bu kürsünün başkanlığına tayin edilir. 'Sertifika' için devam eden uzun formalitelerden sonradır ancak 1974 yılında derslere başlanabilinir. Kürsünün adı YÖK yasasından sonra *"Türk-İslam Düşüncesi Tarihi Anabilim Dalı "* olur. *Manevi Kalkınma veya Ortanın Sağı, Felsefe:Mukayeseli Temel Bilgiler ve Kaynaklar, Türk İslam Düşüncesine Göre Felsefenin İlkeleri, Filozofların Özellikleri, Felsefenin Tekniği*, *Felsefe'de Metafor*, gibi eserler de neşreder. 1991 yılının Şubat ayında da kendi isteğiyle emekli olur. Kongrelerde sunduğu tebliğlerin yanı sıra, ilmi makaleleri ve yayımlanmış 12 adet kitabı bulunmaktadır.(Yakıt, 2016:.264)

Nihat Keklik Hoca'yla 7 seneden fazla bir süre beraber çalıştık. Kendisini yakından tanıma fırsatım oldu. Türkiye'de ilk defa "Türklerin de felsefesi vardır ve felsefe bölümlerinde bu felsefe okutulmalıdır diyerek özgeçmişinde bahsettiğimiz *"Türk-İslam Düşüncesi Kürsüsü'*nü kuran şahsiyettir. Gerçekten felsefeyi ve filozofları çok iyi bilen ve Türk-İslam filozoflarını ve onların Avrupa felsefelerine etkileri hususunda geniş bilgisi ve çalışmaları olan ve kendine has pek çok fikirleri bulunan *"filozof"* diyebileceğimiz Cumhuriyet dönemi büyük düşünürlerimizdendir.

Nihat Keklik Hocam'ın düşünceleri üzerine bir doktora tezi yaptırdım. Öğrencilerimden Ayşegül Doğrucan tarafından *"Nihat Keklik'te Mantık ve Felsefe"* 233 s. (S.Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2015) adıyla yapılan bu doktora tezi, oldukça başarılı ve orijinal bir çalışmadır. Nihat Hoca'nın gerçekten çağdaş bir Türk düşünürü olduğunu ispat etmiştir.

Şimdi kendisini yakından tanıyan biri olarak onun bilim ahlakı hakkındaki tutum ve davranışlarını göstermeye çalışacağım. Gerçi daha önce neşrettiğim *"Hatıralarıyla İz Bırakanlar"* (Ötüken Neşriyat,

[1] Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, ismailyakit@gmail.com

İstanbul, 2016) adlı kitabımızın 264-294 sayfaları arasında Keklik Hoca'dan bahsettik. Burada konuyu biraz daha detaylı ve maksimler halinde ortaya koyacağız.

Bilim ve Ahlak Anlayışı Üzerine

Bilindiği üzere bilim ahlakı, bilimsel araştırmalarda olması gereken ahlakî ilkelerin bütünüdür. Bu ahlakî ilkeler, bilimi ortaya çıkaran, onu geliştiren ve hedefini belirleyen metotlarını gösteren kurallarla ve araştırmacıların uyması gereken usulerle ilgili düşüncelerden ibarettir. Bilim ve ahlak arasında çok sıkı bir ilişki vardır.

Arapçadan gelen "ilm" kelimesi Türkçemize "bilmek" şeklinde tercüme edilmektedir. Nitekim "bilim" sözcüğü de bilmekten gelir. İlim veya tam Türkçe ifadesiyle bilim, *"bilinenden hareketle bilinmeyeni bilmek"* demektir. Keklik Hoca da bu anlamı tefekkür bâbında sık sık kullanır. Diyorki "Tefekkür, bilinenler sayesinde bilinmeyenlere ulaşmak zorundadır. Aksi takdirde insicamsız(tutarsız) düşünceye tefekkür adı verilemez" (Keklik, 1987: 193). Ona göre eğer biri ilim yapma adına yeni bir şey ortaya koyamıyorsa ona bilim adamı demek doğru değildir. Onun için yapılan çalışmalarda yeni fikirler, yeni metotlar, yeni bakış açıları aramıştır.

Nihat Keklik Hocaya göre bilim adamı kime denir? Elbette bilimle uğraşan adamdır diye cevap vermek isteriz. Ama o bu cevabı kabul etmezdi. Her bilimle uğraşan bilim adamı değildir. Ona göre, bilim adamı, endişesi bilim olan adamdır. Yani her an zihninde bilimle ilgili uğraşılar taşıyan, zihni meşguliyetleri, endişesi, tasası, bilim ve bilimle ilgili olan adamdır. Bu insan ahlaklı olmak mecburiyetindedir. Böyle bir insan ahlaksızlığa, istese bile vakit bulamaz. Çünkü zihnini bilimden asla soyutlayamayacağı için bu gibi işler aklına bile gelmez. İşte o adam bilim adamıdır. Bilim ahlakına hakkıyla riayet eden insan odur.

Nihat Hoca, felsefî düşüncelerin bile yaşayarak öğrenilmesini ister, fikirlerin özümsenmesi ve karşılıklı tartışılması ile hakikate daha fazla yaklaşılacağına inanırdı. En büyük arzularından birinin yetenekli on kadar felsefe öğrencisinin her biri bir filozofu tam olarak bilmeli, ve ortaya atılan bir problemi temsil ettiği filozofa göre cevap verip birbirleriyle tartışmalıydı. Yani bir öğrenci Platon, bir diğeri Aristo, biri Farabi, biri İbn Sina, biri Gazzali, biri Descartes, biri de Kant vb. olmalı. Her biri temsil ettiği filozofu, o filozof kadar bilmeli ve ortaya atılan konulara o perspektiften yaklaşmalı. Hoca hep bunu hayal ettiğini ama gerçekleştiremediğini söylerdi. Bazen o kratta öğrenci bulamadığını, bulsa da mezun olup gittiğini vb. anlatırdı.

Keklik Hoca, bilgi ve bilimler için mantığın vazgeçilmez olduğunu savunur. Mantığın konularından olan kıyas ve kanıtlama olmadan hiçbir bilimsel önermenin kesinlik kazanamayacağını söyler. Bununla ilgili olarak bir metafora başvurur. Ona göre mantık adeta duvar ustalarının kullandığı çekül gibidir. "Bu âlet olmadığı zaman duvarın ufkî oluşu nasıl tehlikeye girer ve bina eğri olursa aynı şekilde ispat nazariyesi olmazsa bilimde kesinlik kalmaz" (Keklik, 1978: 111)

Keklik Hocamız ahlakî eğitime de önem verir. Özellikle devletin bu konuyu bizzat eline alması gerektiğini savunur. Nihat Keklik üzerine bir doktora çalışması yapan A.Doğrucan onu bu konudaki fikirlerini şöyle özetler: "Keklik ahlak eğitiminin önemine vurgu yapmaktadır. Özellikle gençlerin hem birey olarak hem de toplumun bir parçası olarak doğru eğitilmesi gerektiği fikrini savunan Keklik, bu eğitimde devletin rolüne işaret etmektedir. Çünkü Keklik'e göre tek tek bireylerin davranış kalıplarından ziyade, bireylerden oluşan toplumun devamlılığı 'hayatta kalma' ilkesi gereği bir zorunluluktur" (Doğrucan, 2015: 178)

Çalışkanlığı ve Akademik Titizliği

Hoca çok çalışan bir insandır. Normal kitap sayfalarıyla yedi bin sayfayı bulan İbnü'l-Arabî'nin *"Fütühat"*ını baştan sona 7 defa okuduğunu ve on binlerce fiş çıkardığını anlatmıştı. İbnü'l-Arabî'nin üslubuna o kadar hâkimdi ki, eline aldığı her hangi bir kitabın İbnü'l- Arabi'ye ait olup olmadığını hemen bilirdi. Literatür bilgisi derindir. Türkçeyle birlikte sekiz lisan bilir. Hepsiyle okuyup yazacak durumdadır. Bu diller: Türkçe, Fransızca, İngilizce, Almanca, Arapça, Farsça, Grekçe ve Latince idi. Bizim de çok çalışmamızı ve akademik merhaleleri bir an önce geçmemizi öğütlerdi. Hatta onun gibi ben de Anadolu yakasında kaldığım için, vapurla kendisiyle beraber karşıya geçerken sık sık metaforik olarak: "Siz kız kulesi açıklarındasınız, benim vapurum iskeleye yanaştı. Ben Kadıköy İskelesi'nde geziniyorum" diyerek bizi teşvik ederdi.(Yakıt, 2016:.269)

Nihat Hoca, kitaplarını büyük bir titizlikle yazardı. Bastırmak için hiç acele etmezdi. Çantasında basılacak kitabın dosyasını taşır. İlmine güvendiği veya konuya ilgi duyanların yanında kahvede pastanede demez açar oradaki fikirleri ve cümleleri tartışırdı. "Ben kelimeleri cımbızla tek tek alır koklar, koklar yerine koyarım. Yahut değiştiririm. Taki en uygununu bulana kadar böyle yaparım" derdi. Bazı tez öğrencileri birkaç kere tezi baştan düzeltip yeniden yazınca sıkıldıklarını hocaya anlatırlardı. "Hocam, dört kere, beş kere tezi baştan sona yazdım" derlerdi. Hoca da "Ben falan kitabı 124 kere yeniden yazdım 125'incisinde matbaaya götürdüm" derdi. İlimde bıkmak, usanmak olmaz. Sen gidicisin bu eser kalıcı" dediğini çok duydum. Titizlik ve usanmadan çalışmak onun şiarıydı.

İntihal İle İlgili Anısı

Hocam, çalışmalarda intihal edenlerin affedilmemesi gerektiğini söylerdi. Bunu eski hocalarından duyduğunu ve onların kendilerince tedbirler aldığını da sözlerine eklerdi. Bir gün asistanken, hocası Hilmi Ziya'nın odasına uğradığında, onun meşhur Ord Prof. Şemsettin Günaltay ile sohbet ederken bulur. Bu arada içeriye biri girer ve Günaltay'a hitaben: "Hocam falan eserinizde şöyle bir fikre rastladım. Çok orijinal idi. Kaynak vermişsiniz ama cilt ve sayfa belirtilmemişsiniz. O eser, tam 12 cilt. Bu bilgi hangi ciltte ve kaçıncı sayfada" diye sorunca, Günaltay hiddetlenir: "Onu da yazayım sen oradan çal emi. Ben o bilgiyi bulmak için 12 cildi de okudum. Sen de oku" der. Bu arada Hilmi Ziya da "Ben de aynı şekilde düşünüyorum. Dipnot verirken, eserin yazarını, adını, basım yılını ve yerini ve hangi baskısı ise sadece onu belirtiyorum. Akademik hırsızlık çoğalmaya başladı. Böyle davranmak zorunda kalıyorum" dediğini anlatmıştı. .(Yakıt, 2016: 269)

Bir İntihali Yakalaması

Nihat hocam, jürilerinde bulunduğu kişilerin çalışmalarını didik didik ederdi. Hem intihal, hem bilgi hem de üslubu araştırırdı. Raporlarını acımasız yazardı. "Bilimde handikap, hile, hırsızlık, hata olmaz" derdi. İstanbul Edebiyat'ta görev yaparken, Necla Arat'ın profesörlük jürisindeki beş kişiden biri Nihat Keklik Hocadır. Takdim tezi "Ahlak Felsefesi" adlı 218 sayfalık bir tezdir. Hoca tezi baştan sona okur. Üç bölümün her bir bölümü, İngilizce üç ayrı kitaptan tercüme edilmiş 200 sayfalık intihal bir çalışma olduğunu görür. Hoca hangi kitaplardan çalıntı olduğunu bulur ve paragrafları numaralandırır, ayrıca orijinaliyle parağraf paragraf karşılaştırır ve 67 sayfalık bir rapor hazırlar. Raporunda "Tezin önsözünü kendisinin yazdığını farz ederek…". diye söze başlar. Ve "Aslında önsöz de intihal olabilirdi ama karşılaştıramadım. Babam hastanede yatıyordu. Ben de başında beklemek zorunda olduğum için, onu arayıp bulmaya zamanım olmadı." der. Jüri üyelerinden ikisi olumlu ikisi olumsuzmuş ve dolayısıyla hocanın kararı çok önemli. Olay YÖK'ten önce olduğu için o zamanki yönetmeliklere göre; profesörlük tez savunması Fakülte Profesörler kurulunun önünde olurmuş. Savunmadan önce Nihat Hoca tezin durumunu ve vahim bir intihal olduğunu o zamanki Dekan Sencer Tonguç'a anlatmış. O da bunu kurulda seçilecek bir komişyona inceletelim, sen teklifte bulun demiş. Nihayet savunma günü gelip çatmış. Jüri üyeleri ve aday yerlerini almışlar. Profesörlerin tamamına yakın hepsi oradalarmış. Nihat Hoca adayın tezi hakkında bazı iddialarım olacak bunu araştırmak için İngilizce bilen en az üç kişilik bir komisyon gerekiyor demiş. Üç kişilik komisyon da yerini almış. Hoca da üç İngilizce kitabın ismini söylemiş. Bunlar dipnotlarda veya kaynaklar arasında yer alıyor mu komisyon incelesin demiş. Bu kitapların ismini duyan aday Necla Arat, tezini hemen geri çekmek istemiş. Ama komisyon, jüri ve Dekan "olmaz, bu saatten sonra geri çekemezsiniz" demiş. Çalıntı yaptığı kitapların hiç birisi ne dipnotlarda ne de kaynaklar içinde varmış. Hoca sayesinde 200 sayfalık intihal tescil edilmiş. O zamanki disiplin yönetmeliğinde intihal suçunu içeren madde yokmuş. "Öğretim üyesine yakışmayan davranışlarda bulunmak" maddesi varmış. Ancak bu maddede iki çeşit ceza öneriliyormuş. Ya aday, 6 ay uzaklaştırılacak yahut da tamamen ilişiği kesilecek. Oylama yapılmış sonuç, eşit çıkmış. Yani 6 ay uzaklaştıralım diyenler 17 kişi, tamamen atalım diyenler de 17 kişiymiş. Ancak tarih bölümünden milliyetçi olarak bilinen Erdoğan Merçil isimli biri o gün oylamada yokmuş. Oylama bir sonraki toplantıya kalmış. O zaman da Merçil toplantıya katılarak 6 ay diyenlerden olmuş ve böylece Necla Arat, bir oyla ebediyen atılmaktan kurtulmuştur. .(Yakıt, 2016: 270-271)

Nihat Hoca, Almanca çevirileri kendi çevirmiş gibi ders notları haline getiren bir Yrd. Doçentin de intihalini yakalamıştır. Biz kendisine "Hocam nasıl yakaladınız. Kendisi pek ala çevirmiş olamaz mı" dediğimizde. Bu gibi durumlarda yanlış tercüme edilmiş cümlelerden hareket edeceksiniz "derdi. "Metnin aslını karşılaştırdım. Çaldığı metinde pek çok yerde tercüme hatası var. Baktım bu beyefendinin ders notları haline getirdiği tercümede de tıpatıp aynı hatalar var. Bunları tespit ettim" demişti. Hatta bu arada yazdığı "Marksist Estetik" adlı kitaptan dolayı İtalyanlar tarafından istavrozlu madalya ile ödüllendirilen İsmail Tunalı'nın kütüphaneden aldığı ve geriye vermediği Almanca *"Marsist Estetik"* adlı kitabı devamlı üzerinde tutmuş, Nihat Hocanın defaatle söylemesine rağmen bölüm

kütüphanesine iade etmemiştir. Nihat Hoca, "Tunalı benim karşılaştıracağımdan korktuğu için kitabı geri vermiyor. Baskısı eski olduğu için sahaflar da bulamadı. Almanya ya da yolum düşmedi." derdi.

Bilimsel Hataları Tespiti

"Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe Tarihi'nden profesör olmak için o zaman yeni açılan Hacettepe Felsefe Bölümü'ne müracaat eden benim de bir zamanlar çok sevdiğim, ama şimdi aramızda selamı bile kestiğimiz bir zat ile Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümünden bir doçent aynı kadroya müracaat ederler. Nihat Hoca jüri üyesi olduğundan her ikisinin de dosyaları gelmiştir. Arkadaşımız olan malum zat, sık sık bana telefon eder, "Hoca okudu mu, raporunu yazdı mı? Bir hatırlatıver. Öbür aday şöyle böyle…" gibi şeyler söyleyip duruyordu. Ben hocamla her gün beraber olduğum için raporunu yazıp yazmadığını soruyordum. Bana hep, okuyorum, yazarım gibi cevaplar veriyordu. Nihayet hoca bir gün beni çağırdı. Odasına gittim. Önünde profesör adaylarının dosyaları ve çalışmaları vardı. Bana hitaben: "Gel bak Süleyman ağabey deyip duruyorsun. Şu ifade doğru mu?. Fransızca biliyorsun. Şu tercümesi doğru mu? Bir bak" dedi. Çalışmaların nerdeyse her yeri kırmızı kalemle çizilmiş, gelincik tarlası gibi olmuştu. "Ben bu arkadaşa müspet olamam. Bu kadar hata dolu çalışmalara olumlu rapor yazamam. Onu ben de tanıyorum. Bana karşı saygısı da vardır ama o iş başka bu iş başka" demişti. Ben hocayı iknaya çalışırken o, istifa edeceğini, çünkü kendi hocaları bile çekilmiş. Mübahat(Küyel) çekilmiş, Necati (Öner) çekilmiş, ben de çekileceğim" dedi. Bir şey demedim. Hoca jüriden çekildi. Hocanın jüriden çekilmesini benim sebep olduğumu sanır. Süleyman Hayri'yle yollarımız ebediyen ayrılır.." (Yakıt, 2016: 271--272)

Akademik Nezakete Sığmayan Davranışları Affetmeyişi

"Hocamız Nihat Bey, akademik işlerde edep dışı ve nezakete sığmayan davranışları hiç sevmezdi. İlhan Kutluer isminde bir doktora öğrencisi vardı. Uzun zamandır hocaya uğramamış. Bir gün öğle yemeğinde bana, Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne uğrayalım da soralım. Bu çocuk atıldı mı, süresi mi bitti niye gelmiyor, bir soralım? Dedi Enstitü'ye girdik ve sorduk. Oradaki görevli bayan "Hocam danışman değiştirmiş. Danışmanı Bekir Hoca olmuş" deyince: hoca gayr-i ihtiyari olarak "alçak" diye bağırdı. Rengi attı. Ben koluna girdim. Orada bir sandalyeye oturttum. Su getirdim. Kendine geldi. Bir sigara yaktı içerken ben tekrar o memurenin yanına girdim. "Hoca neden sinirlendi?" dedi. "Önemli değil. Yeni danışmanının adını söyleyebilir misiniz?" Dedim. "Bekir Topaloğlu" olmuş dedi. Ben hocanın yanına vardım. "Hocam Bekir Topaloğlu imiş" deyince, hoca biraz daha rahatladı, "O ne bilir bu alanı, o kelamla uğraşıyor. Ben Bizim Bekir sandım. Bekir Karlığa" dedi. "Hayır o sizden habersiz böyle bir şey yapmaz" dedim. Ben araştırıp hocaya bilgi verecektim. Öğrendim ki, Topaloğlu, profesör olmak istiyormuş ancak Kelamdan kadro yok. Kadro İslam felsefesinden varmış, müracaat edebilmesi için o zamanki mevzuata göre, en az bir öğrenciye doktora danışmanlığı yapması gerekiyormuş. Bunun için de Kutluer'i bulmuşlar. Nasıl olsa İslam Ansiklopedisi'nde madde de yazdırıyorlar. Hocaya haber vermeden, onun iznini almadan, gizlice danışman değişikliği yapıyorlar. Soran olursa, hoca ilgilenmiyor, yardım etmiyor ayağına yatacaklar. Sonra hocaya gelip onu bilgilendirdim.". .(Yakıt, 2016: 272-273)

Görüldüğü gibi, Prof. Dr. Nihat Keklik, Çağımız Türk-İslam Düşüncesinin önemli isimlerindendir. Onun çalışkanlığı ve titizliği, hele bilim ahlakı ve akademik nezaket hakkındaki tutum ve davranışları her türlü takdirin üzerindedir. Her zaman eserlerinden ve hayatından örnek alınacak çok şeyler buluruz.

Kaynaklar

Doğrucan, Ayşegül,(2015)*Nihat Keklik'te Mantık ve Felsefe*, (Doktora Tezi), 233 sayfa, S. Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Danışman: Prof. Dr. İsmail YAKIT, Isparta

Keklik, Nihat,(1978), *Felsefe: Mukayeseli Temel Bilgiler ve Kaynaklar,* Çağrı Yayınları, İstanbul,

Keklik Nihat, (1987), *Türk İslam Felsefesi Açısından Felsefenin İlkeleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul,

Yakıt, İsmail,(2016), *Hatıralarıyla İz Bırakanlar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul,

SOSYAL MEDYA VE ÇEVİRİ

Yrd. Doç. Dr. M. Zahit Can [1] - Arş. Gör. Alper Keleş [2]

Özet

Günümüzde kitle iletişim araçlarının geçmişe göre daha yaygın olması, bireyin dahi tek başına kitlelere internet/sosyal ağlar üzerinden ulaşabilmesi ve belirli bir fikri aşılayabilme imkânı, bu araçları daha da önemli kılmaktadır. Artık devletlerin bile internette resmi ya da gayri resmi sosyal ağlarda hesaplarının bulunduğu, bireysel görünüp kitlesel hareket ettirilen bireyler vasıtasıyla belirli bir yönde algı oluşturduğu sıkça dile getirilmektedir. İçeriklerin oluşturulmasında ya da tüketilmesinde çeviri araçlarından yararlanılması ve aynı zamanda Web 2.0 uygulamaların çeviri konusunda yardımcı modüllerinin bulunması ise çevirinin günümüzde başka bir boyutta kullanıldığının açık göstergesidir. Bu bakımdan gerek ticari gerekse insani ya da siyasi vb. konularda kullanılmaya başlanan Web 2.0 tabanlı sosyal medya araçlarının günümüzde çeviri üzerinden yürütülen içerik oluşturma ya da içerik tüketme süreçleri daha yakından incelenmelidir. Bu çalışma Web 2.0 tabanlı sosyal medya araçlarının çeviriyi kullandırma ve içerik oluşturulmasında ya da bu içeriği tüketmede kullanıcıların hangi alanda çeviriden yararlandığını gösterecek ve özellikle içeriği siyasi-ideolojik olan çevirileri inceleyerek konuya dikkat çekecektir.

Anahtar Kelimeler: *Sosyal Medya, İnternet Çevirisi, İdeolojik Çeviri, Web 2.0*

Giriş

Toplumları, grupları ya da bireyleri yakınlaştıran ve bir birinden uzaklaştıran ideolojik, ekonomik, siyasi vb. bir dizi sebeplerden bahsedilebilir. Günümüzde modern iletişim araçları ise bu sebeplerin sağlanmasında rol oynayabilen bir enstrüman görevini yerine getirmektedir. Bu bakımdan Web 2.0[3] ortamındaki sosyal medyada gerek toplumsal gerekse toplumlararası düzeyde bir biriyle uzlaşabilen, yakınlaşan ya da çatışan ve uzaklaşan kesimlerin git gide boy gösterdiğini görmek mümkün. 2000'li yılların başından itibaren Web 2.0 sayesinde bireylerin proaktif bir biçimde sosyal medyaya dâhil olma imkanı ortaya çıkmış ve bu durum kullanıcıların bu alanda etkin olma konusundaki iştahını kabartmıştır.

Küreselleşmeyle birlikte toplumların tek tipleşmesi ve dünyanın monotonlaşmasına yönelik eleştirileri gün geçtikçe çeşitlenmektedir[4]. Sosyal medyanın düşünceleri tek tipleştirmesi konusunda da bir işlevinin olduğunu söylemek ne kadar mümkünse, farklı düşünmelere de kapı araladığını, bu düşüncelerin yayılmasına yardımcı olduğunu söylemek de o kadar mümkün.

Gerek toplumun içerisinde farklı gruplaşmaların bir biriyle, gerekse toplumlar-arası çatışmaların yaşandığı mecra olarak Web 2.0 düzlemindeki sosyal medya hız kesmeden içerik oluşturma, oluşturulmuş içerikleri paylaşma, paylaşılanları beğenme ve beğendikçe de ön plana çıkarma gibi bir döngü içerisinde işlemektedir. Böyle bir hengâme içerisinde çevirinin de, gerek içeriklerin oluşturulmasında, gerekse kaynak dilde oluşturulan içeriklerin farklı erek dillere aktarımında rol aldığını gözlemlemek mümkün. Ticari, insani, ideolojik, siyasi vb. amaçlar doğrultusunda uluslararası şirketlerin, STK'ların ya da birçok (legal ve illegal) örgütlenmelerin çeviri yoluyla ulus ötesi düzeyde hedef kitlelerini belirli tüketim alışkanlıkları elde etme, hayat pratikleri kazandırma ya da siyasi

[1] Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Çeviribilim Bölümü, zcan@sakarya.edu.tr
[2] Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, akeles@sakarya.edu.tr

[3] Web 2.0 ile temelde yeni bir teknolojiden bahsedilmemektedir, daha çok bu terim sosyo-teknik düzeyde internetin farklı bir kullanımını göstermektedir. Web 2.0, World-Wide-Web'in, internet sayfasının sorumlularının bilgi üretip yaydığı değil, bizzat internet kullanıcıların dâhil olduğu ve içerik ürettiği, diğer bir deyişle kullanımında rol aldığı evrimsel bir aşamasını ifade ediyor. Tanımlama için Bkz.: Dr. Markus Siepermann, Gabler Wirtschaftslexikon, http://wirtschaftslexikon.gabler.de/Definition/web-2-0.html#head0 (17.07.2016)

[4] Aslında bu duruma yönelik eleştiriler çok da yeni değildir. Öncül örneklerini 20. yüzyılın başlarında bulmak da mümkündür Bkz. Stefan Zweig'ın 1925 yılında "*Die Monotonisierung der Welt*" adlı makalesi için: http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/pdf/deu/PROB_ZWEIG_MONOTON_DEU.pdf (03.07.2016)

vaziyet alış geliştirme yönünde etkilemeye çalıştığı söylenebilir[5]. Bu hedeflere ulus ötesi düzeyde ulaşmak ise birçok Web 2.0 uygulamasının çeviri modülü sayesinde mümkün olmaktadır. Hemen her kitle iletişimi sağlayan bu tür uygulamalar toplum çevirmenliği, makine çevirisi, altyazı (çevirisi) ekleme, dublaj çevirisi, ses algılayıp çevirme ve sözlük gibi ücretsiz hizmet sunan ya belirli bir kaynak metin üzerinden çeviri gerçekleştirmeye ya da doğrudan kullanıcının bu araçlarla (çeviri yaparak) erek metin üretmesine yardımcı olan eklentileri mevcuttur. Bu araçlar sayesinde toplumların algılarının oluşturulduğu (*perception management*) ya da var olan algıların beslendiği söylenebilir. Çevirinin burada oynadığı rol ise a) içeriklerin doğrudan çevrilip belirli bir hedef kitleye yönlendirilmesi, b) çeviri yardımıyla doğrudan içerik (metin) üretimi gerçekleştirilmesi ya da c) bir alıcı olarak var olan içeriklerin çeviri yoluyla anlaşılmasıdır [6].

Sosyal medyada çevirinin nasıl gerçekleştiği, hangi sosyal medya araçlarının, kimler tarafından ne şekilde kullanıldığı ve bu esnada gerçekleşen çevirinin kültürlerarası iletişimi nasıl etkileyebileceği anlaşılmalıdır. Henüz Türkiye'de çeviriyi odağına koyarak kültürlerarası iletişim ekseninde sosyal medyadaki içeriklerin oluşturması konusunda bir çalışmaya rastlanılmamış olup, bu çalışmanın da yüzeysel ancak konuya genel bir bakış sunması amaçlanmıştır. Burada daha çok siyasi-ideolojik fakat aynı zamanda sosyal ve ticari (pazarlama) içerikli sosyal medya kullanımlarından bahsedilecektir. Bir kitle iletişim aracı olarak televizyonda haber, dizi, film gibi konuları elen alan çeviribilimsel araştırmalar mevcuttur[7]. Fakat artık televizyondaki içeriklerin (haber, reklam vb.) nicelik bakımından içeriğinin kısalması ya da kısaltılması ve sosyal medyada paylaşılması söz konusudur. Hatta film ya da dizilerin belirli sahnelerin kesilerek ya da ekran alıntısı yapılarak içerisine içerik eklenmek suretiyle paylaşılması oldukça sık rastlanan durumlar arasındadır. Dolayısıyla günümüzde birçok kimsenin özellikle haberleri ama bunun dışında her konuda olup biteni Web 2.0 düzeyindeki sosyal medyadan takip ettiğini söylemek yerinde olacaktır. Günümüzde hemen hemen her tür gündelik haberin siyasi-ideolojik mecralara çekilebileceğini; sosyal medya kullanıcıların kendi görüşü doğrultusunda içerik oluşturma ya da var olan içeriği paylaşırken ve buna yorum eklerken çeviriden yararlanmakta olduğunu gözlemlemek mümkün. Dolayısıyla Web 2.0 sonrası sosyal ağların çeviri yardımıyla kültürlerarası bir etkileşim mecrası olduğu söylenebilir. Bu bakımdan Sosyal-Medyanın Kültürlerarası-İletişim-disiplini ve Çeviribilim-araştırmaları boyutunda ele alınmalı, modern çeviri kuramları ışığında burada gerçekleşen çevirilerin yeniden değerlendirilmeli ve Sosyal Medyada gerçekleşen çevirinin irdelenmesi (burada olduğu gibi) gerekir.

1. Çeviri ve Kültürlerarası İletişim

Heinz Göhring'in *Interkullturelle Kommunikation* başlıklı kitap bölümünde Kültür-antropolojisi, sosyoloji, siyaset bilimi, psikoloji (özellikle sosyal psikoloji), dilbilim, iletişim, edebiyat bilim, tarih ve teoloji gibi birçok disiplin Kültürlerarası İletişimin araştırmalarına yöntem, bulgu ve sonuçlarıyla hizmet etmekte olduğu tespitini yapar. Ona göre, bu yönüyle Kültürlerarası İletişim disiplinler-arası bir alan olup, araştırmalarının ağırlık noktasını da farklı kültürlerden kimselerin karşılaşması ya da bu farklı kültürlere ait kimselerin ürünlerinin bir diğer kültüre ulaşması durumunda bir biriyle olan münasebetlerini incelemektedir. Bu yönüyle Kültürlerarası İletişim disiplininin Sosyal Medya aracılığıyla farklı kültürlerin karşılaşmasını da incelemesi gerekmektedir. Çünkü asli görevlerinden biri olan farklı kültürel kimliklerin karşılaşmasını ve bu karşılaşmadan doğan tarafların tutumlarını mercek altına alan bir disiplin olarak Kültürlerarası İletişim, Sosyal Medyadaki bu tür karşılaşmaların değerlendirmesini yapmak durumundadır.

Göhring, Kültürlerarası İletişimde "kültür kavramı" özellikle önemli ancak bir o kadar da bulanık bir inceleme nesnesi olarak ortaya çıkmakta olduğunu ifade eder. Kültür kavramının oldukça geniş bir yelpazede tanımlamasının olduğu -ona göre- bilinmektedir. Fakat Kültürlerarası İletişimde kültür kavramının daha çok ulusal düzeyde ele alınması söz konusu olup, kaynak ve erek kültürdeki grupların ve bireylerin değerlendirme ve davranış biçimleri inceleme nesnesini oluşturmaktadır (bkz. Göhring,

---

[5] Gerek elektronik ticaret, gerekse sosyal medya aracılığıyla siyasi hareketlenmeler, toplumları yönlendirme girişimleri, algı yönetimi oluşturma vb. konularda oldukça geniş bir literatür bulunmaktadır. Fakat bu amaçların çeviri yoluyla gerçekleşmesini araştıran, bu mecrada çeviri olgusunu irdeleyen birkaç çalışma dışında geniş, kavramları oturmuş bir literatüre rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu çalışma araştırmacıları bu yönde çalışmaya sevk etmesi açısından önem arz etmektedir.

[6] Kısaca "Algı Yönetimi" konusunda şu tanımlama yapılabilir: Hedef kitleyi belirli bilgiler verme doğrultusunda istenilen şeye inandırma, inanılan şey konusunda ikna etme girişimdir.

[7] Bunun için bir örnek Faruk Yücel'in *Televizyonda Çeviri Olgusu* makalesine bakılabilir: http://dergisosyalbil.selcuk.edu.tr/susbed/article/view/202 (12.06.16)

1998: 112). Kültürlerarası iletişimde çevirinin oynadığı rol ise çok kaba/genel bir bakışla bu kültürlerin taşımacılığını, aktarıcılığını üstlenmektir. Bu aktarım sayesinde böyle bir karşılaşmayı inceleyen Kültürlerarası İletişimin disiplinin ise çeviri açısından oynadığı rolü Goodenough şu şekilde izah etmektedir: Kültürlerarası İletişim araştırmaları sayesinde çevirmenlerin hangi kültürde toplumsal normlardan saptığını anlaması ve bunun sonucunu bilmesi sağlanabilir. Toplumun beklentileri, toplumdaki bireylerin hangi rolü üstlendikleri ve doğal bir biçimde yabancı bir kültüre ait kimselerin yarattığı kültürü anlama konusunda en az o kültürün fertleri kadar başarılı olması açısından Kültürlerarası İletişimin çevirmenlere hizmet edebileceği konuların olduğu söylenebilir (bkz. Goodenough, 1980: 71-77 aktaran Göhring, 1998: 113). Diğer yandan çeviri eylemi vasıtasıyla bilinçli bir biçimde normları kırmayı hedeflemek de yine böyle bir edinç sayesinde mümkün olacaktır.

Çeviri sanıldığı gibi salt kelimelerin, tümcelerin ya da anlam öbeklerinin yer değiştirmesinden ibaret değildir. Çevirinin bunun ötesinde –işlevsel paradigma açısından ele alındığında da– belirli bir amacının bulunduğunu söylemek gerekir. Nasıl ki bir eylem belirli bir kültür içerisinde bir amaç içeriyorsa (bkz. Keller, 1997: 75), çevirinin de –çeviribilimciler tarafından muteber kabul edilen– Skopos Kuramına göre bir eylem olduğu düşünüldüğünde bir amacının olduğu da –yine bu kuramın vurguladığı üzere– söylenmelidir (Vermeer, 1984). Tüm bu parçalardan daha bütünsel bir tanımlama yapılacak olunursa: Çevirinin a) bir kültürden, başka bir kültüre (kültürlerarası), b) eylemsel nitelik taşıyan ve belirli bir amaç doğrultusundaki bilgi aktarımı olduğu söylenebilir. Çevirinin kültürlerarası bir iletişim aygıtı olduğu gerçeğinden yola çıkılır ve Kültürlerarası İletişim disiplininin yukarıda ifade edilen çalışma sahası düşünülürse, her iki disiplinin dirsek temasının gerekliliğini daha iyi anlamak mümkün olur. Özellikle günümüz dijital çağında bireylerin, -toplum içindeki- toplulukların ve farklı toplumların bir biriyle olan münasebetinin internet ortamında, Web 2.0 alanında gerçekleşiyor olması ve çevirinin bu alanda derinlemesine kullanılıyor olması, bu yönde araştırmaların yoğunlaşmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Tam da bu noktada Kültürlerarası İletişim ve Çeviribilim disiplinin birlikte çalışması ve Web 2.0 tabanlı içerik oluşturmalarda ya da çeviri yoluyla üretilen içeriklerin tüketilmesiyle farklı kültürlerdeki bireylerin vaziyet alışlarında çevirinin oynadığı rolü irdelemelilerdir.

2. Sosyal Medya Üzerinden Kültürlerarası İletişimde Uzman Çevirmenin Rolü

Paul Watzalwick'e göre, "iletişim kurmamak mümkün değildir, ona göre her şeyimiz iletişim kuruyor. Sadece birisine hangi zamanda, nerede, nasıl, hangi biçimde bir şey söylediğimiz ya da söylemediğimiz değil; aynı zamanda nasıl baktığımız, nasıl giyindiğimiz, durduğumuz, hareket ettiğimiz, nasıl bir tıraşa sahip olduğumuz, nasıl koktuğumuz vs. genel olarak da nasıl olduğumuz ve nasıl hareket ettiğimiz bir iletişim verisi ortaya koymaktadır" (Watzlawick, 1972: 51 aktaran Göhring, 1998: 113). Bir kültür içerisinde bir bireyin eylemlerini ve dolayısıyla da iletişim değeri taşıyan mesajlarını belirleyici birçok etmenin olduğu söylenebilir. Fakat bireyin biolojik-psikolojik etmenleri eylemin kestirebilirliğini ve genelleştirici bir bakış açısı geliştirilmesini zorlaştırmaktadır. Ancak bunun ötesinde her kültürün kendi içerisinde bireye etki eden, onun eylemini yani iletişimini yönlendirici etmenlerini kategorik olarak ifade etmenin de mümkün olduğu Reiß ve Vermeer'e (2005: 181) göre şu üç başlıkta ifade edilebilir:

Birincisi Toplumsal Hususlar: Bir toplum kendi tarihsel birikiminden kaynaklı olarak eylem biçimi geliştirmektedir. Kendi içerisinde bu hususlar tüm toplum için de geçerli olmayabilir, diğer bir deyişle toplumun belirli bir kesimi/grubu için geçerli olan hususlar başka bir grubu bağlayıcı olmayabilir. Bu da bu etmenin kendi içinde parçalı bir yapıda olduğunun göstergesidir. *İkincisi Çevresel Durum*: Belirli bir zaman diliminde bireyin içinde bulunduğu koşullar çerçevesinde kendi eyleminde belirleyici bir rol oynayabilecek çevreden gelen tesirlerin tamamıdır. *Üçüncüsü Ruh Hali*: Yine belirli bir zaman dilimi içerisinde kişinin bireysel durumlarından hareketle belirli bir tavır geliştirmesine denilir. Sosyal medyada bireysel çevirilerin gerekçelendirilmesi, çeviri faaliyetlerinin açıklanması ve bunlara yönelik belirli bir kural arayışı çeviribilimin üzerinde durması gerekli konulardır. Yukarıda ifade edilen kuralların bireysel düzeydeki eylemleri açıklanması beklenebilirken, kurumsal/organize anlamda cereyan eden ve uluslararası siyasi-ideolojik karakteri olan sosyal medyada mobilize edilen kitlelerin eylemlerini açıklamada yeterli bir bakış açısı sergilemeyebilir. Burada daha ziyade siyasi konjonktürle ilintili, ülkenin kendi içindeki sosyal, siyasal denklemi ve dünyadaki güç-amaç dengelerini göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bu gibi eylemlerin çekirdek reaksiyonu (temelde başlayan, çıkış hareketi) daha geniş bir perspektife anlaşılmaya çalışılmalıyken, daha sonra ortaya çıkan çeviri ürününün yukarıdaki üç başlıkta değerlendirilmesi, çeviri eylemi hakkında fikir verebilecektir.

Çevirinin bu gibi etmenlerden bağımsız bir biçimde teşekkül ettiğini, salt kaynak metin üreticisinin (sözlü ya da yazılı) iradesini yansıtmak olduğunu düşünmek oldukça eski bir paradigmadır. Çevirinin farklı kültürler arasında gerçekleşen bir iletişim biçimi olması dolayısıyla onun sözcüğü sözcüğüne aktarılmasının birçok duruma göre uygun olmayacağı anlaşılmalıdır. Modern çeviribilim yaklaşımlarının öncesinde dahi -antik çağa gidildiğinde- benzer yaklaşımların Hieronymus, Horaz ya da Cicero gibi çevirmenler arasında da ifade edildiği görülecektir. Çok erken dönemlerde çevirinin sözcüğü sözcüğüne (yerine göre) yapılmaması gerektiği fikri aslında ortaya çıkmış bir bakış açısıdır (krş. Yücel, 2016: 57).

Çeviri salt bir metin aktarımından öte, kültürlerarası ve kültürün aktarıldığı ya da kültürün dikkate alınarak gerçekleştiği bir iletişim biçimi olarak görüldüğüne göre; çeviri yoluyla iletişim kültür ötesi, başka kültürle yani kültürlerarası boyutta gerçekleşiyor olacaktır. Böyle bir durumunda hedef kültürü tanımayan ancak hedef kültürle iletişime geçmek isteyen bir kimsenin tutumu nasıl olacaktır? Reiß ve Vermeer'e göre, böyle bir durumda uzman kişi olarak bir çevirmene müracaat edilecektir. Çünkü çevirmen iki dilli/kültürlü bir uzman olarak kaynak metin üreticisinin -aynı zamanda erek metin alıcısının- yukarıdaki sayılan en az üç durumunu en iyi şekilde değerlendirip, iletilmek istenen mesajı -bir erek kültür uzmanı olarak da- en uygun şekilde erek kültür alıcısına aktaracaktır (krş. Reiß/Vermeer, 2005: 182). Ancak yukarıda da ifade edildiği üzere, üç durumun bilinmesi sosyal medya üzerinden gerçekleşen özellikle siyasi-ideolojik çevirilerin mesajlarını gerçekleştirme ya da açıklamaya çalışma açısından yeterli olmayacaktır.

Web 2.0 tabanlı sosyal medya araçlarında çeviri söz konusu olduğunda yukarıdaki ideal durumdan bahsetmek oldukça güçtür. Genelde çeviri eğitimi almamış ve kısmen çevirmenlik edinci içerisinde görülebilecek kimi niteliklerin çeviri eğitimi dışında, çevirmenlik amacı olmadan gerek okuldaki yabancı dil dersleriyle, gerek çevrede ya da ailede elde edilmiş profesyonel olmayan beceriler sayesinde çeviri yapıldığı anlaşılmaktadır. Sosyal medyada gerçekleşen çeviriler özellikle ticari ve kurumsal kaygılar gütmemekteyse, hemen herkesin kendi ilgisi çapında, Web 2.0 tabanlı sistemlerin çeviri modüllerinin de imkan sağlamasıyla ya da bunlardan bağımsız profesyonel olmayan bir biçimde gerçekleştiği söylenebilir.

Oysa yukarıda da ifade edildiği üzere, Web 2.0 tabanlı sosyal medyadaki çevirilerin kurumsal yapılarda -kurumun itibarı için- profesyonel bir çevirmenle çalışması elzemdir. Çünkü sosyal medya özellikle çok uzun metinlerin kaleme alındığı bir mecra değildir; daha çok kısa ve etkileyici/çarpıcı/özet içeriklerin paylaşıldığı yerdir. Bu bakımdan eğer itibar kaygısı olan bir kurumun çeviri yaptırma amacı varsa, yukarıda ifade edilen kategorik üç duruma, hem kaynak hem de erek kültürde kusursuz hâkimiyeti olan uzman çevirmene müracaat edilmesi doğru olacaktır. Bununla da yetinmeyip siyasi-ideolojik içerikli metinlerin aktarımında başarılı olmak ya da bunların çeviribilimciler tarafından araştırılması durumu söz konusu ise, daha makro bir bakış açısıyla uluslararası güç dengelerinin, siyasi konjonktürün bilinmesi gerekmektedir.

3. Çevirinin Sosyal Medyada Kullanılması

İletişimin kişisel ve aynı zamanda kitlesel oluşu, bir ağ içinde zincirleme bir birini etkileyebilen özelliği, dijital ortamda her tür içeriğin her yerden paylaşılabiliyor oluşu sosyal ağların ortaya çıkmasını sağladı. Başlarda tek yönlü geleneksel bir iletişim biçimi internet ortamında da sürdürülürken Web 2.0 evresinde kullanıcıların başka kullanıcılarla etkileşime geçebilmesi, içerik oluşturması ve içeriği dönüştürmesi ve yayması gibi bir dizi olanak sağlayarak sosyal ağların başka bir boyuta taşınmasına fırsat tanıdı. Sosyal ağlar yalnızca kişilerle sınırlı kalmadı, bu gücü fark eden ticari, siyasi vb. farklı amaçları bulunan kurumların da kendine hızlı bir biçimde hedef kitle oluşturma, bu kitleyle bilgi paylaşma ve etkileme gayretleri ortaya çıktı[8]. Bu iletişim süreçlerinin farklı kültürlerle olan boyutunda ise çevirinin devreye girdiği birçok durum ortaya çıktı.

Sosyal Medyada Çevirinin bireysel mi yoksa kurumsal mı gerçekleştiği modern çeviri kuramlarıyla örtüşmesi bakımından önemlidir. Çünkü modern çeviri kuramlarının ve çeviri eğitimcilerinin vurguladığı çevirinin erek kültürde işlev göreceği için erek kültür normlarının dikkate alması (erek odaklılık) gerektiği yönündedir. Kaynak metin çevrilmeye başlandığı andan itibaren, kaynak kültürden işlevsel manada bağlantısı kopacak, erek kültürdeki hedef kitlesi için yeni bir metin meydana gelecektir. Bunun yanı sıra erek kültürde nasıl bir metnin oluşturulacağı çeviri metnini çevirmene

[8] Derinlemesine bilgi almak için bkz.: "*14. Türkiye'de İnternet Konferansı Bildirileri*" İstanbul Bilgi Üniversitesi 12-13 Aralık 2009, Bildiri Kitabı, Dolapdere

sipariş veren bir işveren tarafından belirlenmektedir. Bunun için çeviri işine yönelik iş-emrini çevirmen ayrıntılı bir biçimde öğrenmelidir (krş. Gawlas, 1998: 237). Eğer işveren tarafından iş-emrinde kaynak metnin biçimsel özelliklerinden, simetrik stilinden vazgeçme ve içerik odaklı bir çeviri gerçekleştirip daha çok erek metin konvansiyonları koruma belirtilmişse, çevirmen buna uyarak, gerçekleştirmiş olduğu bu tür bir çevirinin gerekçesini de elinde bulundurmuş olur. Bu durumunda kurumsal faaliyet gösteren bir medya kuruluşunda bir iş-akış ve iş-emir gibi süreçlerin işleyebileceği varsayılabilir. Daha doğrusu her çeviri öncesi böyle bir süreç işlemese dahi, önceden eğitimler, toplantılar gibi kurumsal kültürü oluşturucu bir dizi etkinlikler sayesinde çevirmene kazandırıldığı ve çeviri işine yansıyabilecek bir çeviri stratejisi olduğunu da düşünülebilir. Bundan başka, ayrıntılı bir biçimde bir takım çeviri faaliyetleri dış haberler servisinde, birimle ilgili müdürlerin nezaretinde tartışılıp iş-emri ayrıntılı olarak çevirmene de verilebilir. Ancak sosyal medyada yapılan özellikle bireylerin kendi ilgileri doğrultusunda gerçekleştirmiş oldukları bir kısım çevirilerin –yukarıdaki kuramsal bakışta ifade edildiği gibi- pek de sipariş üzerine yürümediğini belirtmek gerekir. Kendiliğinden belirli bir amacı olan kimselerin belirli bir hedef kitleyi ikna etme gayreti, ya da fikirlerinin beğenilmesine dönük herhangi bir iş-emri almadan gönüllü bir biçimde çeviri gerçekleştirdiği de sıkça görülmektedir. Bu yönüyle Minako O' Hogan'ın (2011: 12-16) da belirttiği üzere toplum çevirmenliği kavramı sosyal medyadaki profesyonel olmayan (amatör), belirli bir amacı yerine getirmek için gerçekleştirilen çeviriler için kullanılabilir. Facebook, Youtube vb. sosyal paylaşım sitelerinde kullanıcıların kendi içeriklerini oluşturabilmesi ve paylaşılmış içeriklerin gönüllü olarak çevrilmesi yakın zamanın toplum çevirmenlik örnekleri arasında gösterilebilir. Çeviri teknolojilerinin de buna hizmet edebiliyor olması, hatta hizmet etmesi için uygulamaların varlığı, -çeviri yoluyla- içerik oluşturma konusunda kullanıcıları daha da yüreklendirebilir. Hemen her internet kullanıcısının tanıdığı Vikipedia ansiklopedisi kullanıcılarına içerik oluşturma konusunda müracaat etmekte olup, içerik oluştururken çeviriye başvurma, oluşturulmuş bir içeriği kendi diline çevirme (*content translation*) gibi imkânlar tanımaktadır[9].

Google, Çeviri Topluluğu adı altındaki platformda çevirmenlerin daha önce yapılmış çevirileri düzeltmek için ya da yeni önerilerde bulunması maksadıyla çevrimiçi bir uygulama paylaşmaktadır[10]. Benzer bir uygulama facebook tarafından da kendi kullanıcılarına yönelik paylaşılmakta olup, kullanıcılar bu uygulama vasıtasıyla eski çevirileri düzelte bilme ve yeni önerilerde bulunabilme imkânına sahip oluyorlar[11]. Dolayısıyla aslında tükettiği ürünün aynı zamanda üreticisi olan bir çevirmen profilinden bahsetmek burada mümkün. Daha açık bir ifadeyle, kaynak dilde tüketilen bir bilginin başka bir kültüre taşınmasıyla, yani çeviri yapılmasıyla aynı zamanda üreticisi olma durumu söz konusu olmaktadır. Bu ise tam da Web 2.0 düzeyindeki sosyal medya araçlarına uygun bir anlayışın çeviri düzlemindeki yansımasıdır. Youtube üzerinden gerçekleştirilebilen altyazı çevirileri de buna diğer bir örnek olarak gösterilebilir. İstenilen videolara altyazı uygulamak suretiyle çevirinin inandırıcılığı artırılabilir. Bunun için Youtube kendi içerisinde bir arayüz sunmaktadır. Bazı dillerde ise videodaki sesi algılayıp makine çevirisini altyazı olarak vermektedir. Videoda orijinal dilde metin üreticisinin seyrediliyor ve dinlenebiliyor olması yapılan altyazıyı çevirisini denetlenebilir kıldığı için ise çeviriye olan güveni artırıldığı söylenebilir. Benzer bir durum dublajda da söz konusudur: Arka planda daha kısık bir ses düzeyinde orijinal dil üreticinin (yarım yamalak da olsa) duyulabiliyor olması ön planda işitilen dublaj çevirisinin inandırıcılığını arttırdığı söylenebilir[12]. Aynı zamanda orijinal dil üreticisinin dublaj yoluyla söyledikleri çevrilirken bizzat kendi konuşuyormuş ve çeviri yapılmıyormuş gibi bir algı oluştuğu da düşünülmelidir. Oysa aktarım dili kullanıldığında, bir alıntı yapıldığı ifade edildiğinde (dedi, söyledi, aktardı, belirti gibi ifadeler bunu dinleyiciye yansıtır) bu etkinin zayıfladığı da düşünülebilir. Orijinal görüntü ve sesin verilmesi çeviri alıcısının üretilen içeriğe dair gerçeklik algısını, doğruluk değerlendirmesini artırdığı söylenebilir[13]. Bu yüzden sıkça siyasi propaganda, ideolojik yönlendirme gerçekleştirmeyi hedefleyen odaklar sosyal medyadaki içerikleri çevirdiği ve kendi hedef kitlesini ikna etmeye kalkıştığı söylenebilir. Hem Sosyal Medya üzerinden

[9] Bkz. https://en.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Translation (23.06.2016)
[10] Bkz. https://translate.google.com/community (23.06.2016)
[11] Bkz. https://www.facebook.com/translations/ (23.06.2016)
[12] Burada çevirmenin ya da orijinal metin üreticisinin ses düzeyi videoyu biçimlendiren kimseye bırakılmıştır.
[13] Sosyal Medya'da üretilen yalan haberler için özellikle haber sitelerinin geliştirildiği ya da Vikipedia gibi içeriklerin anonim kullanıcılar tarafından oluşturulabildiği yerlerde sıfırdan içeriklerin oluşturularak bu haberlerin bu sayfalara bağlantılanarak (referans verilerek) yayınlandığı görülmektedir. Bu şekilde yapılan manipülatif çevirinin de doğruluk/inandırıcılık derecesi artırılmaktadır. Ayrıca bkz. http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/debatten/russische-propaganda-putins-botschaft-fuer-jeden-14097884-p2.html (10.06.16)

gerçekleştirilecek çevirilerin bağlamlarından kopartılma imkânı (Sosyal Medya'nın) kısıtlı bir içerik oluşturma kültüründen dolayı daha elverişli görülebilir. Erek kitlenin manipüle edilmesi şöyle gerçekleşebilir: Örneğin bağlam farkından yararlanma, eksiltme, ekleme ya da farklı sözcük tercihinde bulunmak suretiyle anlam değişimine uğratma gibi yöntemler sayılabilir[14].

Birçok devletin kendileri tarafından kontrol edilen medya organlarını saldırgan dış politika bağlamında kullandığı bir dizi araştırma ve yayında ifade edilmektedir. Buna "hibrit savaşı" (*Hybride Kriegsführung*) denilmektedir[15]. Bu gibi durumlarda Sosyal Medya vasıtasıyla dış ülkelerden liderlerin, kurumların, yetkililerin, kurbanların vb. konuyla ilgili kimselerin açıklamalarına çeviri yoluyla yer verilmektedir. Bu sayede iç kamuoyu çeviriyi alet olarak kullanan taraflarca ikna edilmeye çalışılmaktadır. Fakat sadece iç kamuoyu değil, aynı zamanda dış kamuoyunda da çeviri kullanılmak suretiyle ikna edilme yoluna gidilebilmektedir.

Araştırmalar göstermiştir ki, yalan haberler doğru haberlere göre iki kat daha hızlı yayılmaktadır, yani iki kat daha fazla okuyucu çekmektedir[16]. Yalan haberlerin içinde çeviri yoluyla üretilen, manipüle[17] edilen haberler de bulunmaktadır. Fakat buna karşı bir önlem de geliştirilmiştir. Kimi yayın platformları kurulmak suretiyle, yalan haberlerin denetlenmesi için gönüllüler ya da farklı ülkelerden vakıflar bu duruma karşı koymaya çalışmaktadır[18]. Bu bakımdan her iki cephenin de çevirileri kendi haklılıkları konusunda siyasi-ideolojik bağlamda bir birine karşı kullandığını söylemek mümkün görünmektedir. Burada karşı ülkede o ülkenin mevcut kırılgan, hassas noktalarını bilen ve buna yönelik yabancı dilde haber yapan ya da o ülkenin bir yetkilisinin sözlerini çeviri yoluyla çarpıtarak aktaran ya da "bağlam farkını"[19] kullanmak suretiyle erek kültürde anlamını değiştiren, ona negatif bir anlam yükleyen bir çeviri yapılabilir[20].

Sonuç

1. Günümüzdeki toplumsal ve toplumlar arası araştırmaların özellikle Web 2.0 boyutundaki Sosyal Medya araçları üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Kültürlerarsı İletişim disiplininin Çeviribilim disipliniyle bağlantılı bir biçimde disiplinler-arası çalışmalar gerçekleştirerek, çeviriyi odak noktasına alıp, henüz bakir görünen bu alana eğilmesi icap etmektedir.
2. Sosyal Medya'da gerçekleştirilecek uluslararası bağlamı olan siyasi-ideolojik içeriklerin çevirisinde ya da bu çevirilerin çeviribilimciler tarafından çözümlenmesinde uluslararası siyasi konjonktürün bilinmesi gerekmektedir. Sadece belirli bir kültürü tanımak ama güncel siyasi dengeleri ve güç odaklarının amaçlarını, uluslararası siyasi konjöktörü bilmemek hem çeviribilimci açısından gerçekleşen çeviri faaliyetlerini açıklamak açısından mümkün

---

[14] Ayrıntılı manipülasyon teknikleri için bkz.: http://www.aieti.eu/pubs/actas/II/AIETI_2_JQ_Manipulation.pdf (12.07.16); Ayrıca bkz. Can, M. Zahit (2015) "İdeolojik Çeviri: Tanzimat ve Cumhuriyet Dönemi Örneğinde" adlı doktora tezinin birinci ve ikinci bölümüne.

[15] http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/debatten/russische-propaganda-putins-botschaft-fuer-jeden-14097884.html (10.06.16)

[16] Social Media als Quelle bei ARD-aktuell: https://www.tagesschau.de/ausland/social-media-propaganda-100.html (10.06.16)

[17] Çeviribilimde Manipülasyon ekolu, manipülasyonu zorunlu olarak da görmektedir. Belirli bir kültürün normlarına uygunluk bağlamında, hedef kitlenin beklentileri doğrultusunda, hakim söylem çerçevesinde ya da (bu araştırma çerçevesinde de kastedilebilecek) bir çeviri hamisi tarafından (hegemonya tarafından) uygulanan baskı/emir sayesinde manipülasyon zorunlu hale gelebilir (Lefevere, 1992:26).

[18] Örneğin Ukrayna hakkında sosyal medyada çıkan yalan haberleri denetleyen bir site: http://www.stopfake.org/en/category/videos/ (10.06.16). Bunun dışında internet üzerinden bağış toplama yöntemiyle (*Crowdfunding)* de finanse edilen projeler de mevcut bu tip yalan haberleri ifşa etmeye çalışan https://de.wikipedia.org/wiki/Troll-Armee#cite_ref-28 (10.06.16).

[19] Alev Bulut'un Tercüme Hatası adlı eserinde *Bağlam Farkı* şöyle açıklanmaktadır*: "Anlam içinde yer aldığı bağlamdan doğar ve bazen sadece aynı şeyin iki farklı bağlamından söz edildiği için taraflar arasında iletişim sorunu ya da kazası olabilir"* (2016: 30-31). Bu durum elbette sadece kazara değil, bilerek de işletilebilecek bir manipülatif çeviri yöntemidir. Uzman bir çevirmen, bağlam farkını özellikle dikkate almadan, siyasi ya da ideolojik bir maksatla -kendi işverenin emri doğrultusunda ya da bundan bağımsız- çeviri gerçekleştirerek kaynakta nötr ya da pozitif ifadeye erekte negatif bir anlam yükleyebilir. Vermeer ve Reiß (bkz. 2005: 183) ise kültürlerin farklı oluşu dolayısıyla belirli bir kültürdeki durumun başka bir kültürde de aynı olmayacağı, başka bir durumsallığın ortaya çıkacağını bildiriyor.

[20] Devletlerin buna benzer binlerce kişilik İçerik-Oluşturma-Ordularının (*Postingarmeen*) bulunduğu gerek buralardan ayrılan itirafçılar, gerekse uluslararası organizasyonlar ve internet üzerinde araştırmalar yapan araştırmacılar ve gazeteciler tarafından ifade etmektedir. Bkz.: http://derstandard.at/2000032500974/Russische-Propaganda-im-Netz-Kalter-Krieg-2-0 (11.06.16)

olmayacak hem de çevirmen olarak amacına ulaşması mümkün olmayan başarısız çeviri eylemlerine kapı aralayacaktır.

3. Sosyal medya aracılığı ile gerçekleştirilen çevirileri ticari, siyasi ve insani olarak üç kategoride ele almak mümkündür. Özellikle manipülasyonun gerçekleştiği, ideolojik güç çekişmelerinin yaşandığı bir alan olarak siyasi kategori örnek gösterilebilir. Burada hedef kitlede belirli bir algı yaratmak için çeviride farklı yöntemler kullanılabilir. Her yöntem sosyal medya aracındaki teknik koşullarla da ilintilidir.
4. Sosyal medyada gerçekleşen çevirilerin modern çeviri kuramlarıyla açıklamak mümkün olduğu gibi bir o kadar da olanaksızdır. Çünkü sosyal medyadaki çeviri süreçleri, teknikleri, kapsamı farklı bir boyutta, farklı bir yöntemle, farklı bir etkiyle çalışmaktadır. Bu sebeple özellikle günümüzde sosyal medyadaki çeviriler için yeniden bir çeviri tanımlaması, kavramsallaştırması gerekmektedir.

Kaynaklar

Bulut, Alev (2016), "Tercüme Hatası", Çeviribilim Yayınları, İstanbul

Can, M. Zahit (2014), "*Türkiye'deki İdeolojik Çevirilerin Genel Karakteri Üzerine Bir Değerlendirme*", Balkanlarda Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Kitabı, Sakarya

Gawlas, Christine (1998), "*Texte von Presseagenturen*", Hrsg. M. Shnell-Hornby, H. Hönig, P. Kußmaul, P. Schmitt, , *Handbuch Translation,* Stauffenburg Handbücher, Tübingen

Göhring, Heinz (1998), "*Interkullturelle Kommunikation*", Hrsg. M. Shnell-Hornby, H. Hönig, P. Kußmaul, P. Schmitt, , *Handbuch Translation,* Stauffenburg Handbücher, Tübingen

Holz-Mänttäri, Justa (1984), *"Translatorisches Handeln. Theorie und Methode"*, Helsinki

Keller, Petra (1997), *"Der innerbetriebliche Zielvereinbarungsdialog als ergebnisorientiertes Führungsinstrument"*, Waxmann, Berlin

Lefevere, A. (1992). Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame. Routledge.

O' Hogan'ın, Minako (2011), *"Community Translation: Translation as a social activity and its possible consequences in the advent of Web 2.0 and beyond",* Lingusitica Antverpiensia; Internet Adresinden Temin Edilmiştir: https://lans-tts.ua.ac.be/index.php/LANS-TTS/article/view/275 (22.05.2016)

Vermeer, Hans J.; Reiß, Katharina (1984), "Grundlegung einer *allgemeine Translationstheorie*", Niemeyer, Tübingen

Vermeer, Hans J.; Reiß, Katharina (2005), "*Die funktionale Translation*", Derleyen: Radegundis Stolze, "*Translations Theorien"*, Narr Verlag, Tübingen

Yücel, Faruk (2016), "*Çevirinin Tarihi*", Çeviribilim Yayınları, İstanbul

FİNANSAL OKUR YAZARLILIĞIN SOSYO-EKONOMİK DURUMA ETKİSİ: BAKÜ ÖRNEĞİ

İlahe İSLAMLI [1] - Yusif ALİYEV [2] - Nurhodja AKBU LAEV[3]

Özet

Bireylerin gelirlerini, birikim ve yatırımlarını doğru değerlendirip, bütçelerini yönetebilme yetkinliği olarak tanımlanabilen finansal okuryazarlık kavramı, karmaşık finansal karar alma süreçleri ve bireylerin bu konuda verdikleri kararların ekonomik sisteme etkileri bilgisi ışığında, gerek ülke gerekse dünya ekonomisi açısından hayati öneme sahiptir. Finansal okuryazarlık, aynı zamanda uzun vadeli birikim ve yatırıma dönük kararlarda finansal farkındalığı temel alır.

Anahtar Kelimeler: Finansal Okuryazarlık, Finansal Eğitim, Finansal Davranışlar

Abstract

Financial literacy which can be defined as the ability of evaluating income, savings and investments and managing the budgets of individuals, has a vital importance for either local and global economy in the light of the knowledge about the complex financial decision making process and the impacts of this decisions to the economic system. Financial awareness in decisions about investment and savings underlie the concept of financial literacy.

Key words: Financial Literacy, Financial Education, Financial Behavior

Giriş

Dünyada yaşanan küresel finansal kriz, giderek değişen piyasa koşulları, toplumun demografik yapısındaki değişimler, finansal okuryazarlık konusunu gündeme getirmektedir.

Önemi artmakta olan finansal okuryazarlık kavramının toplumdaki etkinliğini artırabilmek için bu konudaki ihtiyaçlara uygun eğitim programlarının geliştirilmesi gereği ortaya konulmaktadır. Eğitim programlarının geliştirilebilmesinin ön koşulu da eğitim ihtiyaçlarının boyutu ve içeriğinin belirlenmesidir. Belirlenen ihtiyaçlar toplumun farklı kesimlerinde değişik biçimlerde ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle hedef kitlenin sınırlarının titizlikle belirlenmesi ve bu topluluğun gereksinimlerinin ortaya konulması, üzerinde durulması gereken bir nokta olarak değerlendirilmektedir.

Çalışmanın temel amacı, bireylerin temel düzeyde finansal okuryazarlık durumlarının ve buna bağlı olarak finansal durumu yönetme konusunda gösterdiği davranışların belirlenmesidir.

Finansal okuryazarlık, finansal kavram, bilgi, ürün ve uygulamaları içeren ve bunlara ilişkin temel düzeyde bilgi sahibi olarak kararlar almayı ifade eden bir alandır. Finansal okuryazarlık, genel olarak bireylerin finansal hizmet ve ürünlere ilişkin bilgi sahibi olmasını, bu bilgilerini kullanarak etkin kararlar alabilmesini ifade etmektedir. Kavramsal olarak ise finansal okuryazarlık içinde bilme, öğrenme, anlama, seçim yapma, yorum yapma, karşılaştırma yapma, sonuç alma gibi alt başlıkları içermektedir.

Bireyler finansal karar ve davranışlarında bilgi sahibi olurlarsa, bu bilgi kararlara ve davranışlara olumlu bir biçimde katkı yapabilir. Bilgi sahibi olmadan verilen kararlar hem bireylere hem de finansal

[1] Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Türk Dünyası İşletme Fakültesi, Yüksek Lisans Mezunu., Uzman.
[2] Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Türk Dünyası İşletme Fakültesi, İktisat ve İşletme Bölümü, Öğretim Görevlisi, aliyev.yusif@gmail.com
[3] Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Türk Dünyası İşletme Fakültesi, İktisat ve İşletme Bölümü, Dr., nurhoca@gmail.com

sisteme zarar verebilir. Farklı kurumların, şirketlerin ve araştırmacıların çeşitli tanımlamalarına rastlamak mümkündür.

Noctor ve diğerlerinin (1992) yaptıkları tanım finansal okuryazarlık hakkında bilinen en eski tanımlardan biridir. Yazarlara göre finansal okuryazarlık bireylerin paralarını yönetirken bilinçli değerlendirmeler yapabilmesi ve efektif kararlar alabilmesidir .[4]

Schagen ve Lines (1996) bu kavramın finansal planlama, problem çözme, karar verme olmak üzere üç ana yetenek üzerine kurulu olduğunu belirtmiştir.[5] Yazarlar finansal okuryazar birinin para yönetiminin ana kavramlarını anlayabileceğini, finansal kurumların, sistemlerin ve servislerin çalışma şekilleri hakkında bilgi sahibi olacağı ve finansal konuların yönetiminde etkinliğe ve sağlamlığa ortam hazırlayabilecek tutuma sahip olacağını ileri sürmüşlerdir.

Marcolin ve Abraham'a (2006) göre finansal okuryazar; bir banka hesabını dengede tutma, bütçe hazırlama, gelecek için tasarruf yapma, borcu yönetmek veya borçtan sakınmak için strateji öğrenme yeteneğine sahip olan kişidir. Morgan'a (2003) göre ise finansal okuryazarlık insanlara, tüm yönleriyle onların bütçeleme, harcama, tasarruf, finansal ürün ve hizmetlerin kullanımı, bankacılık yoluyla günlük borçlanma, gelecek için yatırım ve planlama hakkında bilinçli ve güvenli kararlar sağlama ile ilgilidir. [6]

Amerika'da yürütülen finansal okuryazarlık programı olan JumpStart ise finansal okuryazarlığı "Bireyin yaşamı boyunca finansal güvenliği için, finansal kaynaklarını etkin bir biçimde kullanabilmesi ve bunu sağlayabilecek bilgiyi elde edebilme yeteneği" şeklinde tanımlamaktadır.[7] Bu tanımın ayrıntıları değerlendirildiğinde, finansal okuryazar olabilmek için bilgi birikiminin gerekli olduğu ve finansal kararlar almada etkin davranabilme yeteneği öne çıkmaktadır. Mason ve Wilson, finansal okuryazarlığı şöyle tanımlamaktadır: "Bir bireyin, finansal kavramların farkında olarak, karar vermede gerekli olan bilgileri elde etme, anlama ve değerlendirmesidir".[8] Finansal kararları biçimlendirebilmek için bilgi kaynakları ve bu bilgiyi sağlayabilecek teknoloji ve olanakları kullanmak gerekmektedir.

Toplumda yaşamını devam ettiren bireyler, temel düzeyde finansal kavramlara aşina olmak, basit ekonomik hesaplamaları yapabilmek, bütçeden harcamalarına kadar parasını yönetebilmek zorundadır. Bu zorunluluk özellikle düşük eğitim grupları ve kadınlar açısından hayati önemdedir. Finansal okuryazarlık bireylerin sermaye piyasalarına katılımından bireysel emeklilik planlarına kadar, finansal kararlarını vermede etkili olabilmektedir.[9]

Lusardi, finansal okuryazarlığı, temel finansal okuryazarlık ve gelişmiş finansal okuryazarlık olarak ayırmaktadır. Faiz oranları hakkında yorum yapabilme, enflasyonun etkilerini algılayabilme, risk kavramını ve çeşitliliğini algılayabilmeyi temel finansal okuryazarlık içinde değerlendirirken; hisse senedi piyasası, fonlar, bono fiyatları ve faiz oranları ile ilgili hesaplamaları gelişmiş finansal okuryazarlık kapsamında değerlendirmektedir.[10]

Hogarth bu tutarlılıkları davranışsal terimlerle hangi bireylerin finansal okuryazar olduklarını belirterek açıklamıştır. Yazara göre göre para ve varlık yönetimi, bankacılık, yatırım, kredi, sigorta ve vergiler konularında bilgili, eğitimli, haberdar, para ve varlık yönetiminin belli başlı temel kavramlarını kavrayan, finansal kararları planlamak ve yerine getirmek için tecrübe ve kavrayışı kullanan kişiler finansal okuryazardır.[11]

---

[4] Isha Goel and S.Ram Khanna "Financial Education as Tool to Achieve Financial Literacy", Eastern Economic Forum, 2013, s. 338

[5] Bahadır Ergün , Arzu Şahin , Erhan Ergin " Finansal Okuryazarlik: İşletme Bölümü Öğrencileri Üzerine Bir Çalışma " , Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi , Cilt 7 , Sayı 34 , s. 848

[6] Ergün, Şahin, Ergin, a.g.e, s.848.

[7] PACFL (President's Advisory Counsil on Financial Literacy), **Annual Report to the President,** 2008, s. 35.

[8] Mason, Carolynne L. J. ve Richard M. S. Wilson. **"Conceptualising Financial Literacy"** Loughborough University Business School, 2000, s. 31.

[9] Annmaria Lusardi, "Financial Literacy: An Essential Tool for Informed Consumer Choice" **Joint Center for Housing Studies,** Harvard University, 2008, s.1.

[10] Lusardi, a.g.e, ss. 2-7.

[11] Ergün, Şahin, Ergin , s.848.

1. Araştırmanın Önemi

Finansın bireylerin yaşamı içinde neredeyse attıkları her adımda olması, bireylerin kendi finansal durumlarını yönetebilmelerini bir gereklilik haline getirmektedir. Bireylerin temel düzeyde finansal kavramlara, araçlara ve konulara ilişkin bilgi sahibi olması, etkin çalışan bir piyasanın varlığı için önem taşımaktadır.

Finansal okuryazarlık düzeyini belirlemeye yönelik olan böyle bir çalışmanın daha önce Bakü'de akademik düzeyde yapılmamış olması bu çalışmanın önemini ifade etmektedir. Diğer taraftan ise böyle bir çalışmanın sonuçları bireylerin finansal okuryazarlıkla ilgili bilgi düzeyinin ne durumda olmasını, finansal durumu yönetme başarısını, eğitim konusunda bir programa ihtiyaç duyup duymayacaklarını ortaya koyacaktır. Finansal okuryazarlık düzeyinin yükseltilmesi, finansal eğitim programlarının hangi alanlara, kavramlara, davranışlara ilişkin olarak yapılandırılacağı ve hangi araçlar kullanılarak toplumda yaygınlaştırılacağı belirlenmiş olacaktır. Finansal okuryazarlık konusunda bir pilot çalışma olarak değerlendirilebilecek bu çalışmayla, bundan sonra yapılacak araştırmalara bir perspektif sağlanabilecektir.

Bireylerin bilgilenmiş olarak finansal piyasalara katılması ve olanaklardan yararlanması, finansal sistemin iyi işlemesi yanında bireylerin de finansal riskleri görerek doğru ve zamanında kararlar verebilmesini sağlayacaktır.

2. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı, bireylerin temel düzeyde finansal okuryazarlık durumlarının ve buna bağlı olarak finansal durumu yönetme konusunda gösterdiği davranışların belirlenmesidir. Bu amaca bağlı olarak, bireylerin finansal okuryazarlık konusunda ne kadar bilgiye sahip olduğu, finansal kararları vermede hangi kaynaklardan yararlandığı, kendilerini finansal okuryazarlık konusunda ne kadar yeterli gördükleri, bazı finansal kavramlara ilişkin ne düzeyde bilgi sahibi olduğu, kredi kartı kullanma durumu, finansal haberleri takip etme sıklığı belirlenmektedir.

3. Araştırmanın Kısıtları

Anket çalışma konusunun tamamen finansa yönelik olması ve bireylerin de konuyla ilgili çok fazla bilgiye sahip olmamaları nedeniyle anket sorularının derinliği sınırlı tutulmuştur. Son zamanlarda insanların bankalara olan güveninin azalması ve çekingenliği, mali açıdan sıkıntı çekmeleri, araştırmaya verilmesi gereken destekleri önemsememeleri nedeniyle araştırmanın en önemli kısıtlarından birisi olmuştur. Anket uygulamasında e-anket vasıtasıyla daha çok insanlara ulaşılmaya çalışılsa da, bireylerin yeterli ölçekte destek sağlamamaları sonucunda ankete cevap alma oranı beklenenden çok düşük olmuştur.

4. Araştırmanın Kapsamı

Anket çalışmasının ana kütlesini Bakü'de yaşayan 18 yaştan yukarı her kesimden oluşan kişiler kapsamaktadır. Tesadüfi örneklem yolu ile 200 kişiye ulaşılarak anket uygulaması yapılmıştır. Bu çalışma ile insanların finansal okuryazarlık düzeyinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. 104 anket e-anket vasıtasıyla, 96 anket ise elden doldurulmuştur.

5. Araştırma Yöntemi

Araştırma verilerinin değerlendirilmesinde SPSS 16.0 for Windows paket programı kullanılmıştır. Öncelikle araştırmada frekans (sıklık veya yüzde dağılımı) tespit edilmiştir. Araştırmanın hipotezleri test edilirken bağımsız örneklemler için t-testi (Independent Samples T-test) uygulanmıştır. Ayrıca, ilgili değişkenlerin aralarındaki ilişkinin derecesini ve yönünü belirlemek amacıyla da Ki-Kare (crosstabs) testinden yararlanılmıştır. Çok sayıdaki değişken arasındaki ilişkilerin anlaşılmasını ve yorumlanmasını kolaylaştırmak için daha az sayıdaki temel boyuta indirgemek ve ya değişkenleri gruplandırmak için faktör analizi kullanılmıştır. Sorulara verilen cevapların doğruluğunu belirlemek için güvenirlik analizi yapılmıştır.

6. Araştırma Bulguları ve Değerlendirilmesi

Çalışma için hazırlanan ankette yer alan ilk sorular ankete katılan bireylerin tanımlayıcı nitelikte olan tek seçenekli sorularından oluşmaktadır. Çalışmanın ilk soruları katılımcıların cinsi, yaş grubu, eğitim düzeyi, sosyal durumu, aylık geliri gibi konuları belirlemeye yöneliktir. Geri kalan sorular ise bireylerin finansal durumu yönetme, finansal kayıtları saklama, tasarruf, aylık bütçe yapma ile ilgili bilgileri ele alınmıştır. Son 3 soru ise 5'li Likert Ölçeği formunda olan sorulardan oluşmaktadır. Bu

sorular ile katılımcıların emeklilik hayatında daha refah yaşaya bilmesi, finansal okuryazar düzeyinin artırılması, finansal planlama ile ilgili düşünceleri incelenmiştir.

Araştırmada öncelikle anket çalışmasına katkı sağlayan katılımcıların cins, yaş ve görev dağılımı, eğitim durumu, aylık gelir tutumu ele alınmıştır.

Anketi yanıtlayan katılımcıların % 53-ü erkek, %47'si ise kadın olmuştur. Erkeklerin kadınlara oranla biraz fazla olduğu görülmektedir. Katılımcılar ağırlıklı olarak 18-25 yaş grubundandır. Araştırma kapsamına alınan bireylerin %70-i 18-25 yaş arasında, %14,5'i 26-35 yaş arasında, %6'i 36-25 yaş arasında, %9,5'i ise 46 yaş üzeri yaş aralığında olan katılımcılardır. Eğitim durumuna bakıldığında katılımcıların %2,5'i ilköğretim, %7,5-' lise, %10,5'i meslek yüksekokulu, %50,5'i lisans, %26'i yüksek lisans, %2,5'i doktora mezunudur. Meslek grubu dağılımında Araştırmaya en çok katılımın %44,5'i öğrenciler tarafından olduğu,%3'nin emekli, %7,5'nin ev kadını, %11'nin devlet görevlisi, %2'nin işçi, %17'nin özel sektörde çalışan, %7'nin serbest meslek, %7,5'nin ise diğer meslekte çalışan olduğu görülmektedir. Gelir durumu dağılımına bakıldığında, araştırmaya en çok % 44,5 oranında, aylık geliri 250 AZN-den az olan tüketicilerin katıldığı görülmektedir. Diğer katılımcıların gelirlerinin %25'nin 250-500 AZN arasında, %13,5'nin 501-750AZN arasında ve %7,5'nin 751-1500 AZN arası, %2'nin 1501 AZN-den fazla olduğu tespit edilmiştir.

6.1. İkili Karşılaştırmalı T-testi Analizi

TABLO 1. İkili karşılaştırmalı T-testi

	Cinsiyet	Sayı	Mean	Std. Deviation
Aylık gelir durumu	erkek	101	2,118812	1,160061
	kadın	84	1,619048	0,876806
Finansal kayıtları saklama şekli	erkek	106	2,235849	0,981271
	kadın	94	2,212766	1,096155
Finansal durumu yönetmede başarı seviyesi	erkek	105	2,219048	0,909152
	kadın	93	2,258065	0,907735
Aylık bütçe yapıp ona uygun davranma	erkek	104	1,384615	0,48886
	kadın	92	1,27173z9	0,447294
Düzenli olarak para biriktirme alışkanlığı	erkek	104	1,490385	0,502328
	kadın	94	1,446809	0,499828

Bağımsız örneklem t-testinde iki ayrı grubun ortalamaları karşılaştırılmıştır. Cinsiyetle aylık gelir durumu, finansal kayıtları saklama şekli, finansal durumu yönetmede başarı seviyesi, aylık bütçe yapıp ona uygun davranma, düzenli olarak para biriktirme alışkanlığı arasında bir ilişkinin olup olmadığını test etmek için bağımsız örneklem t-testi kullanılmıştır.

Tablo 1'den görüldüğü üzere, aylık gelir durumuna bakıldığında erkeklerin kadınlardan daha fazla kazandığı görülmektedir. Finansal kayıtların tutulmasında da erkeklerin üstünlük kazandığı görülmüştür. Finansal durumu yönetmede kadınlara nazaran erkeklerin daha başarılı olduğu saptanmıştır. Aylık bütçe yapıb ona uygun davranma ve tasarruf gibi devamlı olarak para biriktirmede erkeklerin kadınlara oranla daha tutumlu oldukları görülmüştür.

6.2. Katılımcıların Eğitim Durumu İle Finansal Okuryazarlık Seviyesine İlişkin Analiz

Katılımcıların eğitim durumunun finansal okuryazarlık seviyesine etki edip etmediğini öğrenmek için Ki-Kare testi uygulanmıştır. Konunun hipotezleri şu şekildedir ;

H_0 = Bireylerin Eğitim durumu Finansal okuryazarlık seviyesini etkiler.

H_1= Bireylerin Eğitim durumu Finansal okuryazarlık seviyesin etkilemez.

Tablo 2. Katılımcıların eğitim durumu ile finansal okuryazarlık seviyesi arasındaki ilişki

Ki-Kare Testi SPSS Çıktısı (Chi-Square Tests)			
	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	45.550a	24	.005
Likelihood Ratio	31.722	24	.134
Linear-by-Linear Association	5.424	1	.020
N of Valid Cases	198		
a. 27 cells (77,1%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,04.			

Ki-Kare Testi SPSS çıktısı tablosuna bakıldığında, anlamlılık seviyesi Asymp. Sig. (2-sided) kolonundaki Pearson Chi-Square değerine ait olan anlamlılık seviyesinde olduğu görülmektedir. Yani, x^2 değeri 45550 olup, sig=0,005 < 0,05'ten olduğundan H_1 reddedilir. Anket sonuçlarına bakıldığında eğitim durumunun katılımcıların finansal okuryazarlık seviyesini etkilediği görülmektedir. Eğitim düzeyi arttıkça bireylerin finansal okuryazarlık düzeyinde de farklılık görülmüştür. Bu yüzden iki değişken arasında bir ilişki vardır.

6.2. Katılımcıların Finansal Okuryazarlık Düzeyi İle Finansal Durumu Yönetme Durumuna İlişkin Analiz

Katılımcıların finansal okuryazarlığının onların finansal durumu yönetmede etkili olup olmadığını belirlemek için Ki-Kare testi yapılmıştır. Konunun hipotezleri şu şekildedir ;

H_0 = Finansal okuryazarlık düzeyinin finansal durumu yönetmeye etkisi vardır.

H_1 = Finansal okuryazarlık düzeyinin finansal durumu yönetmeye etkisi yoktur.

TABLO 3. Katılımcıların Finansal okuryazarlık düzeyi ile Finansal durumu yönetme arasındaki ilişki.

Ki-Kare Testi SPSS Çıktısı (Chi-Square Tests)			
	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	41.649a	8	.000
Likelihood Ratio	36.821	8	.000
Linear-by-Linear Association	9.179	1	.002
N of Valid Cases	196		
a. 6 cells (40,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,86.			

Ki-Kare Testi SPSS çıktısı tablosunda görüldüğü gibi, Pearson Chi-Square (x^2) değeri (Value) 41.649 olup, Asymp.Sig. (2-sided) kolonundaki Pearson Chi-Square değeri de 0,000 < 0,05'tir. Sonuçlar değerlendirildiğinde, finansal okuryazarlığı düşük olan bireylerin %44,4'nin finansal durumu yönetmede başarısız olduğu, orta düzeyde finansal okuryazarlığı olan katılımcıların %67'nin finansal durumu yönetmede orta düzeyde başarılı olduğu, yüksek finansal okuryazarlığa sahip olanların % 52,4 'nin ise oldukça başarılı olduğu tespit edilmiştir. Yani finansal okuryazarlık seviyesinin finansal durumu yönetmede etkili olduğunu görüyoruz ve H_1 hipotezi red edilmiştir.

6.3. Emeklilik Hayatında Refah Yaşayabilmek ve Finansal Okuryazarlığın Artırılmasına Yönelik Yapılan Faktör Analizi

Finansal planlama, emeklilik yaşamına kadar ve emeklilik hayatında daha refah yaşayabilmek için, finansal okuryazarlığı artırmak için gerekli olan araçların yer aldığı 15 ifadenin güvenirliliği (Cronbach Alpha) 0,677 çıkmıştır. Ankette yer alan sorular Likert ölçeği tipinde hazırlandığı için bu sorulara verilen cevapların incelenmesinde faktör analizinden yararlanılmıştır. Faktör analizi uygulaması ile deneklerin anlamlılık kazanan ifadeleri tek ve aynı başlık altında toplanması amaçlanmıştır. Faktör analizi, çok sayıda faktörü en az sayıda faktöre indirgeyen analiz tekniklerinden biridir. Ancak, faktör analizinin yapılmasından önce örneklem yeterliliğine ve faktör analizi için uygun olup olmadığına bakılması gerekmektedir. Bu nedenle örneklemin analiz için yeterliliği ve uygunluğu Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett Küresellik Testi sonuçlarına göre belirlenmiştir. KMO değerinin 0,60 ve üzeri olduğu durumlar için örneklemin analiz için yeterli olduğu sonucuna varılmaktadır.

TABLO 4. KMO ve Barlett's Testi Sonuçları

KMO and Bartlett's Test		
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		.637
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	290.728
	Df	105
	Sig.	.000

Bu doğrultuda Tablo 4'de görüldüğü gibi, KMO testinin sonucu 0,637'dir. Bununla birlikte Bartlett Küresellik Testi sonucu da istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır (x^2=290,728, p=0,000<0,05). Dolayısıyla, analiz için örneklemin yeterli ve faktör analizine uygun olduğu sonucuna varılarak faktör analizine devam edilmiştir.

TABLO 5. Faktörlerin dağılımı

Emeklilik yaşamına kadar ve emeklilik hayatında daha refah yaşayabilmek için gerekli araçlar	Faktör Yükü	Ortalama	Standart Sapma	N
Bireysel emeklilik primi ödeme	.478	3,0769	1,0798	65
Her ay döviz alma	.758	3,1076	1,1473	65
Her ay hisse senedi alma	.690	3,3231	0,986	65
Finansal planlama bizi risklere karşı korur	.435	2,5231	1,0324	65
Finansal planlama finansal güvenliği sağlıyor	.733	2,3076	0,8646	65
Finansal planlama yaşam standardını yükseltir	.732	2,2923	1,0266	65
Finansal planlama rahat bir emeklilik hayatını garantiye alır	.571	2,2461	0,9019	65
Finansal okuryazarlık düzeyinin artırılması için gereken önlemler	.757	2,2923	0,9798	65
Bankalar tarafından desteklenen finansal okuyazarlılık seviyesinin artırılmasına yönelik programların hazırlanması	.522	2,4615	0,9367	65
Finansal okuryazarlılık konusunda eğitim ve treyninglerin geçirilmesi	.702	2,3846	0,9133	65
Televizyon ve diğer iletişim araçlarında finansal okuryazarlılıkla ilgili programların hazırlanması	.619	2,4307	1,1176	65
Orta okullarda veya üniversitelerde finansal okuryazarlılıkla ilgili eğitimin gerçekleştirilmesi	.704	2,3076	1,1582	65
Finansal kavramlardan oluşan broşürlerin (kitapçıkların) hazırlanması	.751	2,5538	1,1863	65
Günlük olarak televizyon , radyo ve diğer bilgi kaynaklarından temel finansal kavramların öğrenilmesi	.632	2,2615	1,035	65
Her ay belirli miktar parayı kenara ayırma	.778	1,8615	0,8268	65

Emeklilik yaşamına kadar ve emeklilik hayatında daha refah yaşayabilmek için gerekli araçlar ifadeleri için, temel bileşenler analiziyle elde edilen çözümlere dikey döndürme yöntemlerinden Varimax yöntemi uygulanmıştır. Ankette yer alan gerekli araçlar için her ifadenin (sorunun) faktör yükleri, ait olduğu faktöre göre Tablo 5'de verilmiştir. Ayrıca, Tablo 5'de her faktörün güvenirlilik

seviyeleri ve ortaya çıkan faktörlerin içerisinde yer alan değişkenlerin dağılımı da sunulmuştur. Belirlenen faktörde yer alan maddelerin faktör yükleri 0,435 ile 0,778 aralığında değişmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Finansal okuryazarlık özet olarak bireylerin gelirlerini, birikim ve yatırımlarını akıllıca değerlendirip, bütçelerini doğru yönetebilme yetkinliğine sahip olabilmesidir. Finansal okuryazarlık bireylerin günlük yaşamı kadar gelecek planları ile de ilişkilidir. Finansal okuryazarlık düzeyinin yükselmesi finansal piyasa ve enstrümanların da etkin ve verimli bir biçimde çalışmasını sağlayacaktır.

Finansal durumu yönetmede orta düzeyde başarılıyım diyenlerin sayı %60 olmuştur, katılımcıların yarıdan çoğunun orta düzeyde başarılı oldukları görülmüştür. Katılımcıların %80'den fazlasının paralarını harcama ve yönetme ile ilgili bilgilerini ailesinden öğrendiği belirlenmiştir.

Katılımcıların yüzde 66,8'i aylık bütçe yaptığını belirtirken düzenli para biriktirme alışkanlığına sahip olan katılımcıların oranı yüzde 53 düzeyindedir. Bu da bireylerin aylık bütçe yapmasına rağmen devamlı para biriktirmediklerini göstermektedir.

Ankette katılımcıların verdikleri yanıtlar arasında emeklilik yaşamı için düşünülen yatırım araçları içinde her ay belirli miktar parayı kenara ayırma ilk sıradadır. Bunu her ay döviz alma, finansal planlama finansal güvenliği sağlıyor ifadeleri izlemektedir.

Sonuç olarak daha yüksek eğitime sahip olan katılımcıların finansal olarak daha bilinçli olduğu, yani finansal okuryazarlık düzeylerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bireylerin yüzde 53-nün kendilerini orta düzeyde finansal okuryazar olarak gördükleri belirlenmiştir. Finansal okuryazarlık konusunda yetki sahiplerinin politika belirleyip bu çerçevede strateji ve uygulamalar gerçekleştirmesi gerekmektedir.

Bireylerin, finansal piyasalara dönük sınırlı bilgi sahibi olması, finansal hizmetlerden yararlanmada verilen karar ve yapılan seçimlerin gerçek maliyetinin ne olduğunu anlama ve değerlendirmeyi zorlaştırabilir.

Günümüzde bilgiye ulaşmak, yeni iletişim teknolojilerin sağladığı olanaklarla oldukça kolaylaşmaktadır. Bu noktada en önemli konu, bilgiyi anlama ve yorumlayabilmedir Bireylerin finansal okuryazarlık düzeyi yükseltilerek, finansal sistemden ve finansal sistemin sunduğu olanaklardan yararlanması sağlanmazsa, etkin çalışan ve sürdürülebilir piyasa anlayışından uzaklaşılabilir.

Bu çalışma yalnızca Bakü şehrinde 200 kişiyi kapsayacak biçimde desenlenmiştir. İleride yapılabilecek araştırma önerisi olarak, daha büyük kesimi içeren bir örnekleme oluşturularak finansal okuryazarlık düzeyini değerlendiren bir araştırma yapılabilir.

Kaynakça

MASON, Carolynne L. J. ve Richard M. S. Wilson. "Conceptualising Financial Literacy" Loughborough University Business School

PACFL (President's Advisory Counsil on Financial Literacy), Annual Report to the President, 2008.

ERGÜN Bahadır, Arzu Şahin , Erhan Ergin " Finansal Okuryazarlik: İşletme Bölümü Öğrencileri Üzerine Bir Çalışma " ,Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi , Cilt 7, Sayı 34 .

GOEL Isha and S.Ram Khanna "Financial Education as Tool to Achieve Financial Literacy", Eastern Economic Forum, 2013,

LUSARDI Annmaria, "Financial Literacy: An Essential Tool for Informed Consumer Choice" Joint Center for Housing Studies, Harvard University, 2008.

DOĞU KARADENİZ BÖLÜMÜ'NDE ATMACA AVCILIĞI VE ATMACA KÜLTÜRÜ

Prof. Dr. Zeki KODAY[1] - Arş. Gör. Çağlar Kıvanç KAYMAZ[2]

Özet

Uzun yıllar Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölümü'nde gerçekleştirilen coğrafi çalışmalar sırasında buradaki atmaca avcılığı kültürü hep dikkat çekmiştir. Bu çalışmada sahanın coğrafi özellikleri de dikkate alınarak atmaca avcılığı kültürünün daha derinlemesine araştırılması amaçlanmıştır. Araştırma yapılan saha; topoğrafik bakımdan oldukça engebeli, kurak devrenin bulunmadığı bütün yıl bol yağışlı, gür ormanlarla kaplı, her vadide bir dere veya çayın aktığı eşsiz bir doğal güzelliğe sahiptir. Ülkemizde veya dünyanın başka bir köşesinde birbirinden farklı çok sayıda kültürel etkinlikler bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi olan atmaca avcılığı, Orta Asya'da kartallarla avlanmaya benzemekle beraber kendine özgü bir takım farklılıkları bulunmaktadır. Yırtıcı kuşların göç yollarından birisi de Doğu Karadeniz Bölümü içerisinde Çoruh Vadisi'nin de olması yöre insanının kuş türlerine merakını artırmıştır. Bu göç içerisinde yırtıcı kuşlar içeresinde atmaca da bulunmakta olup, bu saha içerisinde avlanma, yuvalama ve yavrulama yapmaktadır. Bu çalışmada atmaca avcılığı ve bu faaliyetin kültür üzerindeki etkisi ayrıntılarıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: *Atmaca, Avcılık, Atmaca Kültürü, Doğu Karadeniz Bölümü.*

1. Giriş

Yırtıcı kuşlarla insanoğlunun ilişkisi 4000 yıllık geçmişe sahiptir. İlk olarak Çin, Japonya, Ortadoğu, İran'da bu kuşlar eğitilerek av yakalamada kullanılmıştır. En eski buluntular İran'ın Korsabad kentinde bulunan doğancı freski (M.Ö. 1700'ler) ve Kahramanmaraş'ta bulunan çakır kuşu taşıyan atmaca freskidir (M.Ö. 800'ler). Ülkemizde de kökleri çok eskiye dayanan, özellikle Doğu Karadeniz, Marmara ve Akdeniz bölgelerinin bir bölümünde yapılan geleneksel atmacacılık, son yıllarda mevzuattaki değişikliklerle ve kurulan derneklerle legal bir zemine oturtulmuştur. Ülkemizde geleneksel olarak, atmaca yakalamaya ve atmaca ile avlanmaya sınırlı izin verilmektedir. Bu kuşlar ormanlık alanlarda yaşadıklarından, anatomik olarak bu çevreye uygun özellikler geliştirmişlerdir (Web 1.). Yöresel olarak yırtıcı kuşlara "sifteri" veya "tüylek", erkek atmacaya ise "mamulica" denmektedir. Atmacalar tüy renklerine göre karalar, kızıllar ve sarılar olmak üzere üç gruba ayrılmalarının yanı sıra bu üç grup içerisinde de farklı sınıflandırmalar yapılmaktadır. Bunlar içerisinde en değerli olanı "Beyaz İspir"dir (Fotoğraf 1.). Atmaca kuşu da yırtıcı ve yabani bir kuş olmasına rağmen, eğitilmeye en müsait, insana en kolay uyum sağlayabilen kuşlardan biridir.

Fotoğraf 1. Atmacalardan görünümler

İnsanlık tarihi kadar eski olan avcılık, başlangıçta insanların yabanî hayvanlardan korunmak, karınlarını doyurmak amacıyla daha sonraları ise bu temel sebepler yanında geçimlerini sağlamak, eğlence spor amaçlı olarak yaptıkları bir iş, bir uğraştı. Türk tarihinin en eski dönemlerinden itibaren

[1] Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, zkoday@atauni.edu.tr
[2] Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, ckkaymaz@atauni.edu.tr

avcılığın Türkler arasında da beslenme, geçim ve spor amacıyla yapıldığını Türk dilinin en eski metinlerinden öğrenmekteyiz Kaşgarlı Mahmud tarafından kaleme alınan Dîvânu Lugat'it Türk adlı eserde dahi av ve avcılık konuları geniş yer almış olup, atmaca kuşu farklı isimlerle anılmıştır. Bunlar; ıl kuş, karguy, karkuy, kırguy, kırkuy'dur (İlhan ve Şenel, 2008: 259-260-264-269-270).

Eski Türk göçebe-bozkır yaşantısının en güçlü geleneklerinden ve hayat tarzından biri olan avcılık Türk boylarının ekonomik hayatında düzenleyici bir rol oynarken, aynı zamanda da toplum hayatı üzerindeki güçlü tesiriyle, ayrıca bir dinî kültün ve inancın da doğmasını sağlamıştır. Çeşitli inanç, itikat ve geleneklerle kült haline getirilen avcılık, Türk toplum hayatı üzerinde de önemli etkilerde bulunmuştur. Çeşitli Türk boylarının kültürlerinde ve toplumsal hayatlarında avcılığın derin izleri görülmektedir (Tavkul, 2001: 36). Yeradları, isimler, boy adları ve bayrakları, savaşlar, folklor, resim, sözlü ve yazılı edebiyatta av ve avcılığın etkisi oldukça fazladır. Tarihi oldukça eski olan ve birçok medeniyete beşiklik yapan Anadolu şehirleri bulunduğu yörede yaşayan ve o yöreyle özdeşleşen bazı hayvanlar, tarımsal ürünler ve diğer birçok unsur o yerleşmenin maddi kültür unsuru olarak ortaya çıkmakta ve zenginlik katmaktadır. Örneğin hayvanlar açısından baktığımızda Erzurum'un "Çift Başlı Kartalı", Van'ın "Kedisi", Ankara'nın "Keçisi", Denizli'nin "Horozu", Sivas'ın "Kangal Köpeği" bunlara örnek gösterilebilir. Başta Karadeniz Bölgesi ve bilhassa Doğu Karadeniz Bölümü olmak üzere Rize denilince akla gelen yırtıcı kuş türü "Atmaca"dır.

Yeniçeri ocağının ağalarının memuriyet ve isimleri; Zağarcıbaşı, Seksoncubaşı, Turnacıbaşı diye anılmıştı. Yine bu ocakta sekban avcılarıyla şikâri denilen avcılar vardı. Bazı tarihçilere göre I. Murat ile oğlu Yıldırım Beyazıt'ın beş altı bin kişilik avcılık ekibi bulunuyordu. Bunların içinde aşırı derecede ava düşkün olan IV. Mehmet olup tarihte avcı lakabını almıştır. Padişahların yanlarında rikap ağalarından olan ve kendileriyle beraber av yapan avcı sınıfının başlarına Şikâr Ağaları denilmektedir. Bunlarda yukarıdan aşağıya doğru Çakırcıbaşı, Şahincibaşı, Atmacacıbaşı olarak sınıflandırılmıştır. Osmanlıda köylere kadar uzanan av teşkilatı ve kurallarına ait çok miktarda belge günümüze kadar korunmuş ve arşivlenmiştir. Bunlar yurdumuzda avcılığın ve avcıların geçmiş devirlerde önemle kontrol edildiğini göstermektedir. Buna karşılık çok köklü bir avcılık ahlakının tarih içinde oluştuğu görülmektedir. Türklerde avcılık sayesinde çok iyi nişancılar, cesur ve sportmen insanlar yetişmiştir. Av merakı ve avcılık sonucu oluşan güçlü ordu, devleti ve ülkeyi büyütmüş, sağlam tutmuştur (Web 1.). Bu durum Osmanlı Devlet yöneticilerinin av kültürüne olan ilgisinin bir göstergesidir. Geçmişte av, avcı ve avcılık kültürüyle bu denli iç içe yaşamış Türkler, av konusunda maharetli sayılmış ve bu kültür XX. Yüzyıla kadar sürdürülmüştür (Çaparlar, 2014: 309-310). Osmanlı padişahları da avcılığın bizzat uygulayıcısı olmanın yanısıra avcılık hakkında yazılı kitapları okumuş, bu alanda bilim adamlarını teşvik etmişlerdir. Padişah himayesinde avda kullanılmak üzere pars, tazı, zağar ve yırtıcı kuşlar eğitilmiştir. Bu işleri yapanların görevine göre doğancılar, sekbanlar, çaylak avcıları, akbaba avcıları, atmaca avcıları, zağarcılar ve turnacılar gibi sınıflandırmışlardır (Güven ve Hergüner, 1999: 35). Orta Asya Türklüğünden günümüz Anadolu Türklüğüne kadar av, avcılık ve avlanma usulleri, bir yaşam biçimi haline dönüştürülmüştür. Önceleri kayalıkların, tahta ve ceylan derilerin üzerine işlenen av sahnelerinin yer aldığı motifler, zamanla keçe, halı, kilim, kılıç, toka, bilezik vd. giyim kuşama dair araç gereçlerin üzerlerinde yer almıştır. Maddi kültürün yanı sıra mitoloji, destan, menkıbe, masal vd. sözlü edebiyatın her türünde avcılığa dair derin izleri bulmak mümkündür. Eski Türklerin adeta savaşa yönelik bir idman, ön hazırlık olarak uyguladığı avcılık, Selçuklulara ve daha sonra Osmanlılarda da aynı özelliği göstermiştir. Bu sayede özellikle genç kuşakların binicilik, atıcılık gibi sportif hareketlerle hayatlarında karşılaşacakları çeşitli zorlukları aşmaları sağlanmış olacaktır (Güngör, Çinar, Uslu ve Çiftçi, 2014: 2-5). Av halkı'nı oluşturan avcılardan Doğancılar boz renkli doğan, şahinciler ak renkli doğan, çakırcılar akbaba ve atmacacılar da atmaca eğitip uçurmaktadır. Av halkının başlıca görevi çakır, doğan, şahin ve atmaca besleyip eğiterek av için hazır bulundurmaktır. Padişah kuş uçurmak için hangi cins kuş isterse o kuşun Av Ağası kuşu kolunda taşıyan adamdan alıp padişaha verirdi (Güngör vd., 2014: 5). Av Halkı'nı oluşturan avcılardan Doğancılar boz renkli doğan, Şahinciler ak renkli doğan, Çakırcılar akbaba ve Atmacacılar da atmaca eğitip uçurmaktadırlar. Padişah ava gittiği zaman yakınında ancak Av Ağalan bulunur, kendisine yine bunlar avcı kuş verebilirdi. Bu nedenle padişah kuş uçurmaya meraklı ise hangi cins kuş isterse o kuşun Av Ağa'sı kuşu kolunda taşıyan adamından alıp padişaha verirdi (Kahraman, 1995: 151-232). Eski Türklerin bir savaş taklidi olarak yaptıkları avcılık, Selçuklular'a ve daha sonra da Osmanlılar'a aynı şekilde geçmiştir. Savaş olmadığı zamanlarda Padişahların birçoğu zamanlarını maiyetleri île birlikte büyük av partileri düzenlemek suretiyle değerlendirmişler ve böylece özellikle genç kuşakların binicilik, atıcılık gibi sportif hareketlere alıştırılmaları suretiyle ileride karşılaşacakları çeşitli zorlukları yenmeleri için hazır bir duruma getirilmelerine özelikle önem vermişlerdir (Huş, 1974: 14-17).

Greenberg and Marra (2004)'ya göre, atmaca (Accipiter nisus), gündüz yırtıcı kuşları (Falconiformes) takımı içinde, Accipitridae familyası ve Accipitrinae alt familyasına dâhil yırtıcı bir kuştur. Bu takımdaki kuşlar gündüz avlanırlar (Akt. Balkaya, 2012: 1;). Geleneksel atmacacılık kitabında belirtildiği üzere Türkiye, Doğu Avrupa, Kafkaslar ve Rusya'yı, Afrika'ya bağlayan kuş göç yollarının ana güzergâhı konumundadır. Greenberg ve Marra (2004)'ya göre, Kuzey-Güney yönlü Avrasya-Doğu Afrika kuş göç yolu üzerinden diğer yırtıcılarla göç ederken, kartallar ve şahinler arasındaki yükseklik diliminde yol aldığı belirtilmiştir (Web. 2; Akt. Balkaya, 2012: 2). Kuzeyden güneye kuş göçü esnasında, çoğunluğu yırtıcı kuşlardan oluşan 1.5 milyondan fazla sayıdaki kuş Türkiye üzerinden hareket etmekte, konaklama ve üreme faaliyetlerini gerçekleştirmektedir. Eurasian Sparrowhawk olarak da adlandırılan ve bu kuşlar arasında önemli bir yere sahip olan atmaca (Accipiter nisus) ülkemizde özellikle Doğu Karadeniz Bölgesinde geleneksel olarak bıldırcın avı için eğitilerek beslenmektedir (Akt. Balkaya, 201: 1-2). Atmaca göç eden yırtıcılar arasında alçaktan uçan bir kuş türüdür (Hilgerloh, 2009: 339). Dünyada, Accipiter cinsi içerisinde 50 farklı tür bulunmaktadır. Bu türler, küçük ve orta boy kuşlarla beslenen atmacalar, daha büyük kuşlar ve memelilerle beslenen çakırkuşları (büyük atmacalar) ile sürüngenler, memeliler ve böceklerle beslenen diğerleri olarak gruplandırılmaktadır. Ülkemizde geleneksel olarak, daha çok Doğu Karadeniz Bölgesinde bıldırcın avında kullanılan atmacadan (Accipiter nisus) başka, Çakırkuşu (Accipiter gentilis) ve Yoz atmaca (Accipiter brevipes) da bulunmaktadır. Atmaca, küçük kuşlardan özellikle serçegillerin ana avlayıcısı konumundadır (Akt. Balkaya, 2012: 3; Lehikoinen, 2011: 1-2). Ayrıca kertenkele, yılan, kurbağa ve fare gibi canlıları da büyük bir ustalıkla avlamaktadır.

Atmacalar, kısa ve ucu yuvarlak güçlü kanatlar uzun bir kuyruğa, kancalı gagaya ve kavisli pençelere sahiptir. Bu fizyolojik yapıları çevik olmasını ve ormanda hızlı manevralar yapmasını sağlar. Falconidae ailesine dâhil yırtıcı kuşların aksine, avına öldürücü etkiyi gagasıyla değil ayakları ve pençeleriyle yapmaktadır. Bu yüzden gagaya göre ayaklar nispeten daha iyi gelişmiştir (Balkaya, 2012: 3; Sustaita, 2008: 283). Göğüs, karın ve kanat altları erkeklerde kızıl kahverengi-kırmızı, dişi ve gençlerde koyu kahverengi-gri renkte enine çizgili olup bu özellik gündüz yırtıcılarında genellikle ormanlık ve ağaçlık alanlarda avlanan türlerde görülmektedir. Kafa üstü, sırt ve kanat üst kısmı erkeklerde kurşuni-mavi, dişilerde gri-kahverengi ve gençlerde kahverengi renktedir. Gençlerde, gözler açık sarıdır ve yaş ilerledikçe bu renk turuncuya doğru koyulaşırken, yaşlı erkeklerde göz rengi kırmızı olabilir. Dişi ve erkeklerde belirgin bir büyüklük farkı olup dişi atmacalar erkeklere göre daha büyüktür. Ağırlık, erkeklerde 150-245 gr, dişilerde 230-250 gr, kanat açıklığı ise erkeklerde ortalama 62 cm, dişilerde 74 cm civarındadır (Akt. Balkaya, 2012: 3).

Newton (2011)'e göre atmacanın birinci derecedeki av kaynağı küçük kuşlardır (Akt. Balkaya, 2012: 4). Atmaca bir günde yaklaşık 2-3 serçeye karşılık gelen 40-70 gram ete gereksinim duymaktadır. Özellikle küçük ve orta boy kuşları, ağaçlıklı alanda yakalamak üzere uyum sağlamış bir yırtıcı olduğundan avlanma habitatı hemen her zaman bu tür alanları içermektedir. Üreme alanı olarak, yumurtadan çıktığı bölgeyi ve avlanma habitatına göre daha sık ağaçlıklı alanları seçen atmaca, yuvasını genellikle 10 m ve daha yüksek ağaçlara yapar (Balkaya, 2012: 4; Newton and Marquiss 1983: 465). Yuvadan ayrılan genç atmacaların çoğunluğu yaşam alanı olarak genellikle yüksek yerleri tercih eder (Newton and Rothery, 2000: 226). Uttendorfer (1939) ve Hald-Mortensen (1974)'e göre atmacalar yuvalarını sadece ormanlık alanlarda, özellikle kozalaklı ağaçların olduğu bölgelerde yaparlar ve aynı alanları farklı yıllarda da kullanırlar (Akt. Balkaya, 2012: 4). Yuvasını yapmaya mart-nisan aylarında başlayan atmacalar, mayıs başında kuluçkaya yatar, haziran ve temmuz aylarında yumurtadan yavrular çıkar (Newton, 1976: 834). Dallardan içi yumuşak bir astarla kaplanmış yuvalarını büyük ağaçlara yapmaktadırlar. Dişi atmacalar, kahverengi lekeli beyaz yumurtalarının üzerinden beş hafta boyunca kuluçkaya yatmaktadır. Bu süreç genelde mayıs- haziran ayında gerçekleşmektedir. Yavruları yumurtadan çıktıktan sonra beş ya da altı hafta içerisinde tüylenirler. Evcil olarak da beslenebilen atmacalar eğitildikten sonra avlarda rahatlıkla kullanılabilmektedir. Ömürleri 11 yıl olan atmacalar yararlı kuşlar arasında yer almaktadır (Web 3.). Atmacanın en büyük düşmanı şahindir. Atmaca kendini güvende hissettiği yerde yuva kurar. Anne ölürse bir dişi bulup aynı ormana yuva kurar. Baba ölürse dişi kuş kendine bir eş bulur ve yine aynı ormana yuva kurar. Yuvaya yiyecek getirip taşıyan hep babadır. Atmacanın doğaya faydaları şunlardır: 1) Doğada dengeyi sağlar. 2) Ekinlere zarar veren haşereleri avlarlar. Kendilerinden küçük gördüğü her hayvanı avlayabilirler. Çok asil hayvanlardır (Güngör vd., 2014: 11).

Artvin ili üzerinden kuş göçleri yoğun olarak Ağustos, Eylül ve Ekim aylarında sürmektedir. Bu zaman aralığı, genç kuşların uçmaya başladığı ve iklimsel koşulların kuzeyde kötüleşmeye başladığı dönemdir. Çoruh Vadisi'ni bir göç geçiş koridoru olarak kullanan yırtıcı kuşların vadide özellikle orman

açıklıklarında mola verdikleri görülmüştür. Yırtıcı kuşlardan özellikle atmacaların da birinci derecedeki önemli güzergâhı olan Avrasya-Doğu Afrika göç yolunu kullanarak ülkemiz üzerinden geçen yırtıcı kuşlar, Avrupa ve Asya'dan gelerek, Batum'dan Karadeniz Bölgesine girerler ve Çoruh Vadisi'nden geçerek Erzurum platosuna ulaşırlar. Sonbahar göçlerinin başladığı ağustosun 15'inden sonraki dönemde ilk olarak atmaca göçlerinin başladığı görülmektedir (Göktürk, Artvinli ve Bucak, 2008: 41). Uçan avcılar içerisinde en becerikli ve insana en sadık olanı olarak bilinen atmacalar, genelde Rusya'nın ve Kafkas'ların doruklarında ürer. Bu göçler esnasında iki yoldan ülkemizin doğu ve batı sınırlarına yakın bir yol takip ederler. Birinci göç yolları; Alpler'den başlamak üzere Adriyatik sahilleri, Yunanistan, Doğu Trakya ve İstanbul Boğazını takiben Karadeniz kıyılarından, Doğu Karadeniz dağlarını geçerek güneye inerler. Göç eden türlerden özellikle akbabalar, şahinler, atmacalar ve kartallar gibi türler, göç sırasında enerjilerini tasarruflu kullanmak için dağ silsileleri ve nehir vadileri gibi doğal yapılar üzerinde yükselen sıcak hava akımlarını takip ederler (Web 4.). Göç yolu üzerinde yer alan Doğu Karadeniz'in kıyı şeridi üzerindeki yerleşim yerleri olan Çayeli, Pazar, Fındıklı, Ardeşen, Arhavi, Kemalpaşa, Sarp, Borçka ve Hopa yoğun kuş göçüne şahit olur (Web 5.).

2. İnceleme Alanının Konumu ve Genel Özellikleri

Araştırma sahası Türkiye'nin Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz Bölümü'nde yer almaktadır. Kuzey Anadolu Dağları birbirine paralel sıra dağlar halinde, adeta denize duvar oluştururcasına yükselmektedir (Koday, 2003: 202). Oldukça engebeli bir topoğrafyaya sahip olan yörede Karadeniz sahilinden kuş uçuşu 25-30 km içerilere gidildiğinde 3000-3500 metre yüksekliğindeki dağların zirvesine ulaşılmaktadır. Bu saha genellikle dar ve derin vadilerden oluşmaktadır (Koday, 2000: 5). Sahildeki istasyonlarda yıllık ortalama sıcaklık 14 °C ve yıllık ortalama yağış 2000 mm'nin üzerinde gerçekleşmektedir. İklim şartlarının elverişli olması nedeniyle saha gür ormanlarla kaplı olup, buradaki başta tarım alanları olmak üzere yerleşmeler yollar bitki örtüsü tahrip edilerek ormandan kazanılmıştır. Arazinin engebeli ve ormanlarla kaplı olması nedeniyle sahilden iç kısımlara gidildikçe meskenler arasındaki mesafe artmaktadır. Gerçekten de Türkiye'de dağınık yerleşme şekli denildiğinde herkesin aklına ilk gelen yer Doğu Karadeniz Bölümü olmaktadır. Burada yaşayan insanların en önemli geçim kaynağını çay ziraatı oluşturmakta olup, balıkçılık, ticaret ve turizm diğer önemli ekonomik faaliyetler arasında yer almaktadır.

Harita 1. Araştırma sahasının lokasyon haritası

3. Materyal ve Metot

Bu çalışmada, Doğu Karadeniz Bölümü'nde atmaca avcılığı ve kültürünün dağılış alanı, avcılığın yapılma şekilleri ve yöre kültüründeki yeri gibi konular ele alınmıştır. Bunun için uzun yıllar boyunca sahada gerçekleştirilen arazi çalışmaları neticesinde toplanan veriler ilgili literatür eşliğinde incelenmiş olup, yöre insanları ile mülakatlar gerçekleştirilerek çalışma kaleme alınmıştır.

4. Bulgular

Avcılık faaliyetleri insanoğlun ilkçağlardan beri değişik şekillerde sürdüre geldiği faaliyet şeklidir. Önceleri avcılık faaliyetleri basit tuzaklar şeklinde yapılırken, günümüzde en modern silah ve teknolojilerle yapılmaktadır. Avlanmak için insanoğlu her zaman ok, tuzak (kapan) sapan ve silah kullanmamış; başta köpek olmak üzere kartal, atmaca gibi hayvanlardan da faydalanmıştır. Araştırma konumuzu oluşturan atmaca avcılığı ülkemizin Doğu Karadeniz Bölümü'nde ve aynı kültürü paylaşan Gürcistan'da asırlardan beri yapılmaktadır. Atmaca avcılığı yapılan yerleri kesin bir sınır çizmek zor olmakla beraber Rize ilinin tamamında ve Artvin ilinin Karadeniz kıyısında yer alan Arhavi ve Hopa ilçeleriyle sahilden biraz iç kısımda yer alan Borçka ve Murgul ilçelerinde yapılmaktadır. Ülkemiz önemli kuş göç yolları üzerinde bulunmaktadır. Bu göç sırasında önemli durak noktalarından birini oluşturan Doğu Karadeniz Bölümü yırtıcı kuşlar ve onlara av olan birçok kuş türüne ev sahipliği yapmaktadır. Orta Asya'da (Moğolistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkistan gibi) kartallarla kurt, tilki, tavşan ve dağ keçisi gibi hayvanlar avlanırken, ülkemizde atmacalarla bıldırcın avı yapılmaktadır. Ancak aşağıda ayrıntılı şekilde açıklandığı gibi bu avcılık şekli basit bir av şekli olmayıp, bir takım zincirleme işlemler sonucunda gerçekleştirilebilmektedir.

İnceleme alanında yaşayan başlıca kuş türleri; güvercin, karga, ispinoz, karatavuk, bıldırcın, atmaca, serçe, ördek, martı, karabatak, şahin ve çulluk gibi türlerden oluşmaktadır. Burada yaşayan insanlarda büyük bir av merakı vardır. Avlanma ateşli silahlarla, kapan adı verilen tuzaklarla ve atmacalar yardımıyla yapılmaktadır. Örneğin Artvin'in Hopa ilçesine bağlı Güvercinli Köyü ismini, burada kuşların geçiş koridoru olarak kullandıkları bir eşiğe yüksek sırıklar dikilmesi ve sırıklara ağlar gerilmek suretiyle kuşların avlanmasından almıştır. Yine özellikle sonbaharda eğitilen atmacalar yardımıyla bıldırcın avlanması yöreye özgü başlı başına bir şenlik, bir festival halini almıştır (Koday, 2003: 50; Koday, 2014: 69).

Yöre halkı atmaca yakalamada kullanılan ağları genellikle kendileri yapmaktadır. Atmaca yakalamanın iki yöntemi vardır, birincisi ve en eski yöntem, ''Skence'' yöntemidir. İkincisi ise günümüzde en çok kullanılan yöntem olan çergede ğaço kuşu ile yapılan yakalama yöntemidir. Ağlar ortalama 2.35 m genişliğe, 2.70 m yüksekliğe ve yaklaşık 1674 göze sahiptir. Dikdörtgen şeklindeki bu ağlara yöresel olarak "opice", "mosa", "neferi" ve "kalisindomi" gibi isimler verilmektedir. Hazırlanan ağ daha sonra atmacanın fark etmemesi için siyah boya ile suda kaynatılır. Atmaca avlanacak yerde ağ yaklaşık 2.50 m'lik uzunluğundaki sırıklara takılarak gerilir.

Atmacaların göğüslerindeki yazı şekilleri, renkleri ve boyutlarına göre çeşitli isimleri vardır. Kara, açık kara, çam kızılı, boz kızılı, açık sarı, ispir (Beyaz), büyük kara gibi renklerine ve boyutlarına göre adlandırılır. Geçmiş yıllarda atmacanın rengine göğüs desenine bakılmazmış. Bunun aksine iyi av yapıp yapmadığına bakılırmış. Şimdilerde ise atmaca, büyüklüğü, rengi, göğüs deseniyle sahibinin kolundaki bir aksesuar gibi görülmektedir.

Türkiye'de atmacacılık Osmanlı İmparatorluğu zamanından beri geleneksel olarak yapılmaktadır. Atmacacılık, Türkiye'nin kuzeydoğu bölgesindeki Rize ve Artvin illerinde yırtıcı kuş olarak kullanılan atmaca (Acipiter nisus) ile genellikle bıldırcın avlama şeklinde uygulanmaktadır. Atmacacılık belgesi alabilmek için adaylar eğitim alarak uygulanan sınavda başarılı olmak zorundadır. Atmaca ile avlanmak için, atmacacıların avcılık belgesi alması da zorunludur. Atmacacıların iki atmaca yakalama hakları olup, atmacalardan birisi göç döneminde bırakılmakta diğeri ise atmacacı tarafından sürekli olarak tutulabilmektedir (Web 6.).

Atmacacılık kültürünün doğaya zarar vermeyecek şekilde sürdürülmesi amacı ile ulusal ve uluslararası mevzuat dikkate alınarak, atmacacıların eğitilmesi, sertifika verilmesi, atmacaların muhafazası, tutma ve bulundurma limitleri, doğaya bırakılması ile ilgili esas ve usuller belirlenmiştir. Atmaca (Accipiter nisus) yakalamak, bulundurmak ve atmaca ile avlanmak için, Orman ve Su İşleri Bakanlığı ile Milli Eğitim Bakanlığı arasında imzalanan işbirliği protokolü kapsamında düzenlenen Avcı Eğitimi Kursu'na ve ayrıca 6 ders saatlik Atmacacılık Kursuna katılmak ve başarı belgesi almış olmak şarttır. Kurslara katılabilmek için 18 yaşını doldurmak ve derneğe kayıt olmak gereklidir. Atmacacılık kursuna katılıp başarılı olanlardan dernek yönetim kurulunca yazılı olarak belirtilen atmacacılara, kurs sonunda "Usta Atmacacı Sertifikası" verilir. Atmacacılığa yeni başlayacak, yeterli pratik uygulaması olmayan kişilere ise "Aday Atmacacı Sertifikası" verilir. Aday atmacacılar usta atmacacı yanında iki yıl süre ile eğitildikten ve yanında yetiştiği ustası dâhil kayıtlı olduğu dernekçe belirlenecek üç usta atmacacının vereceği referanstan sonra "Usta Atmacacı Sertifikası" alırlar. Aday Atmacacı Sertifikası ile atmaca tutulamaz, bulundurulamaz ve atmaca ile avlanılamaz. Aday Atmacacı Sertifikalarının süresi beş yıldır ve vizeye tabi değildir. Aday Atmacacı sertifikası alanlar beş yıl içinde

Usta Atmacacı Sertifikası almamaları halinde bu belgeleri iptal edilir. 2014-2015 Av Dönemi Merkez Av Komisyonu Kararı 4915 sayılı Kara Avcılığı Kanunu'nun 20.05.2014 tarih ve 13 Karar no ile madde 2 (5) Atmaca yakalamak amacıyla, atmacacılık sertifikası sahibi avcılar Serçe ve Kızıl Sırtlı Örümcek Kuşu'nu tekrar doğaya canlı olarak bırakmak koşuluyla 02.08.2014 - 19.10.2014 tarihleri arasında avlanma günleri ve zamanında yakalayabilir. Tutulan atmacalar şube müdürlüğünce halkalanacak ve sertifikaya işlenecektir. Ğaço (serçe ve kızılsırtlı örümcek kuşu) yakalamada ragi ve serpme ağ kullanılacak olup, atmaca yakalamada ise üçgen ağ ile hareketli ağ kullanılacaktır. Torba ağ (skance, monta) ve sahipsiz ağ gibi zararlı usuller kullanılmayacaktır. Madde 16-(3) Atmacacılık, bu kararın ekinde yer alan "Geleneksel Atmacacılık Esas ve Usulleri" ile yapılır. Atmaca sertifikası sahipleri, serçe ve kızıl sırtlı örümcek kuşu olmak üzere toplam 6 kuşu avlanma süreleri içinde yakalayabilir. Usta atmacacı sertifikası olan atmacacılar bir sezonda en fazla iki atmacayı 30 Ağustos 2014 - 12 Kasım 2014 tarihleri arasında her gün yakalayabilirler. Ustaca atmacacı iki atmacadan birini kışlamak üzere alıkoyabilecektir. Atmacayı kışlatacak olanların barındırma yeri kontrol edilecektir. Hayvanın rahatça hareket edebileceği genişlikte ve sağlıklı şartlarda barınma yeri bulunmayan kişilerin atmacalarına el konulacaktır. Yakalanan atmacalardan biri ise mutlaka 15 - 22 Kasım 2014 tarihleri arasında şube müdürlüğünce il veya ilçe düzeyinde belirlenecek bir günde sağlık kontrolü yapılarak doğaya salınacaktır. Salınan atmacalar sertifikadan silinecektir. Atmacanın doğal olarak ölmesi halinde halka muhafaza edilecek ve İldeki Şube Müdürlüğü bilgilendirilecektir. Atmacayı bulunduran veya elde gezdirenler yanlarında sertifikasını bulundurmak ve kontrollerde göstermek zorundadır. Doğu Karadeniz Bölgesi içerisinde avlama yapılmasına izin verilen iller Trabzon, Rize, Gümüşhane, Bayburt, Artvin, Samsun, Ordu, Giresun, Amasya, Tokat illeridir. Madde 4-(1)'de avlana bilecek türün sayısı ise; Bıldırcın 10, Serçe ve Kızıl Sırtlı Örümcek Kuşu (Atmaca yakalamak amacıyla, atmacacılık sertifikası sahibi kişiler tekrar doğaya canlı olarak bırakmak kaydıyla yakalayabilir.) yılda toplam 6 adettir. Bu talimatın uygulanmasını denetlemeye, Kanunun 20. maddesinde belirtilen birimler yetkilidir. Ayrıca bu düzenlemelerin uygulamaya aktarılmasında, kontrol ve denetiminde atmacacılık veya avcılık dernekleri ile işbirliği yapılacaktır. Atmacaların her türlü ticareti yasaktır. Yukarıda belirlenen esas ve usuller dışında atmaca tutan, bulunduran veya avlanan atmacacıların sertifikası iptal edilecek ve kendilerine bir daha sertifika verilmeyecek, atmacalarına el konulacak, yasal işlem başlatılacak ve ayrıca Bakanlıkça öngörülen tazminat bedelleri talep edilecektir (Web 7.).

İyi huylu, güzel görünüşlü bir atmacayı kolunda taşımak bir ayrıcalık, bir onur kaynağıdır. Ağustos ayı geldiğinde yani atmaca sezonu açılmasıyla bölge insanında büyük bir hareketlenme ve coşku yaşanır. İnsanımız kollarında atmacayla gezer, park, bahçe ve kahvehanede oturur kolundaki atmacayı bir bebek gibi öpüp koklar. Sohbet ortamlarında konuşulan günlük konular yerini atmaca ve atmaca avı maceralarına bırakır. Yaşlılar atmaca ile ilgili yaşadıkları tecrübeleri gençlerle paylaşır. Tabiri caiz ise insanlar atmaca ile yatar atmaca ile kalkar. Bölge insanının atmacaya olan bağımlılığı öyle bir seviyededir ki atmacası öldüğünde günlerce üzülür, hastalandığında mutsuz ve agresif olur. İnsanı böylesine etkileyen sevginin nedeni içgüdüsel olarak geleneklerine ve tarihine sahip çıkmanın içinde uyandırdığı doyum ve mutluluk duygusudur. Yöre insanımızın atmacalarına olan bu gönülden bağlılığı hayvan sevgisine gösterilebilecek en güzel örneklerden biridir. Ama bu kadar çok sevdiğimiz bir kuşun neslinin devam etmesini sağlamak da hepimizin görevidir. Atmacanın neslinin yok olması demek sadece bir kuş türünün tükenmesi demek değil aynı zamanda Doğu Karadeniz'in önemli kültürel simgelerinden birinin de yok olması anlamına gelmektedir. Atmacanın soyunun devam etmesi için tutulan atmacaları sezon sonunda tekrar doğaya bırakılmalı ki daha güzel yavrular yapmalarına fırsat vermiş olmalı. Atmacaların ölümüne sebep olacak her türlü hareketten kaçınılmalı. Bu hem ata sporunun devamını sağlamış hem de eski gelenekleri barındıran tarihsel bir mirasın devamını sağlamış olacaktır. Bu noktada da atmacacılıkla ilgilenen ve atamaya değer veren yöre insanına büyük bir görev düştüğü unutulmamalıdır (Web . 5).

Uzun yıllardan beri bazı yırtıcı kuş türleri Avrupa ve Türkiye'de avcılıkta kullanılmaktadır. Bunun için farklı yöntemler kullanılmaktadır. Yırtıcıların bu amaç için yakalanmalarının ve yetiştirilmelerinin başlangıcı kesin olarak bilinmemektedir. Fakat Asya'nın step alanlarında başladığı tahmin edilmektedir. Göçebeler ve diğer avcı kavimler çok eski tarihlerden beri av esnasında yırtıcı kuş türlerini kullanmışlardır (Berrens vd., 1983: 708). Bu yöntem sayesinde uçan avları yakalamak veya koşan avı şaşırtarak av köpeklerinin eline düşürmek mümkün olmuştur. Başlangıçtaki tek amaç besin olarak et sağlamak idi. Avcılıkta en çok kullanılan Doğu Atmacaları özel yöntemler kullanılarak yakalanır. Bunun için öncelikle göçmen bir tür olan karakaş ya da Kızıl Sırtlı Çekirge Kuşu'nun (Lanius collurio) yakalanması gerekir. Küçük bir tuzağın içine konan bir böcek, genellikle Danaburnu (Gryllotalpa sp.) sayesinde bu kuşları avlamak mümkündür. Uzun göç esnasında yorulan deneyimsiz, genç bireyler kolaylıkla bu tuzağa düşerler. Erginlerinin boyu yaklaşık 10 cm'dir. Pek çok avcı

tarafından ya göç esnasında her yıl yeniden yakalanırlar ya da daha önce yakalanan bireyler bir kaç yıl kafeslerde tutulurlar. Yırtıcı kuşları yakalamak amacıyla tuzağa düşürülen bu kuşların beslenmesi için yine diğer yırtıcı türlerinin etlerinden faydalanılması acı bir gerçektir. Bu amaçla her yıl on binlere ulaşan sayıda yırtıcı kuş kurban edilmektedir (Turan, 1996: 207-209).

Atmaca avcılığı kısaca şu şekilde yapılmaktadır: İlk önce danaburnu yakalamak için sabunlu su hazırlanmakta daha sonra sabunlu su, taşların altına ve böcekler tarafından kazılmış toprağa dökülmektedir. Böylece sabunlu sulardan hoşlanmayan danaburnunun (Gryllotalpa gryllotalpa) deliklerinden dışarı çıkması sağlanmakta ve yakalanmaktadır (Koday, 2014: 179).

Yakalanan danaburnu "ragi" olarak adlandırılan bir tuzağın içinden iple bağlanarak sallandırılmaktadır. Bundaki amaç danaburnu yem olarak kullanılarak "Atmaca kuşu" veya "Ğaçu" olarak adlandırılan Kızıl Sırtlı Çekirge Kuşu'nun (Lanius collurio) yakalanmasına çalışılmaktadır. Göçmen ve ötücü bir kuş olan Ğaçu ya da Kızıl Sırtlı Çekirge Kuşunun (Lanius collurio) eylül ayı ortasına kadar Doğu Karadeniz'de görülebiliyor. Ğaçu'nun dinlenmek için seçtiği yayla ya da çay bahçeleri hazine değerindedir (Anadolu Jet Magazin, 2013: 62). Burada tuzak (ragi) iki bölmeli olup, kuş tuzağa düşse bile yem olarak bırakılan danaburnunu yiyememektedir. Çünkü danaburnu yakalaması zor olduğu için tuzak (ragi) iki bölmeli yapılmış olup, kapana düşen kuş diğer bölmeye geçememektedir (Fotoğraf 2).

Fotoğraf 2. Ragi kapanları, Kızıl Sırtlı Çekirge Kuşu ve Danaburnu böceğinden görünüm

Yöre insanı kendine özgü geliştirmiş oldukları yöntemlerle atmaca avlar. Atmacayı yakalamak için yem olarak kullanılmak üzere "Atmaca kuşu" veya "Ğaço" bu şekilde yakalanmaktadır. Daha sonra atmaca kuşu bu defa yem olarak kullanılarak atmaca yakalanmaktadır. Bu işlem için de çalıların arkasında (çerge) avcı görülmeyecek bir şekilde saklanır (Fotoğraf 3.). Burası insanlar için doğayla başbaşa kalma dinlenme ve kafa dinlemek için ayrı bir öneme sahiptir. Bu saklanma yerleri hazırlanırken bile insanlar büyük heyecan ve zevkle hazırlarlar. Bu saklanılan yeşilliklerle çevrili kulübe tarzındaki yerlere ise yöresel olarak "tenta" adı verilmektedir. Burada "Opice" adı verilen "atmaca ağı" gerilir. Danaburnu'ların yem olarak kullanılmasıyla yakalanan "atmaca kuşu" (Kızıl Sırtlı Çekirge Kuşu (Lanius collurio)) Ğaço bu defa kendisi atmacaların yakalanması için yem olarak kullanılmakta ve ayağına ip bağlanarak bir ağın üzerinde uçurtulmaktadır. Göçmen kuşların güneyden kuzeye geçtikleri temmuz-ağustos aylarında bu işlem yapılmakta ve atmacalar bu ağların üzerinde uçan Kızıl Sırtlı Çekirge Kuşu'nun (Lanius collurio) yakalamak için saldırmaktadır. Atmaca (Accipiter

nisus) ağın üzerindeki yem olarak kullanılan kuşu (Ğaço) yakalarken bu defa avcı "opice" olarak adlandırılan ağı atmacanın üzerine kapatarak atmacayı yakalamaktadır.

Fotoğraf 3. Atmaca avcılığında kullanılan gizlenme yeri

Süzülme olayına "oxuntsu" havaya doğru kavisli manevralar yaparak uçmasına ise "esthu" denmektedir. Ayaklarına zarar vermemesi için "çhakşiri", uçarken beli zarar görmemesi için ise bel bağı denilen koruma takılır (Fotoğraf 4.). Yakalanan atmacaya ilk olarak yem yeme ve kola alıştırma gibi eğitimler verilir.

Fotoğraf 4. Ğaço için göz bağı ve atmaca için kullanılan aksesuarlar

Atmaca avcılarının amacı kuşa zarar vermek değildir. Çünkü koruma altında olan bu canlıların ölümüne yol açmak bile suç teşkil etmektedir. Bu yüzden atmacanın sahibine alıştırılması için çok özen gösterilir. Sahibi tarafından düzenli olarak beslenir, sık sık et yedirilir, eliyle atmacanın sırtı ve boğazı okşanır, bol bol kalabalık yerlere götürerek insanlara alıştırılması sağlanır. Yırtıcı bir kuş olan atmacanın bir iki hafta gibi kısa bir sürede sahibine alışık uysal bir hayvan haline getirilmesi oldukça şaşırtıcıdır. Böylece uzun bir tuzaklar zincirinden sonra yakalanan ve eğitilen atmaca bıldırcın avlamak için hazır hale getirilmektedir. Geçmiş yıllarda atmacalarla yakalanan bıldırcınlar temizlendikten sonra tuzlanarak küplere doldurulur, kışın yenirdi. Atmaca, evin geçimine katkı sağlayan, sahibinin yiyecek ihtiyacını karşılamasına yardımcı olan bir kuştur. Atmaca sevgisi böylelikle nesilden nesile günümüze kadar ulaşmıştır.

Eğitiminde de ilk etapta yere konmayı bilmezler. Kuşun kuyruğuna ve ayağına zil takılır. Aksesuar olarak ve kuşun kaybolmaması için. Bazı atmacalar çok sadık olurlar, bazıları da hiç sadık olmaz, kaçarlar. Atmacayı eğitmek için yanında günde en az 2-3 saat bulunmak gerekir. Atmacaya çiğ et verilir. Atmaca 15 gün içinde yanında günde 4 saat bulunarak avlanmaya hazır hale getirilir. Atmaca iyi yetiştirilirse kendinden daha büyük hayvanları da avlar. İyi bir atmaca günde 100 tane bıldırcın yakalayabilir. Atmaca normalde su içmez, sadece hasta olduğu zaman su içer. Hayvanın dışkısı olduğunda hayvan hasta demektir. Hasta olduğunda yediğini kusar. Hastalığının ilacı sudur. Normal zamanlarda su ihtiyacını doğadan yaptığı avlanmayla karşılar. Atmacaya Sinop'ta ad verilmez. 'Gel kızım!' diye çağrılır. Atmacaya sert ve kaba davranıldığı takdirde hayvan da tepki verir ve sahibinden

soğur. Yaklaşık 1500- 2000 kişi atmaca besler. Atmacayı kimileri (lazlar) avucundan salar, kimileri de kolundan salar. Avuç içinden salınan atmaca biraz ezilir (Güngör vd., 2014: 11).

Avda genellikle daha güçlü ve dayanıklı olduğu için dişi atmaca tercih edilir. Erkek atmaca ise dişisine göre iyi avlanamadığı ve eğitilmesi kolay olmadığı için tercih edilmez. Atmacayla bıldırcın avcılığında, atmacanın ayağına 1,5-2 metre uzunluğunda bir ip ve bir çıngırak (zil) bağlanmaktadır. Çıngırak atmacanın ormanın içerisinde nereye gittiğini tespit edebilmek içindir. Av köpeklerinin yardımıyla bıldırcınlar saklandıkları yerden uçurtulmakta, sonra avcının elindeki atmaca bir mızrak gibi bıldırcının üzerine fırlatılmaktadır. Muhtemelen "atmaca", adını avının üzerine fırlatılmasından almıştır. Ava çıkarılmadan bir gün öncesinden aç bırakılan atmaca, derhal bıldırcını yakalamakta ve yemeye çalışmaktadır. Bu sırada zaten aç olan atmaca yakaladığı bıldırcını sahibine vermemekte ve saldırganca davranmaktadır. Avcı önceden atmacanın ayağına bağlamış olduğu ipin de yardımıyla atmacayı yakalayıp tutmuş olduğu bıldırcını kendisi almaktadır.

Atmacacılık geçmişi Lazlarda çok eskiye dayanmaktadır. Tüfeğin henüz icat edilmediği zamanlarda Lazların yaşadığı bu güzel ve çetin coğrafyada yiyecek ihtiyaçlarını karşılayabilmek için geliştirdikleri birçok muhteşem teknikten biri olduğu düşünülmektedir. Bıldırcınlar Karadeniz'i aşarak geldikleri için karaya ulaştıklarında dinlenmek ve yemlenmek amacıyla yere iner, otların, çayırların arasında saklanırlar. Göçleri esnasında yağmur yağarsa, kanatları ıslanınca uçmakta zorlanır, sürüler halinde düzlüklere, açık alanlara inip, havanın düzelmesini beklerler. Genelde geceleri uçarlar. Bunun sebebi yönlerini bulmak için yıldızlardan yararlanmalarıdır. Bıldırcınların kuyruk tüyleri yoktur, bu yüzden havada kolay yön değiştiremez, düz uçarlar. Uçarken keskin dönüşler yapamadıkları için atmacalara ve diğer yırtıcı kuşlara kolay av olurlar. Lazlar, otların arasından kalkıp uçan bu kuşları nasıl yakalayacağını bulmaya çalışırken atmacaların bıldırcınları doğal hayatta kolayca yakalayabildiğini görünce atmacayı nasıl yakalayabileceğini, nasıl eğitebileceğini bulmaya çalışmıştır.

Avcılık için, bir yaşını doldurmamış olanlar genellikle tercih edilir. Başından sonuna kadar büyük bir uğraş, ustalık ve sabır gerektiren atmacacılık, bölge kültürü içerisinde kendine has bir yer edinmiştir (Web . 5). Kısaca atmaca avcılığı bir "tuzaklar zinciri" olup, hayvanların yakalanması için, hayvanların yem olarak kullanıldığı, yakalanan hayvanın bir başka hayvanı yakalaması için, av silahı olarak kullanıldığı karmaşık bir avcılık şeklidir. Bir başka anlatımla "atmaca avcılığı" bıldırcın yakalamak için danaburnu, Kızıl Sırtlı Çekirge Kuşu'nun (Ğaçu), atmaca ve köpeklerin kullanıldığı bir av şeklidir.

5. Atmaca Avcılığının Kültürel Boyutu

Araştırma sahası, iklim koşulları, doğal yapısı ve kültürel değerleri ile ülkemizin diğer bölgelerinden farklı özellikler barındırmaktadır. Kendine has coğrafyanın oluşturduğu şartlara her alanda uyum sağlamış bölge sakinleri insanlığın en eski meraklarından biri olan avcılığı da kendine özgü hale getirerek bir tutku halinde yaşamaktadır (Anonim, 2008: 34). Yöre insanının sanatsal ve kültürel faaliyetlere karşı büyük ilgisi vardır. Nitekim Artvin iline bağlı Arhavi ilçesinde, Arhavi Sanat ve Kültür Şenliği ve Derecik (Sidere) Festivali olmak üzere iki tane büyük şenlik yapılmaktadır. Temmuz ve ağustos aylarında yapılan bu şenliklerde avcılık, mısır ayıklama, sütten tereyağı çıkarma gibi değişik yarışmalar düzenlenmektedir. Fakat yöreye has olarak yapılan atmaca avcılığı, başlı başına bir kültür ve bir tutku halini almıştır.

Doğu Karadeniz sakinleri yörede ilkbahar, yaz, sonbahar, kış ve atmaca olmak üzere beş mevsimin olduğunu söylemektedirler. Avcılık sezonunun başlangıcına her yıl "Merkez Av Komisyonu Kararı" toplantısıyla karar verilmektedir. Atmacanın yakalama sezonu 30 Ağustos-15 Kasım tarihleri arasında olup, yörede eylül-ekim aylarında ise atmacayla bıldırcın avlanmaktadır. Ekim ayı sonlarına doğru göçmen kuşların kuzeyden güneye göçleri başlamaktadır. Avcılar atmacalarını ya bütün yıl evlerinde beslemektedirler, ya da göçmen kuşların dönüşünde serbest bırakmaktadırlar. Daimi olarak bakılacak bir ve av dönemi sonrasında serbest bırakılmak üzere toplamda ikiden fazla atmaca bulundurmak av yasakları kapsamına girmektedir. Ancak avcılar evcilleştirilen atmacaların evcilleştirildiği için serbest bırakıldığında başka kuşlara yem olduğunu iddia etmekte ve serbest bırakmakta isteksiz davranmaktadırlar (Koday, 2014: 180-181).

Atalarından kalan kültürel miras olan atmacacılık, çok zahmetli bir avcılık şekli olup, "atmaca avcılığı" yöre insanının bir kültürü, bir tutkusu olmuştur. Yörede yaşayan hemen hemen her kesimden insan tarafından yapılmaktadır. Yörede atmaca kültürünü devam ettiren insanlar farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Çünkü atmacacılık farklı aşamalardan oluşan bir kültürdür. Buna bağlı olarak sadece atmaca yakalayanlar ve o zevki yaşadıktan sonra atmacayı serbest bırakanlar, atmacayı

yakaladıktan sonra eğiterek sadece bakanlar, atmacayı yakalayarak çeşitli eğitimlerden geçirdikten sonra avcılık yapmak için yararlananlar şeklinde sınıflandırmak mümkündür.

Eskiden Sinop'ta da aynı gelenek vardı. Burada bıldırcın zamanı hava çiselediği zaman dökülen bıldırcınlar lüküs ve avgar diye tabir edilen aletlerle yakalanırdı ve bunlar geleneksel halde yapılırdı. Ama bunlar zamanla yasaklandı. O zamanlar atmaca ile avcılık çok popülerdi. 1990'lı yıllara kadar atmaca ile avcılık çok yapılıyordu. Bu avcılık babadan oğula geçerek devam etmekteydi (Güngör vd., 2014: 8). Atmaca bakımı oldukça zor, özel ilgi ve bakım gerektirmektedir. Bir çocuk gibi atmacayla ilgilendikleri görülmektedir. Atmaca, doğada kuş türleri ve diğer küçük canlılarla beslenirken, sahipleri onları suda pişirilen tuzsuz yumurta ve yağsız, damarsız yumuşak et ile beslemektedir. Atmacayı böyle özenle beslemek bile sahiplerine büyük zevk vermektedir.

Sahada atmacayla ilgili çok sayıda şarkı, türkü ve fıkraların olması da ayrı bir kültürel zenginliktir. Atmaca tutkunu insanların, kollarında veya omuzlarında gururla taşıdıkları (Fotoğraf 5.) atmacalarıyla parklarda, kahvehanelerde veya açık alanlarda toplanarak yaptıkları sohbetler ve anılarını birleriyle paylaşmaları görülmeye değerdir (Koday, 2014: 183).

Bir önceki konuda değinilen yöresel atmacacılık ve avcılık terimleri atmaca avcılığının kültürdeki yerini kanıtlar mahiyettedir. Atmacalara fizyolojik özelliklerine ve hareketlerine göre adlandırmalar yapılmaktadır. Bu nedenle atmaca kültürü yöre kültürü içerisinde farklı bir yere sahiptir.

Fındıklı ilçesine bağlı Avcılar köyü, adını muhtemelen yörede yaygın olarak yapılan atmaca avcılığından almış olabilir. Atmaca avcılığı yoğun olarak Sinop ve Rize'den Gürcistan sınırındaki Sarp'a kadar olan bir sahada hatta Karadeniz kıyısından iç kısımda yer alan Artvin'in Borçka ve Murgul ilçelerinde de yaygın olarak yapılmaktadır. Bu yöreye özgü farklı bir kültür olan atmaca avcılığının incelenmesi ve tanıtılması sadece Türkiye'de değil aynı zamanda bütün dünyada daha çok insanın dikkatini çekecektir (Koday, 2014: 109). Atmaca avcılığı yörede yüzyıllardan beri yapılmaktadır. Önceden isteyen herkes atmaca avcılığı yapmaktaydı. Ancak günümüzde de isteyen herkes yapabilmekle beraber, İlçe Halk Eğitim Merkezi ve Milli Parklar Yaban Hayatı Koruma Müdürlüğü'nden sertifika almaları gerekmektedir. Sertifika almadan kaçak avlanmanın cezası 7.500 TL (yaklaşık 2500 dolar)'dir. Bir tutku olduğu için azda olsa yörede kaçak atmaca avcılığı yapılmaktadır. Atmacacılık kültürünü devam ettirilmesi adına 1999'da Rize Atmaca ve Atmacacılık Kültürünü Koruma ve Yaşatma Derneği kurulmuş olup, 315 üyesi bulunmaktadır.

Fotoğraf 5. Atmaca tutkunlarından bir görünüm

Atmacacılık kültürü eskiye nazaran azalmıştır. Genç neslin ata kültürünü devam ettirmediği ve ilgi duymadıkları gözlenmiştir. Oysaki çocukluta atmacacı büyüklere özenti duyulur ve büyüyünce güzel atmacalar yakalayıp kollarında oturtup gezdirecekleri günleri hayal ederlerdi. Kollarında çubuktan atmacalarla atmacacılık oynanırdı. Yöre insanında atmaca sevgisi çocuk yaşlarda başlamaktadır. Görüşülen insanlardan edinilen bilgilere göre mahallede eskiden herkesin atmacası olduğu ancak şimdi parmakla gösterilecek kadar az atmacacı kaldığı belirtilmiştir.

Binlerce yıllık geçmişe sahip olan Anadolu şehirlerinin topraklarında tarihi ve kültürel eserlerin yanı sıra, bulunduğu yöreyle simge haline gelmiş bazı kuş ve diğer hayvan türleri bulunmaktadır. Bazı iller, o ile özgü hayvanların adıyla anılır olmuştur. Sivas'ın "Kangal Köpeği", Denizli'nin "Horozu", Ankara'nın "Keçisi", Van'ın "Kedisi" Erzurum'un "Çift Başlı Kartalı" bunlardan bazılarıdır. Rize denilince de ilk akla gelen hayvan "Atmaca"dır.

İnsanlık tarihi boyunca çok sayıda devletin ve kurumun simgesi olan yırtıcı kuşlar her zaman gücün, asaletin, özgürlüğün ve hakimiyetin sembolü olmuşlardır. Gururlu ve asil bir duruşa sahip olan atmaca da Karadeniz insanı için her zaman ayrı bir yere sahip olmuştur. İyi huylu, güzel görünüşlü bir

atmacayı kolunda taşımak bir ayrıcalık, bir onur kaynağıdır. Ağustos ayı geldiğinde yani atmaca sezonu açılmasıyla bölge insanında büyük bir hareketlenme ve coşku yaşanır. İnsanımız kollarında atmacayla gezer, park, bahçe ve kahvehanede oturur kolundaki atmacayı bir bebek gibi öpüp koklar. Sohbet ortamlarında konuşulan günlük konular yerini atmaca ve atmaca avı maceralarına bırakır. Yaşlılar atmaca ile ilgili yaşadıkları tecrübeleri gençlerle paylaşır. Tabiri caiz ise insanlar atmaca ile yatar atmaca ile kalkar. Bu tutkuyu anlatmak için halk arasında anlatılıp gülünen çok fıkra vardır. Bunlardan biri şöyledir: Rus sınırına yakın Karadenizlinin biri, atmacayı bıldırcının üzerine salmış ve atmaca bıldırcını kaptığı gibi Rus sınırından 1,5-2 km içeri girip bir ağaca konmuş. Avcı da atmacanın peşinden koşmuş. Sınır boyunca sıkı tedbir alan Rus muhafız askerleri avcının böylesine rahat sınırı geçmesine hayret edip sormuşlar. "Rus hududunun nereden başladığını bilmiyor musun?" diye. Avcı da Rus'a cevabı vermiş: "Atmaca zamanı lazın hududu yoktur." İşte bu fıkra, Doğu Karadenizlinin atmaca merakını çok daha iyi ifade etmektedir. Bölge insanının atmacaya olan bağımlılığı öyle bir seviyededir ki, atmacası öldüğünde günlerce üzülür, hastalandığında mutsuz ve agresif olur. Rize insanımızın atmacalarına olan bu gönülden bağlılığı hayvan sevgisine gösterilebilecek en güzel örneklerden biridir. Atmacanın neslinin yok olması demek sadece bir kuş türünün tükenmesi demek değil aynı zamanda Doğu Karadeniz'in önemli kültürel simgelerinden birinin de yok olması anlamına gelmektedir. Atmacanın soyunun devam etmesi için tutulan atmacaların sezon sonunda tekrar doğaya bırakılması ve atmacaların ölümüne sebep olacak her türlü hareketten kaçınalımalıdır. Böylece hem ata sporunun devamını sağlamış, hem de eski gelenekleri barındıran tarihsel bir miras sürdürülmüş olacaktır (Web 5.).

Yörede atmacayla ilgili birçok mani ve şarkı sözleri yazılmış dilden dile dolaşmaktadır. Bunlar Türkçe olduğu gibi Lazca yazılanlar da vardır. Bunlara örnek verilecek olunursa: "Atmacalar üç vurur bir süzülür, tutamasa İzzet Dayı üzülür". Bu anlamlı sözde ayrıca gizli olan bilgi ise, atmacaları diğer kuşlardan ayırt edebilmek için atmacacılar kuşun kanat çırpışı ve gökyüzündeki süzülüşlerine bakarlar. Böylece uçan kuşun atmaca olup olmadıklarını kolayca anlarlar. Bir diğer mani ise atmacaya sevgi duyan Ali Dayı için yazılmıştır: "Geldi ağustos ayı, neredesin Ali Dayı, bıldırcınlar geliyor, hazırla atmacayı". Atmaca sevgisi sevgililer arasında da mani yazılmasına yol açmıştır. "Atmacayı vurdular, bir avuç kanı için, gel edelim sevdalık, babanın canı için". "Ne sifteri ne kikva, Var golulun doğani, hamseri meptare, keşemiği yorgani" lazca yazılan bu maninin Türkçesi ise "Ne atmaca ne ince kuş, hiç geçmiyor doğan, bu akşam geleceğim, çıkar bana yorganı". Tabi ki, Türkçeye çevrilirken okunuşları Lazca kadar anlamlı olamamaktadır. Bölge insanının atmacaya olan bağımlılığı öyle bir seviyededir ki atmacası öldüğünde günlerce üzülür, hastalandığında mutsuz ve agresif olur. İnsanı böylesine etkileyen sevginin nedeni içgüdüsel olarak geleneklerine ve yaban hayatına olan sevgi duygusudur.

6. Sonuç ve Değerlendirme

Anadolu insanı için son derece önemli bir yere sahip olan avcılık, bu geleneğin tarihin derinliklerine uzanan büyük bir kültürün izin olduğunu göstermektedir. Orta Asya Türklerinden, Selçuklu 'ya ve Osmanlı'dan günümüze ulaşan bu kültürün korunması oldukça önemli olup, doğaya saygıyı temsil etmesi açısından da sürdürülebilirliği çok iyi temsil etmektedir. Atmaca avcılığı Karadeniz'e özgü bir kültür olup, burada yaşayan bazı insanlar için vazgeçilmez bir tutku haline gelmiştir. Bu avcılık için insanların harcadığı zaman ve çektikleri sıkıntılar dikkate alındığında yakalanan avın hiç bir önemi bulunmamaktadır. Ancak kendini atmaca avcılığına adamış insanlar tarafından olayı değerlendirdiğinizde bu durum son derece zevkli ve vazgeçilmez bir kültürel etkinliktir. Atmaca avcılığı, yukarıda da açıklandığı gibi basit bir avcılık şekli olmayıp, bir avcılık zincirinin en önemli halkasını oluşturmaktadır. Böyle bir avcılık şekli Türkiye'nin başka yerlerinde yapılmadığı için atmaca avcılığı kültürü; Doğu Karadeniz yöresine özgü en önemli kültürel faaliyetler arasında yer almaktadır. Günümüzde atmaca avcılığına ilginin giderek azaldığı görülmektedir. Bu ata sporunun ve kültürün devam ettirilmesi oldukça önemlidir. Gençlerin bu kültüre olan ilgilerini artırmak adına ulusal ve uluslararası festivallere ve tanıtıma özen gösterilmelidir.

Katkı Belirtme

Arazi çalışmaları esnasında ve yüz yüze yapılan mülakatlarda yardımlarını esirgemeyen yöre sakinlerine teşekkür etmeyi bir borç biliriz. Ayrıca arazi çalışmalarına eşlik eden ve her zaman yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Saliha KODAY'a, değerli katkılarından dolayı Ahmet GÜVEN'e ve Murat GÜVEN'e teşekkür ederiz.

Kaynaklar

Anonim (2008). Fındıklı (Tanıtım El Kitabı), İstanbul: Umur Basım.

Anonim, (2013), Anadolu jet Magazin.

Balkaya, H. (2012), Atmaca (Accipiter nisus) ve Güvercinin (Columba livia) Plexus Lumbosacralis ve Dalları Üzerinde Karşılaştırmalı Makroanatomik ve Subgros Bir Çalışma. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Berrens. K, Bezzel, E., Von Braunschweig, E., Dietzen, W., von Eggeling, F. K, Glanzer, U., Helemann, W., Leonhardt, P., Reb, W., Schneider, E.,Sperber, G., Stief, R., Urban,)., Walz, K., Lagd Lexikon. (1983). BL V. Verlagsgeselschaft.

Çaparlar, A. (2014), Türklerde Av ve Avcılık Kültürü Üzerine Biblografik Bir Deneme, (Ed. Haydar Çoruh)Pir-i Fani Yakup Çoruh Armağanı (Av Sanatında 60 Yıl), Hatay: Pozitif Maatbası.

Göktürk, T, Artvinli, T, Bucak, F. (2008), Artvin Kuş Faunası. Artvin Çoruh Üniversitesi, Orman Fakültesi Dergisi, 9 (1-2), 33-43.

Güngör, A., Çinar, N., Uslu, B. ve Çiftçi, E. (2014), Sinop Bölgesinde Av ve Avcılık, Dergi Karadeniz, 22, 1-13.

Güven, Ö. ve Hergüner, G. (1999), Türk Kültüründe Avcılığın Temel Dayanakları, PAÜ. Eğitim Fakültesi Dergisi, 5, 32-49.

Hilgerloh, G. (2009), The Desert At Zait Bay, Egypt: A Bird Migration Bottleneck of Global Importance. Bird Conservation International, BirdLife International, 1-15.

Huş, S. (1974), Av Hayvanları ve Avcılık, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Yayınları.

İlhan, N. ve Şenel, M. (2008), Dîvânu Lugat'it Türk'e Göre Av, Avcılık Ve Hayvancılıkla İlgili Kelimeler ve Kavram Alanları, Turkish Studies, 3 (1), 259-277.

Kahraman, A. (1995), Osmanlı Devletinde Spor, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını.

Koday, S. (2000). Murgul Çayı Havzasının Coğrafyası. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Koday, S. (2003), Doğu Karadeniz Bölümünde Yerleşmenin Coğrafyasından Kaynaklanan Sorunlar, Karadeniz Teknik Üniversitesi Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Doğu Karadeniz Bölgesinde Kırsal Alanda Ulaşım ve Yerleşim Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu.

Koday, Z. (2003), Arhavi Çayı Havzası'nın Coğrafyası, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Koday, Z. (2014). Fındıklı İlçesinin Coğrafyası, Erzurum: Mega Ofset.

Lehikoinen, A. (2011), Advanced Autumn Migration of Sparrowhawk Has Increased The Predation Risk of Long-Distance Migrants in Finland. PLoS ONE, 6 (5), 1-4.

Newton, I, ve Marquiss, M. (1983), Dispersal of Sparrowhawks Between Birthplace and Breeding Place. Journal of Animal Ecology, 52 (2), 463-477.

Newton, I. (1976), Breeding of Sparrowhawks (Accipiter Nisus) In Different Environments. Journal of Animal Ecology, 45 (3), 831-849.

Newton, I. ve Rothery P. (2000), Post-fledging Recovery And Dispersal of Ringed Eurasian Sparrowhawks Accipiter Nisus. Journal of Avian Biology, 31, 226-236.

Sustaita, D. (2008), Musculoskeletal Underpinnings to Differences in Killing Behavior Between North American Accipiters (Falconiformes: Accipitridae) and Falcons (Falconidae). Journal of Morphlogy, 269 (3), 283-301.

Tavkul, U. (2001), Karaçay-Malkar Kültüründe Avcılık ve Av Tanrısı Apsatı, Kırım Dergisi, 9 (34), 36-41.

Turan, L. (1996), Yırtıcı Kuş Türleri İle Avcılık, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 12, 207-209.

Web 1. T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, Sürdürülebilir Avcılık İçin Temel Eğitim, konyasube.ormansu.gov.tr

Web 2. https://en.wikipedia.org/wiki/Eurasian_sparrowhawk

Web 3. http://www.kuslar.gen.tr/atmaca.html

Web 4. http://gencrize.com/haber/atmaca/

Web 5. http://kalkandere.com/atmaca.html

Web 6. T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, Türkiye'de Av ve Yaban Hayatı, 2013, Ankara. www.milliparklar.gov.tr/kitap/77/AV_YABAN_TR.pdf

Web 7. www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/05/20140528M1-3.docx

KIBRIS TÜRK EDEBİYATINDA BALKAN İMGESİNE GENEL BİR BAKIŞ

Emin ONUŞ[1]

Özet

İlk bakışta, nehirlerle, dağlarla kurulu büyük bir yarım ada olan Balkan coğrafyasıyla, Akdeniz'in doğusundaki küçük bir ada olan Kıbrıs arasında çağdaş dönemler bir kenara bırakılırsa, Balkanlar ve Kıbrıs arasında sosyal-kültürel etkileşim yok gibi gözükmektedir.

Ancak Kıbrıs Türklerine ait eski yazı Osmanlıca gazeteleri taradığımızda veya son elli yılın çağdaş eserlerine göz attığımızda dağınık vaziyette de olsa Balkan ve Makedonya coğrafyalarının çeşitli kalemlere yansıdığını, tespit edebiliyoruz.

Anahtar Kelimeler: *Kıbrıs, Balkanlar, Makedonya, Kıbrıs Türk Basını, Çağdaş Kıbrıs Türk Yazını.*

Giriş

Balkan ve Kıbrıs coğrafyalarının ilişkileri, Kıbrıs'ın Osmanlılar tarafından fethedilmesiyle beraber başlar. Kıbrıs'ın fethi sırasında Rumeli Beylerinin, gönüllü olarak Kıbrıs'ın fethine destek verdiğini, biz ilk defa Kıbrıs'ın ilk ve en ayrıntılı fetihnamesi olan Pîrî Efendi'nin, *Fethiyye-i Cezîre-i Kıbrıs* adlı eserinde görürüz.[2] Bu fetihnameden, Ada'nın fethine Rumeli Beylerbeyi Behram Paşa ve Avlonya, Yanya, Ohri, Elbasan, Prizren ve İnebahtı Beylerinin kendi eyaleti askerleri ile katılarak hatırı sayılır katkılarda bulunduğunu öğrenmekteyiz. Fetihnamede Rumeli Beylerinin ordu içinde çeşitli görev ve hizmetlerine yer verilir. (Fedai, 2003: 363-368)

Kıbrıs Türk Edebiyatı'nda Balkan imgesine ünlü halk şairlerinden Kıbrıslı Âşık Kenzi'nin destanlarında rastlarız. Kenzi'nin *Divan*'ına baktığımız zaman onun, Anadolu, Mağrib, Mısır ve doğduğu yer olan Kıbrıs'tan başka Rumeli'ye de yolunun düştüğünü görürüz. Kenzi'nin Rumeli'de dolaştığı kentler arasında; Edirne, Kalkandelen, Prizren, Filibe, Tiran, Üsküp, Yanbolu, Yanya ve Hanya vardır. (Fedai, 2005: 367-374) Onun Dasitan-ı Baltepe, Dasitan-ı Sül, Dasitan-ı Pizeren (Prizren)-Kalkandelen destanlarında Balkan coğrafyasından kesitler görmekteyiz. Kenzi, Dasitan-ı Baltepe adlı destanında; Kalkandelen Kaymakamı Abdurrahman Rasim Paşa'nın Prizren'e yakın şar yaylasında bu adla anılan sarayını konu edinmiştir. Dasitan-ı Sül destanında ise Kalkandelen'de bulunan Arnavut asıllı bir yiğit anlatılır. Dasitan-ı Pizeren-Kalkandelen adlı destan ise birinci kente yergi, ikinci kente övgü olarak aktarılmıştır.[3]

Hayıtının çoğunu Rumeli topraklarında geçiren Kenzi'nin şiirlerinde, Rumeli topraklarında yer alan, bazı yer, yapı ve kişi adlarını da görmekteyiz. Bektaşi tekkelerinde yetişen Kenzi, Rumeli'de bulunan Evliya ve tarikat büyüklerinin türbeleri hakkında, ünlü kişi ve şairler hakkında, yine Balkanlardaki şehir ve binalar hakkında şiirler kaleme alır. (Fedai, 2002: 554-562)

Âşık Kenzî'nin, Rumeli'de konuk ettiği çağdaşı Handî[4] hakkındaki, beyitleri de dikkat çekicidir ki buradan, Balkanlara yolu düşen bir başka Kıbrıs şairini öğrenmekteyiz. Kenzî merhaba redifli bir şiirinde, Handî ile hem meclis olduğunu şu dörtlükten öğrenmekteyiz:

Kalkandelen özge eda

Heb bende-i Âl-i' Aba

---

[1] Doğu Akdeniz Üniversitesi Öğretim Görevlisi, e-mail: (emin.onus@emu.edu.tr)

[2] Kıbrıs'ın ilk fetihnamesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Harid Fedai, *Fethiyye-i Cezire-i Kıbrıs*, K.K.T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları-18, Lefkoşa, 1997.

[3] Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz: Harid Fedai, "Kıbrıslı Âşık Kenzî'nin Başka Destanları", *Kıbrıs Türk Kültürü Makaleler I*, Samtay Vakfı Yayınları: 13, Lefkoşa, 2005, s.431-448.

[4] Handî hakkında yapılmış önemli bir çalışma için bkz: Harid Fedai, *Handî Dîvânı-I Gazeller, Özyurt Matbaası, Ankara, 2003;* Harid Fedai, *Handî Dîvânı II*, Özyurt Matbaası, Ankara, 2013.

Ma'lûm ola Handî sana

Ehlen ve sehlen merhaba! (Fedai, 1993: 3)

Osmanlı Devleti tarafından üst kademe yöneticisi olarak Kıbrıs'a gönderilen ve Kıbrıs'ta bir de *Divan* oluşturan Handî'nin şiirlerinde de Balkan imgesine rastlarız. Handî'nin aslen Rumelili olduğunu ve Bulgaristan sınırları içinde kalan Eski Zağra'da doğduğunu şu iki beyitten öğrenmekteyiz:

"Eski Zağra Rum-Eli, gül deşt-i sahrây-ı bahar

Andıran eş'âr-ı pâkimde hevâ vü âbdır." (Fedai, 2003: 337)

Kıbrıs Türk yazınında Balkan imgesini 1890'larda başlayan gazetecilikle beraber daha sık görmekteyiz. Kıbrıs Türk Basınının doğuşu ideolojik bir gaye çevresinde teşekkül eder. Ada'nın 1878'de İngiltere'ye kiralanması, Rumların adada başlattığı Enosis kampanyaları, Kıbrıs Türk Basınının milliyetçi bir çizgide doğmasını sağlar.

Kıbrıs'ta 1890'lardan itibaren başlayan gazetecilikle birlikte özellikle Jöntürk yanlısı birçok aydının, adada uyandırdığı "hürriyet fikri, direnme ve Türklük" duygularının önemli bir yeri olduğunu söylemek yanlış olmaz. Onların yaktığı bu ateşle Kıbrıs Türkleri, Osmanlı Devleti'ne, Anadolu'ya olan bağlılığını her daim göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin birbirine müteakip girdiği savaşları desteklemiş ve Osmanlı taraftarlığı yapmıştır. Kıbrıs'ın ilk Türk gazetecisi olarak bilinen Ahmed Tevfik Efendi, 1896-1897 Türk Yunan Savaşı'nı yakından takip eder ve çıkardığı *Kokonoz* ve *Akbaba* gazetelerinde savaşla ilgili çok sayıda yazı ve şiirlere yer verir. Tevfik Efendi ayrıca yayımladığı gazetelerde, Girit meselesi ile de yakından ilgilenmiş, zaman zaman Kıbrıs'ta da aynı olayların vuku bulabileceğine temas etmiştir. Kıbrıs Türkleri, sonraları Balkan Savaşları ve Kurtuluş Savaşı'nı da maddî ve manevî desteklemiş, Atatürk'ün devrimlerini kabullenmiş, 1955'lerde başlayan EOKA saldırılarından, 1974 Barış Harekâtına kadar yaklaşık yirmi yıl adada varlığını korumak, Türklüğü yaşatmak için direnmiştir. Hülasa Kıbrıs Türk Basını bir mücadele basını olarak doğar ve öyle gelişir.

Jöntürklerin Kıbrıs'ta uyandırdığı hürriyet fikri, direnme ve Türklük duygularının bir benzerini Balkan coğrafyalarında da görmekteyiz. Bu bağlamda diyebiliriz ki, Avrupa devletleri tarafından işgal edilmeye çalışılan Kıbrıs ve Balkan coğrafyaları bir nevi aynı kaderi paylaşır. Kıbrıs ve Balkanlarda yer alan Jöntürklerin, birbirleriyle haberdar olduğunu, Kıbrıs Türk Basınında okuduğumuz yazılardan öğrenmekteyiz. Her iki coğrafyada yer alan Jöntürklerin ilginç bağlantıları da dikkat çekicidir.

Makedonyalı bir Jöntürk olan Manastırlı Behâe'd-dîn Bey'in, *Eyyâm-ı Girîzân*[5] adlı hatıratında "Ömr-i Pîçîde" ve "İki Yuva" adlı yazılarını tıpkı kendisi gibi Jöntürk olan Kıbrıslı arkadaşı Ahmed Raik Bey'e ithaf etmektedir. Ahmed Raik Bey'in de, Behâe'd-dîn Bey'e 12 Eylül 1904'te Füyûzât mecmuasının on dört numaralı nüshasında, "Vatan-ı Cüdâ Şi'r-i Mensur" başlıklı bir yazı ithaf ettiğini görürüz.[6] O ayrıca Behâe'd-dîn Bey'in "İki Yuva" adlı hikâyesine 24 Teşrîn-i Evvel 1907'de "İki Yuva'ya Dâir" başlıklı bir tanıtma yazısı kaleme alır. (Fedai, 2008: 68-69)

İşte tam da burada diyebiliriz ki Kıbrıs Türkleri, Avrupa Devletlerinin kıskacı altında kalan Osmanlı Devleti'nin, hâkimiyeti altında bulunan farklı coğrafyalarda teşekkül eden her meselesi ile yakından ilgilenmiş, Türklere karşı yapılan zulüm ve haksızlıklara karşı göğüs germişlerdir. Bu bağlamda Kıbrıs Türk kültür ve edebiyatında, Balkan imgesi 1890'lardan itibaren başlayan gazetecilikle beraber daha yaygın bir şekilde karşımıza çıkar demek yanlış olmaz.

1-Balkanlar ve Makedonya ile İlgili Eski Kıbrıs Basınından Bazı Haberler:

A-Siyasî Haberler:

Padişah muhalifi bir Jöntürk olan ve meşrutiyet idaresinin Osmanlı Devleti'ne hâkim olmasını isteyen Ahmed Tevfik Efendi'nin, 1896-1898 yılları arasında yayınladığı kendisinin ve Kıbrıs'ın ilk mizah gazeteleri olma özelliği taşıdığı *Kokonoz* ve *Akbaba* gazeteleri Türk-Yunan savaşına rastlar. *Kokonoz* ve *Akbaba* gazetelerinde hem çeşitli konulardaki yazılarında, hem de Tesalya savaşıyla ilgili yazı, şiir ve haberlerinde halkı aydınlatmaya çalışan Tevfik Efendi, İngiltere idaresindeki Kıbrıs'ta yaşamasının verdiği anvantajla, gerek yabancı basını, gerek Avrupa Devletlerini ve gerekse Osmanlı Devleti'ni korkusuzca eleştirmiştir. *Kokonoz* ve *Akbaba*'nın Osmanlı ülkelerine girişi de bu yüzden

[5] Manastırlı Behâe'd-dîn Bey'in hatıratı hakkında yapılmış önemli bir çalışma için bkz: Harid Fedai, *Eyyâm-ı Girîzân (Kayıp Günler) Manastırlı Behâe'd-dîn Bey*, Ateş Matbaacılık, Lefkoşa, 2010.
[6] Bu yazı için bkz: Ahmed Raik, *Eski Şeyler*, (Yay Haz. Harid Fedai), Özyay Matbaacılık, Lefkoşa, 2008, s.54-56.

yasaklanmıştır.[7] Kıbrıs'taki okuyucu kitlesinin yanı sıra Kıbrıs dışında da okuyucu kitlesi kazanmayı başaran Tevfik Efendi, dışardaki Türk gazeteciler ve başka gazetecilerle bağlantılar kurmuş, Jöntürk yanlısı kişilerle yakın ilişkiler içerisine girmişti. (Fedai, 2002: 38-40) Tevfik Efendi, *Kokonoz ve Akbaba*'da olduğu gibi daha sonra yayımını dokuz yıl sürdürdüğü ve 368 sayı çıkardığı *Mir'ât-ı Zamân* gazetesinde de aynı tutumunu devam ettirir, yazı ve şiirlerini korkusuzca yayımlar.

Hülasa Tevfik Efendi, çıkardığı gazetelerde büyük bir mesele olan Balkan coğrafyası ile yakından ilgilenir ve çok sayıda yazı, haber ve şiirlere yer verir. Başta Girit ihtilâli ve Tesalya Savaşı olmak üzere Balkan imgesini, Kıbrıs'ta yansıtan Tevfik Efendi, Makedonya, Bosna Hersek, Arnavutluk, Selânik, Tesalya gibi Balkan kentlerini yakın takibe alır ve hemen her önemli siyasî gelişmeyi Kıbrıs Türklerine aktarır. Osmanlı-Yunan, Osmanlı-Sırbistan, Osmanlı-Bulgaristan arasındaki gerilimlere sıkça temas eden Tevfik Efendi, meşruti yönetimi desteklemeyi de ihmal etmez.[8]

İşte Tevfik Efendi *Kokonoz* gazetesinde "Havadis" başlıklı bir yazısında Bosna'da çıkan *Vatan* gazetesinde bir habere dikkat çektiğini görürüz. Yazının Girit muhabirine ait olduğunu söyleyen yazar, Bosna'da müslümanlara yapılan barbarlıklara şöyle temas eder:

"Bosna'da çıkan Vatan gazetesi Girit muhabirinden olup 238 numaralı nüshasına derca neşr eylediği mektupta cezire-i mezburede cari olan ahval-i vahşiyaneden bahsettiği sırada ahali-i islâmiyenin nasıl bir suret-i cellâdâne ve barbarânede katledildiklerini sûz-ı dilâne bir lisan ile beyan etmekte bulunmuş ve ahval-i mezkûreyi bazı devletler süferası külliyen inkâra mütecasir olmuşlarsa da katl ve telef edilen mazlûmîn tekrar metfenlerinden ihrâc olunarak münekkirlere bil-irae isbat-ı müddea eylemiş olduğu dermeyan kılınmaktadır." (Tevfik Efendi, 1897: 3)

Tevfik Efendi, *Kokonoz* gazetesinde Tesalya Savaşı ile ilgili kaleme aldığı yazılarında, Arnavutlara da temas eder. Yazar, Müslümanların her gün bir avuç kan yutarak kederlerinden işlerine, güçlerine bakamadıklarını, antlaşma görüşmelerinin akıbetini merak ettiklerini, görüşmeler uzadıkça Yunanlıların daha çok zarar görerek askerinin açlıktan kırıldığını söyler. Arnavutların Tesalya konusunda çok hassas olduklarını vurgular ve bu konuyu dikkatle takip eden Arnavutlar, Tesalya'nın verilmesine de asla razı değildirler. Hatta eğer verilirse bizzat harp başlatarak Tesalya'yı geri alacaklarını söylemektedirler. *Kokonoz* gazetesi, Tesalya'nın verilmesinin özellikle Arnavutluk'ta büyük bir öfkeye yol açacağını bize aktarır.

Tevfik Efendi, Türk-Yunan Savaşında Türk taraftarlığı yapan Arnavutlar hakkında da 21 dörlükten oluşan bir şiir kaleme alır:

Tako biz Arnavudlarız
Haydi more harb isteriz
Biledik bıçağımızı
azırlandık hep bekleriz

Arş Arnavud gençleri
Omuzlayın tüfeçleri
İşte karşımızda düşman
Yürüyelim arş ileri

Arnavudlar derler bize
Dağ dayanmaz önümüze
Yunan gibi bir avuç şey
Dayanır mı süngümüze

[7] Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz: Emin Onuş, *Ahmed Tevfik Efendi'nin Tesalya Savaşı ile İlgili Yazı ve Şiirleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Doğu Akdeniz Üniversitesi, 2012.
[8] Koyu bir Jöntürk olan Tevfik Efendi, II. Meşrutiyet'in ilânını destekler ve gerek meşrutiyetten önce, gerekse sonra çok sayıda yazı ve şiir kaleme alır. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz: Emin Onuş, "Kıbrıs'ta Bir Jöntürk: Ahmed Tevfik Efendi ve Şiirlerinde II. Meşrutiyet", **Turkish Studies**, 2015, s.1723-1742.

Düşmana karşı gelince
Olur bize bir eğlence
Görün siz Arnavudları
Düşman içine girince (...) (Tevfik Efendi, 1897: 4)

Tevfik Efendi, Balkan coğrafyası ile yakından ilgili olduğunu, Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşmaya çalışan Avrupa Devletlerini, *Akbaba* gazetesinde kaleme aldığı bir makalesinde ise eleştirel bir dille bize pek güzel özetlemektedir:

"-Efendim o gazete demek istiyor ki Yunan Girit'i, Bulgar Makedonya'yı, Rusya da bütün Türkiye'yi zabt etmek fikrindedirler.

-Bende bankalardaki liraların hep benim eve gelmesini isterim ama bana yüzünü bile göstermezler. Hey babam insana istediğini verseler köpekler de havlamazdı.

-Köpeklere ne ?

-Meşhur değilmidir ki: "Köpeklerin duası makbul olsa gökten kemik yağardı" derler. Köpeklerin de istediği kemiktir. Hep o kuduz gibi havlamalar bir parça kemik arzusundan değil mi? Köpeğin karnı doysa hav demez." (Tevfik Efendi, 1909: 2)

Tevfik Efendi, gazetelerinde Girit meselesine de sıkça yer verir. Kimi zaman Girit'te yapılanların Kıbrıs'ta da yapılabileceğine vurgu yapar. "Girit" başlıklı bir şiirinde Girit'in elden çıkmasını istemeyen şair Girit için âdeta ağıt yakmaktadır:

Devletin deryâda bir darlamanıdır Girit
Milletin cism-i siyâsiyyesinde cânıdır Girit

Her avuç hâkinde bin hûn-ı şehîdân gizlidir
Kavm-i Türk'ün bir hayât-ı câvidânıdır Girit

Devletin onunladır deryâda mevcûdiyyeti
Şübhesiz 'Osmânlı'nın rûh-ı revânıdır Girit

Vermez 'Osmânlı olan bir taşını düşmânlara
Akdeniz içre siyâset bâsitânıdır Girit

Hûn-ı 'askerden sular tebdîl-i renk etmiş idi
Yirmi beş yıllık gazânın bir şânıdır Girit (Tevfik Efendi, 1909: 8)

Tevfik Efendi Balkan Savaşlarından önce 1909 tarihinde *Mir'ât-ı Zamân* gazetesinde kaleme aldığı "Bulgar'a" başlıklı şiirinde Bulgarların Osmanlı Devleti'ne karşı olan tutumunu eleştirir ve 1897 yılında yapılan Türk-Yunan Savaşı'nda hezimete uğratılan Yunanistan'ı örnek göstererek Bulgaristan'a gönderme yapar:

Harbe mi girmekti fikrin Bulgarım
Vay benim sansar suratlı dul karım

Sallama öyle çalımla destini
Gözle de kırma sakın süt destini

Pek kabarma öyle hindiler gibi
Çıkma bu meydana cündîler gibi

İbret al bak da Yûnân'ın haline
Pek güvenmişti o da ikbâline

Geçmemişti söz onun da başına
Sonra kimse bakmadı göz yaşına

Aklını al başına sen de sakın
Vakitle var bir hekîm bul da bakın

Bir devâ bulmaz isen bu illete
Sonra ağlarsın bu mevcudiyyete

Var iki yüz bin tüvâne askerin
Varsa yüz bin de redîften leşkerin

Böyle üç yüz bin ile asker-i redîf
Harb edilmez ey koca şaşkın herif

Harb eden Bulgar ile Yûnân
Asker-i Osmaniyândır ey ...?

Kurtuluş yoktur elinden onların
Pençesi dehşetlidir arslanların (...) (Tevfik Efendi, 1909: 1)

Özellikle Ahmed Tevfik Efendi'nin yayımladığı *Mir'ât-ı Zamân* gazetesinde Makedonya başlıklı veya Makedonya'yı konu alan yazılar da dikkat çekicidir. Gazetede kimi zaman uzun siyasî yazılara yer verilirken kimi zaman da kısa haberlere yer verilir. Tevfik Efendi, gazetenin 285. sayısında "Harp Kokusu" başlıklı bir yazı kaleme alır. Yazıda Makedonya meselesi üzerinde durulurken, Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'ne karşı izlediği tutum eleştirilmekte ve olası bir savaşın çıkabileceğine işaret edilmektedir. Tevfik Efendi, Osmanlı Devleti'ne, Makedonya'da ıslahat teklifinde bulunan Avrupa Devletlerini şu sözlerle tenkit eder:

"*Makedonya'da ıslahat yapmak Devlet-i Osmaniye'ye ait bir keyfiyettir. Bununla beraber devletlerin teklifi üzerine icra edilen ıslahatı kâfi derecede bulamayıp da kabahati yine Hükümet-i Osmaniye üzerine atmak bu kere Devlet-i Aliyye'nin hakk-ı hükümraniyesine oraca bir hatime çalmak maksadıyla hıristiyan bir vali tayinine, maliyeyi kontrol altına almaya çalışmak, ortaya bir gaile-i harb çıkararak uzaktan seyirci olmaktan başka bir şey değildir."* (...) (Tevfik Efendi, 1908: 2)

Tevfik Efendi, gazetenin 289. sayısında da "Makedon Ahvâli" başlıklı kısa bir haber yayımlar:

"Cumartesi günü Sofya'da saltanat-ı seniyye komiseri hariciye nezaretine azimetle Makedonya Bulgarları hakkında hükümet matbuasına verilen şikâyet musib görüldüğü ve Yunan ve Sırp çetelerinin tedib ve teşkili hakkında devair-i mütealikasına o emr-i şedide ita kılındığını bildirmiştir." (Tevfik Efendi, 1908: 7)

B-Balkan Savaşı ile İlgili Haber ve Yazılar:

Kıbrıs Türk Basını'nda, Balkan Savaşlarını yakından takip eden *Seyf*[9] gazetesine ayrı bir parantez açmak gerekir. *Seyf* gazetesi Balkan Savaşlarının devam ettiği yıllarda bir kamuoyu yaratmış ve yoğun Osmanlı taraftarlığı yapmıştır. 1912-1914 yılları arasında haftada bir çıkan gazete, 112 sayı yayınlanır. Bu gazete Balkan Savaşı döneminde yayın hayatında yer almış nadir bir Kıbrıs Türk gazetesidir.

İşte Balkan Savaşı'nda Türklerin yaşadığı dramı, milletin bağrında açılan derin yarayı yakından izleyenler ve kalbinde hissedenler arasında Kıbrıs Türkleri de vardır. Anakara'dan uzakta, İngiliz

[9] *Seyf* gazetesi hakkında detaylı bilgi için bkz: *Harid Fedai ve Ahmet An, Örnekleriyle Kıbrıs Türk Basın Tarihi I (1891-1963)*, TipografArt Basım Yayın LTD., Lefkoşa, 2012, s.36-38.

yönetimi altındaki Kıbrıs adasında İttihat ve Terakki gurubunun görüşlerini paylaşan "Kıbrıs Jöntürkleri", 2 Mart 1912/15 Haziran 1914 tarihleri arasında yayın hayatında tuttukları *Seyf* gazetesinde Balkan Savaşı'nı ve Türklerin yaşadıklarını, yazılarıyla dile getirmiş, Kıbrıs Türk toplumunu bu konuda bilgilendirmişlerdir. İki buçuk yıl kadar yayın hayatında kalan *Seyf* gazetesi bugün Balkan Savaşları'na tanıklık etmiş en önemli Kıbrıs Türk gazetesi olma özelliğini taşır.

Oğuz Karakartal "1912-1913 Balkan Savaşları Tanığı Bir Kıbrıs Türk Gazetesi: *Seyf*" adlı makalesinde *Seyf* gazetesindeki kimi haber ve edebî yazıların, 1912-1913 Balkan Savaşı'na ayrıldığını ve milliyetçi duygularla yazıldığını ifade eder. Karakartal, ayrıca *Seyf* gazetesinin Kıbrıs dışı aldığı haberlerin iki ana kaynağı olduğunu, bunların Reuter Ajan telgraflarıyla, İstanbul gazetelerinden yapılan alıntılardan oluştuğunu söyler. (Karakartal, 2014: 773)

Seyf gazetesinde 1912'de çıkan "Karagöz Ne Diyor?" adlı manzum parçada "Karagöz"ün ağzından Balkan Savaşı şöyle değerlendirilir.

Ey çocuklar gün bu gündür, gayrı handan olmalı
Toplanıp bir noktada serhate mihman olmalı
Ben bile taktım silahı arkama bir pîr iken
Gençsiniz hiç durmayın düşman perişan olmalı
Bak asıl annen vatandır, el uzandıkça ona
Her kılın bir süngü, her uzvun da kalkan olmalı
Annene ki kast eyleyen herhangi bir mel'ûn ise
Mülkünü mahvetmeli, bünyâdı vîrân olmalı
Kahramanlar! Azmedin, etrafımız düşman dolu!
Kahramanca toplanın! Ālem de hayran olmalı
Kahramanlar, kahramanlık istiyor annen bugün
Annenin her emrine mutlak şitâban olmalı!
Seyredenler satvet-i şîrânenizden titresin...
Mutlaka derler ki bu ordu-yı arslan olmalı!
Hıfz-ı mülk uğrunda kanın aksa, mahvolsan bile
Döktüğün kanlar sana nâm olmalı, şan olmalı!
Tilki feryadından etmez merd olanlar ihtirâz.
Bir hedef ancak size Sofya'yla Balkan olmalı.
Darbe-i mâziyeyi bî-çâre nisyân eylemiş
Kim o hırsız? Galiba yelkenci Yunan olmalı!
Son sözüm ey can-fedâlar, ey mübarek cepheler
Kurtlu Balkan, süngünüz altında alkan olmalı! (_____ ,1912: 4)

Karakartal, Balkan coğrafyasında yaşanan trajik olayları, Kıbrıs Türklerinin geleceğine bağlar ve pek güzel bir dille karşılaştırır:

"Kıbrıs'ta 1912-1914 yılları arasında çıkan ve o döneme şahitlik eden en kuvvetli gazete olan Seyf 'teki yazılar, Balkan Savaşları konusunda Kıbrıs Türklerinin duygularını ve tavrını tesbit etmemize imkân vermektedir. Seyf gazetesindeki konuyla ilgili yazılar-metinler üzerinde yaptığımız inceleme, bize onlarda bir taraftan moral verme-milliyetçi motiflerin, bir yandan acıma-merhametin, bir yandan da ümit-ümitsizlik duygularının işlendiğini göstermektedir. Ayrıca yazıların arka plânında, "kendi beni'ni Balkan Türkleri yerine koyma/aynîleştirme ve şüphe-korku" duyguları da hissedilebilmektedir. Seyf 'teki yazıların ruhundan İngiliz yönetimi ve Rum husûmeti ile birlikte yaşamaya çalışan Kıbrıs Türklerinin gelecekleri hakkındaki tereddütleri okunurken, sessizce "acaba bizim de akıbetimiz böyle mi olacak" korkulu sorusu sorulmaktadır." (Karakartal, 2014: 779)

Seyf'te yer alan bir yazıdan ise; Kıbrıs Jöntürklerinin, Lefkoşa'daki Hürriyet ve Terakki Kulübü'nde, Osmanlı donanmasının yararına ve Balkanlarda Türklerin yaşadıklarını anlatan *Balkanda Alkan* adlı bir oyun sahnelendiğini öğrenmekteyiz. (Karakartal, 2015: 86).

2-Çağdaş Kıbrıs Yazınında Balkanlar ve Makedonya:

Çağdaş Kıbrıs Türk şiirinin günümüzde önemli bir temsilcisi olan Kubilay Beliğ, "Prizren ve Kızları" başlıklı şiirinde Balkan coğrafyasını konu almaktadır. Şair bu şiirde Prizren şehrinde yer alan tarihî Türk eserlerine temas eder ve şehri güzel kızlara benzetir:

Çiçek açmış
Badem ağacının dalları gibi
Süslü, mis gibi
Pembe bembeyâz
Yüreklerinde anne sevgisi,
Onun ardından ise
Ağır basan baba saygısı.
Sâdelik, ciddiyet ve
disiplin dökülür
mütevâzı eteklerinden.

Bu ağacın kökleri
Büyük bir güçle sarılmış
Bu târîhî topraklara.

Bir saltanatın heybeti hissedilir
Bu tabloda.

Üç adım atıp sağı
Yine üç adım atıp solu
Selâmlayan Mehter'in
ayak izleri, renkleri ve
ihtişamı yansır bu topraklarda.

Şarâb gibi yıllar geçtikçe
Değerini ikiye, üç'e
Katlayan Fâtih Câmii,
Sinân köprüleri ve
asırlık Parke taşları.

Besbelli çok derine inmiş
Bâdem ağacının kökleri, ve
Pembe ağacının kökleri, ve
pembe, beyaz çiçeklerinin
eşsiz güzelliği
hâlâ yansıyor
Prizren Kızları'nın
Gül yanaklarında (Beliğ, 2015: 313-314)

Çağdaş Kıbrıs Türk şiirinin, güçlü bir şairi olan Harid Fedai de "Makedon güzeli" başlıklı şiirinde Balkanları konu olarak alır:

Ohri'deyim... müjdeler olsun!
Aylardan Temmuz, Göl pırıl pırıl

Havada en nefis bahar kokusu
Ve sabah serinliği henüz başlamış…

Gecikme, e mi?
"Çınar" ın orda buluşalım
Tüm sevdalıları gibi yörenin.

Genç yüreğim bir alıcı kuş iken…
Kuşluk vakti kahvesine yok demez,
ağaçlar kaba gölgeye durmuş iken.
Voska'da elele yürürüz sonra
-Gözler takılır süzüm süzüm gidişine
Laf atan olsa da sakın aldırma
Salınan selvisin sen "Divân" dan çıkma-
Saçlarını sağ yanına dökerekten
-O bahar saçlarını… kehribar saçlarını!-
Hayati Tekkesi'nden düz geçmek olmaz,
bunca ulu, sıra sıra yatarken.
Havadan-sudan söz ederiz.. derken,
yolun sonu kalede biter
erikler okka basar dal uçlarında
Makedon şarkıları bitmesin dudağından
Hepsi güzel ama, Despina başka:
Gençliğimin yasemenli ruyası..
Tepede "Kanlı Pınar" a gelince duralım
Hikâyesini bir nefeste anlatıver
-Acı da olsa dinlemeğe hazırım:
"Evlâd-ı Fâtihân" dan bir sayfa da ondan-
Başucundaki yatır'a mum yakarız
Başın için, yani, sevdamız adına. (Fedai, 1997: 48-49)

Kıbrıs Türk Varoluş Mücadelesi konulu bazı şiir kitaplarında da Balkan imgesine, özellikle de Girit'te yaşanan olayların, bir vesileyle dile getirildiğini zikredebiliriz.

Cemal Oğuz Öcal'ın *Kıbrıs'a Seferim Var* adlı makale ve şiirlerinden oluşan eserinde Girit'in, Kıbrıs meselesine de örnek olunmasını şöyle ifade etmektedir:

Dün bir şâirimiz, Girit Adası için, şu mısraları söylemiş:
Girit bizim canımız,
Fedâ olsun kanımız!..

Bugün, biz de, o vatanperver şâirimizi rahmet ve minnetle anarak, şöyle diyoruz:
Kıbrıs bizim canımız,
Fedâ olsun kanımız!.. (…) (Öcal, 1958: 15)

Günümüzün önemli roman yazarlarından Dr. Bülent Dizdarlı'nın, Balkan seyahatlerini tefrika olarak yayımladığını da görmekteyiz. Son dönemlerde Bülent Dizdarlı'nın, yurt içinde ve yurt dışında yaptığı hatırı sayılır seyahatlerini *Halkın Sesi* ve *Havadis* gazetelerinde tefrika ettiğini görürüz. Bülent Dizdarlı'nın, Balkan gezisinden sonra; "Bir Balkan Gezisi I, II, III, IV, V, VI" adlı birbirine müteakip tefrika ettiği yazıları dikkat çekicidir. Yazar, Balkanlarda uğradığı ülke ve şehirleri Kıbrıs Basınında kaleme alır ve bize bulunduğu yerlerin tarihî, siyasî, ekonomik, coğrafik ve kültürel özelliklerinden önemli bilgiler verir. Dizdarlı, Arnavutluk, Hırvatistan, Bosna Hersek, Kosova, Makedonya, Sırbistan,

Karadağ gibi ülkelerde gezip gördüklerini bize aktarır. Yazar Manastır kentinde, Atatürk'ün müzesini gezişini bize duygulu bir dille anlatır:

"Ertesi gün günü birlik Manastır kenti ziyaretimiz için yola çıkıyoruz. Önce Resne'ye uğruyoruz. Burada İttihak ve Terakki cemiyetinin önemli üyelerinden Resne'li Niyazi bey'in Versay Sarayı'nı örnek alarak yaptırdığı iddia edilen binayı gezdik. Bu sırada kızımın " Çakma Versay'ı da görmüş olduk" demesi gurupta gülüşmelere yol açtı.

Şimdiki adı ile Bitola olarak da bilinen Manastır şehri size sanki Anadolu şehri havası veriyor. Türk Çarşısı, Bedesten'i, İshak Cami ve Yeni Cami'yi gördükten sonra, Atatürk'ün askeri idadiyi okuduğu ve bu gün Atatürk müzesi olarak kullanılan binaya geliyoruz. Burada tüm gurup bayağı duygusallaşıyoruz. Özellikle Atatürk'le ilgili video izlenirken göz yaşları doluyor. İsteyenler hatıra defterine duygularını yazıyoruz. Biraz duygu dolu biraz mahzun ayrılıyor, geriye yeryüzü cenneti Struga'ya dönüyoruz." (Dizdarlı, 2011)

Bunların yanında Kıbrıs-Balkanlar ekseninde, günümüzde kültür ilişkilerinin arttığını da görürüz. Makedonya'da düzenlenen sempozyum ve şiir geceleri buna örnek olarak gösterilebilir. Kıbrıs Türk Edebiyatı'nın usta kalemlerinden İsmail Bozkurt'un, *Yusufçuklar Oldu mu?* adlı romanı Bulgarca ve Makedonca'ya, *Mangal* romanı ise Özbekçe ile Makedonca'ya çevrilmiştir. Yine Fikret Demirağ ve Mehmet Kansu'nun hazırladığı *Kıbrıs Türk Şiiri* (2003) adlı eser Makedonca'ya çevrilen eserler arasında yerini alır. Ancak bu çoğu kültür ilişkileri bir başka araştırmanın konusudur.

Sonuç

Kıbrıs ve Balkan Türklerinin ilişkisi Kıbrıs'ın fethiyle beraber başlar. Kıbrıs Türk Edebiyatı'nda Balkan imgesi ise muhtemelen ilk defa Âşık Kenzî ve Handî'nin şiirlerinde karşımıza çıkar. Kıbrıs Türk Basınında, Balkanlarla ilgili yazı, haber ve şiirler de dikkate değer niteliktedir. Günümüz Kıbrıs Türk şair ve yazarlarının, Balkan coğrafyalarıyla ilgileri şüphesiz artmıştır. Makedonya, Struga şiir gecelerine Mehmet Kansu,[10] Beste Sakallı vs. gibi Kıbrıs Türk şairleri katılmıştır.

Kaynakça

Kitap ve Makaleler:

BEHÂE'D-DÎN. (2010). *Eyyâm-ı Girîzân*, (Haz: Harid Fedai), Lefkoşa: Ateş Matbaacılık.

BELİĞ, K. (2015). *Kır Çiçekleri 2*, Lefkoşa: TipografArt Basım Yayın.

FEDAİ, H. (1997). *Fethiyye-i Cezire-i Kıbrıs*, Ankara: K.K.T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları-18.

FEDAİ, H. (2003). *Handî Dîvânı-I Gazeller*, Ankara: Özyurt Matbaası.

FEDAİ, H. (2013). *Handî Dîvânı II*, Ankara: Özyurt Matbaası.

Fedai, H. ve An, A. (2012). *Örnekleriyle Kıbrıs Türk Basın Tarihi I (1891-1963)*, Lefkoşa: TipografArt Basım Yayın LTD.

Fedai, H. (1993). *Kıbrıslı Âşık Kenzî Divanı III*, Ankara: KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları:27.

Fedai, H. (1997). *Koza*, İstanbul: Abo Basım.

FEDAİ, H. (2003). "Handî Divanı'nda Rumeli ve Kıbrıs'a Değgin Beyitler", *Kıbrıs Türk Kültürü Bildiriler II*, Ankara: Özyurtlar Matbaası.

FEDAİ, H. (2003). "Kıbrıs Adasının 1571 Tarihinde Osmanlılar Tarafından Fethinde Rumeli Beylerinin Katkıları", *Kıbrıs Türk Kültürü Bildiriler II*, Ankara: Özyurtlar Matbaası.

FEDAİ, H. (2005). "Kıbrıslı Âşık Kenzi'nin Başka Destanları", *Kıbrıs Türk Kültürü Makaleler I*, Lefkoşa: Samtay Vakfı Yayınları: 13.

FEDAİ, H. (2005). "Kıbrıslı Âşık Kenzî'de Rumeli Coğrafyası", *Kıbrıs Türk Kültürü Makaleler I*, Lefkoşa: Samtay Vakfı Yayınları: 13.

[10] Mehmet Kansu, dört defa Makedonya-Struga şiir akşamlarına, beş defa da Makedonya'da düzenlenen Uluslararası Çevirmenler Sempozyumuna şiir ve bildirileriyle katılan şair, yazarlarımız arasında yerini alır.

FEDAİ, H. (2002). "Kıbrıslı Âşık Kenzi'nin Şiirlerinde Rumeli'deki Yer, Yapı ve Kişi Adları", *Kıbrıs Türk Kültürü Bildiriler I*, Ankara: Özyurtlar Matbaası.

FEDAİ, H. (2002). "Yüzyılımızın Başlarında Kıbrıs-Dış Türkler İlişkisi", *Kıbrıs Türk Kültürü Bildiriler I*, Ankara: Özyurtlar Matbaası.

KARAKARTAL, O. (2015). "İttihat ve Terakki'nin Kıbrıs'a Yansıması: Çok Yönlü Bir Jöntürk-Dr. Hafız Cemal (Lokman Hekim)", *Birinci Dünya Savaşı'nın Yüzüncü Yılında Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Vatan Savunması*, (Yay. Haz: Koleksiyoncular Derneği), Ankara: Mattek Matbaacılık.

KARAKARTAL, O. (2014). "1912-1913 Balkan Savaşları Tanığı Bir Kıbrıs Türk Gazetesi: Seyf", *100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilaflı Duruşlar*, (Yay. Haz: Mustafa Türkeş), C: 2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları IV/A-2-2.1. Dizi – Sayı:24, s.771-782.

ONUŞ, E. (2012). *Ahmed Tevfik Efendi'nin Tesalya Savaşı ile İlgili Yazıları ve Şiirleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Haziran 2012 Gazimağusa/KKTC: Doğuz Akdeniz Üniversitesi.

ONUŞ, E. (2015). "Kıbrıs'ta Bir Jöntürk: Ahmed Tevfik Efendi ve Şiirlerinde II. Meşrutiyet", Turkish Studies, s.1723-1742.

ÖCAL, F. (1958). *Kıbrıs'a Seferim Var,* İstanbul: Sinan Matbaası.

RAİK, A. (2008). *Eski Şeyler*, (Yay Haz. Harid Fedai), Lefkoşa: Özyay Matbaacılık.

Gazeteler:

_____ "Karagöz Ne Diyor?", *Seyf*, Nr.33, 6 Teşrin-i Evvel 1328/20 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1912, s.4.

Tevfik Efendi, A. "Başlıksız Diyalog", *Akbaba*, S. 15, 29 Nisan 1314/11 Mayıs 1898.

Tevfik Efendi, A. "Arnavudlar Lisânından", *Kokonoz*, S. 14, 28 Mayıs 1313/09 Haziran. 1897.

Tevfik Efendi, A. "Girit", *Mîr'ât-ı Zamân*, S.344, 23 Receb 1327/9 Ağustos 1909.

Tevfik Efendi, A. "Havadis", *Kokonoz*, S.10, 2 Nisan 1313/14 Nisan 1897.

Tevfik Efendi, A. "Bulgar'a", *Mir'ât-ı Zamân*, S.320, 24 Muharrem 132/10 Şaban 1909.

Tevfik Efendi, A. "Makedonya Ahvali", *Mir'ât-ı Zamân*, S.289, 23 Cemaziyelevvel 1326/22Haziran 1908.

Tevfik Efendi, A. "Harp Kokusu", Mir'ât-ı Zamân, S.285, 20 Rebiülahir 1326/20 Mayıs 1908

İnternet:

DİZDARLI, B. (http://haberkibris.com/45f5ca31-2011_08_31.html), (17 Mayıs 2016).

DİZDARLI, B. (http://haberkibris.com/b2b1d501-2011_09_01.html), (17 Mayıs 2016).

DİZDARLI, B. (http://haberkibris.com/a281499a-2011_09_01.html), (17 Mayıs 2016).

DİZDARLI, B. (http://haberkibris.com/7b6436bd-2011_09_03.html), (17 Mayıs 2016).

MEDYA KAVRAMINA BİR BAKIŞ VE ESTETİK İLETİŞİMİN BİR MEDYASI OLARAK EDEBİYAT

Arş. Gör. Alper Keleş[1] - Yrd. Doç. Dr. M. Zahit Can[2]

Özet

Bu çalışmada medya kavramının günümüz Türkçesinde kullanımının incelenmesi ve medya kavramın açıklanması hedeflenmektedir. Bugün bu kavramın gerçek anlamından farklı biçimde anlamlandırıldığı gözlemlenmektedir. İletişimsel araçların tümü olarak ele alınabilecek medya kavramının sınırları, kavramın içerdiği anlam bu çalışmayla tekrar irdelenecektir. Tanım incelendikten sonra edebiyat, resim, plastik sanatlar gibi sanat dallarının birer medya olarak kabul edilip edilmeyecekleri, eğer edilecek ise hangi öğelere göre değerlendirilmesi gerektiği sorularına edebiyat üzerinden cevap aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: *medya kavramı, estetik iletişim, edebiyat ve medya*

Medya kavramı bugün bakıldığında günümüz Türkçesinde oldukça kısıtlı bir kapsamda kullanılmaktadır. Çünkü "medya" tanımlaması yalnızca "yığınlara iletişimi sağlayan radyo, televizyon, gazete ve dergiler gibi basın yayın organlarının tümünü kapsayan ortak ad, kitle iletişim araçları" (Püsküllüoğlu'ndan akt. Kayaoğlu,2009;12) şeklinde yapılmaktadır. Tanımlamadaki vurgu özellikle bu noktada dikkat çekicidir, çünkü "yığınlara iletişimi sağlayan" vurgusu başlı başına kavramsal bir karmaşaya sebebiyet verir. Medya kavramının bu açıklamasında yalnızca toplumsal yığınların kast edilmesi, izleyicisi ya da okuru yalnız bir kişiden oluşan ve yığın olarak adlandırılamayacak iletişim araçlarının alıcı çerçevesinin kısıtlılığından medya olarak tanımlanmaması demektir. Bu noktada bir de Türk Dil Kurumu'nun medya tanımlamasına bakılsın, Türkçe Sözlük içinde yer alan medya kavramını şöyle açıklanmaktadır: "1. iletişim ortamı 2. iletişim araçları" (tdk.org.tr). Görüldüğü gibi kısaca yapılmış bu açıklamada kavram hakkında net bir tablo sergilenmemektedir, o halde ihtiva ettiği anlam öbeği bakımından 'medya' kavramının Türkçede yapılan tanımlamaları asıl anlamının yalnızca bir kısmını karşılayacak biçimde yapılmaktadır. Kavramın günlük dil kullanımındaki anlamı ise bilindiği gibi basın, yayın organları, radyo ve televizyon kanallarıdır, 'medya' denilince yalnız bu basın yayın organları akla gelmektedir, bunun bir adım ötesinde 'sosyal medya' kavramıyla internet üzerinden çeşitli iletişim ağlarının genel adlandırılması da yapılmaktadır. 70'lerde değinilen kavramın anlamına, 90'larda müthiş bir ivme kazanan bilgisayar ve internet teknolojisi ile birlikte genişlemiş ve farklı boyutlara ulaşmıştır (Dilmen,2007: 114).

'Medya' kavramının kökeni Latincedir ve 'medium' kelimesinin çoğul halidir[3]. Aracılık eden öğe, aracı anlamında kullanılan bu kavram aracılık görevini yerine getiren iletişim şekillerinden en başta yazı ve kitap, ardı sıra gazete, dergi, radyo ve televizyon yayını, edebiyat ve diğer sanat dallarının da içinde olduğu geniş bir yelpazeyi barındırmaktadır (Aytaç, 2005; 9 ve Kayaoğlu, 2009;28). Bu nedenle "medya" kavramını yalnızca bir ülkenin ya da topluluğun basın ve yayın organlarıyla sınırlamak yerine, daha geniş anlamda edebiyat, sinema, resim, heykel gibi bütün sanat dallarını içinde barındırır bir biçimde ele almak gerekmektedir. Kavramın öncelikle Batıda kullanılarak değerlendirildiği göz önüne alındığında, ortak bir medya tanımlamasının "insanlar arasında gerçekleşen her türlü anlaşma için kullanılan her türlü araç" şeklinde yapılmaktadır. Medya kavramı diğer yandan toplumsal, semiyotik, teknolojik açılardan da ele alınmaktadır. Kavrama yönelik bu çok çeşitli yaklaşımlar doğrudan tek bir

[1] Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, akeles@sakarya.edu.tr
[2] Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Çeviribilim Bölümü, zcan@sakarya.edu.tr

[3] Söz konusu kavram Almanca Duden sözlükte de yukarıda da değinildiği gibi 'das Medium' kelimesinin çoğulu olarak anlam, fikir, bilgi taşıma için bir araç olarak verilmektedir: 1. (bildungssprachlich) vermittelndes Element 2.a.(bildungssprachlich) Einrichtung, organisatorischer und technischer Apparat für die Vermittlung von Meinungen, Informationen, Kulturgütern; eines der Massenmedien Film, Funk, Fernsehen, Presse b.[Hilfs]mittel, das der Vermittlung von Information und Bildung dient (z. B. Buch, Tonband) c.(Werbesprache)für die Werbung benutztes Kommunikationsmittel; Werbeträger (http://www.duden.de/rechtschreibung/Medium_Vermittler_Traeger)

tanımlamanın yapılarak değişmez bir tanımın ortaya çıkmasına engellemektedir. Bilim adamlarının son zamanlarda medya tanımlaması üzerinde uzlaştığı nokta, kavramın zamandan ve mekândan bağımsız bir ileti, mesaj ya da anlam taşıyan her türlü araçta (medyada) birleşmesidir. Bu yaklaşıma göre mağara resimleri, çeşitli yazıtlar ya da bugüne değin bilgi ihtiva etmiş her türlü iletişim aracı birer medya olarak kabul görür. Zira iletişimi sağlayan araçların insanlık tarafından kullanımı oldukça eski çağlara dayanmaktadır (Bkz. Kayaoğlu 2009;28-39). Bu yaklaşım da ayrıca medya tanımlamasını yalnızca teknik araçlar ile sınırlanamayacağını göstermektedir. Ve fakat tanımlamanın iletişim bakımından yeniden ele alınması ve değerlendirilmesi toplumsallığın, bir kitlesel iletişimin, toplulukların aktif bir biçimde rol aldığı yönünde de bir çağrışımın oluşmasına ve medya denildiğinde kitlesel bir iletişimin anlaşılmasını da açıklamaktadır.

McLuhan'ın (2001) 'Gutenberg Galaksisi' olarak adlandırdığı, matbaa ve dolayısıyla kitapların bilgi dünyasını yönlendirdiği, bilgiye hükmettiği çağın artık bittiği iddiası, bilgi taşıyıcı olarak medyanın önemli araştırma malzemelerine dönüşmesine sebep olur. İletişim çağı olarak adlandırılan bu çağda yalnız basılı ya da görsel kanallar değil dijital, elektronik araçlar da teker teker medya olarak ele alınmakta, her türlü bilgi alışverişi de bu medyalar üzerinden sağlanmaktadır. Bu doğrultuda Walter J. Ong, elektronik araçlar aracılığıyla yapılmaya başlanan sözel anlatımın, insan bilincinin dönüşümünü sağlayarak, insanlığın ikincil sözlü kültür dönemine girmesine neden olduğunu belirtir. Ong söz konusu dönemi ikincil sözlü kültür dönemi, kısaca medya olarak tanımlanan, telefon, radyo, televizyon, bilgisayar ve ses kayıt cihazları benzeri çeşitli elektronik teknoloji ürünleri kapsayan toplumsal katılımcılığı sağlayarak topluluk duygusunu geliştiren bir dönemden bahseder (Ong,1995: 160-161).

Faulstich, medyaların sahip oldukları teknik donanımlara ve olanaklara göre sınıflandırmaktadır. Bu sınıflandırmada herhangi bir teknik araca gerek duymayan medyalar birincil medyalar olarak tanımlanmaktadır. Birincil medyalara örnek olarak da çeşitli danslar, tellak ve meddahlar, tiyatro ve çeşitli insan üzerinden aktarılan ritüeller verilebilir. Diğer yandan üretim sürecinde teknik imkânlara gereksinim duyan medyalar da ikincil medyalar olarak adlandırılmaktadır, ikincil medyalara örnek ise her türlü yazılı ve basılı metinler, kitap, dergi ve gazete, mektup, fotoğraf olarak verilebilir. Üçüncül medyalar ise hem üretim hem de tüketim yani alımlama aşamasında teknik bir unsura ihtiyaç duyan medyalardır, radyo, televizyon, film, video, kaset, CD ve cep telefonları bu kategoriye örnek teşkil ederler. Son kategori ise dördüncül medyalar olarak sonradan eklenmiş, dijital medyalar verilmektedir, internet ve e-postalar, sosyal medya ağları[4] ile örneklendirilebilirler (Faulstich, 1995;30-40). Faulstich görüldüğü gibi bu sınıflandırmayı yöntem bakımından teknik, kısmen teknik ve teknik olmayan araçlar düzleminde yapmaktadır.

19. yüzyıl filozoflarından Fichte'nin (1807:127) basılı materyaller ve matbaayı 'her türlü anlaşmaya yönelik sanat araçları' (Alm. Kunstmittel aller Verständigung) şeklinde tanımlaması bugün medya tanımlamasını da hatırlatmaktadır. Bu dönemin özellikleri ele alındığında söz konusu araçlar artık yalnız kitaplar ve matbaadan ibaret değil, anlaşmayı sağlayan bütün elektronik, mekanik, kısaca iletişimi sağlayan bütün araçları kapsar niteliktedir. Ancak medya kavramının bu kapsamı medyaların kendi içlerinde farklı şekillerde iletişimi sağlamakta olduğu gerçeğini de değiştirmemektedir. Bu noktada zaman zaman sanat ve iletişim araçları birbirine karışabilmekte, akla gelen bütün iletişim olanakları yalnızca medya tanımlaması altında sınıflandırılabilmektedir.

Genel medya tanımlamalarında görüldüğü gibi insanlar arası iletişim esas alınmakta ve bu da çeşitli teknik kanallar üzerinden ilerlemektedir. Bu iletişimin niteliği ise medyalar arasında niteliksel olarak ayrılmasını gerektirebilir. Örneğin edebiyat diğer medyalar gibi (örneğin gazete, dergi, sosyal ağlar medya örnekleri) doğrudan haberdar etmek peşinde değildir. Anlam taşıma ve aktarma süreçlerinde sahip oldukları özelliklere binaen birer medya olarak sınıflandırılan bu iki sanat dalı aynı zamanda estetik değerler açısından değerlendirilmektedir, tıpkı bir ritüelin, bir dans biçiminin kendi içinde yeniden değerlendirilmesi gibi. Edebiyat biçimsel olarak bilgi, anlatım ya da mesajı gazete, radyo ya da diğer medyalar gibi doğrudan haber metinleri ya da bilgilendirici metinler olarak sunmak yerine, sanatsal biçimleri kullanarak iletmek amaçlı üretilmiştir.

Bu nedenle bu iki medya 'kültürel' medya terimi altında sınıflandırılır (Bkz.Kayaoğlu, 2009:35). Aytaç'a göre (2005:13) değer realizasyonu anlamında edebi sosyalizasyon, filmin doğuşuyla artık yazıya, kitaba bağlı kalmamış, yeni göstergeler evreni olmuştur. Bu yeni göstergeler evreni, insanın

[4] Faulstich bu tanımlamaları 1995 senesinde yaptığı düşünülürse, 'sosyal medya' tanımlamasının ve olgusunun tam anlamıyla gerçekleşmediği görülebilir. Ancak bu kategoriye sosyal medya örneği oldukça uygun görüldüğünden sonradan eklenmiştir.

günlük estetik yaşantısının bir bölümü haline gelmiştir. İnsanın günlük estetik yaşantısı da buna paralel olarak iletişim süreçlerinin bir parçası olarak kendini gösterir. Ve bütün bu araçlar da bu estetik yaşantının yanında sahip olduğu niteliğe göre tekrar değerlendirilmektedir.

Gerçeklik, sanat ve edebiyatın eserlerinin değerlendirildiği alanlarda merkezi bir rol üstlenmektedir. Aynı biçimde medya söz konusu olduğunda anlam ileten araçlar arasında Plumpe'nin (1993:7) 'özerk bir iletişim' sistemi olarak tanımladığı edebiyat ve dolayısıyla sanat, iletişim kanallarında gerçeklik ve gerçekliğin aktarımı konusunda kendi yöntemleri olduğu için daha ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Edebiyat okurlarının belirli değer yargılarına, estetik anlayışlarına hitap etmekte, aktardığı şeyler de okurlarının beklenti ve estetik değerleriyle örtüşmektedir. Zira aktarılanlar her ne kadar doğrudan gerçeklikle bağlantılı olsa da bu gerçeklik 'sanatsal' bir gerçeklik olarak addedilmekte ve gerçekliğin birer 'taklidi' olarak algılanmaktadır.

Fenomolojik dünya görüşü doğrultusunda ideal biçimlerin algılanabilir kılındığı, sanatın sınırlarının izin verdiği ölçüde dünyayı temsil eden yeni bilgi taşıyıcı rolündeki estetik sanat kavramının ürünleri (Luhmann,1997:16) aynı zamanda birer medya olarak tanımlanmaktadır. Bu medyalar sanatın gerçekten ne olduğu sorusuna değil, nasıl olması gerektiği gibi sorulara da yanıt vermektedirler. Eski çağlardaki üst toplumsal sınıflar için üretilmekte olan 'sanat' anlayışı artık söz konusu değildir. Sanat kavramının içeriğinde bir toplumsallıktan bahsetmek mümkündür. Daha önceki tanımlamalarda görüldüğü gibi medya kavramında toplumsal bir boyut vardır, onlar kitlesel iletişim araçları olarak tanımlanırlar. Toplumsal durum bugün oldukça değişken estetik değerleriyle ortak toplumsal uzlaşılara ihtiyaç duyarken, edebiyat bu uzlaşılara göre şekillenmektedir. İnsanın gündelik estetik yaşantısının bir parçası olan bu medyanın toplumsal iletişim boyutu da bu nedenle ayrıca önem kazanır.

Edebiyatı gündelik metinlerden ayıran bir özellik metnin konusunun sıradan ya da sıra dışı olup olmasına bakılmaksızın anlatıdaki estetik değerler, gerçeklikle olan bağlantısı ve nesnelliktir. Bu nesnellik bireyler arasında birden çok anlam ihtiva eder. Estetik değerlerle (Alm. ästhetische Wert) üretilen edebiyat metninin yazımında bir amaç (poiesis) gözetilmektedir, bir anlatım, bir aktarım, bir kasıt söz konusudur. Estetik anlayışın bu noktada yalnızca sanatla sınırlı tutulmaması gerekir, zira gündelik yaşamda sahip olunan birçok şey örneğin yaşam biçimi, kullanılan dil ve giyilen giysilere kadar belirleyici olan diğer eğilimler bu değer normlarına göre seçilmektedir (Plumpe,1993a:14). Sanatsal kaygılarla oluşturulmuş bu medyalar dolayısıyla anlatı yapılarında belirli bir nesnellik ve estetik değerler taşımak durumundadırlar, bu nedenle 'kültürel' medyalar teorik ve pratikte güzel, faydalı ve iyi olarak tanımlanabilmektedir. Söz konusu tanımlama Kant'ın sanat "hakiki, iyi ve güzelin uyumu" tanımlamasına binaen, Kantçı estetik anlayışının ürünleri olarak da adlandırılabilir.

Bu medyanın gerçeklik ile kurduğu sıkı bağ, okurlar bakımından söylenmemiş olanın izlerini eserler üzerinden sürerken, anlatımın ve aktarılanın estetik yargılar ve sanatsal kaygılar üzerinden aksettirilmesi 'sanat eseri' algısından daha çok 'estetik iletişim' olarak nitelenmektedir. Sanatın sosyal gerçekliği artık sanat eserlerinde değil, estetik iletişimin (Alm. ästhetische Kommunikation) merkezinde aranmalıdır, çünkü bu gerçeklik artık estetiksel bir kodlama ile modernin bir parçası olmuştur. Estetiksel iletişimin elementleri sanat eserleri üzerinden aranmakta, sanat da bu iletişimin bir parçası olarak kendine yer edinmektedir. Artık sanat yalnızca müze duvarları arasına, tiyatro sahnelerine ya da yayınevlerine sıkışıp kalmış eserlerden ibaret değildir, aksine iletişimi estetiksel bir biçimde sağladıkça, örtülü, gizemli anlamlarla daha da çekici hale gelen algılanmış olmayı amaçladıkça var olmaktadır (Karş. Plumpe (b),1993:8).

Estetik iletişimin aracı olan edebiyat bir medya olarak iletişim sürecinde özellikle toplumsal boyuttaki iletişim sürecinde önemli rol oynamaktadır. Kurmaca unsurlarla donatılması, gerçeklik ve yaşanması muhtemel olaylar üzerine kurulmuş olması da kültürel bağlamda yön verici araçlar olarak tanımlanmasına, Gadamer'in (1993:31) yaklaşımıyla "betimlemelerin kuvvetli inandırıcılığı ile bilgilendirici, malumat taşıyıcı sanat anlayışının toplumsal bağlamda didaktik unsurlarının" da varlığını gösterir niteliktedir. Edebiyatın betimlemeleri ister ahlak sınırlarını aşan, sapkın ve kötü olanın tasvirlerini, isterse de erdemli olmayı, iyi ve güzeli betimlesin, bu medyanın sahip olduğu 'özerk' konumla anlatılanın sanatsal ve estetik çerçevede değerlendirilmesi gereklidir. Zira dünya, dolayısıyla gerçeklik antik dönemin kusursuz güzelliklerinden oluşan temsili ve taklitten oluşmamakta ki bu anlayış sanatın evvelki çağlarda tanımlanmasına hizmet etmektedir, aksine sanat ve sanat anlayışı gerçeklik simülasyonları ve üreterek iletişimsel bir konum sahibi olmalıdır. Modern sanat anlayışının şok edici yönü bugünün okurların şok olmalara karşı direnç kazandırmıştır (Karş. Plumpe(b), 1993:17-21). O halde medya tanımlaması söz konusu olduğunda, bu medya içerik bakımından ve sahip

oldukları konular bakımından değil, biçimsel olarak aktarım sürecini nasıl gerçekleştirdikleri sorusuna cevaben incelenmelidir.

Medyalar toplumsal alanda kültür inşasının temel unsurları olarak yerini almaktadırlar. Bu noktada Batı merkezli araştırmalarda iletişimin gerçekleşmesindeki süreçlerin incelendiği alanlar yeni bir alan olarak medya bilimi dikkat çekmektedir. Medya bilimi (Alm. Medienwissenschaft) bu noktada diğer medyalar gibi edebiyatın ve diğer medyaların (sinema, tiyatro, resim vd.) estetik iletişim yönünden edindikleri rolleri, sahip oldukları biçimleri ve medyalararasılık konusu ile birbirleri arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Bu alan aynı zamanda edebiyat bilim için de disiplinler arası bir ortamı sunmaktadır. Edebiyatın estetik bir medya olarak da iletişimsel özellikleri bakımından da ayrıca araştırılması gerekliliği, medya biliminin bu alandaki araştırmaları sonucu ortaya çıkmaktadır. Almanya'da bulunan Germanistik bölümlerinde 70'li yıllarda edebiyat biliminin bir dalı olarak medya bilimi (Medienwissenschaft) kürsüleri kurulmuştur. Bu kürsüler son 20 yılda akademik bir disiplin olarak yaygınlaşmaya başlayarak Germanistik bölümlerinden ayrılıp, başlı başına bölümler olarak boy göstermişlerdir. Çünkü artık edebiyatbiliminde "yeni bir paradigma" vardır (Bkz. Kayaoğlu,2009;90). Ve estetik iletişim medyası olarak tanımlanmakta olan edebiyat da bu bağlamda incelenmeli ve yorumlanmalıdır.

Sonuç Yerine

Görüldüğü gibi medya kavramının anlamı günümüz Türkçesinde daha kısıtlı biçimde kullanılmaktadır. Oysa 'iletişimi sağlayan her türlü araç' tanımlaması dikkate alındığında sanatsal medyalardan da söz etmek gerekmektedir. O hale bireyler arasında gerçekleşmekte olan iletişim sürecinin niteliği ve niceliği de kullanılan medya ile değişmekte ve kullanılan medyanın özelliklerine göre yeniden değerlendirilmektedir. Bu çerçevede edebiyat medyası da gerçeklik ile kurduğu sıkı bağlar ile (diğer sanatlar da olduğu gibi) estetik iletişimin bir medyası olarak değerlendirilmeli ve bu yönüyle incelenmelidir.

Kaynakça

Plumpe, Gerhard (a) (1993): Ästhetische Kommunikation der Moderne, Band 1: Von Kant bis Hegel, Westdeutscher Verlag, Opladen

Plumpe, Gerhard (b) (1993): Ästhetische Kommunikation der Moderne, Band 2 Von Nietzsche bis Gegenwart, Westdeutscher Verlag, Opladen

Fichte, Johann Gottlieb (1807), Deducirter Plan einer zu Berlin zu errichtenden höeren Lehranstalt, in: Sämtliche Werke, bd.8, Berlin 1846

Luhmann, Niklas (1995) , Die Kunst der Gesellschaft, Suhrkamp taschenbuch, Frankfurt am Main

Kayaoğlu, Ersel (2009), Edebiyat Biliminde Yeni Bir Yaklaşım:Medyalararsılık, Selenge Yayınları, İstanbul

Aytaç, Gürsel (2009), Edebiyat ve Medya, Hece Yayınları, Ankara

Ong, W. J. (1995). Sözlü ve Yazılı Kültür, Sema Postacıoğlu Banon (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları

Faulstich, Werner (1995), Grundwissen Medien, Wilhelm Fink Verlag, Münih

Mcluhan, Marshall (2001): Gutenberg Galaksisi. Tipografik İnsanın Oluşumu, çev. Gül Çağalı Güven, Yapı Kredi Yayınları

Dilmen, Necmi Emel (2007), Yeni Medya Kavramı Çerçevesinde İnternet Günlükleri-Bloglar ve Gazeteciliğe Yansımaları, Marmara İletişim Dergisi, Sayı:12 Şubat.

AZERBAYCAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNDE ENERJİ FAKTÖRÜ

Hacer HACIYEVA[1]

Özet

Bağımsızlık kazandıktan sonra Azerbaycan enerji politikasında bir sıra yeniliklere imza attı. Ülkenin enerji alanındaki başarısına 20 Eylül 1994 yılında imzalanmış "Asrın Anlaşması" sebep olmuştur. Azerbaycan zengin petrol ve gaz rezervlerine sahip bir ülke olarak uluslararası ölçekte enerji güvenliğinin sağlanmasında önemli role sahiptir.

Türkiye ilk kez BTC projesiyle Azerbaycanın enerji sektörüne girmiştir ve bu işbirliği 1996 yılında "Şahdeniz" doğalgaz yatağının % 9 payına sahip olması ile başarılı bir şekilde sürdürülmüştür. Azerbaycan doğalgazının bugün için en büyük alıcılarından biri de Türkiyedir. Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi SOCAR ile Türkiyenin BOTAŞ şirketi arasında imzalanan anlaşmalara göre, Azerbaycan gazı Avrupanın diğer ülkelerine de satılıyor.

Bugüne kadar Azerbaycan Türkiye ile birlikte Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı (BTC), Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı (BTE), Bakü-Tiflis-Kars demiryolu gibi projeler hayata geçirmiştir. Şimdi ise Azerbaycan ve Türkiye TANAP projesini ortaya koyarak, iki ülke arasındaki ticaret ve enerji ilişkilerinin sağlam temellere dayanık olmasını gösteriyor.

Anahtar kelimeler: *"Asrın Anlaşması", enerji politikası, projeler, petrol, doğalgaz.*

Giriş

Azerbaycanın büyük enerji kaynakları, hızla büyüyen ekonomisi ve Türkiye ile kurduğu stratejik ortaklık ilişkileri ile dünyaya açılmaktadır. Azerbaycan Türkiye ile birlikte bugüne kadar Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol ve Bakü-Tiflis- Erzurum doğalgaz boru hatları ile Bakü-Tiflis-Kars demiryolu gibi dev projeleri hayata geçirmiştir. Şimdi ise taraflar Trans Anadolu qaz boru hattı projesi ile Türkiyeyi baştan-başa geçerek Avrupayı Baküye bağlayacak büyük bir hattı gerçekleştirmektedir.

Azerbaycan Kafkasların ekonomik ve ticari açıdan en hızlı büyüyen ülkesi konumundadır. Azerbaycan ekonomisinde petrol ve doğalqaz ihracatının çok önemli bir ağırlığı vardır. Ekonomik büyüklüğün neredeyse yarısı petrol ve doğalgaz üretimine dayanmaktadır. (http://www.academia.edu)Hazar vasıtasıyla doğu ile ilişkisi de dikkate alındığında Azerbaycanın Kafkasların uluslararası bir koridora dönüşebilmesinde ana aktör konumunda olduğu söylenebilir.

Türkiyenin bu dönüşümdeki rolü göz ardı edilemez. 2010 yılında Azerbaycan ile Türkiye arasında ticaret hacmi 2.5 milyar dolar olmuştur. 2012 yılında bu hacim 5 milyar dolara ulaşmıştır. 2002 yılında Azerbaycanın yaptığı toplam ithalatta Türkiyenin payı %7.2 düzeyinde iken 2011 sonu itibariyle bu oran %12.99 seviyyesine yükselmiştir. Nitekim 2002 yılında türkiyenin toplam ihracatı içerisinde Azerbaycanın payı %0.64 seviiyesinde iken bu oran 2011 sonu itibariyle %1.53'e çıkmıştır. Ekonomik alandakı işbirliğini geliştirmek amacıyla şimdiye kadar iki devlet arasında 23 belge imzalandı. Bu belgeler Azerbaycan ile Türkiye arasında ilişkilerin hukuki temelini teşkil etmektedir.(http://www.hazar.org)

Türkiye bugün Azerbaycan gazının en büyük alıcısıdır. Ülkenin en büyük gaz yatağı olan "Şahdeniz" gazının ana bölümü Türkiyeye ihraç edilmektedir. Azerbaycan ile Türkiye arasında imzalanan gaz anlaşması sadece iki ülke arasında gerçekleştirilen gaz işlemlerinin net fiyatını belirlemekle kalmamış, bununla birlikte, Azerbaycan gazının Avrupa pazarına istikrarlı çıkışının da önünü açmıştır. 2010 yılında Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi SOCAR ile Türkiyenin BOTAŞ şirketi arasında imzalanan anlaşmayla Azerbaycan gazı Türkiyeye ve Avrupanın diğer ülkelerine satılıyor. Bu projeler hem

[1]Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi,Türk Dünyasi İşletme fakültesi,Uluslararasi İlişkiler Ve Diplomasi Bölümü,Yüksek Lisans birinci sınıf öğrencisi

Türkiyenin hem de Avrupanın ve diğer bölgelerin enerji güvenliğinin sağlanmasında önemli bir yol oynanmaktadır.

Azerbaycan bölgenin zengin petrol ve gaz rezervlerine sahip ülkesi olarak hem bölgesel, hem de uluslararası ölçekte enerji güvenliğinin sağlanmasında önemli role sahiptir. Şüphesiz ki, Azerbaycan ve Türkiye arasındakı işbirliğinin temel alanı enerjidir. Azerbaycan ve ondan Doğuda bulunan Orta Asya ülkeleri dev petrol ve doğal gaz rezervlerine sahiptir. Bu kaynakların çoğu büyük oranda işletilmemiştir. ABD VE Batının Kafkasya-Orta Asya bölgesinde temel önceliği bu enerji kaynaklarının üretilmesini ve Batıya doğru ihracını hızlandırmaktır. Hem Türkiye, hem de Azerbaycan da bu amacı paylaşmaktadır. Aslında Türkiyenin enerji politikasının çekirdeğinde petrol ve gaz nakli merkezine dönüştürülmek durmaktadır. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının inşası 2006 yılında, Bakü-Tiflis-Erzurum ve Türkiye-Yunanıstan doğalgaz hatlarının inşası ise 2007 yılında tamamlanmıştır.

Azerbaycan petrölü BTC üzerinden Türkiyenin Akdeniz kıyısına, oradan da tankerler aracılığıyla Batı pazarlarına ulaştırılıyor. Azerbaycanın doğal qazı artık Türkiye geçişli olarak doğrudan Avrupaya nakledilmektedir. Nitekim geçen yüzyılın 90-lı yıllarının ortalarında Azerbaycan kendi petrolünü taşımak için tek bir güzergaha, Kuzey güzergahına sahipti. Azerbaycan petrolü esasen uzunluğu 1330 kilometre olan Bakü-Novorosiysk petrol boru hattı ile Karadenizin Novorosiysk limanına naklediliyordu. Aynı zamanda Azerbaycan petrol naklinde alternatif güzergahların varlığına ulaşmak için ulusal çıkarlara cevap veren siyaset yürütmekte idi.

Yüzyılın anlaşmasında yer alan şirketlerin kurduğu Azerbaycan Uluslararası Operasyon Şirketi, SOCAR ve Gürcistan Hükümeti arasındakı 3 taraflı anlaşma Azeri, Çırak, Güneşli yataklarından çıkan ilk Azerbaycan petrolünün Bakü-Supsa petrol boru hattı vasıtası ile naklini öngörüyordu. Bakü-Supsa petrol boru hattı ile ilk Azerbaycan petrolü 17 Nisan 1999 tarihinde ihraç edilmeye başladı. Bu güzergahın en büyük avantajı Azerbaycan petrolünün temiz halde " Azeri light" markası ile dünya pazarına çıkarılmasıdır. Bununla birlikte, hattın diğer avantajı petrolün Supsaya Novorossiyskeoranla daha ucuz nakil olunmasıdır.

Bölgede bu veya tüm diğer enerji projeleri için "Yüzyılın anlaşması" büyük önem taşımaktadır. Azerbaycanla yabancı petrol şirketleri arasında kararlaştırılan ve 1994 yılında imzalanan bu ilk sözleşme bölgede daha sonra yeni petröl ve gaz projelerinin geliştirilmesine de yol açmıştır.

Azerbaycan ve Türkiyeyi birleştiren bir takım öne sürülmüş diğer projelerde mevcuttur. Bunlara örnek olarak, Trans-Hazar doğalgaz boru hattı, Nabucco gaz boru hattı, Türkiye-Yunanistan-İtalya doğalqaz boru hattı ve Samsun-Ceyhan petrol boru hattı projelerini gösterebiliriz. Bu enerji projeleri de büyük öneme sahipler. Bu projeler dev ekonomik fayda sağlamanın yanı sıra, katılımcı ülkelerin genel entegrasyonuna da önemli ölçüde hizmet etmektedir.

Bu enerji projeleri katılımcı ülkelerin bağımsızlığını pekiştirmek için ciddi bir vasıtadır. Rusyanın siyasi ve ekonomik etkisi bölge ülkelerini özellikle rahatsız etmekte. BTC ve BTE –nin yapımından önce, bölgenin yaklaşık tüm enerji ihraç altyapısı Rusya tarafından idare ediliyordu.

Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı

2006 yılında kullanıma verilen Haydar Aliyev adına Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhraç Petrol Hattı (BTC) ülkenin ulusal çıkarları üzerine kurulan, bağımsızlığını sağlamlaştıran petrol nakli stratejisinin devamında en önemli olaydır. "Yüzyılın anlaşması" çerçevesinde üretilen petrol (günde 1 milyon varil yakın) bu kemerle dünya piyasalarına nakil yapılmaktadır. BTC uzunluğu 1768 kilometredir, onun inşaatı 2005 yılında sonuçlandı. 28 Mayıs 2006`da boru hattına vurulmuş ilk petrol Türkiye'nin Ceyhan limanına ulaştı. Hattın resmi açılış töreni ise aynı yıl Temmuz 13 gününde Ceyhan limanında ve İstanbul'da 98 ülkenin üst düzey yetkililerinin katılımı ile yapıldı. Stratejik önemli BTC hattı projesinin hayata geçirilmesi uzun süre devam eden gergin süreçlerin, yoğun görüşmelerin sonucudur. (http://www.azerbaijans.com)

Azerbaycan petrol ve gazı uluslararası pazarlara ulaştırmak amacıyla yol hatlarının genişlemesine dikkat ederek kendi enerji kaynaklarının faaliyetine başladı. Bu politika sonucunda 1994 yılından itibaren Azerbaycan bölgesel işbirliği ve entegrasyona katkı veren, bölgeyi Avrupa'ya daha da yaklaştıran bir sıra enerji ve ulaşım projelerini gerçekleştirmiĢtir. Ülkemiz ve yabancı ortakları Avrupa'ya enerji arzının alternatif kaynaklarını sağlayan boru hattı altyapısının yeni coğrafyasını oluşturabildiler. Bugün Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı ve Bakü - Tiflis - Erzurum

boru hattı Avrupa ve diğer uluslararası pazarlara Azerbaycan ve Orta Asya'nın petrol ve gazını ulaştırıyor. Bu tür projeler Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'nin kalkınması ve refahına hizmet ediyor, tüm bölgenin güvenliğini güçlendirir.

Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye Hazar enerjisi ile Avrupa ve Akdeniz bölgesinde bulunan ülkeleri sağlayan üç dost ülkedir. "Güney koridoru" olarak bilinen güzergahın iki ana boru hattından biri BTC'dir. Boru hattı aracılığıylaTürkiye'nin Akdeniz'de bulunan Ceyhan limanına günde bir milyon varil petrol taşınıyor.

BTC'nin stratejik önemi hakkında bunları misal getire biliriz. Boru hattı Orta Asya ülkelerinin enerji ihracatçıları için cazip ulaşım yoludur, çünkü, Açık denize çıkışı var ve Ceyhan portu da onlarca tankeri algılayabilme için uygundur. Dikkate ulaştırılmalıdır ki, diğer iki boru hattından farklı olarak, Kazakistan petrolünün 2008 yılına bölümü ve Türkmenistan petrolunun 2010 yılındaki bölümü BTC aracılığıyla pompalanmışdır. Gerçekten de bu boru hattının Merkezi Asya ülkeleri ve Güney Kafkasya ülkeleri arasında ekonomik ilişkilerin kurulması ve oluşturulması için merkezi bir rol oynar.Kaşagan sahasında üretimin başlaması ile bu ülke petrolün Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye üzerinden ihracına ilgi göstermeye başladı, çünkü Rusya'dan Avrupa piyasalarına naklin hacmi yeterli değildi.Ayrıca Kazakistan sadece bir ülkeden naklin baş tutmasına çaba göstermiyordu. Bir transit ülkesinden bağımlılığı ortadan kaldırmayı tercih etti. Böylece, BTC tarafından petrolün nakli sadece ekonomik değil, aynı zamanda stateji önemi olmasından haber veriyor.Hatta BTC'nin 3 ülke topraklarından geçmesi ilk bakışta riskin yüksek olmasını bildirse de zaman kanıtlamıştır ki, üç ortak ülkeler güvenilir ve dayanıklı ortaklardır. Azerbaycan'ın AÇG petrol sahasından petrol üretiminin azalsa bile bu ülkeler boru hattının dolması ve kaynakların korunması için petrolün naklinin 3'üncü devletten aktarımını ilgi gösterecekler.Lojistik sonuca göre taraflar arasında bağımsız bir ilişki kurulmuştur.Projenin başarıyla gerçekleştirilmesi önemlidir, çünkü, lokomotiv rol oynar ve petrol sektörüne dayanıklı işbirliği hali yaratmış, ilişkilerin kurulması ve diğer alanlarda ilişkilerin oluşturulmasında etkiler.

BTC projesiyle Türkiye ilk kez Azerbaycan'ın enerji sektörüne girmiş ve bu işbirliği 1996 yılında "Şahdeniz" doğalgaz yatağının yüzde 9 payına sahip olması ile başarılı bir şekilde sürdürülmüştür. Bu tür manevralar ve Azerbaycan'ın artan gelirleri sonucunda Türkiye, Azerbaycan için enerji yatırımcısından ziyade enerji ortağına dönüşmektedir.1999 yılında Azerbaycan-Türkiye-Gürcistan tarafındanBTC'nin yapımıyla ilgili hükümetler arası anlaşmanın imzalanması, doğalgaz alanında işbirliği için yeni kapı açmış ve yeni İpek Yolu'nun temelini atmıştır.(http://sam.az)

Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı

Doğu-Batı Enerji Koridoru'nun ikinci bileşeni olan Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğalgaz Boru Hattı, 3 Temmuz 2007 itibariyle faaliyete geçmiştir. Hazar Denizi'nin Azerbaycan'a ait kesiminde yer alan Şahdeniz sahasının geliştirilen bölümünden (Faz I) çıkarılan doğal gazı Türkiye bu hat üzerinden tedarik etmektedir. Faz I'e yönelik olarak ülkemizin Azerbaycan ile yılda 6,6 milyar metreküp doğalgaz alımını öngören bir anlaşması mevcuttur. Şahdeniz Faz II bağlamında ise, 7 Haziran 2010 tarihinde İstanbul'da imzalanan belgelerle, gerek Faz II'den ülkemiz piyasasına yönlendirilecek, gerek Türkiye üzerinden Avrupa'ya ihraç edilecek Azeri doğal gaz miktarlarına, gerekse fiyat ve transit tarifeye ilişkin olarak taraflar arasında ortak bir anlayış sağlanmıştır.BTE doğalgaz hattı, BTC petrol boru hattına paralel olarak inşa edilmiştir. Şahdeniz gazının nakliyesine başlanması 2007 yılında BTE doğalgaz hattıyla gerçekleşmiştir.Amaç;Azerbaycan doğalgazının Türkiye üzerinden Yunanistan'a naklidir. Ülkemiz, Türkiye üzerinden geçecek tüm Güney Gaz Koridoru projelerini desteklemektedir.(http://akademikperspektif.com)

Hazar Denizi'nin Azerbaycan'a ait bölümü sadece petrolle değil, doğal gazla da zengindir. şimdiye kadar petrol alanında tüm büyük projeler yürütüldüğü için son yıllarda Azerbaycan kendisinin enerji politikasını daha fazla gaz amili üzerinde kuruyor. Bunun sonucu olarak son birkaç yılda ülkemizde doğal gaz üretimi önemli ölçüde arttı."Şahdeniz" doğalgaz yatağının keşfi ve üretimin başlaması ise ülkemizin enerji güvenliğinin sağlanmasında ve dünya enerji piyasasında büyük olaya dönüştü.2010 yılında Azerbaycan petrolcüleri ve uzmanları tarafından aşkarlanan "Ümit" yatağı ülkemizin zengin enerji potansiyelini bir kez daha dünyaya gösterdi. "Ümid" yatağının keşif olunması Azerbaycan'ın dünyada sadece petrol değil, aynı zamanda, doğal gazla zengin devlet imajını de yarattı. Cumhuriyetimizin bağımsızlığının yeniden kazanmasının 20.yıldönümü arifesinde Hazar'dan gelen bir müjde her bir azeriyi derinden sevindirdi ve kururlandırdı. Denizin Azerbaycan sektöründeki

"Apşeron" bloğunda Fransa'nın "Total" Çirketi tarafından yapılan sondaj ve istihbarat çalışmaları sonucunda burada büyük gaz yatağı tespit edildi. (http://www.azerbaijan-news.az/)

BTE veya Güney Kafkasya boru hattının 2006 yılı, 21 Martda inşa edildi ve Azerbaycan ŞahDeniz sahasından doğalgaz Gürcistan ve Türkiye piyasalarına nakil başlandı. Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattının uzunluğu 980 km, çapı 42 inç'dir Yılda 20 milyar kubmetredek iletim gücü vardır. 1999 yılında keşfedilen "Şahdeniz" yatağının çalışmasının birinci aşaması çerçevesinde 2006 yılından Gürcistan ve Türkiye'ye gaz ihraç edilir.

Bakü'de 27 Aralık, 2013 yılında "Şahdeniz" yatağının kullanılmasının ikinci aşamasına dair nihai yatırım kararı imzalandı. "Şahdeniz" yatağının kullanılmasının ikinci aşaması ve "Güney" doğalgaz koridoru projeleri ise dünyanın petrol ve gaz endüstrisinde şimdiye kadar gerçekleştirilmiş en büyük ve karmaşık inisiatifleri gibi kabul edilir. AB tarafından başlatılan Güney koridoru projesinin Şahdeniz aşama 2 projesi Rusya'dan ithal edilen gazdan bağımlılığı azaltmak içindir. Bu proje sadece Hazar'da değil, aynı zamanda Avrupa'nın en dinamik hidrokarbon yatırım unsurudur.

BTE Gürcistan üzerinden hala çok sınırlı miktarda gönderilmektedir .Tıpkı BTC gibi BTE de son derece stratejik bir yatırımdır.Bu sayede BTC'de olduğu gibi üç bölgesel ülke ve yatırımcı şirketlerin ülkeleri arasındaki ilişkiler iyileşmektedir.Azerbaycan başta olmak üzere tüm katılımcı ülke ekonomilerine destek veren BTE, aynı zamanda bölgesel entegrasyona da imkan sağlamaktadır.Hattın geçtiği bölgelerde uluslararası yatırımlar artacaktır.Üç ülke arasındaki karşılıklı ticari ilişkilerde de gelişme beklenmektedir.Türkiye açısından bakıldığında ise Hazar Bölgesi'ne adeta ikinci bir bağ atılmış olacaktır. Bu boru hatlarını demir yolları, kara ve hava yolları izleyecek, ekonomik ilişkiler hatlar ile güçlenecektir. Hem Türkiye'nin, hem de Hazar Havzası'nın gaz konusunda Rusya'ya olan bağımlılığı da bir nebze olsun hafifleyecektir.

Türkiye tüketici olarak yeni kaynaklara kavuşmuş, Hazar ülkeleri de çıkış kapısı olarak yeni bir alternatife kavuşacaklardır. Türkmenistan ve Kazakistan'ın da hatta bağlanması BTE ve Türkiye'nin önemini bir kez daha arttıracaktır. Doğu-Batı Enerji Koridoru'nun oluşturulması daha da kolaylaşacak ve Avrupa pazarlarına Kafkasya, Orta Asya ve Ortadoğu enerjilerinin Türkiye üzerinden ulaşımı daha kolay bir hale gelecektir.55 Azerbaycan doğal gaz sanayisine öncülüğü "Şahdeniz" yatağı yapmaktadır. Şahdeniz dünyanın denizde çalışan en büyük gaz yataklarındandır.Burada kanıtlanmış rezervler 1.2 milyar metreküp gaz olması tahmin edilmektedir.Anlaşma imzalandıktan günümüze "Şahdenizden" 28 milyar metre küp gaz üretilmiştir."Şahdeniz" projesinin ikinci aşaması ilk doğal gazın çıkarılması 2017 yılında beklenmektedir.(http://webcache.googleusercontent.com)

Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP) ve Trans Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TAP)

Azerbaycan hükümeti tarafından yeni proje teklif edildi."Güney gaz koridoru" çerçevesinde Azerbaycan gazını Avrupa'ya çıkarmayı hedefleyen TransAnadolu doğalgaz boru hattı projesi ile ilgili 2012 yılının 26 Haziran İstanbul'da anlaşma imzalandı.2018 yılından başlanması öngörülen TANAP 7 milyar dolarlık bu proje 5 yıl içinde tamamlanacaq. 58% SOCAR-ın,% 30 BOTAŞ-ın,% 12 BP payına düşen Trans-Anadolu doğalgaz boru hattı ile nakil edilecek gazın 6 milyar metreküpü Türkiye iç ihtiyaçları, 10 milyar metreküpü ise Avrupa'ya satış için öngörülüyor. 17 Mart 2015 yılı tarihinde Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan cumhurbaşkanlarının iştirakı ile Kars'da TANAP'ın temeli atıldı. İnşaatın beş yıl içinde ve birkaç aşamada gerçekleştirilmesi öngörülüyor. Birinci aşama 2018 yılında sona erecek, 2020 yılında boru hattının çıkış gücü 16 milyar metreküpe, 2023 yılında 23 milyar metreküpe, 2026 yılında 31 milyar metreküpe ulaştırılacak. (http://www.contact.az)

TANAP için başlangıçta, BOTAŞ'ın var olan boru hatlarının kullanılması düşünülmüştü. Fakat Azerbaycan, mevcut boru hatlarının kapasite artışlarını karşılamayacağı düşüncesiyle yeni bir hat yapımını talep etmiştir. 2018 yılında açılması planlanan TANAP boru hattı ile ilk aşamada yıllık 16 milyar m^3 gaz akışı planlanmıştır. 2020 yılında 16 milyar m^3, 2023 yılında 23 milyar m^3, 2026 yılında 31 milyar m^3 doğal gazın taşınması planlanmaktadır. (Gulmira Rzayeva, 2012, (Çevrimiçi))

Bu proje için Türkiye Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı (ETKB) Taner Yıldız "Hazar'ın enerji kaynakları dünyaya açıldıkça bölgenin daha güvenli hale geleceğine inanıyoruz." demiştir. Bu çok önemli ve iyi bir tespittir. Aynı zamanda Azerbaycan'ın ve Hazar'a kıyı Türk Devletleri'nin pazar bulmalarına ve Rusya baskısından kurtulmalarına da vesile olacaktır. (http://www.hurriyet.com.tr)

Bu kapasitede bir hat Türkiye'yi, İran ve Rusya'nın doğal gaz baskısından kurtarması bakımından önemlidir. TANAP 'a dahil olmak isteyen fakat, ne bu hatta ne de iptal edilen NABUCCO' ya dahil olamayan İran doğal gaz fiyatlarını 505 $/1000 m^3'den 585 $/1000 m^3'e çıkarmıştır. Rusya da, Türkiye'nin Azerbaycan'dan daha fazla gaz alması durumunda kış aylarında talep edeceği doğal gazı vermemekle tehdit etmiş, gaz fiyatlarında da göreceli indirim yaparak uluslararası doğal gaz fiyatları 400$/1000 m^3 seviyesine indirmiştir. (http://www.hurriyet.com.tr)

İran, dünyanın en büyük doğal gaz rezervlerine sahip olmasına rağmen ambargolar sebebiyle pazar bulamamaktadır. Zamanla kalkacağı düşünülen ambargolar sonrasında, TANAP hattına gaz verebilir. Ayrıca, İran-Türkiye-İtalya-Almanya Doğal Gaz Boru Hattı (ITE) ile dışa açılmayı istemektedir. İran, doğal gaz ihracatının % 90'ından fazlasını Türkiye'ye yapmaktadır. AB pazarına, Türkiye'den başka geçiş imkanın olmaması, (LNG/CNG alt yapısı bulunmamaktadır.) Türkiye'nin lehine bir durum olsa da Türkiye, İran'la uzun süreli al ya da öde anlaşması imzalayarak bu durumu değerlendirememiştir.

TANAP Projesinin Türkiye İçin Önemi

Herşeyden önce TANAP Türkiyenin enerji güvenliğini sağlayacak ve Türkiyeyi enerji merkezi haline getirecektir. TANAP aynı zamanda Türkiye ile Azerbaycanı Avrupa ve Balkanların enerji güvenliğinde söz sahipi yapacaktır.

Uzmanlara göre, Avrupada yenilebilir enerji gittikçe daha fazla pay almaktadır ve 2035 yılında doğalgaz kömürün yerini alacaktır. (http://www.tusiab.az)Bu demektir ki, AB-nin gittikçe daha büyük bir doğal gaz ithalatçı olacaktır.Bu açıdan TANAP yine Türkiyenin zenginliği için ön plana çıkmaktadır.TANAP-ın en temel faydası Türkiyenin yüksek talep artışını karşılamasıdır.

Diğer konu, Rusyaya oldukça bağımlıyız.TANAP-la çeşitlendirme anlamında daha iyi bir noktada olabileceğiz.Türkiyenin daha fazla imkanı olacak ve satıcılar nezdinde Türkiyenin konumunu güçlendirecektir.

Hatırlanacağı üzere Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Projesine "Asrın Projesi" denilmektedir.Oluş ve tarih sürecine bakarsak doğrudur ve bugünlerin de başlangıcıdır.

Ama TANAP da bu noktada 21.asrın projesi olacak ve Azerbaycan ile Türkiye arasındakı işbirliğini daha da ileri noktaya getirecek. TANAP aynı zamanda Türkiyenin gelecek yılları için oldukça önemli bir şanstır ve Türkiye ve bölge ülkeleri açısında yeni kaynakların, projelerin üretildiği dönemlere anahtar olacaktır.

9 milyar dolarlık yatırım bedeli ile dünyanın en büyük projelerinden biri olan TANAP, hem Türkiyenin doğalgaz arz güvenliğine hem de ülkenin enerji alanındakı bölgesel hedeflerine önemli katkılar sağlayacak.

TANAP, 21 il 69 ilçeye uğrayarak yaklaşık 1900 kilometre yolk at edecek. Hattın yaklaşık 18 kilometrelik kısmı ise Marmara denizinden geçeçek.Projenin inşaat aşamasında hattın geçeceği güzergahtaortalama 36 metre genişliğinde bir koridor oluşturulacak.Böylece hattın yapımı için yaklaşık 70 milyon metrekarelik bir inşaat alanı kullanılacak ve bunun da ülkedeki işsizliğe, bölgesel kalkınmaya sağlayacağı yararı belirtmek gerekir.

TANAP ayrıca Azerbaycan doğalgazının Rusyadan bağımsız Avrupa pazarına ulaşması açısından fevkalade önem taşımaktadır.Azerbaycan sahip olduğu doğal kaynakların güvenilir yollarla Batıya ulaştırma arzusunu defalarca gündeme getirmiş ve TANAP-ın doğmasını sağlamıştır.

TANAP-ın bir başka önemli özelliği Türkiye ve Azerbaycanın ve iki ülke halkının ortak iradesini temsil etmesindedir.Yani söz konusu projesin sadece Türkiye ve Azerbaycan sermayesinden ibaret olduğunu düşünürsek, TANAP-I iki ülke ilişkilerinin gelmiş olduğu noktanın bir sembolü olarak tanımlamak mümkündür.

TANAP'ın Önündeki Jeopolitik Riskler

TANAP'a ilave edilmesi düşünülen bahsi geçen muhtemel arz kaynaklarının hayata geçmesinde, bölgedeki jeopolitik istikrar belirleyici olacak. Bu aşamada, Ortadoğu ile Orta Asya'da öne çıkan jeopolitik riskleri – belki eklemeler de yaparak- şu şekilde sıralamak mümkün:

1) Irak'ın geleceği: İrak içindeki farklı gruplar arasında-özellikle Kürt Bölgesel Yönetimi (KBY) ile Bağdat'taki merkez arasında- ülke hidrokarbon yönetimi hususunda bir türlü eşgüdüm sağlanamadı.

Hatta Erbil ile Bağdat'ın yaşadıkları gerilim tahkime taşındı.Irak'ta 30 Nisan 2014 seçimlerinden sonra Haydar İbadi liderliğinde kurulan merkezi hükümetin sorunun çözümünde takınacağı tavır, ülkenin geleceğini belirleyecek.

2) Enerji terörizmi (İŞİD, PKK, vb. örgütler): Irak'ta enerji üretim sahaları/altyapılarını hedefine oturtan, hatta Musul'u kontrolüne alan Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD) örgütü, enerji altyapılarına yönelik önemli bir risk unsuru. Dönem dönem PKK'nın da Türkiye'deki çeşitli boru hatlarına saldırı düzenlediği biliniyor. Ankara'nın, Türkiyeli Kürtlere yönelik olarak başlattığı Çözüm Süreci'nin başarısı, PKK'nın kritik enerji altyapılarına yönelik oluşturduğu riski ortan kaldıracak.

3) Dağlık Karabağ Sorunu: Ermenistan işgali altındaki Dağlık Karabağ, özellikle Ukrayna krizinin ardından, bölge uzmanlarının dikkatle izlediği patlamaya hazır don(durul)muş çatışmalar arasında öne çıkıyor. Rusya'nın perde arkasından baş aktör olduğu meselede Azeri-Ermeni güçler arasında, temas hattı üzerindeki çatışmalar neticesindeki ölü/yaralı sayısı, ateşkesin ilan edildiği 1994'ten beri en yüksek düzeyine 2014 yılında ulaştı. Bunun yanında son yıllarda bölgedeki silahlanma da giderek artıyor.

İçinde bulunan koşullar sebebiyle Güney Gaz Koridoru ve onun ana gövdesi TANAP, Avrupa ve Türkiye'nin enerji güvenliğine ancak uzun dönemde katkı sağlayabilir. Günümüzde bir yılda Avrupa'nın 400 milyar metreküp, Türkiye'nin ise 45 milyar metreküp ithal doğalgaz tükettiği düşünüldüğünde, TANAP'ın ilk etapta sunabileceği arz miktarı (Avrupa'ya 10 milyar, Türkiye'ye 6 milyar metreküp) sınırlı düzeyde olacak. Bu miktarın arttırılması için öne çıkan alternatif tedarikçilerin ise üretim/ihracat durumu belirsiz. Son söz olarak, "21. yüzyılın projesi" TANAP, zayıf bir siyasi-ekonomik zemin üzerine inşa ediliyor. (http://www.aljazeera.com.tr)

Trans Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı (TAP); Türkiye/İpsala'da TANAP 'a bağlanarak başlayan, Yunanistan'ın kuzeyinden 478 km boru hattı ile Arnavutluk sonra da Adriyatik Denizi altından geçerek, İtalya'da sonlandırılması planlanan doğal gaz boru hattı projesidir. Projesinin anlaşması, Şahdeniz Konsorsiyumu tarafından 19 Eylül 2013 tarihinde imzalanmış, 35 milyar dolar yatırım ön görülmüştür.

ITE projesinin kısmi yüklenici şirketi, TAP ve ITE projelerini rekabet etmek için değil, birbirini tamamlamak amacıyla oluşturulan projeler diye tanımlamaktadır. Her iki projede Güney Avrupa ülkelerini pazar olarak hedeflemektedirler. Çünkü AB, Rusya bağımlılığından kurtulmaya odaklanmış durumdadır. Türkiye, enerji koridoru hedeflerinin yanında farklı bir politikayla, TAP ve ITE' yi Balkanlar'a bağlamayı istemektedir. Bu sayede Karadağ, Bosna-Hersek, Hırvatistan ve Slovenya'nın 2030 yılında 20 milyar m^3/yıllık olması beklenen doğal gaz piyasasını hedeflemektedir. Türkiye, bu ülkelerle olan ekonomik ve sosyal bağlarını önemsemektedir. (http://www2.tbmm.gov.tr)

Avrupa`ya gaz iletimi amacıyla İsviçre`den bir şirket tarafından geliştirilen TAP Norveç`in Statoil (42,5%), İsviçre`nin Axpo (42,5%) ve Almanya`nın E.on şirketleri (15,0%) tarafında kurulan bir konsorsiyumdur. 800 km uzunluğu olan bu Doğal Gaz Boru Hattı Projesinin başlangıç noktası Yunanistan`ın Selanik şehri Türkiye ve Yunanistan`ın mevcut altyapısının kullanılması öngörülen projede hattın, Arnavutluk ve Adriyatik`i geçerek İtalya`ya ulaşması planlanıyor. Bulgaristan bu hatta iç ağlar yolu ile bağlanmakta. Bununla birlikte, Arnavutluk, Slovenya, Hırvatistan, Bosna-Hersek ve Karadağ da Şah Deniz gazından faydalanmak imkânı kazanacaklar. Hattın maksimum aktarım gücü yıllık 60 milyar metreküp olacak ve birinci aşamada yıllık 10 milyar, daha sonra 21 milyar metreküp gaz nakledilecek. (http://www.enerjigunlugu.net)

Bazı uzmanlara göre, kararın alınmasında etkili olan nedenlerden biri TAP tarafındakilerin aktif politikalar uygulaması. Öte yandan, Şah Deniz Konsorsiyumunda yer alan tarafların yaptığı aktif politikalarla birlikte, Batı Nabucco içerisinde hem bürokratik sıkıntıların yaşandığı, hem de ortaklar arasında ağız birliği olmadığı iddia ediliyordu.

Bilindiği gibi, enerjinin hem siyasi, hem de ekonomik tarafları vardır. Fakat ilk olarak şunu belirtmemiz daha doğru olur. TAP, bölgede çıkarları olan tüm paydaşları ve özellikle Azerbaycan`ı memnun eden bir projedir. Öte yandan, Rusya daha ziyade Nabucco West`in tercihine karşı çıkmakta idi. Nabucco West`in seçilmesi halinde Rusya`nın Orta ve Doğu Avrupa`daki tekeli ciddi darbe alacaktı. Nedeni ise Nabucco West'in işte bu ülkelere gaz naklini öngörmesiydi.Alınan bu karar sonucunda Rusya, Doğu Avrupa`da genel olarak tekelini koruyabilecek, fakat İtalya pazarına yönelik potansiyel satışından mahrum kalacak.Dolayısıyla TAP'ı Rusya için "kötülerin en iyisi" olaraknitelendirebiliriz.

TAP tercihi genel olarak Avrupa Birliği`ni de memnun etti. Bunun nedenleri de açıktır. Azerbaycan gazı ilk kez doğrudan Avrupa pazarına çıkacak; hatta bu anlaşma sonucu, Rusya`ya bağımlılık riski

taşıyan bölge ülkelerinden sadece Bulgaristan bu durumdan kurtulabileceği halde... Aynı zamanda AB üyeleri İtalya ve Yunanistan ve ayrıca Arnavutluk dahil birkaç Balkan ülkesi de bu anlaşmadan yararlanabilecekler.

Bu anlaşmadan Azerbaycan da memnun. Şöyle ki; TAP Nabucco'dan 450 km daha kısa ve dolayısıyla ekonomik açıdan daha verimlidir.Nabucco West`e oranla kemerin yapım masrafları da hayli az olacak. Azerbaycan artık kendi doğal gazını doğrudan Avrupa pazarına ve dünya piyasa fiyatları ile pazarlayabilecek.Bu ise Azerbaycan için yeni geniş bir pazarın açılmasına, Rusya'ya piyasa bağımlılığının ortadan kalkmasına ve Bakü`nün doğal gaz ihracatında temel amacına ulaşmış olması anlamına gelmektedir. Bakü bu kararla Avrupa Birliği`nin enerji güvenliğine ciddi katkıda bulunmakta, fakat bu arada Moskova ile karşı rekabete girişmemekte ve iyi ilişkilerini korumaktadır. Bu açıdan TAP anlaşması Azerbaycan için hem ekonomik, hem de siyasi-diplomatik önem arz etmektedir.

TAP`ın seçilmesinin Türkiye açısından doğuracağı sonuçlara ilişkin de bunun Türkiye için bir kayıp olmadığını söyleyebiliriz. Söz konusu anlaşmadan kesinlikle kazançlı çıkan iki ülke vardır: Türkiye ve Gürcistan. Türkiye TANAP-a sahip olmakla aynı zamanda TAP'a "ev sahipliği" yapacak ve bu projeden de kendi iç ihtiyaçları için yararlanmak imkânı doğacak. Türkiye zaten TANAP`ın gerçekleşmesiyle birlikte 10 milyar dolarlık bir yatırım almış olacak. Bu sıcak para değil, direkt yabancı yatırım olacak. Türkiye için doğalgazın TAP veya Batı Nabucco ile ihraç edilmesi önemli değil.

Görüldüğü gibi, Bakü yönetiminin gaz nakline dair izlediği strateji, Azerbaycan'ın devlet ve ekonomik çıkarlarının sağlanması üzerine kuruludur.Bu strateji Azerbaycan devletinin bölgede ve dünyada konumunun daha da güçlenmesine, onun Türkiye ile birlikte Avrupa için güvenilir enerji ortağına dönüşmesine olanak sağlamaktadır.

Sonuç

Türkiye ile Azerbacan arasında uzun bir geçmişe dayanan enerji ortaklıkları bugün özellikle başarıyla devam etmektedir. Karşılıklı yararlı dev projeler hızla devam ettirilerek , siyasi alanda mevcut dostluk, kardeşlik ilişkilerini ekonomik içerikle doldurmaktadır.

Bilindiği gibi, Türkiyenin kendi gaz rezervi bulunmamaktadır.Türkiye bir transit ülkedir.Bu durum Türkiyenin Azerbaycana nasıl değer verdiğini gostermektedir.Aynı zamanda Azerbaycan için Türkiye bu ülkenin enerji ürünlerine yönelik hedef ülkedir.Bu ürünleri de tabii ki, Türkiye üzerinden Avrupaya nakletmektedir.Bu bakımdan Azerbaycan-Türkiye işbirliği "Stratejik bir ittifak" haline gelmiştir.

Son olarak Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkiyi karakterize edecek olursak, Türkiye kardeş millet için hep güvenilir bir ortak olmuştur.Enerji güvenliği konusunda konuşurken bir meseleyi de unutmamak gerekir. Bölgede hala enerji güvenliğini tehdit eden bir ihtilaf söz konusudur. Bu da Dağlık Karabağ ihtilafıdır.Azerbaycan topraklarının % 20-si Ermeni işgalinin altında olup, uluslararası hukuka aykırı olan bu işgal devam ettiği sürece, söz konusu ihtilafın yayılma ihtimali vardır.Bu sebepten, Avrupa Birliği ve ABD Türkiyenin bundan sonra da müttefik ve ihtilafları önleyen bölgesel güç olarak kalmasını amaçlamaya ve ihtilafın çözülmesine yönelik yollar aramaya devam etmelidir.Bu konuyla yakından ilgilenen Minsk Grubu gerekçi sonuçlar elde edememektedir.Eğer o bölgeden doğalgaz tedarik edip, ihtilafın çözümüne yönelik hiç bir katkıda bulunmuyorsanız sorumluluk almaktan kaçıyorsunuz demektir. Stratejik enerji ittifakında ise sadece almak değil, vermek de söz konusudur. Azerbaycanda yaşanan ihtilafın barışcıl yollarla ve uluslararası hukuk ölçütleri uyarınca en kısa zamanda çözülmesine yardımcı olmak da söz konusudur.

Kaynaklar

http://www.hurriyet.com.tr. (б.д.).

Gulmira Rzayeva, B. G. (2012, (Çevrimiçi)). *"TANAP Raporu", Hazar Enstitüsü Araştırma Merkezi.*

http://akademikperspektif.com. (б.д.).

http://sam.az. (б.д.).

http://webcache.googleusercontent.com. (б.д.).

http://www.academia.edu. (б.д.).

http://www.aljazeera.com.tr. (б.д.).

http://www.azerbaijan-news.az/. (б.д.).
http://www.azerbaijan-news.az/. (б.д.).
http://www.azerbaijans.com. (б.д.).
http://www.contact.az. (б.д.).
http://www.enerjigunlugu.net. (б.д.).
http://www.hazar.org. (б.д.).
http://www.hurriyet.com.tr/. (б.д.).
http://www.tusiab.az. (б.д.).
http://www2.tbmm.gov.tr. (б.д.).

KAMU HİZMETLERİ ŞARTLARININ YÖNETİM İLE VATANDAŞ İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ

Prof. Dr. Ramazan ŞENGÜL[1]

Özet

Kamu kurum ve kuruluşlarının hizmet politikalarının etkin şekilde yürütülmesinde hizmet kullanıcılarının beklentileri ön plana çıkmış durumdadır. Vatandaş odaklı yönetimin sıklıkla dile getirildiği günümüzde gelişmiş demokratik ülkeler bu beklentileri karşılamak üzere kamu hizmetleri şartlarını kabul etmişlerdir. Kamu hizmetleri şartları, bürokrasinin toplumsal hesapverebilirliğini sağlamada ve kamuoyu denetiminin etkinleşmesinde oldukça işlevsel bir yönetim tekniğidir. Çalışmamızın amacı, kamu hizmetleri şartlarının yönetim ile vatandaş arasındaki ilişkileri nasıl etkilediğini ortaya koymaktır. İkincil veriler üzerinden yapılan çalışmada öncelikle geleneksel yönetim anlayışındaki yönetsel ilişki modelinin geçirdiği evrim incelenmiştir. Daha sonra kamu hizmetleri şartlarının vatandaş odaklı yönetimin tesisinde sağlayacağı katkılar ülke örnekleri üzerinden analiz edilmiş ve elde edilen bulgular sonuç kısmında ortaya konulmuştur. Bu çalışma ile kamu hizmetleri şartlarının hizmet kalitesini güçlendirerek vatandaş memnuniyetinin artmasına olumlu katkılar sağladığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Kamu Hizmetleri Şartları, Yönetim, Vatandaş*

1.Giriş

Geleneksel yönetim anlayışının benimsediği yönetsel ilişki modelinin yeni dönemin ihtiyaçlarına cevap verememesi demokrasi düşüncesinin evrimine bağlı olarak bağımlı yönetilen figüründe kaçınılmaz bir değişimin yaşanmasına yolaçmaktadır. Klasik demokrasi anlayışında kamu hizmetlerinin görülmesi ulusal seçilmişlerin kontrolünde kamu yönetimleri tarafından yerine getirilmekteydi. Kanun yapma görevi siyasal seçilmişlere bırakıldığından vatandaşların yönetsel süreçlere katılımı gereksiz görülmüştür. Yönetsel faaliyetlerin kamu kurum ve kuruluşlarının içişi olarak algılandığı ve topluma karşı hesapverme sorumluluğunun olmadığı geleneksel yönetim anlayışında kamu bürokrasisine oldukça geniş inisiyatif tanınmıştı.

1980'li yıllardan itibaren devletin işlevlerinde ve toplumsal hayatta oynadığı rollerde meydan gelen değişim sonucu devletin özellikle ekonomik ve sosyal görevlerinden çekilmesiyle hacim olarak küçülmesi kamu yönetimlerini de etkilemiştir. Kamu yönetimindeki reformların konusu, kapsamı, yöntemi, araçları, boyutları açısından Avrupa ülkelerinde farklılıklar görülmüştür (Ziller, 2003:67-71). Yapısal küçülme yaşayan kamu yönetiminden hizmet görme yöntemlerini yenileyerek daha işlevsel rol oynaması beklenmiştir. Şeffaf ve hesapverebilir niteliklere haiz yönetimin ayrıca katılımcı nitelik almasına yönelik açılımlar yapılmıştır. Her alanda yaşanan değişim kamu kurumlarının bireylerle olan ilişkilerini etkilemiştir. Kamu hizmet politikalarından doğrudan etkilenen vatandaşların yönetim karşısında daha aktif konumda olmaları genel kabul görmeye başlamıştır.

Hesapverebilirlik konusunda yaşanan değişimin sonucu olarak kamu bürokrasisinin sadece siyasal organlara karşı değil, topluma karşı da sorumluluğu gündeme gelmiştir. Kamu gücü kullanılarak gerçekleştirilen eylem ve işlemler verimlilik, etkinlik ve kalite yönünden denetime açılmış ve vatandaş memnuniyeti yükselen bir değer olmuştur. Vatandaş memnuniyetin sağlanması ve sürdürülebilirliği açısından birçok ülkede kamu hizmetleri şartı uygulamaları yürürlüğe sokulmuştur. Böylece kamu hizmet şartlarının, kamu hizmet politikalarının etkili şekilde uygulanması ve kamu kurumlarının performansının ölçülmesinde gösterge olarak kullanılmasıyla yönetimle vatandaş arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesi amaçlanmaktadır.

[1] Kocaeli Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

2.Kamu Yönetiminde Vatandaşa Bakışta Yaşanan Değişim

Kamu yönetimlerinin uzun bir geçmişe sahip geleneksel işgörme usulleri siyasiler ve özellikle de yürütme organı tarafından eleştirildiği gibi kamuoyu tarafından da eleştirilmektedir. Kamu yönetimin kredi kaybına uğradığı ve hizmet sunumunda kötü yönetim örnekleri verdiği konusunda genel bir kanı bulunmaktadır. Yönetimde açıklığın temel prensip olarak kabul edilmesi bir taraftan kamu yönetimlerinin halka doğru gitmesini sağlamakta ve faaliyetleri konusunda toplumu bilgilendirerek "daha yakın ve insancıl" bir görünüm almasını mümkün kılmaktadır. Diğer taraftan kamu yönetimleri halka açılmakla bireylerin/vatandaşların müdahale ve katkılarına daha müsait hale gelmektedir (Chevallier, 1983:45).

Temsili hükümetlerin demokratik beklentileri karşılamada yetersiz kaldığı genel kabul gören bir olgudur. Vatandaşlara toplumu ilgilendiren siyasi ve yönetsel kararlar üzerinde daha fazla inisiyatif tanınması, devlet ile bireyler arasındaki ilişki modelinin karşılıklı etkileşime imkan sağlayacak şekilde dizayn edilmesi sıklıkla dile getirilmektedir (Eryılmaz, 2011:54). Son dönemlerde yaşanan bu değişimi ifade etmek üzere yönetsel demokrasi kavramı kullanılmaktadır. Baudot ve Revillard'a göre yönetsel demokrasinin üç boyutu bulunmaktadır: Yönetim ile yönetilenler arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesi; yönetilenlerin haklarını savunması ve yönetilenlerin yönetsel karar alma sürecine katılması (Baudot ve Revillard, 2011:195).

Vatandaşların yönetsel ilişki modelindeki değişen konumu yeni kamu yönetimi anlayışının hedefleri arasındaydı. Yeni kamu yönetim anlayışı, diğer özellikleri yanında devlet ile vatandaşlar arasındaki ilişkileri yeniden ele almıştır. Vatandaşların devlet karşısındaki konumunu güçlendirilmekte ve yönetime katılma imkanları arttırılmaktadır (Eryılmaz, 2011:39). Geleneksel yönetim ilişkisinde pasif özne durumunda olan bireylerin, bu pozisyonlarını terkederek yönetsel süreçleri bilen, katılan, değerlendiren ve böylece yönetimin karar ve uygulamalarını etkileyen bir konuma yükselmeleri hedeflenmiştir. Yönetime katılma imkanının bireylere tanınması olumlu içeriğe sahiptir. Bireysel veya örgütlü yapılan katılım, yönetimin sağlıklı karar alması ve uygulamasına katkı yapmaktadır (Le Clainche, 2011:41-44).

Katılımcılığa duyulan ilginin arttığı, yönetişim kavramının tartışıldığı günümüzde, geleneksel yönetim modelinden uzaklaşılarak aktif hesap verebilirliğin sağlandığı bir kültür yaratılması hedeflenmektedir. Ancak bazı kamu yöneticileri vatandaşlar ile yakın ilişkileri önemserken, birçoğu etkinliği azaltacağı düşüncesiyle vatandaşın fikrini almaya yanaşmamakta, fikirlerini alsa da bunları uygulamaya yansıtmamaktadır. Yeni kamu yönetimi anlayışı çerçevesinde geliştirilen kavramlara yapılan vurgu bu yapıyı kaldırmayı amaçlamaktadır. Aktif hesap verebilirlik, yönetsel yapılar ve süreçler, kamu yöneticileri ve vatandaşlardan oluşan katılımcılığın tüm bileşenlerini dahil ettiği ölçüde gerçekleştirilebilir (King, 1998: 319, 323).

Kimi ülkelerde yargı organları yönetime katılma yönünde gerçekleştirilen reformları destekler mahiyette kararlar almaktadır. Fransız Danıştay'ı kamu hizmetlerine ilişkin genel prensipleri reddetmeksizin başta katılım olmak üzere yeni prensiplerin kabulünü teşvik etmektedir. Fransa'da yönetime katılma 2.Dünya Savaşı'ndan sonra önce kamu iktisadi teşebbüslerinde başlamış, radyo-televizyon, okul yönetim konseyleri, yükseköğretim kurulları, ulaşım ve elektrik hizmetleriyle ilgili kamu hizmetlerine yaygınlaştırılmıştır (Thomas, 2004:332-333).

Vatandaşlar bireysel olarak veya toplu olarak sivil toplum örgütleriyle yönetime katılabilmektedir. Kamu hizmetlerini kullanan vatandaşlar bilgilendirme, danışma, forum gibi çeşitli yollarla katılım göstermektedir. Bilgi iletişim teknolojilerindeki değişim, vatandaş odaklı yönetim kültürünün oluşumuna zemin hazırlamaktadır. İnternet yoluyla sosyal medya araçlarını kullanarak vatandaşlar kamu politika yapım sürecine katılım imkanına sahip olmakta ve kolayca yönetsel sürecin parçası haline gelebilmektedirler.

3.Kamu Hizmetleri Şartı ve Vatandaş Memnuniyeti

Kamu hizmeti üretme misyonuna sahip kamu yönetimlerinin değişimine yönelik politikalar temelde kamu hizmet kullanıcılarını etkilemektedir. Kamu yönetiminde yenilenme esasen yönetsel ilişkinin yeniden ele alınmasını içerir. Bu süreçte kamu politikalarının hedeflerine ulaşıp ulaşmadığının tespitinde ve yeni politikaların belirlenmesinde kamu hizmet kullanıcıları hizmet politikalarının merkezi haline gelmektedir (Ragaigne, 2013:8). Vatandaş memnuniyeti temel değişken olarak kullanılmaktadır. Kamu hizmeti kullanıcıları durumunda olan vatandaşlar hizmetlerin iyi ve kötü yönlerinin değerlendirilmesinde en etkili pozisyonda olmaları nedeniyle onların çeşitli mekanizmalar

vasıtasıyla yönetim süreçlerinde yeralmalarının önemi kendiliğinden ortay çıkar (Ateş ve Okur, 2009:119).

Son dönemde sıklıkla kullanılmaya başlanan kamu hizmeti kullanıcıları nitelemesiyle bireylere aktif bir statü verilmekte ve yönetim karşısında kimi haklara sahip kılınmaktadır (Poirot-Mazéres, 2011:289). Bireylerin yönetsel süreçlerindeki öneminin yansıması olarak kamu hizmetleri şartlarının ortaya çıktığı ve yaygınlaştığı görülmektedir. Yasal değeri olmayan bu tür metinler için önceleri konvansiyon, pakt gibi terimleri tercih edilirken bunların arasına sözleşme/şart teriminin girmesi ve kamu yönetiminde kullanılması yakın zamanlarda olmuştur (Drewry, 2005). Ülke düzenlemelerine bakıldığında ilgili kanuni veya yönetsel belgelerde çoğunlukla kamu hizmetleri şartı, vatandaş/yurttaş şartı, hizmet standartları gibi tabirler tercih edilmiştir.

Kamu hizmetleri şartları birçok ülkenin yönetim reformlarında önemli bir yer tutmuştur. Şartların kabul edilme gerekçeleri farklı olmakla beraber ortak noktaları yönetimin tepki verme gücü ile birimlerin şeffaflığı ve hesapverebilirliğini arttırmaktır. Şartlar yönetsel nitelikte olup bireylere yargı organları önünde ileri sürebilecekleri bir hak sağlamamaktadır. Çoğunlukla hizmet kullanıcılarına karşı kamu kurumlarının bir nevi hizmet deklarasyonu niteliğine sahiptir. Şartlar ile hizmet politikalarının kaliteli hale getirilmesi ve vatandaşların hizmetlerden duyduğu memnuniyetini arttırılması amaçlanmaktadır. Şartlarda yönetilenlerin katılımına yeterli yer verilmemiştir. Şartlar sayesinde bireyler bilgi edinme, şikayet, hizmet seçme gibi çeşitli haklara sahip olurken kamu kurumları için yeni sorumluluklar ortaya çıkmaktadır. Kamu hizmetleri şartlarında genel olarak şu hususların düzenlendiği görülmüştür (Clark, 2016):

"a-Normlar: Kamu hizmetlere ilişkin normların belirlenerek bu normlar ışığında kurumların performans sonuçlarının açıklanması

b-Bilgilendirme ve Şeffaflık: Bilgilendirme ve şeffaflık sayesinde vatandaşlara sunulan hizmetler somutlaşmakta, hizmet maliyetleri ve sorumlular tanıtılmaktadır.

c-Nezaket: Hizmetler herkesin beklentilerini karşılayacak şekilde sunulmalıdır.

d-Başvuru Mekanizmaları: Herhangi bir hizmete ilişkin başvuru ve şikayet mekanizmaları olmalı ve bu mekanizmalar vatandaşlar tarafından bilinmelidir.

e-Seçim ve Danışma: Kamu kurumları vatandaşlara mümkün olduğunca hizmetleri seçme hakkı vermelidir. Kurallar belirlenirken vatandaş beklentileri dikkate alınmalıdır.

f-Kaynakların Optimal Kullanımı: Kamu hizmetlerinin yürütülmesinde ekonomiklik ve etkililik dikkate alınmalıdır."

4.Uygulamada Kamu Hizmeti Şartları

Kamu Hizmet Şartları, İsveç, Avustralya, Arjantin, Kanada, ABD, Belçika, Singapur gibi ülkelerde uygulanmıştır. Şartı uygulayan ülkelerin bazılarının amacı performansı geliştirmek, bazılarınınki ise hükümet performansını test etmekti. Kimi ülkelerde şartların benimsenmesinde uluslararası kuruluşların baskısı etkili olmuştur (Drewry, 2005).

Hindistan'da 1997'de hem merkezi devlette hem de eyaletlerde vatandaş şartları kabul edilmiş, sektörel uygulamalara geçilmiştir. Demiryolu, Telekom, Posta İdaresi, hastaneler, gelir idaresi gibi alanlarda şartlar uygulanmıştır (Drewry, 2005).

1992 Fransa Kamu Hizmetleri Şartı, eşitlik, tarafsızlık ve süreklilik gibi geleneksel kamu hizmeti prensiplerine yeni prensipler ilave etti. Bu prensipler şeffaflık, katılım ve basitleştirmedir. Şartın amacı, hizmet kullanıcılarının ihtiyaçlarını dikkate almak, onlara prensipler konusunda açıklama yapmak, vatandaş katılımını güçlendirmek, süreleri kısaltmak, prosedürleri basitleştirmek, hespaverebilirliği arttırmak ve müzakereye daha fazla önem vermekti (Flynn, 1995'den nakleden Drewry, 2005). Ancak şartın varlığı konusunda diğer ülke örnekleriyle karşılaştırıldığında toplumun bilgilendirilmesi pek önemsenmedi. Avrupa Konseyi raporunda belirtildiği gibi yönetimin içe dönük yönü ön plana çıkarıldı. Şartın yasal bir gücü bulunmamaktadır. Fransız Hükümetinin kamu hizmet reformlarına ilişkin niyet deklarasyonu olarak görülmektedir. Şart, kamu kurumlarının hizmet kullanıcılarıyla ilişkilerini geliştirmede teşvik aracı özelliğine sahiptir (Drewry, 2005).

1990'lı yıllarda şartizm anlayışı yoğun şekilde kullanılmıştır. Bu politikaların sonucu olarak Birleşik Krallık'ta vatandaşların kamu hizmet kalitesine bakış açısı değişime uğradı ve eleştirel nitelik aldı. Değişim kamu hizmeti sağlayan kurumlar üzerinde baskı oluşturdu. Kamu kurumlarından

kullandığı aynı kaynaklarla veya azaltılmış bütçe imkanlarıyla hizmet kalitelerini arttırmaları beklendi. Bu yönüyle bakıldığında şartlar hem vatandaş şartı hem de yönetim şartı olarak görülmüştür (Clark, 2016).

Kamu yönetimindeki bürokrasi hegomonyansından kaynaklanan sorunları gidermek ve yönetimi daha etkin hale getirmek için uygulamaya koyulan kamu hizmetleri şartlarının ilki İngiltere'de 1991'de benimsenen Citizens' Charter'dır. Bu şartın temel ilkeleri yüksek hizmet standartları, açıklık, bilgilendirme, seçim hakkı, ayrımcılığın olmaması, uygunluk, olumsuzluk ile karşılaşıldığında yeniden düzenleme yapılmasıdır. Diğer ülkelerin de benimsediği şartlar temelde toplumun beklentilerine uygun bir yönetim anlayışı yerleştirmeyi hedeflemekte, ancak her ülkenim hedefi gerçekleştirmek için uyguladığı yöntemler farklılık göstermektedir (Ateş ve Okur, 2009: 107).

Birleşik Krallık'ta 1990'lı yıllardan beri farklı kurumlar hizmet kullanıcılarının memnuniyetini gündeme almıştır. Kamu kurumlarının performans değerlendirilmesinde hizmet kullanıcılarının memnuniyetinin bir gösterge olarak dikkate alınması önerilmekteydi (Ragaigne, 2013:3). Başbakan John Major 23 Mart 1991'de yaptığı konuşmada Vatandaş Şartı konusunda niyetini şu sözlerle açıklamıştır:" *Hizmet şartı daha iyi standartlar arayışında olan hizmet kullanıcılarına destek olacak. Kamu hizmetlerine bağlı olanlar (hastalar, yolcular, ebeveynler, öğrenciler...) hepsi ne tür bir hizmete hakkı olduğunu bilmelidirler*". 1991'da Vatandaş Şartları Beyaz Kitabı yayınlandı. Bu sürecin önemli adımlarından birisi bireysel hizmet şartlarının benimsenmesi olmuştur. Sözkonusu şartların arka planında yatan husus, hizmet kullanıcıları ile hizmet sağlayıcıları arasında sözleşme yapılmasıydı. Kamu yönetimi hizmet şartlarına ilişkin taahhütde bulunmuştur. 1997'ye kadar temel kamu hizmetlerinin her birine ilişkin 42 ulusal şart ile 10 000'nin üzerinde yerel şart ortaya çıkmıştır. Örneğin eğitim alanında benimsenen ebeveyn şartına göre her çocuk için okul raporu düzenlenecek, her alanda okul sonuçları yayınlanacak, okul bağımsız ve düzenli bir denetime tabi tutulacak ve ebeveynler düzenli şekilde bilgilendirilecekti (House of Commons-Public Administration-Twelfh Report).

İngiltere'de 1991'de kabul edilen Vatandaş Şartı ile benimsenen kamu hizmetleri prensipleri şunlardır (House of Commons-Public Administration-Twelfh Report):

a-Hizmet Standartları: Hizmetlerin sunulduğu noktada açık hizmet standartları yayınlanmalıdır. İdari işlemlerle ilgili cevaplama süreleri ile bekleme süreleri belirlenmelidir.

b-Açıklık: Kamu hizmetlerinin yürütülmesi, maliyetleri, sorumlu kişi ve standartların karşılanıp karşılanmadığı gizli olmamalıdır. Güvenliklerine yönelik gerçek bir tehdit olmadığı müddetçe kamu hizmetinden sorumlu memurlar bilinmelidir. Vatandaşla doğrudan temas halinde olanlar isimli yaka kartları takmalı, telefon konuşmalarında kendilerini tanıtmalı ve mektuplarda isimlerini yazmalıdır.

c-Bilgilendirme: Hangi hizmetlerin sağlandığı konusunda vatandaşlar açık bilgilendirmeye kolayca erişebilmelidir. Kurumsal hedefler yayınlanmalı ve elde edilen sonuçlar paylaşılmalıdır.

d-Tercih Hakkı: Kamu kurumları hizmetlerden yararlananlara hizmet tercihleri sunabilmelidir.

e-Ayrımcılığın Olmaması: Hizmetlerden istifade etmede ırk ve cinsiyet ayrımı olmamalıdır. İhtiyaç duyulan yerlerde broşürler azınlık dillerinde basılmalıdır.

f-Erişilebilirlik: Kamu hizmetleri, kullanıcıların rahatlığına göre dizayn edilmelidir. Mesai saatleri esnek olmalı, telefonlara hızlı şekilde cevap verilmelidir.

g-Hizmet Süreçlerinde Yanlışlıkların Düzeltilmesi: Hizmet sürecinde yanlışlık tespit edildiğinde vatandaşa açıklamada bulunulmalı veya özür dilenmelidir. Örneğin hizmet kullanıcılarına trenin neden geç kaldığı açıklanmalıdır. Ortaya çıkan ciddi sorunlara sağduyu ile yaklaşılmalı ve hataların tekrar etmemesi için gerekli dersler çıkarılmalıdır.

İngiltere'de 1997'de Kamu Hizmet Komitesi'nin Vatandaş Şartı Raporu yayınlandı. Rapora göre şart, kamu hizmetlerinin gelişiminde dikkate değer gelişme sağlamıştır. Şartın birçok kurumun kültürünü cevap verme noktasında olumlu etkilediği tespit edilmiştir. Kamu hizmetlerinde görülen bütün iyileşmeler şartın sonucu olmasa da şartın anahtar bir rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır (House of Commons-Public Administration-Twelfh Report).

İngiltere'deki bu şart, Magna Carta gibi anayasal bir belge değildir. 1991'de yayınlanan Beyaz Kitaba göre şartın uygulanması sunulan hizmetin niteliğine bağlı olarak değişiklik gösterebilecektir.

Diğer bir ifade ile her birime tek tip hizmet şekli empoze etmemektedir. Her hizmete uygun yollar belirlenip standartların yükseltilmesi amaçlanmıştır (Drewry, 2005).

Türkiye'de kamu hizmetleri şartı olarak nitelendirilebilecek politika değişikliği 2009'da bir yönetmeliğin yürürlüğe girmesiyle olmuştur. Kamu Hizmetlerinin Sunumunda Uyulacak Usul Ve Esaslara İlişkin Yönetmelik kamu hizmetlerinin etkin sunumu ve katılımcı yönetimin tesisini amaçlamaktadır. Yönetmeliğin 1.maddesine göre etkin, verimli, hesap verebilir, vatandaş beyanına güvenen ve şeffaf bir kamu yönetimi oluşturulması öngörülmekte ve aynı zamanda kamu hizmetlerinin hızlı, kaliteli, basitleştirilmiş ve düşük maliyetli bir şekilde yerine getirilmesini sağlamak üzere kamu kurum ve kuruluşlarının izleyeceği yol belirlenmektedir.

Kamu hizmet politikasına yönelik ilk prensip kamu hizmetlerinin ilk kademede ve vatandaşa en yakın yerde sunulmasını sağlamaktır. Bu bağlamda vatandaşın hizmet talebinin karşılanması için başvurduğu ilk merci ile karar/onay mercii arasında birden fazla kademe oluşturulmaması gerekir. Bu konuda yükümlülük ilgili kamu kurumuna düşmektedir.

Kamu hizmet politikasına ilişkin ikinci prensip kamu hizmetlerinin elektronik ortamda sunulmasıdır. Vatandaşların hizmet taleplerini elektronik ortamda yapabilmesi ve hizmet sürecinin elektronik ortamda takip edilebilmesi mümkün kılınmalıdır. Kamu kurumlarının yükümlü olduğu hizmetlerin e-Devlet kapısına entegrasyonunun sağlanması ilgili kurumların görevidir.

Kamu hizmet politikasının üçüncü prensibi vatandaşın bilgilendirilmesidir. Kanunen gizli kalması gereken bilgiler dışındaki diğer hizmet bilgilerini yönetim vatandaşla paylaşabilmelidir. Yönetsel bilgiler basılı veya elektronik ortamda kamunun bilgisine açılmalıdır. Bu prensip, yönetimin şeffaflaşmasına yöneliktir.

Kamu hizmet politikasının dördüncü prensibi kamu kurumlarınca hizmet standartları oluşturmasıdır. Kurumların oluşturacağı hizmet standartları tablosunda hizmetin adı, başvuruda istenen belgeler, hizmetin ne kadar sürede tamamlanacağı ve şikayet mercilerine ilişkin bilgiler bulunmalıdır. Hizmet standartları tablosu vatandaşların erişimine açık olmalıdır. Kurumlar, hizmet standartları tablosunu vatandaşların kolayca görebileceği panolarda, kurumsal internet sayfasında ve e-Devlet kapısında duyurmalıdır.

Kamu hizmet politikasının beşinci prensibi özürlüleri ilgilendirmektedir. Kamu kurumlarına hizmet süreçlerini özürlülerin durumlarını dikkate alarak dizayn etme yükümlülüğü getirilmiştir.

Kamu hizmet politikasının altıncı prensibi vatandaş beyanına odaklanmıştır. Kamu kurumlarının başvuru sahibinden bilgi ve belge istemesinde vatandaş beyanının esas alınmasıyla yönetim ile vatandaş arasındaki güven ilişkisi güçlendirilmektedir. Kurumlar, vatandaşlardan gerektiği kadar belge talep edeceğinden belge enflasyonun önlenmesi amaçlanmaktadır. Öte yandan başvurun hızlı şekilde sonuçlanmasını sağlamak üzere bizzat yapılan başvurularda ilk incelemede tespit edilen eksikliklerin başvuru anında hemen giderilmesi olanaklı hale gelmektedir. Gereksiz yazışmaların önüne geçilmesi bürokrasinin azaltılmasına ve vatandaş memnuniyetine yöneliktir. Ayrıca kamu hizmet talebinin hizmet standartlarında belirtilen süre içerisinde tamamlanması gerekir. Başvuruya olumsuz cevap verilmesi durumunda yönetime düşen ödev bunun gerekçesini belirtmesi ve varsa itiraz mercii ve süresini başvuru sahibine bildirmesidir.

Farklı yönetim yapısı ve kültürüne sahip ülkelerde kamu hizmetleri şartlarının uygulanması sürecinde çeşitli sorunlarla karşılaşılması olasıdır. Bu sorunlar temelde şartların dizaynı ile ilgili sorunlar ve uygulama sorunları olarak sınıflandırılmaktadır. Sorunların kaynağında bürokratik direnç olabileceği gibi kamu hizmet kullanıcılarının yeterince bilgilendirilmemeleri ve sürecin işleyişine yeterince katkı veremeyişleri diğer önemli bir nedendir (Ateş ve Okur, 2009:115-117).

5.Sonuç

Her alanda yaşanan değişimlerin sonucu olarak kamu yönetimlerinin geleneksel olarak yürüttüğü tek yanlılık üzerine kurulu ilişki modelinin yenilenmesi kaçınılmaz görünmektedir. Kamu yönetimlerindeki değişim sonuçları itibariyle vatandaşları etkilemektedir. Kamu hizmetinden yararlananlarla kamu hizmetinin sunulmasından sorumlu olan kamu kurumları arasındaki ilişki karşılıklı etkileşim temelinde yeniden ele alınmaktadır. Vatandaşların kamu politikaları konusundaki yaklaşımlarını öğrenmek ve sürece dahil etmek üzere yeni katılım anlayış ve modelleri gündeme gelmektedir.

Katılımcı yönetimin amaç, kapsam ve işleyişini belirlemek ve bireylere güvence sağlamak üzere birçok gelişmiş demokratik ülkede kamu hizmetleri şartları kabul edilmektedir. Kamu hizmeti şartları yönetsel otoritelerin kararlarının yerindeliğini sağlama, kalitesini arttırma, kabul edilebilirliğini güçlendirme etkilerine sahiptir. Ayrıca yönetsel işlemlerin basitleştirilmesi ve hızlandırılması, yönetimin şeffaflaşması, hesapverebilir hale getirilmesi, yönetsel süreçlere katılımı teşvik etmesi, yönetimle vatandaşlar arasında ortak yönetsel dilin oluşturulması yönleriyle olumlu içeriğe sahiptir.

Şartlar, yönetim yapıları farklılık gösteren birçok ülkede uygulanmaktadır. Yönetimin vatandaşla olan ilişkilerinde dönüşümün sağlamanın bir aracı olarak görülmüştür. Yönetimin sorumluluğu ve hesapverebilirliğini güçlendirilerek vatandaşlarla güvene dayalı bir ilişki kurmak çağdaş yönetimlerin politikaları arasına girmiştir. Uygulandığı ülkelerde hukuken bağlayıcı nitelik verilmeyen şartlar kamu hizmet kalitesini arttırmaya yönelik siyasal iktidarların tahahütleri şeklindedir. Şartların içeriği yönetim ile hizmet kullanıcılarının bir araya gelerek standartlar ve haklar üzerinde müzakereler sonucu ortak bir metin kabul edilmesi şeklinde değil, yönetim tarafından tek taraflı olarak belirlenmiştir. Şartların hazırlanması ve yürürlüğe girmesinde uygulamada katılımcı yönün eksik kaldığı görülmektedir. Ayrıca vatandaşların şartların varlığından yeterince haberdar edilmemesi diğer bir eksikliktir. Şartların başarısı, yeni bir safhaya geçmiş olan yönetsel ilişkide kamu bürokrasisinin yeni rolüne adapte olması kadar kamu hizmet kullanıcılarının da yenilenen rollerini sahiplenmesi ve kendilerine sunulan hak ve imkanları etkili şekilde kullanmalarına bağlıdır.

Kaynaklar

ATEŞ, H. ve OKUR, Y. (2009), Kamu Kurumlarında Performans Ve Denetimin Etkinliğinin Artırılması İçin Bir Alternatif: Yurttaş Şartları", Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 18:2, s. 101-125.

CHEVALLİER, J. (1983), L'administration Face au Public, İçinde CURAPP (ed.), Communication administration-administré, PUF, s.13-60, Paris.

CLARK, D. (2016), Charte des Services aux Citoyens, Le Dictionnaire Encyclopédique et Administration Publique, www.dictionnaire.enapca, Erişim Tarihi:16/05/2016.

DREWRY, G. (2005), Citizens as Customers-Charters and The Contractualisation of Quality in Public Service, EGPA Conference Bern, Erişim Tarihi:16/05/2016.

ERYILMAZ, B. (2011), Kamu Yönetimi, Okutman Yayıncılık, Ankara.

House of Commons-Public Administration-Twelfh Report, www. Parliament.uk, Erişim Tarihi: 13/05/2016.

KİNG, C.S. KATHRYN, M. F. Ve SUSEL, B. O. (1998), The Question of Participation: Toward Authentic Public Participation in Public Administration, Public Administration Review. 58:4, s. 317-326.

Le CLAİNCHE, M. (2011), "L'administration Consultative, Elément Constitutif ou Substitut de la Démocratie Administrative?", Revue Française d'Administration Publique. 137-138, s. 39-48.

POİROT-MAZERES, I. (2011), Conclusion Générale La Loi DCRA, Horizon İndépassable de La Relation Administrative?, La Loi du 12 Avril 2000 Relative Aux Droits des Citoyens Dans Leurs Relations Avec Les Administrations…Dix Ans Aprés (Editör: Sébastien Saunier), L.G.D.J. Toulouse, s.287-302.

RAGAİGNE, A. (2013), L'évolution des Discours sur L'Evaluation des Services Publics Par La Satisfaction des Usagers:Une Analyse Copmparative France et Royaume Uni Sur la Période 1980-2007, Politiques et Management, Volume 29/3.

ROSENBLOOM, D.H ve DOLAN, . (2006), La Bureacratie Représentative", RevueFrançaise d'Administration Publique, No:118,s.251-263.

THOMAS, I.(2004), Le principe de participation des usagers au fonctionnement des services publics, Revue Française de Droit Administratif, s. 330-345.

EFES ANTİK KENTİ VE EFESLİ FİLOZOF HERAKLEİTOS

Öğr.Gör.Ekin KAYNAK ILTAR[1] - Doç. Dr. Sevcan YILDIZ[2]

Özet

2015 yılında yapılan 39. Dünya Miras Komitesi toplantısında UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesine girmiş olan Efes Antik kenti, günümüzden 7000 yıl öncesine kadar uzanan tarihi boyunca uygarlık, bilim, kültür ve sanat alanlarında önemli bir rol üstlenmiştir. Roma Döneminde Asya Eyaletinin başkenti olması, Asya ve Avrupa arasındaki jeopolitik konumu nedeniyle önemli bir liman kenti, politika ve ticaret merkezi olması da önemini ayrıca arttırmıştır. Dönemin politik merkezlerinden birisi olmasına rağmen aristokratlar ve demokratlar arasında bir türlü uzlaşma sağlanamamıştır. Efes, aristokratlar tarafından yönetilirken demokratlar tarafından yönetimin yıkılması ve devralınması neticesinde Efes doğumlu olan Herakleitos, iç yaşamında problemler yaşamıştır. Bu olay Herakleitos'un domokrasi karşıtı bir filozof olmasına yol açmıştır. Bu nedenle de kasıtlı olarak, halkın anlayamayacağı sadece aristokratlar tarafından anlaşılabilecek nitelikte eserler yaratmıştır. Çünkü Herakleitos'a göre halk onun yazdıklarını okumayı ve anlamayı hak edecek ve hatta ülke yöneticilerini seçecek durumda değildir. Günümüz Türk turizmi açısından ise hem Efes Antik Kenti hem de içinde bulunan eserler bakımından oldukça büyük önem taşımaktadır. Efes Antik kenti ve Artemis Tapınağı kültür turizmi, St Jean Kilisesi, İsabey Camii ve Meryemana Evi ise inanç turizmi kapsamında Türk turizmine önemli katkılar sağlamaktadır. Çalışmada ilk olarak Efes antik kentinin tarihsel süreçleri ve Efes antik kentindeki diğer eserler anlatılmıştır. İkinci olarak ise Efes'te doğmuş ve Efes'in politik durumundan oldukça etkilenip eserlerini o yönde yazmış olan filozof Herakleitos'un felsefesi incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: *Anadolu, Efes Antik Kenti, Meryemana, UNESCO, Herakleitos, Filozof.*

1. Giriş

Ban Anadolu'da kurulmuş olan ancak bugün yıkıntıları oldukça içerlerde kalan Efes, Herakleitos'un zamanında, aşağı yukarı M.Ö. 500 yıllarında zengin bir kıyı kentiydi. O zamanlardaki bu tür ticaret kentlerinin çoğu gibi Efes'te de siyasi bir huzursuzluk ortamı vardı. O dönemin tüm Batı Anadolu'daki Yunan kolonileri, batı yönünde genişleyen İranlıların sürekli tehdidi ve baskısı altındaydı. Kent içinde ise Aristokrat Parti ile Demokrat Parti arasında bir türlü sonu gelmeyen tartışmalar yaşanıyordu. Bir süre Efes Herakleitos'un yakın dostlarından bir aristokrat tarafından yönetildi. Bu aristokrat yönetimin, demokratlarca zor kullanılarak devrilmesi Herakleitos'un iç yaşamında derin izler bırakmıştır (Aster,2000: 90). M.Ö. 7. yüzyılda Efes, Kimmer istilasına uğrar Kimmerler şehri ve Artemis tapınağını yakıp yıkmışlardır. Daha sonra Efes, Aristokratların idaresinden çıkıp Tiranlıkla idare edilmiştir. Bu kent tarih boyunca şanslı bir kent olmuş veya iyi bir politika güderek kendi şansını kendi yaratmıştır. Kimmer istilası sırasında harap olan Artemis tapınağını M.Ö. 6. yüzyılda dostça davranan Lidya kralı Krezüs yeniden yaptırmış ve Efeslileri tapınağın etrafına yerleştirmiştir. Sonra bilindiği gibi Lidya Kralı Krezüs'un Perslere yenilmesiyle diğer İonya şehirleri ile beraber Efes de Pers hakimiyetine girmiştir (Akşit, 1982: 120).

Bu çalışmanın özgünlüğü nedeni ile literatüre katkı sağlayacağını düşünmekteyiz. Çalışmada iki farklı bilim alanı olan turizm ve felsefe bir arada kullanılarak multidisipliner bir çalışma ortaya konulmaya çalışılmıştır. Türk turizmi için önemli ve somut kültürel miras örneği olan Efes antik kenti ve bu kentin ayrılmaz bir parçası olan soyut kültürel miras örneği, ünlü filozof Herakleitos ile litertürdeki bir boşluğu dolduracaktır.

Çalışmanın bundan sonraki bölümleri şu şekilde düzenlenmiştir. Yazın taraması bölümünde Efes antik kentinin tarihsel süreçleri detaylı olarak anlatılmıştır. Ayrıca o dönemde yaşamış ve Efes'te doğmuş olan ünlü filozof Herakleitos incelenmiştir.

[1] Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, ekinkaynak@.akdeniz.edu.tr
[2] Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, sevcanyildiz@akdeniz.edu.tr

2. Yazın Taraması

Efes Antik Kenti

Efsaneye göre; başlarında Kodrosoğlu Androklos bulunan yeni gelenler kahinlere yeni şehrin nerede kurulması lazım geleceğini sorduklarında, yeni şehrin yerini bir balıkla, bir yaban domuzunun belirleyeceğini öğreniyor. Androklos balık pişirirken balık tavadan atlayıp çalılar arasına düşüyor ve onu öldürüyor. Yaban domuzunun öldürüldüğü yerde şimdiki Artemision'un 1200 metre batısında bir yer oluyor ve şehir önce buraya kuruluyor (Akşit, 1982: 120).

Ephesos adı, Batı Anadolu'ya Hellen göçleri öncesinden kalmadır ve Hellen dilinde anlamı yoktur. Ephesos, ırmak-tanrı Kystros'un oğlu idi; kentin adı onun adından gelmekteydi. Artemis tapınağını da o kurmuştu (Umar, 1979: 24).

Ephesos kenti ilkin Pion Dağı'nın -şimdi Panayır Dağı- kuzey yamacında ve o zamanlar deniz kıyısında olan etekte kuruldu (Lloyd, 1998: 181).

Efes'in gelişip büyümesindeki birinci etken, Kybele ve Artemis Tapımıydı. Tapınağa hizmet veren rahip, rahibe ve koruyucuların sayısı yüzleri buluyordu (Erdemgil, 1988: 8).

Batı Anadolu kıyılarına Hellen göçleri döneminde, buraya gelen Ion soyundan Hellen'ler, yerli halkı yenerek yöreye egemen oldular ve şimdiki Selçuk'un biraz güneyinde, Panayır Dağı eteğine yerleştiler. Böylece Ephesos'da ilk Hellen kenti kuruldu. Yeni gelenler kendi tanrıçalarından Artemis'le yerli tanrıça Kybele'nin bir olduğu inancını benimseyerek, eski tapınak yerinin saygınlığını sürdürdüler; orası artık Artemis'e tapma yeri, Artemision oldu (Umar, 1979: 26).

Kimmer istilası sırasında harap olan Artemis tapınağını M.Ö. 6. asırda dostça davranan Lidya kralı Krezüs yeniden yaptırmış ve Efeslileri tapınağın etrafına yerleştirmiştir. Sonra Lidya kralı Krezüs'ün Perslere yenilmesiyle diğer Ionia şehirleriyle beraber Efes de Pers hakimiyetine girmiştir (Akşit, 1982: 120).

İ.Ö. 6. yüzyılda bitirilmiş olan Artemis Tapınağı, çok görkemli bir yapı idi. Bunun yapımına, bizde daha çok Krezüs ya da Karun diye bilinen Lydia kralı Kroisos'da katkıda bulunmuştur ve onun yaptırdığı, geçen yüzyılda tapınak yerinde kazı yürüten İngilizlerin bulup götürdüğü bir sütun şimdi British Museumdadır (Umar, 1979: 30).

İskender gözlerini Ion kentlerine çevirmiş ve ilk Ephesoslu Yunanlılar, ona kucak açmıştı. İlgilendiği ilk şey Ephesosluların ünlü tapınağı Artemision olmuştur. Artemision tapınağı İskender'in doğduğu gün yanmıştı. İskender tapınağın çok büyük ölçekte yeniden yapılması ve kentin Perslere ödediği vergi tutarının tamamının tapınak ve rahiplere aktarılması için karar çıkardı (Lloyd, 1998: 156).

Artemis tapınağı çeşitli değişiklikler geçirmiştir. Kalıntıları bulunan ilk yapının İ.Ö. 8. yüzyılda Kimmerler tarafından yıkıldığı ortaya konmuştur. Bunun yerine, Khersiphron adlı bir mimar, yenisinin yapımına başlamıştır. Yapı İ.Ö. 356 yılında -İskender'in doğduğu gece- adının ölümsüzleşmesini isteyen Herostratos adlı bir deli tarafından yakılmıştır. Ephesoslular Kheirokrates adlı mimarın başkanlığında kusursuz bir tapınağın yapımına giriştiler. Zaman içinde tapınak Ephesosluların çabasıyla tamamlanmış, sonradan dünyanın yedi harikasından biri sayılmıştır (Bean, 1997: 142).

Efes Artemisi şu şekilde anılmaktaydı: Kurucu, kurtarıcı, komutan, yol gösterici, muzaffer, yenilmek, muktedir, öğüt veren, inandıran, (duaları) dinleyen, kabul eden, özgür, yasa yapıcı, kraliçe, büyük, görkemli, ışık saçan, beyaz yüzlü, kader tanrıçası, dokunulmaz, daima hazır, ebe ve Zeus'un güzel kızı (Türkoğlu, 1978: 23).

Efes Artemis Tapınağı'nın ilginç bir özelliği banka gibi görev yapmasıydı. Tapınağa armağan edilen ya da emanet olarak bırakılan değerli eşyaları kabul etme, tapınak bütçesinden kredi açma gibi görevleri başrahip Megabysos üstlenmişti. Artemis Tapınağı'nın bir takım ayrıcalıkları vardı. Bunlardan en önemlisi; tapınağa sığınıldığında, burada kaldığı sürece dokunulmazlık hakkının tanınmasıydı. Bu nedenle çevresindeki kutsal alana sık sık sığınılmıştır(Erdemgil, 1988: 8).

Yıkılışından yirmi iki yıl sonra, Ephesos'un öz yurttaşları, tapınağı dünyanın yedi harikasından biri dedirtecek kadar güzel yaptılar. Son haliyle Ion düzeninde 127 sütunu olan yapının, her biri bir kralın armağanı olan 36 sütunun dip tamburlarına derin kabartmalar işlenmişti (Lloyd, 1998: 181).

Efes Artemis Tapınağı en az tanrıça kadar ünlüydü. İlk inşa edildiği tarihten itibaren birkaç defa yıkılıp, yapılmış fakat sonradan öyle görkemli şekilde inşa edilmişti ki bu haliyle o çağın insanları, tapınağı dünyanın yedi harikasından biri olarak yapmışlardır (Türkoğlu, 1978: 27).

1904 – 1905 yıllarında British Museum adına D.G. Hogarth başkanlığında yürütülen kazılarda çeşitli keramikler, fildişi, heykelcikler, mücevher parçalarıyla birlikte yaklaşık 93 adet ufak elektron sikke ele geçmiştir. Artemis tapınağının temelleri arasında, sikke öncesinde kullanılmış oldukları anlaşılan, üzerlerinde hiçbir işaret ya da tip bulunmayan gümüşten ve elektrondan parçalar ele geçmiştir. Ephesos Artemis Tapınağı kazısında ele geçen elektron sikkelerden bir kısmının üzerinde aslan başı betimi vardır (Tekin, 1992: 49).

Kıyıdaki Hellenlerin bağımsızlığını ve güçlenmesini kendi devleti için sakıncalı gören Lydia kralı Kroisos, Ephesoslulara saldırıp onları kendi egemenliği altına aldığında halkı sağlam surlarla çevrilmiş bu kenti bırakmaya ve Artemision yakınında savunmasız bir kente oturmaya zorladı; Ephesos adını taşıyan ikinci Hellen kenti, şimdiki Selçuk'un daha yakınında, batı bitişiğinde İsa Bey Cami ile Artemision arasındaki alanda kuruldu (Umar, 1979: 27).

Panayır Dağı'nın eğiminden yaralanarak yapılan tiyatro, ilk kez Lysimakhos döneminde inşa edilmiş, daha sonra çeşitli değişikliklere uğramıştır. Tiyatro, diğer tüm antik tiyatro yapıları gibi üç ana bölümden oluşmuştur. Bunlar; sahne yapısı orkestra denilen alan ve izleyicilerin bulunduğu cavea bölümleridir (Erdemgil, 1988: 93).

Helenistik dönemde Efes'teki tiyatroda oturma yerlerinin çevreye göre daha yüksek, sahnenin arka duvarının ise alçak oluşu nedeniyle tüm oturma yerlerinden kentin görünmesi, tiyatrodaki seyirciye caddede oturuyorlarmış izlenimi veriyordu. Bu nedenle seyirciler sahne binasının üstünden kentin ve denizin manzarasını seyredebiliyorlardı (Akurgal, 1998: 402).

Tiyatroda sahne yapısının önünde, sahnenin hemen gerisinde sütunlar, nişler ve heykellerle süslenmiş üç katlı, görkemli bir cephe yükseltilmiştir. Zemin kattaki koridor eski ahşap tavanının yerine, yan duvarlarının bitişiğindeki yeni duvarlar üzerine oturtulan bir tonoz ile örtülmüştür. Bu kısımda kullanılan düzgün taşlar olasılıkla Hellenistik tiyatronun yıkılmış bir bölümüne aittir (Bean, 1997: 152).

Tiyatronun ön kısmında iri taşlardan yapılmış oldukça sağlam ve belirgin bir şekilde soyunma yeri görülür. Burası eskiden üç katlı olup sekiz metre boyunda idi. Uzun bir koridor üzerinde odalar dizilmiştir. Hellenistik dönemde yapılan imparator Cladius zamanında genişletilen tiyatro ancak imparator Neron zamanında tamamlanabilmiştir. Tiyatroya önden üç, arkadan dört kapı ile girilebiliyordu (Akşit, 1982: 120).

Tiyatro, tiyatronun yapımı Helenistik çağda başlamış ve bu dev yapı ancak imparator Traianus döneminde tamamlanabilmiştir. Burası 24.000 seyirci alabilmektedir (Umar, 1979: 31).

Tiyatro oyuncularını tümü erkekti. Yamaç evlerdeki freskler de görülen tiyatro sahnelerinde olduğu gibi, oyuncular maske kullanarak oyunlarını sergilemekteydiler. İzleyiciler, sabahın erken saatlerinde başlayan oyunların konusunu çok iyi bilirlerdi. Efes Büyük Tiyatro'sunda, Demos denilen, tüm Efeslilerin katıldığı toplantılar da yapılmıştır (Erdemgil, 1988: 98).

İ.S. 92 yılında Roma'da konsül ve Roma'daki tüm kamu yapılarının sorumlusu olduğunu bildiğimiz Tiberius Julius Celsus Polemaeanus; 105-106 ya da 106-107 yıllarında başkenti Efes olan Asia eyaleti Pronkonsülü (valisi) idi. Celsus, İ.S. 114 yılında yetmiş yaşındayken ölünce, oğlu Tiberius Julius Aquila, kitaplığı babası için Heroon (anıtsal mezar) olarak yaptırmıştır. 117 yılında tamamlandığı sanılmaktadır (Erdemgil, 1988: 84).

Celcus kitaplığı, arka duvarın ortasında yarım daire biçiminde bir niş vardır. Duvarlarda kitapların konulduğu, dikdörtgen biçimli, on adet niş bulunmaktadır. İkinci ve üçüncü katta benzer nişler içerir. Duvarların dışında rutubetten korunmak amacıyla 0.91 m. genişliğinde bir geçit bırakılmıştır. Bu geçit Celcus'un mezar odasına ulaşır. Odadaki mermer lahtin içinde henüz açılmamış bir kurşun tabut vardır. Antik çağda mezarlar çoğunlukla mezar dışında bulunur, kent içinde bulunmak önemli bir ayrıcalıktır (Bean, 1997: 155).

Helenistik çağda yapılmış Augustus ve Neron dönemlerinde bazı eklemeler, değişiklikler görmüş, imparator Caracalla döneminde tümüyle yeniden düzenlenmiştir (Umar, 1979: 32).

İ.S. 1. yüzyıl başında yapılan agora, 160x56 metre ölçülerindedir. Burası, devletin kontrolü altında politik ve dinsel toplantıların yapıldığı yarı kutsal bir alandır. Birçok agorada görüldüğü gibi, ortasında dikdörtgen planlı bir tapınak vardır. Bu tapınak oldukça fazla yıkılmış ve malzemelerin çoğu geç dönemlerde başka yapıların onarımlarında kullanılmıştır (Erdemgil, 1988: 38).

Ephesos'un devlet agorası yerinde yapılan kazılar, burada daha Hellenistik çağda bir stoanın varlığını göstermiştir. Görülen kalıntılar ise Roma İmparatorluğu'nun egemenliği çağından kalmadır (Umar, 1979: 33).

Hz. İsa çarmıha gerilmeden önce annesi Meryem'i en güvendiği ve en sevdiği Johannes'e emanet etmiştir. Johannes ve Meryem 37-48 yılları arasında buraya gelip yerleşmişlerdir. Burası yakın zamana kadar bilinmiyordu. Ancak on iki sene ızdırap içinde yatağından hiç kalkmayan Anadolu'ya hiç gelmeyen rahibe Katherina Emmerich hiç görmediği Meryem Ana evini ve etrafını bütün teferruatıyla ölmeden önce anlatmış bunun üzerine 1891'de yapılan araştırmaya göre en uygun yerin burası olduğu anlatılmıştır (Akşit, 1982: 133).

Androklos'un Aiolis kolonizasyonundan sonra meydana gelen Ion kolonizasyonunun lideri ve Ephesos'un kurucusu olduğunu ve bu nedenle Ionialıların krallık konutunun burada kurulduğunu söyler. Onun soyundan gelenlere kral denir ve oyunlarda ön sıradaki koltuklarda oturmak, kralı bir soydan gelmenin belirtisi olan erguvan rengi elbiseler giyinmek, sopa yerine asa taşımak Eleusis Demeteri onuruna sunulan adak törenlerini yönetmek gibi şerefli ayrıcalıklara sahiptirler (Strabon, 1987: 146).

Serapis tapınağının Mısırlı göçmenler tarafından yapıldığı sanılıyor. Yapının bazı bölümleri, imparator Antoninus Pius döneminin işçilik biçimini göstermektedir, bu nedenle tapınak yapımı için imparatorun izin vermesi gerekiyordu ve genellikle imparator, bir yöredeki kentler içinde en şanlı, en bayındır, en zengin olanına bu izni verirdi. Bir imparator tapınağı yaptırma ayrıcalığını Ephesos dört kez kazanmıştı (Umar, 1979: 32).

M.Ö. 80'li yıllarda Romalıların, döşeme altından ve duvarlardaki delikli tuğlaların içinden sıcak hava geçirerek buldukları merkezi ısıtma sistemi, büyük termal yapıların inşasına yol açmıştır. Çoğu kez gymnasionlarla birleştirilmiş olan bu geniş hamamlar Anadolu'nun her kentinde bulunuyordu. En önemli örneği Efes'teki Vedius Gymnasionu'dur (Akurgal, 1998: 403).

Traianus çeşmesi, Hadrianus tapınağının biraz yukarısındadır. Suyun havuza döküldüğü yerde imparator Traianus'un çok büyük bir heykeli vardı. Günümüze yalnız heykelin ayağı ile bunların üzerinde durduğu dayanak gelebilmiştir. Havuzun çevresini süsleyen küçük heykellerden bazısı bulunabilmiş ve Selçuk Müzesi'ne konmuştur (Umar, 1979: 32).

Tarih boyunca Efes, dört kez Neokoros, yani imparator tapınağı sahibi ya da bekçisi olma hakkını elde etmiştir. İlk çağda bir imparator tapınağına sahip olmak, onun bekçilik görevini üstlenmek, kentler arasında çok onurlandırıcı bir ayrıcılıktır. Efes'e bu hak ilk kez imparator Domitian (İ.S. 81-96) tarafından tanınmıştır. Domitian Meydanı'nın güney kenarındaki 50x100 metre ölçülerinden düz teras üzerine oturtulan tapınaktan günümüze pek fazla bir şey kalmamıştır (Erdemgil, 1988: 57).

Domitianus tapınağı, Ephesos'da bir Roma imparatoru için yapılan ilk tapınaktır. Tapınak içinde imparator Domitianus'un büyük bir heykeli vardır. Bunun bazı parçaları, bu arada bir kaş ve bir kol parçası bulunup İzmir Müzesi'ne konmuştur. Sunak parçaları ise Selçuk Müzesi'ne alınmıştır (Umar, 1979: 32).

M.S. 1. asra kadar refah içinde yaşayan politikaları ile herkesle iyi geçinen Efesliler M.S. 17'de şiddetli bir depremle yerle bir oldu. İmparator Tiberius zamanında şehir yeniden imar edildi daha sonra da imparator Hadrianus zamanında yeniden güzelleştirildi. Ama Hellenistik karakterli şehir yerine Roma damgalı yeni bir Efes doğmuştu. Meryem Ana'nın burada yaşaması ile dini bir önem kazandı. Limanın dolması ile önemini yitirmeye başladı (Akşit, 1982: 120).

İ.S. 3. yüzyılda imparatorluğun bütününde izlenen gerileme, başka yerler gibi, Ephesos'u da etkilemiştir. Üstelik limanın alüvyonla dolması gittikçe baş edilemez bir durum almaya başlamıştır. 6. yüzyılda büyük Aziz Jean Kilisesi'ni kent içinde değil, şimdiki Selçuk kasabasının kuzeydoğusundaki tepede inşa etmiştir. Artık yerleşme merkezi burası olacaktır. Deniz ile bağlantısı kopmuş, Ephesos'un parlak günleri sona ermiştir (Bean, 1997: 146).

Limanı dolan Efes'te oturulamaz olmuş ve Efesliler Bizans imparatoru Jüstinien'in Ayasuluk tepesinde yaptırdığı St. John Bazilikası tarafına taşınarak şehirleri bırakmak zorunda kalmışlardır. Etrafını surla çevirmişlerdir. 1990 yılında da şehir Türklerin eline geçmiştir (Akşit, 1982: 120).

12. yüzyıl başlarında Ephesos'a Türkler gelmiştir. Önceleri Menteşe Beyliğinin elinde bulunan şehir, sonraları Aydınoğullarının idaresi altına girmiştir. Aydınoğlu Hızır Bey, Ayasuluk diye bilinen yeri merkez yapmış, onun ardından İsa Bey şehri yeni binalarla imar etmiştir. Onun adıyla anılan Ulu Cami bu zamanda yapılmıştır (Gül, 1997: 75).

Ayasuluk adıyla tanınan Ephesos, 1426 yılından sonra Osmanlı idaresine geçmiştir. Teşkilat bakımından Aydın sancağına bağlı bir ilçe iken son yüzyıllarda küçülmüş, köye dönmüştür. Zamanımızda İzmir iline bağlı Selçuk ilçesi hudutları içerisindedir (Gül, 1997: 76).

Herakleitos

Özellikle, evrendeki değişme olgusunu oldukça güçlü bir vurguyla ilk kez ele alan filozof olması anlamında felsefe tarihinde çok önemli bir yere sahip olan Herakleitos, M. Ö. 540-475 yılları arasında yaşamıştır. Günümüzde yıkıntıları oldukça içerde kalan ancak onun zamanında zengin bir kıyı kenti olan Efes'te, eski ve soylu bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelmiştir (Kranz, 1994:57). Efes bir süre, Herakleitos'un yakın dostu Hermodoros tarafından yönetilmiştir. Bu aristokrat yönetimi, demokratlarca zor kullanılarak devrilmiştir. Bu yaşanan olay Herakleitos'un iç yaşamında derin izler bırakmıştır ve artık sert bir demokrasi karşıtı olmuştur. Sonraları, demokrat yönetimi acımasız bir şekilde eleştirmiştir (Aster, 2000: 44).Yaşananlar sonrasında, Herakleitos'un yaşamı içe kapanık bir hal almıştır ve bu durum eserlerine de yansımıştır. Eserlerinde gururlu, kendini beğenmiş, kibirli, insanları küçümseyen, kendine aşırı güvenen, kendi yeteneklerine inanmış bir tutum sergilemektedir (Aster, 2000: 44).

Hiç kimsenin öğrencisi olmadığını ve her şeyi kendi çabasıyla öğrendiğini dile getiren Herakleitos'un eserinin temel konusu doğadır ve üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm evren üzerine diğerleriyse siyaset ve tanrıbilim üzerinedir. Kimi uzmanlar, Herakleitos'un eserini yalnızca uzmanlar inceleyebilsin, küçümsediği halk kolayca anlayamasın ve küçümseyemesin diye kasıtlı olarak zor anlaşılır bir dille yazdığını savunmaktadır. (Laertios,2013: 418). Bu sebeple de Herakleitos "Karanlık Herakleitos" olarak anılmaktadır (Keklik, 1982: 50). Herakleitos, yapıtını Anaximandros ve Anaximenes gibi kuru bir düz yazı şeklinde yazmaktansa kısa ve anlamlı özdeyişler biçiminde kaleme almıştır (Aster, 2000: 45).

Herakleitos'un Milet Ekolü'yle aynı görüşü paylaştığı konu şudur ki, asıl uğraşılması gereken evrenin temeli ve anlamı problemleridir. Bu anlamda, hareket noktası onlarla paralellik göstermektedir (Aster, 2000: 45). Ancak onlardan farklı olarak arkheyi, "ateş olarak sunmaktadır. Her şey ateşten meydana gelmiştir ve yine onda çözülmektedir. Ateş ana öğedir ve her şey seyrelme ve sıkışma yoluyla ateşin değişiminden oluşmaktadır. Ateş sıkışarak ıslaklık oluşturmaktadır. Bu bir araya toplanmakta ve su olmaktadır. Su da katılaşmakta ve toprağa dönüşmektedir. Ancak Herakleitos'un bu noktada yaptığı açıklama pek tatmin edici değildir (Laertios,2013: 419).

Herakletios'ta karşımıza çıkan yeni bir yaklaşım vardır. O da, evrenin birden bire bir oluş ve yok oluş olgusu olarak görülmesidir. Milet Okulu'na göre evrenin özü somuttur. Evren, sudan ya da havadan yapılmıştır. Her şeyin özünde bunlar bulunmaktadır. Ancak, Herakleitos ateşi ana madde yapmakla varlıkların özde bir madde değil, bir olgu olduğuna dikkat çekmiştir (Aster, 2000: 45). Evrendeki sürekli oluşumu, Herakleitos maddenin karşıtlarına dönüşmesi biçiminde açıklamaktadır. Örneğin, sıcağın soğuğa, sıvının katıya dönüşmesi gibi. Burada rastlanılan, monizmin evrim prensibidir. O, Pythagorasçıların düzenli ve uyumlu evren görüşüne karşı çıkmaktadır. Sağlık, barış, sükunet tek başlarına alındıklarında, onların zıtlarından daha fazla iyi oldukları savunulamaz. Onlar ancak, zıtlarıyla birlikte alındıkları zaman iyi olurlar (Cevizci, 2010:47). Oluş, zıtların var olmasını zorunlu kılmaktadır. Organik yaşam erkek ve dişiden, müzik ince ve kalın seslerden meydan gelmektedir. hastalık olmasa sağlığın değeri bilinemez. Alt edilecek kötülük olmasa erdem olmaz (Eralp, 1991: 22). Herakleitos'a göre, her şeyin başlangıcını, varlıklar arasındaki zıtlık oluşturmaktadır. Varlıkların var olma sebebi, bu sürekli mücadeledir. Evrende var oluşunu gözlemlediğimizi sandığımız şeyler, aslında varlıklar arasındaki zıtlığın bir süreliğine var olmayışıdır (Aster, 2000: 48). Evrendeki tüm varlıklar karşıtların akımı sayesinde uyum içinde bulunmaktadır Evren sonludur ve Dünya tektir. Sonsuz yaşam boyunca dönüşümlü olarak ve belirli aralıklarla ateşten doğmakta ve yine ateşte yanmaktadır. Karşıtlıklar arasında oluşuma götüren şey savaş ve kavgadır. Uyum ve barış ise yanmaya götüren iki güçtür (Laertios,2013: 419).

Herakleitos'un öne sürdüğü en önemli hakikat, *"her şeyin bir olduğu"*dur. Ancak bu birlik, farklılık, zıtlık ve değişimi dışta bırakmadığı gibi, evren dinamik bir denge hali içinde bulunduğu için değişim ve zıtlığa bağlı olmak zorundadır. Herakleitos, birliği kabul etmekte ancak bunu Miletlilerin materyalist monizminden vazgeçerek yapmaktadır. O, bu birliği, şeylerin kendisiyle birlikte değiştiği düzenin birliği olarak yorumlamaktadır. Ona göre, dünya insan zihni tarafından keşfedilebilir ve anlaşılabilir düzenli bir kozmos olma anlamında birdir (Cevizci, 2010:47)

Herakletios'ta ilk kez rastlanılan bir diğer önemli düşünce de görünüş ve gerçek evren ayrımıdır. Görünüşü evreni duyularımızla algıladığımız evren, bu evrenin ardında gizlenen ise gerçek evrendir. Gerçek evren yalnızca akılla kavranabilmektedir. Görünüş evreni sabit ve sürekli maddelerden oluşuyormuş gibi görünmektedir. Ancak, gerçek evren sürekli bir akış halinde bulunmaktadır. duyularımız bize nehri hep aynıymış gibi göstererek bizi yanıltmaktadır. Ancak, akıl bize evrenin gerçek görünüşünün nasıl olduğunu göstermektedir. Bu sebeple aklımızla doğruya ulaşmalı, duyularımızın bizi yanıltmasına izin vermemeliyiz. (Aster, 2000: 48). Herakleitos, bu durumda, epistemoloji bağlamında duyu-deneyi ile rasyonel kavrayış arasında öenmli bir ayrım yapmaktadır. Duyu yanılsamaları sebebiyle hakikatten uzaklaşabileceğimize vurgu yapmaktadır. Gerçek bilgiye ulaşmanın ön koşulunun aklın rehberliği olduğunu savunmaktadır (Cevizci, 2010:50).

"Evrende her şey bir nehir gibi akıyor. (panta rei)". Bu söz, evrenin ve evrendeki her nesnenin sürekli bir değişme içinde olduğu, her şeyin sürekli hareket halinde bulunduğu, sabit olan hiçbir şeyin olmadığı anlamına gelmektedir (Keklik, 1982: 50). Biz bu söze Herakleitos'un yapıtlarında ulaşamamaktayız ancak sonraki dönemlerde, onun görüşü bu cümleyle çok net bir şekilde dile getirilmiştir (Aster, 2000: 46).

Herakleitos'un ünlü "Bir nehirde iki kez yıkanılmaz, çünkü dün girdiğim nehir bugün artık aynı nehir değildir, dünkü sular akıp gitmiştir. Bununla birlikte biz dünkü nehri bugünkü nehir ile aynı sayarız." sözü, her şeyin sürekli bir devinim ve değişim içinde bulunduğuna vurgu yapmaktadır. Ona göre, her şey gibi, insan da sürekli bir sürekli bir değişim içerisindedir. Ruhu da, bedeni de sürekli değişmektedir. Yüzeyselliği bir kenara bırakan, derin düşünceye erişen kişiler bu sürekli değişimi kavrayabilmektedir (Aster, 2000: 46).

Herakleitos, evrendeki değişmeyen tek şeyin, değişimi yöneten yasa olduğunu söylemektedir. Bu noktada da Anaximenes'le ortak bir düşünce dikkat çekmektedir. Çünkü Anaximenes de, evrendeki tüm olayların belli bir yasaya bağlı olarak meydana geldiğini dile getirmektedir. Anaximenes'in bu görüşünün, Herakletios tarafından, daha kesin bir biçimde savunulduğu göze çarpmaktadır (Aster, 2000: 46). Her değişim, belli bir ölçüye göre gerçekleşmektedir. Bu sebeple de, evrende hiçbir şey kaybolmamaktadır. Her şey yalnızca belli bir oran içinde yeniden oluşmaktadır. Herakleitos bu genel yasaya kelime, söz anlamına gelen *"logos"* adını vermektedir. Logos, daha geniş anlamıyla akıl manasında da kullanılmıştır. Evrendeki tüm olaylara logos hükmetmektedir. Bu aklın bir parçası da, insandaki akıldır. *"Evren, içinde aklın egemen olduğu canlı bir organizmadır. Sanki canlı bir organizma gibi bu evren de belli bir amaca göre kendisini durmaksızın yeniden yaratır. Biz insanlar ise bir organizma olan bu evrenin çocuklarıyız. Gerçeği kavrayan aklımız, evrenin kutsal aklının bir parçasıdır."* Herakleitos'a göre, insandaki akıl, ateş ile eş saydığı, evrendeki aklı yöneten tümel aklın bir parçasıdır (Aster, 2000: 49).

3. Sonuç

MÖ 5.bin yıla kadar giden tarihi boyunca uygarlık, bilim, kültür ve sanat alanlarında her zaman önemli rol oynayan Efes, antik dünyanın en önemli merkezlerinden biriydi. Asya ve Avrupa arasında başlıca kapı durumunda, önemli bir liman kentiydi ve bu konumuyla çağının en önemli politik ve ticaret merkezi olarak gelişmişti, Roma Dönemi'nde Asya eyaletinin başkenti olmuştu. 2015 yılında yapılan UNESCO 39'uncu Dünya Miras Komitesi Toplantısı'nda yapılan oylama sonucu Efes Antik Kenti, UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesi'ne de girmiştir.

Anadolu'nun eski ana tanrıça geleneğine dayalı, dünyanın yedi harikasından biri sayılan Artemis Tapınağı'nın da Efes'te yer almış olması şehrin önemini artırmaktadır. Bunun yanı sıra, felsefe tarihi açısından çok büyük bir öneme sahip olan İyonya'nın sonuncu ve en büyük filozofu Herakleitos'un doğduğu yer olması anlamında da Efes eşsiz bir değere sahiptir. Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre, Antikçağ'ın benzersiz uygarlık merkezi Efes, bugün de yılda ortalama 1,5 milyon kişinin ziyaret ettiği önemli bir turizm merkezi durumundadır. Bu konumunun korunması ve ziyaretçi sayısının

arttırılabilmesi için çalışmalar yapılmalıdır ve kentin hem ulusal hem de uluslar arası alanda tanınırlığının arttırılabilmesi gerekmektedir.

Kaynaklar

AKŞİT, İlhan (1982), *Anadolu Uygarlıkları*, Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul.

AKURGAL, Ekrem (1998), *Anadolu Kültür Tarihi*, Nurol Matbaacılık, Ankara.

ASTER, Ernst Von, çev. Vural Okur (2000), *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi,* İm Yayınevi, İstanbul.

BEAN, George E. (1997), *Eski Çağda Ege Bölgesi*, Arıon Yayınevi, İstanbul.

CEVİZCİ, Ahmet (2010), *Felsefe Tarihi,* Say Yayınları, İstanbul.

ERDEMGİL, Selahattin (1988), *Efes*, Net Turistik Yayınları San. ve Ticaret A.Ş. , İstanbul.

GÜL, Yusuf (1997), *Antik Kentler*, Okullar Yayınevi, İzmir.

KEKLİK, Nihat (1982), *Felsefenin İlkeleri,* Doğuş Yayın ve Dağıtım, İstanbul.

KRANZ, Walther, çev. Suad Y. BAYDUR (1994), *Antik Felsefe,* Sosyal Yayınlar, İstanbul.

LAERTİOS, Diogenes, çev. Candan ŞENTUNA (2013), *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri,* Yapı Kredi Yayınları*,* İstanbul.

LLOYD, Seton (1998), *Türkiye'nin Tarihi*, Nurol Matbaacılık, Ankara.

STRABON (1987), *Coğrafya Anadolu*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

TEKİN, Oğuz (1992), *Antik Numizmatik ve Anadolu*, Kanaat Matbaası, İstanbul.

TÜRKOĞLU, Sabahattin (1978), *Efes'in Öyküsü*, Bilgehan Matbaası, İzmir.

UMAR, Bilge (1979), *Ionia*, Ak Yayınları, İstanbul.

WEBER, Alfred, çev. H. Vehbi ERALP (1991), *Felsefe Tarihi,* Sosyal Yayınlar, İstanbul.

FELSEFENİN VE BİLİMİN BEŞİĞİ ANADOLU: MİLET EKOLÜ ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Sevcan YILDIZ[1] - Öğr. Gör. Ekin KAYNAK ILTAR[2]

Özet

Anadolu, Trakya dışındaki yurdumuzun büyük bölümü, yaklaşık bin yıllık Anavatanımıza verilen isimdir. Asya ile Avrupa arasında uzanan üç tarafı denizlerle çevrili Anadolu yarımadası, dikdörtgene benzemektedir. Eni 1600 km, boyu 650 km, yüzölçümü 756.563 km² kadardır. Dünya topraklarının tam ortasında yer almaktadır. Anadolu tarihini üç ayrı dönemde özetlemek mümkündür. Birincisi insan yoğunlaşmasıdır. Son yıllarda yapılan araştırmalar Anadolu'ya dört bir yandan, ayrı ayrı soylardan göçler geldiğini söylemektedir. İkinci dönem Helen uygarlığı ile Anadolu uygarlığı arasındaki yoğunlaşmanın başladığı dönemdir. Bu döneme damgasını vuran düşünce ürünlerinin başında doğacı felsefe akımları gelmektedir. Anadolu, doğa filozoflarının döneminde yani M.Ö. 600-545 arasında o zamanki dünyanın en önde gelen kültür merkezi idi. Dünyanın kültür önderliği artık Mısır'dan ve Mezopotamya'dan Batı Anadolu kentlerine geçmişti. Daha önce Yunanistan'da ilk ürünlerini veren felsefenin ilk yaratıcıları olan Thales, Anaksimandros, Anaksimenes, Herakleitos, Ksenophanes, Anaksagoras, bu dönemin Anadolulu bilgeleridir. Anadolu, bu ikinci dönemde en köklü düşünce ürünlerini, sanat varlıklarını ortaya koymuştur. Bu dönemin ardından gelen 3. dönem ise bir geriye dönüştür. 3. Dönem de kültür yoğunlaşmaları yerine egemenlik baskıları ortaya çıkmıştır. İnsan, bu dönemde kültür yapan, sanat ürünü ortaya koyan, düşünen bir varlık olarak değil de savaşan, yenen bir varlık olarak değerlendirilmektedir. Bilginin, bilimin, kültürün yerini güvene dayanan başarı almaktadır. Bu çalışmada bir somut kültürel miras örneği olan Milet Antik Kenti ve bu antik kentte yaşam bulmuş ve Milet Ekolü olarak adlandırılan filozofların hayatlarına değinilmiştir. Çalışmada ilk olarak Milet antik kentinin tarihsel süreçleri anlatılmıştır. İkinci olarak ise soyut kültürel miras kavramı içinde Milet Ekolünde yer alan filozoflar incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: *Anadolu, Milet Antik Kenti, Milet Ekolü, Somut Kültürel Miras, Soyut Kültürel Miras, Filozoflar.*

1. Giriş

Antik dünyanın en önemli merkezlerinden olan, bu önemini daha sonraki dönemlerde de koruyan Miletos, zenginliği ve deniz ticaretindeki konumunun yanı sıra günümüzden 2600 yıl önce felsefenin doğduğu ve birçok filozofun yaşadığı kent olması yönüyle de adından söz ettirir. Matematik bilgini, fizikçi ve filozof, felsefenin ve Miletos Okulu'nun kurucusu ***Thales***, astronomi bilgini ve astronominin kurucusu kabul edilen ***Anaksimondros***, matematik ve coğrafya bilgini, filozof ***Anaksimenes***, , Pers İmparatorluğu'na ait toprakları gezerek anılarını *"Dünya Gezisi"* ismiyle yayınlayan tarihçi ***Hekataios*** Miletos'ta doğup büyümüş; Sokrates'in hocası olan ***Arkhelaos***, ilk şehir planlayıcısı olarak bilinen, kendi ismiyle de anılan ızgara plan şemasını bulan ***Hippodamos***, Persler hakkında ayrıntılı bilgiler veren *"Pers Tarihi"* isimli eserin sahibi tarihçi ***Dionysios***, dönemin en ünlü matematikçilerinden biri olan ayrıca Ayasofya'nın mimarlarından olduğu bilinen ***İsidoros*** ve atomu ilk kez tanımlayan ***Leukippos*** bu kentte yaşamışlardır (http://turizmreport.com/filozoflar-kenti-miletos/, Erişim Tarihi: 17.05.2016).

Literatürde böyle bir çalışma olmadığı için bu çalışmanın literatüre katkısı büyüktür. Çalışmada iki farklı bilim alanı olan turizm ve felsefe bir arada kullanılarak multidisipliner bir çalışma ortaya konulmaya çalışılmıştır. Türk turizmi için önemli ve somut kültürel miras örneği olan Milet antik kenti

[1] Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, sevcanyildiz@akdeniz.edu.tr
[2] Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, ekinkaynak@akdeniz.edu.tr

ve bu kentin ayrılmaz bir parçası olan soyut kültürel miras örneği, Milet Ekolü ile literatürdeki bir boşluğu dolduracaktır.

Çalışmanın bundan sonraki bölümleri şu şekilde düzenlenmiştir. Yazın taraması bölümünde Milet antik kentinin tarihsel süreçleri detaylı olarak anlatılmıştır. Ayrıca o dönemde yaşamış ve Milet'te Milet Ekolü kurucuları olan Thales, Anaksimondros ve Anaksimenes incelenmiştir.

2. Yazın Taraması

Milet Antik Kenti

Şimdiki Bafa Gölü ve bu göl ile deniz arasındaki alüvyon ovası ilk çağda ince uzun bir deniz girintisi durumundayken o girintinin ağzında, güney kıyıda bulunan Miletos Ionia uygarlığının altın çağında dünyanın en zengin, en bayındır, en ileri kentlerinden biri belki birincisi idi (Umar, 1995: 95). Ionia'daki kentler içinde Homeros'un değindiği tek kent olma ayrıcalığına sahiptir Miletos. Ozana göre Miletos, Troia'da Yunanlılara karşı savaşmış, "Kaba bir dil konuşan Karialıların yurdu" dur (Bean, 1997: 200). Ionlular tarafından ve efsaneye göre Miletos isminde biri tarafından kurulduğu söylenir, ancak İyonlular buraya geldiklerinde iskan vardı ve halkı da İlyada Destanı'nda geçen Karyalılardı (Akşit, 1982: 150). Eski zamanlarda adalı olan Karialılar ve Lelegler Kretalıların yardımı ile kıtalı olmuşlar ve Kreta'daki Miletos kentinden Sarpedon başkanlığında, diğer yerleşmelerin yanı sıra Miletos'u da kurmuşlardı (Strabon, 1987: 56).

Miletos denizcilikle olağanüstü derecede zenginleşmiştir. Erken dönemlerde Yunan dünyasının en büyük kenti olduğuna kuşku yoktur. Kentin uygun konumu, Atinalı atalardan gelen girişimcilik ruhu ile birleşince Miletoslular, o çağın denizcileri arasında ilk sıraya geçtiler. Kara yönünde bağlantılar zayıftı (Bean, 1997: 200) Maiandroslamak adını alan nehir şimdi Ionialıların oturduğu Karia'dan geçerek Miletos ile Priene arasında denize dökülmekteydi (Strabon, 1987: 63).

Milet önceleri deniz kenarında bir yarımada üzerinde kurulmuştu. Aslanlı liman olarak bilinen işlek bir limana sahipti. Menderes zamanla birikintileriyle limanı doldurmuş, Miletos'un denizden uzaklaşmasına neden olmuştur. Bir zamanlar en büyük İyonya kenti olan ve yalnız Marmara ve Karadeniz'de doksan kadar kolonisi bulunan Miletos Menderes Nehrinin azizliğine uğrayarak liman şehri olmaktan çıkmış, denizden 9-10 kilometre uzaklıkta bir kara şehri oluvermişti. Önemini ve hayatiyetini denize borçlu olduğundan bundan sonra önemini kaybetmiş, Bizans Devrine bu durumu ile girmiştir (Akşit, 1982: 150).

Miletoslular dünyanın en büyük tapınağını yapsalar da, genişliğinden ötürü bu dev tapınağın çatısı örtülememiştir. Tapınağın etrafını çeviren kutsal alanın çevresi bir kasaba halkını iskan edecek kadardır. Apollon ve Brankhos'un aşk efsanesi sahnesi burada geçmektedir. Tapınak eski sanat yapıtlarından oluşan en pahalı adak eşyaları ile bezenmiştir. Oradan kente kara ve deniz yoluyla yolculuk uzun sürmez (Strabon, 1987: 148).

Miletoslular M.Ö. 6. asırda da Lidyalıların egemenliğine girmiş, Perslerin Lidyalıları yenmesi üzerine de bütün Anadolu gibi Miletos da Perslerin eline geçmiştir. İyonya ihtilalini başlatan Miletoslular güçlü Pers ordusunun karşısında birkaç müttefik şehir devletiyle beraber karşı duramazdı. M.Ö. 495'te Miletos kara ve denizden kuşatıldı, Lade Adası yakınlarındaki savaşta yenik düşünce Milet şehri Persler tarafından yakıldı, yıkıldı, halkı buralardan sürüldü. Harap olan şehir Perslerin B. Anadolu'dan çekilmesiyle M.Ö. 479-450 yıllarında yeniden kuruldu. M.Ö. 334'te İskender Çanakkale Boğazı'ndan geçip önüne çıkan Pers ordusunu yenerek şehirleri bir bir teslim aldıktan sonra Miletos'a gelmişti. Şehri zaptetti ve Miletlileri bağışladı. Bu tarihten sonra Miletliler kolonileriyle daha çok ilgilenmek fırsatı buldular, dolayısıyla ticaretlerini genişlettiler. Bu refah döneminde şehir imar edildi, yeni binalar şehri süslemeye başladı (Akşit, 1982: 153).

Son kazılar Miletos'taki en erken yerleşmeyi bir ölçüde aydınlatmıştır. Yerleşmenin bilinen ören yerinin güneybatısındaki düzlükte bulunduğu ve İ.Ö. 1600 dolaylarına yani Minos ve Myken Çağı'na dayandığı anlaşılmıştır. Burada ele geçen azımsanamayacak miktarda Girit keramiği, Miletos'un Giritlilerce kurulduğunu dile getiren söylencesini desteklemektedir (Bean, 1997: 205). Miletos'ta ortaya çıkan kuşlu kaseler Ionların seramik sanatındaki ilk özgün eserleridir. Bu kaselerle Egeliler, ilk başarılarını elde ettiler (Akurgal, 1998: 316). Yıllarca devam eden kazılarda Miletos'un en eski tarihinin M.Ö. 3000 yılına kadar gittiği tespit edilmiştir. Mesela Kalabaktepe'de bulunan Athena tapınağının olduğu yerde arkaik çağ eserleri ele geçmiştir."(Akşit, 1982: 150).

Miletos, dendiğinde akla ilk gelen, Ege Denizi'nin hükümdarı ve bilim ile felsefenin doğum yeri olmuş Arkaik Dönem'de denizciliğiyle parlamış büyük bir kenttir. Oysa bunların kalıntısını görmek mümkün değildir. Bugün göze çarpan kalıntılar, Roma Dönemine aittir (Bean, 1997: 199).

Bu kentin insan düşüncesine ve bilimine katkısı o kadar büyük olmuştur ki, bugün nice düşünür, nice bilgin, Miletos'u bilimin, uygarlığın beşiği sayar. Örneğin, geometrinin kurucusu olan Thales, Miletoslu bir yurttaşımızdır. Bu büyük bilgin, zamanımızdan 2500 yıl kadar önce, bir güneş tutulmasının gününü hesaplayıp söyleyebilmişti. Söz konusu güneş tutulması, İ.Ö. 585 yılında, tam onun söylediği gün, 28 Mayısta gerçekleşti (Umar, 1979: 41).

Miletos'da ünlü kişiler yetişmiştir. Dünyanın yedi bölgesinden olan, Greklerde matematik ve doğa felsefesi bilimini başlatan Thales ve öğrencisi Anaksimandros ve bunun öğrencisi Anaksimenes ve Historia büyük Pompeus'un önünde aşırı şekilde serbestçe konuştuğundan beri sürgünde kalan hatip, Aiskhines de bunlar arasındadır (Strabon, 1987: 150).Miletoslu bir başka düşünür olan Anaksimandros güneş saatini keşfetmiş, kendi gününde bilinen karaları ve denizleri gösteren bir harita yapmış, Thales gibi mitolojik, metafizik düşüncelere sapmadan akılcı ve objektif bir yöntemle araştırmıştır. Miletoslu doğa filozofları dinsel kaygılardan, yani mitolojik inançlardan sıyrılarak objektif araştırma yöntemiyle Mezopotamya ve Mısır'dan aldıkları bilgileri bilime dönüştürmüşlerdir (Akurgal, 1998: 332).

1071'de Selçuklular Anadolu'ya sahip olduktan sonra Milet Menteşe beyliği içinde kalmış adı da Palatia sonra da Bolat olarak değişmiştir. Menteşe beyi İlyas Bey zamanında şehir imar görmüş, onun adına şimdi ayakta kalabilen İlyas Bey Cami yapılmıştır. Osmanlı çağında hiçbir etkinliği kalmayan şehir artık küçük bir köyden başka bir şey değildir. En son 1955 yılında meydana gelen depremle köy harabelerinden 2 kilometre kadar uzağa yeniden kurulmuştur (Akşit, 1982: 153).

Milet'te ilk kazılar 1899'da Th. Wiegand tarafından başlatıldı ve 1938'e kadar devam etti. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tekrar başlatılan çalışmalar halen kazı ve onarımlarla Alman uzmanlar tarafından sürdürülmektedir (http://www.muze.gov.tr/tr/muzeler/milet-miletos-orenyeri, Erişim Tarihi: 18.05.2016).

Milet Müze Müdürlüğü, Aydın İli, Didim İlçesi, Balat Köyü yakınlarında bulunan Milet Antik Kenti içinde yer alır.1973 yılında hizmete açılan Müze Binasının zaman içinde statik yapısı bozulmuştur. Bu durumun can ve mal güvenliği açısından tehlike arz etmesi nedeniyle ziyarete kapatılmıştır. Eski Müze Binasının kapatılmasından sonra yeni Müze Binasının yapımı yönünde çalışmalar başlatılmış olup 1200 metrekarelik kullanım alanı olan yeni müze binası 2011 yılı mayıs ayında ziyarete açılmıştır.

Milet Müzesi teşhir alanları; bahçe teşhiri ve kapalı alan teşhiri olmak üzere iki ana bölümden oluşur. Bahçe teşhirinde Milet şehir sembolü olan aslan heykelleri, yazıtlar, mezar stelleri, lahitler, mimari elemanlar ve sütun başlıkları sergilenmektedir. Kapalı teşhir alanı Müze idari bina içerisinde yer almaktadır. Yaklaşık 600 m2'lik alanda Milet Antik Kenti, Priene Antik Kenti ve Didim Apollon Tapınağı buluntuları sergilenir. Milet Antik Kentine ait; Canlandırma Minos Dönemi (M.Ö. 20-15 yy) Mutfağı, Minos Dönemi buluntuları, Zeytintepe Arkaik Afrodite Kutsal Alanı buluntuları, Gacartepe Mezar buluntuları vardır. Milet Antik Kentinden Didim Apollon Tapınağına giden Kutsal yol buluntuları ve Apollon Tapınağı adak eşyaları sergi salonunda yer alır. Anadolu'nun Pompei'si olarak anılan Priene Antik kenti özellikle zengin evleri buluntuları Priene bölümündedir. İç mekân vitrinlerinde çeşitli dönemlere ait sikkeler, süs eşyaları, cam koku şişeleri bronz eşyalar ve figürünler, pişmiş toprak eşyalar ve figürünler, Menteşeoğulları Beyliğine tarihlenen İlyas Bey Camii buluntuları sergilenen eserler arasındadır. Ayrıca Arkaik döneme ait mezar stelleri ve bitmemiş heykel grubu sergi mekânındadır. Milet Müzesi teknik, görsel ve bilimsel olarak örnek bir müzedir (http://www.aydinkulturturizm.gov.tr/TR,64433/milet-muzesi.html, Erişim Tarihi: 18.05.2016).

Milet Ekolü

Yunan felsefesi ilk önce, Anadolu'da eski bir İyonya kolonisi olan Milet'te doğmuştur. Burada doğması aslında şaşırtıcı değildir, çünkü burası o dönemde pek çok ulusun kaynaştığı bir bölgedir ve bu kaynaşma sonucunda da ilkel önyargıların ve boş inançların yumuşadığı bir yer olarak karşımıza çıkmaktadır. Milet Okulu Sokrates öncesi doğa felsefesi döneminin ilk okulu olarak karşımıza çıkmaktadır. Felsefe tarihinde, başardıkları değil giriştikleri açısından çok değerli olan Milet Ekolü'nün üç temsilcisi Thales, Anaksimandros ve Anaksimenes'tir. Bu üç Miletli aynı zamanda ilk İyonyalı filozoflardır. Bu nedenle onların içinde yer aldığı okula, Efesli Herakleitos'u da kapsayacak bir şekilde

genişletilerek İyonya Okulu da denmektedir. Bu filozoflara ilişkin en güvenilir bilgilerimiz öncelikli olarak Aristoteles'in *Metafizik,* daha sonra da Diogenes Laertios'un *Tanınmış Filozofların Yaşamları ve Yapıtları* isimli eserlerine *ve* Herodotos'un yapıtlarına dayanmaktadır (Güçlü, Uzun ve Yolsal, 2003: 982). Daha sonra Aristoteles tarafından *"Fizikçiler"* olarak isimlendirilecek olan bu filozoflar, mitosu bir tarafa bırakıp deney ve gözlemle açıklama yapma geleneğini başlatmışlardır (Birand, 2001: 13). Gösterdikleri düşünsel etkinlikle ve yöneldikleri sorunlarla felsefe tarihinin ilk filozofları olma özelliğini gösteren bu isimler gerçeği, doğa üstü güçler yerine, doğal olguların yardımı ile açıklamaya çalışan ilk kişiler olarak, batı felsefesinin kurucuları sayılırlar. Bu sebeple doğa filozofları olarak da anılan bu üç filozof, her şeyden önce mitopoetik düşünüşten kopuşu ve felsefi düşünüşe geçişi simgelemektedir. (Cevizci, 2010: 38). Bir başka deyişle, doğa filozoflarının, doğayı prensipler ve nedenlerle açıklamak için geleneksel tanrıları masal alanına sürdükleri gün felsefe doğmuştur (Weber, 1991: 12).

Miletli filozofların ortak pek çok özelliği göze çarpmaktadır. Bu filozoflar hiçbir pratik amaç gözetmeksizin, salt bilmek için felsefe yapmışlardır. Aristoteles, nedensel bir varlık anlayışı ortaya koyarken varlığa ilişkin doğru bir açıklamanın maddesel, formel, hareket ettirici ve amaçsal olmak üzere dört ayrı neden sunarak gerçekleşebileceğini savunmaktadır ve Miletli filozofların bunlardan yalnızca maddesel neden üzerinde yoğunlaşmış oldukları üzerine vurgu yapmaktadır. Ona göre, Miletli filozoflar var olan her şeyin kendisinden türediği *arkhe*yi belirlediklerinde varlığı açıklamış olacaklarını düşünmektedirler (Metafizik:983-985b).

Miletli filozoflar, evrendeki çokluğun ardında bir birlik olduğu düşüncesiyle hareket etmektedirler. Maddeyi evrendeki tek gerçeklik olarak görmelerinden ötürü monist olarak sınıflandırılan bu filozoflara göre, plüralistlerden farklı olarak, madde söz konusu olduğunda varlığın temeline birden fazla *arkhe* değil tek bir madde yerleştirilmelidir. Ayrıca, maddesel neden dışında bir başka neden düşünmemiş olmalarından dolayı, kendisi cansız ve hareketsiz bir kütle olan *arkhe*yi harekete geçirecek, kendi hareketini yine kendisinin açıklayacağı bir ilk madde aramışlardır. (Cevizci, 2010: 39). Bu sebeple **hilozoizm** *(canlı özdekçilik)* olarak adlandırılan görüşün de ilk temsilcileridir. Bu görüş, maddenin ve tüm evrenin bir bütün olarak canlı olduğunu savunmaktadır.

Miletli filozofların bir diğer birleştikleri nokta, «hiçten hiç bir şey çıkmaz» (nihil ex nihilo fit) düşüncesidir. Daha sonra da tüm Yunan filozoflarının benimseyeceği bu görüşe göre, hiçten yaratılış ve madddesel dünyanın zaman içinde bir başlangıcı olduğu düşüncesi onlar için hiç düşünülmemiş bir alternatiftir (Cevizci, 2010: 39).

Miletli filozoflardaki bir diğer dikkat çekici nitelik de felsefece düşünme açısından değerlendirildiği zaman soyutlama ve genelleme yetisinin ilk kez bu düzeyde kullanılmış olmasıdır. Bu bağlamda, mitlere bağlı gerekçelerle yetinmeyerek insanın tüm bir düşünce tarihini oluşturmasının önünü açan akıl yürütme yöntemine ilk başvuranlar Miletli filozoflar olmuştur. Aslında çevrelerine bakarak depremlerin, rüzgârın, yağmurun, yıldırımın, taşın, toprağın nasıl oluştuğu gibi yalın sorulara yanıt aramışlar; fakat onların her şeyin içinden çıktığı ve her şeyin içinde varlığını değişmeksizin sürdüren öncesiz ve sonrasız bir töz arayışı, bir anlamda hem fiziğin hem de metafiziğin başlangıcı olmuştur (Güçlü, Uzun ve Yolsal, 2003: 983).

Milet Ekolü Filozofları

Thales

Bir bütün olarak doğayı, doğadaki şeylerin özünü yine doğanın kendisine dayanarak, mitosların ve çoktanrılı Eski Yunan dininin akıldışı egemenliğinden sıyrılarak salt akıl yoluyla soruşturmuş olan, sözcüğün yerleşik anlamında tarihte bilinen ilk filozoftur (Güçlü, Uzun ve Yolsal, 2003: 1415). Doğanın tüm görüntüleriyle birlikte meydana geldiği kaynağı, ilk ilkeyi sorgulayan Thales, Anadolu'da gelişen bir kent olan içinde büyük bir köle nüfusu barındıran özgürleri arasında yoksul zengin çatışmasının yer aldığı Milet'in yerlisidir. Thales'le ilgili birinci el kaynaklardan yoksunuz, bu sebeple Thales'e ilişkin kesin olan çok az bilgiye sahibiz. Bundan dolayı, bazı noktalarda daha sonraları yaşamış olan filozofların onunla ilgili yazmış olduğu eserlere dayanarak yeni bir birleşim yaratmak durumunda kalmaktayız. Yedi bilge arasında ismi geçen Thales muhtemelen M.Ö. 624-546 yılları arasında yaşamıştır. Thales'in yaşadığı yıllar, Herodotos'un eserlerinden ulaşılan bilgilere göre, onun M.Ö. 28 Mayıs 585'deki Güneş tutulmasını (Weber, 1991: 13) doğru bir şekilde tahmin etmesi ve bu olayın da kayda geçmesi vasıtasıyla tahmin edilmektedir.

Özellikle astronomi ve matematik alanında önemli çalışmalar yapmış olan Thales, dönemine özgü bilimadamı-filozof tipinin seçkin bir temsilcisidir. Bahsi geçen Güneş tutulmasının olacağını günü gününe önceden tahmin etmiş olmasından dolayı astronomi Thales'le başlatılmaktadır. Bunun yanı sıra, Aristoteles'in öğrencisi Eudemos'a göre, ilk matematik tarihini yazan kişi, dolayısıyla da geometriyi kendi topraklarına getiren kişidir. Günümüzde dahi, klasik geometride kendi adıyla anılan bir çok teoremi bulunmaktadır (Dönmez,2002:28). Akılsal ve doğal açıklama yoluyla felsefeyi başlatan Thales'in çok genel hatlarıyla çerçevesini çizdiği felsefece düşünce, kendinden sonraki Sokrates öncesi filozoflar aracılığıyla, Platon ve Aristoteles'e, oradan da Helenistik felsefe okullarına ve en sonunda da bütün Batı felsefesi geleneğinin sonraki bölümüne elden ele taşınmıştır (Güçlü, Uzun ve Yolsal, 2003: 1416). Felsefeyi Thales'le başlatma nedenlerimizin başında kuşkusuz ki onun evreni evrenle açıklama geleneğini başlatması gelmektedir. Felsefeyi *"bir şey üzerine düşünme etkinliği"* olarak tanımlayacak olursak, felsefenin insanla birlikte başladığını söylemek mümkündür. Ancak, Thales öncesinde evrene ilişkin yapılan açıklamalar salt bilimsel olmaktan çok uzaktır. Thales'ten önce mitoslar da açıklamaların içinde yer almaktadır. Thales'in attığı en önemli adım, Thales'in düşüncesinde iç içe olan doğa felsefesi ve doğa biliminden, mitosu arındırmak olmuştur. O, din eleştirisinin ilk işaretlerini işte burada vermiştir. Mitoslara dayanan açıklamaları ve tanrının gücünü sorgulamıştır. Doğa olaylarının yine doğa olaylarıyla açıklanması gerektiğini savunmaktadır. Örneğin, o dönemde depremler açıklanırken tanrı Poseidon'un dünyayı sarsması öne sürülmektedir, ancak Thales'e göre, asıl sebep *su*yun hareketleridir (Höffe, 2008:20).

Thales; Aristoteles'in *Metafizik* isimli eserinde yazdığına göre, her şeyin kendisinden meydana geldiği ve tekrar ona döndüğü kaynağı araştıran felsefe biçimi üzerine çalışan ilk kişidir. *"Neyin gerçekten var olduğu"* sorusu çerçevesi içinde, şeylerin varlığa gelmeleri ve daha sonra da yok olup gitmeleri fenomeninden etkilendiği için kalıcı bir gerçekliği bulmaya çalışmaktadır. Görünüş-gerçeklik, çokluk-birlik ayrımı yaparak önce varlığa gelip sonra giden sürekli değişim halindeki şeylerin gerçek olamayacağını savunmaktadır. O, gözle görülen bireysel varlıkların ve değişimlerin oluşturduğu kaosun, çokluğun gerisinde akılla anlaşılabilir, kalıcı ve sürekli bir gerçekliğin var olduğunu kabul etmekte bunun *su* olduğunu söylemektedir (Cevizci, 2010: 39). Evrenin nasıl oluştuğuna ilişkin yarı mitoslardan yarı akılyürütmelerden hareket ederek kendi evren tasarımlarını dizgeli bir biçimde dile getiren Thales, her şeyin *su*dan türediğini ve yine *su*ya dönüşeceğini savunmaktadır. Ancak, bize, *"su"*yu evrenin yapı taşı olan tek bir madde olarak sunarken, evrendeki çokluğun bu teklikten nasıl oluştuğuna ilişkin bir açıklama yapmamaktadır. (Skirbekk ve Gilje, 2001:21).

Thales, *arkhe*yi *su* olarak sunarken aslında döneminin dinsel inancından bir anlamda tam manasıyla sıyrılamamıştır. "Her şey *su*dur." İfadesi, Dünya'yı bereketli hale getiren ve canlı her şeyin babası olan göksel Okeanus (Okyanus) veya fırtına, bulutu, nehri hakkında eski arya efsanesinin bilim diline çevrilmesidir (Weber, 1991: 13). Ancak, bizim için değerli olan nokta bunun sebebini efsanelerle açıklama çabasına girişmemiş olmasıdır. O, her ne kadar *su*yun diğer maddelere nasıl dönüştüğüyle ilgili hiçbir açıklama yapmamış olsa da, diğer tüm çalışmalarında deney ve gözlem yöntemini ve bu yöntem sonucunda elde ettiklerini kullanmıştır. *Su*yun dönüşümüne ilişkin bir açıklama yapmamış olsa da, Aristoteles bu konuda bazı tahminlerde bulunmuştur. Bunların tahmin olarak nitelendirilmesinin sebebi onun da Thales'in kendi yapıtlarını görememiş olmasıdır. Aristoteles'in tahminine göre, Thales bu teze gözlemleri sonucunda ulaşmıştır. Canlılar susuz yaşamlarını sürdürememektedir. Ağaçlar sulanmadığında ölür, insanlar su içmeden yaşayamaz, balıklar su sayesinde var olurlar. Bu günlük gözlemlerin yanı sıra, bir dönem Mısır'da bulunduğu tahmin edilen Thales, Nil'de her sene yaşanan taşkınlar sonrası bitki ve hayvanların yaşamlarındaki canlılığın aniden artmasına tanık olmuştur. Ayrıca, Thales'in yaşadığı Milet'in de bir sahil kenti olduğunu da eklemek gerekmektedir. Bu gözlemlerin hepsi Thales'i "*su*"ya götürmüş olabilir(Aster, 2000 :19).

Thales'e göre her şeyin başlangıcı belirli bir öğedir. Gerek sonraları, gerekse günümüzde bu öğe edilgen bir şey olarak anlaşılmaktadır. Edilgen maddenin karşıtı olan etken maddeyi *"canlı"* olarak benimsemek mümkündür. Fakat, Thales için maddenin karşısına koyulabilecek başka bir şey mevcut değildir, çünkü ona göre maddenin kendisi doğal olarak canlıdır. Bu görüşü sebebiyle, hilozoizmin temsilcisi sayılan Thales'e göre, canlı bir varlığın hareket etmesi, şekil değiştirmesi gibi canlı olan bu madde de hareket eder ve değişim halindedir. Thales'in *arkhe*si olan *su*dan diğer tüm varlıkların nasıl oluştuğu sorusuna yanıt burada aranabilir. Thales'te temel unsur *su*dur, su canlıdır ve her canlı gibi o da diğer varlıkları kendisinden yaratma gücüne sahiptir (Aster, 2000 :19-20).

Thales Dünya'nın suyun üzerinde yüzdüğünü düşünmektedir. Aristoteles bunu, Thales'in *arkhe* olarak *su*yu belirlemiş olmasından kaynaklandığı şeklinde yorumlamıştır. Ancak, başka bir seçenek daha bulunmaktadır. Bu da, Mısır'da en az birkaç kez bulunduğunu bildiğimiz Thales'in bazı Eski Mısır ve Babil mitoslarından etkilenerek bu açıklamayı yaptığı şeklindeki yorumdur. Sokrates öncesi dönemde, felsefenin en önemli özelliklerinden birisi olan *"canlıcılık"* büyük ölçüde Thales'in düşüncelerini de etkisi altına almıştır. Bu bağlamda Thales, bütün her şeyin tanrılarla dolu olduğunu dolayısıyla var olan her şeyin içinde bir ruh bulunduğunu düşünmektedir. Aristoteles'ten öğrendiğimize göre, Thales mıknatısın dahi içinde ruh olduğunu çünkü demiri çekerek hareket ettirdiğini söylemektedir. Bazı felsefe tarihçileri, bu sebeple, Thales'in canlıcılık anlayışını panpsişizm (tümruhçuluk) ve pantheizm (tümtanrıcılık) olarak yorumlamaktadırlar. Ancak bu yorum, Thales'i doğru anlamanın önünde engel olabilecek tarzda bir yorumdur. Bu noktada, Thales'in canlılıktan ne anladığı önemlidir ve bunu belirlemenin yolu da Antik Yunan'da ruhtan ne anlaşıldığının kavranmasıyla mümkün olacaktır. En genel anlamıyla Thales için ruh soyut bir metafizik kategori olmaktan ziyade bütünüyle canlılık ilkesine karşılık gelmektedir. Bu durumda, bir varlığı canlı kılan ruhtur. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, Thales'in içinde ruh olmayan bir varlık tasarlamaktansa ruhu olmayan varlığı canını kaybetmiş ölü bir varlık olarak tasarlıyor olmasıdır (Güçlü, Uzun ve Yolsal, 2003: 1418).

Anaksimandros

Thales'in ardılı, akrabası, dostu ve Aristoteles'in anlattığına göre öğrencisi olan Anaksimandros da Milet Ekolü'nün mensuplarındandır. Yaklaşık olarak M.Ö. 610-546 yılları arasında yaşamış olan Anaksimandros'a atfedilen günümüze dek ulaşmış olan yalnızca tek bir fragman bulunmaktadır. Bilimsel faaliyetle felsefi düşüncesi iç içe geçmiş bir yapıda bulunan Anaksimandros, felsefi görüşlerinden bağımsız olarak, döneminin koşulları göz önünde bulundurulacak olursa, önemli bilimsel çalışmalar yapmış bir filozoftur.

Anaksimandros, rasyonel düşünce ve faaliyette yazılı geleneği başlatmış olmasıyla, yazılı hiçbir şey bırakmayan hocası Thales'i aşmıştır. O, varlıkla ilgili düşüncelerini ve felsefi spekülasyonlarını kâğıda dökmüş ve bundan sonra bütün doğa filozoflarında bir örneğine rastlayacağımız *"Doğa Üstüne"* isimli denemenin ilk örneğini vermiştir (Cevizci, 2010:40). Anaksimandros'un yapıtı için bu isim oldukça yerinde bir karardır, çünkü onun tek istediği doğanın kendisini öğrenmektir (Aster,2000:21).

Anaksimandros, Thales'i pek çok anlamda takip etmiş olsa da, onun *su* ilkesinden vazgeçmiştir. *"Her şeyin kaynağının su olması ve Dünya'nın dengesinin suyun üstünde bulunması"* düşüncesi onun için yeterince tatmin edici olmamıştır. Çünkü ona göre, bu durumda *su*yun neyin üzerinde durduğu sorusu yükselecek, bu sorunun yanıtı olan yeni bir madde de yeni sorular doğuracaktır ve bu böyle sonsuza dek sürecektir. Bu sebeple Anaksimandros, Dünya'nın bir şeyin üzerinde duruyor olduğunu savunan düşünceyi benimsememiştir. O, bunun yerine Dünya'nın bir boşluk içinde olduğu ve boşluğun sınırlarına her yönden eşit uzaklıkta bulunduğu düşüncesini savunmaktadır (Höffe, 2008:23).

Anaksimandros'un Dünya'nın bir boşlukta bulunuyor olduğuna ilişkin düşüncesi, Thales'in düşüncesiyle kıyaslandığı zaman Dünya'nın evrenin merkezinde olduğu gibi daha az yanlış olan bir varsayımdan doğmuştur. Bu sebeple, Anaksimandros'un örneği modern bir açıklama örneği olması bakımından büyük önem taşımaktadır. Öyle ki, Dünya'nın eşit mesafeler sayesinde dengede durması da yerçekimi düşüncesini ve yerçekiminin kütlenin çekim gücüne bağlı olduğu bilgisini akla getirmektedir (Höffe, 2008:23).

Thales'i yalnızca yazılı metin bırakmak anlamında ve bilimsel çalışmalarıyla değil aynı zamanda *arkhe* ya da *aition* konusunda da aşmıştır. Anaksimandros, *su*yun değişmeyen töz olduğunu savunmak için yeterince güçlü bir neden bulamamıştır. Ona göre, *su* nicelik bakımından sınırlıdır ve nitelik bakımından da belirlidir. *Su* ilk neden olmak için yetersizdir; çünkü *su* gibi nicelikçe sınırlı bir maddeden, sonlu bir madde kütlesinden evreni meydana getiren sonsuz varlık kütlesi doğamaz (Cevizci, 2010:40). Ayrıca, eğer su toğrağa ve toprak da suya ya da su havaya ve hava da suya dönüşüyorsa bunun anlamı her şeyin her şeye dönüşebildiğidir. Mantıksal olarak suyun, toprağın, havanın ya da her hangi bir şeyin töz olduğunu iddia etmek tamamen nedensizdir (Skirbekk ve Gilje, 2001:26). Aristoteles'e göre, Anaksimandros bilinen ana öğelerin yani ateş, hava, su ve toprağın birbirine karşıt olduğunu ileri sürmüştür. Hava soğuk, su nemli, ateş sıcaktır. Herhangi birisi sonsuz olsaydı, diğerlerinini yok olması gerekirdi. Sonuç olarak Anaksimandros'a göre, evrenin yapı taşı, ilk ilke evrensel çatışmada tarafsız olmalıdır (Russell, 2002:148)

Anaksimandros, sonsuz sayıda evren olduğunu savunmaktadır. Böyle bir evren görüşü de maddeyi gerektirmektedir. "Evrende var olan tüm nitelikleri tek bir niteliğe götürmenin, tüm karşıtları tek bir karşıta indirgemenin doyurucu ve doğru olmamasından dolayı, ona göre evrenin ilk maddesi ya da maddi tözü nitelik bakımından belirsiz, nicelik bakımından sınırsız bir madde olmalıdır." (Cevizci, 2010:41). İşte bu madde de apeirondur. Monist bir filozof olan Anaksimandros, evrendeki çokluğun ardındaki tekliği apeiron olarak sunmaktadır. Eski Grekçede "sınırsız ve belirsiz şey" anlamına gelen apeiron, mekansal ve muhtemelen zamansal olarak sonsuz olan Dünya'nın oluşumlarının tükenmeyen kaynağıdır. (Höffe, 2008:23). Apeironun oluşturduğu her şeyin günün birinde yok olmaya mahkum olduğunu savunmaktadır. Fakat, bazı varlıkların apeirondan oluştuktan sonra yok olmaları belirli bir yasaya göredir. O, bu görüşünü açıklamak için, devletin yapısıyla ilgili bir karşılaştırma yapmaktadır: "Suç işleyen biri ceza görür, çünkü devletin yasaları bunu böyle belirlemiştir. Nasıl devletin yasaları varsa, evrenin de bir yasası vardır. Evrende var olmuş ne varsa hepsi yok olur ve apeirona zorunlu olarak yeniden geri döner. Evren bir kosmos, yani düzenli bir bütündür. Bu kosmosta zorunlu olan yasa apeirondan oluşan her şeyin yine apeirona geri dönmek zorunda olmasıdır." (Aster, 2000:26).

Anaksimandros'a göre, tek tek şeylerin meydana gelmesi için apeiron o şeylerin karşıtlarına bölünmektedir. Bu bölünmeden önce karanlık ile soğuk olanlar ve aydınlık ile sıcak olanlar ayrılmıştır. Toprak, karanlık ve soğuk iken hava aydınlık ve sıcaktır. Anaksimandros'a göre, Dünya evrenin merkezinde, eni boyundan daha büyük olan bir silindir biçimindedir. Durgun ve düz değildir. Hava boşluğunda hiçbir şeye temas etmeksizin yüzmektedir. Evrenin merkezinde olan bir şeyin hiçbir şeye dayanmaması gerekmektedir. Her ne kadar Anaksimandros'un eserlerinin çok az bir kısmı bize ulaşmış olsa da, bizim için değerli olan nokta şudur ki, onun evren konusundaki görüşleri tamamen deneye dayalıdır. Onun evren görüşü içinde eski dini düşüncelerden hemen hemen hiçbir iz bulunmamaktadır. O karşımıza, Aristoteles'in deyimiyle, eski din bilimcilerinin karşıtı bir fizikçi olarak çıkmaktadır.

Yunan felsefesinden ulaşılan en eski metinde Anaksimandros şöyle söylemektedir: "Var olan şeyler nereden oluşuyorsa, bunların yok oluşu da bir gerekliliğe bağlıdır; çünkü zamanın düzenine göre adil olmadıkları için karşılıklı olarak birbirlerine adil bir dengeleme yapmayı borçludurlar." Ona göre, örneğin, sıcağın egemenliğinde soğuk geriye itilecek; soğuk yalnızca geçici olan bir haksızlığa maruz kalmıştır ve daha sonra soğuğun hakim olmasıyla bir denge kurulacak ve sıcağa haksızlık yapılacaktır ve bu böyle gidecektir. İşte bütün doğal süreçler dinamik bir dengeye bağlı olarak işlemektedir (Höffe, 2008:23).

Anaksimandros bilime büyük ilgi duyan bir kişidir. Bilhassa coğrafyayla ilgili önemli çalışmalar yapmıştır. Onun haritayı ilk yapan kişi olduğu bilinmektedir. Karadeniz'e açılan denizciler için bir harita yapmış, Dünya'nın ve gökyüzünün haritasını yapmayı denemiş, Dünya'nın büyüklüğünü ve yer ile gök arasındaki uzaklığı belirlemeye çalışmıştır. Zamanı, düz bir taban üzerine yerleştirilen dik bir çubuğun günün çeşitli saatlerinde oluşturduğu gölgelerin yerlerine ve uzunluklarına bakılarak belirleyen aygıt olarak güneş saatini bulmuştur. (Cevizci, 2010: 40). Anaksimandros'un kozmolojisinde, Dünya'nın sanıldığı gibi düz bir tepsi gibi değil, genişliği yüksekliğinin üç katı olan bir silindir biçiminde olduğu ve Güneş'in Dünya'nın ölçüsünde ya da Dünya'dan 27-28 kat daha büyük savunulmaktadır (Russell, 2002:148). Onun zamanına dek, şimşek Tanrı tarafından fırlatılıp atılan bir silah, deprem Tanrı'nın sinirlenmesiyle gerçekleşen bir cezalandırma olarak yorumlanırken; Anaksimandros ilk kez şimşeğin, depremin, Ay ve Güneş tutulmalarının nedenlerini bulmaya çalışmıştır (Aster,2000:24).

Anaksimandros, evrensel ve biyolojik evrimle ilgili bilinen ilk kuramın sahibi olan kişidir. İnsan cinsinin, insan olmayan ve suda yaşayan canlı hayvanlardan meydana geldiğini savunmaktadır (Höffe, 2008:23). Dünyalar Anaksimandros'ta, İbrani ve Hıristiyan teolojide olduğu gibi yaratılmamış, evrime uğramıştır. Canlı yaratıklar, güneşle buharlaşan nemli ana öğeden; insan da diğer tüm hayvanlar gibi balıklardan doğmuştur (Russell, 2002:148).

Anaksimenes

Hayatıyla ilgili olarak günümüze pek fazla bilgi ulaşmayan Anaksimenes'in yaşamış olduğu yıllarla ilgili farklı tahminler bulunmaktadır. Bazı kaynaklarda M.Ö. 585-525 yılları arasında bazılarındaysa, M.Ö. 550-495 yılları arasında yaşadığı belirtilmektedir. Anaksimenes, Anaksimandros'un öğrencisi ve Milet Ekolü'nün son filozofudur. Çünkü Milet Okulu Anaksimenes'ten sonra M.Ö. 494 yılında İranlılar tarafından alınıp yakılıp yıkılacaktır. Böylece, Yunan felsefesinin bu en eski düşünüşü sona erecektir (Aster,2000:26).

Anaksimenes'in sonraki dönemlere ulaşan eseri, doğa filozoflarının geleneğine uygun olarak *"Doğa Üzerine"* ismini taşımaktadır (Aster,2000:26). O da, tıpkı diğer iki Miletli filozof gibi doğayı bilmek istemiş ve doğaya ilişkin konulara kafa yormuştur.

Anaksimenes'in düşünceleri daha çok Thales'e yakındır. Anaksimenes'in hem bilimsel hem de felsefi düşüncede bir geriye dönüşü temsil ettiği savunulabilir. O da tıpkı Thales gibi Dünya'nın düz bir tekerlek olduğunu düşünmektedir. Fakat Anaksimenes'e göre, Dünya hiç bir şeye dayanmadan havada durmaktadır. Anaksimendros'un boşlukta duran silindir şeklindeki Dünya anlayışı yerine, havada aynen bir yaprak gibi yüzen, bir masa kapağı şeklindeki Dünya anlayışını benimsemiştir. Bunun yanı sıra, Anaksimandros'un evrendeki çokluğu açıklamak için belirsiz bir töz, soyut bir *arkhe* öne sürdüğü yerde, Anaksimenes bir anlamda Thales'in bütün kosmosu tek bir bilindik maddeye dayandırma düşüncesine geri dönmüştür. Böylece, Thales'in ilk ilkesi olan *su* yerini Anaksimenes'te *"hava"*ya bırakmaktadır. Anaximenes, *"Bütün canlıların ruhu vardır."* diyerek, doğada canlı-cansız ayrımını yapan ilk filozoftur. Ona göre, canlı olanı ayakta tutan ruhtur. Ruh bedeni terk edince, bedenin çürümesi bunu kanıtlamaktadır (Aster, 2000: 27). *"Ruhun, hava olduğu için vücudumuzu bir arada tutması gibi, soluk ve hava bütün Dünya'yı kuşatır." demektedir* (Russell, 2002: 149). Anaximenes'in Thales'i aştığı önemli bir nokta şudur ki: Anaximenes ilk madde olarak *hava*yı seçerken sadece çokluğun veya görünüşün gerisindeki birlik ya da gerçeklikle değil aynı zamanda birlikten çokluğa geçiş veya daha genel olarak evrendeki değişme olgusuyla da ilgilenmektedir. Birlikten çokluğa geçiş süreci üzerinde, var olan her şeyin *hava*dan nasıl varlığa geldiğini açıklama işinde ilk kez yoğunlaşmıştır. Birlikten çokluğa geçiş sürecini açıklarken *hava*daki sıkışma ve seyrekleşme kavramlarına başvurmuştur. Ona göre, *hava* seyrekleşince ateş, sıkışınca rüzgar, bulut, su, toprak haline gelmektedir (Cevizci, 2010: 41). Anaximenes, nitelik olarak özü sadece minimal belirlediği ve *hava*yı bilinen temel özellikleriyle değil, yoğunlaşma ve seyrelme gibi temel süreçleriyle açıklama yöntemini seçtiği için Anaksimandros tarafından eleştirilmiştir (Höffe, 2008:24).

Anaximenes'in düşünceleri de, mitolojiden bilime geçişin tipik özelliklerini taşımaktadır. Örneğin, gökkuşağının bir tanrıça değil, Güneş ışınlarının yoğunlaşmış hava üzerindeki etkisi biçiminde ele almıştır (Dönmez, 2002:60).

Anaximenes, maddenin tüm niteliksel farklılıklarının tek temel madde ya da dayanak olarak *hava*nın değişen sıklaşma veya seyrelme dereceleriyle açıklanabileceğini düşünmektedir. Anaksimenes'teki seyrekleşme ve sıkışma kavramları bir anlamda, modern fiziğin temelinde yer alan *"fiziksel fenomenlerin ancak matematiksel denklemlerde ifade edilebildikleri zaman bilimsel olarak açıklanmış olacakları"* kabulünü öncelemektedir. Bu kavramlar, birlikten çokluğa geçiş sürecini açıklamaya yaramanın yanı sıra, her tür niteliği niceliğe veya bütün niteliksel farklılıkları niceliksel farklılıklara indirgeme girişimini temsil etmektedirler (Cevizci, 2010: 42).

3. Sonuç

Milet, günümüzden 2600 yıl önce, akılcı düşüncenin ve felsefenin temellerinin atıldığı antik kenttir. Somut ve soyut kültürel mirasın bir arada yaşanması bakımından çok önemli bir yere sahiptir. Bu anlamda Türk turizmine çok büyük katkılar sağlaması beklenmesine rağmen beklenen önem verilmemektedir. Kent çok iyi düzenlenmiş ızgara planıyla tanınmaktadır. Kentte bulunan yapılar arasında en ilgi çekenler, 15:000 kişilik kapasiteli, onarımı sürmekte olan Roma çağı yapısı Tiyatro, M.S. 1. yüzyılda inşa edilen Roma Hamamları, ana dini merkez olan Delphinion, Kuzey Agora, MS 1. yüzyıla ait İonik Stoa, Capito hamamları, Gymnasium, 2. yüzyılda inşa edilen Bouleterion, 164x196 m. boyutlarındaki Güney Agora, MS 2. yüzyılda yapılan Faustina Hamamı'dır ki bu eserler turizmin ana taşlarıdır.

Şu anda en ileri seviyedeki bilim çalışmalarının yapıldığı Avrupa'daki bilim ve felsefe geleneğini başlatan ekolün doğduğu topraklar olan Milet antik kentinin hak ettiği ziyaretçi sayısına ve öneme ulaşamamasının nedeni yeterince tanıtılamamış olmasıdır. Tanınmışlığının ve ziyaretçi sayısının arttırılabilmesi için tanıtım çalışmalarına büyük önem verilmeli ve hak ettiği değere ulaştırılmalıdır.

Kaynaklar

AKŞİT, İlhan (1982), *Anadolu Uygarlıkları*, Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul.

AKURGAL, Ekrem (1998), *Anadolu Kültür Tarihi*, Nurol Matbaacılık, Ankara.

ASTER, Ernst Von, çev. Vural Okur (2000), *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi,* İm Yayınevi, İstanbul.

BEAN, George E. (1997), *Eski Çağda Ege Bölgesi*, Arıon Yayınevi, İstanbul.

CEVİZCİ, Ahmet (2010), *Felsefe Tarihi,* Say Yayınları, İstanbul.

DÖNMEZ, Ali (2002), *Matematiğin Öyküsü ve Serüveni,* Toplumsal Dönüşüm Yyaınları, İstanbul.

GÜÇLÜ, Abdülbaki & UZUN, Erkan & UZUN, Serkan, YOLSAL, Ümit HüsreV (2003), *Felsefe Sözlüğü,* Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

HÖFFE, Ortried, çev Okşan Nemlioğlu Aytoğlu (2008), *Felsefenin Kısa Tarihi,* İnkılap Kitabevi, İs tanbul.

RUSSELL, Bertrand, çev. Muammer Sencer (2002), *Batı Felsefesi Tarihi-I,* Say Yayınları, İstanbul.

SKIRBEKK, Gunnar & GILJE, Nils, çev. Emrah Akbaş & Şule Mutlu (2001), *Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi,* Kesit Yayınları, İstanbul.

STRABON (1987), *Coğrafya Anadolu*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

UMAR, Bilge (1995), *Türkiye'deki Tarihsel Anıtlar*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.

UMAR, Bilge (1979), *Ionia*, Ak Yayınları, İstanbul.

WEBER, Alfred, çev. H. Vehbi ERALP (1991), *Felsefe Tarihi,* Sosyal Yayınlar, İstanbul.

http://turizmreport.com/filozoflar-kenti-miletos/, Erişim Tarihi: 17.05.2016.

http://www.muze.gov.tr/tr/muzeler/milet-miletos-orenyeri, Erişim Tarihi: 18.05.2016.

http://www.aydinkulturturizm.gov.tr/TR,64433/milet-muzesi.html, Erişim Tarihi: 18.05.2016.

EBÜ'L-BEREKÂT EL-BAĞDÂDÎ'NİN RİSÂLE FÎ SEBEBİ ZUHÛRİ'L-KEVÂKİB LEYLEN VE HAFÂİHA NEHÂRAN İSİMLİ RİSALESİ ÜZERİNE

Yrd. Doç. Dr. Tuna TUNAGÖZ[1]

Özet

Bu bildiride, yıldızların sadece geceleri görülmesinin nedenlerini açıklamayı konu edinen Risale fi sebebi zuhuri'l-kevakib leylen ve hafaiha neharan adlı eser incelendi. Risalenin adındaki ve aidiyetindeki belirsizlikler, yazmaların, biyografik ve tarihi kaynakların desteğiyle giderildi. Ebü'l-Berekat el-Bağdadi'ye ait olduğu anlaşılan risalenin muhtemel yazım dönemine işaret edildi ve mevcut nüshaları tanıtıldı. Daha sonra, metnin içerik analizi yapıldı. Sonuç olarak risalenin, yıldızların gündüz görülmemesini, güneş ışıklarının yıldızların ışıklarını bastıracak derecede güçlü olmasına hamlettiği tespit edildi. Eserin Bağdadi külliyatının ilk eserlerden birisi olduğu ve Risale fi'l-akl ve mahiyyetih, el-Kitabü'l-mu'teber ve Kitabü't-tefsir'den önce yazıldığı söylendi.

Anahtar Kavramlar: *Ebü'l-Berekat el-Bağdadi, İbn Sina, İslam Felsefesi, İslam Bilim Tarihi, Gökbilim.*

Giriş

Klasik dönem İslam felsefesi tarihi, aynı zamanda İslam bilim tarihidir. Pek çok Müslüman entelektüel, bu çağda, bir taraftan karmaşık nazari meselelerle uğraşırken, diğer taraftan bugün doğa bilimleri olarak anılan pek çok sahada eser verebilmiştir. Bu sahalardan birisi de gökbilimdir. Bilimsel anlamda gökbilim, aritmetik, geometri ve müzik ile birlikte matematik bilimler arasında sayılmış ve astrolojiden ayrı tutulmuştur.

Bu çalışma, İslam bilim ve düşünce tarihine mütevazı bir katkıda bulunmayı ve esasen gökbilim literatürüne ait *Risale fi sebebi zuhuri'l-kevakib leylen ve hafaiha neharan* (Yıldızların Geceleri Görülüp Gündüzleri Görülmemesinin Nedeni Hakkında Risale) isimli eseri tanıtmayı amaçlamaktadır.

I. Risalenin İsim ve Aidiyet Sorunu

Risale fi sebebi zuhuri'l-kevakib leylen ve hafaiha neharan, isminde ve aidiyetinde ittifak söz konusu olmayan bir eserdir.

Tespit edebildiğim kadarıyla, risalenin dünya kütüphanelerinde on altı nüshası bulunmaktadır. Nüshaların tümü aynı metne sahiptir; fakat –başlıktaki küçük farklılıkları önemsemez isek– bunlardan *Risale fi sebebi zuhuri'l-kevakib leylen ve hafaiha* neharan ismini taşıyan üçü, müellifinden bahsetmemektedir. Beşi, eseri, yine aynı isimle Ebü'l-Berekat el-Bağdadi'ye; yedisi, *Risale fi rü'yeti'l-kevakib bi'l-leyl la bi'n-nehar* (Yıldızların Gündüz Değil, Gece Görülmesi Hakkında Risale) ismiyle İbn Sina'ya nispet etmektedir. Bir risalede ise müellif ve eser ismi yer almamaktadır (Tunagöz, 2015: 41).

Bu yazmaların yönlendirdiği güncel kaynaklarda da durum farklı değildir. Esere ilişkin ilk çalışma, İslam bilim tarihi araştırmalarıyla sivrilen Alman araştırmacı Eilhard Wiedemann'a aittir. Wiedemann,

[1] Bu bildiri, Çukurova Üniversitesi BAP Koordinasyon Birimi'nce desteklenen "SED-2016-7163" kodlu proje kapsamında sunulmuştur ve daha önce yayımlanan bir çalışmama dayanmaktadır. Bkz. Tunagöz, T. (2015), "İslam Bilim Tarihinden Bir Sayfa: Risale fi sebebi zuhuri'l-kevakib leylen ve hafaiha neharan (İnceleme, Tenkitli Metin ve Çeviri)", Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi 38: 39–82.

1909 tarihli çalışmasında, Bağdadi'ye atfedilen Berlin Milli Kütüphanesi'ndeki nüshayı (nr. 466/8) temel alarak risaleyi, serbest ve özet bir şekilde Almancaya aktarmıştır. Bunu, Kandilli Rasathanesi'nin kurucu müdürü Fatin Gökmen'in çevirisi takip etmiştir. Gökmen, 1937 yılında yayımlanan çalışmasında risalenin tam metnini Türkçeye çevirmiş; Meşhed'de ve Selimiye Kütüphanesi'nde olduğunu söylediği fakat kayıt numaralarından bahsetmediği, İbn Sina'ya atfedilen risaleleri kullanmıştır. Ayasofya 4832/13'ü kullanan Süheyl Ünver ise, İbn Sina'ya atıfla yaptığı serbest ve tasviri çeviriyi, 1946 yılında İngilizce, 1955 yılında Türkçe olarak yayımlamıştır (Tunagöz, 2015: 41-42).

Mevcut karmaşa bununla bitmemektedir. Carl Brockelmann, Arapça yazma eserler literatürüne dair şaheseri *Geschichte der arabischen Litteratur*'de, eseri Ebü'l-Berekat el-Bağdadi'ye; ek cildinde ise İbn Sina'ya ait göstermiştir. İslam felsefesi tarihine yönelik önemli çalışmalara imza atan Georges Anawati, İbn Sina kitabiyatını konu edinen *Müellefatü İbn Sina* isimli eserinde risaleyi İbn Sina'ya nispet etmiş; aynı konuda eser kaleme alan Yahya Mehdevi ve Osman Ergin ise bu aidiyeti şüpheli bularak Ebü'l-Berekat ismini öne çıkarmışlardır. Son olarak, risale, *TDV İslam Ansiklopedisi*'nin Ebü'l-Berekat el-Bağdadi maddesinde Bağdadi'nin; İbn Sina maddesinde ise İbn Sina'nın eserleri arasında gösterilmiştir (Tunagöz, 2015: 42-43).

Bütün bu çelişkiler, eserin gerçek sahibinin kim olduğunu belirlemede olumsuz bir etkiye sahip olsa da çözüm için imkânlar tükenmiş değildir: Öncelikle, yazmaların tümünün aynı metne sahip olması, farklı yazarlardan ve eserlerden bahsetme ihtimalini ortadan kaldırır. Yani gerçekte, tek bir müellifin kaleminden çıkan tek bir risale söz konusudur. Risalenin isim problemini şimdilik erteleyelim. Müellif için ise, eldeki verilerin Ebü'l-Berekat el-Bağdadi'ye işaret ettiğini düşünüyorum:

Öncelikle, İbn Ebi Usaybia, *Uyunü'l-enba*'da, Ebü'l-Berekat el-Bağdadi'nin hayatından ve eserlerinden bahsettiği bölümde, ona *Makale fi sebebi zuhuri'l-kevakib leylen ve hafaiha neharan* adıyla bir risale nispet etmekte ve "es-Sultanü'l-Muazzam Gıyasü'd-din Ebu Şüca' Muhammed b. Melikşah" için telif edildiğini belirtmektedir (İbn Ebi Usaybia, t.y.: 376). İbn Ebi Usaybia'nın lakaplarını ve ismini açıkça verdiği hükümdar, Büyük Selçuklu Devleti'nin yedinci sultanı Muhammed Tapar'dan (slt. 1105-1118) başkası değildir.

Klasik dönemden Zehebi ve Safedi, modern dönemden Bağdatlı İsmail Paşa, Zirikli ve Kehhale eseri Bağdadi'ye izafe etmekte, fakat kim için telif edildiğinden bahsetmemektedir. Buna karşın hiçbirisi, risaleyi İbn Sina'ya ait eserler listesinde göstermemektedir. Sadece yakın bir ad taşıyan *Makale fi rü'yeti'l-kevakib* (Yıldızların Görülmesi Hakkında Risale) isimli eser İbnü'l-Heysem'e atfedilir. Bu eserin yazarına nispetinde bir sorun olmadığı gibi, elimizdeki metin de bambaşka bir içerik sunmaktadır. Kısaca, ismi geçen tüm klasik ve modern tabakât kaynakları yazar olarak Ebü'l-Berekat el-Bağdadi'de ittifak etmektedirler (Tunagöz, 2015: 44).

Muhtemel bir belirsizlik, risalenin ithaf edildiği şahsın kimliği üzerinde yoğunlaşabilir. Zira İbn Ebi Usaybia bu konuda suskun kalmakta, yazmalar da sadece "es-Sultanü'l-Muazzam Gıyasü'd-dünya ve'd-din" birisinden bahsetmektedir. Bu lakaplar ise, birkaç Selçuklu hükümdarları tarafından kullanılmaktadır.

Bağdadi'nin, özellikle tıptaki uzmanlığı vesilesiyle, Muhammed Tapar, Irak Selçuklu hükümdarları Mahmud b. Muhammed Tapar (slt. 1118-1131) ve Mesud b. Muhammed Tapar (slt. 1134-1152); Abbasi Halifeleri Müsterşid-Billah (slt. 1118-1135), Muktefi-Liemrillah (slt. 1136-1160) ve Kakuyi Emiri Alaü'd-devle Feramürz b. Ali (slt 1095-1141) gibi devrin siyasi liderleriyle çalışma imkânı bulduğu bilinmektedir (Tunagöz, 2015: 44).

Müsterşid-Billah, Muktefi-Liemrillah ve Alaüddevle lakap olduğu; Irak Selçuklularının ilk hükümdarı Mahmud b. Muhammed Tapar'ın lakabı da "Mugisü'd-dünya ve'd-din" (Din ve Dünya İşlerinin Yardımcısı) olduğu için bu seçenekleri baştan eleyebiliriz. Lakin Muhammed Tapar gibi, Irak Selçukluların ikinci hükümdarı Mesud b. Muhammed Tapar da "Gıyasü'd-dünya ve'd-din" diye anılmaktadır (İbnü'l-İmrani, 2001: 219, 221, 225; İbnü'l-Kalanisi, 1983: 429, 441, 443).

Bir adayımız daha olduğuna göre, Bağdadi'nin hitabının Muhammed Tapar'a mı oğlu Mesud'a mı olduğunu tespit etmemiz gerekir. Ben birkaç nedenle Muhammed Tapar isminin öne çıktığını düşünüyorum:

Öncelikle, risalenin üslubu, Bağdadi'nin ömrünün sonlarında telif ettiği *el-Kitabü'l-mu'teber fi'l-hikme'yi* ciddi biçimde andırmakta; fakat en geç Nisan 1144 tarihli bu kitaba nazaran, gelişmiş üslubun önceki evresine tekabül ettiği hissini uyandırmaktadır. Aşağıdaki karşılaştırmada üslup ve içerik yakınlığı açık biçimde gözükmektedir:

Risale, s. 75:

إنّ السماء أيضاً جسم شفّاف كالهواء، لا لون لها، ولا تقبل الأنوار بإشراقها عليها، فلا تُضيء ولا تُظلم. (...) فلو لم يكن السماء جسماً شفّافاً لم تُر هذه الكواكب من ورائها، وهي لا تُرى من وراء جدار رقيق.

Gökyüzü, hava gibi saydam bir cisimdir, renksizdir ve Güneş'in ışıtmasıyla ışıklanmaz; ne aydınlatır ne de karartır. (...) Şayet gökyüzü saydam bir cisim olmasaydı ince bir duvarın ardından bile görülemeyen bu yıldızlar, yedi göğün ardından görülemezlerdi.

el-Kitabü'l-mu'teber, II, 185:

إنّ الهواء شفّاف لا لون له، ولا يحجب النواظر عمّا ورائه البتّة. والماء شفّاف لا يحجب ما ورائه، لكنّه دون إشفاف الهواء. فله لون ما يبصر به ويفرّق بينه وبين الهواء الذي لا يرى البتّة. فإنّ البصر لا يدرك الهواء بالذات، بل بالعرض.

Hava saydam ve renksizdir; ardındakileri perdeleyemez. Su da saydamdır; ardındakileri perdeleyemez. Fakat onun saydamlığı havadan azdır. Bundan dolayı, görülebilen bir rengi vardır ve asla görülemeyen havadan ayırt edilir. Göz havanın kendisini göremez; sadece arazlarını [görür].

Risale, s. 74:

أنّ الإنسان في الليل المدلهمّ ينفذ بصره في هذا الفضاء، الذي يعتقده مُظلماً، إلى الكواكب فيراها، وهو لا يشاهد أقرب الأجسام إليه. وإنّما ذلك؛ لأنّ البصر إنّما يرى من الأجسام ما عليه نور، من ذاته كالشمس، أو من غيره كالقمر والجدران والجبال والأرض ونحوها.

Kapkaranlık bir gecede, insan gözü, kendisine en yakın şeyleri göremezken, insanın karanlık olduğunu zannettiği bu göğü aşıp yıldızları görür. Bu böyledir; çünkü göz, sadece, Güneş gibi kendisinden dolayı ya da Ay, yükselti, dağ ve toprak gibi başkasından dolayı ışığı olan şeyleri görür.

el-Kitabü'l-mu'teber, II, 331:

من الظاهر المعلوم أن الإبصار إنّما يتمّ للحيوانات بالأنوار الواقعة على الأشياء المرئيّة لا على الهواء أو الفضاء المتوسِّط بينهما. فإنّ الفضاء المتوسّط بيننا وبين الكواكب في الليل لا نرى فيه الأشياء القريبة منّا إذا لم تكن مستنيرة كالكواكب، ونرى الكواكب على بُعدها. والنار نراها في الليل المدلهمّ عن بُعد لا نراها على مثله في ضوء النهار كما لا نرى الكواكب نهاراً.

Açıktır ki, hayvanların görmesi, sadece görülen şeyler üzerine düşen -havaya veya aradaki atmosfere değil- ışıklar sayesinde mümkün olur. Geceleyin, yıldızlarla bizim aramızda yer alan atmosferde, bize yakın şeyleri, eğer yıldızlar gibi ışıklı değilse göremeyiz. Uzak olmalarına rağmen yıldızları görürüz. Ateşi, kapkaranlık bir gecede, gün ışığında göremeyeceğimiz bir mesafeden görürüz. Gündüz vakti yıldızları da göremeyiz.

Risalenin, Bağdadi'nin gençlik dönemine ait olma ihtimali, risalenin son paragrafındaki "bu, emsallerinden gerideki kimsenin soruya cevabı ve sorunu bütünüyle çözüşüdür." ifadesi ile desteklenebilir (Bağdadi, 2015: 77). Bir tevazu ifadesinde "tam çözüm sunan kişi" nitelemesi olamayacağına göre, "emsallerinden gerideki kimse" ifadesini durum tespiti olarak değerlendirmek ve risaleyi Bağdadi'nin kendisini özellikle gökbilim sahasında yeterli görmediği yıllara havale etmek mümkündür. Bu durumda –Bağdadi 1152'de vefat ettiğine göre– eserin ithafı için uygun şahıs, 1134 yılında iktidara geçen Sultan Mesud değil, 1105 yılında iktidara geçen Muhammed Tapar olmaktadır. Bağdadi'nin çokça övgü aldığı yetkinlik eseri *el-Kitabü'l-mu'teber* ise Sultan Mesud dönemi için uygun düşmektedir.

Sultan Muhammed Tapar ile oğlu Mesud'un ilgi farklılıkları da bir başka destek olabilir. Zira Muhammed Tapar ilme, sanata, ilmi meclislere rağbeti ile tanınmaktadır. Gazzali (ö. 1111), *Nasihatü'l-müluk*'u ona ithaf etmiş; İbnü'l-Belhi (ö. 12. yy.), *Farsname*'yi onun emriyle yazmıştır. Mesud ise, eğlenceye, mizaha ve ava olan ilgisi ile bilinen bir hükümdardır(Tunagöz, 2015: 48). Hatta Zahirüddin el-Beyhaki'ye göre (ö. 1169), avda bir aslan tarafından yaralanmasının akabinde vefat etmiştir (Beyhaki, 1994: 126).

Kısaca, bütün bu hususlar İbn Ebi Usaybia'nın verdiği ayrıntıyı doğrular niteliktedir. Yani risale, Ebü'l-Berekat el-Bağdadi tarafından, çeşitli vesilelerle görüştüğü es-Sultanü'l-Muazzam Gıyasü'd-dünya ve'd-din Ebu Şüca' Muhammed b. Melikşah'ın sorduğu soru üzerine telif edilmiştir.

Bu bahsi eserin ismi ile tamamlayalım. Metnin güçlü desteği bu kez çözümü kolaylaştırmaktadır: Şöyle ki, bütün yazmalar, ilk paragraflarında soru sahibinden –yani Muhammed Tapar'dan– ve

sorusundan bahsederken şu ifadeyi kullanır (Tunagöz, 2015: 72): "(…) kane bi-letafeti fikrihi ve sekafeti zihnihi tefekkara fikran hakimen fi sebebi zuhuri'l-kevakib leylen ve hafaiha neharan" (…ince düşünüşünün ve bilgi birikiminin sonucu olarak yıldızların gece görülüp gündüz görülmemesinin nedeni hakkında bilgece bir düşünce ortaya koydu.) Kuvvetle muhtemel, ilk metin, bu açıklayıcı ifadeye eserin niceliğini betimleyen "Risale" kaydını ekleyerek başlığını *Risale fi sebebi zuhuri'l-kevakib leylen ve hafaiha neharan* olarak belirlemiştir. Ardından, önemli miktardaki nüsha bu isme sadık kalmış; fakat zamanla müstensihler vesilesiyle küçük değişimler oluşmuştur. İbn Sina'ya nispet edilen *Risale fi rü'yeti'l-kevakib bi'l-leyl la bi'n-nehar* başlığına güvenmek için ise bir neden yoktur. Görünen o ki, bu nüshalardaki tüm isimler, tarihin yıpratıcı ve dönüştürücü etkisine maruz kalmıştır.

II. Risalenin Telif Dönemi

Yazmalar hiçbir ipucu vermediğinden, telif dönemine ilişkin çıkarsama sadece Muhammed Tapar hakkındaki tarihi bilgiler kullanılarak elde edilebilir:

Tarihi kaynaklarımıza göre, Sultan Muhammed Tapar, 21 Ocak 1082 tarihinde dünyaya gelmiş, üvey ağabeyi Sultan Berkyaruk (slt. 1092-1104) ile 1098-1104 yılları arasında saltanat mücadelesine girmiş ve Berkyaruk'un ölümünün ardından Büyük Selçuklu Devleti'nin yedinci hükümdarı olarak 1105 tarihinde tahta oturmuştur (Özaydın, 1992: 515–6; Özaydın, 2005: 579). Ne var ki, Abbasi Halifesi Müstazhir-Billah'ın (slt. 1094-1118), sultanlığını tasdik ederek ona "Gıyasü'd-dünya ve'd-din" lakabını vermesi ve onun adına hutbe okutması 4 Kasım 1099 tarihlidir (İbnü'l-Esir, 1997: VIII, 429–30). Dolayısıyla, telif için tarihlemeyi bugünden başlatmak mümkün olabilir. Fakat iki nedenden ötürü bunu erken bir başlangıç olarak değerlendiriyorum:

İlki, risalenin –metinden anlaşılacağı üzere– Muhammed Tapar'ın ilim meclisindeki bir tartışma vesilesiyle kaleme alınmış olmasıdır. İlmi tartışmaların hâkimiyet mücadeleleri arasında yapılabilmesi, takdire şayan olacaksa da oldukça zayıf bir ihtimaldir. Diğeri, Berkyaruk-Muhammed Tapar arasındaki saltanat kavgası devam ederken "es-Sultanü'l-Muazzam Gıyasü'd-dünya ve'd-din" lakabını kullanarak bir risale telif etmenin, Bağdadi açısından oluşturacağı risktir. Zira güç dengeleri sürekli değişmiş; güçlü olanın yanında görünen halife Müstazhir-Billah, 31 Aralık 1099 tarihi itibariyle hutbelerin tekrardan Berkyaruk adına okunması talimatını vermiştir. Bu süreç içerisinde de egemen taraf Berkyaruk olmuş; henüz yirmi üç yaşında iken vefat edişi Muhammed Tapar'ın sultanlığına kapı aralamıştır (Özaydın, 1990: 26-37). Hilafet başkenti Bağdat'ta yaşayan Ebü'l-Berekat'ın, meselenin ciddiyetini kavramış olmasını beklemek doğaldır. Dolayısıyla, makul olan, risalenin Muhammed Tapar'ın hakimiyetini tesis ettiği yıl ile vefat ettiği yıl arasında, yani 1105-1118 aralığında yazılmış olmasıdır.

Risalenin Bağdadi külliyatındaki tarihsel yerine dair net bir hüküm vermek mümkün değildir. Eserlerinin bir kısmının günümüze ulaşmaması, ulaşanlardan da net bir tarih elde edilememesi, sadece eldeki kısıtlı veri üzerinden çıkarım yapmaya imkân tanır:

Risale fi'l-akl ve mahiyyetih, Müslümanlık emareleri taşıdığından, Yahudi iken ömrünün sonlarında Müslüman olan filozofun son eseri olmaya adaydır. Nisan 1144'den sonrasına ait olmayan *el-Kitabü'l-mu'teber* büyük ihtimalle bir önceki eserdir. 1143 tarihli yazması bulunan *Kitabü't-tefsir* (Kohelet'in Vaiz Kitabının Şerhi), *Mu'teber*'den önce olmalıdır. Alaüddevle Feramürz 1141 yılında vefat ettiğine göre, *Risale fi mahiyyeti'l-melal* bu tarihten sonra yazılamaz. Fakat onun hükümdarlığının uzunluğu (1095-1141) herhangi bir tahmini güçleştirir. Çabuk iyileştirici meşhur ilaç terkibi *el-Berşeasa*, *Kitabü'l-akrabazin*'deki formülleri açıkladığına göre, onu takip eder. İlave terkipler içeren *Eminü'l-ervah* ise muhtemelen *el-Berşeasa*'yı. Son dört eser gibi, *Risale fi'n-nefs* ile yazması bulunmayan İhtisarü't-teşrih için kesin bir tarih verilemez (Tunagöz, 2015: 50-51).

Sonuç olarak mümkün tek hüküm, risalemizin Bağdadi'nin ilk eserleri arasında yer aldığı ve kesin olarak *Risale fi'l-akl ve mahiyyetih*, *el-Kitabü'l-mu'teber* ve *Kitabü't-tefsir*'den önce yazılmış olduğudur.

IV. Risalenin İçeriği

Risale, Muhammed Tapar'ın sorduğu soru üzerine kaleme alınmış olsa da, telifin onun isteği üzerine gerçekleştiğine dair açık bir ifade metinde yer almaz. Bağdadi'nin risaleyi, kendi isteğiyle, mesele üzerinde mesai harcayarak sonradan telif etmiş olduğu ve Sultan'a ithaf ettiği söylenebilir.

İlk paragrafta, Sultan'ın lakapları anılmış ve uzun bir övgünün ardından sorduğu soruya değinilmiştir. Bu müzakerenin nerede ve hangi çerçevede gerçekleştiği açık değildir. Bağdadi'nin

anlatımı, kendisinin de aralarında yer aldığı, çok sayıda âlimin iştirak ettiği bir ilim meclisine işaret etmektedir. Muhammed Tapar'ın başkent İsfahan'daki sarayı, mekân için güçlü bir adaydır.

Anılan müzakerenin içeriği risalenin ikinci paragrafında yer alır. Sultan, etrafındaki âlimlere yıldızların sadece gece görülme nedenini sorar. Bağdadi'nin kifayetsizlikle suçladığı âlimlerin izahı şöyledir: Yıldızların ışığının kaynağı Güneş'tir. Yıldızlar, gündüzleri, güneş ışığından dolayı gizli kalırlar. Çünkü güneş ışığı, yıldızların ışıklarını bastırır ve görülmelerini engeller. Geceleri ise Güneş batar; böylelikle görülebilirler. Yıldızların ışıkları, gündüzleri, Güneş'in engelleyici etkisi nedeniyle göğün derinliklerine ulaşamaz (Bağdadi, 2015: 73).

Kısaca, izahın temelinde güneş ışıkları ve etkisi yer alır. Sultan'ın yetersiz bulduğu yer de tam burasıdır. "Peki, nasıl olur da güneş ışınları, aralarında perde olan Dünya'dan dolayı, gök kürenin yarısına ulaşamaz!" şeklinde bir soru yöneltir. Soru kısa olsa da, şu hususları ima eder gözükmektedir: İzah doğruysa ve yıldızlar sadece güneş ışıklarının olumsuz etkisiyle görülemiyorsa, onlar küre biçimindeki Dünya'nın Güneş'e bakan yüzünde/yarısında görülemeyecek, Güneş görmeyen yüzünde/yarısında ise görülebilecektir. Yani 360^0'lik burçlar kuşağının yarısındaki yıldızlar görülemeyecek, diğer yarısındaki yıldızlar ise görülebilecektir. Bu durum Dünya diskinin, kendisini çevreleyen küresinin yarısında güneş ışığını kesmesi demektir. Fakat Dünya diski, güneş ışığını –Güneş Dünya'dan daha büyük olduğu için– Güneş'e paralel bir açıyla değil, daralan bir açıyla keser (Bağdadi, 2015: 73).

Âlimler, Sultan'ın yorumlarına katılır ve Güneş'in Dünya'dan büyük olduğunu; gök kürenin yarısının ışığını kesmeyeceğini ve bunun ancak büyüklüğü Güneş kadar olan şey tarafından yapılacağını söylerler. Fakat Sultan bu cevap üzerine de, Güneş tutulmasını kastederek, Dünya'dan daha küçük olan Ay'ın Güneş'in görülmesini engelleyebildiğini söyleyerek asıl meselenin büyüklük-küçüklük değil, konum ve açı olduğunu ima eder: "Güneş'ten kat kat küçük olan Dünya'dan daha küçük bir şey gök küresini perdeleyebiliyorken bu nasıl böyle olabilir!" (Bağdadi, 2015: 73).

Batlamyusçu kozmolojiye aşina olduğu görülen genç yaştaki Sultan'ın çıkarım ve yorumlarını Bağdadi takdirle anar ve sonrasında kendi yorumlarına geçer. Metnin satır araları, Bağdadi'nin geri planda kaldığı ve müzakereyi sadece dinlediğini ihsas etmektedir. Bağdadi'nin o gün için asıl uzmanlığının tıp olması ve saray hekimliği rolü bunda etkin olabilir.

Bağdadi, Sultan'ın sorusunu cevaplayabilmek için bazı esasların ortaya konulması gerektiğini söyler. Onun ortaya koyduğu üç esas şöyledir (Bağdadi, 2015: 74-76):

(1) Atmosfer (feza), yani hava tabakası saydamdır. Saydam cisim, ışık verenler ile göz arasında aracıdır; doğrudan görülmez. Kristal, yakut, cam, hava ve su saydam cisimlerdir. Fakat bunların saydamlıkları arasında fark vardır. Saydam aydınlatan veya karartan bir şey değildir. Göz, saydam olan her şeye nüfuz eder; ışık saçan şeyleri görür. Böyle olduğu için, insan karanlık ortamda kendisine yakın şeyleri göremezken gökteki yıldızları görür. Çünkü göz, Güneş gibi kendisinden dolayı ya da Ay, dağ, toprak gibi başkasından dolayı ışığı olan şeyleri görür.

(2) Hava katışıksız olmadığından tam saydam değildir. Havanın içerisinde buhar, duman, toz gibi şeyler vardır. Bunlar da görüşün netliğini etkiler. Bulutlu, sisli ve tozlu havalarda görüş azalır ya da imkânsızlaşır.

(3) Gökyüzü (sema), hava gibi saydam bir cisimdir. Saydam olduğu için renksizdir; aydınlatmaz ve karartmaz. Gökyüzü saydam olduğu için sabit yıldızlar yedi göğün ardından görülürler. Fakat yine saydam olan atmosferin aksine, gökyüzü ışık kabul etmez.

Bağdadi, bunun ardından yıldızların gündüz görülememe nedenine değinir. Ona göre, yıldızlar, gökyüzünün gündüzleri aydınlık, geceleri karanlık olmasından dolayı gizli kalmazlar. Çünkü Güneş gökyüzünden asla kaybolmaz; sadece bulunduğumuz konumda görünmez olur. Aksine, yıldızlar, gözlerimizin gündüz vaktinde yeryüzüne ve de toz, duman gibi etkenlerle bulanık bir hal alan atmosfere ulaşan Güneş ışıklarıyla meşgul olmasından dolayı gizli kalırlar. Çünkü atmosfer bulanık olsa da ışık kabul eder; böyleyken ışığı iletme özelliği azalırsa da tamamen ortadan kalkmaz. Bir başka deyişle, yıldızların görülememe nedeni, onların ışıklarının olmaması veya sönükleşmesi değil, daha güçlü bir ışığın olumsuz etkisidir. Aynı şekilde, geceleyin, güçlü kandil ve meşaleler arasında oturan insan çevresindeki aydınlık oranında yıldızları görememeye başlar (Bağdadi, 2015: 76-77).

Bağdadi yukarıdaki izahına güvenmektedir. Fakat gökyüzünün ışık kabul ettiği varsayımı kabul edilecekse –ki "lev" şart kipini kullanan Bağdadi buna hala inanmamaktadır– alternatif bir açıklama

yapılabileceğinden bahseder: Eğer gökyüzü gerçekten ışık alıyorsa, yani kendisi yanılıyorsa, yıldızların gündüzleri görülmemesinin nedeni, gözlemcinin çevresindeki topraksı mat cisimlerin Güneş'ten aldığı ışıkların oluşturduğu aydınlık olacaktır (Bağdadi, 2015: 77).

Risale'de yer alan çoğu görüş, dönemin doğa felsefesi ve gökbilim literatürünün büyük etkisini taşır. Fakat detaylardaki ayrışmalar ile müstakil eser kaleme almanın gereği olarak bütüncül ve görece kapsamlı bir açıklama sunmuş olması, Bağdadi'nin katkısı olarak değerlendirilmeye adaydır.

Saydamlık üzerine inceleme, İbnü'l-Heysem'in *Kavl fi'd-dav'* isimli risalesindeki içeriğe çok yakındır. Aralarındaki fark, gökyüzünün ışık kabul edip etmemesi konusunda ortaya çıkar. Bağdadi, gökyüzünün ışık kabul edişini reddederken; İbnü'l-Heysem, saydam ya da mat, her şeyin ışık kabul ettiğini söyler (İbnü'l-Heysem, t.y: 13a-13b).

Yıldızların kendi ışığına sahip olduğu ve ışığını Güneş'ten alan tek yıldızın Ay olduğu İbn Sina ile İbnü'l-Heysem tarafından açıkça ifade edilmiştir. Diğer taraftan, *eş-Şifa*'nın "Nefs" kitabının ışık-renk farkı, saydam ve parlak konusuna ayrılmış bölümü (3. Makale, 3. Fasıl), Bağdadi'nin temel perspektifi ile uyum halindedir. İbn Sina, özetle, (a) yıldızların sadece karanlıkta görülebileceğini; (b) gündüz vakti Güneş'in yıldızların ışığını bastıracağını; (c) yıldızların her zaman ışıklı olmakla birlikte, şartlar olgunlaşmadıkça göz tarafından algılanamayacağını ifade etmektedir (İbn Sina, 1984: II, 93-94).

Risale'deki temel görüşler, *el-Kitabü'l-mu'teber*'in ilgili bahisleriyle de uyumludur. Fakat kitabın verdiği bilgiler, farklı konular çerçevesinde ele alındığı için risaleye göre dağınıktır ve her bir detayı içermez. Bununla birlikte, mantık, fizik ve metafizik ciltlerinden oluşan *Mu'teber*, *Risale*'de bahsedilmeyen birkaç önemli hususa değinmekte ve ondaki bazı eksiklikleri tamamlamaktadır. Bu ilaveler yıldızların doğası, görme ve nefis teorisi çerçevesinde yapılmaktadır:

Mu'teber'e göre, tüm yıldızlar, küresel, birleşimsiz ve katı cisimlerdir. Yıldızların doğası, ister hareketli ister hareketsiz olsun aynıdır. Bu fiziksel özellikler gök kürelerinde de vardır ve bunların hiçbirisi fesada tabi değildir. Ayrıca, yıldızlar Dünya'nın çok uzağındaki cisimlerdir. Mesafenin çokluğu onların küçük olarak algılanmalarına neden olur; fakat gerçek durum bunun tersinedir. Mesafe, görülme bağlamında olumsuz bir etki oluşturduğundan, görülemeyen yıldız sayısı görülenden fazladır (Bağdadi, 1938–9: II, 138–9; III, 166).

Bağdadi'nin en önemli ilavelerinden ve özgün görüşlerinden birisi, onun görme idrakine yönelik açıklamalarında ortaya çıkar. Filozof, düşünce tarihindeki görme teorilerini, görülenin suretinin göze ulaşması sonucunda görme ile gözbebeğinden görülene doğru bir ışının çıkması sonucunda görme olarak temelde ikiye ayırır. Her iki kanadın, karşıt görüşü çürütmek için geliştirdiği kullanarak her iki görüşü de reddeden Bağdadi; ikinci tezden ilham alarak görmenin, gözden çıkan ışığın ışıklı cisimlerle karşılaşması sonucunda oluştuğunu ifade eder. Ona göre, koni şeklindeki bu ışık, nefsin kullandığı bir araç konumundadır. Dolayısıyla gören, ışık ve göz aletlerini kullanan nefisten başkası değildir. İbnü'l-Heysem ve İbn Sina tarafından benimsenen "intiba" tezini reddettiği görülen Bağdadi, yine Meşşai perspektife aykırı olarak, tüm iç ve dış idraklerin nefse ait olduğunu ve nefsin bölünmez bir birlik arz ettiğini eklemektedir (Bağdadi, 1938–9: II, 324–32, 403–4. Ayrıca bkz. İbnü'l-Heysem, 1983: 158; İbn Sina, 2008: 323; Özpilavcı, 2000: 49).

Düşünür, yıldızlara dair en dikkat çekici yorumunu, sudur teorisini, yani Meşşai varoluş açıklamasını eleştirdiği pasajlarda yapmaktadır. Aristoteles'i Meşşailiğin fikri önderi ve muhtemelen apokrif Esulucya Aristatalis etkisiyle sudur teorisinin kurucusu olarak tasvir eden filozof, tüm Meşşaileri, yıldızları eksik değerlendirmiş olmakla suçlamaktadır. Ona göre, yıldızlar, evrenin işleyişinde rolü olan, ruhaniyet ve güç sahibi varlıklardır. Bu sebeple akıl ve nefis sahibi olmamaları düşünülemez. Tıpkı gök küreleri gibi, akla ve nefse sahiptirler (Bağdadi, 1938–9: III, 157, 167–8).

Dolayısıyla, Bağdadi'nin Risale'deki görüşlerinin İbn Sina ve İbnü'l-Heysem'in yaklaşımları üzerine kurulduğu; fakat her iki düşünürden farklı bir görme teorisi sunan ve yıldızlara nefis atfeden Mu'teber ile bu uyumun önemli derecede ortadan kalktığı yorumunu yapmak mümkündür. Bu durum, zamanla İbn Sina eleştirmeni olarak ünlenen Bağdadi'deki fikri değişimi göstermesi açısından önemli olduğu gibi, incelenen risalenin onun ilk eserlerinden birisi olduğu tespitini güçlendirecek niteliktedir.

Sonuç

Makalede, İslam bilim ve düşünce tarihine ait *Risale fi sebebi zuhuri'l-kevakib leylen ve hafaiha neharan* isimli eser incelendi. Risalenin, hem İbn Sina'ya hem de Ebü'l-Berekat el-Bağdadi'ye atfedilmesi, öncelikli olarak bu karmaşanın çözülmesini gerektirdi. Yazmaların, "es-Sultanü'l-Muazzam Gıyasü'd-din" lakaplı bir hükümdarı telaffuz etmesi, yazarın kimliğini tespitte çok önemli bir destek

sağladı. İbn Sina'nın bahsedilen lakaplara sahip bir hükümdarla teşrik-i mesaisinin olmaması, Ebü'l-Berekat el-Bağdadi ismini tek bıraktı. *Risale*'nin, Bağdadi'nin temel eseri *el-Kitabü'l-mu'teber* ile üslup ve muhteva uyumluluğu, gerçek yazar hakkındaki şüpheleri ortadan kaldırdı.

Bahsedilen lakapların, filozofun çağdaşı Büyük Selçuklu hükümdarı Muhammed Tapar ile onun oğlu Irak Selçuklu hükümdarı Mesud tarafından kullanılması ithaf edilen şahıs için bir belirsizlik oluşturdu. Fakat tarihi kaynaklar vesilesiyle hükümdarların ilgi alanlarının mukayesesi, aranılan hükümdarın ilki olduğunu gösterdi.

Yazmaların kronolojik tahlili, yazar ve eser ismindeki karmaşanının sebebine yönelik önemli ipuçları verdi. Bu doğrultuda, eserin başlangıçta yukarıdaki isimle Bağdadi'ye nispet edildiği; sonrasında, önce yazar, akabinde yazar ve eser ismi belirtilmeden çoğaltıldığı; zamanla *Risale fi rü'yeti'l-kevakib fi'l-leyl la bi'n-nehar* ismini aldığı ve nihayet İbn Sina'ya atfedildiği yorumuna ulaşıldı.

Esere ilişkin çok sayıdaki müphemlikten birisi olan başlık problemi, yazmaların desteğiyle *Risale fi sebebi zuhuri'l-kevakib leylen ve hafaiha neharan* şeklinde çözüldü.

Eldeki verilerin kısıtlılığı, risalenin yazım tarihini kesin bir biçimde belirlemeye imkân tanımadığından, Muhammed Tapar'ın saltanat ve vefat tarihleri olan 1105-1118 aralığı yazım dönemi olarak sivrildi. Aynı gerekçeyle, risalenin Bağdadi külliyatındaki tarihsel yerine dair net bir hüküm verilemedi. Sadece, ilk eserlerden birisi olduğu ve *Risale fi'l-akl ve mahiyyetih*, *el-Kitabü'l-mu'teber* ve *Kitabü't-tefsir*'den önce yazıldığı söylenebildi.

Risalenin, Muhammed Tapar tarafından yöneltilen yıldızların niçin sadece gece vaktinde görüldüğü sorusunu, büyük çoğunlukla devrinin bilim ve felsefe birikiminden yararlanarak cevapladığı ve yıldızların gündüz görülememesini, daha güçlü ışık kaynağı Güneş'in olumsuz etkisine hamlettiği görüldü. Risalede değinilmeyen, yıldızların doğası, özellikleri ve görmenin nasıl gerçekleştiği gibi konuların el-Kitabü'l-mu'teber ile tamamlandığı tespit edildi. Bu kitaptaki ilavelerin Meşşai perspektif ile çelişmesi, Bağdadi'nin zamanla Meşşai paradigmadan uzaklaştığı yorumunu yapmaya olanak sağladı.

Kaynaklar

Bağdadi, Ebü'l-Berekat (1938–9), *el-Kitabü'l-mu'teber fi'l-hikme* [nşr. Z. el-Musevi v.dğr.], Haydarabad: İdaretü Cemiyyeti Daireti'l-Maarifi'l-Osmaniyye.

Bağdadi, Ebü'l-Berekat (2015), *Risale fi sebebi zuhuri'l-kevakib leylen ve hafaihâ neharan*, nşr. T. Tunagöz, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 38: 72-77.

Beyhaki (1994), *Tetimmetü sıvani'l-hikme*, nşr. R. el-Acem, Beyrut: Darü'l-fikri'l-Lübnani.

İbn Ebi Usaybia (t.y.), *Uyunü'l-enba fi tabakati'l-etıbba*, nşr. N. Rıza, Beyrut: Darü mektebeti'l-hayat.

İbn Sina (1984), *eş-Şifa: et-Tabiiyyat VI*, nşr. İ. Medkur v.dğr., Kum: Mektebetü Ayetullah el-Mar'aşi.

İbn Sina (2008), *en-Necat*, nşr. M. T. Danişpejuh, Tahran: İntişarat-ı Danişgah-i Tahran.

İbnü'l-Esir, (1997), *el-Kamil fi't-tarih*, nşr. Ö. A. et-Tedmüri, Beyrut: Darü'l-kitabi'l-arabi.

İbnü'l-Heysem (1983), *Kitabü'l-menazır: I-III*, nşr. A. Sabra, Kuveyt: el-Meclisü'l-vatani li's-sekafe ve'l-fünun ve'l-adab.

İbnü'l-Heysem (t.y.), *Kavl fi'd-dav'*, London, British Library, IO Islamic, nr. 1270, vr. 12b-17b.

İbnü'l-İmrani (2001), *el-İnba fi tarihi'l-hulefa*, nşr. K. es-Samerrai, Kahire: Darü'l-afaki'l-Arabiyye.

İbnü'l-Kalanisi (1983), *Tarihu Dimaşk*, nşr. S. Zekkar, Dımaşk: Darü Hassan li't-tıbaa ve'n-neşr.

Özaydın, A. (1990), *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Özaydın, A. (1992), "Berkyaruk", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, V, 514–6.

Özaydın, A. (2005), "Muhammed Tapar", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XXX, 579–81.

Özpilavcı, F. (2000), *Ebu'l-Berekat el-Bağdadi'de Nefs Teorisi*, Yüksek Lisans Tezi, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tunagöz, T. (2015), "İslam Bilim Tarihinden Bir Sayfa: *Risale fi sebebi zuhuri'l-kevakib leylen ve hafaihâ neharan* (İnceleme, Tenkitli Metin ve Çeviri)", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 38: 39-82.

EBÜ'L-BEREKÂT EL-BAĞDÂDÎ FELSEFESİNDE İNSAN ÖZGÜRLÜĞÜ

Yrd. Doç. Dr. Tuna TUNAGÖZ[1]

Özet

Dinî bir kavram olarak kader, bilgi, irade ve güç sahibi Tanrı ile farklı düzeyde de olsa aynı sıfatlara sahip insanın boyutları müphem ilişkisine bir atıftır. Bir başka deyişle, insanın ne kadar muktedir olduğunun inançsal/düşünsel kökenidir. Tanrı ve insanın, felsefenin ve dinin temel ilgi alanları arasında yer alması, insan özgürlüğü konusunun hem teolojik hem de felsefî metinlerde işlenmesine neden olmuştur. İslam felsefesi açısından kader kavramına yönelik ilgi bu hususta müstakil risaleler yazan İbn Sînâ ile başlar. Fakat mesele, felsefî anlamda hak ettiği ilgi ve kapsama, ancak İslam felsefesinin klasik dönem temsilcilerinden Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî'nin (ö. 547/1152) kaleminde kavuşabilmiştir. Bu tebliğde de Bağdâdî'nin kader anlayışı incelenecektir. Dinî ve felsefî literatürü uzun yıllar boyunca inceleyen filozof, dayanakları dinî ve felsefî kaynaklarda yer alan, fakat nihaî olarak özgün ve özgürlükçü bir kader anlayışına ulaşmıştır.

Anahtar Kavramlar: *Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî, İnsan Özgürlüğü, Kader, İslam Felsefesi, Kelâm.*

Giriş

İnsan özgürlüğü sorunu, düşünce tarihinin en eski dönemlerine kadar uzanan bir sorundur. İlkçağ felsefe tarihinde Parmenides, Herakleitos, Empedokles, Leukippos ve Demokritos determinist; Aristoteles ılımlı determinist; Stoacılar fatalist olarak yorumlanmaktadır. Aristoteles felsefesi ile Yeni Eflatunculuğu harmanlayan Meşşâî Müslüman felsefeyi de ılımlı determinist olarak yorumlamak mümkün gözükmektedir (Arslan, 2006-10: I, 195–6, 238–9, 269–74, 328–30; IV, 333–4; İbn Sînâ, 1960: I, 8).

Fârâbî ve İbn Sînâ kaza ve kaderi, daha çok, mevcutların Tanrı'dan nasıl sadır olduğu, aralarındaki hiyerarşi, evrendeki düzen, ilâhî inayet ve kötülük konuları bağlamında bir ayrıntı olarak işlemiştir. Tanrı-evren ilişkisine "yaratma" nazarıyla bakmasına rağmen Kindî de bu çizgiden uzakta değildir. Bu üç filozofun kaza-kader konusuna özel bir önem atfettiklerini ve bir çözüm ürettiklerini söylemek güçtür. Netice itibariyle her üç filozof da cebrî görüşe yakın bir anlayışa ulaşmıştır (Desûkî, 1985: III, 183, 385–7).

Kader konusuyla özel olarak ilgilenen ve kayda değer fikir üreten düşünürlerden birisi, Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî'dir. Filozof, ansiklopedik felsefî eseri *el-Kitâbü'l-mu'teber'de*'de, özel olarak açılmış iki fasılda bu konuyu incelemektedir. Eserin İlâhiyyât Kitabı'nın ikinci makalesinin "Kaza ve Kader" adındaki sekizinci faslında, kaza ve kaderin sözlük ve terim anlamlarını irdelemekte, daha sonra düşünce tarihinde bu konu bağlamında yapılan yorumları özetlemektedir. "Kaza ve Kader Hakkında Muteber Görüş" adını taşıyan dokuzuncu fasılda ise klasik kader teorilerindeki problem ve açmazlara temas ederek onları eleştirmekte ve kendisine ait kaza-kader teorisini izah etmektedir.

---

[1] Bu bildiri, Çukurova Üniversitesi BAP Koordinasyon Birimi'nce desteklenen "SED-2016-7163" kodlu proje kapsamında sunulmuştur ve daha önce yayımlanan bir çalışmama dayanmaktadır. Bkz. Tunagöz, T. (2014), "İslâm Felsefesinin Klâsik Çağında Özgürlükçü Bir Teori: Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî'nin Kader Anlayışı", Kutadgubilig: Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi 25: 165–93.

I. Kaza ve Kaderin Sözlük ve Terim Anlamları

Ebü'l-Berekât'a göre, kaza kelimesinin yaygın anlamı, "dönüşü olmayan kesin hüküm ve emirdir." Kader ise, takdir kelimesinden türetilmiştir. Takdir, öncelikle ölçüler; ikincil olarak ölçülebilen şeyler için kullanılır. Esas kullanım için cismi; onun uzunluğunu, genişliğini, derinliğini örnek vermek mümkündür. İkincisi için ise cisimlerdeki ölçülebilen beyazlık ve siyahlığı (Bağdâdî, 1939: III, 180).

Bağdâdî'ye göre, kaza ve kader insanlar tarafından, Yüce Allah'ın bilgi ve hükmünde yer alıp oluş-bozuluş âleminde olmuşlar ve olacaklar veya gök kürelerinin ve yıldızların hareketleri doğrultusunda gerçekleşmiş ve gerçekleşecekler anlamında kullanılır. Kaza, "ister geçmiş ilâhî bilgide ister gök kürelerin hareketinde yer alsın tümel hükümdür." Kader ise, "mevcutlara dağıtılmak suretiyle bu tümel hükmün belirlenmesidir". Böylece olacakların kim/ne için olacağı, ne zaman gerçekleşeceği; miktarı, niteliği, mekânı, uzak ve yakın sebepleri; var edeceği iyilik, kötülük, mutluluk ve mutsuzluk belirlenmiş olur (Bağdâdî, 1939: III, 180).

Filozofun kaza ve kaderin kullanımına dair yaptığı özet, felsefî ve kelâmî ekollerin yaklaşımlarının bir sentezidir. Filozof bu ekollerin görüşlerine daha sonra özel olarak temas edecektir. Diğer taraftan, yapmış olduğu kaza ve kader tanımının özünde, Eş'arî kelâmcıların kaleminden çıkan ve Meşşâî filozoflarca da takip edilen tanım yer almaktadır (bkz. Eş 'arî, 1955: 81; İbn Sînâ, 1960: II, 414). Ayrıca bu husus, Ebü'l-Berekât'ın bu kavramları tam aksi yönde kullanan Mâtürîdî kelâmı ile temasının olmadığına dair bir gösterge olarak okunabilir.

Ebü'l-Berekât, bu bilgileri verdikten sonra, kaza ve kader arasındaki farklılığı bir örnekle netleştirmeye çalışır. Tüm bu tanımlamaları ve izahları yaparken dildeki genel kullanımı takip ettiğini, fakat üzerinde fikir yürüttüğünü de eklemektedir. Ona göre, kaza, Allah'ın, kendisinin ve meleklerinin ilminden dolayı, geçmiş ilminde insanların ölümüne hükmetmesidir. Kader ise kazanın tafsilatıdır. Allah kaderle bu insanların ömürlerini, ecellerini, yaşam sürelerindeki farklılıkları, bunların yakın ve uzak sebeplerini belirler. Böylece Zeyd, 100 yaşındayken yaşlılıktan dolayı doğal biçimde filan yerde, filan tarihte ölmüş olur. Amr ise bir hastalıktan dolayı 50 yaşındayken filan yerde ve filan tarihte… (Bağdâdî, 1939: III, 181–2).

Öyleyse, Bağdâdî nazarında kaza, genel, tümel ve ezelî hüküm iken; kader, kazanın tikel hadislere gerekli tüm detaylarıyla tatbikidir. Verdiği örnekten gidersek kaza, insanların ölümlü varlıklar olmasına hükmetmek; kader her bir insanın nerede ve ne şekilde ve ne zaman öleceğini belirlemektir. Yani kaza –deyim yerindeyse– zihinde, kader dış dünyada gerçekleşmektedir. Sonraki pasajların birisinde kaderi, kazanın yenilenmesi olarak takdim eder (Bağdâdî, 1939: III, 187–8). Dolayısıyla, filozof tarafından yapılan kaza ve kader tanımının ve bu iki kavrama yaklaşımın, özü itibariyle Eş'arî düşünceden farklı olmadığı görülmektedir.

II. Düşünce Tarihinde Kader Teorileri

Ebü'l-Berekât, konunun kavramsal çerçevesini ortaya koyduktan sonra felsefî-kelâmî birikimde kaza ve kadere dair yaklaşımları ana hatlarıyla özetler. Bu esnada, alışılan üslubunu devam ettirerek hiçbir ekolün, düşünürün ve eserin adına yer vermez. Dolayısıyla, okuyucu, Bağdâdî'nin zikrettiği ve eleştirdiği fikrin kime ait olduğunu ve hangi eserde zikredildiğini kendi birikimi ve çabasıyla bulmak zorundadır.

Öncelikli ilgisi kaderi kabul edip bunun üzerine yorum yapanlar olduğu için, düşünür, kaza ve kaderi inkâr edenlerin fikirlerini uzun uzadıya anlatmaz. İlerleyen sayfalarda sadece birkaç tespit ekler: Bu fikrin sahipleri kadim Yaratıcı fikrini reddetmiş; olmuş ve olacak her şeyi, yaptığını bilmeyen tabiatlara, rastlantıya, şansa ve rastlantı ile şansa dayanan "sevgi ve üstünlüğe" irca etmişlerdir. Aralarında bölünmeyen cüzler fikrini benimseyenler de bulunmaktadır. Onlara göre, atomlar hareket eden maddî; sevgi ve üstünlük de rastlantı ile şansa dönük fâil sebeplerdir (Bağdâdî, 1939: III, 193).

Ebü'l-Berekât, kaza ve kaderi kabul edip bu hususta fikir üretmiş olanları ise ana hatlarıyla ikiye ayırmıştır. Filozofun bu taksiminde, esas aldığı husus, kaza ve kaderin kapsamı ve ilâhî bilgiyle ilişkisidir:

[1] Birinciler, kaza ve kaderin var-yok, olmuş-olmamış her şeyi kapsadığını söylerler. Bunlar kendi arasında ikiye ayrılır:

[1a] İlk grup, kaza ve kaderi Allah'ın bilgisine nispet eder. Bunlara göre Allah, ezelî bilgisiyle olmuş, olacak her şeyi bilir. Âlemdeki her şey bu bilgiye göre var ve yok olur. O'nun bilgisi, tümel ya da tikel her şeyi kuşatır. Bir şeyin çokluğu, azlığı, zamanı, mekânı takdire uygun olarak gerçekleşir. İster büyük ister küçük olsun bir şeyin varlığı, yokluğu, oluşu ve bozuluşu İlk'in bilgisi olan ilk bilgiye göre gerçekleşir. Tüm zaman dilimlerinde her ne var ise O'nun bilgisinde ve levh-i mahfûzda mevcuttur. Bağdâdî, bu ekolü gerçek manada kaderci olanlar şeklinde anar. Mu'tezilî anlayışla mukayesenin ardına eklendiğine göre, o "Kaderiyye" ismini Eş'arîliğe vermektedir. Bu grup, Bağdâdî'nin tespitiyle, dinî etkenlerle yorum yapanlardır. (Bağdâdî, 1939: III, 181–3).

[1b] Bu grup, kaza ve kaderin Allah'ın bilgisiyle ilişkisini tümüyle koparıp olan-bitenleri tümüyle gök kürelerin ve yıldızların hareketlerine irca eder. Onlara göre, her ne var ise onların oluşu, niteliği, zamanı, mekânı sürekli ve tekdüze bu hareketle ilişkilidir. Kevnî hadiselerin nedeni ezelî mevcutlardır. Onlar, hâdis şeylere ezelî varlıkları ile bizzat neden olamazlar. Aksine, bunu dairesel hareketleri ile gerçekleştirirler. Bu ezelî mevcutların devamlı hareketlerinden dolayı, hem sürekli olmayan şeyler varolur hem de mevcut olanların bazıları yok olur. Böylece evrende bir değişim, yenilenme, oluş ve yok oluş ortaya çıkar. Onlara göre kaza, gök kürelerin ve yıldızların hızlı/yavaş, fakat sürekli hareketlerinin etkinliğidir. Kader ise kazanın tafsilidir. Her ne olacaksa, parçalara, mekânlara, zamanlara ve şahıslara; az-çok, eksik-fazla, güçlü-zayıf biçimde, nedensellik çerçevesinde kader ile ulaşır (Bağdâdî, 1939: III, 181, 189).

Bağdâdî, "bunlar arasında şeriatların getirdiğini inkâr edenler de vardır." diyerek bazı temsilcilerindeki ilhâdî temayüle dikkat çeker. Öyle ki, onlara göre, gök kürelerin ve hareketlerinin sonuçları olan hadiselerde, Tanrı'nın ve kulların beğenme ve beğenmemeleri söz konusu olamaz. Her ne olmuş ve ne olacaksa, sırf bu hareketlerden dolayıdır. İnsanların mutluluk ve mutsuzlukları feleklerin ve yıldızların hareketlerinden başka bir nedene bağlanamaz (Bağdâdî, 1939: III, 183).

Bağdâdî'ye göre, her şeyi kapsayan kaza ve kaderi Allah'ın geçmiş bilgisine dayandıranlar ile gök kürelerin ve yıldızların hareketlerine atfedenlerin arasını birleştirenler de olmuştur. Bunlara göre, Allah'ın geçmiş bilgisi her şeyi içermektedir. Bunların arasında gök kürelerin, yıldızların hareketleri ve bu hareketlerin gerekleri de vardır. Dolayısıyla, gök kürelerin ve yıldızların hareketleri Allah'ın emir ve takdiri içerisinde yer almaktadır (Bağdâdî, 1939: III, 182).

[2] Bağdâdî'ye göre ikinciler, olan-bitenlerin Allah'ın bilgisi içerisinde olduğunu kabul etmekle birlikte, kaza ve kaderi bütün her şeye teşmil etmeyip dinî emir ve yasaklar bağlamındaki insan fiillerini bu kapsamın dışında tutarlar. Onlara göre, ilâhî hikmet, kaza ve kaderle, olmuş ve olacak şeyleri tamamlamış ve bunları zorunlu kılmıştır. Dinî emir ve yasaklarla ilgili şeyleri ise zorunlu kaza ve kaderin dışında, imkân boyutunda bırakmıştır. Böylelikle, insanın irade ve seçimi sınırlanmamış; itaat eden sevabı, isyan eden cezayı hak etmiştir. Çünkü Allah, kesin kaderiyle günaha zorladığı insana ceza vermekten de itaate zorladığı insana ödül vermekten de yücedir. Eğer dinî emir ve yasaklar kaza ve kader içerisinde yer alırsa, herhangi bir dinî işi yapmak veya yapmamak insanın elinde olamaz. Bu durumda, Allah'ın insanları ödüllendirmesi ve cezalandırması anlamsız, saçma ve adaletsiz olur (Bağdâdî, 1939: III, 181–2).

Bağdâdî, yukarıdaki fikirlerin merciinden açıkça bahsetmemesine rağmen, onların hangi düşünürlere/ekollere ait olduğu, satır aralarındaki işaretlerden ve felsefî-kelâmî literatürden anlaşılabilmektedir:

"1a" olarak sınıflanan ekolün Eş'arîlik; "2"nin de Mu'tezile olduğu açıktır. Bağdâdî'nin "kaza ve kaderi kabul eden, bunları Allah'ın bilgisine nispet etmede iştirak edip bunların kapsamında ihtilaf eden iki mezhep arasında sürekli bir ihtilaf ve uzun bir tartışma vardır (III, 182)." yorumu bu tespiti ayrıca teyit etmektedir.

Bağdâdî, "1b"yi anlatırken onların kaza ve kaderin Allah'ın bilgisiyle ilişkisini tümüyle kopardıklarında bahseder ve görüşlerine *el-Kitâbü'l-mu'teber*'in ilim bahsinde uzun uzadıya değindiğini belirtir (III, 181). Onun ilgili bahiste görüşlerini eleştirdiği kimseler ise Aristoteles ve takipçileridir (III, 74, 84). Peripatetiklerin ılımlı da olsa determinist olmaları ve deist Tanrı tasavvuruna sahip olmaları bu tespiti doğrular. Fakat Bağdâdî, bir diğer yerde "1b"dekilerden bazılarının nasları reddettiklerini belirtir. İslâm felsefesinde, Yeni-Eflatuncu apokrif metinlerin çoğunlukla Aristoteles'e atfedildiğini ve bu metinlerin Aristoteles'i olduğundan daha "teistik" gösterdiğini göz önünde tutarsak Bağdâdî'nin Aristoteles ve Peripatetikleri ilhâdî eğilimlerle suçlamayacağını varsayabiliriz. Bağdâdî'nin sözü edilen metinlerin etkisinde kalarak Aristoteles'e "yaratma" (*ḫalḳ*) ve "sudûru" (III, 74, 150) beraber izafe ettiğini düşünerek bu varsayımı

güçlendirebiliriz. Öyleyse, filozofun tasvirine göre, kaderi göksel hareketlere bağlayanlar arasındaki olumlu figürlerin Aristoteles ve takipçileri olduğu söylenebilir. Olumsuz figürlerin ise "Dehriyye/Zenâdiḳa" genel ismiyle anılan, ortak özellikleri Yaratıcı'nın varlığını inkâr edip O'nun rolünü gök cisimlerine veren ve âlemi ezelî-ebedî kabul eden kişiler olması mümkündür. Bu durumda, "1a" ile "1b"yi bağdaştırmaya çalışanlar, felsefî ve dinî birikimle yakın ilişki kurduklarına göre, Müslüman Meşşâî filozoflar olarak teşhis edilebilir. Filozof, kaza ve kaderi tamamen inkâr edenler arasında ise sevgi ve üstünlük kavramlarıyla ima ettiği Empedokles'i ve atomcu doğa filozoflarını; yani Leukippos ve Demokritos'u ön plana çıkarmaktadır. Ebü'l-Berekât'ın verdiği bu bilgileri aşağıdaki şekilde tablolaştırmak mümkündür:

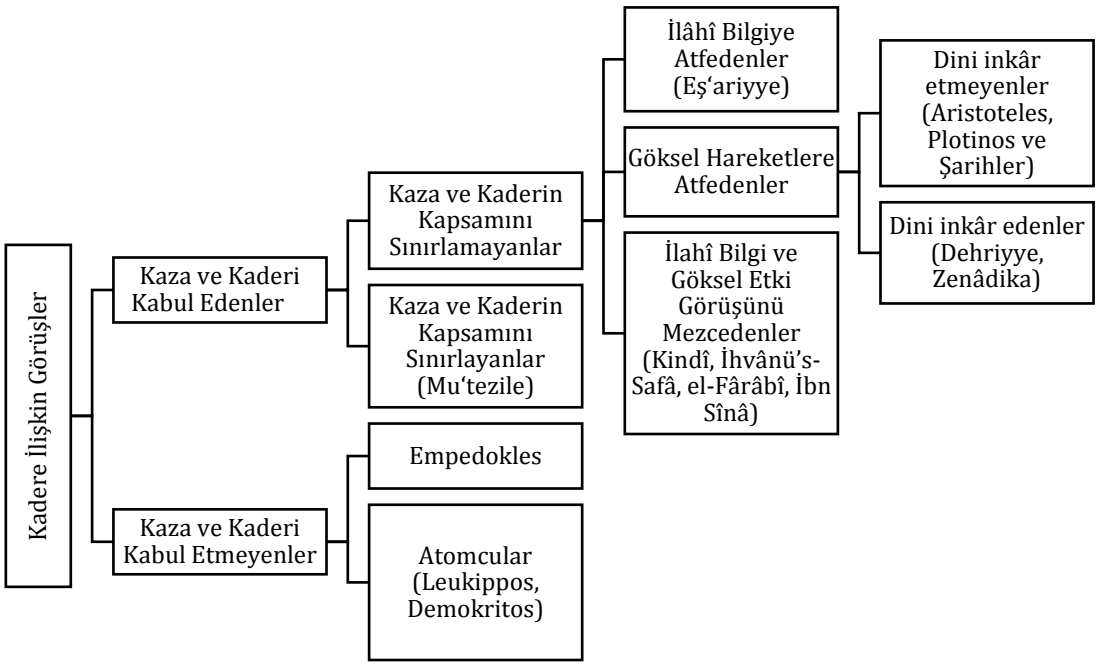

Filozof, kaza ve kader hakkında görüş belirtenlere ilişkin değerlendirmelerini, onların fizik, metafizik ve Tanrı-evren ilişkisi bağlamındaki görüşleri üzerine bina etmektedir. Yorumları çoğunlukla tarihî bilgilere mutabıktır; fakat bazı değerlendirmeleri tarihî gerçeklerle örtüşmemektedir. Örneğin, Sünnî kelâmın kaderi reddetmekle suçladığı (Mâtürîdî, 2003: 305; Şehristânî, 1993: II, 56) Mu'tezile'yi, kaza ve kaderi kabul edip bunu ilâhî bilgiye irca edenler olarak tasnif etmektedir. Fakat gerçekte, Mu'tezile'nin kader anlayışı ilâhî bilgi değil, ilâhî adalet üzerine bina edilmektedir. Nitekim Kadı Abdülcebbâr, Mu'tezilî seleflerine uyarak insan fiillerinin Allah tarafından belirlendiği fikrini reddetmiş ve kaderi "beyan", kazayı ise "bir şeyi bitirmek, sonlandırmak, gerektirmek, bildirmek, haber vermek" şeklinde izah etmiştir (Abdülcebbâr, 2001: 72-77).

Empedokles ve atomcuları açıkça ateist ilan etmesi de bir diğer örnek olarak verilebilir. Bağdâdî ayrıca, çoğu filozofun bugün determinizm bağlamında değerlendirdiğimiz görüşlerini, fatalizm bağlamında değerlendirmektedir. Elbette ki sorun, Bağdâdî'nin bu modern kavramları niçin yerli yerinde kullanmadığı değildir. Bilakis, konuyu kendi kader teorisinin merkezinde yer alan ilâhî bilgi bağlamında kategorize ederek indirgemeci bir tahlile tabi tutmuş olmasıdır. Bu da doğal olarak detaylarda sıkıntılar üretebilmektedir. Dolayısıyla, felsefe ve kelâm tarihine dair karşılaştırmalar, Bağdâdî'nin bilgi aktarımlarının büyük çoğunlukla doğru olduğu; tahlil ve tasniflerinin bir kısmının ise yeniden değerlendirilebileceği sonucunu üretmektedir.

III. Karşıt Görüş: Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî'nin Kader Teorisi

Öncelikle, bu teorinin Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî tarafından diğer teoriler üzerinde düşünmek ve onlardaki sıkıntıları ortadan kaldırmak üzere formüle edilmiş olduğunu ve onun tarafından mutlak

hakikat olarak takdim edilmediğini belirtmek gerekir. Faslın daha ilk satırında 'şu an itibariyle ulaştığımız sonuç' vurgusuyla, doğruluğuna inandığı teorinin mutlaklığını sınırlayan bir dil kullanmasına rağmen, metnin içerisinde herhangi bir tereddüt sezilmez. Fakat bu giriş cümlesi, fikrî bir ihtiyatın yanında genel bir reddiyenin de habercisidir:

> Düşünme ve değerlendirmenin, şu an itibariyle bu konuda bizi ulaştırdığı yere gelince, o öncekilerin koyduğu temel üzerine bina edilen sözden başkadır. Biz bunun hem temellerine hem de ayrıntılarına karşı çıkıyoruz (Bağdâdî, 1939: III, 187).

Bir diğer önemli husus, Ebü'l-Berekât'ın kelâmî boyutları ağır basan kaza ve kader tartışmasını öncelikleri bağlamında işleyip daha felsefî bir düzleme taşımasıdır. Bundan dolayı ilgili fasıllarda, "halku'l-ef'âl" (*fiillerin yaratılması*), "kesb-iktisâb" (*fiilleri kazanma*), "kudret-istitaat" (*fiile yönelik güç*), "tevlîd-tevellüd" (*fiilin bir diğer fiile sebep olması*), "hidâyet-dalâlet" (Allah'ın olumlu-olumsuz yönlendirmesi), "husün-kubuh" (*fiillerin güzelliği-çirkinliği*), "salâh-aslah" (*Allah'ın en iyiyi yapıp yapmama sorumluluğu*), "ecel" (*ömür süresi*) gibi kavramlar etrafında deveran eden kelâmî tartışmaları bir kenara bırakmaktadır. İlahî bilgi, irade ve kudret ile kaza-kader ilişkisi, kaza ve kaderin kapsamı, insan özgürlüğü ve sorumluğu filozofun temel ilgi alanlarıdır. Bunları da "'ilim", "irâde-meşîet", "kudret", "kaza", "kader", "takdîr", "imkân", "vücûb-ıztırâr" gibi kavramlar çerçevesinde tartışır.

Bağdâdî asla ilişkin itirazında, kaza-kaderin ilâhî bilgiyle olan ilişkisini ele alır; ilmin edilgen bir sıfat olduğuna ve bilinene tâbi olacağına vurgu yapar. Ona göre, bilginin oluşabilmesi için öncelikle, bilinen şeyin varolması gerekir. Çünkü bilen, bildiği şeyi, bildiği şeyin varoluşundan sonra bilir. Sonsuz, kendindeki imkânsızlıktan dolayı bilinebilir ve kuşatılabilir değildir. Buradaki imkânsızlık, bilene ve güç yetirene ilişkin değildir; aksine bilinene ve güç yetirilene ilişkindir. Dolayısıyla, ezelî ilâhî bilgi ile ilişkili ezelî hükmün tüm detaylarıyla her oluşa, her mekâna ve her zamana uzanması imkânsızdır:

> Bir bilenin bilgisinin, hâlihazırda varolan, daha önce var fakat şu an varolmayan, daha sonra oluşacak ve varolacak olan her şeyi olduğu gibi kuşatması, kendinden dolayı imkânsızdır ve güç yetirilebilir değildir. 'Allah bunları kuşatmaz.' sözü, O'nun bilgisinde bir eksikliği ve yetersizliği gerektirmez. Çünkü engel, bilinen yönündendir; bilen yönünden değil! Zira bilgi, sadece, bilinenin bilendeki varlığıyla oluşur. Varlık, sonluyu kuşatmazken; nicelik olarak sonsuz olanları, oluş vaktinde var, oluştan önce ve sonra yok olan sonsuzları nasıl kuşatabilir? Bu, kendinden dolayı imkânsızdır. Böyle bir hükmün gerekliliği muhaldir. Öyleyse, Allah'ın bilgisine muhal nasıl nispet edilebilir? Bunu O'ndan tenzih eden ve O'nun için imkânsız addeden kimse nasıl kınanabilir? Yüce Allah'ın kudreti ve bilgisi, sadece; geçip giden şeylerden, halen mevcut olanlardan ve olup devam edenlerden dilediği her şey için, dilediği gibidir ve dilediği şekildedir. Bunlar O'nu aciz bırakmaz, onları bilmek O'na ağır gelmez. Bilgisi onları kuşatmıştır ve onlara kudret ve kuşatış olarak yeter! (Bağdâdî, 1939: III, 187).

Bağdâdî'nin bu tezinin ma'dûmu (*yok*) bilinir addeden ve bu sebeple "şey" ve "sâbit" ismiyle anan Mu'tezilî ve Tanrı'nın gelecek dâhil her şeyi bildiğini ifade eden Mu'tezilî, Eş'arî ve Matüridî teze muhalif olduğu açıktır (Abdülcebbâr, 2001: 175–76; Gazzâlî, 1962: 99–100; Mâtürîdî, 2003: 102). Fakat bu yorum, Bağdâdî'nin, ilâhî bilgi konusunda Meşşâîleri takip ettiği şeklinde de anlaşılmamalıdır. Çünkü Bağdâdî, *el-Kitâbü'l-mu'teber*'in ilahiyat cildinin birinci makalesinde, 14–19. fasıllarda, Tanrı'nın tikelleri bilmesi tartışmasına odaklanarak ilâhî bilgiyi çok detaylı biçimde incelemiş; sonuç itibariyle Eş'arî kelâmının ilâhî bilgi anlayışı çizgisinde görüşlere ulaşmıştır. İlgili fasıllardaki görüşler şunlardır (Bağdâdî, 1939: III, 74-86, 95-97, 104, 143):

(1) İlim sıfatı, Allah'ın zatından ayrı, tüm mevcutların Allah tarafından bilinmesini sağlayan ezelî bir sıfattır. Allah bir şeyi, bilinebilir durumdaysa bilir; bilinebilir durumda değil ise bilmez.

(2) Allah'ın bilgisi, Aristoteles'in tasvir ettiği gibi zatına veya İbn Sînâ'nın tasvir ettiği gibi zatı dışındaki tümellere özgü değildir. Allah, zatını, zatı dışındaki tümelleri ve tikelleri bilir.

(3) Allah, tikelleri zaman, mekân, şekil ve konum olarak her nasıllarsa öyle bilir. Onlar değişince yeni durumlarını da bilir.

(4) Allah'ın tikelleri bilmesi, O'nun ilmî suretlere konu olmasını ve onlardan etkilenmesini gerektirmez.

Bağdâdî kader bahsinde ise Allah'ın bilgisinin, bilinenin varlığına tâbi olduğu hususunu vurgulamakta ve ayrıntılamaktadır. Daha bir modern dille Bağdâdî, Tanrı'nın önbilgisinin olduğunu, fakat bu önbilginin bazı istisnalara sahip olduğunu anlatmak istemektedir. Kendisi böyle bir teşebbüste bulunmadığından, onun bu yorumunu daha iyi anlayabilmek için, Allah'ın cisimsel tikelleri bilmesini, insan nefsinin bilgi nesnesiyle karşılaşıp doğrudan bilmesiyle mukayese ettiği ve tüm cisimsel şeylerin bilgisini Allah'a izafe ettiği satırlardan destek almak gerekir (Bağdâdî, 1939: III, 81, 88-89). Dolayısıyla ona göre, Tanrı bir şeyi en geç oluşumunda bilmektedir.

Yukarıdaki alıntı, Tanrı'nın geleceği bilmediği şeklinde anlaşılmaya müsait olduğu için, bu destek eksikliği Bağdâdî adına önemli bir ihmaldir. Muhtemelen, önceliğini ilâhî bilgiyi açıklamaya değil, insan özgürlüğü adına geniş bir zemin oluşturmaya verdiğinden bazı detaylara –muhtemelen bilerek– temas etmemiştir. Dolayısıyla, onun alıntıladığım ifadesini, Tanrı'nın, ay-altındaki bazı tikelleri oluşumu ile bildiği; ama sonuç itibariyle her şeyi bildiği şeklinde yorumlamak daha tutarlıdır.

Onun ilâhî bilgiye dair yaptığı bu iddialı ek yorum, elbette Allah'ın bilgisini mevcutlar ile sınırlamak anlamına gelir. Filozof, ayrıca, ilâhî önbilginin kapsamının dışına çıkardığı tikel şeyleri, ilâhî bilginin tümel-tikel her şeyi kapsadığı hükmüyle uzlaştırma adına herhangi bir teşebbüste de bulunmaz. Muhtemelen, yaptığı genel izah, bunların tikelliğine değil; önbilgiyle bilinebilir tikel olduğuna dair bir inkâr olduğu için…

Görünen o ki, Bağdâdî, kökenleri Parmenides'e kadar uzanan, bilginin varlığa tâbi olduğu, gelecekteki sınırsız ihtimallerin önceden belirlenemediği ve sonsuz olanın bilinemeyeceği anlayışından hareket etmekte ve bu düşünceleri kaza-kader konusuna adapte etmektedir. Elbette, çoğunluk itibariyle zorunlu kader fikrine uzak Yahudi kelam ve felsefesinin de bir başlangıç noktası olarak düşünülmesi mümkündür (Aristoteles, 1996: 10; Kindî, 1950: I, 124. İbn Sînâ, 1954: 176; Arslan, 2006-10: I, 222; Pines, 2007: 232).

Bağdâdî'nin ayrıntılara ilişkin itirazlarına gelirsek, filozof bunların ilkinde tabiî hadiseler ile iradî hadiseler arasındaki farklılığı vurgulamakta ve bunların bilinebilme boyutlarını tartışmaktadır. Ona göre, tabiatlar ve bu tabiatlara uygun olarak düzenli ve sürekli biçimde gerçekleşenler, değişiklik göstermediğinden Allah tarafından ezelî bilgiyle bilinirler. Düzenlilikleri de, bilenin sürekli bilmesini ve hükmün sabit olmasını sağlar. Fakat olumlu ve olumsuz faktörlerin etkisiyle, zamanlara, şahıslara, durumlara göre değişen ve sınırlanamayan iradî işlerde durum bundan farklıdır. Sınırlanamadıklarından, tek bir bilenin bilgisi bunları kuşatamaz; kaza bunların öncesinde yer alamaz, kader bunlarla ilgili olarak yenilenemez… Kuşatılması imkânsız olan bu iradî şeylerde, Allah'ın kaza ve kaderi sadece O'nun dilediklerini kapsar (Bağdâdî, 1939: III, 187–8).

Öyleyse, Bağdâdî'ye göre kaza ve kader, her zaman ve her yerde asla değişmeksizin bir tarz ve şekilde cereyan etmekte olan doğal hadiselere ilişkindir. İradî fiillerle bağlantılı sonsuz alternatifleri kaza ve kaderin içerisine dâhil etmek imkân dâhilinde değildir. Aynı şekilde, nedensellik yoluyla birbirinden etkilenen fizikî ve iradî hadiselerden birleşik olan şeyleri de kaza ve kader kuşatmaz. Ne sadece iradeye, ne de sırf tabiata hamledilebilen; tabiî ve iradî sebeplerin karışımıyla oluşan rastlantı ve şansta da durum böyledir:

> Kaza ve kader, tekdüze işleyen tabiî şeyleri kapsar; iradî şeyleri kapsamaz. Bilakis Allah'ın dilediği şey için, dilediği üzere, dilediği şeyde geçerlidir. Aynı şekilde, onlardan birleşmiş ve karışmış olanları da kuşatmaz. Birbirini takip etme ve birbirine sebep olmada iradî olanı ve tabiî olanı kastediyorum. Rastlantı ve şans da böyledir. Bunlar mutlak biçimde ne iradeye ne de tabiata nispet edilebilirler. Aksine, birbirleriyle uyumlu iradî sebepler ile birbirleriyle uyumlu iradî ve tabiî sebeplerin birleşimine [nispet edilebilirler]. Hiç kimse onları amaçlayamaz, hiç kimse onları belirleyemez (Bağdâdî, 1939: III, 188).

Bağdâdî, rastlantı ve şanstan bahsederken, *el-Kitâbü'l-mu'teber*'in, özellikle ikinci cildinde (*fizik*), ve kısmen üçüncü cildinde (*metafizik*) işlediği nedenler bahsindeki anlayışını devam ettirir. Filozof, rastlantı ve şansın kaza ve kaderin içerisinde mutlak olarak yer alamayacağına dair, bir insanın bir yere gitmek üzere yola çıkan insanın oradan geçmekte olan bir akrep tarafından sokularak ölmesi örneğini vermektedir. Ona göre, böylesi bir sonuç, ortak yöne hareket etme, ortak yerde buluşma, karşılaşmaya uygun hızda gitme gibi pek çok faktörün birleşmesini gerektirir. İnsan ve akrep tarafından tasarlanan bir şey olmadığı için ise, bu hadisenin iradî veya zorunlu olarak gerçekleştiğini söylemek mümkün değildir. Çünkü rastlantısal sebepler düşünceye de tabiata da nispet edilemezler. Fakat her ikisinin hareketi, kendilerinden başka birisi tarafından da amaçlanmamıştır (Bağdâdî, 1939: III, 188).

Ebü'l-Berekât'ın burada anlattıkları elbette, arızî sebep olarak nitelediği rastlantısal hadiselerin Allah tarafından belirlenmediğini izah etmeye matuftur. Fakat bu anlattıkları ve verdiği örnek temel alındığında, örneğin kazara meydana gelen ölümlerin Allah'ın iradesi içerisine girmediği gibi bir sonuç üretilebileceğini bildiğinden, sözlerinin hemen ardına tekrar tekrar "bilakis dilediğinde, dilediği gibi, dilediği zaman bunu Allah takdir eder (III, 188)." gibi teistik endişesini/endişeleri tatmin etmeye çalışacak bir kayıt düşer; Allah'ı mutlak münezzeh olarak tasvir eder ve Allah tarafından "bilinememe, güç yetirilememe" gibi endişe doğuracak/rahatsızlık verecek olumsuzlukları ısrarla nesnelere yükler:

> Âlemin bütününün tek ve öncesiz bir Yaratıcısı vardır. O kendisinden önce ilke olmayan İlk İlke, kendisinin ötesinde gaye olmayan Nihaî Gaye'dir. Her şeyin ilkesidir. Onlar O'ndandır, O'na yönelir ve O'na dönerler. O, sayı, zât ve kavram olarak birdir. Şeylerden oluşmaz, şeylere bölünmez (Bağdâdî, 1939: III, 193).
>
> O'nun kastının –her zerrenin oluşumunda, bir zerreyle, yerle ve zamanla karşılaşması gibi– mevcutların tüm cüzlerine yayılmasına gelince; bu, güç yetmeyeceğinden değil, kendindeki imkânsızlıktan dolayı olamaz! (Bağdâdî, 1939: III, 188).

Temel bir ayrıma işaret ettiğinin farkında olan Bağdâdî, bu yorumlarından sonra, rastlantısal olayların kaza ve kader içerisinde yer aldığını söyleyenlerin ne dediğini bilmediğini veya doğruyu amaçlamadığını ifade eder. Bu elbette Eş'arî kelâmcılara yönelik bir ithamdır:

> Rastlantısal olarak gerçekleşenlerin kaza tarafından kuşatıldığını ve kaderde yenilendiğini iddia edenler, ya ne dediğini bilmiyordur ya da hakikati amaçlamıyordur. Üzerinde düşünülmemiş söz, söyleyenlerin kolayına gelir. Kaza ve kaderi Yüce Allah'ın geçmiş bilgisine irca edenlerin bilgisinde de asıl budur (Bağdâdî, 1939: III, 188–9).

Ebü'l-Berekât, tabiî hadisler ile iradî hadiseleri ontolojik ve epistemolojik bakımdan birbirinden ayırdıktan sonra, füruya ilişkin ikinci itirazında, olan-bitenleri gök kürelerin ve yıldızların hareketlerine bağlayanları eleştirir. Bağdâdî, bu izahtan rahatsızlığını, "bu önemli meselede ne güzel söz söylemişlerdir." şeklinde alaycı bir dil kullanarak ve "en uç kader anlayışı" olmakla itham ederek belirtmektedir. Ayrıca ona göre, bu yorumu, 'Allah bu hareketleri kaza ve kaderin orta sebebi olarak var etmiş ve yaratmıştır; doğal olarak onları ve onlardan dolayı olanları bilmekte ve takdir etmektedir.' diyerek, olan-bitenlerin geçmiş ilâhî bilgide yer aldığı anlayışıyla birleştirmek de doğru değildir (Bağdâdî, 1939: III, 189–90).

Filozofun öncelikli itirazı, tüm iradeleri, yıldızların hareketlerinin zorunlu sonucu olarak görmek üzerine yoğunlaşır. Hâdis iradelerin ezelî gök kürelerin ve yıldızların ezelî hareketine bağlı olarak ortaya çıktığı, dolayısıyla kaza ve kaderin içerisinde yer aldığı düşüncesini reddeder. Çünkü gök kürelerin ve yıldızların hareketlerinin bir etkisi varsa da bu sınırlıdır. Allah'ın, meleklerin ve insanların iradî tasarrufları bu kapsamın dışında yer alır. Ayrıca, bu yaklaşım, insan fiillerini insan tabiatından kaynaklana bir fiil gibi görmek suretiyle, insan iradesi ile insan tabiatını da eşleştirmektedir. Hâlbuki irade ile tabiat birbirlerinden farklıdır. (Bağdâdî, 1939: III, 66, 190).

Bağdâdî, reddettiği bu teorideki "kadîm, hâdis bir gerektirici olmadan hâdise sebep olamaz." tümel hükmüne katıldığını da belirtir. Bu, ilahiyat bahsinde Meşşâîliği, çoğunlukla Gazzâlî vesilesiyle Eş'arîlik lehine tadil etmiş filozofun, Meşşâî filozoflarla ittifak noktalarından birisidir. Filozofun ezelî âlem anlayışı, zorunlu olan Allah'ın zât olarak kadîm; âlemin ise O'nun cömertliğinin gereği olarak kendisi tarafından "yaratılmış", zât itibariyle hâdis, zaman itibariyle kadîm bir varlık olduğu şeklinde özetlenebilir (III, 28-35, 41-48). Bu sebeple semavî hareketlerin, hareketlerinin sonuçlarından; zamansal olarak değil, zat olarak önce olduğunu düşünmektedir. (Bağdâdî, 1939: III, 190).

Bağdâdî, yukarıdaki astronomik izahın, iradenin oluşma sebeplerini anlama konusunda da yetersiz olduğunu düşünmektedir. Çünkü iradenin (a) hafızada saklananlar ve hatırlanan şeyler, (b) "a" sayesinde devamlılık gösteren gerektirici ve engelleyici sebepler, (c) "b"den kaynaklanan yenilenmiş iradeler (d) "a", "b" ve "c"ye sebep olan başka iradeler gibi pek çok sebebi bulunmaktadır (Bağdâdî, 1939: III, 190).

Bağdâdî, sözünü ettiği iradeyi öncelikle Allah ile meleklere izafe etmiş görünmektedir. Buradaki melek ilavesinin, kozmik akılları melekler olarak izah eden Meşşâî düşünce kaynaklı olduğu açıktır. Ona göre, Allah'ın ve meleklerinin iradeleri, "semavî hareketlerin gereklerine muhalefet eder. Onları

artırır, azaltır; onlarla ilgili olmayan şeyi gerektirir; onlarla ilgili çoğu şeyi iptal eder." (Bağdâdî, 1939: III, 190).

Bağdâdî'ye göre, cüz'î beşerî iradeler de aynı şekilde hafızada saklananlar ve hatırlananlar sayesinde ortaya çıkarlar. Örneğin bir şey isteyene lütufta, iyilikte bulunulur veya ona kötü davranılır ve ondan intikam alınır. O da kendisine kötü davranana kötülük yapar veya onu affeder, onu bağışlar, ona iyilik yapar. Bunlardan sebebi bilinmeyenler de bilinenler de vardır. Bazen bir şey meleğin kalbe seslenmesiyle yapılır, bazen birisinin ayartmasıyla… İradelerin hepsi birbiriyle uyumlu da değildir. Bütün bunlar insan iradesinin bütünüyle feleğin hareketlerine göre şekillenmediğini gösterir. İnsan için durum böyleyken ilâhî irade için elbette farklı değildir (Bağdâdî, 1939: III, 191).

Bağdâdî bundan sonra, *el-Kitâbü'l-mu'teber*'de ayrıntılı biçimde izah ettiği, hâdis ve yenilenen (*muteceddid*) ilâhî irade fikrine yeniden atıf yapmaktadır: "Biz ilâhî iradenin yenilenmediği görüşünü iptal etmiş ve O'nun tikelleri bildiğini kabul etmeyenlerin görüşünü reddettiğimiz yerde reddetmiştik." (III, 191). Bağdâdî'ye göre, "Bir, İlk ve Kadîm" olan Yüce Allah, kadîm ya da hâdis olsun, âlemde her ne var ise onun yaratıcısıdır. O'nun, cömertliğinde, yaratımında, mülkünde ve emrinde bir ortağı yoktur. O, kadîm varlıkları cömertliğinin devamıyla; hâdis şeyleri ise, irade edip yaratmak ve yaratıp irade etmek suretiyle aşamalı ve sıralı olarak yaratır. Yani, iradesi yaratmasını, yaratması da iradesini gerektirir. Örneğin, Allah, insanların atası olan Âdem'i yaratmak istemiş ve yaratmıştır. Cömertliği, Âdem'in varlığını, Âdem'in varlığı Havva'nın varlığını, her ikisinin varlığı da çocuğun varlığını gerektirmiş ve Allah çocuğu yaratmıştır. O, birbirini izleyen varlıklar hakkında, birbirini izleyen yaratımlarla cömertlik ve iradesini ortaya koymaktadır. Allah, irade edip cömertlik sergilemekte, cömertlik sergileyip irade etmektedir. Yani, hâdis varlıklar Yaratıcı'nın önceki ve sonraki cömertliğinden dolayı birbirlerinin varlığını gerektirmektedir. (Bağdâdî, 1939: III, 45).

> Allah dilediği şeyde dilediği gibi görür, işitir, ödüllendirir, cezalandırır, kızar, memnun olur, yönelir, uzaklaşır. Hiçbir neden O'na hükmedemez. Aksine o nedenlere hükmeder ve nedenlerle hükmeder. Âlemin bütününde bildiği ve muttali olduğu etken ve engellerden dolayı, olması gerekeni şeyi hikmeti doğrultusunda yeniler, değiştirir. Bu hususta O'nun bilmesini ve muttali olmasını engelleyecek bir perde ve engel söz konusu değildir. (Bağdâdî, 1939: III, 191).

Ebü'l-Berekât'a göre, Allah'ın hâdis irade ve muratları fâil ve gerektiren olmak üzere iki sebebe dönüktür. Fâil sebep, O'nun her şeyi olması gereken yere koymasını sağlayan mükemmel hikmetidir. Gerektiren sebep, onlar vesilesiyle fiil sergilediği, her zaman yenilenen kevnî durumları bilmesidir. O ihtiyaç sahiplerinin dualarını sözlü olarak duymak ister. Sonra bunları görür, duyar ve isterse hikmetine göre bu dualara karşılık verir (III, 191). Dolayısıyla Bağdâdî'ye göre, Allah'ın kulların fiillerini belirlememesi, hiçbir şekilde onları bilmediği ve onlarla ilgilenmediği anlamına gelmez. Aksine O, her tikel olayın farkındadır, onlar üzerinde etkindir. Kullarının dualarını işitmek O'nun merhametini celbetme ve onların ihtiyaçlarına cevap verme ihtimalini ortaya çıkarır.

Bağdâdî buradan, insanlara çok farklı şekillerde ulaşan nimet-külfet bağlamında ilâhî adalete yöneltilecek eleştirilere, bir başka deyişle kötülük problemine bir çözüm için küçük bir teşebbüste bulunur. Ona göre, rastlantısal olarak gerçekleşenler, bütünüyle kaza ve kaderin içerisinde yer almadığına göre; başa gelen her olumsuzluktan Allah'ı sorumlu tutmak mümkün değildir:

> Böylelikle insanlar, hak edenlerin –ki Allah ve melekleri onlara karşılığını dünyada veya ahirette verecektir– hak ettiği nimetlerden alıkonmasındaki ya da hak etmedikleri halde kendilerine ulaşan sıkıntı ve zorluklardaki hikmeti anlamış olurlar (Bağdâdî, 1939: III, 192).

Filozof, esasa ve detaya ilişkin itirazları burada tamamlar; fakat eleştiri ve yorumlarına devam eder. Bu noktadan sonra kelâmî kader anlayışlarını konu edinir. Yöntem olarak da kelâmî ekollerin birbirlerine yönelttiği kendisi tarafından seçilmiş itham ve itirazları ön plana çıkarır. Bu esnada kendi görüşlerini de takdim eder.

Bağdâdî'nin ilk itirazı, Mu'tezile'nin kulların fiillerini kaza ve kaderin dışında bırakmasına ve bunu ilâhî adaletin gereği olarak sunmasına yöneliktir. Onlara göre [*Mu'tezile*], kulun ödüllendirilmiş ya da cezalandırılmış olması hak edişinin sonucudur. Yüce Allah bunu inayetinin gereği olarak yapmıştır. Hak edene ihsanda bulunmak, bir lütuf olarak ihsanda bulunmaktan daha üstündür. Kullar Allah'ın emir ve yasaklarını dinler, kendilerine hâkim olurlarsa ödüllendirilir; aksini yaparlarsa

cezalandırılırlar. Sonuç itibariyle, yaptıklarından dolayı mutlu veya mutsuz olurlar (Bağdâdî, 1939: III, 184).

Bağdâdî'nin aktarımıyla, Eş'arî karşıt teze göre ise, Yüce Allah kendi mülkünde istediği gibi tasarrufta bulunur. Kimsenin O'na soru sormaya ve yaptığı işlere itiraz etmeye hakkı olamaz. Allah'ın mülk ve idaresindeki tasarrufları, insanların tasarruflarıyla kıyaslanarak adilce veya zalimce diye nitelendirilemez. Allah olan bitenleri ezelde belirlemiştir, her şey ona uygun olarak vuku bulur. Kişiye hangisi takdir edilmişse o ona erişecektir. Allah'ın yarattığına herhangi bir teklifte bulunmadan ödül vermesi de onu cezadan kurtarması da caizdir. Her ne var ise ilâhî kaza ve kaderin içerisinde yer alır. Allah bunların hepsini kuşatır; O'nun bildiği vaki olur, vaki olan O'nun tarafından bilinir. Kaza O'nun ilminin dışında kalmaz, kader O'nun sınırlamasını aşmaz. Olan-biten O'nun rızasına, iradesine uygun olur. Olması gerekenler zorunlu, olmaması gerekenler de imkânsızdır. Neyi kim için istemişse o gerçekleşir, hiç kimse bunu engelleyemez (Bağdâdî, 1939: III, 183–5).

Örneğin, her ikisi de Allah tarafından yaratılmış olmakla birlikte, mutedil tabiata sahip, sağlıklı, ahlaklı, iyi eğitimli Zeyd ile bunun tam tersi özelliklere sahip Amr'ın durumları bir değildir. Çünkü fıtraten ve şartlar itibariyle Zeyd, itaate; Amr, isyana yatkındır. Her ikisi için de emreden ve yasaklayan Allah olmasına ve emir ve yasağın sonuçlarına ortak biçimde katlanmak zorunda olmalarına rağmen aralarında bir eşitlik söz konusu değildir. Eğer adaletten ve eşitlikten söz ediliyorsa dinî yükümlülükleri olan iki kişinin de eşit özelliklere ve şartlara sahip olması gerekirdi (Bağdâdî, 1939: III, 185–6).

Hak etme iddiasına gelince, bunun da tam bir lütuf olarak görülmesi gerekir. Çünkü ilâhî emir ve yasaklara uyduğu için nimeti hak ettiği söylenen kimseye öncelikle akıl, mutedil mizaç ve nefis, iyi eğitim gibi uygun şartlar sağlanmıştır. İyiliği yapmasına vesile olan şeriat de kendisine göndermiş ve dinî mesajlar peygamber vasıtasıyla kendisine ulaştırılmıştır. Bunların hak etme değil, lütuf olduğu aşikârdır. İtaate elverişsiz şartlara ve imkânlara sahip olarak yaratıp o kimseden, tam zıt niteliklerle yaratılmış kişide olduğu gibi, dinî emir ve yasaklara uymasını beklemek adalet olarak nitelenemez. Haddizatında, kısacık ömürde yapılan iyi ve kötü davranışlar, ne cenneti ne de cehennemi hak etmeyi gerektirir. Çünkü ödül de ceza da amelden fazladır. Öyleyse, konu hak etme ve adalet gibi ölçütlerle değerlendirilemez. Dinî emir ve yasaklarla ilgili fiilleri kaza ve kaderin dışına çıkarmak ilâhî bilgi anlayışı açısından da sıkıntı üretecektir. Her şey O'nun bilgi ve hükmü; dolayısıyla kaza ve kader içerisindedir. (Bağdâdî, 1939: III, 186–7).

En azından bu son cümleyi ölçüt alırsak Bağdâdî'nin kullandığı Eş'arî tezlerin tümüne katılmadığı yorumunu yapabiliriz. Fakat önemli bir kısmına katılıyor olmalı ki, "bu akıl yürütmeden dolayı, kaza ve kaderin kapsamını geniş tutanların delillerinin, daraltanların delillerine tercih edilmesi gerekir." demektedir (Bağdâdî, 1939: III, 186–7). Bir başka yerde de [Eş'arîlerin], adaletsizlik, zulüm delili bağlamında [Mu'tezilîleri] susturduğunu ifade eder (III, 194). Dolayısıyla, dinin sevap veya günahla değerlendirdiği fiilleri kaza ve kaderin dışında tutan Mu'tezilî teoriyi, Eş'arîlere ait cedelî argümanlarla reddetmektedir.

Bağdâdî'nin kelâmcılara yönelik ikinci itirazı, Eş'arîlere yöneliktir. Ona göre, Allah'ın ezelî ilminin her şeyi içerdiği ve sonsuz da olsa her şeyi kuşattığı tezi geçerli değildir. Çünkü eğer bir bilen, bir şeyi ilmiyle ihata ediyorsa, o şey sonludur. İradî fiiller ile rastlantı ve şans ile oluşan fiiller ise sonlu değildir. Bunlar sınırlandırılamadığından ve birleştirilemediğinden, bilinebilseler de, bilenin bilgisi tarafından kuşatılamazlar. Sonsuz şey, kâdir ve kudret açısından değil, makdûr açısından ihata edilemez. Fakat Allah "bunlardan dilediğini, dilediği gibi, dilediği yerde kuşatır. Dilediğine yönelir, dilediğinden yüz çevirir. Geri çevrilmez iradesiyle, engellenemez kudretiyle, şaşmayan hikmetiyle yarattığı şeylerde tasarrufta bulunur." (Bağdâdî, 1939: III, 193–4).

Bağdâdî'ye göre, kaza ve kaderin sınırsızlığı görüşünü benimseyenler [*Eş'arîler*], Allah'ın tümel-tikel her şeyi bildiğini söyledikleri için, Allah "zatından başkasını veya tikelleri bilmez." diyenlerle çelişirler. Fakat bunlar, amelî hikmeti ve insan tedbirlerini ifsat etme bağlamında birbirleriyle ortaktırlar. Çünkü birisine göre, Allah, fiillerini bilmediğinden, insanları ödüllendiremeyecek veya cezalandıramayacak; diğerinde ise her şey kaza ve kadere tâbi olduğundan, fiiller düşünce ve seçimlerin dışında kalacak ve ödüllendirme-cezalandırma söz konusu olmayacaktır (Bağdâdî, 1939: III, 192).

Bağdâdî'nin son itirazı, Eş'arî teorinin sorumluluk bilincine zarar vereceği ve insanları karamsarlığa, pasifliğe itebileceği üzerine odaklanır. Çünkü her şeyin kaza ve kaderde var olduğunu düşünmek, tamamen kayıtsız ve keyfî davranmaya yol açabilir. Bu kişi iyiliği yapmayı ve kötülükten

uzaklaşmayı imkânsız görebilir. Fakat neden ve nedenliler arasında çatışmaların olduğunu ve iradesinin etkin bir neden olduğunu bilirse iradesini ortaya koyar ve doğru seçimler yapar. En faydalıyı, doğru bilgiyi ve doğru davranışı takip eder (Bağdâdî, 1939: III, 194–5).

Bağdâdî, tam burada kendi tezinin sağlayacağı faydaya ve diğer teorilere üstünlüğüne temas eder. Kendi ifadesiyle "inceleme ve araştırma ile ulaştığı" ve "daha önce hiç kimseden duymadığı muteber kaza ve kader anlayışı (III, 192)", Allah-insan ilişkisini daha makul ve olumlu bir çerçeveye yerleştirecektir:

> Allah'ın geçmiş bilgisindeki kaza ve kaderin, diğer vakitlerde her mevcudu kapsamayacağını; imkânın varlıkta, mevcutlardan ve tasavvur edilenlerden zorunlu ve imkânsız olanlarda olduğu gibi, sürekli bir payının olduğunu bilen kişi mümkün iyiliği elde etmede ve mümkün kötülüğü savuşturmada bir mümkünden uzak durmaz. Rabbinin bilgisini ve bu bilginin, ne kadar küçük ve ne kadar büyük olursa olsun yarattıklarından dilediğine ulaştığını bildiğinde; dahası O'nun işiten ve gören olduğunu bildiğinde O'na sığınır ve O'na güvenir. O da ona yeter. O'ndan yardım ister; O da ona yardım eder. O'na dua eder; O da karşılık verir. Çünkü O kâdirdir, hikmet sahibidir, cömerttir, affedicidir (Bağdâdî, 1939: III, 195).

Sonuç

Bağdâdî'nin çok boyutlu ve hassas kurgulanmış kaza ve kader anlayışı aşağıdaki gibi özetlenebilir:

(1) Bilgi varlığa tabidir, henüz olmayan şeyin bilinmesi mümkün değildir.
(2) Ay-altı âlemindeki rastlantısal olaylar ve iradî fiiller kendindeki imkânsızlıktan dolayı bilinemez; dolayısıyla ilâhî bilgiden kaynaklanan kaza ve kaderin içerisinde yer almazlar. Fakat Allah bunlardan dilediklerini bilir.
(3) Ay-üstü âlem iradî filler üzerinde ancak kısmî etkiye sahiptir.
(4) İnsan fiillerinin ilâhî bilgi dışına çıkarılması yanlıştır. Allah bilmek istediklerini bilir.
(5) İnsan fiillerinin kaza ve kader sonucu oluşması insan sorumluğuna, ilâhî hikmet ve adalete zarar verir. Dolayısıyla dinin amaçlarına terstir.
(6) İnsan fiilleri Allah tarafından belirlenmez. İnsanlar kendi sınırları ve iradeleri doğrultusunda fiillerini özgürce sergilerler. Tüm dünyevî ve uhrevî sorumluluk onlara aittir.

Bu teori öncelikle onun, felsefî ve dinî literatüre olan bilgi ve vukuf düzeyini simgelemektedir. Bağdâdî, Yahudi dinî literatürünü, Grek felsefesini, İslâm felsefesini, Yahudi felsefesini, İslâm kelâmını, Kur'an ve hadisleri bilen çok yönlü bir düşünürdür. Bu zenginliğin eşine az rastlanır olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Bağdâdî'nin tezi, insanın tümüyle özgür olduğu; fiillerinin –Allah tarafından kendisine bahşedilmiş özniteliklerin kapasitesi ve sınırlılıkları ile malul olmakla birlikte– kendisi tarafından belirlendiği ve fiillerinin tüm sorumluluğunun kendisine ait olduğu şeklinde özetlenebilir. Bu ise ulaştığı sonuç itibariyle, Mu'tezilî tezin mezhebî dinamiklerinden soyutlanmış bir muadilidir. Geleceğin önbilgiyle bilinemezliği düşüncesi ve ilâhî adaleti değil ilâhî bilgiyi merkeze almak, onunla Mu'tezile arasındaki temel farkı oluşturur. Fakat tezin sonucu hemen hemen aynıdır. Dolayısıyla Bağdâdî, çok açık biçimde Meşşâî ve Eş'arî kader anlayışını reddetmektedir.

Onun cesur görüşlerinin temelinde insan özgürlüğüne sağlam bir zemin oluşturma isteği yatmaktadır. Bunu kurgularken, ilâhî önbilginin sonsuz ihtimalli insan fiillerine erişemeyeceği fikrini bir öncül olarak kullanır. Fakat herhangi bir yanlış anlaşılma ve Tanrı'nın yüceliğine zarar verme ihtimallerine karşı oldukça duyarlıdır. Hemen hemen her satırda dinî dili görmek mümkündür. Bütün bunlar, Bağdâdî'nin felsefî çizgisinin bir özetidir: Felsefî birikimi temel almak ve nasları ve dinî yorumları bir kenara atmamak…

Kendisinin de ifade ettiği gibi, bu kader anlayışı orijinaldir. Bağdâdî, Allah'ın geçmiş gelecek her şeyi önbilgiyle bildiğini reddetmekle, Mu'tezile, Eş'ariyye ve Matüridiyye'den; insan fillerinin Allah tarafından belirlendiğini reddetmekle, Cebriyye, Eş'ariyye ve Matüridiyye'den; insan fillerini evrenin işleyişinin doğal bir sonucu olarak kabul etmemekle, Peripatetizm, Meşşâiyye ve Dehriyye-Zenâdika'dan; kaza ve kaderi kısmen de olsa kabul etmekle, Empedokles ve atomcu doğa filozoflarından net biçimde ayrılmaktadır.

Bağdâdî'nin kader anlayışı, yaklaşık iki yüzyıl sonra Avrupa' da, Fransız Yahudisi Gersonides'te (ö. 1344) yankı bulmuş gözükmektedir. Gersonides, *Milhamot ha-Şem (Rabb'in Savaşları)* isimli eserinin ilâhî bilgiyi incelediği üçüncü bölümünde, insan özgürlüğü lehine Tanrı'nın bilgisini ve etkisini sınırlamakta ve Bağdâdî'nin tezlerine çok yakın yorumlar yapmaktadır. Tezler arasındaki yakınlıkla birlikte, bazı yerlerde Gersonides'in el-Bağdâdî'yi neredeyse lafzen tekrar etmiş olması, her iki filozofun ilâhî bilgi ve kader tasavvurları arasındaki bir bağlantı olduğunu düşündürtmektedir. Şu anki tespitlerimiz böyle bir bağlantıya işaret eden bir çalışmanın olmadığı yönündedir. Bu sebeple, ileride bir başka çalışmayla, Bağdâdî'nin kader teorisinin Gersonides üzerindeki etkilerini incelemeyi düşünüyorum.

Kaynaklar

Abdülcebbâr, K. (2001), *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, nşr. S. M. Debâb, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.

Aristoteles (1996), *Yorum Üzerine*, çev. S. Babür, Ankara: İmge Kitabevi.

Arslan, A. (2006–10), *İlkçağ Felsefe Tarihi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Bağdâdî, E. B. (1938–9), *el-Kitâbü'l-mu'teber fi'l-ḥikme* [nşr. Z. el-Mûsevî v.dğr.], Haydarâbâd: İdâretü Cem'iyyeti Dâireti'l-Maârifi'l-Osmâniyye.

Desûkî, F. A. (1985), *el-Kazâ ve'l-kader fi'l-İslâm*, [Riyad]: Dâru'l-İ'tisâm.

Eş'arî (1955), *Kitâbü'l-lüma'*, nşr. H. Gurâbe, Mısır: Matba'atü Masîr.

Gazzâlî (1962), *el-İktisâd fi'l-i'tikâd*, nşr. H. Atay ve İ. A. Çubukçu, Ankara: Nur Matbaası.

İbn Sînâ (1960), *eş-Şifâ'*: *el-İlâhiyyât*, I, nşr. G. Anawati v.dğr.; II, nşr. Y. Mûsâ v.dğr., Kahire: Vezâretü's-Sekâfe ve'l-İrşâdi'l-Kavmî.

İbn Sînâ (1954), *el-Burhân min Kitâbi'ş-şifâ'*, nşr. A. Bedevî, Kahire: Mektebetu'n-Nahdati'l-Mısriyye.

Kindî (1950), *Resâ'ilü'l-Kindî el-felsefiyye*, nşr. M. Ebû Rîde, Mısır: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1950.

Mâtürîdî (2003), *Kitâbü't-tevhîd*, nşr. B. Topaloğlu v.dğr., Ankara: İSAM Yayınları.

Pines, S. (1946), *Mezhebü'z̲-z̲erre 'inde'l-müslimîn*, çev. M. Ebû Rîde, Kahire: Mektebetü'n-Nahdati'l-Mısriyye.

Pines, S. (2007), "Free Will", *Encyclopaedia Judaica*, ed. F. Skolnik v.dğr., Detroit: Macmillan, VII, 230–4.

BERLİN ANTLAŞMASININ BALKANLARDA UYGULANMASI (YENİ PAZAR SANCAĞI ÖRNEĞİ)

Yrd. Doç.Dr.Süleyman ÜNÜVAR[1]-Yrd.Doç.Dr.Yüksel BAYIL[2]

Özet

Ruslar, XIX. yüz yıl boyunca Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki topraklarını ele geçirmek, orada yaşayan Slav ve Ortodoks halklarını kendi yanına çekmek için her yolu denemişler ve her fırsattan faydalanmışlardır. Bu yollardan biride 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'dır. Savaşın sonunda Osmanlı Devleti çaresizlik içinde önce AyastefanosAntlaşmasını imzalamış ancak İngiltere'nin itirazı ve Almanya'nın girişimleri neticesinde Berlin Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır. Bu antlaşma ile Rusların yanında Avusturya Macaristan İmparatorluğu'na öteden beri işgal etmek istediği Bosna ve Hersek vilayeti verilmiştir. Bu vilayetin yanında Sırbistan ile Karadağ arasında jeopolitik ve stratejik öneme sahip olan Yenipazar Sancağında asker bulundurma ve ticaret yolları yapmahakkı verilmiştir. Osmanlı Devletiher ne kadar bu duruma karşı olsa da 21 Nisan 1879 tarihinde imzalanan antlaşma ile sancaktagerektiği kadar Avusturya askerleri bulundurulmasını kabul etmiştir. Bununla birlikte sancağın idari ve hukuki yetkisi Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştır.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Yenipazar Sancağında elde etmiş olduğu hakları kendi lehine kullanmak üzere derhal işgâl hazırlıklarına başlamıştır. Bosna ve Hersek'le birlikte sancağa asker göndermiş, hatta her fırsatta asker sayısını arttırma yoluna gitmiştir. Bu çalışmada 1878 Berlin Antlaşmasından sonra Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Yenipazar Sancağını işgal hazırlıkları ile işgalin, hem Osmanlı Devleti hem Avusturya-Macaristan İmparatorluğu hem de ilgili Balkan devletleri açısından sonuçları üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: *Balkanlar, Yenipazar, Berlin Antlaşması, Avusturya-Macaristan,İşgal*

THE APPLICATION OF THE BERLIN TREATY IN THE BALKAN REGIONS (YENİPAZAR COUNTRY SAMPLE)

Abstract

Duringthe XIX. Century Russianstriedeverytingtocapturethetheritory of theOttomanEmpire in the Balkan Regionandtotakethepeople of SlavsandOrthodoxwholivedtherebytheirside; andtheytooktheadvantage of everythingfor his aim. One of theattempt in thewaywastheOttoman-RussiaWarbetween 1877-1878. At he end of the war The Ottomans desperately signed the Ayastefanos Treaty but upon Britain's opposition and Germany'sattemptsthey had tosignthe Berlin Treaty. With thistreaty The Austrian-Hungary Empire was given byhe Bosnian Province which it had wanted to invade for a long time besides Russia. A part from this province it was given the right to garrison a trop in Yenipazar countrywhich had a political and stragetic importance between Sırbiaand Mantenegro; and the right to build traderoutes. Although the Ottoman opposed to this matter it had toacceptthecondition of keepingtheAustriansoldiers in thecountrybecause of therules in thetreat on 21 April 1879.

BesidesthattheOttomanswereallowedtohavetheauthority of theadministrationandlawmatters of thecountry. theAustria-Hungary Empireimmediately started to make preparation for he invasion of theregion in favar of thetreatyrules. they sent soldiers to the country alongeith Bosnia even they increased the number of thesoldiers in every possibleway. İn thispieceafterthe 1878 Berlin Treatytheprepatation of theAustriaHungaryEmripetoinvade Yenipazar Country andtheinvasian; andtheeffects of tthisboth on theOttomanandtheother Balkan countrieswill be focused on.

KeyWords:*Balkans, Yenipazar, Treaty of Berlin, Austria-Hungary, Invasion.*

Giriş

Balkan yarımadası, Avrupa- Asya kıtaları ile Akdeniz'e geçiş güzergâhı üzerinde olması nedeniyle tarih boyunca jeopolitik ve stratejik açıdan önemini korumuştur. Avrupa devletleri için doğuya açılan

[1] Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, unuvar@gantep.edu.tr
[2] Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, babaninoglu@gantep.edu.tr

kapı, Anadolu ve Ortadoğu'da kurulan devletler için iseAvrupa'ya açılanbir kapı olarak görülmüştür. Bu nedenle Balkanlar tarih boyunca çeşitli milletlerin işgaline uğramış ve çok farklı etnik grupları bünyesinde barındırmış bir bölgedir. Bu özelliğinden dolayı bölge tarih boyuncakaos ve kargaşa içinde bulunmuş, çok az bir dönemde istikrarı yakalamıştır.

Ruslar,XVIII. yüzyıldan itibaren Balkanların bu tarihsel özelliğinden faydalanma yoluna gitmişlerdir. Başta Slavlar olmak üzere Balkanlarda yaşayan etnik ve dini grupları Osmanlılar aleyhine kışkırtmayoluna gitmiştir.XIX. yüzyılda ise, Osmanlı Devleti'ni ortadan kaldırma, topraklarını ele geçiripAkdeniz'e inme planlarını hızlandırmışlardır.Rusya planlarını uygulamaya koymak için her fırsatı değerlendirmiştir. II. Viyana bozgunu ve sonrasındaki iç ve dış gelişmeler, Fransız Devrimi ile birlikte Balkan milletlerinin bağımsızlık düşüncesi Rusların Slav birliğini (Panislavizm) kurma hayalini güçlendirirken, bölgede gözü olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Osmanlı Devleti aleyhindeki faaliyetleri de Rusya'nın Balkan politikasına katkı sağlamıştır.

Özellikle de 1877-1878 Osmanlı –Rus Savaşı (93 harbi) Ruslara, Balkanlar üzerindeki planlarını uygulamaya geçirebilmeleri için aradığı fırsatı vermiştir. Ruslar, Balkanlardan ve Kafkaslardan hızla hareketle Osmanlı Devleti'ne öldürücü darbeyi vurmak amacıyla harekete geçmiştir. Osmanlı Devleti iki cephede önceleri direnç göstermişse de ilerleyen süreçte iki cephede de yenilmiş ve Rus orduları İstanbul önlerine kadar ilerlemiştir. Bu ilerleyiş sonucunda Osmanlı Devleti ile Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşmasını imzalayan Rusya, Balkanlarda istediğini büyük ölçüde gerçekleştirme fırsatı yakalamıştır. Ancak Rusya'nın bu kadar etkili olmasını istemeyen İngiltere ile Balkanlarda kendi menfaatinin zedelendiğini düşünen Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nunitirazı üzerine Almanya'nın öncülüğünde Berlin'de 13 Haziran 1878 tarihinde bir konferans düzenlenmiştir. Bu konferansa başta İngiltere olmak üzere Avrupa'nın önde gelen devletleriyle birlikte Osmanlı ve Rusya devletleri de katılmıştır. Bir ay süren görüşmeler neticesinde 13 Temmuz 1878 tarihinde antlaşma imzalanmıştır (Karal: 1988 : 67; Çakmak : 2003 :17)

Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti Balkanlarda önemli bir toprak parçası kaybetmiştir. Buna göre; Sırbistan'a Niş vilayeti ve Bulgaristan'ın güney doğusundaki bazı yerler verilerek bağımsızlığı tanınmıştır. Karadağ ve Romanya'nın bağımsızlıkları kabul edilirken, Ayastefanos Antlaşmasına göre çok daha küçük birBulgar Prensliğinin kurulmasına karar verilmiştir. Doğu Rumeli vilayetinin ise Osmanlı Devleti'ne bırakılması, ancakburaya Hıristiyan bir vali atanmasıve büyük devletlerin oluşturacağı bir komisyon tarafından bölgede ıslahat yapılması kararlaştırılmıştır.

Antlaşmanın 25. Maddesi gereğince Bosna ve Hersek eyâletleri Avusturya Macaristan İmparatorluğu'na verilecek ve buraya asker sevk edecekti. Sırbistan ile Karadağ arasında pay edilen Yenipazar sancağının idaresi ise Osmanlı Devleti'ne bırakılmış, ancak Avusturya-Macaristan imparatorluğu yeni idare usulünün uygulanıp uygulanmadığını denetlemek ve güvenliği sağlamak amacıyla sancağın her tarafında asker bulundurma, askerî ve ticarî yollar yapma yetkisini ele geçirmiştir. (Furat,:2013: 15) Bu maddeden Sırbistan çok memnun kalmamıştır. Ancak İngiltere ve Almanya'nın, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yanında yer alması nedeniyleSırbistan da Rusya gibi bu durumu kabullenmek zorunda kalmıştır.(Gencer:1992:17)

I. Yenipazar Sancağı

Yenipazar bu gün Sırbistan topraklarında Karadağ sınırına yakın bir bölgede yer alan yerel dilde Novi Pazar olarak da bilinen bir yerleşim yeridir. Yenipazar stratejik konumu gereği Balkan yarımadasının doğu-batı- kuzey-güney geçiş güzergâhında yer almaktadır. Bölge eski bir yerleşim yeri olmakla birlikte, 1455 yılında son kez Osmanlıların eline geçmiş, 1459 yılında bölgede ticarî canlılık başlamış ve yerleşim yerleri kurulmaya başlanmıştır. Önceleri Bosna Sancağına bağlı Yeleç kadılığı kurulmuştur. 1477 yılından sonra Yeleç adı Yeni Bazar olarak anılmaya başlanmıştır. (Hoca:1986:396; Oruç:2005:265) Bölge kısa zamanda gelişmiş ve canlı bir ticari hayatı oluşmuştur. XVI. Yüzyıldan önce bölgeye gelen seyyahlar, yıkık dökük ve harap bir yerden söz etmişlerse debölgenin stratejik konumu nedeniyle burayasonraları bir çok kervansaray han ve hamam yapıldığından da bahsedilmiştir. Yenipazar önceleri Bosna Sancağına bağlı bir kaza merkezi idi. Yenipazar 1584 yılında sancak merkezi olarak idari yapısı yeniden düzenlenmiş ve Bosna Beylerbeyliğine bağlanmıştır.(Emecen:1992:296) II. Viyana kuşatmasında bozguna uğrayan Osmanlı kuvvetlerini takip eden Sırp güçleri 1689 yılında şehre saldırmışlar ve şehri büyük oranda tahrip etmişlerdir. Osmanlı Devleti bu tahribatı kısmen gidermişse de şehir eski canlılığına kavuşamamıştır. 1737 tarihinde Avusturya- Macaristan İmparatorluğu'nunkışkırtmasıyla Yenipazar, Sırp milisleri tarafından yeniden saldırıya uğramış, bu

saldırı kısa zamanda bertaraf edilmiştir. Ancak ticari hayat bu durumdan oldukça olumsuz etkilenmiştir.

1767 tarihinden sonra şehirde Sırp nüfusta bir artış olduğu gözlenmiştir. Sırplar 1809 yılında yine bir saldırı düzenlemişler ve çekilirken de şehri ateşe vermişlerdir. Böylece şehrin nüfus ve ekonomik yapısı olumsuz yönde etkilenmiştir. 1857 yılında 12000 civarında bir nüfusa sahip olan Yenipazar'ın sancak statüsü 1833 yılında kaldırılmıştır. 1865 yılında yapılan idari düzenleme ile Bosna vilayet olurken, Yenipazar da sancak olarak Bosna'ya bağlanmıştır. (Emecen:1992: 296) 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası imzalan Berlin Antlaşması kapsamında bölgede Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun asker bulunduracak olması Yenipazar'ın statüsünün değiştirileceği hususunda halkta endişe yaratmıştır. Diğer taraftan21 Nisan 1879 tarihli İstanbul Antlaşması'nın (Yenipazar Antlaşması) imzalanmış olması bu rahatsızlığı arttırmıştır. Bu doğrultuda bölge halkı tarafından ara sıra Avusturya-Macaristan askerlerine karşıdirenç gösterilmişse dahi çok etkili olduğunu söylemek mümkün değildir.(Hoca: 1986: 397;Aruçi:2013:470;Oruç:2005:253)

Berlin Antlaşması'na kadarBosna ve Hersek Vilayetine bağlı olan Yenipazar Sancağı, Bosna'nın Avusturya Macaristan İmparatorluğu'na verilmesinden sonra 1879 yılında Kosova vilayetine bağlanmıştır. Bölgede yaşanan bu belirsizlik ve bilhassa Müslüman halka karşı gösterilen olumsuz tutumlar sonucu Yenipazar'dan sürekli göçler yaşanmıştır. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Şubat 1909 tarihinde Yenipazar'dan askerlerini çekmiştir. Balkan Savaşı'nın başlamasıyla birlikte 20 Kasım 1912 tarihinde Yenipazar Sırbistan tarafından işgal edilmiştir. (Hoca:1986:397) Yenipazar Sancağıbölgenin jeopolitikve stratejik açıdan önemli bir yerleşim yeri olması nedeniyle daima komşu devletlerinin dikkatini çekmiştir.

II. Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun Yenipazar'I İşgal Etme Hazırlıkları

a. Askerî Durum

1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşması'nın 25. Maddesine göre Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Osmanlı Devletinin tüm engellemelerine rağmen Bosna ve Hersek'i işgal etmiştir. Hemen sonrasında sancağı işgal etmek için bir taraftan Babıali'ye başvurmuş, diğer taraftan da askerî hazırlıklarını sürdürmüştür.

Sırp ve Karadağlı casusların verdikleri bilgilere göre de Osmanlı Devleti'nin Yenipazar'ın öte tarafında 15.000 kişilik bir ordusu mevcut olup, ordu merkezi Mitroviçe olarak belirlenmiştir. (BOA. Y.PRK.HR. 3/84) Kosova'da tam teçhizatlı toplar vardı ve asker sayısının daha da artırılacağı bilgisi verilmiştir. Zaten Osmanlı Devleti, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Yenipazar sancağını işgal etmek üzere bölgeye asker yerleştirmesi bilgisi üzerine tedbiren sancağa elli taburluk asker göndermeye karar vermiştir. (Türkgeldi: 1987:126)

Avsuturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Yenipazar'a yapacağı harekâtın merkezi Saraybosna olarak belirlenmişti. Askeri idare Başkumandan General Filiboviç idaresinde olup, başkumandan doğrudan imparatorla görüşebilecekti. Bosna ve Hersek'te asker miktarını azalttığı belli olmamakla birlikte, ihtiyat askerleri izinli olarak memleketlerine gönderilmekteydi. Ancak bu durum tamamen hileden ibaretti. Avusturya'nın Doboy mevkiinde 31. fırkaya mensup 1 alay piyade, 7. alaydan 1 bölük süvari, istihkâm askeri, 4. topçu alayının bir kısmından oluşan mustahfız askeri bulunmaktaydı. (BOA. Y.PRK.HR. 3/84)Buralarda mevcut asker sayısından daha fazla asker barındırmak üzere tahta barakalar inşa edilmştir. (BOA. Y.PRK.HR. 3/84)

Bölgede herhangi bir isyan çıkması ihtimâline karşı Vişegrad, Srebrenice, Foka ve diğer Osmanlı hudutlarındaki asker sayısının artırılmasına karar verilmiştir. (BOA. Y.PRK.HR. 3/84)Avusturya hükümetinin hazari halde olan 4 fırka, kışı geçirmek üzere Hırvatistan, Slovenya ve Güney Macaristan'a gönderilecekti; geri kalan 7 fırka ile 2 liva piyade, avcı, istihkâm taburları ile bunlara ait levazımat Bosna'da kalacaktı.(BOA. Y.PRK.HR. 3/84) Bu fırkalara yakın bir zamanda yeni kura askerleri ile hastanelerde sağlıklarına kavuşan askerlerin de katılması da planlanmıştır. Bazı fırkalarda 3000'e yakın hasta asker olup, bunlardan çok ağır olmayanların hastaneye gönderilmemesi komutanlar tarafından istenmiştir. (BOA. Y.PRK.HR. 3/84)Ağır hasta olanlar ise memleketlerine gönderilerek yerlerine daha genç olanlar getirtilmiştir. Böylece Bosna ve Hersek'te, 165.000 nefer, 312 top bırakılacaktı.(BOA. Y.PRK.HR. 3/84) Kur'a askerleri ile sıhhatlerine kavuşanların yanında Dalmaçya ve Slovenya hududundaki 2 fırka ile 1 livanın da katılmasıyla Bosna'daki asker miktarı 180.000 kişiyi bulacaktı. (BOA. Y.PRK.HR. 3/84)Askerin büyük kısmı Vişegrad-Foka arasında olduğundan buralarda istihkâm ve batarya inşa edilmiştir.(BOA. Y.PRK.HR. 3/84)Yine de Bosna ve Hersek'e daha fazla asker

yığmak için hükümetin bilgisi dahilinde sahte bir isyan düzenlenmesine karar verilmiştir. (BOA. Y.PRK.HR. 3/84)

Sahte bir isyan düzenlenmesinin amacı, Yenipazar'a yürüyerek Rusya ile birlikte hareket edilebilmekti. Rus ve Sırp casuslar bu isyanla ilgili olarak açıktan açığa evlerinde toplantılar yapmaktaydılar. (BOA. Y.PRK.HR. 3/84)Casusların verdikleri bilgiler derhal Viyana ve Belgrad'a oradan da Rusya konsolosluğu aracılığıyla Rumeli'deki Rus ordugâhına gitmekteydi. (BOA. Y.PRK.HR. 3/84)

Yenipazar'a yapılacak harekât sırasında Avusturya askerinin İzvornik-Srebrenice-Vişegrad'dan yürüyerek rahatlıkla Yenipazar'a girebilmeleri için topçu ve mühimmat kollarıyla beraber Sırp toprağından serbestçe geçmeleri gerekmekteydi.(BOA. Y.PRK.HR. 3/84) Bu sebepten ötürü Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Sırbistan ve Karadağ ile anlaşma yapmıştır. Anlaşma gereği ortak hareket edileceği için Karadağ hududunu güçlendirmek üzere Avusturya, Karadağ'a sürekli tüfek ve hartuç göndermiş ve halk arasında bunun dedikoduya neden olmaması için de silahların Avusturya askerine ait olduğu söylenmiştir.(BOA. Y.PRK.HR. 3/84)

Avusturya ordusu içinde Türklere karşı sempati besleyen Macar askerleri de bulunmaktaydı. Avusturya, Macar askerlerin Türklere karşı sempatisini yok etmek için değişik yollara başvurmuştur. Parayla tuttuğu Karadağ ve Dalmaçya haydutlarına, muharebede vurulan askerlerin bir kaçını gece parçalatarak cesetleri ertesi gün Macar askerlerine göstermişlerdir. (BOA. Y.PRK.HR. 3/84)Böylece Türk askerlerin vahşi tutumlar içinde olduğunu göstererek Macar askerlerinin Türklere karşı duydukları sempatiyi yok etmeye, hatta Türklere karşı kin duymalarını sağlamaya çalışmışlardır.

Mevsimin kış ve havaların kötü olmasından dolayı iaşe temini zorlaşmış, bu da asker sayısının azaltılmasını gerektirmiştir. İstihkâm nezareti Drina etrafıyla Yenipazar tarafında inşa etmeye başladıkları istihkâm tamiratını durdurmak zorunda kalmıştır.(BOA. Y.PRK.HR. 3/84) Neferlerin çoğu hastalandığı veya öldüğü için bunların yerine Moravya ve Bohemya'dan istihkâm neferleri getirtilmiştir.(BOA. Y.PRK.HR. 3/84) Asker arasında hastalığın artmasından ve yaklaşık 30.000 asker hastalanmasından dolayı, bunların yerine Avusturya ve Macaristan'ın hiç asker göndermeyen yerlerinden yeni askerler gönderilmesine karar verilmiş; ancak sonradan memleketlerine iade edilecek mültecilerin kullanılmasına karar verilmiştir.(BOA. Y.PRK.HR. 3/84)

İkmal yollarından biri olan Sava Nehri yoluyla erzak temini kesildiği için sıkıntı yaşanmış, bunun üzerineSırbistan'la anlaşma yapılarak, askerin zahire ihtiyacını karşılamak üzere zahire naklinebaşlanmıştır.(BOA. Y.PRK.HR. 3/84) Ancak zahire yetersizliğinden dolayı asker sayısını azaltmak gerekmiş, bu sebeple Hersek'te 6 fırka bırakılarak geri kalanlarının iadesine karar verilmiş ve asker sayısı 87.000 nefere düşürülmüştür.(BOA. Y.PRK.HR. 3/84) İstihkâm alaylarının ise iadesi yerine Yenipazar ve Seniçe taraflarında huduttaki mevkileri tahkim ve yolları açmak üzere bölgeye sevkine ve birkaç alayın daha celp olunması kararlaştırılmıştır. (BOA. Y.PRK.HR. 3/84)

b. Harekâtın ertelenmesi

Yenipazar'a yapılacak olan harekât görünürde mevsimin kış olması, kötü hava koşulları ve harekâtı icra edecek derecede asker miktarı olmadığı için bir süreliğine ertelenmiştir. Ancak gerçekte Avusturya İmparatorunun düşüncesine göre Rumeli'de çıkacak bir isyan durumunda Avusturya, Rusya'nın müttefiki olmasından dolayı Rusya'ya mecburen yardım etmek zorunda kalacak ve böyle bir durumda da ikmal yolları bozuk olduğu içinVişegradetrafındaki askere zahire getirilmesi mümkün olmayacaktı.(BOA. Y.PRK.HR. 3/84)Zaten Bosna'nın yarısını olumsuz hava şartlarından dolayı su basmış olduğundan askerlere zahire göndermek çok zordu. Buna ilâveten bölgedeki halkın askerin ihtiyacını karşılayacak zahiresi de kalmamıştı.(BOA. Y.PRK.HR. 3/84) Böyle bir durum Avusturya askeri için bir felakete yol açarak askerlerin açlıktan telef olmasına yol açabilirdi. Bu sebeplerden dolayı İmparator, harekâtın bir süreliğine ertelenmesini istemiştir.

Rusya ise kendisi gibi harekâtın ilkbahara ertelenmesinden memnun olmayan General Filiboviç'itürlü bahanelerle sıkıştırarak bir an önce harekete geçmek istemekteydi. Zaten General Filiboviç'in esas amacıda Müslümanları ezerek görünürde Avusturya'ya sadık büyük bir Hırvat eyaleti kurmak, bu eyaletin de Hırvatistan'a ilhakıyla bir Slav devleti kurmaktı. (BOA. Y.PRK.HR. 3/84)AncakAvusturya hükümetinin, Müslümanları yeni düzene alıştırmak üzere Filiboviç'e göre daha ılımlı uygulamalar yapması, bu iki eyaleti de Sırbistan ve Karadağ'a kaptıracak surette olduğundan General Filiboviç istifa etmiş, böylece Rusyabaşka yollardan Avusturya, Sırbistan ve Karadağ'ı ele geçirmenin yollarını aramak zorunda kalmıştır(BOA. Y.PRK.HR. 3/84)

Harekât başlayıncaya kadar yani bütün kış esnasında askerlerin bulunacakları mahaller erkân-ı harb tarafından yeniden tertip edilmiştir. Yeni düzenlemeye göre Avusturya askeri, mükemmel 7 fırkadan oluşmaktaydı. (BOA. Y.PRK.HR. 3/84) Süvari ve ihtiyat askerleri erzakın yetersizliğinden dolayı istila olunan mahallerde idare edilemeyeceği için Dalmaçya, Hırvatistan ve Slovenya'da bulundurulmasına karar verilmiştir. (BOA. Y.PRK.HR. 3/84)

III. Yenipazar Sancağı İle İlgilİ Antlaşma

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu işgal hazırlıkları yaparken çeşitli sebeplerden dolayı harekâtı ertelemesi, merkezi hükümet ile ordu komutanları arasında anlaşmazlık çıkmasına neden olmuştur. Ancak hükümet bölge halkının çoğunluğunun Müslüman olması nedeniyle bunları karşısına almak istememiş, bölgede çıkacak yeni bir isyan riskini göze alamamıştır. Diğer taraftan bölgedeki dengelerin her an değişebileceği ve Yenipazar'da Sırbistan'ın da emelleri olduğunu bildiğinden işgal planlarıyla ilgili süregelen belirsizliği bir an evvel ortadan kaldırmak istemiştir. Bunun için gerek büyük devletler nezdinde gerekse Osmanlı Devleti nezdinde girişimlerde bulunmuştur.

Osmanlı Devleti,Avusturya'nın Bosna ve Hersek'i olduğu gibi Yenipazar'ı da işgal etmesini istememiştir. Diğer taraftan Avusturya işgalin bir an önce gerçekleşmesi için her fırsattan faydalanmış, Berlin Konferansına katılan devletler nezdinde bir girişimde bulunmuş ve olumlu netice almıştır. Avusturya hükümeti bu konuda uluslar arası bir anlaşma yapılmasını da istemiştir. Osmanlı Devleti ise olup bitenler karşısında çeşitli girişimlerde bulunmuşsa da pek de başarılı olamamıştır.Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında 1879 yılının ilk aylarında bazı ön görüşmeler yapılmış, ancak kesin bir anlaşmaya varılamamıştır.Kesin antlaşma 21 Nisan 1879 yılında yapılmıştır.

Bu antlaşmaya göre;

1-Yenipazar sancağında iki devletin ortak menfaati korumak için şimdiden nasıl bir yol tespit edilmesi hususunda görüş birliğine varılmıştır. Avusturya Hükümeti Yenipazar'a ne zaman asker göndereceğini önceden Osmanlı Hükümetine bildirecektir. Bölgede konuşlandırılacak olan Avusturya askerlerinin ikmal ve iaşelerinin nasıl yapılacağı ile ilgili taraflar uzun görüşmeler yerine bölgede bulunan komutan ve memurlarına gerekli yetkiyi vereceklerdi. Bu konularla ilgili zaman kaybını önlemek için her iki tarafın memur ve komutanlarına yetki önceden verilecekti.

2-Yenipazar'da bulunacak Avusturya askerleri her kademedeki Osmanlı memurlarını çalışmalarına engel olmayacak onların rahat bir ortamda çalışmalarını sağlayacaktı. Onlar yine Osmanlı Hükümetine bağlı olarak çalışacaklardı.

3- Osmanlı Devleti, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu askerlerinin bulunduğu yerlerde asker bulundurmak isterse buna engel olunmayacaktı. Avusturya askerleri gibi Osmanlı askerleride aynı hak ve yetkiye sahip olacaklar ve onlarında hareket özgürlüğü olacaktı. Osmanlı Hükümeti Yenipazar'a düzensiz asker yerleştirmeyecekti.

4- Bu antlaşma; Berlin Antlaşması'nın yirmi beşinci maddesinde belirtilen Yenipazar Sancağında asker sayısını asla azaltmayacak, gerekli durumlara göre bulundurulacak asker miktarında herhangi bir değişikliğe gidilmeyecektir. (Çakmak :2003:18; Aruçi:2013:470)

Sonuç

Balkan yarımadası tarih boyunca jeopolitik konumu nedeniyle çeşitli milletlerin istilasına uğramış farklı devletlere ev sahipliği yapmıştır. Bu durum Balkanlarda zaman zaman çatışmalara ve sorunlara yol açmıştır. Balkan yarımadası, Osmanlı Devleti'nin eline geçtikten sonra bölgedeuzun yıllar sükunet sağlanmıştır. Ancak XVIII. yüzyılın başından itibaren önce Rusya'nın Balkanlar üzerindeki emelleri, sonra Fransız Devrimi ile birlikte artan milliyetçilik hareketi, Balkanlarda yeniden huzursuzluğa neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin güç kaybetmesi başta Rusya olmak üzere Batılı devletlerin Balkanlarda etkili olmasını sağlamıştır. 1877-1878 Osmanlı -Rus Savaşı ve sonucu bu etkilemenin zirveye çıktığı bir dönem olmuştur. Rusların yarattığı bu fırsattan, Avusturya –Macaristan İmparatorluğu da faydalanmıştır. Avusturya, Berin Antlaşmasına dayanarak Bosna ve Hersek yanında Yenipazar Sancağında asker bulundurma hakkını elde etmiş, böyleceAkdeniz'e inme ve Avrupa'nın büyük devleti olma hayali içinde olmuştur. Avusturya'nın bu hayali yeni kurulan Sırbistan Devleti'nin işine hiç gelmemiştir. Çünkü Yenipazar, Ayastefanos Antlaşması ile Sırbistan ile Karadağ arasında pay edilmişken Berlin Antlaşmasında Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna verilmesi stratejik açıdan önemli olan Yenipazar'ın kaybı olmuştur.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun, Yenipazar Sancağını bir an önce işgal etmek içinBerlin Antlaşmasını imzalayan devletler nezdinde yaptığı girişimler, Osmanlı Devleti'nin karşı durmasına rağmen başarılı olmuştur. İki devlet arasında yapılan antlaşma neticesine göre hukuken ve idari açıdan Yenipazar Osmanlı toprağı olarak gözüküyor olsa da Avusturya ordusunun kontrolüne geçmiştir. Ancak görünürdeki bu başarı, çeşitli uluslardan oluşan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na milliyetçilik sorununu da beraberinde getirmiştir. Nitekim Osmanlı Devleti gibiAvusturya-Macaristan İmparatorluğu daRusya'nın Panislavizmpolitikasından nasibini almıştır. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu içindeki başta Slavlar olmak üzere bütün etnik unsurları kışkırtan Rusya'nın bu tutumu, I. Dünya Savaşının da nedenleri arasında yer almıştır.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Hariciye (Y.PRK.HR) 3/84

Telif Eserler

ARUÇİ, M. " Yenipazar", TDVDİA, C. 43, İstanbul 2013, s.468-471.

ÇAKMAK, Z., "Avusturya- Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i İşgali ve Sonrasında Osmanlı Devleti İle Yaptığı Antlaşma", Doğu Anadolu Araştırmaları, S.4, Elazığ 2003, s.17.

EMECEN, F., "Bosna Eyaleti", TDVDİA, C. 6, İstanbul 1992, s. 296-297.

GENCER, A. İ., " Berlin Antlaşması" TDVDİA, C.5, İstanbul 1992, s. 516-517.

HOCA, N. " Yenipazar", İslam Ansiklopedisi, Meb yayınları, İstanbul 1986.

KARAL, E. Z.,Osmanlı Tarihi, C.VIII, TTK yayınları, Ankara 1988, s.67.

ORUÇ, H. "15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Yapı" , OTAM, S. 18, Ankara 2005, s. 249-271.

TÜRKGELDİ, A.F, Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye, TTK, C. II, Yayına Haz: Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1987.

AZERBAYCAN- UKRAYNA İLİŞKİLERİ

Şelale İSMAYİLLİ1

Özet

Makalede Azerbaycanın bağımsızlığını kazandıktan sonrakı dönemde Azerbaycan ve Ukrayna arasındaki ilişkiler farklı boyutlarda ele alınmıştır. Çalışmada ilk önce iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulması, Azerbaycan için Ukraynanın önemi, Ukrayna için Azerbaycanın önemi konularına değinilmiştir. Daha sonra ülkeler arasındaki siyasi ilişkiler, devlet resmilerinin yaptığı ziyaretlere yer verilmiştir. "Politik ilişkiler" bölümü aynı zamanda Ukrayna ve Azerbaycanın ortak üye olduğu uluslararası organizasyonlar, örneğin GUAM, Bağımsız Devletler Topluluğu, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı çerçevesinde artan ilişkilerini kapsamaktadır.

"Dağlık Karabağ sorununda Ukraynanın tutumu" bölümünde iki ülkenin toprak sorunlarında bir-birlerine verdiği destek belirtilmiştir. Resmi Kiev Dağlık Karabağ sorununun Azerbaycanın toprak bütünlüğü çerçevesinde çözümüne taraftar olduğunu beyan etmekte, Azerbaycan da, Kırım sorununda Ukraynanın yanında olarak aynı tutumu sergilemiştir. Sonraki bölümde iki ülke arasında askeri ilişkiler de ele alınmıştır, "Ekonomik ilişkiler" bölümünde iki ülke arasındaki ticari ilişkiler, Ukraynanın Azerbaycan enerji kaynaklarına verdiyi önem, Kırım krizinin Azerbaycana etkisi verilmiştir. Son olarak, "Kültürel ilişkiler" bölümünde ise diasporaların faaliyeti, 2 ülke arasında giderek artan kültürel ilişkiler yer almıştır.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan, Ukrayna, GUAM, DağlıkKarabağ, Kırım, Ekonomik ilişkiler, Politik ilişkiler, Kültürel ilişkiler, Askeri ilişkiler.

1.Giriş

Ukrayna Azerbaycanın önemli stratejik ortaklarından biridir. Ülkeler arasında ne kara, ne de deniz sınırı olmamasına rağmen ilişkiler sürdürülmüştür. Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra ülkeler yoğun ilişkiler dönemine girmişler. İki ülkearasındaki ilişkiler resmi olarak 6 Şubat 1992'de başlamıştır. 80-den çok ülkeler ve devletlerarası dostluk, taraftaşlık ve ortaklık anlaşması imzalanmıştır. Ukraynanın Bakü büyükelçiliği 5 Mayıs 1996, Azerbaycanın Kiev büyükelçiliği 17 Mart 1997 yılında açılmıştır.

Ukrayna'nın bölgesel jeopolitikasında Azerbaycan hep önemli yer tutmuştur. Onlar arasında enerji, ulaşım ve iletişim, transit geçiş, askeri vb. alanlarda ortaklık ilişkileri mevcut olmuştur. Ukrayna'nın hem geçmiş yıllarda, hem de günümüzde Güney Kafkasyaki çıkarları öncelikle onun enerji ve ulaşım güvenliği alanındaki bölgesel çıkarlarına cevap veren projeleri ile bağlıdır. Bu projeler uzun asırlar boyu mevcut olan Ukrayna'nın Rusiyadan bağımlılığına son koyan alternatif çıkış yoludur. Ayrıca Azerbaycan ve Gürcistan Ukrayna için M erkezi Asya ve Güney Kafkasya'yı Avrupa ile birleştiren alternatif ulaşım köprüsü sayılır.

Azerbaycan Ukrayna ile ilişkilerinde ekonomik, politik, enerji ve bölgesel askeri işbirliğine önem vermektedir. Azerbaycanın Moskova büyükelçisi Polat Bülbüloğlu, Moskovada "İtar-Tass" haber ajansı merkezinde düzenlenen basın toplantısında; Moskova ve Bakünün stratejik ortaklar olduklarını,ülkesinin Rusya ile işbirliği konusundakı uluslararası baskılara direndiğini belirtti. Anılan, Rusyaya hangi yaptırımlar uygulanırsa uygulansın, Rusya ile komşu olduğunu, iki ülkenin 200 yıldır bir arada yaşadığını, güçlü bağlarla bağlı olduklarını ve Rusyada büyük bir azerbaycanlı topluluğunun yaşadığını belirtti.Bülbüloğlu, Rusya ve Azerbaycan devlet başkanlarının Soçide yaptıkları zirve doğrultusunda ikili ilişkilerin ele alındığını, Azerbaycanda bir tek rus okulunu dahi kapatmadıklarını, Baküde Moskova Devlet Universitesinin bir bölümünün faaliyet gösterdiğini, ayrıca Slav Universitesi kurduklarını, Azerbaycanın bir çok yerinde rusca konuşulduğunu, Rusya ile ilişkileri konusunda çeşitli ülkelerin ve güç odaklarının kendilerini etkilemeye çalıştıklarını ve bu kapsamda PR çalışmasına maruz kaldıklarını, ancak bundan etkilenmediklerini, bağımsız ve egemen bir

[1] Azerbaycan Devlet İktisad Üniversitesi,Türk Dünyası İşletme fakültesi,Uluslararası ilişkiler bölümü,Yükses Lisans birinci sınıf öğrencisi

politika izlediklerini, krizinin bu ülkenin bir iç işi olarak gördüklerini,ülkede bir iç savaşın yaşandığını, anlaşmazlıkların siyasete müzakere yoluyla çözülmesinden yana olduklarını, Ukraynadakı olayların Sovyetler Birliyinin eski üyelerinde yaşayan halklar açısından üzüntüverici olduğunu,Azerbaycanın ülkelerin toprak bütünlüğüne saygı gösterdiğini, İkinci Dünya Savaşı sonrası düzenin bozulmaması gerektiğine inandıklarını söyledi. Ermenistan ile arasında Dağlık Karabağ sorunu bulunan Azerbaycanın,Ukraynadakı durumu bu ülkenin bir iç sorunu şeklinde nitelendirerek toprak bütünlüğünü savunması, Bakünün dış politikada tutarlı bir çizgi izlediğini göstermektedir.

2.Ukrayna ve Azerbaycan politik ilişkileri

Azerbaycan Ukrayna ilişkilerini karakterize edən özelliklerden biri ülke yöneticilerinin, aynı zamanda Cumhurbaşkanlarının resmi ve iş ziyaretlerinin düzenli karakter almasıdır.Devletlerimizin ilişkilerinin temelini 16 Mart 2000 tarihli Azerbaycan Cumhuriyeti ve Ukrayna arasında dostluk, işbirliği ve ortaklık Anlaşması ve 22 Mayıs 2008 tarihli Azerbaycan Cumhuriyeti ve Ukrayna arasında dostluk ve stratejik ortaklık Bildirisi oluşturmaktadır. 1995 yılında Ukrayna Cumhurbaşkanı Leonid Kuçma Azerbaycana resmi ziyarette bulundu. Ziyaret sırasında Azerbaycan Devlet Petrol Şirketinin yönetimi ile görüşmeler yapıldı. Leonid Kuçma aynı zamanda Bakükondisioner Üretim Birliğinin çalışanları ile yapılan görüşmede de konuşma yapdı. 24-25 Mart 1997 yılında Haydar Aliyevin cevap karakterli resmi ziyareti gerçekleşdi. Haydar Aliyevin Leonid Kuçma ile gerçekleştirdiği görüşünde Ukrayna-Azerbaycan ilişkilerinin perspektiflerinin yanı sıra, Dağlık Karabağ sorunun düzenlenmesi meselesi de ele alındı.

Azerbaycan ve Ukrayna ilişkilerinin yoğun dinamikleri İlham Aliyev cumhurbaşkanı seçildikten sonra da devam etti. İlham Aliyev'in Cumhurbaşkanı seçildikten sonra yaptığı ilk görüşlerinden biri Ukrayna'nın Başbakanı Viktor Yanukoviçle olmuştur. Görüşme sırasında İlham Aliyev'i cumhurbaşkanı seçilmesinden dolayı tebrik eden Viktor Yanukoviç, Ukrayna'nın Azerbaycan ile yoğun ortaklık ilişkilerini önceki yıllarda olduğu gibi bırakmak istediğini söyledi. Buna karşılık İlham Aliyev de ilişkilerin artan hatla gelişeceğini söyledi. 2004 yılı 3 Haziran'da Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Ukrayna'ya resmi ziyaret etti. Ziyaret sırasında o Ukrayna Cumhurbaşkanı Leonid Kuçma ile, Başbakan Viktor Yanukoviçle, Ukrayna Yüksek Radası Başkanı Vladimir Litvinlə görüştü. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Leonid Kuçma ile yaptığı görüşmede ticari-ekonomik işbirliği, petrol alanında ve enerji kaynaklarının Avrupa'ya nakli alanında işbirliği konuları detaylı ele alındı, uluslararası sorunlar, GUAM çerçevesinde işbirliği konuları, Avrupa Birliği ve NATO ile karşılıklı ilişkiler, her iki ülkede siyasi, sosyo-ekonomik durum hakkında fikir alışverişi yapıldı.

Azerbaycan ve Ukrayna AGİT, Kara Deniz İşbirliği Teşkilatı, GUAM ve başka kurumlar çerçevesinde yakın ilişkiler kurdular. Temel konularda uluslararası teşkilatlara üyelik meselelerinde bir-birilerine yardım etmekdedirler. Azerbaycan ve Ukrayna ortak siyasi prioritetleri bölüşmektedirler. Her iki devlet Bağımsız Devletler Qrubuna katılmakdan kaçınmıştırlar. Her iki devlet GUAM kurucularındandır.

10 Ekim 1997 yılında Azerbaycan, Ukrayna, Gürcistan ve Moldova devlet başkanları Strasbourg anlaşmasının imzalanması ile GUAM Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma örgütünü kurdular. 1998 yılında örgüte Özbekistan da katıldı , fakat 2005 yılında örgütden ayrıldığını duyurdu.

GUAM sözleşmesi 6-7 Haziran 2001 tarihinde 4 mevcut üye ve sonrada çekilen Özbekistan tarafından imzalandı. Anlaşma da Cumhurbaşkanları egemenlik, toprak bütünlüğü, sınırların dokunulmazlığı, demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygı ilkeleri temelinde Avrupa'da istikrarın ve güvenliğin güçlendirilmesi amacıyla her türlü işbirliğinin gelişimi ve öneminin altını çizmişlerdir. Rusya liderliğindeki Bağımsız Devletler Topluluğunun varlığı göz önüne alındığında Rusya GUAM'ı bazen, bölgedeki rus nüfuzuna karşı koymanın bir yolu ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından desteklenen bir stratejinin bir parçası olarak görmektedir. Ancak, GUAM liderleri bu iddiaları sürekli ve resmen redd ederek Rusya ile yakın dostluk ilişkilerini geliştirmek için duydukları güçlü istekliliği ilan etmektedirler. GUAM'ın başlıca enerji gücü olan Azerbaycan Rusya ile her hangi bir karşıtlığa girmemektedir, Rusya olan ilişkilerinin bozulmamasına çalışmaktadır.

GUAM bölge ülkelerinin ABD ve Avrupa Birliği ile daha yakın ilişkilere girmesini ve NATO'nun bölgede daha etkin hale gelmesini amaçlayan bir örgüt olarak kuruldu. Örgütün merkezi Ukraynanın baş kenti Kiev'de bulunuyor. GUAM'ın kuruluşu ekonomik olarak görünse de, kuruluşçu ülkelerin Rusyanın etkisinden kurtularak ilerici atılımlar yapmasının sembolü gibi bir önem arz ediyor. 1997-1998 yıllarında Azerbaycan ve Ukraynanın çeşitli yetkilileri arasında karşılıklı ziyaretler yapıldı. Bu ziyaretler sayesinde Azerbaycan-Ukrayna ilişkileri enerji alanından tutun savunma alanına kadar geniş

bir yelpazede işbirliğini kapsamıştır. Azerbaycan ve Ukrayna ekonomik işbirliklerini GUAM'ın yanı sıra Karadeniz İşbirliği Teşkilatı çerçevesinde de geliştirmeyi başarmışlardır.

1992 yılı 24 Haziran tarihinde içlerinde Azerbaycan ve Ukraynanın da bulunduğu on bir ülke İstanbulda Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütünü doğuran Zirvə Deklarasyonu ve Boğaziçi Bildirimini imzalamışlardır. 28 Nisan 1997'de Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatına üye olan devletlerin iş konferansı düzenlendi. Konferans sırasında Azerbaycan cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ve Ukrayna cumhurbaşkanı Leonid Kuçma bir araya geldi ve karşılıklı çıkar esasına dayalı konuları ele aldılar.

3.Dağlık Karabağ sorununda Ukraynanın tutumu

Resmi Kiev defalarca Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununun düzenlenmesi konusunda Bakü'nün tutumunu resmi şekilde desteklemiştir. Cumhurbaşkanları arasında yapılan resmi görüşmelerde Dağlık Karabağ sorununa değinilmiş, Ukrayna her defasında Azerbaycanın toprak bütünlüğünü desteklediyini beyan etmiştir.

2016 yılının 2-5 Nisan tarihlerinde Azerbaycan ve Ermenistan arasında baş veren "4 günlük savaş"la ilgili Ukrayna Dışişleri Bakanlığı'nın yayınladığı bildiride çatışma, "Mevcut durum anlamlı bir şekilde 'dondurulmuş sorunlar' tüm AGİT sahasında istikrarsızlık kaynağı olarak kalmaya devam ediyorlar ve her an alevlenip büyük çaplı çatışmalara ve çok sayıda insan ölümüne sebep olabiliyorlar" şeklinde değerlendirildi.Bakanlık, "Ukrayna olarak Dağlık Karabağ sorunu için Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü ve egemenliği temeline dayanan, uluslararası alanda tanınan sınırları içerisinde uzun vadeli bir çözüm getirilmesini savunuyoruz'' diyerek çatışma taraflarına ve uluslararası topluma, özellikle AGİT Minsk Grubu'nun eş başkanlarına, çatışmanın sonlandırılması ve uluslararası hukuk normları esasına dayanan barışçıl yollarla çözüm sağlanması çağrısında bulundu. Dağlık Karabağ'da çatışmalar 1 Nisan'ı 2 Nisan'a bağlayan gece başladı. Daha sonra Azerbaycan Savunma Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada, cephe hattında tarafların vardığı anlaşma ile 5 Nisan 2016 saat 12.00 itibariyle operasyonların durdurulduğu kaydedildi.

Azerbaycan da Kırım konusunda Ukrayna'ya desteğini ifade etmiştir. 2014 yılında BM Genel Kurulu Kırım'ın Rusya'ya birleştirilmesinin yasadışı olduğuna dair ve Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü destekleyen karar kabul etti. 100 ülke belgenin lehine, 11'i aleyhine oy kullanarken, 58 ülke ise çekimser kalmıştır. Bildirinin aleyhine Ermenistan, Belarus, Bolivya, Küba, Kuzey Kore, Nikaragua, Rusya, Sudan, Suriye, Venezuela ve Zimbabwe oy kullandılar. Azerbaycan ise lehine oy kullanan ülkeler arasındaydı. Sonuç itibariyle, Azerbaycan muhtemel tehlikeleri göze alarak ülkelerin toprak bütünlüğü konusundaki kesin konumuna sadık kalmıştır. Uzman Elman Nəsirliye göre, Azerbaycan Ukrayna'nın toprak bütünlüğüne saygı çerçevesinde gerginliğin barışçıl yolla çözümüne taraftardır ve resmi tutumu da bundan ibarettir. Uzman aynı zamanda "Azerbaycan Kırım meselesinde toprak bütünlüğü bozulmuş devlet olarak, toprak bütünlüğü ilkesine sadıktır" açıklamasında da bulundu.

4.Askeri ilişkiler

Ukrayna ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerin önemli sektörlerinden birini askeri ortaklık teşkil etmektedir. Ukrayna Azerbaycan'ın Türkiyeden sonra ikinci önemli askeri müttefikidir. Ukrayna bu alanda çoktan kendisini güvenilir bir ortak olarak tanıtmış ve Azerbaycan'ın askeri-sanayi kompleksi için ana tedarikçilerden biri haline gelmiştir. 1997 yılından itibaren iki ülkenin savunma bakanları arasında düzenli görüşmeler yapılmış ve ülkeler arasında askeri işbirliğine dair bir kaç anlaşma imzalanmıştır. Artık 20 yıldır, Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununda çözüm elde edilememesi fonunda Azerbaycan aktif olarak kendisinin askeri-sanayi kompleksini kuruyor. Son yıllarda Azerbaycan'ın askeri bütçesi yaklaşık 10 kat artmıştır: eğer 2003 yılında askeri bütçe toplam 163 milyon. dolardısa, şu anda bu rakam 3,8 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. Resmi Bakü kendisinin silahlı kuvvetlerinin teknik, topçu ve diğer avandanlıklarla tam olarak gerçekleştirmek kursunu yürüderek, ülkenin askeri-sanayi kompleksini geliştiriyor. Ukrayna askeri-sanayi kompleksinin inşaatı alanında büyük tecrübeye sahip olmakla Azerbaycan için çok önemli bir ortaktır. Hatta bölgede önde gelen askeri devlet olan Rusya Federasyonu Ukrayna askeri-sanayi kompleksinin potansiyelini kullanıyor. Nitekim, Rusya Federasyonu "nükleer siperi" olan balistik füzeler Ukrayna'da üretiliyor ve onlara Ukraynalı uzmanlar hizmet vermektedir. Ukrayna'da Rusya helikopterleri ve nakliye uçakları, hatta savaş gemileri için motorlar ve gaz türbin motorları üretiliyor. Örneğin, Rusya helikopterlərinin motorlarının 70 faize kadarı Ukrayna'da bırakılıyor. Azerbaycan'ın askeri sanayi kompleksinin inşaatı alanında Ukrayna'nın sahip olduğu deneyimi dikkate alarak, Azerbaycan silah üretimini düzenlemek

için Ukraynalı uzmanları çekmeyi istiyor. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyevin de vurguladığı gibi "Ukrayna bizim için güvenilir bir ortak, Azerbaycanın inandığı bir dost ülkedir".

BMT-nın Sıradan Silahların Sicilinde ve diğer açık kaynaklarda yer alan bilgilerin analizi gösteriyor ki, Azerbaycan kendi Hava kuvvetlerini güçlendirmek için geçtiğimiz yıllarda Ukrayna ve Beyaz Rusya`dan onlarla dördüncü nesil modernleştirilmiş MiG-29 Fulcrum savaş uçakları amış, ayrıca Pakistan yapımı 20'den çok JF-17 uçaklarının alınması için sipariş vermiştir. Ayrıca geçtiğimiz birkaç yıl içinde Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya`dan 100'den fazla Mi-35M, Mi-24, Mi-8, Mi-17-1V tipli savaş, askeri nakliye ve saldırı tipli helikopterlerin alınmasını gerçekleştirmiştir. Aynı anda yeni nesil savaş tekniği olarak algılanan pilotsuz uçakların elde edilmesi ve ortak üretimi için dünyanın en çok gelişmiş askeri sanayilerinden birine sahip olan İsrail'le yoğun ortaklık ediliyor. Bu ortaklık çerçevesinde İsrail yapımı olan onlarca Orbiter, Aerostar, Seacher, Hermes-450, Heron tipli pilotsuz istihbarat uçakları alındı. Sonuçta Azerbaycan bölgede en güçlü Hava Kuvvetleri'ne sahip olan ülkeye dönüşmüştür. Ayrıca Orbiter ve Aerostar pilotsuz uçaklarının ortak yapımı için Bakü'de işletme kuruldu. İsrail'den pilotsuz uçakların ve diğer askeri araçların alınmasına dair işbirliği şimdi de devam etmektedir.

Ukrayna Savunma Bakanlığı uzun yıllardan sonra ilk kez yeni " Antonov " uçakları sipariş ediyor.Ukrayna Suudi Arabistanına uçaklarının tedarüküne dair anlaşma yapıp, bununla birlikte, Azerbaycan'a da tedarik planlanıyor.Bu konuda Ukrayna Cumhurbaşkanı Petro Poroşenko "Antonoz" DM 70 yıllığına konulu etkinliğe söyledi. "Biz Ukrayna uçaklarının Suudi Arabistan'a gönderimine dair anlaşma yaptık. Azerbaycan Cumhurbaşkanı ile görüşmede biz Azerbaycan'ın "Antonov" uçaklarını almasına dair mutabakata vardık ", - devlet başkanı bildirdi.

4.Ekonomik ilişkiler

Azerbaycan Cumhuriyyeti ve Ukrayna arasında ekonomik ilişkiler Komisyonu 17 Temmuz 1993 yılında kurulmuştur. Komisyon başkanı Yaqub Eyyubovdur. Komisyonun bugüne kadar on toplantısı olmuştur. Son toplantı 14 Kasım 2013 tarihinde Kiyevdə baş tutmuştur.

Ukrayna Azərbaycan Cumhuriyyetinin önemli ticari ortaklarındandır. 2009 yılında Azerbaycanın 136 ülke ile ticari ilişkileri olmuştur(16,5 mlrd). 2011 yılında ticaretin hacmi 1,5 mlrd kadar azalmıştır. 2014 verilerine göre, Azerbaycan ve Ukrayna arasında dış ticaret hacmi 674,2 milyon. ABD doları oluşturmuştur. Azerbaycan ile Ukrayna arasında ticaret hacminin temelini metalürji, ağaç ürünleri, şekerleme ve çeşitli gıda ürünleri oluşturuyor. Azerbaycan son dönemlere kadar Ukrayna'ya göre meyve-sebze ürünlerinin ihracı ile meşguldü. Fakat son dönemler Azerbaycan bayrağı altında SOCAR benzin istasyonlarının, EMBAWOOD şirketler grubuna ait mağazaların artışını ve aynı zamanda çeşitli Azerbaycan içeceklerinin satışını marketlerde göre biliriz.

Ukraynanın Güney Kafkasyadakı çıkarlarının başında enerj faktörü gelmektedir. BTC'ye alternatif güzergah bulunmasının gerekliliği, özellikle Ağustos 2008'de kendi aktüalitesini ortaya koymuştur. Türkiye'de boru hattında patlama yaşanması ve Gürcistan'da devam eden "beş günlük savaş" Azerbaycan petrolünün BTC'den taşınmasını tümüyle durdurdu. Neticede, kimse bu durumun bir daha tekrarlanmayacağını garanti edemezdi. Bu yüzden Azerbaycan için kendi konumunu koruması ve sağlamlaştırması ve bunun için de BTC'ye bir alternatif hat araması gerektiği anlaşıldı. BTC'ye alternatif güzergahlardan ilki olarak Ukrayna'nın Karadeniz sahilinde bulunan Odessa Limanı'ndan Brody şehrine kadar uzanan petrol boru hattı gündeme geldi. İlk başta bu boru hattı Hazar Denizi havzası devletlerinde üretilecek petrolün Avrupa pazarlarına taşınması için projelendirilmişti. Ancak düşünülenler farklı nedenlerle gerçekleşmedi ve bu boru hattından Rusya petrolü ters yönde Karadeniz'e nakledilmeye başlandı. Odessa-Brody boru hattı ile Azerbaycan ve Kazakistan'da üretilen petrolü Avrupa pazarlarına ulaştırmak mümkündür. Hatta, bu boru hattının Polonya'nın Gdansk şehrine kadar uzatılması düşünülmektedir. Çünkü burada petrolü işletebilecek rafineler bulunmaktadır. Bu rafinelerde yıllık olarak yaklaşık 6-7 milyon ton petrol işletmek mümkündür. Diğer taraftan Azerbaycan petrolünü almak konusunda Ukrayna da istekli görülmektedir. Ukrayna yıllık olarak 5 milyon ton petrol alma imkanlarını araştırmaktadır. Bu petrolün Ukrayna'nın rafinelerinde işletilmesi öngörülmüştür. Bununla birlikte Azerbaycan da Ukrayna pazarlarına kendi petrolünü ihraç etmek konusunda isteklidir. SOCAR bu ülkede kendi markası altında bir dizi akaryakıt doldurma istasyonu açmıştır ve bunların sayısını artırmayı planlamaktadır. Ayrıca SOCAR Ukrayna dışında Romanya'da da Ukrayna'dakinin benzeri 300 istasyon açmayı düşündüğü için, Azerbaycan petrolünün bu yönde ihraç olasılığı artmaktadır. Büyük hissesi SOCAR'ın mülkiyetinde bulunan PETKİM şirketinin nezdinde İzmir'de yeni rafinerinin inşaatı tamamlanıncaya kadar, Azerbaycan kendi petrolünü Ukrayna rafinelerinde işletmeyi düşünebilir. Odessa-Brodı-Gdansk petrol ihracı projesinin

gerçekleşmesi, öncelikle Azerbaycan ve Kazakistan'a bağlıdır. 2004 yılında Ukrayna Azerbaycan ve Kazakistan yönetimine başvurarak bu ülkeleri Hazar petrolünün Avrupa pazarlarına hem de bu boruhattıyla (Bakü-Supsa boruhattının devamı olarak) nakline destek vermeye çağırdı.

2014 yılında yaşanan Kırım krizinin de petrol fiyatlarına büyük etkisi oldu.Bu da dolayısıyla Azerbaycanın ekonomisine etki yaratdı. Kırım krizi başlananda petrolün fiyatı 111 dolara ulaştı,daha sonra ise 106 dolara kadar ucuzlaştı. Petrolün fiyatı situasiyaya bağlıdır. Rusya Avrupa için önemli enerji tedarikçisidir. 2013 yılı sonunda Avrupanın enerji ihtiyacının 46%-ini Rusya ödedi. Bunlar petrol, petrol ürünleri, doğal gaz ve kömür içerir. Krizden sonra Avrupa alternatif enerji kaynakları arayışına geçdi. AB Azerbaycan ve Türkiye örneğinde kendine yeni enerji kaynakları aramaya başladı. Ukrayna krizi her şeyden önce TANAP-ın öne çıkmasını sağladı. Rusiyanın müdahelesinden ve Krımı ilhakından sonra Ukrayna Batı yönümlü siyaset yürütmeye başladı.

Ukrayna 2015 yılında da Azerbaycan tarafından 5milyar metreküb hacminde doğal gaz almak niyyetini belirtmiştir.

5.Kültürel ilişkiler

İlişkileri pekiştirmek için iki halk arasında kültürel düzeyde de ilişkiler kurulmuştur. Bu gün de kültürel ilişkiler geliştirilmektedir. Bu ilişkilerin gelişmesinde devlet başkanlarının karşılıklı ziyaretlerinin büyük rolü olmuştur. 1997 24 Mart tarihinde Cumhurbaşkan Haydar Aliyev'e Ukrayna'nın yüksek ödülü - "Yaroslav Mudrı" nişanı verilmiştir. Belirtilen tarihte Kiev'de Azerbaycan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı ve Ukrayna Kültür ve Sanat Bakanlığı arasında kültür ve sanat alanında işbirliğine ilişkin anlaşma imzalandı.

Azerbaycan Cumhuriyeti Gence Şeher İcra Hakimiyeti ve Ukrayna'nın Volın vilayetinin Devlet İdaresi arasındaki ticari - ekonomik, bilimsel - teknik ve kültürel işbirliği Anlaşması 2009 yılı 9 Nisan tarihinde imzalanmıştır. İki ülke arasında 2013 yılı 18 Kasım tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın Mədəniyyətşünaslıq Bilimsel-metodiki Merkezi ve Ukrayna Ulusal Sanat Akademisi Kulturologiya Enstitüsü arasında İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır.

Bu gün Azerbaycan'da 32000 Ukraynalı, Ukrayna'da 500000 Azerbaycanlı yaşıyor. Azerbaycan ve Ukrayna arasında ilk diplomatik ilişkiler 1919 kuruldu ve Azerbaycan Holodomor olaylarını soykırım olarak tanıdı. 20 Ocak faciasından sonra 10000 insan Moskova'nın Azerbaycan'a müdahalesini protesto etmek için Lvivdə mitingde toplaşmıştılar. Böylece halklar tarih boyu bir-birine desteklerini belirtmişler.

Azerbaycanlılar Ukrayna'nın toplumsal-siyasi hayatında aktif yer alıyorlar. Çeşitli vilayetlerde hem yüksek eğitim kurumlarında, hem emniyet sisteminde, hem özel sektörde azerbaycanlılar faaliyet göstermektedirler. Ukrayna'nın en stratejik şehirlerinden olan Odessa'ya Gündüz Memmedovun baş savcı olarak atanmıştır. Diğer vilayetlerde azerbaycanlılar hem şehir, hem vilayet çapında çeşitli önemli postlar tutuyorlar.

2016 yılında 31 Mayıs tarihinde Azerbaycanın Cumhuriyet günü ile ilgili Jitomir Milli Aqroekoloji Üniversitesi'nde Ukrayna - Azerbaycan kültür merkezi açıldı. Ukrayna Azerbaycanlıları Birleşik diasporasının (UABD) Başkanı Hikmet Cavadov merkezin açılışının önemi, Azerbaycan-Ukrayna ilişkileri, ayrıca bölgedeki çatışma ocaklarından konuşmuştur.

Sonuç

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Ukrayna Cumhrubaşkanı Viktor Yushchenko "2009-2010 yıllarında Azerbaycan-Ukrayna işbirliğine ilişkin önlemler paketini" imzaladılar.Onlarca sözleşmenin imzalanması iki ülke arasında ilişkilerin stratejik boyutlara taşınmasının bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Azerbaycan ile Ukrayna arasında stratejik ortaklık ilişkileri, uluslararası işbirliğinden tutun ekonomik ve askeri alanlara kadar geniş bir yelpazeyi ihtiva etmektedir. En önemlisi şudur ki, bu ilişkiler belli bir düzen içinde gelişmiş ve her iki ülkede iktidara yeni cumhurbaşkanlarının gelmesine rağmen ilişkiler eskisinden daha yoğun bir şekilde sürmüş ve yeni işbirliği alanlarını kapsamıştır.

Diplomasi alanında Azerbaycan ve Ukrayna GUAM, KEİ ve benzeri kuruluşlar çerçevesinde başarılı ortak çalışmalar yapıyorlar. Eski Sovyetler bölgesinde dondurulmuş sorunlar konusunun BM Genel Kurul toplantısında görüşülmesine yönelik girişimi buna örnek olarak verebiliriz. Azerbaycan ile

Ukrayna ekonomi alanında enerji güvencesinden tarıma kadar geniş bir alanı kapsayan işbirliği modelini geliştirmişler.

İlişkileri pekiştirmek için iki halk arasında kültürel düzeyde de ilişkiler kurulmuştur. Daha net ifade edersek, cumhrubaşkanları ve hükümet temsilcileri düzeyinde kurulan yoğun ilişkiler halklar arasındaki ilişkilere de yansımıştır. Uzun yıllar boyunca yaşanan bu süreçler sonucunda Ukrayna, Azerbaycan'ın stratejik ortağı olmuştur. Her iki ülke uluslararası alanda birbirini destekliyor ve ilişkileri geliştiriyorlar. İlişkiler konusunda sergilenen düzenli ve kararlı yaklaşım sonucu Azerbaycan ve Ukrayna, yalnız eski sovyet coğrafyasında değil, uluslararası sistemde de nüfuzlu ülkeler olmayı başarmışlar.

Kaynaklar

Atilla Sandıklı,Elnur İsmayilov,Küresel ve Bölgesel Etkileşimde Kafkasya,BİLGESAM 2014 yayınları

Azərbaycan Respublikasi Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi ,M.F.Axundov adina Azərbaycan Milli Kitabxanasi ,Azərbaycan və GUAM,Baki 2008

Habiba Özdal,Viktoriia Demydova,Türkiye-Ukrayna ilişkileri,Avrasiya Araştırmaları Merkezi,2011 Aralık

,Ukrayna məsələsində Azərbaycan siyasəti təqdir olunur,19 Mart,2014http://www.movqe.az/29322.html

Azerbaijan and Armenia feels effects of the Ukraine standoff,http://www.euractiv.com/section/europe-s-east/opinion/armenia-and-azerbaijan-feel-the-effects-of-the-ukraine-standoff/

Azerbaijan-Ukraine relations,https://en.wikipedia.org/wiki/Azerbaijan%E2%80%93Ukraine_relations

Azərbaycanın ərazi bütövlüyü məsələsindəki prinsipial mövqeyi dəstəklənir,29 Mart 2014,http://news.milli.az/politics/256781.html ,

Azərbaycan-Ukrayna münasibətləri,https://az.wikipedia.org/wiki/Az%C9%99rbaycan-Ukrayna_m%C3%BCnasib%C9%99tl%C9%99ri

Bölgede en güçlü hava kuvvetleri,http://www.azerbaijans.com/content_1690_tr.html

İkitərəfli münasibətlər ,http://kiev.mfa.gov.az/az/content/3

Kırım sorununun bilinmeyen tarafı:petrol,http://politikaakademisi.org/2014/03/25/kirim-sorununun-bilinmeyen-tarafi-petrol/

Mehmethan Arslancan Ukrayna-Azerbaycan ilişkileri, http://turkhaber.com.ua/ukrayna-azerbaycan-ilikileri-mehmethan-arslancan/ 29 Ekim,2011

Ukrainian-azerbaijani political relations,http://azerbaijan.mfa.gov.ua/en/ukraine-az/diplomacy

Ukrayna Azerbaycanın yanında,http://qha.com.ua/tr/siyaset/ukrayna-azerbaycan-in-yaninda/144194/

Ukrayna böhranı Azərbaycanla iqtisadi əlaqələrə təsir göstəribmi?,http://www.bbc.com/azeri/region/2014/04/140416_ukraine_azeri_trade_relations, 16 Nisan 2014

Ukrayna-Azerbaycan mədəniyyət mərkəzi açılıb,31 Mayıs,2016,http://www.qafqazinfo.az/medeniyyet-10/ukrayna-azerbaycan-medeniyyet-merkezi-acilib-video-149516

http://mfa.gov.ua/en

http://www.azembassy.com.ua/

http://azerbaijan.mfa.gov.ua/en

http://lib.aliyevheritage.org/tk/3134282.html

https://tr.wikipedia.org/wiki/GUAM_Demokrasi_ve_Ekonomik_Kalk%C4%B1nma_%C3%96rg%C3%BCt%C3%BC

TÜRK TOPLUMUNDA DEMOKRASİ VE DİNÎ CEMAATLER

M. Ali KİRMAN[1]

Özet

Bu tebliğde Türk toplumunda ortaya çıkan ve kendilerine özgü bazı özellikler taşıyan dinî oluşumlar ile bunların demokratikleşme süreci içerisinde durumunun anlaşılmasına bir katkı yapma amaçlanmaktadır. Aslında bir anlamda konu din ve siyaset ilişkisinin anlaşılmasını da zorunlu kılmaktadır. Bilindiği gibi, her din ortaya çıktığı sosyo-kültürel yapı içerisinde bir grup ve cemaat oluşturur. Dolayısıyla her toplumda dinî oluşumlara rastlanır. Ancak bu tür oluşumlar, içinde yer aldıkları sosyo-kültürel yapının özelliklerini taşırlar. Bu yüzden aralarında bir takım benzerlikler görülse de belirli bir farklılaşma da söz konusudur. Bu farklılık onların sosyolojik açıdan anlaşılmasında önemli bir sorun teşkil etmektedir. Öte yandan Türk toplumunun hızlı değişen toplumsal yapısı içerisinde dinî oluşumların yaşadıkları değişim ve dönüşüm tecrübeleri de bir yandan eski bakış açılarını geçersiz kılarken bir yandan da yeni kavramsallaştırmalar yapılması gereğini ortaya koymaktadır. Bu makalede Türk toplumunda ortaya çıkan dinî oluşumların demokrasi ile imtihanları, yani demokratikleşme sürecinin sebepleri mi sonuçları mı oldukları sorularına cevap aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Dinî cemaat, demokrasi, toplumsal hareket, sivil toplum örgütü, sivil itaatsizlik*

Democracy and Religious Communities in Modern Turkey

Abstract

The aim of this paper is to make a contribution to understanding of religious groups emerging in modern Turkey and having some characteristics peculiar to themselves, and to understanding their situation in democratization process. In fact, this subject, in a sense, is related to religion and politics. As we know, all religions generate religious groups or communities in socio-cultural structure which they emerge in. Thus there are more religious groups in every socio-cultural structure. But, there are some characteristic differences among them as well as similarities. At the same time, their transformation experiences which they have in rapidly changing social structure of Turkish society make invalid former perspectives and definitions, and on the other hand they rise the need of new conceptualization. In this paper how the religious formations in modern Turkey approach to democracy, and whether these groups have formative role in the democratization process, or they are results of this process will be discussed from the sociological viewpoint.

Keywords: *Religious community, democracy, social movement, non-governmental organization, civil disobedience.*

Giriş

Yaklaşık iki asrı aşan bir süreden beri modernleşme tecrübesi yaşayan Türkiye'de değişimin hızı ve etki alanı her geçen gün artma eğilimi göstermiştir. Tanzimat'la başlayıp Cumhuriyetle devam eden değişim süreci özellikle 1980'li yıllardan sonra büyük bir ivme kazanmıştır. Bugün bir yandan küreselleşme sürecinin ortaya çıkarmış olduğu yeni fırsat alanlarında etkin olmaya çalışan bir yandan da Avrupa Birliği'ne üyelik süreci devam eden Türk toplumunun modernleşme ve demokratikleşme süreci belli kazanımlarından söz edilmekle birlikte bu sürecin halen devam etmekte olduğu söylenebilir. Özellikle son on beş yıldır her ne kadar yöneticileri muhafazakar olduklarını beyan etmekle birlikte dinî bir renk taşıdıklarını kabul etmeseler de, bu yönde iddialara muhatap olan bir iktidar tarafından yönetilmekte oluşu modernleşme, demokratikleşme ve din eksenli konuların, özellikle de laiklik ve sekülerlik gibi konuların sıklıkla gündeme gelmesine yol açmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'de din eksenli tartışmalarda da sadece siyasi iktidar değil, aynı zamanda dinî grup, tarikat, cemaat, vakıf gibi adlarla anılan çeşitli oluşumlar da akla gelmektedir. Zira bu tür oluşumlar son yıllarda sayı ve faaliyet yönünden büyük bir gelişim içinde olmuş ve kamusal alanda daha fazla görünürlük kazanmış görünmektedir. Aslında sadece Türkiye'de değil, küreselleşme sürecinde neo-

[1] Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

liberalizmin yükselişine paralel olarak tüm dünyada muhafazakâr dinci akımların yükselişte olduğu söylenebilir (Keddie 1998: 696-723). Bu durum, Türk toplumunda modernleşme ve demokratikleşme süreçleri ile din ve dini cemaatlerin ilişkisinin anlaşılmasına ve analizine yönelik tartışmalara duyulan ihtiyacı arttırmış görünmektedir.

Türk toplumunda ortaya çıkmış olan dini grupların yaşanan modernleşme ve demokratikleşme sürecine bağlı olarak önemli değişim ve dönüşümler geçirmiş oldukları bilinmektedir. Bu bağlamda önceleri din ve mistik fonksiyonları ile tanınmakla birlikte yaşanan modernleşme ve demokratikleşme sürecine bağlı kamusal alanda daha fazla görünürlük elde ettikleri ve seküler fonksiyonlarının daha fazla öne çıkarıldığı görülmektedir. Son derece önemli bir kırılma göstergesi olan bu durum, dini oluşumların yapısal ve fonksiyonel bir dönüşüm geçirdiklerini ve ne kadar dini olup olmadıkları sorusunu da gündeme getirmektedir. Şu halde Türk toplumunda ortaya çıkmış olan dini grupların geçirdikleri değişim ve dönüşümler ile modernleşme ve demokratikleşme sürecine karşı tutumlarının anlaşılmasına yönelik yeni bir perspektife, yeni bir bakış açısına ihtiyaç olduğu açıktır.

Dinî oluşumlarla ilgili sağlıklı bir şekilde analiz yapabilmek için her şeyden önce bu tür oluşumların tanımlanması, fakat bunu yaparken de makro planda söz konusu dinî oluşumların ortaya çıktığı toplumsal yapının sosyolojik perspektiften ele alınarak incelenmesi büyük önem arz etmektedir. Bir diğer ifadeyle bir toplumsal grubun veya oluşumun incelenmesinde sadece kendisine değil, aynı zamanda söz konusu oluşumların ortaya çıktıkları daha geniş toplumsal bağlama da bakmak (Caig ve Form 2010:375) ve çok boyutlu ve değişkenli analizler yapmak gerekmektedir. Bu bağlamda Türkiye'deki dinî oluşumların sosyolojik açıdan analizinde dikkat edilmesi gereken metodolojik gerçeklere işaret eden Ünver Günay'ın da belirttiği gibi, genelde Türkiye'de din olgusunu, özelde de Cumhuriyet Türkiye'sinin toplumsal yapısı içerinde ortaya çıkan sufî tarikatları ve benzeri cemaat olgusunu, sırf dinî-mistik boyuta indirgeyerek spritüalist bir yaklaşım çerçevesinde sadece manevî iç dinamiklerden hareketle anlayıp açıklamaya kalkışmak tek yanlı ve yanıltıcı olacaktır. Bununla birlikte söz konusu oluşumları, sadece çevresel faktörler ve dinamikler çerçevesinde salt bir determinizm perspektifinde anlamaya kalkışan pozitivist, sosyolojist, psikolojist, historisist yahut tarihsel maddeci yaklaşımlar da aynı şekilde indirgemeciliğe sürüklenme tehlikesi içermektedir (Günay 2002: 158). Şu halde Türkiye'nin toplumsal yapısı içerinde ortaya çıkan, dolayısıyla Türk toplumuna özgü bir yapılanma sergileyen dinî oluşumların sosyal bilimsel açıdan kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir.[2]

Türk toplumunda ortaya çıkan olgu ve süreçlerle ilgili olarak yapılan tartışmalarda ele alınan konuya tam anlamıyla vâkıf olunmadan hareket edildiği, çoğu zaman da indirgemeci yaklaşıldığı ve dolayısıyla çok ciddi kavramsal ve kuramsal sorunlar yaşandığı görülmektedir. Söz gelimi sosyoloji literatüründe toplum tiplerini veya din olgusunu, dinî grupları ve oluşumları anlamak için genelde evrimci bir yaklaşımla yaygın bir şekilde "*dikotomik tipleştirmeler*" (ikili modeller) kullanıldığı bilinmektedir (bkz. Kıray t.y.: 15-6). Buna göre toplumların "gelenekselden moderne" ya da "feodalden moderne" doğru geliştiği belirtilir. Oysa günümüzün oldukça hızlı değişen küresel dünyasında toplumsal yapılar göz önüne alındığında bu tür ikili analiz araçlarının ve anlayışların geçerliliği de sınırlı hale gelmiştir.

Benzer ve daha yaygın bir yanılgı da kavramsallaştırma noktasında yaşanmaktadır. Söz gelimi Türkiye'nin toplumsal yapısı içinde ortaya çıkan, dolayısıyla *Cumhuriyet Türkiye'sine özgü yapılar*" (Atacan 1990:140) olan ve pek çok faktörün etkisiyle zamanla evrilerek yapısal ve fonksiyonel bir dönüşüm tecrübesi yaşayan dinî oluşumları nitelemek üzere '*dinî grup*', '*cemaat*', '*tarikat*', '*dinî akım*' gibi kavramlar kullanıldığı, özellikle '*tarikat*' adlandırmasının son derece yaygın olduğu ve biraz da pejoratif bir anlam içerdiği bilinmektedir. Oysa bunların önemli bir bölümü, her ne kadar eski sufî teşekküllerin bazı özellikleri (mürşit, silsile, rabıta, zikir, evrad vb.) taşıdıkları için gündelik dilde tarikat olarak isimlendirilseler de, değişen şartlara bağlı olarak "yeni uyum süreçleri" içine girmiş oldukları için artık birer tarikat örgütlenmesi veya eski tarikatların basit bir devamı gibi değerlendirilmemektedir (bkz. Kirman 2006:158-9). Bu bağlamda Türkiye'de yaşanan değişim sürecini ve bu süreçte ortaya çıkan yeni uyum süreçlerini göz önüne alarak dinî oluşumları nitelemek üzere '*toplumsal hareket*', '*sivil toplum*', '*gönüllü kuruluş*', '*sivil itaatsizlik*' gibi farklı kavramlar kullanılmaktadır. Ancak söz konusu oluşumların örgütlenme biçimleri ve faaliyet/hizmet alanları göz önüne alındığında böyle bir nitelemenin oldukça tartışmalı olduğu anlaşılmaktadır.

[2] Böyle bir girişim için bkz. Kirman 2006

Bir topluluğun veya oluşumun sosyolojik açıdan analizi yapılırken, sadece hareketin kendisine odaklanmak yeterli olmamakta; incelenen topluluk veya oluşumların örgütlenme biçimleri ve faaliyetleri hakkında da bilgi sahibi olmak gerekmektedir (Caig ve Form 2010:353). Bu metodolojik tespit özellikle Türkiye'deki dinî oluşumların örgütlenme biçimleri ile faaliyet/hizmet alanları itibariyle büyük bir değişim ve dönüşüm yaşadığı bir süreçte çok daha büyük bir önem arz etmektedir. Dinî oluşumların öncelikle insanların dinî ihtiyaçlarını karşılamak üzere ortaya çıktıkları ve bu yüzden "dinî cemaat" adını aldıkları bilinmektedir. Nitekim yakın zamanda yapılan *Türk Toplumunda Cemaat Algısı* adlı araştırma da 'cemaat' denilince akla sadece "dinî cemaatler"in geldiği gerçeğini ortaya koymuştur (Çaha ve ark. 2011: 5). Toplumda böyle bir algının sebebi olarak dini cemaatlerin insanların din ihtiyaçlarını karşılamakla birlikte cemaat hayatı içinde bire bir, yüz yüze ilişkinin insanî sıcaklığının varlığı zikredilebilir. Zira Türkiye'de yaşanan modernleşme sürecinde ortaya çıkan sosyal, ekonomik ve dinî ihtiyaçların mevcut formel ilişkiler düzeni içerisinde karşılanamaması nedeniyle özellikle sosyal güvenlik ve eğitim alanında bir takım boşlukların oluştuğu; bir diğer ifadeyle modern iletişim kanallarında bulunamayan birincil ilişkilerin cemaate duyulan özlemi arttırdığı söylenebilir (Kirman 2006:151-2). Bu bağlamda bireylerin cemaatleri birer sığınak olarak görmesinde ve onlara yönelmesinde Türkiye'deki otoriter ve baskıcı siyaset mekanizmasının da etkili olduğu bilinmektedir (Çaha ve ark. 2011:6).

Bununla birlikte dinî grupların ve/veya cemaatlerin belli bir amaç, çıkar etrafında bir araya geldiği ve üyelerine belli kaynakları harekete geçirmek suretiyle çeşitli çıkarlar sağladığı sıkça iddia edilmektedir. Bu tür iddiaların belli bir gerçeklik düzeyi olmakla birlikte abartılı olduğu açıktır örgütlenme biçimleri, amaçlar ve sergiledikleri faaliyetler açısından bir bütün olarak değerlendirildiğinde söz konusu oluşumları bir "*çıkar grubu*" olarak tanımlamak oldukça güçtür. Zira örgütlü çıkar grubu bir tür menfaat birliği olup, çağdaş karmaşık yapılı toplumlarda özel çıkarlar, değerler ve amaçlar etrafında bir araya gelen ve bunları gerçekleştirmek amacıyla faaliyet gösteren, diğer gruplardan belli talepleri olan, ortak davranışlara sahip bireyler topluluğu veya örgütleri ifade eder. Aslında bütün gruplar ortak çıkarlar etrafında bir araya gelen bireyler tarafından oluşturulmakta ise de çıkar grupları belli özellikleriyle, söz gelimi örgütsel yapı, örgütlenme biçimi, finansman ve toplumsal destek tabanı vb. yönünden diğerlerinden ayrılırlar (Kirman 2011: 73-4). Örgütlü çıkar grupları, genellikle sınırlı bir üyeliği olan, ayrıcalıklı bir yönetici sınıfı ve katılımcılardan oluşan, herhangi bir siyasî aktörü belirlemek ve seçilmiş ya da atanmış kamu görevlilerinin politikalarını etkilemek amacıyla çalışan/çalışmalar yapan grupları ifade eder (Grodonos ve Knoke 2010: 3, 306).

Bilindiği gibi dinî gruplar, öncelikle, başka herhangi bir boyuta indirgenemeyen "dinî-mistik" fonksiyonlar ifa ederler. Bununla beraber modernleşme sürecinde 'seküler' nitelikte bir örgütlenme biçimi sergiledikleri ve sosyal, ekonomik, siyasal vb. çok çeşitli fonksiyonlar üstlenmiş oldukları da bilinmektedir. Anlaşılan dinî gruplar, müşterilerine sadece dinî değil, dünyevî bir takım ürün ve hizmetler de sunarlar. Bir anlamda dinî gruplar, günümüzün küreselleşen şartlarında rakipleriyle girmiş oldukları rekabet ortamında pazar paylarını arttırabilmek için hizmet çeşitlemesi yapmak zorunda kalmışlardır (Kirman 2005:103). Dolayısıyla oldukça kapsamlı bir değişim ve dönüşüm süreci içerisinde oldukları görülen günümüz cemaatleri, Tönnies'in (2004) kavramsallaştırdığı modern öncesi ideal toplum tipi örgütlenmesinden oldukça farklıdır. Bu cemaatlerin örgütsel yapıları modernleşme sürecinde eğitim, iktisat, bilimsel ve teknolojik süreçlere katılmak suretiyle önemli değişim ve dönüşümler yaşamış olmaları daha önceki sosyolojik kabulleri sarsmıştır.

Modernleşme ve demokratikleşme sürecinin en temel karakteristiklerinden biri de bireyin öne çıkması, yani bireyselleşmedir. Türkiye'deki dinî cemaatlerin modern toplumla yaşadığı yoğun temas ve etkileşim neticesinde belirgin biçimde dışa açılma ve bireye doğru seyretme sürecine girdikleri ileri sürülebilirse de, bunun cemaat yapılarındaki totaliter eğilimleri tamamen ortadan kaldırmadığı da bilinmektedir (Çaha ve ark. 2011:26). Cemaat üyeleri arasında biz şuurunun çok güçlü olması, örgütsel açıdan çoğu zaman bireyi tamamen kuşatan, onu yok eden veya içinde eriten totaliter bir yapının varlığına işaret eder. Nitekim Türkiye'de cemaatler üzerine yapılan bir araştırmanın bulgularına göre, cemaatlerin sosyolojik açıdan yüklendikleri bazı önemli işlevlere rağmen toplumsal ve siyasal hayattaki etkinliklerine bağlı olarak bazı kuşkuların giderek yaygınlaşmakta olduğu da bir gerçektir. Bugün toplumda, cemaatlerin kendi yaşam alanını daralttığını düşünen insanların sayısı giderek artmaktadır (Çaha ve ark. 2011:26). Anlaşılan her ne kadar belli bir dönüşüm süreci yaşadıkları bilinmekle birlikte örgütsel açıdan halen güçlü bir totaliter yapı sergiledikleri ve üyelerinin neredeyse yirmi dört saatini düzenleme arzusunda oldukları görülen cemaatler, bireyin hayatının her alanına müdahale etme hakkını kendilerinde görürler. E. Barker, bu müdahalenin alanına üyelerin nerede yaşamaları, ne tür bir iş yapmaları, özel eşyalarıyla ne yapmaları ve belki de kimlerle evlilik veya diğer

ilişki tarzları kurmaları gerektiğinin dahil olduğunu ifade etmektedir (Barker 1992:13). Anlaşılan doğumdan ölüme, eğitimden evlenmeye ve iş hayatına kadar, yani aş, iş ve eş konusunda bireyin her anı cemaatlerin totaliter yapısı tarafından kuşatılmıştır.

Türk toplumunda ortaya çıkan dinî grupları veya oluşumları kavramsallaştırırken bir başka tartışma konusu da, söz konusu oluşumların toplumsal bir hareket olarak adlandırılıp adlandırılamayacağıdır. Ancak böyle bir sorunsalı tartışan bilimsel çalışmaların yeterli olduğunu söylemek oldukça güçtür. Bu noktada Şerif Mardin de benzer bir tespit yapar. Ona göre Türkiye'de ve başka yerlerde tarikatlar yeni toplumsal hareketler olarak ne gibi bir değer taşıdıkları yeterince ele alınmamıştır (Mardin 2011:59-60).

Zira 19. yüzyılda bütün dünya toplumlarını etkileyen sanayileşme ve buna bağlı olarak da hızlı bir şehirleşme süreci geleneksel toplumlarda 'bastırılmış' ve 'engellenmiş' talepleri ifade eden çok sayıda toplumsal hareket ortaya çıkmıştır. İçinde yer aldıkları kapitalist dünya sistemi içinde onun çok biçimli adaletsizliklerine karşı çıkarak "örgütlenmiş muhalif hareketler" veya "sistem karşıtı hareketler" olup (bkz. Arrighi, Hopkins, Wallerstein 1995), kendi açılarından köklü bir değişiklik yaratmaya ve/veya mevcut durumu iyileştirmeye dönük alternatifler önermişlerdir. Bir diğer ifadeyle, toplumda meydana gelen değişmelerin önemli bir tezahür biçimini oluşturan toplumsal hareketler kolektif davranış biçimleri olup, toplumda "yeni bir hayat tarzı", "yeni bir model" ve "yeni bir dünya görüşü" oluşturmak amacını taşırlar ve bu amaç doğrultusunda eylemde bulunurlar. Dolayısıyla toplumsal hareketleri sosyal değişmenin özel bir tezahür biçimi olarak değerlendirmek mümkündür. Bu bağlamda dinî grupların veya oluşumların fonksiyonalist bir bakış açısından analizi gerekmektedir.

Öte yandan geleneksel toplum yapısına göre düzenlenmiş pek çok toplumsal unsur ve anlayışların modern dönemin yepyeni şartları ile uyuşmadığının anlaşılması üzerine başlayan arayışlar ve yönelişler doğrultusunda, genel olarak 1950 sonrası tüm dünya genelinde birçok yeni hareketin ortaya çıktığına şahit oluyoruz. Bir kısım sosyologlar temel özellikleri "özgürlük, eşitlik, kardeşlik ve dayanışma" olan ve öncelikli hedef olarak siyasal iktidarı, yani devlet iktidarını değil, toplumsal iktidarı ve özerkliği benimseyen bu hareketleri öncekilerden ayırmak için "*yeni toplumsal hareketler*" kavramını kullanmaktadırlar. Her ne kadar çok geniş bir yelpazeyi ifade etse de bugün yeni toplumsal hareketler denildiği zaman akla, geçtikleri süreç ve mevcut durumları ne olursa olsun, genellikle, "feminizm", "eşcinsel hareket", "barış hareketi", "çevre hareketi", "yeşil hareket", nükleer karşıtı hareket", "ırkçılık karşıtı hareket", "etnik azınlık hareketi" vd. gelmektedir.

Yeni toplumsal hareketler, geleneksel toplumsal hareketlerin önemsemedikleri ya da yok saydıkları toplumsal, etnik kimlik, ırk, kuşak, cinsiyet, cinsellik talepleri gibi toplumdaki egemen statü gruplarına karşı özgül kimlikler oluşturan taleplerden hareket etmek suretiyle (Amin 1993:99-100) kendilerine egemen statü gruplarından ayrı bir toplumsal taban bulmaktadırlar. Nitekim yapılan araştırmalardan elde edilen veriler, bu hareketlerin genel olarak "orta sınıfa mensup olanlar" arasında rağbet gördüğü ve taraftar bulduğunu göstermektedir (Hannigan 1990:252). Anlaşılan kitleselleşme noktasında önemli bir başarı elde eden ve geniş halk kitlelerini peşlerinden sürükleyen yeni toplumsal hareketlerin bu başarısı kendilerini özerk, katılımcı ve doğrudan eyleme dönük yapılanmalarla ortaya koymalarına bağlanabilir. Nitekim bu özellikleri nedeniyle, "sağladıkları veya zorladıkları katılım olanaklarıyla yurttaşlık haklarını genişleten dalgalar" olarak da nitelendirilmektedirler (Sarıbay 1995:186). Ancak Mardin'e göre, İslamcıların veya İslamî oluşumların bir "*katılımcı yurttaşlık*" (civil participation) tasarısı oluşturamadıkları görülmektedir. Aslında Atatürk'ün Cumhuriyetle birlikte dinî alanda yaptığı reformlarla varmak istediği de İslam'ı bu noktada bir dayanak noktası oluşturmak idi (Mardin 1990:75).

Öte yandan günümüzde yeni olarak adlandırılan toplumsal hareketlerin aslında hiç de yeni sayılamayacakları, ve bu hareketlerin gelişiminin insanlığın ilerlemesi mi yoksa barbarlığa yeniden dönüşün bir biçimi mi olacağı konusunda endişeler dile getirilmektedir. Zira bunalım ve çözümsüzlüğün göstergeleri, düş kırıklığının aşırı ürünleri olan bu hareketler, "gerçek saldırı karşısındaki güçsüzlükleri ortaya çıktıkça birer balon gibi söneceklerdir". Çünkü bunlar türdeş olmadıkları gibi önerilerinin içeriği de birbirinden alabildiğine farklıdır. Bütün bu olumsuzluklar ve eksiklikler nedeniyle gelecekleri belirsiz olan yeni toplumsal hareketlerin mevcut bunalım içinde tükenip gitmeleri" bile mümkündür (Amin ve ark. 1993:104-143).

Bu açıklamalar çerçevesinde genel bir değerlendirme yapılacak olursa, Türk toplumunda ortaya çıkan dinî oluşumların önemli bir kısmında toplumsal iktidarı elde etmeye yönelik bir görüntü çiziliyor olsa da, bir şekilde devlet iktidarını ele geçirme anlayışının da izlerine rastlanmaktadır. Bu da

kendilerini ister istemez siyasî bir çizgiye sürüklemektedir. Nitekim Türkiye'de cemaatler üzerine yapılan bir araştırmanın bulgularına göre, cemaatlerin son yıllarda medya, siyaset ve bürokrasi üzerindeki etkin olması ve özellikle bazılarının belirgin biçimde siyasî bir pozisyon alması ve güncel konularda aktif biçimde rol alarak taraf olma görüntüsü vermesi kamuoyunda kuşku içeren imaj ve algıların oluşmasında önemli derecede rol oynamaktadır (Çaha ve ark. 2011:26). Bilindiği gibi siyasallaşan din anlayışı, devlet iktidarını ele geçirerek din merkezli/odaklı yeni bir toplum var etme veya toplumu din temelli dönüştürme vaadiyle sahneye çıkmış modern bir harekettir (bkz. Kirman 2011:287). Zira modern ulus devleti ideolojik donanımı, politik meşruiyet çerçevesi, emredici, taşıyıcı ve dönüştürücü araçlarıyla veri alıp önemsemektedir. Bu da onları ister istemez devletin resmî ideolojisiyle yüzleşmek, hesaplaşmak yerine o ideolojiye eklemlenmeyi gerektirmektedir. Böyle bir yola girmiş olan oluşumlar, meydan okudukları siyasî iktidarı kaçınılmaz/doğal olarak meşrulaştırma çabasına sevk etmektedir. Bir diğer ifadeyle, her ne kadar devlet iktidarına talip olmadıkları ifade edilse de bu, kendilerini tanımlamaya yarayan veya "devletin ve var olan sistemin onlara yasakladığı ya da onların yasaklı duygusunu taşıdığı şeylerin tümüne yönelik arayış"larının, yani siyasî hedeflerinin olmadığı anlamına gelmemektedir. Onlar bu hedeflerine "ya devlet içinde ya onun yanından dolaşarak ya da onu aşarak ulaşmaya çalışmaktadırlar" (Amin ve ark. 1993:177).

Türkiye'deki dinî oluşumları toplumsal hareket olarak kavramlaştırma noktasında yaşanan sorunun önemli bir boyutu, söz konusu oluşumların örgütlenme ve kendilerini takdim etme biçimleriyle doğrudan ilgilidir. Zira yeterince açık ve şeffaf olmadıkları gibi, kendilerini konu edinen çalışmalara yeterli desteği vermedikleri ve kendilerinin de bu tür çalışmalar yapmaya ilgi duymadıkları, ayrıca uzun bir tarihî geçmişe dayanan dünya görüşlerini ve bu çerçevede sergilemiş oldukları davranış kalıplarını kolayca bırakamadıkları ve her ne kadar irrasyonel olsa da bir takım tortular halinde ya da 'habitus' şeklinde yaşatmaya devam ettikleri, bu çerçevede toplumsal iktidarı benimsemekle birlikte "ya devlet içinde ya onun yanından dolaşarak ya da onu aşarak" (Amin ve ark. 1993:177) bir şekilde siyasal iktidar hedefini de göz ardı etmedikleri, dolayısıyla açık bir kimlik ve strateji tanımıyla tam bir "sosyal hareket" hüviyeti ile nitelenebilmekten[3] uzak oldukları bilinmektedir. Son on yılda gözlenen bazı istisnalar, bu gerçeği değiştirebilmiş olmaktan uzaktır.

Siyaset sosyolojisi açısından bakıldığında, demokratik yönetimlerde toplumsal hareketler, toplumsal değişme için önemli katalizörler olduğu ileri sürülmekte ise de (Caig ve Form 2010: 357), Türkiye'deki dinî oluşumların demokratikleşme yönünde bir değişimin katalizörü olmak yerine daha ziyade değişimin ya da demokratikleşmenin sonucu konumunda oldukları, dolayısıyla böyle bir fonksiyon görme noktasından uzak oldukları için bir toplumsal hareket olarak kabul edilmeleri oldukça güçtür. Bu bağlamda belirtilmesi gereken bir husus da, pazar ekonomisinin gittikçe yaygınlaşması, ulus devlete entegrasyon ve devletin kaynaklarının çevreye ulaşması ile birlikte girilen demokratikleşme ve modernleşme sürecinde kollamacılığın yerini kırsal bölgelerde aracılığa, kentsel alanlarda yatay katılım biçimlerine bıraktığı görülmüştür. Ancak dinî gruplar her ne kadar meslekî kuruluşlar, sendikalar, sosyal yardımlaşma vakıfları gibi yatay katılım kanalları arasında saymak mümkün ise de, onlarda kollamacılığın (patronaj) ve kayırmacılığın (nepotizm) etkileri belirgin biçimde görülmektedir. Söz gelimi dinî grupların ve cemaatlerin birçoğunda liderin yerine ya liderin oğlu veya damadı ya da işaret ettiği biri geçmektedir.

Anlaşılan dinî oluşumlarla devlet arasındaki ilişkiler daha ziyade söz konusu oluşumların din anlayışları ve dünya görüşlerine, ideolojik yapılarına bağlı olarak şekillenmektedir. Bu noktada asıl önemli sorun, söz konusu dinî oluşumların birbirleriyle ve devletle ilişkilerinin gelecekte nasıl değişip dönüşeceği meselesidir. Zira bu sorunun cevabı Türkiye'de demokratik bir kamusal alanın oluşumu açısından büyük önem taşımaktadır.

Son yıllarda Türk toplumunda ortaya çıkan dinî oluşumlarla ilgili değerlendirmelerde söz konusu oluşumları bir sivil toplum örgütü şeklinde tanımlama eğilimi giderek yükselmektedir. Ancak dinî gruplar ve oluşumlarla ilgili yapılan bu tür tanımlamaların sorgulanması ve sivil toplum kavramıyla ilgili bazı belirlemelerde bulunulması daha sağlıklı bir değerlendirme yapılabilmesi adına büyük bir önem taşımaktadır.

Batı düşünce tarihi içinde üretilen ve sözlük anlamıyla "yurttaşlar toplumu" olup, bu yurttaşlar arasında gerçekleşen sosyal ilişkilere ve iletişimlere atıf yapan bu kavram, toplum halinde yaşamanın nasıl mümkün olduğunu anlamaya yönelik analitik bir araç olarak da değerlendirilmektedir (bkz. Sarıbay 1995: 15). Sivil toplumu tanımlarken bireyin özgürlüğü, özgür irade ve sorumluluk bilinci gibi

[3] Toplumsal hareketlerin tanımı ve nitelikleri hakkında bkz. Cohen, 1985: 663-716

kavramlara vurgu yapan Vergin'e göre, sivil toplum, insanların kendi iradeleriyle ortak idealler ve çıkarlar etrafında bir araya gelerek örgütlenmek suretiyle oluşturdukları "yeni bir toplumsal ilişkiler ağı" ya da "bireye seçme şansı veren ve sorumluluk üstlenmesini gerektiren bir ilişkiler bütünü" (Vergin 1994:10). Bir başka ifadeyle, "insan topluluklarının hiç bir güç tarafından zorlanmaksızın içinde hareket edebilecekleri, kendini belirleyebilecekleri alanın adı" (Walzer 1992: 33) ya da "gönüllü, (kendi kendini yaratan, kendi yaşamını kendisi sağlayan, devletten özerk ve hukuksal bir düzeyle ya da bir ortaklar kümesiyle sınırlı olan) örgütlü toplumsal yaşam alanı" (akt. Özbudun 1999:112-3) olarak da tanımlanır.

Bu tanımlamalar ışığında, Türkiye'de cemaatlerin aslında zayıf olan sivil toplumun aidiyet ve dayanışma gibi işlevlerini bir ölçüde dolduran bir örgütlenme mekanizmasını oluşturduğunu söylenebilirse de (Çaha ve ark. 2011:6), Türk toplumunda görülen dinî oluşumların demokratik, sivil, açık ve şeffaf bir örgütlenme kültürü geliştirip geliştiremedikleri veya ne kadar sivil oldukları hususu da oldukça tartışmalıdır. Zira görünürde sivil bir örgütlenme gerçekleştirmiş olmakla birlikte etosları içinde sivilliğin ne kadar içselleştirilmiş olduğu açık değildir. Bu bağlamda Şerif Mardin, İslamî grupları, özellikle tarikatları birer sivil toplum kuruluşu olarak ele almaktadır (Mardin 1990: 158). Buna karşılık Ernest Gellner, İslam'ın sivil toplum karşıtı olduğunu, dolayısıyla İslamî grupların sivil toplum kuruluşları sayılamayacağı görüşündedir (bkz. Sunar 1999:11-21). A. Yaşar Sarıbay da Walzer'den mülhem olarak "İslamî olanlar da dahil her türlü dinî hareketlerin sivil toplumda yeri olduğu"nu belirttikten sonra, tıpkı Gellner gibi, İslam'ın sivil topluma izin vermeyeceği yönünde bazı ifadeler kullanır (bkz. Sarıbay 1995: 10-1). Elisabeth Özdalga ise, Gellner'i ve "ya/ya da denklemini" eleştirerek İslamî gruplar ile sivil toplum arasında önemli ipuçları verir (bkz. Özdalga 1999:97-111).

Bu tür farklı tanımlamalar göstermiştir ki, dinî oluşumları sivil toplum olarak kavramsallaştırırken devletle ilişkileri, dolayısıyla din ve devlet ilişkisi, laiklik konusu zorunlu olarak gündeme gelmektedir. Zira Türkiye'deki dinî oluşumların halen devletle sorunlu bir ilişki içinde oldukları veya en azından böyle bir görüntü çizdikleri söylenebilir. Bunun en son örneği Gülen grubunun siyasi iktidarla girdiği çatışmadır.

Bu noktada belirtilmesi gereken bir husus, "devlet ile birey arasındaki ara alan" (Sunar 1999: 11-21) olan sivil toplumu dar anlamda devletin ve ekonomik sürecin dışında kalan toplumsal hayatın tümüyle özdeşleştirme ya da birbirinin karşıtı gibi gösterme şeklindeki yaklaşımlarının son derece hatalı olduğudur. Zira katı bir devlet-toplum karşıtlığı, Sarıbay'ın da isabetle belirttiği gibi (1995:196), insanları sivil topluma değil, "doğal yaşam hali"ne götürür". Zira sivil toplum, esasen Çiçero'nun "societas civilis" fikrinden başlayarak Aristo'nun polis kavramına kadar Avrupa geleneğinde devlet ile aynı anlamda kullanılmıştır. Dolayısıyla "devlet hem sivil toplumu kendi bünyesinde toplar hem de sivil toplum içinde bir alan işgal eder. Devlet, içinde hareket edilecek alanın çerçevesini belirler ve özerk grup örgütlenmesine ait etkinliklerin, ki bunlara siyasî etkinlikler de dahildir, kurallarını düzenler." (Walzer 1992:40). Özgürlükçü yönü ağır basan rasyonel seçim teorisi de dine ve dinî oluşumlara yaklaşırken devletin düzenleyici (regülatör) fonksiyonuna vurgu yapar (Kirman 2?). Bu itibarla sivil toplum, "devleti dışlamadığı gibi, bir anlamda devletin düzenleyici olma fonksiyonuna muhtaçtır" denebilir. Bir diğer ifadeyle, "sivil toplumda devlet hukuk devletidir ve birey içindir." Birey devlet için değildir. Aynı şekilde "devlet toplumu değil, toplum devleti denetler." (Kasapoğlu 1996:116).

Görüldüğü gibi sivil toplum ile devlet birbirinin karşıtı olmayıp, birbirini tamamlayan iki olgudur. Bir diğer ifadeyle, "aslında devletin faaliyet alanı dışındaki bireysel inisiyatiflerden oluşan ve örgütlenmiş toplum kesimini" ifade eden sivil toplum, devlet ile ayrılmaz bir bütünlük içindedir. Bu nedenle devletin olmadığı yerde sivil toplumdan bahsetmek mümkün değildir. Bu bağlamda özellikle günümüzün şehirleşen ve demokratikleşen toplumlarda devlet ile sivil toplumun birbirini tamamlayan iki olgu olduğu bilinmekle birlikte kavram Türkiye'de yanlış kullanılmaktadır. Bu kanaati paylaşan Sarıbay'a göre (1995:120), Türkiye'de sivil toplumun demokrasinin tam manasıyla tesisi için zorunlu görülerek savunulmaya başlandığında biraz acele edilmiş, üstelik "sivil" sıfatı daha çok "resmî"nin karşıtı olarak vurgulanırken sivil toplum kavramı da günlük dilde "askeri yönetimden arınmış toplum" olarak anlam kazanmış ve hemen herkes sivil toplum taraftarı haline gelmiştir. Dolayısıyla kavramın ifade ettiği toplumsal/siyasal gerçeklikten çok kavramın kendisi önemsenmiştir.

Sivil toplum, gönüllü birlikler, toplumsal hareketler, çıkar grupları sadece sosyologların değil, son yıllarda siyaset sosyologlarının da gündeminde daha fazla yer alır olmuştur. Bu da söz konusu toplumsal oluşumların siyasî ağırlıklarının olduğu ve giderek arttığı (Janoski 2010: 12) şeklinde okunabilir. Türk toplumunda ortaya çıkmış olan ve son yıllarda sivil olmakla nitelenen dinî

oluşumların bir kısmının uzun bir süreden beri dolaylı veya doğrudan siyasetin içinde oldukları, "siyasî ağırlıklar" haline geldiği (Kirman 2006:150-1; karş. Kutlu 2006:164) ve bu gücü zaman zaman devlete meydan okuma ve onu araçsallaştırma eğilimi sergiledikleri bilinmektedir. Şu halde bir dinî grubu veya oluşumu için sivil toplum örgütü tabiri kullanılacaksa söz konusu oluşumun din ve dünya görüşü, yani etosu içerisinde devletin yeri ve fonksiyonunun tespit edilmesi gerekmektedir.

Uzun bir modernleşme süreci halen devam eden ve bir geçiş toplumu özelliği sergileyen Türk toplumunda toplumsal arenada bir "değer boşluğu"ndan söz edilebilir. Toplumdaki bu değer boşluğunu da sivil toplum örgütleri yerine daha çok din temeli 'tarikat', 'cemaat' gibi oluşumlarla doldurulmaktadır. Zaten cemaatsel yapıya müsait olan kültürel alanımız bu süreci hızlandırmada da büyük rol oynamaktadır (Tekin 2004). Dolayısıyla Türk toplumunda ortaya çıkmış olan dinî oluşumları birer sivil toplum örgütü kabul edip etmemek değerler ve öncelikler meselesi gibi görülebilir. Karşı kutuplara konularak birbiriyle çatışan bir görüntü çizen değerler ile cemaatçi ve liberal örgütlenme biçimlerinin temelinde yatan değerleri aynı anda istemek tutarsız olabilir. Cemaatin sosyal gerçekliği yalnızca ahlakî ve manevî esaslar etrafında yapılanmadıysa bile, dinin tesiri önemli düzeyde bütün faaliyetlere içkindir. Bu da dini referans alarak teşekkül eden kuruluşları diğer sivil toplum teşekküllerinden ayıran başlıca unsurdur.

Türkiye'deki dinî cemaatlerin ve tarikatların kendilerini sivil toplum örgütü olarak takdim etme iddialarının kendi faaliyet ve eylemleriyle çeliştiğini belirten Kutlu'ya göre, bu oluşumlar "kendilerine her ne kadar sivil toplum örgütü görüntüsü vermeye çalışsalar da, kişi merkezli olmaları, ortak katılımdan yoksun olmaları, devletten bağımsız olmak yerine devlete muhalif bir tavır takınmaları, bazılarının iktidarı ele geçirme amacı gütmesi, ticarî ortaklıklara dönüşmesi ve dinî-ideolojik kalıplar içerisinde faaliyet göstermeleri" sivil toplum sayılabilmelerini engellemektedir (Kutlu 2006: 164).

Sonuç

Türk toplumunda ortaya çıkan dinî grupların veya oluşumların modernleşme ve demokratikleşme sürecinde sergilemiş oldukları tutumlar oldukça tartışmalıdır. Zira geleneksel tarikat yapılanması özellikleri sergilemelerine ve dini mistik fonksiyonlarını sürdürmelerine rağmen modernleşme ve küreselleşme süreçlerinin ortaya çıkardığı yeni fırsat alanlarına evrilerek seküler fonksiyonlar da sergilemiş olmaları bu tartışmaların temelini oluşturmaktadır. Bu hususta bu tür oluşumların insanların dini ihtiyaçlarını karşılamak üzere ortaya çıkmış olmaları nedeniyle sıklıkla kullanılan cemaat kavramı ile ilgili bazı sorunlar vardır. Türk toplumunda ortaya çıkan dinî grupların veya oluşumların zaman zaman toplumsal bir hareket olarak ele alındığı veya adlandırıldığı da bilinmektedir. Ancak dinî oluşumların örgütlenme biçimleri ile faaliyetleri göz önüne alındığında bu hususta da bazı sıkıntıların varlığı söz konusu olmaktadır. Bu bağlamda dinî grupların veya oluşumların bir sivil toplum örgütü veya gönüllü kuruluş olarak nitelendirilmesi de dinî oluşumların örgütlenme biçimleri ve faaliyetlerinden ziyade devletle sorunlu ilişkisini öne çıkarılmasına yol açmaktadır. Anlaşılan Türk toplumunda dini cemaatler demokratikleşme sürecinin sebebi olmaktan ziyade sonucu durumundadırlar.

Kaynaklar

Amin, S. ve ark. (1993), Büyük Kargaşa: Yeni Toplumsal Hareketlerin Krizi, İstanbul, Alan Yay.

Arrighi, G. ve ark. (1995), Sistem Karşıtı Hareketler, çev. C. Kanat, İstanbul, Metis Yay.

Atacan, F. (1990), Sosyal Değişme ve Tarikat: Cerrahiler, İstanbul, Hil Yay.

Barker, E. (1992), New Religious Movements, 3rd edition, London, HMSO Publications

Çaha, Ö. ve ark. (2011), "Türk Toplumunda Cemaat Algısı", İstanbul, ANDY-AR Sosyal Araştırmalar Merkezi Yay.

Caig, J. ve W. Form (2010), "Toplumsal Hareketler ve Toplumsal Değişim", Siyaset Sosyolojisi, eds. Janoski ve ark., Ankara, Phoenix Yay.

Cohen, J. (1985), "Strategy or Identity: New Theoretical Paradigms and Contemporary Social Movements", Social Research, 52 (4): 663-716

Gellner, E. Conditions of Liberty: Civil Society and Its Rivals Gellner'in bu

Göle, N. (1995), "İslamî Hareketler ve Postmodernizm", I. İslam Düşüncesi, İstanbul, Beyan Yay.

Grodonos, F. J. ve D. Knoke (2010), "Örgütlü Çıkar Grupları ve Politik Ağlar", Siyaset Sosyolojisi, T. Janoski ve ark. (eds.), Ankara, Phoenix Yay. s.305-329

Günay, Ü. (2002), "Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Tarikatlar", İslamiyat, 5 (4): 158

Günay, Ü. ve A. V. Ecer (1999), Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarikatlar ve Türkiye, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yay.

Janoski, T. ve ark. (2010), Siyaset Sosyolojisi, çev. S. Torlak, Ankara, Phoenix Yay.

Kasapoğlu, A. (1996), "Din Siyaset İlişkisi", Sosyoloji Dergisi, s.116

Keddie, N. R. (1998), "The New Religious Politics: Where, When and Why Do 'Fundamentalisms' Appear?", Comparative Studies in Society and History, 40 (4): 696-723

Kıray, M. (t.y.), Ereğli, 2. baskı, İstanbul, İletişim Yay.

Kirman, M. A. (2005), "Küreselleşme Sürecinde Dinî Pazarlar", İslamiyat, 8 (1), s.103

Kirman, M. A. (2006), "Türkiye'de Toplumsal Değişme, Din ve Kimlik: Dinî Cemaatlerin Dönüşümü ve Tanımlanma Sorunu", Demokrasi Platformu, 2 (5): 141-163

Kirman, M. A. (2010), Yeni Dinî Hareketler Sosyolojisi, Ankara, Birleşik Yay.

Kirman, M. A. (2011), Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü, 2. baskı, İstanbul, Rağbet Yay.

Kutlu, S. (2006), "Dinî Akımların İslam'ı Tebliğ Yöntemlerine Eleştirel Bir Yaklaşım", Demokrasi Platformu, 2 (7): 159-172

Mardin, Ş. (1990), Türkiye'de Toplum ve Siyaset, İstanbul, İletişim Yay.

Mardin, Ş. (2011), Türkiye, İslam ve Sekülarizm Makaleler 5, İstanbul, İletişim Yay.

Özbudun, E. (1999), "Türkiye'de Sivil Toplum ve Demokratik Konsolidasyon", Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası, çev. A. Fethi, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay. s.112-3

Özdalga, E. (1999), "Sivil Toplum ve Düşmanları", Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası, çev. A. Fethi, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay. s.97-111

Sarıbay, A. Y. (1995), Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam, İstanbul, İletişim Yay.

Sunar, İ. (1999), "Sivil Toplum ve İslamiyet", Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası, çev. A. Fethi, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay. s.11-21

Tekin, Ü. (2004), "Dünden Bugüne Sosyolojik Açıdan Cemaat ve Cemiyet Kavramları", Muhafazakâr Düşünce, 1 (2): 107-119

Tönnies, F. (2004), Community and Society, trans. J. Samples, New Jersey: Michigan State Unv. Press

Vergin, N. (1994), "Demokrasi ve Sivil Toplum", Yeni Türkiye, 1 (1): 9-12

Walzer, M. (1992), "Sivil Toplum Düşüncesi", çev. N. Erol, Birikim, 37: 33

Yelken, R. (1999), Cemaatin Dönüşümü, İstanbul, İletişim Yay.

İRAN-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ

Nergiz MUXTAROVA

Özet

Bu makalede Sovyetler Birliği'nden sonra ortaya çıkan yeni dünya düzeninde İran ve Ermenıstan'ın izledikleri dış politika, iki ülke arasında oluşan ilişkiler ve bu ilişkileri oluşturan ve şekillendiren faktörler incelenmiştir. İran-Ermenistan arasındakı ilişkiler çok geniş bir alanı kapsamasını dikkate alarak, çalışmanın çerçevesini iki ülke arasındaki ilişkileri etkileyen ülke içi faktörlere (Güney Azerbaycan, ermeni diasporası, ekonomi ilişkiler) ve ülke dışı faktörleri (Türkiye, Azerbaycan, Rusya ve Batı) ve bunların karşılıklı etkileşimi oluşturacaktır.

Anahtar kelimeler:*Ermenistan,İran,enerji,güvenlik,ulaşım*

Giriş

İran Güney Kafkasya'da önemli aktörlerden biridir. SSCB'nin dağılmasından sonra İran'ın bölgedeki devletlerle ikili ilişkilerinde Ermenistan'la farklı alanlardakı işbirliği genişlenmeye başlamış, günümüzde de bu ilişkiler artan hat ile devam etmektedir. İran Ermenistan için hayati önem taşıyan Dağlık Karabağ, enerji güvenliği, ulaşım ve ticari olmakla bütün konularda bölgede Rusya'dan sonra ikinci önemli devletdir (Cabbarlı, Bağımlılık sonrası Ermenistan'ın enerji politikası, 2004, p. 147).İran'ın Ermenistan için önemli devlet olmasının ilk nedeni iki ülke arasında kara sınırının olması ve İran'ın coğrafi özelliği ve stratejik konumudur.1

Ülke içi faktörlere değindiğimiz zaman en önemli etken olarak Dağlık Karabağ sorununu belirte biliriz.Dağlık Karabağ savaşı sırasında da İran Ermenistan'a belli dönemlerde yardımlar etmiş ve bu yardımlarla içte çıka bilecek olası bir ayaklanmaya karşı (İran'da yaşayan Azerbaycan Türkleri) Ermenistan'ı baskı aracı olarak kullana bilme stratejisini genişletmiştir. Diğer taraftan uzun dönem her iki devletin tecrit olunması, bölgedeki önemli projelerin dışında kalması işbirliğini güçlendirmiştir. Örneğin Bakü-Tbilisi-Ceyhan'a karşı İran-Ermenistan doğal gaz boru hattının çekilmesi hedeflenmiş, Rusya'nın baskısıyla hattın uzunluğu 1400 km-den 700-e indirilmiştir.Son dönemlerde Ermenistan Güney komşusundan yaptırımların kademeli kaldırılmasının ikili ilişkilere olumlu etkisinin olacağını ve ertelenmiş bazı projelerin yeniden canlanmasına neden olacağını belirtmiştir.Diğer taraftan ülke dışı faktörler Türkiyenin bölgede güçlenmesi olasılığı İran için tehdit unsuru olmaktadır.Diğer bölgesel güç olan Rusya nın Ermenistana gereğinden fazla baskı yapa bilme gücü ikili ilişkileri dönem-dönem olumsuz yönde etkilemiştir. (gerek Azerbaycanla olan ilişkileri,gerek Ermenistan ile bazı dönemlerde yakınlaşma ihtimali).

İran-Ermenistan ilişkilerinin geçmişine bakdıkda uzun dönem karşılıklı bağımlılığın mevcut olduğunu göre biliriz.Her iki devletin karşılıklı gereksinimleri onları bir-birine daha da yakınlaşdırmıştır.Gerek İran ,gerek Ermenistan ın dış politikada uluslarası arenada ve bölgesel alanda çevrelenmesi bu ikili ilişkileri daha da ileriye taşımıştır.Ermenistan bağımsızlıkdan sonra İran ile ilişkilere gerekli önemi göstermiş ,kimi zaman hatta pragmatik bir politika izlemese bile(ABD-İrak savaşı dönemi) İran ın bölgede daha güçlü aktör olduğuna vurgu yaparak ilişkilerin düzenini bozmamıştır.

İran'ın Güney Kafkasya politikası

Bzezinski'nin 'Avrasya'nın Balkanları' olarak tanımladığı Güney Kafkasya, 20. yüzyılın sonlarından itibaren bölgesel ve dünya gücü olmak isteyen devletlerin mücadele alanına çevrilmiştir (Kaba, 2013, p. 2).Bölgeye bu kadar dikkat yönelmesinin sebebi güney-kuzey ve doğu-batı ulaştırma hatlarının bu bölgede kesişmesi ve enerji kaynaklarına sahip olmasından kaynaklanmıştır.Güney Kafkasya tarihsel

olarak bir çok emperyalist devletin mücadele alanı olmuş ve bu devletler bazı dönem işgal ederek,bazı dönem kültürel yakınlık göstererek kendi izlerini bölgede bırakmışlar.En temel örnekleri ise İran,Rusya,Osmanlı olmuştur. Son 300 yıllık tarih dikkate alındığı zaman bölgenin kontrolü bu devletlerden birinin elinde olduğu ve Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'ın aynı güvenlik sistemi içinde bulundukları taktirde güvenlik konusunda sorun ortaya çıkmamış, bölgenin askeri ve güvenlik anlamında ikiye ayrıldığı zaman ise ciddi çatışmalar yaşanmıştır (Veliyev, 2007, p. 48).1979'da İran'da yönetime gelen rejimin islam ideolojisine sahip olması bölgede beklenilen çatışma yaşanmasına neden olmadı,karşı tarafta yoğun müslüman nufus barındıran Sovyetlere karşı Tahran pragmatik bir politika izledi.

NEDENLERİ:

1.ABD'nin aynı dönem yürüttüğü İran politikası ve bu politikanın sonucunda İran'ın uluslararası arenadan dışlanması

2.İran'ın İran-İrak savaşı döneminde SSCB'den silah alması

3.Sovyetler Birliğinin sahip olduğu askeri güç

Bu nedenleri arka-arkaya sıraladığımızda İran'ın Sovyetler Birliği'ndeki Müslümanları gerekli olduğu gibi önemsemediyi anlaşılmaktadır. SSCB Dış İşleri Bakanı Eduard Şevarnadze'nin Şubat 1989'da Tahran'ı ziyaret ederek Humeyni ile görüşmesi ile doruğa çıkan Moskova-Tahran arasındaki güvenlik temelli ilişkiler, İran'ın kuzey komşusundan herhangi bir tehdit algılamadığını, Moskova'nın da İran'ın elindeki İslam kartından endişe etmediğini ortaya koymuştur (Veliyev, 2007, p. 50).Lakin SSCB'nin çökmesi İran için belli zorlukları da beraberinde getirdi.İran yeni ve farklı bir politika geliştirdi.Sadece İran için değil,genellikle 1991'de SSCB'nin dağılması ve Soğuk Savaşın sona ermesi bu bölgede önemli değişikliklere yol açtı.

Soğuk savaş sonrası İran'ın Güney Kafkasya politikası

Güney Kafkasya'da üç yeni devletin bağımsızlıklarını ilan etmesi Hazar Denizinin kontrolünü SSCB ve İran'dan çıkıp yeni kurulan devletlerle paylaşılmasıyla sonuçlandı.Bölgede yaşanan bu değişiklikler, Hazar havzasında mevcut olan petrol ve doğalgaz nedeniyle geçmişten bu güne devam eden rekabeti daha da artırdı ve bölge rakip devletlerin çıkar mücadelelerin merkezlerinden biri haline geldi.Sovyetler Birliği'nin dağılması İran'ı komünizm tehditinden kurtarsa da yeni ciddi tehliklerle karşı karşıya bırakmıştır.

İran için tehditler:

1.İki kutuplu sistemin sona ermesi ile ABD'nin tek küresel güç olarak kalması ve bölgeye grime çabaları

Bölgede ABD'yi görmek istemeyen İran bunun karşısını ala bilecek kapasiteye de sahip değildi, bu nedenle Rusya'nın yeni yaranmış cumhuriyetlerde başat olmasını tercih etmiştir.

2.İkinci önemli tehdit ise nüfusunun nerdeyse yarısını oluşturan Azerbaycan Türklerinin ilgi kaynağı olabilecek bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetinin ortaya çıkışıdır (Veliyev, 2007, p. 49) .

İran-Ermenistan ilişkileri

Siyasi

İran'ın Kafkasya politikası 1991 sonrasında dini perspektifle değerlendirilmemiştir.Devrim ihracı politikasının değişiminin nedeni bölge devletlerinin Azerbaycan dışında Hristiyan olması, Azerbaycan'ın nüfusunun ezici bir çoğunluğu müslüman olsa da laiklik ilkesinin vazgeçilmezliği ve genellikle İslamın algılanmasının İran'dan çok farklı olmasıdır.Lakin bu devletlerin mevcutluğu İran için bir takım avantajlar sağlamıştır.Bu devletlerle kurulacak ilişkiler İran'ı uluslararası alandakı yalnızlıkdan kurtararak global düzene adapte olmasını sağlayacaktır.Diğer taraftan bağımsızlığını yeni ilan etmiş Azerbaycan'ın sahip olduğu enerji kaynalarının İran aracılığıyla uluslararası pazarlara sunulabilme ihtimali bir avantaj olarak görülürdü. İran'ın transit ülke olabilme fırsatının ekonomik alanda da artı getire bilme ihtimali değerlendirilmiştir.Fakat, Türkistan'a uzanan Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye güzergahı İran'ın bölgede transit ülke olabilmesinde başlıca rakip güzergah olmuştur.1994'de Azerbaycan ile Batılı Şirketler arasında imzalanan petrol anlaşmaları ve BTC Petrol Boru Hattı'nın faaliyete başlaması, BTE Doğalgaz Boru Hattının inşaatına başlanılması ve bu projelerden İran'ın uzak tutulması, 11 Eylül sonrası ABD'nin Gürcistan'a az sayıda da olsa askeri

danışman göndermesi, Azerbaycan'dan askeri üs istemesi ve en önemlisi Rusya'nın Güney Kafkasya'da nüfus kaybı İran'ın Güney Kafkasya'ya politikasının fiyaskoya uğramasında önemli etkenler olmuşlardır (Veliyev, 2007, p. 52).

Tarih boyunca İran-Ermenistan ilişkileri "düşmanımın düşmanı dostumdur" tezi üzerinde yürütülmüştür (Arı, 2004, s. 328).Bu bakımdan İran ne zaman Azerbaycan ve Türkiye ile gerginlik yaşasa Ermenistan ile ilişkilerinde yakınlaşma görülmüştür (Kaba, 2013, s. 16).Ermenistan'ın bağımsızlığını ilan etmesinin hemen ardından askeri iş birliği de başlamış, buna sebep olarak da 1992 yılında Azerbaycan'da iktidara gelen Elçibey yönetiminin Türkiye ve Batı yanlısı politika yürütmeye başlaması gösterilmiştir.Diğer taraftan 1994 yılında Haydar Aliyev'in "Asrın Anlaşması" olarak nitelediği projede İran'ın kenarda kalmasına cevap olarak Tahran hemen Ermenistan ile petrol boru hatlarını da içeren bir anlaşma imzalamıştır.Hazar petrollerinin dünyaya ulaştırılması için inşa edilen BTC petrol boru hattı Ermenistan ve İran'ı dışarıda bırakmasına karşılık olarak bu iki ülke Kuzey-Güney Ulaşım Koridoru'nu oluşturmaya büyük önem vermektedirler (www.zaman.com.tr, 2013).Böylece "İran-Ermenistan-Gürcistan-Ukrayna-Rusya" güzergâhıyla İran Karadeniz-Rusya ve AB'ye ulaşırken Ermenistan da transit ülke olması nedeniyle ekonomik olarak rahatlayacaktır (Kaba, 2013, p. 17).Güney Kafkasya'da mücadele Rusya-Ermenistan-İran ve Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye ittifakları arasında sürmektedir (Kaba, 2013, p. 18). Rusya bu mücadeleye ekonomik ve nüfuz çıkarları, İran toprak bütünlüğünü korumak ve ekonomik ilişkiler vasıtasıyla tecritten kurtulmak, Ermenistan da Türk milletine yönelik tarihi düşmanlık çerçevesinden katılmaktadır (Kaba, 2013, p. 18). Diğer yandan İran, Ermenistan'a verdiği destek ile bu ülkenin Türkiye ile ilişkilerinin iyileşmesini engellemekte ve bununla da batı kampına kaymasına mani olmakta, böylece ABD tarafından bölgede tam olarak çevrelenmesi ihtimalini engellemektedir.

Güvenlik

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Güney Kafkasya ülkeleri ulusal güvenliklerinin genelde NATO ve Bağımsız Devletler Birliği Ortak Güvenlik Antlaşması Teşkilatı (BDT OGAT) çerçevesinde korunmasına çalışsalar da, bölge devletleri ile de güvenlik bağlamında ilişkilerini geliştirmeye çaba harcamışlardır (Hakopyan, 2004).

Ermenistan BDT OGAT ile askeri ilişkilerini, aynı zamanda NATO ile ilişkilerini iyi düzeyde kurmayı başarmıştır.Diğer taraftan Ermenistan İran ile de askeri ilişkiler kurmuş ve geliştirmiştir.İki ülke arasında askeri ilişkilerin kurulmasında her iki ülkenin karşılıklı gereksinimleri, aynı zamanda iddia edilen Azerbaycan, Türkiye ve İsrail askeri işbirliği etkili olmuştur.Gerçekte ise İran ve Ermenistan askeri alandakı işbirliğine hak kazandırmak için Azerbaycan, Türkiye ve İsrail arasında işbirliğinin mevcutluğunu gereğinden fazla abartmıştır (Minasyan, 2004, p. 76).1990'lı yılların ortalarına doğru kurulmakta olan Ermenistan-İran askeri ve güvenlik alanındakı işbirliğine Yunanistan da katılmıştır. Yunanistan bu işbirliği ile ilgili verdiği açıklamada imzalanmış antlaşmaların askeri ve güvenlik içerikli olmadığını bildirse de, bu diplomatik bir tatbikatdan başka bir şey değildi.NATO üyesi olan Yunanistan'ın 'şer ekseni' olarak bilinen İran ve OGAT çerçevesinde Rusya ile askeri işbirliği yapan Ermenistan ile ilişkilerini geliştirmesi NATO'da görüş ayrılığına sebep olmuştur (Veliyev, 2007, p. 47).Ülkeler arasında güvenlik ve askeri işbirliği alanında antlaşma imzalayacakları iddiası gündeme geldiği bir zamanda ABD'nin konuyla ilgili açıklama talep etmesi üzerine Yunanistan İran ile böyle bir işbirliğinin söz konusu olmadığını bildirmişti.Yunanistan'ın katılımından sonra Türkmenistan'ın da, bu üçgende yer aldığı iddia edilse de, Türkmenistan'ın bu mekanizmada yeri ve katılımının sınırları tam açık değildir.Türkmenistan'ın Azerbaycan ve Türkiye ile ilişkilerinin iyi olmadığı Saparmurad Niyazov'un devlet başkanlığı döneminde Ermenistan-İran ve Yunanistan böyle bir ilişkiden özellikle enerji ve ulaştırma konusunda faaliyetinden bahsetmek mümkün olsa da, Niyazov'un ölümünden sonra aynı görüşleri paylaşmak mümkün değildir.

Mart 2002'de İran Savunma Bakanı Amiral Ali Şamhani'nin Ermenistan ziyaretinde iki ülke arasında askeri antlaşma imzalandı.Antlaşmada taraflar arasında askeri işbirliğinin geliştirilmesi, çeşitli askeri projelerin uygulanması, tecrübe mübadelesi, Koçaryan'ın Aralık 2001'de İran'ı ziyareti zamanı imzalanmış antlaşmaların uygulanmaya konması, doğalgaz boru hattının inşaatına bağlanması ve ortak şirketlerin kurulması öngörülmüştü.Ziyaretin sonuçlarını ve imzalanan antlaşmanı değerlendiren Şamhani, Ermenistan İran işbirliğinin üçüncü bir ülkeye karşı olmadığını bildirse de, Azerbaycan,bu işbirliğinden rahatsız olmuştu.Şamhani, bölgesel güvenlik problemlerine de değinmiş, imzalanan antlaşmanın bölgede güvenliğin sağlanmasına yardımcı olacağını vurgulamış, ABD'yi kastederek, İran ile sınır olan coğrafyaya bölge dışı güçlerin askeri olarak yerleşmesini kesinlikle karşı olduğunu belirtmişdir.Şamhani bu konuşmasında o dönemde ABD'nin Azerbaycan'da askeri üs

kurmak için görüşmelere başladığı iddialarına cevap olarak aslında Azerbaycan'ı uyarmak istemiştir.ABD'nin Irak'ı işgalinden sonra İran-ABD ilişkilerininin gerginleşmesine rağmen Ermenistan, İran ile işbirliğini genişletmeye devam etmiş ve bu gerginliği engel olarak görmemiştir. Azerbaycan ve Gürcistan ise bu konuda ABD'nin çıkarlarını göz önünde bulundurmuş lakin Ermenistan bu kadar diplomatik davranmamıştır. Ermenilere göre, bölgede İran Türkiye'den daha avantajlı konumdadır ve Ermeni diasporasının yaşadığı bazı Arap ülkelerinde İran'ın konumu daha güçlüdür. Bu nedenle de Ermenistan'ın İran ile ilişkilerin geliştirilmesi ve sürdürülebilirliği dış politikada öncelikli meselelerden biridir.

Ekonomi

Ermenistan'ın İran ile ciddi ekonomik ilişkileri bulunmasına rağmen, eski Sovyet Cumhuriyetleri'nin İran ile ticaret ilişkilerinde Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan'dan sonra 4. sırada yer almaktadır. Bunun nedeni ise Ermenistan ekonomisinin İran ekonomisi karşısında zayıf ve yetersiz kalması ile açıklanabilir. Ermenistan Sovyet döneminde de sadece sanayi tüketiminde değil, aynı zamanda gıda ihtiyacını da kendisi karşılayamaması, merkezi planlama çerçevesinde ayrılan ödenekler hesabına bu sorunları halledilmiştir. Ermenistan'ın İran'la ticaret hacmi 1995'te en yüksek hadde ulaşarak 35 milyon dolar olmuştur.İki ülke arasında ticaret hacminin artmasının nedeni 1994'te Aras Nehri üzerinde inşa edilen köprünün hizmete açılması olmuştur. Ermenistan ticari ilişkilerinde bir türlü dengeyi sağlayamamış ve ticaret her zaman Ermenistan'ın aleyhine gerçekleşmiştir.1996 yılında iki ülke arasında ticaret hacmi daha da artarak yaklaşık 200 milyon dolar olmuştur. Ermenistan Devlet Gümrük Komitesi'nin verdiği bilgilere göre, iki ülke arasında ticaret hacmi 1996'da 178,1 milyon dolar olsa da, 1997'de 107,7 milyon dolara kadar gerilemiştir. Bu dönemde İran'ın Ermenistan'dan ithalatı 40 milyon dolar, Ermenistan'a ihracatı ise 63 milyon dolar olmuştur.

Ermenistan İran ile ticari ve mali ilişkilerinin geliştirilmesine çalışsa da, İran 1990'lı yılların ortalarında yaşadığı döviz sorunu halletmek ve yurtdışına döviz akınını kontrol etmek amacıyla Ermenistan'da Mellat Bankasının şubesini açmıştı.Bu Ermenistan tarafından bir başarı olarak kamuoyuna takdim edilse de, kısa süre sonra bankanın kredi ve diğer mali işlemlerde yetersiz kaldığı anlaşılmıştır.

İran Ermenistan ekonomisine sermaye yatırımına gore ikinci sırada olmasına rağmen , birçok büyük projelerde değil,daha çok küçük şirketlerle ve turizm alanında işbirliği yapmaktadır.Aynı zamanda ortak sermayeli şirketler de faaliyet göstermektedir.1997 yılında Ermenistan da yabancı sermayenin miktarı 33,8 milyon dolar olsa da ,İran'ın payı oldukça düşük olmuştur.

Ulaşım alanında ise her iki ülke sadece karayolu ulaşımına değil, hava ulaşımına da önem vermiştir. Erivan-Tahran arasındaki hava ulaşımını 1996 Kasım'ına kadar İran Devlet Hava Yolları şirketi gerçekleştirmiş, daha sonra ise, 'Caspian Airlines' adlı Ermeni Havayolu şirketi de haftada bir defa gerçekleşen seferle bu ulaşıma katılmıştır.Ermenistan'ın İran'la kurduğu bu bağlar sayesinde mal üretimi 1994–1998 yıllar arasında üç kat artmıştır.

Enerji

İki ülke arasında gerçekleşen en büyük proje İran-Ermenistan doğalgaz boru hattı projesidir.İran ve Ermenistan BTC-e alternatif olarak İran-Ermenistan doğalgaz boru hattını inşa etmeye yönelmiştir. İran ve Ermenistan 2004 yılında 120 milyon ABD Doları tutarında bir anlaşma imzalamıştır.Bu anlaşmaya göre, 41 kilometresi Ermenistan'ın sınır kasabası Megri'den Kajaran'a kadar, 101 kilometresi ise, Tebriz'den Ermenistan sınırına kadar olmak üzere toplam 142 kilometre uzunluğunda bir boru hattı inşa edilmesi kararlaştırılmıştır.Hattın birinci etabı Mart 2007'de, ikinci ve üçüncü etabı ise Aralık 2008'de tamamlanmıştır. Anlaşma ile İran'ın Ermenistan'a doğalgaz sevkiyatı, Ermenistan'ın İran'dan aldığı doğalgazla elektrik enerjisi üretmesi ve ürettiği elektriği İran'a geri göndererek İran'a borcunu ödemesi hedeflenmiştir (Cabbarlı, Ermenistan'ın Iran politikası, 2003, p. 246).İran, bu proje sayesinde hem Ermenistan pazarına girmeyi, hem de boru hattı vasıtasıyla Ermenistan üzerinden Avrupa doğalgaz pazarına açılmayı amaçlamıştır. Ermenistan ise, Rusya'ya bağımlılığını azaltmak ve iç tüketimde sıkıntı çekmemek için İran'dan da doğalgaz tedarik etmeyi istemiştir. Fakat doğalgaz pazarındaki hâkim konumunu kaybetmek istemeyen Rusya, İran'ın gerek Ermenistan pazarında hâkimiyet kurmasını gerekse Ermenistan üzerinden Avrupa pazarına açılmasını engellemeye çalışmıştır.Örneğin; İran ve Ermenistan inşa etmek istedikleri boru hattının çapının 1420 km olmasını kararlaştırmışken, Rusya'nın Ermenistan üzerinde baskı kurması nedeniyle, hattın çapını 700 km-e indirmek zorunda kalmıştır.Moskova böylece İran'ın boru hattı vasıtasıyla Ermenistan üzerinden üçüncü ülkelere kendi gazını aktarmasını engellemiştir.Nitekim Ermenistan Cumhurbaşkanı Robert

Koçeryan Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ile bu yeni boru hattının Ermenistan'dan geçen kısmının kontrolünün ArmRosGas yoluyla GAZPROM'a devredilmesi hususunda anlaşmıştır.Ermenistan bu anlaşma dâhilinde, GAZPROM'la ve yan kuruluşu Itera'nın, yeni hattın yüzde 68 hissesine sahip olmasını kabul etmiştir (www.kavkazoved.info, 2015).Bu gelişmeler, Tahran ve Erivan'ın doğalgaz alanındaki işbirliğine Kremlin'in nasıl müdahale edebileceğini göstermiştir.14 Mart'ta gerçekleşen açılış törenine katılan Ahmedinejat ve Koçaryan doğalgaz boru hattı inşasının tamamlanmasının iki ülke arasında son 15 yılda başarıyla hayata geçirilen en büyük proje olduğunu bildirmiştir.

İran–Ermenistan ilişkilerini etkileyen faktörler

İran Ermenistan ilişkilerini etkileyen bir çok faktörler mevcuttur.Temel etkenleri sıraladığımızda Ermenistanın Türkiye ve Azerbaycan ile olan sorunlu ilişkileri ilk başta gelmektedir.İran Ermenistan'ın yardımı ile Türkiyenin ve ayni zamanda müttefiki ABD'nin Güney Kafkasya'da yayılmasını önlemeye çalışmaktadır.Zbigniew Brzezinski 'Büyük Satranç Tahtası' adlı kitabında Amerika'nın Güney Kafkasya'da yerleşme çabalarının önünde en büyük engelin Güney Kafkasya'nın üç ülkesinin bir araya gelmesi olduğunu savunuyordu.ABD, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin iyileşeceyi ve sınır kapısının açılması halinde Erivan'ın Rusya ve İran'a olan bağlılıktan kısmen de olsa kurtulacağını düşünmektedir.Bu ihtimalde Ermenistan İran ve Rusya'dan uzaklaşarak Batı ittifakına yakınlaşa bilir.Diğer taraftan Ermenistan ABD ile stratejik ittifaka girerse bu İran'ın bölgede tam çevrelenmesi anlamına gelmektedir ki, buna da İran ve Rusya ne olursa olsun izin vermeyeceği demektir.Bundan başka Türkiye'nin Ermenistan ile diplomatik ilişki kurmasının ön şartı Ermenistan'ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilmesi oluşturmaktadır.Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarından çekilmesi Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bölgede ikinci defa dengeleri değiştirebilir

Diğer bir etken Rusya'nın Ermenistan'a aşırı etki ede bilme gücüdür.Ermenistan'da Rus askeri üslerinin bulunması ve Erivan'ın bugün de ister ekonomik ister güvenlik açısından Moskova'ya bağımlı olması İran için büyük önem taşımaktadır.Ermenistan'da Rus askeri üslerinin bulunması orada ABD ve NATO üslerinin olmayacağı anlamına gelmektedir.Diğer taraftan Türkiye ve ABD'nin bölgede genişlenmesinin karşısını almaktadır.Ama Rusya genellikle kendi çıkarlarına öncelik vermekte, İran ve Ermenistan çıkarlarından daha üstün tutmaktadır.Buna en iyi örnek olarak Ermenistan ve İran doğalgaz boru hattı gösterilebilir.Bu projeye göre boru hattı Ermenistan ve Gürcistan sınırından geçerek Karadeniz kıyısına kadar uzanacak, buradan Karadeniz tabanı ile döşenmesi planlanan boru hattı ile Ukrayna'ya taşınacak ve son nokta olarak da Avrupa ülkelerinin tüketimine sunulacaktır.İki ülke arasında yapılan görüşmelerde doğalgaz boru hattının genişliğinin 1400 veya 1500 km olması ve Gürcistan sınırına kadar inşa edilmesi hakkında mutabakat sağlanmıştı.Bu anlaşmaya göre boru hattı ile İran, yılda yaklaşık 10-12 milyar metreküp doğalgazı Avrupa piyasasına taşıyabilecekti.Ancak Rusya Ermenistan'a baskı uygulayarak hattın inşaatında 700 km boru kullanılmasını ve inşaatın Erivan'da tamamlanmasını talep etmiş ve Ermenistan-İran arasındaki anlaşma Rusya'nın öngördüğü şekilde imzalanmıştır.Böylece anlaşmanın şartlarını değişmekle Rusya, hem Ermenistan'ın transit ülke olmasını hem de İran'ın Ermenistan, Gürcistan ve Ukrayna üzerinden Avrupa'ya doğalgaz ihraç etmesini engellemiştir.

İran-Ermenistan ilişkilerini etkileyen ve karşılıklı bağımlılık çerçevesinde bu ilişkileri ileri taşıyan önemli faktörlerden biri de Ermeni diasporasıdır.Ermeni kaynaklarına gore bugün İran'da Ermeni azınlığının sayısı 100 bini bulmaktadır.Bu azınlık ekonomik ve politik açıdan gayet faal bir toplulukdur.Politik açıdan faal olmalarına rağmen İran'daki rejimin azınlıklara ve yabancılara karşı uyguladığı politikadan Ermeniler muaf tutulmaktadırlar.Ermeniler her türlü dini ve kültürel faaliyetlerini istedikleri şekilde düzenleye bilir ve tüm bunlar diğer azınlıklarla kıyaslanmayacak derecede rejimin hoşgörüsüyle karşılanır.İran Ermenileri her yıl 24 Nisan sözde soykırım gününü bahane ederek Türkiye aleyhine protesto gösterileri yapmaktadırlar. İran İslam Cumhuriyeti bu protestoları engellememekle birlikde, 24 Nisan günü ülke içinde Ermenilerin bütün çalışmalarına göz yummakta hatta onların çalışmasına güvenli bir ortam yaratmaktadır.İranlı Ermenilerin Tahran için anlamı, sadece iki ülke arasındaki ticaret, eğitim, kültür ve turizm alanındaki işbirliğini ve bağları güçlendirmesi ile sınırlı değildir.Tahran, gerek İran'daki Ermeni cemaati gerekse Ermenistan ile ilişkilerini iyi tutarak, Avrupa ve Amerika'daki Ermeni diasporasına ulaşmayı ve diasporanın Batı'daki nüfuzundan faydalanmayı amaçlamaktadır.

Diğer önemli etken Dağlık Karabağ sorunudur.Dağlık Karabağ problemi 1992 yılına kadar bölgesel bir sorun olarak nitelendirilmiş ve büyük ölçüde Rusya'nın kontrolünde kalmıştır.Ancak 1992'de Azerbaycan ve Ermenistan'ın Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'na (AGİT) üye olmasından sonra

Dağlık Karabağ problemi uluslararası sorun olarak tanımlanmış ve Rusya'nın yanı sıra çeşitli uluslararası güvenlik örgütleri, aynı zamanda ABD, Fransa, Türkiye ve İran arabuluculuk girişimlerinde bulunmuştur.Bu sorunun çözüme kavuşturulması için önemli girişimlerde bulunan örgütlerden birisi de Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın (AGİT) 1992 yılında kurmuş olduğu Minsk Grubu'dur.AGİT Minsk Grubu'na Amerika, Rusya, Türkiye, Fransa, İtalya, Almanya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Beyaz Rusya, İsveç, Azerbaycan ve Ermenistan temsilcileri dahil edilmiştir.Savaş sırasında Ermenistan Rusya'dan askeri, Batı'dan mali destek almış aynı zamanda kendini 'İslam Dünyasının Merkezi' sayan İran İslam Cumhuriyeti de her türlü desteğini esirgememiştir.İranın dış politikasında temel prensip olarak ülkelerin toprak bütünlüğünün dokunulmazlığı savunulmakta ve halkların kendi kaderini tayin etme hakkı ise reddedilmektedir.Aslında, İran halkların kendi kaderini tayin etme hakkına istinaden dünyanın istenilen ülkesinde toprak bütünlüğünün bozulmasını gelecekte ülkenin hakimiyeti ve toprak bütünlüğünün bozulmasına bir örnek olabileceğinden endişe duymaktadır.Buna göre de Karabağ sorununun başlangıcından itibaren açıkça ve prensip olarak Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü desteklemiş, lakin milli çıkarları doğrultusunda uyguladığı politikalar kimi zaman Azerbaycan'ın aleyhine sonuçlar doğurmuştur, kimi zaman ise söz konusu prensibi vurgulamakla tarafsız kalmaya ve arabuluculuk yapmakla sorunun İran'ın milli güvenliğine doğurabileceği olumsuz etkileri kontrol etmek için Kafkasya'da aktif politika yürütmeye çalışmıştır.İran, Dağlık Karabağ sorununu milli güvenliğini tehdit eden en önemli unsurlardan saymıştır.

İran Karabağ Politikasını, hem bölgede istikrarsızlığın, hem bölgeye yabancı güçlerin müdahelesinin önlenmesi, hem de Azerbaycan devletinin güçlü bir devlet olarak ortaya çıkmaması üzerine kurmuştur.Bunu sağlamak için sorunun çözümüne yönelik arabuluculuk yapmış diğer taraftan ise Azerbaycan'a karşı Ermenistan'ı desteklemiştir.İran Karabağ Savaşı'nı durdurmak ve barışı sağlamak için birkaç defa arabuluculuk girişimlerinde bulunmuştur.İlk kez Kasım 1991'de İran Dışişleri Bakanı Ali Akber Vilayeti Ermenistan Dışişleri Bakanlığı yetkilileri ile görüşmesinde savaşın durdurulması için arabuluculuk yapmak istediklerini bildirmiş ama bir sonuç almamıştır.İkinci girişim ise 25 Şubat 1992'de gerçekleşmekle sonuçlanmıştır.1992 Şubat ayında Tahran'da bir araya gelen Azerbaycan ve Ermenistan devlet başkanları, İran Cumhurbaşkanının da katılımıyla ateşkes anlaşması imzaladılar.Lakin, daha anlaşmanın mürekkebi kurumadan Dağlık Karabağ'da Azerbaycanlıların yaşadığı en büyük yerleşim birimlerinden olan Hocalı kuşatma altına alınmış, nüfusun önemli bir kısmı imha edilmişdir.Sonraki girişimde de aynı sonuçlar yaşandı ,Tahran'da Azerbaycan ve Ermenistan yönetiminin 7-8 Mayıs tarihindeki görüşmesi ve ateşkes protokolü imzalamalarının ertesi günü Ermeniler Dağlık Karabağ'da stratejik bir nokta olan Şuşa kentini işgal ettiler.Karabağ sorununda Ermenilere önemli avantajlar sağlayan bu arabuluculuk, Azerbaycanda İran'la ilgili olumsuz imaj oluşturdu.İran sonradan birkaç defa arabuluculuk girişiminde bulunmak istese de bu kez Azerbaycan tarafı olumsuz yanaşmıştır.Bazı araştırmacılara göre, İran'ın Karabağ sorununda Ermenistanın lehine politika izlemesinin bir çok önemli sebepleri vardı.Bunlardan ilki ve en önemlisi kuzeyde bağımsız, enerji kaynaklarıyla zengin ve batılı yaşam tarzının hakim olduğu Azerbaycan İran'daki Azerbaycan Türkleri için bir çekim kaynağı ola bilir.İranın, Hazar'daki sınırlar konusunda bu kadar kararlı davranmasını da aynı nedenle ilgili olduğu belirtilir.Yani bazi düşünürlere göre mesele sadece bir petrol sahası daha kazanmak ve ya denizde birkaç metreye daha sahip olmak değil, Azerbaycan'ın petrol geliri ile güçlü ve zengin olmasının karşısını almaktır.Benzer bir görüşe sahip olan Çöhreganli ise ilginç bir benzetme yapıyor: Azerbaycan tek bir kişiden oluşsa bile, İran onun ayakta ve sağlıklı olması yerine diz üstü çökmüş olmasını ister.

Yaptırımlar sonrası ilişkiler

İran ve P5+1 güçleri arasında nükleer anlaşma imzalanmasıyla Ermenistan Güney komşusundan yaptırımların kademeli kaldırılmasından kaynaklanan stratejik fırsatı kaçırmamak kararı aldı.Ağustos 2015 yılında İran ve Ermenistan iki ülke arasındaki üçüncü elektrik iletim hattının inşaatı ile ilgili bir anlaşma imzaladı.Yaklaşık 120 milyon dolar değerinde olan bu proje, İran ve Ermenistan arasındaki elektrik iletim kapasitesini artıracak ve Ermenistan'a 1,3 milyar kWh enerji akımı yerine yıllık 6 milyar kWh ihracat sağlanacakdır (Ghazaryan, 2015, s. 1).

Bu bilgiler "Ermenistan Cumhuriyeti enerji güvenliği değişiklikleri" başlıklı bir seminer sırasında, Ermenistan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakan Yardımcısı Areg Galstyan tarafından sağlandı.İran-Ermenistan ilişkilerinde bir diğer önemli gelişme 14 Ekim 2015 tarihinde meydana gelen, İran'ın ilk başkan yardımcısı, 2011 yılından bu yana Ermenistana seyahat etmiş en yüksek rütbeli İranlı yetkili, İshak Cihangir'in Erivan'a gelmesi oldu.İran medyasına göre, bu ziyaretin temel amacı, yaptırımların

ertelenmesi nedeniyle bazı Ermeni-İran ekonomik projelerini canlandırmak oldu.Şimdilik, iki taraf da ulaştırma sektöründe ilişkilerini pekiştirmek için çalışıyor.Bu amaçla, iki devlet arasında ön önerisi 2009-a kadar uzanan İran-Ermeni demiryolu yapımı üzerinde tartışmalar yeniden başlatıldı.Yaklaşık 3 milyar dolara mal olacak demiryolu inşaatı Avrupaya ihracat yollarını değiştire bilme ihtimalinden dolayı Çin'in de ilgisini çekmiştir.Bu nedenle, 21 Eylül 2015 tarihinde, Çin'in projeye katılma potansiyelinin farkında olan başbakan Hovik Abrahamyan başkanlığındaki bir grup ermeni heyeti Çin'e demiryolunun Ermenistan tarafındakı kısmının yapımı için yeterli fonu elde etmek perspektivlerini tartışmak üzere bir ziyaret gerçekleştirdi.Bu arada, coğrafi duruşu vurgulayarak, Ermenistan uluslararası arenaya yeniden giren İran için "köprü" olmayı hedeflemektedir.İran ve Ermenistan uzun bir süre daha düşük ticaret tarifeleri yapma olasılığını da tartışmıştır.Ancak, Ocak 2015 yılında Ermenistan'ın AEB'ye katılmasından bu yana, ülkenin diğer devletlerle ikili serbest ticaret anlaşmaları imzalamasına izin verilmemektedir.Bu amaçla, Eylül 2015 yılında Ermenistan Dışişleri Bakan Yardımcısı Şavarş Koçaryan'ın duyurusuna göre, Ermenistan, İran ile serbest ticaret anlaşması imzalanması için görüşmeler başlattı.Ermenistan'a yaptığı ziyaret sırasında, İran başkan yardımcısı da AEB'ye İran mallarının ihracatı için bir geçiş bölgesi olarak Ermenistan'ın rolünü belirterek Ermenistan ile gelişen ticari ilişkilerin önemini vurguladı.Erivan Tahran ile işbirliği olanaklarını sektör-sektör genişletmek ve yoğunlaştırmak isteyinde olduğunu belirtiyor; bu tür sektörler, hava, seyahat ve turizm olabilir.Şu anda İran Avrupa Birliği,Rusya ve Çin'den sonra Ermenistan'ın 4 büyük ticaret ortağından biridir, son dönemde ticaret işbirliği kapsamlarının geliştirilmesi potansiyeli önemli ölçüde artmıştır.

Sonuç

Ermenistan, işgalci politika izlemesi nedeniyle Azerbaycan ve Türkiye tarafından; İran ise nükleer programı nedeniyle ABD ve İsrail tarafından tecrit edilmeye ve bölgede çevrelenmeye çalışılmaktadır.Her iki ülke de kendilerine karşı uygulanan tecrit ve ambargo politikalarını dengelemeye yönelik bir dış politika izlemektedir.Bu tecrit politikası İran ve Ermenistan'ı ulusal çıkarlarını korumak için dayanışmaya sevk etmektedir.İran, Türkiye ve Azerbaycan'ın aksine ne kara sınırlarını kapatmak ne de ekonomik yaptırım uygulamakla Erivan'ı Karabağ meselesinde barışcıl ve uzlaşmacı bir tutum takınmaya zorlamamıştır.Tahran, kimi zaman direk, kimi zaman ise dolaylı yollarla Karabağ meselesinde Ermenistan'ı diplomatik ve ekonomik alanda desteklemiştir.İran, ulaşım ve enerji alanındakı projelerle, zor durumda olan Ermenistan ekonomisine katkı sağlamaktadır.Ermenistan'ın uluslararası pazarlara açılabildiği iki kapıdan biri olan İran, Serj Sarkisyan'ın deyimiyle; Ermenistan için nefes borusu işlevi görmektedir.İki ülke arasındaki yakınlığın ülkelerin iç politikasında ve ya bölgesel konjonktürde radikal bir değişim meydana gelmediği sürece devam edeceği öne sürülebilir.Son dönem 2-5 Nisan olaylarında ise İran sadece tarafları barışa seslemiş, İran parlamentosunun spikeri Laricani bölgede yeterince gerginlik olduğunu belirtmiş ve yeni bir gerginliğe yol açmamak gerektiğini vurgulamıştır.

Kaynaklar

Gasimli, V., Shiriyev , Z., & Valiyeva, Z. (2011). İranian-Armenian Relations:Geopolitical Reality versus Political Statements.

(28 07 2013 г.). Получено из www.zaman.com.tr.

(16 11 2015 г.). Получено из www.kavkazoved.info.

Altun, A. (2013). İran-Ermenistan ilişkileri.

Arı, T. (2004).

Bailey, H. (2011). Iranian influences Armenian.

Bayramov, M. (2016). İran da Ermenistana təzyiq göstərməyə başlayacaq.

Cabbarlı, H. (2003). Ermenistan'ın Iran politikası.

Cabbarlı, H. (2004). Bağımlılık sonrası Ermenistan'ın enerji politikası.

Ghazaryan, E. (2015). Iran-Armenian post sanction.

Kaba, A. (2013). İran';n Kafkasya politikalar;.

Kalafat, Y. (2001). Azerbaycan-İran bağlamında Güney Kafkasya'da etno-sosyal yapı .

Kasım , K. (2009). Soğuk savaş sonrası Kafkasya.

Mkrtchyan, G. (2015). Ermenistan-Iran-Gürcistan-Rusya.

Mutlu, G. (2014). Ermenistan Rusya ilişkileri:Giderek artan bağımlılık.

Racimora, W., & Moniquet, C. (2013). Armenian-Iran relations.

Sarınay, Y. (2008). Rusyan ın Türkiye Siyasetinde Ermeni kartı.

Tanay, Y. (2012). Azerbaycan'a karşı Rus-Ermeni-İran ittifakı .

Ural, S. (2011). Robert Koçaryan dönemi Ermenistan dış politikası.

Veliyev, E. (2007). Iran açısından Güney Kafkasya'nın önemi.

Агаджанян, М. (2016). Газовый импульс для "Геополитической вертикали" Россия-Грузия-Армения-Иран.

Сесайр, М. (б.д.). Газовые горизонты Армении.

DOING BUSINESS ENDEKSİNE GÖRE TÜRKİYE

Öğr.Gör. Sevda YALÇIN[1] - Öğr.Gör. Alper YALÇIN [2] - Yrd.Doç.Dr. Mehmet Metin DAM[3]

Özet

Dünya Bankası'nın yan kuruluşu olan Uluslararası Finans Kurumu'nun (IFC) 2003 yılından beri her yıl hazırladığı "İş Yapma Kolaylığı Endeksi" (Doing Business); 189 ülkedeki yerel şirketlerin iş yapma ve kurma kolaylığı ile iş yapmalarını etkileyen bir dizi düzenlemeleri mercek altına almaktadır. İş Yapma Kolaylığı Endeksi ülke ekonomilerini iş yapmak için uygun ortama sahip olma ölçütlerine göre sıralamaktadır.

Dünya genelindeki ekonomilerde yerel işletmelere yönelik düzenleyici ortamın anlaşılması ve geliştirilmesi için nesnel bir zemin oluşturarak, iş yapma ortamı için belirleyici yasal düzenlemelerin farklı iş adımları için şirketlerin algısına göre kolaylaştırıcı olup olmadığı ölçülmekte, elde edilen veriler sayısallaştırılarak tüm ülkeler için bir endeks haline getirilmektedir. Bu çalışmada 2016 yılında "İş Yapma Kolaylığı – Mevzuat Kalitesi ve Etkinliği Ölçümü 2016 Raporu" olarak yayımlanan endeks de Türkiye'nin 189 ülke içerisinde dünyadaki ve bölgedeki durumu analiz edilerek öneriler yapılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Doing Business, Uluslararası endeksler, Türkiye*

1. Giriş

Dünya Bankası (WB) ve Uluslararası Finans Kuruluşu (IFC) ortaklığıyla 2003 yılından beri her yıl hazırlanan "İş Yapma Kolaylığı Endeksi"nde (Doing Business); 189 ülkedeki yerel şirketlerin (küçük ve orta ölçekli işletmeler için) iş yapma ve kurma kolaylığı ile iş yapmalarını etkileyen bir dizi düzenlemeleri mercek altına almaktadır. İş Yapma Kolaylığı Endeksi ülke ekonomilerini iş yapmak için uygun ortama sahip olma ölçütlerine göre sıralamaktadır. İş yapma ortamı için belirleyici yasal düzenlemelerin, farklı iş adımları için şirketlerin algısına göre kolaylaştırıcı olup olmadığı ölçülmekte, elde edilen veriler sayısallaştırılarak tüm ülkeler için bir endeks haline getirilmektedir. Söz konusu endeksin başlangıç kısmında amaç şöyle ifade edilmektedir: "Modern bir ekonomi mevzuatsız çalışamaz. Kendi haline bırakılan piyasalar zayıf sonuçlar üretir. Mevzuat, oyuncular arasında güç dengesizliğini düzelterek daha adil sonuçlar doğmasına yol açar. Piyasa oyuncularını, yapacakları eylemin diğer oyuncular üzerindeki etkisini düşünmeye teşvik eder".

İş Yapma Kolaylığı raporu için belirlenen hedef, dünya genelindeki ekonomilerde yerel işletmelere yönelik düzenleyici ortamın anlaşılması ve geliştirilmesi için nesnel bir zemin oluşturmak amacıyla ürünü yeniden şekillendirmeye devam etmektir. Birçok kilit uluslararası gösterge grubu gibi, İş Yapma Kolaylığı raporu ilk hazırlandığı 2003 yılından bu yana büyük bir ilerleme kaydetmiştir ve ilerlemeye devam etmektedir. Diğer önemli uluslararası veri grupları ile kıyaslandığında, İş Yapma Kolaylığı yüzde 5 ile nispeten düşük bir veri düzeltme oranına sahiptir. Endeks yıllık olarak yayımlanmaktadır. 2013 yılından önceki veriler metodolojideki farklılık nedeniyle karşılaştırılabilir değildir.

İş yapma kolaylığı sıralaması, ekonomileri 1'den 189'a kadar sıralamaktadır; 1'inci sıra en yüksek performansı göstermektedir. Ekonomilerin sıralaması toplam sınıra uzaklık puanlarına göre yapılmaktadır.

İş Yapma Kolaylığı 2012 raporunda kullanılmaya başlanan sınıra uzaklık puanı, her ekonominin "sınıra" uzaklığını göstermektedir. Burada sınır 2005 yılından veya göstergeye ilişkin verilerin toplandığı yıldan sonraki üçüncü yıldan bu yana tüm ekonomiler arasında o göstergeye ilişkin en iyi performansı temsil etmektedir. Bu ölçü, 0 ile 100 arasında bir ölçeğe indirgenerek normalleştirilmiştir (100 sınırı temsil etmektedir). Bu ölçü işgücü piyasası düzenlemelerine ilişkin göstergeleri kapsamamaktadır. Sınıra uzaklık puanı her bir ekonominin iş düzenlemeleri alanında küresel en iyi

[1] Kafkas Üniversitesi, Kağızman MYO, sevdayalcin3636@hotmail.com
[2] Kafkas Üniversitesi, Kağızman MYO, alperyalcin36@hotmail.com
[3] Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İİBF, metindam@hotmail.com

uygulamalara ne kadar yakın olduğunu göstermektedir. Puanın daha yüksek olması daha etkin bir iş ortamı ve daha güçlü yasal kurumlar olduğunu göstermektedir (Uludağ, 2015: 20).

En son "İş Yapma Kolaylığı – Mevzuat Kalitesi ve Etkinliği Ölçümü 2016 Raporu" ismiyle yayınlanan çalışmada ülkelerin 1 Haziran 2014 ve 1 Haziran 2015 tarihleri arasındaki iş ortamı (vergi göstergeleri hariç). Doing Business tarafından gerçekleştirilen hesaplamalara göre; 2007'den beri sınır ötesi ticaretin en kolay yapıldığı yer Singapur olmuştur. Sıralamanın başında yer alan diğer ülkeler ise; Yeni Zelanda, Danimarka, Güney Kore, Hong Kong, Çin, Birleşik Krallık, ABD, İsveç, Norveç ve Finlandiya gelmektedir. Türkiye ise bir önceki rapora göre 4 sıra gerileyerek 69.16 puanla (bir önceki yıl 69.93 puanla 51'inci sırada bulunmaktaydı) 189 ülke içersinde listenin 55. sırasında yer almıştır (Sıralamada veri düzeltmeleri ve metodolojik değişiklikler 4 yapılmış olup, bununla ilgili bilgi raporun 119.sayfasında yer almaktadır).

Tablo-1: İş Yapma Endeksi (Doing Business) 2016'ya Göre Türkiye ve Bazı Ülkeler

Kriterler	Değer	Türkiye DB2016	Türkiye DB2015	Bulgaristan DB2016	Gürcistan DB2016	Hindistan DB2016	Romanya DB2016	Rusya DB2016	Ukrayna DB2016	Dünyanın En İyisi DB2016
İşe Başlama	Sıra	94	88	52	6	155	45	41	30	Y. Zellanda (1)
	Puan	85.18	85.13	91.1	97.76	73.59	91.94	92.35	93.88	Y. Zellanda (99.96)
İnşaat İzinlerinin Alınması	Sıra	98	108	51	11	183	105	119	140	Singapur (1)
	Puan	67.82	66.26	74.45	82.77	32.47	67.19	65.23	61.36	Singapur (92.97)
Elektrik Temini	Sıra	36	35	100	62	70	133	29	137	G.Kore (1)
	Puan	82.84	82.59	64.97	76.15	74.56	56.44	84.22	54.84	G.Kore (99.88)
Tapu Siciline Kayıt	Sıra	52	51	63	3	138	64	8	61	Y. Zellanda (1)
	Puan	73.01	73	69.34	91.16	50.29	69.19	90.51	69.44	Y. Zellanda (94.46)
Kredi Temini	Sıra	79	71	28	7	42	7	42	19	Y. Zellanda (1)
	Puan	50	50	70	85	65	85	65	75	Y. Zellanda (100)
Azınlık Pay S. Yatırımcıların Korunması	Sıra	20	20	14	20	8	57	66	88	Singapur (1)*
	Puan	68.33	68.33	71.67	68.33	73.33	58.33	56.67	53.33	Singapur (83.33)*
Vergilerin Ödenmesi	Sıra	61	56	88	40	157	55	47	107	BAE (1)*
	Puan	79.44	79.44	74.19	82.76	56.14	80.69	81.6	70.69	BAE (99.44)*
Sınır Ötesi Ticaret	Sıra	62	61	20	78	133	1	170	109	Danimarka (1)*
	Puan	81	81	97.45	75.31	56.45	100	37.39	63.72	Danimarka (100)*
Sözleşmelerin Uygulanması	Sıra	36	17	52	13	178	34	5	98	Singapur (1)
	Puan	68.87	73.25	65.09	75.06	32.41	69.23	78.56	57.11	Singapur (84.91)
İflasın Çözümü	Sıra	124	102	48	101	136	46	51	141	Finlandiya (1)
	Puan	35.09	40	58.93	40.24	32.59	59.77	58.39	31,05	Finlandiya (93.81)

*İki veya daha fazla ülke bu değeri paylaşmaktadır.

Not: İşgücü Piyasası Düzenlemeleri ile ilgili göstergeler iş sıralaması yapılırken bu yılki toplama dahil edilmemiştir. Ancak verilerle ilgili profil raporda sunulmuştur.

[4] Bu değişikliklere neden ihtiyaç duyuluyor? Metodolojide yapılan değişiklikler, verilerin politika yapıcılar ve araştırmacılar tarafından daha geniş bir şekilde kullanılmasını sağlamak için tasarlanmıştır. Düzenleme kalitesi üzerindeki odağı arttırılarak, İş Yapma Kolaylığı raporu yeni bir araştırma alanı açmaktadır. Bunun amacı, iş düzenlemesinin kalitesinin önemi ve düzenleme verimliliği ve ekonomik sonuçlar ile olan bağlantıları hakkındaki anlayışın geliştirilmesine yardımcı olmaktır. Rapor ekibi sürekli olarak verileri esas alarak ve veri toplama yöntemlerini geliştirerek iş düzenleme ortamını daha ayrıntılı olarak inceleyebilmekte ve her yeni yayın ile birlikte daha fazla küresel bilgi üretebilmektedir.

Kaynak: Doing Business-2016

Tabloya göre Doing Business 2016'da Türkiye bir önceki yıla göre; 1 kriterde ilerleme, 8 kriterde gerileme kaydederken, 1 kriterde ise sırasını korumuştur. İlerleme sağlanan tek alan "İnşaat İzinlerinin Alınması" olurken, en çok gerilemeyle karşılaşılan alan "İflasın Çözümü" konusunda olmuştur.

Grafik-1: İş Yapma Kolaylığı (2016) Kriter Puanlaması* - Türkiye

(Ölçek: Merkez 0, Dış kenar:100)

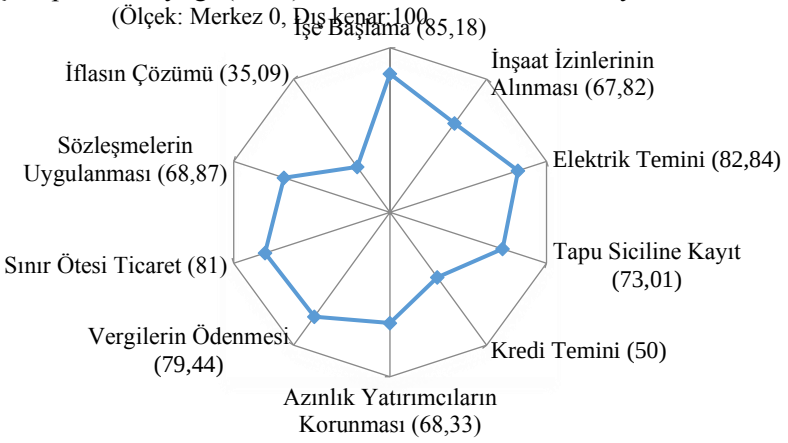

Yukarıdaki Grafik-1'de Türkiye'nin İş Yapma Kolaylığı Endeksi'ndeki puanlarını göstermektedir. Sınıra uzaklık puanı her bir ekonominin iş düzenlemeleri alanında küresel en iyi uygulamalara ne kadar yakın olduğunu göstermektedir. Puanın daha yüksek olması daha etkin bir iş ortamı ve daha güçlü yasal kurumlar olduğunu göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'nin sınıra en uzak olduğu alan 85,18 puanla 'İşe Başlama', en uzak olduğu ve dolayısıyla zayıf kaldığı alan ise 35,09 puanla 'İflasın Çözümü' olmuştur.

Doing Business aşağıdaki 11 başlıkta ülkelerin ilgili mevzuat kalitesine ve etkinliğine bakarak iş yapma kolaylığını ölçmektedir. Bunlar: İşe Başlama, İnşaat İzinlerinin Alınması, Elektrik Temini, Tapu Siciline Kayıt, Kredi Temini, Azınlık Yatırımcıların Korunması, Vergilerin Ödenmesi, Sınır Ötesi Ticaret, Sözleşmelerin Uygulanması, İflasın Çözümü, İşgücü Piyasası Düzenlemeleri.

İş Yapma Kolaylığı il kez 2015 raporu ile bazı önemli değişiklikler getirmiştir. Bunlar:

1-Onbir ekonomide ilave birer şehir: İş Yapma Kolaylığı raporunun yayın tarihinde ilk kez nüfusu 100 milyonun üzerinde olan 11 ülkede ikinci bir şehir çalışma kapsamına dahil edilmiştir. Bu 11 ekonomi Bangladeş, Brezilya, Çin, Hindistan, Endonezya, Japonya, Meksika, Nijerya, Pakistan, Rusya Federasyonu ve Amerika Birleşik Devletleri'nden oluşuyor. İkinci bir şehrin ilave edilmesi diğer büyük şehirler ile ülke içi bir karşılaştırma olanağı tanımıştır.

2-Üç gösterge grubunun kapsamı genişletilmiştir: Tasfiye işlemleri, azınlık yatırımcılarının korunması ve kredi alma. Tasfiye işlemleri göstergesi kullanılmaya başladığından bu yana örnek incelemesi yapılan bir şirket için iflas sürecinin süresini, maliyetini ve sonucunu ve teminatlı alacaklılar için kurtarma oranını ölçmüştür. Dolayısıyla, göstergeler temel olarak iflas mahkemesi sisteminin etkinliği üzerinde odaklanmıştır. Bu yılki raporda göstergeler daha da ileri giderek iflas ile ilgili yasal sistemin gücünü açık bir şekilde ölçmektedir. Kredi alma göstergeleri daha fazla iyi uygulamayı kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Yasal hakların gücü endeksi, diğerlerinin yanında UNCITRAL İflas Hukukuna İlişkin Mevzuat Kılavuzuna göre seçilen yeni unsurların eklenmesi ile birlikte 10 puandan 12 puana yükseltilmiştir. Yeni eklenen iki puandan birisi ekonomilerin entegre bir teminatlı işlemler sistemine sahip olmasına verilmiştir. Yeni eklenen diğer puan, birkaç özellik (modern fonksiyonlar sunması, bildirime dayalı olması ve her tür teminatlı işlemi kapsamı gibi) ile tanımlanan iyi işleyen bir teminat sicilinin mevcut olmasına verilmiştir.

3-Sınıra uzaklık puanına dayalı genel sıralama: İş yapma kolaylığı sıralaması artık sınıra uzaklık puanına dayalı olarak yapılmaktadır. Bu ölçü her bir ekonominin iş düzenlemeleri alanında küresel en iyi uygulamalara ne kadar yakın olduğunu göstermektedir. Puanın daha yüksek olması daha etkin bir iş ortamı ve daha güçlü yasal kurumlar olduğunu göstermektedir.

Ülkeyi yöneten politikacıların, ülke ekonomilerinin toplu olarak iş yapma kolaylığı konusunda dünyada ve bölgesinde ve benzer ekonomilerde nerede durduğunu bilmelerinde fayda vardır. İş Yapma Kolaylığı raporu ölçtüğü alanların kapsamını genişleterek politika yapıcılara iş ortamının daha eksiksiz bir resmini ve reform gündeminde ele alınması gereken yeni alanları sunmaktadır.

İş Yapma Kolaylığı Raporu'nda en yüksek sıralamada yer alan ülkeler hiçbir düzenlemenin yer almadığı ülkeler değildir; bu ekonomiler öyle bir düzenleyici sistem kurmuşlardır ki hem piyasadaki işlemler kolaylaşmış hem de özel sektörün gelişmesini engellemeden önemli kamu haklarını koruyabilmişlerdir. Diğer bir ifade ile bu ülkeler, güçlü kurumlarla birlikte düşük işlem maliyetlerine sahiptir.

Verilerin ekonomiler arasında karşılaştırılabilir hale getirilmesi için göstergeler, işletmelere ilişkin spesifik varsayımlar ile standartlaştırılmış örnek senaryolara dayandırılmıştır. Nüfusu 100 milyonun üzerinde olan 11 ekonomide artık iş faaliyetlerinin en fazla olduğu ikinci büyük şehir için de veriler toplanmaktadır. Bu yaklaşım karşılaştırılabilirliğin sağlanmasına yardımcı olmakla birlikte, bazı sınırlamalara da sahiptir. Ayrıca, İş Yapma Kolaylığı raporu yerel şirketler için geçerli düzenleyici ortamın bazı önemli boyutlarını ele almakla birlikte, iş ortamının şirketler veya yatırımcılar için önem taşıyan veya ekonominin rekabet gücünü etkileyen tüm yönlerini ölçmemektedir. Örneğin güvenliği, makroekonomik istikrarı, yolsuzluğu, işgücü becerilerini, kurumların altta yatan güçlü yönlerini veya altyapı hizmetlerinin (sınır ötesi ticaret ve elektrik bağlantısına erişim ile ilgili hizmetler dışında) kalitesini ölçmemektedir. Ayrıca yabancı yatırıma özgü düzenlemeler üzerinde de odaklanmamaktadır (Uludağ, 2015: 19).

Aşağıdaki Grafik-1'de Türkiye ve benzer ülkelerin İş Yapma Endeksi açısından bulunduğu konumu göstermektedir. Doing Business 2016 raporunda Türkiye üst orta gelir sahibi Avrupa ve Merkezi Asya ülkesi olarak yer almaktadır. Grafikte görüleceği üzere Türkiye bölge ortalamasına eş değer bir puan almıştır (69,16). Ancak bölge ülkeleri açısından Gürcistan, Romanya, Bulgaristan ve Rusya'nın gerisindedir.

Grafik-2: Türkiye ve Benzer Ekonomilerin İş Yapma Kolaylığı Sırası

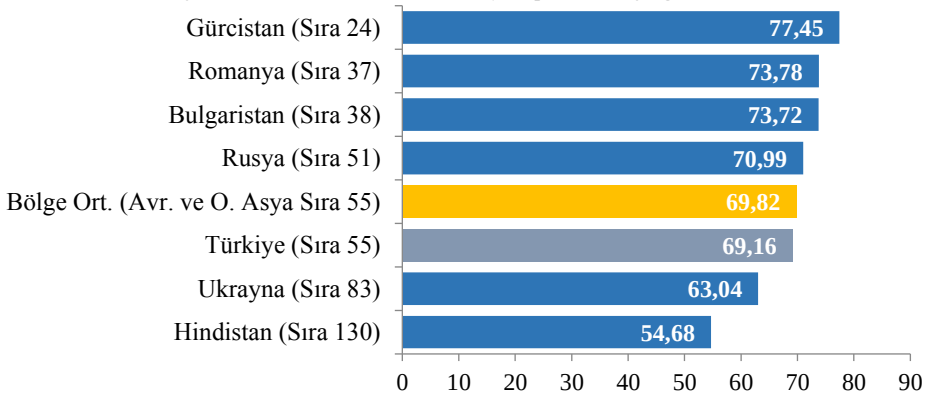

Tablo-1 Türkiye ve bölge ülkelerinin 10 kriter açısından sırasını ve puanını göstermektedir. Türkiye'ye ait bir önceki yıla ait değerler de verilmiştir. Son iki yılın ekonomisinin göstergelerinin karşılaştırılması önemli sorunları nerede olduklarını ve hangi alanlarda iyileşmeler olduğunu göstermesi açısından faydalı olacaktır.

Türkiye son yıllarda sağladığı hızlı büyüme oranı, artan dış ticaret hacmi, sunduğu yatırım ortamı ve yatırım teşvikleri, yanı sıra kamu borç yapısındaki iyileştirmeler, etkin maliye ve para politikaları ile bankacılık sisteminde likidite riskini azaltmaya yönelik politikalar sayesinde dünyanın ilgisini çekmeyi başarmış ve Türkiye, sınırlı bir şekilde etkilendiği küresel kriz sonrası dönemde yükselen ekonomiler arasında yerini almıştır (Pınar, 2013: 14).

2.1. İşe Başlama Kolaylığı

İşe Başlama Kolaylığı endeksi ile iş kurmak isteyen (limitet şirket) bir girişimcinin yapması gereken tüm işlemler tespit edilerek bu prosedürlerin tamamlanması için harcanan zaman ve maliyetler ölçülmektedir. İşe başlamanın nispeten kolay veya zor olmasının önemli ekonomik sonuçları ortaya çıkabilmektedir. Türkiye geçen seneye göre altı sıra düşerek bu yıl 94'üncü sırada yer almıştır. Türkiye'de bir iş yerinin açılması için bir önceki yıl ile bu yıl 8 işlemden geçilmesi gerekiyor ve bu işlemlerin yapılması 7,5 gün sürüyor. Bir iş kurma maliyeti ise kişi başı gelirin yaklaşık %16,6'sına (2.500 TRY) tekabül etmektedir. Bir iş kurmak için gerekli olan asgari sermaye ise kişi başı gelirin yaklaşık %16,6'sına tekabül etmektedir. Geçen yıla kıyasla iş kurma maliyetinin pek değişmediği, gerekli olan asgari sermayenin ise azaldığı gözleniyor.

Tablo-2: İşe Başlama Kolaylığı

İşe Başlama Kolaylığı	DB2016	DB2015
Sıra	94	88
Puan	85.18	85.13
İşlem Sayısı	8	8
Süre(Gün)	7.5	7.5
Maliyet (Kişi Başı Gelirin %)	16.6	16.4
Asgari Sermaye (Kişi Başı Gelirin %)	11	12.1

İşe Başlama Kolaylığı konusunda Doing Business 2016 yılı Endeksi'nde Türkiye ile ilgili şu tespitlerde bulunmaktadır: 2010 ve 2011 yılları arasında, Türkiye'de kuruluş sözleşmesi ve diğer belgeler için alınan noter harçlarında indirimin sağlanmasıyla iş kurma daha az maliyetli hale getirilerek şirketlerin tescil süreci hızlandırılmıştır. 2014 ve 2015 yılların da Türkiye'nin asgari sermaye gerekliliklerini arttırması ve bu son dönem içinde şirketlerin kuruluş kayıt ve noter ücretlerinin yeniden artırılmasıyla birlikte şirketlerin kurulmasındaki engeller çoğaltılmıştır. İşe başlama kriterine genel olarak bakıldığında ülkemiz için "iş yapmayı zorlaştıracak değişiklikler" yapıldığı notu düşüldüğü görülmektedir.

Grafik-3: Türkiye ve Benzer Ekonomilerin İşe Başlama Kolaylığı Sırası

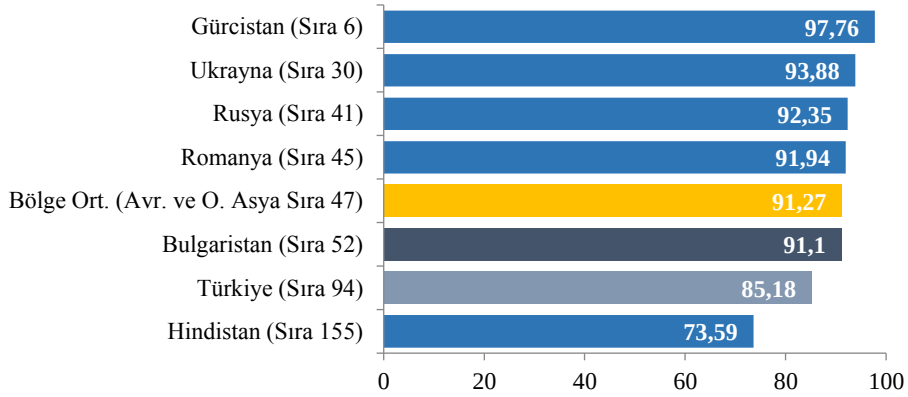

Türkiye'nin de yer aldığı bölge ülkelerinin ortalaması 91.27 puanla 47'inci sırada gelmektedir. Bu açıdan Türkiye bölge ortalamasının oldukça gerisinde kalmıştır.

2.2 İnşaat İzinlerinin Alınması

İnşaat İzni Alma Endeksi ile ülkenin (Türkiye'de İstanbul) basit bir ticaret deposu inşa etmek, kalite kontrol ve emniyet mekanizması kurmak için katlanılan zaman ve tüm formaliteleri tamamlama süresi dikkate alınmaktadır. Türkiye geçen seneye göre kısmi bir iyileşme sağlayarak küresel sıralamada 108'den 98'e yükselmiştir. Doing Business 2016 yılı Endeksi'ne göre Türkiye'de belirtilen standartlarda bir deponun tahmini değeri 1.140.651 TRY'dir.

Tablo-3: İnşaat İzinlerinin Alınması

İnşaat İzinlerinin Alınması	DB2016	DB2015
Sıra	98	108
Puan	67.82	66.26
İşlem Sayısı	18	18
Süre(Gün)	103	169
Maliyet (Depo Değerinin %)	3.6	3.6

Geçtiğimiz yıllarda olduğu gibi Türkiye bu alanda olumsuz bir performans sergilemeye devam etmektedir. Nitekim toplam 10 başlık içerisinde en kötü ikinci kriter "İnşaat İzinlerinin Alınması"dır. Türkiye'de basit bir ticaret deposunun inşaat izninin alınması için 18 farklı işlemden geçilmesi ve bu işlemlerin tamamlanması için de toplam 103 gün gerekiyor. İzin süresinde geçen yıla göre ciddi bir ilerleme kaydetmiş olsa dahi bu alanda kötü bir performans sergilemektedir. Türkiye son birkaç yılda toplam 1.500 metrekareden küçük arsalarda depo-bina inşa etmek için bazı prosedürleri ortadan kaldırarak inşaat ve iskan izinlerini kolaylaştırmış, parsel planının teslim edilmesi için tanınan süreyi azaltma yoluna gitmiş ve inşaat ruhsatları ile ilgili izin konusunda bazı düzenlemeler gerçekleştirmiştir.

Grafik-4: Türkiye ve Benzer Ekonomilerin İnşaat İzni Alma Endeksi

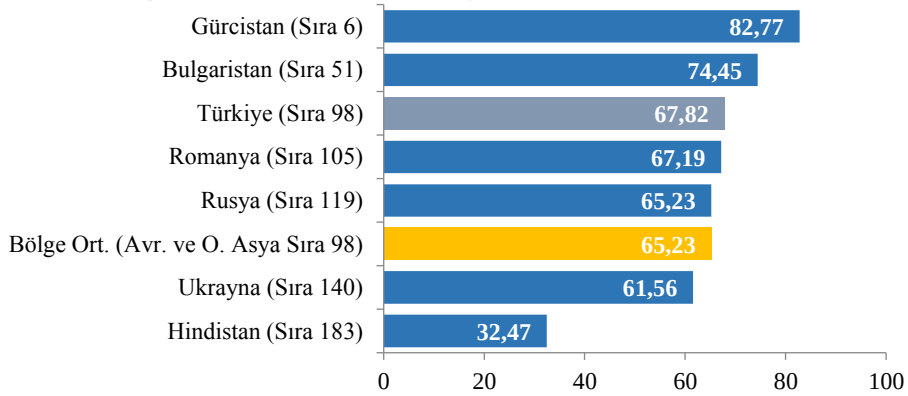

Türkiye'nin de yer aldığı bölge ülkelerinin küresel sıralaması Türkiye ile aynı olup, puanı ise 65.23 olmuştur.

2.3. Elektrik Temini

Elektrik Bağlatma endeksi ile yerel bir işletmenin (limited şirketin) şebekeye elektrik bağlantısını gerçekleştirmek için yapması gereken işlemler ve bunlar için gereken süre ile katlanılan maliyet hesaplanmaktadır. Türkiye geçen seneye göre bir basamak gerileyerek 36'ncı sırada yer almıştır. Doing Business 2016 yılı Endeksi'ne göre Türkiye'de elektriğin kW saati yaklaşık 14 cent olarak hesaplanmıştır. Türkiye'nin toplamdaki 10 başlık içerisinde en iyi olduğu alanların başında "Elektrik Temini" gelmektedir. Ancak bir şirketin elektrik temini için katlanması gereken maliyet hala çok yüksektir (Kişi başı gelirin %599.6'sına denk gelmektedir).

Tablo-4: Elektrik Temini

Elektrik Bağlatma	DB2016	DB2015
Sıra	36	35
Puan	82.84	82.59
İşlem Sayısı	4	4
Süre(Gün)	63	70
Maliyet (Kişi Başı Gelirin %)	599.6	433.3

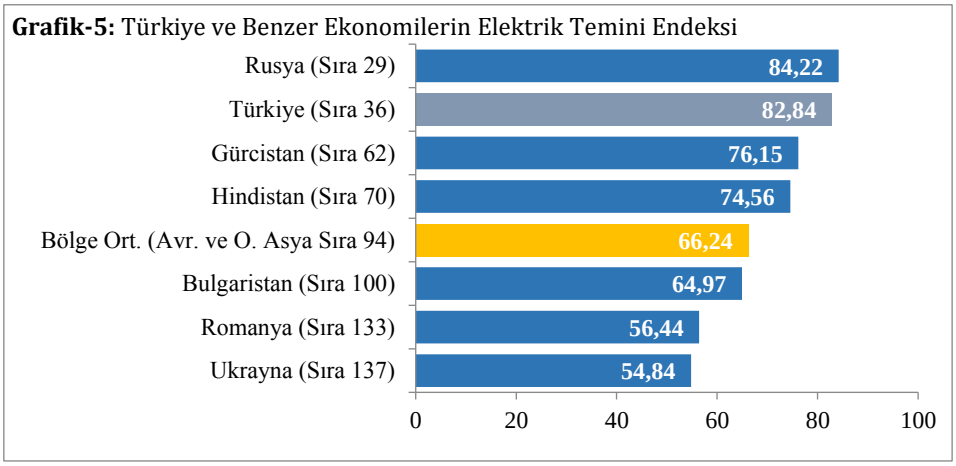

Bölge ülkelerinin küresel sıralaması 66.24 puanla 94'üncü olup, Türkiye'nin oldukça gerisinde yer almıştır.

2.4-Tapu Siciline Kayıt

Mülkiyetin tapu siciline kayıt endeksi ile bir şirketin başka bir şirketin mülkiyetini alması ve mülkiyeti kendi üzerine geçirmesi için gereken tüm maliyet hesaplanarak, tapu idaresi sisteminin kalitesi değerlendirilmektedir. Türkiye bu kriter bakımından geçen seneye göre bir basamak gerileyerek 52'nci sırada yer almıştır. Tapu tescil işlemleri için ortalama 7 işlem gerekmekte ve bu işlemler 7 gün sürmektedir. Bu işlemlerin toplam maliyeti mülkiyetin %4'ü oranındadır. 2013 yılında gayrimenkullerin tapu tescil işlemlerindeki alıcı ve satıcıların ödeyecekleri bazı harçların artırılması neticesinde mülkiyet değişimi daha pahalı hale gelmiştir.

Tablo-5: Tapu Siciline Kayıt

Tapu Siciline Kayıt	DB2016	DB2015
Sıra	52	51
Puan	73.01	73
İşlem Sayısı	7	6
Süre(Gün)	7	6
Maliyet (Mülk Değerinin %)	4.0	4.0

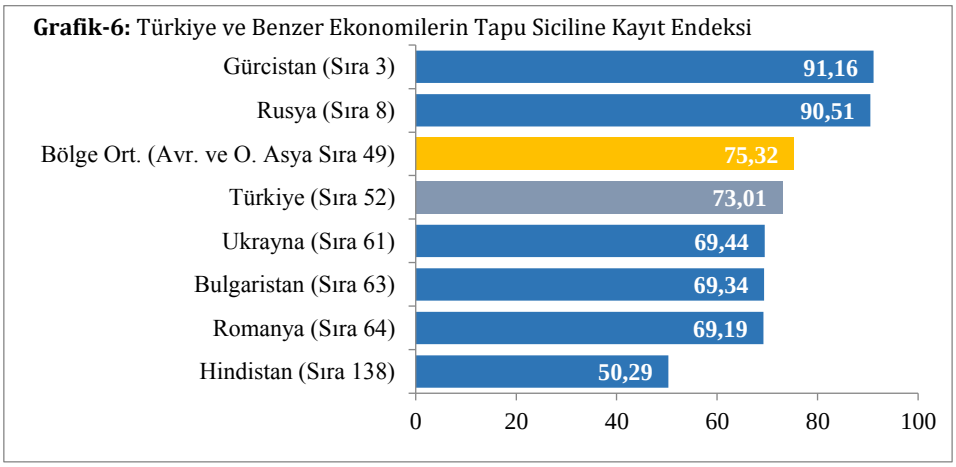

Bölge ülkelerinin küresel sıralaması 75.32 puanla 49'uncu olup, Türkiye'nin 3 sıra önünde yer almıştır.

2.5. Kredi Alma

İş yapma göstergelerinden bir diğeri de "Kredi Alma" endeksidir. Bu endeks ile kredi veren ve alanların yasal hakları ile bilgi paylaşımları değerlendirilerek, krediyi kolaylaştıran durumlar analiz edilmektedir. Türkiye bu kriter bakımından geçen seneye göre sekiz basamak gerileyerek 79'uncu sırada yer almıştır. 2016 raporuna göre "yasal haklar endeksinin gücü" 3, "kredi bilgi derinlik endeksi" ise 7 olarak puanlanmıştır. Yüksek puanlar (yasal haklarda puanlar 0-12 aralığında, kredi bilgi derinlik endeksinde 0-8 aralığında değişir) kredi ve kredi için daha fazla kredi bilgilerinin ve daha güçlü yasal hakların olduğunu göstermektedir. Türkiye'de dolayısıyla kredi bilgi derinlik endeksi kriteri açısından daha iyi konumdadır. Ancak kredi bilgilerine ve yasal haklara erişim imkânlarının yaygınlaştırılması için önlemler alınıp ciddi adımlar atılmalıdır.

Tablo-6: Kredi Alma

Kredi Temini	DB2016	DB2015
Sıra	79	71
Puan	50	50
Yasal Haklar Endeksinin Gücü (0-12)	3	3
Kredi Bilgi Derinlik Endeksi (0-8)	7	7

Grafik-7: Türkiye ve Benzer Ekonomilerin Kredi Alma Endeksi

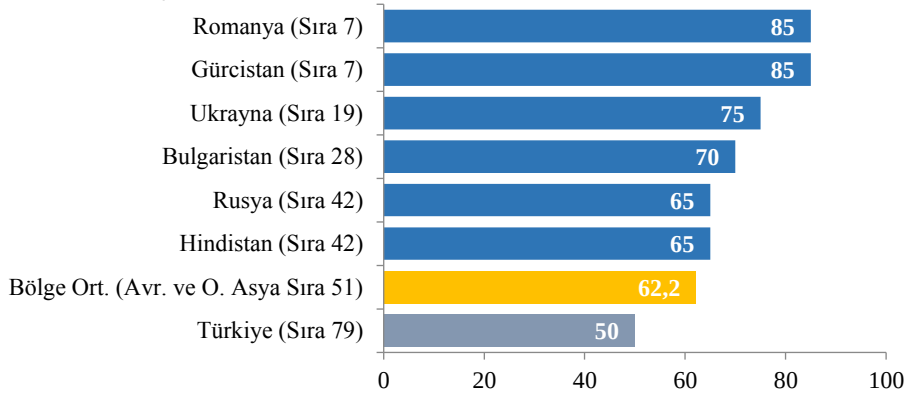

Bölge ülkelerinin küresel sıralaması 62.2 puanla 51'inci olup, Türkiye hem bölge ortalaması hem de bölgedeki ülkeler bazında en kötü performansı göstermiştir.

2.6. Azınlık Pay Sahibi Yatırımcıların Korunması

Azınlık pay sahibi yatırımcıların korunması endeksi ile şirket yöneticilerinin şirketi yönetirken kurumsal yönetişim kapsamında azınlık haklarının korunma gücü değerlendirilmektedir. 2012 yılında Türk Ticaret Kanunu'nda yapılan değişikliklerle hissedarları şirket yöneticilerinin aldıkları kararlara karşı koruyan ciddi önlemler almıştır. Kanunun üçüncü bölümü ortakların haklarını düzenlemektedir5*. Pay sahiplerinin, özellikle vazgeçilmez nitelikteki haklarını ihlal eden veya bunların kullanılmalarını kısıtlayan ya da güçleştiren kararların yok hükmünde olduğuna dair önemli düzenlemeler getirmiştir.

Tablo-7: Azınlık Pay Sahibi Yatırımcıların Korunması

Azınlık Yatırımcılarının Korunması	DB2016	DB2015
Sıra	20	20
Puan	68.33	68.33
Çıkar Çatışması Düzenlemelerinin Kapsam Endeksi (0-10)	6.7	6.8
Hissedar Yönetişim Derecesi Endeksi (0-10)	7	6.9
Sahiplik ve Kontrol Derecesi Endeksi (0-10)	7	7
Azınlık Yatırımcısının Korunma Endeksi (0-10)	6.8	6.9

*Türk Ticaret Kanunu için bknz: http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6102.pdf

İlgili tarafların işlemlerinde hile/kötüye kullanma var ise sorumluluğu olan yöneticilerin elde ettikleri karları geri vermesi zorunlu hale getirilmiştir. Ayrıca pay sahiplerine, zarara yol açtığı iddia olunan menfaat çatışmasını araştırmak üzere bir denetçi atanmasını talep etme hakkı verilmiştir. Yeni kanun Türkiye'nin bu kriter ile ilgili performansını artmasına neden olmuştur. Doing Business 2016 yılı Endeksi'ne göre toplam 10 kriter içerisinde Türkiye'nin en iyi olduğu alan burası olmuş ve 189 ülke içerisinde 68.33 puanla 20'inci sıraya yerleşmiştir.

Grafik-8: Türkiye ve Benzer Ekonomilerin Azınlık Yat. Kor. Endeksi

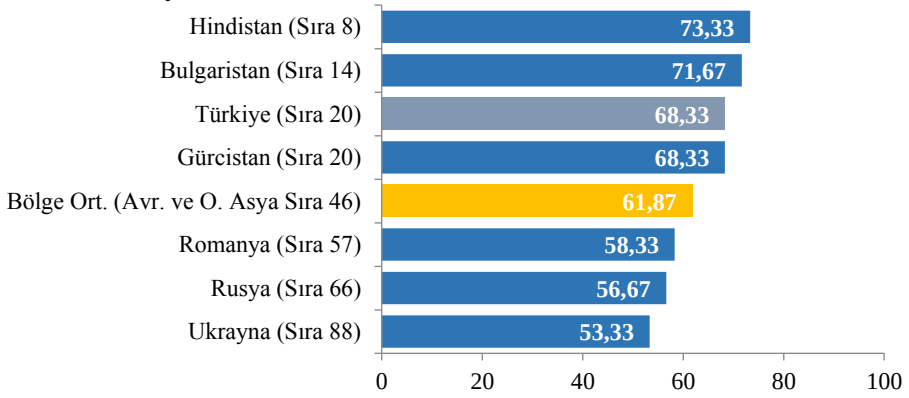

Bölge ülkelerinin küresel sıralaması 61.87 puanla 46'ncı olup, Türkiye'nin gerisinde yer almıştır.

2.7. Vergilerin Ödenmesi

Vergilerin ödenmesi endeksi ile orta boy işletmelerin (bir şirketin) tüm vergi mevzuatına uyumu için ödemesi gereken vergiler ile bunun için harcaması gereken zaman ölçülmeye çalışılmaktadır. Bu endekse göre Türkiye küresel ölçekte bir önceki yıla göre puanı aynı kalmasına rağmen 5 sıra gerileyerek 61'nci olmuştur. Raporun geneline bakıldığında vergi ödeme başlığı için Türkiye'de iş yapabilirliği zorlaştıracak düzenlemeler yapıldığı belirtilmektedir. Doing Business 2016'ya göre Türkiye'de bir şirketin ödemesi gereken vergi sayısı ortalama 11 olup, ödediği vergiler toplamı ise kârın %40.9'una tekabül etmektedir. Bir önceki yıla göre 0.6'lık bir vergi yükü artışı söz konusudur. Şirketlerin bu vergilerin beyanı ve sonraki aşamalardaki prosedürleri yerine getirirken yaklaşık 226 saatlik bir zaman harcamaktadırlar. Türkiye bu alanda son birkaç yılda gerçekleştirdiği bazı yasal düzenlemeler ile (yatırım teşvikleri kapsamında vergi indirimleri vb.) önemli ilerlemeler kaydetmiştir (2013 raporunda Türkiye'nin bu kriterdeki sıralaması 74'tür).

Tablo-8: Vergilerin Ödenmesi

Vergilerin Ödenmesi	DB2016	DB2015
Sıra	61	56
Puan	79.44	79.44
Vergi Sayısı (1 Yıldaki Ödeme Sayısı)	11	11
Zaman (Yıl Başına Saat)	226	226
Toplam Vergilerin Oranı (Kârın %)	40.9	40.3

Grafik-9: Türkiye ve Benzer Ekonomilerin Vergilerin Öden. Endeksi

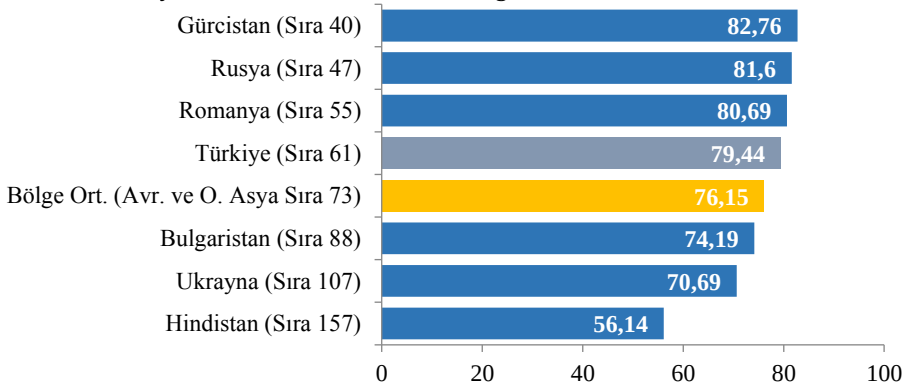

Bölge ülkelerinin küresel sıralaması 76.15 puanla 73'üncü olup, Türkiye'nin gerisinde yer almıştır.

2.8. Sınır Ötesi Ticaret

Tablo-9: Sınır Ötesi Ticaret (DB2016)

	İhracat İşlemleri		İthalat İşlemleri	
	Süre(Saat)	Maliyet($)	Süre(Saat)	Maliyet($)
Belge Hazırlama	2	87	11	142
Gümrük Muaye. ve Denet.	8	356	36	655
Yurtiçi Taşıma Hizmetleri	3	550	3	263
Sıra: 62 Puan: 81				

Sınır Ötesi Ticaret endeksi malların deniz taşımacılığı ile ihracatında veya ithalatında gereken belge sayısı, ihracat ve ithalat yapmak için gereken gün sayısı, ihracat ve ithalat yapmak için katlanılması gereken maliyetler hesaplanmaya çalışılmaktadır. Türkiye'de 2008 ve sonrasında dış ticaret konusunda yapılan yasal değişikliklerle gerekli olan belgeler konusunda düzenlemeye gidilmesiyle bu konuda iyileştirmeler yaptığını söylemek mümkündür. Doing Business 2016'da "Sınır Ötesi Ticaret" endeksindeki ölçütleri değiştirdiği için ilgili tabloda sadece bu yıla ait veriler sıralanmıştır. Bir önceki yıl kullanılan kriterlerde Türkiye'nin 189 ülke içerisinde 90'ncı iken, bu yıla ait endeks çalışmasında 62'nci sırada yer almıştır (Ancak değiştirilen kriterler geçen yılki verilerle değerlendirildiğinde aşağı yukarı aynı puanları aldığı ortaya çıkmakta ve dünya sıralaması ise 61 olarak ortaya çıkmaktadır). İhracat için her bir belgenin hazırlanması 2 saat; ibraz edilmesi, kontrol ve denetimi için 8 saat gerekmektedir. İthalatta ise bu süreler sırasıyla 11 ve 36 saate çıkmaktadır. İhracatta yurtiçi taşıma maliyeti 550 Dolar iken, ithalatta 263 Dolar olarak gerçekleşmektedir.

Grafik-10: Türkiye ve Benzer Ekonomilerin Sınır Ötesi Tic. Endeksi

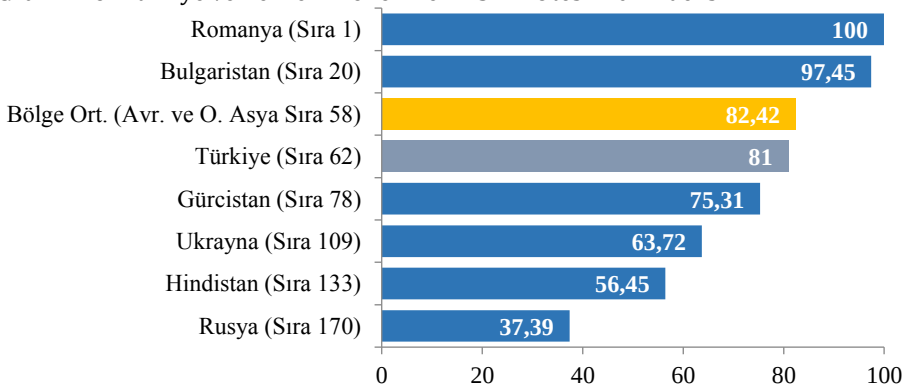

Bölge ülkelerinin sınır ötesi ticaret endeksinde küresel sıralaması 82.42 puanla 58'inci olup, Türkiye'nin önünde yer almıştır.

2.9. Sözleşmelerin Uygulanması

Sözleşmelerin uygulanması endeksi ile mahkemelerde ticari bir ihtilafın çözümü için gereken zaman, prosedürler ve katlanılması gereken maliyet ve yargısal sürecin kalitesi değerlendirilmektedir. Türkiye bu endekste geçen yıl 189 ülke arasında 17'nci sırada iken bu yıl 36'ncı sıraya gerilemiştir. 2016 endeksine göre Türkiye'de bir ticari sözleşmenin ihtilafın ilgili mahkemede (incelenen mahkeme İstanbul'daki Ticaret Mahkemesi'dir) yaklaşık 580 günde çözümlendiği, sözleşmenin uygulama maliyeti ise talebin yüzde 24,9'unu oluşturmaktadır. Yapılan adli işlemlerin kalitesi ise 18 üzerinden 13 puan almıştır. Türkiye 2012 ve 2014 tarihlerinde yaptığı yasal değişikliklerle sözleşmelerin uygulanmasının kolaylaştıran değişiklikleri Medeni Kanun'da yapması ve mahkeme kullanıcılar için elektronik dosyalama sistemi getirmesi bu konudaki performansının 2015 yılında artmasına neden olmuştur.

Tablo-10: Sözleşmelerin Uygulanması

Sözleşmelerin Uygulanması	DB2016	DB2015
Sıra	36	17
Puan	68.87	73.25
Süre (Gün)	580	420
Maliyet (Talebin %)	24.9	24.9
Adli İşlemler Dizini Kalitesi (0-18)	13	13

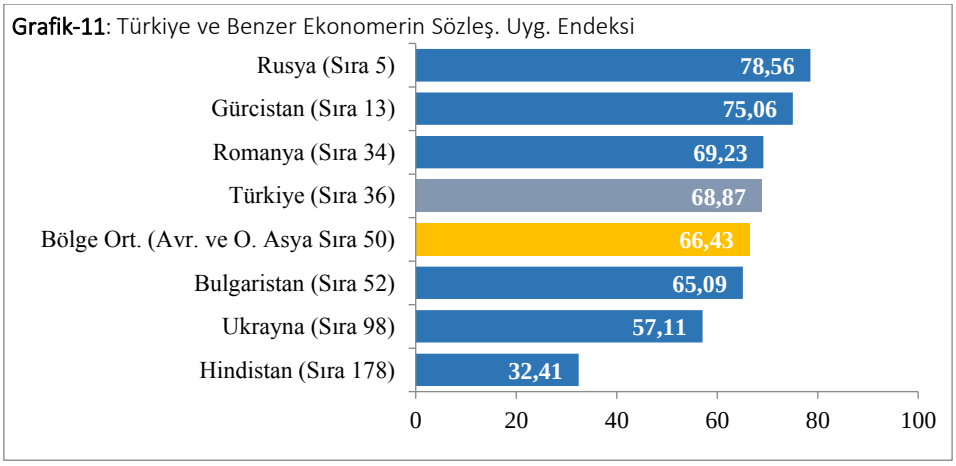

Bölge ülkelerinin sözleşmelerin uygulanması endeksinde küresel sıralaması 66.43 puanla 50'nci olup, Türkiye'nin gerisinde yer almıştır.

2.10. İflasın Çözümü

İflası sonuçlandırma endeksi ile iflas nedeniyle tasfiye sürecine girmiş işletmenin ticari bir iflastan tahsil edilebilen alacak oranı, tahsil için gereken zaman ve katlanılması gereken maliyet ile iflası sonuçlandırmak üzere uygulanmakta olan yasal mevzuatın gücü değerlendirilmektedir. Türkiye bütün alt endeksler açısından en kötü performansı burada sergilemektedir. Türkiye'de bir şirketin tasfiye prosedürleri ortalama 4,5 yıl sürmektedir. Bir yıl içinde alacakların geri dönüş oranı varlığın sadece yüzde 15'idir. Dolayısıyla Türkiye'de şirket tasfiyesi işlemleri maliyetli ve aynı zamanda uzun bir

Tablo-11: İflasın Çözümü

İflasın Çözümü	DB2016	DB2015
Sıra	124	102
Puan	35.09	40
Süre (Yıl)	4.5	3.4
Maliyet (Mülkün %)	15	15
Kazanım Oranı (Dolar Başına Sent)	18.7	27.9
Tasfiye Çerçeve Endeksi Gücü (0-16)	8	8

süreye yayılmaktadır. Türkiye iflasın çözümü kriterinde 2015 yılında 102'inci sırada yer alırken 2016 yılında 22 basamak gerileyerek 124'üncü olmuştur.

Grafik-12: Türkiye ve Benzer Ekonomerin İflasın Çözümü Endeksi

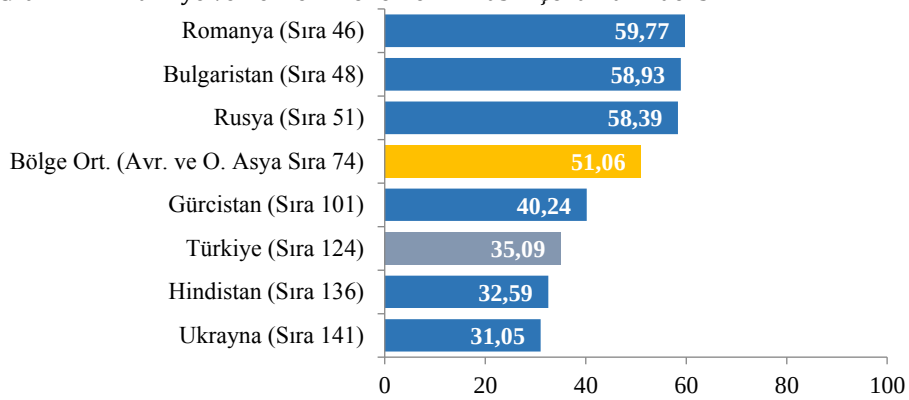

Bölge ülkelerinin iflasın çözümü endeksinde küresel sıralaması 51.06 puanla 74'üncü olup, Türkiye'nin ilerisinde yer almıştır.

2.11. İstihdam mevzuatının esnekliği ve iş kalitesinin özellikleri

İş Yapma Kolaylığı bu yıl iş kalitesini ölçmek için 16 yeni soru ekleyerek işgücü piyasası düzenleme göstergelerinin kapsamını genişletmiştir. Kıdem, hafta sonu çalışma, ücretli tatil, gece çalışması, işsizliğe karşı korunma, hastalık yardımları, analık koruması, çalışma saatleri, eşit ücret ve emek gibi çeşitli konular açısından inceleme yapmaktadır. Özellikle 2007-2011 döneminde Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) sözleşmelerine lafzına ve ruhuna uygun olarak bir metodoloji geliştirmiştir. Bu başlık altında ülkelerin ulusal mevzuatlarındaki istihdamın üzerinde yer alan mevcut yükleri kaldıracak nitelikte esnekliği sağlayıcı yasaların mevcut durumu incelenerek işgücü piyasasına katılımın artırılmasını dönük uygulamalar ele alınmaktadır. Ekonomiler arasında verileri karşılaştırılabilir hale getirmek için, işçi ve iş hakkında çeşitli varsayımlar kullanılmaktadır (bir yıllık iş deneyimi, tam zamanlı çalışma, bir limited şirket ya da ekonomideki eşdeğeri olan bir işyerinde çalışma vb.).

Avrupa Birliği'ne katılım müzakereleri kapsamında mevcut konularla ilgili özellikle İş Kanunu başta olmak üzere düzenlemeler yapılmasına rağmen, Türkiye'de istihdam yaratma sürecinin yavaş olması, yüksek çalışma saatleri, kıdem tazminatı gibi konularda ciddi sıkıntılar bulunmaktadır.

3. Sonuç

Doing Business raporlarında ülkelerin belirlenen alanlarda ulusal ve küresel ölçekli düzenlemeler için ciddi reformlar yapması gerekmektedir. İncelenen ekonomiler içerisinde ön sıralara yükselebilmek -dolayısıyla iş yapabilmenin ve ticaretin kolaylaştırılması için- dikkate alınan kriterler açısından hukuki düzenlemeler ve hukuki güvenceler, bürokratik işlemlerdeki hız ve işlemlerinin basitliği, yapılacak olan işlemlerin maliyetlerinin düşüklüğü vb. hususlar önemli olmaktadır.

İflas nedeniyle tasfiye sürecine girmiş işletmenin yapmak durumunda kaldığı işlerin süresinin ve maliyetin fazlalığı, inşaat izinlerinin alınma sürecinin zorlu ve hala çok zaman alıcı olması, iş kurmak isteyen bir girişimcinin yapması gereken tüm işlemlerin zaman ve maliyet açısından çokluğu Türkiye'nin en kötü olduğu ilk üç kriterin sırasıyla "İflasın Çözümü", "İnşaat İzinlerinin Alınması" ve "İşe Başlama" olarak ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bunlar Türkiye'nin en zayıf olduğu alanlardır. Türkiye'nin en iyi performans gösterdiği alan "Azınlık Pay Sahibi Yatırımcılarının Korunması" olmaya devam ediyor. Bu kriter son birkaç yıldır Türkiye'nin en iyi olduğu alanların başında gelmektedir. Performans açısından iyi olduğu diğer alanlar ise "Elektrik Temini" ile "Sözleşmelerin Uygulanması"dır. Türkiye'nin İş Yapma Kolaylığı'nda ön sıralara yükselebilmesi için özellikle "İflasın Çözümü", "İşe Başlama", "İnşaat İzinlerinin Alınması" konuları başta olmak üzere bütün kriterlerde reformlara ihtiyaç duyulmaktadır.

Kaynaklar

ÖVGÜ, Pınar (2013). Dünya İş Yapma Endeksi'nde Türkiye'nin Yeri ve Türkiye'deki İş Ortamı, www.izto.org.tr/portals/0/argebulten/2013martekonomi2.pdf

ULUDAĞ, Arda (2015). Uluslararası Kuruluşlarca Kullanılan Global Endeksler, Maliye Bakanlığı, http://www.abmaliye.gov.tr

Türk Ticaret Kanunu: http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6102.pdf

Doing Business 2014:

http://www.doingbusiness.org/~/media/GIAWB/Doing%20Business/Documents/Annual-Reports/English/DB14-Full-Report.pdf

Doing Business 2015:

http://www.doingbusiness.org/~/media/GIAWB/Doing%20Business/Documents/Annual-Reports/English/DB15-Full-Report.pdf

Doing Business 2016:

http://www.doingbusiness.org/~/media/GIAWB/Doing%20Business/Documents/Annual-Reports/English/DB16-Full-Report.pdf

Doing Business Türkiye:

http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/turkey/

http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/eca/turkey/WBG%20Doing%20Business%20Report%202015%20Updates-TR.pdf

REMZÎ DİVANI'NDA KALKANDELENLİ ABDURRAHMAN PAŞA VE PAŞANIN DİVANDAKİ BİR GAZELİ ÜZERİNE

Yrd. Doç. Dr. Haluk AYDIN[1]

Özet

Bu çalışmada, bugünkü Makedonya sınırları içerisinde 19. yüzyılda yaşamış, dönemin meşhur ve önde gelen devlet adamı Abdurrahman Paşa'nın yine aynı dönemde yaşamış, klâsik bir şair olan Remzî'nin Divanı'nda ele alınışı konu edilmiştir. Abdurrahman Paşa, Remzî Divanı'nda değişik vesilelerle ve değişik nazım şekilleri içerisinde sıkça adı geçen bir şahsiyettir. Şair tarafından kendisine birçok yerde "veliyyü'n-niam" şeklinde hitap edilmekte, kendisi ve ailesi hakkında da manzumelerin içerisinde, tarihe ışık tutacak birçok malzeme bulundurmaktadır. Bu çalışmada, tespit edilen bu bilgiler sunulmuştur. Bunun yanında bir diğer önemli husus da, Divan'ın içerisinde yer alan ve Abdurrahman Paşa'nın bir gazeline, Remzî'nin yapmış olduğu tahmistir. Abdurrahman Paşa'nın şairliği ile ilgili ipuçları veren bu manzume de saha araştırmacılarının dikkatine sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: *Abdurrahman Paşa, Remzî, Kalkandelen, Gazel, Tahmis.*

1. Giriş

Edebî ürünlerin, başta tarih olmak üzere birçok bilim dalına kaynaklık ettiği açıktır. Sanatçının hayal ve düşünce dünyasının bir yansıması olarak edebî eser, aynı zamanda müellifinin psikolojik ve sosyolojik durumu hakkında okuyucusuna ipuçları da verir. Ancak klâsik Türk şairlerinin, şiir külliyatları olan divanlar için bu ifadeleri ihtiyatla kullanmak gerekir. Çünkü klâsik edebiyatımız, önceden belirlenmiş kuralları, hayal dünyası ve anlam ve şekil çerçevesiyle, biraz önce ifade edilen düşünceleri sınırlamaktadır. Yine de divanlarda yer alan bazı nazım şekilleri ve bu divanların kaleme alındığı dönem şartları göz önüne alındığında, bu eserlerin de değişik bilim dallarına kaynaklık edebilecek, sayısız malzeme barındırdığı görülecektir. Özellikle 19. yüzyıl gibi mahallî unsurların, klâsik Türk edebiyatı içerisinde önemli yer tuttuğu bir zaman dilimi içerisinde kaleme alınmış olan Remzî Divanı da bu açıdan değerlendirilmesi gereken eserlerden biridir.

Remzî, 19. yüzyılda bugünkü Makedonya, Bulgaristan sınırları içerisinde yaşadığı tahmin edilen klâsik bir şairdir. Hakkında biyografik kaynaklarda bilgiye ulaşılamamıştır. Kendisi hakkında bilinenler, divanından yola çıkılarak ulaşılan bilgilerdir. Bektaşi olduğu, hayatının büyük kısmının bugünkü Makedonya'da geçtiği, özellikle Kalkandelen şehrinin etrafında şekillenen manzumelerden anlaşılmaktadır (Aydın, 2014: 134). Remzî'nin hayatı hakkında daha önce Hikmet Dergisi'nde yayınlanan makalede[2] ayrıntılı bilgi bulunduğu için bu çalışmada tekrar edilmeyecektir. Remzî ile ilgili sadece şu bilgileri ilave etmek yerinde olacaktır.

Remzî, divanında Şûhî, Fevzî, Kenzî, Hulûsî, Handî gibi şairlerin gazellerine tahmislerde bulunmuştur. Bu şairlerin bir kısmını tanıdığı ve arkadaş olduğu da düşünülebilir ki bunlardan Eski Zağralı olarak bilinen Handî ile dost ve arkadaş olması kuvvetli bir ihtimaldir. Ömer ÖZKAN'ın Handî üzerine yaptığı araştırmalarda[3] hakkında kısa bilgiler verdiği Remzî'nin, konumuz olan Remzî olma ihtimali çok yüksektir. Bu makalelerde Handî divançesi tanıtılırken "*Müstensihi, şairin birlikte müşterek gazel kaleme aldığı Mehmed Şerif Remzî Efendi'didir. İstinsah yeri Eski Zağra ve istinsah tarihi ise 1277 (M.1860)'dir.*" (Özkan, 2003a: 310; Özkan, 2005: 227) "*Nüshanın sonunda yer alan bu gazelin sonunda şu kayıt vardır: 25 Muharrem 1277 kesü'l-hakîr el-Hac Molla Mehmed Şerif er-Remzî Zagra-i Atik*" (Özkan 2003b: 28) ifadelerinden şairin tam adının, Mehmed Şerif Remzî Efendi olduğu ve 13 Ağustos 1860

---

[1] Balıkesir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, aydinhaluk@hotmail.com

[2] Bk. Haluk AYDIN, *Remzî ve Remzî'nin Tarih Manzumelerinde 19. Yüzyıl Makedonyası,* "Hikmet Uluslararası Hakemli İlmi Araştırma Dergisi" Yıl: XII, Sayı: 24, Kasım 2014/2, ss. 114-135, Adeksam, Gostivar.

[3] Bk. Ömer ÖZKAN, *Eski Zağralı Bir Divan Şâiri: Handî ve Divançesi,* "Bilig", Sayı: 32, Kış 2005, ss. 223-234; *Handî ve Divançesi I*, "Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi", Sayı: 27, 2003, ss. 309-364; *Handî ve Divançesi II*, "Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi", Sayı: 28, 2003.

tarihinde halen hayatta olduğu sonucu çıkmaktadır. Ayrıca "*Divançede 53. gazelin altında bulunan bu dipnot şu şekildedir: "Handî Efendi merhûm fevt olmazdan on beş gün mukaddem Zagravî Muhammed Şerif er-Remzî Efendiye vermiş ve ehibbâya neşr ü i'lân eyle diye tebyîn buyurmuş olduğu dü kıt'a*" (Özkan, 2005: 229) ifadelerinden Remzî'nin, bugün Bulgaristan sınırları içerisinde bulunan Zağralı olduğu sonucunu da çıkarmamız mümkün.

Handî Divançesi'ni 1860/61 yılında istinsah ettiği anlaşılan Remzî'nin bundan sonra kaç yıl yaşadığı bilinmemektedir. Elde bulunan divandaki tarih manzumeleri dikkate alındığında, en geç düşürülen tarihin 1841/42[4] olduğu düşünülürse, şairin elde bulunan bu divandaki şiirlerinden başka manzumelerinin de olabileceği söylenebilir.

Remzî Divanı'nda sıkça adı geçen ve adına en çok şiir söylenen kişi, Abdurrahman Rasim Paşa'dır. Kalkandelenli (bugün Tetova olarak adlandırılmaktadır) Recep Paşa'nın oğludur. Hem babasının, hem de kendisinin Kalkandelen ve çevresinde yaptığı imar ve hayırlarla, halka kendilerini sevdirmeye çalıştıkları ve bunda muvaffak oldukları görülmektedir. Her ne kadar "meşhur" ve "önde gelen" aile sıfatıyla anılıyorlarsa da, kaynaklarda derli toplu olarak bu aile hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Recep Paşa için Sicill-i Osmânî'de "*Kalkandelenlidir. Mîrimîrandan olarak 1244'de (1828/29) Sırp harbine memur olmuştur. Sonra Ada-i Kebir muhâfızı olarak bir müddet orada kalmış ve kardeşi Sâlih Bey'e kapıcıbaşılık verilmiştir. II. Mahmud devri (1808-1839) ortalarında vefat eylemiştir.*" (Mehmed Süreyya, 1996: 1367) dendikten sonra, üç çocuğu ve bir torununun adı anılır.

Recep Paşa'nın adının geçtiği eserlerde, özellikle bugün de Kalkandelen'de faal durumda bulunan Harabatî Baba Tekkesinin banisi ve mensubu olarak zikredilir. Abdurrahman Paşa'nın da söz konusu tekkeye yaptırdığı ilave binalar yanında, yine Kalkandelen'de süslemeleriyle dikkat çeken Alaca Camiin ikinci banisi olduğu sıklıkla vurgulanır. Remzî, Abdurrahman Paşa'nın babası Recep Paşa'yı divanında saygıyla anmakla beraber, çoğu yerde kendisinden "merhum" şeklinde bahsetmektedir ve Abdurrahman Paşa ile olduğu gibi, kendisiyle yakınlık kurduğunu gösteren ifadeler yoktur. Ayrıca Recep Paşa'ya doğrudan ithaf edilmiş bir manzume de bulunmamaktadır. Buradan hareketle Recep Paşa'nın sağlığında şair ile Recep Paşa'nın ilişkilerinin çok fazla olmadığı anlaşılmaktadır.

2. Remzî Divanı'nda Abdurrahman Paşa ve Ailesi

Divanda Abdurrahman Paşa ve ailesi "hanedan" olarak zikredilip, sıklıkla övgü ve dua cümleleriyle anılır. Divan'ın tamamı göz önüne alındığında hanedandan kasıt, ailenin büyüğü ve babası Recep Paşa; oğulları Abdurrahman Rasim Paşa, Ali Hıfzı Paşa, Hasan Paşa, Celaleddin Bey ve bunların çocuklarıdır. Divanda bu çocuklardan Hasan Paşa'nın oğulları Mir İsmail, Rıza Bey ve Mir Mahmut Tal'at'in; Abdurrahman Paşa'nın oğlu Aziz Bey'in; Ali Hıfzı Paşa'nın oğlu Halil Kâmil Bey'in; Celaleddin Bey'in oğlu Es'ad Bey'in adları, doğumları üzerine yazılan tarih manzumelerinde zikredilmektedir (Aydın, 2014: 127-130).

Recep Paşa *hanedanın ser-çeşmesidir*[5], *Allah'ın sırrıdır, temiz yaradılışlı ve hayatını hayır işleriyle geçirmiştir*[6]. Divan'da Recep Paşa'nın çocukları olarak dört erkek evladının adı geçer, bu dört erkek evladın bir araya gelip, toplandıkları cemiyet için tarih düşülen manzumede, bunların her biri şu şekilde tarif edilmiştir:

Çâr dâderdir bular kîm ârif-i bi'llâhdır
Fark iderler âdemün n'oldugını bâ-zihn-i tâm

Evvel Abdu'r-rahman ol paşai-yi pâk-perverün
İlm [ü] istidâd[ı] hoş kârı sehâ anun müdâm

Dâder-i sânî Alî Hıfzı Paşa merd-i dilîr
Cenk gününde darb-ı tîgi kan içer bilmez niyâm

[4] Bu manzume İştip'te ikamet eden Nazırzade Abdulkadir Bey'in Mürteza adlı oğlunun doğumu için yazılmıştır. Bk. Remzî Divanı vr. 79b.

[5] Gürûh-ı hânedân ser-çeşmesi merhûm Receb Paşa / Hayâtında kamu hayrât idi amâl[i] çün her an (Remzî Divanı vr. 80b).

[6] Recep Paşa'nın divanda bu biçimde adının geçtiği metinler için bk. Remzî vr. 63a, vr. 77b, vr. 83b, vr. 85a.

Dâder-i sâlis Hasan Paşa mekâdir-fehm ile
Her garîb[i] hâllü hâlince kılur ol şâd-kâm

Dâder-i râbi Celâle'd-dîn Beg ol bir dil-şinâs
Gerçi tıfl-ı sûret ammâ fehm [ü] idrâk tamâm

Her biri nûrun-alâ-nûrdur bular bî-iştibâh
Emr-i şâha inkıyâd itmekle oldılar be-nâm

Medhe lâyık ḥaşre dek bu hânedân-ı pâkler
Hem duâ itmek revâdır âhir oldukda kelâm[7]

Bu dört kardeş, insanları görür görmez tanıyan, zihni açık kişilerdir. Abdurrahman Paşa, Recep Paşanın en büyük oğludur. Bilgisi ve yeteneği ile öne çıkmakla birlikte, bir diğer özelliği cömertliğidir. İkinci oğlu Ali Hıfzı Paşa, cesareti ve yiğitliğiyle; üçüncü oğlu Hasan Paşa, anlayışının yüksekliği ve iyilikseverliğiyle; en küçük oğlu Celaleddin Bey ise fizikî olarak küçük bir yapıda olsa da, gönül dostu ve anlayışlı kişiliğiyle öne çıkmaktadır.

Divan'da Recep Paşa'nın ikinci oğlu Ali Hıfzı Paşa'ya, oğlu Halil Kâmil Bey'in doğumu vesilesiyle, yazılmış bir manzume vardır. Bu manzumede,

Cenâb-ı hazret-i Receb Paşa evlâd-ı sânîsi
Bahâdırlıkla meşhûr nâmıdır Hıfzî Alî Paşa

Cihânda seyrecekdir böyle bir tab-ı sahî server
Dil-âverlikde merdlikde okurlar medhini hâlâ[8]

biçiminde cömertliği ve yiğitliği ile dünyada ender bulunan bir kişilik olduğu vurgulanır.

Recep Paşa'nın üçüncü oğlu Hasan Paşa'nın adına, üçü çocuklarının doğumu, biri de yaptırmış olduğu saray sebebiyle, dört manzume yazılmıştır. Bu manzumelerde Hasan Paşa için *pâk-haslet, hûb-ı müstesna*[9], *Recep Paşa'nın âb-ı rûyı, Hânedân-ı Mustafa'nın can ü gönülden bendesi, cömertlik sahibi, muhibb-i evliya*[10] gibi övgülerde bulunulmuştur. Hasan Paşa'nın, tarih mısraından 1840/41 yılında yaptırdığı anlaşılan saray için Remzî, beğeni dolu sözler söylemiştir. *Bir akarsu kenarında ve havadar yerde yapılan sarayın, nakışlarla süslü olduğu anlaşılmaktadır ki Bihzâd*[11] *bile bu nakışları görse, hayranlığını gizleyemeyecektir. Ayrıca sarayın bahçesindeki gül, karanfil, nergis, reyhan gibi çiçeklerin kokusu insanın dimağını sarmaktadır*[12].

Recep Paşa'nın en küçük oğlu Celaleddin Bey adına divanda, biri çocuğunun doğumu, biri de Jelina'da yaptırmış olduğu saray sebebiyle iki manzume yazılmıştır. Bu manzumelerde Celaleddin Bey, *Recep Paşa'nın en küçük oğlu olması, adının herkesin dilinde olması, velilere duyduğu sevgi ve saygı, hayır işleri peşinde koşması, cesareti ve cömertliği*[13] ile tavsif edilmiştir. Yine yaptırmış olduğu saray da bir akarsu kenarında ve nakışlarla süslü olması özellikleriyle dile getirilmiştir[14].

Remzî Divanı'nda adı en çok zikredilen Abdurrahman Paşa için şahsına üçü kaside, ikisi kıt'a, ikisi nazm, biri müseddes ve biri de terciibent nazım şeklinde olmak üzere dokuz manzume yazılmıştır. Bunlardan nazm ve kıt'a nazım şekliyle yazılmış olanlar tarih manzumeleridir; biri Abdurrahman Paşa'nın oğlu Aziz Bey'in doğumuna düşürülen tarih, diğer üçü ise Paşa'nın yaptırdığı cami, köprü ve hamam inşası ile ilgili tarihlerdir. Aziz Bey'in doğumu ile ilgili olan manzume kıt'a nazım şekliyle

[7] Remzî Divanı vr. 78b.
[8] Remzî Divanı vr. 86b-87a.
[9] Remzî Divanı vr. 83b.
[10] Remzî Divanı vr. 85a.
[11] Büyük bir Türk minyatür-ressamıdır. Herat'ta yaşamış, Hüseyin Baykara ve Ali Şir Nevaî'den teşvik görmüştür. Eserleri hâlâ müzeleri süslemektedir. Çok taklîd edilmiştir (Pala, 1995: 91).
[12] Remzî Divanı vr. 88b.
[13] Remzî Divanı vr. 87b.
[14] Remzî Divanı vr. 89a.

yazılmış ve yedi beyitlik bir şiirdir. "Tarih-i vilâdet-i Azîz Beg Evlâd-ı Abdurrahman Paşa[15]" başlığını taşıyan manzumede Aziz Bey, güzel yüzlü, gonca ağızlı ve sedeften çıkma bir hikmet incisi olarak övülmüştür. Anne ve babası, oğullarının doğum sevinciyle sadakalar dağıtmış, dervişlerin ve fakirlerin gönlünü hoş etmişlerdir. Elden ele bir gül gibi dolaştırılan bebek, bazen beşikte yatmakla bazen de süt istemekle günlerini geçirmektedir.

Nazm nazım şekliyle yazılmış olan ve Abdurrahman Paşa'nın yaptırdığı camii konu edinen manzume, yedi beyitlik bir şiirdir ve " Tarih-i Câmi-i Abdurrahman Paşa[16]" başlığını taşır. Önceleri mazbutça bir cami olan bu yapı, zamanla eskiyip, yok olmak üzereyken Abdurrahman Paşa, kendi malından harcayıp, camii yenilemiştir. Nakışlarla süslü olan cami, o kadar güzeldir ki Hristiyan bile girince imanı arzular[17].

"Tarih-i cisr-i Veliyü'n-niam Abdurrahman Paşa[18]" başlığını taşıyan manzume, nazm nazım şekliyle yazılmıştır ve on dört beyittir. Şar Dağı'ndan akan temiz su, aslında çok hoş ve övgüye layık bir nehirdir. Fakat coştuğu zaman ovayı çer çöple doldurur ve alelade yapılmış köprüler ayakta kalamaz. Bu sebepten kemerli bir köprü yapılmış ve halkın güvenle gelip, geçtiği bir yapı olmuştur. "Tarih-iHammâm[19]" başlığını taşıyan manzume de 16 beyitlik bir kıt'adır. Eskiden beri harap vaziyette olan bir bina iken, Abdurrahman Paşa yeniden, noksansız bir biçimde tamir ettirip, herkesin beğendiği bir yapı ortaya çıkartmıştır.

Bu manzumelerin haricinde kaside nazım şekliyle yazılmış olan, Abdurrahman Paşa'ya övgü şiirleri "Kaside-i Iydiyye[20]", "Kaside-i Medh-i Veliyyü'n-niam[21]" ve "Bahariyye vü Dua-nâme-i Veliyyü'n-niam[22]" başlıklarını taşır. İlk ıydiyye kasidesi on yedi beyit, ikinci kaside yirmi bir beyit, son bahariyye kasidesi ise 32 beyittir. Bu kasidelerde memduh, cömertliği, iyilikseverliği gibi yönleriyle övülmüştür:

Âsaf-ı vaktdir o sahn-ı sehâda kurmuş
Cûd-ı eltâf ile bu hayme-i zerrîn 'alemi

Ba^{c}zısı keşti-i Nûha didiler benzedelim
Ṣanuram Nûh bile seyr itmedi bir böyle gemi

Yemen ü Hind [ü] Buhârâ ile ehl-i Bagdâd
Dahi Mısrun Arabı Gürcisi gördi Acemi

Cem olur sofrasına misl-i kevâkib her yevm
Cümlesi olmadadır lokmasınun mugtenemi

Hânedân gerçi cihân içre dinür çoklarına
Hânedândır o ki mevc urmalı ihsân yemi (Remzî vr. 73a-73b)

Abdurrahman Paşa hakkında, müseddes nazım şekliyle yazılmış olan manzume beş benttir ve "Gazel-i Müseddes Medh-i Veliyyü'n-niam[23]" başlığını taşır. Manzume mütekerrir müseddes şeklindedir ve her bendin sonundaki iki mısra tekrar eder. İlk bendi şudur:

Efendim bu cihân bâgında bir merd-i gazanfersin
Hemîşe hâhişün hayr itmedir ersin dil-âversin
Yüzün gül ḳâmetün serv leb-i kand-i mükerrersin

[15] Remzî Divanı vr. 84b.
[16] Remzî Divanı vr. 79a.
[17] Bu cami bugün Kalkandelen'de Alaca Camii adıyla bilinen camidir. Ayrıntılı bilgi için bk. (Aydın, 2014: 125).
[18] Remzî Divanı vr. 79b.
[19] Remzî Divanı vr. 80b.
[20] Remzî Divanı vr. 72b.
[21] Remzî Divanı vr. 73a.
[22] Remzî Divanı vr. 89b.
[23] Remzî Divanı vr. 67a-67b.

Ne haddim medh idem âlemde bir şems-i münevversin
Hudâ rûz-ı dehendir virdigince dâʾimâ versin
Murâduñ necm-i evc-i âsumânda şu'le göstersin (Remzî vr. 67a)

Divan'daki Abdurrahman Paşa övgüsünde ilginç manzumelerden birisi, terciibent nazım şekliyle yazılmış bir muvaşşahtır. Medh-i Veliyyü'n-niam Devletlü Râsim Paşa Muvaşşah ü Terci-i Bend-i Remzî[24]" başlığını taşıyan, dört bent ve her bendi, on iki mısralık bu manzumenin, ilk bendinin mısra başlarındaki harflerin dizilişinden "Abdurrahman" adı ortaya çıkmaktadır:

İnâyetlü sehâvet madeni merd-i zemânsın sen
Bulunmaz cüst [ü] cû kılsam cihânı yâr-ı cânsın sen
Devîr döndükce dönsün misl-i seyrün bir civânsın sen
İrişmez kimsenüñ Fehmi saña râz-ı nihânsın sen
Liyâkat bende yok şâhım seni medhe ıyânsın sen
Receb Paşa gibi sırr-ı Hudâdan armagansın sen
Hakîkatdir kelâmım nesl-i pâk-i hânedânsın sen
Muhibb-i hânedân-ı Ahmed-i şems-i cihânsın sen
Ne deñlü medh okunsa lâyıkuñ şîrîn-zebânsın sen
Nihâl-i bâg-ı işvedir çerâg-ı ârifânsın sen

Hatâdan saklasın Allâh paşa-yı âlî-şânsın sen
Garîbe itibâr itmekle dilde râygânsın sen (Remzî vr. 63a)

Bir şahsa yazılmış bu manzumelerin haricinde, genel anlamda hanedanın övgüsüne yazılmış üç adet de kaside bulunmaktadır. Bu kasidelerden ilk ikisi "Kaside-i Bahariyye[25]" başlığını taşırken sonuncusu Kaside-i Iydiyye vü Bahariyye[26]" başlığını taşır. Üç kasidede de teşbib bölümü, bahar tasvirleriyle başlar ve söz daha sonra hanedana getirilip, isim vermeden övgü ve duada bulunulur. Başarılı bahar ve çiçek tasvirlerinin teşbib bölümlerini süslediği bu kasidelerde, övgü ve dua basmakalıp ifadelerle gerçekleştirilmiştir.

3. Abdurrahman Paşa'nın Gazeli

Kaynaklarda Abdurrahman Paşa'nın devlet adamlığı ve yaptırdığı cami, kale, köprü vb. hayır işleriyle çokça anıldığı halde, şairliği ile ilgili bir bilgiye rastlanılmamıştır. Remzî Divanı'nda yer alan ve yedi bentten meydana gelen bir tahmis, bize bu anlamda büyük bir ipucu vermektedir. "Gazel-i Râsim Paşa Tahmis-i Remzî-i Senâkârî Der-Medh-i Jelina[27]" başlığını taşıyan bu manzume Abdurrahman Paşa'nın şairlik yönünü de göz önüne koymaktadır. Bugün Kalkandelen'e bağlı bir yerleşim yeri olan Jelina bağlarının övgüsü için, Paşa tarafından yazılan gazelin üstüne 3'er mısra ekleyen Remzî, bu gazeli tahmis etmiştir. Aşağıda verilen bu tahmisin, her bendinin ilk üç mısraı Remzî'ye; son iki mısraı ise Abdurrahman Paşa'ya aittir:

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün
I
Tûtî-i tabım gönül mürgiyle itmişler mezâk
Âşiyân içün tecessüs eylemişler özge sâk
Bu zemîn-i dil-küşâ içre bulunca bir budak
Bülbül-i şeydâ gibi feryâd iderler ittifâk
Sâr sıgırcık kuşları sen bir kere eşcâre bak

[24] Remzî Divanı vr. 63a-63b.
[25] Remzî Divanı vr.71a-71b.
[26] Remzî Divanı vr. 72a.
[27] Remzî Divanı vr. 68b.

II
Bir bölük geldi idüb eşcâr-ı bâg[ı] menzilet
Gûyiyâ sîmurg [ü] ankâ leşkeri heybet-sıfat
Eyleyüb dillü dilince dallar üzre menkabet
Cem olub bir yerde sanki itdi anlar meşveret
Kesret-i bâd-ı perinden raks ider her bir varak

III
Cây-gîr olub dıraht üstünde câ payladılar
Katre-i şebnem ile kendülerin meylediler
Şevk ile evrâd [ü] ezkâr eyleyüb hayladılar
Ber-hevâ pervâz idüb azm-i behişt eylediler
Heb lisân-ı hâl ile söylermiş anlar bir sebak

IV
Sındırub gelmişler idi nice dâm ü agları
Ol dırahtlar olmuş idi anların otagları
Birbiriyle sevnişüb oldı nice bin lâgları
Ravza-i dârü'l-cinân olan Jelina bagları
Besler ol murg-i safâ-makrûnları tabak tabak

V
Bir nazar kıldım o demde hâlet-i murgâneye
Birkaçı şimden gerü didi ki yâ pervâ niye
Döndiler oynaşmak ile bir deli dîvâneye
Âsmândan indiler bârân gibi her dâneye
Bâde-nûş murgân imiş engûra urdılar dudak

VI
Dil safâ kesb eylemez de yâ nider ey cânıma
Az bulunur heft kişverde bu cây-ı pür-safâ
Hoşdurur âb [ü] hevâsı şübhesiz medhe sezâ
Rûh-perverdir o menzil bahş-ı cân itse n'ola
Kıble-i bâd-ı sabâsından eser çün bûy-ı Hakk

VII
Medhini itmek degil haddim sözüme Hakk güvâh
İşbu mevâ sahibün hıfz [ide] ekdârdan İlâh
Var mı ey Remzî şeker güftâre söz bî-iştibâh
Râsimâ bâg-ı behişt görmek içün gâh gâh
Azm idüb kasr-ı ferah-efzâ zemîne bas ayak

Şiirden yola çıkarak Abdurrahman Paşa'nın gazel nazım şekliyle şiir yazdığını, şiirlerinde Râsim mahlasını kullandığını; şiir yazacak kadar vezin ve kafiye bilgisine sahip olduğunu anlıyoruz. Hatta vezin kullanma başarısının iyi derecede olduğunu gösterir işaretler de mevcuttur. Örneğin III. bentte "söylermi şanlar" ve IV. bentteki "besle rol" şeklinde okuma gerektiren ulamalar, mısraın okunuşunda bir akıcılık ortaya çıkartmaktadır. Yine V. bentteki "Âsmân" kelimesinin ilk hecesini ve VI. bentteki

"rûh" kelimesini vezin gereği medli okumak ihtiyacı, hem şiirin ahengini artıran bir unsur olarak, hem de vurgulanmak istenen düşünceyi öne çıkartan bir unsur olarak dikkati çekmektedir.

Ayrıca batılıların "pastoral" şiir olarak nitelendirebileceği bu gazelde, Jelina'nın kuşlarla, ağaçlarla, üzüm bağlarıyla çevrili bir yer olduğu; cennet bahçesi gibi ferahlık verici bir havaya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yine Abdurrahman Paşa'nın da rahatlamak ve dinlenmek için bu yere sık sık geldiğini söyleyebiliriz. Divan'da Jelina'nın, bir bu şiir vesilesiyle, bir de Abdurrahman Paşa'nın kardeşi Celaleddin Bey'in burada yaptırmış olduğu saray sebebiyle konu edildiği görülmektedir. Hatta Paşa'nın şiirindeki son bentte "Azm idüb kasr-ı ferah-efzâ zemîne bas ayak" ifadelerindeki kasrın, bu saray olabileceği düşünülebilir.

4. Sonuç

Son dönem klâsik Türk edebiyatı şairlerinin mahallî unsurları, bu edebiyatın içerisine çok daha fazla taşıdığı bir gerçektir. 19. yüzyılda yaşamış olan Remzî de bu şairlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmadaki sınırlama sebebiyle, sadece Abdurrahman Paşa ve ailesi etrafında ele alınan konu, Divan'ın tamamını elbette ki ihtiva etmemektedir. Bu çalışmada, şiir gibi estetik ve sanat kaygısı taşıyan bir uğraşı içerisinde, tarihe de ışık tutabilecek bilgilerin olduğu görülmektedir. Elbette bu bilgiler, vesikalarla ve başka bu tür eserlerle karşılaştırılarak doğrulanmaya muhtaç bilgilerdir. Ancak yine de göz ardı edilemeyecek kadar da önemlidirler.

Bu çalışmada, Remzî Divanı'ndan hareketle "Hanedan" olarak adlandırılan, 19. yüzyıl Kalkandelen şehrinin önde gelen ailesinin fertleri; toplumun onlara bakış açısı ve ortaya koydukları eserler ve hayatlarından sahneleri tespit edilmeye çalışıldı. Bu hanedanın en önemli şahsiyetlerinden Abdurrahman Paşa'nın sadece devlet işleriyle uğraşmadığı, Râsim mahlasıyla şiirler yazdığı ve şairlik yönünün de olduğu gösterildi.

Kaynaklar

AYDIN, Haluk (2014). *Remzî ve Remzî'nin Tarih Manzumelerinde 19. Yüzyıl Makedonyası,* "Hikmet Uluslararası Hakemli İlmi Araştırma Dergisi" Yıl: XII, Sayı: 24, ss. 114-135, Adeksam, Gostivar.

ÖZKAN, Ömer (2003a). *Handî ve Divançesi I*, "Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi", Sayı: 27, 2003, ss. 309-364, Ankara.

ÖZKAN, Ömer (2003b). *Handî ve Divançesi II*, "Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi", Sayı: 27, Ankara. (yazar tarafından bana ulaştırılan yazının aslına, dergi arşivinden ulaşamadığım için sayfa numarası veremedim).

ÖZKAN, Ömer (2005). *Eski Zağralı Bir Divan Şâiri: Handî ve Divançesi,* "Bilig", Sayı: 32, Kış, ss. 223-234, Ankara.

PALA, İskender (1995). "Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü" Akçağ Yayınları, Ankara.

REMZÎ (tarihsiz). "Divan" Makedonya Millî Kütüphanesi OMCT I/159, Üsküp.

DR. HAFIZ CEMAL LOKMANHEKİM'İN KÜLTÜREL EDEBİ KİMLİĞİ

Dr.Hasan Topal[1]

Özet

Kıbrıslı Türkler,ada üzerinde var olma mücadelesini çeşitli alanlarda yetiştirdiği değerli kişilerin önderliği ve çalışmaları sayesinde başarıyla sürdürdü.Dr.Hafız Cemal Lokmanhekim ,bu değerlerden birisidir.

Sadece bir hekim değil,öncü ,girişimci ,kültür adamı yazar kişiliği ile topluma ışık tutmuş Kıbrıs Türk edebiyatına ve kültürüne eserler kazandırmıştır. Hafız Cemal Lokman hekim 'in Türk dünyasında da tartışılması anlamlıdır.

Anahtar kelimeler: *Kültürel ve sanatsal etkinlikler Dr.Hafız Cemal Lokmanhekim, Kıbrıslı Türk.*

Giriş

Akdeniz'in doğusunda ,çok önemli geçiş yolları üzerinde bulunan Kıbrıs adası,tarihin her döneminde,bölgede güçlü olan devletlerin kontrolünde bulunmuştur.Kıbrıs adasını kontrol eden devlet,Ortadoğu ve uzak doğuya giden yolda kilit konumda olmuştur.Kıbrıs ,9251 km.kare yüzölçümü ile Doğu Akdeniz'in en büyük,Sicilya ve Sardunya'dan sonra da Akdeniz'in 3. Büyük adası olup önemli konumu vardır.(Ulvi Keser.2012,s301)

1571 yılından 1878 yılına kadar Osmanlı Türk yönetiminde kalan ada,Rus ilerlemesine karşı,İngiltere'nin yardımına mukabil,geçici bir süre İngiliz idaresine verildi.(Ahmet C.Gazioğlu 1996:17). Bu tarihe kadar adada söz sahibi olan Kıbrıslı Türklerin ,hakim durumu kaybetmesi memnuniyetsizlik yarattı.Ayrıca ekonomik olarak da kayba uğrayan Kıbrıslı Türkler,adadan ayrılmaya başladı.Anadolu'daki milli mücadele yıllarında Kıbrıslı Türkler oldukça zor günler yaşadılar.1923 Lozan Antlaşması'nda,Kıbrıs İngiliz toprağı olarak kabul edildi. (Halil Sadrazam 2013,: 53). O güne kadar Türk tabası olarak görülen Kıbrıslı Türklere,isterlerse adadan Türk vatandaşı olarak Türkiye'ye göç etme hakkı verildi.Böylece 7-8 bin civarında Kıbrıslı Türk adadan anavatan Türkiye'ye göç etti.(Haşmet Muzaffer Gürkan,1996,s.90).

10 Mart 1925 tarihinde İngiliz Kralı V.George'un emriyle Kıbrıs bir taç koloni(Crown Colony)haline geldi.Sir Malcolm Stevenson'un 1 Mayıs 1925'te Kıbrıs'ın ilk İngiliz valisi olmasının ardından,Türkler haksız davranışlara maruz kaldılar.Böylece Devlet hizmetlerinden Rumlar daha çok yararlanır duruma geldiler.Kıbrıslı Türklerin mağduriyeti en çok da eğitimde etkisini gösterdi.İngilizler vakıflara müdahale ederek,Türklerin etkilerini iyice kırdılar. Bu dönemde ,Rumların adanın Yunanistan'a bağlanması için çabaları daha da arttı.21 Ekim 1931 tarihinde Rumlar ayaklandı.İngiliz idaresine karşı isyan başlattılar.Bunun sonucunda İngiliz valisi Sir Ronald Stross,olağanüstü yetkiler ile donatıldı.Uygulanan yaptırımlar ,sadece Rumları değil Türkleri de kapsadı.

Kıbrıslı Türkler bu sıkıntılı dönemlerde ,yetişen birçok aydın ,kültürlü insanların önderliğinde varlıklarını korumaya çalıştılar.Dr.Hafız Cemal Lokmanhekim bu değerlerden birisidir.

Doktor Hafız Cemal Lokmanhekim

Dr.Hafız Cemal Kıbrıs'ın yetiştirdiği önemli bir tıp ve kültür adamıdır.Kültür adamı boyutu içinde edebi yönü de vardır.Türkiye'de yayımlanan derginin adını soyadı olarak da almış olup bu isimle de tanınır.Annesi Kıbrıslı olan Dr.Hafız Cemal'in babası Kıbrıs'a Osmanlı hükümeti tarafından gönderilmiş ve çeşitli köy ve kasabalarda kadılık yapmıştır.İlkokulu Baf'ta bitirmiş , daha sonra 6 ay da kuranı ezberlediği için hocası Hafız Ali efendi tarafından kendisine Hafız Cemal adı verilmiş.(Ahmet An,tıp alanındaki Kıbrıslı Türkler, s135.2006)

[1] Yakın Doğu Üniversitesi / KKTC dr.topal@windowslive.com

Beyrut İdadisine giderek orta eğitimini tamamlamıştır.Babasının ölümünün ardından,Türkiye'ye gitmiş,sıkıntı ve zorluklar içerisinde geçen bir öğrencilik döneminden sonra,İstanbul Tıbbiye mektebinden mezun olmuştur.İstanbul'da iken Jön Türk hareketine katıldı ,zamanın hafiyeleri tarafından takip edildiğini anlayınca ,önce Konya'ya sonra da Kıbrıs'a yerleşmiştir.Onun Hafız Cemalettin adı ile yayınlanan ''Hasan Bulli Türküsü'' başlıklı destanı ve ''İngiliz idaresinde Kıbrıslı eşkıya'' konulu kitapçığı bu döneme rastlamaktadır.(Zaman Matbaası ,1896)

Çok yönlü kişiliği olan Dr.Hafız Cemal ,doktorluk hizmeti yanında 1907-1909 yılları arasında Lefkoşa'da Kıbrıs Sanayi mektebi adında bir okul açmış ve sanat –okuma konularında pek geri kalmış olan Kıbrıslı Türk çocuklarına çeşitli el sanatları öğretmeye çalışmıştır.Türkiye ve Almanya'dan getirttiği öğretmenler kanalı ile ,öğrencilere,kunduracılık,şapkacılık,marangozluk,kilim dokumacılığı,demircilik,kalaycılık,tenekecilik,ciltcilik,şemsiye tamirciliği gibi meslekleri öğretmeye çalışmıştır.Bu dönemde dört yüze yakın usta yetiştirmiştir.(Ahmet An,s135)

Okulu kapatması için Dr.Hafız Cemal'e çok baskılar yapılmıştır.Bu yönde çok sataşmalara maruz kalmıştır.Yapılan huzursuzluklar o kadar çok ileri gitmişti ki ,en nihayet sabrı taştı.Yaptığı bunca fedakarlığa rağmen ,bayağı hakaretlere maruz kalmış olması ,onu hasta etmiştir.Çalışamaz hale geldi.

Dr.Hafız Cemal ,1906 yılında ''Cemiyeti-Hayriye-i İslamiye'' adlı hayır kurumunu oluşturarak,toplanan paralarla fakir öğrencilerin eğitimine yardımcı olmuştu.(Ahmet Tolgay.14 eylül 2014 ,Kıbrıs gazetesi)

Gazete ve Kitapları

Nisan 1907-28 Mart 1909 tarihleri arasında 95 sayı olarak yayınlattığı ''İslam'' adlı haftalık gazetesinde ise halkı sanat ve eğitime teşvik etmiştir.Gazetesi bir yıl süre ile padişah yanlısı olmuştur.Meşrutiyetin ilanı ile Meşrutiyete destek vermiştir.Hamidiye Eğitim ve Teknik okulunun İslam kütüphanesi adına kendisine ait İslam matbaasında yararlı birçok broşür bastırıp halka ucuza veya bedava dağıtan Dr.Hafız Cemal 20 kadar sağlık ve eğitim konulu eser yayınlamıştır.Bunlar şunlardır.(Hekimce , 5 Aralık1994)

1-Sevgili İslamlarım artık uyanalım.(Vatanperver hikaye)(1906)Lefkoşa Mirat-ı Zaman matbaası 10 sayfa.

2-Kıbrıs Cemiyet-i Hayriye-i islamiyesine mahsus talimatname(1906)Lefkoşa Mirat-ı zaman Matbaası.8 sayfa.

3-Hastalıklar Hakkında Malumat-ı umumiye ve Doktor Hafız Cemal Afiyethanesi(1906)Lefkoşa Mirat-ı zaman matbaası.34 sayfa.

4-Ev Hanımları ve Kumar çarpışması. Hakkında Hıfzısıhha (1906) Lefkoşa Mirat-ı zaman matbaası. 16 sayfa.

5-Validelere Ber-Güzar.Kişilik,çocuklar için Hıfzısıhha.(1906)Lefkoşa Mirat-ı Zaman matbaası.16 sayfa

6-Küçük çocukları nasıl beslemeli?(1906)Lefkoşa Foni dis kipro matbaası.18 sayfa.

7-Malumat-ı Sıhhiye(1906) Lefkoşa Mirat-ı zaman matbaası. 16 sayfa.

8-Osmanlı Lisan-ı mektebi açılış konuşması.(1907)Lefkoşa Hamidiye Teknik okulu İslam matbaası. 8 sayfa.

9-Hamidiye Leyli ve Nehari Mektebi ve Sanayi Mektebi(Dr.Hafız Cemal Afiyethanesi,İslam kütüphanesinin 9.kitabı)(1907) Lefkoşa.Hamidiye okulunun İslam matbaası,8 sayfa.

10-Genç ve Orta yaşlı Müslümanların OsmanlıLisan Mektebinde Türkçe,Arapça,İngilizce,Fransızca ve Rumca 'yı öğrenmeleri için teşvik konuşması konferansı (Dr.Hafız Cemal Afiyethanesi,İslam kütüphanesinin 10. kitabı.(1907)L efkoşa Hamidiye okulunun İslam matbaası.8 s.

11-Fenni ve Mükemmel usul-u Ziraat (4 bölüm) 1.Bölüm Hamidiye Eğitim ve Teknik Okulunun 1. ve 2. hazırlık sınıfının programına dahildir.(1908) Lefkoşa.Hamidiye İslam Matbaası,Hamidiye Eğitim ve Teknik okulu İslam Kütüphanesinin 11.kitabı,12 s.

12-Yeni ve mükemmel Usul-u ziraat (2. bölüm),(1908) Lefkoşa:Hamidiye İslam Matbaası(Hamidiye İslam Kütüphanesinin 12.kitabı.)

13-Çocuklara Mahsus Hıfzüs-sıhha (3. Bölüm)Hamidiye okulunun 1.ve 2. hazırlık sınıflarının programına dahildir.(1908) Lefkoşa.Hamidiye İslam Matbaası.Hamidiye İslam Kütüphanesinin 13. kitabı.

14-Mükemmel Hıfzısıhha –i Umumiye (9 bölüm) İslam Matbaası,İslam Kütüphanesi

15-4. Royal Star (1.Bölüm)İslam Matbaası.İslam Kütüphanesi

16-Yeni Kunturacılık (2.Bölüm) İslam Matbaası ,İslam Kütüphanesi.

17-Hükümetteki İngilizce imtihanı Kin Alfavidarion'un tercümesi ve Anahtarı (1.Bölüm) İslam Matbaası,İslam Kütüphanesi.

18-Kıbrıs Osmanlılarına Mahsus Son Hediye-i Acizanem veyahut Kıbrıs'ta Geçen Dört Senelik Tarih-i Hayatım (1909) Lefkoşa ;İslam ve Mirtat-ı zaman Zaman Matbaası 25.sayfa.

19-Kıbrıs Osmanlılarına Bağlı Parlak İstikbal Program.(1909) Lefkoşa .(Mirat-ı Zaman Gazetesinde 31.5 1909-ile 28.6.1909 tarihleri arasında yayımlanan yazıların toplamı.25 sayfa.

20-Eğitim Bir Milletin Beynidir.(1912)Lefkoşa.(Dr.Hafız Cemal'ın 1-14 Eylül 1912 tarihlerinde verdiği konferansların tam metnidir.Mehmet Münür Bodamyalızade ve Kıbrıs Cemiyeti İslamiyesi tarafından neşredildi.11 sayfa.

21-Kıbrıs Cemiyet-i Hayriye-i İslamiyesinin Yeni talimatnamesi (Müessis ve Muharriri Dr.Hafız Cemal.) (1912)Lefkoşa Seyf Matbaası.6sayfa.

19 Nisan 1967 yılında İstanbul'da ölen Dr.Hafız Cemal Osmanlı İmparatorluğunun çöküşüne ,Genç Türkiye Cumhuriyetinin doğuşuna ,Dünyanın iki büyük savaşla darmadağın oluşuna ve sonra da toparlanışına şahit olmuş bir Tıp ve Kültür adamıdır.

Dr.Hafız Cemal'ın Kıbrıs hasreti ile tutuştuğu dönmelerde 16 Haziran 1934 tarihli sayısında Kıbrıs'ta yayımlanan Masum Millet gazetesine İstanbul'dan gönderdiği mektup çok ilginç ve anlamlıdır. (Harid Fedai,1986,s25)

'' Dört beş seneden beri memleketimi,akrabalarımı,ahbaplarımı,vatandaşlarımı göremedim.Pek sevdiğim Kıbrıs'a karşı kalbimde beslediğim,ruhumda sakladığım muhabbet gün geçtikçe arttı,şiddetlendi ve da-üs-sıla denilen pek üzücü bir hastalık kalbimi işgal-i marazisi altına aldı.Kıbrıs'taki pek bereketli olan dedikodu alemine dalarak afaki sözler dinlemeğe,hercai meşrep arkadaşlarla görüşmeye arzum arttı.Büyük ve küçük lordları,kontları,paşaları beyleri,efendileri ve saf kalpli ağaları göreceğim geldi.Lefkoşa'nın hisarları üzerindeki asfalt yolları,çamlıkları,o muazzam burçları,yaya ve bazen otomobille dolaşmayı ne kadar çok istiyorum.

Mağusa'nın rıhtımı boyunca gezinmeye,o geniş vasi ormanlarla çamlarla kuşatılmış Maraş'ın binlerce portakal,mandalina,,leymon ağaçları ile süslenmiş hesapsız bahçeler arasındaki yollarda otomobil i,le gezmeye,sayısız rüzgar değirmenlerinin fırıl fırıl döndüklerini,arasıra çat-kırak sadalarını ,verdikçe şarıl şarıl akan suların dilnuvaz seslerini dinlemeye ne kadar arzum var.Her iki tarafımda yeşil dağları,bayırları tepeleri,uçurumları tezyin eden Girne Boğazı'nın kıvrıntılı,zigzaglı muntazam asfalt yollarını inerken ansızın karşıma çıkacak mavi Anadolu denizinin geniş afakiru ulvi manzarasını ve Girne'nin nim-beyaz kaşanelerini ,evlerini ziynetleyen rengarenk bahçelerini ağaçlarını saatlerce seyir ve tamaşa ederek dünyada misli menendi bulunmayan bu tabii ve medeni Panaroma'yı göreceğim geldi.

Köfünye'den Leymosun'a ,Piskobu'ya Paramal'dan Aleyhtora'ya kadar uzanıp giden ve her iki tarafı asırdide zeytin ve harup ağaçları ile süsleyen asfalt yollarda uçup giden yaşlı yollara bayılırım.

Leymosun'dan Karlı dağa çıkan sekiz saatlik asfalt yolda her dakika değişen şirin manzaraları,müthiş uçurumları,sayısız çamlarla armutları ve na-mütenahi bağları,buz gibi pınar sularını tamaşa ederek Trodos 'a çıkmağa gönlüm açıldı.

Kıbrıs'ın her gülistanından ,bir gül koparmağa,her yaseminden bir buket yapmağa,her fulundan bir göğüs madalyası almaya merak saldım.

Kıbrıs'ın her pınarından bir su içmeye,her bağından bir salkım üzüm koparmağa,mümkün olan her ağacından kayısı yemeğe can atıyorum.

Cennetten kopmuş bir parçayı tanzir eden Lefke'yi o namütenahi portakallıkları,mandalinalıkları ,ıtriyatı kız memeli ve Venedikli ağaçların ezharı içinde gaşyolmak isterim .

Maratasa'nın ,Kazafana'nın Omorfo'nun ve Peristorana'nın güllükleri gülüstanlıkları içinde derin nefes almak isterim .

Kıbrıs'ın en asude en güzel ve en sıhhi kasabasını teşkil eden Girne'nin yalı boyundaki otelinde ,deniz plajında dimağımı dinlendirmeye ,vucudumu istirahat ettirmeye ne kadar muhtacım.

Yükseldikçe güzelleşen ,şahnişin gibi vaziyet alan ,yeşilliklere bürünen yedi uçurumlu Lapta'nın kıvrıntılı bahçelikli yollarından Başpınar'a çıkıp aşağıya inmek ,Lapta denizinde banyo yaptıktan sonra ,deniz kenarındaki pınar suyu ile yıkanmak ve Türk oteline dönüp istirahat etmeye ne kadar hahişkarım.

Kıbrıs'ın ulemasını ,ukelasını,sulehasını ve kendilerini dünyanın en akıllısı ,dahisi addeden zevat-ı kiramı ziyaret etmeye ne kadar heveskarım.

Yüzlerce şirin bahçelerle ,bereketli ağaçlarla,bir düziye işleyen dolap kuyularıyla güzelleşen Pergama'yı Vadili'yi görmeyi ne kadar arzuluyorum.

Her taraf nim yeşil çamlarla ,ormanlarla çevrilmiş asar-ı atikalı Balabayıs'ta bulunarak açık ,bulutsuz havada hayal meyal görünen Anadolu'muzun zümrüt dağlarını ,Girne'nin yeşilliklere bürünmüş beyaz köşklerini ,kaşanelerini ,masmavi ve sukuti deniz ile sarılmış na-mütenahilikleri içine alan altuni serareler saçarak uful eden gurup-u şemsi tamaşaya can atıyorum.''

Bu yazıları tercümesinden olduğu gibi aktarmaya çalıştım. Bugün içerisinde kullanmadığımız kelimeler vardır. O günün Türkçesinde Osmanlıca ağırlıklı yazılıyordu .Dr.Hafız Cemal de bir Osmanlı olduğuna göre bu şekilde yazması doğaldır.Kıbrıs'ı çok sevdiği ,yukarıda yazmış olduğu satırlardan anlaşılıyor.

Dr.Fazıl Küçük ,Hafız Cemal'ın faaliyetleri ile ilgili olarak şöyle yazmaktadır;(Halkın Sesi,1974)

''Köy köy dolaşarak halkın diliyle onlara konuşuyor,ayni zamanda hastalarını tedavi ediyordu.Gün geçtikçe toplum arasında sanatın söndüğünü ve her nedense sanata karşı bir antipati doğmakta olduğunu görmesi onu çok üzüyordu ve buna çare arıyordu.O güne kadar kazandığı servetini feda etme kararını alarak ,şimdiki genel hastaneden Kuruçeşme'ye giden ,hala ayakta kalan ve yıkılmaya yüz tutmuş büyük evi kiralayarak ,yatılı okul haline getirdi.

Köy ve kasabalardan öğrenci kabul ediyordu.İlk günlerde hiç te kolay olmadı.Çocukların anne ve babalarını inandırmakta müşkülat çekiyordu.Yine de yılmıyor mücadele ediyordu.Başlatılan her hayırlı işin karşısına çıkan baltalayıcıların ortada dolaştığını görür görmez ,işe daha da azimle sarılmanın kaçınılmaz olduğunu takdir ederek,mesayi saatinin büyük bir kısmını okula harcamıştır.Eskiden Cuma günleri kurulan ''Cuma Pazarları'' vardı.Buraya her köyün ürünleri ,yapılan el işleri getirilir ve satılırdı.Dr.Hafız Cemal de hem öğrencileri okula daha da sevdirmek,hem de halka cesaret vermek,onları teşvik düşüncesiyle okulda yapılan işleri öğrencileriyle birlikte omzuna atarak Pazar yerine getirirdi.daha okul kapısından çıkar çıkmaz ,bazı mahut kişiler peşlerine çocukları takarak''Deli doktor,deli doktor gidiyor''diye tempo tutarak ,başına domates atarlardı.Uzun zaman tahammül ve sabır gösterdi.Muayenehanesinden okula bisikletiyle gider gelirdi.Bir defasında okulun önüne bıraktığı bisikletinin lastiklerini ,muayeneden çıkıncaya kadar parçaladılar.Daha da ileri gidenler evinin kapısına pis yağlar sürerek okulu kapatması için her çareye başvurdular.Her insanda olduğu gibi Dr.Hafız Cemal'inde sabrı taştı.Tahammülü bitmişti artık.Yaptığı fedakarlığın karşılığını bu kadar bayağı davranışlar onu hasta etmişti.Çalışamaz hale geldi.''

İşte doktor Küçük'ün meslektaşı Hafız Cemal hakkında anlattıkları bunlardı.

20 Nisan 1967 yılında vefat etmiştir.(Milliyet gazetesi 20 Nisan 1967 sayısı).Doğum tarihi ile ilgili çelişkili rakamlar ileri sürülmekte ,1856,1878,1876 diyenler vardır.)

Dr.Hafız Cemal Lokmanhekim hakkında son zamanlarda epeyce yayınlar yapıldı.Özellikle bu konuda sayın Harid Fedai'yi belirtmek isterim.Ayrıca 2001 kasımında ,o tarihlerde Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Başkanı olan İsmail Bozkurt'un da düzenlediği''İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler Sempozyumu'nda Hafız Cemal Lokman Hekimi de konu almıştır.

Kaynaklar

1-Hekimce Dergisi ,Lefkoşa,sayı 5 Aralık 1994

2-Halkın Sesi ,8 Haziran 1974.Dr. Fazıl Küçük

3-Harid Fedai.Kıbrıs'ta Masum Millet Olayı,İstanbul 1986

4-Harid Fedai,Yeni Kıbrıs,Ağustos –Eylül 1988

5-Kıbrıs Türk Kültürü Üzerine yazılar.Ahmet An.1.Baskı Ağustos 1999 Lefkoşa

6-Ahmet Kanioğlu,canlı tanık1912 Vadili doğumludur.İdadi mezunudur.

7-Harid Fedai.Dr.Hafız Cemal Lokmanhekim ve eşi Sabiha Lokmanhekim sağlık vakfı yayını,İstanbul,2001,200 s.

8-Tarih ve toplum dergisi,İstanbul,Eylül 2003i,cilt:40,sayı:237)

9-Kıbrıs gazetesi 27 Eylül 2001.Harid Fedai

10-Manizade Derviş (1975)Kıbrıs ,Dün ,Bugün ,Yarın,İstanbul:Kıbrıs Türk Kültür Derneği İstanbul bölgesi yayınları.

11-Meddah Aynalı .Mehmet Ertuğ .2011 ,Deniz Plaza yayınları.KKTC

12-Ahmet C.Gazioğlu,İngiliz yönetiminde Kıbrıs 1878-1952,İstanbul 1996,s17

13-Halil Sadrazam,Tarihsel süreçte Kıbrıs'ın jeopolitik önemi-İlk silah sesleri-(Kıbrıs'ın Savaş Tarihi 1,Kıbrıs'ta Mitlerden gerçeğe),Söylem yayınları,İstanbul 2013,s53.

14-Haşmet Muzaffer Gürkan,Bir Zamanlar Kıbrıs'ta Galeri Kültür yayınları,Lefkoşa 1996,s90.

15-Ahmet Tolgay,14 eylül 2014 ,Kıbrıs gazetesi

16-Ahmet An,Tıp Alanındaki İlk Kıbrıslı Türkler s.135.Kıbrıs Türk Tabipleri odası yayını 2006,Lefkoşa)

17-Ahmet An,Kıbrıs'ın yetiştirdiği değerler.Akçağ yayınları 2002 Ankara.

ENERJİ FİYATLARI İLE HİSSE SENEDİ FİYATLARI ARASINDAKİ ETKİLEŞİM: BORSA İSTANBUL'DA SEKTÖREL UYGULAMA

Prof. Dr. Ahmet Vecdi CAN[1] - Doç. Dr. Gülfen TUNA[2]

Özet

Bu araştırmada petrol, doğalgaz ve elektrik fiyatları ile Borsa İstanbul'daki hisse senedi fiyatları arasındaki ilişki incelenmektedir. Kullanılan veri seti aylık olup; 01:2003-09:2015 dönemini kapsamaktadır. Yöntem olarak ise Pedroni Panel Eşbütünleşme ve Dumitrescu-Hurlin (2012) nedensellik testleri kullanılmıştır. Araştırma sonucuna göre, Borsa İstanbul'da hisse senedi fiyatları ile petrol, doğalgaz ve elektrik fiyatları arasında uzun dönem ilişkisi bulunmaktadır. Ayrıca petrol ve hisse senedi fiyatları arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi de söz konusudur.

Anahtar Kelimeler: *Enerji fiyatları, Hisse Senedi Fiyatları, Petrol Fiyatları, Borsa İstanbul.*

JEL Kodu: *E44, N70, Q13*

INTERACTION BETWEEN ENERGY PRICES AND STOCK PRICES: AN SECTORAL EMPIRICAL PRACTICE FOR ISTANBUL STOCK EXCHANGE

Abstract

This study is analysed relationship between prices of stock on Istanbul Stock Exchange and prices of petrolium, natural gas and electricty. The used monthly data set is from 01:2003 to 09:2015. The used methodology are Pedroni Panel Cointegration and Dumitrescu-Hurlin (2012) Causuality Test. According to results, There are long relation between prices of stock and prices of energy resources like petrolium, natural gas and electricity. In addition to, there is bi-directional causuality between prices of stock and prices of petrolium.

Key Words: *Energy Price, Stock Price, Petrolium Price, Istanbul Stock Exchange.*

JEL Codes: *E44, N70, Q13*

1.Giriş

Enerji tüketimi, ekonomilerin gelişmişlik düzeyini etkileyen önemli faktörlerdendir. Bu nedenle enerji fiyatları, ülkelerin hem finansal hem de ekonomik gelişmişliklerini etkilemektedir. Ekonomiler petrol, doğalgaz, elektrik ve nükleer enerji gibi birincil enerji kaynaklarını kullanabildiği gibi; bir enerji kaynağından faydalanarak farklı bir enerji kaynağını da elde edebilmektedirler. Bu enerji kaynakları da üretimde, ticarette veya hizmet amaçlı olarak kullanılmaktadır.

Dünya'daki enerji kaynaklarının kullanım oranları %37 petrol, %27 kömür, %24 doğalgaz, %6 hidroelektrik, %6 nükleer enerji şeklinde dağılım göstermektedir (EIA, 2014). Buna göre Dünya üzerinde en fazla kullanılan birincil enerji kaynağı petroldür. Türkiye'nin kaynaklara göre enerji kullanımlarına bakıldığında ise benzer durumla karşılaşılmaktadır. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB)'nın 2013 yılı verilerine göre; Türkiye'deki kullanılan enerji kaynakları %28 petrol,

[1] Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, acan@sakarya.edu.tr
[2] Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası Ticaret Bölümü, geksi@sakarya.edu.tr

%31 doğalgaz, %29 kömür, %12lik kısım ise diğer enerji kaynakları olarak gruplandırılmaktadır. Yine ETKB'dan elde edilen verilere göre bu enerji kaynaklarının %41'i sanayi, %31'i konut ve hizmetlerde, %22'si ise ulaştırma faaliyetlerinde tüketilmektedir. Bu noktada enerji kaynaklarının önemli bir kısmının sanayi sektöründe tüketildiği esas alındığında, fiyat değişimlerinin sektörün karlılığını etkileyeceği ve dolayısıyla da bu durumun hisse senedi fiyatlarına yansıması beklenilmektedir. Aynı zamanda hammadde olarak da kullanılan petrol ürünlerinin fiyatlarının değişimi firmaların karlılıklarını önemli oranda etkilemektedir. Bazı firmalar için bu enerji kaynağının fiyatı doğrudan etki gösterirken, bazıları için ise dolaylı etki göstermektedir. Enerji kaynağının maliyeti, firmanın karlılığını ve ilgili firmanın hisse senedinin borsadaki işlem fiyatını etkilemektedir. Bu nedenle enerji kaynakları ile borsa arasındaki ilişkinin bilinmesi yatırımcılar açısından oldukça önemlidir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus ise enerji kaynaklarının fiyat artışları, firmaların karlılıklarını her zaman olumsuz etkilememektedir. Çünkü petrol gibi bir enerji kaynağının aynı zamanda hammadde olarak da kullanılması, fiyatların artışı durumunda firmanın karlılığını negatif yönde etkilemeyecektir. Çünkü bazı durumlarda hammadde olarak petrol türevi ürünlerin kullanılması, firmalarda hammadde fiyatının yükseleceği beklentisinin oluşması durumunda; firmanın satışlarını arttırarak yüksek kar elde edilmesine de neden olabilmektedir.

Bu çalışmanın amacı petrol, doğalgaz ve elektrik gibi üç önemli enerji kaynağının fiyat hareketleri ile Borsa İstanbul'daki hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu amaçla araştırmada 01:2003 den 09:2015'e kadar olan dönemdeki petrol, doğalgaz, elektrik fiyatları ile Borsa İstanbul'daki hisse senedi fiyatları için ise 12 farklı sektör endeksine ait olan aylık kapanış fiyatları kullanılmıştır. Bu doğrultuda tüm sektörler ile enerji fiyatları arasındaki ilişki Pedroni Panel Eşbütünleşme testi ile incelenmiştir. Uzun dönem ilişki olan değişkenler arasındaki nedenselliğin yönü ise Dumitrescu-Hurlin (2012) panel nedensellik testi ile incelenmiştir. Çalışma bu hedefler doğrultusunda altı bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünün ardından ikinci bölümde literatür çalışmalarına, üçüncü bölümde metodoloji, dördüncü bölümde kullanılan veri setine, beşinci bölümde ise gerçekleştirilen analizler sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Son bölümde ise elde edilen bulgulara göre petrol, doğalgaz ve elektrik gibi enerji kaynaklarının fiyatları ile Borsa İstanbul'daki hisse senedi fiyatları arasındaki etkileşimler ile ilgili olarak genel değerlendirmeler yapılmıştır.

2.Literatür

Enerji kaynakları ile hisse senedi fiyatları arasındaki etkileşimi inceleyen, hem ulusal hem de uluslararası çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Mevcut çalışmalar kullanılan örneklem, dönem ya da yöntem olarak farklılıklar göstermektedir.

Güler, Tunç ve Orçun (2010) çalışmalarında petrol fiyat değişimlerinin BIST'de işlem gören enerji sektörünün hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisini incelemişlerdir. 10.07.2000-10.08.2009 dönemindeki günlük veriler ile gerçekleştirilen analiz sonuçlarına göre; değişkenler arasında uzun dönem ilişkisi bulunmaktadır.

Arouri (2011) ise petrol fiyatlarındaki değişikliklere, Avrupa hisse senedi piyasasının tepkisini incelemiştir. 01:1998 – 03:2010 dönemi için gerçekleştirilen analiz sonuçlarına göre; petrol fiyatlarındaki artış; otomobil ve finans sektörlerine ait hisse senedi fiyatlarını olumsuz, petrol ve gaz sektöründeki hisse senedi fiyatlarını ise olumlu yönde etkilediği belirtilmektedir.

Güler ve Temel Nalın (2013) çalışmalarında petrol fiyatındaki değişimin, BIST 100, BIST Sınai ve BIST Kimya, Petrol ve Plastik endeksleri üzerindeki etkisini incelemişlerdir. 03.02.1997-30.11.2012 döneminde haftalık kapanış fiyatları ile gerçekleştirilen analiz sonuçlarına göre, seriler uzun dönemde birlikte hareket etmektedirler. Ancak değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Öztürk, Kurt Gümüş, Taşkın ve Çağlı (2013) ise çalışmalarında dünya petrol ve doğal gaz fiyatlarında meydana gelen değişikliklerin, Türkiye'de BIST imalat endeksinde yer alan firmalar ile kimya, petrol ve plastik sektör endeksinde bulunan firmaların hisselerinin fiyatları üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. 2.01.1997 ve 31.12.2009 dönemi için gerçekleştirilen kırılmalı eşbütünleşme testi sonuçlarına göre; petrol fiyatları ile hisse senedi fiyatları arasında uzun dönemli ilişki söz konusudur.

Abdioğlu ve Değirmenci (2014) çalışmalarında Borsa İstanbul kapsamındaki sektörlere ilişkin hisse senedi fiyatları ile petrol fiyatları arasındaki uzun ve kısa dönem ilişkiyi incelemişlerdir. 2005-

2013 dönemine ait günlük veri seti ile gerçekleştirilen analizlere göre petrol fiyatları ile uzun dönemde birlikte hareketliliğin en yoğun olduğu sektör, sınai sektördür.

Yıldırım, Bayar ve Kaya (2014) çalışmalarında petrol ve doğalgaz fiyatlarının; Borsa İstanbul'da işlem gören sanayi sektörü şirketlerinin hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisini incelemişlerdir. 01:1991-11:2013 döneminde aylık veriler ile gerçekleştirilen analiz sonuçlarına göre; petrol ve doğalgaz fiyatları ile Borsa İstanbul Sınai Endeksi arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Granger nedensellik analizi sonuçlarına göre ise petrol fiyat endeksinden sınai endeksine doğru tek yönlü, sınai endeksinden de doğalgaz fiyat endeksine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

Reboredo ve Rivera-Castro (2014) çalışmalarında Avrupa ve ABD'nin sektörel hisse senedi fiyatları ile petrol fiyatları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. 06:2000 ve 07:2011 dönemi için gerçekleştirilen analiz sonuçlarına göre; petrol ve gaz şirketleri dışındaki firmalar, petrol fiyatlarındaki değişikliklerden kriz öncesi dönemlerde etkilenmemektedir.

Phan, Sharma ve Narayan (2015) çalışmalarında petrol fiyatlarındaki değişimlerin, petrol üreten ve tüketen ülkelerin hisse senedi fiyatlarını nasıl etkilediğini incelemişlerdir. 1986-2010 dönemi için yapılan araştırma sonuçlarına göre; petrol üreten ülkelerde petrol fiyatlarındaki her türlü değişim, bu ülkelerin hisse senedi fiyatlarını olumlu yönde etkilemektedir. Ancak petrol tüketen ülkeler için ise petrol fiyatlarındaki değişikliklerin sektörleri etkilemediği belirtilmektedir.

Çelik, Özdemir ve Gülcan (2015) çalışmalarında petrol fiyatlarındaki değişimlerin, Borsa İstanbul'da işlem gören hisse senedi getirileri üzerindeki etkisini incelemişlerdir. 04.01.2000-18.03.2014 döneminde günlük veriler ile yapılan araştırma sonucuna göre, petrol fiyatlarındaki değişimlerin, hisse senedi getirileri üzerinde herhangi bir etkisi bulunmamaktadır.

Eyüboğlu ve Eyüboğlu (2016) çalışmalarında 10:2005-09:2015 dönemi için gerçekleştirdikleri analizlerinde, doğal gaz ve petrol fiyatları arasında uzun dönemli ilişkinin var olduğu belirtmektedirler. Buna göre, doğal gaz veya petrol fiyatları ile uzun dönemde ilgili sektörlere ait endeks fiyatlarının aynı trende sahip olabileceği belirtilmektedir.

3.Metodoloji

Araştırmada Borsa İstanbul'da sektörlere ait hisse senedi fiyatlar genel düzeyi ile petrol, doğalgaz ve elektrik gibi enerji kaynaklarının fiyatları arasındaki uzun dönem ilişkinin varlığı, Pedroni Panel Eşbütünleşme analizi ile incelenmiştir. Bu analiz yapılmadan önce değişkenlerin birim kök incelemesi Im, Pesaran ve Shin (2003) ile yapılmıştır. Aralarında uzun dönem ilişki tespit edilen değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi ise Dumitrescu - Hurlin (2012) testi ile incelenmiş ve yönü tayin edilmeye edilmeye çalışılmıştır.

3.1 Birim Kök Testleri

Im, Pesaran ve Shin (2003), testinde panelde bireysel birim kökün varlığına dair boş hipotez test edilmektedir. Im, Pesaran ve Shin (2003), testinde ele alınan model aşağıdaki gibidir:

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + \beta_i t + \rho_i y_{it-1} + \sum_{j=1}^{k} \emptyset_k \Delta y_{it-j} + u_{it}$$

Im, Pesaran ve Shin (2003) testinde, öncelikle paneldeki her yatay kesit için ayrı bir ADF testi uygulanır ve bireysel ADF istatistiklerinin ortalaması, panel için birim kök test istatistiğini elde etmek için hesaplanır. Im, Pesaran ve Shin (2003) testine göre oluşturulan hipotezler;

H_0 = Panel birim köklüdür.

H_1 = En az bir yatay kesit durağandır.

Im, Pesaran ve Shin (2003) testinde test edilen temel hipotez panelde yer alan tüm serilerin durağan olmadığını gösterirken, alternatif hipotez ise serilerden bir kısmının durağan olduğu test etmektedir.

3.2.Panel Eşbütünleşme Testi

Birim kökler araştırıldıktan sonra seriler arasında uzun dönem ilişkinin bulunup bulunmadığını Pedroni Panel Eşbütünleşme analizi ile incelenmiştir. Pedroni Panel Eşbütünleşme testi ile aşağıdaki hipotezler sınanır (Pedroni, 2004:599).

Ho = Bütün yatay kesitler için eşbütünleşme ilişkisi yoktur.

H_1 = Bütün yatay kesitler için eşbütünleşme ilişkisi vardır

Pedroni Eşbütünleşme Analizinde, paneldeki kesit içi (within) ve kesitler arası (between) etkilerin kapsanabilmesi için yedi farklı eşbütünleşme testi sunulmaktadır. Bu testler "within" boyutunda havuzlanmış dört testi, "between" boyutunda diğer üç testi içermektedir (Asteriou ve Hall, 2007: 374),

Panel v – İstatistiği $$Z_v = T^2 N^{3/2} \left(\sum_{i=1}^{N}\sum_{t=1}^{T} \hat{L}_{11i}^{-2} \hat{e}_{i,t-1}^{2}\right)^{-1}$$

Panel ρ – İstatistiği $$Z_\rho = T\sqrt{N}\left(\sum_{i=1}^{N}\sum_{t=1}^{T} \hat{L}_{11i}^{-2}\, \hat{e}_{i,t-1}^{2}\right)^{-1} \sum_{i=1}^{N}\sum_{t=1}^{T} \hat{L}_{11i}^{-2}\, (\hat{e}_{i,t-1}\Delta\hat{e}_{i,t-1} - \hat{\lambda}_i)$$

Panel t – İstatistiği (Parametrik Olmayan) $$Z_t = \left(\hat{\sigma}_{N,T}^{2} \sum_{i=1}^{N}\sum_{t=1}^{T} \hat{L}_{11i}^{-2}\, \hat{e}_{i,t-1}^{2}\right)^{-1/2} \sum_{i=1}^{N}\sum_{t=1}^{T} \hat{L}_{11i}^{-2}\, (\hat{e}_{i,t-1}\Delta\hat{e}_{i,t-1} - \hat{\lambda}_i)$$

Panel t – İstatistiği

(Parametrik) $$Z_t^* = \left(\hat{S}_{N,T}^{*2} \sum_{i=1}^{N}\sum_{t=1}^{T} \hat{L}_{11i}^{-2}\, \hat{e}_{i,t-1}^{*2}\right)^{-1/2} \sum_{i=1}^{N}\sum_{t=1}^{T} \hat{L}_{11i}^{-2}\, \hat{e}_{i,t-1}^{*}\Delta\hat{e}_{i,t}^{*}$$

Grup p – İstatistiği $$\tilde{Z}_\rho = TN^{-1/2} \sum_{i=1}^{N}\left(\sum_{t=1}^{T} \hat{e}_{i,t-1}^{2}\right)^{-1} \sum_{t=1}^{T} \hat{e}_{i,t-1}\Delta\hat{e}_{i,t} - \hat{\lambda}_i)$$

Grup t – İstatistiği

(Parametrik Olmayan) $$\tilde{Z}_t = N^{-1/2} \sum_{i=1}^{N}\left(\hat{\sigma}_i^{2} \sum_{t=1}^{T} \hat{e}_{i,t-1}^{2}\right)^{-1/2} \sum_{t=1}^{T} \hat{e}_{i,t-1}\Delta\hat{e}_{i,t} - \hat{\lambda}_i)$$

Grup t – İstatistiği

$$(Parametrik) \qquad \tilde{Z}_t^* = N^{-1/2} \sum_{i=1}^{N} \sum_{t=1}^{T} \hat{S}_i^{*2}\, \hat{e}_{i,t-1}^{*2})^{-1/2} \sum_{t=1}^{T} \hat{e}_{i,t-1}^{*}\, \Delta \hat{e}_{i,t}^{*}$$

Hesaplanan istatistiklerin kritik değerlerden büyük olması durumunda sıfır hipotezi red edilmektedir. Analize dahil edilen değişkenler arasında uzun dönem eşbütünleşme ilişkisi olduğuna karar verilmektedir.

3.3.Dumitrescu – Hurlin (2012) Panel Nedensellik Testi

Dumitrescu - Hurlin (2012) panel nedensellik testinde analizler, Y ile X arasındaki nedensellik ilişkisi aşağıdaki gibi doğrusal bir model kullanılarak gerçekleştirilmektedir.

$$y_{i,t} = \alpha_i + \sum_{k-1}^{K} \gamma_i^{(k)} y_{i,t-k} + \sum_{k-1}^{K} \beta_i^{(k)} x_{i,t-k} + \varepsilon_{i,t}$$

Bu modelden faydalanılarak test edilen temel ve alternatif hipotezler aşağıdaki gibidir:

$$H_0 = \beta_i = 0 \qquad \forall i = 1, \dots \dots .., N$$

$$H_1 = \beta_i = 0 \qquad \forall i = 1, \dots \dots .., N_1$$

$$\beta_i = 0 \qquad \forall i = N_1, \dots \dots .., N$$

Buradaki temel hipotez; tüm birimlerin incelenen değişkenleri arasında Granger nedensellik ilişkisi yokluğudur. Alternatif hipotez ise bu iki değişken arasında en az bir birimde ilişkinin olduğudur.

4. Veri Seti

Bu araştırmada 01:2003 den 09:2015'e kadar olan aylık veri seti kullanılmıştır. Araştırmada enerji değişkenleri olarak petrol, doğalgaz ve elektrik fiyatları kullanılmıştır. Borsa İstanbul için ise 12 farklı sektör endeksine ait olan kapanış fiyatları kullanılmıştır. Buna göre araştırma kapsamına dahil edilen sektörler Tablo 1'de olduğu gibidir.

Tablo 1. Araştırma Kapsamındaki Sektörler

XUSIN	**BIST SINAİ**
XTEKS	BIST TEKSTİL, DERİ
XKMYA	BIST KİMYA, PETROL, PLASTİK
XTAST	BIST TAŞ, TOPRAK
XMESY	BIST METAL EŞYA, MAKİNA
XUHIZ	**BIST HİZMETLER**
XELKT	BIST ELEKTRİK
XULAS	BIST ULAŞTIRMA
XTCRT	BIST TİCARET
XILTM	BIST İLETİŞİM
XUMAL	**BIST MALİ**
XBANK	BIST BANKA
XSGRT	BIST SİGORTA
XFINK	BIST FİN. KİR., FAKTORİNG
XHOLD	BIST HOLDİNG VE YATIRIM
XGMYO	BIST GAYRİMENKUL YAT. ORT.

Araştırma sektörel hisse senedi fiyat endeksleri www.investing.com adresinden, enerji kaynaklarına ait veriler ise www.eia.doe.gov adresinden elde edilmiştir. Bu araştırmada amaç petrol, doğalgaz ve elektrik fiyatlarının Borsa İstanbul'da farklı sektörlerde faaliyet gösteren firmaların hisse senedi fiyatları ile olan uzun dönem ilişkisinin tespit edilmesi ve elde edilen sonuçlara göre nedensellik ilişkisinin incelenmesidir. Araştırmada kullanılan panel veri setinde, tüm sektörlere ait kapanış değerleri için ENDEKS, doğalgaz fiyatları için DOGALGAZ, elektrik fiyatları için ELEKTRİK, petrol fiyatları için PETROL ifadeleri kullanılmıştır.

5.Ampirik Bulgular

Araştırmada kullanılan doğalgaz, elektrik, petrol ve tüm sektörleri ifade etmede kullanılan endeks değişkenlerine ait birim kök analizi sonuçları Tablo 2'de olduğu gibidir.

Tablo 2. Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	IPS	
	I(0)	
	Istatıstics	Prob.
ENDEKS	-0,773	0,219
DOĞALGAZ	-0,783	0,216
ELEKTRİK	1,172	0,879
PETROL	1,370	0,914
	I(1)	
ENDEKS	-44,602*	0,000
DOĞALGAZ	-48,636*	0,000
ELEKTRİK	-79,800*	0,000
PETROL	-33,642*	0,000

*, **, *** sırasıyla yüzde 1, 5 ve 10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir. Uygun gecikme uzunluğu Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir. LLC testinde Barlett Kernel metodu kullanılmış ve Bandwith genişliği Newey-West yöntemi ile belirlenmiştir.

Tüm seriler için uygulanan IPS panel birim kök testine göre, H_o hipotezi düzey değerler için kabul edilmektedir. Buna göre tüm seriler I(0) da durağan olmayıp, birim kök içermektedir. Serilerin birinci farkı alındığında ise H_o hipotezi red edilmektedir. Buna göre tüm seriler I(1) olduğunda, durağandır. Diğer bir ifadeyle birim kök içermemektedir.

Birim kökler araştırıldıktan sonra seriler arasında uzun dönemde ilişkinin bulunup bulunmadığının belirlenmesi için Pedroni Eşbütünleşme Analizi yöntemi kullanılmıştır. Pedroni Eşbütünleşme Analizi için oluşturulan denklem aşağıdaki gibidir.

$$ENDEKS_{it}=\alpha_{it}+\beta_1 DOĞALGAZ_{it}+ \beta_2 ELEKTRİK_{it}+ \beta_3 PETROL_{it}+ u_{it}$$

Değişkenler için uygulanan Pedroni Eşbütünleşme Analizi sonuçları ise Tablo 3'de olduğu gibidir.

Tablo 3. Pedroni Eşbütünleşme Analizi Sonuçları

$ENDEKS_{it}=\alpha_{it}+\beta_1 DOĞALGAZ_{it}+ \beta_2 ELEKTRİK_{it}+ \beta_3 PETROL_{it}+ u_{it}$

within-dimension)	Statistic	Prob.	Weighted Statistic	Prob.
Panel v-Statistic	0,779987	0,2177	0,815412	0,2074
Panel rho-Statistic	-1,952512	0,0254**	-2,297555	0,0108**
Panel PP-Statistic	-2,279927	0,0113**	-2,571750	0,0051*
Panel ADF-Statistic	-1,833834	0,0333**	-1,961918	0,0249**

(between-dimension)	Statistic	Prob.
Group rho-Statistic	-1,849867	0,0322**
Group PP-Statistic	-2,786266	0,0027*
Group ADF-Statistic	-1,991596	0,0232**

*, **, ***sırasıyla yüzde 1, 5 ve 10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir. Uygun gecikme uzunluğu Schwarz bilgi kriterine göre seçilmiştir.

Eşbütünleşme analizi sonuçlarına göre sektörlere ait hisse senedi fiyatlar genel düzeyi ile petrol, doğalgaz ve elektrik gibi enerji kaynaklarının fiyatları arasında uzun dönem ilişki söz konusudur. Pedroni Panel Eşbütünleşme Analizi için kullanılan yedi farklı test istatistiğinden altı tanesi bu durumu desteklemektedir. Enerji kaynakları ile alt sektörlere ait hisse senedi endeksleri arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı tespit edildikten sonra ilişkinin yönünün belirlenmesi için ise Dumitrescu-Hurlin (2012) panel nedensellik testi uygulanmıştır. Farklı gecikme uzunlukları için uygulanan Dumitrescu-Hurlin (2012) panel nedensellik analizine ait sonuçlar Tablo 4'de olduğu gibidir.

Tablo 4. Dumitrescu Hurlin (2012) Panel Nedensellik Sonuçları

	K=1		K=2		K=3	
	W-Stat.	Zbar-Stat	W-Stat.	Zbar-Stat	W-Stat	Zbar-Stat
DOGALGAZ ≠>ENDEKS	0.340***	-1.739***	1.488	-0.981	2.828	-0.317
ENDEKS ≠> DOGALGAZ	1.774**	1.964**	2.617	1.073	3.867	1.219
ELEKTRİK ≠>ENDEKS	0.825	-0.486	1.931	-0.175	3.112	0.103
ENDEKS ≠> ELEKTRİK	1.173	0.413	1.906	-0.220	2.292	-1.109
PETROL ≠>ENDEKS	0.125**	-2.294**	7.360*	9.702*	7.699*	6.889*
ENDEKS ≠> PETROL	2.649*	4.224*	4.380*	4.279*	7.444*	6.511*

*, **, ***sırasıyla yüzde 1, 5 ve 10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Elde edilen bu sonuçlara göre petrol fiyatlarının; Borsa İstanbul'daki tüm sektörlerin hisse senedi fiyatlar genel düzeyini etkilediği söylenebilir. Bu ilişki 1, 2, 3 gecikme uzunlukları için benzer sonucu vermiş olup, bu ilişki çift yönlüdür.

Elektrik fiyatları ile tüm sektörlerin hisse senedi fiyatlar genel düzeyi arasında nedensellik ilişkisi yoktur. Doğalgaz fiyatları ile tüm sektörlerin hisse senedi fiyatlar genel düzeyi arasında çift yönlü ilişki ise sadece bir gecikme uzunluğu için söz konusudur.

Sonuç

Enerji fiyatlarının değişimi, hisse senedi piyasaları için önemli bir göstergedir. Petrol talebine olan artış, petrolün girdi olarak kullanıldığı sektörlerin mallarına olan talebi de arttırmaktadır. Artan talep nedeniyle ilgili firmaların yüksek kar elde etmesi, hisse senedi fiyatlarının yükselmesine neden olmaktadır. Petrolün önemli bir hammadde ve enerji kaynağı olarak kullanıldığı dikkate alındığında, bu girdide meydana gelen değişimin hisse senedi fiyatlarını etkilemesi olağandır. Aynı zamanda firma karlılığının da hisse senedi fiyatlarına yansıması beklenilen bir durumdur.

Bu araştırmada da 01:2003 den 09:2015'e kadar olan aylık veri seti kullanılmıştır. Araştırmada enerji değişkenleri olarak petrol, doğalgaz ve elektrik fiyatları kullanılmıştır. Hisse senedi fiyatlar genel düzeyi için ise Borsa İstanbul'daki 12 farklı sektör endeksine ait olan kapanış fiyatları kullanılmıştır. Bu doğrultuda tüm sektörler ile enerji fiyatları arasındaki ilişki Pedroni Panel Eşbütünleşme testi ile incelenmiştir. Uzun dönem ilişki olan değişkenler arasındaki nedenselliğin yönü ise Dumitrescu-Hurlin (2012) panel nedensellik testi ile incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre; petrol, doğalgaz ve elektrik fiyatları ile Borsa İstanbul'daki sektörlere ait hisse senedi fiyatları arasında uzun dönem ilişki söz konusudur. Dumitrescu-Hurlin (2012) testinin sonuçlarına göre ise elektrik fiyatları ile hisse senedi fiyatlar genel düzeyi arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi söz konusu değildir. Ancak petrol fiyatları ile Borsa İstanbul fiyatlar genel düzeyi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Bu sonuç hem petrol fiyatlarının; hem de hisse senedi fiyatlarının birbirlerinin tahmin edilmesinde faydalı bilgi sağladığını desteklemektedir.

Kaynaklar

ABDİOĞLU, Z. & DEĞİRMENCİ, N. (2014). Petrol Fiyatları-Hisse Senedi Fiyatları İlişkisi: BİST Sektörel Analiz. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *5*(8).

AROURI, M. E. H. (2011). Does Crude Oil Move Stock Markets in Europe? A Sector Investigation. *Economic Modelling*, *28*(4), 1716-1725.

ASTERIOU, D., & HALL, S. G. (2007). *Applied Econometrics: A Modern Approach Using Eviews And Microfiı Revised Edition*. Palgrave Macmillan.

ÇELİK, İ., ÖZDEMİR, A., & GÜLCAN, N. (2015). Petrol Fiyat Dalgalanmalarının Getiri Oynaklığı Üzerine Etkisi: Türkiye'de Alt Endeksler Üzerine Bir Uygulama. *Journal of Accounting & Finance*.

DUMİTRESCU, E. I., & HURLİN, C. (2012). Testing for Granger Non-Causality in Heterogeneous Panels. *Economic Modelling*, *29*(4), 1450-1460.

EYÜBOĞLU, K., & EYÜBOĞLU, S. (2016). Doğal Gaz ve Petrol Fiyatları İle BİST Sanayi Sektörü Endeksleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Journal of Yaşar University*, *11*(42), 150-162.

GÜLER, S., & NALIN, H. T. (2013). Petrol Fiyatlarının İMKB Endeksleri Üzerindeki Etkisi. *International Journal of Economic & Social Research*, *9*(2).

GÜLER, S., R. TUNÇ., ve ORÇUN, Ç. (2010). Petrol Fiyat Riski Ve Hisse Senedi Fiyatları Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi: Türkiye'de Enerji Sektörü Üzerinde Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *24*(4).

IM, K. S., PESARAN, M. H., SHIN, Y (2003), "Testing For Unit Roots In Heterogeneous Panels", *Journal of Econometrics*, Vol:115, pp.53-74.

ÖZTÜRK, M. B., GÜMÜŞ, G. K., TAŞKIN, F. D., & ÇAĞLI, E. Ç. (2013). Petrol ve Doğalgaz Fiyatları İle İmalat ve Kimya-Petrol-Plastik Sektörlerinin Endeksleri Arasındaki İlişki. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *6*(2), 64.

PEDRONI, P. (2004) "Panel Cointegration: Asymptotic And Finite Sample Properties Of Pooled Time Series Tests With An Application To The PPP Hypothesis*", Econometric Theory*, 20(3), pp. 597–625.

PHAN, D. H. B., SHARMA, S. S., & NARAYAN, P. K. (2015). Oil Price And Stock Returns Of Consumers And Producers Of Crude Oil. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, *34*, 245-262.

REBOREDO, J. C., & RIVERA-CASTRO, M. A. (2014). Wavelet-Based Evidence Of The Impact Of Oil Prıces On Stock Returns. *International Review of Economics & Finance*, *29*, 145-176.

www.eia.gov/forecasts/aeo/pdf/0383(2014).pdf

YILDIRIM, M., BAYAR, Y., & KAYA, A. (2014). Enerji Fiyatlarının Sanayi Sektörü Hisse Senedi Fiyatları Üzerindeki Etkisi: Borsa İstanbul Sanayi Sektörü Şirketleri. *Journal of Accounting & Finance*, (62).

SENDİKAL ÖRGÜTLENMENİN KURUMSALLAŞMASI: AFL-CIO ÖRGÜTLENME ENSTİTÜSÜ TECRÜBESİ ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE İÇİN ÖRGÜTLENME ENSTİTÜSÜ MODEL ÖNERİSİ

Doç. Dr. Mustafa Çağlar ÖZDEMİR[1]

Özet

Çalışmada Amerika'da yaklaşık 30 yıllık tecrübeye sahip AFL-CIO Örgütlenme Enstitüsü tecrübesinden faydalanarak, Türkiye için bir Sendikal Örgütlenme Enstitüsü Modeli önerilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda, AFL-CIO Örgütlenme Enstitüsü'nün yapısı ve işleyişi incelenerek önerilen Enstitü için alt bileşenler geliştirilmiştir. Çalışma fenomonolojik olarak kavrayışlı nitel bir yaklaşımla betimsel analiz yöntemiyle yapılmıştır. AFL-CIO Örgütlenme Enstitüsünün resmi internet sayfası incelenmiş ve güncel bilgiler tercüme edilerek aktarılmıştır. Sonuçta elde edilen bilgiler analitik genellemelere tabi tutularak önerilen enstitü modelinin temel parametreleri çıkarılmıştır. Temel parametreler; Kurumsal Yapılanma Politikası, İstihdam Politikası, Eğitim Politikası ve Mezuniyet Takip Politikası başlıklarında oluşmuştur. Her bir başlığın yapılandırılması için izlenmesi gereken yollar tablo halinde sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: *Örgütlenme, AFL-CIO, Örgütlenme Enstitüsü, Sendika, Kurumsallaşma*

1. Giriş

Türkiye'de sendikacılığın yasal zemini, daha önce çeşitli gayri resmi mesleki dayanışma birlikleri kurulmuş olmasına rağmen, 1947 tarihli 5018 sayılı kanuna dayanır. "İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkındaki Kanun" ismini taşıyan bu ilk düzenleme, yerini 1963'te 274 sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanununa bırakmıştır. Günün koşullarına uyum sağlanabilmesi amacı ile yeniden tasarlanan bu kanunlar 1983'te 2821 sayılı Sendikalar Kanunu ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu olarak yeniden düzenlenmiştir. Nihayet 2012'de bu iki kanun birleştirilerek 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu ismiyle yürürlüğe girmiştir. Bu kanun halen yürürlüktedir.

Türkiye'de sendikal örgütlenmenin yasal zemini, sendika kurma hakkını teslim eden kanuni düzenlemeler kadar eskiye dayanmaktadır. Sendikal Örgütlenme ve Toplu Pazarlık hakkını düzenleyen 98 sayılı temel sözleşme 1951'de yürürlüğe girmiştir. Sendika Özgürlüğü ve Sendikalaşma Hakkının Korunması isimli 87 sayılı sözleşme ve Kamu görevlilerinin örgütlenme ve toplu pazarlık haklarına yönelik 151 sayılı Çalışma İlişkileri (Kamu Hizmeti) Sözleşmesi 1993'te yürürlüğe girmiştir.

Örgütlenme yasal tabanındaki gelişmelere rağmen Türkiye'de genel kabul görmüş kurumsal bir örgütlenme sistemine hala rastlamak mümkün değildir. Önemli tecrübeler elde etmiş olan işçi ve işveren sendika ve konfederasyonları, örgütlenme hususunda münferit olarak önemli yol kat etmiş olmalarına rağmen yeterince olgunlaşmayan toplumsal birlik ve sınıf bilincinden dolayı dağınık yapıya sahiptir.

Bu çalışmanın amacı, 1989'dan beri Amerika'da AFL-CIO bünyesinde faaliyet gösteren "AFL-CIO Örgütlenme Enstitüsü" tecrübesinden faydalanarak Türkiye için hem yerel hem de hinterlandı içindeki ülkelerde bir örgütlenme enstitüsü modeli önerisinde bulunmaktır. Çalışma kapsamında incelenen ve hakkında yapısal ve işleyişe yönelik bilgiler verilmesi amaçlanan AFL-CIO Örgütlenme Enstitüsü, uluslararası standartlara uyum sağlamakla birlikte, farklı ülkelerde etkin örgütlenme stratejileri belirleme kapasitesine sahip olduğu için incelemeye değer bulunmuştur. Gerçekten de, belirli prensipleri ve hedefi olmayan örgütlenme süreçlerinin, hem nihai amaca hizmet etmesi hem de bu süreci izleyen kurumların temel yapılarında beklenen olumlu etkiyi ortaya koyması güçleşmektedir.

[1] Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, cozdemir@sakarya.edu.tr

Tüm verileri ortak potada değerlendirdiğimizde, etkili bir örgütlenme stratejisinin; uluslararası normlara uyum, yerel ve kültürel yapının farkındalığı sayesinde toplum karakteristiğine uygun güç birlikleri oluşturabilme, sendikaların varlığı ve devamlılığı gibi hususlarda önemli ve öncelikli ihtiyaçlar arasında olduğu söylenebilir.

Çalışmada, tecrübeli bir örgütlenme enstitüsü yapılandırmasından faydalanılarak sürecin Türkiye için geliştirilmesi ve yeniden ifade edilerek bir Örgütlenme Enstitüsü Modeli önerilmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda AFL-CIO Örgütlenme Enstitüsü'nün yapısı ve işleyişi incelenmiştir. İnceleme, fenomonolojik olarak kavrayışlı nitel bir yaklaşımla betimsel analiz yöntemiyle yapılmıştır. Sonuçta elde edilen bilgiler analitik genellemelere tabi tutularak önerilen enstitü modelinin temel parametreleri çıkarılmıştır.

Beş başlıkta düzenlenen çalışmanın ilk başlığını sendikal örgütlenmenin uluslararası dayanakları oluşturmaktadır. Ardından, Türkiye'de sendikal örgütlenme sürecinin dönemsel analizi yapılmıştır. Üçüncü başlıkta örgütlenme modellerine teorik olarak değinilmiş ve bir sonraki başlıkta örnek sendika örgütlenme enstitüsünün tanım, kapsam ve işleyişi aktarılmıştır. Beşinci ve son bölümde ise Türkiye için Bir Sendikal Örgütlenme Enstitüsü Önerisi geliştirilmiştir.

2. Sendikal Örgütlenmenin Uluslararası Dayanakları

Filedelfiya Beyannamesi ve Birleşmiş Milletler Genel Kurul kararlarına uyumlu olarak 'İfade ve dernek kurma özgürlüğü', devamlı ilerlemeyi ilke edinmiş zihni bir altyapıya dayanmaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü Anayasanın Dibaçe kısmında ise, çalışanların durumunun iyileştirilmesi ve barışın sağlanmasını mümkün kılacak yollar arasında 'örgütlenme özgürlüğü ilkesini' yer almaktadır. 17 Haziran 1948 tarihli 87 No'lu Sendika Özgürlüğü ve Sendikalaşma Hakkının Korunması Sözleşmesi[2] bu temellere dayanmaktadır.

Toplam 21 madde ve 4 bölümden teşekkül sözleşmenin omurgasını, 'Örgütlenme Özgürlüğü' başlığı taşıyan ilk bölüm ve 'Örgütlenme Hakkının Korunması' başlığını taşıyan ikinci bölümdeki toplam 11 madde oluşturur. 87 No'lu sözleşmenin esasını 2. ve 5. Maddelerine dayanır. 2.madde; "*Çalışanlar ve işverenler herhangi bir ayırım yapılmaksızın önceden izin almadan istedikleri kuruluşları kurmak ve yalnız bu kuruluşların tüzüklerine uymak koşulu ile bunlara üye olmak hakkına sahiptirler.*" hükmünü içerir. 5.madde ise; "*Çalışanların ve işverenlerin örgütler, federasyon ve konfederasyon kurma ve bunlara üye olma ve her örgüt, federasyon veya konfederasyon, uluslararası çalışanlar ve işverenler örgütlerine katılma haklarına sahiptirler*." hükmü yer almaktadır.

87 sayılı sözleşmede lafzedilen 'serbestçe kuruluşa yönelik' doğrudan açıklamalar (md2 ve 5) ve örgütlenme özgürlüğünü destekleyen diğer altyapı bileşenleri, sistematik ve ilkeli bir örgütlenme stratejisinin önemini ortaya koymaktadır.

Örgütlenmenin stratejik önemi, çalışma hayatını üst seviyede düzenleme kapasitesi ve yetkisi olan bir kuruluş olarak ILO'nun dikkatini baştan beri çekmektedir. Bu sebeple, ILO bünyesinde bir Örgütleme Özgürlüğü Komitesi oluşturulmuş ve komitenin sosyal taraflarla ilişkileri belirli prosedürlere bağlanmıştır. Komite, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinde yer alan temel ilkelerden hareketle sendikal hakların özgürce kullanım ihlallerini, temel hak ihlali olarak algılamakta ve bu prensip çerçevesinde örgütlenme hakkını koruma altına almaktadır (ILO Örgütlenme Özgürlüğü, 2007:13).

Üstelik bu komiteye yüklenen görev sadece temel hak gözlemcisi formatından çıkarılmış, ILO'nun uluslararası sözleşmelerden kaynaklanan gücünden aldığı yetkilerle kuvvetlendirilerek Hükümetlerin Örgütlenme Özgürlüğü Komitesinin Prosedürlerine İlişkin Yükümlülükleri de belirlenmiştir. Üslup olarak tavsiye niteliğinde lafzedilen bu ilkeler 'sendikacıların hapse mahkûm edilmesi', 'tutuklanması', 'gözaltına alınması', 'ihtiyati gözaltılar' ve 'yargısal teminatlar' başlıklarında oluşturulmuştur. Bu kapsamda 'toplantı ve gösteri hakları da tavsiye hükümlerine bağlanmıştır (ILO Örgütlenme Özgürlüğü, 2007:29vd).

Görüldüğü üzere sendikal örgütlenme ve temel haklar, ILO tarafından bir komite ile uluslararası düzeyde garanti altına alınmaya çalışılmakta ve bu süreç ülkelerin imzaladıkları sözleşmeler çerçevesinde kendi iç hukuklarına bırakılmamaktadır. Elbette her üye bağımsız devlet, ülkesi içindeki bir takım özel koşullar çerçevesinde, uluslararası genel kabul görmüş ilkeleri ihlal etmeden düzenlemelerde bulunma esnekliğine sahiptir. Ancak sendikal örgütlenme süreçlerinde ülkelerin

[2] Türkiye'de 25 Şubat 1993 tarih ve 21507 sayılı Resmi Gazetede (RG) yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

sahip oldukları esneklikler, ILO sözleşmeleri ve Örgütlenme Özgürlüğü Komitesi genel prensiplerine aykırı olmamalıdır. Ülkelerin veya küresel çapta sendikal örgütlerin bahse konu esneklikleri, üyelerinin kültürel, örfi, sosyolojik yapıları gibi alt değişkenler çerçevesinde sınırlandırılabilir.

3. Türkiye'de Sendikal Örgütlenme Sürecinin Dönemsel Analizi

Ahilik ve Lonca Örgütlenmeleri gibi mesleki birlikleri istisna tutup modern sendikacılık tarihine odaklanıldığında, Türkiye'nin sendikal tarihini, kapitalist batı dünyasına göre daha geç başlatmak gerekir. Örgütlü işçi hareketlerinin varlığına ilişkin hazırlanan ve günümüze yansıyan fazla eserin olmayışı, modern işçi örgütlenmelerinin köklerini kısıtlı olarak 1800'lerin ortalarına kadar indirmemize müsaade etmektedir.

Osmanlı sanayi işçi sınıfının doğuşuna/varoluşuna yönelik ilk belgelere 1830'ların sonlarından itibaren rastlanmaktadır (1839'da Slevne'de Dobrijokeslov'un fabrikasında kadın işçilerin kendilerini işlerinden edeceğine inandıkları makinelere karşı isyanları). Çoğu, sınıf bilinci dışında oluşmuş bir dizi birliği temsil eden yapılara ise 1860 sonrası rastlanmaktadır (Emek Dostarı-1866-, Ameleperver Cemiyeti)-1871-). Ancak sınıf bilinci taşıdığı söylenebilen ilk örgütlenmenin İstanbul Tophane fabrikalarında çalışan işçiler tarafından 1894'te kurulan "Osmanlı Amele Cemiyeti" olduğu kabul edilmektedir (Sencer,1969:157; Sülker,2004:18; Karakışla, 2011:27 vd). Kurumsal bir örgütlenmeden bahsedilemese de 1840'larda Selanikte yaklaşık 100 kadar ipek üreticisi işçinin, 1850'li yıllarda Şam dokuma sanayisinde yaklaşık 6-7 bin (!) el tezgahı dokuma işçisinin örgütlenme çabası olduğuna ilişkin bilgilere rastlanmaktadır (Quataert, 2011:106; Vatter, 2011:62 içinde Gilbert to Waddington No:5).

Cumhuriyet dönemine geçildiğinde, 1923- 1946 arası yasal bir taban olmadan gerçekleşen örgütlenmelerin daha çok savaş sonrası sorunları çözüme kavuşturmaya çalışan meslek örgütleri olduğu görülür. Sayıları 50'yi bulan bu birlikler, 1946 sonrası sendikal örgütlenmelerin temelini oluşturmuştur. Türkiye'de sendikal örgütlenme, sendika yasaları çerçevesinde dört periyotta şekil almıştır. Bu periyodik dönemlerin başlangıçları; 1947-1963-1983 (bu döneme kadar olan gelişmeler için bkz.Mahiroğulları,2001: 163) ve 2012'dir.

Türk sendikal tarihinde, 1946 yılı dönüm noktası olarak kabul edilir. 5 Haziran 1946'da, 3515 sayılı Cemiyetler Kanununda yer alan "sınıf esasına göre cemiyet kurulamaz" hükmünün metinden çıkarılması ile sendikal örgütlenme önündeki yasal engel kaldırılmıştır. Yasağın kalkması, hızlı biçimde çeşitli işçi birliklerinin kuruluşuna imkân tanımış olmasına rağmen resmen bir örgütlenme yasası olmadığı için bu çabalar sınırlı kalmıştır. 1947 tarihli 5018 sayılı yasa ile Türkiye'de, sendikal örgütlenme ilk kez yasal zeminine kavuşmuştur. 1947-1950 döneminde işçi sendikaların kuruluşu hızlanmıştır (70'ten fazla sendika). Bu kuruluşların çoğunluğu 1952'de kurulan Türk-İş Konfederasyonu bünyesinde toplanmıştır.

1960 siyasi kırılımını takip eden süreç, Sendikaların hukuki yapısında değişikliğe gidilmesine neden olmuş ve 1963'te 5018 sayılı yasa yerini 274 sayılı Sendikalar ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanununa (TİSGLK) bırakmıştır. 1967'de Türk-İş'ten ayrılan Maden-İş, Lastik-İş, Basın-İş, Bağımsız Gıda-İş ve Türk Maden-İş (Zonguldak) Sendikaları DİSK'i kurmuşlardır. 1976 (etkin olarak 1984)'te Hak-İş konfederasyonu kurulmuştur. 1980'de yeniden yaşanan siyasi kırılım, 274 ve 275 sayılı yasaları yürürlükten kaldırmış ve 1983'te 2821 sayılı Sendikalar ve 2822 sayılı TİSGLK yürürlüğe girmiştir. 1967 tarihinde kurulan DİSK (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) 1980 ihtilali ardından, Ocak 1992'de yeniden faaliyete geçinceye kadar kapatılmıştır. Yaklaşık 30 yıl yürürlükte kalan 2821 ve 2822 sayılı yasalar, 2012'de birleştirilerek yerini halen yürürlükte olan 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanununa bırakmıştır. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı verilerine göre bu tarihten itibaren sendikalı sayısı ve sendikalaşma oranlarında artış gözlemlenmektedir.

Tablo 1: 6356 Sonrası İşçi ve Sendika Üye Sayıları

Yıl-Dönem	Toplam İşçi	Toplam Sendikalı İşçi	Sendikalaşma Oranı %
2013-Temmuz	11.628.806	1.032.166	8,88
2014-Temmuz	12.287.238	1.189.481	9,68
2015-Temmuz	12.744.685	1.429.056	11,21
2016-Ocak	12.663.783	1.514.053	11,96

Kaynak: Çalışma Bakanlığı, İşçi ve Sendika Üye Sayıları İstatistiği-www.csgb.gov.tr

4. Örgütlenme Modelleri

Sendikalar, çalışanların/üyelerinin ortak ekonomik-sosyal hak ve çıkarlarını korumak ve geliştirmek maksadıyla ulusal ve uluslararası düzeyde örgütlenirler. Ulusal düzeyde örgütlenme yapısı "Taban Örgütlenme Modelleri" ve "Üst Örgütlenme Modelleri" olmak üzere ikiye ayrılır. Uluslararası sendikal örgütlenmeler ise, "bölgesel" ve "küresel" düzeyde sınıflandırılmaktadır.

Ulusal Düzeyde Örgütlenme; taban ve üst örgütlenme modellerini kapsar.

Taban örgütlenme modelleri; Meslek, işkolu, işyeri, işletme veya bu kapsamdaki genel sendikal örgütlenmeler olarak özetlenebilir. Meslek sendikaları, en eski ve köklü sendikal örgütlenme modelini temsil eder. Aynı işkolunda çalışan tüm işçilerin örgütlendiği model İşkolu(sanayi) sendikal örgütlenme modelidir. Aynı işyeri veya işletmede çalışanların meslek ayrımı gözetilmeksizin örgütlenmesi işyeri-işletme sendikal örgütlenme modelini ifade eder. Çalışanların/işçilerin meslekleri ve çalıştıkları sanayi kolları dikkate alınmadan yapılan örgütlenme modeli ise Genel Sendikal Örgütlenme modelidir (Koray, 1996:94; Uçkan,2004:115).

Üst örgütlenme modelleri; Sendika Birlikleri, Federasyonlar ve Konfederasyonlar olmak üzere üç sınıfa ayrılmaktadır. *Sendika Birlikleri,* belirli bir bölgede farklı iş kollarında faaliyette bulunan sendikaların bir araya gelerek oluşturdukları yerel ve yatay örgütlenme modelidir. *Federasyon*, aynı iş kolunda faaliyet gösteren sendikaların bir bölge veya ülke çapında bir araya gelerek örgütlenmesidir. *Konfederasyon* ise; farklı işkollarında faaliyet gösteren sendikaların bölgesel ve ulusal düzeyde örgütlenmesidir. Federatif örgütlenme modelinde sınırsız ortak çıkarların korunması amacıyla ortak bir anlaşma çerçevesinde birleşilir ve merkezi bir iktidara tabi olunur. Konfederatif örgütlenme modelinde ise ortak ve sınırlı çıkarlar için iç ve dış egemenlikler korunarak bir anlaşma çerçevesinde birleşilir. Üst sendikal örgütlerin 4 temel işlevi vardır: 1) işçi sınıfı içinde dayanışmayı arttırmak 2) sendikaların bazı genel amaçlar ve ortak politikalar izlemesini sağlamak 3) sendikaların faaliyetlerini koordine etmek 4) ekonomik ve siyasal açıdan zayıf ve çoğu kez bölünmüş bir işçi hareketini toparlamak ve kısmen de olsa birliği sağlamaktır (Tokol,1994:40; Uçkan, 2004:119).

Uluslararası düzeyde örgütlenme; bölgesel ve küresel **örgütlenme modellerini kapsar.**

Bölgesel örgütlenme modeli, belirli bir bölgede faaliyet gösteren sendikaların ortak çıkarlarını koruyup geliştirmek amacını taşır. Afrika Sendikalar Birliği Örgütü (ITUC altında), Arap Sendikalar Konfederasyonu, Asya Sendikalar Birliği, Güney Pasifik ve Okyanus Sendikaları Konseyi, Karayıp İşçi Kongresi, Kuzey Ülkeleri Sendikalar Konseyi, Avrupa Sendikalar Konfederasyonu (ETUC) ve Sendikalar Konfederasyonu (TUC) gibi.

Küresel örgütlenme modelinde, aynı işkolunda faaliyet gösteren sendikaların ortak çıkarlarının dünya çapında korunup geliştirilmesi amaçlanır. İlki 1913'te Uluslararası Sendikalar Federasyonu (IFTU) olarak kurulmuştur. 1920'de Uluslararası Hristiyan Sendikaları Federasyonu (IFCTU), 1921'de Kızıl Sendikalar Enternasyonali (RILU), 1945'te Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu (ICFTU), 1968'de Dünya Emek Konfederasyonu (WCL) kurulmuştur. Bu iki konfederasyon (ICFTU ve WCL) 2006'da birleşerek Uluslararası Sendikalar Konfederasyonunu (ITUC) kurmuşlardır (Işıklı,2003:143vd; Turan, 1979: 174vd).

5. Başarılı Bir Kurumsal Örgütlenme Modeli olarak AFL-CIO Örgütlenme Enstitüsü

Bu başlık altında Amerika'da 56 sendikayı ve 12,5 milyon çalışanı temsil eden şemsiye federasyon AFL-CIO organizasyonu altında yapılandırılmış Örgütlenme Enstitüsü tanıtılacaktır. Konu hakkında en güncel bilginin aktarılabilmesi için, ilgili kuruluşun güncel internet sitesi verilerinden faydalanılmıştır (http://www.aflcio.org/Get-Involved/Become-a-Union-Organizer/Organizing-Institute) Bu kapsamda; AFL-CIO Örgütlenme Enstitüsünün tanıtımı, kapsamı ve işleyişi incelenmiştir.

A. AFL-CIO Örgütlenme Enstitüsünün Tanıtımı

Enstitü, 1989 sonbaharında sendikal örgütlenmeleri teşvik etmek amacıyla kurulmuştur. Sendika örgütlenmelerinde görev almak isteyenlere yoğun teorik ve saha eğitim programları sunmaktadır. Kuruluşundan itibaren, yeni nesil sendika örgütlenmelerine destek olmak için hazırladığı özellikli eğitim programları kapsamında binlerce kişiye eğitim vermiştir. Enstitüde, herhangi bir sendika tarafından şahsen finanse edilmeyen ve kendilerine sendikalarda kariyer yapabilmek için fırsat arayan katılımcılar eğitim alabilmektedir. Enstitü, adayların yeteneklerine/ilgilerine göre hangi sektördeki sendikal örgütlenmelerde kariyer yapabileceklerine yönelik yönlendirmeler de yapmaktadır. Bu kapsamda Enstitü, tüm katılımcılar için eğitim, rehberlik ve yüksek standartta gelişim hizmeti sağlamayı amaçlamıştır.

B. Sendikaların Örgütlenme Enstitüsü Eğitim Programına Kurumsal Destekleri

Örgütlenme Enstitüsü eğitim programlarına, AFL-CIO şemsiyesi altında tüm iş kollarında faaliyet gösteren sendikaların destek vermesi mümkündür. Bu kapsamda inşaat, hizmet, teknik, mesleki ve kamu çalışanları arasında örgütlenmiş 56 sendika ve üyeleri bulunmaktadır.

C. Sendika Örgütlenme Uzmanlarının Çalışma Alanları

Eğitilen kişiler, işyerinde sendikayı temsil ederek çalışanlara yardım eder. İşçi hakları, işçiler arasındaki liderlik yeteneğinin tanıtılması ve geliştirilmesi ve çoğunlukla sendika üyesi olmayan işçilere sendikaların işleyiş esaslarını ve faaliyetlerini tanıtma yönlü eğitim verirler. Örgütlenme uzmanları, işçilerin problemlerini rahatça paylaşabilmeleri için, onları evlerinde veya işyeri dışında ziyaret ederek yüz yüze görüşme ortamları oluşturur. İşçilerin karşılaştıkları sorunları organize bir yöntemle diğer işçilerle paylaşarak işyerinde bir 'ses' oluşturmak için çaba harcarlar. Netice itibariyle, işçilerin işyerlerindeki yaşam ve çalışma koşullarında gerçek iyileşmeler yaparak onların işyerine ve işverene bağlılık gücünü artırma yönünde çaba sarf ederler.

Ç. Sendika Örgütlenme Uzmanlarının Çalışma Koşulları

Örgütlenme uzmanlarının hayatları genellikle çok zor ve zahmetlidir. Örgütlenme faaliyet yoğunluğuna göre uzun ve düzensiz saatler çalışmaları gerekebilir. Çalışma saatleri ve vardiyalarının ayarlanmasında etkin rol aldıklarından, işçilerin ihtiyaç duyduklarında kendilerine ulaşabilmeleri gerekir. Üstelik sendika işlerine odaklandıklarından haftalarca süren uzun seyahatler nedeniyle ailesinden uzak kalma olasılığı da yüksektir. Örgütlenme uzmanlığı işi zor olmasına rağmen, yaşadıkları toplumu güçlendirmek için harcanan zaman ve ödüllendirici kariyer basamakları (saygınlık, tanınırlık) bu mesleği cazip kılmaktadır.

D. Örgütlenme Enstitüsü Programına Başvuran Adaylardan İstenen Nitelikler

Adayların; enerjik, sendika hareketine inanan, kuvvetli iletişim ve liderlik becerilsene sahip, temiz ve sürücü belgesi olanları programa kabul edilir. Öğrenci topluluğu, dernek, vakıf, sivil toplum aktivizmi gibi deneyimler kabul için ek puanlar getirir. Seyahat esneklikleri olan ve tercihen iki dil bilen adaylar öne çıkmaktadır.

E. Eğitimlere Başvuru Prosedürleri

Bir sendika üyesi olmayan ve sendika örgütlenme uzmanı olmak isteyen adaylar, özgeçmiş ve referanslarıyla birlikte başvuru formunu ilgili internet sitesinde yer alan mail adresine veya faksla göndermelidir. 2 veya 3 günlük eğitimlere katılmak için de başvurularda bulunulabilir. Başvuran tüm adaylar Örgütlenme Enstitüsü personeli tarafından telefonla aranarak mülakata alınmaktadır. Görüşmeden 2-3 gün sonra kendilerine dönülerek eğitime kabul edilip edilmedikleri hakkında bilgi verilmektedir. Başvurular, eğitimlerden en az 8 gün önce yapılmalıdır.

F. Enstitüde Verilen Eğitimler

Örgütlenme Enstitüsünde 3 günlük genel örgütlenme eğitimi verilmektedir. Bu süreçte, katılımcılar iletişim becerileri, liderlik tanımı ve geliştirilmesi, stratejik plan yetenekleri konularında eğitim almaktadır. Eğitim sonunda katılımcıların beceri ve potansiyelleri, Enstitü personeli ve ortak sendikaların tecrübeli örgütlenme uzmanları tarafından objektif kriterlere ve gözlemlere dayalı olarak değerlendirilir. Eğitimin tamamlanması ardından her katılımcıyla bireysel çıkış görüşmesi yapılır ve bir sonraki uygun eğitim programı adımı için bilgiler verilir.

G. Eğitim Programlarına Katılım Maliyeti

Anlaşmalı bir kurum tarafından finanse edilmeyen katılımcıların eğitimi için herhangi bir ücret talep edilmemektedir. Enstitü, eğitim sırasındaki yemek ve otel konaklama hizmetlerini karşılamaktadır. Ancak eğitim alanına geliş gidiş seyahatleri katılımcının sorumluluğundadır.

Ğ. Kısa Dönemli (Hafta Sonu) Eğitimden Beklentiler

Kısa dönemli 3 günlük (hafta sonu) eğitim yoğun bir öğrenme ortamında gerçekleştirilmektedir. Katılımcıların yarısından fazlası doğal liderler ve rütbesiz (kol işçisi) sendika üyelerinden oluşmaktadır. Diğer yarısını ise kariyerini değiştirmek isteyen kar amacı gütmeyen kuruluşların veya çeşitli toplumsal iletişim gruplarının üyeleri ile üniversite öğrencileri oluşturmaktadır. Eğitimlerde örgütlenme uzmanları ve işçiler arasında birebir iletişimin temelleri ile iç ve dış sendikal faaliyetin/kampanyanın nasıl yürütüleceği hakkında bilgiler verilmektedir. Tartışmalı dersler ve çok sayıda uygulama sayesinde, eğitmenler katılımcıların beceri ve potansiyellerini değerlendirebilmekte, katılımcılar da örgütlenme uzmanlığı işini gönüllü veya kariyer olarak devam ettirmeyi isteyip istemediklerini değerlendirebilmektedir.

H. Kısa Dönemli (Hafta Sonu) Eğitimi Takip Eden Süreçler

Bir sendika tarafından finanse edilmeyen ve "Saha Eğitim Programına" önerilmiş katılımcıların beceri ve yetenekleri, örgütlenme uzmanı istihdam etmek isteyen ortak sendikaların ihtiyaçları ile eşleştirilmektedir. Böylece katılımcılara istihdam olanı oluşturularak yeni bir kariyer imkanı da sunulmaktadır.

I. Saha Eğitim Programı Eğitim Süreci

3 günlük temel eğitim ardından mümkün olduğunca erken eğitime başlanması tavsiye edilmesine rağmen, 6 ay içinde Saha Eğitimlerine başlanabilir.

Saha Eğitim sürecinde gerçek bir örgütlenme kampanyası üzerinde uygulamalı olarak çalışılarak deneyim sağlanır. Ulusal veya uluslararası sendikalara yerleştirilen katılımcılar/çıraklar, akşamları ve hafta sonları uzun çalışma saatlerine hazır olmalıdırlar. Katılımcılar, 3 günlük temel eğitimde aldıkları iletişim becerilerini, işçilerle işyerinde veya evlerinde birebir iletişim kurmak için uygulamakla sorumludur. Eğitim süresince, örgütlenme lideri pozisyonunda tecrübeli bir örgütlenme uzmanı altında çalışılmaktadır. Enstitü 3 ay boyunca katılımcılarla/çıraklarla ilgilenmek, rehberlik, danışmanlık ve geri bildirim sunmak üzere bir eğitmen personel görevlendirmektedir. Enstitü personelinin tüm desteğine rağmen birincil eğitim, örgütlenme lideri ve kampanyada çalışan diğer örgütlenme uzmanları tarafından sağlanmaktadır. Çıraklık Programı Saha Eğitim Bileşenleri süresince çıraklara haftada (vergiler hariç) 500 $ ödenmektedir. Saha eğitimi alınan yer çırağın yaşadığı yerden uzaksa, barınma, ulaşım ve sağlık sigortası da enstitü tarafından karşılanır.

İ. Saha Eğitim Programının Tamamlanması

AFL-CIO Örgütlenme enstitüsünden mezun olanlara genellikle istihdam talebinin yüksek olduğu görülmektedir. Programı başarıyla tamamlayan kursiyerler, bölgesel ve/veya ulusal sendikalara örgütlenme uzmanı olarak işe alınması için tavsiye edilir ve onların gelişimlerinin devamının sağlanması hedeflenir. Uluslararası sendikalardaki kariyer basamakları genellikle bu sendikaların yerel şubelerinden başlamaktadır. Uluslararası sendikalar, kapsam alanlarının gereği olarak geniş seyahat potansiyeli ve farklı bir bölgeye taşınmayı gerektirebilir. Bu koşullar, örgütlenme uzmanı çalışmak isteyenler için önceden bilinmelidir. Yerel bir sendika için çalışıldığında ise o bölgedeki toplumun bir parçası olunması beklenmelidir. Ortak/işbirliği yapılan sendikaların, AFL-CIO Enstitüsü Mezunlarını istihdam talepleri kendi internet sayfaları ve haber bültenlerinde ayrıca AFL-CIO internet sayfasında duyurulmaktadır. Sendika örgütlenme uzmanlarının başlangıç ücretleri, diğer ödemeler hariç (ikramiye, yardım vb) , sendikasına göre, yıllık 30.000 ile 40.000 $ arasındadır.

6. Türkiye için Bir Sendikal Örgütlenme Enstitüsü Önerisi

Bu çalışmada, AFL-CIO Örgütlenme Enstitüsü tecrübesinden edinilen bilgiler çerçevesinde, Türkiye'de genel katılıma açık, gençlerin ve ilgi duyanların sendika örgütlenme uzmanı olarak istihdam edilebilmesine imkân tanıyan bir örgütlenme enstitüsü önerisi geliştirilmiştir.

Türkiye'de faaliyet gösteren sendika ve konfederasyonların yürüttükleri eğitim çalışmaları çoğunlukla üyelerine yöneliktir. İhtiyaç duydukları uzmanlar ise üniversitelerin ilgili (Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri) veya ilgisiz bölümlerinden mezun kişiler arasından sağlanmaktadır. Ancak sendikal yapının gereksinim duyduğu güncel veya özellikli niteliklerin (örgütlenme becerileri eğitimleri gibi) her zaman üniversite bölümlerinde verilmesi mümkün olmamaktadır. Üstelik tecrübeli sendika uzmanlarının birçoğu da resmi eğitimler dışında/yanında yıllar içinde sendikal yapı içinde kendini yetiştirmiş kişilerden oluşmaktadır. Sendikalardaki uzman istihdamı, üniversitelerin genel nitelikli bilgi birikimi ile (iş, sendikalar ve toplu iş sözleşmesi yasaları), tecrübeli sendika uzmanlarının tecrübelerini aktarması arasında sıkışmış durumdadır. Nitelikli sendika uzmanı istihdamı için özellikli/odaklanılmış eğitim süreçlerine ihtiyaç vardır.

1966'da Türk-İş tarafından kurulan Sendikacılık Koleji, "Sendika yöneticilerini ve görevlilerini kifayetli ve mesuliyetli yöneticiler olarak yetiştirmek suretiyle Türkiye'de kuvvetli hür ve demokratik sendika hareketini yükseltmek; öğrencileri işçi eğitim usul ve tekniklerine göre yetiştirerek Türkiye'de işçi eğitimini mükemmelleştirmek" amacıyla kurulmuştur (Türk-İş Sendikacılık Koleji Yönetmeliği II/1-2)

Türk-iş Kolejinin temel amacı, mevcut sendika yöneticilerinin niteliklerini artırmak, işçi eğitimini mükemmelleştirmek ve öğrencilerin sosyal ve özel durumlarını yakinen izleyerek onları ideal birer işçi namzedi olarak her bakımdan desteklemeyi hedeflemektedir.

Kolejin kabul ettiği öğrenciler ise yönetmeliğinden anlaşıldığı üzere, belirli bir mesleğe sahip kişiler arasından seçilmektedir (Yönetmeliğin öğrencilere ait IV numaralı başlığının A/1-2 bendine göre öğrenci seçiminde aranacak vasıflar; *Mesleki hayatında ahlak ve fazileti ile tanınmış olmak. Haysiyet kıracak hiçbir hali zuhur etmemiş bulunmak. Noksansız bir vazife anlayışına ve Yöneticilik kabiliyetine sahip bulunmak ve En az ilkokulu bitirmiş olmak ve fakat bilahare mesleki hayatında şahsen kendisini ansiklopedik tarzda yetiştirmiş olmak* şeklinde belirlenmiştir). 13 hafta süren eğitim esnasında, eğitim alan öğrencilerin kayıp yevmiyelerinin aylık olarak hesap edilmesi ve ilk aya ait meblağın, Ankara'ya hareketlerinden önce kendilerine verilerek ve her ay sonunda müteakip aylıkları, PTT kanalıyla kolej adresine göre ilgili teşkilat tarafından gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu hükümlerden, Türk-İş Sendikacılık Kolejinin, çalışanların sendikal eğitimleri üzerine kurulduğu anlaşılmaktadır.

Türk-İş koleji 1966-1972 arası 10'u yabancı olmak üzere 624 kişiye eğitim vermiştir. 1972'de finansal yetersizliklerden dolayı kapatılan kolej 2012'de yeniden faaliyetine başlamıştır. 2012 ve 2013 döneminde yapılan eğitimlerde yaklaşık 70 kişiye eğitim verilmiştir (www.turkmetal.org.tr).

Görüldüğü üzere, Türk-iş Kolejinin, önerdiğimiz Örgütlenme Enstitüsü ile yapısal benzerliği yoktur. ***Önerilen Örgütlenme Enstitüsü,*** Sendikalarda örgütlenme uzmanı olarak çalışmak isteyen gençlere ve bu alana ilgi duyan kişilere eğitim vermek üzere bir konfederasyon bünyesinde kurulacak teknik yapısı kuvvetli kurumsal bir oluşumdur. ***Örgütlenme Enstitüsünün amacı,*** sendikaların ihtiyaç duyduğu nitelikli işgücü teminini sağlamak, sendikaların örgütlenme bilinci ve faaliyetlerini kuvvetlendirmek, gençlere yeni istihdam alanları açmak, sivil toplum kültürünün gelişmesine yardımcı olmak, gençleri kendine güvenli lider nitelikli özellikli eğitimlerden geçirerek topluma faydalı kılmaktır. ***Örgütlenme Enstitüsü Faaliyetlerinin Kapsamı,*** Kendini örgütlenme uzmanı olarak yetiştirmek isteyen gençler ile bu alana merakı/ilgisi olan kişilere verilecek teorik ve pratik örgütlenme eğitimleri, mezun takibi ve istihdam önerilerini kapsar. ***Enstitü eğitimlerine genel kabul şartları*** içinde adayların; enerjik, sendika hareketine inanan, kuvvetli iletişim ve liderlik becerilsene sahip, temiz ve sürücü belgesine sahip olmaları aranır. Bunun yanında öğrenci topluluğu, dernek, vakıf, sivil toplum aktivizmi gibi deneyimler kabul için avantaj sağlar. Seyahat esneklikleri olan ve tercihen dil bilen adaylar öne çıkartılmalıdır. Talep edenlerin kurulacak internet sitesinden müracaatları sağlanmalı ve eğitime kabul edilenler Örgütlenme Enstitüsü tarafından aranarak bildirilmelidir. Ön davette eğitim kapsam ve içeriği hakkında önceden hazırlanacak tanıtım slaytlarıyla bilgilendirme yapılmalı ve adaylara ne ile karşı karşıya oldukları net olarak anlatılmalıdır.

Bu enstitü marifetiyle hem sendikaların nitelikli istihdam potansiyelleri artacak hem de ülkedeki sivil toplum kültürünün sendikacılık bilincinin gelişmesine katkı sağlanmış olacaktır. Önerilen Örgütlenme Enstitüsünün yapılanma politikalarına ilişkin deneme, aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 2: Önerilen Örgütlenme Enstitüsü için Yapılanma Politikaları

- **Kurumsal Yapılanma Politikası**
  - Enstitünün işleyişini detaylı aktaran bir yönetmeliğin hazırlanması
  - Enstitü faaliyetlerinin yürütülebilmesi için bir ofis hazırlanması (En az 8 kişilik)
    - 1 yönetici, 1 yönetici yardımcısı
    - En az 2 kişi sekretarya
    - En az 2 kişi uzman personel
    - En az 2 kişi uzman eğitmen
  - Enstitü faaliyetlerinden haberdar olunabilmesi için başvuruların da yapılabileceği etkin bir internet sitesinin kurulması (Reklam ve diğer etkili duyurular dâhil)
  - Farklı işkolundaki sendikalarla işbirliği anlaşmalarının yapılması
  - Sendikal örgütlenme ihtiyacı İzleme Merkezinin oluşturulması: Güncel örgütlenme problemlerinin enstitüye aktarımının sağlanması (anket, mülakat vb yöntemler)
  - Aylık, 6 aylık ve yıllık raporların yayınlanması
- **İstihdam Politikası**
  - Enstitüde istihdam edilecek kişilerin yapısı, çalışma koşulları, görev ve sorumlulukları, nitelikleri, ücret politikası ve sınav talimatnamesi gibi hususları içeren İstihdam Yönergesinin hazırlanması
  - Enstitüde tam zamanlı personelin çalıştırılması (En az 6 kişi)
  - Enstitüde uzman tam zamanlı eğitmenlerin çalıştırılması (En az 2 kişi)
- **Eğitim Politikası**
  - Tam zamanlı uzman eğitmen kadrosu ve üniversitelerin ilgili bölümlerinde görev yapan öğretim üyelerinin oluşturduğu bir Eğitim Plan ve Uygulama Komisyonu kurulması
  - Eğitimin her aşamasının planlanması (müracaat, mülakat, kabul, başlatma, süreç, uygulama ve mezuniyet aşamaları)
  - Kabul edilecek katılımcıların nitelikleri, eğitim müfredatlarının ve ders işleme tekniklerinin fonksiyonel olarak belirlenmesi/hazırlanması
  - İçerikleri ve çıktıları belli farklı eğitim paketlerinin hazırlanması/güncellenmesi
  - Eğitimin yaygın olarak duyurulması ve ders işleyişlerinin kontrol edilmesi
  - Eğitim çıktıları için objektif ölçüm tekniklerinin uygulanması
  - Eğitim maliyetleri, konaklama ve yemek gibi ihtiyaçlar için sponsorluk anlaşmalarının yapılması
  - Saha eğitimleri için örnek alanların tespit edilmesi/simülasyonlar kurulması
- **Finansman Politikası**
  - Üye Sendikaların Mali Destekleri
  - İş-Kur Devlet Desteği
  - Öğrencilerin Eğitim Ücretlerinin Enstitü tarafından karşılanması
  - Öğrencilerin Eğitim Esnasında Barınma ve Yemek ihtiyaçlarının karşılanması
  - Saha Eğitim Programı Süresinde öğrencilere mali destek verilmesi
- **Mezuniyet Takip Politikası**
  - İşbirliği yapılan sendikalarla İstihdam anlaşmalarının yapılması
  - Mezunların, nitelik, beceri, yetenek ve potansiyellerine göre sendikalarda istihdamının sağlanması
  - Mezun örgütlenme uzmanları için iş hayatı takip sisteminin kurulması

Sonuç

Çalışmada, AFL-CIO Örgütlenme Enstitüsü'nün yapısı ve işleyişi incelenerek Türkiye için bir Örgütlenme Enstitüsü modeli önerilmiştir. Önerilen Örgütlenme Enstitüsü, Sendikalarda örgütlenme uzmanı olarak çalışmak isteyen gençlere ve bu alana ilgi duyan kişilere eğitim vermek üzere bir konfederasyon bünyesinde kurulacak teknik yapısı kuvvetli kurumsal bir oluşumdur. Bu kapsamda, kurumsal yapılanma, istihdam, eğitim ve mezuniyet takip politikası başlıkları altında çeşitli düzenleme denemeleri geliştirilmiştir. Önerilen enstitünün amacı, sendikaların ihtiyaç duyduğu nitelikli işgücü teminini sağlamak, sendikaların örgütlenme bilinci ve faaliyetlerini kuvvetlendirmek, gençlere yeni istihdam alanları açmak, sivil toplum kültürünün gelişmesine yardımcı olmak, gençleri kendine güvenen lider nitelikli bireyler olabilmeleri için özellikli eğitimlerden geçirerek topluma faydalı kılmak olarak belirlenmiştir. Çalışmada; enstitüden eğitimi alabilme kabul koşulları, eğitim süreçleri, finansman politikası ve mezuniyet sonrası işlemlere ilişkin genel ilkeler de çıkarılmıştır.

Önerilen Örgütlenme Enstitüsünün farklılığı, Türk-İş Sendikacılık Koleji uygulamalarının aksine, eğitim alan kişilerin sendikalarla doğrudan bağlantısının olmamasıdır. Bu sistemde ilgi duyan kişilerin sendikalarla ilgisine bakılmaksızın Örgütlenme enstitüsünün kısa dönemli genel ve daha uzun dönemli saha eğitimlerini alabilmeleridir. Böylece Türkiye (ve dünya) için önemli bir konu olan sorun olan genç işsizlikle mücadelede farklı bir yaklaşım da geliştirilmiş olacaktır. Gençler, nitelikli ve özellikli eğitimler alarak sendikalarda örgütlenme uzmanı pozisyonunda istihdam edilebileceklerdir. Bu sistemin finansmanı, AFL-CIO Örgütlenme Enstitüsü tecrübesinden görüldüğü üzere üye sendikalardan sağlanabilir. Daha önce Türk-İş Sendikacılık Kolejinin kapanmasına neden olan ilgisizlik ve finansal destek yetersizliğinin önerilen Enstitü için de bir risk oluşturacağı baştan kabul edilmektedir. Ancak Sendikacılık Kolejinin kapandığı dönemden (1970'ler) bu güne Türkiye'nin kurumsal finansal kapasitesi önemli ölçüde artmıştır. Sendikaların günümüz finansal güçleri, önerilen sistemi desteklemeye ve sürdürülebilir kılmaya fazlasıyla yetecektir. Bu sistemde eğitim alacak öğrenciler belirli bir ödeme yapmayacaklarından, öğrencilerin doğru seçimi kaynakların etkin kullanımı açısından büyük önem taşımaktadır. Örgütlenme Enstitüsü aktif istihdam politikası uygulaması olarak algılanması halinde, finansmanına devlet desteğinin de olması mümkün olacaktır. Enstitü, nepotik tavırdan uzak faydacı algıya kurulup yönetilirse, etkin olarak işlemeye başlayacağı ve hem Türk Sendikacılığını hem de çevre ülkelerdeki sendikacılık örgütlenmesini olumlu yönde etkileyeceği düşünülmektedir.

Kaynaklar

IŞIKLI, A.(2003), Gerçek Örgütlenme Sendikacılık, İmge Kitabevi, Ankara.

KARAKIŞLA, Y.S.(2011), "Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu 1839-1923", Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sinde İşçiler 1839-1950, derleyenler Donalt Quataert-Erik Jan Zürcher içinde (27-54), 3.Bası, İletişim, İstanbul.

KORAY, M.(1996), Endüstri İlişkileri, Doğruluk Matbası, 3.Basım, İzmir.

MAHIROĞULLARI, A.(2001), "Türkiye'de Sendikalaşma Evreleri ve Sendikalaşmayı Etkileyen Unsurlar", (Doç.Dr.Feramız AYDOĞAN'ın Anısına), C.Ü.İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.2, S.1.(161-190)

QUATAERT, D.(2011), "Selanik'teki İşçiler. 1850-1912", Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sinde İşçiler 1839-1950, derleyenler Donalt Quataert-Erik Jan Zürcher içinde (97-122), 3.Bası, İletişim, İstanbul.

SENCER, O.(1969), Türkiye'de İşçi Sınıfı:Doğuşu ve Yapısı, Habora Kitabevi, İstanbul.

SÜLKER, K.(2004), Türkiye Sendikacılık Tarihi, Tüstav Yay.İstanbul.

TOKOL, A.(1994), Türkiye'de Sendikal Hareket, Ezgi Kitapevi, Bursa.

TOKOL, A. (1995), Türk Endüstri İlişkileri Sistemi, Dora Yayıncılık, Bursa.

TURAN, K.(1979), Milletlerarası Sendikal Hareketler, Kalite Matbaası, Ankara.

UÇKAN, B ve D.KAĞNICIOĞLU (2004), Endüstri İlişkileri, Anadolu Üniversitesi Yay.No:1573, Eskişehir.

VATTER, S.(2011), "Şam'ın Militan Tekstil Dokumacıları: Ücretli Zanaatkârlar ve Osmanlı İşçi Hareketleri, 1850-1914", Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sinde İşçiler 1839-1950, derleyenler Donalt Quataert-Erik Jan Zürcher içinde (55-95), 3.Bası, İletişim, İstanbul.

S. AHMET ARVASÎ'YE GÖRE İNSANIN ANLAM ARAYIŞI VE DİN[1]

Yrd.Doç.Dr. İbrahim KAPLAN[2]

Özet

İnsanı düşünce dünyasının merkezine yerleştiren Arvasi, eserlerinde dinin, hayatın ve varlığın daha iyi anlaşılması için insan ve insan ötesi anlayışının araştırılmasının önemini vurgulamaktadır. Ona göre, insan sürekli olarak yaratıcısını aramakta, bu şekilde yalnızca "bir" olana bağlanarak özgürleşmek istemektedir. Zira insanın fıtratının gereği olarak "bir" olana bağlanması, aynı zamanda her türlü köleliğe başkaldırı anlamına gelmektedir. Bu anlamda, insanın anlam arayışında özgürlük öncelikli öneme sahiptir. Özgürlüğünü temin edemeyen bir varlığın hayatı, olayları ve olguları doğru değerlendirerek anlam arayışına tatmin edici cevaplar bulabilmesi mümkün görünmemektedir. Arvasi'ye göre insanlığın kurtuluşu tevhid ilkesini benimsemekle mümkündür. Bu şekilde özgürlüğünü temin eden insan, onun hayatını kısırlaştıran, anlamsız ve gayesiz hale getiren ihtiras, kin, kibir ve haset gibi bütün olumsuz hasletlerden kurtulabilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Arvasi, Din, Tevhid, Nübüvvet, Ahlâk, Ölümsüzlük, Ahiret.*

Abstract

Man's Searching for Meaning and Religion According to S. Ahmad Arwāsī

In his works, Arwāsī who puts man in the center of world of thought lays emphasis on importance of searching for man and beyond him in order to clarify religion, life, and being. According to him, man is always searching for his the Creator, thus he wants to be free by connecting to the only being "One". Because connection of man to the only being "One" by his nature means also to revolt to all kinds of slavery. In this sense, freedom has a primary importance in man's searching for meaning. It does not seem possible for one, who is not able to guarentees his freedom, to find satisfactory answers by considering life, events and facts. For Arwāsī, salvation of mankind is possible only by embracing the principle of tawhid. The man who guarentee his own freedom in this way can be freed from all kinds of negative temperaments that make man's life barren, meaningless, and aimless, such as ambition, grudge, arrogance, and jealousy.

Key words: *Arwāsī, Religion, tawhid, Prophecy, Morals, Immortality, Afterlife*

Giriş

İnsanoğlu, varlık sahasına çıktığı ilk andan itibaren hayatın anlamını sorgulamakta, hayatını daha anlamlı hale getirmek için daima daha iyinin peşinde koşmaktadır. Yani o, sürekli olarak anlam arayışı içerisindedir. İnsanın anlam arayışını, içgüdülerinin yönlendirmesiyle ortaya çıkan bir makulleştirme süreci olarak görmemek gerekir. Bu arayış onun hayatını yönlendiren temel bir güdüdür (Frankl, 2009: 113). İnsan, hayatın anlamını, yaratıcı yeteneklerini etkin kılarak yakalayabilmektedir. Yaşama sevincinin sürekliliği de, ancak hayatın anlamı sağlıklı bir şekilde yakalandığı zaman sağlanabilmektedir." (Onat, ty: 1)

İnsanın anlam arayışı ilk olarak varlığın kaynağını sorgulamakla başlamakta, âlem içindeki konumunu tespite yönelik sorularla devam etmektedir. En son da insanın ölümünden sonra başına neler geleceği sorusuna cevap aranarak hayatın anlamı sorgulanmaktadır. İslâm tefekkür tarihinde "mebde ve meâd" meselesi olarak bilinen "Nereden geldik? Nereye gidiyoruz" sorusuna çok farklı cevaplar verilmiştir. Esasında buna bir de "âlem içindeki yerim nedir?" sorusunu eklemek gerekir. Bu,

---

[1] Bu bildiri, Çukurova Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi SED-2016-7333 nolu *S. Ahmet Arvasi'ye Göre İnsanın Anlam Arayışı ve Din* başlıklı araştırma projesi kapsamında yapılan araştırmadan üretilmiştir.

[2] Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam ABD, e-posta: ibrahimkaplan@cu.edu.tr

aslında insanın anlam arayışıdır. Arvasi, bu konuda birbirinden farklı üç temel görüş üzerinde durmaktadır: Budizm bu soruya "Nirvana" telakkisiyle cevap verir. Onlara göre var olmak ıstıraptır ve ego, cemiyetle temas ederek büyür ve ihtiras sahibi olur. İnsan için mutluluk, mümkün mertebe cemiyetle temasını azaltarak ve egonun isteklerini dizginleyerek "sıfıra" yaklaşmayı denemektir (Krş., Yitik, 2015: 367-371). Dolayısıyla onlara göre bu sorunun cevabı "yokluktan geldik yokluğa döneceğiz şeklinde özetlenebilir. Mutlak varlığı maddeden ibaret gören Materyalizme göre ise, bu sorunun cevabı, "her şey gibi biz de maddeden geldik yine maddeye döneceğiz" şeklinde özetlenmektedir.

Yukarıdaki bakış tarzlarından farklı olarak İslâm bu soruya, "Her şey ancak Mutlak Varlık'tan gelmiştir, yine O'na dönecektir" şeklinde cevap vermektedir (Arvasi, 1997: 13-14; Arvasi, 2009: 23). Kısaca ifade etmek gerekirse, Arvasi insanın anlam arayışına en güzel cevabın din (mutlak din, İslâm) tarafından verildiğini iddia etmektedir. Nitekim din insana hitap etmekte, onun hayatını yönlendirmekte ve onun anlam arayışına cevap vermektedir. Hatta dinin en temelde insan hayatına anlam kazandırmak için var olduğunu söylemek mümkündür (Onat, ty: 12).

"Nereden geliyorum" sorusu insanın fıtratı yani yaratılış özelliklerinin neler olduğu yönündeki merakının bir ifadesi gibidir. Bu merakı onu bir yaratıcı fikrine yönlendirmektedir. Âlem içindeki yerini tespite yönelik merakı insanı, akıllı, düşünen ve özgür bir varlık olmasının tabii bir sonucu olarak sorumluluklarının farkına varmasını, dolayısıyla sürekli olarak gözetim altında olduğu, bir gün hesap vereceği bilinciyle hareket etmesini sağlamaktadır. Son olarak nereye gidiyorum sorusu, insanın sonsuzluğa olan özleminin bir ifadesidir. Zira insan, sürekli olarak ölümsüz olma arzusunu içinde taşımaktadır. Onun ölümsüzlük düşüncesi ise dinin vazgeçilmez iman esası olan ahiret düşüncesiyle tatmin edilmektedir.

Bildirimiz, insanın anlam arayışında sıklıkla gündeme gelen bu varoluşsal sorunlara dinin verdiği cevapların S. Ahmet Arvasî düşüncesinde nasıl yankılandığı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Anlaşılan o ki, son dönem Türk-İslâm düşüncesinin en önemli simalarından biri olan S. Ahmet Arvasî, insanın anlam arayışının problematiğini oluşturan yukarıdaki sorulara çeşitli ideoloji ve felsefelerin verdiği cevapların insanı tatmin etmede yetersiz kaldığı kanaatindedir.

İnsan ve Anlam Arayışı

Geçmişten bugüne insan için en önemli problem alanlarından biri insan olmuştur. Bugüne kadar insanı tanımak adına girişilen bunca çabaya rağmen insan hala büyük bir meçhul olarak kalmaya devam etmektedir (Arvasi, 1991, III/174). Anlaşılan o ki, Arvasi de, pek çok antropolog gibi, Alexis Carrel'in "İnsan Denen Mechul" ifadesini anlamlı bulmakta, insanın henüz keşfedilmeyi bekleyen pek çok yönünün olduğu kanaatini taşımaktadır. Carrel'a göre, konusu insan olan bütün bilimlerin gayreti yetersizdir ve kendi hakkımızdaki bilgimiz oldukça eksiktir. Öyle görünüyor ki bu bilgisizliğimiz hem atalarımızın yaşam tarzından, hem yapımızın kompleks oluşundan hem de algılayışımızın yapısından ileri gelmektedir (Carrel, 1998: 26-27).

Gerçekten de insan çok boyutlu ve karmaşık bir yapıya sahiptir. Öyle ki, bireysel ve toplumsal ölçekte insanla ilgili birçok bilim dalının; onun biyolojik ve ruhsal yapısı hakkında henüz bilmediği, söyleyemediği, belki de hiç söyleyemeyeceği pek çok şey bulunmaktadır (Elik, 2011: 23). Her ne kadar insan meçhul olarak kalmaya devam edecek olsa da, insanın kendini daha iyi tanıma çabasından hiçbir zaman vazgeçmeyeceği de ortadadır. Bu çaba belki de, insan hakkındaki bilinmezleri en aza indirebilme çabasından ibaret kalacaktır. Onun için insan hakkında çok farklı alanlarda araştırmalar yapılmakta, insan denen meçhul anlaşılmaya çalışılmaktadır. Elbette insanı tanıma çabaları araştırmacıları ilk olarak kutsal kitaplara yöneltmektedir. Kutsal kitaplarda ise insan çeşitli yönleriyle ele alınmaktadır.

Arvasi'ye göre, insanı faziletleri, zaafları ve tenakuzlarıyla ele alan Kur'an onu en iyi ve en gerçekçi tanımlayan ifadelere yer vermektedir (Arvasi, 1991: III/178). Kur'an'da insan bütün yönleriyle ele alınmış, konuyla ilgili ayetler onun yaratılışı, mahiyeti ve gayesini bir bütünlük içerisinde temellendirmiştir (Kutluer, 2000: 321). İnsanı konu edinen ayetlerde bir taraftan onun tabii doğasından gelen güvenilmezlik, bozgunculuk, birbirine düşmanlık besleme gibi bazı olumsuzlukları bahsedilirken; diğer taraftan da onun yeryüzünün halifesi kılındığı ifade edilmektedir (A'raf 7/24; Bakara 2/30-32). Bu şekilde Kur'an, insanı insan olması itibariyle yani psikolojik ve sosyolojik özellikleriyle kabul edip ondan iyi bir insan vücuda getirecek genel kaideler koymaktadır (Altıntaş, 1999: 7; Arvasi, 1997: 47-48).

Arvasi'ye göre, insanı tanımak yolunda atılması gereken ilk adım, Kur'an-ı Kerim'in bu konudaki yol göstericiliğine başvurmaktır (Arvasi, 2009: 42). Çünkü yukarıda da ifade edildiği gibi Kur'an, çeşitli yönleriyle ama gerçekçi bir şekilde tanımladığı insana zaafları, yetenekleri, donanımı ve diğer varlıklardan ayıran özelliklerini göz önünde bulundurarak hitap etmektedir. Kur'an, ahsen-i takvim üzere (en güzel biçimde) yaratılan insanın, eşref-i mahlûkat (yaratılmışların en hayırlısı) olmaya da esfele sâfilin (aşağıların aşağısı) olmaya da müsait bir tarzda yaratıldığı üzerinde durur (Tîn 95/4-5). Zira Allah, insanı iyiliği de kötülüğü de yapabilecek yetenekte yaratmıştır. İnsanın bu özelliği Kur'an'da şu şekilde dile getirilir: "İnsan nefsine ve ona kabiliyetler verene, yine ona hem kötülüğü hem de kötülükten sakınmayı ilham edene and olsun ki, nefsini arındıran kimse kurtuluşa erer. Nefsini kirletip günahlara boğan ise hüsrana uğrar." (Şems 91/7-10)

İyilik ya da kötülük yapabilme donanımına sahip olma bir yana, inanıp inanmama konusunda bile insana tercih hakkı tanınmıştır: "De ki: Rabbiniz gerçeği göstermiştir. Dileyen iman etsin, dileyen küfretsin." (Kehf 18/29) Kısacası insan, Allah'ın emrine uyup uymamakta bir seçim yapabilme kabiliyetine sahip olduğu için iyi veya kötüyü seçebilmekte hürdür. Diğer bütün varlıkların mahiyetine kabiliyetleri, davranış kanunları nasıl yazılmışsa insanın tabiatına da alternatifler arasından tercih yapabilme yazılmıştır (Fazlurraman, 1996: 68). Öyleyse yaratılmışların en hayırlısı olmak da aşağıların aşağısına inmek de insanın tercihiyle alakalıdır. Kısacası, insan, ancak fıtratına uygun davranışlar sergileyerek kendini gerçekleştirebilir. İnsanın fıtratına uygun davranışlar sergileyebilmesi ise yaratılış özelliklerini keşfetmesiyle mümkündür. Bunun için de insan kendisini var edeni yani yaratıcısını aramaktadır. Kaldı ki, insandan fıtratına uygun davranmasını isteyen onu yaratan Allah'tır. Bu anlamda din dediğimiz şey de insanın fıtratına uygun davranmasını sağlayacak kural ve ilkelerden bahseden ilâhî kaynaklı bir sistemdir diyebiliriz. İnsanın yaratıcısını araması ruhî bir ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. İnsanın dengeli, sağlıklı ve mutlu bir varoluş için entelektüel ve ruhsal ihtiyaçlarının karşılanması bedensel ihtiyaçlarının karşılanması kadar önemlidir (Kavadarlı, 2016: 2).

Bu anlamda, Arvasî'ye göre, insanın tarih boyunca yaratıcısını araması, bu arada yaratmaya özenişi boş bir vehim değil korkunç bir ihtiyacın ifadesidir. Başka bir ifadeyle bu arayış, fıtratının zorlamasıyla başlayan ve ilerleyen bir arayıştır. İnsan her türlü köleliği reddederek ancak ve ancak yaradana tapınmak istemektedir." (Arvasi, ty: 50). Belki de bu, insanın anlam arayışıdır. İnsanın anlam arayışına en anlamlı cevabın da din tarafından verildiği aşikârdır. Başka bir ifadeyle, dinin en temelde insan hayatına anlam kazandırmak için var olduğunu söylemek mümkündür. Hayatın anlam basamakları da kademe kademe insanı Tanrı'ya götürmektedir (Onat, ty: 1). Zira insanın fıtratı yalnız ve ancak "bir"e tapmayı uygun görmektedir. Bu anlayış insanı özgürleştirmekte, kendini gerçekleştirme imkânı sağlamaktadır. Bu noktada tevhid ilkesine vurgu yapan Arvasi, bu ilkenin insanı özgürleştirici ve ahlâklı kılıcı etkisine dikkat çekmektedir. Arvasi'ye göre, insana insanlık haysiyetimi öğreten, ona Allah'tan başkası önünde eğilmemeyi, Allah'tan başkasına tapınmamayı öğreten; insanlığı objektif ve sübjektif putların boyunduruğundan kurtaran güç "Allah'tan başka tanrı yoktur." cümlesidir. Bu söz, bütün sahte mabutların ve tanrıların ölüm fermanı anlamına gelmektedir. "Bütün sahte din ve tanrıları kahreden peygamberlere selam olsun. Eğer dünyamız peygamberlerden mahrum kalsa idi; herhalde akıl, somuta tapınmaktan kurtulamayacaktı." (Arvasi, 2000: 73-74). Çünkü akıl tek başına hakikate ulaşmakta yetersiz kalmaktadır. Şayet her şey akılla anlaşılsaydı Allah peygamber göndermezdi (Arvasi, 1997: 122).

Bu noktada düşünürümüzün aklın işlevine ve akıl-vahiy ilişkisine dair görüşlerini ortaya koymak, onun din anlayışını tespit açısından faydalı olacaktır. Ona göre, akıl Allah'ın insanlara bahşettiği büyük bir nimet olmakla birlikte, aklın eremeyeceği ve anlayamayacağı çok şey vardır. Arvasi'ye göre akıl, yanlışı ata ata doğruya ulaşmanın vasıtasıdır. İslâm'ın kendisine çizdiği sınıra göre akıl, Allah'a doğru yol alırken sahte mabutları tanımanın ve sahte tanrıları ayıklamanın zihnî vasıtası olarak görülmektedir. Bu anlamda aklın işlevi, hakkı ele geçirmekten çok, bâtılı teşhis ve tespitten ibarettir. Bu yapısı ile akıl, "Allah'tan başka ilah yoktur" diyen ve sahte mabutları yıkıp atan kelime-i tevhidin emrine girmekle "akl-ı selim" haline gelir. Arvasi'ye göre, aklın bu işlevi hiç de küçümsenmeyecek bir hizmet yapmaktadır. Ancak, ona göre, yanlışlar pek çok doğru ise tek olduğu için aklın işi oldukça zordur. Anlaşılan o ki, aklın Hakka kavuşması ancak sahte mabutları yıkmasıyla mümkündür. Bu sebepten aklın vahyin aydınlığına ihtiyacı olduğunu vurgulayan Arvasi, aklın kendi haddini bilmesi, vahyin sahasında at koşturmaması gerektiğini hatırlatmaktadır (Arvasi, 1997: 122).

Arvasi'ye göre, Allah kullarına akıllarını dosdoğru kullanmaları için peygamberler göndermiştir (Arvasi, 1997: 122). Ancak, insan çoğu zaman ciddi tehlikelerle karşı karşıya gelmektedir. Dün, cemiyetine kölelik eden, cemiyetin yonttuğu tanrılara tapınmaya zorlanan insan, bugün ise objeler

arası ilişkiler içinde hapsedilerek köleleştirilmek isteniyor. Buna karşı insan kendini kurtaracak ve yeniden diriltecek bir inkılaba ihtiyaç duymaktadır. İnsanı, bu tehlikeden ne spirtüalistlerin "evrensel ruhu", ne bazı sosyologların sözünü ettikleri "kollektif ruh", ne de havralara hâkim ve Yahudi cemaatinin manevi ruhu durumunda düşünülen "Yahova", ne kilisenin yüce bir peygamberi putlaştırma çabaları, ne de Budistlerin "Nirvana"sı kurtarabilir. Arvasi'ye göre, insanı, cemiyetlerin köleliğinden, fertlerin istibdadından, objektif ve sübjektif putların boyunduruğundan, objenin baskısından kurtarıp bir, ezeli ebedi, hiçbir suretle tükenmeyen, sınırlanmayan Mutlak Varlığa, yani objektif ve sübjektif tanrılardan kurtulup mutlak ve Gerçek Tanrı olan Allah'a ulaştırmadıkça veya döndürmedikçe mutlu kılmak mümkün gözükmemektedir. İnsanlık, ilk peygamberden, son peygambere kadar dilden dile dolaşarak gelen ve günümüze kadar ulaşan "Allah'tan başka tanrı yoktur" sözüne kulaklarını yeniden ve tam bir samimiyet ve teslimiyetle açmalıdır. Ona göre, insanlığın muhtaç olduğu inkılabın sırrı bu cümlededir(Arvasi, 2000: 159; Arvasi, 1997: 111-112). Gerçekten de tevhid ilkesini çekirdek bir kavram olarak belirleyen Kur'an'ın en temel amacı insanın kendi varlığının farkında olmasını sağlayarak, onun insanca yaşamasına, hayatın ve varlığın anlamını yakalamasına, kendini gerçekleştirmesine katkı sağlamaktır (Onat, ty: 1). Genelde tüm insanlığın, özelde de Müslüman toplumların bugün yaşadıkları buhranların gerisinde tevhid ilkesinin gereğine göre hareket edememek vardır diyebiliriz.

İnsanın Âlem İçindeki Müstesna Yeri ve Din

Kur'an, insanı ontolojik, biyo-psişik özellikleriyle tanımlamakla yetinmez, aynı zamanda onun evrendeki yeriyle ilgili belirleme yaparak yaratılış amacı hakkında da bilgi verir. Allah tarafından belli bir amaç doğrultusunda yaratılan insandan yaratılış amacına uygun davranışlar sergilemesi beklenir. Amaca uygun davranış canlılar içerisinde sadece insandan beklenir. Çünkü o canlılar arasında şuurlu davranışlar sergileyebilen yegâne varlıktır. Diğer bir ifadeyle insanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliği şuurlu davranışlar sergileyebilmesidir (Arvasi, 1991: III/159). İnsan akıllı, düşünebilen ve değer üretebilen bir varlıktır. Canlı ve cansız hiçbir varlıkta bulunmayan bu özelliği sayesinde insan hayra da şerre de yönelebilir. İnsanın hayrı da şerri de yapabilecek yetenekte yaratılması, bunun yanında evrende var olan her şeyin insanın hizmetine sunulmuş olması onu âlem içinde farklı bir konuma yerleştirmektedir. İşte tam bu noktada insanın âlem içindeki yeri nedir? sorusunun cevabını aramamız gerekmektedir. Çünkü insanın sahip olduğu bu özellikleri ona hem âlem üzerinde tasarruf yetkisi vermekte hem de sorumluluklar yüklemektedir. Onun sorumluluk ve yetkilerinin neler olduğu ise Allah tarafından görevlendirilen peygamberler aracılığı ile bildirilmektedir.

Arvasi'ye göre, canlılar arasında müstesna bir yere sahip olan insan, kendinde hem yüce hem süflî temayülleri bir arada bulmaktadır. Bir bakıyorsunuz insan bozguncu ve kan dökücü; bir bakıyorsunuz düzen ve barıştan yanadır. Bir bakıyorsunuz insan, tanrı tanımaz, gaddar ve zalimdir; bir bakıyorsunuz o, Allah'ın yeryüzündeki halifesidir. "Galiba, insan böyle bir çatışma içinde yaratıldığı, kendi kendisi ile boğuşmak zorunda bırakıldığı için gelişme imkânı bulabilmiştir" diyen Arvasi, insanın en süflî ile en ulvî olan arasında mesafe alabilmesinin sırrını burada görmektedir. Arvasi'nin deyimiyle, "çatallı bir yol ağzında bırakılmış olan insan" elbette tercihlerinden sorumludur ve günü gelince de hesap verecektir (Arvasi, 1991: III/173). Ancak, insanın çatallı bir yolda bırakılması onu boğmakta, bunaltmaktadır. Esasında bunalım da insana has bir duygu ya da durumdur. Onun için insanın bunalımlarının kaynağını ve sebebini isabetle tespit etmek gerekir. Ona göre, bunalım fert ve cemiyet çarpışması ile yahut id ve süper ego gibi terimlerle kâfi derece açıklanamaz. Her şeyden önce bunalımın sadece insana mahsus olduğunu düşünürsek ipuçları yakalayabiliriz. İnsanın bunalımı, insanın yüksek bir idrak seviyesine sahip oluşuyla açıklanabilir (Arvasi, ty: 77; Arvasi, 1991: III/34).

Belki de bu sahip olduğu yüksek idrak seviyesinden dolayı bütün varlıklar içerisinde sadece insan kendi halinden, statüsünden memnun değildir. Ne solucanlar duyu organlarının eksikliğinden, ne kaplumbağalar bir saatte ulaştıkları hızdan, ne sürüngenler uçamadıklarından şikâyet ederler. Yalnızca insan, hem kendini hem de içinde yaşadığı dünyayı yetersiz, eksik ve kusursuz bulmakta ve bütün gücüyle bir taraftan kendini, diğer taraftan içinde yaşadığı âlemi mükemmelleştirmeye, tamamlamaya ve düzeltmeye çalışmaktadır. Her şeyden önce insan kendi organizmasının kendine yetmediğini düşünmektedir. İnsan gözlerinin sınırlı imkânları ile yetinmemekte, onu tamamlayarak fezanın derinliklerine dalmak, sonsuzlukların keşfine çıkmak istemekte; kulaklarının sınırlarını kırarak mikrokozmozu ve makrokozmozu dinlemek istemekte; sonsuzluklardan ses almak istemektedir. Yine insan, saatte beş km olan azami hızını gülünç bulmakta, önce rüzgârlarla yarışa çıkmakta, sonra ses duvarını aşmayı başarmakta, şimdi de ışık hızını özlemektedir (Arvasi, 2009: 61).

Görüldüğü gibi, insan dışındaki bütün canlılar şuurdan dolayısıyla da otokritikten mahrumdur. Hepsi de statülerine razı olmuş bir biçimde hayatlarını devam ettirmektedirler. Hal böyleyken, buna ilaveten yeryüzünde kan dökücü tek varlık insan değilken, yine kâinatın en kabiliyetsiz varlığı insandır diyemiyor iken neden sadece insanın zalim ve cahil olarak nitelendirildiği sorusunun cevaplanması gerekmektedir. İşin garibi insan da kendi zulmüne ve cehaletine inanmaktadır (Arvasi, 1991: III/187).

Arvasi, Allah Teâla'nın; emaneti göklere, yere ve dağlara sunduğunu, onların bunu yüklenmekten çekindiğini dile getirdikten hemen sonra bu emaneti yüklenme cesareti gösteren insanı "çok zalim" ve çok cahil" olarak nitelendirmesini oldukça dikkat çekici ve düşündürücü bulmaktadır (Ahzab 33/72). Arvasi, sözü edilen ayetten insan ve insanın âlem içindeki yeri ile ilgili şu sonuçlara ulaşmaktadır: "İnsan, zulmünü ve cehaletini en çok idrak eden canlı varlıktır. İnsan, cehaleti ve zulmü idrak edebildiği için mükemmelleşme iradesine sahiptir (Arvasi, 2000: 201; Arvasi, 1991: III/187). Bu sebepten de ilâhî lütfa mazhar olarak mukaddes emaneti yüklenmekle şereflenmiştir." (Arvasi, 1991: III/187). Belki de insanı diğer varlıklardan farklı ve değerli kılan özelliği; insanın kendi varlığı, yaratıcısı ve evren hakkındaki farkındalığıdır. Bu sayede insan, Allah karşısındaki konumunu ve sorumluluklarını, âlem içindeki yerini ve yeteneklerini görebilecek donanıma sahiptir. Akıllı ve özgür bir varlık olarak insan, âleme yön verebilme imkânını taşımaktadır.

Görüldüğü gibi, insanın kendi varlığı ile ilgili farkındalıklarından biri zulüm diğeri de cehaletidir. Kendi zulüm ve cehaletinin idrakine varan insan, bütün tarihi boyunca kendini cehalet ve zulümden kurtarma çabası içerisindedir. Bütün gücü ile o, ilmi ve adaleti elde etmeyi hedeflemektedir. Kurduğu okulların, yazdığı milyonlarca cilt kitabın, açtığı yüzbinlerce laboratuvarın tek gayesi cehaleti yenmektir. Yine insan, keşfettiği dinî ve ahlâkî normlarla, tayin ettiği hukuk müesseseleriyle hep zulmü bertaraf etmeyi gaye edinmiştir. Cehaleti yenme ve zulmü bertaraf etme noktasında insanın ne kadar başarılı olduğu tartışılabilir. Ancak insanın cehaleti ve zulmü yenmek için bir çırpınış içinde olduğu inkâr edilemez (Arvasi, 1991: III/187-188).

Arvasi'ye göre, cehaleti ortadan kaldırmanın ilk şartı Allah'tan başka tanrı yoktur demek, sonra da bize bu ölçüyü veren şanlı peygamberler dizisine, özellikle de Hz. Muhammed'e büyük bir aşk ve imanla bağlanmaktır. Yine adaletin temini, zulmün önlenmesi de ancak Allah'a bağlanmakla mümkündür. Adaletin temini ancak Allah'a bağlanmakla, dolayısıyla da mutlak anlamda adaletin gerçekleşeceği bir hayata inanmakla mümkündür. Çünkü insan ölümlü bir varlıktır ve öldükten sonra hesaba çekileceği endişesini sürekli taşımaktadır (Arvasi, 1991: III/188).

Gerçekten de insan, her tarafta engellerle karşılaşmakta ve hayatın her aşamasında pek aşağı düzeyde olduğunu fark etmektedir. Ancak insan, bütün bu olumsuzluklara ve kusurlarına rağmen âlemden üstündür ve göklerde ve yerde ne varsa hepsinin kendi hizmetine sunulmuş olmasının (Lokman 31/20) avantajını kullanarak hem kendi kaderine hem de içinde yaşadığı âlemin kaderine yön verebilecek güçlerle donatılmıştır (İkbal, 1989: 10). Fakat bütün bunlar da yeterli olmamaktadır. Onun için çatallı bir yol ağzında duran insanın, başıboş da bırakılmaması gerekirdi. Zira insan, karşılaştığı bütün güçlüklerin üstesinden gelebilmek ve doğru yolu bulabilmek için ilâhî yardıma muhtaçtır. İnsanın yaratıcısının farkına varması, yaratıcısının kendisini neyle sorumlu tuttuğunu anlayabilmesi, kısacası insanın kendini gerçekleştirebilmesi için aklının yanında vahyin yol göstericiliğine de ihtiyacı vardır. İnsanın bu ihtiyacı peygamberlik kurumu ile karşılanmaktadır (Arvasi, ty: 50). Dolayısıyla onun anlam arayışında nübüvvet kurumunun önemli bir yeri vardır.

İnsanın anlam arayışında önemli bir yere sahip olan peygamberleri diğer insanlara niçin daha fazla tercih ettiğimizi artık anlamalıyız diyen Arvasî, "Kâdir-i mutlak olan Allah'ı bize şahdamarımızdan daha yakın olarak hissettirenler sadece ve ancak peygamberdir" şeklindeki ifadeleriyle peygamberlik kurumunun önemine işaret etmektedir. Bize sınırlıdan sonsuza, esaretten hürriyete, çoktan bire, ölümden ebediyete götüren yolu, apaçık ve pırıl pırıl olarak yalnız onlar gösterebilir. Onlar olmasa idi, kendimizi sınırlı, esir, parçacık ve ölümlü zannedecektik; ancak onlarladır ki, sonsuzluğun, hürriyetin, birliğin ve ebediliğin tadına varabiliyoruz. Sınırlı, esir ve parçacık olmaya isyan ediyoruz (Arvasi, ty: 50).

Büyük peygamberler, bilhassa Hz. Muhammed, insanı grupların ilahından veya gruplar üzerinde çeşitli istibdatlar kuran ferdi egoizmaların kendini ilahlaştırmalarından kurtararak Âlemlerin Rabbine döndürdüler. Hz. Muhammed, "Allah'tan başka ilah olmadığını, insanın insana, insanın başka bir yaratığa tapınamayacağını" haykırıyordu. İnsanın, tam bir vicdan itminanı ile Allah'a dönebilecek istidatta yaratıldığını "bütün insanların İslam fıtratı üzere doğduğunu" açıklıyordu. Kur'an-ı Kerim, *"Dinde zorlama yoktur."* (Bakara 2/256) diyor ve insanları Allah'tan gayrısına tapındıran "dinlere",

cemiyetlere, fertlere, idarelere, felsefelere vs "cihad" ilan ediyordu. Arvasi'ye göre bu, insanın şerefini kurtarmak anlamına gelmektedir (Arvasi, 2000: 161).

Arvasi, cemiyeti, devleti ve ferdi tanrılaştıran sistemler karşısında Hz. Muhammed'in tavrını ilgi çekici bulmaktadır. Ona göre, "büyük inkılapçı" olarak değerlendirdiği Hz. Muhammed, içinde doğduğu grubun en katı ve en sert gelenekçileri ile, gelenekleri ile, şu veya bu kabileyi temsil eden tanrıları ile savaşarak büyük İslâm inkılabını başardıktan sonra, insanların insanlara ve cemiyetlere veya onları sembolize eden varlıklara tapınmalarını şiddetle men etti. Bütün insanları "yalnız Allah'a dayanmaya ve ibadet etmeye" davet etti. İnsanın insanı tanrılaştırma alışkanlığını çok iyi bildiği için kendi isminin başına bir "harf-i tarif" gibi "Allah'ın kulu ve elçisi" sözünü yerleştirdi. Hz. Muhammed bunu insanın haysiyetini kurtarmak adına yaptı. Ona göre, bu peygambere hayran olmamak mümkün değil. Çünkü Sermayedârı tanrılaştıran kapitalizmin de, cemiyeti tanrılaştıran komünizmin de, devleti tanrılaştıran faşizmin de, insanlara "kullarım" demek için can atan müstebitin de saltanatı Hz. Muhammed'in inkılapçı ruhu karşısında çatırdamaya devam edecektir (Arvasi, 2000: 164-165).

Aslında bütün bunlar, sözü edilen tehlikeler karşısında insanı kendi fıtratı içinde tutarak kurtarmak demektir. İnsan, yaratılış özellikleri gereği mahlûkta değil Hâlik'ta var olmak ya da yok olmak davası peşindedir. İnsan, bütün tarihi boyunca yaratıklara tapınmaktan, onların önünde boyun eğmekten hoşlanmamıştır. Bu sebeple tarih, sahte mabutların enkazları ile doludur. Pragmatistler ve materyalistler istedikleri kadar insanı madde karşısında eğilmeye zorlasınlar, insanın fıtratı buna isyan etmektedir. O, her gün bir objektif ve sübjektif mabudu yıkarak Allah'a yol aramaktadır (Arvasi, 1991: III/167-168). Çünkü o, sadece biyolojik bir hayat kavgası vermemektedir. O, sadece yemek, içmek, üremek ve üretmek için yaratılmamıştır. İnsan, madde ile yetinmeyerek manaya, tabiatla yetinmeyerek kültüre, yaratıklarla yetinmeyerek Yaradan'a, eserle yetinmeyerek müessire, sınırlıyla yetinmeyerek sonsuzluğa, kesretle yetinmeyerek ölümsüzlüğe ulaşmaktadır (Arvasi, 1991: III/298). İnsanın bütün bu arayışları asla marazi bir tepki değil, bilakis insanı insan yapan tabii ve normal davranışlarıdır. İnsanı bu özelliklerinden uzaklaştırırsanız geriye sadece materyalist, vahşi, ilkel ve saldırgan bir hayvan kalacaktır (Arvasi, 1991: III/336). Kısacası insanın sonlu ile yetinmeyip sonsuzu ve sonsuzluğu, başka bir ifadeyle ölümsüzlüğü arzulaması onun fıtratının bir gereğidir. Hiçbir insan fıtratı öldükten sonra yok olmayı, hiçliği kabullenemez. İşte insanda var olan bu ölümsüzlük arzusu ancak din ve ahiret inancı tarafından karşılanabilir.

İnsanın Ölüm Gerçeğini Anlamlandırma Çabası: Ölümsüzlük Arzusu

İnsanın hayatına anlam katan düşüncelerden biri, bir paradoks gibi görünse de, ölümdür. Kafka'nın deyimiyle "hayatın anlamı sona ermesindedir." Gerçekten de insanı en çok rahatsız eden, onu boğan düşüncelerden biri öldükten sonra yok olacağı zannına kapılmasıdır. Kaldı ki, Allah'ın yarattığı ahlaki değerlerin muhatabı olan insanın ölümü ile yok olup gitmesi akla ters gelmektedir (Akbaş, 2014: 324). Arvasî, bu gerçeği "ölmek, bana çok saçma gözüküyor" şeklinde ifade etmektedir. Devamında şöyle diyor Arvasî: "Düşünün! Varsınız, yaşıyorsunuz, seviyorsunuz, seviliyorsunuz, eşiniz, dostunuz, çoluk çocuğunuz var; ümitleriniz, hayalleriniz, idealleriniz ve arzularınız var… Fakat bütün bunları bir anda yok edecek bir tehlike daima sizi tehdit ediyor ve bunun adı ölümdür. Doğuyorsunuz, bin bir sıkıntı ve mesele ile boğuşa boğuşa bir yerlere geliyorsunuz, yani büyüyor ve olgunlaşıyorsunuz; artık dünyaya meydan okuyacak duruma geldim sanıyorsunuz. Fakat karşınıza bir tehlike çıkıyor ve bu tehlikenin adı *ölüm*dür. O ölüm ki, dünya hayatının en büyük gerçeği.." (Arvasi, 2009: 32) Kısacası hayatın en büyük gerçeği ölümü bir yok oluş olarak görmek insana dünyayı dar etmekte, hayatı anlamsız kılmaktadır. Buna karşın, sonsuz bir hayatın varlığına inanmak, bu sonsuz hayatta acıların, sıkıntıların, kederlerin olmadığını, mutluluk, sağlık ve huzurun sürekli olduğunu hayal etmek hayatı daha da anlamlı hale getirmektedir. Bu bağlamda hayatı anlamlı kılan ölüm değil, ölümle başlayan sonsuzluk ya da ölümsüzlük düşüncesidir diyebiliriz.

Esasında ölümsüzlük, insanın ahlaklı bir varlık olmasının gereğidir. Tersinden ifade edecek olursak, insanın bu dünyada ahlaklı davranışlar sergileyebilmesi için ölümden sonra hayatın varlığına ihtiyaç vardır (Akbaş, 2014: 323-324). Onun için pek çok düşünür, din ile hesap gününe inanmayı, dünya hayatında iyi ahlak üzere bir hayat için vazgeçilmez görmüşlerdir. Çünkü insanın inancı ile sahip olduğu erdemler ile öldükten sonra bilinçli tercihlerinden sorguya çekileceği bilinci onun kötülük yapmasına engel olur. Bu inançtan yoksun olanlar için ise sadece beşeri gayretleriyle kötülüklerden uzak kalamazlar. (Akbaş, 2014: 324)

Bütün canlılar arasında ölüm şuuruna varan tek canlı varlığın sadece insan olduğuna dikkat çeken Arvasi, buna rağmen insanın, bitmez tükenmez bir yaşama arzusunu da içinde taşıdığını ifade

etmektedir. İnsan hem ebediyen yaşamak istemekte, hem de hayatının her anını ölüme doğru bir koşu olarak idrak etmekte ve ürpermektedir. Ona göre, insanın bu realitesi, garip bir paradoksa dayanmaktadır: "Yaşamak, ölüme doğru hızlı bir koşudur." (Arvasi, 1991: III/171)

İnsanlar isteseler de istemeseler de kendilerini ölüm düşüncesinden kurtaramazlar. Onun için ölüm gerçeğini görmezden gelme şeklindeki tercih Arvasi'ye göre gerçekçi değildir. Öyleyse bize düşen ölüm gerçeğini kabullenmektir. Bununla birlikte insan, kendi içinde bu ölüm tehdidine karşı direnen bir taraf da bulmaktadır. İnsan ruhundan yükselen bir çığlık onu ölümsüzlüğe iman etmeye zorlamakta, varlığın gayesinin yok olmak, hayatın gayesinin ölmek olmayacağını söylemektedir. Nitekim şanlı peygamberler, insanın bu çığlığını haklı bulacaklardır. Onlar da bu dünyanın ölümlü olduğunu, ancak insanlardaki sonsuzluk tavrının boş olmadığını; bu dünyada ölüm olarak adlandırdığımız gerçeğin yepyeni bir doğuş olduğunu, insanların sonsuz hayatı bulacaklarını ve bu dünyada ölüm korkusu çekmenin bilgisizlikten doğduğunu ısrarla belirtmişlerdir (Arvasi, 1991: III/172).

İnsanların ölüm gerçeği karşısında farklı tavırlar takındıklarını ifade eden Arvasi, bu tavırları şu şekilde özetlemektedir. Bir kısım insanlar ölüm korkusunu atmak için ölümü unutmak ya da görmezden gelmek yolunu tercih etmişken, bir kısmı da yaşama iradesinin ölüm korkusu ile berraklaştığını, ölüm düşünce ve şuurunun insana büyük güç kaynağı olduğunu savunmaktadır (Arvasi, 1991: III/171). Ölüm gerçeğini kabul ederek, ölümden sonra sonsuz bir hayatın varlığına inanıp buna göre tavır geliştiren kimse, bu dünyada saygın biri olmasının yanında ahiret hayatında sonsuza dek sınırsız nimetlere de kavuşur. Öyleyse, yapılması gereken şey ölümden kaçmak ya da ölüm gerçeğini görmezden gelmek değil, hayatı insana yakışır bir şekilde değerlendirerek ahireti kazanmak olmalıdır. Bu, peygamber efendimizin deyimiyle, hem birey hem de toplum açısından olumlu sonuçları olan, akıllıca ve zekice bir davranıştır (İbn Mace, Zühd, 31).

Sonuç

İnsan, diğer varlıklardan farklı olarak akıllı ve düşünebilen, dolayısıyla değer üretebilen bir varlık olarak yaratılmıştır. Bu yaratılış özelliği onu âlem içerisinde ayrıcalıklı ve üstün bir konuma yerleştirse de oldukça ağır sorumluluklar yüklemektedir. Akıllı, düşünebilen, dolayısıyla bilinçli eylemlerde bulunabilen bir varlık olan insan, bütün bunları ve âlemi anlamaya anlamlandırmaya çalışmaktadır. Kısacası insan varlık sahasına çıktığı ilk andan itibaren anlam arayışı içerisindedir.

Arvasi'ye göre, insan sürekli olarak yaratıcısını aramakta, bu şekilde yalnızca "bir" olana bağlanarak özgürleşmek istemektedir. Zira insanın fıtratının gereği olarak "bir" olana bağlanması, aynı zamanda her türlü köleliğe başkaldırı anlamına gelmektedir. Bu anlamda, insanın anlam arayışında özgürlük öncelikli öneme sahiptir. Özgürlüğünü temin edemeyen bir varlığın anlam arayışına tatmin edici cevaplar bulabilmesi mümkün görünmemektedir. O halde insanlığın kurtuluşu tevhid ilkesini benimsemekle mümkündür. Bu şekilde özgürlüğünü temin eden insan, onun hayatını kısırlaştıran, anlamsız ve gayesiz hale getiren bütün olumsuzluklardan kurtulabilecektir.

Tevhid ilkesini benimsemekle özgürlüğünü elde eden insan, hayatı daha anlamlı hale getirmek adına sürekli olarak zulüm ve cehaleti ortadan kaldırmak için çaba harcamaktadır. Bütün gücü ile o, ilmi ve adaleti elde etmeyi hedeflemektedir. Ona göre, cehaleti ortadan kaldırmanın ilk şartı Allah'tan başka tanrı yoktur ilkesine bağlanmaktır. Yine adaletin temini de mutlak anlamda adaletin gerçekleşeceği bir hayata inanmakla mümkündür. Çünkü insan ölümlü bir varlıktır ve öldükten sonra hesaba çekileceği endişesini sürekli taşımaktadır. Bu anlamda ölüm, bir yok oluş ya da son değil, tam tersine sonsuzluğa açılan bir kapı; bir anlamda hayatın anlamı olmaktadır.

Kaynaklar

AKBAŞ, M. (2014), "Ölüm ve Ölümsüzlük", *Din Felsefesi,* ed., Recep Kılıç-Mehmet Sait Reçber, Grafiker Yay., Ankara.

ALTINTAŞ, H. (1999), *İslâm Ahlakı,* Akçağ Yay., Ankara.

ARSLAN, Salih (1997), *Seyyid Ahmet Arvasi'nin İnsan Anlayışı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta.

ARVASİ, S. A. (t.y.), *İnsan ve Ötesi,* Burak Yay., İstanbul.

ARVASİ, S. A. (2009), *Diyalektiğimiz ve Estetiğimiz,* Bilgeoğuz Yay., İstanbul.

ARVASİ, S. A. (1991), *Türk-İslâm Ülküsü,* I-III, Burak Yay., İstanbul.

ARVASİ, S. A. (2000), *Kendini Arayan İnsan,* Burak Yay., İstanbul.

ARVASİ, S. A. (1997), *İlm-i Hâl,* Burak Yay., İstanbul.

BAYRAKDAR, M. (2013), Pascal Oyunu –Hz. Ali, Gazali ve Pascal'a Göre Ahirete Zar Atmak, İnsan Yay., İstanbul.

BİLMEN, Ö. N. (2007), *Yüksek İslâm Ahlâkı,* Timaş Yay., İstanbul.

CARREL, A. (1998), *İnsan Denen Meçhul,* çev., Refik Özdek, Timaş Yay.i İstanbul.

ELİK, H. (2011), *İnsan Eksenli Din,* M.Ü.İ.F.V. Yay., İstanbul.

FAZLUR RAHMAN (1996), *Ana Konularıyla Kur'an,* çev., Alparslan Açıkgenç, AOY., Ankara.

FRNKL, V. E.(2009), *İnsanın Anlam Arayışı,* Okuyanus Yay., çev., Selçuk Budak, İstanbul.

GÜVENÇ, B. (1996), *İnsan ve Kültür,* Remzi Kitabevi, İstanbul.

İKBAL, M. (1989), The Reconstruction of Religious Thought in Islam, Lahore.

KUTLUER, İ. (2000), "İnsan" mad., *DİA,* XXII, ss. 320-323, İstanbul.

ONAT, H. (2009), *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci,* Kökler ve Değerler Yay., Ankara.

ONAT, H. "İnsanın Anlam Arayışı Üzerine", s. 1. http://www.hasanonat.net

ÖNER, N. (1989), *Stres ve Dini İnanç,* Ankara.

ÖZDEMİR, Ş. (2006), *Seyyit Ahmet Arvasi'nin Hayatı Eserleri ve Eğitim Üzerine Görüşleri,* Malatya.

SEZEN, Y. (1990), "Çağdaş Düşünce Tarihimizde Seyyid Ahmet Arvasi", *Yeni Ufuk Çizgisi Dergisi,* S. 4, İstanbul.

TOZLU, N. (1996), "S.Ahmet Arvasi Açısından Varlık", *Felsefe Dünyası,* S. 21, Yaz 1996, ss. 13-20.

YİTİK, A. İ. (2015), "Budizm", *Dinler Tarihi,* ed., Baki Adam, Grafiker Yay., Ankara.

http://www.historicalsense.com/Archive/Fener16_1.htm

TÜRKİYE'DE YAYINLANAN ERKEN ÇOCUKLUK DÖNEME YÖNELİK BİLGİSAYAR DESTEKLİ ÖĞRETİM TEZLERİNİN YÖNTEMSEL EĞİLİMLERİ

Ali KIRKSEKİZ - Yrd.Doç.Dr. Suat KOL - Doç.Dr. Mübin KIYICI[1]

Özet

Hızla gelişen teknoloji hayatın her noktasında etkisini gösterdiği gibi öğrenme – öğretme süreçlerinde etkin kullanımı her geçen gün büyük hızla artmaktadır. Bu bağlamda alanyazın incelendiğinde birçok sınıf düzeyinde farklı alanlarda akademik çalışmalar yürtülmekte, yeni yöntemler, yeni araçlar, yeni yaklaşımlar ortaya konarak bunların etkileri sınanmaktadır. Ülkemizde de bu anlamda yapılan çalışmaların sayıları her geçen gün artmaktadır. Bu çalışmanın amacı Türkiye'de yayınlanan erken çocukluk döneme yönelik bilgisayar destekli öğretim tezlerinin mevcut yöntemsel eğilimlerinin çıkarılmasıdır. Bu bağlamda Yüksek Öğretim Kurumu veri tabanında erişime açık olan 17 tez incelenmiştir. Araştırmacılar tarafından geliştirilen "Tez İnceleme Formu" ile tezler tez türü, tez başlığı, tezin yayın yılı, tezin yayınlandığı üniversite, enstitü, anabilim dalı, araştırma yöntemi, araştırma deseni, örnekleme yöntemi, örnekleme kitlesi, veri toplama aracı ve veri analizi başlıkları altında betimsel içerik analizi tekniği ile analiz edilmiştir. Bulgular sonucunda ülkemizde erken çocukluk döneme yönelik bilgisayar destekli öğretim konusunda oldukça az tezin yapıldığı tespit edilmiştir. İncelenen tezler içerisinde sadece 1 tane doktora tezinin yer almış olması da diğer dikkat çekici bir durum olmuştur. Ülkemizde özellikle disiplinler arası etkileşimin daha da arttırılarak Okul Öncesi Eğitimi ABD çatısı altında alana katkı sağlayacak tezlerin teşvik edilmesi büyüm önem taşımaktadır.

Anahtar sözcükler: *Bilgisayar Destekli Öğretim, Erken Çocukluk, Okul Öncesi*

Giriş

Bilgisayarların yaygınlaşması ile birlikte bilgisayarlar hayatın her alanında sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır. Gelişmiş teknoloji ürünü olan bilgisayarların öğrenme ve öğretme sürecinde kullanılmaya başlamasıyla birlikte "Bilgisayar Destekli Öğretim" kavramı ortaya çıkmıştır.

Günümüzde Bilgisayar Destekli Öğretim, öğretim süreçlerinin ayrılmaz bir parçası haline geldiğini ifade etmek mümkündür. Özellikle gelişen ve büyük hızla yaygınlaşan iletişim teknolojilerinin sunmuş olduğu imkanlardan faydalanmak öğrenme – öğretme süreçlerinde bilgisayarın etkin kullanımını gerektirmektedir. Bilgisayarlar öğrenme - öğretme süreçlerinde karşılıklı etkileşim, etkililik, bütünlük, devamlılık, çok yönlü kullanım gibi üstün niteliklere sahip olması nedeniyle öğretim ortamında kullanılabilecek en etkili araçlardan biridir (Çetin, 2007).

Bilgisayar Destekli Öğretim, öğrencinin karşılıklı etkileşim yoluyla eksiklerini ve performansını tanımasını, dönütler alarak kendi öğrenmesini kontrol altına almasını, grafik, ses, animasyon ve şekiller yardımıyla derse karşı daha ilgili olmasını sağlamak amacıyla eğitim-öğretim sürecinde bilgisayardan yararlanma yöntemidir (Baki, 2002). Bir diğer ifade ile Bilgisayar Destekli Öğretim, öğrencilerin programlı öğrenme materyalleri ile bilgisayar kullanarak etkileşimde bulunabilmelerine, bilgisayar programları aracılığıyla öğrenmeyi gerçekleştirebilmelerine, öğrenmelerini izleyip kendini değerlendirebilmelerine imkan sağlayan bir öğretim biçimidir (Senemoğlu, 1997). Etkileşimli çoklu ortam teknolojisi ile öğrencilerin bilgiyi görsel-işitsel yollarla edinmelerinin yanında aktif olarak

[1] Sakarya Üniversitesi

deneme-yanılma imkânı ile öğrenmeleri sağlanır. Bu teknoloji ile geleneksel bilgi edinme yöntemi yerine bilginin, öğrencinin denetiminde olmasına, öğrencilerin kişisel farklılıklarından kaynaklanan öğrenme hızlarını kendilerinin ayarlamasına imkân tanınmaktadır (Akbaba, 2009).

Yapılan araştırmalar erken çocukluk dönemde öğretim süreçlerinin bilgisayar ile desteklenmesi neticesinde çocukların bilişsel becerilerinin gelişmesine önemli bir yeri olan kavramların öğretiminde (Hitchcock ve Noonan, 2000), çocukların düşünme, problem çözme, yaratıcılık becerilerini ve dil becerilerini geliştirmede büyük katkısı olduğunu ortaya koymaktadır.(Couse ve Chen, 2010). Ayrıca benlik gelişimi, işbirliği ve ortaklaşa öğrenmeyi destekler ve zenginleştiren teknoloji kullanımı çocukların öğrenmeye yönelik tutumlarını da olumlu yönde etkiler. Çünkü bilgisayarla çalışan çocuklarda karşısındakini kızdırma korkusu yoktur. Böylece öğrenmeye karşı korkusuz ve istekli bir tutum geliştirmelerini sağlar (Parette, Hourcade & Heiple, 2000).

Okulöncesi eğitiminde bilgisayarların kullanılması araştırmacı kişiliklerin gelişmesi ve daha etkili öğretim ortamlarının oluşması açısından önem arz etmektedir. Çocukların Bilgisayar Destekli Öğretim programları ile keşfederek öğrenmeye daha fazla fırsat bulabilecekleri gibi oyunlar aracılığı ile kendi bilgi ve deneyimlerini ortaya koyarak yeni öğrenmeler gerçekleştirebilmeleri mümkün olmaktadır (Akçay ve Halmatov, 2015).

Bu nedenle erken çocukluk dönemine yönelik bilgisayar destekli öğretim uygulamaları ile ilgili alanda yapılmış nitelikli akademik çalışmalar bu konuda faaliyet gösteren uygulayıcılar (öğretmenler, veliler, yazılım geliştiriciler vb.) için büyük önem taşımaktadır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı Türkiye'de yayınlanan erken çocukluk döneme yönelik gerçekleştirilmiş bilgisayar destekli öğretim lisansüstü tezlerinin yöntemsel açıdan incelenmesidir.

Yöntem

Araştırma Modeli

Nitel araştırmalar gözlem görüşme, doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı algı ve olayların doğal durumların gerçekçi ve bütüncül bir şekilde ortaya konduğu araştırmadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 45). Nitel araştırmalarda kullanılan doküman analizi, araştırılan bir konuyla ilgili yazılı metinler içeren dokümanların analiz edilmesini kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 217). Bu veriler üzerinde yapılan içerik analizi ise toplanan verilerin derin bir işleme tabi tutularak betimsel bir yaklaşımla belirli kavram ve temalar altında sunulması şeklinde gerçekleşmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 259). Buradan hareketle bu araştırmada ülkemizde erken çocukluk dönemine yönelik olarak gerçekleştirilmiş bilgisayar destekli öğretim alanında yapılan tezler içerik analizi tekniği kullanılarak tezlerdeki yöntemsel eğilim ile birlikte elde edilen sonuçlar belirlenmiştir.

Evren/Örneklem

Bu araştırmanın evrenini YÖK'ün ulusal tez merkezi veritabanında dizinlenen erken çocukluk dönemine yönelik olarak gerçekleştirilmiş bilgisayar destekli öğretim alanında yapılan ve erişime açık olan tezler oluşturmaktadır. Araştırmada evrenin tamamına ulaşılma imkanı olması nedeniyle tam sayım yapılmış olup örneklem alma yoluna gidilmemiştir.

Bu doğrultuda araştırmanın evrenini YÖK veritabanında yayınlanan ve erişime açık olan toplam 17 erken çocukluk dönemine yönelik olarak gerçekleştirilmiş bilgisayar destekli öğretim tezleri oluşturmuştur.

Veri Toplama Aracı

Bu araştırmada veri toplama aracı olarak anket oluşturma, araştırma, test yapma gibi bilgi toplamak amacıyla kullanılan Google Forms'dan yararlanılmıştır. Google Forms ile "Tez İnceleme Formu" (TİF) adında bir form hazırlanmıştır. TİF'te *tez türü, tez başlığı, tezin yayın yılı, tezin yayınlandığı üniversite, enstitü, anabilim dalı, araştırma yöntemi, araştırma deseni, örnekleme yöntemi, örnekleme kitlesi, örneklem büyüklüğü, veri toplama aracı, veri analizi ve sonuçlar* gibi alanlara özgü olarak metin kutularına, açılır kutulara, onay kutularına yer verilmiştir. TİF'teki alanların bilgi girişine yeterliliğinin, amaca uygunluğunun, eksik kısımlarının belirlenmesi amacıyla bir ön çalışma yapılmıştır. Ön çalışmada her değerlendirmeci kişi başı rastgele seçilen 2, toplamda 6 tezi TİF'i kullanarak kodlamıştır. Ön çalışma sonunda TİF'in yetersiz kalan alanlarında gerekli düzeltmeler ve eklemeler yapılarak TİF'in son hali oluşturulmuştur.

Verilerin Toplanması

Araştırma kapsamında verilerin toplanmasında şu adımlar izlenmiştir:

1. YÖK'ün Ulusal tez merkezindeki gelişmiş tarama kısmındaki aranacak kelimeler kısmına arama terimi girilmeden önce aramanın sadece tez adında yapılacak şekilde gerekli ayarlamalar yapılmıştır.

2. Tez adında çalışma konusu ile ilgili olarak ulaşılamayan herhangi bir tez olmaması amacıyla "Bilgisayar", "Destekli" kavramları "Eğitim" ve "Öğretim" kavramları ile birlikte kullanılarak iki farklı arama gerçekleştirilmiştir. "Bilgisayar" ve" "Destekli" ve "Eğitim" kavramları ile 01.11.2015 tarihinde yapılan tarama sonucunda YÖK tez veri tabanında 1573 teze ulaşılmış olup, tez adlarında yapılan inceleme neticesinde okul öncesi veya erken çocukluk dönemlerini kapsayan 28 tez listelenmiştir. "Bilgisayar" ve "Destekli" ve "Öğretim" kavramları ile 01.11.2015 tarihinde yapılan tarama sonucunda 1357 teze ulaşılmış olup, tez adlarında yapılan inceleme neticesinde okul öncesi eya erken çocukluk dönemlerini kapsayan 25 tez listelenmiştir. Bu doğrultuda toplam 53 tez bulunmuştur.

3. Yapılan tarama neticesinde tespit edilen tezlerin id numaraları not edilmiş ve mükerrer olan tezler belirlenmeye çalışılmıştır. Yapılan inceleme neticesinde 20 tezin her iki aramada da tespit edildiği belirlenmiştir. Bu aşamadan sonra 33 tez kalmıştır.

4. 33 tez araştırmacılar tarafından YÖK tez veri tabanından indirilmiştir. İndirme işlemi 04.11.2015 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda erişeme açık olmayan 11 tez araştırma kapsamından çıkarılmıştır. Bu aşamada tez sayısı 22 olmuştur.

5. 22 tez, araştırmacılar tarafından tezlerin yöntem kısımları incelenmiş erken çocukluk dönemi ile ilişkili olmayan tezler belirlenmiştir. Tezlerden 3'ü Özel Eğitim, 2'si ise İlköğretim alanından tezler olması nedeniyle 5 tez araştırma kapsamından çıkarılmıştır. Bu aşamada tez sayısı 17'ye düşmüştür.

6. 17 erken çocukluk dönemine yönelik olarak gerçekleştirilmiş bilgisayar destekli öğretim tezi araştırmacılar tarafından incelenmeden önce, rastgele seçilen 3 tez tüm araştırmacılar tarafından incelenerek kodlanmıştır. Kodlayıcılar arası tutarlılık için kodlamalar üzerinde Miles ve Huberman'ın (1994) Güvenirlik = Görüş Birliği / (Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı) x 100 formülü kullanılmıştır. Hesaplama sonucu kodlayıcılar arası uyuşum yüzdesi %90 olarak bulunmuş ve bu değer kabul edilebilir seviyede çıkmıştır.

7. Kodlayıcılar arası tutarlılık belirlendikten sonra her kodlayıcı tezlerin yöntem kısımlarını içerik analizine tabi tutmuştur. İçerik analizi sırasında tez yazarlarının beyanları esas alınmıştır. Kimi tezlerde yöntem bölümleri net olmadığından, araştırmacılar bu tezleri beraber inceleyerek kodlamışlardır.

8. Araştırmacılar tarafından yöntem bölümleri incelenen tezler Microsoft Excel dosya formatında kaydedilerek frekans, yüzde gibi betimsel istatistikler verilmesi ve pivot tabloların oluşturulması için hazır hale getirilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırma sonunda elde edilen veriler Microsoft Excel 2013 programı ile analiz edilmiştir. Toplanan veriler üzerinde pivot tablolar kullanılarak analizler yapılmıştır. Pivot tablolar kullanılarak oluşturulan veri kümeleri kategorilere ayrılmış, veriler arasında ilişkiler analiz edilmiş ve yorumlar

yapılmıştır. Bunun yanında elde edilen verilerde betimsel istatistiklerden faydalanılarak frekans ve yüzde bilgileri verilmiştir.

Bulgular

Araştırmanın bulguları tezin türü, yıllara göre tez sayıları, üniversitelere göre tez sayıları, enstitülere göre tez sayıları, enstitülerde yayınlanan tezlerin yıllara göre sayıları, anabilim dalına göre tez sayıları, yöntemlere göre tez sayıları, tezlerin araştırma yöntemlerinin yıllara göre sayıları, enstitülerde yayınlanan tezlerin yöntemlere göre dağılımı, araştırma yöntemlerine göre kullanılan desenler, örnekleme yöntemleri, örneklem kitleleri, ölçme araçları, veri analiz teknikleri sırasıyla başlıklar halinde sunulmuştur.

Tezin Türü

Araştırmada elde edilen bulgulara göre erken çocukluk döneme yönelik bilgisayar destekli öğretim alanında yapılan tezlerin büyük çoğunluğunu yüksek lisans tezleri oluşturmaktadır. Yüksek lisans tezlerinin sayısı 16 (%94,1) iken doktora tezlerinin sayısı ise 1 (%5,9) olarak ortaya çıkmıştır.

Yıllara Göre Tez Sayıları

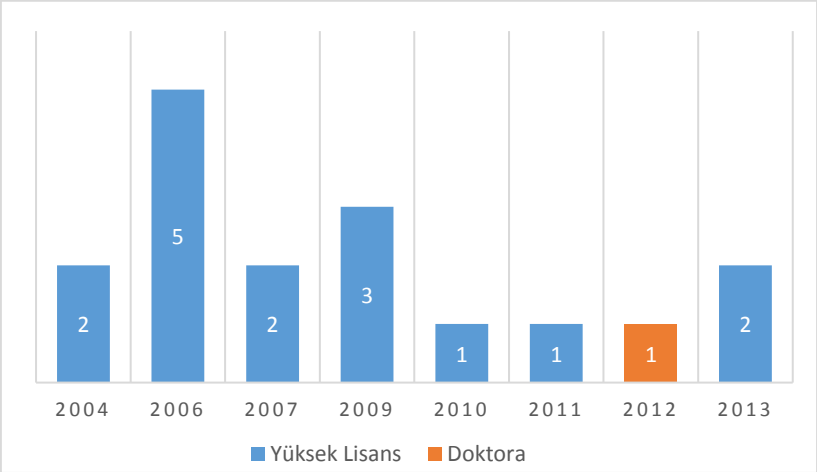

Şekil 1. Erken Çocukluk Döneme Yönelik Bilgisayar Destekli Öğretim Tezlerinin Yıllara Göre Dağılımı

Şekil.1'deki erken çocukluk döneme yönelik bilgisayar destekli öğretim tezlerinin yıllara göre dağılımına bakıldığında 2006 yılında 5 tez ile en çok tez yayınlanan yıl olduğu göze çarparken, 2009 yılında ise 3 tez ile en çok tez yayınlanan ikinci yıl olmuştur. 2004 – 2009 yılları arasında erken çocukluk döneme yönelik bilgisayar destekli öğretim konularının nispeten popüler olduğu ancak ilerleyen yıllarda bu popülerliğini yitirdiği görülmektedir.

Üniversitelere Göre Tez Sayıları

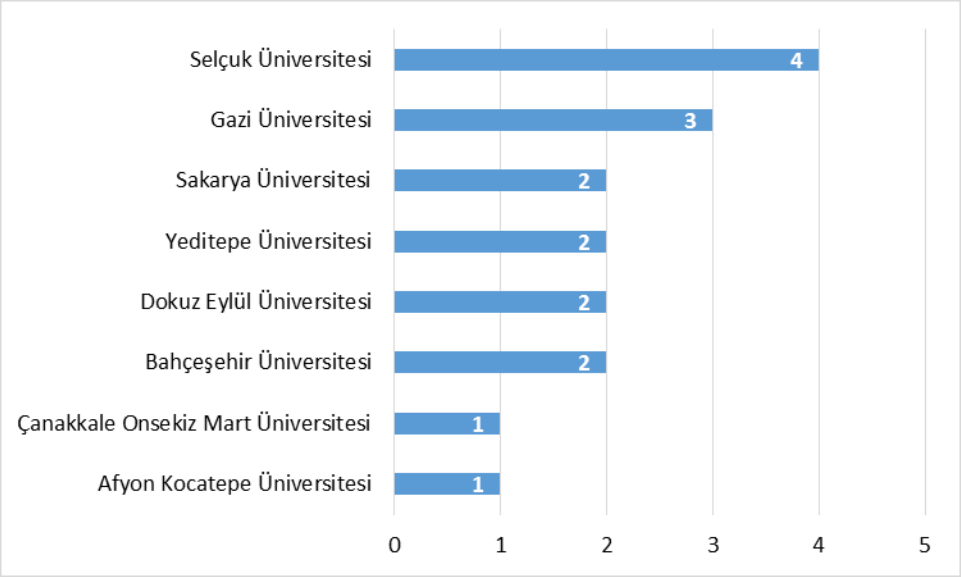

Şekil 2. Erken Çocukluk Döneme Yönelik Bilgisayar Destekli Öğretim Tezlerinin Üniversitelere Göre Dağılımı

Şekil 2'de üniversitelere göre tez sayılarını gösteren grafik incelendiğinde erken çocukluk döneme yönelik bilgisayar destekli öğretim tezlerinin en fazla Selçuk Üniversitesinde yapıldığı görülmektedir. Bu üniversiteyi sırasıyla Gazi, Sakarya, Yeditepe, Dokuz Eylül, Bahçeşehir, Çanakkale Onsekiz Mart ve Afyon Kocatepe Üniversiteleri takip etmektedir.

Enstitülere Göre Tez Sayıları

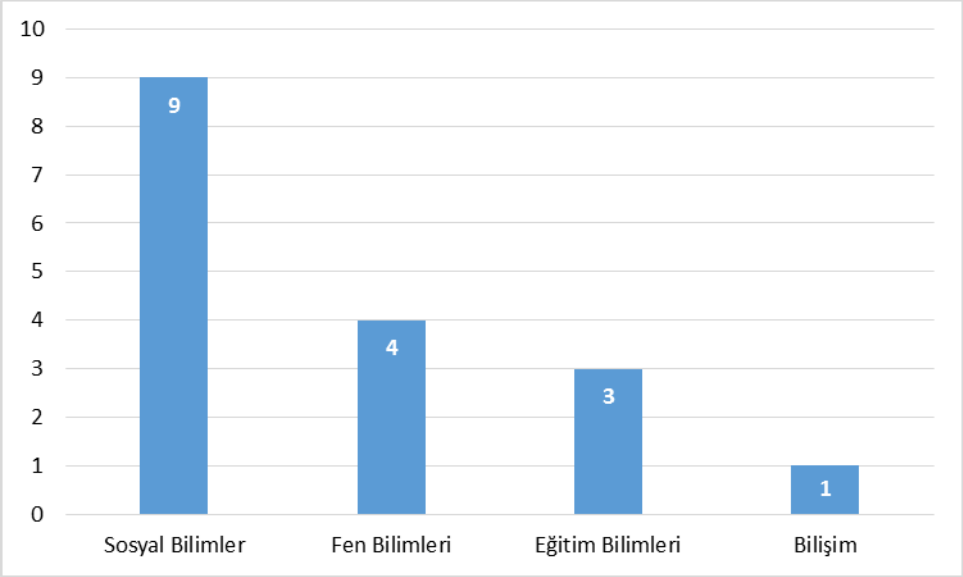

Şekil 3. Erken Çocukluk Döneme Yönelik Bilgisayar Destekli Öğretim Tezlerinin Enstitülere Göre Dağılımı

Şekil 3'te erken çocukluk döneme yönelik bilgisayar destekli öğretim tezlerinin enstitülere göre dağılımını gösteren grafik yer almaktadır. Grafik incelendiğinde tezlerin en fazla Sosyal Bilimler Enstitüsü (9) bünyesinde yapıldığı görülmektedir. Diğer tezlerin sırası ile Fen Bilimleri (4) Eğitim Bilimleri (3) ve Bilişim Enstitüsü (1) bünyesinde yapıldığı görülmektedir.

Enstitülerde Yayınlanan Tezlerin Yıllara Göre Sayısı

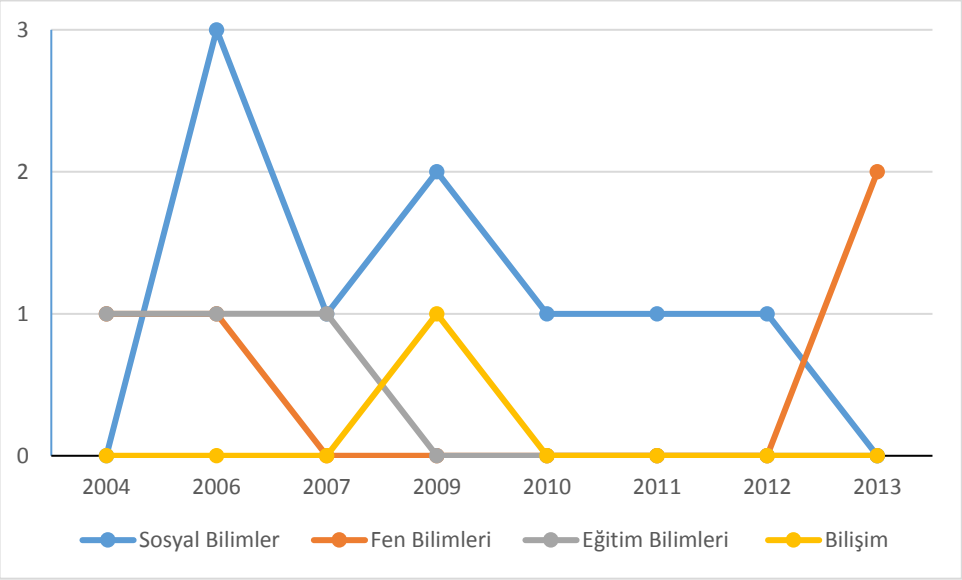

Şekil 4. Enstitülerde Yayınlanan Erken Çocukluk Döneme Yönelik Bilgisayar Destekli Öğretim Tezlerinin Yıllara Göre Dağılımı

Şekil 4 incelendiğinde erken çocukluk döneme yönelik bilgisayar destekli öğretim tezlerinin yıllara göre dağılımı incelendiğinde 2006 yılında 4 tez ile en fazla tez yayınlanan yıl olduğu anlaşılmaktadır. Devam eden yıllarda ise bu sayı giderek azaldığı görülmektedir.

Anabilim Dallarına Göre Tez Sayıları

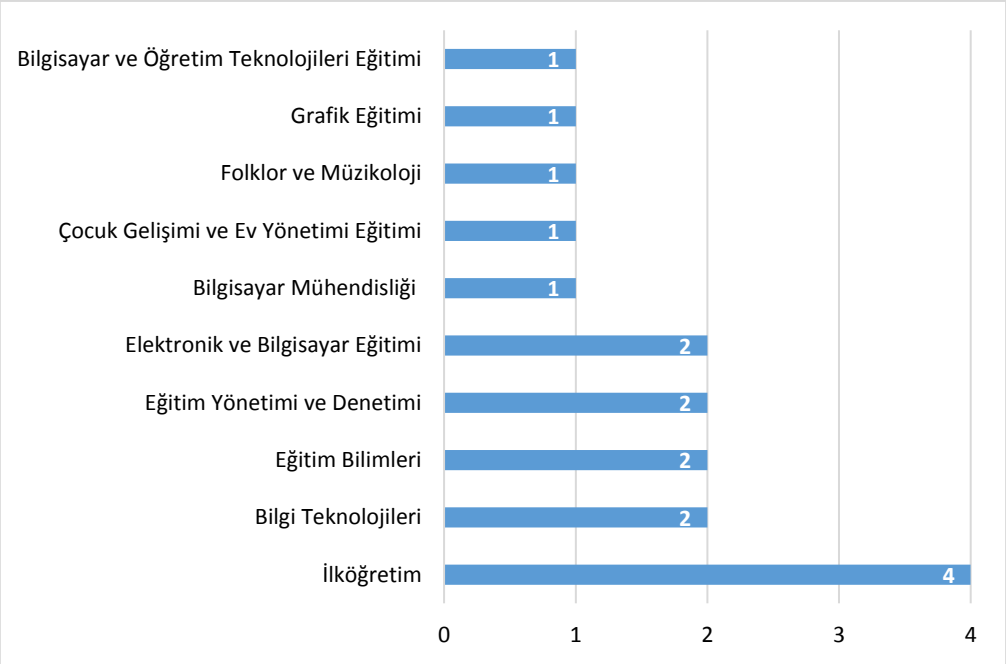

Şekil 5. Enstitülerde Yayınlanan Erken Çocukluk Döneme Yönelik Bilgisayar Destekli Öğretim Tezlerinin Anabilim Dallarına Göre Dağılımı

Sekil 5'de yer alan anabilim dallarına göre tez sayıları incelendiğinde erken çocukluk döneme yönelik bilgisayar destekli öğretim tezlerinin en fazla İlköğretim Anabilim dalında yapıldığı

görülmektedir. Bu anadilim dalını sırasıyla Bilgi Teknolojileri, Eğitim Bilimleri, Eğitim Yönetimi ve Denetimi, Elektronik ve Bilgisayar Eğitimi Anabilim dalları izlemektedir.

Erken Çocukluk Döneme Yönelik Bilgisayar Destekli Öğretim Tezlerinin Metodolojik Bulguları

Araştırma Metodolojisine Göre Tez Dağılımı

Araştırma metodolojilerine göre uzaktan eğitim tezlerinin dağılımı Şekil 6'da verilmiştir.

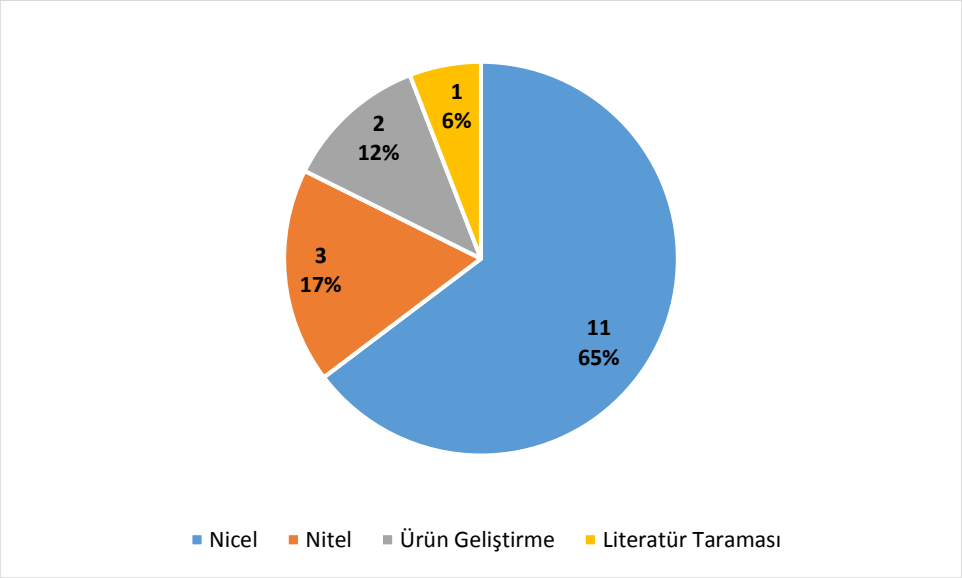

Şekil 6. Erken Çocukluk Döneme Yönelik Bilgisayar Destekli Öğretim Tezlerinin Araştırma Metodolojisine Göre Dağılımı

Şekil 6 incelendiğinde erken çocukluk döneme yönelik bilgisayar destekli öğretim tezlerinde en fazla nicel araştırma metodolojisinin kullanıldığı görülmektedir. Bunları sırasıyla nitel, ürün geliştirme ve literatür taraması takip etmektedir. Bunun olası nedeni olarak, araştırmacılarının yürüttükleri çalışmaları genelleştirme çabasında olmaları, yeni yöntem veya uygulama etkililiğini belirlemek amacıyla deneysel çalışmalara ihtiyaç duymaları ve nicel araştırmaların nitel araştırmalara daha kolay yürütülmesi gösterilebilir.

Araştırma Metodolojisine Göre Kullanılan Desenler

Araştırma kapsamında incelenen tezlerde kullanılan desenlerin araştırma metodolojilerine göre dağılımını gösteren bilgiler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Araştırma Metodolojisine Göre Araştırma Desenleri

Nicel Araştırma Metodolojisi		**Nitel Araştırma Metodolojisi**	
Araştırma Deseni	**f**	**Araştırma Deseni**	**f**
Deneysel	7	Olgu Bilim	1
Tarama	4	Eylem	1
		İfade edilmemiş	1

Tablo 1'de nitel ve nicel araştırma metodolojisine göre hazırlanan tezlerdeki araştırma desenlerine yer verilmiştir. Tablo 1 incelendiğinde nicel araştırma metodolojisiyle yürütülen tezlerde en fazla deneysel desenin kullanıldığı, ikinci olarak da tarama desenin kullanıldığı görülmektedir. Nicel

araştırma metodolojisiyle yürütülen tezlerde ise olgu bilim ve eylem araştırma desenlerinin kullanıldığı bir tez de ise araştırma deseninin ifade edilmediği anlaşılmaktadır.

Araştırma Metodolojisine Göre Temel Alınan Örnekleme Yöntemleri

Araştırma kapsamında incelenen tezlerde kullanılan örnekleme yöntemlerinin araştırma metodolojilerine göre dağılımını gösteren bilgiler Tablo 3'de yer almaktadır.

Tablo 2.Araştırma Metodolojisine Göre Örnekleme Yöntemleri

Nicel Araştırma Metodolojisi		**Nitel Araştırma Metodolojisi**	
Örnekleme Yöntemi	**f**	**Örnekleme Yöntemi**	**f**
İfade edilmemiş	6	Amaçlı	2
Basit Seçkisiz	3	İfade edilmemiş	1
Uygun/kazara	1		
Diğer	1		

Tablo 2 incelendiğinde nicel metodolojilerin kullanıldığı tezlerin büyük çoğunluğunda örnekleme yönteminin ifade edilmediği, nitel metodolojilerin kullanıldığı tezlerde en fazla amaçlı örnekleme yönteminin temel alındığı görülmektedir. Örnekleme yönteminin ifade edilmediği tezlerde genellikle örneklem grubunun özellikleri ifade edilmiştir.

Araştırma Metodolojisine Göre Kullanılan Ölçme Araçları

Araştırma kapsamında incelenen tezlerde kullanılan ölçme araçlarının araştırma metodolojilerine göre dağılımını gösteren bilgiler Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3.Araştırma Metodolojisine Göre Kullanılan Ölçme Araçları

Nicel Araştırma Metodolojisi		**Nitel Araştırma Metodolojisi**	
Ölçme Araçları	**f**	**Ölçme Araçları**	**f**
Başarı Testi	7	Görüşme	3
Anket	6	Odak Grup Görüşmesi	1
Ölçek	2	Doküman İncelemesi	1
		Gözlem	1

Tablo 3'te incelenen tezlerde kullanılan ölçme araçlarına yer verilmiştir. İncelenen tezlerde birden fazla ölçme aracı kullanılması nedeniyle toplam ölçme aracı sayısı toplam tez sayısından fazla gözükmektedir. Tablo 5 incelendiğinde nicel metodoloji ile yürütülen tezlerde ölçme aracı olarak en fazla sırasıyla başarı testi, ve anket kullanıldığı görülmektedir. Nitel metodoloji ile yürütülen tezlerde ise en fazla görüşme yöntemiyle veri toplandığı görülmektedir.

Araştırma Metodolojisine Göre Veri Analizi Teknikleri

Araştırma kapsamında incelenen tezlerde kullanılan veri analizi tekniklerinin araştırma metodojilerine göre dağılımını gösteren bilgiler Tablo 4'de yer almaktadır.

Tablo 4. Araştırma Metodolojisine Göre Veri Analiz Yöntemleri

Nicel Araştırma Metodolojisi		**Nitel Araştırma Metodolojisi**	
Veri Analizi	**f**	**Veri Analizi**	**f**
Betimsel istatistikler	10	Betimsel analiz	2
İlişkisiz t testi	7	İçerik analizi	1
İlişkili t testi	3		
Anova	1		
Mann-whitney u testi	1		
Wilcoxon	1		

Tablo 4'te incelenen tezlerde kullanılan veri toplama araçlarında yapılan istatistiksel analizlere yer verilmiştir. Bir veri toplama aracında biden fazla istatistiksel analiz yapılabildiğinden istatistiksel analiz sayısı toplam tez sayısından fazla görülmektedir. Tablo 4 incelendiğinde nicel metodoloji ile yürütülen tezlerde sırasıyla en fazla betimsel istatistik ve ilişkisiz t testi, nitel metodoloji ile yürütülen tezlerde ise betimsel analizin yapıldığı görülmektedir.

Tartışma

Araştırma sonuçlarına göre ülkemizde erken çocukluk döneme yönelik bilgisayar destekli öğretim alanına ilişkin hazırlanan lisansüstü tezlerin sayısının daha da artırılması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Özellikle tablet bilgisayarların ve akıllı telefonların da yaygınlaşması ile birlikte bu yaş grubunda olan çocukların günlük yaşantısı içerisinde bilinçli veya bilinçsizce bilgisayar teknolojilerinden faydalanmaktadırlar. Dolayısı ile hem çocuklarının gelişimine katkı ve destek sağlayacak yeni yöntem, teknik, uygulama ve içeriklerin ortaya çıkarılması hem de erken çocukluk dönemdeki bireylerin gelişiminde rol alan bireylerin bu konudaki bilgi, beceri ve bakış açılarının istenilen düzeye gelebilmesi için bu alana yönelik tezlerin akademik olarak teşvik edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda disiplinler arası da gerçekleştirilebilecek olan lisansüstü çalışmaların desteklenmesi büyük önem taşımaktadır.

Kaynaklar

Akbaba, B. (2009). Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi öğretiminde çoklu ortam kullanımının akademik başarı ve tutumlara etkisi. Doktora tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Akçay, N. O., & Halmatov, M. (2015). Okulöncesi Öğretmen Adaylarının Bilgisayar Destekli Eğitim Yapmaya İlişkin Tutumlarının İncelenmesi. Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 5(1).

Baki, A., (2002). Öğrenen ve öğretenler için bilgisayar destekli matematik. İstanbul: Ceren Yayınları.

Couse, L. J., & Chen, D. W. (2010). A tablet computer for young children? Exploring its viability for early childhood education. Journal of Research on Technology in Education, 43(1), 75-96.

Çetin, Ü. (2007). ARCS motivasyon modeli uyarınca tasarlanmış eğitim yazılımı ile yapılan öğretimle geleneksel öğretimin öğrencilerin başarısı ve öğrenmenin kalıcılığı açısından karşılaştırılması. Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

Hitchcock, C. H., & Noonan, M. J. (2000). Computer-assisted instruction of early academic skills. Topics in Early Childhood Special Education, 20(3), 145-158.

Parette, H. P., Hourcade, J. J. & Heiple, G. S. (2000). The importance of structured computer experiences of young children with and without disabilities. Early Childhood Education Journal, 27(4), 243-250.

Senemoğlu, N. (1997). Gelişim öğrenme ve öğretim kuramdan uygulamaya. Ankara: Ertem Matbaacılık.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (9. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınevi.

MONTE CARLO METHODS AND JUMP DIFFUSION PROCESSES AND THEIR APPLICATION IN BIST

Doç. Dr. Kutluk Kağan SÜMER[1]

This paper introduces and illustrates a new version of the Monte Carlo method that has attractive properties for the numerical valuation of derivatives. The traditional Monte Carlo method has proven to be a powerful and flexible tool for many types of derivatives calculations. Under the conventional approach pseudo-random numbers are used to evaluate the expression of interest. Unfortunately, the use of pseudo-random numbers yields an error bound that is probabilistic which can be a disadvantage. Another drawback of the standard approach is that many simulations may be required to obtain a high level of accuracy. There are several ways to improve the convergence of the standard method. This paper suggests a new approach which promises to be very useful for applications in finance Monte Carlo methods use sequences that are deterministic instead of random. These sequences improve convergence and give rise to deterministic error bounds. The method is explained and illustrated with BIST example.

The aim of this study, is to predict the future stock price movements by Markov chains. The simulation outcomes of the study provide information about the characteristics of the behavior of BIST rather than to forecast it. The results of the study indicate that there are significant differences between the outcomes of the Monte Carlo simulation and the realized outcomes. Therefore, it is concluded that the assumptions of the model that represents behavior of the price behavior should be reviewed.

Keywords: *Monte Carlo simulation; quasi-random sequences; Faure sequences; numerical finance, Jump Diffusion Processes*

JEL Classification: *G13, G17*

Stokastik Süreç

Bir değişkenin değerleri zaman içerisinde belirsiz bir şekilde değişiyorsa bu değişkenin bir stokastik süreç takip ettiği söylenebilir. Bir stokastik süreç sürekli (continuous) veya kesikli (discrete) değişken şeklinde olabilir. Bir sürekli stokastik süreçte değişkenler belli bir aralıkta sürekli değerler aldığı gibi bir kesikli stokastik süreçte değişkenler kesikli değerler alabilirler.

Stokastik süreç'e uyan bir değişkenin bu günkü değerinin geçmiş davranışlarından tamamen bağımsız olması stokastik sürecin Markov özelliği olarak anılır. Yani diğer bir deyişle bir stokastik sürecin Markov özelliği o stokastik sürecin bu günkü değerinin geleceği ve geçmiş değerinin bu günü etkileme özelliği olmamasıdır.

Markov sürecini formüle edecek olursak:

$\{Y_t, t \in (0,\infty)\}$ bir stokastik süreç olsun. Her n≥2 doğal sayısı ve $t_1 < t_2 <\ldots< t_{n-1} < t_n$ için $f(y_{t_n}/y_{t_1}, y_{t_2}, \ldots, y_{t_{n-1}}) = f(y_{t_n}/y_{t_{n-1}})$ oluyorsa buna bir Markov süreci denir.

[1] İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Wirtschaftuniversitaet Wien Sabatical Öğretim Üyesi, kutluk@istanbul.edu.tr

Bir stokastik sürecin bilinmesi demek tüm sonlu boyutlu dağılımlarının bilinmesi demektir. Bir Markov sürecinin bilinmesi ise

i) $f(y_{t_0})$ daki (yani başlangıçtaki) olasılık yoğunluk fonksiyonunun,

ii) $f(y_{t_n}/y_{t_s})$, t>s (koşullu geçiş dağılımının) olasılık yoğunluk fonksiyonunun,

dağılımlarının bilinmesi demektir.

Markov sürecinde sonlu boyutlu dağılımlar örneğin $t_1 < t_2 < t_3$ için

$f(y_{t_1}, y_{t_2}, y_{t_3}) = f(y_{t_1})\, f(y_{t_2}/y_{t_1})\, f(y_{t_3}/y_{t_2})$ dir.

Genellikle hisse senedi fiyatlarının bir Markov süreci takip ettikleri kanaati yaygındır. Bu sebeple de gelecekle ilgili tahmin yaparken hisse senedinin gelecek tahmini için kullanılacak en geçerli bilgi bu günkü fiyat olacaktır.

Oysa hisse senedi fiyat davranışlarının bir Markov özelliği taşıması demekse bu günkü hisse senedi fiyatının geçmişteki tüm bilgileri yansıttığını ifade eden zayıf etkin piyasa formuna da uygunluk göstermektedir.

Bir Markov stokastik süreci $\Phi(\mu,\sigma)$ biçiminde gösterilen ortalaması μ ve standart sapması σ olan normal dağılıma uygundur. Markov özelliği taşıyan bir değişkenin bir yıl süresince gözlemlenen değer değişimleri standart normal dağılıma uyacak olursa. Yani dağılım $\Phi(0,1)$ ise bu değişkenin iki yıl içindeki değer değişimlerinin dağılımı, ortalaması 0 ve varyansı 1 olan iki normal dağılımın toplamlarına eşit olacaktır. $\Phi(0,1)$ özelliğine yani standart normal dağılıma sahip olan iki normal dağılım toplandığında sonuç ortalaması ortalamalar toplamı, varyansı ise varyanslar toplamı olan yeni bir dağılımdır. Buna ek olarak değişkenlerin Markov özelliği taşıması nedeniyle bu iki olasılık dağılımı birbirinden bağımsızdır. Özetle göz önünde bulundurulan değişken için iki yıllık değişimin ortalaması 0 ve varyansı 2 olur. Böylece iki yıllık değişim aralığı $\Phi(0,\sqrt{2})$ olarak ifade edilebilir.

Özetlenecek olursa, değişkenin T uzunluğundaki bir dönemde değişiminin olasılık dağılımı $\Phi(0,\sqrt{T})$ olacaktır. Çok kısa bir zaman aralığındaki değişimi ise Δt ile gösterilecek olursa bu değişimin olasılık dağılımı da $\Phi(0,\sqrt{\Delta t})$ olacaktır.

Sonlu boyutlu dağılımları Normal dağılım olan Markov özelliği taşıyna bir Markov Sürecine Wiener süreci denilmektedir. Wiener süreci ortalaması 0 ve varyansı 1 olan Markov stokastik sürecinin özel bir durumudur. Wiener süreci fizik biliminde polen parçacığının hareketi, çok sayıda moneküler şoka maruz kalan parçacıkların hareketlerinin açıklamasında yaygın yer bulur. Brown'un yaptığı fizik deneylerinden kaynaklı olarak Bown hareketi (Brownian Motion) olarakta anılır. Brown hareketi bir Wiener süreci olarak modellenir.

Bir z değişkeni iki özelliğe sahipse bir Wiener sürecidir;

1. Çok kısa bir Δt zaman aralığındaki değişimi Δz ise

$$\Delta z = \varepsilon\sqrt{\Delta t}$$

dir. Burada ε white noise sürecine uyan ve $\Phi(0,1)$ olan normal dağılımdan seçilen bir tesadüfi değişkendir.

2. Çok kısa bir Δt zaman aralığındaki değişimi ile Δz değerleri birbirinden bağımsızdır.

Δz ortalaması 0 ve standart sapması $\sqrt{\Delta t}$ olan bir normal dağılımdan gelmektedir.

Uzun bir T zaman dilimi içerisinde z deki bir değişim z(T)-z(0) olarak ifade edilebilir. ΔT N kadar küçük zaman aralığında z'deki değişimlerin toplamıdır. Yani $N = \frac{T}{\Delta t}$ dir. Bu durumda

$$z(T) - z(0) = \sum_{t=1}^{N} \varepsilon_i \sqrt{\Delta t}$$

olacaktır. Burada $\varepsilon_i \sim N(0,1)$ dir. Malum olduğu üzere ε_i ler birbirinden bağımsızdır. Özetle Δt→0 ise Δz→0 olacaktır.

Wiener sürecinde dz sürüklenme oranı (drift rate) olarak adlandırılır. dz $\sim N(0,1)$ dz'si sıfırdan farklı olan bir Wiener süreci Genelleştirilmiş Wiener süreci olarak adlandırılır. Bu durumdaki bir x değişkeni

$$dx = a\,dt + b\,dz$$

olarak tanımlanır burada a ve b sabit parametrelerdir. Bu durum a x sürecinin zaman içindeki sürüklenme oranının a olduğu manasına gelecektir.

$$a=0 \Rightarrow$$

$$dx=a\,dt \Rightarrow$$

$$\frac{dx}{dt} = a$$

$$x=x_0 + at$$

olacaktır. Burada başlangıç seviyesi olan x_0 dan zaman içerisinde a kadar artan bir trend söz konusu olacaktır.

$$\Delta x = a\,\Delta t + b\,\varepsilon_i \sqrt{\Delta t}$$

olacaktır. Bu durumda Δx in ortalaması a Δt standart sapması $b\sqrt{\Delta t}$, varyansı ise $b^2\Delta t$ olacaktır.

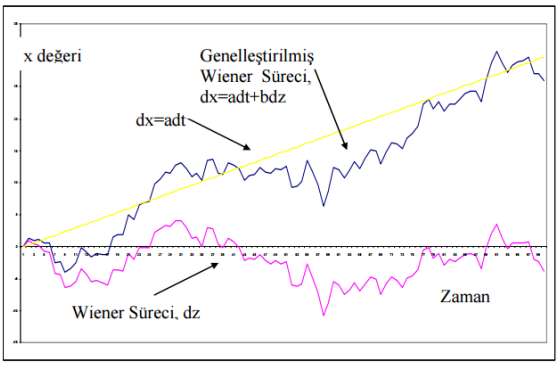

Şekil : Genelleştirilmiş Wiener Süreci (Aygören 2006)

Genelleştirilmiş Wiener Süreci

Hisse senedi fiyat değişimleri davranışı genelleştirilmiş Wiener süreci ile açıklanabilir. Ancak, Hisse senedi fiyatlarının bir genelleştirilmiş Wiener süreci izlediği kabulü yapılırken dikkatli olunmalıdır çünkü genelleştirilmiş Wiener süreci sabit bir beklenen sürüklenme değerine ve sabit bir varyansa sahiptir. Oysa hisse senedi fiyatlarında sabit sürüklenme değerleri gözlemlenmez. Bu nedenle, hisse

senedi fiyat hareket davranışları incelenirken hisse senedi fiyatları yerine yatırımcıların hisse senedinden bekledikleri getiri oranlarının kullanılması önem arz eder. (Aygören 2006)

Hisse senedi fiyatlarında sabit bir sürüklenme süreci yoktur. Yatırımcı %20 getiri bekliyorsa Fiyat değişiminin fiyata oranının fiyattan bağımsız olarak $\frac{\Delta S}{S}$ =0.20 olacağıdır yani S, t zamanındaki fiyatı gösterecek olursa beklenen sürüklenme oranı μ gibi bir sabit parametre için μS olacaktır. Bu çok kısa bir zaman aralığında yani *Δt*'de hisse senedi fiyatı olan S'de yükselişin μS*Δt* olacağı anlamına gelir. μ burada beklenen getiriden başka bir şey değildir. Buradan da hisse senedinin oynaklığı yani varyansı kabul edilirse:

$$\Delta S = \mu S \Delta t \qquad \Delta t \rightarrow 0$$

$$ds = \mu S dt \quad veya \quad \frac{dS}{S} = \mu dt$$

olacaktır. Bu durumda

$$S_T = S_0 e^{\mu t}$$

dir. Fakat oynaklık (volatilite) asla sıfır olmayacaktır. Bu durumda

$$ds = \mu S dt + \sigma s\, dz$$

veya

$$\frac{dS}{S} = \mu dt + \sigma dz$$

$$\frac{\Delta S}{S} = \mu \Delta t + \sigma \varepsilon \sqrt{\Delta t}$$

$$\Delta S = \mu S \Delta t + \sigma S_s \sqrt{\Delta t}$$

burada $\mu \Delta t$ Δt zamanında hisse senedinin beklenen getirisi, $\sigma_s \sqrt{\Delta t}$ ise getirinin stokastik birleşenidir. Stokastik birleşene ait varyans $\sigma^2 \Delta t$ olacaktır bu durumda getiri de $\frac{\Delta S}{S}$ lik bir ortalama ve $\sigma \sqrt{\Delta t}$ standart sapmayla normal dağılacaktır.

$$\frac{\Delta S}{S} \sim N(\mu \Delta t, \sigma \sqrt{\Delta t})$$

Ortalamaya Dönme Süreci

Ortalamaya dönme süreci basit bir örnekle kolayca açıklanabilir: Bir kişinin barda oturup sarhoş oluncaya kadar içtiğini ve eve dönüş sırasında da ona tasmasından tutmuş olduğu köpeğinin rehberlik ettiğini hayal edelim. Sarhoş ve köpek arasındaki mesafenin değişimini araştırdığımızı kabul edelim. Sarhoş yolda, bir sağa bir sola sendeleyerek yürüyecektir. Onun bu sendelemelerinin büyüklüğü, köpeğin bağlı olduğu ipin uzunluğuna, köpeğin pozisyonuna ve sarhoşun adımlarının büyüklüğüne bağlı olacaktır. Sarhoş sendeleyerek köpekten uzaklaştığında, köpek tarafından geri çekilecek ve sonunda evinin yolunu izleyecektir. (Önalan 2007)

Ortalamaya dönme süreci matematiksel olarak aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$S_{t+1}-S_t =$	$\alpha (S^* - S_t)$	$+ \sigma\varepsilon_t$
Fiyat Değişimi	Ortalamaya Dönme	Rasal Terim

S^* : Dönülen ortalama seviye veya uzun vadeli denge fiyatı

S_t : Spot fiyat

α : Ortalamaya dönme oranı

σ : Oynaklık

$\sigma\varepsilon_t$:t ve t+1 zamanları arasında fiyatı etkileyen rastsal şoklar.

Denklemi zaman'a göre değişimleri de içerecek şekilde daha genel olarak ifade edecek olursak:

$$d \log S_t = \alpha (S^* - \log S_t)\, dt + \sigma dW_t$$

α ' nın büyüyen değerleri, ortalamaya daha hızlı dönüleceğini gösterir. α Yıllık hale getirilmiş bir orandır. Örneğin α=2 ise bu fiyatların, uzun vadeli ortalama değere altı ayda bir döneceğini gösterir.

Ortalamaya Dönme Sürecinin Parametrelerinin Takdiri

Ortalamaya dönme oranı, lineer regresyon kullanılarak kolayca tahmin edilebilir. $x = \log S$ olmak üzere, Ito Lemma kullanılırsa, fiyatların doğal logaritması, aşağıdaki Ornstein – Uhlenbeck Süreci ile karakterize edilebilir. (Önalan 2007)

$$d\,x = \alpha (m-x)\, dt + \sigma dW$$

$$m = \mu - \frac{\sigma^2}{2\alpha} \text{ (uzun vadeli ortalama)}$$

α : Ortalamaya dönme oranı (hızı)

Kullanılan zaman serisinin parametrelerini tahmin etmek için aşağıdaki regresyon denklemi kullanılır:

$$dx_{t+1} = \beta_0 + \beta_1 x_t + \varepsilon$$

Burada , $\beta_0 = \alpha$ mdt ve $\beta_1 = -\alpha\, dt$ dir. Görüldüğü gibi, x değerleri, dx 'e karşı regresyona tabi tutulmaktadır. σ oynaklığı, regresyonun standart hatası ile tahmin edilir. Bir ortalamaya dönme sürecinde oynaklık, fiyatlar üzerinde sınırlı bir etkiye sahiptir. Bir rastsal şoktan sonra, fiyatlar tekrar uzun vadeli ortalamaya geri dönerler. Yani fiyatların uzun vadeli değişkenliği zaman ile orantılı olarak büyümez.

Ortalamaya Dönme Sıçrama Difüzyon Süreci

Ortalamaya dönme sürecini açıklarken, köpeğinin kendisine rehberlik ettiği bir sarhoşun bardan eve giderken izlediği yolu modellemek için rastsal yürüyüş sürecini kullanmıştık. Sarhoşun sendeleyerek yürümesinin yönü ve büyüklüğü genelde rastsaldır. Yani bir rastsal yürüyüş süreci izler. Sarhoşun sendelemelerinin büyüklüğü, köpeğin ipinin uzunluğu ile sınırlıdır. Sarhoş sendeleyerek

köpekten uzaklaştığında, ip sonuna kadar gerilecek ve sarhoş köpeğe doğru geri çekilecektir (Blanco, C. ve Saranow, D.(2001)). Şimdi de, aniden yoldan bir arabanın geçtiğini ve köpeğin arabanın peşinden koştuğunu düşünelim. Bunun sonucunda, sarhoş aniden hızlı bir şekilde araba yönünde çekilecektir. Araba uzaklaştığında ise köpek tekrar ev yönünde hareket edecek ve sarhoş normal pozisyonuna geri dönecektir. Bu durumu difüzyon bileşenine bir de sıçrama bileşeni ekleyerek modelleyebiliriz.

$$S_{t+1}-S_t = \alpha (S^* - S_t)\,\Delta t + S_t\,\sigma\varepsilon_t\sqrt{\Delta t} + \ln J\,\Delta q_t$$

Fiyat Değişimi	Ortalamaya Dönme terimi	Diffüzyon terimi	Sıçrama terimi

S_t : Spot fiyat

S^* : Dönülen ortalama seviye veya uzun vadeli denge fiyatı

α : Ortalamaya dönme oranı (hızı)

σ : Oynaklık

J :Rasal sıçrama büyüklüğü

Δq :Poisson süreci

$$\Delta q_t = \begin{cases} 1, & \lambda\Delta t \text{ ihtimalle} \\ 0, & 1-\lambda\Delta t \text{ ihtimalle} \end{cases}$$

Burada, λ sıçrama sürecinin yoğunluğu veya sıklığı olarak adlandırılmaktadır. Sıçrama büyüklüğü J için aşağıdaki varsayımları kabul edilir :

- J lognormal dağılmıştır. Yani , $\ln J \sim N(\mu_j , \sigma^2_j)$
- Sıçramalarla ortaya çıkan risk sistematik değildir.

Bu nedenle de çeşitlendirme yapılarak yok edilemez. Üstelik E(J)=1, olduğunu kabul edilerek, üstlenilen risk için fazladan bir ödülün olmadığını da garanti edilmiş olur. Bu varsayımlar altında, J'nin özelliklerini aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

- $J = e^{\phi}, \quad \phi \sim N\left(-\frac{\sigma_J^2}{2}, \sigma_J^2\right)$
- $E(J)=1$
- $E(\ln J) = -\frac{\sigma_J^2}{2}$
- $Var(\ln J) = \sigma_J^2$

S_t yi ifade eden stokastik diferansiyel denklem aşağıdaki şekilde yazılabilir:

$$dS_t = \alpha (S^* - \ln S_t)\, S_t\, dt + \sigma S_t\, dW_t + S_{t-1}\,(J-1)\, dq_t$$

$dq_t = 0$ olduğunda, ortalamaya dönme difüzyon süreci elde edilir. Rastsal zamanlarda, S_t önceki değer S_{t-1} yeni değer JS_{t-1} e sıçrayacaktır. $S_{t-1}\,(J-1)$ sıçramadan önceki ve sonraki değişimi verecektir. Yani , $\Delta S_t = JS_{t-1} - S_{t-1}$ olur.

Modelin kesikli zamanlı versiyonu aşağıdaki gibidir:

$$\frac{S_{t+\Delta t} - S_t}{S_t} = \alpha(S^* - \ln S_t)\Delta t + \sigma\varepsilon_i\sqrt{\Delta t} + \Delta S_t \Delta q_t$$

Parametrelerin Tahmini

Oynaklık (σ) : Oynaklığın zamanla sabit olması durumunda, genellikle tarihsel hareketli oynaklık, bir tahmin olarak kullanılabilir. Örneğin, aylık periyotlarla hesaplanan hareketli tarihsel oynaklıkların ortalaması yıllık oynaklık olarak kullanılabilir.

Ortalamaya dönme oranı (α) : Ortalamaya dönme oranı, bir lineer regresyon kullanılarak tahmin edilir. Bu durumda x_t logaritmik fiyatlar serisine karşılık Δx_t getirileri regresyona tabi tutulur.

Sıçrama Parametresi (J) : Sıçrama bileşeninin parametrelerini tahmin etmek için önce getiri serileri süzülür. Sonra bu verileri kullanarak, sıçramaların standart sapması σ_J ve sıçramaların sıklığı (yoğunluğu) λ tahmin edilir. λ , yıl içerisindeki sıçramaların toplam sayısı, gözlem sayısına bölünerek hesaplanır. Bu değer bize sıçramaların, ortalama olarak ne kadar sıklıkta olduğunu söyler. Sıçrama oynaklığı olarak da bilinen sıçramaların standart sapması, sıçrama büyüklüklerini tanımlayan olasılık dağılımının standart sapmasını gösteren bir sayıdır. Veri miktarına bağlı olarak, 3 standart sapmanın ötesindeki olayları Sıçrama olayları olarak düşünebiliriz. Modelin parametrelerinin geçmiş verilere dayanarak tahmin edilmesindeki zayıflık, tarihsel kayıtların gelecek sıçramalar hakkındaki beklentileri içermemesinden kaynaklanmaktadır. (Önalan 2007)

Uygulama

Uygulamada günlük veriler tercih edilmiştir. Buna göre çalışmada, IMKB-100 endeksinin 03.06.1992-25.04.2016 tarihlerine ait 5972 kapanış değerleri kullanılmıştır.

Uygulamada, R Studio programından faydalanılmıştır.

Getiri Serisinin Özellikleri

Min.	1st Qu.	Median	Mean	3rd Qu.	Max.	Std
-0.1998	-0.01148	0.00103	0.001326	0.01391	0.1777	0.02536

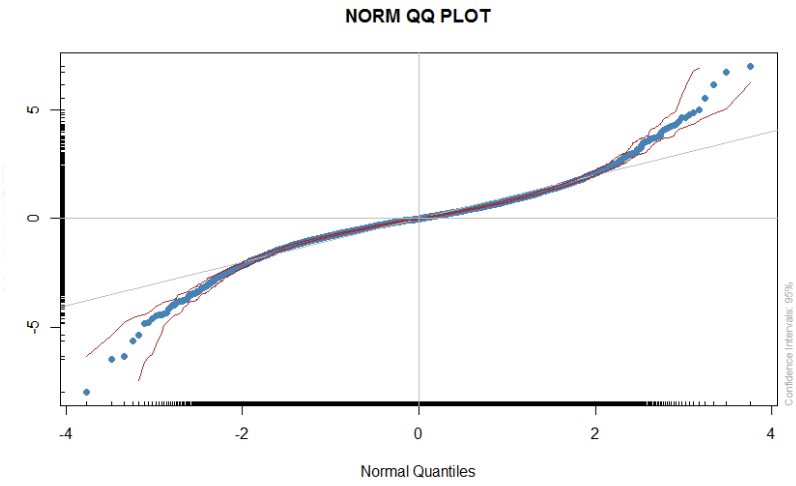

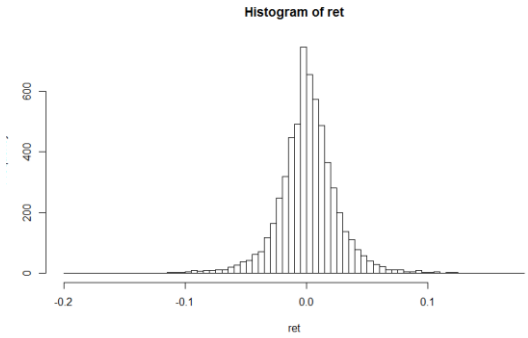

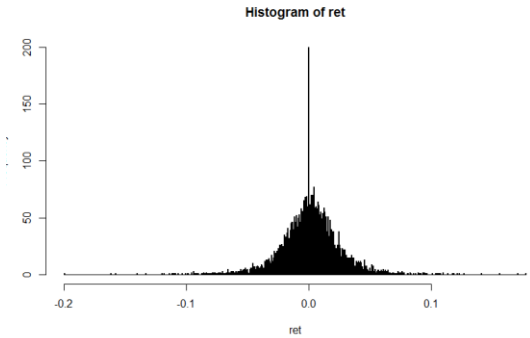

KLASİK MONTE CARLO TAHMİNİ (GETİRİ SERİSİNİN ORTALAMA VE VARYANSIYLA)

Min.	1st Qu.	Median	Mean	3rd Qu.	Max.	Std
-0.02517	-0.01909	-0.01312	-0.01322	-0.00735	-0.00133	0.02524

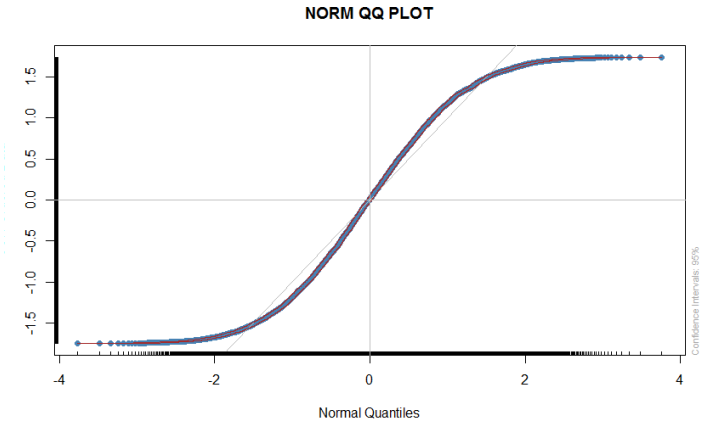

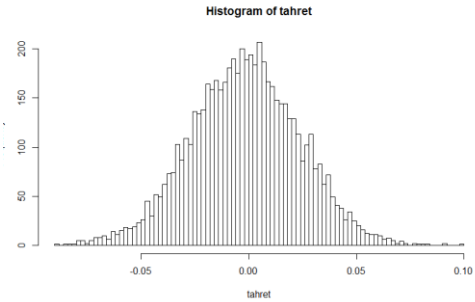

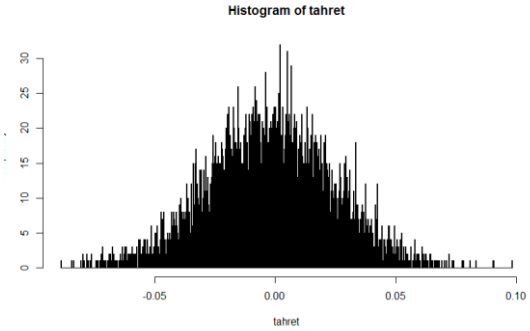

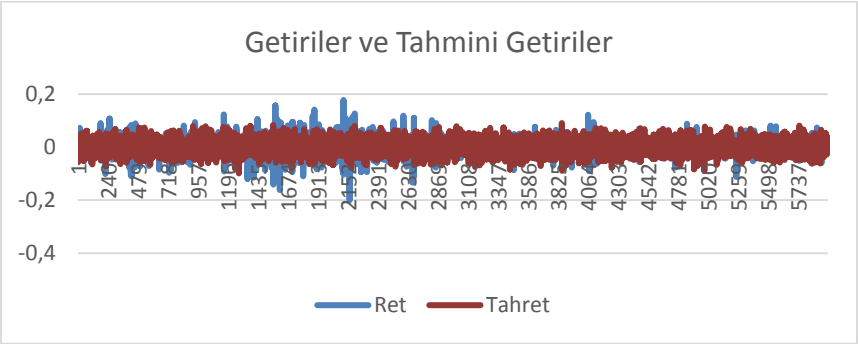

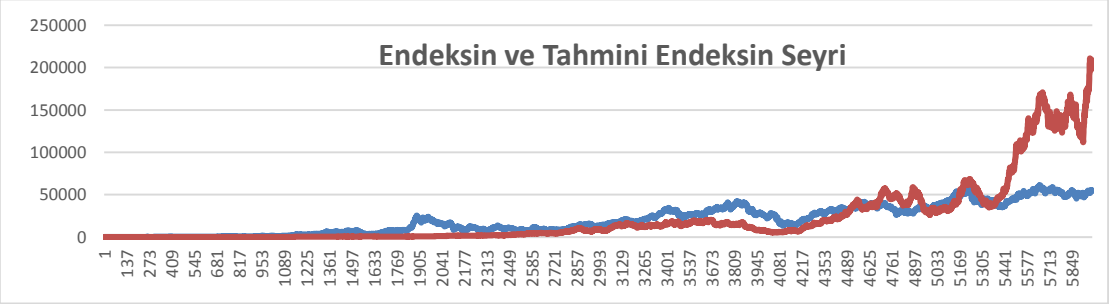

GENELLEŞTİRİLMİŞ WİENER SÜRECİYLE MONTE CARLO TAHMİNİ

$$\text{Getiri} = 0.001326 + 0.02536 * \varepsilon \sim N(0,1)$$

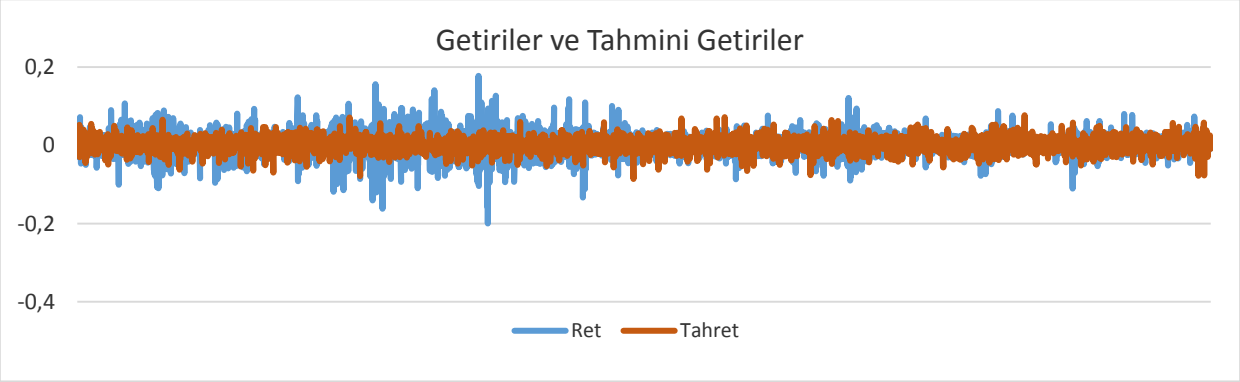

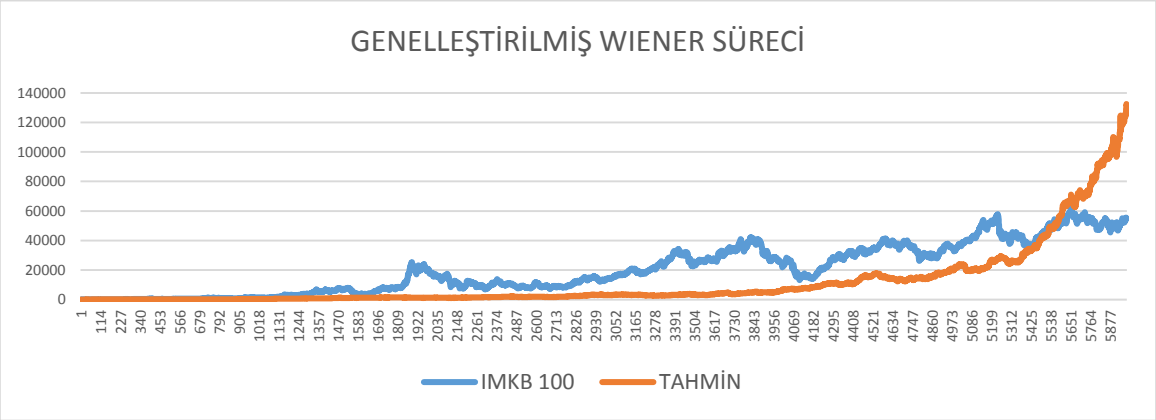

ORTALAMAYA DÖNME SIÇRAMA DİFÜZYON SÜRECİYLE MONTE CARLO TAHMİNİ

$$\frac{\Delta S}{S} = \mu\Delta t + \sigma\sqrt{\Delta t}\varepsilon + K\Delta q_t$$

$$\Delta q_t = \begin{cases} 1, & \lambda\Delta t \ \ ihtimalle \\ 0, & 1-\lambda\Delta t \ \ ihtimalle \end{cases}$$

$\mu\Delta t$	Yıllık ortalama getiri
$\sigma\sqrt{\Delta t}$	Hisse senedinin Oynaklığı (getirinin std sapması)
ε	Standart Normal dağılımdan çekilmiş tesadüfi değişken ε~N(0,1)
K	fiyatdaki oransal artma olarak ölçülen ortalama sıçrama büyüklüğü
λ	Birim zamandaki (yıl) sıçrama oranı (Poisson sürecinin yoğunluğu)
Δq_t	Poisson Sürecinden elde edilen gölge değişken

Getiri = Ortalama Getiri + Std. Sapma Getiri * ε~N(0,1) + Sıçrama Oranı * Δq_t(Tesadüfi Poisson Deişkeni)

olacaktır.

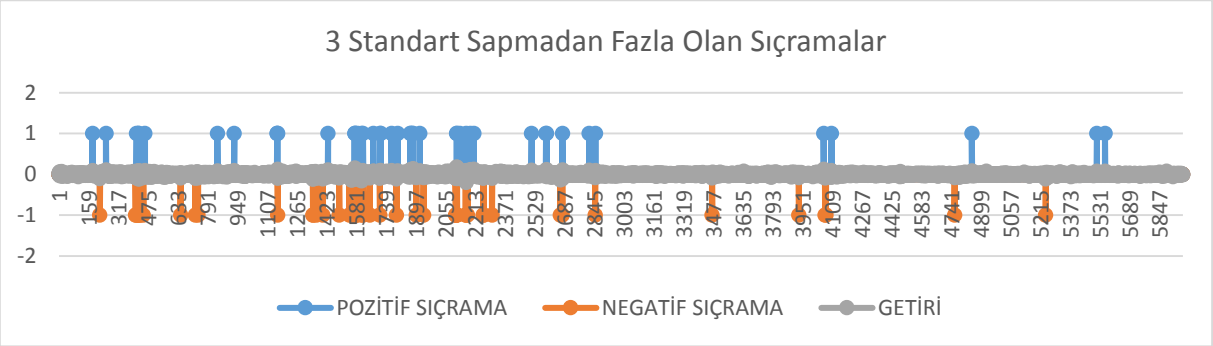

5973 gözlemde 49 pozitif, 51 negatif olmak üzere 100 sıçrama gözlenmiştir. Sıçrama oranı λ=0.0167420056922819 dür. Sıçrama Oranı K=3 σ olarak belirlenmiştir. Yani K= 0.0761000658054242 olacaktır.

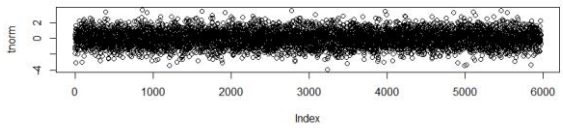

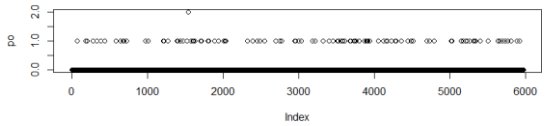

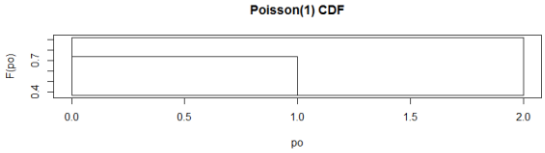

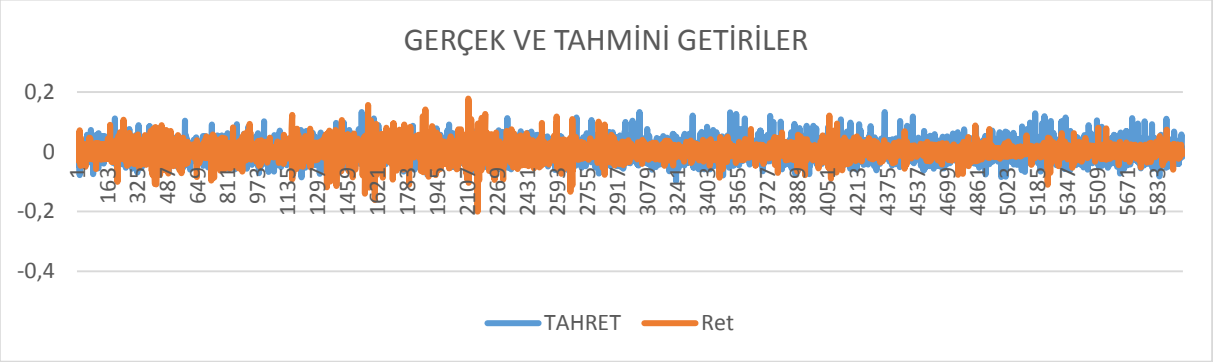

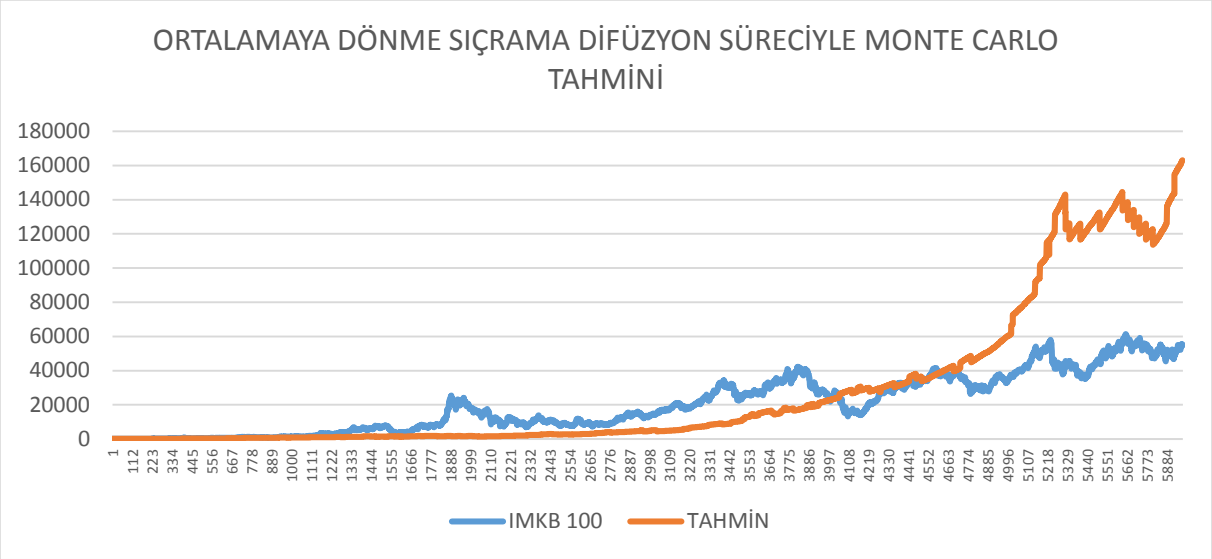

Sonuç

Klasik monte carlo tahmini (getiri serisinin ortalama ve varyansıyla) tahminler içerisinde en zayıf olanıdır. Serinin ortalaması ve klasik varyansıyla yapılan tahmin volatiliteleri yansıtma açısından en zayıf olanıdır. Genelleştirilmiş wiener süreciyle monte carlo tahmini klasik monte carlo tahminine göre biraz daha düzgün sonuçlar vermektedir. Çünkü getiri serisinin ortalamasını sabit değişken standart sapmasını ise ilişkisel değişken olarak alan bir modele $\varepsilon \sim N(0,1)$ ile monte carlo tahmini yapılan hata terimlerinin yüklenmesiyle elde edilmiştir.

Son olarak kullanılan ortalamaya dönme sıçrama difüzyon süreciyle monte carlo tahmini ise wiener süreciyle monte carlo tahminine poisson dağılımından çekilen bir şok değişkenini de eklediği için tahminler arasında en düzgünü haline gelmiştir.

Tartışma

Modeldeki 3 standart sapmalık şokların tespiti geliştirilerek 2 ve 3 standart sapmalık şoklara ait geliştirilmiş bir model kullanılabilir. Bununla birlikte bu şok sapmalarının mesafelerinden faydalanılarak Cook ve Mahalonabis mesafeleri hesaplana bilir. Volatilitenin yüksek olduğu serilerde medyana ait parametre tahminlerinin daha iyi sonuçlar verebileceği de bir gerçektir. Bunlarda ortalama ve standart sapma hesaplanırken 2 ve 3 standart sapmalık şoklara ait değerlerin bir outlier (dışlanan) olarak değerlendirilmesi ile ortalama ve standart sapmaların hesaplanarak Monte Carlo tahmini yapılması da bir başka tartışma konusunu oluşturacaktır.

Kaynaklar

AYGÖREN, Hakan; İMKB-100 Endeks Davranışının Monte Carlo Simülasyonu İle İncelenmesi;

BALL,C.A.ve TOROUS,W.N."A Simplified Jump Processes for Common Stock Returns"The Journal of Finance and Quantitative Analysis,18(1):53-65, 1983.

BLANCE, C. ve SARONOV, D., "Jump Diffusion Processes, Energy Price Processes Used for Derivatives Pricing and Risk Management",Working Paper,2001.

CLEWLOW, L.,STRICKLAND,C.ve KAMINSKI,V.,"Extending Mean-Reverting Jump Diffusion", Energy Power Risk Management,Risk Water Group,February, 2001

MUFAD JOURNAL; SAYI 29; OCAK 2006; pp:197-205

ÖNALAN, Ömer; Finansal Zaman Serileri İçin Ortalamaya Dönme Sıçrama Difüzyon Modeli; Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi; YIL 2007, CİLT XXII, SAYI:1; pp:201-224

EĞİTİM FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN MOBİL ÖĞRENMEYE YÖNELİK TUTUMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ: SAKARYA ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM FAKÜLTESİ ÖRNEĞİ

Talha KANTAROĞLU - Yrd.Doç.Dr. Adem AKBIYIK[2]

Özet

Bu araştırmada, öğrencilerin mobil öğrenmeye yönelik tutumları ölçülmektedir. Bu amaçla araştırma, eğitim alanında kariyer sahibi olmayı amaçlayan ve bu alanda hizmet verecek olan öğrencilerin yetiştirildiği Eğitim Fakültesi'nde gerçekleştirilmiştir. Araştırmada, öncelikle mobil öğrenme kavramı, avantaj ve dezavantajları, mobil öğrenme platformları konuları ele alınmış; ardından öğrencilerin mobil öğrenmeye yönelik tutumlarını ölçmek adına Demir ve Akpınar (2016) tarafından geliştirilen tutum ölçeği boyutları ile ortaya konulmuştur. Ölçeğin test edilmesi adına; Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde bulunan 10 farklı lisans programında öğrenim gören 256 üçüncü sınıf öğrencisi ile yapılan anketlerden elde veri seti aracılığıyla tutum ölçeği test edilmiş ve bulgular paylaşılmıştır. Eğitim Fakültesi öğrencilerinin mobil öğrenmeye yönelik tutumları; mobil öğrenme memnuniyeti, mobil öğrenmenin etkisi, mobil öğrenme motivasyonu ve mobil öğrenmede mobil cihazların kullanışlılığı üzerinden ele alınmış, cinsiyet ve Eğitim Fakültesi bölümleri arasında karşılaştırmalar yapılmıştır. Araştırma sonucunda Eğitim Fakültesi öğrencilerinin mobil öğrenmeye yönelik tutum düzeylerinin cinsiyete ve eğitim alınan bölüme göre farklılık gösterdiği ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *mobil öğrenme, öğrenci, tutum, ölçek, yapısal eşitlik modellemesi*

1.Giriş

Mobil teknoloji kullanımı bireylerin bu teknolojilere adaptasyonunun artmasıyla birlikte gün geçtikçe önemli bir alışkanlık haline gelmektedir. Zaman ve mekân bağımsız biçimde bilgiye erişimi sağlayan mobil teknolojiler, kullanıcı alışkanlıklarında köklü değişikliklere neden olmaktadır. Mobil hizmet sağlayıcıların gelişen altyapıları ve internet kullanımının kablosuz ağlardan gerçekleştirilebilmesi mobil teknoloji adaptasyonunun başlıca destekleyicileridir. Georgiev ve ark. (2004) mobil teknoloji adaptasyonunun en temel iki özelliğinin taşınabilirlik ve kablosuz erişim olanakları olduğu belirtmektedirler. Mobil teknolojiler; sosyalleşme, bilgiye erişim, alışveriş, bankacılık, eğitim, sağlık vb. birçok alanda kullanıcılara zaman ve mekân bağımsız bir altyapı sunmaktadır. Eğitim alanında da yararlanılan mobil teknolojiler öğrencilerin sahip oldukları mobil cihazlarla bilgiye erişimlerini ve mobil içerikli eğitim materyalleri ile etkileşimlerine imkân vermektedir.

Mobil araçlar ve mobil platformlar aracılığıyla gerçekleşen tüm öğrenme ve ilişkili etkinlikler olarak tanımlanan mobil öğrenme (Trifonova, 2003) öğrencilere birçok avantajlar sunmaktadır. Mobil öğrenmeye yönelik kullanıcı kabul ve kullanımı, dolayısıyla bu teknolojilere öğrencilerin adaptasyonu mobil platformların öğrenme amaçlı kullanımının kilit başarı faktörü olacaktır. Bu nedenle öğrencilerin mobil öğrenmeye yönelik tutumlarının ölçülmesi bu alanda yapılacak yatırımlar ve araştırma-geliştirme faaliyetleri için önem arz etmektedir.

2. Literatür Taraması

Mobil Öğrenme Nedir?

[2] Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi

Mobil öğrenmenin literatürde farklı tanımları mevcut olup bu tanımlardan bazıları şöyledir. Mobil öğrenme, sadece mobil cihazlar kullanılarak yapılan öğrenme değil, bağlamlar arası öğrenmedir (Demir, 2014: 7; akt. Walker, 2007). Wyne'e (2015)'e göre mobil öğrenme, giyilebilir bilgisayarlar, tablet bilgisayarlar, dizüstü bilgisayarlar ve akıllı telefonlar gibi cihazlar aracılığıyla gerçekleştirilen öğretme ve öğrenme aktiviteleridir (Akpınar ve Demir; 2016: 5). Mobil öğrenme, öğrenenin önceden belirlenmiş bir yerde olmadığı zamanda gerçekleşen herhangi bir çeşit öğrenme ya da öğrenenin mobil teknolojilerin sunduğu öğrenme fırsatlarını avantaja çevirebildiği zamanda gerçekleşen öğrenmedir (Demir, 2014: 7; akt. O'Malley vd., 2003). Mobil öğrenme, boyutları küçük, bant genişliği ve ağ teknolojilerine sahip birçok özelliği barındıran cihazlarla yapılan e-öğrenmedir (Demir, 2014: 7; akt. Stone 2004). Mobil öğrenme için eğitim dünyasında tam anlamıyla kabul görmüş bir tanım mevcut olmasa da mobil öğrenme, mobil cihazlar ile hareket ve etkileşim halindeyken bilgi öğrenme şeklinde yorumlanabilir.

Mobil Teknolojiler

Akıllı Cep Telefonu: Çoklu ortam telefonu olarak da isimlendirilmektedir (Saraç, 2014; akt. Çuhadar ve Odabaşı, 2014: 14). Cep telefonlarının özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır ve aynı zamanda gelişmiş işletim sistemleriyle uygulama yürütebilmektedir (Saraç, 2014: 61; akt. Köroğlu, 2010). İnternet, müzik, video gibi çoklu ortam desteği, konum tabanlı uygulamalar vb. özellikleri bulunmaktadır. Pek çok kategorideki uygulamalar, mobil donanıma yüklü olan mobil işletim sistemine göre uygulama mağazalarından cihaza yüklenebilmektedir. Çoğunlukla dokunmatik ekrana sahiptirler.

Tablet Bilgisayar: Genellikle 7 inç ve 10.1 inç ekran boyutlarında, farklı internet seçenekleri (3G, Wi-Fi) ile ağ ortamına katılımı sağlayan, dokunmatik ekranlı, çoklu ortam desteği olan, akıllı cep telefonlarından genellikle daha fazla depolama alanına sahip "tam mobil" kategorisinde yer alan araçlar tablet bilgisayar olarak adlandırılmaktadır. Akıllı cep telefonlarına nazaran daha geniş ekrana sahip olması, RAM kapasitesi ve uzun batarya ömrü ile ön plana çıkmaktadır.

Taşınabilir Oyun Araçları: Oyun deneyimi için üretilmiş, teknik özelliklerine göre kimisinde 3G ya da Wi-Fi bağlantısı ile ağlara bağlanmayı sağlayan ve oyun deneyimlerini sosyal ağlarda paylaşmaya izin veren, üzerindeki analog çubuklar hareket sensörü ve düğmelerle veri girişi yapılmasına olanak tanıyan, bazılarında dokunmatik ekran bulunan araçlardır. Müzik, video oynatma gibi çoklu ortam desteği bulunsa da kullanım amacı oyunlar olmaktadır.

Medya Oynatıcılar: MP3/MP4 çalar, taşınabilir video oynatıcı, taşınabilir DVD oynatıcı bu kategoride yer almaktadır. Ses ve video dosyalarını oynatmak, resim dosyalarını görüntülemek için kullanılmaktadır.

Mobil Öğrenme Uygulamalarının Kullanım Alanları ve Amaçları

En geniş anlamda mobil öğrenme, mobil ekosistemde gerçekleşen her türlü öğrenme sürecini içermektedir. Kukulska, Hulme ve Traxler (2005) mobil öğrenme kullanımını aşağıdaki altı başlık altında toplamaktadır (Küle, 2012:38; akt. Ally 2009);

a. Teknolojiye dayalı (Technology-driven) mobil öğrenme,

b. Taşınabilir e-öğrenme,

c. Sınıf içi etkinliklerle bağlantılı mobil öğrenme,

d. İnformal, kişiselleştirilmiş, durumlu mobil öğrenme,

e. Mobil hizmetiçi eğitim ve performans desteği,

f. Uzaktan ve kırsal alanlar için mobil öğrenme kullanılmaktadır.

Mobil öğrenme uygulamalarının 5 farklı kullanım amacı (Dehmenoğlu, 2015: 16; akt. Keskin, 2014):

a. Yönetimsel süreçler

b. Öğretimsel süreçler

c. Sınıf içi etkileşimi arttırmak

d. Sınıf dışı etkileşimi arttırmak

e. Dersin tamamının işlenmesi

Mobil Cihazların Eğitimde Kullanım Şekilleri

Mobil cihazların temelde iki kullanım yöntemi vardır; offline ve online. Her ikisinin de kendine göre avantajları bulunmaktadır (Sur, 2011: 34; akt. Bulun vd., 2004).

Offline (Çevrimdışı) Kullanım: Çevrimdışı eğitimin sağladığı avantajlar; maliyet, hız ve daha çok mekân bağımsızlığı sağlamasıdır. Herhangi bir bilgiye erişim esnasında bilgiler doğrudan cihazdan çok hızlı gelmektedir. Ayrıca bir bağlantı söz konusu olmadığından, bağlantı ücreti ve maliyet de bulunmamaktadır. Mekân bağımsızlığının daha fazla olmasının nedeni ise kapsama alanı gibi bir problem olmamasıdır.

Online (Çevrimiçi) Kullanım: Çevrimiçi eğitimin de önemli avantajları bulunmaktadır. Bunlar; güncellik, teorik olarak sınırsız bilgi ve eşzaman eğitim imkânıdır. Burada en önemli konulardan birisi fayda/maliyet analizini uygun şekilde yaparak ihtiyaca göre bu imkânı kullanmaktır. Gelecek zamanlarda rekabetin de etkisiyle mobil cihazlarla sürekli çevrimiçi kalmanın maliyetinin çok düşük olacağı beklenmektedir.

Mobil öğrenme ortamlarında kullanılabilecek içerik türleri: Metin (kısa mesaj, e-posta vb.), video (görsel podcast vb.), ses (podcast, sesli kitap vb.), resim (fotoğraf, görsel vb.), animasyon ya da hareketli görsel (gif resmi, etkileşimli animasyon, oyun vb.), sunum (ders sunumu, özet bilgi sunumu vb.), çoklu ortam (ses, resim, video destekli materyal vb.), e-kitap. Mobil araçların desteklediği özelliklere göre kullanılabilecek içerik iletim seçenekleri ise şunlardır: Web, e-Posta, uygulama, WAP, SMS, sesli görüşme, anlık mesajlaşma, MMS olarak sıralanabilir.

Mobil telefonlar günlük hayatta çeşitli alanlarda kullanılmaktadır. Ticari hizmetlere yardımcı olarak mobil cihazlar için birçok mobil uygulama geliştirilmiştir. Kullanıcılar bu uygulamalar ile zaman ve mekân kısıtlamaları olmadan internet araçları ile bilgiye erişebilmektedir. Mobil telefonların ekran boyutları, batarya süreleri, veri ve bellek kapasiteleri gibi özellikleri bu cihazların öğrenme faaliyetlerinde kullanımını sınırlamasına rağmen mobil telefonlar taşınabilirlik ve anlık iletişim gibi özellikleri sayesinde uygun tasarımlar ile öğrenmeye yardımcı olabilmektedir (Tanrıverdi, 2011: 1; akt. Chen vd., 2008).

Mobil öğrenmenin en önemli özellikleri mobil öğrenme uygulaması kullanıcılarına zaman ile mekândan bağımsız öğrenmeyi yani esnekliği ve daha kolay bir öğrenme sunmasıdır. Kullanılan cihazlar taşınılabilir olduğundan pratik bir öğrenme ortamı sunulmaktadır. İnternet tabanlı sistemlerin gelişmesiyle geniş alanlara yayılım gösteren mobil uygulamalar bireylerin öğrenme ve bilgiyi sunum biçimlerini de değiştirmektedir. Sürekli gelişim gösteren bilim-teknoloji bütünlüğü zamanla yüz yüze eğitimin yerini alabilecek mobil öğrenme sistemlerinin önemini arttırmaktadır. Bilgi toplumunun bilgiye çok hızlı erişim, her zaman ve her yerde öğrenme ihtiyacının ön planda olması mobil sistemlerin eğitim alanında hızla gelişimini sağlamaktadır. Mobil sistemlerde animasyonlara izin verilmesi, sanal gerçeklik programlarının cihazlar üzerinden öğrenme için kullanılması eğitime büyük bir katkı sağlamakla birlikte öğrenmenin sadece sınıf ortamında olmadığını, yaşam boyu süren bir süreç olduğunu ve mobil sistemlerin öğrenmeye etkisini göstermektedir.

Mobil Öğrenme'nin Avantajları

Mobil telefonların öğrenme faaliyetlerinde kullanılmasının sağlayacağı avantajlar aşağıdaki gibi sıralanabilir;

1. Her zaman ve her yerde eğitim fırsatı sunmaktadır.

2. Öğretmen ve öğrencilere anlık etkileşim imkânı sağlamaktadır.

3. Mobil telefonlar dizüstü ve masaüstü bilgisayarlara oranla daha ucuzdur.

4. Mobil telefonların dizüstü ve masaüstü bilgisayarlara oranla taşınması daha kolaydır.

5. Mobil telefonlar dizüstü ve masaüstü bilgisayarlara oranla daha yaygındır.

6. Kişisel mobil telefonlara SMS gönderimi ile eğitim içeriği sunulabilmekte ve anlık bilgilendirme yapılabilmektedir.

7. 3G, wireless gibi teknolojilerin yaygınlaşması sayesinde mekân sınırı olmadan mobil telefonlar aracılığıyla ders içeriklerine erişmek mümkün olmaktadır.

8. Gelişmiş mobil telefonların şimdiki nesil öğrencileri üzerinde bir cazibesi bulunmaktadır ve bu cihazlar öğrenci motivasyonunu öğrenme için kullanma imkânı sağlamaktadır (Tanrıverdi, 2011: 7).

9. Kolay depolama ve taşınabilirlik imkânı sunmaktadır.

10. Farkında olmadan öğrenme sağlamaktadır.

11. Yer ve şartlara göre değişebilen esnek öğrenme sağlamaktadır.

12. Hayat boyu öğrenme imkânı sunmaktadır. (Sarı, 2012: 35 ; akt. Çakır ve Arslan, 2011).

Mobil Öğrenme'nin Dezavantajları

Mobil telefonların öğrenme faaliyetlerinde kullanılmasının bazı dezavantajları bulunmaktadır. Bu dezavantajları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz;

1. Mobil telefonların ekran boyutlarının küçük olması nedeniyle bu cihazların öğrenme faaliyetlerinde kullanımı sırasında zorluklar yaşanmaktadır.

2. Mobil telefonların veri iletişimi ve bellek kapasitesi bakımından sınırlılıkları bulunmaktadır ve geliştirilecek uygulamaların bu sınırlılıklara uygun olması gerekmektedir.

3. İşletim sistemi bakımından mobil telefonlar için henüz bir standart oluşmamıştır.

Mevcut e-öğrenme uygulamalarının m-öğrenmeye uyarlanması çok zor olmaktadır.

4. Mobil teknolojiler çok hızlı gelişmektedir ve bu teknolojileri takip etmenin maliyeti yüksek olmaktadır.

5. Mobil telefonlarda klavye, fare gibi donanımlar bulunmadığı için kullanıcı - mobil telefon etkileşimi sınırlı olmaktadır.

6. Mobil telefonların pil ömrü sınırlı olduğu için uzun zamanlı öğrenme faaliyetlerine katılmak mümkün olmamaktadır.

7. Mobil telefonlar ile internet üzerinden video izlemek istendiğinde sorunlar yaşanabilmektedir.

8. Çok sayıda kullanıcı tarafından kullanması durumunda kablosuz bağlantılarda yavaşlık ve kesintiler yaşanabilmektedir (Tanrıverdi, 2011: 8).

3.Yöntem

Ölçme Aracı

Araştırmada ölçme aracı olarak Demir ve Akpınar (2016)'ın "Mobil Öğrenmeye Yönelik Tutum Geliştirme Çalışması" sonucu geliştirmiş olduğu kapsam geçerliği test edilmiş, kesinlikle katılmıyorum(1), katılmıyorum(2), fikrim yok(3), katılıyorum(4), kesinlikle takılıyorum(5) şeklinde derecelendirilmiş 45 maddeden oluşan beşli likert tipi ölçek kullanılmıştır. Referans çalışmada 326 öğrenci ile test edilen ölçek 4 faktör etrafında toplanmıştır ve ölçeğe madde yükü .40'dan yüksek olan 45 ifade dahil edilmiştir. Ölçeğin Cronbach Alfa güvenirlik katsayısı ise .950 olarak hesaplanmıştır Ölçekte yer alan faktörler literatürden alınan referanslarla Memnuniyet, Öğrenmeye Etki, Motivasyon ve Kullanışlılık olarak isimlendirilmiştir (Demir ve Akpınar, 2016).

Çalışma Grubu

Eğitim – öğretim konusunda diğer öğrencilere nazaran daha fazla altyapı sahibi olan ve eğitim alanındaki güncel gelişmeleri yakından takip etmeleri gereken eğitim fakültesi öğrencilerinin mobil öğrenmeye yönelik tutumlarının bu teknolojilerin yeni nesil öğretmen adaylarınca nasıl algılandığını ortaya koyacak bulgulara ulaştıracağı öngörülmektedir. Bu nedenle veriler; 2015-2016 öğretim yılı bahar yarıyılında Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nin 10 farklı lisans programında ve üçüncü sınıfta öğrenim gören 259 öğrenciden toplanmıştır. 1. ve 2. sınıf öğrencilerinin yeterli düzeyde eğitim derslerini almadığı ve son sınıf öğrencilerinin de staj uygulamaları yoğunluğundan dolayı uygulama üçüncü sınıf öğrencileri ile gerçekleştirilmiştir. Uygulamaya katılan 259 öğrenci içinden 4 öğrencinin eksik veri girişi yaptığı tespit edilmiştir ve bu öğrencilerin cevap formları analiz dışı tutulmuş olup 255 öğrenci ile analiz işlemi yapılmıştır. Araştırma grubundaki öğrenci sayısı, faktör analizi için önerilmiş

olan madde sayısının en az 5 katı örneklem büyüklüğü ölçütünü sağlamaktadır (Çelik, 2013: 175; akt. Child, 2006; Tavşancıl, 2010).

Çalışma grubuna dair tanımlayıcı bilgilere göre (Tablo 1); öğrencilerin 179'u Kadın (%69,9), 68'i Erkek (%26,6) cinsiyet özelliklerine sahiptir ve 8 öğrenci ise cinsiyet bilgisini girmemiştir. Öğrencilerin okudukları bölümlere göre uygulamaya katılım sayıları Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi toplam öğrenci sayısı olan 3369 sayısını örneklemleyecek şekilde belirlenmiştir. Tüm lisans programlarının dahil edilerek uygulamanın gerçekleştirildiği araştırmada bölümlerin katılım gösteren öğrenci sayıları ve oranları, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Öğretmenliği: 31 (%12,2), Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Öğretmenliği: 29 (%11,4), Fen Bilgisi Öğretmenliği: 24 (%9,4), İlköğretim Matematik Öğretmenliği: 36 (%14,1), Okul Öncesi Öğretmenliği: 24 (%9,4), Sınıf Öğretmenliği: 25 (%9,8), Sosyal Bilgiler Öğretmenliği: 21 (%8,2), Zihin Engelliler Öğretmenliği: 29 (%11,4), Türkçe Öğretmenliği: 20 (%7,8), İngilizce Öğretmenliği: 16 (%6,3) şeklindedir.

Cinsiyet	**Frekans (%)**		**Bölüm**	**Frekans (%)**
Kadın	179 (%70,2)		Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Öğretmenliği	31 (%12,2)
Erkek	68 (%26,7)		Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Öğretmenliği	29 (%11,4)
Yanıt Yok	8 (%3,1)		Fen Bilgisi Öğretmenliği	24 (%9,4)
Toplam	**255 (%100)**		İlköğretim Matematik Öğretmenliği	36 (%14,1)
Cep Telefonu Sahipliği			Okul Öncesi Öğretmenliği	24 (%9,4)
Evet	227 (%89)		Sınıf Öğretmenliği	25 (%9,8)
Hayır	-		Sosyal Bilgiler Öğretmenliği	21 (%8,2)
Yanıt Yok	28 (%11)		Zihin Engelliler Öğretmenliği	29 (%11,4)
Toplam	**255 (%100)**		Türkçe Öğretmenliği	20 (%7,8)
Tablet Sahipliği			İngilizce Öğretmenliği	16 (%6,3)
Evet	67 (%26,3)		**Toplam**	**255 (%100)**
Hayır	160 (%62,7)			
Yanıt Yok	28 (%11)			
Toplam	**255 (%100)**			

Tablo 1: Çalışma Grubuna Dair Tanımlayıcı İstatistikler

256 öğrenciden "Hangi mobil cihaza sahipsiniz" sorusuna 227 (%89) öğrenci cep telefonuna sahip olduğunu belirtmiştir. 28 (%11) öğrenci bu soruyu yanıtsız bırakmıştır. Tablet PC sahipliğine bakıldığında 67 (%26,3) öğrenci Tablet PC'ye sahip olduğunu, 160 (%62,7) öğrenci ise Tablet PC'ye sahip olmadığını belirtmiştir. Bu soruya da 28 (%11) öğrenci yanıt vermemiştir. Akıllı saate sahip sadece 4 öğrenci vardır. Bu üç mobil cihaz dışında diğer mobil cihaza sahip olduğunu belirten 9 öğrenci vardır.

Veri Seti

Veri setinin normal dağılıma uygunluğu için ölçek ham puanlarına dair tanımlayıcı istatistikler değerlendirilmiştir. Tablo 2'de sunulan değerler; ortalama, ortanca ve mod arasında farklılıkların oldukça yakın olduğunu, çarpıklık ve basıklık verileri ise veri setinin hafif sola çarpık ve normal dağılıma uygun (±1 aralığında) olduğunu göstermektedir. Söz konusu durum veri seti ile parametrik testlere imkan vermektedir.

Ortalama	150,59

Ortanca	153.00
Mod	162,00
Varyans	514,02
Standart Sapma	22,67
En küçük puan	87,00
En yüksek puan	207,00
Aralık	120
Çarpıklık	-.288
Basıklık	-.106

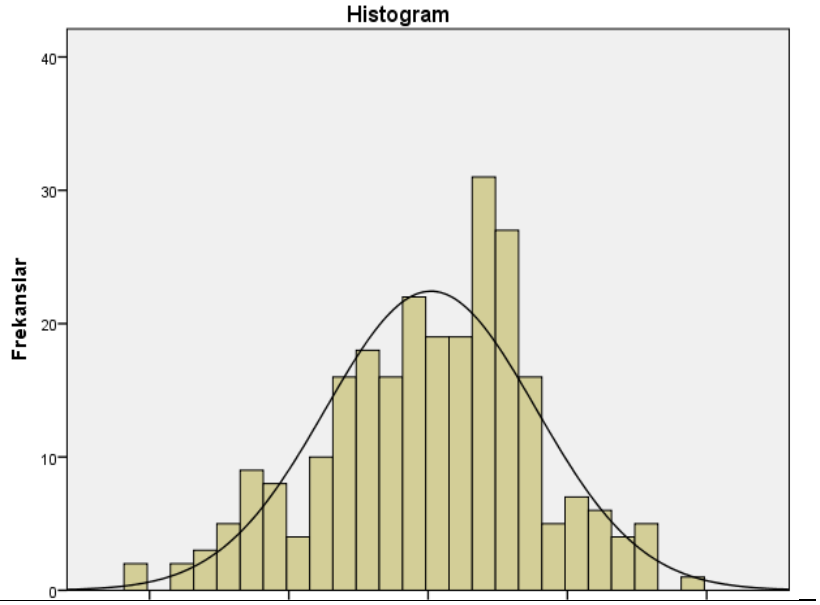

Tablo 2: Ölçek Ham Puanlarına Ait Tanımlayıcı İstatistikler ve Histogram

4.Bulgular

Veri setinin parametrik testlere uygunluğu test edildikten sonra ölçek; Eğitim Fakültesi öğrencilerinin demografik verileri temelinde grup karşılaştırmalarına tabi tutulmuştur.

Demografik Verilere Göre Mobil Öğrenmeye Yönelik Tutumlar

Cinsiyet

"Öğrencilerin mobil öğrenmeye yönelik tutumları cinsiyetlerine göre farklılık göstermektedir" hipotezini test etmek adına veri setine bağımsız örneklemler için t testi uygulanmıştır. Mobil öğrenmeye yönelik cinsiyet karşılaştırmasını detaylı olarak gerçekleştirmek üzere önerilen tutum ölçeği boyutları ayrı ayrı teste tabi tutulmuş ve sonuçlar Tablo3'de sunulmuştur.

Mobil Öğrenme Boyutu	Grup	N	Ortalama	Standart Sapma	t	df	p
Memnuniyet	Kadın	179	3,3140	,68812			
	Erkek	68	3,7206	,69321	-4,140	245	,000
Öğrenmeye Etki	Kadın	179	3,6922	,55425			
	Erkek	68	3,9746	,61293	-3,472	245	,001
Motivasyon	Kadın	179	3,2921	,81839			
	Erkek	68	3,7143	,83006	-3,607	245	,000
Kullanışlılık	Kadın	179	2,9473	,63687	2,452	245	,015
	Erkek	68	2,7122	,76175			
GENEL	Kadın	179	3,3460	,48761			
	Erkek	68	3,6230	,51041	-3,937	245	,000

Tablo 3: Mobil Öğrenmeye Yönelik Tutumların Cinsiyete Göre Karşılaştırılması T Testi Tablosu

T testi sonuçlarına göre; kız ve erkekler öğrencilerin mobil öğrenmeye yönelik memnuniyetlerinin farklı olduğu görülmektedir ($t_{0,05}$:-4,140). Buna göre, erkek öğrencilerin mobil öğrenmeye yönelik memnuniyet düzeyleri ($\bar{X}$: 3,7206) kız öğrencilerim memnuniyet düzeylerinden ($\bar{X}$: 3,3140) daha yüksektir. Mobil öğrenmenin öğrenmeye olan etkisine odaklanan öğrenmeye etki faktörü algısı da cinsiyete göre farklılık göstermektedir ($t_{0,05}$:-3,472). Bu göre, erkek öğrencilerin mobil öğrenmenin

öğrenim sürecine etkilerine yönelik tutum düzeyleri ($\bar{X}$: 3,9746), kız öğrencilerin tutum düzeylerinden ($\bar{X}$: 3,6922) daha yüksektir. Öğrencilerin mobil öğrenmeye yönelik motivasyon düzeyleri de cinsiyete göre farklılık göstermekte ($t_{0,05}$:-3,607).; erkek öğrencilerin motivasyon düzeyleri ($\bar{X}$: 3,7143), kız öğrencilere göre ($\bar{X}$: 3,2921) daha yüksek görülmektedir. Son olarak, mobil öğrenmede yararlanılan mobil cihazların kullanışlılığına yönelik tutumlarda cinsiyete göre farklılık görülmektedir ($t_{0,05}$:2,452). Ters kodlama yapılarak test edilen kullanışlılık ölçeğine göre; kız öğrenciler ($\bar{X}$:2,9473), erkek öğrencilere karşın ($\bar{X}$:2,7122) mobil cihazların kullanımında zorluklar yaşama, tedirgin olma ve verimsizlik oluşturma gibi konularda daha yüksek düzeyde bir tutum sergilemektedirler. Geneli itibariyle, erkek öğrencilerin mobil öğrenmeye yönelik tutumlarının ($\bar{X}$:3,6230) kız öğrencilere göre ($\bar{X}$:3,3460) farklılık gösterdiği ($t_{0,05}$:-3,937) ve daha olumlu olduğu söylenebilir.

Bölümler

"Öğrencilerin mobil öğrenmeye yönelik tutumları fakülte bölümlerine göre farklılık göstermektedir" hipotezini test etmek adına veri setine tek faktörlü varyans analizi (one way anova) uygulanmıştır. Anova testi için bölüm dağılımlarının homojenlik testi gerçekleştirilmiş ve her bir faktör boyutu ve ölçek geneli için homojenliğin sağlandığı ($p > 0,05$) görülmüştür. Mobil öğrenmeye yönelik bölüm karşılaştırmasını detaylı olarak gerçekleştirmek üzere önerilen tutum ölçeği boyutları ayrı ayrı teste tabi tutulmuş ve sonuçlar Tablo4'de sunulmuştur.

Mobil Öğrenme Boyutu	Homojenlik Testi (p)	Kaynak	Kareler Toplamı	df	Ortalama Kare	F	p
Memnuniyet	,178	Gruplar arası	16,876	9	1,875	3,952	,000
		Grup içi	116,711	246	,474		
		Toplam	133,587	255			
Öğrenmeye Etki	,564	Gruplar arası	6,546	9	,727	1,979	,042
		Grup içi	90,405	246	,368		
		Toplam	96,951	255			
Motivasyon	,264	Gruplar arası	22,483	9	2,498	3,754	,000
		Grup içi	163,708	246	,665		
		Toplam	186,191	255			
Kullanışlılık	,517	Gruplar arası	6,861	9	,762	1,670	,097
		Grup içi	112,296	246	,456		
		Toplam	119,158	255			
GENEL	,575	Gruplar arası	7,495	9	,833	3,174	,001
		Grup içi	64,545	246	,262		
		Toplam	72,041	255			

Tablo 4: Mobil Öğrenmeye Yönelik Tutumların Bölümlere Göre Karşılaştırılması Tek Faktörlü Varyans Analizi Tablosu

Eğitim Fakültesi öğrencilerinin bölümlerine göre mobil öğrenmeye yönelik tutumları incelendiğinde farklı bölümlerden öğrencilerin; memnuniyet ($F_{0,05}$=3,952, $p < 0,05$), öğrenmeye etki ($F_{0,05}$=1,979, $p < 0,05$), motivasyon ($F_{0,05}$=3,754, $p < 0,05$) ve genel ($F_{0,05}$=3,174, $p < 0,05$) tutum düzeyleri ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur. Söz konusu durum kullanışlılık boyutu için geçerli olmamış, bölümler arasında anlamlı fark görülmemiştir ($F_{0,05}$=1,670, $p > 0,05$).

Farklılık gösteren boyutlarda farklılığın hangi bölümler arasında olduğunu belirlemek amacıyla Tukey çoklu karşılaştırma testi yapılmıştır. Test sonuçlarına göre memnuniyet boyutunda farklılığın; Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Öğretmenliği bölümü ile Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Öğretmenliği (p: ,002), İlköğretim Matematik Öğretmenliği (p: ,001), Okul Öncesi Öğretmenliği (p:

,006) ve Sınıf Öğretmenliği ile Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Öğretmenliği (p: ,043), İlköğretim Matematik Öğretmenliği (p: ,021) bölümlerinden kaynaklandığı görülmüştür. Buna göre Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Öğretmenliği ($\bar{X}$:3,8613) ve Sınıf Öğretmenliği ($\bar{X}$:3,7380) bölümleri öğrencilerinin mobil öğrenmeye yönelik memnuniyet düzeyleri diğer bölümlerden öğrencilere göre daha yüksek seviyededir.

Öğrenmeye Etki boyutu bakımından farklılığın Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Öğretmenliği bölümü ile Zihinsel Engelliler Öğretmenliği (p: ,049) bölümleri arasındaki farklılıktan kaynaklandığı görülmüştür. Buna göre Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Öğretmenliği bölümü öğrencileri ($\bar{X}$:4,0293) ortalama ile en yüksek tutum düzeyini gösterirken, Zihinsel Engelliler Öğretmenliği bölümü öğrencileri mobil öğrenmenin etkisi konusunda en düşük tutum düzeyi ortalamasına ($\bar{X}$:3,5549) sahiptirler.

Mobil öğrenmeye yönelik motivasyonun bölümlere göre farklılık göstermesinin nedenleri incelendiğinde farklılığın; Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Öğretmenliği bölümü ile Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Öğretmenliği (p: ,009), İlköğretim Matematik Öğretmenliği (p: ,001), Okul Öncesi Öğretmenliği (p: ,039) ve Sınıf Öğretmenliği ile Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Öğretmenliği (p: ,026), İlköğretim Matematik Öğretmenliği (p: ,005) bölümlerinden kaynaklandığı görülmüştür. Buna göre Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Öğretmenliği ($\bar{X}$:3,8571) ve Sınıf Öğretmenliği ($\bar{X}$:3,8286) bölümleri öğrencilerinin mobil öğrenmeye yönelik motivasyon düzeyleri diğer bölümlerden öğrencilere göre daha yüksek seviyededir.

Genel olarak öğrencilerin mobil öğrenmeye yönelik tutumları arasında bölümlere göre yaşanan farklılığın; Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Öğretmenliği bölümü ile Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Öğretmenliği (p: ,017), İlköğretim Matematik Öğretmenliği (p: ,002), Okul Öncesi Öğretmenliği (p: ,031) ve Sınıf Öğretmenliği ile Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Öğretmenliği (p: ,043), İlköğretim Matematik Öğretmenliği (p: ,021) bölümlerinden kaynaklandığı görülmüştür. Buna göre Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Öğretmenliği ($\bar{X}$:3,7236) ve Sınıf Öğretmenliği ($\bar{X}$:3,6282) bölümleri öğrencilerinin mobil öğrenmeye yönelik genel tutum düzeyleri en yüksek ortalamaya sahipken, İlköğretim Matematik Öğretmenliği ($\bar{X}$:3,1976), Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Öğretmenliği ($\bar{X}$:3,2547) ve Okul Öncesi Öğretmenliği ($\bar{X}$:3,2566) bölümleri öğrencilerinin tutum düzeyleri en düşük ortalamalara sahiptir.

5. Sonuçlar ve Öneriler

Öğrencilerin mobil öğrenmeye yönelik tutumlarının ölçüldüğü bu araştırmada, Demir ve Akpınar (2016) tarafından geliştirilen tutum ölçeği boyutları ile ortaya konulmuştur. Araştırma, Eğitim Fakültesi öğrencilerine yönelik olarak gerçekleştirilmiş ve geleceğin öğretmen adaylarının mobil öğrenmeye yönelik tutumları; memnuniyet, öğrenmeye etki, motivasyon ve kullanışlılık başlıkları altında incelenmiştir. Öğrencilerin cinsiyet ve eğitim aldıkları bölümler üzerinden yapılan karşılaştırmalarda gruplar arasında istatistiki olarak anlamlı farklılıklar görülmüştür. Araştırma bulguları, cinsiyet bakımından mobil öğrenmeye yönelik tutumlarda memnuniyet, öğrenmeye etki, motivasyon ve kullanışlılık konusunda erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre daha olumlu tutum sergilediklerini göstermektedir. Kız öğrencilerin, mobil cihazların kullanışlılığı konusunda erkek öğrencilere göre daha tedirgin, endişeli ve teknik bakımdan sorunlar yaşayabilir bulmaları söz konusu durumu açıklayabilir. Bölümlere yönelik yapılan karşılaştırmalar ise, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Öğretmenliği ve Sınıf Öğretmenliği Bölümü öğrencilerinin diğer Eğitim Fakültesi öğrencilerine karşın mobil öğrenmeye yönelik tutumlarının daha yüksek düzeyde olduğunu ortaya koymaktadır.

Öğrencilerin kendi eğitim öğretim ortamlarını dikkate alarak yanıtladıkları bu ölçek neticesinde elde edilen veriler, geleceğin öğretmen adayları olarak Eğitim Fakültesi öğrencilerinin mesleki yaşamlarında mobil öğrenme platformlarına yönelik tutumlarını ve yararlanma isteklerinin de ortaya konulmasına katkı sunacaktır.

Bu çalışmada Eğitim Fakültesi öğrencilerinin mobil öğrenmeye yönelik tutum düzeyleri ortaya konulmuştur. Çalışmanın mobil öğrenme deneyimine sahip öğrencileri de içerecek örneklemler üzerinden gerçekleştirilmesi, deneyim sahibi olan/olmayan grupların tutum düzeylerini karşılaştırma imkanı verecektir. Ayrıca, çalışmanın mobil cihazlara yatkın ancak öğretmenlik ve öğrenme konusunda Eğitim Fakültesi öğrencileri kadar konuya hakim olmayan öğrencilere de uygulanması, başka

fakültelerle karşılaştırmalar yapılması geleceğin öğretmenlerinin mobil öğrenmeye yönelik tutumlarının konumlandırılmasına katkı verecektir. Bu çalışmada cinsiyet ve Eğitim Fakültesi bölümleri temelinde yapılan karşılaştırmalar, ölçeğe dahil edilecek yeni demografik özelliklerle daha da zenginleştirilebilir. Son olarak, araştırmada kullanılan ölçeğin literatürdeki teknoloji kullanımı modelleri ile entegrasyonu sağlanarak, boyutların birbirleri üzerindeki etkilerini görmek adına bir modele dönüştürülmesi çalışması gerçekleştirilebilir.

Kaynaklar

Çelik, A. (2013). M-Öğrenme Tutum Ölçeği: Geçerlilik ve Güvenirlik Analizleri. Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 175.

DeCoster, J. (1998). Overview of Factor Analysis. http://www.stat-help.com/notes.html Erişim Tarihi: 10.06.2016

Dehmenoğlu, C. (2015). Programlama Temelleri Dersine Yönelik Mobil Öğrenme Aracının Geliştirilmesi. İstanbul, Bahçeşehir Üniversitesi.

Demir, K., & Akpınar, E. (2016). Mobil Öğrenmeye Yönelik Tutum Ölçeği Geliştirme Çalışması. Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama, 59-79.

Demir, K. (2014). Grafik Ve Animasyon Dersindeki Mobil Öğrenme Uygulamalarının Öğrencilerin Akademik Başarılarına Ve Mobil Öğrenmeye Yönelik Tutumlarına Etkisi. İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

DeVellis, Robert F. (2012) Scale Development: Theory and Applications (3rd Edt.) Applied Social Research Methods Series, Sage. LA.

Hair, J. F. Jr., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E. ve Tatham, R. L. (2006). Multivariate data analysis. (6. Baskı). Upper Saddle River, NJ: Pearson/Prentice Hall

Küle, G. (2012). Pazarlama Yönetimi Dersini Alan Öğrencilerin Mobil Öğrenme Algılarının Belirlenmesi. İstanbul, Bahçeşehir Üniversitesi.

Saraç, A. (2014). Yeni Bir Eğitim Platformu Olarak Mobil Öğrenme Ortamları İçin Uygulama Geliştirmenin Önemi Ve Öğretim Teknoloğu Adaylarının Algıları Üzerine Bir Araştırma. İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sarı, S. (2012, Temmuz). Hizmet İçi Eğitimde Mobil Öğrenme Ve GSM Sektöründe Bir Uygulama. İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sur, E. (2011, Ocak). Mobil Öğrenme ve Web Destekli Öğrenme Yöntemlerinin Karşılaştırılması (Sinop Üniversitesi Gerze Meslek Yüksekokulunda Bir Uygulama). Ankara, Gazi Üniversitesi Bilişim Enstitüsü.

Tanrıverdi, M. (2011, Mayıs). E-Öğrenmeye Destek Amaçlı Mobil Öğrenme Uygulaması Geliştirme Ve Etkilerinin İncelenmesi. Ankara, Gazi Üniversitesi Bilişim Enstitüsü.

Tavşancıl, E. (2010). Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi. (4. Baskı). Ankara: Nobel.

Trifonova, A. (2003). Mobile learning: review of the literature. Technical Report DIT-03-

009, Informatica e-Telecomunicazioni, University of Trento.

http://eprints.biblio.unitn.it/archive/00000359/01/009.pdf Erişim tarihi: 29.05.2016

KÜLTÜREL ZEKÂNIN GİRİŞİMCİLİK ÜZERİNE ETKİSİNE YÖNELİK KIRGIZ VE TÜRK ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR UYGULAMA

Doç. Dr. M. Asıf YOLDAŞ [1] Öğr. Gör. Güneş Han SALİHOĞLU[2]

Özet

Ülkelerin, küresel dünyada baş döndürücü bir hızla ilerleme kaydeden teknoloji ve buna bağlı olarak acımasızca rekabet ortamına uyum sağlayabilmeleri şüphesiz ekonomik gelişmişlik derecelerine bağlıdır. Bu çerçevede toplumların ekonomik olarak gelişmelerini sağlayan ve dinamik unsurlarından birisi, sahip oldukları girişimcilerdir. Toplumların girişimcilik konusunda gösterdikleri üstün performansa rağmen birçok toplumun aynı performansı gösteremediği bilinmektedir. Bu farkın oluşmasında topluma ait girişimcilik kültürü ve değerleri de etkilidir. Girişimcilik olgusuna kültürel zekâ açısından bakıldığında; bireylerin etkileşimde bulundukları kültürlerin gereklerine göre farklı toplumlara mensup bireylerle iletişime geçme ve ticari ilişkilerde bulunma kabiliyetleri olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda girişimcilerin, üyesi oldukları toplumun kültüründen soyutlanmaları mümkün değildir. Bu çerçevede araştırmanın temel amacı; lisans ve lisansüstü düzeyinde eğitim gören Kırgız ve Türk öğrencilerin kültürel zekâlarının girişimcilik eğilimleri üzerindeki etkilerini tespit etmek, bu eğilimleri etkileyen faktörleri belirlemek ve bu faktörlerin Kırgız ve Türk öğrencileri arasında farklılık gösterip göstermediğini araştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda Kırgız ve Türk üniversite öğrencilerinin kültürel zekâlarını belirlemek amacıyla Kırgızistan ve Türkiye'de ön lisans, lisans ve lisansüstü düzeyinde eğitim görmekte olan öğrenciler üzerinde anket uygulaması yapılacaktır. Çalışmada, İlhan ve Çetin (2014) tarafından yürütülen araştırmada Türkçeye uyarlamış halinin geçerlilik ve güvenilirlik bakımından kullanılabilir olduğu sonucuna varılan kültürel zekâ ölçeği (KZÖ) ve üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerini belirlemek amacıyla girişimcilik ölçeğinden yararlanılacaktır. Elde edilen veriler istatistiksel paket programıyla analiz edilerek elde edilen bulgular literatür ışığında tartışılmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: *Kültürel zekâ, Girişimci, Girişimcilik, Üniversite öğrencileri, Kırgız, Türk.*

A COMPARATİVE STUDY OF TURKİSH AND KYRGYZ UNİVERSİTY STUDENTS ABOUT THE İMPACT OF CULTURAL İNTELLİGENCE ON ENTREPREUNEURSHİP

Abstract

Undoubtedly, the orientation of states to cruel competition environment as well as technology developing at an unprecedented pace in global world depend on the economic development level. Entrepreneurs are the dynamic elements for providing economic development of societies. Though superior performance of societies in entrepreneur, many societies cannot perform the same effort. Culture about entrepreneurship and values of societies are the reasons of this difference. When it is looked to entrepreneurship fact in terms of cultural intelligence, it may evaluated as the communication of individuals with member of other societies according to the cultural necessities of contacted culture and capabilities in commercial relations. Within this context, it is not possible to be isolated from society that entrepreneurs live in. In this framework, the main target of the research is to identify the influence of cultural intelligence tendencies of Kirgiz and Turkish students at BA and MA level to entrepreneurship and determine the effecting factors and search whether these effects are different between Kirgiz and Turkish students. A survey shall be applied to students at Ass. Degree, BA, MA level in Kirgiz and Turkish Universities to identify the cultural intelligence of students. Cultural Intelligence Scale developed by İlhan and Çetin (2014) which is available and confidential and adapted to Turkish and Entrepreneurship Scale to determine the entrepreneurship tendencies of university students shall be used. The collected data shall be analyzed with statistical package software and findings shall be discussed in the light of literature.

Key Words: *Cultural Intelligence, Entrepreneurship, University Students, Kyrgyz, Turkish*

[1] Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Avrasya Üniversitesi Trabzon, Türkiye; (asif.yoldas@avrasya.edu.tr)

[2] Lojistik Bölümü, Meslek Yüksekokulu, Avrasya Üniversitesi, Trabzon, Türkiye; (guneshan.salihoglu@avrasya.edu.tr)

1.Giriş

Örgütlerin giderek küresel faaliyetlerde bütünleşmesi farklı kültürlerle etkileşimde bulunmasını gerekli kılmıştır. Fakat günümüz örgütlerin belki de en büyük sorunlarından birisi olan, bilen ve bilmeyen işgörenlerin aynı ortamda çalışması bizlere üniversite mezunu olmak ya da sertifikasyonların yeterli olmadığını göstermektedir. Bu durumda bireylerin kendi yeteneklerini kullanacağı değerleri, normları, çevresel faktörlerin etkisini ortaya çıkarmaktadır. Geleceğin girişimcileri olan üniversite öğrencilerinin eğitim aldıkları süreçte kendilerine katacakları değerler, normlar ve bunları etkileyecek olan birçok faktör bulunmaktadır.

Küreselleşen dünyada girişimcileri etkileyen kültürel farklılıkların yönetilmesinde bazı stratejiler etkili olmaktadır. Bu stratejilerin en önemlilerinden biride kültürel zekâdır. Farklı kültürel çevrelerde ya da çok kültürlü ortamlarda etkin olmak, farklı kültürleri anlamak, uygun davranış ve iletişim becerilerini geliştirmek yüksek bir kültürel zekâ sayesinde olabilmektedir (Mercan ve Kahya,2016:518). Bu bağlamda kültürel zekânın girişimcilik üzerine etkisi olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmada farklı iki kültür arasındaki öğrencilerin kültürel zekâlarının girişimcilik eğilimleri arasında ilişki incelenmeye çalışılmıştır.

2.Kavramsal Çerçeve

2.1.Kültürel Zeka Kavramı

Globalleşen dünyada farklı kültürlerden yöneticilerin çalışanların birbirleriyle iletişimlerinde beden dilini ve konuşma dilini harekete geçirip karşısındaki kişinin kültürüne göre uyarlayabilmesi için kültürel zekâya ihtiyaç duyacaklardır (Mercan& Kahya,2016:516). Bu ihtiyacı karşılayacak olan kültürel zekâ Earley ve Ang (2003), Sternberg (1997)'in modern zekâ teorisine dayanarak geliştirmişlerdir. İngilizcede; Cultural Intelligence" ya da "Individual's Cultural Quotient" olarak ifade edilen kültürel zekâ; işletme yazınına ilk kez P.Christopher Earley (London Business School) ve Elaine Mosakowski (University of Colorado at Boulder)'un 2004 yılı kasım ayında Harvard Business Review' de yayınlanan makalelerinde ortaya atılmıştır (Yeşil, 2009:123).

Bu çerçevede en genel anlamıyla kültürel zeka, "kişilerin, çevrelerindeki kültürel koşullara uyum sağlamasını ve bu koşulları şekillendirmesini mümkün kılan kültürel üstbiliş ile bağlantılı bilgi ve beceriler sistemi" olarak tanımlanmaktadır (Thomas vd., 2008:127). Ayrıca kültürel zekâ, farklı kültürel ortamlardaki kişilerin davranış, jest, el kol hareketlerini aynı kültürden ya da farklı kültürdeki bireylerin aynı kültürdeymiş gibi anlaması ve yorumlaması olarak ifade edilmektedir. (Early ve Mosakowski, 2004:139). Bireylerin yetenekleri, organizasyon ve çevrenin faktörleri kültürel arası liderleri etkilemektedir. Fakat zekânın diğer çeşitleri olan sosyal, duygusal, pratik zekâyı da etkilemektedir. Bu şartlar içinde kültürel ve kültürel arası çevrelerde en çok kültürel zekânın etkisi üzerine odaklanılmalı ve kültürel zekanın etkili olduğu düşünülmelidir.

Earley ve Ang kültürel zekayı ;Üst bilişsel; bilişsel, davranışsal ve motivasyonel boyutlarında incelemişlerdir. *Üst bilişsel (Meta-cognitive) kültürel zekâ*, kültürel bilgiyi elde etme, anlamada bireyin kullandığı zihinsel süreçleri, diğer bir ifadeyle kültürle ilgili bireysel düşünce sürecini ifade etmektedir. *Bilişsel kültürel zekâ;* farklı kültürlerdeki normların, uygulamaların ve geleneklerin bilgilerini kapsamaktadır. *Motivasyonel kültürel zekâ* ise, farklı kültürel unsurları kişinin öğrenme konusundaki enerji ve ilgi düzeyini ifade etmektedir. Kişinin diğer kültürlerden kişilerle etkileşimindeki açıklık ve ilgisi bu boyut altındadır. *Davranışsal boyut;* kişinin farklı durumlardaki sözel, sözel olmayan davranışları sergileyebilme yeteneğini kapsamaktadır. Uygun ses tonu, jest ve mimik kullanımı, doğru kelime seçimi davranışsal boyut altında değerlendirilmektedir (Şahin,2011:83-84).

2.2.Girişimcilik Kavramı

Girişimcilik kavramı Fransız iktisatçı J.B. Say'dan itibaren üretim faktörü olarak kabul görmüştür. Böylece klasik üretim faktörleri emek, sermaye ve tabiat faktörlerine girişimcilik de dahil edilmiştir (Müftüoğlu ve Durukan, 2004, 6).

Karahan ve Ulusoy' göre girişimci; "bir ihtiyacı belirleyerek, iş fikrini fırsata dönüştürerek, riskleri üstlenerek ticari işletme kuran kişi olarak tanımlanmaktadır" (Karahan ve Ulusoy, 2010:368). Genel anlamda; bulunduğu ortamı diğerlerinden daha farklı gözlemleyip, yorumlayan, risk alan, mevcut ve gelecekteki fırsatları değerlendirme gücüne sahip, başarıyı hedeflemiş kişilere girişimcidir denilebilir.

Girişimcilik ise; yeni ve bilinmeyen bilginin yaratılma süreci olarak ifade edilmektedir (Soysal, 2010:87). Girişimcilik ruhu genetik, aile, çevre, eğitim, gelir, kültürel zeka gibi unsurların da girişimcilik ruhunun gelişmesinde ve girişimcilik yönelimleri üzerinde etkili olduğu kabul edilmektedir (Arslan,2011:1).

Günümüz iş hayatında girişimcilik kişilik özelliği mi yoksa kültürlerin karşılaşması sonucunda; rakiplerine farklı olmak, iş dünyasına yeni atılan kişilerin kendilerini gösterme sonucu olarak mı ortaya çıktığı sorusu akıllara gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında çalışmamızda bireylerde görülen kültürel zekânın girişimcilik üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik olarak yapılandırılmıştır.

3. ARAŞTIRMA

3.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Kültürel zekânın girişimcilik üzerine etkisini belirlemek ve yazında açıklanmasına ihtiyaç duyulan bir sorun olarak belirlenmektedir**.** Bu bağlamda araştırmanın temel sorunsalı kültürel zekâ ile girişimcilik arasındaki ilişkinin tespit edilmesi ve kültürel zekânın girişimciliği tetikleyen bir faktör olup olmadığını ortaya konulmasıdır. Kavramsal çerçeveden hareketle aşağıdaki hipotez ve alt hipotezler geliştirilmiştir.

Hipotez: Kültürel zekâ girişimciliği *pozitif ve anlamlı olarak etkiler.*

H_1: Kültürel zekânın alt boyutu olan üst biliş girişimciliği pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H_2:Kültürel zekânın alt boyutu olan biliş girişimciliği pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H_3: Kültürel zekânın alt boyutu olan motivasyonel zeka girişimciliği pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H_4: Kültürel zekânın alt boyutu olan davranışsal zeka girişimciliği pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H_5: Türk ve Kırgız öğrencilerin kültürel zeka ve girişimcilik yönelimleri arasında farklılık vardır.

3.2.Ölçek ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Türkiye ve Kırgızistan'daki ön lisans, lisans ve lisansüstü düzeyde eğitim gören öğrencilerinden oluşturmaktadır. Yükseköğretim Kurulu'nun 2014-2015 Öğretim Yılı İstatistiklerine göre Türkiye'de toplam 3.099.897 öğrenci bulunmaktadır. Bunların, 72.020 Türk vatandaşı değildir. Bu veriler baz alınarak evrenimiz 3.027.877 olarak belirlenmektedir. Kırgızistan istatistik kurumu 2016 verilerine göre ülkede toplam 214.410 öğrenci bulunmaktadır. Sosyal medya üzerinde yayınlanan çalışmanın veri toplama sürecinde 652 öğrenci gönüllü olarak araştırmaya katılmıştır. Yazında, örneklem büyüklüğünün, araştırmada faktör analizi ile değerlendirilecek madde sayısının en az beş katı hatta on katı büyüklükte olmasının önemi vurgulanmaktadır (Kanbur & Salihoğlu,2015:653-654). Bu kapsamda araştırmanın örnekleminin istatistiksel açıdan yeterli düzeyde olduğu ifade edilebilir.

Araştırmada kuramsal çerçeve incelenirken araştırma konusunu oluşturan temel kavramlar olan kültürel zekâ ve girişimcilik yazınında daha önce yürütülmüş araştırmaların hangi ölçekler ile belirlenmeye çalışıldığı da araştırılmıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda verilerin toplanmasında yararlanılacak olan anket formu oluşturulmuştur. Araştırma anketinin ilk bölümünde, katılımcıların demografik özelliklerinin belirlenmesi, ikinci bölümde kültürel zekâ düzeylerinin ölçülmesi, üçüncü bölümde ise girişimcilik yönelimlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Kültürel Zekânın belirlenmesi için, İlhan ve Çetin (2014) tarafından yürütülen Türkçeye uyarlamış halinin geçerlilik ve güvenilirlik bakımından kullanılabilir olduğu sonucuna varılan *Kültürel Zekâ Ölçeği* (KZÖ) kullanılmıştır. Ölçeğin derecelendirilmesi beşli likert tipi ile (1-kesinlikle katılmıyorum, 5-kesinlikle katılıyorum) yapılmaktadır. Üst Biliş alt ölçeği 4 madde, biliş alt ölçeğinde 6 madde, motivasyonel alt ölçeği 5 madde, davranışsal alt ölçeği 5 maddeden oluşmaktadır. KZÖ' den elde edilen dört faktörlü yapı dört ayrı ölçek olarak değerlendirilebildiği gibi, ölçekten kültürel zekâya ilişkin toplam bir puan da elde edilebilmektedir. Gerek toplam puanda gerekse alt ölçeklerde puan artışı yüksek kültürel zekâyı ifade etmektedir.

Girişimcilik yöneliminin ölçülmesinde; Yılmaz ve Sünbül'ün (Yılmaz ve Sünbül, 2009) "Üniversite Öğrencilerine Yönelik Girişimcilik Ölçeğinin Geliştirilmesi" adlı çalışmasından alınmıştır. Araştırmada kullanılan anket 36 sorudan oluşmaktadır. Önermelere verilen cevaplar "1-Hiçbir zaman" dan "5- Çok sık" aralığında cevaplanmıştır. Araştırma verilerinin analizinde istatistik paket programı aracılığı ile değerlendirilmiştir. Verilerin analizinde öncelikle araştırmada yararlanılan ölçeklerin geçerlilik ve

güvenilirliği belirlenmiştir. Daha sonra korelasyon analizi ve regresyon analizinden yararlanılarak kültürel zekanın girişimcilik yönelimleri üzerinde etkisi olup olmadığı incelenmiştir.

4.Bulgular

Araştırmada yararlanılan ölçeklerin geçerliliğinin incelenmesinde faktör analizinden yararlanılmıştır. Bu çalışmada Kültürel zeka ölçeği de yazında daha önce yürütülmüş araştırmalar ile benzerlik göstererek dört boyutlu bir yapı gösterilmektedir. Faktör analizi sonuçlarına göre, üst biliş alt ölçeği 4 maddeden oluşmakta ve toplam varyansın % 15.07'unu açıklamaktadır. Üst biliş alt ölçeğinde yer alan maddelerin faktör yükleri 0.42 ile 0.95 arasında değişmektedir. Biliş alt ölçeği 6 maddeden oluşmakta ve toplam varyansın % 10.96'sını açıklamaktadır. Biliş alt ölçeğinde yer alan maddelerin faktör yükleri 0.31 ile 0.82 arasında sıralanmaktadır. Motivasyonel alt ölçeği 5 maddeden oluşmakta ve toplam varyansın % 7.97'unu açıklamaktadır. Motivasyonel alt ölçeğinde yer alan maddelerin faktör yükleri 0.35 ile 0.61 arasında değişmektedir. Davranışsal alt ölçeği 5 maddeden oluşmakta ve toplam varyansın % 5.47'sini açıklamaktadır. Davranışsal alt ölçeğinde yer alan maddelerin faktör yükleri 0.32 ile 0.40 arasında değişmektedir KMO örneklem uygunluk katsayısı 0.820, Barlett Sphericity testi değeri ise 144.19519 ($p<.001$) bulunmuştur. Bu sonuca göre, verilerin faktör analizine uygun olduğu söylenebilir. Belirlenen faktörler orijinal ölçekte olduğu gibi "üst biliş", "biliş", "motivasyonel" ve "davranış" olarak isimlendirilmiştir. Ölçekte bulunan tüm maddelerin faktör yükleri 0.30'dan yüksek olduğu için ölçekten herhangi bir maddenin çıkarılmasına gerek duyulmamıştır. Girişimcilik yönelimi için yapılan faktör analizi de daha önce yürütülmüş araştırmalardaki doğrulayıcı şekilde tek boyutlu olarak belirlenmiştir. Güvenilirliğin belirlenmesi açısından ise Cronbach Alfa Katsayısı'nın kültürel zeka için % 80,3 ve girişimcilik yönelim ölçeği için % 91,9 olduğu ortaya çıkmıştır. Kültürel zeka Ölçeği alt boyutlarına ilişkin Cronbach Alfa katsayıları ise üst biliş boyutunda %53, biliş boyutunda % 67,1, motivasyonel boyutunda % 88,5 ve davranışsal boyutunda %56,3 olarak tespit edilmiştir. Dolayısıyla, araştırmada kullanılan ölçekler daha önce yürütülen araştırmaları destekleyici nitelikte geçerli ve güvenilir kabul edilebilir.

Girişimcilik yönelim ölçeği için; Araştırmanın hipotezlerini test etmede uygulanacak analizin seçiminde; verilerin normal dağılıma uygunluğu, mevcut grup sayısı ve grupların birbiri ile ilişkisi incelenmiştir. Veri setinin normal dağılım gösterip göstermediği basıklık (kurtosis) ve çarpıklık (skewness) ölçüleri ile gözlemlenebilir. Çarpıklık değerinin -2 ve + 2 değerleri normal dağılım olarak kabul edilirken, basıklık değerlerinin -7 ve +7 değerleri arasında olması gerekmektedir (Yoldaş & Salihoğlu, 2015). Girişimcilik düzeyine ilişkin veri setinin, çarpıklık katsayısı -2,619 ve basıklık katsayısı -3,158'dir.

Veri setinin normallik testleri Kolmogorov-Simirnov ve ShapiroWilk testlerine bakılarak anlaşılmaktadır. Gözlem sayısı 29'dan az olduğunda ShapiroWilks, fazla olduğunda ise Kolmogorov-Simirnov (Lilliefors) testi kullanılmaktadır (Kalaycı vd., 2008. 13). Veri sayısı 652 olduğundan Kolmogorov-Simirnov (Lilliefors) testi sonucu incelenmiş olup, girişimcilik düzeyi verilerinin anlamlılık değeri 0,061 olarak elde edilmiştir. Bu değerin 0,05'ten büyük olması nedeniyle verilerin normal dağılıma uygunluk gösterdiği söylenebilir.

4.1. Araştırma Hipotezlerinin Testi

Araştırmada hipotezlerin test edilmesi sürecinde öncelikle kültürel zeka ile öğrencilerin girişimcilik yönelimleri arasındaki ilişkilerin tespit edilmesi amacıyla korelasyon analizinden yararlanılmıştır. Korelasyon analizi, aralık seviyesinde ölçülmüş iki değişken arasındaki ilişkinin veya bağımlılığın şiddetini belirlemeye yönelik bir analiz tekniğidir. Korelasyon analizinde ölçülmeye çalışılan ilişki, değişkenler arasındaki ilişkinin doğrusal olan kısmı ile ilgilidir. Korelasyon analizi neticesinde hesaplanan korelasyon katsayısı –1 ile +1 arası değerler alabilir. Katsayının +1 olması iki değişken arasında mükemmel bir doğrusal ilişkinin olduğunu gösterirken, katsayının –1 olması ise değişkenler arasındaki ilişkinin yönünün ters olduğu anlamına gelmektedir (Nakip, 2008:245).

Araştırma hipotezlerinde yer alan değişkenler arasındaki ilişkiler incelendikten sonra ise araştırma hipotezlerini test etmek üzere her bir hipotez için ayrı ayrı regresyon analizi ve t testi yapılmıştır. Regresyon analizi, metrik olan bir bağımlı değişken ile bir veya daha fazla sayıda bağımsız değişken arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla kullanılan istatistiksel bir yöntemdir. "R2" değeri bir grup bağımsız değişkendeki değişimin bağımlı değişkendeki değişimin ne kadarını (%) açıkladığının bir ölçüsüdür. Regresyon modelinin anlamlı olup olmadığını incelemek için "Anova" testi sonucunda ortaya çıkan "F" değerine karşılık gelen anlamlılık seviyesi, oluşturulan modelin uygun olup olmadığının kararında yardımcı olmaktadır. Anlamlılık seviyesinin 0.05'ten küçük ($p<0.05$) olması

durumunda söz konusu değişkenin modelin açıklayıcılığına istatistiksel açıdan anlamlı bir katkı sağladığı kanaatine varılmaktadır (Altunışık vd., 2004:204-209). Araştırmanın bu bölümünde korelasyon ve regresyon analizlerinden elde edilen bulgular doğrultusunda araştırma hipotezleri test edilmektedir.

Tablo 1.Korelasyon Analizi Bulguları

	1	2	3	4	5	6
1 Girişimcilik Ölçeği	**1**					
2 Kültürel Zeka Ölçeği	**,534***	1				
3 Üst Biliş	**,220***	,208*	1			
4 Biliş	**,283****	,154*	,595**	1		
5 Motivasyonel	**,185****	,283**	,168**	,675**	1	
6 Davranışsal	**,122****	,154*	,168**	708**	,184**	1

*p< 0.01 düzeyinde anlamlıdır. **p<0.05 düzeyinde anlamlıdır**.**

Kültürel zekâ ve girişimcilik yönelimleri arasında anlamlı (r=0,534) korelasyon bulunmuştur. Kültürel zekânın alt boyutları ile girişimcilik ölçeği arasında pozitif yönlü ilişkilerin olduğu görülmektedir.

4.1.1.Hipotezlere İlişkin Bulgular

Araştırmanın amacına uygun olarak belirlenen hipotezlere ait regresyon analizi sonuçları tabloda belirtilmektedir.

Hipotez: Kültürel zekâ girişimciliği *pozitif ve anlamlı olarak etkiler.*

H_1: Kültürel zekânın alt boyutu olan üst biliş girişimciliği pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H_2:Kültürel zekânın alt boyutu olan biliş girişimciliği pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H_3: Kültürel zekânın alt boyutu olan motivasyonel zekâ girişimciliği pozitif ve anlamlı olarak etkiler

H_4: Kültürel zekânın alt boyutu olan davranışsal zekâ girişimciliği pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H_5:Türk ve Kırgız öğrencilerin kültürel zeka ve girişimcilik yönelimleri arasında farklılık vardır.

Tablo2:Regresyon Analizi Bulguları

Bağımlı Değişken: ***Girişimcilik Yönelimi***									
Bağımsız Değişken	**Model Özeti**			**Anova**	**Katsayılar**				
	R	**R^2**	**Dz. R^2**	**F**	**B**	**Std. Hata**	**β**	**t**	**p**
Kültürel Zekâ	0,493	0,243	0,238	50,161	0,156	0,022	0,193	7,082	0,000*
Bağımlı Değişken: ***Girişimcilik Yönelimi***									
Bağımsız Değişken	**Model Özeti**			**Anova**	**Katsayılar**				
	R	**R^2**	**Dz. R^2**	**F**	**B**	**Std. Hata**	**β**	**t**	**p**
Üst Biliş	0,102	0,010	0,004	1,690	0,112	0,009	0,102	1,300	0,000*
Bağımlı Değişken: ***Girişimcilik Yönelimi***									
Bağımsız Değişken	**Model Özeti**			**Anova**	**Katsayılar**				
	R	**R^2**	**Dz. R^2**	**F**	**B**	**Std. Hata**	**β**	**t**	**p**
Biliş	0,396	0,157	0,155	110,52	0,053	0,005	0,396	10,513	0,000*
Bağımlı Değişken: ***Girişimcilik Yönelimi***									
Bağımsız Değişken	**Model Özeti**			**Anova**	**Katsayılar**				
	R	**R^2**	**Dz. R^2**	**F**	**B**	**Std. Hata**	**β**	**t**	**p**
Motivasyonel	0,088	0,808	0,006	4,317	0,014	0,029	0,088	2,078	0,000*
Bağımlı Değişken: ***Girişimcilik Yönelimi***									
Bağımsız Değişken	**Model Özeti**			**Anova**	**Katsayılar**				
	R	**R^2**	**Dz.R^2**	**F**	**B**	**Std. Hata**	**β**	**t**	**p**
Davranışsal	0,374	0,140	0,139	97,181	0,069	0,067	0,374	9,858	0,000*

"Kültürel zekâ girişimciliği *pozitif ve anlamlı olarak etkiler*." hipotezi için yapılan regresyon analizi sonuçları doğrultusunda, bağımlı değişken girişimcilik yöneliminin %0,2'si (R^2=0,243) bağımsız değişken tarafından açıklanmaktadır. Anova sonuçlarına göre anlamlılık sütunundaki değer oluşturulan regresyon modelinin p<0.01 düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlı olduğunu göstermektedir. "Kültürel zekânın alt boyutu olan üst biliş girişimciliği pozitif ve anlamlı olarak etkiler" hipotezi için yapılan regresyon analizinin sonuçları doğrultusunda, bağımlı değişken girişimcilik yöneliminin %1'i (R^2=0,10) bağımsız değişken tarafından açıklanmaktadır. Anova sonuçlarına göre anlamlılık sütunundaki değer oluşturulan regresyon modelinin p<0.01 düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlı olduğunu göstermektedir. "Kültürel zekânın alt boyutu olan biliş girişimciliği pozitif ve anlamlı olarak etkiler" hipotezi için yapılan regresyon analizi doğrultusunda girişimcilik yöneliminin %16'sı (R^2=0,157) bağımsız değişken tarafından açıklanmaktadır. "Kültürel zekânın alt boyutu olan motivasyonel zeka girişimciliği pozitif ve anlamlı olarak etkiler" hipotezi için yapılan regresyon analizinin sonuçları doğrultusunda, girişimcilik yöneliminin %8'i (R^2=0,808) bağımsız değişken

tarafından açıklanmaktadır. "Kültürel zekânın alt boyutu olan davranışsal zeka girişimciliği pozitif ve anlamlı olarak etkiler" hipotezi için yapılan regresyon analizinin sonuçları doğrultusunda, girişimcilik yöneliminin %14'i (R^2=0,140) bağımsız değişken tarafından açıklanmaktadır.

Türk ve Kırgız öğrencilerin kültürel zeka ve girişimcilik yönelimleri arasında farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü anova testi analizi sonucunda bulunan p değerleri tablo 3'de belirtilmektedir.

Tablo3: Tek Yönlü Anova Analizi Bulguları

Ölçekler	Uyruk	N	Ortalama	t	p
GirişimcilikY önelimi	TC	326	152,0249	-2,942	0,000
	KIRGIZ	326	154,3899		
Kültürel Zekâ	TC	326	76,6442	-,901	0,027
	KIRGIZ	326	79,1053		
Üst Biliş	TC	326	16,0717	3,885	0,000
	KIRGIZ	326	16,5247		
Biliş	TC	326	21,5549	-2,276	0,000
	KIRGIZ	326	22,1364		
Motivasyonel	TC	326	19,7850	-1,227	0,588
	KIRGIZ	326	19,0338		
Davranışsal	TC	326	19,9620	-2,942	0,000
	KIRGIZ	326	20,4646		

Analiz sonucunda öğrencilerin girişimcilik yönelimleri, kültürel zeka yönelimlerine bakış açıları istatiksel olarak farklılık göstermektedir ($p<0.05$). Türk soylu olduğundan ve kültür, din, dil açısından birbirine yakın olmasından kaynaklandığı söylenilebilir. Fakat kültürel zekanın motivasyonel alt boyutunda öğrencilerin uyruklarına göre bakış açıları istatistiksel olarak farklılık göstermemektedir ($p >0.05$). Burada Türk ve Kırgız öğrencilerin milliyetlerine göre bakış açıları istatistiksel olarak farklılık göstermemesi her iki toplumumdaki öğrencilerin farklı kültürleri öğrenmedeki ilgi ve enerji düzeyleri arasında farklılıklar olduğunu göstermektedir.

5.Sonuç

Teknolojinin baş döndürücü gelişimi ile birlikte örgütlerin stratejik ortaklıkları, öğrenen organizasyonlar gibi diğer örgütlenmelerinde de rekabeti önemsemesi ve küreselleşmenin getirdiği yeniliklerle birlikte girişimciliğin artması ve girişimcilik özelliklerini taşıyan bireylerin örgütlerdeki önemini artırmaktadır. Kişilerin farklı kültürlerdeki kişilerle karşılaşması sonucunda iletişimde bulunma çabası, kültürel koşullara uyum sağlamak istemesi ve bu koşulları şekillendirmesini ve kültürel zekâyı da önemli kılmaktadır. Gerçekleştirilen çalışmada kültürel zekâ ile girişimcilik yönelimleri arasındaki ilişki istatiksel analizler ile alt boyutlar bazında ölçülmeye çalışılmış ve ilişkinin varlığı gözlenmiştir. Kültürel zekânın üst biliş, biliş, deneyimsel alt boyutu ile girişimcilik yönelimlerini etkilediği görülmektedir. Ayrıca kültürel zekânın motivasyonel alt boyutu ile girişimcilik yönelimlerini etkilemediği de ortaya çıkmıştır. Bu bulgunun bize kültürel zekâda var olan bireyin enerji ve ilgi düzeyinin girişimciliği etkilemediğini göstermektedir.

Sonuçların iki kültürde aynı çıkması öğrencilerin kültürel zekâlarının girişimcilik üzerinde etkisi olduğunu göstermektedir. Bu araştırma sadece Türk ve Kırgız öğrencilerini kapsadığı için konu hakkında bir genelleme yapmak sınırlı kalacaktır. Bu çerçevede değişen iş dünyasına ayak uydurma sürecinde kültürel zekânın girişimcilik üzerinde ektisi ve diğer kültürler arasındaki ilişkileri de araştırılabilir. Burada öğrencilerin hızlı bir değişim sürecinde olan iş dünyasına ayak uydurma istekleri girişimcilik yönlerini tetikleyeceği gibi, kültürel zekânın önemini de vurgulamaktadır. Araştırma açısından dikkat çeken diğer bir konu da bu araştırmanın farklı bir biçimde yapılandırılarak girişimciliğin kültürel zeka üzerindeki etkisi de incelenebilir.

Son olarak çalışmada kültürel zekanın motivasyonel alt boyutunda öğrencilerin milliyetlerine göre bakış açıları istatistiksel olarak farklılık göstermediği ortaya çıkmıştır. Bunun sebebini her iki

toplumun da Türk soylu olduğundan ve kültür, din, dil açısından birbirine yakın olmasından kaynaklandığı söylenilebilir.

Kaynaklar

Altunışık, Remzi. Recai Coşkun. Serkan Bayraktaroğlu. Engin Yıldırım. (2004). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, Sakarya: Sakarya Kitabevi.

Arslan, K. (2011). Üniversiteli gençlerde mesleki tercihler ve girişimcilik eğilimleri. Doğuş Üniversitesi Dergisi, 3 (2), 1-11.

Demirel, E. T. & Tikici, M. (2004). Kültürün Girişimciliğe Etkileri.

Earley, P. C.& Mosakowski, E. (2004). Cultural intelligence. Harvard businessreview, 82(10), 139-146.

İlhan, M. & Çetin, B. (2014). Kültürel Zekâ Ölçeğinin Türkçe Formunun Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, *29*(29-2).

Kalaycı, Şeref (2008), SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.

Kanbur. A. & Salihoğlu, G. H.(2015). Kusursuzluk Da Bir Kusur Mu? Yorgunluğu Tetikleyen Bir Faktör Olarak Süper Kadın Sendromu.3.Örgütsel Davranış Kongresi.652-657.

Karahan, M. & Ulusoy, İ. (2010). "Hatay İli Girişimcilik Özelliklerinin İncelenmesi", EKEV Akademi Dergisi, Yıl: 14 Sayı: 43: 367-379.

Mercan, N. & Kahya, vd. (2016). Örgütlerde Kültürel Zekânın İletişim Becerileri İle İlişkisine Yönelik Bir Araştırma. Erciyes İletişim Dergisi, 4(3).

Müftüoğlu, T. & Durukan, T. (2004). Girişimcilik ve KOBİ'ler Sorunlar, Fırsatlar ve Çözüm Önerileri. Literatür Yayıncılık, İstanbul.

Nakip, Mahir. (2008). Pazarlama Araştırmalarına Giriş (SPSS Destekli), Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Soysal, A. (2010).Türkiye'de Kadın Girişimciler: Engeller ve Fırsatlar Bağlamında Bir Değerlendirme. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 65(01), 83-114.

Şahin, F. (2011). "Liderin Kültürel Zekâsının Astların Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ile İş Doyumu Üzerine Etkisi", Savunma Bilimleri Dergisi, Kasım, Cilt 10, Sayı 2, 80-104.

Thomas, D. C. Elron, E., Stahl, G., Ekelund, B. Z., Ravlin, E. C., Cerdin, J. L., & Maznevski, M. (2008). Cultural intelligence domain and assessment. International Journal of Cross Cultural Management, *8*(2), 123-143.

Yeşil, Salih. (2009). "Kültürel Farklılıkların Yönetimi ve Alternatif Bir Strateji: Kültürel Zeka", KMU İİBF Dergisi, Yıl:11 Sayı:16, 100-131.

Yılmaz, E. ve Sünbül, A. M. (2009). Üniversite Öğrencilerine Yönelik Girişimcilik Ölçeğinin Geliştirilmesi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (21), 195-203.

Yoldaş, M. A. & Salihoğlu, G. H. (2015). Türkiye'de Akademisyenlerin İş Yaşamında Yalnızlık ve Örgütsel Sinizm Yönelimleri Arasındaki İlişkinin Belirlenmesine Yönelik Ampirik Bir Çalışma,13. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi.

TÜRKİYE SELÇUKLULARI DÖNEMİNDE AŞIKLAR ADASI "SİNOP"UN FETHİ

Yrd. Doç. Dr. Zekiye TUNÇ[1] - Yrd. Doç. Dr. Mustafa ŞAHİN[2]

Özet

Sinop kuzey-güney yol güzergâhında yer aldığı için tarih boyunca önemini yitirmemiştir. Bu sebeple bölgede birçok medeniyetin varlığına rastlanılmıştır. Orta Çağ'da Anadolu'ya fetihler yapan Selçuklular, Karadeniz Bölgesi'ni ele geçirmek için politikalar üretmişlerdir. Karadeniz Bölgesi'ndeki şehirleri fethetmekle başlayan süreçte Sinop'taki hâkimiyet Türkiye Selçukluları döneminde sağlanmıştır. Sinop'ta hâkimiyet kuran Türkiye Selçukluları öncelikle bölgeye Türk nüfusu yerleştirerek, Türk-İslam kültürüne göre şehri yeniden imar etmişlerdir. Bu dönem şehrin ticari olanaklarından faydalanılmış ve kuzey-güney ticareti canlı tutulmaya çalışılmıştır.

Sinop uzun yüzyıllar Rumların hâkimiyetinde kalmışsa da Selçuklular kısa süre içerisinde bölgeyi kendilerine tabi hale getirmişlerdir. Böyle olmasına rağmen Rumlar Sinop'taki hâkimiyetlerinden hemen vazgeçmemişlerdir. Ellerine geçen fırsatları değerlendirerek Sinop'a hâkim olmaya çalışmışlardır. Dolayısıyla Sinop'ta uzun süre Türk-Bizans hâkimiyet mücadeleleri varlığını göstermiştir, diyebiliriz.

Anahtar kelimeler: *Sinop, Türk, Büyük Selçuklular, Bizans, Türkiye Selçukluları.*

1. Giriş

Antik Çağ'da Sinop'un bilinen en eski ismi *Sinope*'dir. Sinop isminin Yunanca "zarar vermek, yok etmek" anlamındaki "*sinomai*"den türediği bilinmektedir (Demirkaya ve Tuluk, 2012: 48). Mitolojide Sinope, Irmak Tanrısı Asapos'un güzeller güzeli kızıdır. Bir gün Tanrılar Tanrısı Zeus kızı görür ve o anda tutularak aşkına karşılık kızın her dileğini yerine getireceğini söyler. Korku içindeki genç kız kızlığına dokunulmamasını ister. Zeus sözünü tutar ve Sinope'yi alıp en sevdiği ve güvenilir bulduğu bugün Sinop ilimizin bulunduğu ile Karadeniz'in cennete benzeyen yemyeşil ve bakir kıyılarına bırakır (Cengiz vd., 2000: XVII). Bazı kaynaklar Sinop isminin kaynağını Hititçe "*Sinuwa*" olarak göstermişlerdir. Farklı bir görüşe göre ise ismin ortaya çıkışında adlarını daima ay ilahının ismi "*Sin*" ile birleştiren Asurilerin olabilecekleri ileri sürülmüştür. Ayrıca, ismin ilk söyleniş biçiminin "*Sinavur*" olduğunu ileri süren kaynaklarla birlikte başka kaynaklar "*Sinip*"ten geldiğini, bazı tarihçiler "*Sen-ha-pi*" kökünden türediğini, bazıları ise Farsça "*Sine-i ab*", yani suyun göğsü kelimesinden geldiğini ifade etmektedirler. Romalıların şehre *Sinepolis*, Fatih Sultan Mehmet'in ise *Ceziretül-Uşşak* dediği bilinmektedir. Türkler şehri fethettikten sonra isminin önce *Sınap* olduğu, daha sonra bugün kullanıldığı biçimiyle *Sinop* olarak günümüze ulaştığı bilinmektedir (Demirkaya ve Tuluk, 2012: 48-49).

Sinop'a ilk yerleşmeler araştırmalara göre farklı tarihlendirilmektedir. Bu tarihlendirmeler Neolotik (Cengiz vd., 2000: XVIII) veya Kalkolitik (Koçak, 2004: 700) dönemlere kadar gitmektedir. Sinop şehrinin kuruluşu ile ilgili tarihlendirilmeler MÖ 6. ve MÖ 7. yy.'lar düşünülmüş olmakla birlikte genel kanaat MÖ 8. yy. olarak belirlenmiştir (Çapar, 1976: 303). Strabon eserinde Sinop'tan bahseder ve şehrin kuruluşu hakkında da bilgi verir: "..Bu kent Miletoslular tarafından kurulmuştur. Burada bir deniz üssü kurmak suretiyle kent, Kyaneai[3] berisindeki denizlere egemen oldu ve hatta Kyaneai'in ötesinde bile Helenlerle beraber birçok mücadelelere katıldı; uzun süre bağımsız kaldığı halde sonunda bu bağımsızlığını koruyamadı ve kuşatılarak zapt edildi…." (Strabon, 2009: 22-23).

[1] Sinop Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ztunc@sinop.edu.tr
[2] Sinop Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, msahin@sinop.edu.tr
[3] Kyaneai: Trakya Bosporos'u (Karadeniz ile Marmara'yı bileştiren boğaz (Strabon, 2009: 301)) İstanbul Boğazı'nın Karadeniz çıkışında iki küçük adacık (Strabon, 2009: 335).

Tarih boyunca Sinop'ta kavimler arası mücadelelerin olmasında bölgenin konumu en önemli etkendir. Burası liman olarak konumu, Kuzey Anadolu'nun en uç noktasında yer alması, Orta Anadolu ile bağlantısının olması yanı sıra Kırım seferlerinde de stratejik mevkide bulunması gibi özellikleri ile ön plana çıkmıştır. Ticari olarak bakıldığında şehir "Kuzey-Güney Yolu"nda yer aldığından Akdeniz'e kadar uzanan doğal yol güzergâhının da içerisindedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Akdeniz ticaretinde Sinop etkilidir (Koçak, 2004: 702-703).

2- Eski Çağ'da Sinop'ta Türklerin Varlığı ile İlgili Tezler

Karadeniz Bölgesi'nde Türk varlığı milattan önceki yüzyıllara dayandırılmaktadır. Araştırmalara göre bölgeye ilk olarak MÖ 3. bin ile 2. bin yılları arasında Oğuzların kollarından sayılan "Gas/Kas" ve "Gud/Gutîler"in geldiğinden bahsedilir (İnan, 2003: 72). Sonrasında Kimmerler ve İskitler ard arda Karadeniz'de görülmüşlerdir. İskitlerin vatanının Asya olduğu ve buradan göç ederek Kimmerlerin yurtlarına geldikleri Heredot'un kayıtlarında anlatılmıştır: "Göçebe Skyt[4]'hler Asya'daydılar. Massagetlerle yaptıkları bir savaştan yenik çıktılar, Araxes ırmağını geçtiler, Kimmerlerin yanına göç ettiler. (Skythlerin oturdukları yerler eskiden Kimmerlerinmiş, öyle derler)" (Heredotos, 2012: 298). İskitlerin sıkıştırması ile bugünkü Gürcistan'dan Doğu Anadolu'ya, oradan da İç Anadolu'ya gelen Kimmerler MÖ 695 civarında Frig Devleti'ni yıkarak bölgede bozkır-göçebe geleneklerini devam ettiren bir devlet kurmuşlardı. Bu sırada bir kısım Kimmer boyları da kuzeye çıkarak Karadeniz Bölgesi'ne yayılmaya başlamışlardır (Tellioğlu, 2007: 655). Anadolu'da gittikleri her sahada olduğu gibi Karadeniz Bölgesi'ni de siyasi ve sosyal bakımdan önemli ölçüde etkileyen Kimmerler, hâkimiyetleri süresi boyunca Sinop'tan Trabzon'a kadar uzanan kıyı şeridinin kontrolünü ellerinde bulundurmuşlardır (Tellioğlu, 2007: 23-24).

Kimmerleri takiben Anadolu'ya giren İskitler MÖ 665'ten itibaren Kür Nehri'nin sağ yakasına yerleşmeye başlamışlardır. MÖ 401 civarında bölgedeki İskit hâkimiyet sahası Çoruh boylarına ulaşmıştır. Bu süre içerisinde, Sinop'tan Trabzon'a kadar olan sahil şeridi de bazı İskit boylarının eline geçmiştir (Tellioğlu, 2007: 655). Güney Karadeniz sahilinde Sinop'tan başlayan İskit hâkimiyeti bu şehrin yüz seksen km batısına kadar uzanıyordu. Yunanlılar, Karadeniz Bölgesi'nde koloni kurmaya başladıklarında, Sinop'tan Kolhis'e uzanan sahada mitolojilerinde ve edebiyatlarında büyük yer tutacak İskit kadınlar topluluğu olan Amazonlarla karşılaşmışlardır (Tellioğlu, 2007: 33).

2. Orta Çağ'da Sinop'ta Türk Yerleşmeleri

Orta Çağ'da Sinop'ta çeşitli Türk kavimlerinden Bulgar ve Kıpçak yerleşmeleri görülmüştür; ancak en güçlü tesiri Selçuklular yapmışlardır.

Bulgarlar, Bizans topraklarına 482 ile 559 yılları arasında saldırıları sıralarında Bizans'a esir düşmüşlerdir. 530 yılında bir Bulgar birliğinin yenilmesi sonucunda Bizans ordularına alınıp Armenie ve Lazique bölgelerine yani Çoruh ve Yukarı Fırat çevresi sahalarına yerleştirilmişlerdir**.** Bulgarların özellikle nakledildikleri Armenie ve Lazique olarak isimlendirilen bölgenin bugün aşağı yukarı Trabzon'dan Sinop'a oradan da güneye Tuz Gölü'nün doğusundan geçerek Kayseri'yi de içine alan bir hat takip ettiği söylenebilir (Anzerlioğlu, 2003: 66).

Bulgarların Sinop'taki varlığına dair bilgilerimizin yanında Kıpçaklarda bölgede yerleşmişlerdir. MS 13. yy.'ın ilk yarısında Moğol istilası ile Kıpçaklardan bir kısmının Balkanlara, diğer bir kısmının ise Kırım'a geçtikten sonra Sinop'a geçerek Karadeniz'in güney sahillerinde yerleştikleri bilinir. Moğol baskısı sonucu bir başka Kıpçak kolunun ise Gürcistan üzerinden Doğu Karadeniz'e geçtiğine bakıldığında Karadeniz'e çeşitli yollardan Kıpçak göçlerinin olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır (Acun, 1999: 27).

2.1. Büyük Selçuklular Döneminde Sinop

Bizans İmparatorluğu için son derece büyük önemi olan Doğu Karadeniz Bölgesi'ne Çağrı Bey'in 1018'deki keşif akını ile başlayan Oğuz göçleri, bölgenin siyasî ve etnik çehresini değiştirmeye başlamıştır. 1048'de Hasankale Zaferi'nden sonra İbrahim Yınal'a bağlı kuvvetlerin Trabzon civarına akınlar düzenlemesi ile Oğuzlar ilk defa Karadeniz Bölgesi'nin içlerine doğru ilerlemeye başlamışlardır. 1054 yılında ise, Tuğrul Bey'e bağlı kuvvetler, Çoruh boylarından Samsun civarına kadar olan bölgeye akınlar düzenlemiş, dört yıl boyunca devam eden baskı sonucunda 1058'de Şarkî Karahisar Selçukluların eline geçmiştir. Sultan Alp Arslan'ın 1064 Gürcistan seferi esnasında da Şavşat ve Artvin Selçukluların kontrolüne girmiştir. Malazgirt Zaferi'nden sonra ise, Türkler Anadolu'nun pek çok

[4] Skyt: İskit

yerine olduğu gibi Doğu Karadeniz Bölgesi'nin büyük kısmına da yayılmışlardır. Kırsal alanın önemli bir kısmı Türkmenlerin eline geçtiği gibi, Bayburt ve Trabzon gibi önemli kent merkezleri de Selçuklu hâkimiyetine girmiştir (Geçiş, 2009: 71-72).

Malazgirt Zaferi'nden sonra Türkler Anadolu'nun hemen hemen her yerine yayılmışlardır. Bizans bu savaşta aldığı yenilgiden sonra Türklere karşı duramadı; Pont Bölgesi olarak bilinen Çorum, Tokat civarı Rumlardan boşaltılarak, bu bölgeye Türklerin yerleşmesi için kolaylık sağlandı (Metin, 2008: 15). Türkler Karadeniz'e geldiklerinde oradaki halka at ve arabalar gönderilerek eşyaları yükletilip denizin diğer kıyısına nakledilmiştir. Karadeniz'de halkın boşalttığı bu yerlere yani köy ve kasabalara Türkler yerleştirilmiştir (Metin, 2008: 15).

Karadeniz'e yönelik Türk akınları neticesinde Selçuklu komutanlarından Emîr Karatekin Sinop'u 1084 yılında fethetmiş ve bir süreliğine Çankırı, Kastamonu ve Sinop bölgelerinde hüküm sürmüştür. Bu fethi sonucunda bölge uzun yıllar Türk-Bizans mücadelelerine sahne olmuştur (Yücel, 1991: 33). Burada bulunan külliyetli altın ile büyükçe bir imparatorluk hazinesi Karatekin'in eline geçmiştir (Merçil, 2002: 507). Anna Kommena'da Kharatikés isimli birinin Sinop'taki devlet hazinesini ele geçirmek için birden bire fethettiği anlatılmıştır (Aleksiad, 1996: 195). Kharatikés'in Selçuklu komutanı Karatekin olduğu üzerinde araştırmacılar hemfikirdirler.

Selçuklu Sultanı Melikşah, Tutuş'un güçlenmesini önlemek için Bizans İmparatoru ile anlaşma yollarına başvurmuştur. Bu yüzden Siyâvûş'u elçi göndererek imparatora hısımlık teklif etmiş ve bu durum gerçekleşirse Türkleri kıyı bölgelerinden çekeceğini, tüm hisarları geri vereceğini ve tüm gücüyle etkili bir destek olacağını vaat etmiştir. Fakat imparatorun teşvikiyle Siyâvûş Melikşah'ın verdiği yazılı buyruğu onun aleyhine kullanmıştır. Yazılanları Sinop hâkimi Karatekin'e gösterince "kıyı kentlerinin beylerce boşaltılması" ifadesine göre o da buradan ayrılmıştır. Bunu takiben Siyâvûş, Sinop yönetimini imparatorun bu amaçla gönderdiği Konstantinos Dalassenos'a teslim etmiştir. Sultanın mektubunu hisarları dolaşarak gösterip başarılı sonuçlar alan Siyâvûş imparatorun yanına döndüğünde kutsal vaftizden geçirilip, hediyelere boğulmuş ve Ankhialos[5] Dukalığı'na atanmıştır (Aleksiad, 1996: 195-196). Siyâvûş'un kendisine ihanet ettiğini duyunca üzülen Sultan Melikşah bu seferde Bozan'ı imparatora hısımlık kurmak için göndermiştir (Aleksiad, 1996: 202).

2.2. Türkiye Selçuklularının Sinop'u Fethi

Türkiye Selçukluları ticari olarak büyümeyi hedef aldıkları için Anadolu'nun sahil kesimlerinin fethi ile uğraşmışlardır. Selçuklu sultanları Karadeniz sahillerinde ticari güvenliklerini kaybedecekleri zamanlarda aleyhlerine çıkan durumları önlemişlerdir. Mesela II. Rükneddin Süleymanşah (1196-1204) tebaasından olan bazı tacirlerin Bizans donanmasınca Samsun sahilinde taciz edilerek mallarına el konması üzerine, gerekli girişimlerde bulunmuş ve tacirlerin zararlarını Bizans İmparatorluğu'ndan tazmin etmiştir. Yine I. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Sinop ve Samsun'a hâkim olmak için uğraşan Komnenosların Karadeniz yolunu kapatarak tacirlerin Sivas'ta toplanmalarına sebep olmaları nedeniyle 1205'te sefere çıkmış, Karadeniz yolunu ticari ulaşıma açmıştır (Bedirhan, 2014: 392-393).

IV. Haçlı Seferi (1204) neticesinde İstanbul'un Latinler tarafından işgal edilmesinden sonra Trabzon'a hâkim olan Alexios Komnenos'un Samsun civarında, onun kardeşi David'in Sinop, Amasra ve Ereğli şehirlerinde ve Bizans İmparatoru'nun damadı Theodoros Laskaris'in İznik'te hâkimiyet tesis etmeleri, daha sonra ise 1214'te Ereğli ve Amasra'nın İznik Laskaris hanedanının eline geçmesi Selçukluların Kuzey Anadolu fetih politikasını menfi manada etkilemiştir. Bir taraftan İznik diğer taraftan Trabzon Komnen hanedanın bölgede Türkler aleyhine genişleme siyaseti gütmeleri, Türklerin Karadeniz'le olan bağlantılarını iyice tehlikeye düşürmüştür. Hâlbuki Selçukluların, Kırım ve daha ötesi ile olan ticaretlerini geliştirebilmeleri, Karadeniz'de yabancı güçlere karşı mücadele edebilmeleri, ticari meta olarak her türlü ihtiyaçlarını en kolay yoldan temin edebilmeleri ve Kırım'dan Mısır'a kadar uzanan ticaret yolunun bölgedeki denetimini sağlayabilmeleri için Sinop gibi mühim bir limana ihtiyaçları bulunmakta idi (Yakupoğlu, 2009: 27). Böyle bir manzarada kâfirlerle mücadele eden İzzeddîn-i Keykâvûs (Cüzcânî, 2011: 71) 1214 yılında Sinop'u almıştır (Abûl-Farac, 1999: 497). Sinop'un alınması o zaman kaynaklarında yer almıştır. Özellikle İbn Bibi konuya dair geniş bilgilere eserinde yer vermiştir:

Sultan I. İzzeddîn-i Keykâvûs Sivas'ta olduğu sıralarda Canik Tekfuru'nun kendi ülkesinin dışına çıkarak Selçuklu topraklarında karışıklık çıkardığı haberlerini Sinop'tan gelen sınır muhafızlarının iletmesi sonucunda beyleri ile görüşüp yapılacaklar konusunda kararlar almıştır. Sinop'u bilen

[5] Bugünkü Bulgaristan ülkesinde, Burgaz yakınında, kıyıda tarihsel kent. Şimdi, Pomorie. (Aleksiad, 1996: 196)

kimselerden bölgenin fethinin gerçekleşmesini nasıl sağlayacaklarına dair görüşler alan sultan bu ön hazırlıktan sonra büyük ve güçlü ordusunu bölgeye sevk etmiştir. Canik Tekfuru Kir Aleksi[6]'nin o sıralarda olanlardan habersiz olarak av yapmakta ve şarap içmekte olduğu haberleri casusları tarafından Sultan İzzeddîn-i Keykâvûs'a iletilince Selçuklular hızlıca düşmana saldırıp başarı kazandılar. Sultan I. İzzeddîn-i Keykâvûs'a sevinçli haber gidince kutlamalar başlatmıştır (İbn Bibi, 1996: 168-170). Sultan I. İzzeddîn-i Keykâvûs Sinop'u fethini elçisi vasıtasıyla Abbasi Halifesi'ne iletince karşılığında memnuniyet verici bir davranışla karşılanmıştır (İbn Bibi, 1996: 175).

Sultan İzzeddîn-i Keykâvûs alınan zafer sonrasında Sinop'a gitmiş ve başarılı olan askerlerine iltifat etmiştir. Ama asıl amacı Sinop'u ele geçirmek olduğundan Kir Aleksi ile görüşüp şehirdekileri bu konuda bilgilendirmesini istemiştir. Kir Aleksi güvendiği bir tekfurunu şehrin önde gelenlerine Sinop'u Selçuklu Sultanlığı'na teslim etmeleri konusunda görevlendirdi. Fakat şehrin Selçuklulara verilmemesi yönünde hareket edilince I.İzzeddîn-i Keykâvûs politikasını sertleştirerek Kir Aleksi'ye işkenceler yapılmaya başlandı. Şehirliler ilk zamanlarda olaylara tepkisiz kalmakla beraber Kir Aleksi'nin ölmesini istemedikleri için anlaşma yoluna başvurdular. Böylece Sultan I.İzzeddîn-i Keykâvûs Tekfur Kir Aleksi'yi serbest bırakmış ve şehirlileri de istedikleri yerde oturma izni verince 28 Ekim 1214 yılında Sinop kale burcuna sultanın bayrağı dikilmiştir. Selçuklular Sinop'un alınmasını kutlamışlardır (İbn Bibi, 1996: 170-173). Sinop konum itibariyle çok elverişli bir yerleşim merkeziydi ve bu tarihten sonra Karadeniz'de Selçukluların bir limanı ve üssü oldu (Cahen, 2014: 73).

Sinop'un fethi sonrasında Selçuklu Sultanı ile Kir Aleksi arasında bir ahitname imzalanmıştır. Buna göre "Muzaffer Sultan İzzeddîn-i Keykâvûs b. Keyhüsrev, Kir Aleksi olan benim canımı bağışlar, Sinop'un dışında Canit Bölgesi'ni, oranın eklentilerini ve bağlı yerlerini benim ve çocuklarımın idaresine bırakırsa, her yıl 10 bin dinarı (altın), 500 atı, 2 bin sığırı, 10 bin koyunu, ülkenin kıymetli şeylerinden meydana gelecek 50 yükü kendi hayvanlarımla onun hazinesine, mutfağına ve ahırına gönderirim. Yardım istediği zaman imkânlar ölçüsünde yardım gönderir, askerimi ondan esirgemem" dedi. Bu antlaşma ile arada dostluk sağlanmış ve bir süre sonra tekfur ülkesine dönmüştür (İbn Bibi, 1996: 174).

Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddîn-i Keykâvûs Sinop (1214) ve Antalya (1216) gibi şehirleri fethederek, 3-4 yıl içinde devleti kara devleti olmaktan kurtarmış, onu kuzeyde ve güneyde tabiî sınırlarına ulaştırmıştır. Keykâvûs, bununla da kalmamış, Sinop ve Antalya limanlarını ticareti geliştirmede değerlendirdiği gibi, Kıbrıs Frank Krallığı ile yaptığı ticarî antlaşmalarla Selçuklu ekonomisini dünya ticaretine açmış ve onunla bütünleştirmiştir. Böylece, dünyanın en uzak yerlerinden gelen ticarî mallar devletin bir başından öbür başına kadar hiç engele uğramadan akmaya başlamıştır. Bunun tabiî sonucu olarak, Anadolu daha önce tarihinin hiçbir devrinde görülmemiş bir şekilde iktisadî ve medenî bir gelişmeye sahne olmuştur. Sultan I. İzzeddîn-i Keykâvûs Anadolu'nun sadece ekonomik bütünlüğünü değil, aynı zamanda kuzeyde Trabzon Rum İmparatorluğu ile güneyde Ermeni Kontluğu'nu da tabi devlet haline getirerek, siyasî bütünlüğünü de sağlamıştır (Koca, 2002: 580-581). Bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla I. İzzeddîn-i Keykâvûs Sinop'u ithalat ve ihracat limanı haline getirmiştir. Büyük surların inşasıyla şehrin emniyetini sağlayan sultan ayrıca yeni bir donanma kurmuştur (Turan, 298).

Selçukluların, siyasî ve iktisadî hedefler gözetilerek Türkmenleri Anadolu'ya yerleştirmeleri ve bu arada yürütmeye çalıştıkları genel iskân politikası, Anadolu'nun ekonomik yapısına olumlu yönde etki yaparken, sultanlar, fethedilen şehirlerin iktisadî hayatına Türk unsurunu hâkim kılmak için de bazı teşebbüslerde bulunuyorlardı. Bunun için hızlıca başka yerlerden tüccar ve sermayedarları tehcir edip bu şehirlere getiriyor ve devletin himayesi ile öncülüğünde oraya iskân ediyorlardı. Bu durum şehirlerin Türkleşmesinin yanında ekonomik yönden gelişmesine de katkı sağlamıştır (Çetin, 202: 265). Bu yüzden Sultan I. İzzeddîn-i Keykâvûs her bölgeden yetenekli, güçlü, itibarlı bir zengin seçerek Sinop'a gönderilmesini talep etmiştir. Bu istek üzerine çevre bölgelerden isim yapmış hocalar adamları ile birlikte Sinop'a gönderilmişlerdir. Sinop'tan kaçmış olanlar geri çağrılarak malları mülkleri onlara geri verilmiştir (İbn Bibi, 1996: 174).

Bu dönem Sinop'ta kültürel ve imar faaliyetlerine de önem verilmiştir. Kilise camiye dönüştürülmüştür. Kadı, kâtip, hatip, müezzin ve muarrifler tayin edilmiştir. Kale komutanı ve muhafızlar görevlendirilmiştir. Yaşanan olayların etkisiyle kale ve burçlarda oluşan tahribatlar tamir

[6] Kir Aleksi: Alexios Komnenos

edilmiştir. Tüm bunları yapan sultan, askeri emirlerinden birini Sinop subaşılığına tayin ederek Sivas'a dönmüştür (İbn Bibi, 1996: 174).

Selçuklu hükümdarı I. İzzeddîn-i Keykâvûs zamanında Sinop şehri fethedilip Türklerin hâkimiyetine girince; şehrin fethine katılan beylerin ve emirlerin bazıları fetihten sonra sultanın emri ile yapımına başlanan Sinop İç Kalesi'nin inşaatında görev almışlardır. Bu kişileri yaptırdıkları burçların (bedenlerin) üzerine koydurdukları kitâbelerinden tanıyoruz (Ulus, 2014: 5). Selçuklular "karanın ve denizin sultanı" lakabını Sinop'u aldıktan sonra kullanmışlardır. Üçüncü bir kitâbede bundan bahsedilir:

Bu mübarek burç ve surun yapılması

Galip ve büyük Sultan, büyük Şehinşah, insanların hükümdarı, İzzeddünya Veddin, İslam'ın ve Müslümanların direği, kâfirleri ve müşrikleri katleden sultanlar arasında övünç kaynağı, Allah'ın hilafetinin yeryüzünde koruyucusu, Rum, Şam ve Ermeni memleketlerinin Karadan ve Denizden Sultanı (Berran ve Bahran), Fetihler babası, Keyhusrev oğlu Keykavus, Müminlerin emirlerinin yardımcısı, Allah onun sultanlığını ve memleketinin ve nizamının sürekliliğini ve devamını sağlasın.

Onun izni ile Büyük Komutan Hüsameddin Yusuf el Sultani ve Malatya emirleri ve büyükleri tarafından 612 senesinde yapıldı (Tütüncü, 2012: 102).

Sinop kitâbelerinden birinde bir medrese kitâbesi bulunmaktadır. Bugün Sinop müzesinde bulunan bu kitâbe, son kısmı kırık olarak günümüze gelmiştir. Kitâbede, Sultan I.İzzeddîn-i Keykâvûs tarafından bir medrese yapılmasının emri vardır. Keykavus Medresesi Sinop'ta bugün Alâeddîn Medresesi diye bilinen Pervâne Medresesi'nin yerinde veya yanındadır. Keykavus Medresesi kitâbesi esas alındığında kuruluşu I. İzzeddîn-i Keykâvûs tarafından gerçekleşmiştir. Sinop'un fethinden hemen sonra 1214 yılında kurulduğunu tahmin ettiğimiz bu medrese Anadolu'da kurulan en eski medreselerden biri sayılır. Kitâbenin tarih kısmı kırılmıştır. Fakat I. İzzeddîn-i Keykâvûs'un ismini taşıyan diğer Sinop kitâbelerinden anlaşılacağı gibi bu da 1214 yılında Sinop'un fethinden hemen sonra yapılmış olmalıdır. Medresenin kitâbesinde burayı yapan mimarın ismi Abdurrahman bin Rızvan olarak okunmaktadır (Tütüncü, 2012: 106-107).

2.2.1. Sultan Alâeddîn-i Keykûbâd Döneminde Sinop

Trabzon Rumları Alâeddîn Keykûbâd döneminde Selçuklulara bağlı olup, iki devlet arasında münasebetler normal olarak başlamıştır (Turan, 1998: 355). Alâeddin Keykûbâd'ın Erzincan'da Harizmşahların üzerine gitmesini fırsat bilen Trabzon Rumları Samsun ve Sinop limanlarına saldırmışlardır ve Ünye'ye kadar olan sahilleri yağmalamışlardır. Saldırılar rivayete göre 1228 yılına denk gelir ve devamında Selçuklular bu yerleri tekrar geri almışlardır (Turan, 1998: 355). Bu tarihi olaylar Sultan Celaleddin ile Sultan Alâeddîn Keykûbâd arasındaki mektuplardan tespit edilmektedir (Turan, 1998: 93).

Türkiye Selçukluları Karadeniz ve Akdeniz ticaretini önemsediklerinden dolayı buralarda ticaretin zarar görmemesi için kuzey ile güney limanlarının fethini gerekli görmüşlerdir (Turan, 2014: 119). Alâeddîn Keykûbâd döneminde Sinop şehri stratejik olarak önemini korumaktadır. Selçukluların Kırım seferleri Sinop üzerinden yapılmakta olup böylece kuzey bölgelerinin güvenliği sağlanmaktadır. Sultan Alâeddîn zamanında Suğdak şehrinin Moğol istilasında yağmalanması ve Rumların da bu bölgeyi hedef almaları sebebiyle Sultan Hüsameddin Çoban'ı deniz aşırı bir sefer yapmak üzere görevlendirmiştir. Hüsameddin Çoban askerlerini Sinop'tan gemilere bindirdi ve Suğdak şehri böylece ele geçirilmiştir. Sefer dönüşünde o beraberinde Kıpçak köleleri, Macar atları, Rus ketenleri, altun ve sair pek çok ganimet alarak dönmüştür. Böylelikle Çoban, Sinop ve Kastamonu'ya döndüğünde kazandığı ganimetlerden dolayı buraların servetle dolduğu da bilinmektedir (Turan, 1998: 358-359). Dönemin kaynaklarından Ruysbroeckli Willem'in eserinde Suğdak'ın önemini gösteren bilgiler vardır: "Karadeniz ticaretinin işlevini arttıran Suğdak kenti konumu itibarıyla Sinop'a bakar ve Türkiye'den gelen tüccarların uğrak yeridir" (Willem, 2010: 78). Yine aynı eserde kuzeyden güneye veya tam tersi istikamette gelişen ticari ilişkilerde pazarlık konusu olan ürünleri de tespit edebiliyoruz. Kuzey istikametinden yani Rusya'dan sincap, değerli kürkler, çeşitli kumaşlar ve kokulu baharatlar Türkiye'ye getirilmiştir (Willem, 2010: 78). Kısaca, Sinop güneyin Antalya'sı kadar önemliydi. Burası Kırım ve Güney Rusya ile olan ticarette önemli bir limandı (Kaymaz, 2009: 11) diyebiliriz. Anadolu, Suriye ve el-Cezîre (Musul)'li Müslüman tüccarlar pamuklu, ipekli kumaşlar ve baharat yükleri ile Sivas'tan Sinop'a oradan da gemilere binip Suğak'a ulaşıyorlardı (Uyumaz, 2003: 342).

Sultan Alâeddîn Keykûbâd zamanında Sinop'ta yapımına başlanan Ulu Camii Vezir Muineddin Süleyman Pervâne tarafından son şekli verilerek 1267 tarihinde tamamlanmıştır (Turan, 2012: 574). İbn Batuta seyahatnamesinde bu camiden bahseder: "...Sinop camii en güzel camilerden biridir. Ortasında bir su havuzu bulunur. Bu havuzun üzerinde dört ayağa istinad eden bir kubbe mevcuttur. Her ayağı mermerden yapılmış iki sütun tutar. Üst tarafta ahşap merdivenle çıkılan bir mahfel vardır. Bu camii Sultan Alâeddin-i Rûmi'nin oğlu Sultan Pervâne yaptırmıştır. Adı geçen hükümdar Cuma namazlarını anılan mahfelde kılardı" der (Muhammed Et-Tancî, 1983: 221.).

2.2.2. Türkiye Selçuklularının Sinop'taki Hâkimiyetlerini Kaybetmeleri

Moğolların Anadolu'daki hâkimiyeti II. Gıyâseddîn-i Keyhüsrev döneminde yapılan Kösedağ Savaşı ile başlasada Anadolu'da Moğolların etkisi II. İzzeddîn-i Keykâvûs döneminde ağır bir şekilde hissedilmiştir. Bu dönemde Moğolların tahakkümü artmış ve ilk defa Türkiye Selçuklu hükümdarı Moğollar tarafından belirlenmiştir (Bal, 2005: 240). Bu dönemde yani 1253 yılında Sinop hala Selçukluların hâkimiyetindedir. Ruysbroeckli Willem eserinde bu dönemde Sinop'ta Türkiye Selçuklu hâkimiyetini anlatır. Seyyahın dönemi aydınlatıcı tespitleri şöyledir: "Size söyleyeyim ki, kutsal Majesteleri, 1253 yılının 7 Mayıs'ında, halk arasında Büyük Deniz diye bilinen Pontus Denizine girdik. Tacirlerde öğrendiğim kadarıyla 1400 mil uzunluğundadır [in longum] ve sanki iki parçaya ayrılmıştı. Ortada biri kuzeyde, ötekisi güneyde iki kara çıkıntısı vardır. (Güneydekinin adı Sinopolis'tir ve burası Turkia Sultanına ait bir kale ve limandır; kuzeydeki ise bugünlerde Latinlerin Gasaria diye adlandırdıkları, ama orada sahilde yaşayan Yunanlıların Cassaria[7]-yani Caesarea- dedikleri bölge bulunur. Güneye doğru, Sinopolis[8] doğrultusunda denize uzanan başka burunlar da vardır. Sinopolis ile Cassaria arası üç yüz mildir.) Dolayısıyla bu [iki] noktadan diyagonal olarak [in longum et latum] Konstantinopolis'e doğru yedi yüz mil, doğuya, İberia'ya –yani Gürcülerin topraklarına- doğru yedi yüz mildir." (Willem, 2010: 77-78).

Anadolu'nun yavaş yavaş Moğol hâkimiyetine geçmesiyle Trabzon Rumları, ortaya çıkan bu yeni durumdan istifade etmek istemişlerdir (Geçiş, 2009: 156-157). Asıl olarak, Trabzon İmparatorları 1214 yılında Sinop'u Selçuklulara kaptırdıktan sonra şehri yeniden ele geçirme isteklerinden asla vazgeçmemişlerdir. İstanbul'a uzanan deniz yolu üzerinde önemli bir liman kentine hâkim olmak Karadeniz'in kârlı ticaretini kontrol altına alma açısından son derece önemliydi. Bu amaçla Selçukluların da karışık döneminden faydalanan Trabzon İmparatoru Manuel 24 Haziran 1254 tarihinde Sinop'u ele geçirdi (Geçiş, 2009: 71-72). Anadolu'daki Moğol hâkimiyeti sayesinde Trabzon Rumları yaklaşık olarak otuz yıl bölge için önemli olan Sinop limanının kontrolünü ellerinde tutmayı başarmışlardır (Geçiş, 2009: 156-157).

IV. Kılıç Arslan döneminde Sinop'un yeniden fethi ile ilgili gelişmeler olmuştur. Pervâne Muineddin Sinop'un fethi amacıyla Niksar ve Samsun'dan asker toplama işleri ile uğraşmıştır. IV. Kılıç Arslan ise izlediği politika yüzünden hem devlet adamaları ile ihtilafa girmiş hem de oyun ve eğlence işleri ile meşgul olmuştur. Sultana sırtını dönen devlet adamları Pervâne'yi de kışkırtmaya çalışmışlarsa da, O Sinop'un fethi idealinden vazgeçmemiştir (Aksarayî, 2000: 62-63). Pervâne topladığı askerler ile Sinop'u almak için karadan yapılan mücadelelerin yanında denizden de harekete geçmiştir. Son olarak tam teçhizatlı bin askeri, deniz tarafından gemiye binip Sinop'u fethetmiştir. Sultan IV. Kılıç Arslan Sinop'u Pervâne'ye mülk olarak vermiştir (Aksarayî, 2000: 63). Yeniden ele geçen şehirde kiliseye çevrilen mescit ve camiler yeniden mescit şekline sokularak faaliyete geçirildi (Aksarayî, 2000: 63). Böylelikle Sinop'ta Pervane dönemi başlamıştır.

1277 yılında Selçukluların içinde bulunduğu karışıklıklardan istifade eden Trabzon Komnenleri, asker ve silah dolu gemilerle yeniden Sinop'a hücum etmişler, ancak Sinop "tutgavul"u (muhafız kuvvetleri komutanı) Emir Tay Boğa, bölgedeki Çepni Türklerinin de yardımıyla saldırıyı püskürtmüş ve buna mukabil Selçuklu Sultanı III. Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından yine vazifesi başına gönderilerek, aynı zamanda Sinop'ta bir kısım mülkler de ona tahsis edilmiştir. Bu yıl içinde Süleyman Pervâne'nin, Abaka Han'ın emriyle öldürülmesi neticesinde Sinop'taki Pervâne hâkimiyeti bir süre kesintiye uğramıştır. 1279-1280'de İlhanlı veziri Şemseddin Cüveyni Anadolu'ya geldiğinde Safranbolu, Bafra, Samsun gibi yerlerle birlikte Sinop çevresi Türklerinin de itaate alınması için emirler verdiğine göre, bugünlerde Sinop ve çevresindeki Türkmenlerin başlarına buyruk hareket ettikleri söylenebilir. 1280 ve devamındaki birkaç yıl Sinop'a Çobanoğlu hükümdarı Yavlak Arslan'ın hâkim olduğu anlaşılmaktadır. 1289 yılı sonrasında II. İzzeddîn-i Keykâvûs'un oğlu Rükneddin Geyümers'in

[7] Cassaria: Kırım
[8] Sinopolis: Sinop

de bir ara Sinop valiliği yapması, Pervâneoğullarının Sinop'taki otoritesinin kesintiye uğradığını göstermektedir. Sonraki yıllarda Pervâne Süleyman oğlu Muineddin Mehmed Bey şehrin yönetimini ele geçirmiştir (Yakupoğlu, 2009: 4).

1277 yılında gerçekleşen saldırıları engelleyen Çepnilerin Trabzon İmparatorluğu donanmasını mağlup etmeleri, onların hem teşkilatlı ve hem de çok kalabalık bir kütle halinde Sinop çevresinde yaşadıklarını, ayrıca denizde savaşacak derecede mahir denizciler olduklarını ve bu sebeple buraya hayli zaman önce yerleştiklerini ortaya koymaktadır. Bir görüşe göre Erzincan'dan Amasra'ya kadar bütün sahil bölgelerinde Çepniler yaşamakta ve aynı zamanda buralarda hâkimdirler. Karadeniz'de görülen Çepniler iki koldan Karadeniz sahillerine inmişlerdir. Bunlardan biri Karadeniz dağlarında yaylacılık yapan gruptur ki bunlar Harşid deresi gibi vadilerden, diğeri de 1277'de Sinop baskınını bertaraf ederek batıya ve Samsun'dan sahil şeridini takiben doğuya doğru ilerleyen gruptur (Bostan, 2002: 300).

Sonuç

Büyük Selçuklular Anadolu'nun doğusundan başlayarak batıya doğru fetihler yapmışlardır. Amaçları Asya'dan gelen Türkmenleri bölgeye yerleştirerek siyasi hâkimiyet kurmak idi. Zaman içerisinde Anadolu'nun sahil kesimlerine ulaşan Büyük Selçuklularının yerini Türkiye Selçukluları almıştır ve Sinop'u da topraklarına katmışlardır.

Sinop, kuzey-güney ticareti için son derece önemli bir konumda olduğundan Selçuklular tarafından fethedilmesi zorunlu bir yer olarak görülmüştür. Sinop'ta Emîr Karatekin ile başlayan Türk hâkimiyeti kısa sürmüş ve sonrasında Kommenler bölgede egemen olmuşlardır. Buna karşılık Türkiye Selçukluları Karadeniz'deki Rum hâkimiyetini sonlandırmak amacıyla Sinop'u I. İzzeddîn-i Keykâvûs döneminde yeniden ele geçirmişlerdir. Bu dönemde Sinop'ta asıl Türk hâkimiyeti sağlanmıştır.

Türkiye Selçukluları Anadolu'da oluşan Moğol istilalarından büyük darbe almış ve siyasi hâkimiyetlerini kaybetmeye başlamışlardır. Dolayısıyla Türkiye Selçukluları kısa süreliğine Sinop'u kaybetmişlerdir. Sultan IV. Kılıç Arslan döneminde geri alınan şehir Pervâneoğulları yönetiminde kalmıştır.

Kaynaklar

ACUN, Fatma (1999), "Tarih Boyunca Pontus", Milli Mücadele Döneminde Giresun Sempozyumu, s. 19-34.

ALEXİAD (1996), Anna Komnena, İstanbul.

ANZERLİOĞLU, Yonca (2003), Karamanlı Ortodoks Türkler, Ankara.

BAL, Mehmet Suat (2005), "Türkiye Selçuklu Devleti Tarihinde Bir Dönüm Noktası; II. İzzeddin Keykavus Dönemi", Tarih Araştırmaları Dergisi, 24/38, s.259-258.

BEDİRHAN, Yaşar (2014), "Türkiye Selçuklularında Dış Ticaret", Turkish Studies, 9/5, s. 371-402.

BOSTAN, Hanefi (2002), "Anadolu'da Çepni İskânı", Türkler, 6, s.299-311.

CAHEN, Claude (2014), Osmanlılardan Önce Anadolu, (Çev. Erol Üyepazarcı), İstanbul.

CÜZCÂNÎ (2011), Tabakât-ı Nâsırî (Selçuklular), (Terc. ve Notlar: Erkan Göksu), Taşhan Kitap, Tokat.

ÇAPAR, Ömer (1991), "Karadeniz'de En Eski Grek Yerleşmeleri", A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, XV/26, s. 303-327.

ÇETİN, Osman (2002), "İskânlarla Anadolu'nun Türk Vatanı Hâline Gelmesi", Türkler, 6, s. 260-268.

DEMİRKAYA, F. Ü. ve Ö. İ. TULUK (2012/1), "Eflatun'un "Kurbağa"sı Sinope'den Sinop'a: Kaynaklara Göre Sinop Kentinin Fiziksel Gelişimi", METU JFA, 29/1, s. 45-68.

GEÇİŞ, Murat (2009), Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler 1204-1404, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara.

GREGORY ABÛL-FARAC (1999), Abûl-Farac Tarihi, C.II, (Çev. Ömer Rıza Doğrugil), TTK, Ankara.

HEREDOTOS (2012), Tarih, (Çev. Müntekim Ökmen), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

İBN BİBİ (1996), El Evamirü'l-Ala'iyye Fil-Umuri'l-Ala'iyye (Selçuk-name), I-II, (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara.

İNAN, K. (2003), "Trabzon'un Osmanlılar Tarafından Fethi", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14/1, s. 71-84.

KAYMAZ, Nejat (2009), Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri, TTK, Ankara.

KERÎMÜDDİN MAHMUT-İ AKSARAYÎ (2000), Müsâmeretü'l-Ahbâr, (Çev. Prof. Dr. Mürsel Öztürk), Ankara.

KOCA, Salim (2002), "Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykâvus'un Şahsiyeti ve Tarihî Rolü", Türkler, 6, s. 580-589.

KOÇAK, Özdemir (2003), "Erken Sinop Yerleşmeleri", Belleten, LXVII/250, s. 697-718.

MERÇİL, Erdoğan (2002), "Türkiye Selçukluları" , Türkler, 6, s. 503-528.

METİN, Tülay (2008), "Türkiye Selçuklu Devleti'nin Karadeniz'deki Siyasî ve Askerî Faaliyetleri", Akademik İncelemeler, 3/2, s. 13-26.

MUHAMMED ET-TANCÎ (1983), İbni Batûta Seyahatnâmesi "Tuhfetu'n-Nuzzâr fi Garaibi'l-Emsâr", I-II, İstanbul.

RUYSBROECK WİLLEM (2010), Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255, (Çev. Zülal Kılıç), İstanbul.

Sinop Tarihi ve Kültür Envanteri (2013), (Koordinatörler: Ahmet Cengiz, Ekrem Yaman, Hikmet Tosun, Fuat Dereli), Sinop.

STRABON (2009), Antik Anadolu Coğrafyası, (Çev. Prof. Dr. Adnan Pekman), İstanbul.

TELLİOĞLU, İbrahim (2007), "Doğu Karadeniz Bölgesinin Türk Yurdu Haline Gelmesi Hakkında Bir Değerlendirme", Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları, Volume 2/2, s. 654-664.

TELLİOĞLU, İbrahim (2007), Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler, Trabzon.

TELLİOĞLU, İbrahim (2009), Komnenosların Karadeniz Hâkimiyeti Trabzon Rum Devleti (1204-1461), Trabzon.

TURAN, Osman (1998), Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul.

TURAN, Osman (2014), Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar, TTK, Ankara.

TURAN, Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, İstanbul.

TURAN, Refik (2012), Selçuklu Tarihi El Kitabı, Grafiker Yayınları, Ankara.

TÜTÜNCÜ, Mehmet (2012), "Sultan-ul-Bahreyn İki Denizin Hâkimi: Selçuklular Zamanında Sinop ve Sinop-Alanya Ticaret Yolu", Kuzey Anadolu'da Beylikler Dönemi Sempozyumu, s. 99-121.

ULUS, İsmail (2014), Açıklamalı Sinop Kitâbeleri, İstanbul, 2014.

UYUMAZ, Emine (2003), Sultan I. Alâeddîn Keykûbâd Devri Türkiye Selçuklu Siyasî Tarihi (1220-1237), TTK, Ankara.

YAKUPOĞLU, Cevdet (2009), Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi, Ankara.

YÜCEL, Yaşar (1991), Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I, Ankara.

İSTATİSTİKLERLE TÜRK DÜNYASINDA İNOVASYON

Öğr.Gör . Ayşe İŞİ[1]

Özet

Güçlü bir Türk Dünyası için sürdürülebilir kalkınmanın ve ekonomik büyümenin sağlanması, bunun için de ülkelerin güçlü ve zayıf oldukları inovasyon alanlarının belirlenerek buna göre inovasyon politikalarının geliştirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda çalışmada Cornell Üniversitesi, INSEAD (Avrupa İşletme Yönetimi Enstitüsü) ve WIPO (Dünya Fikri Haklar Örgütü) tarafından hazırlanan Küresel İnovasyon Endeksi 2015 verileri kullanılarak endekste yer alan Türk Dünyası ülkelerinden Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'ın inovasyon profillerinin ortaya konması amaçlanmıştır. Çalışma kapsamındaki ülkelerin öncelikle genel inovasyon düzeyleri ve inovasyon etkinlikleri incelenmiştir. Ülkelerin inovasyon yapılarının benzerlik ve farklılıklarının karşılaştırılması için girdi ve çıktı alt endeksleri ayrı ayrı ele alınarak alt endekslerin bileşenlerine göre Çok Boyutlu Ölçekleme (ÇBÖ) analizi uygulanmıştır. Ele alınan tüm bileşenler açısından Türk Dünyasının en inovatif ülkesinin Türkiye olduğu belirlenmiştir. Ülkelerin en zayıf oldukları inovasyon alanları incelendiğinde; Türkiye'nin bilgi birikimi, Kazakistan'ın bilimsel ve teknik makaleler, Azerbaycan'ın iş gelişmişliği, Kırgızistan'ın yenilikçi çıktılar, Tacikistan'ın bilgi ve iletişim teknolojileri altyapı yatırımı ve Özbekistan'ın genel üst düzey (internet) alan adı alma alanlarında inovatif yetersizlik gösterdiği belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: *İnovasyon, Küresel İnovasyon Endeksi, Türk Dünyası, Türk Cumhuriyetleri, Çok Boyutlu Ölçekleme.*

1.Giriş

Küreselleşen dünyada, gelişmekte olan ülke ekonomilerinin gelişmiş ülke ekonomileri ile rekabet edebilmeleri için sürdürülebilir kalkınma politikaları geliştirmeleri kaçınılmazdır. Sürdürülebilir kalkınmanın ve ekonomik büyümenin yolu da hiç kuşkusuz etkin bir inovasyon sürecinden geçmektedir (Yavuz vd.,2009; Ersöz, 2009, Ünlükaplan, 2009).

İnovasyonun ekonomik kalkınmadaki rolünü doğrudan görmek için OECD ülkelerinin Kürel İnovasyon Endeksi ile kişi başına milli geliri arasındaki ilişki incelendiğinde, kişi başına milli gelirin neredeyse yarısının milli gelirle açıklandığı ve inovasyon düzeyi arttıkça bireylerin milli gelirinin de arttığı görülmektedir (Şirin, 2016:59).

Günümüzde ekonominin yeni lokomotifinin inovasyon olduğu, tüm dünya ekonomilerince kabul görmüş ve ekonomilerin inovatif performanslarının analiz edilmesi için bazı ölçme araçları geliştirilmiştir. Bunlardan biri, Avrupa Komisyonu tarafından geliştirilen Avrupa İnovasyon Göstergesi (European Innovation Scoreboard) bir diğeri de Cornell Üniversitesi, INSEAD (Avrupa İşletme Yönetimi Enstitüsü) ve WIPO (Dünya Fikri Haklar Örgütü) tarafından hazırlanan Küresel İnovasyon Endeksi'dir.

Ersöz (2009) ve Yavuz vd. (2009), Avrupa İnovasyon Göstergeleri (EIS), Solak ve Sarıdoğan (2012), Dünya Bankası Bilgi Ekonomisi Endeksi, Öztürk ve Uşaklı (2013) ise Küresel İnovasyon Endeksi verilerini kullanarak Türkiye ve diğer ülkelerin inovasyon profillerini ortaya koymaya ve performanslarını ölçmeye çalışmıştır. Farklı ölçme araçları ve farklı ülkeler kullanılmasına rağmen çalışmalarda Türk Dünyası ülkelerinin diğer ülkelerle kıyaslandığında inovasyon alanında geride kaldığı ortak sonucuna ulaşılmıştır.

Bu çalışma ile Türk Dünyası ülkelerinin etkin inovasyon politikaları geliştirerek küresel rekabette güçlü bir şekilde yer alabilmesi için genel ekonomik istatistikler ve KİE göstergeleri ile inovasyon

[1]Gazi Üniversitesi, Polatlı Sosyal Bilimler MYO, ayseisi@gazi.edu.tr

profilinin çıkarılması, diğer bir deyişle inovasyon alanındaki güçlü ve zayıf alanların analiz edilerek, öncelikli olarak hangi inovasyon alanlarına odaklanılması gerektiğinin belirlenmesi amaçlanmaktadır.

Çalışmada ele alınan Türk Dünyası ülkelerinin hem kendi içerisinde hem de diğer dünya ülkeleri içerisinde karşılaştırmalı olarak incelenerek durumun hem bölgesel hem de küresel anlamda ele alınması, ayrıca ülkelerin diğer ülkelerle kıyaslandığında güçlü ve zayıf oldukları inovasyon alanlarının gösterge bazında ortaya konması, bu çalışmayı literatürdeki diğer çalışmalardan ayırmaktadır.

2.Küresel İnovasyon Endeksi'nin Kavramsal Çerçevesi

İlk kez INSEAD (Avrupa İşletme Yönetimi Enstitüsü) tarafından 2007 yılında başlatılan Küresel İnovasyon Endeksi (KİE) projesi başlangıçta, araştırma makalesi sayısı ve AR-GE harcama düzeyi gibi geleneksel inovasyon ölçümlerinin ötesinde toplumların inovasyon zenginliklerini daha iyi ortaya koyan uygulamaların ve ölçümlerin nasıl bulunacağının belirlenmesi amacıyla oluşturulmuştur (Cornell Ü. vd, 2015:41). Zaman içerisinde Cornell Üniversitesi ve WIPO (Dünya Fikri Haklar Örgütü)'nun katılımı ve endeksin kavramsal çerçevesinde yapılan birtakım düzenlemelerle endeks geliştirilerek 2008-2009, 2009-2010, 2011, 2012, 2013, 2014 ve 2015 dönemlerini içerecek şekilde yayımlanarak ülkeler için önemli bir inovasyon istatistiği olmuştur.

141 dünya ekonomisini inceleyen KİE 2015, dünya nüfusunun %95,1'ini ve dünya GSYİH'nin %98,6'sını kapsamaktadır. Toplam 79 ayrı göstergeyi içeren endeks, ülkelerin orijinal verilerinin yanı sıra alan araştırmasıyla elde edilen verileri de içeren objektif ve subjektif verilere dayanılarak hesaplanmakta ve küresel inovasyon eğilimlerini belirlemek ve analiz etmek için geniş bir veri seti sunmaktadır (Cornell Ü. vd., 2015: 42-43).

KİE 2015, temel olarak iki alt endeksten oluşmaktadır: İnovasyon Girdi Alt Endeksi ve İnovasyon Çıktı Alt Endeksi. Girdi Alt Endeksi, 5 temel bileşenden, Çıktı Alt Endeksi ise 2 temel bileşenden oluşmaktadır. Her temel bileşen 3 ayrı alt bileşenden ve bu alt bileşenler de farklı sayılardaki toplam 79 göstergeden oluşmaktadır. KİE 2015'in kavramsal çerçevesi Şekil.1'de yer almaktadır.

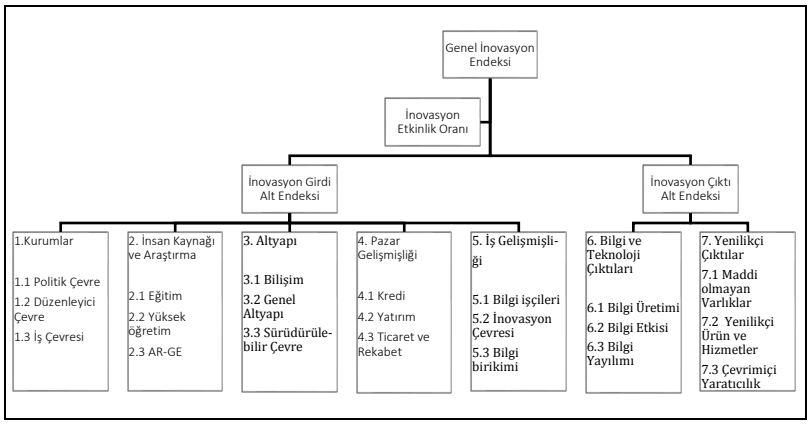

Şekil.1 KİE 2015 Kavramsal Çerçevesi

Alt bileşen puanları, kendisini oluşturan göstergelerin ağırlıklı ortalaması alınarak; bileşen puanları da alt bileşen puanlarının ağırlıklı ortalaması alınarak hesaplanmaktadır.

İnovasyon Girdi alt endeksi, kendisini oluşturan ilk beş temel bileşen puanının aritmetik ortalaması; Çıktı alt endeksi yine kendisini oluşturan son iki temel bileşenin aritmetik ortalaması ve Küresel İnovasyon Endeksi bu iki alt endeksin aritmetik ortalaması alınarak hesaplanmaktadır.

Bir ülkenin inovasyon girdilerine karşılık ne kadar çıktı ürettiğinin göstergesi olan İnovasyon Etkinlik Oranı, ülkelerin inovasyon performansını ölçmekte ve çıktı alt endeksinin girdi alt endeksine bölünmesiyle hesaplanmaktadır.

3.Yöntem

Bu çalışmada, Küresel İnovasyon Endeksi'nde yer alan Türk Devletlerinden Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'ın 2015 yılı endeks verileri üzerinden araştırma yürütülmüştür. Veriler, globalinnovationindex.org web sitesinden elde edilmiştir.

Çalışma kapsamındaki ülkelerin öncelikle genel inovasyon düzeyleri ve inovasyon etkinlikleri incelenmiştir. Ülkelerin inovasyon yapılarının karşılaştırılmasında girdi ve çıktı alt endeksleri ayrı ayrı ele alınarak alt endekslerin bileşenlerine göre Çok Boyutlu Ölçekleme (ÇBÖ) analizi kullanılmıştır. Ayrıca KİE 2015 raporuna göre ülkelerin güçlü ve zayıf oldukları inovasyon alanları değerlendirilmiştir. Veriler, IBM SPSS.19 yazılımı kullanılarak analiz edilmiş ve elde edilen bulgular tablolar ve grafikler halinde özetlenerek sunulmuştur.

ÇBÖ analizi; n adet nesne ya da birim arasındaki p değişkene bağlı olarak belirlenen uzaklıklara dayanarak nesnelerin k (k<p) boyutlu uzayda gösterimini elde etmeye, nesneler arasındaki ilişkilerin bilinmediği, ancak aralarındaki uzaklıkların hesaplanabildiği durumlarda uzaklıklardan yararlanarak nesneler arasındaki ilişkileri ortaya koymaya yardımcı olan grafik tabanlı bir yöntemdir. ÇBÖ'nün genel amacı, mümkün olduğunca az boyutla nesnelerin yapısını (uzaklık değerlerini kullanarak) orijinal şekle yakın bir biçimde ortaya koymaktır (Alpar, 2011:383; Tatlıdil, 2002:353; Kalaycı, 2008:379).

ÇBÖ, verilerin dağılımıyla ilgili varsayımların bulunmaması, nesneler ya da değişkenler arasındaki ilişkilerin görsel olarak sunulması ve bu nedenle analiz sonuçlarının daha kolay yorumlanabilir olması gibi avantajları nedeniyle başta sosyal bilimler olmak üzere tıp, mühendislik gibi pek çok alanda kullanılan bir yöntemdir.

ÇBÖ'de genel olarak metrik ve metrik olmayan ölçekleme yöntemleri olmak üzere iki tür ölçekleme yöntemi vardır. Metrik ve metrik olmayan ÇBÖ arasındaki farklılıklar, kullanılan uzaklık ölçülerine bağlıdır. Metrik ölçeklemede orijinal uzaklıklar ile metrik ölçekleme sonucu elde edilen haritadaki uzaklıklar aynı ölçektedir. Bununla birlikte bazı durumlarda özellikle sosyal bilimlerdeki araştırmalarda uzaklık değerleri öznel benzerlik derecelendirmeleri gibi sadece sıralamaya bağlı bir yaklaşımla elde edilebilmektedir. Bu gibi durumlarda metrik olmayan ölçekleme yöntemi ile uzaklıkların doğru bir şekilde sıralandığı haritaların yapılması yoluna gidilir (Alpar, 2011:384). Özetle, eğer analiz edilecek veriler aralıklı veya oransal ölçme düzeyinde ölçülmüş ise metrik ölçekleme, sınıflayıcı ya da sıralayıcı ölçme düzeyinde ölçülmüş ise metrik olmayan ölçekleme yöntemi kullanılmaktadır. (Kalaycı, 2008:381).

ÇBÖ'de en uygun boyut sayısının belirlenmesi için kullanılan yöntemlerden biri, her boyut için hesaplanan stres istatistiğinin yamaç grafiğinin incelenmesidir. Grafiğin eğiminin değiştiği noktadaki boyut sayısı, en uygun boyut sayısı olarak kabul edilmektedir. Stres istatistiği, orijinal uzaklıklar ile tahmin edilen uzaklıklar (gösterim uzaklıkları) arasındaki uygunluğu ölçen bir istatistiktir.

d_{ij}, tahmin edilen uzaklıklar ve δ_{ij}, orijinal uzaklıklar olmak üzere metrik ÇBÖ yönteminde stres istatistiği,

$$Stres = \sqrt{\frac{\sum (d_{ij} - \delta_{ij})^2}{\sum d_{ij}^2}} \qquad (1)$$

denklemi ile hesaplanmaktadır.

Stres değerlerinin büyüklüğüne göre tahmin edilen uzaklıkların (gösterim uzaklıklarının) orijinal uzaklıklara uyumluluğuna ilişkin değerlendirme ölçüsü Tablo 1'de verilmiştir (Alpar, 2011:403).

Tablo 1. Stres Değerlerine Göre Uyumluluk

Stres Değeri	Uyumluluk
0,20 ve üstü	Uyumsuz
0,10-0,20	Düşük Uyum
0,05-0,10	İyi Uyum
0,025-0,05	Mükemmel Uyum
0,000-0,025	Tam uyum

ÇBÖ analiz sonucunda elde edilen Öklid Uzaklık modelinin veriye ne kadar uygun olduğunun belirlenmesi için orijinal uzaklıklarla tahmin edilen uzaklıklar arasındaki korelasyon katsayısının

karesi olan belirtme katsayısı (R^2) kullanılır. R^2 ne kadar büyükse ÇBÖ modelinin, verileri o kadar iyi açıkladığı değerlendirilmektedir.

4.Analiz Ve Bulgular

Araştırma kapsamında incelen Türk Dünyası ülkelerinin öncelikli olarak temel demografik ve ekonomik göstergeleri incelenmiştir. Tablo.2'de verilen göstergeler incelendiğinde, Türkiye en yüksek (798,4 milyar $) GSYİH değerine sahipken Kırgızistan'ın en yüksek kişi başı milli gelire (24227,7 $), Tacikistan'ın en düşük kişi başı milli gelire (2690,8 $) sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca Türkiye Kazakistan ve Azerbaycan üst-orta gelir grubuna; Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan ise alt-orta gelir grubuna dahil ülkelerdir.

Tablo.2 Ülkelerin Temel Göstergeleri

Ülke	Nüfus (milyon)	GSYİH (milyar $)	Kişi başı GSYİH ($)*	Gelir Grubu
Türkiye	75,9	798,4	19787,7	Üst-orta
Kazakistan	17,3	217,9	24227,7	Üst-orta
Azerbaycan	9,5	75,2	17520,7	Üst-orta
Kırgızistan	5,8	7,4	3321,5	Alt-orta
Tacikistan	8,3	9,2	2690,8	Alt-orta
Özbekistan	30,8	62,6	5573,1	Alt-orta

Kaynak: www.worldbank.org (2014 yılı verileri)

*SAGP'ye göre hesaplanmıştır.

Tablo.3, genel KİE puanları ve araştırmaya dahil edilen ülkelerin 141 ülke içerisindeki sıralarını ve etkinlik oranlarını belirtmektedir. Genel inovasyon puanlarına göre en inovatif ülkenin Türkiye olduğu görülmektedir. Türkiye'yi sırasıyla Kazakistan ve Azerbaycan izlemektedir.

Tablo 3. Ülkelerin Genel İnovasyon Puanları ve Etkinlik Oranları

Ülke	KİE		Etkinlik Oranı
	Puan	Sıra	
Türkiye	37,8	58	0,81
Kazakistan	31,2	82	0,52
Azerbaycan	30,1	93	0,60
Kırgızistan	28,0	109	0,53
Tacikistan	27,5	114	0,64
Özbekistan	25,9	122	0,53

İnovasyon etkinlik oranı, bir ülkenin inovasyon performansını göstermek üzere, sahip olduğu inovasyon girdileri ile ne kadarlık inovasyon çıktısı üretebildiğini ifade etmekte ve çıktı alt indeks puanının girdi alt indeks puanına bölünmesiyle hesaplanmaktadır. Türk Dünyası ülkelerinin inovasyon etkinlik oranları incelendiğinde Türkiye'nin mevcut girdi bileşenleri ile daha fazla inovasyon çıktısı üreterek inovasyon performansının diğer ülkelere göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

İnovasyon etkinliği açısından ülkelerin benzerlik ve farklılıklarının ortaya konması için yapılan ÇBÖ analizi sonucunda stres değeri 0,000 ve R^2 değeri ise 1,000 olarak bulunmuştur. Tablo.1'deki sınıflandırmaya göre ÇBÖ analizi sonucu elde edilen ve Şekil.2'de verilen iki boyutlu Öklid Uzaklık Modeli, verileri tam olarak açıklamaktadır. Buna göre Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan ile Azerbaycan ve Tacikistan farklı etkinlik profiline sahip iki grup oluştururken Türkiye bu iki gruptan uzakta konumlanarak diğer ülkelerden farklı bir inovasyon etkinliği profili sergilemektedir.

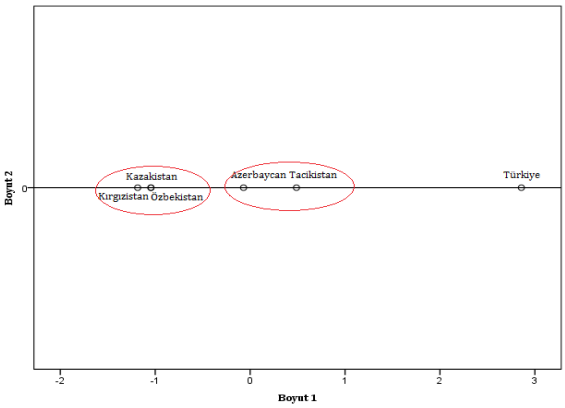

Şekil.2 İnovasyon Etkinlik Oranına Göre Öklid Uzaklık Modeli

KİE puanları ile etkinlik oranları karşılaştırıldığında KİE puanı yüksek olan ülkelerin etkinliklerinin de yüksek olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu durum, ülkelerin girdi ve çıktı alt indeks puanlarındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle inovasyon durumlarına göre ülkelerin benzerliklerinin ve farklılıklarının belirlenmesinde girdi alt endeksi ile çıktı alt endeksine ilişkin göstergeler ayrı ayrı ele alınarak ÇBÖ analizi yapılmıştır.

Bir ülkenin gerçekleştirdiği inovatif faaliyetlerin değerini ifade eden ve Tablo.4'te verilen Girdi alt endeksi değerlerine göre en fazla inovatif faaliyeti Türkiye, Kazakistan ve Azerbaycan'ın gerçekleştirdiği görülmektedir.

Tablo.4 Ülkelerin İnovasyon Girdi Alt Endeks Puanları

Ülke	Girdi Alt Endeksi		Girdi Alt Endeksi Bileşenleri									
			Kurumlar		İnsan Kay. ve Araş.		Altyapı		Pazar Geliş.		İş Geliş.	
	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra
Türkiye	41,7	71	55,8	84	35,9	50	41,0	63	49,5	58	26,3	117
Kazakistan	41,0	75	61,4	67	29,6	66	43,3	54	43,4	96	27,2	110
Azerbaycan	37,6	89	56,2	81	21,9	100	37,1	78	52,0	47	20,7	136
Kırgızistan	36,6	94	49,4	105	28,7	70	26,0	114	49,8	56	28,9	99
Özbekistan	33,9	112	49,0	106	27,0	76	29,0	101	44,4	85	20,0	138
Tacikistan	33,4	115	42,7	127	25,5	86	18,0	135	53,3	40	27,4	108

Girdi alt endeksini oluşturan yardımcı bileşenler incelendiğinde, kurum ve kuruluşlar ile altyapı bileşeninde Kazakistan, İnsan Kaynakları ve araştırma bileşeninde Türkiye, Pazar Gelişmişliği bileşeninde Tacikistan ve iş gelişmişliği bileşeninde ise Kırgızistan en yüksek inovatif faaliyeti gösteren ülkeler olmaktadır.

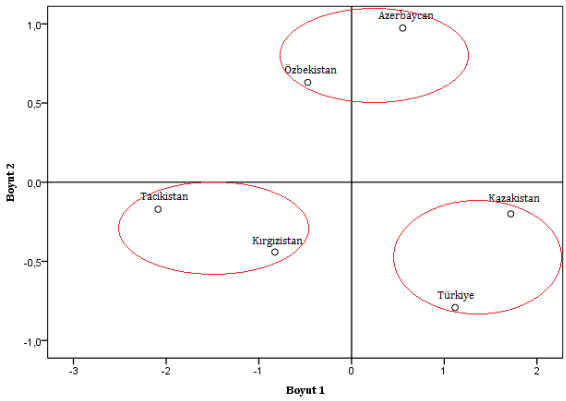

Şekil.3 Girdi Alt Endeksi Bileşenlerine Göre Öklid Uzaklık Modeli

Türk dünyası ülkelerinin, girdi alt endeksi bileşenlerine göre benzerlik ve farklılıklarının ortaya konması amacıyla yapılan ÇBÖ analizi sonucunda stres değeri 0,08252 ve R^2 değeri de 0,96686 olarak bulunmuştur. Buna göre Şekil.3'te verilen Öklid Uzaklık modeli, verileri %96,686 oranında açıklamaktadır. Girdi alt endeksini oluşturan beş temel bileşene göre ülkeler incelendiğinde; Azerbaycan ile Özbekistan'ın, Tacikistan ile Kırgızistan'ın ve Türkiye ile Kazakistan'ın benzer inovasyon girdi profiline sahip oldukları, diğer bir deyişle benzer inovatif faaliyet gösterdikleri görülmektedir.

Tablo.5 Ülkelerin İnovasyon Çıktı Alt Endeks Puanları

Ülke	Çıktı Alt Endeksi		Çıktı Alt Endeksi Bileşenleri			
			Bilgi ve Teknoloji Çıktıları		Yenilikçi Çıktılar	
	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra
Türkiye	33,9	46	27,2	60	40,6	37
Azerbaycan	22,6	103	19,0	108	26,2	93
Tacikistan	21,5	106	26,1	70	17,0	130
Kazakistan	21,5	107	21,9	96	21,1	117
Kırgızistan	19,4	118	23,2	88	15,5	132
Özbekistan	17,9	127	27,2	61	8,5	138

Bir ülkenin gerçekleştirdiği inovatif faaliyetlerin sonucunu ifade eden ve Tablo.5'te verilen, hem çıktı alt endeksi değerlerine hem de çıktı alt endeksini oluşturan bileşenlere göre en fazla inovatif çıktıyı Türkiye'nin ürettiği görülmektedir.

Girdi alt endeksi değerleri ile birlikte değerlendirildiğinde Türkiye, Türk Dünyasında hem en fazla inovatif faaliyet gösteren hem de gösterdiği inovatif faaliyetten en fazla çıktıyı elde eden, diğer bir deyişle inovasyon performansı en yüksek ülke konumunda bulunmaktadır. Kazakistan en yüksek inovatif faaliyet gösteren ikinci ülke olmasına rağmen faaliyetlerinin sonucunda aynı ölçüde çıktı üretememiştir. Azerbaycan ise gösterdiği inovatif faaliyetlere oranla daha fazla çıktı üretebilmeyi başarmıştır. Girdi ve çıktı alt endeks sonuçlarının değerlendirilmesiyle ortaya çıkan sonuçlar, inovasyon etkinlik oranlarının daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

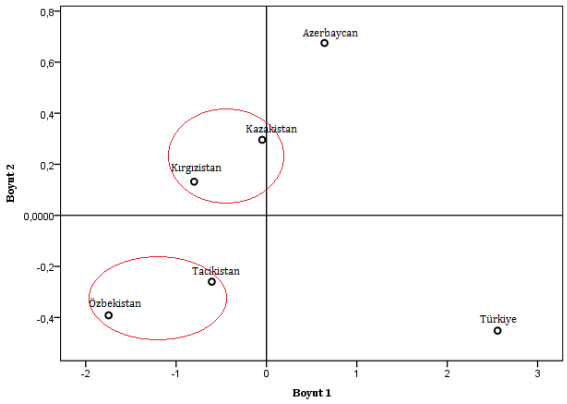

Şekil.4 Çıktı Alt Endeksi Bileşenlerine Göre Öklid Uzaklık Modeli

Türk dünyası ülkelerinin, çıktı alt endeksi bileşenlerine göre benzerlik ve farklılıklarının ortaya konması amacıyla yapılan ÇBÖ analizi sonucunda stres değeri 0,000 ve R^2 değeri de 1,00 olarak bulunmuştur. Buna göre Şekil.4'te verilen Öklid Uzaklık modeli, verileri tam olarak açıklamaktadır. Çıktı alt endeksini oluşturan iki temel bileşene göre ülkeler incelendiğinde; Kırgızistan ile Kazakistan ve Özbekistan ile Tacikistan birbirine yakın konumlanarak iki farklı inovasyon çıktı profili grubu oluşturmaktadır. Türkiye ile Azerbaycan'ın diğer ülkelerden ve birbirlerinden uzakta konumlanmaları bu ülkelerin diğerlerinden farklı birer çıktı inovasyon profiline sahip olduğunu göstermektedir.

KİE 2015 raporuna göre ülkelerin 141 ülke içerisinde güçlü ve zayıf oldukları inovasyon göstergeleri Tablo.6'da özetlenmiştir.

Türk Dünyası ülkelerinin güçlü oldukları inovasyon alanları genel olarak değerlendiğinde, bilgi ve teknoloji çıktılarının bilgi etkisi bileşenini oluşturan işgücü başına düşen GSYİH büyüme oranında Türk Dünyası ülkelerinin diğer ülkelere daha güçlü oldukları görülmektedir. Azerbaycan, ulusal özellikli film üretimi alanında dünya birincisi olurken, işgücü başına düşen GSYİH Büyüme Oranında Kırgızistan ikinci, Özbekistan altıncı sırada yer almaktadır. Türkiye yerli marka başvuru sayısında beşinci sırada, örgün eğitim sunan işletme oranı alanında yedinci, ve Tacikistan mikrofinans brüt krediler (%GSYİH) alanında sekizinci sırada yer almaktadır.

Türk Dünyası ülkelerinin zayıf oldukları inovasyon alanları incelendiğinde; Türkiye'nin iş gelişmişliği bileşeninin bilgi birikimi alanında, gereksiz işten çıkarma maliyetinde ve siyasi istikrar ve şiddet/terör alanında kötü inovasyon performansı sergilediği görülmektedir. Kazakistan'ın bilimsel ve teknik makale sayısında, Azerbaycan'ın iş gelişmişliği, Kırgızistan'ın yenilikçi çıktılar, Tacikistan'ın bilgi ve teknoloji altyapı yatırımları ve hukukun üstünlüğü alanında oldukça yetersiz oldukları görülmektedir. Ayrıca Özbekistan'ın Genel üst düzey (internet) alan adı almada dünya sıralamasında son sırada olduğu görülmektedir.

Ayrıca KİE 2015 raporuna göre dikkat çeken başka bir husus da Türk Dünyasında ülkelerin GSYİH'dan eğitime ayırdığı paya göre 141 ülke içerisinde Azerbaycan'ın 121, Türkiye'nin 111, Kazakistan'ın 108. sıra ile oldukça gerilerde yer alırken Kırgızistan'ın 16.sıra ile oldukça yukarılarda yer almasıdır. İş gelişmişliği bileşeninin örgün eğitim sunan işletme oranında da üst sıralarda yer aldığından Kırgızistan, Türk dünyasında eğitime en fazla yatırım yapan ülke konumunda bulunmaktadır.

Tablo. 6 Ülkelerin Güçlü ve Zayıf Oldukları İnovasyon Alanları

Ülke	Güçlü Alanlar	Zayıf Alanlar
Türkiye	Yerli marka başvurusu (130,5/5)	Bilgi birikimi (22,9/127)
	Bilgisayar yazılım harcamaları, %GSYİH (0,7/8)	Gereksiz işten çıkarma maliyeti (29,8/126)
	Yerel rekabet yoğunluğu (82,2/9)	Siyasi istikrar ve şiddet/terör (34,6/125)
Kazakistan	Öğrenci-öğretmen oranı, ortaokul (8,6/13)	Bilimsel ve teknik makaleler (1,6/130)
	İşgücü başına düşen GSYİH Büyüme Oranı (4,2/13)	İnovasyon çevreleri (18,8/128)
	Vergi ödeme kolaylığı (90/16)	Birim Enerji kullanımı başına GSYİH (4,3/105)
Azerbaycan	Ulusal özellikli üretilen film sayısı (26,1/1)	İş gelişmişliği (20,7/136)
	İş kurma kolaylığı (95,5/12)	Bilgi birikimi (21,0/134)
	Mikrofinans brüt krediler (%GSYİH) (2,8/18)	İnovasyon çevreleri (17,4/133)
Kırgızistan	İşgücü başına düşen GSYİH Büyüme Oranı (6,5/2)	Yenilikçi Çıktılar (15,5/132)
	Örgün eğitim sunan işletmeler (63,5/7)	Aczin çözüm kolaylığı (24,4/132)
	İş kurma kolaylığı (96,4/9)	ISO 14001 çevre sertifikası sayısı (0,1/132),
Tacikistan	Mikrofinans brüt krediler, %GSYİH (5,0/8)	Bilgi ve iletişim tek. altyapı yatırımı (9,0/138)
	Yerli faydalı model başvuruları (3,2/10)	Hukukun üstünlüğü (14,7/136)
	İşgücü başına düşen GSYİH Büyüme Oranı (4,5/12)	H-endeksi belge sayısı (24,0/137)
Özbekistan	İşgücü başına düşen GSYİH Büyüme Oranı (5,3/6)	Genel üst düzey (internet) alan adı (0,00/141)
	Brüt sermaye oluşumu (30,8/19)	İş gelişmişliği (20,0/138)
	Yerli faydalı model başvuruları (3,2/24)	Yenilikçi Çıktılar (8,5/138)

Not: Parantez içindeki değerlerden ilki puanı, ikincisi sırayı göstermektedir.

5.Sonuç

KİE 2015 verilerine göre yapılan inceleme ve analiz sonuçlarına göre, hem genel inovasyon endeksine, hem girdi ve çıktı alt endekslerine, hem de etkinlik oranına göre Türk Dünyası ülkeleri içerisinde en inovatif ülkenin Türkiye olduğu belirlenmiştir.

Literatüre paralel olarak (Solak ve Sarıdoğan, 2012:197; Ersöz, 2009:15), Türk Dünyası ülkelerinin 141 ekonomi içerisindeki puan ve sıraları dikkate alındığında gelişmiş ülke ekonomilerinin gerisinde kaldıkları görülmektedir. Bu durumun nedenlerinden birinin de endeksin hesaplanmasında kullanılan ekonomi ve topluma ilişkin verilerin eksik ve/veya güncel olmaması olduğu düşünülmektedir. Zira KİE 2015 raporuna göre, küresel endeks değerlerinin hesaplanmasında kullanılan gösterge verilerinin %29,8'i 2014, %31,9'u 2013, %12,5'i 2012, %4,4'ü 2011 ve geriye kalan kısmı (%5,6) ise önceki yıllara ait verilerden oluşmaktadır. Endeks değerlerinin gerçek performansı yansıtması açısından Türk dünyası ülkelerinin bağımsız ve yüksek kalitede bilgi sağlama ve bu bilgileri zamanında işleyerek ülke ve dünya kamuoyuna sunma hususlarında azami özen göstermesi gerektiği değerlendirilmektedir.

Gelişmekte olan Türk dünyası ülkelerinin gelişmiş ülke ekonomileri ile küresel anlamda rekabet edebilmesi ve gelişmiş ülke ekonomileri arasındaki yerini alabilmesi, kısaca güçlü bir Türk Dünyası ancak doğru ve etkin inovasyonla mümkün olabilecektir. Bu bağlamda bu çalışmada ortaya konan inovasyon profillerine göre ülkelerin zayıf oldukları inovasyon alanlarını güçlendirecek ve güçlü

oldukları inovasyon alanlarındaki etkinliklerini artıracak doğru ve etkin inovasyon stratejilerinin geliştirilmesi önem arzetmektedir.

Kaynaklar

Alpar, R. (2011). Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler, Detay Yayıncılık, Ankara.

Cornell University, INSEAD, and WIPO (2015). The Global Innovation Index 2015: Effective Innovation Policies for Development, Fontainebleau, Ithaca, and Geneva.

Ersöz, F. (2009). Avrupa İnovasyon Göstergeleri (EIS) Işığında Türkiye'nin Konumu. İtüdergisi/b Sosyal Bilimler, 6(1), 3-16.

Kalaycı, Ş. (2008). SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, Asil Yayın Dağıtım, Ankara.

Öztürk, Y. Ve Uşaklı, A. (2013). Global İnovasyon Endeksi: Akdeniz Çanağındaki Destinasyonlara Yönelik Karşılaştırmalı Bir Analiz, 14.Ulusal Turizm Kongresi Bildiriler Kitabı, Erciyes Üniversitesi Turizm Fakültesi Yayınları No: 1, Kayseri, 1-19.

Solak, F., ve Sarıdoğan, E. (2012). Türk Cumhuriyetleri'nin İktisadi Kalkınma Sürecinde Bilgi Ekonomisinin Rolü Ve Önemi, Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, 32(1), 181-200.

Şirin, S.R. (2016). Yol Ayrımındaki Türkiye Ya Özgürlük Ya Sefalet, 8.Baskı, Doğan Kitap, İstanbul.

Tatlıdil, H. (2002). Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri Ziraat Matbaacılık A.Ş., Ankara.

Ünlükaplan, İ. (2009). Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde İktisadi Kalkınma, Rekabetçilik ve İnovasyon İlişkilerinin Kanonik Korelasyon Analizi ile Belirlenmesi, Maliye Dergisi, 157, 235-250.

Yavuz, A., Albeni, M., ve Göze Kaya, D. (2009). Ulusal İnovasyon Politikaları ve Kamu Harcamaları: Çeşitli Ülkeler Üzerine Bir Karşılaştırma, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14(3), 65-90.

www.globalinnovationindex.org (Erişim tarihi: 01.06.2016)

www.worldbank.org (Erişim tarihi: 10.06.2016)

ERZİNCAN İLİ KÖY YERLEŞMELERİNDE TOPOĞRAFYA VE BAKI KOŞULLARININ TOPONİMİK AÇIDAN İNCELENMESİ

Prof. Dr. Saliha KODAY[1] - Arş. Gör. Ferdi AKBAŞ[2]

Özet

Yer adlarının, bir yerin coğrafi, tarihi ve genel karakterini tanıma ve tanıtmada rolü büyüktür. Yer adları üzerinde tarih, coğrafya, sosyal gruplar ve kültürün etkisi önemli rol oynamaktadır. Gerek yerleşmenin tarihi gelişimi, gerekse coğrafi çevrenin eski durumu hakkında bilgi edinilebilen bir kaynak olması nedeniyle, yerleşme isimleri üzerinde durulması faydalıdır.

Yer adları ile ilgli çalışmalar bir yerleşmenin tarihi, sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yapısı ve coğrafyasını ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır. Araştırma sahasını oluşturan Erzincan'da birçok köy, adını fiziki coğrafya özelliklerinden almıştır. Fiziki coğrafya faktörlerinden etkilenerek köylere isim vermek insan ve mekan arasındaki karşılıklı etkileşimi göstermesi bakımından önemlidir. Bu durumun sonucunda yerleşmenin fiziki coğrafya özellikleri ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimler: *Erzincan, yer adları, coğrafya*

1. Araştırma Sahasının Yeri, Sınırları ve Coğrafi Özellikleri

Erzincan, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde yer almaktadır. İl, Doğuda Erzurum, Batıda Sivas, Güneyde Tunceli, Güneydoğuda Bingöl, Güneybatıda Elazığ, Malatya, Kuzeyde Gümüşhane, Bayburt ve Kuzeybatıda Giresun illeri ile çevrilidir.

Toros Dağları'nın kuzeyindeki Munzur Dağları ile Kuzey Anadolu Dağları'nın güneyini meydana getiren Esence, Çimen, Karadağ ve bu dağların kollarının yer aldığı Erzincan, ülkemizin en dağlık ve engebeli illerinden biridir. Dağlık kütlelerin yükseklikleri yer yer 3000 metreyi geçmektedir (Munzurlar- Akbaba tepe 3462 m, Esence dağları-Keşiş dağı 3549 m, Karadağ-Köhnem dağı 3045 m). Jeolojik bakımdan farklı yapıdaki Munzurlar ile kuzeydeki Esence ve Karadağ kütlelerini yörenin ana akarsuyunu oluşturan ve derin vadiler meydana getiren Karasu Irmağı ayırır. Sansa ve Kemah boğazları gibi derin vadiler, tarihi devrelerden beri doğu-batı yönündeki ulaşımı kolaylaştırmışlardır. Karasu Irmağı'nın keskin bir dirsek yaparak güneye yöneldiği Kemaliye ve çevresinde de derin boğaz vadiler ortaya çıkmıştır. Erzincan ilinin başlıca akarsularını sıralayacak olursak; Fırat Nehri ilin ana akarsuyunu oluşturmaktadır. İlin diğer akarsularını ise; Sürperen , Peteriş, Cimin, Kelberiz, Çardaklı, Norgah, Köroğlu, Ilagara, Mercan, Otlukbeli, Yayladere ve Bahçeli çayları oluşturur (Koday,2016:1,2).

Erzincan Ovası, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde, Karasu-Aras Oluğu boyunca gelişmiş olan depresyonlar zincirinin en batısındaki halkasını oluşturmaktadır. Erzincan Ovası'nı kuzeybatıdan Otlukbeli Dağları ve kuzeyden Esence Dağları çevreler. Bunlardan Otlukbeli Dağları, Yeşilırmağın su toplama havzasını, Fırat (Karasu) havzasından ayıran su bölüm çizgisini oluşturur. Esence Dağları ise, Çayırlı Ovası ile Erzincan Ovası arasındaki su bölüm çizgisini teşkil eder. Erzincan Ovası'nı batıdan Karadağ (Köhnem Dağı 3045 m), güneyini ise Munzur Dağları'nın kuzeydoğu bölümünü oluşturan Mercan Dağları çevrelemektedir. Mercan Dağları ise, Karasu-Aras sıradağlarının batı bölümünde kuzeydeki Karasu havzası ile güneydeki Murat Nehri'nin kollarını oluşturan Munzur Suyu -Pülümür Deresi arasında su bölüm çizgisini oluşturur. Erzincan Ovası yukarıda da belirtildiği

[1] Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Erzurum-Türkiye (e-posta: skoday@atauni.edu.tr).

[2] Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Erzurum-Türkiye (e-posta: ferdi.akbas@atani.edu.tr).

gibi, ovayı çevreleyen dağlar arasında ortalama 1200 metre 'lik bir yükseltiye sahiptir. Ova tabanı ile güneyindeki dağlar arasında 2250 metre, kuzeydeki dağlar ile ova arasında ise 2350 metre'ye varan yükselti farkları vardır. Erzincan Ovası, çevresindeki dağlık alanlar haricinde kalan doğusundaki Tercan Ovası'ndan (1400 m-1450 m), batısındaki Refahiye (1600 m) kuzeyindeki Kelkit (1450 m) ve Bayburt (1600 m) platolarından alçakta ve güneydeki Pülümür ve Ovacık (1000 m-1200 m) vadileriyle hemen hemen aynı yükselti değerine sahiptir. Oval bir çanak görünümünde olup, güneydoğu-kuzeybatı istikametinde yaklaşık 55 km uzanan ovanın çevresindeki dağlar, birden bire yükselmektedir. Erzincan Ovası'nı kuzeyden ve batıdan çevreleyen Keşiş-Esence Dağları ile güneyden çevreleyen Munzur Dağları gerek topoğrafik özellikleri, gerekse litolojik yapıları bakımından tamamen farklı özelliklere sahiptirler. Erzincan Ovası'nda yıllık ortalama sıcaklık, Doğu Anadolu'nun kuzeydeki bir coğrafî bölümünde, yani Yukarı Fırat Bölümü kuzeyinde yer almış bulunmasına rağmen, oldukça yüksektir. Ovanın ortalama yükseltini 1200 metre olarak kabul edersek, gerek kuzey ve gerekse güneyini çevreleyen dağlarla (Esence Dağları 3537 m, Munzur Dağları 3462 m.) arasında 2200 - 2300 metre yükselti farkı vardır. Bu yükselti farkı ise, ovanın çevresine nazaran korunaklı bir durumda olmasını sağlamıştır (Hayli, 2002; 1-2).

Şekil 1: Erzincan İlinin Lokasyon Haritası

Erzincan'da yıllık yağış ortalaması, 366.9 mm'dir. Ova hemen her yönden yüksek dağlarla çevrili bulunduğundan, depresyonik yağışlardan çok az etkilenmektedir. Yağış getirmesi beklenen rüzgârlar da, yüksek dağları aşmak durumunda kaldıklarından, bu çevreye ulaştıklarında içlerindeki nemi hemen tamamen bırakmış bulunmaktadırlar. Bu yüzden Ova, Türkiye'nin kendi yüksekliğinde bulunan diğer merkezlerden daha az yağış almaktadır. Hidrografik bakımdan, ovayı ikiye bölmek suretiyle ova sularını dış drenaja bağlayan en önemli akarsu, Fırat (Karasu) Nehri'dir. Ovaya ve dolayısıyla Karasu'ya çevre dağlardan çok sayıda dereler inmektedir. Bunların çoğu mevsimlik akışa sahip olup, yazın kurumaktadırlar. Fırat (Karasu) Nehri, ovaya doğudan girerek, ova içerisindeki sayısız kaynakların ve yan derelerin sularını toplayıp, ovanın drenajını sağlamaktadır. Araştırma alanımızın doğal bitki örtüsü olarak, ova kesiminde daha çok higrofitler, 2200 m yükseltiye kadar antropojen stepler, seyrek ve cılız meşe ormanları ve daha yükseklerde ise küçük alanlı birlikler halinde iğne yapraklı ormanlar bulunmaktadır (Hayli, 2002: 3).

Dil bilgisinin bu yeni kolu yer adlarını yapı, anlam ve köken bakımlarından açıklamaya çalışır. Bu çalışmalarda bütün yer adları,köy ve şehir gibi yerleşme yerlerinin (yani eski tabirle meskun yerlerin)

adları,tabii yer adları (yani dağ,dere,tepe…adları) göz önünde tutulur. *Toponymie*'nin dağ, tepe, bel, sırt…adları üzerinde duran kolu *oronymie*, dere, çay, ırmak, göl…adlarını ele alan kolu da *hydronymie* adıyla anılır. Bu bakımdan Fransızca *toponymie* adıyla anılan bu bilim koluna Türkçe'de yer adları bilgisi adını verebiliriz . Coğrafi isim veya toponimi; bilinen bir yerleşim merkezine veya belirli bir fiziki özelliğe verilen addır. Bunlar tek kelime olabileceği gibi, birden fazla kelimenin birleşmesinden de oluşabilirler (Orcan, 1984:55).

Yer adlarının önemi büyüktür. Bir yerin coğrafi, tarihi ve genel katakterini tanıma ve tanıtmada rol oynar. Hatta edebi ve mizahi yönleri olduğunu da söyleyebiliriz (Alagöz, 1984: 11).

Yer adlarının, bir yerin coğrafi, tarihi ve genel karakterini tanıma ve tanıtmada rolü büyüktür. Yer adları üzerinde tarih, coğrafya, sosyal gruplar ve kültürün etkisi önemli rol oynamaktadır. Gerek yerleşmenin tarihi gelişimi, gerekse coğrafi çevrenin eski durumu hakkında bilgi edinilebilen bir kaynak olması dolayısıyla, köy ve şehir isimleri üzerinde durulması faydalıdır (Göney, 1975: 274).

Coğrafi adlar, kabile, kavim, boy, nesil, göç gibi durumlardan izler taşıımaktadır (Hüseynova, 2011: 1). Coğrafya yalnız bugüne değil, bir ucundan sıkı bir surette tarihi gelişmeye de bağlıdır. Arazinin, ovaların oldukça eski zamanda işleniş tarzı, gelişmenin dayanağı olan özellikler, tarih boyunca yerleşmeler, nüfusu, şehirlerin ortaya çıkışı, yaşaması ve bunları etkileyen coğrafi faktörlerin, eski durumun, tarihi gelişimin de bilinmesi ilmi niteliğin açıklık kazanmasında önemli faktördür (Karaboran, 1984: 97).

Ülkemiz yer adları bakımından yeni keşfedilen ülkelerden farklıdır. Bütün Avrupa ülkeleri, Asya ve kısmen Afrika, tarihinin çok eski çağlarından beri, barış veya savaş yoluyla çeşitli kavimlerin yaşama sahaları olmuşlardır. Rusya dahil, Almanya, İngiltere, Fransa, İspanya, Yunanistan, kavimlerin veya milletlerin yer değiştirmelerine, hareketlerine örnek olarak gösterilebilir. Yer değiştirmeler, kuzeyden güneye, güneyden kuzeye, doğudan batıya, batıdan doğuya doğru meydana gelmiştir. Bu nedenle sözü edilen memleketlerde en eski yerleşmelerden başlamak suretiyle tarihi devirler veya zamanlar içinde yer adları değişmelere maruz kalmıştır. Ülkemizde ilk çağdan kalma isimler olduğu gibi, daha sonra verilmiş yer adları da vardır (Koday, 2000: 221-253).

Anadolu şehir adları, efsanelerin yükü altında zengin bir folklor hazinesidir. Şehir adları islam öncesi mitolojilerle bağlantılı olabildiği gibi Türklerin Anadolu'yu fethinden sonra, Türkçeleştirilen şehir adlarının çoğu, bu ada benzer lejantlarla efsane ve hikayeler oluşturularak süslenmiş, böylece adlara bir anlam kazandırılmak istenmiştir. Bazı şehirlerin adları ise, tamamen değiştirilerek, Türkçe yeni adlar verilmiş, bunlar da yine bir kanaviçe gibi hikayelerle örülmüştür (Önder, 1984: 73).

Yer adları hakkındaki çalışmalar Cumhuriyetin ilk yıllarına dek uzanır. Bu yıllarda yayınlanan ve topografya haritalarından derlenen bilgilere dayanan "Anadolu'da Türklere Ait Yer İsimleri" adlı çalışma ilklerden birisidir. Bu yayının hemen ardından o günkü adıyla "Maarif Vekaleti", "Coğrafi İsimlerin İmlaları Hakkında Rapor" isimli kitap yayınlanmış ve yer adlarınının kullanımında birlikteliği sağlamaya dönük önemli bir adım atımıştır (Tuncel, 2000:24).

Adlandırma, canlı ve cansız her türlü varlık ve kavramı anlatan, onu belirleyen veya bir şeyi diğerinden ayırmaya yarayan bir eylemdir. Bu nedenle insan, var olduğundan bu yana yaşadığı ortam içerisinde; şehir, ilçe, kasaba, köy, mezra gibi yerleşim alanlarını; dağ, tepe, ova, plato, geçit ve bunlar gibi yerleri adlandırmak ve birini diğerinden ayırt etmek zorunluluğu duymuştur (Karaçetin, 1984: 219-223).

Yer adları bilimi olan toponimi, yer adlarını yapı, köken ve anlam olarak açıklamaya çalışır (Doğanay, 2014:332). Bugün Türkiye, yer adını verdiğimiz toprakları ecdadımızın nasıl vatan haline getirdiğini öğrenmek, bilmek ve bizden sonrakilere doğru biçimde öğretmek zorundayız. Tapusunu bilmeyen, toprağına sahip çıkamaz; arasa da neresi kendine aittir, bulamaz. Öyleyse toprağımızın tapusu yer adlarını ortaya koymamız, tanıtmamız ve öğrenmemiz gerekir (Yıldırım, 1984: 157).

Köylere ad verilirken, genellikle yerleşmelerin bazı önemli özelliklerinin dikkate alındığı ve daha çok o yerleşmeyi karakterize eden isimlerin seçildiği gözlenmektedir (Kraboran, 1984:108). Anadolu'nun her köşesinde bunun örneklerine rastlamak mümkündür.

Bu çalışmada Erzincan İline bağlı köylerin adlandırılmasında etkisi bulunan coğrafi faktörlerden topoğrafya ve bakı ile ilgili özelliklerden alan köyler açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın amacı, Erzincan İlindeki köylerin adlandırılmasında etkili olan fiziki coğrafya faktörlerinden olan topoğrafya ve bakı ile ilgili özelliklerden adlarını alan köylerin ortaya çıkarılmasıdır. Bileşik isimli köy adları

birden fazla grup içerisinde yer alabilmektedirler. Ancak biz bu çalışmada etkili olan topoğrafya ve bakı konularını esas alarak çalışmayı yapmaya çalıştık. Araştırmamızda gezi-gözlem, anket, mülakat ve doküman analizi yöntemleri kullanılmıştır.

2. Adlarını Topoğrafya ve Bakı İle İlgili Özelliklerden Alan Köyler

Bugün Türkiye'de yerleşme yeri ve mevki isimleri, adlarını genellikle tabii unsurlardan almaktadırlar (Tablo 1). Bu unsurlar arasında bilhassa topoğrafik özelliklerin başka bir rol oynamış olduğu göze çarpmaktadır. Dağ kenarlarında, derelerin yukarı mecralarında veya kenarlarında, küçük tepeler üzerinde, yamaçlarda, platolarda, taraçalarda, bellerde, burunlarda yerleşmiş köyler arasında, bulunduğu yerin topoğrafik ismini alanlar çoktur (Karaboran, 1984: 108).

Doğal fiziki çevrenin, insan hayatı üzerinde hem karakter oluşumunu, hem de bütün faaliyetlerini yönlendirdiğini ileri süren çevreci deterministler, insanın üretimlerini yani kültürel faaliyetlerini görmezden gelmekteydiler. Doğal çevrenin insan yaşamı üzerinde etkin güç olduğu fikrini savunan çevreci deterministler; Fiziki çevrenin özellikle iklim ve yerşekillerinin, kültürlerin biçimlenmesinde faal bir güç olduğuna, insanın ise aslında fiziki çevrenin pasif bir ürünü olduğuna inanıyorlardı. Hatta bu fikirlerini daha da abartmış ve *insan doğanın yoğurduğu bir çamurdur* demişlerdir (Gümüşçü, 2006: 275-278). Posibilistler insanın doğal çevreyi değiştirme gücünün, doğal çevre faktörlerinin engelleyici yada önleyici rolüne göre, çok daha önemli ve etkili olduğunu savunmuşlardır (Doğanay, 2005: 21).

Tablo 1: Adlarını Topoğrafya ve Bakı İle İlgili Özelliklerden Alan Köyler

Köyün Adı	İlçesi	İli
Günbağı	Merkez İlçe	Erzincan
Kılıçkaya	Merkez İlçe	Erzincan
Oğlaktepe	Merkez İlçe	Erzincan
Saztepe	Merkez İlçe	Erzincan
Tandırlı	Merkez İlçe	Erzincan
Günebakan	Merkez İlçe	Erzincan
Akçayazı	İliç	Erzincan
Balkaya	İliç	Erzincan
Çayyaka	İliç	Erzincan
Dikmen	İliç	Erzincan
Doruksaray	İliç	Erzincan
Güngören	İliç	Erzincan
Ortatepe	İliç	Erzincan
Uluyamaç	İliç	Erzincan
Dikyamaç	Kemah	Erzincan
Gediktepe	Kemah	Erzincan
Karadağ	Kemah	Erzincan
Kayabaşı	Kemah	Erzincan
Kemerkaya	Kemah	Erzincan
Kırıkdere	Kemah	Erzincan
Sarıyazı	Kemah	Erzincan

Şahintepe	Kemah	Erzincan
Yardere	Kemah	Erzincan
Yastıktepe	Kemah	Erzincan
Yücebelen	Kemah	Erzincan
Boğaziçi	Kemah	Erzincan
Esimli	Kemah	Erzincan
Beşikli	Kemah	Erzincan
Tan	Kemah	Erzincan
Apçağa	Kemaliye	Erzincan
Esertepe	Kemaliye	Erzincan
Harmankaya	Kemaliye	Erzincan
Toybelen	Kemaliye	Erzincan
Yeşilyamaç	Kemaliye	Erzincan
Aşut	Refahiye	Erzincan
Bakacak	Refahiye	Erzincan
Bölüktepe	Refahiye	Erzincan
Çukur	Refahiye	Erzincan
Çukurçimen	Refahiye	Erzincan
Gökseki	Refahiye	Erzincan
Güventepe	Refahiye	Erzincan
Kırantepe	Refahiye	Erzincan
Mendemeçukuru	Refahiye	Erzincan
Muratçayırı	Refahiye	Erzincan
Sarıbayır	Refahiye	Erzincan
Teknecik	Refahiye	Erzincan
Tepecik	Refahiye	Erzincan
Tuzluçayır	Refahiye	Erzincan
Yuvadağı	Refahiye	Erzincan
Aydıncık	Refahiye	Erzincan
Günyüzü	Refahiye	Erzincan
Yazıköy	Refahiye	Erzincan
Yaylabeli	Refahiye	Erzincan
Yazıgediği	Refahiye	Erzincan
Sıralı	Refahiye	Erzincan
Çatak	Refahiye	Erzincan

Çadırtepe	Üzümlü	Erzincan
Sansa	Üzümlü	Erzincan

Doğal fiziki çevrenin, insan hayatı üzerinde hem karakter oluşumunu, hem de bütün faaliyetlerini yönlendirdiğini ileri süren çevreci deterministler, insanın üretimlerini yani kültürel faaliyetlerini görmezden gelmekteydiler. Doğal çevrenin insan yaşamı üzerinde etkin güç olduğu fikrini savunan çevreci deterministler; Fiziki çevrenin özellikle iklim ve yerşekillerinin, kültürlerin biçimlenmesinde faal bir güç olduğuna, insanın ise aslında fiziki çevrenin pasif bir ürünü olduğuna inanıyorlardı. Hatta bu fikirlerini daha da abartmış ve *insan doğanın yoğurduğu bir çamurdur* demişlerdir (Gümüşçü, 2006: 275-278). Posibilistler insanın doğal çevreyi değiştirme gücünün, doğal çevre faktörlerinin engelleyici yada önleyici rolüne göre, çok daha önemli ve etkili olduğunu savunmuşlardır (Doğanay, 2005: 21).

Nitekim, araştırma sahamız olan Erzincan ilinin genel arazi yapısının dağlık ve engebeli oluşu ile su kaynaklarının bolluğu topoğrafyadan adını alan yerleşmelerinin sayısını arttırmıştır. Erzincan Ovası ve çevresinde köy yerleşmelerinin genel olarak dağların yamaçlarından daha ziyade eteklerinde kurulduğu görülmektedir. Beşeri açıdan kendilerini daha korunaklı bir konuma alma düşüncesi ile insanlar genellikle dağ yamaçlarında yerleşmeyi tercih etmişlerdir.

Doğal çevre elemanları içerisinde de dağ ve tepeler ayrı bir yere sahiptir. Bilindiği üzere tarih boyunca yüksek tepelerde kurulan yerleşmelerin korunması ve güvenliği daha iyi sağlanmıştır. Bu bakımdan Erzincan ilinde de; eteğinde, üstünde, yanında ya da yamacında yerleşilen tepenin veya dağın adı, orada kurulan köy yerleşmesinin adında yer almıştır (Koday, 2014: 2). Bu bakımdan, Saztepe, Ortatepe, Kılıçkaya, Doruksaray, Uluyamaç, Dikyamaç, Doruca, Karadağ, Yuvadağ ve Çadırtepe köylerini örnek verebiliriz.

Tepeler özellikle çevreye hâkim olan yerler olmaları sebebiyle yerleşmeler için güvenli bölgeleri oluşturmaktadır. Bununla birlikte tepeler, eteklerinde su kaynakları bulundurmakta, mera alanı olarak değerlendirilmekte ve sınırlı tarım topraklarının olduğu yerlerde tarım alanının işgal etmemek için yerleşim alanı olarak seçilmektedir. Bu avantajlarına bağlı olarak tepeler köy yerleşmelerini kendilerine çekmiştir (İbret,2003: 68). Köy yerleşmeleri ile tepeler arasındaki bu yakın ilişki köy isimlerinde de görülmektedir. Örneğin; Saztepe, Bölüktepe, Yastıktepe, Gediktepe, Bölüktepe, Bakacak ve Güventepe, gibi isimler tepelerin kendine has özelliklerine de vurgu yapılarak bileşik isimli köy adları verilmiştir.

Yeşilyamaç, Tuzluçayır, Sarıyazı ve Sarıbayır köyleri adlarını ise doğal bitki örtüsünün hakim renginden etkilenilerek verildiğini göstermektedir. Dağ eteklerinde, küçük tepeler üzerinde, yamaçlarda, taraçalarda, geçitlerde yerleşmiş köyler, bulundukları konumun topoğrafik ismini almışlardır. Aşut, Sansa, Yücebelen, Boğaziçi, Toybelen, Yaylabeli, Yazıgediği, Esertepe, Gökseki, Kırantepe, Sarıbayır, Tepeköy, Dikmen, Güngören, Balkaya, Çayyaka ve Kemerkaya gibi köyleri örnek olarak gösterebiliriz. Örneğin; Dağbeli, anlamına gelen ''aşıt veya aşut'' adı aşmak sözünden ibarettir (Göktürk, 1974:100). Bir geçitte yer almış olması köye isim verilirken önem arz etmiştir. Yine kendi adıyla anılan bir boğazda kurulmuş olan Sansa Erzurum-Erzincan illerini birleştiren önemli bir boğazdır. Muhtemelen bu köye bu ismin verilmesinde bu boğaz önemli bir etken olmuştur. Yine Toybelen, Yücebelen, Yaylabeli köylerinin adlarında geçen "*belen"* sözcüğü; bel, tepe, dağlık, sarp yer, dağ üzerindeki yüksek geçit ve dağ beli dik dağ yolu anlamlarına gelmektedir. Adı geçen köylere ad verilirken etkili olmuştur.

Arazisinin düzlüğünü öne çıkaran köy adlarına örnek olarak; Akçayazı, Sarıyazı, Yazıköy, Yazıgediği ve Yalınca köylerini verebiliriz. Erzincan ilinin genel arazi yapısı yüksek, dağlık ve engebeli olduğundan; yöre insanı gerçek ova özelliği göstermese de dar alanlardaki nispeten düz olan arazilerine de ova adını vermişlerdir. Çünkü her tarafın yüksek olduğu bir yerde bu düz alanlar ova değerindedir. Örneğin Kemah oldukça arızalı ve dağlık olduğu için Sarıyazı ve Yazıgediği köyü civardaki düzlüklerde kurulduğu için bu adı almıştır.

Araştırma sahasındaki köylerin adlandırılmasında benzetmelerden de yararlanılmıştır. Örneğin Tandırlı, Beşikli, Şahintepe ve Teknecik köylerinin adlandırılmasında yöre insanının teşbih (benzetme) gücü etkili olmuştur. Erzincan ilinde köyün kurulduğu yerin bakı şartları da köylerin adlandırılmasında etkili olmuştur. Günbağı, Günebakan, Güngören, Tan, Bakacak, Aydıncık ve Günyüzü köylerini örnek olarak verebiliriz.

3. Sonuç

Erzincan'ın dağlık ve engebeli arazisinden, bol ve temiz su kaynaklarından, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinden, zengin tarihinden ve köklü geçmişinden adını alan çok sayıda yerleşme bulunmaktadır. Verilen adların yerindeliği ve yerleşmeyi ifade etmedeki manidarlığı insanın doğal çevresini ne kadar iyi tanıdığını ve çevre koşullarının hayata olan etkilerini göstermektedir. Bu bakımdan, Erzincan'daki yerleşme adlarının her biri insanla doğal çevre arasındaki kopmaz bağlardan bir ya da birkaçına örnek olarak gösterilebilir.

Ayrıca, araştırma sahamızdaki bazı yerleşme adlarının günümüze ulaşana kadar asıl anlamlarını kaybettiği ve anlamsızlaştığı da bu çalışmayla ortaya çıkmıştır. Özellikle yerel ağızla söylenen bazı yerleşme adlarının, yazı diline farklı şekilde geçirilmesinden kaynaklanan anlamsızlaşma ve anlam karmaşaları sorunları vardır.

Sonuç olarak, adını ister coğrafyadan alsın ister tarihten yerleşme adları, bulundukları yerler hakkında bilgi vericidir. Özellikle Anadolu gibi yerleşme tarihi çok eskiye dayanan bölgelerdeki yerleşme adları geçmişi günümüze taşıyan kültür mirası; insanla doğal çevre arasındaki etkileşimi anlatan coğrafyacı gibidirler. Bu bakış açısıyla ülkemizde incelenip keşfedilecek daha çok yerleşme adı vardır.

Kaynaklar

Alagöz, C., A. (1984). "Türkiye'de Yer Adaları Üzerine Bazı Düşünceler" Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri: (ss.11-23) 11-13 Eylül 1984-Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Derleme Sözlüğü, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1993.

Doğanay, H. (2014). "*Türkiye Beşeri Coğrafyası",* Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Doğanay, H. (2005). Coğrafya'ya Giriş 1 Genel ve Fiziki Coğrafya, Aktif Yayınevi, Erzurum.

Dilçin, C, (1983), Yeni Tarama Sozluğu, Ankara: TDK Yayınları.

Gümüşçü, O. (2006). Tarihi Coğrafya Kavramlar-Tarihçe-Kaynaklar-Mekan-Metod, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.

Göktürk H. (1974). *Anadolu'nun Dağında Ovasında Türk Mührü*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum

Göney, S. (1975). "Büyük Menderes Bölgesi", İstanbul Üniversitesi Yayın No: 1895, Coğrafya Enstitüsü Yayın No: 79, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Gülensoy, T, (1995). Türkçe Yer Adları Kılavuzu, Ankara, TDK Yay.

Güner, İ. (2012). "Coğrafi Bakımdan Bodrum İlçesi Yer Adları", 1.Ulusal Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı: (ss. 1171-1204), 28-30 Mayıs 2012, Mega Ofset, Erzurum

Hayli, S. (2002). "Erzincan Ovasında Genel Arazi Kullanımı", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12 (1), Elazığ, 1-24.

Karaçetin, H. (1984). "Antik Çağda Anadolu'da Tarihi Yer Adları'', Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri: (ss.219-223) 11-13 Eylül 1984-Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Karaboran, H. (1984). "Türkiye'de Mevki Adaları Üzerine Bir Araştırma", Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri, Seminer-Kongre Bildirileri Dizisi 17, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayın No: 60, 1984, (ss. 97-148), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Dairesi.

Koday, S. (2000). "Geçmişte, Günümüzde ve Gelecekte Trakya", Coğrafya Meslek Haftaları Serisi: 2, 28. Coğrafya Meslek Haftası Bildiriler (221-253), (10-12 Haziran 1998, Edirne), Türk Coğrafya Kurumu, İstanbul,

Koday, S.-Birdir, E. (2014), Toponimik Açıdan Bir İnceleme (Erzurum İli Örneği) *A Study In Toponymic Perspective (Erzurum Province As An Example*) V. European Conference on Social and Behavioral Sciences, (September 11-14, 2014) St. Petersburg, Russia.

Koday, S. (2016). "Erzincan İli Köy İsimlerinde Hidrografyanin Etkisi", 4. Uluslararası Türk Şöleni (17-19 Mayıs 2016), Güneş Vakfı, Erzurum-Türkiye,

Hüseynova, T. (2011). "Azerbaycan Yer Adlarında Etnotoponimler" (Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İbret, Ü. (2003). "Çankırı'daki Köy Adları Üzerine Coğrafi Açıdan Bir İnceleme*",* Marmara Coğrafya Dergisi, 7, 53-80. İstanbul.

Orcan, S. (1984), "Toponomi Coğrafi Yer Adları Standardizasyonunun Milli ve Milletlerarası Önemi", *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri:11-13 Eylül 1984-Ankara (ss.*219-223) , Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Önder, M. (1984). "Anadolu Şehir Adları Efsaneleri", Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri, Seminer-Kongre Bildirileri Dizisi 17, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayın No: 60, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi.

Tarama Sözlüğü (2009), 4. Baskı (I. Cilt) 3. Baskı (II., III., IV., V., VI., VII., VIII. Cilt), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tuncel, H. (2000). "*Türkiye'de İsmi Değiştirilen Köyler*" Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10(2), 23-34.

Türkçe Sözlük (2005), 10. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü VIII, Türk Dil Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Sayı 211/8, Ankara 1975.

Yıldırım, D. (1984). "*Coğrafyadan Vatana Geçiş ve Vatan ile Göç Ediş Problemi*", Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri, (ss.157-168), Ankara.

SÜREKLİ İŞ GÖREMEZLİK GELİRİNDE ALT SINIR İHTİYACI

Meltem ÖZTÜRK

Özet

5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, iş kazası ve meslek hastalıkları sigorta dalı kapsamında bağlanan sürekli iş göremezlik gelirinin bağlanma usulünde bazı değişiklikler getirmiştir. 506 sayılı Sosyal Sigorta Kanunu, iş göremezlik derecesi % 25 ve daha yukarı olanlara bağlanacak sürekli iş göremezlik gelirinde alt sınır belirlemişti. 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ise böyle bir düzenlemeye yer vermemiştir. Bunun sonucunda, sürekli iş göremezlik gelirinin miktarı düşmüştür. Gelirin düşmesine neden olan diğer düzenlemeler de Sosyal Sigorta İşlemleri Yönetmeliğinde yer almaktadır. Çalışmamızda sürekli iş göremezlik gelirinin düşmesine yol açan düzenlemeler çerçevesinde gelir alt sınırına duyulan ihtiyaç tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal sigorta, sosyal yardım, sürekli iş göremezlik geliri, alt sınır, iş kazası ve meslek hastalığı sigorta dalı.

1.Giriş

Kişilerin sosyal güvenlikten en önemli beklentisi maruz kaldıkları sosyal sigorta riskleri karşısında yaşam seviyelerini korumaktır. Ancak iş kazası ve meslek hastalıkları sigorta dalı kapsamında sunulan edimlerden biri olan sürekli iş göremezlik gelirinin miktarında 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanununun yürürlüğe girmesiyle birlikte belirgin bir düşüşün gerçekleştiği dikkati çekmektedir. Bunun en önemli nedeni 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanununda 506 Sayılı Sosyal Sigorta Kanununda olduğu gibi gelirin düzeyine ilişkin bir alt sınıra yer verilmemesidir. Böylelikle 5510 sayılı Yasanın yürürlüğe girdiği 01.10.2008 tarihinden sonra iş kazası geçiren ya da meslek hastalığına tutulan sigortalılara bağlanan gelirlerle, bu tarih öncesinde aynı risklere maruz kalanlara bağlanan gelirler arasında önemli bir fark oluşmuştur.

Sigortalıların gelirini düşüren diğer bir etmen de 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanununun 22'inci maddesinde yer alan sigortalının ağır kusurunun gelirden indirim nedeni yapılmasına ilişkin düzenlemedir. Kanunda tanımlanmayan ağır kusuru Sosyal Sigorta İşlemleri Yönetmeliğinin 44'üncü maddesi tanımlamış ancak hükümde hafif kusurlarda da bulunabilecek unsurlara yer vermiştir. Böylelikle, oranına bakılmaksızın her türlü kusur, gelirden indirim yapılmasına neden olmaktadır. Ayrıca Yönetmelik, iş kazası ve meslek hastalığı dosyasında kusur oranının bulunmadığı durumlarda da %5 oranında bir kusur indirimine yer vermektedir. Kusur uygulaması açısından dikkat çeken bir başka durum da 5510 sayılı Kanunun 19'uncu maddesinde yer alan, sürekli tam iş göremezlik halinde sigortalıya aylık kazancının % 70'i oranında gelir bağlanacağına ilişkin düzenlemenin Kurum uygulamasında alt sınır olarak kabul edilmemesidir. Kurumun, tam iş göremezlik halinde de bağlanan gelirden sigortalının kusuru oranında indirim yaptığı görülmektedir.

2.İş Göremezlik Kavramı

İş kazası, meslek hastalığı, hastalık, analık gibi durumlar ya da iş kazası sayılmayan kazalar sigortalının edimini ifa edememesine yol açabilir. Bu tür durumların sigortalının iş görme yeteneğinde yarattığı etki iş göremezlik olarak kabul edilmektedir. İş göremezlik, belirtilen risklerin kişinin çalışma yaşamında yarattığı bir sonuçtur (Caniklioğlu,2002:9;Tunçomağ, 1988:304).

5510 Sayılı Kanun, iş göremezliği süresine göre geçici ve sürekli iş göremezlik olarak ikili bir ayrıma tabi tutmuştur. İş kazası ve meslek hastalığı sonucunda sürekli iş göremezlik durumunun oluşup oluşmadığının tıbben tespiti için iş göremezliğe neden olan olayın üzerinden genellikle bir sürenin geçmesi gerekmektedir. Kişinin çalışamama durumunun kısa bir süre sonra ortadan kalktığı durumlar geçici iş göremezlik olarak kabul edilirken kalıcı iş gücü kaybına yol açan iş göremezlikler sürekli iş göremezlik olarak nitelendirilmektedir (Tunçomağ,1988: 304; Yargıtay 9 Hukuk Dairesi, 8.12.1969 T., 9827 E, 11567 K.; Kerimoğlu, 2004:15). Aşağıda sürekli iş göremezlik kavramı incelenmiştir.

3. Sürekli İş Göremezlik Kavramı

Sürekli iş göremezlik, süreklilik taşıyan fiziksel veya zihinsel hastalık ya da arıza sebebiyle kişinin çalışma gücünü yahut kazanma gücünü belirli oranlarda kaybetmesi ve bu durum nedeniyle kalıcı nitelikte gelir kaybına uğramasıdır (Kerimoğlu, 2004: 11). Yapılan başka bir tanıma göre sürekli iş göremezlik, sigortalının iş kazası veya meslek hastalığı sonucu, meslekte kazanma gücünü tamamen yitirmiş olması ya da kazanma gücünün en az %10'unun azalması durumudur (Güzel vd. 2015:360).

Sürekli iş göremezlik kavramı 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanununda tanımlanmadığı gibi mülga 506 Sayılı Sosyal Sigorta Kanununda da tanımlanmamıştı. Ancak 5510 sayılı Kanunun 19'uncu maddesinde sürekli iş göremezlik gelirinin, meslekte kazanma gücünü iş kazası veya meslek hastalığı sonucunda yitiren sigortalılara bağlanabileceği ifade edilmiştir. Bu düzenleme uyarınca hastalık, analık gibi fizyolojik risklere ve iş kazası sayılmayan kazalara bağlı iş göremezlik halleri kalıcı bile olsa sürekli iş göremezlik olarak kabul edilmemektedir.

4.Sürekli İş Göremezlik Türleri

Sürekli iş göremezlik durumu meslekte kazanma gücündeki kayıp oranına göre kısmi ya da tam olabilmektedir. Sigortalının geçirdiği iş kazası veya meslek hastalığı sonucunda meslekte kazanma gücünü %100 kaybettiği tespit edildiğinde sürekli tam iş göremezlik durumu ortaya çıkmaktadır. Sigortalının, meslekte kazanma gücünü %100'den daha az, %10 ve üzerinde kaybettiği durumlarda ise kısmi iş göremezlik oluşmaktadır.

Sosyal Sigorta İşlemleri Yönetmeliğinin 45'inci maddesinde tam iş göremezlik sigortalının meslekte kazanma gücünü %100 kaybetmesi; sürekli kısmi iş göremezlik ise meslekte kazanma gücünü %10 ila %99,99'u arasında kaybetmesi durumu olarak tanımlanmıştır.

5.Sürekli İş Göremezlik Geliri

İş kazası veya meslek hastalığı sonucunda, meslekte kazanma gücü en az %10 oranında azalan sigortalılar, sürekli iş göremezlik gelirine hak kazanmaktadır (Caniklioğlu, 2006: 68). 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanununun 3'üncü maddesinde, sürekli iş göremezlik geliri, iş kazası veya meslek hastalığı halinde sigortalıya veya sigortalının ölümü halinde hak sahiplerine yapılan sürekli ödeme olarak tanımlanmıştır (Özdamar ve Çakar, 2016:270; Tuncay ve Ekmekçi, 2013: 361; Alper, 2013: 211; Sözer, 2013: 327) .

Sigortalının sürekli iş göremezlik gelirine hak kazanabilmesi için bazı şartları sağlaması gerekmektedir. Bu şartlar aşağıda açıklanmıştır.

6.Sürekli İş Göremezlik Gelirine Hak Kazanma Şartları

Bir kişinin sürekli iş göremezlik geliri alabilmesi için sigortalı olması, iş kazasına uğraması ya da meslek hastalığına tutulması ve meslekte kazanma gücünü belli oranda kaybetmesi gerekmektedir. Bağımsız çalışanların prim borcunun olmaması, bazı sigortalıların aktif çalışmasının bulunmaması da gereken diğer şartlardandır.

Sigortalı Olmak

Sigortalı, Kanunun 3'üncü maddesinde kısa ve uzun vadeli sigorta kolları bakımından adına prim ödenmesi gereken veya kendi adına prim ödemesi gereken kişi olarak tanımlanmıştır. İş kazası yada meslek hastalığı sigorta dalı Kanunun üçüncü bölümünde "Hizmet Akdiyle veya Kendi Adına ve Hesabına Bağımsız Çalışan Sigortalıların Tabi Olduğu Kısa Vadeli Sigorta Hükümleri" başlığı altında düzenlendiğinden hizmet akdiyle çalışmayan yada kendi adına ve hesabına bağımsız çalışmayan sigortalılar bu sigorta dalı kapsamında sayılmamakta ve sürekli iş göremezlik gelirine de hak kazanamamaktadır.

İş Kazasına Uğramak Ya da Meslek Hastalığına Tutulmak

Sürekli iş göremezlik gelirinin bağlanmasının ikinci şartı sürekli iş göremezlik halinin iş kazası veya meslek hastalığına bağlı olarak gerçekleşmiş olmasıdır. Kanunun 13'üncü maddesinde iş kazası, "*sigortalının işveren otoritesi altında bulunduğu bir sırada gördüğü iş veya işin gereği dolayısıyla aniden ve dıştan gelen bir etkenle onu bedenen veya ruhen zarara uğratan olay*" olarak tanımlanmıştır (Güzel vd.,2014: 327; Tuncay ve Ekmekçi,2013:336). Tanımdan da anlaşılacağı üzere, iş kazasından söz edebilmek için sigortalı zarara uğramalı, zarar ile kaza arasında uygun nedensellik bağı bulunmalıdır.

Meslek hastalığı ise Kanunun 14'üncü maddesinde," sigortalının çalıştığı veya yaptığı işin niteliğinden dolayı tekrarlanan bir sebeple veya işin yürütüm şartları yüzünden uğradığı geçici veya sürekli hastalık, bedensel veya ruhsal engellilik halleri " olarak tanımlanmıştır. Meslek hastalığının unsurları ise hastalığa tutulanın sigortalı olması, bu hastalık sonucunda bedence veya ruhça zarara uğraması ve hastalığın yürütülen işin sonucunda ortaya çıkmasıdır.

Meslekte Kazanma Güç Kaybının Belgelenmesi

İş kazası veya meslek hastalığı sonucu oluşan hastalık ve özürler nedeniyle sürekli iş göremezlik geliri bağlanabilmesinin en önemli şartı, sigortalının meslekte kazanma gücünün en az % 10 oranında azalmış olmasıdır.[1] Mesleğinde % 10 'dan az olmayacak derecede kazanma gücünü yitirmiş bir sigortalının, başka bir meslekte kazanma gücüne sahip olması, sürekli iş göremezlik geliri bağlanmasına engel oluşturmamaktadır.

Sigortalının meslekte kazanma gücünü ne ölçüde kaybettiği, Çalışma Gücü Ve Meslekte Kazanma Gücü Kaybı Oranı Tespit İşlemleri Yönetmeliğinin Meslekte Kazanma Gücü Kayıp Oranı Tespit Cetvellerinde yer alan A, B, C, D ve E cetvellerine göre tespit edilmektedir. Bu tespitte iş kazası ve meslek hastalığının türü, sigortalının yaşı ve meslek dalı gibi unsurlar birlikte dikkate alınmaktadır(Kerimoğlu, 2004:21,74;Sözer,2013:317) .

Bağımsız Çalışan Sigortalıların Prim Borcunun Olmaması

Bağımsız çalışanlar, iş kazası ve meslek hastalığı sigortası kapsamına 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ile alındığından sürekli iş göremezlik geliri edimi onlar açısından yeni bir düzenlemedir (http://www.sgkisgoremezlik.com/node/103,2016; Tuncay ve Ekmekçi,2013: 361). Ancak Yasada sürekli iş göremezlik geliri bağlanabilmesinde hizmet akdiyle çalışanlarla bağımsız çalışanlar arasında bir farklılık kabul edilmiştir. Bağımsız çalışanların, edime hak kazanabilmeleri için kendi sigortalılıklarından dolayı, prim ve her türlü borçlarını ödemiş olmaları gerekmektedir.[2] İş kazası ve meslek hastalığı gibi kısa vadede meydana gelen bir risk için sigortalılar arasında ayrım yapılmasının isabetli olmadığı görüşüne katılmaktayız (Güzel vd. : 2014:363, Karadeniz,2012: 63).

Bağımsız çalışanlar iş kazası veya meslek hastalığının doğurduğu zararı kendi kendine finanse etmekte bağımlı çalışanlara göre daha avantajlı olsa da bağımlı çalışanlar gibi iş kazası ve meslek hastalığı riski ile karşı karşıya kalmaktadır (Karadeniz, 2012: 41).Bu nedenle iş kazası ve meslek hastalığı sigortası kapsamına alınmaları olumlu bir uygulamadır.

Bazı Sigortalıların Aktif Çalışmasının Bulunmaması

İş kazası veya meslek hastalığı sonucu sürekli iş göremezlik geliri bağlanan sigortalının, tekrar aynı işyerinde veya başka bir işyerinde çalışmasına engel bir düzenleme bulunmamaktadır. Nitekim 5510 Sayılı Kanunun 19'uncu maddesinde sigortalının yeniden bir iş kazasına uğraması veya yeni bir meslek hastalığına tutulması halinde, sürekli iş göremezlik gelirinin ne şekilde hesaplanacağı hükme bağlanmaktadır. Ayrıca Kanunun "sigortalı sayılmayanlar" başlıklı 6'ncı maddesinde sürekli iş göremezlik geliri alanların sigortalı sayılmayacaklarına dair bir hükme yer verilmediğinden, bu kişiler Kanunun 4'üncü maddesinde sayılan sigortalılık hallerine tabi olarak çalışabilmekte veya isteğe bağlı sigorta kapsamında prim de ödeyebilmektedir (Üvedi,2016). Ancak malullük aylığı alanların ise yeniden çalışması durumunda aylıkları kesilmektedir.

Diğer taraftan 5510 sayılı Kanunun ek 5'inci maddesine göre tarım ve orman işlerinde hizmet akdiyle süreksiz olarak veya ek 6'ıncı maddesine göre ticari taksi ve dolmuşlarda şoför olarak çalışanlar açısından farklı bir düzenleme bulunmaktadır (Türkcan,2016). Torba Kanun olarak bilinen 6111 sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ve Diğer Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunun 51' inci maddesiyle Kanuna 01.03.2011 tarihinden itibaren ek 5' inci ve 6'ıncı maddeler ilave edilmiştir. İlave edilen bu maddelerle tarım işlerinde süreksiz çalışanların, ticari taksi, dolmuş ve

[1] 5510 Sayılı Kanunun 19'uncu maddesinde iş kazası veya meslek hastalığı sonucu oluşan hastalık ve özürler nedeniyle meslekte kazanma gücü en az % 10 oranında azalmış bulunduğu tespit edilen sigortalılara sürekli iş göremezlik geliri bağlanacağı hükme bağlanmıştır.

[2] 5510 SK m.19/4,SSİY m.41. uyarınca, 4 üncü maddenin birinci fıkrasının (b) bendine göre sigortalı sayılanlara, sürekli iş göremezlik geliri bağlanabilmesi için, kendi sigortalılığından dolayı, genel sağlık sigortası dahil prim ve prime ilişkin her türlü borçlarının ödenmiş olması zorunluluğu getirilmiştir.

benzeri nitelikteki şehir içi toplu taşıma aracı işyerlerinde kısmi süreli çalışanların bir kısmının, Kültür ve Turizm Bakanlığınca belirlenecek alanlarda kısmi süreli iş sözleşmesiyle çalışan kişilerin sigortalı sayıldıkları hükme bağlanmıştır. Tarım veya orman işlerinde hizmet akdiyle süreksiz olarak çalışanların ek 5' inci madde, şehir içi toplu taşıma araçlarında çalışanlar ile sanatçıların ek 6'ncı madde kapsamında olanlarının sigortalı sayılabilmesi kendi sigortalılıklarından dolayı "gelir" veya "aylık" almaması şartına bağlanmıştır. [3] Dolayısıyla sürekli iş göremezlik geliri alan bir kişi, ek 5 veya ek 6'ncı madde kapsamında sigortalı olamamakta, gelirle sigortalılık arasında tercih yapmak zorunda bırakılmaktadır (Üvedi,2016). Bu açıdan bakıldığında sürekli iş göremezlik geliri alan diğer kişilere tanınan, gelir alırken yeniden çalışma imkânının söz konusu kişilere tanınmaması, Anayasanın 14'üncü maddesinde yer alan eşitlik ilkesine aykırıdır.

7.Sürekli İş Göremezlik Gelirinin Hesaplanması

5510 Sayılı Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanununun 19'uncu maddesinde sürekli iş göremezlik gelirinin sigortalının meslekte kazanma gücü kayıp oranına göre hesaplanacağı hükme bağlanmıştır (Güneş, 2011,: 80).

Sürekli iş göremezlik geliri kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. İlki meslekte kazanma gücünü % 100 oranında kaybedenlere bağlanan sürekli tam iş göremezlik geliri, ikincisi ise meslekte kazanma gücünü % 10 ila % 99,99 oranında kaybedenlere bağlanan sürekli kısmi iş göremezlik geliridir (Özdamar ve Çakar 2012: 270).

Aşağıda, sürekli tam ve sürekli kısmi iş göremezlik gelirlerinin hesaplanmasına yönelik esaslar, 506 Sayılı Yasayla karşılaştırmalı olarak açıklanmıştır.

Sürekli Tam İş göremezlik Gelirinin Hesaplanması

Sürekli iş göremezlik geliri sigortalının prime esas kazanç tutarına göre tespit edilmektedir. Kanunun 19'uncu maddesine göre, sürekli tam iş göremezlik halinde sigortalıya aylık kazancının % 70'i oranında gelir bağlanmaktadır.

Gelire esas tutulacak aylık kazanç ise günlük kazancın otuz katıdır. Bu nedenle aylık kazancın tespiti için öncelikle günlük kazancın tespiti gerekmektedir (Türkcan, 2013).

Kanunun 17'inci maddesine göre günlük kazancın tespitinde, iş kazalarında kazanın olduğu tarihten önceki, meslek hastalıklarında ise iş göremezliğin başladığı tarihten önceki on iki ayın son üç ayı içindeki prime esas kazançlar toplamı dikkate alınmaktadır. Bu toplam sigortalının prim ödeme gün sayısına bölünerek sigortalının günlük kazancı hesaplanmaktadır. Böylelikle prime esas kazancı değişken olan sigortalılar açısından da ortalama bir kazanç belirlenebilmektedir. Esnaf ve sanatkârların prime esas kazançları ise, Kanunun 82'nci maddesine göre belirlenen prime esas günlük kazanç alt sınırı ile üst sınırı arasında kalmak şartıyla, kendileri tarafından beyan edilecek günlük kazancın otuz katıdır.

Çalışmaya başladığı gün iş kazasına uğrayanların kazançları ise aynı veya emsal işte çalışan benzeri bir sigortalının günlük kazancı esas tutulmak suretiyle tespit edilmektedir. 5510 sayılı Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanununda aylık kazanç doğrultusunda hesaplama yapılması kabul edilmişken, 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunun 88'inci maddesinde yıllık kazanç üzerinden hesaplama yapılması esası kabul edilmişti (Güneş, 2011: 80; Aslanköylü,2013: 931).

---

[3] Tarım veya orman işlerinde hizmet akdiyle süreksiz olarak çalışanların sigortalılığı başlıklı ek madde 5'de şu düzenleme mevcuttur:".....kendi sigortalılıklarından dolayı bu kanunlara göre gelir veya aylık almayan ve 18 yaşını doldurmuş olanlardan; tarım veya orman işlerinde hizmet akdiyle süreksiz olarak çalışanlar,....talepte bulundukları tarihten itibaren sigortalı sayılırlar. Bu madde kapsamındaki sigortalılık.....gelir ya da aylık talebinde bulunanların aylığa hak kazanmış olmak şartıyla talep tarihinden ve ölen sigortalının ölüm tarihinden itibaren sona erer. Bu madde kapsamındaki sigortalıların 4 üncü madde kapsamında çalışmaları halinde, bu madde kapsamındaki sigortalılıkları sona erer. Bazı kısmi süreli çalışanların sigortalılıkları başlıklı ek madde 5'de de şu düzenleme mevcuttur: "Ticari taksi, dolmuş ve benzeri nitelikteki şehir içi toplu taşıma aracı işyerleri ile 4 üncü maddenin ikinci fıkrasının (b) bendinde belirtilen ve Kültür ve Turizm Bakanlığınca belirlenecek alanlarda kısmi süreli iş sözleşmesiyle bir veya birden fazla kişi tarafından çalıştırılan ve çalıştıkları kişi yanında ay içerisinde çalışma saati süresine göre hesaplanan çalışma gün sayısı 10 günden az olan kişilerin sigortalılıkları, bu madde kapsamında kendileri tarafından 30 gün üzerinden prim ödemeleri suretiyle sağlanır....Bu Kanun kapsamında tam süreli çalışma ile uzun vadeli sigorta kollarına tabi olan sigortalılar ...ve kendi sigortalılıklarından dolayı gelir veya aylık almakta olanlar, birinci fıkrada belirtilen çalışma durumları nedeniyle ayrıca sigortalı olmazlar.

Sürekli Kısmi İş göremezlik Gelirinin Hesaplanması

Sürekli kısmi iş göremezlik geliri, tam iş göremezlik gelirinin iş göremezlik derecesi oranındaki tutarıdır. Bunun için önce sigortalının aylık kazancı tespit edilmekte, sonra sigortalı tam iş göremez durumuna gelseydi bağlanacak gelir hesaplanmakta, ardından bu gelir iş göremezlik derecesi ile çarpılmaktadır.[4] İleride anlatıldığı üzere ayrıca sigortalının kusuru da gelirden indirime yol açmaktadır.

Ancak aşağıda daha ayrıntılı açıklandığı üzere 506 Sayılı Kanunun 96'ıncı maddesinde aylıkların alt sınırı düzenlenmiş ve iş göremezlik derecesi % 25 ve daha yukarı olanlara bağlanacak sürekli kısmi iş göremezlik gelirinin günlük kazanç alt sınırının 30 katının % 70 'inden az olamayacağı hükme bağlanmıştı. Dolayısıyla iş göremezlik derecesi % 25 ve daha yukarı olan sigortalıların sürekli kısmi iş göremezlik geliri aylık kazancının en az %70'i olmaktaydı. 5510 sayılı Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanun sürekli iş göremezlik geliri açısından bir alt sınıra yer vermemiştir.

5510 sayılı Kanunda, 506 sayılı Kanundan farklı olarak, sürekli iş göremezlik gelirinin sermayeye çevrilmesi de kabul edilmemiştir (Güneş, 2011: 82). 506 sayılı Kanunun 22'inci maddesinde sürekli iş göremezlik gelirinin sigortalıya ömrü boyunca verilmesi, sürekli iş göremezlik derecesinin % 25'ten az olması ve bunun üç yıl içinde değişmesinin mümkün görülmemesi hallerinde sigortalının isteği üzerine sermayeye çevrilerek ödenmesi hükme bağlanmıştı. Bu düzenleme yapılırken sigortalının kendisine ödenen sermayeyi işleteceği varsayılmıştı (Akın, 2007: 198).

Ancak bu imkân sadece iş kazası geçirenlere tanınmış bir imkân olup, meslek hastalığına tutulanlara tanınmamıştı (Tunçomağ,1988:276). Kurum tarafından ödenen sermayeyi bazı sigortalıların kendilerine bir işyeri açmak için kullandığı gözlemlenmekteydi. Bu gibi durumlarda sigortalının lehine olan iş göremezlik gelirinin sermayeye çevrilmesi esasına 5510 sayılı Yasada yer verilmemesinin isabetli olmadığı görüşüne biz de katılıyoruz (Tunçomağ,1988:276).

Sürekli iş göremezlik kısmi de olsa kişi başkasının bakımına muhtaç durumda olabilir. Çalışma Gücü Ve Meslekte Kazanma Gücü Kaybı Oranı Tespit İşlemleri Yönetmeliği'nin 15 'inci maddesinde, sigortalıların başka birinin sürekli bakımına muhtaç durumda sayılacağı hâller sayılmıştır. Nitekim iş kazası ya da meslek hastalığı sonucunda %60 veya %70 oranında meslekte kazanma gücünü kaybetmiş olup başkasının bakımına muhtaç durumda olan sigortalılar mevcuttur. Kanunun 19'uncu maddesi, sigortalı, başka birinin sürekli bakımına muhtaç ise, gelir bağlama oranının % 100 olarak uygulanacağını, 55'inci maddesi ise iş kazası veya meslek hastalığı sonucu başka birinin sürekli bakımına muhtaç duruma gelen sigortalıya asgari ücretin %85'inden az gelir bağlanamayacağını hükme bağlamıştır.

Bu düzenlemeye göre, başka birinin sürekli bakımına muhtaç sigortalıya aylık kazancının tamamı üzerinden varsa kısmi iş göremezlik derecesi indirilerek gelir bağlanmakta, ancak bu gelir 5510 sayılı Yasa'nın 55'nci maddesi uyarınca prime esas kazanç alt sınırının aylık tutarının yani asgari ücretin % 85'inden az olamamaktadır (http: //www.sgkisgoremezlik.com/node/103;2016) Belirtmeliyiz ki bu esaslar sürekli tam iş göremez sigortalılar açısından da geçerlidir.

506 sayılı Kanunun 20'inci maddesine göre sigortalı başka birinin sürekli bakımına muhtaç ise alacağı gelir % 50 artırılmaktaydı. Bu nedenle birinin bakımına muhtaç sigortalılar açısından 506 sayılı Kanun daha lehe düzenleme içermekteydi.

8.Sigortalının Kusurunun Gelire Etkisi

5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanununun 22'inci maddesi, sigortalının iş kazasına veya meslek hastalığına uğramasında, tedavi süresinin uzaması veya iş göremezliğinin artmasında kusurunun bulunması durumlarında sürekli iş göremezlik gelirinin azaltılabileceğini

[4] Örneğin 2014 yılında iş kazası geçiren bir sigortalının günlük kazancının 31,35 TL olduğunu ve meslekte kazanma gücünü % 60 oranında yitirdiğini varsayalım. Öncelikle sigortalının aylık kazancı hesaplanmaktadır. Örnekteki sigortalının aylık kazancı 30 gün x 31,35 TL = 940,50 TL'dir. Daha sonra bu sigortalı tam iş göremez olsaydı kendisine bağlanacak olan gelir belirlenmektedir. Bu miktar da sigortalının aylık kazancının %70'i olan 658,35 TL'dir. Sigortalı %60 oranında meslekte kazanma gücünü kaybettiğinden bu miktar da %60 iş göremezlik derecesi ile çarpılmalıdır. Böylece sigortalı 658,35 TL x%60 = 460,84 TL tutarında sürekli iş göremezlik gelirine hak kazanacaktır.

hükme bağlamıştır.[5] Anılan hükümde yer alan indirime neden olan olaylardan uygulamada en çok karşılaşılanı, sigortalının ağır kusuru yüzünden iş kazasına uğraması veya meslek hastalığına tutulmasıdır. Bu tür durumlarda 22'inci madde uyarınca gelirden kusur derecesinin üçte biri oranında indirim yapılmaktadır.[6]

Ağır kusurun ne olduğu Kanunda tanımlanmamıştır. Sosyal Sigorta İşlemleri Yönetmeliğinin 44'üncü maddesinde sigortalının, iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili kurallara uymaması, tehlikeli olduğu veya hastalığa sebep olacağı bilinen bir hareketi yapması, yetkili kimseler tarafından verilen emirlere aykırı hareket etmesi, açıkça izne dayanmadığı gibi, hiçbir gereği veya yararı bulunmayan bir işi bilerek yapması ve yapılması gerekli bir hareketi savsaması ağır kusur olarak nitelendirilmiştir.

Maddi tazminat bağlamında kusur, işçinin ya da işverenin iş kazasının oluşumuna yapmış olduğu katkıdır. İşçinin kusuru da genelde iş güvenliğine ilişkin kurallara uymamak şeklinde açığa çıkar (Akın, 2007:141; bkz. Sigortalının Bağışlanmaz Kusuru Halinde Yapılacak İşlemler Hakkında 3.3.1986 tarihli 3 numaralı SGK Genelgesi). Ağır kusur, bağışlanması kesinlikle olanaksız olan irade eksikliği esasına dayanır (Yargıtay Hukuk Genel Kurul Kararı, Esas: 2003/11-756 Karar: 2003/743). Aynı durum ve koşullar altında her mantıklı insanın göstereceği en basit dikkat ve özenin gösterilmemesidir (Yargıtay 11. Hukuk Dairesinin 12.10.1986 Tarihli, 1986/4357 Esas ve 1986/4161 sayılı Kararı). Ancak Yönetmelikte sayılan "iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili kurallara uymama, tehlikeli olduğu veya hastalığa sebep olacağı bilinen bir hareketi yapma, yetkili kimseler tarafından verilen emirlere aykırı hareket etme, yapılması gerekli bir hareketi savsama" , hafif kusurlarda da karşımıza çıkabilecek hal ve tavırlardır. Hemen hemen her kazada ihmal ve dikkatsizlik hali mevcuttur. Hafif kusurda da bulunabilecek bir özelliğin Yönetmeliğe göre ağır kusur sayılarak gelirde indirime neden olmasının Kanuna uygun olmadığı düşünülmektedir.

Ayrıca Yönetmelik, kusur oranının belirtilmediği durumlarda da %5 oranında bir kusur indiriminden söz etmektedir. Kurumun hazırladığı İş kazası ve Meslek Hastalıkları Soruşturulması başlıklı 2013/31 sayılı Genelgede de ağır kusur denetim raporunda belirtilmişse bu oran üzerinden, kusur oranı belirtilmemiş ise yönetmeliğin 44'üncü maddesinin (b) bendinde yer alan hükme göre %5 oranında kesinti yapılmak suretiyle işlem yapılacağı ifade edilmiştir. Belirtmeliyiz ki kusurun olmadığının tespit edildiği durumlarda sigortalı kusursuz sayılmakta ancak dosya içinde kusur konusunda bir inceleme yapılmadıysa sigortalıya %15 oranında kusurlu bir sigortalı gibi gelir bağlanmaktadır.[7] Yönetmelik, Kanunda yer almayan bir düzenleme yaparak sigortalı aleyhine bir durum yaratmıştır.

Üstelik kusura ilişkin araştırmayı yapma yetkisi Kurumun denetim yetkisine haiz elemanlarına aittir. Kusur raporunun dosyada bulunmamasından hareketle, sigortalı kusurlu gibi gelir bağlanmasının hem Kanuna hem de bir kimsenin kendi kusuruna dayanarak hak iddia edemeyeceği kuralına aykırı olduğunu düşünmekteyiz.

9. Tam İş göremezlikte Alt Sınır

5510 sayılı Kanunun 19'uncu maddesine göre, sürekli tam iş göremezlik halinde sigortalıya aylık kazancının % 70'i oranında gelir bağlanmaktadır. Bu düzenleme alt sınır olarak yorumlandığında %100 iş göremez durumdaki sigortalıların alabileceği gelir asgari ücretin %70'nden aşağıda olamayacak, örneğin bu miktardan bir de kusur oranında indirim yapılamayacaktır. Ancak uygulamada gelir bağlama kararları incelendiğinde tam iş göremez durumdaki sigortalıya bağlanan gelirlerden de kusur indirimi yapıldığı, Kurumun bu düzenlemeyi alt sınır olarak yorumlamadığı görülmektedir. Nitekim Kurumun 2011 yılında hazırladığı 58 sayılı genelgenin 1.1.3. bölümünde gelir alt sınırının sadece iş kazası veya meslek hastalığı sonucunda başka birinin sürekli bakımına muhtaç durumdaki sigortalılar açısından öngörüldüğü açıkça ifade edilmiştir. Oysa tam iş göremez olan bir kişinin yeniden çalışması pek karşılaşılan bir durum değildir. Bu kişilere bağlanacak gelirin düzeyi bu nedenle daha da

---

[5]Anılan hükümde, sigortalının hekimin bildirdiği tavsiyelere uymaması sonucu iş göremezlik oranının artması, ağır kusuru veya kasti bir hareketi yüzünden iş kazasına uğraması veya meslek hastalığına tutulması indirim nedeni yapılmıştır.

[6] Örneğin 2012 yılı Mayıs ayında iş kazası geçiren, %60 kusuru bulunan sigortalıya eğer kusursuz olsaydı bağlanacak olan 161,35 TL tutarındaki gelirden %60 oranındaki kusurun 1/3'ü, yani %20 oranında kusur indirimi yapılmakta ve bağlanan gelir 129,14 TL 'ye düşmektedir.

[7] Sigortalı %15 kusurlu olduğunda kusurunun 1/3'ü oranında yani %5 oranında gelirden indirim yapılmaktadır. Gelirden rapor olmadığı için yapılan %5 oranındaki kesinti, kusursuz sigortalıya, %15 oranında kusurlu bir sigortalıyla aynı gelirin bağlanmasına neden olmaktadır.

önemlidir. İş hukukunun temel ilkelerinden olan işçi lehine yorum ilkesinden farklı olarak, sosyal güvenlik hukukunda sigortalı lehine yorum ilkesi yeterince işlenmiş bir konu değildir (Ertan,2008: 239) . Ancak sigortalı lehine yorum, yasa metninin yeteri kadar açık olmadığı veya metnin farklı biçimlerde anlaşılmaya müsait olduğu hallerde tercih edilmelidir (Aslanköylü,2013:171). Kanımızca 5510 sayılı Kanunun 19'uncu maddesine göre, sürekli tam iş göremezlik halinde sigortalıya aylık kazancının % 70'i oranında gelir bağlanacağına ilişkin düzenleme bir alt sınırdır ve sigortalı ağır kusurlu bile olsa bu miktardan ayrıca kusur indirimi yapılması Kanuna aykırıdır.

506 sayılı Yasa ise %25 ve daha üzerinde iş göremezliğe uğrayan sigortalılar açısından alt sınıra yer vermişti. 5510 Sayılı Yasada yer almayan bu düzenleme, sigortalıların şu anda aldıkları gelirden çok daha fazlasını alabilmelerine olanak sağlıyordu.506 Sayılı Kanunun 96'ıncı maddesinde, iş göremezlik derecesi % 25 ve daha yukarı olanlara bağlanacak sürekli kısmi iş göremezlik gelirinin günlük kazanç alt sınırının 30 katının % 70'inden az olamayacağı öngörülmüştü. Dolayısıyla iş göremezlik derecesi % 25 ve daha yukarı olan sigortalının sürekli kısmi iş göremezlik geliri, en az asgari ücretin %70'i olabilmekteydi.5510 Sayılı Yasayla kıyaslarsak bu miktar şu anda asgari ücretle çalışmış kişilere tam iş göremezlik geliri olarak ödenen miktardır.

506 Sayılı Kanunda %25 ve daha üzerinde iş göremezliğe uğrayan sigortalılar açısından öngörülen alt sınıra 5510 sayılı Kanunda yer verilmemiştir. Böylece 5510 sayılı Yasanın yürürlüğe girdiği 01.10.2008 tarihinden sonra iş kazası geçiren ya da meslek hastalığına tutulan sigortalılara bağlanan gelirle, bu tarih öncesinde aynı risklere maruz kalanlara bağlanan gelir arasında önemli bir fark oluşmuştur.[8]

Yıllarca adına iş kazası ve meslek hastalığı ödenen sigortalılar açısından duruma bakıldığında bu kişilerde olası bir iş kazası ya da meslek hastalığına karşı Kurumun sürekli iş göremezlik geliri bağlayacağına dair bir güven duygusu oluşmuştur. Hukuk güvenliği ilkesi vatandaşların yürürlükteki mevzuatın süreceğine duyulan güveni de kapsamaktadır (Altundiş, 2008: 62). Gelir alan ya da alacak olan kişilerin birçoğu 01.10.2008 Tarihinden önce sigortalı olan dolayısıyla iş kazası ve meslek hastalığı sigorta dalına bu tarihten önce tabi olan kişilerdir. Bu tarihten önce veya sonra iş kazası geçiren, meslek hastalığına yakalanan sigortalılar arasında yaratılan bu fark eşitlik ilkesi açısından da tartışılmalıdır.

10.Sonuç

Ülkemizde, iş kazası ve meslek hastalıkları sigortası kapsamında bağlanan sürekli iş göremezlik gelirlerinin, bu kişilerin asgari geçimini sağlamaya yetmediği, yeniden çalışmaya istekli oldukları halde bu imkânı bulamayan sigortalıların ciddi geçim kaygısı içinde oldukları göze çarpmaktadır.

Sigortalılara iş kazası ve meslek hastalığı sigorta dalından yeterli koruma sağlayabilmek için %25 ve üzerinde iş göremez olanlar açısından 506 Sayılı Yasada olduğu gibi gelir alt sınırı getirilmelidir. Bu aynı zamanda eşitlik ve hukuk güvenliği açısından da gereklidir.

Diğer taraftan Sosyal Sigorta İşlemleri Yönetmeliğinde yapılan ağır kusur tanımında hafif kusurlarda da bulunabilecek unsurlar yer aldığı için derecesine bakılmaksızın her tür kusur uygulamada Kanuna aykırı olarak gelirden indirim yapılmasına neden olmaktadır. Ağır kusurun Kanunda tanımlanması ve bu tanım yapılırken Yüksek Mahkemenin bu konudaki içtihatlarının göz önünde bulundurulması uygun olacaktır.

Sosyal Sigorta İşlemleri Yönetmeliği, Kanunda bu yönde bir düzenleme bulunmadığı halde, kusur oranının bulunmadığı durumlarda gelirin %5 oranında düşürülmesi kuralını getirmiştir. Söz konusu eksikliğin gelirden indirime neden olması hem Kanuna hem de bir kimsenin kendi kusuruna dayanarak hak iddia edemeyeceği kuralına aykırıdır. Bu düzenlemenin iptali gerekmektedir.

5510 sayılı Kanunun 19'uncu maddesinde bulunan sürekli tam iş göremezlik halinde sigortalıya, aylık kazancının % 70'i oranında gelir bağlanacağına ilişkin düzenlemenin Kurum tarafından alt sınır

[8] Örneğin 2012 yılı mayıs ayında iş kazası geçiren, % 26 oranında iş göremezlik derecesine sahip olan ve o dönemde geçerli olan asgari ücretle çalışmış sigortalıya bağlanan gelirle, 506 Sayılı Yasada öngörülen alt sınıra göre bağlanabilecek geliri karşılaştıralım. Sigortalının o günkü asgari ücrete göre aylık ücreti 886,50 TL TL'dir. 5510 Sayılı Yasada öngörülen hesaplama şekline göre ise bu kişiye bağlanabilecek gelir, tam iş göremezlik gelirinin iş göremezlik derecesi oranındaki tutarı olduğundan (620,55 TL X % 26 Sürekli İş göremezlik Derecesi) 161,35 TL olmaktadır. Bu dosyada sigortalının %30 kusurlu olduğu tespit edilmiş ve %30 'un, 1/3'ü olan %10, gelirden kusur indirimi yapılacak oran olarak tespit edilmiştir. Böylelikle sigortalıya 145,22 TL gelir bağlanmıştır.506 sayılı yasada öngörülen hesaplama şekline göre bu kişiye bağlanacak gelir, ücretinin %70 ' inden az olamayacağı için bağlanacak gelir 620,55 TL olmaktadır.

olarak kabul edilmemesi nedeniyle de bağlanan gelirden ayrıca kusur indirimi yapılmaktadır. Tam iş göremezlik halinde kusur indirimine gidilmemesinin uygun olduğu düşünülmektedir.

Kaynaklar

Akın, LEVENT,(2007), Sosyal Güvenlik Hukukunda Bağımlı Çalışanların Maluliyeti, Yetkin Yayınları, s. 141-198.

Alper, YUSUF (2013); Sosyal Sigortalar Hukuku, Güncellenmiş 5. Baskı, Dora Yayıncılık, Bursa, s. 211.

Altundiş, MEHMET (2008), Hukuki Güvenlik İlkesi, Yasama Dergisi, Sayı 10, s. 62.

Aslanköylü, RESUL (2013); Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu Şerhi, Cilt I, Bilge Yayıncılık, İstanbul, s.171-931.

Caniklioğlu, NURŞEN (2002); Hastalık ve Sakatlığın Hizmet Akdine Etkisi, Beta Yayıncılık, İstanbul,s.9-69-304.

Cengiz TÜRKCAN,(2016),İş Kazası Meslek Hastalığı Sonucu Sürekli İş Göremezlik Geliri Bağlama İşlemlerinde Bilinmesi Gereken Hususlar; http://www.ozdogrular.com/content/view/21708/

Üvedi, ERDOĞAN, Sigortalı Emeklilik Daire Başkanlığı, http://sgkrehberi.com/haber/1418/

Ertan, EMRE (2008); "Yaşlılık Aylığı Bağlanması İstemi, Yazılı Başvuru Koşulu ve Sigortalı Lehine Yorum İlkesi", Karar İncelemesi, Çalışma ve Toplum, 2008/4, s. 239-251.

Güneş, BAŞAK;(2011), İş Kazası ve Meslek Hastalıklarında Sosyal Güvenlik Kurumu'nun İşverene Rücu Hakkı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 80-82.

Güzel, ALİ, Okur, ALİ RIZA Caniklioğlu, NURŞEN,(2014), Sosyal Güvenlik Hukuku, Beta Yayıncılık, İstanbul, s.327-360-363.

Karadeniz, OĞUZ,(2012), Dünya'da Ve Türkiye'de İş Kazaları Ve Meslek Hastalıkları Ve Sosyal Koruma Yetersizliği, Çalışma Ve Toplum, s.63.

Kerimoğlu, HANDE BAHAR (2004), Sosyal Sigortalar Kanunu Açısından Maluliyet Sigortası, Ankara, Yayımlanmamış Doktora Tezi, s.11.

Özdamar, MURAT ve Çakar, ERDEN,(2016) Sosyal Güvenlik Hukukunda Sigortalılara Sürekli İş Göremezlik Geliri Ödenmesi", http://archive.ismmmo.org.tr/docs/malicozum/113malicozum/17_murat ozdamar.pdf).

Sözer, ALİ NAZIM (2013); Türk Sosyal Sigortalar Hukuku, Beta Yayıncılık, İstanbul,2013,s.327.

Tuncay, CAN/Ekmekçi, ÖMER (2013); Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri, 16. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul, s. 336-361

Tunçomağ, KENAN (1988); Sosyal Güvenlik Kavramı ve Sosyal Sigortalar, 4. Baskı, İstanbul, s. 276-304.

Türkcan, CENGİZ,(2013) İş Kazası Meslek Hastalığı Sonucu Sürekli İş Göremezlik Geliri Bağlama İşlemlerinde Bilinmesi Gereken Hususlar" ;http://www.ozdogrular.com/content/view/21708

http://www.sgkisgoremezlik.com/node/103

http://www.sgkisgoremezlik.com/node/103;2016

TÜRKİYE'DE LİSANS, LİSANSÜSTÜ EĞİTİM GÖRECEK YABANCI ÖĞRENCİLERİN AKADEMİK YAZMA KAYGISI

Okt. Dr. Demet KARDAŞ*

Özet

Bu çalışma, Türkçeyi Türkiye'de lisans, yüksek lisans veya doktora programlarında okumak için öğrenen öğrencilerin akademik yazma konusunda düşüncelerini yeterlilik düzeylerini ve kaygılarını araştırmayı hedeflemiştir. Türkiye'de Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezlerinde (TÖMER) dil öğrenen öğrenciler C1 düzeyinde diploma alarak lisan veya lisansüstü programlara kayıt yaptırmaktadır. C1 düzeyinde diploma alan bu öğrencilerin en büyük kaygısı, yazma dil becerisindedir. Yazma, bir dilin başarıyla öğrenilip öğrenilmediğinin en büyük göstergesidir çünkü yazma, içerisinde birden çok bilgi ve düşünsel alt yapı gerektiren karmaşık ve zor bir beceridir. Akademik yazma ise günlük yazı dilinden çok daha zordur. Ana dili Türkçe olan öğrencilerin dahi akademik yazmada başarılı olduğu söylenemez. Yabancılar için bu durum daha kaygı vericidir. Araştırmada öğrencilerin yazma konusunda; kendilerini yetersiz gördükleri ve bu nedenle de kaygı düzeylerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: *Yabancı öğrenci, akademik yazma, yazma kaygısı.*

1. Giriş

Türkiye; son yıllarda siyasi, sosyal ve ekonomi gelişmeler, üniversite sayısındaki artışlar sayesinde dünyada ve bölgesinde önemli bir ülke haline gelmiştir. Bir ülkenin gelişmesi o ülkenin dilini de cazip hale getirir. Bu nedenle Türkiye'ye eğitim almak için özellikle Afrika, Orta Doğu, Orta Asya ve Balkanlardan gelen öğrenci sayısı azımsanmayacak ölçüdedir. Yükseköğretim Kurulu verilerine göre Türkiye'de 2015-2016 eğitim-öğretim öğrenim gören uluslararası öğrenci sayısı 87 bin 966'dır. Bu öğrenciler, TÖMER'lerde bir yıl süren eğitimden sonra lisans ve lisansüstü eğitimlerine başlamaktadır.

Bu öğrencilerin amacı, kayıt oldukları programdan mezun olmak ve akademik çalışmalar yapmaktır. Bilimsel araştırmaların hızla arttığı, araştırmalara erişimin kolaylaştığı günümüzde bilgiyi araştırmak, seçmek ve bilgiden yeni bilgiler üretmek üst bir dil becerisi gerektirmektedir. Metin halinde üretilmesi gereken çalışmaların akademik üslupla yazılması gerekir. Dolayısıyla akademik metin oluşturma ister lisans ister yüksek lisans programı olsun her öğrenci için temel bir zorunluluktur. Bu zorunluluk yabancı öğrenciler için durumu daha karmaşık hale getirmektedir. Bu karmaşık ve zor durum yabancı öğrencilerde yazmaya karşı kaygı düzeyini artırmaktadır. Günlük yazma dilinden kelime seçimi, konu, yazım kuralları ve noktalama işaretleri, anlam bütünlüğü bakımından farklılık arz eden akademik yazmanın geliştirilmesi hem eğitim programları hem de öğrencinin kişisel çabasıyla mümkündür.

Eğitim programları, öğrencilerin ihtiyaçlarını temel alacak şekilde tasarlanmalıdır. Derslerin içerikler, konu seçimi öğrencilerin gelecekte karşılaşabilecekleri zorluluklarla mücadele edebilecekleri yönde planlanmalıdır. Bu planlamada sınıf içi ve sınıf dışı faaliyetler, ders dışı malzemeler, ölçme ve değerlendirme de göz önünde bulundurulmalıdır. Doğru planlanmış bir yazma dersi, öğrenciyi akademik yazmaya hazırlayabilir. Kendini akademik yazmaya hazır hisseden ve akademik makaleleri okuyup okuduğundan yeni bir bilgi üretebilen öğrencilerde yazma kaygısı azalır. Öğretimin başarısı sadece program, ders materyalleri, öğretim elemanı ile ilgili değildir. Özellikle yabancı öğrenciler için karmaşık ve zor olan yazma becerisi, öğrencinin kişisel çabası ve başarısı ile geliştirilebilir.

* Gazi Üniversitesi, Türkçe Öğrenim Araştırma Uygulama ve Merkezi. demetkardas@gmail.com

2. Yazın Taraması

Yazma Becerisi

Yazma becerisi genellikle insanların kendilerini yazı aracılığıyla anlatabilme yeteneği olarak ifade edilmektedir. Yazma becerisi çoğunlukla yazılı anlatım, yazma ve yazmak kavramlarıyla benzer anlamda tanımlanmaktadır (Karatay, 2011: 22). "İnsanlar, duygu, düşünce, istek ve tasarımlarını, hayallerini başkalarına aktarmak, uzaktakilere duyurmak, gelecek nesillere ulaştırmak isterler ve bunun için de yazıya başvururlar" (Özbay, 2002: 173). Bu nedenle yazmanın, bireysellikten öte toplumsal bir standarda kavuşturulması gerekir. Bir toplumun geçmişi ve geleceğe mirası yazma yoluyla sağlanır. Yazı bir toplumun kalıcılığının ve gelişiminin göstergesidir. Bu nedenledir ki yazma, ilköğretimden başlayarak lisansüstü eğitime varana kadar içinde anlama ve anlatmayı barındıran beceridir. Yazma becerisinin temel amaçları arasında şunları saymak mümkündür:

1. iletişim becerilerini geliştirme,
2. Öğrenme ve anlama becerilerini geliştirme,
3. Zihinsel becerileri geliştirme,
4. Sosyal becerileri geliştirme
5. Zihinsel bağımsızlık becerilerini geliştirme. (Güneş, 2007, 162-163). "Başarılı bir yazılı anlatımın gerçekleşebilmesi sağlam ve zengin bir kelime hazinesine sahip olmaya, bol ve dikkatli okumaya, iyi bir gözlemci olmaya, dilin özelliklerini ve inceliklerini bilmeye, geniş düşünmeye, duygu ve düşünceleri mantıklı ve ahenkli bir düzen içinde sunabilmeye, özgün olmaya ve yazma işini zevkle yapabilmeye bağlıdır" (Deniz, 2003: 242). Bireylerin dili etkili bir şekilde kullanabilmeleri, insanlar arası ilişkilerde iletişimde bulunabilmeleri, yaratıcı olabilmeleri, zihinsel yönden gelişebilmeleri, duygularını, düşüncelerini, hayallerini ve tasarılarını aktarabilmeleri ve yazabilmeleri için yazma ve kompozisyon çalışmalarına ağırlık verilmesi gerekmektedir. Eğitim sürecinde bireylerin bu amaçları gerçekleştirebilmeleri için eğitimcilere büyük görevler düşmektedir (Ceran, 2013:1154). Yazma becerisinin şu hedeflerin elde edilmesine yardımcı olduğu düşünülmektedir:

a. Öğrenme sürecini kontrol etmeye,

b. Öğrencilerin seviyelerini belirlemeye,

c. Öğretilen yapıların veya kelimelerin pekiştirilmesine,

d. Dil yanlışlarının görülmesine,

e. Noktalama işaretlerinin öğretilmesine,

f. Diğer becerilerin daha iyi öğrenilmesine,

g. Öğrencide dil yetilerinin gelişmesine,

h. Öğrencilerin yaratıcı düşünmelerine,

i. Öğrenilen konuların kısa dönem bellekten uzun dönemli belleğe aktarılmasına,

j. Öğrencilerin yetilerini (competence) performansa dönüştürmelerine (Çakır, 2010:167-168). Bu hedeflerin gerçekleştirilmesi Türkiye'de eğitim ve öğretim gören ana dili Türkçe olan öğrenciler için mümkündür. Ancak durum Türkçe öğrenen yabancı öğrenciler için oldukça farklıdır. Günlük yazma dili olsun akademik yazma dili olsun yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde sıklıkla karşılaşılan ve yazma becerisinin öğretiminde de etkili olan problemler aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

a. Alfabe farklılığından kaynaklanan zorluklar

b. Kısa sürede iletişim kurma ihtiyacı

c. Yazılı anlatımda karşılaşılan problemler

ç. Müfredat eksikliğinden kaynaklı problemler

d. Uzman öğretici eksikliği

e. Ders materyalleri açısından yaşanan yetersizlikler

f. Türkçe dil özelliklerinden kaynaklı sorunlar

g. Başvuru ve uygulamaya yönelik kaynakların yetersizliği

ğ. Kullanılan yöntem-tekniklerle ilgili sorunlar

ı. İlgili kurumlar arasındaki koordinasyon eksikliği

i Eğitim-öğretim ortamlarındaki eksiklikler

Yabancı öğrencilerin farklı sebeplerden ötürü anlama, okuma, konuşma ve yazma becerilerine yönelik eksiklik ve sorunlar, öğrenme alanlarına yönelik dil kullanımında yabancıların istenen düzeyde başarıya ulaşamamalarına neden olmaktadır. Yabancı öğrenciler ana dil, alfabe, öğretmen, müfredat, materyal ve yöntem-tekniklerden kaynaklanan eksikliklerden hareketle gereken bilişsel ve duyuşsal yeterliliği gösterememektedir. Bu durum, ana dili ve yabancı dil öğretim sürecinde, öğrenci güdülenmesinin, tutumunun, ilgisinin ve öğrenme düzeyinin istenen seviyeye ulaşmasını engellemektedir (Maden, Dincel ve Maden: 2013:752).

Yabancı dil olarak Türkçenin öğretiminde, yazma becerisini istenilen düzeyde geliştirebilmek için bazı hususları göz önünde bulundurmak gerekir:

a. Yabancı dilde yazma eğitimi verebilmek için hitap edilen hedef kitlenin özellikleri (yaş, ana dili ve kültür yapısı *vb.*) göz önünde bulundurulmalıdır.

b. Rehberlik eden kişi hedef kitleyi tanımalı ve olumsuz aktarımların önüne geçmelidir. Hedef kitlenin ihtiyaç ve özelliklerine göre iletişim, öğretim tarzı, yöntem, stratejileri belirlenmelidir.

c. Bireylerin ana dilinin cümle yapısı göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin, İngilizcede söz dizimi özne+eylem+nesne şeklindeyken; Türkçede bu yapı özne+nesne+yüklem şeklindedir.

d. Yabancı dilde yazma eğitimi için sürekli ve planlı çalışmalar yapılmalıdır.

e. Yabancı dilde yazma eğitimi veren kişi yazmanın her aşamasında kişiye rehberlik etmelidir. Öğrencinin bilişsel gelişimi ile birlikte duyuşsal gelişimi de desteklenmelidir.

f. Yabancı dilde yazma çalışmaları, farklı metin türlerinde çeşitli anlatım yollarından yararlanılarak yürütülebilir. Anlatım yolları seviyelere göre şu şekildedir: Başlangıç seviyesinde olan bir kişi betimlemelerin ilk aşamasındadır, fikirlerini düzenlemede ve genişletmede eksiklikler bulunur. İleri seviyede bulunanlar, başlangıç seviyesindeki öğrencilerden daha rahat bir biçimde betimlemeyi kullanabilirler. Son olarak, üst seviyedekiler açıklama ve tartışma yollarını da kullanabilirler (Way, Joiner ve Seaman, 2000: 172. Aktaran Tiryaki, 2013: 39).

Akademik Yazma

Akademik yazma becerisi, temelde uzmanlık bilgisi gerektiren bir konuyla ilgili araştırma, analiz, sentez, tartışma, yorumlama ve değerlendirme gibi bilgi basamaklarına hakimiyet gerektirir. Akademik yazma, günlük dilden uzak olduğu gibi edebi dilden uzaktır. Sanatlı, süslü, okuyucunun duygu ve düşünce dünyasına göre farklı yorumlayabileceği ifadelerden uzaktır. Sözcükler, söz kalıpları, terimlerin sıkça kullanıldığı bu yazma türünde cümle kuruluşları da belli kurallara bağlıdır. Yazma becerisinin nasıl geliştirileceği konusundaki araştırmaları okumak, akademik yazma becerisini geliştirmeye yönelik yapılan etkinlikleri de güçlendirecektir. Bir anlatım yolu olan yazma, zihinde yapılandırılmış bilgilerin yazıya dökülmesi işlemi olup zihinsel ve fiziksel süreçleri içeren, geç gelişen, karmaşık bir beceridir (Güneş, 2013: 157). Akademik yazma becerisini geliştirmeye yönelik etkinliklerde yazmanın geç geliştiği ve karmaşık yapısı her aşamada göz önünde bulundurulmalıdır.

Yazmada dilin bütün bileşenleri zihin süzgecinden geçerek harf yoluyla ifade edilir. İnsanoğlu duygu ve düşüncelerini sadece yazarak ifade etmez. Konuşma da bir anlatım yoludur. Ancak yazma ile konuşma arasında keskin bir çizgi vardır. Yazma, konuşmaya göre daha kurallıdır. Yazı, konuşmada yararlanılan beden dilinden, vurgu ve tonlamadan yoksundur. Ses sistemi, yazım kuralları ve noktalama işaretleri, bu yoksunluğu gidermede yazarın ve okuyucunun bilgi düzeyinde göre değişir. Bu yüzden yazar, yazısının; açık, anlaşılır ve net olmasına özen göstermelidir. Bu özen akademik yazmada iki katına çıkmaktadır. Çünkü akademik yazmanın okuyucusu da farklıdır. Akademik yazının okuyucusu, uzmanlık bilgisine sahip olmanın yanı sıra akademik yazma üslubuna da sahiptir. Bilimsel gelişmenin ölçütü akademik yazmadır. Kaldı ki üniversitelerin ulusal veya uluslararası başarı düzeyleri akademik yayınlarla ilgilidir. Akademik yazma, yirmi birinci yüzyıla girerken de kişisel ve toplumsal açıdan önemini korumaya devam etmektedir (Akyol, 2013: 108). Özellikle bilim alanında çalışanlar için yazma, bilimsel araştırmayı gerçekleştirmenin dışında, bir disiplinde varlığını kanıtlayabilmenin

de tek yoludur. Bilim alanlarında yapılan her çalışma, en sonunda yazı ile ilgililerine duyurulmakta, onlarla paylaşılmaktadır.

Yazıya ait genel kurallara uymanın yanı sıra bilimsel bir araştırmanın raporlaştırılmasında dikkate alınan bütün ilkelere ve o sürecin kendisine, araştırmanın metinleştirilmesine "akademik yazma" adı verilir. Araştırmanın bilimsel geçerliliği, doğruluğu, bilgilerin ve ulaşılan bulguların, ölçümlerin güvenirliliği, çalışmanın desenlenmesi gibi hususlar akademik yazmayla ilgili değildir. Bu hususlar, doğrudan araştırmanın bilimsel geçerlik, güvenirlik, nitelik, mahiyet ve yöntemi ile ilgilidir. Akademik yazma ise bilimsel araştırmanın yazım -noktalama kuralları ve bilimsel yazım esaslarına uygun olarak hazırlanması, sunulması/yayımlanmasından oluşur (Bahar, 2014:208-209). Tok ise (2013:3-4) akademik yazmanın özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır:

a. Akademik yazma düşünce temelli bir yazmadır.

b. Akademik yazma sürece dayalı bir yazmadır.

c. Akademik yazma amaçlı bir yazmadır.

d. Akademik yazma, kuralları olan bir yazmadır.

e. Akademik yazma, dil yeterliliği isteyen bir yazmadır. Dil yeterliliği, özellikle Türkçeyi eğitim amacıyla öğrenen yabancı öğrenciler için çok önemlidir. Sözcük, cümle yapısı, yazım kuralları, noktalama işaretleri bilgisine; akademik dil ve üsluba yeterince sahip olmayan yabancı öğrencilerde yazma kaygısı oluşmaktadır.

Yazma Kaygısı

Kaygı kavramı, Türkçe Sözlükte (TDK, 2005) "Üzüntü, endişe duyulan düşünce, tasa." olarak açıklanmaktadır. Kaygı, beklenen bir tehlikeye karşı güçsüzlük duygusuna sebep olan, rahatsız edici bir duygusal durum olarak tanımlanabilir. Her insan yaşamının her hangi kesitinde kaygı duygusunu hissedebilir. Öğrenme de insanoğlunun kaygı ile karşılaşabileceği süreçlerdendir. Son yıllarda yapılan çalışmalar, öğrencilerin ikinci bir dil öğrenmeye karşı kaygı geliştirebileceklerini ortaya koymaktadır (Sallabaş. 2012:2202). Günümüzde yabancı dil öğrenme sürecinde güçlük çeken öğrenciler ve karşılaştıkları problemlere çözüm yolları geliştirmek büyük önem kazanmıştır. Bu konuda yapılan araştırma bulguları ile öğretmen, öğrenci, veli ve yönetici görüşleri, dil öğrenimi sürecinde kaygı yaşayan öğrencilerin artık varlığını kabullenmenin ve çözüm yolları aramanın gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu alanda yapılan araştırma sonuçları kaygı ve özgüven eksikliğinin yabancı dil öğreniminde başarıyı olumsuz yönde etkileyen iki ana neden olduğunu göstermektedir (Ergür, 2004: 48)

Yabancı dil öğrenen bireyler, herhangi bir başarısızlık karşısında kolayca özgüvenlerini yitirmekte ve bu durum bireyin daha yoğun kaygı yaşamasına ve beraberinde de başarısızlığa neden olmaktadır. Duruma bağlı kaygı, yabancı dil öğrenme sürecinin ayrılmaz bir parçası olarak düşünülmektedir. Olası nedenlerden birisi de pek çok yabancı dil öğrenme sürecinde yaşanan, öğrencilerin amaç dili kullanmaları gerektiğinde, doğal iletişim ve davranışlarının dışına çıkmak durumunda kalmalarıdır. Öğrenciler öğrendikleri dili kullanma konusunda zorlandıklarında kendilerini yeterince iyi ifade edemediklerini düşünmekte, gerçek kimlik ve zekâlarını tam anlamıyla ortaya koyamadıkları inancına kapılmaktadırlar.

Yabancı dil algısı, bireylerin yabancı dile karşı birbirinden farklı altyapılar, yaşantılar, inançlar ve duygular taşıması nedeniyle farklı şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Bireylerin ilköğretim veya lise düzeyinde ya da almış olduğu yabancı dil kurslarında yabancı dile karşı bireylerde olumsuz bir yargı oluşabilmekte ve sonraki yaşamlarında bu olumsuz yargı ile baş edebilmeleri kolay olmamaktadır. Yabancı dil kaygısı; kendine özgü, ancak yabancı dil öğrenme sürecinde veya öncesinde ortaya çıkan, kişilerin inançları, geçmişleri ve yaşadıkları ile doğrudan ilişkili olan ve kalıcı olmayan (süreksiz) bir kaygı türüdür (Tunçel, 2014).

Yazma kaygısı yaşayan bireylerde bu ruh hâli yazma çalışmaları esnasında üzüntü, kızgınlık, korku şeklinde ya da daha ileri düzeyde, çeşitli krampların oluşması şeklinde fiziksel olarak kendini gösterir (Özbay ve Zorbaz, 2011: 34). Kaygı düzeyinin düşük veya fazla olması zararlı olup orta düzeyde ayarlanması gerekmektedir. Zira bireylerin kaygılarının az olması genel uyarılmışlık hâlinin düşük olduğunu gösterir ki bu da başarısızlığın gerekçelerinden biridir. Yine aynı şekilde kaygı düzeyinin yüksek olması da aşırı stres ve korkuyu, sonucunda da kaçınma davranışını tetiklediğinden başarısızlık için başka bir sebeptir. Dolayısıyla, yazma çalışmaları sırasında ya da her hangi bir olay esnasında kaygı

duyulmalı ancak bu kaygı orta seviyede tutulmaya çalışılmalıdır. Ancak bu şekilde kaygıdan olumlu yönde faydalanabilmek mümkün olabilmektedir.

Bireylerle iletişimde gerek sınıf ortamında gerekse sınıf dışında bu tür kaygıların yaşanması, öğrencilerin hedef dili tam anlamıyla ve doğru olarak kullanmalarına engel olmaktadır. Bu bağlamda, öğrenme-öğretme sürecini destekleyen, öğrenciye her anlamda güven veren bir sınıf ortamının oluşturulmasında öğretmene önemli bir rol düşmektedir (Ergür: 2004:49-50). Yazma kaygısı, öğretmenden çok öğrencinin kişisel çabası ile giderilebilir. Yazma alanında öğretmen yol gösterici veya denetleyici olabilir. Öğretmen ancak öğrencinin yazısındaki hataları düzeltebilir. Daha güzel yazma konusunda öğrenciyi yönlendirebilir. Akademik yazı yazacak yabancı öğrencilerin kaygı durumlarını ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmanın problemleri soruları aşağıda sıralanmıştır:

Araştırma Problem Soruları

1. Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde, yazma eğitimi gören yabancı uyruklu öğrencilerin,
    a. Dil seviye
    b. Türkçe öğrenme nedeni
    c. Eğitimini göreceği alan değişkenlerinin dağılımı nasıldır?
2. Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde, yazma eğitimi gören yabancı uyruklu öğrencilerin lisans, yüksek lisans veya doktora programlarına/da,
    a. Kendilerini hazır hissetme
    b. Kaygılandıran
    c. Ödevleri nasıl hazırlayacakları
    d. Ödevleri dışında yazı yazma
    e. Akademik yazı yazma kurallarını uygulayabilme durum dağılımı nedir?
3. Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde yazma eğitimi gören yabancı uyruklu öğrencilerin, Türkçe Öğrenim Araştırma ve Uygulama Merkezinden (TÖMER) aldığınız yazma dersinden sonra,
    a. Günlük işlerde yazı yazabilme,
    b. Akademik düzeyde yazı yazabilme durum dağılımı nedir?

3. Model Secimi

Araştırmada, yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin yazma beceri kaygılarının ölçülmesi amaçlandığı için tarama modelinde betimsel bir çalışmadır. Araştırmanın modeli; olayları, olguları doğal koşulları içerisinde incelemeyi hedefleyen alan araştırmasıdır. Araştırmada tarama modeli kullanılmıştır. "Tarama modeli, bir durumu var olduğu şekilde betimlemeyi amaçlar. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları, herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilmez. Önemli olan bilinmek istenen şeyin gözlenip belirlenebilmesidir" (Karasar, 2003:77). Bir araştırma, bir ve birden fazla problemi çözmeye yönelmiş olabilir. Araştırmaya konu ve olan bu temel problemin çözümlenebilmesi, çoğu kez ikinci derecedeki problemlerin çözümlenmesine dayanmaktadır (Kaptan, 1998:99). Sonuç olarak geçmişte ve halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan yaklaşımlardır. Burada önemli olan, var olanı değiştirmeye kalkamadan gözleyebilmektir (Balcı:2009).

Veri Seti

Bu araştırmanın çalışma grubu, 2014-2015 eğitim öğretim yılı, Gazi Üniversitesi Türkçe Öğrenim Araştırma ve Uygulama Merkezinde (TÖMER) yer alan B1 (*f*: 12), B2 (*f*: 23) ve C1 (*f*: 10) seviyelerinde Türkçeyi öğrenen yarısı erkek (*f*: 23) yarısı kadın (*f*: 22) olmak üzere 45 yabancı uyruklu öğrenciden oluşmaktadır. Çalışma grubunun; ülke, cinsiyet, dil seviyesi, Türkçe öğrenme nedeni, eğitim göreceğine ilişkin özellikler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Çalışma grubunun bazı değişkenlere göre özellikleri

	Ülke	f	Ülke	f	Ülke	f
Ülke	Arnavutluk	4	Fildişi Sahili	3	Kongo	2
	Bangladeş	3	Gana	4	Suriye	5
	Benin	4	Kazakistan	7	Ukrayna	4
	Endonezya	4	Kırgızistan	2	Ürdün	3
Cinsiyet		Erkek			Kadın	
	f	23			22	
Dil seviye		B1	B2		C1	
	f	12	23		10	
Türkçe öğrenme nedeni		eğitim	turizm	iş	evlilik	Türkiye'de ikamet
	f	7	9	14	5	10
Eğitim görülecek alan		iktisat	işletme	eğitim	hukuk	tıp
	f	5	12	17	6	5

Araştırmaya katılan en fazla öğrenci (*f*: 7) Kazakistan'dandır. Diğer taraftan Türkçe öğrenme nedenlerine bakıldığında, iş ve Türkiye'de ikamet etme nedenine bağlı olma durumları çoğunluk bir neden sahiptir. Yabancı bir dil olarak Türkçeyi öğrenen yabancı uyruklu öğrencilerin eğitim görecekleri alanda ilk sırayı eğitim (*f*: 17) ikinci sırayı ise işletme (*f*: 12) fakülteleri almaktadır.

Veri Toplama Aracı

Yazma Becerisi Kaygı Formu. Öncelikle yazma becerilerini engelleyen faktörler ve bu faktörlerin kişide oluşturduğu kaygı durum ve sonuçlarının nelerden oluşacağına dair alan yazın taraması yapılmıştır. Genel olarak çıkarılan 13 maddelik soru formu durumu uzman görüşüne sunulmuştur. Gerek teori ve alan uzmanı görüşü gerekse yabancı uyruklu öğrencilerin 3 tanesinden alınan görüş neticesinde dil seviyesi, cinsiyet, devem edeceği eğitim programı, kurs haricinde yazma isteği, yazma beceri düzeylerini bazı değişkenlerde bir bazı değişkenlerde birden fazla soru maddesi oluşturularak sıklık gösterme durumları soru köküne göre geliştirilmiştir. Son olarak ise, alan uzmanlarından alınan görüşler doğrultusunda 10 soru maddesinden oluşan bir form oluşturulmuş ve nihai hali verilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmanın veri toplama araçlarından birisi olan "Yazma Kaygı Değerlendirme Formu"nun geçerlik ve güvenirlik madde analizleri sürecinde ve veri toplama araçları ile elde edilen verilerin analizinde ise *SPSS 21* yazılım programından yararlanılmıştır. Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde, yazma eğitimi gören yabancı uyruklu öğrencilerin, (a) dil seviye, (b) Türkçe öğrenme nedenleri (c) eğitimini göreceği alan değişkenleri; lisans, yüksek lisans veya doktora programlarına/da, (a) kendilerini hazır hissetme, (b) kaygılandıran (c) ödevleri nasıl hazırlayacakları (d) ödevleri dışında yazı yazma (e) akademik yazı yazma kurallarını uygulayabilme durumları; TÖMER'de alınan yazma dersinden sonra, (a) günlük işlerde yazı yazabilme (b) akademik düzeyde yazı yazabilme durum dağılımlarına yüzde-frekans analizi kullanılmıştır. Bulgular ışığında elde edilen yorumlar aşağıda yer almaktadır.

Bulgular ve Yorum

Tablo 2. Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde, yazma eğitimi gören yabancı uyruklu öğrencilerin yazma beceri kaygılarının durumu

Türkçe lisans, yüksek lisans veya doktora programlarında eğitim almaya hazır olma	Evet	Hayır	Kısmen	
	f			
	26	13	6	
Türkçe lisans, yüksek lisans veya doktora programlarında en çok kaygılandıran şey	Hocaları anlayamamak	Uyum sağlayamamak	Sözlü sunum yapamamak	Yazılı ödev (makale) hazırlayamamak
	f			
	6	3	11	25
	Kendim yapabilirim	İnternet/ödev sitelerinden yardım alabilirim	Türk arkadaşlarımdan yardım alabilirim	Profesyonel yardım alabilirim
	f			
Ödevleri nasıl hazırlayacakları	6	10	13	16
	Evet	Hayır	Kısmen	
	f			
Ödevleri dışında yazı yazma isteği	12	24	9	
Akademik yazı yazma kurallarını öğrenme durumu	Evet	Hayır	Kısmen	
	f			
	18	22	5	

Örneklem grubun Türkçe lisans, yüksek lisans veya doktora programlarında eğitim almaya hazır olma durumuna bakıldığında öğrencilerin büyük çoğunluğunun kendini hazır hissettiği (*f:* 26) sonucuna varılmıştır. Türkçe lisans, yüksek lisans veya doktora programlarında en çok kaygılandıran durumun ise (*f:* 25) akademik yazı kapsamında değerlendirilmesi gereken "yazılı ödev (makale) hazırlayamamak" olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan bu öğrencilerin ödevlerini (makale yazma) hazırlama konusunda kendilerine yeterli görmedikleri (*f:* 6) bu yüzden başka çarelere başvuracakları (internet/ödev sitelerinden yardım alabilirim (*f:* 10); Türk arkadaşlarımdan yardım alabilirim (*f:* 13) ve profesyonel yardım alabilirim (*f:* 16))sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca bu öğrencilerin büyük çoğunluğu, kaygı düzeyleri yüksek olmasına rağmen, ders ve ödev dışında yazı yazmadıklarını (*f:* 24) belirtmiştir. Akademik yazma kurallarını öğrenme durumun değerlendiren bu öğrencilerin çoğunluğu (*f:* 22) akademik yazma kurallarını öğrenmediklerini ifade etmiştir.

Tablo 3. Yabancı uyruklu öğrencilerin (TÖMER)'de aldıkları yazma eğitimini sonrasında yazma durumu

	Evet	Hayır	Kısmen
	f		
Günlük işlerde yazı yazabilme	24	13	8
	Evet	Hayır	Kısmen
	f		
Akademik düzeyde yazı yazabilme	7	26	14

TÖMER'de Türkçe öğrenen yabancı öğrencilerin büyük çoğunluğunun günlük işlerde yazı yazabilme konusunda kendilerini yeterli(*f:* 24); ancak akademik düzeyde yazı yazabilme konusunda kendilerini yetersiz gördüğü (*f:* 7) sonucunda ulaşılmıştır.

4. Sonuç

Türkiye'de lisans, lisansüstü eğitim görmek üzere Gazi Üniversitesi Türkçe Öğrenim Araştırma ve Uygulama Merkezinde bir yıl süreyle Türkçe öğrenen öğrencilerin akademik yazma kaygı durumunu araştırmayı hedefleyen bu çalışmada elde edilen bulgular ışığında varılan sonuçlar şunlardır:

1. Öğrencilerin akademik yazma kaygı düzeyi yüksektir. Bu kaygı düzeyinin başarılarını olumsuz etkileyeceği değerlendirilmektedir. Çünkü TÖMER'den sonra eğitimine devam eden birçok öğrencinin ödevlerini İngilizce hazırladığı bilinmektedir. Ancak bazı öğrencilerin başarı hırsı veya okulu bir an önce bitirme isteği akademik yazma başarıları için bir motivasyon aracı olabilir.

2. Yabancı dillerde özellikle İngilizce yayınlarda akademik yazma konusunda yüzlerce kitap bulunurken yabancılara yönelik Türkçe akademik yazma kitapları mevcut değildir. Bu da alanda bir açık olduğu anlamına gelir.

3. Akademik yazma hususunda sadece yazma değil; bilgiyi arama, bilgiye ulaşma bilginin doğruluğunu kontrol etmede öğrencilerin Türkçe kaynakları taramayı bilmedikleri değerlendirilmektedir.

4. Yabancılara yönelik hazırlanmış ders kitaplarında akademik yazmaya ilişkin veriler, konular ve alt başlıklar bulunsa da bunlar yetersizdir. Akademik yazma, özellikle C1 düzeyinden sonra kurs kapsamında özel bir alan olarak ele alınmalıdır.

5. Akademik eğitim ve kariyer yapmak için gelen öğrencilere Türkçe akademik yazmanın önemi yeri geldikçe vurgulanmalıdır çünkü öğrenciler, lisans ve lisansüstü eğitimde TÖMER'lerdeki gibi bir eğitim ortamıyla, akademisyenlerle ya da öğretme temelli basitleştirilmiş bir Türkçeyle karşılaşacaklarını zannetmektedirler.

Sonuç olarak, yazma bir dilde kazanılabilecek en zor beceridir. Öğretimden ziyade öğrencinin kişisel çabası ön plandadır. Akademik yazma ise uzmanlık bilgisinin yanı sıra kuralları ve anlatım üslubuyla günlük yazma dilinden oldukça farklı ve zor olan bir yazma türüdür. Yabancı öğrencilerin akademik yazma kaygılarını en aza indirmek, akademik yazma konusunda farkındalık oluşturmayla, destekleyici materyallerle, doğru yönlendirme ve denetlemeyle mümkündür.

Kaynaklar

AKYOL, Hayati (2013). Programa Uygun Türkçe Öğretim Yöntemleri. Ankara: Pegem Akademi.

BAHAR, Mehmet Ali (2014). Lisansüstü Eğitimde Akademik Yazma ve Önemi, International Journal of Language Academy ISSN: 2342-0251 Volume 2/4 Winter 2014 p. 209/233.

BALCI, Ali (2009). Sosyal Bilimlerde Araştırma. Ankara: Pegem Akademi.

CERAN, Dilek (2013). Türkçe Öğretmeni Adaylarının Yazma Eğitimi Dersine Yönelik Tutumlarının Değerlendirilmesi, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/1 Winter 2013, p. 1151-1169.

ÇAKIR, İsmail (2010). Yazma Becerisinin Kazanılması Yabancı Dil Öğretiminde Neden Zordur? Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(28), 165-176.

DENİZ, Kemalettin (2003). Yazılı Anlatım Becerileri Bakımından Köy ve Kent Beşinci Sınıf Öğrencilerinin Durumu Türklük Bilimi Araştırmaları (Türkçenin Öğretimi Özel Sayısı), S. 13, s. 233-255.

ERGÜR, Derya Oktar (2004), Yabancı Dil Öğrenme Sürecinde Kaygı, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 26 (2004) 48-5

GÜNEŞ, Firdevs (2007). Türkçe Öğretimi ve Zihinsel Yapılandırma, Ankara: Nobel.

GÜNEŞ, Firdevs (2013). Türkçe Öğretimi Yaklaşımlar ve Modeller. Ankara: Pegem Akademi.

KAPTAN, Saim (1998). Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri. Ankara: Gazi Üniversitesi.

KARASAR, Niyazi (2003). Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar, İlkeler, Teknikler. Ankara: Nobel.

KARATAY, Halit (2011)"Süreç Temelli Yazma Modelleri: Planlı Yazma ve Değerlendirme", Yazma Eğitimi (Ed. Murat ÖZBAY), Ankara: Pegem Akademi.

MADEN Sedat, DİNCEL Ömür, MADEN Aslı (2015). Türkçeyi Yabancı Dil Olarak Öğrenenlerin Yazma Kaygıları, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 4/2 2015 s. 748-769.

ÖZBAY, Murat (2002). Yazılı Anlatım Becerisinin Geliştirilmesi, Sadık Tural Armağanı, Ankara.

ÖZBAY, Murat ve ZORBAZ, Kemal Zeki (2011). Daly-Miller'in Yazma Kaygısı Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(16), 33-48.

SALLABAŞ Muhammed Eyyüp (2012). Türkçeyi Yabancı Dil Olarak Öğrenenlerin Konuşma Kaygılarının Değerlendirilmesi, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/3, Summer 2012, p. 2199-2218.

TİRYAKİ, Nur Esra (2013). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Yazma Eğitimi. Ana Dili Eğitimi Dergisi, 1(1), 38-44.

TOK Mehmet (2013). Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Akademik Yazma İhtiyacı, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2013, Cilt: 10, Sayı: 23, s. 1-25.

TUNÇEL Hayrettin (2014). Yabancı Dil Olarak Türkçeye Yönelik Kaygı ve Kaygının Yabancı Dil Başarısına Etkisi, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/5 Spring 2014, p. 1987-2003.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara: 2005.

www.yok.gov.tr

ANKARA İLİNDE 4 VE 5 YILDIZLI OTELLERİN YİYECEK İÇECEK ALANLARININ HİJYEN YÖNÜNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yrd.Doç.Dr. Fulya Sarper

Özet

Otellerde ve turistik işletmelerde otellerin yıldız durumu ve kapasiteleri paralel olarak faaliyet gösteren mutfaklar, işletmelerin büyük bir bölümünü oluşturur. Kaliteli ve sağlıklı bir şekilde hizmet verebilmek için otellerin veya konaklama yerlerinin

gıdanın işlenmesi, saklanması,ve konuklara sunulması aşamasında görev alanların sağlığı, genel hijyen ve gıda sağlığı konusundaki bilgi düzeyleri saptanıp belirlenen ihtiyaçlar doğrultusunda eğitim programlarının planlanıp uygulanması çok önemlidir. Ayrıca mutfak alanları ,yiyecek üretim , pişirme ve yiyecek hazırlama , kazan bulaşıkhane ve çöp tuvalet vd., personel hijyeni ve besin hijyenine büyük önem verilmeli bu alanda etkin bir temizlik dezenfeksiyon da insan sağlığı için büyük önem taşımaktadır. Bu çalışma, Ankara ilinde bulunan 4-5 yıldıza sahip olan 13 otelde bulunan 189 personelin ve yiyecek içecek departmanlarının hijyen yönünden uygunluğunu değerlendirmek için yapılmıştır. Araştırma kapsamına alınan otellerde mutfakların depolama, yiyecek üretim, kazan - bulaşıkhane çöp atım alanları tuvalet ve diğer alanlar ,personel hijyeni ,besin hijyeni ile ilgili hijyen ve sanitasyon durumlarının kriterlere uygunluğu saptanmıştır. Elde edilen veriler istatistiksel olarak değerlendirilerek tartışılmıştır. işletmelerin %87.3'ünün soğuk depoda,%89.4'ü kuru depo şartlarının çok iyi olduğu yiyecek üretim genel alanlarında durumun ise %76.7sinin çok iyi %16.4'ünün sağlıksız olduğu tespit edilmiştir. personel hijyeninin %6.1'i çok iyi olmasına rağmen %16.4'ünün sağlıksız olduğu belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: *hijyen, Sanitasyon, besin hijyeni, personel hijyeni, otel mutfakları, yiyecek üretim alanlarının hijyeni*

1.Giriş

Ülkemiz turizm sektöründe önemli bir gelir girdisi olan ülkeler arasındadır. Turizmin gelişmesi, turistlerin konaklama tesislerinden duydukları memnuniyetle yakından ilişkilidir. Konaklama tesislerinde sunulan hizmetlerin en önemli bölümü mutfak hizmetleri oluşturmaktadır(Dağ,1996).

Hizmet sunumunun önemli olduğu ve birçok mekanın birlikte kullanıldığı otel işletmelerinde mikroorganizmaların bulaşma riskinin yüksek olması yapılan işlemlerinin sağlık ve hijyen koşullarına uygun olmasını zorunlu hale getirmektedir. Güvenli ve sağlıklı bir ortam yaratmak için temizlik kavramının yanı sıra hijyen faktörünün de titizlikle ele alınması gerekir (Kozak ve Çiçek, 2005, s. 1).

Turizm insan sağlığına hizmet eden temel bir gereksinimdir. Turistler seyahatleri ve tatilleri süresince temel gereksinimlerinin karşılanması, sağlıklarının korunması, ve temiz bir çevrede yaşama hakkına sahiptirler. Toplu beslenme sistemleri karmaşık yapısı ve kapsamı nedeniyle hijyen kurallarına tam uyulmadığı takdirde toplum sağlığı açısından kötü sonuçlar doğurabilme potansiyeline sahiptir. Yerli ve yabancı turistlerin konakladığı otellerin yiyecek-içecek bölümlerinin hijyen durumu ve çalışan personelin hijyen ve gıda güvenliği bilgileri çok önemlidir(Koyunoğlu, 2002, s.163, Şanlıer ve Husseın, 2008, s.463).

Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, fulya.sarper@gmail.com

İnsan sağlığını tehlikeye atmamak için, yiyeceklerin satın alınmasın dan başlayarak, ön hazırlık, üretim, depolama ve servis sırasında hijyen ve sanitasyon ile ilgili gereken önlemlerin alınması gerekmektedir.

Bu önlemler arasında besin le igili alanların araç-gereç, personel ve tuvaletlerin temizliği, çöp-haşere-kemirgen kontrolünün yapılması zorunludur (Ciğerim ve N.Beyhan, Y. 1994). Işte bu bağlamda HACCP sistemi ile gıdaların satın alınmasından başlayarak servisine kadar geçen süre içerisin de ortaya

çıkabilecek olası tehlikeleri önceden belirleyip bunlara karşı önlemler alınmaktadır. Gıdaların satın alınması, depolama, üretim ve servis aşamaların da yapılan bazı hatalar sonucunda mikrobiyolojik, fiziksel ve kimyasal tehlikeler ortaya çıkmaktadır.

Bu tehlikeler sonucunda mikrobiyal bozulma oluşmakta ve ürünün kalitesi düşmektedir. HACCP sistemi, Gıdaların güvenliğin de önlem almaya dayalı bir sistemdir ve tehlikeler ortaya çıkmadan önce önlem alınmasını sağlamaktadır (Aktaş A, Özdemir B. 2005).

Kaliteli ve güvenilir gıda tüketmek toplumda her bireyin en doğal hakkıdır. (Bulduk, 2003). Yaygın olarak gıda zehirlenmesi olarak bilinen gıda kaynaklı hastalıkların azaltılmasın da gıda is yerlerin de çalışan personelin kişisel hijyen uygulamaları anahtar faktördür (Green vd. 2007).

2.Yöntem

Bu Çalışma Ankara ilinde bulunan 4 ve 5 yıldızlı otellerde yiyecek-içecek alanlarının genel hijyen yönünden değerlendirmesi amacıyla planlanıp yürütülmüştür. Araştırma, tarama modelindedir. Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımıdır (Karasar, 2003, s.77).

Çalışmanın örneklemini Ankara ilinde bulunan 4-5 yıldızlı 13 otelde çalışan 189 mutfak personelinden oluşturmuştur.

Mutfakların hijyen durumları, hijyen değerlendirme formu (Ölçek) kullanılarak değerlendirilmiştir(Ciğerim N,ve Beyhan, Y,1994) Toplam 100 puan üzerinden değerlendirilen mutfakların besin hijyeni % değerlendirmelere göre (86-100) çok iyi, (71-85) iyi, (61-70) kabul edilebilir, (60 ve altı) sağlıksız olarak sınıflandırılmıştır. Elde edilen veriler spss 20 (statistical package for social sciences) paket programında istatistiksel yönden değerlendirilmiştir. Uygulanan anket sonucunda elde edilen bilgiler sunulmuştur. Çalışmanın bulguları; Çalışanların demografik özellikleri, İşletmelerin soğuk depolama alanları, kuru depolama alanları, yiyecek üretim alanları, kazan bulaşıkhanesi ve çöp atımı, tuvalet ve diğer alanlar, Besin hijyeni, Personel hijyeni ile ilgili kısımlar değerlendirilmiştir.

3.Bulgular ve Tartışma

Araştırma Ankara ilinde 4-5 yıldıza sahip 13 otelde yer alan 189 personelle yapılmıştır. Çalışmaya katılan kişilerin eğitim durumları, yaş, cinsiyet, çalışma süreleri ve personelin görev dağılımı Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Araştırmaya Katılanların Kişilerin Demoğrafik Dağılımları*(n:189)

	Sayı	%
Yaş Grubu		
17-27	76	40,2
28-38	75	39,7
39-49	33	17,5
50-60	5	2,6
Cinsiyet		
Kadın	43	22,8
Erkek	146	77,2
Eğitim Durumu		
Okur yazar olmayan	1	0,5
Okuryazar	9	4,8
İlkokul	19	10,1
Ortaokul	37	19,6
Lise	78	41,2
Yüksekokul	45	23,8
ÇalışmaSüresi (yıl)		
1-5	153	81,4
6-10	24	12,3
11-14	11	5,8
15-19	-	-
20-24	-	-
25-29	1	0,5
Görevi		
şef	118	62,4
Komi	12	24,9
Stajyer	10	6,3
Garson	2	5,3
Bulaşıkçı		1,1

Tablo 1'dende görüldüğü gibi araştırmaya katılan kişilerin yaş dağılımlarına bakıldığında %40,2'sinin 17-27 yaş, % 39,7'sinin 28-38 yaş, %17,5'i 39-49 yaş, % 2.6 'sı ise 50-60 yaşlar arasında olduğu tespit edilmiştir. personelin %77.2'sinin erkek olduğu % 41,2'sinin lise, %23.8'inin yüksek okul mezunu olduğu saptanmıştır. Çalışma sürelerine bakıldığında %81.4'ünün 1-5 yıl çalıştığı % 62.4'ü ise şef olarak %24.9'unun komi olarak görev yaptıklarını belirtmişlerdir. Dağ ve Merdol 1999 yaptıkları çalışmada , kişilerin hizmet sürelerinin bilgi düzeyleri üzerinde olumlu olduğunu belirtmişlerdir. Bu konuda yapılan çeşitli çalışmalarda da çalışanların çoğunun erkek olduğu belirlenmiştir (Eksen vd.. 2004, Çakıroğlu ve Uçar 2008).

Tablo 2. Çalışmaya alınan Otellerin Öğün sayıları, Personel Kapasiteleri, kaç kişiye servis yaptıklarının Dağılımı

Öğün Sayısı	Sayı	%
2	22	11,6
3	112	59,3
4	55	29,1
Toplam	189	100.0
Personel Kapasitesi (kişi)		
6-16	54	28,5
17-27	63	33,3
28-38	72	38,1
Toplam	189	100.0
Günde Kaç KişiyeYemek Çıkmakta		
30-100 Kişi		
101-201 Kişi	43	22,6
202-302 Kişi	84	44,4
303-403 Kişi	23	12,2
404-500 Kişi	20	10,6
	19	10,1
Toplam	189	100.0

Tablodan da görüldüğü gibi otellerin % 59.3'ünün günde üç öğün yemek çıkardığı, personel kapasitesinin %38.1 ile 28-38 kişi çalıştığı ve %44.4 'ü 101-201 kişiye yemek servisi yaptıkları tespit edilmiştir. Çalışmaya katılan oteller 4 yıldızlı (%29.6) 5 yıldızlı oteller ise (%70.4)dür.

Tablo 3. Çalışmaya Katılan Otellerin Yemek Servis Çeşitlerinin Dağılımı*(n:189)

	Sayı	%
YemekServisÇeşitleri		
AçıkBüfe	185	97,9
Karavana	36	19,0
Alacarte	165	87,3
Fix Menü	150	79,4
Self-servis	53	28,0

*** Birden fazla şıkka cevap verildiği için toplamları alınmamıştır.**

Tablo 3'de görüldüğü gibi 4-5 yıldızlı otellerde %97.9'unun açık büfe, %87.3'ünün Alacarte , %79.4'ünün fix menü, %28.0'inin self-servis %19.0'unun karavana şeklinde yemek servisi yapıldığı saptanmıştır.

Tablo 4. Çalışmaya Katılan Otellerin İş Eğitimi Alıp Almadıkları ve Ne Tür Eğitim Aldıklarına Göre Dağılımı

	Sayı	%
İşEğitimi		
Alanlar	126	66,7
Almayanlar	63	33,3
Toplam	189	100,0
	Sayı	%
İşle İlgili Alınan Eğitim Türleri		
Kurs	40	31,7
Seminer	12	9,5
Hizmet içi eğitim	24	19,0
Yüksekokul	28	22,2
Fakülte	14	11,1
Meslek lisesi	8	6,3
Toplam	126	100,0

Tablo danda görülebileceği gibi %66.7'sinin iş eğitimi aldığı , %33.3'ünün iş eğitimi almadığı belirlenmiştir. İş eğitimi alanların ise %31,7'sinin kurs şeklinde, %22,2'sinin yüksek okul, %19,0'unun hizmet içi eğitim , %11.1'i ise fakültelerin ilgili bölümlerinden eğitim aldıkları saptanmıştır. yapılan bir çalışmada ; Kurum beslenme servisinde çalışanların % 74.7'sinin mesleki eğitim kursu almadığı tespit edilmiştir(Ünal 2000). Başka bir çalışmada ise; hijyen eğitimi %58,4 aldığını belirtmişlerdir (Demirel, 2009). buradan dan da anlaşılacağı üzere kurumlara alınan elamanların mutlaka hangi birimde çalıştırılıyorsa o konuyla ilgili hizmet içi eğitimlerinin düzenli yapılması gerekliliğine varılmaktadır.

Tablo 5. Çalışmaya Katılan Otellerin Kategori Puanlarının Alanlara Göre Dağılımı

Hijyenik değerlendirme	Depolama				Yiyecek Üretim Pişirme ve Yiyecek Hazırlama Alanı						Kazan, Bulaşıkhanesi ve Çöp		Tuvalet vd Alanalar		Personel Hijyeni		Besin Hijyeni	
	Soğuk D.		Kuru D.		Yiy.Ür.Genel		Yiy.Haz		Pişirme									
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Çok iyi	165	87,3	169	89,4	145	76,7	131	69,3	171	90,5	142	75,1	149	78,8	125	66,1	168	88,9
İyi	15	7,9	11	5,8	11	5,8	23	12,2	-	-	37	19,6	26	13,8	28	14,8	12	6,9
Kabul Edilebilir	6	3,2	3	1,6	2	1,1	2	1,1	14	7,4	6	3,2	7	3,7	5	2,6	3	1,6
Sağlıksız	3	1,6	6	3,2	31	16,4	33	17,5	4	2,1	4	2,1	7	3,7	31	16,4	5	2,6
	189	100,0	189	100,0	189	100,0	189	100,0	189	100,0	189	100,0	189	100,0	189	100,0	189	100,0

Tablo 5'e bakılığında çalışmaya katılan 4-5 yıldızlı otellerin kategori puanlarının % değerlendirmelerinde ; depolama alanlarından soğuk deponun %87,3'ünün çok iyi olduğu %3.2 kabul edilebilir %1,6'sının sağlıksız olduğu tespit edilmiştir aynı şekilde kuru depolama alanında %89,4'ünün çok iyi olduğu saptanmış olup, çeşitli turistik işletmelerde yapmış olduğum benzer

çalışma dada %94.4'ünün depolama hijyenlerinin iyi olduğu belirlenmiştir(Bulduk vd.2002:233). yine çalışmamızla paralellik gösteren diğer bir çalışma dada; Çalışanların % 76.5'inin hijyen eğitimi aldığı tespit edilmiştir(Ünal,2015). Başka bir çalışmaya baktığımızda % 46.7'sinin hizmet içi eğitim almaması, gıda güvenliği ve sağlık konusunda yeterli bilginin olmaması, konuya ilişkin gerekli önemin personel ve işveren tarafından verilmemesinden kaynaklanıyor olabileceği ifade edilmiştir (Şanlıer ve Husseın 2008). Hijyen değerlendirme puanlarının ortalamalarının HACCP siteminin kurulmasından sonra yıllara göre arttığı belirlenmiştir(İyigün vd.2003:172).

yiyecek üretim pişirme ve yiyecek hazırlama alanlarına bakıldığında hijyen yönünden; Yiyecek üretim genel alanlarının % 76.7'sinin çok iyi %16.4'ünün sağlıksız olduğu tespit edilmiştir. Yiyecek hazırlama alanları kategorik açıdan hijyen durumuna bakıldığında %69.3'ü çok iyi %12.2'si iyi %17.5'i sağlıksız olarak değerlendirilmiştir. Erdoğan vd. 1997, yapmiş oldugu çalışma dada %46.0'sının yiyecek üretim alanında aksaklıklar olduğunu belirtmişlerdir.

Pişirme alanında hijyen kriter yüzdesinde %90.5'inin çok iyi olduğu tespit edilerek uygulanan işlemlerin verilen eğitimlerin etkili olduğu sonucuna da varabiliriz.

Kazan bulaşıkhane ve çöp kriterlerinin yüzdesine baktığımızda bu kısımda hijyen değerlendirmesi; %75.1'inin çok iyi, %19.6'sının iyi olarak tespit edildiği görülmektedir. bu kısımda hijyen değerlendirme sonuçlarının bu şekilde çıkması Ankara da ki 4-5 yıldızlı otellerin bu bölümdeki hijyene özen gösterdikleri çıkan sonuçlarla görülmektedir. Yapılan bazı çalışmalardaki sonuçlar ise; Erdogan vd. 1997 'de %43.0'ünün bulaşıkhanede aksaklıklar yaşadıklarını belirtmişlerdir.

Tuvalet ve diğer alanlarda kriterlerde hijyen değerlendirmesine baktığımızda Çalışmamda %78.8'inin çok iyi , %13.8'inin iyi olduğu belirlenmiştir. %3.7 gibi bir kısmının kabul edilebilir ve sağlıksız olduğu belirlenmesine rağmen bu kısmın düzeltilebileceği kanısındayım. bu tip yerlere giden kişilerin bilinçlendikleri ve memnun olmadıkları otelleri tercih etmemektedirler buda o oteller için kayıp olduğu bilinmektedir. Yapılan çalışmalara baktığımızda; personelle ilgili tuvalet alanlarında yetersizlikler yaşandığı saptanmaktadır personele ait tuvalet ve diğer alanlarında ise %62.0 oranında aksaklık olduğu saptanmıştır (Erdoğan vd.1997).

Personel hijyenine baktığımızda; %66.1 çok iyi, % 14.8'inin iyi, % 16.4'ünün sağlıksız olduğu tespit edilmiştir. Diğer çalışmalar da da benzer sonuçlarla karşılaşılmıştır mutlaka personel hijyeni verilmesi ama bir defa değil bu belirli aralıklarla devam edilmesi yönündedir (Baş vd.,2007, Babür2007, Bulduk vd. 2002, Dağ ve Merdol ,1999, Erdoğan vd. 1997, Ünal ,2015, Uygun ,1998).

Kırıcı vd. 2003 yaptığı çalışmada genel olarak Ankara ilindeki 3,4 ve 5 yıldızlı otel restoranlarının iyi düzeyde olduğu saptanmıştır.

Besin hijyenine baktığımızda; %89.9'unun çok iyi olduğu, %6.9'unun iyi, %2.6'sının sağlıksız, %1.6'sının kabul edilebilir olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 6 .Ankara İlindeki 4-5 Yıldızlı Otellerin Kriter Yönünden Hijyen Durumunun Dağılımı

İşletme	Depolama		Yiyecek Üretim Pişirme ve Yiyecek Hazırlama Alanı			Kazan, Bulaşıkhanesi ve Çöp	Tuvalet vd Alanalar	Personel Hijyeni	Besin Hijyeni
	Soğuk D.	Kuru D.	Yiy.Ür.Genel	Yiy.Haz	Pişirme				
1	83,6	92,1	60,7	106,4	13,6	86,7	117,6	231,7	93,1
2	90,0	105,0	70,0	125,0	15,0	93,3	130,0	270,0	100,0
3	90,0	105,0	70,0	125,0	15,0	95,0	130,0	270,0	100,0
4	90,0	104,4	70,0	125,0	15,0	95,0	123,3	268,3	96,7
5	90,0	100,0	70,0	125,0	15,0	95,0	130,0	255,0	95,0
6	87,9	98,3	63,6	104,8	15,0	85,0	111,2	229,5	92,4
7	75,0	78,3	51,4	80,6	11,4	81,7	109,4	161,7	75,8
8	90,0	90,0	40,0	40,0	15,0	80,0	115,0	150,0	90,0
9	90,0	105,0	70,0	125,0	15,0	85,0	130,0	270,0	100,0
10	90,0	105,0	70,0	125,0	15,0	95,0	124,2	267,7	98,5
11	90,0	103,8	70,0	125,0	15,0	95,0	130,0	270,0	98,8
12	88,4	98,4	64,5	123,2	14,2	89,7	105,3	258,4	100,0
13	85,5	100,8	68,0	119,3	14,8	93,0	117,0	259,5	100,0

Tablo 6'danda görülebileceği gibi 1.işletmenin soğuk depo puan ortalaması 83,6 kuru depo nun ki 92.1 olarak belirlenmiştir. 2.,3.,9.,10. işletmelerin kuru depolarının puan ortalamalarının 105.0 olduğu saptanmıştır. yiyecek hazırlama alanlarına baktığımızda2.,3.,4.,5.,9.,10.,11. işletmelerin puan ortalamalarının 125.0 olduğu,pişirme alanlarında ise işletmelerin sırasıyla 13.6, 15.0, 11.4 , 14.2, 14.8 olarak puan ortalamalarının saptandığı görülmüştür. diğer alanların kriter yönünden puanları tablo dan da görüldüğü gibidir. Personel hijyeninin puan ortalamaları 270.0 olarak tespit edilmiştir diğer araştırmacılarında bulduğu sonuçlar doğrultusun da hijyen eğitimleri ve uygulanan işlemler üniteler arasında yeterli ama bu verilecek aralıklı eğitimlerle her alandaki ve her kademedeki personel için daha kalıcı olacağı kanısındayım.

4.Sonuç ve Öneriler

Ankara ilinde bulunan 4-5 yıldızlı 13 otelde yapılan araştırma sonuçlarına göre hijyen açısından, kategori puanlarının % değerlendirmelerinde depolama alanlarından soğuk deponun %87,3'ünün çok iyi olduğu, kuru depolama alanında %89,4'ünün çok iyi olduğu saptanmıştır. Yiyecek üretim genel alanlarının % 76.7'sinin çok iyi , %16.4'ünün sağlıksız olduğu tespit edilmiştir. Pişirme alanında hijyen kriter yüzdesinde %90.5'inin çok iyi olduğu belirlenerek uygulanan işlemlerin verilen eğitimlerin etkili olduğu sonucuna da varabiliriz. Kazan bulaşıkhane ve çöp kriterlerinin yüzdesine baktığımızda bu kısımda hijyen değerlendirmesi; %75.1'inin çok iyi, %19.6'sının iyi olarak belirlenmiştir. Tuvalet ve diğer alanlarda kriterlerde hijyen değerlendirmesine baktığımızda %78.8'inin çok iyi , %13.8'inin iyi olduğu saptanmıştır. %3.7 gibi bir kısmının kabul edilebilir ve sağlıksız olduğu tespit edilmiştir. personel hijyenine baktığımızda; %66.1 çok iyi, % 14.8'inin iyi, % 16.4'ünün sağlıksız olduğu belirlenmiştir. HACCP sisteminin uygulanmaya başlamasıyla mutfaklarda belirgin olarak hijyenik kalite artmıştır. buna bağlı olarak personeldeki memnuniyetin oluşu personel değişim oranını azaltmıştır.

bu çalışmada personelin; %40,2'sinin 17-27 yaş, % 39,7'sinin 28-38 yaş, %77.2'sinin erkek olduğu , % 41,2'sinin lise,%23.8'inin yüksek okul mezunu olduğu saptanmıştır. %81.4'ünün 1-5 yıl çalıştığı %62.4'ü ise şef olarak %24.9'unun komi olarak görev yaptıkları tespit edilmiştir. genelde otellerde %97.9'unun açık büfe, %87.3'ünün Alacarte şeklinde yemek servisi yapıldığı saptanmıştır. personelden %66.7'sinin iş eğitimi aldığı , %33.3'ünün iş eğitimi almadığı belirlenmiştir.

Mutfaklarda hijyen ve sanitasyonun yerine getirilmesi için bütün ekipmanın tam olması ve bölümlerin hijyenik şartlara uygun şekilde hazırlanmalıdır. Personelin verimli çalışabilmesi için uygun çalışma ve dinlenme ortamları hazırlanmalıdır. mutfakta çalışacak personelin belli bir eğitim düzeyinde olması gerekmektedir. hizmet içi eğitim organizasyonları kurularak otelin özelliğine uygun eğitimleri planlanması ve bu planlar doğrultusunda programlar oluşturulup, uygulanmalıdır. bu uygulanan programlar değerlendirilmelerin yapılıp geri dönütlerinin verilmesi gerekmektedir.belli aralıklarla hizmet içi eğitim ile (kurs, seminer vb.) yenilikler ve personelin kişisel ve genel hijyen kurallarına dikkat etmesi sağlanmalıdır. mutlaka kontrol sistemi geliştirilmeli otel mutfaklarında diyetisyen,beslenme uzmanlarının yer alması sağlanmalıdır.

Kaynaklar

AKTAŞ, A.(1996).Ağırlama Hizmet İşletmelerinde Yiyecek ve İçecek Bölümü: Mutfak Planlaması, Yiyecek İçecek Yönetimi

AKTAŞ, A., & Özdemir, B. (2007), Otel işletmelerinde mutfak yönetimi , (2. baskı) , Ankara

BULDUK, S.(2003). Gıda Teknolojisi. Ankara: Detay Yayıncılık

BULDUK.S., Demircioğlu,Y.,Aytekin.,F.,(2002). 'Çeşitli turistik işletmelerinin Mutfaklarının Hijyen Yönünden Değerlendirilmesi' başkent Üniversitesi Turizmde sağlık ve beslenme;sorunlar ve Çözümler sempozyumu bildiri kitabı.Alanya

BABÜR(2007), Muğlada ki birinci sınıf tatil köylerinde çalışan mutfak personelinin aldıkları hizmet içi eğitimi ve mutfak hijyen durumunun değerlendirilmesi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çocuk Gelişimi ve Ev Yönetimi Ana BilimDalı,Konya

BAŞ,M, Ersun AŞ &Kıvanç G.(2007) Implementation of HACCP and prerequisite programs infood business in Turkey. Food Control; 17(118-126).

ÇAKIROĞLU, F.P. and Uçar, A. (2008). Employees' perception of hygiene in cateringindustry in Ankara (Turkey). Food Control, 19(1); 9-15.

CİGERİM,N.Beyhan,Y.(1994). Toplu Beslenme Sistemlerinde Hijyen .kök yayıncılık aydoğdu matbası 1. Baskı. Ankara

DAĞ, A. , Merdol KT. (1996). Toplu beslenme sistemlerinde çalışan personel için geliştirilen hijyen eğitim programının bilgi, tutum ve davranışlara etkisi. Bilim Uzmanlığı Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

DAĞ,A.Merdol KT. (1999).Toplu beslenme sektöründe çalışan personel için geliştirilen Hijyen Eğitim Programının Bilgi, Tutum ve Davranışlara Etkisi. Beslenme ve diyet dergisi, 28(1),47-51.

DEMİREL ,S. (2009)Hazır yemek üretimi yapan işletmelerde çalışanların hijyen bilgi düzeylerinin belirlenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Namık Kemal Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Gıda Mühendisliği Anabilim Dalı, Tekirdağ

EKSEN, M., Karadağ, N. ve Karakuş, A. 2004. Muğla merkez ilçe gıda is yerlerinde çalışanların el ve vücut hijyeni konusundaki bilgi düzeylerinin incelenmesi.Insan Bilimleri Dergisi.

ERDOGAN S, Akar S & Ağca H. (1997). Yemek fabrikalarının sanitasyon açısından değerlendirilmesi V. Halk Sağlığı Günleri Bildiri Özet Kitabı, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.

GREEN, L., Selman, C., Radke, V., Ripley, D., Mack, J., Reimann, D., Stigger, T., Motsinger, M. and Bushnell, L. 2007. Food worker hand washing practices: anobservation study. Journal of Food Protection, 69(10); 2417-2423.

İYİGÜN ,.S., F.,Atalar,M.,Baş, G., Çataloğlu,A.Ş. Ersun, H.,Hartevioğlu,G.,Kıvanç. (2003) IV. Uluslararası Beslenme Diyetetik Kongresi Hacettepe Üniversitesi Antalya/ Belek nisan. bildiri kitabı.

KIRICI,İ.D., Y. Beyhan, H. Çiftçi (2003). Ankara İlindeki üç, Dört ve Beş yıldızlı otellerin restoran özelliklerinin saptanması IV. Uluslararası Beslenme Diyetetik Kongresi Hacettepe Üniversitesi Antalya/ Belek nisan. bildiri kitabı.336.

KARASAR, N. (2003). Bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara

KOZAKAkoğlan M. &Çiçek D.(2005) Kat Hizmetlerinde HACCP Uygulaması Üzerine Bir Model Önerisi, Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, Cilt 16, Sayı 1,

KOYUNOĞLU, S. (2002) Turizmde Sağlık ve Beslenme; Sorunlar ve ÇözümlerSempozyumu, Bildiriler Kitabı Ali Halıcı(Ed.) Turistlerin Sağlık Güvenliği Hakları içinde(s.163),Alanya

ÖZDEMİR B. (2005). Otel İşletmelerinde Mutfak Yönetimi, (BirinciBaskı), Ankara: DetayYayıncılık.

ŞANLIER, N.,Hussein, T. A. (2008).Yiyecek-içecek hizmeti veren otel mutfakları ve personelinin hijyen yönünden değerlendirilmesi: Ankara ili örneği. Kastamonu

Eğitim Dergisi. 16 (2), 461-468

UYGUN, Z. (1998). Antalya' daki Üç, Dört ve Beş Yıldızlı Otellerin Mutfak ve Restoranlarının Sanitasyon Durumu. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

ÜNAL, Gülten. (2000). 'Erzurum İl Merkezindeki Resmi Kurumlarda Toplu Beslenme Hizmeti Veren Personelin İşyeri ve Kişisel Hijyen Konusunda Bilgi Düzeyi', Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri

ÜNAL,M. (2015). Hastane mutfaklarından alınan yüzey örneklerinde hijyenik durumun ve çalışan personelde hijyen farkında lığının belirlenmesi. İstanbul Medipol üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. Erzurum.

KÜRESELLEŞEN DÜNYADA KENTLERARASI REKABET VE REKABETÇİ KENTLER YAKLAŞIMI

İsmail BAŞARAN - Salih ÇİFTÇİ

Özet

Bu çalışmada öncelikle, küreselleşme kavramı kentler açısından değerlendirilmiştir. Daha sonra kentlerarası rekabet kavramı üzerinde durularak, kentsel rekabetin ekonomik, stratejik faktörleri ile iç ve dış faktörleri gösterilmiştir. Üretim, hizmet sunumu, ulaşım ve iletişim ağları gibi altyapı ve kentsel konforun göstergeleri olan kültürel hizmetler ve çevre standartları ekonomik faktörler arasında değerlendirilirken; politikalar, yönetim ve uzman kişilerle işbirliği stratejik faktörler içerisinde değerlendirilmiştir. İç ve dış faktörler ise kentin sahip olduğu farklı dinamiklere göre çeşitlilik göstermiştir. Bu faktörlerin kentlerarası rekabete ne gibi etkileri olduğu üzerinde durulmuştur. Rekabetçi kentler yaklaşımı küreselleşme süreci ile ilişkilendirilmiş ve küreselleşme sürecinin kentlerarası rekabete ne gibi etkiler yaptığı ve bunun sonucunda ortaya çıkan rekabetçi kentler yaklaşımı üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Küreselleşme, Kentlerarası Rekabet, Rekabetçi Kentler*

1. Giriş

İnsanlık tarihine baktığımızda, yaşanan sürecin aynı zamanda uygarlık tarihi olduğunu görmekteyiz. Dünyanın bugün geldiği noktaya bakılacak olursa; tarihsel dönemler içerisinde sürekli bir değişimin yaşandığı açık bir şekilde görülmektedir. Her yeni uygarlık beraberinde yeni aile yapıları, değişik çalışma koşulları, yaşam biçimleri, yeni ekonomik ilişkiler yeni politik yapılanmalar ve hepsinden önce düşünce tarzında değişiklikleri beraberinde getirmektedir (Tofler ve Tofler, 1995: 19). Küreselleşme kentleri değişen ve dönüşen yeni dünya düzeninde daha önemli aktörler haline getirmiştir. Bu yeni süreçte kentler eski rollerinin dışında yeni roller edinmiş, dünyada yaşanan çok yönlü ve hızlı dönüşüm sürecine ayak uydurmaya çalışırken yaşanan mekânlar olma yanında yarışan mekanlar olma özelliğini kazanmışlardır. Yaşanan bu süreç ile birlikte kazandıkları yeni rollerle birlikte bazı kentler çok önemli çekim merkezleri haline gelirken, yeni sürece ayak uyduramayan, bu süreci değerlendiremeyen kentler ise konumlarını kaybetmekle yüz yüze kalmışlardır.

Günümüzde uluslararası rekabetin şekli değişmiş, yarış, kentler arası rekabete dönüşmüştür. Dünyada hızlı bir şekilde değişimin yaşandığı küreselleşme sürecinde, yarışmacı kentler kuramı güçlenmiş ve kentler sosyal ve ekonomik olarak hayatta kalabilen, kendini sürdürebilen bir çevre yaratmaları hususunda baskı altında kalmışlardır. Bu dinamik süreç içerisinde kentler ulus devletlerin rakibi değil, tam tersine merkezi yönetimlerin sosyal ve ekonomik hedeflerini gerçekleştirmede cazibe merkezleri olarak stratejik ortakları haline gelmişlerdir. Kentler hızla gelişmekte ve değişmektedir. Geri dönülemez ve karşı konulamaz büyümesiyle, günümüzün sorunlar yumağı haline gelen kentlerden beklenen; sürekli öğrenen ve bilgiyi kullanabilen, "yaratıcı ve yarışmacı kent" olmasıdır. Yatırım çekmek ve iş olanakları yaratmak konularında kentler arası rekabetin artması her geçen gün büyük bir yarışın içinde kentleri daha önemli merkezler haline getirmektedir.

2. Küreselleşme Kavramı

Son yıllardaki değişmeler eski dönemlere göre çok farklı olan yeni bir döneme adım attığımızın göstermektedir. İnsanlık tarihi her zamankinden farklı olarak baş döndürücü bir şekilde dünya çapında hızlı bir değişimi yaşamaktadır. Bu değişimin hızı ve etki altına aldığı alanlar giderek artmaktadır. 1945 ile 1989 tarihleri arasında gerçekleşen Soğuk Savaşın bitmesiyle, uluslararası yapısal eğilimin ve dünya düzeninin geleceği konusunda tartışma ve düşünmeye yönelik ilgi tüm dünyayı sardı (Falk, 2001: 13). Bu hızlı değişimle birlikte içinde yaşadığımız zamanı sorgulama ve geleceği anlamaya çalışma açısından gündeme gelen kavramlardan en önemlisi ve en çok tartışılanı küreselleşmedir. Ulusal kültürlerin, ekonomilerin ve sınırların ortadan kalkmaya yüz tuttuğu, siyasal kutuplaşmaların kalktığı, hemen her alanda liberal eğilimlerin güç kazandığı, teknolojinin akıl almaz

bir hızla geliştiği ve toplumsal hayatın büyük bir kısmının küresel süreçler tarafından belirlendiği bir çağın içeresindeyiz. Bu öyle bir süreç ki; devamlı yaygınlaşmakta ve etkisini her geçen gün bir önceki güne göre daha da artırmaktadır. Beraberinde getirdiği değişim ile bunun dışına çıkmak ve etkisinden kurtulmak hemen hemen imkansız görülmektedir. Küreselleşmenin getirdiği kuvvetli değişim rüzgarları dünyanın her köşesinde her gün artan bir hızla esmeye devam etmektedir. Dünyanın bu sosyo-ekonomik ve teknolojik hareketliliğine paralel olarak hepimiz ister istemez bu hareketliliğin içindeyiz. Dünya sürekli bir değişim içinde bulunmasına karşın; bu değişimin meydana getirdiği sonuçlar beraberinde son derece eşitsizliği de getirmektedir. Bu süreçle birlikte kimileri tam ve gerçek anlamda "küresel" bir duruma geldiler, kimileri de yerelliklerinin içinde kalmaya devam ettiler. Küresel senaryodaki sahneyi düzenleyenin de, bu dünyasal oyunun kurallarını koyanların da "küresellerin" olduğu bir mekanda sorunu küreselleşme yanlıları ve karşıtları olarak ortaya koyamayız.

Küreselleşme kavramının tanımlanması çeşitli açılardan ele alınsa da; tanımın esas noktasında ekonomik küreselleşme görülmektedir. Birbirinden ayrı ve bağımsız ulusal ekonomilerin ve dolayısıyla ekonomi yönetimlerinin yerli olma ve içe kapalılık özelliğini kaybettiği olgusunu anlatmada bu kavram kullanılmaktadır. Kürselleşme kavramı bu anlamda sosyal yaşamda yepyeni bir durumu açıklamada kullanılmaktadır. Küreselleşmenin arkasındaki ona yön veren düşünce, serbest piyasa kapitalizmidir. Küreselleşme serbest piyasa ekonomisinin hemen tüm dünyaya yayılmasın sürecidir. Küreselleşmenin tüm dünyaya getirdiği bir çok kendine özgü kurallar vardır. Bunalar arasında; ülkelerin içe kapalılıktan kurtulup dışa açılması, iç ve dış ekonomik ve sosyal dengelerin değişmesiyle devlet denetiminin azalması, ve özelleştirme göze en çarpanlardandır. (Friedman, 2000: 31). Belli bir zaman içindeki bir noktayı ele alarak küreselleşmeyi değerlendirdiğimizde; küreselleşmenin etkileri geçici ve istikrarsız görülmektedir. Fakat son yirmi yıllık zaman dönemini değerlendirdiğimizde, tüm olumsuzluğuna rağmen küreselleşme, daha kalıplaşmış, dünyada yeni standartlar getirmiş, sabit hatta kaçınılmaz olarak karşımıza çıkmaktadır (Dauphinais ve diğerleri, 2002: 15).

Günümüzde küresel değişim ve gelişimin temelini yeni iletişim teknolojilerinin oluşturduğu bu hızlı değişim sürecinin boyutları gittikçe genişlemektedir. Dünyamızın giderek hızlı bir değişim ve gelişim sürecine girmesiyle birlikte teknolojik gelişim süreci de hız kazanmıştır. Hızla gelişen ve ilerleyen teknoloji sayesinde dünya tarihinde ilk kez insanlar arasında bir iletişim yoğunluğu yaşanmaktadır. Küreselleşme olgusu toplumsal, ekonomik, kültürel ve teknolojik gelişmeler içerisinde bir bütün olarak kendini göstermektedir. Teknoloji ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler ülkeleri ekonomiden, siyasete kadar pek çok alanda eskisine oranla birbirlerine doğru daha da yakınlaştırmaktadır. Bu alanlarda yapılan gelişmeler ve bunların ortaya koyduğu iletişim ve bilgi ağındaki ilerlemeler dünyayı giderek birbirine daha da bağlamaktadır. Bu süreçte ulaşım ve bilişim alanında meydana gelen gelişmeler öncü bir rol oynamaktadır. Bu etkileşim ve yakınlaşmanın ana unsurunu ekonomik, kültürel, siyasal, sosyal ve teknolojik pek çok alanda ülkeleri eskisine oranla birbirlerine yakınlaştıran ve birbirlerine bağlayan küreselleşme süreci yatmaktadır.

Küreselleşme sürecinin ortaya çıkmasında ve hızlı bir şekilde tüm dünyayı etkilemesinde teknolojideki gelişmeler, bilgi ekonomisinin öne çıkması, dünyada yaşanan yeni liberal politikaların yükselişi, çok uluslu sermayenin tüm dünyaya yayılışı etkili olmuştur. Bu gelişme, uluslar ve toplumlar arasındaki karşılıklı ilişkilerin ve etkileşimlerin yoğunlaşmasına ve hızlanmasına yol açarak, ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda birçok ortak değer, standart ve uygulamanın devletlerin sınırlarını aşarak dünya çapında yayılması sonucunu doğurmaktadır. Ulusal hükümetler küreselleşmeyle birlikte geleneksel ekonomik kontrol mekanizmalarını kaybetmektedirler (Thurow, 1997: 106). Küreselleşme sürecinde demokratikleşme, çok kültürlülük, hukukun üstünlüğü, çevresel sürdürülebilirlik, terörizm ve organize suçlarla mücadele, ekonomik ve sosyal insan hakları ve liberalleşme gibi değerler de öne çıkmaktadır. Bütün bu gelişmeler bir taraftan da ulus devletle ilişkili ulusal ekonomi, ulusal siyaset, ulusal kültür kavramını tartışılır hale getirmektedir. Küreselleşme ulusal, ekonomik, siyasal, kültürel yapının bir dizi ulus ötesi gelişme ile koalisyonudur ve tüm ülkelerin birbirlerini etkileme sürecidir. Birbirlerini hiç görmeseler de Ulus-ötesi çıkar gruplarını ortaya çıkarmakta ve farklı ülkelerden, bölgelerden ve kıtalardan insanları birbirlerine bağımlı hale getirmektedir.

Küreselleşme kavramı günümüzde bu derece çok kullanılan bir sözcük olmasına karşın, kavramın kesin bir tanımı yapılamamaktadır. Farklı bakış açılarından yapılan tanımlarla şüphesiz çok farklı küreselleşme tanımlarına rastlamaktayız. Bu durum küreselleşme kavramının yanlış anlaşılmasına da ortam hazırlamaktadır. Küreselleşme kavramı düşüncelerin, bakış açılarının, uygulamaların, olayların,

teknolojilerin, kurumların ve benzer durumların bulunur olmasını veya dünya çapında ulusal kimliklerin, ekonomilerin ve sınırların çözüldüğü, sosyal hayatın küresel süreçten etkilendiği ve daha bağımlı hale geldiği, dünyanın ekonomik bütünleşmeye gittiği, toplumların daha çok benzeşmeye başladığı, tek bir küresel kültürün ortaya çıkmasını veya toplulukların kendi kimliklerini ve özgünlüklerini ifade etme ve tanımlama, dünyanın daralması, küçülmesi, ulusal olan her şeyin anlamını yitirmesi ve dünyanın tek bir mekan olarak algılanması süreci olarak tanımlanabilir (Tutar, 2000: 17).

Sosyal bilimlerin bir çok alanında olduğu gibi, küreselleşme kavramının tanımı üstünde de bir birlik görülmemektedir. Bir çok bilim adamı ve yazar küreselleşmenin tanımında farklı özellikler önem vermektedirler. Bir bakış açısından küreselleşme dünyanın bir ucundaki bir olayın, diğer ucundaki ülkeleri ve oradaki insanları etkilemesi anlamına geliyor. Bir diğer bir bakış açısından iletişim ve bilgi akışındaki yaşanılan hız devrimiyle zaman ve mekan engellerinin aşılması anlamını taşıyor. Bunların ötesinde küreselleşme, sosyo-ekonomik olaylarda coğrafi engellerin ve sınırların önemini yitirerek dünyayı daha küçük bir yer haline getiriyor. İnsanların dünyada oluşan küresel sorunlar konusunda bilinçlenmesi, bölgeler arası ilişkinin yoğunlaşması, bölgeler arası güç dengesinin değişmesi de küreselleşmeyle gündeme gelen gelişmeler arasındandır. Küreselleşme olgusunda en çok dikkat edilen nokta dünya ölçeğinde mal, hizmet, sermaye ve insan akışlarında yaşanan patlamadır. Bütün bu akışların belli kurallara göre, belli kurumlar aracılığıyla ve giderek artan ölçüde ortak bir dille yani İngilizce'yle gerçekleştirilmektedir. İletişim alanındaki teknolojik devrim de zaman ve mekan kısıtlamalarının bilginin yayılmasına koydukları engellerin ortadan kalkmasına yol açıyor. Küreselleşmeyi kolaylaştıran unsur iletişimde yaşanan devrimin yarattığı hız olduğu kadar, iletişim maliyetlerinin sıfıra yakın düzeylere indirmiş olmasıdır. Bu gelişme iletişimde yaşanan köklü dönüşüm zaman ve mekan engellerinin neredeyse ortadan kalkmasına yol açmaktadır. İletişim maliyetlerin düşmesi ve mal, hizmet ve sermaye akışlarının hızlanmasını ve yoğunlaşmasını sağlıyor.

Küreselleşme "insan örgütlenmesinin dünya çapında, çok uzak toplulukların birbirleriyle temas edebilmesini sağlayan, iktidar ilişkilerinin dünyanın belli başlı bölge ve kıtalarına doğru genişleyebilmesine yol açan bir dönüşüme" işaret etmektedir. Piyasalar, iletişim teknolojisi bunun yaygınlaşmasının en önemli aracı olurken, bilginin yaygınlaşması ve bilgiye erişimin kolaylaşması ortak değerler, kurallar ve perspektifler oluşturulmasını mümkün kılıyor. Uluslararası şirketler ekonomik anlamda küreselleşmeyi dünyanın dört bucağına taşıyan aktörler olmaktadırlar. İletişim ve bilgi alanlarında yaşanan demokratikleşmenin küreselleşmenin yaygınlaşması kadar, küreselleşmenin tümüne ya da çeşitli boyutlarına karşı çıkanların işlerini de kolaylaştırmaktadır. Küreselleşmeye karşı çıkanlar düşüncelerini küresel mekanda küreselleşmenin getirdiği değerlerle savunuyorlar ve tüm dünyaya yaymaktadırlar. Küreselleşme çağını tanımlayan teknolojiler, özellikle internet, örgütlenmeyi, mesajların yayılmasını, kitle hareketliliğinin sağlanmasını hem kolaylaştırıyor hem de bunların çok ucuza mal edilmesine yol açıyor (Özel, 2001: 110-111).

3. Kentlerarası Rekabet

Kentler; sosyal, ekonomik ve kültürel özellikleri hukuki niteliği ve nüfus bakımından kırsal alanlardan farklı, genellikle tarımsal olmayan üretimin yapıldığı, üretim dağıtım ve denetim işlevlerinin toplandığı, toplumsal farklılaşma, mesleki uzmanlaşma ve hareketliliğin görüldüğü yerleşim yerleridir.

Kentlerarası rekabetin ve kentlerin kendilerini çekim merkezi haline getirme mücadelesi günümüzde artan bir şekilde devam ederken; artık kentler güçlerini ülkelerden değil ülkeler güçlerini kentlerden almaktadırlar. İçinde bulunduğu coğrafyada diğer üretim merkezleri ile ticaret yapma imkânına sahip olan ve üretim yelpazesini genişletip girişimcisinin önündeki engelleri kaldırabilen kentler küresel rekabet güçlerini ve ekonomik ağırlıklarını artırabilmektedirler. Günümüzde yaşanan hızlı değişim ve dönüşüm sürecinde kentlerin dünyadaki konumlarını belirleyen ilişkiler hızla değişmiş, bazı kentler yükselirken bazıları da hızlı bir düşüş sürecine girmiştir. Bu süreç kentlerin gelişimini belirleyen dinamikler açısından da bir dizi değişikliğe yol açmıştır. Artık günümüz kentlerini tanımlayan temel öğe, sundukları hizmet, organizasyon, iletişim, haberleşme vb. olanaklarıdır. Diğer yandan, kentler arası rekabet mücadelesinin içindeki kentler yepyeni ekonomik, politik ve kültürel roller yüklenmişlerdir. Ülkeler birbirleriyle yaptıkları rekabetin boyutu değişirmiş olup, bu rekabeti kentleri aracılığıyla gerçekleştirmeye başlamışlardır. Bankacılık, ticaret ve ulaşım gibi ekonomik ve finansal alanlarda ulusal ve uluslar arası sistemle bütünleşmiş olan kentlere sahip olan ülkeler bu rekabette avantajlı konuma geçmektedirler. Küresel sermayenin ihtiyaç duyduğu türde hizmetleri yerine getirebilen kentler dünya kenti olarak adlandırılmakta ve sürekli bir gelişim göstererek yükselmekte, bu sürecin dışında kalan kentler ise dışlanmakta, hızla kentler arası rekabetin dışına

itilmektedir. Bütün bu gelişmeler, kentler ve küresel süreç arasındaki etkileşimin sosyo-kültürel, ekonomik boyutlardaki analizleri, yeni bakış açılarını gündeme getirmektedir.

Kentin dünya ekonomisine eklemlenme biçimi ve bu süreçteki mekânsal fonksiyonlar, kentte oluşan yapısal değişiklikleri etkilemektedir. Bu süreçte küresel sermayeyi çekebilecek altyapıya sahip olan kentler giderek dünya kenti hiyerarşisinde yerlerini alacaklardır. Kentler artık günümüzde ekonomisiyle, kültürüyle, sosyal ve siyasal yapılanmasıyla ön plana çıkan birimler olmuşlardır. Kentler arası rekabet son yıllarda kentlerin hatta merkezi yönetimlerin gündeminde olan temel konulardan biri olmuştur. Yeni kalkınma stratejilerinde bölgesel ve yerel kalkınma ulusal kalkınma stratejilerinin hedefine ulaşmasındaki en büyük araç olarak görülmektedir. Bu yaklaşım yerel ve bölgesel kalkınmayı sadece yerel veya bölgesel yöneticiler açısından değil; merkezi yöneticiler açısından da gerekli kılmıştır. Yerel ve bölgesel kalkınma için kentler anahtar bir role sahiptirler. Dünyada bir çok ülkesinde yerel kalkınma ile birlikte, kentsel kalkınma ve kentlerin ekonomik, sosyal ve kültürel rekabeti göze çarpmaktadır. Kentler yerel ve bölgesel kalkınma stratejisinin ana unsurlarıdır. Ulusal politikalarda kentsel sorunlara daha fazla görünürlük ve daha fazla öncelik verilmesi gerekli olmakla kalmayıp, aynı zamanda ulusal, bölgesel ve yerel düzeylerde yeni politikalar da gerekli olmaktadır. Gerek merkezi gerekse yerel düzeydeki yönetimler kendi işlev ve sorumluluklarını yeniden gözden geçirmeli ve bir işbirliği çerçevesi içerisinde sinerji oluşturma yolları araştırmalıdır. Kentler arası rekabette sadece söz konusu kentin gelişimi ve ekonomik kalkınması hedef olarak alınmaz. Bunun yanında yerel ve bölgesel kalkınma unsurlarına dikkat edilmektedir. Bir kentin ekonomik ve sosyal rekabet içerisinde olması ve ekonomik ve sosyal değerler üretmesi ve kazanması, o kent ve çevresindeki kentlere, bölgeye ve dolaysıyla ülke ekonomisine büyük katkılar sağlayacaktır.

Yirmi birinci yüzyılın başından itibaren kentler, ekonomik kalkınmanın kritik ajanları haline gelmiştir. Küreselleşme ile birlikte rekabet, kentler için daha önemli bir hale gelmiştir. Bu anlamda kentsel rekabet Chesire'a göre; "bir yörenin iktisadi faaliyetler açısından diğerleriyle açık ya da dolaylı bir şekilde rekabet halinde olduğu süreç" olarak tanımlanmaktadır. Yine kentsel rekabeti, özellikle mobil yatırımların çekilmesi konusuyla ilgili olduğunu belirtmektedir (Cheshire, 1999: 843). Benzer şekilde kentlerarası rekabet, kentte yaşayan insanların mevcut yaşam standartlarını muhafaza etme ve artırma becerisi olarak tanımlanmaktadır (Kitson, Martin ve Tyler, 2004: 992).

Kentlerin birbirleriyle rekabet içinde olup olmadıkları veya birbirleriyle rekabet edip etmedikleri tartışmalı bir durum olarak kabul edilmesine rağmen rekabetçi kent kavramı (Wand, 2001) etkili bir söylem olarak kabul görmektedir. Bu kavrama göre kentler birbirleriyle rekabet etmektedir. Kent düzeyindeki rekabetçilik temelde ulusal düzeydeki rekabetten farklı görülmemektedir. Bununla birlikte, kentlerin mutlak rekabet avantajını sağlamak için birbirleriyle rekabet ettiklerini savunulmaktadır (Camagni, 2002: 2401).

Kentsel rekabet konusunda yapılan çalışmalara bakıldığında, kentlerin aşağıda belirtilen hedeflere ulaşmak üzere rekabet ettikleri ifade edilmektedir (Lever, 1999, 1029-1042):

- Başta imalat sanayi olmak üzere son dönemde, ticari faaliyetler, emlak ve bilgi gibi zenginlik ya da istihdam yaratan sektörlerde mobil yatırımları çekmek,
- Mevcut firmaların gelişmesi ve yenilerinin kurulması ile ekonomik büyümeyi sağlamak,
- Gelir, insan kaynağı, politik güç ve talep oluşturmak üzere nüfusun çekilmesi,
- Ulusal düzeydeki kamu kaynakları ile Avrupa Ortak Pazarı ve AB bölgesel politikası kapsamındaki fonlar gibi kaynaklar için rekabet,
- Önemli etkinlik ve yatırımlar için rekabet.

Bunu yanında, kentler arası rekabetin belirlenmesinde çeşitli faktörlerin olduğu söylenmekle birlikte, esas olarak ekonomik ve stratejik olmak üzere iki temel faktör üzerinde durulmaktadır. Genel hatlarıyla bu faktörler şu şekilde ifade edilmektedir (Şenlier ve Eryılmaz, 2004: 236):

Tablo 1: Kentlerararası Rekabeti Etkileyen Faktörler

Ekonomik Faktörler	Stratejik Faktörler
• Üretim oranını yüksekliği • Hizmetler sektöründe yoğunluk • Kalifiye iş gücünün yüksek olması • İşsizlik oranının düşüklüğü • Sermaye miktarı • Ekonomik çeşitlilik: Yatırım miktarı, firma sayısı • Kamu-özel sektör işbirliği • Altyapı: ulaşım ve iletişim ağları • Kentsel konforlar: yaşam kalitesi, çevre standartları, kültürel hizmetler	• Yönetim: Esnek, duyarlı ve uyumlu yerel yöneticiler • Yönetimde bireysel uzmanlarla işbirliği, ortaklık ve uzmanlık • Politika kararlarının etkinliği • Kentsel strateji ve vizyona sahip olmak • Kamu-özel sektör işbirliği

Kentlerararası rekabetten kastedilenin aslında, kentlerin fiziksel ve organizasyonel olarak birbirleriyle yarışması değil; kentleri oluşturan birimlerin kendi aralarındaki yarıştan bahsedilmektedir. Söz konusu bu yarışta başarılı olabilmek için birimler arasında ortak bir strateji ve sinerji etkisi oluşturabilecek düzenleyici mekanizmanın gerekliliği vurgulanmaktadır (Karakurt, 2004: 322). Aslında düzenleyici bir mekanizmadan öte, böyle bir ortamı oluşturabilecek düzenleme mekanizmalarına ihtiyaç duyulmaktadır.

Ekonomik ve stratejik faktörlerin yanında, kentlerarası rekabeti etkileyen diğer faktörler ise; iç faktörler ve dış faktörler olmak üzere iki grupta incelenmektedir. Kentlerin rekabet avantajlarının kaynaklarını hem dış faktörler hem de iç faktörler oluşturmaktadır. Dış faktörler; çevresel faktörler olarak adlandırılırken, kente özgü avantajlarda iç faktörler olarak adlandırılmaktadır (Coşkun, 2007: 18).

İç ve dış faktörler, kentlerarası rekabette, kentlerin dayanak noktalarını oluşturmaktadır.

Tablo 2: Kentlerarası Rekabetin Dayanak Noktaları

İç Faktörler	Dış Faktörler
• Coğrafi konum • Toprak kalitesi • Yatırım iklimi • Vizyon birliği • İnsan Sermayesi • Eğitim altyapısı • Girişimci kültür • Doğal yapı • Yerel yönetimin kalitesi • Teknolojik potansiyel • Endüstriyel altyapısı • Şebekeleşme- Kümeleşme • Merkezi hükümet nezdinde şehrin temsil gücü	• Ülkenin genel ekonomik şartları • Ülkenin genel siyasi şartları • Çevre iller (rakipler) • Uluslararası aktörler • Bölgenin gelişmişlik düzeyi • Bölgede sanayi kümelerinin varlığı • Müşteriler (üretilen ürün ve hizmete talip olanlar)

İç faktörler, kentin bünyesinde yer alan, denetim gücünün görece yüksek olduğu ve kent performansını etkileyen faktörler bütünü olarak adlandırılmaktadır. Dış faktörler ise yine kentin iletişim ve etkileşim içerisinde olduğu, kendi denetim alanı dışında olan ve performansını etkileyen faktörler bütünü olarak ifade edilmektedir (Coşkun, 2007: 19-20).

4. Rekabetçi Kentler Yaklaşımı

Özel sektördeki rekabetten nitelik olarak farklı olsa da kamusal ve siyasal alanda da sıkı bir rekabetin olduğu belirtilmektedir. Siyasal alandaki rekabetin arttığı alanlardan biri ve belki de en önemlisinin ise kentsel alanlarda yaşandığı ifade edilmektedir (Çarkçı, 2007: 9). Bu anlamda, kamusal alanda yani dolayısıyla kentlerde de piyasa rekabeti ve piyasaya benzemeyen rekabet biçimleri şeklinde olmak üzere farklı biçimlerde ortaya çıkan rekabet yaklaşımı ile rekabetin farklı biçimleri kentlerde de görülmeye başlandığı belirtilmektedir (Eren ve Kılıç, 2006: 82).

Küreselleşme süreciyle yaşanan gelişmeler, yerel hizmet üretme biçiminin önemli yeri/konumu olan kentlere farklı bakmayı zorunlu kılmaktadır. Kentlerde yaşayanların ihtiyaçlarının daha etkin ve verimli biçimde karşılanması için artan baskılar kültürel, sosyal ve ekonomik üretimde kentlere bakışını değiştirmektedir. Bu değişimde tamamen kentte yaşayanların tatminine dayanan, piyasa koşullarında rekabetçi yaklaşım benimsenmiştir. Rekabetçi kentlerin ölçütleri ise şu şekilde sıralanabilir (Çukurçayır, 2003: 123);

- **Yenilikçilik:** Geleneksel yöntemlerin sorunlarını giderecek yöntemler üzerinde odaklanma
- **Yönetimin Birlikte Çalışma Yeteneğini Geliştirme:** Hem kişilerin hem de özel sektörle yapılabilecek işler
- **İşbirliği Kalitesi:** Birlikte çalışma için gerekli ölçütlerin belirlenmesi, diyalog süreçlerinin biçimlendirilmesi ve tamamlayıcı bilgilerden yararlanma yolları
- **Proje Yönetiminde Etkinlik Ve Kalite:** Proje geliştirmedeki işlevlerinin neler olacağının belirlenmesi
- **Entegrasyon/Bütünleşme:** Hem iş süreçlerini bütünleştirmesi hem de diğer aktörlerle birlikte çalışması

- **Sürdürülebilirlik:** Günübirlik politikalar yerine sürdürülebilir ve devamlılığı olan projelerin geliştirilmesi
- **Değerlendirme:** Belirlenen hedeflere ne ölçüde ulaşıldığının değerlendirilmesi ve yeni politikalar belirlenmesi

Rekabetçiliğinin ölçütleri bu şekilde belirlenen kentlerde, rekabetin olmayışından kaynaklanan verimsizliği çözmenin yolu da, şeffaflığın sağlanmasından geçmektedir.

Küreselleşme ile birlikte kentsel politikalara dâhil olan kavramlardan biri de rekabetçi kent konsepti olmuştur. Çünkü yerel ekonomilerin dünyadaki diğer kentlerle yarışabilirliği ve kentlerin ülkeleri için farklı işlevler üstlenmesi gibi durumların tespiti, günümüzde rekabetçi kentler kavramı ile ifade edilmektedir. Bu süreçte rekabetçi yaklaşım ile kentler, etkinlik ve verimlilik karşılaştırmaları yaparak, hem kendilerinden beklentilerini net biçimde ortaya koyabilecekler hem de siyasal karar organlarının yerel hizmet alanlarına ilişkin belirleyeceği politikalarını daha net görebileceklerdir (Çukurçayır, 2003: 127).

Kentlerin rekabetçi bir politika oluşturması konusunda ise, kentsel imaj geliştirme ve pazar araştırmaları önem taşımaktadır. Çünkü bu çalışmalarla, kentin nüfus dağılımı, nüfus artışına göre konut gereksinimi, yönetimin alacağı tedbirler ve karar alma süreçlerinin geliştirilmesi gibi sorularla, kentin yatırım yeri olarak seçilmesi ve kentin geleceği ile ilgili kestirimlerin kolaylaştırılması amaçlanmaktadır (Çelebi, 2010: 86).

Kentlerde başarıyı sağlamak ve rekabetçi özelliğini güçlendirmek için ise; siyasal karar organları arasında sağlıklı eşgüdüm kurulması, stratejik yönetim anlayışıyla işlevsel bir yönetim sisteminin birleştirilmesi, değişim yönetiminin kurulması, yurttaşla ortaklaşa bir yönetim anlayışının benimsenmesi ve son olarak hem özel sektör hem de sivil toplum kuruluşlarıyla güçlü bir işbirliğinin yapılması gerekmektedir (Çukurçayır, 2003: 131).

5. Sonuç

Küreselleşme süreci hemen hemen pek çok konuda değişime yol açmıştır. Yalnızca ekonomik, sosyal ve kültürel alanda etkisini göstermemiş, mekânsal, siyasal ve hukuksal bir süreç haline de gelmiştir. Bu anlamda, rekabet kavramı da küreselleşmeyle birlikte bir gereklilik olarak algılanmış ve pek çok alanda öne çıkmıştır. Dolayısıyla gerek yerel gerekse bölgesel anlamda kentler, diğer kentlere üstünlük sağlamak ve kendi çekiciliğini artırabilmek amacıyla birbirleriyle rekabet içerisine girmiştir.

Küreselleşmenin gözle görülür bir şekilde kendini gösterdiği alanlar kentler olmuştur. Küreselleşme ve kentler birbirinden karşılıklı olarak etkilenen ve birbirlerini besleyen bir unsur olmanın yanında, rekabetçi anlayış çerçevesinde küreselleşmeyi üreten mekânlar haline gelmiştir.

Kentler arasında rekabetin ortaya çıkmasıyla, yaşam standartlarına çekicilik kazandırmak için kentler daha fazla çaba içerisine girmektedirler. Çünkü artık, kentsel mekânda hizmet alan kitle sadece orada ikamet edenler değildir. Kültürel değer ve varlıklara olan ilgi de yine rekabetin bir gerekliliği olarak önem kazanmaktadır. Kentin özgünlüğünü ortaya çıkararak rekabetini koruyabilmesi için bu değerleri koruması ve geliştirmesi gerekmektedir.

Kentlerin küreselleşmenin gerekli kıldığı rekabet ortamı içerisinde, bir dünya kenti olabilmeleri için ekonomik, kültürel, sosyal ve politik güçlerle birlikte eş zamanlı olarak çalışmaları gerekmektedir. Bu durum doğal olarak bir kaliteyi gerekli kılmaktadır. Zaman içerisinde yaşanan gelişmeler, kentlerin bazı noktalarını hem fiziksel hem de ekonomik anlamda çöküntüye uğratmıştır. Böyle bir durumda kentlerin ulusal ve uluslararası yatırımları çekmek, kent imajını sağlamak ve bir dünya kenti olabilmeleri için çöküntüye uğramı alanlarını sağlıklı bir biçimde yenileştirmek zorundadırlar. Çünkü rekabet edebilirlik kentsel mekâna da yayılan bir politika haline gelmektedir. Bu durumun kentlere yansıması ise rekabetçi koşullarla donatılması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Ulaşım ve iletişim altyapısının geliştirilmesi, prestij projeleri, güvenlik, kentsel dönüşüm ve sosyal donatıların artırılması gibi unsurlarının yanında yatırımların daha kolay ve hızlı bir şekilde sağlandığı kentler rekabet ortamında öne çıkan kentler olmaktadır.

Kaynaklar

CAMAGNI, Roberto (2002), On the Concept of Territorial Competitiveness: Sound or Misleading?, Urban Studies,39,p. 2395-2411.

CHESHIRE, Paul (1999), Cities in Competition: Articulating the Gains from Integration, Urban Studies, 36(5-6), 843-864.

COŞKUN, Recai (2007), Kent ve İnsan, Okutan Yayıncılık, İstanbul.

ÇARKÇI, Akif (2007), Kent Yönetimine Farklı Bakışlar, Şehir Yayınları, İstanbul.

ÇELEBİ, Esra (2010), Yeni Belediyecilik Stratejileri: Rekabet Edebilir Kentler Yaklaşımı ve Türkiye, Selçuk Üniversitesi, SBE, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

ÇUKURÇAYIR, M. Akif (2003), Dijital Kentler ve Türkiye'de Bazı Uygulamalar, Yerel ve Bölgesel Politikalar, Ed. M. Akif Çukurçayır ve Ayşe Tekel, Çizgi Kitabevi, Konya.

DAUPHINAIS, G. William, Grady Means ve Colin Price (2002), Ceo'ların Bilgeselliği, Çevirenler Uğur ALPAKAY, Gülden ŞEN ve Erdal TOPPARMAK, Sistem Yayıncılık, İstanbul.

EREN, V. ve S. Kılıç (2006), Yerel Hizmetlerde Özelleştirmeye Alternatif Bir Yöntem Olarak Rekabet Yaklaşımı, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Sayı 61 (3), s.73-101.

FALK, Richard (2001), Yırtıcı Küreselleşme, Çev. Ali Çaksu, Küre Yayınları, İstanbul.

FRIEDMAN, Thomas (2000), Küreselleşmenin Geleceği, Çeviren Elif Özsayar, Boyner Holding Yayınları, İstanbul.

KARAKURT, Elif (2004), Dünya Kenti Kavramına Alternatif Bir Bakış, DPT Yayınları, Ankara.

KITSON, M. Martin, R. ve Tyler, P. (2004), The Reginal Competitiveness: An Elusive yet Key Concept?. Regional Studies, 38(9), 991-999.

LEVER, W.F. (1999), Competitive Cities in Europe, Urban Studies, 36 (5-6), p.1029-1044.

ÖZEL, Soli (2001), "Küreselleşme, AB ve Türkiye" Karizma Dergisi, Sayı 4, s.110-111.

ŞENLİER, Nihal ve S. S. Eryılmaz (2004), Kentler Arası Rekabette İstanbul'un Yeri, Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu, c.2 s.234, DPT Yayınları, Ankara.

THUROW, Lester C. (1997), Kapitalizmin Geleceği, Çevirenler Serpil DEMİRTAŞ, Nebil İLSEVEN, Sabah Kitapları, İstanbul.

TOFLER, Alvin ve Heidi TOFLER, (1995), Yeni Bir Uygarlık Yaratmak, Çeviren Zülfü Dicleli, Türk Henkel Dergisi Yayınları, İstanbul.

TUTAR, Hasan (2000), Küreselleşme Sürecinde İşletme Yönetimi, Hayat Yayıncılık, İstanbul.

WANG, J. ve Zhou, Yu (2001), Chuagxin de Kongjian: Qiye Quanji yu Guyu Fazhan, Innovative Spaces: Enterprises Clusters and Regional Development, Beijing University Press, Beijing, p.220-233.

ŞEFAAT ANLAYIŞLARI VE GÜNDELİK HAYATA YANSIMALARI

Doç. Dr. İsmail ŞIK - Yrd. Doç. Dr İbrahim KAPLAN[1]

Özet

Şefaat konusu İslam toplumlarının birçoğunda geçmişten günümüze vahyin verdiği bilgiler ışığında değerlendirilmek yerine çoğu zaman bireyin faydası esas alınarak çeşitli rivayetler çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu husus bazı zamanlarda ilahi imtihanı, Allah'ın vadinden dönmeyeceği ilkesini neredeyse hiçe sayan bazı değerlendirmelere, akıl dışı vahiyle çelişen yorumlara sebebiyet vermiştir. Şefaat kavramının kökeni, kaynağı ve bilgi değeri bizim için öncelikli konular olmakla beraber toplumda nasıl algılandığı ve ne gibi sıkıntılara sebebiyet verdiği meselesi de ayrı bir önem arz etmektedir.

Anahtar kelimeler: *Şefaat, Peygamber, vahiy, toplum bilinci*

1. Şefaat Kavramı

Terim olarak şefaat, "günahkâr olan müminin affedilmesi, günahı olmayanların ise derecelerinin yükseltilmesi için izin verilen kimselerin Allah nezdinde aracılık yapması" şeklinde tanımlanmaktadır. (İsfehânî,1997, 81; İbn Manzûr2013,VII, 151; Alıcı, 2010, 411; Topaloğlu-Çelebi,287). Aslen bir inanç problemi olmamakla beraber geniş halk kitlelerinde olumlu bir yankı bırakan şefaat konusu, kelâmcılar tarafından da etraflıca ele alınıp tartışılmış ve irdelenmiştir.(Kesler, 2004, 119)

Konu ilgili ayet ve hadislerin değerlendirmesiyle daha net bir şekilde ortaya konacaktır. Bilindiği üzere "şefaat" kelimesi Kur'an'da pek çok ayette geçmekle beraber genellikle hiçbir put ve sahte tanrının şefaat edemeyeceği, şefaat etme yetkisinin veya izninin yalnızca Allah'a ait olduğu meseleleri üzerinde durulmaktadır. Bu şekilde şefaatle ilgili ayetleri iki grupta toplamak mümkündür. Bunlardan ilki şefaatin kesin bir dille reddedildiği ayetler (Bakara 2/123: *"Kıyâmet ve hesap gününe karşı tedbirinizi alın. Çünkü o gün, kimsenin kimseye en ufak faydası dokunmayacak, hiç kimseden günahlarının affı için herhangi bir bedel/fidye kabul edilmeyecek, hiçbir şefaat kimseye fayda vermeyecek, günahkârlara da asla yardım edilmeyecektir." ;* Müddesir 74/48: "*İşte bu yüzden onlara hiç kimsenin şefaati fayda vermeyecek."*; En'âm 6/70: *"...Onlara hatırlat ki, âhirette her insan yaptığı yanlışlardan ve haksızlıklardan dolayı rehin tutulacak ve kendisini Allah'a karşı koruyacak bir dost ve şefaatçi bulamayacaktır."*; Mü'min 40/18: *"O gün zalimler için ne bir dost, ne de sözü dinlenecek bir şefaatçi olacaktır."*) diğeri ise Allah'ın izni olmadıkça şefaatin olmayacağını bildiren ayetlerdir.(Zümer 39/44: *"Deki! Şefaat yetkisi sadece yerin/göğün mülk ve egemenliğine sahip Allah'a aittir..."* ; Meryem 19/87: *"Rahmanın katından bir ahit almadıkça hiçbir kimsenin bir başkasına şefaat etme hakkı olmayacaktır." ; Bakara 2/255: "...Allah'ın izni olmadıkça onun katında kim şefaat edebilir..."; Bakara 2/255: "O izin vermedikçe Allah katında hiç kimsenin şefaati fayda vermez."*)

Kur'an'da şefaat konusu irdelendiğinde şirk inancının reddi ve tevhid inancının vurgulanması bağlamında problemin ele alındığı görülecektir.(Yavuz, 2007, XXXVIII, 412.) Nitekim söz konusu ayetlerde, müşriklere hitaben Allah'ı bırakıp tanrı edindikleri şeylerin şefaat edemeyecekleri gibi kıyâmet günü Allah'tan başka hiçbir dost ve şefaatçinin bulunmayacağı ifade edilmektedir. Kur'an ayetlerinine konuyla ilgili ana tema ise şefaatin ancak Allah'ın izni ve rızasıyla gerçekleşeceği şeklinde özetlenebilir.

Bu meselenin diğer bir ayağı bilgi kaynağını olarak hadis literatürüne dayanır. Kelâm tarihinde şefaat üzerindeki tartışmalara geçmeden önce hadis literatüründe meselenin nasıl ele alındığını ortaya koymak isabetli olacaktır. Ehl-i Sünnet tarafından güvenilir kaynaklar olarak değerlendirilen hadis külliyatında Hz. Muhammed'in şefaatçi olacağına dair rivayetler vardır. Birbirinden farklı rivayetler olmakla beraber Hz. Peygamberle beraber sıddıklar, nebîler, melekler ve şehitler vb gibi diğer şefaatçilerden de bahsedilmektedir. (Yüksel, *Sistematik Kelâm,* 210.) Nitekim Hz. Muhammed'in *"Her*

[1] Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Peygamberin kendine has kabul olunan bir duası vardır ve onunla dua edegelmiştir. Fakat ben duamı âhirette ümmetime şefaat etmek için saklıyorum." (Buhârî, "Daavât" 1; Müslim, "İman" 86.) ve *"Şefaatim ümmetimden büyük günah sahipleri içindir."*(Tirmizî, "Kıyâme" 2359; Ebû Dâvud, "Sünnet" 21; İbn Mâce, "Zühd" 37) şeklinde açıklamalarda bulunduğu aktarılmaktadır.

2.İslam Düşüncesinde Şefaat

Müslümanlar şefaat konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. (Yüksel, 2002, 17-31.) İman amel ilişkisine bakış açısı bu konuda önemli bir merhaleyi işaret etmektedir. Ameli imandan bir parça olarak kabul eden Haricîler ve Mu'tezile'e göre büyük günah işledikten sonra tevbe etmeyen kimse mümin vasfını yitirir. Haricilere göre doğrudan kâfir olurken Mu'tezile'ye göreyse dünya hayatına iman ve küfür arasındaki bir yerde bulunurlar. İbn Hazm'a onların bu tavırlarını Bakara 2/254: *"Ey inananlar! Ne alışverişin ne dostluğun ve ne de şefaatin olmadığı gün gelmezden önce, size geçim için verdiğimiz mallardan harcayın"* ve *"Öyle bir günden sakının ki, kimse kimsenin cezasını çekmez. Hiçbir kimseden azaptan kurtuluş bedeli kabul edilmez, ona hiçbir şefaat fayda vermez ve onlara hiçbir şekilde yardım da edilmez."* manasındaki ayetlere dayandırrarak delillendirdiklerinden bahseder. (İbn Hazm,1999, II, 366.)

Mu'tezile'ye göre şefaat, cennete giren mü'minlerin sevaplarının arttırılması ve makamlarının yükseltilmesine yöneliktir. Kısacası Mu'tezile, şefaati sadece itaatkâr olanlar ve tevbe edenler için kabul etmektedir. Kıyâmet günü sadece itaatkâr olanlara, tevbe edenlere şefaat olunacaktır. Bunun manası, şefaat edenlerin Allah katında derecelerinin yükseltilmesi ve mükâfatlarının artırılmasıdır. (Kadı Abdulcabbar, 2001, 463-467; Nesefî, 2007, 141-142; Şehristânî, 1948, I, 65)

Kadı Abdulcabbar, Hz. Peygamber'in şefaatinin gerçekleşeceğini ancak şefaatin kim için gerçekleşeceği üzerinde tartışmalar olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre Ehl-i Sünnet'in görüşlerini kanıtlamak için kullandığı *"Şefaatim ümmetimden büyük günah sahipleri içindir."* Rivayetinin problemlidir, ahad yolla nakledildiğini için geçerli bir delil olamaz.(Kadı Abdulcabbar,465). Ayrıca bu haber, "koğuculuk yapanın, devamlı içki içen ve ana babasına isyan edenin cennete giremeyeceği, bıçakla insan öldürenin ebediyyen cehennemde kalacağı" şeklinde Hz. Peygamber'den rivayet edilen diğer bir takım haberlerle çelişmektedir. Bu çelişik durumdan kurtulmak ancak "tevbe ettikleri halde" kaydıyla yorumlanmakla mümkün olacaktır. (Kadı Abdulcabbar,466). Burada " mü'minler cennetlik oldukları halde, şefaatın onlara ne faydası olur?" gibi bir soru gündeme gelebilir. Cevap ise söz konusu şefaatin cennetteki makam ve mevkîlerini yükseltmek için olduğudur (Kadı Abdulcabbar, 94).

Ehl-i Sünnet'e göre şefaatin, ümmetin büyük günah sahipleri içindir (Eş'arî, 1999, II, 147-148.) Mâturîdî'nin bakış açısı farklı bir pencere açar. Ona göre kişi ihmaller nedeniyle kaybettiği manevî değerinin yeniden oluşmasını sağlayan iyilikleri vesilesiyle şefaati hak eder (Mâturîdî, 2005, 365.) Nitekim emirleri terk eden kimseye "isyan et" denmez, bilakis ona "itaat et ki, âsî olduğun şey hakkında şefaatin kabul edilsin" denir. O bu vesileyle büyük günah işleyenlerin, Allah'ın saygın kulları ve hoşnut olduğu kimselerin şefaati ile bağışlanacağını düşünür(Mâturîdî, 2005, 365.) Bu bağlamda Râzî, (Duhâ 93/5: *"Rabbin sana verecek ve sen razı olacaksın.*) ayetinin tefsirinde, Hz. Peygamber kendisine verilmesinden râzı olduğu şeyin şefaat olduğunu ve bu âyet indiğinde Hz. Peygamberin *"Ümmetimden bir kimsenin cehennemde kalması durumunda bundan hoşnut olmayacağım"* dediği aktarır (Râzî, 1420, XXXI, 194). Bu görüşe (Muhammed 47/19: *"...Kendi günahın, inanan erkeklerin ve inanan kadınların günahı için, Allah'tan mağfiret dile..."*) ayeti delil getirilmiştir.

Ehl-i Sünnet'ten Bâkıllânî, Mu'tezile'nin "Şefaatin, mükâfatı artırmak için olup, cezayı yok etmek için olmadığı" düşüncesine karşılık, şefaatin af talep etmek olduğunu ifade etmiştir (Bâkıllânî, 2005, 415). İbn Fûrek ise müslümanların Resulullah'ın şefaati hususunda fikir birliği içinde olduklarını belirtmektedir (İbn Fûrek, 2005, 172). Taftazânî de şefaatin büyük günah işleyenler hakkında, nas ve icmâ ile sabit olduğunu, belirtmiştir. Ayrıca Taftâzânî, âyetteki zenb/günah kelimesine büyük ve küçük günahların girdiğini ve bu konudaki hadislerin sahih ve meşhur olduğunu ve delil olarak kabul edileceğini ifade etmiştir.(Taftazânî, 2001, III, 399). Bağdâdî, Ehl-i Sünnet'e göreyse şefaatin peygamberler ve derecelerine göre mü'minlerin bir kısmı için olduğunu, müfessirlerin "makâm-ı mahmud"u şefaat olarak yorumladıklarını ifade etmiştir (Taftazânî, 2001, III, 398). Yazır da bu konu işlerken (İsrâ 17/79: *"...Böylece Rabbin seni güzel bir makama ulaştırması umulur."*) manasındaki ayetin tefsirinde *"makâm-ı mahmud"* ifadesini "herkesin hamd ile tebcil edeceği muazzam makam demektir ki, hakikat-i hamdin mütealliki olan kurb-i mutlak makamı yani, ehâdis-i şerifde vârid olduğu üzere livâü'l-hamd altında şefaat-ı kübra makamı olduğunu" belirtmektedir (Yazır, 1938, IV, 3194). Bağdâdî benzer bir bakış açısıyla şefaat hakkında "*Hz. Peygamber, ümmetinin yarısının cennete*

girmesiyle, şefaat etme yetkisi arasında serbest bırakıldı da Peygamber şefaatı tercih etti. Ve ümmetinden 70 bin kişinin hesapsız olarak cennete gireceğini ve bunlardan her birinin 70 bin kişiye şefaat edeceği bildirilince, Ukkâşe b. Muhsin, Hz. Peygamber'den kendisinin de onlardan olması için dua etmesini istediği ve Peygamber'in de ona dua ettiği" (Ahmed b. Hanbel, trs, VI, 354, 370; VII, 96). manasındaki rivayeti delil getirmiştir (Bağdâdî, 1981, 244).

Şiî âlimlerden Şeyh Sadûk şefaat konusunda şu görüşlere yer vermiştir: "Biz büyük ve küçük günah işleyenlerden, Allah'ın dinini kabul edenlerin şefaate kavuşacağına inanırız. Günahlardan tevbe edenlerin ise, şefaate ihtiyacı yoktur. Hz. Peygamber de şefaat hususunda *"Benim şefaatime inanmayana, Allah şefaatimi nasip etmesin."* ve "*Tevbeden daha başarılı bir şefaatçi yoktur."* buyurmuştur. Şefaat peygamberlere, vasîlere, mü'minlere ve meleklere aittir. Bununla birlikte şefaat; şüpheciler, müşrikler, küfür ehli ve inkârlarında ısrar edenler için olmayıp aksine tevhid ehlinin günahkârları için söz konusu olacaktır." (Şeyh Sadûk, 1993, 66).

Dolayısıyla Şiî kelâmcılara göre, ister küçük ister büyük günah işlesin, Allah'ın dinini kabul eden kimse mutlaka şefaate kavuşacaktır. Günahlarından tevbe edenlere gelince, Şia'ya göre zaten onların şefaate ihtiyacı yoktur ve peygamberin şefaatine inanmayana Allah şefaatini bağışlamayacaktır. Tevbeden daha başarılı şefaatçi olmadığını savunan Şiî âlimlere göre, şefaat peygamberlere ve vâsilere aittir. Müşrikler, kâfirler ve inkârlarında ısrar edenler için şefaat söz konusu olmayacaktır.(Yüksel, 212).

Sonuç ve Değerlendirme

Öncelikle şefaat konusunun bir inanç esası ve ilkesi olmadığını özellikle hadis edebiyatında karşımıza çıkan ve ekoller tarafından sistemleştirilen bir husus olduğunu bilmekte fayda vardır. Bu konunun daha iyi anlaşılması hadis edebiyatında yer alan şefaatle ilgili rivayetlerin hangi anlamda kullanıldığına bakmakla mümkün olacaktır.

Rivayetlerin bir kısmına göre şefaat hesap gününün şiddetini azaltmak veya iyilik ve kötülükleri eşit olanların veyahut bazı insanların hesaba çekilmeden cennete girmelerini sağlamaktadır. İlk başta kulağa hoş gelen bu durum aslen Kur'an'ın ısrarla üzerinde durduğu ve ayetlerde (A'râf 7/188; Yûnus 10/49: *"De ki! Ben kendime Allah'ın dilediğinden başka ne bir fayda ne de bir zarar verme gücüne sahip değilim."*) ifade ettiği ruha aykırı bir durum oluşturmaktadır. Kur'an'ın Hz. Peygamber'in bir insan ve elçi olarak Allah'ın dileğinden başka kendine dahi ne bir fayda ne de bir zarar verme gücüne sahip olmadığı ifade edilmesine rağmen toplumda farklı bir bakış açısıyla konu ele alınmaktadır.

Bu yaklaşım Buhârî'de geçen bir hadis de, yukarıdaki ayeti açıklar mahiyettedir: "Ey Allah'ın elçisinin halası olan Safiye! Senden ben Allah'ın azabından bir kısmını olsun def edemem. Ey Muhammed'in kızı Fatıma! Malımdan dilediğin şeyi iste vereyim. Fakat Allah'ın azabından hiçbir şeyi senden def edemem."(Buhârî, 1422, 4634.)

Bu tip şefaat anlayışları toplumda sorumlulukları yerine getirmeden mükâfat elde etme, vesilelerle hak ettiğin azaptan kurtulma, Allah'tan başka birinin aracılığıyla cennete girme, aracı kullanmak yoluyla hesabın zorluğundan kolayca kurtulma gibi ilahi adaletle asla uyuşmayacak olan yorumlara sebep vermektedir.

Sonuç itibariyle imtihanın herkes için adil ve eşit olduğunu beyan eden dinimiz hiç kimseye bir ayrıcalık tanımamaktadır. Hz Peygamber dahi imtihandan endişe ile bahsederken bir grup insanın onu ya da mensubu oldukları dini grupların liderini ve diğer kişileri çeşitli rivayetlerle ilhai imtihanın sorgusundan sıyrılma veyahut başarısız olduklarında ise bir takım kişileri referans alarak onların belki de onları kurtulma aracı görmeleri akli ve dinin değildir.

İmtihan herkes için aynı şartlarda ve eşittir. Akıl sahibi olan her yetişkin dünyada yapıp ettiklerinden mesuldür. Dolayısıyla şefaat kullanma Allah'ın izni ile her kime verilirse verilsin ilahi imtihanı ortadan kaldırmadığı gibi ona aykırı da olamaz.

Kaynaklar

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, tah. Şuayp Arnavut, Müessesetü Kurtuba, Kahire trs.

Alıcı, Mustafa, "Şefaat", *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2010.

Bağdâdî, Abdülkâhir, *Usûlü'd-Din*, İstanbul 1981.

Bâkıllânî, Kadı Ebûbekir Muhammed b. Tayyib, *Temhîdü'l-Evail ve Telhisu'd-Delail*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005.

Buhârî, Muhammed b. İsmail, *es-Sahih*, nşr. Dâru Tûg'ın Necât, Dımaşk 1422.

Cürcânî, Seyyid Şerif, *Kitâbü't-Tarîfât*, Daru'l-Fikir, Beyrut 1998.

Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn, *el-İrşâd ilâ Kavâtı'i'l-Edilleti fî Usûli'l-İ'tikâd,* thk: Muhammed Yusuf Mûsâ ve A. Abdülmün'im Abdülhamîd, el-Mektebetü'l-Hancî, Mısır 1950.

Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as, *Sünen*, Nşr. el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut trs.

Ebû Hanife, "el-Fıkhu'l-Ekber" (Arapça metin), Haz. Mustafa Öz, *İmam A'zam'ın Beş Eseri,* İstanbul 2009.

Elik, Hasan, "Kur'an'daki Allah Tasavvuru Açısından Şefaat'e Bakış", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi,* İstanbul 2005, S: 16, 32.

Eş'arî, Ebu'l-Hasan, *Makalâtü'l-İslâmiyyîn,* el-Mektebetü'l-Asriyye, thk: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut 1999.

Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn,* II, 147-148.

İbn Fûrek, *Makâlâtü Ebi'l- Hasan el-Eş'arî*,

İbn Hazm, , *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal,* II, 366.

İbn Mâce, "Zühd" 37.

İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2013.

Kadı Abdulcabbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, Daru ihyai't-Türasi'l-Arabiyye, Beyrut 2001.

Kesler, M. Fatih, "Kur'ân-ı Kerim ve Hadislerde Şefaat İnancı", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2004, Cilt: V, Sayı: 13, ss. 119-153.

Mâturîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed, *Kitâbü't-Tevhîd,* thk: Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi, İsam Yay., Ankara 2005.

Müslim, Ebu'l-Hasan, es-*Sahih,* thk: Muhammed Fuad, Nşr. Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut trs.

Nesefî, Ebu'l-Muîn, *Kitâbü't-Temhîd li Kavâidi't-Tevhîd, çev: Hülya Alper, İz Yay.,*

Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât,* thk*:* Safvân Adnan Davudî, Beyrut 1997.

Râzî, Fahreddin, *Tefsir-i Kebir*, Nşr. Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut 1420.

Şehristânî, Abdülkerim, *el-Milel ve'n-Nihâl*, Daru's-Surur, Beyrut 1948.

Şeyh Sadûk, *el-İtikâdât fî Dini'l-İmâmiyye*, thk: Usam Abdusseyyid, Dâru'l-Müfid, Beyrut 1993, 66.

Taftazânî, Saduddin, *Şerhu'l-Makâsıd*, Beyrut 2001.

Temhîdü'l-Evail ve Telhisu'd-Delail, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005.

Tirmizî, Muhammed b. İsa, *Sünen,* thk: Ahmed Muhammed Şakir vd., Nşr. Şirketü Mektebe ve Matbaatü Mustafa, Mısır 1975.

Topaloğlu, Bekir-Çelebi, İlyas, Kelâm Terimleri Sözlüğü, İsam Yay. İstanbul 2010.

Yavuz, Yusuf Şevki, "Şefaat", *DİA,* XXXVIII, İstanbul 2010.

Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Matbaai Ebuzziya, İstanbul 1938.

Yüksel, Emrullah, "İslâm'da Şefaat Yetkisi", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5, İstanbul 2002.

Sistematik Kelâm, İz Yay., İstanbul 2005.

YÜKSELEN EKONOMİLERDE EKONOMİK DEREGÜLASYON POLİTİKALARI

Dr. Ş. Gamze ALBAYRAK[2]

Özet

Keynesyen politikalar,1970'li yıllardaki yapısal krizin etkisiyle piyasa önceliklerinin önemli hale geldiği, liberalizasyon, deregülasyon, özelleştirme ve uluslararası ekonomik bütünleşmenin öne çıktığı "Neo Liberal Rejim" ile yer değiştirmiştir. Temelleri 1980'li yıllarda atılan Neo Liberalizm, 1990'lı yılların başında etkisini dünya ölçeğinde göstermeye başlamıştır. 2000 sonrası dönemde ise yaşanan finansal gelişmeler, finansal kurumların gözetiminin önemini ve bu gözetim sürecinde düzenleyici-denetleyici otoritelerin daha aktif ve etkin rol almaları yükselen ekonomiler için gerekliliğini açıkça ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde yeniden ivme kazanan regülasyon ve deregülasyon tartışmalarının merkezinde devlet ve piyasa mekanizması arasındaki tercih öne çıkarılmıştır. Bu çalışma deregülasyonların yükselen ekonomilerde piyasa serbestliğinin önemini vurgulanmaktadır. İstikrarlı bir iktisadi sistem için, çeşitli mekanizmalarla ekonomik piyasa aktörelerine yönelik uygun güdüler oluşturulması gerekmektedir. Deregülasyonu, büyük ölçüde ekonomik yapı ile doğrudan bağımlıdır. Yani, daha çok üretimin yapısına, istihdam ve fiyat artışlarına bağlıdır. Bununla birlikte, bazı yükselen ekonomilerde ticari reformlar, önemli sayılabilecek bir takım problemlerle karşılaşmaktadırlar. Bunun nedeni de, ticari deregülasyonun sonuçlarıyla diğer makro ekonomik hedeflerin doğru bir şekilde uyumlaştırılmasında karşılaşılan sorunlardır. Ancak, sürekli olarak geri planda tutulan, serbest ticaretin bütçe üzerindeki kısa ve uzun vadeli etkilerinin incelenmesi de uygulamaya konulan yeni stratejilerin başarısı için büyük önem taşımaktadır.

1-Giriş

Dünya ekonomilerini küresel gelişmeler bağlı olarak ülkelerde rekabeti esas alan bir ekonomi politikası geliştirdiği ifade edilebilir. Gelişmiş ülkelerin tam rekabet piyasa koşullarına göre hareket etmesi, yükselen ekonomiler için piyasa etkinliğinin sağlanması açısından önem arz etmekte ülkelerde yaşanan piyasa başarısızlıkları çeşitli deregülasyon tercihini zorunlu kılmaktadır. Yaşanan değişimler sonucu gelişmiş ülkelere göre farklı bir rota izleyen bu tür ülkeler, kısa zamanda diğer rakip ülkeler arasından sıyrılıp kendilerini bir üst basamakta yer almasını sağlamıştır.

Küreselleşme akımı yükselen ekonomilerde yoğun kriz yaşayan sermaye dokusunun çevresel ekonomileri yeniden yapılandırma politikaları altına alma aracı olarak görüldüğünde, bu doğrultuda geliştirilen ve uygulanan politikaların, uzun dönemde, gelişmiş ekonomilerin çıkarına, buna karşın gelişmekte olan çevresel konumlu ekonomilerin ise yeni bir uygulama biçimine girdiği gözlemlenir. Ancak, bu açık gerçeğe rağmen, gelişmekte olan ekonomiler siyasal karar organlarının kendi halkları ve tabanın çıkarları doğrultusunda farklı politikalar geliştirmeleri, bu transformasyon sürecini oldukça problemli bir konuma sokmaktadır.

Literatürde birçok benzer çalışma olmakla beraber, bu çalışmanın amacı küreselleşen dünya düzeninde yükselen ekonomilerin başarılarını sağlamada uygulanan deregülasyon rejiminin önemini vurgulanmaktadır. Çalışma üç ana başlık altında toplanmıştır. Buna göre, küreselleşme ve yükselen ekonomiler kavramı açıklanarak deregülasyon kavramı ve süreci nedenleri ve özellikleri açıklanmış, son olarak yükselen ekonomilerde deregülasyonun ekonomik etkinliği üzerinde durulmuştur.

2- Yükselen Ekonomiler

Yükselen Piyasa Ekonomisi kavramının iktisat yazınına kazandırılması, ilk kez, 1981 yılında Dünya Bankası'na bağlı bir kurulu olan Uluslararası Finans Kurumu'ndan Antoine van Agtmael sayesinde olmuştur. Yeni ortaya çıkan veya gelişmekte olan piyasa ekonomilerini tanımlamak amacıyla kullanılmaya başlayan ve kısa sürede yaygın bir kabul gören kavram, esas itibariyle, düşük-orta düzeyde kişi basına gelire sahip ülkelere atıfta bulunmaktadır. Söz konusu kapsamda değerlendirilen ülkeler, dünya genelindeki nüfusun yaklaşık yüzde 80'ini barındırmakta; global ekonominin de yüzde 20'sini temsil etmektedir.

Yükselen ekonomi terimi literatürde kendine yeni yer bulmasına rağmen, konunun güncelliği ve gösterdiği önem nedeniyle akademisyen ve araştırmacılar arasında yoğun bir şekilde kullanılıp, sayısız makale ve araştırmalara konu olmayı başarmıştır. Birçok gelişmiş ülke kökenli işletme yöneticisi

[2] Gazi Üniversitesi Polatlı Meslek Yüksek Okulu Maliye Bölümü, galbayrak@gazi.edu.tr

başlangıçta, bu ülkeleri sadece kısa dönemli işletme ihtiyaçlarının karşılanması için uygun pazarlar olarak düşünmüşler, fakat yükselen ekonomilerde yaşanan rekabet ve hızlı değişim ve adaptasyon sonucu bu ülkelerin farklı şekilde değerlendirilmesine itmiştir. Ancak hangi ülkelerin yükselen ekonomiler sınıfına dahil edilmesi gerektiği halen tartışma konusudur. (Çivi ve Çavuşgil, 2001:123)

Ülkeleri yükselen ekonomi yapan birden çok faktör var. Bunlardan biri, hammadde bolluğu, yüksek nüfus ve büyük iç pazarlarıyla ekonomik güç olmaları. İkincisi, hem ekonomik, hem politik alanda reformcu ülkeler olmaları. Üçüncüsü, aynı zamanda en bilindik özellikleri olan yüksek büyüme hızları. Dördüncüsü ise, artan ekonomik etkilerinin yanında, dünya politikasında gün geçtikçe güç sahibi olmaları ve bu yöndeki çabalarıdır. (http://t24.com.tr/yazarlar/h-bader-arslan/yukselen-pazar-ekonomileri1,339)

Dünya ekonomisi son 5 yılın en düşük büyüme performansını sergilemektedir. Büyümedeki yavaşlamanın arka planında; pek çok gelişmekte olan ekonomide gözlenen düşük büyüme, gelişmiş ülkelerde görülen oldukça ılımlı büyüme ve petrol ihracatçısı ülkeleri etkileyen düşük petrol fiyatı baskısı yatmaktadır. Ticaret ve yatırımların düşük seyretmesi ve zayıf talep düşük enflasyona ve ücretlere ve dolayısıyla da düşük istihdama neden olmaktadır.

Küresel ekonomide aşağı yönlü riskler etkisini sürdürmekte ve giderek yükselen ve gelişmekte olan ülkeler üzerinde yoğunlaşmaktadır. En büyük yükselen piyasalardaki sert yavaşlama riski en önemli risklerden biri olarak görülmektedir. Düşük olasılıklı bir senaryo olmakla birlikte, Çin'deki yavaşlamanın daha da artması ve bununla birlikte diğer yükselen piyasalarda ekonomik faaliyetteki yavaşlamanın uzaması aşağı yönlü risktir. Yükselen ve gelişmekte olan ülkeler arasında potansiyel büyümedeki düşüşün sürmesi, başlıca yüksek gelirli ülkelerdeki büyümenin durgun bir seyir izlemeye devam etmesi ve jeopolitik gerilimlerin artması olasılıkları bu riski daha da yoğunlaştırmaktadır. (http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Yaynlar/Attachments/701/DEG%20Ocak-Mart%202016.pdf). Diğer bir risk ise, ABD'deki para politikasını sıkılaştırma döngüsü ile ilgili risklerdir. ABD faiz oranlarının gelecekteki seyri ile ilgili beklentilerdeki ani bir yeniden düzeltme, bazı gelişmekte olan ülkelerdeki iç kırılganlıklar ve politika belirsizlikleri ile birleşerek finansal baskı yaratabilir ve sermaye akışlarının yıkıcı bir şekilde aniden kesilmesi riskini arttırabilir. Böyle bir ani kesilmenin kısa vadeli maliyetleri çok büyük boyutlu olabilir ve üretim ve yatırımlarda sert daralmalara neden olabilir.

Tablo 1 : Temel Ekonomik Göstergeler-IMF Tahminleri

	Reel GSYH			*Tüketici Fiyatları*			*Cari İşlemler*			*İşsizlik*		
	2013	*2014*	*2015*	*2013*	*2014*	*2015*	*2013*	*2014*	*2015*	*2013*	*2014*	*2015*
A. Gelişmiş Ekonomiler	1.4	1.8	2.3	1.4	1.6	1.8	0.4	0.3	0.2	7.9	7.3	7.1
I.AB 15	-0.2	1.3	1.8	1.2	0.6	1.2	2.5	2.4	2.3	11.2	10.7	10.3
Almanya	0.5	1.4	1.5	1.6	0.9	1.2	7.0	6.2	5.8	5.3	5.3	5.3
Avusturya	0.3	1.0	1.9	2.1	1.7	1.7	2.7	3.0	3.2	4.9	5.0	4.9
Belçika	0.2	1.0	1.4	1.2	0.7	1.0	-1.9	-1.3	-1.0	8.4	8.5	8.4
Danimarka	0.4	1.5	1.8	0.8	0.6	1.6	7.3	7.1	7.0	7.0	6.9	6.6
Finlandiya	-1.2	0.2	0.9	2.2	1.2	1.5	-0.9	-0.6	-0.5	8.2	8.5	8.3
Fransa	0.3	0.4	0.1	1.0	0.7	0.9	-1.3	-1.4	-1.0	10.3	10	10
Hollanda	-0.7	0.6	1.4	2.6	0.5	0.7	10.2	9.9	9.6	6.7	7.3	6.9
İngiltere	1.7	3.2	2.7	2.6	1.6	1.8	-4.5	-4.2	-3.8	7.6	6.3	5.8
İrlanda	0.2	3.6	3.0	0.5	0.6	0.9	4.4	3.3	2.4	13.0	11.2	10.5
İspanya	-1.2	1.3	1.7	1.5	0.0	0.6	0.8	0.1	0.4	26.1	24.6	23.5
İsveç	1.6	2.1	2.7	0.0	0.1	1.4	6.2	5.7	6.1	8.0	8.0	7.8
İtalya	-1.9	-0.2	0.9	1.3	0.1	0.5	1.0	1.2	1.2	12.2	12.6	12.0
Lüksemburg	2.1	2.7	1.9	1.7	1.1	2.1	5.2	5.1	4.0	6.9	7.1	6.9
Portekiz	-1.4	1.0	1.5	0.4	0.0	1.1	0.5	0.6	0.8	16.2	14.2	13.5
Yunanistan	-3.9	0.6	2.9	-0.9	-0.8	-0.3	0.7	0.7	0.1	27.3	25.8	23.8
II. Diğer Gelişmiş Avrupa Ülkeleri												
Çek Cumhuriyeti	-0.9	2.5	2.5	1.4	0.6	1.9	-1.4	0.2	0.3	7.4	6.4	6.0
Estonya	1.6	1.2	2.5	3.2	0.8	1.5	-1.4	-2.2	-2.4	8.6	7.0	7.0
GKRY	-5.4	-3.2	0.4	0.4	0.0	0.7	-1.9	-1.1	-0.8	15,9	16,6	16.1
İzlanda	3.3	2.9	3.0	3.9	2.5	3.3	3.9	2.1	2.3	4.4	4.0	3.5
İsviçre	1.9	1.3	1.6	-0.2	0.1	0.2	16.0	13.0	12.5	3.2	3.4	3.3
Malta	2.9	2.2	2.2	1.0	1.0	1.2	0.9	0.3	0.3	6.4	6.0	6.1
Norveç	0.6	1.8	1.9	2.1	2.0	2.0	11.2	10.6	10.2	3.5	3.7	3.8
Slovenya	0.9	2.4	2.7	1.5	0.1	1.3	2.1	1.9	2.2	14.2	13.9	13.2
Slovakya	-1.0	1.4	1.4	1.8	0.5	1.0	6.8	5.9	5.8	10.1	9.9	9.5

III. Diğer Gelişmiş Ülkeler												
ABD	2.2	2.2	3.1	1.5	2.0	2.1	-2.4	-2.5	-2.6	7.3	6.3	5.9
İsrail	3.2	2.5	2.8	1.5	0.8	1.8	2.1	1.9	2.0	6.3	6.0	6.0
Japonya	1.5	0.9	0.8	0.4	2.7	2.0	0.7	1.0	1.1	4.0	3.7	3.8
Kanada	2.0	2.3	2.4	1.0	1.9	2.0	-3.2	-2.7	-2.5	7.1	7.0	6.9
Avusturalya	2.3	2.8	2.9	2.5	2.7	2.6	-3.3	-3.7	-3.8	5.7	6.2	6.1
Yeni Zelanda	2.8	3.6	2.8	1.1	1.6	2.0	-3.4	-4.2	-6.0	6.2	5.7	5.2
IV. Yeni Sanayileşmiş Asya Ülkeleri												
Güney Kore	3.0	3.7	4.0	1.3	1.6	2.4	6.1	5.8	5.8	3.1	3.1	3.1
Hong Kong	2.9	3.0	3.3	4.3	3.9	3.8	1.9	2.1	2.2	3.1	3.1	3.1
Singapur	3.9	3.0	3.0	2.4	1.4	2.5	18.3	17.6	16.6	1.9	2.0	2.1
Tayvan	2.1	3.5	3.8	0.8	1.4	2.0	11.7	11.9	11.3	4.2	4.0	4.0
B. Yükselen ve Gelişmekte Olan Ülkeler												
I.AB Ülkeleri												
Bulgaristan	0.9	1.4	2.0	0.4	-1.2	0.7	1.9	-0.2	-2.3	13.0	12.5	11.9
Hırvatistan	-0.9	-0.8	0.5	2.2	-0.3	0.2	0.9	2.2	2.2	16.6	16.8	17.1
Letonya	4.1	2.7	3.2	0.0	0.7	1.6	-0.8	-0.1	-1.5	11.9	1.3	9.7
Litvanya	3.3	3.0	3.3	1.2	0.3	1.3	1.5	0.9	0.1	11.8	11.0	10.7
Macaristan	1.1	2.8	2.3	1.7	0.3	2.3	3.0	2.5	2.0	10.3	8.2	7.8
Polonya	1.6	3.2	3.3	0.9	0.1	0.8	-1.4	-1.5	-2.1	10.3	9.5	9.5
Romanya	3.5	2.4	2.5	4.0	1.5	2.9	-1.1	-1.2	-1.8	7.3	7.2	7.1
II. AB Adayı Ülkeler												
Makedonya	2.9	3.4	3.6	2.8	1.0	1.5	-1.9	-4.6	-5.7	30.0	29.0	28.0
Türkiye	4.1	3.0	3.0	7.5	9.0	7.0	-7.9	-5.8	-6.0	9.0	9.5	9.9
III. Diğer Yükselen ve Gelişmekte Olan Ülkeler												
Arjantin	-2.9	-1.7	-1.5	10.6	...	...	-0.8	-0.8	-1.1	7.1	8.8	9.0
Brezilya	2.5	0.3	1.4	6.2	6.3	5.9	-3,6	-3.5	-3.6	5.4	5.5	6.1
Çin	7.7	7.4	7.1	2.6	2.3	2.5	1.9	1.8	2.0	4.1	4.1	4.1
Endonezya	5.8	5.2	5.5	6.4	6.0	6.7	-3.3	-3.2	-2.9	6.3	6.1	5.8
G. Afrika	1.9	1.4	2.3	5.8	6.3	5.8	-5.8	-5.7	-5.6	24.7	25.2	25.0
Hindistan	5.0	5.6	6.4	9.5	7.8	7.5	-1.7	-2.1	-2.2	...	...	...
İran	-1.9	1.5	2.2	34.7	19.8	20.0	7.5	4.2	1.7	10.4	11.6	12.2
Malezya	4.7	5.9	5.2	2.1	2.9	4.1	3.9	4.3	4.2	3.1	3.0	3.0
Meksika	1.1	2.4	3.5	3.8	3.9	3.6	-2.1	-1.9	-2.0	4.9	4.8	4.5
Mısır	2.1	2.2	3.5	6.9	10.1	13.5	-2.7	-0.4	-4.0	13.0	13.4	13.9
Pakistan	3.7	4.1	4.3	7.4	8.6	8.0	-1.1	-1.2	-1.3	6.2	6.8	6.5
Rusya	1.3	0.2	0.5	6.8	7.4	7.3	1.6	2.7	3.1	5.5	5.6	6.5
S. Arabistan	4.0	4.6	4.5	3.5	2.9	3.2	17.7	15.1	12.4	5.5	5.6	6.5
Tayvan	2.9	1.0	4.6	2.2	2.1	2.0	-0.6	2.9	2.1	0.7	0.8	0.7
Avro Bölgesi	-0.4	0.8	1.3	11.9	11.6	11.2	2.4	2.0	1.9	11.9	11.6	11.2
DÜNYA	3.3	3.3	3.8	3.9	3.8	3.9	....	...	...	...	...	...

(1): Yillik yuzde degişme (Annual percen\age change).
(2): G5YH'nin yüzdesi (Percent of GDP)
t 3): İşgücünün yüzdesi t Percent of labor force).
(4): GKRY (Güney Kibris Rum Yönetimi), GCASC (Greek Cypriot Administration of Southern Cyprus).
(5). 1 Mayıs 2004'ten sonra üye olan yeni AB ulkeleri, GKRY hariç (New EU countries, excluding GCASC).
Kaynak-Source : IMF - World Economic Outlook, October 2014.

Bu ekonomilerin temel karakteristiği, kapalı bir ekonomiden açık piyasa ekonomisine doğru bir geçiş süreci yasıyor olmalarıdır. Bu geçiş süreciyle birlikte, söz konusu kategoride yer alan ülkeler, aynı zamanda, sistem içinde kendilerine özgü bir sorumluluk anlayışı da geliştirmektedir. Eski Sovyetler Birliği ve Dogu Bloku ülkeleri, bu tür piyasalara verilebilecek somut örnekler arasındadır.

IMF'in dünya ekonomisine ilişkin yılda iki kez yayınlanan üç temel yayınlarından birisi olan 'MaliGözlem (FiscalMonitor) 'başlıklı raporunda (http://www.imf.org/external/pubs/ft/fm/2014/02/pdf/fm1402.pdf). Yükselen piyasa ekonomilerini 29 ülke olarak sıralanmaktadır. Bu ülkeler, İngilizce isimlerinin baş harflerine göre sıralandıklarında şunlardır; Arjantin, Brezilya, Bulgaristan, Şili, Çin, Kolombiya, Mısır, Macaristan, Hindistan, Endonezya, Ürdün, Kazakistan, Kenya, Litvanya, Malezya, Meksika, Fas, Nijerya, Pakistan, Peru, Filipinler, Polonya, Romanya, Rusya, Suudi Arabistan, Güney Afrika, Tayland, Türkiye ve Ukrayna. Aynı raporun devamında ise bu ilk listeden, ekonomileri dolayısı ile GSMH, daha büyük olanları dikkate alınmakta, böylece G-20 ülkesi içinde yer alan yükselen piyasa ekonomileri ortaya çıkmakta, bu şekilde yukarıdaki 29 ülke sayısı 10'a

düşmektedir. Arjantin, Brezilya, Çin, Hindistan, Endonezya, Meksika, Rusya, Suudi Arabistan, Güney Afrika ve Türkiye.

Yine IMF`in 2016 yılı Dünya Ekonomik Raporunda, "Yükselen piyasa ekonomileri ve gelişen ülkeler, küresel büyümede aslan payına sahip olmaya devam etse de büyüme beklentileri dengeli değil ve son 20 yıla kıyasla daha zayıftır. Özellikle Rusya ve Brezilya olmak üzere bazı büyük yükselen piyasa ekonomileri, hala derin durgunluğa saplanmış durumda. Diğerleri ise zayıflayan ticaret hacmi ve sıkılaşan finansal şartlar nedeniyle zor makroekonomik şartlarla yüzleşiyor."

Tablo 2:IMF Büyüme Tahminleri

Ülkeler	2015 Tahmin Ekim 2015	2016 Tahmin Ekim 2016
Dünya	2,5	3,0
Gelişmiş ülkeler	2,0	2,2
ABD	2,6	2,8
Euro Bölgesi	1,6	1,6
AB 28	1,9	1,9
Japonya	0,6	1,0
Gelişmekte olan ülkeler	4,0	4,5
BDT	-2,7	0,5
Asya	6,6	6,4
Ortadoğu ve Kuzey Afrika	2,5	3,9
Sahraaltı Afrika	3,8	4,3
Latin Amerika	-0,3	0,3

Kaynak: IMF Dünya Ekonomik Görünüm Raporu, Ekim 2015

IMF'nin tahminlerine göre dünya GSYH'sının büyümesi 2015 yılında yüzde 3,1 ve 2016 yılında yüzde 3,6 olacak. 1997 - 2007 arasında dünya ekonomik büyümesi yüzde 4 olarak ölçülmüştü. IMF, dünya ekonomik büyümesinin 2016 yılında artmasını öngörüyor. Dünyada ticaret büyümesinin 2015 yılında yüzde 3,2 ve 2016 yılında yüzde 4,1 olması bekleniyor. Dünya ticareti 1997 – 2006 arasındaki on yılda yüzde 6,8 oranında büyümüştü. Henüz o noktaya gelinmese de 2016 yılından itibaren toparlanmanın hızlanması bekleniyor. (http://www.mahfiegilmez.com/2015/10/dunyann-ekonomik-gorunumu-2015-2016.html)

IMF, ayrıca düşen sermaye girişlerinin de yükselen ve gelişmekte olan ülkelerin para birimlerine yönelik baskıyı artırdığına işaret ederken, bu gruba ilişkin 2016 büyüme beklentisini yüzde 4,3'den yüzde 4,1'e ve 2017 projeksiyonunu yüzde 4,7'den yüzde 4,6'ya düşürdü.

Küresel ekonomide aşağı yönlü riskler etkisini sürdürmekte ve giderek yükselen ve gelişmekte olan ülkeler üzerinde yoğunlaşmaktadır. En büyük yükselen piyasalardaki sert yavaşlama riski en önemli risklerden biri olarak görülmektedir. Düşük olasılıklı bir senaryo olmakla birlikte, Çin'deki yavaşlamanın daha da artması ve bununla birlikte diğer yükselen piyasalarda ekonomik faaliyetteki yavaşlamanın uzaması aşağı yönlü risktir. Yükselen ve gelişmekte olan ülkeler arasında potansiyel büyümedeki düşüşün sürmesi, başlıca yüksek gelirli ülkelerdeki büyümenin durgun bir seyir izlemeye devam etmesi ve jeopolitik gerilimlerin artması olasılıkları bu riski daha da yoğunlaştırmaktadır. Diğer bir risk ise, ABD'deki para politikasını sıkılaştırma döngüsü ile ilgili risklerdir. ABD faiz oranlarının gelecekteki seyri ile ilgili beklentilerdeki ani bir yeniden düzeltme, bazı gelişmekte olan ülkelerdeki iç kırılganlıklar ve politika belirsizlikleri ile birleşerek finansal baskı yaratabilir ve sermaye akışlarının yıkıcı bir şekilde aniden kesilmesi riskini arttırabilir. Böyle bir ani kesilmenin kısa vadeli maliyetleri çok büyük boyutlu olabilir ve üretim ve yatırımlarda sert daralmalara neden olabilir.

Son olarak 2016 yılında Kongreler Araştırmalar Merkezi tarafından sunulan raporunda dünyada 7 yükselen ekonomiler açıklanmış bu ülkeler arasında başta Çin olmak üzere Rusya, Türkiye, Endonezya, Hindistan, Meksika, Brezilya olarak sıralanmıştır. Bunlarda Çin, Hindistan, Brezilya ve Rusya dünyanın en büyük ekonomileri arasında yer alırken, Türkiye 16. Meksika 11. ve Endonezya 15. sırada yer almaktadır.

3- Deregülasyon Kavramı ve Gelişimi

Regülasyonu genel olarak, sosyo-ekonomi politika amaçlarına ulaşmak için yasal araçların kullanılması olarak tanımlamaktayız (Hertog, 2000:223). Farklı bir bakışla, regülasyonu bireysel faaliyetlerin sosyal faydayı artırmak için kısıtlanması olarak da tanımlamak mümkündür (Francis, 1993:2). Piyasalara girişi ve piyasadaki davranışı düzenleyen yasal çerçeveler ekonomik regülasyon; çevre, sağlık ve güvenlik gibi üretimin toplumsal dışsallıklarının düzenlenmesini ise sosyal regülasyon olarak tanımlamaktayız (Viscusi, Vernon ve Harrington, 1996).

Regülasyonlar devlet tarafından ekonomik ve sosyal amaçlara yönelik olarak uygulanmaktadır. Asgari ücretin belirlenmesi, döviz kuru kontrolü, rekabetin düzenlenmesi yönünde yapılan uygulamalar, fiyat kontrolleri, uluslararası ticaretin tarifeler, miktar kısıtlamaları, kotalar gibi düzenlemelerle kontrol altında tutulması, kamu iktisadi teşebbüslerinin görev zararlarının hazineden karşılanması ve hazineden yardım yapılması, özel sektör yatırımlarına teşvik uygulamaları ile sübvansiyonlar sağlanması ekonomik regülasyonlara örnek olarak verilebilir. Deregülasyon, devletin karar alanını daraltan regülasyonların, azaltılması veya kaldırılması, kamu kudretinin özel sektöre ve sermayeye devredilmesi yönünde yapılan yasal düzenlemelerdir. Deregülasyon düzenlemelerinin rekabetçi bir sisteme geçişteki en önemli rolü siyasetin etkisini azaltmak ve böylece rant arama faaliyetlerinin maliyetlerini artırmak olacaktır. (Hahn, 2000:72).

Bu anlamda deregülasyon politikaları regülasyon reformu çalışmalarının parçasını oluşturmaktadır. Bu süreç tek adımlı bir süreç olmayıp, çeşitli aşamalardan oluşan tedrici bazı adımları ve bu adımları hayata geçirecek bazı düzenlemeleri beraberinde getirmektedir.

Ekonomik regülasyondan uzaklaşılması zaman içerisinde rekabet şartlarının esas alınmasıyla başlamaktadır. Tekel konumunda bulunan piyasalarda regülasyonun temel amacı tekelci firmanın piyasa gücünü ve dolayısıyla da tekelci karını sınırlamak için toplam refahı arttırmaktadır. Küreselleşme ile beraber gelişen teknoloji sayesinde daha az maliyetlerle aynı hizmeti sunabilme imkanları ortaya çıkması, piyasada etkin bir rekabetin sağlanması mümkün olacaktır. Bu durumda süreç regülasyona duyulan ihtiyacı azaltmakta ve regülasyon konuları rekabetin korunması ve kollanmasıyla sınırlı kalmaktadır.

İlk büyük deregülasyon uygulamaları ABD'de 1970'lerde taşımacılık alanında yapıldı. Taşımacılık üzerinde özellikle fiyatlandırma alanındaki kimi kısıtlamalar 1930'larda Franklin Roosevelt yönetiminin Büyük Bunalım'ın ardından getirdiği New Deal'ın tamamlayıcı ögelerinden biriydi. Bu tip ögeler arasında örneğin bankacılık sektörü üzerindeki ağır devlet denetimi, yatırım bankacılığı ile ticari bankacılığı birbirinden ayıran ünlü Glass Seagal Yasası, tekeller ve kartellere karşı çok ağır yaptırımlar getiren antitröst yasaları, sermaye piyasalarını denetleyen SEC'ı kuran ve borsalar üzerinde devlet denetimi sağlayan Security Exchange Yasası gibi yasalar sayılabilir (Hahn'a 2000:11). Başka ülkelerde de 1914 sonrası elektrik, gaz, su, ulaştırma gibi çok temel mal ve hizmetler, eğer zaten öyle kurulmamışsa bile sonradan devletleştirilmiş, bu tür alanların özel sektörün elinde olanlarına yönelik de yoğun devlet denetimi getirilmişti. Aynı şekilde dış ticaret alanında devlet denetimleri çok artmış altın standardı döneminin göreli serbest ticareti yerine pek çok kota, tarife vb. olduğu yoğun bir gümrük yasal düzenlemeleri sistemi getirilmişti. Aynı şekilde yine altın standardı döneminin altına bağlı sabit kur ama altın giriş çıkışına bağlı olarak ayarlanabilen ve sermaye giriş çıkışında da çok daha serbest 1914 öncesi son döneminin kuralları ortadan kalkmıştı. Onun yerine çoğu zaman yine sabit kurlara dayalı ama bu sabit kurların devlet yasal düzenlemeleriyle korunduğu; sermaye giriş çıkışları ve döviz ticaretinin çoğu kere ya yasak ya da devlet tarafından ağır biçimde kısıtlandığı bir döneme girilmişti. İkinci dünya savaşından sonra bağımsızlığına kavuşan pek çok eski sömürge de- bugünün çevre ülkeleri- benzer düzenlemeleri hatta kalkınmak için karma ekonomi yolunu seçerek daha ağır devlet yönetim ve denetimlerini uygulamışlardı. İşte 1980'lerde ortaya çıkan deregülasyon, kelimenin sözlük anlamının ifade ettiği sınırlı ve verimliliğe yönelik kapsamdan çok aslında Küreselleşme döneminin kurum ve uygulamalarına ve o zamanın liberalleşmesine doğru bir dönüş reçetesinin bir ögesi olmuştur.

1970'lerden itibaren ilk önce Amerika'da başlayan deregülasyon hareketinin yansımaları, kendisini hem Amerikan ekonomisinin genelinde hem de diğer gelişmiş ülkelerde göstermeye başlamıştır. Gittikçe daha fazla sayıda ülkenin endüstri tekellerini regüle edilmiş piyasalara ve regüle edilen piyasaları da deregülasyon yoluyla daha fazla rekabete açmaya başlamıştır. Ekonomik büyümenin yavaşladığı bu dönemde, sermaye ve girişimler, regülasyonların daha az uygulandığı veya çok kısıtlayıcı olmadığı ülkelere doğru yönelmiştir. Özellikle, regülasyonun rekabeti kısıtladığı

şeklindeki düşünce ABD ve İngiltere'de piyasaya daha fazla ağırlık veren sistemlerin kabul görmesi konusunda yardımcı olmuştur (Francis, 1993:29).

Avrupa Birliği'nin gelişmesi ve üye sayısının artmasıyla birlikte ulusal regülasyonların gücü önemli derecede azalmıştır. Artık hemen her alanda üye ülkeleri bağlayan Avrupa Birliği normları ve düzenlemeleri, ülkelerin kendi piyasaları üzerindeki hakimiyetini zayıflatmıştır. Üye ülkeler arasında serbest piyasa fikrini temel alan Avrupa Birliği; özellikle telekomünikasyon, havayolu ve enerji alanlarında özelleştirme ve deregülasyonu zorunlu hale getirmiştir. Eğer rekabeti piyasaya serbest giriş ve çıkışın sağlanması olarak görürsek, ulusal sınırların ötesinde şirketleşmeleri teşvik eden böyle bir sistem, ulusal sistemlerle karşılaştırıldığında daha rekabetçi bir ortam sağlayabilmektedir. (OECD, 1992).

4- Yükselen Ekonomilerin Deregülasyon Politikaları

Yükselen piyasa ekonomisi kavramı, 1980'lerin sonlarından başlayarak finansal serbestleştirme ve kambiyo rejimlerinin kararsızlaştırılması (de-regülasyon) politikalarını benimseyerek, ulusal mali piyasalarını uluslararası finansal sermayenin spekülasyonuna açmaya yönelen ekonomilere verilen addır. 60'lı ve 70'li yıllarda kalkınmakta olan ülkeler diye anılan bu ekonomiler, kalkınma ve sanayileşme kavramlarının birer birer iktisat politikası gündeminden çıkarılmasıyla birlikte bu ifadeyle anılmak yerine, "yükselen piyasaya" dönüştürülmüşler ve uluslararası finans şebekesinin kısa dönemli faiz, kur, borsa hesaplarına dayalı mantığına tabi kılınmışlardır.

Geçen yirmi yıl içinde finansal piyasaların, özellikle de yükselen piyasa ekonomilerinin, sıklıkla krize yakalanmasının ardında yatan temel sebepler şu başlıklar altında toplanmaktadır:

- Yükselen piyasa ekonomilerinin ve bunların sahip olduğu finansal sistemlerin nispeten küçük ölçekli ve oynaklığın bir hayli büyük olması;
- Yeterli denetim, güvenilir yasal sistemler ve etkili muhasebe sistemleri gibi, elverişli finansal altyapının bulunmaması;
- Pek çok problemin açığa çıkmasına engel olan, bu problemlerin çoğalmasına zemin hazırlayan ve etkisiz sermaye tahsisine yol açan, yeterli şeffaflığın bulunmaması.(Atik, 2005:26)

Finansal sistemlerini reform sürecine dahil etmiş ülkelerde dahi, yeterli finansal altyapının oluşturulduğunu söylemek güçtür. Pek çok durumda, son yirmi yıl zarfında gerçekleştirilen finansal liberalizasyon sürecini, daha iyi finansal altyapının inşa edilmesi gibi zor ve bir o kadar da zaman alıcı olanlardan önce, faiz oranının deregülasyonu ve piyasaya daha kolay giriş gibi, rahatlıkla ve hızlı bir biçimde hayata geçirilen reformların tamamlanması izlemiştir. Bundan başka, ihtiyaç duyulan finansal altyapının inşası, özellikle daha küçük ölçekli ekonomilerde, önemli bir maliyet unsuru olabilmektedir. Altyapının tamamlanmasında hayatî önem taşıyan bir mikro-politika örneği ve fakat yükselen piyasalarda gerçekleştirilmesi güç bir reform olarak, banka denetçilerine ve merkez bankası çalışanlarına daha iyi ücret ödenmesine imkân tanıyan sivil hizmet politikalarının iyileştirilmesi gösterilmektedir. Bu reform olmaksızın, gerekli becerilere sahip kişileri cezbedebilmek ve bunlar için doğru teşvikler sunmak çok zor olmaktadır.

Genel anlamda, finansal sistemin güçlendirilmesi, güvenilir bir yasal ve hukukî ortamın tesis edilmesi, bankacılık sisteminin sağlıklı bir yapıya kavuşturulması ve daha fazla çeşitliliğe sahip bir finansal sistemin desteklenmesi gibi unsurları içermektedir.

Çeşitliliği yüksek bir malî sektörün pek çok yararı bulunmaktadır. Sermaye piyasaları, finansal sistem için 'yedek lastik' olarak işlev görmenin yanı sıra, borç yönetimini kolaylaştırmak, iş dünyası, altyapı ve mesken yatırımlarına uzun vadeli finansman sağlamak gibi bazı özellikleri de içinde barındırabilmektedir. Finansal kurumların faaliyet sahasının gelişimine yardımcı olan değişik reformlar, kendi içlerinde son derece önem taşımalarının yanında, sermaye piyasalarının gelişimini teşvik edici rol de oynayabilmektedir. Örnek verilecek olursa, emeklilik fonları, hayat sigortası şirketleri ve yatırım fonları gibi kurumsal yatırımcılar, uzun vadeli mukavele kabilinden tasarrufların hareketliliği ve bunların sonucu olarak ortaya çıkan uzun vadeli enstrümanlara yatırım yapmak suretiyle sermaye piyasalarını geliştirmektedir. Bunlar, aynı zamanda, kurumsal yönetime de ayrı bir güç katmaktadır (Atik,2005:76).

Yükselen ekonomilerin deregülasyonun ekonomi üzerinde olumlu etkiler meydana getireceği kabul edilmektedir. Bir ekonomi, uluslararası faktörlerden ne kadar yararlanabilirse, milli gelir, istihdam ve toplum refahı o derece yükselecektir. Deregülasyonla birlikte devletin gelirleri

artacağından, devlet bu gelirleri sosyal refahı artırıcı yönde kullanmalı, kayba uğrayanları desteklemeli, işsizlik sigortası, gibi bir takım kurumları geliştirmelidir.

Dergülasyon konusunda yapılan ampririk çalışmalar, deregülasyon süreciyle sağlanan rekabetin ilgili piyasalarda fiyat düşüşlerine, etkinlik ve verimlilik artışlarına neden olduğunu ortaya koymuştur.(Hoj, Kato, Pilot, 1998:20)(Aktan2002:32) Güran ve Cingi yaptıkları çalışmada, 55 ülke verisinden yararlanarak devletlerin daha etkin olduğu ya da müdahale araçlarını daha verimli ve dengeli şekilde kullanıldığı, regülasyonların çapı genişledikçe, politik nitelikli regülasyonların nisbi olarak ağırlığının arttığı ve optimum düzeyi aşan regülasyonların ekonomik etkinliği sağlamaktan ziyade, yolsuzluk ve rant yaratacak şekilde kullanılabildiğini ortaya koymaktadır.(Güran, Cingi,2002:72). Deregülasyonun ekonomik etkileri konusunda Winston tarafından yapılan çalışmada, 1980li yıllarda yaygın hale gelen deregülasyon hareketinin ekonomik faydalarının yüksek olduğu belirtilmekle birlikte, ortaya çıkan faydanın büyük oranda tüketiciler lehine olduğu, üreticilerinde deregülasyondan zarar görmedikleri gibi, net fayda dahi elde ettikleri ifade edilmektedir.(Winston,1993:1284)

Ülkeler, finansman sorunlarına çözüm ararlarken; uluslararası finansal piyasalarda yaşanan dönüşümleri ortaya çıkarttığı yararlanabilmek için dünya çapında deregülasyon dalgasına kapılmışlardır. "Böylece kaldırma, düzensizleştirme ve dışa açılma seksenli yıllardaki finansal küreselleşme sürecinin motoru oldu. Üçü de altmışlı yıllarda ortaya çıkan finansal entegrasyon dinamiğinin gücü karşısında devletlerin yaygın düzeninin geri çekildiğini kanıtlıyor. Dünya piyasalarında dolaşan inanılmaz spekülatif sermaye hacmiyle mücadele edemeyen devletler sermayeyi içeride tutacak ya da çekecek şartları oluşturacak bu yeni gerçeklikle yüzleşti. Bunun için sırf sermayenin uluslararası dolaşımını serbest bırakmakla kalmadılar, sermaye getirisinden kestikleri vergilerin de büyük bir kısmından vazgeçtiler" (Adda 2001:110). IMF ,Dünya Bankası gibi uluslar arası sermayenin küresel düzenleyici kurumlarının yapısal uyum reçetelerindeki temel öneriler doğrultusunda gelişmekte olan ülkeler faiz tavanlarını kaldırarak küresel sermaye yüksek getiri sunarken, ödemeler dengesi sorunlarını çözmeye çalıştılar. Gelişmekte olan ülkeler için iktisadi gelişme paradigmasının sonu anlamına gelen bu dönüşüm bu ülkelerin dünya ekonomisine yeni uluslararası işbölümünün bir sonucu olarak üretim zincirlerinde; ucuz emek girdisine bağlı olarak düşük katma değerli ,düşük ve orta teknoloji yoğun sanayilerin üreticisi, küresel sermaye piyasaları zincirinde ise yüksek getiri sağlayan finansal piyasalara sahip yükselen ekonomiler olarak eklemlenmesi ile sonuçlandı. Bu sürece bağlı olarak tüm dünyada finansal liberalizasyon rüzgarı esmeye başladı. Finansal liberalizasyon genellikle hükümetlerin gelişmiş ülkelerin uluslararası finansal faaliyetlerini kendi ülkelerine çekmek için bankacılık finans sistemi üzerindeki denetim ve kısıtlamaları kaldırdığı ya da önemli bir ölçüde azalttığı deregülasyon uygulamalarının bir sonucu olarak gösterilmekte ve ekonomilerin uluslararası sermaye akımlarına açılması süreci olarak ifade edilmektedir" (Ongun 1993:38).

Türkiye'de bu uygulamaların tarihi farklı dönemler itibariyle değerlendirilebilir. Birinci dönem, devletin kurduğu teşebbüsler ile mal ve hizmet üreterek kendi piyasasını oluşturduğu ve özel teşebbüsün sınırlı olduğu bir dönemdir. İkincisi ise devletin üretim sürecine dahil olmadan, sadece piyasalar üzerindeki denetimle uğraştığı dönemdir. İkinci dönem çok yeni olmakla birlikte, Türkiye iktisat tarihine hakim olan birinci dönemdir.

Uzun bir dönem iktisadi yapıya hakim olan devlet, son zamanlarda yasal ve kurumsal serbestleşmeyle birlikte serbest bir piyasanın kurulmasına imkan sağlanmaya çalışılmıştır. Yıllarca özel girişimciyi ikame etmeye çalışan devlet, ağır maliyetler ödemek zorunda kalmıştır. Üretim sürecindeki aktif görevini özelleştirme süreciyle birlikte piyasaya aktarmaya çalışan devlet, kendine yeni iktisadi görevler ihdas etmeye çalışmaktadır.

Tablo 3 : Dönemler İtibari İle Finansal Düzenleme Politikaları

Dönem	Uluslararası Finansal Yapı	Finansal sistem	Düzenleme tarzı
1950-1980	Dünya Ekonomisiyle sınırlı bütünleşme	Fianasal Baskı	REGÜLASYON
1980-1990	Ekonomik Finansal Sistemde Küreselleşme	Finansal Liberalizasyon	DEREGÜLASYON
1990` lar dan günümüze	Küresel Finansal Krizlerin Yükselişi	Finansal liberalizasyon Sonrası Sorunlara Yönelik Reform Arayışları	REREGÜLASYON

Kaynak: Sezgin, Tüzün 2001

Küreselleşmeyle beraber dünya ekonomisinde gittikçe önemi artan yükselen ekonomilerde devletlerin piyasaya yönelik müdahalesinin mümkün olduğu kadar azaltılmasını öneren deregülasyon yaklaşımı (Lan ve Rosenbloom, 1992:535) daha etkili olarak uygulamaya geçirilmeliydi. Ekonomi liberalleşmeli, devlet yatırım ve üretim alanlarından mümkün olduğu kadar çekilmeli (Clark, 2002:772) ve bu alanları özel sektöre bırakmalıydı. Neo-liberal fikirler üzerine kurulu yeni kamu işletmeciliğine göre, devletin ekonomiye müdahaleleri ekonomik gelişmenin önünde bir engel teşkil etmekteydi. Planlamacı devlet müdahalesi ile ekonominin asli özelliği olan esneklik aşınmakta ve ekonominin dinamikleri arz ve talep dengesinden çok, merkezi yönetimin masa başında verdiği kararlar doğrultusunda belirlenmekteydi. Bu durumda ise ekonomi dinamizmini kaybetmektedir ki bu şartların piyasa ilkeleri doğrultusunda yeniden düzenlenmesi (Bumgarner ve Newswander, 2012:547) yani deregülasyon yönünde politikaların uygulamaya geçirilmesi elzem görülmektedir.

Sonuç

Deregülasyon regülasyon kavramının tam karşıtı olmayıp, regülasyonun tamamen kaldırılması ya da hiç olmaması anlamına gelmemektedir. Deregülasyon, devletin karar alanını daraltan regülasyonların, azaltılması veya kaldırılması, kamu kudretinin özel sektöre ve sermayeye devredilmesi yönünde yapılan yasal düzenlemelerdir. Deregülasyon akımının tümüyle etkinlik kazanması için ise 80'lerin sonu 90'ların başını beklemek gerekmiştir.

Regülasyonların etkileri üzerine yapılan ayrıntılı çalışmalar, ampirik olarak regülasyonların fayda ve maliyetlerini hesaplamayı mümkün hale getirmiştir. ABD'de havayolu ve telekomünikasyon deregülasyonu ile başlayan süreç, özellikle ekonomik regülasyonların etkilerini daha açık ortaya çıkarmıştır. Bu konuda en önemli katkılardan birini yapan Joskow ve Rose'a (1989) göre ampirik çalışmalar, genel olarak; regülasyon müdahalelerinin kamu yararını gütmediğini, dağıtımsal ve siyasi amaçların etkinlik amacından daha önce geldiğini, regülasyonun rekabeti fiyat-dışı boyuta taşıdığını göstermiştir (Joskow ve Rose, 1989:7). Bütün bu nedenler, regülasyonların beklenen etkileri ortaya çıkarmakta başarılı olamadığını göstermektedir.

Ekonomik etkileri açısında yapılan çalışmalar da ise, Winston (1993) çalışması yer almaktadır.. 1980'li yıllarda yaygın hale gelen deregülasyon hareketinin ekonomik faydalarını, yıllık ortalama 40 milyar dolar olarak hesaplayan (Winston,1993:1284), ortaya çıkan faydanın tüketicilere gittiğini, ama üreticilerin deregülasyondan zarar görmediğini, hatta net fayda dahi elde ettiklerini ifade etmektedir. Regülasyon uygulamalarından dolayı kazançlarının azaldığını gören üreticiler de genel olarak deregülasyona çok fazla karşı çıkmamıştır. Sosyal regülasyonlara bakıldığında ise, her ne kadar olumlu bir etkiye yol açsalar da, maliyetlerinin, faydalarının çok üzerinde olduğu iddia edilmektedir.

Regülasyonların temel fonksiyonunun, servet yaratmaktan ziyade, yaratılmış servetin toplumun farklı kesimleri arasında dağıtılması olduğunun daha fazla kabul görmesiyle birlikte, regülasyon uygulamalarının politik olarak savunulabilmesi de zorlaşmıştır. Özellikle rant-arama faaliyetlerinin israf niteliğinde harcamalara yol açması, bu rant fırsatlarının ilk başta hiç yaratılmamasının hedeflenmesini de beraberinde getirmektedir. Böylece, siyaseti bir piyasa olarak görmenin doğal bir sonucu olarak, deregülasyonun bu yöndeki faydaları da artmaktadır.(http://www.libertedownload.com/LD/arsiv/25-26/12-fuat-oguz-orhan-cakmak-kuresellesen-bir-dunyada-regulasyon.pdf)

Deregülasyonla devletler, piyasaya girişin önündeki engellerin kaldırılmakta ve ekonomik müdahalenin bir aracı olarak üstlendikleri işletmeci rolünü terk etmektedir. Ancak ekonomik

faaliyetlerin icrası özel sektöre bırakılırken, önceleri devlet elinde olan alanların özel tekel haline gelmesi önlenmelidir. Bu kapsamda, piyasada hâkim konumda olan işletmelerin rekabeti engelleyici tutum ve davranışlar içerisine girme ihtimali, piyasaya giriş ve çıkış engellerinin kaldırılması ve rekabeti bozucu davranışlardan yasaklanması gerekmektedir.

Deregülasyon süreci piyasaların serbestleşmesini sağlarken, mevcut regülasyonların, daha genel bir nitelik taşıyan ve etkin rekabeti esas alan rekabet hukuk kurallarıyla ikame edilmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır. Rekabet hukuku kapsamında, işletmelerin rekabeti kısıtlayıcı her türlü faaliyetleri izlenmeli ve önlenmelidir.

Ekonomik regülasyonlar; gelecekte bu regülasyonların küreselleşme ile birlikte azalacağını beklemek doğru olacaktır. Teknolojideki ilerlemeler ve bilgi aktarımının maliyetinin azalması, ülkeler arasındaki piyasa farklılıklarının maliyetini artırmakta ve deregülasyon yönünde hareketleri teşvik etmektedir. Yükselen ekonomilerde de, uluslararası piyasalara açılma oranı daha yüksek olan endüstriler, deregülasyon için daha fazla baskı yapmak eğiliminde olacaklardır.

Sonuç olarak, çoğu literatürde gelişmiş ekonomiler olarak da değerlendirilen yükselen ekonomilerin, gerek piyasa sistemi gerek finansal sistem gerekse sosyal sistem içerisinde uyguladıkları politikalar daha çok deregülasyon kavramı çerçevesinde şekillendirilmelidir. Ekonomik liberalizasyonla birlikte dünya pazarı küreselleşme yoluna gitmek de ülke verimlilikleri, büyüme oranları ve rekabet şartları bu serbestleşmeyle doğru orantıda ilerlemektedir. Geçmiş uygulamalara ve tecrübelere bakıldığında ülkelerin deregülasyon uygulamalarıyla ekonomilerini bir adım ileriye götürdüğü görülmüş, sistem içerisinde tüm aktörlerin ekonomiden aldıkları pay, her kesim için memnun edici görülmektedir.

Kaynaklar

ADDA, J. (2001), Dynamic Economics:Quantitavi Methods and Aplicotions, The MIT Press

AKTAN C. C. (2002) Regulation on Control vs. Deregulation onad Dectantrol, http://www.canaktan.org

ATİK, H. (2005) Finansal Krizlerin Gölgesinde Yükselen Piyasa Ekonomileri, Türkiye Kalkınma Bankası AŞ., ,GA-05-01-02.

BUMGARNER, J. ve NEWSWANDER, C. B. (2012). "Governing Alone and with Partners: Presidential Governance in a Post-NPM Environment", Administration & Society, 44(5): 546–570.

CLARKE, M. (2000). Regulation: The Social Control of Business between Law and Politics, St. Martin's Press, New York.

ÇİVİ, E.ve ÇAVUŞGİL, S.T., (2001). Yeni Dünya Düzeninde Güç Kazanan Ülkeler: Yükselen Ekonomiler, Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Cilt 7, Sayı 1, s.113- 128.

GÜRAN C. C. ve CİNGİ, S. (2002) Devletin Ekonomik Müdahalelerinin Etkinliği, Akdeniz Ünv., İİBF Sayı 3, s. 56-89

HAHN, R. W. (2000), Reviving Regulatory Reform, Washington: AEI-Brookings.

HERTOG, J. D. (2000), General Theories of Regulation, Encyclopedia of Law and Economics, Volume: 3, The Regulation of Contracts, Edward Elgar, Cheltenham .

HOJ, J. KATO, T. ve PİLOT, D.(1995), Deregulation and Managed Competition in Network Industies, Yale Journal on Regulstion, Vol. 13, n.1, s. 20

JOSKOW, P. ve ROSE, N. (1989),The Effects of Economic Regulation, Handbook of Industrial Oarganization 2,

LAN Z. ve ROSENBLOOM, D. H. (1992). "Editorial: Public Administration in Transition?", Public Administration Review, 52(6): 535-537.

ONGUN, M. T. (1993), Finansal Globalleşme, Ekonomik Yaklaşım ,C. 4, S.9, 34-46.

SEZGİN, C. ve TÜZÜN, Y. (2001), Dünya`da ve Türkiye'de Piyasa Riski Yönetimi Uygulamaları, Active, sayı 17, Mart-Nisan

VİSCUSİ, W. K. ve VERNON, J. M. ve HARRİNGTON, J. E. (1996), Economics of Regulation and Antitrust, Cambridge, MA; MIT Press.rancis, J. G. The Politics of Regulation, Oxford: Blackwell.

WİNSTON. C,(1993), Economic Deregulation: Days of Reckaning for Micro Economist, Journal of Economic Literature, v.31s. 1284

IMF Dünya Ekonomik Görünüm Raporu, Ekim 2015

http://www.imf.org/external/pubs/ft/fm/2014/02/pdf/fm1402.pdf

http://www.libertedownload.com/LD/arsiv/25-26/12-fuat-oguz-orhan-cakmak-kuresellesen-bir-dunyada-regulasyon.pdf

http://www.mahfiegilmez.com/2015/10/dunyann-ekonomik-gorunumu-2015-2016.html

http://t24.com.tr/yazarlar/h-bader-arslan/yukselen-pazar-ekonomileri

www.kalkinma.gov.tr

www.oecd.org

www.imf.org

EKSİK İSTİHDAM VERİLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Doç. Dr. Ekrem ERDOĞAN[1] - Doç. Dr. Fuat MAN[2]

Özet

Bu çalışmanın amacı; eksik istihdamın durumunu, nedenlerini ve sonuçlarını değerlendirmektir. Eksik istihdam kavramsal olarak az çalışmayı ve atıl çalışmayı kapsamaktadır. Az çalışmadan kastımız, kişinin bir tek tam zamanlı bir işte çalışmayı arzu etmesine rağmen ancak part-time bir işte ya da birden çok işte çalışmak zorunda kalması durumudur. Atıl çalışmadan kastımız ise bir işyerinde çalışanların eğitimleri, becerileri, yetenekleri ve deneyimlerine uygun bir işte çalışmıyor olmaları durumudur. Her iki durum da istihdamın yapısı, işsizliğin boyutları ve ekonomi üzerinde önemli etkilere neden olmaktadır. Eksik istihdamda olan kişiler daha az ücret alacağından çalışan yoksul kategorisi içerisine girer. Özellikle kadınlar erkek egemen bir iş piyasasında çalışabilmek için daha düşük çalışma koşullarını kabule zorlanırlar. Bu nedenle kadınlar tam zamanlı iş bulma konusunda zorluk çekerken a-tipik istihdamda daha fazla yer alırlar. Ayrıca atıl bir işgücü kategorisi olarak değerlendirildiğinde eksik istihdamdakilerin iş aramaya başlamaları da işsizlik oranının yükselmesine dolayısıyla işsizliğin maliyetinin artmasına neden olacaktır. Bu çalışmada ilk olarak eksik istihdam kavramsal olarak incelenmiştir. Daha sonra eksik istihdam verilerinden hareketle Dünya, AB ve Türkiye'de eksik istihdamın durumu değerlendirilmiştir. Sonuç olarak eğer istihdam nicelik ve nitelik olarak arttırılamazsa eksik istihdamın sosyo-ekonomik etkilerinin artacağı söylenebilir.

Anahtar kelimeler: *Eksik İstihdam, Zamana Bağlı Eksik İstihdam, Yetersiz İstihdam.*

1. Giriş

İktisat kitapları, genelde piyasaları iki kutup arasında gösterirler. Bir tarafta serbest piyasa ekonomileri, diğer kutupta ise merkezi kumanda ekonomileri bulunur. Buna göre ilk kutupta bulunan ekonomilerde, piyasaya giriş çıkışlar serbesttir, bu giriş çıkışları belirleyen şey fiyat mekanizması ve dolayısıyla arz ve talep değişkenleridir. Piyasa ile ilgili tüketiciler tam bilgi sahibidir. Öteki kutbu oluşturan ekonomilerde ise piyasada neyin ne kadar üretileceğine fiyat mekanizması değil merkezi bir otorite karar verir. Ancak bu iki kutbun aslında Weber'in belirttiği anlamıyla birer 'ideal tip' olduğu veya birer soyutlama olduğu belirtilmelidir. Bunun anlamı, her iki kutbun da saf halinin uygulamada rastlanmadığıdır. Dolayısıyla gerçek hayattaki tüm uygulamalar bu iki kutup arasında bir yerde bulunur ancak bulunduğu konumun hangi kutba daha yakın olmasına göre de bir isim alır. Dolayısıyla ilk kutuptaki serbest piyasalar aynı zamanda tam rekabet piyasalarıdır ve bu tam rekabetin gerçekleşmesi de birçok satıcının varlığına, ürün homojenliğine ve piyasaya giriş çıkışların kolay olmasına ve elbette tam bilgi sahibi olmaya bağlıdır. Bu unsurlardan birisinin eksikliği, 'piyasa başarısızlığı' anlamına gelir ve devletin müdahalesine kapı aralar (Sherman ve diğ. 2008: 428). Dolayısıyla belirtilen 'ideal tip'ten uzaklaşılır.

Aslında ilk kutbun özellikleri ile anılan kapitalist sisteme bakıldığında hiçbir zaman bu ideal duruma gelinmemiştir ve sistem temelde merkezi bir gücün (devlet) müdahalesiyle şekillenmiştir (bkz. Wallerstein 2002; Polanyi, 2006). Ancak sistemin başarısı belki de bu ideal durumu, kendisini tanıtıcı bir söylem olarak kurabilmesindedir. Kişisel gelişim alanının metinleri bilindiği gibi, kişinin psişik yönüne çağrıda bulunur ve kişinin asıl yapıya odaklanmasına müsaade etmez. Bu sistemde başarılı olmuş olanların hayat hikayeleri, kişiye sadece istediği şeyin peşinde koşmasının dersini verir ve şayet bir şeyi çok istiyorsa ona mutlaka ulaşacağını öğretir. Öte yandan sistem bazen krizlere girer (örneğin en son küresel iktisadi kriz) ve istihdam üretemez olur, işsizlik rakamları yukarı çıkar. Yani

[1] Sakarya Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkiler Bölümü, eerdogan@sakarya.edu.tr
[2] Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümü, man@sakarya.edu.tr

yapılacak iş sayısı sınırlıdır ve 'mülksüz' olarak hayatta kalmak için 'ne iş olsa yaparım abi' pozisyonundakilerin sayısı artar.

Bu en son konum (yani 'ne iş olsa yaparım') tam olarak 'eksik istihdam'a işaret etmektedir ve bir taraftan iktisadi krizlerden besleniyorsa öte yandan yukarıda bahsedilen piyasa başarısızlıklarından beslenmektedir. Piyasa başarısızlıklarının en bariz görüldüğü yerlerden birisi emek piyasalarıdır. Bu piyasalarda özellikle 'tam bilgi sahibi olma' noktası sorunludur ve iş arayanlar genelde (piyasa ile ilgili) tam bilgi sahibi olmadıklarından 'ne iş olsa' yapmaya başlarlar. Bunun ise hem makro anlamda ekonomik maliyeti hem de sosyal ve psikolojik olarak kişiye yansıyan maliyetleri ağır olmaktadır. Bu çalışmada eksik istihdamın ne anlama geldiği, boyutları ve hangi sonuçlara yol açtığı tartışılmaya çalışılacaktır. Çalışma temelde iki bölüm şeklinde kurgulanmıştır. İlk bölümde kavramsal bir giriş sunulacak, daha sonraki bölümde ise Dünya, AB ve Türkiye'de eksik istihdam verileri tartışılacaktır.

2. Eksik istihdamın boyutları, öncülleri ve sonuçları

Kabaca emeğin hem nitelik anlamında hem de süre açısından tam kullanılmaması olarak ele alınan eksik istihdamın tanımlanması, ölçülmesinin zorluğundan dolayı kolay değildir (Brown, 1992: 54). Bu zorluğun sebeplerini de inceleyen yakın zamanlı bir çalışma (McKee-Ryan ve Harvey, 2011) ya göre bu alanda kapsamlı teorik girişimlerin azlığına vurgu yapılmaktadır. Bunun başlıca sebeplerinden birisi konunun çok boyutlu olmasıdır. Çünkü konu bir yönüyle işletmecileri, bir yönüyle iktisatçıları öte yandan sosyologlar ve psikologları ilgilendirmekte ve her bir alanın mensupları konuyu kendi alanlarının sınırlarıyla ele almaktadırlar. Örneğin işletmeciler eksik istihdamın bireysel ve örgütsel sonuçlarının neler olduğu noktasına; iktisatçılar işgücünün eksik kullanımına ve bunun emek piyasaları ve ücretler üzerindeki etkilerine; sosyologlar toplumsal yapıya ve psikologlar ise psikolojik sonuçlara odaklanmaktadırlar.

Feldman (1996: 386-388) çalışmasını üç amaç üzerine kurmaktadır. Bunlardan birisi daha önce çalışma ekonomistleri, sosyologlar ve psikologlar gibi farklı alanlardan gelenlerin yaptıkları tanımları entegre ederek daha kapsamlı bir kavramsallaştırma girişiminde bulunmaktır. Burada eksik istihdamın sadece objektif değil (ücret, formel eğitim, çalışma süreleri gibi) aynı zamanda sübjektif (kişinin çalışmakta gönüllü olup olmaması gibi) bir olgu olduğu hatırlatılmaktadır. Diğer iki amaç ise çalışmanın büyük bir kısmını oluşturan eksik istihdam öncülleri ve sonuçlarının neler olduğunu göstermektir. Feldman eksik istihdam literatürünü tarayarak farklı disiplinlerdeki yaklaşımları analiz etmekte ve sonuçta eksik istihdamın boyutlarını beş başlıkta sunmaktadır. Bu boyutlar şunlardır:

- Kişi hâlihazırda yaptığı işin gerektirdiğinden çok daha yüksek/nitelikli bir eğitim almıştır
- Kişi eğitimini aldığı alan dışında istemeden çalışmaktadır.
- Kişi hâlihazırda yaptığı işten çok daha yüksek niteliklere ve geniş bir tecrübeye sahiptir.
- Kişi, istemeden kısmi süreli, geçici veya kesintili bir istihdam içindedir.
- Kişi, önceki işinden en az % 20 daha az ücretle çalışmaktadır (yeni mezunlar da benzer pozisyonlardakilere kıyasla aynı oranda daha az ücretle çalışmaktadır).

Bu boyutlar eksik istihdama farklı disiplinlerden bakan görüşlerin ürünüdür. Aynı zamanda yukarıda da belirtildiği gibi eksik istihdamın ölçülmesini ve tanımının yapılmasını zorlaştıran objektif kıstaslar yanında sübjektif kıstasları da göstermektedir.

Feldman (1996), çalışmasının büyük bir kısmını ise eksik istihdamın öncüllerine ve sonuçlarına ayırmaktadır. Burada çok kısa bir biçimde bu öncüller ve sonuçların neler olduğunu ve her bir öncül ve sonuç için Feldman'nın sunduğu hipotezleri belirtmekle yetineceğiz.

Şekil1: Eksik İstihdamın Öncülleri ve Sonuçları

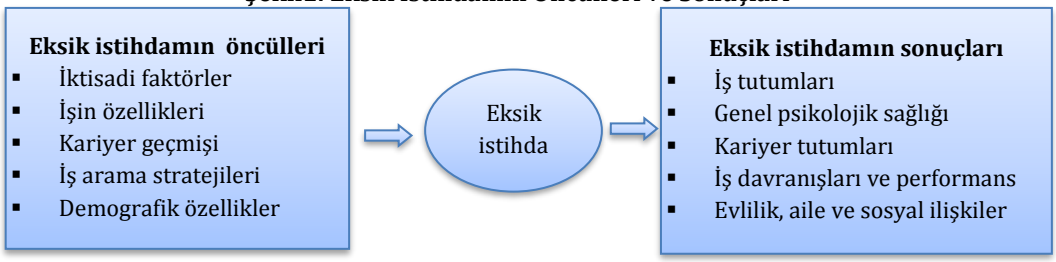

Kaynak: Feldman, 1996: 391

Öncüllere bakıldığında öncelikle iktisadi faktörlerin eksik istihdam üzerindeki etkilerinin vurgulandığı görülmektedir. Feldman (1996) burada iki hipotezden bahsetmektedir. Bunlardan birincisi; durgunluk baskısının ve hükümet düzenlemelerinin örgütleri zorladığı ve bunun da eksik istihdamı arttırdığıdır. İkinci varsayım ise, istikrarlı endüstriler ve firmalara göre düşüşte olan firmaların daha fazla eksik istihdama uğrama ihtimallerinin olduğudur. Bu ikinci hipotez, eksik istihdamın öncülleri arasında bulunan 'işin özellikleri'nin eksik istihdamla olan ilişkisini de açıklamaktadır. Çünkü iktisadi baskı örgütleri küçültmeye götürecekse burada bazı pozisyonlar daha fazla eksik istihdam tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır. Feldman (1996) bunu üçüncü hipotez olarak sunmakta ve bu tip örgütlerde üst düzey çalışanların sayılarının azaltılacağından dolayı bu pozisyonların daha fazla eksik istihdamla karşılaşma ihtimalleri olduğunu belirtmektedir. Öte yandan küçülen ve bundan dolayı da sorunlar yaşayan bir örgütte mali işlerle ilgilenenler diğerlerine göre daha şanslıdır. Feldman'nın kariyer geçmişi ile eksik istihdam arasında kurduğu ilişki ise üç noktaya dayanmaktadır: Bunlardan birincisi, işten çıkanların, bir işte sürekli kalanlara göre eksik istihdamla karşılaşma ihtimallerinin daha yüksek olduğu noktasıdır. İkincisi, uzun süreli işsizlik eksik istihdam ihtimalini arttırır. Bu durumda işverenlerin uzun süreli işsiz kalmış olanlara bir ön yargı beslemeleri muhtemeldir. Aynı şey yeni mezun olanlar için de geçerlidir. Yeni mezun olmuş ve ilk işine başlamak için uzun süre işsiz kalmış birisinin de eksik istihdamla çalışmaya başlama ihtimali yüksektir. Üçüncü nokta ise kariyerlerinde sürekli aynı düzeyde çalışmış olanlar ve daha yüksek seviyelere çıkamamış olanların böyle olmayanlara göre daha fazla eksik istihdama uğrama ihtimallerinin bulunduğu noktasıdır. Feldman, öncüller içinde iş arama stratejileri ile ilgili de iki hipotez öne sürmektedir: bunlardan birincisi eksik istihdamın erken ve yoğun bir biçimde iş aramayla ilişkisi üzerinedir. Kişi iş aramaya erken başladığında / uzun süre ara vermediğinde ve bunun için yüksek bir çaba sarf ettiğinde bunu yapmadığı duruma göre daha az eksik istihdama uğrayacaktır. Ayrıca coğrafi olarak yer değiştirmeye hazırsa veya yer değiştiriyorsa ve yeni işler için yeni eğitimler almaya hazırsa veya alıyorsa bu durum eksik istihdamla ters orantılıdır. Öncüller içinde en son değişken demografik özelliklerdir. Burada da öne sürülen hipotezler, eksik istihdamın erkeklere göre kadınlar arasında daha fazla olduğu, eksik istihdamın yaş ile doğru orantılı ve alınan eğitim ile ters orantılı olduğu şeklindedir.

Sonuçlar kısmında da Feldman (1996) bir dizi hipotez öne sürmektedir. İş tutumları ile ilgili olan sonuç örgüt kültürü veya örgüt ideolojisinin işlerlik düzeyini de hesaba katmamız gerektiğini göstermektedir. Buna göre eksik istihdam, iş memnuniyeti, işe bağlılık, süreçlere dâhil olma, iş motivasyonu gibi tutumlarla ters orantılıdır. Öte yandan yine eksik istihdam psikolojik olarak sağlıklı olmayla (hayattan memnuniyet, iyimserlik, özsaygı gibi) ters orantılıdır. Eksik istihdam kariyer tutumlarını da etkilemekte ve eksik istihdam durumu içinde bulunulan kariyere olumsuz tutumlar geliştirmeye yol açabilmektedir. Öte yandan kariyerist olmakla (kariyeri her şeyin önüne koymak) eksik istihdam ters orantılıdır. Eksik istihdam iş davranışları ve performans üzerinde de olumsuz etkiler sunmaktadır. Eksik istihdam, devir ve devamsızlık ile doğru; performans ve örgütsel vatandaşlık davranışlarıyla ters orantılıdır. Son olarak eksik istihdam, eşlerin kendi aralarındaki ilişkinin, çocuklarıyla olan iletişimlerinin ve arkadaşlarıyla olan ilişkilerinin niteliği ile ters orantılıdır.

Elbette tüm bu hipotezleri tartışma niyetinde değiliz ancak Feldman'nın çalışması eksik istihdamın birkaç boyutunu kapsamlı olarak sunduğu için uzunca atıf yapma pahasına onu burada ele almış olduk. Aksi takdirde eleştirel yaklaşıldığında bu hipotezlerin iktisadi yapıyı verili olarak ele aldığını, bu yapıya herhangi bir sorgulayıcı yaklaşımla yaklaşmadığını (elbette çalışmanın asıl amacı bu değil) vurgulamak gerekiyor. Hatta kişilerin eksik istihdamdan kaçınmaları için onların örgüt ideolojisini içselleştirmeleri, psikolojik olarak iyimser olmaları gibi hipotezler aynı zamanda belirli bir söylemi yeniden üretmektedir. Ancak tekrar vurgulayalım ki ne Feldman'ın ne de bu çalışmanın amacı söylemleri ifşa etmek olmadığı için (bu, belki de başka bir çalışmanın konusu olabilecek önemli bir noktadır) daha çok olgunun (eksik istihdam) üstünde durmaya devam edeceğiz.

Eksik İstihdamın Türleri

Wilkins ve Wooden (2011: 14)'te belirtildiği, gibi, iktisatçılar belki de tüm diğer araştırmacılardan daha fazla merkezi (ulusal) istatistik kurumlarının verilerine dayanarak çalışmaktadırlar. Bu istatistikler kabaca nüfusu iktisadi olarak aktif olanlar (işgücü) ve olmayanlar şeklinde ayırmakta ve ilk grup da çalışanlar (istihdam edilenler) ile işsizler şeklinde iki alt gruba ayrılmaktadır. Bu basit verilerden de işsizlik oranları hesaplanmakta ve bu oran piyasanın işleyişine ve ekonominin durumuna dair son derece önemli bir gösterge olarak kullanılmaktadır. Yani işsizlik oranları kıyaslanarak veya bu oranlara dayanarak ülkeleri kıyaslamak veya onların iktisadi performansları ile ilgili çıkarımlarda

bulunmak oldukça yaygın olarak izlenen yollardan birisidir. Ancak emeğin etkin olarak kullanımını görmek için işsizlik rakamlarına dayanmak ne kadar sağlıklıdır?

Denkleme, eksik istihdam kavramını yerleştirdiğimizde olay birden karmaşıklaşmaktadır. Çünkü bir yandan ülkelerin iktisadi performanslarının en önemli göstergelerinden birisi olan istihdam rakamlarının aslında tam da gösterildiği gibi olmadığına yönelik bir durum ortaya çıkmakta öte yandan bu tablonun altından bir de olayın psikolojik sübjektif bir boyutu çıkmaktadır. Eksik istihdam edilenler belki işsiz kategorisinde değiller ancak onlar gibi iş arayışı içerisindedirler.

Şekil2: Emek piyasası kavramları

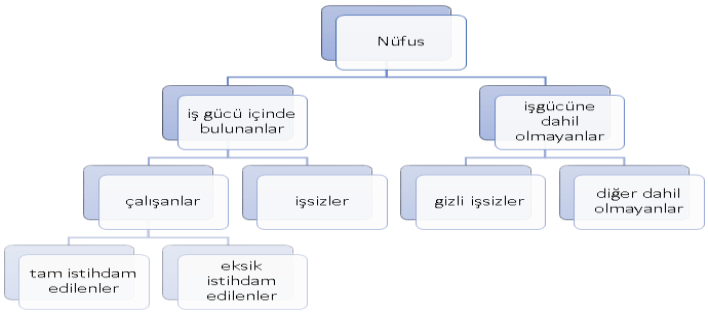

Kaynak: Wilkins ve Wodden, 2011: 15

Halihazırda ILO'nun kullandığı çerçeve, 1998 yılında 16. Uluslararası Çalışma İstatistikçileri Konferansı'ndan uyarlanmıştır ve eksik istihdamı iki ana tipe ayırmaktadır: zaman ile ilgili eksik istihdam (time-related underemployment) ve yeterli olmayan istihdam durumları (inadequate employment situations).

Buna göre zaman ile ilgili eksik istihdam, istihdam edilen bir kişinin çalışma saatleri yetersiz olduğunda söz konusu olur. Bu durumda elbette bu çalışan kişinin, alternatif bir işte (daha yeterli çalışma saatlerine sahip bir işte) çalışma isteğinin olması gerekiyor. ILO'nun (1998) çerçevesi, eksik istihdam içinde bulunan kişinin üç özelliğinden bahsetmektedir:

Bunlardan ilki 'daha fazla saatlerle çalışma isteği'. Bu ilk özellikten bahsedebilmek için üç kriter söz konusudur. Bunlarda ilki, eksik istihdam edilenin çalışma saatlerini arttırmaya istekli olması gerektiğidir. Örneğin toplam çalışma saatlerini yükseltmek için mevcut işine ek başka iş (veya işler) yapma isteği, mevcut işini daha uzun çalışma süreli yeni bir işle değiştirmek, mevcut işlerinden her hangi birisinin çalışma sürelerini uzatmak veya tüm bunların bir çeşit kombinasyonu şeklinde olabilir. İkincisi, eksik istihdam edilen, fazla saatlerle çalışma imkanı doğduğunda çalışma saatlerini arttırmaya hazır olmalıdır. Üçüncü kriter ise, eksik istihdam edilen kişinin, belirli bir eşikten daha az sürelerle çalışıyor olması gerektiğidir. Bu eşik çok değişik etkenlerle belirleniyor olabilir: örneğin kısmı süreli çalışma ile tam süreli çalışma arasındaki sınır, belirli kanunlarla spesifik olarak belirlenmiş çalışma saatleri, toplu sözleşmeler, çalışma süreleri ile ilgili anlaşmalar ve ülkeden ülkeye değişebilen çalışma pratikleri.

Yeterli olmayan istihdam durumları ise alternatif istihdam durumlarına göre çalışanların kapasitelerini azaltan işyerlerindeki durumları tanımlamaktadır (ILO, 1998). Burada kendi kapasitelerini tam kullanamamaktan dolayı mevcut işlerini değiştirmek isteyen ve değiştirmeye hazır çalışanların durumu tanımlanmaktadır. Burada iş değiştirmek istemenin sebepleri şu şekilde sıralanmıştır (ILO, 1998): kabiliyetin eksik kullanımı veya yanlış meslekte çalışma, mevcut işte eksik gelir, belirsiz (precarious) işler, yapılan göreve göre yetersiz veya uygun olmayan araçlar veya eğitim, yetersiz sosyal hizmetler; değişken, keyfi ve uygun olmayan çalışma saatleri / programları (work schedules); enerji ve hammadde dağıtımındaki aksaklıklar nedeniyle tekrarlanan iş durmaları; tekrarlanan maaş ödememe durumları; müşterilerden yapılan gecikmeli ödemeler. Ancak ILO (1998) bu kategoriyi tanımlayıcı bir kategori olarak bırakmamış ve üç yeterli olmayan istihdam durumundan da bahsederek daha spesifik bir alt gruplandırmaya gitmiştir: becerilerle ilgili olan eksik istihdam, gelirle ilgili olan eksik istihdam ve aşırı sürelerle çalışma.

ILO'nun aşırı sürelerle çalışmayı bir yeterli olmayan istihdam durumu olarak ele alması bir çelişki gibi görülmektedir. Wilkins ve Wodden'in (2011: 16) de belirttikleri gibi aşırı çalışma, zaman ile ilgili eksik istihdamda madalyonun öteki tarafını oluşturmaktadır. Her iki durumda da arzu edilen çalışma süreleriyle çalışamama durumu söz konusudur. Ancak aşırı istihdamı (overemployment) eksik

istihdamın bir formu olarak ele almak çok mantıklı görünmemektedir. Dolayısıyla burada da bu kategori ele alınmayacak ve Wilkins ve Wooden'ın (2011) çalışmalarında kullandıkları üç kategori takip edilecektir. Bu kategoriler, zaman ile ilgili eksik istihdam, beceriler ile ilgili eksik istihdam ve üçüncü bir kategori olarak da –ILO'nun kategorisinde yer almayan- emek stoklamasıdır (labour hoarding). Bu son kategori, örgütlerin sürekli işçi çıkartıp tekrar işe alma durumlarıyla karşılaşmamak için piyasaların durumuna göre üretkenliklerini azaltmak durumunda kaldıklarında, çalışanlarını elde tutmaları ile ilgili bir durumu ifade etmektedir.

Peki bu üç eksik istihdam durumu nasıl ölçülmekte? Bu son derece zor ve kritik bir sorudur ve eksik istihdamın tanımlanması veya açıklanmasındaki zorluğun büyük bir kısmı belki de bu soruda yatmaktadır. Ülke uygulamalarına bakıldığında (Wilkins ve Wooden, 2011) örneğin zaman ile ilgili eksik istihdam ölçümleri, bazı ülkelerde belirli bir sürenin altında çalışanları kapsamaktadır. Örneğin Yeni Zelanda için haftada 35 saat; Birleşik Krallık için haftada 40 saat bu sınırı oluşturmaktadır. Öte yandan bazı ülkeler çalışanların sadece daha uzun sürelerle çalışma taleplerine göre bu kategoriyi oluştururken bazıları tam süreli bir iş bulamadığı için kısmi süreli olarak çalışmak durumunda olduğunu beyan edenlerden bu kategoriyi oluşturmaktadır.

Aynı zorluk becerilerle ilgili olan eksik istihdamda da karşımız çıkmaktadır. Burada genelde fazla eğitim almış olmak (overeducated) durumu ile belirlenmeye çalışılan bir eksik istihdam durumu bulunmaktadır. Bu eksik istihdam durumu için Wilkins ve Wooden'in (2011) McGuiness'ten aktardıkları dört ölçüm yönteminden bahsedilebilir. Bunlardan ilki, bireysel eğitim seviyesi ile aynı meslekteki tüm çalışanların ortalama eğitim seviyeleri arasındaki farkın büyüklüğünün hesaplanmasına dayanmaktadır. Buna göre belirli bir aralıkla ortalamanın üstünde bulunanlar, yaptıkları işe göre fazla eğitimli kişiler olmaktadırlar, dolayısıyla eksik istihdam durumu içinde bulunmaktadırlar. İkinci ölçüm, bir mesleğin profesyonel iş analistlerince belirlenmiş eğitim gerekliliklerine bakmaya dayanmaktadır (örneğin bkz. DOT, 2012; O*NET, 2012, Türkiye için bkz. MYK, 2012). Burada işi icra edenin eğitim durumu, bu meslek için gerekli görülen eğitim durumunda fazlaysa, bir eksik istihdam durumundan bahsedilmektedir. Bir başka ölçüm, bir kişinin halen yapmakta olduğu iş için gerekli olan eğitimin ne olduğuna yönelik sübjektif değerlendirmeleri ile kendi eğitim durumunun kıyaslanmasına dayanmaktadır. Ve nihayet son yöntem ise doğrudan kişiye, yaptığı işe göre fazla eğitimli olup olmadığının sorulmasına dayanmaktadır. Elbette ölçülmesi zor olan bir olguyla karşı karşıya olduğumuz için tüm bu yöntemlerin problemli taraflarının, gerçekçilikten uzak yanlarının olduğunu söylemek yanlış bir çıkarım olmayacaktır.

Emek stoklaması (labour hoarding) durumunun tespiti ise biraz daha karışıklık sergilemektedir (Wilkins ve Wooden, 2011). Çünkü bu tarz bir eksik istihdam durumunun tespiti öncelikle makro seviyede yani tüm ekonomiyi veya endüstriyi kapsayan istatistiklerin toplanmasına dayanmaktadır. Örneğin bu tarz eksik istihdamın ölçülmesi ile ilgili yaklaşımlardan birisi, kişi başı net emek verimliliğini (kişi başı çıktı sayısı), emek verimliliğinin tepe noktası ile kıyaslamaktır. Buradaki sorunlardan birisi, bu ölçümün emeğin zirve noktasında tam anlamıyla (eksik istihdam olmaksızın) çalıştığı varsayımına dayanıyor olmasıdır. Ayrıca tam tersi bir çıkarım da yine söz konusu, yani bu zirve noktasında bir aşırı kullanım (overutilization) olup olmadığını söylemek mümkün değildir. Bir başka husus ise verimliliği tanımlamak için trend analizleri yapmanın sadece tanımlayıcı istatistikler anlamına geldiği ve verimliliğin yapısal boyutlarına dayanmadığı noktasıdır.

3- Verilerin Değerlendirilmesi

Bu bölümde ILOSTAT ve TÜİK'ten elde edilen veriler yorumlanacaktır. ILOSTAT'tan hem Dünya hem de AB-28 ülkesinde zamana bağlı eksik istihdam oranları elde edilmiş ve yorumlanmış, TÜİK'ten ise zamana bağlı eksik istihdam ve yetersiz istihdam oranları elde edilmiş ve yorumlanmıştır.

ILO 2016 Küresel İstihdam Eğilimleri Raporuna göre gelişmiş ekonomilerde işsizliğin bir miktar azalacağı, fakat bunun yükselen ekonomilerde beklenen artışı çok az olarak telafi edebileceği tahmin edilmektedir. Bazı Avrupa ülkelerinde işsizlik oranları tarihsel olarak zirve noktalarına yakın kalacaktır. Amerika Birleşik devletleri ve diğer bazı gelişmiş ekonomilerde işsizlik kriz öncesi döneme doğru azalacak fakat görünüm eksik istihdamın artacağı ya da mevcut oranlarını sürdüreceği şeklindedir. Ekonomik gidişata bağlı olarak bu durum, özellikle kadınlarda ve gençlerde, gönülsüz geçici veya part time çalışma ve düşük katılım oranları şeklini alacaktır (ILO, 2016b: 4). Aşağıdaki grafikte Dünya'da 97 ülkede gerçekleşen zamana bağlı eksik istihdam verilerinin ortalamaları yer almaktadır.

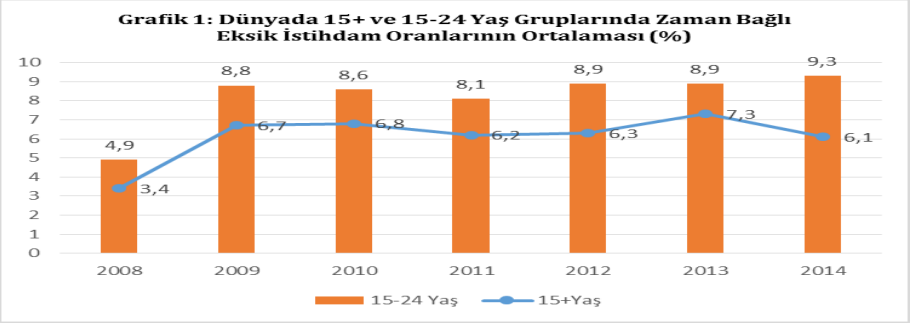

Kaynak: ILOSTAT (2016)

Yukarıda zamana bağlı eksik istihdam oranları 2008'den beri hem 15+ yaş grubunda hem de gençlerde artış eğilimindedir. Ayrıca 2008 krizinin ardından hızlı bir artış olmuş, kriz öncesine göre zamana bağlı eksik istihdam oranları gençlerde daha fazla olmakla birlikte en az iki kat artmıştır. ILO (2016a: 51)'e göre yükselen ve gelişmekte olan ülkelerin çoğunluğunda işsizlik sigortasının yokluğu ve işsizlik oranlarının düşük olması yüksek kayıt dışı istihdam ve zamana bağlı eksik istihdam oranlarının yüksek olması ile açıklanabilir.

Aşağıdaki grafikte AB ülkelerinde genel ve gençlerde ZBEİ oranlarının ortalaması yer almaktadır.

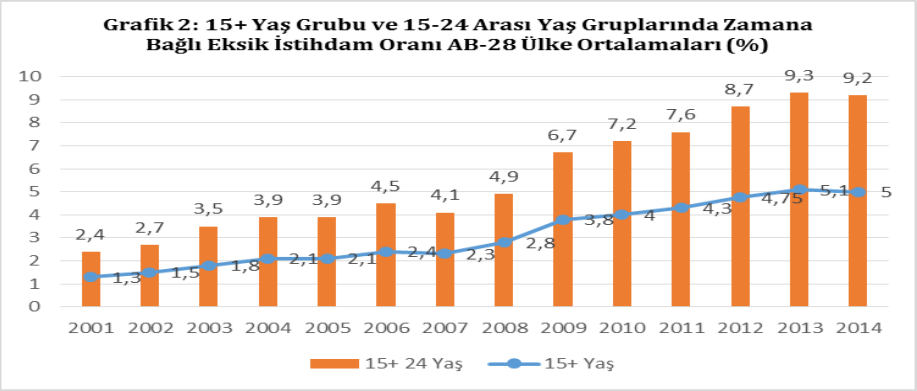

Kaynak: ILOSTAT (2016)

Grafiğe göre 15+ yaş grubunda genel zamana bağlı eksik istihdam oranı %1,3 oranından 4 kat artarak 2014'te %5'lere gelmiştir. Durumu gençler açısından değerlendirdiğimizde tablo çok daha kötüdür. Gençler arasında zamana bağlı eksik istihdam oranı genel oranın nerdeyse iki katı civarında seyretmiştir. Bu durum aslında işsizlik ve genç işsizliği oranlarındaki ayrıma paralel gerçekleşmiştir. Aşağıdaki grafikte genel ve gençler arasındaki durum cinsiyet açısından değerlendirilmektedir.

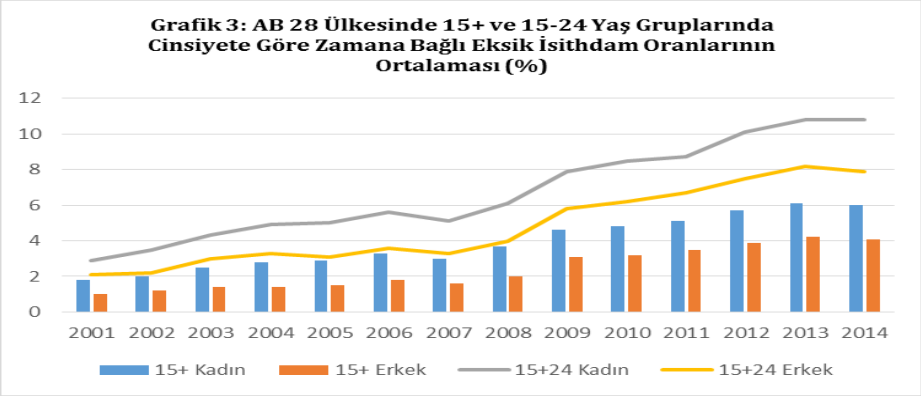

Kaynak: ILOSTAT (2016)

Grafik 3'e göre kadınlar aleyhine bir durum görülmektedir. 15+ ve 15-24 yaş gruplarının her ikisinde de erkeklere nazaran kadınlar daha fazla zamana bağlı eksik istihdam içerisindedir.

Cinsiyet eşitliği ve kadınların güçlendirilmesi (empowerment), 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi için temel politika amaçlarıdır. Son 10 yıldan fazla bir süredir, birçok bölgede işgücüne katılım oranlarında cinsiyete dayalı farklılıklar bir parça azalmış ve küresel olarak buralarda güvencesiz kadın istihdam oranı önemli bir miktar artmıştır. Bu gelişmelere rağmen çeşitli farklılıklar hala devam etmektedir ve bu konularda daha fazla adım atılmalıdır. Özellikle ve genç kadınlar arasında istihdamda cinsiyete dayalı farklılıklar hala önemini korumaktadır. Bununla birlikte kadınlar, emeklilik, işsizlik ödeneği ve analık güvencesi gibi sosyal güvenceye erişiminin sınırlandırıldığı, ücretsiz aile işçisi olarak veya diğer informal çalışma düzenlemeleri içerisinde daha fazla yer almaya devam etmektedir. Ayrıca dünyanın birçok bölgesinde kadınların geçici iş sözleşmeleriyle ve part-time çalışma ve eksik istihdamda yer alma olasılıkları artmaktadır (ILO, 2016b: 23)

Görece yüksek işgücü katılım ve düşük işsizlik oranlarına rağmen, eksik istihdam, çalışan yoksulluğu ve kalitesi düşük işler önemli problem olmaya devam etmektedir. Bazı ülkelerde eksik istihdam %75'e ulaşmakta ve istihdam edilen nüfusun yüzde 34.3 aşırı yoksuldur (ILO, 2016b: 35).

Yoksullar çalışma yaşamında genellikle sınırlı sosyal korumaya sahip, güvencesiz ve güvensiz işlerde çalışma eğilimindedir. Yükselen ve gelişmekte olan ülkelerde bu işler genellikle, kırsal bölgelerde ve tarım sektöründe yer alırken gelişmiş ülkelerde, çalışan yoksulluğu iş güvencesizliği ve eksik istihdam ile el ele gitmektedir (ILO, 2016a: 97)

Türkiye Verilerinin değerlendirilmesi

Eksik istihdam istihdamın bir türüdür. TÜİK'e göre işbaşında olan ve olmayanlar grubuna dâhil olan kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfus, istihdam edilen nüfustur. İstihdam edilenler kategorisine dâhil olabilmek için referans döneminde en az bir saat ücretli, maaşlı, yevmiyeli, kendi hesabına, işveren ya da ücretsiz aile işçisi olarak çalışmış olmak gereklidir. Bunun dışında kendi hesabına çalışanlar ve işverenlerin işinin başında olmasa da, işle ilgili bağlantısının devam etmesi koşuluyla istihdam içinde kabul edilir.

TÜİK 2009 öncesinde Hanehalkı işgücü anketinde eksik istihdamı iki ayrı grupta (görülebilir eksik istihdam[3] ve diğer nedenlerle eksik istihdam[4]) ölçmekte idi ve bu iki grubun toplamı eksik istihdamı oluşturmaktaydı (TÜİK, 2007: 26-27). Ancak Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından düzenlenen 16. Çalışma İstatistikçileri Konferansında, mevcut eksik istihdam tanımı, yaşanan ölçüm zorlukları nedeniyle yeniden ele alınmış ve "zamana bağlı eksik istihdam" [5]ve "yetersiz istihdam"[6] kavramlarına geçilmesine karar verilmiştir. Buna bağlı olarak da TÜİK Hanehalkı işgücü anketi soru kâğıdında 2009 yılında bu doğrultuda gerekli düzenlemeler yapmış, 2009 yılı Şubat dönemi sonuçlarından itibaren bu doğrultuda istatistiki bilgiler yayımlamaktadır (TÜİK, 2009).

Bu kısımda TÜİK'den elde edilen 1988-2016 dönemine ait veriler kısaca değerlendirilecektir. Değerlendirme kırılma noktalarını aktarmada kolaylık açısından 1988-1999, 2000-2008 ve 2009-2016 Şubat dönemleri şeklinde gerçekleştirilecektir.

İlk kez Türkiye'de işsizlik 1950'li yıllardan itibaren tartışmaya açılmış bir sorundur. Ancak bu dönemde traktör sayısındaki hızlı artış ve tarım alanlarındaki genişleme hareketi ile ortaya çıkan canlanma ve 1963-73 yılları arasında bir milyon civarında erkek ve kadın işgücünün yurtdışına (özellikle Batı Avrupa) girmesi gibi nedenlerden dolayı eksik istihdam ve işsizlik oranının yükselmesi geçici olarak önlenmiştir. 1973'te Batı Avrupa ülkelerine yönelik işgücü akımının durmasının ardından Orta Doğu ülkeleri başta olmak üzere birçok ülkeye gönderilen işgücü de aynı etkilere sahip olmuştur (Murat, 2007; 100-101).

---

[3] Referans döneminde ekonomik nedenlerle 40 saatten daha az süre çalışıp mevcut işinde ya da ikinci bir işte daha fazla süre çalışmaya müsait olan kişilerdir. Ekonomik nedenler ise; -Teknik veya ekonomik nedenlerle geçici iş yavaşlatılması veya durdurulması, -İş olmaması, -Tam gün iş bulamaması, -İşin son hafta içinde başlaması ve/ veya bitmesi olarak ifade edilebilir.

[4] Görülebilir eksik istihdam dışında kalanlardan mevcut işinden elde ettiği gelirin azlığı ya da kendi mesleğinde istihdam edilmediği gibi nedenlerle mevcut işini değiştirmek istediği ya da ikinci bir iş aradığını bildiren kişilerdir.

[5] Referans haftasında istihdamda olan, esas işinde ve diğer işinde/işlerinde toplam olarak 40 saatten daha az süre çalışmış olup, daha fazla süre çalışmak istediğini belirten ve mümkün olduğu takdirde daha fazla çalışmaya başlayabilecek olan kişiler

[6] Zamana bağlı eksik istihdam kapsamında yer almamak koşuluyla, referans haftasında istihdamda olan, son 4 hafta içinde mevcut işini değiştirmek için veya mevcut işine ek olarak bir iş aramış olan ve böyle bir iş bulduğu takdirde 2 hafta içinde çalışmaya başlayabilecek olan kişiler

1988- 1999 Dönemi

Bu dönemde Türkiye ekonomisi önemli kırılma noktaları yaşamıştır. Bu şoklar işgücüne katılım, işsizlik, istihdam ve eksik istihdam oranları üzerinde önemli etkilere yol açmıştır. Bilindiği gibi 1991 yılı Körfez Savaşı çıkmış ve böylelikle Irak'la ve bölgedeki diğer ülkelerle olan ticaretimiz olumsuz etkilenmiştir. Daha sonra Türkiye 1994'te TL'nin Dolar karşısında %70 erimesine yol açan bir iç şokla karşılaşmıştır. 5 Nisan kararları olarak bilinen istikrar programının ardından enflasyon ve faiz oranları artmıştır (Tunalı, 2004: 11). Rus Hükümetinin, 17 Ağustos 1998'de malî piyasalarını kontrol altına alabilmek için uygulamaya koyduğunu açıkladığı önlemler, Türkiye'de ve Dünya'da endişeyle karşılanmıştır (Bedirhanoğlu, 1999). Bu krizin etkileri Türkiye'de 1999 yılının ilk aylarında hissedilmiştir. Bu krizin etkileri devam ederken Türkiye'deki sanayi kuruluşlarının %5'ini, işgücünün %6'dan fazlasını barındıran, ülkede yaratılan katma değerin ise yaklaşık %15'ini sağlayan Marmara Bölgesinde iki büyük deprem meydana gelmiştir (Tunalı, 2004: 11). Ekonomik durum, piyasa koşulları ve ücretlerin iyi olduğu dönemlerde emek arzı artar. Ekonominin genişleme dönemlerinde eksik istihdamdaki atıl işgücü kendisine daha iyi koşullarda iş bulabilir. Dolayısıyla böyle dönemlerde eksik istihdam oranları düşer. Kazanç unsurunun artması tembel ve atıl durumda bulunan işgücünü çalışmaya yönlendirir. Ancak ekonomik durum ve piyasa koşullarının kötüleşmesi emek arzını daraltarak işsizliği ve eksik istihdamı artırabilir (Murat, 2007: 330). Ülkemizde yaşanan tüm bu gelişmeler istihdamın niteliği ve niceliği üzerinde önemli etkilere sahip olmuştur. Aşağıdaki tabloda 15+ yaş grubundakilerin işgücü durumu verilmiştir.

Tablo 1: 15+ Yaş Kurumsal Olmayan Nüfusun Yıllara ve Cinsiyete Göre İşgücü Durumu

	İşgücüne katılma oranı %			İşsizlik oranı%			İstihdam oranı %			Eksik istihdam oranı %		
	Erkek	Kadın	Genel	Erkek	Kadın	Genel	Erkek	Kadın	Genel	Erkek	Kadın	Genel
1988	81,2	34,3	57,5	7,5	10,6	8,4	75,1	30,6	52,6	8,5	2,2	6,6
1989	80,6	36,1	58,1	8,2	9,5	8,6	74	32,7	53,1	8,9	2,7	7
1990	79,7	34,1	56,6	7,8	8,5	8	73,5	31,2	52,1	8,5	1,9	6,5
1991	80,2	34,1	57	8,7	7,1	8,2	73,3	31,7	52,3	9,3	2,4	7,2
1992	79,6	32,7	56	8,8	7,7	8,5	72,6	30,2	51,2	10,1	3,6	8,2
1993	78	26,8	52,1	8,8	9,3	8,9	71,2	24,3	47,5	9,3	3,2	7,7
1994	78,5	31,3	54,6	8,8	8	8,5	71,6	28,8	50	10,2	4,2	8,5
1995	77,8	30,9	54,1	7,8	7,3	7,6	71,7	28,7	50	8,4	3,7	7
1996	77,3	30,6	53,7	6,9	5,9	6,6	72	28,7	50,2	8,2	3,3	6,8
1997	76,7	28,8	52,6	6,5	7,7	6,8	71,8	26,6	49	7,6	2,4	6,1
1998	76,7	29,3	52,8	6,9	6,8	6,9	71,4	27,3	49,2	7,7	2,2	6,2
1999	75,8	30	52,7	7,7	7,6	7,7	70	27,7	48,7	11,3	3,4	9,1

Körfez Savaşının olumsuz etkileri 1992 ve yoğunlukla da 1993'ten itibaren yaşanmıştır. 1988-1993 yılları arası işgücüne katılma ve istihdam oranlarında %5'in üzerinde bir azalma yaşandığı görülmektedir. Bu durum işsizlik oranlarında nispi bir yükselmeye yol açsa da (%1,3) bundan daha fazla eksik istihdam oranlarını arttırmıştır. Yine işsizlik oranlarının en yüksek seyrettiği yıllar 1992-93 ve 1994 yıllarıdır. Bu yıllar aynı zamanda eksik istihdam oranlarının da bu dönemde en yüksek seyrettiği yıllardır. Yine 1999 yılından itibaren işgücüne katılma ve istihdam oranlarının düştüğü işsizlik oranının arttığı ve eksik istihdam oranının işsizlik oranının da üzerine çıkarak, en yüksek seviyeye ulaştığı (%9,1) görülmektedir.

Murat (2007: 319)'ye göre resmi veriler ülke genelinde işsizliğin boyutlarını tam manasıyla yansıtmamaktadır. Ayrıca ülkemizde sosyo-ekonomik ve kültürel yapıdan kaynaklanan nedenlerle işgücüne dahil olmama eğilimi yüksektir. Bunun yanında eksik istihdam oranlarının yüksekliği ve

bunların işsizlik oranlarının hesaplanmasında dikkate alınmaması da işsizliğin gerçek boyutlarını gizlemektedir. Eksik istihdam istihdamın yapısını bozar ve verimlilik üzerinde olumsuz etkilere sahiptir. Ayrıca işsizlik oranlarının daha düşük seyretmesine de neden olur. Eksik istihdamda olan kişiler bilindiği gibi bir taraftan çalışırken diğer taraftan da iş aramaya devam etmektedirler. Ancak çalıştıkları için işsiz grubuna dahil değildirler (Murat, 2007: 394).

Konuyu bir de cinsiyet açısından değerlendirdiğimizde aşağıdaki grafikten yararlanılabilir.

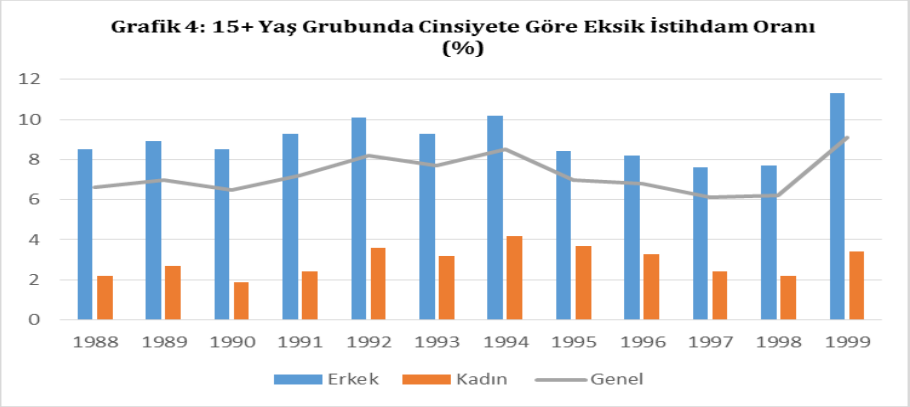

Genel olarak kadınların işgücüne katılma ve istihdam oranları erkeklere nazaran oldukça düşüktür. Bu oransal uyum kadınların eksik istihdam oranlarına yansımakla birlikte işsizlik oranlarında bir farklılığa yol açmıştır. İşgücüne katılma, istihdam ve eksik istihdam oranları genel cinsiyete dayalı ayrımı yansıtırken işsizlik oranlarında durum eşit gibi bazen de kadınlarda daha fazla olarak görülmektedir. Dönem içerisinde işgücüne katılma oranı erkeklerde %5,4 kadınlarda %4,3, istihdam oranı erkeklerde %5,1 kadınlarda %2,9 düşmüştür. Yani erkekler kadınlara nazaran daha fazla istihdamdan çıkmaktadır. Bu kendini işsizlik oranlarında da göstermektedir. Genel olarak erkeklerde işsizlik oranı artmakla birlikte kadınlarda bu oran şok dönemleri dışında azalma eğilimi göstermektedir. Eksik istihdam oranına bakıldığında erkeklerin daha fazla eksik istihdama maruz kaldığı görülmektedir. 1992'de %10,1, 1994'te %10,2 ve nihayetinde 1999'da %11,3 oranıyla erkeklerde eksik istihdamın zirve yaptığı görülmektedir. Sonuçta 1988-1999 döneminde genel eksik istihdam oranı istikrar arz etmese de ülke genelinde toplam işgücü içinde önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir. Bu dönem içerisinde eksik istihdam oranları aşağı yukarı genel işsizlik oranları ile aynı seviyede seyretmiştir.

İşsizlik içinde geç işsizliği büyük ve önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle de küresel ekonomik krizler gençlerin daha fazla işsiz kalmasına neden olmaktadır. Özellikle 1991-1993 ve 1997-1999 yılları arasında genç işsizliğinin artış eğilimine girdiği görülmektedir.

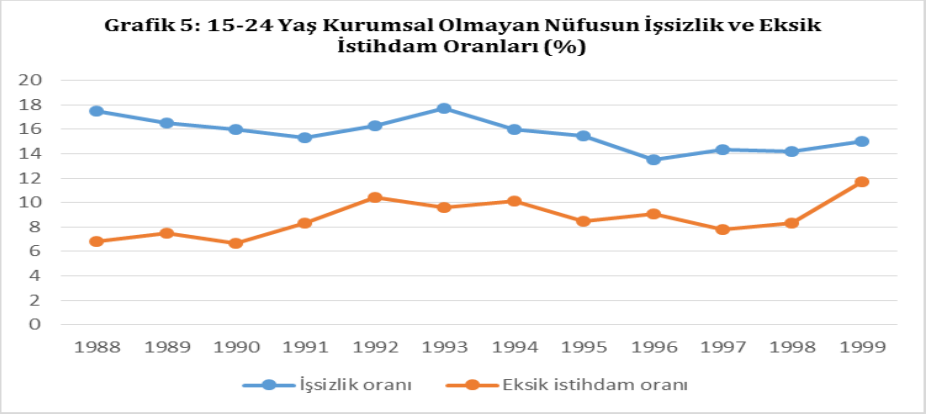

Ancak genel olarak bakıldığında bu dönem içerisinde gençler arasında işsizliğin %2,5 oranında bir azalma yaşadığı söylenebilir. İşsizlikteki nispi azalmaya rağmen eksik istihdam oranlarına bakıldığında ise %4.9 oranında bir artış olduğu görülmektedir. Bu oran genel eksik istihdam oranındaki artıştan neredeyse iki kat daha fazladır. Murat (2007: 194)'e göre ülkemizde işsizliğin belli ölçüde düşük gözükmesinde eksik istihdamın önemli katkısı vardır.

Gençler arasındaki eksik istihdam oranını cinsiyet açısından değerlendirdiğimizde dönem içerisinde erkeklerde %6,2 ve kadınlarda %2,3 oranında arttığı görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında dönem içerisinde genç erkek işgücünün genç kadınlara göre daha fazla eksik istihdamın içerisinde yer aldığı söylenebilir.

2000-2008 Dönemi

Bu dönem içerisinde Türkiye'de 1950'lerden bu yana yaşanan en derin ekonomik krizin yaşandığı 2001 yılı yer almaktadır. 2000 yılı Kasım ayı Borsalar çöküşün eşiğine geldiği, 2001 yılı Şubat ayı asıl çöküşün yaşandığı tarihlerdir (Tunalı, 2004: 11). 1999 seçimleri DSP, MHP ve FP'sinin koalisyonuyla sonuçlanmıştır (HABERTÜRK, 1999). İç ve dış borçların endişesiyle oluşturulan istikrar ve enflasyonla mücadele programı, döviz kuru dalgalanmaları neticesinde yürütülememiş ve devalüasyon ve TL'nin dalgalanmaya bırakılmasıyla sonlandırılmıştır. Hemen ardından 2001 krizi hükümeti reformlara zorlamış ve bu süreçte Merkez Bankası'nın bağımsız hale getirilmesi ve bütçe disiplinin sağlanması konusunda girişimlerde bulunulmuştur (Tunalı, 2004: 11-12). 2002 genel seçimlerinin ardından AK Parti 1950'li yıllardan sonra TBMM'deki en büyük temsil gücünü elde eden siyasi parti oldu (SABAH, 2016). O tarihten beri Ak Parti hükümet olarak tek başına görev yapmaktadır. Bu dönemde siyasi idarenin temel endişesi iç ve dış borçları ödemek, finans ve bankacılık sektörlerini kuvvetlendirerek reel ekonomiyi canlandırmak için güven ortamını yeniden sağlayacak yenilikçi girişimleri gerçekleştirmektir (Tunalı, 2004: 12).

Aşağıdaki tabloda 2000-2008 yılları arasında 15+ yaş grubundakilerin işgücü durumuna ait veriler yer almaktadır.

Tablo 2: 15+ Yaş Grubundaki Kurumsal Olmayan Nüfusun Yıllara ve Cinsiyete Göre İşgücü Durumu

	İşgücüne katılma oranı %			İşsizlik oranı %			İstihdam oranı %			Eksik istihdam oranı %		
	Erkek	Kadın	Genel	Erkek	Kadın	Genel	Erkek	Kadın	Genel	Erkek	Kadın	Genel
2000	73,7	26,6	49,9	6,6	6,3	6,5	68,9	24,9	46,7	8,4	2,8	6,9
2001	72,9	27,1	49,8	8,7	7,5	8,4	66,5	25,1	45,6	7,4	2,3	6
2002	71,6	27,9	49,6	10,7	9,4	10,3	63,9	25,3	44,4	6,8	2,1	5,4
2003	70,4	26,6	48,3	10,7	10,1	10,5	62,9	23,9	43,2	5,8	2,3	4,8
2004	70,3	23,3	46,3	10,8	11	10,8	62,7	20,8	41,3	4,6	1,8	3,9
2005	70,6	23,3	46,4	10,5	11,2	10,6	63,2	20,7	41,5	3,6	1,8	3,1
2006	69,9	23,6	46,3	9,9	11,1	10,2	62,9	21	41,5	4	1,9	3,4
2007	69,8	23,6	46,2	10	11	10,3	62,7	21	41,5	3,4	1,7	3
2008	70,1	24,5	46,9	10,7	11,6	11	62,6	21,6	41,7	3,7	2,1	3,3

Tablo 2'ye göre dönem içerisinde işgücüne katılım oranı %3, istihdam oranı %5 oranında düşmüş, işsizlik oranı ise %5,5 oranında artmıştır. Bu artış özellikle 2001 sonrasında daha fazla hissedilmiştir. Burada dikkati çeken bir nokta işsizlik oranlarının artmasına rağmen eksik istihdam oranlarının %3,6 oranında bir düşüş sergilemesidir. Grafikte de açıkça görüldüğü gibi işsizlik ve eksik istihdam oranları arasındaki makas çok belirgin bir şekilde artmaktadır. Buradan işsiz kalanların önemli bir kısmının eksik istihdamda bulunanalar arasından olduğu sonucu çıkarılabilir. Yani eksik istihdamda bulunan kişiler çok kırılgan bir grubu oluşturmaktadır. Ekonomik krizler nedeniyle istihdam imkânlarının daralması bu kişileri etkileyerek istihdam dışına çıkmalarına neden olmaktadır.

Murat (2007: 330-335)'ye göre Türkiye'de kırsal kesimde yer alan işgücünün önemli bir kısmı ücretsiz aile işçisi, eksik istih-dam veya gizli işsizlik içerisinde yer almaktadır. Kentsel bölgelerde bu kesim işgücü kategorisinin azlığı nedeniyle, bu işçilerin kentlere göç etme ve emek piyasalarına dahil olmak istemeleri onların açık işsizliğine neden olmaktadır.

Eksik istihdam oranı cinsiyete göre bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda aşağıdaki grafikten yararlanılabilir.

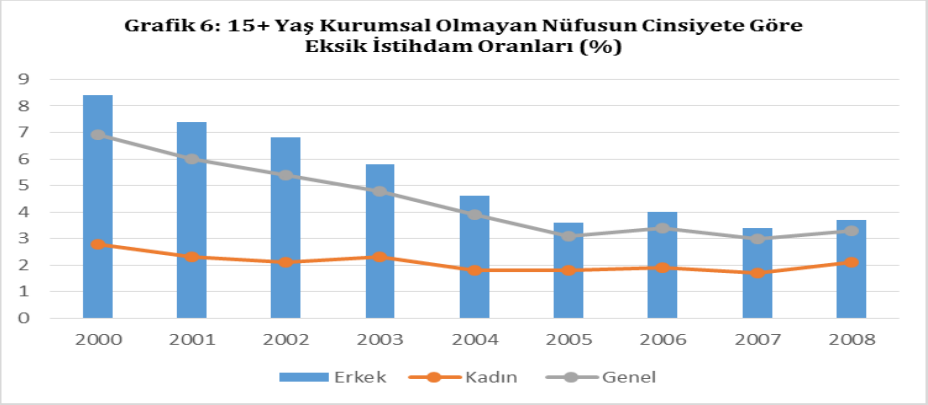

Grafik 6'ya göre dönem içerisinde kadınların eksik istihdam oranları çok az bir düşüş sergilemesine rağmen erkeklerde bu düşüş %4,7 oranında gerçekleşmiştir. Buradan çıkarılacak sonuç şu şekilde olabilir. Ekonomik kriz dönemlerinde kadınlar daha fazla işsiz kalmaktadırlar. Bu durum 2004'ten itibaren kadın işsizlik oranlarına yansımıştır. Ancak eksik istihdamları bu dönem içerisinde düşmemektedir. O zaman kadın işsizliğinin artışı eksik istihdam içindekilerden değil istihdam edilenlerden gerçekleşmiştir. Ancak erkeklere bakıldığında işsizlikteki artışları büyük ölçüde eksik istihdamdan kaynaklandığı sonucu çıkarılabilir.

Konuyu 15-24 yaş arası gençler açısından değerlendirdiğimizde 2000'li yıllardan itibaren işsizliğin genel işsizlik oranlarının 2 katına ulaştığı söylenebilir.

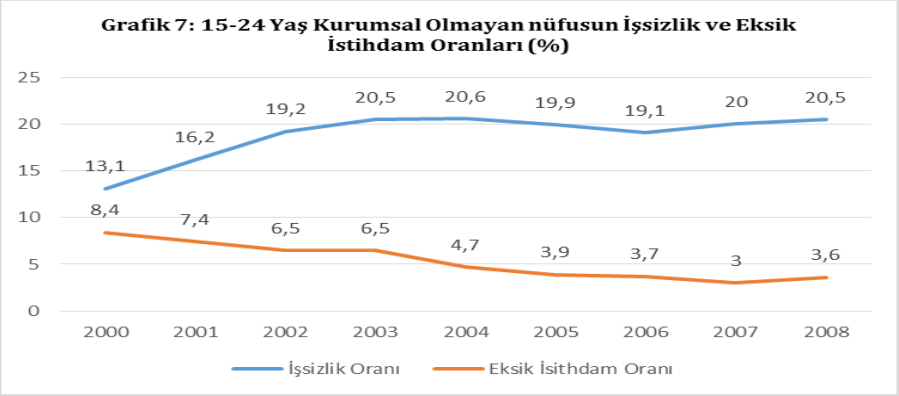

Aynı şekilde eksik istihdam oranının da genel eksik istihdam oranından daha fazla olduğu söylenebilir. Ancak genel ortalamadaki düşüşe paralel olarak gençlerde eksik istihdam oranında %4,8 oranında bir düşüş gerçekleşmiştir.

15-24 yaş grubu gençler arasında işsizlik ve eksik istihdam oranlarını cinsiyete göre değerlendirildiğinde 15-24 yaş arası hem erkeklerde ve hem de kadınlarda işsizlik oranı artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Bu dönem içerisinde işsizlik oranı erkeklerde %6,4 oranında artarken kadınlarda neredeyse %10 oranında artmıştır. Görülüyor ki genç kadınlarda işsizlik oranındaki artış erkeklerden daha fazladır ve 2004'ten itibaren de erkeklerin oranından daha fazla olarak seyretmiştir. Eksik istihdam oranlarına bakıldığında genç kadınlarda dönem içerisinde %1,2 oranında bir düşüş gerçekleşmesine rağmen erkeklerde %6,6 olarak gerçekleşmiştir. Burada erkeklerde işsizlik oranındaki artışla eksik istihdam oranındaki düşüş eşit olarak gerçekleşmiştir. Bu bir şekilde eksik istihdamdaki genç erkeklerin bu dönemde açık işsize dönüştüğü şeklinde yorumlanabilir. Kadınlardaki durum ise işgücüne katılım ve istihdam oranlarındaki düşmeyle ya da kayıtdışılıkla açıklanabilir.

2009-2016 Şubat Dönemi

Bu dönem içerisinde yaşanan en önemli gelişme 2008 küresel krizdir. Türk işgücü piyasası üzerinde bu krizin etkileri en fazla işsizlikte hissedilmiştir.

Tablo 3: 15+ Yaş Kurumsal Olmayan Nüfusun Yıllara ve Cinsiyete Göre İşgücü Durumu

	İşgücüne katılma oranı %			İşsizlik oranı %			İstihdam oranı %			Zaman bağlı eksik istihdamın işgücüne oranı %			Yetersiz istihdamın işgücüne oranı %		
	Erkek	**Kadın**	**Genel**	**Erkek**	**Kadın**	**Genel**	**Erkek**	**Kadın**	**Genel**	**Erkek**	**Kadın**	**Genel**	**Erkek**	**Kadın**	**Genel**
2009	70,5	26	47,9	13,9	14,3	14	60,7	22,3	41,2	2,69	2,78	2,71	1,96	0,81	1,64
2010	70,8	27,6	48,8	11,4	13	11,9	62,7	24	43	2,85	3,14	2,94	1,92	0,81	1,6
2011	71,7	28,8	49,9	9,2	11,3	9,8	65,1	25,6	45	2,25	2,44	2,3	1,71	0,85	1,46
2012	71	29,5	50	8,5	10,8	9,2	65	26,3	45,4	1,73	1,97	1,8	1,48	0,78	1,27
2013	71,5	30,8	50,8	8,7	11,9	9,7	65,2	27,1	45,9	2,01	1,98	2	1,88	1,03	1,62
2014	71,3	30,3	50,5	9	11,9	9,9	64,8	26,7	45,5	2,12	2,06	2,11	2,13	1,24	1,86
2015	71,6	31,5	51,3	9,2	12,6	10,3	65	27,5	46	1,65	1,51	1,6	2,05	1,22	1,79
2016 Şubat	70,9	31,1	50,8	10,1	12,7	10,9	63,8	27,2	45,3	1,66	1,53	1,62	2,36	1,35	2,05

Bu dönem içerisinde işgücüne katılma oranı ve istihdam oranlarının arttığı görülmektedir. Genel olarak bakıldığında işgücüne katılım oranı %2,9 oranında ve istihdam oranı ise %4,1 oranında artmıştır. Burada dikkati çeken bir nokta bu artış oranlarının kadınlarda erkeklere nazaran daha fazla olmasıdır. Erkeklerde işgücüne katılma oranı %0,4'lük cüzi bir artış yaşarken kadınlarda bu oran %5,1, yine erkeklerde istihdam oranı %3,1 artarken kadınlarda bu oran %4,9 oranında artmıştır. Bu durum bize kadınların dönem içerisinde işgücüne ve istihdama katılımlarının önemli derecede arttığını göstermektedir.

İşsizlik oranlarına bakıldığında 2008 krizinin etkilerinin en fazla 2009 yılında hissedildiği görülmektedir. 2009'da genel işsizlik oranı %14 seviyelerinde ve kadınlarda erkeklerden daha fazla olarak gerçekleşmiştir. Ancak daha sonra uygulanan istihdam politikaları sayesinde tek haneli rakamlara indirilmiştir. Ancak 2009 yılı kadar olmamakla birlikte 2015 ve 2016'nın ilk aylarında tekrar çift haneli rakamlara yükselmiştir. Bilindiği gibi 2009 yılından itibaren TÜİK hesaplama güçlüğü nedeniyle eksik istihdamı, zamana bağlı eksik istihdam ve yetersiz istihdam olarak vermeye başlamıştır. Dönem içerisinde genel zaman bağlı eksik istihdam oranı %1,1'lik bir düşüş kaydederken, yetersiz istihdam oranı ise neredeyse yarım puan artmıştır.

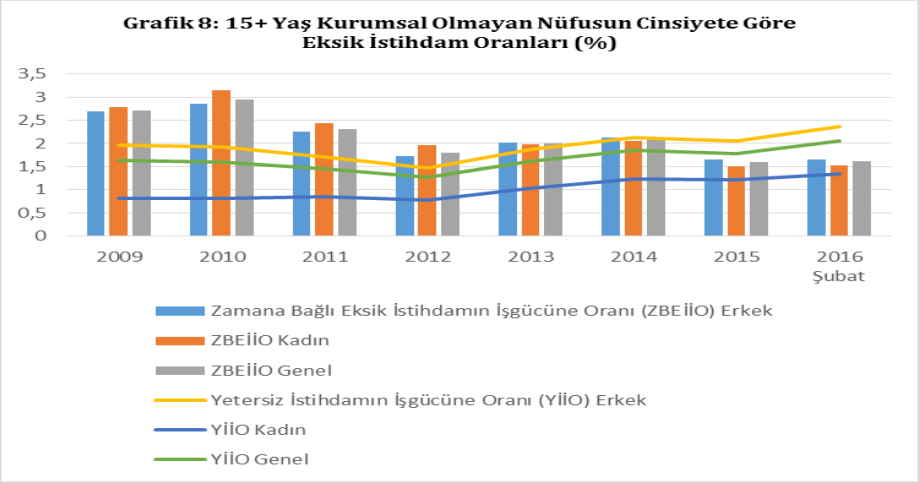

Cinsiyete göre değerlendirdiğimizde kadınlarda zamana bağlı eksik istihdam oranı özellikle kriz ertesi artış eğilimine girmiş ve erkeklerden ve genel ortalamadan daha fazla gerçekleşmiştir. Daha sonra tekrar düşme eğilimi göstermiştir. Yetersiz istihdamın işgücüne oranına bakıldığında erkekler kadınlara nazaran neredeyse iki kat daha fazla maruz kalmaktadır. Her iki grupta da zamana bağlı eksik istihdam oranı dönem içerisinde azalırken yetersiz istihdamın işgücüne oranı artmaktadır.

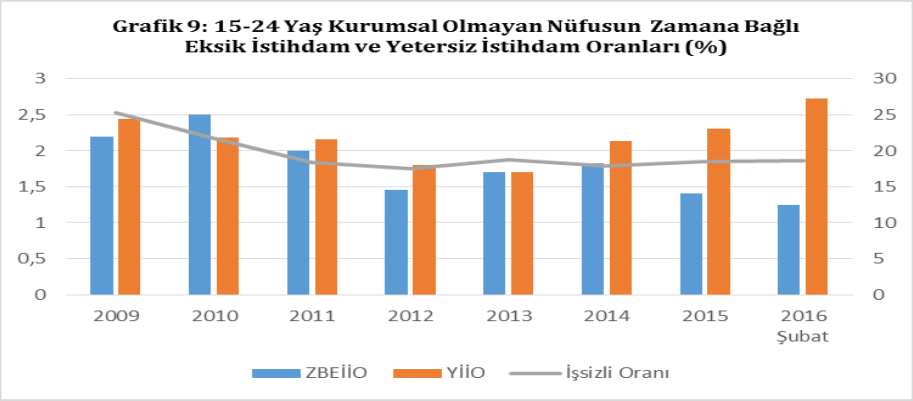

Konuyu gençler açısından değerlendirdiğimizde dönem içerisinde genç işsizliği %25,3'ten %18,6'ya düşmüştür. Zamana bağlı eksik istihdam oranı, düşme eğilimi göstermekle birlikte, 15+ yaş grubu nüfusun genel ortalamasına göre gençler arasında daha düşük seyretmektedir. Ancak tersine yetersiz istihdam oranı gençlerde genel ortalamadan daha yüksektir ve artış eğilimindedir. Gençlerde dönem içerisinde işsizlik oranları ve zamana bağlı eksik istihdam oranları düşerken yetersiz istihdam oranları artış eğilimi göstermektedir.

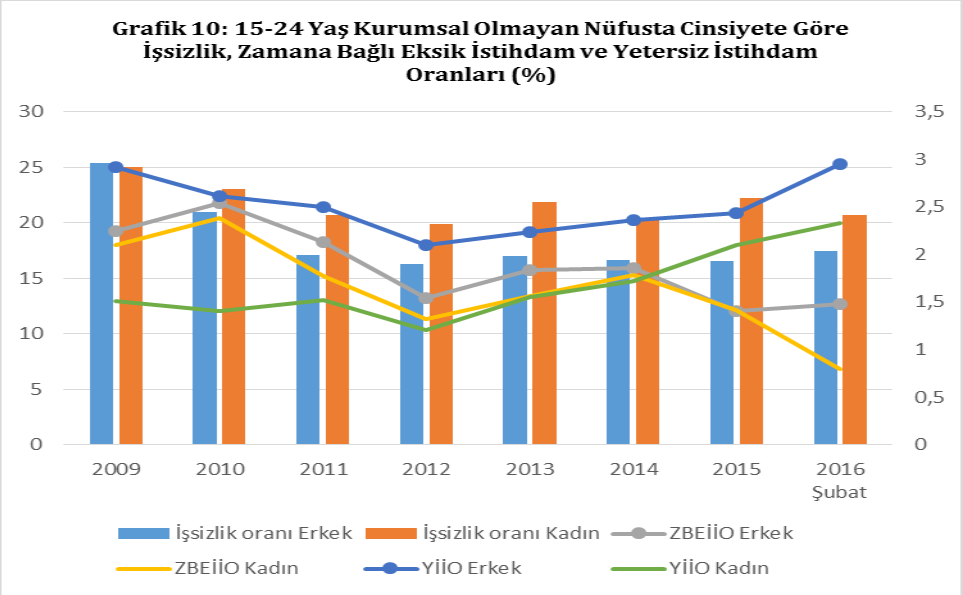

Genç işsizliğindeki düşüşte erkekler %8 gibi önemli bir paya sahipken kadınlar %4,3'lük rol oynamıştır. Yani genç erkeklerde işsizlikteki düşüş neredeyse kadınların iki katı seviyesinde gerçekleşmiştir. Zamana bağlı eksik istihdam erkeklerde daha yüksektir ve düşme eğilimindedir. Ancak kadınlardaki düşüş erkeklerden daha fazla gerçekleşmiştir. Yetersiz istihdama bakıldığında erkeklerde kadınlara nazaran daha yüksektir ve dönem içerisinde artış eğilimi görülmektedir. Ancak bu artış erkeklerde cüzi miktarda gerçekleşirken kadınlarda daha fazla olmuştur.

4. Sonuç

Emeği nitelik ve süre açısından tam kullanılmaması olarak ifade edilen eksik istihdam konusunda teorik çalışmaların az olduğu görülmüştür. Meselenin çok boyutlu olması (işletme, iktisat, sosyoloji, psikoloji), her bir alanın kendine ait bir bakış açısıyla konuyu ele alması, konunun anlaşılmasını güçleştirmektedir. Bu nedenle disiplinler arası teorik ve uygulamalı eksik istihdam çalışmalarına ihtiyaç vardır.

Piyasadaki durgunluk baskısı ve hükümet düzenlemeleri işletmeleri zorlayarak eksik istihdama neden olmaktadır. Ayrıca istikrarsız ve düşüş eğilimi gösteren endüstrilerde daha fazla eksik istihdam olasılığı vardır. Sonuçları açısından bakıldığında eksik istihdam ile işgücü devri ve devamsızlık arasında doğru, performans ve örgütsel vatandaşlık arasında ters orantı vardır. Ayrıca psikolojik olarak sağlıklı olmayla, eşlerin kendi aralarında, çocukları ve arkadaşlarıyla ilişkilerinin niteliği arasında da ters orantı vardır.

Dünya genelinde zamana bağlı eksik istihdam 2008 krizinin ardından neredeyse iki kat artmıştır ve 15-24 yaş arası gençlerde daha fazladır. Gönülsüz part-time istihdamda olanların oranı OECD ülke ortalamaları Dünya genel ortalamalarından biraz düşük seyretmekle birlikte 1999'dan beri yaklaşık 1,5 puan artmıştır. OECD ülkeleri ortalamasında da kadınlarda zamana bağlı eksik istihdam oranı erkeklere göre hem daha fazladır hem de daha fazla artmıştır. Eksik istihdamın cinsiyete göre farklılık arz ettiği görülmüştür. Kadının iş piyasasındaki ikincil konumu tam zamanlı ve güvenceli iş bulmasını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle kadınlar daha fazla a-tipik istihdam biçimleri içerisinde yer almaktadırlar. 15-24 yaş arası gençler genel ortalamanın üzerinde bir zamana bağlı eksik istihdam oranına sahiptir. Nitekim AB üye ülkeleri ortalamalarında da buna benzer bir görüntü ortaya çıkmıştır.

Türkiye'de 1988-99 döneminde kadınlarda eksik istihdam oranı erkeklerin 1/3 ü kadardır. Bu durum kadınların istihdam ve işgücüne katılım oranlarının düşük olmasının bir yansıması olarak görülebilir. Bu dönem içerisinde işsizlik ve eksik istihdam oranları birbirlerine çok yakın durumdadır. 2000-2008 arası işsizlik ve eksik istihdam makası işsizlik aleyhine açılmaktadır. Buradan işsizliğin en önce eksik istihdamda bulunanları etkilediği sonucu çıkarılabilir. Kriz dönemlerinde kadınlarda işsizlik erkeklere göre daha fazla artmasına rağmen eksik istihdamdaki paylarının azalmadığı, bu da kadınlardan ziyade erkeklerde işsizliğin büyük ölçüde eksik istihdamdan kaynaklandığı şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca bu eğilim daha şiddetli olarak gençlerde görülmektedir. 2009-2016 döneminde

ise eksik istihdamda gidilen ayrıma göre, zamana bağlı eksik istihdam oranları düşerken yetersiz istihdam oranının nispeten artmıştır.

Eksik istihdam ile işsizlik rakamları arasında bir ilişki olduğu iddia edilmektedir. Buna göre Türkiye'de işsizlik rakamlarının düşük çıkmasının en önemli nedeni eksik istihdamın ülke genelinde daha yaygın olmasıdır. Ayrıca eksik istihdamda olanlar işsiz kalma potansiyeli yüksek bir grup olarak görülmektedir. Bu nedenle gerçek işsizlik rakamlarına ulaşabilmek için klasik işsizlik tanımına; iş bulma ümidi olmayanlar, iş aramayıp çalışmaya hazır olanlar, mevsimlik çalışanlar ve eksik istihdamda olanların dâhil edildiği alternatif işsizlik oranlarına gerek olduğu ortaya çıkmıştır. Eksik istihdam ile çalışan yoksulluğu arasında bir ilişki olduğu görülmüştür. Eksik istihdam kavramının tanımlanabilmesi ve ölçülebilmesi konusunda çeşitli güçlükler vardır. Yine eğitimli ve vasıflı işgücünün daha az eksik istihdama maruz kaldığı görülmektedir.

Eksik istihdam sorununu en aza indirebilmek için istihdamı arttırmaya yönelik politikaların yanında piyasa gereklilikleri ile mevcut sistemin ürettiği işgücü nitelikleri arasında uyumun sağlanmasını kolaylaştıran ülke genelinde bir insan gücü envanteri hazırlanmasına yönelik makro politikaların da uygulanmasının gerekliliği görülmüştür.

Öneriler: Eğitim durumları, kent-kır ayrımı ve medeni durumlarına göre ayrımlara tabi tutularak bu çalışma geliştirilmelidir.

Kaynaklar

Bedirhanoğlu, Pınar (1999), Asya Krizinden Rusya'ya, Birikim Dergisi, Sayı 119, Mart 1999, http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/3249/asya-krizinden-rusya-ya#.V2FgDbuLTDd, Erişim Tarihi: 15 Haziran 2016.

Brown, Clair (1992). Income Distribution in an Institutional World, Three Worlds of Labor Economics, Eds. Garth Mangum, Peter Philips içinde sf. 51-63, New York: M. E. Sharpe

DOT (2012). Dictionary Of Occupational Titles, http://www.occupationalinfo.org/, erişim tarihi: 14-07-2012

Feldman, Daniel C. (1996). The Nature, Antecedents and Consequences of Underemployment, Journal of Management, Vol. 22, No. 3, Sf. 385-407

HABERTÜRK (1999), Genel Seçim 1999, http://www.haberturk.com/secim1999, Erişim Tarihi: 16 Haziran 2016.

http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007

https://biruni.tuik.gov.tr/isgucuapp/isgucu.zul

ILO (1998). Resolution concerning the measurement of underemployment and inadequate employment situations, adopted by the Sixteenth International Conference of Labour Statisticians, (October 1998)

ILO (2016a) World Employment and Social Outlook 2016: Transforming jobs to end poverty, International Labour Office – Geneva.

ILO (2016b) World Employment and Social Outlook: Trends 2016 International Labour Office – Geneva.

ILOSTAT (2016), Time-related underemployment rate by sex and age (%),http://www.ilo.org/ilostat/faces/home/statisticaldata/conceptsdefinitions?_afrLoop=2149113029462&clean=true&_adf.ctrl-state=kodaacfid_4, Erişim Tarihi: 16 Haziran 2016.

McKee-Ryan, Frances. Jaron Harvey (2011). 'I Have a Job, But …': A Review of Underemployment, Journal of Management, Vol. 37, No. 4, sf. 962-996

Murat, Sedat (2007) Dünden Bugüne İstanbul'un İşgücü ve İstihdam Yapısı, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 2007-73, İstanbul.

MYK (2012). Mesleki Yeterlilik Kurumu, http://www.myk.gov.tr/, erişim tarihi: 14-07-2012

O*NET (2012). Occupational Information Network, http://www.occupationalinfo.org/onet/, erişim tarihi: 14-07-2012

Polanyi, Karl (2006). Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri, Çev. Ayşe Buğra, İstanbul: İletişim

SABAH (2016), Geçmiş Seçim Sonuçları, http://www.sabah.com.tr/secim-sonuclari, Erişim Tarihi: 16 Haziran 2016.

Sherman, Howard J., E. K. Hunt, Reynold F. Nesiba, Phillip A. O'Hara, Barbara Weins-Tuers (2008). Economics: An Introduction to Traditional and Progressive Views, NY: Sharpe

Tunalı, İnsan (2004), İstihdam Durum Raporu Türkiye'de İşgücü Piyasası ve İstihdam Araştırması, Türkiye İş Kurumu, http://statik.iskur.gov.tr/tr/dis_iliskiler/istihdam_durum_raporu.pdf, Erişim Tarihi: 15 Haziran 2016.

TÜİK (2007), İşgücü, İstihdam ve İşsizlik İstatistikleri, Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi– 1, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara.

TÜİK (2009), Hanehalkı İşgücü Araştırması Mikro Veri Seti 2009, http://www.tuik.gov.tr/MicroVeri/Hia_2009/turkce/metaveri/tanim/index.html, Erişim Tarihi: 15 Haziran 2016.

Wallerstein, Immanuel (2002). Tarihsel Kapitalizm, Çev. Necmiye Alpay, İstanbul: Metis

Wilkins, Roger. Mark Wooden (2011). Economic Approachs to Studying Underemployment, Underemployment: Psychological, Economic and Social Challenges, Eds. Douglas C. Maynard, Daniel C. Feldman içinde sf. 13-34, NY: Springer

İSLAM DÜŞÜNCESİNDE DİNİ-SİYASİ BİR AKTÖR OLARAK MEZHEPLER: YEMEN ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Yusuf Gökalp[1]

Özet

Yemen'de birbirlerinden bağımsız olarak varlığını sürdüren kabilelerin İslam'ı benimsemesiyle birlikte ilk halifeler ardından Emevî ve Abbasîler tarafından atanan valiler Yemen'de idareyi ele almışlardır. Kabile çatışmalarının yoğun olarak devam ettiği ve halifelerin adının sadece hutbelerde okutulduğu bu dönemde küçük çaplı devletlerin yanı sıra Haricîler, İsmailîler ve Zeydîlerin de iktidar olma peşinde koştukları görülmektedir. Mezheplerin, çeşitli sebeplerle merkezden uzaklaşıp Yemen'i kendilerine faaliyet alanı olarak tercih etmeye başlamalarından itibaren bir denge unsuru ve siyasi birer aktör olarak Yemen'in toplumsal hayatında yer almaya başladıkları söylenebilir.

Siyasi istikrarsızlığın yanı sıra zaman zaman çok şiddetli boyutlara ulaşan mezhepler arası çatışmaların Yemen'de toplumsal hayatı derinden etkilediği görülmektedir. Yemen siyasi hayatına yön veren üç temel faktörün kabilecilik, mezhepler ve dışarıdan yapılan siyasi müdahaleler olduğu anlaşılmaktadır. Yemen'in merkezi bölgelerde varlığı tehdit altında olan mezheplerin sığınağı haline geldiğini ve bölgeye sığınan bütün mezhebi unsurların yerel kabilelerin de desteğini alarak kendi hâkimiyetlerini tesis etme gayretinde olduklarını söylenebilir. Bu durum doğal olarak tarih boyunca Yemen'de bir iktidar mücadelesine yol açmıştır. Bu iktidar mücadelesinin bir ayağını da mezhep farklılaşmasının oluşturduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yemen, Mezhep, Kabilecilik. Zeydiyye, Şia, Ehl-i Sünnet

Islamic Sects As a Religious-Political Actor in The Islamic Thought: Example of Yemen

Abstract

After the embracement of Islam by the tribes which continued to live separately from each other in Yaman the governors who appointed by the first caliphs, Umayyads and Abbasids ruled Yemen. It is seen that in this period during which tribal conflicts intensely kept going and the names of caliphs were read only in Friday sermons, the Kharijites, Ismailites and Zeydites run in pursuit of power as well as small states. It can be said that after the madhhabs chose Yemen as an area of their activities, leaving the center for various reasons, they began to play a part in the social life of Yemen as an element of balance and a political actor. Apart from the political instability, intersectarian clashes at times reach at severe dimensions is seen to have a deep influence on the social life of Yemen. In fact, it can be said that the three main factors directing the political life of Yemen are tribalism, madhhabs and external political interventions. It can be said that Yemen became a shelter for the sects whose existence were under treat in the central regions and all sectarian elements which took refuge in the region made attempts to establish their sovereignty by taking support of local tribes. Naturally this situation led throughout history to power struggle in Yemen. It is seen that sectarian differentiation constitutes one aspect of this power struggle.

Key words: *al-Yaman, Sect, Tribalism, Zeydites, Shi'a, Ahl al-Sunna*

Giriş

İslam tarihinin başlangıcında dini bakımdan da büyük bir karışıklık içerisinde olan Yemen'de Yahudi ve Hristiyanlığın yanı sıra Arap yarımadasında eskiden beri varlığını sürdüren Putperestlik ve Sasânîlerin hâkimiyeti esnasında özellikle Yemen, Hadramevt ve Umman'da Mecusîliğin kabul gördüğü bilinmektedir. Siyasi mücadele ve yapılan savaşların neticesinde ortaya çıkan yabancı güçlerin tahakkümü bölgede karışıklığı sürekli hale getirmiştir. Göçebe kabilelerin birbirleriyle ve yabancılarla

[1] Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü, ygokalp@cu.edu.tr

süregelen mücadelesi ırk ve din temelli siyasi, sosyal ve kültürel huzursuzluklara zemin hazırlamıştır. İslam tarihinin ilk dönemlerinde Yemen'de bölgesinin tamamını kontrol edebilecek durumda her hangi bir merkezi yönetimin olmadığı görülmektedir. Bölgede birbirlerinden bağımsız olarak varlığını sürdüren kabilelerin İslam'ı benimsemesiyle birlikte ilk halifeler ardından Emevî ve Abbasîler tarafından atanan valiler Yemen'de idareyi ele almışlardır. Ancak genelde Emevî ve Abbasî soyundan gelen valiler de bölgede istikrarı sağlayamamışlardır. Kabile çatışmalarının yoğun olarak devam ettiği ve halifelerin adının sadece hutbelerde okutulduğu bu dönemde küçük çaplı devletlerin yanı sıra Haricîler, İsmailîler ve Zeydîlerin de iktidar olma peşinde koştukları görülmektedir.

İslam tarihinin ilk dönemlerinden itibaren Yemen, Haricîler, Karmatî İsmailîler, Zeydîler ve Şafî Eşarî Sünnîlerin yayıldığı bölgeler arasında yer almaktadır. Emevî, Abbasî ve daha sonra Eyyûbîler gibi devletlerin din anlayışını temsil eden Sünnîliğin yayıldığı Yemen bölgesi merkezi konumda olan bölgelerde yer edinemeyen diğer mezhep mensupları için her zaman tercih edilen bir faaliyet alanı olmuştur. Bölgenin coğrafi konumu ve kültürel yapısının farklı mezheplerin taraftar bulması için uygun bir zemin oluşturduğu anlaşılmaktadır. Yemen'de faaliyet gösteren mezheplerin doğrudan veya yerel hanedanlıkların desteğini alarak bir iktidar mücadelesi içerisine girdikleri görülmektedir. Bu çerçevede Sünnî düşünceyi temsil eden devletlerin yanı sıra Haricîlerin sonuç vermeyen girişimlerine karşılık İsmailîler ve Zeydîler kendi devletlerini kurmuşlardır. Hicri üçüncü ve dördüncü yüzyıllarda Ya'furîler, Tarfoğulları, Zeydîler, Ziyadîler ve Necâhîler gibi hanedanlıkların hüküm sürdüğü Yemen'in farklı bölgelerinde Gulat Şia, Zeydîlik, Mu'tezile, Hanefî ve Malikîliğin hüküm sürdüğü belirtilmektedir.

Burada kısaca Yemen'in merkezi bölgelerde varlığı tehdit altında olan mezheplerin sığınağı haline geldiğini ve bölgeye sığınan bütün mezhebi unsurların yerel kabilelerin de desteğini alarak kendi hâkimiyetlerini tesis etme gayretinde olduklarını söyleyebiliriz. Bu durum doğal olarak tarih boyunca Yemen'de bir iktidar mücadelesine yol açmıştır. Bu iktidar mücadelesinin bir ayağını da mezhep farklılaşmasının oluşturduğunu söyleyebiliriz. Sünniliği benimseyen merkezi konumdaki devletlerin siyasi hâkimiyetlerine karşılık umumiyetle Şii gelenekten gelen muhalif güçlerin direnişi şeklinde cereyan eden Yemen'deki iktidar mücadelesinde zaman zaman aynı düşünce içerisinde yer alan unsurların birbirleriyle çatışma halinde oldukları da görülmektedir. Özellikle Zeydiler ile Karmati/İsmaililer arasındaki şiddetli çatışmalar örnek olarak gösterilebilir.

A.İslam Düşüncesinde Mezhep Olgusu

İslam düşünce tarihinin ilk dönemlerine baktığımız zaman Hz. Muhammed'in vefatından kısa bir sure sonra başlayan bir fırkalaşma sürecinin yaşandığını görmekteyiz. İslam düşüncesinin teşekkül süreci olarak da kabul edilen yaklaşık üç yüz yıllık bu dönemde Haricilik, Mürcie, Mutezile ve Şiilik gibi belli başlı mezhepler ve bunların çok sayıda alt fırkaları ortaya çıkmıştır. Öte yandan Sünni düşünce geleneğinin ilk temsilcileri olarak kabuledilen Ashabu'l-Hadis ve Ashabu'r-Rey, ortaya çıkan çok sayıdaki bu fırkalara karşılık, İslam'ın Kuran'a ve Sünnet'e uygun bir şekilde anlaşılması ve dolayısıyla İslam'ın esaslarının tespiti ve savunulması kaygısıyla İslam düşüncesi içerisindeki yerini almıştır. Zaman içerisinde, daha sonra "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat" olarak şemsiye bir kavram altında bir araya gelecek olan Sünni din anlayışı, diğer mezhep mesuplarının dışında kalan ancak çoğunluğu teşkil eden Müslümanların görüş ve düşüncelerinin sistemli bir biçimde ifade edilmesi sonucu, İslam dünyasının hakim mezhebi konumuna gelmiştir (Onat, 2012: 49). Tarih boyunca olduğu gibi bu gün de İslam dünyasında Müslüman nüfusun yaklaşık yüzde seksen beşini Sünni Müslümanlar geri kalan kısmını ise başta İmamiyye olmak üzere Şii gruplar ve daha az sayıda diğer mezhep mensupları oluşturmaktadır.

Ehl-i Sünnet'in (Yılmaz, 2012: 79-10; Esen, 2009; Evkuran, 2005) Müslümanların büyük çoğunluğu tarafından benimsenmesinin çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Bunlar arasında Sünni ulemanın ilmi gayretlerinin özel bir yeri bulunmaktadır. İslam'ın inanç esaslarının tespiti ve savunulması ve pratik hayatta İslam'ın uygulanması hususunda müfessir, mütekellim, muhaddis, mutasavvıf ve fakihlerin ortaya koydukları külliyat sayesinde Sünni düşünce geleneği geniş kitleler tarafından benimsenmiş ve öğrenilmiştir. Ancak bazı dönemlerde İslam'ın anlaşılması, eğitimi ve öğretilmesinde çeşitli sebeplerle sıkıntıların ortaya çıktığı görülmektedir. Ayrıca, İslam tarihinin ilk dönemlerinde ortaya çıkan bir takım fırkalara ilaveten 1800'lü yıllardan itibaren İslam dünyasında yeni bazı dini fraksiyonlar zuhur etmiş ve bunlar Müslümanlar arasında bazı tereddütlere yol açmıştır. Özellikle son dönemlere gelince. Batı dünyasında ortaya çıkan birtakım felsefi düşüncelerde İslam dünyasında yer bulma çabası içerisine girmiştir.

B. Mezheplerin Faaliyet Alanı Olarak Yemen

İslam tarihinin ilk dönemlerinden itibaren Yemen, Haricîler, Karmatî İsmailîler, Zeydîler ve Şafî Eşarî Sünnîlerin yayıldığı bölgeler arasında yer almaktadır. Emevî, Abbasî ve daha sonra Eyyûbîler gibi devletlerin din anlayışını temsil eden Sünnîliğin yayıldığı Yemen bölgesi merkezi konumda olan bölgelerde yer edinemeyen diğer mezhep mensupları için her zaman tercih edilen bir faaliyet alanı olmuştur. Bölgenin coğrafi konumu ve kültürel yapısının farklı mezheplerin taraftar bulması için uygun bir zemin oluşturduğu anlaşılmaktadır. Yemen'de faaliyet gösteren mezheplerin doğrudan veya yerel hanedanlıkların desteğini alarak bir iktidar mücadelesi içerisine girdikleri görülmektedir. Bu çerçevede Sünnî düşünceyi temsil eden devletlerin yanı sıra Haricîlerin sonuç vermeyen girişimlerine karşılık İsmailîler ve Zeydîler kendi devletlerini kurmuşlardır. Hicri üçüncü ve dördüncü yüzyıllarda Ya'furîler, Tarfoğulları, Zeydîler, Ziyadîler ve Necâhîler gibi hanedanlıkların hüküm sürdüğü Yemen'in farklı bölgelerinde Gulat Şia, Zeydîlik, Mu'tezile, Hanefî ve Malikîliğin hüküm sürdüğü belirtilmektedir (Gökalp, 2014b: 21-22).

Yemen'de sırasıyla 205/402-821/1012 yılları arasında Zebid ve Tihâme'de Ziyadîlerin, 225/840-391/1001 yılları arasında San'a ve Cened'de Ya'furîlerin ve ardından Zebid'de Ziyadîlerden sonra 403/1013-555/1150 yılları arasında Necâhîlerin kendi hanedanlıklarını tesis ettiği görülmektedir. Sünnî din anlayışının temsilcileri ve Abbasîlerin uzantısı olarak ortaya çıkan bu hanedanlıklardan ayrı olarak Şiî gelenekte yer alan fırka mensuplarının da Yemen'de kendi hâkimiyetlerini tesis ettikleri görülmektedir. Bu çerçevede İsmailî Şiîler 268/881-303/915 yılları arasında Karmatîlik adı altında ve ardından da 439/1066-532/1138 yılları arasında Suleyhîler adı altında devlet kurmuşlardır. Zeydî Şiîler ise 284/897-404/1013 yılları arasında Sa'da merkezli Kuzey Yemen'de imam el-Hâdî ile'l-Hak Yahya b. Hüseyin liderliğinde kendi hâkimiyetlerini tesis etmişlerdir.

Eyyûbîler ile birlikte o dönemde İsmailîlik veya Zeydîlik adı altında varlığı sürdüren Şiiliğe karşı yukarıda belirttiğimiz gibi Eşarîliğin bölgede yayıldığı görülmektedir. Bu tarihten itibaren Yemen'de Şiîlik ve Sünnîlik olmak üzere iki dini gelenek varlığını sürdürmektedir. Mezheplerin, çeşitli sebeplerle merkezden uzaklaşıp Yemen'i kendilerine faaliyet alanı olarak tercih etmeye başlamalarından itibaren bir denge unsuru ve siyasi birer aktör olarak Yemen'in toplumsal hayatında yer almaya başladıkları söylenebilir. Yemen'de dışarıdan müdahalelere açık ve kabile esasına dayalı bölünmüş siyasi yapı aynı zamanda mezheplerin propaganda yapmasına uygun bir zemin oluşturmaktadır. Varlıklarını sağlama alma endişesi içerisinde olan mezheplerin sürekli olarak bir iktidar peşinde oldukları bilinmektedir. Bu çerçevede Yemen'e yaşanan sürecin iktidar-mezhep ilişkisi açısından da ayrıca değerlendirilmesi faydalı olacaktır. İktidar merkezli mezhep veya mezhep merkezli iktidar yapılanmasının Yemen'in siyasi hayatına şekil verdiği ve bölgenin istikrasızlaşmasına sebebiyet verdiği söylenebilir. Siyasi istikrarsızlığın yanı sıra zaman zaman çok şiddetli boyutlara ulaşan mezhepler arası çatışmaların Yemen'de toplumsal hayatı derinden etkilediği görülmektedir. Nihayetinde Yemen siyasi hayatına yön veren üç temel faktörün kabilecilik, mezhepler ve dışarıdan yapılan siyasi müdahaleler olduğu söylenebilir.

C. Yemen'de Faaliyet Gösteren Mezhepler

İslam tarihinde siyasi-itikadi bir fırka olarak ilk ortaya çıkan Hariciler, Sıffin savaşında "lâ hükme illallah" sloganıyla Ali b. Ebî Tâlib'in ordusundan ayrılarak Harûra'ya gidip burayı merkez edinerek faaliyetlerini yürütmeye başlamışlardır. Ali b. Ebî Tâlib'in ardından Emevîler döneminde Haricîlerin Kûfe, Basra, Musul, Horasan Güney Arabistan, Mısır ve Kuzey Afrika'ya kadar yayıldıkları ve söz konusu bölgelerde sayısız isyan girişiminde bulundukları görülmektedir (Demircan, 1996: 133 vd.). Abbasîler döneminde siyasi açıdan zayıflayan Haricîler kendi içerisinde çok sayıda fırkaya ayrılmıştır. Bunlardan Ezârika, Necedât, Acaride, Beyhesiyye ve Sufriyye gibi fırkalar zaman içerisinde varlığını yitirirken ılımlı görüşleriyle tanınan İbaziyye fırkası Kuzey Afrika'nın yanı sıra Uman ve Yemen'de varlığını sürdürmüştür (el-Bağdadi, 1991: 43; Fığlalı, 1983; Karabiber, 2013: 11-22).

Yemen'i de kapsayan ve Güney Arabistan olarak bilinen bölgede ilk Haricî isyan İbadîler tarafından çıkarılmıştır. İbazîlerin Uman ve Yemen'de faaliyetlerini yoğunlaştırdığı görülmektedir. Bu süreçte Emevî valisi Haccac tarafından İbazîlerin lideri Ebû Şa'şa Cabir b. Zeyd'in Uman'a sürülmesiyle Ebû Şa'şa'nın kabilesi Ezd başta olmak üzere bölge halkından büyük destek gören İbaziyye ilk önce Uman'da kendisine yer edinmiştir (Demircan, 1996: 222). 96/714 yılında Ebû Şa'şa'nın ölümü üzerine Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme (145/762) İbazîlerin lideri olmuştur. Ebû Ubeyde'nin destekçilerinden Ebû Hamza'nın (128/745) Mekke'de Mervan b. Muhammed aleyhine propaganda yaparken Hadramevt'ten gelen Kinde kabilesinden Tâlibu'l-Hak lakaplı Abdullah b. Yahya ile tanışması İbazîliğin Hadramevt ve Yemen'e sıçramasına vesile olmuştur. Ebû

Hamza kendisini Hadramevt'e davet eden Tâlibu'l-Hak'ı bölgenin imamı tayin eder. İbazîlerin Basra'daki lideri Ebû Ubeyde'nin de izniyle isyan faaliyetlerini yürüten Tâlibu'l-Hak Abdullah b. Yahya 129/746 yılında San'a şehrini ele geçirir. Halife Mervan'ın San'a valisi el-Kâsım b. Ömer İbazîlere karşı direnmeye çalışırsa da başarılı olamaz (es-Sururi, 2004: 632; Karabiber, 2013: 113).

Tâlibu'l-Hak'ın 129/747 yılında Ebû Hamza'yı hâkimiyet alanını genişletmek için Mekke'ye göndermesi ise Yemen'deki kısa süreli İbâzî hâkimiyetin sonunu hazırlamıştır. Mekke'yi geçiren Ebû Hamza 130/747 yılında birkaç aylığına Medine'yi de kontrolüne alsa bile İbnu'l-Atiyye komutasında Mervan tarafından gönderilen orduyla Vadi'l-Kurâ'da yapılan savaş neticesinde adamlarıyla birlikte öldürülür. Hemen ardından Yemen'e giden İbnu'l-Atiyye burada bulunan Tâlibu'l-Hak ve yaklaşık bin kadar taraftarını, İbâzîleri öldürür. Geriye kalan İbâzîler ise dağılırlar. San'a'ya giren İbnu'l-Atiyye burada yakalayabildiği İbazîleri de öldürtür (Fığlalı, 1983: 93-95; Karabiber, 2013: 115; Demircan, 1996: 226). Yemen'in sonraki tarihinde Haricîlerin siyasi olarak bir hâkimiyet tesis ettiklerine dair herhangi bir haber bulunmamaktadır. Ancak 6/12. yüzyılda Yemen'de kısa süreli hüküm süren Mehdîlerin furû'da Hanefî olmalarına rağmen günah işleyeni tekfir edip öldürmeleri, kendi görüşlerini benimsemeyen ehl-i kıblenin öldürülebileceğini, çocuklarının köleleştirilebileceğini savundukları ve yine Ali b. Mehdî'nin içki içen, müzik dinleyen, zina eden, Cuma namazına katılmayan askerlerinin öldürülmesini emrettiği yönündeki rivayetlerden dolayı onların Haricî olabileceği belirtilmektedir. Ayrıca İbni Vâsıl, 569/1173 yılında Turan Şah Yemen'e vardığı zaman burada bir Haricî olan Ali b. Mehdî'nin hüküm sürdüğünü(İbn Vasıl, 2004: 1/238) belirtmektedir (Gökalp, 2014b: 24).

Yemen'e İsmailîlik, Mansûr el-Yemen ve Ali b. Fadl tarafından götürülmüştür. Ali ve Mansûr'un faaliyetleri Hac mevsiminde Yemenli hac kafilesiyle birlikte 268/881 yılı başlarında Yemen'e gitmeleriyle başlamıştır. Mansûr el-Yemen, Aden-i Ebyen'e giderek buradaki Benî Mûsâ kabilesinden imam adına biat almış ve Aden-i Lâa'ya yerleşmiştir. Daveti kısa sürede etrafa yayılan Mansûr, Lâa dağına bir kale inşa ederek kendisine bir ordu hazırlamış ve Yemen'in muhtelif şehirlerini ele geçirmeye başlamıştır. 292/904 yılında Cebel-i Mesver'i ve ardından da San'a'yı ele geçirerek Benî Ya'fur'u buradan çıkarmıştır. Yemen nahiyelerine, Yemâme'ye, Bahreyn'e, Sind'e, Hind'e, Mısır'a ve Mağrib'e dâîler göndermiş (Kadı Numan, 1970: 44-47) böylece İsmâilî davetin sadece Yemen'de değil, Yemen dışında da yayılmasına yönelik girişimlerde bulunmuştur (İdrisi, 1986: 5/32-38; el-Alevi, 1972: 389; Avcu, 2011: 281). 298/910 yılı sonlarında Zeydî İmam Yahyâ b.Hüseyin el-Hâdî ile'l-Hak'ın ölümüyle (el-Alevi, 1972: 396) Karmatîler Yemen'de biraz daha güçlü konuma gelmişlerdir. Ali b. Fadl da 303/915 yılında hayatını kaybetmiştir. Ali'nin ölümünden sonra yerine oğlunun geçmesini fırsat bilen Ya'furilerin lideri Esad b. Ebî Ya'fur Müzeyhira'ya saldırarak bir yıl kuşatmış ve sonunda Ali b. Fadl'ın oğlunun elindeki kaleleri zapt etmiştir. 304/916 yılında gerçekleşen bu olaydan sonra San'a'da Ali b. Fadl'ın kurduğu devlet sona ermiştir (el-Alevi, 1972: 403).

302/914 yılında Mansûr el-Yemen ölümü üzerine ise onun yerine Abdullah b. Abbas eş-Şâvirî ve sonra da oğlu Hasan b. Mansûr geçmiştir. Mansûr el-Yemen'in Ubeydullah el-Mehdî ile yazışmaları ve o kimi atarsa ona itaat etmeleri yönündeki vasiyetine göre Ubeydullah'a yazmışlar o da Şâvirî'yi baş dâî olarak atamıştır. Ancak Şâvirî'yi öldürerek hareketin lideri olan Hasan b. Mansur el- Yemen durumu güçlenince kendisinin İsmâilî davetten vazgeçtiğini ilan ederek bölgenin valisi İbn Ebî'l-Arcâ'ya itaatini bildirmiştir. Ancak vali İbn Ebî'l-Arcâ'nın onu öldürmesi, Hasan'ın Mesver'de yerine bıraktığı İbrahim b. Abdülhamid'in de İsmâilîlik'ten vazgeçmesiyle Mansur'un daveti son bulmuştur. Kısa süre sonra ise İbrahim'den sonra yerine geçen İbn-i Ruaym Fâtımîler'in dördüncü halifesi Muiz Lidînillâh ile irtibata geçerek İsmailî daveti bölgede yeniden inşa etmeyi başarmıştır (el-Hazreci, 1983: 627-629).

İbn Ruaym ölmeden önce yerine Himyer kabilesinin Şibam kolundan Yusuf b. Emşeh'i, o da aynı kabileden Süleyman b. Abdillah'ı bırakmıştır. Süleyman b. Abdillah Fâtımî halifeleri Hâkim Bi Emrillâh ve Mustansır Billâh dönemlerinde daveti yürüterek onlara bağlı kalmaya devam etmiş, zenginliği, soyluluğu ve cömertliği sayesinde Yemen'de İsmailî davetin yeniden güçlenmesini sağlamıştır (Hammadi, 1939: 89). Süleyman b. Abdillah'ın ölmeden önce yerine bıraktığı Muhammed b. Ali es-Suleyhî etraftaki İsmailîler'le anlaşarak 439/1047 yılında Mesver dağına çıkmış buradaki hükmünü sağlamlaştırdıktan sonra bölgedeki faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır.

Fatımi halifesi Hakim bi Emrillah zamanında Muhammed b. Ali es-Süleyhi tarafından Yemen'de Batıni İsmaili hakimiyetin yeniden sağlandığı görülmektedir. Onun çabalarıyla Suleyhîler İsmailî bir devlet olarak yeniden bölgede etkin bir güç haline gelmişlerdir (es-Sururi, 2004: 639-642).

Suleyhîler 532/1138 yılında Seyyide Hürre Ervâ'nın vefatıyla birlikte geniş çaplı otoritelerini kaybetmişler ve yoğun olarak yaşadıkları bazı bölgelerde varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir (Daftari, 2005: 310-315; Gökalp, 2014b: 25-29; Avcu, 2011: 281-288) .

Siyasi-itikadi bir fırka olarak Zeydiyye'nin ortaya çıkışı Emevîler döneminin sonlarına denk gelmektedir. Zeydiyye, imamet iddiaları çerçevesinde ortaya çıkmış ve beş esas olarak tevhid, adalet, el-va'd ve'l-vaid, el-emr bi'l-ma'ruf ve'n-nehy ani'l-münker ve imamet prensipleri (el-Hadi ile'l-Hak, 1993: 19-22; Emir Hüseyin Bedruddin, 1999: 12-66) etrafında şekillenmiştir. Ancak imamın ismen değil de vasıflarıyla belirlenmiş olması gerektiği noktasında diğer Şiî fırkalardan ayrılmaktadır (Bozan, 2004: 21-37). Zeydiyye'nin Şiî gelenek içerisinde yer almakla birlikte başlangıcından itibaren kendine özgü bir imamet anlayışıyla müstakil bir fırka olarak teşekkül ettiği ve varlığını günümüze kadara sürdürdüğü görülmektedir (Gökalp, 2014a: 92-98).

Zeyd b. Ali ve oğlu Yahya'dan sonra Abbasilere karşı giriştikleri isyanlarda başarılı olamayan Zeydîler, faaliyetlerini merkezden uzak ve kısmen otorite boşluğu olan bölgelere kaydırmışlardır. Bu çerçevede Yemen, Zeydîlerin faaliyet alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Zeydiyye'nin Yemen'deki hâkimiyeti ise, el- Hâdî ile'l-Hak olarak bilinen imam Yahya b. Hüseyin (298/910) tarafından tesis edilmiştir (el-Alevi, 1972: 41; el-Yemani, 1994: 41; ez-Zebidi, 1988: 122). Yahya b. Hüseyin siyasi kişiliğinin yanı sıra ilmî kişiliği ile de Zeydî düşüncenin şekillenmesinde önemli bir yere sahiptir (Şerefuddin, 1985: 16). Yahya b. Hüseyin 284/897 yılında Yemen'de siyasi faaliyetlerine başlamış ve kısa süre içerisinde Sa'da merkezli Kuzey Yemen'de Zeydî hâkimiyetini tesis etmiştir (el-alevi, 1972: 42 vd.; Yahya b. Hüseyin, 1968: 167-181; Gökalp, 2014a: 167-188). Kuzey Yemen'de kontrolü ele alan Yahya b. Hüseyin 288/901 yılından itibaren Güney Yemen'e yönelmiştir. Güney Yemen'de sürekli bir kontrol sağlayamayan Zeydîler burada özellikle Karmatî İsmailîlerle yoğun bir mücadeleye girdikleri görülmektedir (el-Alevi, 1972: 289; Avcu, 2011: 282-288). Yemen Zeydîlerinin bölgedeki bu ilk hâkimiyeti el-Mehdî Lidînillah Hüseyin b. Kâsım'ın 404/1013 yılındaki ölümüyle kesintiye uğramıştır. 439/1047 yılında bölgenin Süleyhîlerin kontrolüne geçmesiyle ilk Zeydî devleti son bulmuştur (el-Muhalli, trz: 2/64; el-Yemani, 1994: 41-48).

444/1052 yılında Ali b. Muhammed es-Süleyhî ile yapılan savaşta Zeydî imam Ebu'l-Feth en-Nasır ed-Deylemî'nin hayatını kaybetmesiyle Sa'da ve Senâ'a gibi bölgelerdeki Zeydî hâkimiyeti tamamen İsmailî Süleyhîlerin eline geçmiş ve Ahmed b. Süleyman dönemine kadar durum böyle devam etmiştir (el-Curafi, 1987: 175; Gökalp, 2014b: 50-51). İmam Ahmed b. Süleyman tarafından kuzey Yemen'de yeniden tesis edilen Zeydi hakimiyeti bir takım kesintilere uğrasa da günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir.

Ahmed b. Süleyman tarafından oluşturulan ve 614/1217 yılında imam Abdullah b. Hamza'nın ölümüyle kesintiye uğrayan ikinci Zeydi hakimiyetinden sonra Yemen'nin siyasi hayatında Zeydiler yine etkili olmaya devam etmişlerdir. Bu dönemden itibaren Eyyubiler ve Osmanlılar gibi Sünni devletlerin bölgede idareyi ellerinde tutmaları sebebiyle Zeydiyye dışındaki mezheplerin etkinliği gittikçe zayıflamıştır. Ancak özellikle dağlık ve zor coğrafi koşullara sahip Sa'da merkezli kuzey Yemen'de Zeydiler her zaman etkin siyasi konumlarını muhafaza etmişlerdir. 945/1538 yılından itibaren Yemen'in Osmanlı devletine bağlanmasından sonra zaman zaman yerel yöneticilerin kötü yönetimlerinden kaynaklanan sebeplerle Zeydi imamlar Osmanlı idaresine karşı başkaldırma çabası içerisinde olmuşlardır. Önce el-Mutahhar b. Şerefuddin ve ardından da İmam Mansur Billah Kasım b. Muhammed'in 1006/1579 yılından 1029/1619 yılına kadar sürdürdüğü mücadeleler dikkat çekmektedir. Nitekim İmam el-Müeyyid Muhammed b. Kasım'ın 1054/1644 yılında ölümüne kadar Osmanlı güçleri bölgeden çekilmek durumunda kalmıştır. Böylece yeniden yönetimi ele geçiren Zeydilerin hakimiyeti 1848 yılına kadar devam etmiştir.

20. Yüzyılın ilk yarısına gelindiğinde ise 1904 yılında imam olarak kabul edilen Yahya Osmanlı devletine karşı yeni bir mücadele sürecini başlatmıştır. Neticede 1918 yılında Osmanlı güçleri Yemen'i terk ederek idareyi İmam Yahya'ya bırakmışlardır. İmam Yahya ise 1948 yılındaki ölümüne kadar 44 yıl Yemen'de Zeydi hâkimiyetini devam ettirmiştir (Gökalp, 2007: 90-91). Günümüzde Zeydiler kuzey Yemen'nin hakim siyasi ve dini unsuru olarak Yemen toplumsal hayatındaki varlıklarını sürdürmektedirler.

Mezhebi bir oluşumun kurumsallaşmasında siyasi desteğin etkisini dikkate aldığımızda Yemen'de yaşanan devletleşme sürecinin toplumsal bir taban bulma, fiziki varlığını devam ettirme ve yeni yorumların ortaya çıkması açısından Zeydî düşünceye büyük bir katkı sağladığını

söyleyebiliriz (Gökalp, 2014a: 217). Bu süreç Zeydiyye'nin Yemen tarihinde siyasi ve toplumsal bir aktör olarak yerini almasını sağlamıştır.

Tevhid, Adalet, el-Va'd ve'l-Vaid, el-Menziletü beyne'l-Menzileteyn ve Emri bi'l-Ma'ruf ve Nehy-i ani'l-Münker olarak biline beş prensip çerçevesinde görüşleri (Kadı Abdulcabbar, 2006) şekillenen Mu'tezile Abbasî halifeleri Me'mun, Mu'tasım ve Vasık tarafından resmen desteklenen ve mihme dönemi olarak da nitelenen sürecin sona ermesiyle birlikte siyasi ve toplumsal desteğini kaybetmiştir. Fikri alanda kendini yenileyemeyen Mu'tezilî düşünce bundan sonra belirli kişiler vasıtasıyla sonraki nesillere aktarılmaya başlanmıştır. Mezhep olarak etkinliğini kaybeden Mu'tezile'nin Taberistan ve Yemen gibi farklı bölgeler ve Zeydiyye içerisinde varlığını devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Hadis taraftarlarının desteklenmesi ve daha sonra da Eş'arîliğin kabul görmeye başlamasıyla birlikte Mu'tezile'nin Şia ile bir yakınlaşma sürecine girdiği görülmektedir (Aydınlı, 2003: 255-260). Mu'tezîlî düşünce Şia içerisinde yer alarak kendi başına olmasa da varlığını devam ettirmeyi sürdürmüştür (Akoğlu, 2006: 263-277).

Mu'tezilî fikirlerin Yemen'e taşınması ise büyük oranda, Mu'tezilî âlimlerden ders alan Zeydîlerin Yemen'e gitmesi ve yanlarında da Mu'tezilî eserleri götürmesiyle gerçekleşmiştir. Mu'tezilî temsilcilerden Davud b. Muhammed el-Geylanî'nin, Allâme Abdullah b. Zeyd el-Ansî'nin ve Allâme Muhammed b. İsa el-Irakî'nin yanlarına aldıkları kitaplarla birlikte Irak'tan Yemen'e geldikleri bilinmektedir (Seyyid, 1988: 255; Gökalp, 2014c: 96-102). Mu'tezilî fikirlerin ve eserlerin yoğun olarak hicri altıncı yüzyılda Yemen'e ulaştığı görülmektedir. Abdullah b. Zeyd el-Ansî'nin 501/1107 yılında yanına aldığı kitaplarla birlikte özellikle Mutarrifiyye ile mücadele etmek üzere Yemen'e gitmesi Mu'tezili fikirlerin Yemen'e taşınması hususunda kırılma noktası olmuştur. Ayrıca Yemen'de ikinci kez Zeydî devletini tesis eden isimlerden İmam Mütevekkil Alallah Ahmed b. Süleyman ve İmam Mansur Billâh Abdullah b. Hamza'nın, Mu'tezilî görüşleri öğrenmeleri için bazı Zeydileri Yemen dışına görevlendirdikleri bilinmektedir. Kadı Ebû Yahya Cafer bizzat İmam Mütevekkil Alallah tarafından, Zeyd b. Ali el- Beyhakî, Ebû Hâşim el-Cubbaî ve Ebu'l- Kâsım el-Belhî'nin taraftarlarıyla buluşup onlardan Mu'tezilî görüşleri öğrenmesi ve Mu'tezilî eserleri alıp getirmesi amacıyla Irak'a gönderilmiştir (el-Muhalli, trz: 2/106). Altı/onikinci yüzyılın başlarından itibaren Basra Mu'tezile ekolüne ait eserlerin Yemen'e taşındığı anlaşılmaktadır (Seyyid, 1988: 242). Bu dönemden itibaren Mu'tezile'nin müstakil bir topluluk olmasa bile öğretileriyle Yemen Zeydîleri içerisinde varlığını sürdürdüğü söylenebilir. Nitekim 840/1437 yılında ölen meşhur Zeydî imamı ve âlimi el-Mehdî Lidînillah Ahmed b. Yahya el-Murtazâ'nın hilafet konusu hariç diğer konularda Mu'tezile'nin görüşlerini benimsediği belirtilmektedir (Gökalp, 2014b: 32-35).

Zeydi Şiilerden sonra Yemen'de en etkili mezhebi unsurun Sünnilik olduğu görülmektedir. Farklı yorum biçimleri altında Sünni öğretiler Zaman içerisinde güney Yemen'de benimsenmiştir. Yemen'de, Abbasîler döneminden itibaren Hanbelî, Şafiî ve Eş'arî din anlayışlarının kabul edildiği görülmektedir (Yahya b. Hüseyin, 1968: 144). Yemen'de Sünniliğin Siyasi temsilcisi olarak merkezden tayin ettiği valiler aracılığı ile Abbasî devleti varlığını sürdürmektedir. Abbasîlerin merkezi otoritesinin zayıfladığı dönemlerde ise Ya'furîler gibi hanedanlıklar Sünniliği temsil etmeye devam etmişlerdir (ez-Zebidi, 1988: 111-113; Yahya b. Hüseyin, 1968: 154; Gökalp, 2014a: 29-30). Sünnilik adına Şafiîliğin Yemen'de yayılmaya başlamasından önce özellikle Yemen'in güney kesimlerinde bölge halkının Hicaz bölgesi ulemasının görüşlerine tabi oldukları belirtilmektedir (Seyyid, 1988: 44; Gökalp, 2013: 95). Hicri ikinci ve üçüncü yüzyıllarda daha ziyade hadis taraftarlarının bölgede faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Yemen'in mezhebi yapısı hakkında verilen bilgilerden hereketle San'a ve Tihâma'de Sünnilerin ve Sa'da'da kısmen Hanefîlerin, Necd bölgesinde ise Süfyan es-Sevrî'nin görüşlerinin yaygın olduğunu (Makdisi, 1906: 96) söyleyebiliriz. Bu durum günümüze kadar devam etmiştir. Ancak Zeydi Şilerle Sünniler arasındaki ilişkilerin çatışmacı bir hal almaktan ziyade teorik zeminde tartışma konusu olduğunu ifade edebiliriz (Gökalp, 2013: 87-114).

Şafiîliğin Yemen'de Hanefiliğin yerini aldığı ve yaygınlık kazandığı görülmektedir. Ayrıca Yemen Şafîlerinin fıkhî konularda İmam Şafî'nin görüşlerine uyarken itikadî konularda ise Hanbelî oldukları vurgulanmaktadır (Seyyid, 1988: 59). 569/1173 yılında Eyyûbîlerin Yemen'e gelişine kadar geçen süre zarfında Şafî mezhebi ekseninde Sünnî öğretilerin varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Yemen'de hâkimiyetin Eyyûbîlerin eline geçmesiyle birlikte Eşarîliğin bölgede yayılmaya başladığı görülmektedir. Zebid'de inşa edilen medresede Şafî fakihlerin ders verdiği nakledilmektedir (el-Yemani, 1994: 81). Eşarî öğretiler, Mısır başta omak üzere Eyyûbîlerin hâkim olduğu bütün bölgelerde hâkim din anlayışına dönüşmüştür. Ebû ishak eş-Şirazî, Ebû Bekr el-Bakıllânî, İmamu'l-

Harameyn el-Cüveyn'i ve Gazalî gibi isimler vasıtasıyla şöhret olan Eşariliğin Yemen'e geçişi Ebû ishak eş-Şirazî'nin ve el-İmranî'nin el-Beyan gibi kitapları üzerinden olmuştur.

Gazalî'nin öğretileri ise Yemen Eşarilerinin dayanağını oluşturmuştur. Tevil karşıtı olan Hanbelî Şafîler ile tevile imkan tanıyan Eşarî Şafîler arasındaki suçlamaların tekfir boyutuna ulaşmış olması dikkat çekmektedir. Nihayetinde özellikle Güney Yemen'de Eşarî din anlayışının kabul gördüğü anlaşılmaktadır (el-Ca'di, 1981: 177-184; Kalaycı, 2013: 174; Gökalp, 2013: 98). Yemen'de Eyyûbîlerden sonra hüküm süren Resûlîlerin Taiz, Cened, Zebid, Zafar ve Aden gibi şehirlerde kütüphane açarak ilmi faaliyetlerin gelişmesine katkı sağlamışlardır. Daha sonra Tahirîler döneminde ise medreselerde Şafî mezhebi öğretilmiş ve Yemen'de Şafîlik giderek güçlenmiştir (Tomar, 2013: 415). Hicri sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllarda San'a ve Zebid gibi Yemen'in önemli şehirlerinde yaşayan Sünnî ulemanın Şafî mezhebinin öğretilerini benimsedikleri görülmektedir (el-Berihi, 1994: 18-27) .

D.Yemen'de Siyasi Hayatın Şekillenmesinde Mezheplerin Etkisi

Tarih boyunca Yemen'in içinde bulunduğu bu karmaşık siyasi ve dini ortamda Zeydiler başta olma üzere İsmaililer, Hariciler ve Sünni mezhepler gerek iktidar olma heveslerinden gerekse gerekse bölgedeki hâkim unsurlardan biri olmalarından dolayı her fırsatta kendi dini ve siyasi görüşlerine uygun bir yönetim kurma çabası içerisinde olmuşlardır. Giriş kısmında da ifade ettiğimiz gibi, siyasi açıdan tarih boyunca yaşanan siyasi mücadeleler ve süregelen savaşların yanı sıra yabancı güçlerin Yemen'deki tahakkümü bölgedeki toplumsal istikrarsızlığı sürekli hale getirmiştir. Kadim göçebe kabilelerin birbirleriyle ve dışarıdan gelen güçlerle süregelen mücadelesi ırk ve din temelli siyasi, sosyal ve kültürel huzursuzluklara zemin hazırlamıştır. İslam tarihinin ilk dönemlerinde Yemen'de bölgenin tamamını kontrol edebilecek durumda her hangi bir merkezi yönetimin olmadığı görülmektedir (Gökalp, 2015: 26-30).

Sünnî din anlayışının temsilcileri ve Abbasîlerin uzantısı olarak ortaya çıkan hanedanlıklardan ayrı olarak Şiî gelenekte yer alan fırka mensupları da Yemen'de kendi hâkimiyetlerini tesis etmişlerdir. İsmailî Şiîler, Karmatîlik adı altında 268/881-303/915 yılları arasında ve ardından da Suleyhîler adıyla 439/1066-532/1138 yılları arasında devlet kurmuşlardır. Zeydî Şiîler ise 284/897-

404/1013 yılları arasında Sa'da merkezli Kuzey Yemen'de imam el-Hâdî ile'l-Hak Yahya b. Hüseyin liderliğinde ilk Zeydî devletini kurmuşlardır (Gökalp, 2014b: 38).

Mezheplerin, çeşitli sebeplerle merkezden uzaklaşıp Yemen'i kendilerine faaliyet alanı olarak tercih etmeye başlamalarından itibaren bir denge unsuru ve siyasi aktörler olarak Yemen'in toplumsal hayatında yer almaya başladıkları söylenebilir. Yemen'de dışarıdan müdahalelere açık ve kabile esasına dayalı bölünmüş siyasi yapı mezheplerin propaganda yapmasına uygun bir zemin oluşturmaktadır. Varlıklarını sağlama alma endişesi içerisinde olan mezheplerin sürekli olarak bir iktidar peşinde oldukları bilinmektedir. Yemen'e yaşanan sürecin iktidar-mezhep ilişkisi açısından da ayrıca değerlendirilmesi faydalı olacaktır. İktidar merkezli mezhep veya mezhep merkezli iktidar yapılanmasının Yemen'in siyasi hayatına şekil verdiği ve bölgenin istikrarsızlaşmasına sebebiyet verdiği söylenebilir. Siyasi istikrarsızlığın yanı sıra zaman zaman çok şiddetli boyutlara ulaşan mezhepler arası çatışmaların Yemen'de toplumsal hayatı derinden etkilediği görülmektedir. Nihayetinde Yemen siyasi hayatına yön veren üç temel faktörün kabilecilik, mezhepler ve dışarıdan yapılan siyasi müdahaleler olduğu söylenebilir (Gökalp, 2015: 26).

Bölgenin coğrafi konumu ve kültürel yapısının farklı mezheplerin taraftar bulması için uygun bir zemin oluşturduğu anlaşılmaktadır. Yemen'de faaliyet gösteren mezheplerin doğrudan veya yerel hanedanlıkların desteğini alarak bir iktidar mücadelesi içerisine girdikleri görülmektedir. Bu çerçevede Sünnî düşünceyi temsil eden devletlerin yanı sıra Haricîlerin ve Şiî mezhepler bölgede nüfuz mücadelesine girişmişlerdir. Süleyhî hanedanlığının sona ermesiyle toplumsal tabanını kaybeden İsmailî Şiilerden bağımsız olarak Zeydîler Kuzey Yemen'de dini/siyasi bir aktör olarak kalıcı bir unsur haline gelmişlerdir.

Yemen'in merkezi bölgelerde varlığı tehdit altında olan mezheplerin sığınağı haline gelmesi ve bölgeye sığınan bütün mezhebi unsurların yerel kabilelerin de desteğini alarak kendi hâkimiyetlerini tesis etme gayreti doğal olarak Yemen'de bir iktidar mücadelesine yol açmıştır. Sünniliği benimseyen merkezi konumdaki devletlerin siyasi hâkimiyetlerine karşılık umumiyetle Şiî gelenekten gelen muhalif güçlerin direnişi şeklinde cereyan eden Yemen'deki iktidar mücadelesinde zaman zaman aynı

düşünce içerisinde yer alan mezhebi unsurların birbirleriyle çatışma halinde oldukları da görülmektedir.

Yemen siyasi hayatına baktığımız zaman merkezi yönetimin zayıflamaya başladığı andan itibaren her zaman yerel kabilelerin kendi bağımsızlıklarını ilan ettiğini görmekteyiz. Toplumsal kimliğin önemli bir unsuru olan kabileciliğin yanı sıra mezheplerde söz konusu toplumsal kimliğin belirleyici unsuru haline gelmesiyle kabileler arasında sonu gelmeyen çatışmalar kaçınılmaz olmuştur. Bu durum Yemen'i her zaman dış müdahalelere açık hale getirmiştir (Hasan Süleyman Mahmud, 1969: 6-44; el-Figi, 1982: 9-16).

Yemen'i kendilerine faaliyet alanı olarak tercih etmeye başlamalarından itibaren bir denge unsuru ve siyasi birer aktör olarak Yemen'in toplumsal hayatında yer almaya başladıkları söylenebilir. Yemen'de dışarıdan müdahalelere açık ve kabile esasına dayalı bölünmüş siyasi yapı aynı zamanda mezheplerin propaganda yapmasına uygun bir zemin oluşturmaktadır. Varlıklarını sağlama alma endişesi içerisinde olan mezheplerin sürekli olarak bir iktidar peşinde oldukları bilinmektedir. İktidar merkezli mezhep veya mezhep merkezli iktidar yapılanmasının Yemen'in siyasi hayatına şekil verdiği ve bölgenin istikrasızlaşmasına sebebiyet verdiği söylenebilir. Siyasi istikrarsızlığın yanı sıra zaman zaman çok şiddetli boyutlara ulaşan mezhepler arası çatışmaların (Gökalp, 2014a: 184) Yemen'de toplumsal hayatı derinden etkilediği görülmektedir. Nihayetinde kabilecilik, mezhepler ve dışarıdan yapılan siyasi müdahalelerin Yemen siyasi hayatına yön veren temel faktörler olduğunun altını çizmekte fayda olduğu kanaatindeyiz. Çünkü Yemen'de yaşanan bu günkü çatışmaların çözümünde siyasi/dini bir aktör olarak mezheplerin doğru okunmasının sorunların çözümüne katkı sağlayacağını düşünmekteyiz. Mezhepleri sadece birer itikadi farklılaşma olarak okumak ve tarihsel/toplumsal bağlamından kopararak analiz etmeye çalışmak sorunların çözümü yerine daha da derinleşmesine sebebiyet verecektir. Biz burada Yemen örneği üzerinden konuyu ele almaya çalıştık ama asıl yapılması gereken bütün İslam dünyasını kapsayacak şekilde mezhep faktörünün doğru bir zeminde ele alınması olacaktır.

Sonuç

İslam tarihi boyunca mezhepler siyasi dini hayatın şekillenmesinde etkili bir konumda ve yönlendirici olmuşlardır. Bu durum bir taraftan mezheplerin tarihsel gelişimini etkilediği gibi diğer taraftan İslam siyasi düşüncesinin de şekillenmesinde etkili olmuştur. Tarihsel süreç içerisinde mezhep ile toplumsal kimlik arasında varoluşsal bir ilişki ortaya çıkmıştır. Bu durumun Müslümanların birbirlerine yaklaşımını da doğrudan etkilediği görülmektedir. Üstelik tekfir boyutuna varan bir ötekileştirmenin telafisi zor sorunların ortaya çıkmasına sebebiyet verdiği söylenebilir. Fikri zeminde yürütülen fikri münakaşaların İslam düşüncesine büyük zenginlik katmasına karşılık taassup, taklit ve ötekileştirmeye dayalı mezhebi yaklaşımların İslam üst kimliğinin unutularak mezhep kimliği üzerinden davranış geliştirilmesine yol açtığı söylenebilir. Bu gün itibariyle Müslümanlar arasına mezhep farklılığından kaynaklanan ciddi problemlerin olduğu ve bu problemlerin siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik hayatı olumsuz etkilediği görülmektedir. Sorun sadece Yemen bölgesiyle sınırlı tutulmamalıdır ancak Yemen bir örnek olarak dikkat çekici bir konumdadır.

Mezheplerin, çeşitli sebeplerle merkezden uzaklaşıp Yemen'i kendilerine faaliyet alanı olarak tercih etmeye başlamalarından itibaren bir denge unsuru ve siyasi birer aktör olarak Yemen'in toplumsal hayatında yer almaya başladıkları söylenebilir. Yemen'de dışarıdan müdahalelere açık ve kabile esasına dayalı bölünmüş siyasi yapı aynı zamanda mezheplerin propaganda yapmasına uygun bir zemin oluşturmaktadır. Varlıklarını sağlama alma endişesi içerisinde olan mezheplerin sürekli olarak bir iktidar peşinde oldukları bilinmektedir. İfade ettiğimiz gibi, iktidar merkezli mezhep veya mezhep merkezli iktidar yapılanmasının Yemen'in siyasi hayatına şekil verdiği ve bölgenin istikrasızlaşmasına sebebiyet verdiği söylenebilir. Siyasi istikrarsızlığın yanı sıra zaman zaman çok şiddetli boyutlara ulaşan mezhepler arası çatışmaların Yemen'de toplumsal hayatı derinden etkilediği görülmektedir.

İslam tarihinin ilk dönemlerinden itibaren Yemen, Haricîler, Karmatî İsmailîler, Zeydîler ve Şafî Eşarî Sünnîlerin yayıldığı bölgeler arasında yer almaktadır. Bölgenin coğrafi konumu ve kültürel yapısının farklı mezheplerin taraftar bulması için uygun bir zemin oluşturduğu anlaşılmaktadır. Yemen'de faaliyet gösteren mezheplerin doğrudan veya yerel hanedanlıkların desteğini alarak bir iktidar mücadelesi içerisine girdikleri görülmektedir. Bu çerçevede Sünnî düşünceyi temsil eden devletlerin yanı sıra Haricîlerin sonuç vermeyen girişimlerine karşılık İsmailîler ve Zeydîler kendi

devletlerini kurmuşlardır. Yemen'in merkezi bölgelerde varlığı tehdit altında olan mezheplerin sığınağı haline geldiğini ve bölgeye sığınan bütün mezhebi unsurların yerel kabilelerin de desteğini alarak kendi hâkimiyetlerini tesis etme gayretinde olmaları doğal olarak tarih boyunca Yemen'de bir iktidar mücadelesinin sergilenmesine yol açmıştır.

Kaynaklar

Akoğlu, M. (2006). Mihne Sürecinde Mu'tezile. İstanbul: İz Yayıncılık.

El-Alevi, Ali b. Muhammed. (1972). Siretü'l-Hadi İle'l-Hak Yahya b. Hüseyin. (thk. Süheyl zekkar). Beyrut: Daru'l-Kütüb.

Avcu, A. (2011). Karmatiliğin Doğuşu ve Gelişim Süreci. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.

Aydınlı, O. (2003). Mu'tezili İmamet Düşüncesinde Farklılaşma Süreci. Ankara: Araştırma Yayınları.

El-Bağdadi, Abdulkahir b. Tahir. (1991). Mezhepler Arasındaki Farklar. (çev. E. R. Fığlalı). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Bedruddin, Emir H. (1995). El-Ikdu's-Semin fi Ma'rifeti Rabbi'l-Alemin. (thk. Yahya Salim İzzan). Sa'da: Daru't-Turasi'l-Yemeniyye.

El-Berihi, Abdulvehhab b. Abdirrahman el-Yemeni. (1994). Tabakatu Sülehai'l-Yemen el-Ma'ruf Tarihu'l-Berihi. (thk. A. Muhammed el-Habeşi). San'a: Daru't-Turasi'l-Yemeniyye.

Bozan, M. (2004). "Şii Fırkaların Tasnifi (Nispet Edildikleri İmamlar Eksenli Bir Deneme). DÜİFD., c. VI/1, ss. 21-37.

El-Ca'di, Ömer b. Ali. (1981). Tabakatu Fukahai'l-Yemen. (thk. Fuad Seyyid). Kahire: Daru'l-Kütüb.

El-Curafi, A. (1987). El-Muktetaf Min Tarihi'l-Yemen. Beyrut: el-Asru'l-Hadis.

Daftary, F. (2005). Muhalif İslam'ın 1400 Yılı İsmaililer Tarih ve Kuram. (çev. Ercüment Özkaya). Ankara: Rastlantı Yayınları.

Demircan, A. (1996). Haricilerin Siyasi Faaliyetleri. İstanbul: Beyan Yayınları.

Fayda, M. (1982). İslamiyetin Güney Arabistan'da Yayılışı. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Fığlalı, E. R. (1983). İbadiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Gökalp, Y. (2007). "Zeydiyye Mezhebinin Doğuşu, Teşekkül Süreci ve Tarihçesi". ÇÜİFD., c.7, s. 2, ss. 55-94.

Gökalp, Y. (2013). "Yemen'de Zeydi-Sünni İlişkilerinin Tarihi Arka Planı". E-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi. c. VII/2. ss. 87-114.

Gökalp, Y. (2014a). Şii Gelenekte Alternatif Bir İktidar Mücadelesi Erken Dönem Zeydilik. Ankara: Araştırma.

Gökalp, Y. (2014b). Zeydi Düşüncenin Tarihsel Gelişimi 6-7/12-13. Yüzyıllar. Ankara: Araştırma.

Gökalp, Y. (2014c). "6/12. Yüzyıl Yemen Zeydi Düşüncesinin Şekillenmesinde Mu'tezile'nin Etkisi". E-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi. c. VII/1. Ss. 87-128.

Gökalp, Y. (2015). "Yemen Tarihinde Dini Siyasi Bir Aktör Olarak Zeydilik". ORSAM Orta Doğu Analiz. c. 7, s. 68, ss. 25-30.

El-Hammadi, Muhammed b. Malik. (1948). Batıniliğin ve Karmatiliğin İç Yüzü. (Çev. İsmail Hatib Erzen). Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

El-Hemedani, Hasan b. Ahmed (1974). Sıfatu Cezireti'l-Arab. (thk. Muhammed b. Ali el-Ekva) Riyad.

El-Istahri, Ebu İshak İbrahim b. Muhammed. (1961). El-Mesalik el-Memalik. (thk. Cabir Abdulhalm) Kahire.

İbn Vasıl, Cemaluddin Muhammed b. Salim. (2004). Müferricu'l-Kürub fi Ahbari Beni Eyyub. (thk. Ömer A. Tedmuri). Kahire.

İdrisi, İdris b. İmaduddin. (1986). Uyunu'l-Ahbar. (thk. Mustafa Galib) Beyrut.

Kadı Abdulcabbar (2006). Mu'tezile'de Din Usulü. (çev. Murat Memiş). İstanbul: İz Yayıncılık.

Kadı Numan, M. (1970). İftitahu'd-Dave. (thk. Vedat el-Kadı). Beyrut.

Kalaycı, M. (2013). Tarihsel Süreçte Eşarilik- Maturidilik İlişkisi. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Karabiber, N. K. (2013). Hariciliğin Tarihi Serüveni Hicri I. Ve II. Asır. İzmir.

Kasım b. Muhammed b. Ali (2000). Kitabu'l-Esas li Akaidi'l-Ekyas. (thk. Abdullah el-Haşimi). Sa'da: Mektebetü't-Türasi'l-İslamiyye.

Kurt, H. (2013). "Yemen" mad. Diyanet İslam Ansiklopedisi. C. 43, ss. 400-4001: İstanbul: Diyanet Yayınevi

Mahmud, H. S. (1969). Tarihu'l-Yemeni's-Siyasi fi'l-Asri'l-İslami. Bağdat.

Makdisi, Şemsuddin Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed. (1906). Ahsenü't-Tekasim fi Ma'rifeti'l-Ekalim. Leiden.

El-Muhalli, Ebu'l-Hasan Husamuddin Hamid. (Trz). Hadaiku'l-Verdiyye fi Menakıbı Eimmeti'z-Zeydiyye. Yazmadan Tıpkı Basım: Daru'l-Usame.

Onat, H.- Ateş, O. (2012). "Haricilik" İslam Mezhepleri Tarihi el-Kitabı. Ankara: Grafiker Yayınları.

Seyyid, E.F. (1988). Tarihu Mezahibi'd-Diniyye fi Biladi'l-Yemen. Kahire: Daru'l-Mısriyye.

Es-Sururi, M. (2004). El-Hayatu's-Siyasiyye ve Mezahiru'l-Hadara fi'l-Yemen fi Ahdi'l-Düveliyyeti'l-Müstakille. Sa'na.

Eş-Şuca, A. (1987). El-Yemen fi Sadri'l-İslam. Dımeşk.

Tomar, C. (2013). "Yemen" mad. Diyanet İslam Ansiklopedisi. C. 43, ss. 401-406: İstanbul: Diyanet Yayınevi

Yahya b. Hüseyin, Kasım b. Muhammed. (1968). Gayetü'l-Emani fi Ahbari'l-Katri'l-Yemani. (thk. S.A. Asur). Kahire: Daru'l-Kütübi'l-Arabi.

Yakut el-Hamevi, Şihabuddin Ebu Abdillah. (1990). Mu'cemu'l-Buldan. (thk. Ferid Abdulaziz el-Cündi) Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

El-Yemeni, Taceddin Abdulbaki. (1965). Tarihu'l-Yemen. (thk. Mustafa Hicazi). Beyrut: Daru'l-Avde.

Ez-Zebidi, Abu'z-Ziya abdurrahman. (1988). Kitabu Gurretu'l-Uyun bi Ahbari'l-Yemeni'l-Meymun. (thk. Muhammed b. Ali el-Ekva). Kahire.

ALGILANAN SOSYAL DESTEĞİN SOSYAL GİRİŞİMCİLİĞE ETKİSİ: ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Doç. Dr. Mustafa Fedai ÇAVUŞ - Öğr. Gör. Nazmiye Ülkü PEKKAN

Özet

Bu çalışmanın amacı üniversite öğrencilerinin algıladıkları sosyal destek düzeylerinin sosyal girişimcilik özellikleri ile olan ilişkisini incelemektir. Çalışma da aynı zamanda bu iki değişken arasında nasıl bir ilişki olduğu da araştırılmıştır. Bu kapsamda araştırma, Mersin Toros Üniversitesi'nin farklı bölüm ve sınıflarında öğrenim görmekte olan 302 üniversite öğrencisi üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmada yer alan tüm katılımcılara Demografik Bilgi Formu, Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği (ÇBASDÖ) ve Sosyal Girişimcilik Envanteri uygulanmıştır. Veriler SPSS programı ile değerlendirilmiştir. Yapılan analizler kullanılan ölçeklerin güvenilir olduğunu ve genel faktör yapısının ortaya çıktığını göstermektedir. Öğrencilerin sosyal girişimcilik düzeylerinde algılanan sosyal desteğin pozitif olarak etkili olduğu tespit edilmiştir. Algılanan aile desteğinin sosyal girişimcilikte en önemli etken olduğu, arkadaş desteğinin ikinci derecede ve özel bir insan desteğinin ise üçüncü derecede etkili olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Algılanan Sosyal Destek, Sosyal Girişimcilik, Üniversite Öğrencileri*

1.Giriş

Günümüz dünyasında yaşanan gelişmelerle birlikte insanlar, daha iyi koşullarda yaşamlarını sürdürebilmek ve en iyiye sahip olma isteği ile yoğun bir çaba sarf etmektedir. Ancak pek çok alanda ortaya çıkan sorunlar, insanlığın önünde bir engel oluşturmakta ve insanların istedikleri yaşam koşullarına ulaşmak ancak bu engelleri ortadan kaldırmakla mümkün olmaktadır. Çoğu zaman bu engelleri aşmak bireysel çabaların yanında toplumsal birliktelik ile gerçekleşmektedir. Bu durum insanların sosyal sorunlara olan eğilimini ortaya çıkarmaktadır. Gittikçe artan bir şekilde insanların sosyal sorunlara daha duyarlı oldukları bir düzen içerisine doğru gidilmektedir. Belki de bu durumun en önemli sebeplerinden birinin, ekonomik sorunların çözümünün sosyal sorunları çözmekten geçtiği bilincine ulaşılmış olması olarak düşünülebilir. Girişimcilik ve sosyalliği içeren sosyal girişimcilik kavramı, en basit anlatımıyla toplumsal sorunları çözmeye yönelik bir girişimcilik türü olarak ifade edilebilir (Gusseinova, 2015: 1). Girişimciliğin ekonomik özelliklerinin yanında toplumsal sosyal sorumluluk yönünü vurgulaması bakımından sosyal girişimcilik son zamanlarda üzerinde önemle durulan konulardan biri haline gelmiştir.

Toplumda var olan sosyal sorunlar için yaratıcı çözümler üretmek, bu çözümleri gerçekleştirmek için uygun kaynakları oluşturmak, risk alarak bulunan çözümü hayata geçirmek ve çözümün sürekliliğini sağlayarak sosyal fayda oluşturmak sosyal girişimciliğin en temel amaçları olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal yaşamın sosyal, ekonomik ve politik alanlarındaki rollerini en etkili şekilde gerçekleştirecek bireylerin yetiştirilmesini amaçlayan eğitim kurumlarının bu bakımdan önemi bir kez daha artmaktadır. Çalışmaya konu olan üniversite gençliği, eğitim-öğretimin son evresinde öğrenim gören, araştırmacı ve sorgulayıcı, dolayısıyla bilimsel zihniyet kazanan, kendilerine has bir gençlik kültürü oluşturan, toplumun önderi olacağı düşünülen gençlik kesimidir. Bu anlamda, üniversite gençliğinin yeterli, kaliteli ve sağlıklı yetiştirilmesi toplumların geleceklerinin sağlıklı ve sürekli olmasının da bir gereğidir. Ancak tüm bunların gerçekleşmesi bireyler arasındaki sosyal ilişkilerin varlığı ile mümkün olabilecektir. Bilindiği gibi her yaştaki bireyler için sosyal ilişkiler önemlidir. Bütün insanlar yaşamda, başkalarıyla ilişki kurma ve etkileşim içinde olmaya ihtiyaç duyarlar. Ancak hayata atılma yolunda olan gençlerin sosyal hayata daha fazla katılmaları ve sosyal fayda oluşturmak için çaba göstererek değişimin öncüsü olma yolunda güçlendirilmeleri

gerekmektedir. Bunun için gençler, aile, arkadaş ve kendileri için özel bir anlam ifade eden kişiler tarafından sosyal destek görmelidir.

2. Yazın Taraması

2.1. Algılanan Sosyal Destek

Sosyal birer varlık olarak insan yaşamının her anında desteğe ihtiyaç duymaktadır. Ancak gençler için bu durum hayata atılma yolunda, yaşam mücadelesi içerisinde daha fazla önem sahip olmaktadır. Sosyal destek, kişiyi seven, önemseyen ve güvenebileceği insanların varlığı ve duygusal ilgi, maddi destek, çevre hakkında bilgi ve onaylanma olmak üzere dört unsuru içeren kişiler arası ilişki sistem olarak tanımlanabilir (Toepfer, 2010: 57). Sosyal desteğe ilişkin yazında birçok tanım bulunmaktadır. Bu tanımların en eskilerinden birine göre sosyal destek, karşılıklı sosyal yükümlülük kapsamında bireyin sevildiğine, kendine değer verildiğine ve refahının önemsendiğine ilişkin inanışlarıdır (Cobb, 1976: 302). Diğer bir tanıma göre sosyal destek, bireylerin güvenebileceği, onlara değer verip onları seven, onların sorunları üzerine eğilerek onlarla ilgilenen kişilerin varlığını hissettiğinde ortaya çıkan bir durum olarak belirtilmektedir (Sarason vd., 1983: 130). Bir başka tanımlamaya göre sosyal destek bir iş için başkalarından tavsiye ve yardım alma fırsatı sağlama düzeyidir (Morgeson ve Humphrey, 2006: 1326). Yine bir tanıma göre sosyal destek, bireye zor iş durumlarıyla baş edebilmek için olumlu bir yol göstericidir (M.Truxillo vd., 2012: 350). Bir başka araştırmada sosyal desteğin duygusal ilgi, maddi yardım, bilgi ve değer vermeyi içeren kişilerarası faaliyetler olduğu ifade edilmiştir (Carlson ve Perrewe, 1994: 514). Algılanan sosyal destek bireyin özel hayatında olduğu kadar iş hayatında da oldukça önemli etkilere sahiptir. Genel itibariyle bakıldığında sosyal destek algısının Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinin üçüncü basamağı olan ait olma ihtiyacını (sosyal ihtiyaçlar) karşılamakta etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bu açıdan bakıldığında bireyin yeni girdiği sosyal ortamlara alışmasında ve kendine olan güvenini geliştirmesinde sosyal destek algısı hayati derecede önem taşımaktadır (Polatçı, 2015: 28). Sosyal desteği sağlayanlar anlamında kullanılan sosyal destek kaynakları ise bir çok çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da genel olarak aile, arkadaşlar ve özel biri (Zimet vd., 1988: 32) olarak adlandırılmaktadır. Özellikle üniversitede okuyan gençlerin sosyal ortamlara oldukça sık maruz kaldıkları düşünüldüğünde destek algısının önemi bir kat daha artmaktadır. Henüz iş yaşamına adım atmamış olan bireyler atılacakları önemli fırsatlar ve iş imkânları için bu desteğe daha fazla ihtiyaç duymaktadır.

Çok boyutlu algılanmış sosyal destek, kuramsal olarak üç farklı boyuttan; aile, arkadaşlar ve birey için anlamlı özel kişilerden (akraba, komşu v.b) elde edilmektedir (Çeçen, 2008: 417). Arkadaşlardan algılanan sosyal destek, özellikle öğrencilerin okul ortamında yalnızlığı en fazla yordayan değişkenlerden biri olarak bilinmektedir. Bunun yanı sıra yalnızlığı yordayan bir başka değişken ise ailelerin çocuklarına sağladıkları destektir. Sosyal bir varlık olan insan için en önemli sosyal destek kaynağının aile olduğu bir gerçektir. Yapılan çalışmalarda, öğrencilerin mesleki sonuç beklentilerini arttırmaya yönelik yapılması planlanan müdahalelerde aile desteğinin ve ailelere de yönelik etkinliklere yer verilmesi gerektiğinin önemine vurgu yapılmaktadır (Işık, 2013: 1419).

2.2. Sosyal Girişimcilik

Günümüzde sosyal konular üzerindeki ilgi giderek artmaktadır. Bu durumun en önemli sebeplerinden biri de, ekonomik gelişmenin sosyal sorunların çözümüyle söz konusu olacağının anlaşılmış olmasıdır. Sosyal sorunların çözümlenemediği bir toplumda birliktelik sağlanamaz ve bu durum da sürekli olarak toplumun geleceğini tehdit eder. Toplumun en önemli gelecek değerleri olan gençlerin sosyal konulara ilgi göstermesi ve dolayısıyla, toplumsal gelişme ve kalkınma için harekete geçmeleri, sosyal sorunlara ilgi göstermeleri ve bu sorunlara çözümler üretmeleri gerekmektedir. Toplumsal gelişim ve değişimin sosyal girişimciler tarafından sağlanabileceği unutulmamalıdır. Bu çerçevede, sosyal girişimcilik sadece kurumsal değil aynı zamanda bireysel açıdan da dikkat çeken konulardan biri haline gelmiştir (Koçak ve Kavi, 2014: 28).

Sosyal girişimcilik, fırsatları, işbirliğini ve takım çalışmasını, sosyal ve kurumsal içermeyi ve ticari ilkelerin sosyal konulara da adaptasyonunu gerektirmektedir (Crisan ve Anca, 2012: 107). Sosyal girişimcilik, sosyal fayda sağlayan ve kar amacı gütmeyen bir eylem olarak tanımlanmaktadır. Kar, amaca giden yolda yalnızca bir araçtır oysa sosyal girişimciliğin asıl amacı, sosyal ihtiyacın baş gösterdiği alanlarda değer ve fark yaratabilmektir (Kümbül Güler, 2011: 88). Diğer bir ifadeyle, sosyal girişimcilik sosyal bir ihtiyacı karşılamak amacını taşımaktadır. Birçok ülkenin yasalarında da aynı anlama gelecek biçimde öne çıkarılmaktadır. Bu anlamda, sosyal uyum ve entegrasyonu sağlamak amacıyla herkesin yaşam koşullarının iyileştirilmesi gerekmektedir (Sandu, 2011: 9 akt. Koçak ve Kavi,

2014: 30). Sosyal girişimcilik tanımları incelendiğinde tanımlar arasındaki ortak noktalar, kişisel servet veya paydaşların servetlerini artırmaktan ziyade sosyal değer yaratmak olarak tanımlanır ve bu faaliyetler aracılığı ile yenilik oluşturmaktan bahsedilir (Austin vd., 2006: 2).

Yenilikçi, gelişime açık ve çözüm odaklı bir uygulama alanı olarak sosyal girişimcilik, birçok olumlu etkiye sahip olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu olumlu etkilerden bazıları şu şekilde sıralanabilmektedir (Kostetska ve Berezyak, 2014: 574):

-Sosyal girişimcilik kamu ve sosyal hizmetlerin geliştirilmesi konusunda yeni yollar önerir.

-Sosyal girişimcilik bireylerin gönüllü kuruluşlara katılmasını ve gönüllü olarak çalışmasını destekler. Bu sayede toplumsal birlik hissi güçlenir.

-Sosyal girişimcilik toplum için gerekli olan fakat sektör birimleri tarafından sunulmayan sosyal hizmetlerin daha geniş bir yelpaze ile sunulmasını sağlar.

-Sosyal girişimcilik sosyal sorunları çözebilmek için var olan kaynakların daha etkili bir şekilde kullanılmasını destekler.

Sosyal girişimcilik kavramının tanım ve kapsamından yola çıkarak yaratıcılık, yenilikçilik, proaktiflik ve risk yönetimi gibi kavramların sosyal girişimciliğin çekirdek davranış boyutlarını oluşturduğunu söylemek mümkündür. Sosyal girişimcilik bu çalışmada, sosyal vizyon, sürdürülebilirlik, sosyal ağlar, yenilikçilik olmak üzere dört boyutu ile ele alınmıştır.

Sosyal girişimci, yaşadığı toplumda ortaya çıkan sosyal aksaklıkları fark ederek o güne kadar denenmemiş bir yaklaşım geliştirerek sorunların üzerine eğilen; yaratıcı, ısrarcı, duyarlı, gerçekçi tavırlarıyla fark yaratan ve toplumun güvenini kazanan kişi olarak tanımlanmaktadır (Denizalp, 2009: 8). Sosyal girişimcilik kavramı ile ilgili yapılan bir başka tanıma göre sosyal girişimcilik, sosyal amaç ve misyona sahip olan sosyal girişimciler liderliğinde yürütülen, sosyal değer yaratma amaçlı girişim sürecidir (Lundstrom vd., 2013: 174). Bu tanımın dikkat çektiği en önemli nokta sosyal girişimcilik faaliyetinin sosyal fayda sağlamasıdır. Sosyal girişimciler ekonomik değerler elde etme amacı gütmeden, paydaşların gelişimlerini sağlayarak sosyal değerler kazanma amacındadırlar (Mari ve Marti, 2006: 37; Özdevecioğlu ve Cingöz, 2009: 84; Reyhanoğlu ve Akın, 2012: 9). Sosyal girişimciliğin tarihçesine bakıldığında, kavramın sivil toplum, özel sektör, kamu sektörü arasında doğmuş bir kavram olduğu söylenebilir. Bunun sebebi, sosyal sorunların herkesi etkileyecek kadar geniş kapsamlı olmasından kaynaklanmasıdır. Bu sosyal sorunları gidermek amacıyla ülkedeki tüm kurumlar birbirini destekleyerek, mevcut sistemi değiştirme şansını kazanabilir (Helvacıoğlu, 2013: 201). Her kurumun ve toplum içerisinde yaşayan her bireyin toplumsal sorumlulukta üstlenebileceği ve başarabileceği işlerin var olduğu düşünüldüğünde, demokratik toplumlarda toplumun yapısına özgü ve tüm bireyleri, halkı kapsayacak yenilikçi çözümler üretebilmek için sosyal girişimcilerin çoğalma olasılığının daha fazla olacağı bilinmelidir (Betil, 2010: 24). Sosyal girişimci tanımlarının ortak noktasına bakıldığında, sosyal girişimcinin yenilikçi, cesur, sosyal sorunları analiz etme kapasitesine sahip, sorunlar için çeşitli çözüm yolları geliştirebilen, toplumda sürdürülebilir kalkınmayı hedeflemiş, risk almayı seven bir birey olması gerektiğinin vurgulandığını söylemek mümkündür (Coşkun, 2015: 8).

Sosyal girişimcilere gündelik hayatta çeşitli alanlarda ihtiyaç duyulmaktadır. Sosyal girişimcilerden çeşitli alanlarda çalışmalar yaparak sosyal değer yaratmaları beklenmektedir. Bu alanlardan bazıları aşağıdaki gibi sıralanabilmektedir (London ve Morfopoulos, 2010):

-Çevrenin korunması ve desteklenmesi

-Hastalıklara karşı savaşmak

-Toplumun huzur ve güvenliği

-Eğitimin geliştirilmesi

-Sanat, kültür ve uygarlık

-Sosyal adalet

-Açlık ve yoksulluk

2.3. Algılanan Sosyal Destek Algısı ve Sosyal Girişimcilik Arasındaki İlişki

Sosyal girişimcilik ile ilgili çalışmalara bakıldığında (Gusseinova, 2015; Koçak ve Özdemir, 2015; Çermik ve Şahin, 2015; Crison ve Borza, 2012; Kümbül Güler, 2011), risk alma, özgüven, kişisel yaratıcılık, sosyal çevre, sosyal vizyon gibi çeşitli boyutların, sosyal girişimcilik davranışının oluşmasında, önemli etkiye sahip değişkenler olduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda Kümbül Güler (2011) tarafından yapılan çalışmada yoksullukla mücadelede yenilikçi yaklaşım ile farklı stratejilere sahip olan sosyal girişimcilerin faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Çalışma amacının doğrultusunda, dünyada sosyal girişimcilere önemli fon kaynağı sağlayan bir örgüt olan Ashoka'nın seçilmiş bazı üyelerinin profilleri incelenerek, sosyal girişimcilerin yoksulluk sorununu nasıl algıladıkları ve bu sorunun çözümü konusunda uyguladıkları yenilikçi stratejiler ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Çalışma sonucunda, sivil toplum örgütlerinden destek alınmasının devletin yükünü hafifletebileceği ve sosyal girişimci örgütlerin yenilikçi yaklaşımlarından yararlanılması gerektiği vurgulanmıştır.

Algılanan sosyal destek ve sosyal girişimcilik arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik yapılmış çalışmaların olmayışı, bu araştırmanın özgün bir çalışma olduğunu gösteren bir özellik olarak düşünülmektedir. Bu çerçevede araştırmanın temel katkısı; öğrencilerin sosyal destek algılarının sosyal girişimcilik davranışı üzerindeki etkilerini tespit etmek olacaktır. Çalışmaya konu olan algılanan sosyal destek ve sosyal girişimcilik değişkenleri arasındaki ilişki kavramsal olarak değerlendirildiğinde; aralarında anlamlı ve güçlü bir ilişkinin olması gerektiği düşünülmektedir.

3. Araştırma Metodolojisi

Algılanan sosyal destek boyutlarının öğrencilerin sosyal girişimcilik davranışı üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla gerçekleştirilen bu araştırmanın evrenini Mersin Toros Üniversitesinde farklı bölümlerde öğrenim görmekte olan öğrenciler oluşturmaktadır. Çalışmada üniversite öğrencilerinin seçilmesinin sebebi, gençlerin geleceği şekillendirmede önemli bir yere sahip olması, bilgiye ulaşmanın kolaylaşması ancak bu bilgiyi işleyen cesur, yaratıcı, ısrarcı bireylerin gençler arasında daha kolay bulunabilir olmasıdır. Yaşadığı toplumda ortaya çıkan sosyal aksaklıkları fark ederek o güne kadar denenmemiş bir yaklaşım geliştirerek sorunların üzerine eğilen ve bu sorunların çözümünde ısrarcı, yaratıcı, duyarlı davranarak çözüm önerilerinin hayata geçirilmesinde kilit rol oynayan öğrencilerin eğitilmesi, güçlendirilmesi, cesaretlendirilmesi, desteklenmesi ve sosyal olaylar üzerine eğilen duyarlı bir birey haline gelmesi son derece önem arz etmektedir. Bu düşünceden yola çıkılarak, araştırmanın konusu olan algılanan sosyal destek ve sosyal girişimcilik davranışı alanında iş yaşamına adım atmakta olan gençlerin düşüncelerinden faydalanmanın ideal bir seçim olacağı düşünülmüştür. Araştırmada veri toplama amacıyla anket tekniği kullanılmıştır. Toros Üniversitesinde öğrenim görmekte olan 291 öğrenciye anketler iletilmiş ve normal ders saatleri ve düzenleri içerisinde uygulanmıştır. 350 anketten 291 tanesi analiz edilmeye uygun olarak geri dönmüş olup, anketlerin geri dönüş oranı %83 olarak belirlenmiştir.

Çalışmada, algılanan sosyal desteğin değerlendirilmesinde, Eker ve Arkar (1995) Türkçe'ye çevrilen, Zimet vd. (1990) tarafından geliştirilen Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek 12 madde ve üç alt boyuttan (aile desteği, arkadaş desteği ve diğer özel kişilerin desteği) oluşan bir ölçektir. Her alt ölçekte dört adet önerme bulunmaktadır. Araştırmada öğrencilerin bu ölçeklerde yer alan ifadelere ne derecede katıldıklarını gösteren, "1: kesinlikle katılıyorum", "5: kesinlikle katılmıyorum" tarzında beşli Likert ölçeği kullanılmıştır. Ölçekte yüksek ortalamalar yüksek desteği, düşük ortalamalar ise düşük desteği ifade etmektedir. Sosyal Girişimcilik davranışı ise, Nga ve Shamuganathan (2010) tarafından geliştirilen ve toplam 33 madde 5 boyuttan (sosyal vizyon, finansal dönüş, yenilikçilik, sürdürülebilirlik ve sosyal ağlar) oluşan ölçek ile ölçülmüştür. Ankette bu ölçeklerin dışında, öğrencilerin demografik özellikleri kapsamında yaş, cinsiyet, medeni durum, ailenin geliri, anne ve babaların eğitim durumlarını belirlemeye yönelik sorular da yer almaktadır.

3.1. Verilerin Analizi ve Bulgular

Anket sonuçlarının değerlendirilmesinde istatistik paket programı kullanılmıştır. Algılanan sosyal desteğin üç boyutu ile sosyal girişimcilik arasındaki ilişkilerin belirlenmesine yönelik anket çalışması doğrultusunda elde edilen verilerin analizinde öncelikle öğrencilerin demografik özellikleri sınıflandırılmış, daha sonra algılanan sosyal destek boyutlarının kendi aralarındaki ve sosyal girişimciliğin boyutları ile olan ilişkileri korelasyon analizi, bu boyutların sosyal girişimcilik boyutları üzerindeki etkisi ise regresyon analizi yapılarak incelenmiştir. Araştırmada kullanılan ölçeklerden algılanan sosyal destek örneklem yeterlik katsayısı (KMO) 0,916 ve sosyal girişimcilik 0,930 olarak bulunmuştur. Bu bulgu örneklemin faktör analizi için yeterli olduğunu göstermektedir. Sosyal

girişimcilik ölçeği için yapılan faktör analizi Tablo 1'de görülmektedir. Analiz sonucunda ölçek orijinalinden çıkarılan bir boyut ile 4lü faktör yapısı elde edilmiştir. Dört faktör toplam varyansın %54,2'sini açıklamaktadır. Çok boyutlu algılanan sosyal destek ölçeği için yapılan faktör analizi sonuçları Tablo 2'de görülmektedir. Üç faktör toplam varyansın %66,2'sini açıklamaktadır.

Tablo 1. Sosyal Girişimcilik Ölçeği Faktör Analizi Sonuçları

Maddeler	Faktör 1 Sosyal Vizyon (SV)	Faktör 2 Yenilikçilik(İNV)	Faktör 3 Sürdürülebilirlik(STB)	Faktör 4 Sosyal Ağlar(SN)
SS1	.512			
SS4	.589			
SS8	.558			
SS10	.524			
SS20	.568			
SS21	.589			
SS26	.657			
SS27	.701			
SS2		.541		
SS3		.675		
SS5		.447		
SS6		.533		
SS12		.711		
SS14		.478		
SS17		.480		
SS25		.662		
SS7			.381	
SS9			.538	
SS11			.529	
SS13			.517	
SS23			.614	
SS24			.638	
SS15				.475
SS16				.604
SS18				.609
SS19				.377
SS22				.633

Extraction Method: Principal Component Analysis

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

Tablo 2. Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği Faktör Analizi

Maddeler	Faktör 1 (Aile)	Faktör 2 (Arkadaş)	Faktör 3 (Diğer Özel Kişiler)
SS3	.736		
SS4	.873		
SS8	.772		
SS11	.883		
SS6		.857	
SS7		.720	
SS9		.771	
SS12		.836	
SS1			.890
SS2			.853
SS5			.756
SS10			.797

Extraction Method: Principal Component Analysis

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

Anket sorularından demografik faktörler çıkartıldıktan sonra algılanan sosyal destek ve sosyal girişimcilik ölçeklerine ve ölçeklerin alt boyutlarına uygulanan iç tutarlılık analizi sonucu çıkan cronbach's alpha değerleri tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. Güvenilirlik Analizi Sonuçları

	Cronbach's Alpha	*N of Items*
Algılanan Sosyal Destek	,815	12
Sosyal Girişimcilik	,910	27
Aile Desteği	,771	4
Arkadaş Desteği	,766	4
Özel Bir İnsan Desteği	,715	4
Sosyal Vizyon	,829	7
Sürdürülebilirlik	,819	6
İnovasyon	,824	7
Sosyal Ağlar	,909	5

Analiz sonucunda ortaya çıkan bu değerler ölçeğin güvenilirliğinin oldukça yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerine ilişkin bilgiler Tablo 3'te yer almaktadır. Buna göre; anket çalışmamıza katılan öğrencilerin % 37,7'si (114) erkek, % 62,3'ü (188) kadındır. Büyük çoğunluğu (% 67,9) meslek yüksek okulunda öğrenim görmekte olan öğrencilerin % 19,9'u yüksek okul ve % 12,3'ü ise fakültede öğrenim görmektedir. Yaşları % 25,1 ile 21 ile %19,4 ile 20 civarındadır. Öğrencilerin % 94'ü bekâr olup, aile ile yaşadıkları yer %53,6 ile büyükşehir merkezinde bulunmaktadır. Eğitim durumları incelendiğinde annelerin eğitim durumlarının %26,3 ile okuryazar/ilkokul, babaların ise %35,4 ile lise mezunu olduğu görülmektedir. Katılımcıların ailelerinin aylık gelirlerine baktığımızda %14,7 ile cevapların 5000 TL olarak dağılım gösterdiğini görmekteyiz.

Tablo 4. Demografik Faktörlere İlişkin Sonuçlar

Cinsiyet Dağılımları	
Kadın	% 62,3
Erkek	% 37,7
Yaş Dağılımları	
18 yaş	%4,3
19 yaş	%15,4
20 yaş	%19,4
21 yaş	%25,1
22 yaş	%16,4
Medeni Durumları	
Bekar	% 94
Evli	% 5,6
Öğrenim Gördükleri Birim	
Fakülte	% 12,3
Yüksek okul	%19,9
MYO	% 67,9

Aile ile Birlikte Yaşanılan Yer	
Büyükşehir Merkezi	% 53,6
İl Merkezi	% 23,2
İlçe	% 20,2
Annenin Eğitim Durumu / Babanın Eğitim	
Okuryazar Değil	%5,4 / %1,3
Okuryazar/İlkokul	%26,3 / %15,8
Ortaokul	%24,9 / %23,2
Lise	%31 / %35,4
Yükseokul/Üniv	% 12,5 / % 24,2
Aylık Gelir Düzeyleri	
1000 TL	%5,6
2000 TL	%8,4
3000TL	%13,5
5000TL	%14,7
10000 TL	%7,2

Ölçeklerden alınan ortalama değerlere tablo 5'te yer verilmiştir. Tabloda ortaya çıkan yüksek ortalamalar katılımcı grupta algılanan desteğin ve sosyal girişimciliğin yüksek olduğunu göstermektedir. Algılanan sosyal destek alt boyutları ve sosyal girişimcilik davranışına ait ortalamalar değerlendirildiğinde en yüksek ortalama değerin aileden hissedilen destekte olduğunu göstermektedir. Bunu arkadaş desteği ve diğer özel bir insan takip etmektedir. Sosyal girişimcilik davranışına bakıldığında da ortalama değerin üzerine çıkıldığı görülmektedir. Kadınların ailelerinden aldıklarını hissettikleri destek (Ort: 4,359- Std. : ,87795) erkeklere (Ort. : 3,879- Std. : 1,0865) oranla daha yüksektir.

Tablo 5. Cinsiyet Değişkenine Ait Ortalama Değerler

	Cinsiyet	N	Ortalama	Standart Sapma
Aile	Kadın	188	4,359	,87795
	Erkek	114	3,879	1,0865
Arkadaş	Kadın	188	4,340	1,5726
	Erkek	114	3,765	1,0461
Özel Bir İnsan	Kadın	188	4,192	,93527
	Erkek	114	3,789	1,0708
Sosyal Girişimcilik	Kadın	188	3,764	,60353
	Erkek	114	3,706	,66607

Cinsiyet faktörünün algılanan sosyal destek ve sosyal girişimcilik davranışı üzerinde anlamlı bir farklılık yaratıp yaratmadığı T testi ile analiz edilmiştir. Tablo 6'da ilgili testin analiz sonuçları verilmektedir. Analiz sonucuna göre aile, arkadaş ve özel bir insandan alınan desteğin cinsiyete göre farklılaştığı görülmektedir.

Tablo 6. Cinsiyet Değişkenine Göre T Testi Sonuçları

	F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)
Aile	13,489	,000	4,201	300	**,000**
Arkadaş	,732	,393	3,466	300	**,001**
Özel Bir İnsan	4,494	,035	3,437	300	**,001**
Sosyal Girişimcilik	,349	,555	,775	300	,439

Değişkenler arasındaki ilişkileri değerlendirmek amacıyla korelasyon analizi kullanılmıştır. Korelasyon analizi sonuçları Tablo 7'de verilmiştir. Algılanan sosyal desteğin her üç boyutu (aile, arkadaş, özel bir insan $p<0.05$) ile sosyal girişimcilik arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Özellikle özel bir insandan alınan destek ile sosyal girişimcilik arasında yüksek bir korelasyon olduğu görülmektedir. Bunu aile desteği (.351) ve arkadaş desteği (.205) takip etmektedir.

Tablo 7. Algılanan Sosyal Destek ve Sosyal Girişimcilik Arasındaki Korelasyon

	Aile	Arkadaş	Özel Bir İnsan (Komşu, akraba vs.)	Sosyal Girişimcilik
Aile	1			
Arkadaş	000	1		
Özel Bir İnsan	000	000	1	
Sosyal Girişimcilik	.351**	.205**	.398**	1

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

4. Sonuç Ve Değerlendirme

Araştırma katılımcılarının büyük çoğunluğu gençlik yaş döneminde olup mezun durumdaki öğrencilerden oluşmaktadır. Bu bakımdan özellikle iş hayatına atılma dönemlerinde gençlerin bireysel davranışları, duygu ve düşüncelerinin yalnızca psikolojik etkilerle değil aynı zamanda içinde bulunulan dönemin ekonomik ve sosyal olmak üzere birçok faktörün etkisiyle de şekillendiğini söylemek mümkündür.

Bireyin toplumla kaynaşması, toplumsal fayda yaratacak işlerde görev alması, çevre bilincine sahip olması gibi olumlu ve uyumlu ilişkilerde sosyal desteğin oldukça önemli olduğu düşünülmektedir. Literatür taraması neticesinde görülmektedir ki; kişileri tanıtmaya yönelik birçok demografik özellik (yaş, cinsiyet vb.) sosyal destek algısında rol oynamaktadır.

Günümüzde neredeyse her türlü kurumun ve organizasyonun kullanmaya başladığı sosyal girişimcilik; düşük gelirli topluluklar ya da diğer dezavantajlı gruplar için sosyal değer yaratan, gerekli fonları ortaya çıkaran, piyasa temelli stratejilere dayanan ve görev odaklı kar amacı gütmeyen özel organizasyonlardır. Toplumun en önemli gelecek değerleri olan gençlerin sosyal konulara ilgi göstermesi ve dolayısıyla, toplumsal gelişme ve kalkınma için harekete geçmeleri, sosyal sorunlara ilgi göstermeleri ve bu sorunlara çözümler üretmeleri gerekmektedir. Toplumsal gelişim ve değişimin sosyal girişimciler tarafından sağlanabileceği gerçeği unutulmamalıdır. Bu noktadan hareketle bu çalışmada, öğrencilerin algıladıkları sosyal destek düzeylerinin alt boyutları olan aile, arkadaş ve özel bir insan desteğinin sosyal girişimcilik davranışı üzerindeki etkileri incelenmeye çalışılmıştır. Algılanan sosyal destek alt boyutları ve sosyal girişimcilik davranışına ait ortalamalar değerlendirildiğinde en yüksek ortalama değerin aileden hissedilen destekte olduğunu göstermektedir. Bu sonuç literatürdeki önceki çalışmaları desteklemektedir (Demeray ve Malecki, 2003; Öztürk vd., 2006; Eldeleklioğlu, 2006; Yılmaz vd., 2008; Çavuş, 2009). Aileden görüldüğü hissedilen desteği arkadaş desteği ve diğer özel bir insan desteği takip etmektedir. Sosyal girişimcilik davranışına bakıldığında da ortalama değerin üzerine çıkıldığı ve cinsiyete göre (erkek: .3,706; kadın:3,764) farklılaştığı görülmektedir. Çalışma sonucunda, sosyal destek alt boyutlarının tamamında

cinsiyete göre farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Kadın öğrencilerin ailelerinden aldıklarını hissettikleri desteğin (Ort: 4,359- Std. : ,87795) erkek öğrencilere (Ort. : 3,879- Std. : 1,0865) oranla daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sosyal girişimcilik kavramının gittikçe yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanması ancak bu konu ile ilgili alan araştırmalı çalışmaların azlığı bu çalışmanın özgünlüğünü göstermektedir. Çalışmanın farklı sektörlerde ve farklı coğrafi bölgelerde uygulanması ile farklı sonuçlar elde edileceği unutulmamalı ve bu benzeri çalışmaların farklı üniversitelerdeki katılımcı gruplara uygulanarak karşılaştırma yapılması önerilmektedir.

Kaynaklar

AUSTIN, J., STEVENSON, H., WEI-SKİLLERN, J. (2006). Social and Commercial Entrepreneurship: Same, Different, or Both?, Entrepreneurship Theory and Practice, 30 (1), 1-22.

BETİL, İ. (2010). Sivil Toplum, Sosyal Sermaye, Sosyal Girişimcilik, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 5 (1), 21-25.

CARLSON, D. S., PERREWE, P. L. (1999). The Role of Social Support in The Stressor-Strain Relationship: An Examination of Work-Family Conflict, Journal of Management, (25), 513-540.

COBB, S. (1976). Social Support as a Moderator of Life Stress, Psychosom Med., (38), 300-314.

COŞKUN, E. (2015). Gönüllü Kuruluşların Okul Öncesi Sosyal Girişimcilik Eğitimindeki Rolü, Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova.

CRISAN, C. M., BORZA, A. (2012). Social Entrepreneurship and Corporate Social Responsibilities, International Business Research, (5) 2, 106-113.

ÇAVUŞ, M. F. (2009). Gençlerde Algılanan Sosyal Desteğin Öz-Yeterlilik İnancına Etkileri, Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6 (2), 1-11.

ÇEÇEN, A. R. (2008). Öğrencilerin Cinsiyetlerine ve Anababa Tutum Algılarına Göre Yalnızlık ve Sosyal Destek Düzeylerinin İncelenmesi, Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 6 (3), 415-431.

ÇERMİK, F., ŞAHİN, İ. F. (2015). Sosyal Bilgiler Öğretmeni Adaylarının Sosyal Girişimcilik Özelliklerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi, Current Research in Education, 1 (2), 76-88.

DEMARAY, M. K., MALECKİ, C. K. (2003). Importance Ratings of Socially Supportive Behaviours by Children and Adolescents, School Pyschology Review, 32 (1), 108-132.

DENİZALP, H. (2009). Toplumsal Dönüşüm için Sosyal Girişimcilik Rehberi, Sivil Toplum Geliştirme Merkezi Yayını, Odak Ofset Matbaacılık, 2. Baskı, Ankara.

EKER, D., ARKAR, H. (1995). Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeğinin Faktör Yapısı, Geçerlik ve Güvenilirliği, Türk Psikoloji Dergisi, (34), 45-55.

ELDELEKLİOĞLU, J. (2006). Üniversite Öğrencilerinin Algıladıkları Sosyal Destek ile Depresyon ve Kaygı Düzeyleri Arasındaki İlişki, Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi, 6 (3), 727-752.

GUSSEINOVA, D. (2015). Sosyal Girişimcilik Olgusu ve Bir Örnek Olay İncelemesi, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

HELVACIOĞLU, E. (2013). Sosyal Girişimcilik Boyutunda Kütüphaneler, Bilgi Dünyası, 14 (1), 199-203.

IŞIK, E. (2013). Mesleki Sonuç Beklentisinin Yordayıcıları Olarak Algılanan Sosyal Destek ve Denetim Odağı, Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi, 13 (3), 1419- 1430.

KARATEPE, O. M. (2010). The Effect of Positive and Negative Work-family Interaction on Exhaustion, Does Work Social Support Make a Difference? International Journal of Contemporary Hospitality Management, 22 (6), 836-856.

KOÇAK, O., KAVİ, E. (2014). Sosyal Politika Aktörü Olarak Sosyal Girişimci Belediyecilik, Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 3 (6), 26-49.

KOÇAK, S., ÖZDEMİR, M. (2015). Öğretmen Adaylarının Okul Yöneticiliğine Yönelik Tutumları Üzerinde Sosyal Girişimciliğin Rolü, Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 11 (3), 631-645.

KOSTETSKA, I., BEREZYAK, I. (2014). Social Entrepreneurship As an Innovative Solution Mechanism of Social Problems of Society, Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development, 36 (3), 569-577.

KÜMBÜL GÜLER, B. (2011). Yoksullukla Mücadelede Sosyal Girişimcilik: ASHOKA Üyelerinden Sosyal Yenilikçi Örnek Uygulamalar, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13 (3), 79-111.

LONDON, M., MORFOPOULOS, R. G. (2010). Social Entrepreneurship, Routledge: New York.

LUNDSTROM, A., ZHOU, C., VON FRIEDRICHS, Y., SUNDIN, E. (2013). Social Entrepreneurship: Leveraging Economic, Political, and Cultural Dimensions, Springer Science and Business Media.

M. TRUXILLO, D., CADIZ, D. M., RINEER, J. R., ZANIBONI, S., FRACCAROLI, F. (2012). A Lifespan Perspective on Job Design: Fitting The Job and The Worker to Promote Job Satisfaction, Engagement, and Performance, Organizatinal Psychology Review , 2 (4), 340- 360.

MARI, J., MARTI, I. (2006). Social Entrepreneurship Research: A Source of Explanation, Prediction, and Delight, Journal of World Business, 41 (1), 36–44.

MORGESON, F. P., HUMPHREY, S. E. (2006). The Work Design Questionnaire (WDQ): Developing and Validating a Comprehensive Measure for Assessing Job Design and the Nature of Work, Journal of Applied Psychology , 91 (6), 1321-1339.

NGA H., J. K., SHAMUGANATHAN, G. (2010). The Influence of Personality Traits and Demographic Factors on Social Entrepreneurship Start Up Intentions, Journal of Business Ethics, (95), 259-282.

ÖZDEVECİOĞLU, M., CİNGÖZ, A. (2009). Sosyal Girişimcilik ve Sosyal Girişimciler: Teorik Çerçeve, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (82), 81-95.

ÖZTÜRK, H., SEVİNDİK, F. N., YAMAN, S. Ç. (2006). Öğrencilerde Yalnızlık ve Sosyal Destek ile Bunlara Etki Eden Faktörlerin İncelenmesi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16 (1), 383-394.

POLATÇI, S. (2015). Örgütsel ve Sosyal Destek Algılarının Yaşam Tatmini Üzerindeki Etkisi: İş ve Evlilik Tatmininin Aracılık Rolü, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 11 (2), 25-44.

REYHANOĞLU, M., AKIN, Ö. (2012), Ticari Girişimciler Ne Kadar Sosyal Girişimcidir?, İşletme İktisadı Enstitüsü Yönetim Dergisi, 23 (71), 8-33.

SARASON, I. G., LEVINE, H. M., BASHAM, R. B., SARASON, B. R. (1983). Assesing Social Support: The Social Support Questionnaire, Journal of Personality and Social Psychology , 44 (1), 127-139.

TOEPFER, S. M. (2010). Family Social Support and Family Intrusiveness in Young Adult Women, Family Science Review, 15 (2), 57-65.

YILMAZ, E., YILMAZ, E., KARACA, F. (2008). Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Destek ve Yalnızlık Düzeylerinin İncelenmesi, Genel Tıp Dergisi, 18 (2), 71-79.

ZIMET, G. D., DAHLEM, N. W., ZIMET, S. G., FARLEY, G. K. (1988). The Multidimensional Scale of Perceived Social Support, Journal of Personality Assesment, 52 (1), 30-41.

ZIMET, G. D., POWELL, S. S., FARLEY, G. K., WERKMAN, S., BERKOFF, K. A. (1990). Psychometric Properties of The Multidimensional Scale of Perceived Social Support, Journal of Personality Assessment, (55), 610-617.

KASTAMONU YAZMA ESER KÜTÜPHANESİNDE YER ALAN BESMELE TEFSİRLERİNİN ÖZELLİKLERİ VE TEFSİR İLMİ AÇISINDAN DEĞERİ

Doç. Dr. Burhan BALTACI[1]

Özet

Kur'ân'ın bir ayeti olan Besmele tefsirine dair eserler, çoğunluğu yazma eser kütüphanelerinde olmak üzere, ciddi bir yekûn tutmaktadır. Bunların araştırılması ve ortaya çıkarılması Tefsir Tarihi açısından önem arz etmektedir. Elinizdeki çalışmada bu faaliyetlere bir katkı olması babında, Kastamonu Yazma Eserler Kütüphanesi'nde bulunan Besmele tefsirleri incelenmiştir. Bu tür eserler kütüphanelerimizde bağımsız birer kitap olabildiği gibi, genelde kitapları oluşturan risaleler şeklinde de yer almaktadır. ,

Besmele tefsiri olarak anılmamakla beraber içerik olarak Besmele tefsiri olan eserlere de işaret edilmiştir ki bu da yapılacak araştırmalarda dikkate alınacağı için esere ulaşım imkânı sağlayacaktır.

Anahtar kelimeler: *Kastamonu Yazma Eserler Kütüphanesi, Ayet Tefsirleri.*

Tafsirs of Bismillah in Kastamonu Manuscript Library and Their Features and Scientific Value

Tafsirs of Bismillah (Besmele) of Quran, majority of which are in manuscript libraries, are too many. Researching and revealing of these have importance with regards to the History of Tafsir. In this study, as a contribution to these activities, Besmele tafsirs which are present in Kastamonu Manuscript Library were examined. Such kind of works may be present in our libraries as independent single books or in general, in the form of tractates which constitute the books.

By referring to these, if it will be taken into account in a new cataloging to be made, ensuring time saving was aimed in the following researches. By not being mentioned as Besmele tafsir, it was referred to the works which are Besmele tafsir by context as well so that as it will be taken into consideration in future studies; it will provide access possibility to the work.

Key words: *Kastamonu Manuscript Library, Besmele (Bismillah) Tafsirs.*

37 Hk 835/1 Şerhu'l-Besmele

Şerhu'l-Besmele, Ebû Sa'îd Muhammed b. Mustafâ el-Hâdimî (1113-1175/1701-1762), müstensih: Ali b. Muhammed, istinsah tarihi: 1198 (1783), vr. 1 b-33 a, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi.[2]

Hâdimî'ye ait olan bu eser Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 37 Hk 1224/1 nu.da *Risâletu'l-Besmele* adı ile kayıtlı olan ve aşağıda geniş olarak yer verilecek eser ile –müstensih ve istinsah tarihi farklı olmakla beraber- aynıdır. Bu eser ve isimlendirilmesi hakkında bilgi aşağıdaki eserin tanıtımı esnasında verilecektir.

37 Hk 1224/1 Risâletu'l-Besmele

Risâletu'l-Besmele, Ebû Sa'îd Muhammed b. Mustafâ el-Hâdimî (1113-1175/1701-1762), müstensih: Ahmed b. Hasen, istinsah tarihi: 1156 (1742), istinsah yeri Niğde, vr. I+38, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi.[3]

---

[1] Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, e-posta: baltaci@kastamonu.edu.tr

[2] Özellikler: 25 satır, yazı türü nestalik, dili Arapça, kâğıt türü üzüm salkımı filigranlı. Boyutları: 218x155-155x85 mm. Kahverengi meşin kenarlı, üzeri kâğıt kaplı, salbek şemse ve mıklebli mukavva cilttir. Söz başları kırmızıdır. (Burada ve diğer dipnotlarda yer alan şekli özellikler katalog verilerinden alınmıştır. BB)

[3] Özellikler: 21 satır, yazı türü nesih, dili Arapça, kâğıt türü esmer birleşik harf filigranlı. Boyutları: 220x165-160x90 mm. Çaharkuşe siyah meşin, üstü ebru kâğıt kaplama mukavva cilt. Sözbaşları kırmızı. 1 a'da gramerle ilgili bazı açıklamalar vardır. 1 a'da kitabın ihtiva ettiği ikinci eserin fihristi ile Muhyiddîn'den bir nakil ve gramerle ilgili bir açıklama bulunmaktadır. Sahife kenarlarında Beydâvî şerhinden ve sair eserlerden nakiller ve açıklamalar vardır. Sonda 38 b'de Beydâvî ile ilgili olarak 'İsâmuddin el-İsferâînî'nin münafeseye, Şeyhzâde'nin ise yıldızlara ve burçlara dair yazdıklarından

Ebû Sa'îd Muhammed el-Hâdimî'ye (1113-1175/1701-1762)[4] ait olan bu eser Kastamonu İl Halk Kütüphanesi Yazma Eserler Koleksiyonunda 37 Hk 1224/1 nu.da *Risâletu'l-Besmele* ismi ile kayıtlıdır. 1156 h. (1742 m.) yılında Ahmed b. Hasen tarafından istinsah edilmiştir. [38 a] Eserin ilk sayfasında [1 b] başlık mahiyetinde ve eserin Besmele'ye dair bir risale olduğunu ifade etmek üzere "hâzihî risâletun 'alâ'l-Besmele" ibaresi mevcuttur. Eserin ferâğ kaydında, katalog bilgilerinde de yer aldığı eserde, Ahmed b. Hasen tarafından hicri 1156'da Niğde Çorakzâde Medresesi'nde ve müstensihin hocası Kasapzâde Nurullah'ın ilim meclisinde istinsah edildiği bildirilmektedir. [38 a]

Yukarıda adı geçen eser, –bazı küçük farklar bulunmakla beraber- aynı kütüphane 835/1 nu.da kayıtlı bulunan ve katalog bilgilerinde *Şerhü'l-Besmele* olarak yer alan eser ile aynıdır. Bu eser ise 1198 h. (1783 m.) tarihinde Ali b. Muhammed tarafından istinsah edilmiştir. [33 a] Bu eserin başlığı olarak vazedilen ibare ise "hâzâ kitâbu Besmele Risâlesî" şeklindedir. [1 b] Bu ve benzeri ibareler, bazı başlıkların eserlere müellifleri tarafından değil de istinsah sırasında veya eseri tanıma/tanıtma amaçlı olarak kataloglama esnasında sonradan ilave edildiklerinin en önemli göstergesidir.

37 Hk 1224/1 nu.da *Risâletu'l-Besmele* ismi ile kayıtlı esere gelecek olursak, eser gelenek olduğu üzere Besmele, hamdele ve salvele ile "Besmele'de yer alan Lafzatullah'a, Rahmân ve Rahîm isimlerine sıfatlar ilave edilerek" başlamaktadır. [1 b]

Eser, bir önceki başlıkta zikri geçen yazmada olduğu gibi bu nüshada da *Hazâinu'l-Cevâhir ve Mehâzinu'z-Zevâhir* adıyla anılmaktadır. [1 b] Bu ismin eserin özel ismi olduğu anlaşılmaktadır.[5]

37 Kast 53/3 Risâletu'l-Besmele

Risâletu'l-Besmele, Akkirmânî Mehmed b. Mustafâ (1174/1761), vr. 373 b-376 b, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi.[6]

Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 37 Kast 53/3 nu.da 373 b-376 b varaklar arasında kayıtlı Akkirmânî Mehmed b. Mustafâ'ya[7] ait olduğu belirtilen *Risâletu'l-Besmele* adlı eser yer almaktadır.

Katalog verilerinde eserin müellifi olarak "Akkirmânî Mehmed b. Mustafâ (1174/1761)" bilgisi verilmektedir. Bu bilgi yukarıda da açıklandığı üzere farklı bir eserden yapılan alıntının sonu olan 376b sonundaki kayıttır ve de incelediğimiz eserle herhangi bir bağlantısı bulunmamaktadır. Eser açıklandığı üzere 375 b sayfa sonunda nihayet bulmaktadır. Müellif ismi olarak verilen bilginin eserin müellifi veya müstensihi olma ihtimali bulunmamaktadır.

37 Hk 220/2 İ'râb-ı Besmele

İ'râb-ı Besmele, mb., vr. 21 a-23 b, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi.[8]

Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 37 Hk 220/2 nu.da vr. 21 a-23 b arasında kayıtlı *İ'râb-ı Besmele* adlı eserde yer alan Besmelenin irabı 21 b-22 b arasında yer almaktadır. 21 a-21 b'de eûzunün irabı, 22 b'den sonrasında ise Fatihanın irabı bulunmaktadır. Eser katalog bilgilerinde Besmelenin irabı olarak yer alması sebebiyle burada sadece 21 b-22 b arasındaki ilgili kısım hakkında bilgi verilecektir. Eser müstakil olarak iraba hasredilmiş bir Besmele tefsiri olması hasebiyle de önemlidir.

Müellif öncelikle "bismillâh" kelimesinin irabını ayrıntılı bir şekilde ve de her türlü ihtimali göz önüne almak suretiyle yapmaktadır. Bu irab esnasında cümle içi takdirlere de yer vermektedir. [21 b]

---

nakiller bulunmaktadır. Aynı sahifenin altında Türkçe notlar yer almaktadır. 1 a'da mor vakıf mührü ile eski Kütüphane mührü, 1 b ve 2 a'da ise vakıf kayıtları vardır. Numaniye Medresesi'nden intikal.

4 Hâdimî hkk. Geniş bilgi için bkz. Mustafa Yayla, "Hâdimî, Ebû Saîd", *DİA*, XV, 24-26; Reşad İlyasov, *Ebû Saîd Muhammed Hâdimî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi*, Marmara Ü. Sos. Bil. Enst., Basılmamış Doktora Tezi, Dnş. Prof. Dr. Yakup Çiçek, ss. VI+182, İstanbul 2008; Reşad İlyasov, "Ebû Saîd Muhammed Hâdimî'nin (1701/1113–1762/1176) Çok Boyutlu Yorum Yöntemi", *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları*, İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi Basılmamış Tebliğ Kitapçığı, İstanbul 2011, ss. 21–32;

5 İlyasov tarafından (*Ebû Saîd Muhammed Hâdimî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi*, s. 25) "Risale bazı kütüphane kayıtlarında *Hazâinü'l-Cevâhir ve Mehâzinü'z-Zevâhir* adıyla kaydedilmiştir. (Süleymaniye Kütüphanesi, H. Hüsnü Paşa, nu. 1171.)" ifadesiyle Besmele tefsirinin farklı bir ismi olarak ifade edilen bu eser, Mustafa Yayla ("Hâdimî, Ebû Saîd", *DİA*, c. XV, s. 25) tarafından müellifin farklı bir diğer eseri (İstanbul 1261) olarak takdim edilmiştir. Hâdimî'nin yukarıda incelediğimiz yazma eserinde, bu ismin *Besmele Tefsiri* olarak tanıttığımız eser için kullanıldığını görmekteyiz.

6 Özellikler: 29 satır, yazı türü rika, dili Arapça, kâğıt türü harf arma filigranlı. Boyutları: --. Söz başları kırmızı; çerçeveli, şemseli siyah meşin cilt.

7 Vefat tarihi olarak (1174/1760) da ifade edilmektedir. Hayatı ve eserleri hakkında bkz. Sâkıb Yıldız, "Akkirmânî," *DİA*, İstanbul 1989, c.2 s. 270–271. İncelediğimiz eser, bu kaynakta "Risâle-i Besmele" (İstanbul 1298) adıyla yer bulmaktadır.

8 Özellikler: Değişik satır, yazı türü talik, dili Türkçe, kâğıt türü haç arma filigranlı. Boyutları: 200x135 mm.-mm. Sırtı ve kenarları kahverengi, yıpranmış meşin cilttir. Söz başları kırmızıdır.

Eser aynı üslup ve ayrıntılı irab takdirleri ile "Rahmân" ve de "Rahîm" kelimelerinin irabları ile devam etmektedir. İbarede yazım hatalarının fazlaca bulunması ve yazı karakteri göz önünde tutulduğunda ibarenin mübtedi bir kimsenin kaleminde çıktığını ya da bir dersin takriri/ders notları olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. [22 a-b]

37 Hk 311/3 Şerhu'l-Besmele

Şerhu'l-Besmele, mb., vr. 96 a-101 a, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi.[9]

Müellifi bilinmeyen *Şerhu'l-Besmele* isimli eser Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 37 Hk 311/3 nu.da 96 a-101 a arasında kayıtlıdır. 96 a'da eserin baş kısmı yoktur, önceki sayfa ise boştur. Bu hususa katalog verilerinde de "başı eksiktir" ifadesi ile dikkat çekilmiştir. Biz burada elimizde mevcut olan kısısm hakkındaki değerlendirmemizi sunmaya çalışacağız.

Yukarıda da ifade edildiği gibi eserin baş tarafı olmaması sebebiyle ilk cümleler önceki kısımlarının devamıdır. Ardından gelen cümlelerde Besmele'den bahsedilmesi sebebiyle Besmele'nin izahı kanısına sahip olunmuş ve eser katalogda *Şerhu'l-Besmele* adıyla kaydedilmiş, tarafımızdan da aynı/ benzer isimlerle anılan Besmele tefsirleri olması sebebiyle incelemeye alınmıştır. [96 a]

Devam eden cümlelerden eserin Besmele tefsiri olmayıp daha önce kaleme alınmış olan Arapça ilk/temel seviye dilbilime dair bir eserin girişinin şerhi niteliğindedir. Şerhe konu olan eser Besmele ile başlamasından dolayı şu anda incelediğimiz eser de bu Besmele hakkında, Besmelenin zikredilip beraberinde hamdelenin zikredilmemesinin sebebine dair hususları şerhederek başlamaktadır. Soru cevap şeklinde ilerleyen bu kitapta yukarıda adı geçen problemin cevabına dair dört varklı izahat yapılmaktadır. [96 a]

Kanatimiz bu eserin Besmele tefsiri veya şerhi olmadığı yönündedir. Bu değerlendirmenin eser üzerinde daha sonra yapılacak çalışmalara veri teşkil etmesi, zaman ve emekten tasarruf açısından önemli olduğu kanaatindeyiz.

37 Hk 339/4 Manzûme-i Besmele

Manzûme-i Besmele, Şeyhoğlu, müstensih, Ahmed b. 'Ali, istinsah tarihi: 1196 (1781), vr. 19 b-23 a, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi.[10]

Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 37 Hk 339/4 nu.da 19 b-23 a arasında kayıtlı *Manzûme-i Besmele* adıyla katalog verilerinde yer alan eser, katalogda ifade edildiği gibi Besmele hakkında yaklaşık yüz atmış beyitten müteşekkil manzum bir eserdir. Eserin ismi bilgilendirme maksatlıdır. Eser arasına yerleştirilen ayraç notunda "Bismillah Manzumesi" olarak adlandırılmaktadır. Esere ait isimlendirmenin, müellife ait olmadığı anlaşılmaktadır.

Manzumenin son iki beytinde müellife dua ihtiva eden cümlelerde yer alan ve müellifi tanımlayan "Şeyhoğlu" ifadesi katalog verilerinde de yer bulmaktadır. Ferağ kaydında müstensihin Ahmed b. 'Ali olduğuna, istinsah tarihinin de 1196 (1781)'yı gösterdiğine dair açık ifade bulunmaktadır. Eserin telif tarihi katalog verilerinde yoktur. Fakat manzumenin sondan üçüncü beytin ikinci mısrasında Şa'ban'ın yirmi üçüncü Cumartesi günü eserin tamamlandığı açıkça zikredilmektedir. Aynı beytin ilk satırında ise "Feyz (فيض) oldu tarih" ifadesi yer almaktadır. Bu mısradan ve ilgili kelime ile müellifin ebced hesabına göre tarih düşürdüğü tahmin edilmektedir. Bu şekilde anlayan bir okuyucu/görevli eserin sonuna bu tarihi hicri 890 miladi 1485 olarak not etmiştir. [23 a]

37 Hk 533/1 Risâle fi'l-Besmele ve'l-Hamdele

Risâle fi'l-Besmele ve'l-Hamdele, Ebû Bekr b. 'Ömer Akhisârî, vr. 1 b-13 b, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi.[11]

---

9 Özellikler: 17 satır, yazı türü nesih, dili Türkçe, kâğıt türü birleşik harf filigranlı. Boyutları: 202x143-122x70 mm. Sırtı, kenarları ve sertabı bordo deri, ebru kâğıt kaplı, mıklebli, mukavva cilt. Başı eksiktir. (Kastamonu) Yılanlı Medresesi'nden gelmiştir.

10 Özellikler: 21 satır, yazı türü harekeli kırma nesih, dili Türkçe, kâğıt türü krem çiçek filigranlı. Boyutları: 150x100-215x155 mm. Siyah sade meşin cilt. Keşideleri siyahla. Yazılış tarihinin ebced hesabıdır. 160 beyitten meydana gelmiş manzum. 24 a-b, 25 a beyaza boştur.

11 Özellikler: 17-19 satır, yazı türü kırma talik, dili Arapça, kâğıt türü harf marka filigranlı. Boyutları: 150x100-210x160 mm. Sırtı kırmızı meşin kaplı mıklebli ebru cilt, kenarlar açıklamalı cetvel ve keşideler kırmızı. Nurizade Hafız Mehmed Efendi vakfı olup, başta vakıf mührü vardır.

Kastamonu İl Halk Kütüphanesi Yazmaları 37 Hk 533/1 nu.da 1 b-13 b arasında kayıtlı *Risâle fi'l-Besmele ve'l-Hamdele* isimli eserin ismi risalede yer almayıp eser içeriğine uygun olarak sonradan verilmiştir. Müellifi, katalog bilgilerinde Ebû Bekr b. 'Ömer Akhisârî olarak yer almaktadır ki bu isim dibaceden alınmıştır. [1 b] Eserin 1 b-13 b varklar arasında yer aldığına dair bilgi doğru ise de kitaptaki numaralandırma bir sonraki varaktan başlamaktadır. Bu sebeple eser 14 b'de sona ermektedir. Numaralandırılmayan 1 b ve 2 a aşağıda da belirtileceği üzere hamdeleye aittir.

Değerlendirme

Kur'ân'ın bir ayeti olarak kabul edilen Besmele tefsirleri çoğunluğu yazma eser kütüphanelerinde olmak üzere, ciddi bir yekûn tutmaktadır. Bunların araştırılması ve ortaya çıkarılması Tefsir Tarihi açısından önem arz etmektedir. Elinizdeki çalışmada bu faaliyetlere bir katkı olması babında, Kastamonu Yazma Eserler Kütüphanesi'nde bulunan Besmele tefsirleri incelenmiştir. Bu tür eserler kütüphanelerimizde bağımsız birer kitap olabildiği gibi, genelde kitapları oluşturan risaleler şeklinde de yer almaktadır.

Besmele tefsirlerinin tefsir tarihi içerisinde konumlandırılma problemi bulunmaktadır. Bu süreç devam eden çalışmalarla ve konuyla ilgili tartışmalar neticesinde daha da netleşecektir. Bu araştırma ile Besmele tefsirleri Kastamonu Yazmaları örneğinde de olsa, ortaya konulmuştur. İncelenen eserlerin muhteva bilgileri verilmek suretiyle içerik itibariyle araştırmacılara yaklaştırılmış, ulaşılamaz eserler olma hüviyetinden çıkarılmıştır.

İncelenen eserler fiziki olarak değerlendirilmiş, eserlerin isimlendirilmesi, orijinallikleri, müellif ve müstensih bilgileri gibi çeşitli şekli özellikleri değerlendirilmiştir. Besmele tefsirleri metot bakımından da tefsir usulünün iki önemli metodu olan rivayet ve dirayet metodu bakımından tahlile tabi tutulmuştur. Rivayet metodunu kullanma açısından eserlerde yer bulan ayetlere, hadislere, sahabe ve tabiin sözlerine atıflarla fezâil ve kıraate dair bilgiler müstakil başlıklar altında değerlendirilmiştir. Dirayet metodu açısından eserlerde yer alan fıkhî, kelamî, luğavî ve tasavvufî yorumlar ele alınmıştır. Kur'ân Tarihi ile Sebeb-i Nüzûl, Mekkî Medenî, Müteşâbih ve benzeri Ulûmu'l-Kur'ân'a dair veriler de ayrı birer başlık altında incelenmiştir.

Çalışmamızın sonunda, özelde yazma Besmele tefsirleri genelde de bütün yazmaların incelenmesi esnasında karşılaşılabilecek problemlere dikkat çekilmiş ve bu problemlere karşı teklifler sunulmuştur. El yazmalarına özel birimlerin ve kütüphanelerin ihdas edildiği günümüzde, bu tekliflerin ilgili birimlerin çalışmalarına ışık tutacağı kanaatindeyiz. Ayrıca bu tekliflerin, lisansüstü çalışmalarda yazma eserlere ilgi duyan araştırmacıların yolunu bir nebze de olsa aydınlatacağını düşünmekteyiz.

Müstakil olarak kaleme alınan Besmele tefsirlerinin ve de diğer yazmaların teker teker incelenmesi ve boyutlarına göre makale, yüksek lisans ve doktora çalışmalarına konu edilmeleri gereği hâsıl olmuştur. Çalışmamızda incelediğimiz eserlerin bu tür araştırmalarda kolaylık sağlayacağı da düşünülmektedir. Günümüz lisansüstü çalışmalarda konu olarak alınan ayetlerin tefsirleri yapılırken yazma eserlere de müracaat edilmesi gerekmektedir. Çalışmamız, adı geçen araştırmalar esnasında da başvurulabilecek bir niteliktedir.

Kütüphanelerimizde araştırmacıları bekleyen el yazması eserlerin bir kısmını teşkil eden Kastamonu yazmalarından, Besmelenin tefsirini konu alan bu çalışma, konunun öneminin görülmesine, araştırılacak eserlerin tanınmasına, ilgili eserlerin gün yüzüne çıkmasına, içerik ve metot incelemesi ile araştırmalara katkı sunulmasına vesile olacaktır.

ALTIN BORSASI İŞLEMLERİNİN ETKİNLİĞİ ÜZERİNE AMPRİK BİR ANALİZ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Yrd. Doç. Dr. Aylin ERDOĞDU*

Özet

Çalışmada; popüler bir yatırım alternatifi olarak altın borsası işlem hacmi (gold) ile altının ons fiyatı(ons), Usd kuru (currency), konut harcamalarında meydana gelen artışlar (housing) ve tüketici fiyat endeksi (tüfe) arasındaki ilişkiler analiz edilmiştir. Veri seti, Ocak 2003 ve Mayıs 2016 tarih aralıklarında, aylık bazda derlenmişlerdir.

Çalışmanın amacı; Türkiye'de altın borsası işlem hacmi ile finansal istikrar arasındaki ilişkiyi yukarıda bahsi geçen diğer yatırım alternatifleri ve enflasyon değişkeni vasıtası ile ifade etmektir. Analizler yapılırken, Eviews 8 programı kullanılmıştır.

İlk olarak altın borsası işlem hacmi(gold) ile altının ons fiyatı (ons), Usd kuru (currency), konut harcamalarında meydana gelen artışlar (housing) ve tüketici fiyat endeksi (tüfe)arasındaki ilişki, regresyon analizi ile irdelenmiştir. Daha sonra, serilerin durağanlık analizleri yapılarak, eş bütünleşme modellerinden Engle-Granger Eş Bütünleşme Testi ile Granger Nedensellik Testleri uygulanmıştır.

Regresyon analizi sonuçları; altın borsası işlem hacmi ile altının ons fiyatı, Usd kuru ve tüketici fiyat endeksi bazlı enflasyon arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki, altın borsası işlem hacmi ile konut harcamalarında meydana gelen artışlar arasında negatif ve anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Engle-Granger eşbütünleşme testi neticesinde; uzun dönemde değişkenlerin dengeye geleceği bulgusu elde edilmiştir. Granger Nedensellik testi sonucunda ise; Altın işlem hacminden Tufe'ye, Ons fiyatından Kur fiyatına, Kur fiyatından Altın işlem hacmine, konut harcamaları artışından Ons fiyatına ve Tufe'den Konut harcamları artışına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: *Altın Piyasası İşlem Hacmi, Altın Fiyatları, Tüfe, En Küçük Kareler Yöntemi, Regresyon Analizi, Eşbütünleşme, Nedensellik.*

1. Giriş

Tasarruf sahipleri, fonlarını farklı beklentiler ve motivasyonlarla yatırım alanlarına nakledeler. Fonların kaynağı, yönlendirilen alanlar üzerinde, finansal piyasaların yapısı ve yatırımcının risk algısı belirleyici rol üstlenirler. Ülkemizde, yıllardır fon akımlarının yöneldiği kaynakların başında gelen altın madeni, finansal olmayan piyasalardaki istikrarını korumaktadır. Finansal piyasalardaki yatırım alternatifleri arasında, ilk akla gelen örnekler olan; mevduat, döviz piyasası işlemleri ve hisse senedi işlemleri ise, sırasıyla ekonomik- politik konjonktür, işlem maliyetleri, karmaşık ve riskli bulunmaları sebeplerine, finansal aracılık sorunlarının da eklenmesiyle, altına yapılan yatırımların gölgesinde kalmaktadırlar. Her ne kadar iki farklı piyasayı temsil eden yatırım alternatifleri olsalar da, finansal sistem açısından düşünüldüğünde, bahsi geçen yatırım alternatiflerinin rekabetten kaynaklanan tamamlayıcı bir fonksiyonlarının bulunduğu da aşikârdır.

Hem emtia hem de parasal bir varlık olarak kullanılan altın kıymetli bir maden olmasının yanında yüzyıllardan beri değerini ve kullanım alanını giderek genişleten ve finansal sistemde oynadığı rolün hakkını veren bir enstrümandır. Tarihsel süreç incelendiğinde; parasal sistemin mihenk taşlarından olduğu ifade edilebilir. Şöyle ki; Bretton Woods Sistemi'nde ABD dolarına sabitlenmiş bir rezerv aracı olan altın, konvertibilitesi sona erdiğinde, değişim aracı olma fonksiyonu kaybetmesine rağmen, merkez bankaları rezervlerinin bir parçası olmayı ve tasarruf aracı niteliğini korumayı başarmıştır. Yeni yüzyılda, finansal piyasaların sürekli gelişmesinin doğal sonucu olarak, finansal araçların çeşitliliği dolayısıyla da karmaşıklığı da artmış, alternatif yatırım araçlarının zenginliği altına olan

* İstanbul Arel Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Bankacılık ve Finans Bölümü, aylinerdogdu@arel.edu.tr

talebi düşürmüştür. Bir değer saklama aracı olarak, zaman zaman popülaritesini kaybetse de sıklıkla yaşanan finansal krizler toplumun risk algısını değiştirmiştir. Bu sosyolojik etkileşimin neticesinde, toplumda primitif risk algısı yeniden hayat bulmuş ve yaşanan talep patlamaları altın fiyatlarını rekor seviyelere taşımıştır.

Literatürde altın fiyatları ile hisse senedi fiyatları, borsa işlem hacimleri ve makro ekonomik değişkenler arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalar yoğunluktadır. Geleneksel yatırım aracı olarak, tasarruf yolculuğuna çıkan altının, modern zamanlara göre güncellenerek borsada işlem görmeye başlaması dikkat çekici bir gelişmedir. Yazında, altın borsası işlem hacminin, diğer finansal varlıklarla etkileşimini analiz eden çalışmalar sınırlı sayıdadır.

Çalışmanın literatüre olan katkısı iki şekilde gerçekleşecektir. Bu katkılar:

- Gelişmekte olan ülke örneğinden hareketle, Türkiye'de altın borsası işlem hacminin, altının ons fiyatı, Usd kuru, konut harcamalarındaki artış ve enflasyona karşı hedge amaçlı kullanılıp kullanılamayacağının incelenmesi ve
- Bir yatırım aracı olan altın ile altının ons fiyatı, Usd kuru, konut harcamalarındaki artış ve enflasyon arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkilerin analiz edilmesidir.

2. Yazın Taraması

Literatürde, altın fiyatlarının ve fiyatları etkileyen faktörlerin araştırıldığı birçok çalışma mevcuttur. Bu çalışmalarda farklı değişkenler ve zaman serileri kullanılmaktadır. Yapılan çalışmalarda genel olarak Altın fiyatları ile ABD doları ve hisse senedi getirileri arasındaki ilişkilerin incelendiği görülmektedir.

- **Altın'ı bir finansal çözüm alternatifi ve portföy zenginliğini sağlayan bir element olarak değerlendiren çalışmalar:**

Sherman(1986), Jaffe(1989) ve Chua, Stick ve Woodward(1990)tarafından yapılmıştır.

Johansen eşbütünleşme testinin de kullanıldığı ve etkin portföy çeşitlendirmesine ilişkin yapının incelendiği çalışmasında Yıldız (2014), 2001:03-2013:0: dönemi için BIST 100 pay endeksi ile faiz oranı, döviz kuru ve altın fiyatı değişkenleri arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Balı S. ve M.O.Cinel(2011), panel veri analizi kullanarak portföy olarak altın fiyatlarının İMKB 100 Endeksi üzerinde herhangi bir etkisinin olup olmadığını incelemişler ve doğrudan bir etki olmadığı sonucuna varmışlardır.

Öz E., A.Fidan (2013) çalışmalarında portföy zenginliği olarak, altın bankacılığının tarihsel süreç içerisindeki gelişimini incelemiş, elde edilen gelirin ne şekilde vergilendirileceği hususuna da yer vermişlerdir.

- **Altın'ı enflasyon ve kur riski gibi makro ekonomik değişkenlerde, siyasi dalgalanmalar gibi sosyolojik boyutlu risklere karşı ve menkul kıymetler gibi diğer yatırım altenatfilerine karşı,hedge amaçlı kullanılabilecek bir finansal alternatif olarak değerlendiren çalışmalar:**

Ariovich (1983),Dooley, Isard, Taylor (1995), Ghosh Levin, Macmillan, Wright (2002) ve Capie, Mills ve Wood (2005) ve Hillier, Draper ve Faff (2006) tarafından yapılmıştır.

Atan, Boztosun, ve Kayacan (2005), 2000-2004 döneminde hisse senedi getirileri üzerinde, BİST-30 endeksi ve diğer değişkenler dışında, altın fiyatlarının da etkili olduğunu belirlemişlerdir.

Albeni ve Demir (2005:14-1:), Cumhuriyet altınındaki % 1'lik artışın BİST mali sektör hisse senedi fiyatlarında % 4,5'lik bir artışa neden olduğunu tespit etmişler. Sonuç olarak; altının hisse senedine alternatif bir yatırım aracı olmadığı ve fiyat hareketlerine bağlı bir kazanç aracı olarak görülmediği yorumunu yapmışlardır.

Sjaastad (2008), çalışmasında; tahmin hata verilerini kullanarak, Ocak 1991-Haziran 2004 döneminde günlük spot ABD Doları bazlı altın fiyatları, 90 günlük ABD Doları bazlı altın forward kontrat fiyatları ile spot ve 90 günlük döviz kuru forward kontratları arasındaki ilişkiyi, tespit etmeye çalışmıştır.

İsmail, Yahya ve Shabri (2009), çalışmalarında,altın fiyatının enflasyon oranı, döviz kuru dalgalanması ve politik çalkantılar gibi etkenlere bağlı olduğunu, bu sonucun altında yatan asıl nedeninin ise altın fiyatının uzun vadeli arz/talebe göre belirlenmesinin olduğunu belirtmektedirler.

Analizlerinde hata düzeltme modelini kullanan Gilmore, McManus, Sharma ve Tezel (2009), altın ve piyasa kapitilizasyonu yüksek olan hisse senetlerinin uzun dönemli ilişki içinde olduğu bulgusunu elde etmişlerdir.

Gençtürk (2009: 135) Türkiye'de krizin olmadığı dönemlerde; BİST endeksinin altın ile pozitif yönlü ilişkisinin olduğunu bulgulamıştır.

Gaur ve Bansal (2010), altın ve hisse senedi fiyatları arasında ters yönlü ilişkinin varlığını tespit etmişlerdir.

Miyazaki vd. (2012: 43), CBOE Volatilite Endeksi (VIX), altın ve S&P500 endeksi arasında dinamik bir korelasyon olduğunu ifade etmişlerdir.

Şentürk ve Akbaş (2012: 50) 2000:01-2011:05 dönemini inceledikleri çalışmalarında, BİST'den altın fiyatlarına doğru bir nedensellik ilişkisi olduğunu bulgulamışlar ve sonuç olarak; altına yönelik yatırımların borsa yatırımına bir alternatif olabileceği kanaatine varmşlardır.

Karachi borsasına inceledikleri analizlerinde Shahzadi ve Chohan (2012), hisse senedi endeksi ve altın fiyatları arasında ters yönlü ilişki olduğu bulgusunu elde etmişlerdir.

Patel (2013), hisse senedi piyasası (Mumbai borsası) endeksi ve altın fiyatı arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığını ortaya komuştur.

Baig, Shahbaz, Imran, Jabbar ve Ain (2013), altın ve petrol fiyatlarının artışı ve Karachi Borsası KSE 100 endeksi getirisi arasında, uzun dönemde önemli bir ilişkinin olmadığını tespit etmişlerdir.

Yaptıkları regresyon analizi sonucunda Aksoy ve Topçu (2013: 7) , altın getirisi ile hisse senedi getirileri arasında negative yönlü bir ilişki olduğunu ve DİBS, hisse senedi ve TÜFE'den, altına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı sonucuna varmışlardır.

1990:01-2014:04 dönemi için Hindistan'a yönelik çalışmalarında Srinivasan ve Prakasam (2014), altın ve hisse senedi fiyatlarının döviz kuru ile uzun dönemli ilişkinin varlığını belirlemişler, ancak hisse senedi ve altın fiyatları arasında uzun dönemli istikrarlı bir eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı sonucun varmışlardır.

Sreekanth ve Veni (2014), 2005-2013 dönemini inceledikleri çalışmalarında, altın fiyatları ile hisse senedi (Hindistan Ulusal Hisse Senedi Piyasası'ndaki -NSE-) fiyatları arasında uzun dönemli nedensellik ilişkisi olduğunu ve uzun dönemde eşbütünleştiklerini tespit etmişlerdir.

- **Altın'ı kıymetli maden vasfı ile yatırım aracı olarak değerlendiren çalışmalar:**

Koutsoyiannis (1983), Basu ve Clouse (1993),Laurent (1994), Levin, Abhyankar ve Ghosh (1994), Mahdavi ve Zhou (1997),Ciner (2001) ve Lucey, Tully ve Poti (2004)tarafından yapılmıştır.

Chong ve Miffre (2009) altın, gümüş ve bakır gibi değerli madenlerin hisse senedi piyasas dalgalanmanın arttığı dönemlerde etkin bir risk çeşitlendiricisi işlevini gördüğü sonucuna varmışlardır.

Sujit ve Kumar (2011: 159), altın fiyatlarındaki dalgalanmaların petrol veya diğer endekslerden ziyade kendi fiyat değişimleri ile ilişkili olduğunu tespit etmişlerdir.

- **Altın fiyatlarını davranışsal olarak irdeleyen ve tahmin edilebilirliğinin ölçülebileceğini değerlendiren çalışmalar:**

Kolluri (1981), Tschoegl (1980) Solt ve Swanson (1981), Ho (1985) ve Smith(2002)tarafından yapılmıştır.

Ghosh ve diğerleri (2002) kısa ve uzun dönemde altın fiyatlarının davranışlarının farklı olabileceğini tespit etmişlerdir.

Coşkun Y. ve Ö.A. Umit(2016), yaptıkları çalışmada, BİST 100 hisse senedi endeksi getirisi ile döviz kuru, altın fiyatı, mevduat faiz oranı ve reel konut fiyat endeksi arasındaki uzun dönemli ilişki analiz edilmiştir. Araştırma bulguları, Türkiye'de hisse senedi piyasalarının geliştirilmesine yönelik politikaların ve borsanın büyümeye katkısının önemli yapısal kısıtlarının olabileceğine işaret etmektedir.

3. Model Secimi

Bu çalışmanın amacı bir yatırım aracı olarak altın piyasasındaki işlem hacmi ile ons fiyatı, Usd döviz kuru, konut harcamalarında meydana gelen artışlar ve tüketici fiyatları endeksi (tüfe) bazlı hesaplanan enflasyon arasındaki ilişkinin kısa ve uzun dönemli olarak incelenmesidir. Kısa dönemli ilişkilerin analizinde, korelasyon ve çok değişkenli regresyon analizleri kullanılmıştır. Uzun dönemli ilişkileri analiz etmek için ise, serilerin durağanlık testleri yapıldıktan sonra eşbütünleşme modelleri arasında yer alan, Engle-Granger eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testi yapılmıştır.

Değişkenler arasındaki korelasyonlar değişkenlerin ilişkili olup olmadığı yönünde bilgi verebilmekle birlikte söz konusu ilişkinin yönü veya nedensellik ile ilgili bilgi vermemektedir. Diğer yandan, regresyon modeli bir değişkenin diğeri ile bağlılığıyla ilgilenmekle birlikte bu bağlılık nedensellik anlamına gelmemektedir (Gujarati, 2004: 696). Değişkenler arasındaki eşbütünleşme; uzun vadede birlikte hareket ederek dengeye geleceklerini ve birbirlerinden çok uzaklaşamayacaklarını ifade etmektedir.

Eşbütünleşmenin test edilmesi, serilerde birim kökün bulunmasından sonra yapılmaktadır.

3.1. Veri Seti

Model çözümlemelerinde kullanılan veri seti, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın elektronik veri dağıtım sisteminden (EVDS) temin edilmiştir. Veriler aylık bazda olup 2003:01-2016:05 dönemini kapsamaktadır. Çalışmanın veri setini oluşturan değişkenlerin, tanım ve açıklamaları Tablo 1'de gösterilmiştir:

Tablo 1: Modelde Kullanılan Veri Seti

DEĞİŞKEN	TANIM	AÇIKLAMA
GOLD	Altın Borsası İşlem Hacmi	İstanbul Altın Borsası İşlemleri, günlük toplam işlem miktarı (kg) getiri verisi olarak kullanılmıştır.
ONS	Altın Fiyatı	Londra Altın Piyasasında 1 ons altının ABD Doları cinsinden ifade edilen aylık fiyatıdır. Getiri verisi olarak kullanılmıştır.
CURRENCY	Usd Fiyatı	Kur değerlerinin bir göstergesi olarak TCMB tarafından yayınlanan 1995=100 bazlı aylık reel kur endeksi kullanılmıştır.
HOUSING	Konut Harcamaları	Konut harcamalarında meydana gelen artışların göstergesi olarak, 1995=100 bazlı, aylık Ücretliler Geçinme Endeksi kullanılmıştır.
TUFE	Tüketici Eşya Fiyat Endeksi	Enflasyon oranları göstergesi olarak, 2003=100 bazlı aylık TÜFE değerleri aylık değişim oranlarına göre alınmıştır.

3.2.Regresyon Modeli

Kullanılacak olan regresyon modelinin denklemi aşağıdaki gibidir:

GOLD: β_0+ β_1 ONS+ β_2 CURRENCY+ β_3 HOUSING+ β_4 TUFE+ ε

ε = Modelin hata terimini ifade etmektedir.

Kıymetli bir değer biriktirme aracı olarak altına yapılan yatırım, altının ons fiyatı, Usd kuru, konut harcamalarındaki artışlar ve tüfe arasındaki ilişkiyi açıklamak için regresyon denklemi tahmin edilmiştir. Altın getirisi bağımlı değişken, altının ons fiyatı, Usd kuru, konut harcamalarındaki artışlar ve tüfe ise bağımsız değişkenler olarak kullanılmışlardır. ε hata terimidir.

Tablo 2: Regresyon Denklemi Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-değeri	Olasılık Değeri
ONS	68227.99	31576.78	2.160701	0.0322
CURRENCY	0.014901	0.004958	3.005101	0.0031
HOUSING	-159.1987	50.00077	-3.183924	0.0018
TUFE	3293362.	993277.9	3.315650	0.0011
C	-97949855	32929330	-2.974547	0.0034
R^2=0.253659	F-değeri =13.25493		Olasılık(F-değeri)= 0.000000	

Regresyon denkleminde yer alan katsayılara ait tahminler Tablo 2' te yer almaktadır. R^2 =0.25 olarak hesaplanmıştır. Bu oran bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenleri açıklama oranın dikkate değer olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca genel anlamlılık testi içinde olasılık (F-değeri) değeri= 0.000000 regresyon denkleminin anlamlı olduğunu göstermektedir. Sadece konut harcamaları (HOUSING) değişkenin katsayısı negatif çıkmıştır, diğer değişkenlerin katsayıları pozitiftir.

Yapılan analizlerde altın borsası işlem hacminin, ons fiyatı, kur, konut harcamalarındaki artışlar ve tüfe bazlı enflasyona ne şekilde tepki verdiği analiz edilmiştir. Konut harcamalarındaki artışlar dışındaki değişkenler olan ons fiyatı, kur ve tüfe bazlı enflasyon için regresyon denklemi katsayıları anlamlı çıkmıştır. Konut harcamalarındaki artışlar ile altın borsası işlem hacmi arasında negatif bir ilişki, ons fiyatı, kur ve tüfe bazlı enflasyon arasında ise pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Altın ve konut harcamalarındakia artışlar aynı yönde hareket etmediğinden altının konut için hedge amaçlı kullanılabilecek bir yatırım aracı olduğu söylenebilir. Altın, ons fiyatı, kur ve tüfe bazlı enflasyon ile ayni yönde hareket etmektedir. Bu sonuç, incelenen dönem için, altının hedge amaçlı kullanılmasının rasyonel olmayacağını ancak enflasyona karşı değerini koruduğu ve güvenli bir yatırım alternatifi olduğu için tasarruf edilmeye devam edilebileceğini ifade etmektedir.

3.3.Eşbütünleşme Modelleri

Regresyon analizinde kullanılacak serilerin trend ve mevsimsel etkiler içermesi; sahte regresyon sorununa yol açabileceğinden, serilerin öncelikle durağanlık analizleri yapılmıştır. Bu nedenle öncelikle seriler Genişletilmiş Augmented Dickey-Fuller (ADF TEST) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testlerine tabi tutularak durağanlık yapıları incelenmiştir. Eşbütünleşmenin test edilmesi serilerde birim kökün bulunmasından sonra yapılmaktadır.

Değişkenler arasındaki korelasyonlar, değişkenlerin ilişkili olup olmadığı yönünde bilgi verebilmekle birlikte söz konusu ilişkinin yönü veya nedensellik ile ilgili bilgi vermemektedir. Diğer yandan, regresyon modeli bir değişkenin diğeri ile bağlılığıyla ilgilenmekle birlikte, bu bağlılık nedensellik anlamına gelmemektedir (Gujarati, 2004: 696). İki değişken arasındaki eşbütünleşme, her iki değişkenin de uzun vadede birlikte hareket ederek, dengeye gelmek zorunda olduklarını ve birbirlerinden çok uzaklaşamayacaklarını ifade etmektedir.

3.4.Serilerin Durağanlık Testleri

İki değişken arasındaki regresyon ilişkisinin anlamlı olabilmesi için değişkenlerin durağan I(0) veya aynı dereceden bütünleşik olmaları gerekir. Durağan olmayan iki zaman serisi için kurulacak bir regresyon ilişkisi sahte (spurious) olacaktır.

Çalışmada, serilerin durağanlığının sınanmasında, Genişletilmiş Augmented Dickey-Fuller (ADF TEST) (Dickey ve Fuller, 1979) birim kök testi ve Phillips-Perron (PP) (Phillips-Perron, 1988)testlerinden yararlanılmıştır.

Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi aşağıdaki regresyon modeline dayanmaktadır:

$$\Delta X_t = \alpha + \beta t + \rho X_{t-1} + \sum_{i=1}^{N} \varphi_i \Delta X_{t-1} + \varepsilon_t$$

PP (1988) birim kök testine göre; boş hipotez serilerinde birim kök vardır ve seriler durağan değildir. Alternatif hipotez, birim kök yoktur ve seriler durağandır şeklinde kullanılmaktadır.

İlgili denklem: $\Delta Y_t = a_0 + a_1\left(t - \frac{T}{2}\right) + a_2 Y_{t-1} \sum_{i=1}^{m} \Delta Y_{t-1} + \varepsilon_t$

Δ =0

$$\nabla y_t = \nabla y_{t-1} + u_t$$

Burada Δ, 1. fark operatörünü temsil eder. Bu model tahmininden sonra, dönemler arasındaki değişim rassal bir değişkene bağlı olacağından, boş hipotez; birim kök vardır, alternatif hipotez ise; birim kök yoktur şeklindedir.

Test edilen hipotez "zaman serilerinin durağan olmadıkları (en az bir birim-kök var)" şeklindedir. Serilerin birinci farkları alındıktan sonra prosedür tekrar uygulanmıştır. Birim kök testlerinin sonuçları, Tablo 3'de sunulmuştur. İlk olarak tüm serilerde, serinin birim kök içerdiğini ve durağan olmadığını ifade eden boş hipotez tüm seriler için kabul edilmiştir. Serilerinin birinci farkları alındıktan sonra yapılan testlerde ise; serinin birim kök içerdiğini ifade eden boş hipotez reddedilerek serilerin durağan olduğunu ifade eden alternatif hipotez kabul edilmiştir.

Tablo 3: Birim Kök Testi Sonuçları

	Augmented Dickey- Fuller Test			**Phillips- Perron Test**		
Değişkenler	**Trendsiz ve Sabit Terimsiz**	**Sabit Terimli**	**Trend ve Sabit Terimli**	**Trendsiz ve Sabit Terimsiz**	**Sabit Terimli**	**Trend ve Sabit Terimli**
Gold	-4.043503	-5.714728	-6.141819	-3.677656	-5.713496	-6.119438
Ons	0.677603	-1.325457	-1.021120	0.824667	-1.301310	-0.633391
Currency	-2.833419	-5.961688	-6.091759	-3.365129	-5.876541	-6.023648
Housing	3.089157	0.974807	-0.597022	6.888754	0.688975	-1.041028
Tufe	3.667771	7.947755	-0.952313	29.09037	8.092389	-0.219017
%1	-3.471454	-2.579495	-4.016433	-2.579495	-3.471454	-4.016433
%5	-2.879494	-1.942830	-3.438154	-1.942830	-2.879494	-3.438154
%10	-2.576422	-1.615384	-3.143345	-1.615384	-2.576422	-3.143345

%1,%5,%10 anlamlılık düzeyleri, istatistiki olarak anlamlı katsayıları ifade etmektedir.

Regresyon tahmin sonuçlarına bakıldığında; bütün içinde anlamlı olduğu görülmekle birlikte, regresyon analizi varsayımlarından; bağımsız değişkenler arasında otokorelasyon problemi olup

olmadığı, “Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test:"; normallik varsayımı "histogram normality test"ile incelenmiştir. Test sonuçları aşağıda yer almaktadır:

Tablo 4: Otokorelasyon Testi Sonuçları

Breusch-Godfrey Otokorelasyon LM Testi:

F-statistic	21.69082	Prob. F(2,154)	0.0000
Obs*R-squared	35.38548	Prob. Chi-Square(2)	0.0000

Otokorelasyon testi sonuçlarına göre; otokorelasyon vardır boş hipotezi reddedilir.

Şekil 1: Normallik Testi Sonuçları

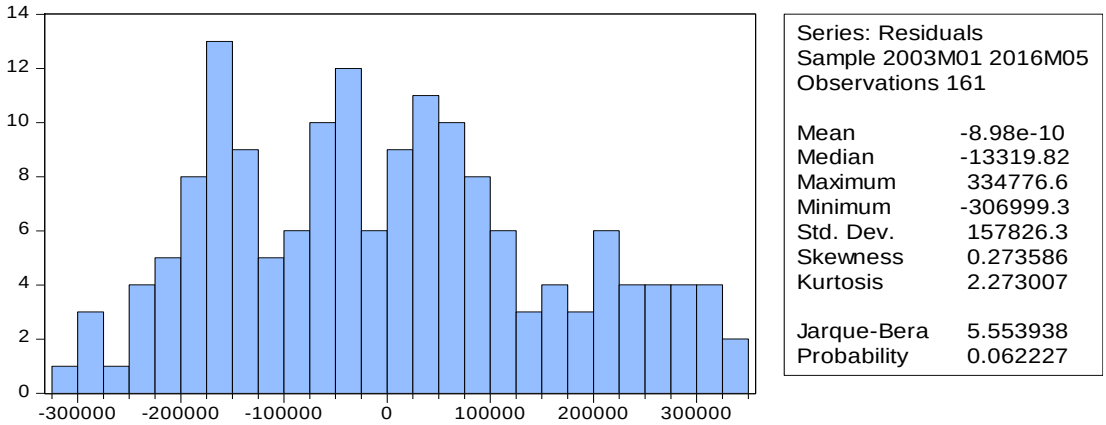

Normallik testi sonuçlarına bakıldığında olasılık değerinin (0,062227) 0,05 ‘den büyük olduğu, Ho: Hata terimleri normal dağılmıştır boş hipotezinin kabul edildiği görülmektedir. Böylece, regresyon analizi, normallik varsayımını da sağlamış bulunmaktadır.

3.5.Engle-Granger Eşbütünleşme Testi

Engle ve Granger (1987) tarafından geliştirilen eşbütünleşmenin istatistikî anlamı her serinin bi-reysel olarak durağan olmamasına rağmen iki ya da daha fazla serinin lineer birlikteliğinin durağan olmasını ifade etmektedir. İkili eşbütünleşme testlerinde aşağıdaki regresyon denkleminin kalıntıları kullanılmaktadır.

$$Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 X_t + \varepsilon_t$$

Eğer iki seri arasında eşbütünleşme varsa εt durağan I(0) olacaktır. Birim kök testi, tahmin edilen kalıntılar εt üzerinde yapılmaktadır.

Tablo 5 : Eşbütünleşme Testi Değerleri

	ADF (seviye)	
	t-değeri –	**Olasılık değeri**
Augmented Dickey-Fuller	-15.23196	0.0000
%1	-3.471719	
%5	-2.879610	
%10	-2.576484	

Veri setinin 1. Derece farkları alınarak oluşturulan hata terimleri kalıntı serisinin durağanlık sınaması grafiği Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 2: Hata Terimleri Durağanlık Göstergesi

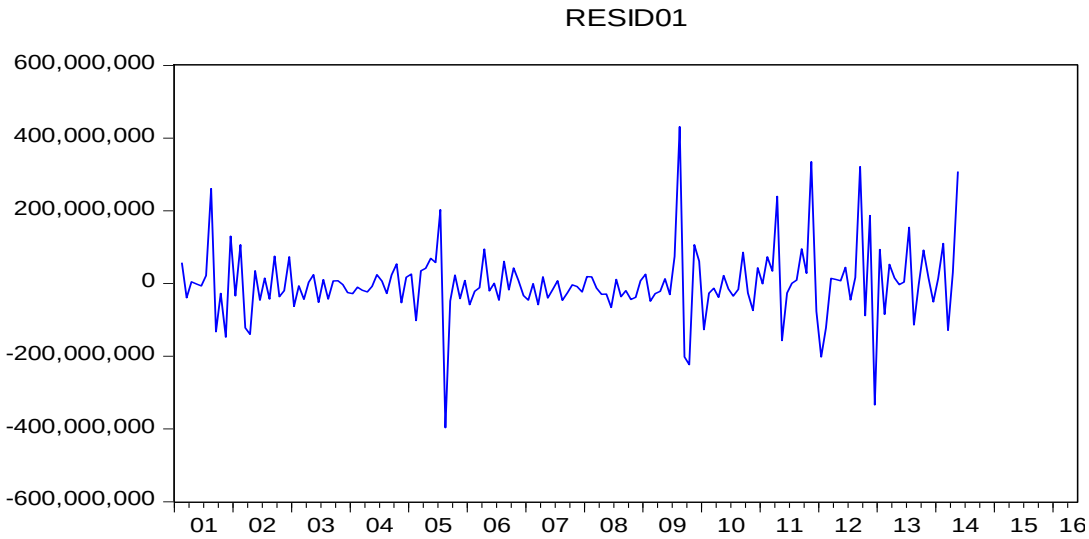

Tüm serilerin I(1) olduğunun anlaşılmasından ardından, ikinci aşama; iki serinin lineer kombinasyonunun I(0) olup olmadığının test edilmesidir. Engle ve Granger (1987) yaklaşımıyla, eşbütünleşme testi için, elde edilen kalıntı serilerine ait ADF testleri sonuçları Tablo 5'de gösterilmiştir. Engle ve Granger (1987) yöntemi, ikiden fazla değişkenin aralarındaki muhtemel diğer eşbütünleşme vektörlerin tanımlanmasına imkân vermemektedir.

3.6.Granger Nedensellik Testi

Granger nedensellik testi aşağıdaki iki denklem kullanılarak yapılmaktadır.

$$Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 Y_{t-1} + \cdots + \alpha_k Y_{t-k} + \beta_1 X_{t-1} + \cdots + \beta_k X_{-k} + \varepsilon_t$$

$$X_t = \alpha_0 + \alpha_1 X_{t-1} + \cdots + \alpha_k X_{t-k} + \beta_1 Y_{t-1} + \cdots + \beta_k Y_{-k} + u_t$$

Granger nedensellik analizi, Wald Testi yardımıyla iki gecikmeli değerler için saptanan nedensel ilişkiler ve yönleri Tablo 6' da özetlenmiştir.

Tablo 6: Granger Nedensellik Testi Değerleri

Nedenselliğin Yönü	Ki-Kare Değeri	Olasılık Değeri
GOLD => TUFE	5.941436	0.0413
ONS => CURRENCY	8.328163	0.0155
CURRECY =>GOLD	13.94201	0.0009
HOUSING =>ONS	9.821225	0.0074
TUFE =>HOUSING	7.463215	0.0240

Gecikme uzunluğu 2 olarak seçilmiştir. Tabloda sadece altın ile ilgili sonuçlar gösterilmiştir.

Yukarıdaki tablo incelendiğinde Altın işlem hacminden Tufe'ye, Ons fiyatından Kur fiyatına, Kur fiyatından Altın işlem hacmine, konut harcamaları artışından Ons fiyatına ve Tufe'den Konut harcamaları artışına doğru bir doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

4. Sonuç

Haiz olduğu üstün nitelikler ve arzının kısıtlı olmasından kaynaklanan nadirliğini harmanlayan altın, kıymetli bir maden olarak varlığını yüzyıllardır sürdürmektedir. Globalleşme ve finans piyasaların hızla gelişmesi ile birlikte, zaman zaman yerini faiz getirisi yüksek olan diğer alternatiflere zaman zaman da dövize bırakmıştır. Fakat, geleneksel bir yatırım aracı olması, uzun vadede satın alma

gücünü koruması ve kolaylıkla nakde dönüşebilmesi özellikleri sebebiyle; finansal bir enstrüman olarak, konsorvatif risk algısını temsil etmeye devam etmektedir.

Çalışmada; ilk olarak altın borsası işlem hacminden doğan getiriler ile altının ons fiyatı, Usd döviz kuru, konut harcamaları ve tüfe endeksinden hesaplanmış olan enflasyon arasındaki ilişki, regresyon analizi ile incelenmiştir. En Küçük Kareler Yöntemi kullanılarak, tahmin edilen parametrelerin işaretleri başka bir deyişle; açıklayıcı değişkenler ve altın fiyatları arasındaki ilişkilerin yönü daha önceki çalışmalardaki bulguları destekler niteliktedir. Daha sonra; değişkenlerin seriler arasındaki ilişki, durağanlık testleri yapıldıktan sonra eşbütünleşme modelleri arasında yer alan, Engle-Granger eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testleri yapılarak incelenmiştir. Regresyon analizi sonuçları, altın işlem hacmi ile konut harcamalarındaki artış arasında negatif, altının ons fiyatı, Usd döviz kuru ve tüfe bazlı hesaplanmış enflasyon arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu göstermiştir. Uzun dönemli ilişkileri analiz için, ilk olarak Engle-Granger eşbütünleşme testi yapılmış ve değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Granger Nedensellik testi sonucunda ise; Altın'dan Tufe'ye, Ons fiyatından Kur'a, Kur'dan Altın'a, Konut'tan Ons'a ve Tufe'den Konut'a doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Bu çalışma ile yatırım aracı olarak altının finansal piyasalardaki etkinliği analiz edilmiş; Ons fiyatı, Usd kuru, konut harcamaları ve enflasyona karşı hedge amaçlı kullanılıp kullanılamayacağı incelenmiştir.

Edinilen bulgulara göre; incelenen dönem için, kısa vadede altın ve konut harcamaları aksi yönde hareket ettiğinden, altının konut için hedge amaçlı kullanılabilecek bir yatırım aracı olduğu, altının ons fiyatı, kur ve tüfe bazlı enflasyon ile ayni doğrultuda hareket ettiğinden, altının hedge amaçlı kullanılmasının kârlı bir yatırım olmayacağını ancak enflasyona karşı değerini koruduğu ve güvenli bir liman olduğu için tasarruf edilmeye devam edilebileceği ifade edilebilir.

Kaynaklar

Aksoy, M., &Topçu, N. (2013). Altın ile hisse senedi ve enflasyon arasındaki ilişki. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 27(1), 59-78.

Albeni, Mesut, Demir Yusuf. (2005). "Makroekonomik Göstergelerin Mali Sektör Hisse Senedi Fiyatlarına Etkisi (İMKB Uygulamalı)", Muğla Üniversitesi SBE Dergisi, Bahar, Sayı: 14.

Ariovich, G. (1983), "The impact of political tension on the price of gold", Journal for Studies in Economics and Econometrics, 16, 17-37.

Atan, M., Boztosun, D., & Kayacan, M. (2005, Eylül). ''Arbitraj fiyatlama yaklaşımının İMKB' de test edilmesi''. 9. Ulusal Finans Sempozyumu.

Baig, M.M., Shahbaz, M., Imran, M., Jabbar, M., & Ain, Q.U. (2013). Relationship between gold and oil prices and stock market returns. Economica 9(5), 28-39.

Balı S., M.O.Cinel (2011), ''Altın Fşyatlarının IMKB 100 Endeksine Etkisi ve Bu Etkinin Ölçümlenmesi, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt:25, Sayı:3-4

Basu, S., M. L. Clouse (1993), "A comparative analysis of gold market efficiency using derivative market information", Resources Policy, 19, 217-224.

Capie, F., T.C. Mills, G. Wood (2005), "Gold as a hedge against the dollar", Journal of International Financial Markets, Institutions and Money, 15, 343–352.

Chua, J., G. Stick, R. Woodward (1990), "Diversifying with gold stocks", Financial Analysts Journal, 46, 76-79.

Ciner, C. (2001), "On the long run relationship between gold and silver: A note", Global Finance Journal, 12, 299-303.

Chong, J., & Miffre, J. (2009). ''Conditional correlation and volatility in commodity futures and traditional asset markets.'' http://ssrn.com/abstract=822484 (Erişim Tarihi: 0:.10.2014).

Coşkun Y, Ümit A.Ö.(2016), Business and Economics Research Journal,Volume 7, N.1

Çağlayan, E., Güriş, S. (2005), Ekonometri Temel Kavramlar, İkinci Baskı, İstanbul: Der Yayınları, s. 12.

Dickey, D.A., W.A. Fuller (1979), "Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root", Journal of the American Statistical Association, 74, s. 427–431.

Dooley Michael P., Peter Isard, Mark P. Taylor (1995), "Exchange rates, country-specific shocks, and gold", Applied Financial Economics,Volume 5 Issue 3, 121-129.

Duyar, M. (2010), "Altın Arzını Etkileyen Faktörlerin Oluşan Fiyatlar Üzerindeki Etkisi", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3(14),Güz, ss.214-216.

Engle, R. F., C. W. J., Granger (1987), "Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing", Econometrica, Vol. 55, No. 1, s.251-276.

Gaur, A., & Bansal, M. (2010). ''A comparative study of gold price movements in Indian and global markets. Indian Journal of Finance'', 4(2), 32-37.

Gençtürk, M. (2009). ''Finansal kriz dönemlerinde makroekonomik faktörlerin hisse senedi fiyatlarına etkisi.'' Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14(1), 127-13:.

Ghosh, D., E.J. Levin, P. Macmillan, R.E. Wright (2002), "Gold as an inflation hedge?", University of St. Andrews Discussion Paper Series, Department of Economics, No. 21, January.

Gilmore, C. G., McManus, G. G., Sharma, R., & Tezel, A. (2009). ''The dynamics of gold prices, gold mining stock prices and stock market prices comovements.'' Research in Applied Economics,1(1),1-19.

Granger C. W. J. (1988), "Some Recent Developments in a Concept of Causality", Journal of Econometrics. 39, 199-211.

Gujarati, D. N. (2004), Economics Basic Econometrics, Mcgraw Hill s.696-698,797-820.

Hillier, D., P. Draper, R. Faff (2006), "Do Precious Metals Shine? An Investment Perspective", Financial Analysts Journal 62, 98 . 106.

Ho, Y.K. (1985), "Test of the incrementally efficient market hypothesis for the London gold market", Economics Letters, 19, 67-70.

Ismail, Z., Yahya, S., & Shabri, A. (2009). ''Forecasting gold prices using multiple linear regression method. ''American Journal of Applied Sciences, :(8), 1509-1514.

Jaffe, J. (1989), "Gold and gold stocks as investments for institutional portfolios", Financial Analysts Journal, March . April, 53 . 59.

Johansen, Søren, Katarina Juselius (1990), "Maximum Likelihood Estimation and Inferences on Cointegration—with applications to the demand for money", Oxford Bulletin of Economics and Statistics, 52: 169–210.

Kolluri, B.R. (1981), "Gold as a hedge against inflation: An empirical investigation", Quarterly Review of Economics and Business, 21, 13-24.

Koutsoyiannis, A. (1983), "A short-run pricing model for a speculative asset, tested with data from the gold bullion market", Applied Economics, 15,563-581.

Laurent, R.D. (1994), "Is there a role for gold in monetary policy?", Economic Perspectives, 18, 2-14.

Levin, E., A. Abhyankar, D. Ghosh (1994), "Does the gold market reveal real interest rates?", Manchester School, 62, 93-103.

Lucey, B., E. Tully, V. Poti (2004), "International portfolio formation, skewness and the role of gold", Institute for International Integration Studies Discussion Paper, No. 30, July.

Mahdavi, S., S. Zhou (1997), "Gold and commodity prices as leading indicators of inflation: Tests of long-run relationship and predictive performance", Journal of Economics and Business, 49, 475-489.

Miyazaki, T., Toyoshima, Y., & Hamori, S. (2012). Exploring the dynamic interdependence between gold and other financial markets. Economics Bulletin, 32(1), 37-50.

Öz, E., A. Fidan (2013),''Türkiye'de Altın Bankacılığı Faaliyetleri ve Vergilendirilmesi'', Maliye Dergisi,164

Özgül, Handan (1992), Dünyada ve Türkiye'de Altın, Türkiye İş Bankası Yayınları, İktisadi Araştırmalar Müdürlüğü.

Patel, S.P. (2013). Causal relationship between stock market indices and gold price: Evidence from India. The IUP Journal of Applied Finance, 19(1), 99-109.

Phillips, C.B. Peter and Pıerre Perron; (1988), "Testing For A Unit Root in Time Series," Biometrika, 75(2), sf. 335-346.

Shahzadi, H., & Chohan, M.N. (2012). Impact of gold prices on stock exchange: A case study of Pakistan. KSE Working Paper Series, Karachi Stock Exchange, 10(2), 1-12.

Sjaastad, L.A. (2008). "The Price of Gold and the Exchange Rates: Once Again", http://www.business.uwa.edu.au/school/disciplines/economics/?a=98660

Sherman, E. (1986), Gold Investment: Theory and Application, New York, Prentice Hall.

Smith, G. (2002), "Tests of the random walk hypothesis for London gold prices", Applied Economics Letters, 2002, 9, 671-674.

Solt, M. E., P. J. Swanson (1981), "On the efficiency of the markets for gold and silver", Journal of Business, 54, 453-78.

Sreekanth, D., & Veni, L.K. (2014). Causal relationship between gold price and nifty – an empirical study in Indian context. Asian Journal of Research in Banking and Finance, 4(5), 253-2:5.

Srinivasan, P., & Prakasam, K. (2014). Gold price, stock price and exchange rate nexus: The case of India. The IUP Journal of Financial Risk Management, 11(3), 52-:3.

Sujit, K. S., & Kumar, B. R. (2011). Study on dynamic relationship among gold price, oil price, exchange rate, and stock market returns. International Journal of Applied Business and Economic Research, 9(2), 145-1:5.

Şentürk, M., & Akbaş, Y.E. (2012). Finansal aktif fiyatları ve borsa getirisi ilişkisi: Türkiye örneği üzerine bir uygulama. Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 3(:), 41-53.

Tschoegl, A. E. (1980), "Efficiency in the gold market", Journal of Banking and Finance, 4, 371-379.

Yıldız, A. (2014). BIST 100 endeksi ile alternatif yatırım araçlarının ilişkisi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 19(2), 39-5:.

www.iab.gov.tr, İstanbul Altın Borsası (11/06/2016)

www.tcmb.gov.tr/evds.html - 12.06.2016

TÜRKİYE VE MAKEDONYA'NIN İNSAN HAKLARI SİSTEMLERİNE YASAL- KURUMSAL BİR BAKIŞ

İlknur Rabia SIRAKAYA[1]

Özet

Uluslararası ilişkilerde yaşanan gelişmelerin etkisiyle insan hakları konusunda hem akademik alanda hem de politik dünyada çalışmalar gün geçtikçe artmaktadır. İnsan haklarının evrenselliği ilkesinden de hareketle bütün ülkeleri etkisine alan gelişmeler hem hak kavramının kapsamının genişlemesini hem de ulusal ve uluslararası insan hakları kurumlarının artarak yayılmasını sağlamıştır. Bu çalışmada da süreçten etkilenen iki ülke, Makedonya'daki ve Türkiye'deki insan hakları kurumları, insan hakları ile ilgili yasal düzenlemeleri ve konuyla ilgili uluslararası kuruluşlarla ilişkileri incelenmiştir. Çalışmanın amacı ise, iki ülke yasaları ve kurumlarını inceleyerek karşılaştırmalı bir perspektiften insan hakları konusundaki durumlarını ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: *İnsan Hakları, Ombudsman, Makedonya, Türkiye, İnsan Hakları Kurumu, Anayasa Mahkemesi*

Abstract

Studies in both academic field and political world about human rights topic increase day by day with effects of developments occured in international relations. The developments has affected all countries with respect to universality principle of human rights. It also caused largening of concept of rights and spreading of national and international human right institutions increasingly. In this study human right institutions, legal regulations about human rights and relationship between international institutions about the topic of Turkey and Macedonia, those are two countries affected by process, are analyzed. The purpose of this study is to describe the situation on human rights by analysing two countries' codes and institutions from a comparative perspective.

Keywords: *Human Rights, Ombudsman, Macedonia, Turkey, Human Rights Institutions, Constitutional Court*

Giriş

Antik dönemle başlayan süreçte insan hakları kavramı farklı bağlamlar içinde değerlendirilen bir kavram olmakla birlikte normatif düzlemde ilk kez Magna Carta ile gündeme gelmiş ve daha sonra 1689 İngiliz Haklar Yasası ile ise doğrudan haklarla ilgili düzenleme yapılmıştır (Clapman, 2010: 18). Ancak bu yasal düzenlemelerde modern anlamda haklardan söz edilemeyeceği unutulmamalıdır. Modern haklar olmasa da bu gelişmeler insan hakları açısından kıvılcımı çakmış ve gelişmeler adım adım birbirini takip etmiştir. 18. yüzyıl sonlarında modern anlamda hak kavramları ve düzenlemeleri ortaya çıkmış ve hak sınıfına alınan kavramların sayısı giderek artmıştır (Ekinci, 2004: 285-286). I. ve II. Dünya Savaşları sonrası kurulan uluslararası kuruluşlarda günümüz insan hakları kavramlarının temel kriterlerinin oluşturulduğunu söylemek mümkündür. Bunda özellikle savaşlar ve soykırımlarla işlenen ciddi hak ihlallerinin sadece ülke içi müdahaleyle değil, insan hakları açısından da dış müdahalelerle çözülmesi gerektiği fikrinin etkili olduğu söylenebilir (Erdoğan, 2015: 128-133). İnsan hakları kavramı kişinin sadece insan olmasından kaynaklı var olan haklar olarak ele alındığından evrenselliğinin kaçınılmaz olduğunu söylemek mümkündür (Erdoğan,2015: 58-59). Ancak evrensel olan insan hakları kavramının uygulama açısından ülkeden ülkeye farklılık göstereceği de unutulmamalıdır. Bu nedenle insan hakları alanında karşılaştırmalı bir perspektiften çalışmanın daha faydalı olacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmada 1991 yılından günümüze Türkiye'de ve Makedonya'daki insan hakları kurumları, yasal düzenlemeleri ve uluslararası kuruluşlarla ilişkileri karşılaştırılmıştır. Bu iki ülkenin seçilmesindeki temel amaç her ikisinin de Avrupa Birliği üyeliği için başvurmuş olması ve buna bağlı

[1] Arş.Gör. Sakarya Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü; Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Doktora Programı öğrencisi.
e-mail: isirakaya@sakarya.edu.tr

olarak insan hakları sistemlerini Avrupa standartlarına çıkarmak istemeleridir. Türkiye 1987 yılında Makedonya ise 2004 yılında bu başvurularını gerçekleştirmiştir.

Osmanlı sonrası da Makedonya'yı tanıyan ilk ülke Türkiye olmuş ve yine Makedonya'da ilk elçiliği de Türkiye açmıştır. Atatürk'ün de Manastır'da eğitim aldığı göz önünde bulundurulduğunda Makedonya'nın Türkiye için önemli bir ülke olduğunu söylemek mümkündür. Makedonya Avrupa Birliğine üyelik için 2004 yılında başvurmuştur ve günümüzde aday ülke statüsündedir (ec.europa.eu, 2016). AB'nin üye adayları ile ilgili değerlendirmeler yapan yazarı Hahn'a göre Makedonya hızlı şekilde reformların yapılması gerektiği bir ülkedir (ec,europa.eu, 2016). Bu açılardan bakıldığında Avrupa'nın gözünde Türkiye ve Makedonya'nın benzer konumlara sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Türkiye ve Makedonya Avrupa Konseyine üye devletlerdir, bu nedenle de iki ülkede konseyin temel insan hakları sözleşmelerine taraf olmuşlardır. Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği konusunda da aynı durum geçerli olduğu görülmektedir. İki ülke de AB aday ülkesi olduğundan benzer süreçler geçirmektedir.

Karşılaştırmalı bir perspektiften hazırlanan bu çalışma genel bir durum değerlendirmesi yapmayı; iki ülkenin birbirlerine göre daha iyi ya da kötü bir durumda olup olmadıkları analiz etmeyi hedeflememektedir. Yalnızca iki ülkenin mevcut durumunu kurumsal ve yasal bir düzenlemede ele alınması amaçlanmaktadır. Karşılaştırmada kullanılan parametreler ülkelerin; Anayasa Mahkemeleri, ombudsmanlık denetimi, insan hakları kurumları, ulusal yasalar ve uluslararası örgütlerin insan haklarıyla ilgili sözleşmelerdeki taraf olup olmamalarıdır.

1.Makedonya'da Son Dönem İnsan Hakları Gelişmeleri

Makedonya, Roma İmparatorluğu içinde yer almış ve sonrasında da yaklaşık 600 yıl Osmanlı hakimiyetinde kalmış bir devlettir. 1991'de bağımsızlığını kazanan Makedonya Osmanlı'dan sonra Yugoslavya hakimiyeti altında varlığını sürdürmüştür. Makedonya'da birçok Türk izine rastlanırken günümüzde de ciddi sayıda Türk nüfusu bulunmaktadır. Başkenti Üsküp'tür. 8 idari bölge ve toplam 84 belediyesi olan Makedonya'nın yaklaşık %5'i Türklerden oluşan heterojen bir nüfus yapısı vardır. Bu nedenle de özellikle insan haklarına daha fazla dikkat edilmesi gerekmektedir (ec.europa.eu, 2016). Uluslararası örgütler Makedonya'yı, Eski Yugoslavya Makedonya Cumhuriyeti olarak tanımaktadır. Makedonya 9 Kasım 1995'te Avrupa Konseyine 38. üye olarak katılmıştır (www.coe.int, 2016).

a)Ombudsmanlık Kurumu

Makedonya'da bağımsızlık sonrası insan hakları alanında atılan ilk adımın ombudsmanlık kurumunun kurulması ile atıldığı görülmektedir. Bu nedenle öncelikle ombudsmanlık kurumundan kısaca bahsetmenin faydalı olacağı düşünülmektedir. Ombudsmanlık kurumu ilk defa 1809'da İsveç'te anayasal bir kurum olarak ortaya çıkmıştır (Köksal, 2007: 33). O dönemden bu yana da dünyada etkisi artan ve yayılan kurumun asıl amacı yönetişim kapsamında demokratik sistemlerde, hukukun üstünlüğünü sağlayacak ve toplumdaki süreçleri takip edecek mekanizmaları işler hale getirmektir (Memeti,2012:201).

Kavramsal olarak bakıldığında ise ombudsmanlık; vatandaşlar ile kamu kurumları arasında ortaya çıkan uyuşmazlıkları tarafsız ve bağımsız bir şekilde çözme görevini ve yetkisini elinde bulunduran denetim organıdır. Genel olarak bu şekilde tanımlanan ombudsmanlık kurumunun farklı türleri mevcuttur. Parlamento ombudsmanı, insan hakları ombudsmanı, öğrenci ombudsmanı, fırsat eşitliği ombudsmanı gibi farklı birçok çeşitte ombudsman bulunmaktadır (Gülener, 2013: 4-5).

Makedonya'da ombudsmanlık orijinal ismi "Naroden Pravobranitel" (People's Defender) olarak kurulmuştur (Memeti, 2012: 201). Kavramsal açıdan ombudsman olarak tanımlanan kurum, Türkçeye de halk savunucusu ya da halk avukatı olarak çevrilebilir. Makedonya'da en temel insan hakları kurumu ombudsmanlıktır. Ülkenin bağımsızlığı ile anayasada yer verilen ombudsmanlık kurumunun, yeni kurulan devletin demokrasiye verdiği öneme vurgu yaptığı söylenebilir. Aynı şekilde ombudsmanlık kurumunun anayasal bir kuruluş olarak da var olması kuruma verilen önemin düzeyini ortaya koymaktadır.

1991'de anayasanın 77. maddesinde düzenlenen ombudsmanlık kurumunun yasası 1997'de parlamentodan geçmiş sonrasında da ilk ombudsman seçimi yapılmıştır. Kurum faaliyetlerine ise 1998'de başlamıştır (Memeti, 2012: 202). 1997 tarihli yasada ombudsmanın görevi, vatandaşların devlet tarafından ya da kamu otoriteleri tarafından gerçekleştirilen anayasal ve yasal hak ihlallerine karşı korunması olarak açıklanmıştır (Madde 2).

Ohri Çerçevesi Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Ombudsman Yasası'nda değişikliğe gidilmiştir. 2003'te yapılan bu değişiklikle desentralizasyon ilkesine dayandırılarak bölgesel ofisler kurulmuştur. Anayasa'da yapılan 11. değişiklik ile de ombudsmanın seçim sistemi değiştirilerek kuruma verilen önem daha üst seviyeye taşınmıştır. Kuruluşun amaçları ise; ayrımcılığı ve eşitsizliği önleme ile devlet kurumlarında ve yerel yönetimlerde her topluluğun üyelerinin eşit temsili sağlama olarak güncellenmiştir (Memeti, 2012: 202).

2009 yılında yapılan değişiklikte ise çocuk hakları, engelli hakları, ayrımcılığa karşı koruma, eşit ve uygun temsil edilme, işkence ve diğer zulümlere karşı koruma ve insanlık dışı davranış ve cezalar ayrı ayrı bölümlerde incelenmeye başlanmıştır. Söz konusu düzenlemeler "İşkenceye Karşı Sözleşmeye Ek Seçmeli Protokol"un etkisiyle yapılmıştır. 2008'de taraf olunan bu protokol sonucu 2011'de Ulusal Önleme Mekanizması (National Preventive Mechanism) işler hale getirilmiştir. Bu gelişme kurumun Paris İlkelerine parçalı da olsa uygun hale geldiğinin göstergesidir. Bununla birlikte kuruma Uluslararası İnsan Hakları Kurumları toplantılarına katılma hakkı tanınmıştır (Memeti, 2012: 202)

Makedonya Ombudsmanı klasik Avrupa parlamento ombudsmanı modeli temel alınarak ayrı, bağımsız, profesyonel ve uzman bir kuruluş olarak kurulmuştur. Ombudsman işlevlerini ve kararlarını/ yetkilerini de tarafsızlık, sorumluluk, dürüstlük, bilinç, hak ve özgürlüklerin eşitliğinin korunması ve bunlar yapılırken de din, ırk ve cinsiyet ayrımı yapılmamasına dayanarak kullanmaktadır (Memeti, 2012:203). Ombudsman görevini anayasa, Makedonya yasaları ve kişi hak-özgürlükleri ile ilgili uluslararası anlaşmalara bağlı yürütmektedir. Ombudsman bağımsız hareket etmektedir. Ombudsman olabilmek için en az 9 yıl avukatlık yapmış olma ve vatandaş haklarının korunması açısından alanında kendini kanıtlama şartları aranmaktadır. Bu yeterliliğe sahip kişiler arasından sekiz yıllığına görevlendirilen ombudsman ve yardımcıları parlamento tarafından tekrar seçilme hakkı saklı olarak seçilmektedir (madde 5). Günümüze kadar iki kişi Makedonya Ombudsmanı olarak görev yapmıştır. Bunlardan ilki 1997'de seçilen ve 2004'e kadar görev yapan Branko Naumoski, diğeri ise 2004'ten beri görevde olan İzzet Memeti'dir (ombudsman.mk, 2016). Ombudsman seçiminde hem katılım hem de oy çokluğu yöntemleri kullanılmaktadır. Ombudsman seçiminde tüm grupların katılımı aranırken, Ombudsmanın da hiçbir siyasi partiye, gruba ya da herhangi bir kamu kurumuna dahil çalışmıyor olma şartı aranmaktadır (Madde 5-6). Görev süresi içinde ombudsmanın sadece beş nedenle görevine son verilebilir. Bu beş neden Ombudsmanlık Yasası'nın 9. maddesinde şu şekilde düzenlenmiştir:

1. Kendi isteğiyle
2. En az 6 ay süreli hapis cezasına çarptırılırsa
3. Görevini devam ettiremeyeceği, zihinsel ya da psikolojik sorunları olduğu sağlık kuruluşlarınca tespit edilirse
4. Emeklilik şartlarını sağlarsa
5. Profesyonel olmayan, taraflı ve şüpheli hareketleri tespit edilirse (görevini kötüye kullanırsa).

Ombudsmanın ana işleyişi ise şu şekildedir; ombudsman parlamentoya yıllık bir rapor sunar ve bu rapor hükümet temsilcilerinin de katıldığı bir oturumda okunur. Bu ana rapor dışında ombudsman gerekli gördüğü durumlar hakkında özel raporlar hazırlayarak parlamentoya sunabilmektedir. Raporları ayrıca 'Ulusal Önleme Mekanizması'na iletir ve bu mekanizma gerekli cezaları vererek sorunlara çözüm üretir. Ulusal Önleme Mekanizması, kurumlara durumu bildiren kararlarını açıklar. Kurumlar da 30 gün içinde bu karara göre gerekli işlemleri yapmakla yükümlüdür (Memeti, 2012: 203).

Makedonya ombudsmanının kurumsal yapısı da yasalar ve tüzüklerle şekillendirilmiştir. Ombudsman kurumunun Tetovo, Kichevo, Shtip, Strumica, Kumanovo ve Bitola'da bölgesel birimleri ve kendi içinde de dört merkezi ve on tane de vekili olmasına rağmen bireysel bir fonksiyona sahiptir (ombudsman.mk, 2016). Merkezi ise Üsküp'te yer almaktadır (Ombudsman yasası madde 4).

Makedonya Ombudsmanı kurumsal olarak Ulusal Önleme Mekanizması görevini üstlenmesinin yanı sıra iki temel birime daha sahiptir; ayrımcılıktan uzak hakkaniyetli temsil birimi ve çocuk ve engellilerin korunması birimi. Makedonya Ombudsmanının finansal kaynakları cumhuriyetin bütçesinden sağlanmaktadır. Devlet bütçesinin yanında ombudsman bağışlarla ve çeşitli projelerle de kendisine gelir sağlamaktadır. Ombudsman için parlamentoda ayrı bir bütçe görüşmesi yapılmaktadır.

Bütçe önerisini hükümetin de bilgisi dahilinde ombudsman hazırlar ve parlamentoya iletilmeden önce Maliye Bakanlığına iletir. Bütçenin görüşüldüğü oturuma ombudsman bizzat kendisi de katılmaktadır (madde 41 ve 48). Ombudsman için ayrı görüşmeler yapılmasının bağımsızlığı açısından önemli ve faydalı bir uygulama olduğu söylenebilir. Öte yandan ilgili uluslararası kuruluşların düzenlemelerine göre ombudsmanın ulusal önleme mekanizmasına da ayrı bir bütçe ayrılması gerekmektedir ancak Makedonya uygulamasında ayrı bir düzenleme getirilmemiştir.

Ombudsmanın hukuksal yapısına bakacak olursak yasama, yürütme ya da yargı gücü bulunmadığından kararlarının hukuki bir bağlayıcılığı söz konusu değildir. Ancak ombudsmanın yasal mekanizmaları harekete geçirme ve yasama sürecinde insan haklarına dikkat çekerek yasal düzenlemelerde değişiklik yapılmasını sağlama hakkı bulunmaktadır. Ayrıca ombudsman Anayasa Mahkemesine yönetmeliklerin ve genelgelerin anayasallığı ve yasallığının incelenmesi için başvuru yapabilmektedir (Anayasa Madde 110). Bu açıdan bakıldığında ombudsmanın doğrudan bir etkisi olmamasına rağmen ülkenin insan haklarını koruma konusunda dolaylı yoldan denetimini yürüttüğünü söylemek mümkündür.

Ombudsmanın denetim prosedürü kural olarak başvuru ile başlar ancak ombudsman ciddi hak ihlallerini tespit ettiği durumlarda başvuru olmadan re'sen de süreci başlatabilmektedir. Süreç başladıktan sonra söz konusu ihlalle ilgili bilgi toplama aşamasına geçilmektedir. Bu aşamada bilgi belge ve kanıt taleplerinde bulunulmaktadır. Bilgiler toplanırken gerekli durumlarda ombudsman bizzat sürece dahil olabilmektedir. İncelemeleri yapmak üzere atanmış ya da seçilmiş kişiler çağrılabilir, uzman görüşüne başvurulabilir ya da süreçle ilgili ciddi bilgi sahibi ilgililere başvurulabilinir. Bu süreçte bir hak ya da yasa ihlali olduğu kanıtlanmaya çalışılmaktadır. İhlal kesinleştikten sonra ise ombudsman ihlalin giderilmesi için yapılabilecekler hakkında bir rapor hazırlar. Rapor suç teşkil eden bir ihlal içeriyorsa savcılığa iletilir. 2003 anayasa değişikliği ile hareket özgürlüğü kısıtlaması olan yerlerinde gözlenmesi yetkisi ve görevi ombudsmana verilmiştir. Bu değişiklikle birlikte Ulusal Önleme Mekanizması ile hareket özgürlüğü kısıtlaması olan kurum ve kuruluşlara düzenli ziyaretler ve kontroller yapılmaya başlanmıştır. Kontroller çoğu zaman habersiz ve herhangi bir başvuru olmadan yapılmaktadır (Memeti, 2012: 207).

Ombudsmana başvuru yetkisi hakları ihlal edilen vatandaşlardadır. Makedonya vatandaşlarının yanı sıra ülkede bulunan yabancı ziyaretçilerin de devlet kurumları tarafından hak ihlalleri söz konusu olduğunda ombudsmana başvuru hakları bulunmaktadır. Ombudsmana başvurular yazılı olarak, mail yoluyla, faks yoluyla ya da sözlü olarak yapılabilmektedir (ombudsman.mk, 2016).

Makedonya'da anayasal ve yasal fonu da sağlanan İnsan Hakları Kurumu düzenlemesi yapılmıştır. Bu düzenleme insan haklarına daha fazla vurgu yapıldığını ve Paris İlkelerine uygun çalışmaların arttığını göstermek için yapıldığı söylenebilir. Bu kurumun varlığı özellikle uluslararası alanda ülkenin tanınırlığını artırma açısından da faydalı olmuştur. Ancak bu kurum ayrı bir mekanizma olarak kurulmamış onun yerine Ombudsman İnsan Hakları Kurumu sıfatıyla görevlerini yerine getirmektedir. Bu kurum insan haklarını koruma ve geliştirme için ulusal düzeyde genel ve özel konularda raporlar, öneriler hazırlayarak hükümete, meclise ve ilgili devlet kurumlarına sunmaktadır (Memeti, 2012: 211-212).

b) Anayasa Mahkemesi

İnsan hakları alanında mevcut olan bir diğer kurum ise Anayasa Mahkemesidir. Anayasa Mahkemesi anayasanın 108. ve 113. maddeleri arasında düzenlenmiştir. Anayasallık ve yasallığın korunması için kurulan Anayasa Mahkemesi dokuz hakimden oluşmaktadır (madde 108 ve 109). Tekrar seçim hakkı olmayan ve 9 yıl görev yapan hakimler meclis tarafından seçilmektedir. Meclis bu hakimlerden altı tanesini salt çoğunlukla seçerken diğer üç hakim Makedonya nüfusunda çoğunluğu olmayan topluluk mensubu hakimlerden yine salt çoğunlukla seçmektedir. Bu üyeler de kendi aralarından bir hakimi 3 yıl süreyle görev yapmak ve tekrar seçilmemek koşuluyla Anayasa Mahkemesi başkanı olarak seçerler (madde 109). Anayasa Mahkemesi genel olarak,yasaların kararnamelerin ve yönetmeliklerin anayasaya uygunluk denetimini yapmak, kişi hak ve özgürlüklerinin korumasını sağlamak, yasama yürütme yargı arasındaki uyuşmazlıkları çözmek, cumhurbaşkanının cevaplanabilirliğini incelemek, siyasi partilerin programlarının anayasallığını incelemek ve anayasada belirtilen diğer konularda karar verme görevlerini yürütmektedir (Madde 110). Hakimler partilerden bağımsızdır ve dokunulmazlıkları mevcuttur (Madde 111). Anayasanın maddelerine bakıldığında Anayasa Mahkemesinin insan hakları temelli oluşturulduğunu söylemek mümkündür. Anayasa Mahkemesinin bireysel başvuru alıp almadığına dair düzenlemeye ise anayasada rastlanmamaktadır.

c) Diğer Yasal Düzenlemeler

Makedonya'nın insan hakları ile ilgili kurumlarından sonra konu ile ilgili yasal düzenlemeleri de incelemek faydalı olacaktır. Makedonya'daki temel yasal düzenleme anayasada yer alır. Anayasanın 8. maddesinde, anayasanın temel değerleri sıralanmıştır. Bu değerlerde ilk sırayı birey ve vatandaşların anayasa ve uluslararası yasalarda düzenlenen temel hak ve özgürlükleri almaktadır. Sonrasında ise hukukun üstünlüğü, kuvvetler ayrılığı, siyasal anlamda çoğulcu özgür ve demokratik seçimler, yasal olarak mülkiyetin korunması, piyasa ve girişim özgürlüğü, hümanizm, sosyal adalet ve dayanışma, özerk yerel yönetimler, çevreyi ekolojik olarak koruyacak ve geliştirecek kent ve kırsal planları ve genel kabul görmüş uluslararası yasalara saygı kavramları sıralanmaktadır. Anayasanın ilk kısmında bu şekilde sıralanan temel hak ve özgürlükler vurgusu ikinci kısımdaki ayrıntılı maddelerle düzenlenmiştir. Anayasanın 9. ve 30. maddeleri arasında sivil ve siyasi hak ve özgürlükler, 30. ve 50. maddeler arasında ekonomik, sosyal ve kültürel haklar düzenlenmiştir. 50. ve 55. maddeler arasında ise temel hak ve özgürlüklerin garantileri sıralanmıştır.

Anayasa ve Ombudsman yasasının dışında da; yönetsel/idari adalet, ayrımcılık karşıtlığı, seçimler, terörle mücadele, cinsiyet eşitliği, göç, insan kaçakçılığı, toplanma özgürlüğü, dernek vs kurma özgürlüğü, siyasi partiler, bilgi ve belgelere ulaşım ve verilerin korunması, adil yargılanma hakkı, yargı bağımsızlığı, nefret suçları ve din özgürlüğü başlıkları altında birçok yasa bulunmaktadır (legislationonline, 2016). Bu alanlara tek tek bakacak olursak;

- İdari adalet:
  - 2005 tarihli Genel İdare Prosedürü Kanunu
  - 2006 tarihli İdari Anlaşmazlık Kanunu
- Ayrımcılık Karşıtlığı
  - 2009 tarihli Ceza Kanunu
  - 2007 tarihli Topluluklar Arası İlişkiler Komitesi Kanunu
  - 2010 tarihli Ayrımcılığı Önleme ve Koruma Kanunu
- Vatandaşlık
  - 1992 tarihli Vatandaşların Geçici ve Kalıcı Mülk Kaydı Kanunu
  - 2008 tarihli Nüfusu %20'nin Altında Olan Topluluk Üyelerinin Haklarının Sağlanması ve Korunması Hakkında Kanun
  - 1992 tarihli Vatandaşlık Kanunu
- Seçimler
  - 2006 tarihli Seçim Kanunu
  - Referandum Kanunu
- Terörle Mücadele
  - 2001 tarihli Borçlar Kanunu
  - 1996 tarihli Ceza Kanunu
- Cinsiyet Eşitliği
  - 2012 tarihli Kadın ve Erkeklere Eşit Fırsatlar Kanunu
  - 2008 Siyasi Partiler Kanunu
  - 1993 Tarihli İç İlişkileri Kanunu
- Göç
  - 2009 tarihli Akıl Hastaneleri ve Geçici Koruma Hakkında Kanun
  - 2006 tarihli Yabancılar Hakkında Kanun
  - 1992 tarihli Yabancıların Hareket ve Yerleşmesi Hakkında Kanun
- İnsan Kaçakçılığı
  - 1996 tarihli Ceza Kanunu
- Toplanma Özgürlüğü
  - 2007 tarihli Gönüllülük Kanunu
  - 2010 tarihli Dernekler ve Vakıflar Hakkında Kanun
- Siyasi Partiler
  - 2008 tarihli Siyasi Partiler Kanunu
  - 2006 tarihli Siyasi Partilerin Maliyesi Kanunu
- Bilgi ve Belgelerin Toplanması ve Verilerin Korunması
  - 2006 tarihli Kamu Bilgilerine Serbest Ulaşım Hakkında Kanun
  - 2010 tarihli Kişisel Verilerin Korunmasında Değişiklik ve Ek Yapılması Hakkında Kanun
  - 2001 tarihli Kamu Hizmetlileri Kanunu

    - 2004 tarihli Sınıflandırılmış Bilgiler Kanunu
    - 2005 tarihli Kişisel Verilerin Korunması Kanunu
- Adil Yargılanma
    - 2010 tarihli Mahkemelerdeki Dava Akışının Yönetimi Kanunu
    - 2005 tarihli Ceza Muhakemesi Kanunu
- Yargı Bağımsızlığı
    - 2002 tarihli Mahkemeler Kanunu
    - 2003 tarihli Mahkeme Bütçesi Kanunu
    - 2006 tarihli Adli Konsey Kanunu
- Nefret Suçları
    - 1996 tarihli Ceza Kanunu
- Din Özgürlüğü
    - 2007 tarihli Kilisenin Yasal Statüsü, Dini Topluluklar ve Bir Dini Grup Hakkında Kanun ile karşılaşılmaktadır.

Genel olarak bakıldığında ise Makedonya'nın insan haklarına verdiği önemi yasal düzenlemelere yerleştirerek sağlamlaştırdığı görülmektedir. Birçok yasanın var olması ve bu yasaların değişen günümüz koşullarına ayak uyduracak şekilde değiştirilmesi de kanunların sadece göstermelik olarak çıkarılmadığını düşündürmektedir.

Makedonya'nın insan hakları açısından genel durumu incelendiğinde ise kuruluşundan bu yana süreklilik arz eden gelişme söz konusu olduğu görülmektedir. Ayrıca Makedonya'nın uluslararası kuruluşların güncel etkinliklerine ve küresel değişimlere de ayak uyduran bir ülke konumunda olduğunu söylemek de mümkündür.

2. Türkiye'de Son Dönem İnsan Hakları Gelişmeleri

Türkiye Cumhuriyeti kuruluş aşamasında ve sonrasında uluslararası kuruluşlarla iletişim halinde olmuş ve Avrupa Konseyinde kurucu üye olarak, NATO vb birçok kuruluşta da ilk üyeler arasında yer almıştır. Ülke, kendi içinde kuruluştan itibaren kişi hak ve özgürlüklerine önem vermiştir. Ülkede yaşanan kriz dönemlerinde hak ve özgürlükler kesintiye uğrasa da (II. Dünya Savaşı, 1960 ve 1980 askeri darbeleri gibi) genel anlamda insan haklarıyla ilgili çabalar bulunmaktadır. Kurumsal olarak son dönemde hızlı gelişmeler yaşanmış, ilk olarak Ombudsmanlık Kurumu (Kamu Denetçiliği Kurumu), daha sonra da İnsan Hakları Kurumu oluşturulmuştur. Bu kurumların yanında da Anayasa Mahkemesinde bireysel başvuru hakkı getirilerek insan haklarını koruma ve geliştirme adına kurumsal alt yapı oluşturulmaya çalışılmıştır.Türkiye'nin durumunu daha iyi anlamak için de ilk olarak kurumlar incelenecek, sonrasında da yasal altyapı hakkında bilgi verilecektir.

a)Anayasa Mahkemesi

Türkiye'de incelenmesi gereken ilk kurum Anayasa Mahkemesidir. 1961 anayasası ile anayasal yargı kapsamında oluşan kurumun temel görevi mevzuatın anayasaya uygunluğunu denetlemektir. Anayasanın 146.- ve 153. maddeleri arasında düzenlenen Anayasa Mahkemesinin görevleri daha ayrıntılı olarak şu şekilde sıralanmıştır (148. madde):

- Mevzuatın şekil ve esas bakımından anayasaya uygunluk denetimini yapmak,
- Bireysel başvuruların denetimini yapmak (2010 yılında eklenmiştir.),
- Anayasa değişikliklerini şekil açısından denetlemek,
- Yüce Divan sıfatıyla yargılama yapmak,
- Soyut ve somut norm denetimi yapmaktır.

2010 yılına kadar Anayasa Mahkemesi sadece soyut ve somut norm denetimi yaparken 2010 yılında yapılan değişiklikle bireysel başvuru hakkı getirilmiştir. Buna göre hak ve özgürlüklerinin ihlal edildiğini düşünen vatandaşlar tüm yargı yolları tükendikten sonra Anayasa Mahkemesine başvurabilmektedir. Bireysel başvuru yolunun getirilmesiyle insan haklarının korunması açısından önemli bir adım atıldığını söylemek mümkündür.

b)Kamu Denetçiliği Kurumu

İnsan hakları ile ilgili bir diğer kurum ise Kamu Denetçiliği Kurumudur (Ombudsmanlık). Türkiye'de ombudsmanlık kurumu 2010 yılında yapılan anayasa değişikliği ile anayasaya girmiş ve 2014 yılında yapılan yasal düzenleme ile de hayata geçirilmiştir. 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu ile de yasal olarak ayrıntılı düzenlemesi yapılmıştır. 29/6/2012 tarihli ve 28338 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu ile idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını; insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve önerilerde bulunmak üzere TBMM'ye bağlı kamu tüzel kişiliğini haiz özel bütçeli Kamu Denetçiliği Kurumu kurulmuş ve 29/3/2013 tarihi itibariyle şikayet başvuruları alınmaya başlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti ombudsmanı 2012'de kuruluşundan bu yana M. Nihat Ömeroğlu'dur. Kamu Denetçiliği Kurumu Türkiye Büyük Millet Meclisine bağlı, kamu tüzel kişiliğine sahip, özel bütçeli ve Ankara merkezli bir kurumdur. Başdenetçilik ve genel sekreterlikten oluşan kurum, gerekli gördüğü yerlerde büro açma hakkına sahiptir (6328 sayılı kanun madde 4). Kanunun 1. maddesinde amaç şu şekilde tanımlanmaktadır; "…kamu hizmetlerinin işleyişinde bağımsız ve etkin bir şikâyet mekanizması oluşturmak suretiyle, idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını; insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve önerilerde bulunmak üzere Kamu Denetçiliği Kurumunu oluşturmaktır."

Kamu Denetçiliği Kanunu'nun 5. maddesine göre kurumun görevi "idarenin işleyişi ile ilgili şikayet üzerine, idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını; insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve idareye önerilerde bulunmak"tır. Ancak yine aynı madde ile,

- Cumhurbaşkanının tek başına yaptığı işlemler ile re'sen imzaladığı kararlar ve emirler,
- Yasama yetkisinin kullanılmasına ilişkin işlemler,
- Yargı yetkisinin kullanılmasına ilişkin kararlar
- Türk Silahlı Kuvvetleri'nin sırf askeri nitelikli faaliyetleri, kurumun inceleme alanı dışında tutulmuştur.

6328 sayılı kanunun 7. maddesinde ise Başdenetçinin görevleri ayrıca düzenlenmiştir. Genel olarak bu görevler;

- Şikayetleri incelemek ve ilgili kurumlara rapor hazırlamak,
- Kanunla ilgili yönetmelikleri hazırlamak,
- Yıllık ve gerekli konularda özel raporlar hazırlamak ve kamuoyuna duyurmak,
- Personelle ilgili idari işleri yürütmek (atama, görev dağılımı yapmak) şeklinde sıralanabilir.

6328 sayılı kanun 12. maddesinde kurumun bağımsızlığına vurgu yapılarak, kurum çalışanlarının tarafsızlık ilkesine dayanarak çalışma zorunluluğu olduğu belirtilmiştir. Başdenetçi ve denetçiler 4 yıl süreyle görev yapar ve bir kez seçilen bir daha seçilebilir.

Kamu Denetçiliği Kurumuna başvuru hakkı hem tüzel hem de gerçek kişilerde bulunmaktadır. Kuruma başvurabilmek için kural olarak tüm idari yargı yollarının tüketilmiş olması gerekmektedir. Ancak istisnai durumlarda telafisi güç veya imkansız zararların ortaya çıkma olasılığı nedeniyle yargı yolları tüketilmeden de başvuru kabul edilebilmektedir (madde 17). Başvuru kabul edildikten sonra inceleme aşamasına geçilerek belge ve bilgi isteme süreci başlatılır.

c)İnsan Hakları Kurumu

Türkiye'de insan hakları alanında oluşturulan bir diğer önemli kurum da Türkiye İnsan hakları Kurumu'dur. İnsan Hakları Kurumu 21.06.2012 tarihli 6332 sayılı kanunla kurulmuştur. Birleşmiş Milletlerin Paris İlkelerine dayanılarak kurulan kurum, kamu tüzel kişiliği olan, özel bütçeli bir kuruluştur. Merkezi Ankara'da olan TİHK Başbakanlıkla ilişkilidir. Kurum Ankara dışında ve yurtdışında da sayısı en fazla iki olmak şartıyla bürolar açabilmektedir. 2012 yılında kurulan kurumla

birlikte daha önce başbakanlığa bağlı insan hakları ile ilişkili birimler kapatılmıştır. "Kurum, insan haklarının korunmasına, geliştirilmesine ve ihlallerin önlenmesine yönelik çalışmalar yapmak; işkence ve kötü muamele ile mücadele etmek; şikâyet ve başvuruları incelemek ve bunların sonuçlarını takip etmek; sorunların çözüme kavuşturulması doğrultusunda girişimlerde bulunmak; bu amaçla eğitim faaliyetlerini yürütmek; insan hakları alanındaki gelişmeleri izlemek ve değerlendirmek amacıyla araştırma ve incelemeler yapmakla görevli ve yetkilidir." Türkiye İnsan Hakları Kurumu , İnsan Hakları Kurulu ile bir Başkanlıktan kurul ise biri başkan biri ikinci başkan olmak üzere toplam on bir üyeden oluşmaktadır. Türkiye İnsan Hakları Kurumu, görev ve yetkilerini bağımsız olarak yerine getirmekte ve kullanmaktadır. Görevleriyle ilgili konularda hiçbir organ, makam, merci veya kişi, kurula emir ve talimat veremezken tavsiye ve telkinde de bulunamamaktadır (tihk.gov.tr, 2016). Kurum inceleme, araştırma, ziyaret ve rapor hazırlama görevlerini yerine getirirken, tüm kamu kurum ve kuruluşları ile diğer gerçek ve tüzel kişilerden ilgili bilgi ve belgeleri istemeye, incelemeye ve bunların örneklerini almaya, ilgililerden yazılı ve sözlü bilgi almaya, özgürlüğünden mahrum bırakılan ya da koruma altına alınan kişilerin bulundukları yerleri ziyaret etmeye, buralarda inceleme yapmaya ve gerekli tutanakları düzenlemeye yetkilidir. Türkiye İnsan Hakları Kurumu, "İşkenceye ve Diğer Zalimane, Gayriinsanî veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'ne Ek Seçmeli Protokol" bağlamında, işkencenin ve diğer zalimane, insanlık dışı ya da aşağılayıcı muamele ya da cezanın önlenmesi konusunda çalışmalar yürütmek üzere Ulusal Önleme Mekanizması olarak da görev yapmaktadır (www.tihk.gov.tr, 2016).

Kurumların ardından Türkiye Cumhuriyeti'nde yasal düzenlemeleri incelemek gelişmeleri anlamak açısından faydalı olacaktır. Türkiye insan hakları düzenlemeleri açısından temel 1982 Anayasasıdır. Anayasanın 12. ve 74. maddeleri arasında temel hak ve özgürlükler düzenlenmiştir. 12. ve 16. maddeler arasında haklarla ilgili genel hükümlere yer verilmiştir. 17. ve 40. maddeler arasında kişi hak ve ödevleri, 41. ve 65. maddeler arasında sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler, 66. ve 74. maddeler arasında ise siyasi hak ve ödevler düzenlenmiştir.

d) Diğer Yasal Düzenlemeler

Türkiye'de insan hakları ile ilgili birçok yasal düzenleme bulunmaktadır. Doğrudan temel hak ve özgürlüklerin korunması ve düzenlenmesi amacıyla çıkarılan yasalar şu şekilde sıralanmaktadır (mevzuat.gov.tr, 2016):

- 2004 tarihli Türk Ceza Kanunu
- 2004 tarihli Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun
- 1983 tarihli Sosyal Hizmetler Kanunu
- 1983 tarihli Siyasi Partiler Kanunu
- 2012 tarihli Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu
- Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu Kanunu
- 1990 tarihli İnsan Hakları İnceleme Komisyonu Kanunu
- 2005 tarihli Engelliler Hakkında Kanun
- 2005 tarihli Çocuk Koruma Kanunu
- 2004 tarihli Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun
- 2004 tarihli Ceza Muhakemesi Kanunu

Ulusal yasalara ek olarak Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası birçok sözleşme de mevcuttur. Bunlar genel olarak (coe.int, 2016);

- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (ek protokoller ve alt sözleşmelere de taraftır.)
- Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Sözleşmesi
- Uluslararası İnsan Hakları Kanunu
- Ekonomik, Sosyal, ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi
- Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi
- 1948 tarihli Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme
- 1991 tarihli Mültecilerin Statüsüne Dair Sözleşme
- 1966 tarihli Her Tür Irksal Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına Dair Sözleşme
- 1979 tarihli Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına Dair Sözleşme
- 1984 tarihli İşkence ve Diğer İnsanlık Dışı ya da Aşağılayıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme
- Çocuk Hakları Sözleşmesi

- 1990 tarihli Göçmen İşçilerin ve Ailelerinin Haklarının Korunmasına Dair Sözleşme şeklinde sıralanabilir.

Kurumsal ve yasal düzenlemeler incelendiğinde Makedonya gibi Türkiye'nin de insan hakları konusunda sürekli gelişme gösteren bir durumda olduğu görülmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği ve Avrupa Konseyi gibi uluslararası kuruluşlarla da 20. yüzyıl sonrasında birçok ülkede hal düzenlemeleri ve hakları koruyucu mekanizmalar oluşturulması sağlanmıştır. Bu süreçlerden birçok ülke gibi Makedonya ve Türkiye de etkilenmiştir. Türkiye Makedonya'dan yaklaşık 70 yıl önce bağımsızlığını kazanmış bir ülke olmasına rağmen İnsan Hakları ile ilgili kuruluşlar Makedonya'dan daha sonra oluşturulmuştur. Ancak genel olarak baktığımızda ise benzer gelişim süreçleri geçirdikleri söylenebilir. Karşılaştırmalı olarak bakıldığında ise hem Türkiye hem de Makedonya Avrupa Birliğine aday ülke statüsünde yer almaktadırlar. Bu nedenle kriterleri sağlama açısından iki ülkede de düzenlemeler yapılmaktadır. Avrupa Konseyinde kurucu olarak yer alan Türkiye 1954'te Makedonya ise 1997'de Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni imzalamış ve sözleşme ile ilgili gerekli düzenlemeleri yapmışlardır. Sonrasında da Avrupa Konseyinin hazırladığı insan hakları ile ilgili sözleşmelere de taraf olmuşlardır. Avrupa Konseyi bünyesinde kurulan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine iki ülke vatandaşlarının da başvuru hakları mevcuttur ve devam eden davalar da bulunmaktadır. Hem Türkiye hem de Makedonya aynı zamanda Birleşmiş Milletler üyesi ve Birleşmiş Milletler İnsan Hakları sözleşmesine taraftırlar. Uluslararası alanda özellikle üyelikleri ve taraf oldukları sözleşmeler açısından benzer durumda kabul edildikleri ve yakın seviyede oldukları söylenebilir.

Ulusal kurumlar açısından bakıldığında ise iki ülkede ortak olan kurum Ombudsmanlık kurumudur. İşleyiş ve görevler açısından iki ülke ombudsmanı benzerlik göstermektedir. Ancak Makedonya ombudsmanı Ulusal İnsan Hakları Kurumu sıfatıyla görevi yürütürken, Türkiye'de ayrı bir İnsan Hakları Kurumu bulunmaktadır. Makedonya'da Ombudsman Ulusal Önleme Mekanizması olarak görev yaparken Türkiye'de bu görevi İnsan Hakları Kurumu yürütmektedir. Bu açıdan bakıldığında organizasyon yapılarında farklılıklar olsa da temelde aynı çalışan kurumların olduğunu söylemek mümkündür. İki ülkede de Anayasa Mahkemesi bulunmaktadır ve anayasa mahkemeleri mevzuatın anayasaya uygunluk denetimini yapmaktadırlar. Makedonya'dan farklı olarak Türkiye'de Anayasa Mahkemesine AİHM başvurusuna benzer bireysel başvuru hakkı bulunmaktadır.

İki ülkenin anayasalarına ve yasal düzenlemelerine bakıldığında ise Türkiye ve Makedonya'nın insan hakları konusunda ciddi çalışmaların olduğu görülmektedir. Bu düzenlemelerin sürekli güncel tutulması ve uygulanmasında hassasiyet gösterilmesi insan haklarına verilen önemi ortaya koymaktadır. İki ülkenin de durumu gelişmektedir ancak sorunlu olan taraflar da bulunmaktadır. Ancak ülkelerdeki durumun sadece yasal düzenlemelerden ya da kurumsal yapılanmadan kaynaklandığını ve yasaları ve kurumsal yapıyı düzelterek sorun kalmayacağını düşünmek eksik bir yaklaşım olarak kabul edilmektedir. Hak ihlallerini önleme amaçlı düzenlemelerin yanında hak ihlal eden kişi ya da kurumların bu davranışlarına ortam hazırlayan koşulların giderilmesine ve üst düzey bir insan hakları kültürü oluşturulmasına da ihtiyaç duyulmaktadır.

Kaynaklar

6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kanunu

6332 sayılı İnsan Hakları Kurumu Kanunu

Clapham, A., (2010), İnsan Hakları, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

Constitution of theRepublic of Macedonia

Ekinci, T.Z., (2004), Türkiye'de Demokrasi ve İnsan Hakları Sorunları, Cem Yayınevi, İstanbul.

Erdoğan, M. (2015), İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku, Orion Kitabevi, Ankara.

Gülener, S., Ombudsman-Yargı İlişkileri ve Yergıomdusmanlığı sistemi, Akademik İncelemeler Dergidi (Journal of AcademicInquiries), Cilt/ volume:8Sayı/Number:1, yıl/year:2013.

http://ec.europa.eu/commission/2014-2019/hahn/blog/former-yugoslav-republic-macedonia-no-time-lose-reform-country_en (Erişim Tarihi: 18/05/2016)

http://ec.europa.eu/enlargement/countries/detailed-country-information/fyrom/index_en.htm (Erişim Tarihi: 25/05/2016)

http://ombudsman.mk/EN/default.aspx (Erişim Tarihi: 10/05/2016).

http://www.coe.int/en/web/portal/-the-former-yugoslav-republic-of-macedonia- (Erişim Tarihi: 14/05/2016)

http://www.legislationline.org/topics/country/31/topic/82 (Erişim Tarihi :15/05/2016).

http://www.mevzuat.gov.tr/Kanunlar.aspx (Erişim tarihi: 10/05/2016)

http://www.ombudsman.gov.tr/custom_page-346-hakkimizda.html (Erişim Tarihi: 09/06/2016)

http://www.tihk.gov.tr (Erişim Tarihi: 10/06/2016)

http://www.tihk.gov.tr/tr/UOM/Ulusal-Önleme-Mekanizması, 2016 (Erişim Tarihi: 11/06/2016)

Köksal, M. (2007), Ombudsman "Kamu Hakemi", Işık Eğitim Kültür Hizmetleri, Ankara.

Law on Ombudsman of Macedonia (Makedonya Ombudsman Yasası)

Memeti, İ. (2012), Ombudsman Of the Republic Of Macedonia, https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=232369

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası

YEREL HALKIN ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNE VE ÖĞRENCİLERİN YEREL HALKA YÖNELİK TUTUMLARININ BELİRLENMESİ – HARMANCIK ÖRNEĞİ

Öğr. Gör. Dr. Gencay SAATCI[1] - Prof. Dr. Cevdet AVCIKURT[2] - Arş. Gör. Özge GÜDÜ DEMİRBULAT[3]

Özet

Bulunduğu kent ve bölge için; insan kaynakları, bilgi, eğitim, iş ve sosyal hizmetler konusunda önemli kurumlar olarak ele alınan yükseköğretim kurumları, sahip olduğu öğrenci dinamiği sayesinde bölge ekonomisine büyük katkılar sağlayabilmektedirler. Yükseköğretim kurumlarından meslek yüksekokullarının toplumsal çevresi, bulundukları yörede ilişkide bulunduğu ya da bulunabileceği kişi, kurum ve organizasyonları ifade etmektedir. Nitekim meslek yüksekokulları, bulundukları yörede çok yönlü bir iletişim ve etkileşim ağı içerisinde yer almaktadırlar. Bu etkileşim, iletişim sürecinin doğası gereği iki yönlü olma özelliği taşımaktadır. Bu noktada yerel halk-öğrenci etkileşimi karşılıklı olarak incelenmesi ve kıyaslanması gereken bir konudur. Tek taraflı bir değerlendirme yapmak çoğu zaman taraflardan herhangi birisinin düşüncelerini göz ardı etmek anlamı da taşımaktadır ki; bu durum sağlıklı bir etkileşim ve iletişim süreci elde edebilmek için yetersiz kalmaktadır. Buradan hareketle bu çalışma; Uludağ Üniversitesi Harmancık Meslek Yüksekokulu öğrencilerinin yerel halka bakışı ile Harmancık yerel halkının üniversite ve üniversite öğrencilerine bakışının tespit edilmesi amacıyla gerçekleştirilmiş olan iki yönlü araştırma sonuçlarını içermektedir. Yapılan incelemeler sonucunda; genel olarak yerel halkın öğrenciye bakış açısı pozitif bir eğilim gösterirken, öğrencinin yerel halka ve yöreye karşı olan tutumu benzer bir sonuç göstermemektedir. Bu bağlamda, araştırma sonucunda tarafların eksik olarak nitelendirdiği durumlar tespit edilerek, başarılı bir iletişim süreci geliştirilmesine katkıda bulunabilmek adına öneriler sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: *Üniversite, Öğrenci, Yerel Halk, Tutum, Harmancık*

A DETERMINATION OF LOCAL PEOPLES' ATTITUDES TOWARDS UNIVERSITY STUDENTS AND UNIVERSITY STUDENTS' ATTITUDES TOWARDS LOCAL PEOPLE - AN EXAMPLE OF HARMANCIK

Abstract

Higher education institutions, which discussed as major institutions for the city and region in human resources, information, education, business and social services, are able to have a large contribution to the regional economy through student dynamics. Social environment of professional colleges of higher education institutions represent people, institutions and organizations that in the region they are located in relation or to be. Thus, vocational schools in the region where they are located in a very directional communication and interaction network. This interaction due to the nature of the communication process is the property of being bidirectional. At this point studying local communities and mutually-student interactions are an issue that should be compared. Often make a unilateral assessment from side to ignore the thoughts of any meaning it carries. In this case it is insufficient to achieve a healthy interaction and communication processes. Hence this study includes bi-directional surveys. one of these carried about students' (Harmancık Vocational School) attitudes towards Harmancık local people. And the other carried about Harmancık peoples' attitudes towards students. As a result of the investigations; local peoples' attitudes show a positive trend towards students and students' attitudes towards local people and community show a similiar result. In this context, the results of this research circumstances which described as the missing side was determined.

[1] Uludağ Üniversitesi Harmancık Meslek Yüksekokulu, Turizm ve Seyahat Hizmetleri Bölümü, gencaysaatci@uludag.edu.tr
[2] Balıkesir Üniversitesi Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, avcikurt@balikesir.edu.tr
[3] Balıkesir Üniversitesi Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, ozgegudu@hotmail.com

And then suggestions were presented to contribute to the successful development of a communication process.

Keywords: *University, Student, Local People, Approach, Harmancık*

1.Giriş

Üniversiteler; toplumsal yapı içerisinde farklı biçimlerde örgütlenmiş, siyasi ve ekonomik güçlerden bağımsız, üreten, inceleyen, sorgulayan araştırma ve öğretim kurumlarıdır. Üniversitelerin, bir ülkenin gerek duyduğu nitelikli insan gücünün yetiştirilmesinde, bilginin üretilmesinde ve topluma hizmette önemli bir unsur olarak karşımıza çıktığını görmekteyiz (Demireli ve Taşkın, 2013: 322). Bulunduğu bölgenin dolayısıyla ülkenin kalkınmasına ve sosyo-ekonomik gelişimine önemli katkı sağlaması beklenen üniversiteler toplumsal etkileri bakımından önemli kurumlardır. Toplumların gelişmişliğinin göstergesi sayılabilecek derecede önem taşıyan üniversiteler, topluma hizmette ülkenin ihtiyaç duyduğu nitelikli insan gücünün yetiştirilmesi ve bilginin üretilmesi yanında bilim, bilgi, kültür ve toplum arasında iletişimi sağlayan, bir bakıma "lokomotif" görevi üstlenen kurumlardır (Devecioğlu, 2015: 320). Bu noktada; üniversite ile toplum ayrılamaz bir bütün olarak değerlendirilmektedir. Birinin yokluğu veya kopukluğu ötekinin gelişimini engelleyebilmektedir. Nitekim üniversiteler önce kendi toplumlarıyla sonra da tüm dünya ile bütünleşebildikleri ölçüde gelişmelerini sürdürmektedirler. Dolayısıyla, üniversitelerin toplumlarını ve dünyayı daha ileriye götürmek için oluşturulmuş kurumlar olduğunu ifade etmek mümkündür (Örs, 2003: 3).

Üniversitelerin toplumsal anlamda belirgin olarak etki ettikleri alanlar genellikle; ekonomik, sosyal ve kültürel hayatın değişmesi yönünde olmaktadır (Sağır ve İnci, 2013: 50). Toplumun ihtiyaç duyduğu insan gücünü yetiştirmek, toplumsal gelişmeye yön vermek, gelişmeyi engelleyen yanlış enformasyonu ortadan kaldırmak gibi amaçlar için kurulan üniversiteler, çok farklı beklentilere sahip gruplarla etkili bir iletişimde bulunmak ve onların desteğini kazanmak zorunluluğu ile karşı karşıyadır. Üniversitenin büyüyüp gelişmesi, işlevlerini sağlıklı bir şekilde yerine getirmesi, içinde bulunduğu topluma ekonomik ve toplumsal katkı sağladığının algılanmasına, kendisinden beklenenleri karşılamasına, toplumun onay ve desteğini almasına bağlıdır (Torun vd., 2009: 170). Üniversiteler toplumların bilimsel, ekonomik, teknolojik, sosyal ve kültürel gelişmelerinde önemli rol oynamaktadır. Üniversite; toplumsal ve bireysel yaşam kalitesini iyileştirmek için bilimsel ve teknik bilgi ile mesleki becerileri sağlayan dinamik bir kurum olarak toplumsal katmanlar arasında geçiş sağlamaktadır (Şahin vd., 2011: 433). Nitekim üniversitelerin kurulmasıyla birlikte ekonomik gelişimin hız kazanmasıyla sosyal yapıda da bir değişim ve hareketlilik yaşanır. Üniversiteler sosyal değişimin gerçekleşmesinde itici bir güce sahiptirler (Yılmaz ve Kaynak, 2011: 56).

Üniversiteler, bulunduğu kent ve bölge için; insan kaynakları, bilgi, eğitim, iş ve sosyal hizmetler konusunda önemli kurumlardır. Bununla beraber üniversiteler, hem yaptığı harcamalar hem de istihdam ettiği personel ve sahip olduğu öğrenci dinamiği sayesinde bölge ekonomisine de büyük katkılar sağlayabilmektedirler (Ergun, 2014: 220; Sungur, 2015: 40-41). Başka bir ifadeyle; üniversitelerin toplumda düşük gelir grubundaki insanların eğitim ve kültür düzeyini arttırdığı ileri sürülmektedir. Kuruldukları bölgenin ekonomik ve sosyal yönden hareketlenmesini ve kültürel etkileşimi sağlayan üniversitelerin bölgeler arasındaki gelişmişlik farklılıklarını da azalttığı kabul edilmektedir. Çevre düzenlemesi, yeni ve farklı sportif ve eğlence mekânlarının açılması, farklı şehirlerden ve kültürlerden gelen personel ve öğrencilerin yöre halkıyla ilişkileri sonucunda yörenin sosyo-kültürel olarak da gelişmesine önemli katkıları olmaktadır. Ayrıca üniversitelerin kurulmasıyla birlikte küçük çapta da olsa bir göç yaşanmaktadır. Bu göçle birlikte farklı yaşam tarzları, farklı kültürler kentte toplumsal çeşitlilik ve kaynaşmaya neden olmaktadır (Yılmaz ve Kaynak, 2011: 57-58).

Küçük kentlerde üniversitenin kent yaşamına egemen olma, kentteki yaşam kalitesini olumlu yönde etkileme potansiyeli söz konusudur. Üniversite kent etkileşiminde eğitim, bilgi üretimi, kültür üretimi/aktarımı, demografik etkileşim ve ekonomi olmak üzere beş kesişme noktası bulunmaktadır (Arap, 2014: 108-109). Üniversitenin içinde yer aldığı kentin sosyal ve kültürel yaşamını zenginleştirebilmesi, çağdaşlığı o yöreye taşıyabilmesi ve toplumu aydınlatabilmesi için önce üniversitenin çağdaş olması ve toplumla bütünleşme niyetinde olması gerekmektedir. Ayrıca üniversitenin toplumla bütünleşmesi, üniversitenin çevreye uyum sağlayarak değil, tam tersine çevresini geliştirerek ve değiştirerek gerçekleşmesi mümkündür. Bu durum, küçük yerleşim birimlerindeki üniversiteler ve özellikle de meslek yüksekokulları için ayrı bir anlam ve önem taşımaktadır (Örs, 2003: 3).

Karşılıklı ilişkiler sonucunda gerçekleşen her eylem, eğitsel bir nitelik taşımaktadır. Zira karşılıklı ilişki içinde bulunmak demek, aynı zamanda sosyal bir etkileşim içine girerek yaşantıları genişletmek ve geliştirmektir. İnsan, başka birinin ya da birilerinin düşündüğü ve duyduğu şeye katılınca, toplumsal etkileşim başlamış demektir. Dolayısıyla, toplum, insan doğa ve insan-insan etkileşimi doğrultusunda oluşan ve biçimlenen bir gerçektir (Aslan, 2001: 18). Meslek yüksekokullarının toplumsal çevresi, bulundukları yörede ilişkide bulunduğu ya da bulunabileceği kişi, kurum ve organizasyonları ifade etmektedir. Meslek yüksekokulları bulundukları yörede çok yönlü bir iletişim ve etkileşim ağı içerisinde yer almaktadırlar. Bu iletişim ve etkileşim, iki yönlüdür. Okuldan çevreye olan etkilere karşılık, çevreden de okula çeşitli etkiler söz konusudur. Çevresi ile sağlam, sürekli ve karşılıklı iletişim köprüleri kuramayan, çevresinin desteğini alamayan meslek yüksekokulunun gelişmesi ve toplumsal işlevini yerine getirmesi mümkün olmayacaktır. Bu haliyle meslek yüksekokulu sadece öğrencileriyle ilişkide bulunan ve bilgi aktaran bir kurum niteliği ile varlığını sürdürecektir (Örs, 2003: 5).

Üniversitelerin kurulduğu yerleşim biriminin büyüklüğü ve gelişmişliği, bu yerleşim yerlerinin üniversitelerde üretilen araştırma, uzmanlık, eğitim olanakları ve kültürel zenginliklerden olumlu anlamda faydalanmasını sağlamaktadır. Üniversitelerin kuruldukları kentte en önemli olumlu etkisinin gelir düzeyi üzerinde olduğu, bununla birlikte daha az etkisi olmakla birlikte, istihdam sağlamada (olumlu) ve nüfus artışında da (olumsuz) etkileri olduğu söylenebilir. Bu kapsamda yerelde daha çok, ekonomik gelişme sağlayan, ulaşımı geliştiren, dışa göçü azaltan, kentte yaşayan gençlerin ucuz yolla üniversite eğitimi almasını sağlayan olumlu etkilerin yanı sıra, bazı olumsuz etkilerden de bahsetmek mümkündür. Bu konuda çok sayıdaki gencin sosyal davranışlarının yörede yarattığı huzursuzluk örnek verilebilmektedir (Arap, 2014: 109).

Yılmaz ve Kaynak (2011) tarafından yapılan bir araştırma sonucunda; Bayburt Üniversitesi'nin şehrin ekonomik hayatına canlılık getirdiği ve yeni işyerlerinin açıldığı, Bayburt'a yapılan yeni yatırımlar için çekicilik unsuru olduğu, Üniversite'nin her geçen gün geliştiği ve şehrin yaşam kalitesini yükselttiği sonucuna varılmıştır.

Arap (2014: 115) tarafından yapılan bir başka araştırmada ise; üniversitelerin kentin gelişimine olan etkilerinin en çok ticaret, konut, ekonomik hareketlilik, eğitim, sağlık, ulaşım alanında olduğu tespit edilmiştir. Barınma sorunu, yüksek kiralar, spor, sanat ve kültür mekânlarının ve etkinliklerin eksikliği, kentin öğrencilerin bazı beklentilerinin çok altında olması, halk ile öğrenci iletişim bozuklukları, halkın öğrencilere karşı hoşgörüsüzlüğü gibi konular ise kentlerin neredeyse tamamında ortak sorunlar olarak öğrenciler tarafından dile getirilen sorunlardır. Yöre halkının da öğrencilerin davranışları, insanlara karşı tutumları, yöredeki hassasiyetlere ilişkin yeterince duyarlı davranmamaları ile ilgili olumsuz düşüncelere sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Devecioğlu (2015) tarafından yeni kurulan bir üniversitenin avantajları, dezavantajları, üniversiteden beklentiler ve bu beklentilerin gerçekleştirilmesine yönelik öneriler hakkında, üniversite öğrencilerinin görüşlerini belirlemek amacıyla, Bayburt Üniversitesi Eğitim, Mühendislik ve İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde öğrenim gören 579 öğrenciyle bir araştırma yürütülmüştür. Çalışmaya göre öğrencilerin çoğu, yeni üniversitede fiziki imkânlarının (sınıf, laboratuvar vb.) modern, akademik kadronun genç olması ve şehrin gelişimine katkısı gibi durumları avantaj olarak değerlendirirken; sosyal alanlardaki yetersizlikleri, üniversitenin yeterince bilinmemesi, bulunduğu şehrin imkânlarının kısıtlılığı gibi durumları dezavantaj olarak değerlendirmişlerdir. Öğrenciler, şehir halkının kendilerini benimsemelerini istediklerini belirtirken, üniversite ile yerli halkın kaynaşmasının öğrencilerin şehirde daha rahat bir yaşam sürmeleri açısından yararlı olacağını ifade etmişlerdir.

Üniversitenin sosyo-ekonomik gelişmeye ve kentleşmeye olan katkıları oldukça önemlidir (Gunesekara, 2006: 101). Kentler, öğrencilerin kente gelişleriyle değişmekte, bu kentlerde öğrencilere has sosyal veya fiziki yaşam alanları oluşmaya başlamaktadır. Bu alanların oluşmasında gereksinimlerin yanı sıra kuşkusuz öğrenciler ile kentin yerli insanları arasındaki farklılıkların da önemli bir etkisi olmaktadır. Bu durum kentte öğrencilerin ikametlerinden, sosyal eğlence biçimlerine, alışveriş alışkanlıklarından boş zaman etkinliklerine kadar pek çok alanda farklılıkların oluşmasına neden olmaktadır. Sosyal açıdan özellikle kapalı, küçük ve geleneksel yapının ağır bastığı kentlerde, öğrencilerin hayat biçimleri ve sosyal ilişkileri yörede yaşayanlarca olumsuz değerlendirilmekte, toplumsal dokuyu tehdit eden bir risk unsuru olarak kabul edilmektedir (Arap, 2014: 114).

Sağır ve İnci (2013) tarafından yapılan bir araştırmada; Karabük halkının Karabük Üniversitesini nasıl algıladığı ve beklentilerinin ne olduğu incelenmiştir. Ayrıca üniversitenin Karabük'te yaptığı

değişimler tespit etmeye çalışılmıştır. Karabük Üniversitesinin Karabük kenti ile olan etkileşimini, temelde ekonomik ve sosyo-kültürel araçlar oluşturmaktadır. Üniversitenin hızlı büyümesi karşısında halk ile öğrenci iletişimleri sırasında olumsuz imajların ortaya çıkması da muhtemeldir. Özellikle fiziksel büyüme karşısında altyapı eksikliklerinden dolayı yaşanan tartışmalar, öğrenciler söz konusu olduğunda da kültürel yabancılaşma kavramı üzerinden yürüyen tartışmalar buna örnektir. Ancak bütün bu biçimlere rağmen, üniversitenin Karabük için "kent kimliği"nin üretilmesinde üstlendiği işlevler, üniversite algısının gittikçe halk arasında daha yaygın bir şekilde olumlu imajlarla gideceği anlaşılmaktadır.

2.Yöntem

Bu araştırmada; Saatcı ve Güdü Demirbulat (2015) tarafından öğrencilerin yerel halka bakış açıları ve yöre hakkındaki tutumlarının belirlenmesine ilişkin yapılan araştırmanın sonuçları ile Saatcı, Avcıkurt ve Güdü Demirbulat (2015) tarafından yerel halkın üniversiteye ve öğrencilere bakışına ilişkin yapılan araştırmanın sonuçları karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Bu kapsamda araştırma; Uludağ Üniversitesi Harmancık Meslek Yüksekokulu öğrencilerinin yerel halka bakışı ile Harmancık yerel halkının üniversite ve üniversite öğrencilerine bakışının tespit edilmesi amacıyla gerçekleştirilmiş olan iki yönlü araştırma sonuçlarını içermektedir. Her iki araştırmada da; veri toplama tekniği olarak yüz yüze görüşme, veri toplama aracı olarak ise; araştırma değişkenlerini ölçmeye yönelik ifadelerin yer aldığı anket formları kullanılmıştır.

Saatcı, Avcıkurt ve Güdü Demirbulat (2015) tarafından yerel halkın üniversiteye ve öğrencilere bakışına ilişkin yapılan araştırmanın anket formu, konuya ilişkin yazın araştırması yapıldıktan sonra Torun, Öztürk ve Gelibolu (2009), Yılmaz ve Kaynak (2011) ile Sankır ve Gürdal (2013) tarafından yapılan çalışmalarda kullanılan ölçeklerden yararlanılarak oluşturulmuştur. Birinci bölümde yerel halkın demografik yapısı belirlenmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde ise; uygulamaya katılmış olan yerel halk için, Harmancık Meslek Yüksekokulu'nun ne ifade ettiği ve Harmancık Meslek Yüksekokulu'na ilişkin bakış açılarının belirlenmesine yönelik (1)"Kesinlikle Katılmıyorum" ile (5)"Kesinlikle Katılıyorum" arasında değişen 5'li Likert Ölçeği kullanılarak önermeler "ekonomik katkı", "yöresel imaj" ve "sosyal etki" başlıkları altında sunulmuştur. Araştırmanın son bölümünde ise, katılımcılara Harmancık Meslek Yüksekokulu'nun olumsuz yönlerinin neler olduğu açık uçlu soru olarak yöneltilmiştir.

Öncelikle yapılan çalışmada hazırlanan ölçeğin geçerliliğini ve güvenilirliğini analiz etmek ve muhtemel hatalardan kaçınmak için bir ön test yapılmıştır. Ön test Mart-Nisan 2014 tarihlerinde araştırmacılar tarafından, yerel halktan 58 kişiyle, yüz yüze görüşme yapılarak gerçekleştirilmiştir. Ön test sonuçları değerlendirildiğinde, anket formunun genel güvenilirlik testi sonucunda Cronbach Alpha değeri 0,840 olarak saptanmıştır. Bu durumda, anket formunun genel iç uyumunun kabul edilebilir düzeyin üzerinde olduğunu söylemek mümkündür. Anket uygulama süreci ise; 10-25 Mayıs 2014 tarihleri arasında sınırlandırılmıştır. Bu süreçte toplam 400 anket formu yerel halka dağıtılmıştır. Araştırmaya katılan yerel halkın yanıtladıkları anketlerden değerlendirmeye uygun bulunan toplam 360 tanesi analiz edilmiştir. Ön testte elde edilen veriler de analize dâhil edilmiştir. Elde edilen veriler değerlendirildiğinde; söz konusu yerel halkın tümünün çalışmayı destekleyecek niteliklerde rasyonel ve sağlıklı veriler verdiği saptanmıştır.

Saatcı ve Güdü Demirbulat (2015) tarafından öğrencilerin yerel halka bakış açıları ve yöre hakkındaki tutumlarının belirlenmesine ilişkin yapılan araştırmanın anket formu da, konuya ilişkin yazın araştırması yapıldıktan sonra Akçakanat, Çarıkçı ve Dulupçu (2011) tarafından yapılan çalışmada kullanılan ölçekten yararlanılarak oluşturulmuştur. Anket formu üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde demografik bilgilere ilişkin; yaş, cinsiyet, eğitim görülmekte olan bölüm ve sınıf, nerede ikamet edildiği ve aylık harçlık miktarı gibi sorular yer almaktadır. Anket formunun ikinci bölümünde, öğrencilerin Harmancık ve Harmancık halkı hakkındaki genel izlenimleri ile yaklaşımlarını tespit etmeye yönelik çoktan seçmeli iki soru bulunmaktadır. Üçüncü bölümde ise, öğrencilerin tutumlarına ilişkin; "ulaşım", "beslenme", "giyim", "sosyal yaşantı", "ev sahipleri", "esnaf", "halkın tutumu" ve "Harmancık" olmak üzere 8 alt boyuttan oluşan sorular yer almaktadır. Araştırmada kullanılmasına karar verilen soru formu 43öğrencinin katıldığı bir ön araştırmada sınanmıştır. Ön araştırma sonucunda araştırmacılar tarafından gerekli görülen üç soru daha eklenerek toplam 18 sorudan oluşan yeni bir anket soru formu hazırlanmıştır. Anketin uygulanması suresince 362 öğrenciye ulaşılmış, uygulanan anketlerden 329 tanesi geri donmuş ve analize tabi tutulmuştur. Veri toplama sureci 15-19 Aralık 2014 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

3.Bulgular

Saatcı, Avcıkurt ve Güdü Demirbulat (2015) tarafından yapılan araştırmada; Bursa ili Harmancık ilçesinde yaşayan yerel halkın, ilçede yer alan Uludağ Üniversitesi Harmancık Meslek Yüksekokulu'na bakış açısının belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırma kapsamında 360 kişiye anket çalışması uygulanmıştır. Yerel halkın Harmancık Meslek Yüksekokulu'na ilişkin düşünceleri; ekonomik katkı, yöresel imaj ve sosyal etki kategorilerinde değerlendirilmiştir. Yerel halkın demografik yapısını, üniversiteye karşı olan tutum ve beklentilerini tespit etmek üzere yapılan çalışma; üniversitenin ilçede yaşayan yerel halk ile etkileşimi adına önem taşımaktadır.

Saatcı ve Güdü Demirbulat (2015) tarafından yapılan bir diğer araştırmada ise; Uludağ Üniversitesi Harmancık Meslek Yüksekokulu'nda öğrenim gören öğrencilerin, yaşadıkları yöredeki, ulaşım, beslenme, giyim, sosyal yaşantı imkânlarını analiz ederek, yerel halka, ev sahiplerine ve esnafa karşı bakış açılarını ortaya koymak amaçlanmıştır. Ayrıca Harmancık ilçesinin mevcut kaynakları, sosyal, çevresel, ekonomik ve kültürel etkileri ile ilçenin gelişimi için atılması gerekli adımlar konularındaki görüş ve farkındalıkların belirlenmesi hedeflenmiştir. Çalışmada, toplam 329 öğrenciye ulaşılmıştır. Aşağıdaki Tablo 1'de söz konusu yerel halk ve öğrencilere ilişkin demografik bulgular yer almaktadır.

Tablo 1: Yerel halk ve öğrencilere ilişkin demografik bulgular

Yerel halka ait değişkenler			**Öğrencilere ait değişkenler**		
	Sayı	**Yüzde**		**Sayı**	**Yüzde**
Cinsiyet			**Cinsiyet**		
Kadın	170	47,2	Kadın	176	53,5
Erkek	190	52,8	Erkek	153	46,5
Toplam	**360**	**100,0**	**Toplam**	**329**	**100,0**
Yaş			**Yaş**		
17 yaş ve altı	17	47	18 yaş ve altı	24	7,3
18-33 yaş arası	147	40,8	19-21 yaş arası	257	78,1
34-49 yaş arası	114	31,7	22-24 yaş arası	45	13,7
50 yaş ve üzeri	82	22,8	25 yaş ve üzeri	3	0,9
Toplam	**360**	**100,00**	**Toplam**	**329**	**100,0**
Aylık ortalama gelir			**Aylık ortalama harçlık**		
0-1000 TL arası	233	56,4	0-250 TL arası	89	27,1
1001-2000 TL arası	86	23,9	251-500 TL arası	148	45,0
2001-3000 TL arası	42	11,7	501-750 TL arası	59	17,9
3001-4000 TL arası	14	3,9	751-1000 TL arası	18	5,5
4001 TL ve üzeri	15	4,2	1001 TL ve üzeri	15	4,6
Toplam	**360**	**100,0**	**Toplam**	**329**	**100,0**
Medeni durum			**Sınıf**		
Evli	235	65,3	1.Sınıf	196	59,6
Bekâr	125	34,7	2.Sınıf	133	40,4
Toplam	**360**	**100,0**	**Toplam**	**329**	**100,0**
Meslek			**Okuduğu program**		
Kamu Çalışanı	26	7,2	Aşçılık	49	14,9
Özel Sektör Çalışanı	55	15,3	Mobilya ve Dekorasyon	54	16,4
Esnaf	88	24,4	Muhasebe ve Vergi Uyg.	120	36,5
Ev Hanımı	117	32,5	Pazarlama	36	10,9
Emekli	31	8,6	Turizm ve Otel İşl.	38	11,6
Diğer	43	11,9	Turizm ve Seyahat Hiz.	32	9,7
Toplam	**360**	**100,0**	**Toplam**	**329**	**100,0**
Eğitim durumu			**İkamet edilen yer**		
İlköğretim	129	35,8	Aile Yanı	25	7,6
Ortaöğretim	145	40,3	Öğrenci Evi	137	41,6
Önlisans	47	13,1	Devlet Yurdu	87	26,4
Lisans	39	10,8	Özel Yurt	80	24,3
Toplam	**360**	**100,0**	**Toplam**	**329**	**100,0**

Tablo 1'de yer alan bulgular ışığında; uygulamaya katılan yerel halktan % 47,2'si kadın, % 52,8'i erkektir. Katılımcılar yaş gruplarına göre değerlendirildiğinde ise; % 22,8'i 50 yaş ve üzerinde bulunmaktadır. Büyük bir çoğunluğa karşılık gelen 235 kişi (% 65,3) evli olduğunu belirtmiştir. Yerel halkın eğitim durumu incelendiğinde ise; 145 kişi (% 40,3) ortaöğretim mezuniyet derecesine sahiptir. 117 kişi (% 32,5) ev hanımı, 88 kişi (% 24,4) esnaf, 26 kişi (% 7,2) de kamu sektöründe çalışmakta olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların aylık ortalama gelir düzeyi araştırıldığında ise 233 kişi (% 56,4); gelir düzeylerinin 0 – 1000 TL arasında değiştiğini ifade etmiştir.

Araştırmaya katılan öğrencilerle ilgili genel bilgilerin sunulduğu Tablo1'deki veriler incelendiğinde; öğrencilerin çoğunun kız (%53,5), 19-21 yaş arasında (%78,1) ve 1.sınıfta (%59,6) okuduğu görülmektedir. Öğrencilerin okuduğu program incelendiğinde; altı programda okuyan öğrenci sayılarının birbirine yakın olmasının yanında, "Muhasebe ve Vergi Uygulamaları" programında okuyan öğrenci sayısının (%36,5) daha fazla yüzdeye sahip olduğu görülmektedir. Öte yandan, öğrencilerin %41,6'sı öğrenci evinde ikamet etmekte ve %45'i aylık ortalama 251-500 TL arasında harçlık almaktadırlar.

Yerel halkın üniversiteye yönelik tutumu ve öğrencilerin yöre hakkındaki genel izlenimlerini tespit etmek üzere "Harmancık halkı hakkındaki genel izlenimleriniz nelerdir?" şeklinde yöneltilen soru ile Harmancık'ı tanımlamak için kullandıkları ifadelere ait sıklık ve yüzde değerleri Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: Yerel halk ve yöre ile ilgili genel değerlendirme

Yerel halk			**Öğrenciler**		
	Sayı	**Yüzde**		**Sayı**	**Yüzde**
Harmancık'ta Yaşama Süresi			**Harmancık Halkı İle İlgili Genel İzlenimler**		
1 yıldan az	16	4,4	Yardımsever	176	53,5
1-3 yıl arası	21	5,8	Samimiyetsiz	137	41,6
4-6 yıl arası	16	4,4	Hoşgörülü	124	37,7
7-9 yıl arası	21	5,8	Kibar	17	5,2
10-12 yıl arası	23	6,4	Genç	26	7,9
13-15 yıl arası	24	6,7	Eğitimsiz	174	52,9
16 yıldan fazla	239	66,4	Tutucu	72	21,9
Toplam	**360**	**100,0**	Dindar Değil	26	7,9
			Cömert	49	14,9
Harmancık Meslek Yüksekokulu'nda Öğrenim Gören Bir Yakının Olma Durumu			**Harmancık'ı Tanımlamak İçin Kullanılan Genel İfadeler**		
Evet	139	38,6	Ucuz	148	45,0
Hayır	221	61,4	Gelişmiş	3	0,9
Toplam	**360**	**100,0**	Fakir	100	30,4
Bir Yakının Harmancık Meslek Yüksekokulu'nda Öğrenim Görmesini İsteme Durumu			Kirli	88	26,7
			Güvenli	16	4,9
Evet	334	92,8	Kalabalık	1	0,3
Hayır	26	7,2	Güzel Değil	241	73,3
Toplam	**360**	**100,0**	Planlı	11	3,3

Tablo 2'de görüldüğü üzere; yerel halkın % 66,4'ü (239 kişi) Harmancık'ta 16 yıldan fazla bir süredir yaşadığını belirtmişlerdir. Katılımcılardan 221 kişi (% 61,4) Harmancık Meslek Yüksekokulu'nda bir yakınının/tanıdığının öğrenim görmediğini ve 334 kişi (% 92,8) de bir yakınının/tanıdığının Harmancık Meslek Yüksekokulu'nda öğrenim görmesini istediğini ifade etmiştir. Öğrencilerin büyük çoğunluğu ise; Harmancık halkını yardımsever (%53,5) görmekle birlikte, halkın eğitimsiz olduğunu (%52,9) düşünmektedirler. Bunun yanında, yerel halkın kibar olduğunu düşünenlerin oranı oldukça düşüktür (%5,2). Öğrencilerin çoğunluğu (%73,3) Harmancık'ı güzel bulmamakla birlikte, Harmancık'ın ucuz (%45,0) bir yer olduğunu düşünmektedirler. Bununla birlikte, öğrenciler Harmancık'ı gelişmiş (%0,9) ve kalabalık (%0,3) bulmadıkları yönünde ortak bir görüş de belirtmişlerdir.

Yerel halkın üniversiteye ilişkin bakış açılarının belirlenmesine yönelik "ekonomik katkı, yöresel imaj ve sosyal etki" kategorilerinde sunulan önermelerde genel olarak; en yüksek katılım oranına sahip olan önerme, "Bir öğrenciyle komşuluk yapmak beni rahatsız etmez" ifadesidir. En düşük katılım

oranına sahip olan önerme ise; "Harmancık Meslek Yüksekokulu, Harmancık halkında özentiye ve kültürel yozlaşmaya neden olmaktadır" ifadesidir. Söz konusu ifadelerin her ikisi de sosyal etki kategorisinde yer almaktadır. Ekonomik katkı kategorisinde en yüksek oranda katılıma sahip olan önermeler; "Uludağ Üniversitesi ilçenin ekonomik hayatına canlılık getirmiş ve yeni iş yerleri açılmıştır" ve "Harmancık Meslek Yüksekokulu, Harmancık'ın yaşam kalitesini yükseltmektedir" ifadeleridir. En düşük katılım payına sahip olan önermeler ise şu şekilde sıralanabilmektedir: "Harmancık Meslek Yüksekokulu, ilçe dışına göç hareketliliğini yavaşlatmıştır", "Harmancık Meslek Yüksekokulu, ilçede hayat pahalılığına neden olmuştur". Yöresel imaj kategorisinde ise; en yüksek katılım oranına sahip ifadeler; "Harmancık Meslek Yüksekokulu, Harmancık ilçesinin tanınırlık ve imajı için önemlidir" ve "Harmancık Meslek Yüksekokulu, hoşgörü ve demokrasi kültürünün gelişmesinde olumlu etkisi bulunmaktadır", en düşük katılım oranına sahip ifadeler ise; "Harmancık Meslek Yüksekokulu, ilçenin sosyo-kültürel yaşamını olumlu yönde etkilemektedir" ve "Harmancık Meslek Yüksekokulu, sosyal sorumluluk ve yardım etmede gönüllüdür" önermeleridir.

Öğrencilerin yöre hakkındaki genel izlenimlerini belirlenmesine yönelik; "ulaşım", "beslenme", "giyim", "sosyal yaşantı", "ev sahipleri", "esnaf", "halkın tutumu" ve "Harmancık" kategorilerinde sunulan önermelerde genel olarak; öğrenciler ulaşım konusunda çok memnun değildirler. Öğrencilerin şehir içi ulaşımın yeterliliği, şehirlerarası firma sayısı ve kalitesi ile şehirlerarası ulaşım fiyatı hakkındaki tutumları olumsuz iken; üniversiteye ulaşımın yeterliliği hakkındaki tutumları ne olumlu nede olumsuz sayılabilecek bir orandadır. Beslenme alt boyutunda değerlendirilen "fiyat" hakkındaki öğrenci tutumlarının olumlu, "kalite ve hijyen" hakkında ise ne olumlu ne de olumsuz olduğunu söylemek mümkündür. Öte yandan; giyim alt boyutunda değerlendirilen öğrenci tutumlarında memnuniyetsizlik söz konusudur. Şöyle ki; öğrencilerin büyük çoğunluğu giyim fiyatları ile kalite ve hijyeni olumsuz değerlendirmektedirler. Öğrencilerin en az memnun oldukları alan olarak Harmancık'taki sosyal yaşantı ortaya çıkmaktadır. Öğrencilerin büyük çoğunluğu, Harmancık'ta sinema, tiyatro ve konser gibi etkinliklerin düzenlenmediğini ve bu durumdan memnuniyetsizlik duyduklarını ifade etmektedirler. Bununla birlikte, Harmancık'ta farklı zevklere hitap eden kafelerin bulunmadığı hususunda ortak görüş bildirdikleri görülmektedir. Öğrencilerin ev sahipleri, esnaf ve yerel halkın tutumlarına ilişkin görüşlerinin olumlu yönde geliştiğini söylemek mümkündür. Öğrenciler; ev kiralarından, ev sahiplerinin tutumundan, esnafın ve yerel halkın öğrenciye yaklaşımından memnundurlar. Araştırma bulguları dâhilinde öğrencilerin yarıdan fazlasının (%56,5) Harmancık'ta yaşamaktan memnun olmadığını ifade etmek mümkündür. Bununla birlikte, yine öğrencilerin büyük çoğunluğu (%66) Harmancık'ın olumlu bir imajı olduğunu düşünmemektedir. Harmancık'taki kültürel ve sanatsal etkinliklerinin yetersiz olduğunu düşünen öğrenci sayısının da fazla olduğu (%42,2) başka bir araştırma sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

4.Sonuç ve Tartışma

Kuruldukları yörelerde kalkınmayı teşvik eden üniversiteler, farklı kültürel özelliğe sahip olan öğrencilerin bir araya gelerek, bulundukları yörenin sosyo-kültürel yapısı üzerinde çeşitli değişimlerin yaşanmasına yol açmaktadırlar. Söz konusu çalışmada dikkat çeken en önemli sonuç, Harmancık Meslek Yüksekokulu'nun yerel halk tarafından benimsenmiş ve Harmancık'ta, Harmancık Meslek Yüksekokulu algısının olumlu yönde gelişmiş olmasıdır. Genel olarak; yerel halkın katılımda en fazla görüş birliği sağlamış oldukları, "Bir öğrenciyle komşuluk yapmak beni rahatsız etmez" ifadesi, öğrencilerin de yerel halk tarafından benimsenmiş olduklarını göstermektedir. Araştırma sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde, yerel halkın Harmancık Meslek Yüksekokulu'nun ekonomik, çevresel ve sosyal açılardan daha çok olumlu sonuçlarının bulunduğunu düşündükleri görülmektedir. Bununla birlikte Harmancık ilçesinin yüksekokulun yöreye katmış olduğu avantajlardan daha fazla yararlanabilmek adına, daha fazla bölüm açılmasına, mevcut öğrenci sayısının artırılmasına ve aynı zamanda yörenin kendine has özelliği olan ormanın değerlendirilmesine vurgu yaptıkları ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, yerel halkın ve üniversitenin karşılıklı beklentilerine yönelik olarak yapılacak yatırımlara ağırlık verilmesi ve yerel yönetimler tarafından desteklenmesi gerekmektedir. Buradan hareketle Harmancık Meslek Yüksekokulu ve yerel yönetimler tarafından işbirliği yapılarak yerel halk ile üniversite öğrencilerinin sağlıklı etkileşimini gerçekleştirecek etkinliklere ağırlık verilmelidir. Bu hususta; medya, kamu ve özel sektöre de önemli görevler düşmektedir.

Yükseköğretim kurumları, yaptığı yatırım harcamalarıyla, doğrudan ve dolaylı olarak istihdam oluşturmanın yanı sıra, kent ekonomisine de önemli katkılar sağlamaktadır. Araştırma bulgularına göre; Harmancık'ın yerlisi olmayanlar, yerlisi olanlara göre üniversitenin ekonomik katkısını daha olumlu değerlendirmektedirler. Kentsel gelir ve kentin ekonomik yapısında iyileşme sağlanması

hususunda üniversiteler büyük önem arz etmektedir. Bu sebeple, üniversitelerin ekonomik yönüne ilişkin yerel halk farkındalığının artırılması gereklidir. Ayrıca araştırma sonucunda, yerel halkın, bir yakınının/tanıdığının Harmancık Meslek Yüksekokulu'nda öğrenim görmesini isteme oranının yüksek olması da, yerel halkın üniversiteye bakış açısının olumlu yönde olduğunu göstermektedir. Öte yandan Yılmaz ve Kaynak (2011) tarafından yapılan bir araştırmaya göre de; yöre halkı, üniversitenin ilin sosyal ve ekonomik gelişimi üzerinde genelde olumlu katkıları olacağı görüşünde olsalar da, üniversite öğrencilerine karşı sosyo-kültürel anlamda olumsuz yönde baktıkları belirlenmiştir.

Öğrencilerin yöreyi değerlendirmelerine ilişkin araştırma sonucunda, Harmancık Meslek Yüksekokulu öğrencilerinin büyük çoğunluğunun Harmancık'ı güzel bulmamakla birlikte, Harmancık'ın fakir, kirli ve ucuz bir yer olduğunu düşündükleri tespit edilmiştir. Bununla birlikte, öğrenciler Harmancık'ı gelişmiş ve kalabalık bulmadıkları yönünde ortak görüş belirtmişlerdir. İlçede şehir içi ulaşımın yetersiz olması, şehirlerarası firma sayısının azlığı gibi nedenler öğrencilerin, ilçede yaşam şartlarını zorlaştırmaktadır. Öğrencilerin beklentilerini karşılayabilmek adına, gençlere yönelik çeşitli sosyal aktivite tesislerinin ve sosyal programların düzenlenmesi önem arz etmektedir. Bu doğrultuda planlanacak etkinlikler, öğrencilerin memnuniyet düzeylerini arttırmakla kalmayıp, yöre ekonomisine de katkı sağlayacaktır.

Öğrencilerin ev sahipleri, esnaf ve yerel halkın tutumlarına ilişkin görüşlerinin olumlu yönde olduğunu söylemek mümkündür. Öğrenciler; ev kiralarından, ev sahiplerinin tutumundan, esnafın ve yerel halkın öğrenciye yaklaşımından memnundurlar. Fakat Harmancık'taki sosyal aktivitelerin azlığı; sinema, tiyatro ve konser gibi etkinliklerin düzenlenmemesi, farklı zevklere hitap eden kafelerin bulunmaması öğrencilerin olumsuz olarak en fazla etkilendikleri durumdur. Bu kapsamda, yerel halkın ve esnafların bu doğrultuda yatırım yapmaları teşvik edilebilir. Genel olarak, araştırma bulguları dâhilinde öğrencilerin yarıdan fazlasının Harmancık'ta yaşamaktan memnun olmadığını ifade etmek mümkündür. Bununla birlikte, yine öğrencilerin büyük çoğunluğu Harmancık'ın olumlu bir imajı olmadığını düşünmektedirler. İlçenin uzun vadede sağlıklı gelişiminin sağlanabilmesi için bu doğrultuda gerekli önlemlerin alınması öncelikle yerel yönetimlere ve üniversiteye, ardından da yerel halka düşen bir görevdir. Bu kapsamda, üniversite-yerel yönetim, üniversite-yerel halk işbirliği sağlanmalı ve alınacak kararlarda koordineli bir şekilde hareket edilmelidir.

Sonuç olarak, üniversitelerin bulunduğu kentlerde öncelikle fiziki, sosyal ve kültürel altyapı oluşturulmalıdır, zaman içerisinde de sürekli geliştirilmeli ve varsa eksiklikler tespit edilerek bu eksiklikler kısa surede giderilmelidir. Ancak bu şekilde üniversiteler bulundukları yörelerde daha etkin bir şekilde faaliyetlerini gerçekleştirebilirler ve öğrencilerin de memnuniyet düzeyleri arttırılabilir.

Yapılan bu araştırmada, Harmancık Meslek Yüksekokulu'nda öğrenim gören öğrencilerin ve yerel halkın temel sorunlarına dikkat çekmek amaçlanmıştır. Yeni kurulan üniversiteler ile ilgili olarak gerçekleştirilecek olan bu çalışmalarda iki farklı bakış açısının da kullanılması çalışmaların ilgili yazına katkısı açısından önemlidir. Bunlardan ilki; üniversite öğrencilerinin üniversiteye ve kente bakış açılarını, beklentilerini ve tutumlarını değerlendiren bakış açısıdır. Diğeri ise üniversitelerin kurulduğu şehirlerde yaşayan halkın üniversiteye ve üniversite öğrencilerine bakışı, tutumu ve algılama biçimlerini değerlendirecek bakış açısıdır. Her iki bakışla yapılacak çalışmalar, hem konunun kuramsal altyapısının oluşması bağlamında hem de mevcut yazından farklı bir okumayı temellendirecek olması bakımından önemli olacaktır (Sağır ve Dikici, 2011: 250). Bu çalışmada üniversite algısını Meslek Yüksekokulu temsil etmektedir. Dolayısıyla lisans düzeyinde eğitim-öğretim gören öğrencilerin yerel halkı algılamaları ile yerel halkın öğrencileri algılamaları hususunda yapılacak araştırmaların sonuçları bu araştırma sonucunda elde edilmiş olan bulgulardan farklı olabilir. Bu durum araştırmanın önemli bir sınırlılığı olarak ifade edilebilmektedir. Gelecekte farklı üniversiteler, fakülteler ve meslek yüksekokulları ile karşılaştırmalı çalışmaların yapılması, sonuçların genellenebilme düzeyini artırabilecektir. Yapılan bu çalışmanın, farklı akademik çalışmalara referans çalışma olabilmesi ve ilgili alanyazına katkı sağlayabilmesi ümit edilmektedir.

Kaynaklar

ARAP, Sultan Kavili (2014), Üniversite-Kent Etkileşiminden Beklentiler, Toplum ve Demokrasi, 8(17-18), s.105-119.

ASLAN, A. Kadir (2001), Eğitimin Toplumsal Temelleri, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5, s.16-30.

DEMİRELİ, Cemalettin ve Ercan Taşkın (2013), Üniversite Öğrencilerinin Bulundukları Şehre Ekonomik Katkıları: Kütahya İl Merkezi Örneği, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 37, s.321-328.

DEVECİOĞLU, Yasemin (2015), Öğrencilerin Gözüyle 'Yeni Üniversite' Kavramı, Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 21(3), s.319-344.

ERGUN, Cem (2014), Üniversite ve Kent İlişkisi Üzerine Görüşler: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Örneği, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 31, s.216-237.

SAĞIR, Adem ve Ülkü H. İnci (2013), Karabük'te Üniversite Algısı: Karabük Üniversitesi Örneği, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 2(2), s.49-81.

GUNASEKARA, Chrys (2006), Reframing the Role of Universities in the Development of Regional Innovation Systems, Journal of Technology Transfer, 31, p.101-113.

ÖRS, Ferlâl (2003), Meslek Yüksekokullarının Toplumsal İşlevi - Bir Meslek Yüksekokulunun Kurumsal İmaj Araştırması, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10, s.1-16.

SAATCI, Gencay ve Özge Güdü Demirbulat (2015), Öğrencilerin Yerel Halka Bakış Açıları ile Yöre Hakkındaki Tutumlarının Değerlendirilmesi: Harmancık Meslek Yüksekokulu Örneği, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21, s.73-83.

SAATCI, Gencay, Cevdet Avcıkurt ve Özge Güdü Demirbulat (2015), Yerel Halkın Üniversiteye Bakış Açısı: Harmancık Meslek Yüksekokulu Örneği, Akademik Bakış, 47, s.126-140.

SUNGUR, Onur (2015), Üniversitelerin Bölgesel Kalkınmada Değişen- Rolü ve Girişimci Üniversite Kavramı, AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15(4), s.35-61.

ŞAHİN, İdris, Yunus Remzi Zoraloğlu ve Necla Şahin Fırat (2011), Üniversite Öğrencilerinin Yaşam Amaçları, Eğitsel Hedefleri, Üniversite Öğreniminden Beklentileri ve Memnuniyet Durumları, Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 17(3), s.429-452.

TORUN, İshak, Salih Öztürk ve Levent Gelibolu (2009), Yöre Halkının Üniversiteye Bakışı ve Beklentileri: Kars Kafkas Üniversitesi Örneği, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21, s.169-189.

YILMAZ, Mustafa Kemal ve Selahattin Kaynak (2011), Sosyo - Ekonomik Dönüşüm Sürecinde Üniversitelerin Rolü ve Yöre Halkının Üniversiteden Beklentileri ile İlgili Bir Uygulama, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13(4), s.55-73.

OSMANLI-BALKAN MEDENİYETİNDE ÜSKÜP VE ÇEVRESİNDE II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİ BİRLEŞTİRİCİ, BÜTÜNLEŞTİRİCİ VE İKTİDAR SİMGESİ: "AY-YILDIZ"

Prof. Dr. Sevin Arslan[1] - Prof. Dr. Esat Arslan[2]

Özet

Geçmişten günümüze, bir ülkede rejim ya da iktidar ***"Devlet yönetimini elinde bulundurma ve devlet gücünü kullanma yetkisi"*** *olarak tanımlanmaktadır. Kuşkusuz, her rejim ya iktidar kendisini tanımlayacak, kendi kimliğini oluşturacak ve görünür kılacak dil, sembol ve değerler üretmekle kendini yükümlü hissetmesi doğaldır. Bu sembollerden ay ve yıldız üç kıtayı birbirine bağlayan Balkanlar, Anadolu, Kafkasya ve Ortadoğu'nun tipik özelliklerinden bir görüntüsü olarak ortaya çıkmaktadır. Daha doğru bir deyişle "Ay ve yıldız" büyük ölçüde bu coğrafyanın üretmiş olduğu tipik iktidar simgelerindendir. İstanbul'un tarihi yarımadası kralları Byzas'ın adına "Byzas'ın Yeri" anlamındaki Byzantion'un iktidar sembolleri olarak kartal ve Sümerlerin de kullandıkları ay ve beş köşeli yıldız benimsenmiştir. Daha sonra Selçuklular hilalle birlikte cenneti de simgeleyen sekiz köşeli yıldızı; Osmanlılar ise hilal ve altı köşeli yıldızla iktidarlarını simgeleştirmiştir.*

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u fethi sırasında 1452 yılında Papalık Donanması'nın Bizans'a yardımını engellemek için Çanakkale şehrinin karşısında "Denizin Kilidi" anlamına gelen Kilitbahir kalesini kıvrımları birbirini kapatan "Üç Hilal" şeklinde inşa ettirmiştir. Sultan II Abdülhamit de tıpkı ecdadı Fatih Sultan Mehmet gibi, Dolmabahçe'den ayrı olarak, uzaydan bakılınca hilal şeklinde görülen Altın Boynuz Haliç'in ortasına gelecek biçimde "Yıldız" Sarayını inşa ettirmiştir. Onun 33 yıllık iktidar dönemi, hem geçmişe kök salmış Osmanlı mitosunun yeniden üretildiği, hem de modern dünyaya ait değerlerin mevcut kültürel dokuya eklemlendiği ortak bir çabanın ifadesi olmuştur.

Bu bildiri kapsamında II. Abdülhamit dönemindeki birleştirici, bütünleştirici ve iktidar sembolü olan ay-yıldızdan yararlanılarak, Üsküp ve çevresindeki sanat yapılarının Osmanlı kamusallığı konusunda yeni değerlendirmeler ve çıkarımlarda bulunulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *II. Abdülhamit, Ay-Yıldız, Fatih Sultan Mehmet, Sanat Yapıları, Üsküp.*

1. İktidar Ve İktidar Sembolü Ay-Yıldız

Türk Dil Kurumu sözlüğünde iktidar **"Devlet yönetimini elinde bulundurma ve devlet gücünü kullanma yetkisi"** olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir deyişle **"devlet otoritesi"** biçiminde de betimlenen iktidar, kendi sınırları içinde, alınmış olan kararlara uyulmasını sağlamak üzere, egemen kamu gücüne, daha doğrusu güç kullanma tekeline sahip olunmasını da dikte ettirmektedir. Kuşkusuz, her rejim ya iktidar kendisini tanımlayacak yani kendi kimliğini oluşturacak ve görünür kılacak dil, sembol ve değerler üretmekle kendini yükümlü hissetmesi doğaldır. Bu bir anlamda kalıcılığın ve buna ait sistematiğin de ortaya koymuş olduğu bir olgunun göstergesidir. Bilindiği üzere iktidarın kendine özgülük çerçevesinde üretmiş olduğu mevcut geçerli sistem, kendine özgü dil, kavram, sembol ve değerlerle kendini tanımlamaktadır. Semboller de sistemin kendisini meşrulaştırmasında, kendi söylemini oluşturmasında ve yaygınlaştırmasında bir araç işlevi görmektedir. Devlet otoritesinin merkezden tüm taşra örgütlenmesine kadar yaygınlaştırılmasında kullanılan simgeler oldukça "anlam" yüklü olmayı kendilerine bir misyon olarak belirlemişlerdir. Semboller bu anlamlarını toplumsal, kültürel, ekonomik ve ideolojik zeminlerden almayı bir hedef olarak ortaya koymuşlardır. Bu sembollerden ay ve yıldız üç kıtayı birbirine bağlayan Balkanlar, Anadolu, Kafkasya ve Ortadoğu'nun tipik özelliklerinden birisi olarak ortaya çıkmaktadır.

Selçuklu kültür ve sanatının temel figürlerinden biri olan iç içe geçmiş iki kareden oluşan sekiz köşeli yıldızın Ortadoğu`da bulunan eski uygarlıklarda ve daha sonra İslam dünyasında yaygın olarak

[1] Çağ Üniversitesi FEF Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Başkanı; e-posta: **alilsevin@hotmail.com**
[2] Çağ Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi; e-posta: **esat@cag.edu.tr; GSM.05452757640**

kullanıldığı, sayı biliminde "8"in cenneti anlatan bir sembol olduğu için yurt kavramıyla bütünleştiği görülmektedir. Buna ilaveten sekiz köşeli yıldızın her bir köşesi insanoğlunun bireysel davranış biçimiyle de bütünleştirilmiştir. Bu cümleden hareketle tasavvufun devlet felsefesi olarak biçimlendiği Selçuklu Devletinde yıldızın köşeleri merhamet, şefkat, sabretmek, doğruluk, sır tutmak, sadakat, cömertlik ve Rabbine şükretmek ile bütünleştirilmiştir. Türkler, yönlerden kuzeyi siyah, güneyi kızıl, batıyı beyaz, doğuyu sarıyla simgeleştirirken cenneti de insanoğlunun yaşamasına elverişli olduğu için ayrıca yeşil renk ile de sembolize etmişlerdir. Oysa Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren devlet gücünün sınırlar içerisinde kullanma yetkisi hilal ve iç içe geçmiş iki üçgenden oluşan ve bugün İsrail bayrağında biçimlenen altı köşeli yıldızla simgeleştirilmiştir.

Monarşiden alınan esinle demokratik yönetimlerde de semboller, iktidarlar tarafından politik aktörleri manipüle etmek, daha doğru bir ifadeyle oylarıyla iktidarın belirlenmesinde etkili olabilecek kanaat önderleri ve etkili seçmenleri istemleri dışında etkileme, bir algı operasyonu çerçevesinde ekleme ve çıkartma yaparak bilgilerle oynama ya da bilgileri değiştirme amacıyla da kullanılabilir. Özellikle de temsili demokraside "halkın" oyuna talip olanlar, oluşturduğu sembollerle özellikle de ürettikleri manevi değerlerle politik bir aktör olmaya çalışan seçmenin manipüle olmasını sağlamak, böylece kendi iktidarını oluşturmak ve sağlamlaştırmak istedikleri de oyunun kuralları arasında sayılmaktadır.

2. Geçmişten Günümüze Osmanlı Coğrafyasındaki İktidar Simgeleri: Ay ve Yıldız

Kültür oluşturmaya başlamasıyla birlikte insanoğlu, gündüzleri ısıtan "Güneş" ve geceleri aydınlatan "Ay"ı önemsemiş ve bu önemseyiş ulusların kültür tarihlerinde ve mitolojilerinde yer almasına neden oluşturmuştur. Bir gök cismi ve Dünyanın uydusu olarak ay yer yuvarlağını geceleri aydınlattığı için ışık olarak güneşin devamında yer almaktadır. Hititlerde "Arma", Sümerlilerde "Nana"; antik Roma'da "Lucina", Eski İtalya'da "Diana" ve Eski Helen'de Artemis adıyla anılan Ay Tanrıçası yönetim biçimi ne olursa olsun bir iktidar imgelemi olarak anılır hale gelmiştir. Yadsınamaz bir gerçektir ki, bir Tanrıça olarak "Ay" ortak iktidar imgelemlerinin odak noktasında oluşturmuştur. Kuşkusuz geçmişten günümüze Paganist dönemdeki Ay İsa'dan önce 3000 yıllarında ilk devlet sistematiğine geçen Sümerler, Ay Tanrısı "Nana-Süen"ve Güneş Tanrısı "Utu"ve Tanrıça "İnana"nın simgeleri bir arada gösterilerek ilk Ayyıldız ikilemesi yapılmıştır.

İsa'dan önce 660 yılında Eski Yunanistan'daki Attika bölgesinde bulunan Megara'dan göçenler, liderleri Kral Byzas'a izafeten İstanbul'un kartal başı biçimindeki tarihi yarımadasında Byzantion'u kurmuşlardır. **"Byzas'ın Yeri"** anlamındaki Byzantion'un iktidar sembolleri kartal ve Sümerlerin de kullandıkları ay ve yıldız olarak benimsenmiştir. 600 yıl sonra Romalılar Ay Tanrıçası Hekate ile birlikte ay ve yıldızı Byzantion adlı sikkede ölümsüzleştirmişlerdir. Kral Byzas zamanında bir değişim aracı olarak bir site devleti konumundaki Byzantion'un parası henüz basılmamıştır. Makedonya Kralı II. Filip'e bile karşı koyan Byzantion küçük bir şehirdi. Sınırları Topkapı Sarayı sınırlarından büyük değildi. Byzantion Romalılarla gelişti ve III. Roma Osmanlılarla birlikte bir dünya kentine dönüşmüştür. Bilinenin aksine, "ay ve yıldız" sadece Türklere özgü değil, bu coğrafyanın ürettiği bir iktidar sembolü ve güç göstergesidir.

3. Türk Mitolojisinde Ay-Yıldız

Eski Türk efsanelerinde güneş, gündüzün, sıcağın simgesi olurken ay da karanlıktaki aydınlığın, soğuğun sembolü olmuştur. Yıldızlar ise, yönler ve yön bulmada birer rehber olma özelliği ile Türk mitolojisinde yer etmiştir.

3.1. Türk Gelenekleri ile Destanlarında " Ay "[3]

3.1.1 "Aydan Türeme"

Aydan türeyiş, resmen ve devletçe, ilk olarak Çingiz Han'ın atalarını anlatan efsanelerde görülmektedir. Çingiz Han'ın atası, Alankova çadırın bacasından giren ay ışığı ile hâmile kalmıştır. Aynı zamanda Türkler, **"Ayı Yaratan Büyük Tanrı** "nın varlığına da inanıyorlardı. Bu inanış, A1tay'lardaki Şaman dualarında da, devam ediyordu. Ancak ay, Türklerin de bir güzellik simgesiydi.

3.1.2. "Ay Tanrısı"

Ayı da yaratan bir Ulu Tanrı betimlemesi var olan Türklerde ve Hunlarda ay bir Tanrı olarak görülmemektedir. Ancak U y g u r Türk'lerinde, Mani ve Buda dinlerinin girilmesinden sonra, "Ay

[3] Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi (Kaynaklar ve Açıklamalarıyla Destanlar**), TTK, 3.B., Ankara, 2006, ss. 202-205

Tengri" deyişi görülmeğe başlamıştır. Kabul gören bu deyiş, Harezmşahlar döneminde de devam etmiştir. Aslında bu söz, "Kök Tengri" deyişinin, sonraki bir varyantının olmasını düşündürmektedir. Eski Türkçe Uygur yazıları, Hazreti İsa'yı da "Yaruk Ay Tengri" olarak adlandırmaktadırlar. "Ay ışığı", bu deyişlerin köklerini oluşturmaktadır. Ay ışığı, Mani dininin ana ilkelerindendir. Eski Uygur şiirlerinde de, ay sözü ile birlikte, "aydınlık" sözü de, bulunmaktadır. "Ayazgökte" ki ay ışığı, daha alımlı oluyordu.

3.1.3. "Ayın şekilleri"

"Ayın şekilleri" de, Anadolu ve dış Türklerin edebiyatı ile gereğinde, büyük bir yer tutar: "Tolu yarım ay" (Dolun ve yarım ay) deyişi, Uy g u r 1 a r ı n eski Türk şiirlerinde de, görülür. ' 'Ayın küçülme ve büyümesi''ile "Güneşin küçülmesi, ayın donuklaşması" ile ilgili inanışlar ise, çok daha tiki mitolojik köklere dayanır.

"Ay ağılı", güzelliğinden dolayı Anadolu 'da ve Dış Türklerde, çeşitli inanışlar doğurmuştur. Kırgız Türkleri, "Ay ağıllanırsa süt kabını, güneş ıpllanırsa küreğini hazırla", derler. Yani, süt ve ekin bol olur.

3.1.4. "Ay ile bulutlar"

"Ay ile bulutlar" da, Türk inanışlarında yer etmiştir. Yunus 'un,"Benim ayım ışığına, bulutlar gölge etmeye", dediği gibi. Uygur Türklerinde, "Uluğ bulut Ay Tengri" sözü, Ayın değerli bir tanıtması idi.

3.2. Yön-yol bulmada ve Vakti Öğrenmede " Yıldız "

Göçer ve özellikle savaşçı bir kavim olan Türklerde yönler ve yol bulmak her şeyden fazla büyük bir önem taşımaktadır. Doğal olarak yönleri doğru tespit etmenin ve tehlike ve tehditlerden uzak yol bulmanın da, ancak yıldızları iyi bilme ile mümkün olabileceği görülmektedir. Ayrıca Türklerde vakti öğrenmede yıldız bilgisi, tek yol ve çare olarak görülmüştür.

"Ay ile yıldız" ilişkilerine gelince, hilal ile köşe sayısı değişmekle birlikte tek yıldız formunun Avrupa'da ve Ortadoğu'da yaygın olarak görülmesi 13. yüzyıldaki Haçlı Seferlerinde haça karşılık Müslümanların kendilerini hilalle ifade etmesinden kaynaklanmaktadır.[4] Ünlü İngiliz tarihçisi Arnold Joseph Toynbee XX. yüzyıl başlarında Haçlı Seferleri (Crusade Campaign)'ni Uygarlıklar Karşılaşması eserinde Meydan Okuma & Karşı Koyma (ChallangeRespond) tezi kapsamında yorumlamış ve Hıristiyanların Müslüman Dünyasına haçla meydan okuması karşılığında İslam Dünyası da haça karşı kendi karşı koyma refleksi olarak hilali bir güç simgesi olarak göstermesini bilmiştir. Diğer bir deyişle Haçlılar haçı bir güç ve meydan okuma aracı olarak kullanırken, İslam orduları benzer biçimde hilali bir karşı koyma aracı olarak kullanmışlardır.

4. Osmanlı Döneminde Ayyıldız

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u fethi sırasında 1452 yılında Papalık Donanması'nın Bizans'a yardımını engellemek için Çanakkale şehrinin karşısında **"Denizin kilidi"** anlamına gelen Kilitbahir kalesini kıvrımları birbirini kapatan "**üç hilal"** şeklinde inşa ettirmişti. O bir anlamıyla Haç biçimindeki Papalık armadasının önündeki en büyük engelin üç hilal olacağını belleklere kazımayı hedef olarak almıştı. Fatih Sultan Mehmet daha da ileri giderek üç semavi dinin ibadethanelerini aynı dünya çatısı altında bütünleştirirken kıvrımları birbirini kapatan "üç hilal"den yaralanmasını bilmiştir.

"Doğu-batı-merkezde birleşir" anlamındaki **"Üç Tuğ"** padişah tuğralarında da **"Üç Uzun Elif"** harfiyle hayat bulmuştur. Aslında **"Üç Tuğ"** ya da **"Üç Hilal"**, üç kıtadaki egemenliğin simgeleştirilmesinden ziyade **güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar merkezde, bir elde, yönetimde birleşilmesi, bütünleşilmesi** anlamında olmuştur. **"Üç Hilal"** bir iktidar sembolü olduğu kadar, başkasının toprağında gözü olan **"irredendist"** olarak belleklere işlenenin aksine birleştirici ve bütünleştirici bir simgesel açılımdır. Osmanlı Devletinin Balkanlara doğru ilerlemesinin gizemli anahtarı **"Koloniyel Derviş Modeli"**nde simgeleştirdiği paylaşılan yeni topraklardaki ortak idraklardan elde edilen bu imgelem, Balkan fütuhatının da itici gücünü oluşturmuştur.

Bayrak, bir milletin ya da uluslar topluluğunun simgesi olarak kullanılan dört köşe, düz bir renk veya çeşitli renklerde, üzerinde o millet ve topluma özgü özel şekiller bulunan dokumadan yapılmış simgeler bütünüdür. Bayrakların, gemi sancağı, alay sancağı, 'Sancak-ı Şerif' gibi kullanımları büyük ve gösterişli olanlarına da 'sancak' adı verilmektedir. Osmanlı devletinde sancak uygulaması Yeniçeri

[4] William Ridgeway, **"The Origins of the Turkish Crescent"*(Türk Hilalinin Kökenleri)*,** The Journal of the Royal Antrophological Institute of Great Britain and Ireland, Vol. 38, (Jul. - Dec., 1908), **ss. 241-258**

Ocağı ile ilgili bir gelenektir. Daha doğru bir ifadeyle Osmanlı Devletinin güç simgesi ay ve yıldız, bayrak ve sancakta bütünleşmiştir. Etimolojik olarak **'Bayrak'** kelimesi eski Türkçedeki **'batrak'**dan, **'batrak'** ise **'batırmak'** fiilinden gelmektedir. Öte yandan 'saplamak' anlamına gelen 'sançmak' fiilinden gelen 'sancak' türetilmiştir.

29 Mayıs 1453 tarihinde İstanbul'un alınmasıyla ikinci Roma'yı fetheden Balkan İmparatoru konumundaki Fatih Sultan Mehmet, yönünü tekrardan batıya çevirerek Birinci Roma'yı da fethetmeye hazırlanmaya başlamıştır. Diğer bir deyişle, Fatih Sultan Mehmet, İkinci Roma İstanbul'u fethettikten sonra, tekrardan bu görüntüsüyle Birinci Roma'yı da fethetmeye hazır olduğunu göstermesini de bilmiştir. Osmanlı Devleti ya da Devlet-i Âliyye bilinenin aksine başı Güney doğu Avrupa'da vücudu Balkanlarda, ayaklarıyla Anadolu ve Ortadoğu'ya oturan federe denilebilecek bir yapıya sahip Müslüman bir Balkan devletidir. Toprakları içerisindeki hiçbir milletin dilini, dinini ve hukuk sistemini değiştirmediği gibi aksine ayrımsallığı desteklediği için emperyal olgulardan alabildiğine uzak bir görünüm sergilemesini bilmiştir.

Fatih, Anadolu'da birliği dahi tesis etmeden batıya, Kutsal Roma'ya yönelmişti. Bu hazırlıkların bir sonucu olarak, aynı zamanda kazanmış olduğu meydan savaşlarıyla da bir Mareşal [5]olduğunu da ispatlayan Fatih'in komutasındaki Osmanlı orduları, 1479'da Otranto'yu ele geçirerek, papanın Roma'ya kaçmasına da neden olmuştur. Bir başka deyişle Otranto'yu ele geçiren Müslüman Dünyasının Yeni Romalıları, Papa'nın Roma'ya kaçmasına da neden olmuşlardı. Tarih felsefesi açısından, "Avrupa Misakı" ya da "Avrupa Bütünleşmesi" kavramı, Osmanlı Devletinin yüzünü batıya çevirmesi ve Viyana'dan sonra Osmanlı gerilemesi çevresinde biçimlendirildiği düşünülmektedir. Avrupa Hıristiyanlığına karşı tek ciddi tehdit olarak ortaya çıkan Osmanlı tehdidi "Avrupa" bütünleşmesini de sağlamıştı. Diğer bir deyişle, Avrupa Hıristiyanlığına karşı tek ciddi tehdit olarak ortaya çıkan Osmanlı tehdidi "Avrupa" bütünleşmesinin de dinamizmini sağlamıştır. **"Bütünleştirilmiş Avrupa Kavramı"** Osmanlı tehdidinin gerilemesi çevresinde biçimlenmiştir.

III. Selimle başlayan batıya yönelme ve modernizasyon çalışmaları kapsamında sembollerle gücün ifadesi Osmanlı armasında da biçimlendiği görülmektedir. Bu düşünceden hareketle Osmanlı arması Osmanlı Devleti`ne ilk olarak Sultan Abdülmecid devrinde girmiştir. Osmanlı Devleti`nin o güne kadar arması olmadığından Sultan Abdülmecid İngilizlerden bu işin ustalarını göndermesini istemiştir. Büyük Britanya İmparatoriçesi Kraliçe Victoria, Osmanlı Devleti`ne ilk armayı yapmak için bir arma ressamı olan Charles Young'u İstanbul'a göndermiştir. Sultan Abdülmecid barışçıl bir padişah olduğunu vurgulamak için tuğrasının yanına bir gül de koydurmuştur. Bu motifle bütünleyici bir rol üstlenmiş, tüm dünyaya "barışçıl bir padişah" olduğunu göstermek istemiştir. Sonunda saltanat kavuğu, sorguç, tuğra ve ay yıldızın da içinde bulunduğu Osmanlı Devletine yakışır bir eser ortaya çıkmıştır. II. Abdülhamit zamanında geliştirilerek en son şeklini alan ve 30 sembolle ifade edilen bu Tuğra 17 Nisan 1882 tarihinde resmi arma olarak kabul edilmiş ve kullanılmaya başlanmıştır. Bayrakların ortasındaki eliptik şekil ve kavuk saltanat ve hilafeti; soldaki çiçekler müsamahayı; soldaki terazi adaleti; soldaki kitap Kur`an-i Kerim`i; sağ ve soldaki silahlar orduyu; güneş, devletin büyüklüğünü; güneşin ortasındaki yeşil yuvarlak ve içindeki tuğra, en büyük Müslüman Türk hanedanını; tuğranın altındaki ay, dünyadaki bütün Müslümanların hamisi oluşunu; madalyonların asılı olduğu aksam köklü Osmanlı kültürünü; en altta asılı madalyonlar, çeşitli milletlerden oluşan Osmanlı halkını ifade etmektedir.

Modernizasyon kavramı ile birlikte Avrupalılık kavramı Osmanlılığın önemli karakteristik özelliklerinden de birisidir. Duraklama devresi sonrası gerileme devrinde bile Devlet-i Seniyye, her an ölümü beklenen ve büyük bir inatla ölmemek için direnen Avrupa'nın bağrında varlığını sürdürmüştür. Panslavizm'e karşı Panislamizm'de büyük bir beceriyle örgütleyen aynı zamanda Türk milliyetçiliği ideolojisini de simgeleştiren Osmanlı modernleşme tarihinin önemli figürü Padişah II. Abdülhamit olmuştur. II.Abdülhamit, Osmanlı Devletinin Türk tabanlı **"yaratılış efsanesi"** üzerine hiç görülmedik bir biçimde yoğun çaba göstermiştir. Osman Gazi'nin babası ve Osmanlı Devletinin efsanevi kurucusu Ertuğrul Gazi'nin Söğüt'teki türbesini yeniden inşa ettirerek, âdeta burasını bir mozoleye çevirmiş ve özgün bir **"Türk-Osmanlı Kültü"** yaratmağa çalışmıştır. **"Süleyman Şah"** ile bütünleşen **"Mezar-ı Türk** türbesinin ve Kilitbahir'in de yeniden inşası II. Abdülhamit döneminde yapılmıştır. Sultan II Abdülhamit de tıpkı ecdadı Fatih Sultan Mehmet gibi, Dolmabahçe'den ayrı olarak sarayını uzaydan bakılınca hilal şeklinde görülen Altın Boynuz Haliç'in ortasına gelecek biçimde "Yıldız" Sarayını inşa

[5] **Fransızca "mahrechal" söz**cüğünden gelen mareşallik, ülkelerine çok üstün askeri başarılar kazandıran komutanlara verilmiş en yüksek askeri rütbedir. Savaş tarihinde yaygın görülen kanıya göre iki adet meydan muharebesini kazanan kişiye bu rütbe verilmektedir. Deniz kuvvetlerinde karşılığı "Büyük Amiral" rütbesidir.

ettirmiştir. Sultan II. Abdülhamit Kral Byzas'tan gelen, İstanbul'un ay yıldız karakterini coğrafyaya kazımasını bilmiştir. Çünkü onun biçimlendirdiği öğreti, hem geçmişe kök salmış Osmanlı mitosunun yeniden üretildiği, hem de modern dünyaya ait değerlerin mevcut kültürel dokuya eklemlendiği ortak bir çabanın ifadesi olmuştur.

II. Abdülhamit döneminde geniş çaplı imar faaliyetleri kapsamında çağdaş kent düzenlemeleri, modern devlet kurumlarının gereksinim duyduğu kamu binaları ve anıtlar yapılmıştır. Bu çerçevede Balkanlarda hassas bir mevkide yer alan Kosova vilayetinin merkezi olan Üsküp ve çevresinde de çok sayıda kamu binası, yollar, köprüler yapılmış, dinî, sosyal, kültürel ve ekonomik nitelikli sanat yapıları inşa edilmiştir. Devlet gücünün simgesi olan ay-yıldız, bu sanat yapılarını sonsuza kadar taşıyacak bir simge olarak görülerek görülecek yerlerine yapılarak Osmanlı Demirbaş mallarının bir simgesi haline getirilmiştir. Onun biçimlendirdiği öğreti, hem geçmişe kök salmış Osmanlı mitosunun yeniden üretildiği, hem de modern dünyaya ait değerlerin mevcut kültürel dokuya eklemlendiği ortak bir çabanın ifadesi olmuştur.

II. Abdülhamit döneminin ileri devrelerinde Türk devlet geleneğindeki sembollere örnek olmak üzere iç içe geçmiş üç ay yıldız da bir ütopya sembolü olarak önerilmiştir. Sultan II. Abdülhamit, bu sembolün daha önceden önerilmiş olsaydı, Osmanlı Devlet Arması yerine kullanılabileceğini ifade etmiştir. Aslında, geçmişten geleceğe Türk Devlet geleneğinin bir nişanesi olan bu simge, Hoca Ahmed Yesevi ve daha da öncesine kadar giden bütün Türk Devletleri'nin, ortak kuruluş ve beka felsefesini de simgelemektedir. Bu cümleden hareketle bu sembol TBMM'nin ilk Kavanin(Yasalar) Mecmuasında kullanılmıştır.

Ayrıca kıvrımları yukarıya gelecek şekilde birbirlerine bitişik üç hilal Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın 6 Ocak 1926 tarihli emri doğrultusunda, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk istihbarat kuruluşu olan Millî Emniyet Hizmeti Riyâseti (M.E.H./MAH)'nde teşkilat sembolü olarak kullanılmıştır.

5.Osmanlı-Balkan Medeniyetinde Üsküp Ve Çevresinde II. Abdülhamit Dönemi Birleştirici, Bütünleştirici Ve İktidar Simgesi:"Ay-Yıldız"

Bir Balkan imparatorluğu olan Osmanlı Devleti, Balkanlara Osmanlı-Balkan uygarlığını nakşederken devlet simgesi olarak önce hilali daha sonra da ay ve yıldızı bir güç ve iktidar simgesi olarak kullanılmıştır. Önceleri, Mescitler, Camilerin kubbelerini, Cami minarelerinin, tekke ve zaviyelerin çatılarını hilal ve hil'atlar süslerken daha sonraları devlet daire ve kurumları, demiryolu durak ve garları gibi resmi yapılar ile sıbyan mektepleri, rüştiye, idadi gibi öğretim kurumlarının tanıtım levhalarında ay ve yıldız devlet malı ya da demirbaş mal olarak simgeleşmiştir. Ayrıca köprü, menfez, bent, suyolları gibi sanat yapıları ile hanlar, hamamlar, çarşılar, bedestenler, imaretler, çeşmeler, kervansaraylar da aynı düşünce egemen olmuştur. Diğer bir deyişle büyük bir imar faaliyeti ile Osmanlı tarihinde 33 sene hükümdarlık yapan II. Abdülhamit döneminin birleştirici, bütünleştirici ve iktidar simgesi ay ve yıldızla tüm Balkanlar bezenmiştir. Mezarlıklarda, şehitliklerde kabirlerin üzerindeki taşlardaki ay ve yıldız Osmanlı Devletinin bir tapu senedi olarak büyük ve önemli bir algı yaratmıştır.

Ayrıca güneş, güneş ışığı, güneş şeklinde düzenlenmiş mücevher anlamlarına gelen aslı Farsça bir kelime olan Afitab'lar da kullanılmıştır. Bilindiği gibi Farsça "Afitab"sözcüğü Türkçede daha çok" Afitap "şeklinde kullanılmaktadır. Üsküb'de afitab'ların taş bezeme ögesi olarak çeşitli yerlerde kullanıldığını görülmektedir. Üsküb afitabları; hem bir devri âlem, hem de bir Mührü Süleyman'dır. Devri âlemin bir türüdür, ancak devri âlemden oldukça farklıdır. Mührü Süleyman'a benzer, fakat mücevher tasarımıyla ondan ayrılır. Afitab, diğer simgelerden yararlanarak kendi orijinal tasarımıyla ortaya çıkmıştır. Tek bir tür değil bir kaç farklı tasarımı bulunmaktadır. Afitabların Üsküb için anlamını aşağıdaki şekilde yorumlanmaktadır: [6]

-- Güzelliği, asaleti, nuru ve ışığı göstermesi.

-- Güneşin doğduğu istikameti göstermesi.

-- Ana giriş kapısını göstermesi.

-- İlişkilendirilen kişinin, yapının, binanın değerli ve önemli olduğunu göstermesi.

[6] http://www.hunersencan.com/sanat/afitabeler.html/Erişim Tarihi: 27/06/2016/

-- Hayat sonludur, nesillerin üzerine daha çok güneşler doğar ve batar mesajının verilmesi.

-- Tek bir vahdet vardır. Ve her şey ondandır ve ona doğrudur.

-- Sonsuzluk Tek'de birleşir ve onda anlam bulur.

Üsküp'de afitablar, Murat Paşa Camii'nin cümle kapısında, Taş Köprü'nün kemer alınlıklarında, Sultan Murat Caminin haziresindeki mezar taşlarının baş şahidelerinde, İsa Beg Camii'nin çıkışında kapı üst alınlığında, mezar taş lahitlerin alt ve üst dar kenarlıklarında, Svt. Dimitri Kilisesinin giriş kapısında yere döşenmiş olarak ve diğer erkek ve kadın mezar taşlarının baş şahidelerinde görülmektedir. [7] Kadın mezar taşlarının baş şahidelerinde büyük bir güneş kursu şeklinde yapılmıştır. Bezistan'ın giriş kapısı kitabesinin altında görülen iç içe geçmiş iki üçgenden oluşan altı köşeli Osmanlı yıldızıyla simgeleşen biçim, cümle kapısı gösterilmesidir.[8] Adem Baba çeşmesinin alınlığında aynı altı köşeli yıldız bulunmaktadır.

Eski Türk Çarşısı içerisinde bulunan halen sergi olarak kullanılan Eski Davut Paşa Hamamının kubbesinin camları büyük bir altıgen yıldız etrafında yıldızlardan oluşmaktadır. [9]Balkan Savaşının üzerinden iki yıl geçmiş olmasına rağmen Islahane binasının kitabesinde Türk Bayrağındaki ay-yıldız açık bir şekilde bulunmaktaydı. Ancak bu bina 1963 depreminde yıkılmış, kitabesi Üsküp Müzesinde bulunmaktadır. [10]

Ancak üzülerek ifade etmek gerekir ki, Osmanlı izlerinin silinmesine ay yıldızların silinmesinden başlanılmış hatta daha da ileri gidilerek Üsküp'te Osmanlı izlerinin silinmesine Vardar üzerinde tarihe tanıklık eden "Fatih Köprüsü"nün başında inşa edilmiş olan Burmalı Camiin Sosyalist Yugoslavya zamanında ortadan kaldırılması ile daha da ileri gidilmiştir. Sırplar, Murad Hüdavendigâr'ın 28 Haziran1389 tarihinde kazanmış olduğu Kosova Savaşını hiçbir zaman unutmadıkları gibi her yıl yaptıkları anma törenleriyle Osmanlı nefretini canlı tutmayı başarmışlardır. Balkan Savaşından sonra Fatih köprüsünün adını Taş Köprü'ye çevirdikleri gibi üzerindeki Osmanlı'nın mührünü yani kitabesini söküp götürmüşlerdir Bunu diğer Osmanlı yadigârı hanlar, hamamlar, köprüler, imaretler, çeşmeler, kervansaraylar izlemiştir. Ama bitirememişlerdir. Vardar üzerindeki Fatih Sultan Mehmet Köprüsü'nden, sonra Üsküp Kalesi, içindeki Vilayet Konağı ve Osmanlı'nın en son yapısı Telgrafhane binası ve şehitlikler de nasibini almıştır. Bugün Fransız Şehitliğinin yanındaki Osmanlı Şehitliği üzerinde ABD Büyükelçiliği binaları yükselmektedir. Bir yanını Vardar Nehri'ne veren Davutpaşa Hamamı biraz ötede Üsküp'ün hemen her yerinden görebileceğiniz Balkanların en muhteşem mabetlerinden biri geçmiş asırların felaketlerini iliklerine kadar yaşayan Sultan Murad Camii, ya da Sultan II. Murad'a nispetle Hünkâr Cami'si bu kimlik kazınmasından nasibini almıştır. Avlusundaki Rumeli topraklarında inşa edilmiş en görkemli yapı olmayı sürdüren saat kulesinin tepesindeki hilal haç ile yer değiştirmiştir. Camiin hemen yanı başında yer alan türbede Dağıstanlı Ali Paşa, hanımı ve kızı medfun olduğu türbenin tepesinde hilal bulunmaktadır.

6. Sonuç

Kral Byzas'tan gelen, Osmanlı Devletinin payitahtı İstanbul'un ay yıldız karakterini coğrafyaya kazımasını bilen Sultan II. Abdülhamit kendi döneminin birleştirici, bütünleştirici ve iktidar simgesi olan ay ve yıldızla tüm Balkanları bezemiş adeta bir "Osmanlı Milletler Topluluğunu (Commonwealth) yaratmağa büyük çaba göstermiştir. Ay yıldızla bütünleştirdiği Osmanlı uygarlığının biçimlendirdiği bu öğreti, hem geçmişe kök salmış Osmanlı mitosunun yeniden üretildiği, hem de modern dünyaya ait değerlerin mevcut kültürel dokuya eklemlendiği ortak bir çabanın ifadesi olmuştur.

Kaynaklar

Asım, Salih Üsküp Tarihi ve Civar, Üsküp, 1932.

Ayvansarayi, Hafız Hüseyin, (Haz.Fahri Ç.Derin) Velayat-ı Selatin ve Meşahir-i Rical; İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No.2241, İstanbul, 1978.

Ayverdi, Ekrem Hakkı, İçAydın Yüksel, Gürbüz Ertürk, İbrahim Nüman, Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Yugoslavya, c III, kitap 3, İstanbul, 1981.

[7] Lidiya Kumbaracı-Bogoevik, **Üsküpte Osmanlı Eserleri, (Makedonca),** Skopje, 1998, s. 92
[8] Lidiya Kumbaracı-Bogoevik, **age,** s.144
[9] **age,** s.179, resim 18,19,20.
[10] **s.215,** resim 3 ve 4.

Esin Emel, " Tös and Moncuk, Notes on Turkish Flag-Pole Finials", Central Asiatic Journal, Vol. 16, No. 1 (1972)

Kumbaracı-Bogoevik Lidiya, Üsküpte Osmanlı Eserleri, (Makedonca), Skopje, 1998

Ögel Bahaeddin, İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, TTK Basımevi, 1991;

Ören Ramazan, "Abbasiler Dönemi'nde Siyasi ve Dini Semboller", Selçuk Üniversitesi'nde 2006 yılında kabul edilmiş Yüksek Lisans Tezi.

Ridgeway William, "The Origins of the Turkish Crescent", The Journal of the Royal Antrophological Institute of Great Britain and Ireland, Vol. 38, (Jul. - Dec., 1908),

Varol M. Bahaüddin, "İslamTarihinin İlk İki Asrında Simge Renkler ve Siyâsî Anlamları", Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2004, sayı: 17

Yılmaz Uğur Efsun, "Klasik Türk Şiirinde Renkler", Kırıkkale Üniversitesi'nde 2009 yılında kabul edilmiş Yüksek Lisans Tezi;

KELAMİ VE FELSEFİ AHLÂKA KUR'ANİ YAKLAŞIM[1]

Yrd. Doç. Dr. İsmail YÜRÜK[2]

Özet

İslam'ın temel dini ilimlerinin inanç, ibadet ve ahlak olduğu bilinmektedir. İnanan insanın iyi bir insan, inanmayan insanın ise kötü bir insan olduğu bizzat Kur'an'ın ifadesidir. Her iki vasıf da sadece iman veya sadece küfrün gerektirdiği vasıflar değillerdir. Eğer bir insan iyi insan olma niyetinde ise bunun gereklerini yerine getirmesi ve sonunda Allah'ın kendisine va'd ettiği cenneti arzulaması onun en doğal hakkıdır. Bunun aksine insanı kötü yapan özellikleri kendisinde taşıyan kişi de cenneti arzulama hakkına sahip olsa bile kendisinde bulundurduğu özelliklerle hak ettiği cezayı alması da Allah'ın vaidi içinde yer almaktadır. Öyleyse insanın cenneti hak etmesi inanç üzerine bina etmesi gereken Kur'ani ahlâkla birlikte yerine getirdiği mükellefiyetler onu iyi insan konumuna getirecek ve bu gayretinin karşılığını cennet olarak alacaktır. Buna mukabil insanın cehennemde ceza görmesi de küfrü ve buna eşlik ettirdiği diğer kötü ahlâkî özellikleri sonucunda ortaya çıkacaktır.

Ahlak, Dinin iki temel kaynağı olan fıtrat veya imanın bir uzantısı şeklinde gerçekleşmesi gereken bir haslettir. İbadetlerin tanrı katında bir değer kazanması ve insanı müttaki yapması inanç, ahlak ve ibadetlerle mümkün olabilmektedir. Kur'an'ın iyi veya kötü ahlakı bazen nefse, bazen da ontolojik anlamda insan üzerine yüklemesi göz ardı edilmemesi gereken bir husustur. Felsefe her türlü yükümlülüğü ve sorumluluğu nefis üzerine bina ettiği için, her türlü ahlak anlayışının temeline nefsi yerleştirmektedir. Fakat kelam, ahlaka sorumluluk ve yaptırımlara zemin hazırlama gayesiyle bakarak, sorumluluk ve yaptırımların nefis-beden birliği neticesinde bir anlam ifade edebileceği, emaneti ancak bu şekilde koruyup korumadığının belirgin hale geleceğini vurgular. Çünkü hem imani, hem ahlaki ve hem de kulluk görevlerinin muhatabı nefis değil, nefis- beden ikilisinin meydana getirdiği insandır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Kelam, Felsefe, Ahlak, Nefis, beden

Abstract

It is known that the basic principles of Islama re faith, worship and morality. It is also stated in the Koran that believer is a good person, on the other hand unbelieving person is not. Either quality is not the as a result of faith or unbelieving. If a person tend to be a good person, then s/he must do whatever a good person must do and at the end s/he will have the right of willing to heaven which Allah promised. Although the person who has the bad qualities has also the right to willing to heaven. But s/he will get the fine whiche of Allah mentioned because of bad qualities. Therefore, in order to deserve heaven, s/he must base his faith on the moral principles and the responsibilies which is clearly stated in the Koran and that would make a good person. Because of these efforts, s/he will be rewarded having the right of heaven. And of course s/he will be sent to Hell because of his/her skepticism in addition to his/her immoral qualities.

Morality must stem from two basic principles of religion: These are creation and faith. In order to be accepted by Allah and to be a good muslim, worship must be accompanied by faith and moral. It is stated in the Koran that morality and immorality are sometimes because of nafs and sometimes because of ontolojy. And this is not something that can be ignored. As the philosophy base the responsibilities and duties on seduce, it construct the morality on the seduce. However, it looks for in Kalam and morality to build its basements. It is only meaningful as a result of nafs and body unity. In this way, it can be understood whether you protected the unity give you by Allah. Because both faith and moralty as well worship mission is not the responsibility of nafs, but nafs-body unity which make human.

Keywords: Koran, Kalam, Philosophy, Morality, Nafs, Body.

Giriş

İslam âlimleri daha ilk dönemlerden itibaren ahlâk konusundaki yeteneklerini ortaya koymaya çalışmışlardır. Kelamcılar ve Usulcüler iyi ve kötünün (Hüsün ve Kubuh) ölçüsü, fıkıhçılar

[1] Bu çalışmamız Çukurova Üniversitesi BAP birimi tarafından SBA-2016-6011 no'lu proje ile desteklenmiştir.
[2] Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

sorumluluğun şartları, ahlâkçılar ve mutasavvıflar ise gayretin etkisi ve niyetin saflığı konularında eserler vermişlerdir.[3]

Macid Fahri, İslam ahlâk nazariyelerini dört ana başlı altında toplamaktadır:

1. Sekiz ve dokuzuncu asırlarda filozof ve kelamcıların, ahlâkı akli metot ışığında değerlendirmeksizin Kur'an ve hadislerdeki ahlâkı veya onu ifade eden kavramları dikkate alarak açıklanmaya çalışılan nassî ahlâk.

2. Kur'an ve hadislere dayanmakla birlikte akli metotlara dayanan kelâmî teoriler.

3. Yeni Eflatuncu filozofların yorumlarına dayanan ve Eflatun ve Aristo'nun ahlâkî eserlerinden kaynaklanan felsefi teoriler.

4. Kur'an'da insan ve onun âlemdeki yeri düşüncesinden hareketle Kur'an ve hadise dayanan nassî, kelâmî ve felsefî ahlâkın karışımı şeklinde karşımıza çıkan ve nassi ahlâktan ayrılan, ancak İslamî ahlâk olarak değerlendirilen dini ahlâk teorileri.[4]

Bununla birlikte kütüphanelerdeki İslami eserlere bir göz atıldığında bunların iki tür ahlâkî eğilime vurgu yaptığı görülmektedir. Bu eserlerden büyük bir kısmı faziletin yüksek bir değer taşıdığını dayatmak suretiyle Müslümanların ahlâkını şekillendirmeye yönelik pratik öğütleri içermektedir. Diğer bir kısmı ise çoğu kez Eflatun veya Aristo'nun ahlâk anlayışından kopya edilmiş, nefsin tabiat ve özelliklerini tasvir eden, faziletin tanımını yaparak bunların nasıl kazanılacağını açıklayan eserlerdir.[5]

Kanaatimizce detaya girmeden İslam dünyasında ahlâk konusundaki çalışmaları Nassi Ahlâk ve Felsefi ahlâk olmak üzere iki kategoride değerlendirmek mümkündür.

Nassi ahlâk, hem nefsin hem de insanın olumlu ve olumsuz taraflarını dikkate alırken, Kelâmî ahlâk nefis kavramına mebadinin konuları içerisinde yer verir. Kelami ahlâk teorileri ise nassî ahlâk sisteminden doğmuştur. Diğer bir ifadeyle kelâmî ahlâk, Kur'an'ın ortaya koyduğu ahlâkî sistemin akli metot ışığında işlenmesidir. Ancak bu yöntem özellikle insan fiilleri konusuna vurgu yapar ve bireysel sorumluluğu önceler. Bu nedenle Kelam İlmi mesaile dair konularda temele nefsi değil, insanı yerleştirir ve onu da Allah'a muhtaç olmaları itibariyle değerlendirir.

Nassî ahlâkta en yüce gaye Allah'ın rızasını kazanmaktır. Kelâmî ahlâkta ise dünya ve ahirette mutluluğa ulaşmaktır.

Felsefi ahlâk teorileri ise nefsin de bir takım kuvvetlerini sistemleştirme çabaları sonucunda ortaya çıkan, nefsin cüzleri veya yönleri ölümle birlikte yok olacağından, ahlâkı sadece nefsi kuvvetlerin faziletleri veya reziletleri şeklinde açıklamaya çalışan sistemlerdir. Bu teorilerde en yüce gayeler ise mutluluk, haz, fayda veya en büyük mutluluk ilkesi, iyi niyet veya iyiyi istemedir.[6]

Bunlardan nassî ahlâk akli metoda dayansın veya dayanmasın temelde Kur'an'a dayalı bir ahlâk sistemi olup, bunun yanında hadisleri de dikkate alan bir sistemdir. Bu sistem ahlâkî sorumluluğu;

a. "Çünkü rabbim esirgeyip korumasa nefis insanı hep kötülüğe, şehevî arzulara yöneltir. Şüphesiz rabbim çok affedici, çok merhametlidir."[7]

b. "İyilik ederseniz kendi nefsinize iyilik etmiş olursunuz, Yok, eğer kötülük yaparsanız yine kendi nefsinize kötülük etmiş olursunuz."[8]

c. "Nefsini tamahkârlık ve cimrilik duygusundan arındıranlar, kurtuluşa erip umduklarına kavuşacak kimselerdir"[9] gibi ayetlerde olduğu gibi bazen İnsanın maddesel varlığının temelini oluşturan nefsin huylarına yüklerken, bazen de;

---

[3] M. A. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, (Çev: Emrullah Yüksel-Ünver Günay), İz Yay., İstanbul 1993, s. Giriş xvıı.

[4] Macid Fahri, *İslam Ahlâk Teorileri*,(Ethical Theories in Islam), (Çev: Muammer İskendeoğlu-Atilla Arkan), Litera Yay., İstanbul 2004, s .23-25.

[5] M. A. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, Giriş xvı-xvıı.

[6] Recep Kılıç, *Ahlâkın Dini Temeli*, Türküye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2012, s. 8-11.

[7] Yusuf (12)/53:

إِنَّ **النَّفْسَ** لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّيَ إِنَّ رَبِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ

[8] İsrâ (17)/7:

إِنْ أَحْسَنتُمْ أَحْسَنتُمْ **لِأَنفُسِكُمْ** وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا

[9] Haşr (59)/9; Teğabün (64)/16:

وَمَن يُوقَ شُحَّ **نَفْسِهِ** فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

a. "İnsan sanki iyi bir şey istermişçesine kendisi için kötülüğü ister. Çünkü insan acelecidir."[10]

b. "Ey İnsan! Seni cömert rabbin hakkında aldatan nedir?"[11]

c. "Bütün bunlara rağmen insan yine de fütursuzca azar"[12] ayetlerinde olduğu gibi varlık olarak insanın bizzat kendisine ait vasıflara işaret eder.

Kur'an açısından ahlâkî yükümlülük de önemlidir. Bu, yaratılış anında değişmez bir sistem olarak uyarlanmıştır.[13] Bu nedenle ahlâkî yükümlülük bizzat nefsin veya ruh-beden ikilisinin kendisinden kaynaklanan bir olgu değildir.

1. Ahlâkî Yükümlülüğün Kaynağı

İslam düşünürlerinin ahlâk felsefesi hakkında tartıştığı en temel konulardan biri ahlâkî değerlere ait bilginin kaynağının ne olduğudur.[14]

Kur'an, Allah'ın tüm insanları bir tek nefisten ve ondan da eşini yarattığını, bu ikisinden birçok erkek ve kadını üretip yaydığını haber vermektedir.[15]

Kur'an'ın ifadesine göre Allah Teâlâ ilk yaratılışta insan nefsine iyi ve kötüyü ilham etmiş bulunmaktadır.

"Nefse ve ona kabiliyetler verene, yine ona hem kötülüğü hem de kötülükten sakınmayı ilham edene and olsun ki nefsini arındıran kimse kurtuluşa erer. Nefsini kirletip günahlara boğan ise hüsrana uğrar."[16]

Bununla birlikte insana, faziletin ve rezilliğin yolu gösterilmiş, hangi yolu benimseyeceği kendisine bırakılmıştır.

"Biz insanı katışık bir sudan yarattık. Onu imtihan etmek maksadıyla yarattığımız için, kendisine işitip görme, anlayıp kavrama kabiliyeti verdik. Ayrıca biz ona doğru yolu gösterdik;(hakkı batılı, iyiyi-kötüyü tanıttık). Artık insan ya bunca nimete karşılık iman ve itaat üzere şükredecek ya da nankörlük/kâfirlik edecek." [17]

Ayrıca insan, natık olma özelliği, zahiri ve batını duyularının gerektirdiği ahlâkî bir görüş keskinliği yeteneğiyle donatılmıştır.[18]

"O gün insan kendi nefsi üzerine şahittir."[19]

Bu ayetler, insana sadece tavsiyelerde bulunmak, iyi veya kötüyü tercih etmekle yetinmeyen, bunlara ilaveten yapma veya yapmama hususunda ona emirler veren bir içgüdünün bulunduğuna işaret etmektedir. Böylece bizim melekelerimize kumanda eden bu otorite olsa gerektir ve bu da akıldan başka bir şey değildir.[20]

---

[10] İsrâ (17)/11:

وَيَدْعُ **الإِنسَانُ** بِالشَّرِّ دُعَاءهُ بِالْخَيْرِ وَكَانَ الإِنسَانُ عَجُولاً

[11] İnfitar (82)/6:

يَا أَيُّهَا **الْإِنسَانُ** مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ

[12] Alak (96)/6:

إِنَّ **الْإِنسَانَ** لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ

[13] Rûm 30/30.

لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ

"Allah'ın yaratmasında değişme olmaz."

[14] Ahlâkî eylemin kaynağı için bkz: İlhami Güler, Allah'ın Ahlâkîliği Sorunu, Ankara Okulu Yay., Ankara 2000, s. 30-38.

[15]

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالاً كَثِيراً وَنِسَاءً...

[16] Şems (91)/7-10:

وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا قَدْ أَفْلَحَ مَن زَكَّاهَا وَقَدْ خَابَ مَن دَسَّاهَا

[17] İnsan (76)/2-3:

إِنَّا خَلَقْنَا **الْإِنسَانَ** مِن نُّطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَّبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعاً بَصِيراً إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِراً وَإِمَّا كَفُوراً

[18] M. A. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, s. 6.

[19] Kıyame (75)/14:

بَلِ **الْإِنسَانُ** عَلَى نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ

[20] M. A. Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, s. 6.

Aklın emri dışında kabul edebileceğimiz başka bir davranış kuralından bahsetmek mümkün değildir. Öyleyse "Akıl" yegâne geçerli otoritedir. Çünkü gerek naklî gerekse aklî herhangi bir delilin işaret ettiği anlam tamamen akla bağlıdır. Akıl nazar-ı itibara alınmazsa ona bağlı olan bütün durumların da nazar-ı itibara alınmaması gerekir.[21]

Ancak Aklımızın nüfuz edemediği alanlar da bulunmaktadır. Bu ise insanın yaratıcısına karşı yerine getirmesi gereken ibadet tarzıdır. Aklın karanlıklardan başka bir şey bulamadığı ve şüphe içerisinde olduğu bu alanlarda başka bir ışığa ihtiyaç vardır. Çünkü insanın yaratıcısından başka hiçbir varlık, onun gelişmesinin ve ruhunun olgunlaşmasının kurallarını tam anlamıyla bilemez. O zaman bu gibi durumlarda İlahi akıldan ibaret olan ve her şeyi bilen somut bir gerçeğe başvurmak gerekir. Ancak o, böyle bir eksikliği giderebilir. İlahi kanun, tabii ahlâk kanununu devam ettirmeli ve tamamlamalıdır. Kur'an'ın ifadesiyle Ahlâkî yükümlülüğün kaynakları şu ayette vurgulanmaktadır:

"Yine onlar, "Bize gelen peygambere kulak verip dinleseydik yahut aklıselimle hareket etseydik şimdi bu alevli ateşte yananlar arasında yer almazdık." diyecekler."[22]

Bu durum bize ahlâkî yükümlülüğün iki kaynak vasıtasıyla ulaştırıldığını göstermektedir ki bunlardan biri akıl diğeri ise peygamberlerdir. Aslında bunlar birbirine zıt veya birbirinden farklı olmayıp, insanın nefsi bahanelerinin önüne set çekmek gayesiyle çift yönlü aydınlanmanın ifadesinden başka bir şey değildir. Onlar aynı kaynağın iki tabakasıdır[23] ve Allah'ın kelamıyla bu iki kaynağa dayalı iki tabaka, kalplerin sükûnete ermesi bakımından oldukça önemlidir:

"İmanları artsın diye müminlerin kalplerine huzur ve sükûnet veren odur."[24] İşte bu durum insan için nur üzerine bir nurdur.[25]

Ahlâkî yükümlülüğün peşi sıra gelen iki kavram daha vardır ki bunlar sorumluluk ve müeyyide (yaptırım) dir.

2. Sorumluluk

Yükümlülük konu edildiğinde hemen akabinde iki kavramın belirmesi zorunludur. Bunlardan biri sorumluluk, diğeri ise müeyyidedir. Sorumlu olmak, bir şeye cevap vermek, her hangi bir konuda birine hesap vermek zorunda olmaktır.

Sorumluluğun dinî, toplumsal ve ahlâkî yönleri Kur'an tarafından şöyle sergilenir:

"Ey Müminler! Bile bile (çağrısına uymamak, emir ve yasaklarını çiğnemek suretiyle] Allah'a ve elçisine hainlik etmeyin. Yine (gerek ganimet taksiminde, gerek diğer bütün hususlarda size tevdi edilen görev, yetki, sorumluluk ve başkalarına ait hak gibi) emanetlere de hak ve adalet ölçüsünü bile bile hıyanet etmeyin."[26]

Kur'an, ahlâkî yetenek bakımından akıl sahibi varlıklarla, bu özelliğe sahip olmayanların durumunu göz önüne sermektedir.

"Biz emaneti (irade ve sorumluluğu) göklere, yere ve dağlara teklif ettik. Fakat onlar bu teklifin ağır sorumluluğunu üstlenmekten ve hakkını verememekten korkup kaçındılar. Bu ağır sorumluluğu insanoğlu yüklendi…"[27]

---

[21] Şemsü'd-Dîn es-Semerkandî, Kitâbü'l-Me'ârif fî Şerhi's-Sahâ'if, Sül. Ktp., Köprülü No: 827, vr. 87a; İsmail Yürük, *Şemsü'd-Dîn Muhammed b. Eşref el-Hüseynî es-Semerkandî'nin Belli Başlı Kelami Görüşleri(Allah ve İman Anlayışı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ata. Ü. Sosyal Bilimler Ens., Erzurum 1987, s. 25.

[22] Mülk (67)/10:

وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ

[23] M. A. Draz, Kur'ân Ahlâkı, s. 6.

[24] Fetih (48)/4:

هُوَ الَّذِي أَنزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوا إِيمَاناً مَّعَ إِيمَانِهِمْ

[25] Nur (24)/ 35:

نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ

" Nûr üstüne nûr. Allah nûruna dilediğini kavuşturur."

[26] Enfal (8)/27:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَخُونُوا اللهَ وَالرَّسُولَ وَتَخُونُوا أَمَانَاتِكُمْ وَأَنتُمْ تَعْلَمُونَ

[27] Ahzab (33)/72:

إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَن يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنسَانُ...

Bu ayetlerin bize ilham ettiği iki tür sorumluluktan söz edebiliriz. Bunların biri akla yüklenen, diğeri ise imana yüklenen sorumluluktur. Ahlâkî sorumluluk dinin kaynaklarında sıkça yer alsa da ahlâkî kuralların evrenselliği onun ahlâkî bir sorumluluk olduğunun ifadesidir.

İmana yüklenen sorumluluk ise, Kur'an'a yapılması emredilen farz ibadetler ve yapılması yasaklanan fiil ve davranışlardır.

Müeyyide de dünyevi ve uhrevi olmak üzere iki kategoride değerlendirilmektedir.

3. Nassi Ahlâk

Kur'an'ın ahlâkî prensipleri muğlaktır ve analizi zordur.[28] Kur'an ahlâkî veya dini iyiyi ifade etmek için birbirinden farklı birçok kavram kullanır. Bu kavramlar hayır, birr, kıst, iksât, adl, hakk, mar'uf ve son olarak da takvadır. O aynı şekilde kötülüğün karşılığı olarak da şerr, münker, zulüm, ism, vizr ve zenb kavramlarına yer verir. İyi ameller amel-i salih veya hasenat, kötü ameller ise seyyiat olarak isimlendirilmiştir. İyi amelin sonucu cennet, kötü amelin sonucu ise cehennemdir.

Biz burada bu kavramların etimolojisinden ziyade genel anlamda Kur'an'da zikredilen birkaç önemli hususa işaret etmek istiyoruz.

Kur'an'da ahlâkî yargıyı ifade eden iki önemli kavram vardır. Bunlardan biri hayır (iyilik), diğeri ise şer (kötülük)dir. İnsan fiilleri açısından bakıldığında Kur'an, biri mutlak kötülüğün, diğeri de mutlak iyiliğin ifadesi olan iki kavrama vurgu yapar. Bu iki kavram "Hevâ ve Takvâ"dır. Hevâ kötülüğün, takva da iyiliğin zirvesidir.

İslâm ahlâk kültüründe nefsani arzularına esir olma zaafına 'heva' denmiş, bu zaaftan korunmanın da ancak aklın buyruğuna uymakla mümkün olabileceği ifade edilmiştir. Nitekim Yahyâ b. Adiyy'in "Tehzibü'l-Ahlâk",[29] Ebu Bekir er-Razi'nin "Tıbbü'r-Ruhani"[30] ve İmam Mâverdi'nin "Edebü'd-Dünya ve'd-Din"[31] isimli kitabı gibi birçok ahlâk kitabının ilk konuları akıl-heva çatışmasına ayrılmıştır. Özellikle Gazali, İhya ve Mizanü'l-Amel gibi eserlerinin çeşitli yerlerinde ve bu konuya büyük önem vermiştir.

Başta Kur'an-ı Kerîm ve hadisler olmak üzere İslamî kaynaklarda 'heva', "insanın iyi ve kötü konusunda doğru seçim yapmasını ve akla uygun davranmasını önleyen nefsani arzular" anlamında kullanılır. Heva düşüncesiz bir şekilde arzunun peşine düşmektir. Diğer bir ifadeyle yüksek bir konumdan aşağıya düşme veya iniştir.[32] Kur'an bu düşmana karşı daima muhalefet eder.

"Hevâ ve hevesini, boş arzu ve isteklerini kendisine ilah/tanrı edinen kimseyi görüyorsun değil mi?"[33]

Heva ve hevesini kendine tanrı edinen, hak ve hakikati bilmesine rağmen Allah'ın kendisini dalâlette bıraktığı kimseyi gördün mü?[34]

"Allah'ın gösterdiği yolu bırakıp da heva ve heveslerine uyan kimseden daha şaşkın/sapkın kimse olabilir mi?"[35]

Hatta bu mutlak kötülük, kendi arzu ve hevasına uyan anlamında İblis'e isnad edilmiş ve onun adıyla anılmıştır.[36] Ayrıca birçok Mezhepler tarihi yazarı ideoloji mensuplarını ehlü'l-ehva', yani hevâ ehli olarak isimlendirmiştir.

---

[28] Macid Fahri, *İslam Ahlâk Teorileri*, s. 29.
[29] Yahyâ b. Adiyy, *Tehzibü'l-Ahlâk*, Dârü'l-Meşrik, Beyrut/Lübnan 1986, s. 3.
[30] er-Razi, Ebu Bekr Zekeriyya, *et-Tıbbü'r-Ruhani*, (tah: Abdullatif b. Münif, Mısır 1978, s. 178-184.
[31] Maverdi, *Edebü'd-Dünya ve'd-Din*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Kahire, 1407h./1978 m., s. 1-23.
[32] er-Râğıb el-Isfahânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'an*, Mektebetü Nezar Mustafa elbâz, Yrz ve trz, C. 2, s. 712-713.
[33] Furkan (25)/ 43:

أَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ

[34] Casiye (45)/ 23:

أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ وَأَضَلَّهُ اللَّهُ عَلَى عِلْمٍ

[35] Kasas (28)/ 50:

وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَوٰيهُ بِغَيْرِ هُدًى مِنَ اللَّهِ

[36] Şehristanî, Ebu'l-Feth Abdulkerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut-Lübnan 1395h./1975m., C. 1, s. 18.

Kur'an buna ilaveten ikinci bir mutlak günahtan bahseder ki oda şirktir. Bu sözcük Kur'an'ın en çok kullandığı kavramlardan biridir. Şirk, Allah'a başkalarını ortak etmek, başka her hangi bir şeye kulluk etmek hataya ve dalalete düşmektir.

"Evladım! Sakın Allah'a ortak koşma; çünkü Allah'ın ilahlığına ortak koşmak gerçekten çok büyük bir zulümdür/cürümdür."[37]

Şirk Allah'ın asla affetmeyeceği, onu işleyen kimseye cennetini haram kıldığı bir günahtır.

"Şüphesiz Allah kendisine eş ve ortak koşulmasını affetmez. Fakat dilediği kimselerin bunun dışındaki günahlarını bağışlar. Her kim Allah'a eş ve ortak koşarsa çok büyük bir günah işlemiş olur."[38]

"Kim Allah'ın ilahlığına eş ve ortak koşarsa bilsin ki Allah ona cennet yüzü göstermeyecektir."[39]

Kur'an, hevâya karşılık, mutlak iyilik olarak 'Takvâ'yı koyar.

Takva, şirkten uzak durmak ve hakikat ve din için gayret sarf etmek suretiyle ebedi azaptan ve ilim hikmet ve kesin bilgi vasıtasıyla inkârdan uzak durmaktır.

"Allah, elçisinin ve müminlerin kalplerine bu küstahlığı sükûnet ve serinkanlılıkla karşılama duygusu ilham etmiş ve onların tevhid inancına bağlılıklarını güçlendirmişti. Zaten onlar buna hem layık hem de ehildiler."[40]

Takva, günah ve isyandan küçük günahlara varıncaya dek kaçınmak anlamını da ifade eder.

"Vaktiyle o diyarlarda yaşayan insanlar iman etmiş ve Allah'a isyandan sakınmış olsalardı, hiç şüphesiz onlara hem gökten hem yerden bolluk, bereket yağdırırdık. Ne var ki onlar peygamberlerini ve Allah'ın ayetlerini yalan saydılar."[41]

Gerçek takva ise kendisini hakikatten uzaklaştıran şeylerden yüz çevirmek, Allah'tan başka hiçbir şeye değer vermemek ve kendini sadece Allah'a adamaktır.

"Ey Müminler! Allah'a itaatsizlikten nasıl sakınmak gerekiyorsa öyle sakının ve O'na yürekten bağlanıp teslim olmuş kimseler olarak can verin."[42]

Bir insanın takva sahibi yani müttaki olabilmesinin yolu ise daima iyilik yapmaktır. Bu iyilik sadece basit iyilikler değillerdir. Bunlar insanın hayatının her safhasında onunla birlikte yaşaması gereken davranışlardır. Kur'an bu iyiliğin adına "birr" adını vermektedir.

"İyi bilin ki "Asıl kıble bizim kıblemizdir." iddiasıyla yüzünüzü/yönünüzü ibadet sırasında doğuya yahut batıya çevirmeniz iyilik ve gerçek manada dindarlık demek değildir. Oysa gerçek iyilik ve dindarlık bir kimsenin Allah'a, kıyamet ve hesap gününe, meleklere, ilahî kitaplara/vahiylere ve peygamberlere inanması; çok sevdiği ve aynı zamanda ihtiyaç duyduğu malından akrabaya, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım için el açanlara ve hürriyetine kavuşmak içim efendisiyle sözleşme yapan kölelere vermesi; namazı hakkıyla kılması, zekâtı vermesidir. Yine gerçek iyilik ve dindarlık, söz verdiğinde sözünde duran, özellikle darlık ve sıkıntı, hastalık ve savaş gibi zor zamanlarda sabır ve sebat gösteren kimselerin ortaya koydukları bu tür davranışlardır. İman ve iyilik iddiasında/davasında samimi olanlar işte bunlardır. Allah'a itaatte duyarlık ve sorumluluk sahibi kimseler de yine bunlardır."[43]

---

[37] Lokman (31)/ 13:

يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ

[38] Nisa (4)/ 48:

إِنَّ اللّهَ لاَ يَغْفِرُ أَن يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَن يَشَاءُ وَمَن يُشْرِكْ بِاللّهِ فَقَدِ افْتَرَى إِثْماً عَظِيماً

[39] Maide (5)/ 72:

إِنَّهُ مَن يُشْرِكْ بِاللّهِ فَقَدْ حَرَّمَ اللّهُ عَلَيهِ الْجَنَّةَ

[40] Fetih (48)/26):

فَأَنزَلَ اللّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا

[41] A'raf (7)/96:

وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَى آمَنُواْ وَاتَّقَواْ لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالأَرْضِ وَلَـكِن كَذَّبُواْ

[42] Âl-i İmran (3)/102:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ اتَّقُوا اللّهَ حَقَّ تُقَاتِهِ وَلاَ تَمُوتُنَّ إِلاَّ وَأَنتُم مُّسْلِمُونَ

[43] Bakara (2)/ 177:

لَيْسَ الْبِرَّ أَن تُوَلُّواْ وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَـكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ وَالْمَلآئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّآئِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُواْ وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاء والضَّرَّاء وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَـئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَـئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ

Allah'a iman her türlü ahlâkî veya amelî davranışın temelinde yer alır. Eğer iman bulunmuyorsa diğerlerinin önemi yoktur. Kur'an'ın ifadesiyle iyi insan olmak, ilk önce imanî özelliği kendisinde bulundurmakla gerçekleşecektir. Bu imana eşlik etmesi gereken en önemli özellik ise onun ihlas ve samimiyetle olmasıdır.

Kur'an bu özelliğe o kadar çok vurgu yapmaktadır ki ihlas ve samimiyete dayalı olmayan bir imanın geçerliliği tartışılabilecek konuma gelmektedir. 'İhlâs', insanın yaşamın bütün zamanlarında, ibadet ve amellerinde sırf Allah rızasını gözetmek ve dini yalnız O'na özgü kılmak demektir.

İhlâs, tevhid inancının özüdür. Bunun için müslüman, yalnızca Allah rızasını kazanmak amacıyla Hakk'a kulluk yapmalı, ibadetlerine asla yapmacık, gösteriş, başkasının beğenisini kazanma düşüncesi karıştırmamalıdır. 'Hak'tan başka bir şey düşünmekten korunmak' şeklinde de tanımlanan ihlâs, sahibini gerçekten takvaya götürür.

"Kendilerine, dini yalnız Allah'a halis kılarak O'na ibadet etmeleri emredildi."[44]

"De ki: bana dini yalnız, Allah'a halis kılarak O'na ibadet etmem emredildi."[45]

"Dini Allah'a halis kılarak O'na kulluk et! Halis din (ibadet) Allah'a yapılır."[46]

"De ki: 'Ben, dinimi Allah'a halis kılarak O'na ibadet ederim. Sizden ondan başka dilediğinize tapınız."[47]

Kur'an'ın yanında çok basit bir davranış biçiminden, en yüksek ahlâkî davranışlara kadar açıklamalarda bulunan Hz. Peygamberin söz ve davranışlarının özü, bu Kur'anî ahlâk sisteminin açıklanması ve uygulanmasıdır.

4. Kelâmî Ahlâk

Kelam ilmi ahlâkı değerlendirirken daha önceden belirttiğimiz gibi nefsi ve onun özelliklerini değil bizzat varlıksal olarak insanı, diğer bir ifadeyle Allah'a kul olanı merkeze alır. O nedenle insan Allah'a muhtaç olmaları bakımından kelamın konusunu oluşturur. Bu da kelam ilminde "ef'al-i ibad" yani kulların fiilleri başlığı altında irdelenir.

Kelamcılar ahlâkı iyi ve kötü olmak üzere iki kısma ayırırken özellikle bunların aklî veya naklî mi olduğunu sorgulama yönüne gitmişler ve ahlâkî konulara bu açıdan bakmaya çalışmışlardır. Onların bu bakış açısı İslamî ahlâkın nasıl olması gerektiği anlayışına götürmüş ve dolayısıyla inanç esaslarının değil de özellikle insanın fiillerinin ahlâkî olup olmadığı hususunun Kur'anî açıdan belirlenmesini hedef almıştır.

Kelâmî ahlâk, ahlâk problemini irdelerken doğru ve yanlışın (İyilik ve kötülüğün) tabiatı, İlahi adalet ve kudret ve ahlâkî özgürlük ve sorumluluk(kader) olmak üzere üç problemi gündeme getirir.[48]

Kelam ekolleri bu ahlâkî problemlerin çözümünde hem fikir değillerdir. Kelâmî ahlâkta üç farklı zihniyetin olduğunu söyleyebiliriz. Bunlar; Mu'tezile'nin ahlâk teorisi, Eş'ari'nin ahlâk teorisi ve Maturidi'nin ahlâk teorisidir.

Bu kelam ekolleri birinci problemi hüsün ve kubuh başlığı altında ele almaktadırlar. Kelami literatürde hüsün ve kubuh meselesi olarak yer alan bu konudan fiillerin ahlâkî bir değer kazanması, bunların insana bir vasıf olarak yüklenip yüklenemeyeceği ve iyi ve kötü olmanın kriterleri üzerinde durulur.

Mu'tezile insana ait herhangi bir fiili iki grupta değerlendirir. Bunlardan ilki varlığı üzerinde ziyade sıfatı olmayan fiildir ki bunlar iyi veya kötü olarak nitelendirilemez. Diğeri de varlığı üzerine ziyade sıfatı olan nitelik sahibi fiildir. Bu fiil övgüye ve yergiye layık olması bakımından da ikiye ayrılır. Fiil failden meydana geldiğinden ya övgüye veya yergiye layıktır. Bu, failin fiil karşısında ilk

---

[44] Beyyine (98)/5:

وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاء

[45] Zümer (39)/11:

قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ مُخْلِصاً لَّهُ الدِّينَ

[46] Zümer (39)/2-3:

إِنَّا أَنزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ فَاعْبُدِ اللَّهَ مُخْلِصاً لَّهُ الدِّينَ أَلَا لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ

[47] Zümer (39)/14-15:

قُلِ اللَّهَ أَعْبُدُ مُخْلِصاً لَّهُ دِينِي فَاعْبُدُوا مَا شِئْتُم مِّن دُونِهِ

[48] Macid Fahri, *İslam Ahlâk Teorileri*, s. 34.

karşılaşabileceği durumdur. İkinci durum ise failin yaptığı işten dolayı ne övülmeyi ne de yerilmeyi gerektirmemesidir.[49]

Eşa'ri ise fiillerin güzellik ve çirkinliğinin dört anlamı olduğunu söyler:

1. Bir şeyin tabiatı itibariyle iyi veya kötü olması

2. Sıfat bakımından tam olanın güzel eksik olanın çirkin olması

3. Maksada uygun olanın iyi, uygun olmayanın kötü olması

4. Dünyada övgüyü ahirette sevabı gerektiren fiilin güzel buna karşılık olarak dünyada kötülenmeyi ahirette ise cezayı gerektiren fiilin çirkin olmasıdır.[50]

Bunlardan ilk ikisinin aklen bilinebileceği hususunda tüm Kelâmî ahlâk teorileri hem fikirdir. Ekoller arasındaki en şiddetli tartışmalar hüsün ve kubhun yani iyilik ve kötülüğün üçüncü anlamı üzerinde meydan gelmiştir.[51]

Ahlâkî olarak tasvip edileni (ma'rufu) emretme ve yerileni (münkeri) yasaklama Mu'tezile'nin beşinci prensibidir. Onlar vahyin gelmesinden önce bilginin temellerine ulaşmanın ve nimete şükretmenin vacip olduğu hususunda hemfikirdirler. Buna ilave olarak onlar hüsün ve kubhun akıl yoluyla bilinebilmesinin ve doğruya uyup, yanlıştan sakınmanın da zorunlu olduğunda ittifak ederler.[52]

Fiillerin güzel veya çirkinliğinin akıl yoluyla değil din yoluyla bilinebileceği hususunda Eş'ari ekolünün uyum içerinde olduğunu görürüz.[53] Fiillerin iyiliği ve kötülüğü Allah öyle bildirdiği içindir. Her bir fiil iyi ve kötü olma bakımından eşittirler. Şeyin kendi özünde güzellik ve çirkinlik yoktur. Bir fiili işleyenin övülmesini ve ödüllendirilmesini, kötülenmesini ve cezalandırılmasını fiilin kendi özünde aramamak gerekir. Bütün bunların hepsi kanun koyucunun emir ve yasaklarıyla ortaya çıkar. [54]

İmam Maturidi'ye göre fiillerin iyi veya kötü oluşları aklen idrak edilebilir. Maturidi ekolünde hüsün ve kubha dördüncü bir anlam daha ilave edilir ki fiilin amaca uygun olanının iyi uygun olmayanın kötü olduğudur.[55] Bir amaca göre fiilin iyi veya kötü olduğu, aklın kavrayabileceği bir bilgidir.[56]

İslam kelamcılarının ilk ahlâk teorisyenleri olan Mu'tezililer, ahlâk felsefesi açısından onların beş esasından biri olan ve ikinci problemi çözümlemek için önemli buldukları adalet prensibine yer verir. Bu prensibe göre Allah adil olup asla insanlara zulüm etmez. Öteki dünyada Allah Teâlâ'nın, insanı ödüllendirmesi veya cezalandırabilmesi için onun iyi ve kötü davranışlar arasında tercih yapabilme gücüne sahip olması gerekir. İnsanın fiilinin kendisine ait olabilmesi ise her şeyden önce o fiilin meydana gelmesinde başka bir müdahalenin bulunmaması şartına bağlıdır. Allah'ın irade ve kudretinin insan tarafından gerçekleştirilen davranışlara müdahil olması Allah'ın adaleti ile bağdaşmadığı gibi, bu müdahale zulüm olarak da değerlendirilir. Buna göre insanların fiillerini yaratan Allah değil insanın kendisidir. Bu sebeple insan fiillerinden ötürü Allah'a karşı sorumludur.[57]

Mu'tezili düşünürlerin geliştirdiği akılla kavranan ve Allah'ın iradesinden bağımsız objektif bir varoluşa sahip ahlâkî değer anlayışı daha ziyade kelâmî bir tartışma ortamının doğmasına sebep olmuştur. Mu'tezile'nin kabul ettiği adalet, Allah'ın insan için en iyi olanı yaratması ve va'd ve vaid ile ilgili konular bu kelâmî tartışmaların zeminini oluşturmaktadır.[58]

Hâlbuki Eş'ari Kur'an'ın temel mesajının Allah'ın karşı konulamaz bir kudrete sahip olduğu ve bu kudrete insanın tam manasıyla teslimiyetini savunmaktadır. Çünkü Eş'ari 'ye göre Allah bir yandan

---

[49] Kadı Abdülcabbar, *el-Muğni-fi Ebvabi't-Tevhid*, Kahire 1962, C. 6, s. 5-7.
[50] es-Semerkandi, Şemsüddin Muhammed b. Eşref, *es-Sahaifü'l-İlahiyye*, Mektebetü'l-Felah, Kuveyt 1405h./1985m., s. 464.
[51] Taftazani, Sa'duddin Mes'ud b. Ömer, *Şerhu'l Mekasıd*, İstanbul 1277h. C. 2, s. 109; Cürcani, Seyyid Şerif, *Şerhu'l-Mekavıf*, İstanbul 1230h, s. 529-530.
[52] Şehristani, *el-Milel ve'n-Nihal*, C. 1, s. 42.
[53] Cuveyni, İmamu'l-Harameyn, *Kitabu'l-İrşad*, (tah: Es'ad Temim), Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, Beyrut 1405h./1985m., s. 228 ; Şehristanî, Ebu'l-Feth Abdulkerim, *Nihayetü'l-İkdam*, Mektebetü's-Sahafiyyeti'd-Diniyye, Kahire (Tarihsiz), s. 370.
[54] Cuveyni, İmamu'l-Harameyn, *Kitabu'l-İrşad*, s. 228-229.
[55] Şehzade Abdürrahim, *Nazmu'l-Feraid*, Kahire 1317h,
[56] İbn Hümam , *el-Müsayere*, Çağrı Yayınları , İstanbul 1984, s. 151-152.
[57] Kadı Abdülcabbar, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut 1422h./2001m., s. 231-233.
[58] Recep Kılıç, *Ahlâkın Dini Temeli*, s. 101.

dilediğini yapan, mutlak bir kudret ve irade sahibi iken diğer taraftan ona bir takım zorunluluklar yüklemek çelişkili bir durumdur.[59]

Maturidiler ise bu probleme akli yönden yaklaşırlar. Onlara göre Allah adalet sahibi varlık olmasının yanında o aynı zamanda hikmet sahibidir. Ona göre hikmet övgüye değer bir sonucu olan şeydir. Dolayısıyla hikmet, eşyanın hakikatini nasıl ve ne şekilde var olduğunu bilmektir. Öyleyse hikmet akıl ve bilgiyi kapsar. Haksızlık veya şuursuzca hareket olarak nitelendirilen sefahat ise hikmetin zıddıdır. [60]

5. Felsefi Ahlâk

Bazı İslam düşünürleri felsefi ahlâka dair birçok eser kaleme almışlardır. Farabi'nin Tahsilü's-Saade'si, Yahya b. Adiyy'in Tehzibü'l-Ahlâk'ı, İbn Miskeveyh'in Tehzibü'l-Ahlâk'ı Gazali'nin İhyau Ulumi'd-Din'i ve et-Tusi'nin Ahlâk-ı Nasiri'si bunların en başta gelenleridir.

Felsefi ahlâk fazilet ve rezilet olarak değerlendirdiği iyi ve kötü ahlâkı, üç kategoride değerlendirdiği nefsani duyguların bir tezahürü olarak görür. Filozoflara göre nasıl ki cismin kuvvetleri varsa nefsin de bir takım kuvvetleri vardır. Nefsin kuvvetleri ise şunlardır:

1. Fikir ve nazar (veya Natıka) kuvveti: Bu kuvvet; düşünen, iyiyi kötüyü ayırt eden ve eşyanın gerçeklerini mülahaza eden kuvvettir. Bu kuvvetin bedende kullandığı organ yalnız dimağdır.

2. Gazap Kuvveti: Hiddet, cesaret, tehlikelere karşı koyma, hükmetme, kendini beğenme ve yüksek rütbe ve makamlara ulaşma arzusu gibi şeyler de bu kuvvete bağlıdır. Bu kuvvetin bedende kullandığı organ da kalptir.

3. Şehvet kuvveti: Bu, bütün iştihalara ait kuvvettir ki buna hayvanî kuvvet de denir. Bu kuvvetin bedende kullandığı organ da karaciğerdir. Bu kuvvetin görevi hayatımızın gereği olan yiyecek ve içeceklerden vücudu faydalandırmak, çiftleşme ve her türlü hissi lezzetleri elde etmek için çalışmaktır.[61]

Bu üç kuvvet birbirine aykırı olmakla beraber, mizaçları hasebiyle, birbirlerini kuvvetlendirirler veya zayıflatırlar. Bunda adet ve terbiyenin de büyük rolü vardır. Bu kuvvetlerin şiddetli halleriyle zayıf ve hükümsüz bulundukları haller ahlâk bakımından makbul değildirler. Ahlâkın kabul ettiği derece, bunların yalnız orta derecesidir. Akıl kuvveti itidalde olduğu ve kendi zatından ayrılmadığı ve zanlara ait bilgiyi değil de gerçek bilgiyi aradığı zaman o, ilim faziletini hâsıl eder ki bunun sonucunda "hikmet" oluşur. Şehvet kuvveti denge halinde, akla uymakla, "iffet" faziletini gösterir ve bunu cömertlik takip eder.

Gazap kuvveti itidali halinde, akla boyun eğmekle, yumuşak huyluluk faziletini verir ve bunun ardından da "şecaat" fazileti meydana gelir.

Sonuç olarak fikir ve nazar kuvveti, yani hikmet, iffet ve şecaat faziletlerinin birbirlerine nispetle olan kemallerinden ve itidallerinden de "adalet" fazileti meydana gelir. Bu esasa göre de bütün Filozoflar şu dört çeşit faziletten söz etmişlerdir:

1. Şecaat 2. İffet 3. Hikmet 4. Adalet.[62]

Bu dört Fazilet karşılığında da şu dört Rezilet vardır:

1. Korkaklık 2. Hırs ve Tama' 3. Cahillik 4. Zulüm.[63]

Fakat Müslüman felsefi ahlâkçılar dört faziletin zıddı olarak üç rezilete değinirler. Bunlar:

1. Hırs 2. Kibir 3. Hased

Aslında tüm faziletlerin dört, rezilliklerin de üç temel ahlâkî özelliğe dayandığı şeklindeki anlayış, Aristo'nun ahlâk sisteminden iktibastır. Kısaca nefis, canlıdır, bakidir, yokluğu kabul etmez.[64] Vücudun

---

[59] Kılıç, Ahlâkın Dini Temeli, s. 102.
[60] en-Nesefi, Ebu'l-Mu'in Meymun b. Muhammed, *Tabsiratü'l-Edille fi Usuli'd-Din*, (Tah: Hüseyin Atay), Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1993, s. 504.
[61] İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk*, (Tah: İmâd el-Hilâlî), Beyrut 2012, s. 248.
[62] İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk*, s. 249.
[63] İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk*, s. 249.
[64] İbn Sinâ, Ebu Ali el-Hüseyn b. Ali, *en-Necât fi'l-Mantık ve'l-İlahiyyât*, (tah: Abdurrahman Umeyre), Daru'l-Cîl, Beyrut 1412h.,/1992m., C. 2, s. 35.

ölümü ile yokluğa mahkûm olan insani nefis olmayıp, ancak, şehvet, gazap ve tahayyül gibi şeylerle ilişkisi olan nefsin cüzleri veya yönleridir.

Nefsin bu hali de iki iddiaya sebep olmuştur.

1. Nefis birdir, fakat çeşitli kuvvetlere sahiptir.[65]

2. Nefis zatında birdir fakat araz ve mevzu' bakımından çoktur. Nefsin kemâl hali, "en yüksek mutluluk"; noksanlık hali de "mutsuzluktur". Nefis, akıl yönüne dönüp akla göre hareket ederse ebedi olan Allah tarafına dönmüş ve tam mutlu olmuş olur. Fakat gelip geçici olan madde tarafına dönerse mutsuz olur. Bu yüzden bizi en yüksek mutluluğa ulaştıracak şey de sadece felsefedir. Bu varlıkta, Allah'ın varlığına ve birliğine inandıktan sonra Allah için amel etmek mutluluk yoludur. Bu mutluluk ile ilim ve hikmet ile kazanılır. Peygamberlerin görevi de insanları bu ebedi mutluluğa ulaştırmaktır. İnsan, hem nazari hem ameli hikmeti elde edip kemâle ermişse hem filozof olur ve hem de ebedi mutluluğa ulaşır.

Sonuç

İhlas ve samimiyete dayalı bir iman ilkçağ filozoflarıyla birlikte daha sonra yukarıda ahlâkî eserlerinin varlığına temas ettiğimiz düşünürlerin de ortaya koyduğu şecaat, hikmet ve iffet gibi felsefi ahlâkî oluşturan unsurlar böyle bir imana eşlik ettirilmediği takdirde gerek-tasavvufi ahlâk ve gerekse mükellefiyetleri yerine getirmenin bir değer taşıdığını iddia etmek mümkün olmayacaktır. Ancak insan felsefî ahlâk olarak saydığımız bu üç unsurun tamamını kapsayan, hatta Kur'an'ın adalet, kısd ve mizan gibi kavramlarla işaret ettiği ahlâkî özelliklerle kendisini donatmalıdır. Bunlardan birincisi şecaattir. Bu özellik ihlas ve samimiyete dayalı olan imana eşlik etmediği müddetçe imani olgunluğa erişmek mümkün değildir. Şecaat genellikle cesaretli olmak, korkak olmamak şeklinde yorumlanmaktadır. İnsanın cesur olması Allah'ın emrettiği bir durumdur. İmanını dil ile açıkça ikrar eden kişi şecaatini de izhar etmiş olmaktadır. Fakat bu cesaret sadece ikrar etme konusunda değil dinin bütün hususlarında kendisini göstermelidir. Kur'an'ın ifadesiyle mü'min olan bir kimse yapmış olduğu iyi işlerden dolayı herhangi bir haksızlığa uğrama yani yaptıklarının karşılığını alamama korkusunu taşımayacaktır.

Kelama göre bu muhatabın adı nefis değil, kuldur ve dini literatürde bunun karşılığı 'abd'dır. Abdın varlığını kabul etmek, ma'budun varlığını onaylamak demektir. Bu inanç da tevhidin temelini oluşturmaktadır.

Tüm insanların tek bir nefisten tanrı bilinci üzere yaratılması ve ona iyi ve kötünün neler olduğunun ilham edilmesi, tanrı bilinci ile ve iyi ve kötünün bilgisinin, onun insan olarak dünyaya gelmesiyle birlikte, ömrünün sonuna kadar daimi bir şekilde bulunduğunun göstergesidir. Ancak ibadetler muvakkattir.

Kur'an, iyi ve kötünün bilinci ve bunun pratiğe aktarılması ile kulluk görevlerinin yerine getirilmesini, topluca salih amel olarak isimlendirmektedir. Eğer felsefenin iddia ettiği ahlak anlayışı kabul edilirse, salih amel ifadesi sadece ahlâkı kapsayacak ve bunun sonucunda insanların tanrı inancına sahip olup olmadıklarının tespiti mümkün olmadığı gibi, vahyin ve peygamberin de gereksiz olduğu inancı kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

Nassi ahlâk merkezli, ancak aklî yoruma dayalı kelâmî ahlâk ile ilk çağdan itibaren gerek Yunan filozofları gerekse İslâm ahlâk filozoflarının, ahlâk anlayışlarını, insanı daha faziletli konuma getirmek amacıyla girift ahlâkî kavramları birbiriyle ilintili olanlarla gruplandırmak suretiyle sistemli bir hale getirdiklerini söyleyebiliriz.

Hem kelâmî ahlâk hem felsefi ahlâk, insan için yükümlülük, sorumluluk ve yaptırımları, sistemlerinin sacayağı olarak değerlendirmektedirler. Bunların her biri diğeri olmadan varlığını devam ettiremezler. Kelami ve Felsefi ahlâk doktrinleri, ister tanrının isterse aklın insana yüklediği sorumluluğun geçerliliğini, yüklenen varlığın hür irade ve seçme özgürlüğüne sahip bir varlık olmasının zorunluluğu hususunda hemfikirdirler. Eğer tercih hakkı dikkate alınmazsa, yaptırımların herhangi bir anlamı olmazdı.

Fikir birliği bakımından bakıldığında her iki doktrin de iyi ahlâkın sonucunun "mutluluk" olduğunu belirtmektedirler. Kelâm ilmi kendisinin en yüce gayesinin insanı "dünya ve ahiret mutluluğuna ulaştırmak" olduğuna vurgu yapar. Felsefî ahlâk ise nefsin/insanın fazilet sahibi olması durumunda "mutlak mutluluğa" (veya mutlak mutluluğu çağrıştıran diğer bazı kavramlarla) ulaşacağı üzerinde

[65] İbn Sinâ, *en-Necât*, C. 2, s. 40.

ısrar eder. Bu konuda her iki sistemin de Kur'an'ın amacına uygun olan bir sonuca ulaştığını söyleyebiliriz. Çünkü Allah'ın razı olduğu her insan nihayetinde son derece mutlu olacaktır.

Kelâm ilminde mutluluğun kazanılması öncelikle dinin dayandığı iki temel olan fıtrat veya imanî hasletlere bağlıdır. Fıtrat veya iman insanın ödüllendirilmesi için ilk basamaktır. İyi veya kötü ahlâkın değer kazanması bu iki hususun bulunması şartına bağlıdır. Felsefede ahlâkın değer kazanabilmesi ise sadece aklın öngördüğü bir durumdur.

Kelâm ilminde iyi ahlâk, imanın iç bünyesindeki nurun parlamasına vesile olur. İman bir nurdur. Felsefede ise sadece iyi ahlâk, nefsin kabullendiği bedenin sahibini dünyada faziletli yaparken, ahirette mutlu edecektir.

Nassî ve kelâmî ahlâkta yaptırımların sonucu Cennet veya Cehennemdir. Tevhid inancına sahip olan mükâfat olarak cenneti, buna sahip olmayan ise ceza olarak cehennemi hak etmiştir. Felsefi ahlâkta ise yaptırımların sonucu nefsin veya ruhun bedenden ayrıldıktan sonraki makamlarında lezzet ve elem içerisinde olmasıdır.

Kaynaklar

Cürcani, Seyyid Şerif, *Şerhu'l-Mekavıf*, İstanbul 1230h.

Cuveyni, İmamu'l-Harameyn, *Kitabu'l-İrşad*, (tah: Es'ad Temim), Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, Beyrut 1405h./1985m.

Draz, M. A., *Kur'ân Ahlâkı*, (Çev: Emrullah Yüksel-Ünver Günay), İz Yay., İstanbul 1993.

Güler, İlhami, Allah'ın Ahlâkîliği Sorunu, Ankara Okulu Yay., Ankara 2000.

İbn Hümam , *el-Müsayere*, Çağrı Yayınları , İstanbul 1984.

İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk*, (Tah: İmâd el-Hilâlî), Beyrut 2012.

İbn Sinâ, Ebu Ali el-Hüseyn b. Ali, *en-Necât fi'l-Mantık ve'l-İlahiyyât*, (tah: Abdurrahman Umeyre), Daru'l-Cîl, Beyrut 1412h.,/1992m.

Kadı Abdülcabbar, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut 1422h./2001m.

_____, *el-Muğni-fi Ebvabi't-Tevhid*, Kahire 1962.

Kılıç, Recep, *Ahlâkın Dini Temeli*, Türküye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2012.

Macid Fahri, *İslam Ahlâk Teorileri*,(Ethical Theories in Islam), (Çev: Muammer İskendeoğlu-Atilla Arkan), Litera Yay., İstanbul 2004.

Maverdi, *Edebü'd-Dünya ve'd-Din*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Kahire, 1407h./1978 m.

Nesefi, Ebu'l-Mu'in Meymun b. Muhammed, *Tabsiratü'l-Edille fi Usuli'd-Din*, (Tah: Hüseyin Atay), Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1993.

Râğıb el-Isfahânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'an*, Mektebetü Nezar Mustafa elbâz, Yrz ve trz.

er-Razi, Ebu Bekr Zekeriyya, *et-Tıbbü'r-Ruhani*, (tah: Abdullatif b. Münif, Mısır 1978.

es-Semerkandi, Şemsüddin Muhammed b. Eşref, *es-Sahaifü'l-İlahiyye*, Mektebetü'l-Felah, Kuveyt 1405h./1985m.

_____, *Kitabü'l-Me'ârif fi Şerhi's-Sahâ'if*, Sül. Ktp., Köprülü No: 827.

eş-Şehristanî, Ebu'l-Feth Abdulkerim, *Nihayetü'l-İkdam*, Mektebetü's-Sahafiyyeti'd- Diniyye, Kahire (Tarihsiz).

_____, *el-Milel ve'n-Nihal*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut-Lübnan 1395h.,/1975 m.

Şehzade Abdürrahim, *Nazmu'l-Feraid*, Kahire 1317h,

Taftazani, Sa'duddin Mes'ud b. Ömer, *Şerhu'l Mekasıd*, İstanbul 1277h.

Yahyâ b. Adiyy, *Tehzibü'l-Ahlâk*, Dârü'l-Meşrik, Beyrut/Lübnan 1986.

Yürük, İsmail, *Şemsü'd-Dîn Muhammed b. Eşref el-Hüseynî es-Semerkandî'nin Belli Başlı Kelami Görüşleri(Allah ve İman Anlayışı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1987.

BİR FARKLILAŞMA STRATEJİSİ OLARAK COĞRAFİ İŞARETLER VE TÜRKİYE İNCELEMESİ

Şaban ESEN

Özet

Coğrafi işaretler (Cİ) bir ürünün, belirli bir ülke, yöre ya da bölge ile bağlantısını ifade eden sembollerdir. Bu işaretler, söz konusu yöreye özgü doğal ya da insan faktörlerinden oluşan özelliklerin ürüne kazandırdığı nitelik ve kalite itibariyle bölge ürünlerinin benzer ürünlerden farklılaşmasını ve ticari olarak ön plana çıkmasını sağlamaktadırlar.

Bu çalışmanın amacı, tescilli coğrafi işaretlerin iller bazında ve bölgesel olarak dağılımlarının incelenmesi, coğrafi işaretlerin türlerine göre sınıflandırılması ve coğrafi işaretlerin (ilgili bölgede) bir farklılaşma yaratıp yaratmadığını kavramsal olarak ortaya koymaktır.

Çalışmanın kapsamını; Türk Patent Enstitüsü (TPE) tarafından 15.05.2016 tarihine kadar tescil edilmiş olan coğrafi işaretler ile henüz tescil sürecini tamamlamamış coğrafi işaret başvuruları oluşturmaktadır.

Çalışmada veri elde etmede yöntem olarak ikincil kaynaklardan yararlanılmıştır. Bu yönüyle TPE verileri temel kaynaklar olarak incelenmiştir.

Türkiye'de 15.05.2016 tarihi itibarı ile 187 adet coğrafi işaretin tescil edildiği, 233 adet Coğrafi işaretin ise tescil sürecinin devem ettiği belirlenmiştir. Tescil edilen coğrafi işaretlerin %43'ü gıda ürünleri, %27'si tarım ürünleri, %26 hediyelik eşya, %2 doğal kaynak ve %2 hayvan türünden oluşmaktadır. En fazla coğrafi işarete sahip bölgeler ise; Ege, Karadeniz, Marmara, İç Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Doğu Anadolu ve Akdeniz bölgeleri olarak tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Coğrafi İşaret, Mahreç işareti, Menşei işareti, Fikri Mülkiyet Hakları, TPE*

1. Giriş

Bir yörenin herhangi bir ürünü, meyvesi, taşı, madeni diğer yörelerde üretilenlerden farklı olabilir veya bir yörede üretilen halı, kilim, kumaş, çini vb. her hangi bir nedenle ün kazanmış olabilir. Bu ürünlerin üzerinde o yörenin adının kullanılması, tüketiciler tarafından o ürünün benzerlerinden farklı özelliklere sahip olduğu şeklinde algılanabilir. Tüketiciler söz konusu yöre adıyla satılan ürünleri o yörenin adına duydukları güvenle, aynı türdeki diğer ürünlere tercih edebilir.

Özellikle Avrupa ülkelerinde coğrafi işaretlerin (Cİ) tescilinden sonra ürün fiyatlarında ciddi artışlar söz konusu olmuş, bu da doğal olarak ilgili ürünün yetiştiği veya üretildiği bölge halkı için eskiye oranla daha fazla bir refah artışı sağlamıştır. Aynı durum Türkiye içinde geçerli olabilir, ileriki bölümlerde de ifade edileceği üzere Cİ'lerin tüketiciler, üreticiler ve ülke için önemli kazanımları olduğu aşikardır. Aynı zamanda Cİ'le fikri mülkiyet haklarının korunması açısından da önem arz etmektedir.

2. Coğrafi İşaret Nedir?

Coğrafi işaret terimi ilk kez bir sınai mülkiyet hakkı türü olarak Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşmasının (TRIPS) 22'nci maddesinde, *"Bir malın kalitesinin, ününün veya diğer özelliklerinin esas olarak coğrafi menşeine atfedildiği durumlarda, bir malın menşeinin herhangi bir, üyenin, ülkesi veya bu ülkede bir bölge veya yer olduğunu gösteren işaret" olarak tanımlanmıştır (TPE, 2015: 5).*

Coğrafi işaret, eşyaların üzerinde kullanılan bir işaret olup, ürünün belli bir coğrafi bölgeden kaynaklandığını tanımlayan ve ürünün kalitesi, ünü veya diğer karakteristik özelliklerinin belirli bir coğrafi bölgeden kaynaklandığını işaret eden bir haktır.

Coğrafi işaretler, pek çok ürün veya nesne için kullanılabilir. Örnek olarak; peynir (Fransa'nın Roquefort bölgesinde üretilen "Rokfor"), zeytinyağı (İtalya'nın belirli bir bölgesinde üretilen "Toskana") veya çay (Hindistan'da yetişen "Darjeeling") verilebilir. Aynı zamanda coğrafi işaretler

şaraplar ve alkollü içkiler için de sıkça kullanılmaktadır. Yine bir bölgeye has bir taş (Eskişehir, lüle taşı) olabileceği gibi, özellikle bir bölgede yetişen bir hayvan türü de (Sivas kangalı) olabilir.

Coğrafi işaret ile ticari marka bazen karıştırılabilmektedir. Ticari marka, bir şirket tarafından kendi mallarını ve hizmetlerini diğer şirketlerin mal ve servislerinden ayırt etmek için kullanılan bir işarettir. Bu işaret, sahibine diğer şirketlerin bahse konu işareti kullanmasını engelleme hakkı vermektedir. Coğrafi işaret ise tüketicilere bir ürünün belli bir yerde üretildiğini ve üretim yeri sebebiyle belli özelliklere sahip olduğunu anlatmaktadır. Coğrafi işaret, ürünlerini anılan coğrafi işaret tarafından belirtilen yerde yapan ya da ürünleri tipik niteliklere sahip tüm üreticiler tarafından kullanılabilir. Örnek olarak, "Switzerland" İsviçre saatlerinin resmi üretim standartları ile uyumlu üretim yapan tüm İsviçreli saat üreticileri tarafından kullanılabilinir, ama "Rolex" yalnızca Rolex saat üreticisi tarafından kullanılabilmektedir (Yenipınar, Köşker, & Karacaoğlu, 2014).

3. Bir Bölge veya Ürünün Coğrafi İşaretlerle Farklılaştırması

Coğrafi işaretler bir ürünün, belirli bir ülke, yöre ya da bölge ile bağlantısını ifade eden sembollerdir. Bu işaretler, söz konusu yöreye özgü doğal ya da insan faktörlerinden oluşan özelliklerin ürüne kazandırdığı nitelik ve kalite itibariyle bölge ürünlerinin benzer ürünlerden ayırt edilebilmesini sağlamaktadır (DPT, 1995: 41).

Genel olarak coğrafi işaretin tescilinin başlıca amaçları;

- Coğrafi işarete konu olan ürünün kalitesinin korunması ve bilinen özellikte üretiminin sağlanması (ürünün korunması,
- Coğrafi işarete konu olan yörede veya özellikte üretim yapanların, tescilin sağladığı korumadan öncelikli olarak yararlanmalarının sağlanması (üreticinin korunması),
- Coğrafi işaret ibarelerinin, gerekli özellikleri haiz olmayan sahte ürünler üzerinde kullanılmasının önüne geçilerek, tüketicinin yanıltılmasına engel olunması (tüketicinin korunması) ve
- Ülkenin milli ve kültürel değerlerinin korunması, şeklinde sıralanabilmektedir.

4. Coğrafi İşaret Korumasının Sağladığı Haklar

Coğrafi işaret tescili almış ürünün üretimini veya pazarlamasını tescil belgesinde düzenlenen şartlara uygun olarak herkes yapabilir. Yani tek bir üreticiyi değil, tescil belgesinde belirtilen şartlarda üretim yapanların veya satışa sunanların tümünü korur. Başvuru sahibinin rolü ise coğrafi işaretin tescil işlemlerini yürütmek, denetim işlemlerinde görev almaktır. Yani coğrafi işaret tescilinin ürüne katma değer sağlamasında başvuru sahibi temel rol almakta olup tescil, başvuru sahibine inhisari hak sağlamaz. Tescilli adın ününden herhangi bir biçimde yarar sağlayacak kullanımlar veya tescil kapsamındaki ürünleri andıran ya da çağrıştırabilen ürünlerle ilgili olarak tescilli adın dolaylı veya dolaysız olarak ticari kullanımı hak sahibinin talebi üzerine mahkeme tarafından önlenir. Sözcük olarak gerçek coğrafi yeri ifade etmekle birlikte halkta haksız biçimde ürünün başka yer kaynaklı olduğu izlenimini bırakan kullanımı veya korunan adın tercümesinin kullanımı veya 'stilinde' 'tarzında' 'tipinde' 'türünde' 'yöntemiyle' 'orada üretildiği biçimde' veya benzeri diğer açıklama veya terimlerle birlikte kullanımı hak sahibinin talebi üzerine mahkeme tarafından önlenir. Ürünün iç veya dış ambalajında, tanıtım ve reklamında veya ürünle ilgili herhangi bir yazılı belgede doğal, esas nitelik ve özellikleri ile menşei konusunda yanlış veya yanıltıcı herhangi bir açıklama veya belirtiye yer verilmesi hak sahibinin talebi üzerine mahkeme tarafından önlenir. Ürünün kaynağı konusunda halkı yanıltabilecek biçimde ambalajlanması veya yanılgı yaratabilecek herhangi bir şekilde sunulması denetime ve yaptırıma tabidir(TPE,2016:2)

5. Coğrafi İşaretlerle İlgili Yasal Düzenleme

Yerel ürünleri taklitlerine ve haksız rekabetle karşı korumak amacıyla çok sayıda ülkede yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu anlamda 1883 yılında Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (WIPO) tarafından yapılan Paris Sözleşmesi ve 1958 yılında imzalanan Lizbon Anlaşması uluslararası platformda coğrafi işaretlerin korunmasına ilişkin maddeler içeren ve temel oluşturan önemli anlaşmalar olmuştur. Dünyada, özellikle Avrupa ülkelerinde coğrafi işaretleme kavramı ve bu konuyla ilgili yasal düzenlemelerle yerel ürünler koruma altına alınmaktadır. Böylece; sosyo-kültürel mirasın korunması, geliştirilmesi ve kırsal turizmin küresel pazarda ön plana çıkmasını sağlamaktadır (Kan ve diğ., 2010: 16). Günümüzde yerel ürünlerin dünyada olduğu gibi Türkiye'de de coğrafi işaretleme ile tescil edilerek yasal korunma altına alındığı bilinmektedir.

Dünya Ticaret Örgütü'nün 1 Ocak 1995 tarihinde yürürlüğe koyduğu Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Sözleşmesi'nde (TRIPs) coğrafi işaretin özel, ayrı bir fikri mülkiyet hakkı olduğu ve bu özel fikri mülkiyet hakkının 149 ülke tarafından tanındığı belirtilmektedir (www.dunyagida.com.tr). Söz konusu sözleşmenin 22, 23 ve 24'üncü maddeleri menşe adlarının korunması ve uluslararası tescilini içermektedir. 22. maddede coğrafi işaret kavramı; "belirli bir kaliteye, üne veya diğer karakteristik özelliklere (şekil, sunum vb.) sahip olan ve herhangi bir ülkedeki bir alan, bölge veya yöreye özgü olan bir ürünü tanımlamak için kullanılan sembol" (22. madde, sayfa 328) şeklinde tanımlanmaktadır. Anlaşmada ürün için belirli bir sınır getirilmemiş olduğundan tarım, gıda ve el işi gibi kategoriler de bu kapsama girmektedir. Avrupa Birliği, belirli bir coğrafi bölgede üretilen ve tipik kalitede olduğu iddia edilen ürünlerin üretildikleri coğrafi bölgenin adıyla tescillemektedir.

Avrupa Birliği (AB), menşe adı (Protected Designation of Origin – PDO) mahreç işareti (Protected Geographical Indication - PGI) ve geleneksel özelliklerin (Traditional Speciality Guaranteed - TSG) korumasını ilk olarak 1992 yılında 2081/92 sayılı tüzük ile gerçekleştirmiştir. Bu tüzük yerini 2006 yılında 510/2006 sayılı tüzüğe bırakmış, bu tüzük günümüzde halen yürürlüktedir (Yenipınar, Köşker, & Karacaoğlu, 2014).

5.1. Menşe ve Mahreç Kavramları

"Coğrafi İşaretlerin Korunması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname" deki tanımlar kısmında, bir ürünün menşei olan yöre, alan veya bölge adı, aşağıdaki şartların birlikte karşılanması durumunda "**menşe adını**" belirtir:

a) Coğrafi sınırları belirlenmiş bir yöre, alan, bölge veya çok özel durumlarda ülkeden kaynaklanan bir ürün olması;

b) Tüm veya esas nitelik veya özellikleri bu yöre, alan veya bölgeye özgü doğa ve beşeri unsurlardan kaynaklanan bir ürün olması;

c) Üretimi, işlenmesi ve diğer işlemlerinin tümüyle bu yöre, alan veya bölge sınırları içinde yapılan bir ürün olması.

Bu tür ürünlere örnek olarak Eskişehir Lületaşı, Çelikhan Tütünü, Ege Pamuğu verilebilir.

Bir ürünün menşei olan yöre, alan veya bölge adı, aşağıdaki şartların karşılanması durumunda "**mahreç işareti**" göstergesini belirtir:

a) Coğrafi sınırları belirlenmiş bir yöre, alan veya bölgeden kaynaklanan bir ürün olması;

b) Belirgin bir niteliği, ünü veya diğer özellikleri itibariyle bu yöre, alan veya bölge ile özdeşleşmiş bir ürün olması;

c) Üretimi, işlenmesi ve diğer işlemlerinden en az birinin belirlenmiş yöre, alan veya bölge sınırları içinde yapılan bir ürün olması gerekir. Bu tür ürünlere örnek olarak Damal Bebeği, Isparta Halısı, Siirt Battaniyesi verilebilir. Bu ürünlerin nitelikleri, kalitesi, ünü ve diğer özellikleri belirli bir coğrafi yere ait doğal hammadde ya da beşeri unsurlara dayalı işlemlerden kaynaklanan özellikler taşır.

6. AB Ülkelerinde Coğrafi İşaretler

Avrupa Birliği ülkelerinde coğrafi işaretler çoğunlukla gıda ürünlerine ait olmakla birlikte halı, kilim, kumaş, hasır el işleri, çiçek ve süs bitkileri, gibi gıda dışı ürünler de koruma altına alınmıştır. 14.02.2014 tarihi itibariyle Avrupa Birliği yasaları altında korunan ve tescillenen ürünler içerisinde en geniş grubu meyve, sebze, tahıllar ve bunların işlenmiş ürünleri (330 adet) oluşturmaktadır. Bunun ardından ikinci sırayı çiğ (143 adet) ve pişmiş (136 adet) et ürünleri (279 adet) almaktadır. Üçüncü sırada ise peynir çeşitleri (215 adet) bulunmaktadır. Fransa'nın 50, İtalya'nın 46, İspanya'nın 28 ve Yunanistan'ın 21 çeşit tescilli peynir mevcuttur. Bununla beraber, yakın zamanda Fransa 4, İtalya 2 ve İspanya 3 çeşit peynirini tescillemek için başvuruda bulunmuştur.

Tablo 1: AB tescilli 1216 adet Coğrafi işaretli ürünlerin dağılımı (Mart 2014 itibarı ile)

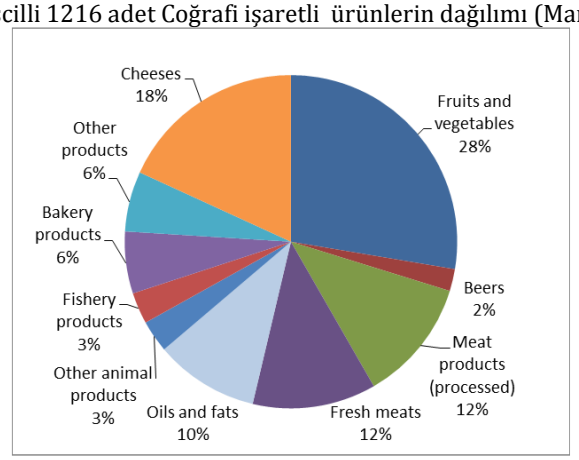

Kaynak: www.crs.gov (Geographical Indications in U.S.-EU Trade Negotiations, March 2014))

Tablo 2 : AB'de Coğrafi İşaretlerin Ülkelere Göre Dağılımı[1]

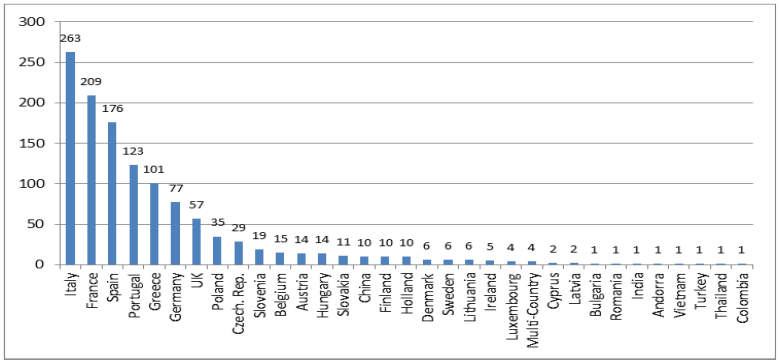

Kaynak: www.crs.gov (Geographical Indications in U.S.-EU Trade Negotiations, March 2014)

- AB Düzenlemesi (EEC) No 510/06 ve Düzenleme (EEC) No 509/06 kapsamında bulunan ürünler;
  - Taze et (ve sakatat)
  - Et ürünleri (pişirilmiş, tuzlanmış- tütsülenmiş vb.)
  - Peynirler
  - Diğer hayvansal ürünler (yumurta, bal, tereyağı hariç süt ürünleri vb.)
  - Bitkisel ve hayvansal yağlar (tereyağı, margarin vb.)
  - Meyveler, sebzeler, hububat (işlenmiş veya işlenmemiş)
  - Balık, yumuşakçalar, kabuklular ve ürünleri
  - Bira
  - Bitki ekstraktlarından elde edilen içecekler
  - Ekmek, bisküvi, unlu mamuller
  - Diğer tarımsal ürünler
- AB Düzenlemesi (EEC) No 510/06 kapsamında bulunan ürünler;
  - Doğal mineral sular ve memba suları
  - Doğal sakız ve reçineler
  - Temel yağlar
  - Saman
  - Mantar
  - Cochineal (Hayvansal orijinli ham ürün)
- AB Düzenlemesi (EEC) No 509/06 kapsamında bulunan ürünler;

[1] AB'de tescilli tek Türk ürünü Antep Baklavasıdır. (PGI-Mahreç) 21.12.2013 tarihi itibariyle Avrupa Komisyonu tarafından tescili gerçekleştirilmiştir.

- Çikolata ve diğer kakao ürünleri
- Pasta
- Hazır yemekler
- Hazır soslar
- Çorbalar
- Dondurma ve şerbet (Kan, Gölçubuk, & Küçükçongar, 2012).

Tablo 3: Coğrafi işaretli ürünlerin fiyat değişimi

Coğrafi İşaretli Ürün	Ek Fiyat
Gemlik zeytini	%75 ek fiyat (TL/kg)
Bresse tavuğu (Fransa)	Beyaz et fiyatının 4 katı
Champagne (Fransa)	12 $ 40 $
Antigua kahvesi çekirdeği (Guatemala)	0,5 $ 1,5$
Parma jambonu (İtalya)	39 liret/kg 42 liret/kg
Toscano yağları (İtalya)	Tescilden sonra %20 daha fazla fiyat
Jamao kahvesi (Dominik Cumhuriyeti)	Tescilden önce 67 USD, 107 USD

Kaynak: Demirer, 2012

7. Türkiye'de Coğrafi İşaretler

Coğrafi işaretlerin korunması ile ilgili ilk düzenleme 27.06 .1995 tarihli ve22326 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 555 sayılı KHK'dır. Ülkemizde coğrafi işaretler 555 sayılı KHK ve bu KHK'nın Uygulama Şeklini Gösterir Yönetmelik kapsamında korunmaktadır.

Ayrıca 11.06.2010 tarihli 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanununun (5996 sayılı Kanun) Gıda Kodeksi başlıklı bölümündeki 23 üncü maddenin 2'nci fıkrasında yer alan "Bakanlık, tarım ve gıda ile ilgili coğrafi işaret veya geleneksel ürün adlarının kullanımının tescilinde belirtilen özelliklere uygunluğu denetler" hükmü ile, Gıda , Tarım ve Hayvancılık Bakanlığına (GTHB) gıda maddeleri ve tarı ürünlerini kapsayan coğrafi işaretlerin kullanımının denetimi görevini vermiştir. Türkiye'de Coğrafi İşaretlerin tescili Türk Patent Enstitüsü'nce (TPE) yapılmaktadır. İlk tesciller, 1996 yılında yapılan Sümer Halı A.Ş tarafından yapılan 25 yöresel el halısıdır (Oraman, 2015: 79).

Ankara Ticaret Odasının Türkiye'de 81 ili kapsayan "Türkiye Lezzet Haritası" çalışmasına göre Türkiye 2205 çeşit yöresel yiyecek ve içecek mevcuttur. Buna göre; 291 çeşit yemek, tatlı ve içecekten oluşan mutfağı ile Gaziantep ili ilk sırada; 154 çeşit ile Elazığ ikinci sırada, 93 çeşit ile de Ankara üçüncü sıradadır. Yine bu çalışmaya göre, bölgeler arasında İç Anadolu, 455 yiyecek ve içecek çeşidiyle ilk sırada yer almaktadır. Onu 425 çeşit ile Doğu Anadolu, 398 çeşit ile Güneydoğu Anadolu ve 397 çeşit ile de Karadeniz Bölgesi izlemektedir. Bu ürünlerin ¼ oranında tecil edilmesi durumunda bile coğrafi işaret çeşitliliği açından önemli bir kazanım söz konusu olacaktır.

Türkiye'deki coğrafi işaretlerin ekonomik etkileriyle ilgili çalışmaların sayısı çok sınırlıdır. Mevcut çalışmalarda ise ekonomik analizler (Tepe: 2008 gibi) ise son derece yetersizdir. Coğrafi işaretlerin ülke ekonomisine katkısı konusunda yine Türk Patent Enstitüsü'nün öncülüğünde hazırlanan 2015-2023 stratejik planı bu konulara ilgiyi biraz daha yoğunlaştıracaktır.

8. Coğrafi İşaretlerin Önemi

Coğrafi işaretler tüketiciler için ürünün kaynağını, karakteristik özelliklerini ve ürünün söz konusu karakteristik özellikleri ile coğrafi alan arasındaki bağlantıyı gösteren ve garanti eden kalite işaretleridir.

Coğrafi işaret tescilinin amaçlarından biri genel nitelikleri itibarı ile üretimi, coğrafi kaynağı gibi bir takım yerel niteliklerine bağlı olarak bir üne kavuşmuş ürünlerin korunmasını sağlamaktadır. Örneğin leblebi için "Çorum" ibaresi, halı için "Hereke" ibaresi, kaynak için "Afyon" ibaresi belirli bir kalitenin işareti olarak ortaya çıkmaktadır. Coğrafi işaret tescili ile coğrafi sınırları belirlenmiş alanda üretim gerçekleşen ve tarihsel geçmişi olan özel ürünlerin, üretim metotları ile birlikte coğrafi kökenlerine dayalı kalite standartları korunmaktadır. Coğrafi işaretlerin; coğrafi kaynağı belirtmek, geleneksel bilgi ve kültürel değerlerle de şekillenebilen üretim metodunu ve kalitesini garanti etmek, pazarda ürünleri ayırt ederek pazarlama aracı olmak, yerel üretimi ve kırsal kalınmayı desteklemek, turizme katkıda bulunmak, ürün taklitçiliği ile mücadele etmek gibi işlevleri bulunmaktadır. Coğrafi işaretlerin özellikle kırsal kalkınmanın desteklenmesinde önemli bir rolü olduğu söylenebilir.

Bir ürün, yöresel ürün kategorisine girdiğinde piyasa değerinin yaklaşık %20 üstünde bir rakamla alıcı bulabilmektedir. Fransa'da sadece coğrafi işaretlere konu ürünlerin ihracatında 2012 yılı verilerine göre 6 milyar Avro gelir elde edilmiştir. Bu rakam gıda ürünleri endüstrisinin %30'nu oluşturmaktadır. Fransız coğrafi işaretli peynirleri diğer peynirlere göre %30 oranında, şaraplar ise %230 oranında daha yüksek fiyatlarla alıcı bulmaktadır (Doğan, 2015:65).

9. Coğrafi İşaretlerle İlgili Seçilmiş Veriler

Türkiye'deki coğrafi işaretlerle ilgili bazı seçilmiş veriler aşağıda sunulmuştur.

Tablo 4: Türkiye'deki Tescilli Coğrafi İşaretlerin İllere Göre Dağılımı ve Türleri[2]

İLLER	Tarım Ürünleri	Gıda Ürünleri	Halı Hediyelik Eşya	Doğal Kaynaklar	Hayvan Türü	Toplam
Adana		1				1
Adapazarı		2	1			3
Adıyaman	1					1
A.Karahisar	1	3	1	1		6
Ankara	1	2				3
Antalya	1					1
Ardahan			1			1
Aydın	2					2
Balıkesir	3	2	1			6
Bartın			1			1
Burdur		2				2
Bursa	1	3	1		1	6
Çorum	1	3				4
Denizli	2	1	1	1		5
Diyarbakır	1	1				2
Edirne		4				4
Elazığ	1					1
Erzincan	1	1	1			3
Erzurum	1	5				6
Eskişehir		1		1		2
G.Antep	1	2	2			5
Giresun	1					1
Gümüşhane		2				2

[2] Bu tabloda bazı ürünler özellikle el halılarının büyük bir bölümü 21.06. 1996 yılında Sümer Halı A.Ş tarafından tescil ettirtilmiştir. Bazı içecekler ise MEY A.Ş tarafından tescil ettirilmiştir. Bu nedenle bu ürünler Türkiye geneli için değerlendirilmiştir.

Hatay		1				1
Isparta	1					1
İzmir	3		2			5
K.Maraş	3	1	1			5
Karabük	1		1			2
Kars		1	1		1	3
Kastamonu	1					1
Kayseri	2	4	2			8
Kilis		1				1
Konya	1	2				3
Kütahya		1	2			3
Malatya	2					2
Manisa	4	1	1			6
Mardin		5	1			6
Mersin	3	3				6
Muğla	1		1			2
Ordu	1					1
Ordu		1				1
Osmaniye	1					1
Rize			1			1
Samsun	1	3				4
Siirt	1	3	1			5
Sinop			1			1
Sivas		1	1	1	1	4
Ş. Urfa	1	1				2
Tokat	1					1
Tokat		2				2
Trabzon		1	2			3
Uşak			1			1
Yozgat		3	1			4
Zonguldak			1			1
Türkiye(Genel)		7	17		1	25
Bölge Bazlı	4					4
KKTC		1				1
İngiltere		1				1
İtalya		1				1
TOPLAM	51	80	47	4	4	187

Kaynak: Türk Patent Enstitüsü verilerinden derlenmiştir (15.05.2016).

Yukarıdaki tablo incelendiğinde, İstanbul, Kırklareli, Tekirdağ, Bolu, Artvin, Van, Hakkâri, Bitlis, Muş, Iğdır, Ağrı, Şırnak, Osmaniye, Bingöl, Tunceli, Niğde, Kırşehir, Nevşehir, Kırıkkale, Çankırı gibi illerin tescilli coğrafi işaretli ürünlerinin olmadığı görülmektedir. Bu durum coğrafi işaret uygulamasının henüz çok yaygın olmadığını göstermektedir.

Tablo 5: Coğrafi İşaretlerin Tescil Sahipleri

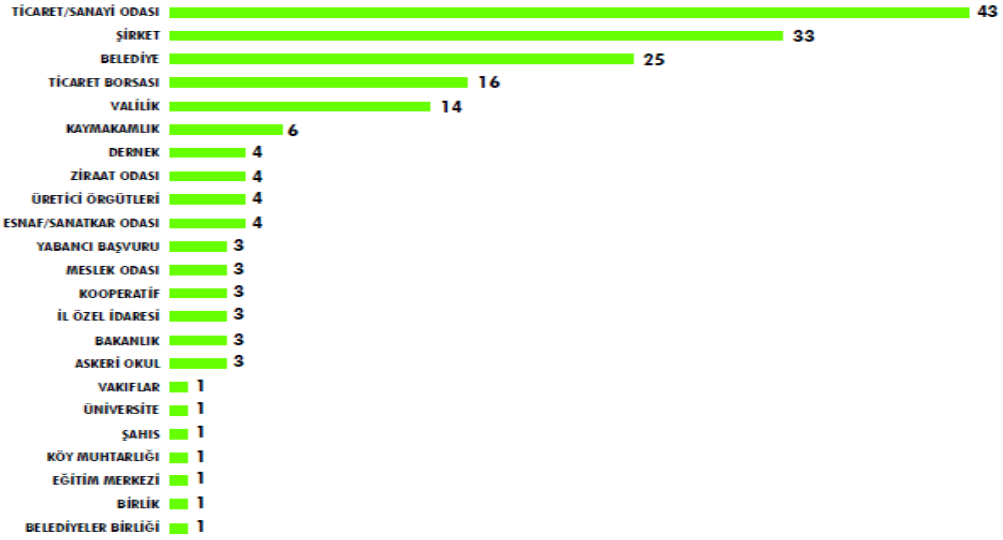

Kaynak: TPE, 2014:13

Yukarıdaki Tablo 5 incelendiğinde sadece 4 coğrafi işaretin üretici örgütlerince tescil ettirildikleri görülmektedir. Bu da coğrafi işaretlerin kullanım açısından net anlaşılmadığının bir göstergesidir.

Tablo 6: Coğrafi İşaret Başvuru ve Tescil Sayısı

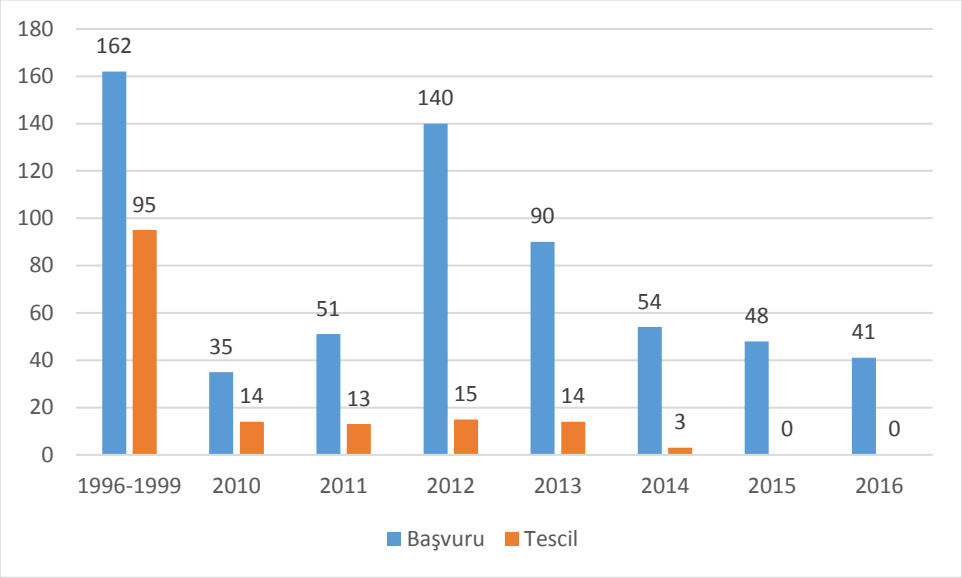

Erişim tarihi (16.06.2016)

Tablo 6'dan da görüldüğü üzere coğrafi işaret başvuruları 2012 yılında en üst seviyeye ulaşmış, sonraki yıllarda tescil başvurularında bir azalma görülmektedir. Aynı şekilde tescil sayısı da son yıllarda gittikçe düşmeye başlamıştır.

Tablo 7: Tescilli Coğrafi İşaretlerin Ürün Gruplarına Göre Dağılımı

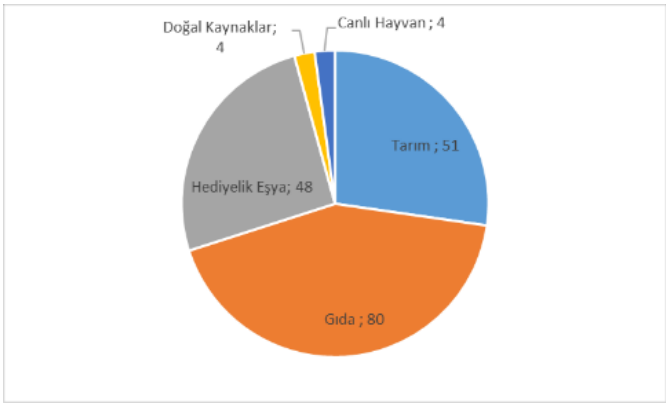

Tablo 7'de görüldüğü üzere tescil edilen coğrafi işaretlerin %43 oranında gıda ürünlerinden, %27 tarımsal ürünlerden, %26 hediyelik eşyalardan, %2 doğal kaynaklardan ve % 2'de hayvan türünden oluştuğu görülmektedir. Hediyelik eşya içinde, önemli oranda el halıları ödemli bir yer tutmaktadır. Özellikle gıda ürünleri içinde önemli bir bölümünün yemek türü olduğu düşünüldüğünde, gastronominin coğrafi işaretler içinde önemli bir yer tuttuğunu söylemek mümkündür.

Tablo 8: Tescil Süreci Devam Eden Coğrafi Ürünler

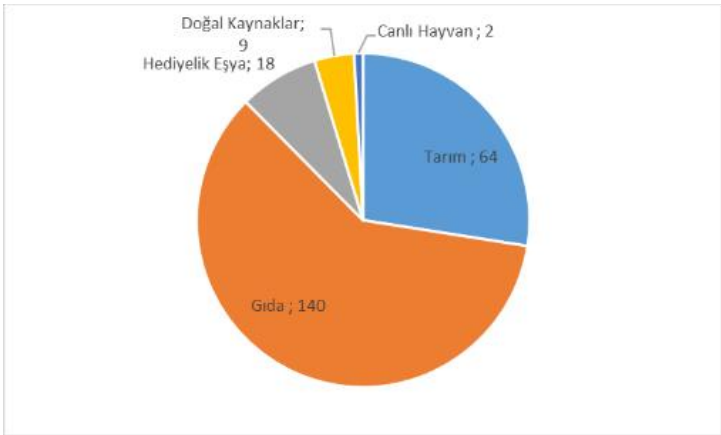

Tablo 8'de bir önceki tabloya göre önemli bir farklılık güze çarpmaktadır. Hediyelik eşyanın oranı oldukça düşmektedir. Oranlara baktığımızda, %60 gıda, %27 tarımsal ürünler, %8 hediyelik eşya, %4 doğal kaynak unsurları ve %1 hayvan türünden oluşmaktadır.

Tablo 9: Coğrafi İşaretlerin Bölgesel Dağılımı

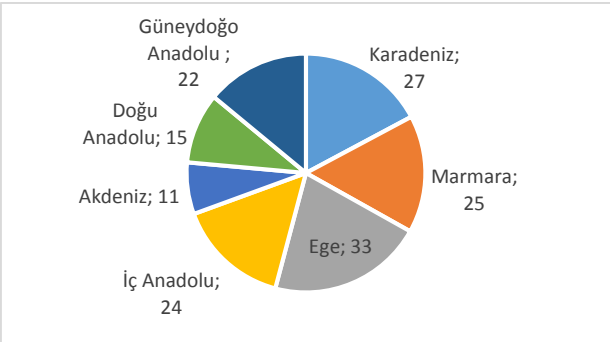

Tablo 9 incelendiğinde, en fazla coğrafi işarete sahip bölgenin %21 ile Ege Bölgesiolduğu görülmektedir. Bunu sırasıyla %17 Karadeniz, %16 Marmara, %15 İç Anadolu, %14 Güneydoğu Anadolu, %10 Doğu Anadolu ve %7 ile Akdeniz Bölgesi izlemektedir.

Sonuç

Türkiye'de coğrafi işaretlerle ilgili yasal düzenleme 1995 yılında 555 sayılı KHK ile başlamıştır. 2016 yılı itibarı ile tescilli coğrafi işret sayısı 187'ye, tescil bekleyen coğrafi işaret sayısı ise 254'e ulaşmıştır. Bu rakam coğrafi işaretin ilgili kurum ve kişiler açısından önemin anlaşıldığı şeklinde yorumlanabilir. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere AB daha ziyade üretici birlikleri tescil için müracaat ederken Türkiye'de üretici birlikleri tarafından tescil ettirilen ürün sayısı sadece 4 adettir. Diğerleri ticaret ve sanayi odaları, şirketler, belediyeler, ticaret borsaları, valilik ve kaymakamlıklar tarafından yapıldığı görülmektedir. ,

Coğrafi işaretler belirli ürünleriyle bölgelerin veya illerin farklılaşmalarına imkân vermektedir. Kalkınmakta geri kalmış bazı illerimizin belirli ürünleri vasıtasıyla (Gümüşhane Kömesi gibi) ilin ekonomisine ciddi katkılar sunması söz konusudur. Ancak coğrafi işaretli ürünlerin veya coğrafi işareti olmamakla birlikte belirli yörelere özgü ürünlerin ekonomik katkılarıyla ilgili çalışma sayısı çok sınırlıdır ve bu nedenle coğrafi işaretli ürünlerin bölgesel ekonomilere katkılarını ifade etmek zordur. Ancak ismi ve kalitesiyle bir bölgeye mal edilen bir ürünün benzerlerine oranla en az %25 daha fazla bir fiyatla satılması en düşük ihtimaldir. Örneğin, coğrafi bir ürün olarak tescil aşamasında olan Rize ilinin Anzer yaylasından ismini alan Anzer Balı'nın kilo gram fiyatı 850 TL gibi astronomik bir fiyata alıcı bulabilmektedir. Coğrafi işaretli ürünler iyi yönetildiğinde üreticiler ve menşe yöre için oldukça tatminkar ekonomik getiriler sağlayabilir.

Coğrafi işaretlerin tescilinin amacı, genel nitelikleri itibariyle üretimi, kaynağı gibi bir takım yerel niteliklerine bağlı olarak belli bir üne kavuşmuş ürünlerin korunmasını sağlamaktır. Ülkemizde her ilin, hatta her ilçenin belli bir ürünün üretimine kaynak teşkil ettiği ve bu ürün ile ünlenmiş olduğu bir gerçektir. Doğallık, geleneksellik, sürdürülebilir kalite, bölgesel kalkınma ve dünya pazarında rekabet edebilme teminatı gibi tüm bu özellikler coğrafi işaretlerin katma değerleri arasında sayılır.

Son olarak şunu da ifade etmek gerekir ki, TPE tarafından tescil edilen coğrafi işaretler sadece Türkiye için bir koruma sağlamaktadır. Ulusal sınırların dışında bir koruma sağlamamaktadır. Bu nedenle bazı önemli ulusal ürünlerin yurt dışında da kabul görebilmesi için AB ölçeğinde de tescil edilmesi önem arz etmektedir. AB tescilli tek Türk ürünü Antep Baklavasıdır. Bu sayının da hızla artması bir gerekliliktir.

Kaynaklar

Demirer, H. (2010). Yöresel Ürün ve Coğrafi İşaretler: Fransa ve Türkiye Üzerine Bir İnceleme: Doktora Tezi . Antalya: Akdeniz Üniversitesi.

Doğan, B. (2015). Coğrafi İşaret Korumasının Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Önemi. E-Journal of New World Sciences Academy, 10(2), 58-75.

Kan, M., Gölçubuk, B., & Küçükçongar, M. (2012). Coğrafi İşaretlerin Kırsal Turizmde Kullanılma Olanakları. KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 14(22), 93-101.

KHK, 555 Sayılı. (1995). Coğrafi İşaretlerin Korunması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname.

Oraman, Y. (2015). Türkiye'de Coğrafi İşaretli Ürünler. Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi, 01(01), 76-85.

Tepe, S. (2008). Coğrafi İşaretlerin Ekonomik Etkileri. Ankara: TPE.

TPE . (2016). Coğrafi İşaretler Başvuru Klavuzu. Ankara: Türk Patent Enstitüsü.

TPE. (2014). Ulusal Coğrafi İşaret Strateji Belgesi ve Eylem Planı 2015-2023. Ankara: Türk Patent Enstitüsü.

TPE. (2015). Coğrafi İşaretler. Ankara: TPE.

www.crs.gov. (2014). Geographical Indications in U.S.-EU Trade Negotiations.

Yenipınar, U., Köşker, H., & Karacaoğlu, S. (2014). Turizmde Yerel Yiyeceklerin Önemi ve Coğrafi İşaretleme: Van Otlu Peyniri. Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 13-23.

MUHASEBE EĞİTİMİNDE İDEALİ ARAYIŞ - İLKE YA DA KURAL BAZLILIK TERCİHİ: AKADEMİSYENLERE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Prof. Dr. Engin DİNÇ[1] - Öğr. Gör. Dr. Esra ATABAY[2]

Özet

2000'li yılların başlarında yaşanan krizlerin en önemli nedeninin, kural bazlı muhasebe anlayışı olduğu ifade edilmektedir. Bu tür krizlerin yaşanmaması adına ilke bazlı finansal raporlama anlayışına geçilmesinin kaçınılmaz olduğu belirtilmektedir. Bunun için, uluslararası finansal raporlama standartları yayınlanmış ve uygulanmaya başlanmıştır. Türkiye'de de 2011 yılından itibaren uluslararası finansal raporlama standartları Türkçeye çevrilerek yayınlanmış ve uygulanması teşvik edilmeye başlanmıştır. Bu durum, muhasebe eğitiminde karmaşaya neden olmuştur. 1994'den beri kural bazlı muhasebe eğitimi ön planda iken günümüzde ilke bazlı muhasebe eğitimi tartışılmaya başlanmıştır.

Bu çalışmanın amacı, muhasebe akademisyenleri özelinde "muhasebe eğitim anlayışı nasıl olmalıdır?" sorusuna cevap bulmaktır. Amaca ulaşabilmek için, hazırlanan anket formları, mail aracılığı ile akademisyenlere dağıtılmıştır. Elde edilen veriler SPSS 23 istatistik paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda akademisyenlerin büyük çoğunluğunun kural bazlı eğitim sisteminin terkedilmesi ve ilke bazlı eğitim sisteminin ön planda olduğu yeni bir eğitim modeline geçilmesi gerektiğine inandıkları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Muhasebe, Muhasebe Eğitimi, Muhasebe Anlayışı, İlke bazlı Muhasebe*

1.Giriş

2000'li yılların başlarına kadar Dünya'da birçok ülkede uygulama alanı bulan US-GAAP (Amerika Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkeleri) 1994 yılında Türkiye'de Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği ile (Tekdüzen Muhasebe Sistemi) uygulamaya girmiştir. Bu ilkelerin en önemli özelliği, muhasebe uygulamalarına belli kurallar getirmesi ve finansal raporlamayı kolaylaştırmış olmasıdır. Bu ilkeler ve düzenlemeler, muhasebe eğitimini de etkilemiş ve kuralcı bir yaklaşımın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu kuralcı yaklaşım, finansal tabloların hazırlanmasında olayların özünün kaçırılmasına neden olmuştur. Özden ziyade, kuralların esas alınması, hazırlanan finansal tabloların manipüle edilmesine neden olmuş ve bu düzen ve anlayış 2000'li yılların sonunda krizlerin yaşanmasına neden olmuştur. 2000'li yıllardan sonra, kriz üreten kural bazlı anlayıştan, ilke bazlı anlayışa doğru bir geçiş meydana gelmiştir. Bu amaçla, uluslararası finansal raporlama standartları hazırlanmış ve yürürlüğe konulmuştur. Uluslararası muhasebe standartlarıyla, muhasebe meslek mensuplarının olaylar karşısında yorum yapmasına ve yargılarını kullanmasına dayanan "ilke bazlı yaklaşım" benimsenmiştir. Bu yeni yaklaşım, muhasebe meslek mensuplarının ve muhasebe öğrencilerinin, olayın özünü finansal tablolara yansıtabilecek, teknolojiyi kullanabilecek şekilde eğitilmesini zorunlu kılmaktadır. (Poroy Arsoy ve diğerleri 2014: 122).

Muhasebe uygulamalarının ülkemizdeki gelişim seyri incelendiğinde, 2011 yılına kadar muhasebe uygulamalarının Vergi Kanunları çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. Bu durum, muhasebe eğitiminde de vergi kanunlarının ön planda kalmasına neden olmuştur. 1926 yıllarına kadar, Türkiye'de muhasebe eğitiminde Fransız Ekolü hüküm sürmüştür (Kızıl ve diğerleri 2014: 77). Cumhuriyet döneminin başlangıcından 1950'li yıllara kadar Alman Ekolü hâkim olmuştur[3]. 1926 yılında Ticaret Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle birlikte şirket hesaplarının tutuluş şekli ile karın hesaplanması üzerinde durulmuş, ayrıca hesap dönemleriyle sınırlı olmak üzere envanter işlemleri,

[1] Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, edinç@ktu.edu.tr
[2] Karadeniz Teknik Üniversitesi Vakfıkebir MYO, Muhasebe ve Vergi Uyg., eatabay@ktu.edu.tr
[3] Erdoğan AVDER, "Muhasebenin Ülkemizdeki Tarihi Gelişimi ve Tek Düzen Hesap Planı", MuhasebeTrWebsitesi, http://www.muhasebetr.com/yazarlarimiz/erdogan/003/, 05.12.2006 (erişim tarihi: 08.01.2016)

bilanço ve kar zarar tablolarının düzenlenmesi gibi hususlara ilişkin de belli esaslar getirilmiştir ve maliyet muhasebesi önem kazanmaya başlamıştır (Hiçşaşmaz 1970: 62). 1956 yılında 6762 sayılı Türk Ticaret Kanunu yayımlanmış, ancak muhasebe ile ilgili düzenlemeler son derece sınırlı kalmıştır. Bu nedenle, muhasebe uygulamalarında vergi kanunlarının etkisi devam etmiştir. 1990'lı yıllarda Türkiye'de Amerikan ekolünün yaygınlaştığı görülmektedir. 1994 yılında US-GAAP (Amerika Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkeleri)' den esinlenerek Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği ile muhasebe uygulamaları alanında en kapsamlı düzenleme yapılmıştır. Bu düzenlemeyle, Türkiye'de kural bazlı muhasebeye adım atılmıştır. Tekdüzen Muhasebe Sistemi adı da verilen bu yeni düzenlemeyle, Maliye Bakanlığı vergi muhasebesi sistemini oluşturmayı amaçlamıştır (Kızıl ve diğerleri 2014: 81). Maliye Bakanlığının tek düzen muhasebe sistemini ve hesap planı tebliğ ile yayınlamış olması, muhasebe eğitimini de etkilemiş ve kural bazlı bir muhasebe eğitim modelinin uygulanmasına neden olmuştur. Kural bazlı muhasebe uygulamaları, olayların özünün kaçırılmasına neden olmuş ve hazırlanan mali tablolar işletmenin gerçek durumunu yansıtmaktan uzak kalmıştır. Bu durum, 2000'li yılların başlarında Amerika, Avrupa ve Türkiye'de krizlerin yaşanmasına neden olmuştur. 2000'li yılların başlarından itibaren ilke bazlı muhasebe uygulamaları anlayışına geçilmesi fikri benimsenmiş ve bu fikir, Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarının doğmasına yol açmıştır. Uluslararası Finansal Raporlama Standartları 2004 yılında Türkçeye çevrilmiş ve ilk defa SPK'ya tabi şirketler tarafından uygulanması zorunlu kılınmıştır. Temmuz 2012 tarihinde yürürlüğe girmiş olan 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunuyla birlikte muhasebe uygulamalarında uluslararası muhasebe/finansal raporlama standartlarının uygulanması zorunlu kılınmıştır. Ancak, Bakanlar Kurulu'nun aldığı bir karar ile Yeni TTK'daki zorunluluk ortadan kaldırılmış ve ikili bir düzen oluşturulmuştur. Bu yeni düzene göre, bağımsız denetimi zorunlu şirketler ilke bazlı muhasebe uygulamalarını benimseyecek, bağımsız denetimi zorunlu olmayan şirketler ise ilke bazlı ve kural bazlı muhasebe uygulamalarını isteğe bağlı olarak seçerek uygulayabileceklerdir. Bu durum, muhasebe eğitiminde de karmaşaya neden olmuştur.

Ülkemizde *kural bazlı muhasebe yaklaşımı* denildiğinde 1994 yılında yürürlüğe giren Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği (Tekdüzen muhasebe sistemi) akla gelir. Tekdüzen muhasebe sistemi ile birlikte, *ulusal* düzeyde muhasebenin standartlaştırılması sağlanmıştır. Bu düzenleme, sadece hesap planını değil, aynı zamanda işletmelerin kullanacakları muhasebe politikalarını, hazırlanacak mali tabloların şekil ve içeriklerini, hesap çerçevesini ve finansal olayların muhasebe defterlerine aktarılmaları konusunda da düzenlemeler getirmiştir (Bayrı 2010: 91). Tekdüzen Muhasebe Sistemi (TDMS), ulusal düzeyde karşılaştırmaya olanak tanımasına rağmen, ülkedeki düzenleme değişikliklerine uyumun sağlanamaması, uygulayıcıya esnek davranma imkânı vermemesi ve uygulayıcıyı bilmesi gereken birçok kuralla karşı karşıya getirmesi nedeniyle uygulamada zorluklar ile karşılaşılmasına neden olmuştur. Bu düzenlemeler ve ilkeler, finansal raporların karşılaştırılabilirliğini ve tutarlılığını ön planda tutmuştur ve bu nedenle kesin kurallar içermektedir (Kaytmaz Balsarı ve Dalkılıç 2007: 111). Tekdüzen muhasebe sisteminin odak noktası devlete ödenecek verginin hesaplanması olduğundan finansal raporların gerçeği yansıtması ve şeffaflığı göz ardı edilmiştir. Kural bazlı yaklaşım, finansal tabloların manipüle edilerek şeffaflığını azaltma hususunda bazı yöneticilere fırsatlar sağlamakta ve bu da finansal raporların kalitesinin önemli ölçüde yitirilmesine neden olmaktadır (Akgün 2012: 8). Kural bazlı bu yaklaşım, muhasebe eğitimin de kuralcı ve ezberci bir yaklaşımın yerleşmesine neden olmuştur.

İlke bazlı muhasebe yaklaşımında, muhasebe meslek mensupları olaylar karşısında yerine getirmeleri gereken davranış şeklini ve karar vericilerin ortaya koyduğu genel gerçeklere dayanan kuralları kendi yargılarıyla açıklar ve yorumlarlar (Delikanlı 2011:76). Bu nedenle, ilke bazlı muhasebe uygulamaları esnek bir yapıya sahiptir. İlke bazlı yaklaşımda büsbütün kurallar ortadan kaldırılmaz. Çünkü kurallar, ilkelerin anlaşılmasını kolaylaştırarak uygulamanın nasıl olması gerektiğini gösterirler (Delikanlı 2011: 77). İlke bazlı muhasebe düzenlemelerinin geçerli olduğu ülkelerde temel eğitim yaklaşımı olarak kurallar değil ilkeler baz alınır. Kariyerine muhasebe ile devam edecek olan öğrencilerin mesleki yargılarını, analitik düşünmelerini ve etik davranmalarını sağlayacak bir muhasebe eğitimi kabul görmüştür.

İlke bazlı muhasebe yaklaşımının temel özellikleri şöyle sıralanabilir (Laureen vd (2003)'ten aktaran: Kaytmaz, Balsarı ve Dalkılıç 2007: 110):

a) Finansal raporlar hazırlanırken işlemlerin özü dikkate alınır,
b) Temel ekonomik işlemlerin tanımı verilir. Bu tanım, kullanıcılara ortak, açık ve net bir anlayış sağlar,

c) Finansal bilgiler gerçek değerleriyle finansal raporlarda yer alır ve bu raporlara ilişkin genel bir şekil şartı bulunmamakla birlikte, belirli ilkelere göre gruplandırılmaları sağlanır.
d) Kullanıcıların mesleki yargılarını kullanmalarına olanak tanıyacak şekilde finansal bilgilerin kullanımını sağlar.
e) Uygulayıcıların yargılarına dayanmaları nedeniyle, uygulayıcının etik anlayışa sahip olmasını gerektirir.

Her iki yaklaşım, aşağıda karşılaştırmalı şekilde özetlenmiştir:

Tablo 1: Kural-Bazlı ve İlke-Bazlı Yaklaşımlar Arasındaki Farklılıklar

KURAL BAZLI YAKLAŞIM	*İLKE BAZLI YAKLAŞIM*
Katı kurallar içerir	Esnektir
Çok sayıdaki kural nedeniyle karmaşıktır	Kurallardan ziyade belli ilkelerin varlığı nedeniyle daha açık ve anlaşılırdır.
Finansal raporların manipüle edilmesine olanak tanır	Finansal raporların daha kaliteli sunulmasını sağlar
Finansal raporlamada işlemlerin şeklini dikkate alır	Finansal raporlamada işlemlerin özünü dikkate alır
Ulusal düzeyde finansal raporların karşılaştırılmasına olanak tanır	*Uluslar arası düzeyde* finansal raporların şeffaf ve karşılaştırılabilir olmasını sağlar
Ayrıntılı kurallara dayanır	İlkelere dayanır
Ülkedeki düzenleme değişikliklerine uyumu zordur	Esnek bir yapıya sahip olması nedeniyle düzenleme değişikliklerine adaptasyonu kolaydır
Denetimde GKGMİ'ne uygunluk ön planda tutulur	Denetimde "özün önceliği" kavramı ön planda tutulur.
Kesin kurallar nedeniyle mesleki yargıya izin vermez	Mesleki yargının kullanımına izin verilir.
Finansal raporlamada karşılaştırılabilirlik ve tutarlılık özellikleri ön plandadır	Finansal raporlamada ihtiyaca uygunluk ve güvenilirlik özellikleri ön plandadır

Türkiye'de son yasal düzenlemelerden sonra, üç farklı muhasebe çerçevesinin yürürlükte olduğu görülmektedir. Bu muhasebe çerçevelerinden biri, 1994 yılında yürürlüğe giren ve kural bazlı bir yaklaşım içeren Tekdüzen Muhasebe sistemidir. İkincisi, 2012 yılında yürürlüğe giren yeni Türk Ticaret Kanunu ile hayat bulmuş ve ilke bazlı bir yaklaşım içeren Türkiye Muhasebe/Finansal Raporlama Standartlarıdır. Üçüncüsü ise bağımsız denetimi zorunlu ancak KAYİK statüsünde sayılmayan şirketler için oluşturulmaya çalışılan Yerel Finansal Raporlama Çerçevesidir. Ancak, günümüz itibariyle Yerel Finansal Raporlama Çerçevesi henüz taslak halinde olup onun yerine Tekdüzen Muhasebe Sisteminin Kamu Gözetim Kurulu tarafından açıklanan İlave Hususlar ile birlikte kullanılmasını içeren karma bir yapı kullanılmaktadır. Bu durum, muhasebe eğitiminde bir karmaşaya neden olmaktadır. Kimi okullarda kural bazlı sisteme göre dersler anlatılmaya devam edilirken, kimi okullarda ilke bazlı yaklaşım tercih edilmekte, kimi okullarda ise karma bir yaklaşım sergilenmektedir. Bu yaklaşımlardan hangisinin tercih edilmesi hususu, bu çalışmanın ana amacını oluşturmaktadır.

2.Literatür Taraması

Muhasebe eğitimiyle ilgili yerel literatür incelenmiş ve muhasebe eğitiminde ilke bazlı yada kural bazlı yaklaşım konularını ele alan fazla bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Çalışmaların genelde, ders müfredatlarını, öğretme ve öğrenme metotlarını, eğitim düzeyleri açısından muhasebe programlarını, belirli muhasebe dallarını ve öğreticilerin sahip olmaları gereken nitelikleri üzerine olduğu görülmektedir. Mevcut çalışmalara ilişkin özet bilgiler aşağıdadır.

Tan, Chatterjee ve Bolt (2014), çalışmalarında Amerika'da IFRS eğitiminin zorluğundan bahsetmişler ve IFRS eğitiminde en iyi öğrenme yaklaşımının öğrencinin eleştirisel düşünme ve yargı becerilerinin canlandırılmasını sağlayan aktif öğrenme yaklaşımı olduğu sonucuna varmışlardır.Hilton ve Johnstone (2013), çalışmalarında Kanada'da IFRS'ye geçiş ve özellikle lisans programlarının muhasebe eğitimi üzerindeki etkilerini tartışmışlardır. Yazarların deneyimleri doğrultusunda, IFRS'ye geçmek zor değildir fakat muhasebe ders programlarında, müfredatlarında ve eğitimlerinde birçok resmi ve resmi olmayan tartışmalara meyil vermektedir. Bu nedenle, muhasebe eğitimcileri, ders içeriklerinin kapsamını minimum seviyede olacak şekilde hazırlama üzerine yoğunlaşmışlardır. Bu çalışmada, yazarlar, IFRS'ye geçişte, muhasebe öğrencilerine mesleki becerileri nasıl kazandıracakları hususunu ele almışlardır.

Rich, Cherubini ve Zhu (2012), çalışmalarında temel finansal muhasebe derslerinde uluslar arası finansal raporlama standartlarına geçiş ile ilgili bir yaklaşım sunmaktadırlar. Bu yaklaşımla amaçları, tüm işletme öğrencilerinin Amerikan Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkeleri ile Uluslar arası Finansal Raporlama Standartları (IFRS) arasındaki benzerlik ve farklılıkları anlamalarını ve temel düzeyde IFRS

bilgisine sahip olmalarını sağlamaktır. Öğrenciler üzerinde yapılan araştırma sonucunda, öğrencilerin büyük çoğunluğunun IFRS'nin kapsam ve içeriğinin gerekliliği konusunda hemfikir olduklarını ve geliştirilen yaklaşımın öğrencilerin konuları öğrenmeleri üzerinde katkısı olduğu sonucuna varmışlardır. Ayrıca, karşılaştırmalı şekilde yapılan dersler, aynı zamanda Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkelerine uygun muhasebeyi daha iyi anlamayı da sağlamıştır.

Yerli literatür incelendiğinde, muhasebe eğitimi ile ilgili genelde eğitim yöntemleri üzerinde durulduğu görülmektedir.

Kutlu (2015) çalışmasında, muhasebeye yüklenen çok sayıdaki görevi yerine getirecek meslek mensuplarının eğitimlerinin, görevleri yerine getirebilecek nitelikte işgücü yetiştirme hususunda yeterli olup olmadığını araştırmış ve tespit ettiği sorunlara yönelik çözüm önerileri getirmiştir. Gökçen ve diğerleri (2015) çalışmalarında, Türkiye'deki devlet üniversitelerindeki lisans eğitiminde muhasebe standartlarına ilişkin derslerin verilme düzeyi ve ders içeriklerinin Türkiye Muhasebe/Finansal Raporlama Standartlarına (TMS/TFRS) uyumunu araştırmışlar ve TMS/TFRS uyumlu 14 haftalık ders içeriği önerisi sunmuşlardır. Araştırmaları sonucunda, işletme bölümlerinin lisans programlarında, muhasebe standartları eğitimine yeterince önem verilmediği sonucunu ortaya koymuşlardır. Poroy Arsoy ve diğerleri (2014), çalışmalarında, muhasebe meslek mensuplarının ve akademisyenlerin muhasebecilik mesleğine ilişkin sahip olunması gereken bilgi, beceri ve eğitim tekniklerinin neler olduğunu ve tarafların düşünceleri arasında farklılık olup olmadığını ortaya koymayı amaçlamışlardır. Araştırma sonunda, muhasebe eğitiminde geleneksel öğretim metotlarının yanı sıra aktif katılımlı öğretim süreçlerinden ve bilişim teknolojilerinden faydalanılmasının eğitimin kalitesine katkı sağlayacağı tespit edilmiştir. Aktaş (2013), "*İlke temelli finansal raporlama standartları nasıl öğretilmeli*" adlı çalışmasıyla UFRS'lerin başarıyla uygulanması için gerekli olan mesleki yargı kullanımına dikkat çekerek, Kavramsal Çerçeveye dayalı öğretim yöntemini açıklamayı amaçlamıştır. Bu amaca ulaşabilmek için, TFRS 10 Konsolide Finansal Tablolar Standardı kullanılmış ve Kavramsal Çerçevedeki kavramlarla ilişkilendirme yapılmaya çalışılmış ve TFRS 10'un uygulanması sırasında yargı kullanımı gerektiren alanlar hakkında bilgi verilmiştir. Aktaş (2013) çalışmasının sonucunda, eğitimcilerin UFRS'lerin her aşamada öğretilmesinde ve uygulanması sürecinde gerekli olan yargı kullanımına ilişkin başlangıçta farkındalık yaratılması gerektiğini, ileri aşamalarda ise yargı kullanımına ilişkin yetkinlik kazanımlarının sağlanması gerektiğini ifade etmiştir. Demir (2012) muhasebe eğitimine ve uygulamalarına yön veren gelişmeler ve muhasebe eğitiminin kalitesinin arttırılması için yapılan çalışmalar üzerinde durmuş ve önerilerde bulunmuştur.

Bu çalışmalar incelendiğinde, Türkiye'de ilke bazlı eğitim anlayışının henüz yerleşmediği, yurt dışında ise ilke bazlı eğitim modelinin uygulamaya konulduğunu ve ilke bazlı eğitim anlayışının kural bazlı muhasebenin de anlaşılmasına yardımcı olduğu görülmektedir.

3.Araştırma Metodolojisi

Bu araştırmanın amacı, muhasebe akademisyenleri özelinde "*muhasebe eğitim anlayışı nasıl olmalıdır*?" sorusuna cevap bulmaktır. Bir başka deyişle, Türkiye'de, muhasebe derslerinin öğretilmesinde, ilke ya da kural bazlı muhasebe yaklaşımlarından hangisinin kullanılması gerektiği konusunda akademisyenlerin düşüncelerini öğrenmek ve bu konuda bir öneri ya da bir model ortaya koymaktır.

Araştırma kapsamı, zaman ve maliyet kısıtları nedeniyle Türkiye genelindeki tüm üniversitelerde görev yapmakta olan muhasebe akademisyenlerine yaygınlaştırılamamıştır. Ayrıca, muhasebe dersi vermiş veya vermekte olan akademisyenler çalışma kapsamında tutulmuştur. Akademisyenlere ulaşmak için Muhasebe Öğretim Üyeleri Bilim ve Dayanışma Vakfı'nın mail grubundan faydalanılmıştır. Mail grubuna kayıtlı yaklaşık 650 muhasebe akademisyeni mevcuttur. Ana kütle sayısı dikkate alındığında %95 anlamlılık düzeyi ve %10 örnekleme hatası içinde örneklem büyüklüğünün 84 olması çalışmanın anlamlı sonuçlar vermesi için yeterli bulunmaktadır. (http://www.surveysystem.com/sscalc.htm).

Bu araştırmada veri toplama tekniği olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Anket çalışması, online olarak hazırlanmış ve "Muhasebe Öğretim Üyeleri Bilim ve Dayanışma Vakfı"'nın mail grubunda paylaşılmış ve sadece fiilen muhasebe dersi veren akademisyenlerin formu doldurması istenmiştir. Anket formunun birinci bölümde katılımcının demografik özelliklerine ilişkin sorular, ikinci bölümde, mevcut koşullarda verilen muhasebe derslerine ilişkin durum tespitine yönelik sorular ve üçüncü bölümde ise akademisyenlerin ilke bazlı şekilde hazırlanmış ifadelere verecekleri tepkiyi ölçmeye yönelik sorular bulunmaktadır. Üçüncü bölümdeki sorulardan bazılarının cevapları katılıyorum –

katılmıyorum ve fikrim yok şeklinde sorulmuş iken bazı sorular doğrudan alternatif eğitim anlayışını ölçecek şekilde sorulmuştur (Bkz. Ek-1 Anket formu).

Geçerlilik, bir test veya ölçeğin ölçülmek istenen şeyi ölçme derecesidir. Hazırlanmış olan ölçek şeklindeki ifadelerin, amaca uygun ifadeler olup olmadığının belirlenmesi önemlidir. Elde edilen verilerin kapsam geçerliliği konuyla ilgili akademisyenler aracılığıyla test edilmiştir. Araştırmada kullanılan anket formlarında yer alan yargıya dayalı ifadelerin güvenilirlikleri içsel tutarlılık analizi kapsamında bulunan Cronbach alfa katsayısı kullanılmak suretiyle tespit edilmiştir. Ölçüm, SPSS 23 istatistik paket programı kullanılarak gerçekleştirilmiş olup anket formunda katılımcıların yargılarını tespit etmeye yönelik toplam 29 ifadenin güvenilirlik katsayısı 0,735'tir. Bu güvenilirlik düzeyi, "oldukça güvenilir" olarak ifade edilmektedir (Kalaycı, 2014: 405)

Mail yoluyla gönderilen anketlerden 87 adet geri dönüş alınmıştır. Geri dönüş alınan 87 kişiden, iki (2) tanesinin araştırma görevlisi unvanına sahip katılımcı olduğu belirlendiğinden analiz dışı bırakılmış ve kalan 85 anket SPSS 23 İstatistik paket programı kullanılarak frekans ve farklılık analizleri ile analiz edilmiştir.

4.Bulgular

4.1.Katılımcıların Genel Özellikleri

Analize dâhil edilen 85 akademisyene ilişkin demografik özellikler ve bağlı bulundukları üniversite özellikleri aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 2: Katılımcıların Demografik Özellikleri (n:85)

Değişkenler		Frekans	Yüzde	Değişkenler		Frekans	Yüzde
Yaş	< 30	3	3,5	Tecrübe	< 10 yıl	26	30,6
	30-39 arası	37	43,5		10-19 yıl	39	45,9
	40-49 arası	27	31,8		20-29 yıl	10	11,8
	50-59 arası	10	11,8		30-39 yıl	5	5,9
	> 60	8	9,4		> 40 yıl	5	5,9
Cinsiyet	Bay	54	63,5	Ünv. Türü	Devlet	72	84,7
	Bayan	31	36,5		Vakıf	13	15,3
Unvan	Öğr. Gör./Dr.	13	15,3	Akademik birim	MYO	19	22,4
	Yrd. Doç. Dr.	25	29,4		Fakülte	66	77,6
	Doç. Dr.	21	24,7				
	Prof. Dr.	26	30,6				

Tablo 2'ye göre, analize dâhil edilen akademisyenlerin yaklaşık yarısının 30-39 yaş aralığında bulunduğu ve %63,5 oranında erkek katılımcının araştırmaya dâhil olduğu görülmektedir. Unvanlar açısından ele alındığında, araştırmaya katılan akademisyenlerin çoğunluğunun profesör olduğu, geri kalan çoğunluğunun ise yardımcı doçent ve doçent unvanlarına sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, çalışmadan elde edilen verilerin güvenilirliğini destekler niteliktedir. Akademisyenlerin %76,5'inin (%30,6 + %45,9) muhasebe dersini bilfiil 20 yıldır anlattıkları görülmektedir. Araştırmaya katılan akademisyenlerin büyük çoğunluğu (%84,7) devlet üniversitelerinde görev yapmaktadırlar. Akademisyenlerin bağlı bulundukları akademik birim %77,6 oranında fakültelerdir.

4.2. Muhasebe Eğitiminin Mevcut Durumuna Yönelik Bulgular

Araştırmaya katılan akademisyenlerin görev yaptıkları üniversitelerdeki birimlerinde okutulan muhasebe derslerine ilişkin kendilerine yöneltilen sorulara verdikleri cevaplar aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Tablo 3: Muhasebe Eğitiminin Mevcut Durumu

Sorular		Frekans	Yüzde
Temel muhasebe derslerinde anlatılan muhasebe çerçevesi hangisidir?	MSUGT	44	51,8
	TMS/TFRS	11	12,9
	KARMA	30	35,3
TMS/TFRS'yi konu alan ders bulunmakta mıdır?	Evet	61	71,8
	Hayır	24	28,2
TMS/TFRS'yi konu alan ders varsa, türü nedir.	Seçmeli	35	57,4
	Zorunlu	26	42,6
Temel muhasebe derslerinin hangi kurala göre anlatılmasını tercih edersiniz?	Kural bazlı	13	15,3
	İlke bazlı	32	37,6
	Karma	40	47,1

Tablo 3, akademisyenlerin görev yaptıkları üniversitelerdeki akademik birimler altında okutulan muhasebe derslerinde muhasebe standartlarına uygun eğitim verip vermedikleri, standartlara yönelik eğitim gerçekleştiriliyorsa bu eğitimin zorunlu olarak mı yoksa seçmeli mi olduğu ve akademisyenlerin tercihlerini göstermektedir. Buna göre, analize dâhil edilen 85 akademisyenin görev yaptıkları üniversiteler kapsamında çoğunlukla Tekdüzen Hesap Planına uygun muhasebe eğitiminin verildiği görülmektedir (%51,8). Hem TMS/TFRS hem de MUGT uyarınca muhasebe dersleri anlatılan birim sayısı 30 olup toplam katılımcı içerisindeki payı %35,3'tür. Ancak sadece TMS/TFRS üzerine eğitim veren akademik birim oranının oldukça düşük olduğu, akademisyenlerin MSUGT uyarınca eğitim vermeye devam ettikleri görülmektedir. 85 katılımcının 61'i (%71,8) TMS/TFRS'nin konu edildiği muhasebe derslerinin birimlerinde bulunduğunu ve bu derslerin %57,4'ünün (35 adet) seçmeli ve %42,6'sının (26 adet) zorunlu ders şeklinde okutulduğunu belirtmişlerdir. Akademisyenlerin yaklaşık yarısı, muhasebe derslerinde hem TMS/TFRS'ye hem de MSUGT'ne uygun muhasebe eğitiminin karma olarak verilmesinden yana olduklarını bildirmişlerdir.

4.3.Katılımcıların Muhasebe Eğitimi Yaklaşımlarına Yönelik Bulgular

Akademisyenlerin muhasebe derslerinin yürütülmesinde hangi eğitim anlayışını benimsediklerine yönelik düşüncelerini tespit edebilmek üzere kendilerine çeşitli ifadeler yöneltilmiştir. Bu ifadelerden bir kısmına (9 adet) "katılıyorum (1)", "katılmıyorum (2)" ve "fikrim yok (3)" şeklinde cevap vermeleri istenmiştir. Akademisyenlerin diğer ifadeler için verdikleri cevaplardan hareketle dolaylı olarak ilke bazlı eğitim anlayışını mı yoksa kural bazlı eğitim anlayışını mı benimsedikleri hakkında görüş tespiti yapılmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 4'te özetlenmiştir:

Tablo 4: Katılımcıların Muhasebe Eğitimi Yaklaşımları

İfadeler	1 (%)	2 (%)	3 (%)
Temel muhasebe derslerinde VUK ile ilgili kurallar sadece vergi etkisinin izlenebilmesi amacıyla nazım hesaplarda takip edilmelidir.	35,7	51,2	13,1
Temel muhasebe eğitimi, öğrencinin yorumlama ve yaratıcılık becerisini kullanmaya olanak tanıyacak şekilde olmalıdır	94,1	5,9	0
Temel muhasebe dersleri gerçeğe uygunluk gözetilerek anlatılmalıdır	88,2	8,2	3,6
Temel muhasebe derslerinde etik ilkeler konusuna mutlaka değinilmelidir	74,1	22,4	3,5
Temel muhasebe derslerini ilke bazlı anlatacak öğretim elemanlarının kural bazlı anlatım alışkanlıklarını değiştirmesi zorunludur	54,8	35,7	9,5
Temel muhasebe derslerinde VUK hükümleri temel kural olarak anlatılmamalıdır	72,6	22,6	4,8
İlke bazlı ders anlatımı konuların anlaşılması açısından karmaşa yaratır	42,4	54,1	3,5
İlke bazlı anlatımın tercih edilmesi durumunda, öğrencinin değerlendirilmesinde sorunlar yaşanmasına neden olabilir	31,0	60,7	8,3
Temel muhasebe derslerinin ilke bazlı anlatılmasında, dersi veren öğretim elemanının, konuya geniş açıdan yaklaşabilmesi önemlidir	90,5	8,3	1,2
Genel ortalama	64,8	29,9	5,3
**1. Katılıyorum, 2. Katılmıyorum, 3. Fikrim yok*			

Tablo 4, akademisyenlerin temel muhasebe dersleri ile ilgili düşüncelerini özetlemektedir. Akademisyenlerin ifadelere katılım düzeyleri incelendiğinde, temel muhasebe derslerinde öğrencinin

yaratıcılık becerisine imkân tanınması, ezbercilikten uzaklaştırılması, gerçeğe uygunluğun gözetilmesi, etik ilkelerin irdelenmesi konularında yaklaşık %90 ların üzerinde katılım gösterilmiştir. Ancak, öğretim elemanlarının kural bazlı anlatım alışkanlıklarını değiştirmeli ifadesine katılım düzeyi yaklaşık %55 lere düşmüştür. Buradan akademisyenlerin, ilke bazlı anlatım yaklaşımını benimsemeye yakın oldukları ancak kural bazlı eski alışkanlıklarının değiştirilmesinde ise biraz sorun yaşanacağını göstermektedir. İlke bazlı ders anlatımının, karmaşaya neden olacağı ve öğrencinin değerlendirilmesinde sorunlar yaşanacağı ifadelerine ise katılımcıların yaklaşık %60'ı katılmadıklarını ifade etmişlerdir. Kalan %40'lık kısmın küçük bir oranı (%8,3) bu konuda etki oluşacağı konusunda fikirlerinin olmadığını ve kalan %31'lik kısım ise sorun yaşanacağını ifade etmişlerdir. Katılımcıların %90 gibi büyük çoğunluğunun ilke bazlı yaklaşımda konuya geniş açıdan bakabilmenin önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Buradan, katılımcıların büyük çoğunluğunun ilke bazlı muhasebe öğretimine sıcak baktığı, önemli bir oranda katılımcının ise bu duruma soğuk baktığı şeklinde yorumlanması mümkündür. Bu sonucun, genel ortalamalar tarafından da desteklendiği görülmektedir. Sorulara "katılıyorum" şeklinde cevap verenlerin genel yüzdesi %64,8; "Katılmıyorum" şeklinde cevap verenlerin genel yüzdesi ise %29,9 düzeyinde çıkmıştır.

Katılımcıların, muhasebe eğitimine yönelik yaklaşımları farklı bir ölçekle yeniden değerlendirilmiş ve sonuçlar aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Tablo 5:Katılımcıların Muhasebe Eğitimi Yaklaşımları

İfadeler	Kural Bazlı (%)	İlke Bazlı (%)	KARMA (%)
"Stoklara yönelik değer düşüklüğü" hangisine göre anlatılmalıdır?	8,3	46,4	45,2
"Vadeli çeklerin muhasebeleştirilmesi" hangisine göre anlatılmalıdır?	33,3	41,7	25,0
"Menkul kıymetlerin değerlemesi" hangisine göre anlatılmalıdır?	13,1	47,6	36,9
"Reeskont uygulaması" konusu hangisine göre anlatılmalıdır?	3,6	41,7	45,2
"Alımlara yönelik vade farkları" konusu hangisine göre anlatılmalıdır?	11,9	63,1	25,0
"Şüpheli alacaklara karşılık ayırma" konusu hangisine göre anlatılmalıdır?	8,3	54,8	36,9
"Kiralama amaçlı alınan arsa, arazi ve binalar" konusu hangisine göre anlatılmalıdır?	18,1	66,3	15,7
"İşletmenin ilişkili taraflarıyla olan ticari işlemleri" konusu hangisine göre anlatılmalıdır?	3,6	80,7	15,7
"Amortisman oranları" konusu hangisine göre anlatılmalıdır?	14,5	67,5	18,1
"Kıst amortisman yöntemi" konusu hangisine göre anlatılmalıdır?	10,8	67,5	21,7
"Menkul kıymetlerin sınıflandırılması" konusu hangisine göre anlatılmalıdır?	24,4	62,2	13,4
"Giderler" konusu hangisine göre anlatılmalıdır?	10,8	77,1	12,0
"MODV'ların itfası" konusu hangisine göre anlatılmalıdır?	13,3	75,9	10,8
"Satış kararı verilen duran varlıklar" konusu hangisine göre anlatılmalıdır?	4,8	89,2	6,0
"Duran varlıkların değerlemesi" konusu hangisine göre anlatılmalıdır?	12,0	74,7	13,3
"Kuruluş ve örgütlenme giderleri" konusu hangisine göre anlatılmalıdır?	19,5	65,9	14,6
"Kıdem tazminatı" konusu hangisine göre anlatılmalıdır?	8,7	80,7	10,8
"Amortisman hesaplanması" konusu hangisine göre anlatılmalıdır?	19,3	59,0	21,7
"Kredi kartı alacakları" konusu hangisine göre anlatılmalıdır	21,7	65,1	13,3
"Veresiye alacaklar" konusu hangisine göre anlatılmalıdır	46,0	25,4	28,6
Genel ortalama	**15,3**	**62,6**	**21,5**

Katılımcıların, ifadelere verdikleri cevapların ortalaması alındığında ilke bazlı cevapların ortalamasının %62,6 olduğu görülmektedir. İfadelere kural bazlı olarak cevap verenlerin ortalaması ise %15,3 dur. İfadelere "her ikisi de olabilir" şeklinde cevap verenlerin ortalaması ise %21,5 düzeyindedir. Bu cevaplar dikkate alındığında akademisyenlerin çoğunluğunun muhasebe eğitiminde ilke bazlı yaklaşımı benimsediği görülmektedir. Tablo 5 deki bu sonuç, tablo 4 deki sonuçları desteklemektedir. Bu sonuçlar değerlendirildiğinde, akademisyenlerin çoğunluğunun, muhasebe eğitiminde kural bazlı yaklaşım alışkanlığının değiştirilmesi gerektiğine inandıklarını söylemek mümkündür. Bu anlayışın yerine öğrencilerin ezberci yaklaşımından ziyade yorum yapmasına imkân

tanıyan, kat'i kuralların bulunmadığı, gerçeğe uygun değer ve özün önceliği anlayışı doğrultusunda eğitimin sürdürülmesi gerektiğine inandıkları söylenebilir.

4.4. Katılımcıların Demografik Özellikleri Bakımından Muhasebe Eğitimi Yaklaşımları Arasındaki Farklılıklara İlişkin Bulgular

Katılımcıların demografik özellikleri bakımından muhasebe eğitimine yönelik anlayışlarında herhangi bir istatistiksel olarak anlamlı fark olup olmadığını analiz etmek için iki grup arasındaki farklılıkları tespit edebilmek amacıyla farklılık analizlerinden Mann-Whitney U testi ve ikiden çok grup arasındaki farklılıkları tespit edebilmek için Kruskal-Wallis testi kullanılmıştır. Bu testlerin kullanılma nedeni, katılımcıların muhasebe eğitimine yönelik anlayışlarını belirlemek için yöneltilen 20 adet ifadenin cevaplarının normal dağılım sergilememesidir (skewness=-1,752 ve kurtosis=14,178).

Yapılan analizler sonucunda, gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık tespit edilmemiştir.

Tablo 6. Katılımcılar Arasındaki Farklılıklar

Demografik Özellikler		Ort.	Sıra Ort.	χ^2	Sig (p)	Demografik özellikler		Ort.	Sıra ort.	χ^2	Sig (p)
Yaş	< 30	2,03	38,33	5,427	0,143	Muhasebe dersi anlatma tecrübesi	< 10	2,10	46,00	1,884	0,390
	30-39	2,09	50,05				10-19	2,04	44,31		
	40-49	2,02	37,56				>20	2,05	36,55		
	>50	2,06	37,44								
Unvan	Öğr. Gör.	2,17	55,12	3,927	0,269						
	Y.Doç. Dr.	2,08	41,52								
	Doç. Dr.	1,93	38,90								
	Prof. Dr.	2,09	41,67								
Demografik Özellikler			**Sıra Ort.**	**Z**	**Sig (p)**	**Demografik Özellikler**			**Sıra Ort.**	**Z**	**Sig (p)**
Cinsiyet	Bay	2,06	41,77	-0,611	0,541	Üniversite türü	Devlet	2,05	43,38	-0,332	0,740
	Bayan	2,07	45,15				Vakıf	2,11	40,92		
Akademik birim	Fakülte	2,04	41,17	-1,280	0,201						
	MYO	2,14	49,34								

* p< 0,05 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı

Tablo 6 incelendiğinde, demografik özellikler açısından gruplar arasında istatistiksel olarak önemli ve anlamlı farklılıklar olmadığı ortaya çıkmıştır. Buna göre, katılımcı akademisyenlerin görüşleri cinsiyetlerine, yaşlarına, akademik birimlerine, unvanlarına ve üniversite türüne göre değişmediği görülmektedir. Katılımcıların muhasebe eğitimi konusundaki yaklaşımlarını belirlemeye yönelik ifadelere verdikleri cevapların demografik özellikler bakımından ortalamaları dikkate alındığında, ortalamaların 2'ye yakın değerler çıkması, muhasebe eğitiminde ilke bazlı anlayışın uygulanması gerektiğini düşündükleri şeklinde yorumlanabilir. Demografik özellikler açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı fark çıkmamasının nedeni, 1994 yılından bu yana uygulanan Tek Düzen Muhasebe Sisteminin (kural bazlı sistem) anlatımında yaşanan sorunlardan kaynaklandığı söylenebilir. Bu sorunlar, öğrencinin kendi mantık ve yargısını kullanamaması, çoğu kez ezbere yöneltilmesi ve kavramlar arasındaki tutarsızlıklar şeklinde sayılabilir.

5. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Dünya'da ve Türkiye'de son yıllarda yaşanan gelişmelerden ötürü muhasebe eğitiminin nasıl olması gerektiği konusunda tartışmalar yaşanmaktadır. Dünya'da ilke bazlı muhasebe eğitiminin daha faydalı sonuçlar vereceğini ortaya koyan akademik çalışmalar yapılmıştır. Türkiye'de ise muhasebe eğitiminde nasıl bir model izlenmesi gerektiği konusunda bir akademik çalışma mevcut değildir. Bu makale, belirtilen boşluğu doldurmaya yöneliktir. Yapılan araştırmada, akademisyenlerin çoğunlukla ilke bazlı muhasebe eğitim modelinden yana olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Ancak, bu sonucun tablo 3'de belirtilen "Temel muhasebe derslerinin hangi kurala göre anlatılmasını tercih edersiniz?" sorusuna verilen cevapla tam uyuşmadığı görülmektedir. Tablo 3'e göre, katılımcıların %37,6'sı ilke bazlı muhasebe modelini, %47,1'i ise karma eğitim modelini benimsediklerini belirtmişlerdir.

İki sonuç arasındaki farklılığın nedeni şöyle açıklanabilir. Tablo 3'de sorulan sorunun cevabı "ilke bazlı", "kural bazlı" ve "karma" olacak şekilde sorulmuştur. Tablo 4 ve 5'de yöneltilen ifadeler ise akademisyenlerin düşüncelerini dolaylı olarak elde etmeye yöneliktir. Bu nedenle, Tablo 4 ve 5'deki sonuç akademisyenlerin gönüllerinden geçen eğitim anlayışlarına ilişkin sonuçlar olarak ortaya çıkmaktadır. Oysa Tablo 3'deki soruya cevap verirken mevcut koşulları da değerlendirerek olabilecek en mantıklı modeli seçmişlerdir. Bu durumda, Tablo 4 ve 5'in akademisyenlerin "beklentisel yaklaşım"larını ortaya koyarken, Tablo 3'ün ise, akademisyenlerin "gerçekçi yaklaşım" larını ortaya koyduğu söylenebilir. Bu durumda, akademisyenlerin genel bakış açılarının ilke bazlı muhasebe eğitimine daha yakın olmasına rağmen, ülke gerçeklerini de dikkate alarak karma muhasebe eğitim modelinin uygulanmasının daha verimli olacağını düşündükleri sonucuna varılabilir. Buna benzer sonuç, Rich ve arkadaşları (2012) tarafından yapılan çalışmada da belirtilmiştir. Rich ve arkadaşları (2012) karma şekilde yapılacak derslerin öğrencilerin muhasebeyi daha iyi anlamalarına yardımcı olacağı sonucuna varmışlardır.

Son cümle olarak, akademisyenler arasında muhasebe eğitiminin nasıl olması gerektiği konusunda, tam bir uzlaşma olmadığını söylemek mümkündür. Bu nedenle, muhasebe eğitiminde birlik sağlayabilmek için bu konuda temel muhasebe kitaplarındaki konuların ele alınış şekillerinin değiştirilmesi ve kitapların karma (karşılaştırmalı) muhasebe eğitim modeline uyumlu hale getirilmesi gerekmektedir. Temel muhasebe derslerinde önce temel muhasebe ilkelerinin verilmesi, daha sonra yerel düzenlemelerin anlatılması derslerin verimli geçmesini sağlayacaktır. Yine, çeşitli sempozyumlar, kongreler, seminerler ve makalelerle bu konunun ele alınarak tartışılması ve ülke genelinde ortak bir muhasebe anlatım tarzının belirlenmesi gerekmektedir.

Kaynaklar

Akgün, A.İ. 2012. "Muhasebenin Uluslararası Harmonizasyonu ve İlke Bazlı Muhasebe Anlayışına Yöneliş", Yönetim ve Ekonomi, Yıl 2012, Cilt 19, Sayı: 2, ss: 1-16

Aktaş, Rabia. 2012. "İlke Temelli Finansal Raporlama Standartları Nasıl Öğretilmeli? TFRS 10 – Konsolide Finansal Tablolar Standardı Örneği", Mali Çözüm, Yıl 2013, Ocak-Şubat, ss:133-168

Bayrı, O. 2010. "Tekdüzen Muhasebe Sistemine ve Türkiye Muhasebe-Finansal Raporlama Standartlarına Göre Bilançonun Biçimsel Yapısı, Kapsamı ve İçeriğinin Karşılaştırmalı Analizi", Mali Çözüm dergisi, Sayı: 98, ss: 89-116

Delikanlı, İ.U. 2011. "Finansal Düzenlemelerin İlke Bazlı Ya Da Kural Bazlı Olmasının Finansal Raporların Denetim Sürecine Etkisi", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 66, No. 2, ss: 73-92

Demir, B. 2012. "Muhasebeye Yön Veren Gelişmeler ve Meslek Yüksekokullarında Verilen Muhasebe Eğitimine Yansımaları", Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, Kasım 2012, Cilt 1, Sayı 4, Makale 13, ss: 109-120

Erdoğan AVDER, "Muhasebenin Ülkemizdeki Tarihi Gelişimi ve Tek Düzen Hesap Planı", MuhasebeTrWebsitesi, http://www.muhasebetr.com/yazarlarimiz/erdogan/003/, 05.12.2006 (erişim tarihi: 08.01.2016)

Gökçen, G., Ataman, B.,Cebeci, Y. ve Cavlak, H. 2015. "Türkiye'deki Devlet Üniversitelerinin Lisans Programlarındaki Muhasebe Standartları Eğitimi Üzerine Bir Araştırma", Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi, Cilt 11, Sayı 44, Temmuz, ss: 121-145

Hiçşaşmaz, M.1970. Tarihsel Gelişimi İçerisinde Muhasebenin Teorisi ve Teknik Yapısı, Kalite Matbaası, Ankara

Hilton, R.S., ve Johnstone, N. 2013. "The IFRS Transitionand Accounting Education: A Canadian Perspective Post-Transition", Issues in Accounting Education, May 2013, Vol. 28, No. 2, pp: 253-261

Kalaycı, Ş. 2014. SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, 6. Baskı, Ankara: Asil Yayınları

Kaytmaz Balsarı, Ç. ve Dalkılıç, F. 2007. "Kural-Bazlı ve İlke-Bazlı Finansal Raporlama Standartlarının Karşılaştırılması", Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, Mayıs 2007, ss: 105-118

Kızıl, C., Akman, V., Zorkalkan, T., ve Türkmen, R. 2015. "Muhasebenin Tarihine Küresel Kapsamda ve Türkiye Kapsamında Vergisel Bir Bakış", LEGES Sosyal Bilimler Dergisi, Eylül 2014-Ocak 2015, ss: 70-88

Kutlu, H. 2015. "Muhasebe Eğitiminin Nitelikli İşgücü Yetiştirme Açısından Değerlendirilmesi", Muhasebe ve Finansman Dergisi, TheJournal of Accounting and Finance, Sayı: 48, Ekim 2015, ss:232-246

Poroy Arsoy, A., Bora, T. ve Selimoğlu, S. 2014. "Muhasebe Eğitimindeki Bilgi, Beceri ve Eğitim Tekniklerinin Gerekliliklerine İlişkin Beklentiler: Türkiye'deki Akademisyenlere ve Meslek Mensuplarına Yönelik Bir Araştırma", Uluslar arası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Cilt 10, Sayı 23, ss: 121-136

Rich, T.K.,Cherubini, C.J., ve Zhu,H. 2012. "IFRS in Introductory Financial Accounting using an Integrated, Comparison-BasedApproach, in DorothyFeldmann, Timothy J. Rupert (ed.)", Advances in Accounting Education: TeachingandCurriculumInnovations (Advances in Accounting Education, Volume 13) EmeraldGroup Publishing Limited, pp.349 – 381

Tan, A.,Chatterjee, B. ve Bolt, S. 2014. "TheRigour of IFRS Education in the US: Analysis, ReflectionandInnovativeness", Accounting Education, Vol. 23, No. 1, 54-70

URL, www. modav.org.tr (erişim tarihi: 31.05.2016)

Ek-Anket Formu

KATILIMCININ DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ				
Yaşınız	( ) < 30	( ) 30-39	( ) 40-49	( ) > 50
Cinsiyetiniz	( ) Bay			( ) Bayan
Akademik Unvanınız	( ) Öğr. Gör. / Dr.	( ) Yrd. Doç.	( ) Doç.	( ) Prof.
Muhasebe dersi anlatım tecrübesi	( ) < 10 yıl	( ) 10-19 yıl	( ) > 20 yıl	
Görev yapmakta olduğunuz üniversitenin türü	( ) Devlet		( ) Vakıf	
Görev yapmakta olduğunuz akademik birim	( ) Fakülte		( ) MYO	

MEVCUT MUHASEBE EĞİTİMİYLE İLGİLİ DURUM TESPİTİ			
Biriminizde temel muhasebe derslerinde anlatılan muhasebe çerçevesi hangisidir?	( ) MUGT	( ) TMS/TFRS	( ) KARMA
Biriminizde muhasebe standartlarını konu alan herhangi bir ders bulunmakta mıdır?	( ) Evet	( ) Hayır	( ) Fikrim yok
Muhasebe standartlarını konu alan bir ders bulunuyorsa, türü nedir?	( ) seçmeli	( ) Zorunlu	
Temel muhasebe derslerinin hangi kurala göre anlatılmasını tercih edersiniz?	( ) Kural bazlı	( ) İlke bazlı	( ) Karma
Aşağıdaki ifadelere katılım düzeyinizi belirtiniz.			
İlke bazlı ders anlatımı öğrencilerin konuları anlaması açısından karmaşa yaratır.	( ) Katılıyorum	( ) Katılmıyorum	( ) Fikrim yok
Temel muhasebe öğretimi, öğrencinin yorumlama ve yaratıcılık becerisini kullanmaya olanak tanıyacak şekilde olmalıdır	( ) Katılıyorum	( ) Katılmıyorum	( ) Fikrim yok
Temel muhasebe dersleri gerçeğe uygunluk gözetilerek anlatılmalıdır	( ) Katılıyorum	( ) Katılmıyorum	( ) Fikrim yok

Temel muhasebe derslerinde, ilke bazlı anlatımın tercih edilmesi durumunda, etik ilkeler konusuna mutlaka değinilmelidir	( ) Katılıyorum	( ) Katılmıyorum	( ) Fikrim yok
Temel muhasebe derslerinin ilke bazlı anlatılması, öğrencinin değerlendirilmesinde sorunlar yaşanmasına neden olabilir	( ) Katılıyorum	( ) Katılmıyorum	( ) Fikrim yok
Temel muhasebe derslerinde VUK hükümleri temel kural olarak anlatılmamalıdır	( ) Katılıyorum	( ) Katılmıyorum	( ) Fikrim yok
Temel muhasebe derslerinin ilke bazlı anlatılmasında, dersi veren öğretim elemanının, konuya geniş açıdan yaklaşabilmesi önemlidir	( ) Katılıyorum	( ) Katılmıyorum	( ) Fikrim yok
Temel muhasebe derslerini ilke bazlı anlatacak öğretim elemanlarının, kural bazlı anlatım alışkanlıklarını değiştirmesi zorunludur	( ) Katılıyorum	( ) Katılmıyorum	( ) Fikrim yok
Temel muhasebe derslerinde Vergi Usul Kanunu ile ilgili kurallar sadece vergi etkisinin izlenebilmesi için nazım hesaplarda takip edilmelidir	( ) Katılıyorum	( ) Katılmıyorum	( ) Fikrim yok
Temel muhasebe derslerinde aşağıda belirtilen konuların hangisine göre anlatılmasının daha uygun olduğunu düşünüyorsunuz? Belirtiniz.			
STOKLARA YÖNELİK DEĞER DÜŞÜKLÜĞÜ	Emsal bedele göre	Gerçeğe uygun değere göre	İkisi de olabilir
VADELİ ÇEKLERİN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ	Alacak senetleri hesabında muhasebeleştirilmesi	İleri tarihli çekler hesabında muhasebeleştirilmesi	İkisi de olabilir
MENKUL KIYMETLERİN DEĞERLEMESİ	Sadece, maliyet ile piyasa değerinden düşük olanı ile değerleme yöntemine göre değerlenmesi	Gerçeğe uygunluk ilkesine göre değerlenmesi	İkisi de olabilir
REESKONT UYGULAMASI — Sadece senetli alacak ve borçlara uygulanması	Tüm alacak ve borçlara uygulanması	Reeskont uygulaması yerine başlangıçta vade farkı ayrımının yapılması daha uygundur	Hepsi olabilir
ALIMLARA YÖNELİK VADE FARKLARI	Alış masrafı olarak anlatılması	Faiz gideri olarak anlatılması	İkisi de olabilir
ŞÜPHELİ ALACAKLARA KARŞILIK AYIRMA	VUK'taki kurallara göre anlatılması	TTK'daki kurallara göre anlatılması	İkisi de olabilir
KİRALAMA AMACIYLA ALINAN ARSA, ARAZİ VE BİNALAR	Maddi Duran Varlık olarak anlatılması	Yatırım Amaçlı Gayrimenkul olarak anlatılması	İkisi de olabilir
İŞLETMENİN İLİŞKİLİ TARAFLARIYLA OLAN TİCARİ İŞLEMLERİ	Normal ticari işlem olarak anlatılması	Ticari işlemler grubunda ayrı bir hesapta anlatılması	İkisi de olabilir
AMORTİSMAN ORANLARI	Maliye Bakanlığı amortisman listeleri dikkate alınarak anlatılması	Tahmin edilecek faydalı ömür dikkate alınarak anlatılması	İkisi de olabilir
KIST AMORTİSMAN YÖNTEMİ	Sadece binek otomobillere uygulanmalı	Tüm duran varlıklara uygulanmalı	İkisi de olabilir
MENKUL KIYMETLERİN SINIFLANDIRILMASI	"Hisse senetleri, özel/kamu kesim tahvil senet ve bonoları" şeklinde sınıflandırılarak anlatılması	"Gerçeğe uygun değerle izlenenler, maliyeti ile izlenenler, itfa edilmiş maliyetle izlenenler" şeklinde sınıflandırılarak anlatılması	İkisi de olabilir

GİDERLER	Olağan ve olağandışı şeklinde sınıflandırılarak anlatılması	Esas faaliyet ve diğer faaliyetlerden şeklinde sınıflandırılarak anlatılması	İkisi de olabilir
MADDİ OLMAYAN DURAN VARLIKLARIN İTFASI	5 yılda eşit taksitle itfa edilmesi	Faydalı ömre göre itfa edilmesi	İkisi de olabilir
SATIŞ KARARI VERİLEN DURAN VARLIKLAR	Maddi duran varlıklar grubunda izlemeye devam edilmesi	Diğer dönen varlıklar / diğer duran varlıklar grubunda izlenmesi	İkisi de olabilir
DURAN VARLIKLARIN DEĞERLEMESİ	Aşınma payı haricinde değer düşüklüğü testinin yapılması uygun değildir	Hem amortisman hem de değer düşüklüğü testinin yapılması daha uygundur	İkisi de olabilir
KURULUŞ VE ÖRGÜTLENME GİDERLERİ	Aktifleştirildikten sonra itfa yolu ile giderleştirilmesi	Doğrudan gider yazılması	İkisi de olabilir
KIDEM TAZMİNATI	Ödendiğinde gider yazılması	Her yıl tahakkuk ettirilerek muhasebeleştirilmesi	İkisi de olabilir
AMORTİSMAN HESAPLANMASI	Hak olarak anlatılması	Zorunluluk olarak anlatılması	İkisi de olabilir
KREDİ KARTI ALACAKLARI	Diğer ticari alacaklar hesabında" izlenmesi	"Kredi kartı alacakları hesabı" şeklinde yeni bir hesapta izlenmesi	İkisi de olabilir
VERESİYE TİCARİ MAL SATIŞLARINDA, ALACAK TUTARI	"Alıcılar hesabında" izlenmesi	"Senetsiz Alacaklar Hesabı" şeklinde yeni bir hesapta izlenmesi yanlış değildir	İkisi de olabilir

ORTADOĞU'DA NÜKLEER ENERJİ GÖRÜNÜMÜ VE TÜRKİYE 'NİN NÜKLEER ENERJİ STRATEJİLERİ

Dr. Tuncay BELEN[1]

Özet

Az gelişmiş ya da gelişmekte olan, özellikle enerji kaynakları açısından yoksul olan bu ülkelerde, ekonomik gelişim için gerekli olan enerjinin nasıl ve hangi kaynaklardan karşılanacağı önemli konulardan birisidir. Nükleer enerjide meydana gelen kazalara karşın dünyanın nükleer santrallerden elektrik enerjisi elde etme yönünde ilgisi geçmiş yıllara nazaran yoğunluk kazanmıştır. Bu çalışmada Ortadoğu ve yakın Kuzey Afrika ülkelerinden nükleer santral edinimi konusunda önemli gelişme kaydeden ülkelerin durumu ve gelişmeler ele alınmıştır. Ayrıca nükleer enerji alanında Türkiye'nin bu ülkeler ile geliştirebileceği konular irdelenmiştir. Bu çalışmanın literatüre katkısı iki türlü ele alınabilir. Birincisi gelişmekte olan Ortadoğu bölge ülkelerinin nükleer enerji teknolojisi elde etme konusundaki geçmiş çabalarının incelenmesidir. İkincisi ise, bir elektrik enerjisi üretme aracı olan nükleer santrallerin Ortadoğu ülkelerine sağlayacağı katkılar ve bu bölge ülkeleri ile Türkiye arasında nasıl ve ne tür etkileşime sebep olabileceği ile ilgili olası sonuçların değerlendirilmesidir. Sonuç bölümünde ise, analiz sonuçları yorumlanmış ve Türkiye'nin yakın bölgesinde nükleer enerji ile ilgili gelişmelerde geliştirebileceği stratejilere yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: *Enerji Stratejileri, Enerji Arzı Güvenliği, Nükleer Santraller, Nükleer Teknoloji, Yerli Enerji Sanayi,*

1. Giriş

1951'de ABD'de nükleer enerji kullanılarak ilk elektrik üretimi gerçekleşmiştir. Nükleer enerji İngiltere'de 1953'te, Rusya'da 1954'te, Fransa'da 1956'da ve Almanya'da 1961'de elektrik üretiminde kullanılmaya başlandı. Nükleer enerji santralleri, sanayileşmiş ülkelerde 1960'dan bu yana elektrik enerjisi üretmek ve teknolojik gelişim sağlamak için önemli bir alternatif olarak görülmeye başlanmıştır. 1973 yılında yaşanan petrol krizi sonrasında, başta Batı Avrupa ülkeleri olmak üzere petrole olan bağımlılıklarını azaltmak ve enerji talebini karşılamak için tüm dünyayı nükleer enerjiden elektrik üretimine yöneltmiştir (Sevim, 2011:4384).

Dünyada 2016 yılı itibariyle toplam 30 ülkede olmak üzere işletmede olan 444 nükleer santral ve 15 farklı ülkede inşaa halinde olan 65 nükleer nantral bulunmaktadır (IAEA, 2016). Halihazırda 2015 yılında üretilen elektriğin Fransa %77'i, İsviçre %34, Macaristan %52, ABD'de %20'sini nükleer enerjiden sağlamaktadır. Ulusarası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) verilerine göre, 2015 yılında dünyada 10 adet yeni nükleer santral devreye alınarak şebekeye bağlanmış ve 7 adet nükleer santralın da inşaatına başlanmıştır. Nükleer enerjiye yönelik dünyanın ilgisi gittikçe artmaktadır. Son zamanlarda AB, nükleer alandaki teknolojik üstünlüğünü korumak için yeniden nükleer enerjiye dönüş için yollar aramaya başlamıştır. Bunun için, AB Komisyonu tarafından nükleer enerjiye ilişkin bir strateji belgesi hazırlanmış ve üye ülkelerin nükleer enerji alanında yürüttükleri araştırma-geliştirme faaliyetleri, finansman ve yenilikçi reaktörlerin inşasında daha fazla işbirliği yapmaları istenmiştir. AB strateji belgesinde **"mini reaktör"** olarak tanımlanan nükleer tesislerin inşası da ön plana çıkarılmıştır (Deutsche Welle Türkçe, 2016).

Ortadoğu ve buraya yakın Kuzey Afrika bölgesinde ise, İran dışında daha önce nükleer enerjiye uzak duran bölge ülkeleri son yıllarda yaptıkları işbirlikleri ve santral inşa andlaşmaları ile yoğun bir ilgi göstermeye başlamışlardır. Dünyaya baktığımızda bu ilgi sadece Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesi ile sınırlı olmadığı ve Vietnam, Bengladeş, Tayland benzeri Asya ülkelerinin de nükleer enerjiye odaklanmış oldukları görülmektedir. Yapılan araştırmalara göre, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE),

[1]Dr., Finansal Ekonomist, Enerji Bakanlığı Daire Başkanı, tuncaybelen@gmail.com

Türkiye, Polonya ve Bangladeş başta olmak üzere bugün nükleere sahip olmayan 45 ülkenin önümüzdeki dönemde bu enerji kaynağını kullanmaya başlamak için çalışmalar yürütmektedirler.

Bu çalışmada Ortadoğu'da nükleer santral sahibi olma yolunda gelişme gösteren ülkelerin durumu ele alınmış ve gelecekte bu ülkeler ile Türkiye arasında nükleer enerji alanında geliştirilebilecek işbirliği alanları incelenmiştir. Ortadoğu ve yakın Kuzey Afrika ülkelerinden nükleer santral yapmak isteyen ülkelerin önemli gelişmeleri ele alınmıştır. Ayrıca, nükleer enerji alanlında Türkiye'nin bu ülkeler ile geliştirebileceği konular incelenmiştir. Bu çalışmanın literatüre katkısı iki türlü ele alınabilir. Birincisi, gelişmekte olan Ortadoğu bölge ülkelerinin nükleer enerji teknolojisi elde etme konusundaki geçmiş çabalarının incelenmesidir. İkincisi ise, bir elektrik enerjisi üretme tesisi olan nükleer santrallerin Ortadoğu ülkelerine sağlayacağı katkılar ve bu bölge ülkeleri ile Türkiye arasında nasıl ve ne tür etkileşimlere sebep olabileceği ile ilgili olası sonuçların değerlendirilmesidir.

2. Literatür Taraması

Doğal olarak gelişmemiş ülkeler de gelişmiş ülkelerin düzeyine çıkmak için sürekli çaba sarf edeceklerinden dünya enerji talebi sürekli olarak artacaktır. Ancak, dünyada halen kullanılmakta olan enerji kaynakları, diğer tüm kaynaklar gibi sınırlıdır. Aslında gelecek, enerji kaynakları açısından pek de öyle karanlık değildir. En güvenilir alternatiflerin başında ise nükleer enerji gelmektedir (Vural, www.nuce.boun.edu.tr).

Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) tarafından yayınlanan rapora göre halen nükleer enerji ile tanışmamış 51 ülke, elektrik üretimi nükleer santral yapımı için çaba sarf etmekte olup, bunların 17'sini Ortadoğu ve Pasifik ülkesi ve 13'ünü ise, Afrika ülkesi oluşturmaktadır. Ülkelerin ilgisinin yeni olmadığı, 2010 yılında yayınlanan, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da Nükleer Yeni İnşaa raporunda Fas'tan Umman'a kadar Kuzey Afrika ve Ortadoğu'daki ülkelerin nükleer enerjiye sahip olmak için teknoloji sağlayıcı ülkeler ile giriştikleri işbirliklerinin uzun bir geçmiş tarihçeye sahip olduğunu göstermektedir. Rapora Fas, ilk nükleer santralini 2016-2017 yılında inşa etmeyi hedeflemiş iken Birleşik Arap Emirlikleri ise Güney Kore ile yaptığı andlaşma doğrultusunda 2017 yılında ilk nükleer santralini işletmeye alması planlamaktadır. (www.freshfields.com,2010).

Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da ise başta BAE olmak üzere körfez ülkeleri, Suudi Arabistan, Katar ve Kuveyt, Yemen, İsrail, Suriye, Ürdün, Mısır, Tunus, Libya, Cezayir, Fas, Sudan nükleer enerjiye yoğunlaşmış bulunuyor. Bu gruptan, BAE'nin bu dönemde 2020 yılında aktif dört nükleer santral ile nükleer enerjide sürükleyici olması bekleniyor(energy.globaldata.com: 2013).

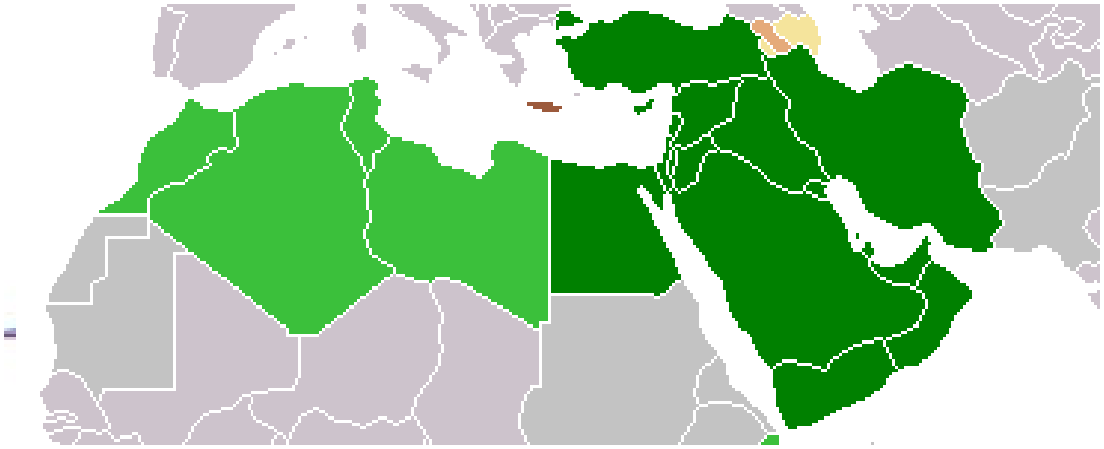

Şekil 1 . Yeni Nükleer Arayış İçerisindeki Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri

Özellikle taze su kaynaklarının az olduğu körfez ülkelerinde olduğu gibi suyun çıkarılması, elde edilmesi, dağıtılması ve atık suların arıtılması enerji gerektirmekte ve benzer şekilde elektrik üretimi ve yakıtların rafine edilmesi için de su gerektirmektedir. Suudi Arabistan'da toplam elektrik tüketiminin %9'ü deniz suyunun arıtılması ve yeraltı sularının pompalanmasında kullanıldığı tahmin edilmektedir. Arap körfezindeki diğer ülkeler toplam elektrik tüketimlerinin %5-12 arası deniz suyunun tuzdan arındırılmasında harcanmaktadır (Afreen ve Anadon, 2011:4529).

3. Nükleer Enerjide Ülkelerin Durumu

3.1. Birleşik Arap Emirlikleri (BAE)

BAE'nın elektriğinin üretiminin büyük kısmı için doğalgaz kullanılmaktadır. Ülkenin elektrik talebi yılda yaklaşık % 9 oranında artmakta ve ülkenin içilebilir su ihtiyacını deniz suyunun tuzdan arındırma yoluyla karşılamak için büyük miktarda elektrik tüketilmektedir. Bu büyümeyi karşılamak için 2020 yılına kadar 40 bin MW'lık güvenilir elektrik kapasitesini sağlamaya çalışmaktadır. 2008 yılında BAE, nükleer enerji konusunda kapsamlı bir politika raporu yayınlamış ve doğalgaz kaynaklarının ancak bunun yarısını karşılayabileceğinden hareketle, ithal kömür gibi kaynaklar yerine nükleer santral yapımına odaklanmaya başlamıştır.

Birleşik Arap Emirlikleri, BAE, öncelikle 2009 yılında Emirates Nükleer Enerji Şirketi (ENEC) şirketini kurdu. Sonrasında, ilk nükleer santralinin inşası için dokuz firmadan teklif vermeleri için davet etti. ENEC, teklifler arasından üçlü bir kısa liste oluşturdu. Bunlar; ABWR öneren GE-Hitachi, EPR öneren Suez, Total ile Areva ve APR-1400 PWR teknolojisini öneren Kore Konsorsiyumu. Son grup olan Kore Konsorsiyumu; Korea Electric Power Co. (KEPCO) önderliğinde ve Samsung, Hyundai ve Doosan ve ayrıca Westinghouse, önerilen APR-1400 teknolojisi ABD firmasının Sistem 80+ tasarımının geliştirilmiş versiyonunu, içine almıştı. ENEC, KEPCO liderliğindeki konsorsiyumun önerdiği APR-1400 reaktör teklifinin seçilmiş olduğunu duyurdu. Sözleşmeye göre; 4 adet ünite için inşaat, devreye alma ve yakıt yükleme için sözleşme değeri, 20 Milyar ABD $ olmuştur. (www.world-nuclear.org, 2016).

BAE, 2020 yılına kadar gazdan üretilen elektrik maliyetinin 1/4 gibi bir maliyet ile 4 adet 1400 MWe gücündeki nükleer tesislerden elektrik üretmeyi bekliyor. ENEC, ülkeye nükleer enerjiyi sağlamak üzere nükleer planlarını yönetmek için programın yönetimi, mühendislik, inşaat ve operasyon hizmetlerini veren Amerikan C2HM Hill firmasını tutmuştur.

Tablo 1: BAE inşa haline ve planda olan nükleer reaktörler

Ünite	Tipi	MWe	İnşaat Başlangıç	İşletme
Barakah 1	APR-1400	1400	July 2012	5/2017
Barakah 2	APR-1400	1400	May 2013	2018
Barakah 3	APR-1400	1400	Sept 2014	2019
Barakah 4	APR-1400	1400	Sept 2015	2020
Toplam		5600 MWe		

ENEC firması, 2010 yılında BAE nükleer düzenleyici kurumu FANR'dan Barakah sahası için Saha Hazırlama Lisansı ve 4 ünitenin büyük parçalarının üretimine izin veren sınırlı inşaat lisansı aldı. Nükleer santralların inşaatına başlanmış olup, ilk iki ünitesinin 2017 ve 2018 yılında ticari işletmeye geçmesi ve diğer 3-4 ünitelerinin 2019 ve 2020 yıllarında sırasıyla işetmeye alınması öngörülmektedir. Toplam 5600 MW gücünde olacak olan nükleer santralların dört ünitesi inşaat halinde olup her dört ünitenin tüm inşaatlarının %50'si tamamlanmış ve santral olarak ilk ünitenin %81'den fazlası ve ikinci ünitenin %60'i tamamlanmış olup, 2017'de işletmeye alınması beklenmektedir (www.enec.gov.ae, 2016).

3.2. Suudi Arabistan

Suudi Arabistan gelecek 20 yıl içinde 16 nükleer reaktör inşa etmeyi planlamakta, ilk santralini ise, 2022 yılında işletmeye almayı hedeflemekte ve 2040 yılına kadar 17000 MW nükleer güç kapasitesini oluşturmayı planlamaktadır. Suudi Arabistan, diğer körfez ülkeleri gibi içme suyunu deniz suyunun tuzdan arındırılması yoluyla elde etmek için büyük oranda elektrik kapasitesine ihtiyaç duymaktadır.

2013 yılında, Suudi Arabistan KA-CARE kurumu ile reaktör inşa andlaşmalarını sağlamak üzere GE Hitachi Nuclear Energy and Toshiba/ Westinghouse şirketleri Exelon ile sözleşme imzaladılar. GE Hitachi teknoloji olarak kendi ABWR and ESBWR reaktörlerini önerirken, Toshiba/ Westinghouse ise, AP1000 ve kendi ABWR versionlarını önermektedirler. Areva ve EdF Suudi şirketleri ve üniversiteleri ile have bir dizi andlaşma imzaladılar ve EdF ile Suudi Arabistan'ın Global Energy Holding Company (GEHC) şirketi ülkede EPR reaktörü için fizibilite çalışmaları yapmak üzere bir ortaklık kurmak üzere andlaşma yaptılar. 2015'te Suudi Arabistan ülkede 17000 MW nükleer kapasitenin geliştirilmesi

hedefinin 2040 yıllarını bulabileceğini duyurdu. Nükleer santral kurulması için yapılan saha seçim çalışmalarında 2013 yılında belirlenen kısa listede üç saha belirlendi. Bunlar; körfez tarafında Jubail ve Kızıl Deniz kenarında Tabuk and Jizan sahalarıdır.

Ancak, Suudi Arabistan son yıllarda yaptığı andlaşmalar ile nükleer enerjiden elektrik üretimi konusunda SMR (Küçük ölçekli Modüler Reaktör)'lara yönelmiş bulunmaktadır. Bu tür reaktörlerin hem geliştirilmesi hem de ülkede inşası için çaba sarf etmektedir. Bu kapsamda 2015 yılında, ülkenin ilgili kuruluşu KA-CARE ile ve Güney Kore'nin küçük ölçekli modüler reaktör geliştiricisi olan Kore Atom Enerjisi Araştırma Enstitüsü (KAERI) arasında SMART (System-integrated Modular Advanced Reactor) modüler nükleer reaktörünün kurulması ve reaktörleri işletmek üzere gerekli insan kaynağının yetiştirilmesi için işbirliği andlaşması imzalandı.

Küçük Ölçekli Modüler Reaktör sınıfında olan SMART (System-integrated Modular Advanced Reactor) nükleer reaktörü, Güney Kore tarafından geliştirilmiş olan 330 MWt gücünde basınçlı tip su reaktör çeşididir. Elektrik üretimi için ise 100 MWe gücüne kadar kapasite sağlamaktadır. Reaktörün hem elektrik üretiminde hem de deniz suyunun arıtılması için kullanılması hedeflenmektedir. Güney Kore, Nükleer düzenleyici kurumundan lisans almış olan SMART teknolojisine dayalı reaktörün ilk demonstrasyon santralinin 2017 yılında işletmeye alınması planlanmaktadır. Her iki ülke sadece SMART teknolojisi ile reaktör kurulmasını planlamakla kalmayıp, aynı zamanda bu teknolojiyi üçüncü ülkelere de pazarlanma yönünde işbirliği yapmak istemektedir (www.world-nuclear.org, 2016).

3.3. Ürdün

Ürdün ve Rusya arasında, 2015 yılında Ürdün'de nükleer enerji santrali inşası ve işletilmesine yönelik bir hükümetlerarası andlaşma imzalanmıştır. Santral, kurulu gücü 1000 MW olan VVER-1000 tipinde iki reaktörden oluşacaktır. İlk ünitenin 2024 yılında devreye alınması planlanmakta ve nihai inşaat sözleşmesinin ise, 2016 yılında imzalanması öngörülmektedir.

Tablo 2: Ürdün'de Planlanan Nükleer Santrallar

Ünite	Tipi	MWe	İnşaat Başlangıç	İşletme
Qasr Amra 1	VVER-1000/V-392	1060	2016	2024
Qasr Amra 2	VVER-1000/V-392	1060		2026

3.4. Mısır

Mısır, nükleer enerji programını 1954 yılında başlatmış olmasına rağmen, ancak 2015 yılında Rusya Federasyonu ile yapılan nükleer andlaşma sonucu projenin gerçekleşmesi aşamasına gelebilmiştir. 2006 yılında Mısır, ilk nükleer santral sahası olarak ülkenin kuzeyinde, Akdeniz kıyısında yer alan Dabaa kenti seçilmiş ve 10 yıl içinde El-Dabaa sahasında 1000 MW gücünde nükleer santral kurmak üzere sivil nükleer programını ilan etmiştir.

Tablo 3: Mısır'da Planlanan Nükleer Santrallar

Ünite	Tipi	MWe	İnşaat Başlangıç	İşletme
El-Dabba -1	VVER-1200	1200	2017	2022
El-Dabba -2	VVER-1200	1200	--	2023
El-Dabba -3	VVER-1200	1200	--	2024
El-Dabba -4	VVER-1200	1200	--	2025

2015 tarihinde ise Mısır ile Rusya arasında bir hükümetlerarası işbirliği andlaşması imzalanmış ve andlaşma uyarınca Rus devlet şirketi Rosatom, Mısır'ın kuzey kenti El-Dabaa şehrindeki sahada 4 adet VVER-1200 tipi nükleer reaktör içerecek nükleer santral kurması planlamaktadır. Rus Atomstroyexport şirketinin yaptığı açıklamaya göre, Mısır'da nükleer santral kurulmasına ilişkin andlaşmanın 2016 yılının ilk çeyreğinde imzalanması bekleniyor. Taraflar kurulacak nükleer santralin ilk reaktörünün inşaasını 2022 yılında tamamlamayı hedeflemektedir (www.world-nuclear.org, 2016).

3.5. İran

Uzun yıllar süren inşa sürecinden sonra büyük güçte bir nükleer reaktör işletemede bulunan İran ikinci santralın yapımı için çalışmalar yapılmaktadır. Ülkede aynı zamanda devam eden bir Uranyum Zenginleştirme Programı da yürütülmekte ve çalışmalar ağır-su temelli projeler ile sınırlı tutulmaktadır.

1974 yılında Şah, petrol ve doğalgaz kaynaklarını ihracat için kullanmak amacıyla elektrik üretiminde 23.000 Mwe'lık kapasitede nükleer santrallerin kurulması hedefini açıkladı. Siemens KWU ve Framatome ile 4 adet nükleer santral kurulumu için ön andlaşmalar imzalanmıştır. 1975 yılında Siemens KWU ile Basra Körfezinin kıyısındaki Bushehr bölgesinde 1,300 MWe gücünde iki PWR rektörünün inşasına başlandı. 1979 yılındaki devrime kadar Bushehr şehrindeki santralin birinci ünitesi tamamen ve 2.ünitenin ise yarısı tamamlandı. Santral 1984-88 yılları arasında Irak-İran savaşı esnasında hava saldırılarında zarar gördü. Ayrıca, Irak sınırına yakın Darkhovin'de , 1979 yılında Framatome ile sözleşmesi yapılan 910 MWe gücünde iki üniteden oluşan bir santralin de inşası başlanmış ancak sonra aynı yıl proje iptal edilmiştir.

Tüm bunların sonrasında 1992 yılında Moskova'da İran ve Rusya hükümetleri arasında , iki ünite içeren nükleer santralin hem yapımı ve hem de işletilmesi için bir andlaşma imzalandı. İran Atom Enerjisi Kurumu (AEOI) , Bushehr 'de daha önce yapılan santrala ait var olan yapıların ve teçhizatın tam olarak kullanılması konusunda ısrarcı oldu ve Rusya'nın Minatom Şirketi varolan altyapının kullanılarak, bir VVER-1000 ünite inşa etmek üzere Buşehr nükleer santralinin 1.ünitesinin tamamlanması için 1995'te AEOI ile sözleşme imzaladı. Ancak, daha önce Alman yapımı olan teçhizatın Rus tekonolojisi ile entagrasyonunda zorluklar yaşandı ve projede gecikmelere sebebiyet verdi, 2007 yılında proje neredeyse tamamen bırakılma noktasına gelmiştir.

Nihayetinde projede kullanılan ekipmanların % 40 Rus yapımı, % 24 Alman kökenli ve % 36 İran yapımı oldu. Reaktör Şubat 2011'de şebekeye bağlanarak elektrik üretimine başlandı 2013 yılında da tamamen ticari işletmeye alınmıştır.

Tablo 4: İran'da işletmede olan Nükleer Santrallar

Ünite	Tipi	MWe	İnşaat Başlangıç	İşletme
Bushehr 1	VVER-1000/446	1000, 915	1975, 1994	Sept 2013
Total (1)		915 MWe (Net)		

Mart 2014'te İran Atom Enerjisi Kurumu – AEOI, Bushehr'de en az iki adet 1.000 MWe gücündeki bir nükleer santral inşa etmek üzere Rosatom ile andlaştıklarını duyurdu. 2015 yılında ise, İran Atom Enerjisi Kurumu -AEOI, Çin ile Umman Körfezi'nde güneydoğu Makran kıyısında, planlanan 100 MW gücündeki 4 adet nükleer güç reaktöründen ikisinin inşa edileceğini açıklamıştır.

Tablo 5: İran'da Planlanan Nükleer Santrallar

Ünite	Tipi	MWe	İnşaat Başlangıç	İşletme
Bushehr 2	AES-92, VVER-1000	1057	2016?	2023
Bushehr 3	AES-92, VVER-1000	1057	2018?	2025
Makran coast	Chinese	100	2018?	
Makran coast	Chinese	100		

Halihazırda, İran'ın elinde işletmede olan ve 1000 MW gücünde, Alman teknoloji üzerine entegre edilmiş VVER tipi tek reaktör bulunmaktadır(www.world-nuclear.org, 2016).

4. Ortadoğu Ülkelerinin Nükleer Enerji Kullanımı ve Türkiye'nin Nükleer Enerji Stratejileri

Ortadoğu ülkelerinin enerji bakımından ortak özellikleri hidrokarbonlar açısından zengin rezervlere ve dünyanın diğer bölgelerindeki rezerv alanlarına kıyasla daha ekonomik üretim imkânlarına sahip olmalarıdır. Tüketim merkezlerine yakınlık bakımından ise hem mesafe hem de alternatif ulaşım seçenekleriyle oldukça avantajlı durumdadırlar. Ne var ki enerji alanındaki bu avantajlara tatlı su kaynakları açısından sahip değildirler. Bu yüzden deniz suyunu arıtma endüstrisini

geliştirmeye ve bununla beraber yüksek kapasiteli ve güvenilir enerji kaynağı olarak elektrik üretim imkanlarına bir başka ifade ile nükleer enerji santrallerine gereksinimleri gün geçtikçe artmaktadır. Bu zorunlu ihtiyaçlarının çözüm yolu olarak genel ortak strateji, petrol ve doğalgaz ihtiyacı olan ve nükleer teknolojiye sahip ülkelerle bir tür kaynak-teknoloji değişimi yapmaktadırlar. Nükleer santral kurulması karşılığında teknoloji transfer edecek ülkeye ekonomik fiyattan uzun dönemli petrol ve doğalgaz satış andlaşması yapmaktadırlar.

Bu noktada Türkiye'nin hidrokarbonlar açısından oldukça fakir olması, Ortadoğu ülkelerinin bu stratejini uygulanamamaktadır. Türkiye bu dezavantajlı durumunu, jeo-stratejik konumunu kullanarak enerjide hem transit hem de terminal ülke olma yolunu seçip uygulama çerçevesinde, kaynak ülkelerden ekonomik hidrokarbon ithalini gerçekleştirirken diğer taraftan ithalat yapan nükleer teknolojiye sahip ülkelerin Ortadoğu ülkeleri ile yaptıkları nükleer işbirliklerine enerji andlaşmaları çerçevesinde dâhil olarak avantaja çevirebilir. Böylece enerji arz güvenliğinin sağlanmasında kaynak tedariki ve çeşitliliğini kaynak ülke ve güzergâhlar anlamında gerçekleştirmiş olacaktır.

Bunlardan farklı olarak nükleer enerji santrallerine sahip olmaktan daha önemli olan bir diğer strateji ise, yakıt geliştirme teknolojilerine sahip olmaktır. Yakıt geliştirme teknolojilerinde dünya gündemindeki en önemli seçenek ise uranyum-toryum karma nükleer yakıtlardır. Ortadoğu ülkelerinin nükleer enerji kullanımına sahip olmalarının Türkiye üzerine etkilerini, Ortadoğu Ülkeleri ile nükleer enerji alanında işbirliği geliştirme, enerji arz güvenliğinin yönetimi açısından jeo-stratejik konumunun sağladığı avantajları kullanma ve Ortadoğu ülkeleri ile toryum bazlı nükleer yakıt geliştirmek için işbirliği yapma stratejisi oluşturma başlıkları altında incelenebilir.

4.1.Türkiye'nin Ortadoğu Ülkeleri ile Nükleer Enerji Alanında İşbirliği Geliştirme Stratejisi

Türkiye'de Nükleer çalışmalar ilk olarak, 1955 yılında "Atom Enerjisinin Barışçıl Amaçlarla Kullanılması" amacıyla toplanan 1.Cenevre Konferansını takiben, Atom Enerjisi Komisyonu (AEK) Genel Sekreterliği 1956 yılında 6821 sayılı Yasa ile Başbakanlık'a bağlı olarak Ankara'da kurulmasıyla başlamıştır (Belen, 2015:12). Bunu 1961 yılında Büyükçekmece'de Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezinde 1 MW gücünde araştırma reaktörünün işletmeye açılması izlemiştir. 1967-79 yılları arasında, ülkemizde ilk nükleer santralin kurulması planlanmış, bu amaçla gerekli çalışmalar İsviçreli bir konsorsiyuma yaptırılmış; ancak 1977 yılında bitirilmesi planlanan santral, 1970-71 yıllarının ekonomik ve politik şartları nedeniyle bir türlü kurulamamıştır (Temurçin: 2003).

Akkuyu sahasında nükleer santral kurulması için karar kılınmış ve 1976 yılında saha lisanslanmasına rağmen ancak 2010 yılında projenin ilerlemesi yönünde ciddi bir gelişme kaydedilmiştir. Bugün Türkiye üç ayrı sahada nükleer santral kurma yolunda yoğun çalışmalar yürütmektedir. Akkuyu sahasındaki projede çalışmalar sürmekte olup, inşaat lisansı alma aşamasına gelinmiştir. Sinop sahasında ise, saha lisansı alınmasına yönelik denizde ve karada etüdler devam etmektedir. Üçüncü nükleer projesi için saha seçimi ve seçilecek teknoloji ile ilgili çalışmalar sürdürülmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerin ana hedefi, tüm üretim tesislerini kendi olanakları ile yapabilmektir. Gelişmiş ülke olmak isteyenlerin bu stratejiyi esas almaları da son derece doğaldır. Günümüzde halen yüksek teknoloji olarak kabul gören nükleer teknolojinin Türkiye'de kullanılabilir olması diğer yan teknolojilerin gelişmesinde ve özellikle güvenlik kültürünün artırılmasında önemli katkı sağlayacaktır. Temel hedef bu teknolojilerin bizzat ülke içinde gerçekleştirilen Ar-Ge faaliyetlerinin bir sonucu olarak uygulamaya konulmasıdır (Bektur, 2011:28).

Türkiye'nin nükleer teknolojiye geçiş aşamasında, ülkede yapılacak santrallerin teknolojilerinin öğrenilmesi ve bu teknolojinin ülkeye transfer edilmesi Türkiye'nin en önemli hedeflerinden birini oluşturmalıdır. Elektrik enerjisi üretiminin yanı sıra bu santral teknolojisinin edinilmesi, farklı sanayi sektörlerinin gelişimine katkı sağlayacaktır. Nükleer teknolojideki ekipmanların çok fazla sayıda olması sebebiyle buradan edinilebilecek kabiliyetler ile dışa bağımlılık azaltılabilir ve nükleer teknolojinin farklı uygulamalarıyla ekonomiye önemli katkılar sağlanabilecektir.

Bununla birlikte, Ortadoğuda yapılan nükleer santraller projelerine bakıldığında, bunun Türkiye'nin gelişmiş sanayisi ve yetişmiş genç insan gücü açısından çeşitli fırsatlar açabileceği görülmektedir. Türkiye'nin teknolojik seviyesi gözönüne alındığında, nükleer sanayiye ekipman sağlamak konusunda sadece ülke içi projelere odaklanmayıp Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde ortaya çıkan potansiyelin de değerlendirilmesi gerekmektedir.

4.2.Türkiye'nin Enerji Arz Güvenliğinin Yönetimi Açısından Jeo-stratejik Konumunun Sağladığı Avantajları Kullanma Stratejisi

Enerji güvenliği kavramına genel olarak iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan biri "enerji"ye diğeri ise "güvenliğe" ağırlık vermektedir. Bunlardan ikincisi, daha çok enerji arama, geliştirme, üretim, iletim, çevrim, dağıtım, pazarlama ve tüketim ağındaki tesislerin her türlü kötü niyetli saldırıya karşı fiziki olarak korunması anlamını taşımaktadır. Enerji güvenliğinin "enerji" ağırlıklı tanımı ise temel olarak "bulunabilirlik" (availability), "erişilebilirlik" (accesibility) ve "kabul edilebilirlik" (acceptibility) prensiplerini içerir. Bu kapsamda enerji güvenliği; yeterli miktardaki kaliteli ve çevre dostu enerjinin makul fiyatlarla ve kesintisiz olarak temin edilmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Ülkelerin enerji üreticisi ya da tüketicisi olma durumuna, kalkınmışlık düzeyine, enerji kaynağına, kaynak ülkeye ve güzergâha göre enerji arz güvenliğinin anlamı değişmektedir. (Belen, T. ve Akpınar S. 2012:501)

Türkiye'nin enerji arz güvenliğinin politikaları içerisinde başlıca olarak yerli kaynak üretimin artırılması, enerji verimliliğinin geliştirilmesi, enerji kaynak çeşitliliğinin artırılması, kaynak ülke ve güzergâh çeşitliliğinin artırılması, güçlü ve güvenilir enerji altyapısı ve çevrenin korunması gelmektedir. Türkiye'nin jeo-stratejik konumu ele alındığında bunlardan en önemlisi kaynak ülke ve güzergâh çeşitliliğinin artırılmasıdır. Bunun nedeni, Ortadoğu ülkelerinin petrol ve doğalgaz rezervleri bakımından zengin olmasıdır. Ancak, bir diğer önemli arz güvenliği politikası da kaynak çeşitliliğinin artırılmasıdır. O da nükleer enerjinin elektrik üretim portföyüne dâhil edilmesi ile mümkün olacaktır. Çevresinde petrol ve doğalgaz rezervleri bakımından oldukça zengin ve net ihracatçı konumundaki Ortadoğu ülkelerinin bile nükleer enerjiye yönelmesi, Türkiye'nin de nükleer enerjiye yönelmesinin gerekliliğini gözler önüne sermektedir.

4.3.Türkiye'nin Ortadoğu Ülkeleri İle Toryum Bazlı Nükleer Yakıt Geliştirmek İçin İşbirliği Yapma Stratejisi

Türkiye, toryum-232 elementi içeren dünyanın en büyük toryum rezervlerinden birine sahiptir. Toryum dünyada uranyuma kıyasla daha bol ve uzun ömürlü, daha az toksin, daha az atık hacmi bırakan ve atıklarının yarı ömrü uranyum atıklarına göre daha kısa olan bir nükleer yakıt hammaddesi olarak tanımlanıyor.

Küresel ölçekte, çevresel ve güvenlik bakışı ile toryum önemlidir. Toryum daha çevreci ve daha az atık çıkaran bir nükleer yakıt hammaddesidir. Kitle imha silahlarının yayılması dünya güvenliği için en önemli tehditlerden biridir. Toryumun bu önemli tehlikenin söz konusu olmadığı bir nükleer enerji hammaddesi olarak kullanılması bütün dünyanın beklentilerine uygun düşmektedir.

Türkiye toryum bazlı nükleer yakıt kullanacak reaktörler için ilk aşamada belirli bir teknoloji seçmek yerine, işbirlikleri ve ar-ge faaliyetleri ile öncelikli olarak insan ve bilgi altyapısını hazır hale getirmesi gerektiği düşünülmektedir. Gelişmiş olan ülkelerde geleneksel hafif ve ağır sulu reaktörlerden çıkarılan kullanılmış yakıt envanteri miktarının artması ve gelişmekte olan ülkelerde enerji arz güvenliğinin sağlanması amacıyla toryum yakıtlı reaktörlerin gelecek 10 ile 15 yıl içerisinde ticari düzeyde elektrik üretiminde kullanılacağı beklenmektedir. Doğrudan yalnızca toryum kullanan Hızlandırıcı Sürümlü Sistemler için (ADS) ticarileşme süresi 20 ile 25 yıl arasında olacağı düşünülmektedir.

Türkiye'nin elindeki toryum rezervlerini elektrik üretiminde kullanılması halinde yüzlerce yıl boyunca elektrik üretimini karşılayabileceği bilinmektedir.

Diğer taraftan hidrokarbonlar bakımından zengin Ortadoğu ülkeleri nükleer enerji işbirliği içerisinde bulundukları ülkelere uranyum bazlı nükleer yakıtlı santraller ile bağımlı hale gelmeleri ve bunu yerli enerji kaynağını ekonomik fiyattan teknoloji transferi yapan ülkelere vererek elde etmesi hiçbir strateji ile açıklanamaz bir durum olacağından, Ortadoğu ülkelerinin Türkiye ile toryum bazlı nükleer yakıt geliştirme işbirliklerine olumlu yaklaşacakları beklenmektedir. Aynı zamanda çok yakın gelecekte bu ülkelerin uranyum yakıtlı olarak dizayn edilmiş nükleer enerji santrallerini işletmeye alacak olmaları, hem teknolojik hem de yakıt anlamında dışa bağımlı hale getireceğinden Türkiye ile toryum bazlı her türlü nükleer yakıt geliştirme faaliyetlerine girişmeleri sürecini hızlandıracaktır.

5. Sonuç

Ulusarası Atom Enerjisi Ajansı tarafından nükleer enerji geleceği ile ilgili olarak hazırlanan 2014 yılında güncellenen senaryoya göre; 2030 yılına kadar düşük senaryo projeksiyona göre 400 bin MW

ve yüksek senaryo projeksiyona göre ise 599 bin MW nükleer kurulu güce erişeceği beklenmektedir. Belirtildiği üzere dünyada nükleer enerjiye olan yönelim, Türkiye'nin yakın coğrafyasında da hız kazanmış ve ülkeler nükleer santral sahibi olma yolunda çabalarını yoğunlaştırmışlardır.

Gerek körfez ülkelerinin temiz su ihtiyacını karşılamak için büyük güçte elektrik enerjisi ihtiyacı hissetmeleri gerek elektrik üretiminde kıt kaynaklara sahip olan ülkelerde artan elektrik enerjisi ihtiyacını karşılamak üzere Ortadoğu ülkelerinde, geçmişte var olan nükleer enerjiye olan ilgi son yıllarda ivme kazanmıştır. Ülkeler, projelere has andlaşmalar yapmaya başlamışlardır. Özellikle Arabistan ve Birleşik Arap Emirliklerinin 2017 yılında, Mısır'ın 2022 yılından itibaren Ürdün'ün 2024 yılından itibaren, İran'ın 2023 ve 2025 yılında ikinci ve üçüncü üniteleri işletmeye alarak nükleer enerjiden elektrik enerjisi üretmeye başlaması ile ilgi daha da artacaktır.

Bütün bu gelişmelere bakıldığında, bunun Türkiye için önemli fırsatlar doğuracağı ortadadır. Bu ülkelerin ihtiyacı olabilecek nükleer santral ekipman tedariki, toryum bazlı nükleer yakıt geliştirme, yetişmiş uzman insan ihtiyacı konularında Türkiye'nin 2023 yılından önce sanayisini ve enstitülerini bu yönde geliştirmesi gerekmektedir. Çünkü 2023 yılı, Ortadoğu ülkelerinin nükleer enerji santrallerini işletmeye almada bir nevi milat yılı olarak planlanmıştır.

Kaynaklar

ALTIN, Vural, Enerji Sorunu ve Türkiye, www.nuce.boun.edu.tr/va3.html

BEKTUR, Yılmaz (2011), Enerji Değerlendirmelerinde Nükleer Santrallerin Yeri, www.jeofizik.org.tr, Jeofizik Bülteni, s. 28

BELEN, Tuncay (2015), Enerji Arz Güvenliği Risk Endeksi Oluşturulmasi Için Bir Model Önerisi ve Nükleer Santrallerin Risk Üzerindeki Etkisinin Ölçülmesi, Doktora Tezi, s. 12

BELEN, T. ve Akpınar S. (2012). Enerji Arz Güvenliği Riskinin Ölçülmesi ve Enerji Piyasalarının İzlemesinde Risk Endeksi Yöntemi. 16.Ulusal Finans Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Atatürk Üniversitesi, Erzurum. s.501-502

SEVİM, Cenk (2012), Küresel Enerji Jeopolitiği Ve Enerji Güvenliği, Journal of Yasar University Sayı 26(7), s. 4378 – 4391

SIDDIQI, Afreen ve Laura D. Anadon (2011), The water–energy nexus in Middle East and North Africa, Energy Policy, 39, Sayı 8, s. 4529–4540

TEMURÇİN, Kadir ve Alpaslan ALİAĞAOĞLU (2003), NÜKLEER Enerji Ve Tartişmalar Işiğinda Türkiye'de Nükleer Enerji Gerçeği, Coğrafi Bilimler Dergisi, 1(2), s. 25-39

www.energy.globaldata.com/media-center/press-releases/power-and-resources/emerging-countries-will-power-a-new-nuclear-energy-boom-states-globaldata

www.world-nuclear.org/info/Country-Profiles/Countries-T-Z/United-Arab-Emirates/

www.enec.gov.ae/media-centre/news/content/milestones-achieved-on-barakah-unit-2-keep-nuclear-program-on-track-to-tran

www.world-nuclear.org/info/Country-Profiles/Countries-O-S/Saudi-Arabia/

www.world-nuclear.org/info/Country-Profiles/Countries-G-N/Jordan/

www.dailynewsegypt.com/2015/12/30/egypts-nuclear-dream-realised-with-russian-technology-after-60-year-delay/

www.world-nuclear.org/info/Country-Profiles/Countries-G-N/Iran/

www.freshfields.com,"Nuclear new build in the Middle East an North Africa Key steps and challenges", 2010

www.fmo.org.tr/_yayinlar/faydali-bilgiler

LAO-TZU VE İLKÇAĞ YUNAN FİLOZOFLARININ KARŞILAŞTIRILMASI[1]

Prof. Dr. Süleyman Dönmez[2]

Özet

Lao-Tzu'nun Dao De Jing adlı eseri Çinlilerin binlerce yıl öncesinde felsefe ile uğraştığına dair görüşleri destekler mahiyettedir. Batıda Lao-Tzu'nun fikirleri bir din olarak görünmektedir. Ancak gerçekte bu fikirler Plâtonculuk ya da Aristoculuktan daha fazla bir din değildir. Dao De Jing temel alınıp Çin felsefesi Yunan felsefesiyle karşılaştırıldığında, Çin felsefesinin kavramsal ve düşünsel olarak çok zengin ve köklü bir geleneğe sahip olduğu görülmektedir.

Anahtar sözcükler: Lao-Tzu, Dao De Jing, Çin felsefesi, Antik felsefe

Summary

The work entitled Dao De Jing of Lao-Tzu is such as to bear out the opinions that the Chinese engaged in philosophy before thousand years. The ideas of Lao-Tzu are seen as a religion in the West. But those ideas are not more religious than Platonism and Aristotelianism. When the Chinese philosophy is compared with the Hellenic philosophy on the basis of Dao De Jing, it is seen that the Chinese philosophy is very rich and well-established tradition conceptually and intellectually.

Keywords: Lao-Tzu, Dao De Jing , Chinese philosophy, ancient philosophy

Giriş

İnsan kendini bildi bileli evrene, hayata ve bilhassa kendine dair pek çok soru kafasını kurcalamıştır. Bu soruların bir kısmına tatmin edici bir cevap bulabilmişse de bir kısmı karanlıkta kalmıştır. İnsan, bilinmezliği gidermek ya da bilinmezlik üzerinde söz sahibi olmak suretiyle kontrol edebilme hazzını yaşamak için binlerce yıldır süren sistemli bir zihin faaliyetinde bulunmuştur. İnsanın "Niçin?" diye sorduğu gün başlayan felsefe yolculuğu işte böyle sistemli bir zihin faaliyetinin ürünüdür. Pek çok farklı tanımının yanında felsefe için; herhangi bir durum karşısında insanı muallâkta bırakan, bir muammanın peşinde, bildiğini sandığını tekrar gözden geçirten, böylelikle yeni başlangıçlara vesile olan bir zihin yolculuğudur da denebilir.

Felsefenin ne olduğu konusu tam olarak netleşmemişken nerede başladığı konusunda da felsefe tarihçilerinin üzerinde anlaştıkları kesin bir görüş bulunmamaktadır. Felsefenin doğuşunu M.Ö. 6. yüzyılda yaşamış olan Thales ile başlatmak ve felsefeyi bir Yunan mucizesi olarak sunmak sık karşılaşılan bir iddiadır. Sadece felsefenin değil tüm bilimlerin kaynağını Eski Yunan'a dayandırmak dünyanın pek çok yerinde taraftar bulan bir düşüncedir. Batı düşüncesinin iki bin beş yüz yıllık serüveni bugün felsefe etkinliği içinde çok önemli bir yer tutmaktadır ancak felsefi düşünceyi çok daha önceki devirlere götürmek mümkündür. Mübahat Türker eskiden felsefeye, hikmet dendiğini, hikmetin de ilk önce Sümerliler tarafından bulunduğunu, onlardan Mısırlılara sonra Yunanlılara, onlardan da Süryanilere ve İslam âlemine geçtiğini ileri sürer (Türker,1992, 17). Karl Jaspers de felsefenin kökeninin daha eskilere gittiğini belirterek şunları söyler: "Felsefe Batıda, Çin ve Hint'te iki bin beş yüz yıldan beri büyük biçem ve dizgesel bir bütünlük içinde vardır. Bize büyük bir geleneği anlatır." (Jaspers,1990,50).

Yunan felsefesinin orijinalliği yüzyıllardır tartışılan bir meseleyken felsefeye Doğu kültürlerinin önemli katkısı artık reddedilemeyecek bir gerçeklik olarak kabul edilmektedir. Özellikle Uzak doğu-Çin felsefesi Yunan felsefesine kaynaklık edecek kadar sistemli ve eskiye dayanmaktadır. Çin filozofu ve Taoizm'in kurucusu olan Lao-Tzu'nun (doğ. M.Ö. 604 veya 570) kurduğu Dao Düşünce Okulu ve bu

[1] Bu çalışma Çukurova Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Birimi tarafından SED-2016-7196 Kodlu Proje ile desteklenmiştir.

[2] Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Felsefe Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

okulun temel metni olarak bilinen ve Lao-Tzu'nun eseri olduğu kabul edilen "Dao[3] De Jing" bize o dönemde Çin'de sistemli bir felsefi geleneğin varolduğunu göstermektedir. Özellikle İlkçağ Yunan filozofları ile karşılaştırıldığında Lao-Tzu'nun eserinde bir bütünlük ve ileri bir düşünce boyutunun olduğu göze çarpmaktadır.

Lao-Tzu ve Dao De Jing

Lao-Tzu'nun hayatı hakkında fazla bir şey bilinmemekle birlikte, bugünkü Honan eyaletinin güney doğu kısmındaki Chu devletinin bir yerlisi ve Konfüçyüs'ün yaşlı bir çağdaşı olduğu kabul edilmektedir (Yu- Lan, 2009,127). Asıl adı Li-Tan'dır. Lao-Tzu (Lao-Tse) "ihtiyar bilgin" anlamında, ona lakap olarak verilmiştir. Lao-Tzu'nun uzun bir hayatı olduğu ve Chu sarayı'nda arşiv memurluğu yaptığı belirtilmiştir.

Lao-Tzu felsefesinin ortaya çıktığı Zhou Hanedanlığı'na ait olan Savaşan Beylikler Dönemi Çin tarihinin siyasal, toplumsal ve ekonomik sıkıntıların en yoğun olarak yaşandığı dönemdir. Bu dönemde beyliklerin hepsi imparatora olan bağlılıklarını kaybetmiş ve ayrı ayrı hareket etmeye başlamışlardır. Hiçbiri hepsine hâkim olacak kadar kuvvetli olmadığından, sürekli olarak kendi topraklarını genişletmek için birbirleriyle savaşmaktaydılar. Bu durumun sonucu olarak insanların geleneksel inanç ve kişisel değerlerinde köklü bir değişim yaşanmış ve topluma bir kargaşa ve kaos hakim olmuştu. Durumu düzeltmek, bu karışıklığı gidermek için çok sayıda düşünür ortaya çıktı. Bu düşünürlerin hepsinin amacı aynıydı; ülkeyi huzura kavuşturmak ve insanların tekrar geleceğe güvenle bakabilmesini sağlamak, ancak izledikleri yollar farklıydı. Lao-Tzu'nun kurduğu Dao Düşünce Okulu (Dao Jia) da bu dönemde ortaya çıkan önemli okullardan biridir. Bu okul doğaya dönük ve doğanın içinde bir yaşamla insanların huzura kavuşacağını savunan bir öğreti geliştirmiştir.

Dao De Jing, Dao Düşünce Okulu'nun temel eseri sayılmaktadır. "Yol ve Erdem Kitabı" olarak Türkçe'ye çevrilmiştir.81 bölümde beş bin Çin yazı karakterinden oluşan Dao De Jing; "Dao Jing" ve "De Jing" olmak üzere iki ana başlıktan oluşmaktadır. Bu eserde temel olarak üç konu tartışılmıştır. Bunlar: "Evrenin Oluşumu", "İnsan Doğası" ve "Siyaset"tir. Lao-Tzu'nun felsefesinin temelini oluşturan fikir ise "Evrenin Oluşumu" fikridir.

İlkçağ Yunan Filozofları ve Lao-Tzu'nun Dao Kavramı Etrafında Karşılaştırılması

"Dao" kavramı Lao-Tzu'nun ortaya koyduğu felsefi düşüncenin ana kaynağını/temelini oluşturmaktadır. Kelimelerle ifadesi mümkün görünmeyen bu kavram hakkında bütün Daocu düşünürler fikir beyan etmişler, ancak bütün tanımlamaların sonunda Dao'nun hakkıyla anlaşılamaz ve ulaşılamaz bir kavram olduğunu belirtmişlerdir (Izutsu,2001,131).

"Dao" Çince'de "yol", "yüce ilke", "söz", "us", "değişmeyen", "yöntem", "tarz" manalarına gelir. Çin felsefesinde "doğru yol"u ya da "cennetin yolu"nu belirten kavramdır. Adını bu kavramdan alan Dao Düşünce Okulu'nda ise Dao kavramı tam anlamıyla insanı aşan metafizik bir içerik kazanır. Dao De Jing "üzerinde konuşulabilen Dao mutlak Dao değildir."sözcükleriyle başlar. Dolayısıyla mutlak Dao sözcüklerle anlatılamaz, ama dil, bu temel gerçekliğin sezgiyle ya da mistik yolla kavranmasına yardımcı olabilir.

Dao'nun bütünsel olarak ifade ettiği felsefi anlamları İlkçağ Yunan filozoflarının tek tek ortaya attıkları kavram ve düşünce ürünlerinde görmek mümkündür. Dao De Jing'de toplam yetmiş üç kez geçen Dao kelimesi, metinde pek çok anlam ifade etmektedir. Burada bu anlamların açıklamalarını İlkçağ Yunan filozoflarının fikirleriyle karşılaştıracağız.

A-Töz/Cevher/Arkhe fikri

"Töz" ya da "arkhe" sözcük olarak "başlangıç", "ilk olan", "ilk ilke", "köken", "ilk neden", "yönetici ilke" türünden birçok anlamı olan; İlkçağ Yunan felsefesinde ise daha çok "tüm şeylerin varlık kaynağı; her şeyin kendisinden çıktığı, değişmeyi yaratıp da kendisi değişmeyen ilke" anlamında kullanılan terimdir.

Felsefe'nin doğuşunu, "Doğa filozofları" olarak adlandırılan düşünürlere bağlamanın genel kabul görmüş bir prensip olduğundan bahsetmiştik. Doğa filozofları, Güneybatı Anadolu kıyılarında, İyonya'da, Yunanistan'da ya da güney İtalya'da M.Ö. 6. ve 5. yüzyıllarda yaşamış Yunan düşünürleridir. Sistematik bir düşünce ekolüne sahip olmayan bu düşünürler hakkında bildiklerimiz, Platon,

[3] Pinyin kurallarına uygunluğu açısından Tao/ Tao Te Ching/ Tao Chia yerine Dao/ Dao De Jing/ Dao Jia terimleri kullanılmıştır.

Aristoteles ve sonraları bu konuya eğilmiş birkaç yazardan yapılmış, alıntılarla sınırlıdır. Aristoteles'in anlattığına göre, "Doğa filozofları" felsefi düşünceye ilk adımı bir ilk neden (ilk temel töz, Yunanca arkhe) aramak amacıyla atmışlardır. Onları bu düşünceye iten söylem, "Hiçten, hiçbir şey çıkmaz." (Ex nihilo, nihil fit) prensibidir. Kendisi meydana gelmemiş, yok olmayacak bir varlığın mevcudiyetini kabul etmek, sistematik düşünce açısından bir zorunluluk olarak belirmiş ve ilk düşünürlerin tüm zihinsel çabalarını odakladıkları ana merkez haline dönüşmüştür.

Doğa filozofları, İyonya'nın Ege Denizine açılan, Yakın doğu'nun eski, köklü ve uygar ülkeleri ile yapılan ticaretin merkezi, hareketli bir liman kentinden, Milet'ten çıkmıştır. Miletlilerin kadim Mısır ve Babil öğretilerine nüfuz edebilme imkânları, Yunan felsefesinin bu kentte doğmuş olmasını kolayca izah edebilmektedir.

Milet Okulu olarak da isimlendirilen, Thales (M.Ö. 624- 545), Anaksimandros (M.Ö. 620- 547) ve Anaksimenes (M.Ö.588- 524), varoluşun sistematiği ile değişim üzerinde düşünerek, çeşitli ama benzer teoriler geliştirmişlerdir. Prensip olarak, doğada mevcut her şeyin bir tek öz maddeden oluştuğu görüşündedirler. Bu inanca dayanarak, önce "doğa"nın (physis) varlık bulduğunu öne sürmüşlerdir. Gözle görülebilir ya da algılanabilir varlıkların ve bunların geçirdiği değişimlerin oluşturduğu kaotik düzenin gerisinde, akılla anlaşılabilir, kalıcı ve sürekli bir gerçekliğin var olduğuna inanan Doğa filozoflarından Thales bu gerçekliğin,"su"; Anaksimandros ,"apeiron" (sınırsız/belirsiz); Anaksimenes ise "hava" olduğunu öne sürmüştür.

Dao De Jing'de Dao kavramının pek çok farklı anlam ifade ettiğini belirtmiştik. Arkhe ya da töz kavramı Dao'nun özünü ifade eden kavramlardan bir tanesidir. Dao Düşünce Okulu üzerine çalışmalar yapan Çinli tarihçi ve düşünür Xü Fuguan, "*Çin İnsan Doğası Tarihi Ön Qin Dönemi*" adlı kitabında Lao-Tzu'nun Dao kavramını ortaya atmadaki amacını şöyle açıklar:

"Lao-Tzu; her yönden karmaşa içerisinde olan ve köklü bir değişim döneminden geçen toplumda, sonsuz olan, asla değişim göstermeyen ve tüm varlıkların temelini oluşturan bir düzenden bahseder. O, insanın kendisine karşı olan beklentilerinden yola çıkarak, metafiziksel bir evren oluşum fikrini ortaya atmıştır. İnsanların güven, istikrar ve düzen kavramlarına hasret olduğu bu dönemde, onlara örnek olabilecek istikrarlı ve güvenli bir "yaratıcı düzen"e işaret etmiştir."

Lao- Tzu' nun arkhe / ilk sebep prensibini Çin'in inanç sisteminin temelinde olan "Shang Di" kavramına yüklediği anlamda da görmekteyiz "Shang Di"; irade sahibi, insanlar üzerinde yaptırımı olan ve emir veren bir tanrı idi. "Shang Di" kavramı, Zhou Hanedanlığına geçildiğinde "Tian" yani "Gök" kavramına dönüşmüştür. Tian kavramı da Shang Di gibi irade sahibi tanrı vasfını taşımaya devam etti. Çin'in siyasal, ekonomik ve toplumsal karmaşası içinde Tian kavramına "ahlakın kaynağı" anlamı da yüklenmiştir.(Wang, 1980, 63).Zhou Hanedanlığı'nın klasik kitaplarından biri olan "Shi Jing" yani "Şarkılar Klasiği"nde "Tian" ın fiziki olarak "Zı ran" yani "tabiat" anlamında kullanıldığı görülmektedir. Dao Düşünce Okulu "Zı Ran" kavramına yeni ve farklı bir açıklama getirmiştir. Buna göre: "Zı Ran" bir bakıma "Tian" ın yerini almış ve irade sahibi, yaptırımı olan tanrı karakterinden uzaklaşarak, her şeyin değişime uğradığı bir karmaşa ortamında, asla değişim göstermeyen ve sonsuz olan "düzen" anlamını kazanmıştır. İşte bu anlam Lao-Tzu Düşüncesi'nin temelini oluşturan ve evrenin yegâne düzeni olarak kabul edilen "Dao"a işaret etmektedir (Chiang, 2011, 156).

B-Logos Fikri

"Logos" kelimesinin Yunancadaki ilk anlamı "söz"dür; sonradan "düşünce", "kavram", "us", "anlam", "evren yasası" anlamlarını da almış ve Herakleitos'tan(M.Ö. 540- 480) beri felsefenin temel kavramlarından biri olmuştur. (Akarsu, 1998, 124).

Herakleitos'un da başlıca ilgi alanı Miletliler gibi varlık sorunuydu. O da öz varlığın, bütün değişiklikler içinde birliğini yitirmeyen o gerçek varlığın, o ana maddenin (arkhe) ne olduğunu araştırmıştı. Ama Miletli Doğa filozofları maddeyi kendiliğinden hareket edecek, değişecek, başka şeylere dönüşecek, diğer şeyleri meydana getirecek bir şey olarak düşündüklerinden bu role yakışan bir şeyi ilke olarak kabul etmek ihtiyacındaydılar. Herakleitos'un görüşüne göre bu rolü oynayabilecek şey, su veya havadan çok ateş olabilirdi. Çünkü yanma olayı dikkatli bir şekilde gözlenirse, ateşin bu rol için ne kadar uygun düştüğü kolayca görülebilir: Yanan bir şeyde alev son derece hareketli, canlı görünür. Sonra alevin kendisinden meydana geldiği şey, yani yanan şey sürekli olarak yandığı ve değiştiği halde alevin kendisi değişmez. Onun niteliği değişmediği gibi yanma süreci boyunca niceliği de değişmez. O hep aynı alevdir (Arslan, 2006, 188).

Herakleitos'un bu savını kanıtlayışı yakından incelendiğinde, onun düşüncesiyle Miletli filozoflarınki arasında temelli bir ayrılık olduğu görülür. Miletli filozoflar ana maddeyi kalıcı, doğanın değişmeyen tözü sayıyorlardı. Buna karşılık Herakleitos bakışını görünür dünyadaki fenomenlerin sürekli değişimine çevirmişti. Sonradan "Panta rei." (Her şey akar.) sözüyle formüle edeceği bu düşüncesine göre; evren boyuna akan bir süreçtir, başı sonu olmayan bir değişmedir, hiç durmayan bu değişme içinde değişmeden kalan, sürüp giden hiçbir şey yoktur. İşte ateşin ilk madde olduğu düşüncesine Herakleitos buradan varmıştır. Gerçekten de ateş bir bakıma bir şey, bir madde, bir varlık olmaktan çok bir süreç, bir oluş ve yokoluştur. Böylelikle Herakleitos bu sürecin altında bir varlık bulunmadığını, varlığın kendisinin yalnızca oluş olduğunu veya yalnızca oluşun varolduğunu söylemek istemiştir. Daha açık bir deyişle o, varlığı oluşa indirgemiştir.

Bu sürekli oluş içinde durucu, kalıcı bir şey bulduğumuzu sanırsak, Herakleitos'a göre, bu, bir yanılmadır, bir aldanmadır. Kalıcı şeyler varmış sanısına kapılmamız, değişmenin kuralsız değil de belli bir düzene, belli bir ölçü ve yasaya göre olması yüzündendir. Evrende egemen olan bu yasa, düzen ya da akılı Herakleitos "logos" olarak adlandırmıştır (Gökberk, 1961, 24). Sonsuzdan gelen ve sonsuza giden logos, kendini karşıtlıklar ve çelişmelerle vermektedir. Logos bu karşıtlıklar ve çelişmelerle sürekli olarak gelişir ve serpilir. Ama bütün bu çelişmelerin ve karşıtlıkların içinde bir ve değişmeden kalır.

"Varlık yokluğu, yokluk varlığı doğurur. Varlık ve yokluk, olmak ve olmamak, yaşamak ve ölmek bir ve aynı şeylerdir. Bunlar aynı şey olmasaydılar değişerek birbirleri olamazlardı, yokluk varlığa, varlık yokluğa, ölüm hayata ve hayat ölüme geçemezdi. Daire çemberi içinde başlangıç ve son aynı yerde birleşirler. Canlı ve ölü, uyanık ve uyuyan, genç ve yaşlı olarak şeylerde tek ve aynıdır kendini ifşa eden. Çünkü biri değiştikten sonra öteki, öteki tekrar dönüşerek diğeri olur."(*Doğa* adlı yapıtından, B 103, 59, 60, 58, 42,88)

Logos kelimesinin ifade ettiği anlam, Dao De Jing' de "Dao" kavramına da yüklenmiştir. Buna göre. "Dao", kendi bünyesinde sahip olduğu ve varlıkları yaratırken ortaya çıkardığı "çift yönlü hareket gücü"nü temsil etmektedir.

Lao-Tzu' nun evren anlayışına göre iki farklı dünyadan söz edilir: Fiziksel dünya ve metafiziksel dünya. Tüm yaratıklar asıl varlıklarını, beş duyu organımızla fark edebildiğimiz "fiziksel dünya"da kazanırlar. Metafiziksel dünya ise yaratıkların yaratıcı "Dao" nun bünyesinden henüz ayrıldıkları, varlığa bürünmeden hemen önce hazır bulundukları dünyadır. Bu fizik ötesi dünyayı beş duyu organımız aracılığı ile algılamamız mümkün değildir. Varlıkların yaratıcı "Dao" nun bünyesinden ayrılarak, aşama aşama varlığa dönüştükleri bu eylem "Dao" nun varlıkları yaratırken ortaya çıkardığı hareket gücünün ilk yönünü oluşturur. Bu, metafiziksel dünyadan fiziksel dünyaya doğru akış gösteren bir harekettir. "Dao" nun varlıkları yaratırken ortaya çıkardığı hareket gücünün diğer bir yönü ise, fiziksel dünyada varlık kazanmış olan yaratıkları tam ters yönde hareket ettirerek, yeniden metafiziksel dünyaya, yani geldikleri yere geri dönmelerini sağlamaktır. "Dao" nun varlıkları yaratırken ortaya çıkardığı bu iki yönlü hareket gücü, başı sonu olmayan ve durmaksızın tekrar eden bir deveran eylemidir. İşte "Dao", bu deveran eylemi içerisinde, tüm varlıkların hem çıkış noktasını, hem son duraklarını, hem de bu deveran hareketinin kendisini temsil etmektedir (Chiang, 2011, 161).

Bununla birlikte evrensel düzen anlamına gelen "logos" kavramıyla örtüşecek şekilde "Dao", "düzen", "kural" veya "standart" anlamlarına da gelmektedir. Şöyle ki; varlıkların metafiziksel ve fiziksel dünya arasındaki deveran eylemleri esnasında, izlemeleri gereken yol, kural ve standartlar konusundaki tek belirleyici de yine "Dao" nun kendisidir. Yani kısaca, "logos" ya da "Dao" aracılığıyla varolanlar belirli bir düzen içinde bir karşıttan başka bir karşıta sürekli hareket eder ki bu varoluştur.

Herakleitos'un kendini karşıtlıklar ve çelişmelerle var eden "logos"unun izine Lao-Tzu'nun "Yin" ve "Yang" ında da rastlarız."Yin" ve "Yang" Uzakdoğu felsefesinde evrendeki diyalektik kutupluluğu gösteren karşıt çifttir. Yin ve Yang birlikte Dao'yu meydana getirirler. Evrendeki her şey Yin ve Yang enerjilerinden türemiştir. Her zaman birbirleriyle etkileşim halindedirler. Yin ve Yang' ın kutuplaşmasından hareket ve süreklilik doğar. Her kutup zıddını potansiyel olarak içinde barındırır. Gece olmadığı sürece gündüz de yoktur. Kutuplar birbirinden bağımsız ele alınamazlar. (Palmer, 2000, 42) Bir kavram zıddıyla var olur ve her oluşum, her organizma kendi içinde, kendi varlığını ve zıddını taşır. Kısacası Herakleitos'un diyalektiğinde temel olan karşıtlığın geliştirici gücü, Dao De Jing' de Yin ve Yang enerjilerinin zıt ama tamamlayıcı dinamik dengesi ile örtüşmektedir.

C-Yaratılış Fikri

Felsefe tarihi içerisinde evrenin yaratılışına ilişkin yapılagelmiş tartışmalara bakıldığında, bu tartışmaların en çetin geçtiği ve o ölçüde de çözümsüz göründüğü nokta evrenin ilk başlangıcına ilişkin olan soruların tartışılmasına aittir. Dao De Jing'de Dao kavramı açıklanırken, hiçbir şeyin yoktan varlığa gelmediği fikrini temel ilke edinmiş olan Yunan felsefesi geleneğinde önemli yer tutan Plotinus'un sudur teorisi ile tanımlanabilecek ifadeler yer almaktadır.

"Sudur/Türüm"; aşağı olanın daha yukarı olandan, çok olanın "bir olan"dan çıkması anlamlarına gelmektedir. Bir olan yetkin olandır ve kendi varlığı içinde azalmadan ve değişmeden kalır, ondan türeyen ise çıkış kaynağından olan uzaklığının ölçüsüne göre gitgide yetkinliğini yitirir (Akarsu, 1998, 182). "Sudur", Yeni Plâtonculuğun ana ilkesidir ve Plotinus (M.S. 203-270) tarafından geliştirildiği söylenmektedir. Plotinus Doğu ve Hint felsefesine büyük ilgi duymuş, bunları yerlerinde öğrenmek için yolculuklara da çıkmıştır.

Plotinus'un sudur teorisi, her şeyin "Bir" den taşması (meydana gelmesi) hiyerarşisidir. Plotinus bunu, ışık ve taşma analojisiyle açıklar. Plotinus, bütün varlıkların ilk kaynağının, bir kaynaktan bir şeyin çıkıp taşması ve tekrar ona geri dönmesi veya bir ışık kaynağından bütün ışıkların çıkmasına benzetilebileceğini ileri sürer. Bir olan varlık, ışığını kendi kaynağından yaymaktadır ve diğer varlıklar bu kaynaktan uzaklaştıkça aldıkları ışık azalır. Bu yayılma Plotinus'un "epistrophe" veya "bir noktadan başlayıp kaynağına geri dönme" diye isimlendirdiği bir hareket tarzına yükselir (Plotinus, 1996, 39).

Plotinus'a göre "Bir", yaratılmamış, yok olmayacak, değişmeyen, hareketsiz, bölünmeyen bu yüzden de dağılmayacak olan, çeşitlilik, çokluk ve değişme ile bozulmaksızın nitelik ve mahiyet bakımından basit olan varlıktır. "Bir" aynı zamanda, her sonlu şeyin kendisinden çıkıp ve tekrar ona geri döneceği iyi bir varlıktır. O'nun hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. Hatta "Bir" için varolmak bile düşünülmemelidir. O, varoluşun ve iyiliğin ötesindedir ve aynı zamanda herhangi bir şeye ihtiyaç duymayan güçtür (Fuller, 1912, 311- 312).

Plotinus "Bir" hakkında ifade edilecek her şeyin O'nun doğasının saf birliğini bozacağını düşünür. O sık sık "Bir"in dil ve düşünceye aşkınlığını vurgular. "Bir"e bir ad yüklemenin, ona ikilik katmak demek olacağını öne sürer. "Bir" yalnızca dil ve düşünceye aşkın değildir, O aynı zamanda varlığın da ötesindedir.

O halde, "Bir"in birliğini bozmadan dünyadaki şeylerin çokluğunu nasıl açıklanır? Plotinus'un düşüncesinde sudur da üç temel ilke bulunmaktadır. Varlıkların bir bakıma zorunlu bir şekilde çıkışını ifade eden sudurun zirvesinde her şeyin İlk'i veya Kaynağı olan "Bir" yer alır. Hiçbir bileşik içermeyen "Bir"den varlığın bütün formlarını içeren "Akıl" sudur eder. Akıl'dan da Akıl ile madde arasında etkin bir şekilde aracılık yapan ve deyim yerindeyse, maddenin akli formlara göre düzenlenmesine imkân tanıyan "Ruh" sudur eder. Plotinusçu bu sudur anlayışına göre gerçekliğin katmanlarını oluşturan her üç ilke de varlıkları farklı biçimlerde içerir (Bréhier, 1958, 43- 46). Bununla birlikte sudur bütünüyle kendiliğindendir. Yani "Bir"in taşmasında herhangi bir içsel ya da dışsal zorlama söz konusu değildir. Çünkü "Bir"in ne herhangi bir şeye ihtiyacı vardır ne de kendisi dışında herhangi bir şeyi arzular.

Lao-Tzu, Dao De Jing'de evrenin varoluşunu "Dao" kavramıyla açıklamaktadır. Bu açıklamada "Dao"kavramı, Plotinus'un sudur kavramına yakın bir anlam kazanmıştır. Buna göre; "Dao" biri yaratmış, bir ikiyi yaratmış, iki üçü yaratmış, üç de sayısız varlıkları yaratmıştır. Başka bir ifadeyle, "Dao" ilk birliği yaratmıştır ki bu birlik iki zıt kuvvete bölünmüştür. Bu iki zıt kuvvet var olan her şeye nüfuz etmiştir. Bu güçler Lao-Tzu tarafından "iki" olarak ifade edilmiştir ve "Yin" ve "Yang" kuvvetleri olarak kabul edilir. "Dao" birden başlamaktadır ancak bir doğuramayacağı için iki zıt kuvvete bölünmüştür. İki zıtlığın birleşmesiyle artık yaratılış için potansiyel elde edilmiştir. Ve bu süreç ikiden üçün oluşması, üçten on bin şeyin oluşması şeklinde sonsuza kadar uzamaktadır.

D-Eylemsizlik fikri (Wu wei/Ataraksia/Apatheia)

"Ataraksia" kavramı, insanın davranışlarıyla ruhsal eğitiminin ereği, ülküsü olarak beliren ve en yüksek iyi olarak nitelenen ruh dinginliği, tutkulardan arınmış olma durumu olarak açıklanır (Akarsu, 1998, 156). Kavram, haz ve yarar ilkesine ve arzuların sınırlandırılmasına dayalı etik kuramıyla tanınan Epikuros (M.Ö. 341- 270) tarafından ortaya atılmıştır.

Etik, Epikuros'un felsefesinin temelini oluşturur. Öteki alanlara duyduğu ilgi gene etik kaygılara dayanır; örneğin fizikle bile bütünüyle etik amaçlı olarak ilgilenir. Bu amaç zihnin dinginliğini ve imanın sarsılmazlığını güvenceye alacak bir yaşam anlayışına varmaktır.

Bir ahlak felsefesi (etik) olan Epikurosçuluğun temel düşüncesi mutluluğa ulaşmaktır. Epikuros'a göre felsefenin görevi, bireyin mutluluğunu sağlayacak imkânları, araçları araştırmaktır. Değer ve inanç bunalımının yaşandığı dönemde, Epikuros, insanları bu manevi kaostan kurtarmak ve mutluluğa ulaştırmak için en iyi ve mutlak değerin haz olduğunu önerir. Epikuros hazları maddi ve manevi hazlar olarak ayırmakta ve manevi hazların önemine dikkat çekmektedir. O, bedensel hazlar yerine, erdemli ve bilgili olmanın kazandıracağı manevi hazları, en yüksek hazlar olarak kabul eder. O'na göre bedensel hazlar anlıktır, manevi hazlar ise uzun süreli ve kalıcıdır

Epikuros iyi ve kötünün tek ölçütünün duyum, mutlu bir yaşamın başlangıcının ve sonunun haz olduğunu savunur. Ama her haz kendi içinde iyi olsa da, bazısından uzak durulmalıdır; çünkü bunları elde etmek için çekilen sıkıntı, sonunda alınan hazdan çok fazladır. Epikuros'a göre, her haz iyi, her acı da kötü olmayabilir. Önemli ola hazzın yoğunluğu değil, sürekliliğidir. Buna göre mutluluğun kalıcılığı hazzın bu sürekli oluşuna ya da başka bir ifadeyle, manevi hazları yaşamaya bağlıdır ki, ruh dinginliğine yani "ataraksia"ya ancak böyle ulaşılır (Weber, 1998, 46- 47).

İlkçağ Yunan felsefesinde ruh dinginliği anlamına gelen "Ataraksia" kavramı, Stoa felsefesinde "Apatheia" olarak karşımıza çıkmaktadır. "Apatheia"; duygusuzluk, az ve yavaş tepki gösteren ve bunun sonucu duygulandırıcı nedenlere karşı kayıtsız kalan insan niteliği olarak tanımlanır. Stoa felsefesinde ise bilge kişinin kendini eğitme ülküsü olarak, duygulanımlarından bağımsızlık, usa uygun olmayan duygular karşısında özgür olma ve böylelikle sarsılmaz ereğine ulaşma durumu olarak adlandırılır (Akarsu, 1998, 62).

Stoacılık, Kıbrıslı Zenon (M.Ö.334- 262) tarafından kurulan, M.S. III. yüzyıla değin varlığını sürdüren Helenistik dönemin ve Roma döneminin en gözde felsefe akımıdır. Stoacılık, aklın egemenliğini, doğaya uygun yaşamayı, ruhun duygular karşısında sarsılmazlığını (Ataraksia) ve duyumsamazlığı (Apatheia), bir yandan da dünya yurttaşlığı ülküsünü savunan felsefe akımıdır. Stoacılar doğaya uygun yaşamayı felsefi olarak benimsemişlerdir. Onlara göre mutluluk dışsal olaylara karşı doğru zihinsel yaklaşımda bulunmakla ilişkilidir. Eğer bir kişi kendi doğasına, hayattaki konumuna ve görevlerine uygun bir biçimde hareket eder ve seçimler yaparsa, mutluluğu başarabilir.

"Apatheia" Stoacı ahlakın ulaşmak istediği nihai hedeftir. Çünkü kişi ancak duygusuzluk durumunda gerçek mutluluğu tadar. "Apatheia" ancak bilge kişinin ulaşabileceği ruhsal bir durumdur. Ancak bilgeler duygusuzluğa ulaşan yolları bilirler. Akılcı her davranış bilgece bir davranıştır ve doğanın önceden belirlenmiş genel düzenine uygundur. Akılcı davranışlar kişiyi "Apatheia" durumuna getirir ve mutlu kılar. Erdemli kişinin biricik yükümlülüğü doğanın akılcı düzeni ile uyumlu eylemleri seçmektir.

Lao-Tzu'nun etik anlayışı ise Dao De Jing'de Dao'nun çift yönlü hareketi temel alınarak açıklanmıştır. Yaratma aşamasında, varlıkların yaratıcının bünyesinden, yani metafiziksel dünyadan ayrılarak aşama aşama fiziksel dünyaya doğru hareket ederler ve sonunda varlığa dönüşürler ve sonra fiziksel dünyada varlık kazanmış olan yaratıklar tam ters yönde hareket ederek, yeniden metafiziksel dünyaya geri dönerler. Bu çift yönlü hareket başı sonu olmayan ve durmaksızın tekrar eden doğal bir deveran eylemidir. İnsanda bu doğal döngünün içerisinde istemsiz olarak yer almaktadır.

Lao-Tzu'nun düşüncesinde yaratıcı olan "Dao"ya dönüş iki şekilde olmaktadır. Bunlardan ilki yukarda bahsettiğimiz doğal deverandır; ikincisi ise sadece insanın yapabileceği ve fiziksel dünyada aslından uzaklaşmaya başlayan kişiyi kendi tabiatına ulaştıracak olan dönüştür. Bu dönüşü gerektiği gibi yerine getirebilen kişi, fiziksel dünyada varlığını sürdürdüğü süre içerisinde son derece rahat, huzurlu ve mutlu bir yaşama sahip olacaktır.

Ancak; "Dao"ya yapılması gereken bu dönüşü her insan gerektiği gibi yerine getirememektedir. Çünkü insan da bir varlık olmasına rağmen, diğer tüm varlıklar arasında özel bir yere sahiptir. İnsanın düşünme, karar verme, seçim yapma yeteneklerinin olması, onun hep daha fazlasını aramasına ve aşırı istek ve arzulara yönelerek, kendi tabiatından yani "Dao"dan uzaklaşmasına sebep olmaktadır. Lao-Tzu, bu yönelimlerin, insanların hem kendileri hem de toplum için sorun yarattığını belirtmiş ve insanın kendi tabiatına geri dönmesinin "Wu wei" (edimsiz eylem) düşüncesini içselleştirmesiyle mümkün olacağını savunmuştur.

"Wu Wei", Dao De Jing'de "Dao" kavramına yüklenen bir sıfat olarak kabul edilebilir. Buna göre Lao-Tzu "Dao"yu yaratıcı bir güç olarak isimlendirirken, onu irade sahibi, emirler veren, varlıklar için ödül ve ceza hazırlığı yapan bir tanrı konumuna getirmemiştir. Onun varlıkları meydana getirmede her hangi bir amacı yoktur. Yaratılış eylemi tüm varlıkların son derece doğal bir şekilde içinde bulunduğu

ve kendiliğinden olan bir oluştur. "Dao" tüm varlıkların yegâne yaratıcısıdır ancak, sahip olduğu gücü asla varlıkları ezmek, onlara hükmetmek için kullanmaz. Onun eylemi edimsiz, yani kasıtsızdır. Varlığı en doğal şekilde yaratır ve huzurla varlığını sürdürmesine katkıda bulunur (Chiang, 2011, 166- 167).

…Dao eylemsizlik yöntemiyle tüm eylemleri gerçekleştirir,….tüm varlıklar kendiliklerinden değişir.(Tao Te Ching 37. bölüm)

Lao-Tzu doğal olan her şeyi desteklerken, doğal olmayan her şeye karşı çıkmaktadır. Burada insana düşen görev tıpkı Stoa felsefesinde olduğu gibi evrenin bu mükemmel düzenini gözlemleyip, bu düzeni kendi yaşamına uygulamak, aşırıya kaçan istek ve eylemlerden uzak durmak ve doğal döngüden ayrılmamaktır.

Bu doğal döngü, insanın istemsiz ve kendiliğinden bu döngü içerisinde yer alması ve doğasına uygun yaşamakla elde edeceği mutluluk, Stoa felsefesindeki kader anlayışına benzemektedir. Stoacılara göre mutluluk akılla yani "logos" ile uyumlu yaşamaktır. "Logos", Herakleitos'un bahsettiği evreni düzenleyen yasadır. Bu yasayı tanrı ya da kader olarak da isimlendirirler. İnsanlar kendilerini "logos"a bırakırlarsa ruhları evren ile uyumlu bir hale gelir. En önemli idrak, belki de her şeyin bilgece düzenlendiğini ve olayların gidişine müdahale etmenin ne mümkün ne de istenir olduğunu fark etmektir. Her şey "Logos" veya "Dao" tarafından idare edilmektedir ve dolayısıyla kişi, "Logos"un ya da "Dao" nun doğal döngüsü karşısında Stoacı bir huzur veya Taocu bir edimsizlik sergilemelidir.

Lao-Tzu'ya göre "Dao"ya ulaşmanın bir diğer yöntemi de "bilgisizlik" ya da "gereksiz bilgiden arınma" yöntemidir. Bu kavram Epikuros'un "Ataraksia" ve Zenon'un "Apatheia" kavramlarıyla özdeşleştirilebilir. Burada Lao-Tzu'nun yasakladığı bilgi ve istekler insanı doğallıktan uzaklaştıran, önyargılı ve rekabetçi yapan, onun ruh dinginliğini bozan ve duyguların egemen olduğu ve akla uygun olmayan davranışlara sevk eden ve böylelikle hem kendisine hem de çevresindeki diğer varlıklara zarar vermesine sebep olan ihtiraslı bilgi ve isteklerdir.

Sonuç

Felsefe insanın hayatı anlamlandırma çabası olarak sürüp giderken, binlerce yıllık geleneğinde pek çok filozof insanlık tarihine damgasını vurmuştur. Bunlardan birisi de Lao-Tzu'dur. Her ne kadar İyonya, felsefenin başladığı yer olarak kabul edilse de "felsefe" olarak kabul edilen fikirlerin kaynağı hakkındaki tartışma hala devam etmektedir.

Lao-Tzu'nun Dao De Jing adlı eseri Çinlilerin binlerce yıl öncesinde felsefe ile uğraştığına dair görüşleri destekler mahiyettedir. Batıda Lao-Tzu'nun fikirleri bir din olarak görünmektedir. Ancak gerçekte bu fikirler Plâtonculuk ya da Aristoculuktan daha fazla bir din değildir. Dao De Jing temel alınıp Çin felsefesi Yunan felsefesiyle karşılaştırıldığında, Çin felsefesinin kavramsal ve düşünsel olarak çok zengin ve köklü bir geleneğe sahip olduğu görülmektedir.

Lao-Tzu'nun Dao De Jing'de, hemen hemen Batıda felsefecilerin zihinlerini meşgul eden bütün ana konuları ele aldığı görülmektedir. Bu da felsefeyi bir Yunan mucizesi olarak kabul etmekten vazgeçilmesi ve felsefenin kaynağının Eski Yunan'da değil daha eskilerde aranması gerektiğini göstermektedir.

Kaynaklar

Akarsu, Bedia. *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 1998.

Arslan, Ahmet. *İlkçağ Felsefe Tarihi 1- Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.

Bréhier, Emile. *The Philosophy of Plotinus*, İng. çev. :Joseph Thomas, Chicago, The University of Chicago Pres, 1958.

Chiang, Gonca Ünal. *Üç Yönüyle "Dao De Jing": Evren, İnsan ve Siyaset*, Ankara, Türk Felsefe Derneği Yayını, 2011.

Fuller, B. A. G. *The Problem of Evil in Plotinus*, New York, Cambridge University Press, 1912.

Gökberk, Macit. *Felsefe Tarihi*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1961.

Izutsu, Toshihiko. *Taoculuktaki Anahtar Kavramlar*, çev: Ahmet Yüksel Özemre, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2001.

Jaspers, Carl. Felsefe Nedir? çev: İsmet Zeki Eyüboğlu, İstanbul, Say Yayınevi, 1990.

Lao-Tzu. *Tao Te Ching- Yol ve Erdemin Kitabı*, çev: Osman Yener, İstanbul, Anahtar Kitaplar Yayınevi, 1998.

Palmer, Martin. *Yin Yang*, çev: Nafiz Güder, İstanbul, Dharma Yayınları, 2000.

Plotinus. *Enneadlar- Seçmeler*, çev: Zeki Özcan, Bursa, Asa Kitabevi, 1996.

Türker, Mübahat. *Felsefeye Giriş*, İstanbul, M. E. B. Yayınevi, 1992.

Wang, Bang Xiong. *Lao-Tzu Felsefesi,* çev: Gonca Ünal Chiang, Taipei, Dong Da Tu Shu You Xian Gong Sı, 1980.

Weber, Alfred. *Felsefe Tarihi*, çev: H. Vehbi Eralp, İstanbul, Sosyal Yayınları, 1998.

Xü, Fu Guan. *Çin İnsan Doğası Tarihi-Ön Qin Dönemi,* çev: Gonca Ünal Chiang Taipei, Taiwan Shang Wu Shu, 2003.

Yu- Lan, Fung. *Çin Felsefesi Tarihi*, çev: Fuat Aydın, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.

"KORUNMAYA MUHTAÇ ÇOCUK" OLGUSUNA SOSYOLOJİK BİR BAKIŞ

Prof. Dr. Dolunay ŞENOL[1] - Aybike DİNÇ[2]

Özet

Türkiye'de çeşitli nedenlerle aile ortamından kopmuş çok sayıda çocuk Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü (eski adıyla Başbakanlık Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu) bünyesindeki çocuk yuvaları ve yetiştirme yurtlarında kalmakta, temel bakım ve eğitim ihtiyaçları devlet tarafından karşılanmaktadır. Aile bütünlüğünü kaybetmiş olma veya ailesi içinde çocuğun sosyo-kültürel ve psikolojik gelişimini engelleyen unsurların bulunması durumunda koruma altına alınması uygun görülmüş olan bu çocuklar, ilgi ve sevgi gereksinimlerinin karşılanması, kişilik gelişimlerinin desteklenmesi ve genel olarak nitelikli bir yaşam sürdürebilme imkânı açısından korunmaya muhtaç durumda kabul edilmektedirler.

Literatürde kurum bakımı altındaki çocukların çoğunlukla yoksul ailelerden oldukları saptanmış ve yapılan çalışmalarda kurumlarda yetişen çocuklarda fiziksel, bilişsel, sosyal ve duygusal alanlarda gelişim bozuklukları ve gelişim gerilikleri görüldüğü ortaya konulmuştur. Her ne kadar devletin ilgili makamları, korunmaya muhtaç durumdaki bu çocukların yetiştikleri kurumlarda iyileştirme çalışmaları ve projeler yürütüyor olsalar da çocukların gelişimlerinin istenilen düzeyde olmadığı görülmektedir. Sistemin olması gerekenden farklı bir şekilde işlemek zorunda kaldığı her durumda olduğu gibi, doğal aile ortamından farklı sistemlerde yaşamlarını sürdürmek zorunda olan koruma altındaki çocukların ve onlara hizmet sunanların kaçınılmaz olarak yaşamak zorunda kaldıkları birtakım olumsuzluklar söz konusu olabilmektedir. İstenmeyen bu durumların tespit edilerek, en uygun çözümler üretilmesi son derece önem arz etmektedir. Bu çalışma, bir literatür çalışması olup, kurum bakımı altındaki korunmaya muhtaç çocukların yaşadıkları sorunlara ışık tutmak, bu sorunların çözümünde yarar sağlayacak bilgileri bir araya getirmek ve konu ile ilgililerle paylaşmak ve öneriler sunmak hedeflenmektedir.

Anahtar kelimeler: *korunmaya muhtaç çocuk, kurum bakımı, çocuk yuvası, yetiştirme yurdu*

1. "Korunmaya Muhtaç Çocuk" Tanımı

Çocuk, dünyaya geldiği andan ölümüne kadar, tüm yaşamı boyunca bir parçası olduğu ailenin etkisi altındadır. Günümüzde sosyal değişme sürecinden toplumun her kurumu gibi aile de büyük oranda etkilenmekte, özellikle sanayileşme ve şehirleşme ile birlikte, ailenin yapı ve fonksiyonlarında bir takım bozulmalar meydana gelebilmektedir. Ailenin iç dinamiğini etkileyen sosyal sorunlar, aile bütünlüğünün bozulmasına sebep olabilmekte ve sosyal değişmelere uyum sağlayamayan aileler, fertlerin – özellikle çocukların – ihtiyaçlarına cevap veremez hale gelebilmektedirler. (Demirbilek, 2000: 137) Ebeveynlerden birinin ölümü, boşanma, göç, yoksulluk vb. nedenlerle aile yapısı parçalanabilmekte, aile bu tür durumlarda çocuğun ihtiyacı olan ilgi ve bakımı sağlayamaz duruma gelebilmekte ve çocuğun bakımındaki yetersizlikler onu "korunmaya muhtaç çocuk" durumuna getirebilmektedir. (Çetin ve Çavuşoğlu, 2009: 137) Çocukların korunmaya muhtaç hâle gelmelerinde ailenin parçalanmış olmasının yanı sıra; ailenin ekonomik ve demografik koşulları, anne ve babanın çocuk yetiştirme anlayışı ve çocuğa davranışı, çocuğu kötü alışkanlıklara yönlendirme eğilimi, aile bireylerinin yaşam tarzları ve evlilik dışı ilişkiler gibi unsurlar da etkili olabilmektedir. (Cılga, 1986: 37-38)

Belirli bir olgunluğa erişinceye kadar aile içinde desteklenmesi gereken çocuğun fiziksel, psikolojik ve sosyal ihtiyaçları, aile bütünlüğünün bozulması durumunda devletin çeşitli kurumları tarafından üstlenilmektedir. Türkiye'de çocuğun bakımı, eğitimi ve psiko-sosyal destekleri devlet adına Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü (eski adıyla Başbakanlık Sosyal

[1]Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, dolunay_senol@yahoo.com
[2] Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, aybikedinc@gmail.com

Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu-SHÇEK) tarafından sağlanmaktadır. (Çetin ve Çavuşoğlu, 2009: 137) 24 Mayıs 1983 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu'nun 3. maddesine göre ise "korunmaya muhtaç çocuk" tanımı "beden, ruh ve ahlak gelişimleri veya şahsi güvenlikleri tehlikede olup; ana veya babasız, ana ve babasız; ana veya babası veya her ikisi de belli olmayan; ana ve babası veya her ikisi tarafından terk edilen; ana veya babası tarafından ihmal edilip, fuhuş, dilencilik, alkollü içkileri veya uyuşturucu maddeleri kullanma gibi her türlü sosyal tehlikelere ve kötü alışkanlıklara karşı savunmasız bırakılan ve başıboşluğa sürüklenen çocuk" şeklindedir. (SHÇEK, Madde 3)

Ülkemizin de kabul etmiş olduğu uluslararası "Çocuk Haklarına Dair Sözleşme" kapsamında, aile ortamından geçici veya kalıcı olarak yoksun kalmış çocukların bir başka ailenin koruması altına verilebileceği, evlat edindirilebileceği veya çocuğa gerekli bakımı sağlayabilecek bir kuruma yerleştirilebileceği belirtilmiştir. Türkiye'de korunmaya muhtaç durumdaki çocuğun ihtiyaç duyduğu ilgi ve bakımı karşılayarak, bedensel, ruhsal ve zihinsel gelişimini sürdürecek imkânı Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü sağlamaktadır. Kurum, uygun aile koşullarına sahip olmayan çocuğun kendi ailesi yanında bakımını sürdürebilmesi için ayni ve nakdi yardım sağlamanın yanında; Asliye Hukuk Mahkemesi tarafından hakkında "koruma kararı" verilen çocuğun çocuk yuvasına veya yetiştirme yurduna alınarak bakımını da üstlenebilmektedir. Kurum bakımı, çeşitli nedenlere bağlı olarak aile bütünlüğü bozulmuş ve korunmaya muhtaç duruma gelmiş çocuk ve gençlerin, kendileriyle benzer durumdaki diğer çocuk ve gençlerle birlikte toplu halde barınarak, ailelerinin yerini alan yetişkinler tarafından korunma, bakılma ve yetiştirilmelerini ifade eden bir bakım yöntemidir. Hakkında "koruma kararı" alınan çocuklar Türk örf, adet, inanç ve değerlerine sahip, kendilerine güvenen, insana ve doğaya sevgi ve saygı duyan bir birey olarak yetiştirilmek üzere, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından çocuk yuvalarına veya yetiştirme yurtlarına yerleştirilmektedir. Çocuk yuvaları, 0-12 yaş arasındaki korunmaya muhtaç çocukların bedensel, eğitsel ve psiko-sosyal gelişimlerini sağlamakla yükümlü yatılı sosyal hizmet kuruluşları iken; yetiştirme yurtları 13-18 yaş arasındaki korunmaya muhtaç gençlere bakmak, korumak, eğitimlerini tamamlamak, meslek sahibi ve topluma faydalı bireyler olarak yetişmelerini sağlamakla yükümlü yatılı sosyal hizmet kuruluşlarıdır. (Demirbilek, 2000: 138)

Korunmaya muhtaç çocukların barındığı kurumlar yaş gruplarına göre "çocuk yuvası" ve "yetiştirme yurdu" şeklinde bir ayrıma tâbi olabildiği gibi, kurumun fiziki ve sosyal olanaklarına göre de sınıflandırılabilmektedirler. Çocuğun dış dünya ile ilgisi neredeyse tamamen kesilerek, barınma, eğitim, hastane, sinema gibi tüm ihtiyaçlarının aynı mekân içinde karşılandığı kurumlar "kapalı tip" olarak tanımlanırken; bu tür ihtiyaçların toplumun içinde yer alan kurumlardan sağlandığı ve böylece toplum ile çocuğun bağının kuvvetlendirilmeye çalışıldığı kurumlar ise "açık tip" olarak adlandırılmaktadır. (Şenocak, 2006: 181) Bunların yanı sıra kurum bakımının gerçekleştiği binanın fiziki yapısına göre bir sınıflandırma da yapılabilmektedir. Büyük binalar şeklinde tasarlanmış, içerisinde çok sayıda çocuğun ve personelin bir arada bulunduğu, pek çok kuralla sınırlandırılmış tek tip bir yaşamın sürdürüldüğü (Uluğtekin, 1993: 44) kurumlar "kışla tipi" kurum olarak adlandırılmaktadır. Genel eğitim-öğretim kurumlarının haricinde, görme veya işitme engelli, zihinsel engelli, suçlu veya uyum problemi olan çocukların eğitimi için tahsis edilmiş kurumlar "okul tipi" kurumlardır. Bir diğer kurum tipi ise 5-10 çocuktan oluşan küçük grupların barındığı, büyük yemekhaneler ve yatakhaneler yerine, ev ortamına daha uygun şekilde tasarlanmış ünitelerden oluşan "ev tipi" kurumlardır. (Şenocak, 2006: 182)

Ev tipi kurumlar olarak tanımlanan çocuk evleri, korunmaya muhtaç çocukların barınması için temin edilmiş, bulundukları ilin fiziki ve sosyo-kültürel olarak çocuk yetiştirmeye uygun olan bölgelerinde ve şehir merkezi, okul, hastane gibi yerlere yakın yerlerde bulunan; bağış olarak alınmış, kira veya lojman durumundaki evlerdir. Çocuk evlerinin amacı 0-18 yaş aralığındaki korunmaya muhtaç çocuklara bir ev ortamı sağlayarak, bedensel ve psiko-sosyal gelişimlerini ve eğitimlerini tamamlayarak topluma kazandırmaktır. Korunmaya muhtaç çocukların sosyal yaşamda en sık yaşadıkları sorunlardan biri olan damgalanmaya karşılık çocuk evleri, dışarıdan bakıldığında yetim, öksüz, kimsesiz gibi kişilerde acıma duygusu yaratacak herhangi bir emare taşımadığı için, korunmaya muhtaç çocukların barındığı bir kurum izlenimi vermemesi bakımından önemlidir. Çocuk evleri, çocukların sık sık mekân değişikliği yaşamaması, evlere aidiyet duygusunun geliştirilmesi ve komşuluk ilişkileri geliştirerek toplumsal hayata uyum sağlamaları bakımından da son derece önemli bir hizmet ortaya koymaktadırlar. (Yazıcı, 2012: 508-509)

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü, korunmaya muhtaç çocuklara, kurum bakımı hizmetinin yanı sıra "koruyucu aile hizmeti" de sunmaktadır. Koruyucu aile hizmeti, çeşitli nedenlerle kendi ailelerinden ayrılmak durumunda kalan çocukların, devlet denetimi altında olmak kaydıyla, kısa veya uzun süreli olarak bakımlarını üstlenecek bir aile yanına yerleştirilmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Profesyonel anlamda koruyucu aile hizmetinde aileler, koruyucu ailelikle ilgili bir takım eğitimlere tabi tutulmakta, sınanmış ve ruhsatlandırılmış aileler arasından seçilmekte, diğer bir deyişle koruyucu aile olarak yetiştirilmiş olmaları istenmektedir. Ancak ülkemizdeki koruyucu aile uygulamalarında Türkiye'de ikamet eden evli-bekâr, çocuklu-çocuksuz tüm okur-yazar Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları koruyucu aile olmak üzere başvurabilmektedirler. (Elmacı, 2010: 954) Koruyucu aile olma şartlarının bu kadar esnek olmasına karşılık, ücretsiz veya oldukça düşük bir ücret karşılığında yapılıyor olması tamamen çocuk sevgisine dayalı, saf bir amacı barındırabileceği gibi bir takım sorunlara da neden olabilmektedir. Gerek ülkemizde, gerekse gelişmiş ülkelerin koruyucu aile sistemlerinde, vasıfsız kişilerin kolaylıkla koruyucu aile olabilmesi, korunmaya muhtaç çocuklar üzerinde sebep olabilecekleri olumsuz etkiler, koruyucu aileler yanında da ciddi ihmal ve istismar olaylarının yaşanması, bazı ailelerin sırf devletten para almak için çocuk almaları gibi sorunları beraberinde getirebilmektedir. (Elmacı, 2007: 61)

2. Geçmişten Günümüze Korunmaya Muhtaç Çocuklara Yönelik Çalışmalar

Dünya tarihinde sosyal hizmetlerin ve sosyal politikalar kapsamında uygulanan yasal kamusal düzenlemelerin başında 19. yüzyılda ilk olarak İngiltere'de uygulanan yoksullar yasası gelmektedir. Bu yasa yoksullarla birlikte; felaketlerden ve salgın hastalıklardan etkilenmiş kişileri, yetim ve kimsesizleri, engellileri ve çalışamayacak durumdaki kişileri kapsamış ve her grup için ayrı uygulamalar belirlemiştir. (Karatay, 2007: 47)

1601 yılında, Kraliçe I. Elizabeth döneminde İngiltere'de çıkarılan "Yoksullar Kanunu"nda korunmaya muhtaç çocuklarla ilgili maddelerin de yer aldığı; bu kanuna göre anne-baba veya büyükanne-büyükbaba yanında bakılamayan çocukların ticaretle uğraşan ailelerin yanına çırak olarak verildiği ve çıraklık süresinin ise erkeklerde 24, kızlarda 21 yaşına veya evleninceye kadar devam ettiği bilinmektedir. İngiltere'de başlayan bu uygulama, Amerika'da 19. yüzyıla kadar devam etmiş ve 1909 yılında Beyaz Saray'da korunmaya muhtaç çocukların ihtiyaçlarını belirlemek, bu ihtiyaçların giderilmesini sağlamak ve çocuğu korunmaya maruz bırakan nedenleri ortadan kaldırmak amacıyla konferanslar düzenlenmeye başlanmıştır. (Şenocak, 2006: 182) 19. yüzyıl sonlarında ise İngiltere ve Amerika ile birlikte dünyanın pek çok yerinde korunmaya muhtaç çocukların bakım ve korumasına yönelik çalışmaların arttığı bilinmektedir.

Osmanlı Devleti'nde uygulanan sosyal hizmetlerin 19. yüzyıla kadar vakıf kuruluşları tarafından verildiği bilinmektedir. Vakıflar kimsesiz çocuklara, öksüzlere, yetimlere, muhtaçlara, cüzzamlılara, körlere, dilsizlere, akıl hastalarına, çalışamayacak durumdaki kişilere, harp malulleri ve gazilere yardım sağlayan kuruluşlar olarak Osmanlı sosyal yapısı içinde önemli bir yere sahiptir. Vakıflar ayrıca ailelere imaret, muhtaç aylığı ve yurt hizmetleri vererek ailenin korunmasına yönelik faaliyetlerde de bulunmuşlardır. (Ünal, 2012: 9) Bunların yanı sıra, yoksul ve öksüz çocuklara barınma imkânı, milli ve manevi değerlere uygun eğitimin sağlanması, gerektiğinde belirli bir ücret karşılığında koruyucu bir aile tayin edilmesi gibi hizmetler de sunmuşlardır.

Osmanlı'nın son dönemlerinde vakıfların yetersiz kalması kimsesiz çocuklarla ilgili bir takım yeni yasal düzenlemeleri zorunlu kılmış, bunun sonucunda 1851 yılında, yetim mallarının korunmasına dair yasal düzenlemeleri içeren "Eytam Nizamnamesi" çıkarılarak, şer-i mahkemelere bağlı Eytam Meclisleri kurulmuştur. Bu kuruluşlar babası ölen çocuğun mallarının işletilerek, gelirin çocuğun ailesine verilmesini sağlamak ve böylece çocuğun mağduriyetini önlemek gibi görevler üstlenmişlerdir. (Ünal, 2012: 13) Osmanlı Devleti'ndeki genel duruma bakıldığında Tanzimat öncesi dönemde çocukların toplum hayatında belirgin bir şekilde yer almadığı görülmektedir. Bu zamana kadar olan süreçte korunmaya muhtaç çocuklar aileleri ya da yerel vakıflar tarafından veya "besleme" olarak başka ailelerde çalışma şartı ile bakılıyordu. Ancak 19. yüzyılda Osmanlı'nın da modernleşme sürecine girmesi ile birlikte kamunun korunmaya muhtaç çocuklara yönelik ilgisinin ve konuyla ilgili çalışmaların arttığı tespit edilmiştir. (Karatay, 2007: 97)

Kimsesiz ve korunmaya muhtaç çocuklara yönelik ilk sistemli ve kurumsal girişim olan ıslahhâneler, Osmanlı toplumunda sosyal hizmetlere yönelik faaliyet gösteren bir diğer kuruluştur. İlki Tuna Valisi Midhat Paşa tarafından 1863 yılında Niş'te kurulan ıslahhâneler, 13 yaşından büyük olmayan yetim, öksüz ve yoksul çocukların eğitim ihtiyacını karşılamayı ve onlara meslek

kazandırmayı amaçlamıştır. Müslim-gayrimüslim ayrımı yapılmadan yetim, öksüz ve yoksul çocukların eğitim ihtiyacını karşılamanın yanı sıra; terzilik, kunduracılık, dokumacılık, demircilik, marangozluk, matbaacılık, çiftçilik gibi meslekler kazandırmayı da amaçlayan ıslahhâneler, zaman içinde pek çok ilde kurularak korunmaya muhtaç çocukların gelişiminde önemli bir yere sahip olmuştur. (Ünal, 2012: 14) Islahhaneler bir yandan verdiği mesleki ve teknik eğitim ile günümüzdeki endüstri meslek liselerine benzer bir eğitim anlayışına sahipken, diğer yandan yetim çocukların korunma ve bakım ihtiyaçlarını karşılaması bakımından yetiştirme yurtlarına benzetilebilir. (Karataş, 2015: 18)

Osmanlı'nın en eski hayır derneklerinden biri olan Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye'nin girişimi ile kurulan Darüşşafaka ise bir eğitim kurumu olmasının yanı sıra kimsesiz yetim çocuklara yönelik bir diğer bakım ve koruma kurumu olarak bilinmektedir. (Karatay, 2007: 105-106) Yoksul ve korunmaya muhtaç Müslüman çocukların bakım, koruma ve eğitimlerini sağlamak amacıyla 28 Haziran 1873 tarihinde açılan Darüşşafaka'nın kuruluşunda dönemin Batı'lı kurumlarının etkisinin büyük olduğu kabul edilmektedir.

Osmanlı'nın kurumsal bakım evlerinden bir diğeri olarak Darülhayr-i Âli adıyla 1903 yılında, Abdülhamid tarafından açılan yetimhane gösterilmektedir. (Ünal, 2012: 19-20) Darülhayr-i Âli, önce işsiz gençler ile korunmaya muhtaç çocukları sanayi mekteplerine hazırlayacak bir yetimhane olarak düşünülmüş, ancak daha sonra öğrencilerini titizlikle seçerek alan ve rüştiye düzeyinde teknik ve mesleki eğitim veren, orta dereceli bir eğitim kurumu haline gelmiştir. Dârülhayr-i Âlî, hem orta dereceli meslekî ve teknik öğretim kurumlarına, hem de çocuk esirgeme kurumlarına temel oluşturması bakımından önemlidir.

Balkan Savaşları sonrası, şehitlerin yetim kalan çocuklarını yerleştirmek için 13 Kasım 1914´te Maarif Nazırı Şükrü Bey ve Enver Paşa tarafından kurulan ve "yetimhane" anlamına gelen dârüleytamlar, daha sonra yetimlere barınma ve koruma hizmeti veren benzer kurumların ortak adı olarak kullanılmaya başlanmıştır. (Nuhoğlu, 1993) İstanbul´da bulunan Said Halim Paşa´ya ait Bebek Yalısı´nın ilk dârüleytam olduğu, I. Dünya Savaşı döneminde İstanbul´da ikisi kızlar için olmak üzere toplam dokuz dârüleytam bulunduğu ve daha sonra İstanbul ve Anadolu'da toplam 80 dârüleytama ulaşıldığı (Şafak, 2013: 264) kayıtlarla tespit edilmiştir.

Uzun yıllar "Çocuk Esirgeme Kurumu" olarak bilinen kurumun ilk hali, 1917 yılında İstanbul'da ve 1921 yılında Ankara'da kurulan Himaye-i Etfal Cemiyeti'dir. (Albayrak, 1988: 32). Trablusgarp Savaşı, I. ve II. Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nın neden olduğu zor koşullarda yaşam mücadelesi veren çok sayıda korunmaya muhtaç çocuğun ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra pek çok sivil ve resmi teşebbüste bulunulmuştur. Himaye-i Etfal Cemiyeti, bu teşebbüsler arasında sivil bir girişim olması bakımından benzerlerinden ayrılmaktadır. (Karatay, 2007: 136)

Savaş döneminin zorlu koşullarında kimsesiz ve korunmaya muhtaç çocukların bakımını 100 kişi kapasiteli bir misafirhane ortamında sürdürmeye çalışan cemiyetin, çocukların fiziksel ve ruhsal sağlıklarının korunmasına yönelik ilkeleri bir nizamname ile belirlenmiştir. Buna göre; hasta çocukların tedavi edilmesi, bağımlılık yapıcı maddelerden çocukların korunması, bedensel veya ruhsal durumlarını tehlikeye düşürecek işlerde çalıştırılmamaları, hizmetçi, besleme veya evlatlık olan çocuklara kötü davranılmaması, fakir çocukların tatillerde kırlara ve yazlıklara gönderilmesi, çocuklara yönelik kütüphaneler ve oyun alanları kurulması, mahkûm çocuklar için ıslahhaneler kurulması ve benzer yapıdaki uluslararası kuruluşlarla bağlantı kurulması gibi maddeler Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin temel ilkelerini oluşturmuştur. (Albayrak, 1988: 32) Cemiyetin, ücretsiz pastörize süt ve okul gereçleri dağıtımı, anne ve çocuklara ücretsiz hizmet veren "sıhhi banyolar"ın oluşturulması, ücretsiz diş muayeneleri ve tedavilerini üstlenmesi, çocuk kütüphaneleri ve çocuk bahçeleri açılması, "çocuk bakıcı okulu" açarak eğitimli bakıcılar yetiştirilmesi gibi pek çok ilki gerçekleştirdiği bilinmektedir. (ÇHGM: http://cocukhizmetleri.aile.gov.tr/hakkimizda/tarihce)

Kuruluşunun ilk yıllarında özel bir teşebbüs olan Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1935 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla "kamu yararına çalışan dernek" kabul edilmiş ve dilde sadeleşme hareketlerine bağlı olarak "Çocuk Esirgeme Kurumu" adını almıştır. 1991 yılında çıkarılan kanun hükmünde kararname ile tamamen kamulaştırılarak Başbakanlığa bağlanan Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu, günümüzde de Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü adıyla korunmaya muhtaç çocuklara yönelik faaliyetlerine devam etmektedir.

3. Türkiye'nin Korunmaya Muhtaç Çocukları ve Kurum Verileri

UNICEF verilerine göre yalnızca Avrupa Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerinde kurum koruması altında 700.000 korunmaya muhtaç çocuk olduğu bilinirken, Türkiye'de ise 500.000 çocuğun "korunmaya muhtaç çocuk" olarak nitelendirildiği bilinmektedir. Türkiye'de sosyal sorunlara bağlı olarak korunmaya muhtaç çocuk sayısının her yıl arttığı dikkati çekmektedir. Ülkemizdeki yetiştirme yurtlarında kalan koruma altındaki adölesan çocuk sayısı 1998 yılında 9553 iken, 2001 yılında bu rakamın 9904'e ulaşmış olduğu görülmektedir. (Çetin ve Çavuşoğlu, 2009: 137) Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün 2015 yılı Aralık ayı verilerine göre ise yetiştirme yurtlarındaki adölesan sayısı 401, kurum bakımı altındaki toplam çocuk sayısı ise 12667'dir. Yetiştirme yurdunda kalan çocuk sayısının düşük olmasına karşılık, çocuk evlerinde kalan korunmaya muhtaç çocuk sayısı 5366'dır. (ÇHGM, 2015). Bunun nedeni olarak çocukların toplu olarak barındıkları büyük yetişme yurtlarının yerini ev ortamını daha çok hissedebilmeleri için yaygınlaştırılan çocuk evlerine bırakmış olması gösterilmektedir. Bu durum, kurum bakımı altındaki çocukların sosyo-kültürel ve psikolojik gelişimleri açısından son derece önemli bir hizmetin verilmeye başlandığının bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir. Bugün küçük yaşlarda verilen eğitim ve kazanılan alışkanlıkların gelecek hayatın şekillenmesinde ne kadar önemli olduğu bilimsel çalışmalarla ortaya konulmuş bir gerçektir. Bilimsel verilerin ışığında bu tür çalışmaların desteklenmesinin önemi tartışma götürmez bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar kurum bakımı altındaki çocuklara aile ortamı tam olarak yaşatılamasa da aile ortamına en yakın ortamların oluşturulması son derece önem arz etmektedir.

	2011	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**
Çocuk Yuvası (0-12)	68	45	21	10	7
Yetiştirme Yurdu (13-18)	89	65	42	20	10
Çocuk Yuvası ve Kız Yetiştirme Yurdu (0-18)	-	14	9	7	6
Refakatsiz Sığınmacılara Yönelik Yetiştirme Yurdu	-	-	-	4	-
Sevgi Evi	36	45	61	73	86
Çocuk Evi	448	649	906	1.015	1.057
Çocuk Destek Merkezi (ÇODEM=KBRM+BSRM+ÇOGEM)	46	83	61	62	67
Toplam	687	901	1.100	1.191	1.233

Tablo 1. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü'ne bağlı olarak koruma altındaki çocuklara bakım hizmeti veren kurumların yıllara göre dağılımı (ÇHGM: http://cocukhizmetleri.aile.gov.tr/istatistikler)

Tablonun genel durumuna bakıldığında çocuk yuvası ve yetiştirme yurdu gibi, korunmaya muhtaç çocukların büyük yatakhaneler ve büyük yemekhanelerde toplu olarak yaşadıkları ve çocuklara aile ortamını sağlayamadığı yönünde eleştirilere maruz kalan büyük yapıların sayılarının gitgide azaldığını görmek mümkündür. Bu büyük yapıların yerini, zaman içerisinde, sayısı hızla artan, çocuklara kendi odasına sahip olma ve ev ortamında yaşama imkânı sağlayan sevgi evlerine ve çocuk evlerine bırakmaya başlamış olması son derece önem arz etmektedir. Bu evlerde çocuklar birebir iletişime girebilmekte, sosyalleşme süreçleri yetiştirme yurt ve yuvalarına oranla çok daha sağlıklı bir şekilde gerçekleşebilmektedir. Sağlıklı sosyalleşmenin toplumla bütünleşme, üretkenliği arttırma ve çocukların iç bütünlüğünü sağlama, dolayısı ile de sağlıklı bireyler yetiştirme adına ne derece büyük fonksiyonlar ortaya koyduğunu belirtmeye gerek olmadığı kanaatindeyiz. Aşağıdaki tablolardaki veriler de devletin bu realitenin farkına vardığının bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir.

	2011	2012	2013	2014	2015
Çocuk Yuvası (0-12)	3.724	2.665	901	490	390
Yetiştirme Yurdu (13-18)	4.342	2.955	1.339	651	401
Çocuk Yuvası ve Kız Yetiştirme Yurdu (0-18)	-	1.269	460	366	319
Refakatsiz Sığınmacılara Yönelik Yetiştirme Yurdu	-	-	-	100	-
Sevgi Evi	3.004	3.301	3.952	4.352	4.950
Çocuk Evi	2.494	3.581	4.953	5.068	5.366
Çocuk Destek Merkezi (ÇODEM=KBRM+BSRM+ÇOGEM)	756	1.484	1.076	1.044	1.241
Toplam	14.320	15.255	12.681	12.171	12.667

Tablo 2. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü'ne bağlı olarak koruma altındaki çocuklara bakım hizmeti veren kurumlardan yararlanan çocukların yıllara göre dağılımı (ÇHGM: http://cocukhizmetleri.aile.gov.tr/istatistikler)

	2011	2012	2013	2014	2015
Kuruluş Bakımı Altında Bulunan	14.320	24.662	12.681	12.171	12.667
Koruma Altına Alınmadan Aile Yanında Destek Verilen	34.982	43.482	55.087	73.164	93.256
Aileye Döndürülen Çocuk	5.361	4.825	4.861	4.131	3.474
Evlat Edindirilen	570	613	765	824	869
Koruyucu Aile Yanında Bakımı Sağlanan	1.282	1.492	3.351	4.008	4.615
Koruyucu Aile Sayısı	1.190	1.350	2.776	3.283	3.820
Özel Kreş ve Gündüz Bakım Evinde Ücretsiz Bakılan	1.639	1.147	1.792	1.955	1.831

Tablo 3. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü'ne bağlı olarak koruma altındaki çocuklara yönelik verilen hizmetlerden yararlanan kişi sayılarının yıllara göre dağılımı (SGB:http://sgb.aile.gov.tr)

4. Korunmaya Muhtaç Çocukların Yaşadıkları Sorunlar

Aile yaşamlarında karşılaştıkları olumsuzluklar nedeniyle koruma altına alınan çocuklar, kurum şartlarının yetersizliğine bağlı sorunlar yaşayabilmektedirler. Bunların başında kurumların yetersiz fiziki yapısı, kalabalık ortamda yaşamak zorunda kalma, nitelikli personel eksikliği ve çocuklara yeterli ilgi gösterilmemesi gibi sorunlar gelmektedir. Bunlara bağlı olarak çocukların bir kurumdan diğerine aktarılmasından kaynaklanan ilişki sürekliliğinin ve nitelikli sevgi paylaşımının olmaması, geçmiş yaşantılarına bağlı olarak gelişen reddedilmişlik duygusu ve benlik algılarının düşük olması, aile ilişkilerinin kopuk olması ve kurumda yaşamaya dayalı olarak gelişen güvensizlik, gelecekten umutsuzluk ve sosyal uyumsuzluk gibi sorunlarla karşılaşılmış olduğu tespit edilmiştir. (Çetin ve Çavuşoğlu, 2009: 138)

Kesen ve Deniz'in (2005) korunmaya muhtaç çocukların 1996-2004 yılları arasında yetiştirme yurtlarına getirilme nedenlerine dair yapmış oldukları araştırmanın sonuçlarına göre, çocuğun kurum bakımı altına alınmasına yalnızca yoksulluk ve parçalanmış aile neden olmamaktadır. Araştırma, bir yandan çocuğun kuruma getirilmesine sebep olan etkenleri belirlerken, diğer yandan yıllar içindeki artışa vurgu yapmaktadır. Buna göre anne ve babasının boşanması nedeniyle kuruma getirilen gençler 1996 yılında 391 kişiyken, bu sayı 2003 yılında 639 olarak belirlenmiştir. Ebeveyni veya yakınları tarafından terk edilmesi nedeniyle kuruma getirilenlerin sayısı 1996 yılında 216 iken, 2004 yılında 302 kişidir. Anne ve/veya babasının ölümü nedeniyle kuruma getirilenlerin sayısı istikrarlı bir artış/azalış göstermemiş; 1996 yılında 1020 olan sayı, 2000'de 766 ve 2003'te 963 olarak kaydedilmiştir. Ekonomik yetersizlikler nedeniyle kurum bakımı altına alınanların sayısı 1996 yılında 221 kişiyken, 2000 yılına kadar istikrarsız bir dağılım göstermiş; ancak daha sonra yaşanan ekonomik kriz nedeniyle yıl yıl artış göstermiştir. Aile içi cinsel istismar (ensest) nedeniyle kurum koruması altına alınan çocukların sayısı 1996'da 8 iken, 2003 yılında 36 olarak tespit edilmiştir. Aile dışı cinsel istismar nedeniyle kurum koruması altına alınanların sayısı 1996 yılında 4 iken, 2003 yılında 86 olarak kaydedilmiştir. Bu hızlı ve istikrarlı artışın en önemli sebeplerinden birisi olarak medyanın kişileri yaşadıkları olumsuzlukları paylaşma ve şikâyet edebilme konusunda cesaretlendirmesi gösterilmektedir. Fiziksel ve duygusal istismar nedeniyle kuruma getirilenlerin sayısı da istikrarlı bir artış göstererek, 1996 yılında 25 iken 2004 yılında 159'a ulaşmıştır. Zorla evlendirilme nedeniyle 1997 yılında 1 kişi koruma altına alınırken, 2004 yılında 14 kişi kurum koruması altına alınmıştır. Bunların dışında ebeveynin birinin ya da her ikisinin engelli olmaları, cezaevinde olmaları, töre cinayetleri, doğal afetler vb. sebeplere dayalı olarak 1996 yılında 183 kişinin, 2004 yılında ise 251 kişinin kurum koruması altına alınarak yetiştirme yurtlarına yerleştirilmiş oldukları bilgisi paylaşılmıştır.

Özellikle ergenlik sürecindeki gençlerin benlik saygılarının gelişmesi son derece önemsenmektedir. Benlik saygısı yüksek olan gençler özgüven sahibi, geleceğe umutla bakabilen, sorunlarıyla baş edebilen ve problem çözmede başarılı olabilen bireyler olarak kabul edilmektedirler. Ancak yapılan çalışmalar, yetiştirme yurtlarının sağladığı koşulların, bu yurtlarda kalan gençlerin kimlik algısı ve benlik saygısı üzerinde yeterli gelişimi sağlayamadığını ortaya koymaktadır. (Çetin ve Çavuşoğlu, 2009: 138) Bu da çocuklara birincil ilişki ağının sağlıklı bir şekilde sunulamadığının ve birincil ilişki ağının ne derece önemli olduğunun bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Çocukların kişilik gelişiminde annenin çok önemli bir unsur olduğu kabul edilmektedir. Yapılan bilimsel çalışmalar anne yoksunluğunun, kişilik gelişiminde yetersizlik duygusunu ortaya çıkardığını göstermektedir. Araştırma verilerine göre kurumların fiziki şartları yeterli olsa dahi kurum bakımı altındaki çocukların, anne yoksunluğu yaşamalarına bağlı olarak, kişilik gelişimlerinde gecikme ve duraklama olduğunu ortaya koymuştur. (Demirbilek, 2000: 139) Bunun yanı sıra, kurum bakımı altındaki çocukların ortak davranış özellikleri olarak çatışma, ilgisizlik, diğer insanlara karşı mesafeli tutum, umursamazlık, güvensizlik, çalma ve okuldan kaçma gibi davranışlar sergiledikleri de tespit edilmiştir.

Yetiştirme yurtları, gençleri sosyalizasyon sürecinde sağlıklı sosyal bireyler olarak hayata hazırlarken, aynı zamanda eğitimlerini tamamlamalarını sağlamak ve hayatlarını sürdürebilecekleri bir meslek sahibi yapmakla da yükümlüdür. Küçük yaşta güvensizlik, gelecek kaygısı, özgüven eksikliği gibi sorunlara sahip olarak kurum koruması altına alınan gençlerin, kurumdan ayrıldıklarında kendine yetebilecek, saygın ve mutlu bireyler olabilmesi için mesleki yönelimlerinde destek olunması gerekmektedir. Bu nedenle kurum koruması altındaki çocuklar, ilk ve ortaöğretim kurumlarına gönderilerek eğitimleri sağlanmakta ve eğitim giderleri yönetim tarafından karşılanmaktadır. Ayrıca kurum yönetimi tarafından kendilerine, yaşlarına ve okul durumlarına uygun miktarda harçlık da verilmektedir. (Demirbilek, 2000: 140)

Yetiştirme yurtlarına olumsuz bakılmasının öncelikli nedenleri arasında kurum bakımı ile ilgili yapılan araştırmaların olduğu söylenebilir. 1940'lı yıllardan günümüze kadar yapılan çeşitli araştırmalar, çok erken yaşlarda ve uzun süreli olarak kurum bakımında bulunan çocukların zihinsel, sosyal, bedensel ve duygusal açıdan bu bakım tarzından olumsuz yönde etkilendiğine yönelik bulgular ortaya koymuştur. Kurum bakımının çocuğun kişilik gelişimi üzerindeki olumsuz etkileri genel olarak bilinse de, bu olumsuz etkilerin ne kadarının çocuğun kurum bakımından önceki yaşantısından, ne kadarının genetik yapısından ve ne kadarının kurumdaki işleyişten kaynaklandığı tam olarak belirlenememektedir. Ancak, kurum bakımında bulunan çocuklar hakkında 1940'lı yıllardan beri yapılan araştırmalar, küçük yaşlardan itibaren uzun süre kurum bakımında bulunan çocukların zihinsel, duygusal, sosyal ve kişilik gelişimlerinde olumsuzluklar olduğunu ortaya koymuştur. (Erol,

2004: 133) Türkiye'de kurum bakımındaki çocukların kişilik ve psiko-sosyal gelişimlerine dair yapılan araştırmalar da yine kurum bakımının çocukların sağlıklı gelişimlerinde olumsuz etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. (Uluğtekin, 1993: 51)

Tümkaya'nın (2005), 2002 yılında Adana'da 15-18 yaş ergenlerin umutsuzluk düzeyleri hakkında yapmış olduğu çalışmada, ergenlerin yetiştirme yurdunda veya aileleri yanında kalıyor olmalarının umutsuzluk düzeylerine olan etkisi saptanmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada umutsuzluk düzeylerinin belirlenmesine dayanak olarak aileden ayrılmaya dayalı yalnızlık, sosyal destek yoksunluğu, problemleri paylaşamama, geleceğe yönelik olumsuz beklentiler, psikolojik tedavi görme, istismara maruz kalma ve intihar eğilimi gibi faktörler gösterilmiştir. 71 tanesi yetiştirme yurdunda, 152 tanesi ailesi yanında kalan 223 ergen üzerinde yapılan araştırma verilerine göre yetiştirme yurtlarında kalan ergenlerin umutsuzluk düzeyleri, aileleri yanında kalan ergenlerin umutsuzluk düzeylerinden daha yüksek çıkmıştır. Tümkaya, bunun nedenini kurum ortamında yaşanan engellerden doğan çatışmalara, özdeşim kurabilecekleri birey ve sevgi nesnelerinin olmamasından kaynaklanan güvensizlik duygusuna ve küçük yaşta aileden ayrılmanın neden olduğu kötü imgelem, yalnızlık ve umutsuzluk duygularına bağlamaktadır.

Bulut (1995), Ankara'daki tek kız yetiştirme yurdunda barınıp, lisede okuyan 36 genç kız ile ailesi yanında yaşamakta olup meslek lisesinde okuyan 50 genç kız üzerinde uyguladığı Kısa Semptom Envanteri ile genç kızların içinde yaşadıkları ortamın ruhsal durumlarına olan etkisini belirlemeye çalışmıştır. Bu çalışma sonucunda yetiştirme yurdunda kalıyor olmanın, genç kızların ruhsal durumları üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu saptanmıştır. Örneğin, kurallara uyma davranışları karşılaştırıldığında ailesi yanında yaşayan genç kızların %52'si kurallara her zaman uyduğunu ifade ederken, yetiştirme yurdunda kalan kızlarda bu oran %22'ye düşmektedir. Herhangi bir sorunla karşılaştıkları zaman bunu kiminle paylaştıkları sorulduğunda ise ailesiyle birlikte yaşayan genç kızların %44'ünün annesiyle, %32'sinin arkadaşlarıyla paylaştığı, %8'inin ise kimseyle paylaşmadığı belirlenmiştir. Yetiştirme yurdunda kalan genç kızların ise %44'ü arkadaşlarıyla paylaşmayı tercih ederken, %25'inin sorunlarını kimseyle paylaşmadıkları bulgusuna ulaşılmıştır. Bu bulgu da yetiştirme yurdunda kalan genç kızların daha yalnız ve desteksiz olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca yetiştirme yurdunda kalan kızların nedensiz korkular, gerginlik, dikkati toplayamama gibi anksiyete bozukluklarına; yalnızlık, uykusuzluk, geleceğe dair umutsuzluk gibi depresif davranışlara; kendini değersiz görme, engellenmişlik duygusu, aşağılık kompleksi, başkalarına güvenememe gibi olumsuz benlik göstergelerine ve göğüs ağrısı, nefes darlığı gibi somatik rahatsızlara sahip olma ihtimallerinin, ailesi ile yaşayan genç kızlardan çok daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Suğur ve Doğru'nun (2010) Türkiye'de Sosyal Politika Uygulamaları ve Kimsesiz Çocuklar başlıklı tez çalışmasında yer alan ve 2008 yılında Eskişehir kız ve erkek yetiştirme yurtlarında kalan gençler üzerinde gerçekleştirilen çalışma ise yetiştirme yurdunda kalan gençlerin aile, toplum ve devlet algılarını belirleme amacı taşımaktadır. Gençlerin ailelerine ilişkin demografik bilgilerine bakıldığında %61'inin gecekonduda yaşadığı; babalarının %78 oranında inşaat işçiliği, ayakkabı boyacılığı, çiftçilik gibi işlerde çalıştığı veya hırsızlık, dolandırıcılık gibi yasadışı işlerle uğraştığı; annelerinin ise %33 oranında bulaşıkçılık, temizlikçilik, tezgahtarlık gibi işlerde çalıştığı tespit edilmiştir. Ayrıca çocukların %53'ünün 3 ve daha fazla sayıda çocuklu bir aileden geldiği, örneklem grubundaki çocukların %78'inin kardeşlerinin de yurtta kaldığı belirlenmiştir.

Kız çocuklarının %43'ü kurumda bulunmasından annesini sorumlu tutarken, %54'ü ise babasını sorumlu tutmaktadır. Erkek çocukların ise %58'i kurumda bulunmasından annesini sorumlu tutarken, %52'ü ise babasını sorumlu tutmaktadır. Bazı gençler her ikisinin de sorumlu olduğunu ifade etmiş ve buna dayanak olarak yoksulluk, işsizlik ve aile içi şiddeti yurtta kalmalarına sebep olarak göstermişlerdir. Ayrıca kız çocuklarının %26'sı ve erkeklerin %24'ü, yurda bırakılmaları için ailelerine telkinde bulunan komşu, akraba ve tanıdık kişileri "toplum" olarak niteleyip, yurtta kalmalarından toplumu sorumlu tutmaktadırlar. Devlete ait olan yetiştirme yurdu, çocukların barınma, beslenme, giyim, eğitim gibi ihtiyaçlarını karşılayarak kendilerini güvende hissetmelerini sağladığı için, kendilerine en yakın hissettikleri kurumdur. Buna bağlı olarak devlet ile yurdu özdeşleştiren gençler için devlet güçlü, adaletli ve tüm ihtiyaçlarına cevap veren bir otoriteye karşılık gelmektedir. Bu nedenle de örneklem grubunun yalnızca %5'i yurtta bulunmalarının sorumlusu olarak devleti görmekte, diğerleri ise yurdu kendilerine en yakın kurum olarak görmektedirler. (Suğur ve Doğru, 2010: 120-121)

Öcal ve Kemerkaya da (2011), hayatlarının belirli bir döneminde yetiştirme yurtlarında kalmış ancak şu anda bir kamu kuruluşunda çalışan 25 yetişkin üzerinde yaptığı çalışmada, yetiştirme yurdunun korunmaya muhtaç çocukların devlet ve vatandaşlık algısı üzerinde bıraktığı etkiyi ortaya koymuştur. Aksaray ilinin farklı yerleşim bölgelerinde ikamet eden ve 24 erkek, 1 kadından oluşan araştırma grubuna, toplumsal düzeni sağlama görevinin kime ait olduğu sorulmuştur. Katılımcılar büyük oranda toplumsal düzeni sağlama görevinin devlete ait olduğunu; devletin, vatandaşlarını korumak ve her türlü olumsuzluğa karşı gerekli önlemleri almakla yükümlü olduğunu belirtmiştir. Devlet kavramının kendileri için ne ifade ettiği sorusuna ise katılımcıların çoğu "devlet anamız, devlet babamız" şeklinde cevap verirken; bazıları "iş imkânı", "eğitim", "güvence", "yardımlaşma" ve "her şey" gibi cevaplar vermişlerdir. Bu bağlamda yetiştirme yurdunda büyüyen çocukların devleti her tür ihtiyaçlarına cevap veren bir ebeveyn gibi gördükleri dikkati çekmektedir. Katılımcılara devletin kendilerine sağladığı imkânlara karşılık, kendilerini devlete karşı sorumlu hissedip hissetmedikleri sorulduğunda ise %92'si kendilerini devlete karşı sorumlu hissettiklerini ifade etmişlerdir. Gerçekte kurum bakımındaki çocuklar, devleti aileleri olarak algıladıkları için devleti kendilerine karşı sorumlu, çocukların anne babalarına karşı sorumluluklarında olduğu gibi kendilerini de devlete karşı sorumlu olarak hissetmektedirler. Burada aslında çocuklar arasında devleti aile yerine koyma ve benimseme çok belirgin bir şekilde kendisini göstermektedir. Diğer taraftan çocukların hayatında ailenin ne derece önemli olduğunun da bir göstergesi olarak düşünülmesi gerektiği kanaatindeyiz. Çünkü çocuklar aile olmazsa da olur demek yerine, aileleri yok ise aileleri yerine koyabilecekleri bir sembolün olması gerektiğine inanarak devleti koymakta ve "devlet baba" olarak da bu sembolü tanımlamaktadırlar.

Bayoğlu ve Purutçuoğlu'nun (2010) Ankara'da 2010 yılının Mayıs ayında Atatürk Çocuk Yuvası ve Kız Yetiştirme Yurdu ile Gazi Erkek Yetiştirme Yurdu'nda kalmakta olan 81 genç üzerinde gerçekleştirdiği araştırma ise yetiştirme yurtlarında kalan gençlerin gelecek beklentilerini ortaya koymaktadır. Gençlerin eğitim, iş ve ekonomik durumlarına dair beklentileri incelendiğinde, gelecekte zevk aldıkları bir işi yapacaklarına ve ekonomik olarak her zaman yeteri kadarına sahip olacaklarına inandıkları görülmektedir. Bu inançlarının arakasında büyük oranda devletin işe yerleştirmeden koruma kararlarını kaldırmaması ve işe yerleştirilmeleri ile ilgili kanunların varlığı etkili olmaktadır. Aile yaşamlarına dair beklentilerine bakıldığında, gençlerin, evlilik ve eş ile ilgili beklentileri konusunda kararsız olmakla birlikte, çocuklarına huzur ve güven içinde uzun bir yaşamı sağlamayı istedikleri belirlenmiştir. Sosyal yaşama dair beklentileri incelendiğinde, çoğunlukla ilerleyen yıllarda pek çok dini aktiviteye katılacaklarını ve ibadethanelere gideceklerini belirtmiş olmaları dikkati çekmektedir. İlerideki sağlık durumlarına ilişkin beklentileri ise spor yapma, sağlıklı beslenme ve uzun bir yaşam sürmeye dayalıdır. Genel bir değerlendirme yapıldığında, gençlerin gelecekten umutlu ve beklentilerinin olumlu olduğu söylenebilir. Ancak pek çok kaynakta bu durumun kurum şartlarına göre değişiklik gösterebileceği de belirtilmiştir.

Yetiştirme yurdunda büyüyen gençlerin gelecek beklentilerine dair yapılmış bir diğer çalışma ise Yalçın'ın (2011), Afyonkarahisar ilindeki 13-18 yaş aralığında gençlerin kalmakta olduğu yetiştirme yurtlarında bulunan 83 korunmaya muhtaç genç üzerinde yapmış olduğu araştırmadır. Araştırma bulgularına göre kurumdaki çocukların aile özlemi çektikleri, ailedeki sevgi ve sahiplenilme ihtiyacını yaşadıkları ifade edilmiştir. Bu nedenle katılımcıların neredeyse yarısı gelecekte mutlu bir aileye sahip olmak istediklerini belirtmiştir. Çünkü kurum bakımı altındaki çocukların elde edemedikleri en önemli şey aile ortamı olarak bilinmektedir. Devlet, koruması altındaki çocuklara maddi anlamda hemen hemen en iyi imkânları sunmakta, manevi anlamda da imkânlar sağlamaya çalışmakta, bu yönde önemli projeler oluşturmakta ancak bir ailenin sağlamış olduğu manevi tatmini, tüm gayretlerine rağmen sağlayamamaktadır. Koruma altındaki çocuklar da aile özlemlerini, ileride kuracakları aile ile telafi edebileceklerini, özellikle de çocuklarına aile sıcaklığını yaşatarak, kendi mağduriyetlerini yaşatmamayı planlamaktadırlar.

Sonuç

Genellikle en korunaklı ortam olarak kabul edilen aile ortamından uzak olan çocuklar, eğitim ve özgüven eksikliği gibi problemlerle karşı karşıya kaldıklarında gerek fiziksel, gerekse psiko-sosyal yönden gelişim sorunları yaşamaktadırlar. Bu noktada en büyük görev çocuğun bakım ve korumasından sorumlu kurum, idare ve çalışanları ile devletin ilgili makamlarına düşmektedir.

Öncelikli olarak ailesinden koparak kurum bakım ve koruması altına giren çocuklara, küçük yaşta dahi olsalar geldikleri günden itibaren aile ortamında yetişen diğer çocuklardan farklı olmadıkları, kendilerini aciz hissetmemeleri ve kendilerine güvenmeleri gerektiği vurgulanarak çocuğa özgüven aşılanmaya çalışılmalıdır. Bunun yanı sıra, kendilerine uygun yaş grubundaki diğer çocuklarla birlikte

yaşlarına uygun bir eğitim programına dâhil edilmeli, oyun grubu ve ekip çalışması aktivitelerinde etkin olmaları sağlanmalıdır. Böylece çocukların benlik algıları sağlıklı bir şekilde gelişeceğinden daha sağlıklı sosyalleşme imkânı bulacak ve toplumsal normlara uyum süreci çok daha uygun şekilde gelişecektir.

Çocukların gelişimi ile ilgili bir diğer önemli nokta kimlik algısı eğitimidir. Bu noktada çocuğun kendisini tanımasına, cinsiyet özelliklerini bilmesine, karşı cinsle sağlıklı iletişim kurmasına, duygusal ilişkilerinde takınacağı tavrına, sosyal ortamda takındığı ruh haline ve hatta ileride iş hayatındaki başarısına etki edecek olan cinsiyet ve toplumsal kodların çocuğa doğru şekilde aktarılmasına özen gösterilmelidir. Böylece çocuklar toplumsal cinsel rollerini doğru şekilde öğrenecek, buna uygun davranış örüntülerini kazanacak ve uygun olmayan davranışlara karşı kendisini koruyabileceklerdir.

Kurumlarda çalışan sosyal hizmet uzmanı, psikolog, pedagog gibi çocuğun gelişimi üzerinde büyük katkısı olan personelin iyi eğitilmiş olması; her çocukla duyarlı, uyumlu ve itinalı şekilde birebir ilgilenebilecek potansiyeli taşıması ve bu iletişimde görev almaya gönüllü olması önem arz etmektedir. Çocuk kendisini yalnız hissettiğinde, herhangi bir kaygı veya korku duyduğunda, bir tehlike sezdiğinde veya bir problemle karşı karşıya geldiğinde, karşısında sorununu rahatlıkla dile getirebileceği birisini bulamadığı takdirde ilgiyi dışarıda arayacaktır. Bu durum da çocuğu istismara meyilli kişilere açık hedef haline getiren bir diğer unsurdur. Bu nedenle kurumlarda görev alan psiko-sosyal çalışan sayısının artırılması, uygun çalışma koşullarının sağlanması ve iş yüklerinin hafifletilmesi, kurumsal bazda yapılması gereken bir iyileştirme eylemi olarak dikkate alınması gereken hususların başında gelmektedir.

Batılı toplumların sistemlerine bakıldığında, evlat edinme veya koruyucu aile olma koşullarının ülkemizde uygulanan koşullardan daha kolay ancak daha denetimli olduğu görülmektedir. Ülkemizde çocuk sahibi olamayan, bu nedenle sahipsiz bir çocuğu evlat edinmek isteyen ailelerle yapılan görüşmeleri içeren araştırmalar, ailelerin evlat edinme süreçlerinde büyük zorluklarla karşılaştıklarını ortaya koymaktadır. Aynı şekilde, bir çocuğu evlat edinip daimi ailesi olmak yerine, çocuğun bir takım ihtiyaçlarını karşılamak ve ihtiyaç duyduğu aile ortamını yaşatabilmek için zaman zaman birlikte vakit geçirmek suretiyle yapılan koruyucu ailelik için de zor bir başvuru ve kabul süreci gerekmekte, kimi zaman bazı aileler süreçten vazgeçebilmektedirler. Bu zorlu süreç sonucunda koruyucu veya daimi aile olan bireylerin denetlenmesinde ise ne yazık ki aynı özen gösterilmemektedir. Buna bağlı olarak, yetiştirme yurtlarından alınan çocukların aile kabul ederek gittiği evde cinsel istismara uğrama oranları azımsanamayacak boyuttadır. Bu nedenle evlat edinme veya koruyucu aile olma sürecindeki uygulamaların teşvik edici olması bakımından daha esnek tutulması, ancak çocuğun aile ile ilişkileri bakımından sürekli denetim altında tutulması ve belirli zaman aralıklarında uzman psikolog ve pedagoglar ile görüştürülmesi ve sürecin denetlenmesi önemsenmelidir.

Tüm bu şartlar sağlandığında koruma altındaki çocuklar, sağlıklı, kimlik ve benlik algısı gelişmiş, toplumsal değerleri ve toplumsal cinsiyet rollerini benimsemiş, sosyal becerileri gelişmiş, gelebilecek tehlikelere karşı kendini koruyabilen bir kişilik gelişimi gösterecektir. Böylece bir yandan sosyalizasyon sürecinde sağlıklı bir birey olarak toplumla bütünleşmeye hazırlanırken, diğer yandan suç niteliğindeki davranışlara yönlendirilmeye ve istismara karşı açık hedef olmaktan kurtulmaları sağlanmış olacaktır.

Kaynaklar

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü (ÇGHM), Korunmaya Muhtaç Çocuk İstatistikleri Yıl Sonu Verileri (2011-2015), http://cocukhizmetleri.aile.gov.tr/istatistikler (Erişim tarihi: 14.06.2016)

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü (ÇGHM), Tarihçe, http://cocukhizmetleri.aile.gov.tr/hakkimizda/tarihce (Erişim tarihi: 11.06.2016)

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı (SGB), 2015 Yılı İdare Faaliyet Raporu, http://sgb.aile.gov.tr/ (Erişim tarihi: 14.06.2016)

ALBAYRAK, H. (1988), Himaye-i Etfal Cemiyeti, Tarih ve Toplum Dergisi, Sayı: 52, s.31-33 (İstanbul)

BAYOĞLU, A. S., PURUTÇUOĞLU, E. (2010), Yetiştirme Yurdunda Kalan Ergenlerin Gelecek

Beklentileri ve Sosyal Destek Algıları, Kriz Dergisi, Cilt:18, Sayı:2, s.27-39 (Ankara)

BULUT, I. (1995), Korunmaya Muhtaç Genç Kızların Ruh Sağlığına Etki Eden Psikolojik Faktörler, Kriz Dergisi, Cilt:3, Sayı:1, s.104-113 (Ankara)

CILGA, İ. (1986), Korunmaya Muhtaçlık Olgusunun Sosyolojik Analizi, Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:7, s.31-45 (Sivas)

ÇETİN, H., ÇAVUŞOĞLU, H. (2009), Yetiştirme Yurdunda ve Aileleri ile Yaşayan Adölesanların Benlik Saygıları ve Psikolojik İhtiyaçlarının Karşılaştırılması, DEUHYO Elektronik Dergisi, Cilt:2, Sayı:4, s.137-144 (İzmir)

DEMİRBİLEK, S. (2000), Korunmaya Muhtaç Gençlerin Topluma Yeniden Kazandırılmasında Yetiştirme Yurtları, D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt:15, Sayı:2, s.137-152 (İzmir)

ELMACI, D. (2007), Çocuk Yuvaları Ve Yetiştirme Yurtlarının Yerinden Yönetim Birimlerine Devrine İlişkin Çalışanların Görüşleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi (Ankara)

ELMACI, D. (2010), Günümüzün Yetim Kalan Kuruluşları: Yetiştirme Yurtları, Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, Cilt:8, Sayı:4, s.949-970 (Ankara)

EROL, N. (2004), Yuva ve Yetiştirme Yurtları Sorunun Mu Yoksa Çözümün Mü Parçası?, İçinde: Koruma Altındaki Çocuklar (Ed: R. Uslu), A.Ü. Tıp Fakültesi Çocuk Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim DalıYayınları (Ankara)

KARATAŞ, Z. (2015), Osmanlı Devleti'nde Korunmaya Muhtaç Çocuklara Yönelik Sosyal

Hizmet Uygulamaları, Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi, Cilt:1, Sayı:1, s.16-31 (Rize)

KARATAY, A. (2007), Cumhuriyet Dönemi Korunmaya Muhtaç Çocuklara İlişkin Politikanın Oluşumu, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi (İstanbul)

KESEN, N. F., DENİZ, M. E. (2005), Yetiştirme Yurtlarında Kalan Ergenlerin Kuruluşa Geliş Nedenlerinin İncelenmesi, M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, Sayı:22, s.185-198 (İstanbul)

NUHOĞLU, H. (1993), Dârüleytam, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt:8, s.521 (İstanbul)

ÖCAL, A., KEMERKAYA, G. (2011), Yetiştirme Yurdunda Kalmış Yetişkinlerin Devlet ve

Vatandaşlık Algıları Üzerine Nitel Bir Araştırma, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt:30, Sayı:1, s.63-82 (Samsun)

Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu, Resmi Gazete: 24.05.1983, 18059.

SUĞUR, N., DOĞRU, E. S. (2010), Koruma Altındaki Çocukların Aile ve Devlet Algısı

Üzerine Bir Araştırma, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt:65, Sayı:1, s.115-133 (Ankara)

ŞAFAK, N. (2013), Dârüleytamda Çocuk Olmak: On Çocuk On Portre, FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, Sayı:2, s.261-283 (İstanbul)

ŞENOCAK, H. (2006), Korunmaya Muhtaç Çocuklara Sağlanan Bakım Yöntemleri, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, Sayı:51, s.177-228 (İstanbul)

TÜMKAYA, S. (2005), Ailesi Yanında ve Yetiştirme Yurdunda Kalan Ergenlerin Umutsuzluk Düzeylerinin Karşılaştırılması, Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, Cilt:3, Sayı:4, s.431-443 (Ankara)

ULUĞTEKİN, S. (1993), Çocuk Yuvaları: Uygulamanın Son Araştırmalar Işığında Değerlendirilmesi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Dergisi, Sayı:11, s.35-55 (Ankara)

ÜNAL, V. (2012), Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Korunmaya Muhtaç Çocuklar İçin Kurulan Sosyal Hizmet Kuruluşları, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:36, Sayı:2, s.1-27 (Sivas)

YALÇIN, A. (2011), Çocuk Koruma Kanunu Kapsamında Korunmaya Muhtaç Çocukların Gelecek Kaygılarının İncelenmesi (Afyonkarahisar Örneği), Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi (Afyon)

YAZICI, E. (2012), Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Çocuk Evleri, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:9, Sayı:18, s. 499-525 (Hatay)

AKP Dönemi Türkiye'nin Gürcistan Politikası

Ülviyye İSMAYILZADE[1]

Özet

Çalışmada Türkiye'nin Gürcistan Politikası ele alınmıştır. Çalışma 2002 yılı sonrası, yani AKP iktidarı dönemini kapsamaktadır.

Araştırmada ilk önce Türkiye'nin Kafkasya politikasına değinilmiş ,öne çıkan ilkeler ifade edilmiştir.

Ikinci bölümde Türkiye'nin Gürcistan'la ilişkileri ele alınmıştır. Karşılaştırma yapıla bilinmesi için AKP öncesi Türkiye'nin Gürcistan'a yaklaşımına yer verilmiştir. Ilk önce politik ilişkiler araştırılmıştır. AKP dönemi ilişkilerde Türkiye'nin Gürcistan'a verdiyi önem, üst düzey karşılıklı görüşmeler, yapılan anlaşmalar ele alınmış,daha sonra Gürcistan politikası kapsamında Gürcistan'dakı etnik sorunlara yaklaşım, atılan adımlar, sorunların çözümünde Türkiye'nin tavrı ifade edilmiştir.

Ekonomik ilişkiler kapsamında ilişkiler yatırım, ticaret ve üçlü ilişkiler ele alınarak araştırılmıştır. Üçlü ilişkiler dedikde Türkiye'nin bölgede önem verdiyi Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye arasında ekonomik ilişkiler araştırılmıştır. Enerji ilişkileri üçlü ilişkilerin önemli alanını kapsamaktadır. Aynı zamanda Kafkasya ulaşım koridoru üzerinde yerlşediğinden bu ülkelerin üçlü ilişkileri ulaşım hatları kapsamında da deyerlendirilmiştir. Çalışmanın diğer bölümlerinde askeri ve kültürel ilişkiler yer almıştır.

Anahtar kelimeler: *AKP, Türkiye, Gürcistan ,etnik sorunlar, Abhazya,Acaristan, Güney Ostya, Ahıska türkleri , ekonomik ilişkiler, enerji, BTC ,BTC TANAP askeri ilişkiler, kültürel ilişkiler*

Giriş

AKP dönemi Türkiye'nin Kafkasya politikasında Azerbaycan'ın yanı sıra Gürcistan da öne çıkmaktadır. Gürcistan Karadeniz'in doğu kıyısında yer alan bir Kafkasya ülkesidir. Rusya, Azerbaycan, Ermenistan ve Türkiye ile sınıra sahiptir. Aynı zamanda stratejik ulaşım koridoru üzerinde yerleşmektedir. Bu sebepden dolayı Türkiye-Gürcistan ilişkileri önem arz etmektedir ve güncel bir konu olmaktadır.

Çalışmanın amacı AKP döneminde Türkiye'nin Kafkasya politikasında, bu kapsamda Gürcistan politikasında hangi değişikliklerin ortaya çıkdığını belirlemek, ve bu değişikliklerin bölgede nasıl etki yaratdığını araştırmaktır.

Çalışmanın diğer bölümlerinde siyasi ,ekonomik, askeri, kültürel ilişkiler analiz edilmiştir. Sonuç kısmında analiz yorumlanmış ve ikili ilişkilerin perspektivleri, ikili ilişkilerin düzeyinin bölgeyi nasıl etkileye bileceği tartışılmıştır.

I. Türkiye'nin Kafkasya Politikası

Soğuk savaş sonrası Türkiye'nin Kafkasya politikasında Batı ile ortak taraflar fazla olmuştur. Türkiye Kafkasya'nı Rusya'nın etki alanı olarak kabul etmiştir. Hatta dönem Başbakanı Tansu Çiller Türkiye ve Rusya'nın Kafkasya'ya aynı pencereden baktığını söylemiştir. Fakat Batı "Önce Rusya" politikasından vaz geçince Türkiye'nin de politikasında zamanla değişiklik olmuştur.

2002 yılında Türkiye'de iktidara AK partinin gelmesi Türkiye'nin dış politikasında değişikliklere sebep olmuştur. AK partinin dış politikasında aşağıdakı önemli dinamiklerin ortaya çıktığını göre biliriz:

- **Strateji derinlik** –Türkiye'nin yürütdüyü politikada kendini merkeze almasıdır.

[1] Azərbaycan Devlet İktisad Universitesi Yüksek Lisans Öğrencisi

- **Komşularla sıfır sorun**- Atatürk'ün yurtda sülh cihanda sülh sözlerinin devamı niteliğindedir. Türkiye komşularla ilişkilerindeki sorunları çözmelidir anlamını taşımaktadır.
- **Proaktif dış politika**- Türkiye bölgedeki olaylardan etkilenen yapıya sahipdir. Bu sebepden istikrarı sağlamak adına bölgede meydana gelen veya gele bilecek sorunlara müdahele hakkına sahiptir. (YILDIRIM, 2012, s. 36)

Bu değişiklikler Türkiye'nin Kafkasya politikasında da kendini göstermiştir. AKP dönemi Türkiye'nin Kafkasya Politikası çok kapsamlıdır. Bir tarafdan bölgede istikrar yaratmayı ve kendi enerji politikasını destekleyen projeler ile siyasi etkisini güçlendirmeyi amaçlarken, aynı zamanda Rusya'nın "Kayb ettiği" topraklarını yeniden işgal etmesini önlemeye çalışma politikası yürütmüştür. (KRAMER, 2010, s. 22)

Türkiye'nin AKP dönemi Kafkasya politikasında iki önemli meseleni vurgulamakta yarar vardır.

- Türkiye Kafkasya'da barış ve istikrarın korunması taraftarıdır;
- Türkiye Kafkasya'da katılımcılarının çok olduğu işbirliği platformunun oluşturulması taraftarıdır. (www.bilgesam.org, 2016)

Türkiye'nin Kafkasya politikası 4 önemli ilke kapasımında değerlendirilmektedir:

1. Devletler arasında ilişkilerin geliştirilmesini, sorunların çözülmesini, kriz yönetmeyi amaçlayan yüksek düzey siyasi dialog; Başbakan ve alan bakanı düzeyinde toplanan Yüksek düzey Stratejik İşbirliği Komisyonu (HLSCC) yaratılması;
2. Ekonomik karşılıklı bağımlılık kurulması;
3. Bölgesel devletlerin yer aldığı bölgesel gelişim politikasının uygulanması;
4. Bölgede barış, etnik farklılıklara tolerans tanıma ve çeşitlilik. (ARAS & AKPINAR, 2011, s. 55)

2001 11 Eylül olayları Kafkasya'da Gürcistan merkezli bir rekabet alanı ortaya çıkarmıştır. (ÇELİKPALA, 2010, s. 103) Bu da bölgesel istikrarda Gürcistan'ın önemli ülke rolünü öne çıkarmaktadır.

II.AKP Dönemi Türkiye-Gürcistan Ilişkileri

2.1. Politik ilişkiler

2.1.1.AKP öncesi Gürcistan'la ilişkiler

2002 yılına kadar Türkiye'nin Gürcistan politikasına dikkat edersek Gamsuhurduya dönemi Türkiye Gürcistan'ı tanımaktan kaçınmıştır. Istikrarsız bölge olarak nitelendirmiştir. Diplomatik ilişkilerin kurulmasını geciktirmiştir. Şevernadze döneminde ise Türkiye-Gürcistan ilişkilerinde sıcaklaşma olmuştur. Hatta üçüncü sınır kapısının açılması, vize kolaylığı ile ilgili Şevernadze 4 Nisan 1996 senesinde Türkiye'ni ziyaret etmiştir. Türkiye başbakanı Mesut Yılmaz 1998 14 Mart Gürcistan ziyaretinde Gürcistan'ı "Hayati Ortak" olarak nitelendirmiştir. Türkiye Şevernadze döneminde Gürcistan'ın içindeki etnik sorunlara resmi olarak müdahele etmemiş, Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü savunmuştur. Şevernadze de Türkiye'nin sorunların barışcıl yöntemlerle çözülmesi tutumunu destekledikleri bildirmiştir. Şevernadze döneminde gündemde olan bir konu da Kafkasya İstikrar Paktı'nın kurulması olmuştur.

2.1.2.AKP dönemi Gürcistan'la ilişkiler

2.1.2.1. Ikili ilişkiler

Gürcistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan devlet Türkiye olmuştur. AKP iktidara geldikten sonra siyasi ilişkilerinde önem verdiyi ülkelerden biri olan Gürcistan'da Şevernadze başkanlık görevinde bulunmakta idi. (YILDIRIM, 2012, s. 83) Türkiye ile Gürcistan arasında ilişkilerin güclenmesine etki eden öğe her iki devletde iktidarın el değiştirmesi olmuştur. 2002 Kasım tarihinde Türkiye'de R.T.Erdoğan'ın iktidara gelmesi, bir yıl sonra ise Gürcistan'da "Gül Devrimi" sonucunda Saakaşvili'nin iktidara gelmesi ilişkileri kuvvetlendirmişdir. (CHKHİKVADZE, s. 2)

2004 12 Ağustos tarihinde R.T.Erdoğan Gürcistan'a ilk ziyaretini yapmıştır. Ziyaret zamanı R.T.Erdoğan ailesinin Batumi'den Rize'ye göç etdiğini belirterek kendisini de Gürcistan'lı olarak nitelendirmiştir. Bununla görüşme zamanı sıcak ortam yarata bilmiştir. M.Saakaşvili ise Türkiye'nin büyük ve model devlet, Gürcistan'ın ise dostu olduğunu bildirmiştir. (CHKHİKVADZE, s. 4) Saakaşvili-Erdoğan görüşmesinde R.T.Erdoğan Acaristan, Abhazya ve Güney Osetya meselelerinde toprak

bütünlüğünü desteklediğini bildirmiştir. Sorunların çözümü için gerekli katkıyı sağlamaya hazır olduklarını söylemiştir. (ÖZBAY, 2014, s. 205)

Mart 2005'te Türkiye bundan böyle Ermenistan'la ilişkilerini de Rusya yerine Gürcistan üzerinden yürüteceğini açıklamıştır. Sebep olarak bürokratik işlemlerin işlevleştirilmesi gösterilmiştir. Fakat bu durumun esasında Türkiye ve Rusya arasında sıkı ilişkilerin olması, mövcut durumdan olumsuz etkilenen Türkiye'nin bununla tepkisini ortaya koyduğu söylenmiştir. (YILDIRIM, 2012, s. 85) Devletler arasında ikili ilişkilerin önemi onların güvenlik doktrinlerinde de vurgulamaktadır. Gürcistan'ın 2011 yılında kabul görmüş "Ulusal Güvenlik Konsepti"nde Türkiye'nin NATO üyesi olması ve bölgesel güç olması esas alınarak Gürcistan'ın Türkiye'ni lider bir stratejik müttefik olarak gördüyü belirtilmiştir. (www.bilgesam.org, 2016)

14 Şubat 2013 yılında Gürcistan Başbakanı Bidzina İvanaşvili ilk resmi Türkiye ziyaretini gerçekleştirmiştir. Ziyaretde ticaret, Ahıska türkleri meseleleri konuşulmuş, Gürcistan'a türk iş adamlarını çekmeye hazır olduklarını beyan etmiştir. Başbakan Erdoğan ise Gürcistan'la ilişkilerin komşuluk ilişkilerinin üzerinde olduğunu belirtmiş, Gürcistan'ın istikrarına, ekonomik gelişmesine, NATO ile ilişkilerine ve entegrasyonuna destek verdiklerini söylemiştir. (www.politikaakademisi.org, 2016)

2.1.2.2.Etnik sorunlara yaklaşım

Abhazya. Gürcistan'ın etnik sorunlarının olması Türkiye'nin de bu sorunlar karşısında tutum sergilemesini zorunlu kılmıştır. Türkiye-Gürcistan ilişkilerinde önemli konulardan biri de Abhazya sorunudur. Abhazya-Gürcistan munakaşası ortaya çıkarken Abhazya'ya en çok etki ede bilen devlet Türkiye olmuştur.

Kafkas-Abhazya Dayanışma komitesi yaratılmıştır. AKP iktidarı döneminde de, 2004-2006 yıllarında illegal olarak 22 gemi Gürcistan sınırını geçmiştir. (VİNDİMİAN, 2010, s. 4) AKP dönemi Türkiye'nin Gürcistan'dakı yönetimle ilişkilerini geliştirmesi Abhazya meselesinde daha hassas davranmasına sebep olmuştur. (VELİYEV & ASLANLI, 2011, s. 225) Türkiye kendinin de etnik sorunları olması nedeniyle bu konularda mesafeli ve dikkatli bir tutum sergilese de, sivil toplum örgütlerinin Abhazya'ya yardım göstermesi Türkiye-Gürcistan ilişkilerinde sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. (ÖZ, 2006, s. 1127) 2008 Ağustos tarihinde Rusya Abhazya'nın bağımsızlığını tanımıştır. Abhazlar aynı tutumu Türkiye'den de beklemektedirler. Zira Türkiye'de Abhazya'dan daha fazla Abhaz yaşamaktadır. (CHKHİKVADZE, s. 3) Türkiye Abhaziya'nı tanımaktan kaçınmış, Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü desteklemiştir. Kuzey Kafkasya diasporası Türkiye'nin sergilediği tutumdan rahatsız olduğunu bildirmişdir. (YELDAR, 2009)

Gürcü-Abhaz çatışması devam ederken, Türkiye hem Gürcülere, hem de Abhazlara insani yardım yaparak, her iki tarafın güvenini kazamıştır. (KANTARCI, 2006, s. 174) Türkiye taraflar istediği halde Abhazya sorununun barışcıl yöntemlerle çözümü için rol üstlenmeye hazır olduğunu açıklamıştır. (ÖZ, 2006, s. 1126) Türkiye ilişkilerin bozulmasından kaçınmak adına Gürcistan hükumetinin teklif ettiği geniş özerklik verilmesi meselesinin kabul edilmesi maksadıla Abhazya ayrılıkçılarına seslenmiştir. Onları Gürcistan'ın toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesine çağırmıştır.

Türkiye Abhazya sorununda Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü günümüzde de desteklemektedir. Ve barışcıl yollarla çözüm tarafdarıdır. Bunu 2016 17 Şubat basın toplatısında Çavuşoğlu da dile getirmiştir. O, Ankara'nın Gürcistan'ın toprak ve sınır bütünlüğünü desteklediğini dile getirmiş ve etnik sorunların bu kapsamda çözülmesini istediklerini belirtmiştir.

Acaristan. Acaristan müsülman gürcülerin yaşadığı özerk bir bölgedir. 16 Mart 1921 yılında imzalanan Kars anlaşması ile Acaristan'ın egemenliği Türkiye'den Sovyetler birliğine devr edilmiştir. SSCB'nin dağılmasıyla Acaristan bağımsız Gürcistan'ın bir parçası olmuştur. Fakat Kars anlaşması ile Türkiye'nin Acaristan'da hak ve hükümlülükleri bulunmaktaydı.

Gürcistan'ın bağımsızlığı sürecinde Acaristan'da ayrılıkçı hareket yaşanmamıştır. Farklı dinamiklerin etkisi ile Acaristan siyasi olarak Gürcistan'ın egemeliği dışına çıkmıştır. (VELİYEV & ASLANLI, 2011, s. 70)

Batumi'de Rus askeri üssünün olması ve Türkiye'ye olan yakınlığı Acaristan'ın daha bağımsız hareket etmesine sebep olmuşdur. Türkiye'de yaşayan acarlar aracılığı ile Türkiye'den destek istemiştir. (ÇOLAKOĞLU, 2011, s. 33)

Türkiye temsilcileri Acaristan bölgesinin lideri Aslan Abaşidzeye iç karışıklık çıkarıp ülkedeki stabilliği bozmaması yönünde telkinde bulunmuştur. (YILDIRIM, 2012, s. 83)

Saakaşvili iktidara gelince ilk iş Acaristan sorununu çözmeye yeltenmiştir. Gürcistan merkezi hükumetine karşı istediyi desteyi alamayan Abaşidze 6 Mayıs 2004 tarihinde Moskova'ya kaçmış ve bölge kontröl altına alınmıştır. Bu Türkiye ve Gürcistan arasında gerilime neden olmuştur.

Güney Osetya. Osetler ikiye bölünmüş bir halktır. Rusya'ya bağlı Kuzey Osetya ve Gürcistan'a bağlı olan Güney Osetya'nın isteği "Birleşik Osetya" kurmaktır. Güney Osetya Vilayeti 10 Kasım 1989 yılında özerk bölgeden özerk cumhuriyyet statüsüne geçmek adı ile Tiflis'e müracat etmiş fakat olumsuz yanıt almıştır. Bunun üzerine Eylül 1990 'da kendini Güney Osetya Cumhuriyyeti ilan etmiştir. Buna karşılık Gürcistan parlamentosu Güney Osetya'nin özerkliğini kaldırmıştır.

Türkiye'nin benzer iç sorunlarının olduğunu dikkate alırsak Güney Osetya sorunun çözümlenmesinde de mantıken doğru olan Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü desteklemiş olduğunu göre biliriz.

Zaman-zaman Tiflis ile Güney Osetya ayrılıkçı grupları arasında çatışmalar çıksa da, çatışmalar en yüksek hadde 2008 Ağustos ayında ulaşmıştır. Olaylar ikili çatışma halinden Gürcistan-Güney Osetya-Rusya-Abhazya düzeyine yükselmiştir. Rus askeri birlikleri Tiflis'e kadar ilerilemiştir. Beş günlük devam eden savaş Gürcistan'ın yıpranması, Rusya'nın ise Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlığını tanıması ile sonuçlanmıştır.

2008 Savaşı ve Türkiye. 2008 beş günlük savaşı bölgede "tektonik titremeye" neden olmuştur. (VİNDİMİAN, 2010, s. 5) Türkiye-Gürcistan ilişkileri bu savaşdan etkilenmiştir. Bir taraftan Türkiye ABD'den gelen insani yardım gemilerinin boğazlardan geçisini önlemekle Gürcistan'ı kızdırmışsa, diğer taraftan ise Rusya bu dönem Türkiye'nin Güney Osetya harekatına dolaylı destek verdiğini ima etmiştir. Şöyle ki, Türkiye yardım gemilerinin Gürcistan'a ulaşmasını önlemekte amacının Montre anlaşması kurallarına uymak olduğunu belirtmiştir. Montre anlaşmasına göre sahildar olmayan devletlerin boğazlarda bulundura bilecekleri askeri gemilerin tonnajı 45.000 tonu geçmemelidir. Sahildar olmayan bir devletin bulundurduğu askeri geminin tonnajı ise 30.000 tonun üzerinde olmamalıdır. (www.mfa.gov.tr, 2016) Gürcistan devlet resmileri Türkiye'nin bu davranışı ile ilgili yaptıkları açıklamada bu hareketi "Türkiye-Gürcistan ikili ilişkilerinde güzel olmayan sayfa" olarak nitelendirmiştirler. (CHKHİKVADZE, s. 4)

Rusya ise Türkiye ile Gürcistan arasında mevcut askeri ilişkilere dikkati çekmiş, Türkiye'nin askeri yardım adı altında verdiği malzemelerin Gürcistan ordusunu geliştirdiğini belirtmiş ve bu harekatın başlama nedeninin ordunun güçlenmesine eminlikden kaynaklandığını vurgulamıştır. Kısacası, Türkiye'nin Güney Osetya harekatına dolaylı destek verdiğini ima etmiştir. (YILDIRIM, 2012, s. 86)

2008 savaşında Türkiye'nin omuzlarına büyük yük düşmüş, Türkiye NATO ülkesi, aynı zamanda bölgesel güç olarak hem Gürcistan'la, hem de ticari ortağı Rusya'yla ilişkilerini dengelemek zorunda kalmıştır. (ARAS & AKPINAR, 2011, s. 63) Türkiye Rusya'nın 7. büyük ticari ortağıdır, aynı zamanda büyük doğal gaz teminatçısıdır. Gürcistan ise Azerbaycan enerji kaynaklarının taşınmasında yegane alternatifdir.

2008 savaşı sırasında Türkiye Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan ve Rusya'nın yer aldığı, uluslararası ilke ve normlara dayanan, bölgede barış ve ekonomik işbirliğini heveslendiren Kafkasya(CSCP) Birliyi (Kafkasya'da İstikrar ve İşbirliği platformu) kurulmasını teklif etdi. Devletlerin tutumunun olumlu olması toplantıların gerçekleştilmesine zemin sağladı. Fakat sadece 3 toplantı baş tutdu: 2008 Aralık, 2009 Ocak, 2009 Nisan tarihlerinde.

2008 savaşında Türkiye'nin Gürcistan'a destek vermemesi Azerbaycan'da da endişe yaratmıştır. (NECEFOĞLU, ÖZERTEM, & LAÇİNER, 2009, s. 107) Türkiye'nin bölgede gelecekte baş vere bilecek olaylar karşısında hangi tutumları sergileye bileceğine bir bakımdan numune olarak, Tükiye'nin bölgede tesir gücünü olumsuz etkilemiştir.

Analizcilerin çoğu Türkiye-Gürcistan ilişkilerinin 2008 savaşından sonra olumsuz etkilendiğini belirtmiştir. Kafkas Barış İnstitunun üyesi Giya Nodia'nın açıklamasına göre Türkiye-Gürcistan ilişkileri olumsuz etkilenmemiştir. 20 yılı aşkın süre olumlu devam etmektedir. Gürcistan Hayali partisinden olan Bidzina İvanaşvilli'nin iktidara gelmesi Gürcistan'ın Türkiye politikasında değişikliye neden olmamıştır. (www.worldbulletin.net, 2016) Fakat 2013 yılında Gürci kamuoyununda

"Türkiye'nin Gürcistan'a ekonomik ve kültürel sızmasından" rahatsızlıklar seslenmeye başlandı. (eac.revues.org, 2016)

9 Aralık 2014 tarihinde Dış işleri bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Gürcistan dış işleri Bakanı Tamar Beruçaşvili ile Ortak Basın toplantısı gerçekleştirdiler. Toplantıda kendilerini yalnız komşuluk ilişkileri değil, birçok stratejik projelerle güçlü bağlar oluşturan iki ülke olarak nitelendiren bakanlar ikili ilişkileri geliştirecek işbirliğini üst düzey işbirliği konseyi seviyesine çıkarma kararı aldıklarını beyan etdiler. (www.mfa.gov.tr, 2016)

Ahıska Türkleri. Gürcistan'ın Mehseti bölgesinde yaşayan müslüman türkler 1944 yılında Orta Asya'ya sürgüne gönderilmişti. Ahıska türklerinin vatana dönmesi meselesi Türkiye'ni ilgilendiren önemli konulardandır. Saakaşvili hem 2004 ziyaretinde, hem de AB'ye verdiği sözlerde ahıska türklerine ana vatanlarına dönmesinde tam destek sözü vermiştir. Fakat bu konu askıya alınmıştır.

Uzun zaman Gürcistan ahıska türklerinin ana vatana dönmesi meselesini Türkiye ile tartışmaktan kaçınma politikası yürütmüştür. (NOVİKOVA, 2011, p. 8)

2013 14 Şubat tarihinde Bidzina İvanaşvilli'nin Türkiye ziyaretinde Ahıska Türklerinin durumu da müzakere konusu olmuştur. Receb Tayyip Erdoğan görüş zamanı ata yurtlarından koparılan ahıska türklerinin ana vatana dönüş sürecini ele aldıklarını ve olumlu sonuca ulaşdıklarını belirtmiştir. (www.politikaakademisi.org, 2016)

Borçalı. Türkiye-Gürcistan ilişkilerini etkileye bilecek diğer önemli mesele Gürcistan'dakı azerbaycanlı azınlıklar meselesidir. Borçalı ve diğer bölgelerde yaşayan azerbaycanlıların milli azınlık haklarının tanınmaması önemli sorunlardandır. Türkiye bu konuda şimdilik ilgisiz bir tavır sergilemektedir. Gelecekte bu sorunun büyümesi Azerbaycan-Gürcistan ilişkilerini etkileyecektir. Bu da muhtemelen Türkiye'nin üzerinde baskı oluşturarak Gürcistan-Türkiye ilişkilerinde etkilenmeye neden olucaktır.

2.2. Ekonomik ilişkiler

2.2.1.Yatırımlar

Türkiye'nin Gürcistan'dakı yatırımları onları karşılıklı bağımlı hale getirmektedir. (eac.revues.org, 2016) AKP iktidarına kadarkı dönemde Gürcistan Türkiye'nin bölgesel politikasında öne çıkan bir devlet olmamıştır. Bazı durumlar Gürcistan'ı önemli devlet konumuna getirmiştir. Bu süreçte dönüm noktası Ermenistan-Azerbaycan anlaşmazlığının kronikleşmesi, Bakü-Tiflis-Ceyhan meseleleri olmuştur. BTC hem Batı'nın , hem de Türkiye'nin Gürcistan'a olan ilgisinin artmasına neden olmuştur. Gürcistan bu sürec sonrasında bölgede istikrarsızlığa neden olan devlet konumundan çıkarılmış, kendi güvenliğini ve istikrarını sağlaya bilen, Türkiye'nin Kafkasya politikasında önemli yer ayırdığı devletlerden biri konumuna gelmiştir. (ÇELİKPALA, 2010, p. 100)

Türkiye-Gürcistan ekonomik ilişkilerinde hem sorunların hem de gelişmelerin olduğu görülmektedir. Ekonomik ilişkilerde sorunlara Gürcistan'a kaçak yolardan giren malların mevcutluğunun haksız rekabet ortamı yaratması; güvenilir istatik bilgiye ulaşmakta zorluklar yaşanması; kanunların çok sık değişmesi ve farklı yorumlana bilirliliyinin uygulanmasında sorunlara neden olması; (ÖZBAY, 2014, p. 222) finansman sorunu; bankaçılık sisteminin yerleşmemiş olması (KELEŞ, 2010, s. 3) ait edilmektedir.

Gürcistan ekonomisi en çok 2008 savşında zarar görmüştür. Savaşdan sonra Azerbaycan ve Türkiye Gürcistan ekonomisini kalkındırmak adına ülkeye yatırımlar yaptılar. 1997-2014 yıllarında Gürcistan'a direkt yatırım yapan ülkeler arasında Türkiye 1,041 milyon dolar olmakla dördüncü , Azerbaycan ise 934 milyon dolar ile beşinci olmuştur. Türkiye ve Gürcistan arasında ticaret devriyyesi 1, 19 milyar dolar olmuştur.

2011-2014 yıllarında Gürcistan tenderlerinin büyük kısmını Türkiye şirketleri kazanmıştır.

Ilk Azerbaycan-Türkiye-Gürcistan Biznes Formu 2012 Şubat'da Tiflis'de gerçekleşmiştir. Ve son olarak 4. Toplantısı 2015 Mart'da baş tutmuştur. Yatırım yapılmasına en büyük engeller yatırımcılar için kanun ve vergi baryerleri olmaktadır. Diğer sorunlar arasında Azerbaycan ve Gürcistan paralarının devalyasyona uğrayarak değerini kaybetmesi yer almaktadır. (SHİRİYEV, 2016, p. 23)

Türkiye ve Gürcistan arasında dış ticaret rakamları ve Türkiye'nin Gürcistan'dakı yatırım miktarı potansiyelin altındadır. Buna rağmen Türkiye'nin Batum Başkonsolosu türk firmalarının Gürcistan'dakı yatırım miktarının 2016 yılında 1 milyar doları geçtiğini belirtmiştir. Gürcistan'ın en

büyük yabancı yatırımcı ülkesi Türkiye olduğunu söyleyen başkonsolos Gürcistan'da 350 civarında Türk firmasının 550 milyon dolarlık devam eden, 500 milyon dolarlık da tamamlanmış olmak üzere 1 milyar doların üzerinde yatırımının var oluğunu dile getirmiştir. (www.bloomberght.com, 2016) Acara Özerk Cumhuriyyetinde özel yatırımların tamamına yakını türk iş adamları tarafından gerçekleştirilmektedir.

Etnik sorunların yaşandığı bölgeleri Gürcistan ekonomisini geliştirmekle kendine bağlamak isteyen Gürcistan Türkiye'nin Abhazya bölgesine yatırım yapmasını çok da istememektedir. (NOVİKOVA, 2011, p. 8)

2.2.2.Ticaret

AKP'nin ekonomik politikasına göre, komşu ülkelere ihrac daha kolaydır. Bu sebepden komşu ülkelere olan ihracı artırmak AKP dönemi Türkiye politikasında öne çıkan nüans olmuştur. Türkiye'nin büyükelçisi Murat Burhan ekonomik ve ticari ilişkileri Türkiye-Gürcistan ilişkilerinin prioritet yönü olarak nitelendirmiştir. (CHKHİKVADZE, p. 6)

Türkiye-Gürcistan ekonomik ilişkilerinde öne çıkan alanlar enerji, tekstil, ve tarım alanları olmuştur. Türkiye Gürcistan'a daha çok gıda, temizlik mlzemeleri, kağıt ve tekstil ürünleri ihrac ederken , metal, mineral yakıtlar ve hurda materielleri ithal etmektedir. (YILDIRIM, 2012, s. 91)

12 Ağustos 2004 tarihinde R.T.Erdoğan Gürcistan ziyareti zamanı aşağıdakı konular üzerinde ağırlıklı olarak durmuştur:

1. Bakü- Tiflis-Ceyhan boru hattı;
2. Batum hava limanının ortak kullanılması;
3. Gürcistan'ın ayrılıkçı bölgeler temelli iç sorunlarının ve istikrarının sağlanması; (YILDIRIM, 2012, s. 89)
4. Sarp sınır kapısının iki ülke vatandaşlarının da vizesiz geçişine açılması. (ÇELEBİOĞLU, 2005, p. 76)

2006 yılında yapılan anlaşma ile Batumi Hava alanı Türkiye'nin iç uçuş alanının parçası olmuş ve simvolik miktar 1 dolar karşılığında 20 yıllığına Türkiye'ye mahsus Tepe-Akfen Vue'ye devr edilmiştir. (CHKHİKVADZE, p. 6) Şimdi de Batum Uluslararası hava limanı Türkiye ve Gürcistan tarafından ortak kullanılmaktadır.

2006 yılına kadar Türkiye'nin esas ticari ortağı Rusya olmuştur. 2006 yılında Rusya Gürcistan tarım ürünlerine ambargo koyunca Gücistan 2007 21 Kasım'da Türkiye ile Serbest Ticaret anlaşması imzalamıştır. Anlaşma 2008 yılında yürürlüğe girdi. Anlaşma ikili ilişkilerin yükselmesine neden olmuştur. 2007 yılında ticaret değeri 900 milyon dolar olduğu halde 2012 yılında bu gösterici 1,4 milyar dolar olmuştur. (MODEBADZE, SAYİN, & YILMAZ, 2014, p. 364)

21 Kasım 2007 yılında Türkiye ile Gürcistan arasında Serbest ticaret anlaşması imzalanmıştır. (JAFALİAN, 2011, p. 126) Anlaşmanı takip eden Karma Ekonomik komisyonunun yerini iki ülke ekonomik bakanlarının Ortaklık Komitesi Toplantısı almıştır. Son toplantı 4 Kasım 2014 tarihinde gerçekleştirilmiştir. (www.mfa.gov.tr, 2016) Karadeniz'den geçen Avrupa ve Asyanı birleştiren TRASECA projesi de ikili ilişkilere olumlu katkı sağlamıştır.

Türkiye-Gürcistan arasında 31 Mayıs 2011 tarihinde imzalanmış protokol (www.mfa.gov.tr, 2016) ve 10 Aralık 2011 yılında imzalanmış anlaşma ile vize uygulaması kaldırılmış Sarp sınır kapısından kimlikle geçiş uygulaması her iki ülkenin vatandaşları için gerçekleştirilmiştir. (DENİZ & ASLAN, 2014, p. 541)

2014 yılında Gürcistan Türkiye'ye 635 milyon dolar civarında ihrac yapmıştır. Ve Türkiye Gürcistan'ın 16. büyük ihrac pazarı olmaktadır. 2014 yılında ithal 396 milyon dolar olmuş ve Türkiye Gürcistan'ın ithalçıları sırasında 27. yeri almaktadır. En az 14 Gürcistan'a ait şirket Türkiye'de və 11 Türkiye'ye mahsus şirket Gürcistan'da idare olunmaktadır. (Georgia-Turkey Economic Development Connection, 2001)

2016 yılının Ocak-Nisan ayları için Gürcistan'ın ihracında Türkiye %10,5 oranla, 64 057,2 bin dolar ile yer almış, ithalatında ise %15,3 oranla, 410 563,5 bin dolar ile yer almıştır. (www.geostat.ge, 2016)

Çavuşoğlu Gürcistan dış işleri bakanı Janelidze ile Ortak basın toplantısında ticaretin önündeki engelleri kaldırıp ikili ticareti hacmini artırmayı ve dengelemeyi istediklerini açıklamıştır. (www.haberler.com, 2016)

2.2.3.Üçlü ilişkiler: Enerji, Ulaşım koridorları

AK parti iktidarı zamanında Türkiye'nin Azerbaycan ve Gürcistan'la üçlü ilişkilerinin daha da güçlendiyini görmekteyiz. Çok sayıda enerji ve ulaşım projeleri Türkiye'ni Gürcistan ve Azerbaycan'a bağımlı yapmaktadır. Türkiye'nin isteklerini aşağıdakı gibi toparlaya biliriz:

1. Hazar enerji kaynaklarının Avrupa ülkerine ulaştırılmasında paylayıcı olmak ve büyük paya sahip olmak;
2. Bu ulaşım koridorunun Türkiye'ni Orta Asya devletlerine direk ulaştıra bilme imkanından yararlanarak Azerbaycan ve Gürcistan'da Türkiye'nin enerji dışındakı alanlara yatırımını artırmak ve kendi malları için yeni pazarlar oluşturmak;
3. Azerbaycan ve Gürcistan'ı silah ve askeri avadanlıqlarla temin eden esas ülke konumunu korumak. (NOVİKOVA, 2011, p. 7)

Ikili ekonomik ilişkilerde en önemli alanı enerji ilişkilerinin kapsadığını söyleye biliriz. Analizcilerin çoğu ortak fikirdeler ki, Türkiye'nin Gürcistan politikası Hazar ve Orta Asya enerji kaynaklarının Avrupa'ya taşınmasında dominant rol oynamayı hedeflemektedir. Gürcistan'la ilişkilerinde Türkiye'nin yaklaşımı sınır güvenliği ve enerji kaynakları açısından olmuştur. Türkiye Gürcistan topraklarını Azerbaycan ve Kazakistan enerji kaynakları için tranzit olarak kullanmaktadır. Türk mallarını Azerbaycan ve Orta Asya'ya ulaştıracak koridorun kurulmasında Gürcistan'a önemli devlet olarak yanaşmaktadır. Diğer bakımdan ise Gürcisan'da pozisyonu güçlendirmekle Rusya'nın Ermenistan üzerinde etkisinin artmasını dengelemek istemektedir. (NOVİKOVA, 2011, p. 8)

Türkiye için Gürcistan Orta Asya Türk Cumhuriyyetlerine ve Azerbaycan'a bağlantısını sağlayan tek ülke olması nedeniyle jeoplitik, Rusya ile arasında tampon ülke olmasından dolayı ise jeostratejik değere sahiptir. (ÖZBAY, 2014, p. 241)

Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz hattı projesi, Gürcistan'dan geçmektedir. Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı 1764 km uzunluğunda olup, güzergahı Bakü'den başlayarak Tiflis'ten Türkiye'ye, ordan Ceyhan limanına ulaşmaktadır. 16 Ekim 2004 tarihinde BTC'nin Azerbaycan ve Gürcistan kısmı birleştirildiği gün Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz hattının inşasına başlandı. 2007 yılından itibaren Şahdeniz gazının Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz hattıyla nakline başlandı. Doğalgazın ilk alıcıları Gürcistan ve Türkiye olmuştur. (www.lib.aliyev-heritage.org, 2016) Hem, BTC, hem BTE boru hatları bu hatların güzergah ülkelerinin stratejik önemini artırmıştır. Fakat Gürcistan sadece petrol ve ya doğal gaz hatlarının geçiş koridoru olmamaktadır. Aynı zamanda AB'nin "21. Yüzyıl İpek Yolu" olarak nitelendirdiği TRASECA Projesinin de geçtiği önemli ülkelerdendir.

2006 Aralık'ta gürci başkan M.Saakaşvili Ankara'ya gelerek Ahmet Necdet Sezer'le görüşme yapmıştır. Görüşme sonucunda Türkiye'nin Azerbaycan'dan alacağı gazı 12 ay sonrasına erteleyerek, Gürcistan'ın alması için fırsat yaratılması istenmiştir. (YILDIRIM, 2012, s. 91) Ziyaret sürecinde M.Saakaşvili Türkiye'de Gürcistan'ın yeni elçilik binasının açılışını da yapmıştır. Konuşmasında Türkiye ile Türkiye-Gürcistan demiryolu projesi gibi önemli nice projelerde daha işbirliği yapacaklarını belirtmiştir. Bu proje sayesinde Türkiye Gürcistan'ın Avrupa'ya-dünya pazarına ulaşması için köprü rolünü oynayacak sözlerini seslendirmiştir. (www.hurriyet.com.tr, 2016)

Azerbaycan-Türkiye-Gürcistan dış işler bakanlarının üçlü görüşü 2012 yılının Haziran'ında baş tutmuştur ve Trabzon deklarasyonu'nun kabulu ile sonuçlanmıştır. Bu üçlü format ilişkilerin farklı alanlarda institutlaştırılmasını hedeflemektedir.

Üçlü ilişkiler kapsamında önemli projelerden biri de TANAP projesidir. 17 mart 2015 tarihinde Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Gürcistan Cumhurbaşkanı Giorgi Margvelaşvili'nin katılımı ile Trans Anadolu doğalgaz boru hattının temel atma töreni Kars'ta yapıldı. Türkiye Gürcistan sınırında başlıyacak olan proje Türkiye Yunanıstan sınırında son bulacaktır. TANAP Trans Adriyatik boru hattı (TAP) ile birlikte Güney doğalgaz koridorunu oluşturmaktadır. (www.tanap.com, 2016) Proje inşa aşamasındadır.

Üçlü ilişkiler kapsamında diğer önemli proje Bakü-Tiflis-Kars demiryolu Hattı projesidir. Londra ile Pekin'i demiyolu ile birbirine bağlayacak proje 1990'lı yıllarda gündeme gelmiş, 2007 7 Şubat tarihinde Gürcistan-Azerbaycan-Türkiye arasında Tiflis'te Hükumetlerarası Anlaşma imzalanmıştır.

2012-2013 yılında Gürcistan'da baş tutan iktidar değişimi Türkiye-Azerbaycan alyansında Kars-Ahalkhalaki demiryolu ile ilgili rahatsızlığa neden olmuştur. Fakat Gürcistan'ın yeni baş bakanı Bidzina İvanishvili'nin Bakü ve sonrasında Ankara ziyareti ortamı yumşaltmıştır. (eac.revues.org, 2016) 2014 26 Aralık'ta Azerbaycan-Gürcistan arasındakı hatda ilk test sürüşü gerçekleştirilse de, hattın açılması geciktirildi. (www.hazar.org, 2016) 2016 17 Şubat tarihinde gerçekleşen Türkiye-Gürcistan Ortak Basın toplantısında Dış işleri bakanı Mevlut Çavuşoğlu projede yaşanan gecikmenin Türkiye'den kaynaklandığını belirtmiştir. Çavuşoğlu "Buradakı gecikmenin sebebi biziz. Gürcistan üzerine düşeni yapmıştır" diyerek Türkiye'de bazı hukuki sorunlardan dolayı bazı firmaların dava açması sebebinden gecikmenin olduğunu ifade etmiştir. (www.haberler.com, 2016)

Lapus-Lazuli projesi- Afganistan-Türkmenistan-Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye Transit taşımacılık koridoru ile Hazar, Karadeniz'deki limanlar vasıtasıyla ve ya Bakü-Tiflis-Kars demiryolu kullanılarak Boğazlar üzerinden Avrupa'ya ulaşıcak transit koridoru oluşturulması hedeflenmektedir. (www.mfa.gov.tr, 2016)

İsmi belirtilen projelerin ileri sürülmesi AKP (TANAP haric) öncesi döneme tesadüf etse de, AKP döneminde de projeler desteklenmiş ve gerçekleştirilmiştir.

2.3.Askeri ilişkiler

Türkiye Gürcistan ilişkilerinde dikkat edilmesi gereken önemli bir konu da askeri ilişkilerdir. AKP dönemi askeri ilişkileri ele alıcak olursak AKP öncesi politikalarla karşılaştırdığımızda daha aktif politika izlendiğini göre biliriz. Önceki dönemlerde daha çok ABD'nin çıkarlarına uygun Rus askeri nüfuzunun önlenmesi ve bölge ülkelerinin kendi güvenliğini başka devletin yardımına bağlı olmadan sağlaya bilmesi adına askeri işbirliği yapılmaktaydısa, AK parti dönemi Türkiye'nin politikasının kendi bölgesel güç konumunun güçlendirilmesini ve bölgeye etki gücünün yükseldilmesini, askeri işbirliğinin strateji düzeye yükseltilerek Rusya ve Ermenistanın bölgede dengelenmesini hedeflediğini göre biliriz. Aynı zamanda Türkiye'nin bölgeye yaklaşımı Batı devletlerinin çıkarları ile ortak taraflara sahiptir.

Türkiye-Gürcistan askeri ilişkileri dar kapsamlıdır. Esasen Gürcistan ordusununu NATO kriterlerne uygunlaştırılmasını ön görmektedir. (SHİRİYEV, 2016, p. 12) Türkiye Gürcistan ordusunun eğitilmesine, teknik ve lojistik kapasitesinin artırılmasına, ordusunun modernleştirilmesine yardım etmiştir. Türkiye'nin Gürcistan'a askeri yatırımlarına numune biçiminde Tiflis'de askeri akademi kurmasını, Marneuli'de Hava üssü ve Vaziani'de askeri üssü yenilemesini göstermek olur. (CHKHİKVADZE, p. 3)

Türkiye'nin NATO üyesi bir devlet olması Gürcistan'ın NATO ile ilişkilerinde Türkiye'ye önem vermesine neden olmuştur. 2004 yılında Gürcistan başkanı Saakaşvili Gürcistan'ın iç kuvvetlerinin kurulmasında Türkiye'nin destek ve yardımlarının önemini vurgulamış ve Acara'da bu kuvvetlerin bulunduğunu ifade etmiştir. (ÇELEBİOĞLU, 2005, p. 85)

26 Nisan 2006 tarihinde Türkiye Gürcistan sınır kuvvetlerine 667 bin dolar tutarında askeri malzeme yardımı yapmıştır. 2008 8 Ağustos olaylarından sonra Rusya tarafı Türkiye'nin Gürcistan'a silah satdığını bildirmiş, bu silah satışı ve askeri yardımların Gürcistan'ı Abhazya ve Güney Osetya gibi sorunları askeri yöntemlerle çözmeye yöneltdiğini bildirmiştir. (www.bianet.org, 2016) Recep Tayyip Erdoğan Gürcistan'a silah satışı bilgisinin asılsız olduğunu söylese de, devletlerin üretdiyi şeyleri başka ülkelere satması normaldir diyerek kafaları karıştırmıştır. (www.radikal.com.tr, 2016)

Türkiye Gürcistan arasında askeri işbirliği yalnız ikili düzeyde değil, üçlü düzeyde de devam etmektedir. Üçlü askeri ilişkilerde iki önemli amacı vurgulaya biliriz:

- Enerji taşıma hatlarının güvenliğinin temin edilmesi;
- Asya'dan Avrupa'ya 6,5 milyon ton yük taşıyacak olan Bakü-Tiflis- Akhalkalaki-Kars demiryolu hattının güvenliğinin temin edilmesi.

Ilk üçlü görüşleri askeri kuvvetlerin işbirliğini amaçlayan Birge faaliyet qrubunun yaratılması protokolünün imzalanması amaçlı olmuşdur. Askeri işbirliği Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan arasında 2013 yılında baş tutmuştur. Savunma bakanlarının ilk toplantısı 2014 Haziran tarihinde NATO'nun Brüssel bakanlar toplantısında gerçekleşmiştir. (www.azernews.az, 2016) Bundan sonra bölgenin stratejik enerji-taşıma hatlarının korunmasının planlaşdırılması tatbiqatı amacı ile 2014 Ağustos'ta Nahçivan'da, 2015 Nisan tarihinde Tiflis'de üçlü görüşler gerçekleştirilmiştir.

2015 17 Aralık tarihinde İstanbul'da Azerbaycan (Zakir Hesenov),Gürcistan (Tinatin Khidasheli) ve Tükiye (İsmet Yılmaz) askeri bakanları bir araya geldiler. Üç devlet arasında askeri ilişkilerin

geliştirilmesinin konu olduğu toplantıda bölgesel güvenlik, istikrar ve ekonomik kalkınma ve ortak çıkarlar doğrultusunda diğer konular müzakere edildi. (en.trend.az, 2016)

2.4.Kültürel ilişkiler

Türkiye-Gürcistan ilişkilerinin önemli boyutunu kapsayan kültürel ilişkilerde öğrenci eğitimi, türk dili kurslarının açılması öne çıkmaktadır. Türkiye ile Gürcistan arasında 1999 yılından beri başlayan öğrenci değişimi 2008 yılına kadar devam etmişdir. Öğrenci değişimi programları kapsamında güvenlik görevlilerinin Gürcistan'da çalışması vurgulanmalıdır. Bu kapsamda Türkiye'nin güvenlik görevlileri Türkiye'de eğitimi başa vurduktan sonra Gürcistan'ın güvenlik teşkilatında çalışmışlar. Türkiye 2013 Mart tarihinden itibaren atamış olduğu polis irtibat görevlileri aracılığı ile Gürcistan'la operasyonel konularda:istihbarat alış verişi,sınır aşanların cezalandırılması ile ilgili işbirliği içinde olmuştur. (GÜRER, 2014, p. 134)

İstanbul'dakı Gürcistan Dostluk derneği, Batum'daki Türkiye Dostluk Derneği birlikte 2010 Mayıs'ta "Osmanlı Gürcileri Sergisi" başlıklı program düzenleyerek Türkiye'deki Gürci toplulukları ile ilgili bilgi vermiştir. Bu her iki taraftan olumlu karşılanmıştır. (www.haberhergun.com, 2016)

2012 yılında Tiflis Yunus Emre Türk Kültür Merkezinin Tiflis Devlet Ünversitesi binasında faaliyyete başlaması (KELEŞ, 2010, p. 3) ikili ilişkiler açısından önem arz etmiştir.

Gürcistanda yedi yüksek eğitim kurumlarında Türkoloji bölümü bulunmaktadır. Son verilere göre 268 öğrenci ve 40 öyretim üyesinin burda yer aldığı bilinmektedir. 257 öğrencinin ise yüksek öğrenim gördüğü bilinmektedir. (www.mfa.gov.tr, 2016)

Sonuç

Kafkasya Türkiye'nin Orta Asya enerji kaynaklarına çıkış olarak gördüğü bir bölge niteliği taşımaktadır. Kafkasya ülkelerinden Gürcistan Orta Asya ve Azerbaycan enerji kaynaklarının Avrupa'ya ve Türkiye'ye taşınmasında güzergah ülke konumundadır. Bu bakımdan Türkiye Gürcistan'la ilişkileri dikkatle yürütmektedir.

AKP Dönemi Türkiye'nin Gürcistan politikası önceki dönemle karşılaştırıldığında AKP döneminde Türkiye'nin Gürcistan ilişkilerinin daha aktiv olduğu görülmektedir. Türkiye önceki dönemlerde olduğu gibi Gürcistana istikrarsız bölge olarak yaklaşmamaktadır.

Gürcistan'dakı etnik sorunlara genel yaklaşımında toprak bütünlüğü ilkesini desteklemektedir. Sorunların barışcıl yolla, Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü ihlal etmeden çözülmesi taraftarıdır. Aynı zamanda sorunların barışcıl yollarla çözülmesinin bölgenin istikrarı adına oldukca önemli olması Türkiye'nin bu tutumunu haklı çıkarmaktadır.

AK Partinin iktidarı zamanı Türkiye Gürcistan'la ilişkileri stratejik işbirliği düzeyine kaldırılmıştır. Politik, ekonomik, askeri kültürel ilişkileri geliştirilmiştir.

Ekonomik ilişkiler açısından Türkiye'nin Gürcistan'a olan yatırımlarının artdığı görülmektedir. Enerji ilişkileri ekonomik ilişkilerin önemli alanını kapsamaya devam etmektedir. Askeri ilişkiler Gürcistan ordusunun NATO kriterlerine uygunlaştırılmasını hedeflemektedir. Kültürel ilişkiler çeşitli derneklerin faaliyeti ile, öğrenci değişim programları ile geliştirilmektedir.

Kaynaklar

ARAS, B., & AKPINAR, P. (2011, Autumn). The relations between Turkey and the Caucasus, Perceptions, Volume XVI, Number 3,. Volume XVI, Number 3,, ss. pp 55-68.

ÇELEBİOĞLU, T. (2005). 1990 Sonrası Türkiye-Gürcistan ilişkileri. yüksek lisans tezi, s. 125.

ÇELİKPALA, M. (2010, Bahar). Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş. Uluslararası ilişkiler, 7(25), 93-126.

CHKHİKVADZE, İ. (tarixsiz). Zero Problems with Neighbors: The Case of Georgia,. ss. 1-9.

ÇOLAKOĞLU, S. (2011, Haziran 21). Türkiye-Gürcistan İlişkileri. TASAM, Stratejik Öngörü, 29-39.

DENİZ, A., & ASLAN, R. (2014). Türkiye-Gürcistan Ekonomik İlişkiler Kapsamında Sarp Sınır Kapısı Analizi. Turkish studies, Volume 9/2(kış), 539-558.

Georgia-Turkey Economic Development Connection. (2001). Georgia Department Of Economic Development.

GÜRER, C. (2014). Türkiye-Gürcistan Güvenlik İşbirliğine Stratejik Yaklaşım. OAKA, 9(17), 123-147.

JAFALİAN, A. (2011). Reassessing Security In The South Caucasus: Regional Conflicts and Transformation. 237.

KANTARCI, H. (2006). Kışkaçtakı Bölge: Kafkasya. s. 256.

KELEŞ, S. Ş. (2010). Türkiye-Gürcistan İlişkileri. İzmir Ticaret Odası, s. 4.

KRAMER, H. (2010, June). AKP's "New" Foreign Policy Between Vision And Pragmatism. Working paper, FG2, 41.

MODEBADZE, V., SAYİN, F. M., & YILMAZ, R. (2014). Georgian-Turkish Relations Since The Breakdown Of Soviet Union. Journal Of The Faculty Of Economics And Administrative Sciences, 4(1), 359-369.

NECEFOĞLU, H., ÖZERTEM, H. S., & LAÇİNER, S. (2009, Nisan). Türk Dış Politikası: III. Türk Dış Politikası Sempozyumu Tebliğleri. Türkiye.

NOVİKOVA, G. (2011). Some Aspects Turkey's Policy In The South Caucasus In Context Of Relations With the EU and Russia. 16.

ÖZ, D. E. (2006). Kafkasya'da Patlamaya Hazır Etnik Bomba: Gürcistan'da Özerklik Sorunları. Uluslararası ilişkiler bölümü, ss. 1115-1130.

ÖZBAY, R. D. (2014). Gürcistan Sosyo-Ekonomik Yapısı, Dünya ve Türkiye İle İlişkileri. Yurtdışı hedef pazar araştırmaları(7), 322.

SHİRİYEV, Z. (2016). Institutuinalizing A Trilateral Strategic Partnership:Azerbaijan,Georgia, Turkey. CIES, 31.

VELİYEV, C., & ASLANLI, A. (2011). Güney Kafkasya Toprak bütünlüğü, Jeopolitik Mücadeleler Ve Enerji. Ankara, Türkiye.

VİNDİMİAN, M. (2010, September). Evolution Of Turkish Foreign Policy Towards Georgia. ISPI(196), 1-9.

YELDAR, B. K. (2009, Kasım 25). Abhazya Sorunu Ve Türkiye'nin Dış Politikası. Birgün Gazetesi.

YILDIRIM, H. (2012). Geçmişten günümüze değişen türk dış politikası kapsamında Türkiye-Gürcistan ilişkileri. yüksek lisans tezi, s. 143.

eac.revues.org. (2016, Nisan 28).

en.trend.az. (2016, Nisan 29).

www.azernews.az. (2016, Mayıs 30).

www.bianet.org. (2016, Mayıs 26).

www.bilgesam.org. (2016, Nisan 23).

www.bloomberght.com. (2016, Mayıs 30).

www.geostat.ge. (2016, Mayıs 26).

www.haberhergun.com. (2016, Nisan 29).

www.haberler.com. (2016, Mayıs 29).

www.hazar.org. (2016, Mayıs 29).

www.hurriyet.com.tr. (2016, Nisan 28).

www.lib.aliyev-heritage.org. (2016, Mayıs 29).

www.mfa.gov.tr. (2016, Mayıs 30).

www.politikaakademisi.org. (2016, Mayıs 30).

www.radikal.com.tr. (2016, Mayıs 26).

www.tanap.com. (2016, Mayıs 30).

www.worldbulletin.net. (2016, Nisan 29).

KÜRESEL ISINMAYA BAĞLI İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE ULUSLARARASI HUKUKİ DÜZENLEMELERİ

Yrd. Doç. Dr. Ümmühan Elçin ERTUĞRUL[1]

Özet

Küresel ısınma ve buna bağlı olarak iklim değişikliği küresel en büyük sorunlardan biridir. Yerküre, gelen ışınları geri yansıtır. Ancak bu yansıtma, havada bulunan ve sera gazları olarak adlandırılan gazlar dolayısıyla bütünüyle gerçekleşmez ve gelen ısının bir kısmı tutulur. Ancak, atmosferdeki bu sera gazlarının oranı arttıkça, güneşten gelen ısının daha azı yansıtılır ve küresel ısınma meydana gelir. Küresel ısınma, iklim değişikliğini ve kısa ve uzun vadede zararlı etkilerini doğurur. Yerküre'nin bazı bölgeleri çok yağış alıp, seller ve toprak kaybına uğrarken, bazı bölgeleri yoğun kuraklığa dolayısıyla kıtlığa, insanların o bölgeden göçüne maruz kalır. Katlanarak büyüyen bu zararlı etkiler, ekolojik dengeyi bütünüyle alt-üst edip, ekolojik dengenin geri dönüşsüz şekilde bozulmasına, bazı hayvan ve bitki türlerinin yok olmasına sebep olur. Uluslararası toplum, insanlığın sonunu getirebilecek bu tabloyu fark etmiş ve bu sebeple, küresel ısınmayı azaltmak ya da en azından belli seviyede tutmak amacıyla bir takım uluslararası düzenlemelere gitmiştir. 1994 yılında yürürlüğe giren Birlemiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve 1997 tarihli ek Kyoto Protokolü, iklim değişikliği ile uluslararası toplumun önemli çabalarının göstergesidir. Ancak, bu uluslararası düzenlemeler küresel ısınmayı engellemek ve iklim değişikliğini önlemek açısından hem teoride hem de uygulama da bir takım eksiklikleri barındırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Küresel Isınma, İklim Değişikliği, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, Kyoto Protokolü*

Giriş

Uluslararası çevre, hava, toprak, deniz, akarsular, göller, bitki örtüsü, hayvanlar , doğal güzellikleri kapsar. Havayı, iklimi, iklim değişikliğini de içine alacak şekilde uluslararası çevrenin korunması konusundaki gelişme, uluslararası hukukta uluslararası toplum anlayışında belli değişimlerin sonucu gerçekleşmiştir. Uluslararası toplumdaki bu değişikliklere bakıldığında; "uluslararası sorumluluk", "uluslararası alanların rejimlerine ilişkin düzenlemeler" ve "devletlerin kendi ülkelerindeki çevrenin, öteki devlet ülkelerinin çevresi ile bağımlılığı" konularında olduğu görülür. Devletlerin uluslararası sorumluluğunda "risk" kuramı kabul edilmiş, devletin faaliyetlerinde herhangi bir kusuru olmasa dahi faaliyetleri nedeniyle doğan zarardan sorumluluğu öngörülmüştür. Herhangi bir devletin egemenlik alanlarına girmeyen uluslararası alanların uluslararası düzenlemeler ile korunması kabul edilmiş, çevre sorunlarında devletlerin birbirlerine bağımlılığı dolayısıyla devletler arası işbiliği ve eşgüdüm zorunlu hale gelmiştir.[2] Kanada'daki bir fabrikanın bacasından çıkan dumanın ABD'de yerleşim yerlerine zarar vermesi üzerine açılan ve Kanada'nın sorumluluğuna hükmedilen *Trail Smelter* Tahkiminde, "zararı önleme ilkesi", iki taraflılıktan bir bütün olarak uluslararası topluma karşı çevresel zararı önleme yükümlülüğüne evrilmiştir.[3] 1992 Rio Deklarasyonu ile bütün devletlere çevresel zararı önleme yükümlülüğü getirilmiştir. [4] Uluslararası Adalet Divanı (UAD), Nükleer Denemeler Davasında, Güney Pasifik atmosferindeki nükleer denemelerin durdurulmasını uluslararası toplumla ilgili

---

[1] Kırıkkale Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ueertugrul@hotmail.com

[2] Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk,** Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2012, s. 313-315

[3] Trail Smelter Case, (United States of America-Canada), (16 April 1938 , 11 March 1941) **RIAA,** Vol.III, 2006, s 1905-1982, (Erişim) http://untreaty.un.org/cod/riaa/cases/vol_III/1905-1982.pdf , 24.03.2016

[4] Rio Deklarasyonu Madde 2.Devletler, Birleşmiş Milletler Andlaşması ve uluslararası hukuk prensipleri doğrultusunda, kendi çevre ve kalkınma politikalarına uygun olarak kendi doğal kaynaklarını kullanma hakkına sahiptirler ve kendi yetki ve kontrolleri dahilindeki faaliyetlerin diğer ülkelere zarar vermemesini sağlamakla sorumludurlar. Alexander Orakhelashvili, **Peremptory Norms in International Law,** Oxford University Press, 2006, s.65,

görmüştür. [5] UAD, Nükleer Silahların Tehdidi ya da Kullanımına İlişkin Danışma Görüşünde, çevrenin somut bir kavram olmadığını, yaşam alanlarını, yaşam kalitesini, doğmamış nesilleri de kapsayacak şekilde insanoğlunun sağlığını temsil ettiğini ifade etmiştir. [6]

İnsan çevresinin büyük ölçekte kirletilmesinin yasaklanmasına, delil eksikliğine rağmen uluslararası hukukta emredici karakter atfedilmiştir.[7] Çevrenin korunması, insan haklarına ilişkin hiyerarşide, birinci kuşak kabul edilen medeni ve siyasi haklar, ikinci kuşak kabul edilen sosyal, kültürel ve ekonomik haklardan sonra üçüncü kuşak haklara örnek gösterilmiştir. Bu yönüyle, *jus cogens* kural olma özelliği medeni ve siyasi haklar ile sosyal, kültürel ve ekonomik haklara göre daha tartışmalı görünmüştür. [8] Ancak, Abi-Saab, çevrenin korunmasına ilişkin kuralları, *jus cogens* kural olmaları konusunda en az tereddüt edilen kuvvet kullanımının yasaklanması ya da halkların self-determinasyon hakkı ile kıyaslamış, çevre dengesinin korunmasını insanlığın varlığı için uluslararası barış ve güvenliğin korunmasından daha elzem görmüştür. [9] Birbiri ile sıkı etkileşim içindeki çevre unsurlarının birinde var olan sapma, diğerlerini de etkileyecek ve dünyanın sonunu getirebilecektir.

Küresel Isınma ve İklim Değişikliği

Küresel ısınmanın en önemli sonucu iklim değişikliğidir. Küresel ısınma, atmosfere salınan gazların sera etkisi yaratmasıyla dünya yüzeyinde sıcaklığın artmasıdır. Dünyaya yansıyan güneş ışınları karbondioksit, diazot monooksit, su buharı ve metan gazının oluşturduğu bir örtü sebebiyle geri yansımıyor ve dünya yüzeyi sıcak kalıyor. Sera etkisi, aslında doğal bir olaydır. Sera etkisi olmasaydı, dünyanın yüzey sıcaklığı şimdiki sıcaklığın 33 derece altında olacağından yaşanmaz olacaktır.

İklim, "yeryüzünün herhangi bir yerinde uzun yıllar boyunca yaşanan ya da gözlenen tüm hava koşullarının ortalama durumu" olarak tanımlanmaktadır. İklim, dünyadaki yaşamın sürdürülmesinin temel şartıdır. İklim değişiliği ise, BMİDÇS'nin 2. Maddesinde; " "iklim değişikliği, karşılaştırılabilir zaman dilimlerinde gözlenen doğal iklim değişikliklerine ek olarak, doğrudan ve dolaylı olarak küresel atmosferin bileşimini bozan insan faaliyetleri sonucunda iklimde oluşan değişiklik" olarak tanımlanmış ve Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda, "insanlığın ortak sorunu" olarak kabul edilmiştir.[10]

Küresel ısınma yanında, diğer faktörler de iklimi etkileyebilmektedir. Ancak bunlar, iklim değişikliğinde bizatihi ciddi etken kabul edilmemişlerdir. Örneğin, güneş enerjisindeki her on bir yılda meydana gelen değişikliklerin iklim değişikliğine oranı, %0.1 gibi göz ardı edilebilecek bir rakam tesbit edilmiştir. Güneş enerjisinin dünyaya ulaşmasına etki eden dünyadaki eksen kayması, yavaş şekilde gerçekleştiğinden kısa vadede küresel ısınma kadar tesir etmemektedirler. [11]

---

[5] Nuclear Tests Case, (Australia-France), ICJ, Judgment of 20 December 1974, Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders, Sales Number.400, s.269, 270, para.51, (Erişim) http://www.icj-cij.org/docket/files/58/6093.pdf,24.03 2016

[6] Legality of the Threat or Use of Nucleer Weapons, Advisory Opinion of 8 July 1996, Reports of Jugment, Advisory Opinions and Orders, Sales Number. 679, s. 241, (Erişim)http://www.icj-cij.org/docket/files/95/7495.pdf, 24 Mart 2016

[7] Orakhelashvili, a.g.e., s.65

[8] Thedor Meron, "On a Hierarchy of the International Human Rights", The American Journal of International Law, Vol.80, No.1, 1986, s.2

[9] Georges Abi-Saab," The Concept of 'International Crimes' and Its Place in Contemporary International Law"(Eds. Joseph H.H. Weiler, Antonio Cassese, Marina Spinedi),Internatonal Crimes of State: A Critical Analysis of the ILC's Draft Article 19 on State Responsibility, Walter de Gruyter, 1989, s.144

[10] A/RES/43/53, 6 Dec. 1988 without vote, http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/43/53, Erişim: 11.05.2016

[11] İklim değişikliği konusunda, küresel ısınma dışı dıger faktörler bütünüyle göz ardı edilemez. Örneğin, Buzul çağlarının yaşanması, dünyanın eksen kaymasının bir sonucudur. Ancak bin yıllar süren bir zaman diliminde gerkeçleşmiştir.Murat Türkeş, Utku M. Sümer, Gönül Çetiner, "Küresel İklim Değişikliği ve Olası Etkileri" Çevre Bakanlığı Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Seminer Notları , 13.04.2000, s.5

Küresel ısınmada en büyük faktör, sera gazlarının atmosferdeki oranlarının artmasıdır.

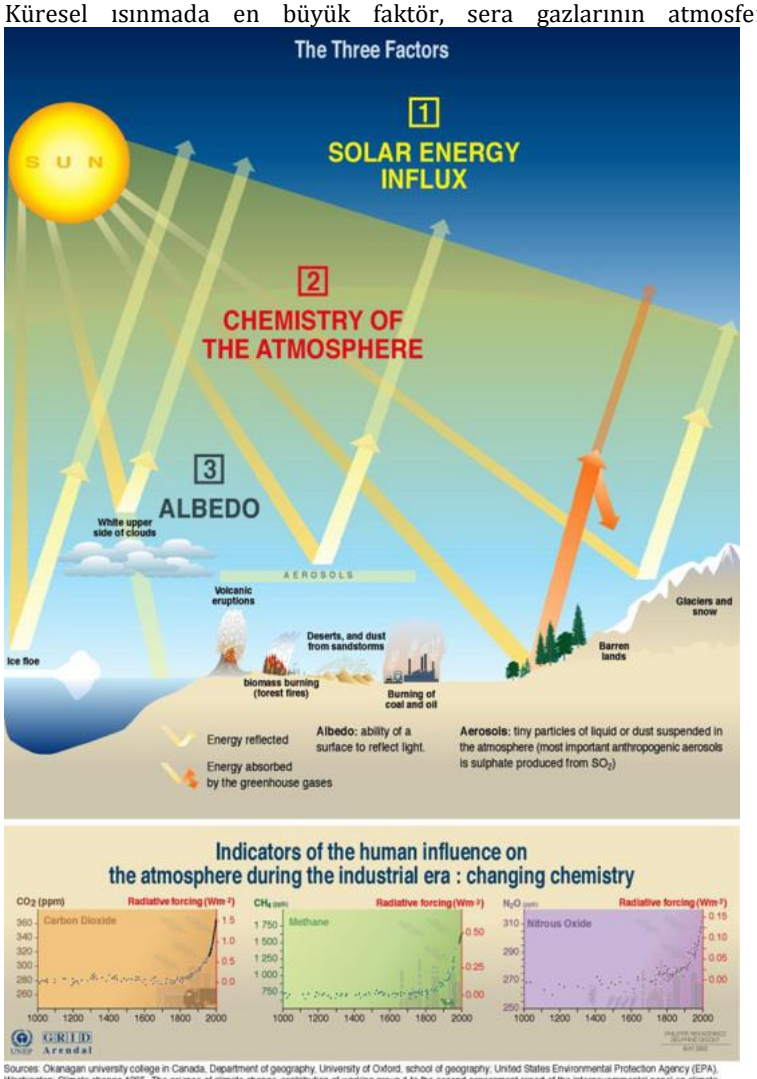

Sources: Okanagan university college in Canada, Department of geography, University of Oxford, school of geography; United States Environmental Protection Agency (EPA), Washington; Climate change 1995, *The science of climate change*, contribution of working group 1 to the second assessment report of the intergovernmental panel on climate change, UNEP and WMO, Cambridge university press, 1996 ; *Radiative forcing of climate change*, the 1994 report of the scientific assessment working group of IPCC, summary for policymakers, WMO, UNEP ; L.D. Danny Harvey, *Climate and global environmental change*, Prentice Hall, pearson Education, Harlow, United Kingdom, 2000.

Sera gazları

BMİDÇS'de sera gazları; hem doğal hem de insan kaynaklı (antropojenik) olup atmosferdeki kızıl ötesi radyasyonu emen ve tekrar yayan gaz oluşumları" olarak tanımlanmıştır.[12] Sera gazları, "doğal" ve "dolaylı"olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Su buharı, karbondioksit, metan, diazotmonoksit ve ozon doğal sera gazları olarak kabul edilirken, endüstriyel üretim sonucu ortaya çıkan hidroflokarbonlar (HFCs), perflorokarbonlar(PFCs) gibi florlü bileşikler ve kükürtheksaflorid (SF6) dolaylı sera gazı sınıfına girmektedir.[13]

Karbondioksit, küresel ısınma üzerinde en etkili sera gazıdır. Atmosferdeki oran %0. 036 olmasına karşın sera gazları içinde %80 oranla en büyük etkiyi gösterir. Doğada en fazla karbondioksiti okyanuslar bulundurur ve bu oran atmosferdeki karbondioksit oranının 50 katından daha fazladır. Bitkilerin fotosentezi, yanardağ patlamaları, kömür, petrol, doğal gaz gibi fosit yakıtların tüketilmesi atmosfere önemli ölçüde CO2 karıştırır. İnsan kaynaklı CO2 emisyonu, yaklaşık 80 milyon ton/gün civarındadır. [14]

---

[12] BMİDÇS, madde 1/5

[13] Göknil Çılgın Yamanoğlu, "Türkiye'de Küresel Isınmaya Yol Açan Sera Gazı Emisyonlarındaki Artış İle Mücadelede İktisadi Araçların Rolü", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Çevre Bilimleri Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s.4

[14] Yamanoğlu, **a.g.e.,** s.6

Sera etkisi yaratan ikinci önemli gaz, metan gazıdır. Daha çok bataklık alanlardan, tarım ve hayvancılık sektöründen kaynaklanmaktadır. Çeltik tarlaları ve çöplükler metan gazı üretmektedir. Yine, kömür, doğal gaz, petrolün üretimi ve taşınması esnasında da belli ölçüde metan gazı atmosfere karışmaktadır. Metan gazının atmosferdeki miktarı 1950 yılından beri % 151 artmıştır. Günümüzde, insan kaynaklı metan emisyonu 300-550 ton/yıl arasında değişmektedir. Metan gazı, kızıl ötesi ışınları karbondioksitten daha fazla tutmaktadır. Bir kilo metan gazı, bir kilo karbondioksitten 63 kat daha güçlü sera etkisine sahiptir. [15]

Diazot monoksit, tarımda gübre kullanımı veya tarım topraklarının işlenmesi gibi tarımsal faaliyetler, kimya endüstrisi ve ormasızlaştırma sonucu meydana gelmektedir. 1750 yılından beri %17 oranında artmıştır. Diazot monoksitin %90'ı toprakta oluşmakta ve atmosferde parçalanmadan 170 yıl kalabilmektedir.[16]

Hidroflorokarbon ya da perflorokarbon gibi florlu gazlar ise, daha çok sanayide kullanılmaktadır ve güneşten gelen ultraviyole ışınlarının dünyayı zararlı etkilerinden koruyan ozon tabakasını inceltmektedir. Florlu gazların küresel ısınmaya katkısı %24 civarındadır. Bu gazlar atmosferde parçalanmadan 60-100 yıl kalabilmektedirler. [17]

Atmosferdeki gazların hepsi, küresel ısınmaya sebep olmazlar. Troposferdeki insan kaynaklı aerosoller (uçucu küçük parçacıklar) ve özellikle fosil yakıtların yanmasından çıkan kükürt dioksit (SO2)kaynaklı sülfat parçacıkları, güneş ışınlarını dünyaya ulaşmadan uzaya yansıtmaktadır. Bu değişiklikler, bulutları ve bulutların yansıtma özelliklerini değiştirebilmektedir. Bu parçacıkların troposferdeki yaşam süreleri bir kaç gün ile bir kaç hafta arasında değişmektedir. Bu parçacıklar, güneş ışınlarının dünyaya ulaşmasını engellediğinden dolaylı olarak iklimi soğutmaktadır. Yine yanardağlardan püsküren gazlarda troposferi ve dünyayı kısa süreli soğutabilmektedir.[18] Yanardağlardan püsküren tozlar, troposferde birikerek güneş ışınlarının dünyaya geçişini engelleyebilmektedir. Örneğin, 1991 yılında Filipinlerdeki Pinatubo Yanardağının patlaması nedeniyle bir yıl boyunca dünyanın ortalama sıcaklığı 1derece kadar düşmüştür.[19]

Atmosferdeki sera gazlarının yoğunluğu, 1750'lerdeki Endüstri Devrimi öncesine göre ciddi oranda artış göstermiştir. Karbondioksit oranı 280den 360 ppmv3e, metan 700'den 1720 ppbv'ye, diazotmonoksit 275'ten310 ppbv'ye dramatik şekilde artmıştır. Bu artışta en büyük pay, büyük ölçüde fosil yakıtların kullanılması, toprak kullanımının ve tarımın değişmesi gibi insan faaliyetleri olmuştur. [20] Fosil yakıtların kullanılması, ormansızlaşma, arazi kullanımı değişiklikleri, hızlı nüfus artışı, yoğun yapılaşma ve sanayi süreçleri ile atmosfere salınan sera gazlarının atmosferdeki birikimleri, sanayi devriminden beri hızla artmaktadır. Dünyanın yüzey sıcaklığı, 19. yüzyılın sonlarında anlamlı bir şekilde başlamış ve 1980'li yıllarda en yüksek seviyeye ulaşmıştır.[21] 1998 yılı hem kuzey hem de güney yarı kürede 1860 yılından itibaren yaşanan en sıcak yıl olmuştur. 2001 yılı ise, 1998'den sonra en sıcak ikinci yıl olarak kayıtlara geçmiştir. [22] 2013 yılı ortama sıcaklığı (14.6 C°), 20. yüzyılın ortalarının ortalama sıcaklığına göre 0.6 C° daha sıcaktır. NASA'nın Kansas yakınlarındaki Uzay Araştırmaları Enstitüsünün Ocak 2014 verilerine göre, 1880 yılından itibaren ortalama küresel sıcaklık 0.8 C° artmıştır.[23]

Küresel ortalama yüzey sıcaklağında 2100 yılına kadar, 1990 yılına oranla yaklaşık 2 C°'lik bir artış beklenmektedir. Bu ısınma oranının, son 10.000 yılda gürülenden daha fazla olacağı tahmin edilmektedir. [24]

---

[15] Yamanoğlu, a.g.e., s.6
[16] Yamanoğlu, a.g.e., s.7-8
[17] Yamanoğlu, a.g.e., s.8-9
[18] Murat Türkeş, Utku M. Sümer, Gönül Çetiner, a.g.e. s.4, http://mgm.gov.tr/FILES/iklim/iklimetkileri.pdf
[19] Yamanoğlu, a.g.e., s.13,14
[20] IPCC Second Assessment, Climate Change 1995, s.4, para. 2.2, https://www.ipcc.ch/pdf/climate-changes-1995/ipcc-2nd-assessment/2nd-assessment-en.pdf
[21] Murat Türkeş, Utku M. Sümer, Gönül Çetiner, a.g.e., s.1
[22] Yamanoğlu, a.g.e., s.15
[23] Graphic: Global Warming from 1880 to 2013, NASA Goddard Space Flight Center Scientific Visualization Studio, http://climate.nasa.gov/climate_resources/28/, Erişim: 15.06.2016)
[24] IPCC Second Assessment, Climate Change 1995, s.4, para 2.7

Sera Gazlarının Atmosferdeki Oranlarını Artıran Sebepler

Sera gazlarının atmosferdeki oranlarını artıran sebepler; fosil yakıtların kullanılması, ormansızlaştırma, nüfus artışı gibi gibi sebepler yer alır. Bu sebepler, kendi içlerinde de kuvvetli etkileşim halindedirler.

Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerdeki nüfus artışı ile karbondioksit emisyonu arasında doğru orantı kurulmuş, nüfusun her %1'lik artışında, sera gazı emisyonunun %1.28 arttığı tesbit edilmiştir. Nüfus artışının sera gazı salınımını artırması insanın yeme, içme, barınma, ısınma ulaşım gibi yaşamsal unsurları için enerji gereksinimi dolayısıyladır. Nüfus artışı, fosil yakıt kullanımını da artıran endüstri ve taşıma için enerji ihtiyacını artırır. Ayrıca, toprakların kullanılmasına, ormansızlaştırmaya tesir eder. [25] Birleşmiş Milletler Nüfus Fonuna[26] göre, 20. yüzyılda- yüz yılı aşkın bir zamanda- dünya nüfusunun 1.6 milyardan 6.1 milyara yükselmesi karşısında sera gazı emisyonu 12 kat artmıştır. [27]

Uydu verileri, 1960'ların sonlarından bu yana dünyadaki kar katmanında/örtüsünde yaklaşık %10'luk bir azalmanın olduğuna işaret etmiştir. 1950'lerden itibaren, Kuzey Yarımkürede bahar ve yaz dönemi deniz buzulu genişliği yaklaşık %10-15 oranında azalmıştır. Son on yıllarda, yaz sonu sonbahar başında kutup deniz buzulu kalınlığının %40 oranında azaldığı tahmin edilmektedir. Asya ve Afrika'nın bazı bölgelerinde kuraklığın sıklığı ve yoğunluğunun arttığı gözlenmiştir. [28]

Okyanusları hacimsel olarak genişlemesi ve kutuplardaki hem kara hem de deniz buzullarının erimesi sebebiyle, 2100 yılına kadar küresel ortalama deniz seviyesi bugünkünden 50 cm daha yüksek olacağı tahmin edilmektedir. [29]

---

[25] Anging Shi, "Population Growth and Global Carbon Dioxide Emission" IUSSP Conference in Brasil , June 2009, s. 2-4 http://archive.iussp.org/Brazil2001/s00/S09_04_Shi.pdf , Erişim: 19.05.2016

[26] Resmi intertnet sayfası; http://www.unfpa.org/climate-change , Erişim 12.04.2016

[27] Larry LeDoux, "Does Population Growth Impact Climate Change?", Scientific American,July 29, 2009, http://www.scientificamerican.com/article/population-growth-climate-change/ Erişim: 18.05.2016

[28] Climate Change 2001: The Scientific Basis, Intergovernmental Panel on Climate Change, Cambridge University Press, 2001, s. 4,5, http://www.grida.no/climate/ipcc_tar/wg1/pdf/wg1_tar-front.pdf , Erişim: 09.01.2016

[29] Yukarıda belirtilen zaman diliminde, 1-3.5 C°'lik bir artış beklenmektedir. ¸°IPCC Second Assessment, Climate Change 1995, s.4, para 2.8, Murat Türkeş, Utku M. Sümer, Gönül Çetiner, a.g.e. s.12, 13

İklim Değişikliğinden Etkilenecek Alanlar

[30]

Küresel ısınma, her alanı aynı oranda etkilemediği gibi coğrafi olarak da eşit dağılım göstermez ve farklı şekillerde kendini gösterir. Uzun süreli ısınma eğilimi karalarda 40-70 Kuzey Enlemlerinde fazla olmuştur.[31] Ancak, aynı enlemler arasında Atlas Okyanusunun kuzeyinde, Doğu Akdeniz ve Karadeniz Havzalarında – Türkiye'de de - 1980-2000 arası dönemde ortalama yüzey sıcakılıklarında bir soğuma eğilimi görüşmüştür. Bu soğumanın sebebi, aerosol birikimine bağlanmış ve bunun 21. yüzyılda da adı geçen bölgelerde süreceği ancak uzun vadede sera gazlarının doğuracağı ısı artışının baskın geleceği öngörülmüştür.[32]

İklim değişikliğinin, coğrafya olarak farklı sonuçlar doğurduğu gibi, yukarıdaki şekilde ana başlıkları verilen pek çok alanda da olumsuz etkileri olacağı tahmin edilmektedir. Örneğin sağlık alanında, dünya da, ciddi şekilde önüne geçilmiş pek çok hastalığın yeniden hortlayacağı tahmin edilmektedir. Örneğin, potansiyel malarya (sıtma) hastalığının coğrafi görülme alanının- en fazla tropikal, sub- tropikal ve ılıman kuşakta- , gelecek yüzyılın ikinci yarısına kadar, dünya nüfusunun yaklaşık % 45-60'lık bir bölümünü etkileyeceği öngörülmüştür. Ayrıca yüksek sıcaklıklar ve artan taşkınlar sonucunda, salmonella ve kolera gibi hastalıklarda da artış olması beklenmektedir.[33]

Yaşlılar ve yoksul ölümleri, çiftlik ve yaban hayvanlarında sıcaklık stresi, bazı tarım ürünlerinin zarar görmesi, soğutma ihtiyacı küresel sıcaklık artışının çok olası etkileri arasında yer almaktadır. Yine bütün karasal alanlarda çok yüksek ve en düşük sıcaklıkların görülmesi ihtimal dahilindedir. Soğuk gün sayısı ve soğuk hava dalgalarında azalma görülecektir. Bu da soğukla ilgili ölümleri hastalıkları ve ısınma ihtiyacını artıracaktır. Bazı canlı türlerinin yok olmasına ya da hareketliliklerinin azalmasına sebep olacaktır. Çok daha şiddetli görülecek olan yağışlar toprak erozyonunu ve bağlı zararlı etkileri beraberinde getirecektir. Orta enlemlerin iç bölgelerinde görülecek kuraklık riski, tarım ürünlerinin verimini azaltacak, orman yangını riskini artıracak ve su kaynaklarını ve kalitelerini

[30] Abdullah Ceylan "İklim Etkisi ve Su Kaynaklarından Verimli Yararlanma Yöntemleri", s.3
[31] Makedonya, 41-50 Kuzey enlemleri ile bu kuşağın içinde yer alır.
[32] Murat Türkeş, Utku M. Sümer, Gönül Çetiner, a.g.e. ,s.8
[33] Deniz Şelimen, "Küresel İklim Değişikliği ve İnsan Sağlığı",2011, http://www.denselimen.com/k%C3%BCresel-iklim-de%C4%9Fi%C5%9Fikli%C4%9Fi-ve-insan-sa%C4%9Fli%C4%9Fi/

düşürecektir. Kuvvetli fırtınalar ve tsunamiler kıyı bölgelerdeki ekolojik yapıya zarar verebilecek, mal ve can kaybına yol açabilecektir. [34]

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS)

Küresel ısınma ile baş etmek için, atmosferde bireken sera gazı oranının sabitlenmesi gerekmektedir. Bu oranın sabitlenmesi ise, küresel düzeyde bir çalışma ve işbirliğinin sonucu olabilir. Daha önce de ifade edildiği gibi, iklim değişiklikliğinin insanlığın ortak sorunu olduğuna ilişkin BM Genel Kurul Kararı bu konuda genel bir uzlaşı olduğunun göstergesidir. [35] İklim değiikliğine karşı küresel tepki, 1992 yılında imzalanan ve 21 Mart 1994 yılında yürürlüğe giren BMİDÇS ile vücut bulmuş, BMİDÇS'ye kısa zamanda evrensel katılım sağlanmıştır.

BMİDÇS, insan kaynaklı sera gazı emisyonunun küresel düzeyde azaltılmasını sağlayabilecek en önemli hükümetler arası çabadır. Bu Sözleşme, küresel iklimi korumaya ve sera gazı salımlarını azaltmaya yönelik genel ilkeleri, eylem stratejilerini ve yükümlülükleri düzenler.[36]

BMİDÇS'nin amacı, atmosferdeki sera gazı birikimlerini, iklim sistemi üzerindeki tehlikeli insan kaynaklı etkiyi önleyecek bir düzeyde tutmayı başarmaktır. Bu düzeye, ekosistemin iklim değişikliğine uyum sağlamasına , gıda üretiminin zarar görmemesine ve ekonomik kalkınmanın sürdürülebilir şekilde devam etmesine izin verecek zaman içinde ulaşılması aranmıştır. [37]

BMİDÇS'de, imzacı taraflara, iklim sistemini ;

- eşitlik temelinde
- ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklarına ve
- güçlerine uygun olarak,
- insanoğlunun günümüz ve gelecek kuşakların menfaati için korunması

ilkeleri benimsenmiştir. İklimin korunmasında, iklim değişikliğinin zararlı etkilerine karşı savunmasız olan devletler ile fazla yük altında kalan devletlerin özel durumları gözönünde bulundurulacağı ifade edilmiştir. İklim değişikliğinin önlenmesi için tedbir alınması ve karşı konulmasında işbirliği öngörmüştür. Bu işbirliğinin, iklim değişikliği sorunları ile başetme konusunda olduğu gibi devletlerin sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınmasının desteklenmesinde de görülmesi düzenlenmiştir.[38]

BMİDÇS, taraflara sera gazı salınımını azaltmaları ve iklim değişikliğinin etkilerine uyum uyum göstermeleri için belli yükümlülükler öngörmüştür. Bu yükümlülükler;

- Bütün taraflar
- Ek I Listede yer alan taraflar[39]
- Ek II Listede yer alan taraflar[40]

için üçlü bir ayrıma tutularak yükümlenmişitir.

Bütün Taraf devletlere, ülkelerinde insan kaynaklı sera gazları emisyonlarını belli dönemlerde güncellemeleri ve bildirmeleri yükümü getirilmiştir. Taraf devletler, sera gazı emisyonlarını azaltacaklar, iklim değişikliğini azaltacak ve iklim değişikliğine uyumu kolaylaştıracak önlemlere

---

[34] UNFCCC (2003) İklime Özen Göstermek, s. 1,

[35] A/RES/43/53, 6 Dec. 1988 without vote, http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/43/53, Erişim: 11.05.2016

[36] Murat Türkeş, "Aralık 2009 Kopenhag İklim Değişikliği Konferansının Sonuçları ve Kopenhag Uzlaşması", http://troyacevre.webs.com/documents/Murat_Turkes_2010_Kopenhag%20Iklim%20Degisikligi%20Zirvesi_sonuclar_uzun.pdf

[37] BMİDÇS, madde 2

[38] BMİDÇS, madde 3

[39] Almanya,Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Topluluğu, Avustralya, Avusturya, Belçika, Beyaz Rusya, Bulgaristan, Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Hırvatistan, Hollanda, İrlanda, İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya, İzlanda, Japonya, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Kanada, Macaristan, Norveç, Polonya, Portekiz, Romanya, Rusya Federasyonu, Slovakya, Slovenya, Türkiye,Ukrayna, Yeni Zelanda, Yunanistan

[40] Almanya,Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Topluluğu, Avustralya, Avusturya, Belçika, Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İrlanda, İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya, İzlanda, Japonya, Lüksemburg, Kanada, Norveç, Portekiz, Yeni Zelanda, Yunanistan

ulusal ve bölgesel programlara yer vereceklerdir. Enerji, ulaştırma, sanayi, tarım, ormancılık ve atık yönetimi sektörleri de dahil ilgili bütün sektörlere, sera gazı emisyonunun kontrolü ve azaltılmasına yönelik teknoloji ve uygulamaların teşvik edilmesi, uygulanması ve yayılmasında işbirliği yapacaklardır. Ormanlar, okyanuslar, diğer kara, kıyı ve deniz ekosistemleri sera gazlarının depolanması ve atmosferden uzaklaştırılması için işbirliği teşvik edilecektir. İklim değişikliklerinin etkilerine uyum hazırlığında işbirliği yapılacak, en çok etkilenebilecek alanlar, kıyı kuşakları, su kaynakları, tarımın yönetimi ile çölleşme ve sellerden etkilenen alanların korunması ve rehabilitasyonu için uygun ve entegre planlar hazırlanacaktır. İklim değişikliğini azaltmak ve değişikliğe uyum sağlamak amacıyla alınan önlemler ve uygulanan projelerin ekonomi, halk sağlığı ve çevre kalitesi üzerinde zararlı etkilerini en aza indirmek amacıyla ulusal düzeyde sosyal, ekonomik ve çevresel politikalar göz önünde tutulacaktır. İklim sistemi ile ilgili, teknik, teknolojik, sosyo-ekonomik, bilimsel, sistematik gözlemler ve iklim değişikliğinin nedenleri, etkileri, önemi ve zamanlaması konusunda belirsizlikleri anlamak ve azaltmak konusunda işbirliği yapılacaktır. İklim değişikliği ile ilgili eğitim, öğretim, kamu bilinci oluşturulacaktır. [41]

BMİDÇS'de Ek 1 Listede yer alan ve gelişmiş ülkelerin, insan kaynaklı sera gazı emisyonlarını azaltmaları ve 1990 yılı oranlarına geri çekmeleri, uzun vadede de sera gazı emisyonunu azaltılması konusunda öncü olmaları, iklim değişikliğini azaltmak için ulusal politikalar benimsemeleri ve uygun önlemleri almaları, bu hedefler doğrultusunda gelişmekte olan devletlere yardımda bulunmaları taahhüdü alınacağı belirtilmiştir. [42]

Gelişmiş ve Ek II'de yer alan devletler, gelişmekte olan ülkelerin Sözleşme hükümlerini yerine getirmelerini sağlamak amacıyla teşvik ve finansman desteği sağlayacaklardır. Gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkelerin yerel kapasiteleri ile teknolojilerinin geliştilmesini ve güçlendirilmesini destekleyecekler, teknolojilerini transfer edeceklerdir. Uluslararası örgütler de, bu konuda yardımcı olacaklardır. Gelişmekte olan ülkelerin BMİDÇS'den doğan yükümlülüklerini yerine getirebilmelerindeki başarı derecesi, gelişmiş ülke taraflarının BMİDÇS kapsamındaki mali kaynaklar ve teknoloji transferine ilişkin yükümlülüklerine bağlı olacaktır. [43]

İklim Değişikliğinin Zararlı Etkileri

Sözleşme metninden, iklim değişikliğinin zararlı etkilerinin en başta aşağıdaki ülkeler için tesirli olacağı sonucu çıkarılabilir.

- Küçük ada ülkeleri
- Alçak konumlu kıyı alanları bulunan ülkeler
- Kurak ve yarı kurak alanları, ormanlaştırılmış alanları ve orman çürümelerine karşı hassas alanları bulunan ülkeler
- Doğal afetlere eğilimli alanları bulunan ülkeler
- Kuraklığa çölleşmeye karşı hassas alanları bulunan ülkeler
- Yüksek kentsel atmosfer kirliliğine sahip alanları bulunan ülkeler
- Dağlık ekosistemleri dahil, hassas ekosistemlere sahip alanları bulunan ülkeler
- Ekonomileri büyük ölçüde fosil yakıtların üretiminden, işlenmesinde, ihracatından ve/veya tüketiminden ve fosil yakıtlarla ilişkili enerji yoğun ürünlerden gelen gelire bağımlı ülkeler
- Denize çıkışı olmayan ve transit ülkeler[44]

Taraflar Konferansı

Taraflar Konferansı BMİDÇS' nin en yetkili organıdır ve BMİDÇS'nin uygulanmasını sağlar. Taraflar Konferansı, tarafların yükümlülükleri, iklim değişikliği ve etkilerine karşı kabul edilen önlemlerle ilgili bilgi değişimi, eşgüdümü sağlayacaktır.[45] Aksine karar alınmamışsa Taraflar Konferansı yılda bir kez toplanmaktadır. İlk Taraflar Konferansı 1995 yılında Bonn'da düzenlenmiştir. 2016 yılı 22. Taraflar Konferansı ise 7-18 Kasım tarihleri arasında Marakeş'de düzenlenecektir. Taraflar Konferansında, BMİDÇS'nin etkin uygulanmasını sağlamak için kurumsal ve idari düzenlemeleri içeren kararlar

[41] BMİDÇS, madde 4/1
[42] BMİDÇS, madde 4/2
[43] BMİDÇS, madde 4/3,4,5
[44] BMİDÇŞ, madde 4/8
[45] BMİDÇS, madde 7

alınabilmektedir.[46] Örneğin, 2009 yılında yapılan 15. Taraflar Konferansında iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine ve karşı önlemlerin etkilerine karşı uyum gösterilmesi, gelişmiş ülkelerin, gelişmekte olan ülkelerin uyum eylemlerinin yürütülmesini sağlamak için gerekli finans kaynaklarını sağlamaları öngörülmüş, ormansızlaştırma ve orman kayıplarından kaynaklanan sera gazı salımının azaltılmasını sağlayan bir sistem kurulması ve ormanlar yoluyla sera gazlarını uzaklaştırma yollarının bulunması, bunların finansmanının sağlanması ve bir fon kurulması kararlaştırılmıştır. İklim değişikliğine karşı savaşın özendirilmesi, gelişmiş ülkelerin, gelişmekte olan ülkeler için 2010-2012 yılları için 30 milyar ABD Doları, 2020 yılına kadar 100 milyar ABD dolar aktarılması kabul edilmiştir. Sayılan amaçlar için teknoloji geliştirme ve aktarmasının hızlandırılması kararlaştırılmıştır. Kopenhag Uzlaşısında alınan kararlar, gelişmiş ülkeler için sayısal olarak belirlenmiş kuvvetli sera gazı salımlarını azaltma kararı alınması, finansman ve teknolojik işbirliği kaynakları önemli ölçüde artırılması, iklim değişikliği etkilerine çok açık ülkeler ile, fakir ya da az gelişmiş ülkelere iklim değişikliğine uyum ve iklim değişikliği etkilerinin finansmanı konsunda daha fazla yardım edilmesine ilişkin mali düzeneğin sağlanması, desteklerin yönetilmesi için adil ve uygulanabilir bir yönetim yapısının oluşturulması beklentilerine cevap verilmediği için eleştirilmiştir.[47] 2010 yılı, 16. Tararflar Konferansında devletler anlaşmalar yoluyla, karşılıklı sorumlu bir şekilde kendi emisyon azaltım taahhütlerini resmileştirmişlerdir. 2011 yılı 17. Taraflar Konferansında, 2020'den sonra iklim değişikliği ile mücadele için yeni bir evrensel andlaşma için plan hazırlaması gerekliliği ortaya konmuştur. 2012 yılı 18. Taraflar Konferansında, 1 Ocak 2013 ile 31 Aralık 2020 arası ikinci taahhüt döneminde, taahhüt almaya razı Protokolün EK-I Tarafları için yeni taahhütler öngörülmüştür. [48]

Kyoto Protokolü

1997 yılında Japonya'nın Kyoto kentinde yapılan 3. Taraflar Konferansında kabul edilmiş olup, BMİDÇS'nin uygulama hükümlerini içermektedir. 2005 yılında yürürlüğe girmiştir.

Bütün sera gazları ile ilgili düzenleme yapan BMİDÇS'nin aksine, Kyoto Protokolü altı tane sera gazı ile ilgilidir. Bunlar; Karbondioksit (CO2), Metan (CH4), Diazot monoksit (nitröz oksit) (N2O), Hidroflorukarbonlar (HFCs), Perfluorokarbonlar (PFCs), Kükürt Heksaflorid(SF6)' tir. [49] Kyoto Protokolü, yürürlüğe girdiği 2005 yılından itibaren iki yükümlülük dönemi öngörmüştür. İlk Yükümlülük dönemi 2008-2012 yılları ararasında,İkinci yükümlülük dönemi 1 Ocak 2013'te başlayıp 31 Aralık 2020 tarihine kadar devam edecektir. [50]

Kyoto Protokolü, EK I Listesindeki Taraflar için emisyonun 2008-2012 arası dönem için, 1990 yılındaki düzeyin en az %5 aşağısına indirilmesini, yükümlemiştir.[51] Kyoto Protokolünde emisyon azaltma yükümlülüğü yalnız EK I Listedeki taraflar içindir. BMİDÇS ise yükümlülük bağlayıcı değildir.

Kyoto Protokolünde de, ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluk öngörülmüştür.Sera gazının kaynaktan salınımını azaltacak ulusal programlar hazırlamak ve güncellemek, ulaşım, sanayi, tarım, orman, atık yönetimi ve diğer alanlarda iklim değişikliğini azaltıcı önlemler almak, gelişmekte olan ülkelerde çevre konusunda önemli teknolojilerin, bilgi birikimlerinin, uygulamaların ve iklim değişikliği ile ilgili süreçlerin geliştirilmesi, uygulanması , yaygınlaştırılması ile ilgili önlemler alınması, çevre konusunda teknoloji transferi için gerekli politika ve programların belirlenmesi, bilimsel ve teknik araştırmalarda işbirliği yapmak, özellikle gelişmekte olan ülkelerde ulusal kapasitenin güçlendirilmesi için işbirliği yapılması öngörülmüştür.[52] Kyoto Protokolünden doğan yükümlülüklerin yerine getirilmesi konusunda, gelişmekte olan ülkelerce yapılan masrafların karşılanması için yeni ve ek mali kaynaklar ile gelişmekte olan ülkelere teknoliji transferi sağlama konusuna yer verilmiştir. [53]

Avrupa Birliği ülkeleri Kyoto Protokolünün uygulanması ile ilgili, "yük paylaşımı" anlaşmasıyla kendi aralarında toplam emisyon azaltma hedefini oransal olarak paylaşmışlardır.

İklim Değişikliğini Azaltacak Önlemler

---

[46] https://unfccc.int/bodies/body/6383.php (Erişim: 03.03.2016)
[47] Murat Türkeş, "Aralık 2009 Kopenhag İklim Değişikliği Konferansının Sonuçları ve Kopenhag Uzlaşması",
[48] http://www.skb.org.tr/wp-content/uploads/2014/09/Ara%C5%9F.-G%C3%B6r.-Mukaddes-Korkmaz-S%C3%BCrer.pdf
[49] Kyoto Protokolü, Ek A
[50] Kyoto Protokolü Madde 3/7, Müslüme Narin, "Kyoto Protokolü Esneklik Mekanizması: Emisyon Ticareti", International Conference on Eurasian Economies, 2013, s. 944, 945
[51] Kyoto Protokolü madde 3
[52] Kyoto Protokolü, madde 10
[53] Kyoto Protokolü madde 11

BMİDÇS'de, bütün taraf ülkeler için iklim değişikliğini azaltacak önlem almaları, sera gazı emisyonlarını azaltan veya önleyen teknolojilerin uygulanması, transferi yapmaları öngörülmüştür. Bu sebeple taraf devletler;

- Enerji, ulaştırma, tarım, sanayi, ormancılık ve atık yönetimi sektörleri dahil, bütün sektörlerde enerji verimliliğinin ve tasarrufunun arttırılması;

- Yeni ve yenilenebilir enerji kaynaklarının (hidrolik, güneş, rüzgar, jeotermal, biyokütle, nükleer füzyon enerjisi[54] vb.) birincil enerji kaynakları içindeki payının arttırılması;

-Yenilenebilir enerji kaynakları için devlet tarafından yatırım desteği yapılması, - Vergi indirimi uygulanabilir. Devletler, rüzgar, jeotermal, biyokütle, biyogaz yakıtlardan elde edilen enerjiyi alım zorunluluğu getirebilir.

- Fosil yakıt kullanımının azaltılması ve teknolojilerinin iyileştirilmesi, daha az CO2 salan yakıtların kullanılması

- Ulaştırma ve şehir içi trafik sistemlerinin, motorlu taşıtların daha az yakıt tüketmelerini

sağlayabilecek biçimde düzenlenmesi;

- Araç emisyonlarının düşürülmesi ve yakıt

- Toplu taşımacılığın, demiryolu ve deniz yollarının kullanılmasının artırılması [55]

İklim Değişikliği Konusunda Öğretim, Eğitim ve Kamunun Bilinçlendirilmesi

Sözleşme'de, taraf devletlere iklim değişikliği ile ilgili eğitim, öğretim ve kamu bilinci oluşturulması konusunda yükümlülük yüklemiştir. Devletlerin ulusal mevzuatlarında iklim değişikliği ve etkileri konusunda kamu eğitimi programlarının yapılması, bu konuda bilgiye erişilmesinin kolaylaştırılması, bilimsel, teknik, idari personelin eğitilmesi yükümü yüklenmiş ve uluslararası alanda işbirliği içinde olmaları istenmiştir. [56] Bununla ilgili devletler kendi ülkelerinde, elektrikli araçlarda enerji tasarrufu sağlayan teknoloji uygulayabilir ve bunu teşvik edebilirler, etkin su kullanımını özendirebilirler, ağaçlandırmayı destekleyebililer ve bunları devlet politikası haline getirebilirler.[57]

Sonuç

Küresel ısınma ve iklim değişikliği, insanlığın ortak sorunudur. Fosil yakıtların kullanımı, ormansızlaştırma, nüfus artışı, toprağın kontrolsüz kullanımı atmosferdeki sera gazı oranını artırmakta, artan sera gazı oranı da küresel ısınmaya yok açmaktadır. Son yüz elli yılda dünyanın ortalama sıcaklığı 1 C° artmış sular ise 10 cm'den daha fazla yükselmiştir. [58] 2100 yılına kadar, küresel

---

[54] Nükleer füzyon;günümüz nükleer santrallerinde uygulanan uranyumun parçalanması değil, lityum, helyum gibi hafif elementlerin birleşmesinden sağlanan enerji

Nükleer reaktörlerin, tasarlandıkları şekliyle çalışmış olsalar dahi, havaya ve suya radyoaktif madde karıştırdıkları uluslararası çevre örgütlerince ileri sürülmüştür. Bu reaktörlerde meydana gelen kazalar ise havaya ve suya salınan bu radyoaktif madde miktarını doğal olarak tehlikeli boyutlara taşımaktadır. Örneğin, 1957 yılında Kyshtym Rusya'da, nükleer reaktörde 2.5 metre kalınlığındaki duvarı delen patlama sonucu 70-80 ton yüksek radyoaktif madde açığa çıkmış ve havaya karışmıştır. Yine, 1957 yılında Sellafield İngiltere'de nükleer işleme tesisinde meydana gelen kazada, bilinmeyen miktarda radyoaktif izotop atmosfere karışmıştır. 1986 Çernobil, Ukrayna'daki nükleer santral patlaması 1000 tonlu çatıyı havaya uçurmuş, geniş bir çevre radyoaktif kirlenmeye maruz kalmıştır. Nükleer enerji, iklim değişikliğini doğuran karbon salınımı azaltmıyor. Nükleer Kazalar, 23 Eylül 2009, http://www.greenpeace.org/turkey/tr/campaigns/nukleersiz-gelecek/riskler/guevenlik-kazalar/#a0. 2011 yılında Japonya'da, Fukuşima I Nükleer Santrali Kazasında havaya ve suya radyo aktif madde salınmıştır. Olaydan sonra Almanya, eski nükleer santrallerinin tamamını kapatma kararı almıştır. Veda Duman, "Fukuşima Nükleer Santral Kazası", TMMOB, Mattek Matbaacılık Bas. Yay. Tan. San. Tic. Ltd. Şti, Ankara, 2011, s. 36, http://www.fmo.org.tr/wp-content/belgeler/fukushimaraporu.pdf

[55] Yamanoğlu, a.g.e., s.51,52

[56] BMİDÇS, madde 6

[57] Şelimen, a.g.m.

[58] David S. Chapman and Michael G. Davis, "Global Warming- More than Hot Air?", 27 J Land Resources &Envtl. L., 2007,s. 59

ısının ortalama 2 C° artması, deniz seviyesinin de bugünkünden 50 cm daha yüksek olacağı tahmin edilmektedir. [59]

Küresel ısınma, dünyanın iklimini değiştirmekte, bazı bölgeler çok yağış alıp sel ve toprak kaymalarına maruz kalırken, bazı bölgeler ise kuraklık, çölleşme sonucu insan yaşamı için uygun olmaktan uzaklaşmaktadır. Yine, pek çok bitki ve hayvan türünün yok olması ihtimalinin yüksekliği vahameti, insanlık için tehdidin ciddiyetini artırmaktadır.

BMİDÇS, küresel ısınmayı ve iklim değişikliğini doğuran atmosferdeki sera gazlarının emisyonunun sınırlandırılması ile ilgili ortak çabanın ürünü gibi görünmesine rağmen BMİDÇS, herhangi bir sera gazının azaltılması zorunluluğunu getirmemiştir. Katılan devletlerin sera gazı kaynaklarının ulusal envanterlerini hazırlamakla yükümlü tutmuştur. Sera gazları emisyonlarının azaltılması ise sonraki Taraflar Konferansları ve Kyoto Protokolüyle mümkün olabilmiştir. [60] Kyoto Protokolü ile sera gazı emisyon ticaretinin mümkün olması, gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arası teknoloji transferi olumlu gelişmeler olması yanında suiistimale de açıktır. Gelişmekte olan ülkelerin BMİDÇS'den doğan yükümlülüklerini yerine getirebilmelerindeki başarı derecesi, gelişmiş ülke taraflarının BMİDÇS kapsamındaki mali kaynaklar ve teknoloji transferine ilişkin yükümlülüklerine bağlı olacaktır. [61]

Uluslararası toplum, küresel ısınma ve iklim değişikliğinin insanlığın sonunu getirebileceğinin bilincinde olarak duyarlı ve işbirliği içinde hareket etmek ve hukuki yükümlüklerini bu bilinçle yerine getirmek zorundadır.

Kaynaklar

A/RES/43/53, 6 Dec. 1988

http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/43/53, Erişim: 11.05.2016

Abdullah Ceylan "İklim Etkisi ve Su Kaynaklarından Verimli Yararlanma Yöntemleri",

Alexander Orakhelashvili, Peremptory Norms in International Law, Oxford University Press, 2006.

Anging Shi, "Population Growth and Global Carbon Dioxide Emission" IUSSP Conference in Brasil , June 2009. http://archive.iussp.org/Brazil2001/s00/S09_04_Shi.pdf , Erişim: 19.05.2016

Climate Change 2001: The Scientific Basis, Intergovernmental Panel on Climate Change, Cambridge University Press, 2001. http://www.grida.no/climate/ipcc_tar/wg1/pdf/wg1_tar-front.pdf , Erişim: 09.01.2016

David S. Chapman and Michael G. Davis, "Global Warming- More than Hot Air?", 27 J Land Resources &Envtl. L., 2007.

Deniz Şelimen, "Küresel İklim Değişikliği ve İnsan Sağlığı",2011, http://www.denselimen.com/k%C3%BCresel-iklim-de%C4%9Fi%C5%9Fikli%C4%9Fi-ve-insan-sa%C4%9Fli%C4%9Fi/

Georges Abi-Saab," The Concept of 'International Crimes' and Its Place in Contemporary International Law"(Eds. Joseph H.H. Weiler, Antonio Cassese, Marina Spinedi),Internatonal Crimes of State: A Critical Analysis of the ILC's Draft Article 19 on State Responsibility, Walter de Gruyter, 1989.

Göknil Çılgın Yamanoğlu, "Türkiye'de Küresel Isınmaya Yol Açan Sera Gazı Emisyonlarındaki Artış İle Mücadelede İktisadi Araçların Rolü", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Çevre Bilimleri Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.

Graphic: Global Warming from 1880 to 2013, NASA Goddard Space Flight Center Scientific Visualization Studio, http://climate.nasa.gov/climate_resources/28/, Erişim: 15.06.2016)

Hona Jancarova, "Legal Aspects of Global Warming Regulation", 2 Amsterdam Law Forum, 2009-2010, s. 51

[59] Yukarıda belirtilen zaman diliminde, 1-3.5 C°'lik bir artış beklenmektedir. ¸°IPCC Second Assessment, Climate Change 1995, s.4, para 2.8, Murat Türkeş, Utku M. Sümer, Gönül Çetiner, a.g.e. , s.12, 13

[60] Hona Jancarova, "Legal Aspects of Global Warming Regulation", 2 Amsterdam Law Forum, 2009-2010, s. 51

[61] BMİDÇS, madde 4/3,4,5

http://mgm.gov.tr/FILES/iklim/iklimetkileri.pdf

http://www.skb.org.tr/wp-content/uploads/2014/09/Ara%C5%9F.-G%C3%B6r.-Mukaddes-Korkmaz-S%C3%BCrer.pdf

http://www.unfpa.org/climate-change , Erişim 12.04.2016

https://unfccc.int/bodies/body/6383.php (Erişim: 03.03.2016)

Hüseyin Pazarcı, Uluslararası Hukuk, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2012.

IPCC Second Assessment, Climate Change 1995, s.4, para. 2.2, https://www.ipcc.ch/pdf/climate-changes-1995/ipcc-2nd-assessment/2nd-assessment-en.pdf

Larry LeDoux, "Does Population Growth Impact Climate Change?", Scientific American,July 29, 2009, http://www.scientificamerican.com/article/population-growth-climate-change/ Erişim: 18.05.2016

Legality of the Threat or Use of Nucleer Weapons, Advisory Opinion of 8 July 1996, Reports of Jugment, Advisory Opinions and Orders, Sales Number. 679. (Erişim)http://www.icj-cij.org/docket/files/95/7495.pdf, 24.03 2016

Murat Türkeş, "Aralık 2009 Kopenhag İklim Değişikliği Konferansının Sonuçları ve Kopenhag Uzlaşması", http://troyacevre.webs.com/documents/Murat_Turkes_2010_Kopenhag%20Iklim%20Degisikligi%20Zirvesi_sonuclar_uzun.pdf

Murat Türkeş, Utku M. Sümer, Gönül Çetiner, "Küresel İklim Değişikliği ve Olası Etkileri" Çevre Bakanlığı Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Seminer Notları , 13.04.2000.

Müslüme Narin, "Kyoto Protokolü Esneklik Mekanizması: Emisyon Ticareti", International Conference on Eurasian Economies, 2013.

Nuclear Tests Case, (Australia-France), ICJ, Judgment of 20 December 1974, Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders, Sales Number.400, s.269, 270, para.51, (Erişim) http://www.icj-cij.org/docket/files/58/6093.pdf,24 .03.2016

Nükleer Kazalar, 23 Eylül 2009, http://www.greenpeace.org/turkey/tr/campaigns/nukleersiz-gelecek/riskler/guevenlik-kazalar/#a0.

Thedor Meron, "On a Hierarchy of the International Human Rights", The American Journal of International Law, Vol.80, No.1, 1986.

Trail Smelter Case, (United States of America-Canada), (16 April 1938 , 11 March 1941) RIAA, Vol.III, 2006, s 1905-1982, (Erişim) http://untreaty.un.org/cod/riaa/cases/vol_III/1905-1982.pdf , 24 Mart 2016

Veda Duman, "Fukuşima Nükleer Santral Kazası", TMMOB, Mattek Matbaacılık Bas. Yay. Tan. San. Tic. Ltd. Şti, Ankara, 2011, s. 36, http://www.fmo.org.tr/wp-content/belgeler/fukushimaraporu.pdf

TÜRKİYE'DEKİ BAĞIMSIZ DENETİM YÖNETMELİĞİNİN MESLEK MENSUPLARI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİNE YÖNELİK ANKARA'DA AMPİRİK BİR ÇALIŞMA

Öğr. Gör. Dr. Tuğba DÖLEN[1]

Özet

Bu çalışma, Ankara ilinde faaliyet gösteren muhasebe meslek mensuplarının bağımsız denetim yönetmeliğine yönelik algı düzeylerini, bağımsız denetimin içeriği ve bağımsız denetim kalitesi ile ilgili görüşlerini tespit etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmada öncelikle bağımsız denetimle ilgili Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurum'undaki düzenlemeler ele alınmış, bağımsız denetim yönetmeliği hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra, Ankara ilinde faaliyet gösteren meslek mensuplarının bağımsız denetim yönetmeliğine bakış açılarını tespitine yönelik bir alan araştırması uygulanmıştır. Araştırmanın amacından yola çıkılarak yürütülen alan araştırmasında anket tekniği ile veri toplanmıştır. Yüz yüze gerçekleştirilen anket sonucunda elde edilen cevaplar kodlanmış ve SPSS 17.0 Sürümü ile analiz edilmiştir. Çalışmada faktör analizi yapılmış ve faktör analizi sonucunda denetimin içeriği ve denetimin kalitesi olarak iki faktör tespit edilmiştir. Belirlenen faktörler ile meslek mensuplarının mesleki unvanları, mesleki tecrübeleri, bağımsız denetim yönetmeliği hakkında bilgi sahibi olma durumları t testi ve ANOVA testi ile analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Bağımsız Denetim, Muhasebe Meslek Mensupları, Bağımsız Denetim Yönetmeliği*

1. Giriş

6102 sayılı Türk Ticaret Kanun'u ile gerek bağımsız denetim ve denetim uygulamaları gerekse muhasebe uygulamaları açısından önemli düzenlemeler yapılarak 01.07.2012 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Yeni TTK'da bağımsız denetim alanında getirilen yenilik ve değişiklikler ulusal ve uluslararası piyasalarda güveni kuracak, yerleştirecek ve Türkiye'ye yeni bir bakış açısı kazandıracak niteliktedir (Ulusan vd., 2012:18).

Kanunla meslek mensuplarına üstlenen görevlerden biri Türkiye Muhasebe Standartlarına göre hazırlanan finansal tabloların Uluslararası Denetim Standartlarına uygun bağımsız bir denetçi ya da denetçi kuruluşu tarafından yapılmasıdır. Bu çerçevede Kanun, Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarına uygun finansal tabloların hazırlanması, Uluslararası Denetim Standartlarına uygun bağımsız denetim, kurumsal yönetimin gerekliliği olan iç kontrol, iç denetim ve risk yönetimi gibi konularda birçok uluslararası standardı Türk Standartları olarak benimsetmekte ve değişimi zorunlu hale getirmektedir (Bozdemir, 2012:103).

6102 sayılı Türk Ticaret Kanununda sermaye şirketlerinde bulunan denetim organı kaldırılarak bağımsız denetim ile ilgili düzenlemelere gidilmiştir. Kanunla, bağımsız denetimle ilgili olarak getirilen en önemli yeniliklerden biri, bağımsız denetim ve bağımsız denetçi konularında tek yetkili kuruluş olan Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurum'unun kurulmasına karar verilmesidir. 660 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile kurulan Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurum'u (KGK) meslek mensuplarından kimlerin denetçi olarak yetkilendirileceğini belirleme görevi verilmiştir. Tüm sermaye şirketlerinin bağımsız denetime tabi olma şartı kaldırılmıştır. Denetime tabi olacak şirketler Bakanlar Kurulunca belirlenecektir. Öte yandan, denetleme kuruluşlarına sermaye şirketi olma zorunluluğu getirilmiştir.

[1] Gazi Üniversitesi Polatlı Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü, tdolen@gazi.edu.tr

KGK tarafından, 26.12.2012 tarih ve 28509 sayılı resmi gazetede yayınlanan bağımsız denetim yönetmeliği ile bağımsız denetçi olmanın temel şartının meslek mensubu olmak olduğu vurgulanmıştır.

2. Kamu Gözetimi, Muhasebe Ve Denetim Standartları Kurum'unda Bağımsız Denetimle İlgili Düzenlemeler

Bağımsız denetim ile ilgili tek yetkili kuruluş olması amacıyla Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumunun kurulması; 06/04/2011 tarihli ve 6223 sayılı Kanunun verdiği yetkiye dayanılarak, Bakanlar Kurulu'nca 28103 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 26/09/2011 tarihli ve 660 sayılı Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumunun Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile kararlaştırılmıştır. Bu kanun hükmünde kararnamenin amacı; uluslararası standartlarla uyumlu Türkiye Muhasebe Standartlarını oluşturmak ve yayımlamak, bağımsız denetimde uygulama birliğini, gerekli güveni ve kaliteyi sağlamak, denetim standartlarını belirlemek, bağımsız denetçi ve bağımsız denetim kuruluşlarını yetkilendirmek ve bunların faaliyetlerini denetlemek ve bağımsız denetim alanında kamu gözetimi yapmak yetkisini haiz Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumunun kuruluş, teşkilat, görev, yetki ve sorumluluklarına ilişkin usul ve esasları düzenlemektir.

TTK'ya göre bağımsız denetim faaliyetlerinin yürütülmesi ve denetlemesinden Kamu Gözetleme Kurumu (KGK) sorumludur. KGK'nın görevi, kaliteli ve güvenilir finansal raporlama ve bağımsız denetim ortamı oluşturmak, finansal raporların uluslararası standartlarla uyumlu olarak düzenlenmesini ve denetlenmesini sağlayacak standartlar koymak ve etkin bir kamu gözetimini gerçekleştirmektir (Özçelik vd., 2014: 57).

Bağımsız Denetim Yönetmeliği'nin 11. Maddesine göre; denetim KGK tarafından yetkilendirilen denetim kuruluşları veya denetçiler tarafından gerçekleştirilir. Denetim kuruluşlarının yetkilendirilmesi ile ilgili düzenlemeler ilgili yönetmeliğin 13. Maddesinde açıklanmıştır. Buna göre; genel olarak denetim kuruluşunun ticaret unvanında bağımsız denetim ibaresi bulunan sermaye şirketi olması gerektiği vurgulanmıştır. Denetçilerin bağımsız denetçi belgesine sahip olması gereklidir. Ayrıca, denetim faaliyetinde bulunmak isteyen kuruluşlar, Kuruma başvuruda bulunurlar. Kurum tarafından gerektiğinde yerinde inceleme yapılmak suretiyle, başvuruda bulunan kuruluşlardan gerekli şartları taşıdığına karar verilenler, en geç doksan gün içinde, gerekli harç ve ücretleri ödemeleri ve Kuruma tescil talebinde bulunmaları halinde sicile kayıt ve ilan edilir. Tescil işleminden sonra bu kuruluşlara "Bağımsız Denetim Kuruluşu Belgesi" verilir.

KGK'u denetim faaliyetinde bulunmak isteyenlerin sahip olması gereken özellikleri ve şartları belirlemiştir. Kurum tarafından hazırlanan ve 26 Aralık 2012'de yayınlanan yönetmeliğe göre, bağımsız denetim faaliyetinde bulunmanın ön şartı, yeminli mali müşavir (YMM) veya serbest muhasebeci mali müşavir (SMMM) olmaktır. Bağımsız denetim kuruluşlarının ortaklarının dahi YMM ve/veya SMMM olması zorunludur. Bağımsız denetim yapacakların öncelikle YMM ve SMMM olması zorunlu olmakla birlikte bu şart tek başına yeterli değildir. Bağımsız denetçi olabilmek için Kurulca yapılacak sınavda başarılı olmak, yetkilendirilmek ve tescil edilmek gereklidir. KGK tarafından yetkilendirilmeyen ve tescil edilmeyen hiçbir bağımsız denetim kuruluşu ile bağımsız denetçi, bağımsız denetim faaliyetinde bulunamayacak, buna ilişkin rapor düzenleyemeyecektir. Nitekim 660 sayılı KHK'nın 2. maddesinde bağımsız denetçi; "bağımsız denetim yapmak üzere, 3568 sayılı Kanuna göre yeminli mali müşavir ya da serbest muhasebeci mali müşavirlik ruhsatını almış meslek mensupları arasından Kurum tarafından yetkilendirilen kişiler" şeklinde tanımlanmıştır (Yavuz,2011:154). Meslek mensuplarının bağımsız denetçi unvanını almaları için, uygulamalı mesleki eğitimi tamamlamış ve Kurum tarafından yapılan denetçilik sınavında başarılı olmaları gerekmektedir. Denetçilik sınav sonuçları iki yıl süreyle geçerlidir.

Bağımsız Denetim Yönetmeliği'nin 15. maddesine göre; denetçi olmak isteyenlerin en az 3 yıl süreyle finansal tablo denetimi de dahil olmak üzere mesleki konularda denetçi yanında ya da denetim kuruluşlarında uygulamalı eğitim almaları şarttır. En az 15 yıl mesleki tecrübeye sahip olanlarda mesleki eğitim şartı aranmamaktadır. Bu yönetmelikte, mesleki tecrübe bağımsız denetimde fiilen geçirilen süredir. Dolayısıyla bağımsız denetim mesleğinde fiilen 15 yıl geçirmiş bağımsız denetçiler için mesleki eğitim şartı bulunmamaktadır. Ancak 3568 sayılı Kanun kapsamındaki mesleki faaliyetlerde veya bu Kanuna göre staj ve stajdan sayılan hizmetlerde geçen süreler de bu sürenin hesabında dikkate alınır. Aynı zamanda 4 yılı aşmamak kaydıyla adı geçen alanlarda lisans ve lisansüstü eğitim süreleri bu süreye eklenmektedir. Söz konusu hesaplamada 1 yıldan fazla süreyle ara

verilmesi durumunda ara verilen süreler dikkate alınmaz. 15 yıllık süreler hesaplanırken; SMMM için mesleğe Serbest Muhasebeci (SM) olarak başlayarak sonrasında SMMM olanlar, SM olarak staja başlama tarihi, mesleğe SMMM olarak başlayan meslek mensupları için staja başlama tarihi dikkate alınmaktadır (Karakoç, 2013:33).

31/12/2015 tarihine kadar yapılacak yetkilendirmelerde; bu Yönetmeliğin yayımlandığı tarih itibarıyla 10 yıl mesleki tecrübeye sahip olanların uygulamalı mesleki eğitimin en az 1 yılını, diğerlerinin ise en az 2 yılını denetçi yanında ya da denetim kuruluşunda geçirmesi gerekir.

3. Literatür Taraması

Özçelik, Şenol ve Aktürk (2014) tarafından yapılan çalışmada, meslek mensuplarının yarıya yakınının bağımsız denetçi olmayı düşündükleri, bağımsız denetimin en önemli; sorununun işletme sahiplerinin sürece gösterecekleri direnç, faydasının muhasebe bilgilerinin kalitesini artıracağı, başarı faktörünün bağımsız denetim alanındaki kuruluşların uyumlu çalışması olacağı tespit edilmiştir.

Behn, Choi ve Kang (2008), finansal raporlama kalitesi ve denetim kalitesini birlikte ele alarak denetim kalitesi ile muhasebe karı arasında olumlu bir ilişki tespit etmişlerdir.

Hai (2016) yaptığı çalışmada, Vietnam denetim faaliyetlerinin kalitesini etkileyen faktörleri belirlemiştir. Buna göre; örgütsel yapının unsurları, işletmelerin denetim, kalite kontrol çalışmalarının mülkiyeti ve verilen hizmetlerin kapsamının denetim kalitesi üzerinde büyük etkiye sahip faktörler olduğu tespit edilmiştir.

Karakoç (2013) yaptığı çalışmada, Türkiye'de bağımsız denetim mekanizmasının sağlıklı işlemesi için bağımsız denetim eğitimlerini verecek olan üniversitelere, meslek odalarına ve bağımsız denetime tabi olsun olmasın tüm işletmelere önemli görevler düştüğü tespit edilmiştir. Mevcut uygulamaların birbiriyle eşgüdümlü hale getirilmesi ve çok başlılığın ortadan kaldırılması etkin işleyecek bağımsız denetim mekanizmasının yararına olacağı sonucuna varılmıştır.

Özulucan, Keleş ve Arslan (2016), Ordu ilinde faaliyet gösteren meslek mensupları üzerine anket araştırması yapmıştır. Anket verilerinin analiz sonuçlarına göre meslek mensuplarının 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu'nun bağımsız denetime yönelik getirdiği düzenlemelerin doğruluğundan ve gerekliliğinden yana oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Francis (2004), başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere denetim kalitesi ile ilgili son 25 yıl içinde yapılan ampirik çalışmaları incelemiştir. Şirket iflasları nedeniyle şirketlere duyulan güvenin azalması ve Sarbanes- Oxley yasası dikkate alınmış, denetim kalitesini etkileyen faktörler tespit edilmiştir.

Gönen ve Karakelleoğlu (2016), bağımsız denetim konusundaki Kamu Gözetimine İlişkin Türkiye'deki ve uluslararası düzenlemeleri karşılaştırmıştır. Hem standartları oluşturma hem de kamu gözetimi fonksiyonunun Türkiye'de tek çatı altında toplandığı, uluslararası örneklere bakıldığında bu derece yetkilerin tek bir kuruma yüklenmediği sonucu ortaya konulmuştur.

4. Araştırma

4.1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bağımsız denetimle ilgili tek yetkili kuruluş olan Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu bağımsız denetim yönetmeliği ile bağımsız denetim unvanını muhasebe meslek mensuplarına vermiştir. Bu araştırma, Ankara ilinde faaliyet gösteren muhasebe meslek mensuplarının bağımsız denetim yönetmeliğine yönelik algı düzeylerini ve bağımsız denetim kalitesi ile ilgili görüşlerini tespit etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla, Ankara ilinde faaliyet gösteren meslek mensuplarının bağımsız denetim yönetmeliğine bakış açılarını tespitine yönelik bir alan araştırması gerçekleştirilmiştir.

Bağımsız denetim faaliyetinde bulunmanın ön şartı, yeminli mali müşavir (YMM) veya serbest muhasebeci mali müşavir (SMMM) olmak olduğundan Ankara ilinde faaliyet gösteren yeminli mali müşavir ve serbest muhasebeci mali müşavir olarak muhasebe mesleğini icra edenlerin tamamı ana kütleyi oluşturmaktadır. Araştırmanın ana kütlesini oluşturan muhasebe meslek mensuplarının sayıları ilgili meslek odalarından öğrenilmiştir. Buna göre; 13.06.2015 tarihi itibariyle, araştırmanın ana kütlesini oluşturan Ankara meslek odalarına kayıtlı meslek mensupları Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Araştırmanın Ana Kütlesini Oluşturan Meslek Mensupları

Mesleki Unvanlar	Ana Kütle
Serbest Muhasebeci Mali Müşavir	11334
Yeminli Mali Müşavir	1059
Toplam	**12393**

Araştırmada muhasebe meslek mensuplarına yönelik anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında yer alan 12393 meslek mensubundan 400'ü basit tesadüfi örnekleme yöntemine göre seçilmiştir. Meslek mensuplarından 364'unden cevap alınmıştır. Anket formuyla elde edilmek istenen veriler karşılıklı görüşmeyle elde edilmiştir. Geri dönen anket formundaki cevaplar kodlanmış ve SPSS 17.0 sürümü ile analiz edilmiştir.

Bağımsız denetim yönetmeliğinin meslek mensupları açısından değerlendirilmesine yönelik yapılan bu çalışmada ankete katılım gösteren bireylerin 3 başlık altında görüşleri alınmıştır. Öncelikli olarak demografik özellikler sorgulanmış ardından ise bağımsız denetimle ilgili genel durumları incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise bağımsız denetimin içeriği ve kalitesi ile ilgili görüşleri değerlendirilmiştir.

Anket analizi sonuçlarına geçmeden önce veri seti ile ilgili kontroller yapılarak ölçeğin tutarlılığı güvenilirlik analizi ile test edilmiştir. Bağımsız denetim yönetmeliğinin meslek mensupları açısından değerlendirilmesine yönelik yapılan bu çalışmada, ölçeğin genel Cronbach's Alfa değerinin 0,78 olarak bulunmuştur. Bu sonuca göre ölçek oldukça güvenilirdir.

4.2. Araştırma Bulguları

Ankete katılan meslek mensuplarının %92,6'sı bay, %76,9'unun Serbest Muhasebeci Mali Müşavir, %23,1'inin Yeminli Mali Müşavir ve %83,5'inin lisans mezunu olduğu görülmektedir. Ayrıca bireylerin mesleki tecrübelerine göre, %52,2'sinin 10-20 yıl ve %26,9'unun 20 yıl ve üzeri mesleki tecrübeye sahip olduğu tespit edilmiştir. Buna göre; ankete katılan meslek mensuplarından elde edilen verilerin, tecrübeli kişiler tarafından oluşturulduğu söylenebilir.

Araştırmaya katılım gösteren meslek mensuplarının demografik özellikleri Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2: Ankete Katılanların Demografik Özellikleri

Demografik Bilgiler		Sayı	Yüzde
Cinsiyet	Bay	337	92,6
	Bayan	27	7,4
Mesleki Unvan	Serbest Muhasebeci Mali Müşavir	350	96,2
	Yeminli Mali Müşavir	11	3,8
Mesleki Tecrübe	2-5 Yıl	15	4,1
	5-10 Yıl	61	16,8
	10-20 Yıl	190	52,2
	20 Yıl ve üzeri	98	26,9
Eğitim Durumu	Lise	29	8,0
	Ön lisans	20	5,5
	Lisans	304	83,5
	Lisansüstü	9	2,5
	Cevap yok	2	0,5

Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu tarafından, 26.12.2012 tarih ve 28509 sayılı resmi gazetede yayınlanan bağımsız denetim yönetmeliği hakkında, katılımcıların %78,8'inin bilgi sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Ankete katılan kişilerin %18,1'i bağımsız denetçi unvanını sahipken, %55,8'i bağımsız denetçi unvanına sahip olmayı istemektedir. Araştırmaya katılan meslek mensuplarının büyük bir çoğunluğunun bağımsız denetim yönetmeliğini bildiği anlaşılmaktadır.

Ankete katılan meslek mensuplarının bağımsız denetimle ilgili genel durumları Tablo 3'de gösterilmektedir.

Tablo 3: Bağımsız Denetimle İlgili Genel Durumları

Bağımsız Denetimle İlgili Genel Durumları		Sayı	Yüzde
Bağımsız denetim yönetmeliği hakkında bilgi sahibi olma durumu	Evet	287	78,8
	Hayır	75	20,6
	Cevap yok	2	0,5
Bağımsız denetçi unvanı sahip olma durumu	Evet	66	18,1
	Hayır	298	81,9
Bağımsız denetçi belgesi almayı düşünme durumu	Evet	203	55,8
	Hayır	142	39,0
	Cevap yok	19	5,2

Ankete katılan muhasebe meslek mensuplarına, bağımsız denetimin içeriği ve kalitesiyle ilgili görüşlerini tespit etmek amacıyla likert tipinde sorular yönlendirilmiştir. Veri setindeki soruları küçülterek daha anlaşılır hale getirmek amacıyla faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizi, aralarında ilişki bulunan çok sayıda değişkenden oluşan bir veri setine ait temel faktörlerin ortaya çıkarılarak araştırmacı tarafından veri setinde yer alan kavramlar arasındaki ilişkilerin daha kolay anlaşılmasına yardımcı olmaktadır (Altunışık, vd., 2007:222).

Çalışmanın faktör analizi için uygun olup olmadığını değerlendirmek amacıyla üç yöntem bir arada kullanılmıştır. Bunlar korelasyon matrisinin oluşturulması, Barlett küresellik testi, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testleridir.

Veri setinin faktör analizi için uygun olup olmadığının tespit edilmesinde ilk adım, değişkenler arasındaki korelasyon katsayılarının incelenmesidir. Bunun için de korelasyon matrisinin oluşturulması gerekir. Korelasyon matrisi analizde yer alan tüm değişkenler arasındaki ilişkileri gösteren bir tablodur (Altunışık vd., 2007:226). Değişkenler arasında yüksek korelasyonların varlığı, değişkenlerin ortak faktörlerin değişik biçimlerdeki ölçümleri olduğunu gösterir. Başka bir deyişle, eğer bütün değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları küçük ise bu veri setine faktör analizi uygulamak uygun olmayacaktır (Altunışık, vd., 2007:229). Çalışmada, veri setindeki değişkenler arasındaki korelasyonun yüksek olduğu anlaşılmış, faktör analizine uygun olduğu tespit edilmiştir.

Barlett küresellik testi, korelasyon matrisinde en azından bir kısmı arasında yüksek oranlı korelasyonlar olduğu olasılığını test eder. Başka bir ifade ile değişkenler arasında yeterli oranda ilişki olup olmadığını gösterir (Durmuş vd., 2011:79). Analize devam edilebilmesi için "Korelasyon matrisi birim matristir" sıfır hipotezinin red edilmesi gerekir. Barlett küresellik testinin p değerinin 0,05 derecesinden az olması, değişkenler arasında faktör analizi yapmaya yeterli bir ilişkinin olduğunu gösterir. Çalışmada Barlett küresellik testi anlamlıdır (Sig. = 0,00 < α = 0,05). Bu da değişkenler arasında yüksek korelasyonlar olduğunu, veri setinin faktör analizi için uygun olduğu gösterir.

Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterlilik testi faktör analizin uygunluğunu gösteren bir indekstir. KMO değeri olarak 0,5-1,0 arası değerler kabul edilebilir olarak değerlendirilir (Altunışık vd., 2007:226). Oran ne kadar yüksek olursa veri seti faktör analizi yapmak için o kadar iyi denilebilir. Çalışmada KMO testi % 66,3' tür. 0,663 > 0,50 olduğu için veri setimiz faktör analizi için uygundur.

Bu test sonuçları üzerine faktör analizi, ölçekte bulunan meslek mensuplarının bağımsız denetimin içeriği ve kalitesi ile ilgili görüşleri faktör analizine tabi tutulmuştur.

Faktör sayısının belirlenmesinde çeşitli yaklaşımlar vardır. Çalışmada, özdeğerlere göre boyut belirleme yaklaşımına göre faktör sayısını tespit edilmiştir. Bu yaklaşımda özdeğeri 1'den büyük olan faktörler analize dahil edilerek uygun faktör çözümüne karar verilir (Altunışık vd., 2007:232). Buna göre, çalışmada özdeğer değeri 1'den büyük olan iki faktör tespit edilmiştir. Birinci faktör toplam varyansın % 31,072'sini açıklamaktadır. Birinci ve ikinci faktörler birlikte toplam varyansın % 49,321'ini açıklamaktadır.

Tablo 4: Faktörleri Oluşturan Sorular

Sorular	Faktörler
Bağımsız denetim şirketine denetim dışı hizmetleri açısından sınırlamalar getirilmesi denetim sürecini kolaylaştırır.	**DENETİMİN İÇERİĞİ**
Denetçinin genel alan, sermaye piyasası, bankacılık, sigortacılık ve özel emeklilik olarak yetkili olduğu alanların sınırlandırılması denetime katkı sağlar.	
Denetçi rotasyonunda aynı şirketi denetlemek için bekleme süresinin 3 yıla çıkartılması denetimin verimliliğini azaltmaktadır.	**DENETİMİN KALİTESİ**
Bağımsız denetim kuruluşlarının bünyesinde oluşturdukları kalite kontrol sistemi bağımsız denetimin kalitesini arttırmaktadır.	
Denetçilerin SMMM ve YMM olma zorunluluğu getirilmesi denetimin kalitesini arttırmaktadır.	

Faktör altındaki soruları tespit etmek için döndürülmüş faktör matrisi oluşturulmuştur. Döndürülmüş faktör matrisinin içindeki değerlere faktör ağırlığı denir. Faktör altındaki soruların tespit edilmesi aşamasında soruların her bir faktör için aldıkları faktör ağırlıklarına bakılır (Durmuş vd., 2011: 84). Bir değişkenin hangi faktör altında mutlak değer olarak büyük ağırlığa sahipse o değişken o faktörle yakın ilişki içerisindedir. Yapılan faktör analizi sonucunda çalışmada yer alan faktör isimleri ve bu faktörleri oluşturan sorular Tablo 4'de yer almaktadır.

Faktör analizi ile belirlenen faktörler ile ankete katılan meslek mensuplarının mesleki unvanları, mesleki tecrübeleri, bağımsız denetim yönetmeliği hakkında bilgi sahibi olma durumları hakkında ayrı ayrı yokluk hipotezleri oluşturulmuştur. Yokluk hipotezlerinin test edilmesi için istatistiksel testler yapılmış, yokluk hipotezlerinin reddedilme durumuna göre gerekli değerlendirmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın amaçları doğrultusunda oluşturulan yokluk hipotezleri şunlardır:

Hipotez 1 Muhasebe meslek mensuplarının mesleki unvanlarına göre denetimin içeriği algısı arasında bir fark yoktur.

Hipotez 2 Muhasebe meslek mensuplarının mesleki unvanlarına göre denetimin kalitesi algısı arasında bir fark yoktur.

Hipotez 3 Muhasebe meslek mensuplarının mesleki tecrübelerine göre denetimin içeriği algısı arasında bir fark yoktur.

Hipotez 4 Muhasebe meslek mensuplarının mesleki tecrübelerine göre denetimin kalitesi algısı arasında bir fark yoktur.

Hipotez 5 Bağımsız denetim yönetmeliği hakkında bilgi sahibi olma durumu ile denetimin içeriği algısı arasında bir fark yoktur.

Hipotez 6 Bağımsız denetim yönetmeliği hakkında bilgi sahibi olma durumu ile denetimin kalitesi algısı arasında bir fark yoktur.

Mesleki unvana göre belirlenen faktörler arasında bir fark olup olmadığını araştırmak üzere kurulan hipotez 1 ve hipotez 2'yi test etmek üzere t testi uygulanmıştır. Bu testin yapılabilmesi için karşılaştırılacak olan grupların birbirinden bağımsız olması gerekmektedir. T testi, iki bağımsız grubun ortalamalarının birbirinden farklı olup olmadığını test etmek amacıyla kullanılan istatistiksel analiz yöntemidir (Durmuş vd.,2011:118). Araştırmada uygulanan t test sonucu Tablo 5'de gösterilmiştir.

Tablo 5: T Testi Sonuçları

	t	df	Olasılık Değeri (p)	Ortalama Farklılık	Hata Farklılığı	95% Güven Aralığı	
						Min.	Max.
Denetimin İçeriği	-,638	359	,524	-,17961	,28139	-,73300	,37378
Denetimin Kalitesi	-2,294	359	,022	-,47255	,20601	-,87769	-,06742

Mesleki unvana göre farklılık araştırılan faktörler incelendiğinde kurulan hipotez 1 için istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur (sig=p > α = 0,05). Buna göre; mesleki unvan farklılığı denetim içeriği algısını etkilememektedir. Ancak mesleki unvan ve denetimin kalitesi faktörü arasında istatistiksel olarak bir fark vardır (sig < α = 0,05). Denetimin kalitesi faktörünün olasılık değeri 0,05'den küçük olduğundan, yokluk hipotezi %95 güvenilirlikle reddedilmiştir. Buna göre; unvan düzeylerine göre denetimin kalitesi algılarının değiştiği tespit edilmiştir. Bu değişikliğin hangi unvan düzeyinden kaynaklandığını tespit etmek için denetçilerin verdikleri cevapların ortalamaları incelenmiştir. Tablo 6' da yeminli mali müşavirlerin serbest muhasebeci mali müşavirlere oranla denetim kalitesi algılarının daha fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 6: Mesleki Unvan ile Denetimin Kalitesi Arasındaki Fark

	Mesleki Unvan	Sayı	Ortalama	Sapma	Ortalama Hata
Denetim Kalitesi	SMMM	350	3,8305	,67603	,03614
	YMM	11	4,3030	,54680	,16487

Mesleki tecrübeye göre belirlenen faktörler arasında bir fark olup olmadığını araştırmak üzere kurulan hipotez 3 ve hipotez 4'ü test etmek üzere ANOVA testi uygulanmıştır. İkiden fazla bağımsız grubun ortalamalarının birbirinden farklı olup olmadığını test etmek amacıyla kullanılan istatistiksel analiz yöntemine ANOVA denir (Durmuş vd., 2011: 124). Araştırmada uygulanan ANOVA test sonucu Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7: ANOVA Test Sonucu

		Toplam	df	Ortalama	F	Olasılık Değeri
Denetim İçeriği	Gruplar Arasında	14,757	3	4,919	6,076	,000
	Grup İçinde	291,432	360	,810		
	Toplam	306,190	363			
Denetim Kalitesi	Gruplar Arasında	,346	3	,115	,250	,861
	Grup İçinde	166,111	360	,461		
	Toplam	166,457	363			

Mesleki tecrübeye göre farklılık araştırılan faktörler incelendiğinde "Muhasebe meslek mensuplarının mesleki tecrübelerine göre denetimin kalitesi algısı arasında bir fark yoktur." şeklinde kurulan hipotez 4 olasılık değerinin 0.05'den büyük olması nedeniyle kabul edilmiştir. Meslek mensuplarının mesleki tecrübelerinin bağımsız denetimim kalitesi algısını üzerinde bir etkisi yoktur. Ancak mesleki tecrübe ve denetimin içeriği algısı arasındaki etkinin tespit edilmesi için oluşturulan hipotez 3 olasılık değerinin 0.05'den küçük olması nedeniyle reddedilmiştir. Buna göre, meslek mensuplarının mesleki tecrübe düzeylerine göre denetimin içeriği algısı arasında bir fark vardır. Belirlenen bu farklılığın hangi tecrübe düzeyinden kaynaklandığını tespit etmek için ikili karşılaştırma testlerinde biri olan Tukey testi uygulanmıştır. Tukey test sonucu Tablo 8'de gösterilmektedir.

Tablo 8: Tukey Test Sonucu

	Mesleki Tecrübe Düzeyi	Mesleki Tecrübe Düzeyi	Ortalama Farklılığı	Hata Payı	Ortalama
Denetim İçeriği	2-5 yıl	5-10 yıl	-,32186	,29675	,874
		10-20 yıl	-,44649	,28008	,570
		20 yıl ve üzeri	,00952	,29248	1,000
	5-10 yıl	2-5 yıl	,32186	,29675	,874
		10-20 yıl	-,12463	,12909	,915
		20 yıl ve üzeri	,33138	,15415	,184
	10-20 yıl	2-5 yıl	,44649	,28008	,570
		5-10 yıl	,12463	,12909	,915
		20 yıl ve üzeri	,45602	,11896	,001
	20 yıl ve üzeri	2-5 yıl	-,00952	,29248	1,000
		5-10 yıl	-,33138	,15415	,184
		10-20 yıl	**-,45602**	**,11896**	**,001**

Muhasebe meslek mensuplarının mesleki tecrübeleri ile denetim içeriği faktörü arasında tespit edilen farklılığı araştırmak üzere tablo 8 incelenmiştir. Buna göre, 10-20 yıllık tecrübeye sahip bir meslek mensubu ile 20 yıl ve üzerinde tecrübeye sahip bir meslek mensubu arasında fark olduğu görülmektedir. Sonuç olarak, denetim içeriği algısının 10-20 yıl tecrübeye sahip meslek mensuplarında, 20 yıl ve üzerinde tecrübeye sahip meslek mensuplarına oranla daha yüksek olduğu görülmektedir. Mesleki tecrübenin artması denetimin içeriği faktörünü etkilememektedir.

Bağımsız denetim yönetmeliğinde, 26/12/2012 tarihi itibarıyla, Yeminli Mali Müşavir olmaya hak kazananlar ile Serbest Muhasebeci Mali Müşavir olmaya hak kazanan 15 yıllık mesleki tecrübeye sahip olanlarda bağımsız denetçi unvanı almaları konusunda uygulamalı mesleki eğitim şartı dahil bazı şartlar aranmamaktadır. Bu nedenle, 10-20 yıl mesleki tecrübeye sahip meslek mensuplarında denetim içeriği algısı daha yüksektir.

Araştırmada bağımsız denetim yönetmeliği hakkında bilgi sahibi olma durumuna göre belirlenen faktörler arasında bir fark olup olmadığını araştırmak üzere kurulan hipotez 5 ve hipotez 6'yı test etmek üzere t testi uygulanmıştır. Uygulanan t testi sonuçları Tablo 9'da yer almaktadır.

Tablo 9: T Testi Sonuçları

	t	df	Olasılık Değeri (p)	Ortalama Farklılık	Hata Farklılığı	95% Güven Aralığı	
						Min.	Max.
Denetimin İçeriği	,278	360	,781	,03247	,11679	-,19721	,26216
Denetimin Kalitesi	2,114	360	,035	,18376	,08694	,01279	,35472

Bağımsız denetim yönetmeliği hakkında bilgi sahibi olma durumu ile belirlenen faktörler arasında farklılık olup olmadığı araştırmak için uygulanan t testi sonucu, "Bağımsız denetim yönetmeliği hakkında bilgi sahibi olma durumu ile denetimin içeriği algısı arasında bir fark yoktur." şeklinde kurulan hipotez 5 kabul edilmiştir. Ancak bilgi sahibi olma durumu ve denetimin kalitesi faktörü arasındaki farklılığı tespit etmek için oluşturulan hipotez 6 reddedilmiştir. Bağımsız denetim yönetmeliği hakkında bilgi sahibi olma durumu ve denetimin kalitesi faktörü arasında olasılık değeri 0.05'den küçük olması nedeniyle istatistiksel olarak bir fark tespit edilmiştir.

Tablo 10: Bilgi Sahibi Olma Durumu ile Denetimin Kalitesi Arasındaki Fark

	Bilgi Sahibi Olma Durumu	Sayı	Ortalama	Sapma	Ortalama Hata
Denetim Kalitesi	Evet	287	3,8815	,66484	,03924
	Hayır	75	3,6978	,69137	,07983

Bağımsız denetim yönetmeliği hakkında bilgi sahibi olma durumu ve denetimin kalitesi faktörü arasında tespit edilen farklılığın hangi düzeyinden kaynaklandığını anlamak için meslek mensuplarının verdikleri cevapların ortalamaları incelenmiştir. Denetim kalitesi algısının yönetmelik hakkında bilgi sahibi olanlarda olmayanlara oranla daha çok olduğu görülmektedir.

5. Sonuç

Ülkemizde 660 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile birlikte kurulan Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurum'u meslek mensuplarından kimlerin denetçi olarak yetkilendirileceğini ve bağımsız denetim uygulamalarını belirleyen tek yetkili kuruluştur. KGK tarafından yayınlanan bağımsız denetim yönetmeliği ile bağımsız denetime ilişkin usul ve esaslar düzenlenmiştir.

Literatürdeki diğer çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada, muhasebe meslek mensuplarının denetimin kalitesi, denetimin içeriği hakkındaki düşünceleri ve bağımsız denetim yönetmeliği faktör analizi kapsamında incelenmiştir. Yapılan faktör analizi sonucunda denetimin içeriği ve denetimin kalitesi faktörleri ayrı ayrı muhasebe meslek mensuplarının mesleki unvanları, mesleki tecrübeleri ve bağımsız denetim yönetmeliği hakkında bilgi sahibi olma durumları arasındaki ilişkiler kapsamında araştırılmıştır.

Araştırmaya katılan meslek mensuplarının büyük bir çoğunluğunun bağımsız denetim yönetmeliğini bildiği anlaşılmıştır. Bağımsız denetim yönetmeliği hakkında, katılımcıların %78,8'inin bilgi sahibi olduğu, %18,1'i bağımsız denetçi unvanına sahip olduğu ve %55,8'inin bağımsız denetçi unvanına sahip olmayı istediği tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan meslek mensuplarının büyük bir çoğunluğunun bağımsız denetim yönetmeliği hakkında bilgi sahibi olduğu anlaşılmıştır.

Araştırmaya katılan meslek mensuplarından yeminli mali müşavirlerin serbest muhasebeci mali müşavirlere oranla denetim kalitesi algılarının daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Denetim kalitesi algısının bağımsız denetim yönetmeliği hakkında bilgi sahibi olanlarda olmayanlara oranla daha çok olduğu anlaşılmıştır.

Denetim içeriği algısının 10-20 yıl tecrübeye sahip meslek mensuplarında, 20 yıl ve üzerinde tecrübeye sahip meslek mensuplarına oranla daha yüksek olduğu görülmektedir. Bağımsız denetim yönetmeliğinde, 26/12/2012 tarihi itibarıyla, Yeminli Mali Müşavir olmaya hak kazananlar ile Serbest Muhasebeci Mali Müşavir olmaya hak kazanan 15 yıllık mesleki tecrübeye sahip olanlarda bağımsız denetçi unvanı almaları konusunda uygulamalı mesleki eğitim şartı dahil bazı şartlar aranmamaktadır. Bu nedenle, 10-20 yıl mesleki tecrübeye sahip meslek mensuplarında denetim içeriği algısı daha yüksektir. Mesleki tecrübenin artması denetimin içeriği faktörünü etkilememektedir. Mesleki unvan ve mesleki tecrübe sürelerinin farklılığı denetim içeriği algısını etkilememektedir.

Denetimin içeriği olarak oluşturulan faktörde, bağımsız denetim yönetmeliğinde yapılan değişikliklerle ilgili sorular yer almaktadır. Bağımsız denetim yönetmeliği hakkında bilgi sahibi olma durumu denetimin içeriği algısını etkilememektedir. Denetim kalitesi algısının ise yönetmelik hakkında bilgi sahibi olanlarda olmayanlara oranla daha çok olduğu görülmektedir.

Anket çalışmaları yapılırken meslek mensupları ile yapılan ikili görüşmelerde, ülkemizde yer alan şirketlerin büyük bir çoğunluğunun kurumsal yapısı olmayan aile şirketlerinden oluştuğu ve bu şirketlerin denetimi için yeterli bilgi sağlanamayacağı görüşü, meslek mensuplarının çoğunluğu tarafından ifade edilmiştir. Ayrıca denetimin gerçekten bağımsız olması için şirketlere bağımsız denetçilerin KGK tarafından atanması ve asgari çalışma ücretlerinin düşük tutulmaması gerektiği düşüncesi mevcuttur.

Ülkemizde bağımsız denetim yaygınlaştıkça, denetimin kalitesi, şirketlerdeki başarı ve şirketlere olan güven fazlalaşacaktır. Etkin bir bağımsız denetim için gerekli koşullar sağlanır ve iç denetimin etkinliği gerçekleşirse bağımsız denetimin kalitesini de buna bağlı olarak artacaktır.

Kaynaklar

660 sayılı Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumunun Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, 26/09/2011 tarih ve 28103 sayılı Resmi Gazete.

ALTUNIŞIK,R.,Ç.,R.,Bayraktaroğlu,S. ve Yıldırım, E. (2007), Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, Sakarya Yayıncılık, Adapazarı.

Bağımsız Denetim Yönetmeliği, 26/12/2012 tarih ve 28509 sayılı Resmi Gazete.

BEHN, B. K., Choi, J. H., and Kang, T. (2008). Audit Quality And Properties Of Analyst Earnings Forecasts. The Accounting Review, 83(2), s. 327-349.

BOZDEMİR, E.(2012), "Yeni Türk Ticaret Kanunu'nun Muhasebe Meslek Mensupları Açısından Değerlendirilmesine Yönelik Ampirik Bir Çalışma", Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı 54, s.101-122.

DURMUŞ, B., Yurtkoru, E.S., ve Çinko, M.(2011), Sosyal Bilimlerde SPSS'le Veri Analizi, Beta Yayınları, İstanbul.

FRANCİS, J. R. (2004). What Do We Know About Audit Quality?. The British Accounting Review, 36(4), s. 345-368.

GÖNEN, S., ve Karakelleoğlu, M. İ. (2016). A Comparison of Turkish and International Regulations Regarding Public Oversight about Independent Audit. Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 8(1), s. 69-77.

HAİ, P. T. (2016). The Research of Factors Affecting the Quality of Audit Activities: Empirical Evidence in Vietnam. International Journal of Business and Management, 11(3), s.83-94.

KARAKOÇ, M.(2013), "Türk Ticaret Kanunu İle Birlikte Bağımsız Denetimde Meydana Gelen Gelişmeler", Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı 59, s.17-37.

ÖZÇELİK, H., Şenol, H., ve Aktürk, A. (2014), "Muhasebe Meslek Mensuplarının Bağımsız Denetim Alanındaki Güncel Gelişmelere Bakış Açıları ve Farkındalıkları Üzerine Bir Araştırma", Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı 62, s.55-72.

ÖZULUCAN, A., Keleş, D., ve Arslan, S. (2016). Muhasebe Meslek Mensuplarının 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu'nda Yer Alan Bağımsız Denetim İle İlgili Hususlar Hakkındaki Görüşlerine Yönelik Ordu İlinde Bir Araştırma. Niğde Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(1), s. 25-42.

ULUSAN, H., Eren, E., ve Köylü, Ç. (2012), "6102 Sayılı Yeni Türk Ticaret Kanunu (TTK)'nun Muhasebe ve Denetim Uygulamalarına Getirdiği Yenilikler Üzerine Bir Araştırma", Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı 55, s.11-34.

YAVUZ, M. (2011), "Bağımsız Denetim Kuruluşları ve Bağımsız Denetçiler Üzerine Kamu Denetimi ve Gözetimi", Mali Çözüm Dergisi, Sayı 107, s.147-162.

OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMEN ve ÖĞRETMEN ADAYLARININ KAYNAŞTIRMAYA YÖNELİK TUTUMLARI ve YENİLİKÇİLİK DÜZEYLERİ

Öğr. Gör. Mine ÇELİKÖZ[1] - Arş. Gör. Esra Betül MENEVŞE[2]

Özet

Yenilikçi ve kaynaştırma eğitimine yönelik olumlu tutum birbiriyle yakından ilişkili ve birbirinden etkilenen, verilen eğitimin başarısını etkileyen, öğretmenler için vazgeçilmez iki temel özelliktir. Öğretmenler kaynaştırma eğitiminde, öğretme ve öğrenme süreçlerini yenilikçi bir yaklaşımla düzenlediklerinde daha verimli ve etkili öğrenme ortamları düzenleyebilirler. Böylece hem normal hem de özel gereksinimli öğrencilerinin ihtiyaçlarını daha iyi karşılayabilir ve verdikleri hizmetten zevk alabilirler. Bu yüzden öğretmenlerin yenilikçilik düzeyleri ve kaynaştırma eğitimine yönelik tutumlarının belirlenmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın genel amacı, Okul öncesi öğretmenleri ve öğretmen adaylarının kaynaştırmaya yönelik tutumları ile yenilikçilik düzeylerinin belirlenmesi ve kaynaştırmaya yönelik tutumları ile yenilikçilik düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Araştırmanın çalışma evrenini 2015 ve 2016 eğitim-öğretim yılında Konya ili, merkez ilçelerine bağlı okul öncesi kurumlarında görev yapan öğretmenler ile yine aynı eğitim-öğretim yılında NEÜ eğitim fakültesi okul öncesi öğretmenliği bölümünde öğrenim gören öğretmen adayları oluşturmaktadır. Öğretmen adaylarından oluşan örneklem grubunu okul öncesi öğretmenliği programında 3. ve 4. sınıfta öğrenim gören toplam 213 öğretmen adayı, öğretmenlerden oluşan örneklem grubunu ise Konya il merkezindeki Selçuklu, Karatay ve Meram ilçelerinde, bağımsız ve ilkokul bünyesinde bulunan devlet ve özel okul öncesi eğitim kurumlarında görev yapan toplam 68 öğretmen oluşturmaktadır. Tarama modeline dayalı olarak yürütülen çalışmada öğretmen ve öğretmen adaylarının kaynaştırmaya ilişkin tutumlarını ölçmek amacıyla Antonak ve Larrivee (1995) tarafından geliştirilen ve Türkçeye uyarlama çalışması Kırcaali-İftar (1996)tarafından yapılan "Kaynaştırmaya İlişkin Tutum Ölçeği" ve Hurt ve arkadaşları (1977) tarafından geliştirilen, Kılıçer ve Odabaşı (2010) tarafından Türkçeye uyarlanan "Bireysel Yenilikçilik Ölçeği" kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre Okul öncesi öğretmen ve öğretmen adaylarının kaynaştırmaya yönelik tutumlarının "kararsızım" düzeyinde yer aldığı ve istenilen düzeyde olmadığı, öğretmen adaylarının yenilikçilik düzeylerinin öğretmenlerden daha yüksek olmakla birlikte iki grubun da öğretmenlik mesleği açısından düşük sevide olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Öğretmenlerin yenilikçilik düzeylerinin kaynaştırmaya yönelik tutumlarının %20'sini açıklarken öğretmen adaylarının yenilikçilik düzeylerinin kaynaştırmaya yönelik tutumlarını yordamadığı sonuçlarına ulaşılmış ve bu sonuçlar doğrultusunda bazı öneriler getirilmiştir.

Anahtar kelimeler: *Okul Öncesi, Öğretmen ve Öğretmen Adayları, Kaynaştırmaya Yönelik Tutum, Yenilikçilik.*

1. Giriş

Geçmişten bugüne değin tüm toplumlar, eğitim alanında yaptıkları reformlarla, kaliteli ve çağdaş bir eğitim sistemi oluşturmak için çaba göstermişlerdir. Çağdaş eğitimler, değişen ve gelişen yaşam koşulları doğrultusunda tüm bireylerin gereksinimlerine uygun hizmet sunabilen ve bireysel farklılıkları dikkate alan eğitimlerdir. Bu eğitimler aynı zamanda fırsat ve imkan eşitliği, eğitim hakkı ve demokrasiye dayalı eğitim anlayışını ilke edinerek temellenmiştir. Buna göre eğitim, toplumda bireyleri birbirinden farklı kılan kültürel, cinsiyet, din, yaş, zekâ, yetenek, ilgi, sosyo-ekonomik durum, öğrenme hızı gibi pek çok özelliğe sahip olan tüm bireylere uygun ve kaliteli bir hizmet sunabilmelidir. Ancak genel eğitim sistemlerinin, tüm bireysel farklılıkları içermediği, sadece belli sınırlar dâhilinde, ortalama yeterliğe ve kapasiteye sahip bireylerin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde düzenlendiği (Kırcaali-İftar, 1998; Doğru, 2004) görülmektedir. Yani toplumda genel eğitim hizmetinden yararlananların büyük bir çoğunluğu normal gelişim gösteren, sağlıklı bireylerdir. Bununla birlikte toplumda bireysel ve gelişim özellikleri açısından yaşıtlarından önemli derecede farklılık gösteren,

[1] Necmettin Erbakan Üniversitesi Kemal Akman Meslek Yüksek Okulu, mcelikoz25@gmail.com
[2] Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, esra.menevse@hotmail.com

diğer bir ifadeyle özel eğitim verilmesi gereken, özel gereksinimli bireyler de bulunmaktadır (EARGED, 2010). Bu bireyler, genel eğitim hizmetlerinden yeterince yararlanamamaktadır. Bu yüzden özel gereksinimli bireyler için özel eğitim ihtiyacı doğmaktadır. Özel eğitim, ortalama öğrenci özelliklerinden önemli ölçüde farklılık gösteren öğrencilere verilen, bireysel olarak planlanmış ve bireyin bağımsız yaşama olasılığını en üst seviyeye yükseltmeyi hedefleyen eğitim hizmetlerinin bütünüdür (Kırcaali-İftar, 1998).

Özel eğitim, bazı engelleri nedeniyle normal bireylerden farklılık gösteren bireylerin potansiyellerinin en üst düzeye çıkarılması, topluma uyum düzeylerinin artırılması ve toplumsal düzenin sağlanması açısından oldukça önemli bir uygulamadır. Özel eğitim hizmetleri hem *özel eğitim okullarında* hem de *normal eğitim okullarında* uygulanmaktadır. Bununla birlikte son yıllarda özel eğitim kapsamında ve normal eğitim okullarında, "kaynaştırma" adı altında yapılan uygulamalar oldukça yaygın bir hizmet alanına dönüşmüştür (MEGEP, 2013). *Kaynaştırma eğitimi*, bireysel eğitim programları çerçevesinde ve eğitim personellerinin sorumluluğu altında, kaynaştırmaya uygun olan çocukların sosyal, eğitimsel ve dönemsel açıdan normal yaşıtları ile bütünleştirilmesi olarak tanımlanmaktadır (Balaban, Yılmaz ve Yıldızbaş, 2009). Kaynaştırma eğitimleri ile özel gereksinimli bireylerin eğitim ihtiyaçları, onları normal gelişim gösteren yaşıtlarıyla ayırmadan normal eğitim ortamlarında karşılanmaktadır. Bununla birlikte kaynaştırma, özel gereksinimli öğrencilerin hiçbir özel eğitim desteği olmadan aynı yaştaki akranlarıyla yalnızca aynı sınıf ortamında, birlikte eğitilmeleri demek değildir. Tam tersine, genel eğitim sınıfında bulunan özel gereksinimli öğrencilerin eğitimlerinin, özel eğitim desteği ile birlikte sürdürülmesidir (Kargın, 2004).

Türk eğitim sisteminde kaynaştırma uygulamaları ilk olarak 1983 yılında yürürlüğe giren, "Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar Kanunu" ile gündeme gelmiştir (Sucuoğlu, 2004). Özel eğitim gereksinimli, farklı engel gruplarından çocuklar böylece genel ilk ve ortaöğretim okullarında eğitim görmeye başlamışlardır (Sargın ve Sünbül, 2002). Bununla birlikte kaynaştırma eğitiminde özel gereksinimli öğrencilerin ihtiyaçları tam olarak karşılanamamış ve yaşanan problemler bir takım yasal düzenlemelerle çözülmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda XIII. Milli Eğitim Şûrasında (1990) alınan kararlara dayalı olarak 1. Özel Eğitim Konseyi (1991) toplanmış ve kaynaştırma programlarının yaygınlaştırılması ile uygulanmasına ilişkin kararlar alınmıştır. Bu kararlar doğrultusunda kaynaştırma eğitimini iyileştirmek ve yaygınlaştırmak amacıyla 1992-1993 eğitim öğretim yılında 12 ilde okul öncesi, ilköğretim ve ortaöğretim düzeylerinde 88 pilot kaynaştırma uygulaması başlatılarak çocukların, eğitimcilerin ve ailelerin bu programa katılımı sağlanmıştır. (Sart ve ark., 2004; Metin, 2013). Ayrıca 1997 yılında yayımlanan 573 sayılı Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ve bu Kararname hükümlerine dayanılarak 2006 yılında hazırlanan Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği'yle, özel gereksinimi olan çocukların okul öncesi eğitimleri de zorunlu hâle getirilmiştir (Metin, 2013). Öte yandan Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 2012-2013 yılından itibaren zorunlu eğitim yaşının 66 aya indirmesiyle birlikte, özel eğitim gereksinimli çocuklara kaynaştırma yoluyla daha erken yaşta eğitim alabilme fırsatı da sunulmuştur.

Özel gereksinimli bireylerin yaşamlarının her döneminde akranlarıyla birlikte normal eğitim ortamlarında eğitim almaları şüphesiz onların gelişimini olumlu etkilemektedir. Ancak gelişim açısından kritik dönem olarak adlandırılan okul öncesi eğitim döneminde alınan kaynaştırma eğitiminin daha önemli olduğu söylenebilir. Çünkü bu dönemde alınan kaynaştırma eğitimi, gelişimsel yetersizlikleri daha kolay elimine edebilmekte, çocukların olumlu yönlerini destekleyerek kendilerine güvenmelerini sağlamakta, zihinsel ve sosyal gelişimini hızlandırabilmekte, davranış problemlerini azaltabilmekte ve topluma uyumunu kolaylaştırmaktadır. Erken yaşta alınan kaynaştırma eğitimi tüm bunların yanı sıra öğretmenlere, normal gelişim gösteren çocuklara, normal gelişim gösteren ve özel eğitime muhtaç çocukların ebeveynlerine de olumlu katkılar getirmektedir (Aral, 2011; Batu ve Kırcaali İftar, 2006; Metin, 1992; Metin 1997; Yavuz, 2005). Dolayısıyla okul öncesi dönemde alınacak kaynaştırma eğitimin daha hayati bir rolü olacağı söylenebilir. Ancak bunun gerçekleşmesi için okul öncesinde etkili bir kaynaştırma eğitimi ve başarılı uygulamaların olması gerekmektedir.

Bu uygulamaların başarıyla yürütülebilmesinde ise okul yönetimi, diğer okul personeli, fiziksel ortamlar, aileler, normal öğrenciler, kaynaştırma öğrencileri ve öğretmenler önemlidir ve etkili faktörler olarak sıralanabilir (Kırcaali-İftar, 1998). Ancak bu faktörler içerisinde en önemlilerinden biri öğretmenlerdir. Öğrencilerin eğitim programını planlamak, uygulamak, onların akademik ve sosyal gelişimlerini sağlamak öğretmenlerin görevi olduğundan, kaynaştırma uygulamasının başarısında öğretmenlerin eşsiz bir rolü vardır (Batu, 2000; Ataman, 2003; ERG, 2011; Sart ve ark, 2004). Ancak öğretmenlerin de bu eğitimi etkili kılabilmesi için en başta kaynaştırma eğitimi yapmaya istekli ve özel

eğitime ihtiyacı olan çocuklara karşı kabul edici olması (Ataman, 2003) yani, kaynaştırma eğitimine yönelik olumlu bir tutuma sahip olması gerekmektedir. Böylece geleneksel eğitim anlayışından sıyrılarak özel gereksinimli öğrencilerine uygun eğitim ortamları düzenleyebilir, farklı yöntem-teknikler ve materyaller kullanabilir, problemleri farklı açılardan analiz edip farklı çözüm yolları üretebilir, meslektaşlarıyla işbirliği ve dayanışma içerisinde olabilir, aynı anda hem normal gelişim gösteren hem de özel gereksinimli öğrencisine hitabeden eğlenceli etkinlikler tasarlayabilir. Yani okul öncesi öğretmenleri kaynaştırmaya yönelik olumlu bir tutuma sahip olduğunda, özgün bir öğretmen modeli ortaya koyarak kaynaştırma eğitiminin başarısını artırabilir.

Kaynaştırma eğitiminin başarısında, okul öncesi öğretmenlerin kaynaştırmaya yönelik tutumları kadar "yenilikçilik" düzeyleri de önemli bir faktördür. Demirel ve Seçkin (2008)'e göre yenilikçilik; değişmek, risk almak ve en önemlisi bilinenlerin dışına çıkmayı göze almak olarak tanımlanmaktadır. Rogers (1983), bireyleri yeniliği kabul ediş şekillerine göre yenilikçi, öncü, sorgulayıcı, kuşkucu ve gelenekçi birey olarak beş gruba ayırmıştır (Kılıçer, 2011). Buna göre *Yenilikçi* (*Innovators*) bireyler; yeni fikirleri denemeye ve risk almaya istekli, vizyon sahibi, girişken, eğitimli, güvenli bilgiye doğrudan ulaşan ve yeni uygulamaları görmek için seyahat eden, bilimsel bilgiye güvenen, teknoloji kullanımında güçlü, üst düzey düşünme becerilerine sahip ve etrafına yardım etmeyi seven bireylerdir. *Öncü* bireyler (*Early Adopters*) ise, toplumun diğer bireylerine yenilikler hakkında bilgi veren, yol gösteren, teknoloji odaklı, değişim taraftarı, vizyon sahibi, risk almaya ve denemeye istekli bireylerdir. *Sorgulayıcı* (*Early Majority*) bireyler; yeniliklere karşı temkinli davranan, risk alma konusunda çok fazla istekli olmayan, yaş, eğitim ve sosyo-ekonomik düzeyleri ve kitle iletişim araçlarını kullanım düzeyleri açısından orta düzeydeki yani vasat düzeydeki bireylerdir. *Kuşkucu*lar (*Late Majority*); yeniliklere karşı şüpheci ve çekingen bir tavır sergileyen, toplumun çoğunluğunun yenilikleri benimsemesini bekleyen, eğitim düzeyi düşük, yaş ortalaması yüksek, kitle iletişim araçlarından çok az oranda yararlanan, daha çok kişiler arası iletişimi tercih eden bireylerdir. Yenilikçiliği en düşük olan *Gelenekçiler* (*Laggards*) ise; değişime karşı önyargıyla bakan, yenilikleri en son benimseme eğilimi sergileyen, yeniliği benimsemeden önce yeniliğin başkaları tarafından denenmesini ve sonuçlarının gözlenmesini bekleyen, teknolojik konularda çok fazla desteğe gereksinim duyan ve risk almayı sevmeyen bireylerdir (Akt: Kılıçer, 2011).

Gerek öğretmenlerin, gerekse öğretmen adaylarının, yenilikçi anlayışlarının en üst düzeylerde yer alması, meslekleri gereği arzu edilen bir durumdur. Yenilikçi olan öğretmenler ve öğretmen adayları, mesleki alanda kendini geliştirebilir, öğrencilerinin katılabileceği etkinliklerin sayısını arttırabilir, bilgilerin sunumunda yeni yaklaşım ve yolları dener, öğrenci katılımını arttırmak için farklı yöntemleri harmanlar ve alışkanlıklarını değiştirerek yeni becerileri hayata geçirebilir (Ritchhart, 2004). Kaynaştırma eğitimlerinde de, yenilikleri şartlara uygun bir biçimde transfer edebilmek, mevcut yaklaşımları geliştirmek ve yenilikçi fikirleri işe koşmak oldukça önemlidir (Demir-Başaran ve Keleş, 2015). Öğretmenler kaynaştırma eğitiminde, öğretme ve öğrenme süreçlerini yenilikçi bir yaklaşımla düzenlediklerinde daha verimli ve etkili öğrenme ortamları düzenleyebilirler. Böylece hem normal hem de özel gereksinimli öğrencilerinin ihtiyaçlarını daha iyi karşılayabilir ve verdikleri hizmetten zevk alabilirler. Ancak bunun için öğretmenlerin yenilikçi bir yaklaşıma sahip olmalarının yanı sıra, kaynaştırmaya yönelik olumlu tutumlara da sahip olmaları gerekmektedir. Yani yenilikçilik ve kaynaştırma eğitimine yönelik tutumların birbiriyle yakından ilişkili olduğu ve birbirinden etkilendiği, verilen eğitimin başarısını etkilediği, öğretmenler için vazgeçilmez iki temel özellik olduğu söylenebilir. Bu yüzden öğretmen ve öğretmen adaylarının bu özelliklere ne düzeyde sahip olduklarını belirleyen araştırmalara ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. Bu konuda yapılacak araştırmaların, öğretmenler için hizmet içi eğitim, öğretmen adayları için öğretmen yetiştirme programlarının geliştirilmesine, özel gereksinimli çocuklar için ise fırsat ve imkân eşitliği sağlanarak onların gelişimlerine doğrudan katkı getirebileceği düşünülmektedir.

Literatür incelendiğinde farklı alandaki öğretmenler ve öğretmen adayları üzerinde yürütülen, kaynaştırma eğitimine yönelik tutumların ve yenilikçilik düzeylerinin bağımsız olarak ele alındığı pek çok çalışmaya rastlamak mümkündür. Okul öncesi öğretmen ve öğretmen adayları üzerinde de yine kaynaştırmaya yönelik tutumların (Çulhaoğlu-İmrak, 2009; Emam ve Mohamed, 2011; Gal vd. 2010; Okyay, 2006; Özdemir, 2010; Özbaba, 2000; Sarı vd., 2009; Seçer vd. 2010; Sargın ve Sünbül, 2002; Üstün ve Yılan, 2003; Yavuz, 2005; Zağlı, 2010) ve yenilikçilik düzeylerinin (Bitkin, 2012; Köroğlu, 2014; Yalçın-İncik ve Yanpar-Yelken, 2011; Yılmaz, 2013) ayrı ayrı incelendiği çalışılmaların olduğu gözlenmektedir. Oysa alan yazında okul öncesinde öğretmen ve öğretmen adaylarının kaynaştırmaya yönelik tutumları ve yenilikçilik düzeylerinin birlikte ele alınarak aralarındaki ilişkinin incelendiği çalışmalara rastlanılmamıştır. Bu nedenle bu araştırmada kaynaştırmaya yönelik olumlu bir tutuma

sahip olan okul öncesi öğretmenlerinin ve öğretmen adaylarının aynı zamanda yüksek düzeyde yenilikçi olacağı sayıtlısından hareket edilerek Okul öncesi öğretmenleri ve öğretmen adaylarının kaynaştırmaya yönelik tutumları ile yenilikçilik düzeylerinin belirlenmesi ve kaynaştırmaya yönelik tutumları ile yenilikçilik düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Bu genel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Okul öncesi öğretmen ve öğretmen adaylarının kaynaştırmaya yönelik tutumları nasıldır?
   1.1. Öğretmenlerin kaynaştırmaya yönelik tutumları nasıldır?
   1.2. Öğretmen adaylarının kaynaştırmaya yönelik tutumları nasıldır?
   1.3. Öğretmen ve Öğretmen adaylarının kaynaştırmaya yönelik tutumları arasında fark var mıdır?
2. Okul öncesi öğretmen ve öğretmen adaylarının yenilikçilik düzeyleri nasıldır?
   2.1. Öğretmenlerin yenilikçilik düzeyleri nedir?
   2.2. Öğretmen adaylarının yenilikçilik düzeyleri nedir?
   2.3. Öğretmen ve Öğretmen adaylarının yenilikçilik düzeyleri arasında fark var mıdır?
3. Okul öncesi Öğretmen ve Öğretmen adaylarının yenilikçilik anlayışları, kaynaştırmaya yönelik tutumlarının anlamlı bir yordayıcısı mıdır?
   3.1. Öğretmen adaylarının yenilikçilik düzeylerinin kaynaştırmaya yönelik tutumlarını yordama derecesi nedir?
   3.2. Öğretmenlerin yenilikçilik düzeylerinin kaynaştırmaya yönelik tutumlarını yordama derecesi nedir?

2. Yöntem

Bu çalışmanın amacı okul öncesi öğretmenleri ve öğretmen adaylarının kaynaştırmaya yönelik tutumları ile yenilikçilik düzeylerini belirlemektir. Araştırma, öğretmen adayları ve öğretmenlerin kaynaştırmaya yönelik tutumları ile yenilikçilik düzeylerinin mevcut durumu belirlendiği ve var olduğu şekliyle ortaya konulmaya çalışıldığı için tarama modeline dayalı olarak yürütülmüştür. Öğretmen ve öğretmen adaylarının durumları karşılaştırıldığı ve iki değişken açısından durumları arasındaki ilişkiler incelendiği için ilişkisel tarama modeli temel alınmıştır.

Araştırmanın çalışma evrenini, 2015 ve 2016 eğitim-öğretim yılında Konya ili, merkez ilçelerine bağlı okul öncesi kurumlarında görev yapan öğretmenler ile yine aynı eğitim-öğretim yılında NEÜ eğitim fakültesi okul öncesi öğretmenliği bölümünde öğrenim gören öğretmen adayları oluşturmaktadır. Araştırmanın *öğretmen adaylarından* oluşan örnekleminin belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme kullanılmıştır. Bu doğrultuda öğretmen adaylarının seçiminde, daha önce kaynaştırma eğitimini içeren ve 3. sınıfta zorunlu dersler kapsamında yer alan özel eğitim dersini almış olma temel ölçüt olarak belirlenmiştir. Bu temel ölçüt doğrultusunda okul öncesi öğretmenliği programında 3. ve 4. sınıfta öğrenim gören toplam 213 öğrencinin, random yoluyla ve gönüllülük esasına dayalı olarak görüşleri alınmıştır. *Öğretmenlerden* oluşan örneklem grubunun belirlenmesinde ise; seçkisiz örnekleme yöntemlerinden basit seçkisiz örnekleme kullanılmıştır. Bu doğrultuda Konya il merkezindeki Selçuklu, Karatay ve Meram ilçelerinde, bağımsız ve ilkokul bünyesinde bulunan devlet ve özel okul öncesi eğitim kurumlarında görev yapan, araştırmaya gönüllü olarak katılan toplam 68 öğretmen örneklem grubunda yer almıştır. Araştırma örnekleminde yer alan öğretmen ve öğretmen adaylarına ait kişisel bilgiler Tablo2.1'de yer almaktadır.

Tablo 2.1: Okul öncesi öğretmen ve öğretmen adaylarının kişisel bilgilerine ait Frekans (f) ve Yüzdeler (%)

Grup	Değişken	Kategori	f	%
Öğretmen Adayı	Cinsiyet	Kız	197	92,4
		Erkek	16	7,5
		Toplam	213	100,0
	Mezun Olduğu Okul Türü	Düz Lise	27	12,6
		Meslek Lisesi	97	45,1
		Anadolu Lisesi	91	42,3
		Toplam		
Öğretmen	Cinsiyet	Bayan	61	89,7
		Erkek	7	10,3
		Toplam	68	100,0
Öğretmen	Yaş	20-25 Yaş	15	22,1
		26-35 Yaş	29	42,6
		36-45 Yaş	24	35,3
		Toplam	68	100,0
	Medeni Durum	Evli	41	60,3
		Bekâr	27	39,7
		Toplam	68	100,0
	Çocuk	Var	34	50,0
		Yok	34	50,0
		Toplam	68	100,0
	Eğitim	Yüksek Okul	4	5,9
		Lisans	62	91,2
		Lisansüstü	2	2,9
		Toplam	68	100,0
	Kıdem	1-5 yıl	22	32,4
		6-10 yıl	21	30,9
		11-15 yıl	11	16,2
		16-20 yıl	10	14,7
		21 yıl ve üzeri	4	5,9
		Toplam	68	100,0
	Görev Yaptığı Okul Türü	Bağımsız Anaokulu	25	36,8
		İlkokul Bünyesinde A.O.	30	44,1
		Diğer	13	19,1
		Toplam	68	100,0

Tablo2.1 kısaca özetlendiğinde araştırma örnekleminde yer alan öğretmen adaylarının; tamamına yakınının kızlardan (% 92,6) oluştuğu, çoğunlukla meslek lisesi ve Anadolu lisesi mezunu olduğu (% 87,4) görülmektedir. Öğretmenlerin ise; ağırlıklı olarak bayanlardan oluştuğu (%89,7), yarısından fazlasının 20-35 yaşında (%64,7) ve evli (%60,3) olduğu, evli olanların yarısının aynı zamanda çocuk sahibi olduğu (%50), tamamına yakınının lisans eğitimi aldığı (%91,2), çoğunluğun bağımsız ve ilköğretim okulu bünyesinde bulunan bir okul öncesi kurumunda çalıştığı (%80,9) ve yarısından fazlasının 1-10 yıl arasında öğretmenlik hizmeti verdiği (%63,3) anlaşılmaktadır.

Veri Toplama Araçları ve Verilerin Toplanması

Araştırmada "Kaynaştırmaya İlişkin Tutum Ölçeği" ve "Bireysel Yenilikçilik Ölçeği" olmak üzere iki tür veri toplama aracı kullanılmıştır. Öğretmen ve öğretmen adaylarının kaynaştırmaya ilişkin tutumlarını ölçmek amacıyla Antonak ve Larrivee (1995) tarafından geliştirilen ve Türkçeye uyarlama çalışması Kırcaali-İftar (1996) tarafından yapılan "Kaynaştırmaya İlişkin Tutum Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçek, beş faktörden ve 20 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin Kırcaali-İftar (1996) tarafından yapılan güvenirlik çalışmasına göre, Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı 0.80'dir. Bununla birlikte örneklem farklılığından dolayı toplanan veriler üzerinde ölçeğin geçerlik ve güvenirliği yeniden hesaplamıştır. Yapılan geçerlik güvenirlik çalışmasında beş faktör olarak kaynaştırmaya ilişkin tutumları ölçmeye yönelik toplam varyansı açıklama oranı % 64.56, Cronbach Alfa Güvenirlik Katsayısı ise 0.81 bulunmuştur. Ölçeğin 10 maddesi olumlu, 10 maddesi ise olumsuz ifadeyi içermektedir. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 20, en yüksek puan ise 100'dür. Ölçekten alınan yüksek puan kaynaştırmaya ilişkin olumlu tutumu, düşük puan ise kaynaştırmaya ilişkin olumsuz tutumu göstermektedir. Öğretmen ve öğretmen adayları 5'li likert tipinde hazırlanan ölçekte yer alan her bir maddeye ilişkin tutumlarını; "Hiç katılmıyorum (1)", "katılmıyorum (2)", "Kararsızım (3)", "Katılıyorum (4)" ve "Tamamen katılıyorum (5)" kategorilerinden birisini işaretleyerek belirtmişlerdir.

Araştırmada kullanılan ikinci ölçek ise, H. Thomas Hurt, Katherine Joseph ve Chester. D. Cook (1977) tarafından geliştirilen, Kılıçer ve Odabaşı (2010) tarafından Türkçeye uyarlanan "Bireysel Yenilikçilik Ölçeği"dir. Toplam 20 maddeden oluşan ölçeğin Türkçe formunun, yenilikçilik düzeyini belirlemeye ilişkin açıkladığı toplam varyans % 52.52, test-tekrar test güvenirlik katsayısı 0.87 ve ölçeğin geneline ilişkin iç tutarlık katsayısı α=0.82'dir (Kılıçer ve Odabaşı, 2010). Bu değerler ölçeğin geçerli ve güvenilir olduğunu ifade etmekle birlikte bu araştırma için yeniden geçerlik güvenirlik çalışması yapılmıştır. Ölçeğin iç tutarlılığını belirlemek amacıyla yapılan güvenirlik çalışmasında Cronbach Alpha katsayısı 0.80 bulunurken, yapısını belirlemek için yapılan faktör analizi sonucunda ölçeğin yenilikçilik düzeyini tek faktör altında açıklanan toplam varyans % 50.55 olarak tespit edilmiştir. Ölçekte yer alan maddelerin 12'si olumlu, 8'i olumsuz ifadeden oluşmaktadır. Ölçekten alınan yüksek puan yüksek düzeyde yenilikçi bir anlayışı, düşük puan ise yetersiz düzeyde yenilikçi anlayışı göstermektedir. Beşli likert tipinde hazırlanan ölçekten alınabilecek en yüksek puan 100, en düşük puan ise 20'dir.

Araştırmada kullanılan her iki veri toplama aracına, araştırmacılar tarafından oluşturulan "kişisel bilgiler" formu ilave edilerek, hem okul öncesi öğretmenleri hem de öğretmen adaylarına uygulanmıştır. Hazırlanan ölçekler araştırmacılar tarafından toplam 221 öğretmen adayına ve 68 öğretmene uygulanmıştır. *Öğretmen adaylarından* veri toplama sürecinde; veri toplama aracının uygulandığı gün okulda bulunan ve araştırmada gönüllü olarak katılmak isteyen adayların yer almasına dikkat edilmiştir. Öğretmen adaylarına gerekli açıklamalar yapılarak yüz yüze uygulanan ölçme aracı, uygulama sonunda elden toplanmıştır. Verilerin bilgisayara aktarılma sürecinde, ölçek formları incelenerek açıklamalara aykırı cevaplamada bulunan 8 adet form araştırma kapsamından çıkarılmıştır. Okul öncesi *öğretmenlerinden* oluşan örneklem grubuna ait veriler ise, yine araştırmacılar tarafından öğretmenlerin çalıştıkları kurumlara gidilerek ve yüz yüze görüşme yoluyla gerekli açıklamalar yapılarak uygulanmış ve elden toplanmıştır. Verilerin araştırmacılar tarafından toplanması nedeniyle geri dönüşüm oranı % 100 olmuştur. Ölçek formlarının doldurulması yaklaşık 15 dakika sürmüştür.

Verilerin Çözümlenmesi ve Yorumlanması

Araştırmanın genel amacı çerçevesinde cevapları aranan alt amaçlara yönelik olarak toplanan veriler, SPSS (The Statistical Packet for The Social Sciences) programına aktarılarak istatistiksel çözümlemeleri yapılmıştır. Ölçekte belirlenen olumsuz ifadeler ters çevrilerek puanlanmıştır. Öğretmen ve öğretmen adaylarının; kaynaştırmaya ilişkin tutumları ile yenilikçilik düzeylerinin

belirlenmesinde betimsel istatistik, kaynaştırmaya ilişkin tutumları ile yenilikçilik düzeylerinin farklılaşıp farklılaşmama durumlarının belirlenmesinde bağımsız t-testi, yenilikçilik düzeylerinin kaynaştırmaya yönelik tutumlarını yordama derecesinin belirlenmesinde ise basit regresyon analizi kullanılmıştır. Verilerin yorumlanmasında manidarlık düzeyi α=0.05 alınmıştır.

3.Bulgular

3.1. Okul öncesi öğretmen ve öğretmen adaylarının kaynaştırmaya yönelik tutumları

Araştırmanın 1. alt amacında "Okul öncesi öğretmen ve öğretmen adaylarının kaynaştırmaya yönelik tutumları nasıldır?" sorusu sorulmuştur. Bu soruya cevap aramak için betimsel istatistikler ve bağımsız T-testi yapılarak mevcut durumları ve aralarındaki fark belirlenmeye çalışılmıştır.

3.1.1. Okul öncesi öğretmenlerinin kaynaştırmaya yönelik tutumları

Araştırmanın 1. alt amacı doğrultusunda ilk olarak okul öncesi öğretmenlerinin kaynaştırmaya yönelik tutumları incelenmiştir. Tutumlarının nasıl olduğunu belirleyebilmek için tanımlayıcı istatistikler yapılmış ve temel istatistikî göstergelere ilişkin bulgular Tablo 3.1' de sunulmuştur.

Tablo 3.1: Okul öncesi öğretmenlerinin kaynaştırmaya yönelik tutumlarına ilişkin betimsel istatistik sonuçları

Aralık Değerler		n	$\bar{x}$	ss	Min.	Maks.	Top. Puan
Hiç Katılmıyorum (1) 20.00 - 36.00							
Katılmıyorum (2) 36.01 - 52.00							
Kararsızım (3) 52.01 - 68.00		68	53,716	7,13	28,00	69,00	3615.00
Katılıyorum (4) 68.01 - 86.00							
Tam. Katılıyorum (5) 86.01- 100.00							

Tablo 3.1 incelendiğinde, okul öncesi öğretmenlerinin kaynaştırmaya yönelik tutumlarına ilişkin en düşük puanın 28,00, en yüksek puanın 69,00, toplam tutum puanlarının 3615.00, standart sapma puanlarının (ss)=7.13 ve aritmetik ortalama puanlarının ($\bar{x}$)=53.72 olduğu görülmektedir. Aritmetik ortalama puanları ölçekten alınabilecek puanlarla karşılaştırıldığında, kaynaştırmaya yönelik tutumlarının "kararsızım" (3) kategorisinde yer aldığı ancak bu değerin "katılmıyorum" kategorisine çok yakın olduğu ve hatta sınırda olduğu anlaşılmaktadır. Öğretmenlerin kaynaştırmaya yönelik maksimum tutum puanlarının dahi "katılıyorum"(4) kategorisinin alt sınırında yer aldığı görülmektedir. Bu durum, okul öncesi öğretmenlerinin kaynaştırmaya yönelik olumlu bir tutuma sahip olmadıklarını göstermektedir. Standart sapma puanları açısından değerlendirildiğinde ise okul öncesi öğretmenlerinin homojen bir yapıya sahip olduğu yani tutumlarının yüksek, düşük ya da çok düşük bir dağılım sergilemediği, kararlı olduğu ya da bir diğer ifadeyle öğretmenlerin olumsuza yakın görünen bu tutumlarının benzerlik gösterdiği ve onların tutumu olarak genellenebileceği söylenebilir.

3.1.2. Okul öncesi öğretmen adaylarının kaynaştırmaya yönelik tutumları

Araştırmanın 1. alt amacı doğrultusunda ikinci olarak okul öncesi *öğretmen adaylarının* kaynaştırmaya yönelik tutumları incelenmiştir. Tutumların nasıl olduğunu belirleyebilmek için tanımlayıcı istatistikler yapılmış ve temel istatistikî göstergelere ilişkin bulgular Tablo 3.2'de sunulmuştur.

Tablo 3.2: Okul öncesi öğretmen adaylarının kaynaştırmaya yönelik tutumlarına ilişkin betimsel istatistik sonuçları

Aralık Değerler		n	$\bar{x}$	ss	Min.	Maks.	Top. Puan
Hiç Katılmıyorum	(1) 20.00 - 36.00	213	52,784	6,28	32,00	73,00	11243.00
Katılmıyorum	(2) 36.01 - 52.00						
Kararsızım	(3) 52.01 - 68.00						
Katılıyorum	(4) 68.01 - 86.00						
Tam. Katılıyorum	(5) 86.01 - 100.00						

Tablo 3.2 incelendiğinde, okul öncesi öğretmen adaylarının kaynaştırmaya yönelik tutumlarına ilişkin en düşük puanın 32,00, en yüksek puanın 73,00, toplam tutum puanlarının 11243.00, standart sapma puanlarının (ss)=6,28 ve aritmetik ortalama puanlarının ($\bar{x}$)=52.79 olduğu görülmektedir. Aritmetik ortalama puanları ölçekten alınabilecek puanlarla karşılaştırıldığında, kaynaştırmaya yönelik tutumlarının öğretmenlerde olduğu gibi "kararsızım" (3) kategorisinde yer aldığı ancak bu değerin yine "katılmıyorum" kategorisine çok yakın olduğu ve hatta sınırda olduğu gözlenmektedir. *Öğretmen adaylarının* kaynaştırmaya yönelik maksimum tutum puanlarının dahi "katılıyorum"(4) kategorisinin alt sınırında yer aldığı görülmektedir. Bu bulgu yine öğretmenlerde olduğu gibi, okul öncesi öğretmen adaylarının da kaynaştırmaya yönelik olumlu bir tutuma sahip olmadıklarını göstermektedir. Standart sapma puanları açısından değerlendirildiğinde de okul öncesi öğretmen adaylarının homojen bir yapıya sahip olduğu yani tutumlarının yüksek, düşük ya da çok düşük bir dağılım sergilemediği, kararlı olduğu ya da bir diğer ifadeyle olumsuza yakın görünen bu tutumlarının benzerlik gösterdiği söylenebilir.

3.1.3. Okul öncesi öğretmen ve öğretmen adaylarının kaynaştırmaya yönelik tutumlarının karşılaştırılması

Araştırmanın 1. alt amacı doğrultusunda üçüncü olarak okul öncesi öğretmen ve öğretmen adaylarının kaynaştırmaya yönelik tutumları arasında fark olup olmadığı incelenmiş ve karşılaştırmalara ilişkin yapılan bağımsız t-testi sonuçları Tablo 3.3.'de verilmiştir.

Tablo 3.3: Öğretmen ve Öğretmen adaylarının kaynaştırmaya yönelik tutumlarının karşılaştırılmasına ilişkin t-testi sonuçları

Grup	n	$\bar{x}$	ss	sd	t.	p
Öğretmen Adayı	213	52,78	6,28	279	0.417	0.677
Öğretmen	68	53,16	7,13			

(*) $p<0.05$

Tablo 3.3 incelendiğinde okul öncesi öğretmenlerinin kaynaştırmaya yönelik tutum puan ortalamalarının ($\bar{x}$)=53,2 ve öğretmen adaylarının ($\bar{x}$)=52,9 olduğu görülmektedir. Bu farklın anlamlı olup olmadığını belirlemek için yapılan t-testi sonucuna göre ($t=0.417$; $p<0.05$) kaynaştırmaya yönelik tutumlar arasında anlamlı bir farklılık olmadığı gözlenmektedir. Her iki grubun da tutum puan ortalamalarının birbirine çok yakın olması ve "kararsızım" (3) kategorisinin sınırında yer alması nedeniyle hem öğretmenlerin hem de öğretmen adaylarının benzer tutumlara sahip oldukları ve kaynaştırma eğitimine sıcak bakmadıkları söylenebilir.

3.2. Okul öncesi öğretmenlerinin ve öğretmen adaylarının yenilikçilik düzeyleri

Araştırmanın 2. alt amacında "Okul öncesi öğretmen ve öğretmen adaylarının yenilikçilik düzeyleri nasıldır?" sorusu sorulmuştur. Bu soruya cevap aramak için betimsel istatistikler ve bağımsız t-testi yapılarak mevcut durumları ve aralarındaki fark belirlenmeye çalışılmıştır.

3.2.1. Okul öncesi öğretmenlerinin yenilikçilik düzeyleri

Araştırmanın 2. alt amacı doğrultusunda ilk olarak okul öncesi öğretmenlerinin yenilikçilik düzeyleri incelenmiştir. Yenilikçilik düzeyinin nasıl olduğunu belirleyebilmek için tanımlayıcı istatistikler yapılmış ve temel istatistikî göstergelere ilişkin bulgular Tablo 3.4' de sunulmuştur.

Tablo 3.4: Okul öncesi öğretmenlerinin yenilikçilik düzeylerine ilişkin betimsel istatistik Sonuçları

Aralık Değerler		n	$\bar{x}$	ss	Min.	Maks.	Top. Puan
Geleneksel	(1) 20.00 - 36.00	68	63,588	10,05	35,00	81,00	4324.00
Kuşkucu	(2) 36.01 - 52.00						
Sorgulayıcı	(3) 52.01 - 68.00						
Öncü	(4) 68.01 - 86.00						
Yenilikçi	(5) 86.01 - 100.00						

Tablo 3.4 incelendiğinde, okul öncesi öğretmenlerinin yenilikçilik düzeylerine ilişkin en düşük puanın 35,00, en yüksek puanın 81,00, toplam yenilikçilik puanlarının 4324.00, standart sapma puanlarının (ss)=10,05 ve aritmetik ortalama puanlarının ($\bar{x}$)=63,6 olduğu görülmektedir. Okul öncesi öğretmenlerinin yenilikçik düzeyleri, aritmetik ortalama puanları açısından ele alındığında "Sorgulayıcı" (3) kategorisinde yer aldığı gözlenmektedir. Elde edilen bu bulguya göre, okul öncesi öğretmenlerinin, bir öğretmende bulunması gereken yenilikçi anlayışa yeterince sahip olmadıkları yalnızca yeni durumları sorgulayıcı bir tutum sergiledikleri anlaşılmaktadır.

3.2.2. Okul öncesi öğretmen adaylarının yenilikçilik düzeyleri

Araştırmanın 2. alt amacı doğrultusunda ikinci olarak okul öncesi *öğretmen adaylarının* yenilikçilik düzeyleri incelenmiştir. Yenilikçilik düzeyinin nasıl olduğunu belirleyebilmek için tanımlayıcı istatistikler yapılmış ve temel istatistikî göstergelere ilişkin bulgular Tablo 3.5'te sunulmuştur.

Tablo 3.5: Okul öncesi öğretmen adaylarının yenilikçilik düzeylerine ilişkin betimsel istatistik sonuçları

Aralık Değerler		n	$\bar{x}$	ss	Min.	Maks.	Top. Puan
Geleneksel	(1) 20.00 - 36.00	213	68,288	8,06	41,00	96,00	14682.00
Kuşkucu	(2) 36.01 - 52.00						
Sorgulayıcı	(3) 52.01 - 68.00						
Öncü	(4) 68.01 - 86.00						
Yenilikçi	(5) 86.01 -100.0(						

Tablo 3.5'de görüldüğü gibi okul öncesi *öğretmen adaylarının* yenilikçilik düzeyine ilişkin en düşük puan 41,00, en yüksek puan 96,00, toplam yenilikçilik puanı 14682.00, standart sapma puanı (ss)=8,06 ve aritmetik ortalama puanı ($\bar{x}$)68,3'dür. Öğretmen adaylarının yenilikçilik ortalama puanları, ölçekten alınabilecek aralık değerler açısından ele alındığında "Öncü"(4) kategorisinde yer almaktadır. Ancak bu puanın sınır değere çok yakın olduğu sorgulayıcı kategorisinin üst sınırında yer aldığı gözlenmektedir. Bu bulgu doğrultusunda öğretmen adaylarının yenilikleri sorgulamanın ötesine aştıkları, tam olarak yenilikçi olmamakla birlikte öncü düzeyinde yer aldıkları söylenebilir. Bununla birlikte öğretmenlik meslek alanında çalışacak bireyler için daha yüksek yenilikçiliğe sahip olmaları beklenildiğinden mevcut yenilikçilik düzeylerinin yeterli sayılamayacağı düşünülmektedir.

3.2.3. Okul öncesi öğretmen ve öğretmen adaylarının yenilikçilik düzeylerinin karşılaştırılması

Araştırmanın 2. alt amacı doğrultusunda üçüncü olarak okul öncesi öğretmen ve öğretmen adaylarının yenilikçilik düzeyleri arasında fark olup olmadığı incelenmiş ve karşılaştırmalara ilişkin yapılan bağımsız t-testi sonuçları Tablo 3.6.'da verilmiştir.

Tablo 3.6: Öğretmen ve Öğretmen adaylarının yenilikçilik düzeylerinin karşılaştırılmasına ilişkin t-testi sonuçları

Grup	n	$\bar{x}$	ss	sd	t.	p
Öğretmen Adayı	213	68,29	8,07	281	3.937	0.001
Öğretmen	68	63,59	10,05			

(*) p<0.05

Tablo 3.6 incelendiğinde okul öncesi öğretmenlerinin yenilikçilik düzeylerine ilişkin aritmetik ortama puanının ($\bar{x}$)=63,6 ve öğretmen adaylarının ($\bar{x}$)=68,3 olduğu görülmektedir. Bu farklın anlamlı olup olmadığını belirlemek için yapılan t-testi sonucuna göre (t=3.937; p<0.05) yenilikçilik düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu gözlenmektedir. Okul öncesi öğretmen adaylarının yenilikçilik düzeyi aritmetik ortalama puanlarının, öğretmenlerinkinden daha yüksek olması öğretmen adaylarının, öğretmenlerden daha yenilikçi bir anlayışa sahip olduklarını göstermektedir.

3.3. Öğretmen ve Öğretmen Adaylarının Yenilikçilik Anlayışlarının, Kaynaştırmaya Yönelik Tutumlarını Yordama Derecesi

Araştırmanın 3. alt probleminde, "Öğretmen adayları ve öğretmenlerin yenilikçilik anlayışları, kaynaştırmaya yönelik tutumlarının anlamlı bir yordayıcısı mıdır?" sorusu sorulmuştu. Bu soruya cevap aranırken okul öncesi öğretmen ve öğretmen adaylarının yenilikçilik düzeylerinin, kaynaştırmaya yönelik tutumlarıyla ilişkisi basit regresyon analizi yapılarak incelenmiştir.

3.3.1. Öğretmenlerin yenilikçilik düzeylerinin kaynaştırmaya yönelik tutumlarını yordama derecesi

Araştırmanın 3. alt amacı doğrultusunda ilk olarak okul öncesi öğretmenlerin yenilikçilik düzeylerinin kaynaştırmaya yönelik tutumlarını yordama derecesi incelenmiştir. Bu doğrultuda yapılan basit regresyon analizine ilişkin bulgular Tablo 3.7'de sunulmuştur.

Tablo 3.7: Öğretmenlerin yenilikçilik düzeylerinin kaynaştırmaya yönelik tutumlarını yordama derecesine ilişkin basit regresyon analizi sonuçları

Değişken	B	SH_B	β	t	p	İkili r
Sabit	32,623	5,004		6,519	,000	
Yenilikçilik Düzeyi	,323	,078	,455	4,155	,000	,455
R= 0.455, R2=0.207						
F= 17.250, P=0.001						

Tablo 3.7'de de görüldüğü gibi yordayıcı değişkenle, bağımlı değişken (yordanan) arasındaki ikili korelasyon incelendiğinde, Öğretmenlerin yenilikçilik düzeyi ile kaynaştırmaya yönelik tutumları arasında pozitif ve orta düzeyde bir ilişkinin (r=0.46) olduğu görülmektedir. Yordayıcı değişkenle yordanan arasında pozitif yönde bir ilişkinin bulunması öğretmenlerin yenilikçilik düzeyleri arttıkça, kaynaştırmaya yönelik tutumlarının arttığını göstermektedir. Ayrıca yordayıcı değişkenin tek başına kaynaştırmaya yönelik tutumlarla orta düzeyde bir ilişki oluşturduğu ve bu ilişkinin düşük bir ilişki sayılamayacağı söylenebilir.

Tablo 3.7 öğretmenlerin yenilikçilik düzeyi ile kaynaştırmaya yönelik tutumları arasındaki ilişkinin yordanmasına yönelik ve tek faktörlü kurulan regresyon modeli açısından değerlendirildiğinde, modelin anlamlı olduğu (R=0.455, R^2=0.207, p<0.001) ve öğretmenlerin yenilikçilik düzeyinin tek başına kaynaştırmaya yönelik tutum puanlarına ilişkin toplam varyansın % 20.7'sini açıklamaktadır. Açıklanamayan yaklaşık % 79'luk kısım ise incelenmeyen başka değişkenlerin etkisi olduğu anlamına gelmektedir.

Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonucu da yenilikçilik düzeyi-yordayıcı değişkeninin kaynaştırmaya yönelik tutum puanlarının anlamlı bir yordayıcısı olduğunu göstermektedir. Doğrulanan basit regresyon modeline göre;

Öğretmenlerin Kaynaştırmaya Yönelik Tutumu (ÖKYT) = **32,623sabit** + **0,323 Yenilikçilik Düzeyi**

şeklinde formüle edilebilir.

3.3.2. Öğretmen adaylarının yenilikçilik düzeylerinin kaynaştırmaya yönelik tutumlarını yordama derecesi

Araştırmanın 3. alt amacı doğrultusunda ikinci olarak okul öncesi öğretmen adaylarının yenilikçilik düzeylerinin kaynaştırmaya yönelik tutumlarını yordama derecesi incelenmiştir. Bu doğrultuda yapılan basit regresyon analizine ilişkin bulgular Tablo 3.8'de sunulmuştur.

Tablo 3.8: Öğretmen adaylarının yenilikçilik düzeylerinin kaynaştırmaya yönelik tutumlarını yordama derecesine ilişkin basit regresyon analizi sonuçları

Değişken	B	SH_B	β	t	p	İkili r
Sabit	58,812	3,735		15,748	,000	
Yenilikçilik Düzeyi	-,088	,054	-,111	-1,625	,106	-,111
R= 0.110, R^2=0.012						
F= 2.640, P=0.106						

Tablo 3.8'in incelenmesinden de anlaşılabileceği gibi yordayıcı değişken olan yenilikçilik düzeyi ile yordanan değişken olan kaynaştırmaya yönelik tutum arasındaki ikili korelasyon pozitif ve çok düşük düzeydedir (r=0.11). Yordayıcı değişkenle yordanan değişken arasında pozitif yöndeki ilişki, öğretmen adaylarının yenilikçilik düzeyi arttıkça, kaynaştırmaya yönelik tutumlarının da arttığını göstermekle birlikte, ilişkinin miktarının yok denecek kadar az olduğu anlamına da gelmektedir.

Tablo 3.8 öğretmen adaylarının yenilikçilik düzeyi ile kaynaştırmaya yönelik tutumları arasındaki ilişkinin yordanmasına yönelik ve tek faktörlü kurulan regresyon modeli açısından değerlendirildiğinde, modelin anlamlı olmadığı (R=0.111, R^2=0.01, p>0.106) ve öğretmen adaylarının yenilikçilik düzeyinin tek başına kaynaştırmaya yönelik tutum puanlarına ilişkin toplam varyansın yalnızca % 1'ini açıkladığı gözlenmektedir. Açıklanamayan yaklaşık % 99'luk kısım araştırmada incelenmeyen başka değişkenlerin etkisi olduğunu göstermektedir.

Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonucu da öğretmen adaylarının yenilikçilik düzeyinin kaynaştırmaya yönelik tutum puanlarının anlamlı bir yordayıcısı olmadığına işaret etmektedir.

4. Sonuç ve Tartışma

Araştırmada ulaşılan ilk temel sonuç, okul öncesi öğretmenlerinin ve öğretmen adaylarının kaynaştırmaya yönelik olumlu tutuma sahip olmadığı sonucudur. Okul öncesi öğretmen ve öğretmen adaylarının kaynaştırmaya yönelik tutumları benzer özellikte ve her iki grubun da tutumları etkili bir kaynaştırma eğitimi için yeterli düzeyde değildir. Bu sonuç okul öncesindeki öğretmen ve öğretmen adaylarının, kaynaştırma eğitiminde başarılı olamamaları ihtimaline işaret etmektedir. Kaynaştırma eğitimiyle ilgili yapılan araştırmalarda tutumların olumsuz olmasında etkili olan bazı nedenler sıkça vurgulanmakta ve bu nedenlerin daha çok eğitim eksikliğinden, tecrübe yetersizliğinden, hizmet yılının aşırı yüksek olmasından, sınıfların kalabalık olmasından, okul yönetimi ve ailenin yeterince destek vermemesinden kaynaklandığı belirtilmektedir (Altun ve Gülben, 2009; Alexander ve Strain, 1978; EARGED, 2010; Emam ve Mohamed,2011; Gök, 2009; Gök ve Erbaş, 2011; Gözün ve Yıkmış, 2004; Kargın, 2004; Kayaoğlu,1999; Mandell ve Strain, 1978; Okyay, 2009; Özbaba, 2000; Özdemir, 2010; Varlıer, 2004). Bu araştırmanın örnekleminde yer alan okul öncesi öğretmenlerinin kişisel bilgileri incelendiğinde hizmet yılları açısından %75,5'inin 1-15 yıl arasında hizmet verdikleri, %64,7'sinin 20 ve 35 yaşları arasında olduğu ve %94,1'inin lisans ve lisansüstü eğitim aldıkları gözlenmektedir. Bu yüzden literatürde yer alan eğitim eksikliği ve hizmet yılının aşırı yüksek olması

nedenlerinin okul öncesi öğretmenlerinin kaynaştırmaya yönelik tutumlarında etkili faktörler olamayacağı düşünülmektedir. Bu durumda ağırlıklı olarak kaynaştırma eğitimiyle ilgili bilgi eksikliği, tecrübe yetersizliği ve okul yönetiminin yeterince destek sağlayamaması gibi nedenlerin etkili olabileceği söylenebilir. Okul öncesi öğretmen adaylarının kaynaştırmaya yönelik tutumlarının ise; lisans düzeyinde aldıkları özel eğitim dersinin daha çok teorik olarak işlenmesinden diğer bir ifadeyle kaynaştırma eğitimi ile ilgili bilgilerinin ezber bilgiye dayalı olmasından ve bu konuda duyuşsal davranışları yeterince kazanamamış olmalarından dolayı düşük olması muhtemeldir. Kayılı ve arkadaşları (2010)'nın okul öncesi öğretmen adaylarının kaynaştırmaya ilişkin görüşlerine dayalı olarak yaptıkları çalışmada, öğretmen adaylarının kaynaştırmayı öğretmen açısından oldukça güç ve yorucu olarak değerlendirdikleri ifade edilmektedir. Bu tespit doğrultusunda öğretmen adaylarının, kaynaştırma eğitimini henüz uygulamalı olarak tecrübe etmediklerinden dolayı gelecekte kaynaştırma eğitimiyle yüzleştiklerinde ne yapacakları hususunda yaşadıkları bilinmezliğin tutumlarını olumsuz etkileyebileceği düşünülmektedir. Literatür incelendiğinde gerek öğretmen ve gerekse öğretmen adaylarıyla yürütülmüş çalışmalarda genellikle kaynaştırmaya yönelik toplam tutumların ele alınmadan, kaynaştırmaya yönelik tutumların sadece bazı değişkenler açısından irdelendiği görülmektedir. Bununla birlikte bu çalışmalardan bazılarında elde edilen sonuçların bu araştırma bulgusuyla örtüştüğü de görülmektedir. Özdemir (2010), okul öncesi öğretmenleri üzerinde yürüttüğü çalışmasında öğretmenlerin %58.1'inin özel eğitim gerektiren çocuğa kaynaştırma eğitimi vermeyi istemediğini, %41.9' unun ise istekli olduğunu belirtmiştir. Seçer ve arkadaşları (2010) çalışmalarında okul öncesi öğretmenlerinin kaynaştırmaya yönelik tutumlarının "kararsızım"(3) kategorisinde yer aldığını ve istenilen düzeyde olmadığını tespit etmiştir. Diken (2006), okul öncesi öğretmen adaylarının zihinsel engelli çocuklara ilişkin olumsuz görüşe sahip olduklarını vurgularken, Dağlar (2011) da okul öncesi öğretmen ve öğretmen adaylarının kaynaştırmaya ilişkin görüşlerinin "karasızım" kategorisinde yer aldığını ve ikisi arasında anlamlı bir farkın olmadığına işaret etmektedir. Dolayısıyla literatürde yer alan bulguların, bu araştırmada ulaşılan sonuçları desteklediği söylenebilir.

Araştırmada ulaşılan bir diğer temel sonuç, okul öncesi öğretmenlerinin yenilikçilik düzeylerinin "sorgulayıcı"(3), öğretmen adaylarının ise "öncü" (4) düzeyinde yer aldığı yönündedir. Öte yandan öğretmen adaylarının yenilikçilik düzeylerinin "sorgulayıcı"(3) kategorisinin üst sınırına çok yakın olduğu da gözlenmektedir. Ancak yine de, okul öncesi öğretmen ve öğretmen adaylarının istenilen düzeyde yenilikçi olmadıkları söylenebilir. Araştırmada ayrıca öğretmen ve öğretmen adaylarının yenilikçilik düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunduğu ve öğretmen adaylarının daha yenilikçi olduğu sonucuna da ulaşılmıştır. Yani okul öncesi öğretmen adayları, öğretmenlerden daha yenilikçidir. Bununla birlikte her iki grubun da öğretmenlik mesleğine yakışır bir nitelikte yani üst düzey yenilikçi anlayışa sahip olmadıkları söylenebilir. Bu sonuçlara göre okul öncesi öğretmenlerinin yeniliklere temkinli yaklaştıkları, kolay kolay riske girmedikleri, yeniliklerin önce diğer bireyler tarafından tecrübe edilmesini bekledikleri, dolayısıyla yenilikleri kabul etmelerinin zaman aldığı, toplumsal açıdan aktif olmakla birlikte liderlik yönlerinin zayıf olduğu, eğitim ve sosyo-ekonomik düzeyleri ve kitle iletişim araçlarını kullanım düzeyleri açısından da vasat (Akt: Demir-Başaran ve Keleş, 2015) özelliklere sahip oldukları söylenebilir. Öğretmen adaylarının ise çevresine yenilikler hakkında bilgi veren, yol gösteren, teknoloji odaklı, değişim taraftarı, vizyon sahibi, risk almaya ve denemeye istekli olma (Akt: Kılıçer, 2011) özelliklerini kısmen yansıttıkları söylenebilir. Okul öncesi öğretmenleri ve öğretmen adaylarının tespit edilen bu özellikleri, hem normal öğrencilere hem de özel gereksinimli öğrencilere verdikleri ya da verecekleri eğitimlerin de vasat olabileceğine işaret etmektedir. Yenilikçiliğin doğumla birlikte değil, sonradan kazanılan (Choi, 2004; Kılıçer, 2011; Price, 2009), mesleki statü, sosyal yaşam ve şehirleşme gibi etmenlerle de ilişkili (Hirschman, 1980) bir özellik olduğu dikkate alındığında okul öncesi öğretmen ve öğretmen adaylarının yenilikçiliklerinin arzu edilen düzeyde olmamasında, ağırlıklı olarak öğretmen ve öğretmen adaylarının aldıkları eğitimlerin etkisinin olabileceği düşünülmektedir. Okul öncesi alanında öğretmen ve öğretmen adayları üzerinde yürütülen çalışma sonuçları incelendiğinde çoğunlukla bu araştırma bulgusuyla paralellik gösterdiği görülmektedir. Bitkin (2012), farklı üniversitelerin eğitim fakültelerinde öğrenim gören öğretmen adaylarının bireysel yenilikçilik düzeyleri ile bilgi edinme becerileri arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında örneklem grubunda yer alan okul öncesi öğretmen adaylarının yenilikçilik düzeylerinin "öncü" düzeyinde fakat "sorgulayıcı" düzeyin sınırında yer aldıklarını tespit etmiştir. Yılmaz (2013), Ankara'daki üniversitelerde eğitim gören okul öncesi öğretmen adayları üzerinde yürüttüğü araştırmasında okul öncesi öğretmen adaylarının yarısından fazlasının (%57) düşük yenilikçilik düzeyine sahip olduğu ve öğretmen adaylarının sırasıyla sorgulayıcı (%55,3), öncü (%28,7), Kuşkucu (%11,3), yenilikçi (%3,5) ve gelenekçi (%0,7) kategorisinde yer aldıklarını ifade etmektedir. Yalçın-İncik ve Yanpar-Yelken (2011)'ın farklı programlarda öğrenim gören ilköğretim

bölümü öğretmen adaylarının yenilikçilik düzeyleri üzerine yaptıkları çalışmada, öğretmen adaylarının yaklaşık yarısının (% 46.2) sorgulayıcı kategorisinde yer aldığı, yenilikçilik düzeylerinin orta ($\bar{x}$ =66.03) düzeyde bulunduğu ve bölümler arasında fark bulunmadığı vurgulanmaktadırlar. Köroğlu (2014)'nun, okul öncesi öğretmen ve öğretmen adaylarının bireysel yenilikçilik düzeylerini incelediği çalışmasında, öğretmenlerin "öncü", öğretmen adaylarının ise "sorgulayıcı" kategorisinde yer aldıkları ve ayrıca öğretmenlerin daha "yenilikçi" oldukları ifade edilmektedir. Köroğlu (2014)'nun elde ettiği sonuçlar bu araştırmada ulaşılan sonuçlarla örtüşmemektedir. Ancak, okul öncesi dışındaki diğer alanlardaki öğretmen ve öğretmen adaylarının yenilikçilik düzeylerinin incelendiği pek çok çalışmanın sonucuyla benzerlik göstermektedir. (Adıgüzel, 2012; Adıgüzel vd. 2014; Kılıç ve Ayvaz-Tuncel, 2014; Kılıçer, 2011; Çuhadar vd. 2013; Öztürk ve Summak, 2014; Koçak ve Önen, 2012).

Araştırmada ulaşılan son sonuç; okul öncesi öğretmenlerinin yenilikçilik düzeylerinin kaynaştırmaya yönelik tutumlarını yordadığı ve tek başına tutumların %20'sini açıkladığı, öğretmen adaylarının ise yenilikçilik düzeylerinin kaynaştırmaya yönelik tutumlarını yordamadığı yönündedir. Her ne kadar öğretmen adaylarının yenilikçilik düzeyi ile kaynaştırmaya yönelik tutumları arasında önemli bir ilişki çıkmasa da, Çeliköz (2003)'e göre "öğretmenlerin yenilikçi olmaları onların tutumları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir" ve bu yüzden öğretmenlerin daha üst düzeylerde yenilikçi olmaları beklenir. Bu araştırmada öğretmen ve öğretmen adayları üst düzeyde yenilikçi davranışları taşımadıkları için kaynaştırmaya yönelik tutumlarının da olumsuz etkilendiği düşünülmektedir. Yenilikçi öğretmenler; yeni fikirleri denemeye ve risk almaya istekli, vizyon sahibi, girişken, eğitimli, güvenli bilgiye doğrudan ulaşan ve yeni uygulamaları görmek için seyahat eden, bilimsel bilgiye güvenen, teknoloji kullanımında güçlü, üst düzey düşünme becerilerine sahip ve etrafına yardım etmeyi seven bireylerdir. Bu özelliklere sahip öğretmenlerin problemlere çözüm bulmada yaratıcı olacakları, gelenekselin dışında davranacakları aşikârdır ve istenen bir durumdur. Zor ve etkili karar verme süreçlerini içeren kaynaştırma eğitimi sürecinde öğretmenlerin yenilikçi özellikleri oldukça kolaylaştırıcı rol oynayacaktır. Ayrıca öğretmenlerin yenilikçilik özelliğinin okul öncesinde daha da etkili olabileceği düşünülmektedir. Jaskyte, Taylot ve Smariga (2009)'ya göre, okulla ilk defa karşılaşan çocuklara verilen ilk eğitim hayatlarının diğer kısmında aldıkları eğitime temel teşkil etmektedir. Yani geleceğin yaratıcı bireyleri ve çeşitli alanlardaki uzmanlar, ilk etapta okul öncesindeki öğretmenlerin yenilikçi özelliklerinden etkilenmekte, yapacakları doğru uygulamalar ve çözümler okul öncesi çocukların daha iyi şekillenmesine yardım etmektedir. Bu doğrultuda okul öncesindeki kaynaştırma eğitimlerinde de; bilimsel süreç becerileri, kavram öğretimi, işbirliği, sınıf yönetimi, bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımı, okul-aile ilişkileri gibi konularda okul içindeki ve dışındaki ortamlarda var olan eğitsel fırsatların değerlendirilmesi öğretmenlerin yaratıcı kişiliğinden ve yenilikçi özelliklerinden daha fazla etkilendiği için (Çeliköz, 1998; Kefi, Çeliköz ve Erişen, 2013), öğretmenlerin öğretim sürecinde daha yenilikçi bir yaklaşımla hareket etmesi gerektiği düşünülmektedir.

Araştırmada ulaşılan sonuçlar doğrultusunda şu öneriler getirilebilir.

5. Öneriler

1. Öğretmenlerin kaynaştırmaya yönelik tutumlarının iyileştirilebilmesi için, hizmet içi eğitim programlarıyla kaynaştırma eğitiminde karşılaşılan sorunların çözümünde pratik ve yaratıcı becerilerin kazandırıldığı eğitimler verilebilir. Kaynaştırma eğitiminde tecrübeli okul öncesi öğretmenlerinin ve uzmanların devamlı olarak paylaşımda bulunabileceği platformlar oluşturulabilir.
2. Okul öncesi öğretmen adaylarının hizmet öncesi eğitimlerinde kaynaştırmaya yönelik olumlu tutumlara sahip olabilmeleri için, uygulama okullarındaki eğitimlerinde, özel gereksinimli olan çocukların olduğu sınıf ortamlarına yönlendirilmesi ve deneyim kazanmaları sağlanabilir. Ayrıca özel eğitim derslerinde film, örnek olay, rol oynama vb. teknikler kullanılarak, özel gereksinimli bireyler ve onların eğitimi ile ilgili olan uzmanlar, veliler, eğitimciler vb. konuklara yer verilerek, sosyal yardım projeleri vb. etkinliklerle kaynaştırmaya yönelik duyuşsal davranışları kazanabilecekleri ortamlar oluşturulabilir.
3. Öğretmen adaylarının hizmet öncesi eğitimlerinde eleştirel ve yaratıcı düşünebilecekleri, özgün, farklı, yeni ürün ortaya koyabilecekleri proje vb. çalışmalarıyla yüksek düzeyde yenilikçi anlayış geliştirebilecekleri ortamlar oluşturulabilir. Öğretmen adaylarının kendini gerçekleştirebileceği fırsatlar tanınarak onlara destek olunabilir ve yüreklendirilebilir.
4. Öğretmenlerin yeniliklere karşı sorgulayıcı tutumlarının nedenlerinin derinlemesine incelendiği araştırmalar yapılarak yenilikçi düşünmelerine, yeniliklerden yararlanmalarına ve

yeniliklere uyum sağlamalarına yönelik hizmet içi eğitim programları düzenlenebilir. Ayrıca öğretmenlerin çalışma koşulları incelenerek, yenilikçi anlayış geliştirmelerine engel olan etkenler belirlenerek gereken önlemler alınması sağlanabilir.

5. Kaynaştırma eğitimine yönelik olumlu olmayan tutumların nedenlerinin derinlemesine incelendiği nitel araştırmalarla tutumların iyileştirilmesine yönelik çalışmalar yapılabilir. Aynı gruplar üzerinde boylamsal araştırmalar yapılarak iyileştirme çalışmalarının etkiliği incelenebilir.

Kaynaklar

ADIGÜZEL, A. (2012). The Relation Between Candidate Teachers' Moral Maturity Levels And Their Individual Innovativeness Characteristics: A Case Study Of Harran University Education Faculty, *Educational Research and Reviews*, *7*(25), 543-547.

ADIGÜZEL, A., KAYA, A., BALAY, R. ve GÖÇEN, A. (2014). Öğretmen Adaylarının Bireysel Yenilikçilik Özellikleri İle Öğrenmeye İlişkin Tutum Düzeyleri, *Milli Eğitim*, Sayı:204, 135-150.

ALEXANDER, C. and STRAİN, P. S. (1978). A Review of Educators Attitudes Towards Handicapped Children and the Concept of Mainstreaming. *Psychology in the Schools*, 15, 390-396.

ALTUN, T. ve GÜLBEN, A. (2009). Okul Öncesinde Özel Gereksinim Duyan Çocukların Eğitimindeki Uygulamalar Ve Karşılaşılan Sorunların Öğretmen Görüşleri Açısından Değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi,* 28, 253 -272.

ARAL, N. (2011). *Okul Öncesi Eğitimde Kaynaştırma*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.

ATAMAN, A. (2003). *Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitime Giriş*. Ankara: Gündüz Yayıncılık.

BALABAN M.,YILMAZ Ö. ve YILDIZBAŞ F. (2009,1- 3 Mayıs). Okul Öncesi Eğitimde Kaynaştırma Eğitimi Uygulamalarına İlişkin Öğretmen Görüşlerinin İncelenmesi, I.Uluslararası Türkiye Eğitim Araştırmaları Kongresi, Çanakkale.

BATU, S. ve KIRCAALİ İFTAR, G. (2006). *Kaynaştırma*. Ankara: Kök Yayıncılık.

BATU, E. S. (2000). Kaynaştırma, Destek Hizmetler ve Kaynaştırmaya Hazırlık Etkinlikleri. *Anadolu Üniversites, Özel Eğitim Dergisi*, 2 (4), 35 - 45

BİTKİN, A. (2012). Öğretmen Adaylarının Bireysel Yenilikçilik Düzeyleri Ile Bilgi Edinme Becerileri Arasındaki İlişki. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Harran Üniversitesi, Şanlıurfa.

CHOİ, J.N. (2004). Individual and Contextual Dynamics of Innovation-Use Behavior in Organizations. *Human Performance, 17*(4), 397-414.

ÇELİKÖZ, N. (2003), Öğretmenlik Mesleği ve Etiği, (Edt: Çağatay Özdemir)Öğretmenlik Mesleğine Giriş, (1. Baskı), Ankara: Asil Yayın Dağıtım

ÇELİKÖZ, N. (1998), Kavram Öğrenme ve Öğretme İlkeleri, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, Ankara.

ÇUHADAR, C., BÜLBÜL, T. ve ILGAZ, G. (2013). Öğretmen Adaylarının Bireysel Yenilikçilik Özellikleri ile Teknopedogojik Eğitim Yeterlikleri Arasındaki Ilişkinin Incelenmesi, *İlköğretim Onlıne,12*(3),797-807.

ÇULHAOĞLU-İMRAK, H. (2009). Okul Öncesi Dönemde Kaynaştırma Eğitimine İlişkin Öğretmen ve Ebeveyn Tutumları İle Kaynaştırma Eğitimi Uygulanan Sınıflarda Akran İlişkilerinin İncelenmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.

DAĞLAR, G. (2011). *Okul Öncesi Öğretmenlerinin ve Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Kaynaştırmaya İlişkin Görüşlerinin Karşılaştırılması*. Yayınlanmış yüksek lisans tezi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur.

DEMİR-BAŞARAN, S. ve KELEŞ, S. (1015). Yenilikçi Kimdir? Öğretmenlerin Yenilikçilik Düzeylerinin İncelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(4), 106-118

DEMİREL, Y. ve SEÇKİN, Z. (2008). Bilgi ve Bilgi Paylaşımının Yenilikçilik Üzerine Etkileri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 189-202.

DİKEN, İ. (2006). Öğretmen Adaylarının Yeterliği ve Zihin Engelli Öğrencilerin Kaynaştırılmasına İlişkin Görüşleri. *Eğitim Araştırmaları Dergisi*, Sayı:23

DOĞRU, Ö. (2004). Özel Gereksinimli Çocuklar ve Eğitimleri, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, 5, (56)

EARGED, (2010). Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı, İlköğretim Okullarindaki Kaynaştirma Uygulamalarinin Değerlendirilmesi. <http://www.meb.gov.tr/earged/earged/ilkkaynaseguygdeg.pdf> adresinden 19.06.2016 tarihinde alınmıştır.

EMAM, M. M. and MOHAMED, A. H. H. (2011). Preschool and Primary School Teachers" Attitudes Towards Inclusive Education In Egypt: The Role Of Experience And Self Efficacy. *Procedia-Social and Behavioral Sciences, 29*(2011), 976-985.

ERG, (2011). Eğitim Reformu Girişimi, Türkiye'de Kaynaştirma/Bütünleştirme Yoluyla Eğitimin Durumu. <http://www.sabancivakfi.org/files/html/programlar/tghp/Tohum_Kaynastirma_Durum_Raporu.pdf > 09.06.2016 tarihinde erişildi.

GAL, E., SCHREUR, N. and ENGEL-YEGER, B. (2010). Inclusion of Children With Disabilities: Teachers" Attitudes and Requirements For Environmental Accomodations. *International Journal of Special Education, 25*(2), 89-99.

GÖK, G. (2009). Okul Öncesi Eğitimi Öğretmenlerinin Kaynaştırma Eğitimine Ilişkin Görüşleri Ve Önerileri. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

GÖK, G. ve ERBAŞ, D. (2011). Okul Öncesi Eğitimi Öğretmenlerinin Kaynaştırma Eğitimine Ilişkin Görüşleri ve Önerileri. *International Journal of Early Childhood Special Education, 3*(1), 66-87

GÖZÜN, Ö. ve YIKMIŞ, A. (2004). Öğretmen Adaylarının Kaynaştırma Konusunda Bilgilendirilmelerinin Kaynaştırmaya Yönelik Tutumlarının Değişimindeki Etkililiği. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi,* 5 (2), 65-77.

HIRSCHMAN, E. C. (1980). Innovativeness, Novelty Seeking and Consumer Creativity. *Journal of Consumer Research*, 7, 289-295.

JASKYTE, K., TAYLOR, H. AND SMARİGA, R. (2009). Student and Faculty Perceptionsof Innovative Teaching. *Creativity Research Journal, 21*(1), 111-116.

KARGIN, T. (2004). Kaynaştırma: Tanımı, Gelişimi ve İlkeleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 5 (2), 1-13

KAYAOĞLU, H. (1999). Bilgilendirme Programının Normal Sınıf Öğretmenlerinin Kaynaştırma Ortamındaki Işitme Engelli Çocuklara Yönelik Tutumlarına Etkisi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

KAYILI, G., KOÇYİĞİT, S., DOĞRU, S.Y. ve ÇİFTÇİ, S. (2010). Kaynaştırma Eğitimi Dersinin Okul Öncesi Öğretmeni Adaylarının Kaynaştırmaya İlişkin Görüşlerine Etkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(20), 48 – 65.

KEFİ, S., ÇELİKÖZ, N. ve ERİŞEN, Y. (2013). Okulöncesi Eğitim Öğretmenlerinin Temel Bilimsel Süreç Becerilerini Kullanim Düzeyleri. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 300-319.

KILIÇ, H. ve AYVAZ-TUNCEL, Z. (2014). İlköğretim Branş Öğretmenlerinin Bireysel Yenilikçilik Düzeyleri ve Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimleri. *Uluslararası Eğitim Programları ve Öğretim Çalışmaları Dergisi*, 4(7), 25-37.

KILIÇER, K. (2011). Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Öğretmen Adaylarının Bireysel Yenilikçilik Profilleri. Yayınlanmamış doktora tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

KILIÇER, K. ve ODABAŞI, H. F. (2010). Bireysel Yenilikçilik Ölçeği (Byö): Türkçeye Uyarlama, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 38, 150-164.

KIRCAALİ-İFTAR, G. (1996). Kaynaştırmaya İlişkin Görüşler Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. VI. Özel Eğitim Günlerinde Sunulan Bildiri, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

KIRCAALİ-İFTAR, G. (1998). Özel Gereksinimli Bireyler ve Özel Eğitim. Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayınları. No: 561.

KOÇAK, C., ve ÖNEN, A. S. (2012). Öğretmen Adaylarının Bireysel Yenilikçilik Özelliklerine Göre Yansıtıcı Düşünme Eğilimlerinin Incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 46-54

KÖROĞLU, A. Y. (2014). Okul Öncesi Öğretmenlerinin ve Öğretmen Adaylarının Bilişim Teknolojileri Özyeterlik Algıları, Teknolojik Araç-Gereç Kullanım Tutumları ve Bireysel Yenilikçilik Düzeylerinin İncelenmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

MANDELL, C. and STRAİN, P. (1978). An Analysis of Factors Related to the Attitudes of Regular Classroom Teachers Toward Mainstreaming Mildly Handicapped Children. *Contemporary Educational Psychology*, 3, 154-162.

MEGEP, (2013). Çocuk Gelişimi ve Eğitimi, Kaynaştırma Eğitimi. Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara.

METİN, N. (1992). Okul Öncesi Dönemde Özürlü Çocuklar İçin Kaynaştırma Programları. *Özel Eğitim Dergisi,*1(2), 34 -36.

METİN, N. (1997). Okul Öncesi Dönemde Entegrasyon ve Entegrasyonun Başarısını Etkileyen Faktörler. Okul Öncesi Eğitim Sempozyumu; Okul Öncesi Eğitimde Yeni Yaklaşımlar. (Ed. Gelengül Haktanır), Türkiye Okul Öncesi Eğitimi Geliştirme Derneği, Ankara

METİN, Ş. (2013). Türkiye'de Okul Öncesinde Kaynaştırmaya İlişkin Yapılan Çalışmaların İncelenmesi. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(1), 159-185.

OKYAY, Ö. (2006). Sınıfında Engelli Çocuk Bulunan ve Bulunmayan Okul Öncesi Öğretmenlerinin Kaynaştırmaya Yönelik Görüşlerinin Karşılaştırılması. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

ÖZBABA, N. (2000). Okul Öncesi Eğitimcilerin Ve Ailelerin Özel Eğitim Muhtaç Çocuklar Ile Normal Çocukların Kaynaştırtmasına Karşı Tutumları. Yayınlanmış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

ÖZTÜRK, Z. Y. ve SUMMAK, M. S. (2014). İlköğretim Öğretmenlerinin Bireysel Yenilikçiliklerinin Incelenmesi. *International Journal of Science Culture and Sport*,1, 844-853

ÖZDEMİR, H. (2010). Okul Öncesi Öğretmenlerinin Kaynaştırma Uygulamasına İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne.

PRİCE, M. R. (2009). *Yenilikçi Göz*. (Çev: E. Bayraktar). İstanbul: Ledo Yayıncılık.

RITCHHART, R. (2004). Creative Teaching ın The Shadow of The Standards*. Independent School, 63*, 32–40.

SARGIN N. ve SÜNBÜL, A. M. (2002, 23-26 Ekim). Okul Öncesi Dönemde Kaynaştırma Eğitimine İlişkin Öğretmen Tutumları: Konya İli Örneği. *XI. Eğitim Bilimleri Kongresi*, ss. 1-16. Yakın Doğu Üniversitesi, Lefkoşa, KKTC.

SARI, H., ÇELİKÖZ, N. ve SEÇER, Z (2009). An Analysis of Pre-school Teachers' and Student Teachers' Attitudes to Inclusion and Their Self-efficacy. *International Journal Of Special Education*, 24, 30-44.

SART, H., ALA, H., YAZLIK, Ö. ve YILMAZ, F. (2004). Türkiye Kaynaştırma Eğitiminde Nerede? : Eğitimciye Öneriler. XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı'nda sunulmuş rapor.

SEÇER, Z., ÇELİKÖZ, N., SARI, H., ÇETİN, Ş. ve BÜYÜKTAŞKAPU, S. (2010). Okul Öncesi Eğitim Kurumlarında Çalışan Öğretmenlerin Kaynaştırma Eğitimine Yönelik Tutumları (Konya Ili Örneği). *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29, 393-406.

SUCUOĞLU, B. (2004). Türkiye'de Kaynaştırma Uygulamaları: Yayınlar/Araştırmalar (1980-2005). *Özel Eğitim Dergisi*, 5(2), 15-23.

ÜSTÜN, A. ve YILAN, G.(2003). Okul Öncesi Öğretmenlerinin, Zihin Engelli Çocukların Kaynaştırma Yoluyla Eğitimlerine Ilişkin Sahip Oldukları Tutumlar. Eğitim Araştırmaları Dergisi, 4(13), 122-128

VARLIER, G. (2004). Okul Öncesi Eğitim Öğretmenlerinin Kaynaştırmaya Ilişkin Görüşleri. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

YALÇIN-İNCİK, E. ve YANPAR-YELKEN, T. (2011, 5-8 Ekim). İlköğretim Öğretmen Adaylarının Yenilikçilik Düzeyleri Mersin Üniversitesi Örneği. I. Uluslararası Eğitim Programları ve Öğretim Kongresi, Eskişehir.

YILMAZ, N. (2013). Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Bireysel Yenilikçilik Düzeyleri ve Öğretim Amaçlı Bilgisayar Kullanımına Yönelik Algılanan Özelliklerin Araştırılması, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

YAVUZ, C. (2005). Okul Öncesi Eğitimde Kaynaştırma Eğitimi Uygulamalarının Değerlendirilmesi, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

ZAĞLI, Ü. (2010). Sakarya Ilinde Görev Yapan Okul Öncesi Öğretmenlerin Zihinsel Engelli Çocukların Kaynaştırma Yoluyla Eğitimlerine Ilişkin Tutumlarının Incelenmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

KİMLERDENSİN? SOYADI VE LAKAPLAR BAĞLAMINDA TOPLUMSAL KÖKENE SOSYOLOJİK BİR YAKLAŞIM -NİĞDE ÖRNEĞİ[1]

Doç. Dr. Abdullah ÖZBOLAT[2]

Özet

Toplumsal kökeni açıklayan lakaplar ve soyadları, bizi çevremizden bizi ayırt ederek mensubiyetle birlikte, bir aidiyeti de temsil etmekte ve bir kimlik yüklemekte, hatta bizi kontrol ederek sınırlayan yönler de barındırmaktadır. Halk kültürünün bir öğesi olarak soyadı ve lakapları sosyolojik bağlamda ele alan bu çalışmanın amacı, soyadı ve lakaplardan yola çıkarak soyadı ve lakap hikâyelerini dinlemek ve bu soyadı ve lakapların, toplumsal kökene yönelik olduğunu ortaya koymaktır. Soyadları ve lakapların, niçin verildiği üzerinden yapılacak bir analiz "toplumsal dokumuzun kodlarını" anlamaya, bakış açılarımızı derinleştirmeye yönelik bir katkı amaçlanmaktadır. Soyadı ve lakaplardan yola çıkarak soyadı ve lakapların nasıl verildiğiyle ilgili hikâyeler dinlenerek, soyadı ve lakapların, toplumsal kimlik işlevi ortaya konulmuştur. Araştırmada elde edilen veriler, Niğde ilinde nitel bir araştırma desenine uygun olarak, soyadı ve lakaplar üzerine görüşmelere dayanmaktadır. Yarı yapılandırılmış sorularla, soyadları ve soyadının verilme gerekçesi ve lakaplar derlenmiştir.

Anahtar kelimeler: *Lakap, Soyadı, Toplumsal Kimlik, Aidiyet Çerçevesi, Niğde*

1. Giriş

"Kimlerdensin?", Anadolu'da "hemşerim memleket nire?" sorusunu takiben soru olarak yöneltilir. Bu soru, hangi aile, grup, sülaleye ait olunduğunu öğrenmeye yöneliktir. Kimlerdensin sorusu, soyadını ve soyadına bağlı olarak aile çevresinin lakabını ortaya çıkarmakta, günümüzde, soyadı ve lakaplar, toplumsal kökenin en belirgin göstergesi olmaktadır.

Kimlerdensin hitabı, çoğunlukla geleneksel özellikleri ağır basan çevrelerde yaygın olarak yaşlı insanlar tarafından dile getirilmektedir. Bu anlayış, kan bağıyla mensup olunan çevreyle bir değerlendirme yapmakta, aidiyetin çerçevesine referansta bulunmaktadır. Aidiyetin referans çerçevesi, kişiye bir tanınırlık ve güven temin ederek bir alan açtığı gibi, tanındığı aile ve soyadıyla birlikte değerlendirerek aynı zamanda sınırlandırmakta, bir kalıba koymaktadır.

Bu çalışmada, halk kültürünün bir öğesi olarak soyadı ve lakaplar sosyolojik bağlamda ele alınmaktadır. 1934 Soyadı Kanunu'ndan sonra lakaplar, "soy adı" olarak kullanılmaya başlansa da, soyadıyla birlikte lakapların da yaygın bir biçimde kullanıldığı görülmektedir. Çalışmanın amacı, soyadı ve lakaplardan yola çıkarak soyadı ve lakap hikâyelerini dinlemek ve bu soyadı ve lakapların, toplumsal kökene yönelik olduğunu ortaya koymaktır. Soyadları ve lakapların, niçin verildiği üzerinden yapılacak bir analiz "toplumsal dokumuzun kodlarını" anlamaya, bakış açılarımızı derinleştirmeye yönelik bir katkı amaçlanmaktadır.

Araştırma sahası, Niğde merkez ve merkeze bağlı ilçe ve köyleridir. Niğde'nin tercih edilmesinde, toplumumuzun pek çok kesiminde yaygın olarak görülen lakapların, Niğde'de daha yaygın olarak görülmesi etkili olmuştur. Anadolu'nun kırsal geleneksel toplum özellikleri gösteren bir yerleşim yeri olarak Niğde'nin sözlü kültüre dayalı toplum özelliklerini sürdürmesi bu durumda etkili olmaktadır.

Araştırmanın sunduğu veriler, Niğde ilinde nitel bir araştırma desenine uygun olarak, soyadı ve lakaplar üzerine görüşmelere dayanmaktadır. Yarı yapılandırılmış sorularla, soyadları ve soyadının

---

[1] Bu çalışma, Çukurova Üniversitesi BAP 7264 no'lu Bilimsel Etkinliklere Katılım (BEK) desteği tarafından finanse edilmiştir.

[2] Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Adana. ozbolata@gmail.com

verilme gerekçesi ve lakaplar derlenmiştir. 60 kişiyle yapılan mülakatlarda, lakaplarda, özellikle, "ilginç" anlamlara gelen kullanımlara odaklanılmıştır. Soyadları, daha çok aile ve sülalenin yaptığı iş ve mesleki yönünü öne çıkarsa da, lakaplar, sözlü kültür bağlamında halk kültürünün canlılığını, üretkenliğini ve insanımızın kıvrak zekasından izler taşımaktadır.

Niğde örneğinde, soyadı ve lakapların aynı çevrede yaşadığımız insanları daha kolay tanımamızı sağlama işlevleri bulunmaktadır. Lakaplar ve soyadları, dış görünüş, karakter özellikleri, yüceltilen değerleri öne çıkarırken, toplumsal kökenin tarihsel boyutuna dönük bilgiler verdiği gibi, "toplumsal kökenin" inşa edilen bir yönünü karşımıza çıkarmaktadır.

2. Lakap ve Soyadı Olgusuna Teorik Bir Yaklaşım

Toplumsal ve kültürel yapımızda kişinin asıl ismi dışında yakınları ve içinde yaşadığı çevre tarafından kullanılan bir takma ismi de bulunmaktadır. Geleneksel-kırsal kesimde daha yaygın olan takma isimler (lakaplar), bir kimseye, bir aileye veya sülaleye kendi adının dışında sonradan takılan o kimsenin veya ailenin bir özelliğinden kaynaklanan ad" (Zengin, 2014: 62) olarak tanımlanmaktadır.

Lakaplar, kişilerin bedensel bir özelliğinden, fizyolojik bir özründen, toplumsal hayattaki uyumsuz ve aykırı bir davranışından, mesleğinden ya da ailesi vb. kaynaklı öne çıkan bir başka yönünden dolayı verilebilmekte olup, soyadlarının bulunmadığı dönemde lakapların özel bir işleve sahip olduğu söylenebilir (Örnek, 1995: 159; Boratav, 1999: 89).

Yakın çevrenin taktığı lakaplar, çoğu zaman gerçek ismin önüne geçebilmekte, kişi nüfusa kayıtlı olduğu isim yerine özellikle saç veya ten rengine bağlı olarak isimlendirmeler de kişi, kendi sosyal çevresinde "Karaoğlan, Akkız, Sarıoğlan, Sarıkız vb." şeklinde bilinmektedir (Çelik, 2005: 72).

Lakapların bir diğer özelliği de kullanılma amacıdır. Kişilere verilmiş olan lakaplar ya gerçek anlamda ya da mecaz anlamda kullanılmış olabilir. Bazı lakaplar karşıdaki kişiyi övme amacı taşırken bazı lakaplar ise yerme ve kızdırma amacı taşır. Genellikle sevdiğimiz saydığımız insanlara güzel, onu yücelten, sevgimizi dile getiren ve onun hoşuna gidecek olan lakaplar takarız. Fakat sevmediğimiz hatta kavga ettiğimiz kimselere ise onu kızdıracak ve yerecek lakaplar takarız. Verilmiş olan lakapları genel olarak ele aldığımız zaman verilmiş olan lakapların uzun ömürlü olduğunu görmekteyiz. Bununla birlikte kısa ömürlü olan lakaplarda mevcuttur.

Takma adların, lakap dışında bir türü de, bir kimsenin bilinçli olarak gerçek isminin yerine kullanmış olduğu biçimidir. Takma adı, bir başkası vermez kişi kendi alır. Bu özelliğinden dolayı lakaptan ayrılır. Çünkü lakabı kişiye bir başkası verir, olumlu yada olumsuz olabilir fakat takma adı kişi kendisi verdiğinden dolayı olumludur. Kişinin takma ad kullanmasının sebebi kişi kendi adını siyasi ve ya başka bir sebepten gizlemesinden dolayıdır.

Gerçek Adı	Takma Adı
Turan BAYBURT	Ferdi TAYFUR
Bülent ERKOÇ	Bülent ERSOY
Suna AKIN	Filiz AKIN
İbrahim TATLI	İbrahim TATLISES
Aysel GÜLAÇAR	Seda SAYAN

Mahlas ya da müstear isim olarak şair ve yazarların gerçek isimleri yerine kullandıkları takma adlar da bulunmaktadır. Mahlas daha çok şairler için, müstear daha çok yazarlar için ve tapşırma da âşıklar için kullanılır. Günümüzde "nick" olarak yerleşen kavramın edebi literatürdeki karşılığı olarak da ifade edilebilir. Şair ve yazarlar bazen cinsiyetlerini veya kendilerine dair diğer bilgileri saklamak istediklerinden, bazen de yazılarına karşılık (atışma) istemediklerinden kalem adı kullanırlar. Yazarın adı bazen sadece yayımcı tarafından bilinebilir fakat herkes tarafından bilinen kalem adları da mevcuttur. Geçmişte bazı sanat dallarında gerçek isim kullanmak ve dolayısıyla övgü almak olumlu karşılanmadığı için yazarlar kalem adı kullanmak zorunda kalmışlardır.

Bazı Osmanlı padişahları ile yazar ve şairlerin mahlasları aşağıdaki gibidir:

Gerçek Adı	Mahlası
Ali Şir Nevai	Fani
Fatih Sultan Mehmet	Avni
Kanuni Sultan Süleyman	Muhibbi
Kaygusuz Abdal	Sarayi
Pir Sultan Abdal	Haydar
Mehmet Nusret	Aziz Nesin
Mehmet Reşit Öğütçü	Orhan Kemal

Asıl ada eklenen ve kişisel adın bir parçası sayılan soyadları, kişinin adından sonra yer almakta, genellikle babadan çocuğa geçmekle birlikte, bazı toplumlarda anneden de geçebilmektedir (Zengin, 2014: 77).

Her Türk vatandaşına bir soyadı taşıma yükümlülüğü getiren 1934 tarihli Soyadı Kanunu, İsviçre'den alınarak düzenlenen kanun 21 Haziran 1934 tarihinde kabul edilmiş, 2 Temmuz 1934 günü Resmi Gazete'de yayımlanmış ve 2 Ocak 1935'de yürürlüğe girmiştir. Bu kanunun kabulünden sonra soyadı, Türkiye'de kişilerin kimliğinin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Soyadı Kanunu'nun kabulü, toplumsal alanda yapılan Atatürk Devrimleri'nden birisidir. Kanuna göre söylerken ve yazarken ön ad önde, soyad sonda kullanılmalıdır. Edebe aykırı ve gülünç soyadlarının, aşiret, yabancı ırk ve millet isimlerinin, rütbe ve memuriyet bildiren isimlerin soyadı olarak alınmasına izin verilmez. Soyadı seçme görevi "koca"ya verilmiştir.

Yasanın amacı, o güne kadar kişilerin öz adlarının yanında bir soyadı yerine dini, sosyal ve ailevi unvanlar taşımalarının yol açtığı ayrımı ortadan kaldırmak ve nüfus işlemleri, askere alma, okul kaydı, tapu işlemleri gibi alanlarda yaşanan karışıklıkları gidermektir. Bu yasayı takiben 26 Kasım'da çıkarılan 2590 sayılı kanunla "ağa", "hacı", "hafız", "hoca", "efendi", "bey", "beyefendi", "hanım", "hanımefendi", "paşa", "hazret" gibi unvan ve lakapların kullanılması yasaklanır. Soyadı Kanunu'nun çıkmasından 5 ay sonra 24 Kasım 1934 tarihinde TBMM tarafından oy birliği ile kabul edilen 2587 sayılı kanunla cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e "Atatürk" soyadı verildi.17 Aralık 1934'te çıkarılan yasa ile bu soyadının diğer kişiler tarafından kullanılması yasaklandı. Kız kardeşi Makbule dahi Atatürk değil, "Atadan" soyadını almıştır.

İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü'nün bildirimine göre 2001-2011 yılları arasında en çok kullanılmakta olan soyadları, Yılmaz, Kaya, Demir, Şahin, Çelik, Yıldız, Yıldırım, Öztürk, Aydın, Özdemir, Arslan, Doğan, Kılıç, Çetin, Kara, Koç, Kurt, Özkan ve Şimşek olmuştur.

Aileler, kanundan önce lakaplarıyla tanınırken, soyadı kanunu ile birlikte soyadları, toplumsal alanda vatandaş kimliğiyle bütünleşmiştir. Bu süreçte Soyadı Kanunu'na itiraz edenler, soyadı almayı reddedenler de olmuştur. Bu isimlerden Dr. Adnan Adıvar ve Halide Edip Adıvar'a göre, kendileri zaten tanınan, bilinen ve adı sanı malum olan insanlar oldukları için soyadı almak, adı sanı belli olmayan insanların yapacağı iştir. Atatürk'ten gelen uyarı sonucu, soyadı almayı kabul etmişler ve "bizim adımız, şöhretimiz malumdur" anlamına gelen Adıvar soyadını seçmişlerdir (Gürsoy Naskali, 2013: 9).

3. Saha Araştırmasından Lakap ve Soyadı Örnekleri

Niğde örneğinden derlenen lakap hikâyelerinden hareketle çeşitli kategoriler belirlenmiştir. Lakap hikâyelerinde dış görünüş, karakter özellikleri, yapılan meslek özellikleri ve yüceltilen değerler öne çıkmaktadır.

3.1. Lakaplar

a) Dış Görünüşe Göre:

Çin Osman: Gözleri çekik olduğu için

Peltek Osman: Gözleri büyük olduğu için

Tivist Nizam: Şık giyindiği için

Bitli Tasim : Çok kaşındığı için

Bılı Ahmet : Balık gibi olduğu için

Çakal Musa: Alnında çakal olduğu için

Çamur Necati: Teni çok esmer olduğu için

Horoz Metin: Adamın boynu kısa olduğu için

Şepe Ayhan: Kulakları kepçe olduğu için

Deveci Nazmiye: Kadının boyu uzun olduğu için

Küf Durmuş: Dişleri küflü olduğundan dolayı

Fındık Fadime: Küçük hokka gibi burnu olduğu için fındık burunlu olduğundan dolayı

Kel kız: Gençken saçlarını sıfıra verdiğinden dolayı

Naylon Makbule: Süslü giyip naylon bebeklere benzediği için

Dırıt Halil: Zayıf olduğu için

Mor Kız Kezban : Kızınca morardığı için

Üç Ceviz Ahmet: İzmir'e çalışmaya gitmiş çok zayıfmış adam çalıştığı yerde de çok kilo almış arkadaşı ensesine vurup; ensende üç ceviz durur demiş ondan sonra üç ceviz olarak anılmış

b) Karakter Özelliklerine Göre:

Avrat Hasan : Kadınların yapacağı işleri yaptığı için

Ateş Mustafa: İşlerini çok hızlı yaptığı için

Gosgos İsmail: Olayları çok abarttığı için

Tilki Rasim: Her işte kurnazlık yaptığımızdan dolayı.

Terete İsmail: Kafasına göre haberler çıkarıp bu haberleri yaydığı için

Dilci Aşir: Çok gıybet yaptığı için

Batılak İsmail: Konuşurken patır patır konuştuğu için

Guguk Cemal: Sandalye de kuş gibi oturduğu için

Gececi Cumali: Geceleri sürekli gezdiği için

Kaypak Ramazan: İşten çok kaytardığı için

Ak donlular: Bu lakap bir köye verilen bir lakap olup sebebi ise köydeki erkeklerin içliklerinin beyaz olmasından ötürü bu lakabı almışlardır.

Sinekli Nazmiye: Her şeyden huylandığı için

Donsuz celil: Celil amca yürürken pantolonu düşer ve herkes donsuz deyip gülmeye başlamışlar. Bundan dolayı bu soy ismini almıştır.

Beyaz çoraplı Necmiye: Kadın beyaz çoraptan başka çorap giymediği için

Çavuş oğlu Zeki: Kabadayılık yaptığı için

İseler: Erken uyudukları için gün battı ise yattı denirmiş.

Hesapçılar: Düğünde kalan pilav boşa gitmesin diye kurutup tekrar pişirdikleri için.

Japon Kadir: Çok zeki olduğu için

Saddam Hüseyin: Geceleri sürekli tüfekle ateş ettiğinden dolayı

Kirloş Yaşar: Adam sürekli çöplerde gezip hiç yıkanmadığı için

Zırcılar: Bir sülaleye verilen lakaptır. Sebebi ise bu sülaledeki kadınların sürekli bağırarak konuşmasından dolayı.

Sır Kız Senem: Senem nene çocukken hep karyolanın altına saklanırmış kimse bulamazmış, bundan dolayı da sır kız lakabını almış.

Kıllıkçı Dürdane : Kadın yaptığı işi çok incelermiş ve çok pinpirikliymiş.

c) Yapılan İşe Göre:

Kabirci Necati: Çok mezar kazdığı için

Otobüsçü Rüstem: Köye otobüsü ilk getiren kişi olduğu için

Demirci Battal: Demircilik yaptığından dolayı

Kabakçı Kıymet: Kabağı çok yetiştirdiği için

Eşek Çakanlar: Bu sülalede erkekler eşeklerin atların ayaklarına nal çakarlarmış bundan dolayı da bu lakabı almışlar.

d) Yüceltilen Değerlere Göre:

Yonanlar: Bu sülaleden biri askerden kaçmak için parmağını kesmiş herkes de sen askerden kaçtın vatan hainisin sen gavursun demişler ve bu lakabı vermişlerdir.

e) Dilekte Bulunmaya Göre:

Dur kadın: Büyük babaannemin kendinden önceki kardeşleri hep ölmüş babaannemde ölmesin diye daha doğmadan dur kadın demiş.

Lakaplar, toplumsal çevrede tanınmayı, çevreden ayırt edilmeyi sağlarken, genel anlamda dışarıdan "takma adlar" olarak kullanılmaktadır. Yukarıda da görüldüğü üzere, dış görünüş ve öne çıkan karakter özelliği ön plana çıkmaktadır.

3.2. Soyadları

Niğde örneğinden derlenen soyadı hikayelerinden hareketle çeşitli kategoriler belirlenmiştir. Soyadı hikayelerinde göç edilen yer, dış görünüş, karakter özellikleri, aynı çevrede yaşayan insanlardan kendini ayırt etme, yapılan meslek özellikleri ve yüceltilen değerler öne çıkmaktadır.

a) Göç Edilen Yere Göre:

Dönen: Selanik göçmeni olduğumuz için Balıkesir'e gelmişiz. Oradaki insanlar da bunlar dönenler kim olduğu ne olduğu belirsiz derlermiş. Bundan dolayı da dönen soyadını almışız.

Gavuroğlu: Annemin dedesi Türkmenistan göçmeni olduğu için onları yabancı görürler ve gavur derler, daha sonra bu gavuroğluna döner.

Aktaş: Benim baba tarafım Adanalıdır. Bizim dedelerimiz yörük imiş ve göçebe hayatı yaşıyorlarmış. Soyadı kanunu çıkınca da yaşadıkları yerlerden esinlenerek Aktaş soyadını almışlar.

Nuhoğlu: Soyadımız İstanbullu Nuhzadeler'den geliyor.

b) Dış Görünüşe Göre:

Gök: Bizim sülale geneli mavi gözlü olduğu için gökyüzüne benzetip gök soyadını vermişlerdir.

Uzun: Büyük dedemden bu yana hepimizin boyu çok uzun olduğundan dolayı uzun soyadını almışız.

Gürses: Bizim ailede ki herkesin sesi çok gür yani dışarıda duyanlar konuşurken kavga ediyoruz sanırlar. Zaten evde konuştuklarımız apartmanda hep duyulurmuş. Sesimiz gür olduğundan dolayı bu soyadını almışız.

Parmaksız: Dedemin parmakları olmadığından dolayı bu soyadını almışız.

Tosun: Büyük dedem eskiden çok kiloluymuş hatta o kadar kiloluymuş ki yerinden kalkamazmış. Soyadı çıktığında da gidip soyadı alamamış memurda o kilolu zaten soyadı da tosun olsun diyerek tosun soyadını almışız.

Çakır: Dedemin babasının gözleri çakırmış. Bundan dolayı da çakır soyadını almış.

c) Karakter Özelliklerine Göre:

Uysal: Dedem çok aksiymiş herkesle kavga edermiş. İnsanları huysuzluğuyla bıktırmış. huysuzluğundan dolayı ironi amaçlı uysal soyadını almıştır.

Taş: Bizim sülale eskiden çok kavgacıymış ve ne zaman kavga etseler karşı tarafa sürekli taş atarlarmış. Tabi bunun namı da herkese yayılınca bize en uygun soyadının bu olduğunu düşünüp taş soyadını vermişler.

Solak: Dedem her işini solak yapar ve çok sakarmış bundan dolayı solak soyadını vermişler

Gümüş: Büyük dedem çok temizmiş sürekli takım elbise giyer sürekli koku sürermiş ondan dolayı gümüş gibi adam mahiyetinde gümüş soyadını vermişler.

d) Ailevi Sorunlara Göre:

Kahriman: Babamın dedesi amca çocuklarıyla tartışmış soyadı aslında kahramanmış. Tartışınca da kahriman olarak değiştirmiş.

Koç: İlk zamanlarda soy ismimiz Koçoğlu idi. Fakat bu soyadında farklı bir sülale olduğundan ve onlardan ayrılmak için koç soyadını almışız.

e) Yapılan Mesleğe Göre:

Çelik: Dedem o zamanlar kurulan ilk çelik fabrikasında çalışmaya başlamış önce çelikçiler lakabını almışız daha sonra bunu çelik soyadına çevirmişiz.

Müdüroğlu: Babamın büyük dedesi eskiden çok önemli bir müdür imiş. Ondan dolayı müdür soyadını almışız.

Gündoğdu: Büyük dedem tefecilik yaparmış ve verdiği borcu gün doğmadan geri istermiş. İşte bundan dolayı nüfus memuru gündoğdu soyadını yazmıştır.

f) Yüceltilen Değerlere Göre:

Niğde yöresinde, alınan soyadlarında birtakım özellikler öne çıkmaktadır. Soyadı kanunuyla birlikte alınan soyadlarında, insanlar soyadını seçerken kendi soylarını yücelten ve soylarının devamlılığını sağlayan soyadlarını tercih etmişlerdir.

Kurt: Biz sülale olarak koyu bir ülkücüyüz, bizim soyadımız eskiden tekin idi. Dedemde ülkücü olduğu için soyadını kurt yapmış.

Baştürk: İlk soyadlarının verilmeye başlandığı sıralarda büyük dedem de büyük bir Atatürk aşığıymış. Atatürk ile görüşmüş hatta sonra dedeme Baştürk soyadını vermişler.

Kılıç: Soyadı kanunu geldiğinde büyük dedemiz Hz.Ali'nin kılıcından esinlenmiş. Hatta 3 kardeş farklı soyadlarını almışlardır.

Özen: Küçük yaşta yetim kalan dedemi halası büyütmüş, halası da Atatürk'e hayran olan ve dedemin de öyle olmasını istediği için bu soyadını almıştır.

Yıldız: Yıldız Hz. Muhammed'i temsil ettiği için.

Cesur: Aslında bu soyadı biraz ironi şöyle ki dedem çok korkak biriymiş o zamanlar, kendine özgüveni de yokmuş bundan dolayı da herkes demin üstüne gelmiş ezmişler dedemi. Dedemde kendini cesur göstermek için cesur soyadını almış.

Varol: Ailemizden herkesin uzun süre yaşamalarını istedikleri için bu soyadını almışlar.

Aydın: Gençler aydın olsun diye verilmiştir.

Köksal: Soyadımızı alan dedemiz soyumuzun nesilden nesle aktarılmasını, ismimizin gelecekte de var olmasını istediği için. Köksal soyadını almak istemiştir.

4. Sonuç

Bu çalışmada, çalışmanın amacına uygun olarak soyadı ve lakaplardan yola çıkarak soyadı ve lakap hikâyelerini dinlemek ve bu soyadı ve lakapların, toplumsal kimlik işlevi ortaya konulmuştur. Araştırmada elde edilen veriler, Niğde ilinde nitel bir araştırma desenine uygun olarak, soyadı ve lakaplar üzerine görüşmelere dayanmaktadır. Yarı yapılandırılmış sorularla, soyadları ve soyadının verilme gerekçesi ve lakaplar derlenmiştir. Özellikle lakaplarda, "ilginç" anlamlara gelen kullanımlara odaklanılmıştır.

Örneklem olarak ele aldığımız Niğde'de soyadı ve lakaplar, toplumsal kökeni anlamaya yönelik olarak "toplumsal bir kimlik" sağlayıcı olarak fonksiyon görmektedir. Kırsal-geleneksel yapı özellikleri gösteren Niğde, soyadı kanunun üzerinden geçen süre bir yüzyıla doğru yaklaşırken, soyadıyla birlikte lakapları kullanmaya devam etmektedir. Anadolu'nun kırsal geleneksel toplum özellikleri gösteren bir yerleşim yeri olarak Niğde'nin sözlü kültüre dayalı toplum özelliklerini sürdürmesi bu durumda etkili olmaktadır. Kırsal kesimde yaşayan insanların lakapları kullanma amaçları aynı isimli olan kişileri ayırt etmek, karşıdaki kişinin bir eksikliğinden, fiziksel özelliklerinden dolayı ya da yermek amacıyla insanlara lakaplar takıldığını ve lakapları olan kimselerin lakaplarının amacı ne olursa olsun kabullenip kendilerini lakaplarıyla tanıtmaları kırsal kesimde lakabın ön planda olduğunun bir göstergesidir.

Lakaplar ve soyadları toplumsal kökeni açıklamakta, çevremizden bizi ayırt ederek, bir kimlik yüklemekte, mensubiyetle birlikte, bir aidiyeti de temsil etmekte, hatta bizi kontrol ederek sınırlayan yönler de barındırmaktadır. Soyadları ve lakapların, niçin verildiği üzerinden yapılacak bir analiz "toplumsal dokumuzun kodlarını" anlamaya, bakış açılarımızı derinleştirmeye yönelik bir katkı sunmaktadır.

Kaynaklar

BORATAV, P. N. (1999), 100 Soruda Türk Folkloru, Gerçek Yayınları, İstanbul.

ÇELİK, C. (2005), İsim Kültürü ve Din, Çizgi Kitabevi, Konya.

GÜRSOY NASKALİ, E. (2013), Cumhuriyet Tarihi Soyadı Hikayeleri, Doğan Yayıncılık, İstanbul.

ÖRNEK, S. V. (1995), Türk Halkbilimi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

ZENGİN, D. (2014), Türk Toplumunda Adlar ve Soyadları, Kurmay Yayınevi, Ankara.

OKUL ÖNCESİ (6 YAŞ) ÇOCUKLARINDA ŞEHİR ALGISI: TÜRKİYE (KOCAELİ İLİ) ÖRNEĞİ

Yrd. Doç. Dr. Sibel IŞIK MERCAN [1] - Öğr. Gör. Ceren DEMİRALP[2]

Özet

Çalışmanın amacı; özellikle sanayi şehirlerinde yaşayan ve apartmanlar arasında sıkışmış çocukların çevrelerini nasıl algıladıkları ve nasıl bir çevrede yaşamak istedikleri sorusuna cevap aramaktır. Çalışmanın örneklemini, Türkiye'nin en önemli sanayi şehirlerinden biri olan Kocaeli'de özellikle de sanayi tesislerinin yoğunlaştığı Kartepe ilçesinde bulunan anaokulları içinden rastgele olarak 1 okul seçilmiş burada eğitim alan 6 yaş grubu 14 öğrenci araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. Çalışma betimsel bir çalışmadır. Nitelik dikkate alınmış olup örneklemin sayısından çok derinlemesine araştırma yapılabilecek bir araştırma grubu olmasına dikkat edilmiştir. Veri toplama aracı olarak 2 açık uçlu soru olan " nasıl bir çevrede yaşıyorsunuz?" ve "nasıl bir çevrede yaşamak istiyorsunuz?" soruları yöneltilerek cevaplarını resimlerle anlatmaları istenmiştir. Resim uygulamasının yapılmasıyla elde edilen veriler uzman görüşü alınarak betimsel analiz ve içerik analizi ile kodlanarak değerlendirilmiştir. Analizler sonucunda elde edilen verilerde çocukların resimleri yüzde, frekans olmak üzere gösterilirken ve çizilen resimlerin anlatmak isteği duygular 4'lü likert (Hiç, Az, Orta, Çok) ile değerlendirilirken çizdikleri resimlerdeki unsurların coğrafi unsurlarla benzeşmesi uzmanlar tarafından belirlenip kodlanıp değerlendirilmiştir. Benzerlik yaşadıkları yerlerle ilgili olarak çoğunlukla çevre sorunları ile ilgili birden fazla konuya yer verdikleri ele aldıkları sorunları neden- sonuç ilişkisi içinde resmettikleri belirlenmiştir. Çocukların yaşadıkları yerleşim dokusunun oldukça kısıtlayıcı olduğu dikkat çekerken yaşamak istedikleri yerlerle ilgili olarak resimlerinde daha canlı renklere yer verdikleri kırsal kesimdeki coğrafi temaları sıklıkla kullandıkları, yaşamak istedikleri yerlerle ilgili çizdikleri resimlerde kendilerini daha mutlu tasvirlerle ifade ettikleri saptanmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgular bize göstermiştir ki çevre düzenlemelerinin geleceğin toplumunun dizaynına da yön verebileceği ve bu alanda yapılacak çalışmalarda insan faktörünün her zaman öncelikli konu olması gerektiğidir. Ayrıca yaşanılan mekanın çocuğun iç dünyasının gelişim sürecine de yansımasından dolayı geleceğin mutlu çocukları arayışında bu çalışmanın ve benzer çalışmaların katkıda bulunabileceği ve Türkiye'de çocuk dostu şehir girişimlerinde literatürü zenginleştireceği düşünülmektedir.

Anahtar Sözcükler: *Çevre Algısı, Çevre, Okul Öncesi Eğitim, Resim Analizi, Sanayi Şehri, Kocaeli.*

CITY PERCEPTION OF PRESCHOOL CHILDREN (6 YEARS OLD) : THE CASE OF TURKEY (KOCAELİ)

Abstract

The purpose of this study is to seek an answer to the questions of how children particularly living in industrial cities and are surrounded by apartments perceive their surroundings and what kind of an environment they would like to live in. The sample of the study consists of 14 students in the 6-year age group who take education in a school that was randomly selected among preschools particularly in Kartepe district of Kocaeli city - one of the most important industrial cities of Turkey - where industrial plants have increased in number. This is a descriptive study and an attempt was made to deal with a research group which can be examined throughly rather than the number of sample. As data collection tool, students were asked to answer these two open-ended questions through drawings; "what kind of an environment do you live in?" and "what kind of an environment would you like to live in?". The data obtained by drawing application were evaluated after they were coded with descriptive analysis and content analysis with the help of expert opinion. The drawings were demonstrated by gender, percentage and frequency; the emotions that the drawings try to explain were evaluated through 4 point likert scale (never, rarely, usually, always) and similiarity between the elements in drawings and geographic elements were determined, coded and evaluated by experts. It was determined that the children usually addressed more than one environmental problems with regard to places they make an analogy between and they drew the issues using a cause and effect

[1] *Sinop Üniversitesi, Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü: smercan@sinop.edu.tr*
[2] *Sinop Üniversitesi, Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü*

relationship. The fact that settlement texture in which children live is very restrictive catches the attention, and it was determined that children used more vivid colours and geographical themes from rural areas and that they portrayed themselves as happier in drawing the places they want to live in. Findings of the study show that environmental planning could shape the designing of future society and that human factor should always be the priority issue for the studies to be carried out in this field. Since the living space affects the development process of childrens' inner world, it is believed that this study can contribute to similiar studies in the quest of happy children of future and enrich literature in terms of child-friendly city attempts in Turkey.

Keywords: *Environmental Perception, Environment, Preschool Education, Drawing Analysis, Industrial City, Kocaeli.*

1. Giriş

Çocuklar yaşadıkları toplumda mekanı algılama biçimleri ile yaşadıkları yere göre ve yaş gruplarına göre farklılıklar ortaya koymaktadırlar. Çocuğun kentsel unsurlarla ilişkisine bakıldığı zaman bu alanda yapılan çalışmalar son dönemlerde artmış olsa bile Türkiye'deki çalışmaların yeterli düzeyde olduğu düşünülmemektedir. Özelllikle öğrencilerin şehir algılarının ölçülmesi ile ilgili olarak yapılan ulusal ve uluslararası literatüre bakıldığında sınırlı sayıda çalışmaya rastlanmaktadır. Bununla birlikte şehrin genel olarak toplum tarafından nasıl algılandığı, üniversite öğrencilerinin yaşadıkları şehirleri nasıl algıladıkları, kırsal nüfusun şehir nüfusunu nasıl algıladığı ile ilgili çeşitli yayınlara rastlanmaktadır. Ancak yapılan bu çalışmanın okul öncesi dönemi 6 yaş çocuklarının şehir algısını ortaya koyması bakımdan özgün bir değer taşımasının yanısıra literatürdeki bu alandaki eksikliğe de katkı sunacağı düşünülmektedir. Resimler üzerinden çevre (şehir) algısı yapma çalışmaları literatürde yeni yeni keşfedilen bir çalışma alanıdır. Çocukların resmettikleri tasvirleri doğru okumak bugünün ve geleceğin kent ve çevre tasarımcıları, yöneticiler ve bu alanda sorumluluk sahibi herkes için önemli bir kaynak olabilir. Bu düşünceden yola çıkarak çocuğun içinde bulunduğu çevre hakkındaki algılarının doğru anlaşılması geleceğin çevre inşasının düzenlenmesinde farklı yaklaşımları ortaya çıkarılabilir. Bu çalışma kişinin yaşadığı coğrafi görünümü algılaması ile ilgili bir çalışma olduğu için çalışmanın amacı da ; özellikle sanayi şehirlerinde yaşayan ve apartmanlar arasında sıkışmış 6 yaş çocuklarının çevrelerini nasıl algıladıkları ve nasıl bir çevrede yaşamak istedikleri sorusuna cevap aramaktadır.

Çalışmanın bundan sonraki bölümleri şu şekilde düzenlenmiştir. Yazın taraması bölümünde okul öncesi eğitim ve okul öncesi eğitimde çevre algısının önemi, çocuk şehirlerinin dizaynının önemi ele alınmış, model seçimi bölümünde analiz yöntemleri anlatılmış ve analiz sonuçları tartışılmıştır. Sonuç bölümünde ise analiz sonuçları yorumlanmış , eğitimciler ve çevre tasarımcıları için öneriler getirilmiştir.

2. Yazın Taraması

Bireylerin doğayı tanıması, doğaya yönelik tehditler konusunda bilinçli olması açısından eğitim yaşamsal bir öneme sahiptir. Günümüzde özellikle şehirlerde yapay bir çevrede bulunan çocuklar için çevre de bu anlamda doğa sevgisi ve bilinci oluşturmak için gerekli ortamı oluşturamamaktadır. Şehirlerde yaşayan insanların doğayla temasları kısıtlı bir şekilde, televizyon, internet ya da kitaplar üzerinden kapalı mekânlarda soyut olarak gerçekleşmektedir. Doğayla temas kapalı mekânlara doğru çekilmekte, yeni kuşakların doğaya ilişkin deneyimleri giderek azalmaktadır (Köşker,2013). Türkiye'de son otuz yılda gerçekleşen köyden kente büyük çaplı göçler, 2004 yılında nüfusun %65'inin kentlerde yaşamasına ve yine 2004 yılında, onbeş yaşın altındakiler kent nüfusunun %28,5'ini oluşturmasına yol açmıştır (http://www.unicef.org/turkey/dn_2006/_cr33.html. E.T:16.06.2016).

2014 yılı itibari toplam nüfusun yaklaşık %90 'nının şehirlerde yaşadığı kabul edilmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre çocuk nüfusun toplam nüfus içindeki oranı 2014 yılında %29,4'tür (TÜİK,2014, syf:1). Bu durumda şehirde

Topsümer, Babacan ve Baytekin tarafından 2009 yılında "Şehir ve Çocuk: Çocuk Dostu Şehir Girişiminin Şehir İmajına Katkısı" isimli çalışmalarında belirtildiği gibi "Çocuk Hakları Sözleşmesi, Birleşmiş Milletler Genel Asamblesi tarafından 20 Kasım 1989 tarihinde kabul edilerek 2 Eylül 1990 tarihinde de yürürlüğe konulmuş olan bir sözleşmede; UNICEF'in çocuk dostu şehirler yaratılmasına yönelik girişimlerinden bahsedilmektedir. Bu girişim, günlük yaşam içerisinde çocuk haklarını yaşama geçirmeye özen gösteren herhangi bir şehir veya yerel yönetim sistemi kurulabilmesini sağlamaktadır. Bu yapılanma çocukların ihtiyaç ve isteklerini dikkate alarak şehirlerin gelişiminde çocuk öğesini katılımcı ve belirleyici bir unsur haline getirmeyi amaçlamaktadır. Çocuk dostu şehirlerin genel yapılarına bakıldığında bu şehirlerin çocukların katılımına imkan tanıyan, çocuk dostu hukuki bir çevre oluşumu için çabalayan, çocuk hakları bilincinin yerleştirilmesi konusunda çalışmalar yapan,

güvenli oyun alanı, sokak ve caddelere sahip olan, çocuklara yönelik temel hizmetlere ulaşımda kolaylık sağlayan, sağlıklı içme suyu ve hijyenin sağlandığı, çocukların mümkün olduğunca şiddetten uzak tutulduğu şehirler olduğu görülmektedir. Çocuk dostu şehirlerin dünyadaki sayısına bakıldığında bu sayının sekiz yüzden fazla olduğu görülmektedir. Türkiye'de ise konuyla bağlantılı aday konumunda olan on iki şehrin olduğu ve bu şehirlerin çocuk dostu şehir haline getirilmesine ilişkin çalışmaların bir yıldan uzun bir süredir yürütüldüğü dikkat çekmektedir. Çocuk dostu şehir olabilmek, Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin uygulanabilirliğine katkı sağlamasının yanında şehir imajının oluşumunda da olumlu etki yaratacak bir unsur olarak değerlendirilebilir.

Çocuk Dostu Şehir Projesi Uygulama Yönergesi (2006:4)'ne göre çalışmamızı ilgilendiren bazı konu başlıkları şöyledir;

- Şehirdeki çocukların durumu raporu,
- Ayrımcılık gözetmeyen ve dayanışmayı özendiren bir çevre,
- Özellikle güç durumdaki çocuklar için dost bir çevre,
- Sürdürülebilir ve adil bir çevre,
- Çocukların gelişimi için dost bir çevre,
- Sağlıklı ve güvenli bir çevre.

Çocuklarda çevre algısının önemine vurgu yapan yabancı kaynaklarla ilgili çalışmalardan bazıları şöyledir; Musser &Dıamond (1999)., Bonnett, & Williams,(1998), Poudel, Vıncent, Anzalone, Huner, Wollard, Clement, Deramus, & Blakewood, (2005); Reıth & Blakewood, (2002)., Robertson, (2008), NICHD Early Child Care Research Network (Ed.). (2005), Simmons, (1994), Einarsdottir, Dockett, & Perry, (2009) . Bu çalışmalardan Bonnett, & Williams (1998)'de yaptığı çalışmada doğal çevre unsurlarının çocuğun gelişimi üzerinde pozitif etkisinden bahsedilirken; Simmons (1994)'de yaptığı çalışmada kentte yaşayan çocukların beğendikleri çevresel unsurları fotoğraflamaları istenmiş, bu araştırmada da göze çarpan en önemli nokta; öğrencilerin beğendikleri unsurların başında fiziki coğrafya unsurlarının (bitki toplulukları başta olmak üzere) gelmiş olmasıdır.

Kısacası yaşamın ilk yıllarını kapsayan dönemde çevresini yaşanabilir bulan çocukların gelişmeleri ve çevreyi korumaları çevre-insan ilişkisini odak noktası yapmış biz coğrafyacılar için açısından oldukça önemlidir.

Lowenthal'a göre; "Dünya konusunda her bir imaj ve fikir kişisel deneyim, öğrenme, hayal ve belleğin sonraki bileşkesidir. İçinde yaşadığımız, ziyaret ettiğimiz ve seyahat ettiğimiz yerler, okuduğumuz dünyalar, sanat çalışmalarında gördüklerimiz, hayal alemleri ve düşlemlerin (fantezilerin) her biri bizim beşeri ve doğal imajımıza katkıda bulunur. Günlük dünyamıza çok yakından bağlantılı olanlardan çok uzak görünenlere kadar deneyimin bütün türleri bizim bireysel gerçeğimizin resmini oluşturmak için bir araya gelirler. Her bir kişi için yerin yüzeyi, gelenek ve fantezinin kişisel ve kültürel lensler yardımı sonucu kırılmasıyla şekle sokulurlar. Bizim hepimiz artist ve peyzaj mimarıyız. İdrak ve tercihlerimize uygun olarak düzen yaratırız; mekanı, zamanı ve nedenselliği organize ederiz. Dünya coğrafyası sadece insanın mantık ve gözüyle, sanatın renk ve ısığı, dekoratif düzenlemeler, iyi, gerçek ve güzel olan fikirlerle birleştirilebilir. Bu konuda anlaşma asla ne mükemmel ne de devamlıdır. Coğrafyacılar dahi kısmi ve çabuk unutulan uyum umabilir. Raleigh'in yazdığı gibi "gerçek degil, fakat fikir dünya üzerinde pasaport olmadan seyahat edebilir" (Lowenthal 1961: 260, Akt: Ağaoğlu,2007).

Çevresel algılama ve davranışsal coğrafya konusundaki çalışmaların dört farklı konuda yapıldığı görülmektedir. Bunlar: Mekansal bilme-öğrenme ve beşeri davranış (analitik davranışsal coğrafya), kökeni doğal afet algılamasına dayanan insan-çevre ilişkilerinin ekolojik boyutları, coğrafi görünümün algılanması ve deneyimi ve bireysel, sosyal ve kültürel kıyaslama çalışmalarıdır (Aitken ve diğerleri ,1989. Akt: Ağaoğlu,2007:3).

3. Model Seçimi

Çalışmanın örneklemini, Türkiye'nin en önemli sanayi şehirlerinden biri olan Kocaeli'de özellikle de sanayi tesislerinin yoğunlaştığı Kartepe ilçesinde bulunan anaokullarından rastgele olarak seçile bir anaokulda eğitim alan 6 yaş grubu 14 öğrenci oluşturmaktadır. Çalışma betimsel bir çalışma olup niteliğin ön plana alınabilmesi için örneklemin sayısından çok derinlemesine araştırma yapılabilecek bir araştırma grubu olmasına dikkat edilmiştir. Veri toplama aracı olarak 2 açık uçlu soru olan "Nasıl bir çevrede yaşıyorsunuz?" ve "Nasıl bir çevrede yaşamak istiyorsunuz?" soruları yöneltilerek cevaplarını resimlerle anlatmaları istenmiştir. Resim uygulamasının yapılmasıyla elde edilen veriler

uzman görüşü (Resim analiz uzmanı, Ölçme Değerlendirme uzmanı ve coğrafya eğitimcisi) alınarak betimsel analiz ve içerik analizi ile kodlanarak değerlendirilmiştir. Resim analizlerinde 6 yaş grubu öğrencilerinin yaşadıkları ve yaşamak istedikleri yerdeki çizdikleri unsurların, analizleri sonucunda elde edilen verilerde çocukların resimleri, yüzde, frekans olmak üzere gösterilirken ve çizilen resimlerde kullanılan temaların resimdeki vurgusu 4'lü likert (Hiç, Az, Orta, Çok) ile değerlendirilirken çizdikleri resimlerdeki unsurların coğrafi unsurlarla benzeşmesi uzmanlar tarafından belirlenip kodlanıp değerlendirilmiştir.

4.Bulgular

Bu kısımda çalışmada elde edilen analizler üç kısımda sunulmuştur. İlk olarak çocukların yaşadıkları çevre ile ilgili algılarını resmettikleri resimler analiz edilmiş ardından çocukların hayal ettikleri çevre ile ilgili resimler analiz edilmiş daha sonra da nitelik olarak ayırt edici olarak seçilmiş çalışmalar ile ilgili ayrıntılı açıklamalar eklenmiştir.

TABLO 1: Çocukların Yaşadıkları ve Yaşamak İstedikleri Çevre İle İlgili Algıladıkları Doğal Unsurlar

		Yaşadıkları yer		Yaşamak istedikleri yer	
		n	%	n	%
Bitki	Hiç	2	14,2	8	57,1
	Az	3	21,4	1	7,1
	Orta	4	28,5	2	14,2
	Çok	5	35,7	3	21,4
Hayvan	Hiç	12	85,7	9	64,2
	Az	1	7,1	0	0,0
	Orta	1	7,1	4	28,5
	Çok	0	0,0	1	7,1
Dağ	Hiç	14	100,0	14	100,0
	Az	0	0,0	0	0,0
	Orta	0	0,0	0	0,0
	Çok	0	0,0	0	0,0
Nehir	Hiç	14	100,0	14	100,0
	Az	0	0,0	0	0,0
	Orta	0	0,0	0	0,0
	Çok	0	0,0	0	0,0
Güneş	Hiç	6	42,8	8	57,1
	Az	1	7,1	0	0,0
	Orta	7	50,0	4	28,5
	Çok	0	0,0	2	14,2
Bulut	Hiç	14	100,0	13	92,8
	Az	0	0,0	0	0,0
	Orta	0	0,0	0	0,0
	Çok	0	0,0	1	7,1
İnsan	Hiç	11	78,5	9	64,2
	Az	1	7,1	0	0,0
	Orta	1	7,1	1	7,1
	Çok	1	7,1	4	28,5
Apartman	Hiç	6	42,8	11	78,5
	Az	1	7,1	0	0,0
	Orta	2	14,2	1	7,1
	Çok	5	35,7	2	14,2
Toplam		14	100	14	100

Öğrenciler çizdiği resimlerde yaşadıkları çevre ile ilgili algıladıkları doğal unsurlardan bitki, hayvan, güneş, insan ve apartman ile ilgili görselleri belirli düzeylerde kullanırken, dağ, nehir, bulut görsellerinden hiçbirini çizmemişlerdir. Yaşadıkları çevre ile ilgili en çok kullanılan görsel unsur bitkidir. Öğrencilerin %35,7'si çok, %28,5'i orta, %21,4'ü biraz da olsa resimlerinde bitki görselini kullanmışlardır. Resimlerde apartman unsuru %35,7'si çok, %14,2'si orta düzeyde; güneş unsuru

%50,0'ı orta, %7,1'i az düzeyde kullanılmıştır. Çocukların %78,5'i insan unsurunu, %85,7'si hayvan unsurunu resimlerinde hiç kullanmamıştır. (Tablo 1.)

Çocukların nasıl bir çevrede yaşamak istediği ile ilgili algıladıkları doğal unsurlardan çizilen resimlerde en fazla kullanılan bitki ve güneş görselleri iken, dağ ve nehir görselleri hiç kullanılmamıştır. Öğrenciler yaşamak istedikleri yer ile ilgili resimlerinde bitki unsurunu %21,4'ü çok, %14,2'si orta, %7,1'i az düzeyde; güneş unsurunu %14,2'si çok, %14,2'si orta düzeyde; insan unsurunu %28,5'i çok, %7,1'i orta düzeyde; hayvan unsurunu %7,1'i çok, %28,5'i orta düzeyde kullanmışlardır. Öğrencilerin %78,5'i apartman figürünü, %92,8'i bulut figürünü resimlerinde hiç kullanmamışlardır. (Tablo 1.)

TABLO 2: Çocukların Yaşadıkları ve Yaşamak İstedikleri Çevre İle İlgili Algıladıkları Beşeri Unsurlar

		Yaşadıkları yer		Yaşamak istedikleri yer	
		n	**%**	**n**	**%**
Müstakil Ev	Hiç	13	92,8	10	71,4
	Az	1	7,1	0	0,0
	Orta	0	0,0	3	21,4
	Çok	0	0,0	1	7,1
Hava Kirliliği	Hiç	6	42,8	11	78,5
	Az	1	7,1	3	21,4
	Orta	2	14,2	0	0,0
	Çok	3	21,4	0	0,0
Ses Kirliliği	Hiç	13	92,8	12	85,7
	Az	1	7,1	1	7,1
	Orta	0	0,0	1	7,1
	Çok	0	0,0	0	0,0
Araba	Hiç	14	100,0	13	92,8
	Az	0	0,0	0	0,0
	Orta	0	0,0	0	0,0
	Çok	0	0,0	1	7,1
Çöp	Hiç	12	85,7	13	92,8
	Az	0	0,0	0	0,0
	Orta	1	7,1	1	7,1
	Çok	1	7,1	0	0,0
Park	Hiç	14	100,0	13	92,8
	Az	0	0,0	0	0,0
	Orta	0	0,0	0	0,0
	Çok	0	0,0	1	7,1
Mutluluk	Hiç	7	50,0	1	7,1
	Az	4	28,5	0	0,0
	Orta	1	7,1	3	21,4
	Çok	2	14,2	10	71,4
Toplam		14	100	14	100

Öğrencilerin resimlerinde yaşadıkları çevre ile ilgili algıladıkları beşeri unsurlardan en fazla hava kirliliği resmedilmiş, araba ve park unsurları resimlerde hiç kullanılmamıştır. Öğrenciler yaşadıkları yer ile ilgili resimlerinde hava kirliliği unsurunu %21,4'ü çok, %14,2'si orta, %7,1'i az düzeyde; mutluluk unsurunu %14,2'si çok, %7,1'i orta,%21,8'i az düzeyde resmetmişlerdir. Çocukların %85,7'si çöp, %92,8'i ses kirliliği, %92,8'i müstakil ev unsurlarını resimlerinde kullanmışlardır. (Tablo 2.)

Çocuklar yaşamak istedikleri yer ile ilgili çizimlerinde, algıladıkları beşeri unsurların tamamını en az bir kişi resimlerinde kullanmıştır. Yaşamak istedikleri yerleri ifade eden beşeri unsurlardan en fazla kullanılan mutluluktur. Öğrencilerin %71,4'ü çok, %21,4'ü orta düzeyde mutluluğu; %7,1'i çok, %21,4'ü orta düzeyde müstakil evi resimlerinde ifade etmişlerdir. Resimlerde araba figürü (%92,8), çöp (%92,8), park (%92,8) hiç olarak aynı düzeyde resmedilmiştir. Hava kirliliği (%21,4), ses kirliliği (%14,2) orta ve daha alt düzeyde resimlerde kullanılmıştır. (Tablo 2).

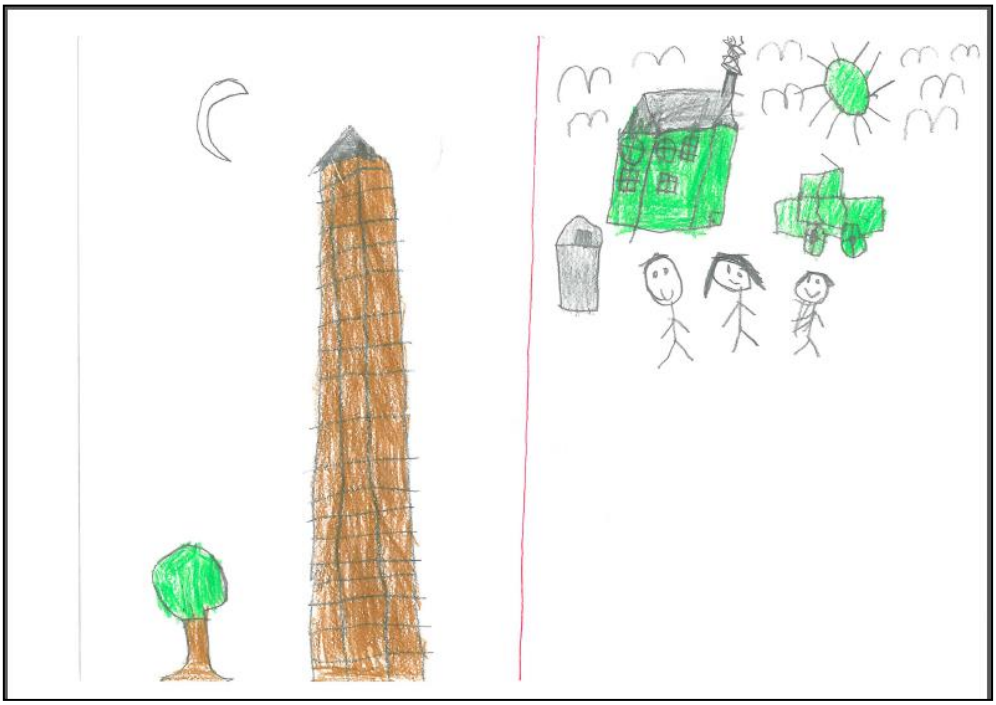

Resim 1: Ö.6 kodlu öğrencinin çizdiği resim.

Yaşadığı çevreyle ilgili soldaki resim genellikle kahverengi kullanmasını sebeplerinden biri çocuğun melankolik ve güvensiz durumlarda renkleri birbirine karıştırarak çamur alaşımı bir renk kullanması durumudur. Ayrıca yaşadığı yer ile ilgili resim de yer çizgisinin olmaması özgüven eksikliğini anlatır. Coğrafi unsur olarak ağacın apartman yanında çok küçük kalmış olması çocuğun doğal unsurlara olan uzaklığını ifade etmiş olabilir.

Yaşamak istediği çevre ile ilgili sağdaki resimde kahverengiden daha çok doğa rengi olarak kabul edilen yeşil rengi seçmesi olumlu görülmekle beraber bir yaşam alanı olarak seçtiği yerde ailesini ve kendisini gülen insan olarak resmetmesi hayalindeki dünyada mutlu olduğunu ifade ediyor. Güneşi ve hayvanları ikinci resimde kullanıyor olması doğal unsurlara olan özlemini ifade ediyor.

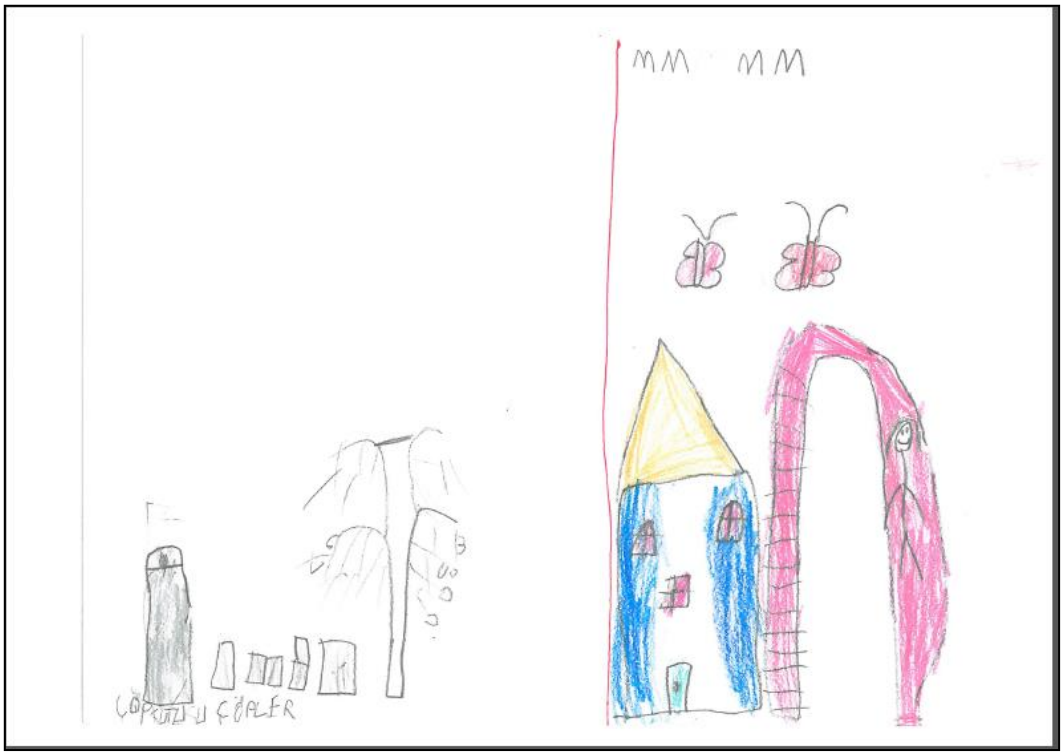

Resim 2: Ö.9 kodlu öğrencinin çizdiği resim.

Yaşadığı yerle ilgili çizdiği soldaki resim de çöpler olarak çöp kutusu olarak belirttiği unsurlar çevre kirliliğini gösterirken seçtiği kalem renginin karakalem olması hava kirliliğinin yansıması olarak kabul edilebilir yer kelimesinin belirtmediği için yaşadığı yerde kendisin. güvensiz hissettiğini söyleyebiliriz.

Yaşamak istediği ile ilgili alıcı unsurlara bakıldığı zaman çizdiği resimler renkleri kullanmayı tercih etmiş olması ve kendisini bu alanla içselleştirmiş olması mutlu olduğunu göstermektedir ayrıntılı boyama yaptığı resimli fiziki unsurlardan hayvanları kullanmıştır.

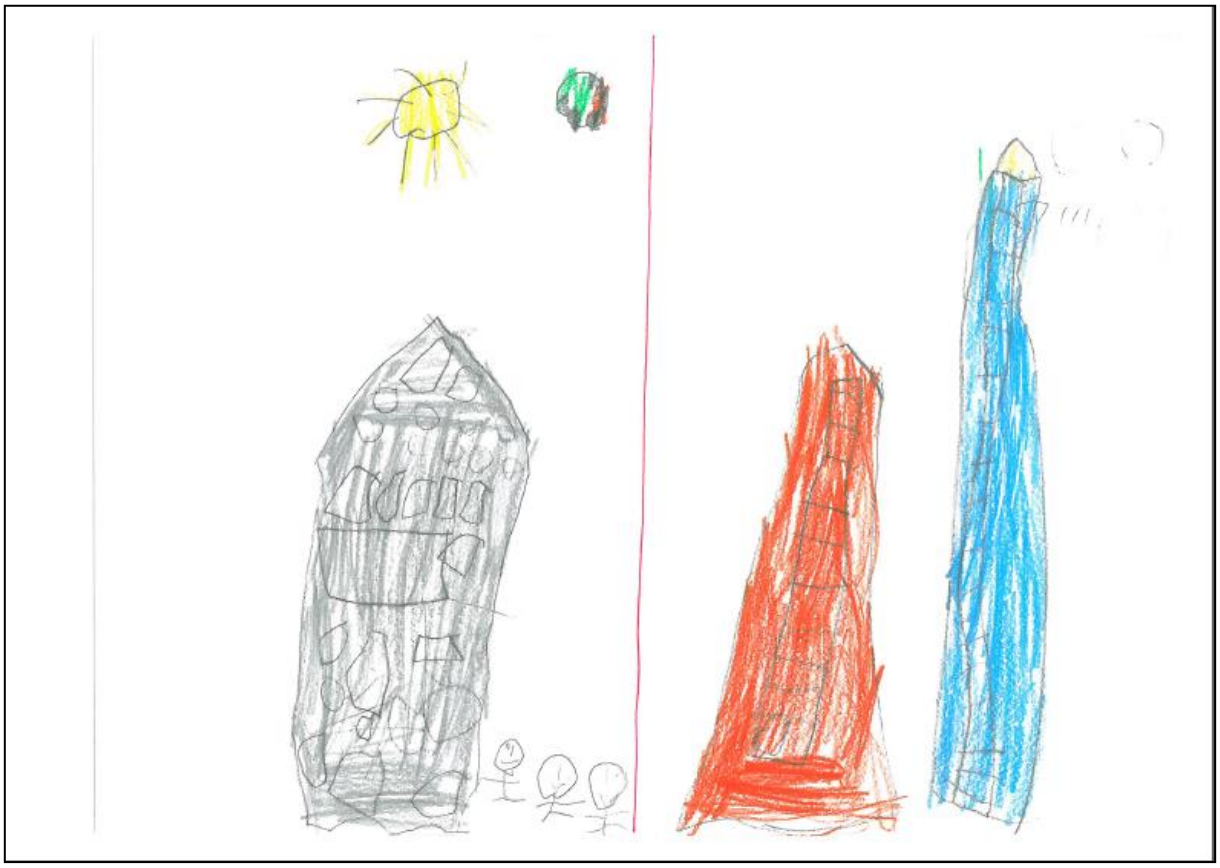

Resim 3: Ö.14 kodlu öğrencinin çizdiği resim.

Yaşadığı yerle ilgili çizgidiği soldaki resimde öğrenci karakalem kullanmış yer çizgisi belirtmemiş ve her şeyi boşlukta bırakmıştır. Bu da çocuğun özgüven eksikliği olduğunu ve mutlu olmadığını ortaya koymaktadır. ikinci resimde de yaşamak istediği yerle ilgili yer çizgisi yoktur ancak binalarda canlı renkler kullanmış olması hava kirliliğini olmadığını ve mutlu olduğunu ifade eder.

Sonuç ve Öneriler

Çalışmanın sonucunda öğrenciler çizdiği resimlerde yaşadıkları çevre ile ilgili algıladıkları doğal unsurlardan bitki, hayvan, güneş, insan ve apartman ile ilgili görselleri belirli düzeylerde kullanırken, dağ, nehir, bulut görsellerinden hiçbirini çizmemişlerdir. Bu da yaşadıkları alanda doğal unsurlardan ne kadar izole edilmiş şekilde yaşadıkları ortaya çıkmıştır.

Çocukların nasıl bir çevrede yaşamak istediği ile ilgili algıladıkları doğal unsurlardan çizilen resimlerde en fazla kullanılan bitki ve güneş görselleri iken, dağ ve nehir görselleri hiç kullanılmamıştır. Bu sonuç da bize okul öncesindeki çocukların bu unsurların var olduğu çevrelerde yeterince yaşam deneyimi elde etmedikleri ve de bu unsurları içselleştirmediklerini akla getirmektedir. Doğal çevrenin çocuğun gelişimine pozitif katkısını ortaya koyan çalışmalar incelendiğinde elde edilen bu sonuç endişe vericidir.

Öğrencilerin resimlerinde yaşadıkları çevre ile ilgili algıladıkları beşeri unsurlardan en fazla hava kirliliği resmedilirken yaşamak istedikleri yer ile ilgili çizimlerinde, algıladıkları beşeri unsurların tamamında en az bir kişi kullanmıştır. Resimlerde insan vurgusu mutluluğu temsil etmektedir. Yaşamak istedikleri yerleri ifade eden beşeri unsurlardan en fazla kullanılan olgu mutluluk kavramını ifade eden olgulardır.

Eldeki verilerle yapılabilecek önerilerin başında çocukların sağlık, eğitim ve gelişim ihtiyaçları karşılanırken ailelerce ve hizmet sunanlarca çevre unsuru öncelikli konu haline getirilmelidir. Sanayi şehirlerinde yaşayan her bir çocuğun eşit derecede doğayla bütünleşmesi için gerekli projeler yeterli düzeyde hayata geçirilmelidir ancak tüm bunlar yapılırken çevremizdeki doğal unsurların çocukların hayatına güzellikler katması için ve hizmete sunulması için daha fazla koordinasyona ihtiyaç vardır.

Kaynaklar

Ali Ağaoğlu, A. (2007) Davranışsal Coğrafyaya Bir Örnek: Öğrenci Merkezli Balıkesir Şehir İmajı. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt: 17, Sayı: 1 Sayfa: 17-44,

Bonnett, M., & Williams, J. (1998). Environmental education and primary children's attitudes towards nature and the environment. Cambridge Journal of Education, 28(2), 159-174.

Çocuk Dostu Şehir Projesi Uygulama Yönergesi. (2006)

Einarsdottir, J., Dockett, S., & Perry, B. (2009). Making meaning: Children's perspectives expressed through drawings. Early child development and care,179(2), 217-232.

Köşker, N. (2013). İlkokul Öğrencileri Ve Sınıf Öğretmeni Adaylarının Doğaya İlişkin Algıları Ve Sorumluluklarına Yönelik Düşünceleri. Electronic Turkish Studies, 8(3).

Musser, L. M. And Dıamond, K. E. (1999). "The Children Attitudes Toward the Envionment Scale for Preschool Children". Journal of Environmental Education, 30, 2, 155-162.

NICHD Early Child Care Research Network (Ed.). (2005). Child care and child development: Results from the NICHD study of early child care and youth development. Guilford Press.

Poudel, D. D., Vıncent, L. M., Anzalone, C., Huner, J., Wollard, D., Clement, T., Deramus, A. And Blakewood, G. (2005). "Hands-on Activities and Challenge Tests in Agricultural and Environmental Education". The Journal of Environmental Education, 36, 4, 10-22.

Reıth, C. C. And Blakewood, E. G. (2002). "Transforming a Production Demonstration Farm into an Agricultural Learning Landscape". Outlook on Agriculture, 31,2, 87–94.

Robertson, J. S. (2008). Forming Preschoolers' Environmental Attitude: Lasting Effects of Early Childhood Environmental Education. Unpublishished Master Thesis. Canada: Royal Roads University.

Saç, M. M. And Yumurtacı, E. (2009). "Determination of Soil Erosion Using Radioactive 137 Cs Tracer Model: Agricultural Site Sample in The Bursa Region". E-Journal of New World Science Academy, 4, 2, 195-202.

Simmons, D. A. (1994). Urban children's preferences for nature: lessons for environmental education. Children's Environments, 194-203

Skeffıngton, R. (2010). "Research Resource Reviews". Progress in Physical Geography. 34, 2, 251-254.

Tüik,2014, syf:1. file:///C:/Users/1111/Downloads/6394674604479639064..pdf E.T:08.06.2016)

Topsümer, F., Babacan, E., & Baytekin, E. P. (2009). Şehir ve Çocuk: Çocuk Dostu Şehir Girişiminin Şehir İmajına Katkısı. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi, (35), 5-20.

İŞSİZLİĞİN AZALTILMASI İÇİN ÖNEMLİ BİR ARAÇ: TÜRKİYE İŞ KURUMU'NUN İŞBAŞI EĞİTİM PROGRAMI

Prof. Dr. Müjdat ŞAKAR[1]

Özet

Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) tarafından işsizliğin azaltılmasına yönelik olarak yürütülen programlardan birisi olan İşbaşı Eğitim Programı, katılımcılara mesleki deneyim kazandırmak üzere, belirlenen asgari şartları taşıyan işyerlerinde işbaşında verilen eğitimi ifade eder. Bu sayede, iş arayan ancak iş tecrübesi olmadığı için iş bulamayan kişiler iş tecrübesi kazanmakta, işverenler ise ihtiyaç duydukları işgücünü kendileri yetiştirme imkanına kavuşmakta olduğundan hem iş arayanlar hem de işverenler doğru iş ve doğru işçi bulma olanağı elde etmektedirler.

İşbaşı eğitim programı, katılımcının mesleki deneyim kazanmasını sağlayacak mesleklerde düzenlenir. En az iki sigortalı çalışanı olan ve Kuruma kayıtlı işyerlerinde uygulanabilir. Katılımcılar, yirmi dört ay içinde en fazla üç yüz yirmi fiili gün işbaşı eğitim programından yararlanabilirler. Yönetmelik değişikliği ile eskiden altı ay olan İşbaşı Eğitim Programı'nın süresi uzatılmıştır Buna göre 24 ay içinde işsizler ve öğrenciler toplam 320 fiili gün bu programa katılarak günlük 50 TL cep harçlığı alabileceklerdir. Bu süre boyunca da İŞKUR katılımcıların genel sağlık sigortası ile iş kazası ve meslek hastalığı primlerini ödeyecektir.

31.12.2016 tarihine kadar başlayan işbaşı eğitim programını tamamlayan; 18 yaşından büyük, 29 yaşından küçük olanlardan program sonrasında üç ay içinde işe alınması durumunda işe alan işverenler imalat sanayi sektöründe faaliyet gösteriyorsa 42 ay, diğer sektörlerde faaliyet gösteriyorsa 30 ay süre ile sosyal sigorta işveren primi İşsizlik Sigortası Fonundan karşılanmaktadır.

Anahtar kelimeler: *İşbaşı eğitimi, staj, işsizlikle mücadele, sigorta prim teşviki, İŞKUR.*

I.Giriş

Tüm dünyada işsizliğin azaltılması, ekonomik ve sosyal kalkınmanın vazgeçilmez bir unsuru görülmektedir. İşsizliğin azaltılmasının temel unsuru da istihdam yaratmaktan geçmektedir. İstihdam ise tüm dünyada ağırlıklı olarak özel sektör eliyle yaratılmaktadır. Devletin istihdam yaratmaktaki rolü, özel sektörü çeşitli teşvik yöntemleri ile ek istihdam yaratmasına yönlendirmesidir (Bayhantopçu, 2016: 506)

Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) tarafından işsizliğin azaltılmasına yönelik olarak yürütülen dört aktif işgücü piyasası programı mevcuttur:

- Mesleki Eğitim Kursları,
- İşbaşı Eğitim Programı,
- Toplum Yararına Programlar,
- Girişimcilik Eğitim Programı.

Bu programlardan birisi olan İşbaşı Eğitim Programı, katılımcılara mesleki deneyim kazandırmak üzere, belirlenen asgari şartları taşıyan işyerlerinde işbaşında verilen eğitimi ifade eder. İŞKUR, 12 Mart 2013 tarihinde 28585 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren Aktif

[1] T.C. Marmara Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölüm Başkanı ve İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Anabilim Dalı Başkanı, msakar@marmara.edu.tr

İşgücü Hizmetleri Yönetmeliği'nin İşbaşı Eğitim Programı Bölümü'nde (md.45-61) yer alan hükümler çerçevesinde işsizlere, her kademedeki yükseköğretim öğrencilerine ve açık öğretimdeki öğrencilere yönelik olarak işbaşı eğitim programları düzenlenmektedir. 12 Şubat 2016 tarihinde 29622 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan "Aktif İşgücü Hizmetleri Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik" ile bu programda bazı değişiklikler yapılmıştır (Şakar, 2016:148).

Programın temel amacı mesleki deneyimi veya iş tecrübesi olmayan kişilere mesleki deneyim ve iş tecrübesi kazandırılarak bu kişilerin istihdam edilebilirliklerinin arttırılmasıdır. Bir diğer amacı ise nitelikli işgücü temin etmekte zorlanan işverenlere işe alacakları kişileri işyerinde belli bir süre gözlemleyerek ve eğitim vererek kişiler hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olma ve işe alma konusunda isabetli bir karar verme imkanı sunmaktır. Bu sayede, iş arayan ancak iş tecrübesi olmadığı için iş bulamayan kişiler iş tecrübesi kazanmakta, işverenler ise ihtiyaç duydukları işgücünü kendileri yetiştirme imkanına kavuşmakta olduğundan hem iş arayanlar hem de işverenler doğru iş ve doğru işçi bulma olanağı elde etmektedirler.

İşbaşı eğitim programı, katılımcının mesleki deneyim kazanmasını sağlayacak mesleklerde düzenlenir. Hangi mesleklerde program düzenleneceğine İŞKUR il müdürlüğünce karar verilir (http://www.iskur.gov.tr/tr-tr/sveren/isbasiegitim.aspx).

II. Program Uygulanacak İşyerleri

İşbaşı eğitim programı, ilgili mevzuatı gereğince ***en az iki sigortalı*** çalışanı olan ve Kuruma kayıtlı işyerlerinde uygulanabilir.

Belediyeler ve il özel idarelerinde ve Kurumca yaptırım uygulanan işyerlerinde yaptırım süresince işbaşı eğitim programı düzenlenmez. Kuruma kayıtlı işverenler, dernekler, vakıflar, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, meslek birlikleri, sendikalar, ticaret ve sanayi odaları, noterler, kamunun payının % 50'nin altında olduğu iktisadi teşekküller, v.b. işverenler işbaşı eğitim programlarından faydalanabilmektedir

Belirlenen şartları sağlayan işverenler, İŞKUR tarafından kendilerine tahsis edilen iş ve meslek danışmanları veya görevlendirilecek personel aracılığı ile ya da doğrudan il müdürlüklerine /hizmet merkezlerine gelerek taleplerini iletebilirler. İşverenin program düzenleme talebi, ivedilikle değerlendirilerek gerekli şartların sağlanması durumunda program düzenlenir.

İşveren, işyerini devrettiğinde, devam etmekte olan işbaşı eğitim programı ve istihdam yükümlülüğü de devralan işverene aktarılır.

İşbaşı eğitim programlarının düzenlendiği işverenden vergi, sosyal sigorta prim ve prime ilişkin diğer borçlar ile Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) ve İŞKUR' ca kesilmiş ve ödenmemiş idari para cezası olmadığına dair belge istenmez.

Kısa çalışma ve ücret garanti fonu uygulamasından yararlanan işyerleri, bu uygulamadan yararlandıkları dönemde katılımcı talebinde bulunamazlar.

İşverenlerden iki ile on arasında çalışanı bulunanlar bir, on bir ve üzerinde çalışanı olanlar ise fiili çalışan sigortalı sayısının onda biri kadar işbaşı eğitim programı katılımcısı talep edebilir. İşverenlerce katılımcıların en az yüzde ellisinin program sonunda istihdamının taahhüt edilmesi durumunda, fiili çalışan sigortalı sayısının en fazla yüzde otuzuna kadar katılımcı talep edilebilir. Söz konusu talebe ilişkin uygulama esasları Genel Müdürlükçe belirlenir.

İşbaşı eğitim programı için yapılan başvuru ile program başlangıcının aynı tarihte olmaması halinde başvuru yapılan tarihteki duruma göre değil, program başlangıç tarihine göre işlem yapılır. Bu durumda işverenden programın başladığı tarihe ilişkin fiili çalışan sayısını gösteren yeni bir taahhütname alınır.

İl müdürlüğü her program için unvan farkı olmaksızın bir asıl ve bir yedek personeli program sorumlusu olarak görevlendirir. Program sorumlusu; programı, her safhasında, incelemek, değerlendirmek, yönetmek, gerekli bilgi ve belgeleri almak gibi Yönetmelikte belirlenmiş yükümlülükler altındadır.

Yeni katılımcı talebinde bulunan işverenin talebinin kabul edilebilmesi için, işverenin başvuru tarihinden geriye doğru son bir yılda işbaşı eğitim programını tamamlayan katılımcılardan en az yüzde yirmisini kendi işyerinde veya başka işyerinde aynı meslekte en az altmış gün istihdam etmiş olması veya istihdam etmeye başladığına dair taahhütname vermesi gerekmektedir. İşverenin, başvuru

esnasında programı tamamlayan katılımcıların istihdam durumlarını gösterir belgeleri il müdürlüğüne ibraz etmesi gerekir.

Program başlangıcında işveren tarafından istihdam taahhüdü verilmişse program sonunda bu taahhüdün yerine getirilip getirilmediği kontrol edilir, söz konusu yükümlülük yerine getirilmezse işveren ile on iki ay süreyle Yönetmelik kapsamında kurs ve program düzenlenmez.

III. Programa Katılım Şartları ve Süresi

İşbaşı eğitim programına katılmak için;

a) Kuruma kayıtlı işsiz olmak,

b) 15 yaşını tamamlamış olmak,

c) İşverenin birinci veya ikinci derece kan hısmı veya eşi olmamak,

ç) Emekli olmamak,

d) Programın başlama tarihinden önceki üç aylık dönemde programa başvuru yapan işverenin çalışanı olmamak,

e) İş ve meslek danışmanlığı hizmetlerinden faydalanmak

şartları aranır (Bkz. Tiryaki, 2015: 582).

İşsizlik ödeneği alan kişiler de katılımcı olabilirler. Ancak bu kişiler işsizlik ödeneği aldıkları süre boyunca işten ayrılma bildirgesinin tarafı olan işyerinde katılımcı olamazlar.

4857 sayılı İş Kanunu kapsamında, çalışma yaşı ve çalıştırma yasağına ilişkin özel düzenlemeler çerçevesinde çalıştırılmaları yasaklananlar programlara katılamazlar. Tehlikeli ve çok tehlikeli mesleklerde ilgili mevzuatın öngördüğü düzenlemeler saklı kalmak kaydıyla program düzenlenebilir.

İşbaşı eğitim programına katılmak isteyen kişiler, İŞKUR internet sayfasında, Hizmet Merkezi veya İl Müdürlüğü ilan panosunda yayımlanan ilanlara hem internet üzerinden hem de Hizmet Merkezi veya İl Müdürlüğüne giderek başvuru yapabilirler.

Programa katılan üniversite öğrencileri zorunlu stajlarını bu program aracılığıyla yapma şansına sahip olarak iş arama sürecinde bu deneyimlerine CV'lerinde yer vermek suretiyle iş bulma sürecinde yaşanan deneyim eksikliği engeli aşmaktadırlar.

Diğer yandan üniversite öğrencilerinin program süresince burs veya öğrenim kredileri kesilmediğinden ***öğrenciler burs veya kredilerini almaya devam edebilmektedirler***.

Program düzenlemek isteyen işverenler programa katılacak kişileri doğrudan kendileri seçerek program düzenleyebilirler. Eğer işverenler tarafından program düzenlenecek kişi bulunamamışsa ve İŞKUR' dan katılımcı talep edilmişse kendilerinin belirlemiş olduğu özel şartları taşıyan kişiler arasından işverene yönlendirilen katılımcı adaylarından işveren istediğini seçerek program düzenleyebilirler.

Katılımcılar, yirmi dört ay içinde en fazla **üç yüz yirmi fiili gün** işbaşı eğitim programından yararlanabilirler. Yönetmelik değişikliği ile eskiden altı ay olan İşbaşı Eğitim Programı'nın süresi uzatılmıştır Buna göre 24 ay içinde işsizler ve öğrenciler toplam 320 fiili gün bu programa katılarak günlük 50 TL cep harçlığı alabileceklerdir. Bu süre boyunca da İŞKUR katılımcıların genel sağlık sigortası ile iş kazası ve meslek hastalığı primlerini ödeyecektir.

Yukarıdaki şartları haiz olup programa devam etmelerine engel durumları bulunmayan öğrenciler de programa katılabilir.

Program süresi, günlük en az beş en fazla sekiz saat olmak üzere, haftalık kırk beş saatten **en fazla altı günden** ve toplamda **üç yüz yirmi fiili günden fazla olamaz.** Programa katılım saatleri, denetim imkanları dikkate alınarak ve sözleşmede belirtilmek şartları ile il müdürlüğünce belirlenebilir.

Engelliler için işbaşı eğitim programının süresi yirmi dört ay içerisinde üç yüz yirmi fiili gün olarak uygulanabilir. Bu durumda ikinci yüz altmış güne ait ödemeler, 4857 sayılı İş Kanunu'nun 30. maddesi gereğince kurulan Komisyon kararı ile ilgili idari para cezalarından karşılanabilir.

Katılımcıların programa devam etmeleri zorunludur. Kabul edilebilir mazereti olan katılımcılara, işveren ya da işveren vekili tarafından, mazeret izni verilebilir. Bu izinler, katılımcıların devam çizelgelerine yazılır. Ancak, bu izin sürelerinin toplamı, doktor raporu ile tevsik edilebilen en fazla beş günlük sağlık izni dışında, hangi sebeple olursa olsun toplam program süresinin onda birini aşamaz. Bu sürenin aşımı halinde, katılımcıların programla ilişikleri kesilir. Beş günü aşan sağlık izinleri onda birlik izin süresinden düşülür. İşveren tarafından programın başlangıcından bitişine kadar olan süre içerisinde katılımcıların devam durumlarının haftalık olarak en geç cumartesi saat 23:59'a kadar sisteme girilmesi gerekir.

IV. İşkur'un Katılımcılara Sağladıkları

Katılımcıya Yönetim Kurulunca belirlenen katılımcı zaruri gideri ödenir. Ödeme gerçekleştirilirken katılımcının programa devam ettiği günlerin sayısı dikkate alınarak hafta tatil günleri için de ödeme yapılabilir. İhtiyaç duyulması halinde katılımcı zaruri giderinin miktarında katılımcı veya sektörler bazında ayrıca değişiklik yapılabilir.

İşbaşı Eğitim Programlarından yararlanan katılımcılara zaruri gider karşılığı günlük 50 TL ve ayda 26 gün programa katıldığı takdirde asgari ücretin neti olan 1.300 TL İŞKUR tarafından ödenmektedir. Katılımcılara yapılacak ödemeler, il müdürlükleri tarafından Kurumun belirleyeceği banka veya PTT aracılığıyla gerçekleştirilir.Yönetmelik değişikliğinden önce, işbaşı eğitim programına katılanlara geldikleri fiili gün kadar ödeme yapılmaktaydı. Ancak değişiklikle birlikte zaruri giderlerin yanı sıra katılımcının devam ettiği günler dikkate alınarak hafta tatili günleri için de ödeme yapılabilecektir (Kurt, http://haber.star.com.tr/yazar/isbasi-egitimi-gelisiyor/yazi-1089879)

Ayrıca katılımcıların programdan yararlandıkları süre boyunca 5510 sayılı Kanunun 5. maddesinin birinci fıkrasının (e) bendi kapsamında her bir katılımcı için ***"Genel Sağlık Sigortası"*** primi ile ***"İş Kazası ve Meslek Hastalığı Sigortası"*** prim giderleri İŞKUR tarafından karşılanmaktadır.

İşbaşı eğitim programlarından yararlanacak olan işyeri ile katılımcı arasında ***işbaşı eğitim sözleşmesi*** imzalanır. Ancak sözleşmenin Kurum yönünden hüküm ifade etmesi il müdürlüğünün onayına bağlıdır. Sözleşmenin içeriği, şartları ve şekli Kurum tarafından belirlenir. Taraflar sözleşmede belirtilen hususlara uymakla yükümlüdür.

Sözleşme, sözleşmede belirtilen sürenin bitimi, katılımcıların işe alınması veya sözleşmenin feshi ile sona erer. Taraflar, 4857 sayılı İş Kanunu'nun 24 ve 25. maddelerine göre haklı sebeple sözleşmeyi fesih yetkisine sahiptir. Sözleşmenin feshedilebilmesi için; durumun fesih kararı alan tarafça aynı gün içinde yazılı olarak ve gerekçeleriyle birlikte sözleşmenin diğer tarafına ve en geç üç işgünü içinde il müdürlüğüne bildirmesi gerekmektedir. Fesih kararı, il müdürlüğünce uygun görülmesi halinde, fesih kararının alındığı tarih itibari ile geçerlilik kazanır ve bu tarih aralığında katılımcıya herhangi bir ödeme yapılmaz veya yapılmış ödemeler feshe neden olan taraftan geri alınır.

Ayrıca, il müdürlüğü, sözleşmede belirtilen hususlara uyulmaması, gerçeğe aykırı beyanda bulunulmasının tespiti nedenleri ile sözleşmeyi feshedebilir ve bu durumda fesih kararını aynı gün içinde yazılı olarak taraflara bildirir.

İşverenin, taahhütnamede yer alan yükümlülüklerini yerine getirmediği tespit edilirse, varsa devam eden programlar sonlandırılır ve bu programlar için katılımcılara ödenen tüm ödemeler yasal faiziyle işverenden tahsil edilir ve işveren tespit tarihinden itibaren on iki ay süre ile bu Yönetmelik kapsamındaki kurs ve programlardan yararlanamaz.

İşbaşı eğitim programı katılımcılarına, katıldıkları programa ilişkin bilgileri gösterir işveren ve il müdürlüğünce imzalı ***İşbaşı Eğitim Programı Sertifikası*** verilir.

V.Programa Katılan Kişilerin İstihdam Edilmesi Durumunda İşverene Sağlanan Teşvikler

1. Teşvikin Genel Esasları

31.12.2016 tarihine kadar başlayan işbaşı eğitim programını tamamlayan; 18 yaşından büyük, 29 yaşından küçük olanlardan program sonrasında üç ay içinde işe alınması durumunda işe alan işverenler imalat sanayi sektöründe faaliyet gösteriyorsa 42 ay, diğer sektörlerde faaliyet gösteriyorsa 30 ay süre ile sosyal sigorta işveren primi İşsizlik Sigortası Fonundan karşılanmaktadır (Geniş bilgi için bkz. Öner, 2016:217 ; Gökcen Ayan, 2016:190; Ulubey, 2015: 148).

İşverenler 30.06.2015 tarihine kadar başlayan işbaşı eğitim programlarına katılan kişileri işe almış olurlarsa 42 aylık süre 48 aya; 30 aylık süre ise 36 aya uzamaktadır. 30 yaşından büyüklerin istihdam edilmesi durumunda ise, katılımcının cinsiyetine göre 6 aydan 30 aya kadar işveren sigorta primi İŞKUR tarafından karşılanmaktadır.

Ayrıca, Programa katılan kişilere İŞKUR'un yaptığı ödemeler dışında programın düzenlendiği işveren tarafından yapılan ve aylık brüt asgari ücretin yarısını geçmeyen fiili ödemelerin gelir vergisi kanunu gereğince vergi matrahından indirilmesi imkânı getirilmiştir.

2. Teşvikten Yararlanma Şartları

6645 sayılı Kanun ile 4447 sayılı Kanun'un geçici 15. maddesine eklenen sigorta prim teşviki, prime esas kazanç alt sınırı üzerinden hesaplanan sigorta primi işveren hissesinin İşsizlik Sigortası Fonu'ndan karşılanmasını içermektedir. 6645 sayılı teşvikten yararlanma şartları SGK'nın 2016/1 sayılı Genelgesinde ayrıntılarıyla açıklanmıştır. Buna göre;

a- Sigortalının 31.12.2016 Tarihine Kadar Başlatılan İşbaşı Eğitim Programını Tamamlamış Olması ve İşbaşı Eğitim Programının Bitimini Müteakip En Geç Üç Ay İçinde İşe Alınması

Teşvikten yararlanılabilmesi için Türkiye İş Kurumu tarafından 31.12.2016 tarihine kadar açılmış işbaşı eğitim programının tamamlanmış olması gerekmektedir. Böylelikle 01.01.2017 tarihi ve sonrası açılan işbaşı eğitim programını tamamlayan sigortalılar için bu teşvikten yararlanılmasının imkanı bulunmamaktadır. Ayrıca işçinin işbaşı eğitim programını bitirmesini müteakip 3 ay içinde 4/a(SSK) kapsamında işe alınmış olması gerekmektedir.

b- Sigortalının 23.04.2015 ve Sonrasında İşe Alınmış Olması

4447 sayılı Kanun'un geçici 15. maddesi 23.04.2015 tarihinde yürürlüğe girdiğinden, işyerleri bu tarihten sonra işe alınan 4/a (SSK) sigortalıları için destekten yararlanabilmektedir. 23.04.2015 tarihinden önce işe alınan ve halen çalışmaya devam eden sigortalılar için ise işyerleri destekten yararlanamaz.

c- Sigortalının İşe Alındığı Tarih İtibariyle 18 Yaşından Büyük 29 Yaşından Küçük Olması

İşe alındığı tarih itibariyle yaşı 18 yıl 00 ay 00 gün (dahil) ila 28 yıl 11 ay 29 gün (dahil) arasında olan sigortalıların diğer şartları taşımaları halinde işyerleri destekten yararlanabilir. Ancak 23.04.2015 tarihi sonrası işe alınan sigortalı işe alındığı tarihte 18 yaşından küçük ise diğer şartları taşımaları halinde 18 yaşını doldurduğu tarihte destek kapsamında kalan süre kadar destekten yararlanabileceklerdir.

d- Sigortalının Tamamladığı İşbaşı Eğitim Programına İlişkin Meslek Alanında İşe Alınması

4447 sayılı Kanun'un geçici 15. maddesinde öngörülen destekten yararlanılabilmesi için sigortalının, işbaşı eğitim programını tamamladığı meslek alanında işe alınması ve Türkiye İş Kurumu'nca belirlenen usul ve esaslar kapsamında istihdam edilmesi gerekmektedir.

e- İşyerinin Özel Sektör İşverenlerine Ait Olması

4447 sayılı Kanun'un geçici 15. maddesinde öngörülen sigorta primi işveren hissesi desteğinden, ihale konusu işyerleri hariç olmak üzere, özel sektör işverenlerine ait işyerlerinde çalışan sigortalılardan dolayı yararlanılabilecektir. Kamu kurumlarına ilişkin işyerlerinin yararlanmalarının imkanı bulunmamaktadır.

f- Sigortalının İşe Alındığı Takvim Yılından Bir Önceki Takvim Yılında İşyerinden Kurum'a Bildirilen Aylık Prim ve Hizmet Belgelerinde Kayıtlı Sigortalı Sayısının Ortalamasına İlave Olarak Çalıştırılması

Ortalama sigortalı sayısı, sigortalının işe alındığı tarihten önceki takvim yılında işe alındığı işyerinden Kurum'a bildirilmiş olan toplam sigortalı sayısının, aynı dönem aralığında Kurum'a bildirim yapılmış ay sayısına bölünmesi suretiyle bulunacaktır. Ortalama sigortalı sayısının küsurat kısmı 0,01 ila 0,49 arasında ise 0 (sıfır) olarak dikkate alınmakta, 0,50 ila 0,99 arasında ise tama iblağ edilmektedir.

Örnek: 01.05.2015 tarihinde işe alınan sigortalının çalışmaya başladığı işyerinde 2014 yılında 12 ay sigortalı bildirimi yapılmış ve toplamda 35 sigortalı bildirimi yapıldığı varsayıldığında ortalama sigortalı sayısı (35/12=2,91) 3'tür.

Bu durumda işyerinin bahse konu sigortalıdan dolayı teşvikten yararlanılabilmesi için 4 ve üzeri sigortalıyı çalıştırması gerekmektedir.

g- Aylık Prim ve Hizmet Belgesinin Sosyal Güvenlik Kurumu'na Yasal Süresi İçinde Gönderilmesi

06645 kanun numarası seçilmek suretiyle düzenlenmiş olan aylık prim ve hizmet belgesinin yasal süresi içinde Sosyal Güvenlik Kurumu'na verilmiş olması gerekmektedir.

h- Tahakkuk Eden Sigorta Primlerinin Yasal Süresi İçinde Ödenmesi

06645 kanun numarası seçilmek suretiyle yasal süresi içinde Sosyal Güvenlik Kurumu'na verilmiş olan aylık prim ve hizmet belgelerinden dolayı tahakkuk etmiş sigorta primlerinin işveren hissesine ait kısmının beş puanlık bölümünün Hazinece, kalan bölümünün İşsizlik Sigortası Fonundan karşılanabilmesi için, aynı aya ilişkin düzenlenmiş aylık prim ve hizmet belgelerinden dolayı tahakkuk etmiş olup işveren tarafından ödenmesi gereken sigorta primlerinin tamamının yasal süresi içinde ve eksiksiz olarak ödenmesi gerekmektedir.

ı- İşyerinin Sigorta Primi, İşsizlik Sigortası Primi, İdari Para Cezası ve Bunlara İlişkin Gecikme Cezası ve Gecikme Zammı Borcunun Bulunmaması

Sigortalının işe alındığı işyerinden dolayı Kurumumuza yasal ödeme süresi geçmiş sigorta primi, işsizlik sigortası primi, idari para cezası ve bunlara ilişkin gecikme cezası ve gecikme zammı borcunun bulunmaması gerekmektedir.

i- Çalıştırdığı Kişileri Sigortalı Olarak Bildirmediği Yönünde Herhangi Bir Tespitin Bulunmaması

Çalıştırdığı kişileri sigortalı olarak bildirmediği hususu,

- Yapılan kontroller ve denetimler sonucu anlaşılan işyerleri, tutanak tarihini,

- Mahkeme ilamından anlaşılan işyerleri, mahkemenin kesinleşmiş karar tarihini,

- Bankalar, döner sermayeli kuruluşlar, kamu idareleri ile kanunla kurulan kurum ve kuruluşlardan alınan yazılardan anlaşılan işyerleri, söz konusu yazıların Sosyal Güvenlik Kurumu'na intikal tarihini izleyen ay başından itibaren 1 yıl süreyle yararlanamayacaklardır.

Buna karşılık Sosyal Güvenlik Kurumu'na bildirimi yapılan sigortalıların prim ödeme gün sayısını ve prime esas kazançlarını eksik bildiren işverenler yararlanmaya devam edeceklerdir.

VI. Sonuç

İşbaşı Eğitim Programlarından en az iki sigortalı çalışanı bulunan İŞKUR' a kayıtlı işverenler faydalanabilmektedir. İşverenler, programa katılan işsizlere ve üniversite öğrencilerine işi öğreterek istihdam etmek istedikleri kişiyi işbaşında görme ve mesleki deneyim ve becerilerinin gelişip gelişmediğini gözlemleme şansına sahip olmakta ve bu sayede doğru işçiyi seçme imkanına kavuşarak hem işçi arama maliyetlerinden kurtulmakta hem de işçi ararken zaman kaybetmemektedirler. Diğer yandan program kapsamında işverenlerin herhangi bir maddi yükümlülüğünün olmaması işverenlere işgücü maliyet avantajını da sağlamaktadır.

12 Şubat 2016 tarihinde yayımlanan "Aktif İşgücü Hizmetleri Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik" ile getirilen yeni hükümler uyarınca,

- İşbaşı Eğitim Programı'nın süresi uzatılmıştır.. Buna göre 24 ay içinde işsizler ve öğrenciler toplam 320 fiili gün bu programa katılabileceklerdir.

- Katılımcıların işbaşı eğitim programından faydalanmalarını artırmak, işgücü piyasasına uyum sağlamaları ve daha uzun süre istihdamda kalmalarını sağlamak amacı ile işverenlerden istihdam taahhüdü alınarak katılımcı sayılarında ve programın uygulama esaslarında İŞKUR'a özel düzenlemeler yapabilme yetkisi verilmiştir. Buna göre daha yüksek istihdam taahhüdü alınarak (% 50) işyerine % 10 kontenjandan daha fazla kontenjan (% 30) sağlanmaktadır.

- Mesleki eğitim kurslarından üniversite öğrencilerinin ve işbaşı eğitim programından lise öğrencilerinin yararlanması sağlanmaktadır. 15 yaşını tamamlayan ve dersleri kurs ve programlara katılmasına mani olmayan öğrenciler faaliyetlerden yararlanabilecektir.

- Yönetmeliğin eski şeklindeki kurs ve programlar arasında 6 ay bekleme kuralı çalışanların mesleki eğitim ve girişimcilik programı için kaldırılmıştır. Kurs sonrasında bir ay içinde İşbaşı Eğitim Programı'na ve Toplum Yararına Program sonrasında İşbaşı Eğitim Programı'na gidilmesi halinde de bekleme şartı kaldırılmıştır. Ayrıca iki İşbaşı Eğitim Programı arasında 6 ay olan bekleme süresi 3 aya indirilmiştir.

- Kurs sonrasında İşbaşı Eğitim Programı yapılması halinde daha önce toplam süre 160 fiili gün iken bu süre 480 güne çıkarılmıştır.

İŞKUR'un işsizlikle mücadele yolundaki bu çabalarını takdirle karşıladığımızı ifade ederek tebliğimizi bitirelim.

Kaynaklar

Bayhantopçu, Z. (2016). "İşbaşı Eğitim Programı Hakkında Bilinmesi Gerekenler ve Programa Sağlanan SGK Prim Teşviki", *E-Yaklaşım,* Şubat, Sayı: 278, s. 506-508.

Gökcen Ayan, B. (2016). "İşbaşı Eğitim Programını Tamamlayanları Çalıştıran İşverenlere Sigorta Primi Desteği ve Yararlanma Süresi", *Yaklaşım* , Mart, Sayı: 279, s. 190-194.

Kurt, R. (2016). "İşbaşı Eğitimi Gelişiyor", http://haber.star.com.tr/yazar/isbasi-egitimi-gelisiyor/yazi-1089879 (Erişim tarihi: 06.06.2016)

Öner, S. (2016). "İşbaşı Eğitim Programını Tamamlayanlar İçin Uygulanan, Sigorta Prim Teşvikinin Şartları", *Yaklaşım* ,Mart, Sayı: 279, s. 217-220.

Şakar, M. (2016). "İŞKUR İşbaşı Eğitim Programındaki Değişiklikler", *Yaklaşım,* Mayıs, Sayı: 281, s. 148-153.

Tiryaki, H. (2015)." İşbaşı Eğitim Programları", *E-Yaklaşım* , Haziran, Sayı: 270, s. 582-586.

Ulubey, R. (2015). "6645 Sayılı Torba Kanunla, İşbaşı Eğitim Programını Bitirenlere İşsizlik Sigortası Fonundan Teşvik Getirildi", *Yaklaşım* , Temmuz, Sayı: 271, s. 148-153.

http://www.iskur.gov.tr/tr-tr/sveren/isbasiegitim.aspx (Erişim tarihi: 06.06.2016)

YABANCI DİL ÖĞRETİMİNDE KELİME ÖĞRETİM TEKNİKLERİN ÖNEMİ VE ETKİLİ ÖĞRETİMİ

Arafat Useini [1]

Özet

Dil insanlar arası kullanılan iletişimsel açıdan büyük bir öneme sahip olduğu gibi insanlar arası iletişimi sağlayacak olan da kelime hazinesidir. Kişinin sahip olduğu Kelime hazinesi, onun konuşma ve anlama becerisini etkilemektedir. Bu bağlamda Kelime hazinesi öğrencilerin hem ana dilin hem de yabancı dilin edindirme ve öğretim sürecinde etkin bir şekilde kullanmak üzere önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmada Kelime hazinesinin önemi vurgulanmakla birlikte; kelime öğretimi esnasında kelime ile ilgili bilinmesi ve dikkat edilmesi gereken noktalar üzerinde değinip kelime öğretim yöntem ve teknikleri üzerinde durulmaktadır.

Anahtar kelimeler: *Kelime, kelime öğretim teknikleri, kelime öğrenimi.*

Abstract

As the language has a great importance in terms of communication, it is the vocabulary that ensures the communication among people. Vocabulary of the Person affects his/her speaking and comprehension skills. In this context vocabulary has an important part in acquiring and teaching process of both students' native and foreign language. In this study along with emphasize of vocabulary, the highlighting points needed to be considered during vocabulary teaching, focused on methods and techniques for vocabulary teaching.

Key words: *Vocabulary, vocabulary teaching techniques, vocabulary learning.*

Giriş

Polonius: Efendim, ne okuyorsunuz,?
Hamlet: Kelimeler,kelimeler,kelimeler.
(Hamlet, Oyun 2,Sahne 2 s. 195)

Dil öğretiminde kelimenin büyük bir önem arz etmesi aynı zamanda bir dili öğrenen öğrenci için de büyük derecede önem taşımaktadır. Öğrencilerin kelime eksikliği olduğu takdirde veya Kelime hazni gereken seviyede olmayan öğrenciler iletişimde de aynı bu başarısızlığı göstermekte yada kendilerinin de herhangi bir iletişimde bulunmaları neredeyse hiç denecek kadar başarı göstermektedirler. Wallace (1982:9) 'Kendinizi ifade etmek amacıyla gereken kelimeleri mümkün kılamamak, yabancı dili konuşmada en beyhude tecrubelerden biri' olarak belirtiyor. Bu nedenle öğrencilerin etkili iletişim kurmak için yeterli seviyedeki kelimelere sahip olmaları gerekmektedir. Tabi ki de biz herşeyin kelimeden de ibaret olduğunu iddia etmeyiz. Aynı zamanda dilbilgisi ve dilin yapısı da çok önemlidir. Harmer'e göre (1991:153) 'eğer dilin yapısı iskeleti oluşturursa, o zaman dilin hayati organları ve eti sağlayan da kelimedir'. Bununla birlikte, 'yeterli seviyedeki kelimelerin edinimi başarılı ikinci bir dilin varlığı için önemlidir çünkü yaygın bir kelime kullanımı olmaksızın yapı ve işlevlerini kullanmak mümkün olamayacaktır'(Rivers,1983:125). Dilbilgisi bize cümleleri üretme yeteneği oluşturduğu gibi, bir dilin sistemini de öğretmemiz gerekir. Fakat aynı zamanda ifade etmek istediğimiz kelimelere de sahip olmamız gerekir. Bu nedenle, öğretmenler kelime öğretimini, dilbilgisi ve diğer dil becerileri dengelemek gerekir, bu şekilde dil öğrenmenin herhangi bir yönü ihmal edilmemiş olur. Bu çalışmada kelimelerin bazı öğretim türlerine değinmektedir. Burada kelime, kelime öğretme, öğrenmeye dair yorum ve düşünceleri verilmektedir. Öğretmenler kelime öğretim tekniklerinden ve onların genişletilmesi hususunda farkında olmaları ve daha fazla önem vermeleri gerekir.

[1] Vizyon Üniversitesi arafat.husein@vizyon.edu.mk

Amacı

Okullarımızda kelime öğretiminde kullanılan yöntem çok etkili olmadığı düşünülmektedir, böylece bu çalışmanın amacı öğretmenlere öğrencilerin kelime öğretim tekniklerini öğretecek uygun faydalı teknikleri sunmak ve değişik aktiviteleri verme imkanımız olacaktır. Buradaki esas amacımız öğretmenlere herhangi bir tenkitte bulunmak değilde daha fazla yabancı dil öğretiminde kelime'nin önemini vurgulamaktır. Bir dil öğretmeni öğrencilerine kelime bilgileri kazandırması için sistematik bir şekilde çare üretmeleri yön vermeleri gerekmektedir. Scrivener (1994:75) 'Kelime çok önemlidir ve sistematik bir şekilde öğretilmesi ele alınması gerekir' diye savunmaktadır. Celce-Murcia ve Rosensweig'e göre (1979: 256) 'öğrencinin kelimelere samimi bir şekilde ilgi duyması öğretmenin öğrencilerine ait yeteneklerini uyandırmasıdır' olarak belirtir. Kelimeleri planlı ve başarılı bir şekilde öğretmek amacıyla öğretmenler kelimelere yeterince zaman harcamaları ve onların ihtiyaç ve beklentilerini giderecek farklı teknik ve mazlemelerden faydalanmalıdır.

Dil öğrenimi ve öğretimi

Öğrenme kavramı, pekiştirilmiş deneyim sonucunda gerçekleştirilmiş davranış eğiliminde kalıcı değişim olarak tanımlanabilir. Brown (1994:7) öğretmeyi 'çalışma, deneyim veya eğitim ile konu veya becerilerin kazanma veya edinme' olarak tanımlar.

Öğrenimden ayrı tutulmaması gereken başka bir diğer kavram da 'öğretim'dir. Öğretim, rehberlik, ve öğrenmeyi kolaylaştırma, öğrencilere öğrenmeyi sağlamak, öğrenme koşullarını kurmak olarak tanımlanmaktadır. Brown (1994:7) öğretmeyi 'birine bir şeyi nasıl yapacağına, öğrenmeyi veya öğrenmeye yardımcı olmak, yönergeler vermek, herhangi bir çalışmada yol göstermek, bilgi sağlamak, bilgi edinmeyi sağlamak veya sebep olmak' olarak tanımlar.

Öğrenme etkin bir süreç olarak kişisel ve bireyseldir. Dawson (1984:17) 'öğrenciler etkin bir şekilde derslerde katılarak öğrenirler. Onlar sadece sizleri dinleyerek öğrenmezler' diye belirtir. 'İnsanlar kendilerine nasıl öğrenmeleri gerektiğini soylemekten çok kendileri öğrendiklerini nasıl icra edecekleriyle öğrenirler. Öğrenciler zeki, tamamen işlevsel kişilerdir, basit geçici bilgileri alan kişiler değildir. Öğrenme tek boyutlu etkinlik olarak değil de, kişinin tamamını kapsar' (Scrivener,1994;4). Öğrencilerin nasıl öğrendikleri özelliklerini bilmek kendilerine daha sağlıklı ve daha etkin bir eğitim durumu gerçekleştirmeyi sağlayacaktır. Brown (1994:7) 'öğrencilerinizin nasıl öğrendiklerini anlamanız, eğitim felsefenize, eğitim tarzınıza, yaklaşımınıza, yöntem ve ders öğretim tekniklerine karar kılmanızda yardımcı olacaktır' diye belirtir.

Dilbilgisi – Çeviri Yöntemi (The Grammar –Translation Method)

Dilbilgisi – Çeviri Yöntemi öğretimde kullanılan ne eski yöntemlerden biridir ve uzun zamandır kullanıldı. Eskiden kullanılan bu yöntemde hedef dilin dilbilgisini öğrenerek öğrenciler ana dildeki dilbilgisini öğrendikleri ve bu öğrenme ana dilde daha iyi konuşmalarına ve yazmalarına yardımcı olacağını düşünülmektedir. Bu yöntemde öğrencilere 'kelimeler' iki dilli listeden oluşmak üzere verilmektedir. 'Öğrencilere hedef dile ait kelime listesi ve onların ana dildeki eşanlamları verilip ezberletmek istenir' Larsen-Freeman (1986:14). Dilbilgisi–çeviri yöntemi ile ilgili asıl sorun dili analiz etme yeteneğine odaklanır olması, dili kullanabilme yeteneğine sahip olmamasıdır.

Topluluk Odaklı dil öğretimi (Community Language Learning)

Topluluk Odaklı dil öğretimde, öğretmen öğrenci sınırlama konusunda hassasiyet gösterir ve kendilerini yapabileceklerinden daha fazla yüklemezler. Öğrenciler etkinlilklerinin sınırlamalarından haberdar olduklarında kendilerini daha güvenli hissederler. Kelime anlamını vermek amacıyla öğrencinin ana dili kullanılır. Öğrenciler herşeyi anladıklarında kendilerini daha güvenli hissettikleri düşünülmektedir.

İletişimsel Dil Öğretimi (Communicative Language Teaching)

İletişimsel Dil Öğretimi, dilin kognitif etkenlerden yönlendirilen, özellikle doğuştan olduğunu düşünülen bir dizi soyut kurallardan ibaret olduğunu farzettiği Çomski'nin alışkanlık oluşum fikrine tepki olarak ortaya çıkmıştır.

Çomski'nin fikrine karşı tepki olarak Dell Hymes 1972'de etkili bir dili yönlendirdiği sosyodilbilim ve pragmatik faktörlerin önemini vurguladığı iletişimsel yeterlilik (communicative competence) kavramını ekledi. 'İletişimsel yeterlilik sosyal dili bağlama uygun bir şekilde kullanabilmeyi

içermektedir'(Larsen-Freeman,1986:131). İletişimsel Dil Öğretimi, dili iletişimsel amaçlı kullanmayı vurgulayan bu özelliklerden geliştirilen yöntemdir.

İletişimsel Dil Öğretimi'nde öğrenciler problem-çözme etkinliker aracılığyla, ve bilgi boşluğu alıştırmalar gibi öğrencilere bilgi verme aracılığıyla öğretilmektedir. İletişimsel Dil Öğretimi'nde dilin fonksiyonları formlar üzerinden vurgulanmaktadır. Çoğunlukla işlevsel müfredat kullanılır. Her işleve ait farklı formlar verilir. Aynı durum 'kelime' için de olur. Schmitt'e göre (2000:14) 'dili işlevsel olarak kazanma durumu olan kelimeye (örneğin, ricada bulunmak, özür dilemek) ve dilin daha uzun bir söylev ile birlikte ne şekilde birleşitiği konusunda bu sefer ikinci statü verilmiştir. İletişimsel Dil Öğretimi Kelimeye işlevsel dil kullanımdan çok kelimeyi ne şekilde kullanılması gerektiği konusunda daha az rehberlik verir'. Kelime kullanımı bir önceki yöntem ve yaklaşımlarda olduğu gibi İletişimsel Dil Öğretimi'nde de ihmal edilmektedir. Bu duruma göre dil öğretim yöntem ve yaklaşımlarda kelime öğretimine gerekli önemi vermemişlerdir. Summers(1998:111) 'dilbilgisi–çeviri yöntemlerden başlayarak, direk yöntemi ve iletişimsel yaklaşıma kadar değişim eğilimleri göstermiştir–fakat bunlardan hiçbiri öğrenciye yapısal/dilbilgisel beceri üzerinden sözcüksel beceri/yeterliliğe önem vermemiştir.

Kelime ve Dil Becerileri

Okuma, kelime öğrenimi için en etkili ve en önemli becerilerden biridir. Coady ve Huckin (1997: 2) 'kelime öğrenimi okuma ile uzun sinerjistik olarak çağrışılmaktadır. Aynı zamanda okuma anlama okumanın diğer bileşenlerden çok kelime bilgisiyle ilgilidir'şeklinde savunmaktadır. Chall (Nation'da,2001:144) bunu 'kelime bilgisi okumaya yardımcı olabilir ve okuma da kelime artışında katkıda bulunabilir' şeklinde de doğrulamaktadır.

Öğretmenler etkili kelimeleri öğretmek için kolay olmayan okuma metinleri kullanmaları gerekir. Carver (Nation'da, 2001:148) "öğrencilerin kendi kelimelerini artıran okuma metinleri kullanmak için, zor olan metinleri vermeniz gerekir, aksi takdirde onlar birkaç bilinmeyen kelimelerle karşılacaklardır" diye savunur.

Kelime bligisinin en önemli öğrenme şekli bağlam 'context' yoluyla olur. Öğrenciler yeni kelimelerin anlamlarını bağlamdan tahmin ederler. 'Öğrenciler yeni kelimelerle karşılaştıklarında panik yapmamaları ve onlara bağlamdan yeni kelime anlamını tahmin becerileri geliştirmeyi teşvik edilmelidir" (Twaddel, 1973, 61).

Yazma becerisi öğretiminde birçok öğretmen tarafından kompozisyon yazısının dilbilgisi doğruluğunda odaklanmaktadır. Fakat görünüşe göre, Kelime daha fazla dikkat gerektiren unsurdur. Ellis (Schmid'te, 2000:155) 'sözcüksel hatalar dilbilgisi hatalardan çok okuma anlamaya engel olmaktadır' şeklinde belirtiyor.

Esas Kelime Unsurları

Kelimelerin bazı temel unsurlarına bakmak faydalı olacaktır, çünkü bu şekilde öğretmenler kelimeler arası ayrım yapmak ve yine kelimeler arası ilişki kurmak için daha uygun öğretim uygulamaları sağlayacaktır.

Biçim ve anlam (Form and meaning)

Vygotsky (1972: 181) 'anlamı olmayan bir kelime boş bir ses olduğu: bu nedenle anlam kelimenin kriteri, vazgeçilmez bileşenidir' ifadesini kullanır. Bu nedenle, kelime anlamı büyük önem taşımaktadır. Ancak onların aynı yazılan, aynı şekli fakat aynı sözcüksel öğeleri vardır çünkü onların farklı anlamlara sahiptirler. Kullanılan Kelimenin hangi anlamı taşıdığını bilmemiz için cümle bağlamını da düşünmemiz gerekmektedir. Semantide buna 'homonym/eşadlılar' denir.

Örnek, (1) I was sitting on the **bank** of the sea watching the sunset(waves).

(2) Mary is going to the **bank** to draw $ 200.

Böylece bu anlamların hangisi kullanıldığını cümlenin bağlamı belirler.

Kullanılabilirlik

Dikkate alınması gereken bir diğer durum da kullanilabilirlik kriteridir. Genellikle sık olarak kullanılmayan fakat belirli bir bağlamda kullanılmakta olan kelimeler bu bağlamda yüksek seviyede

kullanılabilirlik olduğu söylenebilir. Ellis and Tomlinson'a göre (1980:76) 'Öğretmen öğrencileri ile ilgili bağlamlarda yüksek düzeyde olan kullanılabilirliği olan öğeleri seçmelisiniz' şeklinde belirtiyor.

Yapısı ve İçeriği

Kelimeler iki ana kategoriye ayrılabilir: yapısal (fonksiyon) kelimeler ve içeriksel kelimeler. Yapısal kelimeleri kendi kendine küçük anlamı olan fakat cümle içinde ve arasında gramer ilişkileri gösteren kelimelerdir.

Diğer taraftan içeriksel kelimeler bir şeyi, kalitesini, durumu veya hal ile ilgili olan ve tek başına kullanıldığına sözcük anlamı olan kelimeleredir. İsimler, fiiler, sıfatlar, zarflar (örneğin kitap, koşmak, müzikal, hızlı) ve sıfatlardan oluşan zarflar (örneğin, beutifully) içeriksel kelimelerdir.

Kelime öğretimi içeriksel kelimelerin sunumu ile ilgilidir. Ellis ve Tomlinson (1980:60) 'Kelime öğretimi önemli derecede anlam öğretimi ile ilgilenmekte ve buna binaen içeriksel kelimelerin sunumu ile ilgilenmektedir' şeklinde belirtir.

Anlam (Meaning)

Anlamı cümle bağlamında öğretmek önemlidir çünkü 'bağlam eksikliği kelime öğrenimini zor kılar'(Nation,2001:297). Labov (Nagy'de,1997:64) 'kelimeleri bir bağlamdan başka bir bağlamda anlam değiştirme durumları vardır' diye belirtiyor. Başlangıç seviyesinde mantıklı somut anlamlari olan kelimeler öğretirler – görülen ya da dokunulabilen eşya veya malzemelerdir. Bu nedenle, çalışma masası (desk), yazı tahtası (whiteboard), sandalye (chair) gibi isimler; Yürümek (walk), ayakta durmak (stand), otur (sit) gibi fiiller; büyük (big) küçük (small) sıfatları gibi ve benzerlerini öğretmek üzere sunmaktadır.

Öğrenci dil üzerindeki kontrolu daha iyi bir gelişme gösterdikçe, içeriğe (bağlama) göre hatta bu kelimelerin de geniş bir şekilde kullanımı olduğunu farkedecektir. 'Table' kelimesinin aşağıdaki örnekte verildiği gibi

1. John's clever stories kept the whole table amused. - Con'nun zekice hikayeleri bütün masayı eğlendirdi.
   (the people sitting at a table) (masada oturan insanları)

2. Cyril keeps an excellent table . - Kırıl'in mükkemmel masaları vardır.
   (serves very good meals). (Çok güzel yemekler sunmaktadır)

3. The proposal is still on the table. - Teklif halen masadadır.
   (remaining to be talked at a latter time). (üzerine konuşulması sonraya kalan)

Çağrıştırma (Connotation)

Kelimelerin aynı zamanda çağrışım gösteren anlamları da vardır. Çağrışım gösteren anlamlar kelime veya kelime grupların neyi ifade ettiklerine doğru insanların duygu ve tutumlarını göstermektedir. Örneğin çocuk, genç bir insan olarak tanımlanır fakat çocuğu çağrıştıran başka özellikleri de vardır, örneğin, sevecen, eğlenceli, sevimli, tatlı, velveleci vs.

Kelimeler Arasındaki İlişki (Relationship between words)

Kelimelerin anlamınını diğer kelimelerle olan ilişkisi bakıldığında en iyi olarak anlayabiliriz. 'Kelimelerin verdiği anlamı genellikle diğer kelimelerle olan ilişkisi ile tanımlanır' (Harmer ,2001;18). Kelimeler arasında anlam vermek önemlidir çünkü bunlar sınıfta kelime öğretimine asıl önemi sağlamaktadır.

Eşanlamlılık (Synonymy)

Eşanlamlılar diğer kelimelerle aynı ya da neredeyse yakın anlamı olan kelimelerdir. Örneğin big , large, huge, enormous, monumental, gigantic, immense ve colosal gibi kelimeler eşanlamlılardır/synonymlerdir.

Altanlamlılık (Hyponymy)

Altanlamlılık/hyonymy, kelime anlamlarını daha genel bir kelime terimine dahil eden bir gruptur, örneğin köpek, at ve kedi, hayvan kelimesinin altanlamlılarıdır/ hyponymyleri'dir.

Zıtanlamlılar (Antonymy)

Antonimler, zıt anlamlılar veya neredeyse zıt olan kelimelerdir. 'Başlamak ve bitirmek (to start and to finish)','kısa ve uzun, (tall and short)'' mutlu ve üzgün (happy and sad)', 'yumuşak ve sert (soft and hard)' , ' ıslak ve kuru'(wet and dry) gibi kelimelerdir.

Aktif veya Etkin ve Pasif veya Edilgen Kelimeler

(Active and Passive Vocabulary)

Kelimeyi öğretirken öğretmenin hatırlaması gereken ve yapması gereken bir fark vardır. 'Aktif/etkin' ve 'pasif/edilgen' kelimeler arasında ayrım yapılması gerekmektedir. Aktif kelime, öğrencinin konuşma ve yazma esnasında doğru bir şekilde anlayabildiği, düzgün bir şekilde telaffuz ettiği anlamına gelmektedir. Diğer taraftan 'pasif kelime' öğrenci kelimenin bağlamda bulunduğunda kendisinin ayırt edip anladığı fakat doğru bir şeklide üretemez halde olduğu kelimelerdir. 'Birinci tip sözcük dağarcığı, insanların günlük hayatta kullandığı, ikincisi ise insanların anlamını bildiği; ama kullanmadığı sözcüklerden oluşmaktadır'(Güleryüz 2002: 13). Genellikle bu terimlere 'productive' yani üretken ve 'receptive' yani alıcı kelimeler denir. Bu nedenle hangi kelimelerin aktif ve hangilerinin pasif bir şekilde öğretilmesi gereken kelimelerin önceden öğretmenler tarafından karar verilmesi gerekir.

Kelime Öğretim Teknikleri

Burada kelimeye ait anlamı ve şeklini sunacak bazı kelime öğretim teknikleri önerilmeye çalışılacaktır. Halbuki öğrencilere yeni kelime veya sözcükleri öğretmek üzere birçok öğretmenin unutmaması gereken bazı noktalar vardır. Bununla birlikte öğretmenlerin öğrencilere verecek olan kelimelerin hatırlamaları gerekecektir. Onları unutmamak üzere kelimelerin öğretilmesi, üzerine alıştırma yaptırıp ve tekrarlatılması gerekir. Öğretmenler tarafından uygulanan yöntemler, içerik, kullanılabilirlik gibi bazı faktörlere bağlıdır (Takaç, 2008). Bu kelimelerin öğretilmesinde belirli tekniklerin kullanılması için öğretmenlerin bazı sebeplerin olmasını kılar. Planlaştırılmış bir kelime öğretimiyle öğretmen tek kelime tekniği kullanmak yerine genelde birden daha fazla teknikleri birleştirir. Öğretmenler, ayrıca mümkün olduğunca değişik ve farklı olarak planlaştırılmış kelimeleri sunmaları konusunda önerilmektedirler (Pinter,2006). Celce-Murcia ve Rosenberg (1979:247) 'farklı öğe türlerini öğretmek için farklı tekniklere ihtiyaç vardır' şeklinde ifadesini kullanır. Bu nedenle, sadece tek bir ve kısıtlı olan tekniği seçmeyip söz konusu kelimeye ait iki veya daha fazla teknikleri kullanmaya çalışmalı veya farklı öğrencilerin kendilerince öğrenecekleri tek bir öğretim kelime tekniklerini kullanmalıdır. Öneri olarak verilen kelime öğretim tekniklerin başlıcaları şunlardır:

Nesneleri kullanma (Realias)

Nesneleri kullanmak kelime öğretimi esnasında kullanılan görsel nesnelerin en kolayıdır, bunları kullanmak için herhangi bir hazırlık gerektirmez. Bu tekniği kullanmak, gerçek nesneleri, görsel yardımcı araç ve gereçler ve demonstrasyonu içermektedir. Gerçek nesneleri kullanma kelime öğretimi esnasında öğrencilerin bu nesneleri dokunarak bu nesneleri anlamlarını çağrıştırmakla kelime anlamlarını öğrenmeye yardımcı olur. Celce – Murcia (Pakkan'da, 1997:314) önerdiği gerçek nesneler :

- Büyük harita: ülkelerin, bölgelerin, kıtaların vs İngilizce isimlerini öğretme amaçlı.
- Bulmaca: kelimelerini güçlendirmek için: bitirilmiş olan resmin ne şekilde görüleceği konusunda tahmine dayalı grupve sözlü tartışma amaçlı ilginç resimli bulmacalar.
- Menüler: lokantada yemek üzeri konuşmak ve birinin lokantada garsondan nasıl yemek isteyeceği konusunda geçen konuşma.
- Elbise dolusu bavul: genelde kullanılan giyim/elbise kelimeleri öğretmek amacıyla belirli isimlerin sayılan ve sayılmayan isimleri alıştırma şeklinde kullanma amaçlı.

- kartpostallar, mektuplar ve pul: yazışma ve posta ile olan kelimeleri öğretme amaçlı.
- seyahat afiş ve broşürler: ulaşım ve seyahat kelime araçlarını tartışma amaçlı.
- Para: para ile ilgili kelimeleri, para üstünü vermek, para sayımı vs öğretme amaçlı.
- Yemek masası düzeni: hedef dil topluluğunun masa düzeni ve yemek yeme alışkanlıkları ile ilgili kelimeleri kullanarak tartışmak.

Taklitçilik ve Mimikleme (Mime and Gestures)

Taklitçilik ve Mimikleme bu etkinlik için faydali bir tekniktir ve kelimelerin anlamını vermek amacıyla kelimeye diğer anlamlar başka yollarla desteklemek için kulllanılmıştır.

Çizmek (Drawing)

Nesneler aynı zamanda tahtada veya "flash card" dediğimiz kartlarda çizilebilir. 'Fleş kartlar' plastik kart şeklinde defalarca sarılıp bunnun farklı bağlam/örneklemelerde kullanılmaktadır. Öğrenciler bunlarla derste öğrendiklerin daha kolay bir şekilde anlamaları için yardımcı olur.

Teyp kaset/cd çalar kullanmak

Teyp kaset/cd kullanımı öğrencilere İngilizceyi anadili olarak konuşan kelimelerin dinlemelerini sağlar. Ayrıca, kitapta kullanılan kelimelerin yerel bir konuşmacının ağzından en doğru şekilde ve nasıl seslendirildiğini öğrencilere dinlemeleri sağlanır.

Zıt kelimeler (Opposites)

Kelime aynı şekilde onların zıtlarını bildiklerinde tanımlanabilir. Örneğin 'Cesur adam korkak değildir', 'çirkin kız güzel değildir' vs. Böylece bu tekniğin kullanılmasında öğrencilere verilen kelimelerin zıt olan kelimeleri üretmede yardımcı olmaktadır.

Çeviri ve Açıklama (Translation and Explanation)

Yeni bir kelimeyi çeviri yaparak öğretmek kendi başında faydalı bir tekniktir. Kelimenin ne anlama geldiğini gösteren en basit ve en net yoludur. Fakat sadece doğrudan çeviri yapmış olursak öğrenciler yabanci dilde ne şekilde kullanıldığını göremezler. Bunu düzeltmek için açıklamalar da vermemiz gerekecektir.

Sözlükleri kullanmak

Sözlükler sınıfta her zaman en hazır olarak ve yaygın bir şeklide kullanılan ve de en ucuz öğrenme kaynağıdır. Harmer (1991:175) 'öğrenciye ait bundan daha iyi bir kaynak yoktur' diye savunmaktadır. Sözlüğün başka faydalı bir destek araç olmasının diğer bir şekli bağlamsal tahmini desteği sağlamasıdır. 'Her zaman çeviri yapılması gereken kelimeler vardır ve bu teknik çok zaman kazandırabilir' (Alqantanı,2015:22) .

Kelime anlamını kelime biçim/from kullanım şeklinden tahmin etme

Öğrenciler sıkça kelime anlamını kendi kelime biçiminden tahmin edebilirler. Bir çok kelime veya kelime köküne 'ön ek' veya 'son ek' katarak oluşmaktadır. Prefix dediğimiz 'ön ekler' kelimenin başında ve suffix dediğimiz 'son ekler' kelimenin sonunda eklenmektedir. Öğrenciler eğer kelime kökünü bilirse onlar aynı kök ile 'öne ekte' 'prefix' ve 'son ekte' 'suffix'leri belirleyerek bu şekilde daha uzun kelimelerin anlamlarını bilme/öğrenme imkanlarına da sahip olurlar.

Örneğin: un	break	able	=	unbreable
Olumsuz ön eki	kellime kökü	son ek -able		(na not be broken)
	kırılma	-ebilen	-	kırılmaz/bozulmaz

Kelime anlamını Bağlam dan tahmin etmek

Bağlamdan (context) tahmin etme tekniği olarak kelime öğrenimi sağlayan ve kelime hazinesini artıran en önemli ve en yaygın tekniklerden biridir. Öğrencilerin anlamını bulmakta zorlanabilecekleri için kelimelerin tek başından öğretilmesi önerilmez. Wilf (1988:108)' e göre 'kelimeler tek başında verildiklerinde anlamlarını çıkarmak zor olur' diye vurgular. Bu nedenle, öğretmenler kelimeleri

öğrencilerine sürekli cümle içinde kullanmaları gerekir. Bu bağlamsal tahmini becerilerini geliştirmek için öğrenciler bilinmeyen kelimenin öndeki veya sonlarda bulunan ipuçları kullanıp faydalanabilirler.

Eliciting /listeleme

Bu teknik daha fazla motive edici ve hatırlanması amacıyla öğrencilere öğretmek üzere kelimeler listesi verilir.

Örnek tipleri

Çicek, sebze, ve gıda bigi astların anlamların vermek için onları örneklemek amacıyla yapılan yaygın bir yöntemdir. Örneğin gül, orkide, karanfil hepsi birer çiçektir.

Sonuç

Bu çalışmada yabancı dil öğretimin önemli bir bölümü olan kelime öğrenimine odaklanmaya çalışılmıştır. Kelime öğrenimi yabancı dil öğretiminde büyük önem taşımaktadır. Yeterli seviyedeki kelimelere sahip olduğu takdirde öğrenciler ifade etmek istedikleri kelimeleri kullanabilme yeteneğine de sahip olacaklardır. Scrivener (1994:73) 'her nekadar daha fazla kelimelere sahipsem bi okadar da ifade etmek istediğim kelimenin tam anlamını verebileceğim' şeklinde belirtmiştir. Fakat kelime öğretimi yabancı dil öğretimde ihmal edildiği dolayısıyla kelimeden çok dilbilgisine önem verildiği iddia edilmektedir. Bununla birlikte öğretmenler öğrencilerin dilbilgisi sistemi hakkında daha fazla bilmeleri gerektiği, kelime hazinesine pek önem vermemekle birlikte kelimenin dilbilgisi yanında tesadufi olarak öğrenecekleri düşünülmektedir. Fakat 'öğrenciler dile ait dilbilgisine sahip olmalarına rağmen, yeterli kelime hazineleri olmadıkça kendilerini yeterince ifade edemeyeceklerdir''(Bowen ve Marks, 1994:91). Yıllarca ihmal edilmiş olmasına rağmen, 80'lerde araştırmacılar tarafından kelime öğretimine dikkat çekmeye başarılmıştır. Kelime hazinesi iletişimsel yeterlilik becerisine ve yabancı dil öğretim ve edinim için büyük önem taşımaktadır ve kelime bilgisi ile ilgili eksiklik olduğu takdirde öğrenmede sıkıntı oluşturmaktadır. Bu çalışmada aynı zamanda yabancı dil öğretiminde öğretmenler tarafından kullanılan değişik kelime tekniklerin eğilimlerini gözden geçirilmeye çalışılmıştır. Kelimenin anlamını veya formunu sunmadan önce, öğretmenler, kelime türlerini, öğrencilerin seviye ve özelliklerini ve öğrencilere sunacakları öğretim tekniklerini gözden geçirmeleri dolayısıyla kelime öğretim tekniklerininden farkında olmaları gerekir. Diğer bir deyişle, öğrencilerin yaşı, yabancı dil seviyesi v.s. öğrenmelerini etkileyebilir bu nedenle, öğretmenler öğretim teknikleri gibi kelime öğretim tekniklerini uyguladıklarında bu farklılıklardan da farkında olmaları gerekmektedir. Dahası, öğretmenler tek bir yöntemle kalmamaları, farklı yöntem ve yaklaşımlara ait değişik yöntem ve teknikleri kullanmaları gerektiği konusunda önerilmektedirler. Öğretmenler öğrencilerini diğer kelime öğretim stratejileri ile birden fazla ve değişik bağlamlarda kullanmalarını sağlamaları gerekmektedir. Yine sonuç olarak, öğretim her zaman öğrenmeyi sağlamayabilir bu nedenle öğretmenler öğrencilerini her kelimeyi hatırlamaları beklemeleri yanlış olur. Sonuçta eğitim ve öğretimin genel amacı öğrencileri bağımsız olarak çalışmalarını teşvik etmektir. Bunun için onlara etkili bir şekilde sözlük kullanmayı, sistematik ve düzenli bir şekilde kelime öğrenim stratejilerini, kelime not defteri tutma, onlara kelimeleri bağlam içerisinde öğrenmek amacıyla hikaye, roman, metinleri sunarak öğretmek vs gibi kelime öğrenim stratejilerini öğretmemiz gerekmektedir. Kelime öğrenimi uzun vadeli bir süreç ile gerçekleşir. Öğretmenler düzenli bir şekilde ek olarak kelime öğretim tekniklerini kullandıkları takdirde yabancı dil öğretimde de iyi sonuçlar elde edecekleri kanaatindeyim.

Bibliography

BOWEN, Tim & MARKS, Jonathan .(1994). Inside Teaching. Oxford: Heineman.

BROWN, Douglas H.(1994). Principles of Language Learning and Teaching. New Jersey: Prentice – Hall Regent.

COADY, James & HUCKIN, Thomas.(1997) . Second Language Vocabulary Acquisition. Cambridge: Cambridge University Press.

CELCE-MURCIA, Marianne&ROSENSWEIG, Fred.(1979).Teaching Vocabulary in the ESL Classroom. In Marianne Celce–Murcia & Lois McIntosh, (Eds.), Teaching English as a Second or Foreign Language.Rowley, Massachusetts: Newbury House Publishers Inc.

DAWSON, Colin .(1984). Teaching English as a Foreign Language: Edinburgh: Nelson.

ELLIS, Rod & TOMLINSON, Brian .(1980). Teaching Secondary English: a guide to the teaching of English as a second language. Harlow: Longman.

Güleryüz, H. (2002). Yaratıcı Çocuk Edebiyatı. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

HARMER, Jeremy .(1991). The Practice of English Language Teaching. London: Longman Group Limited.

HARMER, Jeremy. (2001). *The practice of English language teaching*. [Essex, England]: Longman.

LARSEN-FREEMAN, Diane. (1986). Techniques and Principles in Language Teaching. Oxford: Oxford University Press.

NAGY, William. (1997). On the Role of Context in First and Second - Language Vocabulary Acquisition. In Norbert Schmitt and Michael McCarthy (Eds.). Vocabulary; Description Acquisition and Pedagogy. Cambridge: Cambridge University Press.

NATION, Paul I.S. (2001). Learning Vocabulary in Another Language. Cambridge: Cambridge University Press.

PAKKAN, Gülsev. (1997). Language Teaching Materials: Evaluation and Selection, Adaptation and Development. İstanbul: Sürat Basım Yayın ve Reklamcılık EğitimAraçları Sanayii ve Ticaret A.Ş.

WALLACE, Michael. (1982). Teaching Vocabulary. Oxford: Heinemann Educational Books.

RIVERS, Wilga M. (1983). Communicating naturally in a second language: theory and practice in language teaching. Cambridge: Cambridge University Press.

RIVERS, Wilga M. (1983). Communicating naturally in a second language: theory and practice in language teaching. Cambridge: Cambridge University Press.

SCRIVENER, Jim .(1994). Learning Teaching. Oxford: McMillan Heinemann.

SCHMITT, Norbert.(2000). Vocabulary in Language Teaching. Cambridge: Cambridge University Press.

SUMMERS, Della .(1988). The Role of Dictionaries in Language Learning. In Ronald Carter and Michael McCarthy (Eds.). Vocabulary and Language Teaching. New York: Longman.

TAKAÇ, V. P., & Singleton, D. (Eds.).(2008). Vocabulary learning strategies and foreign language acquisition. Canada: Multilingual Matters Ltd.

TWADDEL, F.(1973). Vocabulary Expansion in the TESOL Classroom. TESOL Quarterly, Vol.7, No.1, pp.61-79.

VUGOTSKY, L.S. (1972). Thought and Word. In Parven Adams (Ed.). Language in Thinking. Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books.

WILF, Selma.(1988). Basic Skills for Effective Reading. Englewood Cliffs:Prentice – Hall Inc.

İSLAM PERSPEKTİFİNDEN ADALET MEDENİYETİ

Prof. Dr. Nasi ASLAN

Özet

Bu araştırmada adalet mefhumuyla ilgili kelime ve terim anlamlarıyla ilgili geniş analizlerde bulunulmakta ve buradan hareketle kavramın ıstılahta yüklendiği manaların İslami ilimlerdeki açılımı ele alınmaktadır. Bu bağlamda adaletin İslam düşüncesi, İslam Ahlakı ve İslam inancındaki karşılığı ve özellikle İslam hukukundaki değeri üzerinde temerküz edilmektedir. Adaletin nazariyattaki bu geniş manasının hayata nasıl geçirildiği buna dair kurum ve hukukî ilkelerin nasıl medeniyete dönüştüğü konu edilmektedir. Anahtar kelimeler: Adalet, İslam, hukuk, ahlak, yargı, medeniyet.

Giriş

Günümüz İslam dünyasında yaşanan en büyük problemlerden biri din anlayışı ve söylemlerindeki aşırılıklardır. Bu problemin altında yatan en önemli sebep adalet mefhumun yeterince idraki içerisinde olamayışımızdır. Neden adalet medeniyeti çünkü adalet kavramının zengin terim anlamının yanında, müslümanın yaşamında inanç, ahlak ve hukuk düzleminde yüklendiği manalar ve bunun tarihi tecrübede hayata geçirilmesiyle bir adalet medeniyeti doğmuştur. Bu medeniyetin veciz ifadesi ise "Adalet mülkün temelidir" ilkesidir. Çünkü bir medeniyet ancak adaletle kaim ve daim olabilir. Bir milletin bekasına ve yükselişine birinci derecede sebep olan şey o milletin iman ve tevhit ile muttasıf olması değil hukuka ve adalete riayet etmesidir. Bir millet ne kadar iman ve ibadet ehli olursa olsun o toplumda zulüm hakimse yıkılış ve çöküşe mahkumdur. "Biz, ancak halkları zalim olduğu zaman memleketleri helak ederiz"(Kasas,28/ 59) mealindeki ayet îmasıyla "Ülkeler küfürle kaim olur ama zulüm ile kaim olmazlar." Gerçeğini pekiştirmektedir. Bu bildiride adaletin yukarıda zikri geçen ilmi sahalardaki açılımı ve teessüs ettiği kurumsal yansımaları hakkında mülahazalar yer alacaktır. Öncelikle adalet mefhumu üzerinde durmak istiyoruz.

1. Adalet Kavramı

Adâlet kelimesi lügatte, istikâmet, doğruluk ve denklik anlamlarına gelip, zulmün zıddıdır. Bu kelime, kişi için kullanıldığında heva ve arzularına göre davranmayan ve zulmetmeyen anlamına gelir. Hükümde adalet, hak ile hükmetmek; söz için kullanıldığında doğru sözlü olmak; şehadet hususunda ise doğru şahitlik yapmak anlamına gelir. İnsanlar için sıfat olarak kullanıldığında sözünden ve hükmünden razı olunan manasında kullanılır. (İbn Manzur,1994, XI, s.430-431.)

Adalet, işlerde "iktisâd" yani itidal manasına olup bir işte ifrat ile tefrit arasında orta yollu olmaktır. Bununla beraber adalet eşitlik ve denge manalarını da içermektedir. (Seyyid Bey, 2012, s. 275)

Kur'an'da zaman zaman "kıst" kelimesinin de adaletle eş anlamlı olarak geçtiği görülür. Ancak kıst terimi adalete göre daha somut olup uygulamada hakkaniyeti ve çifte standardın karşıtı anlamında belli bir ölçüyü esas almayı ifade eder.

Genel anlamda adâlet, bir kimsenin davranışlarının ahlâkî esaslara uygun olması manasına gelip; âdil olan insan iyi işleri kötülüklerine göre daha fazla olan kimsedir. (Mecelle,1705/2)

Özel anlamda ise adalet kavramı, hakları ve ödevleri gerektiği gibi paylaştırmak; her şeyi yerli yerine koymak, hak edenin hakkını vermek şeklinde tarif edilir. (Akıllıoğlu,1994,s.37)

Adli alanda adalet kavramından söz edildiğinde; bu, bir davanın görülmesi sırasında yargılamanın iyi işleyişini ifade eder.

Adalet hukukta, birliği beraberliği gözetmek, zulmü bırakmak her hakkı hak sahibine vermek demektir. Bağy ve zulmün zıddıdır. Çok adil kimseye "racül-i adl" denilir. Adl ve adalet, inançta, sözde, fiil ve harekette ifrat ve tefritten (aşırılıklardan) kaçınmak ve orta yolu seçmektir. (Çantay, 1984, II, s.499)

2. Adaletin İslami Referansları

Kur'an'da mutlak adaleti emreden iki ayetin her ikisi de kesinlik ve tekit ihtiva eden "inne" lafzıyla başlamış olması anlamlıdır. Bu hususta Kur'an-ı Kerim'de "Hiç şüphesiz Allah size emânetleri ehline vermenizi, insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adâletle hükmetmenizi emreder." (Nisa, 4/58) buyurulmaktadır. Burada "emanetlerin ehline verilmesi" ile "adâletle hüküm vermenin" yan yana zikredilmiş olması dikkat çekicidir. Buradan hareketle İslam düşüncesinde adalet kavramı ile işlerin ehil olana verilmesi anlamındaki liyakat ilkesi arasında yakın bir bağ vardır. Zira hâkim, hak sahibine hükmederken emâneti ehline veren kimse gibidir. Ayrıca bu ayeti, adaletin tahakkuk etmesi için işlerin ehil olana verilmesi gerekir, şekilde okumak da mümkündür.

Konuyla ilgili diğer ayette şöyle buyrulur: "Şüphesiz Allah adaleti, ihsanı ve yakınlara vermeyi emreder. Çirkin işleri fenalık ve azgınlığı yasaklar. Düşünüp tutasınız diye Allah size öğüt verir." (Nahl, 16/90.) Burada herkes için emredilmiş olan adalet, ahlaki bir değeri ifade etmekle daha geniş bir anlam ifade eder. Ayette emredilen ihsan ise iyilik yapmak anlamına gelmekle birlikte bir insanın görevini en iyi şekilde yapması olarak da anlaşılabilir. İbnü'l- Arâbî bu ayetin tefsirinde adaletin tarifini yaparak ona farklı bir anlam yükler. Buna göre, Allah'ın âlemi zıt kutupluluk ve çeşitli zıtlıklar üzere yarattığını bir kısmının eşli bir kısmının eşsiz zıtlıkları içerdiğini; işlerin ahenk içerisinde vasat bir şekilde yürümesi için adaleti var kıldığını belirtir. İbnü'l- Arâbî, ilişkiler düzleminde adaleti üçe ayırarak şöyle açıklar:

1. Kul ile Rabbi arasında adalet: Allah hakkını nefsinin isteklerine karşı tercih etmesidir ve yine Allah'ın rızasını nefsinin heva ve arzularına karşı öncelemesidir. Bu da onun yasaklarından kaçınması ve emirlerini yerine getirmesiyle gerçekleşir.

2. Kişinin kendi nefsine karşı adalet: Nefsini helak edici şeylerden men etmesi, onu hevâ ve arzularına karşı koruması ve kanaatkâr olmasıdır.

3. Kişi ile halk arasındaki adalet: Halka karşı samimi olması, büyük olsun küçük olsun her türlü hıyanetten uzak durmasıdır. Her hal ve karda insaf sahibi olmasıdır. Bunun da asgari sınırı fiili ya da sözlü insanlara eziyet vermeyi terk etmektir." (İbnü'l-Arabî, ts, III,1172)

Rağıb el-Isfehânî ise adalet ve ihsanı karşılaştırmalı olarak birlikte şu şekilde açıklar: "Adalet borcunu vermek alacağını istemektir, görevini yerine getirmek ve hakkını almaktır. İhsan ise borcundan daha fazlasını vermek, alacağından daha azına razı olmaktır." (el-Müfredât, "hüsn" md.)

Hz. Peygamberin "Hükmü altındakilere, ailesine karşı ve maiyeti altındaki olanlara adil davrananlar, kıyamet gününde nurdan minberler üzerindedirler." (Müslim, İmâre , 18) Mealindeki adaleti teşvik eden hadisi geniş manalı olup ahlakî, hukukî ve sosyal adaleti içine almaktadır.

3. Adaletin İslami İlimlerdeki Açılımı

3.1.İslam Düşüncesinde Adalet

İslâm düşünürleri, insanın ahlâkî mahiyetini de aynı nizam fikrinden hareketle açıklamışlar ve bu alandaki adâleti öteki temel faziletlerin uyumlu bir sonucu saymışlardır. Eflatun'dan beri devam eden ve İslâm ahlâkçılarınca bazı değişikliklerle benimsenen görüşe göre, insan nefsinin düşünme veya bilgi gücü (el-kuvvetü'n-nâtıka, el-âlime), öfke gücü (el-kuvvetü'l-gadabiyye) ve şehvet gücü (el-kuvvetü'ş-şehevâniyye) olmak üzere üç temel gücünden üç fazilet doğar. Bunlar sırasıyla hikmet, şecaat ve iffettir. Adâlet ise bu üç faziletin gerçekleşmesiyle kazanılan ve hepsini içine alan (bk. İbn Miskeveyh, s. 128, 137, 141) dördüncü temel fazilettir. Hikmet, el-kuvvetü'n-nâtıka'nın aklın sınırının zorlanarak şarlatanlığa kadar ulaşmaması yani kemal noktasındaki denge halidir. Şecaat/cesaret ise kuvve-i gadabiyyenin (öfke/kızgınlık potansiyelinin) korkusuzlukla korkaklık arasında dengelenmesidir. İffet ise şehevi arzuların tatmininde ifrat noktası olan arsızlık- yüzsüzlükle tefrit noktası olan bu duyguların tamamen söndürülmesi arasındaki denge halidir. Adalet bu üç faziletin yani hikmet, iffet ve şecaat/cesaretin tamamındaki dengedir, bu üç faziletin bileşkesidir. (Seyyid Bey, 2012, s. 276-279) Nitekim Gazzâlî şöyle der: "Adâlet sıfatı kaybolursa bundan fazlalık veya eksiklik (ifrat tefrit) şeklinde iki taraf doğmaz; sadece zıddı ve karşıtı doğar ki o da cevirdir yani zulüm doğar. " (İhyâ, III, 54; Mîzânü'l-amel, s. 91).

İslâm düşünürleri kâinatın her alanında var olduğunu kabul ettikleri nizamı, tabiatı gereği medenî varlıklar sayılan insanların birbirleri arasındaki münasebetlerde de aramışlardır. Esasen İslâm felsefesinde, peygamberlik müessesesi kanun ve adâlet ilkelerine dayalı olarak bu sosyal nizamın, ilâhî inâyetin zaruri sonucu olduğu şeklindeki temel düşünceden doğmuştur. (Çağrıcı, 1988, I, s.341-343)

Yöneticiler, toplumu ahlâk kurallarına ve sosyal düzene (âdet) uygun yaşamaya sevk etmek maksadıyla kanunlar koyarken, aşırılıklardan uzaklık demek olan adâleti daima gözetmelidirler. Bunun için kanunlar ne çok sert ne de çok yumuşak olmayacak şekilde bir denge (itidal) taşımalıdır (bk. İbn Sînâ, eş-Şifâ, "el-İlâhiyyât I", s. 454-455). Böylece adâlet ve itidal, etimolojik bakımdan olduğu gibi kavram olarak da aynileşmiş olmaktadır. (Çağrıcı, 1988, I, s.341-343)

İbn Miskeveyh, adâletle eşitliği eş anlamlı sayar (bk. Tehzîbü'l-ahlâk, s. 141-142). Fârâbî'nin de belirttiği gibi (bk. el-Medînetü'l-fâzıla, s. 22) adâlet, kemal ve fazilet sayılan, bir kısmı kişinin kendisinden başkasını ilgilendirmeyen, bir kısmı da diğer insanlarla münasebetlere yansıyan niteliklerdir. (Çağrıcı, 1988, I,s.343)

3.2. İslam İnancında Adalet

Adalet itikatta itidali ifade eder. Bunun anlamı Allah'ı ne inkâr etmek ne de ona ortak koşmaktır. Yani Allah'a şirk koşmamaktır. O halde tevhit inancı adaletin gereğidir. (Çantay, 1984, II, s.499) Kelam ilminde de ehl-i sünnet inancı orta yolu ve itidali ifade eder. Nitekim Gazzâli'nin "el-İktisad fi'l-'İtkâd" adlı eseri itikatta orta yol anlamına gelir ki adalet kavramının kelam ilimindeki açılımıdır.

Diğer taraftan ontolojik olarak evrendeki düzen ve ahengin varlığının devamı hakka ve adalete tabi olmanın bir gereğidir. Zira, "Eğer hak onların keyfî arzularına uysaydı göklerin, yerin ve bunlarda bulunanların düzeni bozulurdu" (el-Mü'minûn 23/71). Kur'ân-ı Kerîm'de hak ve adâletin mutlaklığı öylesine vurgulanmıştır ki bizzat Allah'ın âhirette hiçbir haksızlığa mahal verilmeyecek şekilde adâletle hükmedeceği ve onun bu vaadinin kesin (hak) olduğu belirtilmiştir (bk. Yûnus 10/54-55; el-Enbiyâ 21/47; ez-Zümer 39/69). Hatta Kur'ân-ı Kerîm'in bu yaklaşımı Mu'tezile mezhebinin, adâlet ve hakkaniyet ilkelerine uymayı Allah için bir vazife (vâcip) saymasına yol açmıştır. Şu var ki Allah'ın adâleti diğer sıfatları gibi eksiksiz olduğu halde, sınırlı kabiliyetlere sahip olan insanın gösterdiği adâlet her zaman az çok kusurlu olmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de bu husus, kocanın eşlerine karşı âdil olmasını emreden âyette açık ve gerçekçi bir şekilde belirtilmiştir (bk. en-Nisâ 4/129).

3.3. Ahlâk İlminde Adalet

Adalet ahlak ilminde ferdî ve içtimaî yapıda dirlik ve düzenliği, hakkaniyet ve eşitlik ilkelerine uygun yaşamayı sağlayan ahlâkî erdem olarak tanımlanır. Adâlet, "davranış ve hükümde doğru olmak, hakka göre hüküm vermek, eşit olmak, eşit kılmak (Allah hakkında kullanıldığında 'şirk koşmamak')" gibi mânalara gelen bir masdar-isimdir. Yine aynı kökten bir masdar-isim olan ve "orta yol, istikamet, eş, benzer, misil, bir şeyin karşılığı" gibi mânalara gelen adl kelimesi, sıfat olarak kullanıldığında âdil ile eş anlamlı olup aynı zamanda Allah'ın isimlerinden (esmâ-i hüsnâ) biridir (bk. ADL).

Buna göre adâlet, başkalarının gelişigüzel istek ve telkinlerinden etkilenmeyen istikrarlı bir doğruluk ve ahlâk ilkesi itaatla gerçekleşen ruhî denge ve ahlâkî kemaldir. İslâm ahlâkçılarının itidal ve adâlet kavramlarıyla ifade ettikleri bu denge ve kemalin oluşmasıyla insanın davranışları da aşırılıklardan uzak olarak meydana gelebilecektir (bk. el-İsrâ 17/29; el-Furkan 25/63, 67; el-Feth 48/29). Adalet bireysel tutum ve davranışlarda dengeli davranmayı toplumsal ölçekte ise vasat, aşırılıklardan uzak mutedil ve duyarlı bir toplumu ifade eder. Adalet ne savurganlığı ne de cimriliği onaylar. Nitekim Allah Teala ilgili âyetlerde şöyle buyurmaktadır:

مَّحْسُورًا مَلُومًا فَتَقْعُدَ الْبَسْطِ كُلَّ تَبْسُطْهَا وَلاَ عُنُقِكَ إِلَى مَغْلُولَةً يَدَكَ تَجْعَلْ وَلاَ

Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın. el-İsrâ 17/29.

قَوَامًا ذَلِكَ بَيْنَ وَكَانَ يَقْتُرُوا وَلَمْ يُسْرِفُوا لَمْ أَنفَقُوا إِذَا وَالَّذِينَ

Onlar, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik edenlerdir. Onların harcamaları, bu ikisi arası dengeli bir harcamadır. el-Furkan 25/67.

Kur'ân-ı Kerîm'de İslâm toplumunun bir niteliği olarak geçen "vasat ümmet" (bk. el-Bakara 2/143) tâbirindeki vasat kelimesi de bütün müfessirlerce "adâlet" mânasında anlaşılmıştır. Buna göre İslâm ahlâkı içtimaî bünyede de aşırılıklardan uzaklığı, dengeli ve uyumlu bir hayat tarzını ön görmüştür. Yani sırat-ı müstakim üzere olmayı her türlü eğrilik, aşırılık ve sapıklıktan uzak olmayı gerektirir. Vasat ümmet, ifrat ve tefritlerden korunarak inancında ahlakında, her türlü tutum ve davranışlarında doğrulık ve adalet çizgisinde kalmayı başaran dengeli, ölçülü, sağduyulu ve uyumlu bir toplum anlamına gelmektedir. Ne bedensel ve dünyevi ihtiyaçları tamamen reddeden ruhbanî yaşayış ne de tamamen dünyaya dalıp ahireti unutmaktır. Yaşam tarzı olarak dünya ve ahiret arasındaki dengeyi de

ifade eder. (Karaman ve diğerleri, 2007, I, s. 229) İslam toplumunu vasat (adil) ümmet olarak niteleyen ayet şöyledir:

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِّتَكُونُواْ شُهَدَاء عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا

Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olasınız ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık. Bakara 2/143.

Haksızlık ve zulüm karşısında gösterilecek tepki ve iyiliği emir ve kötülükten alı koyma ilkesiyle ilgili duyarlılık da adaletin bir gereğidir. Nitekim, Kur'ân-ı Kerîm'de adâlet sıfatından yoksun olan kişi dilsiz, âciz ve hiçbir işe yaramayan bir köleye benzetilerek böyle birinin, adâlet faziletini kazanmış, dolayısıyla doğru yolu bulmuş olanla bir tutulamayacağı bildirilmiş (bk. en-Nahl 16/76), böylece adâletin ahlaki bağlamda bir kemal sıfatı olduğuna işaret edilmiştir:

وَضَرَبَ اللّهُ مَثَلاً رَّجُلَيْنِ أَحَدُهُمَا أَبْكَمُ لاَ يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ وَهُوَ كَلٌّ عَلَى مَوْلاهُ أَيْنَمَا يُوَجِّههُّ لاَ يَأْتِ بِخَيْرٍ هَلْ يَسْتَوِي وَمَن هُوَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَهُوَ عَلَى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ

Allah iki adamı misal veriyor: Biri hiçbir şeye gücü yetmeyen bir dilsiz ki efendisine yüktür, nereye gönderse bir hayır çıkmaz; bu, doğru yolda olan, adaletle emreden kimse ile bir olabilir mi? (en-Nahl 16/76.)

Kur'ân-ı Kerîm'e göre, İnsanın Allah nezdinde en üstün değer ölçüsü olan takvâ (bk. el-Hucurât 49/13) erdemine nâil olabilmesi için âdil olması (bk. el-Mâide 5/8) ve adâletli söz söylemesi (bk. el-En'âm 6/152) gerekir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُونُواْ قَوَّامِينَ لِلّهِ شُهَدَاء بِالْقِسْطِ وَلاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلاَّ تَعْدِلُواْ اعْدِلُواْ هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى وَاتَّقُواْ اللّهَ إِنَّ اللّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُون

"Ey iman edenler! hakkı Allah için ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi âdil davranmamaya itmesin. Adaletli olun; bu, takvaya daha çok yakışan (bir davranış) tır. Allah'a isyandan sakının. Allah yaptıklarınızı hakkıyla bilmektedir". el-Mâide 5/8.

وَلاَ تَقْرَبُواْ مَالَ الْيَتِيمِ إِلاَّ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّى يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَأَوْفُواْ الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ لاَ نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلاَّ وُسْعَهَا وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُواْ وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى وَبِعَهْدِ اللّهِ أَوْفُواْ ذَلِكُمْ وَصَّاكُم بِهِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُون

Rüşdüne erişinceye kadar yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın. " Ölçüyü ve tartıyı adaletle tam yapın. Biz herkesi ancak gücünün yettiği kadarıyla sorumlu tutarız. (Birisi hakkında) konuştuğunuz zaman yakınınız bile olsa âdil olun. Allah'a verdiğiniz sözü tutun. İşte bunları Allah size öğüt alasınız diye emretti. el-En'âm 6/152.

Esasen doğrulukla (sıdk) birlikte adâlet (adl) de ilâhî kelâmın birer niteliğidir (bk. el-En'âm 6/115).

وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلاً لاَّ مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

Rabbinin kelimesi (Kur'an) doğruluk ve adalet bakımından tamdır. Onun kelimelerini değiştirebilecek yoktur. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir. el-En'âm 6/115.

Kur'ân-ı Kerîm'e göre adâletin ölçüsü yahut dayanağı hakkaniyettir. Hidayete hak sayesinde ulaşılabileceği gibi adâlet de hakka uymakla sağlanır (bk. el-A'râf 7/159, 181).

وَمِن قَوْمِ مُوسَى أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ

Mûsâ'nın kavminden (insanları) hak ile doğru yola ileten ve onunla adaletli davranan bir topluluk da vardı. el-A'râf 7/159.

3.4. Hadis İlminde Adalet

Bir hadis terimi olarak adalet, rivayetlerinin kabul edilebilmesi için ravide bulunması gereken Müslüman ve akil baliğ olma gibi şartlar yanında onu küçük düşüren bütün davranışlardan uzak olmasını sağlayan manevi ve ahlaki özellikleri içine alır. Hadis rivayeti gibi son derece titizlik, dikkat ve özellikle dürüstlük isteyen bir konuda adalet vasfının aranması aklen ve mantıken bir zorunluluk kabul edilir. Râvide bulunması gereken şartlardan olarak büyük günahlardan sakınmak ve küçük günahları işlemekte ısrar etmeme anlamına gelen takva ve şahsiyet sahibi olma manasındaki mürüvvet şartı da doğrudan adaletle ilgilidir. (Aydınlı, I, s.344) İslam'ın ikinci kaynağı durumunda olan sünnet ve buna dair rivayetlerin elbet fısk içerisinde olmayan adil ravilerce rivayeti yadsınamaz bir zorunluluktur.

3.5 İslam Hukukunda/Fıkıhta Adalet

Fıkıh eserlerinin şahitlik konusunda ahlakî mefhum ve içeriği ile ele alınan adalet yargı, yönetim, velayet ve miras gibi konularda en geniş manasıyla kullanılmıştır. Bir ayette geçen "iki adalet sahibi kimseyi şahit tutun" (talak65/2) ifadesinde ve Buhari'ni Enes'ten naklettiği "adil olunca kölenin şehadeti caizdir." içtihadında ahlaki yön öne çıkmakta olup (Karaman, 1988, I,s.343) bundan maksat büyük günahlardan sakınmak ve küçük günahları işlemekte ısrar etmemek farzları yerine getirmektir. Bu şekilde iyiliği kötülüğünden fazla olan kimse şahitliği kabul edilebilen adil kimse vasfını alır.

Hukukta adalet genellikle verilen ve hak edilen arasındaki dengeyi ifade eder. Bu denge bazı hallerde eşitlikle gerçekleşir; ancak adalet eşitlik değil dengedir. Bu husus "el- Haraç bi'd-daman" ve "el-Gurmu bi'l-gunmi" lafızlarıyla külli kaidelere bürünmüş ve Mecellede nimet- külfet dengesini ifade eden ilkeye dönüşmüştür. (bkz. Mecelle, md. 88) Diyet ve tazminat yoluyla adaletin gerçekleşmesinde denge esastır. Toplumdaki sosyal adalette de denge esas alınır. (Karaman, 1988, I,s.343) Yargıda adalet ise hak ile hüküm vermeyi ifade eder.

İslam öncesi Arap toplumunda zulüm hâkimdi. Mekke döneminde inen ayetlerde temel vurgu adalet ve zulme karşı konulan tavır olarak öne çıkar ve hakkın esas alınması istenir. Hak, objektif bir kavram ve sabit bir kanun ilkesidir. Bir hak konusunda hüküm verilirken, hakkın kendi lehine hükmedilmesi halinde bundan memnun olan, fakat aleyhine hükmedilmesi durumunda bu hükmü tanımayan insanlar için "işte bunlar zalimlerdir" (en-Nûr 24/48, 51) denilmiştir. Binaenaleyh şahsî menfaat temini, akrabalık, düşmanlık gibi hissî durumlar, taraflardan birinin soylu veya aşağı tabakadan olması, bedenî veya ruhî bakımdan kusurlu bulunması gibi ahlâk kanununu ilgilendirmeyen sebepler bir hakkın ihlâlini, örtbas edilmesini ve sonuç olarak adâlet ilkesinden sapmayı mâzur gösteremez (bk. el-Mâide 5/8; en-Nisâ 4/3; Âl-i İmrân 3/75). Nitekim bilindiği üzere Hz. Peygamberin Eşraftan hırsızlık yapan bir kadına cezanın uygulanmaması yönündeki tavassut edici eğilime karşı "kızım Fatıma da olsa elini keserdim" demesi hukukun hakim kılınması ve kanunun önünde herkesin eşit olduğunun göstergesidir. Allah mutlak adaleti emreder.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُونُواْ قَوَّامِينَ لِلّهِ شُهَدَاء بِالْقِسْطِ وَلاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلاَّ تَعْدِلُواْ اعْدِلُواْ هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى وَاتَّقُواْ اللّهَ إِنَّ اللّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

"Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsizliğe sevk etmesin. Adaleti her zaman yerine getirin. Takvaya en yakın davranış şekli budur." (el-Mâide 5/8)

Hz. Peygamberin vahiyle uyarıldığı birkaç yerden birisi de adalet konusudur. Zira yargılama esnasında hâkim sıfatıyla hatalı/haksız bir hüküm vermek üzereyken vahiy gelir ve uyarılır. Burada aleyhine hüküm verilmesi söz konusu Yahudi suçsuz bir kişi tarihte emsaline ender rastlanılacak bir şekilde Kur'an'da savunulmaktadır. Olay şu şekilde gerçekleşir. Medine'de meskûn, Benî Zafer kabilesinden Tu'me isimli bir kişi, komşusunun zırhını çalmış, bir un dağarcığına saklayarak getirmiş, bir Yahudinin evine gizlemişti, Hâlbuki dağarcık delikti ve bu delikten akan unlar, zırhın önce Tu'me'nin evine kadar geldiğini, sonra da Yahudinin evine gittiğini gösteriyordu. Tu'me'yi sıkıştırdılar, Müslüman olmasına rağmen çalmadığına yemin etti. Yahudiyi sorguya çektiler. O da, "Bunu bana Tu'me verdi." dedi ve bazı Yahudiler buna şâhitlik ettiler. Hz. Peygamber de bu durum ve Tu'me'nin yemini karşısında düşündü, arkasından aşağıda mealini verdiğimiz ayetler nazil oldu/ indi. (bkz. Kurtubî, VI, s. 375-380; Yazır, III, s. 1358.)

-"İnsanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği şekilde hükmedesin diye Biz sana Kitab'ı gerçeğin ta kendisi olarak indirdik; Artık hainlerin savunucusu (avukatı olma) hainlerden taraf olma!

- Ve Allah'tan bağışlanma iste çünkü Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.

…Kendilerine hıyanet edenlerden yana olma; çünkü Allah hainliği meslek edinmiş günahkârları sevmez.

- İnsanlardan gizler de Allah'tan gizlemezler. Hâlbuki geceleyin, O'nun razı olmadığı sözü düzüp kurarken O, onlarla beraber idi. Allah yaptıklarını kuşatıcıdır (O'nun ilminden hiçbir şeyi gizleyemezler).

- Haydi siz dünya hayatında onlara taraf çıkıp savundunuz, ya kıyamet günü Allah'a karşı onları kim savunacak yahut onlara kim vekil olacak?

- Kim kasıtlı veya kasıtsız bir günah kazanır da sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa, muhakkak ki, büyük bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmiş olur. Allah'ın sana lütfu ve esirgemesi olmasaydı, onlardan bir güruh seni saptırmaya yeltenmişti. Onlar yalnızca kendilerini saptırırlar, sana hiçbir zarar veremezler." (Nisâ, 4/105-112)

Bu ayetlerden İslam'da adaletin evrensel olduğu din ya da dindaşlık adına hiçbir kimseye haksızlık yapılamayacağı deklare edilmektedir. İslam'ın bu duyarlılığı adaletin teessüsüne dönük önemli ilkeleri hukuk dünyasına bahşetmiştir. Bu bağlamda İslamın adaleti ikame edici çok önemli yenilikler getirdiğini söyleyebiliriz. Zulmün arap toplumundaki adı olan ve " hükmü'l-cahiliyye" olarak bilinen bu anlayışa göre cahiliyye döneminde bir kişinin işlediği suçtan o kişinin bütün ailesi ve kabilesi sorumlu tutulabiliyordu. İslam bu anlayışa karşı çıkarak adaleti hâkim kılan başta suçun ve cezanın şahsiliği ilkesi olmak üzere birçok ilkeyi hayata geçirmiştir. Konunun önemine binaen şimdi ilkeler üzerinde durmak isitiyoruz.

3.5.1. Suç ve Cezanın Şahsîliği İlkesi

İslamî öğretide asli günah olmayışı ve buna bağlı olarak beraet-i zimmet esasının hukuktaki tezahürünün en temel ilkelerinden birisi suç ve cezada şahsilik ilkesidir. Bu İslam fıkhının dünya hukuk düşüncesine sağladığı önemli bir katkıdır. Buna göre bir kimse başkasının işlediği bir suçtan dolayı sorumlu tutulup cezalandırılamayacaktır. Hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü yüklenmez (Necm 53/38); Ayrıca Bkz. En 'am 6/164) Bilindiği üzere İslam öncesi Arap toplumunda katil olaylarında kısas uygulanırken eğer öldürülen kişi güçlü bir kabileden ise buna karşılık iki kişi kısasen öldürülürdü. Bu durumda hem bir eşitsizlik söz konusuydu hem de katilin dışındaki bir kimse de başkasının işlediği suçtan dolayı cezalandırılmış olmaktaydı. İnsanlar arasında mutlak adaleti gözetmeyen bu ve benzeri hükümler hukuk sistemi bağlamında "hükmü'l-cahiliyye" olarak nitelendirilmiş, (Bkz. Mâide 5/49-50) ve "suç ve cezada şahsilik ilkesi" ile geçersiz kılınmıştır.

Tarihi süreçte Osmanlı uygulamasında da bu prensibe önem verildiğini müşahede etmekteyiz. Özellikle bu esastan hareketle isyancıların takip ve tutuklanmaları esnasında suçsuz insanlara eziyet işkence ve zarar verilmemesine azâmî itina gösterilmiştir. Zaman zaman eyâletlerde zuhur eden kuttacu't-tarîk (yol kesen) eşkıyânın yakalanması için Padişah tarafından kadılara gönderilen fermanlarda yer alan şu ifâdeler suç ve cezanın şahsiliği ilkesi açısından dikkat çekicidir. "... Zuhur iden kuttacü't-tarîk ve haramzâde eşkıyasın ele getürüb ahz ve kabz gereği gibi hıfz ve hirâsetinden ihtimam üzere olasın illâ bu bahâne celb-i mal olmakdan ve hilâf-ı şer bir ferde zulüm ve tacaddi ve tecâvüzden be-gâyet ihtirâz ve ictinâb üzere olasız..." "hilâf-ı şerc-i şerîf kendi hâlinde olanlara tacaddî ve tecâvüz olunmakdan ictinab ve ihtiyat oluna... (Kayseri Şer. Sic. 81 Nolu Defter. s. 17/ b. 36; s. 18/ b. 37)

Eşkıyâ için yapılan takip ve operasyonlarda suçsuz ahâliye eziyet verilmemesi hususunda bazen daha sert uyarıların yapıldığı görülür şöyle ki: "... İyâzen billâh tecâlâ bir ferdin mal ve canına zarar terettüp itdügünüz istimâc idersek muceb-i ibret içün başınız gideceğin mülâhaza eyleyüb emr-i âli mûcebince câmil ve hilâfın irtikabdan be-gâyet ihtirâz eyleyesin deyü buyuruldu." (Bkz. Kayseri Şer. Sic, 84 Nolu Defter, s. 170/ b. 391) Ayrıca en çok kullanılan "... âhardan bir kimesneyi rencîde ve remyîde etmeyesiz..." ifadesinde adalet gereği suçsuzların söz ile bile incitilmemeleri îma edilmektedir.

3.5.2 Şüpheden Sanığın Yararlanması İlkesi

Esasında bu ilkeyi "beraet-i zimmet" ya da "suçsuzluk karinesinden yararlanma" kapsamında değerlendirmek gerekir. Zira davalıya yönelik bir iddiayı davacı ispatla yükümlü olduğuna göre ispatın tam gerçekleşememesi durumunda bundan beraet-i zimmet gereği sanık yararlanacaktır. Diğer bir ifade ile sanık kendisini isnatlardan kurtarmakla yükümlü değildir.

Yapılan yargılama sonunda sanığın kusuru ya da eylemi gerçekleştirmesi ile ilgili bir şüphe bulunup bu şüphe yenilemiyorsa bu durum sanığın lehine yorumlanacak ve hakkında mahkûmiyet kararı verilemeyecektir. Şüpheden sanık yararlanır ilkesi daima sanık lehine olup suçun unsurlarının ispatına yetecek delilin olmaması halinde sanığın beraat etmesi gerekir. Bu ilkenin kaynağının Roma Hukuku olduğu, Felsefî temelinin de 17. ve 18.yüzyıllarda Pufendorf, Grotius, Montesquieu, Rousseau, Voltaire ve Beccari gibi düşünürlerin fikri mücadelelerine dayandığı belirtilmektedir. Romalıların meşhur "bir masum mahkûm edileceğine birkaç suçlu cezasız kalsın" vecizesi şüpheden sanığın yararlandırılmasının felsefî temeli olarak gösterilmektedir (bkz. Şahinkaya,2008, s.221-223)

Biz bu görüşe katılmıyoruz ve bu ilkenin nüvesini Hz, Peygamberin "Şüphe vaki olduğunda hadleri uygulamayınız" hadisinin oluşturduğunu düşünüyoruz. Çünkü hadlerin (ağır cezaların) şüphelerle düşmesi daima sanığın lehine tahakkuk etmektedir. Bir hatâ sonucu had cezaları infaz edilse bu telafisi

mümkün olmayacak mağduriyetlere sebebiyet verecektir. Bu noktada hakların zayii olmaması için hâkime cezayı düşürecek bir şüphe arama görevi ve vukuunda cezayı düşürme yetkisi verilmiştir (Molla Hüsrev,1979, II, s.64) Bu hususta Rasûlullah (SAV) şöyle buyurur: "Hata ile berâet ettirmek hatâ ile cezalandırmaktan daha iyidir." (Tirmizî, Hudud,6) Bu çerçevede "şüpheden sanık yararlanır" esası doğmuş ve İslam Muhâkeme hukukunun temel prensiplerinden biri olmuştur.

Bu ilkeye Ortaçağda riayet edilmemiş deliller zayıfladıkça hiç ceza vermeme yerine hiç olmazsa indirimli ceza verilmesi yoluna gidilmiştir, Hatta leh ve aleyhteki delillerin eşit olması durumunda bile sanık aleyhine hükmolunduğuna rastlanılmıştır. (Şahinkaya,2008, s.221-223)

3.5.3. Yargılamada Taraflara Eşit Davranılması İlkesi

Kur'an-ı Kerim de, kendine özgü üslubu ile yargı önünde herkesin eşit haklara sahip olduğunu îma eder. (bkz. Hucurat 49/13) Hz Peygamber, hâkimin taraflara eşit davranması hususunda şöyle buyurmaktadır: "Sizden biri halk arasında hüküm vermekle görevlendirildiğinde onlara tavrıyla, işaretiyle ve oturuşuyla eşit davranmalıdır, sesini hasımlardan yalnız birine karşı yükseltmesin (birine susup da diğerine bağırmasın)." (Dârekutnî, IV/205) Hz. Ömer, Ebû Musa el-Eşcarî'ye gönderdiği mektupta: "...Yargı meclisinde insanları eşit tut, ta ki eşraftan olanlar senden çekinsin (kayırma veya taraf tutman için bir beklenti içine girmesin), zayıf olanlar da adâletinden ümit kesmesinler" (Kâsanî, ty. VII, 9; İbnül-Kayyim, 1977, III, s. 114; Kazıcı, 1996, s. 111; bkz. Mecelle, md. 1798, 1799) diyerek hâkimin renk, ırk, zengin, fakir, güçlü zayıf ayrımı gözetmeksizin herkese eşit davranmasının lüzumuna işaret etmektedir. Ancak böyle eşit davranıldığı takdirde fakir ve zayıf kimseler, şüpheye düşmeksizin taraf tutulmayacağından emin olup serbestçe delil, iddiâ ve savunmalarını açıklayabilirler. Serahsî, Hz. Ömer'in mektubunda yer alan, "Yargı meclisinde insanları eşit tut" ifadesinde "insanlar" kelimesinden hareketle mahkemeye her kesimden insanın gelebileceğini, bunlar arasında ırk, renk, dil, din farkı gözetilmeksizin herkese eşit davranılmasının kayıt altına alındığını belirtir. (Serahsî ty, VI, s.61) Hâkimin taraflara eşit davranmasına gelince; onlara bakışı, yönelişi yüz ve mimik hareketleri, onları oturttuğu yer ve mesafe bakımından kendine tuttuğu uzaklık gibi her hareketinde eşit tavır sergilemesidir. Burada İslam yargı tarihinden küçük bir anekdot sunmak istiyorum:

Hz. Ömer'in halifeliği döneminde bir gün Hz. Ali ile beraber otururken bir adam gelerek Hz. Ali'den davacı olmuştu. Hz. Ömer kadı sıfatıyla murafaa yapmak üzere Hz. Ali'ye "Yâ Ebe'l-Hasan! Kalk hasmınla birlikte otur." dedi. Murafaa sona erip hasmı oradan ayrıldıktan sonra yine eskisi gibi kalkıp yerine oturdu. Fakat yüzünde bir hoşnutsuzluk eseri ve değişme vardı. Halife "Muameleden hoşnut olmadınız mı diye?" sordu. Hz Ali "Evet olmadım, çünkü hasmımın yanında bana künyemle hitap ettin" dedi. (Berkî, s. 28) Hz. Ömer çok duygulandı, ona ikazından dolayı teşekkür etti. Hâkimin eşitliği bozucu bu tür en küçük davranışı bile yargılamanın adil yapıldığına gölge düşürebilir.

Eşitlik ve adâlet ilkesine uygulamada da azamî riâyet gösterilmiştir. İslam tarihi bunun örnekleriyle dolu olup bunlardan birini zikretmekle yetinelim: Ebû Yusuf ölüm döşeğinde iken Allah'a yalvarıp af dilemekte ve şöyle demektedir: "Ya Rabbi biliyorsun ki ben hasımlar arasında adâleti terk etmedim. Ancak bir hâdise hariç, beni affet Ya Rabbi." O hâdise ne diye kendisinden sorulduğunda dedi ki "Bir defasında Halife'den bir Hıristiyan dâvâcı olmuştu. Yargılama esnasında halife oturuyordu, ayağa kalkmasını ihtar edemedim, yalnız mümkün olduğu kadar o Hıristiyanı meclisin ön tarafına çekmeye çalıştıysam da istenen eşitlik hâsıl olmadı, dâvâlarını bu şekilde dinledim" (Serahsî, XVI, s.61)

Bu misalde de görüldüğü gibi, zımmî bir kişi İslâm adâletine duyduğu güven dolayısıyla halife aleyhine dâvâ açıyor, hâkim de duruşma esnasında zımmînin ayakta durduğu gibi halifeyi de durdurmadığı için (küçük bir hatâdan dolayı) Allah'tan af diliyor ve vicdan azabı çekiyordu.

3.5.4. Hükmün Zahirî Delillere Göre Verilmesi İlkesi

Bazı âlimler "Bilmediğin bir şeyin ardına düşme" (İsrâ 17/36) mealindeki ayeti delil göstererek her zaman niyet ve kasıtlara vâkıf olunamayacağını belirtmekte ve burada Allah'ın muradının dünyada verilecek hükümlerin ancak zahiri delillere göre olması gerektiği sonucunu çıkarmaktadırlar. (İbnü'l-Kayyim, 1988, III, s. 112)

Bilindiği üzere İslâm muhâkeme hukukunda ispat dâvacıya, yemin de dâvâlıya aittir. Hz. Ömer, yargı konusunda Muaviye'ye yazdığı mektupta: "Sana iki hasım geldiğinde üzerine düşen, onların doğru delillerine ve yeminlerine itibar etmendir, bu gaybı bilmeyen herkes gibi, kadı için de geçerli bir yoldur. Kim bu yoldan giderse dinini korur. Dünya ve ahiretteki hazların da en faziletlisine nâil olur" (Serahsî, ty. XVI, s. 65) Hz. Ömer burada hakimin dışa tebârüz eden delillere göre hüküm vermesi gerektiğini belirtir.

Bu durum Ümmü Seleme'den rivayet edilen Hz. Peygamberin şu hadisinde daha açık şekilde ifâde edilmektedir:

"Ben bir insanım. Sizler ise benim önümde dâvâlaşıyorsunuz. Belki kiminiz delilini öbüründen daha açık bir dille ortaya koyabilir. Ben de işittiğime göre hüküm veririm. Her kime kardeşinin hakkından bir şey hükmedecek olursam onu almasın, çünkü ben ona ateşten bir parça kesip veriyorum." (Muvatta, Akdiye, 1; Buhârî, Şehâdât, 27; Müslim Akdiye, 4)

Bu hadisle Hz. Peygamber, hâkimlerin yargılamada takip edecekleri metodu ortaya koymuştur. Buna göre hâkim dışa tezâhür eden delillere göre hüküm vermelidir. Hadisten de anlaşılacağı üzere hasımlardan birisi delilini, güzel konuşması sayesinde veya yalan söylemek suretiyle daha iyi ortaya koyabilir, bu durumda bile hâkim, duyduğuna göre hüküm verir. Bunun da bir vebâli yoktur. Çünkü Allah gizli sırları insandan uzak kıldı. Bunlar gayb niteliğinde olup, gaybı da Allah'tan başka kimse bilmez. Hâkim hakikatin künhüne nüfuz edemeyeceği için, dışa tezâhür eden hüccetlere göre hareket etmelidir. Bunun aksini kabullenmek, hâkimin indî kanaatine göre hüküm vermesi demektir ki bu yanılmaya daha müsaittir. Oysa beyyinelere imtisal eden kimse (delille amel eden hâkim) bu dünyada dedikodu ve kınamalara muhatap olmayacağı gibi ahirette de cezadan kurtulmaktadır. (Serahsî, XVI, s. 64)

Bununla beraber hâkimin zahire göre hüküm vermesi esası, taraflar için aslında helal olmayan bir şeyi helal kılmaz. (İbn Rüşd, 1985, II, s. 385)

Zâhirî deliller, genelde hakikati gösterseler bile, bazen yalan ifâde veya yalan yere şehâdet sebebiyle hilâf-ı hakikat hüküm de verilebilir. Bu gerçek, hadiste belirtilmektedir. İşte bu noktada hukuk ile ahlâkın irtibatı ön plana çıkmaktadır. Hâkim'in yanlış bilgilendirilmesi neticesinde verilen bir hakkın, hak sahibi olmayan kişi tarafından alınmaması gerektiğini Rasûlullah (s.a.s) sıkı sıkıya tembih etmektedir. Böylece hasımlardan birinin hâkimi yanıltması yasaklandığı gibi, bu yola başvurarak hak elde edenlerin de cehennem azâbı ile cezalandıracağını bildirmiştir. Hâsılı hukuk-ahlâk ilişkisinin en canlı olduğu sahalardan birinin yargılama hukuku olduğunu ve bunun da uhrevî müeyyidelerle desteklendiğini söyleyebiliriz.

İslam yargılama hukukunda ispat vasıtaları objektif kıstaslara bağlanarak, hâkimi subjektif değerlendirmelere götürecek takdirî yetkilerini sınırlandırmıştır. Oysa günümüz medenî muhâkeme hukukunda hâkime bu alanda daha fazla bir takdir hakkı verilerek "vicdanî delil" adı altında istismara açık bir kapı bırakılmıştır. (Bayındır, 1986, s.141-142) Oysa İslâm muhâkeme hukukunda böyle bir durum söz konusu olmayıp buna kapıyı kapatmıştır.

İslam ceza muhâkemesinde "vicdanî delil" diye müstakil bir delil kabul edilmemiştir. Ceza dâvâları kanunî delillerle ispat edilir. Hatta ağır cezayı gerektiren had ve kısas davalarının ispatı daha zor şartlara bağlanarak insan şeref ve haysiyeti her şeyin üstünde tutulmuştur. (Bayındır, 1986, s.142) Bu itibarla hâkim kesin delile dayanmadıkça sübjektif mülâhazalarla, sözde takdîrî ve batınî bir delil ile cezalandırmaya gidemez. Hâkimin kanaati, tesirden uzak objektif bir şey değildir. Taraf tutmaları ve hissî davranmaları her zaman mümkündür. Bu bağlamda beşerî zafiyeti de göz ardı edilmemelidir.

Hâkim'in "mahkemeden önceki bilgisinin", yargılamada delil olup olamayacağı meselesi de bu hususla doğrudan ilgilidir. Ancak bu mesele, İslam hukukçuları arasında tartışılmalı bir konu olup hukukçuların çoğunluğu bunun delil olarak kabul edilemeyeceği doğrultusundadır. (daha fazla bilgi için bkz. Aslan, 2014, s.160-166)

3.5.5. Yargılamanın Aleniliği İlkesi

Bu ilkeden maksat yargılamanın özellikle duruşmanın herkese açık olmasını ifade eder Zira ilk dönemlerde yargılamanın herkese açık mescitlerde yapılmış olması bu ilkenin bir gereğidir. Yargılamanın açıklığı ilkesi, tarafların hak ve hürriyetlerinin ihlal edilmesini önleyeceği gibi hâkim üzerinde âdil hüküm vermeyi engelleyici baskı ve tesirleri de bertaraf edecektir. Bu nedenle "hâkim muhâkemeyi alenen yapar," (mecelle md.1815) dinlemek için duruşmaya gelen kimseleri de engelleyemez. (Ali Haydar, 1991, IV,s.570) İslam hukuk tarihi içerisinde aleniyet ilkesine uygulamada da büyük bir itina gösterilmiştir. Mesela, Mısır valisi olan Amr İbnü'l-As, içki içip sarhoş olduğunu itiraf eden Hz. Ömer'in oğlu Abdurrahman'ı, evinin avlusunda (gizli bir duruşma ile) muhakeme edip cezalandırmıştı. Bu durumu öğrenen Hz. Ömer, Amr İbnü'l-As'a, oğlunu topluluğun huzurunda alenî bir tarzda yargılayıp cezalandırmadığı için çok kızmış ve oğlunu Mısır'dan getirterek yeniden yargılanmasını sağlamıştır. (İbnü'l-Cevzî, 1980, Menâkıbü Ömer, s. 240-243)

Osmanlılarda da muhâkemenin müderris, emekli kadı ve müftülerin de aralarında bulunduğu "şühûdü'l-hâl/şühûd-ı 'udûl" denilen adil şahitlerden oluşan gözlemci heyetin huzurunda yapılması yargılamanın aleniyeti yanında, hâkimin denetlendiği kanaatini güçlendirmektedir. Şer'iyye sicillerinde dâvâların kaydedilmesiyle ilgili kısaltmalara son derece itina gösterilirken, şühûdü'l-hâl kısmında bazen sayısı otuza kadar varan kişilerin isimlerinin yazılması duruşmanın açıklığı ilkesine gösterilen duyarlılığın bir sonucudur. Ayrıca kamuoyunu temsil gücü olan bu topluluğun duruşmada hazır bulunması adaletin kamu vicdanında bulacağı karşılık açısından muhtemelen verilen kararlara da saygı duyulmasını sağlıyordu. (Bkz. Aslan, 1999)

Osmanlılarda ceza muhâkemesinin bütün safhaları halka açık olduğu gibi ön soruşturma için kadı tarafından görevlendirilen nâib olayla ilgili keşf ve tahkikâtını, kendilerine "ümenâ" denilen güvenilir kişilerin huzurunda ve halka açık bir şekilde yapmaktaydı. (Bayındır,1986 s.20) Yargılamada aleniyet ilkesi 1876 yılında ilan edilen Kanûn-ı Esasî'nin 82. Maddesinde yer aldığı gibi, günümüzde hazırlanan örnek İslâmî anayasa taslaklarında da yer almaktadır. (Akgündüz, s. 102, 140)

Sonuç

Bu araştırmamızda adalet mefhumunun çok geniş bir anlam dağarcığına sahip olduğunu gördük. Bu kavramın ıstılahta yüklendiği manaların ve İslami ilimlerdeki açılımının köklü ve doktriner bir yapı arz ettiği görülür. Bu bağlamda adaletin İslam düşüncesi, İslam Ahlakı ve İslam inancındaki karşılığı ve özellikle İslam hukukundaki temerküz ettiği manalar adalet medeniyetinin teorik temellerini oluşturur. Adaletin nazariyattaki bu geniş manasının İslam yargılama hukukundaki suç ve cezanın şahsiliği; masumiyet karinesi/ beraet-i zimmet, yargılamada taraflara eşit davranılması, hükmün zahiri delillere göre verilmesi ve aleniyet ilkesi gibi adaleti tesis edici bu ilkeler İslam'ın, hukuk dünyasına bir hediyesi olduğu gibi İslam'ın adalet eksenli bir medeniyet olduğunun da temel göstergeleridir. Hakkın korunmasını esas alan ayetlerin (Bakara, 2/282, 283) "katib-i adl"/ noterlik olarak kurumsallaşması; "Ey iman edenler! hakkı Allah için ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun". Ayetinin Osmanlılarda adil yargılamaya şahitlik eden "şühûdü'l-hâl/şühûd-ı 'udûl" kurumu olarak uygulamada karşılık bulması adalet medeniyetinin önemli vesikalarıdır.

İslâm öncesi Arap toplumunda hüküm fal okları, zarlar ve sihir gibi pek ilkel araçlara başvurularak verilmekteyken, yargılamaya dair belli bir usûl ve esas mevcut değilken, İslam'la birlikte çok kısa bir süre içerisinde gerek Hz. Peygamberin gerekse Hz. Ömer'in yargılamaya dair talimatları çerçevesinde oluşan yargılama hukuku basit bir yenilik değildi. Bu durum İslam medeniyetinin adalet eksenli olmasının bir neticesidir. Yargılamanın nasıl ve ne şekilde olacağından bahseden ve günümüzde, "Usul-ı Muhâkeme" veya "Yargılama Hukuku" olarak bilinen bu alan İslam Hukukuna ait klâsik eserlerde genel olarak "Edebü'l-Kâdî" veya "Âdâbü'l-Kazâ" başlıkları altında çok erken dönemde teşekkül etmiştir. Burada "edeb" ve "adâb" terimleri özellikle kadıların hüküm verirken uyması gereken kuralları ifade etmekle beraber hukuk-ahlâk ilişkisi açısından da önemlidir. Bu adaletin ahlak alanında yüklendiği geniş manayı dikkate aldığımızda bir tutarlılık ve insicam olduğunun tezahürüdür.

Kaynaklar

Akgündüz, A. (1995).Eski Anayasa Hukukumuz, İstanbul: Timaş Yayınları,

Akıllıoğlu, T. (1994) "Adâlet Kavramı ve İnsan Hakları", Adâlet kavramı, (Edit. Adnan Güriz), Ankara.

Ali Haydar Efendi (1991), Dürerü'l-Hükkâm şerhü Mecelleti'l-Ahkam, Beyrut.

Aslan, N . (1999). İslâm Yargılama Hukukunda Jüri / Şuhûdü'l-Hâl, İstanbul: Beyan Yayınları.

Aslan, N. (2014). İslam Hukukunda Yargılama Etiği ve İlkeleri, Adana: Karahan Kitabevi.

Aydınlı, A. (1988). Adalet, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi İçinde, (c.1,ss.344) Ankara.

Bayındır, A. (1986). İslâm Muhâkeme Hukuku, İstanbul

Berkî, A.H. (1962). İslâmda Kazâ Hüküm ve Hâkimlik, Ankara: Yargıçoğlu Matbaası.

Buharî, (1992) Sahîhu'l-Buhârî, (c.1-8) İstanbul: Çağrı Yayınları,

Çağrıcı, M. (1988). Adalet, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi İçinde, (c.1,ss.341-343) Ankara.

Çantay, H.B. (1984). Kur'ân-ı Hakîm ve Meali Kerim, (c.1-3) İstanbul.

Fârâbî, (ts) el-Medînetü'l-fâzıla, Kahire

Gazzâlî, (1328). Mîzânü'l- 'amel, Kahire.

Gazzâlî, (1983). İhyâ, Beyrut.

İbn Miskeveyh, (1398) Tehzîbü'l-ahlâk, (nşr. İbnü'l-Hatîb) Kahire.

İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd (1985)Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktasıd, İstanbul: Kahraman Yayınları.

İbn Manzûr, (1994). Lisânu'l-Arab, , Beyrut: Dâru Sâdır

İbn Sînâ, (1343) eş-Şifâ "el-İlâhiyyât I" (nşr. İbrahim Medkûr) Kahire.

İbnü'l-Arabî, (ts.). Ahkâmu'l-Kur'ân, c.(1-4) Beyrut: Daru İhyâi't-Türasi'l-Arabi.

İbnü'l-Cevzî, (1980), Menâkıbü Ömer (thk. Zeyneb İbrahim), Beyrut.

İbnü'l- Kayyim el-Cevziyye (1977) İ'lâmü'l-Muvakkîn an Rabbi'l-Âlemîn, Beyrut.

İbnü'l- Kayyim el-Cevziyye,(ts.) et-Turuku'l-Hükmiyye, (thk Behic Gazavî), , Beyrut: Dâru İhyâi'l-Ulûm

İsfehânî, er-Râgıb, (1986) el-Müfredât, İstanbul: Kahraman Yayınları.

Karaman, H. (1988). Adalet, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi İçinde, (c.1,ss.343-344) Ankara.

Karaman, H., Çağrıcı, M.,Dönmez, i.K., Gümüş, S., (2007). Kuran Yolu, (c.1-7) Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekr (ts.). Bedâi'ü's-Sanâ'î, (c.1-7) , Beyrut: Dâru Kütübi'l-'İlmiyye.

Kayseri Şer'iyye Sicilleri, 81 Nolu Defter (H. 1084).

Kayseri Şer'iyye Sicilleri, 84 Nolu Defter (H. 1087).

Kazıcı, Y. Z. (1996). İslâm Müesseseleri Tarihi, İstanbul: Kayıhan Yayınları.

Kurtubî,(1994). el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an, , Kahire: Dâru'l-Hadis.

Malik b. Enes, (1992), el-Muvatta, İstanbul: Çağrı Yayınları.

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, (1990) (Açıklamalı Mecelle adıyla yayımlayan A. Himmet Berki), İstanbul: Hikmet Yayınları.

Molla Hüsrev, (1979). Dürerü'l-Hükkâm fî Şerh-i Gureri'l-Ahkâm, İstanbul: Fazilet Neşriyat.

Serahsî, Ebû Bekr(ts.), Mebsût, Beyrut.

Seyyid Bey, M. (2012). Usûli Fıkıh Derslerinde İrade Kazâ ve Kader, İstanbul: Moralite Yayınları.

Şahinkaya, Y. (2008). Suçsuzluk Karînesi, Ankara: Seçkin Yayınları.

ALGILANAN ÖRGÜTSEL AİDİYET İLE ALGILANAN ÖRGÜTSEL DESTEK İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA KADRONUN YERİ VE ÖNEMİ

Öğr. Gör. Suudan Gökçe GÖK

Özet

Bu çalışmanın amacı, akademik ve idari kadro çalışanlarının aidiyet ve örgütsel destek algılarının tespit edilmesi ve aralarındaki ilişkinin akademik ve idari kadro bağlamında benzerlikleri ve farklılıklarının incelenmesidir. Bu amaçla, Gazi üniversitesine bağlı farklı meslek yüksekokullarında çalışan toplam 100 akademik ve idari personel üzerinde bir alan çalışma yapılmıştır. Araştırmanın temel amacından yola çıkılarak yürütülen alan araştırmasında veriler, anket tekniği kullanılarak toplanmıştır. Araştırma, istatistik programı IBM SPSS Statistics 15.0 yardımıyla analiz edilmiş, amaçlaı doğrultusunda kurulan hipotezler test edilmiş, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki etkinin ortaya çıkartılması amacıyla da, regresyon analizi yapılarak ortaya çıkan sonuçlar bu doğrultuda yorumlanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre kurumda çalışan idari ve akademik personellerin aidiyet ve destek algısı arasında pozitif yönlü yüksek bir ilişki bulunduğu görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Algılanan aidiyet, aidiyet, destek, algılanan örgütsel destek, akademik kadro, idari kadro

1. Giriş

Rekabetin arttığı günümüz iş dünyasında, insan kaynaklarının etkin yönetimi için çalışanın örgütte kendisini nasıl algıladığını ve bu algılamanın davranışlarını nasıl etkilediğini anlamak gerekmektedir. Çalışanların örgütsel verimliliği artıracak şekilde davranması, işletmelerin sürekliliğini sağlayan ve bu anlamda işletmelere rekabet avantajı sağlayan önemli bir faktör olabilmektedir. Çalışanların arzu edilen bu hedefe yönlendirilmesi; kendilerini örgütten hissetme derecesine bağlı olabilir. Örgüte aidiyeti yüksek olan çalışanlar, amirleri ve diğer çalışanlara yeteneklerini sergileyerek beğenilme ve takdir görmeyi beklemektedir (Kim vd., 2009).

Örgütsel aidiyetin arttırılması için geliştirilmesi gereken önemli etkenlerden birisi de örgüt çalışanlarının maddi ve manevi olarak desteklenmesi sürecini içeren örgütsel destek algısıdır. Bireyler kendilerini örgütlerine ait hissettikleri ölçüde işyerinde başarılı olmaktadırlar. Örgütsel aidiyet genellikle iş görenlerin yaşamış oldukları işyeri içi tecrübeleri ile şekillenir. Çalışanlar için örgütsel destek, işletmedeki faaliyetleri sırasında başkaları tarafından saygı görme, kabul edilme, onaylanma ve değer verildiği duygusuna kapılma gibi duygusal ihtiyaçların giderilmesi konusunda kritik olarak addedilen kaynaklardan birisidir. Örgütler, çalışanlarına sağladıkları örgütsel destekle, onların katkılarının farkında olduklarını, mutluluklarına değer verdiklerini ve aynı ortamı paylaşmaktan zevk aldıklarını ifade ederek, çalışanların ait olma, saygı görme ve başkalarından onay görme ihtiyaçlarını karşılarlar (Armeli vd., 1998).

Yapılan çalışmalara bakıldığında üniversitedeki kadro değişkeni temel alınarak aidiyet ve destek duygularına olan etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma sonucuna rastlanmamıştır. Buradan hareketle bu çalışma, üniversitede çalışan akademik ve idari kadroda çalışan personelin aidiyet ve destek algısını belirlemeye yönelik yapılan bir çalışmadır. Bu amaca yönelik olarak öncelikle teorik çerçevede kavramlarla ilgili bilgi verilmiş daha sonra da yapılan araştırma sonuçları ele alınmıştır.

2. Çalışmanın Teorik Kapsamı

2.1. Algılanan Aidiyet

Örgütsel davranış açısından en önemli tutumlardan biri, bireyin işine karşı geliştirdiği tutumdur. Buna genellikle aidiyet denmektedir. Aidiyet kavramı, güdülenme, moral, işle özdeşleşme kavramlarıyla yakından ilişkilidir. Ama bunların değişik anlamları vardır. Güdülerin bir amaca doğru çaba harcamayı gerektirmesine karşılık, aidiyet i ve işletmeyle özdeşleşmeyi ifade etmektedir. Birey, belirli ihtiyaçlarını karşılamak için iş ve iş ortamının kişisel değerlerine uygun olmasını bekler. Eğer kişinin ihtiyaçları ve sahip olduğu değer yargıları yaptığı iş ile uyumlu ise ortaya aidiyet çıkacaktır (Erdoğan, 1996). Bu değerlerin uyumu ise bireyin işiyle özdeşleşmesini kolaylaştırır ve başarılı olmak için bireyi güdüler.

Stamper ve Masterson'a göre algılanan aidiyet durumu (perceived insider status), çalışanın kendini örgütün bir parçası olarak algılaması durumudur. Söz konusu kavram, benlik kavramının bilişsel boyutunu yansıtmaktadır. Bazı araştırmacılar algılanan aidiyet kavramının, çalışanların benlik kavramlarının önemli bir boyutu olduğuna vurgu yapmışlardır. Algılanan aidiyet kavramı, çalışanların örgüte ait olma durumuna odaklanmaktadır. Bu kavram, bireyin kendini örgütün bir parçası olarak hissetmesi ve faaliyetler gerçekleştirilirken önemli bir rolü olduğuna dair bir algılamadır.

Bireyin kişisel özellikleri, örgüte ilişkin algıları, çalışma şekli gibi unsurlar algılanan aidiyet durumunun öncülleri olabilmektedir. Algılanan aidiyet durumu arttıkça, birey kendini daha yüksek düzeyde örgütten biri gibi hissetmektedir. Bir örgüte ait hissetme algısının ortaya çıkması, örgütte gruba dahil olanlar ile olmayanlar olduğunu ifade eden sınırların varlığı ile mümkündür. Algılanan aidiyet durumu, çalışanların örgütte kendilerine bireysel bir yer kazandıkları ve kabul gördüklerine ilişkin bir hisse sahip olmalarını ifade etmektedir ve bir anlamda çalışanın örgüt içerisindeki kimliğini oluşturmaktadır. Böylece aidiyet algısı, çalışanların örgüt içerisinde sahip oldukları kimlikleri, statüleri ve üstlendikleri rolleri ile doğru orantılı olarak gelişmektedir.

Literatürdeki genel görüş, çalışanların sahip oldukları statünün (tam-zamanlı veya yarızamanlı) örgüt içerisindeki algı, tutum ve davranışları üzerinde etkili olduğudur. Ancak, bu görüşün her zaman geçerli olmadığı çeşitli araştırmalarla ortaya konulmuştur (Gakovic and Tetrick 2003). Bu araştırmalardan çıkan temel sonuç, çalışanların sahip oldukları statünün, onların örgütsel tutum ve davranışları üzerinde önemli bir etkisinin olmadığıdır. Dolayısıyla, bir çalışan ister tam-zamanlı, ister yarı zamanlı olsun, bu çalışanın aidiyet algısında sahip olduğu statünün önemli ölçüde etkili olmadığı düşünülmektedir. Bu noktadan hareketle, çalışanların aidiyet algılarında statüleri dışındaki diğer faktörlerin daha fazla etkili olacağı varsayılmaktadır. Örneğin, çalışanlar kendilerini örgüt içerisinde veya görevleri esnasında güvende hissetmiyorlarsa, söz konusu çalışanlar düşük aidiyet algısına sahip olmaktadırlar (Buonocore, Metallo,Salvatore 2009).

Burada vurgulanması gereken temel nokta, her bir çalışanın farklı algılara sahip olacağı varsayımından hareketle, çalışanların temel beklentilerinin neler olduğudur. Bir çalışan kendini güvende hissettiği ölçüde aidiyet algısı geliştirirken, diğer bir çalışan ekonomik ihtiyaçları karşılandığı ölçüde aidiyet algısı geliştirebilmektedir. Bunun yanında, çalışanlar tarafından algılanan örgütsel desteğin de aidiyet algısının önemli bir belirleyicisi olduğu düşünülmektedir.

2.2. Algılanan Destek

Örgütsel destek, günümüz çalışanlarının en önemli haklarından biri haline gelmektedir. Aynı zamanda örgütsel destek, çalışanların zaman içerisinde işverenleri ve örgütleri ile etkileşimi sonucunda gelişir ve örgütün çalışanlara olan bağlılığının algılanma düzeyini yansıtır (Çakar ve Yıldız, 2009). Güçlü örgütsel destek algısına sahip çalışanlar teorik olarak örgüte fayda sağlayan davranışlar gösterme eğilimindedirler. Bu bakış açısı ile algılanan örgütsel destek Blau'nun (1964) sosyal etkileşim teorisine dayalı olarak değerlendirilmektedir. Bu kurama göre çalışanlar işleriyle ilgili çabalarını ve performanslarını, örgütün gelecekte sağlamasını bekledikleri maddi ve manevi ödüllere bağlı olarak biçimlendirirler (Stamper ve Johlke, 2003: 571).

İşgörenlerin farklı kişilik boyutları, örgütle ilgili davranışları olumlu veya olumsuz yorumlaması örgütsel destek algısını etkilemektedir. Yaş, eğitim, cinsiyet, medeni durum ve kıdem gibi değişkenler ise işgörenlerin, demografik özellikleridir. İşgören özelliklerinin işgörenlerin örgütsel destek algısı ile oldukça az düzeyde ilişkili olduğu bulunmuştur (Rhoades ve Eisenberger, 2002).

Örgütsel desteği oluşturan unsurlardan en belirgini iletişim deneyimleridir. Yönetici ile personel arasındaki iletişim algılanan örgütsel destek açısından oldukça önemlidir. Bu nedenle yöneticilerin ifadelerinde, politikalarında ve uygulamalarında, açık veya örtülü olarak verdikleri mesajlar, algılanan örgütsel destek üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Çalışanların tepe yönetiminden çeşitli kanallarla sürekli olarak değerli olduklarına yönelik mesaj, övgü ve onay almaları yüksek düzeyde örgütsel destek algısına yol açmaktadır. Ayrıca adalet, yönetici desteği, örgütsel ödüller ve çalışma koşulları da (ödeme, terfi, iş güvencesi, otonomi, rol stresi) örgütsel desteğin diğer önemli unsurlarıdır (Önderoğlu, 2010).

3. Methodoloji

3.1.Araştırmanın Kapsamı

Araştırma çerçevesinde, Gazi Üniversitesine bağlı beş farklı meslek yüksek okulda çalışan akademik ve idari personelin örgütsel aidiyet ile algılanan örgütsel destek algılarının tespit edilerek aidiyet ile destek algısındaki ilişkinin akademik ve idari kadro bağlamında benzerlikleri ve farklılıklarının incelenmesidir. Araştırmanın uygulama açısından kapsamını Gazi Üniversitesine bağlı farklı meslek yüksekokullarda çalışan rastlantısal olarak seçilen 80 akademik ve 70 idari toplam 150 personel oluşturmaktadır.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Gazi Üniversitesinde çalışan akademik ve idari personelin aidiyet algıları, alan araştırması yöntemiyle incelenmiştir. Araştırmanın temel amacından yola çıkılarak yürütülen alan araştırmasında veriler, anket tekniği kullanılarak toplanmıştır. Anketin ilk bölümünde, araştırmaya katılan personellerin demografik özellikleri, ikinci bölümünde ise akademik ve idari personelin aidiyet algıları ölçülmeye çalışılmıştır. Algılanan aidiyet durumu ölçümü için Stamper ve Masterson (2002) tarafından geliştirilen ve 6 ifadeden oluşan Algılanan Aidiyet Durumu Ölçeği (Perceived Insider Status Scale) kullanılmıştır. Algılana Örgütsel destek ölçeği ise Eisenberger'in (1986) yılında çalışmış olduğu 8 soruluk kısa versiyonu uygulanmıştır. Katılımcıların bu ifadelere katılım derecesi 5'li Likert ölçeğiyle ölçülmüştür. Katılımcılar ölçekte yer alan ifadelere 1: Kesinlikle Katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum şeklinde değerlendirme yapmışlardır.bu anketin tercih edilmesinin sebebi ulusal ve uluslararası literatürde yapılmış çalışmalarda Stamper ve Masterson (2002) ölçeğinin Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısının 0,79-0,93 değerlerini almasıdır. Araştırma, istatistik programı IBM SPSS Statistics 15.0 yardımıyla analiz edilmiştir. Araştırma amaçları doğrultusunda kurulan hipotezler test edilmiş, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki etkinin ortaya çıkartılması amacıyla da, regresyon analizi yapılarak ortaya çıkan sonuçlar bu doğrultuda yorumlanmıştır. Araştırmada yüzde ve ortalama analizleri de yapılmıştır. Araştırmanın evreni, Gazi üniversitesine bağlı MYO larla sınırlı tutulmuş ve seçilen örneklemden geri dönüşlerin sayısı, istatistiksel olarak değerlendirme yapılabilmesi için yeterli olmuştur.

Araştırmanın Bulguları Ve Değerlendirmesi

3.3. Demografik Bulgular

Ankete katılım gösterenlerin toplamda 1000 kişinin demografik özellikleri aşağıdaki tabloda özet bir şekilde görülmektedir.

DEMOGRAFİ		SAYI	YÜZDE (%)
Cinsiyet	Kadın	38	38
	Erkek	62	62
Yaşınız	25 yaşından küçük	2	2
	26-30 yaş	22	22
	31-15 yaş	16	16
	36-40 yaş	26	26
	41 yaş ve üstü	34	34
Medeni Durumunuz	Evli	66	66
	Bekar	30	30
	Diğer	4	4
Eğitim Durumunuz	İlköğretim	2	2
	Lise	19	19
	Yüksekokul	10	10
	Üniversite	10	10
	Lisans üstü	59	59
Kurumdaki Pozisyonunuz	İdari personel	39	39
	Akademik personel	60	60
	Cevap yok	1	1
Kaç Yıldır Bu Kurumda Çalışıyorsunuz	1 yıldan az	7	7
	1-5 yıl	41	41
	6-10 yıl	19	19
	11-15 yıl	14	14
	16 yıl ve üzeri	19	19
Akademik Pozisyonunuz	Öğretim görevlisi	40	40
	Doktor	10	10
	Yardımcı doçent	7	7
	Doçent	3	3
	Cevap yok	40	40

Güvenilirlik Analizi

Güvenilirlik analizi ölçeğin ne derece tutarlı sonuçlar verdiğini önsel olarak bize gösteren bir çok değişkenli istatistiksel analiz tekniğidir. Algılanan örgütsel aidiyet ve algılanan örgütsel desteğin ölçüldüğü bu ölçekte 14 tane likert tipi ile sorulan sorulardan alınan cevaplar doğrultusunda ölçeğin %91,9 oranında (Cronbach's Alpha) güvenli sonuçlar verdiğini söyleyebiliriz.

Reliability Statistics

Cronbach's Alpha	N of Items
,919	14

A3_Çalıştığım işletmede kendimi dışlanmış hissediyorum	Çalıştığım işletmede kendimi dışlanmış hissetmiyorum
A4_Çalıştığım işletmenin bir üyesiymişim gibi hissetmiyorum.	Çalıştığım işletmenin bir üyesiymişim gibi hissediyorum
A6_Çalıştığım işletme, kendimi genellikle bu işletmeye dahil değilmişim gibi hissettirir.	Çalıştığım işletme, kendimi genellikle bu işletmeye dahilmişim gibi hissettirir.
D6_Çalıştığım kurum Fırsat bulsa beni istismar eder.	D6_Çalıştığım kurum Fırsat bulsa beni istismar etmez.
D7_Çalıştığım kurum Bana çok az ilgi gösteriyor.	Çalıştığım kurum Bana çok fazla ilgi gösteriyor.

Faktör Analizi

Gazi Üniversitesi MYO larında çalışanların, Algılanan örgütsel aidiyet ve algılanan örgütsel desteğini araştırmak üzere yapılan anket çalışmasında sorulardan aynı değerleri ölçen soruların aynı kategori altında toplamak amacıyla Faktör Analizi kullanılmaktadır.

Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi, KMO testi % 86,7' dir. 0,867 > 0,50 olduğu için veri setimiz faktör analizi için uygundur. İkinci bakacağımız test Barlett testidir. Tablodan görüldüğü gibi Barlett testi anlamlıdır(Sig. = 0,00 < α = 0,05). Bu da değişkenler arasında yüksek korelasyonlar olduğunu, veri setinin faktör analizi için uygun olduğu gösterir.

KMO and Bartlett's Test

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,867
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	931,676
	df	91
	Sig.	,000

Faktör sayısını belirlemede değişik yöntemler söz konusudur. Biz örneğimizde, özdeğer istatistiği (eigenvalue) 1' den büyük olan faktörleri anlamlı olarak belirledik. Aşağıdaki tabloda özdeğer istatistiği 1' den büyük olan 2 faktör söz konusudur. Birinci faktör toplam varyansın % 49,564' ünü açıklamaktadır. Birinci ve ikinci faktörler birlikte toplam varyansın % 62,813'ünü açıklamaktadır. 2 faktör ve 14 sorudan oluşan bu anket Algılanan örgütsel aidiyet ve algılanan örgütsel desteğini %62,813'ünü açıklamaktadır. Bu oran oldukça yüksek bir değerdir.

Total Variance Explained

Comp.	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Ttotal	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	6,939	49,564	49,564	6,939	49,564	49,564	4,554	32,526	
2	1,855	13,249	62,813	1,855	13,249	62,813	4,24	30,287	
3	0,94	6,716	69,529						
4	0,858	6,13	75,659						
5	0,67	4,783	80,442						
6	0,518	3,699	84,141						
7	0,446	3,184	87,325						
8	0,416	2,972	90,297						
9	0,385	2,753	93,05						
10	0,283	2,025	95,075						
11	0,274	1,958	97,033						
12	0,194	1,387	98,42						
13	0,122	0,869	99,289						
14	0,1	0,711	100						

Rotasyona tabi olacak faktör sayısını belirlerken özdeğer istatistiğinden başka kullanabileceğimiz yöntemlerde vardır. Örneğin aşağıdaki şekilde faktör analizi çizgi grafiğinde eğimin kaybolmaya başladığı noktanın işaret ettiği sayıda faktör belirlenir. Buna göre, grafikte ikinci noktadan itibaren çizgi grafiği eğimini kaybetmeye başlamaktadır.

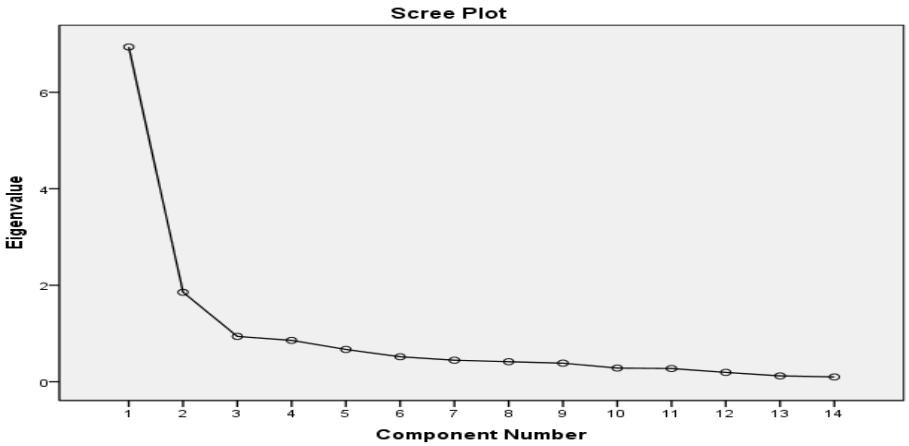

Communality (ortak varyans) bir değişkenin bir analizde yer alan diğer değişkenlerle paylaştığı varyans miktarıdır. Faktör analizinde düşük ortak varyansa sahip olan değişkenler (örneğin, 0,50' nin altında) analizden çıkarılarak, faktör analizi yeniden yapılabilir. Bu durum hem KMO hem de açıklanan varyans değeri istatistiği daha yüksek bir değere ulaşacaktır. Aşağıdaki tabloya göre 0,5' ten küçük olan "o_d6_Çalıştığım kurum Fırsat bulsa beni istismar etmez" sorusunun çıkarılmasında fayda vardır.

	Initial	Extraction
a1_Kendimi çalıştığım işletmenin bir parçası gibi hissediyorum.	1	0,762
a2_Çalıştığım işletme, bu işletmeye ait olduğuma beni inandırır.	1	0,552
o_a3_Çalıştığım işletmede kendimi dışlanmış hissetmiyorum	1	0,661
o_a4_Çalıştığım işletmenin bir üyesiymişim gibi hissediyorum	1	0,516
a5_Kendimi çalıştığım işletmeye aitmişim gibi hissediyorum.	1	0,694
o_a6_Çalıştığım işletme, kendimi genellikle bu işletmeye dahilmişim gibi hissettirir.	1	0,725
d1_Çalıştığım kurum fikirlerimi önemser.	1	0,624
d2_Çalıştığım kurum Refahıma gerçekten önem verir.	1	0,691
d3_Çalıştığım kurum Benim amaçlarıma ve değerlerime önem verir.	1	0,716
d4_Herhangi bir sorunla karşılaştığımda çalıştığım kurum yardıma hazırdır.	1	0,629
d5_Çalıştığım kurum Yaptığım dürüst bir hatayı bağışlayacaktır.	1	0,74
o_d6_Çalıştığım kurum Fırsat bulsa beni istismar etmez	1	0,29
o_d7_Çalıştığım kurum Bana çok fazla ilgi gösteriyor.	1	0,585
d8_Çalıştığım kurum Özel bir iyiliğe ihtiyacım olursa bana yardım etmeye isteklidir.	1	0,607

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotasyonun amacı yorumlanabilir anlamlı faktörler elde etmektir. Aşağıdaki tabloda döndürülmüş faktör matrisi görülmektedir. Bu matris faktör analizinin nihai sonucudur. Matriste orijinal değişken ve onun faktörü arasındaki korelasyonlar görülmektedir. Bir değişkenin hangi faktör altında mutlak değer olarak büyük ağırlığa sahipse o değişken o faktörle yakın ilişki içerisindedir denebilir. Bu tabloya göre 2 faktör elde edilmektedir. Bu faktörler şu değişkenlerden oluşmaktadır. Tablo dikkatli incelendiğinde "o_d7_Çalıştığım kurum Bana çok fazla ilgi gösteriyor." Sorusu her iki faktöre de girebilen ve mutlak değerce çok yakın değer alması sebebiyle bu sorunun faktör analizinden çıkarılmasında fayda vardır.

Sonuç olarak faktör analizinin tam sonuç verebilmesi adına hem "o_d6_Çalıştığım kurum Fırsat bulsa beni istismar etmez" sorusu hem de "o_d7_Çalıştığım kurum Bana çok fazla ilgi gösteriyor" sorusu faktör analizi dışında tutularak nihai sonuca ulaşılabiliriz. Bu soruların faktör analizi dışında tutulması ile aynı zamanda varyans açıklama oranını da yükseltmiş olabileceğiz. Bu bilgiler ışığında faktör analizi sonuçların son hali (son ve kullanılacak tablolar) aşağıdaki gibidir. Aşağıdaki tablo incelendiğinde birinci ve ikinci faktörlerin birlikte toplam varyansın açıklama oranının % 62,813'ten % 66,812'ye yükseldiği görülmektedir.

Faktör analizinin asıl amacı birbirine benzer soruları bir araya getirerek tek bir değişken adı altında tanımla imkanı sağlamasıdır. Bu anket çalışmasında oluşturulan sorular önsel olarak Algılanan örgütsel aidiyet ve algılanan örgütsel desteği araştırmak üzere kurulsa da yukarıdaki analizler sonucunda ve ankete katılım gösterenlerin verdiği cevaplar doğrultusunda ilgili 2 sorunun sorulmasında çokta bir önem olmadığı görülmüştür.

KMO and Bartlett's Test

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,865
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	805,505
	Df	66
	Sig.	,000

Total Variance Explained

Comp.	Initial Eigenvalues Total	Initial Eigenvalues % of Variance	Initial Eigenvalues Cumulative %	Extraction Sums of Squared Loadings Total	Extraction Sums of Squared Loadings % of Variance	Extraction Sums of Squared Loadings Cumulative %	Rotation Sums of Squared Loadings Total	Rotation Sums of Squared Loadings % of Variance	Rotation Sums of Squared Loadings Cumulative %
1	6,188	51,57	51,57	6,188	51,57	51,57	4,063	33,856	33,856
2	1,829	15,242	66,812	1,829	15,242	66,812	3,955	32,957	66,812
3	0,857	7,143	73,955						
4	0,711	5,928	79,883						
5	0,487	4,062	83,945						
6	0,433	3,604	87,549						
7	0,388	3,237	90,786						
8	0,331	2,76	93,545						
9	0,295	2,458	96,003						
10	0,234	1,953	97,956						
11	0,134	1,118	99,075						
12	0,111	0,925	100						

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotated Component Matrix[a]

	Component 1	Component 2
d5_Çalıştığım kurum Yaptığım dürüst bir hatayı bağışlayacaktır.	0,851	
d3_Çalıştığım kurum Benim amaçlarıma ve değerlerime önem verir.	0,824	
d1_Çalıştığım kurum fikirlerimi önemser.	0,816	
d2_Çalıştığım kurum Refahıma gerçekten önem verir.	0,763	
d8_Çalıştığım kurum Özel bir iyiliğe ihtiyacım olursa bana yardım etmeye isteklidir.	0,698	
d4_Herhangi bir sorunla karşılaştığımda çalıştığım kurum yardıma hazırdır.	0,65	0,447
a1_Kendimi çalıştığım işletmenin bir parçası gibi hissediyorum.		0,828
o_a6_Çalıştığım işletme, kendimi genellikle bu işletmeye dahilmişim gibi hissettirir.		0,824
o_a3_Çalıştığım işletmede kendimi dışlanmış hissetmiyorum		0,809
a5_Kendimi çalıştığım işletmeye aitmişim gibi hissediyorum.		0,809
o_a4_Çalıştığım işletmenin bir üyesiymişim gibi hissediyorum		0,662
a2_Çalıştığım işletme, bu işletmeye ait olduğuma beni inandırır.	0,492	0,568

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 3 iterations.

Korelasyon Analizi

Algılanan örgütsel aidiyet ve algılanan örgütsel destek arasında bir ilişki bulunup bulunmamasının incelenmesi amacıyla hazırlanan bu anket çalışmasında aidiyet algısı ve destek algısının ölçüldüğü ve faktör analizi sonuçlarında oluşan soruların ortalamaları alınarak Pearson Korelasyon analizi uygulanmıştır. Analiz sonucuna göre aidiyet algısı ve destek algısının arasında pozitif yönlü %58,2 oranında yüksek bir ilişki bulunduğu görülmektedir. Bu ilişki istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p \leq 0,05$).

H_0: Algılanan örgütsel aidiyet ve algılanan örgütsel destek arasında ilişki yoktur.

H_1: Algılanan örgütsel aidiyet ve algılanan örgütsel destek arasında ilişki vardır.

		Algılanan Örgütsel Aidiyet Faktörü	Algılanan Örgütsel Destek Faktörü
Algılanan Örgütsel Aidiyet Faktörü	Pearson Correlation	1	,582**
	Sig. (2-tailed)		0
Algılanan Örgütsel Destek Faktörü	Pearson Correlation	,582**	1
	Sig. (2-tailed)	0	

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Gruplar Arası Farklılıklar

Ölçekte Algılanan örgütsel aidiyet ve algılanan örgütsel destek adında iki boyut vardır. Bu boyutların demografik sorulara (cinsiyet, eğitim durumu, vb.) göre farklılık gösterip göstermediğini test etmek için boyutların ortalama değerleri kullanılmıştır.

Kurumdaki Pozisyona Göre Farklılık

Kurumdaki pozisyona göre (idari personel (ip), akademik personel (ap)) algılanan örgütsel aidiyet ve algılanan örgütsel destek arasında bir fark olup olmadığını araştırmak üzere 2 ayrı hipotez kurulmuş ve bu hipotezleri test etmek üzere t testi uygulanmış ve aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir.

- $H_0: \mu_{ip} = \mu_{ap}$ (Kurumdaki pozisyona göre algılanan örgütsel aidiyet arasında anlamlı bir fark yoktur.)
- $H_1: \mu_{ip} = \mu_{ap}$ (Kurumdaki pozisyona göre algılanan örgütsel aidiyet arasında anlamlı bir fark vardır.)

✓ $H_0: \mu_{ip} = \mu_{ap}$ (Kurumdaki pozisyona göre algılanan örgütsel destek arasında anlamlı bir fark yoktur.)

✓ $H_1: \mu_{ip} = \mu_{ap}$ (Kurumdaki pozisyona göre algılanan örgütsel destek arasında anlamlı bir fark vardır.)

	t-test for Equality of Means						
						95% güven aralığı	
	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std.hata.	Alt sınır	Üst sınır
Algılanan Örgütsel Aidiyet Faktörü	0,047	97	0,963	0,00962	0,2063	-0,39976	0,41899
Algılanan Örgütsel Destek Faktörü	2,039	72,961	**0,045**	0,38056	0,1866	0,0086	0,75251

	Kurumdaki Pozisyonunuz	N	Mean	Std. Deviation
Algılanan Örgütsel Aidiyet Faktörü	idari personel	39	3,5513	1,07276
	akademik personel	60	3,5417	0,95503
Algılanan Örgütsel Destek Faktörü	idari personel	39	3,2778	0,95539
	akademik personel	60	2,8972	0,828

"Kurumdaki pozisyona göre algılanan örgütsel aidiyet arasında anlamlı bir fark yoktur" şeklinde hipotez test edildiğinde idari personel ve akademik personel arasında istatistiksel bir fark bulunamamıştır ($p = 0,963 > \alpha = 0,05$). Yani kurumda çalışan idari ve akademik personellerin aidiyet algısının oluşmadığı söylenebilir.

"Kurumdaki pozisyona göre algılanan örgütsel destek arasında anlamlı bir fark yoktur" şeklinde hipotez test edildiğinde idari personel ve akademik personel arasında istatistiksel bir fark vardır ($p = 0,045 < \alpha = 0,05$). Yani kurumda çalışan idari ve akademik personellerin destek algısı arasında bir fark vardır. Farklılığın hangi personel düzeyinden kaynaklandığını tespit etmek için personellerin verdikleri cevapların ortalamaları incelenmiş ve idari personelin akademik personele oranla destek algısının daha çok olduğu görülmektedir (ip = 3,2778 > ap =2,8972).

Akademik Pozisyona Göre Farklılıklar

Akademik pozisyona göre (öğretim görevlisi (ög), doktor (dr), yardımcı doçent (yd), doçent (doc)) algılanan örgütsel aidiyet ve algılanan örgütsel destek arasında bir fark olup olmadığını araştırmak üzere 2 ayrı hipotez kurulmuş ve bu hipotezleri test etmek üzere ANOVA (tek yönlü varyans analizi) testi uygulanmış ve aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir.

- $H_0: \mu_{ög} = \mu_{dr} = \mu_{yd} = \mu_{doc}$ (Akademik pozisyona göre algılanan örgütsel aidiyet arasında anlamlı bir fark yoktur.)
- $H_1: \mu_{ög} \neq en\ az\ bir\ düzey\ farklı$ (Akademik pozisyona göre algılanan örgütsel aidiyet arasında anlamlı bir fark vardır.)
- ✓ $H_0: \mu_{ög} = \mu_{dr} = \mu_{yd} = \mu_{doc}$ (Akademik pozisyona göre algılanan örgütsel destek arasında anlamlı bir fark yoktur.)
- ✓ $H_1: \mu_{ög} \neq en\ az\ bir\ düzey\ farklı$ (Akademik pozisyona göre algılanan örgütsel destek arasında anlamlı bir fark vardır.)

ANOVA

		Kareler toplamı	sd	Kareler ort.	F	Sig.
Algılanan Örgütsel Aidiyet Faktörü	Between Groups	6,246	3	2,082	2,451	0,073
	Within Groups	47,566	56	0,849		
	Total	53,813	59			
Algılanan Örgütsel Destek Faktörü	Between Groups	8,021	3	2,674	4,617	0,006
	Within Groups	32,428	56	0,579		
	Total	40,45	59			

Yukarıdaki tablo incelendiğinde akademik pozisyonun algılanan örgütsel aidiyet faktörü üzerinde bir fark yaratmadığı istatistiksel olarak tespit edilmiştir ($p = 0,073 > \alpha = 0,05$). Yani kurumda çalışanların pozisyonlarına göre aidiyet algısının oluşmadığı söylenebilir.

"Akademik pozisyona göre algılanan örgütsel destek arasında anlamlı bir fark yoktur" şeklinde kurulan hipotez test edildiğinde kurumdaki personel arasında istatistiksel bir fark vardır ($p = 0,006 < \alpha = 0,05$). Yani kurumda çalışanların akademik düzeylerine göre destek algısı arasında bir fark vardır. Farklılığın hangi akademik düzeyden kaynaklandığını tespit etmek için mümkün olan tüm ikili karşılaştırmalar yapılmış (Tukey Testi) ve aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Bu tabloya göre öğretim görevlileri ile yardımcı doçentler arasında algılanan örgütsel destek algısı değişkeni açısından bir fark olduğu tespit edilmiştir. Farklılığa neden olan akademik düzeyi belirleyebilmek için ise akademik düzey ortalamalarına bakılacaktır. Ortalamalar incelendiğinde öğretim görevlilerin 3,10 ortalama düzeyi ile yardımcı doçentlere (2,07) göre daha çok destek gördükleri yönünde bir algı oluştuğu söylenebilir.

Tukey HSD

Bağımlı değişken	(I) Ak.Poz.	(J) Ak.Poz.	Ort. fark (I-J)	Std. hata	p.	95% güven aralığı Alt sınır	Üst sınır
Algılanan Örgütsel Destek Faktörü	Öğr. Gör.	doktor	0,21667	0,26904	0,852	-0,4957	0,9291
		yardımcı doçent	**1,02857***	**0,31177**	**0,009**	0,203	1,8541
		doçent	0,93333	0,45552	0,183	-0,2728	2,1395
	Dr.	öğretim görevlisi	-0,21667	0,26904	0,852	-0,9291	0,4957
		yardımcı doçent	0,8119	0,37501	0,146	-0,1811	1,8049
		doçent	0,71667	0,50093	0,486	-0,6097	2,0431
	Yard. Doç.	öğretim görevlisi	**-1,02857***	**0,31177**	**0,009**	-1,8541	-0,203
		doktor	-0,8119	0,37501	0,146	-1,8049	0,1811
		doçent	-0,09524	0,52512	0,998	-1,4857	1,2952
	Doç.	öğretim görevlisi	-0,93333	0,45552	0,183	-2,1395	0,2728
		doktor	-0,71667	0,50093	0,486	-2,0431	0,6097
		yardımcı doçent	0,09524	0,52512	0,998	-1,2952	1,4857

		N	ortalama	Std. sapma	Std. hata
Algılanan Örgütsel Destek Faktörü	Öğretim Görevlisi	40	3,1	0,6802	0,1076
	Doktor	10	2,8833	0,90965	0,2877
	Yardımcı Doçent	7	2,0714	1,06222	0,4015
	Doçent	3	2,1667	0,28868	0,1667
	Total	60	2,8972	0,828	0,1069

NOT: Diğer demografik veriler üzerinde algılanan örgütsel aidiyet ve algılanan örgütsel destek faktörleri arasında farklılık olup olmadığı tarafımca incelenmiştir. Ancak cinsiyet, medeni durum ve kurumda çalışma süresi üzerinde bir fark bulunamamıştır. Yaş düzeyinde 25 yaş altında 2 kişi olması ve eğitim düzeyinde ilköğretim mezunu 2 kişi olması (yani verinin az olması) analiz yapısını bozmaktadır.

4. Sonuç

Aidiyet duygusu, çalışanların kurumlarıyla özdeşleşmeleri ve ortak hedefe doğru koşmaları için çok önemli bir unsurdur. Ayrıca aidiyet duygusu gelişmeyen çalışanlarla bir kurum kültürü oluşturulması da mümkün değildir. Çalışanlar arasında aidiyet duygusu yaratmanın en etkin yollarından biri, çalışanlar ve kurum arasındaki iletişimi artırabilmektir. Özellikle üst yönetimin her bir çalışanla direk ilişki kurabilmesi, çalışanların başarılarını bizzat kutlamaları, çalışanlar arasında sosyal ilişkilerin artırılması aidiyet duygusuna olumlu katkılar sağlamaktadır. Aidiyet duygusunun arttırılmasında ki en önemli unsurlardan biri de; örgütün iş görene sağladığı örgütsel destektir. Örgütlerin başarılması istedikleri görevleri etkili bir şekilde tamamlamasına yardımcı olmak için işgörenlerine ya da üyelerine

sağladığı faydaların toplamı "örgütsel destek" olarak tanımlanmaktadır (Eisenberger vd., 1986). Başka bir deyişle, örgütsel destek "bir örgütün, işgörenlerin katkılarının bilincinde olduğunu ve onların refahına önem verdiğini göstermesidir" (Martin, 1995). İşletmelerin işgörenlerini desteklemek maksadıyla sunduğu ödüllerin örgütsel olarak nitelendirilebilmesi için bu faydaların, üst yönetim tarafından kabullenilmiş, eşit, adil, tutarlı ve sürekli olması gerekmektedir (Eisenberger, 1990).

Bu çalışmada da bu bağlamda Gazi üniversitesindeki çeşitli yüksekokullarda çalışan Akademik pozisyona göre algılanan örgütsel aidiyet ile örgütsel destek arasındaki ilişki incelenerek, akademik pozisyon açısından aralarında bir fark olup olmadığı araştırılmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre; akademik pozisyonun algılanan örgütsel aidiyet üzerinde bir fark yaratmadığı istatistiksel olarak tespit edilmiştir. Yani kurumda çalışanların pozisyonlarına göre aidiyet algısının oluşmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Kurumdaki pozisyona göre algılanan örgütsel aidiyet durumu incelendiğinde, idari personel ve akademik personel arasında istatistiksel bir fark bulunamamıştır . Yani kurumda çalışan idari ve akademik personellerin aidiyet algısının oluşmadığı söylenebilir.

Örgütsel desteğe bakıldığında ise; kurumda çalışan idari ve akademik personellerin destek algısı arasında bir fark olduğu görülmüştür. Farklılığın hangi personel düzeyinden kaynaklandığını tespit etmek için personellerin verdikleri cevapların ortalamaları incelenmiş ve idari personelin akademik personele oranla destek algısının daha çok olduğu saptanmıştır.

Analiz sonucuna göre aidiyet algısı ve destek algısının arasında pozitif yönlü %58,2 oranında yüksek bir ilişki bulunduğu ve kurumda çalışanların pozisyonlarına göre aidiyet algısının oluşmadığı söylenebilir.

Kaynaklar

Ackfeldt, Anna-Lena and W. Leonard Coote; (2005). "A Study of Organizational Citizenship Behaviours In A Retail Setting". Journal of Business Research, 58, pp. 151–159.

Blau, P.M. (1964). *Exchange and Power in Social Life*. New York: John Willey.

Buonocore, F. et al.; (2009). "Behavioural Consequences of Job Insecurity and Perceived Insider Status For Contingent Workers". Papers of System Congress, pp. 1–29.

Cuyper, Nele De et al.; (2008). "Literature Review of Theory and Research on the Psychological Impact of Temporary Employment: Towards a Conceptual Model". International Journal of Management Reviews, International Journal of Management Reviews, 10(1), pp. 25–51.

Erdoğan, S. (2006). Yeni yönetim anlayışı açısından aidiyet duygusu ve hizmet sektöründe bir uygulama. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Gakovic, A. and L. E. Tetrick. "Perceived Organizational Support and Work Status: A Comparison of the Employment Relationships of Part-time and Full-time Employees Attending University Classes". Journal of Organizational Behavior, 24, 2003, p. 649-666.

Lapalme, Marie-Eve et al.; (2009). "Bringing the Outside In: Can ''External'' Workers Experience Insider Status?". Journal of Organizational Behavior, 30(9), pp. 919–940.

Martin, R. (1995). "The Roles of Organizational Support and Justice During a Layoff". Academy of Management Journal, 1, 89-93.

Merrıam, Sharan B. et al.; (2010). "Power and Positionality: Negotiating Insider/Outsider Status Within and Across Cultures". International Journal of Lifelong Education, 20(5), pp. 405–416.

Oflazer Mirap, S.,(2008). "Algılanan Aidiyet Durumunun (Perceived Insider Status), Görev Performansı, Baglamsal Performans ve Toplam Performans Üzerine Etkilerini Ölçmeye Yönelik Özel Saglık Kurumlarında Bir Arastırma". İstanbul Kültür Üniversitesi Yayın No: 79, İstanbul,142-148.

Önderoğlu, Seçil (2010), "Örgütsel Adalet Algısı, İş Aile Çatışması ve Algılanan Örgütsel Destek Arasındaki Bağlantılar", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji (Sosyal Psikoloji) Anabilim Dalı, Ankara (Yayımlanmamış).

Rhoades, L., Eisenberger, R. (2002). Perceived organizational support: A review of the literature. Journal of Applied Psychology, 87, 698 –714.

Schein, E. (1994). Organizational Psychology, 3rd Edition, Prentice-Hall, Upper Saddle River, NJ.

Shore, L. M. and K. Barksdale (1998). "Examining Degree of Balance and Level of Obligation in the Employment Relationship: A Social Exchange Approach". Journal of Organizational Behavior, 19, p. 731-744.

Stamper, C. L., S. S. Masterson and J. Knapp (2009). "A Typology of Organizational Membership: Understanding Different Membership Relationships Through the Lens of Social Exchange". Management and Organization Review, 5:3, p. 303-328.

Stamper, Christina L. and Suzanne S. Masterson; (2002). "Insider or Outsider? How Employee Perceptions of Insider Status Affect Their Work Behaviory". Journal of Organizational Behavior, 23, pp. 875– 894.

Stamper, Christiana L. and Mark C. Johlke (2003), "The Impact of Perceived Organizational Support on The Relationship Between Boundary Spanner Role Stress and Work Outcomes", *Journal of Management*, Vol. 29, No. 4, p. 569-588.

Şahinkuş, Y. (2006). Yönetici davranışları ve işgören farklılıklarının aidiyet duyguları üzerine etkisi. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Thorsteinson, T. J.(2003). "Job Attitudes of Part-time vs. Full-time Workers: A Meta analytic Review". Journal of Occupational and Organizational Psychology. 76, p. 151-177.

Wallace, J. E. (1995). Organizational and Professional Commitment in Professional and Nonprofessional Organizations. Administrative Science Quarterly, 40(2): 228–255.

Wang, Lin et al.; (2010). "Leader-member Exchange and Organizational Citizenship Behavior: A New Perspective from Perceived Insider Status and Chinese Traditionality". Frontiers Business Research China, 4(1), pp. 148–169.

ŞEHİR, İNSAN VE MEKÂN ETKİLEŞİMİ ÜZERİNE ANALİZ ve ÖNERİLER

Yrd. Doç. Dr. Hamdi ERGÜL

Özet

İnsanın barınma ihtiyacı, modern mimari ile günümüz konut tipleri bir araya gelerek şehirleri oluşturmuştur. Her ne kadar şehir denince birçok insanın birlikte yaşadığı, alışveriş yaptığı, iletişim ve etkileşim akla gelse de, mevcut alanlar üzerine kurulan devasa şehirlerin içindeki konutlar ve konutların içindeki insan, oturma odası veya salonda televizyonun başında yalnızlığa sürüklenmiştir. Günümüz modern mimarisi; insanı merkeze alan, gelecek nesillere yaşanabilir mekânlar bırakan yapısından uzaklaşmıştır. İnsan doğasına aykırı tasarımlar, gereksiz alan kullanımı, sadece prestij ve başkasında olmayana sahip olma duygusu, işlevi önemsenmeyen mekanlar da mimarideki tüketimin göstergesidir. Şehirler teknolojik gelişmelere de şahitlik etmiştir. Teknoloji, sanayileşme ile birlikte tarıma ve organik beslenmeye büyük zarar vermiştir. Eğer organik gıdalarla yaşamımıza devam edeceksek, bunu da ancak mimari ile çözebiliriz. Türkiye genelinde yaklaşık tüm ilerde 1223 kişi üzerinde yapılan anketle kişilerin "şehir-mekan, mekan-insan, insan-doğal yaşam, insan ve çevre ilişkileri irdelenmiştir." Mevcut kent hayatında bireyselleşerek savrulma yaşayan insanı, gelecekte bekleyen tehlikelere karşılık "geleceğin konut ve mekan modeli nasıl olmalıdır" sorusuna cevap aramak için analizler yapılmıştır. Bu araştırmanın sonuçları, literatüre katkı sunacağı gibi kurum ve kuruluşlara uygulamada yardımcı olabilir niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: *İnsan, Mekân, Mimari, Kent, Çevre*

1. Giriş

İnsan nesli dünyadaki gelişimine; analiz, kıyaslama ve deneyimlerle tekâmülüne devam etmektedir. Başka canlılar sadece kendilerine öğretilenin dışında bir şey yapmamaktadır. Bugün yaşadığımız şehirler, metropol kentler, mahalleler insanoğlunun nihai deneyimleri ve tecrübeleri sonucu oluşturulmuştur. Bu kentler, birçok sorunlarıyla bir sonuçtur. Kentlerde medeniyet ve uygarlığın temellerinin atıldığı iddia edilse de; uygulamada insanın yalnızlaşması, dar mimari çerçeveye hapsol musluğu, suçlunun, suç örgütlerinin ve terörün çoğaldığı bir dünya insanların eseridir. Her alanda oluşan sorunlar mimaride de ana gövdeyi oluşturmaktadır. İnsanı merkeze koymayan ekonomik sistemler kapitalizm ile hayat bulur, insanı merkeze koymayan yönetimler teokrasiye dönüşürken, insanı merkeze koymayan mimari ise günümüz kentlerine dönüşür. Trafik, çevre sorunları, merkezde yoğunlaşmasına rağmen insan kendini aciz, yalnız ve değersiz hissetmekle mimarinin insan üzerindeki ezici yapısı insanın hissiyatını olumsuz etkilemiştir. Dev konut ve kent projelerinin büyük rakamlarla pazarlandığı, pazarlama taktiğinin de insanın mutluluğu için yapıldığı iddia edilse de, gerçekte projeyi yapanın kazanması için yapıldığı inkâr edilemez geçektir.

İnsanın öğrenme ve doğruyu bulma serüveni, mimari ve kentler için de geçerlidir. İnsanlarla yaptığımız anket sonuçlarında da bunu görmekteyiz. Topraktan ve doğal çevreden koparılan insan, mevcut kentlerde fitri olan yaşam tarzını arzulamaktadır. Bugünün kentleri bin yıllar sonraya hitap etmemektedir. Bunu yaşayanların verdiği cevaplardan anlamaktayız. İnsanoğlu günümüz kent anlayışından insan için vazgeçebilir. Eğer merkeze kazanmayı ve rantı koyarsak vazgeçmek zor gözükse de, çıkan suçlar ve sorunlara karşılık değişim ve sorgulama kaçınılmaz hale gelmiştir. İnsanın tekâmül sürecinde mimari gelişme ve ihtiyaçlar konusunda daha insani mekanlara ve kentlere dönüşmesi insana, gelecek kuşaklara ve ortak mirasımız olan dünya ve çevreye duyarlılık bunu gerektirir. Modern kent hayatı; insanı yalnızlaştırmış, sosyal hayattan uzaklaştırıp bireyselleştirmiştir.

İnsanlık bilgi birikimini mimaride insan merkezli yapılar tasarlayarak, yeni yaşanabilir kentler oluşturmasına kullanabilir. Geldiğimiz nokta insanlığın sonu olmadığına göre, modern mimari insanı dış çevre şartlarına karşı koruyabilmiş tasarılar sunmuşsa da, insana; komşuluk, erdem, tevazu, alçak gönüllülük, insani erdemler konusunda mekan-mimari eserler vermede başarılı olamamıştır. Tüm insanların ortak mirası olan dünya üzerinde daha iyi şehirler, mahalleler ve mekanları dünya kaynaklarını eşit adaletli, kanaatkar kullanacak tasarımlar yapmamız gerekir.

Mimarinin güç gösterme yarışına dönüştüğü çağımızda, insanların yaşadığı mekanlarda yaşam şartları, doğayla ilişkileri, mimariye bağlı organik beslenmek için toprağı ve yeşile dokunma, hareketli yaşam, mimarinin özgürlüğe ve mahremiyete hitap edip etmediğini anlamak ve mekanın insan üzerindeki etkisini araştırılmıştır. Çeşitli konut tiplerinde yaşayan insanların mekân-mutluluk ilişkisi için çeşitli analizler yapılmıştır.

2. Literatür Araştırması

İnsanı anlama ve araştırma çok eskilere dayanmaktadır, araştırmamıza sebep olan konu modern kent hayatının çıkmazlarını görüp, sebep - sonuç ilişkisini kavarama açısından gereklidir. İnsanın mekânı, sadece yaşadığı odadan ibaret olmadığını "İnsanın günlük hayatının bazı ana sahneleri vardır: evi, iş yeri, kahvehanesi, sokağı, semt dükkanları, vb. Bu yerler onun tanıdığını ve zaman - mekan içinde konumlandığı yerlerdir" (Bilgin, 1991)

İnsanın yaşam kalitesi; insanın çevresi ile ilişkisine ve ortamın insanın ihtiyaçlarının göre tasarlanması ile ilgilidir. Çevrenin ona sunduğu kolaylık ve zorluk düzeyidir.

FBI tarafından yapılan benzer bir diğer araştırmada metropol alanlarda 100 bin kişiye düşen suç oranı 1.782 iken, küçük kentlerde bu oran 996, kırsal alanda 568'dir. Nüfusu 250 bini aşan 56 kent ile nüfusu 10 bini aşan 2.119 kentte yapılan karşılaştırmada nüfusun fazla olduğu kentlerde cinayetlerin 3 kat, tecavüz vakalarının 4 kat, hırsızlık olaylarının ise 6 kat daha fazla olduğu anlaşılmıştır (fbı.gov., 7.8.2010).

"Suçun önlenmesi amacıyla yapılan araştırmalarda toplumsal dayanışma, mahalle birlikleri, komşuların yakın birlikteliği, yurttaşın aktif katılımı birer suç önleme mekanizması olarak nitelendirilmektedir" (Johnston, 2001). "Gençlerde görülen kural dışı davranışların kaynağı toplum ve aile yapısındaki zayıflığın neden olduğu öne sürülmektedir" (Sparks ve Girling, 2001).

Ülke politikaları gerek ekonomik, gerekse şehirleşme açısından insanları rahat edecek mekanlarda yaşamaları için merkeze insanı alarak araştırmalar yapmaktalar, buna örnek Fransa verilebilir.

"Fransa'da 1978 ve 1982'de yerel referandumun kanunlaşmasına ilişkin projeler gündeme gelmesine rağmen, siyasal elitlerin muhalefeti yüzünden bu projeler birkaç kez rafa kaldırılmıştır. Ancak, 6 Şubat 1992 tarihli kanun ile belediyelere, kendi görev alanlarına giren konularda, seçmenlerine danışma yetkisi verilebilmiştir. Bununla vatandaşlar, komünlerini ilgilendiren tüm konularda görüşlerini bildirebilme imkânı elde ettiler." (Şinik, 2009).

Yaşadığımız çağda her şeyin insan için yapıldığı iddia edilse de bunun aslında

"Çağa hakim olan anlayış, ancak bu bozulmayı sağladığı ölçüde amacını gerçekleştirebilmektedir. Amaç belki bir cümleyle; her türlü geleneksel yapıyı zedeleyerek, karlılık düşüncesini mutlak anlamda galip kılmak ve bu düşüncenin günlük hayatımızı yönlendirmesini istemek şeklinde özetlenebilir. Bu düşüncenin karşısına çıkan her türlü sistem, otorite ya da görüş, düşman ilan edilip yıkılmak istenmektedir" (Göka, 2001).

"Özellikle Batı ülkelerinde suçun bu kadar yaygın olmasının altında yatan nedenler arasında toplum arasında iletişimin kopması, toplumu ayakta tutan bağların zayıflaması, toplumsal kontrolün azalması gösterilmektedir" (Watts ve Watts, 1981). Bu da eski mahalle kültürünün yerine modern hayatla birlikte apartmanlarda yaşayan bireysel yaşam anlaşılmaktadır. Eski mahalle kültüründe insanlar ve aileler sosyal hayatla iç içe olduğundan; yardımlaşma, adalet karşısındaki reflekslerin dinamik olması, herkesin ilişkili olduğu mahallelerde suçlunun barınması söz konusu olmaz.

3. Materyal ve Metod

İnsan ve mekan ilişkisinin belirlenmesini amaçlayan bu araştırmanın evreni; Türkiye'deki konut kullanıcıları oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini; tüm Türkiye'de konut kullanıcısı olan 1223 katılımcı oluşturmaktadır. Sonlu bir popülasyon için belli bir özelliği taşıyanların, bilinen veya tahmin edilen oranına göre örnek hacmi formül "1'deki gibidir. p değeri popülasyon içerisinde belli bir özelliğe

sahip parçaların sayısıdır. p değeri daha önceki araştırmalardan elde edilebileceği gibi sezgisel olarak da tahmin edilebilir. Maksimum örnek hacmine ulaşmak için p= 0.5 alınmalıdır. p'nin 0.5'ten daha az veya daha yüksek değerleri örnek hacmini düşürür. O nedenle p'nin bilinmediği durumlarda maksimum örnek hacmiyle çalışmak olası hatayı azaltacağından p=0.5 alınmalıdır" (Miran, 2007).

N=Nt2pq/d2 (N-1) + t2pq

Formülde;

N: Hedef kitledeki birey sayısı

n: Örnekleme alınacak birey sayısı

p: İncelenen olayın görülüş sıklığı (gerçekleşme olasılığı)

q: İncelenen olayın görülmeyiş sıklığı (gerçekleşmeme olasılığı)

t : Belirli bir anlamlılık düzeyinde, t tablosuna göre bulunan teorik değer

d: Olayın görülüş sıklığına göre kabul edilen ± örnekleme hatasıdır.

1484 örneklem hacminden verilen anketlerin geri dönüşünde eksiklikler, deneklerden alınan cevapların tutarsız oluşunun anlaşılması ve anket formunun bir kısmının tamamen boş olması sonucu 1223 kişilik örneklem hacmine ulaşılmıştır. Araştırmada Kümeleme örnekleme yöntemi ile seçilip örneklem grubunu oluşturmuştur.

3.1. Verilerin Toplanması

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak dört bölümden oluşan anket formu kullanılmıştır. Anketin birinci bölümünde katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bilgilere yer verilirken, ikinci bölümünde "Doğal Yaşam Ve Çevre" üçüncü bölümünde "Mimaride Ahlak" dördüncü "Mimari ve İnsan" şeklinde kategorilerden oluşmaktadır. Anketin ikinci bölümünde katılımcıların doğal yaşam ve çevre algılarını belirlemeye yönelik 9 maddeden oluşan ölçek kullanılmıştır, ölçek beşli Likert tipi derecelendirmeye tabi tutulmuş ve katılımcıların her bir maddeye ilişkin katılım düzeyleri "Kesinlikle Katılmıyorum=5", "Katılmıyorum=4", "Kararsızım=3", "Katılıyorum=2", "Kesinlikle Katılıyorum=1" şeklinde puanlandırılarak hesaplanmıştır. Anketin üçüncü bölümünde ise katılımcıların mimaride ahlak algılarını belirlemeye yönelik 6 maddeden oluşan ölçek kullanılmıştır, ölçek beşli Likert tipi derecelendirmeye tabi tutulmuş ve katılımcıların her bir maddeye ilişkin katılım düzeyleri "Kesinlikle Katılmıyorum=5", "Katılmıyorum=4", "Kararsızım=3", "Katılıyorum=2", "Kesinlikle Katılıyorum=1" şeklinde puanlandırılarak hesaplanmıştır. Anketin dördüncü bölümünde ise katılımcıların mimari ve insan algılarını belirlemeye yönelik 12 maddeden oluşan ölçek kullanılmıştır, ölçek beşli Likert tipi derecelendirmeye tabi tutulmuş ve katılımcıların her bir maddeye ilişkin katılım düzeyleri "Kesinlikle Katılmıyorum=5", "Katılmıyorum=4", "Kararsızım=3", "Katılıyorum=2", "Kesinlikle Katılıyorum=1" şeklinde puanlandırılarak hesaplanmıştır.

3.2. Verilerin Analizi

Verilerin SPSS programı ile analiz edildiği araştırmada, örneklem grubunda yer alan katılımcıların demografik özellikleri frekans ve yüzde ile analiz edilmiştir. katılımcıların doğal yaşam ve çevre, mimaride ahlak, mimari ve insan ölçeklerindeki her bir maddeye ilişkin tutumları frekans ve yüzde dağılımının yanı sıra aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri hesaplanarak betimlenmiş, katılımcıların doğal yaşam ve çevre, mimaride ahlak ve mimari ve insan düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı Pearson korelasyon katsayısı ile belirlenmiş ve son olarak şehirleşme, mekân – insan ilişkisi ölçeğine ait güvenirlik analizi yapılmıştır.

4. Bulgular

Tablo 1'deki ortalamalar incelendiğinde, katılımcıların doğal yaşam ve çevre algılarında en olumlu olan maddenin, (ortalaması en düşük olan ölçeklendirme puanlandırılmasına göre en olumluya yaklaşan) ilk maddenin "Evin inşasında ve dekorasyonunda geri dönüştürülebilir malzemeler kullanılmalı. Dünya kaynaklarının az tüketimi esas alınmalı." ($\overline{X}$ = 1,64) olduğu tespit edilirken katılımcılar tarafından algılanan en olumsuz maddenin "Oturduğum evin çevresinde doğal sebze ve meyve yetiştirebiliyorum." ($\overline{X}$ = 3,23) olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 1. Doğal yaşam ve çevre alt kategorisine ilişkin betimsel istatistikler.

Puanlama		**5**	**4**	**3**	**2**	**1**		
Maddeler		**Kesinlikle Katılmıyoru**	**Katılıyorum**	**Kararsızım**	**Katılıyorum**	**Kesinlikle Katılıyorum**	$\overline{X}$	**s.s.**
Yaşadığım konut bana doğayı çağrıştırır.	f	178	305	164	341	235	2,87	1,36
	%	14,6	24,9	13,4	27,9	19,2		
Yaşadığım konutta çevreye zarar vermeyen malzemeler yeteri kadar kullanılmıştır.	f	151	260	317	329	166	2,91	1,23
	%	12,3	21,3	25,9	26,9	13,6		
Yaşadığım mekânda kullanılacak eşyaların tasarımı, alan tasarrufu yapacak özelikte olmalıdır.	F	29	55	101	439	599	1,75	0,95
	%	2,4	4,5	8,3	35,9	49,0		
Oturduğum ev, benim ve çocuklarımın doğayla temas etmesine fırsat verir.	f	179	289	140	375	240	2,82	1,37
	%	14,6	23,6	11,4	307	19,6		
Oturduğum evin çevresinde doğal sebze ve meyve yetiştirebiliyorum.	f	44	70	137	416	556	3,23	1,51
	%	3,6	5,7	11,2	34,0	45,5		
Doğal yaşam ve beslenme, hayatımda önemli bir yere sahiptir.	f	237	182	282	262	260	1,87	1,05
	%	19,4	14,9	23,1	21,4	21,3		
Ülkemizin bugünkü konutlaşma - konut ihtiyacını gidermek için yapılan planlamaları doğru buluyorum.	f	237	182	282	262	260	2,89	1,40
	%	19,4	14,9	23,1	21,4	21,3		
Evin inşasında ve dekorasyonunda geri dönüştürülebilir malzemeler kullanılmalı. Dünya kaynaklarının az tüketimi esas alınmalı.	f	26	33	82	423	659	1,64	0,88
	%	2,1	2,7	6,7	34,6	53,9		
Yaşadığım evde kendimi sağlıklı hissediyorum.	F	81	124	189	472	357	2,26	1,17
	%	6,6	10,1	15,5	38,6	29,2		
GENEL $\overline{X}$ = 2,47								

Katılımcıların doğal yaşam ve çevre algılarının genel ortalaması 2,47'dir. Genel ortalamanın üstünde kalan maddeler (puanlama sistemine göre olumsuz yargıya yaklaşan) sırası ile, "Yaşadığım evde kendimi sağlıklı hissediyorum." ($\overline{X}$ = 2,26), "Oturduğum ev, benim ve çocuklarımın doğayla temas etmesine fırsat verir." ($\overline{X}$ = 2,82), "Yaşadığım konut bana doğayı çağrıştırır." ($\overline{X}$ = 2,87), "Ülkemizin bugünkü konutlaşma - konut ihtiyacını gidermek için yapılan planlamaları doğru buluyorum." ($\overline{X}$ = 2,89), "Yaşadığım konutta çevreye zarar vermeyen malzemeler yeteri kadar kullanılmıştır." ($\overline{X}$ = 2,91) ve "Oturduğum evin çevresinde doğal sebze ve meyve yetiştirebiliyorum." ($\overline{X}$ = 3,23) maddeleridir.

Tablo 2'deki ortalamalar incelendiğinde, katılımcıların mimaride ahlak algılarında en olumlu olan maddenin, (ortalaması en düşük olan ölçeklendirme puanlandırılmasına göre en olumluya yaklaşan) ilk maddenin "Manzara, güneş, rüzgâr, mahremiyet gibi nitelikler doğal haktır. Ev tasarlarken başkasının hakları çiğnenmemelidir." ($\overline{X}$ = 1,51) olduğu tespit edilirken katılımcılar tarafından algılanan en olumsuz maddenin "Oturduğum evin dekorasyonunun lüks-ihtişamlı olmasını isterim." ($\overline{X}$ = 3,27) olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2. Mimaride ahlak alt kategorisine ilişkin betimsel istatistikler.

Puanlama		**5**	**4**	**3**	**2**	**1**		
Maddeler		**Kesinlikle Katılmıyoru**	**Katılıyorum**	**Kararsızım**	**Katılıyorum**	**Kesinlikle Katılıyorum**	$\overline{X}$	**s.s.**
Yaşadığım konut kişiliğime ve dünya görüşüme uygundur.	f	123	222	194	458	226	2,63	1,25
	%	10,1	18,2	15,9	37,4	18,5		
Evi dekore ederken ihtiyaçlardan ve kullanışlılıktan ziyade, farklı ve dikkat çekici tarzda olmasını göz önünde bulundururum.	f	258	382	165	233	185	3,24	1,37
	%	21,1	31,2	13,5	19,1	15,1		
Oturduğum evin dekorasyonunun lüks-ihtişamlı olmasını isterim.	f	267	381	181	207	187	3,27	1,37
	%	21,8	31,2	14,8	16,9	15,3		
Manzara, güneş, rüzgâr, mahremiyet gibi nitelikler doğal haktır. Ev tasarlarken başkasının hakları çiğnenmemelidir.	f	30	42	51	280	820	1,51	0,91
	%	2,5	3,4	4,2	22,9	67,0		
Bugünün mimarisi ve dekorasyonu; insanı ezen, üstünlük hissini ve prestiji öne çıkaran yapıdadır.	f	95	119	262	395	352	2,35	1,21
	%	7,8	9,7	21,4	32,3	28,8		
Ev tasarımı ve dekorasyonunda gösteriş ve ihtişamdan kaçınmak ahlaki bir erdemdir.	f	43	83	126	361	610	1,84	1,08
	%	3,5	6,8	10,3	29,5	49,9		
GENEL $\overline{X}$ = 2,47								

Katılımcıların doğal yaşam ve çevre algılarının genel ortalaması 2,47'dir. Genel ortalamanın üstünde kalan maddeler (puanlama sistemine göre olumsuz yargıya yaklaşan) sırası ile, "Yaşadığım konut kişiliğime ve dünya görüşüme uygundur.

"($\overline{X}$ = 2,63), "Evi dekore ederken ihtiyaçlardan ve kullanışlılıktan ziyade, farklı ve dikkat çekici tarzda olmasını göz önünde bulundururum." ($\overline{X}$ = 3,24), "Oturduğum evin dekorasyonunun lüks-ihtişamlı olmasını isterim." ($\overline{X}$ = 3,2), maddeleridir.

Tablo 3. Mimari ve insan alt kategorisine ilişkin betimsel istatistikler.

Puanlama		**5**	**4**	**3**	**2**	**1**		
Maddeler		**Kesinlikle Katılmıyoru**	**Katılıyorum**	**Kararsızım**	**Katılıyorum**	**Kesinlikle Katılıyorum**	$\overline{X}$	**s.s.**
Evimin iç mekân tasarımı bana huzur, mutluluk veriyor.	f	72	132	116	486	417	2,14	1,17
	%	5,9	10,8	9,5	39,7	34,1		
Yaşadığım konut çocukların gelişimine olumlu katkıda bulunur.	f	107	236	227	411	242	2,63	1,24
	%	8,7	19,3	18,6	33,6	19,8		
Yaşadığım konut komşuluk ilişkilerimi pekiştiriyor.	f	124	235	177	391	296	2,59	1,31
	%	10,1	19,2	14,5	32,0	24,2		
Oturduğum ev mahremiyet ve özgürlük alanı sağlıyor.	f	75	130	127	467	424	2,15	1,18
	%	6,1	10,6	10,4	38,2	34,7		
Oturduğum evin sade, kullanışlı, mütevazı olmasını isterim.	f	50	108	96	433	536	1,93	1,11
	%	4,1	8,8	7,8	35,4	43,8		
Günümüz konutları ve şehirleri, gelecek nesillere aktarılacak tarihsel miras niteliğindedir.	f	404	284	220	197	118	3,53	1,34
	%	33,0	23,2	18,0	16,1	9,6		
Yaşadığım ortamın insanı yalnızlaştırdığını düşünüyorum.	f	279	264	199	305	176	3,13	1,39
	%	22,8	21,6	16,3	24,9	14,4		
Eski dönemlerdeki mahalle kültürünü özlüyorum.	f	63	94	130	351	585	1,93	1,16
	%	5,2	7,7	10,6	28,7	47,8		
Evin proje ve dekorasyonunda ailenin yaşam biçimi, kullanım tarzı ve ihtiyaçları dikkate alınmalı.	f	31	33	62	405	692	1,61	0,89
	%	2,5	2,7	5,1	33,1	56,6		
Yaşadığım ev geniş aile yaşantısı ve misafirlerin ağırlanması için uygundur.	f	94	167	166	431	365	2,34	1,24
	%	7,7	13,7	13,6	35,2	29,8		
Yaşadığım ortam, kültürel ve sosyal yaşantıma katkıda bulunur.	f	127	186	217	394	299	2,54	1,29
	%	10,4	15,2	17,7	32,2	24,4		
Evimin, yüksek katlı binaların, şehir gürültüsünün ve kirliliğinin olmadığı bir yerde bulunmasını isterim.	f	35	43	72	317	756	1,59	0,95
	%	2,9	3,5	5,9	25,9	61,8		
GENEL $\overline{X}$ = 2,34								

Tablo 3'deki ortalamalar incelendiğinde, katılımcıların mimaride ahlak algılarında en olumlu olan maddenin, (ortalaması en düşük olan ölçeklendirme puanlandırılmasına göre en olumluya yaklaşan) ilk maddenin "Evimin, yüksek katlı binaların, şehir gürültüsünün ve kirliliğinin olmadığı bir yerde bulunmasını isterim." ($\overline{X}$ = 1,59) olduğu tespit edilirken katılımcılar tarafından algılanan en olumsuz maddenin "Günümüz konutları ve şehirleri, gelecek nesillere aktarılacak tarihsel miras niteliğindedir." ($\overline{X}$ = 3,53) olduğu tespit edilmiştir.

Katılımcıların doğal yaşam ve çevre algılarının genel ortalaması 2,34'tür. Genel ortalamanın üstünde kalan maddeler (puanlama sistemine göre olumsuz yargıya yaklaşan) sırası ile, "Yaşadığım

ortam, kültürel ve sosyal yaşantıma katkıda bulunur." ($\bar{X}$ = 2,54), "Yaşadığım konut komşuluk ilişkilerimi pekiştiriyor." ($\bar{X}$ = 2,59), "Yaşadığım konut çocukların gelişimine olumlu katkıda bulunur." ($\bar{X}$ = 2,63), "Yaşadığım ortamın insanı yalnızlaştırdığını düşünüyorum." ($\bar{X}$ = 3,13), "Günümüz konutları ve şehirleri, gelecek nesillere aktarılacak tarihsel miras niteliğindedir." ($\bar{X}$ = 3,53), maddeleridir.

Tablo 4. Ölçeklere ait basit korelasyon analiz sonuçları.

korelasyon analizi				
		Doğal Yaşam ve Çevre	Mimaride Ahlak	Mimari ve İnsan
Doğal Yaşam ve Çevre	r	1	,444**	,674**
	p		,000	,000
Mimaride Ahlak	r	,444**	1	,412**
	p	,000		,000
Mimari ve İnsan	r	,674**	,412**	1
	p	,000	,000	
**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).				

Tablo 4 deki bulgulara göre doğal yaşam ve çevre ile mimaride ahlak arasında anlamlı bir ilişki (korelasyon) olduğu istatistiksel olarak %95 güvenirlikle söylenebilir. (p<0,05). Değişkenler arasında doğru yönlü (pozitif) (0,40<r<0,60) orta düzeyde bir ilişki (korelasyon) vardır (r=0,444).

Tablo 4 deki bulgulara göre doğal yaşam ve çevre ile mimari ve insan arasında anlamlı bir ilişki (korelasyon) olduğu istatistiksel olarak %95 güvenirlikle söylenebilir. (p<0,05). Değişkenler arasında doğru yönlü (pozitif) (0,60<r<0,80) kuvvetli bir ilişki (korelasyon) vardır (r=0,674).

Tablo 4 deki bulgulara göre mimari ve insan ile mimaride ahlak arasında anlamlı bir ilişki (korelasyon) olduğu istatistiksel olarak %95 güvenirlikle söylenebilir. (p<0,05). Değişkenler arasında doğru yönlü (pozitif) (0,40<r<0,60) orta düzeyde bir ilişki (korelasyon) vardır (r=0,412).

a. Güvenirlik Analizi

Tablo 5. Şehirleşme, mekân – İnsan ilişkisi ölçeğine ait güvenirlik analizi.

Güvenirlik analizi	
Cronbach's Alpha	Madde Sayısı
0,787	27

Tablo 5 incelendiğinde Şehirleşme, Mekân ve İnsan İlişkisi ölçeğine ait güvenirlik kat sayısı incelendiğinde ölçeğe ait cronbach's alpha değerinin 0,787 olarak hesaplandığı görülmüştür. Güvenirlik kat sayısı cronbacs's alpha incelendiğinde bu değerin 0,60<cronbach's alpha<0,80 arasında olduğu ve ölçeğin güvenir olduğu söylenebilir.

5. Sonuç ve Tartışma

Endüstri devrimi ile başlayan köyden kente göç, azalarak devam etmektedir. Şehirlere taşınan aileler, yapılan analizlerin sonucunda; kendilerini doğayla temas edemeyen, çocuklarını kendileri gibi doğal ortamlarda yetiştiremediklerini anlamaktayız. Ayrıca mevcut konut yaşantısında sıkıştıklarını ve rahat olmadıklarını, günümüz konut mimarisinin aynı şekilde devam etmesini doğru bulmuyorlar.

Çünkü kendileri bu tarz yapılarda huzurlu olmadığına göre, gelecek nesillerin de daha büyük sıkıntılar çekeceği anlaşılmaktadır.

Kent ve şehir araştırmalarında suç artışları ve suçlu profillerindeki değişime bakıldığında; "Şehir planlamada suç olgusu suçun mekânda oluştuğu gerçekliğinden yola çıkılarak suçun önlenmesine yönelik mekânlar tasarlanması prensibine dayanmaktadır. Suç olgusu ve bunun mekânsal temsili, kent planlamada plancının çalışma ve hareket alanını yeniden tanımlamayı gerektirmiştir" (Düzgün, 2007).

İnsanı merkeze alan tasarımlara ve imar düzenlemeleri de buna katkı sunacak ve toplumu sağlıklı yaşam alanları ile birlikte, sosyal alanda komşuluk ilişkileri ve mahalle kültürü olan alanlarda suç ve suçluların azalacağı düşünülmektedir.

"Suç önlemenin kent planlamanın konuları arasına girdiği günümüzde, fiziksel çevreye bu amaçla ne şekilde müdahale edilmesi gerektiği halen tartışılan bir konudur. Bu konuda Jacobs 1964'te, şehirlerde insan aktivitesinin artması ile kişilerin birbirini gözleyebilme fırsatı bulacağını ve bunun suçu azaltabileceğini vurgulamıştır. Şu ana kadar "kentsel tasarım ve suç önleme" ile ilgili ortaya konan teorilerin hemen hepsinde bu düşünce esas alınmıştır" (Hillier ve Rooksby, 2005).

Kentleşme bu haliyle devam ederse ilerde bu sıkıntılardan dolayı enerjisini boşaltamayan, sıkışmış toplulukların tepkilerini kestirmek güç olacaktır.

"Ülkelerin gün geçtikçe ekonomik açıdan gelişmesi her geçen yıl suç oranlarının azalacağını düşündürse de, durum tam tersi şekilde işlemekte ve suç kentleri daha fazla sarmaya başlamaktadır" (Gümüş, 2004).

Çevre ve şehircilik bakanlığı düzeyinde; doğal yaşam ve doğayla buluşturulacak projeler, hayata geçirilmeli. Kentin stresli, gürültülü, trafik sorunlarına boğulmuş yapısında biriken enerji ancak bu yollarla durgunlaştırabilir. Doğal çevreyle yaşamı aynı zamanda gösteriş, prestij ve mimaride israfı aza indirerek, kendini daha rahat ve fıtratına uygun ortamlarda, sürekli tüketen bireyden çok, koruyan bireye doğru değişebilir. Mekan algısını; insanın yaşadığı konutun odasına indirgemek yanlış olur. Çünkü yaşadığı mekan rahat olsa da dışarı çıktığında trafik sorunu olan bir kentte, kendi mekanı trafik sorununu çözemediğine göre mekan insanın zaman geçirdiği tüm alanlarını kapsar.

Konfor, prestij, lüks tasarımların mimari ve dekorasyonla elde edildiği ortamlarda kendini doğal görmeyen, mimarinin mahremiyet ve başkalarının haklarına saygı gösteren yapıda olmasını düşünmeleri; tüketim toplumunun ve israfın önlenmesi için umut vericidir.

Bugünkü mimarinin insanı yalnızlaştıran, bireyselci, komşuluk ilişkisi az olan, sosyal hayata kapalı yapısından; komşuluk ilişkilerinde yardımlaşma, birbirine saygı duyan, mahremiyet ve adaleti tesis eden yapıya dönüşmesi için, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler, kamu kurumları, mimarlık fakülteleri ve belediyeler üzerine düşeni, yapmalıdırlar.

Analizlerle tespit edilen sorunlara bakıldığında; yeni tasarlanacak kentler veya model olması için planlanması düşünülen yaşam alanları için öncelik verilmesi gereken konular şunlardır;

- Doğayla uyumlu olmalı,
- Çevreye zarar vermeyen malzemelerden imal edilmeli,
- Kendine yetebilecek kadar sebze, meyve yetiştirmeye organik tarım yapmaya elverişli olmalı,
- Mahremiyet ve özgürlük alanı birlikte tasarlanmalı,
- Eski mahalle kültüründe olan, komşuluk, yardımlaşma, insani değerler ön planda tutulacak, mekan, bahçe, yerleşim yerleri bunu desteklemelidir.
- Yaşam alanları kişinin kültürel ve bilgilenmesi için dışa açık olmalıdır.
- Gelecek kuşakların da yaşayacağı alanları belirlemek ve oraların doğal yapısıyla bırakılması gerekir. Gelecek nesillerin ne tür yapı yapacağı onlara bırakılmalı.
- Yaşam alanları aile ve insan ihtiyaçlarına göre, doğal yaşantıyı önemseyen tasarımlarla öne çıkarılırken, ev tasarımlarını başkası için gösterişe neden olan prestijli yapıları önermek, toplumda sınıflar oluşturacağından bunun değişmesi, yerine adaletli ve haklara önem veren evrensel tasarımlar yapılmalıdır.
- İnsan merkezli yaşam alanları oluşturulurken, bunun yanında eğitim ve insana hitap eden ekonomik sistemlerde doğru çözülmeli, aksi takdirde sadece birini çözmek diğer sorunların çoğalmasına neden olacaktır.

Literatürden de ve çalışmamızdan da anlaşılmaktadır ki; yerleşim yerlerinin büyümesi ve yoğunluğun merkezlerde toplanması suç ortamlarının ve suçlunun artması anlamına gelmektedir. Yeni yerleşim alanlarının yoğunlaşmadan önlemleri alınmasını gerekir. Yerleşim yerlerinin yoğunlaşmaması organik yaşam ve toprakla daha çok teması anlamına gelmektedir.

Modern kentleşmenin hızla devam etmesi; insanların yeteneklerinden çok servet kazanmayı özendirerek, egoist insan, etik değerlere bağlı olmayan ferdiyetçi toplumlara dönüşmesinin engellenmesi, yeniden insan merkezli şehir ve mahalleler kurmakla mümkün olur. Şehirlerdeki konutları ve mekânları tasarlayan mimar ve tasarımcılar, toplumun sosyal yapısındaki bozulmayı etkileyen faktörleri anlayarak eğitim almaları, sorumluluğun bilincinde hareketle, daha dikkatli olmalarını sağlayacaktır. Günümüz sorunu yapı veya bina yapma sorunu değildir. Bilakis binalar sorunun kendisi olmuşlardır. Yeni çözüm yolları araştıran mevcudu sorgulayan, sorunlar karşısında analiz yapan mimarlar ve tasarımcıların yetişmesi gerekmektedir.

Kaynaklar

BİLGİN, Nuri (1991), "Eşya ve İnsan", Gündoğan Yayınları, Ankara, s.147.

DÜZGÜN, Şebnem (2007), "Suç Olgusuna Teorik Yaklaşımlar ve Disiplinlerarasılık", Mimarlar Odası Ankara Şubesi Bülteni, Cilt 55, s.5.

GÖKA, Şenol (2001), İnsan ve Mekan, Pınar Yayınları, İstanbul, s.117.

GÜMÜŞ, Erdal (2004), "Crime in Urban Areas: An Empirical Investigation", Akdeniz I.I.B.F Dergisi, Cilt 4, No 7, s.98-109, 2004.

HILLIER, J. ve Rooksby., E. (2005), "Habitus: A Sense of Place", Ashgate Publishing, Hampshire, UK, s.269.

JOHNSTON, L. Crime (2001), "Fear a Civil Policing", Urban Studies, Cilt 38, No 5-6, s.959-976.

MİRAN, Bülent (2007), "Temel İstatistik", Ders Kitabı, İzmir, s.40.

SPARKS, R. ve Girling, E. (2001), "Fear, Everyday Urban Lives", Urban Studies, Cilt 38, No 5-6, s.885-898.

Şinik, Bilal (2009), "Türkiye'de Yerel Katılım: Fransa ile Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme", Çağdaş Yerel Yönetimler, Cilt 18, Sayı 3, s.1-22.

WATTS, A. ve Watts, T. (1981), "Minorities and Urban Crime Are They The Cause or The Victim?", Urban Affairs Quarterly, Cilt 16, No 4, s.423-436.

TÜRKİYE'DE MODERN DEVLETİN KURUMSALLAŞMASINI TOPLUMSAL ARACISI OLARAK MİLLİYETÇİLİK

Arş. Gör. Onur TÜRKÖLMEZ[1]

Özet

Modern Türkiye'nin kurulması süreci Osmanlı devletin merkeziyetçi ve modern bir devlet olarak örgütlenme sürecinin zirve yaptığı Tanzimat devri, II. Abdülhamit ve İttihat Terakki dönemlerinde uygulamaya geçmiştir. Bu dönemlerin temel gündeminin "devleti kurtarmak" olduğu kabul edilmekle beraber, bu üç dönemin yöneticilerinin de bu ana amacı toplumun işbirliği olmadan gerçekleştiremeyeceklerinin bilincinde oldukları görülür. Bu nedenle toplumu devleti kurtarma projesine ikna etmek için ortak kimlik esasına dayalı hegemonik ideolojiler ortaya konmuştur. Zira modern devlet, hem toplumsal hayatın içine politik yönden entegre olmuş, hem de toplumun farklı çıkarlara sahip sınıfları, grupları arasında bir hakem ve adalet dağıtıcı pozisyonunu muhafaza etmeye çalışmıştır. Bu çalışmada Osmanlı'dan Cumhuriyet'e modern devletin kuruluşu farklı milliyetçilik projelerinin hegemonyasının dönüşümü üzerinden anlaşılmaya çalışılacaktır. Bu yolla devletin modernleşme sürecindeki rolü üzerine mevcut paradigmaların ötesinde daha sağlıklı tespitlerin yapılması amaçlanmaktadır. Güçlü devlet ya da kapitalizmin aracısı devlet hipotezleri yerine devletin göreli özerkliği yaklaşımı ele alınarak Osmanlı modernleşmesi incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Modern Türkiye, Tanzimat, II. Abdülhamit, Devletin Göreli Özerkliği.*

Abstract

The process of establishing modern Turkey, is applied on the periods of Tanzimat, Abdulhamit II and Union and Progress Party regimes as the peak of centralist and modern state organization process. One can be understood that the main agenda of these periods is "saving the government", but also rulers of these periods are aware of that this agenda could not be actualized without the collabration of society. Therefore, hegemonic ideologies which based on common identity revealed to convince the society to the state project. Since the modern state, both integrated into the social life by its political way, and tried to save the position as a arbitrator and justice distributor to the classes and groups which have different interests in the society. In this study, the establishment of modern state from Ottoman to the Republic, is tried to be understood through the transformation of different hegemonic nationalist projects. In this wise, it is aimed to make strong determinations for the role of state in the process of modernisation. In this study, Ottoman modernisation is tried to be examined by the relative autonomy of the state aproach, instead of the hypotheses on strong government and the state as a tool of capitalism.

Keywords: *Modern Turkey, Tanzimat, Abdulhamit II, The Relative Autonomy of the State.*

Giriş

Türkiye'de modern devletin kurulması, siyaset bilimi ve siyasal hayat literatürümüzde belki de en çok tartışılan konuların başında gelmektedir. Farklı yaklaşımlar tarafından farklı biçimlerde uzun yıllardır ele alınan bu meseleye genel olarak devletin rolünün göz ardı edilerek ya da devletin tamamen kurucu aktör olarak betimlenmesi biçiminde yaklaşıldığı görülmektedir. Bu kısa metinde devletin dönüşümü ve devlet-toplum ilişkileri üzerinden yeni bir yaklaşım geliştirmeye çalışılacaktır.

Modern Türkiye tarihine yönelik çalışmalarda özellikle cumhuriyetin kurulmasına giden modernleşme sürecine bakışta iki ana damar göze çarpar. Modernleşme sürecinin hangi dinamiklere dayalı olarak geliştiğini inceleyen bu yaklaşımlardan ilki Türkiye'nin özgün yönlerine vurgu yapan muhafazakar liberal yaklaşım olarak adlandırabileceğimiz yaklaşımdır. Bu görüşün savunucularına göre Türkiye toplumu Batı toplumunda oldukça farklı özelliklere sahiptir. Bu nedenle de modernleşme süreci özgün koşullar altında gelişmiştir. Türkiye'nin Batı'dan en önemli farkı güçlü bir devlet geleneğine ve aygıtına sahip olmasıdır. Bu güçlü devlet tüm toplumsal ve siyasal süreçlere egemen

[1] Sakarya Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

olarak Batılı anlamda bir modernite anlayışının yerleşmesini engellemiştir. Batılı anlamda sınıfsallığın yokluğundan dem vurarak sınıf kavramı toptancı biçimde dışlanır ve Türkiye deneyimi Batı-Dışı modernleşme olarak tanımlanır. Bu görüşün liberal kanadı bu niteliği nedeniyle Türk modernleşmesine eleştirel yaklaşırken muhafazakar kanat bu yaklaşım temelinde devleti kutsama noktasına varmaktadır. Muhafazakarlara göre devletin bu kadar güçlü olması ve toplumdaki üstün imajı sayesinde Osmanlı'dan cumhuriyete geçiş mümkün olabilmiştir. Bu geçişle ilgili ise muhafazakarların ikiye ayrıldığı görülür. Bir grup Osmanlı'dan cumhuriyete geçişi güçlü devlet geleneğinin sürekliliği üzerinden yorumlarken diğer bir grup güçlü devlet geleneği sürmekle birlikte cumhuriyetin kültür devrimlerinin toplumla bağ kuramadığı noktasında eleştirel tutum takınmaktadır.

İkinci temel yaklaşım ise Marksist yaklaşımdır. Marksistlere göre ise Türkiye modernleşmesi kapitalizmin ülke içindeki gelişimine ve sınıf mücadelesinin evrimine göre anlaşılabilir. Bu noktada devlet Marx'ın klasik yaklaşımına uygun biçimde kapitalist üretim biçiminin yerleşmesi ve kökleşmesinin aracısı olmakla sınırlı biçimde tanımlanır. Devletin tüm politik işlevi ekonomik alanda kapitalizmin kökleşmesini sağlamak üzeredir. Bu yaklaşımda devlet bağımsız bir gündemi olmayan bir aparat konumuna indirgenmiştir. Devletin politik gündemi sınıf mücadelesi tarafından üst belirlenir ve devlet-toplum ilişkisi liberal bir model olarak görülerek dışlanır. Temelde Marksist yaklaşım, sınıf savaşımını merkeze alması ve ekonomi-politik analiz yeteneği ile ön plana çıkarken devleti tamamen pas geçmesi bakımından yetkinliğini zayıflatmaktadır.

Liberal muhafazakar yaklaşım, Türkiye deneyiminin özgünlüğünü vurgulayarak Batı merkezli olmama iddiasındayken tam tersi Batı merkezli bir modernite anlayışı üzerinden karşılaştırma yapma hatasına düşmektedir. Modernleşmenin tek bir toplum tipinde "doğru-düzgün" işleyebileceğini iddia etmek, Türkiye toplumunda modernleşmenin kurumsallaşamamasını toplum yapısına bağlanmasına sebep olmuştur. Burjuvazi-Devlet-Aristokrasi gibi unsurlar ve doğrudan adıyla sanıyla bu unsurlar arasında bir mücadeleye endekslenen modernleşme tanımlaması taraftarları hiç desteklemese de Batı merkezli bir yaklaşım olacaktır. Ayrıca modernleşmenin kaçınılmaz ve zorunlu olduğu iddiası da yine liberal muhafazakarların düşüncesinin aksine modernleşmeci bir ekseni takip etmek anlamına gelir.

Öte yandan Marksistlerin devleti görmezden gelen ve tamamen araçsallaştıran yaklaşımları Türkiye'de önemli bir aktör olduğunun teslim edilmesi gereken devlet mevhumunun bir mesele olarak tartışılmasını engellemektedir. Modernleşme sürecinde devlet-toplum ilişkileri bağlamının inşa edilebilmesi bunun için de yapısal değişkenlere bakıldığı kadar devletin pozisyonunun da incelenmesi önemlidir.

Bu çalışmada öncelikle modern devletin kurumsallaşmasında belirleyici yapısal, sistemik öğe olarak kapitalizm, siyasal ve toplumsal öğe olarak da milliyetçilik ele alınarak bu iki yaklaşım arasında bir üçüncü yol benimsenmeye çalışılacaktır. Buna göre modernleşme süreçleri devlet, sınıflar ve genel olarak toplum arasında cereyan eden karşılıklı etkileşimlerin sonucu olduğu ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu süreçte devletin toplumla kurduğu ilişkinin niteliğini ve devletin pozisyonunu ortaya koyan bir ideoloji olarak milliyetçiliğin yükselişi vurgulanacaktır. Osmanlı-Türkiye modernleşme deneyimi bu açıdan önemli bir örneği teşkil etmektedir.

Elbette Osmanlı ya dair analizler yapılmadan önce bu çalışmanın modern devleti analiz etme biçimini tartışmak gerekmektedir. Bu maksatla öncelikle modern devlete ilişkin temel analiz biçimi ortaya konulacaktır.

Modern Devletin Kurucu Öğesi Olarak Kapitalizm ve Milliyetçilik

Bir kurgu olarak modern ulus devlet[2], kapitalizmin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Kapitalist üretim biçiminin güç kazanması için 19. yüzyıl boyunca ardı ardına kurulan ve birer milli kalkınma projesi olarak tercüme edebileceğimiz ulus devletler, modernitenin hakim devlet modelini temsil etmekteydi. Ulus devletin ayakta kalabilmesi için yalnızca kapitalist biçime yaslanması yetersizdi. Bu nedenle geçmişin mirasından beslenen ve ortak bir gelecek hedefine yöneltilmiş bir ulus inşa etme fikri, modern devletin ve toplumun vazgeçilmez bir unsuru olmuştur. Milliyetçilik ve ulus devlet modernitenin siyasal projesi olarak etnisiteleri siyasallaştırmak suretiyle bir birlik duygusu yaratılmasına hizmet etmiştir (Findley, 2011:15).

[2] Bu çalışma boyunca "modern devlet", "modern ulus devlet", "ulus devlet" ve "kapitalist devlet" kavramları birbirlerine referans verecek şekilde 19. ve 20. yüzyıl boyunca egemen olan devlet yapısını temsil etmek amacıyla kullanılacaktır.

Modernite öncesi devlette yönetim faaliyeti, askeri ve mali içerikle sınırlıydı. Merkezdeki devlet, taşraya vergi veya savaşa giderken asker toplamak, ya da topladığı askerin iaşesini sağlamak için "gelirdi". Moderniteyle birlikte devlet, merkezkaç unsurları hızla tasfiye etti ve toplumsal yaşamı amaçlı ve yoğunluklu biçimde düzenleme yoluna gitti (Poggi, 2014:35). Bu düzenleme faaliyetinin amacı kapitalist üretim biçimiyle üretimi ve verimliliği artırmak iken, aracı ise kalkınma ihtiyacının dayanağı olan; etrafı düşmanlarla çevrili bir toplumun biricikliği kurgusuna dayalı milliyetçilik düşüncesi oldu. Elbette, öteki dünyaya dayalı bir hayat tarzından bu dünyada üretime, tüketime ve savaşa katılmayı teşvik eden bir sekülarizm de etkili olmuştu. Ancak özellikle milliyetçilik gibi duygusal yönü çok kuvvetli olan bir olgunun yükselebilmesi için sekülerlik tek başına yeterli değildi. Dinsel temalar, inşa edilmekte olan ulus bilincini destekleyecek biçimde her ülkede farklı tonlarda bu bilinçle meczedildi. Hatta Weber'in Protestan Ahlakı'nda tespit ettiği üzere sekülerleşmeden daha ziyade dinin üretim biçimi lehine yeniden yorumlanması yoluna bile gidildiği olmuştu.

Sonuç olarak modern devlet ortak bir amaç birliğine sahip, kimi zaman icat edilmiş, kimi zaman yeniden yorumlanmış kültürel ve tarihsel sembollerle oluşturulan bir kimlik yaratmıştır. Ortak kimliğin yaratımı, modern devletin siyasal ve toplumsal hedefi olmuştur. Modern devlet farklılıklardan çok ortaklıklar üzerine kurulmuştur. On dokuzuncu yüzyılda bu ortaklığı sağlayan ideoloji milliyetçiliktir. Ortak bir geçmişten gelen, ortak kültür ve değerleri taşıyan ve ortak bir geleceği hedefleyen bir topluluğa mensup olma ve aynı niteliğe sahip diğer topluluklardan ayrışma niyeti, modern devletlerin temel çıkış noktası olmuştur. Burada dünyevileşme ve dinsel simge ve uygulamalardan arınmış bir toplum kurma hedefi olarak sekülerleşme; devletin işlerliğini sağlamaya dönük teknik bir ayrıntıya dönüşür. Paylaşılmaktan gurur duyulan bir toprak (vatan) üzerinden homojen bir topluluk üretmek, bu topluluğun dünyevileşmesinden daha öncelikli bir örgütsel ihtiyaçtır. Nitekim sekülerleşme ve milliyetçilik kapitalist üretim biçiminin yaygınlaşması için gerekli toplumsal psikolojik ortamı sağlamanın araçları olmuşlardır.

Günümüzde ise sekülerleşme düşüncesi tek modernleşme modeli olmaktan çıkmıştır. Yirminci yüzyılın sonunda "dinin geri dönüşü" temel başlığı altında gelişen tartışmalar, modernite ile sekülarizm arasında kurulan irtibatı tartışmalı hale getirdi (Davison,2012:34). Ancak milliyetçilik düşüncesi özellikle küreselleşmenin sarsıcı etkileriyle daha yoğun bir şekilde tartışılmaktadır. Bu bağlamda seküler olmayan milliyetçilik modelleri de küreselleşmenin çıktıları olarak karşımıza gelmektedir. Seküler milliyetçiliğin ahlaki ve manevi eksiklerini giderme yanlısı dindar milliyetçi projeler özellikle küreselleşme ve neoliberalizmle birlikte dünya genelinde yaygınlaşmıştır (Jurgensmeyer, 2001:21-308). Bu nedenle milliyetçilik üzerinden bir analizin modern devleti ve siyasal modernleşmeyi tanımlamada yeni bir yol açması beklenmektedir.

Sekülerleşme ve milliyetçilik arasında kurmaya çalıştığımız diyalektiği Bourdieu, devletin evrenselleşme ve tikelleşmesi adını verdiği iki çehresinin etkileşimi olarak son derece yetkin biçimde açıklamıştır. Bourdieu'ya göre modern devlet yerel öğeleri aşan daha üst bir evrenselliği referans alırken, aynı hızla iktidarını merkezileştirmek için evrensellikten vazgeçen bir tikellik arayışının da failidir (2015:269). Bu diyalojik yaklaşıma göre devlet, evrensellikte ilerlemek için merkezileşmek, merkezi gücünü artırmak zorundadır.

Mikro düzeydeki yerellikleri üst bir evrensel değer etrafında birleştirme arayışının yanında -ve buna çelişik olarak- kendi özgünlüğünü arayan ve ilan eden bir tikellik arayışı da ön plana çıkar. Modern ulus devlet bu tikellik arayışının merkeziyetçilikle buluşmasının ürünüdür.

Elbette pre-modern devletler de bir takım ortaklaştırıcı güdülerle, ideallerle hareket etmiş ve büyümeyi hedeflemiş olabilir. Ancak bu idealler devletin merkezinde monark ve onun etrafındaki küçük bir bürokratik çevrenin iradesine dayalı olup, yönetilen sınıflar bu idealin mali ya da maddi boyutuyla sınırlı tutulmuştur. Toplumsal ve siyasal yaşamı toptancı bir ideoloji çerçevesinde dönüştürerek yeniden yapılandıran bir inşa projesi modern siyasal sisteme özgüdür (Pierson, 2015:59).

Modern devletin belli bir amaç (kapitalist yöntemle kalkınma) doğrultusunda kitleyi örgütlemesi (milliyetçilik) devlete ilişkin temel incelemelerin pek çoğunda devletin olması gereken pozisyonu olarak tarif edilmiştir. Hegel'den başlayarak devletin tüm çıkarların ortaklaştığı bir çatı işlevi görmesi, tüm siyasi faaliyetlerin ondan kaynaklanıp yine ona gönderme yapmak zorunda olması, devletin içsel bir birliği simgelemesi gibi çeşitli vurgular temel varsayım olarak kabul edilmiş ve sorunsallaştırılmamıştır.

Modern ulus devletin sözü edilen monist yapısı onun kapitalist niteliği ele alınmadan anlaşılamaz. Bunun için Nicos Poulantzas'ın modern devlet yaklaşımından ve tarihsel sosyolojik metottan yararlanılacaktır. Ulus devletlerin monist yapısı demokratik çoğulculuğu tehdit ettiği gerekçesiyle kimi zaman eleştiri konusu olmaktadır. Bu eleştirinin kültür çatışması alanına çekmeden açıklayabilmek için modern devletin mütemmim cüzü olarak vurguladığımız tüm çıkarları uzlaştırıcı, tüm siyasal faaliyetleri kendinden neşet ettiren yapısının bizatihi sorunsallaştırılması gerekmektedir. Bu soruşturmayı Poulantzas'ın analizlerinde görmekteyiz.

Poulantzas'ın Modern Devlet Yaklaşımı

Nicos Poulantzas 1960'lı yıllarda hız kazanan devlet tartışmaları içinde istisnai bir yer işgal etmektedir. Bir tarafta devleti aşırı büyüten, önemlileştiren ya da haklılaştıran analizler yer almaktayken diğer yanda devleti egemen sınıfların çıkarlarının aracı olarak gören ortodoks Marksist geleneğin egemen olduğu bu dönemde Poulantzas daha özgün bir öneride bulunmaktadır. Ona göre devlet, sınıflara ayrılmış bir toplumun devleti olarak öncelikle mevcut sınıf çatışmalarını bastırmak ya da etkisini kırmak zorundadır.

Devlet bunu yapmak için doğrudan egemen sınıfların çıkarlarına tercüman olmaz. Bu analiz devleti altyapı-üstyapı ayrımında altyapıya indirgemekte; devletin ideolojik ve politik fonksiyonunu ortadan kaldırmaktadır. Devletin ideolojik aygıtları (DİA) kavramsallaştırmasının Althusser'den geldiği bilinmektedir. Althusser'de DİA'lar mevcut üretim biçimine uyumlu kitleler üretilmesini sağlar ve sistemin yeniden üretimini garanti altına alır. Poulantzas bu örtük açıklamayı derinleştirerek devletin temel toplumsal fonksiyonunu açıklamıştır.

Poulantzas farklı üretim biçimlerinin bir arada bulunduğu bir toplumsal formasyonun iç bütünlüğünü sağlayan unsur olarak devleti gösterir (Yılmaz, 2009:59). Toplumsal formasyonlarda birden fazla üretim biçimi üst üste binmiş vaziyette yer alır. Bunlar arasında meydana gelecek bir sınıfsal politik çatışmayı önleyerek toplumsal formasyonun "patlamasına" engel olmak devletin görevidir (Poulantzas, 1992:40). Devlet bu bütünlüğü ise egemen üretim biçimi olan kapitalizm ve sermaye lehine korur. Bu devletin politik fonksiyonudur ve egemen sınıfların politik çıkarlarının teminatıdır. Kapitalist üretim biçiminin uzun erimli çıkarlarının tesis edilmesi için toplumsal formasyonun farklı düzeylerinde meydana gelen çelişkilerin çözüm alanı olarak devlet mistikleştirilir.

Devlet, kapitalizmin egemen sınıflarının sadece ekonomik çıkarlarının savunucusu ya da basit bir aracı değildir. Ancak egemen sınıfların politik çıkarlarıyla örtüşür ki bunlar da liberal hukuk ve siyaset sisteminin temel parçalarıdır. Egemen sınıfların sosyo-ekonomik çıkarları ise yine devlet tarafından ulusal bir itici güç olarak takdim edilir (Poulantzas, 2013:126). Böylelikle devlet; toplumun genel çıkarını tayin eder. Toplumun genel çıkarı; egemen sınıflarla hükmedilen sınıflar arasındaki çıkar çatışmasının çözüm alanı olarak devletin evrensellik niteliğinin vurgulanmasıdır.

Devlet kapitalist biçimi yeniden üretecek koşulları yaratmasına rağmen kendini mistikleştirerek evrensel bir çıkar alanı olduğunu iddia eder (Poulantzas, 2013:120). Bu bağlamda kapitalizmin gelişmesinin devleti gerileteceği iddiası gerçekliğini kaybeder. Devlet kapitalizmin ve kapitalist sınıfların bir aparatı olacak kadar zayıf olmadığı gibi, mevcut sistemin devamlılığı için bir ön koşuldur.

Devletin bu işlevleri yerine getirebilmesi için sahip olması gereken özellik onun "göreli özerkliği"dir (Yılmaz, 2009:61). İdeoloji, devletin egemen ve hükmedilen sınıfların üstünde görece özerk konumda bulunmasını sağlar (Poulantzas, 2013:151). Devletin göreli özerkliği tüm sınıflardan bağımsız politika geliştirebilmesi fakat bunu yine içinde bulunduğu toplumsal formasyonun gereklerine bağımlı olarak yapabilmesini ifade eder. Yani modern devlet daima egemen sınıfların yararına politikalar takip etmez, egemen sınıfların kısa vadeli çıkarlarıyla çatışabilir. Kapitalist toplumsal formasyonun yerleşmesi ve yeniden üretimi modern devletin temel gündemidir; zira devlet sınıflara ayrılmış bir toplumun devletidir. Temel çalışma mekaniği bu formasyonu yeniden üretebilme kapasitesine bağlıdır. Bu yoldan yapılan bir analiz, geleneksel Marksist yaklaşımdan ayrılarak politik olanı ekonomik olanın önüne geçirir, fakat ekonomik olanı tamamen dışlamayarak politik karar almayı sosyal gerçekliğin yegane dayanağı olmaktan kurtarır.

Modern devletin monizmi, mevcut toplumsal ve ekonomik yapıyı yeniden üretmek zorunda olmasından ileri gelir. Devlet doğrudan kapitalist sınıfların aygıtı ya da aracısı değildir, kimi durumda ülkede bu türden güçlü ve etkili bir kapitalist sınıf da bulunmayabilir, ancak devletin niteliği kapitalizmin oluşum koşullarını mümkün kılan bir siyasal ve toplumsal formasyonun sağlayanı halindedir.

Bu çalışmada, modernleşme sürecinin fikri temelini sekülerleşme, rasyonalizm ve hümanizm gibi düşüncelerin oluşturduğu kabul edilmekle birlikte siyasal ve toplumsal modernleşmenin ancak milliyetçiliğin yükselişi ve dönüşümü üzerinden anlaşılabileceği görüşü temellendirilmeye çalışılacaktır. Zira modern toplumu ve devleti kuran temel dinamik kapitalizm olmuştur ve kapitalizm 19. ve 20. yüzyıl boyunca milliyetçi kalkınma projeleri eliyle bir dünya sistemi halini almıştır.

Osmanlı Modernleşmesini Milliyetçiliğin Dönüşümü Üzerinden Okumak

Modern Türkiye'nin kurulması süreci pek çok kaynakta Kemalist dönemin milat olarak kabul edildiği bir laiklik-sekülerlik odaklı okumaya tabi tutulmuştur. Bu yaklaşım hem Kemalizm'in taraftarlarında hem de muarızlarında sabittir. Cumhuriyet'in ilanını ve Kemalizm'i merkeze almayan süreklilik okumalarının pek çoğu ise 1908 Devrimi'ni bir başlangıç noktası olarak kabul etme ve İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e bir kurumsal süreklilik arama eğiliminde olmuşlardır.

Oysa Osmanlı modernleşmesi farklı veçhelerden II. Mahmud'a -ve belki öncesine kadar- geri götürülebilecek son derece girift bir süreçtir. Bu sürecin bir başlangıcı ya da kurucusu olduğunu kabul etmek metodolojik açıdan gerçek hayatı teoriye uyarlama çabasının bir ürünüdür ve hatalı olacaktır. Böylesi bir çaba zamanı fraktalleştirmekte ve ele aldığı zaman kesitini kendisinden önceki ve sonraki süreçlerden aşırı bağımsızlaştırmaktadır. Bu nedenle Osmanlı modernleşmesi ve cumhuriyetin kurulması sürecine dair yaklaşımın başlangıç arayışlarından ziyade bir süreç ve kavram odaklı olması gerekmektedir.

Bu türden bir yaklaşımın kurulabilmesi için laiklik-sekülerlik üzerinden kurulan pejoratif kopuş anlatıları yerine merkezileşme ve milliyetçilik üzerinden bir dönüşüm anlatısının kurulması daha anlamlı olacaktır. Bu çalışmada yukarıda vurgulanan dönüşümcü yaklaşım aracılığıyla modernleşen Türkiye'ye milliyetçiliğin dönüşümü üzerinden bakılmaya çalışılmıştır. Bu yöntemin hem 20. yüzyıl Türkiye siyasetini anlama ve yorumlamada hem de günümüz ve geleceğe dönük tartışmaların gelişiminde etkili olacağı düşünülmektedir.

Osmanlı modernleşmesi kendisini özgün kılan üç önemli faktöre dayanmaktaydı. Birincisi Osmanlı, Ortaçağ Avrupa'sında bulunmayan güçlü ve egemen bir devlete sahipti. Toplum yapısını ve ekonomik hayatı tüm yönleriyle kontrol altında tutan ve bireyselleşmeye imkan vermeyen bir devlet yapısı mevcuttu ve meşru kabul ediliyordu. İkincisi, kendi unsurları üzerinde otoritesi güçlü olan bu devlet 18. yüzyıldan itibaren dünya siyasal ve ekonomik sisteminde çevreleşmeye başlamıştı. İmparatorluk bir yandan Avrupa kapitalizmi tarafından içerilirken bir yandan da askeri ve siyasi kayıplar alıyordu. Onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıllar bu bakımdan travmatik dönemlerdir.

Osmanlı araştırmalarında yaygın bir ekol, Osmanlı toplumsal ve ekonomik yapısının kapitalizmin oluşmasına imkan verecek koşulları taşımadığından övgüyle söz eder. Ancak söz konusu koşulların yokluğu ülkede iç ihtiyacı (çoğunlukla payitahtın ihtiyaçları) karşılamakla sınırlı bir yapı yarattığından, dünyada gelişmekte olan ticaret ve sanayi kapitalizmi açısından ucuz hammadde sahası haline getirmiştir. Öte yandan kapitalizmin gelişmemesi ve devletin toplum üzerindeki güçlü egemenliği, devletten bağımsız bir birey ve toplum tasavvurunun oluşmasını da önlemiştir. Osmanlı reaya sınıfının tabiyetinin -Batı'daki serflerin aksine- ömür boyu toprakla ilişkili olması, onları kentlere göç ettiklerinde bile tamamen özgürleştirememiştir (Kılıçbay, 2001: 32-41).

Öte yandan kapitalizmin iç faktörlere dayalı olarak gelişmesi hipotezi, temelden tartışmaya açıktır. Kapitalist modernleşmenin doğallaştırılmasına sebep olan bu yaklaşım kapitalizmin bir düzgün bir de çarpık modeli olduğu ön kabulüne dayanır. Ancak kapitalizm özü itibariyle çarpıktır ve her toplumun bu sisteme entegrasyonu özgün koşullar içinde mümkündür. Burada Osmanlı'nın özgünlüğünün merkeze alınması da yeterince açıklayıcı değildir. Osmanlı modernleşmesi dünya sistemi yaklaşımı üzerinden ele alındığı takdirde Osmanlı'yı özgün kılan üçüncü faktör (devlet faktörü) anlaşılabilir.

Osmanlı'nın dünya sistemindeki etkisini kaybetmesi, askeri yenilgiler ve toprak kayıpları birbirini beslemiştir. Bu iki gelişme (Toplumsal alana nüfuz eden güçlü devlet ve dünya sistemi tarafından içerilme) Osmanlı modernleşmesinin üçüncü faktörünü doğurmuştur. Ondokuzuncu yüzyıla kadar gelen güçlü devlet geleneğinin bu yüzyıldaki askeri yenilgiler ve ekonomik tahribat neticesine akamete uğraması devlet özelinde de iki yönlü bir gelişmenin görülmesine sebep olmuştur. Devlet, bir yandan modernizasyon süreçleriyle toplumsal hayatın daha içlerine sızıp ona -premodern dönemlerde olmayan biçimde- düzen vermekle uğraşırken, bir yandan da kapitalizmin çevreleştirmesiyle içine düştüğü meşruiyet bunalımını aşmak için toplumdan özerkleşmeye çalışmaktadır.

Bu iki yönlü gerilim devlet-toplum ilişkilerinde devletin toplumu bir arada tutacak, ona yön ve hedef tayin edecek tanrısal bir kudret olarak algılanması sonucunu doğurmuştur. Toplumun tüm katmanları tarafından devletin bu biçimde algılanması modern döneme özgüdür. Osmanlı'da devletin merkeziyetçiliğe dönmesi süreci, II. Mahmut döneminde ayanla girilen mücadeleyle başlar ve merkez-kaç güç odaklarının tasfiye edilmesi ve merkezi bürokrasinin yerli yerine oturarak tek egemen güç halini almasıyla zirveye ulaşır (İnalcık, 2016:240). Merkeziyetçi devlet yapısına geri dönüş ise devletin toplumdan özerk fakat toplum üzerinde etkili pozisyonunun güçlenmesini doğurmuştur.

Yeniden güçlenen ve bilhassa ekonomik alanda kaybettiği meşruiyeti politik alanda yeniden üreten devlet için üstünde özerk hale geldiği toplumu tanımlamak ve bu tanım üzerinden modernizasyon projesini yürütmek temel gündem olmuştur. İşte ondokuzuncu yüzyıl boyunca devletin "kurtarılması" olarak ifade edilen toplumsal projeler de toplumu ortak bir kimlik etrafında tanımlayarak devleti bu kimliğin gerçek savunucusu ve bu kimliğin üst yapılanması olarak takdim eder. Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük silsilesiyle bilinen bu görüşler modernleşen Osmanlı'da denenen farklı milliyetçilik ya da ön-milliyetçilik projeleri olarak ele alınabilir. Bu projeler, Osmanlı'nın dünya kapitalizmi tarafından içerilmesi sürecinde, hem bu entegrasyonu sağlayacak reformları yapabilmesinin hem de bu reformları yaparken iç bütünlüğünü koruma arzusunu simgeleyen argümanlar olarak ele alınacaktır. İç bütünlükten kast edilense devletin içsel bütünlüğü ve özerkliği ile toplumun bütünlüğü olarak iki boyutlu düşünülebilir.

Bu denemelerin pre-modern Osmanlı yönetim tarzından farkı, devletin toplumsal hayatın bariyerlerini tutmaktan, toplumsal hayatta kurduğu dengeyi korumaktan öteye geçip reaya topluluğunu ortak bir şemsiye altında tanımlamak ve bu şemsiyenin dışında kalan unsurlara (diğer devletler, ümmetler, milletler vs.) karşı bir birlik duygusu yaratma aşamasına geçmesidir. Bu tasavvurda devlet, pre-modern dönemde olduğu gibi yine güçlü kalacaktır. Ancak hem Batı kapitalizmiyle bütünleşmeyi sağlayan reformlar gerçekleştirilecek, hem de ülkenin toprak bütünlüğünü sağlayan kimlik tanımlanarak toplum bu kimliğe uygun şekilde biçimlendirilecektir.

Osmanlı modernleşmesinin yukarıda da vurgulandığı üzere devletin merkeziyetçiliğe döndüğü 18. Yüzyıldan başlayarak özellikle ortak kimlik politikalarının ilk nüvelerinin ön plana çıktığı II. Abdülhamid döneminde hız kazandığı görülür. Özellikle II. Abdülhamid'in yurt içinde tören ve sembollere dayanan iktidarını güçlendirme stratejisi; yine yurt dışındaki Müslümanlara yönelik sembolik düzeydeki Pan-İslamist politikasının bir ön milliyetçilik olarak tartışılabilir. II. Abdülhamid'in ardından iktidarı ele alan İttihat ve Terakki (İT) döneminde ise Türk milliyetçiliğinin özellikle İT içindeki Kafkaslardan göçen Türkçü figürlerin etkisiyle resmi bir projeye dönüştüğü ve cumhuriyetin de bu mirası devraldığı görülür. Şüphesiz cumhuriyeti kuran kadro Abdülhamid döneminde yetişen subay ve aydınlarla muhkem İttihat ve Terakki kadrosudur. Burada II. Abdülhamid dönemi bir başlangıç noktası değil, milliyetçilik düşüncesinin ya da ön-milliyetçiliğin ilk nüvelerinin toplumsal hayata düzen vermede yoğun olarak yansıdığı bir dönem olarak kabul edilebilir.

II. Abdülhamid'den önce Osmanlı'da reayadan ortak vatandaşlık tanımına geçişi sağlayan ilk ve en önemli adım Tanzimat Fermanı olmuştur. Tanzimatçılar, ülkenin modernleşmesini sağlamanın nüfusu devletle uzlaştıracak ya da entegre edecek bir ortaklık yaratmakla mümkün olduğuna inanmışlardı. Onlar için entegrasyon vatandaşlık tanımından geçiyordu. II. Abdülhamit ise ortaklığı din üzerinden kurmayı denemişti. Jön Türkler ise iktidarı II. Abdülhamid'den devraldıklarında önce eski ideolojileri denedikten sonra ortaklığı etnisitede kurmada karar kıldılar. 20. Yüzyıl Osmanlı Devleti'ne ve erken cumhuriyete mündemiç olan Türkçülük ve Türk milliyetçiliği düşüncesi İslamcılık ve Osmanlıcılığın bir karşıtı değil doğal sonucu olmuştu (Karpat, 2013:524-525).

Esasında II. Abdülhamid dönemi modern devletin oluşumuna dair ilk atılımların ortaya çıktığı fakat aynı anda bu süreci engelleyen kimi gelişmelerin de yaşandığı çelişik bir süreçtir (Aytekin, 2015:75). Bu çelişkide padişahın modernizmi kavrayacak ve açıklayacak felsefi ve teorik açıklamalardan yoksun olmasının ya da bunlara hiç ihtiyaç duymamasının da etkisi vardır. Öte yandan II. Abdülhamid, kavmiyetçilik olarak kavranabilecek türden bir milliyetçiliğe şiddetle karşıydı. Ona göre Müslümanları tefrik edecek etnik kimliklerinden ziyade onları ortaklaştıracak din ortaklıklarının vurgulanması gerekirdi (1975:180).

II. Abdülhamid döneminde uygulanan Pan-İslamizm Osmanlı hilafetini içerde ve dışarda devletin meşruiyet merkezi olarak tanımlayacak geleneklerin ve sembollerin inşa edilmesini içeren bir politikaydı (Deringil, 2007:30). Öte yandan Abdülhamid Pan-İslamizm'i son derece gerçekçi bir politika olarak gündeminde tuttu. İslam ümmetinin lideri olarak farklı ülkelerdeki Müslümanları bir

sancakta toplamak gibi o dönemde imparatorluğun imkanlarını aşacak bir hedeften çok, ülke içindeki Arap ayrılıkçı hareketlerine karşı dini bir birliktelik ideali şekillendirme çabası gütmüştür (Berkes, 2002:364). Bütün Müslümanların ülke, dil, ırk farkları üstünde bir inanç kardeşliğinden öte siyasi anlamda bir "millet" oluşturduğu bir politika olarak Pan-İslamizm Osmanlı'da toplumsal yarılmaların güçlendiği bir dönemde ortaya atılan ilk ortak kimlik projesiydi. Nitekim Berkes, son derece sembolik bir anlatımla II. Abdülhamit döneminin Osmanlı modernleşmesinde "Terakki'den çok İttihat yönünün ağır bastığı" bir dönem olduğunu belirtmektedir (2002:342). Burada da vurgulanmak istenen Abdülhamit'in İttihatçı yönüdür.

Abdülhamid'i 1908'de deviren İT, Osmanlı birliğini korumayı ve Berkes'in Abdülhamit için yaptığı analojiyi tersine çevirmeyi amaç edinmiş son derece heterojen bir grubu temsil ediyordu. Bilinen ve sıkça vurgulanan bir gerçek de Abdülhamid'i devirenlerin pek çoğunun bizzat sultanın kurduğu okullarda eğitim almış kimseler olmasıdır. Bu grup, meşrutiyetçilik düşüncesinde birleşmişti ve bir "istibdat" dönemi olarak kabul ettikleri Abdülhamit devrinin ardından terakkinin yeniden hız kazanacağına inanmışlardı. 1908 Devrimi de milliyetçi bir hareket olarak ortaya çıkmış değildir. Temelde sultanın yürürlükten kaldırdığı anayasayı yeniden uygulamak ve parlamentoyu yeniden toplayarak Osmanlı birliğini güçlendirmek niyetindeydiler. Zaman içinde İttihat ve Terakki içindeki milliyetçi kanat hakim konuma yükseldi. Bu süreçte ülkenin ve devletin "birliği" Türk etnisitesi üzerinden yeniden kurgulanmış oldu. Fakat bu Türklüğün içine İslami ve Osmani öğeler de dahil edilmişti. Sadece Türklük baskın hale getirildi ve imparatorluğun hakim unsuru olarak tanımlandı.

Osmanlı modernleşmesi devleti yeniden güçlendirme stratejisine dayalı bir kapitalistleşme süreci olarak kısaca tanımlanabilir. Kapitalizmin kurumsallaşması Osmanlı'nın mevcut devlet egemen politik ve ekonomik modelinde mümkün değildi. Ancak kapitalist ilişki biçimi imparatorluğa hem eklemlendiği dış dünyadan hem de dönüşmekte olan iç toplumsal koşulları tarafından dayatılmaktaydı. Devlet bu dönüşümü hukuki ve siyasal alanda uyumlaştırma faaliyetleriyle meşgul iken kendi gücünü tebaası üzerinde meşrulaştıran adalet sistemi darbe almaktaydı. Osmanlı Devleti dünya kapitalizminin çevre ülkesi haline geldiğinde kendi sisteminin politik rasyonalitesi çöküşe uğramıştı (İslamoğlu, 1991:29).

Bu andan itibaren anayasacılık, meşrutiyet, Tanzimat gibi faaliyetler bu rasyonalitenin yeniden inşası sürecinin teknik-idari boyutunu oluştururken; Osmanlıcılık, İslamcılık, Milliyetçilik-Türkçülük akımları toplumsal boyutunu teşkil etmektedir. Bu akımlar birbirini takip eden hegemonya projeleri olarak güçlü devlet imgesini korumayı ve yeniden üretmeyi hedeflemiştir. Kapitalistleşme süreci ise dünya sistemi teorisinden hareketle dünya kapitalist işbölümünde Türkiye'nin konumlanmasıyla bağlantılıdır.

Sonuç

Modern Türkiye'nin kurulması süreci Osmanlı devletin merkeziyetçi ve modern bir devlet olarak örgütlenme sürecinin başladığı II. Mahmut'a kadar geriden başlatılabilir. Öte yandan bir bütün olarak modernizasyonu amaç edinen reformlar Tanzimat devri, II. Abdülhamit ve İttihat Terakki dönemlerinde uygulamaya geçmiştir. Bu dönemlerin temel gündeminin "devleti kurtarmak" olduğu kabul edilmekle beraber, bu üç dönemin yöneticilerinin de bu ana amacı toplum olmadan gerçekleştiremeyeceklerinin bilincinde oldukları görülür. Bu nedenle toplumu devleti kurtarma projesine ikna etmek için ortak kimlik esasına dayalı hegemonik projeler gündeme gelmiştir. Zira modern devlet, hem toplumsal hayatın içine politik yönden entegre olmuş, hem de toplumun farklı çıkarlara sahip sınıfları, grupları arasında bir hakem ve dağıtıcı pozisyonunu muhafaza etmeye çalışmıştır.

Bu iki yönlü gelişim devletin toplumsal yapıdan özerkleşmesi ve kendi bağımsız dengelerini kurmasını sağlamıştır. Ancak bu bağımsız dengeler de, modern devletin kendisi gibi modernitenin yapısal sağlayanı olan kapitalizme bağımlı olarak şekillenmiştir. Dünya kapitalizmine entegrasyon sürecindeki Osmanlı Devleti'nin sarayı ve bürokratik örgütüyle toplumsal olana nüfuz eden ve özerk kalmaya çalışan bir yapıyı inşa etmeye çalıştığı görülür. Bu İslamcılık, Osmanlıcılık ve Türkçülük-Milliyetçilik tutumlarının ortaya çıkışı ile ideolojik bir görünüm de kazanmıştır. Devlet toplumsal alanı şekillendirmenin ve bunu yaparken devleti kendinden menkul bir bağımsız (yarı tanrısal) otorite olarak inşa etmenin yollarını bu üç tarz-ı siyasette de denemiştir. Netice itibariyle cumhuriyet bu üç tarz-ı siyasetin farklı tonlardaki bir bileşkesinden kurulmuş, fakat devletin sorgulanamaz, yanılmaz ve adil bir güç olduğuna dair imaj baki kalmıştır.

Kaynaklar

Aytekin, Attila (2015). "Kapitalistleşme ve Merkezileşme Kavşağında Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu:1703-1908" Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat içinde s. 39-89. Yordam Kitap.

Berkes, Niyazi (2002). Türkiye'de Çağdaşlaşma. Yapı Kredi Yayınları.

Bourdieu, Pierre (2015). Devlet Üzerine. İletişim Yayınları.

Davison, Andrew (2012). Türkiye'de Sekülarizm ve Modernlik. İletişim Yayınları.

Deringil, Selim (2007). Simgeden Millete II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet. İletişim Yayınları.

Findley, Carter (2011). Modern Türkiye Tarihi 1789-2007. Timaş Yayınları.

İnalcık, Halil (2016). Akademik Ders Notları. Timaş Yayınları.

İslamoğlu, Huricihan (1991). Osmanlı'da Devlet ve Köylü. İletişim Yayınları.

Jurgensmeyer, Mark (2001). Yeni Soğuk Savaş Dini Milliyetçilikler Seküler Devleti Tehdit Ediyor. Pınar Yayınları.

Karpat, Kemal (2013). İslamın Siyasallaşması (Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması). Timaş Yayınları.

Kılıçbay, Mehmet Ali (2001). Doğu'nun Devleti, Batı'nın Cumhuriyeti. İmge Yayınları.

Pierson, Cristopher (2015). Modern Devlet. Chiviyazıları Yayınevi.

Poggi, Gianfranco (2014). Devlet, Doğası, Delişimi, Geleceği. Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Poulantzas, Nicos (2013). Poulantzas Kitabı. Der. James Martin. Çev: Akın Sarı, Selime Güzelsarı. Dipnot Yayınları.

Poulantzas, Nicos (1992). Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar. Çev: Şen Süer & L.Fevzi Topaçoğlu. Belge Yayınları.

Sultan Abdülhamit (1975). Siyasi Hatıratım. Dergah Yayınları.

Yılmaz, Zafer (2009). "Günümüz Türkiye'sinde Devlet-Hakim Sınıflar İlişkisi Üzerine Alternatif Bir Çerçeve Denemesi" Praksis Sayı:9 içinde sf: 55-92.

BALKANLARDA BİR YESEVÎ DOSTU: ÜSKÜPLÜ ATA'NIN KALEMİNDEN ÂRİFÂNE VE HAKİMÂNE SÖYLEYİŞLER

Şevkiye Kazan NAS

Özet

Gerek hayatta olduğu sürece kendisi ve gerekse ondan sonra halifeleri ve müritleri vasıtasıyla, Türk dünyasının muhtelif bölgelerinde derin izler bırakan Ahmet Yesevî'nin düşünce ve kültür tarihimizdeki yeri ve önemi büyüktür. Hem Anadolu'da hem de Balkanlar'daki etkisiyle Hâkim Ata, Uzun Hasan Ata, Seyyid Ata, Sadr Ata, Bedr Ata, Mansur Ata, Sait Ata, Süleyman Ata, Zengi Ata gibi pek çok Yesevî dervişinin yetişmesine de sebep olmuştur. Balkanlarda yaşayan ve kendisini Hoca Ahmet Yesevî'nin dervişi olarak kabul eden Üsküplü Ata da Yesevî dostlarından birisidir.

Çalışmamızda Üsküplü Ata hakkında kısa bir bilginin verilmesinden ardından onun ârifâne ve hakîmâne tarzda söylediği şiirleri incelenmiş ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Üsküplü Ata, klâsik Türk şiiri, Yesevî, hikmet, âşıkâne, ârifâne, hakîmâne.*

Yesevî Dostu: Üsküplü Ata

Kaynaklarda (Latifî, 2000: 397; Âşık Çelebi, 2010:C.2,1092-1093; Kınalızâde, 1981:638; Beyânî, 1997:177; Şemseddin Sami, 1996: 3158; Kâtip Çelebi: 1971:370; Sadeddin Nüzhet Ergun, s.538; Sicil-i Osmanî, 1996:553; *Tuhfe-i Nâilî, 2001:682)* Yesevî dervişi olarak tanıtılan Üsküplü Atâ'nın ne zaman ve nerede doğduğu kesin olarak belli değildir; ancak şairin Üsküplü olduğu ve atalarının İran'dan geldiği kaydedilmiştir.

Üsküplü Atâ'nın ölüm tarihi de kesin olarak bilinmemektedir. Latifî'de (2000:397)[1], Atâ'nın II. Selim devrinin sonunda; Beyânî'de (1997:177) H.974/M.1566-67'de; Mehmet Süreyya'da (1996:553)[2] H. 959/M.1552 yılından sonra; Kâtip Çelebi'de (1971:370)[3] H.930/M.1523-24'te Üsküp'te vefat ettiği ve burada medfun olduğu söylenmektedir (Âşık Çelebi, 2010:C.2,1092).

Üsküplü Ata da kendisinin Üsküplü olduğunu ve soyunun Ahmed-i Yesevî'ye dayandığını Tuhfetü'l-Uşşâk'ında (Aksoyak, 2006) belirtir:

Niçeye dek ey Atâ bu kîl ü kâl / Hâl iste kim olasın nîk-fâl

Kâtibî'nün şehri Nîşâbûrsa / Melce'-i Attâr gibi nûrsa

Sen Yesev'den Şeyh Ahmed pûrısın / Manî yüzinden o şemsün nûrısın

Sûretâ hâk-i reh-i Üsküb'sin / Madenîsin sen zer-i üskübsin

Resmini haddüm degül tarîf idem / Gün gibi rûşen nice tarîf idem

Her sözüni nisbet it ol merde sen / Dirilüp tâ olmayasın mürde sen

Çün o deryâdan ola sana gıdâ / Pes muînündür hakîkat mâ-adâ

(Tuhfetü'l-Uşşâk, b.1307-1313)

[1] "Sultân Selim Han ki pâdişâh-ı nüktedân-fehîm idi samîmen eş'ârına teslîm iderdi ol devrde âhirete intikâl itdi" (Latîfî, 2000:397).

[2] "H. 960/M. 1552 sâlinden sonra vefat eyledi" (Mehmet Süreyya,1996:553).

[3] "...Atâ el-Üskübî el-müteveffâ fî hudûd-i senet-i selasîn ve tis'ami'e" (Kâtip Çelebi, 1971:370).

Kaynaklara göre Ata, yaşadığı dönemde şiirleriyle takdir edilip beğenilmiş; başta İranlı şair Kâtibî olmak üzere İran'ın ünlü pek çok şairine nazire yazmış; Sultan Selim tarafından da ilgi görmüştür. [4]

Âşık Çelebi (2010:1092) ile Kınalızade Hasan Çelebi (1989:638), onun şiirdeki bilgisini ve gücünü belirtmek için Molla Arap Vaiz[5] ile aralarında geçen bir olayı naklederler: "Mollâ Arap, kendisini Arap ve Acem belagatçilerinden üstün görür, kimseyi beğenmezmiş. Bir gün Süleyman Çelebi'nin Mevlid'ini "Ahbâr-ı mevzû'ayı müştemildür." diye tenkit eder ve bir mevlid yazar. Kendisinin aruzla şiir sanatına pek ülfeti olmadığı gerekçesiyle eserindeki hataları tashih etmesi için yazdığı mevlidi Üsküplü Atâ'ya gönderir ve düzelttiği yerlere de bal mumu yapıştırmasını[6] ister. Atâ da eserin tutar yerinin olmadığını ve baştan sona hatalarla dolu olduğunu görünce tamamını muma bandırıp Mollâ'ya iade eder. Bu duruma oldukça sinirlenen Mollâ, Atâ aleyhinde ileri geri konuşur ve daha da ileri giderek Âşık Çelebi'nin ifadesiyle kürsüyü "kıssahan meclisi"ne döndürür ve onu kâfirlikle itham eder. [7]

İshak Çelebi'yle aynı devirde yaşayan ve onun sohbetlerine de katılan Ata, ondan hesapsız bilgiler edinmiş (Âşık Çelebi, 2010:C.2,1092), şanını yüceltmiş (Kınalızâde, 1981:638)[8] bir şair-i mahirdir (Sicil-i Osmanî, 1996:553).

Tuhfetü'l-Uşşâk'ında (Aksoyak, 2006) bilim öğrenerek ömrünü boşa geçirdiğini; sarf, nahiv, mantık, felsefe, riyazî, bedi, beyan ve maanî okuyarak dünyevî bilimleri tahsil ettiğini; Allah'a ulaştıran ilimin daha önemli olduğunu anlatan Üsküplü Ata, adı geçen tezkirelerin verdikleri bilgiye göre, eğitimini yarıda bırakarak Nakşibendî tarikatına girer ve Üsküp'te inzivaya çekilir.

Muhammed Bahaeddin Buharî'nin kurucusu olduğu Nakşibendîlik tarikatı[9], Ahmet Yesevî'nin esaslarını belirlediği Yesevîyye tarikatından etkilenmiş; şeriat karşısındaki yabancı unsurlardan uzak durma, tasavvufu yaşama, gönülden iş görme, hayatı Allah için sürdürme, her zaman onun huzurundaymış gibi olma, ondan başkasını düşünmeme ve maddî-manevî bir karşılık beklemeden

---

[4] "…zamânında eş'arı iştihâr u i'tibâr bulmış idi. Mu'teberât-ı ekâbir-i Fürse nezâyir-i kesîresi ve Tecnîsât-ı Kâtibîye Türkî nazîresi var. Sultân Selim Hân ki pâdişâh-ı nüktedân-fehîm idi samîmen eş'ârına teslîm iderdi….Ol devrüñ makbûllerinden ve mu'asırlarınun memdûhlarındandur" (Latîfî, 2000:397).

[5] Molla Arap Vaiz ve Mevlid'i hakkında geniş bilgi için bkz: Rabia Doğru, Kara Vaiz ve Mevlidi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [2015] sayı: 39, s.221-250.

[6] Eserde tashih edilecek olan ya da önemli görülen yerlere işaret konulmak istendiğinde, o kısımlara mercimek kadar balmumu yapıştırıldığı anlatılmaktadır.

[7] "Mervîdür ki Moñla 'Arab Vâ'iz ki fenn-i va'zda İbni Cevzî vü Sa'âlebî geçerdi ve belâgatde Asma'î vü Câhız. Zemânede mütedâvil Süleymân mevlidinüñ ba'zı yirine dahl idüp kendü bir mevlid nazm eyler. Egerçi zu'mınca bülegâ-yı 'Acemi göze göstermez belki fusahâ-yı 'Araba vücûd virmez idi ammâ bu yüzden nefsin kezm eyler ki 'Atâ-yı merhûma irsâl idüp bizim fenn-i nazmda çendân mümâresetümüz ve 'ilm-i kâfiye vü 'arûzla nazma münâsebetümüz yokdur. Eğerçi beşeriyet mûcibi ile kusûr u fütûr var ise ser-engüşt-i ıslâhla tashîh buyursuñlar ve lagv u haşv var ise tenkîh buyursunlar, ıslâh mahalline mûm yapışdursunlar dir. Risâle 'Atâ'ya vardukda bâdî-i nazarda nazmınuñ rekabeti ve tertibinüñ sahâfeti ma'lûm olup cümlesin erimiş mûma bandırup yine kendüye gönderür. Vâ'iz merhûm birkaç gün 'Atâ'yı ikfâr u zemme hasr idüp kürsîyi kıssa-hân meclisine döndürür." (Âşık Çelebi, 2010:1092).

[8] "Merhûm İshak Efendiyle sohbet ü ülfet üzre olup hûşe-çîn-i ma'ârif-i bî-hisâbı olmagla celâlet-i şân iktisâb itmiş idi." (Kınalızâde, 1981:638).

[9] "On beşinci yüzyılın sonu ve on altıncı yüzyılın başlarında Lütfullah Üsküplü, Üsküp'ün Vodno dağında tekkesini kurarak Nakşibendî tarikatını Makedonya'ya yaymıştır. Manevi yolculuğa Molla İlahi'de başlamış daha sonra bunu Emir Buharî'nin yanında tamamlayarak irşat faaliyetlerini sürdürmüştür. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında Makedonya'nın doğusunda bulunan Koçine (Koçani) şehrinde Şeyh Mehmet Efendi tarafından bir Nakşibendî tekkesi kurulmuştur. Şeyh Mehmet'ten sonra yerine büyük ağabeyinin oğlu Şeyh Hüssam (ö.1835) göreve devam etmiştir. Babadan oğula devam eden şeyhlik makamında son şeyh olan Şeyh Hasan'ın 1933 yılında Türkiye'ye göç etmesi ile bu şehirde Nakşibendîlik de son bulmuştur. İştip'te ise Aziz Baba tarafından bir Nakşibendî tekkesi kurulmuştur. Aslında 1826 yılında Bektaşi tekkelerinin kapatılmasından sonra Aziz Baba Bektaşilikten Nakşibendîliğe geçmiş ve onun ailesinden gelen şeyhler tarafından yönetilmiştir. 1945 yılında kapatılan tekke 1974 yılında vekil Niyazi Ahmetov tarafından yeniden açılmış ve faaliyetine devam etmiştir. Kalkandelen'de de on dokuzuncu yüzyılda bir Bektaşi tekkesi Nakşibendî Tekkesine dönüştürülmüştür. Şeyh Mustafa (öl.1885) tarafından kurulan bu tekke 1920 yılına kadar faaliyet göstermişse de bu tekkeden eser kalmamıştır. Köprülü (Veles) şehrinde 1880 yılında Yahya Baba tarafından bir Nakşibendî Tekkesi kurulmuştur. Tekke Balkan savaşlarında yıkılmış fakat Yahya Baba'nın medfun olduğu türbe halen ziyaret edilmektedir." (Eyüp Salih, "Makedonya'daki Tarikatler, Silsileleri, Maneviyat Büyüklerinin Hayatları ve Hizmetleri",

http://www.balturk.org.tr/makedonyadaki-tarikatler-silsileleri-maneviyat-buyuklerinin-hayatlari-ve-hizmetleri/), (Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2016).

sadece ona ibadet etme gibi temel prensipleriyle (Atmaca, 2003:17) Anadolu ve Balkanlar'da binlerce mürit yetiştirmiş; ortaya koyduğu fikir ve usullerle bazı divan şairlerini de etkilemiştir. Tezkirelere dayanılarak yapılan bir çalışmaya (Selçuk, 2014:1-15) göre Balkanlar'da doğmuş, bulunmuş veya vefat etmiş yirmi beş Nakşibendî divan şairi bulunmaktadır.

Üsküplü Atâ Tuhfetü'l-Uşşâk'ında Nakşibendî tarikatının kurucusu "Şâh-ı Nakşbend" namıyla tanınan tarikat piri Hoca Bahaeddin Buharî'yi ve bu tarikatın ileri gelenlerinden Abdullah İlahî'yi saygıyla anar. Eser yazılırken Emir Buharî, İstanbul'da ikamet etmektedir. Şair, Emir Buharî'yi görüp onun ayağına yüz sürmek istediğine göre İstanbul'dan uzak bir yerde olmalıdır. Aksoyak'a (2006:5-6) göre eserini İstanbul'un dışında muhtemelen Üsküp'te kaleme almıştır:

Der-Vasf-ı Hazret-i Emîr Buhârî Sellemehullahu

Kim alup çengâline bir dem seni / Gezdüre âfâkı ey merd-i senî

Sırrıdur Hâce Bahâ'ü'd-dînün ol / Dürridür bahr-ı bahâ vü dînün ol

Nakdidür Hâce İlâhî gencinün / Nakdini artur İlâhî gencinün

Yiridür ol serverün İslâmbol / Marifet çog anda vü İslâm bol

Kutb-ı Hak Mîr Buhârî andadur / Sanki dünyânun bihârı anda dur

Devlet anun kim bunun gibi ere / Ölmedin pâyına yüz süre ere

Ana irürsen iresin özüne / Koyasın kışrı iresin özüne

Yoksa ne eb fâ'ide eyler ne üm / Bir bahâne oldı mürşid Hak'dan um

(Tuhfetü'l-Uşşâk, b.1142-1149)

Ata, hem mesnevisinde hem de bir kasidesinde mensubu olduğu Nakşibendîlikten övgüyle söz eder:

Çünki kalmaz nakş u kalur Nakş-bend / Geç bu zâhir nakşuna bir nakş u bend

(Tuhfetü'l-Uşşâk, b.1105)

Dervîş-i Nakşibendiye beñzer cihânda râst / Tebdîl-i şekle itmez iken i'tibâr serv (K.9/8)

Bugünkü bilgilere göre Atâ'nın *Divan, Tuhfetü'l-Uşşâk ve Mevlid* olmak üzere üç eseri mevcuttur:

Divan: Ata'nın *Divan*'ının tam bir nüshası henüz ele geçmemiştir. Arife Çağlar (2013) tarafından Joyn Ryland Kütüphanesi'ndeki nüsha ile birlikte belli başlı mecmualardaki Ata'ya ait manzumeler toplanmış ve yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Bu lisansüstü çalışmaya göre Atâ'nın 16 kaside, 102 gazel, 1 murabba, 1 müseddees, 1 rübai, 1 kıtası bulunmaktadır.

Tuhfetü'l-Uşşâk: Eser ünlü İran şairi Kâtibî'nin "*Dehbâb"* diğer adıyla "*Tecnîsât"* adlı mesnevisine naziredir. Mesnevi nazım biçimiyle kaleme alınan eser, aruzun "*fâilâtün fâilâtün fâilün"* kalıbı ile yazılmıştır. İsmail Hakkı Aksoyak (2006) tarafından iki nüshaya dayanılarak hazırlanan metin 1413 beyitten oluşmaktadır. Girişte, tevhit, münacat, na't, mucizat, mi'rac, medh-i çehâr-yâr, va'z ve nasihat, satranca tenbih, felekten şikâyet, gecenin vasfı, kışın vasfı, sebeb-i telif konulu bölümler bulunur. Şair, sebeb-i telif bölümünde inşa ve şiirle uğraştığını, Arapça ve Farsça şiirler yazmaya muktedir olduğunu; eserini çeşitli süslerle süslediğini, Acem elbisesini yırttığını, Anadolu Türkçesi ile söylenirse, görenlerin Farsçadan bıkacağını; Farsça söylemenin kolay, Türkçe tecnisin zor olduğunu ifade eder ve ne kadar önemli bir iş başardığını eserini yazış sebebi olarak anlatır. Giriş bölümünden sonra, başlığın arkasından "I.Bâb: Aşk, II.Bâb: Bezm ve Sohbet, III.Bâb: Kendini Beğenmişliği Terk Etmek, IV.Bâb: İzzet, V.Bâb: Herkese İyilik Yapmak, VI.Bâb: Kötülükten Vazgeçmek, VII.Bâb: Kanaat, VIII.Bâb: Yaşayış Tarzı, IX.Bâb: Herkesle İlişkiyi Kesmek, X.Bâb: Hakk'a Yakın Olmak." şeklinde on bab olarak sıralanır. Mesnevinin sonlarında şair, nefsine nasihat başlığı altında Attâr, Mevlanâ, Senayî, Sadî, Nizâmî, Husrev-i Dihlevî ve Câmî'nin o kadar ünlü olmalarına rağmen bu dünyadan göçtüklerini vurgular. "*Der-hâtimet ve Zikr-i Şuarâ-i Mâzî"* başlığı ile Fars ve Osmanlı şairlerini anar. "*Der-zikr-i Şuarâ-yı Acem"* başlığı altında İran şairlerinden Unsurî, Hakanî, Enverî, Dakîkî, Ezrakî, Esîr-i Ahsiketi, Ascedî, Sirac-ı Kumrî, İmam-ı Herevî, Nizarî, Kemal-i Isfahanî, İmâd, Hasan, Hâcû-yı Kirmanî, Atîkî, Firdevsî, Selmân-ı Savecî, Katrân, Zahîr-i Faryabî, Emâmî, Nazîrî, İsmet, Gıyâs, Hâfız-ı Şirazî ve Nâsır'ın; Çağatay şairlerinden Nevayî ve Lutfî'nin isimleri sayılır. "*Der-zikr-i Şuarâ-yı Rûm"* başlığından sonra da Anadolu şairlerinden Cem, Ahmet Paşa, Adnî, İzârî, Ahmedî, Şeyhî, Nizâmî, Atâyî, Vâhidî, Mehdî, Ulvî, Kâsımî, Çâkerî, Şâmî, Sâfî, Vasfî, Hafî, Hamdî, Şems, Hilâlî, Necmî, Kutbî, Şâhidî, Şemî, Muhibbî, Kemâl, Nihânî ve Necâtî'nin isimlerini sayar. Şair okuyucudan hataları için özür dileyerek ve hayır dua isteyerek mesnevisini bitirir.

Eserdeki hikâyelerin konuları hakikî ve mecazî aşk, sabır, âşık ve maşuk arasındaki haller, dünya malına meyletmeme, adalet, cahillik, affedicilik, fakirlik, tövbe, cömertlik, cimrilik, erdem, nefsin istekleri ve kanaattir. Hikâyelerde genellikle bir olay, bazen de iki olay nazmedilir. Benzeri mesnevilerde olduğu gibi hikâyeler belli bir kompozisyon çerçevesinde oluşur.[10]

Mevlid: Atâ'nın "***Mevlid"*** isimli bir esere sahip olduğu (Köprülü, 1984:77) söylenmesine rağmen Fatih Köksal (2010:253-284), Âşık Çelebi'de geçen ifadenin yanlış yorumlandığına işaret ederek Ata'nın mevlid şairi olmadığını iddia eder.

Üsküplü Ata'da Ârifâne ve Hakîmâne Söyleyişler

Üsküplü Ata, aşkın verdiği sevinç ve ıstırapları anlatan âşıkâne gazel; din ve tasavvuf düşüncesinin hâkim olduğu sûfiyâne/ârifâne gazel; fikri yönü ile yol göstericiliği ağırlıkta olan hikemî/hakîmâne gazeller yazmıştır. Şu andaki mevcut bilgilere göre rindâne ve şûhâne gazelleri bulunmamaktadır.[11]

Yaratma, Varlığın Yönetimi

Allah, bu âlem üzerinde mutlak hâkimdir. Görünen ve görünmeyen bütün varlıklar, onun emrine tâbidir. Gökler, yer ve insan, Allah'ın kudreti, ilmi ve hikmeti için çok büyük delillerdir. İnsanın asıl gayesi Allah'a itaat etmek olmalıdır:

Yerinde fâ'il-i muhtâr-ı müstenidlerdür

Bu cümle 'âmil ü ma'mûl fâ'il ü mef'ûl (K.13/18)

"İşi yapan/işleyen ve yapılmış/işlenmiş bütün her şey Allah'ın şahitleridir."

"Nur", ışık, aydınlık, parlaklık; şan, şeref; eşyayı ortaya çıkaran ve onun gerçekliğini gözler tarafından görünür kılan tecellî demektir. Hakk'ın nuru bulunmayınca her taraftan sayısız karanlıklar kaplar. Hakk'ın nuru ortaya çıkınca da o karanlıklar ortadan kalkar. O'nun nuruna ulaşmak için O'na dayanmak gerekir. Kur'an-ı Kerim'de "Onların durumu, (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer: Ateş tam çevresini aydınlattığı sırada Allah ışıklarını yok ediverir de onları göremez bir şekilde karanlıklar içinde bırakıverir." (Bakara,2/17) buyrulmaktadır. Allah'ın nuru her göze ihsan edilmemiştir. Bu yüzden güneşe çıkamayan yarasa, güneşin ne demek olduğunu anlayamaz:

Her dîdeye virilmedi bir nûr-ı İlâhî

Huffâş ne bilsün ki nedür beyze-i beyzâ (G.1/7)

"Allah'ın nuru her göze verilmediği için yarasa, beyaz yumurtanın/güneşin ne olduğunu nereden bilsin."

İnsan Sevgisi ve Kalp/Gönül Temizliği

İnsanı yaratan Allah'tır. Bakılan her şeyde Allah'ı görmek, O'nun tüm yarattıklarına sevgiyle yaklaşmak, O'nu incitmemek adına her an hoşnutluğunu gözetmek Yunus Emre'nin "Yaratılanı severim, Yaratan'dan ötürü" sözünü hatırlatmaktadır:

Ey ki sûret begenmeyen hod-bîn

Hûb u zişti ol eyledi inşâ

Naksa sanma ol itdügin dahli

Dahli nakkâşa eyledüñ hâşâ (Latifî, 2000:398)

"Ey suret beğenmeyen, kendini beğenmiş kişi! Güzel ve çirkini vücuda getiren O'dur. Yaratılandaki bu gördüğünü eksiklik zannetme. Hâşâ, sen onu yaratanı ayıplıyorsun."

---

[10] Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. İsmail Hakkı Aksoyak, "Ahmed-i Yesevî'nin Rumelili Bir Takipçisi: Üsküplü Atâ ve Tuhfetü'l-Uşşâk Mesnevisi", **Türk Kültürü İncelemeleri** 5, 2001; İsmail Hakkı Aksoyak, **Ahmed-i Yesevî'nin Rumelili Bir Takipçisi: Üsküplü Atâ ve Tuhfetü'l-Uşşâk,** Ankara: Bizim Büro Yay. 2006;

http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=3309 (Erişim Tarihi:15.05.2016).

[11] Yararlandığımız beyitler tezkirelerden ve Arife Çağlar'ın 2013 yılında hazırladığı "***Üsküplü Atâ Divançesi: Metin-İnceleme" isimli y***üksek lisans tezinden alınmıştır.

Fakiri hor görmemek, onları dış görünüşlerine göre değerlendirmemek gerekir. Aynanın dışı kötü; ancak içi parlaktır. Keçe içindeki dervişin ve fakirin durumu da böyledir. Onlar etrafını aydınlatan ve elden düşmeyen ayna gibidir:

Hor bakma fakîr ü dervîşe

Ne bilürsin ki şâh-zâde ola

Nemed içre misâl-i âyîne

Zihni rûşen zamîri sâde ola (Âşık Çelebi, 2010:1093)

"Fakir ve dervişi hor görme belki onlar şehzadedir. Ayna gibi keçe içinde aklı aydın, gönlü temiz olur."

İnsanı Allah'ın rızasına, sevgisine kavuşturan yol kalptir. İnsanı Allah'tan uzaklaştıran şeylerin en zararlısı, dünya sevgisi yüzünden kalbin kararmasıdır. İnsanı Allah'tan uzaklaştıran tüm engellerin kalpten arındırılmış olması yani insanın dünya hırsından, bencillikten, korkudan, güvensizlikten uzak durması, Allah'tan başka varlıklara bağlanmaktan, onlara karşı Allah'tan bağımsız bir sevgi duymaktan kurtulması kalp temizliği anlamına gelir. Kalpten maksat, insanın hakikatidir; özüdür. Temiz kalp, kulu Allah'a yaklaştıran ve bilgiye nail olmasına vesile olan bir kaynaktır (Güfta, 2004:55-60).

Ger nemed-pûş ol vü ger 'uryân yüri âyînevâr

Meyl ider 'âlem 'Atâ bir kalb-i rûşenden yaña (G.8/9)

"Atâ! İster keçe giyen derviş, istersen de ayna gibi çıplak ol. Dünya, temiz kalpten yana meyleder."

Dünya, Allah'ın kudret kalemiyle yazılan bir kitap görünümündedir. İnsanların bu kitabı okuyarak Allah'ı tanımaları, ona kulluk etmeleri gerekir. Her şey fanidir; ezelî ve ebedî olan sadece Allah'tır. İnsan, bu kitabı okur ve okudukları üzerinde düşünürse, bu âlemi yaratan yüce bir kudret bulunduğunu, yerin ve göklerin kendiliğinden meydana gelmediğini, gecenin ve gündüzün birbirini sebepsiz yere takip etmediğini, ayın kendiliğinden farklı şekillere bürünmediğini, bütün renklerin, şekillerin ve suretlerin kendiliğinden ortaya çıkmadığını anlar (Güfta, 2004:33):

Okıyup añlayana bir kitâbdur 'âlem

Bahâr ü güz ü kış ü yaz anda çâr fusûl (K.13/13)

"Dünya, okuyup anlayana bir kitaptır. O; ilkbahar, yaz, sonbahar ve kış olmak üzere dört bölümden oluşur."

Yüce Allah, Kur'an-ı Kerim'de "Dünya hayatı ancak bir oyun ve bir eğlencedir. Elbette ki ahiret yurdu Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için daha hayırlıdır. Hâlâ akıllanmayacak mısınız?" (Enam, 6/32); "Biz yeri, göğü ve arasındakileri oyun olsun diye yaratmadık." (Enbiya, 21/16) diye buyurmaktadır.

Değirmene benzeyen dünyanın değirmen taşlarından birisi yeryüzü, diğeri de gökyüzüdür. Değirmende öğütülen buğday, dünyadaki eşya; değirmenin dönmesini sağlayan su da Allah'ın kudreti, ezelî gücüdür:

Kudret yelidür suyı bunuñ gendümi eşyâ

İki taşınuñ birisi yer biri semâdur (K.2/15)

"Bunun(değirmenin) suyu Kudret yeli; buğdayı eşya; iki taşından biri yeryüzü, diğeri gökyüzüdür."

Bu alçak dünyaya güvenmemek ve dayanmamak gerekir. O eskimiş köhne bir binaya benzer. Ona dayanırsan üzerine yıkılır:

Dîvârına yasdanma bu dünyâ-yı denînüñ

Sakın yıkılur üstüñe bir köhne binâdur (K.2/4)

"Bu alçak dünyanın duvarına yaslanma sakın. O, eski bir yapıdır, üzerine yıkılır."

Dünya'nın kendisine ait olduğunu zanneden ve sürekli dünya malıyla meşgul olan kişi, dünyanın faniliğini unutur. Oysa Allah baki; geriye kalan tüm yaratılmışlar fanidir.

Ey göñül 'âlemi sen sanma sakın cây-ı makar

Bir güzergâh-durur bu gelen elbette gider (Mü.1/1)

"Ey gönül! Sen dünyayı kalınacak bir yer zannetme. Dünya, gelenin bir gün mutlaka gideceği bir geçittir."

Gönül Kırmamak ve Kalplerde Sevgi

Bir Müslüman'ı incitmek onun kalbini kırmak, Kâbe'yi yıkmak gibidir. Kâbe yapmışçasına sevap isteyenler, kimsenin kalbini kırmamalı ve onlarla iyi geçinmelidir. Hz. İbrahim hullet/içten, samimi dostlukla mümtaz bir halîl/sevgilidir. Kur'ân-ı Kerîm'de "Allah, İbrahim'i dost edindi." (Nisa, 4/125) âyetiyle, Hz. İbrahim'in, kendi katındaki yeri ve mevkii açıkça bildirilmektedir.

"Halîl" kelimesi, dost anlamını karşılayan ilk anlamından ziyade beyitte belirtilen diğer kelimelerle birlikte îhâm-ı tenâsüp ilişkisi içinde Hz. İbrahim'i ve onun lakabını Halîlullâh'ı düşündürmektedir:

İy halîlüm Kâ'be yapmışça sevâb ister misin
Sa'y idüp ma'mûr kıl bir hâtırı virân ara (G.12/2)

"Ey dostum! Kâbe inşa etmişçesine sevap kazanmak ister misin? Yıkılmış bir gönül ara, onu tamir etmeye çalış."

Gönül/kalp, sevginin saklandığı yer değil sevginin başladığı, çıktığı yerdir, kaynağıdır. Sevgisiz kalmış bir kalp, içinde ışığı olmayan karanlık bir eve benzer.

Mihrdür rûşen iden gönlüñi her gice 'Atâ
Zulmet ol hâneye kim olmaya içinde sirâc (G.24/7)

"Atâ, her gece gönlünü aydınlatan güneştir/sevgidir. İçinde mum olmayan bir ev, karanlıkta kalır."

Hârdan olma kem ü bir gül ele getüri gör
Servden olma denî bir leb-i cûy it makarı (K.11/29)

"Dikenden kötü olma, elinde bir gül götür. Serviden alçak olma, bir ırmak kenarında karar kıl."

Dünya ve Ahiret Mutluluğunun Yolları

İnsan, mala güvenerek, servet biriktirerek, mal-mülk sevgisiyle dolarak, kibirlenip şımarmamalıdır. Bu dünyada ne edersen mutlaka karşılığını bulursun. Nitekim Hz. Musa'nın kavminden olan ve onun zamanında yaşamış bulunan Karun, elindeki malıyla gururlanmış, onu harcanması gerekli yerlere harcamamış, bununla da yetinmeyip, malın gerçek sabini de unutma gafletine düşerek, bunun kendi bilgi ve becerisi sayesinde olduğunu belirtmiş; ancak çok kısa bir süre geçmeden yerin dibine batırılmış; malı ve hazineleri kimseye yâr olmamıştır:[12]

[12][76.Şüphesiz Kârûn, Musa'nın kavmindendi. Onlara karşı azgınlık etti. Biz ona, anahtarlarını (bile taşımak) güçlü bir topluluğa ağır gelecek hazineler verdik. Hani, kavmi kendisine şöyle demişti: "Böbürlenme! Çünkü Allah, böbürlenip şımaranları sevmez." 77."Allah'ın sana verdiği şeylerde ahiret yurdunu ara. Dünyadan da nasibini unutma. Allah'ın sana iyilik yaptığı gibi sen de iyilik yap ve yeryüzünde bozgunculuk isteme. Çünkü Allah, bozguncuları sevmez." 78.Kârûn, "Bunlar bana bendeki bilgi ve beceriden dolayı verilmiştir" dedi. O, Allah'ın kendinden önceki nesillerden, ondan daha kuvvetli ve daha çok mal biriktirmiş kimseleri helâk etmiş olduğunu bilmiyor muydu? Suçlulukları kesinleşmiş olanlara günahları konusunda soru sorulmaz (Çünkü Allah hepsini bilir). 79.Kârûn, zineti ve görkemi içerisinde kavminin karşısına çıktı. Dünya hayatını arzu edenler, "Keşke Kârûn'a verilen (servet) gibi bizim de (servetimiz) olsaydı. Şüphesiz o büyük bir servet sahibidir" dediler. 80.Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise, "Yazıklar olsun size! İman edip de iyi işler yapanlara Allah'ın vereceği mükâfat daha hayırlıdır. Ona da ancak sabredenler kavuşturulur" dediler. 81.Sonunda onu da, sarayını da yerin dibine batırdık. Allah'a karşı ona yardım edebilecek adamları da yoktu. Kendisini savunup kurtarabileceklerden de değildi! 82.Daha dün onun yerinde olmayı arzu edenler, "Vay! Demek ki Allah, kullarından dilediği kimselere rızkı bol verir ve (dilediğine) kısarmış. Allah, bize lütfetmiş olmasaydı, bizi de yerin dibine geçirirdi. Demek ki kâfirler iflah olmayacak" demeye başladılar. 83.İşte ahiret yurdu. Biz, onu yeryüzünde büyüklük taslamayan ve bozgunculuk çıkarmayanlara has kılarız. Sonuç, Allah'a karşı gelmekten sakınanlarındır. 84.Kim bir iyilik getirirse, ona bundan daha hayırlısı vardır. Kim de bir kötülük getirirse, bilsin ki, kötülük işleyenler ancak yapmakta olduklarının cezasına çarptırılırlar. 85.Kur'an'ı sana farz kılan Allah, şüphesiz seni dönülecek bir yere döndürecektir. De ki: "Rabbim hidayetle geleni ve apaçık bir sapıklık içinde olanı daha iyi bilir." 86.Sen, bu kitabın sana verileceğini ummuyordun. Ancak o, Rabbinden bir rahmet olarak sana verildi. Öyle ise kâfirlere sakın arka çıkma. 87.Allah'ın âyetleri sana indirildikten sonra, sakın seni onlardan çevirmesinler. Rabbine çağır ve sakın Allah'a ortak koşanlardan olma! 88.Sen Allah ile beraber başka bir ilâha ibadet etme. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O'nun

Ne fi'l ideriseñ yine olur saña râci'

'Âlem mesel-i kûhdur ef'âli sadâdur (K.2/45)

"Ne edersen o yine sana döner. Dünya, yapılanların yankılandığı bir dağ gibidir."

"Allah, dilediği kimseyi rahmetine sokar. Zalimlere ise elem dolu bir azap hazırlamıştır." (Dehr, 76/31). Hz. Musa'nın Firavuna tebliğde bulunması, asasının ejderha olması, bu olaya sihir denilmesi ve sihirbazlarla imtihan edilmesi de beyitte hatırlatılır.[13]

Kahr itdügi ganî'i kara yire yutdurur

Lutf idügi fakîrüñ ider çûpin ejdehâ (K.1/22)

"Allah, kahrettiği zengini yerin dibine gömer. Lütfettiği fakirin çöpünü de ejderha yapar."

Aşk ve Akıl

Ata'ya göre aşk ve akıl, insana verilen bir nimettir. İnsan aklı ve ilmi ile diğer varlıklardan üstün tutulmuştur. Aşk, varlığın aslı ve yaratılış sebebidir. Kimsesi olmayanlara biri anne, diğeri baba gibidir. Hakk'ı anlamak için bir araçtır.

Yâ 'ışka yapış yâ hırede kim hıred u 'ışk

Kimsesi yog öksüzlere hoş ata anadur (K.2/47)

"Ya aşka sarıl ya da akla ki akıl ve aşk, kimsesi olmayan öksüzlere iyi baba ve annedir."

Nakşî Şair Üsküplü Ata ve Nakşibendîlikteki Tasavvuf Eğitimi

Üsküplü Ata, redifin verdiği konu bütünlüğünden de yararlanarak "yegdür" redifli gazelinde Nakşibendîlikteki tasavvufî eğitimin önde gelen ilkelerinden söz eder.

Sohbet el virmeyicek yâr ile fürkat yegdür

Lîk el virse murâdâtına vuslat yegdür (G.36/1)

"Sevgili ile sohbet mümkün olmayınca ayrılık daha iyidir; fakat arzulara ulaşmak mümkün olsa kavuşmak daha iyidir."

Sohbet, konuşarak vakit geçirmek, beraber olmak; âşığın sevgiliyle bir araya gelerek hoşnut olduğu veya olacağı şeyleri konuşması demektir.

Sohbet, ilk dönem Nakşibendîliğinde seyrü sülûkün en önemli unsurlarından biridir. Bahâeddin Nakşibendî'n sohbetinde bulunmuş olan Salâh b. Mübârek el-Buhârî onun, "Yolumuz sohbet yoludur" şeklindeki sözünü nakleder. Müritlerinden Muhammed Pârsâ'nın da "Namazın kazası olur; ama sohbetin kazası olmaz" dediği kaydedilir. Mürşit ile sohbet, birçok ilâhi tecellinin doğmasına sebep olur. Allah'a yaklaşmak, merhalelerden geçmek, kalpten ve gönülden inanmak, gizli şeyleri öğrenmek ancak muhabbet ve sohbet ile mümkündür. Hakk'ta fâni olan mürşidin sohbeti, Allah'ın kudretinden doğar, âli makamlardan süzülerek gelir (Tosun, 2006:342-343).

Vuslat, sevenin sevdiğine kavuşmasıdır. Âşık için vuslat, bir mana yolculuğudur. Âşık, sevgiliye kavuşmaktan ziyade onunla beraber olmak, ona yakın olmak ister. Âşığın sevgiliye visalinden maksat fizikî değil ruhîdir. Zaten gönülde olan sevgili için vuslat kaygısı çekmek boşunadır.

İstek, arzu anlamındaki "murat", tasavvufta seçilmiş kimse, gerekli olan her şey kendisine bahsedildikten sonra iradesi alınarak zahmetsizce bütün engelleri ve makamları aşarak Hakk'a eren demektir (Uludağ, 2012:256). Allah rızasına kavuşturacak iki yol vardır. Biri "talipler"; ikincisi, "muratlar" yoludur. "Talipler", sıkıntı çekerek yürürken "muratlar" ise sıkıntı çekmeden amaçlarına kavuşurlar. Bu yol, peygamberlerin, evliyanın ilerledikleri yoldur. Kur'an-ı Kerim'de "Allah, ona

---

zatından başka her şey yok olacaktır. Hüküm yalnızca O'nundur ve kesinlikle O'na döndürüleceksiniz.] (Kasas,28/76-88).

[13][104.Musa dedi ki: "Ey Firavun! Şüphesiz ki ben âlemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş bir peygamberim." 105.Bana, Allah'a karşı sadece gerçeği söylemem yaraşır. Ben size Rabbinizden açık bir delil (mucize) getirdim. Artık İsrailoğullarını benimle gönder. 106.Firavun, "Eğer açık bir delil getirdiysen haydi göster onu bakalım, şayet doğru söyleyenlerden isen" dedi. 107.Bunun üzerine Musa, asasını yere attı. Bir de ne görsünler, apaçık bir ejderha.] (A'raf, 7/104-107).

dilediğini seçer. İçtenlikle kendine yönelenleri de ona ulaştırır." (Şura, 42/13) buyrulmaktadır. ***Hz. Musa'nın*** "Musa, belirlediğimiz yere (Tûr'a) gelip Rabbi de ona konuşunca, "Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım" dedi…" ***(A'raf, 7/143) demesindeki amaç, yarattığından ayrı, uzaklarda bir Mutlak varlık değil, eşyayı varlığıyla kuşatmış bir Allah bilgisi, yani eşyanın hakikatidir. Çünkü eşyanın hakikati görüldüğünde perde aradan kalkmış, yaratılan Yaratıcı'ya yani âşık, sevgiliye kendini terk etmiş, kendinden geçip, visal bulmuş olur. Bu durumda vuslat derdine düşüp de sevenin sevgiliyi kendi gönlünden dışarıda araması boşunadır.***

Sûretâ gerçi ki mihnetle mahabbet birdür

Lîk bin mertebe mâ'nîde mahabbet yegdür (G.36/2)

"Görünüşte mihnet/sıkıntı ile muhabbet/sevgi birdir; fakat manada muhabbet/sevgi, bin derece daha iyidir."

Sûfilere göre muhabbet; mürşidi malından, mülkünden, çoluk çocuğundan ve hatta kendi nefsinden daha fazla sevmek, ona değer vermek ve ona güvenmektir. Gerçek muhabbet, sevgilinin arzu ve isteklerini, kendi nefsinin arzu ve isteklerine tercih etmektir. Allah, insanın kalbine sonsuz bir muhabbet yerleştirmiştir. Bu sonsuz muhabbet, ancak zât ve sıfatlarıyla sonsuz kemalde bulunan Allah içindir. ***Yani, insana lütfedilen bu muhabbet, Allah'ı sevmek içindir.*** Bu muhabbet derecesine tasavvufta "fena fi'ş-şeyh" yani şeyhin muhabbetinde fani olmak demektir. Bu hâli elde eden insanın bütün arzusu, mürşidinin sevdiği şeyleri yapmak ve devamlı onun istekleri doğrultusunda yaşamak olur. Kur'an-ı Kerim'de mealen "De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Çünkü Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." ***(Âl-i İmrân, 3/31)*** buyrulmaktadır.

Yirde yatmakdanısa derd ü gamuñla biñ yıl

Bir nefes zikrüñ ile dünyede sıhhat yegdür (G.36/3)

"Dert ve kederinle bin yıl yerde yatmaktansa bir nefes senin zikrinle dünyada sağlık daha iyidir."

Allah adı anılarak, kast ve yâd edilerek işlenen her iş, söz, fiil ve hatta sükût dahi Allah'ı zikir olarak kabul edilir. Zikir gerekli bir emirdir ve daimi farzdır. Allah "Öyleyse yalnız beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin, sakın nankörlük etmeyin." (Bakara, 2/152) buyurmaktadır. Beyitte her azayı, yaratılış gayesinde kullanmak anlamında söz gelimi, göz ile Allah'ın sanatına bakmak, akıl ile o sanatta tecelli eden ilahi isimleri tefekkür etmek, kalp ile Allah'ı sevmek, ayak ile Allah'ın yolunda adım atmak gibi zikirler anlaşılmaktadır.

Tañ degül yüzini göstermez ise aya güne

O mülâzımlara ma'nîde bu sûret yegdür (G.36/4)

"Yüzünü gece gündüz göstermezsen buna şaşılmaz çünkü o tutkunlara dıştan göründüğü şekilde/suret daha iyidir."

Beyit, Nakşibendîlikteki "Nazar ber kadem" sözünü hatırlatmaktadır. Sâlik, Allah'tan başkasına bakmaz, yüzünü göstermez. Çünkü masivadan alakasını kesme yolundadır. Nasıl süratle koşan bir kimse sadece ayaklarına bakarsa, sâlik de yarı yoldan dönmemek için zahiren ve bâtınen bakışlarını sadece Hakk'a çevirmelidir. Sâlik, hayâ sahibi olmalı, gözünü haramdan korumalıdır. Yürürken sağa sola bakmamalı, gözünü haramdan korumalı, yüzünü göstermemelidir. Ayaklarının ucuna bakarak yürümezse gözü etrafa takılır. Bu durum kalbi perdeler ve oraya yerleşir.

Gün gibi gayra uyup 'âlemi seyr itmekden

Kutbveş kendü makâmında ikâmet yegdür (G.36/5)

"Güneş gibi başkalarına uyup dünyayı dolaşmaktansa Kutb gibi kendi yerinde oturmak daha iyidir."

Tasavvufta kutb, "velîler zümresinin başkanı, dünyanın ve âlemin manevî yöneticisi olduğuna inanılan en büyük velî" manasında kullanılmış, onun işgal ettiği makama da kutbiyyet denilmiştir. Beyit, Nakşibendîlikteki "halvet der-encümen" yani "halk içinde de olsa, halvet hali yani yalnızlık olmalıdır" dördüncü düsturunu hatırlatmaktadır. Kalbe gelip onu meşgul eden her şeyi çıkarıp atmak ve kalbi daima Allah'la meşgul hale getirmektir. Kişinin, halvette veya bir ibadethanede Allah'a bağlılığını nasıl devam ettiriyorsa, topluluğun içinde de onu devam ettirebilecek bir istikrar ve bir devamlılık kazanmasıdır.

Ma'rifet ister iseñ gel vatan içre sefer it

Sanma kim kesb-i kemâl itmege gurbet yegdür (G.36/6)

"İlim istersen vatan içinde yolculuk et, olgunluğu elde etmek için gurbetin daha iyi olduğunu zannetme."

Âşık, sevgiliye kavuşma özlemi içindedir; çünkü asıl vatanı onun yanıdır. Âşık, bu dünyada gariptir, gurbettedir, yalnızdır. Garip olan âşık, şehrini ve diyarını terk ederse gariplikten kurtulur. Âşığın yurdunu terk etmesi ile kast edilen arzu ve heveslerini bırakmasıdır.

"Sefer der-vatan" yani vatanda sefer manasına gelen bu söz, bir Nakşibendî tabiridir. Sâlikin, fena huylardan iyi huylara yönelmesi; beşerî sıfatlardan, melekî sıfatlara ulaşması demektir. Maddî yolculuk ile bir kimsenin kötü huylarını bırakması mümkün değildir. Mühim olan, iç dünyada yolculuktur. Ancak Nakşî şeyhleri, bir mürşit bulana kadar maddî manada sefer yapılmasını tavsiye ederek, irşad ediciyi bulduktan sonra, onun terbiyesinde ikâmet etmekle, kötü huylardan iyi huylara yönelmenin önemini vurgulamışlardır (Uludağ, 2012:309-310).

Ey 'Atâ pâdişeh-i bahr u ber olmakdan ise

Kişiye huşk ü teri birle kanâ 'at yegdür (G.36/7)

"Ey Atâ! Deniz ve karanın sultanı olmaktansa kişiye kuru ve yaşlıkla kanaat daha iyidir."

Sözlükte "payına razı olma" manasındaki kanaat, terim olarak "kişinin azla yetinip elindekine razı olması, kendisinin ve sorumluluğu altında bulunanların ihtiyaçlarını asgari ölçüde karşılayabileceği maddî imkânlarla iktifa edip başkalarının elindeki şeylere göz dikmemesi, aşırı kazanma hırsından kurtulması" şeklinde açıklanmakta; hırs, tamah, hazlara düşkünlük ve tûl-i emel gibi kavramlarla ifade edilen mal ve dünya tutkusunun kalpten silinmesiyle kazanılan ahlâkî bir erdem olarak değerlendirilmektedir (Çağrıcı, 2001:289-290). Kanaat, Allah'ın kuluna bir hediyesidir. Hz. Muhammed "Kanaat, tükenmeyen bir hazinedir." "Kim yakın arkadaş isterse, Allah yeter. Kim muhabbet edecek dost isterse Kur'an yeter. Kim zenginlik isterse kanaat yeter. Kim nasihat isterse, ölüm yeter. Bunların yetmediği kimseye de cehennem yeter." [14] buyurmuşlardır.

Sımazam düşmen elinden sunsa bir peymâneyi

Kılmışam 'ahd-i ezelde 'ışkıla peymân-ı dost (G.23/2)

"*Ezeldeki söze aşkla ettiğim yeminden dolayı düşmanın elinden sunulan kadehi kırmam, içerim.*"

Ahd-i ezel, Kalu Bela günü olarak bilinen ezelde ruhlardan alınan bir sözdür, yapılan bir anlaşmadır. Allah, dünyada hiçbir şey yokken ruhlar âlemini yaratır ve bütün ruhları toplar. "Elestü bi-Rabbikum?"/ "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" diye sorduğunda ruhlar, "Kâlû: Bela!"/ "dediler ki: Evet (şüphesiz Sen bizim Rabbimizsin)" (Âraf, 7/172) diye cevap verirler. Ruhlar, dünyaya geldikleri zaman bu sözlerinden dönmemek, "Biz bundan habersizdik dememek için" Ezel/Elest meclisi denilen bu mecliste bir birlerini şahit tutmuşlardır.

Beyitte Ezel meclisinde bir birini gören, birlikte olan, konuşan ve bir birlerini şahit tutanların bu dünyaya geldiklerinde de bir birlerine yakın/dost olmalarının yanı sıra kulun Allah'ı sevmesinden önce Allah'ın ezelde kulunu sevmesi ve dost edinmesi de söz konusudur.

Peygamber efendimiz, "Allah'a yemin ederim ki sizler iman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olamazsınız!"[15] Hadis-i şerifinde iman ile sevgi/dostluk arasındaki bağı dile getirmiş; imansız cennete girilemeyeceğini, cennete girebilmenin şartı olan imanı elde edebilmek için müminlerin birbirlerini sevmeleri gerektiğini bildirmiştir.

Rûz-ı mahşer her kişi elden düşürse dâmenin

'Işk-ıla ol gün elümden düşmeye dâmân-ı dost (G.23/3)

"Mahşer günü herkes eteğini elden düşürse, o gün aşkla dostun eteği elimden düşmez."

Gerçek mümin, gönlünde Allah'tan başkasına yer vermez, Allah'tan uzaklaşmaz. Allah ve O'nun sevgili peygamberi Hz. Muhammed, hakiki dosttur. İhlâsla, samimiyetle Hz. Muhammed'e duyulan

[14] bk. et-Taberânî, el-Mu'cemü'l-Evsat: 7:84; el-Beyhakî, ez-Zühd: 2:88; el-Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ: 2:133.

[15] Müslim, îman 93-94. Ayrıca bk.Tirmizî, Et'ime 45, Kıyamet 56; İbni Mace, Mukaddime 9, Edeb 11.

sevgi, ebedî mutluluğa götürür. Ona dost olmak, onu peygamberlikle gönderene dost olmaktır. Onun dostluğunu kazanmak, insana çok şey kazandırır.

Nesîmî de benzer duygularla seslenir ve "emin" sıfatıyla anılan Hz. Muhammed varken başkasına güvenmenin ve eteğini tutmanın gereksizliğini ifade eder:

Mahbûb-ı emîn yâr-ı ebed var iken ey dost

Agyâr etegin tutma vü agyâra yapışma (Nesîmî, G.386/2)

"Ey dost! Emin, güvenilir bir edebî sevgili varken başkasının eteğini tutup onlara yapışma."

Ey göñül kanı bu mihnet-hânede bir dost kim

Derd-ile ölmezdin öñdin eyleye dermân-ı dost (G.23/4)

"Ey Gönül! Bu sıkıntı evinde/dünyada dost nerede ki dertle ölmeden önce bana derman eylesin."

Dert, sıkıntı ve zorluk demektir. Sonsuz rahmet ve lütuf sahibi olan Allah, kullarına zulmetmez. Tek dert, sevgili derdidir. Onun zatını görmek için âşık dert çeker. Aslında derman yine kendisindedir; çünkü insan bu dünyaya gönderilirken sır ile gelmektedir. O sır, Hakkın zatıdır. Allah aşkıyla yananlar, dost olmalıdır. Aksi takdirde İlâhî rahmetten mahrum kalırlar. "Bilesiniz ki, Allah'ın dostlarına hiçbir korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir de." (Yunus,10/62) Âyetinden hareketle onlar her hali ile Hakkı tanırlar ve bu yüzden hiçbir şeyi dert olarak kabul etmezler. Kendi iç dünyalarında Hakkı görenler, dertlerine derman bulmuş olurlar.

Tañ mıdur gûy-ı ser-i 'uşşâk eger galtân ola

Dokınur meydân-ı gamda darbet-i çevgân-ı dost (G.23/5)

"Âşıkların başının topu yuvarlansa/kesilse şaşılır mı? Gam meydanında dostun çevgeninin darbesi âşığa dokunur."

Çevgen/çevgân; ucu eğri sopa anlamında olup hem topun çelinmesinde kullanılan sopa hem de atlı bir spor olan ve aynı adla anılan oyunun adıdır. Tasavvufta bütün işlerin kahır ve cebir yoluyla takdir edilmesi; mukadderat, takdir olunan hükümler anlamında kullanılmaktadır. Sûfîler, Allah'ın iradesi karşısındaki insanı, değneklerin önündeki çevgân topu gibi görürler (Uludağ 2012: 96, 148). Tıpkı çevgân kullanan kişinin topu geniş bir alanda istediği şekilde evirip çevirmesi gibi Yaratıcı da yaratılmışları evren arsasında istediği gibi evirip çevirmektedir (Çavuşoğlu, 2008:167).

Beyitte "darbet-i çevgân-ı dost", İlâhî irade; "meydan-ı gam", çevgân oynanan meydan, aşk yolu; "gûy-ı ser-i uşşâk", İlâhî iradeye boyun eğen mahlûkattır. Âşık, Allah'ın iradesine boyun eğerek bir top gibi onun emrine amadedir.

Aşk, âşığın gönlünde meydana gelir. Bunun belirtisi de gamdır. Âşık, sevgilinin çevgeninin yaralayıcı darbelerinden çekinmez. Vuslata ermek için gamdan ve bu darbelerden rahatsız olmamak gerekir.

Sonuç

XV. Yüzyılın sonu ile XVI. Yüzyılın başında yaşadığı bilinen Üsküplü Ata'nın atalarının İran'dan geldiği ve soyunun Ahmed-i Yesevî'ye dayandığı, pek çok ilmi tahsil etmesinin ardından Nakşibendî tarikatına girdiği bilinmektedir.

"Yesevî takipçisi" ve "Yesevî dostu" Üsküplü Ata'nın Divan edebiyatı geleneğinde yazdığı âşıkâne gazellerinin yanı sıra ârifâne/sûfîyâne ve hakimane şiirleri de bulunmaktadır.

Lirizmin yanı sıra didaktik bir üsluba da sahip olan şair, fikirlerini sade ve anlaşılır bir şekilde nazmetmiştir.

Kaynaklar

AKSOYAK, İ. Hakkı (2006), Ahmed-i Yesevî'nin Rumelili Bir Takipçisi: Üsküplü Atâ ve Tuhfetü'l-Uşşâk. Ankara: Bizim Büro Yay.

AKSOYAK, İsmail Hakkı (2001), "Ahmed-i Yesevî'nin Rumelili Bir Takipçisi: Üsküplü Atâ ve Tuhfetü'l-Uşşâk Mesnevisi". Türk Kültürü İncelemeleri 5.

AKTAN, Ali vd. (hzl.) (1996), Mehmed Süreyya, Sicil-i Osmanî yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmaniyye, İstanbul: Sebil Yayınları, 1996.

ATMACA, Ali (2003), Ahmed-i Yesevî'nin İnanç ve Düşünce Dünyası, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.

AYAN, Hüseyin (hzl.) (1990), Nesimî Divanı, Ankara: Akçağ Yayınevi.

CANIM, Rıdvan (hzl.) (2000), Tezkiretü'ş-Şuarâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ, Ankara: TTK Basımevi.

ÇAĞLAR, Arife (2013), Üsküplü Atâ Divançesi: Metin-İnceleme, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ÇAĞRICI, Mustafa (2001), "Kanaat", TDV İslam Ansiklopedisi, C.24, s.289-290.

ÇAVUŞOĞLU, Ali (2008), Çevgen/Çögen Oyunu Kültürü ve Edebî, Tasavvufî Metinlerde Yansıması, İSTEM /6, S.11, 2008, s.159-174. (s.167)

DOĞRU, Rabia (2015). Kara Vaiz ve Mevlidi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Sayı: 39, s.221-250.

ERGUN, Sadeddin Nüzhet, "Atâ (Üsküplü)" Türk Şairleri, C.II, İstanbul.

GÜFTA, Hüseyin (2004), Divan Şiirinde İlim, Ankara: Akçağ Yay.

KARTAL, Ahmet (hzl) (2009), Muallim Naci, Lügat-ı Naci, Ankara: TDK Yay. PARLATIR, İsmail (hzl.) (2006), Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, Ankara: Yargı Yay.

KILIÇ, Filiz (hzl.) (2010), Meşâ'irü'ş-Şuarâ (İnceleme-Metin), C.2, İstanbul: MAS Matbaacılık A.Ş.

KILIÇ, Zülküf (2009), "Klâsik Türk Şiirinde Yabancılaşma, Yalnızlık, Ferdiyetçilik ve Ötekeleştirme", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research, Volume 2/9 Fall, s.238-242.

KÖKSAL, M. Fatih (2010), "Yeni Mevlid Metinleri ve Mevlidlerle ilgili Mevcut Malumata Dair Tashihler". Walter G. Andrews Armağanı: JTS Festschrift in Honor of Walter G. Andrews II. Harvard University, s. 253-284.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad (1984), Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara:

KURNAZ, Cemal ve Mustafa Tatcı (hzl.) (2001), Tuhfe-i Nâilî, Mehmet Nail Tuman. Ankara: Bizim Büro Yay.

KUTLUK, İbrahim (hzl.) (1981), Kınalızade Hasan Çelebi, Tezkiretü'ş-Şuarâ, C.II, Ankara: TTK. Basımevi.

KUTLUK, İbrahim (hzl.) (1997), Mustafa Beyânî, Tezkiretü'ş-Şu'arâ, Ankara: TTK Basımevi.

SALİH, Eyüp "Makedonya'daki Tarikatler, Silsileleri, Maneviyat Büyüklerinin Hayatları ve Hizmetleri",http://www.balturk.org.tr/makedonyadaki-tarikatler-silsileleri-maneviyat-buyuklerinin-hayatlari-ve-hizmetleri/ (Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2016).

SELÇUK, Engin (2014). Balkanlar'a Uzanan Bir Köprü: Nakşî Divan Şairleri, Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD) , Yıl 1, S.1, s.1-15.

Şemseddin Sami (2004), Kamus-ı Türki, İstanbul: Çağrı Yay.

Şemseddin Sami (1996), Kâmûsü'l-A'lâm, C.IV., Tıpkıbasım, Ankara: Kaşgar Neşriyat, c. 4, s.3158.

TOSUN, Necdet (2006), "Nakşibendiyye" TDV İslam Ansiklopedisi, C.32, İstanbul, s.342-343.

Türkçe Sözlük (2005), Ankara: TDK Yay.

ULUDAĞ, Süleyman (2012), Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul: Kabalcı Yay.

YALTKAYA, M. Şerefettin (Hzl.) (1971), Kâtip Çelebi, Keşfe'l-Zünûn, I, , Kilisli Rıfat Bilge, İstanbul: MEB Yay.

http://kuran.diyanet.gov.tr/kuran_meal.pdf

http://www.divanihikmet.net/hikmet127.html (Erişim Tarihi: 25.05.2016).

http://www.naksibendi.com.tr/icerik/1743/17/naksibendi (Erişim Tarihi: 25.05.2016).

http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=3309 (Erişim Tarihi: 15.05.2016).

http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt2/sayi9pdf/kilic_zulkuf2.pdf (Erişim Tarihi: 20.05.2016)

BİR BEDEN FELSEFESİ PROBLEMİ OLARAK İMÂNIN YERİ VE MAHİYETİ

Önder BİLGİN

Özet

Kur'ân düşünebilen aklı muhatap almıştır. Körü körüne inancı reddederek bunu ataların dinine uymak olarak belirlemiştir. Akıl yürüterek imanı kabul, taklit yoluyla imandan daha üstün sayılmıştır. Bununla birlikte İslâm düşünce tarihi boyunca imanın zihinsel/nörolojik değil bilakis kalben/kardiolojik olduğu konusunda ortak bir konsensus olduğu söylenebilir. Bu tebliğde İslâm filozoflarının ve düşünce ekollerinin imanın mahalli ile ilgili argümanları kendi tarihsel ve coğrafi koşulları içerisinde ele alınıp değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Giriş

İmân, ikrâr, tasdîk, küfür ve nifak gibi kavramlar İslâm ilimlerinin genel konuları içerisinde mütalâa edildiği gibi özellikle de İslâm Kelâmı/Mezhepler Tarihi ve mahiyeti, alanı ile epistemolojik açıdan da İslâm Felsefesi/Din Felsefesinin araştırma konusudur. İmânın ikrârı kelam literatüründe benimsenen inancın dil ile ifade edilmesi[1] şeklinde tarif edilmiştir. Bilindiği üzere İslam dünyasının ekseriyetinde iman *"kalp ile tasdik, dil ile ikrar"* şeklinde formülleştirilmiştir[2]. Birbirini tamamlayan iki argümandan oluşan bu formülün ikinci kısmı olan "dil ile ikrar"[3], imanın daha ziyade toplumsal ve hukuki yanını vurgular. Daha açık bir ifade ile bir bakıma inancın deklare edilmesi, topluma, devlete ve kurumlarına yönelik olarak yapılan bir beyandır ki toplum sözleşmesinin önemli bir parçasını oluşturur[4]. Bu yönüyle imanın dışsal boyutunu teşkil eder. İmanın söz konusu yönü özgürlükler ve sosyolojik analizler için oldukça ilginç bir konu olsa da bu tebliğde bizim ortaya koymaya çalışacağımız problem formülümüzün birinci kısmı olan "kalp ile tasdik" argümanı yani imanın içsel boyutu olacaktır. Öncelikle sistematik kelâm ekollerinin konuya yaklaşımına bakacak olursak, Bâkıllânî ile birlikte Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'nin görüşlerini nakledip işleyen ve Eş'ariyye ekolünün köklü; sistematik bir kelam ekolü haline gelmesini sağlayan[5], 10-11.yy da yaşamış Ebu Bekr bin Furek (ö.1015)'in görüşlerine başvurmamız problemin itikadî/kelâmi yönüne ışık tutacaktır. Bakıllanî'nin de ders arkadaşı olan bu zat eserlerinin tamamı bize ulaşamayan İmam Eşari'nin öğrencilerinin öğrencisidir ve Eşarî'nin düşüncelerini derli toplu kaleme alarak bu mezhebin büyük bir coğrafyada yerleşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ebu Bekr bin Furek'in "Mücerredu Makalati'l Eş'ari" isimli eserindeki tanımlara atıfla bir değerlendirme yapmamız, konuyu İslâmî felsefe ile bir süre birlikte yürümüş olan kelâm açısından sağlıklı bir tartışma zeminine taşıma imkanını sunacaktır.

---

[1] Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2010, s.147.

[2] Aydın Işık, "Küfür-İmân Sınırında:Gazalî'de Tasdik Kavramı ve Uzanımları", *DEİFD* İzmir 2007, C.26, s.19.

[3] İkrâr, "karara" Arapça kökünden gelen ve söylemek, bir şeyi bildirmek, haber vermek ve benimseme, kabul etme; itiraf etmek anlamlarındadır. Bkz. Râgıb el-Isfahânî, *el-Müfredât*, Beyrut trz. s.26; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut 1976, 13/21-22; Ferit Develioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara 1984, s.507.

[4] Dil ile yapılan ikrâr, bireysel olarak kalben yapılan tastik yanında hakîki ve zahiri bir anlam taşır ki bu da sosyolojik bir anlam ifade eder. Bkz. Temel Yeşilyurt-Osman Oral, "İmanda İkrâr Kavramı", *Kelâm Araştırmaları*, 10:1, (2012), s.34.

[5] Yusuf Şevki Yavuz, "İbn Fûrek" *DİA*, İstanbul 1999, 19/496.

Geçmişte kelam okulları arasında cereyan eden "kişinin mümin sayılması için iman ettim demesi yeterli midir?" tartışmalarına hiç girmeden İbni Furek'in Eşariden aktardığı şu cümle üzerine düşünelim:

Zahiri bir hükümde, dil ile ikrar tasdik olarak isimlendirilir. Bu imanın halk arasındaki anlamıdır. Gerçek ise imanın kalp ile tasdikidir.

Öncelikle tasdik ile kast edilen nedir?

Eş'arî zihni, kelimelere mana verirken lügat anlamlarını esas alır zira, Kur'ân'ın "Biz onu , akıl erdiresiniz diye Arapça bir Kur'an olarak indirdik", (Yusuf/2) ve "..Uyarıcılardan olasın diye onu açık bir Arapça dili ile indirdik" (Şu'arâ/195) ayetleri Allahın, kelamını insanlara açıklaması için peygamberleri kendi kavminin diliyle gönderdiğini belirtmektedir. Biz de aynı yolu izleyerek analizimize tasdik kelimesinin lügat manasını verelim:

"Sıdk" yani doğruluk kökünden gelen tasdik "kizb" yani yanlışlık kavramının zıddı olarak konumlanıyor[6]. O halde şurası açıktır ki tasdikin olması için öncelikle doğruluğuna (sıdkına) ya da yanlışlığına (kizbine) hükmedilecek bir bilgi olmalıdır. Gazzâlî'ye göre, nefs söz vermede oldukça serbest ve cömerttir. Fakat iş tatbik sahasına geldiğinde şehevî arzuların tazyikiyle kişinin vefa bağları gevşer ve azmine vefa göstermez/gösteremez. Dolayısıyla vefasızlık göstermek sıdk olamayacağı gibi kişiyi imanın tasdikinden uzaklaştıran en önemli amillerden de birisidir[7].

Hemen Eşari ulemasının da böyle anladığına dair Bakıllaniden örnekler verelim. O der ki "bir başkasının söylediğinin doğru olduğunun kabulü tasdiktir." Devamla "Şu kişi kabir azabına inanmıyor demenin manası o kişi "kabirde azap vardır" kaziyesinin doğru olduğunu kabul etmiyor demektir ya da tersi inanan da bu bilgi cümlesini kabul ediyor demektir".

Dikkat edilirse burada hem bilmek hem de onaylamak anlamları var. Dolayısıyla tasdik bilginin doğruluğunu onaylamaktır diyebiliriz. O halde iman kuranın ve peygamberin beyanını, getirdiği haberi, bilgiyi "doğrudur" diye onaylamaktır. Konuyu onay (tasdik) merkezli ele aldığımızda iman;

Bilginin (haber ya da beyan) doğruluğunun onaylanması anlamında "sıdk"tır. Bilginin doğruluğunun onaylanmaması anlamında "kizb" yani küfür olarak adlandırılır.

Eşari ulemasından İsferani "Allaha ve onun elçisine iman, Allahın ve elçisinin getirdikleri şeyde doğru olduklarını bilmektir." derken imanın, doğruları tasdik; küfrün ise bu doğruları inkar ve yalanlama(tekzip) olduğunun altını çiziyor gibidir.

Diğer yanda konuyu bilgi(ilm) merkezli ele alırsak iman, onaylanmış doğru bilgi anlamında "ilm", küfür ise onaylanmamış yanlış bilgi anlamında "cehl" olarak adlandırılır.

Nitekim İbn Furekin Eşariden aktardığı şu cümle durumu daha da aydınlatacaktır: "Allahı bilmek imandır, onun cehli küfürdür."

Sonuç olarak İmanın, konusu olan hususların doğruluğunun tasdik edildiği, dolayısıyla haklarında bir yargı bildirildiği ve bu yargının kesinlik arz ettiği kaziyeler olduğunu söyleyebiliriz.

İmanın bilgiyi aşan varoluşsal niteliklerini merkeze koyan fideist[8] yorumu konuyu fazlaca dağıtmamak adına şimdilik dışarda tutalım ve devam edelim.

Yaptığımız incelemede tasdik eylemini bir kaziyenin(önermenin) onaylanması ya da reddi şeklinde zihni bir yargı ameliyesi olarak belirlemiştik. Ancak sorun şudur ki, bu yargı eylemini, önermenin doğruluğunu ya da yanlışlığını tasdik eyleyen organ kalp olarak belirtilir.

Esasen açıktır ki önermeler formunda bulunan tüm bilgi cümleleri hakkında yargıda bulunmak zihni bir işlemdir ve bu işlem akıl ile gerçekleşir. Ortada bugün sahip olduğumuz bilgi rezervimizle çelişen bir durum olduğu dikkatlerden kaçmamaktıdır. "İman kalp ile tasdiktir" ifadesindeki "tasdik",

---

[6] Ebû Hamid Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Kahire 1997, C.IV, s.482.

[7]

[8] Hulusi Arslan, "Kur'ân'ın İman Öğretileri Işığında Fideizm'in Kritiği", *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bahar (2011)/2, s.50.

kaziyenin doğruluğuna karar vermek anlamına geliyorsa, bu karar ya da yargı zihinsel bir işlem olmalıdır. Çünkü yargı süreçlerinin zihnimizde cereyan ettiğini bugün çok net biçimde biliyoruz.

Bu durumda ulema akletme işlevini neden kalp organına atıf etmiştir? Mesela Bakıllani teorik aklı (nazar) şöyle tarif eder: "Hissi malumattan uzak olanın nefsiyle bilinmesi istenen kalbin muamelesidir". Burada tefekkür eden, istidlal yapan aklın mahalli kalp olarak görülmektedir.

Netice itibariyle imanın bir tasdik olduğunu söz konusu tasdikin akli bir yargı süreci ve bu sürecin cereyan ettiği mahallin ise kalp olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim ulemanın akletmenin kalbi bir işlem olduğuna dair düşüncelerinin kuranda da dayanakları bulunmaktadır.

"Hiç yeryüzünde gezmediler mi ki, kendilerinden önce mahvolanların yerlerini görsünler de ***düşünecekleri kalpleri****, işitecekleri kulakları olsun, akılları başlarına gelsin, hak sözünü işitsinler. Zira gözler kör olmaz, fakat asıl göğüslerdeki kalpler kör olur. " (22/46)*

Ayette düşünen kalptir.

"Andolsun, cehennem için de birçok cin ve insan yarattık ki ***kalpleri var, fakat onlarla anlamazlar;*** *gözleri var, fakat onlarla görmezler; kulakları var, fakat onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da sapık... Ve işte gafiller onlardır!" (7/179)*

Ayette anlayan kalptir.

Bugün bize çelişik gelen tüm bu olguları kavramsal düzeyde tartıştıktan sonra konuyu diğer veçheleriyle de ortaya koyarak görüşümüzü keskinleştireceğini düşündüğüm tarihsel arka plana bakmayı deneyeceğim.

Ruhun hangi organda meskun bulunduğu sorusu yüzyıllar boyu insan düşüncesini meşgul eden konulardan biri olmuştur. Antik Yunanda "Hegemonikon" başlığı altında tartışılan konu egemen olan organ sorunu aynı formuyla İslam dünyasına geçmiş ve "*reisul aza*" başlığı altında tartışılmaya devam etmiştir.

Platon ve Hipokratın egemen olan ve ruhun yerleştiği organ beyindir demesine rağmen Aristo, yaptığı gözlemler ile canlı hayvanların kalp çıkarılana kadar yaşaması onun kalbi yaşamın merkezi olarak görmesine yolaçmış ve ruhun kalpte olduğunu söylemiştir. Aristo'ya göre yaşamda üç tip ruh vardır. En aşağıda Bitkisel Ruh; beslenme ve üremeyi, ortada Hayvani Ruh; duyusallığı, en yukarıda ise Rasyonel Ruh; entelektüaliteyi temsil eder. Kalbin, organik ruhun ve iç ateşin kaynağı olduğu ve beyinin bunu soğuttuğunu düşünmüştür. Beynin damarları ince, saf ve kolaylıkla soğuyabilen damarlardır. Bu nedenle bu damarlar soğutmaya ve buharlaşmaya izin verir. Kalpten gelen sıcak buhar beyin tarafından soğutulur.

Aristo bütün bu sonuçlara hayvanlar üzerinde yaptığı anatomizasyonlarla ulaşmıştır. Hiçbir zaman insanlar üzerinde anatomizasyon yapmamıştır. O zamanlarda insan üzerinde anatomi çalışmak tabuydu ve kesinlikle yasaktı. Fakat Aristo'ya göre mikrokosmoz olan insan bedeninin içinde neler olduğunu bilmek çok önemliydi. Ruhun nerede ve nasıl bir şey olduğunu anlamaya çalışıyordu. İnsan bedeni anlaşıldığında yaşam, ölüm ve evrenin birçok sırrının aydınlatılabileceğini düşünüyordu. İnsan bedeninde (kadavra) araştırma yapmak o yıllarda mümkün olmadığından ve hayvanlarla insanlar arasında birçok organ benzerliği olduğu için hayvanlarda sistematik anatomizasyonlar yaptı.

Yunan tecrübesinin İslam alemine intikalinde özellikle tercüme döneminde Aristonun görüşleri pek çok konuda esas kabul edildi. Bergamalı Galenin tıp konusundaki birikim ve bilgisi Aristodan daha fazla olduğundan bunu görüp takdir eden İslam hekimleri Aristonun değil Galenin tıbbını tercih edip aldılar. Ancak tıbbi yönü yanında metafizik tarafı daha ağır olan "egemen organ" konusunda başta İbni Sina olmak üzere tüm filozof ve ulema ruhun ve aklın kalpte olduğu şeklindeki Aristo görüşünü aldılar.

Tarihi arka planın ortaya koyduğu durum göstermektedir ki dönemin ilim adamları için aklın mahallinin kalp olduğu ve akletmenin kalbi bir ameliye olduğu tıbben de sabittir. Dolayısıyla bizlerin bugün yaşadığı "aklın kardiyolojik faaliyetin sonucu olduğu" şeklindeki şaşkınlık İslam aleminde modern zamanlara kadar yaşanmamıştır. Çünkü kuran ifadesi ile tıbbın verileri örtüşmektedir. Hem kurana hem tıbba göre "akletme kardiyolojik bir faaliyettir". Ancak İbni Sina ya da bir diğer etkili olmuş

düşünürler Aristo yerine Galenin tespitini almış olsaydı İslam alemi tartıştığımız sorunla çok daha erken yüzleşecekti.

DO TRAFFİC DATA EXHİBİT CHAOTİC BEHAVİOR? EVİDENCE FROM CROSSİNG THE BRİDGE IN ISTANBUL

Doç. Dr. Kutluk Kağan SÜMER[1]

Abstract

Knowing of the chaos theory by the traffic anaysis has caused the understanding of the difficulties of the balance in Traffic. The applications of the chaos theory related to traffic datas have aimed to overcome these difficulties. Chaotic deterministic models with sensitive dependence on initial conditions provide a powerful tool in understanding the apparently random movements in traffic data. The dynamic systems are analyzed by using linear and/or nonlinear methods in the previous studies. Although the linear methods used for stable linear systems, generally fails at the nonlinear analysis, however, they give intuition about the problem. Due to a nonlinear variable in the difference equations describing the dynamic systems, unpredictable dynamics may occur. The chaos theory or nonlinear analysis methods are used to examine such dynamics systems. The chaos that expresses an irregular condition can be characterized by "sensitive dependence on initial conditions".

We employ four tests, viz. the BDS test on raw data, the BDS test on pre-filtered data, Correlation Dimension test and the Brock's Residual test. The financial markets considered are traffic data. The results from these tests provide very weak evidence for the presence of chaos in crossing the bridge in Istanbul. In this study, the methods for the chaotic analysis of the time series, obtained based on the discrete or continuous measurements of a variable are investigated. The chaotic analysis methods have been applied on the time series of various systems.

Keywords: Chaos, non linear dynamics, correlation dimension, Traffic Data, Istanbul Bosporus, Crossing the Bridge

JEL Classification: G17, C02

Kaos, deterministik bir sistemin düzensiz yani hiç beklenmedik bir şekilde davranabilmesidir. Örneğin, düzgün bir borudan akan bir sıvının akışında bazen kaotik durumlar görülebilir. Akışkanın akış hızı belirli bir değeri aştıktan sonra akışta girdaplar oluşur ve Newton kanunları geçerliliğini yitirir. Yani artık akış kaotiktir.

Her ne kadar kaos kavram ve teorisinin babası olarak J.Henri Poincare kabul edilse de teoriye en önemli katkıyı 1960 yılında M.I.T. 'de meteoroloji profesörü olan Edward Lorenz yapmıştır. Lorenz, basit bir hava tahmin raporu hazırlayabilmek için bilgisayarına veriler girmekte ve sonuçta bulduğu sıcaklık değerlerini grafikle göstermekteydi. Lorenz, tesadüf eseri seçmiş olduğu sıcaklık değerlerini en hassas termometrenin dahi algılayamayacağı düzeyde ufak oranlarda yükselterek fonksiyonu tekrar çalıştırdığında, fonksiyonların grafiklerde de her hangi bir fark yaratmamasını beklerken sonuçta ortaya bambaşka fonksiyonların çıktığını gördü. Grafikteki iniş ile çıkışların uzun dönemde tıpkı bir kelebeğe benzer desene neden olduğunu gözlemledi.

[1] İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Wirtschaftuniversitaet Wien Sabatical Öğretim Üyesi, kutluk@istanbul.edu.tr

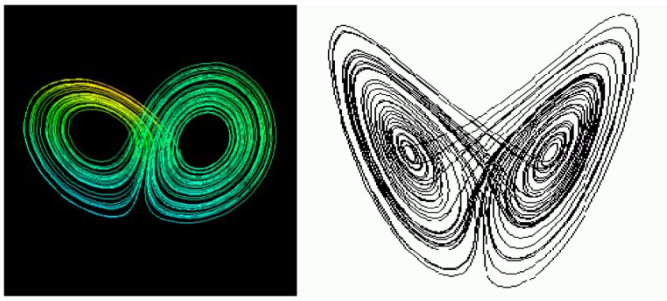

Şekil 1: Lorenz Çekeri

Lorenzin bu sonuçtan çıkardığı yorum, doğru ve güvenilir bir uzun vadeli hava tahmininin kaotik davranışı nedeniyle belli bir süreyi aşamayacağı, bu nedenle periyodik olmayan davranış özellikleri gösteren hiçbir sistemde öngörü yapmanın mümkün olmadığı şeklinde olmuştur.

Lorenz, dıştan düzensiz olarak görünen ama içsel bir düzene sahip olan kaotik sistemlerin iki temel özelliğini öne sürerek "kaos teorisi"ni açıklamaya çalışmıştır; Lorenz'in bu çalışmasından sonra "kaos teorisi"nin açıklamaya çalıştığı dıştan düzensiz olarak görünen ama; içsel bir düzene sahip olan kaotik sistemlerin iki ana noktası net olarak ortaya konulur.

Kaotik süreçlerin teknik özellikleri şunlardır;

1- Başlangıç durumuna hassas bağımlılık

Deterministik bir sistemin başlangıç durumu ve denklemleri biliniyorsa, sistemin sonraki davranışı belirlenebilir. Kaotik sistemlerde, sistemin zaman içindeki gelişimini tam olarak belirleyebilmek için başlangıç değerlerini sonsuz hassasiyetle bilmek gerekmektedir. Çünkü kaotik sistemler doğrusal olmadıkları için hata zamanla üstel olarak artacaktır.

Teoride, gerçekte zamana göre oluşan her şey örneğin; polen üretimi, nüfus artışı, ekonomik değişimler, dünya buz kütlesi vb... kaotik olabilir. Fizik, kimya, matematik, iletişim, biyoloji, fizyoloji, sosyoloji, ekonomi, 0tarih, ekoloji, astronomi, hidrolik, atmosferik, uluslararası ilişkiler, solar sistemler, mühendislik gibi alanlarda kaotik çalışmalar görülmektedir

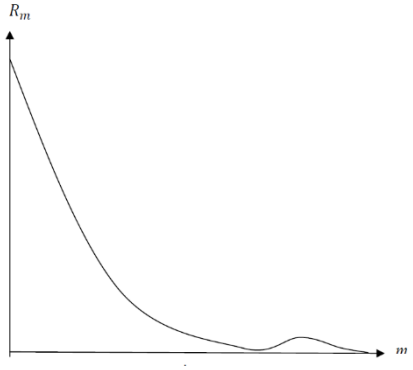

Şekil 2: Kaotik Harekete İlişkin Korelogram

Kaotik yapıya sahip serilerin başlangıç koşullarına hassas bağlılık göstermesi özelliğinden dolayı, böyle yapılarda geçmiş ile gelecek değerleri arasındaki ilişki çok zayıf olmaktadır. Buna göre Şekil'de görüldüğü gibi gecikme arttıkça sıfıra yakınsayan otokorelasyon değerlerine sahip seriler geçmiş ile gelecek değerleri arasındaki ilişkinin çok zayıf olduğu serilerdir. Dolayısıyla da böyle serilerin kaotik yapıya sahip oldukları söylenebilmektedir.

2 - Rasgele olmama durumu.

Daha açık bir ifade ile: Dünyadaki birçok olay aslında kaotik bir yapılanmaya sahiptir (her şey bize öğretildiği gibi lineer yani doğrusal değildir); bir kar tanesinin oluşumu, sigara dumanının yükselişi, ağaç köklerinin gelişimi, kuş sürülerinin uçuşu, denizdeki dalgaların hareketleri gibi. Bütün bu kaotik yapılanmalar kendi içerisinde bir düzenliliğe sahiptir ve rastgele değillerdir. İşte bu davnnış biçimleri yeni bilimin yasalarına uymaktadır. Klasik bilimin nedensellik anlayışına oturtulamayan ve dinamik

sistemler olarak adlandırılan süreçte kaosun determinizmi yıktığı ve sıkışan bilime yeni bir soluk getirdiği savunulmaktadır.

Dinamik Sistemler ve Kaos Teorisi, genelde lineer olmayan karmaşık sistemlerde yapılan ufak tefek oynamaların ileride büyük değişikliklere yol açabileceğini söyleyen bir teoridir. Yakın gelecekte olabilecek olayların tahmininin kolay, daha ilerki zamanda olacak olayların tahmininin zor olduğuna dair bir teoridir. Kaos teorisi için verilen en yaygın örnek kelebek etkisidir.

Kaos teorisinin temel önermeleri de aşağıdaki gibi sıralanabilir;

a .Düzen düzensizliği yaratır.

b.Düzensizliğin içinde de bir düzen vardır.

c .Düzen düzensizlikten doğar.

d.Yeni düzende uzlaşma ve bağlılık değişimin ardından çok kısa süreli olarak kendini gösterir.

e.Ulaşılan yeni düzen, kendiliğinden örgütlenen bir süreç vasıtasıyla kestirilemez bir yöne doğru gelişir.

3-Fraktal Geometri

Mandelbrot "fraktal" kavramını, "Parçalar ile bütünün benzer yapısal özellikler gösterdiği geometrik şekiller" olarak ifade etmektedir[Tosun, 2006]. Bu açıdan, fraktal geometri en basit haliyle"Kaos'un geometrisi" olarak tanımlanmaktadır. Kesirli boyutlara sahip şekiller, her ölçekte aynı görüntüyü veren kendine-benzer (self-similar) yapılar, sonsuza kadar süren dallanmalar ve bu dallanmaların ana yapı

ile yapısal benzerlik göstermeleri fraktal geometrinin temelini oluşturmaktadır. Fraktal yapılarla gerçel doğanın yapıları kurallarla açıklanmaya çalışılmaktadır. Kendini tekrarlayan bu yapılar, Öklid geometrisi ile anlaşılamamaktadır. Ancak fraktal geometri, bu şekillerin gizemini çözebilmektedir. Bu yapıların basitleştirilmeye çalışılması ve ulaşılmaya çalışılan bu basitlikle kompleks sistemlerin açıklanmaya çalışılması, fraktal yapıların araştırılma sebebini oluşturmaktadır[Tosun, 2006].

Fraktal Şekilleri oluşturmanın temel ve basit kuralı, alınacak bir kuralın sürekli olarak tekrar edilmesidir. Yani bir kural sabit olarak alınır ve sürekli olarak uygulanırsa fraktal bir şekil elde edilebilmektedir. Bunun için Şekil 2.'de görülen Waclaw Sierpinski'nin fraktal yapısı örnek olarak verilebilmektedir. Sierpinski eşkenar bir üçgende kenarortay noktalarından oluşan yeni bir üçgen oluşturmaktadır. Burada oluşan her üçgen için bunu yenileyerek Şekil 2.'dekiüçgen şekilleri ortaya çıkmaktadır [Peters, 1996].

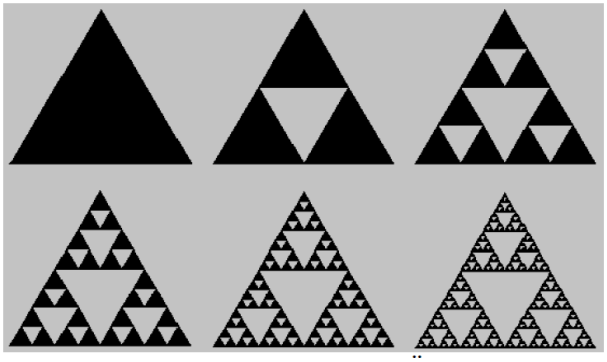

Şekil 3: Sierpinski'nin Fraktal Örneği

Birçok alanda yer alan zaman serileri için fraktal yapılar ise serinin zaman içinde kendine-benzer yapılar göstermesiyle ortaya çıkmaktadır. Fraktal zaman serileri esasen tesadüfi olarak dağılmış zaman serileridir ve deterministik olduklarından bütün özelliklerini kesin periyotlar halinde göstermemektedirler. Dolayısıyla ana yapıya benzeyen yapı şekilleri zaman serisi içinde tesadüfen oluşmaktadır.

Bir seri doğrusal oldukça fraktal boyutu da1'e yaklaşmaktadır. Dolayısıyla yüksek sivrilikler içeren, yükseliş ve düşüşlerin fazla olduğu yapılarda bu boyut hem 2'ye yaklaşmaktadır hem de kesirli bir sayı

olmaktadır. Bu durumda TonisVaga'nın kaos teorisini finansal piyasalara uygulamasının nedeni açıklanabilmektedir. Vaga'ya göre piyasalarda risk ve getiri doğrusal olmayan oynak bir yapıya sahiptir [Vaga, 1991].Bu nedenle iyi bir analiz yapabilmek için sistemin fraktal boyutu ve yapısı önemlidir. Çünkü bu sayede piyasanın bazı şartlarına göre düşük risklerde yüksek getiriler elde edebilmek mümkündür. Benzer olarak Warren Buffet ve George Soros gibi yatırımcılar da, uzun vadede ortalamaya göre yüksek kar elde etmelerini benzer bir şekilde açıklamışlardır [Tosun, 2006].

Çekiciler kısaca dinamik sistemlerin resimleridirler. Buna göre bir dinamik hareket incelendiğinde fraktal geometri, çalışmaları büyük ölçüde kolaylaştırmaktadır. Örneğin, nokta çekici sistemin zamana göre değişmeden durduğunu ifade ederken garipçekiciler karmaşık olup çoğunlukla ilginç yapılarda şekillenmektedir. Bir sistemin kaotik yapıya sahip olması sonucu, zaman serisini oluşturan fonksiyon tahmin edilemez bir yapıya sahip olmaktadır. Bu durum, rastgele artıp azalarak değişim gösteren fonksiyonla eşdeğerdir. Sistemdeki her bir farklı kaotik dalgalanma için faz uzayında birbirinden farklı şekiller, diğer bir ifade ile farklı çekiciler oluşmaktadır. Kaos çalışmalarının tarihsel gelişimi çerçevesinde ortaya çıkan önemli çekiciler aşağıdaki gibi sıralanabilmektedir [Kasap ve Kurt, 2011].

- Lorenz çekicisi
- Rössler çekicisi
- Henon çekicisi

Burada kavramsal açıdan bakıldığında çekiciler iki önemli noktayı içermektedirler. Bunlar, çekicinin bizzat kendisi ve onun formudur. Buna göre bir sistemin davranışı bütünüyle o sistemin çekicisiyle anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bir çekici ancak fraktal geometri tarafından tanımlanabiliyorsa o çekiciye garip çekici denmektedir. Kaos çalışmalarının vazgeçilmez kavramı olan garip çekiciler her farklı kaotik zaman serisi için farklı faz uzayı portresine sahiptirler.

a)Periyodik (sinüs) Sinyal b)Kaotik (Lorenz) Sinyal c)White Noise (Rastgele) Sinyali

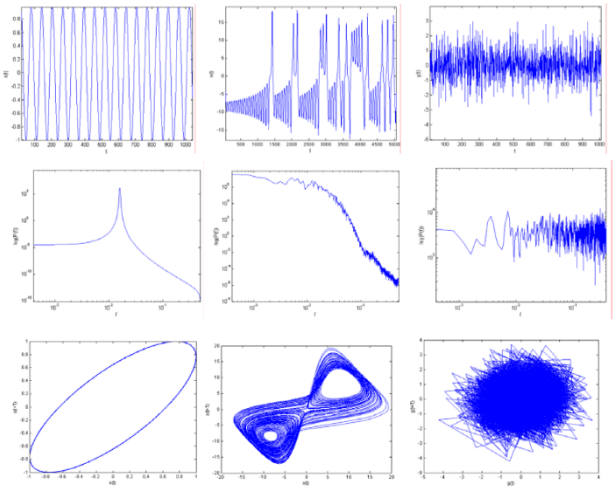

Şekil 4: Periyodik (sinüs) (a), kaotik (Lorenz) (b) ve gürültü (rastgele) (c) sinyallerinin güç spektrumları ve faz uzayındaki çekerleri. Yukarıdan aşağıya her bir sütun, zaman serisi şeklindeki sinyali, sinyalin güç spektral yoğunluğunu ve iki boyutlu faz uzayındaki çekerini göstermektedir

Kaosun Varlığını Tespit Etmek İçin Yapılan Analizler

Kaotik sistemler matematiksel olarak genellikle iki şekilde ifade edilebilmektedirler

i. Sürekli sistemler için diferansiyel veya kesikli sistemler için fark denklemleriyle,

ii. Denklemlerin bilinmediği durumlarda deneysel veriyle.

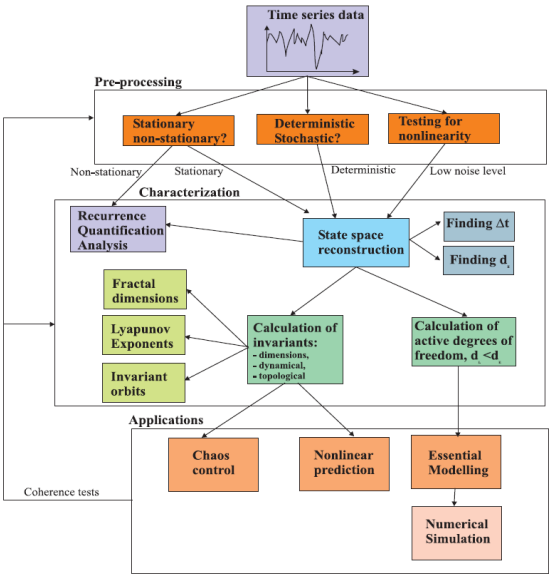

Figure 5. Schematic representation of nonlinear time series analysis using delay coordinate embedding (Strozzi and Zaldívar, 2002).

1-Karşılıklı bilgi yöntemi

Fraser ve Swinney (1986) ve Abarbanel (1996)'in önerdiği karşılıklı bilgi yöntemi (mutual information), iki zaman serisinin birbirleri hakkında içerdiği bilgiyi ölçen bir yöntemdir. Burada bir zaman serisi ve onun gecikmiş hali kullanılmaktadır. Eğer bu iki seri birbirinden bağımsız ise, karşılıklı bilgi değeri de sıfır olmaktadır.

2- Gömülüboyut

Bir zaman serisi analiz edilmeye başlandığında bu serinin geometrik olarak kaç boyutla temsil edilebileceği ve gecikme zamanının nasıl seçileceği bilinmemektedir. Takens'ın Gömülü Teoremi (EmbeddingTheorem) sayesinde bir zaman serisinin ham verisi ve gecikmeli verisi, o dinamik sistemin topolojik yapısını belirleyebilmektedir. Gömülü teoremi bize sistemin sn vektörüne karşılık gelen evreuzayındaki m boyutunu garanti etmektedir [Kantz ve Schreiber, 2004]. Böylece m boyutunda birbirine çok yakın olan iki nokta, m'nin daha büyük değerlerine sahip bir uzay içinde görünür hale gelmektedir.

Yanlış en yakın komşular metodu (YEK), (False Nearest Neighborhood - FNN) Kennel vd. (1992) tarafından sunulan ve sıkça kullanılan bir metottur.

Lyapunov Üstelleri (Lyapunov Exponents)

Kaotik sistemlerin periyodik olmayan dinamikler göstermesinin sebebi, faz uzayı eğrilerinin her birinin neredeyse aynı başlangıç şartlarında farklı üstel artış oranlarına sahip olmalarıdır. Bu duruma başlangıç koşullarına hassas duyarlılık denir. Lyapunov üsteli λ, başlangıç şartlarına olan duyarlılığın bir ölçüsünü verir ve faz uzayı içindeki komşu eğrilerin yerel ayrılma derecelerinin ortalaması olarak tanımlanır. Eğer λ negatif ise farklı başlangıç şartları aynı çıkış değerlerini vermeye meyillidir ve dolayısıyla gelişme kaotik değildir. Eğer λ pozitif ise farklı başlangıç değerleri farklı çıkış değerleri verir yani hareket kaotiktir.

Fraktal Boyutlar (Fractal Dimensions)

Fraktal geometri, bilimsel literatürde Mandelbrot tarafından ortaya konan bir terimdir. Mandelbrot, doğalobjelerin yapısal bütünlüğünü incelemiştir. Bir nokta, bir çizgi, bir kare veya bir küp gibi matematiksel objeler sırasıyla sıfır, bir, iki veya üç boyutlu objeler olarak bilinirler. Toplam boyut sayısı objenin geometrik yapısı hakkında bize bilgi verir.

Doğrusalsızlığın Tespiti (Detecting of Nonlinearity)

Zaman serileri fizyolojik, biyolojik, mekanik gibi gerçek yaşamsal sistemlerden elde edilen bilgilerle oluşturulurlar. Bu sinyallerin periyodik, yarı periyodik, kaotik veya rastgele ya da tamamiyle gürültülerden ibaret olup olmadığı yukarıda açıklanan hesaplamalar yapılarak ortaya çıkarılabilir

ancak bu zor bir süreçtir. Kaotik bir sistem düşük boyutlu doğrusal olmayan bir sistemdir ve doğrusalsızlığın tespiti kaos için gerekli bir şarttır. Bu nedenle verinin doğrusalsızlığını tespit etmek için çeşitli metotlar geliştirilmiştir.

Brock, Dechert ve Scheinkman (1987), bağımsız benzer dağılımlı ayrılışın doğru istatistiksel ölçümünü yapmak için bir $V_m^T(l)$ normalleştirme faktörü türetmişlerdir. Bu normalleştirme faktörü, farklı boyutlardaki korelasyon integralinin karmaşık bir faktörüdür. Buradan yararlanılarak elde edilen BDS istatistiği aşağıdaki gibi gösterilmiştir:

$$W_m^T(l) = \sqrt{T}\frac{[C_m^T(l) - [C_m^T(l)]^m]}{V_m^T(l)}$$

Burada, T→ ∞ iken, $l > 0$ ve $m>1$ için boşluk hipotezi altında dağılım N(0,1) dağılımına yakınsamaktadır [Amilon ve Byström, 1998]. Burada yapılan test işleminde yokluk hipotezinin ret edilmesinde, kabul edememenin sebepleri hakkında herhangi bir bilgiye sahip olunmadığı gerçeğinden dolayı test, sıkıntıya sahiptir. Buna karşılık, testin yokluk dağılımının BDS testinin bağımsız aynı dağılımlı hataları ile parametrik modelin genel bir bölümünden tahmin edilen artıklara uygulanmasından etkilenmediğinin Brock ve Potter ve de Lima tarafından gösterilmesi ise bu testi avantajlı kılan bir diğer unsur olmaktadır [Brock ve Potter, 1993].

Korelasyon integrali

Dinamik sistemlerin karmaşıklığını göstermek için değişik boyut tanımları mevcuttur. Bunların içinde pratikte en yaygın kullanılanı korelasyon boyutudur (correlationdimension). Korelasyon boyutunun tercih edilmesinde genel olarak iki sebep gösterilmektedir. Birincisi, benzerlik boyutu, karşılıklı bilgi boyutu gibi diğer boyutlara göre çekiciyi daha ince ayrıntıda ölçeklerle araştırmasıdır. İkinci sebep ise, korelasyon integralinin diğer boyutlara göre daha kolay ve hızlı biçimde hesaplanabilmesidir [Öztürk, 2008].

Uygulama

Borsa gibi ekonometrik zaman serilerinde gözlenebilen kırılma ve patlamaların oluşturduğu yüksek frekans, normal dağılımlı bir doğrusal modelde tutarsız davranışın bir örneği olarak ele alınmaktadır. Bu konuda Campbell, Lo ve MacKinlay şöyle demektedirler. [Barnett, 1998].

"Çoğu ekonomik durum doğrusal olmayabilir. Deneylerden elde edilen kanıtlar ve tesadüfi iç gözlemlere göre, yatırımcıların davranışları riske göre belirlenmektedir ve beklenen getiri doğrusal değildir. Dolayısıyla opsiyon, tahvil gibi birçok finansal sözleşmenin konu olduğu durumda yapılar doğrusal değildir. Bundan dolayı finansal ekonometrinin doğal sınırlarında doğrusal olmayan modelleme vardır".

Bunun nedeni doğrusal olmayan modellerin, hem stokastik, hem de deterministik olabilen bu tür davranışları açıklayabilmesidir. Diğer yandan, kaotik bir süreç, deterministik ve aynı zamanda tamamen rassal olduğundan davranışının ayırt edilmesi olanaksızdır. Dolayısıyla kaotik sistemler de doğrusal olmayan modellerle açıklanmaya çalışılmaktadır. Sistemdeki deterministliğin ve rassallığın model içinde üretilebilmesi, ekonomideki genel durumlardan farklı olan kaotik modeller açısından oldukça önemli olmaktadır.

Çalışmada, kaotik yapının tespiti için karşılıklı bilgi yöntemi, korelasyon integrali, BDS testi ve son olarak da, kaotik yapının varlığı hakkında kesin bir kanıt olabilen Lyapunov üstelleri kullanılacaktır.

Kaotik yapının tespiti için, veri grubunun zaman frekanslarının küçük olması sistemin gerçek yapısını ortaya koyacağından günlük veriler tercih edilmiştir. Buna göre çalışmada, İstanbul köprü geçişlerine ait 1357 günlük gözlem değerleri kullanılmıştır.

Uygulamada, birçok kaos analizi için VRA 5.1 (Visual Recurrence Analysis) paket programı ve R Studio ya ait … paketlerinden faydalanılmıştır.

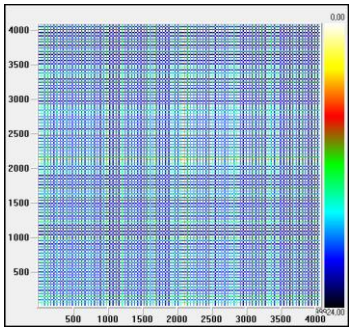

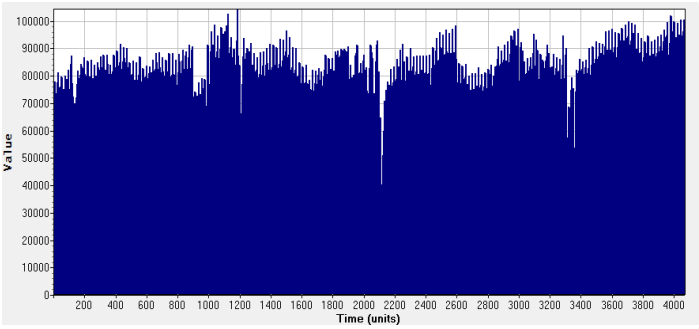

Şekil 7: Visual Recurrence Analysis

Şekil 8: Getirinin Analizi

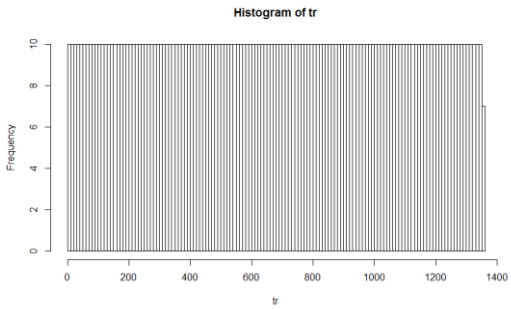

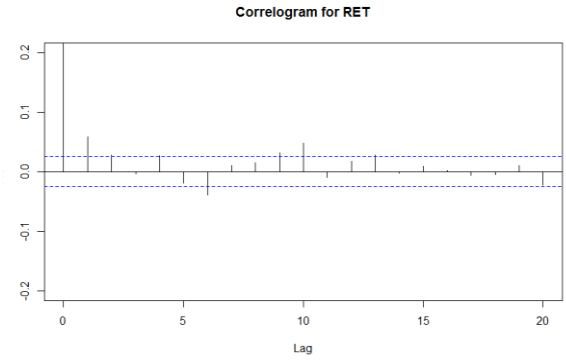

Şekil 9: Trafiğin Histogramı

Şekil 10: Trafiğin Korrelogramı

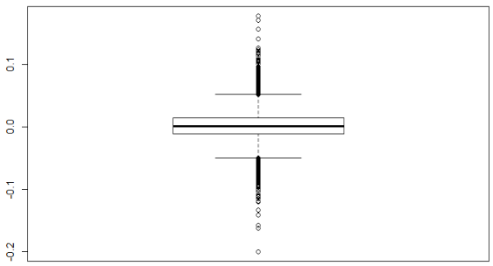

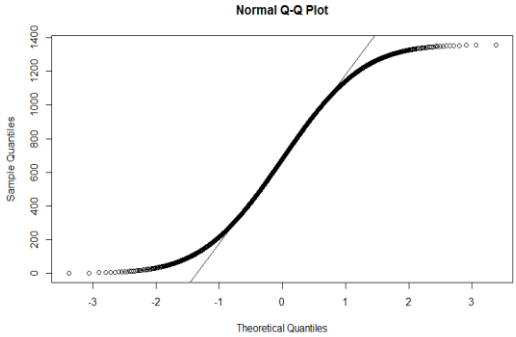

Şekil 11: Trafiğin Dağılım

Şekil 12: QQ Çizimi

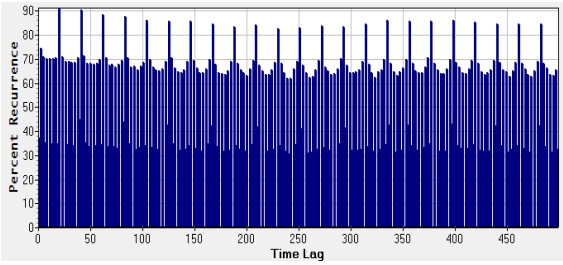

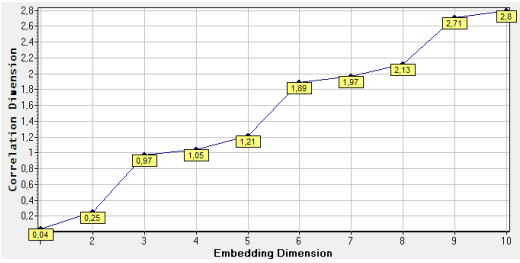

Şekil 13: Yüzde Reccurence

Şekil 14: Gömülü Boyut

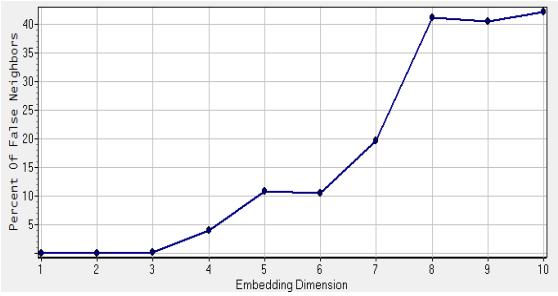

Şekil 15: Yanlış en yakın komşular

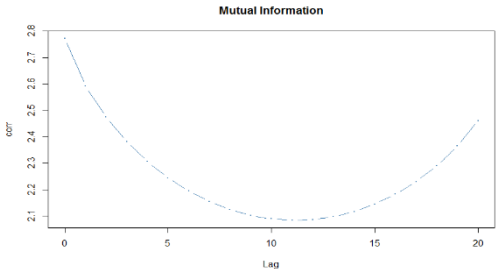

Şekil 16: Mutal Information

TABLO 1: BDS Testi

BDS Test Test Results: PARAMETER: Max Embedding Dimension: 3 eps[1]: 195.938 eps[2]: 391.876 eps[3]: 587.815 eps[4]: 783.753	STATISTIC: eps[1] m=2: 2501.5097 eps[1] m=3: 5289.9005 eps[2] m=2: 510.266 eps[2] m=3: 686.7729 eps[3] m=2: 210.8207 eps[3] m=3: 231.8861 eps[4] m=2: 145.196 eps[4] m=3: 143.3937	P VALUE: eps[1] m=2: < 2.2e-16 eps[1] m=3: < 2.2e-16 eps[2] m=2: < 2.2e-16 eps[2] m=3: < 2.2e-16 eps[3] m=2: < 2.2e-16 eps[3] m=3: < 2.2e-16 eps[4] m=2: < 2.2e-16 eps[4] m=3: < 2.2e-16

TABLO 2: Neural Network Testleri

Teraesvirta Neural Network Test Test Results: PARAMETER: lag: 1 m|df: 2 t-lag-m|df: 1354 STATISTIC: Chi-squared: 15042.7833 F: 44144499.7856 P VALUE: Chi-squared: < 2.2e-16 F: < 2.2e-16	**White Neural Network Test** Test Results: PARAMETER: lag: 1 q: 10 range: 4 qstar|df: 2 t-lag-qstar|df: 1354 STATISTIC: Chi-squared: 0.2149 F: 0.1072 P VALUE: Chi-squared: 0.8981 F: 0.8983

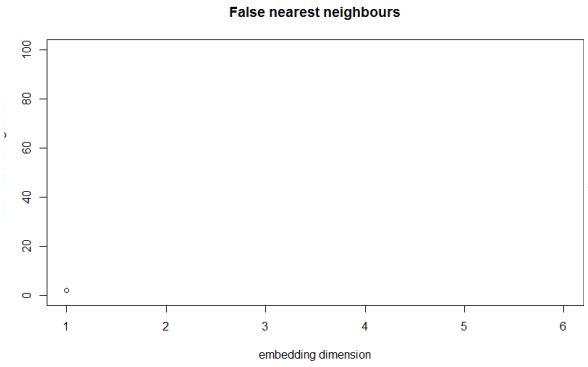

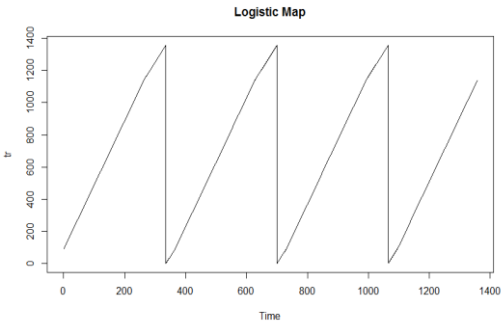

Şekil 17: Yanlış en yakın komşular

Şekil 18: Lojistik Harita

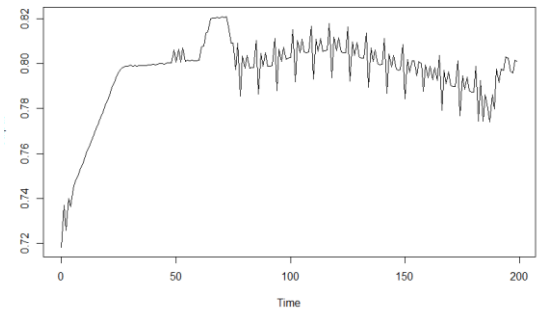

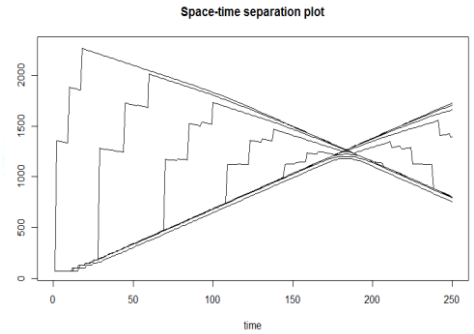

Şekil 19: Uzay-Zaman Çizimi

Şekil 20: Uzay-Zaman Seperation Çizimi

Sonuç

Bütün test ve çıktılar kaotikliği destekler niteliktedir. Yani İstanbul köprü geçiş verilerinin doğrusal olarak modellenebilmesi mümkün değildir. İlişki ancak nonlinear denklem sistemleriyle incelenebilir.

Doğrusal Kaotik tahmin aşağıda görüldüğü gibi olacaktır. Modelde ani sıçramalar ile ilgili tahmin yapabilmek mümkün görülmemektedir.

Doğrusal Fonksiyon

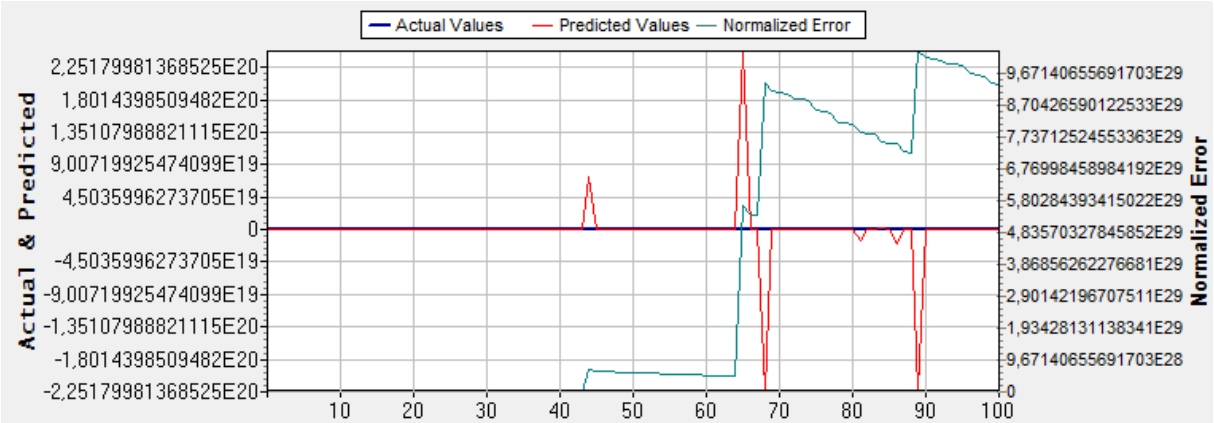

Şekil 21: Lineer Kaotik Tahmin Çizimi

Bu sebeple alternatif tahmin metotları olarak Kernel Regresyonu ve Nearest Neighbor Tahminini kullanacak olursak sonuçlar aşağıdaki gibi olacaktır.

Kernel Tahmini

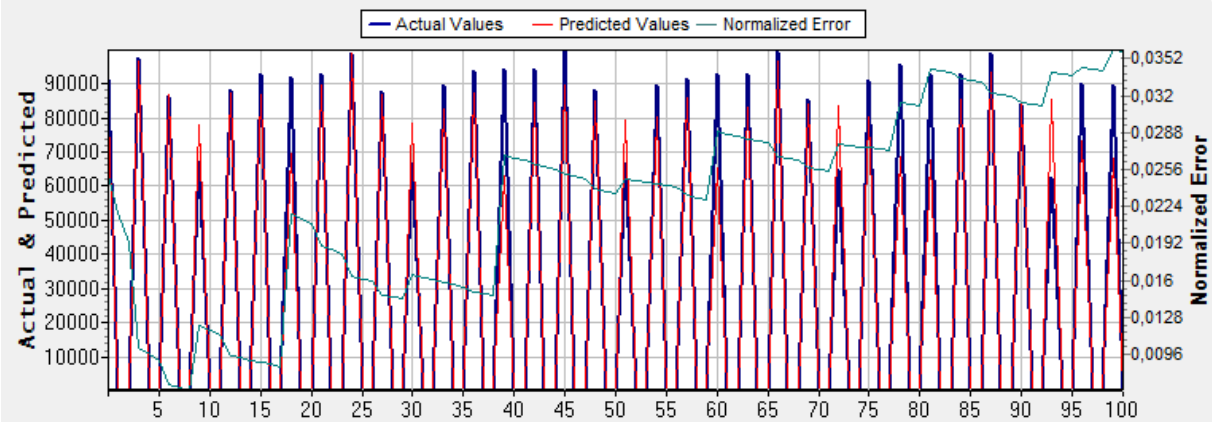

Şekil 22: Kernel Kaotik Tahmin Çizimi

Nearest Neighbor Tahmini

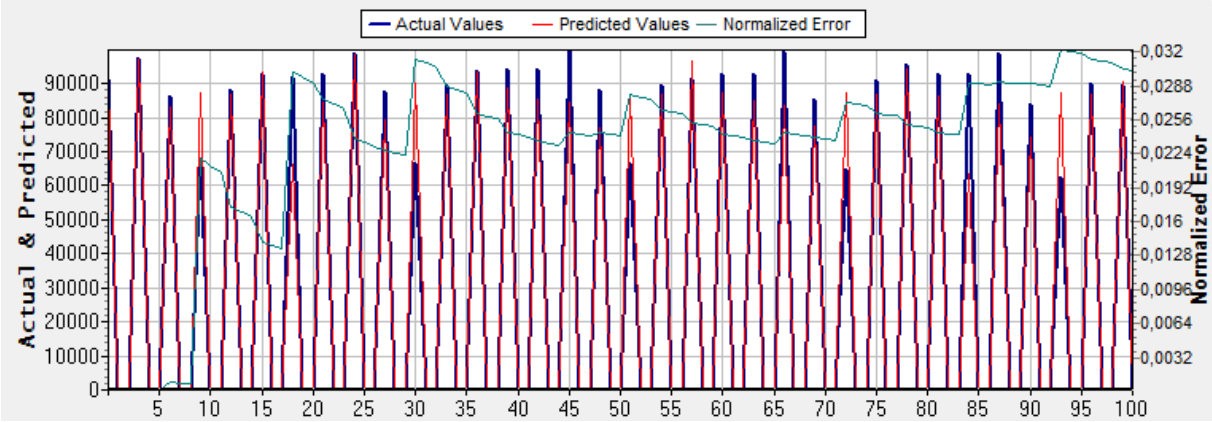

Şekil 23: Nearest Neighbor Kaotik Tahmin Çizimi

Kernel Regresyonu ve Nearest Neighbor Tahminini doğrusal kaotik modele göre çok daha iyi sonuçlar vermekle beraber bu uygulamada Nearest Neighbor Tahmininin hata terimleri daha stabildir. Köprü geçişleri gibi ortalama bir hareketmiş gibi gözüken bir olgunun dahi kaotik olması oldukça ilginçtir.

Kaynaklar

Akay, M., Nonlinear Biomedical Signal Processing, Dynamic Analysis and Modelling, Volume II, IEEE Pres, 2000.

Awrejcewicz, J., Dzyubak, L. ve Grebogi, C., "A Direct Numerical Method for Quantifying Regular and Chaotic Orbits", Chaos, Solitons and Fractals, Cilt 19, No 3, 503-507, 2004.

Barnett, W. A. ,"Martingales, Nonlinearity and Chaos",Department of Economics, Campus Box(1998).

Brock, W., & Potter, S. ,"Nonlinear Time Series and Macroeconometrics",Handbook of Statistics, 195-229 (1993).

Brock, W., Dechert, W., & Scheinkmann, J. ,"A Test for Independence based on the Correlation Dimension",Wisconsin Madison - Social Systems(1987).

Brock, William A. Is the business cycle characterized by deterministic chaos? Journal of monetary economics 22 (1988) 71-90

Cao, L., “Practical Method for Determinig the Minimum Embedding Dimension of a Scalar Time Series”, Physica D, Cilt 110, No 1, 43-50, 1997.

Derya Yılmaz , Nihal Fatma Güler; Kaotik Zaman Serisinin Analizi Üzerine Bir Araştırma; Gazi Üniv. Müh. Mim. Fak. Dergisi ; Cilt 21, No 4, 759-779, 2006

Fırat, U. , "Kaotik Zaman Serilerinin Yapay Sinir Ağlarıyla Kestirimi: Deprem Verisi Durumu", Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik ÜniversitesiFen Bilimleri Enstitüsü Elektronik ve Haberlesme Anabilim Dalı, İstanbul (2006).

Grassberger, P., & Procaccia, I. ,"Characerization of Strange Attractors",Physical Review Letters, 346-349 (1983).

Hentschel, H.G.E. ve Procaccia, I., “The Infinite Number of Generalized Dimensions of Fractals

Kantz, H., & Schreiber, T. ,"Nonlinear Time Series Analysis",United Kingdom: Cambridge University Press (2004).

Kasap, P., & Kurt, D. ,"Karmaşanın Bilimi Kaos",Nobel Yayınevi , Ankara (2011).

Kennel, M., Brown, R., & Abarbanel, H. ,"Determining Embedding Dimension for Phase-Space Reconstruction Using a Geometrical Construction",Physics Review, 340-353 (1992).

Kennel, M.B., Brown R. ve Abarbanel H.D.I., “Determining Embedding Dimension for Phase- Space Reconstruction Using a GeometricalConstruction”, Phys. Rev. A, Cilt 45, 3403-3411, 1992.

Mandelbrot, B.B., Fractals: Form, chance, and dimension, W.H. Freeman, San Francisco, 1997.

Öztürk, A. ,"Doppler İşaretlerinin Kaotik Ölçütlerle Sınıflandırılması",Doktora Tezi,Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Elektrik-Elektronik Mühendisliği Anabilim Dalı , Konya (2008).

Perron, P. (1989), The great crash, the oil price shocks and unit root hypothesis Econometrica 57 1361-1401

Pindyck, Robert. (1999), The Long-Run Evolution of Energy Prices the Energy Journal, Vol.20, and No.2

Saeed Moshiri, Testing for deterministic chaos in futures crude oil price;Does neural network lead to better forecast?, May 2004, University of Allameh Tabatabaie

Serati, José-Manuel Zaldívar Comenges; Applicatıon Of Non-Linear Time Series Analysis Techniques To The Nordic Spot Electricity Market Data; Liuc Papers N. 200, Serie Tecnologia 11, Marzo 2007

Sprott, J.C., Chaos and Time-Series Analysis, Oxford University Pres, 2003.

Strozzi, F., Zaldívar, J. M., & Zbilut, J. P. 2002. Application of nonlinear time series analysis techniques to high frequency currency exchange data, Physica A 312, 520-538.

Şahika Gökmen, Zaman Serilerinde Kaos Ve Forex Üzerine Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2012

Yalamova, R., Qi, L., Wang, L., Chen, Y., Mathews, S., & Gong, G. ,"Detecting Chaos in Financial Time Series",Tech. Print (2006).

Yu, D., Lu, W. ve Harrison, R.G., “Detecting Dynamical Nonstationarity in Time Series Data”, Chaos, Cilt 9, No 4, 1999.

TÜRKİYE – RUSYA İLİŞKİLERİ VE UÇAK KRİZİ

Yagubə RÜSTAMOVA1

Özet

Çalışmada Türkiye Rusya ilişkileri ele alınmıştır.Çalışma Soğuk Savaş sonrası iki ülke arasındakı ilişkileri kapsayacak şekilde yapılmıştır.İlk önce SSCB dagıldıktan sonra,1990'lı yıllar iki üle arasındakı daha çok rekabetin tanıklık etdiği döneme değinilmiş.Daha sonra 2000'li yıllar iki ülke arasında daha çok işbirliğinin ağırlık basdığı dönem incelenmiştir.İşbirliği bağlamında daha çok ekonomik ve enerji alanındakı ilişkiler ele alınmıştır.Ekonomi ilişkiler başlığında iki ülke arasındakı ekonomik yatırımlar, ticaret, turizm alanındakı işbirlikleri incelenmiş.Enerji alanında ise iki ülke arasındakı dogal gaz,petrol,nükleer işbirlikleri incelenmiştir.Calışmada hem Türkiye, hem de Rusya'nın Suriye krizine yaklaşımı ele alınmış.Uçak krizi sonrası iki üke arasında yaşanan gelişmelere değinilmiştir.

Anahtar kelimeler: Türkiye – Rusya ilişkileri,ekonomik ilişkiler,enerji ilişkileri,Suriye Sorunu,Uçak Krizi,

Giriş

SSCB yıkıldıktan sonra iki ülke arasındakı ilişkiler yeni bir boyuta taşınmıştır.1990'lı yıllar iki ülke arasındaki ilişkilerin en sorunlu olduğu yıllar olarak bilinmektedir. Bu dönem içerisinde iki ülke arasındaki hem ticari-ekonomik ilişkiler, hem de politik ilişkiler farklı bir yön izlemiştir. İşbirliği ve rekabetin tanıklık etdiği bu döneme ekonomik ilişkiler damgasını vurmuştur. 1991'den itibaren sürekli gelişme gösteren ticari-ekonomik işbirliği ikili ilişkilerin gelişmesinde önemli bir yer tutmuştur. Bu dönem politik ilişkiler ekonomik ilişkilerin gölgesinde kalmış ve ekonomik ilişkiler seviyesine çıkamamıştır. Ancak, 2000'li yıllara girildiğinde iki ülke arasındaki politik ilişkilerde hızlı bir gelişme yaşandığını görmekteyiz. Bunun en önemli göstergesi hızla artan ticaret hacmi ve iki ülke liderleri arasında gerçekleşen birçok üst düzey ziyaretlerdir. Vizelerin kaldırılması ve nükleer alanda işbirliğine dair atılan karşılıklı imzalar bu gelişmenin en önemli örneklerindendir. İki ülke ilişkileri Soğuk Savaş sonrası "yakın komşuluk", "işbirliği", "stratejik ortaklık" çerçivesinde geliştirilmektedir.

Son dönemde ikili ilişkileri etkileme potansiyeline sahip gelişmelerden biri Suriye krizidir. Suriye krizi hem bölgesel hem de küresel bağlamda yaşanan en kritik gelişmelerden biridir. Suriye'de protestoların ilk başladığı günden itibaren Türkiye ve Rusya'nın Suriye yaklaşımı farklı olsa da, iki tarafın başlıca hedefi ülkenin toprak bütünlüğünün korunması ve devlet otoritesinin ülkede yeniden tesis edilmesi olmuştur.İki ülkenin de soruna farklı yanaşması iki ülke arasında bir çok sorunların yaşanmasışna neden olmsa da işgirliğinin önüne geçememiştir.

Fakat son gelinen nokta olarak Rus savaş uçağının sınır ihlalinden dolayı Türk jetleri tarafından düşürülmesi iki ülke arasında krize yol açmıştır.Bu krizin hem Türkiye, hem de Rusya açısından önemli boyutta etkileri olmuştur.Rusya'nın Türkiye'ye uyguladığı ekonomik yaptırımlar iki ülke arasındakı ilişkilerde önemli boyutda gerilemelere neden olmuştur.

1.1990'lar Boyunca Türkiye-Rusya İlişkileri

1990'ların başlarında Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, Türk-Rus ilişkilerine çelişkili bir dönem tanıklık etmekteydi. 1990'lar boyunca iki ülke arasındakı bölgesel rekabet, bazı önemli alanlarda olası ortaklık fırsatlarının değerlendirilmesinin önüne geçmiştir. Türk-Rus ilişkilerinde

[1] Azerbaycan Devlet İktisad Üniversitesi,Türk Dünyası İşletme Fakultesi,Uluslararası İlişkiler Bölümü, Yüksek Lisans Birinci Sınıf Öğrencisi

temel bir çelişki Avrasya coğrafyasında her iki ülke de birbirini rakip olarak görürken, aynı zamanda, hızla artan ekonomik ilişkiler her iki ülkeyi de işbirliği yapmaya zorlamaktaydı.

SSCB'nin dağılmasınım ardından iki ülke arasındakı çelişkili durumlardan biri Boğzaların Statüsüne ilişkin sorun idi. Bilindiği gibi Türk Boğazları'nın hukuksal statüsü önce 1923 tarihli Lozan Boğazlar Sözleşmesi ile, sonra da 1936 tarihli Möntrö Boğazlar Sözleşmesi ile düzenlenmiştir.

Soğuk Savaş sonrası Türkiye, Boğaz trafiğini düzenlemek ve Boğazlar üzerindeki trafik yükünü hafifletmek amacıyla 1994 yılında bir Boğazlar ve Marmara Bölgesi Deniz Trafik Düzeni Hakkında Tüzük hazırlamış ve yürürlüğe koymuştur. Anılan tüzüğe göre, tüzükte tanımı yapılan "büyük" ve "tehlikeli yük" taşıyan gemilerinki petrol gemileri bu kapsamdadırsırayla geçişine izin verilecek, biri geçiş yaparken bir diğeri bekletilebilecektir. Ayrıca Boğazlar, yapım-onarım, suç takibi, bilimsel ve sportif faaliyetler, şiddetli hava muhalefeti ve benzeri mücbir sebeplerden dolayı geçici olarak deniz trafiğine kapatılabilecektir. (http://www.shodb.gov.tr/Kanunlar/kanun_den_trafi)

Bu düzenlemeyi Möntrö Sözleşmesine aykırı bulan Rusya, 19 Nisan 1994 tarihinde Türkiye'ye bir nota vermiştir.Aynı zamanda Uluslararası Denizcilik Örgütüne (IMO) de uluslararası hukuka aykırılık iddiasıyla şikayette bulunmuştur.Novorossisk Limanı'ndan yüklenecek petrolün Karadeniz ve Boğazlar'dan geçerek Batı piyasalarına aktarılmasını isteyen Rusya,Boğazlar üzerinde ticaret gemilerine ilişkin herhangi bir sınırlamayı çıkarlarına uygun bulmamaktaydı.

Türkiye, bu itirazlar karşısında 1994 Tüzüğü'nü revize etme gereği duymuştur. Yeni tüzük 6 Kasım 1998'de Türk Boğazları Deniz Trafi k Tüzüğü adıyla yayınlanmıştır.

Bununla da Rusya ve Karadeniz'e kıyısı olan diğer devletlerin itirazları önemli ölçüde azalmıştır

Bunun yanı sıra Türkiye'nin Kafkaslar ve Orta Asya'daki aktif politikası Rusya'yı rahatsız etmekteydi. Rusya kendi çıkarları açısından Kafkasya ve Orta Asya'yı kendi nüfuz alanı olarak görüyordu. 1993 yılında yayınladığı yeni dış politika ve askeri doktrini ile Rusya bu bölgeleri "yakın çevre"si olarak ilan etmişti. Bununla da Rusya eski SSCB topraklarında kendisine rakip olacak başka bir ülkeyi görmek istemediğini belli etti. Türkiye ile Rusya arasındaki rekabet 1993 yılından itibaren kendini daha belirgin göstermeye başladı. Kafkasya ve Balkanlardaki uluslararası ve etnik karakterli çatışmalarda Türkiye ve Rusya'nın yaklaşımları birbirinden tamamen farklıydı. Bosna Hersek, Dağlık Karabağ, Kosova ve Abhazya sorunlarında iki ülke genellikle birbirine zıt yaklaşımlar sergilemişlerdir.

Soğuk Savaş 1991'de sona ermiş olsa da bölgesel güç mücadelesi ve iç siyasette ayrılıkçı hareketler ile karşı karşıya kalan her iki ülkedeki siyasi kadrolar, gerilim, çatışma ve rekabet gibi eski paradigmalarla hareket etmeye devam etmişlerdir. Bu nedenle 1990'lar boyunca Kafkaslar'da ve Karadeniz'de çıkar çatışmaları sürmüştür.

Fakat,Türkiye ve Rusya, ekonomik ilişkilerini kullanarak politik ilişkilerine bir çeki düzen verme yolunu seçtiler. 1990'lı yıllardaki Türk-Rus ilişkilerinin gelişiminde ekonomi faktörü çok önemli rol oynamıştır. Ekonomik faktör bu iki ülkeyi birbirine yakınlaştırmış.aynı zamanda karşılıklı görüşmeler yoluyla politik sorunlar düzene sokulmasında önemli rol oynamıştır. Rekabet ve çatışmalara rağmen, 25 Mayıs 1992'de Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu arasında "Türkiye ile Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkilerin Esasları Hakkında Antlaşma" imzalanmıştır. 1992'nin ilk altı ayında Türk ve Rus Dışişleri Bakanları karşılıklı ziyaretlerde bulunmuş, Türkiye Cumhurbaşkanı ve Başbakanı Moskova'yı 1996'ya kadar dört kez ziyaret etmiştir.Bu yoğun diplomatik trafik sonucunda 1992-1996 yılları arasındaki kısa dönemde, Türkiye ve Rusya arasında bilim ve teknik, eğitim, kültür, ekonomik işbirliği ve karşılıklı silahlı kuvvetler personeli değişim programları gibi konuları kapsayan 15 anlaşma ve protokol imzalanmıştır. (AKTÜRK, 2006, s. 340) Bunun yanı sıra "Mavi Akım" doğalgaz boru hattı, terörizmle mücadele alanında işbirliği, askeri-teknik ilişkiler ve Avrasya ölçeğinde işbirlikleri de gelişmekteydi. 1990'lı yılların sonundan itibaren ise Türk-Rus ilişkilerinde 500 yıl boyunca görülmedik bir normalleşme dönemine şahit olunmuştur.

Özetle vurgularsak Ekonomik ilişkilerdeki gelişme iki ülke arasındaki politik problemlerin çözümü çabalarına olumlu katkıda bulundu.

2.2000'ler Türkiye-Rusya Ilişkileri

2000'li yıllardan başlayarak iki ülke arasındakı ilişkilerde "kazan-kazan" anlayışı ve ortaklık vizyonunu öne çıkmaya başlamıştır.1990'lı yılların rekabet merkezli ilişkiler artık 2000'li yılların ortaya çıkarttığı fırsatların yardımıyla karşılıklı ilişkiler bölgesel ve küresel ölçekte yeniden şekillenmeye başlamıştır.

2000'li yıllarda her iki ülkenin karşılarına çıkan fırsatları iyi değerlendirdikleri görülmektedir.Özellikle Türkiye'de de Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara gelmesiyle birlikte Türk-Rus ilişkileri gözle görülür bir ivme kazanmaya başlamıştır. Turizm, ekonomi, enerji, bölgesel güvenlik konularında işbirliği ve ilişkileri çeşitlendirmeye dayanan yeni yaklaşım ile birlikte iki ülke arasındaki ilişkilerde çeşitlilik ve derinlik öne çıkmaktadır. Son yıllarda hızla artan ticaret hacmi, ülke liderleri arasında gerçekleşen üst düzey ziyaret, vizelerin kaldırılması, turizm alanında yakalanan ivme ve nükleer alanda işbirliğine dair atılan karşılıklı imzalar bu gelişmenin en bariz göstergeleridir.

Türk-Rus ilişkilerinde 2000li yıllarda yaşanan gelişmeleri hem Türkiye'nin hem Rusya'nın son yıllarda izledikleri yeni dış politikayla bağlantılı olarak değerlendirilmektedir. Rusya, sahip olduğu doğal kaynaklar, ekonomik, politik ve askeri gücüyle küresel ve bölgesel manada büyük bir güçtür. Türkiye'nin izlemeye başladığı ekonomik ilişkileri arttırma, bölgesel güvenlik, istikrar ve komşularla sıfır sorun anlayışına dayalı aktif dış politika yaklaşımında, hem küresel hem bölgesel güç olarak Rusya, gündemin ilk sırasına yer almaktadır.

2000'lerin başından bu yana Türkiye-Rusya ilişkileri önemli bazı dönüm noktalarından geçmiştir. Bu bağlamda, Amerika'nın 2003 yılındaki Irak işgali ve 2008 Ağustosu'nda patlak veren Rusya-Gürcistan Savaşı'nın iki ülke ilişkilerine önemli katkısı olmuştur.

2001 yılında gerçekleşen 11 Eylül saldırıları ve Türkiye'nin 2003 yılında 1 Mart Tezkeresi ile Irak Savaşı'na karşı çıkması, Türk-Rus ilişkileri bağlamında belirleyici olmuştur. 11 Eylül saldiriları sonrası, hem Ankara hem de Moskova uluslararası terörizme karşı savaşmaya hazır olduklarını belirtmişti. İki ülkeyi yakınlaştıran bir diğer önemli gelişme, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ABD askerlerinin Irak Savaşı için Türkiye topraklarını kullanmasını Mart 2003'te reddetmesi olmuştur. Bununla da Türkiye Rusya'nın gözünde, ulusal çıkarları gerektirdiğinde müttefiklerine karşı çıkabilen bağımsız bir dış politika aktörü olarak görülmüştür. (FİONA HİLL & OMER TAŞPINAR, 2011)

Ağustos 2008'de gerçekleşen Rusya-Gürcistan Savaşı da bölgesel iki ülke arasındakı ilişkileri doğrudan etkilemiştir. Gürcistan Savaşı sırasında Türkiye, Montreux Anlaşması'nın (Montreux Anlaşması'na göre "Karadeniz güçlerine ait olmayan savaş gemileri, amaçları ne olursa olsun Karadeniz'de 21 günden uzun bir süre kalamaz) şartlarına uygun davranmış ve teknik gerekler karşılanmadığından ABD'ye ait iki büyük geminin Boğazlar üzerinden Karadeniz'e girmesini engellemiştir. Gürcistan Savaşı süresince Türkiye'nin izlediği politikalar bölgesel krizleri bölgesel dinamikler doğrultusunda çözme eğiliminde olduğunu göstermiştir. (USAK Gürcistan Krizi Değerlendirme Raporu, No: 08-03,, 2008, s. 18)

Türkiye ve Rusya arasındakı diplomatik trafik 2000'lerin başından itibaren yoğunlaşmaya başlamıştır. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in 2000 yılında Başkan olarak seçilmesinin ardından Aralık 2004'te Ankara'yı ziyaret etmiştir.Putin, SSCB'nin dağılmasından sonra Türkiye'yi ziyaret eden ilk Rus devlet başkanı olmuştur. Türkiye'nin dönem Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Moskova'yı Ocak 2005'te ziyaretiyle ise ikili ilişkiler yeni bir aşamaya ulaşmıştır.

Aynı zamanda iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin hacminde önemli bir artış gözlemlenmiştir. İki ülke arasındakı ortak işbirliği alanları ekonomiyle de sınırlı değildir; güvenlik, kültür ve eğitim alanlarında yeni fırsat pencereleri mevcuttur. Ancak rekabet sisteminin doğasından kaynaklanan ve göz ardı edilemez bir faktör olarak önemini korumaktadır. (TURAN, 2013)

3.Tükiye –Rusya Ekonomik İlişkileri

3.1. Ticaret

Türkiye ve Rusya açısından 1990'lardan 2000'lerin başlarına kadar geçen süre, iktisadi krizlerin patlak verdiği bir dönem olmuştur. İktisadi açıdan ortaya çıkan bu istikrarsız tablonun bir çok nedeni bulunmaktadır.

İlk olarak,Rus ekonomisinin devlet kontrolünden piyasa ekonomisine geçişi oldukça sancılı bir süreci de beraberinde getirmiştir. "Şok terapi" olarak bilinen iktisadi reformların uygulanması sonucu ortaya çıkan ekonomik ve sosyal çöküşe karşı yeterli tedbirlerin alınmaması toplumsal açıdan ciddi travmalara neden olmuştur. Bunun yanı sıra 1980'lerin ikinci yarısından itibaren düşüşe geçen petrol fiyatları,enerji sektöründe yaşanan yapısal krizler sistemin ihtiyaç duyduğu ekonomik kaynağın oluşturulmasında yeterli olamamıştır. 1997 yılında Asya´da yaşanan finansal krizi müteakip yeniden daralması, Rusya'nın siyasal ve toplumsal yapısı için ikinci büyük darbe olmuştur. Ekonomini 1998 yılında %5 oranında küçülmüştür.

Aynı dönemde Türk ekonomisi ise iktisadi açıdan istikrarsız bir dönemden geçmekteydi. Gerçekleştirilemeyen yapısal reformlar ve ülke içi ve dışında yaşanan siyasi ve iktisadi kırılganlıklar, Türk ekonomisini 1994, 1999 ve 2001 yıllarında derin krizlerle karşı karşıya bırakmıştır.

Her iki ülkede de yaşanan ekonomik krizlerden doğan istikrarsızlık, karşılıklı ticareti olumsuz etkilemiştir. Rusya ve Türkiye arasındaki ticaret hacmi, 1996'dan 2000 yılına 3.4 milyar dolardan 4.5 milyar dolara yükselmiştir. 2001 yılında başlayan iyileşme sonucu olarak , 2008 yılına gelindiğinde 38 milyar dolara ulaşmıştır. Fakat bu dönemde patlak veren küresel finansal ve ekonomik kriz, bir yıl içerisinde ticaret hacmini 22.6 milyar dolara kadar düşürmüştü. 2009 sonrasında ise hem Türkiye hem de Rusya'da toparlanmanın hızlı bir şekilde gerçekleşmesiyle ikili ticarette yeniden yukarı yönlü bir hareketlenme başlamıştır. Bununla da, 2012 yılındaki ticaret hacmi yeniden 2008 yılı rakamlarına yaklaşmıştır.

İki ülke arasındaki ticaret hacmi 2012 yılı verilerine göre yaklaşık 33,3 milyar dolara ulaşmıştır. 2012 yılında Rusya'ya 6,7 milyar dolar ihracat yapılmasına karşın Rusya'dan yapılan ithalat 26,6 milyar dolar olmuştur.

Türkiye Rusya'nın beşinci büyük dış ticaret ortağıdır. 2013 yılının sonuçlarına göre ikili ticaret hacmi 33 milyar doları bulmuştur.

2014 yılı Türkiye Rusya arasındaki ithalat tutarı 25,3 milyar dolardır. Bu tutarla Rusya, Türkiye ithalatında birinci sırada bulunmaktadır. 2014 yılında Rusya'ya yapılan ihracat tutarı ise 5,9 milyar dolardır. Bu tutarla Rusya,Türkiye ihracatında altıncı sırada yer alıyor. 2015 yılı ilk 9 aylık verilerinde ise Rusya'ya ihracatın deyeri 2,7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Rusya'dan ithalat ise 15,8 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Rusya ile Tükiye arasındakı ekonomik ilişkiler son iki yıl verilerine bakıldığında yaklaşık %22 oranında bir gerileme görülmektedir. Bu gerilemede Rusya'da yaşanan ekonomik krizin etkisi olmuştur. (Türkiye Rusya Ekonomik İlişkilerinde Değişmeler, 2015)

3.2.Turizm

Türkiye-Rusya ilişkilerinde turizm, iki farklı kültürün birbirini daha iyi tanımaları adına önemli mesafelerin alındığı bir sektör olmuştur.İki toplum arasındakı karşılıklı olumsuz algılar her geçen yıl artan ziyaretlerle daha pozitiv bir imaja evirilmiştir.Türk-Rus ilişkilerinde turizmin inkişafı iki ülke arasındakı siyasi ve ekonomik ilişkileri de olumlu yönde etkilemişdi. Türkiye'nin son yıllarda turizmden elde ettiği yüksek orandaki gelirler, Türk yöneticilerin Rus yetkililerle görüşmelerinde turizmi öncelikli gündem konusu olarak değerlendirmelerine yol açmıtır.Turizm sektörü aynı zamanda her iki ülke için karşılıklı kazanımlar alanı olarak değerlendirilmektedir. Turizm alanında yakalanan ilişkilerdeki bu ivme 2011 yılında vizelerin kaldırılmasına da yol açmıştır.

Son yıllarda,Türkiye'ye gelen yabancı ziyaretçiler arasında Rus turistler artış göstermeye başlamıştır.2003-2012 yıllarında Türkiye'ye gelen yabanc; ziyaretçiler arasında Rusya'dan gelenlerin sayısı yüksek bir oranla 2.81 kat artmıştır.Rus turiztlerin sayı aynı dönemde %9.13'ten %11.33'e çıkmıştır. Ülkeyi ziyaret eden yabancıların kişi başına ortalama harcamasının geçen yıl 798 dolar73 olarak gerçekleştiği göz önüne alındığında, Türkiye'nin Rus turistlerden kazandığı gelir miktarının yaklaşık 3 milyar dolar olduğu tahmin edilmektedir. (Türkiye İstatistik Kurumu, "Turizm İstatistikleri Revize Sonuçları", , Haber Bülteni, 14 Şubat 2013)

Rus turist sayısındaki artışın küresel ekonomik krize rağmen gerçekleşmesi dikkat çeken konulardan biridir. 2009 yılında bir önceki yıla göre küçük bir düşüş yaşasada, kısa bir zaman içerisinde Rus turist sayısı yeniden artışa geçmiştir.

Rusya, Almanya'dan sonra Türkiye'ye en fazla turist gönderen ikinci ülke konumunda bulunmaktadır. 2012 yılında Türkiye'ye gelen Alman turist sayısı 5 milyonun biraz üzerinde seyrederken, Rus ziyaretçi sayısı 3.6 milyona ulaşmıştır. (2012 Yılı Sınır Giriş-Çıkış İstatistikleri", T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü,) özellikle 2011 Nisan'ında karşılıklı turistik ziyaretlerde vize muafiyetinin yürürlüğe girmesiyle birlikte, Türkiye'den Rusya'ya gelen turist sayısında %79'luk bir artış gözlemlenirken, bu ülkeyi ziyaret eden Türk vatandaşlarının toplam sayısı %55'ten fazla artmıştır. ("Vyezd inastrannıh grajdan v Rassiyu", Federalnoye Agentstvo po turizmu Ministerstva kulturı Rassiyskoy Federatsii (ROSTURIZM)) 2013 yılının sonuçlarına göre Türkiye'ye tatile giden Rus turist sayısı 4 milyon kişi bulmuştur.

2014 yılında Türkiye'ye 35,9 milyon yabancı turist gelmiş ve bu sayının 4,5 milyonu Rus turistlerden oluşmaktadır. Yurt dışına turist olarak giden Türk sayısı 2014 yılında 8,4 milyon kişidir ve bunların 143.448'i Rusya'ya gitmiştir. (http://www.tuik.gov.tr/)

Turizm alanındaki ikili ilişkilerde önemli bir diğer yönü ise, turistik amaçlı ziyaretlerden ziyade iş görüşmeleri çerçevesinde şekillenen Türk iş adamlarının bu seyahatleri Rusya'da devasa oranlarda yatırımların gerçekleşmesine zemin yaratnasıdır. Bu nedenle Rusya, Türkiye ilişkilerinde turizm ve yatırım sektörleri birlikte değerlendirilmektedir. Türk müteahhitlerin 2012 yılında Rusya'da üstlendikleri işlerin proje bedelinin 3.64 milyar dolar olmuştur. (İnşaat Sektörü Analizi", Türkiye Müteahhitler Birliği, Ocak 2013, ss. 19-20)

2013 yılının Ocak-Eylül döneminde Rus ekonomisine yapılan Türk yatırımlar hacmi 413,3 milyon doları, aynı dönem içinde Türk ekonomisine yapılan Rus yatırımlar hacmi ise 845,8 milyon dolar bulmuştur.2015 yılında Rus vatandaşlarının Türk emlak sektoruna yatırımları 300 milyon dollar ulaşmıştır.

4.Türkiye ve Rusya Arasındaki Kurumsal Mekanizmalar

4.1. Karma Ekonomik Komisyon (KEK)

Türkiye ve Rusya arasında ortak kurumsal mekanizmalar oluşturulması 1960'lara dayanmaktadır.İlk olarak 25 Mart 1967 tarihinde Sovyetler Birliği ile Türkiye Cumhuriyeti arasında Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması, ardından ise 1975 yılında ekonomik düzeyde işbirliğini sürdürmeyi hedefleyen çeşitli anlaşmalar imzalanmıştır. Anlaşmanın 6. maddesine göre taraflar Hükümetlerarası Türk-Sovyet Ekonomik İşbirliği Karma Komisyonu'nun kurulmasını kararlaştırmıştır.45 Komisyon ilk kez Aralık 1976'da Moskova'da toplanmıştır.46 1976 yılından 1989'a kadar komisyon toplamda 12 kez bir araya gelmiştir.

(http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20372.pdf, 1989, ss. 8-9)

Türkiye, 25 Şubat 1991'de Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti ile bir anlaşma daha imzalamıştır.48 Anlaşma, taraflar arasındaki iyi niyetin bir ifadesi olmuş ve Rusya ile Türkiye arasında Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından ekonomik işbirliğine giden yol hazırlamıştır. Taraflar

Mayıs 1992'de KEK adında bir komisyonun kurulmasına ilişkin anlaşma imzaladılar. Komisyonun temel görevi, özel şirketleri ve ticari çevreleri teşvik yoluyla karşılıklı ticareti geliştirecek yeni yollar bulmak olarak belirlenmiştir.

KEK toplantıları , 2000'den sonra sıklaştırmaya başlamıştır. Görüşmeler süresince taraflar, esas olarak doğal gaz ticareti, elektrik üretiminde işbirliği, demir-çelik sanayiinde atılacak adımlar, ulaşım, maden, teknoloji, turizm ve sağlık sektörlerini ilgilendiren sorunları ele almaktadır.

4.2.Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK)

2000'li yıllarda ekonomik ilişkilerin ve mekik diplomasisinin güç kazanmasıyla ikili ilişkiler daha da derinleşmiştir. Taraflar Ortak Ekonomik Komisyon toplantısında ÜDİK'i kurmuşlardır. Konsey'in ilk toplantısı ise, Dmitri Medvedev'in Türkiye'ye ziyareti sırasında gerçekleşmiştir. Ziyaret sırasında Recep Tayyip Erdoğan ve Dmitri Medvedev 16 belge imzalamış ve ÜDİK resmen kurulmuştur. İki ülke arasında, işbirliği alanlarıyla beraber , Mersin Akkuyu'da nükleer santral kurulmasına ve vize serbestîsi uygulamasına ilişkin iki kritik anlaşma imzalanmıştır.

ÜDİK, üçlü bir mekanizma yapısına sahip bir kurumdur. Mekanizmalar, diyalog ve çalışma kanalları olarak işlev görmektedir. KEK, bu mekanizmaların arasında en eskisiyken Ortak Stratejik Planlama Grubu (OSPG) ve Toplumsal Forum yeni mekanizmalardır.

Protokola göre taraflar yılda en az bir kez toplanmak durumundadır. İlk Ortak Stratejik Planlama Grubu toplantısı 20 Haziran 2011 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirilmiştir.Toplantı sonucunda Türkiye ve Rusya, terörle mücadele, Avrupa güvenliği, nükleer silahsızlanma gibi konularda işbirliğini geliştirmesi anlaşmaya varmışlardır.Grubun ikinci toplantısı, 25 Haziran 2012'de Moskova'da gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda enerji, turizm ve bölgesel konular ele alınmıştır. Taraflar, 2013 ve 2015'te Rusya ve Türkiye'nin G20'ye başkanlık edeceğini gözeterek, bu zirvelerde işbirliği konusunda anlaşmaya varmışlardır.

OSPG'nin üçüncü toplantısı, 17 Nisan 2013 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda önemli konuların başında Suriye'deki kriz gelirken taraflar, enerji alanında işbirliği gibi konularda da, görüş alışverişinde bulunmuşlardır.

Ortak Stratejik Planlama Grubu'nun dördüncü Toplantısı 27 Mayıs 2014 tarihinde Moskova'da düzenlendi. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ile Rus mevkidaşı Sergey Lavrov'un başkanlığında gerçekleştirilen toplantıda, iki ülke ilişkilerinde mevcut durum ve yeni işbirliği olanakları ele alındı, ayrıca Ukrayna ve Suriye başta olmak üzere iki ülkenin ortak gündeminde yer alan bölgesel ve uluslararası gelişmelere ilişkin kapsamlı görüş alışverişinde bulunuldu.

Ortak Stratejik Planlama Grubu'nun (OSPG) beşinci toplantısı, Dışişleri Bakanı Feridun Sinirlioğlu ve Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov'un başkanlıklarında 25 Kasım'da İstanbul'da düzenlenecek. OSPG Toplantısında, 15 Aralık 2015 tarihinde Rusya Federasyonu'nda gerçekleştirilmesi öngörülen VI. ÜDİK Toplantısı hazırlıkları gözden geçirilecekti. Fakat 24 Kasım 2015, Moskova'nın Aralık ayı ortasında yapılması planlanan Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi'nin (ÜDİK) toplantısını iptal etme kararı aldığını açıklanmıştır.

5.Enerji İlişkileri

5.1. Doğal Gaz

Türkiye ile Rusya arasındakı temel temel işbirliğinin başında enerji gelmektedir.

Birbirlerine olan coğrafi yakınlıkları, Türkiye'nin kısıtlı enerji kaynaklarına sahip olması Rusya'nın ise hidrokarbon rezervleri açısından zengin olması, 1980'ler sonrası ikili ilişkilerde enerjinin önemini artırmıştır. Öyle ki Rusya, dünyanın en büyük doğal gaz rezervlerine ve en büyük ikinci kömür rezervlerine sahip ülkesidir. (Energy Information Administration, Russia Report, 2012) Aynı zamanda Rusya, petrol rezervlerinin büyüklüğü bakımından dünya dokuzuncusudur.Türkiye ise petrolde yüzde 93, doğalgazda yüzde 98 oranında dışa bağımlıdı. Türkiye'nin Rusya ile enerji sektöründeki işbirliği doğal gaz, petrol ve nükleer enerji çerçevesinde oluşmaktadır.

Türkiye ile Rusya arasında ilk doğalgaz anlaşması, henüz SSCB dağılmadan önce, imzalanmıştır.SSCB dağıldıktan sonra da ilişkiler ekonomik ve politik açıdan hızla gelişmeye başlamıştır.Türkiye yıldan yıla küçük oranla değişse de, kullandığı doğal gazın yüzden 60'ını Rusya'dan ithal etmektedir.Türkiye yurt dışından doğal gaz teminine yönelik ilk anlaşmayı 18 Eylül 1984'de Sovyetler Birliği ile yapmış ve 1987'den itibaren yılda 6 Milyar m^3 doğalgaz almaya başlanmıştır. Batı hattı olarak da bilinen bu hatla Rus doğal gazı Rusya'dan çıktıktan sonra Ukrayna, Moldova, Romanya ve Bulgaristan'ı geçerek Tekirdağ üzerinden Türkiye'ye ulaşacaktı. 1986'da imzalanan anlaşmaya göre, Türkiye doğalgaz bedelinin bir bölümünü mal ve hizmetle ödeyebilecekdi.Fakat ilerleyen yıllarda Rusya'dan ithal ettiği doğalgaza karşılık bu ülkeye mal ihraç etmeyi sürdürememiş,bugüne dek Rusya pazarından yeterince yararlanamamıştır.Söz konusu hattan gaz akışı 1988 yılından itibaren sağlanmıştır.

10 Aralık 1996'de Rusya ile ikinci büyük doğalgaz anlaşması imzalanmış ve 8 milyar metreküp gaz alımını öngören anlaşmanın 23 yıl yürürlükte kalması planlanmıştır.

Mavi Akım Rusya ile Türkiye arasındakı üçüncü doğal gaz projesidir.15 Aralık 1997 tarihinde imzalanan 25 yıl süreli anlaşmaya göre, Rusya topraklarından başlayıp Karadeniz'den geçecek bu boru hattı ile Türkiye'ye yılda 16 milyar metreküp doğal gaz taşınması kararlaştırılmıştır. Mavi Akım Projesi'nin en önemli özelliği Rusya ile yapılan iki anlaşmadan farklı olarak herhangi bir geçiş ülkesi ile muhatap olmaksızın, doğrudan Türkiye'ye Rus doğal gazının verilecek olmasıdır. Bu sebeple de Mavi Akımdan alınacak gazın fiyatının önceki iki anlaşmaya göre % 12 daha ucuz olacağı belirtilmiştir.

Proje 2005 yılından devreye girmiş, bununla da Türkiye'nin Rusya'ya olan enerji bağımlılığını 2005'ten beri arttırmıştır. Buna rağmen, iki ülke Mavi Akım'ın bir uzantısı olan "Mavi Akım-2" isimli ve Rus doğal gazını Karadeniz yoluyla İsrail, Lübnan, Suriye ve Kıbrıs'a ulaştıracak olan boru hattı projesinin yapımı konusunda 2010 yılında mutabakat sağlamışlardır. (RUSSIA MAY EXCLUDE ISRAEL FROM BLUE STREAM-2 GAS PIPELINE PROJECT http://www.eurodialogue.org/energy-security/Russia-may-exclude-Israel-from-Blue-Stream-2-gas-pipeline-project) Ancak "Mavi Akım- 2" projesi İsrail'in kendi kıta sahanlığında gaz bulması, İsrail'in Gazze'ye giden yardım gemisine saldırması sonucu Türkiye-İsrail ilişkilerinin gerilmesi ve çeşitli ekonomik nedenlerden dolayı rafa kaldırılmıştır. (Mavi Akım-2'de İsrail devre dışı, 2010) Türkiye ve Rusya arasında gerçekleştirilmesi düşümülen bir diğer enerji boru hattı projesi ise 11 milyar dolarlık "Güney Akım" doğal gaz boru hattı

projesidir. Bu hat Karadeniz'in altından geçecek, Türkiye'nin denizaltı ekonomik bölgesini takip edecek, Bulgaristan sınırına ulaşacak ve buradan İtalya ve Avusturya'ya iki ayrı dal olarak kıvrılacaktır.Türkiye bu projeye Rusya ile 2011 yılının Aralık ayında imzaladığı anlaşmayla onay vermişti. (Türkiye'den Güney Akım'a onay, 2011)

Fakat 1 Aralık 2014'te Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştiren Rusya Federasyonu Başkanı Vladimir Putin tarafından, Güney Akım Boru Hattı Projesi'nin iptal edildiği, bunun yerine Karadeniz'den geçerek Trakya Bölgesine ulaşacak ve buradan da Türkiye-Yunanistan sınırına uzanacak bir doğal gaz boru hattı projesinin geliştirileceği açıklanmıştır

Türkiye, Rus enerji devi Gazprom açısından en büyük ikinci pazardır. 2012 yılında Türkiye'nin tükettiği 45.2 milyar metreküp doğal gazın 27.02 milyar metreküp kadarını tedarik eden Rusya'nın Türkiye'deki pazar payı %59.8'dir.

Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK) 2014 Doğalgaz Sektörü Raporu'na göre 2014 yılında doğalgaz ithalatı yüzde 54.76'lık payla en fazla Rusya'dan yapılırken, miktar olarak ise yaklaşık 50 milyar metreküplük doğalgaz ihtiyacının 26 milyar metreküpü Rusya'dan karşılanmıştır.

5.2. Petrol

2012 yılında Türkiye yaklaşık 19.5 milyon ton petrol ithal etmiştir ki, en çok petrol ithal ettiği ülkeler sırasıyla İran, Irak ve Suudi Arabistan'ı durmaktadır. 2012 yılı istatistiklerine göre, Türkiye'nin en büyük dördüncü petrol tedarikçisi ise 2.1 milyon ton ile Rusya'dır. Türkiye'nin toplam petrol ithalatında %11 civarı Rusya'nn payına düşmektedir.

Türkiye'den Çalık Enerji ile Rusya'dan Rosneft 2012 yılında gerçekleştirilen üçüncü ÜDİK (Üst Düzey İşbirliği Konseyi) toplantısında önemli bir işbirliği anlaşması imzalamıştır. Buna göre iki taraf da Akdeniz bölgesindeki petrol dağıtımı ve deniz araçlarına yakıt satışı konusunda işbirliğini derinleştirme konusunda işbirliği yapmaya karar vermiştir. (Çalık Enerji ve Rosneft'ten Dev Ortaklık", Sabah, 16 Aralık, 2012)

Petrolle ilgili Türkiye Rusya arasındakı en önemli projelerden biri Samsun-Ceyhan Ham Petrol Boru hattı Projesidir.Bu projenin temel amacı. Rus petrolünü Samsun'dan Ceyhan'a taşımak, bu yolla boğazlardakı tanker trafiğini azaltmak ve Ege Denizi'ni bypass ederek doğrudan Akdeniz pazarına ulaşabilmektir.550 km'lik hatt ile günde 1,5 milyon varil petrol taşınması planlanmıştır.İtalyan ENI ve Türk Çalık Enerji şirketlerinin birlikte oluşturduğu konsorsyuma, 6 Ağustos 2009 tarihinde imzalanan hükümetlerarası anlaşma ile destek sağlanmıştır.19 Eylül 2009 tarihinde imzalanan anlaşma ile Transneft ve Rosneftde projeye ortak olmuştur.Fakat,proje finansal zorluklardan (boğaz geçişinin cok daha ucuza mal oluyor olması ve düşen petrol fiyatları) dolayı henüz gerçekleştirilememiştir.

5.3. Nükleer Enerji

Türkiye ve Rusya, 2009 yılından nükleer enerjinin geliştirilmesi,aynı zamanda teknoliji paylaşımını içeren bir çok anlaşma imzalamıştır.Türkiye ve Rusyarasında yapılması planlanan nükleer santralin kuruluşu ve işletilmesine yönelik hükümetlerarası anlaşma 12 Mayıs 2010 tarihinde ilk ÜDİK toplantısı sırasında imzalanmıştır.Mersin-Akkuyu Nükleer Santral projesine göre,her biri 1200 MW gücünde dört adet santral kurulacaktır.Projeye yönelik araştırma çalışmaları 2011 yılından başlatılmıştır.Projeyi Türkiye Enerji ve Tabii Bakanlığı ile Rus Rosatom şirketi koordine etmektedir.Santralin inşasına 2015 yılında başlanacak olup, 2020 yılında projenin hayata geçirilmesi planlanmaktadır.Santralin ömrü 60 yıl olarak planlanmaktadır.

Türkiye,ilk üniteden üretilecek elektiriğin %70'ini, üçüncü ve dördüncü üniteden üretilecek elektiriğin ise %30'unu,15 yıl boyunca, 12,35 dolar cent/kWh fiyat ile alma garantisi vermiştir.(usak 67 dipnot) Rosatom başlangıçda hisselerin %100'ne sahip olsa da,projenin %49'luk payını başka yatırımcılara transfer etmek isteğini de açıklamıştır.

Ankara,ülkede inşaa edilecek nükleer santrallerin sayını artırmak istemektedir.Bir diğer nükleer santral ,4500 MW kapasiteli Sinap'ta Japon ve Fransız konsorsiyumu tarafından inşa edilecektir.Rusya ile yapılan anlaşma,Türkiye'nin Sinop için yürüttüğü müzakirelerde önemli bir referans noktası olmuştur.

6.Türkiye Rusya Arasinda Uçak Krizi

6.1. Türkiye'nin Suriye Sorununa Yaklaşimi

Türkiye-Suriye ilişkileri 2002-2010 yılları dışında kötü olmuştur. 2002 yılı öncesi dönemde kötü olan ilişkiler bu tarihten itibaren iyileşmiştir. 2002-2010 yıllarında Suriye, Türkiye açısından Arap dünyasına açılan bir kapı haline gelirken, Türkiye de Suriye açısından batıya açılan bir kapı olarak görülmüştür. Serbest ticaret anlaşması imzalanması ve vizelerin kalkmasıyla iki ülke birbiri için önemli ekonomik pazar haline gelmiştir.2002-2010 yılları Türkiye-Suriye ilişkilerinin iyice geliştiği dönemi oluşturmuştur.

Fakat Arap Baharı halk hareketlerinin Suriye'de 2011 yılında başlamasıyla ikili ilişkiler yeniden kötüleşmiştir.Aynı zamanda, Türkiye-Suriye ilişkileri 2002 yılınadek Büyük Suriye İddiası, Hatay Sorunu, Su Sorunu ve PKK gibi sorunlar nedeniyle kötü seyr izlemiştir.

Türkiye Suriye ilişkileri Mart 2011'de Suriye'deki protestolar ve iki devletin buna yönelik anlaşmazlıkları nedeniyle bozulmaya başlamıştır.Suriye'deki gelişmeler hakkında Türkiye ve Suriye'nin anlaşamaması iyi ilişkilerin yeniden kötüleşmesine yol açmıştır. Kriz sonrası Türkiye'nin Suriye politikasını iki dönem halinde incelemektedir. Birinci dönem Mart 2011yılında başlayan ve yıl boyunca devam eden 'yakından takip ve ikna' sürecidir. 2012 yılından itibaren ise, özellikle Haziran ayı itibariyle, Türkiye'nin iknadan vazgeçip değişim için insiyatif aldığı süreçtir.

2010 yılında 2,5 milyar dolara ulaşmış ticaret hacmi hızla düşmüş, Türkiye' ye sığınan Suriyeli mülteci sayısı ise hızla artmaya devam etmiştir.

Suriye krizinde ön saflarda yer alan Türkiye, bu kaotik durumdan, hem uluslararası hem de ulusal düzeyde fazla zarar almadan çıkmayı amaçlamaktadır. İhtilafın sürmesi Kürt meselesini keskinleştirmesinin yanı sıra, ülkenin ekonomisini etkiliyor, bölge politikasını ve liderliğini zorluyor. Türkiye çabalarını Suriye'nin parçalanmasının karşısını almaya ve Kürt taleplerinin dizginlenmesi üzerinde yoğunlaştırıyor.

Türkiye'nin Suriye ile olan ticari, ekonomik ve kültürel ilişkileri sınır ötesi olma özelliğine sahiptir.Bu yüzden de Suriye, Türkiye için herhangi bir ülke değildir. Bu anlamda Suriye'deki etnik ve dini gruplar arasındaki etkileşimin dinamiği, Suriye'nin iç meselesi olmanın ötesindedir ve bölgesel sonuçlar yaratmaktadır. Böylesi bir senaryoda oluşabilecek herhangi bir olumsuz durum en başta Türkiye'nin zararına olacaktır. Aynı zamanda Türkiye, Suriye krizinde devletin kendi insanlarına karşı işlediği insan hakları ihlallerinin durulmasını da bir öncelik olarak görmektedir.

6.2.Rusya'nin Suriye Sorununa Yaklaşımı

Suriye krizi hem bölgesel hem de küresel bağlamda yaşanan en kritik gelişmelerden biridir

Bölgesel güçler bağlamında Rusya ve Çin ile birlikte İran'ın Suriye'deki Beşar Esad yönetimine destek verdikleri görülmektedir.

21 Eylül 2011 tarihinde Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov, Şam'a yönelik bir ambargoya karşı olduklarını ifade etmiş ve Rusya'nın, Libya senaryosunun Şam üzerinde tekrarlanmasını istemediğini belirtmiştir. (KABA, 2007, s. 1)

Rusya'nın Suriye politikasının temel sebepleri :

- ✓ Rusya'nın Sovyetler Birliği zamanında en yakın ilişkiler kurduğu yer Suriye'dir.
- ✓ Askeri anlamda Suriye, Rusya'nın Akdeniz'deki tek üssü olan Tartus limanı nedeniyle bu ülke için stratejik öneme sahiptir
- ✓ Rusya son dönemlerde Suriye'nin silah borçlarını affetmekle kalmamış, Rosboronexport Kanalı'yla da hala savunma silahı sevkiyatı yapmaya devam etmektedir.
- ✓ Rusya Ortadoğu üzerindeki jeopolitik politikalarını, askeri ve ticari ilişkilerini Suriye üzerinden yürütmektedir.
- ✓ Rusya, Suriye krizi ile Ortadoğu'da kendi gücünü görmekte ve hala "Süper Güç ve Ortadoğu'da önemli aktörlerden biri olduğunu" göstermeye çalışmaktadır.
- ✓ Rusya Arap Baharı'nın getirdiği parçalanma dalgasının, kendi sınırlarına dayanmasını istememektedir.
- ✓ Rusya, siyasal islamın yükselişinin güvenlik sorunu yaratacağı düşüncesini taşımaktadır.

Rusya'nın Esad rejimine hem sözlü hem de silah anlamında verdiği destek uluslararası çevrede iki kutuplu bir yaklaşım ortaya çıkarmıştır. Aynı zamanda Suriye,2008 yılında baş veren Rusya - Gürcistan savaşında Rusya'ya destek veren ülkelerden biri idi. Bu nedele,Suriye'de olası bir rejim değişikliği, Rusya'nın Ortadoğu'daki en önemli müttefiklerinden birini kaybetmesi anlamına gelmektedir.

Suriye'de protestoların ilk başladığı günden itibaren Türkiye ve Rusya'nın Suriye yaklaşımı farklı olsa da, iki tarafın başlıca hedefi ülkenin toprak bütünlüğünün korunması ve devlet otoritesinin ülkede yeniden tesis edilmesi olmuştur. Liderlerin "amacın aynı ancak araçların farklı" olduğunu belirtmesi Ankara ve Moskova'nın Suriye konusunda karşılıklı farklılıklarını kabul ettikleri anlamına gelmektedir. (ÇEVİKCAN, 2012)

7.Uçak Krizi

Arab Baharı'nın ortaya çıkışından sonra en önemli çatışmalar alanı Suriye'de yaşanan kriz ekseninde ortaya çıkmıştır.Türkiye ve Rusya'nın Suriye politikası farklı olsa da ,her iki devlet ortak bir payda buluşabılmışdır,aynı zamanda siyasi, sosyal ve ticari ilişkilerini devam etdirebilmişlerdir.Fakat Rus uçağının düşürülmesiyle iki ülke arasındakı ilişkiler gergin bir döneme girmiştir.Uçak kizi ortaya çıktığı döneme kadar,Türkiye ve Rusya arasında bir çok sorunlar yaşansa da bu iki ülke arasındakı işbirliğini etkilememiştir.

22 Haziran 2012 yılında Türk jetinin Suriye tarafından düşürülmesi,Rusya'nın Suriye politikasında bir değişikliğe neden olmamış,Rusya Suriye'nin yanında bir tavır sergilemiştir.

10 Ekim 2012 yılında Türkiye,Moskova'dan Şam'a giden Suriye uçağını askeri kargo istihbaratı ile Esanboğa Havalimanında durdurmuşdur.Kriz dönemi adı sıkca çekilen Rusya'nın Rosoboron export akeri ihracat şirketi uçakta kendilerine ait bir kargonun bulunmadığını söylediler.Rusya Dışişleri bakanı Sergey Lavrov,olayla ilgili açıklama yaparken,Türkiye'nin Chicago Sözleşmesine dayanarak hareket etdiğini bildirmiştir.Bu açiklama iki ülke arasındakı gerginliği bir anlamda yatırmıştır.

Kasım 2012 yılında Türkiye NATO'dan Suriye sınırında güvenliği artırmak için Patriot füzeleri taleb etdi.Rusya buna cevap olarak,Türkiye'nin bölgede tehlikeyi artırmak yerine Suriye'de diyoloğun sağlanacağı bir ortam yaradılması için arabuluculuğ etmeği önermiştir.Rusya tarafından yapılan açıklamalar doğrultusunda, iki ülkenin de Suriye ve Patriotlarla ilgili konuda fikir ayrılıkları olsa da nihai amacın aynı olduğunu vurğulamıştır.Sonuc olarak iki ülke arasında bir gerginlik yaşansa da,stratejik ortaklık devam etmiştir.

22 Kasım 2013 – Mart 2014 yılında Rusya yanlısı ayrılıkçıların Kiev hükümeti ile çatışması ve Kırım'ın Rusya'ya katılması,Batı'nın Rusya'ya karşı hızla amargo uygulamasına rağmen,Türkiye ile Rusya ilişkilerinde bir bozulmaya neden olmamışt,hatta Rusya Devlet Başkanı Putin'in 1 Aralık 2014 Türkiye ziyareti zamanı, Güney Akımı projesini iptal etdiğini ve ona alternatıf olan Türk Akımı projesini ortaya koymuştur.

24 Kasım 2015 yılında Rusya'nın Su-24 tipi savaş uçağını sınır ihlal etdimesi nedenenile Türk F-16 jetleri tarafından düşürülmesi, Türkiye – Rusya ilişkilerinde büyük bir krize neden olmuştur.Kriz sonrası Rusya Devlet Başkanı Putin "sırtımızdan bıçaklandık" şeklindeki açıklamaları ile iki ülke arasındakı stratejik ortaklığı rafa kaldıracak tutumlar göstermiştir.

Kriz sonrası iki ülke arasında arabuluculuk faaliyyetleri öne çıkmaya başlamıştır.Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev,iki ülke arasındakı bu gerginlikden rahatsızkılk duyduğunu açıklamış,aynı zamanda gerginligi azaltmak için her türlü desteği vermeğe hazır olduğunu bildirmiştir.Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev de,ortak soruşturma komisyonu kurma çağırısında bulunmuştur.ABD Başkanı Obama ise,Türkiye'nin kendini savunma hakkı olduğunu belirtmiş ve iki ülke arasındakı gerginiğin ortadan kaldırılması yönünde açıklamalar yapmıştır. Fakat bu arabuluculuk faaliyyetleri iki ülke arasında ilişkilerin düzenlenmesinde önemli bir irelileme kat edememiştir.

Aynı zamanda uçak krizi iki ülke arasındakı ticari ilişkileri de önemli boyutda etkilemiştir.Rusya Türkiye'ye karşı sert yaptırımlar uygulama yoluna gitmiştir.Türkiyede üretilen belirli ürünlerin Rusya'ya ihracatı sıkı kontrole tabi tutulmuş,Türkiye merkezli firmaların Rusya'daklı faaliyetleri kısıtlanmışdır.1 Ocak 2016 yılından itibaren iki ülke arasındakı vizesiz seyahat uygulaması ve Rus turizm şirketlerinin Türkiye'deki tatil paket satışlarının yanı sıra charter uçuşlar da durdurulmuştur.

Türkiye'nin Rusya'ya olan giyim ve gıda ürünleri, inşaat malzemeleri ihracatı önemli bir yer tutmaktadır. Fakat iki ülke arasında uçak krizi, her iki taraf için de ciddi zarar anlamına

gelmektedir.Karşılıklı ekonomik çıkarlar iki ülke arasındakı ilişkilerde, kriz öncesine dönülmesini gerekildiğini ortaya koymaktadır. Rusya, ilan ettiği ambargolar sebebiyle kaybettiklerinin yerini doldurmak adına Türkiye gibi geniş alternatiflere sahip değildir. Rusya Türkiye'den yaptığı ithalatla, sebze-meyve, giyim, tekstil, inşaat malzemeleri talebinin büyük bir bölümün karşılamaktadır. Ambargoların uzun sürmesi durumunda bütün bu kategori ürünler Rusya'ya Azerbaycan, Gürcistan ve Orta Asya ülkeleri üzerinden ihraç edilecektir. Aksi durumda piyasada derinden hissedilen kıtlık sebebiyle ciddi fiyat artışlarından dolayı enflasyonun yükselişi kaçınılmaz olacaktır.

Sonuç

1990'lı yıllar birçok alanda Türk-Rus ilişkilerinde rekabetin öne çıktığı yıllar olarak, 2000'li yıllar ise iki ülke arasındaki güven ilişkisini güçlendiği bir dönem olarak öne çıkmıştı. Ekonomik, ticari, siyasi, turizm ve kültürel alanda ilişkileri çok boyutlu ortaklık seviyesini yükseltmiştir.Türkiye ile Rusya arasında birçok alanda gelişen ilişkilerin varlığı, siyasi alanda yaşanan sorunların ilişkileri etkileğecek krizlere dönüşmesinin önüne geçmiştir. 2000'li yıllar iki ülke arasında karşılıklı işbirliğinin gelişdiği bir dönem olarak bilinmektedir.

2000'li yıllarda her iki ülkenin çabalarıyla ilişkiler her iki tarafın da fayda göreceği kazan-kazan boyutuna yükseltilmiştir. İlk defa Suriye konusunda taraflar farklı cephelerde yer almış, Rusya bütün gücüyle Esed'in kalması yönünde tavır sergilerken, Türkiye artık Esed'siz bir Suriye planları yapmaktadır.bu da iki ülke arasındakı ilisikilerde kazan-kazan prensipinin doğasını zedelemektedir.İki ülke arasındakı tek ortak nokta sorunun askeri olmayan yöntemlerle çözülmesini istemeleridir.

Fakat, 24 Kasım 2015 yılında Rus savaş uçağının Türkiye tarafından düşürülmesi iki ülke arasında bir krize yol açdı.Bu konu hem Türkiye hem de Rusya açısından önemli bir dış politika meselesi haline gelmiştir.Rusya'nın Türkiye'nin kendi vatandaşları için güvenlik açısından sorunlu olduğunu açıklaması, bir çok Rus turizm şirketinin Türkiye turlarını iptal ettiğini ilan etmesi, 1 Ocak 2016 tarihinden itibaren geçerli olacak Türkiye'den ihraç edilen bazı ürünlerin yasaklanmasına ilişkin kararnamenin imzalanması,askeri ilişkilerin dondurulması ve karşılığında da Türkiye'nin Türk Akımı Projesi'ni askıya aldığını duyurması iki ülke arasındaki ilişkileri önemli oranda etkilemiştir.

Rusya iki ülke arasındaki kapasite farkından kaynaklanan güçle Türkiye'yi özür dilemeye zorlamakta ve çeşitli misilleme veya yaptırımlarla bu beklentisini güçlendirmeye çalışmaktadır. Türkiye ise krizin başından beri izlediği yol ve ürettiği söylemleri devam etdirmeye ve özür dilemeden soruna çözüm bulmayı amaçlamaktadır.

Kaynaklar

(n.d.). Retrieved from http://www.shodb.gov.tr/Kanunlar/kanun_den_trafi.

(n.d.). Retrieved from http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/5193.htm.

(n.d.). Retrieved from http://www.tuik.gov.tr/ .

(n.d.). "Vyezd inastrannıh grajdan v Rassiyu", Federalnoye Agentstvo po turizmu Ministerstva kulturı Rassiyskoy Federatsii (ROSTURIZM).

http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20372.pdf. (1989, december 14).

(2008). USAK Gürcistan Krizi Değerlendirme Raporu, No: 08-03,. TURKEY: USAK.

Mavi Akım-2'de İsrail devre dışı. (2010). SABAH.

Türkiye'den Güney Akım'a onay. (2011). CNN TÜRK.

(2012). Energy Information Administration, Russia Report. RUSSİA.

Çalık Enerji ve Rosneft'ten Dev Ortaklık", Sabah, 16 Aralık. (2012). SABAH.

(n.d.). 2012 Yılı Sınır Giriş-Çıkış İstatistikleri", T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü,.

Türkiye Rusya Ekonomik İlişkilerinde Değişmeler. (2015). ANKARA STRATEJİ ENSTİTİSÜ.

AKTÜRK, Ş. (2006). Turkish–Russian Relations after the Cold War (1992–2002) s.340. TURKEY.

ÇEVİKCAN, S. (2012). "Ankara: Suriye'nin Ordusu Dağılmamalı", . MİLLİYET.

FİONA HİLL & OMER TAŞPINAR. (2011, NOVEMBER 20). Россия и Турция На Кавказе.

(n.d.). İnşaat Sektörü Analizi", Türkiye Müteahhitler Birliği, Ocak 2013. TÜRKİYE.

KABA, A. (2007). "Suriye Krizi Bağlamında Rusya'nın Suriye'ye Bakışı", .

Russıa May Exclude Israel From Blue Stream-2 Gas Pıpelıne Project http://www.eurodialogue.org/energy-security/Russia-may-exclude-Israel-from-Blue-Stream-2-gas-pipeline-project. (n.d.). EUROPEAN DİALOGUE.

TURAN, İ. (2013). Turkey Russia Relations. Usak-Ios.

(n.d.). Türkiye İstatistik Kurumu, "Turizm İstatistikleri Revize Sonuçları", , Haber Bülteni, 14 Şubat 2013. TÜRKİYE.

TÜRKİYE'DE İDARİ İŞ VE İŞLEMLERİN ÇEVRENİN KORUNMASI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yrd. Doç. Dr. Mesut KAYAER[1]

Özet

Bu çalışmada Türkiye örneği özelinde idari iş ve işlemlerin çevreye olumlu ve olumsuz olan/olabilecek etkilerinin bir değerlendirmesi yapılarak çevrenin korunması gerektiği boyutu incelenmiş ve çevresel korumanın önemi vurgulanmıştır. Çevreyle ilgili doğrudan ya da dolaylı olarak idarenin yapma ya da yapmama şeklinde yetki ve sorumluluk üstlenmesi çerçevesinde yükümlülükleri bu incelemenin temelini oluşturmuştur. Ayrıca örnek olay ve mahkeme kararları ile konunun çevreci anlayışla uyumlu olduğu desteklenmeye çalışılmıştır. Çalışmada öncelikle kavramsal çerçeve çizilerek idari iş ve işlemlerin çevreyle ilgili olarak kapsamı belirlenmiştir. Bu gereklilik özellikle idarenin yetki alanından çok sorumluluk alanının belirlenmesidir ve bu durum izin, onay, ruhsat verme, denetleme gibi idarenin takdir yetkisine bırakılmış konularda söz konusudur. Dolayısıyla idarenin iş ve işlemlerinin çevre ile ilgili sonuçları, idare üzerinde özellikle yargısal denetim yolu olmak üzere etkin bir denetim sistemini gerekli kılacaktır.

İdare; iş ve işlemleri ile olduğu kadar hem kendi faaliyetleri hem de denetleyici rolü ile çevrenin kirletilmesi veya korunması konusunda en önemli aktörlerden birisidir. İdarenin çevre korumaya katkısı çevresel duyarlılık derecesi açısından önem taşır. Zira idare önceliğini işsizliği önleme ve ekonomik kalkınmaya verecek olursa çevresel hassasiyetler geri plana atılacaktır. Bu durum idari iş ve işlemlerin çevre üzerinde olumlu olduğu kadar olumsuz sonuçlarının da olduğu gerçeğini göstermektedir. Bu çerçevede idarenin takdir yetkisinin iş ve işlemlere yansıması çeşitli çevreci düzenlemeler yapma, gerektiğinde cezai işlemler uygulama şeklinde geniş bir etki alanının olduğu ortaya konulmuştur. İdarenin çevreci bakış açısından olumlu ya da olumsuz iş ve işlemlerinin ve faaliyetlerinin yargısal denetim ile kişiler, kurumlar ve idarenin kendisi bakımından değerlendirilmesi yapılarak konunun çevre ile uyumlu yönleri olabileceği tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: *İdari İş ve İşlemler, Çevre, Çevre Koruma, Çevresel Sorumluluk.*

1. Giriş

İdare, yasama organı tarafından, yasal düzenlemelerle, kendisine çizilen sınırlar dâhilinde takdir yetkisi kullanabilmekte ve bu çerçevede birtakım iş ve işlemler gerçekleştirmektedir. Böylece idarenin iş ve işlemleri hukuksal sonuç doğuran, tek yanlı ve re'sen gerçekleşmesi bakımından çevrenin korunması konusunda oldukça hızlı ve etkili bir yöntem olarak görülebilir. Çünkü çevre, insanoğlu tarafından her zaman zarar uğratılması ya da kirletilmesi bakımından dikkate alınmış ve herkes tarafından korunması gerektiği düşüncesi var olmuştur. Bu çerçevede çevre, çevre sorunları ve çevre koruma araç ve yöntemleri en önemli araştırma alanları olarak görülmüştür. Çalışma, bir çevre koruma yöntemi olarak idari iş ve işlemler kapsamında oluşturulmuştur.

Ayrıca mevzuat sınırları içinde idare, takdirine bırakılan konularda yapma, yapmama, zamanında yapmama, izin, onay, ruhsat vs. verme ya da vermeme, kirlilik gibi durumlarda çevresel bir sorumluluk taşır. Bu sorumluluk idarenin takdirine bırakılmış olan konularda verdiği yanlış ya da eksik kararlar nedeniyle ortaya çıkar. Dolayısıyla idari iş ve işlemlerin bir çevre koruma aracı olmasının yanında çevresel bir tehdit oluşturması ya da çevresel bir tehdide sebep olma riski de bulunmaktadır. Bu durumda, Danıştay'ın da kabul ettiği şekilde, uyuşmazlığa idari yargı süreci kapsamında çözüm aranır.

Çevre korunma konusunda idari iş, işlem ve düzenlemelere dayanak olmak üzere Anayasa'da (m. 56) hüküm bulunmaktadır. Bu maddeye dayanarak 2872 sayılı Çevre Kanunu çıkarılmış ve uygulamalar yönetmeliklere bırakılırken yürütme için birtakım kurum ve kuruluşlar kurulmuştur. Bu kurum ve kuruluşlar, merkezi ve yerel yönetim düzeyinde örgütlenen ve Anayasal düzeyde

[1] Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, mkayaer@bartin.edu.tr

yetkilendirilen ve sorumlu tutulan yapılar olmuştur. Dolayısıyla bu kurum ve kuruluşların yapacağı veya yapmayacağı, uygulayacağı veya uygulamayacağı, engelleyeceği veya engellemeyeceği her iş ve işlem bu çerçevede bir bütün olarak çevresel sorumluluk bakımından önem arz etmektedir.

Çevresel sorumluluğun bir diğer boyutu da idarenin ceza verebilme yetkisi çerçevesinde çevreye zarar veren faaliyetleri yasaklayabilmesidir. Burada amaç çevreyi kirleten eylemlerin yasaklanarak çevrenin korunmasının sağlanmasıdır. Ayrıca bu çerçevede çevresel zarar ortaya çıkması söz konusu olursa idari para cezası, iznin iptali, faaliyetin durdurulması gibi cezai işlemler de uygulanabilmektedir.

Çalışmanın sonuç bölümünde ise idari iş ve işlemlerin çevrenin korunması ve ekonomik kalkınma ikilemi çerçevesinde bir değerlendirilmesi yapılarak konunun çevreye ve çevreciliğe olumlu ve olumsuz etki ve yansımaları gösterilmiştir. Ayrıca teoride ve pratikte bir çevre koruma aracı olarak idari iş ve işlemlerin kullanılmasının önemli bir yeri olduğu ilgili sonuçlar ortaya konmuştur.

2. İdari İş ve İşlemler

İdari işlemler; idarenin tek yanlı irade açıklaması ile hukuksal sonuç doğurur ve/veya hukuk düzeninde değişiklik yapar ve tek yanlı olup icraya yöneliktir. Bir hukuki işlemin idari işlem olmasının; idare hukukuna tabi olma ve uyuşmazlık halinde idari yargının yetkisi dâhilinde çözüm aranması şeklinde iki önemli sonucu vardır. Yargı tarafından iptal edilene kadar hukuka uygun ve geçerlidir. İdarenin yetkisi dâhilinde kanunlarda yazılı yetki ve görevlere dayanılarak re'sen icra edilir (Kalabalık, 2008: 261-264). Nitekim Danıştay bir kararında "*idarenin kamu hukuku alanında yaptığı tek yanlı kesin ve doğrudan uygulanabilen işlemler olup en belirgin özelliği, konu ile ilgili bulunanın isteğine bağlı olmaması ve idarenin tek taraflı iradesi ile ilgili hukuksal duruma etki edebilmesi yani icrai nitelik taşıması*" şekilde tanımlamıştır (Danıştay 8. D., E. 2001/3116, K. 2002/3745, K.T. 24.06.2002).

2.1. Çevre ile İlgili İdari İş ve İşlemler

Çevre ile ilgili idari iş ve işlemler, idarenin doğrudan hizmet ya da yatırım işlerini yerine getirmesi ve özel hukuk çerçevesinde izin ya da onay yetkilerini kullanması şeklinde tezahür eder. Buna göre idarenin çevre konusunda, merkez ve yerinden yönetim birimleri dâhil tüm birimlerinin, kirletme nedeniyle idari sorumluluğu bulunur. Faaliyet öncesi ilgili mevzuatta belirlenen sınırlar içinde izin, onay, ruhsat, lisans gibi idarenin takdirinde olan sürecin asgari denetim şartlarının yerine getirilmemesi durumunda bir sorumluluk oluşur. İzin-onay-ruhsat sürecinde yapması gereken denetlemeyi yapmama ya da zamanında yapmama, kirlilik oluştuğunda ya da öncesinde faaliyetin durdurulmasını sağlama konusunda aldığı eksik ya da yanlış idari yaptırımlar bakımından da sorumluluğu vardır (Ulusoy, 1993: 134).

İdari iş ve işlemlerin, çevre ile ilgili olsun ya da olmasın, hukuka aykırılığını iddia eden kişiler süresi içinde (İYUK 7. m) görevli mahkemeye başvurarak iptalini isteyebilir. Danıştay "*Çevre Kanunu'nun 15. maddesi uyarınca tesis edilen faaliyetin durdurulmasına ilişkin işleme karşı 2577 sayılı yasa'nın 7. maddesinde düzenlenen genel hükümler uyarınca tebliğ tarihinden itibaren 60 gün içinde dava açılması gerektiği*" hakkında verdiği bir kararla çevresel idari işlemde başvuru süresinin 60 gün olduğunu teyit etmiştir (Danıştay 6. D., E. 2003/1756, K. 2004/5882, K.T. 22.11.2004). Başka bir kararda süresi içinde yapılmayan başvuru, süreaşımı nedeniyle, reddedilmemiştir (Danıştay 6. D., E. 2005/1682, K. 2005/1740, K.T. 11.05.2005). Anayasa'ya göre (m. 138/4) iptal edilen idari işlem tüm sonuçlarıyla birlikte ortadan kalkmış sayılır (Kalabalık, 2008: 317). Bu çerçevede herkes, çevrenin kirletildiği veya kirletileceği muhtemel durumlarda idareyi dava etme ve çevre korumaya katkı verebilme imkânına sahiptir.

İdare hem işlemleri hem de faaliyetleri ile çevrenin kirletilmesi veya korunması noktasında kamu gücünü kullanması bakımından en önde gelen aktördür. Çevre kirliliğine sebep olduğu ölçüde *kirleten sorumluluğu*; aldığı koruyucu önlemler, verdiği izin-onay-ruhsatların denetimi, kirletenlerin idari ya da adli mercilerce cezalandırılması ve ortaya çıkan diğer durumlarla ilgili yatırımların uygulanması bakımından da *görev* ve *sorumluluk* taşır (Ulusoy, 1993: 134).

2.2. İdari İş ve İşlemlerin Çevresel Etki Yönü

İdarenin Anayasa ve kanunlardan aldığı yetkiye dayanarak çevrenin korunmasına yönelik kararları hem idareyi hem de diğer kişi ve kurumları bağlar. Ancak çevrenin korunmasına katkısı bakımından idarenin çevre hususundaki duyarlılık derecesi önem taşımaktadır. Zira önceliği kalkınma olan, işsizliğin önüne geçmeye çalışan yönetimler çevre hassasiyetlerini ikinci plana itebilmektedir. Çevreye duyarlı yönetimlerde ise idari süreç ve işlemler, çevreci ve çevre korumacı anlayış ilk şart olarak göz

önünde bulundurarak gerçekleştirilir. Buna göre idari iş ve işlemler, takdir yetkisinin genişliği çerçevesinde bir koruma aracı olarak etkili, kısmen etkili ya da etkisiz olacaktır. Hatta idare önemli kirleticilerden birisi haline de gelebilecektir.

Bu durum iki seçenekten birisini seçme zorunluluğu olarak da idarenin karşısına çıkabilir. Mesela bir kamu hizmetini götürmesi gereken ancak bunun sonucunda da çevreye zarar vermesi kaçınılmaz olan idarenin yapması gerekenle ilgili olarak Danıştay örnek bir karar (Danıştay 6. D., E. 1981/1903, K. 1984/1754, K.T. 18.04.1984) vermiştir (Ulusoy, 1993: 135). Mahkeme, Maltepe-Karatepe yolu ve çevresinde açıktan akarak çevreyi tehdit eden pissuların kapalı bir sistemle en yakınındaki Büyükdere'ye verilmesine ilişkin davalı İdare işleminin iptali isteğiyle açılan davada 6785 sayılı İmar Kanunu'nun 51. maddesi ile 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 20. maddesine atıf yapmıştır. Belediyenin kanalizasyon bulunmayan bir mahallede fosseptik sızıntıları nedeniyle yol ve boş alanlarda meydana gelen ve halkın ve özellikle çocukların, sağlık açısından istenmeyen durumlara düşmemesi amacıyla fosseptikleri geçici bir kanalizasyon sistemi ile denize vermesinin hukuka aykırı olduğuna karar verilmiştir. Bir plaj sakininin belediyeyi dava etmesi üzerine Danıştay belediyenin sağlıklı bir kanalizasyon sistemi kurmakla yükümlü olduğunu belirtmiştir. Maddi imkânların yetersiz kalması durumunda ise bina sahiplerine fosseptik çukuru yaptırtması, bunu denetlemesi ve atık suları denize vermemesi gerektiğine karar vererek idari bir iş ile çevre koruma arasındaki bir çatışmada çevreci bir bakış sergileyerek çevre korumaya öncelik verdiği söylenebilir.

3. Çevresel Sorumluluk ve Kamu Otoritesi

Çevrenin korunmasında Merkezi Yönetim (1982 Anayasası, m. 8 ve 112), İl Yönetimi (İl İdaresi Kanunu: K. No: 5442, K.T. 10.06.1949, R. G., Tarih: 18.06.1949 ve Sayı: 7236, m. 11 ve 13), İl Özel İdaresi (İl Özel İdaresi Kanunu: K. No: 5302, K.T. 22.2.2005, R. G., Tarih: 04.03.2005 ve Sayı: 25745, m. 6, 7 ve 10), Köy Yönetimi (Köy Kanunu: K. No: 442, K.T. 18.03.1924, R. G., Tarih: 07.04.1924 ve Sayı: 68, m. 8, 12, 13, 14, 36, 37, 43 ve 44), Belediye (Belediyesi Kanunu: K. No: 5393, K.T. 03.07.2005, R. G., Tarih ve 13.07.2005, Sayı: 25874, m. 14, 15, 18, 34, 38, 51, 52, 53, 57, 69, 73, 76, 77, 79, ve 80) ve Büyükşehir Belediyesi (Büyükşehir Belediyesi Kanunu: K. No: 5216, K.T. 10.07.2004, R. G., Tarih: 23.07.2004 ve Sayı: 25531, m. 7, 8, 9, 11, 18, ve 27) ile Özelleştirme İdaresi (Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanun: K. No: 4046, K.T. 24.11.1994, R. G., Tarih: 27.11.1994 ve Sayı: 22124, m. 2, 3, 4, 15 ve 19), Toplu Konut İdaresi (TOKİ) (Toplu Konut Kanunu: K. No: 2985, K.T. 02.03.1984, R. G., Tarih: 17.03.1984 ve Sayı: 18344, m. 2, 4, ek m. 1 ve ek m. 7), Türkiye Atom Enerji Kurumu (TAEK) (TAEK Kanunu: K. No: 2690, K.T. 09.07.1982, R. G., Tarih: 13.07.1982 ve Sayı: 17753, m. 4, 8, 10 ve 11), Kamu İhale Kurumu (Kamu İhale Kanunu: K. No: 4734, K.T. 4.1.2002, R. G., Tarih: 22.01.2002 ve Sayı: 24648, m. 53) gibi kurum ve kuruluşların Anayasa ve kanunlarda belirtilen görev, yetki ve sorumlulukları vardır. Dolayısıyla bu kurum ve kuruluşların yapacağı veya yapmayacağı, uygulayacağı veya uygulamayacağı, engelleyeceği veya engellemeyeceği her iş ve işlem bu çerçevede bir bütün olarak düşünülmeli ve özellikle sorumluluk bakımından değerlendirilmelidir.

Bu kapsamda idari işlemlerin basitleştirilmesi ve maliyetlerinin azaltılması çevre korumaya önemli katkılar sağlar. Bu çabalara önayak olan Avrupa Birliği (AB) de amaca uygun olarak daha iyi hukuki düzenlemeler yapmak istemektedir. İdari işlemlerin basitleştirilmesi ve maliyetlerinin azaltılması konusunda AB programları mevcuttur. 2006'da, AB Komisyonu, AB'nin kendi idari maliyetlerini üye ülkelerin işbirliği ile % 25 azaltacağı hedefini belirlediğini duyurmuştur. Çevresel idari kararlara Avrupa'dan örnek olarak Hollanda'da yönetim maliyetlerini ölçmek amacıyla standart maliyet modeli geliştirilmesi, İngiltere'de bürokrasinin azaltılması, Almanya'da alt bürokratik yapı ölçümlerinin yapılması, Fransa'da 2006'da düzenlenen idari işlemlerin basitleştirilmesi ile ilgili konferans verilebilir. Çevre koruma çalışmaları çerçevesinde idari maliyetlerin azaltılması ve basitleştirilmesi, özellikle geçmiş ipotekli kodifiye edilmemiş kuralları olan bürokrasi nedeniyle kolay olmayabilir. Buna göre arzulanan amaca ters düşmeyen, sosyal maliyet ve fayda açısından değerlendirilen işlem, kurum ve kuruluşlar tesis edilmelidir (Wiener, 2008: 111-112).

3.1. Kamu Otoritesi ve Düzenleme Yapabilme Gücü

Kamu otoritesinin düzenleme yapabilme gücü, bir arada toplumsal yaşamanın bir gereği olarak, denetleme yetkisi de toplumsal yaşam sürecinin daha iyi yönetilmesi ya da çıkması muhtemel sorunlara karşı geliştirilecek refleksler şeklinde ortaya çıkmıştır. Özellikle ekonomi alanında olmak üzere pek çok alanda düzenleyici ve denetleyici kurum kurulmuştur (Eryılmaz, 2007: 207). Çevre ile ilgili olarak da idarenin iş ve işlemlerinde bir uzmanlık kuruluşu Özel Çevre Koruma Kurulu Başkanlığı (ÖÇKKB) 1976 tarihli "Akdeniz'in Kirliliğe Karşı Korunması" Barselona Sözleşmesi'ne dayanarak bir

KHK ile kurulmuştur (Özel Çevre Koruma Kurumu Başkanlığı Kurulmasına Dair KHK: KHK. No: 383, KHK T.: 19.10.1989, R. G., Tarih: 13.11.1989 ve Sayı: 20341). Başkanlığın amacı; "*ilan edilmiş bulunan Özel Çevre Koruma Bölgeleri'nde doğal güzelliklerin, tarihi ve kültürel kaynakların, biyolojik çeşitliliğin, sualtı, suüstü canlı ve cansız varlıkların korunmasını ve bu değerlerin gelecek nesillere aktarılmasını, sürdürülebilirlik anlayışı çerçevesinde bölgelerin ekonomik kalkınmalarını sağlamak ve çevre bilincini arttırmak*" olarak belirlenmiştir (ÖÇKKB-http://www.ockkb.gov.tr: 2009). Ancak ÖÇKKB, 648 sayı ve 08.08.2011 tarihli KHK'nin 15. maddesi ile kaldırılmıştır. ÖÇKKB'nın görevlerinin Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından uygun görülen birimlerce yerine getirilmesi kararlaştırılmıştır. KHK'nin 10. maddesi ile kurulan Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü bu görevleri yerine getirmektedir (R. G., Tarih: 17.08.2011 ve Sayı: 28028). Danıştay, bazı kararlarını (Danıştay 6. D., E. 2001/65, K.T. 31.05.2001; E. 2001/65, K. 2002/3681, K.T. 25.06.2002; E. 2001/3041-3042-3043-4196-4197, K. 2002/5000-4999-4998-5002-5001, K.T. 12.11.2002) ÖÇKKB'ya atıf yaparak vermiştir (Alıca, 2005: 158-159).

Düzenleme, kanun yapma gücünü elinde bulunduran organların kural koymalarını ifade ve yasama işlerini ifa etmek anlamında kullanıldığı gibi idari makamların Anayasa ve kanunlara dayanarak ve/veya Anayasa ve kanunlara aykırı olmamak kaydıyla yaptıkları işlemlerin bütününe verilen addır. Düzenlemeler, nesnel ve geneli ilgilendiren tükenmez kural işlemler niteliğindedir. İdarenin bu tür işlemleri yapma gücü ya da yetkisi ise düzenleme yapma yetkisi olarak adlandırılmakta olup Türkiye'de bunun kaynağı ve dayanağı Anayasa'dır (Alıca, 2005: 116). İdare yaptığı düzenlemeler ve düzenleyici işlemlerle, çevreye zarar vermesi muhtemel faaliyetleri belirli kurallara bağlayarak sınırlar. Dolayısıyla yapılacak faaliyetin gerçekleştirilmesi bu kurallar çerçevesinde mümkün olabilmektedir. Bu düzenlemeler, dikkat ve özen gösterilmediği zaman zarar vermesi kesin olarak görülen faaliyetler olabileceği gibi belli çevre koruma yaklaşımları çerçevesinde, benzer sorunlar da hesaba katılarak, önceden öngörme şeklinde ortaya çıkabilmektedir (Güneş ve Coşkun, 2004: 60).

Çevrenin korunmasında idari düzenlemelere dayanak olmak üzere çerçeve kanun şeklinde hazırlanan Çevre Kanunu'nda uygulamalar, yönetmeliklere bırakılmıştır (Keleş ve Ertan, 2002: 277). Mevzuatla ilgili yapılan çalışmalar, öngörülen sürede gerçekleştirilemese de, özellikle AB müktesebatı uyum süreci içinde düşünülmüş ve hem her alanda bir yönetmelik çıkarılarak çıkan veya çıkması muhtemel sorunlara karşı tedbir alınmaya çalışılmıştır. Ancak sorun çözmesi için çıkarılan bu yönetmeliklerin uygulamada sorunlara neden olduğu görülmüştür. Dolayısıyla zaman içerisinde pek çok değişikliklere uğramışlardır. Yine eksiklikler ve kurumlar arası yetki çatışması nedeniyle yönetmeliklerin birçoğu için iptal davaları açılmıştır (Alıca, 2005: 117).

Uluslararası bütünlük arz eden anlayış, idarenin düzenleme yapabilme yetkisi çerçevesinde iç hukukta yer almalıdır. Dolayısıyla her ülkede idarenin düzenleme yapma yetkisi ve bu yetkinin kullanılması ile ortaya çıkan kanun gücünün altında olan yönetmelik ve benzeri hukuki metinler çevrenin korunması amacıyla yürürlüğe sokulmaktadır. Ülkelerin siyasi ve ideolojik farklılıklarının bulunması buna engel değildir. Teknolojik gelişmeler, hızla değişen yaşam tarzı, tüketim eğilimlerinin değişmesi, tüketimin artması ve kısa zamanda sonuç almak amacıyla üretim tekniklerinin kullanılması ülkelerin çevre politikaları oluşturma konusunda ikilem yaşamasına sebep olur (Sands, 2003: 154-155).

Toplumsal yaşamın tümüyle Anayasa ve kanunlarla düzenlenmesi mümkün olmadığı için alt düzenlemeler mevzuatın ayrılmaz bir parçası olmuştur. Zaten Anayasa ve kanunlar güncel yaşamın birçok alanında düzenlemelerle yer bulur. Çevrenin korunması konusunda idarenin düzenleme yapma yetkisi oldukça önemli bir yer tutar.

3.2. Kamu Otoritesi ve Cezai İşlem Uygulayabilme Gücü

Yönetimde bütünlüğün uzantılarından birisi de idarenin cezai işlem uygulayabilmesidir. İdarenin yerine getirmesi gereken görevler Anayasa ile belirtilmiştir (m. 5). Kendisine verilen görevlerin bir bütünlük içerisinde yürütülmesinden ve ortaya çıkan sorunların çözümünden de sorumlu tutulmuştur. Kuruluşu ve görevleri ile bir bütün olan idarenin (m. 123) uygulayacağı cezai işlemler, kişi hürriyetlerini kısıtlayıcı müeyyideler içeremez. Zira Anayasa'da bu hususta kesin hüküm bulunmaktadır (m. 38). Bunun dışında idarenin idari ceza işlemleri hakkında yargısal denetim imkânı da vardır (m. 125). İdarenin cezai işlemlerinin sınırı Anayasa, kanun ve yönetmeliklerle çizilmiştir. Ancak yukarıda da incelendiği üzere Danıştay, yönetmeliklerle cezai işlem yapılmasının uygun bulunmadığını belirtmiştir. Dolayısıyla idare Anayasa'ya ve kanunlara göre idari cezalar tesis edecek, ayrıntı ve teknik konuları da yönetmeliklerle düzenleyecektir.

İdare, çevrenin kirlenmesinden sorumlu olanlara uygulayacağı cezai işlemler konusunda üç ilkeye uygun hareket etmek durumundadır (Ertaş, 1997: 135-136). Birincisi, cezai hükümlerin her halükarda Anayasa ve kanunlara dayanması ve yönetmeliklerin belirlenen idari cezaların uygulama esasları, teknik ayrıntılarını belirleme dışında cezai hüküm tesis etmemesidir. İkincisi, idarenin hürriyeti bağlayıcı ceza dışındaki cezalarla ilgili olarak yetkili kılınması çözüm noktasında etkinlik sağlayacaktır. İdarenin hürriyeti bağlayıcı ceza vermesi Anayasa'ya aykırı olduğu için hapis cezaları mahkeme kararı ile uygulanır (m. 19). Üçüncü ilke ise, kirlilikle mücadelede kaynak oluşturulması açısından uygulanacak idari para cezalarından oluşan meblağın bir kısmının bu konuda çalışan idare birimlerine bırakılmasıdır.

İdarenin ceza vermesinin temeli çevreye zarar veren faaliyetlerin yasaklamasıdır. Amaç çevreyi kirleten eylemlerin yasaklanarak çevrenin korunmasının sağlanmasıdır. Çevreyi kirleten bir işletmenin idari para cezalarının yanında faaliyetinin belli süre durdurulması hatta faaliyet izninin iptali bu idari ceza işlemlerine birer örnektir. Yine çevreye ve halk sağlığına zararlı ürün satanların mallarına el konulabilmesi de mümkündür. İdari cezalarla ilgili olarak Çevre Kanunu'nda ve ilgili yönetmeliklerde hüküm vardır (Güneş ve Coşkun, 2004: 75).

Ceza verme yetkisi ödetme ve zararın tazmini kadar aynı zamanda önleme tedbirlerini de içerir. Keyfi uygulamalara mahal vermeyecek ceza verme yetkisinin idareye çevre kirliliğini önlemede güç katacağı açıktır (Şen, 1994: 80-81).

4. Sonuç

Çalışma, idarenin takdir yetkisi dâhilinde aldığı kararların, gerçekleştirdiği iş ve işlemlerin çevresel etkileri ve bu etkilerin olumsuz olanlarının idari yargı denetimi kapsamında denetlenerek çevreci anlayışla uyumlu hale getirilmesi bakımından bir inceleme olarak düşünülmüştür. Dolayısıyla tüm idari iş ve işlemlerin hem teoride hem de uygulamada çevre ile barışık olmadığı söylenebilir. Zira önceliği ekonomik kalkınma olan yönetimler çevresel riskleri arka plana atabilmişlerdir. Ancak çevre kirliliğinin özellikle yoğun sanayileşme ile birlikte içinden çıkılmaz bir sorun alanı haline gelmesi sonucu yönetimler çevre ile uyumlu politikalar geliştirmek zorunda kalmışlar ve idari düzenleme, iş ve işlemler ve uygulamaları çevreyi gözeten şekilde dönüştürmüşlerdir. Yine de uygulamada ekonomik kalkınmaya öncelik veren anlayışın tüm parametreleri çevre aleyhine çevirmesi yüksek bir risk alanıdır.

Ekonomik gereklilik ve zorlukların yönetimlerin önünde önemli bir açmaz olarak durduğu tartışılmaz bir gerçektir. Çünkü günümüzde ekonomik faaliyetler insan ve şehir yaşamının devamının temelini oluşturmaktadır. Dolayısıyla hukuksal düzenlemeler, örgütsel yapılar, kurum ve kuruluşlar çevre koruma politikaları ile ekonomik kalkınma uyumunun çerçevesini oluşturması önem arz etmektedir. Bu oluşumların ve uygulamada idari iş ve işlemlerin zihinsel altyapısı çevre açısından olumsuzluklara da sebep olabilmektedir.

İdarenin takdir yetkisi içinde sorumlu tutulmasının ve gerektiğinde idari yargı yoluyla denetlenerek bu sorumluluğun uygulamada birtakım sonuçlarının ortaya konulmasının çevresel sorumluluk yönü, bir çevre koruma araç ve yöntemi olarak etkin bir şekilde kullanılmaktadır. İdarenin her iş ve işleminin yargı denetimine tabi olması da bunu göstermektedir. Zaten çalışma kapsamında değerlendirilen örnek mahkeme kararları bu savı desteklemek amacıyla incelenmiştir. Mahkeme kararları da çevrenin korunması konusunda iş ve işlemlerden dolayı idarenin çevresel sorumluluk taşıdığına işaret etmektedir.

Ayrıca idarenin idari para cezası verme, verilen izni iptal etme, faaliyeti durdurma şeklinde çeşitli cezai işlemler uygulayarak çevre koruma ve çevresel sorumluluk anlayışına katkı verdiği açıktır. İdare takdir yetkisi çerçevesinde önleyici tedbir olarak yasaklar koyabilir. Böylece çevresel sorun ortaya çıkmadan önlem alınmış olmaktadır. Yine verilen cezalarla kirlilik ortaya çıkmış ise tedavi edici ve kirliliği giderici yaptırımlar uygulanabilir ve çevresel gelişimin sağlanması amacıyla çeşitli düzenleme ve idari süreç alanlarında çalışmalar yapılabilir (Ertan, 2004: 373).

Sonuç olarak idari iş ve işlemlerin çevreye etkileri; teori ve düzenleme boyutundan daha çok çevreci ya da kalkınma öncelikli bakışla yönetimler tarafından uygulamaya aktarılması noktasında olumlu ya da olumsuz olacaktır. Hakeza, insanların baskısı ile bir çevre koruma yöntemi olarak idari iş ve işlemlerin çevreci bir yöne yönlendirilerek kullanılması bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır.

Kaynaklar

ALICA, Süheyla Suzan, (2005), İdari Yargı Kararları Çerçevesinde 2872 Sayılı Çevre Kanunu ve İlgili Yönetmeliklerin Uygulanmasından Doğan Uyuşmazlıklar, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE.

ERTAN, Birol, (2004), "Çevre ve Hukuk", Ed. Marın, Mehmet C. ve Uğur Yıldırım, Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar, Beta Yayınları, Yayın No: 1483, İstanbul, s. 373.

ERTAŞ, Şeref, (1997), Çevre Hukuku, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları No: 78, İzmir.

ERYILMAZ, Bilal, (2007), Kamu Yönetimi, Erkam Matbaacılık, Genişletilmiş ve Güncellenmiş Yeni Baskı, İstanbul.

GÜNEŞ, Yusuf ve Aynur Aydın Coşkun, (2004), Çevre Hukuku, Kazancı Hukuk Yayınları, Yayın No: 181, I. Baskı, İstanbul.

KALABALIK, Halil, (2008), İdare Hukukunun Temel Kavram ve Kurumları, Kateks Ltd. Şti., Sakarya, Eylül.

KELEŞ, Ruşen ve Birol Ertan, (2002), Çevre Hukukuna Giriş, İmge Kitapevi, Ankara.

ÖÇKKB, http://www.ockkb.gov.tr, 15.06.2009.

SANDS, Philippe, (2003), Principles of International Environmental Law, Cambridge University Press, 2. Edition, Cambridge.

ŞEN, Ersan, (1994), Çevre ve Ceza Hukuku (Ceza Hukuku Açısından Sağlıklı ve Düzenli bir Çevrede Yaşama Hakkı), Kazancı Yayınları, İstanbul.

ULUSOY, Ali D., (1993), "Çevre Kirlenmesinin Oluşmasından Sonraki Aşamada Medeni Hukuk, Ceza Hukuku ve İdare Hukuku Çözümlerine Genel Bir Bakış", AÜHF Dergisi İnternet Baskısı, Cilt: 43 Sayı: 1-4, s. 125-143.

WIENER, Jonathan B., (2008), "Better Regulation in Europe", Ed. Holder, J. ve D. McGillivray, Taking Stock of Environmental Assessment: Law, Policy and Practice, I. P., Routledge-Cavendish, Oxon, s. 65-130.

TÜRKİYE'DE BEŞERİ SERMAYE YATIRIMLARINA SAĞLANAN VERGİ TEŞVİKLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ*

Prof. Dr. Ali Çelikkaya[1]

Özet

Bilgi ve teknolojinin çok hızlı geliştiği 21 inci yüz yılda, ekonomik refahın yükselmesi için beşeri sermayeye duyulan ihtiyaç artmıştır. Adam Smith'in ifadesiyle "insan sermayesine" yapılan yatırım arttıkça ekonomik büyüme hızlanmakta ve gelir dağılımındaki eşitsizlik azalmaktadır. Son dönemde Japonya, Tayvan ve diğer Asya ekonomilerindeki göze çarpan gelişme beşeri sermayesinin büyüme üzerindeki etkisini açıkça ortaya koymaktadır. Asya kaplanları (özellikle de Japonya) eğitimli ve erdemli işgücü sayesinde hızla büyümeyi başarabilmişlerdir. Netice olarak, beşeri sermayenin ekonomik kalkınma ve refah artışı için ne derece önemli olduğunun farkına varan ülkeler, beşeri sermaye yatırımlarına önemli vergi ayrıcalıkları sağlamaya başlamıştır. Bu çalışmanın amacı Türkiye özelinde beşeri sermayeye (eğitim ve öğretim hizmetlerine) sağlanan vergi teşviklerini incelemektir. Çalışmanın akış planı içerisinde öncelikle beşeri sermayenin tanımı yapılacak, ikinci olarak OECD genelinde beşeri sermayeye sağlanan vergi teşvikleri özetlenecek ve ardından da güncel mevzuat göz önünde bulundurularak Türkiye'deki durum, gelir, kurumlar ve katma değer vergisi bağlamında değerlendirilecektir.

***Anahtar Kelimeler**: Beşeri Sermaye, Vergi Teşviki, Gelir Vergisi, Kurumlar Vergisi, Katma Değer Vergisi,*

ASSESMENT OF TAX INCENTIVES FOR INVESTMENTS ON HUMAN CAPITAL IN TURKEY

Abstract

In the 21st century, where information and technology are rapidly developing, the need for human capital for economic prosperity is increasing. According to Adam Smith, increasing investments on 'human capital' also increase economic growth and decrease income inequality. The recent developments in Japan, Taiwan and other Asian economies clearly demonstrate the effects of human capital on growth. Especially Japan and Asian Tigers have managed to grow rapidly because of their educated and virtuous labor force. As a result, countries that became aware of how important human capital is for increasing development and prosperity, started providing significant tax incentives for investments on human capital. The purpose of this study is to investigate tax incentives provided for investments on human capital (on education and training services) specific to Turkey. In scope of the study, firstly, human capital will be defined, secondly, tax incentives provided for investments on human capital will be summarized for OECD in general, and finally, the situation in Turkey will be assessed in terms of income, corporate income and value added taxes, by taking current legislation into consideration.

Giriş

Bilgi ve teknolojinin çok hızlı geliştiği 21 inci yüz yılda, ekonomik kalkınma ve refahın yükselmesi için beşeri sermayeye duyulan ihtiyaç artmıştır. Eğitim seviyesi ile ekonomik büyüme arasında doğrusal bir ilişki bulunduğu konusunda ekonomistler arasında geniş bir uzlaşma söz konusudur (OECD, 2007, 2). Adam Smith'in ifadesiyle "insan sermayesine" yapılan yatırım arttıkça ekonomik büyüme hızlanmakta ve gelir dağılımındaki eşitsizlik azalmaktadır. Dünya genelinde gelir eşitsizliğinin arttığı yönünde bir tartışmaya girmeden, şu kadarını söylemek gerekirse, Gini katsayısı ortalama

* Bu çalışma, "Ali Çelikkaya'ya ait, Beşeri Sermaye Yatırımlarının Teşviki: OECD Ülkeleri Üzerine Bir İnleme, Birinci Baskı, Dora, 2013", adlı çalışma esas alınarak hazırlanmıştır.

[1] Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü Öğretim Üyesi

eğitim seviyesinin daha yüksek olduğu ülkelerde gelir eşitsizliğinin çok daha düşük olduğunu göstermektedir. Zira bu ülkelerde daha fazla insanın eğitime erişim ve daha iyi iş olanakları bulunmaktadır. Eğitimde fırsat eşitliği arttıkça, sosyal hareketlilik artırmakta ve uzun dönemde gelir eşitsizliğini azaltmaktadır.

Son dönemde Japonya, Tayvan ve diğer Asya ekonomilerindeki göze çarpan gelişme beşeri sermayesinin büyüme üzerindeki etkisini açıkça ortaya koymaktadır. Doğal kaynaklarının yetersiz olmasına, enerji kaynaklarının neredeyse tamamının ithal edilmesine ve Batı ülkeleri tarafından sürekli baskı altında tutulmasına rağmen, Asya kaplanları (özellikle de Japonya) eğitimli ve erdemli işgücü sayesinde hızla büyümeyi başarabilmişlerdir.

Netice olarak beşeri sermayenin ekonomik kalkınma ve refah artışı için ne derece önemli olduğunun farkına varan bütün ülkeler, bu alana yapılacak yatırımlara ciddi anlamda teşvik (vergi ayrıcalıkları dahil) etmeye başlamıştır. Birçok ülke (OECD ve AB ülkeleri başta olmak üzere), beşeri sermaye yatırımlarının maliyetlerinin gerçekleştiği yılda gelir ve kurumlar vergisi matrahından indirilmesine izin vermekte ve eğitim ve öğretim hizmetlerini sıfır oranda ya da düşük oranlı katma değer vergisine tabi tutmaktadır. Ülkelerin çoğunda bu ve benzeri teşviklerden bazen birkaçı aynı anda uygulanabilmektedir.

Bu çalışmanın amacı Türkiye'de beşeri sermaye (*eğitim ve öğretim*) hizmetlerine sağlanan vergi teşviklerini ayrıntılı olarak incelemektir. Çalışmanın bundan sonraki işleniş planı şu şekildedir: Birinci bölümde; beşeri sermaye ile ilgili tanımlayıcı bilgiler sunulmuştur. İkinci bölümde genel hatları ile çeşitli ülkelerde (ağırlıklı OECD üyesi ülke) eğitim hizmetlerine sağlanan vergi teşvikleri incelenmiştir. Üçüncü ve son bölümde ise güncel mevzuat göz önünde bulundurularak Türkiye'deki durum ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir. Bunun için öncelikle Türk eğitim sisteminin genel görünümü ele alınmış ve ardından başta gelir, kurumlar ve katma değer vergisi kanunların olmak üzere, diğer bir kısım kanun ve kararlarda eğitime sağlanan vergi teşvikleri dikkatlere sunulmuştur.

1. Beşeri Sermayenin Tanımı

Beşeri sermaye kavramı 18 inci yüz yıl İskoç ekonomisti Adam Smith'e kadar geri götürülebilir. Ancak önemli bir ekonomik kavram olarak ortaya çıkmaya başlaması, 1950'lerin sonlarına ve 1960'lı yıllara rastlamaktadır. Bu dönemde Theodore Schultz gibi ekonomistler refahın ve ekonomik büyümenin sağlanmasında eğitimin ve uzmanlaşmanın önemini ortaya koymak için "sermaye" kavramını kullanmaya başlamış ve insanların genel ve mesleki eğitimlerine yatırım yapmak suretiyle, uzun vadeli getiri sağlayabilecek bir beceri/sermaye stoku oluşturduklarını ileri sürmüşlerdir[2].

Beşeri sermaye en geniş anlamda; bireylerin genel ve mesleki eğitim yoluyla edindikleri bilgi ve becerileri ile doğal yetenek ve kabiliyetlerinin bileşimini kapsamaktadır ve öğrenme ile geliştirilebilir bir niteliğe sahiptir. Ancak iş dünyası beşeri sermayeyi daha çok dar anlamda algılamakta ve işgücünün, bir şirketin ya da belirli bir sektörün başarısıyla doğrudan ilgili beceri ve yeteneklerinin bütün olarak görmektedir (OECD, 2011, 7).

Gary S. Becker, beşeri sermayenin diğer sermaye yatırımlarından farklı olmadığına dikkat çekmektedir. Şöyle ki; "Genelde sermaye; bir banka hesabını, IBM'in montaj hatları ya da çelik tesislerindeki bir milyon hisseyi ifade eder, çünkü hepsi uzun dönemde kazanç ve diğer bazı faydalar sağlarlar. Ancak okul eğitimi, bilgisayar kursu, sağlık hizmetleri, erdem üzerine alınan eğitimler de aynı manada birer sermayedir. Çünkü bunlar da; sağlığı artırır, kazancı yükseltir, yaşam boyu kültürel gelişime katkı sağlarlar". Dolayısıyla beşeri sermaye fiziksel ya da finansal değil, insan sermayesine yapılan bir yatırımdır (Becker, 1993, 16).

Başlangıçta insanı "köle" ya da "makine" gibi göstereceğine inanılan beşeri sermaye kavramı günümüzde sadece sosyal bilimler alanında değil, birçok alanda genel kabul görmeye başlamıştır[3]. Beşeri sermaye; *eğitim, sağlık* ve *işgücü transferinin* bileşkesinden oluşmaktadır. Ancak bunlar

---

[2] Kişisel gelir ile kişilerin kendi gelişmelerine yaptıkları yatırım arasındaki ilişkiyi açıklayan beşeri sermaye teorisi (Schultz, 1961 ve Becker 1964), 1960'lardan günümüze "*insana yapılan yatırımın*" değişik boyutlarını teorik ve ampirik bazda araştırmaktadır. Mincer (1989) bunu bir adım daha ileriye taşıyarak, kişilerin işyerindeki eğitimleri ve iş nedeniyle yapılan yer değiştirmelerin tümünü, beşeri sermaye tanımına dahil etmiştir (Gümüş ve Şişman, 2012, 43; Patrinos ve Psacharopoulos, 2011, 1).

[3] Nitekim Business Week magazinin yayınladığı bir makalenin başlığı "*insan sermayesi*" olarak seçilmiş ve o dönemim en popüler hikayelerden biri olmuştur (Bkz., Becker, 1993, 16).

içerisinde eğitim, işgücünün nitelikli hale getirilmesinde önemli bir role sahiptir ve çoğu kez beşeri sermaye ile eş anlamlı[4] olarak kullanılmaktadır (Bkz., Gümüş ve Şişman, 2012, 16; Checchi, 2005, 19; Eser ve Gökmen, 2009, 44; Özyakışır, 2011, 53). Bir başka deyişle eğitim en temel beşeri sermaye yatırımı olarak kabul edilmektedir. Birçok araştırma lise ve üniversite eğitiminin kişisel geliri önemli ölçüde artırdığını göstermektedir. Daha iyi eğitimli insanların kazançları, özellikle de az gelişmiş ülkelerde, neredeyse her zaman ortalama kazancın oldukça üzerinde çıkmaktadır (Becker, 1993, 17).

2. Beşeri Sermayenin Dünyadaki Gelişimi

Dünya genelinde okullaşma oranı[5], İkinci Dünya Savaşından sonra genel bir artış göstermiştir[6]. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde okullaşma oranı artmış, OECD ülkeleri ile karşılaştırıldığında eğitim boşluğu azalmıştır. 1990'ların başlarından itibaren birçok ülkede okul çağına gelmiş çocukların ilköğretime kaydında büyük başarı sağlarken, aynı şeyi orta öğretim için (*OECD ülkeleri hariç*) söylemek oldukça güçtür. En kötü göstergeler Sahra Altı Afrika ve Güney Asya ülkelerine aittir. Benzer manzara yükseköğretim için de geçerli olup, yüksek öğretim seviyesinde de ülkeler ve bölgeler arasında belirgin bir farklılık vardır. Gelişmiş ülkelerde son dönemde kuşakların yaklaşık %50'si yüksek öğretime hak kazanırken, Afrika ve Asya'nın fakir ülkelerinde bu oranın %5'in bile altına düştüğü gözlenmektedir.

[4] Bu çalışmada da eğitim ve beşeri sermaye *eş anlamlı* olarak kullanılmış ve beşeri sermayenin oluşumuna etki eden diğer faktörler *(sağlık ve işgücü transferi*) kapsam dışında tutulmuştur.
[5] Eğitimin belli bir seviyesine kayıtlı öğrenci sayısının, aynı yaş grubundaki toplam nüfusa oranı.
[6] Bu kısım ile ilgili açıklamalar yapılırken yararlanılan temel kaynaklar için önem sırasına göre bkz., (Checchi, 2005, 3-11; Patrinos ve Psacharopoulos, 2011, 5; Lutz vd., 2008, 161-162).

Tablo 1: *Dünya Geneli Okullaşma Oranı*

	İlk Öğretim (%)				
	1960	**1970**	**1980**	**1990**	**1995**
OECD ülkeleri	98.3	97.4	98.9	99.1	99.3
Kuzey Afrika ve Orta Doğu	62.6	72.1	87.9	91.1	94.3
Sahra Altı Afrika	41.3	53.8	71.8	72.6	77.6
Güney Asya	44.1	57.1	76.3	80.6	89.5
Uzak Doğu ve Pasifik	85.4	90.8	96.0	95.7	95.4
Latin Amerika ve Karayipler	85.5	91.5	95.4	95.2	95.7
Merkezi Planlı Ekonomiler	100.0	96.5	98.8	91.3	96.1
Dünya Geneli	**69.2**	**76.0**	**87.1**	**87.5**	**87.8**
Ülkelerarası dağılım katsayısı	0.46	0.37	0.24	0.22	0.21
Dünya Geneli (Kadın)	**69.2**	**75.5**	**84.2**	**83.8**	**84.6**
Ülkelerarası dağılım katsayısı	**0.48**	0.38	0.28	0.27	0.26
	Orta Öğretim (%)				
	1960	**1970**	**1980**	**1990**	**1995**
OECD ülkeleri	49.0	69.5	81.0	90.9	96.7
Kuzey Afrika ve Orta Doğu	20.7	31.8	48.6	62.0	62.8
Sahra Altı Afrika	3.5	7.8	16.5	21.2	24.5
Güney Asya	11.9	20.3	26.2	32.4	37.8
Uzak Doğu ve Pasifik	25.8	42.1	58.4	56.7	59.7
Latin Amerika ve Karayipler	18.9	31.3	46.1	50.8	55.4
Merkezi Planlı Ekonomiler	36.5	53.0	69.3	68.0	76.2
Dünya Geneli	**21.0**	**31.9**	**44.9**	**51.4**	**54.4**
Ülkelerarası dağılım katsayısı	0.99	0.82	0.65	0.60	0.59
Dünya Geneli (Kadın)	**19.2**	**31.5**	**45.2**	**48.0**	**52.8**
Ülkelerarası dağılım katsayısı	1.09	0.86	0.68	0.69	0.64
	Yüksek Öğretim (%)				
	1960	**1970**	**1980**	**1990**	**1995**
OECD ülkeleri	8.9	16.2	24.7	38.1	49.4
Kuzey Afrika ve Orta Doğu	1.7	3.9	9.1	13.2	16.7
Sahra Altı Afrika	0.2	0.6	1.5	2.5	3.1
Güney Asya	0.9	2.6	3.6	4.2	4.8
Uzak Doğu ve Pasifik	4.3	7.7	12.4	20.5	24.1
Latin Amerika ve Karayipler	2.8	6.2	13.3	18.6	19.1
Merkezi Planlı Ekonomiler	7.8	13.3	17.4	14.2	22.0
Dünya Geneli	**3.1**	**6.1**	**10.9**	**16.4**	**18.9**
Ülkelerarası dağılım katsayısı	1.48	1.24	1.02	0.99	1.00
Dünya Geneli (Kadın)	**2.2**	**4.9**	**10.2**	—	**19.0**
Ülkelerarası dağılım katsayısı	1.59	1.33	1.08	—	1.10

Kaynak: (Checchi, 2005, 2-3).

Gelişmiş ülkelerin genelinde üniversite mezunu erkeklerin %90'ının ve kadınların %80'inin çalıştığı görülmektedir. Buna karşılık zorunlu eğitimde aynı oranlar erkeklerde %70 ve kadınlarda

%40'a düşmektedir. Bu da eğitim seviyesinin, işgücü piyasasına katılımı/istihdamı etkilediğini göstermektedir. Eğitim seviyesi ile elde edilen kazanç arasında da pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Ülkeye göre değişmekle birlikte, üniversite mezunlarının iki ya da üç kat daha fazla kazanç elde ettikleri görülmektedir.

Lutz vd. (2008) tarafından yapılan bir çalışmaya göre; Çin'de 2030 yılında çalışma yaşındaki nüfusun %73'ü lise ya da üniversite mezunu olacakken, bu oran Güney Asya'da %40'lar seviyesinde kalacaktır. Bu farklılık son yirmi yılda iki bölgenin orta öğretime yaptıkları yatırımlardan kaynaklanmaktadır. Çin'in lise ya da üniversite mezunu çalışma yaşındaki nüfusunun 2000-2030 Döneminde 390 milyondan 750 milyona çıkacağı, Avrupa (*Eski Sovyetler hariç*) ve Kuzey Amerika'nın toplamının ise bu sayının oldukça altında kalacağı (510 milyon) tahmin edilmektedir.

Sahra Altı Afrika'da insan sermayesinin düşüklüğü, geçmişte eğitim sisteminin önemsenmemiş olması ile ilişkilidir. Günümüzde bu baskının devam etmesi sosyal ve ekonomik gelişmeyi önemli ölçüde sınırlandırmaktadır. Bölgede 2000 yılında 20-65 yaş aralığındaki nüfusun sadece %19'u lise ya da üstü eğitim derecesine sahip iken, bu oranın 2030 yılında ikiye katlayacağı öngörülmektedir. Ancak bu olumlu gelişmeye rağmen Sahra Altı Afrika eğitime düzeyi olarak diğer bölgelerin oldukça altında kalmayı sürdürecektir.

3. OECD Ülkelerinde Beşeri Sermayeye Sağlanan Teşvikler

Beşeri sermayenin ekonomik kalkınma ve refah artışı için ne derece önemli olduğunun bilincinde olan gelişmiş OECD ülkelerinde beşeri sermaye maliyetlerinin gerçekleştiği yılda gelir ve kurumlar vergisi matrahından indirilmesine yönelik önemli teşvikler bulunmaktadır. Üye ülkelerin büyük bir kısmı aynı zamanda eğitim yatırımlarının maliyetinin artmasından kaçınmak için, sıfır ya da düşük oranlı KDV uygulamaktadır[7].

Bütün ülkelerin ortak bir özelliği olarak eğitim harcamalarının gelir vergisinden indirilebilmesi için işle ilgili olması gerekmektedir. Yunanistan ve İtalya'da ayrıca öğrencilerin yaptığı kira ödemeleri de vergiden indirilebilmektedir. Bazı ülkelerde (Avustralya ve Almanya gibi) indirilebilecek harcamaların kapsamının oldukça geniş tutulduğu, bir kısım ülkede ise (İspanya, Danimarka, Finlandiya, İzlanda, Norveç, İsveç, Çek Cumhuriyeti, Meksika, İrlanda) eğitimin doğrudan maliyetleri arasında kabul edilen "harçların" Devlet tarafından karşılandığı görülmektedir.

Gelir vergisinin aksine, kurumlar vergisi uygulamalarında ülkeler arasında büyük bir benzerlik bulunmaktadır. Lüksemburg hariç ülkelerin tamamında eğitim harcamaları genellikle gerçekleştikleri yılda kurumlar vergisi matrahından indirilebilmektedir. Lüksemburg'da ise eğitim harcamalarının matrahtan indirilmesi yerine, vergi indirimi hakkı verilmektedir. Ülkelerin büyük bir kısmında (Şili, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Almanya, Yunanistan, İrlanda, İsrail, Meksika, Yeni Zelanda, Norveç, Polonya, Portekiz, Slovakya, Slovenya, İspanya, İsveç, İsviçre, İngiltere, ABD) çalışanların eğitim harcamalarının kurumlar vergisi matrahından indirilmesi noktasında herhangi bir sınırlama bulunmamaktadır. İsveç'te ayrıca eğlence/dinlence yönü ağır basan eğitim harcamaları da sınırlı dahi olsa, kurumlar vergisi matrahından indirilebilmektedir.

Ülkelerde eğitim hizmetleri genellikle KDV'den istisna tutulmuştur. Bunlardan en dikkat çeken ülke Yeni Zelanda olup, eğitim ve öğretim hizmetlerine standart orana tabi tutulmaktadır. Buna karşılık Avustralya'da eğitim hizmetlerine sıfır KDV oran uygulamaktadır. Kanada'da ise eğitim hizmetleri KDV'den istisna edildiği gibi, eğitim hizmeti sunanlara da kısmi vergi indirimi imkanı tanınmaktadır. Avrupa Birliği'nde eğitim hizmetlerini KDV'nin dışında tutmuştur (2006/112/EC). Ancak istisnadan yararlanacak kurum ve kuruluşlar ülkeden ülkeye değişmektedir. Örneğin Almanya ve Avusturya'da özel eğitim hizmetleri KDV'den istisnadır. Bazı ülkelerde ise, İtalya gibi, özel eğitim sadece kar amacı gütmeyen kuruluşlar tarafından sunulması halinde vergiden istisna edilmektedir. Diğer yandan bazı ülkelerde eğitim ile ilişkili mal ve hizmetlerin de KDV'den istisna edildiği görülmektedir. Örneğin Avustralya'da yatılı okullarda konaklama ve Japonya'da sınav ve sertifika ücretlerinden KDV alınmamaktadır. Buna karşılık İngiltere'de akreditasyon hizmetleri ve İsveç'te kendi kendine öğrenme araçlarının KDV'ye tabi tutulmaktadır.

Ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, eğitimin finansmanında kullanılan burs, ödül, bağış, yardım gibi gelir kaynaklarına ve borçlara ve tasarruflara yönelik gelir ve sosyal güvenlik vergisi ayrıcalıkları

[7] Değerlendirmeler yapılırken yararlanılan temel kaynak için bkz., (Torres, 2012, 66-68, 9-10). Ayrıca bkz., (Cedefop 2009, 86; Szovics and Isusi, 2009, 9).

söz konusudur. Bunun bir istisnası olan Kanada'da, doktora sonrası burslar gelir vergisinden istisna değildir. Japonya ise düşük gelirli öğrencilere sosyal güvenlik vergisi ödemelerini erteleme izni vermektedir. Bazı ülkelerde (Kanada, Almanya, İsrail, Meksika ve ABD gibi) eğitime tahsis edilen belli hesaplardaki tasarruflara ayrıcalıklı gelir vergisi uygulamaktadır. Bu hesaplara yatırılan paralar gelire dahil edilmekte, ancak bu hesaplardan elde edilen yatırım gelirleri vergiden istisna edilmektedir. Kanada ve ABD'de ayrıca eğitime tahsis edilen emeklilik tasarruflarını ek vergi ödemeden kullanılması imkanı tanınmaktadır. Benzer şekilde Almanya'da mükellefler eğitim sigortası satın alabilmekte, bunun için ödedikleri primleri matrahtan indirebilmektedirler. İsrail'de ise belli hesaplardan elde edilen yatırım gelirleri ve işveren katkıları vergiden istisna tutulmuştur.

4. Türkiye'de Beşeri Sermayeye Sağlanan Teşvikler

Türkiye'de başta Gelir, Kurumlar ve Katma Değer Vergisi Kanunları olmak üzere çok sayıda yasal düzenleme ile kamu kurumlarının yanında, özel kişi ve kurumlara da önemli vergi ayrıcalıkları sağlanmıştır. Yatırımlara Devlet Yardımları Hakkında Karar, Özel Öğretim Kurumları Kanunu ve Araştırma ve Geliştirme Faaliyetlerinin Desteklenmesi Hakkında Kanun bunlardan en önemlileridir.

4.1. Gelir Vergisi Kanunu ile Sağlanan Teşvikler

Gelir Vergisi Kanunu ile beşeri sermaye yatırımlarına sağlanan başlıca teşvikler; kazanç istisnası, bağış ve yardımların indirilmesi, Ar-Ge muafiyeti, telif kazançları istisnası ile stajyer ve çırak ücretlerine ayrıcalıklı vergi uygulaması şeklindedir.

1. Özel okul işletmeciliğinden elde edilen kazançlar, belli bir süre ile sınırlı olmak koşuluyla, gelir vergisinden istisna edilmiştir[8].

Gelir Vergisi Kanununun 20 inci maddesine göre; "Okul öncesi eğitim, ilköğretim, özel eğitim ve orta öğretim özel okullarının işletilmesinden elde edilen kazançlar, ilgili Bakanlığın görüşü alınmak suretiyle Maliye Bakanlığının belirleyeceği usul ve esaslar çerçevesinde beş vergilendirme dönemi gelir vergisinden müstesnadır. İstisna, okulların faaliyete geçtiği vergilendirme döneminden itibaren başlayacaktır".

2. Mükelleflerin; kendilerine, eşlerine ve küçük çocuklarına ilişkin olmak üzere yaptıkları eğitim harcamalarının gelir vergisi matrahından indirilmesi mümkündür[9].

Gelir Vergisi Kanunu'nun 89 uncu maddesinin 2 inci bendine göre; "yıllık gelir vergisi beyannamesi veren mükelleflerin, beyan edilen gelirin türüne bakılmaksızın, beyan edilen gelirin %10'unu[10] aşmamak, Türkiye'de yapılmak ve gelir veya kurumlar vergisi mükellefiyeti bulunan gerçek veya tüzel kişilerden alınacak belgelerle tevsik edilmek şartıyla; kendilerine, eşlerine ve küçük çocuklarına ilişkin olarak yaptıkları eğitim harcamalarını gelir vergisi matrahlarından indirmeleri mümkündür".

3. Eğitim kurumlarına yapılan bağış ve yardımların tamamının gelir vergisi matrahından indirilebilir[11].

Gelir Vergisi Kanunu'nun 89 uncu maddesinin 5 inci bendine göre; "Genel ve özel bütçeli kamu idarelerine, il özel idarelerine, belediyelere ve köylere bağışlanan okul ve yüz yatak (kalkınmada öncelikli yörelerde elli yatak) kapasitesinden az olmamak üzere öğrenci yurdu inşası dolayısıyla yapılan harcamalar veya bu tesislerin inşası için bu kuruluşlara yapılan her türlü bağış ve yardımlar ile mevcut tesislerin faaliyetlerini devam ettirebilmeleri için yapılan her türlü nakdî ve aynî bağış ve yardımların tamamı, gelir vergisi matrahının tespitinde, gelir vergisi beyannamesi ile bildirilecek gelirden indirilebilecektir".

4. Bilimsel amaçlı Ar-Ge harcamalarının tamamının gelir vergisi matrahından indirilebilecektir.

Gelir Vergisi Kanununun 89 uncu maddesinin 9 uncu bendine göre; "mükelleflerin, işletmeleri bünyesinde gerçekleştirdikleri münhasıran yeni teknoloji ve bilgi arayışına yönelik araştırma ve

[8] Ayrıntılı bilgi için bkz., 254 Seri No'lu GVK Genel Tebliği (RG Tarih: 25/11/2004 ve RG No: 25651).
[9] Ayrıntılı bilgi için bkz., 255 Seri No'lu GVK Genel Tebliği Ayrıntılı bilgi için bkz., 255 Seri No'lu GVK Genel Tebliği (RG Tarih: 24.12.2004, RG. No: 25680).
[10] 5281 sayılı Kanunun 43/8-c maddesiyle değişmeden önce %5 olarak uygulanan bu oran, 31.12.2004. tarihinde yapılan ve 01.01.2005 tarihinden geçerli olmak üzere yürürlüğe giren değişiklik ile %10'a çıkartılmıştır.
[11] Ayrıntılı bilgi için bkz., 21 Seri No'lu GVK Sirküleri (Tarih:10.03.2004 ve Sayı: GVK-21/2004-13).

geliştirme harcamaları tutarının % 100'ü oranında hesaplanacak Ar-Ge indirimi beyanname ile bildirilecek gelirden indirilebilecektir.

Araştırma ve geliştirme faaliyetleri ile doğrudan ilişkili olmayan giderlerden ve tamamen araştırma ve geliştirme faaliyetlerinde kullanılmayan amortismana tabi iktisadi kıymetler için hesaplanan amortisman tutarlarından verilen paylar üzerinden Ar-Ge indirimi hesaplanamayacaktır".

5. Kişilerin fikir ve sanat eserlerinden (*ilim, edebiyat, musiki, güzel sanatlar ve sinema*) elde ettikleri telif kazançları gelir vergisinden istisnadır[12]. Gelir Vergisi Kanunu'nun 18 inci maddesine göre; *Müellif, mütercim, heykeltraş, hattat, ressam, bestekar, bilgisayar programcısı ve mucitlerin ve bunların kanuni mirasçılarının şiir, hikaye, roman, makale, bilimsel araştırma ve incelemeleri, bilgisayar yazılımı, röportaj, karikatür, fotoğraf, film, video band, radyo ve televizyon senaryo ve oyunu gibi eserlerini gazete, dergi, bilgisayar ve internet ortamı, radyo, televizyon ve videoda yayınlamak veya kitap, CD, disket, resim, heykel ve nota halindeki eserleri ile ihtira beratlarını satmak veya bunlar üzerindeki mevcut haklarını devir ve temlik etmek veya kiralamak suretiyle elde ettikleri hasılat Gelir Vergisinden müstesnadır*.

Eserlerin neşir, temsil, icra ve teşhir gibi suretlerle değerlendirilmesi karşılığında alınan bedel ve ücretler istisnaya dahildir.

Telif kazançların arızi olarak elde edilmesi istisna hükmünün uygulanmasına engel teşkil etmeyecektir.

İstisnanın, GVK'nın 94 üncü maddesi uyarınca tevkif suretiyle ödenecek vergiye bir etkisi bulunmamaktadır".

Diğer yandan istisna kazanç üzerinden %17 oranında gelir vergisi stopajı yapılması, telif kazançları istisnasının teşvik olma özelliğini tartışmalı hale getirmiştir.

6. Tahsilde bulunan öğrencilere gider karşılığı olarak verilen paralar (*burs ya da başka bir adla*) gelir vergisinden istisnadır[13].

Gelir Vergisi Kanununun 28 inci maddesine göre;

i. Resmi ve özel müesseseler ve şahıslar hesabına yabancı memleketlerde tahsilde veya stajda bulunan öğrenci ve memurlara gider karşılığı olarak verilen paralar (özel müesseseler tarafından yapılan ödemeler, benzeri devlet öğrenci ve memurlarına verilen miktardan fazla olduğu takdirde, aradaki fark ücret olarak vergiye tabi tutulur.) (Asli görev veya memuriyet dolayısıyla alınan ücretler bu istisnaya dahil değildir);

ii. Resmî ve özel müesseselere ve şahıslar hesabına Türkiye'de tahsilde bulunan öğrenciye iaşe, ibate ve tahsil gideri olarak ödenen paralar;

iii. Öğrencilere tatbikat dolayısıyla öğretim müesseseleri veya tahsil masrafları deruhte edenler tarafından verilen paralar, Gelir Vergisi'nden istisna edilmiştir.

7. 3308 sayılı Mesleki Eğitim Kanununa[14] tabi olan çırakların[15] asgari ücreti aşmayan ücretleri gelir vergisinden istisna edilmiştir (Bkz., GVK, m. 23/12). Çıraklara yaşına uygun asgari ücretin yüzde 30'undan aşağı ücret ödenmesi mümkün olmayıp, ödenen ücret her türlü vergiden müstesnadır (Bkz., 3308 Sayılı Kanun m, 25).

4.2. Kurumlar Vergisi Kanunu ile Sağlanan Teşvikler

Kurumlar Vergisi Kanununda beşeri sermaye yatırımlarına sağlanan başlıca teşvikler; kazanç istisnası, vergi muafiyeti, Ar-Ge muafiyeti ve bağış ve yardımların indirilmesi şeklindedir. Ayrıca gelir

---

[12] Ayrıntılı bilgi için bkz., 135 Seri No'lu GVK Genel Tebliği (RG Tarih: 25/02/1982) ve 149 Seri No'lu GVK Genel Tebliği (RG Tarih: 18.03.1986 ve RG No: 19051).

[13] Ayrıntılı bilgi için bkz., 86 Seri No'lu GVK Genel Tebliği (RG Tarih: 29.11.1968).

[14] (RG Tarih: 19.06.1986 ve RG No: 19139). Bu Kanunun adı "Çıraklık ve Mesleki Eğitim Kanunu" iken, 29/06/2001 Tarih ve 4702 sayılı Kanunun 22 inci maddesi ile "**Mesleki Eğitim Kanunu**" olarak değiştirilmiştir.

[15] Çırak; çıraklık sözleşmesi esaslarına göre bir meslek alanında mesleğin gerektirdiği bilgi, beceri ve iş alışkanlıklarını iş içerisinde geliştirilen kişiyi ifade etmektedir. Çırak olabilmek için; 14 yaşını doldurmuş (*eskiden 13 yaş*) ancak 19 yaşından gün almamış olmak, en az ilköğretim okulu mezunu olmak ve bünyesi ve sağlık durumu gireceği mesleğin gerektirdiği işleri yapmaya uygun olmak şartlarının taşınması gereklidir (Bkz., 3308 Sayılı Kanun m, 3/b-c; 9-10).

vergisinde olduğu gibi burada da stajyerlere yapılan burs ve benzeri adı altındaki ödemeler kurumlar vergisinden muaf tutulmuştur.

1. Kurumlar Vergisi Kanunu'nun 5 inci maddesinin 1 inci fırkasının (ı) bendi uyarınca Türkiye'de okul öncesi eğitim, ilköğretim, özel eğitim ve orta öğretim özel okullarının işletilmesinden elde edilen kazançlar, belli bir süre ile sınırlı olmak şartıyla, kurumlar vergisinden istisna edilmiştir[16]. Bu ayrıcalık Gelir Vergisi Kanunu'nda yapılan benzer düzenleme ile paralellik arz etmektedir.

2. Kurumlar Vergisi Kanununun 4 üncü maddesinin birinci fıkrasının (a) bendi uyarınca; Kamu idare ve kuruluşları tarafından işletilen okullar, okul atölyeleri, konservatuarlar, kütüphaneler, tiyatrolar, müzeler, sergiler, kitap, gazete, dergi yayınevleri ve benzeri kuruluşlar kurumlar vergisinden muaf tutulmuştur.

3. Kurumlar Vergisi Kanununun 4 üncü maddesinin birinci fıkrasının (m) bendi uyarınca; münhasıran bilimsel araştırma ve geliştirme faaliyetlerinde bulunan kurum ve kuruluşlar kurumlar vergisinden muaf tutulmuştur. Muafiyetten yararlanabilmek için kamu ya da özel ayrımı yapılmamıştır. Buna göre sadece bilimsel araştırma ve geliştirme faaliyetinde bulunan özel ya da kamu kurum ve kuruluşları kurumlar vergisine tabi tutulmayacaktır.

4. Kurumlar Vergisi Kanunu'nun 10 uncu maddesinin 1 inci fırkasının (a) bendi uyarınca; mükelleflerin, işletmeleri bünyesinde gerçekleştirdikleri münhasıran yeni teknoloji ve bilgi arayışına yönelik Ar-Ge harcamalarının tamamının[17] kurum kazancından indirilmesi mümkündür. Başlangıçta %40 olan Ar-Ge indirimi oranı Kurumlar Vergisi Kanunu'nda 5746 Sayılı Araştırma ve Geliştirme Faaliyetlerinin Desteklenmesi Hakkında Kanun[18] ile yapılan değişiklik sonucu 2008 hesap döneminden itibaren %100'e çıkartılmıştır[19].

5. Kurumlar Vergisi Kanununun 10 inci maddesinin 1 inci fırkasının (ç) bendi uyarınca; Kamu idare ve kuruluşlarına bağışlanan okul ve öğrenci yurtlarının inşası dolayısıyla yapılan harcamaların, bu tesislerin inşası için bu kuruluşlara yapılan her türlü bağış ve yardımların, mevcut tesislerin faaliyetlerini devam ettirebilmeleri için yapılan her türlü nakdi ve ayni bağış ve yardımların tamamı, kurum kazancından indirilebilecektir[20].

6. Tahsilde bulunan öğrencilere gider karşılığı olarak verilen paralar (*burs ya da başka bir adla*) gelir vergisinden olduğu gibi kurumlar vergisinden de istisna edilmiştir. Buna göre öncelikle bursun işle ilgili olması gereklidir. Ardından burs verilen kişi ile okul bittikten sonra işletmede çalışacağına dair bir sözleşme düzenlenmesi ve bir inceleme anında bunun ispatlanması gerekmektedir. Bunlara ilaveten burs verilecek kişinin Türkiye'de eğitim gören öğrencilerin katılabileceği bir yarışma sınavında başarılı olması ve verilecek burs miktarının işin önemi ve genişliği ile orantılı olması gibi koşullar aranmaktadır (Ozansoy, 2009, 86).

4.3. Katma Değer Vergisi Kanunu ile Sağlanan Teşvikler

Katma Değer Vergisi Kanununda beşeri sermaye yatırımlarına sağlanan başlıca teşvikler; indirimli oran uygulaması, KDV istisnası ve bağışların indirilmesi şeklindedir.

1. Bazı teslimler indirilmiş orana tabidir. Buna göre;

i. Gazete ve dergiler indirilmiş %1 oranına (*poşetlenerek satılanların teslimde %18*) tabi tutulmaktadır[21].

ii. Yatırım Teşvik Belgesi sahibi mükelleflere belge kapsamındaki makine ve teçhizatın, 3226 sayılı Finansal Kiralama Kanununa göre finansal kiralama şirketleri tarafından kiralanmasında, indirilmiş %1 oranı uygulanmaktadır.

---

[16] Ayrıntılı bilgi için bkz., 1 Seri No'lu KVK Genel Tebliği (RG Tarih: 03/04/2007 ve RG No: 26482).

[17] (Bkz., KVK Genel Tebliğ No 2, RG Tarih: 22.04.2008 ve RG No: 26855).

[18] (RG Tarih: 12.03.2008 ve RG No: 26814).

[19] Ayrıntılı bilgi için bkz., 1 Seri No'lu KVK Genel Tebliği (RG Tarih: 03.04.2007 ve RG No: 26482) ve bkz., 5422 Sayılı Eski KVK'na ait 86 No'lu KVK Genel Tebliği).

[20] Ayrıntılı bilgi için bkz., 1 Seri No'lu KVK Genel Tebliği (RG Tarih: 03.04.2007 ve RG No: 26482).

[21] (Bkz., 2002/4480 Sayılı BKK, RG Tarih: 30.07.2002 ve RG No: 24831).

iii. Kitap ve benzeri yayınların (*poşetlenerek satılanların tesliminde %18*), kurşun kalem, boya kalemleri, sulu boya ve pastel boyalar, okul defterleri, silgi, kalemtıraş, cetvel, pergel, gönye ve iletki teslimlerinde indirilmiş %8 oranı uygulanmaktadır.

iv. Sinema, tiyatro, opera, operet, bale, müze giriş ücretleri indirilmiş %8 oranına tabi tutulmaktadır.

v. Üniversite ve yüksekokullar ile 5580 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu, 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu ve 573 sayılı Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname kapsamında verilen *eğitim ve öğretim hizmetleri*, Okul Servis Araçları Hizmet Yönetmeliği kapsamında verilen öğrenci *taşıma servisi hizmetleri* ile Özel Öğrenci Yurtları Yönetmeliği hükümlerine tabi *yurtlarda verilen hizmetler* indirilmiş %8 oranına tabidir[22].

2. Eğitim ve öğretim kurumları tarafından bedelsiz olarak sunulan bir takım hizmetler (*eğitim ve öğreti ve yurt hizmetleri*) ile kamu kurum ve kuruluşlarına bedelsiz olarak yapılan her türlü mal teslimi ve hizmet ifaları (*bağışlar*) KDV'den istisnadır.

Katma Değer Vergisi Kanunu'nun 17 inci maddesinin 2 inci fıkrasının (b) bendi uyarınca; "Özel okullarca bedelsiz verilen eğitim, öğretim hizmetlerinde ilgili dönemdeki kapasitelerinin % 10'unu, 24/3/1950 tarihli ve 5661 sayılı Yüksek Öğrenim Öğrenci Yurtları ve Aşevleri Hakkındaki Kanuna Ek Kanun ile 30/4/1992 tarihli ve 3797 sayılı Milli Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun hükümlerine göre kurulan öğrenci yurtları tarafından bedelsiz verilen yurt hizmetlerinde ilgili dönemdeki kapasitelerinin % 10'unu, üniversite ve yüksekokullarda ise % 50'sini geçmemek üzere verilen bedelsiz eğitim ve öğretim hizmetleri, kanunların gösterdiği gerek üzerine bedelsiz olarak yapılan mal teslimi ve hizmet ifaları, kamu kurum ve kuruluşlarına bedelsiz olarak yapılan her türlü mal teslimi ve hizmet ifaları", katma değer vergisinden istisnadır.

Böylece ilgili dönem kapasitesinin belli bir oranını geçmemek koşuluyla özel okullar tarafından bedelsiz olarak verilen eğitim ve öğretim hizmetleri, öğrenci yurtları tarafından bedelsiz olarak sunulan yurt hizmetleri ile bedelsiz olarak yapılan her türlü mal teslimi ve hizmet ifaları (*bağışlar*) katma değer vergisinin dışında tutulmuştur.

3. Kamu kurum ve kuruluşları ile kamuya yararlı dernek ve vakıfların eğitimi teşvik etmek amacıyla sunmuş oldukları bir takım hizmetler ile ifa ettikleri bir takım eğitim faaliyetlerine ilişkin teslim ve hizmetler katma değer vergisinden istisna edilmiştir.

Katma Değer Vergisi Kanununun 17 inci maddesine göre; "genel ve katma bütçeli daireler, il özel idareleri, belediyeler, köyler, bunların teşkil ettikleri birlikler, üniversiteler, döner sermayeli kuruluşlar, kanunla kurulan kamu kurum ve kuruluşları, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, siyasî partiler ve sendikalar, kanunla kurulan veya tüzelkişiliği haiz emekli ve yardım sandıkları, kamu menfaatine yararlı dernekler, tarımsal amaçlı kooperatifler ve Bakanlar Kurulunca vergi muafiyeti tanınan vakıfların, ilim, fen ve güzel sanatları, teşvik etmek amacıyla yaptıkları teslim ve hizmetleri ile tiyatro, konser salonu, kütüphane, sergi, okuma ve konferans salonları, spor tesisleri işletmek veya yönetmek suretiyle ifa ettikleri kültür ve eğitim faaliyetlerine ilişkin, teslim ve hizmetleri", katma değer vergisinden istisnadır.

Özel okullar, özel üniversiteler ve vakıflara ait özel okullar tarafından verilen eğitim hizmetleri istisnadan yararlanamayacaktır (Ozansoy, 2009, 99-102).

4.4. Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar ile Sağlanan Teşvikler

Yatırımlara Devlet Yardımları Hakkındaki Kararın 17 inci maddesinin 1 inci fıkrasının (ğ) bendi uyarınca, özel sektör tarafından gerçekleştirilecek ilk, orta ve lise eğitim yatırımları, öncelikli yatırımlar arasına alınmıştır. Ardından Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Kararda Değişiklik Yapılmasına Dair 2012/3802 Kararın[23] ikinci maddesi ile teşvikin kapsamı genişletilmiş ve özel sektör tarafından gerçekleştirilecek olan "okul öncesi eğitim" yatırımları da bu kapsama dahil edilmiştir.

Böylece "yeni teşvik sistemi" ile birlikte eğitim ve öğretim yatırımlarının 5 inci bölgede uygulanan bölgesel teşviklerden yararlanması imkanı getirilmiştir. Diğer yandan eğitim ve öğretim yatırımlarının

[22] (Bkz., 2004/8301 Sayılı BKK, RG Tarih: 29.12.2004 ve RG No: 25685).
[23] (Bkz., RG Tarih: 13.10.2012 ve RG No: 28440).

6 ıncı bölgede yer alması halinde, bu kez de bulunduğu bölgenin teşviklerinden yararlanması söz konusu olacaktır.

Yeni Teşvik Sistemi ile birlikte özel okul yatırımlarına sağlanacak bölgesel teşvikler; i. Gümrük vergisi muafiyeti,

ii. KDV istisnası,

iii. Vergi indirimi,

iv. Sigorta primi desteği,

v. Yatırım yeri tahsisi,

vi. Faiz desteği *(3-6 ıncı bölge için*),

vii. Gelir vergisi stopajı desteği (*6 ncı bölge için*) ve

viii. Sigorta primi (*6 ncı bölge için)* desteği şeklindedir[24].

4.5. Araştırma ve Geliştirmenin Desteklenmesi Kanunu ile Sağlanan Teşvikler

5746 Sayılı Araştırma ve Geliştirme Faaliyetlerinin Desteklenmesi Hakkındaki Kanundur. Söz konusu Kanunun amacı; Ar-Ge ve yenilik yoluyla ülke ekonomisinin uluslararası düzeyde rekabet edebilir bir yapıya kavuşturulması için gerekli teknolojik alt yapıyı oluşturmak, Ar-Ge ve yeniliğe yönelik doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ülkeye girişini hızlandırmak ve nitelikli işgücü istihdamının artırılmasını teşvik etmektir. Bu kapsamda sağlanan başlıca teşvikler;

i. Ar-Ge indirimi,

ii. Gelir vergisi ve sigorta pirimi desteği,

iii. Damga vergisi muafiyeti ve

iv. Tekno girişim sermaye desteği şeklindedir[25].

4.6. Özel Öğretim Kurumları Kanunu ile Sağlanan Ayrıcalıklar

Özel öğretim Kurumları Kanunu ile beşeri sermaye yatırımlarına sağlanan başlıca teşvikler; bazı ücret ve sosyal yardım ödemeleri için gelir vergisi istisnası ve eğitim ve öğretim desteği şeklindedir. Ayrıca söz konusu Kanun uyarınca özel okulların *(okul öncesi eğitim, ilköğretim, özel eğitim ve ortaöğretim özel okulları*) su, doğal gaz ve elektrik ücretlendirilmesi, resmi okullara uygulanan tarife üzerinden uygulanmaktadır.

4.6.1. Ücret ve Sosyal Yardım Ödemeleri İstisnası

5580 Sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu'nun[26] dokuzuncu maddesi uyarınca özel okullarda yöneticilik ve eğitim-öğretim hizmeti yapanlara, dengi resmi okullarda ödenen tutarlardan az olmamak şartıyla yapılan sosyal yardım kapsamındaki ek ödemelerden gelir vergisi kesilmemektedir. Bu hüküm özel dershaneleri kapsamamaktadır.

Gelir Vergisi Kanunu'na ait 2003/2 Sıra No'lu İç Genelge'de[27] gelir vergisinden istisna edilecek ücretler ve sosyal yardım niteliğindeki ödemelere açıklık getirilmiştir.

i. Özel Öğretim Kurumlarında çalışan öğretmen ve personele ödenen asli ücretleri ile sosyal yardımlar dışında kalan özel hizmet tazminatı, iş güçlüğü, iş riski ve eleman temininde güçlük zammı, ek ders ücreti ve kira yardımları gelir vergisine tabi tutulacaktır.

ii. Özel Öğretim Kurumlarında çalışan öğretmen ve personele ödenen eğitim-öğretim tazminatı ile yabancı dil tazminatı ve öğretim yılına hazırlık ödeneğinin resmi okul öğretmen ve personeline yapılan tutarı kadar kısmının gelir vergisine tabi tutulmayacaktır.

---

[24] 15.06.2012 tarihli ve 2012/3305 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe giren Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Kararın uygulamasına ilişkin 2012/1 Numaralı Tebliğ için bkz (RG Tarih: 20/06/ 2012).
[25] Bu konuda daha geniş bilgi için 5746 Sayılı Kanuna ait Yönetmeliğe (RG Tarih: 31.07.2008 ve RG No: 26953) bakılabilir.
[26] (RG Tarih: 08/02/2007 ve RG No: 26434).
[27] (Tarih: 15.04.2003 ve Sayı:B.07.0.GEL.0.42/4234-20/016250).

iii. Sosyal haklar ve yardımlar niteliğindeki 657 sayılı Devlet Memurları Kanununun ilgili hükümlerine göre gelir vergisinden istisna edilerek ödenen aile ve çocuk (m., 203), doğum (m., 207), ölüm (m., 208), tedavi (m., 209), giyecek (m., 211) ve yiyecek (m., 212) yardımlarının, özel öğretim kurumlarında da ödenmesi halinde, bu ödemelerin, Devletçe verilen tutarı kadar olan kısmının gelir vergisinden istisna edilecektir.

4.6.2. Mesleki ve Teknik Eğitim ve Öğretim Desteği

Türkiye Sanayi Strateji Eylem Planında belirtilen hedefler doğrultusunda, 5580 Sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunda 17.07.2012 tarihinden geçerli olmak üzere 6353 Sayılı Kanun ile mesleki ve teknik özel okullara ilişkin önemli bir düzenleme yapılmıştır.

Buna göre organize sanayi bölgelerinde açılan mesleki ve teknik eğitim okullarında öğrenim gören her bir öğrenci için 2012-2013 eğitim ve öğretim yılından başlamak üzere, resmi okullarda öğrenim gören bir öğrencinin okul türüne göre Devlete maliyetinin bir buçuk katını geçmemek üzere, her eğitim öğretim yılı itibarıyla Maliye ve Milli Eğitim Bakanlıklarının müştereken belirleyecekleri tutarda, Milli Eğitim Bakanlığı bütçesine bu amaçla konulan ödenekten eğitim ve öğretim desteği yapılabilecektir. Bu imkandan Bakanlar Kurulu kararıyla organize sanayi bölgeleri dışında açılan mesleki ve teknik eğitim okullarında öğrenim gören öğrencilerin de yararlandırılması mümkündür.

Eğitim öğretim hizmetini sunan veya yararlananların, gerçek dışı beyanda bulunmak suretiyle fazladan ödemeye sebebiyet vermeleri durumunda bu tutarlar, iki katı ve kanuni faiziyle birlikte ilgililerden müteselsilen tahsil edilecektir. Bu fiillerin okullar tarafından tekrarı halinde, ayrıca kurum açma izinleri iptal edilecektir (Bkz., 5580 Sayılı Kanun m, 12).

Sonuç ve Değerlendirme

Bilgi ve teknolojinin hızla geliştiği günümüz dünyasında ekonomik kalkınma ve refah artışı için beşeri sermayeye duyulan ihtiyaç her geçen gün daha fazla hissedilmektedir. Eğitim seviyesi ile ekonomik büyüme arasında doğrusal bir ilişki olduğu konusunda ekonomistler arasında geniş bir uzlaşma sağlanmış durumdadır. İnsan sermayesine yapılan yatırım arttıkça ekonomik büyümenin hızlandığı ve gelir dağılımındaki eşitsizliğin azaldığı gözlenmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi Gini katsayısı ortalama eğitim başarısının daha yüksek olduğu ülkelerde gelir eşitsizliğinin çok daha düşük olduğunu göstermektedir.

ABD ve birçok Avrupa Birliği üyesi ülkenin son yüz yılı aşkın süredir kişi başına sürekli büyümeye devam etmesinde işgücü ve diğer üretim girdilerinin verimliliğini artıran bilimsel ve teknik bilginin gelişmesinin büyük etkisi bulunmaktadır.

Ekonomik büyümede istikrarı yakalayan bütün ülkelerde işgücünün eğitim ve öğretiminde büyük gelişme sağlandığı gözlenmektedir. Kaldı ki, günümüzde gelirdeki büyümenin ne kadarının insan sermayesindeki artıştan kaynaklandığını ölçmek mümkün hale gelmiştir. Örneğin ABD için yapılan ölçümler 1929-1982 döneminde okullaşma oranındaki artışın kişi başına gelir artışında etkili olduğunu ortaya koymuştur. Benzer şekilde son dönemde Japonya, Tayvan ve diğer Asya ekonomilerinin verilerinde göze çarpan gelişmede insan sermayesinin büyük etkisi bulunmaktadır. Çin'de eğitime yapılan yatırımlar sayesinde 2030 yılında çalışma yaşındaki nüfusun %73'ünün lise ya da üniversite mezunu olacağı öngörülmektedir. Buna karşılık Sahra Altı Afrika'da eğitim sisteminin önemsenmemiş olması günümüzde de sosyal ve ekonomik gelişmeyi önemli ölçüde sınırlandırmaktadır.

Dünya genelinde okullaşma oranı özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hızla yükselmiştir. Ancak bununla birlikte gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır. En kötü göstergelerin Sahra Altı Afrika ile Güney Asya ülkelerine ait olduğu gözlenmektedir. Benzer manzara yüksek öğretim için de geçerlidir, bu aşamada da ülkeler ve bölgeler arasındaki fark çok belirgindir. Gelişmiş ülkelerde son dönemde kuşakların yaklaşık %50'si yüksek öğretime girme başarısı kazanmışken, Afrika ve Asya'nın fakir ülkelerinde bu oranın %5'in bile altına düştüğü gözlenmektedir.

Eğitimin kişisel getirileri konusunda günümüzde geniş bir uzlaşma mevcuttur. Nitekim gelişmiş ülkelerin büyük çoğunluğunda üniversite derecesine sahip olan erkeklerin ve kadınların yaklaşık %90'ı istihdam edilmektedir. Benzer şekilde alınan eğitim ile kazanç arasında da pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Ücretin dağılımı ülkeye değişmekle birlikte, üniversite mezunlarının, orta öğretime devam etmeyenlere göre iki ya da üç kat daha fazla kazandıkları genel kabul görmüş bir gerçektir.

Netice olarak daha fazla eğitimin, daha fazla yaşam boyu gelire neden olduğunu söylemek mümkündür. Bu da bir kişinin daha iyi eğitimli olması üzerinde önemli bir ekonomik teşvik sağlamaktadır.

Özetle, beşeri sermayenin, diğer sermaye yatırımı şekillerinde olduğu gibi ekonomik kalkınma ve refah artışı için son derece önemli olduğunu söylemek mümkündür. Bu önemin farkına varan ülkeler tarafından da ciddi manada teşvik edilmeye başlanmıştır. Bunlar genellikle; matrahtan indirim, vergi istisnası, vergi kredisi, vergi yadımı ve vergi ertelemesi şeklinde olmaktadır ve bunlardan bazen bir kaçı aynı anda uygulanmaktadır.

Türkiye özelinde bakıldığında eğitim ve öğretim hizmetlerine önemli teşvikler sağlandığı görülmektedir. Özellikle yeni teşvik sistemi ile birlikte özel okul yatırımlarına önemli vergi ayrıcalıkları sağlanmıştır. Benzer şekilde Araştırma ve Geliştirme Faaliyetlerini Desteklenmesi Hakkındaki Kanun ile de araştırma geliştirme faaliyetleri ciddi anlamda desteklenmektedir. Ayrıca özel okul işletmeciliğinden elde edilen kazançlar beş vergilendirme dönemi gelir ve kurumlar vergisinden istisna tutulmuştur. Diğer yandan Türkiye Sanayi Strateji Eylem Planı'nda istisna süresinin 2013 yılı başından itibaren bu sürenin 10 yıla çıkartılacağı ifade edilmiş, ancak henüz bu yönde bir yasal düzenleme yapılmamıştır. Bunlara ilaveten elde yapılan kişisel eğitim harcamalarının, bağış ve yardımların ve Ar-Ge harcamalarının vergiye tabi kazançtan indirilmesine izin verilmekte ve telif kazançları gelir vergisinden istisna edilmektedir. Ancak telif kazançları üzerinden yüksek oranda gelir vergisi stopajı yapılması eleştiri konusudur. Son olarak bir kısım eğitim ve öğretim hizmetleri KDV'den istisna tutulmuş olup, kalanlar ise yukarıda da ifade edildiği gibi indirilmiş %8 oranına tabi tutulmaktadır. Bu oranın %1'e indirilmesi yönündeki tartışmalar sürmektedir.

Kaynaklar

Becker, Gary S. (1993). Human Capital, A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Edication, Third Edition, The University of Chicago Press, London

Çelikkaya, A. Beşeri Sermaye Yatırımlarının Teşviki: OECD Ülkeleri Üzerine Bir İnleme, Birinci Baskı, Dora, 2013.

Cedefop (European Centre for the Development of Vocational Training) (2009). "Using Tax İncentives to Promote Education and Training", Cedefop Panorama Series, Luxembourg, www. cedefop.europa.eu (Erişim Tarihi: 17/02/2013).

Checchi, Daniele (2005). The Economics of Education Human Capital, Family Background and Inequality, Cambridge University Press, UK.

Eser K., Ç. E. Gökmen (2009). "Beşeri Sermayenin Ekonomik Gelişme Üzerindeki Etkileri: Dünya Deneyimi Ve Türkiye Üzerine Gözlemler", Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, 2009 Issn: 1309 -8012 (Online).

Gelir Vergisi Kanunu (193 Sayılı)

Gelir Vergisi Tebliğleri (86, 135, 149, 254, 255 No'lu Tebliğler)

Gelir Vergisi Kanunu, 21 Seri No'lu Sirküler.

Genel Tebliğ (5746 Sayılı Araştırma ve Geliştirme Faaliyetlerinin Desteklenmesi Hakkındaki Kanunu ait 1 Seri No'lu).

Gümüş E.. Şişman M. (2012). Eğitim Ekonomisi ve Planlaması, Pegem Akademi, 1. Baskı, Ekim 2012, Ankara.

Katma Değer Vergisi Kanunu (3065 Sayılı Kanun)

Kurumlar Vergisi Kanunu (5520 Sayılı)

Kurumlar Vergisi Tebliğleri (1, 2, 4 ve Eski Kanun 86 No'lu Tebliğler).

Lutz, W., A. Goujon, A. Wils (2008). "The Population Dynamics of Human Capital Accumulation", Population and Development Review, Vol. 34, Population Aging, Human Capital Accumulation, and Productivity Growth, pp. 149-187.

OECD (2011). Towards an OECD Skills Strategy, http://www.oecd.org/edu/47769000.pdf (Erişim: 29/03/2013).

OECD (2007). "OECD Insights Human Capital: How What You Know Shapes Your Life", http://browse.oecdbookshop.org/oecd/pdfs/free/0107101e5.pdf (Erişim: 29/03/2013).

Ozansoy, Ahmet (2009). Türk Vergi Hukukunda Eğitimin Vergilendirilmesi, Yaklaşım Yayıncılık, Ankara.

Özyakışır D. (2011). "Beşeri Sermayenin Ekonomik Kalkınma Sürecindeki Rolü: Teorik Bir Değerlendirme", Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi (6:1) 2011.

Patrinos, H. A., Psacharopoulos, G. (2011). "Education Past, Present and Future Global Challenges", Policy Research Working Paper 5616, The World Bank Human Development Network Education Team March 2011.

Szovics Pl, I. Inigo (2009). "The Use of Tax Incentives to Promote Education and Taining in Europe", CEDEFOP, September 22 2009.

Torres, C. (2012), "Taxes and Investment in Skills", OECD Taxation Working Papers, No. 13, OECD Publishing. http://dx.doi.org/10.1787/5k92sn0qv5mp-en (Erişim Tarihi: 01/11/2011).

YENİDEN ÖLÇEKLENDİRME SORUNU BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELERİ

Öğr. Gör. Handan YILDIRIM[1]

Özet

Genel olarak kapitalist devletin mekânsallaşma ve mekânsal yeniden yapılanma dinamikleri, neoliberalizmin özellikle kentsel mekân üzerinden kendini ifade ediyor olması ile kentsel mekan önemli coğrafi arenalar haline gelmiş durumdadır. 1980'li yıllardan itibaren Türkiye'de neoliberal politikalar çerçevesinde mekana ve metropoliten alana dönük politikalar uygulamaya konulmaya çalışılmış, mekan, sosyo-ekonomik, siyasi ve idari boyutlarıyla geniş bir yer tutmuştur. Türkiye'de metropoliten alan yönetiminde büyükşehir belediye sistemine geçiş 1980'lerin başlarında gerçekleşmiş olup, yerel yönetim sisteminde hakim alan olması 2000'li yıllardan sonra olmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Yeniden Ölçeklendirme, Büyükşehir Belediyeleri, Neoliberalizm.*

1. Giriş

Özneler arası ilişkiler ve biçimler bütünü olan mekan, toplumsal olarak çok katmanlı ve çok boyutlu yapısıyla kendisine dâhil olan, algılanan, tasarlanan ve deneyimlenen süreçlerle toplumsal bir üretimdir (Lefebvre, 2014: 26). Soyut bir kavram olan ölçek kavramının mekân kavramının algılamasında kullanılması, bu mekânlar ardındaki ilişkiler ve bu mekânların oluşum süreçleri göz önünde bulundurularak yapılmalıdır. Devletin mekânsallığının yeniden ölçeklendirilmesi sorunu, pozitivist epistemolojiye dayalı bir yaklaşımla değil, mekânın ortaya çıkışındaki nedensel süreçlerin, yapı ve mekanizmaların ortaya çıkarılmasına ve bilginin bağlam bağımlı, tarihsel ve zaman-mekândan arındırılamaz olduğu gerçeğine dayanan eleştirel gerçekçiliğin epistemolojik öncüllerini içeren bir yöntemle açıklanabilir.

Eleştirel kentsel teoride; ölçeğin nicelikselleştirilebilen zaman ve mekân boyutunun yanında, örgütlenme düzeyi olarak niteliksel bir boyutunun da bulunduğu gerçeğinden yola çıkarak; ölçek, yalnızca bir alan ya da sınırlanmış bir mekan olarak değil, daha çok bir ağ ya da yerel mücadeleleri bölgesele, ulusala ve küresel olaylara bağlayan strateji olarak kavranmaktadır. Bu kavrayışla birlikte ölçek, mekânın eşitsiz gelişimini, bu yapıdaki hiyerarşi ve güç ilişkilerini anlamak ve kentin politik mekânsallığını açıklayabilmek için kullanılmaktadır. Eleştirel kentsel teoride küreselleşme, kapitalist gelişme altında oluşan bir mekânsal genişleme ve buna bağlı olarak kapitalist örgütlenmenin yeniden yapılanması olarak ortaya konmaktadır. Ölçek sorunu ise, kapitalist küreselleşme bağlamında ele alınmakta ve küreselleşme ile birlikte üretimin mekânsal yeniden örgütlenmesi, küresel, ulusal ve yerel faktörlerin eklemlenmesine ihtiyaç duymaktadır. Bu ihtiyaçla birlikte zaman ve mekân sermayenin küresel ölçekteki birikimi için yeniden örgütlenerek, yerel birimler ve yerel politikalar öne çıkmıştır.

1980 sonrasında bu yeniden ölçeklenme sürecinde, yerel ve bölgesel düzeyde merkezi yönetimin kapsayıcı rolü esas olmakla birlikte, yabancı sermaye yatırımlarını çekme, rekabetçilik gibi ekonomik hedeflere odaklanılmıştır. Bu süreçte büyükşehir belediyeleri, devlet örgütlenmesinin yeniden ölçeklendiği önemli politik mekanizmaları temsil etmektedir.

Bu çalışmada sermayenin dolaşımı ve eşitsiz mekânsal gelişmenin zemini olarak ölçek, devletin yeniden mekânsallaştırılmasında bir strateji olarak kavranmaktadır. Bu kapsamda, Türkiye'de 1980 sonrası gerçekleştirilen büyükşehir belediyeleri ile ilgili yapılan düzenlemeler, merkezî idarenin siyasi, yönetsel ve ekonomik tercihleri, yönelimleri ve boyutlarıyla yeniden ölçeklendirme bağlamında ele alınacaktır. Ayrıca, devlet mekânının yeniden örgütlenmesinin geliştiği temel alanlar olarak büyükşehir belediyeleri, yerel yönetimlerin çelişen rolü ekseninde incelenecektir.

[1] Öğretim Görevlisi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Eleşkirt Meslek Yüksekokulu, hyildirim@agri.edu.tr

2. Metropoliten Alanların Yeniden Ölçeklendirilmesi

Yerelliği nitelendiren toplumsal ilişkilerin açıklanmasında hem içsel hem de dışsal etmenlerin ele alınması gerekmektedir. Coğrafi açıdan sınırlandırılmış bir alan olarak yerellikler, ekonomik yeniden yapılanmanın farklı biçimleri tarafından dönüştürülmektedir (Urry, 1999: 103). Yerel yönetimlerin kamusal hizmet sağlama kapasitelerini artırmaya dönük girişimlerin yaşandığı yılların ardından 1980'li yıllarda optimum ölçek tartışmaları yoğunlaşmıştır. Bu dönemde yeni kamu yönetimi yaklaşımı doğrultusunda yerelleşme politikaları çerçevesinde merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasındaki ilişkiler yeniden ele alınmıştır.

1980'li ve 1990'lı yıllarda küreselleşme süreci ile kent ve bölgelerin değişen işlev ve rolleri, bu mekansal birimlerin rekabet güçlerinin artırılması bağlamında değerlendirilmiş, devletin rolünün ise girişimcilik çerçevesinde yeniden şekillendiği vurgulanmıştır. Girişimci devlet ve bu devletin küresel sermaye ile kurduğu ilişkiler, kentsel politika ve planlamayı belirlemektedir. Neoliberal politikaların kentlere ve kentleşme sürecine uygulanmasına yönelik tartışmalar, piyasa güçlerine odaklanan bir açıklamayı gerektirmektedir (Eraydın, 2012: 14).

Neoliberal politikalarla devletin yeniden yapılandırılması doğrultusunda merkezi yönetimle yerel yönetimler arasındaki ilişkiler dönüştürülmekte ve kent yönetimlerinin işleyiş biçimleri de değiştirilmeye çalışılmaktadır. Kapitalizmin yeniden yapılanması süreci içinde yeni kentsel politikalar çerçevesinde kentlerin rekabet içinde olmaları benimsenmiş ve bu süreçte yerel yönetimler, yerel ekonomik gelişmeyi ve sermaye yatırımlarını teşvik etme rolüne sahip olmuştur (Cox, 1995). Böylece kamu yönetiminin neoliberal politikalarla değiştirilmesi/dönüştürülmesi sürecinde kamu hizmetlerinin piyasalaştırılması temel alınmıştır. Bu süreçte kentlerin gelişimine ve kentlerarası artan rekabete yönelik yönetim politikaları benimsenmiş ve siyasi iktidar, kent yönetimleri ve metropoliten alanların yönetimi için uygun mekanı ve mekânsal yeniden ölçeklendirmeyi sağlamak zorunda kalmıştır (Storper, 1997).

Neoliberal politikaların uygulanmaya başlamasıyla devletin kente ve kentsel arsa ve gayrimenkul piyasalara ilgisi artmış ve devlet, "girişimci" rolünü üstlenerek doğrudan bir piyasa aktörü niteliği kazanmıştır. Dolayısıyla bu süreçte devlet, özel sektörün geçmişteki kar amaçlı alanlarına girmekte, buna karşılık özel sektör geçmişte devletin yetki ve sorumluluğunda olan kurallar ve düzenlemelerin belirlenmesinde etkin hale gelmektedir (Eraydın, 2012: 19).

Neoliberal politikalar doğrultusunda, karmaşık mekânlar üretilirken, sosyal, ekonomik ve politik mekânlar yeniden ölçeklendirilmektedir. Küresel kapitalizm koşullarında metropoliten alanlar, ekonomik rekabetin temel yerleri olduğu için yeniden ölçeklendirme ve mekansallaştırma süreçlerinde odak noktası olmuştur. Buna göre metropoliten alanlar, küresel birikimin odakları konumunda uluaslararası rekabeti artırmak için kilit rol oynamaktadır (McGuirk, 2005: 62). Ayrıca kent yönetimlerinin yetki alanının değiştirilmesi ile birlikte yeniden ölçeklendirme hizmet üretimi ve dağıtımı sorunları etrafında ele alınmaktadır. Metropoliten alanlarda gerçekleştirilen sınır genişletmeleri yararının yerel hizmet sunumunun sağlanmasında ölçek ekonomilerinden en üst düzeyde yarar elde etme olduğu savunulmaktadır (Carey vd., 1996: 110). Metropoliten alanlarda hangi birimlerin söz sahibi olacağı ve hangi hizmetleri sunacağı ile hizmet alanlarının ölçeği, küresel kapitalizm koşullarında neoliberal politikalar doğrultusunda belirlenmektedir. Ayrıca belirlenen ölçeklere ilişkin olarak bir siyasal mücadele bulunmakta ve ölçeğin siyasallaştırılması ve rekabet ile bu ölçeklere farklı anlam ve işlevler yüklenmektedir (Magnusson, 1981: 562).

Bununla birlikte II. Dünya Savaşı sonrası dönemde belediye hizmetlerinin artışı ile ulaşım ve teknolojide meydana gelen gelişmeler doğrultusunda hizmet ölçeğinin büyümesi, yerel yönetimlerin ölçeklerinin büyütülmesi arayışlarını ortaya çıkaran teknik nedenler arasındadır. Bu teknik nedene dayandırılarak metropoliten alanlarda belediyeler arası işbirliği ve özel amaçlı hizmet birliklerinin oluşturulduğu ve küçük ölçekli yerel yönetim birimlerinde yapısal reformlar gerçekleştirildiği söylenebilir. Yine bu doğrultuda refah devletinin gerektirdiği çeşitli yerel hizmetleri sunma yeteneği ve mali kaynağa sahip olmamaları küçük ölçekli yerel yönetim birimlerinin daha büyük olanlarla birleştirilmeleri yönündeki sınır reformları yapılmıştır (Kalabalık, 2005). 1980'li yıllarla birlikte uygulanmaya başlanan bu neoliberal politikalar ile yerel yönetimlerin yeniden ölçeklendirilmesinde siyasi nedenler belirleyici olmuştur.

Metropoliten alanlarda iktidar ilişkilerinin tanımlanmasında mekan ve mekanın yeniden ölçeklendirilmesi belirleyici bir rol oynamaktadır. Böylece yeniden ölçeklendirme süreci sadece teknik bir süreç olmayıp, siyasal mücadelelerden bağımsız düşünülmemelidir (Şengül, 2009). Türkiye'de

metropoliten kurumsal reformunun açıklanmasında, ölçeğin belirlenmesinde siyasi süreçleri de göz ününde bulundurmak gerekmektedir.

3. Türkiye'de Metropoliten Alan Yönetiminde Yeniden Ölçeklendirme

3.1. 1980-2012 Arasında Büyükşehir Belediye Sisteminin Gelişimi

1980'li yıllardan itibaren neoliberal kentsel politikaların etkisi altında metropoliten alanların gelişiminin yönlendirilme ve planlanmasında, sınırların ve yetkilerin düzenlenmesinde hızlı ve derinlemesine etkiler yaratan yapısal müdahalelerde bulunulmaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bu müdahalelerin boyutları ve biçimi farklılıklar göstermekle birlikte temelde müdahalenin amacının daralan ve sürekli kriz tehdidi altına giren piyasaların sorunlarını çözmek için metropoliten alanlarda yatırımların önündeki engellerin kaldırılması olarak ifade edilebilir. Bu amaçla, merkez-yerel yönetimler kademelenmesi içerisinde ölçeklerin yerlerinin kaydığı, yeni ölçeklerin tanımlandığı ve devletin mekânsal bir yeniden yapılanma sürecine tabi tutulduğu ve bu sürecin sonucu olarak da, yetkilerin merkezi hükümet ya da yerel yönetimler düzeylerinde giderek tekelleşmekte olduğu, idari sınırların yalınlaşmakta ve aynılaştırılmakta olduğu görülmektedir (Şahin ve Bostancı, 2012: 119).

1960'lı yıllardan başlayarak, yerel yönetimlerde reform özellikle İstanbul'un yönetimi için yeni bir yönetim modeli arayışı gündemde olmuştur. Bu dönemde yapılan MEHTAP (Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi) adlı projede ve 2000'li yıllarda başlatılan reform girişimlerinde, büyükşehir belediyeleri konusu ağırlığını hep korumuştur. 1980'li yıllarda İstanbul'un karmaşık yönetim yapısının imar ve planlama açısından yarattığı sorunlara çözüm amacıyla, İller Bankası'nın öncülüğünde, İstanbul metropoliten sınırları içindeki belediyeler, yerel yönetimler hizmet birliği kurmaya özendirilmiş ve hatta zorlanmışlardır (Keleş, 2012: 2-3).

1980'li yıllarda genel olarak kamu yönetiminde ve özelde yerel yönetimlere yönelik reform tartışmaları ile başlayan düzenlemeler, yerel yönetimlere daha fazla yetki ve sorumluluk verilmesi ve mali kaynaklarının artırılması gereğine dayandırılarak 1984 Yerel Yönetimler Reformu'nu getirmiştir. Bu düzenlemeler ekonomiyi liberalleştirme ve yönetim güçleri ile sorumluluklarını yerelle paylaşma söylemine koşut olarak sürdürülmüştür (Eraydın, 2012: 19). 1980'li yıllardan itibaren Türkiye'de neoliberal bir anlayış çerçevesinde mekana ve metropoliten alana dönük politikalar uygulamaya konulmaya çalışılmıştır. Askeri darbenin ardından 11 Aralık 1980 tarihli 34 sayılı Kararname ile büyükşehir alanlarındaki kimi küçük belediyelerin ve 150 kadar köyün tüzel kişiliğine son verilmiştir (Keleş 2009: 240-3).

1982 Anayasası, büyükşehirlerde "özel" yönetim biçimleri oluşturulabilmesinin anayasal dayanağını oluşturmuştur. Türkiye'de 1980'li yıllarla birlikte büyük kentlerde metropoliten alan yönetimleri kurma girişimleri doğrultusunda 1981 yılında İstanbul'da İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi (İSKİ) kurulmuş ve yine aynı doğrultuda 1984 yılında 3030 sayılı Büyükşehir Belediyesi Yasası kabul edilmiştir. Yeni kamu yaklaşımı çerçevesinde etkinlik, verimlilik, ekonomiklik ekseninde yürütülen bu tartışmalar doğrultusunda, 2000'li yıllarla birlikte ise metropoliten alan yönetiminde ölçek tartışmaları yapılmaya başlanmış ve yerel yönetim birimlerinin yeniden ölçeklendirilmesi kapsamında yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu doğrultuda belediye ve büyükşehir yönetimlerine ilişkin olarak bir yandan belediye olma koşulu olarak nüfus ölçütü yükseltilirken diğer yandan büyükşehir belediyelerinin yetki alanı genişletilmiştir (Çınar, 2009: 285). Böylece 1984 yerel seçimleriyle ve en büyük üç şehirden (İstanbul, Ankara, İzmir) başlayan büyükşehir belediyeleri, 2000'li yıllara gelindiğinde sayıca artmış ve 6360 sayılı Kanun'un yürürlüğe girmesiyle 30'a ulaşmıştır.

Böylece Türkiye'de yeniden ölçeklendirme girişimleri, büyükşehir belediyelerinin yetki alanlarının genişletme yönünde, metropoliten alanda bütünleştirme lehinde gerçeklik kazanmıştır. Bu süreçte yerel yönetim hizmetlerinde etkinlik sağlanması amacıyla küçük belediyelerin tüzel kişiliğinin kapatılması arayışı da ön plana çıkmıştır. Türkiye'de yerel yönetim reformu, belediye olma ölçeğinin değiştirilmesi dinamiğine sahip olmakla birlikte reformun temelinde belediye ölçeğinin büyütülmesi arayışları vardır (Çınar, 2009: 286). Bu dönemde büyükşehir belediyeleri için yeniden ölçeklendirme faaliyetinin hızlanmasında ve inşaat sektörünün yükselmesi ve küreselleşmenin etkileri olduğu kadar, kentleşmenin geldiği aşamayla hızlanan kentsel rant olanakları, gecekondu sürecinin sona ermesi ve deprem riskinin de önemli katkıda bulunduğu söylenebilir (Erder ve İncioğlu: 2013).

Kentin bir ekonomik araç olarak tanımlanması ve ekonomik canlanmanın finansman kaynağı olarak görülmesi dolayısıyla oluşan/oluşacak kentsel rantın paylaşılması için çeşitli düzenlemeler yapılmaktadır. Böylece mevcut kent dokularının yeniden kullanılabilmesi için yeni yöntemlerin

geliştirilmektedir. Türkiye'de de yeni düzenlemelerle oluşturulan yasal çerçeve, mevcut kent dokusu içerisinde yeni ekonomik değerlerin üretilmesine ilişkin gerekli arka planı, gerekli alt yapıyı oluşturmuştur. Böylece, kent mekanı, belirli bir ekonomik ve sosyal politika doğrultusunda kullanılabilir bir araç haline gelmektedir. Dolayısıyla kentsel mekanda yeni ekonomik değerlerin üretilmesi, bir yandan kentin çeperinde yeni alanların kullanıma açılmasını, diğer yandan kent parçalarının dönüştürülmesini gerektirmektedir. Böylelikle kentsel mekana ilişkin çıkarılan yasalar, kentle ilgili aktörler arası ilişkileri biçimlendirmekte, çeşitli uygulamalara, projelere ve yatırımlara yönelik tanım, yetki, düzenleme ve kısıtlamaları getirmektedir. Dolayısıyla kentsel yönetişim biçimini belirleyen ve arsa ve emlak piyasalarının işleyiş koşullarını biçimlendiren yasalar kent içinde gerçekleşen ve gerçekleşecek tüm eylemlerin yasal meşruiyetini sağlayan zemini oluşturmaktadır (Eraydın, 2012: 25).

1980 öncesinde Türkiye'de kamu yönetiminde reform anlayışı çerçevesinde üniversiteler ve TODAİE tarafından raporlar hazırlanmıştır. 1980'1i ve 1990'1ı yıllarla birlikte yeni kamu yaklaşımı çerçevesinde sermayenin talep ve beklentilerini ortaya koyan raporlar ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu kapsamda 1990'lı ve 2000'li yıllarda belediye ölçeğine ilişkin yapılan tartışmalar neticesinde yerel yönetimlerin yeniden yapılandırılmasına ilişkin 1995 yılında TÜSİAD ve 1996 yılında TOBB tarafından hazırlanan raporlar hazırlanmıştır. TOBB tarafından ortaya atılan öneri de 2002 yılından sonra yürürlüğe konacak yeni belediye yasasında karşılık bulmuştur. Yerel yönetim reformuna sermaye merkezli bakış açısı doğrultusunda Türkiye'de bazı küçük yerel yönetim birimlerinde hizmetlerin yürütülemediği ve maliyetlerin yükseldiği ifade edilmiştir. Buna çözüm olarak ise 2000'li yıllarla birlikte siyasal iktidarlar tasarruf gerekçesiyle yerel yönetim birimlerinin kapatılması gereği üzerinde durmuşlar ve bu yönde yasalar çıkarmışlardır. Bu dönemde yerel yönetimlere yönelik yeniden ölçeklendirme çabası sadece küçük belediyelerle sınırlı kalmamıştır (Çınar, 2009: 288).

Türkiye'de devletin yeniden ölçeklenmesi sürecinde "Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı" önemli bir aşamayı oluşturmaktadır. Temelde Türkiye'de il yönetimini belediye ve il özel idarelerinden oluşan ikili bir yapı olarak ele alan ve merkezi yönetimin eğitim, sağlık gibi önemli işlevlerini aşamalı olarak bu yapıya devretmeyi amaçlayan bu düzenleme kısmi olarak gerçekleşebilmiştir. 2004 yılında gerçekleştirilen Büyükşehir Belediyesi ve İl Özel İdaresi Kanun düzenlemeleriyle birlikte kapsamlı bir değişikliğin yolu açılmıştır (Şahin ve Bostancı, 2012: 119).

Neoliberal politikalar için temel alanlardan biri olan büyükşehir belediyesi yönetimleri özellikle 2004 yılından itibaren yeniden dağıtım mekanizmalarının en önemli araçları haline getirilmiştir. Yeniden ölçeklendirme doğrultusunda yapılan reformlarla, mekanın siyasallaştırılmasının yeni bir aşaması olan, büyükşehir belediyeleri ile diğer belediyeler arasında yeni bir işbölümüne gidilmiştir (Çınar, 2009: 288). 2004 yılında çıkarılan 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Yasa'sı ile büyükşehir belediyesinin görev yetki ve sorumluluk alanları yeniden tanımlanmıştır. Ayrıca büyükşehir olabilmek için 750.000 nüfus ölçütü getirilmiş ve büyükşehir belediyesinin sınırları genişletilmiştir. Belde belediyeleri büyükşehir belediyeleri sınırları içine alınarak kentsel alanın idari bütünlüğü sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak, bu durum uygulamada koordinasyon ve etkinlik açısından önemli sorunlara ve büyükşehir belediyesi meclislerinde karar alma sürecini etkileyecek aksaklıklara yol açmıştır. Bu nedenle 2008 yılında çıkarılan 5747 sayılı yasa ile sistem, alt kademede sadece ilçe belediyelerinin bulunduğu daha sade bir idari yapıya kavuşturulmuştur. 2012 yılına gelindiğinde büyükşehirler ülke nüfusunun yüzde 46'sını kapsamaktadır (Arıkboğa, 2013: 279).

2004 yılında 5216 sayılı yasa ile yeniden yapılandırılan büyükşehir belediyeleri, sınır genişletmeleri çerçevesinde yeniden ölçeklendirilmiştir. Yasanın gerekçesinde; genel kamu yönetiminde meydana gelen gelişmelere bağlı olarak büyükşehir belediyelerinin etkin, saydam, hesap verebilir ve katılımcı bir yapıya kavuşturularak yeniden yapılandırılması gerekliliği vurgulanmıştır. Gerekçede; büyük kentlerde yoğunlaşan nüfusun hizmet talebinin arttığı ve bu durumun maliyetleri arttırdığı ileri sürülmüştür. Diğer taraftan, büyük kentler, 1980 sonrası dönemde yeni küresel ekonomide büyük bir Pazar konumda ve ulusal ekonominin motoru durumunda olup, ulusal ve uluslararası ticaretin merkezidir. Buna karşılık kent yönetimlerinin sorunlarını çözmede yetersizliklerinin bulunduğu ve bunun nedeni olarak büyükşehir belediyesinin yetki alanında eşgüdüm içinde olmayan çok sayıda yerel yönetim biriminin hizmet üretme kapasitelerinin ve mali kaynaklarının yetersiz oldukları gösterilmiştir. Yasanın gerekçesinde; büyükşehir düzeyinde yürütülmesi gereken hizmetler noktasında çok sayıda birimin yetkili olması nedeniyle yönetimde etkinlik ve verimliliğin ortadan kalktığı belirtilmiştir. Ayrıca bu durumun da kaynak israfına yol açtığı

ve tüm bunlara bağlı olarak ölçek etkinliğini sağlamak amacıyla sınır genişletmelerinin zorunlu olduğu savunulmuştur (Çınar, 2009: 288).

Bu düzenlemeyle büyükşehir belediyelerinin sınırları ve yetkileri tekelleşme ölçeğinde genişletilerek, ilçe belediyeleri karşısında büyükşehir belediyelerinin yetkisi arttırılmıştır. Belediye Kanununun 73. maddesi ile getirilen kentsel dönüşüm uygulaması ile mekânsal dönüşüm amaçlanmaktadır. Kanun ile birlikte büyükşehir belediyesi, ilçe belediyesi, ilk kademe belediyesi, il belediyesi ve belde belediyesi gibi çoklu bir oluşmuştur. Bu yeniden ölçekleme hareketinin sonucunda ortaya çıkan sorunlar 2009 yerel seçimleri öncesinde gerçekleştirilen başka yeniden ölçekleme aşamasını tetikleyerek nüfusu 2000'in altında olan belde belediyeleri kapatılmaya çalışılmış, büyükşehir belediyesi içinde bulunan bazı ilçe belediyeleri birleştirilmiş, yeni ilçeler kurulmuş ve büyükşehir belediye sınırları içerisinde bulunan ilçe belediyelerinin sınırları genişletilmiştir (Şahin ve Bostancı, 2012: 120).

Yasanın geçici 2. maddesi ile İstanbul ve Kocaeli Büyükşehir Belediyelerinin sınırları bu illerin mülki idare sınırları olarak kabul edilmiştir. Bu şekilde yapılan sınır genişletilmesi uygulaması ile il sınırlarındaki kentsel ve kırsal hizmetlerden büyükşehir belediyesi sorumlu tutulmuştur. Bu iki büyükşehir belediyesi dışında kalan diğer 14 büyükşehir belediyesinde ise nüfusa göre sınır genişletilmesi söz konusu olmuş, büyükşehir belediyelerinde valilik binası merkez kabul edilip, il mülki idare sınırları içinde kalmak koşuluyla, nüfusa dayalı belli yarıçapta daireler çizilerek büyükşehir belediyesi sınırları genişletilmiştir. Sınırların genişletilmesi sonrasında yeni sınırlar içinde kalan ilçe belediyeleri, büyükşehir ilçe belediyeleri; belediyeler ise büyükşehir ilk kademe belediyeleri olarak yeniden adlandırılmıştır. Ayrıca yasa kapsamında büyükşehir belediyesi sınırlarının belirlenmesine yönelik olarak büyükşehir belediyelerine ve içişleri Bakanlığı'na belli süreler içerisinde yetkiler tanınmıştır (Çınar, 2009: 288).

5216 sayılı yasa ile büyükşehir belediyelerinin yetki ve görevleri ilçe ve ilk kademe belediyeleri aleyhine genişletilmiştir. Böylece yasanın ilk kademe belediyeleri ya da ilçe belediyelerinin özerkliğini korumak yerine onları yok sayacak düzeyde bir düzenlemeye yöneldiği ifade edilmektedir. Ayrıca kent içi ulaşım alanında da büyükşehir belediyelerinin görev ve sorumluluklarını arttırmıştır (Erençin, 2007). 2009 yerel seçimlerinden önce, 5747 sayılı Kanun'la 16 büyükşehirde 283 belde belediyesinin tüzel kişiliğine son verilmiş ve büyükşehir belediyesinin sınırları genişletilmiştir.

3.2. 6360 Sayılı Yasa İle Yeni Büyükşehir Belediye Sistemi

2004 sonrasında, Avrupa Birliği'ne üyelik süreci bağlamında, Türkiye'de merkezi ve yerel yönetimlerde şeffaflık, yerindenlik ve yönetişim gibi demokratikleşmeyi güçlendiren yeni yaklaşımlar benimsenmeye başlamış ve Avrupa Birliği'nin fon desteği ile yerel yönetimler, merkezi yönetim ve sivil toplum kuruluşları tarafından demokratikleşmeyi ve etkinliği sağlamak üzere çok sayıda proje yapılmış, reform önerileri geliştirilmiş ve uygulanmaya başlamıştır (Erder ve İncioğlu, 2013). Böylece 2004-2006 yılları arasında yerel yönetimler mevzuatında yapılan yeni düzenlemelerin, biçimsel düzeyde de olsa yeni katılımcı mekanizmalar tanımlayarak ve yeni yetkiler aktararak yerel yönetimleri kısmen güçlendirmiş olduğu bir açıdan söylenebilir. Fakat bu dönemin arka planında, AB'ye katılım ve müzakere sürecine tekabül ettiğini belirtmek gerekmektedir. Nitekim bu dönemde çeşitli merkezileştirme hamleleri (2005 tarihli 5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun, 2010 tarihli 5953 sayılı Arsa Üretimi ve Değerlendirilmesi Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 2012 tarihli 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun ve Toplu Konut Kanunu'nda yapılan değişiklikler) de, merkezî yönetimin kentsel mekâna müdahale imkânlarını adım adım genişletmiştir. Bu ve benzeri düzenlemeler, hem merkeziyetçilik hem de yerel düzeyde merkezîleştirme hamlelerine hizmet etmiştir (Alkan, 2015).

Devletin mekânsallığının yeniden ölçeklenmesi sürecinde son düzenleme 6360 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ile gerçekleşmiştir. Bu düzenleme ile büyükşehir belediyelerinin sayısının arttırılmış, büyükşehir belediyelerinin sınırları il sınırları yapılmış, büyükşehir olan illerde il özel idarelerinin kapatılmış ve bu illerde köyler mahalleye dönüştürülmüştür.

12 Ekim 2012'de, 6360 sayılı, "On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" ve ardından bu yasada değişiklik yapılarak 6447 sayılı "On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun"la, Ordu, yeni ve 14'üncü büyükşehir belediyesi kabul edildi. Bu

yasayla sayıları 30'a yükselen büyükşehir belediyesi sınırları il mülki sınırlarına genişletilmiştir ve büyükşehir belediyelerinde İl Özel İdaresi kaldırılmıştır. Ayrıca büyükşehir belediyesi olan yerleşmelerde belde belediyesi kapatılarak bu yerleşmelerin planlama yetkileri ilçe ve büyükşehir belediyelerine aktarılmış ve böylece il düzeyinde yerel yönetim birimleri olarak, sadece büyükşehir ve ilçe belediyeleri bırakılmaktadır.

6360 sayılı yasa ile bir yandan büyükşehir belediyelerinin yetki alanı genişlerken, öte yandan İl Özel İdareleri ortadan kaldırılmakta ve yerine kurulan ve Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıkları ile merkezi hükümetin yetkileri güçlendirilmektedir. Bu düzenleme, merkezi yönetimin özellikle metropolitan alanlardaki/büyükşehirlerdeki yetkilerini bırakmak istememesi olarak da değerlendirilmektedir (Eraydın, 2012: 25).

2014 yerel seçimlerinden sonra yaşanan belediye sayısındaki düşüş, belediye sayısının azaltıldığı üçüncü döneme karşılık gelmektedir. Bu dönemlerden birincisi, 1980-1983 askerî darbenin neticelerinden biri, diğeri, 2009 yerel seçimlerinden önce ve son olarak 2012-2013 düzenlemesi sonucu meydana gelmiştir (Alkan, 2015).

Mekânın siyasî, yönetsel ya da ekonomik düzeylerde yeniden üretimi ve dağıtımında siyasî iktidar belirleyici olmaktadır. 6360 sayılı Kanun, devletin yeniden yapılanmasıyla mekânın yeniden ölçeklendirilmesi politikalarının el ele ilerlediği kritik momentlerden birini ifade etmektedir. Kanun'un gerekçesi, etkenlik, koordinasyon, hizmet sunumunda kalite artışı ve kamu hizmeti sunumu maliyetlerinde düşüş gibi beklenen yararlara referansta bulunmasına karşın, Kanun'la yeniden biçimlendirilen mekânsal ve yönetsel yönetsel yapıya makro müdahale ve bu konjonktürde, kentsel toprak rantı üretimi ve yeniden dağıtımında siyasî iradenin rolüne vurgu yapılabilir. Kanunla büyükşehirlerde kırsal topraklar, kentsel toprağa dönüştürülerek kentsel imar faaliyetlerine açık hale getirilmiştir. Böylece kamusal ve özel kaynakların yeni metropoliten alanlara transferiyle birlikte, kentsel rantlarda artışa hizmet edebilecek bir vasıta haline gelmiştir (Alkan, 2015).

2000'li yıllarda yerel yönetimler alanında yapılan yasal–kurumsal düzenlemelerde yerelleşme doğrultusunda hakim bir eğilim olmadığı, önemli yetkiler (örn. imar planlama yetkisi) belediyelerden alınarak merkeze aktarılmış ve siyasi iktidarın belirleyiciliğiyle bir yeniden-merkeziyetçilik eğiliminin ortaya çıktığı söylenebilir. Bu dönemin parçacı ve projeci planlama anlayışına dayanan ve devletin büyük sermaye ile ilişkilerini kolaylaştırıcı nitelik taşıdığı gözlenmektedir. Böylece kamusal karar-alma ve uygulama sürecine yerel, ulusal ve ulus-üstü düzeylerde yeni aktörler girmiş ve özel sektörün ağırlığı artmıştır. Özellikle inşaat sektöründe, büyük sermayenin ve küreselleşmenin etkilerine açık düzenlemelerdir (Erder ve İncioğlu, 2013).

4. Sonuç

1980'li yıllardan itibaren küreselleşen sermaye akımlarının mekânsal düzenlemeler yoluyla kentlerde ve metropoliten alanlarda biriken kentsel rantı hedefleyen siyasa ağları oluşturdukları görülmektedir. Bir ürün gibi pazarlanan kentsel mekan, devletin mekânsal örgütlenmesini şekillendirmektedir. Bu politikanın ürünü olan büyükşehir belediyeleri, hem ulus/bölge içinde hem de ötesindeki farklı coğrafi ölçeklerde örgütlenmiş, yarışan sosyo-politik güçler arasındaki politik çatışmanın temel alanı olmuştur.

Metropoliten alan yönetiminde büyükşehir belediyeleri ile ilgili yapılan düzenlemeler ile bir yandan siyasi iktidarın otoritesini güçlendirmek, diğer taraftan da daralan ve sürekli kriz tehdidi altına giren piyasaların sorunlarını çözmek hedeflenmektedir. Bu amaçla, devletin merkez-yerel yönetimler kademelenmesi içerisinde varolan ölçeklerin yerlerinin kaydığı, yeni ölçeklerin tanımlandığı ve devletin mekânsal bir yeniden yapılanma sürecine tabi tutulduğu görülmektedir. Böylece yetkilerin merkezi idare ya da yerel yönetim düzeylerinde giderek tekelleşmekte olduğu görülmektedir.

Türkiye'de büyükşehir belediyeleri ile ilgili yapılan düzenlemeler, alansal rekabetçiliğin, küresel ölçekte desteklendiği, devletin yeniden ölçeklenmesi sürecini oluşturmaktadır. Böylece ulus (kapitalist) devlet, egemen bir güç olarak varolma koşullarını ve dengesiz temsil yapısını sürdürmek için mekânsal gelişmişlik farklarını devam ettirmektedir. Ayrıca siyasi iktidarın eşitsiz gelişmeyi destekleyerek bu yapıyı bir arada tutacak bütüncül ve kaynaştırıcı bir sosyo-ekonomik bir örgütlenme çabası içinde olduğunu göstermektedir.

Ölçek kavramı, siyasal iktisadi karar verme sürecinin ürünü, yeri ve bir strateji olarak, büyükşehir belediyelerinin yükselişini anlamak için kullanılmaktadır. Türkiye'de ölçek siyaseti ve örgütlenme tercihleri, mekânın yeniden ölçeklendirilmesi ile devlet iktidarının mekânsal merkezileşmesine ve

siyasi iktidarın ekonomik ve toplumsal yapı ve ilişkilere egemen olma ve onu dönüştürebilme amacına hizmet etmektedir. Mekânsal yeniden ölçeklenme ve özelinde büyükşehir belediyelerinin yeniden ölçeklendirilmesi, hem ulusal ve uluslararası yapıların etkisi ile hem de farklı toplumsal kesimlerin talepleri ve toplumsal güç mücadeleleri ile birlikte ele alınıp açıklanabilir. Devletin mekânsal yeniden ölçeklendirme sürecinde yasal düzenlemeler meşrulaştırıcı özelliğiyle belirgin konumdadır. Küresel kapitalist sistemin mekanları olan büyükşehir belediyeleri, siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel boyutlarıyla siyasi iktidarın ulusal ve uluslararası arenada gücünü ortaya koymaya çalıştığı alanlar olarak sürekli yeniden ölçeklendirme sürecine tabi tutulmaktadır.

Kaynaklar

ALKAN, Ayten (2015), "Türkiye'nin Yeni Metropoliten Rejimi: Otoriteryen Kentleşmenin 'Yerel Yönetimlerde Yeniden Yapılanma' Formu", 14 Haziran, http://ayrintidergi.com.tr/turkiyenin-yeni-metropoliten-rejimi-otoriteryen-kentlesmenin-yerel-yonetimlerde-yeniden-yapilanma-formu/ (Erişim Tarihi: 05.04.2016)

ARIKBOĞA, Erbay (2009), "Ölçek Reformunun Büyükşehir Belediye Meclislerindeki Temsil Adaletine Olumlu Etkileri", Ulusal Kalkınma ve Yerel Yönetimler 4. Ulusal Yerel Yönetimler Sempozyum Bildirileri, TODAİE, Cilt 2, Ankara, s. 737-754.

CAREY, Malachy vd. (1996), "Optimal Consolidation of Municipalities: An Analysis of Alternative Designs", Socio-Economic Planning Sciences, 30 (2), s. 103-119.

COX, Kevin R. (1995), "Globalisation, Competition and the Politics of Local Economic Development", Urban Studies, 32 (2), s. 213-224.

ÇINAR, Tayfun (2009), "Yerel Yönetimlerde Neoliberal Reform: Büyükşehir Belediyelerinin Yeniden Ölçeklendirilmesi", Toplum ve Hekim, Temmuz Ağustos - Eylül Ekim, Cilt 24, Sayı 4-5, s. 280-288.

ERAYDIN, Ayda (2012), "Girişimci Devlet, Otoriterleşen Populizm: Neoliberalizmin Yeni Evresinde Devletin Yeni Davranış Kalıpları", KBAM 3. Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar Sempozyumu, 6-7 Aralık, Kent Bölgeler, Metropoliten Alanlar ve Büyükşehirler: Değişen Dinamikler ve Sorunlar' Bildiri Kitabı, Ankara, s. 13-33.

ERDER, Sema ve Nihal İNCİOĞLU (2013), 2004 Sonrası Gelişmeler: Yerel Siyaset İkinci Planda, http://www.arkitera.com/files/haber/14828/yerelpolitika_onsoz_pdf (Erişim Tarihi: 15.11.2015)

ERENÇİN, Arif (2007), "Yerinden Yönetim ve Türkiye'de Reform Süreci", Mülkiye Dergisi, 31 (254), s. 99-123.

KALABALIK, Halil (2005), Avrupa Birliği Ülkeleriyle Karşılaştırmalı Yerel Yönetim Hukuku: Teori Uygulama, Seçkin Yayınları, Ankara.

LEFEBVRE, Henri (2014), Mekanın Üretimi, Çeviren: Işık Ergüden, Sel Yayıncılık, İstanbul.

MAGNUSSON, Warren (1981), "Metropolitan Reform in the Capitalist City", Canadian Journal of Political Science, 14 (3), s. 557-585.

MCGUİRK, Pauline M. (2005,) "Neoliberalist Planning? Rethinking and Re-Casting Sydney's Metropolitan Planning", Geographical Research, 43 (1), s. 59-70.

RUŞEN, Keleş (2012), "Anakentlerin Dünü, Bugünü, Yarını", KBAM 3. Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar Sempozyumu, 6-7 Aralık, Kent Bölgeler, Metropoliten Alanlar ve Büyükşehirler: Değişen Dinamikler ve Sorunlar' Bildiri Kitabı, Ankara, s. 1-12.

RUŞEN, Keleş (2009), Yerinden Yönetim ve Siyaset, Cem Yayınları, İstanbul.

STORPER, Michael (1997), The Regional World: Territorial Development in a Global Economy, The Guilford Press, New York.

ŞAHİN, Savaş Zafer ve Seda BOSTANCI (2012), "Türkiye'de Yeniden Ölçekleme Yetki Tekelleştirme ve Sınır Aynılaştırmasının Kent Planlama Sürecine Etkilerine Prototip Bir Örnek: İstanbul Örneği", KBAM 3. Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar Sempozyumu, 6-7 Aralık, Kent Bölgeler, Metropoliten Alanlar ve Büyükşehirler: Değişen Dinamikler ve Sorunlar' Bildiri Kitabı, Ankara, s. 113-126.

ŞENGÜL, Tarık (2009), Kentsel Çelişki ve Siyaset: Kapitalist Kentleşme Süreçlerinin Eleştirisi, 2. Baskı, İmge Yayınları, Ankara.

URRY, John (1999), Mekanları Tüketmek, Çeviren: Rahmi G. Öğdül, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

YAHYA KEMAL BEYATLI'NIN DAÜSSILASI VE "TÜRKLÜĞÜN TEKÂSÜF ETTİĞİ ŞEHİR": ÜSKÜP

Yrd. Doç. Dr. Oğuzhan KARABURGU*

"Türklük Avrupa'ya doğru cezr ü meddi biten bir deniz gibi o dağlardan çekilmiş, lakin tuzunu bırakmış. Bütün o topraklar Türklük kokuyor. "

Yahya Kemal Beyatlı

Özet

Türk Edebiyatının büyük şairlerinden biri olan Yahya Kemal Beyatlı, Üsküp doğumludur. Şair için Üsküp, doğduğu yer olmasının dışında çok daha fazla mana ifade eder. Kendsinin deyimiyle kimlik ve kişiliğinin hamurunu yoğruran şehirdir Üsküp. Üsküp, beşyüz yıldan fazla Türk hakimiyeti altında kalmış ve taşından toprağına Müslüman Türk'ün mührünü taşıyan bir şehirdir aynı zamanda. Yahya Kemal, çocukluk ve ilk gençlik yıllarını geçirdiği Üsküp'ü ömrünün sonuna kadar unutmamış, hatıralarını yad etmiş ve özellikle de genç yaşta kaybettiği annesinin mezarını Üsküp'te bırakmış olmanın ıstırabını yaşamıştır. Biz bu bildirimizde Türklüğün tekâsüf ettiği ve Yahya Kemal'in dinmeyen sızısı, kanayan yarası olan Üsküp'ü ve Üsküp daüssılasını ele almaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: *Yahya Kemal Beyatlı, Üsküp, Daüssıla, Türklük, Rumeli*

Yahya Kemal, cephe cephe çöküşlerle Anadolu toprağına sıkıştırılan Türklüğün hazin macerasına yaşarken şahit olmuş, kaybolan vatan topraklarının acısını derinden yaşamış bir şairdir. Asırlardır üzerinde yaşayarak vatanlaştırılan topraklar sonu gelmeyen savaşlarla kaybedilmiş, et tırnaktan ayrılmış ve bu duygular da dönemin pek çok yazar ve şairinde gurbet ve daüssıla duygusuna yol açmıştır. *Kendi Gök Kubbemiz* şairi Yahya Kemal'in daüssılası da geride bıraktığı çocukluğu, ilk gençliği, hatıraları, yaşanmışlıkları, akrabaları ve en hazini de annesinin mezarı ile Üsküp olmuştur.

Yahya Kemal, Türk aydınının buhran içerisinde olduğu ve bir çıkış yolu aradığı dönemde coğrafyanın şekillendirdiği bir tarih ve millet anlayışına inanır. Bu inanış ona Camile Julian'dan gelir. Camile Jullian'ın; "*Fransız milletini, bin yılda Fransa toprağı yarattı*" cümlesi, Yahya Kemal'in ifadesi ile onun "*kafasında yepyeni bir ufuk açmış*"tır:

"Bir gün, bir mecmuada, Fustel de Coulenge'ın esaslı tilmizi olan ve müverrih Camile Jullian'ın bir cümlesini okudum. Bucümle, benim, milliyetimizin ve vatanımızın teşekkülüne dair dağınık düşüncelerimi birdenbire, yeni bir istikamete sevk etti. (...)Düşünmeğe başladım. Acaba bizi de Malazgirt'ten, 1071'den sonraki sekiz yüz senede Türkiye'nin toprağı yaratmamış mıydı? (...)Bu cümle kafamda birdenbire yepyeni bir ufuk açmıştı. Artık milliyetimize dair fikirlerim bu cümlenin ilham ettiği noktada birleşiyordu. Bu noktadan hareket ettim." (Banarlı, 1997: 46-47)

Camile Jullian'dan sonra Yahya Kemal şöyle düşünmeye başlar: "Vatan bir mevhum değil, doğrudan doğruya cedlerimizin doğduğu, bizim doğduğumuz, evlatlarımızın doğacağı topraktır. Toprağın bir rengi, bir milliyeti vardır. Milletler büyük muhâceretlerden sonra yerleştikleri toprakları kendi öz şahsiyetleri ile temsil etmişlerdir; İtalya toprağı İtalyan, Fransa toprağı Fransız, Almanya toprağı Alman olduğu gibi Türkiye toprağı da Türktür." (Özbalcı, 1996: 30-31) Bu düşünceden hareketle Türk'ün meskun olduğu her yeri vatan bellemiştir. Doğal olarak bu coğrafya dünya üzerinde geniş bir yeri ifade eder. Yine buradan hareketle söyleyebiliriz ki, Yahya Kemal'in daüssılası kaybedilen bu geniş coğrafyaya dairdir. Ama özelde ise Üsküp'tür ve Üsküp, şair için çok ayrı bir konumdadır.

* Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ANTALYA, okaraburgu@gmail. com

Yahya Kemal'in aile kökü III. Mustafa devri Rumeli sancak beylerinden Şehsuvar Paşa'ya dayanır. Şair, hem anne hem baba tarafından (Babası Niş'li İbrahim Naci Bey, annesi Vranya'lı Nakiye Hanım) Üsküp'e göç etmiş bir ailenin çocuğudur:

"Ben, ailece Üsküp'lü değilim, Nişliyim. Fakat Üsküp'te doğduğum için iftihar ederim. Çünkü Üsküp, Rumeli'de Türklüğün tekâsüf ettiği yerdir. O kadar Türktür ki her taşında milliyetimizin ruhu şekillenir." (Banarlı, 1997: 27-28)

Yahya Kemal'in okul hayatı onaltı yaşına kadar Üsküp'te sürer. Tarihî bir binada eğitim veren Yeni Mektep'e gider. Ardından Mekteb-i Edeb ve Üsküp İdadisi'ne devam eder. Yahya Kemal'deki Üsküp daüssılası en önce babasının işi dolayısıyla Selanik'e gitmek zorunda kalışlarıyla başlar. Daha sonra Üsküp'e tekrar dönseler de, şehrin dışında tutulan ev bile Yahya Kemal için Üsküp daüssılası yaşamasına sebep olur.

"1898'te Karşıyaka cihetinde, kiralık bir eve yerleştiğimiz vakit, Üsküp sevgisini daha iyi idrak ettim. İki kilometre bile tutmayan bir uzaklıktan Üsküp'ün hasreti kalbimi yakıyordu. Bazı günler, büyük vâlidemi ve büyük teyzemi, Karaağaçlar'daki konakta ziyarete gittiğim vakit hasretimi gerçi teskîn ediyordum. Lâkin çok da mahzûn oluyordum. Meselâ bir askerî paşaya kiraladığımız bizim evin önünden bir yabancı sıfatıyla geçerken, merhûme annemin hâtıraları, onun o eve ettiği ihtimam, onun oradaki orta salonda ölümü, ilâ-âhir bir çok şeyler zihnimi sarıyor, oradan boynu bükük bir insan gibi geçiyordum." (Beyatlı, 1976: 54)

Görüleceği üzere iki kilometrelik uzaklık bile Yahya Kemal'de Üsküp daüssılasını depreştirir ve en hazin olanı da kaybedilen annenin hatırasının bu daüssılaya karışmasıdır.

Şair, annesini genç yaşta kaybeder. Babası yeniden evlenir. Bu Yahya Kemal için annesinin hatıralarının taşınılan evle birlikte yitirilmesinin ardından ikinci bir şoktur. Eski anneli sıcak günler artık kaybolmuştur. Düzenli eğitim alması için İstanbul'a gönderilir. Bu Yahya Kemal için Üsküp'ten ebediyyen kopuş manasına gelir. Paris'e gider gelir. Ardından Balkan Savaşı patlak verir ve nihayet Birinci Dünya Savaşı ile "Bizim Diyar" elimizden çıkar. Yahya Kemal, Rumeli ve özelde de Üsküp yarasını ömrünün sonuna kadar taşır. Rumeli ve Üsküp artık rüyalarını süsleyen, hatıralarında canlanan bir belde olarak kalacaktır. Şair *Açık Deniz* şiirinde bu duygularını çarpıcı bir şekilde dile getirir.

"*Balkan şehirlerinde geçerken çocukluğum;*
Her lâhza bir alev gibi hasretti duyduğum.
Kalbimde vardı "Byron"u bedbaht eden melâl
Gezdim o yaşta dağları, hulyâm içinde lâl...
Aldım Rakofça kırlarının hür havâsını,
Duydum, akıncı cedlerimin ihtirâsını,
Her yaz, şimâle doğru asırlarca bir koşu...
Bağrımda bir akis gibi kalmış uğultulu...
Mağlûpken ordu, yaslı dururken bütün vatan,
Rü'yâma girdi her gece bir fâtihâne zan.
Hicretlerin bakıyyesi hicranlı duygular...
Mahzun hudutların ötesinden akan sular,
Gönlümde hep o zanla berâber çağıldadı,
Bildim nedir ufuktaki sonsuzluğun tadı!
Bir gün dedim ki "istemem artık ne yer ne yâr!"
Çıktım sürekli gurbete, gezdim diyar diyar;
Gittim son diyâra ki serhaddidir yerin,
Hâlâ dilimdedir tuzu engin denizlerin!

Garbin ucunda, son kıyıdan en gürültülü
Bir med zamânı, gökyüzü kurşunla örtülü,
Gördüm deniz dedikleri bin başlı ejderi;

Gördüm güzel vücûdunu zümrütliyen deri
Keskin bir ürperişle kımıldadı anbean;
Baktım ve anladım ki o ejderdi canlanan.
Sonsuz ufuktan âh o ne coşkun gelişti o!
Birden nasıl toparlanarak kükremişti o!
Yelken, vapur ne varsa kaçışmış limanlara,
Yalnız onundu koskoca meydan ve manzara!
Yalnız o kalmış ortada, âsi ve bağrı hûn,
Bin mağra ağzı açmış, ulurken uzun uzun...
Sezdim bir âşina gibi, heybetli hüznünü!

Rûhunla karşı karşıya kaldım o med günü,
Şekvânı dinledim, ezelî muztarip deniz!
Duydum ki rûhumuzla bu gurbette sendeniz,
Dindirmez anladım bunu hiç bir güzel kıyı;
Bir bitmeyen susuzluğa benzer bu ağrıyı." (Beyatlı, 1974: 14-15)

Yahya Kemal'in gözünden Üsküp'e bakacak olursak, özlem, hasret, gurur, hüzün gibi pek çok duygunun bir halitası ile karşılaşırız. Üsküp, bizim 510 sene ikamet ettiğimiz, kök saldığımız bir topraktır:

"Meselâ şu bahsi geçen Üsküp'te, biz Türkler, en maddî, riyazî ve doğru bir tarih hesâbıyla, milâdın 1392 senesinden 1914 senesine kadar tam beşyüz on sene oturmuştuk. Halbuki o şehri ezelden İslâv adddeden Sırplar, meselâ onu fethettiğimiz 1392 senesinden evvel tam beşyüz on sene işgal etmiş değillerdi. Zaten Üsküp o zaman yoktu, yalnız adı olan küçücük bir köydü, Yıldırım Beyazıd tarafından, şimâle karşı bir Türk müdâfaa kalesi diye kurulmuştu." (Beyatlı, 1976: 55)

Üsküp'ü bizim yapan en önemli taraf hiç şüphesiz bu şehre vurulan Müslüman-Türk mührüdür. Camilerinden türbelerine varıncaya değin bu mühür kendini gösterir. Yahya Kemal için bu şehrin minarelerinden okunan ezan ayrı bir mana içerir.

"O yaşlarımda ben, Üsküp minarelerinden yükselen ezan seslerini duyarak, içim bu seslerle dolarak yetişiyordum. Minarelerde ezan başladığı zaman evimizde ruhanî bir sessizlik olurdu. Galiba Üsküp'ün sokaklarında da böyle bir rüzgâr dolaşır, bütün şehri bir mabet sükûnu kaplardı. Yalnız ezan sesleri duyulurdu. Annemin dudakları ism-i celâlle kımıldardı. 1300 sene evvel Hazret-i Muhammed'in Bilâl-i Habeşî'den dinlediği ezan, asırlarca sonra, bizim semamızda hem dinî, hem millî bir musiki olmuştu. " (Banarlı, 1997: 27-28)

Her köşesinde bir evliyanın yattığı bir şehir olan Üsküp, Yahya Kemal'e göre "*Fatih devrinin ruhanî bir mezarlığı*"dır (Beyatlı, 1976: 46).

Üsküp Türk mührünü bir övünç hilatı gibi taşır. İstanbul'un fethinde kanını vatan coğrafyasının bu gözde şehrine katan Üsküp, Türk mayasını da İstanbul'a vermiştir:

"İstanbul'un fethinde kanını döktükten sonra Haliç kenarında Üsküplü Mahallesi'ni kurmakla İstanbul'a ilk Türk mayasını veren bu şehir, o zamanlar bir medeniyet merkeziymiş; âlimler, şâirler, münşîler yetiştirmiş, Selâtîn Camileri'ne benzer camilerle, medreselerle, tekkelerle, bedestenlerle, çarşılarla bezenmiş. Mamafih medeniyeti yıkılmaktan ziyade bir göl gibi durmuştu. Çarşısı, kazzazları, bezzazları, haffafları, hallacları, bakırcıları, kuyumcuları, silahçılarıyla olduğu gibi duruyor, çalışıyor ve işliyordu. Çırak, kalfa ve ustaların sıfatları, mevkileri, kıyafetleri eskisi gibiydi. " (Beyatlı, 1976: 47)

Yahya Kemal, Türk'e ait değerlerin muhafaza edildiği bir şehir olarak görür Üsküp'ü. Bu sebeple de İstanbul'dan, Selanik'ten gelen yeni kelime, şarkı ve eşyanın alafranga bulunduğunu söyler:

"Üsküp o kadar eski ve o kadar Türktü ki İstanbul'dan ve Selanik'ten gelen yeni kelimeleri, yeni eşyayı, hatta yeni şarkıları alafranga telakkî ederdi. Balık suyu idrak etmediği gibi, Üsküp de Türklüğünü idrak etmiyordu, bütün Türk şehirleri gibi kendine sadece Müslüman diyordu. " (Beyatlı, 1976: 47)

Yahya Kemal, yaşadığı her anı geçmişin aynasında idrak eder. Tanpınar'ın ifadesi ile "*ilhamının her kımıldanışında bir mazi parçası canlanır.* " (Tanpınar, 1977: 355) Dolayısıyla Üsküp her hâli ile şairin ruh dünyasında yankılanır, çeşitli çağrışımlara kapı aralar. Gittiği her yerde, içinde bulunduğu hemen hemen her zaman diliminde Üsküp'ü arar ve anar. Çünkü Üsküp, Yahya Kemal'in kimliğinin ve kişiliğinin inşasında önemli bir yapı taşıdır. Bu sebepledir ki Yahya Kemal, Üsküp daüssılası ile ve dinmek bilmeyen gurbet hissi ile ömrünün sonuna kadar yaşamıştır. Mesela Saraçhânebaşı'nda yapılan güreşleri seyrederken ruhen ve zihnen var olan zamanın dışına çıkarak hatıralarla sarıp sarmalanan Rumeli'nde seyrettiği güreşleri hatırlar. Ona göre Rumeli, pehlivanlığın öz vatanıdır:

"Pehlivanlığın öz vatanı, eski Rumeli gözümde tütüyordu. Ah Rumeli'nin o sonbahar düğünleri! O Trablus fesler, o Trablus kuşaklar, o sırma cepkenler, o sırma câmedanlar, o gümüş köstekler, o Türk debdebesi, o atlar, o düğün alayları!.. Yirmi çift davul zurnanın gür sesleri şehri ve şehrin etrafındaki kırları doldurur. Şehrin bütün bir semtindeki konaklarına ve evlerine uzaktan ve yakından gelen misafirler konar, meş'aleler yanar, sokaklarda davul zurnayla kabadayılar, evlerde al dudaklı, al şalvarlı, bürümcük gömlekli, elleri ve ayakları kınalı genç köçekler, zil ve defin hudutsuz çılğınlığıyla sabahlara kadar raksederlerdi. Zurna sesine barut kokusunun karıştığı bu düğünler, kırda, muazzam bir güreşiyle nihayete ererdi. Yirmi çift davul, zurna ve seksen çift pehlivanın güreşiyle tecelli eden bu millî şâşanın zevki anlatılamaz. " (Beyatlı, 1977: 144)

Hatıraların yoğun tazyiki altında kalan Yahya Kemal'i her hatırladıkça derinden sarsan en acı olay hiç şüphesiz "kaybolan şehirde" annesinin mezarını da bırakmış olmasıdır. Bütün hatıralarıyla kaybolan bir şehir ve o şehrin ebedî meskunu annesi… Şairin elinde annesinin bir fotoğrafı bile yoktur. "*Annemin resminden mahrumum. Onun bir resmi hayatımın en büyük yadigârı olurdu. Annemin simasını şimdi iyi hatırlamıyorum*." (Beyatlı, 1976: 3) Kırık dökük hatıralar ve zaman geçtikçe silikleşip yok olmaya yazgılı bir anne figürü… Yahya Kemal için Üsküp'ü vazgeçilmez kılan unsurlar içinde annesinin mezarını Üsküp'te bırakmış olmasını da belirtmeliyiz. *Kaybolan Şehir* isimli şiirinde bu duygularını şu şekilde dile getirir:

"*Üsküp ki Yıldırım Beyazıd Han diyârıdır*
Evlad-ı Fatihân'a onun yâdigârıdır.

Firûze kubbelerle yalnız bizim şehrimizdi o;
Yalnız bizimdi, çehre ve rûhiyle biz'di o.

Üsküp ki Şar dağ'ında devâmıydı Bursa'nın.
Bir lâle bahçesiydi dökülmüş temiz kanın.

Üç şanlı harbin arş'a asılmış silâhları
Parlardı yaşlı gözlere bayram sabahları.

Ben girmeden hayâtı şafaklandıran çağa,
Bir sonbaharda annemi gömdük o toprağa.

İsâ Bey'in fetihte açılmış mezarlığı
Hülyâma âhiret gibi nakşetti varlığı.

Vaktiyle öz vatanda bizimken, bugün niçin
Üsküp bizim değil? Bunu duydum, için için.

Kalbimde bir hayâli kalıp kaybolan şehir!
Ayrılmanın bıraktığı hicran derindedir!

Çok sürse ayrılık, aradan geçse çok sene,

Biz sende olmasak bile, sen bizdesin gene." (Beyatlı, 1974: 77-78)

Türklüğün tekâsüf ettiği şehir Üsküp, Yahya Kemal'in içinde dinmeyen bir sızı, muttasıl kanayan bir yara gibi hayata gözlerini yumduğu ana kadar varlığını duyurmuştur. Onun bir temenni, bir ümit gibi adeta dualaşan mısralarında ifade ettiği gibi "*Çok sürse ayrılık, aradan geçse çok sene/Biz sende olmasak bile, sen bizdesin gene.*" Üsküp bizde yani Türk milletinin hafızasında, hatırasında yaşamaya devam edecektir. Yahya Kemal'i andıkça Üsküp'ü, Üsküp'ü andıkça Yahya Kemal'i anmayı da sonsuza kadar sürdüreceğiz.

Kaynaklar

BANARLI, Nihat Sami (1997), Yahya Kemal'in Hatıraları, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul.

BEYATLI, Yahya Kemal (1974), Kendi Gök Kubbemiz, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul.

BEYATLI, Yahya Kemal (1976), Çocukluğum, Gençliğim, Siyasî ve Edebî Hâtıralarım, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul.

BEYATLI, Yahya Kemal (1977), Mektupla ve Makaleler, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul.

ÖZBALCI, Mustafa (1996), Yahya Kemal'in Duygu ve Düşünce Dünyası, Akçağ Yay., Ankara.

TANPINAR, Ahmet Hamdi (1977), Edebiyat Üzerine Makaleler, Dergâh Yay., İstanbul.

GLOBAL ENDEKSLER IŞIĞINDA ERMENİSTAN'IN EKONOMİK VE SOSYAL DURUMU

Öğr.Gör. Alper YALÇIN[1] - Öğr.Gör. Sevda YALÇIN [2]

Özet

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Baltık Coğrafyası, Kafkasya Bölgesi ve Orta Asya'da on beşe yakın ülke bağımsızlıklarına kavuşmuştur. Bu ülkelerden biri olan Ermenistan'ın da bağımsızlığından günümüze yaklaşık 25 yıllık bir süre geçmiştir. Zengin enerji kaynakları ve denize kıyısı olmayan Ermenistan, coğrafi olarak dezavantajlı bir konumda bulunmaktadır. Ağırlıklı olarak tarihsel koşullarının belirlediği siyasi ve ekonomik tercihleri ülkenin bölgesel ve uluslararası anlamda küreselleşmenin getirilerinden yeterince istifade edememesine neden olmaktadır. Bağımsızlık sonrası Dağlık Karabağ'ı işgal etmesi nedeniyle ülke ekonomisinin sürekli bir savaş ekonomisi şartlarında yürütülmesi, Ermenistan'a uygulanan izolasyonlar, ülkedeki yolsuzluklar ve yapısal problemler istenilen yabancı yatırımların ülkeye sürekli ve istikrarlı girişine engel olmuş ve bu gelişmeler de dışarıya bağımlı ülke ekonomisini olumsuz etkilemiştir.

Bu çalışmayla öncelikle bağımsızlık sonrası Ermenistan ekonomisinin genel görünümü yansıtıldıktan sonra, uluslararası kuruluşlar tarafından yayımlanan seçilmiş bazı ekonomik ve sosyal endeksler ışığında Ermenistan'ın ekonomik ve sosyal durumu değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: *Ermenistan, Uluslararası endeksler, Ermenistan ekonomisi*

1. Giriş

Ermenistan bağımsızlığını kazandıktan sonraki süreçte mevcut Sovyet güdümlü devletçi sosyalist ekonomik yapının tasfiyesi ile birlikte serbest piyasa ekonomisine geçmiş ve bu geçiş aşamasında çok önemli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Merkezi planlamaya göre örgütlenmesi nedeniyle birçok tesisin durması veya üretimin atıl seviyede kalması söz konusu olmuş; SSCB'deki işletmelerle ekonomik bağlantıların koparılması nedeniyle ülke diğer cumhuriyetleri ile olan pazar payını da kaybetmiştir (Yalçın ve Yalçın, 2016-a: XI). Dışa açık bir ekonominin sosyalist piyasa ekonomisine ya da kapalı devletçi bir ekonominin daha liberal bir ekonomiye geçişinde yaşanacak zorlukların başında, kuşkusuz zihniyet ve anlayışta ortaya çıkacak problemler gelmektedir. Çünkü pazar ekonomisinin dayandığı temellerle sosyalist ekonominin kuralları büyük oranda farklılık göstermektedir (Dikkaya, 2009: 83). Ermenistan'da bağımsızlığını kazandıktan sonraki süreçte sosyalist ekonomik yapının tasfiyesi nedeniyle yukarıda ifade edilen anlayış değişikliğinden dolayı serbest piyasa ekonomisine geçiş aşamasında çok önemli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Merkezi planlamaya göre örgütlenmesi nedeniyle birçok tesisin durması veya üretimin atıl seviyede kalması söz konusu olmuş; SSCB'deki işletmelerle ekonomik bağlantıların koparılması ve ülkenin diğer cumhuriyetlerindeki pazar payını kaybetmesinin yanı sıra SSCB döneminde merkezden sağlanan sübvansiyonların da kesilmesiyle birlikte üretimde şok düşüşler yaşanmış, fiyatlar genel seviyesi de hiperenflasyon olarak ifade edilecek düzeye ulaşınca ekonomik yapının bozulması kaçınılmaz hale gelmiştir (Yalçın ve Yalçın, 2016-a: 2).

Yukarıdaki gelişmelere ilave olarak Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal etmesi ile ortaya çıkan Dağlık Karabağ Sorunu'nun neden olduğu savaş ekonomisi ile işgalin devamında gelen Türkiye ve Azerbaycan'ın bu ülkeye uyguladığı ekonomik izolasyon ve ulaştırmada yaşanan aksaklıklarda üst üste gelince ekonomi 1960'lı - 1970'li yılların seviyesine gerilemiştir.

Sovyetler Birliği döneminde cumhuriyetler arasındaki ekonomik işbölümü nedeniyle tüm Sovyet Cumhuriyetleri'nde dış ticaret, yani cumhuriyetler arası ticaret önemli düzeyde bulunmaktaydı. Fakat cumhuriyetler arası ekonomik ilişkilerin Sovyetler Birliği ile birlikte hızla çözülmesi, tüm bu ülkelerin ihracatında da bir çöküşe yol açmış, ekonomik çöküşle birlikte ithalat göreli olarak önem kazanmıştır (Taymaz, 2011: 26-27). Dış ticaret yapısındaki bu değişimler sonucu diğer Kafkasya ülkeleri gibi

[1] Kafkas Üniversitesi Kağızman MYO, alperyalcin36@hotmail.com
[2] Kafkas Üniversitesi Kağızman MYO, sevdayalcin3636@hotmail.com

Ermenistan'da tüm dönem boyunca çok büyük cari açık vermiştir. Ermenistan'da 1990'ların sonlarında GSYH'nın %20'sine ulaşan cari açık, 2000'lerin ortalarına %1-2 düzeyine çekilmiş fakat 2006'dan sonra hızla artarak 2009'da %16'ya çıkmıştır.

Küresel ekonomide 2008'deki keskin bozulma ile birlikte aynı yıl ortaya çıkan Rusya-Gürcistan Savaşı ve savaş sırasında Ermenistan'ın dış dünya ile bağlantısı olan Gürcistan'ın Poti ve Batum limanlarının kullanılamaz hale gelmesi ve Rusya ile tek ticaret yolu olan Rusya-Gürcistan sınırlarının kapanması sonucu Ermenistan'da hem temel ihtiyaçların karşılanmasında hem de enerji temininde ciddi sıkıntı yaşanmasına neden olmuştur (Tocci ve diğerleri, 2007: 17-18). Neticede coğrafi izolasyonlar, kısıtlı ihracat imkanları ve önemli iş sektörlerinde yaygın tekellerinin bulunması ekonomiyi olumsuz etkilemiştir.

GSYH, KBGSYH, açlık sınırının altındaki nüfus oranı ve gelirin nüfus dilimleri açısından paylaşımı noktasından bakıldığında, bu ülkede tam bir yoksulluk ve gelir bölüşüm adaletsizliğinin olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin 2009 yılında Ermenistan'daki açlık sınırının altındaki nüfus oranı %34,1'tir. Bu oran 2006 yılında %26,5'tir. Dolayısıyla Ermenistan'daki nüfusun %34'ü yaşam mücadelesi vermektedir (Yalçın ve Yalçın, 2016-b: 72).

Ülke ekonomisi ile ilgili bahsedilmesi gereken bir diğer durumda ekonomik açıdan Rusya'ya olan aşırı bağımlılığı ve bunun neden olduğu kırılganlıklardır. Ermenistan özellikle Rusya'nın ticari ve hükümet desteğine bağlıdır ve en önemli yatırımları elektrik ve doğalgaz olmak üzere enerji sektörü Rus sermayesine dayanmaktadır. Rusya Ermenistan için, adeta toplumsal patlamayı engelleyen bir subap işlevi görüyor. Rusya'yla olan ilişkilerde ortaya çıkan bağımlılığın diğer bir sonucu da bağımlı olan ülke iktidarının kaderinin de Moskova'nın tercihleriyle belirleniyor olmasıdır. Ülkenin Avrupa Birliği ile yakınlaşması ekonomik olarak bağımlı olduğu Rusya'nın dikkatinden kaçmamış ve Ermenistan, Rusya kaynaklı kaotik ortam nedeniyle bir 'oldu-bitti' ile hiçbir üye ülkesi ile sınırları olmayan Rusya, Belarus ve Kazakistan'ın kurucu üye olduğu Avrasya Ekonomik Birliği'ne Ocak 2015 tarihinde katılmak zorunda kalmıştır (Yalçın ve Yalçın, 2016-a: 4-7).

Doğusundaki Azerbaycan ve batısındaki Türkiye ile yaşadığı sorunlar nedeniyle doğu ve batı sınırları kapalı olup, aynı zamanda da denizlere bağlantısı olmayan ülke, dünyanın geri kalan kısmına uzun güzergâhlardan ulaşabilmektedir(Yalçın ve Yalçın, 2016-a: 8). Bu açıdan Ermenistan Ekonomisi Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan siyasi üçgeninde sıkışıp kalmıştır. Ermenistan bölgesel projelere katılma şansından mahrum kaldığı gibi Rusya ve Gürcistan'a da bağımlı hale gelmiştir (Tocci ve diğerleri, 2007: 25).

2. Global Endeksler ve Ermenistan

Uluslararası kuruluşlar tarafından gerçekleştirilen endeksler konularına göre ülkelerin tüm finansal, ekonomik, mali, sosyal, beşeri, askeri vb. kapasitelerini dair saptama, gözlem ve analizleri gerçekleştirmek amacıyla yapılmaktadır. Bu endekslerin her biri alanında uzmanlaşmış kuruluşlar tarafından yapılır. Değerlendirmeyi yapan kuruluşlar ele aldıkları konulara göre değişen yöntemler/kriterler kullanırlar. Yayımlanan endeksler ülkelerin ekonomisi, büyüme potansiyeli, iş yapma olanakları, rekabet edebilirliği, siyasi ve ekonomik riskleri, dış politikadaki gelişmeleri, özgürlükleri gibi çeşitli konularda ülke içi ve ülke dışındaki bütün ilgili taraflara veriler sunarak onların hareket tarzını belirlemede önemli bir görevi yerine getirmektedir. Araştırılan konuya göre endekslerden elde edilen sonuçlar öngörülebilir gelecekle ilgili ipuçları vermektedir.

Endeksler ve bunlar üzerinden yapılan analizler çalışmaların konusuna göre ülkelerin ekonomik, sosyal ve siyasi vb. performansının geçmişine ve mevcut durumuna bakılarak sonuçlara ulaşılır. Elde edilen sonuçlar başta yabancı ülkelerde yatırım yapacak yatırımcılar olmak üzere ilgili bütün taraflar tarafından kullanılır.

Ermenistan'ın ekonomik ve sosyal durumu aşağıdaki tabloda genel olarak verilmiş ve global endekslere göre sırayla incelenmiş olup, detaylar her bir endeks sonucuna göre ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

Tablo 1: Global Endekslere Göre Ermenistan

Endeksin Adı	Sıra	Değişim	Ülke Sayısı	Açıklama
Global Competitiveness Index 2015 (Küresel Rekabet Gücü Endeksi)	85	↓ -6	144	1 En iyi 144 En Kötü
Doing Business 2016 (İş Yapma Endeksi)	35	↑ 3	189	1 En iyi 189 En Kötü
Index Of Economic Freedom 2015 (Ekonomik Özgürlük Endeksi)	18	↓ -1	186	1 En iyi 186 En Kötü
Human Development Index 2015 (İnsani Gelişim Endeksi)	85	↑ 2	188	1 En iyi 188 En Kötü
KOF Index of Globalization 2016 (Küreselleşme Endeksi)	79	↑ 4	207	1 En iyi 207 En Kötü
Corruption Perceptions Index 2015 (Yolsuzluk Algı Endeksi)	95	↓ -1	168	1 En iyi 168 En Kötü
Economic Vulnerability Index 2015 (Ekonomik Kırılganlık Endeksi)	84	*	145	1 En iyi 145 En Kötü
Yasal Hakların Gücü Endeksi 2015	**	5 puan	188	12 Puan En İyi 0 Puan En Kötü

Değişim sütunu bir önceki yapılan endekse göre ülkenin sıralamadaki performansını göstermektedir.

*Bir önceki EVI endeksi 2012 yılında yapılmıştır. Ancak Ermenistan bu endekste yer almamıştır.

**Endekste ülkeler 0-12 aralığında puanla değerlendirilmekte, ancak bir sıralama yapılmamaktadır.

2.1. Küresel Rekabet Gücü Endeksi (Global Competitiveness Index 2015)

Dünya Ekonomik Forumu (WEF), ülkeleri rekabet güçlerine göre sıraladığı "The Global Competitiveness Report" (Küresel Rekabet Edebilirlik Raporu)'nu 1979 yılından beri yayımlamaktadır. Bu rapor ekonomik büyümenin temel faktörlerini anlamak konusunda katkıda bulunmakta, bazı ülkelerin ekonomik büyümesini artırmadaki başarısının nedenini açıklamada yardımcı olmakta ve politika uygulayıcıları ve iş dünyasında faaliyet gösteren yöneticilere gelişmiş bir ekonomi için gerekli olan enstrümanlar konusunda fikir vermektedir (WEF, 2015).

WEF ulusal rekabetçilik konusunda ülkelerin mikroekonomik ve makroekonomik durumunu kapsamlı şekilde nicel ve nitel analiz eden bir yapıya sahiptir ve bunu 12 ana başlık gerçekleştirmektedir.

Ülkelerin dünya genelinde rekabet gücünün analiz edildiği "Küresel Rekabet Edebilirlik Raporu 2014-2015" sonuçlarına göre, Ermenistan 144 devlet arasında bir önceki yıla göre 6 basamak gerileyerek 85'nci oldu. Diğer bölge ülkelerinin 2014-2015 ve 2013-2014 dönemlerine ait sıralaması ise şöyledir: Azerbaycan (38-39), Gürcistan (69-72), Türkiye (45-44). Raporun Ermenistan ile ilgili değerlendirmesine göre 12 ana başlık kapsamında dünyadaki sıralaması şöyledir (2014-2015 raporuna göre): Kurumlar-72, Altyapı-78, Makroekonomik Çevre-77, Sağlık ve Temel Eğitim-99, Yüksek Öğrenim ve Mesleki Eğitim-75, Mal Piyasasının Etkinliği-64, İşgücü Piyasasının Etkinliği-74, Finansal Piyasanın Gelişmişliği-97, Teknolojik Hazırlık-71, Piyasanın Büyüklüğü-118, İş Piyasasının Gelişmişliği-93 ve Yenilikçilik-104.

Bu raporun yukarıda ifade edilen on iki ana bölümünün alt başlıklarından seçilmiş bazı sosyo-ekonomik göstergeler aşağıda verilmeye çalışılmıştır. Ermenistan ile ilgili değerlendirmeyi anlamlı kılabilme adına diğer Güney Kafkasya ülkeleri olan Azerbaycan ve Gürcistan'a ait değerler de tabloda verilmiştir. Sonuçlara alt kriterler açısından bakıldığında da aynen ana kriterlerdeki sıralama gibi Ermenistan'ın 144 ülke içerisinde en iyi ilk elliye -bir kriter hariç- giremediği görülmektedir.

Tablo 2: Güney Kafkasya Ülkelerinin Seçilmiş Bazı Sosyo-Ekonomik Verileri

Konu	Nitelik	Ermenistan	Azerbaycan	Gürcistan
Fikri mülkiyet koruması	Sıra	84	80	106
Politikacılara olan kamu güveni	Sıra	76	46	79
Rüşvet	Sıra	76	85	23
Etik ve yolsuzluk	Sıra	74	67	35
Yargı bağımsızlığı	Sıra	107	99	65
Hükümet yetkilileri kararlarında kayırmacılık	Sıra	71	55	48
Kamu harcamalarının israf	Sıra	76	52	67
Hükümet politika şeffaflığı	Sıra	39	48	24
Hükümet verimliliği	Sıra	73	47	42
Polis hizmetlerinin güvenilirliği	Sıra	81	71	28
Güvenlik	Sıra	46	41	25
Kurumsal kurullarının etkinliği	Sıra	104	82	101
Azınlık haklarının korunması	Sıra	97	88	110
Genel altyapının kalitesi	Sıra	61	47	54
Yolların kalitesi	Sıra	80	69	65
Demiryolu altyapısının kalitesi	Sıra	68	37	33
Hava ulaşım altyapısının kalitesi	Sıra	72	44	84
Elektrik arz kalitesi	Sıra	62	70	57
Sabit telefon hatları / 100 kişi	Sıra	58	62	40
Cep telefonu abonelikleri / 100 kişi	Sıra	70	79	65
Elektrik ve telefon altyapısı	Sıra	68	72	58
Hükümet bütçe dengesi,% GSYH	Sıra	64	15	40
Gayri safi milli tasarruf,% GSYH	Sıra	103	9	72
Enflasyon, yıllık % değişim	Sıra	104	1	78
Genel yönetim borç,% GSYH *	Sıra	69	12	41
Bebek ölüm, ölüm / 1.000 canlı doğumda	Sıra	74	102	84
Yaşam süresi, yıl	Değer	74,4	70,6	73,9
Yaşam süresi, yıl	Sıra	67	93	72
İlköğretimin kalitesi	Sıra	83	106	92
Eğitim sisteminin kalitesi	Sıra	86	104	98
Matematik ve fen eğitiminin kalitesi	Sıra	69	108	105
Okulların yönetim kalitesi	Sıra	116	124	98
Okullarda internet erişimi	Sıra	68	69	59
Araş. ve eğitim hizmetlerinin kullanılabilirliği	Sıra	120	79	116
Yerel rekabetin yoğunluğu	Sıra	85	121	105
Anti-tekel politikasının etkinliği	Sıra	105	130	127
Toplam vergi oranı,% kar	Sıra	73	77	10
Ticaret engellerinin yaygınlığı	Sıra	80	68	6
GSYH yüzdesi olarak ithalat	Değer	53,5	26,6	57,8
İş gücündeki kadının, erkeğe oranı	Sıra	96	20	82
İşgücü piyasası etkinliği	Sıra	74	33	41
Finansal hizmetlerde ekonomiklik	Sıra	81	77	75

Kredilere erişim kolaylığı	Sıra	97	79	110
Verimlilik	Sıra	99	84	111
Bankaların sağlamlığı	Sıra	66	100	67
Finansal pazar geliştirme	Sıra	97	89	76
En son teknolojilerin Durumu	Sıra	95	63	89
Yabancı sermaye ve teknoloji transferi	Sıra	79	63	113
Internet kullanan Bireyler %	Değer	46,3	58,7	43,1
Internet kullanan Bireyler %	Sıra	71	55	80
Sabit genişbant internet abonelikleri / 100 kişi	Değer	7,9	17,0	10,2
Sabit genişbant internet abonelikleri / 100 kişi	Sıra	70	42	62
GSYH ($ milyar)	Değer	20,4	102,8	27,6
GSYH ($ milyar)	Sıra	118	70	106
GSYİH yüzdesi olarak ihracat	Değer	21,9	48,5	36,3
GSYİH yüzdesi olarak ihracat	Sıra	127	48	76
İç pazar büyüklüğü	Sıra	111	75	101
Dış pazar büyüklüğü	Sıra	126	70	108
Üretim süreci gelişmişliği	Sıra	91	61	114
Bilimsel araştırma kurumlarının kalitesi	Sıra	105	87	119
Ar-Ge üniversite-sanayi işbirliği	Sıra	112	104	128
Bilim adamları ve mühendis. kullanılabilirliği	Sıra	75	63	122
Patent, uygulamalar / milyon kişi	Sıra	53	75	65
İnovasyon	Sıra	104	59	121

Not: Sıralama 1'e yaklaştıkça iyi, 1'den uzaklaştıkça kötü

Kaynak: Dünya Ekonomik Forumu, 2014-2015 Verileri (Toplam 144 ülke içerisinde)

Raporun Ermenistan ile aynı gelişmişlik düzeyine sahip olan ülkeler ile karşılaştırıldığı bölümde; 12 bileşeninin ortalaması dikkate alındığında, "Piyasanın Büyüklüğü" bileşeni bakımından içinde bulunduğu gruptaki ülkelerin ortalamasından önemli ölçüde ileridedir. En dezavantajlı olduğu bileşen ise "Sağlık ve Temel Eğitim"dir.

2.2. İş Yapma Endeksi (Doing Business 2016)

Dünya Bankası (WB) ve Uluslararası Finans Kuruluşu (IFC) ortaklığıyla 2003 yılından beri her yıl hazırlanan "İş Yapma Kolaylığı Endeksi"nde (Doing Business); 189 ülkedeki yerel şirketlerin iş yapma ve kurma kolaylığı ile iş yapmalarını etkileyen bir dizi düzenlemeleri mercek altına almaktadır. İş Yapma Kolaylığı Endeksi ülke ekonomilerini iş yapmak için uygun ortama sahip olma ölçütlerine göre sıralamaktadır. İş yapma ortamı için belirleyici yasal düzenlemelerin, farklı iş adımları için şirketlerin algısına göre kolaylaştırıcı olup olmadığı ölçülmekte, elde edilen veriler sayısallaştırılarak tüm ülkeler için bir endeks haline getirilmektedir.

Doing Business aşağıdaki 11 başlıkta ülkelerin ilgili mevzuat kalitesine ve etkinliğine bakarak iş yapma kolaylığını ölçmektedir. Bunlar: İşe Başlama, İnşaat İzinlerinin Alınması, Elektrik Temini, Tapu Siciline Kayıt, Kredi Temini, Azınlık Yatırımcıların Korunması, Vergilerin Ödenmesi, Sınır Ötesi Ticaret, Sözleşmelerin Uygulanması, İflasın Çözümü, İşgücü Piyasası Düzenlemeleri.

Ülkeyi yöneten politikacıların, ülke ekonomilerinin toplu olarak iş yapma kolaylığı konusunda dünyada ve bölgesinde ve benzer ekonomilerde nerede durduğunu bilmelerinde fayda vardır. İş Yapma Kolaylığı raporu ölçtüğü alanların kapsamını genişleterek politika yapıcılara iş ortamının daha eksiksiz bir resmini ve reform gündeminde ele alınması gereken yeni alanları sunmaktadır.

İş Yapma Kolaylığı raporu için belirlenen hedef, dünya genelindeki ekonomilerde yerel işletmelere yönelik düzenleyici ortamın anlaşılması ve geliştirilmesi için nesnel bir zemin oluşturmak amacıyla ürünü yeniden şekillendirmeye devam etmektir. Birçok kilit uluslararası gösterge grubu gibi, İş Yapma Kolaylığı raporu ilk hazırlandığı 2003 yılından bu yana büyük bir ilerleme kaydetmiştir ve ilerlemeye

devam etmektedir. Diğer önemli uluslararası veri grupları ile kıyaslandığında, İş Yapma Kolaylığı yüzde 5 ile nispeten düşük bir veri düzeltme oranına sahiptir. Endeks yıllık olarak yayımlanmaktadır. 2013 yılından önceki veriler metodolojideki farklılık nedeniyle karşılaştırılabilir değildir.

İş yapma kolaylığı sıralaması, ekonomileri 1'den 189'a kadar sıralamaktadır; 1'inci sıra en yüksek performansı göstermektedir. Ekonomilerin sıralaması toplam sınıra uzaklık puanlarına göre yapılmaktadır.

İş Yapma Kolaylığı 2012 raporunda kullanılmaya başlanan sınıra uzaklık puanı, her ekonominin "sınıra" uzaklığını göstermektedir. Burada sınır 2005 yılından veya göstergeye ilişkin verilerin toplandığı yıldan sonraki üçüncü yıldan bu yana tüm ekonomiler arasında o göstergeye ilişkin en iyi performansı temsil etmektedir. Bu ölçü, 0 ile 100 arasında bir ölçeğe indirgenerek normalleştirilmiştir (100 sınırı temsil etmektedir). Bu ölçü işgücü piyasası düzenlemelerine ilişkin göstergeleri kapsamamaktadır. Sınıra uzaklık puanı her bir ekonominin iş düzenlemeleri alanında küresel en iyi uygulamalara ne kadar yakın olduğunu göstermektedir. Puanın daha yüksek olması daha etkin bir iş ortamı ve daha güçlü yasal kurumlar olduğunu göstermektedir (Uludağ, 2015: 20).

İş Yapma Kolaylığı Raporu'nda en yüksek sıralamada yer alan ülkeler hiçbir düzenlemenin yer almadığı ülkeler değildir; bu ekonomiler öyle bir düzenleyici sistem kurmuşlardır ki hem piyasadaki işlemler kolaylaşmış hem de özel sektörün gelişmesini engellemeden önemli kamu haklarını koruyabilmişlerdir. Diğer bir ifade ile bu ülkeler, güçlü kurumlarla birlikte düşük işlem maliyetlerine sahiptir.

En son "İş Yapma Kolaylığı – Mevzuat Kalitesi ve Etkinliği Ölçümü 2016 Raporu" ismiyle yayımlanan raporda ülkelerin 1 Haziran 2014 ve 1 Haziran 2015 tarihleri arasındaki iş ortamı (vergi göstergeleri hariç). Doing Business tarafından gerçekleştirilen hesaplamalara göre; 2007'den beri sınır ötesi ticaretin en kolay yapıldığı yer Singapur olmuştur. Sıralamanın başında yer alan diğer ülkeler ise; Yeni Zellanda, Danimarka, Güney Kore, Hong Kong, Çin, Birleşik Krallık, ABD, İsveç, Norveç ve Finlandiya gelmektedir. Ermenistan ise bir önceki rapora göre 3 sıra ilerleyerek 74.22 puanla (bir önceki yıl 72.68 puanla 38'inci sırada bulunmaktaydı) 189 ülke içerisinde listenin 35. sırasında yer almıştır (Sıralamada veri düzeltmeleri ve metodolojik değişiklikler∗ yapılmış olup, bununla ilgili bilgi raporun 119.sayfasında yer almaktadır).

∗ Bu değişikliklere neden ihtiyaç duyuluyor? Metodolojide yapılan değişiklikler, verilerin politika yapıcılar ve araştırmacılar tarafından daha geniş bir şekilde kullanılmasını sağlamak için tasarlanmıştır. Düzenleme kalitesi üzerindeki odağı arttırılarak, İş Yapma Kolaylığı raporu yeni bir araştırma alanı açmaktadır. Bunun amacı, iş düzenlemesinin kalitesinin önemi ve düzenleme verimliliği ve ekonomik sonuçlar ile olan bağlantıları hakkındaki anlayışın geliştirilmesine yardımcı olmaktır. Rapor ekibi sürekli olarak verileri esas alarak ve veri toplama yöntemlerini geliştirerek iş düzenleme ortamını daha ayrıntılı olarak inceleyebilmekte ve her yeni yayın ile birlikte daha fazla küresel bilgi üretebilmektedir.

Tablo 3: Ermenistan ve Bölge Ülkelerinin İş Yapma Endeksi Verileri

Kriterler	Değer	Ermenistan DB2016	Ermenistan DB2015	Azerbaycan DB2016	Gürcistan DB2016	Rusya DB2016	Dünyanın En İyisi DB2016
İşe Başlama	Sıra	5	3	7	6	41	Y. Zellanda (1)
	Puan	97.78	97.77	97.75	97.76	92.35	Y. Zellanda (99.96)
İnşaat İzinlerinin Alınması	Sıra	62	72	114	11	119	Singapur (1)
	Puan	72.43	70.32	65.79	82.77	65.23	Singapur (92.97)
Elektrik Temini	Sıra	99	96	110	62	29	G.Kore (1)
	Puan	65.46	65.44	63.01	76.15	84.22	G.Kore (99.88)
Tapu Siciline Kayıt	Sıra	14	14	22	3	8	Y. Zellanda (1)
	Puan	87.29	87.27	82.55	91.16	90.51	Y. Zellanda (94.46)
Kredi Temini	Sıra	42	36	109	7	42	Y. Zellanda (1)
	Puan	65	65	40	85	65	Y. Zellanda (100)
Azınlık Pay S. Yatırımcıların Korunması	Sıra	49	46	36	20	66	Singapur (1)*
	Puan	60	60	63.33	68.33	56.67	Singapur (83.33)*
Vergilerin Ödenmesi	Sıra	41	41	34	40	47	BAE (1)*
	Puan	82.51	82.51	83.77	82.76	81.6	BAE (99.44)*
Sınır Ötesi Ticaret	Sıra	29	58	94	78	170	Danimarka (1)*
	Puan	93.23	81.75	69.59	75.31	37.39	Danimarka (100)*
Sözleşmelerin Uygulanması	Sıra	28	36	40	13	5	Singapur (1)
	Puan	70.46	68.6	67.51	75.06	78.56	Singapur (84.91)
İflasın Çözümü	Sıra	71	69	84	101	51	Finlandiya (1)
	Puan	48	48.14	44.68	40.24	58.39	Finlandiya (93.81)

Tabloya göre Doing Business 2016'da Ermenistan bir önceki yıla göre (DB2015); 3 kriterde ilerleme, 5 kriterde gerileme kaydederken, 2 kriterde ise sırasını korumuştur. İlerleme sağlanan alanlar; 'Sınır Ötesi Ticaret', 'Sözleşmelerin Uygulanması' ve 'İnşaat İzinlerinin Alınması' konularında gerçekleşmiştir. Bir önceki yıla göre gerileme yaşanılan kriterler ise; 'İşe Başlama', 'Elektrik Temini', 'Kredi Temini', 'Azınlık Pay Sahibi Yatırımcıların Korunması' ve 'İflasın Çözümü' olmuştur. Diğer iki kriterin sıralamasında ise bir değişiklik gerçekleşmemiştir.

Bir önceki yıla göre Ermenistan'ın en iyi performans gösterdiği alanların başında 'Sınır Ötesi Ticaret' gelmektedir. Bu kriterde ülke geçen yıl (DB2015) 189 ülke arasında 81.75 puanla 59. sırada iken, 2016 yılın endeksinde 93.23 puanla 29. sıraya yükselmiştir. Bu değişimde ülkenin Avrasya Ekonomik Birliği'ne üye olması etkili olmuştur. Ermenistan Rusya ve diğer topluluk üyesi ülkeler ile yaptığı ticaret için zaman ve maliyetleri azaltıcı reformlar yapmıştır. Bu verilerden hareketle Ermenistan'ın yeni bir iş kurmak için uygun bir ülke olduğunu söyleyebiliriz.

2.3. Ekonomik Özgürlük Endeksi (Index Of Economic Freedom 2015)

Kanada merkezli Fraser Enstitüsü tarafından hazırlanan ve birçok ülkeden bağımsız kuruluşunda destek verdiği Dünya Ekonomik Özgürlük Endeksi; mülkiyet hakları ve Rüşvetsizlik özgürlüğü, kamu harcamaları ve mali özgürlük, iş ve ticaret özgürlüğü gibi kriterler açısından ülkelerin politikalarının ve kurumlarının ekonomik özgürlüğü ne derecede destekleyici olduklarını ölçmek amacıyla faaliyet göstermektedir. En son 2015 yılında yayımlanan raporunda 157 ülke 2013 yılı verileri dikkate alınarak incelenmiştir. Raporun başlangıç kısmında ifade edildiği üzere dünyada refah seviyesinin en üstte olduğu ülkelerde ekonomik özgürlüğün de daha yüksek olduğunu görmekteyiz. Bir ülkenin ekonomik özgürlükler alanında ilerlemesi aynı zamanda o ülkede yaşayan en alt gelir grubunun da iyileşmesi

anlamına gelmektedir. Endeks kapsamında ülkeler 0 ile 10 puan aralığında not ile değerlendirilmektedir. 0 en az özgür, 10 en özgür olmak üzere ülkeler farklı ölçekte yer almaktadır. Ülkeler aldıkları puana göre dört kategoriye ayrılmaktadır: En özgür ülkeler grubu, ikinci derece özgür ülkeler grubu, üçüncü derece özgür ülkeler grubu ve en az özgür ülkeler grubu. 2015 yılı raporuna göre ilk üçte yer alan ülkeler sırasıyla: Hong Kong (8.97), Singapur (8.52), Yeni Zellanda (8.19). Ermenistan 7.67 puan ile 157 ülke arasında 18'inci sırada ve en özgür ülkeler grubunda yer almaktadır. Gürcistan 7.83 puan ile 12'inci, Azerbaycan 6.38 ile 138'inci sırada yer almaktadır. 2014 yılındaki rapora göre ise Ermenistan 7.72 puan ile 17'inci sırada yer almaktadır. Bu raporda Türkiye 6,92endeks değeri ile 157 ülke arasında 82. sırada yer almaktadır.

2.4. İnsani Gelişim Endeksi (The Human Development Index 2015)

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP)'nın İnsani Gelişme Raporu (İGR), 187 ülke ve BM tarafından tanınan bölge hakkında değerler sunan ve ülke ve bölgeleri sıralayan, İnsani Gelişme Rapor Ofisi tarafından yayımlanan bir belgedir. İnsani Gelişme Endeksi (İGE) insani gelişmeyi, gelirin yanı sıra eğitim ve sağlığa ilişkin göstergeleri de dikkate alarak ölçmeyi hedefleyen bir endekstir. İGE üç boyutlu insani gelişmenin birleşik ölçümünü sağlar. Uzun ve sağlıklı yaşama (yaşam ömrü ile ölçülür), eğitilmiş olmak (yetişkin okur-yazarlığı ve ilk, orta-liseye kayıt) ve saygın/iyi şekilde yaşam standardına sahip olmak (satın alma gücü paritesi ve kişi başına düşen gelirle ölçülür). İGE cinsiyet veya gelir adaletsizliğini kapsamaz. İnsan hakları ve politik serbestliği ölçüsünü gösteremez. Ancak insani gelişmenin ve gelir ile iyi yaşamın arasındaki karmaşık ilişkiler hakkında belirli bilgiler vermektedir.

İGE ölçülebilir ve ulaşılabilir veriler olması dolayısıyla gelir, eğitim, sağlık, istihdam, ücretler, cinsiyet farklılıkları, karar alma mekanizmalarına katılım, çevre kirliliği, elektrik hizmetlerine ve temiz suya erişim, ısınmak için kullanılan yakıt türü, araç sahipliği gibi insani gelişmeyi ölçmeyi amaçlayan göstergeler kullanmaktadır.

Ermenistan'ın 2014 yılındaki İGE değeri 0.733 olmuştur. Bu değerle Ermenistan188 ülke ve bölge arasında 85'nci olmuştur. 1980 ve 2014 yılları arasında Ermenistan'ın İGE değeri 0.632'den 0.733'e yükselmiştir. Bu, dönemin toplam artışının yüzde 15.5 olduğu ve yıllık artışın da yüzde 0.63'lük düzeyde yaşandığı anlamına geliyor. 2014 yılı İGE'nde Gürcistan 76'ıncı Azerbaycan ise 78'inci sırada bulunmaktadır.

Tablo 4: Ermenistan'ın İnsani Gelişim Performansı

Yıllar	Doğumda ortalama yaşam beklentisi	Öğrenim görme süresi beklentisi	Ortalama öğrenim görme süresi	Kişi başına düşen MG (2011 $)	İGE değeri
1980	70.9		9.2		
1985	69.7		9.6		
1990	67.9	10.7	10.1	3.581	0.632
1995	68.9	10.2	10.4	2.170	0.604
2000	71.5	11.1	10.8	3.004	0.648
2005	73.5	11.2	10.8	5.451	0.693
2010	74.3	12.3	10.8	6.754	0.720
2011	74.4	12.3	10.8	7.182	0.724
2012	74.5	12.3	10.8	7.722	0.728
2013	74.6	12.3	10.8	7.952	0.730
2014	74.7	12.3	10.9	8.124	0.733

Tablo-4'te Ermenistan'ın 1980-2014 arasında her bir İGE göstergesi açısından kaydettiği gelişmeler değerlendirilmektedir. Bu süreçte, Ermenistan'daki doğumda beklenen tahmini yaşam süresi 3.8 yıl artmıştır. Ortalama öğrenim görme süresi 1.7 yıl ve öğrenim görme süresi beklentisi de 1.6 yıl artmıştır. Ermenistan'da kişi başına düşen Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) 1990-2014 arasında 2011 yılı baz alındığında, %128 civarı bir artış gösterdiği görülmektedir.

2.5. Küreselleşme Endeksi (KOF Index of Globalization 2016)

İsviçreli Ekonomi Araştırmaları Enstitüsü tarafından yayımlanan endeks, küreselleşmeyi ekonomik, sosyal ve politik olarak üç temel boyutta ele almaktadır. Her yıl bu üç boyutuyla ülkelerin genel küreselleşme seviyelerini ölçerken ayrıca ekonomik, politik ve sosyal küreselleşme seviyelerini de belirlemektedir. Küreselleşme Endeksi en son 207 ülke için hesaplanmıştır. Küreselleşme Endeksinde alt endeksler ve göstergeler değişik ağırlıklara sahiptirler. Küreselleşme Endeksinin oluşturulmasında kullanılan bütün değişkenler 1 ile 100 arasında bir endekse dönüştürülür. Belirli bir değişken için "100" en büyük, "1" ise en küçük değerdir. Endekste yüksek değerler daha fazla küreselleşmeyi göstermektedir. Ermenistan 2016 yılında yayımlanan endekse göre 59.62 puanla 207 ülke içerisinde 79'uncu sırada bulunmaktadır. Gürcistan 64.27 ile 64'üncü sırada yer alırken, Azerbaycan ise 57.53 puan ile 85'inci sırada yer almaktadır. Türkiye ise 69.95 endeks değeri ile 44'üncü sırada yer almaktadır. 2015 yılı endeksine göre ise ülkelerin aldıkları değerler ve sıralaması ise: Ermenistan 57.76 ile 83'üncü, Gürcistan 63.84 ile 63'üncü, Azerbaycan 57.19 ile 87'inci, Türkiye 69.02 ile 44'üncü olarak yer almıştır.

2.6. Yolsuzluk Algı Endeksi (Corruption Perceptions Index 2015)

Uluslararası Şeffaflık Örgütü (Transparency International) tarafından hazırlanan endeks ile kamuoyu araştırmaları sonucunda ülkelerin kamu sektöründeki yolsuzluk bağlamında algısı tespit edilmektedir. Uluslararası Şeffaflık Derneği, 1995'ten beri her yıl Yolsuzluk Algı Endeksi raporu yayımlamaktadır. En son 2015 yılında yayımlanan endeks kapsamında 168 ülke dikkate alınmıştır. 13 farklı başlık dikkate alınarak hazırlanan endekste ülkeler 0 ile 100 arasında bir değer almakta olup, bu değer 0'a doğru yaklaştıkça kötü, 100'e doğru yaklaştıkça ise olumlu olarak değerlendirilmektedir. Bu şekilde 13 kaynaktan gelen verilerin karşılaştırılması mümkün hale gelmektedir. 2015 raporuna göre Yolsuzluk Algısı Endeksi'nde en iyi puanları alan üç ülke sırasıyla: Danimarka 91 puanla birinci, Finlandiya 90 puanla ikinci ve İsveç 89 puanla üçüncü olmuştur. Rapora göre Ermenistan 35 puanla 95'inci sırada yer almaktadır. Azerbaycan 29 puanla 119'uncu, Gürcistan 52 puanla 48'inci sırada bulunmaktadır. Bir önceki yıl yayımlanan endekse göre Ermenistan 37 puanla 94'üncü sırada yer almıştır.

2.7. Ekonomik Kırılganlık Endeksi (Economic Vulnerability Index 2015)

Ekonomik Kırılganlık Endeksi (Economic Vulnerability Index-EVI), BM Genel Kurulu Kalkınma Politikası Komitesi tarafından hazırlanmaktadır. Uluslararası kalkınma politikası için tasarlanan endeksin iki amacı vardır. Birinci amacı, az gelişmiş ülkeler arasında yardım ve ticaret konusunda seçim yapabilmektir. İkinci amacı da gelişmekte olan ülkeler arasında yardım tahsisi için diğer geleneksel tedbirlere ek olarak dışsal ekonomik ve çevresel şoklara karşı ülkelerin yapısal kırılganlığını ölçmektedir. Uluslararası kalkınma politikası için tasarlanan EVI, 0-100 arasında bir değer alır. Yüksek bir puan yüksek düzeyde kırılganlık anlamına gelmektedir. 2015 yılı raporuna göre; Ermenistan 36,3 endeks değeri ile 145 ülke arasında 84'üncü sırada bulunmaktadır. Gürcistan 31,4 ile 61'inci sırada yer alırken, Azerbaycan ise 39,5 puan ile 101'inci sırada yer almaktadır. Türkiye 11,8 endeks değeri ile 145 ülke arasında 1'inci sırada yer almaktadır.

2.8. Yasal Hakların Gücü Endeksi 2015 (Strength of legal rights index 2015)

Yasal Hakların Gücü Endeksi Dünya Bankası tarafından hazırlanmakta olup; teminat ve iflas kanunlarının borç veren ve borç alanların haklarını koruma derecesini ölçmekte ve böylece borç vermeye olanak sağlamaktadır. Endeksin veri kaynağını ise Dünya Bankasının Doing Business Project çalışması oluşturmaktadır. Endeksin toplulaştırılması için ağırlıksız ortalama yöntemi kullanılmaktadır. Endeks kapsamındaki ülkeler 0 ile 12 puan arasında değerlendirilmektedir. Yüksek puan, teminat ve iflas kanunlarının krediye ulaşımı genişletmek için daha iyi tasarlandığını göstermektedir. Endeksin amacı kapsamında "0" en kötü, "12" ise en iyi skordur. Endekste ülkelerin puanları yer almakta olup herhangi bir sıralama yapılmamaktadır.

2015 yılında verisi olan 188 ülke içinde Yasal Hakların Gücü Endeksi'ne göre Ermenistan 5 puan almıştır. Gürcistan 9, Azerbaycan ise 2 puan ile değerlendirilmiştir. Türkiye'nin ise 3 puan aldığı görülmektedir. Endekse göre ülkelerin 2014 yılında da aldıkları puanların değişmediği görülmektedir.

3. Sonuç

Global endeksler açısından Ermenistan'ın uluslararası sıralaması ele alınmıştır. Endekslerin yayınlanmış sonuçları itibarıyla Ermenistan'ın en iyi olduğu iki alan: 186 ülke içerisinde Ekonomik

Özgürlükler Endeksi'nde (2015) 18'inci sırada olduğu; İş Yapma Endeksi sıralamasında (2016) 189 ülke arasında 35'inci sırada yer aldığı görülmektedir. Diğer endekslerin sıralaması ise: Küresel Rekabet Gücü Endeksi (2015)sıralamasında 144 ülke içerisinde 85'inci sırada; İnsani Gelişim Endeksi sıralamasında (2015) 188 ülke içinde 85'inci sırada; Küreselleşme Endeksi (2016) sıralamasında 207 ülke içerisinde 79'uncu sırada; Yolsuzluk Algı Endeksi (2015) sıralamasında 168 ülke içerisinde 95'inci sırada; Ekonomik Kırılganlık Endeksi (2015) sıralamasında 145 ülke içerisinde 84'üncü sırada; Yasal Hakların Gücü Endeksi (2015) sıralamasında ise 188 ülke içerisinde alt sıralarda yer almaktadır.

Dikkate alınan seçilmiş endeksler bağlamında Ermenistan'ın bir önceki endeks sonuçlarına göre gelişme kaydettiği alanlar şunlardır; İş Yapma Endeksi, İnsani Gelişim Endeksi ve Küreselleşme Endeksi'dir. Gerileme gösterdiği endeksler ise; Küresel Rekabet Gücü Endeksi, Ekonomik Özgürlük Endeksi ve Yolsuzluk Algı Endeksi olmuştur.

Ermenistan'ın ekonomik tabanını çeşitlendirmesi, iş prosedürlerini basitleştirmesi, iş kurmak için asgari sermaye şartını ortadan kaldırması, iflas prosedürlerini modernize etmesi ekonomiye dinamizmi katarak verimliliğe neden olmuştur. Bununla birlikte kayıt dışı işgücü piyasası oldukça yüksek olup işsizlik de ciddi bir sorundur. Dünya Bankası verilerine göre 2001 yılında %36 olan işsizlik oranı 2013'e gelindiğinde %16.3'e düşmekle birlikte oldukça yüksektir. İş arayanların gerçek sayısı çok daha fazla, ancak bunların önemli bir kısmı kaydolmamakta veya iş arama merkezlerine başvurmamaktalar. Yüksek işsizlik oranları ve yeterince istihdam artışının olmayışı, Ermenileri yurt dışına göçe zorlamaktadır (yıllık ortalama 60 bin).

Ermenistan'da yaşanan iktisadi ya da ticari dengesizlikler, uluslararası yardımlar (Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, Asya Kalkınma Bankası ve Rusya'dan gelen krediler), yurt dışında çalışan Ermenilerin getirdikleri dövizler (tahminen 100 bine yakın Ermeni de Türkiye'de çalışmaktadır) ve doğrudan yabancı yatırımlar tarafından dengelenmektedir.

Ermenistan ekonomik özgürlük konusunda pek çok kategoriye nispeten iyi bir performans sergiliyor olsa da; kurumsal alanda özellikle yargı bağımsızlığı ve kamu hizmetlerinin şeffaflığı gibi konularında reformlara ihtiyaç vardır. Yolsuzlukla mücadelede ilerleme olmasına rağmen, siyaset ve iş çevrelerinde yakın ilişkiler, kamu görevlilerinin görevini kötüye kullanmaları, rüşvet ve adam kayırma gibi konularında ciddi kaygılar bulunmaktadır.

Dış ticarette ise gümrük tarifelerinin düşük oluşu (ortalama %2) ile tarife dışı araçların sınırlı olması ve vergi ve gümrük idaresi gibi bazı konularda reformlar yapması pozitif tarafları iken; yabancıların mülkiyet edinmelerindeki zorluklar ve bürokratik engeller ise negatif tarafları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ülkenin ihtiyaç duyduğu ekonomik reformları sürdürmesi ve ekonomik izolasyondan kurtularak dünyaya entegre olabilmesi için yakın komşuları olan Türkiye ve Azerbaycan ile ilişkilerini normalleştirmesi gerekmektedir. Dünya Bankası verilerine göre sınırlar açılırsa Ermenistan'ın GSMH'si %30 artacağı ifade edilmektedir. Komşularıyla sorunlarını çözmüş bir Ermenistan politik ve ekonomik belirsizliklerden kurtularak geleceğine yön verebilecektir.

Kaynaklar

DİKKAYA, Mehmet (2009). Orta Asya ve Kafkasya Dönüşüm Süreci ve Uluslararası Ekonomi Politik, Beta Yayınları, İstanbul.

TAYMAZ, E. (2011), Kafkasya'da Ekonomik Dönüşüm ve Kalkınma, TEPAV Yayınları No:55, Ankara.

TOCCI, N., Gültekin-Punsmann, B., Simão, L., Tavitian, N. (2007), The Closed Armenia-Turkey Border: Economic and Social Effects, Including Those on The People; and Implications for The Overall Situation in The Region, European Parliament, August.http://www.pedz.uni-mannheim.de/daten/edz-ma/ep/07/EST18288.pdf, ad-resinden elde edildi.

ULUDAĞ, Arda (2015). Uluslararası Kuruluşlarca Kullanılan Global Endeksler, Maliye Bakanlığı, http://www.abmaliye.gov.tr/

YALÇIN, Alper ve YALÇIN, Sevda (2016-a), Ermenistan Ekonomisi ve Tarihsel Süreç İçerisinde Ermeni Meselesi, ISBN:978-605-9663-10-6, Nobel Akademik Eserler, Ankara.

YALÇIN, Alper ve YALÇIN, Sevda (2016-b), Bağımsızlık Sonrası Ermenistan Ekonomisi (1991-2014) ve Gelecekteki Perspektifi, Avrasya İşletme ve İktisat Dergisi Yıl: 2016 Sayı:4.

Corruption Perceptions Index 2015, https://www.iaca.int/

Doing Business 2016, ttp://www.doingbusiness.org/

Economic Vulnerability Index 2015 - http://www.un.org/

Global Competitiveness Index 2015, http://reports.weforum.org/

Index Of Economic Freedom 2015, http://www.fraserinstitute.org/

KOF Index of Globalization 2016, http://globalization.kof.ethz.ch

Strength of legal rights index 2015 - http://data.worldbank.org/

The Human Development Index 2015 - http://hdr.undp.org/

TURGAY NAR'IN GİZLER ÇARŞISI OYUNUNU JUNG'UN ARKETİP KURAMINA GÖRE İNCELEME

Doç. Dr. Nurullah Ulutaş[1]

Özet

Carl Gustav Jung'un geliştirdiği Arketipsel Eleştiri Kuramı, imge ve resimlerden yola çıkarak karakterlerin psikolojik tahlillerini yapan bir kuramdır. Bu kuram, araştırmacılara ele alınan karakterleri, insan psikolojisinin derinliğinde yer alan "ortak bilinçaltı"nın beslediği ve birçok kültürde ortak algı yaratan mitolojik figürlerle karşılaştırma imkânı da verir. Jung, güçlü arketiplerin farklı kültürlerde farklı formlarla göründüğüne inanır. Bu arketipler, ancak güçlü bir deneyim ve tetiklenmeyle bulunduğu kültürden sıyrılarak ortaya çıkar. Eserlerini mitolojik unsurlar, masal kahramanları, grotesk unsurlarla besleyen Turgay Nar'ın Gizler Çarşısı adlı tiyatro metni, bu kuram bağlamında incelenmeyi hak eden bir metindir. Güçlü kurgusu ve psikolojik tahlil imkânı bakımından evrensel nitelikler taşıyan karakter yaratması esere çoğul okuma özelliği kazandırır. Yazar, bu oyun vasıtasıyla geleneksel teknikle yazılmış tiyatro tekniğinden farklı olarak sanat eseri vasıtasıyla, İktidar – Halk çatışmalarına yönelerek bir tepki tiyatrosu örneği de sergiler. Oyunda ele aldığı arketipler, toplumun duygusal hafızasına kazınan karakterler olup okuyucuya / seyirciye karşılaştırma ve geçmişi düşleme imkânı verir. Zor okunan ve sahnelenen bu metin, tiyatronun basit bir eğlence olmaktan çok insanı düşündüren ve toplumsal sorunlara da değinen yönüne işaret eder.

Bu metinde Gizler Çarşısı oyununun ana karakterleri, Jung'un geliştirdiği Arketipsel Eleştiri Kuramı bağlamında incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Turgay Nar, Gizler Çarşısı, Jung, Eleştir, Tiyatro.*

Investigation on Turgay Nar's Play Titled Gizler Çarşısı within the Scope of Jung's Archetypal Criticism

Abstract

Archetypal Criticism Theory developed by Carl Gustav Jung analyzes psychology of characters taking stand from images and pictures. This theory enables researchers to compare the characters with mythological figures, which lead to common sense in many cultures since they are fed by "common subconscious" in depth of human psychology. Jung believes that powerful archetypes have different forms in different cultures. These archetypes show up by distancing themselves from the given cultures through a powerful experience and triggering. The theatre text, Gizler Çarşısı of Turgay Nar, who feeds his works with mythological elements, fairy tale heroes, grotesque factors, deserves to be analyzed within the scope of this theory. Sound fiction and characters bearing universal features in terms of psychological analysis bring multi-reading feature to this work. The author presents an example of reaction theatre by heading towards Power-People conflicts through the work of art, which differs from traditional theatre technique. The archetypes in this play are the characters scraped the emotional memory of society and enable reader/audience to compare and imagine the past. Being hard to read and perform, this text presents theatre as an art, which makes people think more, and touches upon social problems rather than being a simple entertainment.

This paper aims to analyze the main characters of the play titled Gizler Çarşısı within the scope of Archetypal Criticism Theory developed by Jung.

Key Words: *Turgay Nar, Gizler Çarşısı (The Market of Secrets), Jung, Critic, Theatre.*

[1] *Muş Alparslan Üniversitesi, Türkçe Eğitimi Bölümü,*

Giriş

"Belleğinde yitip gitmiş bir sudan getiriyorum sana –
kaynağa kadar gel peşimden de gize eriş."
(Patrice de LA TOUR DU PIN, Le Second jeu, Gallimard, s. 106)

Edebiyat, modern ve postmodern sürecin yarattığı insan prototipinin edebi metinlerdeki karşılığını, yine psikolojinin geliştirdiği yöntemler yoluyla bulur. (Emre, 2009:349). Psikolojinin geliştirdiği yöntemlerden biri olan Arketipsel Eleştiri Kuramı, Carl Gustav Jung, önderliğinde gelişen ve kuramsal temeli Analitik Psikolojiye dayanan, imge ve resimlerden yola çıkarak karakterlerin psikolojik tahlillerini yapan bir kuramdır. Bu kuram, incelediği metinlerdeki (mit, öykü, mitsel öykü, roman, menkıbe, tiyatro…) karakterlerin insanlık tarihi boyunca tüm dünyada farklı formlarda görülebildiğini ortaya koymaya çalışır. Jung'a göre bir arketipin ortaya çıkması ancak güçlü bir deneyimle veya tetiklendiğinde içinde bulunduğu kültürden sıyrılarak ortaya çıkar. Ona göre, her arketip psişik bir niteliğin temsilcisidir ve arketiplerin harekete geçmesi demek bilinçdışında potansiyel olarak bulunan psişik niteliklerin (irade, cesaret, üretkenlik) aktive olması anlamı taşır. (Ersoy 2011: 5) Jung'un Tıp ve psikiyatri kökenli bir ruh çözümlemeci kimliğine sahip olması ve üzerinde çalıştığı tiplemeleri sembol bilim açısından değerlendirmesi; onu antropoloji, teoloji, sosyoloji, felsefe, etnoloji, kuantum fiziği ve edebiyat alanları tarafından da incelenen geniş bir perspektife taşır (Jung 2009: 8).

Turgay Nar, eserlerini mitolojik unsurlar, masal kahramanları, dinî figürler, tarihî kahramanlar, efsane kahramanları ve evrensel anlamda ortak algı yaratan sembollerle besler. Bu özellik, onun eserlerini Jung'un "Arketipsel Eleştiri Kuramı" bakımından incelemeyi gerekli kılar. O, eserlerinin genelinde günümüz insanlığının trajik durumunu evrensel bir bakış açısıyla gözlemleyerek grotesk kurgu ve karnavalsı nitelikleri bir arada kullanmayı tercih eder. Anadolu'ya özgü niteliklerden evrensel temalara yönelen yazarın ustalıklı bir dönüştürme tekniğine sahip olduğu da gözden kaçmaz (Aycıl 2006: 10-11). *Gizler Çarşısı,* politik eleştiri bağlamı (Ulutaş 2016: 306-310) başta olmak üzere birçok bakımdan incelenebilecek bir eserdir. Eserin gerek kurgusunun sağlam olması gerekse karakterlerinin güçlü tasvir ve tahlil edilmesi esere böylesi zengin bir yönelimle yaklaşma imkânı verir. Yazar, kurguladığı eserlerde birçok kültürde rastlanan tiplere yer verir. Bu tipler, sembolik tipler olup zaman zaman yarattıkları çağrışımlarla okuyucuyu farklı karşılaştırmalar yapmaya yöneltir. Seyirci / Okuyucu, karakterlerin sahip oldukları özelliklerden yola çıkarak aynı niteliklere sahip başka eserleri de gözden geçirme imkânına kavuşur. Bu pencereden bakıldığında karakter yaratmanın edebî eserleri nitelikçe ne denli güçlü kıldığı da görülebilir: "Karakterleştirme yoluyla, bir insan tipini ortaya koyan ve bireysel davranışta ortaya çıkan toplumsal, zihinsel vb. özellikler, oyun kişisinde sanatsal olarak gösterilecek biçimde çizilir. Karakterlerin doğru çizilmesi, karakterlerin çeşitli, karmaşık ve çelişmeli gelişmeler içinde ele alınmış olmasına dayanır. Karakter, kalıpsal tip olmaktan çıkmış, kendi özgül bireysel özelliklerini kazanmış kişiye karşılık verir. Bunun için de tarihsel tipiklik taşır; ancak tipik olduğu sürece, gerçekçi bir anlatıma bürünür. Somut bireyliliği dışında alındığında soyut kişileştirmeye dönüşür, eğretileme halini alır." (Çalışlar 1993: 40)

Turgay Nar, *Gizler Çarşısı* adlı tiyatro eserinin girişinde karakterler hakkında tanıtıcı kısa bilgiler vererek okuyucuyu metne/oyuna hazırlar. Bu çalışmamızda biz de bu bilgilere bağlı kalarak arketipler üzerinden metni değerlendirmeye çalışacağız.

a.Saflığın, Masumiyetin Ve Duruluğun Sembolü: Beyaz Zambak

Turgay Nar, kitabının girişinde Beyaz Zambak'ı: *"Meryem imgesi üzerinden acı çeken saflığın, masumiyetin, yalınlığın ve duruluğun simgesi. Çağrışım alanı piéta."* diye tanıtır. "Gül bahçesine dönüşen çürüme." Başlıklı ilk sahnede kardeşi Emedeni ile birlikte tasvire dönüşen Beyaz Zambak, azınlıklardan biri olup hiçbir erkeğin kendisine dokunmamasına rağmen hamile kalmış ve çocuğunu doğurduktan sonra çocuk kendisinden alınmıştır. Çocuğuna "İsa" adını koyacak olmasıyla oyunda Meryem'in simgesidir:

BEYAZ ZAMBAK: Tanrım! Tanrım ne günah işledim ben? Bir yanda oğul acısı, bir yanda kardeş acısı! Ruhun çığlığına karıştı gövdenin çürümesi! Her patlayan çıban yeryüzüne akıyor! Ölüm meleği bile yönünü yitirdi insanların içinde! Artık bunca vahşetin köklerini hangi toprak barındırabilir? Hangi ırmak bunca kanı temizleyebilir? Umudum kalmadı artık! Vahşetin üremesi durmuyor! Kötülük daha da güçlü salıyor dölünü ihanetin rahmine! Her gün biraz daha kuruyor damarları, içimizde akan ırmağın! Balıkların ışıldayın pulları, yırtıcı kuşların tırnaklarına dönüşüyor gittikçe. İnsanlar hayvan

başlı gövdeler doğuruyor! Sabunlar insan eti kokuyor! Tanrım, artık tasvir olmaktan çıkar beni! Göster oğlumun yüzünü bana! İç çekişlerle soluyor güneşin rengi! Bana annelik verdin, bana insan neslini sürdürmenin kudretini verdin! Neden kendi bebeğimin göbek bağıyla boğuyorsun beni!" (Nar 2010: 78)

Emedeni ise tanımadığı bir kıza duyduğu aşk yüzünden bedeninin bir yanı çürüyüp yılana dönüşmüştür. Konuşmalarından bu iki kardeşin uzun zamandan beri görüşmediklerini tahmin ederiz:

"BEYAZ ZAMBAK:İkimiz de aynı ırmağın döl yatağında ete-kemiğe büründük… Senin damarlarında yürüyen özsu bir iğde dalının güzelliğine dönüşürken, benim dünya ışığına açılmayı bekleyen gözlerim zeytin taşlarının kudretiyle sürmelendi…

EMEDENİ:(Yılgıyla) Ağlayış!… Biz doğarken soluğumuzda pıhtılaşan o kanlı ağlayış, neden ölüme kadar silinmez yüzümüzden?!…" (Nar 2010: 31)

"Anne" arketipi Jung'un üzerinde durduğu en önemli dört arketipten biridir. Jung da anne imgesini Meryem ve İsa unsurlarıyla birlikte ele alır. Oyunda, Beyaz Zambak (Meryem) ve oğul imgesi üzerinden verilen bu arketip, metni güçlü kılan ve Jung felsefesiyle paralellik arz eden bir kurgu unsurudur: "Anne arketipinin özellikleri "annelik" ile ilgilidir: dişinin sihirli otoritesi; aklın çok ötesinde bir bilgelik ve ruhsal yücelik; iyi olan, bakıp büyüten, taşıyan, büyüme, bereket ve besin sağlayan; sihirli dönüşüm ve yeniden doğuş yeri; yararlı içgüdü ya da itki; gizli, saklı, karanlık olan, uçurum, ölüler dünyası, yutan, baştan çıkaran ve zehirleyen, korku uyandıran ve kaçınılmaz olan. Anne arketipinin bu özelliklerini *Symbole der Wandlung* (Dönüşümün Simgeleri) adlı kitabımda ayrıntılarıyla anlatıp belgeledim. Özelliklerin çelişkilerini kitabımda seven anne ve korkunç anne olarak ifade ettim. Bizim için en bildik tarihi örnek, ortaçağ alegorilerinde İsa'nın yalnızca annesi değil, çarmıha gerildiği haç da olan Meryem olsa gerek. Seven ve korkunç annenin Hindistan'daki karşılığı zıt özelliklere sahip Kali'dir. Sâmkhya felsefesi anne arketipini *prakrti* kavramıyla ifade etmiş ve bu kavrama temel özellikler olarak üç *gunas'ı* yüklemiştir: iyilik, tutku, karanlık - *sattvam, rajas, tamas*." (Jung 2005: 22).

Oyunun ilerleyen bölümlerinde *"Tanrı sessizliktir, yeryüzü soğuk"* başlıklı 4. Sahnede, Beşikçi'nin siparişini aldığı büyülü beşiğin yapımında kullanılacak çocuklardan biri Beyaz Zambak'ın oğludur. Beyaz Zambak, çalınmış oğlunun bir beşikte kullanılacağını öğrendiği için acılar içinde tasvir olmaktan kurtulmaya çalışmaktadır. Kardeşi Emedeni'nin kalbi çalındığı için tasvir olmaktan çıkmış yerde cansız yatmakta, Cüce Beyaz Zambak'ın oğlu için can tüccarlarıyla pazarlık yapmaktadır: "Oğlunu göremediği için tasvirin dışına çıkamayan Beyaz Zambak'ın vahşetin tarihini betimlemede kullandığı söz ve imgeler "edebi gerçeklik" düzeyinde ilerlerken aniden –"sabunların insan eti kokması"- yaşanmış gerçekliğe gönderme yaparak groteskin gerçek/hayal ayrışmazlığına örnek oluşturur" (Aycıl 2002: 136).

Beyaz Zambak, Emedeni ve Beşikçi oyunun başından itibaren masumiyetin simgesidir. Oyunun ilerleyen bölümlerinde İktidarın teklif ettiği para karşılığında Beşikçi, masumiyetini yitirirken büyülü beşiğin yapımı için - kalbi ç/alınan tasvire dönüşmüş- Emedeni ölür. Oyunda Turgay Nar, felsefesiyle Jung'un Arketipsel Eleştiri kuramı arasında gerek kavramsal yaklaşımlar gerekse kullanılan imgeler anlamında ilintiler tespit etmek mümkündür. Bakire Meryem ve İsa imgesi oyun boyunca canlılığı sağlanan imgelerdir. Jung da bu iki arketipi hayatın oluşumu ve anlamı bağlamında değerlendirir: "Bakire Meryem'in İsa'yı doğuran toprak olması gibi, eskiden Semele de bir toprak tanrıçasıydı. Bu durumda psikolog şu soruyla karşı karşıya kalır; hayvani tutkulara ve içgüdülere sahip "bedensel" insanın, anne imgesinde onca karakteristik olan toprakla, karanlıkla, uçurumla, genel olarak "madde" ile ilişkisine ne oldu? Dogmanın ilanı, bilimsel ve teknolojik başarıların rasyonalist ve materyalist dünya görüşüyle el ele vererek, insanlığın zihinsel ve ruhsal mülkünü yok etmekle tehdit ettiği bir dönemde oldu. İnsanlık korku ve nefretle donanarak muazzam bir suç işlemeye hazırlanıyor. Öyle durumlar ortaya çıkabilir ki, örneğin hidrojen bombası kullanmak zorunda kalınabilir ve haklı bir özsavunma için, hafsalanın alamayacağı kadar korkunç bir eylem kaçınılmaz hale gelebilir. Göğe yüceltilmiş Tanrı Anası olayların bu feci gelişimiyle taban tabana zıttır; hatta onun Göğe Yükselişi, materyalist doktrinizme karşı bilinçli bir hamle, yeraltı güçlerinin isyanı olarak yorumlanmıştır. Tanrı'nın eskiden göğün sakinlerinden biri olan oğlu, İsa'yla birlikte, gerçek bir şeytana ve Tanrı düşmanına nasıl dönüştüyse, şimdi bunun tersi olmuş, göksel bir varlık yeraltıyla eski bağlarını yitirerek, dünyanın ve yeraltı dünyasının zincirlerini koparmış muazzam güçlerinin karşısında yer almıştır"(Jung 2005: 22).

Arketipsel Eleştiri bağlamında incelendiğinde, Turgay Nar, Beyaz Zambak (Meryem) imgesiyle Jung'un felsefi görüşleriyle paralellik arz eden bir kurguyu eserine taşır. Beyaz Zambak, oyunun ana

halkalarının oluşumunda merkezi figür olarak yer almasa da masumiyeti sembolize etmesi bakımından ve dinsel imgeleri kullanması ve Meryem/İsa göndergeleri anlamında güçlü bir arketiptir: "Carl Gustav Jung, modernitenin yüzeysellik ve akılcılık bağnazlığına karşı ruhsal derinleşmelerde Hristiyan mitolojisini ve İsa/Mesih imgesini kulanır. *İkinci bir yaratıcı* olarak kendini, yani insanı, anlamı yaratmaya Jung, bireysel kurtuluşun "dinsel" bir merkezde bütünleşmeyle mümkün olacağını vurgularken, bu merkezi, her insanın özgün –ama nesnel- kendiliğinde ("Selbst") bulabileceğini ve/veya gerçekleştirebileceğini söyler: ...(Ç)ünkü "Tanrı" bir mit değil, insanın içindeki Tanrısallığın ortaya çıkmasıdır" (Jung 2005: 9). Metin dışı okuma bağlamında Beyaz Zambak, savaş ve göçlerde çocuklarını yitiren anne imajı olarak da okunabilir.

b.Çürüme İçindeki Aşkın Simgesi: Emedeni

Gizler Çarşısı'nda yazarın:"Yitik Zaman imgesi üzerinden umarsızlığın ve çürüme içindeki aşkın simgesi. Çağrışım alanı insanı arayış."soyut kavramları karşılıyor.. aşk…" şeklinde tanıttığı Emedeni, Beyaz Zambak'ın kardeşi olup adını bile bilmediği bir sevgiliye platonik bir aşkla bağlıdır. İlk karşılaşmada Beyaz Zambak kardeşini tanıyamaz. Kardeşinin, bedeninin bir yanını neden yılan gömleğiyle örttüğünü sorunca kardeşi bedenini yılan gömleğiyle örtmediğini belirterek:

"Sevda!.. Bir ölümcül sevda Beyaz Zambak!.. Sarıp sarmaladı tüm benliğimi!.. Adını bilmiyorum... İlk kez burada görmüştüm onu... Yüzü ayla güneş arasında büyüyen bir nar çiçeği gibiydi. Gözleriyse elmas bahçelerinde uyuyan yağmur... Onu bir daha görebilsem... Allahım, bir kez olsun!.." (Nar 2010: 32) diye cevap verir.

Emedeni, tanımadığı bir güzele âşık olmanın acısını çekmektedir: "Ben, ruhu bir akarsuda unutulmuş ilençli bir zaman ölüsüyüm..." diye cevap verir. Sevdiği ona; "kaybolan insana / balçığa dönüşmek isteyip istemediğini" sorduğunda Emedeni, bu soruya cevap vermek yerine sevgilisine duyduğu aşkı anlatır. Balçığa dönüşüp acılarından kurtulmak yerine aşkı seçen Emedeni'nin sevgilisini her anımsadığında bedeninin bir parçası çürüyen bir güle dönüşecektir. Sevgilisi ancak bu dökülen gülleri topladıkça ona dokunabilecektir. Bu aşk acısı yüzünden Emedeni'nin bedeninin yarısı çürüyüp bir yılana dönüşmüştür: "Emedeni yarısı çürümüş ve yılan derisiyle kaplanmış bedeniyle bir insan / hayvan örneği sergilemektedir; bilindiği gibi grotesk figür bedeni tamamlanmamış, değişim ve dönüşüm halinde sergileyen bir tasarıma sahiptir. Grotesk yaşam-ölüm döngüsü Emedeni'nin ara bedeninde somutlanır. Bedenleri birbirine bağlayan, 'damarlarda yürüyen özsu' Bakhtin'in yorumuyla birbirine karşıt 'dualistik' görünümlere sahiptir. Bunu yadsımayan Beyaz Zambak, kardeşine akışkanlık içinde nasıl varlık bulduklarını açıklar (Aycıl 2002: 127):

"BEYAZ ZAMBAK: Neden böyle yarı çıplaksın?! Neden bir yanını yılan gömleğiyle örtünmüşsün? Can parçam benim, can parçam!.. Kardeşim!..

EMEDENİ: Yılan gömleği değil Beyaz Zambak, yılan gömleği değil!.. O gördüğün kendi derimdir benim!.. Üzerinde çöl akreplerinin bile dolaşmaya korktuğu!.. Yüzünü başka yere dön, görme beni kardeşim!.. Görme beni!.." (Nar 2010: 31)

Yılan, uğur, saadet, sağlık, bereketin yanı sıra, kötülüğün, ızdırabın etkeni, hilekârlığın aracı olarak da görülür… Uzun süre yer altında kaldıktan sonra ilkbaharda yeryüzüne çıkarak gömlek değiştirmesiyle üreme sembolüdür… Yılan, ilkelinden gelişmişine kadar birçok toplumda kutsallığı ve tanrısallığı ile bilinir (Uğurlu, 2007: 1695-1697). Yılan sembolüne, ilk mağara resimlerinde ve ilk yazılı kaynaklarda da rastlarız. Mitolojilerde kutsal kitaplarda, efsanelerde, masallarda, halk hikâyelerinde yılan yer alır. Ölümsüzlüğü, kötülüğü, şekil değiştirmeyi, tekrar tekrar yaşamayı sembolize eder. Birçok mitolojide yılana rastlamak mümkündür. Mısır mitolojisinde Güneş Tanrısı "Re" önemli bir imgedir… Şamanist Türk boyları arasında da yılanın önemli bir yeri vardır. Yılan Şaman'a yardım eden koruyucu hayvan ruhlarından birisidir… Yunan mitolojisinde de insanlara korku salan Gorgolar vardır. Bu yaratıkların saçları yılanlarla örülü, alınlarında yaban domuzu dişleri fışkıran, tunç elleri ve uçmak için altın kanatları bulunurdu. Bunlar üç taneydiler. Bunların içinde adı en çok duyulan *Medusa* idi. Medusa'nın torunu *Ekhidna*'da yarı bedeni güzel bir genç kız yarı bedeni koskoca bir yılandır (Seyidoğlu 1998: 86).

Oyunda bir tasvire dönüşen yılan-insan (ara beden)i temsil eden Emedeni'nin kalbi çalınarak büyülü beşiğin yapımında kullanılır. Emedeni, oyunda, "Aşk"ın sembolüdür.

c.İktidarın Kirlettiği Masumiyetin Sembolü: Beşikçi

Gizler Çarşısı oyununun merkezî figürü konumunda olan ve yazarın: *"Gitgide sürüklendiğimiz nokta. Çağrışım alanı bozulma ve tinsel mutasyon."*şeklinde kitabında tanıttığı Beşikçi, sistemin para yoluyla bir insanı ne denli kirletebileceğinin sembolüdür. Oyunun başında kendi halinde, el emeğiyle kazandıklarını karısı ve çocuğuyla paylaşmakla yetinen kanaatkâr bir Beşik ustası olan Beşikçi; sistemin onu kobay olarak kullanmasıyla birlikte kendi çocuğunu bile öldürmekten çekinmeyen bir caniye dönüşür. Yaşlı kadın, büyülü beşik siparişi vermeye geldiğinde hassasiyetlerinden ötürü siparişi reddetme eğiliminde olan Beşikçi; kadının ona yüklü bir para ödemeye hazır olduğunu belirtmesiyle tüm etik değerlerinden vazgeçerek kadının siparişini kabul eder. Joseph Campbell, kurguya dayalı metinlerde kahramanın maceraya atılışını: "*Kaderin gücünün taşıyıcısının beklenmedik, tasarlanmamış ortaya çıkışı*" olarak tanımlar. Ana karakterin yaşadığı bir olay, onun haberi olmaksızın onu bir maceranın içine sürükler. (Campbell 2010: 73). Bu oyunda da Beşikçi, para kazanma umuduyla bir maceraya sürüklenir. Oyunda para sayma işleminin sayı yerine, nesnenin uzlaşımsal anlamının vurgulanarak yapılması, paranın sonradan kazanılmış değerinin altını çizmeye yönelik bir tercihtir. Beşikçi'ye sipariş vermeye gelen oğlu gibi cüce olan Yaşlı Kadın, kendisinin bakire olduğundan, amel defterinin bir bebeğinki kadar temizliğinden ve bakire ölenlerin doğrudan cennete gireceğinden söz eder. Yaşlı Kadın 'kurban'lar için olduğuna inandığı cennete gitmek istememektedir. Ölüm, diriliştir ve 'Hayat, kendi tabutunda abdest alır,' bunu bilmektedir. Beşikçi, maddi çıkarları gereği Yaşlı Kadın'la ilgilenir. Benzer bir ilişkiye Beşikçi ve Kör Sahaf arasında tanık oluruz. Kör Sahaf, entelektüel ve kendine özgü ilkeleri olan bir oyun kişisidir; Beşikçi gibi kitaplarla, felsefeyle, siyasetle uzaktan yakından ilgisi olmayan biriyle iş ilişkisine girmez. Fakat o da, para karşılığında Yaşlı Kadın'ın Beşikçi'ye verdiği defteri okumaya çalışır. Oyunun başında Beşikçi'nin paraya olan ilgisi ailesine mutlu günler yaşatmak ve onlara güzel kıyafetler almayla ilgilidir:

"*Bu parayla değil beşik, fildişinden saray bile yapılır. Karıma, oğluma elbiseler alırım, istediğimizi yer içeriz… Hayatım beşik yapmakla geçti. Artık bir şeylerin değişmesini istiyorum hayatımda. Paralı olduğum günler, karımın gözlerindeki ışıltıyı göreceksin. Benimle konuşurken sesinin tonu bile değişiyor.*" (Nar 2010: 40, 59)

Oyun, iktidar ve şiddet metaforunu Kafkavari bir yönelişle tüm topluma yayar, genişletir. Şato ve Kasaba, Labirent ve Çarşı'ya dönüşür. Çarşı, Şato'da olduğu gibi, ancak bir rehberle girilebilen Labirent'in denetlediği iktidar alanıdır. Bu alanda insan ve ona dair her şey sakatlanmıştır. Beşikçi yapısal olarak Şato'daki memur Kafka ile eşleşir. Ama her tür iktidarı sonunda ona yenik düşse de kıyasıya sorgulayan Kafka'dan para hırsıyla iktidara koşulsuz teslimiyeti, gönüllü hizmeti seçişiyle ayrılır. (Cüce ve Beşikçi bu noktada Faust/ Mefistofeles'e (Doktor F.) hizmet etmede birleşirler.) Beşikçi'nin, oyunun sonundaki cinnet halinin uyandırdığı duygusal etkiye karşın, iktidar karşısında giderek nesneleşme durumunun, oyunun tematik kurgusuna uygun olsa da, onun karakter tasarımını –karşı kahraman olarak bile –etkisiz kıldığı söylenebilir (Ezici, 2009: 28). Beşikçi, bir anlamda Modern dünyanın geliştirdiği sistemde köle rolünü oynayan arketipi karşılar: "Kölesiz bir efendiye ne olur? Sonunda kendi kendisini yıldırmaya başlar. Peki ya efendisiz köleye ne olur? Sonunda kendi kendisini sömürmeye başlar. Bugün modern gönüllü kölelik biçimi altında her ikisi bir araya gelmiştir: veriler düzenine, hesap düzenine kölece boyun eğmek- toplam verimlilik, toplam başarı. Bizler bu dünyanın efendileri, en azından sanal efendileri olduk, ama bu egemenliğin nesnesi, bu egemenliğin amacı yok oldu" (Baudrillard 2012: 140).

Beşikçi, sistemin köleliğine sürüklendikten sonra bakire bir genç kızın derisiyle kaplı defterdeki yazıyı okumanın şehvetiyle kavrulur. Artık hayatının en büyük amacı ve varoluşunun tek anlamı olan bu eylemle büyülü beşiği tamamlamaya çalışır. Bu amacını metinde şu sözlerle açıklar: *"Bu beşiği yapmazsam, kendime olan inancım tükenir."* Elindeki defteri Dr. F.'ye okuttuktan ve Doktorun kendisini uyarmasından sonra bile bu amacından asla vazgeçmez. Kullanılacak malzemeler, gövdeye dokundurduğunda etle kemiğe zarar vermeden bir çırpıda onları ayırabilecek büyülü bir bıçak, yılanın kaburga kemiklerinden yapılmış çiviler, duvarlardaki tasvirlerden birinin kalbinden oluşmaktadır. Cüce, malzemeleri bulmada kendisine yardımcı olur. Beşikçi, vicdan azabı duyarak Emedeni tasvirinin kalbini çıkartır:

"Tanrım, Tanrım beni bağışla. Elimde bu keski ve bu çekiçle niyetlendiğim şeyin bir vahşet olmadığına nasıl inandırabilirim duygularımı?" (Nar 2010: 69)

Oyunun bu bölümünde yazarın sosyal bir eleştiriye yönelerek insanlığın kendi kendini tüketmesinden, sonu gelmez savaşlardan şikâyet ettiğine tanık oluruz. Bu tarz eleştirilere Turgay

Nar'ın diğer eserlerinde de rastlamak mümkündür. Yazar, oyundaki bir sahneden yola çıkarak güncel bir soruna veya politik bir duruma yönelik eleştirilerini yer yer imgesel bir dille aktarır. Oyunda Cüce ve Beşikçi istenen malzemeleri, Doktor F.'ye getirip teslim ederler. Doktor F., bu defa bir gün önce iğdiş edilmiş iki erkek çocuk ister. Cüce ve Beşikçi, Doktor F.'nin yanından ayrılarak iki erkek çocuk bulmak üzere yola çıkar. Beşikçi'nin çocukları bulma konusunda kaygılandığını gören Cüce:

"Sen kaygılanma hiç. Yeter ki paradan haber ver. Bu ülkede paran oldu mu, değil iki çocuğu, yetmiş milyonu bile hadım edersin. Hem de sünnet düğünü yapar gibi..." (Nar, 2010: 76) Cüce, çocuklardan biri olarak Beyaz Zambak'ın oğlunu seçer. Geriye kalan çocuğu bulmak Beşikçi'ye kalmıştır. Beşikçi, eve gelip karısına oğlunu hazırlamasını ve onu berbere götüreceğini söyler. Kadın, içsel bir huzursuzlukla tedirginliğini gizlese de çocuğu hazırlayıp babasına teslim eder. Oyunun başında masumiyetin simgesi olan Beşikçi, kendi çocuğunu bile kurban etmekten sakınmayacak kadar vahşete bulaşır. Doktor F., oyunda bir işkence teorisyenidir. Bu vahşi düzeni emziren de ona analık yapan da insandır. Beşikçi, para uğruna kabul ettiği ve dâhil olduğu bir vahşet oyununun sonunda masumiyetini yitirerek zulmün "Beşikçi"liğini yapacaktır (Ünlü Aycıl 2002: 129).

Turgay Nar, bu eserinde Emek – İktidar ilişkilerindeki diyalektiği, özneler arası iletişim kategorilerini sosyal dünya, göstergelerle (dilsel sembollerle) ortaya koyarak Habermas'ın "dil"in fonksiyonuna bir gönderme yaparak ideolojik bir temellendirmeye gider (Bilen, 2007: 217). "*Tanrı Sessizliktir, Yeryüzü Soğuk"* başlıklı sahnede, Beşikçi'nin vicdan azabı duyarak iç sorgulamaya yöneldiğine şâhit oluruz:

"Bilmiyorum... Bilmiyorum... Unuttum... Kendi adımı... Zamanın adını... Unuttum... Ey gitgide ağırlaşan körleşme! Bana hiç değilse oğlumun ilk ağlayışını hatırlat, doğumunu... Ellerim bir bıçağın sessizliğinde uyuyor. Tanrım ellerim benden uzakta uyansın! Zaman sürükleniyor içimde... Zaman çocuğunu boğan bir rahim gibi... Ellerimde bağıran bir kurban kanı, içimde soluk soluğa bir çürüme..." (Nar 2010: 78).

"Beşiği Emziren Ölüm" başlıklı 7. Sahnede Beşikçi, uzun süredir kullanılmadığı belli olan dükkanında bitkin ve tükenmiş halde oturmakta ve ürkütücü bir sessizlik içinde, tamamlanan beşiğe bakmaktadır. Beşiğin üzeri gösterişli, ipeksi bir örtüyle örtülüdür. Yaşlı Kadın, gölge gibi çıkar ve beşiğe sevgiyle bakar. Beşikçi, yaşlı kadına kim olduğunu sorar. Yaşlı kadın kimliğini öğrenmesinin kendisine bir fayda sağlamayacağını ve zamanı gelince açıklayacağını; ayrıca bilmenin çoğunlukla mutsuzluk verdiğini ifade eder. Beşiğe uzandıktan sonra ruhunu teslim eden yaşlı kadının Cüce'nin annesi olduğunu öğrenen Beşikçi, tüm yaşadıklarının hikmetini Cüce'ye sorar. Cüce, tüm yaşananların bir deneyin parçası olduğunu ve onu da kobay olarak kullandıklarını itiraf edince Beşikçi, Cüce'yi öldürerek labirentin yeni bekçisi olur. Oyunun sonunda her şeyini kaybetmiş Beşikçi'yi bir tükeniş içinde deliriuma sürüklenmiş halde görürüz.

"*Kendimden utanıyorum! Ellerimi kesmek istiyorum, bu ellerle kendime bile dokunamam artık! Bu beşiği yapmanın tutkusuyla neyim varsa kaybettim. Yapacak hiçbir şeyim kalmadı; işim de yok artık!*" (Nar 2010: 85).

d. Şiddet ve Baskı Altına Alınmış Kişilik Arketipi: Yaşlı Kadın

Oyunda Yaşlı kadın, ezilen ve cinselliği baskı altına alınmış Anadolu kadınının bir yansımasıdır. Oyunun asıl kurgusu Yaşlı Kadın'ın Beşikçi'ye verdiği büyülü bir beşik siparişiyle başlar. Yazar, oyun boyunca kadının kimliği konusunda okuyucuyu/seyirciyi merak ve gerilime sürüklese de oyunun sonunda kadının kimliğini açıklar. Kadın, Cüce'nin annesidir. Cüce, oyunda daha çok işkenceci babasını tanıtırken annesi hakkında bilgi verir: *"Mesleğini evde de uygulardı. Yoksul olduğumuzdan tek odalı bir evde kalırdık. Bu yüzden aynı yerde yatar kalkardık. Her gece anneme tecavüz ederdi babam, ya da bana öyle gelirdi... Hem de benim yattığım yatağın başucunda!.. En sevdiği işkence biçimi neydi bilir misin? Özellikle kadın tutuklulara yaptığı akıl almaz işkence oyunlarını hemen her gece tüm ayrıntılarıyla anneme anlatır, kahkahalarla gülerdi... Üstelik tüm bunları anneme, onu sevdiğini söyleyerek yapardı. Annem, annem çok acılar çekiyordu. Hem korkuyordu, hem de gidecek yeri yoktu annemin."* (Nar 2010: 57-58). Annesine işkence eden babasını öldüren Cüce, o günden sonra annesinin yüzünde sakal çıktığını ve bir erkek gibi traş olduğunu, ardından da aklını oynattığını belirtir. Babası uzun boylu olmasına rağmen annesinin kendisi gibi kısa boylu olduğunu belirten Cüce, ailece Doktor F.'nin hizmetinde olduklarını belirtir.

Gizler Çarşısı'nda "anne" arketipi üç karakterde belirginleşir. 1. Oğlunu ararken bir tasvire dönüşen Beyaz Zambak, 2. Oğlunun körpe kemiklerinin bir beşiğin yapımında kullanıldığı Beşikçi'nin karısı, 3. Nefret ettiği babası bir işkence pratisyeni olan labirent bekçisi Cüce'nin deliriuma sürüklenen yaşlı annesi (Nar, 2010: 5). Oyunun gerek kurgusunu yönlendiren gerekse oyunun sonunda çocuk kemiklerinden üretilmiş beşiğe uzanıp ruhunu teslim eden Yaşlı Kadın (Cüce'nin annesi) önemli bir arketiptir. Jung, felsefesi bakımından Yaşlı Kadın, hem kadın kimliği hem de anne kimliğiyle evrensel niteliklere sahip bir arketiptir: "Arketipler herkeste görülen özdeş psişik yapılardır. Bunlar topyekün insanlığın en eski mirasını oluştururlar. Jung temelde arketipleri tüm insanlığa has ortak davranış özelliklerini ve tipik deneyimleri başlatma, kontrol etme ve yönlendirme kapasitesine sahip doğal nöropsişik merkezler olarak görmüştür. Bu şekilde uygun koşullarda arketipler sınıf, din, ırk, coğrafî konum yahut tarihsel devir farkı gözetmeksizin benzer düşüncelere, imgelere, duygulara yol açmaktadırlar. Kişinin kolektif bilinçdışını bütünüyle arketipik donanımı oluşturmaktadır" (Karagözlü 2012: 1406). Yaşlı Kadın, kocasının ölümünden sonra sakallarının çıkması ve bir erkek gibi her gün traş olması bakımından "Animus" niteliği taşır (Fordham, 2008: 72). Oyunun geneline baktığımızda Yaşlı Kadın'ın ezilmişliğiyle, köleliğiyle ve verilen rolleri ustalıkla oynamasıyla öne çıktığını görürüz. Kadın, yıllarca kısa boyundan dolayı evlenememiş daha sonra hiç sevmediği halde kendisinden çok uzun boylu, bir işkence uzmanıyla evlenmiştir. Cinselliğini yaşayamayan kadın, her gece kocasının tecavüzüne maruz kalmakta kocasının kadın mahkûmlara yaptığı işkenceleri dinleme zulmünü yaşamaktadır. Oysaki cinsellik bir kadının en doğal hakkı olup onun varoluşunu tamamlayan unsurlardan biridir (Yılmaz 2010: 47).

Yaşlı Kadın, sipariş verdiği beşiği kontrol etmek üzere Beşikçi'nin atölyesine geldiğinde Beşikçi'nin tükenmiş olduğunu görür. Yaşlı Kadın, çocuk kemiklerinden yapılmış Beşiğe uzanınca ruhunu teslim edip ölürken; Beşikçi, her şeyini kaybetmiş, utanç ve pişmanlık içinde bir tükenişe sürüklenerek elindeki keserle ölümcül darbeler vurarak Cüce'yi öldürür. Öldürdükten sonra çıldırmış halde, elindeki keseri Cüce'nin bedeninin her tarafına indirmeye devam eder. Hırsını aldıktan sonra soluk soluğa kalmış bakışı değişmiştir. Oyunun sonunda Beşikçi, cinnet geçirmiş ve seyircinin gitme vakti gelmiştir:

"(Kendine gelmeye çalışır.) Labirentten çıkamam öyle mi?! Az mı o yolları birlikte gidip geldik?! Deney de bitmedi senin sandığın gibi! Sürüyor... Sonsuza kadar da sürecek! (Kısa sessizlik, öfkeyle.) Ama bundan sonra... Bundan sonra, labirentin yeni kılavuzu... Ben olacağım! Bu... Bu tükeniş... Bu tükeniş labirentinin yeni bekçisi... Benim artık! Ben! (Ağlamaklı.) Varlığımdan geriye hiçbir şey yok artık! Yapacak başka ne işim kaldı ki?! (Suskunluk.) Bu kokuşmuş, bu çürüyen Zaman Labirenti'nden yeni bir beşik yapacağım!.. Yeni bir beşik Doktor F.! Bir labirent beşiği! Öncekiden daha da ölümcül!.." (Nar 2010: 89-90).

e.Cüce: Labirent Bekçisi ve Kimlik Kolleksiyoncusu

Turgay Nar'ın *Gizler Çarşısı* adlı eserinde Cüce, köle ruhluluğun metinde karakterize edilmiş şeklidir. İşkence uzmanı bir babayla kendisi gibi cüce olan bir annenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş ve sağlıksız yetişme koşullarıyla baba katili olan Cüce, Doktor F.'nin labirentine giden yolu bilen tek kişidir. Oyunun başında, Beşikçi, yaşlı kadının verdiği siparişin yazılı olduğu defterdeki yazıyı okutmak için Kör Sahaf'a gider. Kör Sahaf, bu yazıyı bir tek Doktor F.'nin okuyabileceğini onun yerini de yalnızca hali hazırda meydanda linç edilmek üzere olan Cüce'nin bildiğini söyler. Onu kurtarabilirse Doktor F.'ye ulaşabileceğini belirtir. Beşikçi, meydana gittiğinde "*Cüzamlılar, Saralılar, Umarsızlar, Dilenciler, Vebalılar, Kovgunlar, Deliler, Yoksul Köylüler, Ayaklar Altında Çiğnenen Birkaç çıplak ölü, Frengili Kadınlar...*"ın oluşturduğu alabildiğine düzensiz, başıbozuk bir kalabalığın Cüce'yi saçından asarak şişlerle, çuvaldızlarla ona işkence yaptıklarını görür. Linç öncesi bir "İşkence Karnavalı" yaşanmaktadır. Turgay Nar'ın oyunun bu bölümünde seyirciyi /okuru görsel bir şölenle buluşturduğunu görürüz. Modern tiyatro, bu tip görsel sahnelere son derece önem verir ve sahneleme esnasındaki kimi anlar kişinin hayal gücüne sonsuza kadar yerleşir. Aslında, metin tarafından öngörülen görsel imgeler, bunların sahneleme esnasında gerçekleştirilmesi, bunların okuyucunun ve izleyicinin belleğinde sürdürdüğü yaşam ile ressamlar ve sanatçılar tarafından bu imgelere bahşedilen yeni ve bağımsız yaşam arasında canlı alışveriş oyuna zenginlik ve estetik bir değer kazandırır (Poole 2013: 150-151). Yazarın oyunda grotesk unsur olarak kullandığı Cüce, hem şekilsel hem de misyon itibariyle tuhaf biridir: "*Gizler Çarşısı*'nda Cüce'ye yapılan işkence aşağılama karnaval atmosferinde gerçekleşir. Kıtlığın, iktidarsızlığın, uğursuzluğun Cüce'den kaynaklandığına inanır halk… Bu sahne uğursuzluğun ve şeytani güçlerin tespit edilip kovulması eylemini çağrıştırır. Totemik bir figür olan Cüce, tabulaştırılarak etkisiz hale getirilir" (Aycıl 2002: 130). Beşikçi, kalabalığın üstüne para saçarak

Cüce'yi kurtarır. Cüce, Beşikçi'nin kendisini niçin kurtardığını sorunca Beşikçi, durumu ona özetler ve kendisini Doktor F.'ye götürmesini ister.

"Labirentin ucuna yolculuk" başlıklı 5. Sahnede, "Beşikçi ile Cüce'nin, onları Doktor F.'nin yerine götürecek olan labirent yolundaki yürüyüşleri başlamıştır. Yürüyüş esnasındaki sohbet sırasında Cüce, Beşikçi'ye öldürülen birini görüp görmediğini sorduktan sonra kendisinin ölen bir kişinin geçirdiği tüm aşamalara şahit olduğunu belirterek babasını nasıl öldürdüğünü itiraf eder. Cüce'nin annesi kendisi gibi kısa boylu olmasına rağmen babası Uzun boylu bir adam olup her dönem güvenilen bir işkence uzmanıdır. Cüce'nin babası özellikle kadın tutuklulara yaptığı işkenceleri her gece evde karısına uygulayan, ona anlatan ve tecavüz eden biridir. Cüce, bu özelliklerinden dolayı nefret ettiği babasını bir gece öldürdüğünü şöyle itiraf eder:

"Gene böyle işkence yüklü bir gece, iyice uyumasını bekledim babamın... Sabaha karşı, babam uykunun en tatlı derinliğindeyken, kahve cezvesinin içinde biraz kurşun eritip açık duran ağzından gırtlağına boşalttım! O anı görmeliydin! En az bir metre havaya sıçradı! Babam canı sıkıldığında bahçede dolaşan kedileri maşayla boyunlarından yakalar, karınlarına şiş sokup öylece bırakırdı. Sonra da onları dalgın dalgın seyrederdi. Gırtlağına kurşun döktüğümde tıpkı o kediler gibi çırpınmaya başladı!.. Zordan her iki gözü de dışarı fırlamıştı. Söylesem kimse inanmaz ama, son nefesiyle gırtlağında külçeleşen ölüm feryâdı gözyuvalarından yol bulup çıkmıştı dışarı!" (Nar 2010: 56-58).

Turgay Nar'ın eserlerinde şiddetin tutsağı olan, zaman zaman hilkat garibesine dönüşen ara-beden olarak tasvir edilen karakterlerin nedensellikleri, aynı zamanda onların masumiyetinin ve nahifliğinin de göstergesi olarak sunulur. Yazarın, grotesk oyun kişilerini boyutlandıran önemli etmenlerden biri de bu karşıtlıktır. Şiddet yazarın yapıtlarındaki grotesk dünyanın önemli ögelerinden biridir. Bu dünyadaki zulmün, acının, cinayetin ve vahşetin nedeni kader ya da Tanrı değildir; insanın kendisidir… İnsan hem avlayan hem de avlanan/ kurbanolarak eserlere yansır. (Aycıl 2006: 9-10).

Oyunda mesleğini "kimlik koleksiyoncusu ve labirentin kılavuzu" olarak veren Cüce, insanın kimliksizleşmesine gönderme yapar. Mahkeme heyetinin boyunun kısalığını gerekçe göstererek ve babasını tekrar öldürmemesi şartıyla kendisini serbest bıraktığını söyleyen Cüce, annesinin babasının ölümünden sonra sakalları çıktığını ve hergün sakal traşı olduğunu belirtir. Cüce'nin babasına bu düşmanca yaklaşımı, yaşamın ilk yıllarında sık gözlenen anne-babanın cinsel ilişkisinin çocuk tarafından genellikle annenin ırzına geçilmesi, incitilmesi, yaralanması ya da hasta düşürülmesi biçiminde algılanmasıyla da ilişkilendirilebilir (Karen 1998: 78). Cüce'nin Doktor F.'nin hizmetine geçerek onun yaptığı işkence ve zulümlere aracılık etmesinde Baba'dan intikam alma isteğiyle birlikte çocukken yaşadıklarının da etkisi vardır. Psikanalitik eleştiri kuramına göre yetişkinlerin çoğunun anormal davranışlarının temelinde çocuklukta yaşadıkları olumsuzlukların etkisi söz konusudur. (Tyson 2014: 47). Yazar, Cüce arketipiyle, politik ve sosyal bir eleştiri yaptığı metinde parodiye kapı aralayarak okuyucuyu gülümsetmeye çalışır. Bu teknik, özellikle çağdaş parodide hicivli taklit, komik tipler yaratma, karşıt unsurları bir arada kullanma şeklinde kullanılmaktadır. (Göksel 2006: 363). Cüce, oyun boyunca görevini tüm ciddiyetiyle yerine getirmesiyle Doktor F.'nin de en güvendiği karakterlerinden biridir. Cüce'nin amaçlarından biri de pratik bir işkenceci olan babasının düşmanı Doktor F.'ye en hizmet etmektir. O, aynı zamanda entelektüel ve iyi biri olan Dr. F., sayesinde kültür seviyesini de yükseltmeyi amaçlamaktadır.

Beşikçi'nin siparişi aldıktan sonra beşiği üretmesine kadarki bütün süreçte en yakınında Cüce vardır. Beşikçi, oyunun sonunda yaşlı kadının Cüce'nin annesi olduğunu ve yaşadıklarının bir kurgunun parçası olduğunu öğrenir. Kendi çocuğunu bile öldürmesine neden olan Cüce: "*Son zamanlarda yüzleşmek diyorlar buna... Kendimizle, geçmişimizle, tarihimizle, toplumla"* diyerek olanlara bir açıklama getirmeye çalışır. Beşikçi'ye kendisinin ve annesinin kimliğini teslim eden Cüce, bir anlamda onu labirentin yeni kılavuzu olarak görevlendirir:

"BEŞİKÇİ Yaa?! Peki yüzleşme dediğin şey de bu deneyin bir parçası mıydı?

(Cüce bir süre cevap veremez. Tavrı değişmeye başlar, yarı ciddileşir. Derinlerindeki insancıl yan açığa çıkmaya başlar.)

CÜCE (Oldukça serinkanlı ve duygusal.) Beni öldüreceksin Beşikçi! Biliyorum! Ama sen de tıpkı benim gibi, zamanı geldiğinde ancak ölümle kurtulabileceksin bu aşağılık labirentten. Senin hiç değilse birini öldürecek kadar gücün var, ama benim artık yaşayacak gücüm kalmadı. Beni öldürürken rahat ol diye söylüyorum. Ölürken yaşamın verdiğinden daha fazla acı çekmeyeceğimi biliyorum. (Cebinden

iki kimlik çıkartır, Beşikçi'ye verir.) Al bu benim kimliğim, bu da annemin kimliği. Yeni işin hayırlı olsun Beşikçi. Ben hazırım. Cinayet anında göz temasına girmek ister misin benimle?" (Nar 2010: 89).

Cüce, oyun boyunca gönüllü köleliğinin sorumlusu olarak babasını görür. Kendisini babasından üstün gören ve babasını aşağılayan Cüce, ondan intikam almanın yolunu onun da dâhil olduğu işkence eylemine aracı olmakta arar. Adler'e göre insan refleksini aşağılık ve üstünlük psikolojisi belirler. Üstünlük psikolojisi normal halini kaybedip aşırıya kaçtığı zaman çok tehlikeli olur. Bu psikolojiyi yaşayanların geçmişine inildiğinde bu kişilerin çocukluk veya gençliklerinde aşağılandıkları da görülecektir. Bu durum onlarda bir kompleks yaratarak onları olumsuz davranmaya iter (Ergün 2011: 125).

f.İşkence Kuramcısı Satılmış Konformist Bir Aydın Arketipi: Doktor F.

Gizler Çarşısı'nda İktidarı temsil eden Doktor F., İktidarı/Sistem'i temsil eden entelektüel görünümüne rağmen özel laburatuvarında işkence teorileri üreten biridir. Bakire genç kızların derilerini kurutarak bunları çeşitli alanlarda kullanır. Cüce, Doktor F.'yi şöyle tanıtır:

"O bir bilim adamıdır. Hangi üniversiteye çalıştığını kimse bilmez… Asıl uzmanlık alanı sorgulama ve suçlama yöntemleri üzerinedir. Ayrıca kuramsal açıdan işkence teknikleri konusunda dünyanın en iyilerindendir. Bu alanda yalnızca düşünce üretir, bu işin kuramını oluşturur. Yani işkencenin masa başı mühendisliğini yapar. Hesabı kuvvetlidir. Pratiğe kafası pek basmaz. Ancak pratiği laboratuar çalışmalarında, kendine özgü yöntemlerle, amatörce uygular. İnsan anatomisi ile psikolojiyi çok iyi bilir… Ortak bilinçaltı kodları ve toplumsal reflex üzerine sürekli gözlemler yaptı. Özellikle duyguların, tepkilerin hatta erdemliliğin bile kitlesel anatomisini çıkarmaya çalışıyor. Bunun sonucuna göre de yeni veriler, yeni işkence teknikleri kullanacak… Bu anlattıklarım seni ürkütmesin sakın. Aslında çok iyi bir insandır. Gariban babasıdır. Ne zaman elim sıkışsa destek olur. Yılbaşında, bayramlarda hediye sepeti bile yaptırır bana. Geçenlerde beş kilo saf zeytinyağı aldı bana, eve götürdüm yemekler için..." (Nar 2010: 61, 87). En son çalıştığı proje, "İşkencede, birey üzerindeki psikolojik etkinin soyutlanarak işlem yapılması teorisi"dir."

Turgay Nar'ın özellikle Dr. F., vasıtasıyla bilimsel kavramları kullandığına şahit oluruz. Tıbbî kavramları, işkence eylemiyle buluşturan yazar, Doktora entelektüel ve sanatsever bir görünüm kazandırarak onu seyircinin gözünde masum kılmanın yollarını arar:

"Doktor F., *Faust* ile ve Kafka'nın *Şato*'sunda insanları bilim adına kobay olarak kullanan 'doktor' ile örtüşür. Doktor F. ve labirent, iktidar biriktiren tüm kurumlaşmaların kesinliğini, şiddet öğreten yönünü imler. Oyun, iktidar ve şiddet metaforunu Kafkavari bir yönelişle tüm topluma yayar, genişletir. Şato ve Kasaba, Labirent ve Çarşı'ya dönüşür. Çarşı, Şato'da olduğu gibi, ancak bir rehberle girilebilen Labirent'in denetlediği iktidar alanıdır. Ve bu alanda insan ve ona dair her şey sakatlanmıştır. Beşikçi yapısal olarak Şato'daki memur Kafka ile eşleşir. Ama her tür iktidarı sonunda ona yenik düşse de kıyasıya sorgulayan Kafka'dan para hırsıyla iktidara koşulsuz teslimiyeti, gönüllü hizmeti seçişiyle ayrılır. (Cüce ve Beşikçi bu noktada Faust/ Mefistofeles'e (Doktor F.) hizmet etmede birleşirler). Modern tiyatroyu besleyen etkenlerden biri de bilimsel gelişmelerdir. Bilim ve teknolojideki gelişmeler aynı zamanda felsefeye de yansır. İdealist felsefenin yerini materyalist felsefe alır. Bilimler arası sentez gelişir ve sanatçılar, eserlerinde bilimsel kavramlardan da yararlanma yoluna gider.

Yazarın diğer bir ustalığı, kurmacaya gerçeklik duygusu kazandırmasıdır. Turgay Nar, gerek kurguda gerekse labirent ve laboratuar ortamını görsel materyallerle zenginleştirirken seyirciyi / okuyucuyu ürpertici bir alana konuk eder. Yaşananlar, malzemeler okuyucuyu/seyirciyi tedirgin eder; ancak şüphelendirmez. İşte modern sanatın temel özelliklerinden biri olan öz-gönderimselliği en iyi uygulayan sanatçılardan biridir. Bu ilkeyi yapıbozumu ve paradoks izleyecektir. (Karacabey Çelik 2007: 23).

Cüce ve Beşikçi, labirente girdiklerinde, Doktor F.'nin çaldığı parçayı bitirmesini bekler. Doktor F., parçasıyı bitirdikten sonra zarif ve uyumlu hareketlerler görkemli masasına geçerek Goethe'nin *Faust* kitabından: "*Eritis sicut deus, scientes bonum et malum*..." (Siz de tanrı gibi olacak, iyi ve kötüyü bileceksiniz...) (s.63) bölümünü okur. Doktor F., bu seramoniyle Beşikçi'yi ne denli kültürlü biri olduğuna ikna etmeyi amaçlar. Karşılama seramonisinin ardından Doktor F., yeni projesini şöyle açıklar:

"Ben de yeni bir proje üzerinde çalışmaya başladım. İnsan derisindeki yağ dokusunu inceliyorum. Bu kez farklı bir sorgulama türünün izlerini sürüyorum. Epey zamanımı alacağa benzer. İnsan duyumları ile radyo dalgaları arasında yeni bağıntılar kurmaya çalışıyorum." (Nar 2010: 72).

Arketipler, psişedeki ve toplumsal sistemlerdeki derin yapılardan başka bir şey değildir. Bilim adamları doğanın derin yapılarını "fraktaller" olarak adlandırırlar. Örneğin, her kar tanesi benzersizdir. Ancak kar tanelerinin derin yapısında onları kar taneleri olarak tanımamızı sağlayan bir benzerlik vardır. Arketipler de psişenin fraktalleri (Pearson 2003: 45). olarak tanımlanabilir. Turgay Nar, Doktor F. Arketipiyle insanoğlunun gizli dünyasında saklı zalim yönüne işaret etmek ister. Yazar, maskeleriyle dolaşan insanoğlunun dışarı yansıyan güzel/iyi görünümünün zıddına bilinçaltında saklı çirkinlikleri bu yolla ortaya koymaya çalışır. Oyunda, Doktor F., Beşikçi'nin okumasını istediği siparişte yazılı beşik malzemelerinin çok ağır olduğunu vicdan azabı çekip çekmeyeceğini, beşiği yapma konusunda kararlı olup olmadığını sorar. Beşikçi, doktorun kendisini tanımadığını söyleyince Doktor F., onu doğduğu tarihten itibaren yaşadığı evler, ailesi, kıyafetleri, ev eşyaları dahil her şeyiyle çok iyi tanıdığını belirtir. Daha sonra Beşikçi'den iki erkek çocuk bularak bunların derilerini de beşiğin yapımında kullanacaklarını söyler. Daha sonra insan boyundaki klasörlerden birini çıkararak kurutmuş olduğu bakire kızların derilerini Beşikçi'ye gösterir. Bununla da kalmaz Beşikçi'nin getirdiği defterin kabının da elinden çıktığını söyler:

"Neyse, artık bilmende bir sakınca yok. O defteri sana getiren yaşlı kadın, daha önce bana gelip deftere çok özel bir cilt yapmamı istemişti. Ama şaka değil, gerçekten de değerli bir parça... (Emedeni'nin aşkını kastederek.) Aşktan çürüyen bir gövdenin dönüştüğü gülleri derleyen bir kızın derisi bu. Bak aşk bahçesi güllerinin kokusu sinmiş." (Nar 2010: 75).

Oyun boyunca zaman zaman Beşikçi'yi sürüklendiği maceradan kurtarmak istese de varoluşunu bu büyülü beşiğe adayan Beşikçi, Doktor F.'nin uyarılarına kulak asmaz. Joseph Campell'ın deyimiyle bu tarz sınavlar, kahramanın yolculuğunu anlamlandırma aşamasıdır:*"Eşiği aştıktan sonra, kahraman bir dizi sınavdan geçmek üzere tuhaf biçimde akışkan, belirsiz biçimlerin düş dünyasına ilerler"* Kaderin belirlediği çığırdan başka bir noktaya ak(a)mayan kahramanın ilerleyişinin önemli bir aşamasını bu sınavlar oluşturur (Çopur 2012: 841).

Oyun sonunda yaşadıklarının bir kurgu olduğunu öğrenen ve kendisinin de bir kobay olarak kullanıldığını fark eden Beşikçi, Cüce'yi öldürdükten sonra Doktor F.'nin labirentinin yeni kılavuzu olur. Yazarın eserlerinde yoğun olarak "kuyu" ve "labirent" simgelerini kullanmasına gelince kendisiyle yapılan bir söyleşide yazar bu gerekçeyi şöyle açıklar: "İnsan kuyu ve labirentten ibarettir. Bu ikisi sürekli yer değiştirir. Bazen gövde kuyudur, insanın ruhu, benliği ise labirent... Ya da beden bir labirente dönüşür, ruhu ise kuyuya... Bu kudretin Tanrısı ise zaman'dır." (Güner 2013: 7).

g.Yoksullaştırdıkları Sömürgelere İnsan Hakları Sakızı Dağıtan Yabancı Gözlemciler

Yabancı Gözlemci'ler oyunda: "Yoksullaştırdıkları sömürgeleri dolaşıp yerlilere global diş sağlığı için insan hakları sakızı dağıtırlar. Onlara göre birileri öteki'dir, ama beriki'nin kim olduğunu ne öteki bilir, ne beriki. Çok ötelerden beriye gelip ötekine-berikine, öteden beri, öteberi dağıtırlar. İstemeyenlerin ise ötesini berisini dağıtırlar. Kültürel fonları arka fonlarıdır. Destekledikleri kentsel dönüşüm projeleri, ileride gelip "yerleşik(!)" yaşayacakları semtlerin önceden rehabilitasyonunu amaçlar ve onlar için hayati ve gizli bir önem taşır." şeklinde tanıtılır.

Roland Barthes, tiyatroyu basit bir eğlenceye indirgemenin doğru olmadığına inanır. (Keskin 2008: 26-27). Erwin Piscator ise 'politik bir etkinlik' olarak bu sanatı tanımlarken Bertold Brecht bir eserin sanatsal değerini toplumsal değişim üzerindeki etkisiyle ölçer (Kocabay, Kalkan 2004:104-105). Bu bağlamda Turgay Nar, oyunlarında mitolojik dünyaya ait unsurları fantastik bir düş dünyası içinde sunsa da her defasında sosyal ve politik mesajlar vermeyi ihmal etmez. Onun eserlerinin çoğunda politik eleştiri, ironi yoluyla veya parodi şeklinde sunulur. Yazar, bu eserinde de okuyucuya/seyirciye mesaj vermeyi ihmal etmez. O bu tarzını Maurice Blanchot'tan aldığını söyler. (Nar *Radikal,* 05/10/2007:7).

Turgay Nar, insanın yaşadığı dünyayla ilgili sorgulamayı kestiği an "körleşme ve çürümeyle" karşı karşıya kalacağı tehlikesini dile getirir. Turgay Nar, yazmış olduğu başka bir yazıda: "Çürümeyi, suç ve cezayı, yaşamı ve ölümü, kimliğinizi, toplumunuzu, yaşadığınız dünyayı sorgulamayı kestiğiniz an yılgı ve körleşme ortaya çıkar. Körleşme önce akılda başlar. Ordan göze vurur, ordan da dile. Körleşmenin dile vurduğu zamanı yaşıyoruz. Hiçbir cümle bugünü anlatmaya yetmeyecektir. Çünkü zamanın adı ölüm olmuştur. Geriye yüreklerimiz kaldı. Belki birkaç parça bir yerlerde kalmıştır. Ey insanoğlu! Eğer yüreğinden yeryüzünde birkaç kırıntı kalmışsa onu da güvercinlere at! Boşuna söylememiş olsun Jean Rostand: "*Yeryüzünden silinme umudu da içinde olmak üzere, her umudu besleyebilir insanoğlu."* (Nar 2015: 76-78) der. Onun *Tepegöz, Çöplük* ve *Gizler Çarşısı* eserleri başta olmak üzere hemen tüm eserlerindeki kaygısı budur. Yazar vermek istediği mesajı iletirken sanat

yeteneğini ortaya koyar ve farklı anlatım tekniklerini kullanır: "Masalsı, mitolojik, gizemle karışık, polisiye bir kurguda başlayıp gelişen ve sonuçlanan oyunda, para, güç, iktidar ilişkileri ana aksiyonu oluşturur. Bu hiyerarşik ilişkiler zincirinde iktidarın kontrol yöntemleri, şiddet ve öldürme (kimlik tespiti, sorgulama süreçlerini de içeren tüm soyut ve somut çeşitlemeleriyle, metinlerarası niteliğiyle), çözümü kolay olmayan bir gösterge düzeni içinde baskın motifler olarak vurgulanır" (Ezici 2009: 28). Oyunda Beşikçi, Cüce'yi linçten kurtardıktan sonra gelen Yabancı Gözlemci ve Yerel Yetkili'nin olduğu bir heyet durumdan habersiz olay yerine gelir. Kalabalık onlardan ürküp kaçışsa da heyet onların dağılmasını önler. Yabancı Gözlemci, onların kaçış sebebini sorduğunda Yerel Yetkili, onların yabancılara alışık olmadığını ve bu yüzden Demokratik yaşama uyum sağlayamadıklarından şikâyet eder. Bu eksikliklerini de 40 yıl önce gönderilen Amerikan süt tozunu içmeyip bit ilacı zannederek başlarına sürmeleriyle açıklar. Yerel Yetkili, üniversitedeyken yaptığı bir araştırmaya göre insanların en çok kimliklerini unuttuklarını vurgulayarak insanların kimliksizleşmesine gönderme yapar:

"*Üniversitede bir araştırma yapmıştım bu konuda ve şu sonuca varmıştım: Bizim ülkemizde en çok unutulan eşyalar arasında kimliklerle, eldivenler geliyor. Hemen herkes yaklaşık on yılda bir kimliğini bir yerlerde unutmuştur. Ha bir de yediklerini unuturlar sürekli. Şimdi bunlardan birine, akşam ne yediğini sor, vallahi hatırlamaz. Eh bu da güzel bir şey aslında."* (Nar 2010: 50).

Turgay Nar, unutulan kimliklerden yola çıkarak kimliksizleşen ve iktidarın yaşattığı olumsuzlukları hatırlamakta güçlük çeken ve bu özelliğiyle iktidarın işini kolaylaştıran bir toplumdan bahseder. Yabancı Gözlemci'nin karşılığı da az gelişmiş ülke yöneticilerinin Batı'yı her anlamda bir danışma mekanizması görmelerine yönelik bir eleştiridir. Demokratik tavrıyla bilinen Batı / Yabancı Gözlemci'nin sözde, sorguladığı "insan hakları" sorunsalına "Yerel Yetkili"nin ağzından verilen cevap, alaycı bir üslupla sert bir politik eleştiridir:

"*Peki bu insanların hakları var mı?"* sorusuna, Yetkili: *"Ne hakları?!.. İnsan hakları... Tabii ki, tüm bu insanların hakları ziyadesiyle var. İsterseniz kendilerine sorun… Ah efendim söylemeyi unuttum! Biz bunlara haklarını peyder pey veriyoruz… Onları her şeyde tasarrufa alıştırmak gerekir de... Bu nedenle yabancı sermayeli bir banka kurduk. Onlar adına haklarını bu bankanın kiralık kasalarında saklıyoruz."* (Nar 2010: 51).

Doubrovsky: "Bir metnin ötesine geçip toplumsal bağlamına ulaştığınız an, metnin yüreğine ulaşırsınız" derken metinlerin toplumlarda saklı derin tarihselliği ortaya çıkararak oluşturacağı zihinsel perspektif değişime (Jameson 2008: 55) vurgu yapar. Turgay Nar, *Tepegöz* eserinde olduğu gibi bu oyunda da yöneticilerin hatalarının halkı nasıl mağdur ettiğini ironik bir tarzda anlatır. Bir toplumda sıkıntının asıl kaynağı halk değil, yönetimdir. Çözüm üretmede yönetimin halktan daha etkili olduğu da ard okuma olarak görülebilir (Şengül, 2008: 623-624). Yabancı Gözlemci'nin insan haklarıyla bağlantılı olarak "İşkence" konusunu açması kendi heyetinden birinin zaman darlığı bahanesiyle ertelenir. Heyetin ayrılırken Yerel Yetkili'den istekleri de mesaj içeren cümleler barındırır:

"İlginize teşekkür ederiz. Çalışmalarımızı ülkemizde sürdüreceğiz. Ancak incelememiz için bunların kafatası, kol bacak gibi bazı organlarından birkaç numune istiyoruz. Yanımızda götüreceğiz. Üreme organı eklemeyi de unutmayınız. Ekolojik tarım araştırmaları için gerekli..." (Nar 2010: 51).

Oyunda, Beşikçi, gelenlerin kim olduğunu sorunca, Cüce:

"*Turizmci tur operatörleri... Ekolojik tarım için gen üretiyorlar..." dedikten sonra devam eder: "Bunlar yabancı gözlemciler. Yoksullaştırdıkları sömürgeleri dolaşıp yerlilere dünya çapında diş sağlığı için insan hakları sakızı dağıtırlar… Kültürel fonları arka fonlarıdır. Apış aralarında hayali ve patolojik siyasi haritalar ve insan kemiğinden cetveller taşırlar..."* (Nar 2010: 52).

Geleneksel tiyatronun alışılmış dil ve tekniğine aykırı olarak Turgay Nar'ın oyunları, çok anlamlılık, çok düşünlülük, düş parçaları oluşturma, gizemli gerçekleştirmeler ve seyirciyi akıl ve düşünce yoluyla sorgulamaya davet etmesi bağlamında Tepki Tiyatrosu'na örnek teşkil eder (Keskin 2008: 69). *Gizler Çarşısı'*nda yazar, eserin hemen her sahnesinde ayrı bir mesaj verme çabasındadır. İktidara yönelik siyasal eleştiri yanında Batıya yönelik kültürel asimilasyon politiası, Batı'nın Ortadoğu ülkeleri üzerindeki sömürgeci politikası alaycı bir tarzda oyun formu içinde okuyucuya sunulmaktadır. Oyunda, insanların doğuştan sahip olduğu haklar bile iktidar tarafından kısıtlanmakta, yabancı gözlemciler toplum mühendisi olarak halkın değişimine etki etmektedirler: "Korku, dehşet ağırlıklı kalabalığın denetimsiz gücü, iktidar ve paranın denetimli gücü tarafından satın alınır. İktidar baskısından dolayı insanlar kimliklerini yitirir, unutkanlık ve hafıza kaybı iktidar tarafından

onaylanır. İnsan haklarının hayata geçirilmesi politikacılar tarafından yabancı sermayeye teslim edilmiştir"(Ünlü Aycıl 2002: 130-131). Oyunda Yabancı Gözlemciler, Yerel Yetkililer sayesinde halkı sömüren ve onları toplum mühendisliği bağlamında şekillendiren bir misyon yüklenirler.

Sonuç

Turgay Nar, kurguladığı eserlerde mitolojik öğeleri düşsel mekânlarla birlikte okuyucuya sunar. Karakterlerini psikolojik ve felsefi dünyalarıyla güçlü bir tarzda sunan yazarın Jung'un Arketipsel Felsefesinde öne çıkan evrensel tipleri yakalaması kolaylaşır. Yazar, hemen tüm eserlerinde psikolojik dünyaları güçlü karakterler vasıtasıyla oyunlarını dramatize etmeye çalışır. Şiirsel dili yanında, analitik psikolojiyi göz ardı etmemesi onu Jung felsefesine yaklaştırır. Eserlerinde kurguladığı arketipler bakımından Jung'un felsefi görüşleriyle paralel bir tutum takınır.

Turgay Nar, tiyatro yoluyla sosyal mesajlar vermeyi ihmal etmeyen bir yazardır. Gerek güncel sorunları gerekse evrensel konuları mitolojik kurgularla eleştirir. Okuyucuyu bulunduğu dünyadan uzaklaştırarak sarsmayı başarır. Seyirci, onun yarattığı sahnelerden zaman zaman ürker. Beşiğin yapıldığı malzemeler, yılan kemiğinden çiviler, tasvire dönüşmüş bir aşığın kalbi ve iki genç çocuğun iskeletleridir. Yazar, Dr. F.'nin laboratuvarındaki çeşitli eşyaları bakire genç kızların derilerinden ürettiğini vurgulayarak vahşetin insanoğlunun hayatında ne denli sıradanlaştığını anlatır. Zaman zaman siyasi mesajlar vermeyi de ihmal etmeyen yazar, Gözlemci ve Yerel Yetkili gibi karakterler yoluyla modern insanın köleleştirmesini, kimliksizleşmesini ele alır. Turgay Nar, Türk edebiyatında ve tiyatrosunda hak ettiği yeri bulamamış olsa da bu bağlamda gelecekte eserleri üzerine çoklu okumaların yapılacağı ve eserlerinin dünyanın birçok yerinde sahneleneceği bir yazardır. Nar'ın eserleriyle ilgili evrensel çizgiyi yakalaması onun Türk Tiyatrosundaki yerini daha da sağlamlaştıracak ve geniş kitlelere ulaşmasını sağlayacaktır.

Kaynaklar

Aycıl, Nil Ünlü, (2002) Tiyatroda Grotesk Anlatım ve Türk Oyun Yazarlığına Katkıları, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sahne Sanatları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

Aycıl, Nil Ünlü, (2006), "Turgay Nar'ın Yapıtlarında Grotesk Beden/Dil Akışkanlığı", Turgay Nar, Can Ateşinde Kanatlar(Mevlana), Mitos Boyut Yayınları, İstanbul.

Baudrillard, Jean, (2012), Kusursuz Cinayet, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Bilen, Osman, (2007), Çağdaş Yorumbilim Kuramları, Şûle Yayınları, İstanbul.

Campbell, Joseph, (2010), Kahramanın Sonsuz Yolculuğu (Çev. Sabri Gürses), Kabalcı Yay. İstanbul.

Çalışlar, Aziz, (1993), Tiyatronun ABC'si, Say Yayınları, ABC Dizisi, Simavi Yayınları, İstanbul.

Çopur, Gürhan, (2012), "Ruh Adam Romanında Kahramanın Sonsuz Yolculuğu: Yasak Aşk'ın Döngüsü", Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 7/3, Ankara –Turkey.

Emre, İsmet, (2009). "Yeni Türk Edebiyatının Psikolojik Kaynakları", Turkish Studies, Winter 2009, Volume:4/1-I, s.319-355).

Ergün, Nurtaç, (2011), "Ölü Bir Deniz Romanına Psikanalitik Bir Yaklaşım", Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (HÜTAD), 2011/1, S.14, s. 125

Ersoy, Elif, (2011), "Jung'un Arketip Kavramı", Düşünüyorum (Anadolu Aydınlanma Vakfı Sosyal ve Kültürel Bülteni, Sayı: 17.

Ezici, Türel, (2009), "Gizler Çarşısı", Sahne (Sahne Sanatları Dergisi), Kasım – Aralık 2009, Yıl: 5, Sayı: 35.

Fordham, Frieda, (2008), Jung Psikolojisinin Ana Hatları, Say Yayınları, 7.Baskı, İstanbul.

Göksel, Nil, (2006), "Unutma, Parodi ve İroni", Cogito, S:47/48, Yaz/Güz, s. 363.

Güner, Sibel Özlem, 'Turgay Nar'la Oyun Yazarlığı ve Şairliği Üzerine Söyleşi', Tiyatro Gazetesi, S. 27, Haziran 2013, s. 7

Horney, Karen, (1998), Kadının Ruhsal Yapısı, (Çeviren: Nilgün Şarman), Payel Yayınevi, İstanbul.

İçli, Ahmet, " Ruh'un Kendine Yolculuğu: Arketipsel Sembolizm Bağlaminda Sihhat ü Maraz Üzerinde Bir İnceleme" Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/13 Fall 2013, ANKARA-TURKEY p. 1017

Jameson, Fredric, (2008), Modernizm İdeolojisi, Metis Yayınları, İstanbul, 2008.

Jung, Carl Gustav, (2005), Dört Arketip, Metis Yayınları, İstanbul, , s. 22

Karacabey Çelik, Süreyya, (2007), "Beckett ve Estetik Şok", Tiyatro Araştırmaları Dergisi, S.23, ISSN: 1300-1523.

Karagözlü, Volkan, (2012),"Arketipsel Sembolizm Bağlamında Mihr ü Vefâ Mesnevisinin İncelenmesi", Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume, 7/1 , Turkey.

Keskin, Yıldırım, (2008), Tiyatronun İlkeleri, Doruk Yayınları, İstanbul.

Kocabay, Kalkan, Hasibe, (2004), "Tiyatro ve Gerçeklik İlişkisinde Belgesel Tiyatro", İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölümü Dergisi, 87-110, Sayı 5, İstanbul.

Nar, Turgay, (2010), Gizler Çarşısı, Mitos-Boyut Yayınları, İstanbul, s. 31.

Nar, Turgay, (2010),"Gizler Çarşısı Üzerine Küçük Tractatus", Gizler Çarşısı, Mitos Boyut Yayınları, İstanbul

Pearson, Carol S., (2003), İçimizdeki Kahraman, Akaşa Yayınları, İstanbul, 2003, s. 45

Poole, Adrian, Trajedi, Dost Kültür Kitaplığı Yayınları, Ankara, 2013, s. 150-151

Seyidoğlu, Bilge, (1998), "Kültürel Bir Sembol: Yılan", Folkloristik (Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı), Ankara.

Şener, Sevda, (2012), Dünden Bugüne Tiyatro Düşüncesi, Dost Yayınları, Ankara, 2012, s. 167.

Tyson, Lois, (2014), "Psikanalitik Eleştiri" Çev. Uğur Turan, Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi (Journal of History and Art Research), (ISSN: 2147-0626), Vol.3, No:3, Semptember,

Uğurlu, Seyit Battal, (2007) "Çağdaş Türk Edebiyatında Şahmeran İmgesi: Arketipsel Bir Yaklaşım", 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi), 10-15 Eylül 2007, Ankara, Bildiriler: Edebiyat Bilimi Sorunları ve Çözümleri, Cilt: 4, Ankara Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanlığı, 1694).

Ulutaş, Nurullah, (2016), "Political Criticism in Turgay Nar's Play Titled Gizler Çarşısı (Market of Secrets), İnternational Journal of Humanities and Management Sciences (IJHMS), Volume: 4, Issue:3, ISSN: 2320-4044 (Online), p.306-310.

Yılmaz, Osman, (2010), "Sanatın Arketipi Olarak Anne İmgesi", Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Aralık 2010, Cilt: 34, Sayı: 2.

BATI İRAN'DA AVCI-TOPLAYICILIKTAN YİYECEK ÜRETİMİNE GEÇİŞ: İKLİM, FAUNA-FLORA, NÜFUS YOĞUNLUĞU VE KÜLTÜREL TEMAS (MÖ. 15000 – 7500)

Yrd. Doç. Dr. İzzet Çıvgın[1]

Özet

Metinde yanıtı aranan soru, Bereketli Hilal'in üç parçasından biri olan Batı İran ya da Kuzey-Orta Zağros'ta avcı-toplayıcılıktan çiftçi-otlatıcı kültüre geçişin hangi koşullarda gerçekleştiğidir. Bu amaç doğrultusunda, a) Mezolitik dönemde (MÖ. 15000-9500) işgal edilen mağaralar ve kaya sığınaklarında hangi hayvanların ve bitkilerin tüketildiğine odaklanılmış, b) Genç Dryas boyunca (MÖ. 10800-9500) ve Holosen Çağı başında iklim + bitki örtüsündeki değişimlerin avcı-toplayıcılara sunduğu yeni olanaklar değerlendirilmiş, c) Mevsimlik kamplar kalıcı yerleşimlere dönüşürken, nüfus yoğunluğunun ve Bereketli Hilal'in diğer parçalarıyla (Güneydoğu Anadolu; Levant ya da Doğu Akdeniz kıyıları) gerçekleştirilen kültürel temasın Zağros neolitiğinin gelişimi üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Metnin temel argümanı, Batı İran'daki yiyecek üretiminin pek çok faktörün katılımıyla şekillendiğidir. Bu faktörler, 1- iklim değişiklikleri, 2- buğdaygiller habitatının genişlemesi, 3- avcı-toplayıcı grupların neolitik-öncesinde kazandıkları deneyimlerin bitki/hayvan evcilleştirme sürecine eklemlenmesi, 4- Zağros'un İran'ın diğer bölgelerine nazaran yoğun bir nüfus barındırması ve 5- Toros-Zağros Kavisi'nde meydana gelen kültürel alış-verişler ya da karşılaşmalardır.

***Anahtar kelimeler**: Batı İran Neolitiği, Zağros, Avcı-Toplayıcılık, Kültürel Temas, Yiyecek Üretimi.*

Giriş

Zağros Dağları ya da Batı İran, dünyada "yiyecek üretimi"nin ilk başladığı coğrafya olan Bereketli Hilal'in doğu parçasını oluşturur. MÖ. 11-10. binyıllarda *hayvan/bitki yönetimi* (ya da *evcilleştirme-öncesi otlatıcılık ve ekim uygulamaları*) ile başlayan "yiyecek üretimi", 9-8. binyıllardaki *hayvan/bitki evcilleştirme* süreci ile tamamlanmıştır. Evcilleştirme, Bereketli Hilal toplumlarının işlerine en çok yarayan hayvan ve bitki teklerini seçerek canlıların morfolojilerinde (fiziki yapılarında) belirgin değişimler yaratmaları ve onları yabani doğadaki benzerlerinden farklılaştırmaları demektir. Yakın Doğu'da hayvan/bitki yönetimi+evcilleştirme sürecinin en eski ve canlı merkezi, Güneydoğu Anadolu, yani *Kuzey Bereketli Hilal*'dir. Bölgenin diğer merkezleri olan Levant (Doğu Akdeniz kıyıları) ve Batı İran (Zağros) da yiyecek üretiminin gelişimine kuşkusuz katkı sunmuşlardır. Ancak 8 temel bitki (*neolithic founder crops*: siyez ve gernik buğdayları, arpa, mercimek, bezelye, nohut, burçak, keten) ve 4 toynaklı hayvandan (keçi, koyun, domuz, sığır) oluşan "yiyecek paketi"nin Yakın Doğu'nun diğer parçalarına esas itibariyle Güneydoğu Anadolu'dan yayıldığı sanılmaktadır. Özellikle MÖ. 7. binyılda bu paketin Bereketli Hilal'in tamamına yayılması ile "avcı-toplayıcı pratikler" iyiden iyiye terk edilmiş ve "çiftçi-otlatıcılığa dayalı neolitik kültür"ün toplumların geleceğine yön vereceği belli olmuştur. 4-5 binyılı kapsayan ve insanlık tarihinde bir dönüm noktası olarak görülen "neolitik devrim", tek bir toplumun eseri değildir. Yeryüzünde "yiyecek üretimi" birbirinden bağımsız süreçler halinde en az 8 coğrafyada (Çin, Batı Afrika, Doğu Afrika, Kuzey Amerika, Orta Amerika, And Dağları, Amazonlar vb.) ortaya çıkmıştır. Ancak bunların en eskisi Bereketli Hilal'dir ve gerek coğrafi koşullar gerekse yiyecek üretimine eşlik eden nüfus artışları dolayısıyla "neolitik kültür"ün bölgedeki yayılımı diğer yeryüzü parçalarına nazaran hızlı ve zahmetsiz olmuştur.

Metnin temel hedefi, Batı İran'daki (Zağros Dağları) *avcı-toplayıcı kamplar*ının *yiyecek üreten köyler*e dönüşme sürecini etkileyen faktörlere odaklanmak ve "kültürlerarası temas"ın yeryüzü

[1] Mardin Artuklu Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fak. Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Böl., izzetcivgin@yahoo.fr

şekilleri, çevre, iklim, insan nüfusunun bölgesel dağılımı ve doğal bitki/hayvan habitatı gibi diğer faktörlere nazaran nasıl bir ağırlığa sahip olduğunu ortaya koymaktır.

1. Coğrafya, İklim, Fauna-Flora ve İran'da İlk Avcı-Toplayıcı Kampları (MÖ. 15000 – 9500)

İran, yeryüzünün en dağlık coğrafyalarından biridir. Ülkenin Anadolu ve Mezopotamya ile sınırını oluşturan Zağros, Batı İran'ın tamamını kaplamaktadır. Kuzeyde ise Elburz Dağları uzanır ve dağlar aşıldığında Hazar kıyılarına ulaşılır. Kuzeydoğu'da İran'ı Batı Türkistan'dan ayıran Kopet Dağları ve doğuda Hindikuş Dağları vardır. Dağların çevrelediği ülkenin ortasında kalan yüksek bölgelere "İran Yaylası" ya da "İç/Orta Yayla" denir. Ancak yaylanın kuzeydoğusunda "Kebir Çölü", güneydoğusunda da "Lut Çölü" olarak bilinen iki tuz çölü bulunur; nadir vahalar dışında çöl bölgelerinde yaşamak olanaksızdır. Dağlar ve yaylalar ülkesi İran'da yalnızca iki genişçe ova vardır: Güney Mezopotamya'ya komşu olan Susiana (Huzistan) Ovası ve Hazar Gölü'nün güneyi boyunca uzanan kıyı ovaları. Susiana, komşusu Güney Mezopotamya'daki gelişmelerin de etkisiyle, MÖ. 4. binyıl sonlarında belirmeye başlayan erken İran uygarlığının merkezidir. Ancak yiyecek üretimi, Güney Mezopotamya ve Susiana'da değil, çok daha kuzeyde, Toros-Zağros Kavisi olarak bilinen yüksek bölgelerde doğmuştur. Dolayısıyla, ilk köyler, (erken kentler ve uygarlıklardan en az 6 binyıl önce) Güney Mezopotamya'da değil Anadolu-Suriye sınırında kurulmuş; evcilleştirilebilir hayvan ve bitki türleri açısından zengin olan bölgeyi, Batı İran (Zağros) ve Levant (Suriye-Filistin) izlemiştir. İran'da yiyecek üretiminin merkezi işte bu yüzden Kuzey ve Orta Zağros'un Irak'a bakan yamaçlarıdır: Yiyecek üretimi, Güney Zağros ile Hazar kıyılarına daha sonraları tedricen ulaşacaktır.

Zağros, yiyecek üretimi başlamadan önce de, bugünkü İran sınırları içinde avcı-toplayıcı grupların en yoğun olarak yaşadığı bölge idi (MÖ. 15000-9500). Hâlbuki dönemin başında Zağros'taki yıllık sıcaklık ortalaması bugünkünden 5 ila 8 derece daha düşüktü, yağmur da az yağdığı için bölge hem kurak hem soğuktu. Yazlar ılıman ama kısaydı. Kışlar uzundu ve kar çizgisi bugün olduğundan 650 m. daha alçaklarda idi. Sert kış koşulları da dikkate alındığında, en korunaklı yerler dağların arasında uzanan kuytu vadiler ile görece düşük rakımlı yamaçlardı. Zağros'un hâkim bitki örtüsü ağaç değil otsu ve çalımsı bitkiler, özellikle de *yavşan/artemisia*dır. Meşe, çam, kavak, söğüt, şamfıstığı ve ılgın gibi ağaçlar ise genellikle akarsu yataklarında ve göl kıyılarında bulunurlar. Hazar'ın güney kıyıları ile Elburz'un kuzey yamaçları arasındaki düzlükler, sıcak ve yağmurlu iklim dolayısıyla ağaç bakımından daha zengindir. Buralarda ve Zağros'un kuytu vadilerinde bol miktarda kızıl geyik ve yabani sığır avlamak mümkündür. Sarp kayalıklarla dolu yüksek bölgelerde gözde av hayvanları yaban keçisi, kaya güvercini ve keklik iken, alçak yamaçlarda yabani koyun avlanır. Zağros stepleri, Hazar kıyıları ve Orta Yayla'da barınan diğer hayvanlar yabani eşek ve ceylandır. Sık sık su içmesi gereken yaban domuzlarına ise genellikle akarsu ve göl kıyılarında rastlanır. Tatlı su canlıları da (su kuşları, balık, kaplumbağa, istiridye ve yengeç) avcı-toplayıcılar için bulunmaz nimettir. Hazar kıyılarını avcılar açısından çekici kılan hayvan ise foktur (Peasnall, 2003: 199).

Zağros, Holosen Çağı'ndan (MÖ. 9500 – MS. 2000) önce de avcı-toplayıcılara açık bir bölge idi. Bu eski devirlerde, özellikle Kuzey Zağros'ta yabani keçi ve koyun avlanırdı. Kamp yerlerinde keşfedilen kemiklerin bir kısmı *Neandertal*lere, diğer kısmı *Homo sapiens*lere aittir. Avcı-toplayıcı izlerinin yoğunlaştığı dönem ise, MÖ 40000-20000 arasıdır. Tabii avcı kamplarının çoğu, Zağros'un yüksek bölümlerinden ziyade dağ eteklerinde bulunmaktadır (Matthews vd., 2013a: 15). Bu tip kamplardan biri Orta Zağros'taki Yafteh Mağarası'dır. MÖ. 35000'den 25000'e kadar aralıklarla iskân edildiği anlaşılan mağara, geniş bir alüvyonlu ovaya yukarıdan bakmaktadır ve bu ova avcı-toplayıcıların ihtiyaç duyduğu hayvansal ve bitkisel kaynaklar bakımından zengindir. MÖ. 30000 civarında Yafteh dolaylarında yiyecek arayan insanların yoğun biçimde avladığı türler, keçi, koyun, ceylan ve çöl kemirgenleri gibi hepsi küçük cüsseli hayvanlardır (Otte vd., 2011: 340-341).

Kamp olarak kullanılan pek çok mağara, *Son Buzul Maksimum*'un (MÖ. 23000–17000) soğuk/kuru iklimi nedeniyle terk edilmiş; yükseklerdeki barınaklar tamamen boşaltılmıştır. Zağros'un yeniden avcıları ağırlamaya başlaması için MÖ. 15000'leri beklemek gerekir. Zağros'taki avcı kamplarından derlenen bulgulara bakılırsa, bölgenin yeni toplulukları 15000-12000 arasında ceylan, keçi, koyun ve yaban eşeği avlamış; ayrıca yakın göller/akarsularda buldukları balıklar ve kabuklu yumuşakçalarla beslenmişlerdir. Zağros'lu avcılar, Genç Dryas'ın (MÖ. 10800-9500) neden olduğu kısa süreli soğuk ve kuru iklim dolayısıyla yüksek bölgeleri bir kez daha terk etmişlerse de, Holosen'in getirdiği sıcak hava nüfusun yeniden ve kararlı biçimde artmasına yol açacaktır. 11.-10. binyıl yerleşimleri hala avcı-toplayıcılara aitse de, Zağros'ta ilk tarım köylerinin doğumu yakındır (Matthews vd., 2013a: 16-17).

Yiyecek üretimi öncesinde kurulan avcı-toplayıcı kamplarının yoğunlaştığı coğrafya Zağros'tur. İlk kamplar, soğuk/kuru hava nedeniyle genelde mağaralardan ve kaya sığınaklarından oluşmaktadır. Az sayıda açık-hava kampı ise, daha ılıman Zağros yamaçlarına ve İç Yayla'nın korunaklı bölgelerine kurulmuştur. Bütün bir mevsimi geçirmek amacıyla seçilen kamplar geniştir, pek çok işlevin birlikte görülmesine elverişlidir. Daha küçük olanlar, ya uzun bir yolculuğa çıkmadan önce ya da av etinin parçalanıp dağıtılması sırasında kısa süreli "durak"lar olarak işlev görmüştür. Mevsimlik kamplar genelde çevreye hâkim tepelerde ya da farklı fauna-floraların kesiştiği noktalarda bulunurlar. Mekân genişliği ile nüfus doğru orantılıdır. Ortalama bir mevsimlik kamp, 1 ya da 2 geniş aileyi barındıracak büyüklüktedir. Küçük kaya sığınakları, sürekli barınmak için değil, kesim faaliyetleri (av partilerinde ele geçen hayvanların taksimatı) için kısa süreliğine iskan edilen mekânlardır. Kamplarda kaç kişinin barındığını anlamak için avcı-toplayıcı grupların ortalama büyüklüğünü saptamak gerekir. Yiyecek üretiminden önce, İran'da bu tip toplumsal gruplar genellikle 20-25 kişiden oluşmaktadır. Kamplar kalıcı yerleşimlere dönüştükçe bu sayı ikiye katlanmıştır. Ancak farklı avcı-toplayıcı grupların zaman zaman bir araya geldikleri, birlikte avlandıkları ve ortak dini ritüellerde buluşup karma evlilikler yaptıkları unutulmamalıdır. İran genelinde avcı-toplayıcıların yaşadığı coğrafyalar, bölgesel nüfus yoğunluğu ve ortalama yaşam süresi bakımından büyük farklılıklar sergilemektedir. Örneğin Hazar kıyı şeridinde keşfedilen avcı kamplarının sayısı pek azdır ve buralarda yaşayan avcıların ortalama yaşam süresi 40 yıldır. Nüfus yoğunluğunun çok daha fazla olduğu Kuzey Zağros'ta bu süre 25-30'a inmektedir, ortalama yaşam beklentisini düşüren temel unsur ise yüksek çocuk ölüm oranlarıdır. Bu bölgede avcılık ve toplayıcılık yapan gruplar, doğal kaynakların sınırlılığı nedeniyle sıkça çatışmaya girmiş olmalıdırlar. Zira Kuzey Zağros avcı barınaklarından Şanidar Mağarası'na defnedilen ölülerin vücutlarındaki taş topuz ya da balta darbeleri açıkça görülmektedir (Peasnall, 2003: 200).

Arkeolojik veriler, avcı-toplayıcıların Zağros dışındaki yeryüzü parçalarında da bazen birbirleriyle bilgi ve nesne alış-verişi yaparak barış içinde yaşadıklarını, bazen de av ve toplayıcılık sahalarını korumak amacıyla kıyasıya savaştıklarını, hatta işi rakiplerinin bütün üyelerini ortadan kaldırmaya kadar vardırdıklarını kanıtlamaktadır:

"Bavyera'daki Ofnet Mağarası'nda arkeologlar iki çukura atılmış çoğu kadın ve çocuk toplam 38 avcı toplayıcının kalıntılarını buldular. Çocuklar ve bebekler de dâhil, iskeletlerin yarısında insan eliyle yapılmış olduğu belli sopa ve bıçak izleri bulunuyordu. Yetişkin erkeklere ait birkaç iskelet de ağır şiddet izleri taşıyordu. Muhtemelen, Ofnet'te bir avcı-toplayıcı grubun tamamı katledilmişti. … Avcı-toplayıcılar nasıl çok değişik dinler ve toplumsal yapılar inşa ettilerse, muhtemelen aynı şekilde çok değişik seviyelerde şiddet uyguluyorlardı. Bazı bölgeler, belli dönemlerde barış ve sükûnet içinde yaşadıysa da, son derece şiddetli çatışmalara sahne olanlar da olmuştu" (Harari, 2015: 71-72).

1a. "Zarzian Kültürü": Zağros Mağaralarında Av, Toplayıcılık ve Kültürlerarası Alış-veriş

Zağros'ta yiyecek üretiminin başlangıcına kadarki geçiş dönemi ("Mezolitik" ya da "Epipaleolitik": MÖ. 15000 – 9500), İran-Irak sınırında konumlanan Zarzi Mağarası'ndan hareketle *Zarzian Kültürü* olarak adlandırılır. Zarzian dönemi avcı barınaklarının bir kısmı (Warwasi, Palegawra, Pa Sangar), özellikle yaz aylarında kısa süreliğine işgal edilen sığınaklardır. Bunların hemen aşağısında uzanan vadilerde (ceylan, yaban eşeği) ya da kayalık arazide (keçi, koyun) avlanan hayvanlar herhalde adı geçen kaya sığınaklarına getirilip parçalanıyor ve pay ediliyordu. Avcılar, havanın çok soğuk ve kuru olduğu bu devirlerde Zağros'un daha yüksek bölgelerinde otlanan hayvanları avlamak için "yaz"ı bekliyor ve 1-2 ay boyunca kaya sığınaklarında ikamet edip bolca avlanıyorlardı. Orta Zağros'taki Mar Gurgalan Sarab ile Kuzey Zağros'taki Şanidar Mağarası ise, 1-2 aydan daha uzun süre işgal edilen barınaklardı. Sonuçta, Zarzian kampları, mevsim koşullarına göre vadiler, bayırlar ve dağlar arasında sürekli yer değiştiren, uygun gördükleri yerlerde birkaç hafta ya da birkaç ay konaklayan, dolayısıyla mobil/hareketli bir yaşam süren avcı-toplayıcıların eseriydi. Zarzian insanı, (hayatta kalmak için) doğanın sunduğu kaynakların tamamını sonuna kadar kullanmak zorundaydı. Zarzian toplumu bu yüzden büyük memeliler kadar tavşan gibi küçükleri de avlamış; tatlı-sularda bulduğu yumuşakçalar, kabuklular (kerevit, karides, kril), balıklarla beslenmiş ve bol miktarda kara salyangozu tüketmiştir (Olszewski, 2012: 5-6).

Bu toplumun yakın çevrenin doğal kaynaklarıyla yetinmediği ve uzak coğrafyalarda yaşayan avcı-toplayıcılarla temas halinde olduğu özellikle belirtilmelidir. Zağros mağaraları ve kaya sığınaklarında keşfedilen deniz kabukları (herhalde süslenme amaçlı kullanılıyorlardı), Zarzian toplumu ile Akdeniz ya da Basra Körfezi kıyılarında yaşayan gruplar arasındaki alış-verişin kanıtı olarak gösterilebilir (Olszewski, 2012: 7). Zağros'un avcı-toplayıcı kamplarında bulunan obsidyen ve malakit (yeşil bakır cevheri) örnekleri de Güneydoğu Anadolu kökenli olmalıdır (Peasnall, 2003: 202). Bu verilerden de

anlaşıldığı üzere, Yakın Doğu'nun avcı-toplayıcıları arasında iletişim ve alış-veriş vardır. Nesne alış-verişi, birden çok avcı-toplayıcı grubunun işbirliğini gerektirir. Her grup yiyecek peşinde koşarken diğerleriyle de temas eder, onlardan mekân ve fauna-florayla ilgili bilgi alır. Sabit yerleşimlerin henüz mevcut olmadığı bu dönemlerde geliştirilen kültürel ilişkiler yerleşik yaşama geçişten sonra da devam edecek; evcil hayvanlar ve bitkiler Bereketli Hilal'in bütününde yaygınlaşırken, çiftçi-otlatıcı kültürün geniş bir coğrafyada etkili olduğu ve birbirine benzeyen köylerin kurulduğu görülecektir.

Nesne/bilgi alış-verişi, Orta-Doğulu avcılara ve yakın dönemlere özgü bir olgu değildir. Avrupa ve Uzak-Asya avcıları da on-binlerce yıl önce kabuk ve obsidyen gibi nadir malları birbirlerine geçirmiş; takas ilk bakışta kısa mesafeli olsa da, sürece birden çok toplum katıldığı için, herhangi bir objenin değiş-tokuşlar yoluyla yüzlerce kilometre uzağa taşınması mümkün olabilmiştir:

"Avrupa'da yer alan 30 bin yıllık Sapiens yerleşimlerini inceleyen arkeologlar, zaman zaman Akdeniz ve Atlantik kıyısından gelmiş deniz kabukları buldular. Muhtemelen bu deniz kabukları, farklı Sapiens grupları arasındaki uzun mesafeli ticaret sonucu gelmişti kıtanın içlerine. Neandertal yerleşimlerindeyse bu tür bir ticaretin kanıtları yoktu. Her grup kendi aletlerini yerel malzemeden yapıyordu. Diğer bir örnek de Güney Pasifik'ten: [Günümüzden 20 bin yıl önce] Yeni Gine'nin kuzeyindeki Yeni İrlanda adasında yaşayan Sapiens grupları, obsidiyen adı verilen bir tür volkanik cam kullanarak çok güçlü ve keskin aletler yaparlardı. Normalde Yeni İrlanda'da obsidiyen yatakları yoktu. Laboratuar testleri burada kullanılan obsidiyenin, 400 kilometre uzaklıktaki Yeni Britanya adı verilen bir adadan geldiğini kanıtladı. Bu adalarda yaşayanların bir kısmı, adalar arasındaki uzun mesafelere rağmen ticaret yapabilen yetenekli denizciler olmalıydılar. … Eğer arkaik Sapiens obsidiyen ve deniz kabuğu ticareti yaptıysa, mantıken, kendi aralarında bilgi de paylaştıklarını ve bu şekilde Neandertaller ve diğer arkaik insan türlerinden daha yoğun ve geniş bir bilgi ağı oluşturduklarını öne sürebiliriz" (Harari, 2015: 47-48).

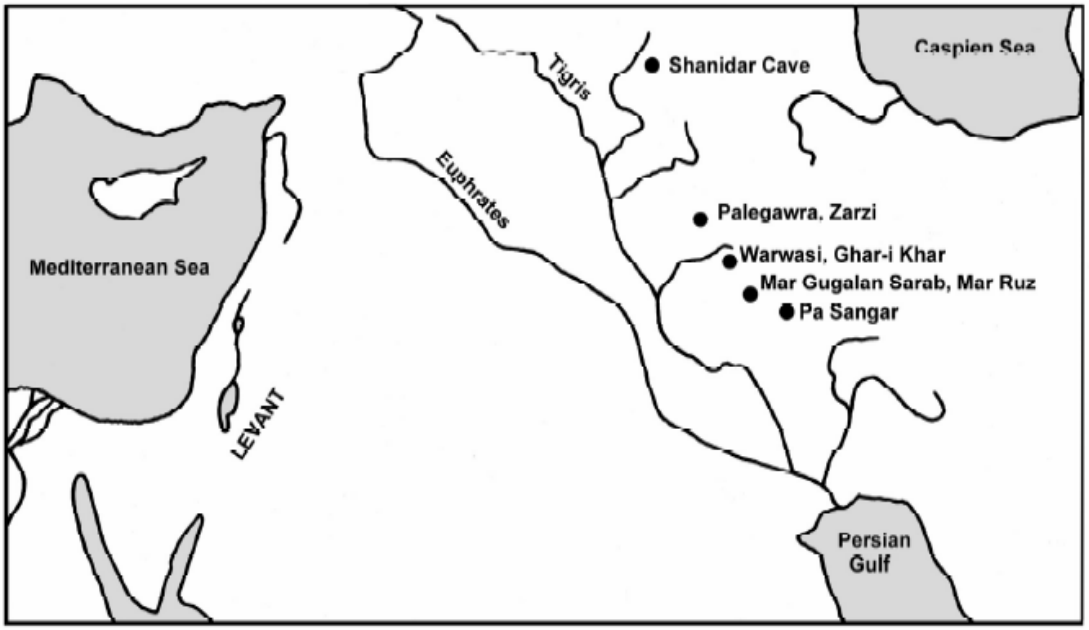

Şekil 1: Zarzian Dönemi (MÖ 15000–9500) avcı-toplayıcı kampları, Orta ve Kuzey Zağros'un batı yamaçları boyunca sıralanmaktadır (Kaynak: Olszewski, 2012: 19).

Zarzian kamplarının yakınlarında avlanan toynaklılar, yükseklik farkları ve habitatın değişkenliği nedeniyle çeşitlilik arz etmektedir. Örneğin Palegawra ve Warwasi'de yoğun olarak tüketilen hayvan yaban eşeğidir. Onların biraz kuzeyinde, Zarzi Mağarası civarında ceylan, koyun ve keçi avlanırken; Zağros'un en kuzeyindeki Şanidar Mağarası dolaylarında yaşayan türler kızıl geyik, koyun ve keçidir. Zağros kadar kalabalık bir insan nüfusuna sahip olmayan Hazar kıyılarında özellikle fok ve ceylan tüketilir; burada, Zağros'taki yoğunlukla karşılaştırılamasa bile, az miktarda keçi ve koyun avlamak da mümkündür. Ancak bu söylenenler Zarzian toplumunun et-bazlı beslendiğine yorulmamalıdır. Kemik kalıntıları nedeniyle et tüketimi daha görünür olabilir ama Şanidar Mağarası'nda bulunan insan iskeletlerine uygulanan karbon izotop analizleri sayesinde, Zağroslu avcı-toplayıcıların Zarzian

döneminin sonuna doğru büyük oranda (%90) bitkisel gıdalarla, özellikle de tohumlu, kabuklu ve yumrulu bitkilerle beslendiklerini biliyoruz (Peasnall, 2003: 201).

"Popüler *avcı insan* imgesi bir yana, toplayıcılık Sapiens'in ilk faaliyetiydi ve hem tüketilen kalorinin büyük bölümünü, hem de çakmaktaşı, ahşap ve bambu gibi hammaddeleri sağlardı. Sapiens sadece hammadde ve gıda için toplayıcılık yapmıyor, aynı zamanda bilgi de topluyordu. İnsanların hayatta kalabilmek için bölgelerinin detaylı haritalarını akıllarında tutmaları gerekiyordu. Günlük gıda arama etkinliğini en üst düzeye çıkarmak için, tüm hayvanların alışkanlıklarını ve tüm bitkilerin büyüme biçimlerini bilmeleri gerekiyordu. Hangi gıdaların besleyici olduğunu, hangilerinin hasta ettiğini ve diğerlerinin de nasıl ilaç olarak kullanılacağını bilmeleri gerekiyordu" (Harari, 2015: 60).

Palegawra Mağarası ile Warwasi kaya sığınağı günümüzde Irak-İran sınır boyunda konumlanırlar. Siyasi olarak ilki Irak, ikincisi İran toprağı sayılsa bile, yakın mesafedeki bu iki Zarzian barınağı pek çok açıdan birbirine benzemektedir. Örneğin ikisinde de hâkim bitki örtüsü kuru ya da yarı-kurak habitatlarda yetişen kısa boylu otsu (buğdaygiller) ve sert-otsu (yavşan) bitkilerdir. Otsu bitkiler, hem toynaklı memeliler hem de (tohumları nedeniyle) insanlar için temel besin kaynakları arasında yer alır. Bu iki avcı-toplayıcı kampına ev sahipliği yapan Orta Zağros'ta yaban eşeği popülasyonunun (yoğun avlanma faaliyetlerine karşın) MÖ. 12000 – 10000 arasında sabit kalmasının nedeni de bozkır bitki örtüsünün istikrarıdır. Palegawra Mağarası'nı mesken edinen avcılar, bu süre boyunca sırasıyla Asya yaban eşeği, kızıl geyik, koyun, keçi, ceylan, yaban domuzu ve sığır avlamışlardır. İki barınaktan derlenen kemik örneklerinin yaş dağılımına bakılırsa, Orta Zağroslu avcılar, çok yaşlı bireyleri ve yavruları öldürmekten kaçınarak genç yetişkinleri avlamaya odaklanmışlardır. Bunu mümkün kılan faktör barınakların konumudur. Avcı barınakları genellikle sürülerin çok iyi gözlenebildiği mevkilere kurulduğundan, buralarda ikamet edenler hayvanların ve tabii Asya yaban eşeğinin mevsimsel davranışları ve toplanma zamanları üzerine bolca bilgiye sahiptirler. Bu tip gözlemlerin "seçici avlanma" pratiklerini güçlendirmesi kaçınılmazdır. Arkeolojik veriler, toynaklı hayvanlarının dağ-arası vadilerde avlanıp orada parçalandığını, yukarıdaki barınaklara hayvanların bütününün değil bazı parçalarının getirildiğini ortaya koymaktadır (Bakken, 2000: 12-13, 16). İnsanoğlu Zarzian döneminde henüz hayvan evcilleştirmeyi başaramamış olabilir; ancak hayvanları yakından tanıma fırsatı bulduğu bu *geçiş dönemi*nde akılcı avlanma stratejileri uygulamasından da anlaşıldığı üzere, "toynaklıları yönetme ve yönlendirme" yeteneği kazanmaya çok yaklaşmıştır.

Deniz seviyesinden 1300 m. yüksekteki Warwasi, avcı-toplayıcı grupların MÖ. 40000-10000 arasında zaman zaman işgal ettikleri gözde bir kaya sığınağı idi. 990 m. rakımlı Palegawra Mağarası ise, yiyecek üretimine geçişten hemen önce MÖ. 12000-10000 arasında iskan edilmişti (Bakken, 2000: 12). Zarzi Mağarası, diğerlerine nazaran alçak rakımlıdır (760 m). Günümüzde Zarzi çevresinde bol miktarda bodur meşe ve şamfıstığı bulunur ki bu ikisi Toros-Zağros Kavisi boyunca en fazla rastlanan ağaç türleridir. Ancak mağaranın avcı-toplayıcıları barındırdığı MÖ 17000-12000 arasında iklimin bugünkünden çok daha kuru ve soğuk olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır. Mağarada keşfedilen hayvan kemikleri o kadar azdır ki bu durum Zarzi'nin bir kesim istasyonu değil, güz aylarında birkaç günlüğüne kalınan bir *soluklanma merkezi* oluşuna yorulmuştur. Bölgede en fazla tüketilen hayvan ceylandır; koyun ve keçi avlamak içinse yükseklere, mağara yakınlarındaki yaylalara çıkmak gerekir (Peanall, 2003b: 211).

1b. "Genç Dryas" (MÖ. 10800-9500) Boyunca Kuzey Zağros Fauna-Florası ve Avcı Kampları

Deniz seviyesinden 747 m. yüksekteki (bugün Irak'ın en kuzeyinde, ülkenin hem Türkiye hem İran sınırına yakın bir bölgededir) Şanidar Mağarası, Zağros'ta keşfedilen avcı-toplayıcı barınakları arasında en çok ilgi gören mekânlardan biridir. Mağaranın Holosen'den on-binlerce yıl önce de avcı kampı olduğu bilinmektedir. Kısa vadeli mevsim koşullarına ve küresel iklim değişikliklerine bağlı olarak kah insanla dolan kah terk edilen kampın MÖ. 10500'lerdeki sakinleri, Yakın Doğu'nun başka bölgelerindeki avcılarla iletişim içindedirler: Burada, Anadolu kökenli obsidyen, malakit ve bitüm (asfalt) objeler keşfedilmiştir. Onun 4 km güneydoğusunda, yine aynı dönemlerde ikamet edilen bir *açık-hava kampı* daha (Zawi-Çemi-Şanidar) vardır. Rakımı 425 m. olan kampta %60 oranında yabani koyun tüketilmiştir. Keçi kemiklerinin azlığı, herhalde iki türün farklı yüksekliklerde otlanmalarından kaynaklanmaktadır: Mağara, açık-hava kampından 322 metre yüksekte olup yabani keçilerin yaşam alanlarına daha yakındır (Matthews vd., 2013a, s.17-18).

Şanidar mağarası ve açık-hava kampının bulunduğu mevkii, günümüzde meşe dışında ağaç barındırmayan ormanlık bir alandır. Bitki örtüsüne bağlı olarak, bölgede koyun ve keçi dışında, hem çok büyük (ayı) hem orta cüsseli (kızıl geyik) hayvanlar avlanabilmiştir. Zawi-Çemi, kuruluş itibariyle

"mevsimlik" (yılın tamamında iskan edilmeyen) bir yerleşim olsa da, MÖ. 8000 civarında (Güneydoğu Anadolu'nun erken yerleşimleri ile birlikte) koyunun ilk evcilleştirildiği ve et ihtiyacının av yerine otlatıcılıktan sağlanmaya başladığı merkezlerden biridir. Şanidar Vadisi tahıl üretimine geçiş için de uygun koşullara sahiptir. Toros-Zağros Kavisi'nin doğu ucunu oluşturan bölgenin yabani buğday-arpa habitatının doğal bir parçası olmasına ve (Palinoloji, yani polen bilimi analizlerinin işaret ettiği üzere) buğdaygillere ait polenlerin Şanidar mağarası civarında ani bir artış göstermesine bakılırsa, bölge sakinleri MÖ. 10000'den de önce tahıl habitatına müdahale ederek onu genişletmiş, hatta belki kendi açtıkları arazilerde tahıl ekimine başlamışlardır. Mağara içinde keşfedilen hububat saklama çukurları, el değirmenleri, havanlar, üzerinde tohum öğütülen taş bloklar, yiyecek taşıma-saklama amaçlı olarak yapıldığı düşünülen sepetlerin bırakacağı türden izler, Şanidar mağarasında ikamet eden topluluğun bol miktarda tahıl tükettiği varsayımını güçlendirmektedir. Eğer öyleyse, tüketilen tahıllar morfolojik açıdan evcil değil yabani olmalılar. Mağarada bulunan aletlerin niteliği, sayısı ve çeşitliliği "yoğun hububat tüketiminin delili" olarak değerlendirilebilirse de, alanda tahıl örneklerine rastlanmamış olması, arkeologlar açısından büyük hayal kırıklığı yaratmaktadır. Ancak eldeki verilerin tamamı uç-uca eklendiğinde, Şanidar kültürünün *avcı-toplayıcılıktan yiyecek üretimine geçiş süreci*nde bir "ara evre"yi temsil ettiği kolaylıkla öne sürülebilir (Maisels, 2005: 91-92).

Aralarındaki kısa mesafe ve yükseklik farkı dikkate alındığında, Zawi-Çemi Şanidar yerleşimi ile Şanidar mağarasının aynı topluluk tarafından farklı mevsimlerde iskân edilmiş olması mümkündür. Yakınlarda bol miktarda bulunan pınarlara bakılırsa, bu toplum su sıkıntısı çekmemiş, iki kamp yeri arasındaki doğal kaynakların tamamına kolayca ulaşabilmiştir. Zawi-Çemi Şanidar'ı kuran avcılar, yerleşime herhalde bahar sonunda geliyor, yazı orada geçirip soğuk kış günleri başladığında köyü terk ediyorlardı. Bunların kışın daha korunaklı bir yerde, Şanidar Mağarası'nda değilse bile başka bir mağara ya da kaya sığınağında ikamet ediyor olmaları kuvvetle muhtemeldir. Bu insanların Şanidar Vadisi'nde yaşayan her çeşit bitki ve hayvandan (koyun, keçi, yaban domuzu, alageyik, karaca, kızıl geyik, köpekgiller, İran tilkisi, Suriye ayısı, sansar, kunduz, küçük kemirgenler, tatlı-su istiridyesi, fok, kara kaplumbağası) sonuna kadar yararlandıkları saptanmıştır. En çok avlanan hayvanlar, koyun ve kızıl geyiktir. Zawi-Çemi Şanidar sakinleri yarı-yerleşik bir yaşam biçimi sürdürüyorlarsa da, henüz *hiyerarşik bir toplumsal örgütlenme*den uzaktırlar. Kuşkusuz bunun temel nedeni, *karmaşık toplum*a özgü "yiyecek depolama" mekanizmasının gelişmemiş olmasıdır (Peasnall, 2003: 202, 212, 214).

Şanidar'ın 200 km güneydoğusunda MÖ. 10. binyıla tarihlenen bir avcı-toplayıcı yerleşimi (Kerim Şehir) daha vardır. Şanidar'da olduğu gibi, burada da az sayıda obsidyen objeye rastlanmıştır. Kerim Şehir'de tüketilen yabani hayvanların %47'si keçi-koyundur. Kamp sakinleri, bunlar dışında, domuz, geyik, ceylan ve sığır avlamış; ayrıca kabuklu yumuşakçalar ve kara salyangozları ile beslenmişlerdir. Buna göre, avcılar yaşadıkları mekânın bütün doğal kaynaklarından yararlanmış; yiyecek bulmak için Zağros ormanlarında, bozkırlarında ve nehir vadilerinde gezinmişlerdir (Matthews vd., 2013a: 18).

2. Holosen Çağı Başlarında (MÖ. 9500-7500) Zağros'ta kurulan İlk Kalıcı Yerleşimler

Batı İran'da Şanidar Mağarası, Zawi-Çemi-Şanidar ve Kerim Şehir gibi avcı-toplayıcı kampları MÖ. 10500-10000'e tarihlenirler. Bunlardan aşağı yukarı 500 yıl sonra (10. binyıl ortalarında) kurulan daha güneydeki Şeyh-i Abad ise, İran'ın ilk gerçek neolitik yerleşimi sayılır: Burası, mevsim değiştikçe terk edilen bir kamp yeri değil, (Güneydoğu Anadolu'daki Hallan Çemi gibi) sürekli ikametgâh olarak kullanılan bir *köy*dür. Kuzey-Orta Zağros'taki Dinavar Ovası'nda (bugünkü Kirmanşah vilayetinde) konumlanan köyün denizden yüksekliği 1430 m.'dir. Ancak yerleşimin üzerine oturduğu bereketli ova, 3000 m.'lik dağlarla çevrilidir. Şeyh-i Abad (MÖ. 10100-7600) ve onun 90 km. güneybatısındaki Jani (yükseklik: 1280 m., dönem: MÖ. 8100-6400), bugüne dek Batı İran'da keşfedilen neolitik köyler içinde *tarımsal üretime geçiş sürecindeki ilk höyükler*dir. Bu iki yerleşimin ahalisi genel itibariyle hala avcı-toplayıcı olup yakınlarda bol bulunan yabani bitkilerle (mercimek, şamfıstığı, badem) beslenir. Bunların civardaki toynaklılarla kurdukları ilişki de "avlanma ile evcilleştirme arasında bir evre"ye (*sürüleri ihtiyaçlar doğrultusunda yönetme ve yönlendirme*) denk düşmektedir (Matthews vd., 2013a: 19-24). Jani gibi 1 hektarlık alana yayılan, ancak ondan daha eski olan Şeyh-i Abad'da çokça hayvan dışkısına rastlanmıştır. Henüz tamamen evcilleştirilmemişlerse de, sürülerin yerleşim yakınlarında, hatta bazılarının yerleşim içinde tutulmuş olması muhtemeldir, dışkı herhalde tezek haline getirilip ısınmak için yakılıyordu (Matthews vd., 2013b: 30).

Holosen ile birlikte gelen sıcak hava dalgasının özellikle Levant ve Kuzey Mezopotamya'da *yerleşik tarım kültürü*ne geçişi kolaylaştırdığına/hızlandırdığına kuşku yoktur. Son zamanlarda yoğunlaşan paleoklimatoloji çalışmaları (geçmiş dönemlerin iklim koşullarını araştıran bilim dalı) sayesinde, bu iki bölgenin 10000 – 11000 yıl önce bugünkünden çok daha fazla yağış aldığını, daha sıcak ve nemli,

dolayısıyla kalıcı yerleşim kurmaya daha uygun olduğunu biliyoruz. Zağros ise, Holosen'in başlarında bile (Güneybatı Asya'nın diğer/alçak bölgelerine nazaran) soğuk ve kurudur. Bu argüman, Zağros'un 10000–8700 arasında hiçbir "sürekli/kalıcı" yerleşime ev sahipliği yapmamış olması ile doğrulanır. Yükseklerde yerleşiklik düzeyini etkileyen bir başka faktör bitki örtüsüdür. Hem avcı-toplayıcılar hem çiftçi-otlatıcılar için başlıca besin kaynaklarından olan şamfıstığı, kurak iklimde de yeşerdiği için, Holosen'in her evresinde Zağros peyzajı içinde tutunabilen bir bitkidir (Günümüzde de dünyanın en büyük şamfıstığı üreticisi İran'dır). Yakıt ve kereste olarak kullanılan, yemişi de insanlar ve hayvanlar tarafından tüketilen meşenin Zağros'taki yayılımı ise, Holosen'in başlarından ortalarına kadar büyük farklılık göstermektedir. Bunun temel nedeni, meşenin çok yağış isteyen bir tür olmasıdır. Polen analizlerine göre, MÖ. 10-9. binyıllarda Zağros'un %2-10 gibi sınırlı bir bölümünü kaplayan ağacın toplam bitki örtüsü içindeki payı MÖ. 4000'e kadar sürekli artmıştır. Yerleşikliğe geçişi kolaylaştıran bir başka unsur, buğdaygilleri de içeren otsu bitki örtüsündeki muazzam artıştır. Zağros çayırları, MÖ. 10000-8500 arasında 3'e katlanmıştır; bu durum, Orta Zağros bölgesinde Çoğa Golan (MÖ 9700), Doğu Chia Sabz, Tepe Asiab (ikisi de 8900), hemen sonra Ganj Dareh (8100-7500) ve Abdül-Hüseyin 7500-6200) gibi yerleşimlerin kuruluşuna zemin hazırlamış olmalıdır (Matthews vd., 2013b: 26-29).

2a. Kuzey-Orta Zağros'ta Tahıl Habitatının Genişlemesi ve Yiyecek Üretimine Geçiş

Zağros'ta avcı-toplayıcılıktan yiyecek üretimine geçişi izlememize olanak veren "erken neolitik" (*Çanak-Çömleksiz Neolitik*: MÖ. 10000-6500) yerleşimler, hepsi Kuzey-Orta Zağros'ta kurulan Şeyh-i Abad, Çoğa Golan, Doğu Chia Sabz, Tepe Asiab, Jani, Ganj Dareh, Abdül-Hüseyin ve Ali Koş'tur. Bu 8 yerleşimin beşi Orta Zağros'un yüksek bölümlerine kurulmuştur ama bölge hem yeterince yağmur almaktadır hem de akarsu yatakları sayesinde su sıkıntısı çekmemektedir. Örneğin Doğu Chia Sabz, Zağros'u yaşanır kılan bir dağ-arası vadisinde, vadiyi sulayan nehrin kıyısında konumlanır. Zağros'un batı yamaçlarında (deniz seviyesinden 485 m. yüksekte) kurulan tek yerleşim Çoğa Golan'dır. Ali Koş ise, bugünkü Huzistan vilayetinin Deh Luran Ovası'nda, İran'ın nadir düzlüklerinden birinde hayat bulmuştur. Çoğa Golan, MÖ. 9700-7600 arasında 2100 yıl boyunca iskân edildiği (önce avcı-toplayıcı sonra yiyecek üreten toplumları içinde barındırdığı) için, avcılıktan otlatıcılığa, toplayıcılıktan tohum ekimine ve yarı-yerleşiklikten tam-yerleşikliğe geçiş sürecini takip etmek açısından ideal bir örnektir.

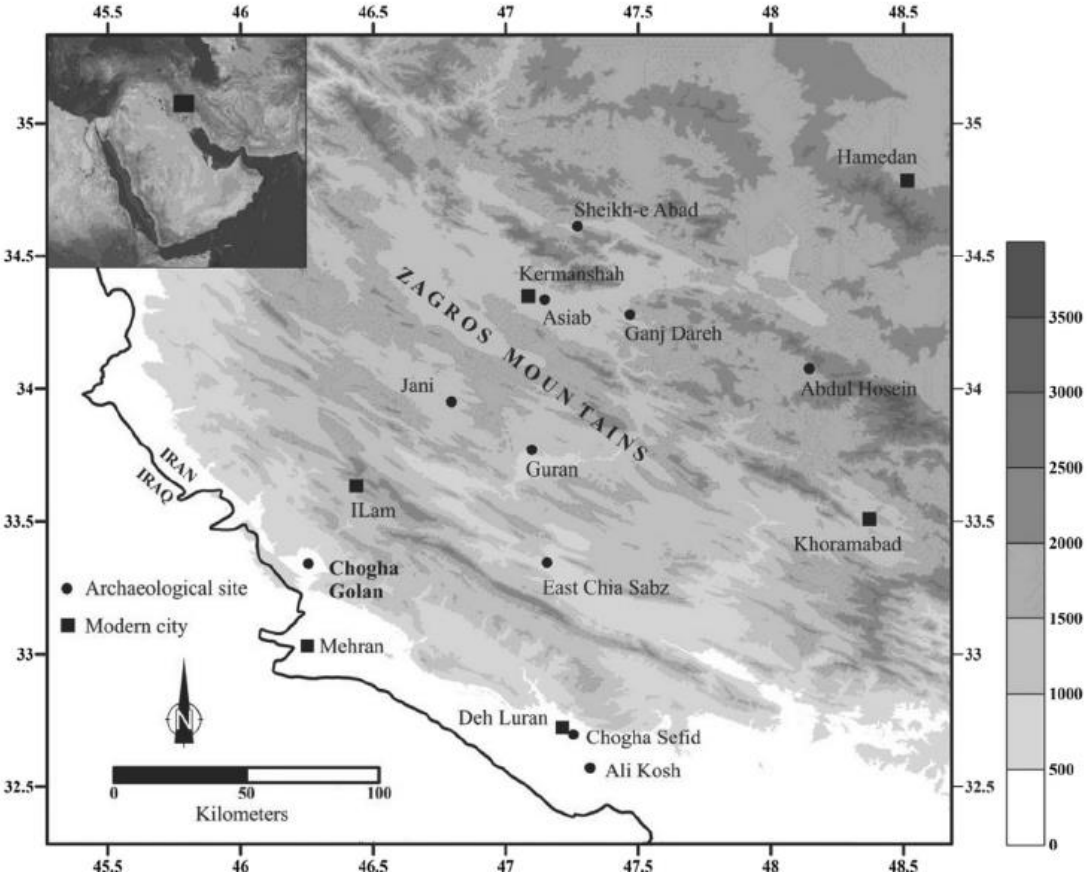

Şekil 2: Orta Zağros'ta kurulan proto-neolitik ve erken neolitik yerleşimler (Kaynak: Weide, 2015: 111).

3 hektarlık bir alanı kapsayan Çoğa Golan yerleşiminde tüketilen hayvanlar, keçi-koyun, ceylan, yaban domuzu, kızıl geyik, sığır, kaplumbağa, kirpi, kızıl tilki, Avrasya vaşağı, balık ve kuştur. Köyün ilk kurulduğu andan itibaren beslenme rejiminde önemli yer tutan bitkisel gıdalar ise, büyük taneli tahıllar, özellikle *yabani arpa* ile (ekmeklik ve makarnalık buğdayın atası) *aegilops*tur. Bu durum, Bereketli Hilal'in batısı kadar belirgin değilse bile, Genç Dryas bitip Holosen Çağı başlarken (MÖ. 10. binyıl) Zağros'ta yağmurların artması ve buğdaygillerin hâkim bitki örtüsüne dönüşmesiyle ilintilidir. Çoğa Golan'da bakliyat çeşitleri de (mercimek, dere baklası) mevcuttur ama genel olarak az miktarda tüketilmiştir. MÖ. 8000 civarında, yerleşimin 5.-4. katmanlarında, tahıl çeşitlerinin ve her bir çeşidin toplam içindeki oranının değiştiği görülür. *Aegilops* tüketimi azalmış; yabani arpa, beslenme rejimi içinde daha önemli hale gelmiş; küçük taneli tahılların sayısı artmıştır. Ayrıca, 5'ten 4. katmana geçilirken nitel bir değişim gerçekleşir: Yerleşimde daha fazla arpa tüketildiği gibi, arpa tohumları morfolojik/yapısal olarak yabani değil evcil özellikler sergilemeye başlamıştır. Şaşırtıcı nokta, hemen sonra (3-1. katmanlar: MÖ. 7900-7600) morfolojik açıdan evcil arpanın görünmez oluşudur. Ancak evcil arpada ısrarcı olunmaması, *yiyecek üretimi*ne geçişin sekteye uğradığı anlamına gelmemektedir. Zira 3. katmanda (7900-7800) sığır kemikleri artmış ve hayvan dışkıları yakıt olarak kullanılmıştır. Buradan hareketle, yerleşimde hayvan besiciliği yapıldığı öne sürülebilir. Çoğa Golan ahalisi, 2. katmanda da (7800-7700) evcil *gernik buğdayı* ekimine başlamıştır. Köyde, 7. binyıl boyunca Yakın Doğu beslenme rejiminin tepesine yerleşecek olan tahıl ve bakliyat dışında, kabuklu yemiş ve taze meyve de tüketilmiştir. Şamfıstığı ve badem, o günlerden beri Toros-Zağros Kavisi'nin önemli besin kaynakları olmayı sürdürmektedir. Yarı-kurak iklimde yetişen bu ağaçlara, nehir yakınlarında boy veren söğütgiller ve ılgın da eklenmelidir. Öte yandan, Çoğa Golan sakinleri meyvesini yedikleri ve yemedikleri bütün ağaçlardan kereste olarak da faydalanmışlardır (Riehl vd., 2015: 12-18).

2b. Tahıl Ekimi ile Hayvan Besiciliğinin Batı İran Boyunca Yaygınlaşması (MÖ. 8. Binyıl)

Çoğa Golan bulguları bize çok şey söylüyor. 1- Kuzey Bereketli Hilal'de (Güneydoğu Anadolu'da ve kısmen Kuzey Suriye'de) MÖ. 11. binyılda başlayan "bitki ve hayvan yönetimi" 9. binyıl boyunca

morfolojik manada ilk evcil tohumların ve evcil keçi-koyunun ortaya çıkışıyla tamamlanmış, yiyecek üretimine doğru ilk büyük adım atılmıştır. Bu devrim, Batı ve Doğu Bereketli Hilal'de (Levant ve Batı İran'da) yaşayan toplumlar eliyle genişleyecek; 9. binyıl sonu – 8. binyıl başında Bereketli Hilal'in tamamına yayılan erken neolitik köyler, evcil tahıl/bakliyat ekimine ve toynaklı otlatıcılığına dayalı yeni geçim ekonomisinin taşıyıcısı olacaklardır. Ancak bu köylerde ekilen tohumların yabani mi evcil mi olduklarını tayin etmek zordur. Yakın Doğu'nun ilk yerleşikleri, 8000 civarında evcil tahıl ekimi yaparken doğadan topladıkları tohumları tüketmeyi sürdürmüşlerdir. Yerleşimin 4. katmanında evcil forma bürünen arpa tohumunun 3. katmanda kaybolmasının nedeni de ekim için seçilen tohumların azalması ve yabani tohumların tedricen onların yerini alması olabilir. İkinci bir olasılık, evcil arpa tohumlarının *kültürel karşılaşmalar* yoluyla başka yerden getirtilmesi, bunlar kısa bir süre ekildiyse de toplayıcılıktan gelen tohumların yeniden ön plana geçmesidir. Yerleşimde, sayıları az olmakla birlikte, obsidyen objelere rastlanmıştır ki bu değerli maddenin Zağros'a dışarıdan (büyük olasılıkla Anadolu'dan) geldiği düşünülmektedir. Obsidyeni dışarıdan getirten bir köyün evcil tahıl tohumları için de aynı yolu izlemesi şaşırtıcı olmazdı. 2- Her halükârda, Çoğa Golan ahalisi 2. katmanda evcil gernik buğdayı ekimi yaparak yeni geçim stratejilerine uyum sağladığını göstermiştir. 3- Morfolojik açıdan evcil hayvanlar, evcil bitkilerden birkaç yüzyıl sonraya aittirler. Çoğa Golan'da evcilleşme sürecindeki tür, Zağros coğrafyası için tipik olan keçi ya da koyun değil sığırdır. Evcil arpa ve gernik tohumları yerleşime dışarıdan gelmiş olsa da, Güneydoğu Anadolu'da bile keçi-koyun ve domuzdan sonra evcilleştirilebilen sığır gibi iri cüsseli bir hayvanın Orta Zağros'ta evcilleştirilmeye çalışılması, "neolitik devrim"in (*yiyecek üretimi devrimi*nin) karmaşıklığına ve tek bir merkeze indirgenemez oluşuna delalettir. Kültürel etkileşimler, iklim ve bitki örtüsünde meydana gelen değişimler… Hangi faktörün daha etkili olduğu katiyetle ortaya konamasa da, Orta Zağros yerleşimlerinin birkaç yüzyıl arayla Kuzey Bereketli Hilal'deki dönüşüme "pasif değil aktif biçimde" ayak uydurduğu açıktır.

Orta Zağros'ta MÖ. 9. binyıl başlarında kurulan Doğu Chia Sabz yerleşimi, *neolitikleşme* (yiyecek üretimine geçiş) macerasında yeni bir evreyi temsil eder, zira burası 9. binyıl sonlarında İran'da "kavuzlu buğday" (*triticum spelta*) ekimi yapılan ilk neolitik merkezdir (Matthews vd., 2013a: 24). Denizden yüksekliği yalnızca 362 metre olan Chia Sabz'ın coğrafi koşulları, yabani tahıldan evcil tahıla geçiş için son derece uygundur. Burada keşfedilen kavuzlu buğday tohumları MÖ 8100 gibi erken bir döneme tarihlendikleri halde morfolojik açıdan değişmeye başlamışlardır: Türün yabani özelliklerini yitirerek evcilleşmek üzere olduğu açıkça görülmektedir (Darabi, 2012: 107).

Orta Zağros'taki daha olgun neolitik yerleşimler MÖ. 8. binyıla tarihlenirler. Bunların en eskisi Ganj Dareh, keçinin ilk evcilleştirildiği merkezlerden biridir. Yerleşim denizden 1400 metre yüksekte kurulduğu için kışlar son derece sert geçmektedir; Toprağın kışın kar altında kalmasından dolayı, hayvanların otlak ihtiyacını karşılayabilmenin tek yolu onları alçak bölgelere sürmektir. Amerikalı antropolog F. Hole'a göre, Batı ve Kuzey Bereketli Hilal'de serpilen tarım kültürünün Orta Zağros'a girişi pek geç olmuştur (Hole, 2011: 3). Hatta Hole, 1999 tarihli bir eserinde, İran neolitiğinin Levant'ı 2 binyıl geriden izlediğini ve Ganj Dareh gibi köylerin batıdan doğuya nüfus hareketleri ile hayat bulduğunu iddia eder. Argümanın en büyük eksiği, Levant'tan Batı İran'a göçün kanıtı olabilecek *ortak bir maddi kültür*ün saptanamamasıdır. Ayrıca eldeki veriler İran neolitiğinin *avcı-toplayıcılıktan çiftçi-otlatıcılığa tedrici (uzun soluklu) bir geçiş*in ürünü olduğunu göstermektedir, ortada bu neolitik kültürün başka yerden taşındığına ve Zağroslu avcı-toplayıcıların hayvan-bitki evcilleştirmeyi (içsel bir evrim geçirmeksizin) başkalarından öğrendiklerine dair tatmin edici delil bulunmamaktadır (Darabi vd., 2011, s. 263).

Sonuç

Bereketli Hilal'de yiyecek üretiminin doğuşu ve yayılımı incelenirken kaçınılması gereken nokta, İran neolitiğinin hiçbir dış etkiye maruz kalmaksızın tamamen kendi özgün koşulları içinde geliştiğini ya da yalnızca Levant + Güneydoğu Anadolu kaynaklı tarım kültürünün taklidi olduğunu öne sürerek iki uç önermeden birinde karar kılmaktır. 1- Zağros yerleşimlerinde hem batı hem de doğu kökenli mallar/hammaddeler keşfedilmiştir. Eğer bir bölge yabancı obje girişine açıksa, komşu kültürlerin etkisine de açıktır. 2- Öte yandan, özellikle keçi-koyun otlatıcılığı açısından Toros-Zağros köylerinin neolitikte merkezi bir role sahip oldukları hatırdan çıkarılmamalıdır. Keçi ve koyun, bu kavisin yerli hayvanlarıdır. Orada yaşayan avcı-toplayıcılar, otlatıcılığa geçmeden önce de bu hayvanların davranış kalıplarını iyi biliyorlardı. Bereketli Hilal'in bir bölgesinde başlayan tahıl tarımı nasıl çok geçmeden diğer bölgelere sirayet ettiyse, besiciliğin de bazı yerleşimlerde gelişerek komşu toplumlar tarafından benimsenmesi ve yalnız tahıl üreten köylere yeni geçim kaynağı olarak eklemlenmesi kaçınılmazdır. Öyleyse, B. Hilal neolitiğinin ortaya çıkışında Güneydoğu Anadolu, Batı İran ve Levant toplumlarının

her biri farklı roller üstlenmiş, bu sayede gelişen çiftçilik ve otlatıcılık ortak bir kültür haline gelip bu coğrafyaların hepsinde farklı derecelerde uygulanma olanağı bulmuştur. Böyle bakıldığında, neolitiği takip eden Bakır Çağı'nda "devlet-öncesi karmaşık toplum"un, Bronz Çağı'nda da (yoğun ticaret ilişkilerine bağlı olarak) "devletli-yazılı uygar toplum"un Bereketli Hilal'in tamamının (ve zamanla onlara katılan Güney Mezopotamya'nın) ortak katkılarıyla şekillendiği kabul edilmelidir.

Batı İran yiyecek üretimi, birbiriyle bağlantılı pek çok faktörün sonucu olarak hayat bulmuştur. Bunların ilki, Genç Dryas bitip Holosen Çağı başlarken (MÖ. 9500) Yakın Doğu ikliminde meydana gelen belirgin değişimlerdir: Bu devirde, kuru ve soğuk hava Bereketli Hilal'i terk ederken, yerine gelen yağmurlu/ılıman hava buğdaygiller habitatını genişletmiş; Levant ve Toros-Zağros'u kaplayan yeni bitki örtüsü de hayvanların ve insanların beslenme rejiminde köklü değişimler yaratmıştır. Topladığı tohumları işlemek amacıyla onları geçici olarak ikamet ettiği kamplara götüren insanoğlu, farkında olmadan tohumları çevreye saçmış ve buğdaygillerin yayılımını kolaylaştırmış olmalıdır. Bu, av hayvanlarının da aynı bölgelerde yoğunlaşması anlamına gelir. Tahılın yaşam alanını genişleten toplulukların tohumları daha sonraları kendi arzularıyla farklı bölgelere taşımaları, hatta bunların içinden en iyi tekleri seçerek büyümeleri için en uygun ortamı yaratmaya çalışmaları kolaylaşacaktır. Zağros'un Batı ve Kuzey Bereketli Hilal'den eksiği, ılıman ve yağışlı iklimin oraya diğerlerinden 1000-1500 yıl geç ulaşmasıdır. Ayrıca, Sapiens'in Afrika-Asya göç güzergâhından da anlaşılabileceği gibi, Bereketli Hilal'de insan nüfusunun en yoğun olduğu yerler, Levant ve Kuzey Mezopotamya'dır (bu gerçeği görmek için Bereketli Hilal'in erken yerleşimlerinin ilkin nerelerde kurulduğuna bakmak yeterlidir). Zağros toplumu ancak dağ eteklerinde ve vadilerde barınabildiğinden, Batı İran nüfusu aynı yoğunluğa hemen ulaşamamıştır. İran'ın ikinci iskân merkezi olan Hazar kıyılarının nüfusu daha da azdır. Öyle ki benzer bir fauna-floraya sahip olduğu halde Hazar-Elburz neolitiği Zağros'takinden çok sonra gelişebilmiştir. Demek ki Elburzluların iki eksiği, a) Batı İran kadar kalabalık olmamaları, b) Güneydoğu Anadolu ile Levant'tan uzaklıklarıdır. Bu hal, iklimi daha ılıman, nüfusu daha yoğun, evcilleştirilebilir bitki-hayvan toplulukları da bol/çeşitli olan Güneydoğu Anadolu ile Levant'ın niçin öncelikli merkezler olduklarını açıklar. Ama Zağros her şeye karşın "pasif alıcı" olarak görülmemelidir. Bölge, Anadolu'dan getirttiği obsidyen ve malakiti nasıl kendi bilgisi-becerisi ile işlemişse, Güneydoğu Anadolu kadar Zağros'ta da bulunan yabani keçiler ve yabani buğdayla kurduğu ilişkiyi yine kendi görgüsüyle "evcilleştirme" yönünde dönüştürmüş olabilir. Kültürel etkileşimler, alış-verişler ve bilgi aktarımları kuşkusuz hızlandırıcıdır ama Zağrosluların avcı-toplayıcılıkta edindikleri deneyimlerin de Zağros neolitiğinin oluşumunda büyük payı vardır.

Kaynaklar

BAKKEN, D. (2000), Hunting Strategies of Late Pleistocene Zarzian Populations from Palegawra Cave, Iraq and Warwasi Rock Shelter, Iran. M. Mashkour vd. (Eds.), Archaeozoology of the Near East IV A: Proceedings of the Fourth International Symposium on the Archaeozoology of Southwestern Asia and Adjacent Areas (s.11-17). Groningen: ARC – Groningen Institute for Archaeology.

DARABI, H. (2012), Towards Reassessing the Neolithisation Process in Western Iran, Documenta Praehistorica, XXXIX, s.103-110.

DARABI, H., NASERI, R., YOUNG, R. & FAZELI H. N. (2011), The Absolute Chronology of East Chia Sabz: A Pre-Pottery Neolithic Site in Western Iran, Documenta Praehistorica, XXXVIII, s.255-265.

HARARI, Y. N. (2015), Hayvanlardan Tanrılara Sapiens: İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi, Çeviren: Ertuğrul Genç, İstanbul: Kolektif Kitap.

HOLE, F. (2011), Interactions between Western Iran and Mesopotamia from the 9th-4th Millennia B.C., Iranian Journal of Archaeological Studies, 1 (1), s.1-14.

MAISELS, C. K. (2005), The emergence of civilization: From hunting and gathering to agriculture, cities, and the state in the Near East, London: Routledge / Taylor & Francis e-Library.

MASHKOUR, M., CHAHOUD, J. & MAHFOROUZI, A. (2010), Faunal remains from the Epipaleolithic site of Komishan Cave and its dating, preliminary results, Iranian Archaeology, 1 (1), s.32-37.

MATTHEWS, R., MOHAMMADIFAR, Y., MATTHEWS, W. & MOTARJEM, A. (2013a), Investigating the Neolithisation of Society in the Central Zagros of Western Iran. Roger Matthews ve Hassan Fazeli Nashli (eds.), The Neolithisation of Iran (s.14-34), Oxford: Oxbow Books.

MATTHEWS, W., MOHAMMADIFAR, Y., MOTARJEM, A., ILKHANI, H., SHILLITO, L.-M. & MATTHEWS, R. (2013b), Issues in the Study of Palaeoclimate and Palaeoenvironment in the Early Holocene of the Central Zagros, Iran, International Journal of Archaeology, 1 (2), s.26-33.

OLSZEWSKI, D. I. (2012), The Zarzian in the Context of the Epipaleolithic Middle East, The International Journal of Humanities, 19 (3), s.1-20.

OTTE, M., SHIDRANG, S., ZWYNS, N. & FLAS, D. (2011), New radiocarbon dates for the Zagros Aurignacian from Yafteh cave, Iran, Journal of Human Evolution, 61 (3), s.340-346.

PEASNALL, B. L. (2003), Iranian Mesolithic (Iranian Epipaleolithic), Peter N. Peregrine ve Melvin Ember (Eds.), Encyclopedia of Prehistory, Volume 8: South and Southwest Asia (s.198-214), New York: Springer.

RIEHL, S., ASOUTI, E., KARAKAYA, D., STARKOVICH, B. M., ZEIDI, M. & CONARD N. J. (2015), Resilience at the Transition to Agriculture: The Long-Term Landscape and Resource Development at the Aceramic Neolithic site of Chogha Golan (Iran), *BioMed Research International*, s.1-22.

SARIANIDI, V. (1999), Food-producing and other Neolithic communities in Khorasan and Transoxania: Eastern Iran, Soviet Central Asia and Afghanistan. A. H. Dani & V. M. Masson (Eds.), *History of Civilizations of Central Asia – Volume I: The Dawn of Civilization – Earliest Times to 700 B.C.* (s.109-126), Delhi: Motilal Banarsidass Publishers.

WEIDE, A., RIEHL, S., ZEIDI, M. & CONARD, N. J. (2015), Using new morphological criteria to identify domesticated emmer wheat at the aceramic Neolithic site of Chogha Golan (Iran), *Journal of Archaeological Science*, 57, s.109-118.

TÜRKİYE'DEKİ GAYRİMENKUL YATIRIM ORTAKLIKLARININ HİSSE SENEDİ DEĞERİ VE SÜPER ETKİNLİĞİ ARASINDAKİ İLİŞKİ[1]

Yrd. Doç. Dr. Aykut KARAKAYA[2]

Özet

Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı (GYO) gayrimenkullere, gayrimenkul projelerine, gayrimenkule dayalı menkul kıymetlere veya gayrimenkul haklarına yatırım yapmak ve yönetmek amacıyla kurulan ve faaliyet gösteren sermaye piyasası kurumudur. GYO'lar hem finansal piyasalar hem de inşaat sektörü özelinde reel kesim için hayati işlev görürler. Türkiye'deki GYO'ların etkinlikleri ve hisse senedi değeri arasındaki ilişkinin ortaya konması bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. GYO'ların 2015 yılı etkinlikleri Veri Zarflama Analizi (VZA) ile ölçülmüştür. GYO'ların girdi yönelimli ölçeğe göre sabit getiri, ölçeğe göre değişen getiri ve ölçek etkinlikleri hesaplanmıştır. *Analiz sonucunda ortalama ölçeğe göre* sabit getiri, ölçeğe göre değişen getiri ve ölçek etkinliği *skorları sırasıyla 0.80, 0.821 ve 0.976'dır. Etkin GYO yüzdesi sırasıyla %32, %36 ve %42'dir. Etkinlik skorları ve etkin GYO yüzdesi görece yüksektir. İlaveten* GYO'ların sabit getiri varsayımına göre süper etkinlik skorları hesaplanmıştır. Süper etkinlik skorları ve hisse senedi borsa fiyatı arasında pozitif yüksek korelâsyon bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: *GYO'lar, Etkinlik Ölçümü, VZA, Süper Etkinlik, Hisse Senedi Değeri.*

1. Giriş

Rekabetçi piyasa yapısı işletmeleri sahip oldukları fiziki ve finansal kaynakları optimâl kullanmaya itmektedir. Özellikle yaşanan küresel boyutlu finansal kriz işletmelerin faaliyetlerinde optimâl olmayı gerekli kılmaktadır. Bundan dolayı, işletmeler rekabet ettikleri sektördeki performanslarını doğru değerlendirip, ardından da arttırmanın yollarını araştırmalıdır. Bu bağlamda performansta öne çıkan unsurlar kullanılan kaynaklar ve bu kaynak kullanımı sonucunda ulaştıkları çıktılar olacaktır. Bu amaçla, işletmeler ulaşmak istedikleri çıktı düzeyleri için girdileri hangi seviyeye kadar kullanmaları gerektiğini belirlemede genellikle etkinlik ve verimlilik analizlerine başvurmaktadır.

Verimlilik, bir çıktının üretilebilmesi için üretim sürecinde kullanılan girdilerin ne kadar rasyonel kullanıldığını ortaya koyan bir göstergedir. Etkinlik, bir işi gerçekleştirmede kullanılan kaynakların istenilen sonucu elde etmek amacıyla ne ölçüde iyi kullanıldığını yansıtmaktadır. Verimlilik belli bir çıktının en az maliyetle üretilmesini, etkinlik ise bir girdi-çıktı mekanizması aracılığı ile işleri doğru yapabilme kabiliyetini ifade eder (Karakaya ve Maraş, 2016:1). Verimlilik daha çok teknik bir durumu vurgular.

Finansal sektörün etkinliği sadece makro değil aynı zamanda mikro anlamda da özel bir anlam taşımaktadır. Finansal sektör müstakil bir sektör olmasıyla birlikte ekonomik birimler arası kaynakların tahsisinde aracılık fonksiyonu gördüğünden kritik bir konuma sahiptir. Bu kritik konumundan ötürü finansal sektörün faaliyetlerindeki etkinlik ekonominin etkinliği ve verimliliği üzerinde diğer sektörlere göre daha belirleyici olmaktadır. Finansal sektörün ekonomideki en belirgin kurumları bankalar, sigorta şirketleri, emeklilik şirketleri, yatırım ortaklıkları ve aracı kurumlardır. Türkiye'de küresel finansal krizin ardından ekonominin canlandırılması maksadıyla alt yapı

[1] Bu çalışma 2015.53002.107.04.02 Türkiye'deki Gayrimenkul Yatırım Ortaklarının Veri Zarflama Yöntemiyle Etkinlik Analizi projesi kapsamında Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi BAP birimi tarafından desteklenmiştir.

[2] Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İİBF-İşletme Bölümü, aykut.karakaya@erdogan.edu.tr

yatırımlarına önem verildiğinden inşaat sektöründeki yükselişle birlikte yatırım ortaklığı türlerinden olan Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları (GYO) finansal sektör içindeki öne çıkmaya başlamıştır. GYO'lar gayrimenkullere, gayrimenkul projelerine, gayrimenkule dayalı menkul kıymetlere veya gayrimenkul haklarına yatırım yapmak ve yönetmek amacıyla kurulan ve faaliyet gösteren sermaye piyasası kurumlarıdır. Aşağıdaki Grafik 1 ve 2 GYO'ların Borsa İstanbul (BİST) içindeki önemini göstermektedir.

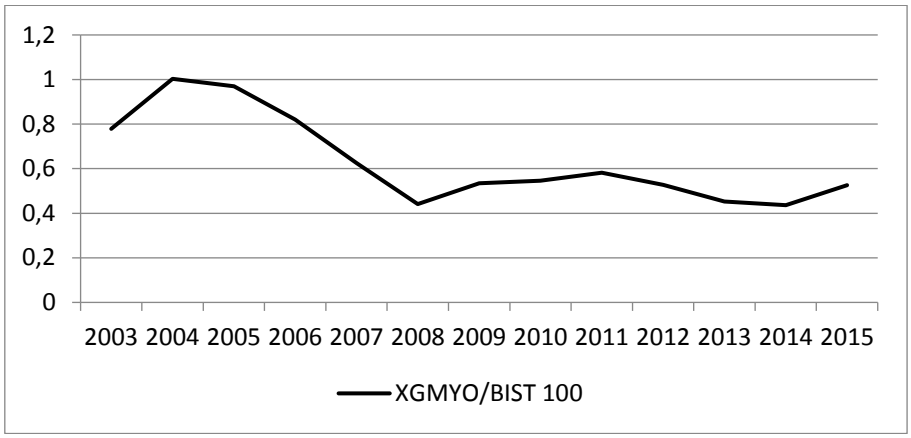

Grafik 1: GYO Endeksinin Nispi Güç Analizi

Grafik 1'de GYO Endeksinin BİST 100 'e göre nispi güç analizi yapılmıştır. GYO Endeksinin nispi güç analizine göre, 2004 yılından küresel finansal krizin ortaya çıkmasına kadar GYO Endeksinin gücünün azaldığı ve küresel finansal krizin ortaya çıktığı 2008 yılında minimum olduğu görülmektedir. Küresel finansal krizin ardından küçük iniş çıkışlara rağmen GYO Endeksinin nispi gücü yatay seyir izlemiştir. Dolayısıyla GYO Endeksi piyasa içerisinde 2004'den küresel krize kadar güç kaybederken küresel kriz sonrasında genelde gücünü koruduğu görülmektedir.

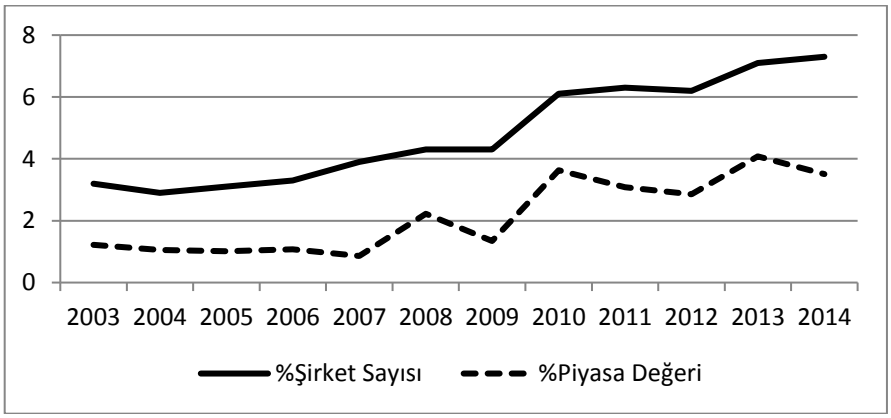

Grafik 2: GYO'ların BİST İçindeki Payı

Grafik 2'de GYO'ların şirket sayısı ve piyasa değeri açısından BİST içindeki payı sunulmuştur. Şirket sayısı 2003'de 9 iken istikrarlı bir artışla son yılda 31'e yükselmiştir. Piyasa değeri de 2003'de yaklaşık ₺1,2 Milyar'dan son yıl yaklaşık ₺22 Milyar'a ulaşmıştır. GYO'lar sayı olarak BİST içinde payı %3'den %7 yükselirken, piyasa değeri açısından %1'inden yaklaşık %4'üne yükselmiştir. GYO'ların sayı ve piyasa değerindeki bu gelişmenin küresel finansal krizinden sonraki dönemde de devam etmesi dikkat çekicidir. İnşaat sektörünün öne çıkarılması suretiyle alt yapı yatırımları kanalıyla, krizin Türkiye Ekonomisi üzerine etkisinin azaltılması veya sınırlı tutulmasının bir sonucu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Finansal sektör içindeki önemi giderek artan GYO'ların kaynaklarını etkin kullanıp iyi yönetilmesi hem finansal hem de reel kesim için önemlidir. Bu öneminden ötürü, Türkiye'deki GYO'ların etkinliğinin ölçüp, etkinlik ve piyasa performansı arasındaki bağın ortaya konması bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı olan etkinlik ölçümü, Veri Zarflama Analizi (VZA) modellerinden Ölçeğe Göre Sabit Getiri, Ölçeğe Göre Değişken Getiri, Ölçek Etkinliği ve Süper Etkinlik yöntemiyle gerçekleştirilmiştir.

2. Veri Zarflama Analizi

Etkinlik ölçüm yöntemleri oran analizi, parametrik ve parametrik olmayan olmak üzere üç kısma ayrılırlar. Oran analizinde çoğunlukla tek girdi ve tek çıktı değişkenli finansal oranlar kullanılmaktadır. Oran analizleri gerçek etkinliği tam ölçemezler. (Karakaya vd., 2014;4). Parametrik yöntemlerde önceden bir fonksiyonel biçim varsayılıp ve bu fonksiyonun parametreleri tahmin edilmeye çalışılır (Çakmak vd., 2008: 27). Literatürde parametrik yöntem olarak genelde bir çıktı ile birden çok girdinin ilişkilendirildiği regresyon tekniklerinden yararlanılmaktadır. Parametrik yöntemlere bir alternatif olarak ortaya çıkan parametrik olmayan yöntemler, genel olarak matematiksel programlamaya dayalıdır. Bu yöntemler, önceden bir fonksiyonel biçimin varlığını öngörmezler. Bu özelliklerinden dolayı parametrik yöntemlere göre daha esnektirler. Ayrıca çok girdili ve çok çıktılı ölçüm için oldukça uygun bir yapıya sahiptirler (Yolalan,1993:5: Karakaya ve Maraş, 2016:2). Parametrik olmayan etkinlik ölçüm yöntemlerinden en yaygın kullanılan teknik ise, Veri Zarflama Analizi (VZA)'dir.

VZA (Veri Zarflama Analizi) tekniği 'Toplam Faktör Verimliliği' yaklaşımına dayalı olarak çok girdili-çok çıktılı üretim ortamında faaliyet gösteren homojen karar birimlerinin etkinliğini ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. VZA, ilk olarak Farrell (1957) tarafından ortalama performans ölçütüne karşılık ortaya atılan 'Sınır Üretim Fonksiyonu' önerisi ile şekillenmiş, sonrasında Charnes, Cooper ve Rhodes (1978) ve Banker, Charnes ve Cooper (1984)'in çalışmalarıyla bugünkü halini almıştır.

VZA genel olarak 'Ölçeğe Göre Sabit Getiri' ve 'Ölçeğe Göre Değişken Getiri' olmak üzere genelde ikiye ayrılmaktadır. Ölçeğe göre sabit getiri Charnes, Cooper ve Rhodes (CCR) (1978) tarafından, ölçeğe göre değişken getiri de Banker, Charnes ve Cooper (BCC) (1984) tarafından geliştirilmiştir.

Ölçeğe göre sabit getiri varsayımı söz konusu olan CCR modelinde önce her bir karar verme birimi için, ağırlıklı sanal girdi ve çıktılar üretilir. Ardından bu sanal çıktı/sanal girdi oranını maksimum kılacak ağırlıklar kesirli doğrusal programlama yardımıyla belirlenir. Böylece her bir karar verme birimi için ayrı ağırlık kümesi hesaplanır (Charnes, Cooper ve Rhodes, 1978).

BCC modeli, CCR modelinin varsayımlarında değişiklik yapılarak elde edilmiş bir modeldir. Banker, Charnes ve Cooper (BCC) modelini kullanarak tüm karar birimleri için ölçeğe göre getiri tipi de belirlenebilir. BCC modelinde, önceki CCR modeline ölçeğe göre değişken getiri varsayımı çerçevesinde konvekste kısıtını eklemişlerdir. BCC sınırı her zaman CCR sınırının altında yer alır. Bu yüzden CCR etkinlik skoru, BCC etkinlik skorundan küçük veya ona eşit olacaktır.

Her iki yaklaşımın da birer VZA modeli olmasına karşın varsayımları farklıdır. CCR modeli 'Ölçeğe Göre Sabit Getiri' varsayımı altında 'Toplam Teknik Etkinlik' ölçerken, BCC modeli ile 'Ölçeğe Göre Değişken Getiri' varsayımı altında benzer ölçekteki birimleri birbirleriyle kıyaslayarak sadece 'Saf Teknik Etkinlik' ölçülmektedir. Her iki yaklaşımda da karar biriminin hesaplanan etkinlik ölçütünün 1 olması karar biriminin etkin olduğunu, 1' den farklı olması karar biriminin etkin olmadığını gösterir. Her iki yaklaşımda, girdi veya çıktı odaklı olarak hesaplanabilmektedir. CCR ve BCC girdi odaklı olduğunda, etkin olmayan birimler 1'den küçük değerler alırken, çıktı odaklı olduğunda, etkin olmayan birimler 1'den büyük değerler alacaklardır. Etkin olan karar birimlerinde aylak değişken değeri sıfır, etkin olmayan karar biriminin aylak değişken değeri sıfırdan farklı olmaktadır.

Yukarıdaki CRR ve BCC yöntemlerine ilaveten VZA 'Toplamsal Yöntem' adında yöntemle de hesaplanmaktadır. CCR ve BCC modelleri girdiye veya çıktıya odaklı olarak değerlendirilebilmektedir. Toplamsal Yöntem hem girdi hem de çıktı odaklılığı aynı anda dikkate alabilmektedir. Bu yöntemde, girdi fazlası ve çıktı eksikliği eş anlı biçimde ele alıp etkinlik sınırı üzerinde etkinsiz karar birimine en uzaktaki noktaya ulaşmak amaçlanır (Banker vd., 2004;355). Yöntemde karar birimleri için bir etkinlik skoru elde edilmez. Karar birimlerinin etkin olup olmadıkları aylak değişken değerlerine bakılarak belirlenir. Eğer aylak değişken değeri de sıfır ise o karar birimi bu modele göre etkin olacaktır.

Hali hazırdaki girdi bileşiminin en uygun biçimde kullanılarak mümkün olan maksimum çıktının üretilmesindeki başarı "Saf Teknik Etkinlik", girdi ve çıktı fiyatlarının göz önüne alınarak en uygun girdi bileşiminin seçilmesindeki başarı "Fiyat Etkinliği" ve uygun ölçekte üretim yapmadaki başarı da "Ölçek Etkinliği" olarak tanımlanmaktadır. Saf Teknik Etkinlik ve Ölçek Etkinliği birlikte "Toplam Teknik Etkinlik" veya "VZA Etkinliği" olarak da adlandırılanır (Banker, Charnes ve Cooper, 1984).

VZA'da üç kısıt söz konusudur. Bunlardan birincisi girdi ve çıktıların negatif değerler almaması ve değişkenlerin arasındaki korelâsyonun pozitif olmasıdır (Bowlin, 1998; 17). İkincisi analize konu olan işletmelerin etkinliğinin maksimum 1 olmasıdır (Ulucan, 2002:187). Üçüncüsü ise, araştırmanın güvenilirliği yönünden, işletme sayısının girdi ve çıktıların sayısının en az iki veya üç katı olmasıdır

(Boussofiane vd., 1991: 3; Ramanathan, 2003:174; Paradi vd., 2004: 325). Bu kısıtların sağlanması analizin sıhhati açısından gereklidir.

Etkinlikler hesaplandığında, birden fazla etkin birimin ortaya çıktığı gözlemlenebilmektedir. Böyle durumlarda Andersen ve Petersen (1993) tarafından geliştirilen 'Süper Etkinlik Modeli' yardımıyla, etkin birimlerin kendi aralarında etkinlik derecelerine göre sıralanması mümkün olabilmektedir. Her bir etkin karar birimi, sırasıyla etkin üretim sınırından çıkarılmakta ve çıkarılan karar biriminin yeniden belirlenen etkin sınıra olan uzaklığı ölçülmektedir. Hesaplamalar sonucunda elde edilen süper etkinlik skorları arasından en yüksek değere sahip olan karar birimi en etkin birim olacaktır. Her bir etkin karar birimi elde ettiği 'Süper Etkinlik Skorları' itibariyle büyükten küçüğe doğru sıralanarak kendi aralarındaki üstünlük sıralaması elde edilir (Özden, 2008:178; Perçin ve Çakır, 2012;36).

Adler ve diğerleri (2002), VZA literatüründeki karar birimleri sıralama yöntemlerini aşağıda belirtilen altı grupta toplamıştır (Adler vd., 2002; Yıldırım, 2009: 71; Perçin ve Çakır, 2012;36):

1. Etkinlik skorlarından türetilen çapraz etkinlik matrisine dayalı sıralama,

2. Etkin karar birimlerini kendi aralarında sıralayan süper etkinlik yöntemi,

3. Etkin karar birimlerin etkin olmayan karar irimler için referans gösterilme sayılarına dayanan kıyaslama yöntemi,

4. Çok değişkenli istatistik tekniklerine dayalı sıralama,

5. Etkinsiz karar birimlerinin bütün girdi ve çıktılarındaki ortalama oransal etkinsizliklerine göre sıralanması,

6. Çok amaçlı karar verme yöntemlerine dayalı sıralamadır.

Bu çalışmada, yukarıda belirtilen sıralama yöntemlerinden biri olan, etkin karar birimlerini kendi aralarında sıralayan süper etkinlik yöntemi ile sıralama yapılmıştır.

3. Veri Seti ve Değişkenler

Çalışma veri seti Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) ve Kamu Aydınlatma Platformu (KAP) internet sitelerinde halka açık olarak yayınlanan GYO ait 2015 yılı finansal tabloları ve portföy bilgilerinden oluşturulmuştur. Borsa İstanbul'da kurumsal ürünler pazarında hisse senetleri işlem gören 31 GYO'nun 2015 yılı verileri çalışmanın veri setini oluşturmaktadır.

Etkinlik modelinin değişkenleri olan 3 girdi ve 2 çıktı literatürden yararlanılarak belirlenmiştir. Girdiler finansman gideri (Anderson vd., 2002; Topuz, 2002; Aytekin ve Kahraman, 2015; Karakaya ve Maraş, 2016), faaliyet giderleri (Anderson ve Springer, 2002; Anderson vd., 2002; Topuz, 2002; Anderson vd., 2004; Miller vd., 2005; Springer ve Miller ,2007; Türkmen Yılmaz, 2011; Aytekin ve Kahraman, 2015; Karakaya ve Maraş, 2016) ve öz sermaye (Aytekin ve Kahraman, 2015; Karakaya ve Maraş, 2016) olarak üç adettir. Çıktılar net aktif değeri (Anderson vd., 2002; Türkmen Yılmaz, 2011; Aytekin ve Kahraman, 2015; Karakaya ve Maraş, 2016) ve toplam gelirlerdir (Anderson vd., 1998; Ambrose ve Pennington-Cross, 2000; Anderson vd., 2004; Miller vd., 2005).

Çalışmadaki GYO sayısı 31 girdi ve çıktı toplamı 5 olduğundan GYO sayısı değişken toplamının 6 katı olduğundan VZA'nın kısıtlarından biri olan GYO sayısının girdi ve çıktı toplamının en az 2-3 katı olması koşulu sağlanmaktadır. Türkiye'deki 31 GYO'nun 2015 yılı bilgilerinden meydana gelen üç girdi ve iki çıktıdan oluşan toplam beş değişkene sahip üretim yaklaşımına dayalı girdi yönelimli teknik etkinlik bulguları aşağıdaki bulgular başlığında sunulmuştur.

4. Araştırma Bulguları

Araştırma bulguları aşağıda üç başlık halinde verilmiştir. Başlıkların ilkinde araştırmanın girdi ve çıktılarının tanımlayıcı istatistikleri ve korelâsyonları, ikincisinde GYO'ların VZA sonucunda elde edilen etkinlikleri, üçüncüsünde GYO'ların hesaplanan süper etkinlik skorları, süper etkinlik skorları ve hisse senedi fiyatları arasındaki korelâsyonlar yer almıştır.

4.1. Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri ve Korelâsyon Katsayıları

VZA'nın hesaplanmasından önce çalışmada kullanılan modeldeki girdi ve çıktıların VZA'ya uygunluğu açısından incelenmesinde yarar vardır. Değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 1'de ve ikili korelâsyon katsayıları Tablo 2'de sunulmaktadır. Tablo 1'deki girdi ve çıktıların minimum

değerlerine bakıldığında hiç birinin negatif değer almadığı görülmektedir. Dolayısıyla VZA'nın değişkenlerin negatif değer almaması koşulunun sağlanmıştır.

Tablo 1: Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri (₺1.000)

	Finansman Gideri	Faaliyet Giderleri	Öz Sermaye	NAD	Toplam Gelirler
Minimum	0,077	407	9.025	9.025	6.521
Ortalama	55.214	20.332	965.876	1.133.887	6.451.923
St. Sapma	98.036	30.321	1.763.006	2.257.795	34.038.900
Maksimum	506.950	123.221	9.325.399	11.544.347	1.801.358.000

GYO'ların ortalama finansman gideri ₺55.214.007, faaliyet giderleri ₺ 20.332.638, öz sermaye büyüklüğü ₺965.876.825, net aktif değeri ₺1.133.887.427 ve toplam gelirleri ₺6.451.923.384'dir. GYO'ların dikkat çeken faaliyet giderlerinden daha fazla finansman giderine katlandığı ve net aktif değerin öz sermayenin üzerinde gerçekleştiğidir. İlaveten toplam gelirlerle ilgili istatistikler GYO'ların gelirlerinin değişkenliğinin yüksek olduğudur.

Tablo 2: Değişkenlerin Korelâsyon Katsayıları

Değişkenler	Finansman Gideri	Faaliyet Giderleri	Öz Sermaye	NAD	TG
Finansman Gideri	1				
Faaliyet Giderleri	0.234*	1			
Öz Sermaye	0.345*	0.609**	1		
Net Aktif Değeri	0.415**	0.583**	0.891**	1	
Toplam Gelirler	0.291*	0.501**	0.819**	0.716**	1

*ve ** sırasıyla istatistiksel olarak %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Tablo 2'den, girdi ve çıktıların kendi arasındaki korelâsyonlar 0.234-0.891 aralığındadır. Girdiler arası korelâsyon katsayılarının 0.234-0.609 aralığında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Çıktılar arasındaki korelâsyon 0.716 pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Ayrıca girdiler ve çıktılar arasındaki korelâsyonun 0.291-0.583 aralığında pozitif ve istatistiksel açıdan anlamlı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu beş değişkenin birbirleriyle pozitif yönlü ve anlamlı ilişkili olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu bulgular ışığında girdi ve çıktı değişkenlerinin VZA'da kullanılma koşulu açısından korelâsyon katsayılarının arzu edilen nitelikte olduğu söylenebilir.

4. 2. Veri Zarflama Analizi Bulguları

2015 yılı için 31 GYO'nun Ölçeğe Göre Sabit Getiri (CCR) ve Ölçeğe Göre Değişken Getiri (BCC) varsayımlarına göre elde edilen VZA bulguları aşağıda Tablo 3'dedir. Tablo 3'e göre, 31 GYO'nun 10'unun Ölçeğe Göre Sabit Getiri (CCR) varsayımı altında etkin, geriye kalan 21'inin ise etkin olmadığı görülmektedir. Diğer yandan, Ölçeğe Göre Değişken Getiri (BCC) varsayımına göre hesaplanan etkinlik açısından, 11 GYO'nun etkin, 20'sinin ise etkin olmadığı tespit edilmektedir. Böylece, GYO'ların etkin olanların sayısının toplam GYO'ların sırasıyla %32 ile %35'ine denk geldiği tespit edilmiştir. Ayrıca Ölçeğe Göre Sabit Getiri etkinlik ortalaması 0.810 ve Ölçeğe Göre Değişken Getiri etkinlik ortalaması 0.821'dir. Analiz sonucunda, hem CCR hem de BCC varsayımı altında etkin olan GYO'ların sektörün üçte bir düzeyinde ve etkinlik ortalamasının yüksek olduğu ortaya çıkmıştır.

Ölçek etkinliği skorları GYO'ların ölçek etkinliğine ne kadar sahip olduklarını göstermesi açısından önemlidir. Ölçek etkinliği skoru 1 olanlar ölçek etkinliğine sahip, 1'in altındakilerse ölçek etkinliğine sahip değil yani ölçek etkin değildir (Ramanathan, 2005). GYO'ların ölçek etkinliği, Ölçeğe Göre Sabit Getiri etkinliğinin Ölçeğe Göre Değişken Getiri etkinliğine oranlanmasıyla hesaplanır. Ölçek etkin olan GYO'lar faaliyetlerini optimâl büyüklükte yürütebilen, ölçek etkinsiz olan GYO'lar faaliyetlerini optimâl büyüklükte yürütemeyenlerdir (Tarım, 2001:17). AKFEN GYO'yu örnek verilirse, ölçek etkinliğinin 0.756 olması, faaliyetlerini optimâl ölçek büyüklüğünde gerçekleştiremediğini gösterir. Buna karşın AKİŞ GYO'nun ölçek etkinliğinin 1 olması, faaliyetlerini optimâl ölçek büyüklüğünde gerçekleştirebildiğini yani ölçek ekonomisinden yararlanabildiğini gösterir.

Tablo 3: GYO'ların 2015 Yılı Etkinlik Skorları ve Referanslar

Sıra	GYO'lar	Sabit Getiri Etkinliği	Değişken Getiri Etkinliği	Ölçek Etkinliği	Referanslar
1	AKFEN GYO	0.754	0.756	0.997	22 ve 30
2	AKİŞ GYO	0.626	0.645	0.970	5, 10, 22 ve 27
3	AKMERKEZ GYO	1.000	1.000	1.000	
4	ALARKO GYO	0.851	0.822	0.966	12, 28 ve 30
5	ATA GYO	1.000	1.000	1.000	
6	ATAKULE GYO	0.636	0.637	0.999	5 ve 10
7	AVRASYA GYO	0.624	0.642	0.972	5 ve 10
8	DENİZ GYO	0.756	0.756	1.000	10, 12 ve 20
9	DOĞUŞ GYO	0.993	0.998	0.995	3, 22 ve 30
10	EMLAK KONUT GYO	1.000	1.000	1.000	
11	HALK GYO	0.854	0.854	1.000	3, 10, 20 ve 30
12	İDEALİST GYO	1.000	1.000	1.000	
13	İŞ GYO	0.966	0.966	1.000	10, 27 ve 30
14	KİLER GYO	0.579	0.592	0.979	3, 5 ve 22
15	KÖRFEZ GYO	0.915	0.987	0.927	3 ve 12
16	MARTI GYO	0.482	0.489	0.985	5 ve 10
17	NUROL GYO	1.000	1.000	1.000	
18	ÖZAK GYO	0.680	0.697	0.976	5, 10 ve 27
19	ÖZDERİCİ GYO	0.730	0.754	0.967	10, 27 ve 30
20	PANORA GYO	1.000	1.000	1.000	
21	PERA GYO	0.741	0.752	0.985	5, 10 ve 27
22	REYSAŞ GYO	1.000	1.000	1.000	
23	SAF GYO	0.762	0.865	0.881	5, 10 ve 27
24	SERVET GYO	0.557	0.591	0.943	5, 10 ve 27
25	SİNPAŞ GYO	0.161	0.170	0.945	3, 5 ve 17
26	TORUNLAR GYO	0.986	1.000	0.986	22, 27 ve 30
27	TSKB GYO	1.000	1.000	1.000	
28	VAKIF GYO	1.000	1.000	1.000	
29	YAPI KREDİ KORAY GYO	0.668	0.692	0.965	5, 17 ve 22
30	YENİ GİMAT GYO	1.000	1.000	1.000	
31	YEŞİL GYO	0.654	0.787	0.830	5 ve 22
	Etkinlik Ortalaması	0.810	0.821	0.976	
	Etkin GYO Sayısı	10	11	13	
	Etkin GYO Yüzdesi	%32.26	%35.48	%41.94	

Ölçek etkin olan GYO sayısı 13 ve GYO'ların %42'isi ölçek etkindir. Ölçek etkin GYO sayısı ve yüzdesi Ölçeğe Göre Sabit Getiri ve Ölçeğe Göre Değişken Getiri varsayımları etkinliklerinden daha yüksektir. Bu bulguya göre GYO'ların etkinlik boyutlarından daha fazla Ölçek Etkinliğini ardından Saf Teknik Etkinliği sağlayabildiği söylenebilir. Bundan dolayı Toplam Teknik Etkinlik daha düşük düzeyde gerçekleşmiştir. GYO'ların Saf Teknik Etkinliğin yani GYO'ların operasyonel konuların iyileştirilmesinde fayda olacağı ortaya çıkmıştır. Dolaysıyla GYO etkinsizliğinin ölçekten yeterince yararlanamadığından değil, Saf Teknik Etkinlik'ten kaynaklandığı görülmüştür.

Etkin olmayan şirketlerin etkin sınırda yer almaları için girdi ve çıktı değerlerini örnek almaları gereken şirketler referans şirketlerdir. Tablo 3'ün son sütununda etkin olmayan GYO'ların etkinliğe ulaşabilmeleri için referans almaları gereken şirketler yer almaktadır. Örneğin AKFEN GYO REYSAŞ GYO ve YENİ GİMAT'yu veya bunlardan sadece birini kendine örnek almak suretiyle etkin olabilir. Etkin olmayan GYO'lar için etkin GYO'lardan en fazla referans gösterilme sayısı 12 ile ATA GYO ve EMLAK KONUT GYO'ya aittir. Etkin olmayan GYO'lar için etkin GYO'lardan en az referans gösterilme sayısı 1 ile PANORA GYO ve VAKIF GYO'ya aittir.

4.3. Süper Etkinlik Bulguları

Aşağıdaki Tablo 4 GYO'ların 2015 yılı süper etkinlik skorları ile hisse senedi fiyatlarını göstermektedir. Tablo 3'deki Ölçeğe Göre Sabit Getiri varsayımında etkin bulunmayan GYO'ların etkinlik skorları hesaplama sonucunda değişmeden Tablo 4'de sunulmuştur. Ölçeğe Göre Sabit Getiri varsayımında etkin olan GYO'lar için ayrıca süper etkinlik skorları hesaplanmış ve Tablo 4'de raporlanmıştır.

Tablo 4'e göre etkin GYO'lardan süper etkinlik skoruna göre 3.010 ile YENİ GİMAT GYO ilk sırada 1.05 ile TSKB GYO son sıradadır. Süper etkinlik skorları 1'den büyük olan GYO'ların etkinliğini değiştirmeden girdilerini hangi oranda artırabileceklerini gösterir. Örneğin, 1.316 skora sahip ATA GYO kullandığı girdi miktarını ortalama %31.6 oranında artırsa bile, ATA GYO'nun etkin GYO olarak değerlendirilebileceği anlamına gelmektedir.

Tablo 4: GYO'ların 2015 Yılı Süper Etkinlik Skorları ve Hisse Senedi Fiyatları

Sıra	GYO'lar	Süper Etkinlik Soku	Hisse Senedi Fiyatı(₺)
1	AKFEN GYO	0.754	1,34
2	AKİŞ GYO	0.626	2,18
3	AKMERKEZ GYO	2.624	16,60
4	ALARKO GYO	0.851	27,50
5	ATA GYO	1.316	2,79
6	ATAKULE GYO	0.636	1,32
7	AVRASYA GYO	0.624	1,13
8	DENİZ GYO	0.756	1,48
9	DOĞUŞ GYO	0.993	3,60
10	EMLAK KONUT GYO	1.141	2,60
11	HALK GYO	0.854	1,03
12	İDEALİST GYO	2.603	0,77
13	İŞ GYO	0.966	1,76
14	KİLER GYO	0.579	1,59
15	KÖRFEZ GYO	0.915	1,05
16	MARTI GYO	0.482	0,40
17	NUROL GYO	1.274	4,64
18	ÖZAK GYO	0.680	1,86
19	ÖZDERİCİ GYO	0.730	1,26
20	PANORA GYO	1.078	4,43
21	PERA GYO	0.741	0,39
22	REYSAŞ GYO	1.406	0,51
23	SAF GYO	0.762	0,79
24	SERVET GYO	0.557	2,35
25	SİNPAŞ GYO	0.160	0,62
26	TORUNLAR GYO	0.986	3,25
27	TSKB GYO	1.050	0,58
28	VAKIF GYO	1.564	2,28
29	YAPI KREDİ KORAY GYO	0.668	1,31
30	YENİ GİMAT GYO	3.010	13,25
31	YEŞİL GYO	0.654	0,36

4.4. Süper Etkinlik ve Hisse Senedi Fiyatı İlişkisi

GYO'ların süper etkinlikleri ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkinin ortaya konmasında iki korelâsyon analizinden yararlanılmıştır. GYO'ların süper etkinlik skorları ile hisse senedi fiyatı arasındaki ilişki Pearson Korelâsyonla, GYO'ların süper etkinlik skorları sıralaması ile hisse senedi fiyatları sıralaması arasındaki ilişki ise, Spearman Sıra Korelâsyonla incelenmiştir. Aşağıda Tablo 5'de hesaplanan korelâsyon katsayıları ve korelâsyonların istatistiksel anlamlılık düzeyleri verilmiştir.

Tablo 5: Süper Etkinlik Skoru ve Hisse Senedi Fiyatı Arasındaki Korelasyonlar

Korelasyonlar	Katsayılar	Anlamlılık Düzeyleri
Pearson Korelasyon	0.546	0.001
Spearman Sıra Korelasyon	0.421	0.009

Tablo 5'e bakıldığında, süper etkinlik skorları ile hisse senedi fiyatı arasındaki Pearson Korelasyonu 0.546 ve anlamlılık düzeyi 0.001'dir. Süper etkinlik skorlarının sıralaması ile hisse senedi fiyatı sıralaması arasındaki Spearman Sıra Korelâsyonu 0.421 ve anlamlılık düzeyi 0.009'dur. Bu sonuca göre, hem GYO'ların süper etkinlik skorları ile hisse senedi fiyatı arasında, hem de süper etkinlik skorları sıralaması ile hisse senedi fiyatı sıralaması arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı ilişkilerin olduğu ortaya çıkmaktadır. GYO'ların süper etkinlik skorları ile hisse senedi fiyatı arasındaki bu ilişkinin saçılımı aşağıdaki Grafik 3'de gösterilmiştir.

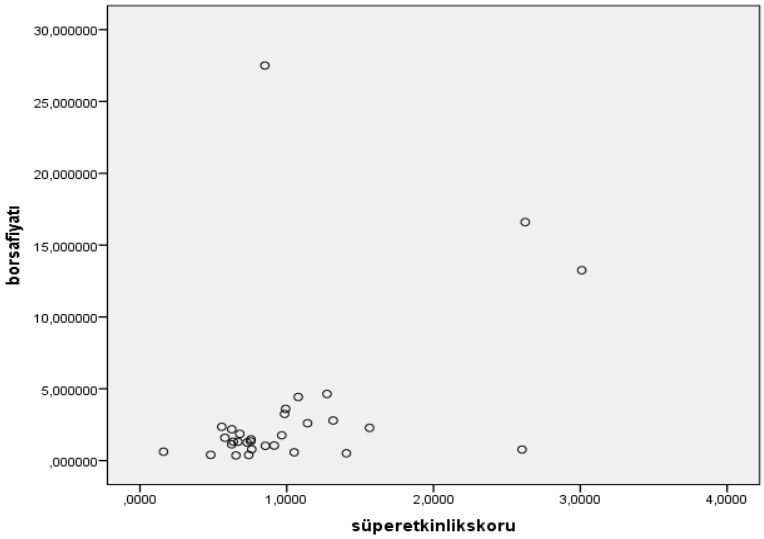

Grafik 3: Süper Etkinlik Skoru ve Hisse Senedi Borsa Fiyatı Saçılım Grafiği

Grafik 13de yatay eksen GYO'ların süper etkinlik skorlarını dikey eksende ise GYO'ların hisse senedi borsa fiyatı yer almaktadır. Grafikten ilişkinin doğrusal olduğu görülmektedir. Ancak iki GYO'nun bu doğrusal ilişkiye uymadığı ortaya çıkmaktadır. Uç değer olan bu iki GYO Alarko GYO ve Servet GYO veri setinden çıkarıldığında, geriye kalan 29 GYO'nun hisse senedi fiyatı ile süper etkinlik skoru arasındaki Pearson Korelasyonu dikkat çekici biçimde 0.733 düzeyine yükseliyor. Bu korelâsyon 2015 yılında GYO'ların etkinliği ile borsa performansı arasında pozitif kuvvetli bir ilişkinin olduğunu ortaya koymaktadır. Buradan etkin GYO'ların hisse senedi borsa fiyatının yani piyasa başarısının yüksek olduğu sonucuna varılabilir.

6. Sonuç ve Öneriler

Rekabetçi piyasa koşullarının getirdiği bir sonuç olarak, firman kaynaklarını optimâl kullanımı ivedilik kazanmıştır. Bu zorunluluk hem firma he de sektör düzeyindedir. Kaynakların optimâl dağılımı açısından kullanılan ölçütler arasında etkinlik analizleri önemli yer tutmaktadır. Etkinlik analizi sonucunda etkin olan ve olmayan firmaların belirlenmesi, ardından iyileştirmelerle firmalardan sektöre, sektörden de ekonomiye doğru etkinliğin iyileştirilmesi söz konusu olmaktadır. Etkinlik ölçümünde en yaygın başvurulan yöntemlerden biri doğrusal programlama kullanılarak ölçülen veri zarflama analizidir. Bu çalışmada Türkiye'deki GYO'ların 2015 yılı göreli etkinlikleri Ölçeğe Göre Sabit Getiri Varsayımı, Ölçeğe Göre Değişken Getiri Varsayımı, Ölçek Etkinliği ve Süper Etkinlikleri VZA ile ölçülerek sektörün durumu belirlenmeye çalışılmıştır. Analiz sonucunda ulaşılan bulgular şöyle özetlenmiştir:

VZA sonucunda, 2015 yılında GYO'ların çoğunluğunun etkinlik sınırına ulaşamamasına rağmen, ortalama etkinlik skoru yüksek gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, 31 GYO'nun yaklaşık %32-45'inin etkin geriye kalanların etkin bulunmaması Anderson vd., (2002), Topuz (2002), Türkmen (2002),

Anderson vd., (2004), Yılmaz-Türkmen (2011), Aytekin ve Kahraman (2015) ile Karakaya ve Maraş (2016) tarafından yapılan çalışmaların bulgularıyla benzerlik taşımaktadır. Bu çalışmanın ortalama etkinlik skorları, Türkiye'deki GYO üzerine yapılmış çalışmaların ortalama etkinlik skorlarıyla kıyaslandığında, 0.810-0.976 aralığında ve yüksek düzeyde olduğu gözlenmiştir. Bu yüksek ortalama etkinlik skorları 2015 yılı sektör dışı (politik, ekonomik, sosyal vb.) gelişmelerin etkisiyle oluştuğunu ileri sürmek yanlış olmayacaktır.

Diğer bir sonuçta, Ölçek Etkin GYO sayısı Ölçeğe Göre Değişken Getiri GYO sayısından, Ölçeğe Göre Değişken Getiriye göre etkin GYO sayısı da Ölçeğe Göre Sabit Getiri varsayımına göre etkin GYO sayısından daha fazladır. Böylece, etkin olmayan GYO'ların etkinlik sınırına ulaşamamasının nedeni optimâl ölçekten ziyade, Saf Teknik Etkinliğe bağlı olduğu görülmüştür. Buradan, GYO'ların etkinliğe ulaşmada sahip oldukları üretim faktörlerinden yeterli düzeyde yararlanamadığı söylenebilir. GYO yönetimleri tarafından bunun ele alınması gerektiği tespit edilmiştir.

GYO'ların süper etkinlik skorları ile borsa performansı arasında pozitif kuvvetli bir ilişkinin olduğunu ortaya konmuştur. Etkin GYO'ların hisse senedi borsa fiyatının yani GYO piyasa başarısının yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular ışığında yönetici, hissedar, yatırımcı, tedarikçi ve kreditör gibi ekonomik çevrelere GYO'larla ilgili kararlarında 'Teknik Etkinlik' ile piyasa başarı arasındaki ilişkiyi dikkate almaları önerilebilir. Dolayısıyla ekonomik çevreler kararlarında 'Teknik Analiz' yerine 'Temel Analiz'in bir unsuru olarak 'Teknik Etkinlik' göstergelerini dikkate alabilirler.

Kaynaklar

Adler, N., L. Friedman ve Z. Stern (2002) "Review Of Ranking Methods In The Data Envelopment Analysis Context", European Journal of Operational Research, 140, 249-265.

Ambrose, B.W. ve A. Pennington-Cross, (2000). Economies of Scale: The Case of REITs. Published Working Paper, Real Estate Research Institute, Bloomington, IN.

Andersen, P., ve N. C. Petersen,, (1993). "A Procedure for Ranking Efficient Units in Data Envelopment Analysis", Management Science, 39 (10), 1261-1264.

Anderson, R. I., Fok, R., Zumpano, L.V. ve H. W. Elder, (1998). Measuring the Efficiency of Residential Real Estate Brokerage Firms. Journal of Real Estate Research. volume 16(2), 139-158.

Anderson, I. R., Fok R., Springer T. ve J. Webb, (2002) "Technical Efficiency and Economies of Scale: A Non Parametric Analysis of REIT Operating Efficiency", European Journal of Operational Research, 139, 598-612.

Anderson, R.I. ve T. M. Springer, (2002).REIT Selection and Portfolio Construction: Using Operating Efficiency as an Indicator of Performance. Journal of Real Estate Portfolio Management 9(1),17-28.

Anderson, R.I., Brockman C.M., Giannikos, C. ve R. W. Mcleod, (2004) "A Non- Parametric Examination of Real Estate Mutual Fund Efficiency", International Journal of Business and Economics, 3(3), 225-238.

Aytekin, S. ve E. Kahraman, (2015) "BIST Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları Endeksindeki (XGMYO) Şirketlerin Finansal Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi Yöntemi ile Değerlendirilmesi", Niğde Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 8(1), 289-301.

Banker, R.D., A. Charnes ve W.W. Cooper, (1984) "Some models for estimating technical and scale inefficiencies in data envelopment analysis," Management Science, 30, 1078-1092.

Banker, R. D., W. W. Cooper, L. M. Seiford, R. M. Thrall ve J. Zhu, (2004), "Returns to Scale in Different DEA Models", European Journal of Operational Research, 154, 345-362.

Boussofiane, A., R. Dyson ve E. Rhodes, (1991) "Applied Data Envolopment Analysis". European Journal of Operational Research, 2(6), 1-15.

Bowlin, William, F. (1998) "Measuring Performance: An Introduction to Data Envelopment Analysis (DEA)", The Journal of Cost Analysis, 15(2), 3-27.

Charnes A., W.W. Cooper, ve E. Rhodes, "Measuring efficiency of decision making units," European Journal of Operational Research, Vol.2, 1978, 429-444.

Çakmak, E. H. vd., (2008) Türk Tarım Sektöründe Etkinlik: Yöntem ve Hane Halkı Düzeyinde Nicel Analiz, Ankara: TEPAV Yayınları.

Farrell, M.J. (1957), "The Measurement of Productive Efficiency", Journal of Royal Statistical Society Series A (General), 120(3), 253-281.

Karakaya, A., Kurtaran A. ve H. Dağlı, (2014) "Bireysel Emeklilik Şirketlerinin Veri Zarflama Analizi ile Etkinlik Ölçümü: Türkiye Örneği", Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 22, 1-23.

Karakaya, A. ve E. Maraş, (2016) "Türkiye'deki Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının Etkinlik Analizi", 3. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu, 25-27 Mayıs 2016 Bakü.

Miller, S.M., Clauretie, T.M., ve T.M. Springer, (2005). Economies of Scale and Cost Efficiencies: A Panel-Data Stochastic-Frontier Analysis of Real Estate Investment Trusts. University of Connecticut, Economics Working Papers. Paper 200521.

Özden, Ü.H. (2008), "Veri Zarflama Analizi (VZA) ile Türkiye' deki Vakıf Üniversitelerinin Etkinliğinin Ölçülmesi", İstanbul Üniversitesi İşletmeFakültesi Dergisi, 37 (2), 167-185.

Paradi, C.J., Z. Yang, ve H. Zhu, (2004) "Assessing Bank and Bank Branch Performance: Modeling Considerations and Approaches", ", Editors: W. W. Cooper, L. M. Seiford, ve J. Zhu, Handbook on Data Envelopment Analysis, 2. Editions, Springer Publishers.

Perçin, S. ve S. Çakır,(2012) "Demiryollarında Süper Etkinlik Ölçümü: Türkiye Örneği", Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 27(1), 29-45.

Ramanathan, R. (2003) An Introduction to Data Envelopment Analysis: A Tool for Performance Measurement, New Delhi: Sage Publications.

Springer, T.M. ve S. M. Miller, (2007). Cost Improvements, Returns to Scale, and Cost Inefficiencies for Real Estate Investment Trusts. Department of Economics Working Paper Series.

Tarım, A., (2001) Veri Zarflama Analizi: Matematiksel Programlama Tabanlı Göreli Etkinlik Ölçüm Yaklaşımı, Sayıştay Yayınları, No:15.

Topuz, C., (2002) Efficiency And Performance Of Real Estate Investment Trusts (REITs): An Empirical Examination, Yayımlanmamış Doktora Tezi, College Of Administration And Business Louisiana Tech University, USA.

Türkmen, Yılmaz S., (2011) "İMKB'de İşlem Gören Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının Finansal Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi ile Değerlendirilmesi", Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 31(2), 273-288.

Ulucan, A., (2002) "İSO 500 Şirketlerinin Etkinliklerinin Ölçülmesinde Veri Zarflama Analizi Yaklaşımı: Farklı Girdi Çıktı Bileşenleri ve Ölçeğe Göre Getiri Yaklaşımları ile Değerlendirmeler", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,57(2),185-202.

Yıldırım, İ.E., (2009), "Veri Zarflama Analizi Sürecinde Temel Bileşenler Analizinin Ayırım Gücünü Arttırıcı Etkisi", İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 38(1), 66-83.

Yolalan, O. R., (1993) İşletmeler Arası Göreli Etkinlik Ölçümü, No: 483, Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, Ankara.

ENGELLİLER TARAFINDAN ALINAN TAŞITLARDA MOTORLU TAŞITLAR VERGİSİ İSTİSNASI

Doç. Dr. Ayşe YİĞİT ŞAKAR1

Özet

Engellilerin fırsat eşitliği çerçevesinde negatif ayrımcılığa uğramadan diğer bireylerle eşit bir şekilde toplumsal hayata katılımlarının sağlanması konusunda alınacak önlemler, engellerin kaldırılması yolunda yapılacak çalışmalar büyük önem arz etmektedir.

Devletin, hem Anayasa'dan hem de Engellilerin Haklarına İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşme'sinin tarafı olmasından kaynaklanan görev ve taahhütleri gereğince engellilerin, içinde bulundukları özel durum nedeniyle, sosyal yaşama daha rahat uyum sağlamalarını temin etmesi ve bunun için her türlü tedbiri alması gerekmektedir. Engellilerin Haklarına İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşme'si hükümlerine göre, engellilerin rahat seyahat etmelerini sağlayacak araç ve gerece, karşılanabilir bir maliyetle erişiminin temin edilmesi hususunda teşvike ihtiyaç vardır. Ülkemizde bu kapsamda 197 sayılı Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunu'nun 4 üncü maddesi ile engellilik oranı % 90 ve daha fazla olan malûl ve engellilerin adlarına kayıtlı taşıtlar ile diğer malûl ve engellilerin, bu durumlarına uygun hale getirilmiş özel tertibatlı taşıtlar, motorlu taşıtlar vergisinden istisna tutularak motorlu taşıta sahip olma maliyetlerinin azaltılması amaçlanmıştır.

Bu çalışmada, Türkiye'de malûl ve engellilere sağlanan Motorlu Taşıtlar Vergisi istisnasının uygulama esasları Gelir İdaresi Başkanlığı ve Danıştay'ın görüşleri kapsamında incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: *malûl, engelli, motorlu taşıtlar vergisi istisnası*

1.Giriş

Geçmişten günümüze uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel ya da algısal bozukluğu olan kişiler toplumsal hayata katılma, eğitim, ulaşım ve diğer sosyal faaliyetler içinde eşit bir şekilde yer alma konusunda diğer bireylere göre çok çeşitli engellerle karşılaşmaktadırlar. Günümüzde engellilerin fırsat eşitliği kapsamında, negatif ayrımcılığa uğramadan diğer bireylerle eşit bir şekilde toplumsal hayata katılımlarının sağlanması konusunda alınacak önlemler, engellerin kaldırılması yolunda yapılacak çalışmalar büyük önem arz etmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 2 nci maddesine göre Türkiye Cumhuriyeti sosyal hukuk devletidir. Anayasa'nın 5 inci maddesine göre devletin temel amaç ve görevlerinden biri, kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır. Anayasa'nın 60 ıncı maddesine göre herkes, sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Bu kapsamda Devlet, sosyal güvenliği sağlayacak gerekli tedbirleri alır ve teşkilatı kurar. Anayasa'nın 61 inci maddesine göre malûl ve engellilerin toplum hayatına uyumlarını sağlayacak tedbirleri almak zorundadır.

Türkiye'nin taraf olduğu *Engellilerin Haklarına İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi(2009)'* nin 3 üncü maddesinde engellilerin topluma tam ve etkin katılımlarının sağlanması ve erişebilirlik sözleşmenin dayandığı genel ilkeler olarak belirtilmiştir. Sözleşmenin erişebilirlik başlıklı 9 uncu maddesi gereğince taraf devletler engellilerin bağımsız yaşayabilmelerini ve yaşamın tüm alanlarına etkin katılımını sağlamak ve engellilerin diğer bireylerle eşit koşullarda fiziki çevreye, ulaşıma, bilgi ve iletişim teknolojileri ve sistemleri dahil olacak şekilde bilgi ve iletişim olanaklarına, hem kırsal hem de kentsel alanlarda halka açık diğer tesislere ve hizmetlere erişimini sağlamak için uygun tedbirleri alacaklardır. Erişim önündeki engellerin tespitini ve ortadan kaldırılmasını da içeren bu tedbirler

[1] T.C. İstanbul Arel Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Muhasebe Bilgi Sistemleri Bölümü, aysesakar@arel.edu.tr

binalar, yollar, ulaşım araçları ve okullar, evler, sağlık tesisleri ve iş yerleri dahil diğer kapalı ve açık tesisler için de uygulanır.

Sözleşmenin **kişisel hareketlilik** başlıklı 20 inci maddesi gereğince taraf devletler engellilerin olanaklar çerçevesinde azami ölçüde bağımsız hareket edebilmesini sağlamak için etkin bir şekilde gerekli tüm tedbirleri alır. Bu tedbirler şunlardır:

(a) Engellilerin istedikleri şekil ve zamanda ve karşılanabilir bir maliyetle hareket edebilmelerinin kolaylaştırılması;

(b) Engellilerin hareketi kolaylaştırıcı kaliteli araç ve gerece, yardımcı teknolojilere, yardım sunan insanlara ve araçlara karşılanabilir bir maliyetle erişiminin kolaylaştırılması;

(c) Engellilere ve engelli kişilerle çalışan uzman personele engellilerin hareket becerilerinin geliştirilmesi konusunda eğitim verilmesi;

(d) Harekete yardımcı araç ve gereçlerle yardımcı teknolojileri üretenlerin engellilerin her türlü ihtiyacını dikkate almaları hususunda teşvik edilmesi.

197 sayılı Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunu (1963)'nun 4 üncü maddesinin birinci fıkrasının (c) bendinde engellilik oranı % 90 ve daha fazla olan malûl ve engellilerin adlarına kayıtlı taşıtlar ile diğer malûl ve engellilerin, bu durumlarına uygun hale getirilmiş özel tertibatlı taşıtların motorlu taşıtlar vergisinden istisna olduğu belirtilmiştir. Bu hükümle engellilerin, içinde bulundukları özel durum nedeniyle, sosyal yaşama daha rahat uyum sağlamalarını temin etmek amaçlanmıştır. Bu amaç Devletin hem Anayasa'dan Engellilerin Haklarına İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi' ne hem de taraf olmasından kaynaklanan görev ve taahhütlerine de uygundur.

Bu çalışmanın amacı malûl ve engellilere yönelik Motorlu Taşıtlar Vergisi istisnası ile ilgili olarak Gelir İdaresi Başkanlığı'nın ve Danıştay'ın da görüşleri kapsamında ele almak ve Türkiye uygulamasını ortaya koymaktır.

2. Malûl Ve Engelliler Tarafından Alınan Taşıtlara Tanınan İstisnanın Yasal Dayanağı

Motorlu Taşıtlar Vergisinin konusunu motorlu taşıtlar oluşturmaktadır. 197 sayılı Motorlu Taşıtlar Vergisi (MTV) Kanunu'nun 2 nci maddesine göre, "Bu Kanunun 5 ve 6 ncı maddelerinde yazılı tarifelerde (I, II, IV sayılı) yer alan; Karayolları Trafik Kanunu'na göre trafik şube veya bürolarına kayıt ve tescil edilmiş bulunan motorlu kara taşıtları, Ulaştırma Bakanlığı Sivil Havacılık Genel Müdürlüğüne kayıt ve tescil edilmiş olan uçak ve helikopterler, Motorlu Taşıtlar Vergisine tabidir". Liman veya belediye siciline kayıt ve tescil edilmiş olan motorlu deniz taşıtları (III sayılı tarifede yer alan yat, kotra, ve her türlü motorlu özel tekneler), motorlu taşıtlar vergisine tabi iken, 30.06.2009 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere, 5897 sayılı Denizcilik Müsteşarlığının Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (2009)'un 2 nci maddesiyle motorlu taşıtlar vergisinin kapsamından çıkarılmıştır.

Motorlu taşıt, karada, havada insan, hayvan ve eşya taşımaya yarayan ve makine kuvvetiyle hareket eden taşıtlardır (MTV Kanunu madde 2)

MTV' nin mükellefi, trafik sicili ile Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığınca tutulan sivil hava vasıtaları sicilinde adlarına motorlu taşıt kayıt ve tescil edilmiş olan gerçek ve tüzel kişilerdir (MTV Kanunu madde 3)

MTV Kanunu'nun istisnalara ilişkin 4 üncü maddesinin birinci fıkrasının (c) bendinde, engellilik oranı % 90 ve daha fazla olan malûl ve engellilerin adlarına kayıtlı taşıtlar ile diğer malûl ve engellilerin, bu durumlarına uygun hale getirilmiş özel tertibatlı taşıtların motorlu taşıtlar vergisinden istisna olduğu belirtilmiştir.

MTV Kanunu'nda yer alan istisnalara ilişkin uygulamaya yol göstermek amacıyla iki tebliğ yayınlanmıştır. Bunlardan ilki, 21 Seri No'lu Motorlu Taşıtlar Vergisi Genel Tebliğidir (2004). Diğeri ise, 40 Seri No'lu Motorlu Taşıtlar Vergisi Genel Tebliğidir (2012). Gerek MTV Kanunu'nunda gerekse her iki MTV Genel Tebliğinde **engelli, malûl ve engellilik oranı** gibi kavramların tanımı yapılmamıştır. Bu durumda ilgili Kanunlardaki tanımlardan yararlanmamız gerekecektir. Bu kapsamda 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun (2005)'un tanımlar başlıklı 3 üncü maddesinin (c) bendine göre "engelli", "Fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyusal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı topluma diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan tutum ve çevre koşullarından etkilenen bireyi" ifade etmektedir. Aynı maddenin (e) bendine göre engellilik

durumu ise "bireyin engelliliğini ve engellilikten kaynaklanan özel gereksinimlerini, uluslararası yöntemleri temel alarak belirleyen derecelendirmeler, sınıflandırmalar ve tanılamaları" ifade etmektedir.

Engellilerin Haklarına İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin 1 inci maddesinde yer alan engelli kavramı diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin bir şekilde katılımlarının önünde engel teşkil eden uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel ya da algısal bozukluğu bulunan kişileri içermektedir.

Malûllük, "çalışma veya meslekte kazanma gücünün kısmen veya tamamen kaybıyla sürekli bir gelir kaybına yol açan fizyolojik bir risktir" (Şakar, 2014:229).

"Malûl" kavramı, 5378 sayılı Engelliler Kanunu'nda düzenlenmemiştir. Bu kavram 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu (2006)'nun 25 inci maddesinde "malûl sayılma" başlığı ile düzenlenmiştir. Buna göre "Sigortalının veya işverenin talebi üzerine Kurumca yetkilendirilen sağlık hizmeti sunucularının sağlık kurullarınca usulüne uygun düzenlenecek raporlar ve dayanağı tıbbi belgelerin incelenmesi sonucu, 4 üncü maddenin birinci fıkrasının (a) ve (b) bentleri kapsamındaki sigortalılar için çalışma gücünün veya iş kazası veya meslek hastalığı sonucu meslekte kazanma gücünün en az % 60'ını, (c) bendi kapsamındaki sigortalılar için çalışma gücünün en az % 60'ını veya vazifelerini yapamayacak şekilde meslekte kazanma gücünü kaybettiği Kurum Sağlık Kurulunca tespit edilen sigortalı", malûl sayılır. Yani,

- Sosyal güvenlik sistemi içerisinde, çalışma hayatına girdikten sonra herhangi bir hastalık veya kaza sonucu çalışma gücünün en az %60'ını kaybettiği tespit edilen,
- İş kazası/meslek hastalığı sonucu meslekte kazanma gücü kayıp oranı % 60 ve üzerinde olan, sigortalı malûl sayılmaktadır.

Kamu çalışanlarından, yukarıda belirtilen malûllük hali olmasa bile vazifelerini yapamayacak derecede meslekte kazanma gücünü kaybettikleri tespit edilenler malûl sayılmaktadır (Sosyal Güvenlik Kurumu, [SGK] 2013:1).

Malûliyet durumunda çalışma gücü kaybı ve meslekte kazanma gücü kayıp oranı esas alınırken, engellilik durumunda engellilik oranı esas alınmaktadır. Çalışma gücü kaybı oranı olan % 60 ile % 60 engellilik oranı aynı anlama gelmemektedir. Bu oranlar farklı yönetmeliklerle tespit edilmektedir. Malûl sayılan sigortalılar veya hak sahipleri her hangi bir işte çalışamaz iken engelli bireyler engel durumlarına uygun işlerde çalışabilirler (SGK, 2013:2). Malûllerin yeniden çalışmaya başlaması halinde ise malûliyet aylığı kesilmektedir. Buna rağmen engelli olan bireyler, engel durumuna göre en az yüzde 40 oranında engelli olduklarına dair rapor almaları halinde çeşitli iş alanlarında görev yapabilmektedir. Türkiye İş Kurumu da iş yerlerinin engelli kontenjanlarını doldurup doldurmadıklarını değerlendirerek işverenlerin eksik kontenjanlarını tamamlamalarını sağlamaya çalışmaktadır (Kurt, 04 Aralık 2014, Star Gazetesi).

Malûliyet Tespiti İşlemleri Yönetmeliği (2013)'nin 9 uncu ve 10 uncu maddelerine göre;

- 4/a, 4/b ve 4/c sigortalıları için malûliyet tespitinde; *Malûliyet Tespiti İşlemleri Yönetmeliği;*
- Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesinde çalışan askeri ve sivil personel ile askerlik görevi ile yükümlüler için *Türk Silahlı Kuvvetleri Sağlık Yeteneği Yönetmeliği,*
- İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü bünyesinde çalışan personel için *Emniyet Teşkilatı Sağlık Şartları Yönetmeliği,*
- 5188 sayılı Özel Güvenlik Hizmetlerine Dair Kanun kapsamında çalışan ve 657 sayılı Devlet Memurları Kanununa tabi Koruma Güvenlik görevlileri için *Özel Güvenlik Hizmetlerine Dair Kanunun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelikte* belirtilen sağlık şartları,

esas alınmaktadır.

5378 Sayılı Engelliler Kanunu'nun 5 inci maddesine göre "Bireyin engelliliğini ve engellilikten kaynaklanan özel ihtiyaçlarını belirleyen derecelendirmeler, sınıflandırmalar ve tanılamalarda uluslararası temel yöntemler esas alınır. Engellilik durumunun tespit ve uygulama esasları, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ve Millî Eğitim Bakanlığının görüşleri alınarak Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Maliye Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığınca müştereken çıkarılan yönetmelikle belirlenir" hükmü yer almaktadır. Bu hükme dayanarak 2013 yılında "Özürlülük Ölçütü, Sınıflandırması ve

Özürlülere Verilecek Sağlık Kurulu Raporları Hakkında Yönetmelik (2013)" çıkarılmıştır. 6542 Sayılı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Yer Alan Engelli Bireylere Yönelik İbarelerin Değiştirilmesi Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (2015) ile yukarıda adı geçen Yönetmeliğin dayanağını oluşturan 5378 Sayılı Kanun'daki "özürlü" ibaresi "engelli" olarak değiştirilmiştir. Ancak Yönetmelikte yer alan "özürlü" ibaresi aynen durmakla birlikte, "özürlü" ibaresinin "engelli" olarak anlaşılması gerekir.

Özürlülük Ölçütü, Sınıflandırması ve Özürlülere Verilecek Sağlık Kurulu Raporları Hakkında Yönetmelik, engellilere sağlanan haklardan ve verilecek hizmetlerden yararlanmak üzere istenilen özürlü (engelli) sağlık kurulu raporları ile özürlü (engelli) sağlık kurulu raporu verebilecek yetkili sağlık kurumlarını ve özürlülerle (engellilerle) ilgili sınıflandırma ve ölçütleri kapsamaktadır. Türk Silahlı Kuvvetleri Sağlık Yeteneği Yönetmeliği kapsamında asker hastanelerince malûllük aylığı bağlanacaklara verilecek özürlü (engelli) sağlık kurulu raporları ve sosyal güvenlik kuruluşlarınca primli sisteme tabi olanlara bağlanacak malûllük aylıkları için istenecek özürlü sağlık kurulu raporları bu Yönetmelik kapsamında değerlendirilmez. Yönetmeliğin 4 üncü maddesinde özürlü (engelli) sağlık kurulu raporunun, özürlü (engelli) sağlık kurulunca hazırlanan, kişilerin özür ve sağlık durumu ile kullanım amacını belirten belge olduğu; Yönetmeliğin 9 uncu maddesinde ise kişinin ya da kişiyi sevk eden kurumun talebi halinde, kişinin sağlığına etkisi dikkate alınarak çalıştırılamayacağı işlerin niteliği ile raporun kullanım amacı bölümüne bireyin yararlanmak istediği hak ve hizmetlere ilişkin taleplerinin belirtileceği açıklanmaktadır.

3. Malûl ve Engelliler Tarafından Alınan Taşıt Araçlarına Tanınan İstisnanın Kapsamı

3.1. Engellilik Oranı %90 ve Daha Fazla Olan Malûl ve Engelliler

MTV Kanunu'nun istisnalara ilişkin 4 üncü maddesinin birinci fıkrasının (c) bendi hükmü gereğince engellilik oranı % 90 ve daha fazla olan malûl ve engellilerin bu durumlarını tam teşekküllü Devlet hastanesinden alınmış olan sağlık kurulu raporu ile ilgili vergi dairelerine belgelendirmeleri halinde, söz konusu malûl ve engellilerin kendi adlarına kayıt ve tescil edilmiş olan taşıtları, motorlu taşıtlar vergisine tabi tutulmamaktadır.**Bu istisnadan yararlanmak için, söz konusu malûl ve engellilere ait taşıtın özel tertibatlı veya özel tertibatlı hale getirilmiş olması şartı aranmamaktadır** (21 Seri No'lu Motorlu Taşıtlar Vergisi Genel Tebliği, paragraf II,1).

Özürlülük Ölçütü, Sınıflandırması ve Özürlülere Verilecek Sağlık Kurulu Raporları Hakkında Yönetmeliğin 8 inci maddesine göre kişinin engel oranı, özürlü (engelli) sağlık kurulunca bu Yönetmeliğin ekinde yer alan EK-2 Özür Oranları Cetvelinde bulunan engel oranlarına göre yüzde (%) olarak belirlenerek raporun ilgili bölümünde rakam ve yazı ile belirtilir. Bu cetvelde adı geçmeyen hastalık ve engeller ile bunlara ait engel oranları, fonksiyon kayıplarına göre özürlü (engelli) sağlık kurulunca değerlendirilerek belirlenir.

Bu durumda özürlü (engelli) sağlık kurulu raporuna istinaden, örneğin kalp yetmezliğinden vücut fonksiyon kaybı oranının % 100 olduğu belirtilen bir kişi engelli olarak kabul edilebilir ve sağlık kurulu raporunun düzenlendiği tarih itibarıyla motorlu taşıtlar vergisi istisnasından yararlanabilir. Bunun için sağlık kurulu raporu ile birlikte Malûl ve Engelliler Adına Kayıt ve Tescilli Taşıtlarda Motorlu Taşıtlar Vergisi İstisnası Bildirim Formuyla ilgili vergi dairesi müdürlüğüne müracaat etmesi yeterlidir (T.C. Gelir İdaresi Başkanlığı İzmir Vergi Dairesi Başkanlığı'nın 27/07/2012 tarih ve B.07.1.GİB.4.35.17.02-032-716 sayılı özelgesi).

3.2. Engellilik Oranı %90' dan Daha Az Olan Malûl ve Engelliler

Engellilik oranı % 90'dan az olan malul ve engellilerin bu durumlarını; tam teşekküllü Devlet hastanesinden alınan sağlık kurulu raporu ile belgelendirmeleri gerekir. Bunların **kendi adlarına kayıt ve tescilli olan ve engellilik haline uygun özel tertibatlı veya özel tertibatlı hale getirilmiş taşıtları** istisna hükmünden yararlanabilmektedirler (21 Seri No'lu Motorlu Taşıtlar Vergisi Genel Tebliği, paragraf II, 2).

3.2.1. Özel Tertibatlı Araçlarda İstisna

01.01.2004 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere 02.01.2004 tarihinde yürürlüğe giren *5035 sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun* (2004)'un 22 nci maddesi ile MTV Kanunu'nun istisnalara ilişkin 4 üncü maddesinin (c) bendi; *"Bizzat maluller tarafından kullanılan özel tertibatlı olarak imal edilmiş taşıtlar"* iken *"Engellilik oranı %90 ve daha fazla olan malûl ve engellilerin adlarına kayıtlı taşıtlar ile diğer malûl ve engellilerin, bu durumlarına uygun hale getirilmiş özel tertibatlı*

taşıtlar" olarak yeniden düzenlenmiştir. Söz konusu düzenlemeden de anlaşıldığı üzere *"malûl"* ifadesine *"engelliler"* ifadesi eklenmiş, malûl ve engellilerin bu istisnadan yararlanma şartı olan *"bizzat kullanmak"* zorunluluğu uygulamadan kaldırılmıştır. Oysa bu istisna uygulamasından farklı olarak Özel Tüketim Vergisi Kanunu'nunda yer alan istisna hükümlerine göre engellilik oranı %90'nın altında ise engellinin aracı bizzat kullanma ve özel tertibat yaptırma zorunluluğu bulunmaktadır.

3.2.2. Otomatik Vitesli Taşıtlarda İstisna

Engellilik oranı % 90 ve daha fazla olan malûl ve engellilerin, adlarına kayıt ve tescil ettirecekleri taşıtlarda özel tertibat yapılmasına gerek bulunmamaktadır. Ancak, engellilik oranı % 90 dan az olan malûl ve engelliler adına kayıt ve tescil edilecek taşıtların, bizzat malûl ve engelli kişinin engelliliğine uygun özel tertibatlı hale getirilmesi gerekmektedir.

Engellilik oranı % 90 dan az olan malûl ve engellilerin adlarına kayıt ve tescilli taşıtlarda engelliliklerine uygun bir tertibat bulunmaması halinde bu taşıtlar için motorlu taşıtlar vergisi istisnası uygulanmamaktadır. Buna göre, **otomatik vitesli taşıtlar, sağ ayağında veya sağ bacağında engelliliği bulunanların engellilik hallerine uygun özel tertibatlı olması halinde motorlu taşıtlar vergisinden istisna** olacaktır. Ancak, anılan Kanun hükmünün malûl ve engellilerin engelliliklerine göre ayrım yapılmasını öngören bir amaç gütmesi söz konusu olmayacağından; sağlık raporunda **sadece sol alt ekstremitede (ayak veya bacakta) engelliliği olduğu** belirtilen malûl ve engellilerin otomatik vitesli taşıtlarının başkaca özel tertibat yapılmasına gerek olmaksızın, malûl ve engelli adına kayıt ve tescil edildiği tarihten itibaren motorlu taşıtlar vergisinden istisna olması gerekmektedir (17.05.2010 tarih ve Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunu-4/2010-2 sayılı Motorlu Taşıtlar Vergisi Sirküleri).

Danıştay 7. Daire'nin 07.10.2013 tarih ve E. 2009/6893, K. 2013/4840 sayılı kararında da sol ayağında mevcut olan rahatsızlığı nedeniyle, düz vitesli, debriyajı olan bir aracı kullanması mümkün olmayan engelli için, sahibi olduğu aracın, otomatik vitesli olması halinin, sakatlığına uygun hareket ettirici özel tertibat olarak kabulü gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca vergi idaresinin tahsil etmiş olduğu vergiyi, 213 sayılı Vergi Usul Kanunu'nun vergilendirme hataları başlıklı 118 inci maddesinin üçüncü bendine göre ***"mevzuda hata"*** olarak değerlendirmiş ve vergi mahkemesinin kararını bozmuştur (http://emsal.danistay.uyap.gov.tr/VeriBankasiIstemciWeb/GelismisDokumanAraServlet Erişim: 09.10.2014)

"…Bahsi geçen düzenlemede %90'dan az oranda özür sahibi olan engelliler için getirilen "...durumlarına uygun hale getirilmiş özel tertibatlı taşıtlar..." ifadesinden ne anlaşılması gerektiğinin açıklanmasında yarar bulunmaktadır. Sözü edilen ifadeyle, engelli **kişilerin, satın aldıkları araçlarda, sonradan engellilik hallerine uygun bir tertibat yaptırılması suretiyle istisna hükmünden yararlanmalarının mümkün kılınmasının yanı sıra, bu şartları taşımayan kişilerin, getirilen kolaylığı suistimal etmelerinin de önüne geçilmesi amaçlanmıştır**. Durum böyle olmakla birlikte, belli tür engellilerin, engellilik durumlarına uygun tertibatın, sahibi bulundukları araçların üretimi esnasında mevcut olması halinde, bu kişilerin, anılan araçlar nedeniyle istisnanhükmü kapsamında değerlendirilmemeleri ve anılan tertibata sahip olmayan bir araç temin ettikten sonra engellilik hallerine uygun tertibat yaptırmaları suretiyle hükümden yararlanabilmelerinin şart koşulmasının, Kanun Koyucu' nun, devletin, engellilerin korunmalarını ve toplum hayatına intibaklarını sağlayıcı tedbirleri alacağı yolunda Anayasayla üstlendiği ödevlerin yerine getirilmesi amacıyla bağdaşmayacağından, kabulüne olanak bulunmamaktadır.

Bu itibarla, davacının, sol ayağında mevcut olan rahatsızlığı nedeniyle, düz vitesli, debriyajı olan bir aracı kullanması mümkün olmadığından, sahibi olduğu aracın, otomatik vitesli olması halinin, anılan kişi açısından, sakatlığına uygun hareket ettirici özel tertibat olarak kabulü gerekmektedir. Bu durumda, olayda, vergilendirme hatalarından biri olan "mevzuda hata" söz konusu olduğundan, davacının iddialarının düzeltme ve şikayet kapsamında olmadığı gerekçesiyle davayı reddeden vergi mahkemesi kararında hukuka uyarlık görülmemiştir.

Açıklanan nedenle, temyiz isteminin kabulüne ve mahkeme kararının bozulmasına, bozma kararı üzerine, Mahkemece, yeniden verilecek kararla birlikte yargılama giderleri de hüküm altına alınacağından, bu hususta ayrıca hüküm tesisine gerek bulunmadığına, 07.10.2013 gününde oybirliği ile karar verildi."

Yukarıda da belirtildiği gibi **sadece sol alt ekstremitede (ayak veya bacakta)** engeli olduğu belirtilen malul ve engellilerin otomatik vitesli taşıtları, başkaca özel tertibat yapılmasına gerek

olmaksızın, malul ve engelli adına kayıt ve tescil edildiği tarihten itibaren motorlu taşıtlar vergisinden istisna olacaktır. Aksi durumlarda özel tertibat koşulu aranmaktadır. Örneğin **sol üst ekstremitede %90'dan daha az engel olması halind**e engel oranı ile geçerlilik süresinin belirtildiği Sağlık Kurulu Raporu ve 21 Seri No.lu Motorlu Taşıtlar Vergisi Genel Tebliğinde belirtilen diğer belgelerle ilgili vergi dairesine müracaat edilmesi gerekmektedir. Müracaatla birlikte taşıtın sol direksiyonuna topuz takılması, engelin bulunduğu taraftaki silecek kolu, sinyal, cam silecek kumandası, dörtlü flaşör, ön-arka cam su fıskiyesi, korna ve kontak gibi düzeneklerin diğer tarafa alınması veya direksiyon simidine monte edilmesi gibi sol üst ekstremitedeki engellik haline uygun özel tertibat yaptırmak şartıyla istisnadan yararlanılabilir (T.C. Gelir İdaresi Başkanlığı İzmir Vergi Dairesi Başkanlığı'nın 25.02.2013 tarih ve 66813766-032-97 sayılı özelgesi; T.C.Gelir İdaresi Başkanlığı Antalya Vergi Dairesi Başkanlığı'nın 20.12.2011 tarih ve B.07.1.GİB.4.07.16.02-MTV-2010-50-397 sayılı özelgesi; T.C.Batman Valiliği Defterdarlık Gelir Müdürlüğü'nün,26.12.2011 tarih ve B.07.4.DEF.0.72.10.00-197 Motorlu Taşıtlar Kanunu-39 sayılı özelgesi). Yine aynı şekilde **sağ alt ekstremitedeki %90 altındaki engellik durumunda** ise sağ alt ekstremitedeki engellik durumuna uygun özel tertibat yaptırılması ve 21 Seri No.lu Motorlu Taşıtlar Vergisi Genel Tebliğinde belirtilen diğer belgelerle ilgili vergi dairesine müracaat edilmesi halinde aracın engelli adına kayıt ve tescil edildiği tarih itibariyle motorlu taşıtlar vergisinden istisna edilmesi mümkün bulunmaktadır (T.C. Gelir İdaresi Başkanlığı İzmir Vergi Dairesi Başkanlığı'nın 25.04.2014 tarih ve 66813766-170[4-2013-9]-236 sayılı özelgesi).

3.3. Özel Tüketim Vergisi İstisnasından Faydalanan Malûl ve Engelliler

Malûl ve engelli olmaları nedeniyle taşıtları ilk iktisabı esnasında özel tüketim vergisinden istisna olanların**,** motorlu taşıtlar vergisi istisnasından faydalanmak için "Malûl ve Engelliler Adına Kayıt ve Tescilli Taşıtlarda Motorlu Taşıtlar Vergisi İstisnası Bildirim Formu" ile motorlu taşıtlar vergisi mükellefiyet kaydı olan vergi dairesine yapacakları müracaatta sağlık kurulu raporu, araçlar için teknik belge ve proje raporunu ibraz etmeleri gerekmemektedir. Bu şekilde müracaat eden mükelleflerin, söz konusu formda taşıtının özel tüketim vergisinden istisna olduğunu belirtmeleri gerekmektedir. (40 Seri No'lu Motorlu Taşıtlar Vergisi Genel Tebliği, paragraf I,1).

3.4. Özel Tüketim Vergisi İstisnasından Faydalanmayan Malûl ve Engelliler

Özel tüketim vergisi istisnasından faydalanmayan ancak; motorlu taşıtlar vergisi istisnasından yararlanacak olan malûl ve engelliler tarafından; Malûl ve Engelliler Adına Kayıt ve Tescilli Taşıtlarda Motorlu Taşıtlar Vergisi İstisnası Bildirim Formu düzenlenerek sağlık kurulu raporu, motorlu araç tescil belgesi, araçlar için teknik belge ve proje raporu asıllarının veya fotokopilerinin ilgili vergi dairesine verilmesi gerekmektedir. İstisnadan yararlanabilmek için ibrazı zorunlu olan belgelerin fotokopilerinin getirilmesi hâlinde, asıllara uygunluğu kontrol edilerek işlem tesis edilmektedir. (40 Seri No'lu Motorlu Taşıtlar Vergisi Genel Tebliği, paragraf I,2).

3.5. Süreli Sağlık Kurulu Raporu İbraz Eden Malûl ve Engelliler

Kişinin engel durumunun zaman içinde değişme ihtimali olduğu ve hastalık bulgularının tam olarak görülemediği durumlarda kişinin mevcut durumu esas alınarak süreli rapor düzenlenir (Özürlülük Ölçütü, Sınıflandırması ve Özürlülere Verilecek Sağlık Kurulu Raporları Hakkında Yönetmelik, madde 8).

Özürlü (engelli) sağlık kurulu tarafından düzenlenen raporda bu raporun sürekli olup olmadığı ile süreli raporlarda raporun geçerlilik süresi mutlaka belirtilir. Özürlü (engelli) sağlık kurulunca kişinin engel durumunun sürekli olduğuna karar verilmesi halinde, raporun ilgili bölümünde bu durum belirtilir. Ancak engel durumunun değişmesi halinde, kişinin talebi üzerine rapor ve buna bağlı kişinin engel oranı yeniden belirlenir. Özürlü (engelli) sağlık kurulunca engellinin engel durumunun sürekli olmadığına karar verilmesi halinde de bu husus ilgili bölümde belirlenerek raporun geçerlilik süresi belirtilir. Zaman içinde değişebilen veya kontrolü gerektiren hastalıklar, hastanın önceki özürlü (engelli) sağlık kurulu raporu da kurula sunularak, kurulunun belirleyeceği süre içinde yeniden görüşülür ve karara bağlanır (Özürlülük Ölçütü, Sınıflandırması ve Özürlülere Verilecek Sağlık Kurulu Raporları Hakkında Yönetmelik, madde 13)

MTV istisnasından faydalanmak için süreli sağlık kurulu raporu ibraz eden kişiler istisnadan raporun geçerlilik süresi içerisinde faydalanırlar. Söz konusu istisna uygulamasının devam edilebilmesi için, malûl ve engellilerin süre bitiminden önce yeni tarihli sağlık kurulu raporunu ilgili vergi dairesine ibraz etmeleri gerekmektedir (40 Seri No'lu Motorlu Taşıtlar Vergisi Genel Tebliği,

paragraf, I, 3). Aksi halde MTV istisnasından yararlanmaları mümkün olmayacak ve mükellefiyet tesis ettirmeleri gerekecektir.

Bu konuyu bir özelge yardımıyla açıklamak gerekirse, bir engelliye daha önce 27.04.2012 tarih ve ... sayılı sağlık kurulu raporunda, % 58 oranında engelli olduğu ve raporun geçerlilik süresinin 1 yıl olduğunun belirtilmiş; 30.04.2013 tarih ve ...sayılı sağlık kurulu raporunda, % 74 oranında engelli olduğu ve raporun geçerlilik süresinin 2 yıl olduğu belirtilmiş ve söz konusu raporlarda "*özel tertibatlı, otomatik vitesli taşıt kullanabilir*" ibaresi yer almıştır. Ancak, raporun yenilenmesi için başvurulduğunda, ilgili hastane tarafından "*B sınıfı sürücü belgesi alır, normal araç kullanır*" ibaresi yer alan 26.03.2015 tarih ve ...sayılı sağlık kurulu raporu düzenlenmiştir. Engelli birey tarafından 30.04.2015 tarihinden sonra MTV istisnası uygulamasından faydalanıp faydalanamayacağı hususunda ise Gelir İdaresi Başkanlığı Kayseri Vergi Dairesi Başkanlığı'ndan özelge talep edilmiştir. Gelir İdaresi Başkanlığı 28.08.2015 tarih ve 50426076-170[1-2015/20-78]-132 sayılı özelgesinde bu engelliye 30.04.2013 tarihli sağlık kurulu raporunun son geçerlilik tarihi olan 30.04.2015 tarihini takip eden 2015/2 döneminden itibaren motorlu taşıtlar vergisi istisnasından yararlanamayacağı ve motorlu taşıtlar vergisi mükellefiyeti tesis ettirilmesi hususunda görüş bildirmiştir.

3.6. Malûl ve Engelliler İstisnası İle İlgili Bildirim

İstisnadan yararlanacak olan malûl ve engelliler tarafından; "**Malûl ve Engelliler Adına Kayıt ve Tescilli Taşıtlarda Motorlu Taşıtlar Vergisi İstisnası Bildirim Formu**" (Ek:1) istisnadan yararlanmak için gerekli olan diğer belgeler ile birlikte ilgili Vergi Dairesine verilmelidir (21 Seri No'lu Motorlu Taşıtlar Vergisi Genel Tebliği, paragraf II, 3).

3.7. İstisnadan Faydalanma Süresi ve Sürenin Başlangıcı

MTV Kanunu'nun 7 inci maddesinde, "Motorlu taşıtlar vergisi mükellefiyeti motorlu taşıtların trafik, liman veya belediye sicili ile Ulaştırma Bakanlığı tarafından tutulan sivil hava vasıtaları siciline kayıt ve tescili ile başlar" hükmü yer almaktadır. Kanunun "İstisnalar" başlıklı 4 üncü maddesinin (c) bendinde yer alan düzenlemeye ilişkin olarak 21 Seri No.lu Motorlu Taşıtlar Vergisi Genel Tebliği'nin "II- İSTİSNALAR" başlıklı bölümünde gerekli açıklama yapılmış, ancak istisna uygulamasının hangi tarih itibarıyla başlayacağı açıkça belirlenmemiştir.

MTV Kanunu'nun 4 üncü maddesinin (c) bendinde yer alan malûl ve engelliler adına kayıtlı taşıtların motorlu taşıtlar vergisinden istisna tutulması ile ilgili hükümden yararlanabilecek durumda olan mükelleflerin, istisna hükmünden taşıtın ilgili sicile kayıt ve tescil edildiği tarih itibarıyla mı, yoksa "Malûl ve Engelliler Adına Kayıt ve Tescilli Taşıtlarda Motorlu Taşıtlar Vergisi İstisnası Bildirim Formu"nunvergi dairesine verildiği tarih itibarıyla mı yararlanacağı konusunda tereddütler oluşmuştur. Maliye Bakanlığı Malûl ve Engelliler İstisnasına İlişkin 03.07.2007 tarih ve B.07.1.GİB.0.02.61/6158-14-59263 sayılı Genel Yazısını yayımlayarak bu tereddütleri gidermiştir. Buna göre, malûl ve engellilere ait ve ilgili sicile kayıt ve tescilli taşıtların, anılan Genel Tebliğde yer alan yükümlülüklerin yerine getirilmesi kaydıyla, kayıt ve tescil ettirildiği tarih itibarıyla MTV'nden istisna tutulması gerekmektedir.

MTV istisnasından faydalanma süresi hususunda Özel Tüketim Vergisi istisnasında olduğu gibi **beş yıllık bir süre sınırlaması** yoktur. Özel Tüketim vergisi ve MTV istisnasından faydalanılarak **s**atın alınan taşıtın 5 yıl dolmadan satılması halinde yeniden taşıt alınması durumunda tekrar MTV istisnasından faydalanması mümkün bulunmaktadır. Gelir İdaresi Başkanlığı Ankara Vergi Dairesi Başkanlığı'nın 18.05.2010 tarih ve B.07.1.GİB.4.06.17.02-MTV:4.MD.2010/3-372 sayılı özelgesinde de bu yönde görüş bildirmiştir. Bunun için engellilik oranı %90 ve üzerinde olan engelli tarafından ilgili trafik tescil kuruluşunda malûl ve engelli taşıtı olarak adına kayıt ve tescil ettireceği taşıt için, ilgili Tebliğde belirtilen belgelerle ilgili vergi dairesine müracaat etmesi gerekmektedir.

İstisnadan yararlanan bir engellinin aracını ayıplı mal kapsamında iade ederek yenisini alması halinde, beş yıllık süre bitmeden ikinci defa MTV Kanunu'nun 4 üncü maddesindeki istisnadan yararlanması mümkündür. Bunun için malul ve engelli adına kayıt ve tescilli aracın ayıplı çıkması nedeniyle satıcı firmaya iade edilmesini takiben tescil kaydının silinmesi; malûl ve engelli adına kayıt ve tescil edilecek yeni taşıt için "Malûl ve Engelliler Adına Kayıt ve Tescilli Taşıtlarda Motorlu Taşıtlar Vergisi İstisnası Bildirim Formu" ile ilgili vergi dairesi müdürlüğüne müracaat edilmesi gerekmektedir (T.C. Artvin Valiliği Defterdarlık Genel Müdürlüğü'nün 15.07.2013 tarih ve 29973770-08-OZELGE-001-6 sayılı özelgesi).

3.8. İstisnadan Yararlanacak Araç Sayısı

Malûl ve engelli adına birden fazla taşıtın kayıt ve tescilli olması halinde bu taşıtlardan malûl ve engelli tarafından seçilen sadece bir tanesi için MTV istisnası uygulanması gerekmektedir. Gelir İdaresi Başkanlığı vermiş olduğu özelgelerde söz konusu istisna uygulamasının malul ve engelli kişinin sosyal hayata daha fazla katılımını sağlamayı amaçladığını ve birden fazla taşıta sahip olunması halinde taşıtlardan biri için istisna uygulandıktan sonra ikinci bir taşıtın iktisabı halinde bu amacın aşılmış olacağını, ikinci taşıt için MTV istisnası uygulanmaması gerektiğini ifade etmiştir. (T.C. Gelir İdaresi Başkanlığı İzmir Vergi Dairesi Başkanlığı'nın 05.04.2011 tarih ve B.07.1.GİB.4.35.17.02-032-74 sayılı özelgesi; T.C.Gelir İdaresi Başkanlığı Antalya Vergi Dairesi Başkanlığı'nın 20.12.2011 tarih ve B.07.1.GİB.4.07.16.02-MTV-2010-50-397 sayılı özelgesi).

4. Engellilik İstisnasından Yararlanan Aracın Miras Yoluyla İntikali

MTV istisnasından faydalanan malûl ve engellinin vefat etmesi nedeniyle, veraset yoluyla mirasçılara intikal eden taşıtın, istisna şartlarını taşımayan mirasçılar adına tescil edilmesi halinde, MTV istisnasından faydalanılması mümkün değildir (T.C. Bitlis Valiliği Defterdarlık Gelir Müdürlüğü'nün 12.12.2011 tarih ve B.07.4.DEF.0.13.10.00-4-9 sayılı özelgesi).

MTV istisnasından faydalanan malûl ve engellilerin vefat etmelerine rağmen, mirasçıların, taraflarına intikal eden taşıtları adlarına kayıt ve tescil ettirmedikleri ve E-VDO programında vefat eden malûl ve engelli adına kayıtlı taşıtların halen motorlu taşıtlar vergisinden istisna tutulduğu anlaşılması üzerine Maliye Bakanlığı Malûl ve Engellilerin Mirasçılarına İntikal Eden Taşıtların Tesciline İlişkin 05.09.2014 tarih ve 68216117-000.010.07.01-58[87689] sayılı Genel Yazısı yayımlamıştır. Sözkonusu Genel Yazıda malûl ve engelliler adına kayıt ve tescilli taşıtların MTV'nden istisna tutulmasındaki amacın, malûl ve engelli olanların sosyal hayata katılımlarını arttırmak, günlük yaşantılarını kolaylaştırmak olduğu, sadece malûl ve engellilerin kendilerinin ulaşım ihtiyaçlarını karşılamada kullanılacak taşıtlar için söz konusu istisna hükmü uygulanacağı belirtilmiştir. MTV istisnasından faydalanan malûl ve engellilerin vefat ettikleri tarihten itibaren 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nun 8 inci ve 28 inci maddeleri kapsamında hak ehliyetine sahip olmalarının mümkün olmadığı; veraset yoluyla mirasçılara intikal eden taşıtlardan dolayı murisin ölüm tarihinin içinde bulunduğu dönemin başından itibaren, veraset ilamında mülkiyeti intikal ettiği belirtilen mirasçılar adına MTV mükellefiyetinin tesis ettirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ancak, mirasçılar tarafından veraset ilamının ilgili vergi dairesine ibraz edilmemesi halinde, 213 sayılı Vergi Usul Kanunu'nun *"Mirasçıların Sorumluluğu"* başlıklı 12 inci maddesi gereğince mirası reddetmemiş mirasçılar adına MTV mükellefiyeti tesis edilerek, yapılacak olan MTV tarh, tahakkuk, tahsil, düzeltme ve iade işlemlerinde 213 sayılı Vergi Usul Kanunu ve 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanunda yer alan zamanaşımı sürelerine ilişkin hükümler ile reddi miras süresi göz önünde bulundurulacağı da belirtilmiştir.

5. Sonuç

MTV istisnasından faydalanmak için süreli sağlık kurulu raporu ibraz eden kişiler istisnadan raporun geçerlilik süresi içerisinde faydalanırlar.

Malûl ve engellilere ait ve ilgili sicile kayıt ve tescilli taşıtların, anılan Genel Tebliğde yer alan yükümlülüklerin yerine getirilmesi kaydıyla, kayıt ve tescil ettirildiği tarih itibarıyla motorlu taşıtlar vergisinden istisna tutulması gerekmektedir.

MTV istisnasından faydalanma süresi hususunda Özel Tüketim Vergisi istisnasında olduğu gibi beş yıllık bir süre sınırlaması yoktur. Özel Tüketim Vergisi ve MTV istisnasından faydalanılarak satın alınan taşıtın 5 yıl dolmadan satılması halinde yeniden taşıt alınması durumunda tekrar MTV istisnasından faydalanması mümkün bulunmaktadır.

Malûl ve engelli adına birden fazla taşıtın kayıt ve tescilli olması halinde bu taşıtlardan malûl ve engelli tarafından seçilen sadece bir tanesi için MTV istisnası uygulanması gerekmektedir.

MTV istisnasından faydalanan engellinin vefat etmesi nedeniyle, veraset yoluyla mirasçılara intikal eden taşıtın, istisna şartları taşımayan mirasçılar adına tescil edilmesi halinde, motorlu taşıtlar vergisi istisnasından faydalanılması mümkün değildir.

Kaynaklar

21 Seri No.lu Motorlu Taşıtlar Vergisi Genel Tebliği (2004). T.C. Resmi Gazete, 25342, 10 Ocak 2004.

40 Seri No.lu Motorlu Taşıtlar Vergisi Genel Tebliği (2012). T.C. Resmi Gazete, 28249, 30 Mart 2012.

197 Sayılı Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunu (1963). T.C. Resmi Gazete, 11342, 23 Şubat 1963.

5035 Sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun (2004). T.C. Resmi Gazete, 25334 Mükerrer, 2 Ocak 2004.

5378 Sayılı Engelliler Hakkında Kanun (2005). T.C. Resmi Gazete, 25868, 07 Temmuz 2005.

5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu (2006). T.C. Resmi Gazete, 26200, 16 Haziran 2006.

5897 Sayılı Denizcilik Müsteşarlığının Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (2009). T.C. Resmi Gazete, 27230, 16 Mayıs 2009.

6542 Sayılı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Yer Alan Engelli Bireylere Yönelik İbarelerin Değiştirilmesi Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (2015). T.C. Resmi Gazete, 28636, 30 Mayıs 2015.

Engellilerin Haklarına İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi (2009). T.C. Resmi Gazete, 27288, 19 Temmuz 2009.

Danıştay 7. Daire, E. 2009/6893, K. 2013/4840.

http://emsal.danistay.uyap.gov.tr/VeriBankasiIstemciWeb/GelismisDokumanAraServlet (Erişim: 09.10.2014)

Kurt, R. (04 Aralık 2014). Malûllük ve Engellilik, Star Gazetesi.

Maluliyet Tespit İşlemleri Yönetmeliği, T.C. Resmi Gazete, 28727, 03 Ağustos 2013.

Özürlülük Ölçütü, Sınıflandırması ve Özürlülere Verilecek Sağlık Kurulu Raporları Hakkında Yönetmelik (2013). T.C. Resmi Gazete, 25868, 30 Mart 2013.

Şakar, M. (2014). *Sosyal Sigortalar Uygulaması,* Yenilenmiş ve Genişletilmiş 11. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.

T.C. Sosyal Güvenlik Kurumu (2013). *Tüm Yönleriyle Maluliyet,* Yayın No:78, Sosyal Güvenlik Bilgi Serisi 2013/11.

T.C. Artvin Valiliği Defterdarlık Gelir Müdürlüğü'nün 15/07/2013 tarih ve 29973770-08-OZELGE-001-6 sayılı özelgesi.

T.C. Batman Valiliği Defterdarlık Gelir Müdürlüğü'nün 26/12/2011 tarih ve B.07.4.DEF.0.72.10.00-197 Motorlu Taşıtlar Kanunu-39 sayılı özelgesi

T.C. Bitlis Valiliği Defterdarlık Gelir Müdürlüğü'nün 12/12/2011 tarih ve B.07.4.DEF.0.13.10.00-4-9 sayılı özelgesi

T.C. Gelir İdaresi Başkanlığı. Ankara Vergi Dairesi Başkanlığı'nın 18/05/2010 tarih ve B.07.1.GİB.4.06.17.02-MTV:4.MD.2010/3-372 sayılı özelgesi.

T.C. Gelir İdaresi Başkanlığı. İzmir Vergi Dairesi Başkanlığı'nın 05/04/2011 tarih ve B.07.1.GİB.4.35.17.02-032-74 sayılı özelgesi.

T.C. Gelir İdaresi Başkanlığı. Antalya Vergi Dairesi Başkanlığı'nın 20/12/2011 tarih ve B.07.1.GİB.4.07.16.02-MTV-2010-50-397 sayılı özelgesi.

T.C. Gelir İdaresi Başkanlığı. İzmir Vergi Dairesi Başkanlığı'nın 27/07/2012 tarih ve B.07.1.GİB.4.35.17.02-032-716 sayılı özelgesi.

T.C. Gelir İdaresi Başkanlığı İstanbul Vergi Dairesi Başkanlığı'nın 20/07/2012 tarih ve 39044742-ÖTV.7-2192 sayılı özelgesi.

T.C. Gelir İdaresi Başkanlığı. İzmir Vergi Dairesi Başkanlığı'nın 25/02/2013 tarih ve 66813766-032-97 sayılı özelgesi.

T.C. Gelir İdaresi Başkanlığı. Kayseri Vergi Dairesi Başkanlığı'nın 28/08/2015 tarih ve 50426076-170[1-2015/20-78]-132 sayılı özelgesi.

T.C. Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı, Malûl ve Engellilere Ait Taşıtlarda Motorlu Taşıtlar Vergisi İstisnası Uygulamasına İlişkin Açıklamaları içeren 17/05/2010 tarih ve Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunu-4/2010-2 sayılı Motorlu Taşıtlar Vergisi Sirküleri/4.

T.C. Maliye Bakanlığı. Malûl ve Engelliler İstisnasına İlişkin 03/07/2007 tarih ve B.07.1.GİB.0.02.61/6158-14-59263 sayılı Genel Yazısı.

T.C. Maliye Bakanlığı. Malûl ve Engellilerin Mirasçılarına İntikal Eden Taşıtların Tesciline İlişkin 05/09/2014 tarih ve 68216117-000.010.07.01-58[87689] sayılı Genel Yazısı

T.C. Sosyal Güvenlik Kurumu (2013). *Tüm Yönleriyle Maluliyet,* Yayın No: 78, Sosyal Güvenlik Bilgi Serisi: 2013/11.

ESKİ SOVYET CUMHURİYETLERİNDE İHRACAT ÇEŞİTLENDİRMESİNİN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ

Doç. Dr. Seymur AĞAZADE*

Özet

Bu çalışmada 2000-2014 yıllarına ait veri ve panel veri yöntemleri kullanılarak ihracat çeşitlendirilmesinin ekonomik büyümeye etkisi Azerbaycan, Beyaz Rusya, Gürcistan, Kazakistan, Moldova, Rusya ve Ukrayna örneğinde incelenmiştir. İhracat çeşitlendirmesi göstergesi olarak normalleştirilmiş Herfindahl endeksi kullanılmıştır. Panel veri tahmin sonuçları ihracat çeşitlendirilmesinin reel GSYH ve kişi başına düşen reel GSYH büyüme oranlarını destekleyici yönde etkilediğini gösterir. Ağırlıklı olarak enerji, tarım ürünleri veya hammadde ihracatçısı olan bu ülkelerin ihracatlarında mamul malların ihracatı küçük bir paya sahiptir. Söz konusu ülkelerin istikrarlı büyüme oranlarına sahip olmak ve uluslararası piyasada enerji ve tarım ürünlerinin fiyatlarında ortaya çıkan dalgalanmalardan daha az etkilenmek için ihracat çeşitlendirmesini özellikle mamul mal ihracatını artırarak gerçekleştirmeleri gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: *İhracat Çeşitlendirmesi, Ekonomik Büyüme, Eski Sovyet Ülkeleri, Panel Veri Yöntemleri.*

Export Diversification and Economic Growth in Former Soviet Countries

Abstract

Using panel data methods this paper investigates the effect of export diversification on economic growth for Azerbaijan, Belarus, Georgia, Kazakhstan, Moldova, Russia and Ukraine. The study period covers years 2000-2014. Normalised Herfindahl index is used as export diversification indicator. Findings of panel data methods support that export diversification promotes GDP growth and GDP per capita growth. Countries that subjected to this study are mainly exporting energy, agricultural product or raw materials and manufactured products have a small share in their total export. These countries need to export diversification by improving especially export of manufactured goods in order to have stable and consistent growth rates and not to be affected seriously by energy and commodity prices fluctuations in world market.

Keywords: *Export Diversification, Economic Growth, Former Soviet Countries, Panel Data Methods.*

1.Giriş

İhracat çeşitlendirilmesi gelişmekte olan ülkelerin uzun dönemde istikrarlı bir büyüme sergilemeleri açısından önem taşımaktadır. Bu açıdan Wilhelms (1967), ihracat çeşitlendirilmesinin iki temel etkiye sahip olduğunu vurgulamaktadır. Bunlardan ilki, ihracat gelirlerinde istikrar artışından dolayı gelir düzeyi ve ekonomik aktivitede aşırı dalgalanmalar için daha düşük riskin mevcut olmasıdır. Diğeri ise, ihracat gelirlerinin artması ve bu nedenle çeşitlendirmenin istikrarlı büyümenin sağlanmasına katkı sağlamasıdır. İhracat çeşitlendirmesi Wilhelms (1967)'in de ifade ettiği gibi ürün ve pazar çeşitlendirmesi şeklinde olabilir. Ürün çeşitlendirmesi de yatay ve dikey çeşitlendirme şeklinde farklılık gösterir. Yatay çeşitlendirme, aynı üretim aşamasında olan ürünlerin ölçeğini veya miktarını artırma şeklinde ifade edilebilir. Örneğin, çeşitlendirmenin sadece temel ürünlerle sınırlandırılması bir yatay çeşitlendirme şeklidir. Dikey çeşitlendirmede ise, üretim sürecinin farklı aşamasındaki ürünlerin ihraç edilmesi söz konusudur. Örneğin, ham madde ihracatı, yarı mamul mal ihracatı ve mamul mal (tamamlanmış ürün) ihracatı dikey çeşitlendirmeye örnektir (Wilhelms, 1967: 46). İhracatta pazar çeşitlendirmesi ise, dünyanın farklı bölgelerine veya ülkelerine ürün ihracatını ifade etmek için kullanılır.

* Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, seymur.agazade@erdogan.edu.tr

İhracatın çeşitlendirilmemesi ise, ihracat gelirlerinde istikrarsızlığa neden olabileceği gibi özellikle tarım ürünleri ve dünya enerji fiyatlarında ortaya çıkan dalgalanmalar nedeniyle temelde bu ürünlerin ihracatına bağımlı olan ülkelerde önemli makroekonomik sorunlara da neden olabilmektedir.

İhracat çeşitlendirilmesinde artış için öncelikli olarak üretimin çeşitlendirilmesi gerekmektedir. Ürün çeşitliliğinin artırılmasının teorik olarak verimlilik, ekonomik büyüme ve ihracat üzerinde pozitif etkiye neden olduğu beklenmekle birlikte (Grossman ve Helpman, 1989 ve 1991) ekonominin yapısal özelliklerinden kaynaklanan çeşitli sorunlar bu çeşitlendirme için engel teşkil edebilir. Üretimin çeşitlendirilmesinin, temel olarak imalat sanayide daha yaygın olarak gerçekleştirilmesinin mümkün olduğu bilinmektedir. Ülke ekonomisinin tarıma dayanması veya hammadde ve maden tedarikçisi konumunda olması, imalat sanayinin gelişmemiş olması çeşitlendirme önündeki mühim engellerdendir. Diğer yandan, mülkiyete ilişkin sorunları etkin bir şekilde çözen, çalışan bir hukuk sisteminin var olmaması, farklı ürünlerin üretimini yapacak tesis yatırımları için engel teşkil etmektedir.

Diğer yandan, birçok firma çoğunlukla iç piyasaya yönelik üretim sürecinde uluslararası piyasada rekabet edebilecek düzeyde olmak üzere etkin bir şekilde üretim yapabilmeyi öğrenmekte veya ürünlerinin kalitesini geliştirebilmektedir. Bu durum, önemli derecede derinliğe sahip bir iç piyasa gerektirmektedir. İç pazarın yetersiz olması firmaların rekabet etme kabiliyetlerini geliştirmeleri için bir engel teşkil etmektedir. Bu şekilde, sınırlı bir piyasa ile karşı karşıya olan firmanın ölçek ekonomilerinden ve dışsal ekonomilerden faydalanma olanağının daha sınırlı olması muhtemeldir. Üretim hacminin düşük olması, firmaların üretim sürecinde Arrow (1962)'un öne sürdüğü yaparak öğrenme fikrinden dolayı da etkinlik artışının zayıf veya sınırlı olmasına neden olur. Bu bağlamda ve çeşitlendirmenin sanayi ürünlerinde yapılabilirliğinin daha yüksek olduğu birlikte düşünüldüğünde, ihracat çeşitlendirilmesi yeterli düzeyde bir iç talebi veya nispeten yüksek bir gelir düzeyini de gerektirmektedir. Krugman (1980) da artan getirilerin varlığında benzer faktör donanımlarına sahip ülkelerin geniş yurtiçi piyasaya sahip oldukları malları ihraç etme eğiliminde olduklarını göstermiştir.

Singer–Prebisch Hipotezi olarak ifade edilen görüşü de ihracat çeşitlendirmesinin ekonomik büyümeyi destekleyici sonuçlara neden olacağını ima etmektedir. Singer (1950) ve Prebisch (1950) çalışmalarına dayanan bu hipotez uzun dönemde mamul malların birincil mallar (hammadde veya emtia) cinsinden fiyatının artacağını, bunun da ticaret hadlerinin mamul mal ihraç eden ülkeler lehine ve hammadde veya emtia ihraç eden ülkeler aleyhine değişmesine neden olacağını öngörmektedir. İhracatın daha çok mamul mallar cinsinden çeşitlendirilmesinin mümkün olduğu varsayımıyla bu hipotezden, ticaret hadlerindeki iyileşmeden dolayı ihracat çeşitlendirilmesinin büyümeyi destekleyici nitelikte olacağı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, ülkeler için sürdürülebilir bir büyüme, ihracatın imalat sanayi ürünlerinde çeşitlendirmeye veya ürün farklılaştırmasına dayalı bir şekilde yapılmasını da gerektirmektedir.

Ülkenin ihracat gelirlerinde belirsizliği ifade eden ihracat istikrarsızlığı, ihracat hacmindeki belirsizlikten değil, daha çok ihracat fiyatları veya ticaret hadlerindeki belirsizlikten kaynaklanır. İhracat istikrarsızlığı da gelişmekte olan ülkelerde makroekonomik istikrarsızlıklara neden olabilir. Bu ülkeler ihracat üssünü çeşitlendirme ve emtia fiyatlarına ilişkin finansal riskten koruma araçları kullanmalarına rağmen ihracat istikrarsızlığı probleminin elimine edilmesinde başarılı olamamışlardır. İhracat üssü çeşitlendirilmesi ülke için uzun dönemde güvence sağlayıcı olması mümkündür, fakat ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğünü zayıflatıcı etkileri olabileceğinden arzulanmaya da bilir. Riskten koruma araçları ise, gelişmekte olan ülkelerin emtialarından dolayı önemli derecede maruz kaldıkları sorunlara sınırlı derecede çözüm getirebilmekteler. Bu nedenle, emtia üreticisi gelişmekte olan ülkelerde ihracat istikrarsızlığının önemli derecede ihracat çeşitlendirilememesinden kaynaklandığını ifade etmek mümkündür (Ghosh ve Ostry, 1994: 1). İhracat istikrarsızlığının makroekonomik istikrarsızlık için zemin hazırlamasından dolayı, ihracatta çeşitlendirmeyi gerçekleştirmeyen ülkelerde toplam talebin de istikrarsız bir seyir izlemesi beklenir. Özellikle uzun vadeli yatırımların gerçekleştirilmesi için gerekli olan planlama ufkunun darlığı bu yatırımları azaltıcı sonuçlara neden olmanın ötesinde mevcut tasarrufların kullanımına yönelik tercihlerde de etkin olmayan sonuçlara neden olabilir.

Uluslararası ticareti açıklamaya yönelik Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi ve karşılaştırmalı üstünlüğün kaynağını ülkelerin faktör donanımlarına bağlayan Heckscher–Ohlin Teoremi, ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları malları üretmek ve bu malları ihraç etmekle ve karşılaştırmalı olarak maliyette dezavantajlı oldukları malları ise üretmeyip ithal etmekle karlı çıkacaklarını öngörür. Bu görüşten ihracat çeşitlendirilmesinin her durumda büyümeyi

destekleyici sonuçlara neden olmayacağı çıkarsaması da yapılabilir. Çünkü Heckscher–Ohlin Teoremine göre bir ülke örneğin doğal kaynak, toprak veya işçi miktarı ve kalitesi bakımından daha üstün donanıma sahipse bunların yoğun şekilde kullanıldığı ürünlerin üretilmesiyle mukayeseli üstünlüğe sahip olacaktır. Mukayeseli üstünlüğe sahip olmadığı malların üretilmesi ve ihracı ülkeyi daha karlı bir duruma getirmeyecektir. Bunun ötesinde, Adam Smith'ten beri iktisatçılar işbölümü ve uzmanlaşmanın faydalarına inanmaktalar. İhracat çeşitlendirilmesi, ihraç edilen her ürün için yeterli düzeyde bir uzmanlaşmayla birlikte ancak ihracatçı ülke için faydalı sonuçlara neden olabilir.

İhracat çeşitlendirilmesinin ekonomik büyümeye etkisinin araştırıldığı çalışmalarda ihracat çeşitlendirilmesinin büyümeyi destekleyici olduğu yönünde sonuçlarla elde edilmekle birlikte çeşitlendirmenin büyümeye herhangi bir etkisinin olmadığı yönünde de bulgular vardır. Örneğin Al-Marhubi (2000), Herzer ve Nowak-Lehnmann (2006) ve Aditya ve Acharyya (2013) ihracat çeşitlendirilmesinin ekonomik büyüme için önemli rol oynadığı yönünde bulgular elde etmişler. Brian, Iyare ve Lorde (2007), tarım ürünlerinde ülkelere göre farklılaşabilen sonuçlara ulaşmışlar. Türkiye'ye ilişkin yapılan Çeviker ve Taş (2011) ve **Acaravcı ve Kargı (2015) çalışmalarında ise ihracat çeşitlendirmesi ve büyüme arasında herhangi bir ilişki bulunamamıştır.**

Bu çalışmada, panel veri yöntemleri kullanılarak 7 geçiş ekonomisi için ihracat çeşitlendirilmesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışma, nispeten ortak sosyoekonomik özelliklere sahip olan Azerbaycan, Beyaz Rusya, Gürcistan, Kazakistan, Moldova, Rusya ve Ukrayna'yı kapsamaktadır. Veriye ulaşılabilirlik nedeniyle çalışma 2000-2014 yıllarını ile sınırlandırılmıştır.

2.Model ve Veri Seti

Çalışmada Azerbaycan, Beyaz Rusya, Gürcistan, Kazakistan, Moldova, Rusya ve Ukrayna için ihracat çeşitlendirmesinin büyüme üzerindeki etkisi aşağıdaki model çerçevesinde incelenmiştir:

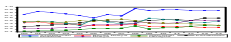

(1)

Burada $y_{i,t}$ i ülkesinin t dönemine ait ekonomik büyüme oranını ifade etmektedir. $k_{i,t}$, $l_{i,t}$ ve $h_{i,t}$ ise sırasıyla sermaye artış oranını, işgücü artış oranının ve ihracat çeşitlendirme derecesini ifade etmektedir.

Çalışmada 2000-2014 dönemine ait yıllık veri kullanılmıştır. Ekonomik büyümeye ilişkin iki gösterge kullanılmıştır. Bunlar GSYH ve kişi başına düşen GSYH artış oranlarıdır. Çalışmada sermaye artış oranı için de iki farklı gösterge kullanılmıştır. Bunlar gayri safi sermaye oluşumu ve gayri safi sabit sermaye oluşumu artış oranlarıdır. Emek artış oranı göstergesi işgücündeki yıllık yüzde değişim ile ifade edilmiştir. Çalışmada büyüme üzerinde etkisi araştırılan değişken olan ihracat çeşitlendirilmesi normalleştirilmiş Herfindahl endeksi ile ölçülmüştür. İhracatta yoğunlaşmayı ifade eden bu endeks aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır:

$$H = \frac{\sqrt{\sum_{i=1}^{n}\left(\frac{x_i}{X}\right)^2} - \frac{1}{\sqrt{n}}}{1 - \frac{1}{\sqrt{n}}}$$

Burada x_i i malının veya mal grubunun ihracatını, X ise ülkenin toplam ihracatını ifade etmektedir. n ise ihraç edilen ürün sayısını gösterir. Endeks değeri 0 ile 1 arasında değişir. Bu değer 0'a yaklaşması ihracatın çok sayıda mal arasında homojen bir şekilde dağıldığını yani çeşitlendirme derecesinin arttığını, 1'e yaklaşması ise ihracatın birkaç mal üzerinde yoğunlaştığını çeşitlendirme derecenin azaldığını ifade etmektedir. Çalışmada normalleştirilmiş Herfindahl endeksinin hesaplanması için ülkelerin tarımsal hammadde, gıda, yakıt, mamul mal ve maden ve metal ihracatı verileri kullanılmıştır. Tüm veriler Dünya Bankası World Development Indicators veri tabanından elde edilmiştir.

Tablo 1'de çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler verilmiştir. GSYH ve kişi başına GSYH artış oranının ifade eden GDP ve GDPC değişkenlerine ait maksimum değerler Azerbaycan'ın 2006 yılına, minimum değerler ise Ukrayna'nın 2009 yılına aittir. Bu değişkene ait ortalama değer araştırma döneminde ilgili ülkelerin ortalama olarak çok yüksek büyüme oranına sahip olduğunu göstermektedir. Gayri safi sermaye oluşumu ve gayri safi sabit sermaye oluşumu artış oranlarını gösteren CAP ve CAPFIX değişkenlerine ait maksimum değerler Azerbaycan'ın 2002 ve 2003 yıllarına aittir. Bu değişkenlere ait minimum değerler de Ukrayna'nın 2009 yılı değerleridir. İşgücü

artış oranını ifade eden LABOR verileri ise işgücünün sermayeye nispeten oldukça düşük bir ortalama artış oranına sahip olduğuna işaret etmektedir. Normalleştirilmiş Herfindahl endeksine ait maksimum değer Azerbaycan'ın 2008 yılı, minimum değer ise Gürcistan'ın 2000 yılı değeridir.

Tablo 1: Değişkenlere Ait Temel İstatistikler

	GDP	GDPPC	CAP	CAPFIX	LABOR	H
Ortalama	6.2829	6.3694	9.8530	8.9504	0.1109	0.4490
Medyan	6.1821	6.4759	10.4981	8.9938	-0.0113	0.4281
Maksimum	34.5000	33.0304	87.6575	74.0857	3.8995	0.9476
Minimum	-14.8000	-14.4209	-57.4000	-50.5000	-9.1996	0.1282
Standart Hata	5.9494	5.7784	21.3438	16.3176	1.9307	0.1858
Çarpıklık	0.8950	0.7444	0.4544	0.2810	-1.3150	0.8478
Basıklık	9.6613	8.8294	6.6910	7.1164	7.5752	3.4266
Jarque-Bera	208.1478	158.3679	63.2152	75.5154	121.8415	13.3731
Gözlem Sayısı	105	105	105	105	105	105

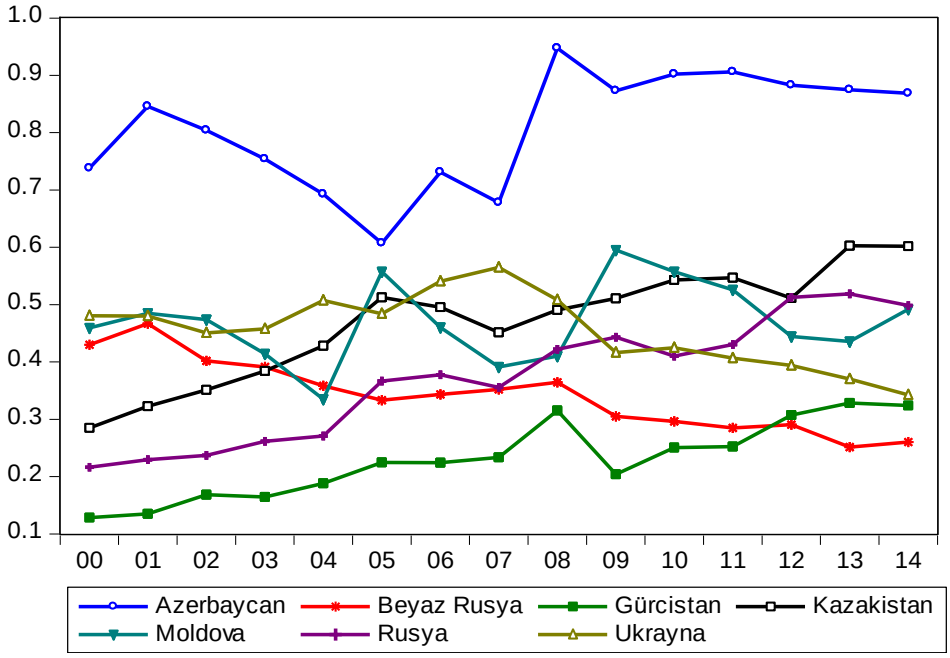

Grafik 1: Ülkelere Göre Normalleştirilmiş Herfindahl Endeksi

Grafik 1'de çalışmayı kapsayan ülkelerde normalleştirilmiş Herfindahl endeksinin araştırma döneminde nasıl seyrettiği gösterilmiştir. Grafikten de görüldüğü gibi ihracat çeşitlendirme derecesinin en düşük olduğu ülke Azerbaycan'dır. Bu durum Azerbaycan ihracatının yüksek derecede petrol ürünlerine yoğunlaştığından kaynaklanmaktadır. Gürcistan ise, çalışma döneminin önemli bir periyodunda ihracat çeşitlendirme derecesinin en yüksek olduğu ülkedir. Grafikte dikkati çeken bir diğer değişim ise Beyaz Rusya ve Ukrayna'ya ait endeksin araştırma dönemi için azalan bir trende sahip olmasıdır. Diğer ülkelere ait endeks değeri ise pozitif bir trende sahiptir. Temelde enerji ihracatçısı olan Rusya ve Kazakistan için bu trendin eğimi daha yüksektir.

3.Yöntem ve Bulgular

1 numaralı modelin tahminine geçmeden önce Levin, Lin ve Chu (2002) ve Im, Peseran ve Shin (2003) panel birim kök testleri kullanılarak değişkenlerin birim kök içerip içermedikleri incelenmiştir. Levin ve diğerleri (2002) birim kök testinde panel birimlerinin aynı, Im ve diğerleri (2003) birim kök testi ise farklı otoregresif parametreye sahip oldukları varsayılmaktadır. Panel birim kök testlerine ait sonuçlar Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2'de ifade edilen sonuçlardan da görüldüğü üzere her iki teste ait sabitli ve trend içeren modellerde H değişkeni hariç, diğer tüm değişkenler %1 anlamlılık düzeyinde durağan bulunmuşlar. H değişkeni ise, Levin ve diğerleri (2002) birim kök testi sabitli modelde %10, trend içeren modelde ise %1, Im ve diğerleri (2003) birim kök testi trend içeren modelde %5 anlamlılık düzeyinde durağanlık özelliği taşımaktadır. Bu nedenle tahminlerde tüm değişkenlerin seviye değerleri kullanılmıştır.

Tablo2: Birim Kök Test Sonuçları

	Levin ve diğerleri (2002)		Im ve diğerleri (2003)	
	Sabit	Trend	Sabit	Trend
GDP	-5.0259 *	-6.0380 *	-3.1538 *	-2.9713 *
GDPPC	-4.8503 *	-6.2479 *	-2.9858 *	-3.0031 *
LABOR	-3.5977 *	-4.3828 *	-4.7106 *	-4.0381 *
CAP	-7.3118 *	-6.0212 *	-5.2941 *	-3.9327 *
CAPFİX	-5.2599 *	-5.7959 *	-3.5981 *	-3.0116 *
H	-1.5540 ***	-4.3780 *	0.4120	-2.2660 **

Not: *, ** ve *** simgeleri ilgili istatistiğin sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlı olduğunu gösterir.

Uygun tahmin yönteminin belirlenmesi amacıyla uygulanan *F* ve Hausman testlerine ait sonuçlar Tablo 3'te verilmiştir. *F* testinde kısıtlı ve kısıtsız modellere ait *F* istatistikleri yardımıyla klasik modelin geçerli olup olmadığı değerlendirilmektedir. Bu testte veri için klasik modelin uygun olup olmadığı test edilir. Sıfır hipotezi birim etkilerinin olmadığını ifade etmektedir. Hausman (1978) testi ise panel veri sabit etkiler ile tesadüfi etkiler yöntemleri arasında tercih yapmak için yaygın şekilde kullanılmaktadır. Bu testte, sıfır hipotezi modelin hata terimleri ile bağımsız değişkenlerinin korelasyonsuz, yani tesadüfi etkiler yönteminin geçerli olduğu şeklindedir.

Bu iki teste ilişkin sonuçlar Tablo 3'te verilmiştir. Tabloda 4 farklı modele ilişkin ifade edilen *F* ve χ^2 istatistikler %1 düzeyinde anlamlı bulunmuşlardır. Her iki teste ait istatistikler sıfır hipotezini reddetmektedir. Buna göre veri paneldeki birim etkilerin varlığını ve tesadüfi etkiler yönteminin geçerli olmadığını desteklemektedir. Bu nedenle 1 numaralı model sabit etkiler yöntemine göre tahmin edilmiştir.

Tablo 3: Panel Tahmin Yöntemi Seçimine İlişkin F Testi ve Hausman Testi Sonuçlar

Model	*F* Test İstatistiği	Hausman χ^2 Testi
GDP = H + LABOR + CAP	3.47 *	17.8496 *
GDPPC = H + LABOR + CAP	3.27 *	13.2845 *
GDP = H + LABOR + CAPFIX	3.47 *	16.3463 *
GDPPC = H + LABOR + CAPFIX	3.32 *	12.3051 *

Not: * simgeleri ilgili istatistiğin %1 düzeyinde anlamlı olduğunu gösterir.

Tahmin edilmiş modelde birimlere göre değişen varyans sorunu değiştirilmiş Wald testi ile incelenmiştir. Bu testte sıfır hipotezi hata terimlerinin varyansının sabit olduğunu ifade etmektedir. Otokorelasyon sorununun belirlenmesi için ise Bhargava, Franzini ve Narendranathan'ın (1982) Durbin-Watson (DW) ve Baltagi ve Wu'nun (1999) yerel en iyi değişmez (LBI) testlerine bakılmıştır. Bu istatistiklerinin 2'den küçük olması, modelde pozitif otokorelasyon sorununa işaret etmektedir (Baltagi, 2013: 101-110). Modelde birimler arası korelasyon ise Breusch ve Pagan (1980) Lagrange çarpanı testi ile incelenmiştir. Testte sıfır hipotezi birimler arasında yatay kesit bağımlılığının olmadığı şeklindedir.

Tablo 4: Değişen Varyans, Otokorelasyon ve Yatay Kesit Bağımlılığına İlişkin Testler

Model	Değişen Varyans Değişt. Wald	Otokorelasyon		Yatay Kesit Bağım. Breusch-Pagan LM
		Değ. DW	LBI	
GDP = H + LABOR + CAP	259.32 *	0.9001	0.9966	50.876 *
GDPPC = H + LABOR + CAP	152.67 *	0.9111	0.9832	52.622 *
GDP = H + LABOR + CAPFIX	268.90 *	0.9604	1.0348	41.603 *
GDPPC = H + LABOR + CAPFIX	117.45 *	0.9776	1.0304	44.934 *

Not: * simgeleri ilgili istatistiğin %1 düzeyinde anlamlı olduğunu gösterir.

Modelin sabit etkiler yöntemine göre tahmininde değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığının araştırılmasına ilişkin testlere ait sonuçlar Tablo 4'te verilmiştir. Bu sonuçlara göre Wald χ^2 ve Breusch-Pagan LM istatistikleri tüm modellerde %1 düzeyinde anlamlıdır. Otokorelasyona yönelik değiştirilmiş DW ve LBI istatistikleri 2'den önemli düzeyde küçükler. Bu testlere göre modelde değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arasında yatay kesit bağımlılığı sorunu vardır. Bu nedenle tahminlerde Driscoll ve Kraay (1998)'ın değişen varyans ve otokorelasyon problemlerinin varlığında da uygulanabilen yatay kesit bağımlılığını dikkate alan yaklaşımı kullanılmıştır. Bu yaklaşıma ilişkin tahmin sonuçları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: Sabit Etkiler Yöntemi Driscoll ve Kraay (1998) Yaklaşımı Tahmin Sonuçlar

	GDP	GDPPC	GDP	GDPPC
CAP	0.1036 (2.80)**	0.1070 (2.92)**		
CAPFİX			0.1358 (2.42)***	0.1396 (2.51)**
LABOR	0.1847 (1.31)	0.1339 (0.99)	0.2410 (1.40)	0.1919 (1.16)
H	-16.9699 (-2.52)**	-19.7164 (-3.10)**	-17.9641 (-2.76)**	-20.7492 (-3.38)**
Sabit	12.8603 (3.31)**	14.1521 (3.81)*	13.1060 (3.47)***	14.4137 (4.01)*
Grupiçi R^2	0.2472	0.2751	0.2482	0.2747
F istatistiği	6.52**	7.55**	7.87**	8.96**

Not: Parantez içindeki sayılar Driscoll ve Kraay (1998) standart hatalarına göre *t* istatistiklerini *, ** ve *** simgeleri ise ilgili istatistiğin sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlı olduğunu gösterir.

GSYH ve kişi başına düşen GSYH büyüme oranları için tahmin edilen 4 farklı modele ilişkin Tablo 5'de ifade edilen bulgular sermaye artış oranına ait iki farklı gösterge olan CAP ve CAPFIX değişkenlerine ait katsayıların pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğunu gösterir. Bu katsayıların pozitif olması teorik beklentilerle uyumludur. LABOR değişkenine ait katsayılar da beklenildiği gibi pozitif olmakla birlikte istatistiksel olarak anlamlı bulunamamışlardır. Bu bulgu büyüme oranları üzerinde işgücü artış oranının değil de emeğe ilişkin özellikle beşeri sermaye kalitesindeki değişmeyi de dikkate alan bir göstergenin dikkate alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Normalleştirilmiş Herfindahl endeksi katsayıları da tüm modellerde negatif ve %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuşlardır.

4.Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada 7 eski Sovyet cumhuriyetinin 2000-2014 yıllarına ait verileri kullanılarak ihracat çeşitlendirilmesinin büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. İhracat çeşitlendirilmesi, bu ülkelerin toplam ihracatı içinde tarımsal hammadde, gıda, yakıt, mamul mal ve maden ve metal ihracatına ait paylar kullanılarak hesaplanan normalleştirilmiş Herfindahl endeksi ile ölçülmüştür. Araştırma dönemi için endeks değeri, özellikle Azerbaycan, Rusya ve Kazakistan gibi enerji ihracatçısı olan ülkelerde ihracatı çeşitlendireme derecelerinin olumsuz şekilde değiştiğini göstermektedir. Mamul mal ihracat payları çok düşük olan Gürcistan ve Moldova için de normalleştirilmiş Herfinahl endeksi artış göstermiştir. Beyaz Rusya ve Ukrayna'ya ise araştırma döneminde ihracatta çeşitlendirme derecesini iyileştirmeyi başaran ülkelerdir.

Çalışmada panel veri yöntemlerine göre GSYH ve kişi başına düşen GSYH büyüme oranları için tahmin edilen denklem sonuçları, normalleştirilmiş Herfindahl endeksinin her iki büyüme göstergesini negatif yönde etkilediğini göstermektedir. Bu sonuca göre, ihracat çeşitlendirilmesi Azerbaycan, Beyaz Rusya, Gürcistan, Kazakistan, Moldova, Rusya ve Ukrayna'da ekonomik büyümeyi destekleyici şekilde etkilemektedir. Araştırmaya konu olan ülkelerin ihracatları temel olarak enerji, tarım ürünleri ve

hammadde ihracatına dayanmaktadır. Araştırma sonuçları, bu ülkelerin daha istikrarlı büyüme oranlarına sahip olmaları ve dünya enerji ve emtia fiyatlarında ortaya çıkan dalgalanmalarından daha az etkilenmeleri için özellikle mamul mal ihracatını artırarak ihracatlarını çeşitlendirmeleri gerektiğini ortaya koymaktadır.

Kaynaklar

Acaravcı, A. ve G. Kargı (2015), Türkiye'de İhracatın Çeşitlendirilmesi ve Ekonomik Büyüme, Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi, 1 (1), 1-16.

Adıtya, A. ve R. Acharyya (2013), Export Diversification, Composition, and Economic Growth: Evidence from Cross-country Analysis, The Journal of International Trade & Economic Development, 22(7), 959-992.

Al-MarhubI, Fahim (2000), Export Diversification and Growth: An Empirical Investigation, Applied Economics Letters, 7(9), 559-562.

Arrow, Kenneth J. (1962), The Economic Implications of Learning by Doing, The Review of Economic Studies, 29(3). 155-173.

Baltagı, B. H. ve P.X. Wu (1999), Unequally Spaced Panel Data Regressions With AR(1) Disturbances", Econometric Theory, 15 (6), 814–823.

Bhargava, A., L. Franzini ve W. Narendranathan (1982), Serial Correlation and the Fixed Effects Model, The Review of Economic Studies, 49(4), 533-549.

BrIan F., S. O. Iyare ve T. Lorde (2007), Agricultural Export-Diversification and Economic Growth in Caribbean Countries: Cointegration and Error-Correction Models, The International Trade Journal, 21(3), 229-256.

Breusch, T. ve A. Pagan (1980), The LM Test and Its Application to Model Specification in Econometrics, Review of Economic Studies, 47(1), 239-254.

Çeviker, A. ve İ. Taş (2011), Türkiye'de İhracat Çeşitlendirmesi ve Büyüme İlişkisi, Ekonomi Bilimleri Dergisi, 3(2), 1-10.

Drıscoll, J. C. ve A. C. Kraay (1998), Consistent Covariance Matrix Estimation with Spatially Dependent Panel Data, The Review of Economics and Statistics, 80(4), 549-560.

Ghosh, A. R. ve J. D. Ostry (1994), Export Instability and the External Balance in Developing Countries, IMF Working Paper, 94/8.

Grossman, G. M. ve E. Helpman (1989), Product Development and International Trade, Journal of Political Economy, 97(6), 1261-1283.

Grossman, G. M. ve E. Helpman (1991), Quality Ladders in the Theory of Growth, The Review of Economic Studies, 58(1), 43-61

Hausman, Jerry A. (1978), Specification Tests in Econometrics, Econometrica, 46(6), 1251-1271.

Herzer, D. ve N. L. D. Felicitas (2006), What Does Export Diversification do for Growth? An Econometric Analysis, Applied Economics, 38(15), 1825-1838

Krugman, Paul (1980), Scale Economies, Product Differentiation, and the Pattern of Trade, The American Economic Review, 70(5), 950-959.

Im, K. S., M. H. Pesaran ve Y. Shin (2003), Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels, Journal of Econometrics, 115(1), 53-74.

Levın, A., C. F. Lin ve C. S. J. Chu (2002), Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite-sample Properties, Journal of Econometrics, 108(1), 1-24.

Prebısch, Raul (1950), The Economic Development of Latin American and Its Principal Problems, (Lake Success, NY: United Nations, Department of Economic Affairs). Reprinted in Economic Bulletin for Latin America (1962), 7, 1-22.

Sınger, Hans W. (1950), The Distribution of Gains between Investing and Borrowing Countries, American Economic Review, 40(2), 473-485.

Wılhelms, Christian. (1967), Export Diversification in Latin America, Intereconomics, 2(2), 46–48.

FRANCİS BACON'DA METODOLOJİ

Prof. Dr. İsmail YAKIT[1]

- Bacon 1561-1626 yıları arasında yaşamıştır.
- Gerçek İngiliz Felsefesi, Bacon ile başlar.
- Metodoloji denildiğinde aklımıza gelen isimlerdendir.

Hayatı

- 1561'de Londra York House'da doğdu. Soylu bir ailedendir.
- Babası, Nicolas Bacon, Kraliçe I. Elizabeth'in adalet bakanıydı.

12 yaşında Cambridge "Trinity College"a kaydoldu. (Teslis – Üçleme)

- Skolastik felsefe, okudu. Sonra, Hukuk Fakültesi'ne kaydoldu.
- Tahsilini bırakıp, Fransa'ya gitti. Fransa'daki İngiliz Büyükelçisinden davet almıştı. Tahsiline ara verdi.
- Fransa'dayken ani bir haberle babasının ölüm haberini aldı ve İngiltere'ye döndü. Hukuk tahsiline devam etti. Bitirdi ve avukat oldu.
- 1584'te Parlamentoya seçildi ve milletvekili oldu.
- Essex Kontuyla, arkadaştı. Kraliçe I. Elizabeth'i devirmek istediler. Suikast başarısız oldu, yargılandılar ve ikisi de serbest bırakıldı. Daha sonra Kont, Bacon'ı tekrar suikast için ikna edemedi ve kendisi tekrar bir suikast girişiminde bulundu, bu kez yakalandı ve idam edildi.
- 1603'te Sör unvanını aldı.
- 1606'da İngiltere Başsavcısı oldu.
- 1618'de İngiltere Baş Yargıcı oldu.
- 1621'de bir talihsizlik yaşadı ve rüşvet suçlamasıyla karşı karşıya kaldı, tutuklandı ve serbest bırakıldı.
- Artık siyasetten elini ayağını çekti ve artık Bacon eserlerini yazmaya başlamıştır.
- 1626'da zatürreeye yakalandı ve öldü.

Eserleri

- Hem (felsefe) hem (siyaset) hem (edebiyat) da ilk baskısını 1597'de yaptığı **"Denemeler"** i yazdı.
- Bacon'da Hıristiyan ahlakından ziyade "Makyavelist" bir ahlak anlayışı vardır ama uzlaşmacıdır.
- Machiavelli: "Amaca ulaşmak için her yola başvurabilirsin." Yani klasik deyimle: "Gaye vasıtayı meşru kılar."
- Bacon'da Otokrasi bir yönetim anlayışı vardır. (Filozof – Kral / Kral – Filozof). Biraz platoniktir o konuda.
- **"Eğitimin Evrimi"** kitabında: öğrenim sistemindeki bozukluklar, bilimde yanlışa düşmenin olumsuzlukları vb yanısıra doğru bilgiye götürecek sağlam yöntem nasıl geliştirilir vb. konuları ele alınır. Bilim her yönde ilerlemelidir. Bilim kılavuzdur. Tümevarım yöntemini kullanır.
- İnsan, doğadan üstündür. Bunu bilimsel keşifler ispatlar.

[1] Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, ismailyakit@gmail.com

- Çağına göre onun fikirleri, oldukça hayalperest bulunmuştur.
- **Novum Organum**(Yeni Mantık) kitabında: İnsan, tabiatın yönetici ve yorumcusudur. İnsan tabiatı ancak, tabiatın kendisine izin verildiği kadar eylemde bulunabilir. Sebeplerini anlayabilir, gerisini bilemez. Bu yeni bir anlayıştır. Bu kitabında Aristo mantığına karşı çıkar.
- **Novum Atlantis** (Yeni Atlantis) kitabında: İdeal toplum düzenini işler. Bir romandır. Ütopyadır.
- **Magna Instauratio** (Yeni Dünya Düzeni= Büyük Yenilenme) Bu kitabını bitiremedi. Yarım kalan eseridir.
- Metotçu bir filozoftur Ateistlikle suçlanmıştır. Ama ateist değildir. Ateizmi reddeder, kendisine ateist diyenlere karşı çıkar. *"Bu evrensel çerçevenin başıboş olduğunu düşünmektense, kutsal efsanelere inanırım daha iyi. Az felsefe, insan zihnini ateistliğe götürür ama felsefi derinlik, insanların zihnini dine döndürür."*demiştir.

Metodolojisi

- Metodunu 4 ana çerçevede inceleyebiliriz:

1) Hareket Noktası (Konuya Nasıl Bakıyor=Bakış Açısı)
2) Ön Yargılardan Kurtulma Gereği
3) Tümevarım Metodu
4) Araştırma Aşamaları

1)Hareket Noktası

Konuya yaklaşım tarzıdır. (Biz bilimsel gerçeklere nasıl bakmalıyız ?)

a) Tabiata hâkim olmak için, onu tanımlamak gerekir.

b) Ancak kanunlarını bilerek, tabiata hâkim olabiliriz

c) Doğru yolda yürüyen bir topal, doğru yolda olmayan yani yoldan çıkmış iyi bir koşucudan daha önce hedefe varır.

- Bacon'a göre felsefenin konusu: **"Tabiat"**tır. Bilim felsefesinin temelini teşkil eder.
- Bacon'ın Hareket noktasının sonucu olarak:
- Hâkimiyetin bilgiden doğduğunu anlarız.
- Tabiatı iyi bilmenin yolunun kanunlarını iyi bilmeden geçtiğini anlarız
- Metotla çalışan birinin, metotsuz çalışandan daha iyi olduğunu anlarız

2)Ön Yargılardan Kurtulma Gereği

Bizi yanıltan, gerçeği olduğu gibi göstermeyen, ona ulaşmamıza engel olan, gerçeğin üstünü örten, hayaletler, gerçek yerine konmuş ve hatalı akıl dışı yöntem ve düşünceler ve yanlış kanılardır. Bunlar birtakım hayaller ve yanlış kabulerdir. Bunlara (idola= put) demektedir. Hakikate ulaşmamıza en büyük engel, putlardır. Putlar kırılmadıkça, yıkılmadıkça, gerçek bilgiye ulaşamayız:

a)İdola tribus (kabile putu): En tehlikeli ve zararlı olanıdır. Gelenek ve doğal yapıdan gelen çevremizi ve kendi bakış açımızı yansıtan puttur. İnsan, olmasını istediği bir şeye kolaylıkla yanılır. Zihnimizi bundan boşaltmalı ve özgür olmalıyız.

b) İdola specus (mağara putu): İnsan, tabiatı gereği (çevresi, eğitimi, öğretimi, sahip olduğu karakteri) dolayısıyla bazı ön yargılara sebep olur. Bunlar insana, dar bir bakış açısı verir ve insan o (dar bir pencereden) bakar. Tıpkı insanın mağaradan bakışı gibidir. At gözlüğü gibi, tek bakışlı. Daha geniş bir perspektiften bakmayı engeller. Yanlışlık ve dar bakışlıktan dolayı bu putun da kırılması gerekir.

c) İdola fori (çarşı putu): Konuştuğumuz dil ve kullandığımız kelimelerden dolayı oluşur. İnsanların ilişkileri ve alışverişlerinden meydana gelir. Dil - insan imgelimleri, bakış açımızı daraltır.

c) İdola theatri (sahne putu): Tiyatro putudur. Otoritelere bağlanmaktan doğan ön yargılardır. Belli bir dünya görüşü, ideolojisi ve dogmaları olan insanın bunlardan sıyrılamayıp, insanın gerçeğe kendisini veremeyişidir. Hakikate yönelik yapılacak çalışmalardan uzaktır. Eski filozofların temelsiz dogmaları ve yanlışlarının yaygınlık kazanmasıdır.

Bunlar; insanın gerçek bilgiye ulaşmasını engelleyenlerdir. Bacon'a göre; bilim ve felsefenin karanlıktan kurtulması, İnsan zihnini engelleyen putların, kırılmasına bağlıdır.

3)Tümevarım Metodu

Tabiatı bize tanıtacak metot, **Tümevarım** 'dır. Yani **Endüksiyon**dur. Buna eskiden **"İstikra"** denirdi. (Zıttı, Tümdengelimdir= dedüksiyon= istidlal) .Tümevarım, Gözlemle başlayan, tek tek olayların incelenmesi suretiyle, yeni bir yargıya ulaşmak ve yeni bilgiler elde edilmesinin yoludur. Burada genellemelerle, yeni bilgiler elde edilir. Aristo'nun metodudur. Gerçi kendisi Aristo mantığına karşı çıksa da "Tümevarım metodunu kullanır. Bacon'a göre, genellemelerde, acele edilmemelidir. Ona göre Tümevarımda 3 levha kuralından bahseder:

a) Var levhası (uygunluk/uyumluluk kuralı): Sebebi aranılan olayla birlikte meydana gelen olaylar, bu levhaya kaydedilir.

b)Yok levhası (fark/ayrım kuralı): Bir olay tekrar ederken, varlığını kaybeden olayları yazarsın. Ayrı ayrı tespit edilir ve incelenir.

c) Derece levhası (birlikte değerlendirme kuralı): Sebebi aranılan olayla birlikte, azalan ya da çoğalan olaylar, bu levhada birlikte verilir. İstatistikler çok kullanılır.

J. S. Mill, bu 3 kuralı aynen uygular. Dördüncü olarak bir de ***"Tortu Kuralı"*** koyar. Sebebi oluşturulan konuda, tortuda kalan nedir, ona bakılır ve incelenir. Bunu biraz açalım.

J.Stuart Mill'e göre öteki üç kuralı tamamlayan bu kural, önceki kuralarla aralarında sonuç ilişkileri bulunan olayların bir yana ayrılmasından sonra geriye kalan olaylar arasında sebep-sonuç ilişkisi kurmaktır. Bunlardan "birlikte değişmeler" istatistik araştırmalarda çok kullanılmıştır. Buna göre ilk üç kurala uyan olaylar ayrıldıktan sonra geriye kalan olaylar arasında illiyet yani kozalite bağının kurulması mümkün olacaktır. Mesela karşılaştığımız kompleks bir sosyal olayın, A-B-C-D gibi birçok sebeplerden ileri geldiğini var sayalım. Bu kompleks sosyal olaya YZ diyelim. Daha önceki kuraları uyguladığımızda Y'nin sebebinin B olduğu görülürse Z'nin sebebinin de A-C-D olduğu anlaşılır.

4)Araştırma Aşamaları

a)Olup bitenleri toplama: Olayların malzeme ve belgelerini toplanmasıdır.

b)Nedenlerini Bulma(İllet=kozalite): Ele alınanların olayların sebeplerini aramaktır. Ne, neden meydana gelir.

***c)Kanunlara Varma*:** Bilimde kanun denildiğinde, olaylar arasında zorunlu ve değişmez ilkelerin ifadesi anlaşılır. Pozitif bilimlerde bunların tümü gerçekleşirse, yanılma ihtimali, sıfıra yakın ya da sıfır olur. Onun için pozitif bilimlerde daha kesin olan kanunlar, sosyal bilimler alanında "büyük ihtimalle" gerçekleşen kanunlar niteliğini kazanır.

Bacon'dan Özdeyişler

1) Akıllı adam, bulduğundan daha fazla fırsat yaratan adamdır.
2) Tartmak, kıyaslamak, düşünmek istiyorsan oku.
3) Bizi güçlü yapan yediklerimiz değil, hazmettiklerimizdir. Bizi zengin yapan kazandıklarımız değil, biriktirdiklerimizdir. Bizi bilgili yapan okuduklarımız değil, kafamıza yerleştirdiklerimizdir.
4) Deneyiniz, deneyiniz, deneyiniz, denemeden hiçbir şeye inanmayınız. (Tam bir İngiliz Felsefesidir.)
5) Kusuru en iyi ortaya çıkaran zenginliktir ama erdemi felakettir.
6) İnsan her zaman kahraman olmaz ama insan her zaman insan olur.
7) Para iyi bir uşak ama kötü bir efendidir.

8) İnsaniyet, hakikate muhtaçtır.
9) Eğer bir insan bir işe kesin biliyorum diye başlarsa şüphe ile son bulur. Fakat şüphe ile başlarsa, onunda gerçeği bulur.
10) Dertlerini dökecek dostları olmayanlar, kendi yüreklerini kemirirler.
11) Gerçek dostu olmamak yalnızlığın en kötüsüdür.
12) Kadın kocasının gençlikte sevgilisi, orta yaşta arkadaşı, ihtiyarlıkta ise hastabakıcısıdır.
13) Doğru yolda yürüyen bir topal, yoldan çıkmış iyi bir koşucudan önce hedefe varır.
14) Şüphe duyguların değil, zekânın bir kusurudur.
15) Şöhret paraya benzer, orada çok kalırsanız, fiyatlar düşer
16) Sanat tabiata ilave edilmiş insandır.

LOBİCİLİĞİN DEĞİŞEN YAPISI VE ERMENİ LOBİSİNİN DÖNÜŞÜMÜ

Jale HEYDAROVA[1] - Barış ÖZDAL[2]

Özet

Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemde devletlerarasındaki karşılıklı bağımlılık artış göstermiştir. İçinde bulunduğumuz bu dönemde her devlet kendi çıkar ve değerlerini diğer devletlere aşılamak ve çıkarları doğrultusunda hareket ederek dünya kamuoyunda söz sahibi olmaya çalışmaktadır. Bu doğrultuda kullanılan araçlardan biri de çeşitli çıkar ve baskı gruplarıdır.

Günümüzde iletişim teknolojilerinin gelişimi ulusal ve uluslararası alanda bilgi akışını hızlandırmış ve insanların kısa sürede bilgiye ulaşmasını sağlamıştır. Aynı zamanda kitlelere, alınan kararları onaylama veya konuyla ilgili kamuoyu oluşturma fırsatı da vermiştir.

Bu doğrultuda çıkar ve baskı gruplarının özellikle siyasal karar alıcılarını etkilemeye yönelik "klasik lobicilik" anlayışı da bu süreç içerisinde yeni bir boyut kazanmıştır. Zira alınan kararların kitlelerin onayına sunulma zorunluluğu, kamuoyuna siyasal kararalıcıları etkileme aracı olmanın yanısıra onaylama aracı olarak da fonksiyon yüklemiştir.

Bu gelişmeler lobiciliği etkin bir şekilde kullanan Ermeni diasporasının da ikna yöntemleri ve hedef kitle bağlamında stratejilerini değiştirmiştir. Artık tek tek ulusal karar alıcıları ve onların hedef kitlelerini etkilemenin yanısıra uluslararası bağlamda kamuoyu oluşturma veya kararları onaylama/güçlendirme çalışmaları da yapılmaktadır.

Yukarıda genel ve soyut olarak aktardığımız bilgiler doğrultusunda çalışmada ilk olarak iletişim teknolojisindeki gelişmelerin de etkisiyle lobiciliğin değişen yapısı irdelenecek ve bu bağlamda Ermeni lobisinin bu sürece adapte olma çabaları analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Lobicilik, Diaspora, Ermeni Lobisi.*

The Changing Structure Of Lobbing And Transformation Of Armenian Lobby

Abstract

Interdependence among the states in the international system has been increasing since the end of the Cold War. Nowadays each state tries to instill its values to others and to have a say in the world public opinion by acting politically. According to this point, one of the used methods is various interest and pressure groups.

Today, the development of communication technologies has accelerated the information flow both nationally and internationally and helped people to access information in a short time. At the same time, it has also given the opportunity to the masses to approve taken decisions and/or form the public opinion on the issue.

Therefore, "classic lobbying", one of the concepts of interest and pressure groups which is especially intended to influence the political decision-makers, has gained a new dimension during this process. Thus, the necessity of approval of the masses on taken decisions gives the new function to public as a validation means of decisions as well as to influence the political decision-makers.

These developments have also changed the strategies of the Armenian diaspora using the lobbying methods effectively in the framework of persuasive techniques and target audience. Now, the studies on forming public opinion internationally and confirm/strengthen decisions are conducted as well as influence national decision-makers and their audience individually.

Based on information above, first the study examines the changing structure of lobbing by the impact of development of information technologies and then in this context it also analyzes the efforts of Armenian lobbies to adopt this process.

Key Words: *Lobbing, Diaspora, Armenian Lobby.*

[1] Doktora Öğrencisi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bölümü Anabilim Dalı e-posta: jale024@mail.ru

[2] Doç. Dr.,Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Siyasi Tarih Anabilim Dalı Başkanı e-posta: barisozdal@gmail.com / ozdalb@uludag.edu.tr

Giriş

19. yüzyılın ortalarında literatüre giren "*lobi*" ve "*lobicilik*" olgusu süreç içerisinde kelime anlamını kaybederek yeni bir anlam kazanmıştır. Günümüzdeki kullanımına uygun tarif edecek olursak lobicilik; inandırma, ikna ve tanıtma tekniklerini uygulayarak karar verme mekanizmaları üzerinde baskı grubu oluşturmak, aynı zamanda politik kararları bir ülkenin lehine ya da aleyhine değiştirme çaba ve becerisidir. Tarifte sadece politik kararları etkileme yöntemi olarak verilse de günümüz itibarıyla lobicilik artık sadece siyasal faaliyetleri kapsamamaktadır. Zira küreselleşen dünyamızda biryandan devletlerin karşılıklı bağımlılığı artarken diğer yandan da başta "*diaspora*" olmak üzere "*grup*" kavramının tanımı değiştirmiştir.

Daha geniş bir biçimde ifade edersek "grup"; önceden belirlenmiş normlara uyan, aynı ideolojiyi paylaşan, kendilerine özgü duygusal değerlere sahip ortak bir amaç etrafında birleşmiş bireylerin toplamı olarak ifade edilebilir (Aktan, Ay ve Çoban, 2007: 1). Oluşumundaki iki temel yaklaşım olan "*sosyal çatışma*" ve "*rasyonel tercih*" teorilerine göre gruplar ya "*kendiliğinden oluşan*" ya da "*bilinçli olarak belli bir amaç doğrultusunda bir araya gelen bireylerin oluşturduğu*" gruplar olarak sınıflandırılabilir (Aktan, Ay ve Çoban, 2007: 3).

Lobicilik de bir grup çalışması olarak baskı ve çıkar gruplarının daha çok siyasi karar alıcılara yönelik her hangi bir grubun çıkarları doğrultusunda bu mercilere baskı uygulayan bir faaliyet alanıdır. Bu bakımdan "*baskı*" ve "*çıkar*" grupları her ne kadar beraber ve eşanlamlı olarak kullanılsa da tanım olarak birbirinden farklı anlamlar ifade etmektedir.

"Çıkar grupları", modern demokrasilerde faaliyet gösteren, teşkilatlanmış ve ya teşkilatlanmamış bir yapıya sahip, aralarında fiili bir çıkar birliği olan insanların oluşturduğu toplulukları ifade etmektedir. (Aktan, Ay ve Çoban, 2007: 6) Baskı grupları ise birtakım ortak çıkarlar etrafında toplanmış olan ve işbirliği içerisinde resmi kurumlarla temas kurarak görüş ve isteklerini bu yolla ilettikleri takdirde daha iyi sonuç alabileceklerini düşünen örgütlü gruplar olarak tanımlanabilir (Arı, 2009: 133).

Günümüzde etkisini gittikçe artıran bu gruplar birçok akademisyen ve yazarın da araştırma konusu haline gelmiştir. Bu yüzden özellikle son dönemlerde bu grupları daha iyi analiz edebilmek için çeşitli tanımlar ortaya atılmıştır. Ülkelerin siyasi mekanizmalarının ayrılmaz parçaları haline gelen bu gruplar, nasıl bir sınıflandırma yapılırsa yapılsın çok sayıda görevler üstlenmektedirler. Özellikle iletişim teknolojilerinin hızlı gelişimi ile bilgiye ulaşımın kolaylaşması kitlelere de bilinçli veya bilinçsiz her hangi bir konuyla ilgili kamuoyu oluşturması ve siyasi karar alıcıları etkilemekten ziyade alınan kararları onaylama aşamasında da bir baskı grubu niteliğini kazandırmıştır.

Baskı ve çıkar gruplarının özellikle siyasi karar alıcılara yönelik faaliyetlerini kapsayan bir bölümü olan lobiciliğe geçmeden önce bu kavramla beraber ve sık kullanılan diaspora kavramına da değinmek gerekir. Çoğu zaman lobicilikle aynı anlamda kullanılan diaspora kavramı aslında daha farklı bir anlam taşımaktadır. Yunancadan çeviride "*saçılma*", "*dağılma*" anlamlarına gelen diaspora, günümüzde kendi tarihi sınırlarından uzakta yaşayan, bulundukları toplumda faaliyet göstermek ve gelişmek için belirli sosyal enstitülere sahip aynı etnik gruba ait insanlardan oluşan topluluğu ifade etmektedir.

Çağdaş uluslararası sistemde devletlerin dış politikasında öncelik teşkil eden meselelerden birisi de diaspora kuruculuğu ve diasporalarla işbirliğidir. Bunun en önemli tarafı diasporaların uluslararası sistemi etkileye bilecek bir aktöre dönüşmesidir.

"Lobi" Ve "Lobicilik" Kavramları

Lobi kelimesi İngilizce olup "hol, koridor, kulis" gibi anlamlara gelmektedir. Siyasal terim olarak literatüre 19. yüzyılın ortalarından dâhil olmuştur. Dünya üzerindeki en köklü lobicilik faaliyetleri Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde bulunmaktadır (www.democracy.org). Lobicilik teriminin çıkış noktası olarak şöyle bir olay nakledilmektedir:

1870'lerin ABD Başkanı Ulysses S. Grant, Beyaz Saray'da geçirdiği iş gününün stresinden Willard Oteli'nin lobisinde puro ve konyak ile uzaklaşmaya çalışırmış. Başkan Grant'in bu alışkanlığını keşfederek, kişisel ya da başka nedenlerle onun desteğini almak isteyen birçok kişi zamanla bu otelin lobisinde toplanmaya başlamıştır. Grant da kendisine dertlerini anlatmak için etrafında dönenlere 'lobiciler' adını takmış. Lobiciliğin doğum yeri olan ABD'de, lobici (*lobby agent*) kelimesi 1839 yılında ilk defa kullanılmaya başlanmıştır. (Famel, 1994: 49). Bu bakımdan genel olarak günümüze kadar bu faaliyetlerin daha çok ABD içerisinde olması ve bunun için ülkenin de siyasal yapısının oldukça müsait

ve esnek olması da lobicilikle ilgili ilk teorilerin, kavramların ve siyasal düzenlemelerin ABD merkezli olmasına neden olmuştur. Daha sonra lobi kelime anlamını yitirerek özellikle siyasal alanda yeni boyut kazanmış ve üzerine teoriler kurulmuştur.

Terim olarak lobicilik, menfaat elde etmek gayesiyle bir araya gelerek, parlamentoda, nüfuzlu çevrelerde, medyada çıkarcı bir siyaseti etkin kılmaya çalışan kişilerin oluşturduğu topluluk olarak tarif edilir (Yanık, SBD: 44). Bu kapsamda lobici de ikna ve inandırma tekniklerini uygulayarak, devletin karar verme mekanizmaları üzerinde baskı oluşturur ve politik kararları temsil ettiği grubun veya bir ülkenin lehine ya da aleyhine çevirmeye çalışır.

ABD açısından lobicilik özde; sıradan bir vatandaşın ya da menfaat grubunun hükümete ya da Kongreye bilgi sunarak ve talepte bulunarak, Birleşik Devletler Kongresinden çıkacak olan bir yasayı istenilen bir şekilde çıkarmak ya da tam aksine menfaatlerine ters düşüyorsa bozmaya çalışmasıdır (Arı, 2009: 158). ABD'de lobici; baskı grubu olup, en geniş anlamıyla; Kongre, Beyaz Saray, Hükümet ve mahalli yasa organlarının kararlarını belirli amaçlar doğrultusunda etkileme faaliyetlerini sürdüren kuruluşları veya kişileri ifade eder. Dar anlamdaysa lobici; başka kişi ya da kişiler adına yasaları etkilemek amacıyla, kanun yapıcılarla doğrudan ilişki kuran kişidir (Bayramoğlu, 1985: 9).

Lobicilik, aynı zamanda lobi faaliyetleri ile ifade edilmek istenen tüm aktivite tanımlarını içerir ve yürütülen çalışmalara verilen genel addır. Lobicilik en basit şekliyle, lobicilerce kamu yönetiminde yer alan kanun yapıcı parlamenterler ya da karar verici konumunda olan kişiler olan bürokratları bilgilendirme ve kendi görüş ve düşünceleri doğrultusunda etkileme çabasıdır (Dinçer, 1998: 49). Genel şekliyle lobicilik; bireylerin, halkın, baskı gruplarının, şirketlerin ya da lobilerin, ülkelerinde veya yabancı ülkelerdeki yasama, yürütme hatta yargı organlarına yönelik, çıkarları doğrultusundaki yasaların desteklenip, aleyhte düzenlemelere karşı çalışma konularında, baskı gruplarının yetkilileri, ülke temsilcileri veya kiralanan lobiciler aracılığıyla sürdürülen planlı eylemler dizisine verilen addır (Dinçer, 1998: 51).

Milbrath, "*Washington Lobbyists*" isimli çalışmasında lobiciliğin şu özelliklerini vurgulamaktır.

1. Lobicilik, öncelikle hükümet ile ilgili karar verme organlarına yönelik bir eylem olduğundan, özel kurum ve kuruluşların bir takım çevreler veya kişilerce etkilenmeye çalışılması lobicilik tanımının kapsamı dışında tutulmalıdır.

2. Tüm lobi eylemleri baştan itibaren hükümet kararlarını etkilemek amacıyla planlanır ve uygulanır. Bu sebeple, sonuç olarak hükümet kararlarını etkileyen fakat baştan bu amaçla yönlendirilip uygulamaya konmamış eylemler de lobicilik sayılmaktadır.

3. Lobicilik, vatandaşla karar vericiler arasındaki iletişimi kuracak aracı veya temsilcilerin bulunmasını gerektirir. Dolayısıyla kendi başına sadece kendi amaçları doğrultusunda hükümet kararlarını etkilemeye çalışan her hangi bir kişi lobici ve yaptığı iş de lobicilik olarak dikkate alınamaz. Çünkü böyle bir durumda ülkede yaşayan her bir bireye potansiyel bir lobici olarak görmek gerekir ki bu durumda lobiciliğin elle tutulabilir bir anlamı kalmayacağından kavram hiç bir şey ifade etmez hale gelir.

4. Lobicilik iletişim ile ilgili bir durumdur. Zira iletişim olmadığı takdirde kararları etkileme olanağı ortadan kalkar. Bütün bunları bir araya getirirsek, lobicilik bir grup veya topluluk adına hareket ederek hükümet kararlarını etkilemek amacıyla planlanan ve bu amaçla vatandaşla karar vericiler arasında kurulmaya çalışılan bir tür iletişim olarak tanımlanabilir (Milbrath, 1963: 7-8).

Lobiciliğin hem tarihsel gelişimine hem faaliyetlerinin boyutlarına, hem de lobicilik üzerine yapılan yasa ve araştırmaların kapsamı bakımından ABD lobiciliğin "*vatanı*" sayılmaktadır. Farnel'in de bu konudaki yaklaşımı oldukça ilginçtir: *"Birleşik Devletler hükümeti, çıkarların temsil edilmesi ilkesi ve yasama, yürütme, yargı erklerinin dengesi üzerine, ama aynı zamanda yasama faaliyetinde sivil çıkarların da dikkate alınma hakkı üzerine kuruludur. Demek oluyor ki "lobiciliğin" Birleşik Devletler'in kuruluşunda var olduğu kabul edilebilir*" (Farnel, 1994: 19).

Tarihsel Süreç İçerisinde "Lobi" Ve Lobiciliğin Değişen Yapısı

Yukarıda da belirttiğimiz üzere "lobi" ve "lobicilik" olgularının bugünkü anlamına ulaşmasında, ABD'deki gelişme ve değişimlerin büyük etkisi olmuştur. daha geniş bir biçimde ifade edersek lobiciliğe, ABD'nin kurulmasından bu yana rastlanılmaktadır. İlk zamanlarda kaba güçle hatta silah gücüyle sürdürülen bu tür faaliyetlere, sonraları Kongre üyelerini yemeğe götürme ve rüşvet gibi yöntemlerle devam edilmiştir. ABD geliştikçe lobi faaliyetleri önem kazanmış, 1850'lere gelindiğinde

Washington'daki lobicilerin sayı artmıştır (Dinçer, 1998: 53). Lobicilik ilk dönemlerde kötü ve ayıp bir iş olarak nitelendirilmiş, genel olarak 19. yüzyıl boyunca hep kötü anlamda kullanılmıştır (Aslan, SBD 23, 2009: 119).

Gelişme dönemi olarak görülen 1930-1940'lı yıllarda lobicilikle ilgili düzenlemelerin yapılması için önemli adımlar atılmıştır. Lobicilikle ilgili ilk yasal düzenlemeler de bu döneme tesadüf etmektedir. Bu düzenlemelerle lobicilikle uğraşan şahıslar kayıt altına alınmış ve bazı etik kurallar belirlenmiştir. Olumlu imaj yaratmaya yönelik çalışmaların yanı sıra 1979 yılında profesyonel lobiciler birleşip Amerikan Lobiciler Birliğini kurmuşlardır (Dinçer, 1998: 58-59). Bu gelişmelere sonucunda 1980'li yıllara gelindiğinde lobicilik bir meslek olarak en parlak dönemini yaşamıştır.

Günümüzde lobicilik faaliyetlerine bakacak olursak, özellikle küreselleşen bir dünyada ülkelerin birbirine olan bağımlılıkları arttıkça lobicilik de bu hususta gelişmiş ve yeni boyutlar kazanmıştır. ABD'de itibarıyla yapılan genel sınıflandırmalara bakacak olursak, lobicilikte kullanılan 4 esas yöntem vardır. Bunlar "doğrudan", "dolaylı", "başkan tarafından yürütülen" ve "halka dayalı (grass roots)" lobicilik olarak sınıflandırılmaktadır.

"**Doğrudan lobicilik**" en etkili lobicilik uygulaması olarak kabul edilir. Lobicilerin hedefle; kişisel, doğrudan, yüz yüze kurmuş olduğu ilişkidir. Savunulan konunun oluşumu ile teknik yönleri hakkında muhataba aydınlatıcı bilgi sunulur (Bayramoğlu, 1985: 23). "*İç lobicilik*" olarak da adlandırılan doğrudan lobicilikle ifade edilmek istenen, Kongre üyelerine yönelik sürdürülen tüm Kongre içi faaliyetlerdir. Bu faaliyetler ile hedeflenen doğru zamanda, doğru mesajın, doğru Kongre üyesine ulaşmasının sağlanmasıdır (Dinçer, 1998: 114).

"*Dış lobicilik*" olarak tanımlanan "***dolaylı lobicilik***" ise yönetim süreci üzerine yapılan kamu baskısını organize eder. Dış lobicilik Kongre dışında uygulanan, iç lobiciliği destekleyici bir çalışmadır (Dinçer, 1998: 116).

"**ABD Başkanı**"nın önemli bir takım yetkilerle donatılmış olması onu, dışarıda yabancı hükümetler ve içeride baskı grupları, lobiler, medya ve bürokrasi tarafından; aldığı ya da almak istediği kararları kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmeye çalışan oldukça geniş bir baskı ağı altına itmektedir. Söz konusu bu baskıya rağmen ABD'de Başkan, yine de Kongreye karşı en güçlü baskı kaynağı durumunda bulunmaktadır. Yönetici kadroda yer alan Başkan ve yardımcısı kadar hiç kimse kanun yapıcılar üzerinde ikna gücüne sahip değildir. Bunun nedeni Başkanın elinde tuttuğu anayasal yetkiler sayesinde düzenli ve sürekli olarak Kongre üzerindeki baskıyı organize edebilme gücüne sahip olmasından kaynaklanır. Birleşik Devletler Anayasası'nın bu konuda oldukça muğlak bir yapıda olması başkanların kendilerine özgü yöntemler geliştirerek daha da etkili olabilmelerine neden olur (Dinçer, 1998: 123-124).

Lobicilikte kullanılan ve günümüzde en etkili yöntemlerden biri sayılan ve önemi gittikçe artarak lobiciliğe yeni boyut kazandıran "**halka dayalı**" kamuoyu oluşturma çabasıdır. Grass Roots hareketi olarak da bilinen bu yöntem, organize olmayan ve kendiliğinden oluşan bir hareket gibi gözükmektedir. Bu şekilde dolaylı yoldan lobi faaliyetine destek vermektedir (Ürek, Doğan, 2011: 24). Bu yöntem lobicilikte halkı etkileyerek harekete geçirmeye çalışmak ve aynı zamanda halkı lobi faaliyetinde bulunan bir grup gibi düşünmeyi sağlamaktır. Aslında bir lobi faaliyetinin mutlak başarıya ulaşabilmesi ve karar alıcı tarafından dikkate alınması için grass roots şarttır. Bazen grass roots faaliyeti doğal görünebilir, yani halkın oluşturduğu bir tepkidir. Ancak çoğu kez de baskı grupları grass roots'u kendileri oluştururlar ve onu bir aracı olarak kullanırlar (Ürek ve Doğan, 2011: 25).

Halka dayalı lobicilik çalışmasının başarılı olabilmesi için baskı gruplarının ilk başta etkilemeleri gereken kesim kendi üyeleridir. Baskı grupları öncelikle kendi üyelerini kendi davaları konusunda ikna etmek ve desteklerini almak durumundadırlar (Özsoy, 2010: 240). Çalışmaların sağlıklı yürütülebilmesi için iletişimin kanallarının verimli kullanılması gerekir. Tabanı kısa sürede harekete geçirebilmek için haber bültenleri, bildiriler, toplantılar, mektuplar ve gibi iletişim kanallarından faydalanılır. Günümüzde iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması ile birlikte lobi kuruluşları için tabana ulaşmak eskisine göre çok daha hızlı ve hesaplı bir hale gelmiştir. Halka dayalı lobicilik uygulamalarında medyanın yeri çok önemlidir. Tabana ulaşmanın en kestirme ve en etkili metodu da medyanın kullanılmasıdır.

Medyanın etkinliği tabanın yanı sıra aynı zamanda diğer seçmenleri, hükümeti, kongre üyeleri ve bürokratları da etkileyebiliyor olmasındadır. Ayrıca kongrede yapılan oturumlarının televizyon kuruluşlarından halka aktarılması medyanın lobicilik açısından önemini daha da artırmaktadır (Ürek

ve Doğan, 2011: 26). Başarılı bir halka dayalı lobicilik kampanyası; savunulan davaya inanmış, konu hakkında sağlıklı biçimde bilgilendirilmiş, çok sayıda insanı aynı amaç doğrultusunda bir araya getirir ve konuya destek veren kongre üyelerinin düzenlenecek organizasyon içerisinde yer almaları sağlanarak, kampanyaya katılanların görüntülerinin medya aracılığıyla eşzamanlı olarak yasa koyuculara yansıtılması sağlanır (Wittenberg, 1994: 65-66).

İletişim teknolojisindeki gelişme, düşük ücretli ve hızlı çalışan telgraf servisleri, baskı gruplarının fikirlerini etkilemeyi amaçladıkları Kongre üyesine ulaşıp, olumlu sonuçlar alınmasına katkıda bulunmaktadır (Dinçer, 1998: 117). Halka dayalı lobicilikte doğallık, en önemli husustur. Doğallıkla kastedilen ise binlerce insanın kendiliğinden harekete geçerek kaleme ve telefona sarılıp organize bir görüntü vermeden Kongre üyesine ulaşıyormuş izleniminin uyandırılmasıdır (Arı, 2009: 188).

Halka dayalı lobicilik basitçe; titizlikle hazırlanmış iletişim faaliyetleriyle telefon, telgraf, faks, e-posta ya da kişisel ziyaretlerle kongre üyelerine seçmenlerinin düşünceleri hakkında bilgi sağlayan tekniklerden herhangi biri olarak ifade edilebilir. Son zamanlarda kitle iletişim araçlarında özellikle bilgisayar ve internet ortamındaki gelişmeler, bu tekniğin daha kolay ve etkili olarak kullanılmasını sağlamıştır. Kitlelere daha çok fırsat sunan bu gelişme de kendi içerisinde ona karar alıcıları etkilemenin yanı sıra karar alma sürecinde de etkili bir rol sağlamış oluyor. Böylece klasik anlamdaki lobicilikten ayrılarak yeni boyut kazanan bu kavram lobi şirketleri veya bu faaliyetlerle uğraşan insanlardan ziyade halkı da bu sürece dâhil ederek söz sahibi konuma getiriyor.

Ermeni Lobisinin Dönüşümü

Lobicilik faaliyetlerini en etkin şekilde kullanan devletlerden biri de hiç şüphesiz Ermenistan ve dünyanın dört bir yanına yayılmış olan Ermeni diasporasının oluşturduğu Ermeni kuruluşlarıdır.

Ermeni Diasporası bütün teşkilatlanmasını ve faaliyetlerini "4T" planı (Tanıtma, Tanınma, Tazminat, Toprak) üzerine inşa etmiştir. Ermeni lobi kuruluşlarının çalışma amaçları da Anadolu'dan toprak alma üzerine kurulmuştur (Taşkıran, 2003). Lobinin sık sık düzenlediği soykırım iddiaları ile ilgili konferansları, anma günleri, kültürel amaçlı toplantılar, ABD ve AB ülkelerinin yasama organlarına verilen soykırımı iddialarını tanıyan veya kınayan önergeler, Ermeni Araştırma Merkezlerinin kurulması gibi faaliyetler, nihayetinde bu planı gerçekleştirmek amacını taşımaktadır.

Ermeni lobi kuruluşlarının propaganda faaliyetlerinde sıklıkla işlediği, Ermeni meselesinin, bir "*Hıristiyan-Müslüman mücadelesi*" olduğu vurgusu ile yoğun bir biçimde politik ve kültürel propaganda uygulaması ile Hıristiyan toplumunda kendilerini destekleyecek bir kamuoyu oluşturma çabası içerisindedir. Propagandanın amacı fertler değil toplumu ve bu toplum aracılığıyla siyasi erki baskı altına alabilmektir (Akgönül, Sayı 5, 2002). Lobinin propaganda çalışmalarında toplum bir amaç değil, araç olarak kullanılmaktadır.

Olgunlaşma dönemi içersinde gerçekleşen Ermeni terör olayları da dahil olmak üzere Ermeni lobi kuruluşlarının çalışmalarında bulunan ortak ve en önemli özellik, sosyal ya da siyasi bir eylemin gerçekleştirilmesinden hemen sonra propaganda ile yaptıkları eylemi destekleyecek bir kamuoyu oluşturma çabasıdır.

Tek taraflı olarak sürdürülmekte olan bu kampanyalar süresince dünyanın çeşitli ülkelerinde yaşayan Ermeniler, tiyatro salonlarından, sokaklardan, meclislerden, spor salonlarından, okullardan vb. yıllar boyunca Türkiye'yi suçlamışlar, muhatap aldıkları kamuoyu ise bu haykırışların bir nedeni olmalı diye düşünmüştür. Doğal olarak da tek taraflı propagandaların etkisiyle kamuoyu, Ermenilere hak vermiştir (Kantarcı, 2011: 176).

Çeşitli lobi, halkla ilişkiler ve propaganda yöntemlerini ortak olarak kullanan Ermeni lobileri, dünya kamuoyunun dikkatini çekerek kendi tezleri konusunda ikna etmeye çalışmışlardır. Kiliselerde ve mezarlıklarda dini törenler düzenlemek, gösteri ve sessiz yürüyüşler yapmak, soykırım iddiaları ile ilgili anıtlar inşa ederek her 24 Nisanda anma törenleri düzenlemek, Türkiye'nin çeşitli ülkelerdeki temsilciliklerinde protesto gösterileri düzenlemek, Konferanslar, kongreler, toplantılar, sportif karşılaşmalar, davetler ve tartışmalar tertiplemek, televizyon ve radyo yayınları, film-slayt gösterileri yapmak, kitap, gazete, broşür, dergi vb. yayınlar neşretmek, afişler ve pankartlar asmak, soykırımla ilgili sergiler düzenlemek, yönetim kademesindeki görevlilere mektup, telgraf, faks, e-posta göndermek, tehdit, taciz vb. gibi daha pek çok yöntem Ermeni lobileri tarafından kullanılmıştır.

Ermeni diasporası etkili propagandası sonucu dünyadaki önemli pek çok kıdemli kişileri etki alanlarına almıştır. Devlet mensupları, politikacılar, yazarlar, gazete sahipleri vs. gibi pek çok meslek

alanından kişiler Ermeni lobilerinin yüz yüze görüşmeleri, ziyafetler ve balolar gibi sosyal etkinlikleri aracılığıyla bizzat kendileri Ermeni propagandasının uygulayıcıları haline gelmişlerdir (Kantarcı, 2011: 178). Etki altına alınmış olan bu kişiler aracılığıyla çalıştıkları üniversite ve bilim kurumları, basın-yayın, sinema, kısacası kamuoyuna yön veren araçlar, milletlerarası kuruluşlar, kongreler, konferanslar ve törenler Ermeni soykırımı iddialarının propaganda ve psikolojik etkileme aracına dönüştürülmüştür.

Folklor gösterilerinden, sanatsal etkinliklere, Ermeni soykırım iddiaları hakkında açık oturumlar ve tartışmalara kadar pek çok organizasyon Ermeni kuruluşlarının kendi dil ve amaçlarına uygun sahip oldukları gazete, dergi, yayınevleri dışında, dünyadaki önemli medya kuruluşlarında da yaygın bir biçimde yer alabilmektedir. Ermeni lobi kuruluşları yalnızca soykırım iddiaları ile ilgili propaganda yapmakla kalmayıp, Türkiye aleyhinde miting, protesto yürüyüşleri ve geceler düzenlenmesinde Türkiye karşıtı etnik guruplar ve örgütlerle de işbirliği yapabilmektedir. Bu, bir başka açıdan düşünüldüğünde, sadece Ermeni lobileri değil, Türkiye'yi zor durumlara sokmak isteyen diğer guruplar da bu soykırım iddialarına sahip çıkmışlardır.

Kamuoyunu etkilemeye yönelik faaliyetleri ile siyasi faaliyetler için Ermeni lobilerinin ne kadar harcama yaptığı konusunda Ermeni kaynakları herhangi bir bilgi vermemektedirler. ABD'li bir gazeteci, Ermeni lobilerinin sadece ABD Kongre üyelerini etkileyebilmek için yılda 14 milyon dolar sarf ettiklerini yazmaktadır (Lütem, 2001). Ayrıca lobilerin maddi katkıları ile hazırlanan kitaplar, makaleler, romanlar, şiirler, piyesler, filmler, sergiler ve çeşitli toplantılar da düşünülürse ve diasporanın bu tip faaliyetleri sadece ABD'de değil dünyanın pek çok ülkesinde de yaptığı düşünülürse, kesin olmamakla birlikte toplam rakamın yılda yüz milyon dolardan daha az olamayacağı sonucuna varılabilir.

Toplu Ermeni göçlerinin gerçekleşmeye başladığı 1900'lü yıllar itibariyle başlayan Ermeni lobi faaliyetleri, o tarihlerden günümüze değin zaman zaman hızını kaybetmiş olsa da, Ermeni diasporası tarafından sürekli olarak dünya kamuoyunun gündeminde tutulmaya çalışılmıştır. Erken dönemde kurumsallaşmamış olmasına rağmen oldukça başarılı lobicilik örnekleri sergileyen Ermeni diasporası, 2. Dünya Savaşını takip eden olgunlaşma dönemi zarfında kurumsallaşmasını tamamlamış, profesyonel lobi kuruluşlarını kurmuş ve sistematik olarak çoğunlukta oldukları ülkelerin Kongreleri, hükümetleri ve kamu kuruluşları nezdinde lobi faaliyetlerini sürdürmüştür.

1915 olaylarının anılarının dünyadaki Ermeni diasporası arasında sürekli olarak canlı tutulması yönünde belirgin bir gayret gösterilmektedir. Ermeni tarihinde 1915 olaylarının benzeri acıların olmaması ayrıca Ermeni tarihinde facialar olmadığı gibi belirgin başarıların da olmaması 1915 olayının Ermeni tarihinde çok önemli bir yere koyulmasına ve bu dönemi kutsamalarına sebep olmaktadır (Gürun, 2010: 304).

Bu yüzden Ermeni cemaati, soykırım iddialarını unutmanın ötesinde, bu iddialara bilakis daha fazla sahip çıkmaya başlamış ve bu iddiaları devam ettirebilmek amacıyla terör dahil olmak üzere her türlü aracı kullanmıştır. Diasporanın desteklediği Ermeni terör örgütleri, Türk diplomatlara karşı giriştikleri suikastları kamuoyuna soykırıma karşı bir misilleme olarak lanse etmişler ve Türkleri öldürme hakkına sahip oldukları kanısını uyandırarak eylemlerine masum bir karakter kazandırmaya çalışmışlardır (Mattei,2008: 48).

Ermeni lobileri propaganda faaliyetleri ile Ermeni soykırım iddialarını kamuoyuna duyurmayı amaçlamasına karşın siyasi alandaki faaliyetlerinin öncelikli amacı bu iddiayı ABD başta olmak üzere yerleştikleri bir çok ülkenin yerel veya ulusal meclislerine kabul ettirmektir. Bunu sağlayabilmek amacıyla Ermeni toplulukları bulundukları mahalle, kasaba, şehir, eyalet ve nihayet ülke meclislerinde Ermeni iddialarını adım adım ve olabildiğince yüksek makamlara kabul ettirecek çalışmalar yapmışlardır. Yasalar, kararlar, kınamalar, kısacası Türkiye'yi tanımaya zorlayacak her türlü kararın alınmasına gayret sarf edilmiştir. Dünya ülkelerinin soykırım iddialarını tanıma yönünde bir karar alması Ermeni lobilerinin en önemli gayesidir. Lobiler, bu yönde alınacak bir kararın Türkiye'yi de soykırımı tanımaya zorlayacağını ve bu şekilde tazminat ve toprak konusundaki talepleri konusunda işlerinin kolaylaşacağı düşünmektedir.

Ermeni lobilerinin soykırım iddialarını ülke parlamentolarında kabul ettirmekle beraber izledikleri stratejinin bir diğer aşaması ise Ermeni soykırımı iddiasını, Yahudi soykırımı ile özdeşleştirmek ve bunu kabul etmeyenlerin "*inkarcı*" olarak suçlanmaya çalışılmasıdır. "İnkarcı" ifadesi batıda özellikle Yahudi soykırımını tanımayanlar için kullanılmakta ve büyük bir ayıp olarak kabul edilmektedir (Laçiner, 2004: 77-83). Hatta bazı ülkelerde yasalar önünde suç olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle

Ermeni lobileri, iddialarının dile getirdikleri her platformda Yahudi soykırımını da gündeme getirmiş ve Yahudi soykırımının aslında Ermeni soykırımından esinlendiği, insanlık tarihinde en büyük soykırımların temelinin Türkler tarafından atıldığı sık-sık vurgulanmıştır.

Ermeni lobilerinin izledikleri stratejinin kendiliğinden gelişen bir başka unsuru ise, soykırım iddialarının bir endüstri haline gelmesi olmuştur. Ermeni sanatçılar, iş adamları, akademisyenler, siyasetçiler vb. her kesim bir şekilde meslek ve uğraşlarını Ermeni davası için kullanmaya zorlanmışlardır. Ermeni davasını tiyatro oyunlarında, sinema ve şarkılarında bir şekilde dillendiren sanatçılar, Ermeni cemaati tarafından bir tür kahraman olarak saygınlık kazanmışlardır. Çoğunlukla da bir iş kolu haline gelen soykırım iddialarını kullanarak çıkar elde etmeye çalışılmıştır.

Bunun yanında, Ermeni lobisi, çok iyi organize olmuş bir lobidir. Hem yabancı temsilcilerle olan ilişkilerini hem de kendi tabanına yönelik lobi faaliyetlerini başarılı ve ciddi bir biçimde yapmaktadır. Bir lobinin başarılı olması finansal ve sayısal olarak yeterli olmasından ziyade iyi organize olması ve kamuoyu desteğini sağlamış olması gibi bir takım özelliklere taşıdığına daha çok bağlı olduğundan Ermeni lobisi bu bakımdan oldukça güçlü ve sistematik şekilde hedeflerini gerçekleştirmektedir.

Bu faaliyetlerin en kapsamlı ve özenli çalışma yeri dünyadaki konumu itibariyle ABD olduğundan Ermeni lobileri ABD'de Türkiye ve Azerbaycan'ın lehine olabilecek her hareket, girişim ya da faaliyetlere, kendileri veya Ermenistan'ın aleyhine olmasa bile, karsı çıkmakta, buna karşın Ermenistan'a maddi yardım sağlamak yolundaki gayretlerini sürekli olarak sürdürmektedirler (Kantarcı, 2011: 201). Bunun en çarpıcı örneği de Ermeni işgali sonucu Azerbaycan, topraklarının % 20'sini kaybetmiş ve bir milyon vatandaşının da mülteci durumuna düşmüş olmasına rağmen ABD'nin Azerbaycan'a yapacağı yardımlar Ermeni lobisinin çalışmaları sonucu, 1993 yılında yardım mevzuatına getirilen bir değişiklikle önlenmiş, daha sonraki ABD hükümetinin ısrarlı girişimleri sonucunda bu hükmün uygulaması, 2002 yılından itibaren birer yıllık sürelere bağlı olmak kaydıyla durdurulabilmiştir (Kantarcı, 2011; 196).

Soykırım iddiaları, başta Karabağ olmak üzere Türkiye'nin Ermenistan'la mevcut birçok sorunu çözememesine neden olmakta, ayrıca Türkiye'nin soykırım iddialarını içeren tasarıları sık sık gündemine getiren ABD ve AB ülkeleri ile olan ilişkilerinde, kısa süreli de olsa, ciddi bazı gerilimlere neden olmaktadır.

Bütün bunlardan anlaşıldığı üzere kendi varoluş sebeplerini soykırım iddialarına adayan ve bunu ilk başta kendi içlerinde geliştirerek bir tez haline getiren daha sonra bütün dünyaya kabul ettirmeye çalışan Ermeni lobisi bunun sonucunda torpak iddialarına haklı kılıf uydurarak hayalinde oldukları "Denizden denize büyük Ermenistan" hedefini gerçekleştirmek için uğraşmaktadırlar. "4 T" planının ilk aşaması olan tanıtma ve tanınma günümüz itibariyle hızlı bir şekilde uygulanmaktadır. Hukuki dayanakları olmasa da bir çok ülkenin soykırım iddialarını parlamentolarında her sene gündeme getirmeleri ve bazılarının bunu kabul etmesi, ABD gibi dünya liderliğine soyunmuş bir ülke başkanının her sene 24 Nisan geleneksel konuşmaları aslında Ermeni lobisinin başarısı olarak kabul edilebilir. Ayrıca Türkiye'nin, uzun müddet Ermeni lobisinin faaliyetleri üzerinde ciddi şekilde yoğunlaşmaması, o iddialara karşı organize bir şekilde tutum sergilememesi, Azerbaycan'ın bu alanda ciddi faaliyetlerinin gecikmesi de bu kuruluşların işini oldukça kolaylaştırmıştır.

Günümüzde stratejilerini değişerek yaşadıkları ülkelerin siyasi mercilerinden ziyade o toplum içerisinde kamuoyu oluşturarak tanıtma hedeflerini daha da genişletmektedir. Her sene daha geniş kitlelere ulaşarak kendi tezlerini ispatlama girişimleri bir önceki seneye göre daha kapsamlı ve ses getirecek şekilde kampanya ve organizasyonların düzenlemesine de sebep olmaktadır. Özellikle iletişim teknolojilerinin sağladığı avantajları oldukça etkin şekilde kullanmaları da bu doğrultudaki çalışmalarını hızlandırmaktadır.

Sonuç

Çalışmamızda da belirttiğimiz üzere lobicilik gelişim süreci içerisinde, karar alıcıları etkileme aracından, "kamuoyu oluşturma aracı" ya da "onaylama aracı"na dönüşmüştür. Bu bağlamda Ermeni lobilerinin iddia veya taleplerinin her zaman gündemde kalabilmesi için karar alıcılar üzerinde sürekli etkileme çalışmaları yetersiz görülmüştür. Etkili olunmak istenen ülkelerde benimsetilmesi gereken konuda kamuoyu oluşturma yolu seçilmiştir.

Yine bu durumun güncelliğini ve devamlılığını sağlayabilmek için istenilen yaklaşımı toplumsal bir değer haline getirmek amacıyla ikna çalışmaları yapılması Ermeni lobiciliğine ayrı bir boyut kazandırmıştır. Bu boyut da o toplumda siyasal olarak oy kazanmak isteyen kişilerin seçilme

süreçlerinde, Ermeni "soykırımı"na yaklaşımları politik bir tercihe dönüşmüştür. Bu da aslında Ermeni diasporasının yaşadıkları ülkelerde özellikle toplu halde ve etkili seçim bölgelerinde yerleşmelerinden ileri gelmektedir. Bir başka ifadeyle bu durum "*soykırım*" ve Ermeni çıkarlarına hizmet eden fikirlerin hem gündemde kalmasını sağlamakta hem de siyasal bir tercih ve vaat oluşturmaktadır.

Son olarak bir başka üzerinde durulması gereken konu da lobiciliğin alınan kararları onaylama aracı olarak da kullanılmasıdır. Bu da bilinen doğrudan lobiciliğin uygulanması ile karar alıcıları etkileyerek alınan kararların toplumsal olarak onaylanması ve desteğinin de oluşturulmasıdır. Zira iletişim teknolojilerindeki gelişmeler bilgi akışını hızlandırmış ve kamuoyu oluşturma süresini de kısaltmıştır. Bu da karar alıcı siyasal kişileri ve grupları daha hızlı davranarak aldıkları kararlar konusunda kamuoyu oluşturmaya zorlamıştır.

Kaynaklar

AKGÖNÜL, Samim, "Fransa Ermeni Toplumu ve Türkiye: Propaganda ve Lobicilik", Ermeni Araştırmaları, Sayı 5, 2002, http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=304, (09.02.2013).

AKTAN, C. Coşkun, Hakan Ay, Hilmi Çoban, "Siyasal Karar Alma Süreçlerinde Çıkar Grupları", Modern Politik İktisat: Kamu Tercihi, Seçkin Yayınları, Ankara 2007.

ARI, Tayyar, Amerika'da Siyasal Yapı Lobiler ve Dış Politika, Bursa 2009.

ASLAN, Seyfettin, "Siyasal İktidarı Etkileme Yöntemlerinden Biri Olarak Lobicilik", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 23, 2009, http://sbe.dpu.edu.tr/duyurular/23.pdf, (18.05.2012).

BAYRAMOĞLU, Nisa, Amerika Birleşik Devletleri'nde Lobi Faaliyetleri, Ankara 1985.

DİNCER, K. Müjde, Lobicilik, ALFA, İzmir 1998.

FARNEL, J. Frank, Lobicilik Müdahale Stratejileri ve Teknikleri, Paris 1994.

GÜRUN, Kamuran, Ermeni Dosyası, Remzi Kitabevi, İstanbul 2010.

KANTARCI, Şenol, Amerika Birleşik Devletlerinde Ermeniler ve Ermeni Lobisi, İstanbul 2011.

LAÇİNER,Sedat, Türk – Ermeni İlişkileri, Kaknüs Yayınevi, İstanbul 2004.

LÜTEM, E. Ömer, "Güncel Boyutuyla Ermeni Sorunu", 2003, http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/makale39.html, (08.01.2013).

MARKUS, Ürek ve Nejat Doğan, Lobicilik ve Baskı Grupları: Devlet, Sivil Toplum ve Demokrasi, İstanbul, 2011.

MATTEI, Jean Louis, Belgelerle Büyük Ermenistan Peşinde Ermeni Komiteleri, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2008.

MİLBRATH, W. Lester, The Washington Lobbyists, Connecticut 1963.

ÖZSOY Osman, Propoganda, İstanbul 2010.

TAŞKIRAN, Cemalettin , "Ermeni Diasporası", file:///C:/Users/User/Desktop/tez/Zafer%20%C5%9Een.htm, (13.03.2013).

WITTENBERG, Ernest, How To Win in Washington, Oxford, UK 1994, http://www.pdfebookes.com/how-to-win-in-washington-PDF7-1257923/, (13.01.2013)

YANIK, Murat, "Amerika'da Baskı Grupları", İstanbul Üniversitesi SBE, http://journal.qu.edu.az/article_pdf/1027_317.pdf, (11.03.2012).

ÜRETİMDE ROBOT KULLANAN İŞLETMELERDE ROBOTLARIN VERİMLİLİĞE ETKİ ALGISININ YÖNETİCİLER VE İŞÇİLER TARAFINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yrd. Doç. Dr. Kamil Taşkın[1] - İlknur Başaran

Özet

Teknolojinin gelişmesiyle beraber, işletmelerin değişen müşteri istek ve ihtiyaçlarına daha hızlı cevap vererek rekabet avantajı sağlaması zorunluluk haline gelmiştir. Rakiplerinden hız, kalite, esneklik ve verimlilik açısından önde olması gerekmektedir. Bunu sağlamaya yarımcı olan ise otomasyon ve robot teknolojisidir. Günümüzde işletmelerin otomasyon ve robot teknolojisine yatırım yapmaları akla şu soruları getirmektedir; Robotların verimlilik üzerindeki etkisi nedir? Ve günümüzün temel problemi olan işsizliği robotlar ne ölçüde etkilemektedirler. Robotların verimlilik ve istihdam üzerindeki etkilerini araştırdığımız bu çalışmada, üretiminde robot kullanan beş işletme ile görüşülüp, yöneticileri ile mülakat ve 53 çalışan ile anket çalışması yapılmıştır. Yöneticiler robotları aldıktan sonra, verimliliğin arttığını, daha kaliteli ve standartlaşmış üretim yaptıklarını, iki ya da üç kişinin yapacağı işi bir robotun sıfır hata ile yaptığını bu nedenle de çalışan maliyetleri açısından minimum seviyeye ulaştıklarını söylemişlerdir. Robotların vasıfsız elemanlar için istihdamı önlediği fakat vasıflı elemanlar için yeni iş kolu doğurduğunu söylemişlerdir. İşçiler için ise durum, robotların işlerini kolaylaştırdığı fakat istihdam alanlarını azalttıkları yani işsizliğe neden oldukları görüşündedirler. Çalışma sonucunda, robotların işletmeler için verimliliği arttırdığı, daha standart ve kaliteli üretim süreçlerini oluşturduğu ve bu sayede rekabet avantajı sağladığı, işçiler için ise vasıfsız elemanlar için işsizliğe neden olduğu, vasıflı elemanlar için ise yeni istihdam alanları doğurduğu sonucuna varılmıştır.

Giriş:

Günümüzde teknolojinin çok hızlı bir şekilde gelişmesi, bu gelişmenin getirmiş olduğu yenilikler insan hayatının ayrılmaz bir parçası halini almıştır. Gelişen teknoloji insanları ürünlerini farklı pazarlardan edinebilmeyi öğretmiştir. İşletmeler beklentilerini karşılayan ürünleri daha ucuz edinebilmek rekabet edebilemek açısından zorunluluk olmuştur. Bu işletmeleri otomasyon edinerek üretim yapmaya itmiştir. Hızla değişen rekabet piyasasında işletmeler varlıklarını koruyabilmek için, yüksek kalite, standardizasyon, verimlilik, esneklik, minimum maliyet gibi faktörleri etkin bir şekilde kullanmaktadırlar. Teknolojik gelişmelerle beraber, otomasyon ve robot sistemleri de işletmelerin rekabet avantajı elde edebileceği bu faktörleri geliştirebileceği araçlar olarak endüstride kullanılmaya başlanmıştır. Otomasyon; bir işin insan ve makine arasında paylaşılması olarak tanımlanabilmektedir. Teknolojik gelişmelerle birlikte, daha hızlı ve daha standart üretim yapabilmek için robot teknolojisi geliştirilmiştir. Robot; otonom ya da önceden programlanmış görevleri yerine getirebilmek için bağımsız ya da bir operatör yardımıyla çalışan elektro-mekanik sistemlerdir. Maliyetlerin düşürülmesi, üretim kalitesinin ve verimliliğinin arttırılması, çalışanların zarar görebilirliği olan işlerde ve insanın ergonomik olarak yapamayacağı işlerin gerçekleşmesi amacıyla insan gücünün yerine endüstriyel robot kullanılmaktadır. Bu durumda akla şu iki soru gelmektedir; gelişen teknolojiyle işletmelerin rekabet avantajı elde etmesine yardımcı olan robotlar verimliliği ne ölçüde etkilemektedir? Ve günümüzün en büyük problemlerinden biri olan işsizliği etkileyen nedenlerden biride robotlar mıdır? Bu sorular ışığında, bu çalışmada 'Robotların verimlilik ve istihdam üzerindeki etkileri' araştırılmaktadır.

Çalışma kapsamında, gelişen teknoloji ile beraber her alanda kullanılabilen robotların, işletmelerin rekabet avantajı elde etmesindeki en önemli faktörlerden biri olan verimlilik üzerindeki etkisini ve insanların yapabileceği her işi daha standart ve sıfır hata ile yapmaları nedeniyle işletmeler tarafından daha çok tercih edilen robot teknolojisinin, günümüzün temel problemi olan işsizliğe neden olup olmadığını öğrenmek hedeflenmiştir.

Alan çalışması kapsamında, görüşülen işletmelerin yöneticileri ile mülakat çalışması, işçileri ile de anket çalışması yapılmıştır. Bu algı ölçülmeye çalışılmıştır.

Verimlilik Tanımı

Verimlilik kavramı ile ilgili çeşitli kaynaklarda farklı tanımlamalar yapılmıştır.

[1] Sakarya Üniversitesi İşletme Fakültesi

Genel olarak verimlilik; etkinliği ölçen soyut ölçümleri ifade ederken, daha özel anlam olaraksa sistemimin çıktılarının girdileri ile kıyaslanmasını ifade eden bir kavramdır. Yani girdi ve çıktı arasındaki ilişkiyi açıklar.

Verimlilik, belirli amaçları gerçekleştirmek için kullanılan araç ve kaynakların ekonomik bir biçimde kullanılması anlamına gelen bir kavramdır. Genel bir tanımlama yapacak olursak verimlilik, üretim yada hizmet sisteminin ürettiği çıktı ile bu çıktıyı oluşturmak için kullanılan girdi arasındaki ilişkiyi ifade eder. Bu nedenle verimlilik, çeşitli mal ve hizmetlerin üretimindeki kaynakların – emek, sermaye, enerji, bilgi vb. – etkin kullanımıdır. Verimlilik aynı zamanda sonuçlarla, bu sonucu elde etmek için harcanan zaman arasındaki ilişki olarak da tanımlanmaktadır (Prokopenko, Baykal, Atalay, & Fidan, 2005) .

İşletmelerde Verimlilik

İşletmelerde üretim faktörleri daha etkin kullanılarak aynı çıktı miktari daha az girdi ile sağlanabilmektedir. Verimlilik artışını daim kılabilmek için çalışanların ve işletmenin çıkarlarının uyum içinde olabilmesine bağlıdır. Verimlik artışına olan inanç yöneticilerin göstericeği hedeflarin gerçekçiliği ile beraber çalışanların bu kararları benimseyip uyması ile ilgilidir. Bu durumda çaışanları motive edici çalışmalar amaçların gerçekleşmesini sağlayacak ve verimliliğin yükselmesini sağlayaacaktır.

Verimliliğin arttırılması insan, sistem, teknoloji üçgeninde düşünülmelidir. Örneğin, motivasyon ve etkili iletişim verimliliği arttırır. Performansa yönelik adil bir ücret sistemi verimliliği arttırır. Günümüzde teknoloji başlı başına bir verimlilik kaynağıdır. Verimlilik işletmenin yalnızca üretim sürecinde değil, her alanında kullanılan bir kavram haline gelmiştir. Bu kavram, kaynakların tasarruflu kullanılmasından başlayıp kaynakların çoğaltılması, kalitesinin artırılması, kaynakların hangi alanda kullanılması gerektiği, teknoloji seçimi, yatırım kararları ve işletmenin tedarikten başlayıp satış sonrası hizmetlerine kadar uzanan tüm yönetsel süreçlerinde ve yaşamın her alanında vardır. Verimlilik ilkeleri, bir yaşama biçimi, bir kültür olarak topluma kazandırıldığında gelişmenin ve zenginliğin temelini oluşturur (Konuk, Yerel, Önder, & Işık, 2006).

Gelişen teknoloji ve üretim teknolojilerilerinin gelişim süreci içerisinde yapılan işlemlerin meknik hale dönülmesi daha sonra bunların pinomatik mekanizmalar ile otomotikleşmesi evreleri görülmüştür. Bu gelişme verimlilik yarışmasına dönüşmüş endüstri devimini çıkarmış ve bu gelişme halen günümüzde sürmektedir

Gelişen rekabet bu endüstri devreminde üretim süreçlerinde verimlilliği arttırıcı tedbirleri zorunlu kılmış önceleri rekabeti yığın üretime yıkmış bu konuda endüstride farklar kalmayınca rekabet üretim teknolojilerindeki verimlilğe dayanmış yani otomasyon belirleyici unsur olarak parlamıştır. Üretim teknolojilerinin değerli olmasının sebepleri şunlara bağlıdır denilebilir:

- Rekabetin sınıfları aşması,
- Yığın üretimin yaygın hale gelmesi ve sıradanlaşması,
- Hızlı değişen pazar,
- Ürünlerin daha komplike hale gelmesi ve tasarımdan teslimata kadar karmaşık süreçler içermesi,

Tüm bunkardan dolayı günümüzde işlemelerde verimlilik arttırıcı otomasyon kullanımı ve otomasyon teknolojisinden faydalanmak zorunda kalmışlardır.

Endüstride Otomasyon ve Robot Kullanımı

Otomasyon sistemleri için kullanılan farklı cihazlar olmakla beraber, otomasyonun genelinde kullanılan cihazlar şunlardır: PLC, HMI(İnsan makine ara yüzü ve Dokunmatik ekran), Sensör, İnverter(Frekans Konverter ya da Motor Kontrol Cihazı), Servo Motor& Servo Sürücü, DC Motor, SCADA. Yukarıda sayılan bu cihazlar tek veya çeşitli kombinasyonlarda bir araya gelerek üretimde insan faktörünün yerini alan mekanizmaları işletmelere sunmaktadır. Bu değişim verimliğili sağladığı gibi kaynakların kontrolü, ölçim kolaylığı ve raporlama kolaylığı faydalarıda yanlarında getirmektedirler.

Teknolojinin çok hızlı geliştiği günümüzde, teknolojinin getirmiş olduğu yenilikler insan hayatının bir parçası halini almıştır. Bu yeniliklerden insanları haberdar etme ve yenilikleri insanlara sunma bir zorunluluk haline gelmiştir. Globalleşen dünyada iletişimin artması insanları farklı dünya pazarlarına yöneltmiştir. Artık kaliteli ürünü daha ucuza mal etmek rekabet piyasasında bir zorunluluk olmuştur. Bu da ancak otomasyon teknolojisini kullanarak üretim yapmakla mümkün olmaktadır.

Bu gelişmiş teknoloji sayesinde makineler bünyesindeki algılayıcıları kullanarak çevrelerinde meyadana gelen değişiklikleri algılaya bilmekte, bu bilgileri yorumlayabilmekte, karar verebilmekte ve bir haraket gerçekleştirebilmektedirler. Robotlar bu farklı özelliklerinden dolayı bilgisayarlardan ayrılmaktadırlar.

Robotik ise insanın yerini alabilecek görevleri yapabilecek, bazen görevlerini yerine getirmek için çalışana yardım edebilecek sistemleri tasarlayan bilim dalıdır. Bu alanda yer alanlar yazılımcılar, elektriksel donanım tasarımcıları, mekanik donanım tasarımcıları ve bunların üreticileri olmaktadır.

Sanayide kullanılmak üzere tasarlanmış birçok robot bulunmaktadır. Robotlar, üretim maliyetini düşürmek, daha kaliteli ve standartlaşmış üretim yapmak için kullanılmaktadırlar. Bunun yanında insan sağlığının zarar görme riskinin olduğu işlerde (kimyasal enerji, nükleer enerji, yüksek ısı, titreşim, yüksek ses, endüstriyel boya vb.) ve insan elinin ulaşamayacağı yerlerde kullanılmaktadır (Akachi et al., 2005).

18.yy' da tekstil endüstrisinde otomatik makinelerin kullanılmaya başlaması, robotlar bakımından teknoloji alanında atılan ilk adımdır. Jacquard'ın dokuma tezgahını kontrolde kullandığı delikli kart ilk adım olarak bilinmektedir (Koyama et al., 1996).

Son yıllarda verimliliği arttırmak için yoğun çalışmalar yapılmış ve değişik otomasyon sistemleri geliştirilmiştir. Bunlardan biri de programlanabilir otomasyon yöntemidir. Günümüzde robotlar bu tip uygulamalarda kullanılmaktadır.(ör; kaynak, döküm ve ya boya) Robotların bilgisayar programları değiştirilerek çeşitli işler yapmaları sağlanabilmektedir.

Robotların imallatta kullanılmaları ile verimliliğin önemli ölçüde arttığı yapılan çalışmalarla gözlemlenmiştir. Örnek olarak kaynak bölümünde robot kullanan bir işletmeyi göz önüne alacak olursak; işletmenin robot kullanarak iki ya da üç kat daha verimli olduğu görülmüştür. Kaynak hatalarının azalmış olması da göz önüne alınırsa verimliliğin daha da artacağı görülebilir. Ayrıca robot, kaliteyi düşürmeden hatta aynı kalitede çok sayıda parçayı, hiç durmadan çalışarak üretebilmektedir. Kaynak işinde robot kullanılmasının bir diğer avantajı ise çalışan kişinin kaynak gazlarına ve zararlı ışınlara maruz kalmak zorunda kalmamış olmasıdır. Robot kullanarak insanların ulaşamayacağı yerlerde kaynak yapmakta mümkün olabilmektedir.

Robot uygulamaları başlıca; otomotiv, elektrik, elektronik ve mekanik olmak üzere endüstrinin hemen hemen her alanında görülebilmektedir.

Endüstride robot kullanılmasının başlıca nedenleri şöyle sıralanabilir:

- İşçilik maliyetini azaltmak,
- Tehlikeli ve riskli yerlerde işçinin yerini almak,
- Daha esnek bir üretim sistemi kurabilmek,
- Standartlaşmış bir üretim sağlamak,
- Çıktı miktarını arttırmak,
- Vasıflı işçilik sorununu karşılayabilmek,
- Aralıksız çalışabilme imkanı sağlamak,
- İnsanın kaldıramayacağı yükleri kaldırabilme,
- İnsana göre daha kolay sonuca ulaşabilme,
- Tekrarlılık gereken işlerde sıkılmadan yapma,
- Tehlikeli ortamlarda çalışabilme,
- İnsan hatalarını elimine etme,
- Kalite kontrol hatalarını minimum düzeye indirme,
- Kendi kendini amorti edebilme,
- Yüksek hareket esnekliği,
- Yüksek kar eldesi,
- Verimliliği arttırabilme,

Yukarıda saydığımız robot kullanmanın avantajlarının yanı sıra dezavantajlarını da şöyle sayabiliriz:

- Robot düşünemez,
- Vision System ile yalnızca kendisine öğretilen cisimleri görebilir,
- Programlanmadan çalışamaz,
- Sadece kendisine öğretileni yaptığı için hareketleri kısıtlıdır,
- Boşa geçen bakım ve onarım zamanları,
- Başlangıç için yüksek bir yatırım maliyeti gerektirir (De Silva, 1987).

Uygulama

Bu bölümümüzde robotların verimlilik ve istihdam üzerindeki etkilerini araştırmak için üretiminde robot kullanan beş işletme ile görüşüp, yöneticileriyle mülakat işçilerle ise anket çalışması yapıldı

	Mean	Mod	Std. Deviation
1)Çalıştığım sektör nedeniyle robotlarla beraber çalışmayı tercih ederim.	3,58	4	1,184
2)Robotların işimizi kolaylaştırdığını düşünüyorum.	3,77	4	1,103
3)Daha fazla robotla çalışmak isterim.	2,98	2	1,152
4)Robotlarla beraber çalışmak beni işim açısından teşvik etmektedir.	3,04	2	1,224
5)Robotların verimliliği arttırdığını düşünüyorum.	3,62	4	1,224
6 Üretimde robot kullanımı kaliteyi arttırır.	3,43	4	1,233
7)Gelecekte robotların işyerlerinde daha fazla yer alacağını düşünüyorum.	3,77	4	0,954
8)Robotlarla çalışmanın istihdam alanımızı daralttığını düşünüyorum.	3,68	4	1,070
9)Robotları genelde fiziksel olarak ağır işlerde kullanılmalıdır.	4,09	5	1,005
10) Robotlarla beraber çalışmak beni yoruyor.	2,55	2	1,249
11) Robotlarla beraber çalışmaktan şikayetçiyim.	2,49	2	1,203
12) Üretimde robot kullanımı işsizliği arttırmaktadır.	3,68	4	1,088
13) Robot kullanımından dolayı sık sık teknik problem yaşamaktayız.	3,40	4	1,166
14) Robot kullanımı yerine, insan istihdamını tercih ederim.	3,53	3	0,992
15) Üretimde robot kullanımı eğitim açısından önemli bir maliyettir.	3,40	4	1,115
16)Robot kullanımı iş yükümü arttırır.	3,02	2	1,308

Tablo 1. Anket sorularının ortalama, mod ve standart sapma değerleri

(1; Kesinlikle Katılmıyorum, 2;Katılmıyorum, 3;Kararsızım,4; Katılıyorum,5;Kesinlikle Katılıyorum)

53 çalışanın katıldığı anket çalışmamızda, çalışanların verdikleri cevaplar analiz edildiğinde şu sonuçlar elde edilmiştir:

Çalışanlar, çalıştıkları sektör nedeniyle robotlarla beraber çalışmayı tecih etmektedirler sorusunun mean değeri 3,58, modu 4 olup genellikle katılıyorum cevabını vermiştirler. Robotların işimizi kolaylaştırdığını düşünüyorum sorusunun mean değeri 3,77, modu 4 olup genellikle katılıyorum cevabını vermişlerdir. Daha fazla robotla çalışmak isterim sorusunun ise mean değeri 2,98, modu ise 2 olup genellikle katılmadıkları cevabını vermişlerdir. Robotlarla beraber çalışmak beni işim açısından teşvik etmektedir sorusunun mean değeri 3,04, modu 2 olup katılmadıkları cevabını vermişlerdir. Robotların verimliliği arttırdığını düşünüyorum sorusunun mean değeri 3,62, modu 4 olup bu soruya genellikle katıldıkları cevabını vermişlerdir. Üretimde robot kullanımı kaliteyi arttırır sorusunun mean değeri 3,43, mod değeri 4 olup genellikle çalışanlar bu soruya katılıyorum cevabını vermişlerdir. Gelecekte robotların işyerlerinde daha fazla yer alacağını düşünüyorum sorusunun mean değeri 3,77, modu 4 olup genel olarak katılıyorum cevabını vermişlerdir. Robotlarla çalışmanın istihdam alanımızı daralttığını düşünüyorum sorusunun mean değeri 3,68, modu 4 olup çoğunlukla katılıyorum cevabını vermişlerdir. Robotları genelde fiziksel olarak ağır işlerde kullanılmalıdır sorusunun mean değeri 4,09, modu 5

olup genellikle kesinlikle katılıyorum cevabını vermişlerdir. Robotlarla beraber çalışmak beni yoruyor sorusunun mean değeri 2,55, modu 2 olup genellikle katılmıyorum cevabını vermişlerdir. Robotlarla beraber çalışmaktan şikayetçiyim sorusunun mean değeri 2,49, modu 2 olup genellikle katılmıyorum cevabını vermişlerdir. Üretimde robot kullanımı işsizliği arttırmaktadır sorusunun mean değeri 3,68, modu 4 olup genellikle katılıyorum cevabını vermişlerdir. Robot kullanımından dolayı sık sık teknik problem yaşamaktayız mean değeri 3,40, modu 4 olup genellikle katılıyorum cevabını vermişlerdir. Robot kullanımı yerine, insan istihdamını tercih ederim sorusunun mean değeri 3,53 modu 3 olup genellikle kararsızım cevabını vermişlerdir. Üretimde robot kullanımı eğitim açısından önemli bir maliyettir sorusunun mean değeri 3,40, modu 4 olup genellikle katılıyorum cevabını vermişlerdir. Robot kullanımı iş yükümü arttırır sorusunun mean değeri 3,02, modu 2 olup genellikle katılmıyorum cevabını vermişlerdir.

Robotların işleri kolaylaştırması ve verimliliği arttırması soruları arasındaki ilişkiyi inceleyen hipotezlerimiz H0 ve H1 aşağıdaki gibidir;

H0; Robotların işleri kolaylaştırmasıyla verimliliği arttırması arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H1; Robotların işleri kolaylaştırmasıyla verimliği arttırması arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 2. 2. Ve 5. Soruların korelasyon analizi

		Robotlarınişimizi kolaylaştırdığını düşünüyorum.	Robotlarınverimliliği arttırdığını düşünüyorum.
Robotlarınişimizi kolaylaştırdığını düşünüyorum.	PearsonCorrelation N	1 53	0,735** 53
Robotlarınverimliliği arttırdığını düşünüyorum.	PearsonCorrelation N	0,735** 53	1 53

** sig. < 0,01

İki değişkenin korelasyon analizi incelemesi sonucunda, H0 hipotezi ret, H1 hipotezi kabul edilir. Significant değeri 0,01 olup 0,05'ten küçük olduğu için aralarında anlamlı, doğrusal ve pozitif bir ilişki vardır. Aralarındaki kuvvet ise 0,735'tir.

Robotlarla beraber çalışmaktan şikayetçi olmak ve robotların verimliliği artırması arasındaki ilişkiyi inceleyen hipotezlerimiz H0 ve H1 aşağıdaki gibidir;

H0; Robotlarla beraber çalışmaktan şikayetçi olmak ve robotların verimliliği arttırması arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H1; Robotlarla beraber çalışmaktan şikayetçi olmak ve robotların verimliliği arttırması arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 3. 5. Ve 11. Soruların korelasyon analizi

		Robotlarlaberaber çalışmaktan şikayetçiyim	Robotlarınverimliliği arttırdığını düşünüyorum.
Robotlarlaberaber çalışmaktan şikayetçiyim.	PearsonCorrelation N	1 53	-0,439** 53
Robotlarınverimliliği arttırdığını düşünüyorum.	PearsonCorrelation N	-0,439** 53	1 53

** sig. < 0,01

İki değişkenin korelasyon analizi incelemesi sonucunda; pearson correlation değeri -0,439 olup, aralarında negatif yönlü bir ilişki vardır.

Üretimde robot kullanımının işsizliği arttırması ile robot kullanımı yerine insan istihdamını tercih etme soruları arasındaki ilişkiyi inceleyen H0 ve H1 hipotezlerimiz aşağıdaki gibidir;

H0; Üretimde robot kullanımının işsizliği arttırması ile robot kullanımı yerine insan istihdamını tercih etme arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H1; Üretimde robot kullanımının işsizliği arttırması ile robot kullanımı yerine insan istihdamı tercih etme arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 4. 12. Ve 14. Soruların korelasyon analizi

		Üretimderobot kullanımıişsizliği arttırmaktadır.	Robotkullanımı yerineinsan istihdamıtercih ederim.
Üretimderobot kullanımıişsizliği arttırmaktadır.	PearsonCorrelation N	1 53	0,427** 53
Robotkullanımı yerine insan istihdamı tercih ederim.	PearsonCorrelation N	0,427** 53	1 53

** sig. < 0,01

İki değişkenin korelasyon analizi incelemesi sonucunda, H0 hipotezi ret, H1 hipotezi kabul edilir. Significant değeri 0,01 olup 0,05'ten küçük olduğu için aralarında anlamlı, doğrusal ve pozitif bir ilişki vardır. Aralarındaki kuvvet ise 0,427'dir.

Üretimde robot kullanımının kaliteyi arttırması ile gelecekte robotların işyerlerinde daha fazla yer alacağını düşünmek soruları arasındaki ilişkiyi inceleyen H0 ve H1 hipotezlerimiz aşağıdaki gibidir;

H0; Üretimde robot kullanılmasının kaliteyi arttırması ile gelecekte robotların işyerlerinde daha fazla yer alacağını düşünmek arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H1; Üretimde robot kullanılmasının kaliteyi arttırması ile gelecekte robotların işyerlerinde daha fazla yer alacağını düşünmek arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 5. 6. Ve 7. Soruların korelasyon analizi

		Üretimderobot kullanılmasıkaliteyi arttırır.	Gelecekterobotların işyerlerinde daha fazla yer alacağını düşünüyorum.
Üretimderobot kullanılmasıkaliteyi arttırır.	PearsonCorrelation Sig. N	1 53	0,282** 0,041 53
Gelecekterobotların işyerlerinde daha fazla yeralacağını düşünüyorum.	PearsonCorrelation Sig. N	0,282** 0,041 53	1 53

** sig. < 0,05

İki değişkenin korelasyon analizi incelemesi sonucunda, H0 hipotezi ret, H1 hipotezi kabul edilir. Significant değeri 0,041 olup 0,05'ten küçük olduğu için aralarında anlamlı, doğrusal ve pozitif bir ilişki vardır. Aralarındaki kuvvet ise 0,282'dir.

Üretimde robot kullanımın kaliteyi arttırması ile robotların verimliliği arttırması soruları arasındaki ilişkiyi inceleyen H0 ve H1 hipotezleri aşağıdaki gibidir;

H0; Üretimde robot kullanımının kaliteyi arttırması ile robotların verimliliği arttırması arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H1; Üretimde robot kullanımının kaliteyi arttırması ile robotların verimliliği arttırması arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 6. 5. Ve 6. Soruların korelasyon analizi

		Üretimderobot kullanılmasıkaliteyi arttırır.	Robotların verimliliği arttırdığını düşünüyorum.
Üretimderobot kullanılmasıkaliteyi arttırır.	PearsonCorrelation Sig. N	1 53	0,585** 0,000 53
Robotların verimliliği arttırdığını düşünüyorum.	PearsonCorrelation Sig. N	0,585** 0,000 53	1 53

** sig. < 0,01

İki değişkenin korelasyon analizi incelemesi sonucunda, H0 hipotezi ret, H1 hipotezi kabul edilir. Significant değeri 0,01 olup 0,05'ten küçük olduğu için aralarında anlamlı, doğrusal ve pozitif bir ilişki vardır. Aralarındaki kuvvet ise 0,585'dir.

Robotların işimizi kolaylaştırdığını düşünüyorum ve daha fazla robotla çalışmak isterim soruları arasındaki ilişkiyi inceleyen H0 ve H1 hipotezleri aşağıdaki gibidir;

H0; Robotların işi kolaylaştırması ve daha fazla robotla çalışmak istemek arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H1; Robotların işi kolaylaştırması ve daha fazla robotla çalışmak istemek arasında anlamlı bir ilişki vardır.

4.2.Mülakat Sorularının Analizi

Robotların verimlilik ve istihdam üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmamız dahilinde, Ata Silah, Mes Metal (Albaksan) , Birinci Otomotiv, Yorim Cam ve Balorman firmalarının yetkilileri ile görüşüp mülakat yapılmıştır.

Ata Silah; Gelişen teknoloji ve estetikle av ve sportif tüfek üretimine devam etmektedir. Tüfek Kundağı Ahşabı sektöründe faaliyet göstermektedirler. 40 adet çalışanları ve 1 adet robotu bulunmaktadır. Robotu zımpara için kullanmaktadırlar. Robot kullanımı verimliliklerini %30 oranında arttırmıştır. Robotun maliyet açısından daha karlı olduğunu düşünmektedirler. Robotun alınmasıyla iki çalışan işten çıkarılmıştır. Ve robot kullanımının işsizliğe neden olduğunu düşünmektedirler.

Mes Metal (Albaksan); Metal sektöründe faaliyet göstermektedirler. Sıhhi tesisat armatürlerine ait parçalar, pirinç malzemeden üretilen bağlantı parçaları ve vana parçaları üretimi yapmaktadır. 73 çalışanları ve 3 adet robotları bulunmaktadır. Robotlar polisaj(yüzey parlatma) görevinde kullanılmaktadır. Kalitede süreklilik sağladığı ve işleri kolaylaştırdığı için robot kullanmaktadırlar. Robotların daha verimli olduğunu, çalışanla kıyaslandığında ilk yatırım maliyeti dışında robotun daha karlı olduğu düşünmektedirler. Yönetici olarak insanlarla mı yoksa robotlarla mı çalışmayı tercih edersiniz sorumuza; insan olarak insanlarla çalışmak gerektiği fakat insanlarla yaşanan sorunları robotlarla yaşamanın mümkün olmadığı, kar ve verimliliğin işin içinde olduğundan dolayı otomasyonun gerektiği cevabını vermişlerdir. Robotların pahalı olduğu, ucuz olsa daha daha fazla robotla çalışmak istediği ve fiyatlarının şişirildiği görüşündedirler. Robot kullanan bir işletme olarak maliyetlerin rekabet edilebilir bir düzeye geldiği ve satış şansını arttırmış olduğunu söylemişlerdir. Robot kullanımının işletmeye rekabet avantajı sağladığını düşünüyorlar. Çalışan sayılarının robota göre ayarlandığı ve üç robot yaklaşık üç kişinin işini yapmaktadır. Robotların her alanda olmasıyla insanların çalışma alanlarının daralacağı, yeni iş imkanlarının ortaya çıkacağı ve sonuç olarak bir denge kurulması gerektiği düşüncesindedirler. Çalışanların çoğu robotların istihdam alanlarını daralttığını, istihdamlarını önlediğini düşünüyorlar. Bu nedenle robotlara karşı olumlu düşüncelere sahip değiller, robot operatörü hariç. Yöneticide istihdamı önlediğini fakat verimliliği arttırdığını düşünmektedir.

Birinci Otomotiv; Sıcak dövme, talaşlı imalat, frezeleme, tornalama, delik delme, ovalama veya kaynak gerektirebilecek, 100 gramdan 15 kg kadar her türlü çelik ürünü üretebilmektedir. Gebze'de bulunan Birinci Otomotiv sıcak dövme alanında faaliyet göstermektedir. 150 çalışanları ve 4 robotları bulunmaktadır. Robotları, taşıma ve pres besleme görevlerinde ve standart sürede iş yapabilmek için kullanmaktadırlar. Robot kullanımıyla maliyetleri düştüğü için karlılıkları ve verimliliklerinin arttığını düşünmektedirler. Çalışan ve robot maliyetlerini kıyasladıklarında ise iki işçinin yapacağı işi bir robot yaptığı için robotun daha karlı olduğunu düşünmektedirler. Robotların pahalı olduğunu ve ucuz olsaydı daha fazla robotla çalışmak istediklerini söylediler. Robot kullanımının istihdamı önlemediğini, ayrı bir sektör oluşturacağını düşünmektedirler.

Yorim Cam; Cam sektöründe faaliyet göstermektedirler. Cam işleme konusunda (cam kesim, kenar işleme, delik, baskı, temper ve çiftcam) sektörlerinde uzmanlaşmışlardır. Boludaki fabrikalarında 147 çalışan ve 3 adet robotları bulunmaktadır. Robotlarını cam taşıma işinde ve verimliliği arttırdığı için kullanmaktadırlar. Robotlar süreklilik sağladıkları için çevrim sürelerini sabit tuttuklarından dolayı verimliliği arttırmaktadırlar. Bir robot iki işçinin yapacağı işi yapmaktadır. Yönetici olarak robotlarla mı yoksa insanlarla mı çalışmak istersiniz sorumuza, robotları kontrol eden insanlarla çalışmayı tercih ederiz cevabını vermişlerdir. Robot kullanan bir işletme olarak diğer işletmelerle kıyaslandığında daha karlı olduklarını düşünmektedirler. Çünkü işçi maliyetleri minimuma inmiştir, iş kazası minimum düzeydedir ve verimlilikleri daha fazladır. Robotların her alana girmesiyle insanlara yeni çalışma alanları doğacağı düşüncesindedirler.

Balorman; Ahşap sektöründe faaliyet gösteren bir firmadır. Balorman Bolu fabrikası otomatik palet üretim hatlarından oluşan teknolojik bir palet fabrikasıdır. Üretimlerinde CNC ve Pres makinelerini kullanmaktadırlar. CNC ve Pres makineleri yarı otomatik makineler oldukları için robot tanımına yakın olmaktadırlar. Otonom yani bağımsız bir robotla şimdilik çalışmayı düşünmemektedirler. Çünkü üretimlerinde kullandıkları otomatik palet üretim hattı, robot gibi sadece bir operatör yardımıyla çalışmakta ve verimliliklerinin artmasına yardımcı olmaktadır.

Sonuç

Gelişen teknoloji ve buna bağlı olarak artan rekabet, işletmelerin hızlı bir şekilde değişen müşteri istek ve ihtiyaçlarına rakiplerinden daha hızlı cevap verebilme yeteneği kazanmalarını gerekli kılmıştır. İşletmelerin yoğun rekabet şartlarında ayakta kalabilmeleri için rakiplerinden bazı konularda sıyrılmaları gerekmektedir. Rekabet avantajı sağlayabilmeleri için, daha hızlı, daha kaliteli, daha esnek, minimum maliyetle ve daha verimli üretim yapmaları gerekmektedir. İşletmelerde verimliliği arttırmak, var olan üretim faktörlerinin en etkin şekilde kullanılmasıyla yani daha az üretim faktörü ile daha düşük maliyetli ürünler elde etmesiyle mümkün olmaktadır. Üretimde verimlilik artışı tek başına yeterli olmamaktadır. Bunun yanında çalışanlarında verimli olması gerekmektedir. Çünkü örgütler amaç ve hedeflerine çalışanları sayesinde ulaşmaktadırlar. Çalışan verimliliğini etkileyen faktörler ise; Ekonomik Faktörler; ücret artışı, primli ücret, fiziki faktörler, psiko-sosyal faktörler, iletişim, oryantasyon, Çalışan Eğitimi ve Çalışan Motivasyonu şeklinde sıralanabilmektedir.

Sanayi devriminden bu yana üretmek tek başına yeterli olmamıştır. Bütün dünyanın bir Pazar haline geldiği rekabet şartlarında üretimi; hızlı, standart, güvenli, verimli kılmak zorunluluk haline gelmiştir. Endüstride ise bu zorunluluğun karşılığı otomasyon ve robot teknolojisi ile olmuştur. Bu tez çalışmamızda da, robotların üretimde bu kadar önemli olmaları, işletmelerin verimliliğini ne ölçüde etkilediği sorusu ve günümüzün temel problemi olan işsizliğe robotların neden olup olmadığı sorularının cevabını araştırdık. Robotların, insanların yaptığı her işi yapmaları, hatta daha kaliteli, daha standart, sıfır hata düzeyinden hiç durmadan çalışabilmeleri işletmeler için robotları tercih etmelerine neden olmuştur. Yöneticilerle yapılan mülakatlar sonucunda da, yöneticilerin üretimde robot kullanımına karşı olumlu oldukları, robotların çevrim sürelerini sabit tuttuklarından dolayı verimliliklerini arttırdıkları, daha kaliteli ve standart üretim yaptıklarını söylemişlerdir. Genel olarak gidilen

fabrikalardaki yöneticiler, robotlarının verimliliği arttırdığını fakat robotların pahalı olduğunu, daha ucuz olsa daha fazla robotla çalışmak istediklerini söylemişlerdir. İki işçinin yapacağı işi bir tane robotun tek başına yaptığını, daha az çalışanla işlerini gerçekleştirdikleri için bu durumun maliyet minimizasyonu sağladığını söylemişlerdir. Robotların üretim sürecine girmesiyle, vasıfsız elemanlar için istihdamı önlediğini fakat yeni iş alanları da doğurduğunu düşünmektedirler. Yönetici mülakatlarım sonucunda, yöneticilerin robotların 7/24 hiç durmadan çalışabilmeleri, yemek ve çay molalarının olmaması, verilen işi sıkılmadan yapmaları, hasta olmamaları, psikolojik durumlarına göre üretimlerinde kalite ve verimin değişmemesi, belli bir süre sonra kendi kendilerini amorti edebilmeleri gibi nedenlerden dolayı insanlarla kıyasladıklarında robotu tercih ettiklerini söylemişlerdir.

53 çalışanla yapılan anket çalışması sonucunda ise, çalışanların geneli robotların verimliliği ve kaliteyi arttırdığını, robotların işlerini kolaylaştırdığı, robotlarla çalışmaktan şikayetçi olmadıkları, gelecekte robotların işlemelerde daha fazla yer alacaklarını ve robotların istihdam alanlarını daralttığını, işsizliğe neden olduklarını düşünmektedirler. Çalışanlar yöneticilerle kıyaslandığında üretimde robot kullanımına pek sıcak bakmamaktadırlar. Çünkü robotların işlerini elinden aldığını, alacağını düşünmektedirler. Çalışanlarla görüşmemde sadece robot operatörlerinin robotlara sıcak baktığını, robotlarla çalışmak istedikleri izlenimini edindim.

Günümüzün temel problemlerinden biri şüphesiz ki işsizliktir. Bu tez çalışmam sonucunda robotların vasıfsız elemanların istihdamını engellediğini, vasıflı ve kendini geliştirmeye açık çalışanlar için ise tam tersine yeni bir çalışma alanı doğurduğunu gördüm. İnsanları daha çok bilinçli olmaya, ufuklarını açmalarına ittiğini gördüm. Çünkü çalışanlar robotlara karşı çok fazla önyargılı olmaktadırlar. Bu önyargıları nedeniyle aslında robotların işlerini kolaylaştırdığını, kendilerini rutin olarak hep aynı işi yapmaktan, ağır işleri yapmaktan kurtardığını görememektedirler. Burada yöneticilere, üretim şeflerine çok iş düşmektedir. Robotların onların işlerini kolaylaştırdığını, robotların gelmesiyle aslında işlerinden olmayacakları güvenini verip bilinçlendirmeleri gerekmektedir. Sadece robotların ya da sadece insanların çalıştığı bir üretim fabrikası şüphesiz ki verimli olmamaktadır, olamayacaktır. İşletmelerin ayakta kalabilmek, rekabet avantajı elde edebilmek için hem bilgiyi üreten insana hem de insanların yapmakta zorlandıkları işleri yapacak, daha kaliteli ve verimli üretimde bulunacak robotlara ihtiyaçları bulunmaktadır. Bu çalışmamla, robotların verimlilik açısından işletmeler için ne kadar çok önemli olduğunu ve robotların gelmesiyle beraber işletmelerin verimliliğinin önemli ölçüde arttığını öğrendim. Ve robotların insanları işlerinden etmeyeceğini, etmemesi gerektiğini, bir işletme için hem insanın hem de robotun beraber çalışmasının, birbirlerinin takım arkadaşı olarak gördükleri takdirde daha verimli olacağının sonucuna vardım.

Kaynaklar

Akachi, K., Kaneko, K., Kanehira, N., Ota, S., Miyamori, G., Hirata, M., .Kanehiro, F. (2005). *Development of humanoid robot HRP-3P.* Paper presented at the 5th IEEE-RAS International Conference on Humanoid Robots, 2005.

De Silva, D. (1987). Reactions to Robots, Engineering: April.

Konuk, A., Yerel, S., Önder, S., & Işık, M. (2006). Kömür madeni işletmelerinde verimlilik artışı için alınacak kararlarda işçilerin tercihleri. *Madencilik, 45*(3), 3-8.

Koyama, M., Miyake, N., Sakairi, H., Hattori, S., Momoi, Y., Fujimoto, T., & Kai, T. (1996). Control method and control apparatus of factory automation system: Google Patents.

Prokopenko, J., Baykal, O., Atalay, N., & Fidan, E. (2005). *Verimlilik yönetimi: uygulamalı el kitabı*: Milli Prodüktivite Yayınları.

ÇOCUKLARA YÖNELİK HAZIRLANMIŞ İNTERNET SİTELERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yrd. Doç. Dr. Suat KOL[2]

Özet

Okul öncesi dönem, yaşamın temelidir ve çocukların öğrenme hızları bu dönemde çok yüksektir. Eğitim kurumlarında nitelikli bir eğitim alan çocuklar; sosyo-duygusal, bilişsel, fiziksel ve dil alanlarda gelişimlerini büyük ölçüde tamamlamış, gelecek yaşantılarında mutlu, huzurlu, problem çözme becerisini kazanmış bireyler olarak toplumdaki yerlerini alırlar. Günümüzde teknolojinin hızla ilerlemesi hayatın her alanında olduğu gibi eğitim alanında da etkin bir şekilde kullanılmasını sağlamaktadır. Son yıllarda gerek devlet gerek ailelerin çabaları ile genelde teknolojik araç gereç özelde ise bilgisayar ve mobil yazılımları işe koşarak çocukların eğitim öğretim faaliyetlerinde etkin kullanılmasına olanak sağlamaktadır. Bu araştırmanın amacı okul öncesi dönem çocukları için hazırlanmış internet sitelerinin çocuğun gelişimine ve eğitimine etkisini ortaya koymaktır. Araştırma betimsel bir çalışmadır. Araştırma kapsamında, okul öncesi döneme yönelik hazırlandığı ifade edilen internet siteleri incelenmiştir. Çalışma materyalleri olarak belirlenen internet siteleri resmi kurumlar ve özel kişi ya da kuruluşlar tarafından hazırlanmış 82 internet sitesinden oluşmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından geliştirilen kontrol listesi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda çocuklara yönelik olarak hazırlanmış internet sitelerinin çocuğun gelişimine ve eğitimine olumsuz yönde etki ettiği sonucu ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler*: Okul Öncesi Eğitim, Çocuk Gelişimi, İnternet Siteleri*

Giriş

Teknoloji çocuklara eğitim, eğlence ve gelişimlerinin desteklenmesi anlamında vazgeçilemez olanaklar sunar. Bu çerçevede gerek ebeveynler gerekse eğitim kurumları çocukların eğitim ve gelişimlerine olumlu katkı sağlamak için çeşitli teknolojik araç gereçlerin kullanır. Günümüzde eğitim öğretim sürecinde en çok kullanılan teknolojik araç gereçler bilgisayarlar ve bunlara bağlı çalışan diğer teknolojiler ön plana çıkmaktadır. Bu çerçevede MEB tarafından başlatılan FATİH projesi (Fırsatları Artırma ve Teknolojiyi İyileştirme Hareketi) ile eğitim kurumlarının teknolojik altyapılarının oluşturulması, öğrencilerin etkin olarak teknolojiden faydalanması, bununla ilgili gerekli yazılımların tamamlanması hedeflenmektedir. Ayrıca MEB (2016) tarafından eğitimde FATİH Projesinin temel amacı; sınıf ortamında öğretmen rehberliğinde BT (bilgi teknolojileri) donanımları ve İnternet bağlantısının yanı sıra dersleri destekleyici elektronik içeriklerin de yardımıyla öğrencilerin eğitim–öğretim sürecine aktif katılımını gerçekleştirmek olarak belirtilmiştir. Bilgisayar ve benzer mantıkla çalışan mobil teknolojilerin daha etkili olarak kullanılabilmesi için de şüphesiz internetin varlığı son derece önemlidir. İnternet, birbirine bağlı bilgisayarlardan oluşan dünya çapındaki dev ağ olarak tanımlanmaktadır. Aralarında bilgi alışverişi yapan ve donanım paylaşan birbirine bağlı bilgisayarlar grubu da ağ olarak tanımlanmaktadır. Bu ağ ile dünya üzerinde milyonlarca insan birbiriyle haberleşmekte ve bilgi alışverişinde bulunmaktadır (Atav, Akkoyunlu ve Sağlam, 2006).

Günümüzde artık hayatın bir parçası haline gelen internet, çocuklara yepyeni bir dünyanın kapısını açmakta hem çocuklara hem de ailelere yeni olanaklar ve deneyimler sunmaktadır. İnternetin etkili kullanımı ile çocuklar, zaman ve mekân sınırı olmaksızın istenilen her anda bilgiye ulaşılabilmekte, kendi yaptıklarını da dünyaya ulaştırabilmektedirler (Orhan ve Akkoyunlu, 2004). İnternet birçok teknolojik araç gereçlerde kullanılmaktadır. Başlangıçta internet yoğun olarak bilgisayarlarla kullanılırken artık mobil teknolojilerin internet kullanım oranı bilgisayarları geçmiştir. Bilgisayar ve internet, sadece erişkinler için değil; aynı zamanda çocuklar için de oldukça faydalı bir ortamdır. Çocuklarının, bir eğitim, eğlence ve iletişim aracı olarak bilgisayarlardan doğru ve etkin bir şekilde faydalanması adına birçok anne baba, çağa ayak uyma ve bilgiye daha çabuk ve etkin bir şekilde erişebilmeleri için çocuklarına bu tür imkânları sunmak istemektedirler (Canbek ve Sağıroğlu, 2007). Bu sebeple gerek bilgi eksikliği gerekse çocuk için hazırlandığı ifade edilen internet siteleri ile gerçekleştirilecek olan etkileşimlerin çocuğa sadece katkı sağlayacağını düşünen ebeveynler kontrolsüz bir şekilde çocuğun internet kullanımına neden olmaktadır. Bir başka konu da çocukların internet kullanırken güvenlikleri konusudur.

[2] Sakarya Üniversitesi

Çevrimiçi güvenlik olarak da adlandırılan bu durumla internetin olumsuz ve yasadışı kullanımı konusunda çocukların güvenliklerini sağlamak amaçlanmıştır. Ulukol (2015) internetin çocuklar üzerindeki etkilerini;

Uygun olmayan içerik

Duygusal, fiziksel ve cinsel saldırı

Virüsler, hacker'lar veya kontrolsüz bilgi paylaşımı nedeniyle güvenliğin tehditi

Akademik yeteneklerin ve başarının körelmesi

Sosyal iletişimin bozulması

Kimlik kargaşası

Biyolojik sağlık sorunları

Mali sorunlar

Güçlü reklamcılık unsurları ile yanıltılma

İnternet bağımlılığı olarak ifade etmiştir.

Okul öncesi eğitimde teknoloji kullanımı son yıllarda oldukça yaygınlaşmıştır. Özellikle mobil teknolojilerin çocuklar tarafından oldukça etkin olarak kullanıldığı görülmektedir. Kullanılan yazılımların nitelikleri ayrı araştırma konusudur fakat internet siteleri ile gerçekleştirdikleri faaliyetler onları gelişimlerini ve eğitimlerini olumlu ya da olumsuz etkilemektedir. Teknolojinin doğru kullanımının çocuğun birçok gelişim alanına olumlu katkı sağladığı yapılan araştırmalar ile ortaya konulmaktadır (Akkoyunlu ve Tuğrul, 2002). Bu araştırmanın amacı okul öncesi dönem çocukları için hazırlanmış internet sitelerinin çocuğun gelişimine ve eğitimine etkisini ortaya koymaktır.

Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada betimsel bir çalışmadır. Bu çerçevede betimsel yaklaşım çerçevesinde doküman incelemesi yapılarak internet siteleri incelenmiştir.

2.2. Çalışma Materyalleri

Araştırma kapsamında, okul öncesi döneme yönelik hazırlandığı ifade edilen internet siteleri incelenmiştir. Çalışma materyalleri olarak belirlenen internet siteleri resmi kurumlar ve özel kişi ya da kuruluşlar tarafından hazırlanmış 82 internet sitesinden oluşmaktadır. Çalışma materyallerinin özel ya da kamu kuruluşuna ait olma sayıları tablo 1'de, internet sitelerinin listesi de tablo 2'de verilmektedir.

Tablo 1. Çalışma Materyalini Oluşturan İnternet Sitelerinin Resmi Kurumlar ya da Özel Kişi ve Kuruluşlar Tarafından Hazırlamasına İlişkin Veriler

Değişkenler	f	%
Kamu Kurum ve Kuruluşu	13	16
Özel Kişi ya da Kurumlar	69	84
Toplam	82	100

Çalışma materyalini oluşturan internet sitelerinin 13'ü kamu kurum ve kuruluşları tarafından 69'u özel kişi ya da kuruluşlar tarafından hazırlanmıştır. Tablo 2'de çalışma materyalini oluşturan internet siteleri yer almaktadır.

Tablo 2. Çalışma Materyalini Oluşturan İnternet Siteleri

No	Site Adı
1	www.5yassoyunlari.org
2	www.6yassoyunlari.org
3	www.afacancocuk.com
4	www.akrepoyun.com
5	www.aktifyildizlar.com.tr
6	www.atlikarincam.com

7 www.basitoyunlar.com
8 www.bebekoyunu.com.tr
9 www.beyazbulut.com
10 www.beyzacocuk.net
11 www.bosch-cevrekulubu.com/minikler/
12 www.cartoonnetwork.com.tr/oyunlar
13 www.celikcomak.com/cocuk/cocuk-oyunlari.aspx
14 www.cenkoyun.com/cocuk-oyunlari.php
15 www.cerezoyun.com/cocuk-oyunlari/
16 www.cocuk.basbakanlik.gov.tr *
17 www.cocuk.guvenliyasam.org/
18 www.cocuk.oyunu.net/
19 www.cocuk.oyunuoyna.com/
20 www.cocuk.tbmm.gov.tr *
21 www.cocukbahcesi.com/
22 www.cocuklaricin.net
23 www.cocuklaroyun.net/
24 www.cocukpinari.com/
25 www.cocuksitesi.net/
26 www.cocuksu.org.tr/
27 www.cocux.com/
28 www.csb.gov.tr/csbcocuk *
29 www.dinioyunlaroyna.com/
30 www.disneyturkiye.com.tr/disney-junior/index.jsp
31 www.doraoyunuoyna.net.tr
32 www.egitlence.com
33 www.eglenceadasi.kido.com.tr
34 www.egm.gov.tr/cocuklar/Sayfalar/default.aspx *
35 www.enguzeloyunlar.org/cocuk-oyunlari/
36 www.erkek.oyunlari.net/enguzeloyunlar
37 http://www.ezgioyun.com
38 www.guvenlicocuk.org.tr/
39 www.hasbro.com/tr-tr/play-content/
40 www.hercocuk.org/
41 www.kdkcocuk.gov.tr *
42 www.kulturcocuk.gov.tr *
43 www.kurs.diyanet.gov.tr/ *
44 www.makrococuk.makromarket.net
45 www.minikago.com

46 www.minikoyuncu.com/
47 www.mit.gov.tr/cocuksayfasi/ *
48 www.morpa.com.tr/morpacocuk.html
49 www.muziklialfabe.com
50 www.ninnici.com/
51 www.oynayun.com/
52 www.oyun.337.com/
53 www.oyun.minika.com
54 www.oyun.minika.com.tr/oyun/
55 www.oyun404.com/blog/cocuklar-icin-oyun-siteleri
56 www.oyuncum.org/cocuk-oyunlari.html
57 www.oyungemisi.com/cocuk-oyunlari/
58 www.oyunim.com/
59 www.oyunkolu.com/cocuk-oyunlari/
60 www.oyunkuzusu.com/cocuk-oyunlari.html
61 www.oyunlar.bbs.tr/erkek-oyunlari.htm
62 www.oyunlar1.com/cocuk.htm
63 www.oyunlar9.com/cocuk-ve-kopek--oyunu.html
64 www.oyunmoyun.com/cocuk-oyunlari.html
65 www.oyunpet.com/kategori/cocuk-oyunlari.html
66 www.oyunsitesitr.com/cevreci-temiz-cocuk-oyunu.html
67 www.oyunskor.com/cocuk-oyunlari
68 www.oyuntimes.com/cocuk/zoe-okul-oncesi.html
69 www.pocoyo.com/tr
70 www.pttcocuk.gov.tr/ *
71 www.rixoyun.com/cocuk.html
72 www.rtukcocuk.gov.tr *
73 www.sadeceoyunlar.com/akilli-cocuk.html
74 www.saricivciv.com/
75 www.selamcocuk.com/oyunlar/
76 www.sizinkiler.com
77 www.tebcocuk.com/
78 www.tkmcocuk.ibb.gov.tr *
79 www.trtcocuk.net.tr/oyunlar *
80 www.turkiyecocuk.com.tr/
81 www.uyumcocuk.gov.tr *
82 www.zeytinoyun.com/

* Resmi kurumlara bağlı internet siteleri

2.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından geliştirilen kontrol listesi kullanılmıştır. Kontrol listesi; ilgili yerli ve yabancı yayınların taranması sonucunda taslak hale getirilmiştir. Kontrol listesinde bulunan her bir madde için çocuğun gelişim düzeyi göz önüne alınarak ölçütler belirlenmiş ve okul öncesi eğitimi ve ölçme değerlendirme alan uzmanı üç akademisyen ile dokuz okul öncesi öğretmeninin görüşleri alınarak son hali verilmiştir. Kontrol listesi üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde incelenen sitelerin; özel ya da kamu kuruluşu olma durumuna, İkinci bölümde 12 maddeden oluşan web sitelerinin şekil olarak değerlendiren ifadelere yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise 8 maddeden oluşan web sitelerinin içerik olarak değerlendiren ifadelere yer verilmiştir.

2.4. Verilerin Toplanması ve Çözümlenmesi

Verilerin toplanması ve çözümlenmesinde İçerik analizinde kategorisel ve frekans analizi teknikleri kullanılmıştır. İçerik analizi; sözel, yazılı ve diğer materyallerin nesnel ve sistematik bir şekilde incelenmesine olanak tanıyan bilimsel bir yaklaşım (Tavşancıl ve Aslan, 2001), sosyal yaşamı ve insanla ilgili problemleri kendine özgü metotlarla sorgulayarak, anlamlandırma süreci olarak tanımlanır (Cresswell, 1998). İçerik analizinde, dokümanlardan elde edilen nitel araştırma verilerinin işlenmesi, verilerin kodlanması, temaların bulunması, kodların ve temaların düzenlenmesi, bulguların tanımlanması ve yorumlanması şeklinde dört aşama bulunmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013).

Kategorisel analiz; belirlenen kategorilerin frekans analizine tabi tutulmasına, frekans analizi de; incelenen içerikte belirlenmiş unsurların hangi sıklıkla tekrar ettiğini ve sayısal, yüzdesel ve oransal olarak tekrar etme sıklığının ölçülmesi olarak tanımlanır (Bilgin, 2014). Araştırmada çalışma materyallerini oluşturan 82 internet sitesi kontrol listesi yardımıyla titizlikle incelenerek kategorisel ve frekans analizi yapılmıştır. Verilerin toplanması süreci araştırmacının kısmi çalışması ile yaklaşık 14 hafta sürmüştür. Bu süreçte çalışma grubuna dâhil edilen 82 internet sitesi araştırmacı tarafından hazırlanan kontrol listesi ile tek tek incelenerek analiz edilmiştir. Verilerden elde edilen bulgular, frekans ve yüzde olarak ifade edilerek yorumlanmıştır.

3. Bulgular

Bu bölümde araştırmadan elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Çalışma materyalleri ölçme aracı olarak geliştirilen kontrol listesine göre şekil ve içerik açısından değerlendirilmiştir. Tablo 3'de internet sitelerinin şekil açısından değerlendirilerek elde edilen veriler bulunmaktadır.

Tablo 3. İnternet Sitelerinin Şekil Bakımından İncelenerek Elde Edilen Verilerin Dağılımı

Sorular	Evet		Kısmen		Hayır		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
1. Kullanılan renkler uygun mu?	35	43	41	50	6	7	82	100
2. Görsel ve işitsel destek var mı?	39	48	28	34	15	18	82	100
3. İnternet sitesi kullanıcı dostu mu?	51	62	23	28	7	10	82	100
4. Reklam var mı?	65	79	0	0	17	21	82	100
5. Resimler çocuğa uygun mu?	37	45	32	39	13	16	82	100
6. Animasyonlar/grafikler çocuğa uygun mu?	34	41	25	30	23	29	82	100
7. Türk kültürüne ait bir şey barındırıyor mu?	21	26	0	0	61	74	82	100
8. Herhangi bir şiddet içeriği barındırıyor mu?	23	28	36	44	23	28	82	100
9. Herhangi bir cinsel içerik barındırıyor mu?	15	18	0	0	67	82	82	100
10. Etkinliklerde cinsiyet ayrımı var mı?	47	57	18	22	17	21	82	100
11. Karakterler gerçeğe uygun mu?	17	21	35	43	30	36	82	100
12. Yaş düzeyi belirtilmiş mi?	41	50	14	17	32	33	82	100

Tablo 3 incelendiğinde, ilk olarak araştırmaya dâhil edilen internet sitelerinin tasarımında kullanılan renklerin çocuğa uygunluğuna ilişkin veriler verilmiştir. Buna göre internet sitelerinin %43'ünün renk tasarımının uygun olduğu, %50'sinin kısmen uygun olduğu, %7'sinin de uygun olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. İnternet sitelerinin %48'inde bulunan görsel-işitsel desteğin yeterli olduğu, %34'ün kısmen yeterli olduğu, %18'inin de yetersiz olduğu ortaya çıkmıştır. İnternet sitelerinin %79'sında reklam mevcut, %21'sinde de reklam

yoktur. İnternet sitelerinin %45'inde kullanılan resimlerin çocuğa uygun olduğu, %39'unun kısmen uygun olmadığı, %16'sında kullanılan resimlerin çocuğa uygun olmadığı sonucu ortaya konulmuştur.

İnternet sitelerinin %62'si çocuğun basit yönergelerle rahat kullanabileceği ve kendi başına etkinliklere devam edebileceği biçimde geliştirilmiştir. Yine %28'i bu bakımdan kısmen yeterli olduğu, %10'un da etkinliklerin çocuğun kullanımı için daha karmaşık olduğu görülmüştür. İnternet sitelerinin %41'inde bulunan animasyon/grafiklerin çocuğa uygun olduğu görülmüştür. Bununla birlikte %30'unun kısmen uygun olduğu, %29'unun da uygun olmadığı ortaya konulmuştur. İnternet sitelerinin %26'sında Türk Kültürüne ait obje barındırmakla birlikte %74'ünde Herhangi bir obje görülmemiştir.

İnternet sitelerinin %57'sinde şiddet içeriği barındıran obje ya da etkinlikler bulunurken %43'ünde herhangi bir şiddet öğesine rastlanılmamıştır. Yine internet sitelerinin %18'inde cinsel çağrışım yapabilecek obje ya da etkinlik var iken % 82'sinde bu tür bir materyale rastlanılmamıştır. İnternet sitelerinin %57'sindeki etkinliklerde çocuklar için cinsiyet ayrımı yapılırken, %22'sinde kısmen bu ayrım yapılmış, %21'inde de etkinliklerin oluşturulmasında cinsiyet ayrımı yapılmamıştır. İnternet sitelerinin %21'inde kullanılan karakterler gerçeğe uygun olduğu, %43'ünde karakterlerin kısmen gerçeğe uygun olduğu, %36'sında kullanılan karakterlerin gerçeğe uygun olmadığı görülmüştür. İnternet sitelerinin %67'sinde sitenin hangi yaş grubuna hitap ettiği belirtilmiş fakat %33'ünde ise herhangi bir yaş düzeyi açıklaması belirtilmemiştir. Tablo 4'de çalışma materyalini oluşturan internet sitelerinin içerik açısından değerlendirilerek elde edilen veriler bulunmaktadır.

Tablo 4. İnternet Sitelerinin İçerik Bakımından İncelenerek Elde Edilen Verilerin Dağılımı

Sorular	Evet		Kısmen		Hayır		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
1. Kullanılan metinler çocuğa uygun mu?	39	48	21	26	22	26	82	100
2. Çocuğun kavramsal düzeyde eğitimini destekleyici boyutu var mı?	21	26	26	32	35	42	82	100
3. Türkçe dil desteği var mı?	49	60	16	20	17	20	82	100
4. Çocuğun gelişimini destekleyici boyutu var mı?	16	20	17	21	49	59	82	100
5. Sözel yönergeler yeterli mi?	37	46	27	33	18	21	82	100
6. Etkinliklerde süre sınırlaması var mı?	16	20	0	0	66	80	82	100
7. Etkinlikler çevrimiçi mi gerçekleştiriliyor?	24	29	0	0	58	71	82	100
8. Üyelik sistemi var mı?	33	40	0	0	49	60	82	100

Tablo 4'e göre, internet sitelerinin %48'inde kullanılan metinlerin içerik olarak çocuğa uygun olduğu, %26'sının kısmen yeterli olduğu, %26'sının da bu bakımdan yetersiz olduğu ortaya konulmuştur. Sitelerinin %26'sının kavramsal düzeyde çocuğun eğitimine katkı sağladığı, %32'sinin kısmen katkı sağladığı, %42'sinin de çocuğun kavramsal düzeyde eğitimine herhangi bir katkı sağlamadığı görülmüştür. İnternet sitelerinin %60'ında etkinliklerde Türkçe dil desteği bulunmaktadır. Sitelerin %20'sinde dil desteği kısmen bulunmakta, yine %20'inde ise etkinliklerde Türkçe dil desteği bulunmamaktadır. Etkinlikler ağırlıklı olarak İngilizcedir, ayrıca Almanca, Japonca gibi dillerde de etkinlikler az sayıda olsa da bulunmaktadır.

İnternet sitelerinin %20'sinin çocuğun (bilişsel, sosyo-duygusal, fiziksel, dil, ahlak, cinsel) gelişimine katkı sağladığı, %21'inin kısmen katkı sağladığı, %59'unun da bir katkı sağlamadığı sonucuna ulaşılmıştır. Sitelerin %46'sında çocuğun kullanımına kolaylık sağlayacak sözel yönergeler bulunmakta, %33'ünde kısmen sözel yönergeler bulunmakta, %21'inde de sözel yönergeler bulunmamaktadır. İnternet sitelerindeki etkinliklerin %20'sinde süre sınırlaması vardır, %80'inde de süre sınırlaması yoktur. Sitelerdeki etkinlerin %29'unda çevrimiçi gerçekleştirilebilirken, %79'unda çevrimiçi zorunluluğu yoktur. İnternet sitelerinin %40'ında üyelik sistemi varken %60'ında üyelik sistemi yoktur.

4. Sonuç Tartışma ve Öneriler

Bu araştırmada çocuklara yönelik hazırlandığın ifade edilen internet sitelerinin şekil ve içerik olarak incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre internet sitelerinin; %43'ünün renk tasarımı uygun, %50'si kısmen uygun, %7'si de uygun değildir. Sitelerin %48'inde bulunan görsel-işitsel destek yeterli, %34'ün kısmen yeterli, %18'i de yetersizdir. Yine sitelerin %79'sında reklam var, %21'sinde de reklam yoktur. %45'inde kullanılan resimler çocuğa uygun, %39'u kısmen uygun, %16'sı da uygun değildir. %62'si kullanıcı dostu, %28'i kısmen kullanıcı dostu, %10'u da kullanıcı dostu değildir. İnternet sitelerinin %41'inde bulunan animasyon/grafikler çocuğa uygun, %30'u kısmen uygun, %29'u da uygun değildir. Sitelerinin %26'sında Türk Kültürüne ait obje varken, %74'ünde herhangi bir obje yoktur. %57'sinde şiddet içeriği barındıran obje ya da

etkinlikler var, %43'ünde yoktur. Sitelerin %18'inde cinsel çağrışım yapabilecek obje, reklam ya da etkinlik varken, % 82'sinde yoktur. %57'sindeki etkinliklerde çocuklar için cinsiyet ayrımı var, %22'sinde kısmen var, %21'inde de yoktur. İnternet sitelerinin %21'inde kullanılan karakterler gerçeğe uygun, %43'ünde kısmen gerçeğe uygun, %36'sında gerçeğe uygun değildir. İnternet sitelerinin %67'sinde sitenin hangi yaş grubuna hitap ettiği belirtilmiş fakat %33'ünde ise herhangi bir yaş düzeyi açıklaması belirtilmemiştir.

İnternet sitelerinin %48'inde kullanılan metinler içerik olarak çocuğa uygun, %26'sı kısmen yeterli, %26'sı da yetersizdir. Sitelerin %26'sı kavramsal düzeyde çocuğun eğitimine katkı sağlarken, %32'si kısmen katkı sağladığı, %42'sinin herhangi bir katkı sağlamadığı görülmüştür. Sitelerin %60'ında etkinliklerde Türkçe dil desteği varken, %20'sinde kısmen bulunmakta, yine %20'sinde ise Türkçe dil desteği yoktur. Sitelerin %20'si çocuğun gelişimine katkı sağlar, %21'i çocuğun gelişimine kısmen katkı sağlar, %59'unun da bir katkısı yoktur. Sitelerin %46'sı çocuğun kullanımına kolaylık sağlayacak sözel yönergeler varken, %33'ünde kısmen sözel yönergeler bulunmakta, %21'inde de sözel yönergeler bulunmamaktadır. Sitelerdeki etkinliklerin %20'sinde süre sınırlaması vardır, %80'inde de süre sınırlaması yoktur. Ayrıca sitelerdeki etkinlerin %29'u çevrimiçi gerçekleştirilebilirken, %79'unda çevrimiçi zorunluluğu yoktur. Sitelerin %40'ında üyelik sistemi varken %60'ında üyelik sistemi yoktur.

Çocuklara yönelik hazırlandığı ifade edilen, internet sitelerine bakıldığında genel olarak oyun temelli etkinlikler biçiminde tasarlandığı, çocuğun etkin olarak dâhil olmasıyla faaliyetleri gerçekleştirdiği görülmektedir. Bu etkinlikler yaygın olarak; boyama, eşleştirme, yarışma, farkı bulma, giydirme, makyaj yapma vs biçiminde tasarlanmıştır. Araştırmacı tarafından yapılan gözlemler sonucunda bu etkinliklerin gelişim uzmanları tarafından tasarlanmadığı için birçok hatalar olduğu görülmektedir. Bu sitelerin çocuğun gelişimine ve eğitimine olumsuz etki edebilecek nitelikte olduğu, çocuğun kullanım açısından çeşitli zorluklar yaşayabileceği biçimde tasarlandığı, sitelerde bulunan reklamların kontrolsüz biçimde açıldığı ve bu reklamların içerik olarak çocuğa olumsuz etkilere neden olabilecek öğeler taşıdığı araştırma sürecinde gözlemlenmiştir. Ayrıca bu internet sitelerinin birçoğunun tüzel kimlik yerine çocuk gelişimi hakkında hiçbir bilgisi olmayan farklı kişiler tarafından hazırlandığı, bu sebeple herhangi bir kontrol olmadan sitelerin çocukların kullanımına sunulduğu görülmüştür. Bunun da çocukta olumsuz etkileri olacağı söylenebilir. Bununla birlikte çeşitli sapkınlıklar içinde bulunabilecek kişilerin çocukların kişisel bilgilerine ve fotoğraflarına ulaşabilme olasılıkları da göz ardı edilmemelidir.

Elde edilen araştırma sonuçlarına göre araştırmacılara şu öneriler getirilebilir.

Araştırma farklı çalışma materyalleri ile gerçekleştirilebilir.

Araştırma faklı kontrol listeleri oluşturularak gerçekleştirilebilir.

İnternet sitelerinin kullanımına yönelik ebeveyn tutumlarının belirlenmesi biçiminde araştırma gerçekleştirilebilir.

Çocuklara yönelik web temelli çeşitli etkinlikler tasarlanarak etkililikleri ölçülebilir.

Kaynaklar

Atav E., Akkoyunlu, B. & Sağlam N. (2006). Öğretmen adaylarının internete erişim olanakları ve kullanım amaçlar. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 30,* 37-44.

Akkoyunlu, B. & Tuğrul, B. (2002). Okulöncesi çocukların ev yaşantısındaki teknolojik etkileşimlerinin bilgisayar okuryazarlığı becerileri üzerindeki etkisi. . *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 23,* 12-21.

Bilgin, N. (2014), *Sosyal bilimlerde içerik analizi: teknikler ve örnek çalışmalar*, Ankara: Siyasal.

Canbek, G. & Sağıroğlu, Ş. (2007). Çocukların ve gençlerin bilgisayar ve internet güvenliği, *Politeknik Dergisi 10*(1), 33-39.

Cresswell, J. W. (1998). *Qalitative ınquiry and research design: choosing among five traditions.* London: Sage.

Milli Eğitim Bakanlığı (2016). Eğitimde FATİH Projesi. http://fatihprojesi.meb.gov.tr/proje-hakkinda/ Erişim tarihi: 17.07.2016.

Orhan, F. & Akkoyumlu, B. (2004). İlköğretim öğrencilerinin internet kullanımları üzerine bir çalışma. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 26,* 107-116.

Tavşancıl, E. & Aslan, E. (2001). *Sözel, yazılı ve diğer materyaller için içerik analizi ve uygulama örnekleri*. İstanbul: Epsilon Yayınevi.

Ulukol, B. (2015). Çocukların Çevrimiçi Güvenliği, http://www.medyaokuryazarligi.org.tr/ documents/moyhizmeticiegitimSunum3.pdf, Erişim tarihi: 11.07.2016.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.

GOFFMAN'IN DAMGA TEORİSİ BAĞLAMINDA TÜRKLERE YÖNELİK DAMGALARIN SİYASAL BİR ANALİZİ

Doç.Dr. Köksal ŞAHİN[1] - Hümeyra TÜREDİ [2]

Özet

Bu çalışma damga teorisindeki unsurlardan hareketle Türklere Avrupalılar tarafından yapılan damgalamaların Türklerde yarattığı politik reaksiyonları ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmanın temel problematiği olarak ise; son dönem Osmanlı elitlerinin batıyı tanımalarıyla Türk siyasal hayatını etkilemeye başlayan Türklere yönelik damgalamaları anlamsızlaştırma isteğinin Türk modernleşmesinin dinamikleri arasında yer aldığı şeklindeki yaklaşım gösterilebilir.

Bahsedilen problematik doğrultusunda çalışma için belirlenen araştırma soruları; "Türklere yönelik damgaların arka planında ne gibi sebeplerin yattığı?", "Türklere dair öne çıkan batılı damgaların neler olduğu?", "Türklerdeki farkındalığın nasıl geliştiği" ve "Oluşan farkındalığın ne gibi siyasal gelişmelere yol açtığı?" şeklindedir. Betimleyici metodun kullanıldığı çalışma neticesinde ulaşılan başlıca sonuç olarak ise; damgalar noktasındaki farkındalığın Tanzimat döneminden itibaren oluşmaya başlayan elit düzeydeki yeni siyasal kültürün önemli bir dinamiği olduğu hususudur. Ayrıca çalışmanın ortaya koyduğu bir başka sonuç olarak da Batı tarafından damgalanmışlık ile son dönem Türk modernleşmesi arasında ilişki kurulabileceği hususudur.

Anahtar Kelimeler: *Damgalama, Batı, Türkler, Modernleşme, İmaj, Siyasal Kültür*

Giriş

Siyasal kültür siyasete ilişkin değer ve inançları içeren, toplumsallaşma ile bireye aktarılan ve bireylerin siyasal davranışlarını yönlendirme etkisi yüksek olan bir olgudur. Bireylerin siyasete dair sahip olduğu değer ve inançların oluşumuna etki eden siyasal kültür kapsamında bir çok faktör yer almaktadır. Bu kapsamdaki psikolojik faktörler içinde de son yıllarda üzerinde yoğunlaşılan olarak "damgalardan" bahsedilebilir. Kimlik politikalarının kurgulanmasından uluslararası ilişkilere, eğitim sisteminin teşkilinden siyasal davranışların oluşumuna kadar etkili olduğu görülebilen damgalamalar tarihsel ve sosyolojik bir arka planın ürünü olarak toplum tarafından üretilmekte ya da yok edilmeye çalışılmaktadır.

Damgaların toplumsal hayatta oynadığı bu gibi rollere ilişkin başlıca teori ABD'li düşünür Erving Goffman' a aittir. Goffman'ın teorisinin damgalamayı uluslararası ilişkiler ve siyaset alanına aktarma noktasında bir zemin teşkil ettiği söylenebilir. İşte bu çalışma başta Goffman'ın teorisindeki unsurlardan hareketle Türklere Avrupalılar tarafından tarihsel süreç içerisinde yapılan damgalamaları ve bu damgalamaların Türkler de yarattığı politik reaksiyonları ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmanın temel problematiği olarak; damgalamaların son dönem Osmanlı elitlerinin batıyı tanımasıyla fark edildiği ve bu damgaları yok etme isteğinin Türk modernleşmesinde itici güçler arasında yer aldığı şeklindeki görüşlerdir. Çalışma bu problematik bağlamında Türklere yönelik başlıca damgalamaların neler olduğu, Türklerin farkındalığı ve bu farkındalığın ne gibi siyasal sonuçlara yol açtığı gibi hususlar üzerinde yoğunlaşılmıştır.

Bahsedilen problematik ve sınırlılıklar dâhilinde çalışmanın araştırma soruları ise; "Türklere yönelik Damgaların önde gelen sebeplerinin neler olduğu?", "Türklere dair öne çıkan batılı damgaların neler olduğu?" ve "Türklerin farkındalığının nasıl başladığı ve bu farkındalığın ne gibi siyasal gelişmelere yol açtığı?" şeklinde belirlenmiştir.

1. Damga Teorisi ve Erving Gofman

ABD'li sosyolog Erving Gofman'dan (1922-1982) çok daha öncede toplumsal süreçlerde yaşanan damgalamalar araştırmacıların dikkatini çeken bir konudur. Bu bağlamda ilk akla gelen isim olarak da Fransız sosyolog Emile Durkheim'dan bahsetmek mümkündür. Durkheim için "damgalamayı" davranışları belirleyen önemli bir sosyal faktör olarak inceleyen ilk düşünür nitelemesi yapılabilir. Erving Goffman ise damgalamayı iyi bir şekilde kavramsallaştırarak sosyoloji ve siyaset bilimi alanlarında kullanılabilecek bir teori ortaya koymuştur.

[1] Sakarya Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
[2] Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Doktora Programı

Goffman damgayı, "damgalanan bireye daha az değer verme davranışı, bu etiketi taşıyan insanların daha az istenebilir ve neredeyse insan gibi algılanmaması" olarak tarif ederken politik etkileri olduğuna da dikkat çekmiştir (Goffman, 2014: 33).

Gofman'ın teorisi yakın okumaya tabii tutulduğunda kendisinin damgayı siyasal kültür bağlamında da psikolojik bir kaynak olarak da ele aldığını belirtmek gerekir. Bu şaşırtıcı bir durum değildir zira O'na göre "bir toplumun siyasal kültürü oluşurken, toplumun psikolojisi birinci dereceden önemli bir faktördür" (Rosenbaum, 1975: 8). Bu tespiti kendisinin damga kavramı ile ilgili ifadelerinden de çıkartılabilir. Sözgelimi Goffman'ın ifadesiyle damga kavramının özünde; "bireye daha az değer verme davranışı, bu etiketi taşıyan insanların daha az istenebilir ve neredeyse insan gibi algılanmaması" durumu yer almaktadır. Goffman, damgayı "kimliğin toplumsal kurgulanışı" şeklinde de tarif ederek, damganın bireysel değil, toplumsal bir olgu olduğunun br kez daha altını çizmiştir. Damgalanan bir kişi "normal" statüsünden "anormal" ya da "saygınlığını yitirmiş" statüsüne veya "saygınlığını yitirebilir" statüsü ile karşılaşmakta ve buna karşı reaksiyonda bulunmaktadır (Kleinman ve Clifford, 2006). Bu şekilde damga, kişiyi diğerlerinden ayıran bir çeşit "saygınlığını yitirmişlik" ya da "gözden düşmüşlük" işareti olabilmektedir (Yıldırım vd., 2012: 2).

Goffman ve daha sonra bu konuda çalışan takipçisi teorisyenler "damga" olgusunu, hem damgayı üreten hem de damgaya maruz kalan tarafından incelenmesi gereken karşılıklı bir ilişki olarak ele almaktadırlar. Yine damgalanma hususunun sadece psikolojik değil sosyolojik ve siyasal yönleri olan çok boyutlu bir olgu olarak ele alındığını da bir teorik unsur olarak belirtmekte yarar vardır. Damgalanma olgusunun siyasetle olan ilişkisi siyasal kültür ve damgalama ilişkisine kapıyı açan bir çalışma alanının doğmasına da yol açmıştır.

Goffmanın siyasal davranış ve politikalara yönelik açıklamalarda kullanılabilecek olan bir başka tespiti de; "damganın bir ilişki türü" haline gelmesi ve damgalı olanın sürekli kendini ispat çabası içine girmesi hususudur (Goffman, 2014: 13). Goffman damgalanmış bir aktörde bulunması ya da gözlemlenmesi muhtemel bazı belirtilerden de bahsetmektedir. Bu belirtiler; "şüphecilik", "bunalımlı olma", "güvensizlik", "öfkeli ve kızgın olma", "itibarsızlaştırılmış olduğunu düşünme" ve "eşit muamele görmediğine inanma" şeklindedir.

Goffman'ın damga teorisi bağlamındaki unsurlar uluslararası ilişkiler ve siyasi tarih gibi alanlarda toplumlar arasındaki güç mücadeleleri analiz edilirken de faydalanılan konular arasında yer almaktadır. Bu teori uluslararası düzenin değerlerini anlamada oldukça kullanışlı bir yöntem olarak görülmeye devam etmektedir. Daha da önemlisi bu zeminden hareket ederek damgalamayı uluslararası politika alanına aktaran yeni yaklaşımların da ortaya konulmuş olmasıdır. Bu bağlamdaki başlıca düşünür olarak da Rebecca Adler-Nissen'den bahsedilebilir. Adler-Nissen'in yaptığı çalışmalara göre; eğer bir devlet damgalanmış olduğunu düşünüyorsa, damgalanmaya karşı "çare" olarak geliştirebileceği politikalar temelde üç tanedir. Birincisi devlet damgasını "kabul eder" ve bu damgaları "yok etmeye çalışır", ikincisi damgalarının varlığını kesinlikle "reddeder", üçüncü olarak ise karşı-damga oluşturarak, var olduğu düşünülen "damga"ları da bir gurur kaynağı haline dönüştürmeye yönelebilir (Adler-Nissen, 2014: 3).

2. Türklere Yönelik Başlıca Damgalar

Tarihin gördüğü en aktivite sahibi topluluklardan biri olan Türklerin batılı (Avrupalı) topluluklarla ciddi manada ilk siyasi temasları Batı Hunlarının Atilla önderliğinde Avrupa'ya yaptığı seferlere kadar geriye götürülebilir. Gerek bu ilk temaslar gerekse daha sonra bu kıtaya ayak basan diğer Türk toplulukları ile olan ilişkilerin genel seyri; Türklerin aksiyoner öteki konumunda olduğu, yani karşılıklı bir meydan okuma ve güç mücadelesi ile geçen asırlar şeklindedir. Dolayısıyla batı dünyası açısından tarihsel ve sosyolojik manada damgalamalara uygun bir tarihsel zemininin varlığından bahsetmek mümkündür.

Nitekim imgebilim çerçevesinde yapılan pek çok araştırma, yüzyıllar boyunca Avrupa'da var olan Türk imgesinin "barbar", "savaşçı", "Hıristiyanları hiçe sayan", "Umursamaz" gibi etiketlerle iç içe olduğuna işaret etmektedir . Tarihsel akışa bakıldığında asıl olarak 15. Yüzyılla birlikte Türklere yönelik damgaların belirginleşmeye başladığı, batı siyasal kültürü kapsamında yabani bir topluluk olarak olumsuz bir söylemle dilden dile aktarılarak bir imgeleştirmenin yaşandığından bahsedilebilir. Bu "imgeleştirme", erkeği " nezaketsiz, saldırgan ve aynı zamanda keyfine düşkün"; kadınları da, "kapalı bir hayat süren" kişiler olarak betimlemektedir (Gürses 2012:156). Yine 17. yüzyılda Avrupalılar arasında oluşmuş olan karakteristik Türk tipinin; "okuma-yazma bilmeyen, miskin, tamahkâr, aşırı gururlu ve Hristiyanları hiçe sayan insanlar" şeklinde olduğu görülmektedir (Alarslan, 2011: 150). Zamanla özellikle kadın-harem bağlamında oluşan imgelerden yola çıkarak "Türk'ün kadına değer vermemesi", onu sadece kullanması nedeniyle Türk'ün "daha da aşağılık" bir konuma indiği görülmektedir (Gürses, 2012: 156). 18. ve 19. yüzyıllara gelindiğinde ise "Türk, her bakımdan geridedir". Nitekim artık Avrupa'nın "hasta adamı" olarak da eleştirilerin hedef tahtası haline gelmiştir (Sevantie, 2011: 69). Özellikle 19. yüzyılla birlikte değişen toplumsal yapıya paralel olarak; gazetelerde, el ilanları ve broşürlerde, karikatürlerde Türklerin zavallı ve yenilgiden başını kaldıramayan politik konumu ile kadınlara değer vermeyen kişiler olarak resmedilmeye başladığı bir süreçten bahsedilebilir Pek çok yayında ve söylemde "sarıklı, sakallı kafası ve ejder vücuduyla yerlerde sürünen, yaralanmış, aman dileyen Türk ejderi teması" ile karşılaşmak artık sıradandır. Bu noktada özellikle Balkanlardaki Hıristiyan toplulukların etkisiyle oluşan kamuoyu neticesinde

19.yüzyılda ve 20.yüzyılın başlarında Türklerin, "fesli despotlar" olarak da betimlenmesinin yaygınlaştığına değinmek gerekir (Alarslan, 2011: 157). Bu arada yine 19. yüzyıl giderek popülerleşen oryantalist bakış açısı bağlamında Batılıların Türklere de oryantalist damgaları yüklemeye başladıkları bir dönem olarak ifade edilebilir. Artık Türkler, oryantalist rüzgârın da etkisiyle "geri, barbar, sanat yapıtı oluşturamayan hatta yok eden, medeniyet kuramayan" gibi etiketlerle de anılmaktadır. Yine oryantalist çizgilerle "tembel, cahil, yazgıcı, fanatik Müslüman, hovarda ve şehvet düşkünü" gibi etiketler Türkleri ifade ederken adeta sıradan yakıştırmalar konumundadır. Yine Türklerin "Doğulu, sarı ırka mensup olan ve hatta brakisefal kafa yapısına hiç sahip olmayan" bir kavim olarak ele alınmaya başlaması da bu oryantalist rüzgârla ilişkilendirilebilir. Tüm bunlar başlıca öteki konumunda Türkler olduğu düşünüldüğünde batıdaki siyasal kültürün oluşumu bağlamında altı çizilmesi gereken hususlardır.

Peki, bu tarz etiketlerin, olumsuz damgaların kaynağında yer alan başlıca siyasal gelişmeler neler olabilir? Bu noktada Balkanlar'ın ve özellikle de İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesinin, başlıca etken olduğunu söylemek mümkündür. Bu problematik üzerinde yoğunlaşan pek çok araştırmacının birleştiği nokta, Osmanlıların Balkanların büyük kesimi üzerinde egemenlik kurması ve 1453'te İstanbul'u fethetmeleri, 14. ve 15. yüzyıllarda Avrupa'daki Türk imgesini belirleyen ve Türklerin batılıların siyasal toplumsallaşmasına olumsuz bir öğe olarak yerleşmesinde başlangıç noktasıdır. Bu tespitlere dayanarak yapılan çıkarıma göre Batılılar nezdinde Türkleri düşmanlaştıran en önemli etkenin "İstanbul'un fethi" ve bundan dolayı "Türklerin Avrupa içlerine kadar ilerleme endişesi" olduğu söylenebilir (Toledo, 2011: 269). Konuyu somutlaştırmak adına, Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünün süratle yayıldığı bu dönemlerde, "korkunç Türk" söylemiyle, Türklerin Hıristiyan Avrupa tarafından "öcü" olarak imgelendirilmiş olduğu hususu bir tarihsel kanıt olarak gösterilebilir (Akdemir, 2007: 135). Kısacası olumsuz Türk imajına neden olan "dönüm noktası" konumuna "İstanbul'un fethini" yerleştirmek mümkündür. Tam bu noktada İstanbul'un fethinden önce bölgede bulunmuş olan batılı seyyah, devlet adamı, tüccarların ya da Hıristiyan ahaliden yerel düşünürlerin Türkler hakkında pek olumsuz yazı kaleme almadıklarını da belirtmek gerekir.

Türklerin olumsuz imgeleştirilmesinde rol oynayan bir başka faktör olarak da; Türkleri ötekileştiren dil kullanması ve bu doğrultuda yürüttüğü yoğun propaganda ile papalık gösterilebilir. Papalığın Türkler aleyhinde yaptığı propaganda çalışmalarının, olumsuz Türk imgesinin toplumsal belleğe yerleşmesinde oldukça etkili olduğu açıktır. Aydınlanma akımı neticesinde gün geçtikçe etki alanı daralan ve eleştirilerin hedefi haline gelen bu dini kurumun varlığını sürdürebilmek için geliştirdiği stratejiler arasında Müslümanlığı ve Türkleri bir araç olarak kullanmak da yer almaktadır. Bu bağlamda; yazılan mektuplar, verilen vaazlar, basılan kitapçıklar ve broşürler, her gün "çalınan çanlar" gibi sembolik ve halkın içinde ritüelleştirilen pek çok uygulama, olumsuz Türk imgesinin tekrar üretilmesinde etkili olmuştur (Spohn, 1996: 28-29, 54-83; Mora, 2011: 26).

Avrupa'daki vaazlar, mektuplar, seyahatnameler ve kitapların Türkleri "dinsiz, hoşgörüsüz, kaba, hoyrat, yıkıcı, vicdansız, acımasız, ahlaksız, iğrenç eylemler gerçekleştiren korkunç günahkârlar olarak kolayca önyargı oluşturacak şekilde olumsuz klişelerle" tasvir ettiği birçok araştırmacı tarafından ortaya konulmuştur (Kula, 1993: 17; Mora, 2011: 25). Örneğin Almanya'da, özellikle Luther'in söylemlerinde korku ve barbarlığı sembolize eden "Türk" kelimesi, bazı dinsel şarkılarda "Tanrı'nın cezası, tanrının kırbacı ve şeytanın hizmetçisi" olarak tanımlanmış, Hıristiyanların günah işledikçe Tanrı'nın Türkler aracılığıyla onları cezalandırdığı anlayışı yaygınlaşmıştır (Akdemir, 2007: 138; Russel; 2016). Bir istatistik olarak; 1500'lü yıllarda bütün Avrupa'da Türklerle ilgili büyük çoğunluğu Almanca olmak üzere, 2500 civarında yayın yapıldığına değinmek gerekir. Bunlarda, Türkler adeta "kana susamış canavarlar" konumundadır (Karlsson, 2007: 16), "Vahşet, egotizm, şehvet, kudret kavramları etrafında dönen" Türk imgesi, "kronikler, şiirler, novellalar, romanlar, kiliselerin basıp dağıttığı kitapçıklarla" ölümsüzleşmiş, hatta bu imge evanjelikler aracılığıyla Avrupa'dan Yeni Dünya'ya(Amerikaya) da taşınmıştır (Kumrular, 2011a: 8). Tüm bu materyallerin ve yerleşen bu doğrultudaki ritüellerin siyasal kültür bağlamında önemli toplumsallaşma araçları olduğunu vurgulamak da yarar vardır.

1453'te Türklerin İstanbul'u alması ile iyice açığa çıkan "Türk Korkusunun" yukarıda özetlenen damgalamaları hızlandırdığı ortadadır. Türklere yönelik damgalarda nitelik değiştirici etki yapan siyasal gelişme olarak ise 1683'te Türklerin "II. Viyana Kuşatma"sından başarısızlıkla ayrılması gösterilebilir. Bu gelişme Türkler kadar batılılar açısından da bir kırılma anıdır zira artık Türk ilerlemesi durmuş; gerilemesi başlamıştır. Türkler karşısında alışılmadık şekilde gelen araka arkaya zaferlerin, yavaş yavaş "Türkleri küçümseme" duygusunu ve bu doğrultudaki damgalamaları ön plana çıkardığı görülmektedir. İlerleyen zamanla birlikte Türk korkusunun azalmasına paralel olarak bu sefer de "Türkler gülünçleştirme ve Avrupalıların soylu karakterini öne çıkartma" doğrultusunda etiketlerin siyasal kültüre eklemlenmeye başladığı görülmektedir (Karlsson, 2007: 20).

Avrupa'daki Türklere yönelik gerek "korku" gerekse "küçümseme" kaynaklı damgalamalar neticesinde, Türklerle ilgili olumsuz bir imajın toplumsallaşma süreçlerinin baskın bir figürü haline geldiği söylenebilir. Böylece yüzyıllar boyunca Batı'daki Türk algısının oldukça olumsuz etiketlerle üretildiği; birçok yazarın Türkleri şiddet, kötülük ve zalimlikle özdeşleştirdiği ve Türk kelimesinin çoğu zaman olumsuz kavramlarla beraber anıla geldiği bir süreç söz konusu olmuştur (Akdemir, 2007: 140). Tüm bunlara ek olarak Türklere yönelik damgalamalara oryantalist düşüncelerin de bir kaynak olarak zamanla eklendiği görülmektedir. Oryantalist bakış

açısıyla Doğu'yu ele alan neredeyse tüm metinlerde Doğu insanı ve Türkler aynı olarak değerlendirilmiş, her ikisi de "despot", "geri kalmış", "tembel", "kirli", "vahşi", "barbar", "tehlikeli" gibi "olumsuz" özelliklerle ifade edilmiştir. . Dolayısıyla Batı'nın, hem kendini hem de Doğu'yu kendi bakış açışıyla, belli yargılar dâhilinde nesilden nesile aktarmasının önemli bileşenleri yukarıda ifade edilen hususlardır (Börekçi, 2012: 24). Tüm bu etiketlerin sadece basit birer imge olarak kalmadığı, asırlar içerisinde Doğu'ya ve Türklere Batı tarafından vurulan birer damga haline geldiğini söylemek mümkündür.

Bu arada çalışmanın teorik kısmından da anlaşılacağı üzere damgalanma olumsuz etiketlerin neticesinde ortaya çıkan bir psikolojik unsurdur. Yoksa Batıda Türklerle ilgili entelektüel çevrelerce ortaya konulan çok sayıda olumlu izlenim ve eser de söz konusudur. Ancak bunların her şeyden önce devlet ve kilise desteğinde sürekliliği olmayan materyaller olduklarından siyasal kültüre etki noktasında zayıf kaldıkları söylenebilir. Netice itibariyle batı siyasal kültüründe; Osmanlı Türkü "Doğulu", "Düşman", "korkunç savaşçı" "farklı bir dinsel cemaat" etiketleri ile aksiyoner bir öteki konumunda kalmıştır (Mazeaud-Karagiannis, 2011: 301).

3. Türklerin Damgalarla Tanışması ve Yaşadıkları Damga-Siyasal Davranış/Politika Etkileşimi

Batılı toplumların siyasal kültüründe yer edinmiş olan Türklere yönelik olumsuz imge, ön yargı ve etiketlerin Türkler tarafından fark edilmesinin asıl olarak 19. yüzyılda gerçekleştiği ve bu farkındalığın elit düzeyinde Türk siyasal kültürüne etkide bulunduğu söylenebilir. Türk seçkinlerinin damgalar karşısındaki tepkilerinin Tanzimat sonrası dönemde ve özellikle de cumhuriyetin kuruluş döneminde Türk siyasal kültürüne, milli eğitim ve kimlik politikalarına yansıdığı görülmektedir. Bahsedilen kuşaklardaki elitlerin toplumsallaşmasında damgalara karşı geliştirilen tutumların önemli rol oynadığını söylemek mümkündür.

Özellikle Tanzimat dönemi elitlerine ait anılar, neşredilen kitap ve gazeteler, bize "Yunan dünyasının mirasını yok eden", "Hristiyan uygarlığın en büyük düşmanı olmuş", "Asyalı-askeri-geri bir kavim" gibi etiketlere sahip negatif Osmanlı-Türk imajının farkında olduklarını göstermektedir (Aydın, 2009: 352). Yönetici ve aydınlar, Batıdaki Türklere yönelik olumsuz yargıları bilmekteydiler ve bu onların davranışlarını önemli ölçüde belirleyen bir faktördü. Nitekim ilk Türkçü ve hatta İslamcı düşünürlerin, çalışmalarının önemli bir kısmı Batılıların bize isnat etikleri suçlamaların doğru olmayıp birer iftira niteliğinde olduğunu ispat etme doğrultusundadır (Akçam, 1992: 47-48).

Osmanlı-Türk elitlerindeki bu farkındalığa dair bir kaç örnek vermek gerekirse Tanzimat döneminin etkili düşünür ve yazarlarından Ali Suavi (1839-1878) ile başlangıç yapılabilir. Ali Suavi için Türklere yönelik batılı damgaları sorun edinmiş olan önemli bir düşünür nitelemesi yapılabilir. Ali Suavi'nin çalışmalarına göz atıldığında damgaları reddettiği gibi Türklerin İngiliz, Fransız ve Almanlardan daha vasıflı olduğunu da ileri sürdüğü görülebilir. Bu maksatla makalelerinde Türklerin üstün vasıflarını dile getiren batılı düşünürlerin ifadelerine yer vermesi sıklıkla kullandığı bir yoldur. 1869 tarihli "Türk" adlı makalesi farkındalığını ortaya koyan bir vesika olarak ele alınabilir. Ali Suavi bu makalenin başlangıcında "Türkleri mesâî-yi zihniyeden ârî, yalnız bir kaba kahraman olarak mütalaa ediyorlar. Bu mütâlâ'anın yanlış olduğunu göstermek istiyorum" dedikten sonra, Türklerin tarihte ilim ve medeniyete yaptıkları katılardan gururla bahsetmektedir. Hatta ona göre "hikmet-i ameliyede Türkler birinci derecededir" (Ali Suavi, 1869: 1, 5).

Tanzimat aydınlarının duayenlerinden olan ve daha sonraki jenerasyonlar üzerinde büyük etki yaratmış olan Ahmet Midhat Efendi'nin (1844-1912), kütüphanesindeki Avrupa dillerinde yazılmış yirmiden fazla Osmanlı tarihinden sadece iki tanesinde Türk aleyhtarlığının olmadığını, diğerlerinin tamamıyla yanlı ve Türk aleyhtarı bir yaklaşımla kaleme alındığından yakınması da bir farkındalık göstergesi olarak ele alınabilir (Vatandaş, 2004:210). Yine Ahmet Mithat Efendi, Avrupalıların Osmanlı akınlarını "yanlışlıkla Cengiz Han zamanında yapılan akınlarla karıştırmış" oldukları düşüncesindedir ve 1897 yılındaki Türk-Yunan Savaşı'nda Türk askerinin ele geçirdiği yerlerdeki Hıristiyan halka yaptığı iyilikleri örnek göstererek Türkler hakkındaki yanlış etiketlerin yanlışlığına vurgu yapmaktadır (Kushner, 1976/1998: 52). Yine Mustafa Celaleddin Paşa'nın, 1869 yılında Fransızca olarak yazdığı Les Turcs Anciens et Moderns (Eski ve Yeni Türkler) adlı eserinden de farkındalık noktasında önemli bir örnek olarak bahsedilebilir. Bu çalışma Batı'daki olumsuz Türk imgesi konusundaki farkındalığı göstermenin ötesinde, aynı zamanda bu olumsuzluğa bir karşı çıkış niteliğine de sahiptir (Oba, 1994: 123).

19. yüzyılın son çeyreğinde yayın hayatına başlayan basiret ve İkdam gibi gazeteler de Türklerin farkındalığı noktasında örnek olarak gösterilebilir. Hatta bu gazetelerin Türklerin "ahlak ve diğer özelliklerinin onlardan (Avrupa) fazla oldukları" şeklinde genel bir yayın politikasını takip ettikleri de söylenebilir. "Türklerde Romalılar, Yunanlılar ve Arapların eski dönemlerindeki kötülüklerinin hiçbirinin görülmediği" mealindeki yazılarla sıklıkla karşılaşılmaktadır (Kushner, 1976/1998: 34,45; Akçam, 1992: 47-48). Jön Türkler tarafından yayımlanan dergilerde de, "Avrupalıların gözündeki Türk imajının kötü yanlarını silmek" şeklindeki bir amaç göze çarpmakta, ekseriyetle bu doğrultudaki yazılara yer verilmektedir. Küçük bir somutlaştırma olarak Mısır'da yayımlanan Türk Gazetesindeki "Türklerin hiç hak etmedikleri halde Avrupa'nın nefretini kazandıkları" doğrultusundaki yazılardan ve bu imajı ortadan kaldırmaya yönelik bir yayın politikasının varlığından bahsedilebilir (Georgeon, 1986: 14). Yine Türklerin "barbar" olmadığını Avrupa'ya ispat etmek için de mücadele etmek gerektiği

söyleminin, İttihat ve Terakki önderlerince sıklıkla kullanıldığını da belirtmek faydalı olabilir (Aydemir, 1981: 228; Baysal, 1948: 237).

Yabancı dile hakimiyetleri ve belli zamanlarda yurt dışında bulunmuş olan okur yazar taifeden Türklerde karşılaştıkları damgaların önemli bir rahatsızlık yaratığı tüm bu örneklerden anlaşılmaktadır. Bu durumu Tanzimat dönemi ve sonrasında kaleme alınan bir çok makale, kitap ve dergilerde gözlemlemek mümkündür. Sözgelimi Şerafettin Mağmumi'nin 1908 yılında basılan "Brüksel ve Londra'da Seyahat Hatıraları" adlı kitabı, Mehmet Enisi Yalkı'ya ait "Avrupa Hatıratım" adlı eser, Celal Nuri'nin "Kutup Musâhabeleri" ve Necip Asım'ın "Türk Tarihi "adlı çeviri kitabı bu tarz eserler arasında ilk akla gelenlerdir. Bu eserler karşılaşılan damgalamaların sayısız örneğinin dile getirildiği ve yazarların bu durum karşısında hayretler içinde kaldığının hissedildiği çalışmalardır (Gürses, 2012: 141-145, 147; Oba, 1994: 124-128).

Bu farkındalığın bir devlet politikası olarak kendini göstermesi ise II.Abdülhamit döneminde gerçekleşmiştir (Gürses, 2012: 145). Bu dönemde, uluslararası kongrelere, fuarlara katılmak, hazırlanan fotoğraf albümlerini "devleti muazzama"nın üyelerine göndermek, dünyanın çeşitli bölgelerindeki felaketlere yardım eli uzatmak, etkili yabancı gazete ve dergileri takip ederek olumsuz yazıları daha yayımlanmadan engellenmeye çalışmak Osmanlı Devleti'nin o dönemde imajını iyileştirmek için kullandığı başlıca yöntemler olarak göze çarpmaktadır. Osmanlı Devletinin Cumhuriyet rejimi gibi "damga"ları yok etmek için radikal çözümlere girişmediği bu tarz yumuşak metotlarla uluslararası arenada olumlu bir imaj için çabaladığı söylenebilir (Deringil, 2014: 27).

Son olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu lideri Mustafa Kemal Atatürk ve yakın çalışma ekibini fikri manada derinden etkilemiş olan Ziya Gökalp (1876-1924) ve 20. yüzyılın başlarında Türkiye'de en güçlü akım olarak ön plana çıkan Türkçü-milliyetçi çizginin damgalar karşısındaki tavrından bahsetmekte yarar vardır. Gökalp ve diğer milliyetçi entelektüeller Batı'daki olumsuz Türk imgesinin fazlasıyla farkındadır. Hatta Gökalp bu imgenin Osmanlı vatandaşı Arnavut gençler tarafından Türk, Arap ve Kürt gençlerine de aktarılıyor olmasından son derece rahatsızdır (Gökalp, 1949: 29-30). Yusuf Akçura, Ahmed Ağaoğlu, Mehmet Emin ve Ömer Seyfettin gibi etki alanı geniş milliyetçi entelektüellerin başta dergiler olmak üzere pek çok yayın organı aracılığıyla geleceğin kurucu kadrolarının zihinlerine ulaşabildiklerini de belirtmek gerekir (Oba, 1994: 162-163; Bekmen, 2002: 327; Kurt, 2012: 193). İstikrarlı bir şekilde yayın hayatını sürdüren "Türk Yurdu" dergisi başta olmak üzere popüler milliyetçi dergilerde Türklere dair batılı etiketler konusundaki aşırı duyarlılık dikkat çekicidir ve güçlü bir karşı çıkış olduğu da gözlemlenmektedir (Kurt, 2012: 177, 185,197).

Tüm bu Türklüğü yüceltme çabası içeren tutum ve davranışların arka planında bahsedilen batılı damgaların da yer aldığı söylenebilir ve bunlar yirminci yüzyıla girerken Türk milliyetçiliğinin güçlü bir şekilde ortaya çıkmasında da etkili olan unsurlar arasındadır. Nitekim 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Türklüğü övme ve koruma doğrultusundaki tavır siyasal kültüre ve resmi devlet politikalarına da yansımaya başlamıştır (Oba, 1994: 199; Deringil, 2014: 44, 46).

Bu arada Türk elitlerinde görülen farkındalığın bu çevrelerde yerleşik olan Batılılaşma hedefinin yanına Batının çifte standartlı ve güvenilmez olduğu şeklinde yeni bir siyasal kültür öğesini de yerleştirdiği söylenebilir. Nitekim Jön Türklerin ve ardından cumhuriyet kadrolarının milli eğitim ve milli kimlik alanında uyguladığı politikalar da Goffman'ın bahsettiği belirtilerden şüphecilik kapsamında değerlendirilebilir. Yine damgaların farkındalılığı ile bezeli bir iklimde yetişen bu kadrolar Adler-Nissen'in yaklaşımından hareketle büyüteç altına alındıklarında ise; damgaları "yok etme" ve "karşı damga üretme" şeklinde siyasal tutum ve davranışlarla iç içe oldukları söylenebilir.

Sonuç

Çalışma ile elde edilen başlıca sonuçlar olarak şu hususlardan bahsetmek mümkündür.

Öncelikle Tanzimat dönemi ile birlikte Türkiye yeni bir evreye; batılı tarz ulus-devlete gidiş sürecine doğru yol almaya başlamıştır. Bu süreçte damgaların farkında olmanın biçimlenmekte olan elit düzeyindeki yeni siyasal kültürün önemli bir dinamiği olduğu ulaşılan önemli bir sonuç olarak belirtilmelidir. Ayrıca çalışmanın ortaya koyduğu bir başka sonuç olarak da Batı tarafından damgalanmışlık ile son dönem Türk modernleşmesi arasında yakın bir etkileşim olduğu hususudur. Özellikle Cumhuriyetin kuruluş evresindeki kimlik, kültür ve eğitim politikalarını bu zaviyeden de okumak mümkündür. Bu noktada elde edilen bulgular ışığında, Türklerin Batıda sahip olduğu olumsuz imajın, Cumhuriyet elitleri tarafından bir "damgalanmışlık" olarak algılandığını söylemek de mümkündür.

Bu bağlamda genel olarak Cumhuriyet'in düşünce dünyasını kurduğu söylenebilecek olan kuşağın ve kurucu kadrolarının tanzimat dönemi ile birlikte damgalanmışlığı sorun edinen ve reddeden yayınlar ve bu yayınları neşreden düşünürlerin etkisiyle toplumsallaştıklarının altını çizmek gerekir. Bazı nüans farklılıklarına karşın hepsinin de aynı "entellektüel iklimde" yetiştikleri söylenebilir (Belge, 2009:30). Bu durumda Cumhuriyet kuşağındaki aydınların, asker ve bürokratların imaj düzeltme noktasında aynı düşünceleri paylaşıyor olmaları da doğal olarak görülebilir. Modernleşme hedefli bu iklimde batı tarafından türetilen aleyhte damgalar, tepki çeken ama yol gösterici nitelikte olan bir unsur durumundadır. Bu şekilde elitist siyasal kültürün oluşumunda da rol

oynamış gözükmektedirler. Elitlerin de özellikle yeni Türk devletinin kuruluşu ile birlikte damgalanmadan kaynaklı refleks tarzındaki öğeleri devletin ideolojik aygıtları aracılığıyla kitlesel siyasal kültüre mal etme çabası içine girdikleri söylenebilir.

Kaynaklar

ADLER-NISSEN, Rebecca (2014), "Stigma Management in International Relations: Transgressive Identities, Norms and Order in International Society", Forthcoming in International Organization, vol. 68, no. 1.

AKÇAM, Taner (1992), Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu, İstanbul: İletişim Yayınları

AKÇAM, Taner (2000), "Türk Ulusal Karakterini Anlamak ve Norbert Elias'ın Almanlar Üzerine Çalışmaları", Toplum ve Bilim, Bahar 2000, cilt 84, 246-260.

AKDEMİR, Erhan (2007), "Avrupa Aynasında Türk Kimliği", Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi Cilt: 7, No:l (Giiz: 2007), s. 131-148.

AYDEMIR, Şevket Süreyya (1981). Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa: 1908-1914. cilt II, İstanbul: Remzi Kitabevi.

AKGÜL, Cansu ve Gamze Özpınar (2013), "Ötekinin Hikayesi: Fil Adam", PSİnema, Sayı 14, 3-7.

AKMAN, Şefik Taylan (2011), "Türk Tarih Tezi Bağlamında Erken Cumhuriyet Dönemi Resmî Tarih Yazımının İdeolojik ve Politik Karakteri", Hacettepe Üniv Hukuk Fakültesi Derisi., 1(1) 2011, 80–109.

ALPARSLAN, Burcu (2011). Türk İmajının Görsel Yansımaları. Özlem Kumrular (Ed.). Dünyada Türk Imgesi içinde. İstanbul: Kitap Yayınevi. 129-162.

AYDIN, Suavi (2009), "Cumhuriyetin İdeolojik Şekillenmesinde Antropolojinin Rolü: Irkçı Paradigmanın Yükselişi ve Düşüşü", Türkiyede Siyasi Düşünce, Cilt 2: Kemalizm, 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 344-369.

BAYSAL, Gülsüm ve Özge Doğanavşargil (2013), "Damgalanma ve Ruh Sağlığı", Arşiv Kaynak Tarama Dergisi. 22(2):239-251.

BEKMEN, Ahmet (2002) , Türk Milliyetçiliği: Var Kalmanın Teyakkuz Hali. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.). Modern Türkiyede Siyasi Düşünce: Milliyetçilik içinde. 325-334, İletişim, İstanbul.

BÖREKÇİ, Ülkü Ayşe (?), "Bir Oryanalizm ürünü olarak İstanbulun Hem Frenk ve Levanten Mahalleleri Seyahatnamesinde "Doğu" ve "Batı"İmgeleri", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,11(2)

DERİNGİL, Selim (2014), İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi, Doğan Kitap, istanbul.

GOFFMAN, Erving (2014). Damga: Örselenmiş Kimlğin İdare Edilişi Üzerine Notlar. Çev. Ş. Geniş, L. Ünsaldı ve S. N. Ağırsanlı. Heretik Yayıncılık, Ankara.

GÜROL, Ümit (1987), İtalyan Edebiyatında Türkler, Ankara: İmge Kitabevi.

GÜRSES, Fatma (2011). Kul,Tebaa, Yurttaş. Ütopya Yayınevi. Ankara

GÜRSES, Mürsel (2012). "Meşrutiyet Dönemi Gezginlerinin Gözlemleriyle Avrupa'da Tük İmgesi". Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. 5(21), 133-157.

KARLSSON, Ingmar (2007), Avrupa ve Türkler, Çev Turhan Kayaoğlu, İstanbul: Yaylacık Matbaası.

KLEINMAN, Arthur ve Rachel Hall-Clifford (2006), "Stigma: a social, cultural and moral process", Epideminol Community Health, vol: 63, no: 6, sayfa: 418-419

KULA, Onur Bilge (1992), Alman Kültüründe Türk İmgesi, cilt: III, Ankara : Gündoğan Yayınları.

KULA, Onur Bilge (2010), Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

KUMRULAR, Özlem (2011a), Dünyada Türk Imgesi, Kitap Yayınevi, İstanbul.

KUMRULAR, Özlem (2011b). Köpekler ve Domuzlar Savaşında Kanuni'nin Batı Siaysetinin bir izdüşğmü olarak Türk İmajı. Özlem Kumrular (Ed.). Dünyada Türk Imgesi içinde. İstanbul: Kitap Yayınevi, 109-127.

KURT, Ümit (2012). "Türkün Büyük Biçare Irkı": Türk Yurdu'nda Milliyetçiliğin Esasları (1911-1916). İstanbul: İletişim.

KUSHNER, David (1998), Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu, Çev: zeki Doğan, Fener yayıncılık, istanbul.

MAZEAUD Karagiannis, Edith (2011). 16.yüzyıl Fransız Şiirinde Türk Imajı: Ronsard, Du Bellay, Baif, Belleau. Özlem Kumrular (Ed.). Dünyada Türk Imgesi içinde. İstanbul: Kitap Yayınevi, 301-309.

MORA, Necla (2011), "Tarihten Günümüze Alman Kolektif Belleğinde Türk İmgesi ve Medyada Yansıması", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2011 15 (2): 21-33

OBA, Ali Engin (1994). Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu. Ankara: İmge Kitapevi

ÖNALP, Ertuğrul (2011). İspanyol Roman Yazarı Vicente Blasco İbanez'de Türk İmajı. Özlem Kumrular (Ed.). Dünyada Türk Imgesi içinde. İstanbul: Kitap Yayınevi, 259-266

ROSENBAUM, Walter A. (1975), Political Culture, London: Nelson Ltd.

RUSSEL , Bertrand (2016), Din ile Bilim, 4. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

SEVANTIE, Alain (2011), "Batılıların Gözünde Türk Imajının geçirdiği Değişimler". Özlem Kumrular (Ed.). Dünyada Türk Imgesi içinde. İstanbul: Kitap Yayınevi, 27-85.

SHOHAM, Shlomo (1970). The Mark of the Cain: The Stigma Theory of Crime and Social Deviation. Jeruselam: Israel University Press.

SPOHN, Margret (1996), Her şey Türk işi: Almanların Türkler hakkında 500 yıllık (ön) Yargıları, Çev. Leyla Serdaroğlu, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

SUAVİ, Ali (1869/1286). Türk. Ulûm. No:2, (Rebiü'l-Ahir 1286/11Temmuz 1869), s: 1-17. Celaleddin Vatandaş, Ulusal Kimlik içinde, İstanbul: Açılım Kitap, 233-243.

ŞAHIN, Gürsoy (2006). Atatürk Döneminde Batıdaki Olumsuz Türk ve Türkiye İmajını Düzeltme Çabaları ve Türk Seyyahin Cemiyeti'nin Bu Konudaki Çalışmaları. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi / Doğumunun 125.yılında Atatürk Özel Sayısı. 8 (3), 137-151.

TOLEDO, Paulino (2011). "Türkler ve Hristiyanlar Arasında" adlı Komedide Türk imgesinin biçimlenmesi. Özlem Kumrular (Ed.). Dünyada Türk Imgesi içinde. İstanbul: Kitap Yayınevi, 267-282.

VATANDAŞ, Celaleddin (2004). Ulusal Kimlik: Türk Ulusçuluğunun Doğuşu. İstanbul: Atılım Kitap.

YILDIRIM, Elif; Deniz Akyıl Sokullu ve Özcan Köknel (2012), Alkol Bağımlılığında İçselleştirilmiş Damgalanma: Depresif Belirtilerle İlişki, Psikoloji Çalışmaları Dergisi 32-1 (2012) 1-12

INTERNATIONAL COMMERCIAL ARBITRATION AND EU LAW

PhD. Ass. Prof. Abdulmecit Nuredin [1] - VesnaPoposka[2]

Abstract

International commercial arbitrations a frequently selected dispute resolution choice for many cross border transactions. Arbitration provides much needed certainty with regard to who will be deciding the dispute with some party control over that selection. Furthermore, several important international conventions provide clear rules on recognition and enforcement of arbitral awards.

Arbitration is a dispute resolution process in which the disputing parties submit their case to an independent and neutral third party (the arbitrator or arbitrators) who resolves the dispute making a determination called an award.

For the time being, there is no effort in the field of international commercial arbitration, which is derived from the European Union. This is the case for recognition and enforcement of arbitral awards and also for the harmonization of arbitration laws of the Member States. In fact, the Commission and other institutions of the EU have demonstrated a surprisingly low level of activism in the field of international commercial arbitration.

Key words: Law, Arbitration, European Union,

1. The Concept of International Commercial Arbitration

International commercial arbitration[3] is a frequently selected dispute resolution choice for many cross border transactions. Arbitration provides much needed certainty with regard to who will be deciding the dispute with some party control over that selection. Furthermore, several important international conventions provide clear rules on recognition and enforcement of arbitral awards.

Arbitration is a dispute resolution process in which the disputing parties submit their case to an independent and neutral third party (the arbitrator or arbitrators) who resolves the dispute making a determination called an award. The arbitrator's award is binding on the parties and can be enforced through the national courts like a court order.

Generally, arbitration is used when the contract between the parties includes an arbitration clause specifying the submission of a dispute to arbitration. In some cases parties may decide to sign a separate arbitration agreement, instead of to set this clause to the contract.[4] A dispute can also be referred to arbitration after the arising of the dispute where the disputant parties mutually agree. The principles of "Natural Justice" apply to arbitration: An arbitrator must act in good faith, without bias and must provide fair chance to parties to present their cases. If the arbitrators have an interest in the dispute, they must disclose it before the arbitration commences.

The arbitrator appointed by the parties must determine a dispute according to the facts based on the evidence presented by the parties. A notable feature of arbitration is confidentiality, unlike court proceedings; it is confidential. Each party is required to present its arguments, evidence and conclusions to the arbitrator. The arbitrator reaches a decision, after considering the competing evidence and arguments in relation to the issues to be decided, based on the application of relevant legal principles or, where the disputant's so request, the principles of equity and fairness. The presentations are made to prove one side right, the other wrong. Thus the parties assume they are working against each other, not cooperatively. As in court-based adjudication, arbitration

[1] International Vison University, Faculty of Law, nuredin@vizyon.edu.mk
[2] International Vison University, Faculty of Law, PhD student , Junior academic staff , vesna.poposka@vizyon.edu.mk

[3] In several sources the term "Transnational Commercial Arbitration" is used, in this study "International Commercial Arbitration" is preferred, not for the term "Transnational" is considered wrong or disregarded but to be compatible with the tendency of ICC and general literature.

[4] C. Şanlı, Uluslararası Ticari Akitlerin Hazırlanması ve Uyuşmazlıkların Çözüm Yolları, 2. bası, İstanbul, Beta Basım Yayım, 2002, p.212.

outcomes are typically win-lose, not win-win such as alternative dispute resolution mechanisms. Thus, the arbitrator usually decides that one side was right and the other wrong. Nevertheless, during the arbitration process, parties have always an opportunity to see their deficiencies and to compromise in a reasonable point.

2. Dispute Resolution through National Court Systems

Litigation is generally considered as a problematic way to settle the disputes in context of international law. This is particularly so in the context of international business transactions between private parties, since no international court exists for the resolution of private disputes. Parties who wish to resolve disputes by litigation are, therefore, obliged to go through national court systems. This alternative always entails both logistical complications and significant risk.[5]

First, obtaining jurisdiction over a defendant in a foreign forum might be quite difficult. Although choice of law and choice of forum clauses provide some degree of certainty with respect to where and under what substantive legal provisions a dispute will be resolved, such clauses are always subject to interpretation by the court, which accepts jurisdiction. The court exercising jurisdiction over a dispute is not always the same one provided for in the contract. This sometimes occurs as a result of the application of conflict of laws principles. Even if choice of law and choice of forum clauses are incorporated into a transnational contract, the risk of adverse unpredictable results exists.[6] Actually we should accept that if the parties do not take some fundamental decisions during the contract stage, risk of unpredictability might be exist for the arbitration as well.[7] Moreover, the parties should consider enforcement problems of court judgments and also publicity of the proceedings, which is a fundamental notion of the court proceedings.

3. Alternative Dispute Resolution Mechanisms

When talking about alternative dispute resolution, it basically refers to any means of settling disputes outside of the law courts as part of the system of justice established and administered by the State. However today, arbitration is generally considered out of ADR mechanisms as a different category. Because in ADR mechanisms where generally a third party is involved to assist the parties in a settlement of their dispute, has no power to impose a final and binding decision on the parties. Accordingly, in contrary to arbitration, there is no winner or loser in ADR.

4. Arbitration and European Union Law

The European Union Law is a unique legal structure developed in the process of European integration within the framework of the European Communities and the European Union. Previously, this legal system was called "European Communities law" or "European Community law". The term "European Union law" has been used since the beginning of 90's after the emergence of the European Union.

Today, the EU law has broader meaning than the European Community law and the European Community law is just a part of it.[8]

The basic principles of the EU law include the principle of the supremacy, the principle of direct effect and direct applicability.

The principle of supremacy means the priority of the norms of the EC law over the norms of the national legislation of Member States. The ECJ affirmed the "precedence of Community law" in the case of Costa v. Enel[9].

The principle of direct effect means that the EC law is binding and may have a direct effect for citizens, without any intervention on the part of national authorities. In another word, direct effect can be defined as the capacity of a norm of Community law to be applied in domestic court proceedings and to create individual rights enforceable by all persons concerned in the national courts[10].

The ECJ stated in the case Van Gend en Loos that: "the Community constitutes a new legal order of international law for the benefit of which the states have limited their sovereign rights ... and the subjects of which comprise not only Member States but also their nationals". The Court therefore concluded that the Treaty provision at issue there "produces direct effects and creates individual rights which national Courts must protect". Direct applicability of the EC law means that EC law is applicable in the Member States as part of their

[5] John R. Lacey (ed.), The Law & Policy of International Business: selected issues: a festschrift for William Sprague Barnes, University Press of America, 1991, p.88., also see. Şanlı, op. cit., p.82-83.
[6] Lacey (ed.), op cit., p.89.
[7] See. J. Uff QC, "Predictability in International Arbitration", in A. Berkeley, J. Mimms (ed.), International Commercial Arbitration: Practical perspectives, London, the Centre of Construction Law & Management, 2001, p.151-166.

[8] S. Weatherill, P. Beaumont, EU Law: The Essential Guide to the Legal Workings of the European Union, London, Penguin, 1999, p.452.
[9] Case 6/64, Flaminio Costa v. ENEL, [1964] ECR 585.
[10] L. Thai, "The Relationship between EC law and National law", 2002, p.5., http://www.jur.lu.se, (August 07, 2005).

national law without any special regulatory enactment. This principle applies to EC primary law as well as to all regulations. Moreover, general principles of the EU law include the principle of the protection of human rights and fundamental freedoms, the principle of proportionality, the principle of non-discrimination, the principle of subsidiary etc.[11]

The principle of subsidiary regulates the exercise of powers. It is intended to determine whether, in an area where there is joint competence, the Union can take action or should leave the matter to the Member States. Compliance with this principle may be monitored in two different ways, either politically or legally.[12]

The European Union law consists of primary and secondary law and has an original system of legal sources that form a complete system of sources with hierarchy of acts typical for such systems. EU law is made up of three sources, which together form the body of EU law often commonly referred to as the "acquis communautaire".

These are: primary legislation, secondary legislation and other sources.

Primary Legislation is about European integration-it is based on four founding treaties and primary legislation mainly consists of these treaties, namely; The Treaty establishing the European Coal and Steel Community (ECSC), which was signed on 18 April 1951 in Paris, entered into force on 23 July 1952 and expired on 23 July 2002, the Treaty establishing the European Economic Community (EEC), the Treaty establishing the European Atomic Energy Community (Euratom), which was signed (along with the EEC Treaty) in Rome on 25 March 1957, and entered into force on 1 January 1958, these two Treaties are often referred to as the "Treaties of Rome" and the Treaty on European Union, which was signed in Maastricht on 7 February 1992 and entered into force on 1 November 1993.[13] The original founding treaties have been revised several times by the: Single European Act, Treaty of Amsterdam and Treaty of Nice. The primary law has priority over EU secondary law that is; legislative acts adopted and issued by the European Community and the EU institutions.

Secondary legislation is used to implement the policies set out in the treaties. The main instruments of secondary legislation are: Regulations, which are directly applicable and binding in all Member States without the need for any national implementing legislation. Directives, which set legislative objectives with a time limit for the Member States, but leave them to decide how these objectives, are to be translated into national law. Besides, as sources of EU law are considered:

-Decisions, which are binding on those to whom they are addressed and do not require national implementing legislation.

-Recommendations and Opinions, which are not binding.

It should be taken into account that there are other sources of the EU law. For instance, EU law includes international agreements signed by the European Community and the EU and also includes case law of the European Court of Justice and the European Court of First Instance.

5. Relationship between Arbitration and European Law

The EU law and national laws of the Member States coexist and courts of the Member States apply European Law as part of their national law. The direct applicability of EC law applies to primary law as well as to all regulations. This means that some instruments of the EU law is applicable in the Member States as part of their national law without any special regulatory enactment of the Member State. On the other hand, as I mentioned above, the EC law has supremacy over national laws. This means if a conflict exists between an EC norm and a national legal norm, then the EC legal norm takes precedence. However the matters, which are not, regulated at EU level, stays within the competence of the national states.

When we look at the EU law, it is not possible to talk about a harmonization of international commercial arbitration rules at the EU level, in contrary, these rules are codified in the acts which take place under the national legal frameworks of the Member States. Although arbitration is not regulated at EU level, the EU law therefore relevant to arbitration proceedings. Moreover, the rapid development of arbitration as an alternative method of dispute resolution in international trade, including transactions involving EU trade, has increased the significance of questions relating to the application, enforcement, and interpretation of EU law, both in arbitration proceedings and in related court proceedings.

[11] The principle of subsidiarity regulates the exercise of powers. It is intended to determine whether, in an area where there is joint competence, the Union can take action or should leave the matter to the Member States. Compliance with this principle may be monitored in two different ways, either politically or legally.

[12] "Autonomy of the Community Legal Order", http://europa.eu.int, (July 22, 2005).

[13] "European Treaties", http://europa.eu.int, (July 13, 2005)

As the judicial branch of the EU, the European Court of Justice has the responsibility of to ensure that the law is observed in the interpretation and application of the Treaties establishing the European Communities and of the provisions laid down by.

6. EC Competition Law and Arbitration

EC competition law is mainly contained in Articles 81 to 89 of the EC Treaty. Article81 (ex Article 85) of the treaty deals with the agreements and other forms of concerted action involving two or more undertakings while Article 82 (ex Article 86) deals with unilateral conduct by an enterprise with market power which restricts competition on the market. Beside these treaty provisions, there are some other instruments in the Community's competition policy such as regulations and directives.

The Eco Swiss Case probably the most important case to consider the relationship between the EU Law and Arbitration.

In this case, Benetton, a Netherlands company, concluded a licensing agreement for a period of eight years with Eco Swiss (Hong Kong) and Bulova (U.S.) in 1986. The licensing agreement was included EU Member Countries beside the others. Under the terms of the agreement, all disputes arising between the parties were to be settled by arbitration in conformity with the rules of the Nederlands Arbitrage Institute and that the arbitrators were to apply Netherlands law.[14]

Since Benetton had given notice of termination of the agreement three years before the end of the period provided in the agreement, the parties entered into arbitration. During the arbitration proceedings neither the parties nor the arbitrators raised the question of the conformity of the license agreement with the competition law of the Community.[15]

Arbitrators made two awards; one of them was final partial award[16] and the second one was the final award[17] and ruled for compensation for Eco Swiss and Bulova.

Subsequently, Benetton applied for the setting aside of these two awards to the Recht bank (District Court) on the ground, inter alia, that they were contrary to public policy within the meaning of Article 1065(1)(e) of the Netherlands Code of Civil Procedure ("NCCP").

Article 1065(1)

"1. Setting aside of the award can take place only on one or more of the following grounds:

(a) absence of a valid arbitration agreement;

(b) the arbitral tribunal was constituted in violation of the rules applicable thereto;

(c) the arbitral tribunal has not complied with its mandate;

(d) the award is not signed or does not contain reasons in accordance with the

provisions of article 1057;

(e) the award, or the manner in which it was made, violates public policy or good morals."

Benetton also claimed that the licensing agreement was null pursuant to Article 81

(former Article 85) of the EC Treaty, which sets forth rules on competition.

Following the rejection of its demand on the stay of enforcement of the final award, Benetton applied to the Gerechtshof (Regional Court of Appeal). The Gerechtshof granted only the stay of enforcement and setting aside of the second award due to thein compatibility of the license agreement with Article 81 and for the first award it ruled that the demand for setting aside had been made after the expiration of the three month appeals period.[18]

Then Eco Swiss appealed the decision of the Gerechtshof before the Hoge Raad derNetherlanden (Supreme Court of the Netherlands). The Hoge Raad observed that, anarbitration award is contrary to public policy within

[14] Case C-126/97, par. 10.

[15] Y. Brulard, Y. Quintin, "European Community Law and Arbitration: National versus Community Public Policy", Journal of International Arbitration, 18(5), Kluwer Law International, 2001, p. 534.

[16] At the date of 4 February 1993.

[17] At the date of 23 June 1995.

[18] According to the Article 1064 of the Dutch Civil Procedure.

the meaning of Article 1065(1)(e)of the NCCP, only if its terms or enforcement conflict with a mandatory rule sofundamental that no restrictions of a procedural nature should prevent its application.

Prohibitions set forth in domestic competition law are not considered fundamental for these purposes and are not regarded as being contrary to public policy. But, the Hoag Road wondered whether the position is the same when, the provision in questions a rule of Community law and referred several questions to the ECJ.

The essential question was, whether a national court to which application is made for annulment of an arbitration award must grant such an application where in its view, that award is in fact contrary to Article 81 although, under domestic procedural rules, it may grant such an application only on a limited number of grounds, one of them being inconsistency with public policy, which according to the applicable national law, is not generally to be invoked on the sole ground that because of the terms or then for cement of an arbitration award, effect will not be given to a prohibition laid down by domestic competition law.

The ECJ decided that, according to Article 3(g) of the EC Treaty (now, Article3(1)(g)), Article 81 (ex Article 85) constitutes a fundamental provision which is essential for the accomplishment of the tasks entrusted to the Community and, in particular, for the functioning of the internal market. The importance of such a provision led the framers of the Treaty to provide expressly, in Article 81(2) (ex122 According to the Article 1064 of the Dutch Civil Procedure.

Where its domestic rules of procedure require a national court to grant an application for annulment of an arbitration award where such an application is founded on failure to observe national rules of public policy, it must also grant such an application where it is founded on failure to comply with the prohibition laid down in Article 81(1) (ex Article 85(1)).

Moreover, domestic procedural rules which, upon the expiry of that period, restrict the possibility of applying for annulment of a subsequent arbitration award proceeding upon an interim arbitration award which is in the nature of a final award, because it has become res judicata, are justified by the basic principles of the national judicial system, such as the principle of legal certainty and acceptance of res judicata, which is an expression of that principle. In those circumstances, Community law does not require a national court to refrain from applying such rules, even if this is necessary in order to examine, in proceedings for annulment of a subsequent arbitration award, whether an agreement, which the interim award held to be valid in law, is nevertheless void under Article 81 EC (ex Article 85).

On those grounds, in answer to the questions referred to it by the Hoge Raad the ECJ ruled that:

"1. A national court to which application is made for annulment of an arbitration award must grant that application if it considers that the award in question is in fact contrary to Article 81 EC (ex Article 85), where its domestic rules of procedure require it to grant an application for annulment founded on failure to observe national rules of public policy.

2. Community law does not require a national court to refrain from applying domestic rules of procedure according to which an interim arbitration award which is in the nature of a final award and in respect of which no application for annulment thas been made within the prescribed time-limit acquires the force of res judicata and may no longer be called in question by a subsequent arbitration award, even if this is necessary in order to examine, in proceedings for annulment of a subsequent arbitration award, whether an agreement which the interim award held to be valid in law is nevertheless void under Article 81 EC (ex Article 85)."

The Eco Swiss judgment has clarified a number of issues concerning the application of Community' competition provisions in the context of arbitration, such as:

-Non-application or the misapplication of Articles 81 and 82 may give rise to the public policy defense during the enforcement of the award;

- It is clearly stated that this does not affect time limits and other restrictions, which limit the possible control of the award for purposes of legal certainty;

-The judgment shows that disputes concerning alleged infringements of Article81 are arbitrable.

Before the judgment there was a tendency to the arbitrability of competition law claims in some countries such as United States, however the court made it clear for the Community Law.[19]

7. The Effects of EU Law on National Procedural Law and Ex Officio

The allocation of competences within the Community results to implementation of Community law mainly at Member States level. Pursuant to Article 10 of the EC Treaty, the Member States are responsible for the

[19]See. B. Hanotiau, "L'Arbitrage et le Droit Européen de la Concurrence" in L'Arbitrage et le Droit Européen, Actes du Colloque International du CEPANI du 25 Avril 1997, Bruxelles, Etablissements Emile Bruylant, S.A., 1997, p.34-4

implementation of the measures, which have been adopted at Community level for the achievement of the objectives specified in the EC Treaty. Consequently, the attainment of the Community objectives depends very much upon the cooperation of national authorities, which act in accordance with their own national procedural rules.

Conclusion

For the time being, there is no effort in the field of international commercial arbitration, which is derived from the European Union. This is the case for recognition and enforcement of arbitral awards and also for the harmonization of arbitration laws of the Member States. In fact, the Commission and other institutions of the EU have demonstrated a surprisingly low level of activism in the field of international commercial arbitration. On the other hand, the significance of European integration and the relevance of EU law are evidenced in all areas of law including arbitration. In this context, some questions arise which relate to the application of EU law in arbitration proceedings, they also relate to the position of arbitration tribunals in the structure of European Courts.

The ECJ has on several occasions been asked to clarify certain aspects of the relationship between arbitration and various aspects of EU law. The reluctance to embrace arbitration is, for instance, evidenced in the Brussels Convention on Jurisdiction and the Enforcement of Judgments in Civil and Commercial Matters (and also in Brussels Regulation).

Even though, Article 293(ex Article 220) of the EC Treaty includes the simplification of formalities related to recognition and enforcement of the arbitration awards, Article 1(2)(4) of the Brussels Convention expressly excluded arbitration from the scope of the Convention. There is a similar approach in the Lugano Convention and Article 1(2)(4) of the Convention rules that arbitration is outside the scope. This provision is identical to the related Article of the Brussels Convention.

References

C. Şanlı, Uluslararası Ticari Akitlerin Hazırlanması ve Uyuşmazlıkların Çözüm Yolları, 2. baskı, İstanbul, Beta Basım Yayım, 2002

John R. Lacey (ed.), The Law & Policy of International Business: selected issues: a festschrift for William Sprague Barnes, University Press of America, 1991.

J. Uff QC, "Predictability in International Arbitration", in A. Berkeley, J. Mimms (ed.), International Commercial Arbitration: Practical perspectives, London, the Centre of Construction Law & Management, 2001.

S. Weatherill, P. Beaumont, EU Law: The Essential Guide to the Legal Workings of the European Union, London, Penguin, 1999.

Y. Brulard, Y. Quintin, "European Community Law and Arbitration: National versus Community Public Policy", Journal of International Arbitration, 18(5), Kluwer Law International, 2001.

B. Hanotiau, "L'Arbitrage et le Droit Européen de la Concurrence" in L'Arbitrage et le Droit Européen, Actes du Colloque International du CEPANI du 25 Avril 1997, Bruxelles, Etablissements Emile Bruylant, S.A., 1997.

BOSNA-HERSEK SOYKIRIM BAŞVURUSUNA ULUSLARARASI ADALET DİVANIN KARARI

Doç. Dr. Ebrar IBRAIMI[1]

Özet

Bosna-Hersek'in 20 Mart 1993 tarihinde dönemin Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ne karşı Soykırım Sözleşmesi'nin ihlal edildiği gerekçesiyle açmış olduğu dava, dünyanın tanıdığı en yüksek yargı organı olan Uluslararası Adalet Divanı'nda (UAD) açmış olduğu dava 14 yıl sonra 2007 yılında nihayete ermiştir.

Dava iki bölümde incelenmiştir. Birincisi yaşanılan durumun tespiti ve hukuki karşılığının tanımlanması, ikincisi ise Sırbistan Cumhuriyeti'nin olaylardaki rolünü tespit etmek olarak belirlenmiştir.

Bu makalede de soykırımın tarihçesi ve hukuki tanımı yapılmış, Bosna-Hersek'in 1993 yılında UAD'a açmış olduğu davanın oluşum süreci anlatılmıştır. Ayrıca konuyla ilgili UAD'ın genel karar alama yönteminden bahsedilip Bosna Hersek'le gerçekleşen yazışmalara değinilmiştir. UAD'ın konuyu ele alış yöntemi ve olayları tanımlamalarından söz edilmiştir. Bundan sonra da Srebrenica katliamı üzerinden gerçekleşen yargılamalar ve suçlamalar incelenmiştir. UAD'ın Srebrenica Katliamı kararlarındaki çelişkiler ortaya konmuştur.

Sonuç kısmında UAD'ın adil olmak yerine siyasi kaygıları ön planda tutarak, delillerin karartılmasına ve failsiz bir suç işlendiğine hükmetmesinin arka planı incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: *Srebrenica, Soykırım, Katliam, Uluslararası Adalet Divanı, Güvenli Bölge.*

Giriş

Bosna-Hersek'in 20 Mart 1993 tarihinde Uluslararası Adalet Divanı'nda (UAD) dönemin Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ne karşı Soykırım Sözleşmesi'nin ihlal edildiği gerekçesiyle açmış olduğu dava 14 yıl sonra 2007 yılında sonuçlandı. Davanın görülebilmesi için Bosna-Hersek 2003'te başvurusunu yenilemiştir. Uluslararası Adalet Divanı (UAD), bu davayı incelerken iki ana konuyla uğraşmak durumunda kalmıştır; Bunlardan birincisi yaşananlar bir soykırım mıdır, İkincisi ise Sırbistan'ın bir devlet olarak sorumluluğunun olup olmadığıdır.

1948 tarihli "BM Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi" dünyanın en yetkili mahkemesi tarafından gerçek bir katliam üzerinde yorumlanacaktı. Üstelik verilecek karar için bir temyiz makamı olmadığından Adalet Divanı'nın kararı insanlık tarihindeki kara lekenin temizlenmesi adına çok önemliydi. Katliamlardan sorumlu tutulan bazı üst düzey yetkililer zaten eski Yugoslavya sınırları içinde 1991'den itibaren uluslararası insaniyet hukukunun ağır bir şekilde ihlal kapsamındaki fiileri işleyen failleri yargılamak üzere oluşturulan Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde (ICTY) yargılanıyordu. UAD'nın esas görevi ise "devlet"in sorumluluğunun tespiti yönündeydi.

1. Soykırım Kavramı

Soykırım (Genoside) terimi; İkinci Dünya Savaşı içersinde 1942 ya da 1943 başlarında Amerika Birleşik Devletlerinde Raphael Lemkin isimli Polonya Yahudi'si tarafından ortaya atılmıştır. Lemkin'in 1943 başlarındaki çalışmasının tarihsel bağlamını Polonya, Çekoslovakya, Sırbistan, Rusya ve diğer ülkelerdeki olaylar hakkında sahip olduğu bilgiler oluşturmaktaydı. Lemkin soykırımı, "bir ulusun ya da etnik grubun yok edilmesi" şeklinde tanımlayarak tanımında, sadece ulusal ve etnik grupları ele almıştı (Bauer, 2002, s. 20-22). Soykırım sözcüğünün yanında, Yahudilere yapılanlar hiçbir zaman unutulmasın diye Nurenberg mahkemelerinde ve sonrasında soykırımın Yahudilere özgürlüğü, diğer uluslardan ayrımsallığını sağlamak için "Holokost" sözcüğü ile ifade edilmeye başlanmıştır. Başka uluslara uygulanamayan, yalnızca Yahudi soykırımını ifade eden bu kavram, Nurenberg yargılamalarına hukuksal dayanak oluşturmuştur. Uluslararası Hukukun bu şekilde belirlediği ve suç saydığı kuralların, doğrudan doğruya devletler tarafından ihlali durumunda ortaya çıkan ve cezalandırılması gereken eylemler; ilk kez İkinci Dünya Savaşı sonrasında, 8 Ağustos 1945 tarihli Londra Anlaşması ve Nurenberg Uluslararası Askeri Mahkemesi Şartı söz konusu mahkemenin yargı görevi ve alanı tanımlanmıştır. 20. yüzyılın sonunda işlenen uluslararası suçlar, bu kavramlara öylesine yeni boyutlar kazandırmaya başlamıştır ki günümüzde bazı uluslararası çevrelerce Holokost ve Soykırım suçları ayrı ayrı ifade edilmeye de başlanmıştır. Örneğin; Yehuda Bauer "Soykırımı yeniden Düşünmek" adlı kitabında, soykırım *(genosit)* terimini "kısmi"

[1] Uluslararası VİZYON Universitesi Hukuk Faakültesi, Öğretim Üyesi, ebrar.ibraimi@vizyon.edu.mk

öldürme, holokost'u da tümüyle ortadan kaldırma yerine kullanmayı önermektedir. Yazar buna gerekçe olarak bir grubun içinden seçilmiş, bir kısmının toplu kıyım bağlamında yok edilmesiyle, aynı grubun bütün üyelerinin ortadan kaldırılması niyetini birbirinden ayırma gerçeğinden kaynaklandığını ifade etmektedir (Arslan, www.usakgundem.com/makale.php?id=211, 2007).

Gerek Nurenberg gerekse Tokyo Uluslararası Askeri Ceza Mahkemeleri, BM statüsü ile bağıtlanmış kuruluşlardır. Raphael Lemkin'in girişimleri ile yaşam bulan soykırım kavramı, ırksal ve dini grupların eklenmesi suretiyle BM gündemine gelmiştir. 9 Aralık 1948 tarihindeki Birleşmiş Milletler Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi *(UN Convention Preventation And Punishment The Crime Of Genocide)*'yle sonradan eklenen siyasi grup dışarıda bırakılmış, ulusal, etnik, ırkı ve dini olmak üzere dört grup üzerinde mutabık kalınmış ve 12 Ocak 1951 tarihinde Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurul Kararı ve BM Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi olarak kabul edilmiştir.

Kabul edilen bu sözleşmede BM; a) soykırım suçunun, b) insanlığa karşı işlenen suçların, c) savaş suçlarının, d) saldırı suçunun tasnifini ve mevcut standartlarını belirlemiş ve suçun çerçevesini çizdiği gibi, bu suçları BM'nin önlemeye çalıştığı türden suçlar olarak tanımlanmıştır.

Soykırım kavramı, "Birleşmiş Milletler Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi"nde soykırım, ulusal, etnik, ırksal ve dinsel grubu bu niteliği nedeniyle kısmen ya da tamamen yok etmek amacıyla işlenen beş tip eylem çerçevesinde tanımlanmaktadır. Bunlar 2.madde'de yer almaktadır (Pazarcı, 2006, s.202).

- Grup mensuplarını katletmek,

- Grup mensuplarına ciddi bedensel ve zihinsel zararlar vermek,

- Grubun, fiziki bakımdan tümüyle veya kısmen yok olmasını sağlamayı amaçlayarak yaşam koşullarını bilinçli bir biçimde bozmak,

- Grup içinde doğumları önlemek maksadıyla önlemler almak

- Grubun çocuklarını bir başka gruba zorla nakletmek.

Yukarıdaki bu tanım ışığında, soykırım suçunun varlığından söz edilebilmesi için üç ana unsurun mevcudiyeti gerekmektedir. Bunlardan birincisi, ulusal, ırksal, etnik veya dinsel bir grubun hedef olarak alınmasıdır. İkincisi, hedef alınan grubun mensuplarının, kısmen veya tamamen yok edilmelerine yol açacak nitelikteki Sözleşme'nin 2. maddesinde (a)'dan (e)'ye kadar sıralanan yasak fiillerden birine veya birkaçına tabi tutulmalarıdırki bu suçun maddi, yani objektif unsurunu oluşturmaktadır. Üçüncü unsura gelince, söz konusu eylemle hedef alınan grup mensuplarının sırf o gruba aidiyetleri nedeniyle "kısmen veya tamamen yok etme kastı"nın mevcut olmasıdır ki buda suçun manevi, yani sübjektif unsurunu oluşturmaktadır.

Yukarıda belirtilen nitelikli eylemlerinin birini bizzat gerçekleştiren, gerçekleştirilmesi için anlaşan, doğrudan veya kamuya yönelik bu tür eylemleri özendiren, bu tür eylemlere niyet eden ya da suça katılan herkesin ister yönetici, ister resmi görevli ya da görevli olmayan bir kişi olsun, cezalandırılması gerekmektedir (madde 3-4).

Soykırım suçu işleyen bireylerin yargılanması ve cezalandırılması, ilke olarak, suçu işlediği ülke devletinin yetkisine girmektedir (madde 4). Soykırım Sözleşmesine taraf devletler bu konuda gerekli yasal önlemleri almayı yükümlemektedir(madde 5). 1968 Savaş Suçlarının ve İnsanlığa Karşı Suçların Zamanaşımına Uğramaması Konusundaki Sözleşmeye taraf olan devletler, ayrıca, soykırım suçunun da zaman aşımından yararlanmayacağını kabul etmekte (madde 1) ve bu amaçla gerekli ulusal önlemleri almayı yükümlenmektedir (madde 2). Soykırım suçunun 1948 Sözleşmesi ile yalnızca Sözleşme tarafı devletlerin yargı yetkisi kapsamında ele alınması olgusu son yılarda aşılmıştır (Pazarcı, 2006, s.202-203). Nitekim, soykırım suçu da, ilerde savaş suçları konusunda da ele almıştır. Bunların en iyi örneği Yugoslavya ve Ruanda'daki suç zanlılarının Uluslararası Ceza Mahkemelindeki yargılamalarını gösterebiliriz.

2. Uluslararası Adalet Divan'ına Giden Sürecin Tarihçe

1990'ların başında dünyanın tanık olduğu önemli gelişmelerden biri, Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin (YSFC) dağılması ve bunun paralelinde Balkanlar'da savaşların yaşanmasıydı. Bosna savaşı, 1 Mart 1992'de Bosna-Hersek Hükümeti'nin, ülkenin bağımsızlığını ilan etmesiyle başlamıştır. Avrupa Topluluğu Bakanlar Konseyi 6 Nisan 1992'de Bosna-Hersek'in bağımsızlığını tanıyınca, Belgrad'ın Bosna'ya saldırısı başlamıştır. 1992'nin ilkbaharında Bosna'nın doğusundaki bütün önemli şehirler Sırpların saldırısına uğramış ve çoğunluğu ele geçirilmiştir. Böylece Mayıs 1992'ye kadar, etnik temizlik yoluyla, Bosna topraklarının yüzde 60'ı Bosnalı Sırpların kontrolüne geçmiştir. Giderek tırmanan şiddet eylemleri yüzünden, Bosna-Hersek hükümeti UAD'ye başvurmayı kararlaştırdı. Böylece 20 Mart 1993'te, Birleşmiş Milletlerin (BM) "Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi"nin (Soykırım Sözleşmesi) ihlal edildiği gerekçesiyle, dönemin Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ne (YFC) karşı dava açılmıştır. YFC'nin baştan beri temel stratejisi, kendisine karşı açılan soykırım davasına UAD'nin bakmakla yetkili olmadığını savunmaktı. YFC, Birleşmiş Milletler üyesi

olmadığını ve Soykırım Sözleşmesi'ni imzalamadığını belirterek, UAD'den davanın görülmesini reddetmesini talep etti. Ancak, UAD hem 1996'da, hem de 2003'te, bu davaya bakmakla yetkili olduğunu resmi olarak açıklamıştır (Türbedar, 2006 : 29).

YFC 1992'de kurulduğunda, dağılan YSFC'nin "hukuki mirasçısı" olduğunu defalarca dile getirmişti. Bu çerçevede, YSFC BM'nin üyesi olduğu için, YFC, BM bir davranış, YFC'nin dengesiz hareketlerini ve kendini nasıl çelişkili durumlara düşürdüğünü göstermektedir.

Ancak, hukuki açıdan düşünüldüğü zaman, asıl çelişki UAD'nin kararlarında yatıyor gözükmektedir. BM üyesi olmadan da YFC'nin "davalı" olabileceğini kararlaştıran UAD, ilginç bir şekilde, aynı ülkenin "davacı" olma hakkını tanımamıştır. Nisan 1999'da YFC, kendisine yönelik bombardıman yüzünden bazı NATO ülkelerine karşı UAD'de dava açmaya kalkışınca, "BM üyesi olmadığı gerekçesiyle" talebi reddedilmiştir. Bosna'yı davasından vazgeçirmek ümidiyle, YFC de 1997 yılında UAD bünyesinde Bosna-Hersek'e soykırım suçlamasında bulunmuştur. Ekim 2000'den sonra Sırbistan'da işbaşına gelen yeni yönetim, "iyi niyet sebebiyle" ve "iyi komşuluk ilişkileri uğruna" UAD'deki davasını geri çekti. Belgrad, aynı adımın Bosna tarafından da atılacağını ümit ettiyse de, Boşnaklar YFC'ye karşı açtıkları soykırım davası üzerine çalışmalarını sürdürmeye devam etti. YFC 1 Kasım 2000'de BM üyesi oldu, Soykırım Sözleşmesi'ni ise 2001'de imzaladı. Belgrad yetkilileri, Bosna'nın soykırım davasına UAD'nin bakmakla yetkili olmadığını savunmaktan henüz vazgeçmedi.

3. Uluslararası Adalet Divanın Karar Alma Süreci

UAD ilk önce davalı tarafı tanımlamakla işe başlar. Mahkeme müzakerelerin sonunda Sırbistan Cumhurbaşkanı'nın 3 Haziran 2006'da Birleşmiş Milletler (BM) Genel Sekreterine gönderdiği mektubu dikkate aldı. Mektup'ta Sırbistan-Karadağ'ın BM üyeliğinin Karadağ'ın 3 Haziran 2006 tarihli meclis kararı ile bağımsızlığını ilan etmesiyle artık BM üyeliğinin ve BM bütün organlarının tanıdığı hakların ve gerektirdiği yükümlülüklerin Sırbistan-Karadağ Anayasasının 60. madde'sine dayanarak Sırbistan tarafından sürdürüleceğini bildiriyordu. Fakat 28 Haziran 2006 tarihinde 60/264 Sayılı Genel Kurul Kararı ile Karadağ Cumhuriyeti BM bağımsız ve yeni bir üyesi olarak tanındı (www.icj-cij.org/docket/files/91/13685.pdf, 2007).

Bosna-Hersek temsilcisinin Sırbistan-Karadağ temsilcisinin ve Karadağ başsavcısının görüşlerini dinledikten sonra UAD Bosna-Hersek'te yaşananların Sırbistan-Karadağ'ın tek bir devlet olduğu dönemde yaşandığını savundu. Mahkeme Sırbistan-Karadağ'ın YFC'nin bir devamı olduğunu kabul ettiğinden dolayı Sırbistan-Karadağ tarafından imzalanan uluslararası anlaşmalar yükümlülüklerine uyması gerektiğini kararlaştırdı. Bu yükümlülüklerden biri de Soykırım Sözleşmesi'nin gereklerinin yerine getirilmesidir. Diğer yandan mahkeme Karadağ'ı Sırbistan-Karadağ'ın devamı olarak görmemiştir.

Mahkeme çok temel bir prensibi hatırlattı ve hiçbir devletin rızası olmaksızın bu mahkemede yargılanamayacağını bildirdi. Mahkeme çok açık bir şekilde Karadağ'ın Sırbistan-Karadağ Cumhuriyeti'nin devamı niteliği taşıyacak hiçbir duruş sergilememiştir. Bunan dolayı da davalı ve yahut sorumlu olarak değerlendirilemezdi. Aynı zamanda Karadağ böyle bir yargılamaya rıza göstermiyordu. Bundan ziyade başvuruyu yapan Karadağ'ın suçlu durumda bulunan Sırbistan-Karadağ Cumhuriyeti'ni bir parçası olduğunu iddia etmiyordu. Bahsettiğimiz bütün bu sebeplerden dolayı Sırbistan Cumhuriyeti davalı taraf olarak kaldı. Mahkeme aynı zamanda Karadağ'ın Soykırım Anlaşmasına imza attığını söylüyor ve bundan dolayı soykırım gerçekleştirenlerin cezalandırılması konusunda işbirliği içinde olduğunu bildiriyordu.

Mahkeme Yargılama Sürecine Sırbistan'ın itirazı; Mahkemenin çok önemli bir sorunu çözmesi gerekiyordu. Çünkü yargılama süreci Yugoslavya üzerine başlamıştı. Sırbistan'a yönelik başvurunun yapıldığı dönemde davanın Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'ne (YSFC) açıldığını fakat Sırbistan Cumhuriyeti'nin YSFC'nin devamı olmadığı dolayısıyla Soykırım Önlenmesi Anlaşmasına imza atmadıkları gibi BM üyesi olmadıkları için sadece BM üyelerini yargılayan bir mahkemenin kendilerini yargılayamayacağını ileri sürdüler.

Mahkeme durumun Sırbistan'ın iddia ettiği gibi olmadığını belirtti. Sırbistan eski YSFC'nin 1992'de dağılmasından sonra 27 Ekim 2000 tarihine kadar BM üyesi olarak Yugoslavya'yı temsil ettiğini ve 27 Ekim 2000 tarihli 777 Sayılı Güvenlik Konseyi Kararı ile BM yeni üyesi olarak kabul edildi. Dolayısıyla 1992'den beri sürdürdüğü Yugoslavya'nın devamı olduğu iddiasından vazgeçmiş oldu. Bütün bu sürecin gelişimini anlayabilmek için mahkeme Sırp tarafın YSFC dağılması sonrasından başlayarak Sırbistan-Karadağ adıyla 1 Kasım 2000'de yeni üye olarak kabul edilmelerine kadar geçen süre ve davalı (Sırbistan) tarafın o dönemlerdeki statülerini inceledi (www.icj-cij.org/docket/files/91/13685.pdf, 2007).

Bosna-Hersek Cevabı; Bosna-Hersek mahkemeden davalı (Sırbistan) tarafın ortaya attığı iddiayı kabul etmemesini istedi. Bosna-Hersek ilk olarak 1996'da Yugoslavya Federal Cumhuriyeti (YFC) olup olmadığını ve mahkeme yetkilerinin Sırbistan'ı bağlayıp bağlamadığı iddialarını ortaya atmamıştı ve mahkeme yetkileri konusunda hiçbir tereddüdü yoktur. Bundan dolayı Bosna-Hersek 1996 yılındaki mahkeme kararına göre Sırbistan tarafından ortaya atılan yetkisizlik iddialarının geçersiz olduğunu savunuyordu. Mahkemenin 1996 kararlarından farklı bir karar almasından res judicata (kesin karar) ilkesiyle bağdaşmayacağını savunuyordu.

Bosna-Hersek tutumuna cevap olarak mahkeme davalı (Sırbistan) tarafın yetkisizlik üzerine attığı iddiaların 1996'daki ilk mahkeme sürecinde ortaya atılmamış olmamasının davalı tarafı ikinci mahkeme sürecindeki yetkisizlik tartışmalarını göndeme getirmesinden mahrum bırakmayacağını ifade etti.

Mahkeme konuyla alakalı olarak eski kararlarını ve özellikle 1996 ve 2003 yargılama kararlarını gözden geçirirken res judicata prensibinde ve bunun 1996'daki yargılama sürecinde olan uygulamalarını dikkate aldı. Mahkeme res judicata prensibinin mahkeme tüzüğüne ve BM Beyannamesine göre düzenlendiğini hatırlattı. Bu prensibe göre mahkeme kararın taraflar üzerinde bağlayıcılığı olmasından ziyade bir de alınan kararların bir kez daha ele alınma veya temyize gitme imkânları yoktur. Konunun yeniden alınma süreci ancak Tüzüğün 61. maddesinde belirlenen durumlarda mümkün olmaktadır.

3.1. Uluslararası Adalet Divanı Çerçevesinde Devlete Yönelik Soykırım Suçu

UAD yargılama sürecini sadece Soykırım Sözleşmesi'nin 9. maddesine dayandıraraktan gerçekleştiğini bildirdi ve başvuruyu yapan tarafın yargılama süreci ile ilgili diğer taleplerini 1996'da reddedildiğini hatırlattı. 9. madde'ye göre;

"Sözleşmeci Devletlerarasında bu Sözleşmenin yorumlanması, uygulanması veya yerine getirilmesi ve ayrıca soykırım fillerinden veya Üçüncü maddede belirtilen fiillerin her hangi birinden bir Devletin sorumluluğu ile ilgili olarak çıkan uyuşmazlıklar, uyuşmazlığın taraflarından birinin talebi üzerine Uluslararası Adalet Divanı önüne götürülür"

Mahkeme 9. maddeye göre sadece Soykırım Sözleşmesinin içerdiği suçlara yönelik tarafları yargılayabileceğini ve bundan maada Uluslararası Hukuk Soykırım içermeyen silahlı çatışmalarda insan haklarının korunması, gibi hususlarda karar vermede yetkili olmadığını bildirdi.

Anlaşmadan Doğan Yükümlülükler neticesinde Mahkeme taraflar arasında 9. madde'nin anlamı ve meşruiyetinin kapsamı konusunda bir anlaşmazlık ve fikir ayrılığı olduğunu söyledi. Mahkeme anlaşmanın tamamının amacına uygun bir şekilde okunduğunda taraflara getirdiği yükümlülüklerinde kolayca anlaşılabileceğini ortaya attı. Mahkeme 1. madde'yi gözden geçirerek tarafların yükümlülüklerini ortaya çıkardı. 1. madde'ye göre;

"Sözleşmeci Devletler, ister barış zamanında isterse savaş zamanında işlensin, önlemeyi ve cezalandırmayı taahhüt ettikleri soykırımın uluslararası hukuka göre bir suç olduğunu teyit eder"

Mahkeme daha sonra devletlerin soykırım gibi tutumlar içerisinde bulunduklarında yapılması gerekenleri inceledi ve mahkemeye göre 1. maddenin amacı devletlerin soykırım suçu işlenmesinin önlenmesidir. Bu yasak 1. madde'deki soykırım tanımını içeriyordu bu maddeye göre soykırım uluslararası hukuk kapsamında değerlendirilen bir suçtur. Böyle bir tanımlamaya uyan devletler mantıken bu tarz suçların işlenmesinden kaçınmalıydı. Mahkeme'ye göre soykırım önlenmesi gereken devletlerin kendi elleriyle soykırım suçunu işlemelerinin yasaklanmamış olması çelişkili bir durumdur. Bundan dolayı mahkeme devletlerin soykırımı önlemeleri gerektiği fikir aynı zamanda kendilerinde soykırım suçu işlememeleri gerektiği çıkarımını yaptı. Mahkeme bu sonuca 9. madde'deki bir ifadenin tekrar yorumlanmasıyla vardı. Soykırım Sözleşmesi metinde soykırım sorumluluğu ibaresi geçiyordu ve ibare Soykırım Önlenmesi ve yahut Suçların Cezalandırılması gerektiği şeklinde daha doğrusu bu şekilde yorumlanamaz. Madde'deki ifade bir bütün olarak Sözleşme'yi imzalayan tarafların soykırım ve yahut 3. madde'de ifade edilen diğer suçlardan sorumlu tutulabileceklerini söylüyordu(www.icj-cij.org/docket/files/91/13685.pdf, 2007).

Mahkeme aynı konu ile üç farklı argüman daha tartıştı; birinci argüman prensiple ilgili bir mesele idi. Ortaya atılan iddiaya göre uluslararası hukuk devletin suç ve sorumluluğunu tanımazdı ve Soykırım Sözleşme'sinde böyle bir suç yükümlülüğü sağlamıyordu. Fakat mahkeme böyle bir zorunluluğun ve yahut davalı tarafın yasaya uymamasına yönelik yaptırımların 9. maddeye bağlı usullere yönelik olduğunu söyledi ve bunları uluslararası hukuktan doğan yükümlülükler olduğunu belirtti. Bu durumda uluslararası hukuk esas alacağı noktanın Sözleşme'deki hükümler olduğunu belirtti.

İkinci argüman ise, Sözleşme'nin yapısı itibarı ile soykırım ve diğer belirtilen suçlarla alakalı olarak devletlerin sorumluluğunu kapsamayacak hususuydu. Sözleşme'nin standart bir uluslararası suç hukuku sözleşmesi olduğu ve devletlerin değil de bireylerin suçları ve cezalarıyla ilgilendiğini söyleniyordu. Fakat mahkeme 1. ve 3. maddelerinin a ve e fıkralarındaki ifadelerin kişileri bağladığı kadar devletleri de bağlayabileceği kararına vardı.

Üçüncü ve son argüman dikkate alınan mahkeme sözleşmenin taslak aşamalarını inceledi ve Genel Kurul altıncı komitesinde devletlere soykırıma ilişkin sorumluluk yüklenebileceğini meselesinin tartışıldığını görüp bu konuyu taslak aşamalarını tamamını dikkate alarak bu şekilde yorumladı.

Mahkeme 1. ve 3. maddelerden ortaya çıkan zorunlulukların bölgesel sınırlarla sınırlandırılamayacağı şeklinde görüş bildirdi. Soykırım suçu işleyen kişilerin ise suçun işlendiği bölgede yargılanması gerektiğini ifade edildi yada Uluslararası Ceza Mahkemeleri tarafında da yargılanabileceğini söyledi.

Soykırım Suçu İşlemede "niyet" meselesi; Mahkeme soykırım suçunun tanımını içeren 2. madde de eylemler ve "niyet" ibarelerinin yer aldığını belirtti. Bunlara göre eylemler şu hususları kapsıyor;

"Bu Sözleşme bakımından, ulusal, etnik, ırksal veya dinsel bir grubu, kısmen veya tamamen ortadan kaldırmak amacıyla işlenen aşağıdaki fiillerden her hangi biri, soykırım suçunu oluşturur".

a) *Gruba mensup olanların öldürülmesi;*

b) *Grubun mensuplarına ciddi surette bedensel veya zihinsel zarar verilmesi;*

c) *Grubun bütünüyle veya kısmen, fiziksel varlığını ortadan kaldıracağı hesaplanarak yaşam şartlarını kasten değiştirmek;*

d) *Grup içinde doğumları engellemek amacıyla tedbirler almak;*

e) *Gruba mensup çocukları zorla bir başka gruba nakletmek.*

Mahkeme bütün bu zihinsel noktaların yanı sıra 2. madde de daha fazla zihinsel unsura yönelik ibarelerin yer alması gerektiği üzerinde durdu. Bu zihinsel unsur bir bütün ve yahut grubun bir parçasını yok etme "niyeti" olarak ifade edilebilir. Bu genelde "özel niyet" yada "dolus spesialis" olarak tanımlar.

"Niyet" ve "Etnik temizlik"; Mahkeme etnik temizliğin sadece 2. madde de belirtilen suçların birinin kapsamına girmesi halinde soykırımın bir türü olarak kabul edilebileceği ifade etti. Ne "niyet" ne de etnik olarak homojen bir bölge yaratmaya yönelik hareketler ismi gecen maddenin kapsamına girmediği sürece soykırım olarak mütalaa edilemez. Fakat bu etnik temizliğin hiçbir zaman Soykırım anlamı taşımayacağı manasına da gelmez. İşlenen suç "kasıt olarak bir grubun yaşam şartlarına yönelikse onların tamamının veya bir kısmının fiziksel olarak yok edilmesini amaçlıyorsa" bu 2. madde c fıkrasının kapsamında değerlendirilip "özel bir niyetin" yada "dolus spesialis" olması gerektiğinin vurgusu yapılmıştır ve bu suç grubu bir yerden başka bir yere zorunlu göçe tabi tutmak fiilinden ayrıştırılmıştır.

UAD Soykırım hangi gruba yönelik yapıldığının kesin tanımı yapması gerektiği ortaya çıktı. Mahkeme tarafların grup kavramı konusunda hem fikir olmadıkların farkına vardılar. Başvuruyu yapan yada davacı taraf Sırp olmayan milli, etnik ve dini grupların hedef olduğunu savunurken ve bu grupların Bosna-Hersek'te ve Bosna-Hersek dışında özellikle Müslüman nüfusu içerdiklerini ifade ediyordu. Mahkeme taraflardan belli bir gruba yönelik tamamın veya bir kısmını yok etmeye dönük niyetlerinin Soykırım olarak nitelendirmek adına önemli olduğunu hatırlattı. Mahkemeye göre bu tarz bir grup tanımı yapabilmek için grubun kendine özgü milli, etnik, ırsi ve dini özelliklerinin olması gerektiğini savundu. Bu yorum sözleşmenin taslak aşamasında da bu şekilde gelişmiştir.

UAD davacı tarafa olayı kanıtlama yükümlülüğünü getrdi ve davacı (Bosna-Hersek) tarafın zaten elinde yeterli kadar belge ve doküman bulunduğunu ifade ederek Sırbistan'dan istenen daha fazla doküman mahkemeye sunulmasına gerek duyulmadığına kanıt getirdi.

4. Srebrenica Katliamı

Kırstiç ve Blagojeviç'in yargılama süreçlerinde Bosnalı Sırp güçlerin 7000 Bosnalı Müslüman erkeğin "güvenli bölge" denilen yerde Temmuz 1995'te hunharca katlettikleri ortaya çıkıyor. Bu katliamın Sözleşme'nin 2. maddesinde suçlar kapsamına girdiğinde açıkça ortaya çıkmaktadır. Duruşmalarda Bosnalı Sırp güçlerinin 2. madde b fıkrasında belirtildiği gibi ciddi fiziksel ve zihinsel zarar verdikleri ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı mahkeme Srebrenica'da yaşanan ölümlerin ve mezalimlerin 2. madde a ve b fıkrasına tamamı ile uyduğu konusuna varmıştır.

Mahkeme bu suçlar işlenirken suçların "özel bir niyetleri" olup olmadığı konusunda yakinen ilgilenmiştir. Kırstiç ve Blagojeviç'in Uluslararası Savaş Suçları Mahkemesi'nin (ICTY) duruşmalarındaki kararlardan bu generallerin 12 ve 13 Temmuz tarihlerine kadar Srebrenica'nın ele geçirmesine kadar böyle bir niyetin olmadığı fakat şehri ele geçirdikten sonra askeri amaçlarının ve niyetlerinin ortaya çıkmıştır.

UAD'da ICTY. aldığı karardan farklı bir karar gitmesinin gerekli olmadığını düşünmüştür. Kırstiç'le alakalı olan durumla mahkeme ICTY ve temiyiz mahkemesinin kararlarını kabul etmiştir. Bu kararlara göre Bosnalı Müslümanları hedef seçmiş Bosnalı Sırp askeri güçlerinin yüksek idarecileri ve Radislav Kırstiç doğrudan Srebrenica'daki Bosnalı Müslümanlara karşı suç işlemiştir. Sırp güçleri tarafından Srebrenica ele geçirilmeden önce oradaki Müslüman nüfus sayısı 40000 kişi idi. O dönemde Müslüman Srebrenicalılar olduğu kadar bölge etrafındaki yerleşim yerlerinden gelmiş çok sayıda Müslüman mülteci bulunuyordu. O bölgedeki Müslüman nüfusu Bosna'nın tamamındaki Müslüman nüfusunun çok küçük bir kısmı olsa bile oradaki insanların önemi çok büyüktü.

Mahkeme Srebrenica'da gerçekleşen suçların sözleşmenin 2. maddesinin a ve b fıkralarına göre değerlendirilmesi gerektiğini hükmetmiş ve Srebrenica'da gerçekleşenlerin Bosna-Hersek'te yaşayan bir

bölümünün yok edilmesi niyetini taşıyan bir Soykırım olduğu kanısına varmıştır. Soykırım suçu Bosnalı Sırp askeri güçlerince Srebrenica ve çevresinde 13 Temmuz 1995'ten itibaren gerçekleştirmiştir.

a) *Gruba mensup olanların öldürülmesi;*

b) *Grubun mensuplarına ciddi surette bedensel veya zihinsel zarar verilmesi;*

Bu başlıklar altında başvuruyu yapan taraftan gelen şikayetleri inceleyen mahkeme ICTY kanıtını da inceledikten sonra ilgili grubun sistematik bir şekilde tecavüze aynı zamanda işkenceye maruz kaldıklarını ve bundan dolayı çok ciddi fiziksel ve zihinsel zararlara uğradıkları gerçeğini kabul etmiştir. Bu işkenceler çatışma sırasında ve özellikle al koyma yada esir kamplarında gerçekleşmiştir.

c) *Grubun bütünüyle veya kısmen, fiziksel varlığını ortadan kaldıracağı hesaplanarak yaşam şartlarını kasten değiştirmek;*

Bu başlık altında mahkeme başvuran tarafın üç grup altındaki şikayetlerine incelemiştir. Bunlardan ilki top ateşi, kuşatma ve açlık. İkincisi ise, sürgün ve üçüncüsü de tarihi, dini ve kültürel değerlerin yok edilmesi olarak nitelendirilebilir. Dikkatli bir incelemeden sonra taraflardan da gelen kanıtlara dayanarak kuşatma, açlık ve topçu ateşinin aynı zamanda sürgünlerin belli bir grubu tamamı ile veya kısmı olarak yok etme amacı taşıdığı anlaşılmıştır.

Tarihi, dini ve kültürel değerlerin tamamı ile ilgili grubun kültürel birilerinin yok edilmesine yönelik bir şekilde hedef gösterip zarar verilmesine rağmen Soykırım Sözleşmesi'nin 2. maddesinde belirtilen soykırım kapsamı içinde değerlendirilemeyeceğine karar verilmiştir.

Tutsak kamplarında işlenen suçlara dayanarak mahkeme kamplardaki korkunç şartların ve zorlamaların esirlere çok zarar verdiğine ortaya çıkaracak kadar yeterli ve ikna edici kanıtların olduğuna karar vermiştir. Fakat var olan kanıtlar işlenen suçların ilgili grubu yok etmeye yönelik olduğunu kanıtlamaya yetmemektedir.

d) *Grup içinde doğumları engellemek amacıyla tedbirler almak;*

e) *Gruba mensup çocukları zorla bir başka gruba nakletmek;*

Taraflardan gelen iddiaların dikkatlice inceledikten sonra başvuruyu yapan tarafların sundukları kanıtların bu suçları işlemekle itham edilen Bosnalı Sırp güçlerince gerçekleşen suçları içerdiklerini gösterebilecek kadar yeterli bulunmamıştır.

Bosna-Hersek'in diğer bir iddiası da Bosna dışındaki Soykırım iddiası olmuştur. Ancak mahkeme başvuru yapan taraf olan Bosna'nın Yugoslavya Cumhuriyeti genelinde davalı (Sırbistan) tarafın işlediği soykırım suçların kanıtlayacak yeterince kanıt sunamadığı kararına varmıştır.

Mahkeme Srebrenica'daki olayların sorumluları: Davacı taraf olan Bosna Srebrenica'daki katliamın Sırp yöneticileri tarafından kabul edildiğini iddia ediyordu. Fakat mahkeme konu ile ilgili olarak yapılan bir çok açıklamayı ve özellikle de 2 Temmuz 2005 tarihinde Belgrad televizyonunda yayınlanan altı Bosnalı Müslüman mahkumun ardından Bakanlar Kurulu açıklamasının akla uygun bir kanıt olmayacağını kanaatine varmıştır.

4.1. Srebrenica Soykırımı'da Hükümet Organlarının Rollerinin Değerlendirilmesi

Bu konu ile ilgili atılan iddiaların ilki devlet sorumluluğu ile ilgili konunun yapı taşlarından birini oluşturan husustur. Bu hususa göre Srebrenica katliamının kişiler ve yahut kurumlar olarak Yugoslavya Federal Cumhuriyeti (YFC) uluslararası hukuk tarafından tanınan kavramlar olup olmadığı ile alakalıdır. Buna göre mahkeme YFC askeri güçlerinin ve yahut politik liderlerinin bu katliamlarının hazırlanmasında, planlamasında ve uygulamasında bir etken olmadığına kanıt getirmiştir. Yugoslavya Federal Cumhuriyeti resmi askeri güçlerinin Bosnalı Sırp güçlerle Bosna-Hersek daha önceden askeri ilişki içerisinde olduklarını kanıtlamış bir gerçektir, fakat bu işbirliği BM tarafından devamlı bir şekilde kınamış ve buna son verilmesini istemiştir. Fakat bu işbirliğinin Srebrenica katliamı ile alakalı olduğunu gösterecek kanıt yoktur. Ne Sırp Cumhuriyeti (Sırp Cumhuriyeti) ne de Bosna'daki Sırp güçlerinin Yugoslavya Federasyon'una kağıt üzerinde bağlantıları olan kurumlar değildiler. Bu yüzden uluslararası hukuk bunları davalı devletin parçaları olarak değerlendirilemez.

General Mladiç'in davalı (Sırbistan) tarafla kağıt üzerinde hiçbir bağlantısı yoktur. Yugoslavya Federasyonu Sırp Cumhuriyeti para ve diğer şekillerde yardım yaptığı kuşku götürmez ve bir gerçektir. Hatta Bosna'daki bazı Sırp generallerin maşlarının bile Yugoslavya Federasyonu tarafından ödendiği bilinmektedir fakat mahkeme bütün bu gelişmelerinin bile Bosna'daki Sırp güçlerinin Sırp Cumhuriyeti Yugoslavya'nın resmi kurumları olmaya yetmeyeceğini ifade etmiştir.

Diğer önemli bir husus da Belgrad yönetiminin paramiliter "Akrep" güçlerinin Srebrenica'da gerçekleştirdikleri eylemlerden sorumlu tutulup tutulmayacağı tartışmasıdır. Bu konudaki kanıtları inceleyen mahkeme 1995 ortasında Sırbistan iç işleri bakanlığına bağlı olan "Akrep" güçlerinin gerçekten davalı tarafın bir kurumu olduğunu gösterecek kanıtlara ulaşılamamıştır. Aynı zamanda mahkeme devletin otoritesinden bağımsız

olarak hareket eden ve devletin kontrolünden çıkmış güçlerin yaptıklarının devlet resmi politikaları olarak değerlendirilmeyeceği hususunda görüş bildirmiştir.

Mahkeme eski davaları ve hukuku göz önüne alarak özellikle de 1986 Nikaragua-ABD arasındaki davayı inceleyerek kişilerin grupların ve yahut kurumların devlete iç hukuklarına bir bağlılıkları olmasına rağmen uluslararası sorumluluk adına bazen devlet organları gibi değerlendirilebileceği kanat getirmiştir. Fakat mahkeme Srebrenica'daki soykırım sucuna iştirak eden kişi ve kurumların YFC bir bağlantıları olduğunu gösteren kanıtlara ulaşamamıştır.

Mahkemeye göre Temmuz 1995 ne Sırp Cumhuriyeti ne de Bosna'daki Sırp güçlerinin YFC organları gibi hareket etmemektedirler ve bu şekilde mütalaa edilemezler. Aynı zamanda mahkeme Akrep güçlerinin tarafla ortak hareket ettiği gösteren hiçbir kanıta ulaşılamadığını ifade eder.

Sonuç olarak mahkeme Srebrenica'da gerçekleşen Soykırım eylemlerin davalı taraf ve ya ona bağlı her hangi bir kişiye veya kuruma "tamamı" ile bağlı yüklenemeyeceğini ve bu yüzden davalı tarafın uluslararası yükümlülüklerin altına sokulmayacağını karar getirmiştir.

UAD 27 Şubat 2006'da görülmeye başlanmış, duruşmalar 9 Mayıs 2006'ya kadar sürmüştü. 15 hakimden oluşan mahkeme heyeti kararını 26 Şubat 2007'de açıkladı; hüküm özetle "Srebrenitca"da soykırım var ancak Sırbistan'ın soykırım yaptığını ispatlayabilecek yeterli delil yok şeklindeydi. UAD'nin Başyargıcı Rosalyn Higgins tarafından açıklanan karar göre Sırbistan soykırım yapmamıştır, soykırım için plan yapmamış, eylemi kışkırtmamıştır, soykırıma iştirak etmemiştir ancak soykırımı önleme yükümlülüğünü ihlal etmiş ve suçun cezalandırılması ve suçluların teslimi konusundaki yükümlülüğünü yerine getirmemiştir. Sırbistan sadece soykırımı seyretmekten sorumlu tutuldu ve hatta önleme yükümlülüğü ihlali söz konusu olmasaydı bile soykırım suçu gerçekleşti mantığından yola çıkarak mali tazminata da gerek duyulmadı.

5. Uluslararası Adalet Divanı'nın Çelişen Kararları

UAD'nın bu davayla ilgili en zor yanı ise mahkemenin yetkisizliğine ilişkin uyuşmazlığın çözülmesine ve soykırımın varlığının tespitine ilişkindi. Yoksa Sırbistan'ın sorumluluğuna ilişkin belirlemenin yapılması hiç de güç görünmüyordu. Soykırımın failinin "meçhul" bırakılması ihtimal dışıydı çünkü ICTY kararlarıyla da fail çoktan "meşhur" olmuştu. Ancak dava farklı bir seyir izledi. UAD, sadece BM'ye üye devletler arasındaki anlaşmazlıklara ilişkin hüküm verebiliyor olmasına ve BM Güvenlik Konseyi Yugoslavya'nın üyeliğini geçici olarak 1992'de ertelemiş, ülkeyi ancak 2000'de Sırbistan-Karadağ şekliyle kabul etmiş olmasına rağmen mahkeme kendisini yetkili gördü. Üstelik Yugoslavya'dan geriye kalan Sırbistan-Karadağ, Soykırım Sözleşmesi'ni de 2001'de imzalamıştı. UAD kararlarının hukuka uygunluğunun sorgulanması açısından Yugoslavya'nın kendisine uygulanan bombardıman gerekçesiyle 1999'da bazı NATO üyelerine karşı açmak istediği davanın aynı mahkeme tarafından "BM üyesi olmadığı" gerekçesiyle reddedildiğini de hatırlamak gerekir. Balkan Kasabı Miloşeviç de "ülkesinin BM üyesi olmadığı için ICTY'nin kendisini yargılama yetkisinin bulunmadığı" yönünde itirazda bulunmuştu, ancak yine de hatta onun konuşmama protestosuna rağmen yargılama yapılmıştı. UAD da kendi kararına rağmen ICTY ile aynı yolu seçti ve mahkeme heyetindeki beş karşı oya rağmen yargılamayı gerçekleştirdi. UAD Karadağ'ı dava dışı bırakırken de olası sorumluluğunu araştırmak yerine oldukça düz bir mantık kurdu. Karadağ'ın 2006 yılında Sırbistan-Karadağ Federasyonu'ndan ayrıldığını ve davanın bir parçası olmadığını ve Sırbistan'ın tek başına Yugoslavya'nın hukuksal kimliğini devam ettirdiğini açıkladı (Shaw, http://www.turktime.com/haber/lahey-bosna-soykirimini-acikca-inkar-etti/3520, 2007).

6. Uluslararası Adalet Divanı İspat Yükümlülüğünü Bosna-Hersek'e Yükledi

Sırbistan'ın bu davanın devam edileceği kararı verildikten sonra, Soykırım Sözleşmesi'ndeki unsurların gerçek bir katliamda aranması gerekiyordu. Nitekim "BM Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi" de diğer BM konvansiyonları gibi içinin doldurulması taraflara veya karar mercilerine bırakılmış, "ancak" ibaresiyle tanıma eklemlenmiş istisnalar taşıyan bir çerçevedir. Sözleşme'deki tanım Srebrenitca katliamının bir soykırım olduğunu doğruluyor ancak "organizasyon", "plan ve uygulamanın mevcudiyeti" ile "kasıt" kriterleri de getirerek mahkemenin isterse Sırbistan'ı sorumlu bulmamasını sağlayabiliyor. İşte tam da bu yorumla şekli nedeniyle Srebrenitca ile sınırlı tutulmak kaydıyla bir soykırımın söz konusu olduğu UAD tarafından kabul ediliyor ancak Sırbistan bundan sorumlu tutulmuyor. Laheye mahkemesinde "kasıt" ve "saik" kriterleri, Sırbistan yetkililerinin organizasyona etkisi yönünden tartışıldı. Yani 'en yüce' mahkemeye göre Sırbistan devletinin organ veya görevlileri, katliamlara destek vermiş olabilir, ancak bu desteğin soykırım eyleminde kullanılmasını amaçlamış olduklarına dair yeterli delil bulunmamaktadır. UAD, soykırımı Bosna Sırp ordusunun işlediğine ancak Belgrad'ın bu yönde emir vermediğine, yaptığı askeri ve mali yardımın soykırımda kullanılacağının bilincinde olmadığına hükmetti.

Mahkeme böylesi ağır bir suç için kesinliği kanıtlanmış deliller arıyordu ve ispat yükü de Bosna'ya aitti. Halbuki sıradan uzlaşmazlıklarda iddia sahibi iddiasını ispatlamakla yükümlü iken insan hakları ihlallerinde olduğu gibi bu davada da ispat yükünün taraflar arasında paylaştırılması gerekirdi. Sırbistan eylemlerini dahi gizleyebilecek avantajı sahipken Bosna'nın yapılan eylemlerden başka bir de "kasıt" kriterini ispatlayabilmesi ise

neredeyse imkansızdı. Evet, UAD yargılamayı ancak tarafların dava süresince önüne getirdiği bilgi ve belgelere göre yapmak zorunda. Ancak getirilen bütün delillerin mahkemece kullanılmadığı yönündeki suçlama da çok ciddi. Mahkemenin resmi yada bağımsız sayısız rapor ve delille karşılaştığı ve bunların içinden tarafsız olanları ayıkladığı da doğru ancak ICTY gibi yine BM tarafından oluşturulmuş mahkemenin verdiği kesin hükümleri "elinde yeterli delil olduğu" gerekçesiyle yargılama sürecine dahil etmemesi ise en ciddi itiraz sebebi.

Sırbistan'ın soykırımı doğrudan etkisini bulunmadığını ispatlaması açısından içinde olmadığı iddiasının aksi ispatlandığı halde mahkeme Sırbistan'ın sorumluluğu yönündeki kararını değiştirmedi. Hatta Sırbistan yetkilileri Bosnalı Sırpların ordusunu Mart 2002'ye kadar mali destek sağladıklarını itiraf etmişlerdi.

Nitekim hala ele geçirilemeyen Bosnalı Sırp komutan Ratko Mladiç'in 2006'ya kadar Sırbistan ordusundan emekli maaşı almaya devam etmiş olduğu biliniyordu. Ancak mahkeme bazı subayların maaşlarının Sırbistan tarafından ödenmesinin onların Sırbistan ordusunun parçası olduğunu ispatlamayacağı kanaatindeydi. O halde UAD Mladiç'in 1994'de Yugoslavya ordusundan "general" unvanı aldığını atlamış olmalı. Böylesi önemli bir davada böylesi büyük bir hata gerçekleşmiştir.

Soykırımdaki "saik" i ispatlayan ve tecavüzler esnasında söylenen sözler ve edilen hareketlerin resmi delillerinin bulunması ise doğaldır ki imkansızdı. UAD soykırım suçunun işlediğine karar vermesine rağmen "kasıt" ve "saik" unsurlarını ispatlanamaz kılarak Sırbistan'ı suçsuz buldu ve tespit ettiği soykırım suçunu da çıplak, mesnetsiz ve faili belirsiz bıraktı. Mahkumiyet için yeterli vicdanı kanaat oluşturmadı ancak savaş mağdurlarına bir darbe daha vurmuş olmaktan çekinmedi.

7. Uluslararası Adalet Divan'ın Karar Hukuk'tan çok Siyasi

UAD, Soykırım Sözleşmesi'ndeki tanımın muğlaklığından istifade edilerek gerçek adaletin doğuracağı sakıncaları bertaraf etmeyi tercih etti. Uluslararası hukuk, yine, yeni bir siyasal adalet için kalıba uydurma aracı olarak kullanıldı. Sonuçta hukuki olmaktan uzak bu nedenle adil görünmeyen ancak bölge dengelerini gözeten siyasi bir hüküm verildi. Mahkeme heyetini oluşturan yargıçların etnik nedeni mensubiyetleri gibi uluslararası güçlerin etkisinin ve denetiminin de çıkan hükümde payı olduğuna dair ciddi şüpheler bulunuyor. Karara yargı dışı unsurların da karışması nedeniyle adaletin hukuka göre değil siyasete göre sağlandığı konusunda ise geniş bir uzlaşı bulunuyor. Sonuçta UAD hem bir soykırımın yaşanmış olduğunu kabul etmek hem de 13 üyesiyle Sırbistan'ı soykırımdan aklamak istedi. Sırbistan'ın kurucu temellerini ve meşruiyetini dahi sorgulanabilir kılacak böylesi ağır bir suçtan aklanmasının karşılığının sadece Mladiç ile Radovan Karadziç'in iadesi olduğunu düşünmek mümkün değil. Kosova'nın bağımsızlığı konusunda daha fazla pürüz çıkarmamak da buna dahil edilmeli. Savaş suçlusu olarak yargılaması yapılan Vojislav Seselj'in (Voyislav Şeşely) halen liderliğini yaptığı Sırp Radikal Partisi son seçimlerde parlamentodan birinci parti çıkmıştı. Sırbistan'ın çevreye zararlı milliyetçiliği Boşnaklara haksızlık yapılarak da olsa dizginlenmek istenmiş olmalı. Sırbistan'ın, yol açabileceği istikrarsızlık Batı tarafından istenmiyor olsa da bu adaleti inkar etmek için yeterli bir neden olmamalıydı.

AB'nin Sırbistan'ı da genişleme planı içerisinde görmesinin de karara etkisi olduğu yadsınamaz. Mahkemece soykırım suçlusu olduğu sabit görülmüş ikinci bir devletin daha varlığı Avrupa kültürü ve hukuku oluşturduğu iddiasındaki AB için kaldırılması güç bir yük olacaktır. Sırbistan'daki yükselen radikal milliyetçiliği daha da kışkırtmamak ise yüzyılın davasına bakan mahkemenin amacı olmamalı. Gerçekte kışkırtıcı olan ise satır aralarında soykırımın faili olarak belirlenmesine rağmen asıl davalı olmaması nedeni ile Bosna-Hersek devletinin ortağı olan Sırp Cumhuriyeti hakkında hüküm verilmemiş olmasıdır. Zaten soykırımın failinin belirsiz bırakılmasında da iki halkın birbirine yabancılaşmasına sebep olarak Sırp Cumhuriyeti'nin Bosna-Hersek'ten ayrılma girişimini hızlandıracağı endişesi egemendi. UAD heyetindeki hakimlerin gruplaşması da siyasi yaklaşımı doğruluyor. Mahkeme Başkan Yardımcısı Yargıç Şevket El-Hasavni (Ürdünlü) ile Bosna tarafından seçilerek heyete eklenen Ad Hoc Yargıç Ahmet Mahiou (Cezayir asıllı Fransız) Sırbistan aleyhindeki tüm kararlarda olumlu oy kullandıkları gibi Sırbistan'ın daha fazla sorumlu olduğunu ispatlayacak yeterli delil bulunduğu konusunda da hemfikirler. Rus yargıç Leonit Skotnikov ile Sırbistan tarafının seçtiği Ad Hoc Yargıç Milenko Kreca da Sırbistan'ın soykırımı önlemekte başarısız olduğu konusunda dahil oylarını Sırbistan lehine kullandılar.

Sonuç

Uluslararsı Adalet Divanı ilk kez bir "devleti" soykırım suçuyla yargılıyordu. Soykırım Sözleşmesi'nin soykırımda devlet sorumluluğunu düzenleyen 9. maddesi genişletiliyordu mahkemenin davaya bakmaya başlamasıyla, soykırım fiilini gerçek kişiler işlerken (madde 4), devletler sadece soykırımın önlenmesinden ve sorumluların cezalandırılmasından (madde 1) sorumlu tutuluyordu. Artık devletlerin soykırım suçuyla yargılanması mümkün olabilecekti. Dolayısıyla soykırımlar daha etkin bir şekilde engellenebilecekti. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra görülmüş en büyük katliam söz konusuydu ve verilecek karar sivillere karşı işlenen suçların önlenmesi için uluslararası toplumun gösterdiği yaygın çabanın tescili ve ödüllendirilmesi olacaktı. 1948 tarihli "BM Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi" bu dava sürecinde gerçek bir katliam üzerinde yorumlanacaktı dünyanın en yetkili mahkemesi tarafından.

Davada da bahsettiğim gibi, Belgrad "Akrepler", "Kaplanlar", "Sarı Arılar", "Kırımızı Bereliler" gibi sözde gönüllü bazı birlikleri örgütlemiş ancak bunları "milis örgütler" olarak lanse ederek Sırbistan kurumları ile bağlantıları olmadığını savunmuştu. Akrepler'in Sırbistan İçişlerine bağlı bir birlik olduğunu ispatlayan deliller ise UAD tarafından yeterli bulunmadı. Ayrıca "Devlet sırrı" adı altında Belgrad'ta saklanan belgelerin getirtilmesini de mahkeme kendi işi olarak görmedi. Bosna'nın bunlara ulaşması ise imkansızdı.

ICTY yargılamalarında soykırımın Sırbistan'ın bilgisi dahilinde yapıldığına ve Belgrad'ın Bosna'ya yönelik saldırıyı stratejik bir şekilde planladığına, belli taktiklerle uyguladığına ilişkin sayısız itiraf bulunuyor. Ne var ki UAD bunları delil olarak kabul etmedi. Dahası mahkeme daha da ileri giderek işlenen suçta "özel kasıt" yani "saik" unsuruna odaklandı. Yani Sırbistan'ın katliamlara destek verdiğini doğrulayan kanıtları gördüğü halde bunların "soykırım amaçlı" verildiğini ispatlayan ayrı kanıtlar istedi. İşte bu noktada kanıt ancak itiraflar olabilirdi ancak kabul edilmediler. UAD'nın Yardımcı Başkanı Yargıç El-Hasavni de UAD'nın diğer mahkemelerin ilgili ve zengin hukuk ilmini göz ardı ederek tutarlı tavır biçimiyle sonuç çıkarmayı reddettiğini söyleyenlerdendi. Sırbistan'ın soykırım suçundaki payı hakkında Bosna Savaşı'nı sona erdiren Dayton Barış Antlaşması'nın altında Miloşeviç'in imzasının bulunması da mı şüphe yaratmaz? Şüphe yaratmışsa da sonuçları öngördüğü ve istediği konusunda "kesin delil" oluşturmamıştır. Bosna'nın sağlayamadığı yazılı, resmi mühürlü gizli belgeleri sonucunda, Sırbistan o halde suçsuzdur.

Kaynaklar

"Case Conserning The Application of the Convenion of the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide" (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), http://www.icj-cij.org/docket/files/91/13685.pdf, 2007.

ARSLAN, Esat, "Soykırım Kavramı ve Uluslararası Statüye Kavuşturulan Suçlar", http://www.usakgundem.com/makale.php?id=211

BAUER, Yehuda, Soykırımı Yeniden Düşünmek, Ankara, Ekim 2002.

PAZARCI, Hüseyin,Uluslararası Hukuk, Turhan Kitabevi, Baskı 4, Ankara,2006,

SHAW, Martin, "Lahey Bosna Soykırımını Açıkça İnkar Etti", http://www.turktime.com/haber/lahey-bosna-soykirimini-acikca-inkar-etti/3520, 2007.

TÜRBEDAR, Erhan "Yüzyılın Davası: Bosna Adalet Peşinde", Stratejik Analiz, Sayı 73, Mayıs, 2006.

LEADER-FOLLOWER INTERACTIONS: PERCEIVED MANAGERS RELATIONSHIP WITH FOLLOWERS

Doc. Dr. Kalina Sotiroska Ivanoska[1] - Prof. Dr. Zorica Marković[2] - Prof. Dr. Elisaveta Sardžoska[3]

Many theories of leadership undertake that the leader behaves in essentially the same manner toward all employees. However, leaders often act very differently to each employee and develop distinct varieties of relationships with them. Relationship among leader and follower is integral part of understanding the leadership. There are different perspectives to assess a leader-follower relationship and may involve: leader-follower interactions are integrated into the groups and are included in very important group processes, at interpersonal level; leader-follower relationship is seen as how each group member interact and influence each other; leader-follower relationshipincludes followers` perceptions and expectations; and leader-follower relationship is a central part of many leadership theories.

Leader-follower relationship is the focus of interest of the contemporary theories for leadership.

The leader-member exchange theory (LMX) proposed that leaders adopt different behaviours with individual followers. The particular behaviour pattern of the leader develops over the time and depends to a large extent on the quality of the leader-follower relationship (Landy& Conte, 2004). Leader accepts different ways of behaviour to each employee.

Dansereau, Graen&Haga (1975; according to Dunegan et al., 1992) conducted research in manufacturing organizations and concluded that there was a separation of followers into two different groups. In-group members are a number of trusted followers, with whom the leader has high quality relations. They have more freedom dealing with their work roles. The leader has tendency to deal with the in-group members without authority or formal power. The out-group consists of remained followers, with whom the leader has low quality relations and they have limited freedom dealing with their work roles.

Graen, Liden&Hoel (1982) compared the characteristics of high- quality relations among in-group members from one side, and the features of the relations among out-group members from the other side. They found that the in-group members are much more likely to remain in the organization. In addition, they look themselves directly involved in the exchange of knowledge, logistics and emotional support. In high-quality relationships, leaders discuss for the performance with the followers, initiate talks about personal problems and work difficulties. Low-quality relationships with out-group members characterized with high turnover and leader-follower relationship implicated contractual relationship according that, the employee for 40 hours per week earns salary for 40 hours.

Recent versions of the theory leader-member exchange, explain the dynamics of the life cycle of leader-member relationship. The relationship begins test, than continues in more reliable and binding on relationship, or remains fixed on the first phase (Grea&Scandura, 1987; according to Landy& Conte, 2004). The followers who experience developed relationship become in-group members, while those remaining fixed at first phase are out-group members. However all relationships begin with low quality, but the leader needs to further develop to more meaningful relationship. Often the measure of the success of the leader is the percentage of high- quality leader-follower relationship.

Hyung-Ryong Lee (2000; Hassan &Chandarn, 2005) researched in service industry and found that quality of interpersonal relationships significantly influenced on the employees' justice perception. Justice perception moderated supervisor-subordinate relationship and few variables as work satisfaction, turnover intentions and organizational commitment.

According to Jiang (2005), there are four types of leader-follower relationships. In his doctoral dissertation he said that important antecedents of the subordinate loyalty to leader are leader-follower relationships. He distinguishes affective relationship, instrumental relationship, contractual and obligatory leader-follower relationship.

[1] Faculty of Social Sciences, International Vision University, Makedonija, kalina.sotiroska@vizyon.edu.mk
[2] Department of Psychology, Faculty of Philosophy, Niš, Serbia, olla717@open.telekom.rs
[3] Department of Psychology, Skopje, Macedonia, elisasar2004@yahoo.com

Affective leader-follower relationship

Affective leader-follower relationship indicates an emotional interpersonal relationship, and reciprocity in needs' satisfaction and achieving welfare. There is emotional attachment between the leader and followers. In the leader-follower relationships there are accentuated feelings of the other. Verbal and nonverbal communication indicates that the other is accepted and their relationship is important. The leader provides support and openness to followers.

Followers identify themselveswith the leaders, accept their goals and values, and so invest additional effort to satisfy the leader. The followers feel accepted as a person, knowing they established close relation with the leader. The relationship is characterized with founding cooperative, compatible goals. While achieving the goals of others, the individuals also achieve their own goals (Deutsch, 1973).If leader is indifferent to follower, the follower feels rejected and denied, and perceive weak relationship with the leader without cooperative goals. Only few researches have shown effectiveness of affective leader-follower relationship in the organizations (Johnson, 1989). In Hong Kong, strong interpersonal relationships help managers and employees to believe they are powerful, productive and democratic (Tjosvold, Hui & Law, 2001).

The leader is empowered to make decisions and solve problems after achieving capacity for effective communication. Employees who perceived themselves accepted from the leader, feel important in the role performance at work, accept mistakes as learning experience, consider the work as interesting and important, and consider themselves as part of the community (Bennis, 1989; according to Parker &Beguand, 2004).

Instrumental leader-follower relationship

Instrumental leader-follower relationship includes awarding or punishing in order to engage the follower to achieve the desired goal. Leader and follower cooperatively participate in achieving organizational goals and each oneplays an important role in the process.The leader-follower relationship is based on obeying by the reward or punishment. Goal achievement motivates the instrumental behaviour. This relation bases more on balancing the inputs and outputs, than fulfil the needs of the other one.

Chan &Drasgow (2001; according to Landy and Conte, 2004) explained the instrumental motive to lead. They emphasized the personal benefits that come with being leader. The main characteristics of the instrumental motive are:

• I am interesting to lead, if there are advantages for me.

• I agree to lead if I see personal benefits.

• Leading others is more dirty than horrible work.

Contractual leader-follower relationship

Contractual leader-follower relationship specifies high power centralization inside the organization, from which formalized and normative leader-follower relations appear, based on defined rules and regulations. Leader and followers accomplish their tasks determinated in advance with organizational regulations. The leader behaves in concordance to the organizational regulations, sets order and systematic work.

The leader feels responsibility and duty to lead followers (Bobbio& Rattazzi, 2006) and develops normative relationship to employees. The authority is determinated on already established procedures and there is clearly defined power. Thus, the organization is highly centralized. The supervisor tries to avoid conflicts on the basis of rules. When new problems arise,the leaderfirst needs to find new rules for dealing with the problems (Drenth et al., 1998).

Hospitals where managers follow the rules characterize with fixed allocation of daily tasks (De Cock, De Witte and Van Nieuwkerke, 1998; according to Drenth et al., 1998). The managers spend more time alone in their offices, where they hold contacts with the subordinates and clients. If there is a horizontal contact, for example just first-line managers, then the higher management should approve information exchange or advices. The management makes decisions.

According to Chan &Drasgow (2001; Landy& Conte, 2004) there is social-normative motive to lead. This motive is unselfish, a sense of duty or responsibility motivates the individuals, but at the same time, it is honour and privilege.Characteristics of the social normative motive are:

• When I am called I feel a duty to lead

•I volunteer to lead others when I am able to

•I believe in the importance of leading others

•People should lead voluntarily, not to wait the others to ask them.

Obligatory leader-follower relationship

The leaders show authority by giving directives, followers should obey(Lin, 2008; Dorfman et al., 1997).Obligatory leader-follower relationship includes the obligations and responsibilities expected from followers after the given directions and orders from authoritative superiors. Giving directives means specifying the expectations about performance and determining working tasks. That reduces the role ambiguity, but influences followers' confidence.

The manager also obliges followers through centralized decision-making. Followers obey the leader unconditionally, for the reason that the leader has a legitimate power of decision-making that followers should implement. Asking for an opinion from followers denotes, very often, a sign of inability of the leader (Javidan et al., 2006). Managers from China are much more authoritative then the western managers, especially for sharing information with their employees and including them in decision making process (Redding & Casey, 1997; according to Dorfman et al., 1997).

To summarize, the research problem of this study is to explore if there are differences in perceived leader-follower relationships among managers. There are three hierarchical levels in organization, first line managers, middle level managers and top managers. Each hierarchical level manager have different employees to coordinate and control.However, each manager develops different relation with their employees.

Following this idea, it is hypothesized that managers across hierarchical levels in organizations perceived different extent of affective, instrumental, contractual and obligatory leader-follower relationship.

Method

Participants

Data was collected from 200 managers of different privately-owned and state-owned companies in Serbia and Macedonia. Most of the participants (70.9%) were between the ages of 34-45 years, with mean age of 43 years (S.D.=9.18), the youngest is 22 years old and the oldest 67 years. Majority of the participants were male. The structure of sample by gender, education and level of management is presented in Table 1.

Measures

Participants responded to 12-items scale constructed by Jiang (2005) identifying affective, instrumental, contractual and obligatory leader-follower relationship. A six point Likert-type scale (1=strongly disagree, 2=disagree, 3= somewhat disagree, 4=somewhat agree, 5=agree, 6=strongly agree) was used for measuring leader –follower relationship. Cronbach alpha reliability for these items was 0.81. An example item is "Followers should loyally obey leaders because leaders are superior to followers". Participants also reported demographic information such as gender, ethnicity, age and education.

Table 1. Demographic characteristics of participants

		N	Percentage
Gender	Male	149	75%
	Female	51	25%
Education	Primary school	2	0%
	High school	25	11%
	College	59	38%
	Bachelor	99	46%
	Postgraduate level	15	5%
Level of management	First-line	65	31%
	Middle	103	37%
	Top level	32	32%

Procedure

The researcher distributed questionnaires individually. They were completed by employees including items of demographic characteristics and questionnaire for paternalistic leadership at their workplace. Data were analysed using SPSS 18.

Results

Table 2 shows descriptive results for affective, instrumental, contractual and obligatory leader-follower relationship among managers. Results show managers have higher average scores on contractual relationship, then instrumental, affective and lowest average scores on obligatory relationship.

Table 2. Descriptive results for affective, instrumental, contractual and obligatory leader-follower relationship among managers

	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation	N
Affective	3.00	16.00	10.45	2.90	200
Instrumental	3.00	18.00	11.82	2.61	200
Contractual	3.00	18.00	12.06	3.86	200
Obligatory	3.00	18.00	9.68	3.91	200

To test the hypothesis that managers across hierarchical levels in organizations show different extent of affective, instrumental, contractual and obligatory leader-follower relationship,the means of the scores of affective, instrumental, contractual and obligatory leader-follower relationship among managers in the organizations were compared. Results of ANOVA are presented in Table 3. According to results of ANOVA there is significant difference of contractual leader-follower relationship among different levels of management $F(2, 197)=5.63$, $p<0.01$. There is no significant difference of affective leader-follower relationship among different levels of management $F(2, 197)=1.62$, $p>0.01$. Also, there is nosignificant difference of instrumental leader-follower relationship among different levels of management $F(2, 197)=0.41$, $p>0.01$. And there is no significant difference of obligatory leader-follower relationship among different levels of management $F(2, 197)=1.20$.

Table 3. Results of ANOVA

		Sum of Squares	Df	Mean Square	F	Sig.
Affective	Between Groups	27.24	2	13.62	1.62	0.20
	Within Groups	1656.26	197	8.41		
	Total	1683.50	199			
Instrumental	Between Groups	5.60	2	2.80	0.41	0.67
	Within Groups	1353.92	197	6.87		
	Total	1359.52	199			
Contractual	Between Groups	160.79	2	80.40	5.63	0.00
	Within Groups	2811.36	197	14.27		
	Total	2972.15	199			
Obligatory	Between Groups	36.66	2	18.33	1.20	0.30
	Within Groups	3010.86	197	15.28		
	Total	3047.52	199			

Discussion

According to average score of affective, instrumental, contractual and obligatory leader-follower relationship among managers, the study showsmanagers exhibit contractual relationship with the followers in higher extent than other relationships. Also, we found there are differences in perceived contractual relationship among managers at different hierarchical level in the organization.Smith et al. 2002 (according to Dickson et al. 2003) indicate that managers in countries with high power distance base their activities according to formal rules and procedures. Macedonia and Serbia are among the countries with high extent of power distance. The cultural dimension power distance is the extent to which less powerful individuals of work organizations and social institutions accept and expect an unequal distribution of power. The individuals with high scores of power

distance, demonstrate willingness to accept hierarchy, and are submissive to authority, accepting their status. So, managers have the legitimate power, and followers prefer to give their support to them.

Theoretical and Practical Implications

The results of this study helpto understand relationship among leaders and followers. And in general, this study contributes to clarify the concepts of leadership and followership. The obtained findings are important for the organization productivity and implicate the need for cooperation and effective relation between leaders and followers.

Limitations and Future Research

Complexity of the concepts included in this study brings many challenges for further research. It should be noted that the results of this study should be interpreted within the context of the study`s limitations. Some contextual variables need to be taken into account, because affect the leader-follower relationship as: cohesiveness of the working group, organizational climate and power of the leader. Leader-follower relationship does not realize in vacuum and the environment should also be included in order to understand leader-follower relationship. Also, besides the manager, the employees could also give answers about perceiving the leader-follower relationship.

References

Bobbio, A. & Rattazzi, A. M. M. (2006). A Contribution to the Validation of the Motivation to Lead Scale (MTL): A Research in the Italian Context.*Leadership*, 2 (1): 117-129

Dickson, M., W., Hartog, D. N. D. &Mitchelson, J. K. (2003). Research on leadership in a cross-cultural context: Making progress, and raising new questions. *The LeadershipQuarterly,* 14, 729-768

Dorfman, P. W., Howell, J. P., Hibino, S., Lee, J. K., Tate, U., & Bautista, A. (1997). Leadership in Western and Asian countries: Commonalities and differences in effective leadership processes across cultures. *The Leadership Quarterly*, 8(3), 233 – 274

Drenth, P. J .D., Thierry, H., De Wolff, C. J. (1998). *Handbook of Work and Organizational Psychology* (2nd Edition), East Sussex, Psychology Press Ltd.

Dunegan, K.J., Duchon, D., & Uhl-Bien, M. (1992). Examining the link between leader-member exchange and the subordinate performance: The role of task analyzability and variety as moderators. *Journal of Management*, 18, 59-76.

Graen, G.B., Liden, R., & Hoel, W. (1982). Role of leadership in the employee withdrawal process. Journal of Applied Psychology, 67,862-872.

Hassan, A. &Chandaran, S. (2005). Quality of supervisor-subordinate relationship and work outcome: organizational justice as mediator. Journal of Economics and Management, 13 (1), 35-52

Landy, F. J. & Conte, J. M. (2004). *Work in 21st Century: An Introduction to Industrialand Organizational Psychology*. New York: McGraw-Hill.

Parker, J. P. & Begnaud, L.G. (2004). *Developing creative leadership*. Portsmouth, NH: Teacher Ideas Press.

Sardžoska, E. (2009). *Psichology of organization*. Faculty of Philosophy, Skopje

Sardžoska, E. (2010). Administration, Management and Leadership of Work Organizations. *Annual Proceedings of Faculty of Phil*osophy, Skopje, in press

Tjosvold, D., Hui, C., & Law, K.S. (2001). Constructive conflict in China: cooperative conflict as a bridge between East and West. *Journal of World Business*, 36, 166-183

Yukl, G. (2008). *Leadership in organizations (6th Ed)*. Englewood Cliffs: Prentice Hall

ULUSLARARASI HUKUKTA NON-REFOULEMENT İLKESİ VE SURİYE ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Abdülmecit NUREDİN[1]

Özet

Sosyal buhranlardan meydana gelen yerinden edinme veya sığınma arayışında olan kişiler yönünden hayat ya da özgürlüklerinin tehdit altında oldukları yerlere gönderilmemesine ilişkin olan non refoulement ilkesini çalışmanın esasını oluşturmaktadır. İlke detaylı incelenerek, uluslararası hukuktaki statüsü, hangi durumlarda uygulanacağı konuları non refoulement ilkesine iliŞkin duruşları bakımından devlet uygulamalarından önce incelenmektedir. Bu çalışmanın esas konusu ilkenin temel kıstaslarının mülteci koruması yönünden belirlenmesidir. Devletler uygulanan güvenilir üçüncü ülke, geçici koruma gibi konuların ilkeyi tehlikeye düşürücü olduğu ve mültecilik sistemi açısından da zarar verici olduğu tartışılmıştır.Çalışma aynı zamanda non refoulement ilkesinin korunması açısından farklı çözüm yollarını da değerlendirmiştir.

Anahtar Sözcükler: *Hukuk, Non Refoulment, Uluslararası*

Abstract

This paper examines in detail the principle of non refoulement, which protects refugees or asylum seekers from being returned to places where their lives or freedoms could be threatened. It looks in detail at the principle itself; its status at international law and in what circumstances it applies, before going on to look at state practice with respect to non refoulement. The basic thesis of this paper is that parameters of the principle need to be clarified if refugees are to protected from refoulement. It is argued that current policies being implemented by states, such as temporary protection and the safe third country rule, are endangering the principle, and the refugee regime itself. The paper also considers ways in which the current system could be changed in order to protect the non refoulement principle, while still catering to the needs of states.

Key words: *Non Refoulment, International Law*

Giriş

Mültecilerin kabulü, temel insan hakları problemi olmasına rağmen, mülteci haklarının gelişimini hukuki uygulamalrındanziyade siyasi politikalar belirlemektedir. Mülteci kendi ülkesinde zulme uğramak korkusunda olan kişi olduğundan, bunun kabul eden ülke yönünden doğal sonucu, kişinin zulme uğrayacağı ülkeye gönderilmemesidir. Söz konusu çalışmanın esas konusu, "Geri Gönderme Yasağı" olarak tanımlanan ancak sözleşmede ve doktrinde Fransızca"daki anlatım bütünlüğü bozulmaksızın "Nonrefoulement" tabiri kullanılan uluslararası hukuk temel ilkesidir.[2]

Mülteciliğin uluslararası hukukun bütününce tanınmış genel kuralları bulunmaktadır. Sığınmacı kavramı ise, kişi iradesini ön plana çıkarır. Bu nedenle İngilizce'de "asylum seeker"(sığınma arayan) ve Fransızca karşılığı olarak, "demandeur d"asile" (sığınma talepçisi) kavramları kullanılmaktadır. Bu bakımdan sığınma arayan kişinin uluslararası hukuk gereğince hukukî olarak sığınma talebinin kabul edilmiş olması, sığınma arayan kişi sıfatını kazanması için gerekmez. Haklı nedenle sığınma talebinde bulunup bulunmadığını ilgili ve sığındığı ülke içi makamlar belirleme yetkisi öngörülmektedir.

Ülkesinde ırk, din, sosyal konum, siyasal düşünce ya da ulusal kimliği sebebiyle kendisini baskı altında hissederek, kendi devletine güvenini kaybeden, kendi devletinin ona tarafsız davranamayacağı düşüncesiyle ülkesini terkedip, başka bir ülkeye sığınma talebinde bulunan ve bu talebi o ülke tarafından "kabul edilen" kişi mülteci; bu nedenlerden dolayı ülkesini terk eden ve henüz sığınma talebi kaçtığı ülkenin yetkilileri tarafından "soruşturma" aşamasında olan kişi sığınmacıdır.[3] İngiltere ve Amerika bu statüdeki kişiler için "mülteci" terimi yerine, bu kişilerin sonradan ülkelerine dönebileceğini dikkate alarak "yer değiştirmiş kişi" tabirinin kullanılmasını önermiştir. Uluslararası Mülteci Teşkilatı kendi mülteci tanımlamasını oluşturarak görev alanı içerisinde yer alan kişilere yardımcı olmaya çalışmış, böylelikle daha önce sözleşmelere hakim olan kategori

---

[1] Uluslararası VİZYON Universitesi Hukuk Faakültesi, Öğretim Üyesi, nuredin@vizyon.edu.mk

[2] Aleinikoff, T.A., Chetail, V. (2003) Migration and International Legal Norms, T.M.C. Asser Press, The Hague,s.40.

[3] Barnett, Laura (2002) "Global Governance and the Evolution of the International Refugee Regime" *International Journal of Refugee Law, Vol. 14. No: 2/3. s. 244.*

esaslı mülteci sınıflandırma anlayışı yerine bireysel ve durumsal tanımlamanın yolu açılarak, olay esaslı sığınmacı statüsü oluşturulmuştur.[4]

Jus Cogens ve Ülke İçinde Yerinden Edinme

Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi"nin ilgili düzenlemesi gereğince, bir normun *jus cogens* nitelikte olması için, devletlerin oluşturduğu bütün uluslararası toplum tarafından kabul edilmesi, tanınması ve normun bir bütün olarak hiçbir sınırlama, istisnaya izin vermemesi ve bu normun ancak aynı nitelikte başka bir uluslararası hukuk genel normu tarafından uyarlanabilir ya da değiştirilebilir olması gerekir. Söz konusu düzenlemelerde yer alan Nonrefoulement ilkesi istisna kabul etmez ve sınırlanmaz niteliği nedeniyle andlaşma yükümlülüklerinden bağımsız olarak "*jus cogens* hüküm" olarak nitelendirilmektedir. Doktrinde çoğunlukla Non-refoulement ilkesinin, *"jus cogens*" kural olduğu belirtilmektedir. *Jus cogens*, 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesiyle düzenlenmiştir.

Sözleşmenin amaçları bakımından genel uluslararası hukukun buyruk kuralı, devletlerin uluslararası topluluğunun bütününce, aksine hiçbir kuralın konulması olanağı bulunmadığı ve ancak genel uluslararası hukukun aynı nitelikteki yeni bir kuralıyla değiştirilebileceği kabul edilen ve tanınan bir kuraldır"[5]

1951 Mülteci Sözleşmesi, mültecilerin haklarına ve hakların standartlarının iyileştirilmesine ilişkindir. 1 A (2) maddesinde mültecilik tanımı yapılmıştır. Sözleşme tanımının kişinin ülkesi dışında olmasını özellikle belirtmiş olmasını nedeniyle, ülke içinde yer değiştiren kişiler, uluslararası koruma dışında bırakmıştır. Kişiler üzerinde doğan ya da doğması muhtemel sonuçlar üzerinde uygulanabilir olduğundan savaş gibi genel şiddet eylemleri, doğal felaketler, geniş ölçekli gelişim projeleri gibi uygulamalar mülteci tanımı dışında bırakılmıştır.[6]

Uluslararası Hukuk açısından ülke içinde yer değiitirmiş kişilerin korunmaları ve bu kişilere yardım, "ülkelerin bağımsızlığı ve iç işlere müdahale edilmemesi ilkesi" gereği kara ülkesi sorumluluğundadır.[7] Çoğunlukla bu tip olaylar, iç uyuşmazlıklar ve merkezi hükümetin uyuşmazlık içinde bulunduğu ya da koruma sağlama konusunda yetersiz veya isteksiz olduğu durumlarda söz konusudur. 1990"lı yılların başlamında Yugoslavya tarafından sivil savaşlarda yer değiştiren kişiler için uluslararası yardım sağlanması önerilmemiştir.

Non Refeulment Presibi

Söz konusu ilke, sadece mültecilik hukuki statüsünün değil, korunma ihtiyacı olan ve bu statüyü elde edememiş bütün sığınma arayanların da temel haklarındandır. Tamamlayıcı koruma ile birlikte düşünüldüğünde; işkence, küçük düşürücü muamele ya da ceza tehlikesi bulunan hallerde, çok geniş bir koruma kalkanı oluşturmaktadır.

Non-refoulement ilkesi, bir mülteci ya da sığınmacının ırk, din, tabiiyet belli bir toplumsal gruba mensubiyet ya da siyasî düşünce nedeniyle hayat ya da özgürlüğünün tehlike altında olduğu ülkelere gönderilmesini yasaklama anlamına gelir. Geri göndermeme olarak Türkçe"ye kazandırılan ilke, uluslararası insan hakları hukukunda mülteci ve sığınmacılara sağlanan tamamlayıcı koruma biçimlerinin temelini oluşturmaktadır. Schneider sığınma kurumunun; güvenli bir şekilde üçüncü ülke tarafından kabul ve geri göndermeye karşı güvence *(Non-refoulement)* ile temel insan haklarına saygı ile birleştiğini olarak tanımlanmaktadır.[8]

Non-refoulement ilkesinin uluslar arası pozitif belgelerde ortaya çıkışı 1933 Mültecilerin Statüsüne İlişkin Sözleşme 3. maddesiyledir. İlke, 1951 Mülteci Sözleşmesi ve 1967 protokolünde yer alan iki bağlayıcı hükümden birisidir. Diğer anahtar hüküm ise tabi ki mülteci tanımıdır.[9] Non-refoulement ilkesi, kendiliğinden (*perse)* kabul yükümlülüğü oluşturmamakta, fiilî *(de facto)* sığınmacılar için mülteciliğe kabul yönünde bir adım kabul edilmektedir. Non-refoulement ilkesi iki ihtimali beraberinde getirmektedir:

Kişinin zulüm tehdidi altında bulunmadığı -güvenilir üçüncü devlete gönderilmesi,

Mültecinin kendi devleti toprakları üzerinde kabulü.

Bu bağlamda; gerek devletlerin, gerekse mültecilerin içeriği tam olarak belli olmayan yasal temeller üzerinde bulunduklarını, bu nedenle devletlerin uluslararası yükümlülüklerine uyma konusunun aslında tam olarak

---

[4] Jan Nissen, Yongmi Schibel, (2004) Handbook on integration for policy-makers and practitioners, s.43

[5] Chetail,Vincent (2005) "International Legal Protection of Migrants and Refugees: Ghetto or Incremental Protection ? Some Preliminary Comments". s. 5.

[6] Ghosh, B. (1998) Huddled Masses and Uncertain Shores: Insights into Irregular Migration, International Organization for Migration, Martinus Nijhoff, s.143

[7] Goodwin-Gill Guy S. ve Mc Adam Jane, (2007), **The Refugee in International Law,** 3. Baskı Oxford New York: Oxford University Publications, s. 481

[8] Schneider. G. "The Cooperation Duties of Asylum Seekers" http://www.luisedruke.com/luise/book_thess/schneider_541_570.pdf s. 545.

[9] Hatton J. Hatton.Williamson G.. Jeffrey (2004), "Refugees, Asylum Seekers and Policy in Europe" http://www.economics.adelaide.edu.au/events/archive/2005/Refugees-asylum-seekers-and-policyin-Europe.pdf s.15-17.

belirlenmemiş konulara dayandıklarını iddia edilmektedir. İlke tam olarak neyi kapsamına almaktadır, içeriği nedir, ne sonuçlar doğurmaktadır tam olarak anlaşılmamaktadır.[10]

Non-refoulement ilkesinin öne sürülmesi 1951 Mülteci Sözleşmesi ile değil çoğunlukla 1984 İşkenceye Karşı Sözleşme kapsamında başarıya ulaşmaktadır. Ancak sığınma arayan kişilerin ikametlerine ilişkin 1984 İşkenceye Karşı Sözleşme"de hüküm bulunmamaktadır. Bu nedenle sığınmacılar çoğunlukla 1951 Mülteci Sözleşmesi hükümleri gereğince sığınma arayışında olmaktadırlar.[11]

İlkenin Tarafları

Maddede "hiçbir taraf devlet" ibaresi kullanılmış olduğundan bu ilkenin muhatabının, sözleşmenin uygulanmasından sorumlu olan taraf devletler olduğu esas alınmaktadır. Taraf devlet ibaresi, 1951 Mülteci Sözleşmesi"ne ya da 1967 Protokolünün 1/1 maddesinin etkisiyle 1967 protokolüne taraf olan bütün devletleri kapsam içine almaktadır. Ayrıca eyalet ve bölge gibi tüm alt yönetim kademeleri ile kamu yetkisi kullanan kişi veya kuruluşlar dahil tüm devlet organlarının kullandığı yetkilerin bu ilkenin uygulanmasında taraf devlet yükümlülük ve sorumluluğunu doğuracağı yorumlanmaktadır. [12]

Taraf devletlerin kendi eylemlerinden ya da yetkisi altında hareket eden kişilerin eylemlerinden sorumluluğu, sadece kendi ülkesinde meydana gelen eylemlerle sınırlı değildir. Devlet sorumluluğu açısından önemli olan yapılan eylem ve işlemlerin, taraf devletin ülkesinde meydana gelmesi değil, bu eylem ve işlemlerin ilgili taraf devlete yüklenmesinin mümkün olmasıdır. Devletler, yargı yetkilerine tabi ya da yargı yetkileri altında bulunan kiÇilerin eylemlerinden sorumludur. Devlet sorumluluğu açısından belirleyici olan işlendiği iddia edilen eylemlerin, bu devletin etkin kontrolü altında ya da bu devlet adına hareket eden kişiler tarafından uygulanması dikkate alınmaktadır.

Non-refoulement ilkesi bütün sözleşmeyi imzalayan devletler ve bu devletlere ait organlar ve hükümetin alt bölümleri için bağlayıcıdır. Açık ya da gizli politikasıyla geri göndermeye neden olması ve ilkeyi sınırlaması, resmi organlarının kapasitesi sorumluluk gerektirir. Üstelik devletler devlet dışı organların devletle organik bağı bulunmayan kişilerin eylemlerinden dahi sorumludur.

Suriyeli mülteciler konusunda, AB devletleri uygulamada birtakım sınırdışı işlemleri, açık denizlerde yapılan çalışmalar, hatta bir başka devletin kara suları içerisinde uygulamalar geliştirmek suretiyle Non-refoulement ilkesinin getirmiş olduğu sorumluluktan kurtulmak çabasına girmektedirler. Ancak gerek ilkenin iyiniyet kuralları gereğince uygulanması yükümlülüğü, gerekse AİHM gibi yargı organlarının kararları dikkate alındığında ilgili devletin bu sorumluluktan kurtulabilmesi mümkün görünmemektedir. Bu yaklaşımın Non-refoulement ilkesi açısından önemi 33. maddeyi ihlâl eden eylemlerin sadece ülke sınırları içinde meydana gelmesinin gerekmemesidir.

Suriye'de yaşanan iç savaş neticesinde, birçok ülke Suriye'den göç eden mültecilerin sorunlarının hukuki nitelik prensibini esas alınmamıştır. Yüzlerce mültecinin Türkiye üzerinden Yunanistan – Makedonya sınırını geçerek Avrupa'ya ulaşmaya çalışması uluslararası hukukun sorunsalı olarak belirginleşmiştir. Söz konusu fiili Avrupa ülkeleri için büyük bir sorun teşkil etmektedir. 20 Ağustos 2015 günü Makedonya hükümeti, olağanüstü hal ilan ederek, ülkeye giren binlerce mülteciyle baş edemediklerini açıklamıştır. Makedon ordusu, askeri araçlar ve jiletli tellerle sınırı kapatma tedbirleri almıştır. Mülteciler için bir diğer önemli durak ise Macaristan'dır. Macaristan'da, Sırbistan sınırındaki çitin durumuyla ilgili Savunma Bakanı Csaba Hende'in, çit inşaatının yavaş ilerlemesi ve Avrupa'ya mülteci göçünü engelleyemediği gerekçesiyle, istifası ile sonuçalanmıştır.[13] AB ülkeleri genelinde engellenen Suriyeliler ve uygulanan yaptırımlar, AİHS"nin 5. maddesini açıkça ihlâli niteliğinderir.

Sonuç

AB devletleri hukukî sorumluluklarını yerine getirmemek için kendilerince Non-refoulement ilkesine aykırı bir gerekçeyle transit geçiş ülkelerinin sorumluluğu konusunda hukuk oluşturmuştur. Doktrinde, sosyal ve ekonomik haklara erişimin engellenmesi konusunun dahi Non-refoulement ilkesi kapsamında değerlendirilmesi gerektiği ve bu yöndeki görüşün etkinlik kazması güvenli üçüncü ülke, transit ülkesi gibi "şimdilik" hukuka uygun olduğu belirtilen sorumluluktan kaçınma yöntemleri boşa çıkacak, Non-refoulement ilkesinin dolaylı ihlâli olan bu yöntemlerin açıkça hukuka aykırı oldukları teyit edilecektir.

---

[10] Bernhardt, R. (1985), Encyclopedia of Public International Law , Instalment 8, Elsevier Science Publisher, B.V., Amsterdam, s.66

[11] Hailbronner, Kay (2003), "Study on the single asylum procedure "one-stop shop" against the background of the common European asylum System and the goal of a common asylum procedure", Belgium: s. 81

[12] Kneebone, Susan(2009), **Refugees, Asylum Seekers and the Rule of Law Comparative Perspectives,** New York: Cambridge University Publications. s. 5-19

[13] "Mülteci krizi bakanı koltuğundan etti", http://www.dw.com/tr/m%C3%BClteci-krizi-bakan%C4%B1-koltu%C4%9Fundan-etti/a-18699084,

Savaştan kaçan kişilerin bu kapsamda değerlendirilmesi,191 kişilerin savaş bölgelerine ya da diğer felaket bölgelerine gönderilmesi hali Non-refoulement ilkesi değerlendirmesi kapsamındadır.[14]

1951 Mülteci Sözleşmesi anlamında sığınmacı olabilme nedenleri sınırlı sayıdadır. Ancak Uluslararası İnsan Hakları Hukuku dikkate alındığında sınırsız, dolaylı ya da doğrudan zulme ya da yoksunluğa uğrama ihtimali Non-refoulement kapsamındadır. Bu anlamda sosyo-ekonomik nedenler, hastalık ya da doğal afetler dahi Non-refoulement ilkesinin uygulama alanı bulmasını sağlar. Sosyal ve ekonomik hakların Non-refoulement ilkesine dahil edilmesi göçmenlerin de büyük ölçüde Non-refoulement ilkesi kapsamına girmelerine neden olacaktır.

Ancak iç hukuk düzenlemelerine göre, ülkeye yasa dışı giriş yapmış ya da ülkede yasa dışı olarak bulunan sığınmacıların yaptıkları başvuruların, güvenli ülkelerden transit geçmiş olmaları nedeniyle reddedilebilmesi mümkündür. Bu konu daha çok devlet uygulamalarıyla işlerlik kazanmış bir mekanizma haline gelmiş ve AB ortak sığınma sistemiyle yasal zemine oturtulmuştur.[15] Suriye krizinde, ilkenin uygulanmasında; alan genişlemesi hukuki, sınırlama idaridir. Özellikle insan hakları hukuku, uygulama kapsamını genişletmektedir. AB ülkeleri sınır güvenliği, terörizmle mücadele, yabancıların ülkede bulunmalarının sınırlanması gibi yaklaşımlarla, idari nedenlerle ilkeyi sınırlamaktadır.

Kaynakça

Aleinikoff, T.A., Chetail, V. (2003) Migration and International Legal Norms, T.M.C. Asser Press, The Hague.

Barnett, Laura (2002) "Global Governance and the Evolution of the International Refugee Regime" International Journal of Refugee Law.

Bernhardt, R. (1985), Encyclopedia of Public International Law , Instalment 8, Elsevier Science Publisher, B.V., Amsterdam.

Broeck, Mieke Van den "The Dublin II-Convention and the principle of Non-refoulement International protection of refugees in the EU failes" Progress Lawyers Network Antwerp-Brussels-Gent.

Chetail,Vincent (2005) "International Legal Protection of Migrants and Refugees: Ghetto or Incremental Protection ? Some Preliminary Comments".

Hailbronner, Kay (2003), "Study on the single asylum procedure "one-stop shop" against the background of the common

Grahl Madsen Atle, (1971) The Status of Refugees in International Law.

Goodwin-Gill Guy S. ve Mc Adam Jane, (2007), The Refugee in International Law.

Ghosh, B. (1998) Huddled Masses and Uncertain Shores: Insights into Irregular Migration, International Organization for Migration, Martinus Nijhoff.

European asylum System and the goal of a common asylum procedure", Belgium.

Kneebone, Susan(2009), Refugees, Asylum Seekers and the Rule of Law Comparative Perspectives, New York: Cambridge University Publications.

Jan Nissen, Yongmi Schibel, (2004) Handbook on integration for policy-makers and practitioners.

[14] Broeck, Mieke Van den "The Dublin II-Convention and the principle of Non-refoulement International protection of refugees in the EU failes" Progress Lawyers Network Antwerp-Brussels-Gent. http://www.iadllaw.org/files/Mieke%20Van%20Den%20Broeck%20The%20Dublin%20II Convention%20and%20the%20principle%20of%20Non-refoulement.doc

[15] Grahl Madsen Atle, (1971) The Status of Refugees in International Law. S.1, s.92

LEADERSHIP CHALLENGES IN THE MODERN WORKPLACE: CULTURE SPECIFIC ASPECTS

MA Muhittin Kahveci[1] - Doc. Dr. Kalina Sotiroska Ivanoska[2]

Globalization or the increased interconnectedness and interdependence of people and countries, is generally understood to include two interrelated elements: the opening of borders to increasingly fast flows of goods, services, finance, people and ideas across international borders; and the changes in institutional and policy regimes at the international and national levels that facilitate or promote such flows. It is recognized that globalization has both positive and negative impacts on development (World Health Organization). Increased globalisation has created many challenges, as creating effective multinational organizations and managing employees from different cultural backgrounds. Globalisation endeavouring to help understand how cultural differences affectleadership performance.

Definition of culture

Culture can be defined as a system in which individuals share meanings and common ways of viewing events and objects (Ronen, 1997, according to Landy& Conte, 2004).Culture does not consist of meanings and rules only, but also of behaviours (Jahoda, 1984; according to Matsumoto, 2006). Culture is to society what the memory is to the individuals (Kluckohn, 1954; according to Triandis& Suh, 2002), meaning it collects the overall experience of the society and transmits it to future generations.

Berry (1992) simply defined the culture as a shared way of life of a group of people. From the various definitions of the culture, there is conclusion that the culture is very complex construct, which covers different aspects of human life. The definition of culture emphasizes the shearing of meaningsand interpretations, which highlight the opportunity for individuals to generate different interpretations and meanings of an event or thing. Because of that recognition of culture`s influence is important in order to overcome misunderstandings, ineffective and contraproductive behaviour as the world of work bring people from different cultures together.

The national culture has an important role in functioning of organizations (Hofstede 1984), for it determines 25 and 50 percent of the attitude variance of followers and managers (Gannon et al. 1994, according to Borman et al. 2003). The culture is a key factor for implementation and application of organizational psychology theories for explaining the behaviour inside the organizations in different countries.

Every application of a certain theory of leadership and organizational behaviour has to consider the cultural factors. The best explanation of the issue of culture is presented by the reports of one study about a case of conflict between two different department managers in organization, described by Hofstede (1977; according to Silverthorne, 2005).

All the students dealt with the same case, but their interpretations of the reasons and the best solutions of the problem were very different. The French students located the problem in manager's indifference for solving the conflict. German students indicated the lack of structure as a reason of the problem, and setting of specific procedures as a best solution. British students looked it as a human relationship problem, and suggested training for improvement of the negotiating skills as the best solution. From the above described we can realize that students from three different cultures attribute different reasons and give recommendations for three different possible solutions for the same problem. The importance of the role of culture enhanced since managers from England, France and Germany have worked in an American multinational company in which, they "acted" much more English, French, and German than the managers in their home countries did. When the manifestation of different cultures is increasing, the managers have greater identification with their cultural beliefs (Laurent 1982; according to Silverthorne 2005).

Definition of leadership

There are definitions for leadership as much as there are people who tried to define it (Bass, 1990; according to Wu, 2006). According to Mosley, Pietri and Megginson (1996; Ellis & Dick, 2000), the leadership is a process of

[1] Ministry of Education and Science of Macedonia, muedin.kahveci@mon.gov.mk
[2] Faculty of Social Sciences, International Vision University- Gostivar Macedonia , kalina.sotiroska@vizyon.edu.mk

influencing the individual and group activities in order to achieve certain goals. Successful leader is one who manages while, at the same time, the others follow.Leadership means creating a vision for a desired future state that will include all organizational members in its network (Bryman, 1996; according to Ellis & Dick, 2000).According to Northouse (2008), leadership is a process, which influences the group to achieve certain goal.The leadership is individual ability to influence, to motivate and to allow other members of the organization, to participate in the effectiveness and success of the organization (Chhokar, Brodbeck& House, 2007).

Universal desirable and undesirable leadership attributes

Sardžoska (2009) shows that the contribution of the international researches of culture is of significant importance, because they explain the impact of the national culture over the organizational culture, as well as the impact of both cultures on the organizational characteristics, processes, leadership and employee behavior.

The national culture determined as macro-culture is not very strong impact factor for the formal organizational activities, but interacting with the organizational culture, mezzo-culture, and the culture of the individual micro-culture, it has a certain influence on the individual characteristics, especially on the attitudes and organizational processes. Drenth and Groenendijk (1998; according to Sardžoska 2009) indicate that national culture affects the organizational culture and organizational processes through its impact over the attitudes and activities of the organizational members.

Hofstede & Hofstede (2005) assumed that the culture is learned, not inherited. The culture needs distinction from one side of the human nature, and on the other side of the personality. The human nature is common to all human beings, and it is universal level of the software of the mind. Its inheritance is in the genes and it operates as a system that determines physical and the basic mental functioning according to computer analogy. The individual personality is a specific set of mental programs, which bases on traits, partly inherited, partly learned and modified traits influenced by experience. Cultural traits were determinate as inherited, because philosophers and other scientists from the past did not know how to explain significant stability of cultural behavior of human groups. The culture is specific to the group and its members have acquired it through social learning.

Management and leadership processes reflect the culture in which they occur (Ayman, 1993; according to Dorfman and Howell, 1988). Several global projects performed cross-cultural research on leadership. House et al. (2004) conductedproject GLOBE, which established universal and culturally specific features of the leaders in 62 countries.The purposeof GLOBEproject was to identify how differences in culture are related to differences in approaches to leadership and how different cultures view leadershipbehaviorinothers.

GLOBE was designed to test thehypo thesis that difference sinleadership concepts, leadership prototypes, heldin different societie scorrespond with differences in cultural practices, norms, values, andbeliefssystems. People developleaders hipproto type sintheir own culture where they were brought, live and work. To the extent that cultural values, norms and beliefs systems are shared within a society andaredis tinctive from the values systemsendorsedinothersocieties, leadershipprototypesshouldbesharedanddistinctiveaswell.

Identifying the characteristics that differin leader ship prototype sendorsedin differentculturesupgrade knowledge andunderstandingwhyleadershipacrossdifferentculturalboundariesismoreorlesseffective.

A number of leader traits that were universally accepted and rejected, and leader traits that were more acceptable in certain cultures were identified. In Table 1 universal and culture-specific aspects of leadership are shown.

Table 1. Universal and culture-specific aspects of leadership

Universally accepted	Universally rejected	Culture specific
Integrity-trustworthy, just, honest	Loner	Cunning
	Noncooperative	Sensitive
Charismatic, visionary, inspirational-encouraging, positive, motivational, dynamic, confidence builder	Ruthless	Ambitious
	Nonexplicit	Status conscious
	Irritable	
Team oriented, team building, communicating	Dictatorial	
Excellence oriented, decisive, intelligent, win-win problem solver		

Adopted from Brodbeck et al. (2000)

The list of universally accepted attributes of the leader fits with the concepts of transformational leadership, which describe the behaviour of inspirational political leaders who transform their followers by appealing to

nobler motives such as justice, morality and peace (Burns, 1978, according to Landy& Conte, 2004), and charismatic leadership, where followers are emotionally attached to the leader, never question the leader`s beliefs or actions.

Some countries accept culturally specific characteristics of leaders more than other countries do. For example, there is a consideration for the autonomous leaders as effective in Germany and Russia and as less effective in the UK and France. Then, bureaucratic characteristics of the leader, such as administrative skills, procedural, status-conscious and preservation of the reputation, are more positively accepted in Eastern European countries (Italy, Poland, Turkey, Greece, Russia) than in western European countries (UK, Germany, Czech Republic, France). There is a consideration that leaders who avoid conflicts are more effective in countries like Sweden and Italy than into Poland and the Czech Republic. This difference Landy& Conte (2004) explain with the recent political history of Poland and the Czech Republic, being under Soviet domination for decades.

Den Hartog, Brodbeck et al. (2000) analysed data of GLOBE project and found accepted and rejected attributes and behaviours among leaders within European countries. Table 2 and Table 3 show characteristics that were more acceptable in some countries than others.

Table 2.Leadership attributes in North/West European Region

North/West European Region					
	Anglo	Nordic	Germanic		
Leadership prototypicality	Great Britain, Ireland	Sweden, Nederland, Finland, Denmark	Switzerland, Germany, Austria	Czech Republic	France
High positive (facilitates outstanding leadership	Performance Inspirational Visionary Team integrator Integrity Decisive Participative	Integrity Inspirational Visionary Team integrator Performance Decisive Nonautocratic Participative	Integrity Inspirational Performance Nonautocratic Visionary Decisive Participative Administrative Team integrator	Integrity Performance Administrative Inspirational Nonautocratic Visionary Participative Self-sacrificial Team integrator Diplomatic	Participative Nonautocratic
Low positive (slightly facilitates)	Nonautocratic Administrative Diplomatic Collaborative Modesty Self-sacrificial Humane Conflict avoider	Collaborative Diplomatic Administrative Conflict avoider Self-sacrificial Humane Modesty	Diplomatic Collaborative Self-sacrificial Modesty Humane Conflict avoider Autonomous	Collaborative Decisive Modesty Autonomous Humane	Inspirational Integrity Team integrator Performance Visionary Decisive Diplomatic Collaborative Conflict avoider Administrative Modesty
Low negative (slightly impedes)	Autonomous Status conscious Procedural	Autonomous Status conscious Procedural	Status conscious Procedural	Procedural Conflict avoider Face saver	Self-sacrificial Status conscious Autonomous Humane Procedural
High negative (impedes)	Face saver Self-centered Malevolent	Face saver Self-centered Malevolent	Face saver Self-centered Malevolent	Status conscious Self-centered Malevolent	Face saver Malevolent Self-centered

Adopted from Brodbeck et al. (2000) and Landy& Conte (2004)

Table 3.Leadership attributes in South/East European Region

South/East European Region					
	Latin	Central	Near east		
Leadership prototypicality	Italy, Spain, Portugal, Hungary	Poland, Slovenia	Turkey, Greece	Russia	Georgia
High positive (facilitates outstanding leadership	Team integrator Performance Inspirational Integrity Visionary Decisive Administrative Diplomatic Collaborative	Team integrator Visionary Administrative Diplomatic Decisive Integrity Performance Inspirational	Team integrator Decisive Visionary Integrity Inspirational Administrative Diplomatic Collaborative Performance	Visionary Administrative Performance Inspirational Decisive Integrity Team integrator	Administrative Decisive Performance Visionary Integrity Team integrator Humane Diplomatic Collaborative Modesty
Low positive (slightly facilitates)	Nonautocratic Participative Self-sacrificial Modesty Humane Status conscious Conflict avoider	Collaborative Participative Nonautocratic Modesty Self-sacrificial Status conscious Autonomous Humane Procedural	Participative Nonautocratic Self-sacrificial Modesty Humane Status conscious Conflict avoider	Participative Collaborative Diplomatic Status conscious Self-sacrificial Modesty Conflict avoider Autonomous	Inspirational Nonautocratic Self-sacrificial Status conscious Autonomous Participative Procedural
Low negative (slightly impedes)	Procedural Autonomous	Conflict avoider Face saver	Autonomous Procedural Face saver	Humane Nonautocratic Procedural Face saver	Conflict avoider Face saver Self-centered
High negative (impedes)	Face saver Self-centered Malevolent	Self-centered Malevolent	Self-centered Malevolent	Self-centered Malevolent	Malevolent

Adopted from Brodbeck et al. (2000)and Landy& Conte (2004)

Leadership styles and culture

The six styles of leadership are listed in order from least cultural variation to most cultural variation. Charismatic/value-based leadership reflects the ability to inspire, to motivate, and to expect high performance from others based on strongly held core values. Team-oriented leadership emphasizes team building and a common purpose among team members.Participative leadership reflects the degree to which leaders involve others in making and implementing decisions.Humane-oriented leadership emphasizes being supportive, considerate, compassionate, and generous.Autonomous leadership refers to independent and individualistic leadership, which includes being autonomous and unique.Self-protective leadership reflects behaviours that ensure the safety and security of the leader and the group.But, charismatic leadership and team-oriented leadership were seen as contributing to outstanding leadership in all cultures

Discussion

The findings about culture can help leaders understand their own cultural biases and preferences.Different cultures have different ideas about what they want and what is expected from their leaders. The research findings could help leaders adapt their style in order to be more effective in different cultural context. House et al. (1997; according to Dickson et al.,2003) also advanced the cultural difference proposition, which suggests thatslight deviations of leader behaviour from dominant cultural values will encourage innovationand performance improvement, precisely because they are nontraditional and unexpected. Meaning, when the leader's behaviour is somewhat different from what is commonlyaccepted within the organization, it will encourage growth and development, and will ensurethat thediscrepancies are not so dramatically different from the norm as to disrupt the organization.

Theoretical and Practical Implications

The knowledge of cultural specific leadership prototypes can help global leaders communicate more effectively across cultural and geographic boundaries. Information on culture and leadership can be used to build

culturally sensitive network, to design new employee training programs, and improve global team effectiveness. There is a need for more research on leadership across cultures, and findings could be a major contribution to the organizational behaviour and leadership literature.

The combination of technological advances, larger multicultural samples, and better understanding and measurement of cognitive processes across cultures will allow better understanding the role that culture plays in the enactment and interpretation of the leadership role.

Globalization stimulatesotherresearcherstoaddressevenfurtherissuesofleadershipconcepts, followership reactions, behaviourandperformanceinthecontextofcross-culturalmanagement. Sincecultures in the world arediverse,webelievethattheabilitytobuildconceptualbridgesbetweencultureswillremain a keycompetenceforcross-culturalleadership and followershipworldwide.

References

Brodbeck, F. et al., 2000. Cultural Variation of Leadership Prototypes, Journal of Occupational and Organizational Psychology, 73, pp. 1-29

Chhokar, J. S., Brodbeck, F. C., & House, R. J. (2007).Introduction. In J. S. Chhokar, F. C. Brodbeck, & R. J. House (Eds.), Culture and leadership across the world: The GLOBE book of indepth studies of 25 societies (pp. xiii-xvi). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Dickson, M.W., Den Hartog, D.N. and Mitchelson, J.K. (2003), "Research on leadership in across-cultural context: making progress, and raising new questions", Leadership Quarterly, Vol. 14, pp. 729-68

Dorfman, P. W. & Howell, J. P. (1988). Dimensions of national culture and effective leadership patterns: Hofstede revisited. Advances in International Comparative Management, 3, 127-150

Ellis, S. and Dick, P. (2000).Introduction to organisational behaviour. McGraw-Hill Publishing Company, London

Hofstede, G. & Hofstede, J. G., (2005). Cultures and Organizations: Software of the Mind. New York: McGraw-Hill

House R.J. et al. (eds.). (2004). Culture, Leadership, and Organizations: The GLOBE Study of 62 Societies. Thousand Oaks, CA: Sage

Landy, F. J. & Conte, J. M. (2004). Work in 21st Century: An Introduction to Industrial and Organizational Psychology. New York: McGraw-Hill.

Matsumoto, D. (2006). Culture and cultural worldviews: Do verbal descriptions about culture reflect anything other than verbal descriptions of culture? Culture and Psychology, 12(1), 33-62.

Northouse, P. G. (2008). Introduction to Leadership: Concepts and Practice, Sage Publications

Sardžoska, E. (2010).Psychology of organization. Faculty of Philosophy, Skopje

Silverthorne, C. P. (2005). Organizational Psychology in Cross-Cultural Perspective. New York: New York University Press.

Triandis, H. C., & Suh, E. M. (2002). Cultural influences on personality. Annual Review of Psychology, 53, 133–160

World Health Organization [homepage on the Internet]. Geneva, Switzerland: The World Health Organization; c2006 [cited 2006 June 1]. Available from: http://www.who.int/trade/glossary/story043/en/index.html

DEA MODEL FOR INNOVATIVE RESEARCH TEAMS IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA

Dr. Aybeyan SELİMİ[1] - Assoc. Prof. Dr. Agim RUSHITI[2]

Abstract

Due to changes taking place in the world today and in the near future, it is growing need for experts in certain areas. To achieve development and responding the needs of today, universities are aware of the scientific research projects and thus form the innovative research teams (IRT). The key to development depends on education, which is obtained during the study. Therefore, the scientific research and scientific research teams represent part of the activities of each higher education institution. By analyzing the situation and the processes in research activities, universities and research centers make effort to special plans to improve scientific research activities and prepare special programs for innovative research teams. In this paper Data Envelopment Analysis (DEA) model is given for evaluating innovative research teams in the universities.

Keywords: *DEA model, IRT efficiency, Efficient frontier and Reference set.*

1. Introduction

Scientific research is the foundation of every university's education. So, without scientific and research works and projects the university can not be seen as whole as an institution. Objective and comprehensive scientific process with scientific research work at the university has a duty to disclose elements that encourages, and which is a blocking development. Students' and professors' social status involved in any scientific research within the university and public institution, or other organizations in all these processes is specific. The main purpose and function of research is the development of society and represent important factor in terms of affirming the educational process. Universities in this way can be adequately involved in progressive movements of society, technological, economic, cultural and political character. Thus, the mutual influence of university and society exists. A systematic search for knowledge is always an only element of any culture, society or social formations, and modify or transform other elements - education systems, legal systems, economic relations, religious convictions and practices, government projects (such as war), gender relations - and then, and what changes under their influence (Harding S, 1998: 19). Like all countries, Macedonia has its own program for scientific research and development.

National program of the scientific research and development adopts the Parliament as a proposal from the Government upon prior opinion by the Committee for Scientific Research and Technological Development. The main strategic objective of the National Programme of the Scientific Research and Development is directing Republic of Macedonia to form and deal with the knowledge based on society. The National Programme defines objectives, content and range of the scientific researches. It is especially important the coordination, implementation and financing of scientific research achievements and international cooperation in the implementation of scientific projects. By the scientific researches a greater development in society is achieved, economic policies, structural reforms, education, researches, informatics society and overall development of the national innovative system. Each university has its own program for the development of scientific researches. The main objective of these programs is to have it with well designed and thought out plan and a systematic way create conditions for intensification of scientific research work and its further rapid development in accordance with standards. The realization of this objective implies a much greater commitment to the overall academic-scientific and associate staff with activities in overall implementation of the scientific research.

Therefore an assessment of the effectiveness of these researches is required, which are realized in the higher education institutions. Evaluation of the knowledge innovation effect involves appraisement of these effective operationality of a knowledge innovative organization as to relationship between investment and production.

Assessing the performance of the organization in addition to the traditional use of measures can be carried out using the parametric and nonparametric techniques. DEA modeling is a popular instrument in the management and is used to assess efficiency in various sectors. Evaluation of the effectiveness is performed using the inputs and outputs of the data in a model. On the basis of data inputs and outputs, DEA method evaluates

[1] International Vision University, Faculty of Informatics, aybeyan@vizyon.edu.mk
[2] State University of Tetova, agim.rushiti@unite.edu.mk

determining whether a unit is effective or not in relation to the remaining of the units included in the analysis, i.e. it is on the efficiency frontier. DEA is deterministic means of constructing "part by part" linear approximations of the efficiency frontier based on the available set of units. In other words, observed distributions of set points and construct a line around them, which envelops them as - "envelope". DEA is the technique of mathematical programming that allows to determine whether the entity, on the basis of data on it inputs and outputs, effective or not, relative to other entities involved in the analysis.

2. Research Methodology

The research methodology consists of four parts:

1. Selection of model
2. Determination of the parameters that will be used to evaluate the effectiveness of model
3. Collecting Data
4. Experimenting

3. DEA Model for Evaluation of IRT

In this work the analysis was carried out with the DEA model which is based on a linear pogramming with multiple inputs - outputs Decision Making Units (DMUs), which in the literature is known as a model Charnes - Cooper -Rhodes (CCR). There are two models - CCR model one which is oriented to the inputs and the other on the outputs. In the input oriented model with the objective function are minimized the inputs used in the data, and the outputs are retained as a constants. The data which comprises of units with minimal input and maximum output are identified as effective while others are classified as ineffective. In this model with the input data are determined the efficiency. Mathematical formulation of the input oriented CCR model which is used to describe the efficiency of the IRT, formulated as (Lin-hua Bu et al, 2013: 1722):

$$\max u^T y_0 = V_P \tag{1}$$

Subject to

$$v^T x_j - u^T y_j \geq 0, \quad j = 1, 2, \ldots, n \tag{2}$$

$$v^T x_0 = 1 \tag{3}$$

$$v \geq 0 \tag{4}$$

$$u \geq 0 \tag{5}$$

The dual model is described as:

$$\min \theta = V_D \tag{6}$$

Subject to

$$\sum_{j=1}^{n} x_j \lambda_j + s^- = \theta x_0, \quad j = 1, 2, \ldots, n \tag{7}$$

$$\lambda_j \geq 0 \tag{8}$$

$$s^+ \geq 0 \tag{9}$$

$$s^- \geq 0 \tag{10}$$

Definition. 1. DMUo is CCR-efficient if $V_P^* = 1$ and there exists at least one optimal (v^*, u^*), *with* $v^* > 0$ *and* $u^* > 0$.

2. *Otherwise, DMUo is* CCR-inefficient

Thus, CCR-inefficiency means that either

(*i*) $V_P^* < 1$ or (*ii*) $V_P^* = 1$

and at least one element of (v^*,u^*) is zero for every optimal solution of linear program. In dual model DMUo is effective if only if for all optimal solutions $V_D = 1$ and $s^- = 0,\ s^+ = 0$. λ_i is the weight coefficient of input-output index. The effectiveness is called weak efficiency (Cooper W. et al, 2006: 45).

Now we observe the case where DMUo has $V_P^* < 1$ (CCR-inefficient). Then there must be at least one constraint (or DMU) in (2) in primal LP for which the weight (v^*, u^*) produces equality between the left and right hand sides since, otherwise, V_P^* could be enlarged. Let the set of such j ϵ { 1 , . . . , n} be

$$E_0^{'} = \left\{ j \ : \ \sum_{r=1}^{s} u_r^* y_{rj} = \sum_{i=1}^{m} v_i^* x_{ij} \right\} \qquad (11)$$

The subset E_0 of E_0' composed of CCR-efficient DMUs, is called the *reference set* or the *peer group* to the DMUo. It is the existence of this collection of efficient DMUs that forces the DMUo to be inefficient. The set spanned by E_0 is called the *efficient frontier* of DMUo.

(v^*, u^*) is the set of most favorable weights for the DMUo in the sense of maximizing the ratio scale, v^*_i is the optimal weight for the input item i and its magnitude expresses how highly the item is evaluated. Similarly, u^*_r does the same for the output item r. Furthermore, if we examine each item $v^*_i x_{io}$ in the virtual input

$$\sum_{i=1}^{m} v_i^* x_{i0} \left(=1\right) \qquad (12)$$

then we can see the relative importance of each item by reference to the value of each $v^*_i x_{io}$. The same situation holds for $u^*_r y_{ro}$ where the u^*_r provides a measure of the relative contribution of y_{ro} to the overall value of V_P^*. These values not only show which items contribute to the evaluation of DMUo, but also to what extent they do so (Cooper W. et al, 2006: 25).

Our analysis will make with multi-input-output efficiency evaluation of knowledge of IRT. Let we have n DMUs, with inputs of m types and outputs of s types, and let output data for DMU j be $(x_{1j}, x_{2j}, ..., x_{mj})$ and $(y_{1j}, y_{2j}, ..., y_{sj})$, respectively. Their input matrix X and output matrix Y are given as follows:

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \cdots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \cdots & x_{2n} \\ \vdots & & \cdots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \cdots & x_{mn} \end{bmatrix} \qquad (10)$$

$$Y = \begin{bmatrix} y_{11} & y_{12} & \cdots & y_{1n} \\ y_{21} & y_{22} & \cdots & y_{2n} \\ \vdots & & \cdots & \vdots \\ y_{s1} & y_{s2} & \cdots & y_{sn} \end{bmatrix} \qquad (11)$$

In (10) x_{ij} is the input is the input of type i for DMU j, and y_{rj} is the output of type r for DMU j, where $i = 1, 2, ..., m$, $j = 1, 2, ..., n$ and $r = 1, 2, ..., s$.

The analysis in this paper is carried out according to the results for the academic year 2013 - 2014 published in the web page Academic Ranking of World Universities (ARWU). In Table 1 the results of first ten ranked universities in Republic of Macedonia is given. Evaluative index of knowledge innovation efficiency are composed of Input index as Research Input (Total research income per academic staff), Student Source (Institutional income per student), and Output index as Research Output.

Table 1. *Results of first ten ranked universities in 2013 - 2014 academic year*

		DMU		
		Input		Output
	Institution	Research Input	Student Source	Research Output
1	University Ss. Cyril and Methodius – Skopje	4,00	1,24	1
2	Goce Delcev University– Stip	2,19	1,34	1
3	Southeast European University – Tetovo	2,24	1,31	1
4	University of Computer Science and Information	1,44	2,00	1
5	University "Ss. Kliment Ohridski" – Bitola	2,03	1,22	1
6	University "American College" – Skopje	2,38	1,47	1
7	International Balkan University – Skopje	0,91	1,81	1
8	First Private University – FON – Skopje	1,45	1,22	1
9	State University in Tetovo	1,78	0,99	1
10	The first Private University, European University of the Republic of Macedonia – Skopje	0,73	1,17	1

Source. *From web page of the ARWU*

4 . Results and Discussion

The results were obtained with the program package Mathematica 10.2 with linear programs formed by data of Table 1 for each universities separately with the code given below.

$$N[Maximize[V_p, v^T x_0 = 1 \&\& v^T x_j - u^T y_j >= 0 \&\& u >= 0 \&\& v >= 0, \{V_P, x, y\}]].$$

The (unique) optimal solution for University Ss. Cyril and Methodius – Skopje is (v1* = 0, v2*= 0.8065, u* = 0.7984, Vp* = 0.7984) and the CCR-efficiency is 0.7984. By applying the optimal solution to the above constraints, the reference set for University Ss. Cyril and Methodius – Skopje is found to be the universities in rows (9) and (10). By Definition 1 we have University Ss. Cyril and Methodius – Skopje is inefficient. The efficiency of University Ss. Cyril and Methodius – Skopje is not on the frontier line, and can be measured by referring to the frontier point from zero to point (4 , 1.24) cross the frontier line at P. That means, to improve efficiency Input 2 should be increased.

With solving the linear program of DMU for Goce Delcev University– Stip are obtained the (unique) optimal solution (v1* = 0.0999, v2*= 0.5829, u* = 0.7545, Vp* = 0.7545) and the CCR-efficiency is 0.7545. By applying the optimal solution to the above constraints, the reference set for Goce Delcev University– Stip is found to be the universities in rows (9) and (10). Now let us observe the difference between the optimal weights v1* = 0.0999 and v2*= 0.5829. The ratio v2*/v1* = 0.5829/0.0999 = 5.83 suggests that it is advantageous for Goce Delcev University– Stip to weight Input 2 six times more than Input 1 in order to maximize the ratio scale measured by virtual input vs. virtual output. These values have roles as measures of the sensitivity of efficiency scores in reference to variations in input items. In this case our analysis shows that a reduction in Input 2 has a bigger effect on efficiency than does a reduction in Input 1.

An optimal solution for Southeast Europe University – Tetovo is (v1* = 0.1012, v2*= 0.5903, u* = 0.7645, Vp* = 0.7645) and the CCR-efficiency is 0.7645. By applying the optimal solution to the above constraints, the reference set for Southeast Europe University – Tetovo is found to be the universities in rows (9) and (10). For the difference between the optimal weights v1* = 0.0999 and v2*= 0.5829 the ratio value is v2*/v1* =

0.5829/0.0999 = 5.83. That means the Input 2 is six times more advantageous than Input 1. These values have roles as measures of the sensitivity of efficiency scores in reference to variations in input items and the analysis shows that a reduction in Input 2 has a bigger effect on efficiency than does a reduction in Input 1.

The (unique) optimal solution for University for Computer Science and Information is (v1* = 0.0763, v2*= 0.4451, u* = 0.5764, Vp* = 0.5764) and the CCR-efficiency is 0.5764. By applying the optimal solution to the above constraints, the reference set for University for Computer Science and Information is found to be universities in rows (9) and (10). In this case the difference between optimal weights v1* = 0.0763 and v2*= 0.4451 have a ratio value v2*/v1* = 0.4451/0.0763 = 5.83. As University of Computer Science and Information the weight of Input 2 is six times more advantageous than the weight of Input 1 in order to maximize the ratio scale measured by virtual input vs. virtual output. These values have roles as measures of the sensitivity of efficiency scores in reference to variations in input items. In this case our analysis shows that a reduction in Input 2 has a bigger effect on efficiency than does a reduction in Input 1.

An optimal solution for University "Ss. Kliment Ohridski" – Bitola is (v1* = 0.1093, v2*= 0.6376, u* = 0.8260, Vp* = 0.8260) and the CCR-efficiency is 0.8260. By applying the optimal solution to above constraints, the reference set for University "Ss. Kliment Ohridski" – Bitola is found to be universities in rows (9) and (10). For the difference between optimal weights v1* = 0.1093 and v2*= 0.6376 the ratio value is v2*/v1* = 0.6376/0.1093 = 5.83. That means Input 2 six is times more advantageous than Input 1. These values have roles as measures of the sensitivity of efficiency scores in reference to variations in input items and the analysis shows that a reduction in Input 2 has a bigger effect on efficiency than does a reduction in Input 1.

The (unique) optimal solution obtained from solving a linear program for DMU of University "American College" – Skopje is (v1* = 0.0913, v2*= 0.5325, u* = 0.6896, Vp* = 0.6896) and the CCR-efficiency is 0.6896. By applying the optimal solution to the above constraints, the reference set for University "American College" – Skopje is found to be universities in rows (9) and (10). For difference between the optimal weights v1* = 0.0913 and v2*= 0.5325, the ratio is v2*/v1* = 0.5325/0.0913 = 5.83 and is obtained the same result as in University "Ss. Kliment Ohridski" – Bitola.

The optimal solution for International Balkan University – Skopje is (v1* = 1.0989, v2*= 0, u* = 0.8022, Vp* = 0.8022) and the CCR-efficiency is 0.8022. By applying the optimal solution to above constraints, the reference set for International Balkan University – Skopje is found to be universities in rows (9) and (10). By Definition 1 the International Balkan University – Skopje is inefficient. The efficiency of International Balkan University – Skopje is not on the frontier line, and can be measured by referring to the frontier point from zero to point (0.91 , 1.81) cross the frontier line at Q. That means to improve efficiency Input 2 should be increased.

An optimal solution for First Private University – FON – Skopje is (v1* = 0.1167, v2*= 0.6809, u* = 0.8819, Vp* = 0.8819) and the CCR-efficiency is 0.8819. By applying the optimal solution to the above constraints, the reference set for First Private University – FON – Skopje is found to be universities in rows (9) and (10). The ratio value is v2*/v1* = 0.6819/0.1167 = 5.84 and the same result is obtained as in University "Ss. Kliment Ohridski" – Bitola.

The optimal solution for State University in Tetovo is (v1* = 0.1324, v2*= 0.7721, u* = 1, Vp* = 1) and the State University in Tetovo CCR-efficient by Definition 1.

The optimal solution for The first Private University, European University of the Republic of Macedonia – Skopje is (v1* = 0.1324, v2*= 0.7721, u* = 1, Vp* = 1) and the The first Private University, European University of the Republic of Macedonia – Skopje by Definition 1.

Table 2. *Input – output results of Universities in 2013 - 2014 academic year*

		DMU						
		Input		Output				
	Institution	Research Input	Student Source	Research Output	CCR (V_P^*)	v_1	v_2	u
1	University Ss. Cyril and Methodius – Skopje	4,00	1,24	1	0.7984	0	0.8065	0.7984
2	"Goce Delcev" University – Stip	2,19	1,34	1	0.7545	0.0999	0.5829	0.7545
3	Southeast European University – Tetovo	2,24	1,31	1	0.7645	0.1012	0.4451	0.7645
4	University of Computer Science and Information	1,44	2,00	1	0.5764	0.0763	0.4451	0.5764
5	University "Ss. Kliment Ohridski" – Bitola	2,03	1,22	1	0.8259	0.1093	0.6377	0.8259
6	University "American College" – Skopje	2,38	1,47	1	0.6896	0.0913	0.5325	0.6896
7	International Balkan University – Skopje	0,91	1,81	1	0.8022	1.0989	0	0.8022
8	First Private University – FON – Skopje	1,45	1,22	1	0.8819	0.1167	0.6809	0.8819
9	State University in Tetovo	1,78	0,99	1	1	0.1323	0.7721	1
10	The first Private University, European University of the Republic of Macedonia – Skopje	0,73	1,17	1	1	0.1323	0.7721	1

Source. Author, from results of research

Figure 1. Efficient Frontier

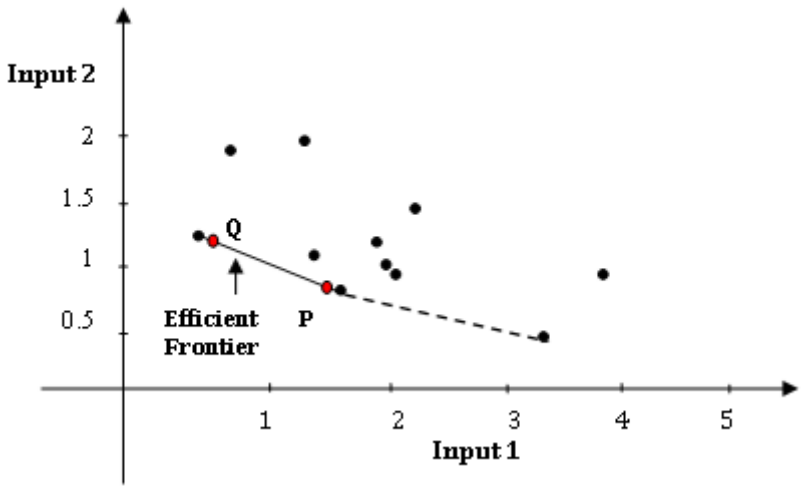

Source. Author, from results of research

5. Conclusion

Data envelopment analysis is an approach, focused on a data, which determines the performance of a set of similar units. In recent years, DEA method has been widely used in determining the efficiency of organizations such as hospitals, universities, banks and others. In this paper, as for the evaluation and comparison of the efficiency of innovative research teams is given DEA model that three indicators takes into account. Based on these three indicators the rate of efficiency of scientific research teams in the Republic of Macedonia has been assessed for the first ten ranged universities for Academic Year 2013 - 2014. The data used in the analysis are genuine, and aimed at showing a way of applying DEA method in evaluation of inovative research teams at the Universities. Its ending result recommendations change the inefficiency in the research works.

The analysis in this paper found that the universities in the country are ineffective in the scientific research field. Based on the selected indicators in DEA model, through this analysis we conclude that universities must develop alternatives to meet these results. Each university is required to work out to realize its mission and

vision. To improve the work efficiency of innovative research, teams must work out on improving number of published scientific papers and have to develop a strategy to increase number of projects. To achieve these goals every university should seek alternative sources of funding and in its annual programs they should allocate more funds for scientific researches, study tours and training of the academic staff.

Based on the carried analysis, we get the priority points to improve efficiency in the work of innovative research teams in that direction and we suggest the following recommendations:

- Improving governance
- Increasing income of researchers
- Increasing the funding allocated to research
- IT training for Human Resources
- Improving of research infrastructure
- Development of research culture
- Development of capacity for employment the research personnel
- Development of cooperation University-Industry
- Increasing number of human resources for science and improving sectoral distribution and cooperation

References

Andersen, P. And Petersen, N. A Procedure for Ranking Efficient Units in Data Envelopment Analysis. Management Science, 39: 1261-1264, 1993

Banker, R. and Morey, R. Efficiency Analysis for Exogenously Fixed Inputs and Outputs. Operations Research, 34(4): 513-521, 1986

Banker, R., Charnes A. and Cooper W. Some Models for Estimating Technical and Scale Inefficiencies in Data Envelopment Analysis Management Science, 30:1078-1092, 1984

Boussofiane, A., Dyson G. and Thanassoulis E. Applied Data Envelopment Analysis European Journal of Operational Research, 52: 1-15, 1991

Cooper W, Seiford L and Tone K, Introduction to Data Envelopment Analysis and Its Uses, Springer Science+Business Media, Inc. 2006

Harding S. Is Science Multicultural, Indiana University Press, USA 1998

Lin-hua Bu, Xiao-feng Ju and Xiao-hong Wang, Improved DEA Evaluation Models of IRTU Knowledge Innovation, Proceedings of the 2012 International Conference on Cybernetics and Informatics, Springer Science+Business Media, New York, 2013

Ma W, Fan Z, Ou W. A method for performance evaluation of knowledge innovation research bases. J Harbin Inst Technol 9:1576–15, 2006

Wu J . A study on the comprehensive evaluation of knowledge innovation capacity of universities based on the entropy method. Ind Technol Econ 10: 53–58, 2007

http://www.shanghairanking.com/Macedonian_HEIs_Ranking/Macedonian-HEIs-Ranking-2013-2014.html

İNTERNET ÜZERİNDEN İNSAN KAYNAKLARI EDİNMEYLE ŞİRKET GELİŞTİRME

M.Sc. JasminaPerisich[1], M.Sc. Jusuf Ajrula[2]

Özet

Fiziksel ürünlerin internet üzerinden siparişi ve sonradan onların fiziksel yollardan müşterilere dağımı yerine, dijital ürünlerin internet üzerinden sipariş edilip ödenmesiyle ve bunların müşterilere internet aracılığı ile ulaştırılmasına başlamasıyla aslında internet tüm dünyayı ve şirketleri de değiştirmiştir. Bununla şirketler internetin gücünü farketmişlerdir ve internet üzerinden yapılabilecek birçok yeni çalışma metodları belirivermiştir. Meydana gelen bu yeni metodlardan birtanesi de outsourcing olarak adlandırıların, internet üzerinden insan kaynakları tedariğidir. Bu çalışmada internet üzerinden outsourcing derince incelenmektedir, klasik sistemde ve çevrimiçi sistemde insan kaynakları tedariği – outsourcing farklılıkları açıklanmaka ve bunların arasında zayıf ve güçlü yanları incelenecektir. Bundan ziyade uluslararası ve Makedonya'dan birer KOBİ de empirik olarak outsourcing analizi yapılacak ve internet üzerinden outsourcing kullanmanın şirket geliştirmede durumu ve fırsatları değerlenecektir. Bununla, işletmeler klasik ve internet üzerinden outsourcing olanaklarını ölçebilmiş ve ayırt edebilmiş olacaktırlar.

Anahtar kelimeler: *dışardan eleman, insan kaynakları, internet*

Abstract

Internet changed the wold and the whole business from period when digital products started to be ordered and payed online then which also started to get delivered to the customers by internet, instead of ordering physical products through internet and delivering them to the customers prhysically. With that businessesrealised the power of internet and lots of new methods of doing business over the internet has emerged. One of those new methods that has emerged is arranging human resorses over internet, that is called outsourcing. In this paper outsourcing through internet will be covered in depth, by clearly stating the difference among outsourcing people online and on tradional ways and defining the strenghts and weaknesses of online versus tradional outsourcing. Then an empyrical analysis of outsourcing will be made of one international and one Macedonian SMEs, and a diagnose of situation and opportunities of developing a business with outsourcing using the internet will be shown.By which, businesses can differ and measure the power of hiring outsourced people online and bytradional ways.

Keywords: *outsourcing, human resources, internet*

Introduction

At early stages of the Internet, it has been using as an media for marketing and basic communication. Payments through Internet were made only by people who believe in this new medium. Definitely, for beginning of outsourcing through internet, there should be transfer of money from the person that give jobs – employee, to the person who offer service – employer. At the beginning of the Internet era, Internet shopping was meaning ordering a product and the distribution was made by traditional channels. That's why at that period there were no such a big need of outsourcing people through internet because this idea could not be accepted by the Internet users, to do all of the business only through Internet. But as people started to buy digital products i.e. products that could be payed and used or downloaded all through Internet, then the world started to understand the real potential of the Internet. At that time it became evident the real Internet business.

Nobody can achieve anything significant in the business sense without using the effort of other people. The principle is true for business as well as all the other walks of life. The sooner this principle is grasped the better it would be for the entrepreneur to compete in the business arena. The big corporations like Apple, Microsoft, Coca-Colaand Google, happened as a result of someone being introduced to someone. There is no example when a big company would grow and it would become a huge corporation and for the success to be accountable only one person.

The big corporations in the area of the internet and technology, can really grasp this trend of hiring people using the internet. They are using their very own competitive advantage and they achieve great extraordinary

[1] University Union Nikola Tesla – Faculty of business – Belgrade, jasmina.perisic52@gmail.com
[2] International Vision University – Faculty of economics– Gostivar, yusuf.ayrula@vizyon.edu.mk

results. But, in practice we can see that the big corporations who are into the more traditional business like selling gadgets for homes, food and other things, are also beginning to use this method of hiring people.

Outsourcıng Over Internet And Dıfference Wıth Tradıtıonal Method

Human resources is a term used to describe the people that create the workforce of a corporation.(Www.wikipedia.org, 2016)

From the corporate objective, employees have been traditionally viewed as assets to the enterprise, whose value is enhanced by further learning and development, referred to as human resource development(Elwood F. Holton II, James W. Trott, 1996).

Outsourcing is an arrangement in which one company provides services for another company that could also be or usually have been provided in-house. Outsourcing is a trend that is becoming more common in information technology and other industries for services that have usually been regarded as intrinsic to managing a business. In some cases, the entire information management of a company is outsourced, including planning and business analysis as well as the installation, management, and servicing of the network and workstations. Outsourcing can range from the large contract in which a company like IBM manages IT services for a company like Xerox to the practice of hiring contractors and temporary office workers on an individual basis(Www.techtarget.com, 2016).

Difference among traditional way of outsourcing people for different type of jobs and outsourcing over the Internet in general could be seen at the price, speed and quality. This differences in more details are explained as follow:

1. The entrepreneur can send his offer from his work spare to thousands of web sites over the internet and with that can gather bigger number of candidates and much faster can deal a work
2. Because to an offered job then of thousands candidates can concur, it's obvious that every candidate will be much qualified then the other. At the end of the interviewing process they can choose the most qualified one.
3. Also the entrepreneur can hire candidate for cheaper price because over internet they have the luxury to choose among much more candidates.

The speed is incomparably faster if all the process of hiring people is going over internet. The speed is faster because after placing an offerimmediately some qualified person can apply for the job. After couple of minutes they can share their contacts and communicate over Skype of by phone if accepted. After the conducted interview if the entrepreneur see that the other side math the needs he can send over e-mail and agreement and the work immediately to be started. All of this process can be effectively proceeded without boundaries of place all over internet.

Afterwards beside the speed also the quality is enormously better with online engagement of human resources. That's because the entrepreneur over Internet has the ability to choose from all over the world. After, the entrepreneur again also very easily could find exchange for the engaged one if he or she could not execute the needed activity correctly. Last difference among the traditional and online way of outsourcing is the price. The price every time on online outsourcing should be lower than the traditional outsourcing, because everyone depends on the income and will work faster and better to gain the agreed amount of money.

In the table below some other differences and characteristics of traditional and online outsourcing methods have been revealed (Turban, David, & Lang. Judy, 2011):

Table 1: Online vs. traditional outsourcing

Traditional versus Online outsourcing		
Characteristics	Traditional outsourcing	Online outsourcing
Costs	High	Could be lower
Lifecycle	Short	Long
Location	Usually local or restricted	Global
Content	Could be complicated	Fast and simple
Place for details	Restricted	Huge
Easy of location	Hard	Fast and easy
Possibility for the employer to find an employee	Hard	Easy
Connection of supply and demand	Confuse	High
Confidentiality	Hard copy material could be easily get lost	Easy
Communication among employers and employees	Could be slower	Fast and easy

Possibility of employees to compare work places	Restricted	Huge

Source: Introduction to Electronic Commerce, 3rd Edition, 2011

Strenths And Waknesses Of Onlıne Outsourcıng

The traditional way of outsourcing is existing from whenever exchange of stock and services exit on the earth. Actually this method every time was available and will be in the future forever. For sure that also and today it's the most dominating method of outsourcing. Most of entrepreneurs want to work with people in same territory that have been hired. On the other hand, the virtual hiring brings with it couple of strengths and weaknesses, from which some could be easily defines some not so. Still a huge number of people are refusing to use the online model of outsourcing, because they think that outsourcing has much weaknesses then strengths.

Some of the obvious weaknesses of online outsourcing of human resources that actually from the other side are the strengths of traditional method of outsourcing could be described as:

1. Lack of seeing of physical reactions of the interviewed candidates during the interviews. Only interviewing through skype with online conversation is excluding this lack that actually bring and couple of advantages.
2. If some hard or more complicated activity should be done, definitely that the employee will have more questions that will need to state for successfully complete the activity-work. If they will be in a same place (office) it will be done very fast. On the other side, as with the case with virtual working, communication by email itself brings some disabilities that could be seen at the final results.
3. It's very difficult if the entrepreneur want to see how the employee is executing the job or by witch steps he or she is going through.

As couple of inabilities, there are definitely and couple of strengths that come with online outsourcing, which here are the weaknesses of the traditional way of outsourcing human resources that could be stated as follows:

1. Ability to hire workers from around the world. That brings with it two good things. There are much more chances to recruit people with more qualified skills. The labor market differs with intensive labor rivalry which is a great opportunity for the entrepreneurs, because when there is a huge rivalry they could select the most appropriate workers with most of skills and experience. The next valuable part of online outsourcing is that they can hire people at the lowest prices.
2. The ability to grow is much higher. If the entrepreneur wants hire let's say 50 people, they must make 50 computers available, they must pay electricity etc. costs. But if they work virtually, work from home, they can hire 500 workers at a time without any need for extra fixed costs.
3. Hired workers must send reports. This is conducted with the term called creative avoidance. This means that the worker at the end of the day must send a report with everything done in that day. This tells that the results will be transparent.

Analyse Of Successful Internatıonal Sme

Every day we met new SMEs that are available only online and are selling products. This trend shows that in future bigger number of companies will be available online, will get promoted online and will distribute their products online. The international company that will be evaluated is called "Replace Myself".

Picture 1: www.replacemysel.com

Source: www.replacemyself.com, 2016

This middle company exists from 2008 and is founded by John Jonas. By their website could be read that the company is headed by only two employees that actually are the managers of the company. But in reality they have 150 workers – employees around the globe, from which the greatest amount are from Philippines. Replace Myself

has an annual turnover of around 1.5 million US dollars and because near all of their activities are conducted over internet, more than 50% of that revenue is actually their profit. Their products that are offered by the internet are all digital and are mainly oriented for entrepreneurs that want to establish their own online presence and manage it all over the internet. Actually the products that they are selling are video shoots for how to hire people from other countries, mainly from Philippines, how to manage them, how to communicate with them, how to delegate everyday activities, how to retain the great workers and to reward those great ones.

Because we are speaking for hiring workforce over internet, for sure that some problems will emerge with the employees. Big part of the workers that actually have started jobs with some companies, constantly will search for other better jobs that could be payed higher. That's the way how online workforce is behaving, because online there are so many available offers and if someone is talented in the area that he or she is working, for them acquiring new jobs will be so easy. This phenomenon require giving constant qualitative education to human resources. So, after some period of time they will stop to work for the same employer, the new hired worker again will need to be educated. Because all of this process is occurring many times and is very monotone, documentation of the training or education is a clever think to be done.

Replace Myself helps exactly in this point of the process. They have already prepared video materials for how an employee should be trained that will promote the web site through the internet. How somebody should be educated that will do audio or podcast transaction of and interview. How a logo should be designed and uploaded by themselves on the webpage. How to create a new product, new advertisements, and social media campaigns, how to do programming and how to incorporate all of this thing etc. Founders of Replace Myself were hiring people from 2004, where they saw that the whole process of education started to be repetitive, they came to the idea to get documented the whole process on word files, for using them later as a reference. After by conduction couple of analyses of the market they came to the knowledge that many other entrepreneurs need to hire human resources over the internet but didn't know how to educate them for taking the maximum from those workers and get the job done in beautiful manner. With that the idea has raised by Dan and John for creating video material where entrepreneurs will see how to do that. Training of hired people from around the world and learning how the entire system of virtual working should be done.

One of the principles why Replace Myself is very successful is because before to sell something to entrepreneurs on their web site, first they offer free sample that is shown through a webinar. Short for Web-based seminar, a webinar is a presentation, lecture, workshop or seminar that is transmitted over the Web using video conferencing software(Www.webopedia.com, 2016). In this case the webinar that is offered on replacemyself.com tells about the main principles of online hiring people, more exactly for hiring people from Philippines. After that, why Philippians are better than Indian workers, how to deal with Philippians, which are their characteristics etc. To help promote Replace Myself, John Jonas owns and another website, called onlinejobs.ph. Here job offeror's from all around the world offer their jobs and Philippians apply to them. One of the things why Philippians are the best workers why should be hired for different jobs is because of that, that they are speaking English very well. Big part of them really knows good programming languages, design, video production, internet marketing etc. Also the fact that in Philippines exist a huge number of unemployed people plays a big role for favoring them.

Dıagnose Of Sıtuatıons And Opportunıtıes For Rısıng Busıness Wıth Outsourcıng Human Resources Over Internet

Part of people forgot how much opportunities are there on the internet. How many ways of making something from nothing. How much ways of forming companies with human resources engaged by online outsourcing. Only before 20 years the internet that we all now know it didn't exist. It couldn't get believed to communicate with someone from other side of the world, to engage someone from abroad and grow a business with that much little money invested in it.

Near 85% of success of an entrepreneur will depend to the quality of relationships that will occur during his personal life and during his business activities. How many people will have around him that have a quite positive thinking about him that much successful the entrepreneur will be and they will progress faster. Successful people in their entire life are creating a network of relationships with people that are qualitative and of high value in the society, and as a result of that they get much more success in their business and also private life from people that keep their leisure in their first place. Much more of the success 90% depends from the called reference group. The referent group is identified as a group of people with whom the entrepreneur in general is identified and with whom he passes his leisure and also working time (Tracy, 2004).

With evolution of the internet, today everyone can use this phenomenon at a very effective and efficient way. The internet and the IT technologies altogether have created a platform for hiring people – outsourcing that never been much easier in the history. Actually, all trends and predictions are talking that the electronic medium i.e. the internet will be used much and much more for outsourcing human resources. Without any difference in which businesses the company will be or in which general industry, they for sure will need forces that will create their

IT presence. That is all true because today every single company in the world has some sort of contact with information technologies that could be giving values, serving to customers and creating brands.

For implementing outsourcing on successful ways, the entrepreneurs must differ the fundamental things from other business trends and they must be conscious for the high value of risks. They need to face the facts. With using the internet all views are targeted to sources that are giving cheaper prices (Brown, 2010). All facts are showing that. Today with enormous speed new industries and technological segments are rising.

Innovation is increasingly becoming commonplace and only the bravest and those who are willing to take risks may have a piece of the pie. History is evident that small companies with enormous speed could become big companies with revealing new industries or with improving existing technologies in different ways or maybe with creating new products at all. But suddenly, in more cases of those companies the leadership was taken by other companies who became rival and most of them come later in the market by using the original idea (Gibson & Skarzynski, 2008).

Afterwards it's definitely true that by using the internet more and more opportunities will arise for creating businesses. More techniques for retaining relationships with existing and new customers will arise. Today, only by using e-mails new methods are arising in practice that still are not evidenced on papers. But also the big rivalry with the internet could not be bypassed. Because everything is getting global, for the entrepreneur of Macedonia direct rival could be an entrepreneur from China. On internet no local business is existing. If they will be oriented for a strict location that means that only part of it activities are brought online. This means that selling and marketing activities are conducted mainly by traditional ways, they are using the internet only as value added medium for growing the actual business. On the other hand, the fact that the rivalry is much higher on the internet than everywhere else is actually a good thing for clever entrepreneurs. And clever entrepreneurs are those that know that they should use the efforts of other people. They knew that there is every time someone more capable and more experienced in doing something than them.

Nowadays the trend is going up to using virtual assistants. Finding good potential virtual assistants, their engagement and managing all over the internet, is an entire different section for researching. Today it is very hard to function without online presence, actually without having a web site. For that, entrepreneurs could outsource people for creating a web page for them, people who have entire expertise for creation, managing, promoting and bringing visit from the targeted group. In western countries there are virtual assistants located near the business who are helping them even in everyday activities, that means not only with activities connected with the working of the company, also personal activities are included. Here we have a big question when on the Balkans we will have such a virtual personal assistants as they are in western countries and sure in USA. This should be considered especially today when there are huge number of techniques ant talents that need to be developed. On the other hand not a single person could possess a huge number of talented knowledge. Also, the fact that there is tough competition is good news because there will be relatively larger part of many entrepreneurs who will easily give up. When hindered Internet during the daily operation, or a problem related to an employee, you think you might have done wrong in the business that they started. The system online is very selective and cruel. Selects only that part of entrepreneurs who are willing to offer something new. To create something that has value and that really helps people.

Summary

Much of the most successful businessmen today unanimously declare that their huge companies would be neither a third of it as if they would work without several of their most valuable individuals within their human resources. Bill Gates, one of the richest people in the world said that if any of his top 20 people will leave the work, he tells that Microsoft would become an unimportant company. Michael Dell, founder of Dell Computers Inc. in more of his lectures intended primarily for entrepreneurs, said that one of the main reasons for his company became so successful is because he was aggressive in locating and hiring a number of people who are smarter and more capable than him.

No matter how big the changes to the general thinking and philosophy of marketing, future changes and practices as a result of technology will be even greater. Experts today examined existing theories about maintaining relationships with customers and expansion of the business. Computers and the Internet will bring enormous changes in buying and selling.

As e-commerce in the world is developing at great speed and is represented in almost every aspect of human life, of course there are a lot of opportunities and ways to earn online and to help developing businesses as well as home and internationally.

One of the methods that are more practiced is hiring a human resources. The fact is quite understandable because the costs in the act greatly reduced, the procedure is simplified and in most of the cases, the results prove to be better and more effective.

In business terminology there is something called "creative avoidance". The entrepreneurs have people working for them. If you monitor these people and see the work they perform based on what they do while at work, you will notice that they actually work. Look busy. Whenever you look they are constantly working on the computer. It gives entrepreneurs an illusion or a distorted image that they are actually productive. Creative avoidance is in fact just that. Avoiding to work in a creative way. Entrepreneurs seem to work but nothing actually cooperate. This example is known in practice in business can perfectly display by hiring human resources electronically.

On the other hand, if a person works for an entrepreneur across the world, some possibly from India or the Philippines, the entrepreneur will not be able to see it. We can only make conversation through the Internet or communicate through e-mail but can't see it while running. And that means that person will have to submit a report every day or once a week for things that worked. Entrepreneurs will never see how they have worked and were the looked busy, but they will the most important thing – the job done - RESULTS. Entrepreneurs will evaluate people working with them based on proactive, initiative and of course by the level of productivity. So and that's the natural way actually of working with human resources by online outsourcing.

References

Brown, D. (2010). *The black book of outsourcing*. East Hampton.

Elwood F. Holton II, James W. Trott, J. (1996). Trends Toward a Closer Integration of Vocational Education and Human Resources Development. *Journal of Vocational and Technical Education*, *12*(2), 7.

Gibson, R., & Skarzynski, P. (2008). *Innovation to the Core: A Blueprint for Transforming the Way Your Company Innovates*. Oxford.

Tracy, B. (2004). *The 21 Success Secrets of Self-Made Millionaires*. Omaha.

Turban, E., David, K., & Lang. Judy. (2011). *Introduction to Electronic Commerce, 3rd Edition* (3rd ed.). Prentice Hall.

Www.techtarget.com. (2016). Outsourcing. Retrieved from http://searchcio.techtarget.com/definition/outsourcing

Www.webopedia.com. (2016). Web-based seminar. Retrieved from http://www.webopedia.com/TERM/W/Webinar.html

Www.wikipedia.org. (2016). Human resources. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Human_resources#cite_note-Elwood_F_1996.2C_p7-5

YOL HARCAMALARINA KATILMA PAYINA İLİŞKİN SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Doç. Dr. Fatma TAŞ[1]

Özet

Yerel yönetimlerin gelir kaynakları arasında yer alan harcamalara katılma payı, üzerinde fazlaca durulmayan bir gelir türüdür. 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu'nun 86-94 maddeleri arasında düzenlenen harcamalara katılma payı; yol harcamalarına katılma payı, kanalizasyon harcamalarına katılma payı ve su tesisleri harcamalarına katılma payı olmak üzere üç tür uygulama alanına sahiptir.

Bir kamu geliri türü olarak harcamalara katılmaya payı ile şerefiye genellikle birbirine karıştırılmaktadır. Aralarında benzerlikler bulunmasına karşın harcamalara katılma payı ile şerefiye farklı özellikler göstermektedir.

Mevcut şekliyle yol harcamalarına katılma payı, yerel yönetimler açısından önemli bir gelir kaynağı durumundadır. Bununla beraber, katılma payının konusundaki tanımlama şekli (katılma payını doğuran olay), ile yasal düzenlemedeki belirsizlikler israf ve/veya istismara yol açabilecek nitelik taşımaktadır.

Bu sakıncaların giderilmesi için yasal hükümlerin açıklığa kavuşturulması, katılma payına dönemsel sınır getirilmesi ve harcama denetimine ilişkin mevcut yaklaşımın değiştirilmesi gerekmektedir.

Anahtar kelimeler: *Belediye Gelirleri Kanunu, Yol Harcamalarına Katılma Payı, Şerefiye, Değerlendirme Resmi, Yararlanana Ödetme İlkesi, Kaldırım Vergisi.*

1. Giriş

Yerel nitelikteki ortak ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan belediyelere bu ihtiyaçları karşılamak için önemli görevler ve bunları görevleri yerine getirmek bazı yetkiler verilmiştir. Yerel nitelikteki ihtiyaçları karşılama görevi, doğal olarak önemli bir gelir gereksinimi ortaya çıkarmış durumdadır. Bunun bir sonucu olarak, belediyelere genel bütçe vergi gelirlerinden pay verilmektedir. Bu payların yetersiz olduğu gerçeğiyle birlikte yerinden yönetim ilkesinin bir gereği olarak belediyelerin özgelirlerinin de olması gerekmektedir.

Belediyelerin özgelirlerinden birisi olan harcamalara katılma payı; yol harcamalarına katılma payı, kanalizasyon harcamalarına katılma payı ve su tesisleri harcamalarına katılma payı olmak üzere üç şekilde uygulanmaktadır.

Çalışmamızda yol harcamalarına katılma payı yasal düzenlemelerin işleyişi açısından incelenecektir. Mevcut durum ortaya konulduktan sonra, uygulamada ortaya çıkan ve/veya çıkabilecek sorunlar üzerinden durulacak; bunların çözümü odaklı önerilerde bulunulacaktır.

2. Teorik Açıdan Harcamalara Katılma Payı

Harcamalara katılma payı, diğer kamu gelirlerinden farklı bir görünüme sahiptir. Yasal bir temele dayanması nedeniyle vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlerle benzerliğe sahiptir. Ancak, bu kamu geliri türlerinden tümüyle farklı özelliklere sahiptir.

Harcamalara katılma payı ile vergi arasındaki en temel fark, karşılığının olmasıdır. Harcamalara katılma payının karşılığı vardır. Vergide ise bir karşılık bulunmamaktadır.

Harcamalara katılma payını, harç ve resimlerden ayıran temel husus, sağlanan bir bayındırlık hizmetinin söz konusu olmasıdır. Bu hizmetten mülkiyetle bağlantılı olarak yararlanan kişilerden bu yararlanmayla orantılı olarak bir bedel alınmakta; hizmetin maliyeti kısmen (veya tamamen) bu yolla karşılanmaktadır (Uluatam, 2003: 260). Harcamalara katılma payı ile harç, karşılığının olması yönünden benzerlik taşımaktadır. Ancak, harcamalara katılma payındaki karşılık (bayındırlık hizmeti) tamamlanmış durumdadır. Harç ise genelde sürecin başında alınmaktadır.

[1] Gazi Üniversitesi Polatlı Sosyal Bilimler MYO, fatma.tas@gazi.edu.tr

Bazı bayındırlık hizmetleri nedeniyle doğrudan hizmetten yararlananlardan alınan harcamalara katılma payı, gayrimenkul sahipliği ile ilişkilendirilerek uygulanmaktadır. Bu yönüyle "kullanıcı yüklerinden" (user charges) farklıdır . Bununla beraber iki tür "yararlanana ödetme ilkesini" esas alması bakımından benzer yapıdadır.

Uygulamada en çok harcamalara katılma payı ile şerefiye karıştırılmaktadır. Bu açıdan iki gelir türü arasındaki farklara değinmekte yarar görüyoruz. Yapı olarak değer artış vergisi özelliğinde olan şerefiye, 1981 yılına kadar uygulanmıştır .

Şerefiye uygulamasının amacı, belediyelerin yapmış oldukları bayındırlık, alt yapı hizmetleri ve imar faaliyetleri sonucunda bazı kişilerin mal varlığında meydana gelen değer artışlarının vergilendirilmesidir. Yeni yolların yapılması, mevcut yolların daha iyi hale getirilmesi, yeni meydanların açılması gibi hizmetler yapıldıkları yerdeki taşınmazların değerinde bir artış meydana getirir (Yılmaz, 2008: 79).

Şerefiyede ortaya çıkan değer artışın vergilendirilmesi hedeflenirken; harcamalara katılma payında hizmetin bedeli kısmen veya tamamen tahsil edilmektedir. Başka bir deyişle; teorik olarak şerefiye değer artışını vergilendirmek olarak ifade edilebilecek sosyal bir amaçla alınmaktadır. Harcamalara katılma payı ise mali amaçla alınmaktadır (Nadaroğlu, 1996: 197).

Şerefiyenin değer artışına dayalı olması, değer artışının tespitini zorunlu kılmaktadır. Harcamalara katılma payında ise gerçekleşmiş olan harcamanın bulunması nedeniyle böyle bir tespite ihtiyaç duyulmamaktadır.

Bu yönüyle harcamalara katılma payında, şerefiyede söz konusu olan soyutluk bulunmamakta, belirli bir hizmetin ve belirli bir harcamanın objektif olarak ölçülebilir maliyetine ilgililerin katılımı sağlanmaktadır (Yılmaz, 2008: 80).

3. Ülkemizde Yol Harcamalarına Katılma Payı Uygulaması

3.1. Yasal Düzenleme

Yol Harcamalarına Katılma Payı, 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu'nun "Harcamalara Katılma Payları" başlıklı üçüncü kısmının 86. maddesinde şu şekilde düzenlenmiştir:

"Belediyelerce veya belediyelere bağlı müesseselerce aşağıdaki şekillerde inşa, tamir ve genişletilmeye tabi tutulan yolların iki tarafında bulunan veya başka bir yola çıkışı olmaması dolayısıyla bu yoldan yararlanan gayrimenkullerin sahiplerinden meclis kararı ile Yol Harcamalarına Katılma Payı alınabilir.

a) Yeni yol açılması;

b) Mevcut yolların yüzde 40 nispetinde veya daha fazla genişletilmesi;

c) Kaldırımsız ve bakımsız bulunan yolların, kaldırım veya parke kaldırım haline getirilmesi veya asfalt yapılması, kaldırım veya şose halindeki yolların da parke, beton veya asfalta çevrilmesi;

d) Mevcut kaldırım veya parkelerin sökülüp yeniden düzenlenmesi,

Yolların kaldırımlar da dahil olmak üzere (15) metreden fazla genişliklerine düşen giderler, belediyelere ait olup harç payına konu teşkil etmez.

İki ve daha fazla yol kenarında bulunan gayrimenkuller için asıl cepheyi teşkil eden yoldan düşen pay tam, diğer yollara ait pay ise yarım olarak hesaplanır."

3.2. Uygulama Esasları

Harcamalara Katılma Payına ilişkin uygulama esasları, "2464 Sayılı Belediye Gelirleri Kanununun Harcamalara Katılma Payları İle İlgili Hükümlerinin Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik" ile belirlenmiştir. Belediye Gelirleri Kanunu'nun 94. maddesinin vermiş olduğu yetkiye dayalı olarak çıkartılan yönetmeliğin 5. maddesine göre yol harcamalarına katılma payı belirlenen hizmetler için yapılan giderlerin 1/3'üdür. Giderlerin hesaplanmasında maliyet, işler hangi ihale usulü ile yapılmış olursa olsun, Bayındırlık Bakanlığı ve İller Bankası Genel Müdürlüğünün o yıllar için tespit ederek yayınlandığı birim fiyatlar ve rayiçlere göre hesaplanan gerçek bedeli geçemez.

Ayrıca, yasada yer alan hüküm doğrultusunda; yolların kaldırımlar da dahil olmak üzere 15 metreden fazla genişliklerine düşen giderler, belediyelere ait olup, harç hesaplanmasında bu giderler dikkate alınmaz.

Böylece hesaplanan gider tutarında özel Devlet yardımları karşılıksız fon tahsisleri, bu iş için yapılan bağış ve yardımlar ile istimlak bedelleri düşüldükten sonra kalan miktarın tamamı , mükellefler adına Belediye Encümeninin kararını müteakip tahakkuk ettirilir.

Yönetmeliğin 6. maddesine göre; göre hesaplanan katılma payları toplamının ilgili gayrimenkullerin sahipleri arasında vergi değeri toplamına oranlanması ile bulunur. İki veya daha fazla yol kenarında bulunan gayrimenkul

için asıl cepheyi teşkil eden yoldan dolayı düşen pay tam, diğer yollardan dolayı düşen paylar ise yarım olarak tahakkuk ettirilir. Harcamalara katılma payları bina ve arsalarda vergi değerinin yüzde 2'sini geçemez.

Yol Harcamalarına Katılma Payının tahakkuku, iş hangi ihale usulüne göre yapılmış olursa olsun, hizmetin tamamlanarak halkın yararlanmasına sunulmasından sonra yapılır.

Şu kadar ki, belediyenin çalışma programı uygulaması gereğince veya teknik zorunluluklar dolayısıyla kısım kısım inşa, tamir veya genişletme yapılması halinde, bitirilerek yararlanmaya açılmış olması şartıyla katılma payının kısım kısım da tahakkuku mümkündür. İşin bitirilerek hizmete açılmış olduğu geçici kabulünün yapılması ile belirlenir.

Yukarıdaki esaslara göre hesaplanan paylar, mükelleflerin soyadları, adları, adresleri ve kendilerine isabet eden pay miktarını gösteren ve mahiyetlerine göre mahalle, cadde ve sokak itibariyle düzenlenecek tahakkuk cetvellerinin bir ay süre ile belediye ilan yerlerine asılması suretiyle ilan olunur. Katılma payları tutarları mükelleflere ayrıca tebliğ olunur.

Harcamalara katılma payları belediyelerce veya bunlara bağlı müesseselerce, payların ilan ve tebliğ edildiği yılı takip eden yıldan itibaren iki yılda ve dört eşit taksitte, peşin ödemelerle tahakkuk tarihinden itibaren bir ay içinde tahsil olunur.

Ancak, bu ödeme sürelerini, ilgili belediyelerin teklifi üzerine, 5 yıla (peşin ödemelerde bir yıla) kadar uzatmaya ve buna göre taksit sürelerini tespit etmeye Bakanlar Kurulu yetkilidir. Bakanlar Kurulunca bu yetkinin kullanılması halinde, uzatılan ödeme süreleri için belediyeler, belediye meclislerinin kararı üzerine ve 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun hükümleri uyarınca alınan tecil faizi oranını aşmamak üzere faiz alabilirler.

Satış, hibe ve trampa gibi devir hallerinde ferağ sırasında o tarihe kadar ödenmemiş taksitler peşin olarak tahsil olunur.

Harcamalara katılma payına tabi gayrimenkullerin listesi belediyelerce ilgili tapu dairelerine bildirilir. Bu gayrimenkullerin satış, hibe ve trampaları halinde tapu dairesi payın tahsilini sağlamak üzere, belediyeyi haberdar eder ve pay ödenmedikçe intikal işlemi yapılmaz.

Kanun'un 98. maddesine göre katılma payları hakkında 213 sayılı Vergi Usul Kanunu ile 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun hükümleri uygulanacaktır.

4. Sorular ve Sorunlar

Yasal düzenlemenin nispeten eski olması ve yasaya dayalı olarak çıkartılan yönetmeliğin bir türlü güncellenmemesi sebebiyle bazı konularda farklı görüşlerin ortaya çıkmasına uygun bir zemin bulunmaktadır.

Yol harcamalarına katılma payı konusunda akla gelen sorular ile uygulamada karşılaşılan yahut karşılaşılabilecek sorunlara aşağıda kısaca değinilmektedir.

4.1. Katılma Payının Üst Sınırına İlişkin

Kanun'un 89. maddesine göre harcamalara katılma payları bina ve arsalarda vergi değerinin yüzde 2'sini geçemez. Maddeyle getirilen kısıtlama sadece yol harcamalarına katılma payı için değil, aynı zamanda kanalizasyon harcamalarına katılma payı ve su tesisleri harcamalarına katılma payı için de geçerlidir. Bu noktada aklımıza gelen soruları şu şekilde sıralayabiliriz:

1- 89. maddede yer alan "katılma payları" ifadesi çoğul bir özellik taşımaktadır. O halde, bu sınırlama % 2 bütün katılma payları için toplam olarak mı yoksa ayrı ayrı mı dikkate alınacaktır? Aynı taşınmazı ilgilendiren ve katılma payına konu üç hizmetin aynı anda yapıldığını düşündüğümüzde hesaplamanın ne şekilde yapılacağı açık değildir. Bu belirsizliği saklı tutarak diğer soruya geçelim.

2- Kanun'da yer alan % 2 sınırlaması; taşınmazın ekonomik ömrü boyunca mı, yıllık mı, yoksa her bir harcama bazında mı dikkate alınacaktır? Bu son derece önemlidir. Zira her bir harcama bazında dikkate alındığında yıl içinde yapılan ödemelerin belirtilen sınırı geçmesi mümkün görünmektedir.

3- Belirtilen tür harcamaların yapılması, en azından teorik olarak bunlardan yarar sağlayan taşınmazların vergi değerini de artırmaktadır. Vergi değerinde meydana gelen bu artış, emlak vergisinin matrahını oluşturması nedeniyle emlak vergisi ödemesinde de artışa yol açmaktadır. Dolayısıyla hizmetin mükellefe parasal yansıması, hem katılma payı ödenmesi hem de emlak vergisinde artma şeklinde olmaktadır. Bu durum adil midir?

4- Yukarıda yer verdiğimiz sorulardan başka, vatandaşın bu kıyaslamayı nasıl yapacağı da önemli bir sorun durumundadır. Zira sade vatandaşın vergi değeri kavramının neyi ifade ettiğini dahi bilmesi mümkün değildir. Dahası, ilan edilen vergi değerlerine karşı dava açma hakkı olmayan vatandaşın bu kıyaslamayı yapması beklenemez.

4.2. "Alınabilir" İfadesine İlişkin

Kanun'un 86. maddesinde; "…bu yoldan yararlanan gayrimenkullerin sahiplerinden meclis kararı ile Yol Harcamalarına Katılma Payı alınabilir" denilmektedir. 2012 yılına kadar kanunda belirlenen oran ve usullere göre vatandaşlardan Yol Harcamalarına Katılma Payı alması zorunlu idi. Çünkü Kanun'daki ifade "alınır" fiili ile bitiyordu.

Yasa'da yer alan bu emredici hükme rağmen, pek çok belediye uzun yıllardır yol harcamalarına katılma payı almıyordu. Kimse incelemediği için de uzun yıllar boyunca bu konuda bir sorun çıkmadı. Ancak son yıllarda, belediye gelirlerinin tahakkukunun öneminin farkına varan Sayıştay, çok isabetli bir kararla yerel yönetimlerde gelir denetimi yapmaya başladı ve pek çok belediyede trilyonları bulan kamu zararları gündeme geldi. Bunların ödenemeyeceği anlaşılınca konuya yasal bir çözüm getirilmek istendi (Ozansoy, 2013). Çözüm olarak ifade "alınabilir" şeklinde değiştirildi.

Bu değişiklik, yerel yönetimlerin birbirinden farklı uygulamalar yapmasına uygun bir ortam hazırlamıştır. Farklı il ve ilçelerde, büyükşehirlerde birbirine komşu ilçe belediyelerinde farklı uygulamalar yapılması adalet duygusunu zedeleyici bir sonuç ortaya çıkarabilir.

Ayrıca, anılan düzenlemenin "vergileme yetkisinin belediye meclislerine devredildiği" gerekçesiyle Anayasa'nın 73. Maddesine aykırı düştüğü de ileri sürülebilir. Zira, Bu düzenlemeyle birlikte 6360 sayılı kanunun geçici 1. maddesinin 27. fıkrasıyla; "Bu Kanun'un yürürlüğe girdiği tarihten önce yolların inşa, tamir ve genişletilmesi nedeniyle 2464 sayılı Kanun'un 86'ncı maddesi uyarınca tarh edilmemiş harcamalara katılma payları belediye meclisi kararıyla alınmayabilir" hükmü getirilmişti. Bu hüküm Anayasa Mahkemesi'nin 2013/19 sayılı kararı ile iptal edilmiştir. İptal kararının bu konudaki gerekçesi incelendiğinde bu husus daha iyi anlaşılacaktır.

4.3. Yollar ve Kaldırımlara İlişkin

Kanun'a göre yol harcamalarına katılma payı mükellefiyeti için kanunda belirlenmiş şekillerde inşa, tamir ve genişletilmeye tabi tutulan yolların iki tarafında bulunan veya başka bir yola çıkışı olmaması dolayısıyla bu yoldan yararlanılması gerekmektedir. Kanunda dört farklı inşa, tamir ve genişletilme belirlenmiştir. Bunlardan ilki yeni yol açılması, ikincisi mevcut yolların yüzde 40 veya daha fazla genişletilmesidir. Katılma payı mükellefiyetine sebep olan bu iki durum, objektif yapıları dolayısıyla eleştiriye konu olabilecek durumda değildir.

Eleştiriye konu edilebilecek harcamalardan ilki, 86/1-c'de yer alan;

"Kaldırımsız ve bakımsız bulunan yolların, kaldırım veya parke kaldırım haline getirilmesi veya asfalt yapılması, kaldırım veya şose halindeki yolların da parke, beton veya asfalta çevrilmesidir." Kanunda belirtilen bu yapım (ıslah) şekli uygulamada özellikle "asfalt yapılması" ifadesi nedeniyle sorun çıkarmaktadır. Zira kanundaki tanımlamanın sözel yorumundan "zaten olan asfaltın yeniden yapılması" anlamı çıkmaktadır. Aksi yorumlama şekli cümlenin ikinci yarısında kullanılan "beton veya asfalta çevrilmesidir" ifadesini boşa çıkarmaktadır.

Dolayısıyla, zaten var olan asfaltın yamanması, tamiratı, asfaltın üzerine bir kat daha asfalt yapılması, var olan asfaltın kazınarak yeniden asfalt yapılması hallerinde yükümlülük doğmaktadır. Böyle bir durumda, doğrudan vatandaşın finanse ettiği bir israf kapısı ardına kadar açılmaktadır.

Eleştiriye konu diğer bir harcama türünün düzenlenme şekli ise adeta israfa davetiye çıkarmaktadır. Kanımızca, 86/1-d'de yer alan "mevcut kaldırım veya parkelerin sökülüp yeniden düzenlenmesi" ifadesi son derece talihsizdir. Nitekim, hemen her şehirde sık aralıklarla kaldırımların sökülüp yeniden yapıldığı herkesçe bilinmektedir. Böyle bir düzenlemenin yıllardır yürürlükte olmasının hiçbir mantıklı açıklaması olamaz.

Bu durumun diğer bir sakıncası ise israfın ve yolsuzluğun kanıksanması sonucunu doğurmasıdır. Oysa bu tür harcamaların katılma payıyla finansmanı teorik açıdan bünyesinde barındırdığı otokontrol mekanizması nedeniyle tercih edilmektedir . Harcamaların etkin ve verimli olarak yapılması ve toplumun belirli bir bilinç düzeyine sahip olması halinde bu mekanizma çalışabilir. Ancak, ülkemizde bu mekanizmanın iyi çalıştığı söylenemez.

5. Hizmetin Gerekliliği ve Kalitesine İlişkin

Katılma payına konu yol harcamalarında, belediyelerce yapılan harcamaların gerekli olup olmadığı pek çok halde tartışma konusu yapılabilir. Sağlam kaldırımların yeniden yapılması biçiminde bir hizmet anlayışının hakim olduğu belediye sayısı, azımsanmayacak kadar fazladır. Hiç kimsenin şikayetinin olmadığı pırıl pırıl kaldırımların, her yıl veya iki yılda bir yeniden yapıldığı cadde ve sokak göstermek, hiç de zor değildir. Pek çok yerde, önce sağlam asfaltın söküldüğü, sonra yerine parke taşlarının döşendiği, bir-iki yıl sonra da bunların kilitli parke ile değiştirildiği, modaya uygun renkli parke uygulaması yapıldığı bir ortamda, doğal olarak bu harcamaların gerekliliğinin tartışma konusu yapılması gerekir (Doğrusöz, 2002).

Bunun dışında, belediyelerin kararsızlığından veya kalitesiz hizmet sunumlarından kaynaklanan harcamalar da vardır. Asfaltlanan yolların ilk ciddi yağmur veya karda delik deşik olmasının sorumlusu o sokak veya caddede oturanlar olmayıp, kalitesiz hizmet sunanlardır(Doğrusöz, 2002).

Özellikle yolların asfalt yapımının ardından su veya kanalizasyon için kazılması sonrasında yeniden asfaltlandığı sık rastlanılan bir durumdur. Devamında ise fiber optik kablo döşenmesi için yeniden kazılıp asfaltlanması, başka bir işlem için defalarca kazınıp asfaltlanması artık sıradanlaşmıştır. Bu durumun en önemli sebebi olarak, birimler arasında koordinasyon olmaması gösterilmektedir. Koordinasyon olmaması bir yana, birim yöneticilerinin böyle bir derdinin de olmadığı anlaşılmaktadır. Zira böyle bir konuda birimler arası iletişimin sağlanması hiç de zor değildir.

Hem gereksiz hem de kalitesiz harcamaların yapılmasının başlıca nedeni, denetim sisteminin kurgulanmasıyla ilgilidir. Kamu kurum ve kuruluşlarının denetiminde hakim olan ilke biçimselliktir. Bu denetim yaklaşımında kaynakların mevzuata uygun kullanılıp kullanılmadığı yönünden yapılır. Denetimle hedeflenen; "ödeneği var mı", "ihalesi usule uygun mu", "faturası kesilmiş mi" ve benzeri sorulara yanıt bulunmasıdır. Dolayısıyla harcamaların yerindeliği veya kalitesi denetim sürecinin dışında kalmaktadır.

6. Sonuç ve Öneriler

Harcamalara katılma payı, yasal bir temele dayanması nedeniyle vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlerle benzerliğe sahip olmasına rağmen nitelik olarak bunlardan tümüyle farklı, kendine özgü bir gelir türüdür. Bu gelir türü, hizmetten yararlananların hizmetin maliyetine katılması esasına dayanmaktadır. Bu özelliği dolayısıyla teorik olarak adil bir yapıda olduğu söylenebilir.

Ülkemizde; yol harcamalarına katılma payı, kanalizasyon harcamalarına katılma payı ve su tesisleri harcamalarına katılma payı olmak üzere üç şekilde uygulanan harcamalara katılma payına ilişkin oldukça fazla sorun bulunmaktadır.

Çalışmamızın konusunu oluşturan yol harcamalarına katılma payı da bu sorunlardan fazlasıyla nasibini almış durumdadır. Bunun sebeplerinden birisi, yasal düzenlemenin nispeten eski olması ve yasaya dayalı olarak çıkartılan yönetmeliğin bir türlü güncellenmemesidir. Diğer sebepler; kamu yönetimine hakim olan ilkesizlik ve israf ile denetim sistemindeki biçimsel ağırlık olarak belirtilebilir.

Yol harcamalarına katılma payı konusunda akla gelen sorular ile uygulamada karşılaşılan yahut karşılaşılabilecek sorunların çözümü için yapılması gerekenleri aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür.

Harcamalara katılma payı için belirlenmiş olan yüzde 2'lik üst sınırın neyi ifade ettiği tartışmaya açık olmayacak şekilde yasayla belirlenmelidir. Mevcut belirsizlik, bu payların emlak vergisini kat be kat aşabilecek bir uygulamayla karşılaşılabilme olasılığını ortaya çıkarmaktadır. Belirsizlik giderilirken bu paylara ilişkin bir dönemsellik sınırlaması getirilmesi de gerekmektedir. Böyle bir dönemsellik sınırlaması , belediyelerin bu harcamaları sık periyodlarla yapmasını engelleyerek israfı azaltabilir.

Harcamalara katılma payının hukuka uygun bir zeminde sürdürülmesi isteniliyorsa, Kanun'un 86. Maddesinde yer alan; "alınabilir" ifadesi "alınır" olarak değiştirilmelidir. Böylece yasal düzenlemedeki Anayasa'ya aykırılık sorunu çözülecektir.

Sık ve kalitesiz asfaltlanma yapılmasına zemin hazırlayan hüküm, gereklilik temelinde yeniden kaleme alınmalıdır. Bununla beraber özellikle sağlam kaldırımların sökülerek yeniden yapılması sonucunu ortaya çıkaran hükmün de acilen değiştirilmesi gerekmektedir. Her ne kadar harcamalara katılma payına ilişkin dönemsel sınır getirilmesi, bu tür harcamaları önemli ölçüde azaltabilecek yapıda olsa da, bununla yetinmek doğru değildir. Dönemsel sınırlamalarla birlikte gereksiz harcama yapılmasının da önüne geçilmelidir.

Bunların yanı sıra, denetim sisteminin günün gerekleri doğrultusunda etkinlik temelinde kurgulanması gerekmektedir. Etkinlik denetimiyle birlikte kalitesiz ve gereksiz harcamalar yapanlara zarar tazmini başvurusu yapılabilmelidir.

Bütün bu değişiklik ve düzenlemelerin yapılması, uygulamanın etkin ve verimli olmasını sağlayarak kıt olan kaynakların yerli yerinde kullanımına da olanak sağlayabilecektir.

Kaynaklar

DOĞRUSÖZ, Bumin (2002), "Yol Harcamalarına Katılma Payı", Dünya http://turmob.org.tr/turmobweb/Kurumsal/Turmob/BasinOdasi/BasinDetay.aspx?param=n8JJY8ObwP1pQFn2aJgYhyjJycUvS+SNp308/0UGhyx/V+tzwudx1w== (Erişim: 13.06.2016)

NADAROĞLU, Halil (1996), Kamu Maliyesi Teorisi, Beta Yayınları, İstanbul.

OKLAHOMA POLİCY INSTİTUTE, "User Charges" http://okpolicy.org/resources/online-budget-guide/revenues/non-tax-revenue/user-charges/ (Erişim: 11.06.2016)

OZANSOY, Ahmet (2013), "Yol Harcamalarına Katılım Payı Geliyor" http://t24.com.tr/haber/ahmet-ozansoy-yol-harcamalarina-katilim-payi-geliyor,240694 (Erişim: 12.06.2016)

ULUATAM, Özhan (2003), Kamu Maliyesi, İmaj Yayınları, Ankara.

YILMAZ, Nebi (2008), "Bir Otokontrol Sistemi Olarak Belediyelerde Harcamalara Katılma Payı" , Sayıştay Dergisi, Sayı: 71.